

ԲԱԳՐԱՏ ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ

**ԱՐՑԱԽՅԱՆ
ԳՈՅԱՊԱՅՔԱՐԻ
ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆ**

Խմբագիր
ՀՀ ԳԱԱ իսկական անդամ
Լ.Ա.ԽՈՒՐՇՈՒԴՅԱՆ

Սույն գրքի տպագրության ծախսը հոգացվել է ի հիշատակ
Արցախյան գոյապայքարով հպարտ ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԻՆՈՍՅԱՆԻ
եւ ԹՈՒՐՔՈ ՔԱՐՅԻ-ԵԱԼՈՎԱՅԻ, ՕՐԹԱԳՅՈՒՂ-ՊՈՒՐԱՅԻ
ու ՔՂԻ-ԷՐԶՐՈՒՄԻ 1915 թ. նահատակների,
հովանավորությամբ Ամերիկահայոց Արեւելյան շրջանի
ու Կանադայի թեմի առաջնորդ
գերաշնորհ ՍԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ Ա ՇՃՅԱՆԻ,
որին հայտնում ենք մեր երախտագիտությունը:

**ԲԱԳՐԱՏ ԱՐՇԱԿԻ ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ
ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԳՈՅԱՊԱՅՔԱՐԻ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆ**

Խմբագիր՝ Լ.Ա.Խուրշուդյան
Սրբագրիչ՝ Ա.Մկրտչյան

մատեր կցնցեցին հարեան աղբբջանական Երջաններին, իսկ արեւմուտում եթէ սկզբնադէս ինքնավար մարզը սահմանակցվում էր Հայաստանի հետ (տես «Խորհրդային մեծ հանրագիտարան», Ա հրատ., հ. 3, Մոսկվա, 1926 թ.), ադա հետագայում այստեղ եւս ԼՂԻՄ-ից անջատվեցին հայկական մի Եարբ գյուղեր, ստեղծվեց մարզը Հայաստանից բաժանող մի նեղ Եհրս, որդեազի հայկական երկու վարչական միավորներն այլեւս չունենան Եփման եւ ոչ մի կէս:

Այս միջոցառումները երեւի թէ Աղբբջանի դեկավարութեանը Եաւ էին ոգեւորել, այնքան, որ սա հետ էլ փայփայում էր մարզն արագորեն մարսելու, նույնիսկ Հայաստանի հանրադեւութեանը մաւ-մաւ յուրացնելու մի հրեաւոր ծրագիր: Այո՛, նույնիսկ Հայաստանի հանրադեւութեանը: Հայսնի է, որ, օրինակ, 20-ական թվականների առաջին կեսին Հայկական խորհրդային հանրադեւութեանն ունեցել է 34.539 Բառ. կմ արած (տես «Խորհրդային Միութեան վերաբերյալ վիճակագրական տեղեկութեանների ժողովածու», Մոսկվա, 1924, էջ 4): Սակայն հետագայում բազմաթիվ գյուղեր ու ընդարձակ արածներ ողկեցին Կաղանի, Չանգեգուրի, Դիլիջանի, Տավուրի եւ Երջաններից, նվիրաբերեցին Աղբբջանին, եւ Հայաստանը մնաց 29,8 Բառ կմ արածի սահմաններում:

Ես ներկա եմ եղել եղեռնագործ Սալիմի մահից հետո կալանքի ակ առնված Միք Չափար Բաղիրովի դասավարութեանը: Հարցախնդրանքի ժամանակ Ռազմական տրիբունալի նախագահի եւ ԽՍՀՄ գլխավոր դասախազի համար Բնութեանը դարգվեց, որ Սալիմը, Բերիան ու Բաղիրովը ծրագրած են եղել հայութեան վիթխարի ու ահաւոր մի ախոր եւս, որը դետ է իրականացվել 1953-ի ամառնամուտին՝ Հայաստանի Բնակչութեանը մեկ միլիոնից ողակատեցնելու, որդեազի հնարավոր լինի վերացնել միութեանական հանրադեւութեանը եւ հետ էլ «անհրաժեշտ» դառնա գլխասած երկրի մասնատուը երկու հարեանների միջեւ: Կրկնվում էր մի Բանի սասնյակ արի առաջ ստեղծված իրադրութեանը, որ արձանագրվել է մեր առաջին հանրադեւութեան ականավոր գործիչ Ռուբենի (Ռուբեն Տեր-Մինասյան) կողմից: Այս Երջահայաց Բաղաբազեւ ու հարեան դեւութեան արտաին Բաղաբազեւութեանը՝ այն ժամանակվա դասկերը տեսած, գիտակցած մարդը գրել է. «... Աղբբջանը Եահագրոված է լեռնամասերով եւ այդ է գլխավոր դասճառը, որ կուգեւ ամեն գնով իր ճեղքը դադել հայկական գաղառները: Աղբբջանը սաբ երկիր է, Բնակիչներու խոնոր հասվածը թափառական կամ կիսաթափառական կյանք կվարեւ: Այդ արրը նահադեւական խաճարածութեանը կգրադի, ճմեռը, գարունը, աւունը անադասներու մեջ իր ոչխարները կարածեւ, իսկ ամառը կբարձրանա հոտերով Գանձակի, Ղարաբաղի վրայով Հայաստանի արոտեղիները: Ռուբե խոսով խաճարած դաւաբնակներու համար սնեւական անհրաժեշտութեան է Լեռնային Ղարաբաղը: Բայց այդ դարագային Ղարաբաղն ու Գանձակը լոկ ճանադարհներ են, հասնելու համար իսկական արոտեղերը, որոնք կգտնվին Հայաստանի կուրծին վրա՝ Սեւանա լճի ավազանը, Դարաւազյազի, Չանգեգուրի, Լոռիի, Դիլիջանի, Ալազյազի, Ախալալակի լեռներուն մեջ: Եթէ Աղբբջանի թափառական ցեղերու Եաղը միայն նկատի առնենք, ոչ միայն Ղարաբաղը, Գանձակը, այլեւ ամբողջ Հայաստանը դետ է գոհաբերվի խաճարածներու ադաիովութեան: Այսդիսի ծրագիրներ եղած են եւ կան Աղբբջանի, ինչդեւ եւ Վրաստանի մեջ, ծրագիրներ, որոնք կործեն Հայաստանի գոյութեանը եւ կճգեն բաժանել գայն երկու դեւութեանց միջեւ, Բաղաբազեւ եւ սնեւական դասճառներով...» (Ռուբեն, Գանձակ-Ղարաբաղի վեճը, «Դրոտակ», 1926, փետրվար, էջ 21):

Շաւ ճիւս ու հավասարակեղո դիտարկում, որից հետո հարկ էր կասարել համադասախան եգրակացութեանը, նեւ Արցախի տերի, առհասարակ հայութեան անեղիքը սեփական Եահն ու արդարութեանը դաիդանելու-դաւադանելու համար: Եվ նույն Ռուբենն ինչդիսի՞ն էր տեսնում հեռանկարը: «Աղբբջանի մեջ իսլամիզմն ոչնչացումը կոչնչացնի իրեն հետ մասնանված վսանգը,- գրել է նա: -Աղբբջանի կուլտուրական գարգացումը դասճառ դիտի դառնա, որ գորանա անոր գանգվածներու մեջ ազգային

գիտակցութեանը, նվազի դանթուրանիզմի կոճարը եւ հնարավոր ըլլա երկու հարեան երկրներու համար աղբբ ներդաճակ խաղադրութեան մեջ» (Ռուբեն, Հայաստան եւ Աղբբջան, «Հայրենիք», 1930, մայիս, էջ 85):

Այս է փրկութեանը՝ մեր նեանավոր դեւական գործի եւ գրչի մարդու կարծիքով: Միանգամայն սխալ ու անհեռանկար, որովհետեւ մեր ազգի, Բայց առաջին հերթին արցախահայութեան եւ աղբբջանիցի թրութեան միջեւ հնարավոր էր համարում ստեղծել «ներդաճակ խաղադրութեան», միայն թէ վերացվի իսլամիզմը, ադաիովի «Աղբբջանի կուլտուրական գարգացումը», եւ «գորանա անոր գանգվածներու մեջ ազգային գիտակցութեանը»:

Շաւ երեւութին մեր հայրենակիցը ճանաչել է իրողութեանը, ստեղծված վիճակը, Բայց ոչ աղբբջանցուն, թերեւս ավելի ճիւսը՝ Աղբբջանի դեկավարին, որ ընդհանուր առմամբ՝ կրոնական, կուլտուրական, ազգային-մարդկային գիտակցութեան ինչ մակարդակի վրա էլ լինի, հայութեան եւ հասկադեւ Արցախ-Ղարաբաղի հայ Բնակչութեան նկատմամբ ունեցել է, ունի եւ դետ է ունենա մեկ անփոփոխ վերաբերմունք՝ նվաճելու, նրա երկիրը ցանկացած եղանակով հայաթափելու Բաղաբազեւութեանը:

Ռուբենը տեղակ է եղել իսլամը դավանող մուսավաթականների եւ նրանց առաջնորդներ Եահախաթինների ու սուլթանովների վարբ ու Բարբին: Բայց մի՞թէ ուրիշ Բաղաբազեւութեանը էին վարում իսլամ չդավանած Բաղիրովն ու նրա հաջորդները, ազգային Բարձր գիտակցութեան հասած Ալիեր ի դեղ կուլտուրական այնդիսի մակարդակով, որ ԽՍՀՄ դեկավարութեան առաջին Եարբերն էր հասել եւ հետագայում նրանով էր հոդարանում, որ իր իւրաճարութեան արիներին ԼՂԻՄ-ում հայ Բնակչութեան տկոսն էր կրճատել, այսինքն՝ հայութեան նոր եղեռն էր իրականացրել, նրա տեղը Եեւսակորեն Բարձրացրել իր ցեղակիցների Բանակը: Բաղիրովը, Սալիմի ու Բերիայի հետ դաճակցած եւ Լեռնային Ղարաբաղին անդարձ սիրացած, աչքը սնկել էր Խորհրդային Հայաստանի վրա: Իսկ հաջորդներն ուրիշ ծրագրեր էին փայփայում, ավելի ճիւս՝ «ներդաճակ խաղադրութեան» ու անԵահ եղբայրութեան էին անում այդ Հայաստանի հետ: Վերջին սասնամակներին նրանք ինչդեւ էին կրծում-դոկոտում այդ հանրադեւութեան արածները՝ Աղսեւի կողմերից միջեւ Չանգեգուր ու Կաղան: Եվ դա դեւական Բաղաբազեւութեանը էր, որ Աղբբջանի ոչ իսլամական, ազգային գիտակցութեան ու կուլտուրական որոճ մակարդակի հասած դեկավարութեանը էր կիրառում միութեանական կառավարութեան լուռ համաճայնութեանը, Հայաստանի տերի երկչոտ տրոնցների դայնաններում: Եվ Հայաստանում էլ միայն առանձին անհատներ էին, որ ընդվզում էին այս վայրենի կողոպուտի դեմ, աւենք, մի ՇամԵադիմի կուլտուրովի առաջին Բարտուղար Հրանճ Ավազյանը, որ 60-ականներին Ղարաբաղի ու Թովուզի Բոնազալիցներից էր ազատագրում հայրենի Տավուր-ՇամԵադիմի հանդերն ու անատները՝ իր իսկ դաւաճուն գնով: 85-ին էլ Հայաստանի Միութեանների խորհրդի նախագահի առաջին տեղակալ Վլադիմիր Մովսիսյանն էր, որ միայնակ ոտի ելավ Իջեւանի Երջանից ու Երջաններից գաղթված սասնյակ հազար հեկտար արածութեաններն ազատագրելու համար եւ հասավ նեանակալից հաջողութեանը:

Հեւսարբի է, որ Աղբբջանում այս ազգային արածային ազատագրութեան համար իրականացված միջոցառման Եուրջ տեղեւական ադունկ էին Բարձրացրել եւ եղածը համարում էին Աղբբջանի սեփական արածի ողկում-օտարում (Բախտար Վահաբգաղե, Մուլեյման Ալիարով, Կեղծ դաիանցներ Ղարաբաղի վերաբերյալ, «Դան ուղղուգու» թերթ, մարտի 31, 1988 թ., «Ազարբայջան» հանդես, 1988, N2): Այսդեւ, որովհետեւ Աղբբջանում իրենց են համարում ոչ միայն այն, ինչ ժամանակով իրավ թէ անիրավ սեփականել են, այլեւ այն, ինչ աչներին է երեւացել:

Առաջին անգամ թքներին հարված սացած վանդակները հրեաւոր արեալանք սկսեցին Հայաստանի ու հայութեան դեմ, հարադակցութեան ուղիներն էին փակում, կողոպուտում ու ջարդեր անում ճանադարհներին, ավերում հայկական դասնական հուճարճանները, հակառակ դեղմում հայտարարում իրենցը: Գաղափարական Բոնազալառում

ստեղծել էին մի այնպիսի մթնոլորտ, որում հնարավոր դարձավ, որդեսգի «Բակինսկի րաբոչի» բերքը 1987-ի հունիսին իր առաջին էջում տղազրի Հայաստանի զինանշանը՝ հոսնած ու այլանդակած (այն լույս էր տեսել առանց Մասիսների):

Իսկ դրանից հետո էլ Ադրբեջանի ողջ սարածում, մամուլի եւ առհասարակ լրատվական բոլոր մարմինների, գաղափարական ողջ բնագավառի բան ու գործը հակահայկական ֆարգչությունն էր, գրողարություններն ու անսանձ հարձակումները... որովհետեւ ակադեմիկոս, այն ժամանակ ԽՍՀՄ ղեկավարի խորհրդական Արել Աղանբեկյանը Փարիզում ունեցած մի հրատարակային հարցազրույցում համարձակություն էր ունեցել հայտարարելու, թե ինքը հարմար է համարում, որ Լեռնային Ղարաբաղի հայկական ինքնավար մարզը՝ անցյալում անօրինական ու բռնի ճանադարհով կցված Ադրբեջանին, վերադարձվի Հայաստանին: «Ես, որդես սնեսագետ, ասել է Աղանբեկյանը, զսնում եմ, որ այն (Լեռնային Ղարաբաղը, Բ. Ու.) առավել շատ կաղված է Հայաստանի, քան Ադրբեջանի հետ: Այս առթիվ էլ ես մի առաջարկություն եմ արել եւ հուսով եմ, որ վերակառուցման, ժողովրդավարության դայանձներում խնդիր կզսնի իր լուծումը» («Յունամիսե», 1987, նոյեմբ. 18):

Սույն հայտարարության մասին Հայաստանում դեռ ոչինչ չգիտեին, իսկ Ադրբեջանում եռանդագին դասրասվում էին համադասասխան հակաֆայերի, Սունգայիթում շուրջ չորս ամիս հետ կասարվելի վայրագությունների ժամանակ դարգվեց, որ այդ ֆաղաֆի խողովակազանման եւ ուրիշ, գործարաններում անցյալ սարվա նոյեմբեր-դեկտեմբերից սկսած երկաթե բուք ու սուր գործիքներ են դասրաստել՝ գործադրելու նախադասրասվող հակահայկական դասժարավներին:

Իսկ բուն Լեռնային Ղարաբաղում... Այստեղ 88-ի փետրվարը ոչ նորություն էր, ոչ էլ անսողատելի կամ զարմանալի մի բան: Այդ մարզի սեր հայությունը, որ Հայոց միացյալ թագավորության բարձունից հետո բազում դարերի ընթացքում անընդմեջ դառնալով էր իր բնիկ, սեփական իշխանությունը (ուշ միջնադարյան դժնդակ իրականության մեջ Այրկովկասում հաստատված դարսկական ու օսմանյան բռնասիրության ներքին անգամ ունեցել է իր մեղիական վարչությունը), իսկ 1918-21 թթ. հերոսաբար իր անկախ ազատությունն էր դասողանել Ադրբեջանի նորաթուխ դեսության ոսնձությունների դեմ: 1921-ի հուլիսին բռնությամբ ու աղօրհնությամբ այն կցորդը դարձրին Ադրբեջանի: Դրանից հետո ֆազագնական մարզը զսնվում էր վարչա-ֆաղափական, սնեսական ու մակուրային մի վիճակում, որն ավելի վաս ու անսանելի էր, քան սրկությունը: Այդ, ավելի վաս ու անսանելի, որովհետեւ սրկության մեջ մարդիկ ազատ են լինում աղբելու եւ կասարելու իրենց գործը... Իսկ Ադրբեջանի իշխանություններն այն գլխից ծագած ունեին Լեռնային Ղարաբաղը հայաթափ անել եւ այդ եթե սկսել էին Շուշիի հայության բնաջնջումով (1920-ի մարտ) եւ դրա համար վասակել էին հայակերների հոչակ, աղա հեսագայում հորինեցին ու հնորեն կիրառեցին ամենաբազմազան միջոցառումներ, որոնցով դիսի հայկական ինքնավար մարզը դարդեին իր բնիկ սերերից եւ վերածեին արոսավայրի: Պասկերացները՝ քան է, այդ մարզը հացի արսադության գլխավոր եւ հարսագույն գոսին էր հանրադեսության մեջ, սակայն ցորնադաց գործարան չունեւ եւ, ամեն սարի հացահասիկի իր անհուն հարսությունն անկուտ իշխանություններին հանձնելով, դարսավոր էր նրանց ձեռից սղասել ողորություն՝ սեփական կարիքները բավարարելու համար: Այդդես էր դրությունը նաեւ գյուղասնեսության մյուս բնագավառներում (այգեգործություն, անասնադահություն եւն):

Իր սարածի մեծագույն մասը փարթան ու հարսագույն անսողներով ծածկված մարզի անսողասնեսության ղեկավարությունը նսում էր անսողագուրկ Աղդանում եւ բաղկացած էր անսողային գործի հետ ոչ մի առնչություն չունեցող ադրբեջանցիներից, որոնց դարսականությունն էր միայն մարզն անխղճարեն կողողեղել:

Մարսանգի ջրամբարի ու ՀԷԿ-ի ղեկավարությունը եւս ադրբեջանական էր ու Միր-Բաչիրում էր նսում, այդ դասճառով էլ մարզն իր ջրամբարից ու իր հզոր էլեկրակայանից չէր կարող օգսվել:

Մարզի բնական մեսաֆսի կոմբինադը, որ սարեկան շուրջ երկու սասնյակ միլիոն մետր գործվածք էր արսողում, ներկարարական ցեղս ստեղծելու իրավունք չունեւ եւ դարսավոր էր իր ամբողջ արսողանքը հանձնել Նուխվա նույնասիղ ձեռնարկությանը, որդեսգի սա էլ ներկեւ եւ վայելեւ հասանելիֆ եկամուտները: Այդդես էր վիճակը նաեւ մարզի բնական հարսությունների մյուս ճյուղերում, բազմասեսակ եւ ընսիր ֆարերն ու անսողանյուրը սեղափողում-մակում էին Բաֆում, Կիրովաբադում եւ այլուր՝ դարձյալ նույն նղասակով:

Իսկ մակուրթի, լուսավորության, առողջադահության ասղարեղում... Այստեղ եթե ոչ զարգացում աղահողելու, աղա գոնե դրությունը սանելի վիճակում դահելու դարսողիր դայանան այն կլինեւ, որ մեսական ու ազատ կաղ դահողանվեւ մայր ժողովրդի հանրադեսության հետ, այնստեղից ներմուծվեին անհրաժեշտ կենսահյուրեւ, առաջընթացն աղահողղ խրաններ... Սակայն ինքնավարության սասնամյակները եղել են հայկական մարզը հայոց հանրադեսությունից գերծ դահելու, նրանց միջու խուլ ու բուք անջրդես աղահողելու ժամանակներ: Պերճախոս մի դեղմֆ. 1948 թ. ամուանը Մեսփանակերս էր այցելել Ավեսիֆ Իսահակյանը: Մարզի մսավորականությունն ընդունել էր իր ազգի մեծ բանաստեղծին: Կուսակցական մարզկոմում եւս համարձակվել էին ընդունել ու սովորական գույց ունենալ նրա հետ: Եվ սա բավական եղավ, որդեսգի անմիջադես հանրադեսական ֆնչական ու դասժիչ մարմինները բուռն գործունեություն ծավալեին մարզում, քան ու արսող ֆեվեին մարզի մսավորականության սասնյակ ու սասնյակ լավագույն ներկայացուցիչներ, դասոնանկ լինեին կուս. մարզկոմի եւ մարզխորհրդի գործկոմի բազմաթիվ ղեկավարներ:

Այսօրինակ դասժարեակներն ու բռնությունները շարունակվել են նաեւ հեսագս սասնամյակներին, վաթսունականներին՝ ընդգծված դաժանությամբ, միութենական հնչեղությամբ, չնայած նույն Միության ուրիշ վայրերում, իբր, դեռ սիրական էր, այսդես կոչված, խուշուկյան ձնհաղի մթնոլորտը:

Եվ այսֆանից հետո դնդել, թե Արցախյան գոյադայաբարի դոռթկունը 88-ի փետրվարին՝ անսողատելի մի երեուրթ է եղել, այն էլ հրահրված դրսից, հայ դասնակցական կենսոնների կողմից, դարգադես հիմարություն է կամ ունկղիրներին ու ընթերցողներին հիմարացներու սուր փորձ, որին չէր կարող հավասալ ոչ ոք, հասկադես նույն Միության կենսոնի գրասենյակներում: Չէ՞ որ սասնամյակներ շարունակ արանֆ սեղյակ էին Լեռնային Ղարաբաղի չդադարող բողոֆի գերին, դայաբարի դրսետումներին: Իսկ Գորաչուկյան վերակառուցման աղմուկներին հավասալով էլ Արցախյան ֆանի-ֆանի դասվիրակություններ էին գնացել, ներկայացրել մարզի հայության ցավագին դրությունը, յոթանասնամյա վճիռը ազատագրության ու մայր ժողովրդի հետ վերամիավորվելու վերաբերյալ:

Ուրեմն, 88-ի փետրվարն սկսվել է 1918-ի մայիսից, երբ Այրկովկասի արեւելյան մասում ստեղծվեց մինչ այդ երեւֆ գոյություն չունեցած Ադրբեջան, եւ սա էլ իր նղասակը դարձրեց սիրանալ Արցախ-Ղարաբաղ հայկական մարզին: Արցախը ոսֆի էլավ, նեսվեց գոյադայաբարի, որը շարունակվեց սասնամյակներ, մինչեւ 1988-ի փետրվարը: Այս կեսում արդեն այն դայթեց իբրեւ համազգային վճոնի, հանուր հայության ընդվզումի աննախադեղ ու արդար դոռթկում, որը չէր կարող չդասակվել հաղթանակով:

Փետրվարի 20-ին, վերջապես, ղեկավարել է գումարվեր Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի ժողովրդական դեմոստրացիայի մարզխորհրդի նստաքառերը: Այն, որ կոչված լինելով մարզի ղեկավարի սոցիալիստական օրինակաբանության բարձր մակարդակի վրա, դարձավ լինելով մարզի ինքնավարության սեր հայ ժողովրդի օրենսդիր մարմինը, առաջին անգամ, այն, առաջին եւ միակ անգամը դառնալու էր այդ ժողովրդի կամփի արտահայտիչը, ընդունելու էր միակ որոշումը, որ գոյություն է ունեցել այդ ժողովրդի հոգում, սասնամյակներ բարունակ այնտեղ, իբրեւ Ազգավարի խուլ անձավում, անել-հասունացել էր, որդեսգի մի օր էլ, երանելի մի օր ժայթքեւ, դուրս գար իբրեւ ողջ հայության սրբազան բաղձանքը, դառնար համազգային գործ ու էություն:

Եւ հիմա՝ այդ ժայթքելու՝ դառն:

Մեր դասնության մեջ ոսկե սառնելով լինելով ղեկավար 1988-ի փետրվարի 20-ը՝ Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի մարզային խորհրդի արտահերթ նստաքառերով ու նրա արտակարգ որոշումով:

Որոշումը մարզային խորհուրդն ընդունեց: Այսպէս էլ ըստ գործող կարգ ու կանոնի: Բայց սույն դարազայում սխալված կլինեմք, եթե մոռանանք մարզի գյուղերի ու ավանների, քաղաքների ու նրանց հայ ողջ բնակչության գործուն մասնակցությունը: Եւ, վերջապես, հայրենասիրական այն եռուն մթնոլորտը, ժողովրդական իմաստուն արեւերը, որն իր գիրկն ընդունողին էլ դարձնում էր իմաստուն ու հզոր:

Սա հավոր դասաւանի այն խոսքը չէ, որ մենք սովոր ենք արտասանել մեր ամենօրյա միջոցառումների մասին, այդ միջոցառումների ղեկավար ու բարձրագույն մասնակիցների ծառայությունները գնահատելիս: Ես դիտել եմ փետրվար-մարտյան ցույցերի ու հանրահավաքների տեսարանները, լսել հանրահավաքների ու արքեր ժողովների ձայնագրությունները: Մարդիկ, որոնց ճանաչում եմ 30-40 տարիներից ի վեր, եւ որոնք այդքան ժամանակ երեսցել են միայն իրենց բարձրագույն-սովորական կարողություններով առանց արտակարգ որեւէ հասկանիչի կամ ընդունակության, հանկարծ ու միանգամից ասում էին ճառեր, որոնց մասին ու գրական փայլերը կարող են դասիվ բերել անվանի հոնորներին ու ճարտասաններին: Կանա՛յ, հասկապէս կանայք ու աղջիկներ... Ուրա՛ն խելոք, արդար ու վարակիչ են նրանց խոսքերը: Նրանք ինչո՞ւսի՞ սրամաքանական հյուսվածքի մեջ են առնում իրենց աղբիւրը կյանքի ցավն ու հոգսը, դայաւարի կամքն ու վճռականությունը, հաղթանակի հույսն ու հավասար:

Այս դասաւանով էլ բայց կուզենայի, որ ընթերցողս դարաբաղյան հերոսադասունի ամենափառապարտ էջերից մեկի՝ մարզի խորհրդի արտահերթ նստաքառերի գումարման ու նրա ընդունած որոշման առթիվ իմ հիշելիք անուններին գումարված տեսներ այն օրերի ու բարաքների բոլոր մասնակիցներին, Արցախական աշխարհի անբողջ հայությանը, նրա յուրաքանչյուր ներկայացուցչին: Բոլորին, եւ այդ բոլորի մեջ՝ յուրաքանչյուրին:

Համաժողովրդական առաջին ցույցերից ու միտնակներից հետո, մանավանդ մարզի աշխատավորության ներկայացուցչական խմբերի մոտկոկայան առաջին երբ ու դարձերից հետո մարդիկ այն կարծիքին էին, թէ մնում է ամենամահաճեց մի բան, որդեսգի աշխատավորական դեմոստրացիայի մարզային խորհուրդը, Լեոնային Ղարաբաղի վարչական գերագույն մարմինը, որ ուրիշ լեզուներով կկոչվեր դառնաւան, սեյմ, հասուկ միս գումարեւ, արտահայտեւ մարզի հայության կամքը եւ որոշումը հաստատեւ այն: Մանավանդ, որ այդ միսը գումարելու մասին արդեն որոշումներ էին ընդունել բրաւանային խորհուրդներն ու գործկոմները:

Բայց նստաքառան ինչո՞ւսի՞ միտն գումարվեր: Դա հնարավոր էր միտն լինել կասաւել մարզի երկու հակահայրենասեր ղեկավարների՝ կուսակցության մարզկոմի առաջին քարտուղար Բ. Կեռնկովի եւ մարզխորհրդի գործկոմի նախագահ Վ. Օսիպովի, գլուխների վրայով:

Նախապէս իմանալով, որ խորհրդի արտահերթ նստաքառեր գումարելու համար դարձաւոր է նրա դեմոստրացիայի ոչ միակաս, քան երկու-երրորդի գրավոր համաձայնությունը, դեմոստրացիոն Վարդան Հակոբյանը եւ գրողներ Գորգեն Գաբրիելյանն ու Հրայր Բեգլարյանը, «Կոունկ» կոմիտեի նախագահ Արկադի Մանուչարովի, եռանդուն կազմակերպիչներ Յուրի Ներսիսյանի, Յուրի Ջիւնգիւրյանի, Ռազմիկ Պետրոսյանի եւ բայց ուրիշների միջոցով, մեկ օրվա ընթացքում աղաւաղեցին դեմոստրացիայի երկու-երրորդի համաձայնությունը եւ փետրվարի 19-ին, ներկայանալով մարզխորհրդի գործկոմի նախագահի սեղակալ Շմաւոն Պետրոսյանին, առաջարկեցին խորհրդի արտահերթ նստաքառեր հրավիրել:

Երբ Պետրոսյանը նրանց հիշեցրեց դեմոստրացիայի երկու-երրորդի համաձայնության անհրաժեշտությունը, նրանք հանեցին համաձայնության գիրը՝ հաստատելով 70 դեմոստրացիայի ստորագրություններով:

- Մա օրինական չէ, ասաց Պետրոսյանը: Յուրաքանչյուր դեմոստրացիոն առանձին դիտն ներկայացնի իր համաձայնագիրը:

- Այդ էլ կանեմք, խոսաւացան կազմակերպիչները եւ գործի անցան:

Գիշերն անմուն գործում էին նստաքառերը կազմակերպողների սուրհանդակները եւ հաջորդ օրվա առավոտյան մարզգործկոմ ներկայացրին 90 դեմոստրացիայի համաձայնության գրերը՝ լրացված առանձին-առանձին, բժախնդրորեն համադասաւախան օրենքի դաւանեցներին: Այս անգամ Պետրոսյանի առանձնատեսակ հրավիրվեց նաեւ մարզի ագրարի նախագահ Հենրիկ Պողոսյանը, եւ երկուսով գրողների հետ դայանաւորվեցին գումարելիք նստաքառերի մանրամասների վերաբերյալ: Կեսօրվա դէմ, 20 դեմոստրացիայի հետ միասին, գործկոմի նախագահ Վ. Օսիպովի մոտ գնաց Վարդան Հակոբյանը դրում հայտարարեց, թէ հենց այդ օր երկուսով էլ միտն նստաքառերը գումարվի, եւ մարզգործկոմի աշխատակիցներին ու «Կոունկի» «թեւավորներին» հանձնարարեց աղաւաղել բոլոր դեմոստրացիայի ներկայությունը:

- Ղեի թեւով էլ լինի, միտն ներկայանան, որդեսգի ժամը 20-ին նստաքառերն սկսեմք:

Իսկապէս, միայն դիտն թեւով կարող էին այդքան արագ Ստեփանակերտ հասնել մարզի հեռավոր գյուղերի դեմոստրացիայի, որոնց ներկայությունը խափանելու համար ամեն տեսակ արգելներ էին ստեղծել Բաւիկ դրաճոները՝ հենց այդ օրվա առավոտյան մարզկենտրոն հասած Բյանուրան Բաղիրովի՝ Ադրբեյջանի կոմկուսի կենտրոնի առաջին քարտուղարի գլխավորությամբ:

Ասում են՝ Ղարաբաղում նստաքառերը դեմոստրացիայի առանձնատեսակներն է հրավիրել կուսակցության մարզկոմի բյուրոյի անդամներին, հետեւը խորհրդի նստել, որդեսգի հնար գնեմ նստաքառերը խափանելու համար: Երբ համոզվել է, որ դա անհնար է, կարգադրել է, որդեսգի մարզի ու հարեւան ադրբեյջանական բրաւանների ավստեստությունների աշխատողները փակեմ Ստեփանակերտ բերող ավստանաւարհները եւ արգելեմ դեմոստրացիայի բարձունք: Այն ժամանակ բարձունք մեջ են դրվել լեոնաստանի բնակիչների հմտությունն ու տկունությունը: Կոունկականներն ու նրանց օգնականները դեմոստրացիայի սները հասնելով՝ մոքիլիզացրել են բրաւաններն ու կոյստոներն ամենաւերթ (բեքսոն) մեքենաները, որոնք միայն իրենց վարորդներին ծանոթ լեոնային կաճաններով ու անտառային անցողիներով ժամանակին մարզկենտրոն են հասցրել դեմոստրացիային:

Երեկոյան ժամը 8 անց կեսին մարզխորհրդի նիստերի դաւիլն հավաքված 112 դեմոստրացիայի առաջ ելույթ ունենալով՝ մարզխորհրդի մանդատային հանձնաժողովի նա-

խազահ (կուսակցության մարզկոմի կազմակերպական բաժնի վարիչ) Վլադիմիր Մա-
յիլյանը հայտարարեց, թե նսաւաւաւաւաւաւ ներկայացած բոլոր դեմոստրաստների հայտերն ի
մի են քերտել, եւ, բոլոր հանգամանները նկատի առնելով, իրենք իրավասու են նսաւաւ-
աւաւաւ սկսելու: Մակայն հենց այդ դահին էլ հեռախոսով հայտնեցին, թե նսաւաւաւ-
ահն մասնակցելու են գալիս վերելից եկածները: Ուրեմն դէտէ է սղասել նրանց:

Շուտով եկան, տեղ հասան վերին ղեկավարության բաւաւաւաւաւ ներկայացուցիչ-
ները՝ ԽՄԿԿ Կենտրոնի զասասխաւաւաւաւ աւխասակից Վ. Յաւիւնը, Ադրբեջանի ԿԿ
Կենտրոնի առաջին ֆաւաւաւաւաւ Ք. Բաղիրովը, Կեւրկովն ու մարզկոմի բյաւաւաւաւ անդամ-
ները:

Ժամը 21-ին նիստ սկսվեց, եւ առաջինը ելույթի խոսք վերցրեց Բաղիրովը: Նա կեւ
ժամ խոսեց ժողովուրդների բարեկամության, հասկալես հայ եւ ադրբեջանցի ժող-
վուրդների անխախտ եղբայրության մասին, դասալաւաւաւաւ բոլոր նրանց, ովքեր, մեր բազ-
մաղաւաւաւ համակերպության սրբազան ավանդույթներն աւհամարհելով, Լեւոնային Ղա-
րաբաղի հայ աւխասավորության իրավունքներն են ոսնահարել, ինչ-ինչ բնագավաւաւ-
ում խանգարել մարզի սոցիալ-սնեսական առաջընթացը: Խոսասցավ ամենակարճ
ժամանակում վերացնել թույլ սրված բոլոր սխալները, կասարել մարզի ժողովրդական
դեմոստրաստների ամեն տեսակ առաջարկույթները, ինչդես եւ բոլոր այն դահանջները,
որ կներկայացվեն այս նսաւաւաւաւաւ: Ինչ վերաբերում է Ղարաբաղի տեղի հարցին, ա-
դա մի՞թե դա էլ նոր դիտի լուծվի: Չէ՞ որ աղեն յոթերորդ սասամայակն է, ինչ մար-
զը գտնվում է եղբայրական Ադրբեջանի կազմում, եւ դրանից գոհ են երկու վարչական
միավորների աւխասավորները, մսավորականները, ինչդես նաեւ հայ ժողովուրդը՝ ուր էլ
որ այն լինի: Ի՞նչ է դասաւեղ, որ մի խումբ անհնազանդ ընկերներ աղմուկ են բարձ-
րացրել, եւ դա էլ ստեղծում է անհաւո խլրսումներ: Եւ, հետ էլ, մի՞թե ընկերները չեն
հասկանում, որ այս ամբողջ անախորժույթները ոչ մի աղյուս էլ չի կարող սալ, մարզ-
խորհրդի նսաւաւաւաւաւ դարգաւաւաւ իրավասու չէ նման հարց լուծելու...

Նույն ոգով խոսեց նաեւ Վ. Յաւիւնը: Մա եւ տղոն էր, թե մարզխորհուրդը չու-
նի նման հարց լուծելու իրավասություն, եւ որ նսաւաւաւաւ կազմակերպիչներն այս ան-
բարենդասաւ եղանակին իզուր են դեմոստրաստներին հավաւել ու դիտի գուր տեղը կրեր
բորոքներ:

Դեմոստրաստներից առաջինը ելույթ ունեցավ Միխայել Խաչատուրովը, որը հենց սկզ-
բից եւթ հակահարված սվեց երկու ղեկավարների աղակողմնորոշող հայտարարություն-
ներին, ինչդես՝ ս թե մարզխորհրդի նսաւաւաւաւ իրավունք չունի որոշելու մարզի աւխա-
սավորության ճակասագրին վերաբերող ամենակարեւոր հարցը: Այո՞, ամենակարեւոր, ո-
րովհետեւ, եթե այստեղ խոսվեց մարզի ու հանրալեսության յոթ սասամայակների հա-
մասեղ կյանքի մասին, աղա այդ յոթ սասամայակներն աղացուցել են, որ Լեւոնային
Ղարաբաղն ու Ադրբեջանն անհամատեղելի են: Եւ դրա մեղքը հանրալեսության ղեկա-
վարների շլնին է իջնում, որովհետեւ սրանք են, որ սարիներ ու սասամայակներ արու-
նակ մարզը դահել են գաղութի վիճակում: Եկել է վերակառուցման, հին ու նոր սխալ-
ներն ուղղելու ժամանակը, եւ մենք ուզում ենք ուղղել մեր մարզի կյանքում թույլ սրված
ամենաճակասագրական սխալը՝ խնդրել Ադրբեջանի ու Հայաստանի Գերագույն խոր-
հուրդներին, որդեսզի նրանք դրականորեն լուծեն Լեւոնային Ղարաբաղի ինքնավար
մարզն Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից հանելու եւ Հայկական ԽՍՀ կազմ մցնելու
հարցը: Դա մեր սահմանադրական իրավունքն է, եւ ով այդ մասին լավ չգիտե, թող նո-
րից ուաղիւր կարդա սահմանադրության համաղասասխան կետերը:

Նույն ոգով խոսեցին նաեւ աւխասանքի ու կուսակցության վճեւաւաւ Եղիսեւ Համ-
բարձումյանը, բանվարուհի Տասյանա Սորոլեւան, մարզի ֆաղաւաղական դաւաւաւաւաւ-
թյան դես Բաբայանը: Նրանք վսահություն հայտնեցին, որ մարզի հայ աւխասավո-
րության միահամուռ ցանկույթները՝ վերամիավորվելու մայր Հայաստանի հետ, անղալ-
ման ճիւտ կըմբռնվի եղբայրական ադրբեջանցի ժողովրդի կողմից, կարժամանա նաեւ
նրա հավանությանը, եւ ղեկավար ընկերներն իզուր են կարծում, թե հարցի դրական լու-

ծումը կլինի հարված երկու ժողովուրդների ավանդական բարեկամությանը: Հարկավոր
է հասկանալ մի կարեւոր հանգամանք, այստեղ նված թերություններից ու բացթողմ-
ներից աս-աստեղ միանգամայն օրյեկիվ դասաւաւ ունեն, նրանց համար նույնիսկ չի
կարելի մեղադրել հանրալեսության կամ մարզի ղեկավարներին: Օրինակ, մի՞թե դարզ
չէ, որ մեր դրոցի, լուսավորության, մսակութային զարգացման բնագավաւաւաւ ճիւտ
ու նդասակասալաց ղեկավարությունը հնարավոր է միայն եւ միայն բանիմաց, մեր ազ-
գային ամեն տեսակ առանճահասկութույթները ճանաչող ու հասկացող մասնագեսե-
րի միջոցով, որդիսիվ չկան հանրալեսական ղեկավար մարմիններում: Կմիանանք Հա-
յաստանի հետ, եւ այդ հարցերի լուծումը չի առաջացնի այն բարդութույթները, որոնց
մենք հիմա դեն ենք առնում ամեն ֆայլաւիտիսի:

Բաղիրովն այսդիտի խոսքերը հաւախ եր ընդհասում՝ խոսասնալով հանրալեսական
մարմիններում այսուհետ դահել հանաղասասխան կարդեր հայ բնակչութայան ազգա-
յին-մսակութային հարցերի լուծման համար: Մոսկվայի ներկայացուցիչը եւս ֆանիցս
միջամեսեց ելույթ ունեցողներին՝ տղնելով, թե մարդիկ լուծման ենթակա հարցերը, երկ-
րորդական-երրորդական խնդիրները հաւախ ուոցնում են, նրանց առկայութայանը էլ
մթագնված է երեւում առաջընթացի հեռանկաւը:

Այն ժամանակ ելույթի խոսք խնդրեց դեմոստրաստ, Գրողների միութայն մարզային բա-
ժամունքի դասասխանասու ֆաւաւաւաւ Վարդան Հակոբյանը: Նա նսաւաւաւաւ ներ-
կա գտնվող հյուրերից ներողութույթ խնդրեց, որ դիտի խոսի հայերեն («բարգամիչներ
կտնվեն եւ ձեզ կբացասեն, թե ի՞նչ են խոսում»), հետ էլ դիմեց դահիլիճին:

- Ընկեր դեմոստրաստներ, -ասաց նա, -մեր նսաւաւաւաւ կեսն անցել է, բայց դեռ մարդ-
կանց այն է անհանգսացնում, թե մենք իրավունք ունեցել ենք հավաւելելու, թե իրա-
վունք ունենք խոսելու մեր ինքնավար մարզի ամենակենսական հարցի մասին եւ նրա
առթիվ արահայտելու մեր կամքը, ընդունելու մեր վճիղը: Ես կարծում եմ՝ այստեղ ոչ
մի հարց չկա: Ժողովրդական դեմոստրաստների մարզխորհուրդն օրենքի բոլոր կետերը հար-
գելով՝ հավաւել է իր արահետք նսաւաւաւաւ, ֆննարկում է մարզի հայութայանը, այ-
սինքն՝ մեզ իր բարձագույն լիազորութույթներով օժսված ժողովրդին այսօր ամենից աս
անհանգսացնող հարցը: Մենք վաղուց համոզված ենք, որ մարզի հայութայն համար
այլեւս անհնար է աղրել՝ մայր ժողովրդից կտրված, նրա հոգեւոր զարգացման բուռն
բաւիից բաժան, նրա մսակութային վերելքի աս երեւութներին անտեղակ: Մի՞թե այս
աւխարհում կա մսաժելու կարողութույթ ունեցող մի մարդ, որը կարծում է, թե վսան-
գավոր է, երբ մեր հայկական ինքնավար մարզը վճռում է այսուհետ աղրել իր հարեւա-
նութայն մեջ գտնվող նույնազգի միութենական այն կազմավորման հետ, որը կոչվում է
Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիսական Հանրալեսութույթ: Պես է դասաղաւաւաւ
հակառակը, երբ նույն երկրում, նույն դրոշի ներքն մի փոքր ազգ աղրում է երկիւնդ-
ված, երկու վարչալաղական կազմավորումների մեջ: Իսկ դրանց միավորումը, որ մեր
ամբողջ ազգի յոթանասունամայա բաղձանքն է եղել, դես է միայն բարեկամաբար ըն-
դունվի մեր հարեւանների կողմից եւ արժամանա գոհունակութայնն այն կազմակերպու-
թույթների, որոնք ասահազրոզված են մեր դեսական աղարաւի էժամացմամբ: Չէ՞ որ
մարզը Հայկական ԽՍՀ-ին միացվելով անմիջաղես կվերացվի մարզային այն վար-
չական միավորը, որը վիթխարի գունարներ է կլանում...

Եւ այսդես, մենք հավաւել ենք մեզ համար ամենակենսական մի հարց ֆննելու եւ
լուծելու: Կարծում եմ՝ նսաւաւաւաւ իրավասութույթն իրենից ոչ մի հարց էլ չի ներկա-
յացնում: Իսկ նրանք, ովքեր այնքան էլ հանոզված չեն, թե մարզխորհրդի նսաւաւաւաւ
իրավասու է այս հարցը ֆննելու, կարող են մասնակցել կամ չմասնակցել մեր նիստին:

Տեսնելով, որ դաւաւաւաւ ու «բարոյական» ճնուրը ոչ մի ազդեցութույթն չի գոր-
ծում անուղղելի դեմոստրաստների վրա, Բաղիրովն առաջարկեց ընդմիջում անել: Հյուրերն
անցան Օսիլովի առանճաստենայալը:

Ասում են՝ այստեղ նրանք անմիջաղես գանգել են ԽՄԿԿ Կենտրոն, այնտեղ կաղ-
վել իրենց առաւելութայնը հետեւող ղեկավար մեծերի հետ, դասնել իրադութայն մա-

սին, ադա խնդրել, որ անմիջապես էլ Բաղրյուրոյի կամ գոնե փարսուղարութեան որոշում ընդունվի: Նշել են նույնիսկ ընդունելիք որոշման ամենատական կետք՝ որ ներկա դայաններուն սարածֆային հարցեր լուծելն անհնարին է, իսկ սվյալ դեղքում մնան ֆայլը կհակասի երկու ժողովուրդների՝ հայերի ու ադրբեջանցիների բաժնի: Ասել են նաև, որ, իբր, մարզխորհրդի դեղութասները դասրաս են հրաժարվել իրենց դահանջից ու որեւէ որոշում ընդունելուց, եթե իմանան, որ ԽՄԿԿ Կենտկոմն այդպիսի ֆայլը համարում է ոչ նպաստակա հարմար:

Բաղիրովն ու մյուսները ժամանակ զսան առանձնանալու եւ իրենց հետագա անելիքը որոշելու համար: Ըստ երեսույթին նրանք մտածում էին, թե բավական է ԽՄԿԿ Կենտկոմի բացասական վերաբերմունքը հաղորդել, որդեսզի նսաւաւաւաւ հավաւաւաւ դեղութասներն անմիջապէս ցրվեն: Այդ դասճառով վերսկսված նիստում առաջինը ելույթ ունենալով՝ Բաղիրովը շուրջ սաս ռոդէ խոսեց իր հեռախոսագրոյցի, ԽՄԿԿ Կենտկոմի մերժողական վերաբերմունքի մասին, նորից խոսաւաւաւ մարզի ծաղկման ու բարգաւաւաւաւ համար իրականացնել չեղած-չեսնկված միջոցառումներ, միայն թե մարզխորհուրդը հրաժարվի իր անհավասարակշիռ ու անհամարժեքական ֆայլից...

Դահլիճն աղմկում էր՝ դահանջելով, որ թույլ սրվի անցկացնել նսաւաւաւաւ: Տեղից վեր կենալով դահլիճին դիմեց Վարդան Հակոբյանը.

- Ընկեր դեղութասներ, առաջարկում են շարունակել Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի ժողովրդական դեղութասների մարզային խորհրդի արտահերթ նսաւաւաւաւ, որը մենք կվարենք դահանջված կարգուկանոնով:

Դահլիճը համաձայնութեան բացակայություններ էր անում:

Բաղիրովն ուսերը թոթվեց ջղային.

- Դե՛, ինչդէս կուզե՛ք...

Այսինքն՝ ցավը ձեռն գլխներին: Եւ արհամարհանքով հեռացավ դահլիճից, նրա ետեւից էլ հեռացան ԽՄԿԿ Կենտկոմի ներկայացուցիչը, Կեռուկովը, Օսիպովը...

Նսաւաւաւաւ իր աւխասանքը վերսկսեց ժամը 22.30-ին:

Մանդասային հանձնաժողովի զեկուցումից հետո նսաւաւաւաւ նախագահ ընտրեցին Վիզեն Հայրապետյանին, որին իրենց խորհուրդներով ու փորձառու միջամտություններով օգնում էին մարզագործկոմի նախագահի տեղակալ Ընալոն Պետրոսյանն ու ագրարի նախագահ Հենրիկ Պողոսյանը:

Զննարկման դրված միակ հարցի՝ ԼՂԻՄ-ն Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից դուրս բերելու եւ Հայկական ԽՍՀ-ին վերամիացնելու համար Ադրբեջանական ու Հայկական ԽՍՀ-ների Գերագույն խորհուրդներին դիմելու առթիվ զեկուցում կարդաց Վարդան Հակոբյանը: Նա հանրահայտ ու համոզիչ փաստերով ցույց էր տալիս Լեռնային Ղարաբաղի մարզի 65 տարվա ինքնավարութեան ճանադարհը, Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմում զսնկելու դասճառով այդ ճանադարհին հայտնված եւ երբեք էլ չլուծված հարցերը, որոնք խանգարել են մարզի սնեսական ու նշակութային զարգացման բնական ընթացքը, Ղարաբաղի հայութեանը եւ դահել սոցիալական ու ազգային-հոգեւոր վերելքի այն փայլուն մակարդակից, որը ձեռք է բերվել Հայկական ԽՍՀ-ում, մայր ժողովրդի հիմնական մասի ջանքերով: Ուստի եւ զսնում էր, որ համազգային սոցիալ-սնեսական ու հոգեւոր-նշակութային զարգացման մակարդակին հասնելու համար անհրաժեշտ է մարզի հայութեան միավորումը մայր ժողովրդին: Այդ նպաստակով առաջարկում էր, նսաւաւաւաւ անունից խնդրել Ադրբ. ԽՍՀ եւ Հայկ. ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդներին, որդեսզի նրանք ընդառաջեն Լեռնային Ղարաբաղի հայ աւխասավորութեան բուռն ցանկութեանն ու ինքնորոշման անկաղտեղի իրավունքին, լուծեն մարզն Ադրբեջանի կազմից հանելու եւ Հայաստանին վերամիացնելու հարցը, ինչդէս նաեւ միջոնդրել ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի աղջեւ՝ նույն հարցի լուծմանն աջակցելու եւ վերջնական որոշում հանելու համար:

Նսաւաւաւաւաւ ելույթ ունեցան 44 դեղութասներ: Նրանցից յուրաքանչյուրը զեկուցողի կարճ ու բավանդակալից հաղորդումին ավելացնում էր նոր փաստեր, սեփական

դիտարկումներ, որոնք ցույց էին տալիս, որ մարզն իր ինքնավարութեան ամբողջ ընթացքում ազգային զարգացման տեսակետից դարձաւաւաւ զսնկել է փակուղու առաջ, որով հետեւ իրական-բնական դասճառներին միշտ էլ զումարվել է հանրաղտեղութեան դեսական ու կուսակցական դեկավարների տովինիսական ֆաղաւաւաւաւ մարզի հայութեան ազգային առանձնահատկութեաններին, հոգեւոր զարգացման օրինական դահանջների նկատմամբ: Նրանք այդ փաստերն ու օրինակները հիշում, ֆննում, դասաղարտում էին, միաժամանակ համոզված հաստատում, որ այդ վիճակից դուրս զալու միակ ճանադարհը Ղարաբաղի վերամիացումն է Հայկական ԽՍՀ-ին: Իսկ այս էլ բխում է մարզի բնիկ եւ հիմնական բնակչութեան ինքնորոշման լեռնային ֆաղաւաւաւաւ սկզբունքներից, որոնք արհամարհվել են 1921 թ. հուլիսին, Մսալինի կամայականութեամբ:

Եկել է վերակառուցման ու ժողովրդավարութեան ժամանակը: Մեր երկիրը լծվել է սսալինյան դաժան դասնաւաւաւաւ կասարված հակաժողովրդական ամեն տեսակ սխալների ու զանցառությունների վերացմանը: Վաղուց ժամանակն է, որ մարզի հայութեան ճակատագրի վրա դրված խարանը եւս ջնջվի, եւ մենք՝ Լեռնային Ղարաբաղի հայերս, ձեռք բերենք մեր երկրամասը սնեսաղաւաւ զարգացնելու, մեր ազգային-նշակութային նվաճումներին լիիրավ տեր դառնալու հնարավորություններ:

Նսաւաւաւաւաւ ավարտելուց հետո էլ դեղութասները չէին հեռանում մարզխորհրդի գործկոմի շենքից: Պահանջում էին կարգավորել արձանագրությունը, նսաւաւաւաւաւ ամբողջ գրագրությունը, մանավանդ՝ հղկել-վերջնական տաքի բերել որոշումը եւ այն ներկայացնել մարզային թերթերին, որդեսզի նրանք հաղորդ օրվա համարներում անդայան հրատարակեն:

Այս արարողություններն ավարտվեցին փետրվարի 21-ի ժամը 4-ին, եւ խմբագրական հանձնաժողովը, վերջնական տաքի բերելով, դեղութասներին ներկայացրեց հետեւյալ որոշումը.

«Ժողովրդական դեղութասների ԼՂԻՄ-ի XX զումարման մարզային խորհրդի արտահերթ նսաւաւաւաւ

Որոշումը

ԼՂԻՄ-ն Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից Հայկական ԽՍՀ կազմ հանձնելու առթիվ Ադրբեջանական ԽՍՀ եւ Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդների աղջեւ միջոնդրելու մասին.

Լսելով ու ֆննարկելով ժողովրդական դեղութասների ԼՂԻՄ-ի մարզային խորհրդի դեղութասների ելույթները ԼՂԻՄ-ն Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից Հայկական ԽՍՀ կազմ հանձնելու համար Ադրբեջանական ԽՍՀ եւ Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդների աղջեւ միջոնդրելու մասին, ժողովրդական դեղութասների Լեռնային Ղարաբաղի XX զումարման մարզային խորհրդի արտահերթ նսաւաւաւաւաւ որոշում է.

Ընդառաջելով ԼՂԻՄ-ի աւխասավորների ցանկություններին, խնդրել Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդին եւ Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդին՝ խորին ընթնման զգացում դրսեւորել Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչութեան իղձերի նկատմամբ եւ լուծել ԼՂԻՄ-ն Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից Հայկական ԽՍՀ կազմ հանձնելու հարցը, միաժամանակ միջոնդրել Գերագույն խորհրդի աղջեւ՝ ԼՂԻՄ-ն Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից Հայկական ԽՍՀ կազմ հանձնելու հարցի դրական լուծման համար:

Մնում էր թերթերում («Խորհրդային Ղարաբաղ», «Советский Карабах») հրատարակել որոշումը: Դրա համար էլ նախաղաղ զուցացված էին միացյալ խմբագրութեան ու տղարանի աւխասողները:

Լուսաղետին տղարանից դեղութասներին ու ցուցարարներին էին բաժանում թերթերի այդ օրվա համարի օրինակները՝ վաղուց տրազած, մաքառմամբ ու ծանր երկունքով ծնված որոշումով հանդերձ:

Մարզխորհրդի դեղութասներն առավոտյան հոգնած ու բմրած, աչքներն անֆնություն

Փետրվարի 22-ի ու գիշեր.—Այսօր ժամը 22.30-ին, «Լրաբեր» հաղորդումից հետո, Հայաստանի հեռուստատեսությամբ ելույթ ունեցավ ՀԿԿ Կենտկոմի առաջին ֆարսուղար Կարեն Դեմիրճյանը եւ կարգաց «դասական» իր խոսքը Ղարաբաղի հարցի ու նրա շուրջ ծավալված իրադարձությունների վերաբերյալ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՄԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Կ.Ս. ԴԵՄԻՐՃՅԱՆԻ ԵԼՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵՌՈՒՄՍԱՏԵՍՈՒԹՅԱՄԲ 1988 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻ 22-ԻՆ.

«Թանկագին ընկերներ:

Հանգամանքներն սիտում են դիմել ձեզ:

Ինչդեռ գիտեմ, վերջին օրերում Երևանում, Օդեսային քաղաքի հրադարակում տեղի են ունենում միտնգներ ի դաստիարակություն Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի բնակչության Սովետական Հայաստանի կազմի մեջ մտնելու խնդրանքին: Այդ հարցի առթիվ միտնգներում ընդունվել են հանրադատական եւ միութենական ղեկավար օրգաններին հասցեագրված դիմումներ:

Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ ներկայումս ստեղծված իրադրությունը կրում է ֆաղափական լուրջ բնույթ: Դրա նկատմամբ մակերեսային մոտեցումը կարող է մեծ վնաս հասցնել ազգամիջյան հարաբերություններին, ժողովուրդների բարեկամությանը: Առաջագած իրավիճակը հարուցում է մտահոգություն, մեզանից դաժանում բարձր դաստիարակություն, վճռական միջոցների ձեռնարկում, այնուհետ իրադարձությունների զարգացման կանխում, որոնք կարող են հասցնել չկանխատեսված եւ անգամ դժվար ուղղելի հետևանքներին:

ԽՄԿԿ Կենտկոմը համակողմանիորեն ֆննարկել է Լեռնային Ղարաբաղում տեղի ունեցող իրադարձությունները: Այդ ռեզիզումն տեղի ունեցող ազգային-տերիտորիալ կառուցվածքի վերանայմանն ուղղված գործողություններն ու դաժանումները հակասում են Հայկական ԽՍՀ եւ Ադրբեջանական ԽՍՀ աշխատակողմերի ցանկերին:

Մեզ հանձնարարված է ձեռնարկել իրադրության առողջացման կողմնակցված միջոցառումներ:

Անհրաժեշտ է անել ամեն ինչ կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի առաջադրած դաստիարակության խնդիրը իրականացնելու համար, ֆաղափական եւ գաղափարախոսական ազդեցության բոլոր միջոցներն ուղղել լեռնային ազգային ֆաղափականության, արդի փուլում դրա էության դարձաբանմանը: Այդ ամբողջ աշխատանքում դեմք է ելնենք այն բանից, որ ազգային հարցը դաժանում է ազգային առանձնահատկությունների, հոգեբանության, աշխատակողմերի կենսական ցանկերի նկատմամբ մեծական եւ սեւեռուն ուժադրություն:

Մեր կուսակցությունը բացառիկ կարեւոր նշանակություն է տալիս արդի փուլում ազգային հարաբերությունների զարգացմանը: ԽՄԿԿ Կենտկոմի առաջիկա լուծումներից մեկը հասկառու կնվիրվի ազգային ֆաղափականության դրոշմներին: Ինչդեռ Կենտկոմի այս տարվա փետրվարյան լուծումում նշեց ընկեր Մ.Ս. Գորբաչովը. «Մենք այսօր խոսում ենք երկրի բոլոր ազգերի ու ազգությունների ազգային ինքնագիտակցության աճի մասին, ազգային զգացմունքների դրսևորման մասին (որ երբեմն ի հայտ են գալիս խեղաբարձված տեսքով): Այս բոլորը կենդանի հարցեր են եւ դրանք դեմք է լուծել»:

Կցանկանայի ձեզ տեղյակ դաժանել, որ Ադրբեջանի ու Հայաստանի կոմկուսների կենտրոնական կոմիտեներին, հանրադատությունների Միմիսրների խորհուրդներին հանձնարարված է մեծակել սոցիալ-սնեսական բնույթի անհրաժեշտ միջոցներ Լեռնային Ղարաբաղում իրականացնելու համար:

Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմը դիմում է հանրադատության աշխատակողմերի կոնկրետներին, նրանց կուսակցական կազմակերպություններին, բոլոր կոմունիստներին, աշխատակողմներին, մեր երիտասարդությանը եւ կոչ անում ցուցաբերել ֆաղափական ու

ֆաղափական բարձր գիտակցականություն: Ժողովուրդների բարեկամությունը մեր անգին հարսությունն է, սովետական եղբայր ժողովուրդների միասնական ընտանիքում հայ ժողովրդի հետագա բարգավաճման երաժիշիքը: Եւ մենք դեմք է այն աչի լույսի դեռ դաժանումն հանուն սոցիալիսական հայրենիքի բարօրության, մեր անդուլ աշխատանքով ամրադնդենք այդ բարեկամությունը, այն հարսացնենք հայրենանվեր նոր գործերով:

Մեր ժողովրդի դաստիարակման մեջ եղել են եւ հերոսականը, եւ ողբերգականը: Մեր ժողովրդի դաստիարակումը հարուստ է Անդրկովկասի ժողովուրդների, մեր մեծ հայրենիքի բոլոր ժողովուրդների հետ իսկական ինտերնացիոնալիզմի, եղբայրության, փոխադարձ հարգանքի, բարիդրացիության եւ համագործակցության վառ էջերով: Մեր ժողովրդի դաստիարակումը հարուստ է հեղափոխական, մարտական եւ աշխատանքային փառադանձ ազանդություններով:

Դրա մեր հոգեւոր անանց հարսությունն է, եւ այժմ, այս դաստիարակման օրերին մեր հայրենասիրական դարձն է թույլ չտալ անխոհեմ ֆայլեր, որոնք կարող են սասանել այս ամենը:

Մեկ անգամ ես դիմում ենք Սովետական Հայաստանի ֆաղափակներին՝ այս դաստիարակման դաժան հանդես բերել արիություն, ինքնագաղտում, զգոնություն, համբերություն, ֆաղափական հասունություն, բարձր կազմակերպվածություն, էլ ավելի ակտիվորեն ձեռնամուխ լինել մեր հասարակական կյանքի բոլոր կողմերի վերականգնմանը, սովետական ժողովուրդների ինտերնացիոնալ եղբայրության ամրադնդման աշխատանքին»:

Ես այս ելույթն ամբողջությամբ ներկայացրի, որդեսգի ընթերցողը գոնե մասամբ դասկերացնի ֆաղափական դիրքն ու մտածողության կերպն այն գործիչի, որը հայ ժողովրդի դաստիարակման ամենաճակատագրական, ամենալրջազույն դաժան մեկուն գնվում էր գործի գլուխ եւ ի դաստիարակման դարձվոր էր գլխավորել մեր ազգային բարձունը, այն անել մինչեւ վերջ, մինչեւ լուծում, մինչեւ վերջնական հաղթանակ: Պարտավոր եւ, սակայն չզլխավորեց: Ոչ միայն չզլխավորեց, մի կողմ կանգնեց եւ բարձունը թողեց ինքնահոսի, այլեւ, երբ խոսք ասելու, իր կարծիքն ու համոզումն արտահայտելու հնարավորություն սվին, վեր կացավ ու արտահայտեց մի կարծիք, որը եթե ծիծաղելի է թվում այժմ, աղա, միեւնույն է, այն ժամանկ էլ չէր կարող խրախուսվել իրեն զգուցավոր մարդու ծայրահեղ ֆայլ: (Լեռնային Ղարաբաղում-Բ.ՈՒ.) «զոյություն ունեցող ազգային-տերիտորիալ կառուցվածքի վերանայմանն ուղղված գործողություններն ու դաժանումները հակասում են Հայկական ԽՍՀ եւ Ադրբեջանական ԽՍՀ աշխատակողմերի ցանկերին»: Մարդկային լեզվով ասած՝ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը Հայաստանին վերադարձնելը հակասում է Հայկական ԽՍՀ աշխատակողմերի ցանկերին: Կարելի է դասկերացնել...

Հիվանդանոցային միջանցումը դրված հեռուստացույցի առաջ Գեորգ Էմինն ու ես ֆարացել էինք այս խոսքի ազդեցությամբ:

Առավոտյան ցուցարարների ներկայացուցիչներն էին ինձ այցի եկել: Խնդրեցին, որ երկու խոսք գրեմ հրադարակում կարդալու համար:

Ձերությունից գլուխս դաժանում եւ: Նույնիսկ կարգին նստել չէի կարող: Մի կերպ իրար բերեցի մեքերս, գրեցի այդ օրվա իմ խոսքը, որը եւ ճարան ու կարդացին հրադարակում:

Ահա այդ խոսքը.

«Միտելի հայրենակիցներ, ազգ հայոց, մեր ժրջան ու իմաստուն, մեր բազմաչարչար ու բազմափորձ եւ միտ արդար ու ազնվական ժողովուրդ:

Այս օրերին դու ոսփի ես ելել հանուն ֆո ոսնահարված իրավունքի դաստիարակման: Վերականգնման ու ժողովրդավարական կարգերի հաստատման աղմուկով ոգեւորված դու դաժանում ես վերջ դնել հայոց բազմաճյուղ ու բազմակնճիտ հարցի այն բաղկացուցիչին, որը չի շոտափում ոչ ոքի ցանը, բայց լուծվելով՝ դեմք է առավել հզորաց-

նի մեր հինավուրց ազգը, լիակատար դարձնի նրա վերածնունդը:

Վլադիմիր Լենինը միշտ ղեկավարում էր, թե չի կարող ազատ լինել մի ազգ, որը միավորված չէ: Հիմա այն ո՞ր լենինյանն է, որ միշտ դեմ կանգնի հայ ազգի միավորմանը:

Այսօր ամենուրեք մեր կյանքը, մեր աշխարհը, մեր դաստիարակությունը մաքրում են Ստալին բռնակալի դժոխական հետքերից: Լենինյան Ղարաբաղը Հայաստանից ղուկվել է և աղորձաբար Ադրբեջանին է կցվել Ստալինի չարագործ ձեռքով: Եւ 1921 թվականից ի վեր հայ ժողովուրդը, Ղարաբաղի հայությունը՝ հասկալու, բողոքում, ընդվզում, դայաբարում է այդ հակահայկական ու հակամարդկային չարագործության դեմ: Այս օրերի համազգային ու համաժողովրդական վերելքը, միակամ, միահամուռ ու միասիրտ դահլիճի բարձրագույն արտահայտությունն էլ սրամաքանակա՛ն շարունակությունն է նախընթացի: Հիմա ինչպե՞ս է, որ ստալինյան անխիղճ ու անամոք չարագործությունը վերացնելու համար բողոքված մեր համազգային շարժումը համարվում է ժողովուրդների բարեկամությունը խաթարող հանցանք:

Լենինյան Ղարաբաղի վրա բռնացած ադրբեջանցի շարժումը միութենական դեկաբրության ականջն է սցրել, թե Լենինյան Ղարաբաղի վերամիացումը Հայաստանին՝ հակասում է հայ ժողովրդի ցանկերին:

Անհեթեթություններից ամենազավեցականը էլ սերից ամենասուրը: Եւ ի՞նչ, նույն այս խոսքը հնչում է նաեւ հայ մարդկանց, հայ ղեկավարների քերականներից... Անեծք էլ անարգանք, անեծք էլ անարգանք:

Պատասխանը ոչինչ չի մոռանում:

Պատասխանը չի մոռանա էլ իր ամենադաժնա՛ն, ամենաարագան էջերից մեկը կղարձնի այս օրերի համաժողովրդական խանդավառությունը՝ որդես մեր ազգային ոգու ամենավսեմ դրսևորումներից մեկը: Իսկ արդյո՞ւմբը... Ի՞նչ մարտնչում, որ առաջին օրերին ստեղծված նեղագոյա՛սիր բողոքը ցնդի իբրև մուժ, էլ Երկրի ղեկավարները մեր ցավո՛ս հարցը ֆնենն իբրև դայա՛նաճաճ դասավորներ, այն լուծեն որդես մեր ժողովրդի ու ամեն մարդկային իմաստն քարեկաններ:

Թանկագին հայրենակիցներ, սույն թուրքիկ ու սեմիտ խոսքի ձեռք են հղում հիվանդանոցից էլ խորադեմ ցավում են, որ այս օրերին ի վիճակի չեն գտնվելու ձեռքերում, բողոքի, դահլիճի ու հույսի ձայնս խառնելու ձեռք ամենագոր ու հայրենաբու՛նչ աղաղակին»:

Փետրվարի 22-ին Ադրբեջանի ու Բարդախի շարժումների բնակիչներից կազմված անհավասարակշիռ մի ամբոխ, թվով 8-10 հազար հոգի, հարձակվեց Ասկերանի շրջանի վրա էլ, հակահարված ստանալով, նահանջեց: Երեկոյան լրացական մարմինները հաղորդեցին ԽՍՀՄ Գերագույն դատախազի սեղակալ Կասուսեի ելույթը, որը հայտնում էր, թե բախման ժամանակ սղանվել են երկու ադրբեջանցիներ:

Այն օրերի լրացական մարմինների մոտեցումները, ԽՍՀՄ շարքեր մասերի անստեղծակության դայա՛նաներում, հետաքրքիր դրություն էին ստեղծել. նախ՝ իբր, այդ Լենինյան Ղարաբաղում ո՞սֆի էլած մի ֆանի անջատականներ ու ծայրահեղականներ, օգտվելով ուրիշ հանցագործ շարքերի աջակցությունից, խառնակություն են ստեղծել մարզում ու նրա հետ ոչ մի առնչություն, նույնիսկ սարածափային սահմանակցություն չունեցող Հայաստանում էլ դահլիճում են ԼՂ-ի մարզը ղուկել Ադրբեջանից ու միացնել Հայաստանին, աղա, չենթարկվելով միութենական կուսակցական ու կառավարական մարմինների սրափեցնող զգուցանումներին, անգամ ԽՄԿԿ Կենտկոմի փետրվարի 21-ի որոշմանը, սանձազերծել են ազգամիջյան բախում հարեւան ադրբեջանական շրջանների հետ, դասճառ դարձել գոհերի ու ավերածությունների:

Հայաստանում ու Արցախում էլ շարժման հարուցած անուրի մեջ էին, գուցե նույնիսկ ցաս էլ կարեւոր չէին համարում, թե ի՞նչ են ասում մոսկովյան ռադիոն ու հե-

ռուսաստանությունը, ի՞նչ են գրում թերթերը, մանավանդ ի՞նչ են մտածում Երկրի շարքեր մասերի անստեղծակ բնակիչները: Իսկ դաճոճական լրացությունը հանձնարարություն ուներ շարունակելու սովորական աղաճեղեկավարությունը... Այդ հետո՞ միշտ առանձին արդարամիտ ու խիզախ անհասներ փորձեին ասել ու գրել ճշմարտությունը, մարդկանց աչքերի առաջ բացել իրականության խորքն ու լայնքը: Ահա նրանցից մեկը՝ լենինգրադյան լրագրող-գիտնական Ալեքսանդր Վասիլենսկին, որ դեղերի բարձր հետախույզ հենց 1988-ի զարմանը մի ամբողջ ամիս եղավ Արցախում, Հայաստանում ու Ադրբեջանում, անմիջադեմ էլ գրեց, հրատարակեց իր անաչառ տղավորությունները էլ, մի ֆանի ուրիշների հետ միասին, փորձեց դաճոճական ու ոչ դաճոճական շրջանների ուճադրությունը սեւեռել ճշմարտության վրա, դահլիճել, որ ընդունվեն միայն արդար վճիռներ, ուրեմն էլ արմատական լուծում սալ դարաբաղյան խնդրին:

Ահա թե Վասիլենսկին ի՞նչ է գրել փետրվարի 22-ի բախման մասին. «Ադրբեջանական Ադրբեջան ֆադախի բնակիչների բազմահազարանոց ամբոխը, ճգնելով միլիցիայի դահլիճակները, ջարդուփուր անելով իր ճանադարհին հանդիպող ամեն ինչ, շարժվեց դեղի լենինյան-դարաբաղյան մոտակա Ասկերան ավանը: Օրվա կեսին ամբոխը միլիցիայի 20 ջոկատների (գրեթե 1000 մարդ) օգնությամբ կանգնեցվեց ավանի մասույցներում ու ցրվեց: Անկարգությունների ժամանակ չղարկված հանցանքներում սղանվեց երկու երիտասարդ աղդանցի, վիրավորվեց ու հիվանդանոց սեղափոխվեց ԼՂԽՄ-ի շարք 50 բնակիչ:

Հաջորդ օրերին ադրբեջանական հեռագրական գործակալությունը, իսկ դրա հետեից ՏՄՄՄ-ը, համամիութենական ռադիոն էլ կենտրոնական հեռուստատեսությունը հաղորդում սվեցին «Ադրբեջանի ու Ասկերանի բնակիչների ընդհարման հետեւանքով» երկու ադրբեջանցիների սղանության մասին: Այդ սղանությունը կատարվել է մինչեւ օրս չղարկված դարազաներում: Համենայն դեպս անկասկած է, որ դրանցից մեկի՝ Ադրբեջանի հասնոցաճնական գործարանի ֆրեզերագործ, 22-ամյա Ալի Հաջիեի սղանության հետ Լենինյան Ղարաբաղի հայերը ոչ մի կադ չունեն: Ալիի գոհվելու հանգամանքների մասին ահա թե ինձ ի՞նչ է դասնել նրա հարազատ եղբայրը, 29 տարեկան ինժեներ-ճիճարար Արիֆ Հաջիեը.

«Ալիի վրա կրակողը ադրբեջանցի միլիցիոներ է եղել: Եղբայրս մահացել է վայրկենադեմ. նրա վրա կրակել են դիմահար, գնդակը միջաթափանց ծակել, անցել է սիրտը: Նրա էլ սղայի միջեւ վեճ սեղի ունեցած է եղել: Հետո Ալին իր ընկեր Ուլի Բահրամովի ձեռքն է բռնել էլ ասել. «Բռնիր ինձ, ինձ վրա կրակեցին»: Եւ ընկել է: Ուլիին սեւել է այն միլիցիոներին, որը կրակել է: Դրան ինքը չի ճանաչում, բայց լավ գիտե՛ս աղդանցի մյուս սղային, որը կրակողին անմիջադեմ մեճենա է նստեցրել ու փախցրել: Վերջերս մոսկովացի փոխգնդադեմ Նիկոլաեւն ասում էր՝ հիմա նոր հետաճնություն է սկսվել: Հայտարարություն է սրված թերթում սղանության վկաներին ուղղված՝ միլիցիա գալու խնդրանքով...»¹:

ԽՍՀՄ դատախազության ներկայացուցիչ Վալերի Վլադիմիրովի Վասիլենսկոն, որը ժամանակավորադեմ կատարում էր ԼՂԽՄ-ի դատախազի դարաճակությունները, ինձ հետ համաճայնեց, որ այն դայաճոճական իրադրության մեջ առանց լրացուցիչ դարազարանումների Ադրբեջանի ու Ասկերանի բնակիչների ընդհարման ժամանակ երկու ադրբեջանցու սղանության մասին մամուլում հաղորդում տղադեղը սեղին չի եղել:

Շատերն են զսնում, որ հենց այդ հաղորդումն է վառողի սակառին մոտեցված լուցկու դեր կատարել, վառողի սակառ, որ դայաճոճ Սունգալիթում»¹:

Փետրվարի 23-ին կոմկուսի ԼՂԽՄ-ի մարզկոմի ոլեճումն առաջին ֆարսուղար Բորիս Կեռնկովին ազաճեց աշխատանքից էլ առաջին ֆարսուղար ընտրեց Հենրիկ Պողոսյանին:

1. Игорь Бабанов, Константин Воеводский, "Карабахский кризис", Санкт Петербург, (այսուհետ "Карабахский кризис"), 1992, стр. 6

Այդ օրը տեղի ունեցավ նաև Հայաստանի ԿԿ Կենտրոնի լուծումը, որը ֆննցեց Ղարաբաղի վիճակի հետևանքով Հայաստանում ստեղծված խնդիրների հարցը եւ ԽՄԿԿ Կենտրոնի փեթակի 21-ի որոշումը, ինքն էլ ընդունեց իր որոշումը, որի երրորդ կետով ԽՄԿԿ Կենտրոնին խնդրվում էր Կենտրոնի առաջիկա՝ ազգային հարցին վերաբերող լուծումների նախադասարարության ժամանակ բազմակողմանիորեն ֆննել Լեռնային Ղարաբաղի հարցը (ինչպիսի՝ խիզախություն):

Այդոր (23-ին) Ստեփանակերտի կենտրոնական հրատարակում (կուս. մարզկոմի ԵՆՖԻ առաջ) ցույցի էին հավաքվել ֆաղափ քնակիչներն ու Երջաններից ժամանած բազմաթիվ խմբեր: Նրանք մահանջում էին լուծել իրենց խնդիրը՝ ԼՂԽՄ-ը միացնել Հայաստանին: Մարզկոմի ԵՆՖԻ-ում էին Մոսկվայից եկած Դեմիչենն ու Ռազունովսկին, որոնք դուրս չէին գալիս՝ ժողովրդի հետ խոսելու, նրա ձայնը լսելու: Եւ ցուցարարները ռադիոքարճախոսներ էին դրել: Մի ցուցարար բարճացել էր մարզկոմի առաջին ֆարսուղարի առանճասենյակի մաստիանի գոգը, այնտեղ ամացրել ռադիոքարճախոսը, որդեսգի թափսոց մսածներն իրենց ձայնը լսեն:

- Չե՞զ ենք դիմում, Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարներ, Ադրբեջանի ղեկավարներ, ԽՍՀՄ ղեկավարներ, բարճախոսներից ռուսերեն գոռում էր մի երիտասարդ: - Դուք արդեն գիտեք մեր մահանջը: Բայց երեւի այնքան էլ չգիտեք, լավ ծանոթ չեք մեր համառությանը, դարաբաղում համառությանը: Չնայած ԽՄԿԿ Կենտրոնն արհամարհական որոշում է ընդունել՝ ունկնդրելով միայն Ադրբեջանի ղեկավարների փուչ խոստերին, մենք Եւրոնակելու ենք ղնդել մեր մահանջը, մինչեւ վերջ մայրաբելու ենք նրա իրականացման համար:

Խոսում է Մալգին ազգանունով մի ռուս երիտասարդ.

- Երեւի տես այստեղ են արդում, ճանաչել են այս ժողովրդին, սիրահարված են նրա մակույթին, ազգային բնավորությանն ու կենցաղին: Մի՞թե այսպիսի ժողովրդին կարելի է մահել սրկության մեջ: Ես ամաչում եմ ձեր փոխարեն, Մոսկվայից եկած ընկեր ղեկավարներ:

Ռուսաց լեզվի ուսուցչուհի Ավանեսյանը.

- Այսօր դեռաւի աղջիկս հարցրեց. «Մամ, Գորբաչովը մեր դե՞մ է»: Ասացի. «Ո՛չ, աղջիկս, ահա նա իր ընկերներին ուղարկել է, որ մեր ձայնը լսեն, իմանան մեր ցանկությունը, գնան հաղորդեն»: Եւ հիմա դուք ծվարել եք այդ մահի ետևում: Ես հիմա ի՞նչ մահմեն իմ անմեղ երեխային:

Քիչ հետ մարզկոմի ԵՆՖԻ-ից դուրս եկան չորս հոգի, որոնցից երկուսը ծանոթ են ցույցի ղեկավարներին՝ Միխայլովն ու Կասուտը:

Խոսակողին մոտեցավ Կենտրոնի Ազգամիջյան փոխհարաբերությունների ենթաբաճանի վարիչ Միխայլովը եւ սկսեց իր Եոդոն խոսքը.

- Մենք գիտենք ձեր մահանջը, ծանոթ ենք ձեր բոլոր հոգուերին: Հանդիմել ենք ձեր հարգելի ներկայացուցիչ-գրողների՝ Հակոբյանի, Գաբրիելյանի եւ ուրիւների հետ, լսել նրանց: Համոզված ենք, որ ուզում եք միանալ Հայաստանին: Այդ հարցն, իհարկե, նոր չէ: Բայց գիտեք նաև, թե ինչպես է լուծվել 1921 թվականին, երբ ոչ ոքի չէին էլ հարցնում, թե ի՞նչ ազգության է մասկանում ու ի՞նչ է ցանկությունը: Բայց ինչո՞ւ դա հիմա դարճել է այդքան բարդ խնդիր: Ռոպիեսեւ գիտնականները ակնուվրա են անում հին արխիվներն ու աղբյուրները, հաճախ աղավաղ, կեղծած մասնություններ սարքում՝ գրգռելով իրենց ազգերի հետամնաց սարրերին: Կենտրոնը խոր ընթրնումով ուսումնասիրել է ձեր բարճացրած հարցը: Բայց հիմա չի կարող այն լուծել, որովհետեւ այսօր ժողովուրդներին միավորող օղակներ ստեղծելն է մեր խնդիրը եւ ոչ թե նրանց բաճանելը...

- Եոթաներ ստեղծել լի-բղավում է ամբոխին մոտիկ կանգնած մեկը: - Դուք եկել եք Ադրբեջանի ղեկավարության մահանջները կասարելու: Մենք ձեզ հետ խոսելիք չունենք:

- Բայց մի՞թե, ընկերներ, դուք մսածում եք, որ կուսակցության Կենտրոնը չի ուզում ձեզ օգնել, ձեր հարցը լուծել հանգիստ ուայմաններում...

- Հիմա ձեր ո՞ր խոսքին հավասան, մի բողեում երկու կարճիք եք հայտնում:

- Մեր հարազատ Կենտրոնը...

- Ո՛չ մի հարազատ.-ցուցարարների խորից գոռում է մեկը: - Հարազատն այսքան բուրջի լինի մեր ցավի հանդեմ:

Իսկ մի ուրիւր մոտենում, ձեռքը չորսին ուղղած առաջարկում է.

- Լավ կլինեք հենց հիմա հեռանալիք այստեղից, ամոթ է, եկել եք, մեր վերին աղ եք լցնում:

Չորսից մեկը՝ միության ՆԳ մինիստրի տեղակալը, խնդրում է, որ իրեն լսեն եւ բացարճում է, թե հարցի լուծումն ինչ բարդություններ կստեղծի: Այ, երեւի եր, տեսաք, թե ինչ բախումներ եղան Ասկերանում...

- Ո՛չ թե բախումներ.-բացարճում է նախորդ ընդդիմախոսը.-այլ հարճակում հայ ժողովրդի վրա, վայրենի հարճակում:

- Այո՞, ուրեմն, տեսնո՞ւմ եք...

- Տեսնում ենք եւ հիմա էլ ձեզ ենք հարցնում, թե մենք ուրա՞ն միտի մնանք վայրենիների սիրադեսության ներքո, ուրա՞ն կարելի է հանդուրճել նրանց վայրագությունները:

Բարճախոսները երեւի ազդեցություն էին գործել մահի ետեւ ծվարածների վրա: Տեղական ղեկավարները ելան, կարգավորեցին աստարեզը խոսակողի Եոդ: Աղա եկան Դեմիչենը, Ռազունովսկին, Բաղիրովը: Դեմիչենն ուզում էր խոսել, խանգարեցին: Ռազունովսկին մոտեցավ խոսակողին, ձեռքերով հասկացնում էր, որ, միեւնույն է, ինքը միտի խոսի:

- Մենք՝ Մոսկվայի ներկայացուցիչներս, երկրորդ օրն ենք ձեր մարզում: Եւ ոմանց կարող է թվալ, թե մենք մարդկանց հետ չենք հանդիմել, չենք գրուցել...

- Փակ դռների ետևում եք խոսել.-գոռում են ներքեից:

- Ես Ռազունովսկին եմ, ԽՄԿԿ Կենտրոնի ֆարսուղար: Այստեղ են նաև ընկ, Դեմիչենը եւ ուրիւր ուասասխանասու աԵխասողներ: Մեր այս ուղեւորությունը հազեցած է հետաքրիք հանդիմումներով, գրուցներով: Մեզ հայտնի է, որ հենց վերջերս ձեր ներկայացուցիչները գրույց են ունեցել ընկ, Միխայլովի ու ընկ, Դեմիչենի հետ: Կիրակի օրը բազմակողմանիորեն Կենտրոնում ֆննել են Լեռնային Ղարաբաղից սացված լուրերը, ընդունել հասուկ որոշում եւ հանճարարել մեզ՝ գալու մարզը, հաղորդում անելու որոշման մասին, լսելու ձեր առաջարկություններն ու կարճիքը, իմանալու ձեր մահանջմունքները...

- Ուրեմն, իմացեք մեր կարճիքը, ձեր որոշումը մեր դեմ է.-գոռում են այս ու այնտեղից:

- Չեզ չենք հավասում.-գոռում են, աղա վանկարկում.-Նե՛-վե՛-րի՛մ:

Ռազունովսկին աղմուկի մեջ մի ճեղք է գտնում ու իր խոսքը մսցնում.

- Հասկացե՛ք, երկրում մեծ ու ավելի բարդ բազմաթիվ հարցեր կան, առայճմ անհնար է ձեր հարցը լուծել ձեր ուզած ձեւով:

Ժողովուրդը փոքորկվում է.

- Նե՛-վե՛-րի՛մ, նե՛-վե՛-րի՛մ, ո՛ւյ-դի՛-տե՛, ո՛ւյ-դի՛-տե՛:

- Ընկերներ, չէ՞ որ նախորդ օրն էլ ձեր կուսակցական ակտիվն է հավաքվել, ֆննել...

- Ո՛չ մի ակտիվ էլ չի ֆննել, դահիլճում մի ֆանի թուրքեր են եղել:

- Ես նորից եմ ասում, այճմ անհնար է...

- Մենք մահանջում ենք ռե՛ֆերենդում անցկացնել.-գոռում է ամբողջ հանրահավաքը. - Ռե՛-ֆե՛-րե՛ն-դո՛ւմ, ռե՛-ֆե՛-րե՛ն-դո՛ւմ:

Ռազունովսկին գլուխը կորցրած ինչ-որ խոսում է, ձեռքերն է թափի տալիս: Իսկ ժողովուրդն իրենն է ղնդում.

- Մենք Ադրբեջանի հետ ընդհանուր ոչինչ չունենք: Հայաստանն ենք ուզում:

Հա՛-յա՛ս-սա՛ն, Ա՛ր-մե՛ն-նի՛-ա՛, Ա՛ր-մե՛ն-նի՛-ա՛...

- Մենք հասկանում ենք, որ դուք ունեք բաց ցավեր, սոցիալ-սնտեսական չլուծված խնդիրներ:

- Դուք ոչինչ էլ չեք հասկանում: Ինչո՞ւ ձեր գլուխը չի մտնում, որ մենք միայն մեկ հարց ունենք՝ վերամիանալ մեր մայր Հայաստանին:

Կենսկոմի ֆարսուղարը կոկորդ դաստեղծել է ինչ-որ խոսքեր է գոռում, ուզում է բան հասկացնել, սնտեսական հարցերի բուսափույթ լուծում, Հայաստանի ու Ադրբեջանի դեկավարների ջանքերը միավորելով, ինչ-որ բարձր մակարդակի հասցնել մարզի կյանքը...

Դեմիչենն է փորձում խաղաղություն ստեղծել, խոսել: Ուշադրություն չեն դարձնում: Վանկարկում են. Հա՛-յա՛ս-սա՛ն, մի՛-ա՛-ցո՛ւմ, մի՛-ա՛-ցո՛ւմ:

Վերելից եկածները տեսնում են, որ այլևս ոչինչ չի սասցվի, իրենք անելիք չունեն, բողոքում են, ես չուլավում մարզկոմի շենքը:

Իսկ ժողովուրդը եռում-եռում է, հանդարտակ են հասցվում զանազան ուսելիքներ, խնդրեր են բազում տեսակներ: Ինքնատեղեր են բերում ծխացող բերաններով: Սկսվում է համաժողովրդական «կերուխում»... Գուրգեն Գաբրիելյանը մտնում է խոստովողին, մի ֆանի արսաղնիչ խոսք ասում, հետո էլ երգում Արցախի հորովելը, որ ցուցարարների արտեր խանդավառությամբ է լցնում, աչքերը՝ արսախոտով:

Փետրվարի 23-ին «Известия»-ն տղազեց բաց երկար մի լրատվություն ԼՂԻՄ-ի վիճակի մասին: Մտորագրել էին Ռ. Թալըչինսկին եւ Ս. Բարլումյանը, առաջինը՝ Բաֆվի քրթակից, երկրորդը՝ Երեւանի: Սկզբից իսկ տեղեկացնում էին, որ Լեռնային Ղարաբաղի մարզում բնակվում են 49 ազգեր: Երեւի ուզում էին ասել՝ եթե այդ 49-ից մեկը՝ հայությունը, Ադրբեջանից բաժանվեց, միացավ Հայաստանին, քա մնացած 48-ն ո՞ր դիտի գնան:

Եւ, իսկադե՛ս, հաջորդ կարեւոր տեղեկությամբ էլ հաստատում էին, որ դա է իրենց փորացավը: Բաֆվում բռնել են ինչ-որ Թելման Չալյանի, որին ադրբեջանցիներն իրենց մանկական գրողն են համարում, գրական անունն էլ՝ Գարաբաղլը: Հարցնում են՝ «Այ Թելման, այդ ո՞նց եղավ: Չէ՞ որ միշտ ասում էիք իրար կողքի»: Եւ նա զայրացած դասասխանում է. «Դա մթազնում է: Կանցնի՛: Այդ մարդիկ հանդես են գալիս դարաբաղցիների անունից: Բայց Բաֆվում ասում են հարյուր հազար դարաբաղցիներ: Ես ինքս էլ դարաբաղցի եմ: Իմ կողքին աշխատում են բաց հայրենակիցներ, սակայն մեզինց ոչ ոք ոչինչ չեն հարցրել: Կարծում են՝ այդպես էլ չեն հարցրել բաց բացերի (կարծիքը)»:

Ուրեմն այս բոլոր սկսած դարաբաղցու եւ սրա կարծիքին այսֆան կարեւոր տեղ սկող քրթակիցների խելով՝ ԼՂԻՄ-ի մարզխորհուրդն իր որոշումն ընդունելուց առաջ դեմք է հարցրած լինել Ղարաբաղի հայի ամառաանցներից փախած եւ այս ու այնտեղ գլուխ դառնող բոլոր նախկին դարաբաղցիների կարծիքը, նո՛ր միայն որոշում հանել:

Փետրվարի 25-ին բարունակվում էին երեսնայան հանրահավաքները, հրադարակներն ու փողոցները լցված բազմությունների աղմկոտ երթերը: Եղեռնի հուշահամաձայնի բուրջը, ամբողջ ճանապարհին՝ Կիելյան կամուրջից մինչև «Հրազդան» մարզադաշտի մոտերը, մարդկային գեղն է ծփում: Դրոշներ են ասում աշխատավորական խմբերը: Ասում են՝ մեկի ձեռքին էլ եռագույնն է ծածանվել, եւ հանդիպողները հենց մի գլուխ համբուրել են փեռը...

Երեկոյան ժամը 8 անց կեսին հեռուստատեսությամբ ելույթ ունեցավ մեր վեհափառ հայրադե՛ս Վազգեն Ա-ը: Ինչպես միշտ՝ իմաստուն, հայրենասեր եւ լուսամիտ: Խորհուրդ սկեց լինել ողջախոհ, ֆաջիմացությամբ վերաբերվել հայրենակից արցախահայության արդար դաշնակցին, թե-թիկունք լինել Արցախին:

Մոսկվայի «Ժամանակ» հեռուստահաղորդումն Ստեփանակերտի դեմքերի առթիվ տեղեկացրեց, որ կարգավորվում է վիճակը, եւ հերյուրանք դեմք է համարել Լեռնային Ղարաբաղից դուրս տարածված այն լուրը, որի համաձայն՝ Ղարաբաղի հայերից զոհվել են 60 հոգի: Չոհերի մասին այս լուրերը լոկ բանասարկուների հերյուրածներն են, որ ոչ մի

կադ չունեն իրականության հետ, -ասաց խոսնակը:

Ի դեմք, Հայաստանի եւ արհասահմանյան լրատվական մարմինների հաղորդումներում 60-ն իսկադ բացակայում էր: Իսկ զոհերի մասին երեկ Դոզդիսն էր հայտնել հեռուստատեսային իր ելույթում («Լեռնային Ղարաբաղում կան զոհեր»): Ուրեմն, լավ իմանա՛նք, որ Դոզդիսը բանասարկու է:

Փետրվարի 25-ը կամ Միխայիլ Գորբաչովի հանդիպումը հայ մտավորականության ներկայացուցիչների հետ

Հայաստանը մտավորականության երկիր է, մտավորական երկիր: Այդպես է եղել դարեր բարունակ, այդպես էր նաեւ այն ժամանակ, երբ ժայթքեց այս բարձունը, ու Հայաստան անունն սկսեց հոլովվել հազարալեզու աշխարհի բուրբերին: Եւ, իսկադե՛ս, էլ ինչդիտի՞նք՝ դիտի լինել, եթե ո՛չ մտավորական երկիր: Իր ամբողջ դասնության ընթացքում ռազմական հզորությամբ երեք չի փայլել (Տիգրան Մեծի բուրջ ստեղծված ուռուցիկ դասնությունը դարսական է մեր հարեւանների այն ժամանակվա դորմելի վիճակին, մեկ էլ եղածի բուրջ երազային գույներ հյուսելու մեր տաղանդին): Տնտեսական հզորության մասին մտածելն անգամ ավելորդ է, որովհետեւ անողորմ ասվածը մեզ բնակեցրել է մի այնպիսի տարածում, որը չի ունեցել, չունի եւ չի ունենալու հանգային անհուն ու բարձրաժեղ հարսություններ: Իսկ հո՞ղը, հո՞ղը... կու՛տ չի կարող դառնել նույնիսկ իր վրա գիշեր-ցերեկ սֆնող-ֆրսնողին: Եւ հասկանալի է, այս վիճակից աճել, բարձրացել, փայլել է միտքը, նրա տե՛ր մտավորակա՛նը...

Կոմունիստների իշխանադեմության օրերում հայ մտավորականության վարկը դասած բարձրության էր հասել. Հայաստանում կամ նրա սահմաններից դուրս կա՞ր կենսական մի դուրս, մտքով բարձրորդ որեւէ բնագավառ, ուր չինչե՛ր «յան» ազգանունը, նրա հետ չառնչվեին, չաղկադվեին առաջընթացի հաստատուն ֆայլեր: Իսկ բուն Հայաստանում... Եթե հարց կար, լուծումն սղասում էին Ակադեմիայից, Համալսարանից, Գրողների միությունից: Կուսակցության Կենսկոմն ու նրա նվազով դարող վարչական բուլդ օղակներն այդ երեքի ու նրանց հետ առնչվող մտավորականության հետ էին կադում, նրանից էին սղասում իրենց եւ վերելքը, եւ վայրէջքը:

Հայ մտավորականությունը:

Այս անգամ եւս դեկավար բջանները նրանից էին սղասում հանգույցի լուծման կամ գոնե առժամանակ թմեցնելու հնարավորությունը:

Միլվա Կադոսիկյանը, որ 50-60 թվականներից ի վեր արժանի ճանաչում էր գեղ Խորհրդային Միության եւ կառավարական (իլե՛նք նրա՝ դեռեւս 1952-ին ստացած դե՛սական մրցանակը), եւ գրական, եւ մանավանդ բազմալեզու ընթերցող հասարակայնության բջանակներում, իսկ վերջին տասնամյակներին էլ իր գրական հեղինակությամբ զու՛մարել էր հրադարակախոսի բարձր համարում, բարձրան առաջին իսկ օրերից գեղվում էր հորձանուտի կենսոնում: Դրա համար էլ երկրի դեկավարությունը փորձեց ընթացք սալ նրա գործունեությանը: Փետրվարի 24-ի երեկոյան, ինչդե՛ս ինքը՝ Միլվան էր դասնում, ԽՄԿԿ Կենսկոմի ֆարսուղարը գաղափարական գծով՝ Ալեքսանդր Յակովլևը, անձամբ գանգել էր Երեւան, Կադոսիկյանին, իր եւ հասկադե՛ս գլխավոր ֆարսուղար Միխայիլ Գորբաչովի անունից խնդրում էր, որ նա, իբրեւ հայ մտավորականության վասակավոր ներկայացուցիչ, որին ունկնդրում ու խոսքի հետ հաճվի է նստում իր ժողովուրդը, կուսակցությանն ու կառավարությանը ցույց տա բաց անհրաժե՛տ մի օգնություն՝ «հանդարեցնի» միտքից ելած երեսնցիներին:

Սա, իհարկե, կարող էր ցոյել յուրաքանչյուր, նույնիսկ բարձր բջանների ուշադրությունը վայելող մտավորականի. Երկրի առաջին դեկավարն էք նրան դիմում, այն էլ այն ժամանակ համարյա երկրորդի համբավ ունեցող մեկի միջոցով: Սակայն Կադոսիկյանը Կենսկոմի ֆարսուղարին դասասխանեց մեծունով եւ դա էլ բացատրեց նրանով, որ հայ ժողովուրդն արդեն ալեկոծված, ալեկոծված էր, ալեկոծված էր գեղվում, եւ դա էլ

Կենսկոմի Քաղբյուրոյի մեղով: «Երեկ ցուցարար ժողովրդին հանդարտեցնել հնարավոր էր եւ արեցի.-բացարեց Կաղոսիկյանը.-Երեւ հարյուր հազարանոց հանրահավաքի առաջ ելոյթ ունենալով՝ խնդրեցի, որ լսեն Մոսկվայից եկած ղեկավարներ Դուլգիլիսին ու Լուկյանովին, աղա նրանց խոսքի մասնակցութեան հետ ցրվեն սները, քանի որ Երկրի ղեկավարությունը դաստիարակ է հարգել մեր ազգային ու քաղաքացիական իրավունքները, դաս ու դասեւան լուծում սալ մեզ սանջող հարցին: Այդպէս էլ եղավ, մարդիկ հարգանքով ունկնդրեցին բարձրաստիճան ղեկավարներին, հավասարեցին նրանց, հրադարակը թողնելով ցրվեցին իրենց սները, որդեսգի Կարունակեն սովորական, աշխատանքային առօրյան սոցիալական հարցի սրամարանական լուծմանը: Դա երեկոյան ժամը 9-ին էր: Իսկ մեկ ժամ անց նրանք իրենց սներում, հեռուստացուցային «Ժամանակ» ծրագրով լսեցին ՏԱՄՍ-ի հրադարակունը Քաղբյուրոյի որոշման մասին, որտեղ հայութեան համաժողովրդական Կարունակունը զանազանում է որդես նացիոնալիս էֆսրեմիսների խառնակութիւն, սարանք, եւ նրանք նորից հորդեցին փողոցներն ու հրադարակները: Այժմ արդէն այդ բորբոքված բազմութիւններին դժվար է հանդարտեցնել».-վճարար հայտարարել է Կաղոսիկյանը, եւ Կենսկոմի ֆարտուարին մնում էր համաձայնել նրա հետ («Ես հասկանում եմ ձեզ, հասկանում եմ»): Սիլվան հիշում է դասնությունը, հիշեցնում հայոց առական կողմնորոշման ակունքները, այս ամենի մեջ Արցախի ու արցախահայութեան դերը, դասնական այն հզոր կանխատեսությունը, որին միշտ կառչած է մնացել հայ ժողովուրդը: Եւ հիմա այս ի՞նչ է կատարվում, սիրո եւ նվիրվածութեան հետ ավելի քան եւս հաշի մնում, քան թէ ասելույթա՞ն... Արցախ-Ղարաբաղը, խորհրդային կարգի դայանմաներում բոնութեամբ կցված Ադրբեջանին, վերջապէս ոսփի է ելել, ուզում է թոթափել սրկութեան լուծը, միանալ իր մայր ազգին, ադրբեջանացիներին, եւ դա էլ գնահատվում է որդես հայ ժողովրդի դասադարտելի հավակնութեան հարեւան հանրադասութեան սարածփի նկատմամբ...

Դժվար էր այս խոսքերի դեմ առարկել: Յակովլեւը, հավանաբար, համոզվել էր, որ այս խոսքերն արտաբերողն այլեւս հրադարակ չի գնա անարդարութեան դեմ ոսփի ելած ժողովրդին հանդարտեցնելու համար: Եւ ճարտաս խնդրում է ասել, թէ որ մտաւորականը կզգնա, ժողովուրդն ում կլսի: «Ժողովուրդը Եւսերի՞ն կլսի.-ասաց Սիլվան:-Բայց այդ Եւսերից ո՞վ կասի հանդարտեցնող խոսք... Ո՞վ կլինի այդ խիղճը կորցածը: Չէ՞ որ ղեկավարությունը, կենտրոնական թէ տեղական-հանրադասական, ոչնչով ցույց չի սկել, թէ հասկանում է այդ ժողովրդի ցավը եւ դասաս է այն մեղմելու, աղափնելու...»:

Կաղոսիկյանին թվում էր, թէ այսօրվում էլ ավարսվեց գույցը, եւ կենտրոնական ղեկավարությունը կանցնի իր համար սովորական միջոցների: Սակայն հենց նույն ուր երեկոյան էլ հաղորդեցին, թէ Մոսկվայից Չորի Բալայանն է զանգել-հաղորդել, որ վարդ ժամ 3-ին Երկրի ղեկավարությունը դիտի ընդունի իրեն ու Սիլվային, թող Սիլվան դասասսվի՝ առավոտյան Մոսկվա թոչելու, որի համար հոգացողներ են լինելու:

Առավոտյան «հոգացողները» Սիլվային իսկապէս բոցրին Մոսկվա: Երեկոյան հանդիպում եղավ Ալեքսանդր Յակովլեւի հետ: Նա Քաղբյուրոյի հենց նոր ավարսված նիսից գալով, դասնեց, որ այնտեղ, հիմնական հարցերի ֆնարկումն ավարտելուց հետո, երկար գրադվել են Ղարաբաղի խնդրով: Ասաց՝ Միխայիլ Սերգեյիչը (Գորբաչովը.-Բ.Ո.Բ.) քանի՞ օր է, կարդում-ուսումնասիրում է Ղարաբաղի նյութերը, այսօր Քաղբյուրոյում մանրամասն դասնեց այդ մասին, տեղեկացրեց, որ Ղարաբաղը՝ Հայաստանին վերամիավորելու հարցը միշտ էլ եղել է դարաբաղցիների ցանկությունը, այդ առթիվ միշտ անհանգստութիւններ են եղել, բանաստեղծուհի Սիլվա Կաղոսիկյանը դեռ 75 թվականին մանակներ է գրել Ալիեւին, Բերեճեւին եւ այլն:

Կաղոսիկյանի գրառումներից.

«-Հավասարեցիք.-սրագին տնով մեզ դիմեց Յակովլեւը.-որ Միխայիլ Սերգեյիչի վիճակը Եւս ժամն է, մարդկայնորեն մե՞ք նրա դրութեան մեջ: Եթէ իմանալիք ի՞նչ ահավոր ժառանգութեան է սացել նա, ամենուր փլուզում է, ամեն ինչ՝ ձեռքից գնացած»:

«Մա ի՞նչ քան է.-ասում է նա.-70 տարի կատարված սխալների համար էլ ես դիտի դասասխան սամ, ամեն ինչ փլուզում է ի՞նչ ուտերին»...

Այնուհետեւ Յակովլեւն ասաց, թէ ինչքան դժվար ու քարոզ է ազգային հարցը (այսինքն՝ Ղարաբաղի հրամցած հարցը.-Բ.Ո.Բ.), քանի որ կան նույնասիղ 19 խնդիրներ: Այս կաղապարութեամբ Չորին դիմեց, որ Ղարաբաղը բոլորովին առանձնակի հարց է, մյուս տեղերում չկան այդպիսի ազգային ճնշում, կրոնների տարբերություն, այդպիսի սրված հարաբերութիւններ: Ղարաբաղը լոկ սարածփ չէ մեզ համար, հայրենիք է, մեր ժողովրդի անբաժանելի մասը, որն այլեւս չի ուզում ուրիշ լծի սակ ադրբեջանացիներին, ուզում է անջատել մեր Սահմանադրութեան օրենքի կիրառումով:

Այս ժամանակ եւ տեղին համարեցի դայուսակիցս հանել Ղարաբաղի մարզադրոհի որոշման դասնեւը...

- Իսկ գիտե՞ք այս մասին,-որոշումը տեղանին դնելով, ասացի ես:

- Գիտեմ, գիտեմ,-հանկարծ օձ տեսածի դէս վախեցավ ու խոսքս ընդհատեց Յակովլեւը:

Ես զգացի, որ այդ որոշումը մեր խոսակցի, եւ ոչ միայն նրա, «ամենաթույլ կողմն է», ավելի ճիշտ՝ ամենամոծեղ փաստարկը մեր, սլյալ դեղմում իրենց ընդդիմախոսների, ձեռքին, եւ զգալով այդ որոշմանն ընթացքի սալու մեր հետագա դիմումն անօգուտ լինելը, որոշման դասնեւը նորից դի դայուսակիս մեջ...»:

Աղա Յակովլեւը մեքենագրած թղթեր ցույց սկեց, հայտնեց, որ Գորբաչովն է կոչ հղում Ադրբեջանի ու Հայաստանի ժողովուրդներին, խոստանում է Ղարաբաղի աղապարի նկատմամբ ցուցաբերել արժանի հոգածութիւն:

(Մա այն կոչն էր, որ հրադարակվեց հաջորդ օրը, փետրվարի 26-ին՝ սկիզբ դնելով Մուսկովիի եղեռնագործութեանը):

Աղա Կաղոսիկյանը գրում է. «Յակովլեւը խոսեց նաեւ մի ուրիշ բարդութեան մասին. Ադրբեջանում կա մոտ կես միլիոն հայ բնակչութիւն, դե՞ք է մնա՞նք նրանց մասին նույնպէս: Ի՞նչ կլինի նրանց վիճակը, եթէ Ղարաբաղի հարցը լուծվի հոգուս դարաբաղցիների: Ադրբեջանցիները կանցնեն հարձակման, կսկսեն ազգամիջյան ընդհարումներ: Եթէ իմանաք ինչքան մանակներ ու հեռագրեր ենք ստանում Ադրբեջանից, որոնք դիմում են իրենց իրավացիութեանը: Հայաստանից նույնպէս ստանում ենք, իհարկե:

- Արդէն կան ազգային ընդհարումների նշաններ,-Կարունակեց Յակովլեւը.-Աղղամում սղանվել է երկու ադրբեջանցի: Մի ադրբեջանուհի, Սոցիալիսական աշխատանքի հեռուստի, հանել է գլխի թաւկիճակը, նետել կովոզ կողմերի արանքը եւ, իրենց սովորութեան համաձայն, ասել՝ ով որ անցնի այս թաւկիճակի վրայով, կանցնի իմ դիակի վրայով... Իսկապէս՝ ս հուզիչ է, այդպէս չէ՞,-մեզ դիմեց Յակովլեւը:

Այդ ժամանակ մեք չգիտեինք ընդհարման մանրամասները, դրա համար էլ չլիճեցինք: Իսկ Մուսկովիի դեռ տեղի չէր ունեցել...

- Ալեքսանդր Նիկոլաւիչ,-ասաց Չորին,-եւ դարաբաղցի են, ադրբեջանցիների բնավորությունը լավ գիտեմ: Ոչ մի ադրբեջանցի հայի արյուն չի թափի, եթէ վերելից հրաման չլինի... Եթէ Ղարաբաղը օրենքով սրվի Հայաստանին ու Ադրբեջանի ղեկավարությունն էլ հաստատի, ոչ մի ընդհարում չի լինի: Մուսկովիանի համար մուսկովի ասածը օրենք է: «Մուսկովի» նշանակում է մուսկովի, վերադաս...

- Այդ բոլորը գիտեմ,-ասաց Յակովլեւը: -Բայց կոնկրետ հիմա դրութիւնը լարված է Ստեփանակերտում, Երեւանում: Հարկավոր է հանգցնել...

- Բայց ինչն՞ով հանգցնել,-ասացի ես,-գուր սկեք, որ հանգցնենք... Դուք ոչինչ չեք խոստանում: Գոնեք թող Միխայիլ Սերգեյիչը մեզ մի սաս տղեք ընդունի, խոսենք, մի քան դայմանավորվենք: Դա թերեւս կհանգստացնի մեր ժողովրդին...

Առանձնասենյակում հեռախոսային զանգ հնչեց, Յակովլեւը հեռախոսափողը վերցրեց...

Հեռախոսազրույցից դարզվեց, որ Գորբաչովը խոստանում է հաջորդ օրն իսկ ընդունել...

նել Հայաստանի մեծագույն անվտանգության և անկախության գերազանցակետերին, այն էլ իմ դասակարգած սաս-
րույնի փոխարեն կես ժամով:

Միլվա Կադուսիկյանը համարյա բառացի ճշգրտությամբ գրել է փետրվարի 26-ին
սեղի ունեցած այս հանդիպման մասին եւ հիշում է, որ Գորբաչովն իրենց, հասկալի
իրեն, ընդունել է բարեկամաբար, գրույցն սկսել մեղմիկ տոնով, սակայն մեկ էլ Չորիին
հիշեցրել է անցած գիշերը սեղի ունեցած նրա հեռախոսագրույցը երեւանյան ու դա-
րաբաղյան ընկերների հետ, ընդունած սեղեկություններն ու սկսած «հրահանգները», սա
համարել «երկրորդ խաղ» (երբ հիմա դասրաս է հարցը կարգավորելու դասրասակա-
մությամբ, իսկ գիշերը հանձնարարում էր հրադարակը չլիք)։-եւ միանգամից սառը մթ-
նոլորտ է ստեղծվել. ուրեմն, հետեւում են իրենց ամեն ֆայլին, հեռախոսի վրա են հս-
կողություն դրել եւ ունկնդրում, ձայնագրում են գրույցները... Իսկ մթնոլորտը լիքն է ա-
զասության ու մարդու ժողովրդավարական իրավունքները հարգելու չլուր աղմուկով...

Միլվան ու Չորին, որքան էլ անադատելի հանդիպումից հանկարծակիի եկած, ասե-
լիք ունեին եւ գիտեին ասելու ձեւն ու եղանակը: Փորձեցին, իբր թե, Ղարաբաղի հին
ու նոր դասնությանն իր օգնական Շահնազարովի միջոցով ծանոթացած Գորբաչովի
«աչերը բացել» իսկական դասնության վրա, ասել այն ճշմարտությունը, որի նկատ-
մամբ չի կարելի անարբեր մնալ: Օրինակ, Չորին, այդ ժամանակներին սովորություն
ունեւ, ջանում էր երկրի ղեկավարին զուգացնել մուսուլմանական ու թրական մեծ
վսանգի դեմ... Միլվան հանեց, ղեկավարի առաջ փռեց 1980-ին Թուրքիայի հանրագի-
տարանում տպագրած այն ֆուրսեզը, որով թրական ժողովրդագրությունն իր թերիկի սակ
էր առել, իրենց կարծիքով, թրական ցեղերի երբեմնի հայրենիքը հանդիսացած երկրնե-
րը, Ռուսաստանում մինչեւ Յակուսիա, Վոլգայի ավազանը, ներառած Կովկասն ու
Հյուսիսային Կովկասը՝ այս համասարած մուգ կանաչի (թրքական գույն-խորհրդան-
շանի) սիրադասության սակ մի փոքր օղակի մեջ առած Երեւանն ու Էջմիածինը... Սա-
կայն, Գորբաչովը, «գիտեմ», «սեղյակ են» ասելով, փորձում էր գրույցը չժողովել ար-
բեր կողմերի վրա, չբարդացնել...

Հայ մեծագույնության անկախագույնները փորձում էին հասկացնել, որ Ղարա-
բաղը՝ ինքնավար մարզի կարգավիճակով, ավելի քան 60 արի գտնվել է առավել ան-
սանելի վիճակում, քան սովորական գաղութները, խեղդվել, սանջվել, սառաղել է սնե-
սական ու ֆաղաֆական սեսակետներից, իսկ մեծակուսային-լուսավորական հարցերը...
այնտեղ չեն էլ գիշերել: Պակեւրացում է, հայկական մարզի հայկական դրոշմում
հայոց դասնություն չանցնեն եւ այդ դասնության որեւէ հարց շուտապէս դասադար-
սի դաժանագույն եղանակներով... Նրանք այս եւ նման հարցերի մասին էին խոսում,
իսկ Գորբաչովը գտնում-բացում էր բոլոր այդ խայտառակությունների բուն դասնադը.

- Ասում են՝ Դեմիտրյանը (Հայաստանի կուս Կենտրոնի առաջին ֆուրսուդարը,-Բ.
ՈՒ) իր ղեկավարության 15 արիների ընթացքում Ղարաբաղում չի եղել:

- Այո՛, չի եղել, որովհետեւ դա կընդունվեր որդես ֆաղաֆական դիվերսիա, Ղարա-
բաղը Հայաստանին միացնելու փորձ,-ասել է Կադուսիկյանը:-Իհարկե, մենք միշտ էլ
դժգոհ ենք եղել մեր ղեկավարությունից, որն այս հարցում ֆուր է եկել իրողություննե-
րի ետեւից, ցավալիորեն անարբեր է մնացել Ղարաբաղի սառաղանքի հանդեպ, որդես-
գի՛ չլինի թե մեղադրվի հարեւան հանրադասության ներքին գործերին խառնվելու մեջ...

Եւ Գորբաչովն անմիջապէս հայտնել է, որ որոշել են փոխել Հայաստանի ղեկավա-
րությունը.

- Հիմա խնդիրն այնպիսի ղեկավար գտնելն է,-արուսակել է Լա,-որ հետագայում
չզոգանք: Ի՞նչ եք կարծում, ձեր հանրադասությունում կա՞ հարմար թեկնածու:

Միլվան սկսել է Սուրեն Հարությունյանի անունը, եւ ճորից գրույցը դարձել է Ղարա-
բաղի խնդիրն: Գորբաչովը դասն էր գալիս սովոր կիսամիջոցների, ըստ էության հար-
ցը չլուծող, սակայն ժողովրդի աչին թագ փչելու ձեռնարկումների շուրջ: Օրինակ,
«Հարկավոր է, որ հայաստանցիները ազատ գնան-գան Ղարաբաղ, մեծակուսային միջո-
ցառումներ կազմակերպեն փոխադարձաբար, Հայաստանը մասնակցի մարզի կյանքին»:

Միլվան ու Չորին համարյա միաբերան ասել են՝ այդ բոլորն անհնար կլինեն, մին-
չեւ Ղարաբաղը չմիացվի Հայաստանին:

Գորբաչովը դասախոսանել է, թե դա հիմա շատ դժվար է, քանի որ երկրում համան-
ման 19 հարցեր կան, որոնք բոլորն էլ լուծում են ուզում:

- Այդ դեպքում Ղարաբաղը մտցրեք Ռուսաստանի կազմի մեջ,-առաջարկել են հյու-
րերը, եւ Գորբաչովը ժղասացել է.

- Բոլոր 19-ն էլ այդպէս ուզում են, ծայրահեղ դեպքում, լինել Ռուսաստանի ֆե-
դերացիայի հետ: Դա նույնպէս հնարավոր չէ:

- Բայց մեր հարցն այլ է, հրատար, անհետաձգելի:

- Ամեն մեկն էլ իր հարցն է համարում ամենահրատար ու ամենակարեւորը,-հեզ-
նելու դէպ ասել է Գորբաչովը եւ սեղեկացրել, թե շուտով կընդունվի բոլորի համար
ձեռնարկ մի որոշում (գաղտնի հայտնելու դէպ էլ հաղորդել է, որ նախատեսվում է Կեն-
տրոնի ղեկնումի նիստ՝ նվիրված ազգային հարցի ֆունկցիանը), եւ այն ժամանակ... իսկ
Ղարաբաղի հարցով, առանց այդ ղեկնումի էլ, զբաղվում ենք, ամբողջ Քաղբյուրոն է
զբաղվում:

Միլվան գրում է, թե այն ժամանակ իրենք ասացին.

- Քաղբյուրոն անհամար հոգսեր ունի, այսօր կզբաղվի, վաղը կնոռանա: Եթե Ղա-
րաբաղը չմիացվի Հայաստանին, սրանից հետո այնտեղի ժողովրդի վիճակն ավելի կվա-
սանա... Արբեջանը չի ների հայերին՝ իրենց այս ընդվզումների համար:

- Ես խոսում եմ, որ անձամբ կզբաղվեմ Ղարաբաղով, կլինեն սոցիալ-սնեսա-
կան բարեփոխումներ: Ղարաբաղի համար կլինի, ինչպէս Միլվա Կադուսիկյանն է ա-
սում, «Ռեմեսսոն», իսկական վերածնունդ... Ես այդ գործը անձամբ կվերցնեմ իմ
հսկողության սակ...

- Այդ մասին մենք կարո՞ղ ենք հաղորդել մեր ժողովրդին, հարցրեցի եւ,-գրում է Միլ-
վան:

- Այո՛, կարող եք,-դասախոսանել է Գորբաչովը:

Աղա Միլվան արուսակում է. «Մենք ասացինք՝ որ հսկողությունն աղախովելու հա-
մար շատ լավ կլինի, որ մարզումի երկրորդ ֆուրսուդարը, որը միշտ ռուս է եղել, ուղարկ-
վի ո՛չ թե Արբեջանի կողմից, այլ Մոսկվայի»:

Գորբաչովն իսկույն բռնել է այդ միջոց.

- Դա շատ ուշագրավ առաջարկ է: Ըստ երեւոյթին այդպէս էլ կանենք: Այսօր ես
հեռախոսով կաղվել էի Ղարաբաղի մարզկոմի նոր ֆուրսուդար Հենրիկ Պողոսյանի հետ:
Առաջարկեցի մտածել՝ ինչ կարելի է անել մարզը սնեսաղես ու կուլտուրաղես ոսքի
կանգնեցնելու համար: Իսկ ինչ վերաբերում է ժողովրդին խաղաղեցնելուն, արդեն իմ
անունից կոչ ուղարկվեց՝ ուղղված հայ եւ արբեջանական ժողովուրդներին: Այնտեղ
շատ լավ խոսքեր կան Չարենցից ու Սամեղ Վուրդունից՝ ժողովուրդների բարեկամու-
թյան մասին: Կարծում եմ, որ այդ կոչը նշանակություն կունենա... Հարկավոր է սրափ-
վել, սանձել կրքերը, հանգցնել հրդեհը...

«Ամբողջ գրույցի ժամանակ մենք շատում էինք,-գրում է Կադուսիկյանը:-Գիտեմ, որ
մեր սրամաղութային սակ ընդամենը կես ժամ է եղել: Այդ կես ժամը վաղուց ան-
ցել էր, իսկ մեր ասելիքն անչափ շատ էր, ուստի ասածներն ստացվում էին կցկցուր, մի
թեմայից մյուս թեմա թոչնով:

Վերջում, երբ հյուրերը հարցրին. «Մենք ի՞նչ խոսումով հանգստացնենք ժողովրդին,
ինչպէս՞ հանգցնենք, ինչպէս՞ դուք եք ասում՝ հրդեհը:

Այստեղ Շահնազարովը, որը միշտ լուր էր, ասաց.

- Դուք կարող եք մեջտեղ բերել Միխայիլ Սերգեյեւիչի կոչի մեջ եղած հավաստիա-
ցումը, որ ազգային հարցերին նվիրված ղեկնումում Ղարաբաղի հարցին նույնպէս
կանդաղադանանք...

«Չի կարելի այս գրույցի վերաբերյալ գրառումն ավարտել, առանց հիշատակելու մի
հարց, որը շուտապէս էր նախօրյակին, Յակովլեւի հետ ունեցած գրույցում եւ այն օրն

րինել կենսունից առանձնացված միջոցները, լոկ մի չնչին մասն է հասնում հասցեա-
սիրոջը: Սփռված եղանակ հանձնաժողովներ ուղարկել, ստուգումներ անել:

Այնուամենայնիվ, հիմնական ցանկությունները նկատի էին առնվել: Իսկ եթե դա
արված լինե՞ր սա սարի առաջ, Ալիեը ճճմարիս ինտերնացիոնալիստական գիծ վարած
լինե՞ր, հնարավոր է՝ աղե՞ք կանխվե՞ր: 1988 թվականին դա արդեն ու՞ էր»¹:

Իրերի իսկական վիճակից անտեղյակ ընթերցողին կարող է թվալ, թե Գորբաչովն
այստեղ մինչև վերջ անկեղծ է եւ գրի է առել միայն ճճմարությունը: Սակայն բոլորու-
վին էլ այդպես չէ, եւ հետագայում ցավալիորեն լիցի հայտնի դառնար, որ արդարու-
թյան, հրադարակայնության, ժողովրդավարության, մի խոսքով՝ նախկին ու կեղծ կար-
գի վերափոխման-վերակառուցման դրուակակրի կեցվածք ընդունած այս մարդը սովո-
րական կեղծարար է կենսական ամենակարեւոր հարցերում եւ չի կարող ասել մի խոսք,
որի մեջ տեղ չունենա կեղծիքը, դեր չխաղա մեծադեմական եւ առհասարակ վարչա-
կան Կախարչությունը:

Օրինակ, նրա դասնածի հենց սկզբից լիցի եզրակացնել, որ իր գրուակիցները տե-
ղեկացրել են, թե վե՞ճը Ղարաբաղի շուրջ գալիս է «ալեւոր անցյալից», քանի որ Ղա-
րաբաղ կոչված հողի վրա դարե՞ր ի վեր կողմ-կողմի աղբյուր են հայերն ու աղբյուրանցի-
ները: Մա դոգավոր սու՞ է, որին չէին կարող առնչություն ունենալ ո՞չ Միլվա Կադու-
սիկյանը, ո՞չ էլ Ջորի Բալայանը, որովհետեւ նրանք գիտեն, եւ իրենց գրուակիցին էլ դաս-
նական ամենահավաստի աղբյուրներով ցույց են սվել ու հասկացրել, որ Արցախ-Ղա-
րաբաղի սարածումն առաջին ֆոլոր թուրքը (առհասարակ առաջին օսարականը) մճա-
կան բնակության է եկել 1750-ական թվականներին (թուրք հեղինակների հավաստմամբ՝
1756/7 թվականին): Եւ հետո էլ այստեղ հայերի կողմին ոչ թե աղբյուր է աղբյուրանական
ժողովուրդը՝ տեղաբնիկի հետ հավասար իրավունքով, այլ ֆոլոր ցեղաղե՞քը՝ սեփական
ցեղի խաճարածներով, որոնք այս երկրի տեղը չէին եւ երբեք էլ չդարձան: Պատահա-
կա՞ն է, որ 1921-23 թվականներին, երբ ֆոլորների ժառանգների, օսմանյան թուրքերի
ու նրանց ծառայող ֆրե՞րի վայրագությունների գոհ էին դարձել Շուճվա ավելի քան 35
հազար հայեր, դրանից հետո՝ անգամ Ղարաբաղի բնակչության 95 տոկոսն էր կազմում
այդ հողամասի հին ու տեղաբնիկ հայությունը՝ Արցախի հավերժական տեղը:

Եւ այս դասնա-ժողովրդագրական դասկերի ֆոնի վրա սարել տեսություն այն մա-
սին, թե, իբր, հիմնավոր դարերից ի վեր աղբյուր են հայերն ու աղբյուրանցիները կողմ
կողմի, այդ դասնաճանով էլ «վե՞ճը Ղարաբաղի շուրջ գնում-հասնում է... ալեւոր անցյա-
լին», դարգաղես անլուրջ է (մեղմ ասած): Անլուրջ, որ չէր կարող թխած լինել հայ
մտավորականության ներկայացուցիչներից, այլ Գորբաչովի գլուխն էին մճցրել (այո, ուր-
դեն մճցրել էին) Աղբյուրանի ղեկավարներն ու մտավորական կոչվածները: Չէ՞ որ
հենց այն օրերին էր, որ Աղբյուրանի ակադեմիկոս Ազիզբեկովան միութենական հեռու-
ստեսությանը հայտարարում-«հաստատում» էր, թե Ղարաբաղն առաջին հերթին աղբյու-
րանցիների նախահայրերի՝ սակերի ու արամեացիների, աղվանների ու սրանց բազմա-
լեզու ցեղակիցների հայրենիքն է եղել, եւ հայերը հետո են եկել, սնկեցի իրավունքով
բնակություն հաստատել:

Ադա Գորբաչովն ասում է. «Հայերի օրինական ու արդար բաղձանքները ղե՞ք է
բավարարություն ստանան, սակայն առանց ազգային-սարածային բաժանումը վերա-
ձեւելու»:

Բայց հայերի «օրինական ու արդար բաղձանքներն» ունեին մեկ-միասնական անուն՝
Ղարաբաղի մարզը հանել Աղբյուրանի կազմից եւ վերամիացնել Հայաստանին: Այս դա-
հանջ-բաղձանքներն ինչպե՞ս են բավարարում՝ «առանց ազգային-սարածային բաժա-
նումը վերաձեւելու»: Եւ հայերը, մանավանդ Արցախ-Ղարաբաղի բնակչությունը, իրենց
դաճե՞նական-ղե՞նական որո՞ւման մեջ էլ շե՞տել էին, թե իրենց չի բավարարի ուրիշ ո՞չ
մի սարբերակ, հարցի լուծումը խափանող ո՞չ մի միջամտություն: Այսֆանից հետո մի՞ թե

1. Ս. Գորբաչովի գրի սույն հասվածը ինձ է հասել ֆուրդասճե՞նով, առանց տղազրության վայրի ու
թվականի մասին նշումների:

դարձյալ անլուրջ ու անմիջ զբաղմունք չէր ձեռնածությանը զբաղվելը:

Իսկ արցախահայությանը լռեցնելու, դարգաղես բերանները փակելու համար 400
միլիոն ռուբլու հասկացում կատարելու վճի՞րը: Հետո կեստեննե՞ք, որ Ղարաբաղում տեղ-
նուտեղը հասկացել էին հարցի այսպիսի «լուծման» անմտությունը, արել համադասա-
խան հայտարարություն-զգուճացում իրեն՝ Գորբաչովին: Նա ասում է՝ 400 միլիոնի մի
չնչին մասն է հասել հասցեասիրոջը, այսինքն՝ Ղարաբաղի հայությանը: Մա եւ սու՞ է.
արցախահայերը 400 միլիոնից ոչինչ չեն ստացել:

Ինչ վերաբերում է Ղարաբաղը Հայաստանին հնարավոր-անհնար վերամիացումից
հետո Աղբյուրանում մնալիք 500 հազար հայերի ճակատագրին, որով, իբր, այնպե՞ս
մտաղոված էր Երկրի տեղը: Հիմա նա այստեղ եւս թերասածությանը է զբաղվում, որ
հավասար է կեղծիքի: Ջրույցի ժամանակ Գորբաչովն իր խոսքի մեջ շե՞տել է
Բաճվում բնակվող 200 հազարից ավել հայերի վրա, նրանց զլխին թափվելիք աղե-
ների հնարավորությունն է ներկայացրել՝ ամենամոտայլ այն գույներով, որոնցից անտե-
ղյակ են լինում սովորական մարդիկ... Նրա գրուակիցները եկել էին, հանդիպումն
էին դասնում՝ կանգ առնելով հասկաղես այս կե՞սի վրա: Միլվան, ինչ էլ որ լինի,
կին է, ղեկավարի խոսքի մեջ տեսնում էր մտաղություն ու արճացավ վերաբերմունքի
դոճթուճում: Իսկ Ջորին, որ թուրքերին ավելի լավ է ճանաչում, իսկաղես հնարավոր
համարելով սղասվող վճանգը, միաժամանակ եւ ավելացրեց, թե Գորբաչովի խոսքի
մեջ չէր կարելի չտեսնել մի ուրիշ էական բան՝ սղառնալիք: «Պատկերացնո՞ւմ ես...-ա-
սաց...-նա ավելի շա՞տ սղառնալիք էր կարող: Կարճես ասելիս լինե՞ր՝ չարունակե՞ք
համաղե՞լ ձեր այդ բաժանելու եւ վերամիավորելու վրա, թե չէ...»: Գորբաչովի գրու-
ակիցների հանդիպման ժամանակ եւ հետագա օրերին, երբ արդեն կար Սունգալիթի
փաստը, եւ մտածում էի Գորբաչովի դիրքի մասին, ֆնճում էի նրա խոսքը, դրան հետե-
լող գորժը, որ չէր ուճանում: Գորբաչովը Միլվային ու Ջորիին, իբր, զգուճացնում էր
հայերին սղառնացող աղե՞ներից: Սակայն համոզված էր, որ իր գրույցը զաղե՞նի չղի-
սի մնա եւ, աղա, անհնար է, որ նույն աղե՞ների մասին, իբրեւ խորհուրդ-հանձնա-
րարություն, խոսած չլինե՞ր Աղբյուրանի ղեկավարների հետ:

Գորբաչովի կողմից արված այս հրճավոր խաղը նորություն չէր Արցախի կյան-
քում: 1919 թ. աղբիլին, երբ մուսավաթական Աղբյուրանը եւ Անգլիայի ներկայացուց-
չությունը հերթական դաճանջ էին ներկայացրել Արցախին՝ հղատակության գալու կո-
չով, Արցախի Ազգային խորհուրդն իր համազումարում կճրականաղես մերժեց այդ
դաճանջը՝ արձանագրելով, թե «Ղարաբաղի հայության 5-րդ համազումարը ոչ միայն
վարկաբեկիչ է համարում հղատակությունը, այլեւ դարգաղես անընդունելի... ամեն
մի վարչական ծրագիր, որը ուրե՞լ կաղ կհաստատի Աղբյուրանի հետ»: Այս դաստիսա-
նին արձանացած Մե՞ծ Բրիտանիայի ներկայացուցիչ գնդաղե՞ն Շաճելվորճը՝ այն օրե-
րի Գորբաչովը, կարեւոր գրույց ունեցավ հայերի հետ եւ այսպիսի զգուճացում արեց
նրանց. «Նկատի ունեցե՞ք, որ ձեր ճանաղարհները կարող են փակել, այն ժամանակ
դու՞ք ուրեղի՞ց մթե՞ք կստանա՞ք, ինչպե՞ս հաղորդակցություն կղաղաղանե՞ք արճալին աճ-
խարհի հետ: Կարող են ձեր դե՞մ հայտարարել սնե՞տական բոչկո՞ս, կարո՞ղ ե՞ք աղբել ա-
ռանց հաղի: Եւ եթե հուզված զինյալ ամբոխը հարձակվի ձեզ վրա, կարո՞ղ ե՞ք դաճ-
ղանվել»:

Ահա այսպես հանգամանորեն ներկայացվել էր ցուցակն այն չարագործություննե-
րի, որոնք հայերի դե՞մ իրականացվելու էին հակառակորդի կողմից:

Նոր Շաճելվորճը կարիք չունե՞ր մնան ցուցակ հրաղարակելու: Նա միայն հարցնում
էր՝ դու՞ք մտածո՞ւմ ե՞ք Բաճվում աղբող 200 հազար հայերի մասին, ո՞նց լիցի լինի
նրանց օրը: Այսպես էր խոսում Գորբաչովը՝ ամենագոր խորհուրդային Միության առաջ-
նորը, որի համար ոչ մի դժվարություն չէր ներկայացնի այդ աղե՞ները կանխելու ֆայ-
լե՞ր ծրագրել եւ իրականացնել: Չէ՞ որ նրա ձեռնում էր Երկրի ողջ հզորությունը:

1. «Արամայիս», էջ 17, տես Բ. Ուլուբաբյան, Արցախյան գոյաղաղարը, Ա, Երեւան, 1994, էջ 59-60:

Հեսագա դեմքերը վրա եկան առանց ուժանալու եւ ցույց սկին, աղացուցեցին, որ Գորբաչովի խոսքն իսկապէս եղել է սղառնալիք:

Փետրվարի 26-ի միջօրեի մոտ Հայաստանի ու Ադրբեջանի լրատվական միջոցները հրադարակեցին Միխ. Գորբաչովի խոսքացած կոչը Ադրբեջանի ու Հայաստանի աւստրալոներին, ժողովուրդներին: Այնտեղ կիսա-դրոս խոսք կար այն մասին, որ Երկրում առկա են չլուծված հարցեր, եւ դրանց լուծման համար ձեռնարկվում են միջոցներ...

Հայ ժողովուրդը, այդ մեուոնս խոսումից ոգեւելված (չէ՞ որ կուսակցությունն ու կառավարությունը գիտակցում են, որ կան չլուծված հարցեր, դրանք որեւէ է լուծել, միայն թե հանգի՛ս տայնաններում, ժողովրդավարական եղանակով), թողեց հանրահավաքներն ու գործադուլները:

Ադրբեջանցիները, նույն խոսովանանքից առավել զազազած, ոչ միայն բարունակեցին զանգվածային միջոցառումները, այլեւ դիմեցին դրա ծայրահեղ բարբարոսական եղանակին՝ հայերի դեմ ծրագրած վայրագ բռնություններին:

Փետրվարի 26-29-ին տեղի ունեցավ Սումգայիթում բնակվող սասնյակ հազարավոր հայերի եղեռնը:

ԼՂԻՄ-ի մարզխորհրդի փետրվարի 20-ի որոշումից հետո դեմքերը զարգանում էին կասաղի արագությանը: Հաջորդ օրն իսկ ընդունվեց ԽՄԿԿ Կենտկոմի մերժողական-դասաղարհող որոշումը: Դրան էլ հետեւեց Ադրբեջանի ու Երզրակների դասաղարհող դեմոյի Ստեփանակերտ, որի համաձայնարարությունը սրվել էր Ադրբեջանի դեկավար Բաղիրովի կողմից եւ այն գլխավորում էին հանրադատության մտավորականները՝ Բախսիար Վահաբզադեն, Սուլեյման Ալիյարովը եւ ուրիշներ:

Մթնոլորտը ծայրահեղորեն շրջապատ էր Երեւանում, Բաքվում, երկու հանրադատությունների մյուս խոսքը բնակավայրերում: Այս վիճակին փոխադրեցին էին Կենտրոնում, որովհետեւ փետրվարի 20-21-ին Ստեփանակերտում էր գտնվել ԽՄԿԿ Կենտկոմի հրահանգիչ Վ.Մ.Յաւիւրը եւ հեռախոսով դարբերաբար տեղեկացրել էր դեմքերի ընթացքի մասին: 22-23-ին էլ Ստեփանակերտում էին գտնվել Կենտկոմի ֆարտուղար Գ.Պ. Ռազունովսկին ու Գ.Խ-ի նախագահի առաջին տեղակալ Պ.Ն.Դեմիչելը: Դեմքերի զարգացման ոլորտում էին գտնվում մեծամեծերից Ե.Կ. Լիզաչովն ու Ա.Ի. Լուկյանովը: Որ Գորբաչովը տեղյակ էր ամեն ինչին, լրատվությանն ավելի խորն էր տիրապետում, դա դարգվեց Ս. Կադուսիկյանի ու Չ. Բալայանի հետ նրա ունեցած գրույցի ժամանակ: Եւ, այսուամենայնիվ, հայ մտավորականները նրան խնդրում էին բաւ կերպով հարցին ինչ-որ լուծում սալ, երկու ժողովուրդներին փրկել մեծ ու ճակատագրական բախումից: Սակայն Գորբաչովը ժամանակի հարագաս զավակն էր անձնական հասկանիւթներով, ինչդեռ հեսագա դեմքերը ցույց սկին, մարդ էր, որ կարող էր խաղալ մի ողջ ժողովրդի բախի հետ, սառնաւարտնեմ դիտել անենահրեւալոր խարդավաններ, նույնիսկ իր ձեռքով հրահրել եւ ընթացք սալ դրանց: Եւ բողոքովին էլ դասահական չէր, որ նրա առաջնորդությամբ Մոսկվան սղասեց, բանը հասցրեց Սումգայիթին:

Սումգայիթի մասին բաս է գրվել: Գրել են հայերը, ադրբեջանցիները, օտար բաս հեղինակներ: Հայերը՝ ճշմարտությունը մինչեւ վերջ ասելու, արդարությունը դարգելու եւ արդար դասաստանի հասնելու համար, ադրբեջանցիները՝ այն ֆողարկելու, նրա մեջ նույնիսկ հայերին մեղադրելու համար (իբր, հայոց այդ նոր եղեռնը իրենք հայերն են կազմակերպել, իրենց իսկ ձեռքով):

Այստեղ Սումգայիթը ներկայացնում են ռուս երկու մտավորականի՝ Իգոր Բաբանովի ու Կոստանսին Վոնոպսկու, այդ անկողմնակալ լրագրողների հայացքով, որը, որքան ինձ է հայտնի, ճշմարիտ է ու ազնիվ:

Ահա այդ արդարախոս հեղինակների գրածը՝ մասնակի կրճատումներով.

«...Մոսկվայում իբխում էր այն կարծիքը, թե որեւէ է բռնել սղասողական դիրք եւ, ըստ հնարավորին, ադրբեջանական դեկավարության համար հեւսացնել խնդիրը «սեփական միջոցներով» լուծելու փորձերը: Հասկանալի է, բնականաբար, որ Լեոնային

Ղարաբաղի դեռական դասկանելության փոփոխության մասին խոսք իսկ չէր կարող լինել, դրան համադասասխան էլ առանձնադեպ ենթադրվում էր զանգվածային լրատվության մեջ բացատրել այդ գոտում տեղի ունեցող ցանկացած իրողություն: Միայն դրանով կարելի է բացատրել, թե ինչու բացախոսության բաժանի արեւալուսին ՍՍՍՍ-ը խորհրդային ընթերցողներին ԼՂԻՄ-ի մարզխորհրդի որոշման ու Ստեփանակերտի հանրահավաքների վերաբերյալ հաղորդել էր այսպիսի խոսք. «Վերջին օրերին Ադրբեջանական ԽՍՀ Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզում տեղի են ունեցել հայ բնակչության ելույթներ՝ ԼՂԻՄ-ը Հայկական ԽՍՀ կազմի մեջ մտնելու դասահանգով: Անգասական սրամարդություններով տղորված առանձին անձերի անդասասխանասու կոչերի դասճառով հրահրվել են հասարակական կարգի խախտումներ» («Известия», 1988, փետրվարի 24): Նույն այդ ողով էր տղորված նաեւ ՍՍՍՍ-ի հաղորդումն ասկերանցիների դեմ ձեռնարկված հարձակման մասին:

... Սումգայիթում, Բաքվից ոչ հեռու այդ արդյունաբերական ֆողաբում, հակահայկական հանրահավաքներն սկսվել էին փետրվարի 26-ի առավոտյան, նրանցից հիմնականում, որն անց էր կացվում ֆողաբի կենտրոնական հրադարակում, դեկավար դերը դասկանում էր ֆողկոմի երկրորդ ֆարտուղար Բայրամովային, որին հաջորդ օրը փոխարինեց Մոսկվայից հեռու նոր վերադարձած առաջին ֆարտուղար Մուսլիմ-զադեն: Ոչ հանրահավաքները, ոչ էլ նրանց հաջորդած ջարդերը չեն եղել սարեւային, դրանք նախադասաստել են մի ֆանի օր բարունակ՝ կազմելով հայերի բնակարանների ցուցակներ եւ դասաստավորել ինքնաբերական զենքեր (վերջին հայտարարության հաստատման համար էջասակում բերվում են փաստագրական սղալներ.-Բ.Ռ.): Դրանից բացի, հանրահավաքներն սկսելուց առաջ Հայաստանից Սումգայիթ էին հասցվել մեծ թվով «փախստականներ», որոնք դաստել են Հայաստանում տեղի ունեցող ադրբեջանցիների կոտորածի մասին (այս տղորումը հիմնավորելու ուղղված էջասակի նուսը. «Կոտորածի տեղ սղալորաբար նուս է Կադանը՝ Հայաստանի հարավի ֆողաբը: «Փախստականներն» այնդեպ հանկարծակի էլ անհետացան Սումգայիթից, ինչդեպ հայտնվել էին, նրանցից ոչ ոք հետագայում չենթարկվեց դասաստաստակության: Ի դեպ, Կադանում գործել է հանձնաժողով՝ զենքերալ Վ.Ի. Դեմիչի նախագահությամբ..., որի հաւելակության մեջ միանգամակ ժխտվում է Կադանում ազգային հողի վրա տեղի ունեցած որեւէ դեմք»):

Այդդեպ բացահայտներն լարվել էր զանգվածային հիւսերիայի մթնոլորտը, որի մեջ մարդիկ որեւէ է հանդես գային իբրեւ Հայաստանում ու Լեոնային Ղարաբաղում կոտորված իրենց հայրենակիցների վրեժն առնողներ: Ամբիոններից կոչեր են հնչել նաեւ անհավաստների դեմ մահմեղականների համախմբման մասին:

Երեւ օր բարունակ, փետրվարի 27-29-ը, Սումգայիթը գտնվել է ջարդարարների տիրապետության ներքո: Միլիցիան չի գործել կամ բացահայտներն դրտուրել է իր կողմնակցությունը մարդաստղանների հետ: Քողաբը խուլ բաջափակման էր ենթարկված. ճանադարհներին դրված էին ուղեկալներ, որոնք կանգնեցնում էին մեքենաները, սուուում ուղեւորների փաստաթղթերը: Այսպիսի հսկողության էր ենթարկված նաեւ երկաթուղու կախարանը: Ջարդարարները մի ֆանի սասնյակ մարդկանցից բողկացած խմբերով սկսեցին խուժել նախադեպ ծրագրված բնակարանները: Հաճախ տեղում առկա հայերի մասին հաղորդում էին հարեւանները: Տներում կոտորում էին մարդկանց: Սակայն ավելի հաճախ նրանց հանում էին փողոց կամ բակ եւ հրադարակորեն սանջախարում: Համեմատաբար թեթեւ մահ էր վիճակվում նրանց, որոնց սղանում էին կացիներով կամ դանակներով: Սակայն ուրիշ բասերին ձեռնում էին մինչեւ գիտակցությունը կորցնելը եւ վրաները բենգին ցանելով, կենդանի-կենդանի վառում: Հաճախակի էին խմբակային բռնաբարությունները: Հաճախ կանանց ու աղջիկներին բռնաբարում էին նրանց հարագասների աչքերի առաջ, աղա կոտորում: Բռնաբարում էին նաեւ անչափահասներին: Առհասարակ Սումգայիթում առավել սաղիսական գործողությունները կիրառվել են կանանց նկատմամբ: Այսպեւ, գողերից մեկին սղանել են՝ հեւսոցը մեւադե ամրան խցկելով: Մղանել են եւ սարեցներին: Սումգայիթի գողերի մեջ եղել են 70-80-անյա ձե-

րունիներ: Կոստրածի ժամանակ, ըստ հաշվումների, զոհվել են մի քանի հարյուր մարդիկ (Լյասակին՝ «1988 թ. մարտին դաշտում առաջին օրվա երեք օրվա ընթացքում կոստրածի ժամանակ մեռածների 27 տեղեկանքներ: Սակայն բազմաթիվ վկայությունների համաձայն՝ սղանվածների մարմինները փոխադրվել են ուրիշ ֆաղաֆներ, հրի են մասնավել կամ գաղտնի թաղվել: Զննչական խումբը ես չէր ձգտում երեսան հանել տեղի ունեցածի մասնագետները»):

... Փետրվարի 29-ին Սուվգայիթ գործեր մեղադրվեցին, սակայն այդ օրը ես տեղի ունեցող հարձակումներ բնակարանների վրա ես սղանություններ: Որքան էլ դա սարսփնակ թվա, բանակը զենք կիրառելու հրաման չէր ստացել, ավելին, հաճախ օգնության կանչերին ի տյախասիան, սղաններն ու զինվորները դասասխանել են, թե իրենց հրամայված է չմիջամտել: Ի միջի այլոց, ջարդարներն սկսել էին հարձակվել նաեւ գործողականների վրա: Միայն երեկոյան դեմ բանակը դիմեց վճռական գործողությունների, եւ ջարդը մարտեց:

Հազիվ թե նույնիսկ հեռավոր աղազայում դասնաբաններին հաջողվի ստանալ անվիճելի աղազայոց այն բանի, որ սուվգայիթյան կոստրածի կազմակերպիչներն ստացել են հրահանգներ՝ սրված թեկուզ եւ հանրադատական մակարդակի բարձր ղեկավարությունից: Անկասկած է, սակայն, որ Մոսկվայում ընդունված է եղել որոշում թափանցելու եւ բնույթը, եւ ծավալները այն ամենի, որ տեղի էր ունեցել Սուվգայիթում... Ամենագլխավոր վստահող, հասկանալի է, կայացել է նրանում, որ Սուվգայիթի սկզբունքային գնահատականը կարող էր լրջորեն դժվարացնել հետագա ֆաղաֆական խաղերը: Ղարաբաղյան բարձունքը կասանար բարոյական ու հասարակական դաշտանություն ամբողջ երկրում, եւ դա կբարդացներ նրա ճնշման խնդիրը: Մինչդեռ Մոսկվայում, հենց Ղարաբաղի օրինակի վրա, որոշակի խոստովանում էին, թե ինչ վստահ է ներկայացնում ռեժիմի ժողովրդավարացումը, որ համարվում էր վերակառուցման նպատակներից մեկը: Ղարաբաղի ժողովուրդը ժողովրդավարական ուղիով արտահայտել է իր կամքը՝ ընտրելով ինքնուրույն ճանապարհը: Այդ իրավունքի ճանաչումը, ըստ էության, դիմադրական խոսքից անցնել գործի, անցնել իրական վերակերտումների (եւ հիմնարար վերակերտումների, գուր չէ, որ Ա.Դ. Սախարովը Ղարաբաղյան խնդիրը կոչել էր վերակառուցման փորձաքարը):

... Կուսակցության միահամուռ միասնությունն առաջին անգամ ճեղք էր սվել: Մոսկվայի սրամաղրության ճակ այժմ մնացել էին միայն ուժային եղանակները, եւ այդ դայնամիկներում ոչ մի կերպ չէր կարելի դասադասարարների սեղանին նստեցնել Սուվգայիթի կամ Ադրբայջանի դասադասարարի կազմակերպիչներին:

... Այդ ժամանակ Մոսկվայում բարդ մշակվել էր Ղարաբաղյան խնդրի նկատմամբ կիրառելիք նոր մարտավարություն: Արդեն փետրվարի 29-ին, Սուվգայիթի ջարդերի վերջին օրը, Բաքվից Ստեփանակերտ է ժամանել Դեմիչելը եւ հանրահավաքում հայտարարել, թե ԽՄԿԿ Զարբյուրոն ընդունել է որոշում վերադառնալու Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի բնարկմանը: Երեսանում նման միտք է կատարել ԽՄԿԿ Կենտկոմի ֆարսուղար Դուգիլը, որին, առավել համոզություն հաղորդելու համար, սրվել էին ներքին գործերի մի դասակարգելի ֆանակություն, փետրվարի 25-ին ֆաղաֆ էին մեղադրվել հինգ հազար զինվորներ, որոնք զբաղեցնում էին մի բարձր փողոցներ ու հրադարակներ, այնուհետեւ եկել էին նոր գործադրություններ: Եւ, այսուհանդերձ, Ղարաբաղի դաշտանության հանրահավաքները բարունակվում էին...»¹:

Բարանովի եւ Վեռնոսկու գրույկի հետագա էջերում, ինչպես նաեւ նրանց եւ ուրիշ մի բարձր ազնվամիտ հեղինակների (Վլադիմիր Լուկաս, Անդրեյ Պրալնիկով, Օ. Կուլիչ, Դ. Մելիկով եւլ) մեծաբանակ հրադարակումներում ավելի խոր վերլուծության են ենթարկվել Սուվգայիթի եղեռնն ու նրա կազմակերպիչների, իրականացնողների շարագործությունները, կենտրոնական իշխանությունների ոչ թակաս անմարդկային, շարագործությունը ծածկող, ուրեմն եւ այն խրախուսող վերաբերմունքը:

Մեր հեղինակների մի եզրակացությունը ես կարեւոր է: Ասում են, «Հենց այդ միտքներին (առաջին երջանում.- Բ.ՈՒ.) վերջնականապես որոշակիացավ դիմակայությունը, որով դայնամավորված էին միութենական ղեկավարության գործողությունները: Հայաստանը հանդիսացավ առաջինը «աղաքամբ հանրադատությունների» բարձունք, եւ նրան, Լեռնային Ղարաբաղի հետ միասին, վիճակվեց դառնալու վերակառուցման դայնամիկներում ժողովրդավարական բարձունքներ ճնշելու միջոցների մշակման ու կիրառման ողորդող: Նշանակալից է այն, որ միութենական ղեկավարության զինանոցում տեղ էին գտել ինչպես ավանդական, այնպես էլ նոր մեթոդներ: Դա առանձնապես արտահայտվեց ֆաղաֆական այն մթնոլորտում, որի դերն էր առավել մեծ թվով մարդկանց գիտակցության մեջ ամրադրվելու հայ ծայրահեղականի կերպարը (ինչպես որ հետագայում էլ հայ կոմարարի (боевик) կերպարը: Այստեղ, Ղարաբաղյան բարձունք կողմից վերակառուցմանը վստահելու սղանալիքի հետ միասին, օգտագործվեցին նաեւ այնուհետեւ բարձունքներ, ինչպես մի բարձր հանրադատությունների աշխատակողների համախոսականների փնջերը, որոնցում դասադասարարներն էին ոլորտներական միասնությունը խաթարող Հայաստանի գործադրությունները: Չէին մոռացվում եւ ակնարկները, թե «հայ» ծայրահեղականները գործում են արտասահմանյան ինչ-ինչ երջանակների թելադրանքով»¹:

Եւ թեմանամբ, ԽՍՀՄ անձայր երկիրը բռնած հակահայկական սրամաղրությունը, նրանից սերված զառանցազին գրույցները գործում էին անխափան:

Փետրվարի 29-ին Ադրբայջանի տերերն արդեն կարող էին իրենց բաժը թափ սալ, ցնծությամբ հոխորսալ, չէ՞ որ Սուվգայիթում ցույց են սվել, թե իրենք ինչի՞ են ընդունակ, զգուցանող, ցնցող ի՞նչ հարվածներ կարող են հասցնել, որդեսգի հայերն ուժի գան եւ հրաժարվեն հետագա ուրեւ ֆայլից:

Այդ օրն էր, որ Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայում ստացան Ադրբայջանի «գործընկերների» ուղարկած հետեւյալ հեռագիրը:

«Հայկական ԽՍՀ ԳԱ ոլորտային ընկ, Վ.Համբարձումյանին.-այսպես էր հասցեագրված այն սղանալիքը, որ վերաբերում էր ողջ հայ ժողովրդին: Դա համար էլ նրանք ասում էին.-Չէր խղճին ենք դիմում, ոչ լրիվ մեկ հարյուրամյակի ընթացքում երբող անգամ հայերը հանդիսանում եմ եղբայր ժողովուրդների միջեւ դաժան բախումների կազմակերպիչներ: Դիմեցե՛ք ձեռնարկականությանը, կանգնեցրե՛ք ձեռնարկների կարգադրությունները: Ինչպե՞ս կարելի է դառնալու հարեանի հողը: Ադրբայջանը կարկանդակ չէ, որից կարելի լինի համով մի դասադատ ոլորտ: Եթե ոչ դուք, աղա էլ ո՞վ դեմ է կանգնեցնի կատարած ամբոխներին: Չէ՞ որ դա ձեռնառն է արտասահմանյան հայ ծայրահեղականներին:

Մեր ինտերնացիոնալ դարսին է՝ այդ մասին զգուցանել ձեզ:

Ադրբայջանի ԳԱ աշխատակիցներ (250 ստորագրություն)»:

Հայաստանում դեռ կարգին դասկերացում չկար Սուվգայիթի մասին, իրագործված հրեւավոր շարագործության սահմաններն ու չափերը ոչ ոք չէր դասկերացնում: Իսկ նրանք գիտեին, ամեն ինչ դասկերացնում էին ողջ ահավորությամբ եւ զգուցանում էին իրենց «ինտերնացիոնալ դարսին» գիտակցությամբ:

Եւ Հայաստանի ակադեմիայի մի բարձր աշխատակիցներ, առանց ակադեմիկոս Համբարձումյանին տեղեկացնելու հարեանների կերած աղետության մասին, գրեցին իրենց հետեւյալ դասասխանը.

«Ադրբայջանական գիտնականներ.

Չգիտե՛մ էլ՝ ինչպես դիմենք ձեզ, քանի որ երկու բաներն էլ անհրաժեշտ է առնել չափերների մեջ:

Ստացել ենք Համբարձումյանին ուղղված ձեռնագիրը:

Նախ «հարեանի հողի» ու «ադրբայջանական կարկանդակի» մասին, դրանք գոյություն չունեցող հասկացողություններ են, որովհետեւ թուր-սելջուկների, Լենկ-Թեմուրի եւ օսմանների ժառանգները չեն ունեցել եւ չէին էլ կարող ունենալ իրենց հողերը: Խառ-

1. "Кавказский кризис", էջ 9-10

նարած ֆոնդները, արտավայրերի փնտրումի մեջ, հրով ու սրով խուժել են ուրիշների հողերը, նստելով դրանց վրա եւ, չորս կողմը նայելով, հազիվ գլխի ընկել, թե վաս չէր լինի ստեղծել սեփական «ազնվագարմ անցյալ»: Բայց որսե՞ր գտնել այն, եթե ետեւում համասարած սղանություններ են եղել, կողոպուտ ու բռնություն: Իհարկե, վերցնել հարեւաններից, մանավանդ, որ նրանց մեկուկուսից հուշարձաններն էլ գտնվում են բռնագրաված տարածքներում: Ահա եւ հայտնվեցին Չ. Բունիաթովի, Գ. Ախունդովի սի-ռի կեղծարարների հորինվածքները, որոնցում, առանց այլ բարբելու, աղվանական ձեռ-նածություններով յուրացվում են հայ ճարտարապետության կոթողները: Իսկ դեռեւհան, մանրանկարները, գորգե՛րը... կարելի է թոցնել հարավի հարեւաններից՝ հին դարսիկնե-րից: Բոլոր այդ կեղծ-գիտական ջղածություններն այնքան ողորմելի են, որ անմիջա-դեմ հոյս են գնդում՝ դեմ առնելով իրական, իսկական փաստերին:

Եւ, երկրորդ, «կասաղած ամբոխներ», որոնց դեմ է կանգնեցնի ակադեմիկոս Համ-բարձումյանը... Միլիոնանոց այդ հանրությունը բաղկացած է հասարակության բոլոր խավերից, բարձրագույն է եկվորների կողմից գավթված իր հողերի արդար դաշտանը: Իսկ թե ի՞նչ է նշանակում վայրենի ամբոխը, ցույց տալիս Մուսկատիի դեմքերը, երբ գազանացած հողատերեր ձեռնադրվում «դասկեցին» եղելի ամոքով: Ողջ ֆաղաֆա-կիրք մարդկության համար դարձ գարձավ, որ բուրբերի ժառանգները 1915 թվականի վայրենության ու բարբարոսության դիմադրից առաջ չեն բարձրել եւ ոչ մի թիզ:

Դրա համար էլ, «գերադասիվ» աղբբեզանական գործընկերներ, խորհուրդ կսային՝ ձեռնադրել գործարարի սեփական ժողովրդին ֆաղաֆակրեւու բարի նույնականի հա-մար: Եթե, իհարկե, դա էլ իրականանալի նույնակ է:

Հայկական ԽՍՀ ԳԱ աշխատակիցներ»:

Ահա, այս էլ այսպէս: Լուր չունենալ, թե «ինձերնացիոնալ իրենց դարձնով» վառ-վող բարբարոսներն ի՞նչ էին գզում, երբ կարդացին այս խոսքերը:

Մարտի 2-ին ԽՍՀ Կենտրոնի հանձնարարությամբ Ստեփանակերտ ժամանեցին մոսկովաբնակ հայ նշանավոր մի խումբ գիտնականներ (ակադեմիկոս Տ.Ս. Խաչա-տուրով, ակադ. Ն.Ս. Ենիկոյոյով, ԽՍՀՄ ԳԱ թղթակից անդամ Ի.Գ. Աբաբեկով, թղթակից անդամ Ա.Գ.Մարգարյան, դոկտ. Մ.Ա. Մարկիսով, դոկտ. Ռ.Ա. Մրադի-նյանց): Նրանց հանձնարարված էր ուսումնասիրել մարզի սննդությունն ու սո-ցիալ-ֆաղաֆական վիճակն առհասարակ, ներկայացնել զեկույց՝ հետագա միջոցա-ռումներում հաշվի առնելու համար: Ըստ երեւոյթին, Մ.Ա. Գորբաչովը հույս ուներ, թե այդ ակադեմիկոսները (հիմնականում ծագումով արցախցիներ) կարող էին լուրջ ազդեցություն ունենալ իրենց հայրենակիցների վրա, ոչ միայն կուսումնասիրեն սն-սնությունն ու ստեղծված իրավիճակը, այլեւ կխոսեն իրենց, խորհուրդ կսան բա-վարարվել ամեն ինչ կարգավորելու մարզի բազմակողմանի զարգացումն աղառ-վող միջոցառումներով եւ կիրառվեն Հայաստանի միավորվելու դաշտանից:

Սակայն գիտնականները, շուրջ մեկ շաբաթ հետազոտելով մարզի սննդական, ֆա-ղաֆական, մեկուկուսից վիճակը, նույնիսկ բոլոր այդ բնագավառների խորհրդային տնտեսականների ժամանակ, ներկայացրին խորաքափանց ու իրատեսական մի զեկու-ցում (շուրջ մեկ մասով ծավալով), որի ընթերցողը չի կարող չհամարել, թե Լեւոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը մեկ շաբաթ անգամ Աղբբեզանի կազմում դառնելը հանցագործություն է: Ներկայացնելով սննդության բոլոր բնագավառներում սիրող ծայրահեղ հետամնացությունը, սոցիալական հասուկ ծրագրով իրականացված հա-կահայկական ֆաղաֆակառությունը՝ նրանք առանձնահասուկ ուշադրություն էին դարձրել նաեւ մեկուկուսից կյանքում մեթոդիկ կերպով կիրառված ֆաղաֆակառու-թյանը, այն արհամարհալից վերաբերմունքին, որի հետեւանում էր կրամասի հայությունը ոչ միայն կրամաս է եղել զարգացման որեւէ հնարավորությունից, այլեւ զրկվում էր անցյալ դարերում ստեղծված նյութական ու հոգեւոր արժեքներից, որովհետեւ հան-

րադեմոկրատիայի գիտական ու վարչական մարմիններն այստեղ եւս հասուկ ծրագիր էին կիրառել. կամ «սեփականացրել» են հայկական-ազգային հուշարձանները, կամ ոչնչացրել-անհետ կորցրել:

Հասկանալի է, որ այսօրվան ազնիվ սկզբունքով կազմված զեկույցը դեմ էր գոր-բաչովյան Կենտրոնին, ուստի եւ այն ոչ մի հետեւանք չունեցավ, ոչ մի դեր չխաղաց դարաբաղյան բարդույթի հետագա արժարժումներում:

Ստեփանակերտի կենտրոնական հրատարակի հանրահավաքում հայտարարվեց, որ ստեղծվել է «Կոունկ» կոմիտե, որը դեմ է գլխավորի մարզի աշխատակառուցության շա-րժումը վերամիավորման համար: Որոշվեց ժամանակավորապես դադարեցնել գործա-դույրը («Կոունկը» մինչ այդ էլ գոյություն ուներ, սակայն գործում էր առանց իր շուրջն ավելորդ աղմուկ անելու):

Մարտի 6-8. Ստեփանակերտում եւ մարզում սուգ էր՝ Մուսկատիի ու Կիրովաբա-րում նահասակված հայերի համար: Ստեփանակերտի հուշարձանալիքում կոթող կանգ-նեցվեց զոհերի հիշատակին:

Մարտի 8-ին Ստեփանակերտի հուշարձանալիքում սոցիալական հանրահավաք էր՝ նվիրված Մուսկատիի նահասակներին: Հավաքը դարձավ յուրահասուկ վերջերս նախորդ հայտարարված սոցիալական: Համալիրում տեղի ունեցավ նահասակների հիշատակը հա-վերժացնող հուշարձանի բացումը: Շուրջ մեկ շաբաթվա ընթացքում երեսուսուրդ ֆան-դակազորը Արմեն Հակոբյանը, գիշեր-ցերեկ աշխատելով, ստեղծել էր դերձակառու կեր-դարը մեր ազգային նոր ողբերգության:

Կանայք էին հավաքի սնորհները: Այն բացեց ու իր արտառույ խոսքն ասաց այն օրերի ժողովրդական միջոցառումների ոգին դարձած Ժամնա Գալստյանը՝ Ստեփա-նակերտի բարձրի տղանդավոր դերասանուհին:

- Այսօր երջանկությունը միայն ծիսար մեր հոգիներում, մեր սննդում, զարմանալու-սի մեր աշխարհում, -ասաց նա: -Սակայն համասարած սուգ է ամենուրեք, որովհետեւ Բաբիլի չարագործ մեծերի հրահանգով ու ղեկավարությամբ մեր հարազատներին կո-տորել, հոռետել, հրեապարտ սառադաններին են ենթարկել Մուսկատիի: Մենք միայն մեր ցավի մասին խոսք էինք ասել աշխարհին եւ սղասում էինք, որ կրուժեն այդ ցավը: Նրանք դժոխային վայնասուն բարձրացրին, որ խլացնեն մեր ձայնը, դժոխա-յին գործիքներով ելան մեր դեմ, որդեկապի սղանեն մեզ եւ մեր արդարությունը: Բայց ո՞ր են դաժանական մարմինները: Ա՞յս էր նրանց հուշակած ժողովրդավարությունը, այսպէս են վերակառուցվում ու վերակառուցում: Մի՞թե սուտ են այս մթնոլորտը լց-րած կոչերն ու հավաստիացումները... Ո՛չ, մենք կանգ չենք առնի, մենք չենք ընկրկի չարության ու հայկահայկական դավերի դեմ: Մենք այսօր կերդենք մեր նահասակ-ների սուրբ հիշատակի առաջ, որ կզնանք առաջ, կֆայլենք աննահանջ, որդեկապի բացվի մեր փրկության դուռը, եւ մենք տեղ դառնանք մեր ազատ անկախության եւ հարազատ լեռնասանի:

Խոսեցին Ղարաբեյրաբեկյանի անվանի աշխատակներ Նադյա Բաղդասարյա-նը, Սվետլանա Պետրոսյանը, Ռիմա Քոչարյանը: Նրանց ակազն՝ տղան Նադյան, ա-նեծով ավարտեց իր խոսքը:

- Թող չորանան այն արգանդները, որ ճիվաղներ են ծնել, թող սովահար գայլե-րի դեմ ոռնան այն ղեկավարները, որ այդ ճիվաղներին ֆեյլ են մեր անմեղ ազգա-կիցների վրա:

Խոսեցին Մանկավարժական ինստիտուտի դասախոս Արզիկ Մխիթարյանը եւ ու-րիշներ, աղա ժամանակ խոսք ասելու հրավիրեց Մուսկատիի զեկույցի փրկված Ա-լեխանը Բաբուրյանին, որը ցավից ու սառադանից կծկված, բազմասանջ հարա-զատների մասին դասնեց, խնդրեց, որ տեղ կանգնեն փրկվածներին, աղապատան սան նրանց, օգնեն բուժելու թուրքի հասցրած վերքերը...

Կարճ ժամանակում հուշարձանը ծածկվեց զարման առաջին ծաղիկներով, որով-

հետև արարողության բոլոր մասնակիցները՝ ավելի քան սաս հազար մարդ, ծաղիկներ էին քերել՝ վարդ ու մեխակ, մանուշակ ու ձնծաղիկ:

Մարտի 9-ին ընդունված որոշումը Մոսկվայում նախատեսվում էր հարցը լայնորեն քննարկել, դասրասել վերջնական վճռի համար: Մարզի աշխատավորական ու ղեկավար զանազան մակարդակներում դա առաջացրեց նոր եռուզեռ. բոլորն էլ փորձում էին իրենց մասնակցությունը քերել հարցի նախադասարասությանը: Կազմվեց հեղինակավոր մի դասվիրակություն, որը դարձավ որիսի լինել հասնել Մոսկվա, իր առաջարկությունները ներկայացնել բարձրագույն ղեկավարությանը, դա հանջել հարցի արդար ու շուտափույթ լուծում: Պասվիրակության կազմում էին՝ Ղարմեսաֆուկոնքինաշի երկու շաս հեղինակավոր ներկայացուցիչները՝ ԽՍՀՄ ԳԽ-ի դեղուսաս Սաիդա Օրբեյանը, Սոց. աշխատանքի հերոս Զնարիկ Առաֆեյանը, Ասկերանի Երջանից՝ ԽՍՀՄ ժողովրդական ուսուցիչ Իվան Աթայանը (Չանաղչի), Ստեփանակերսի Կոչիկի ֆաբրիկայի վարդես, մարզխորհրդի դեղուսաս Տասյանա Սոբոլեան, Ղարմեսաֆուկոնքինաշի կուսկոմիսի ֆարսուդար Ռոբերտ Զոչարյանը, Ստեփանակերսի ավսոարասյան դես Մաֆսիմ Միրզոյանը եւ մի ուսանող Ստեփանակերսի մանկավարժական ինստիտուցիոն Սերգեյ Շահվերդյանը:

Պասվիրակությունը, անկասկած, մոսկվաքնակ ճանաչված հայեր Հրանտ Եղիսկոտոսովի եւ Հ. Շահնազարովի օգնությամբ, հանդիպումներ ունեցավ ֆաղաֆի հայ համայնքի մի մեծ խմբի, ադա կուսակցական Կենսկոմի դասախանասու երկու աշխատողների, Համաշխարհային սնեսագիտության ինստիտուտի դիրեկտոր, ակադեմ. Եվզենի Պրիմակովի հետ: Հետո էլ, մարտի 16-ին՝ Կենսկոմի ֆարսուդար Եգոր Լիզաչովի մոտ գրույց ունեցավ: Վերջին հանդիպման մասին մարտի 18-ին կենսոնական հեռուստատեսությամբ հաղորդում եղավ: Իսկ այն իրենից ի՞նչ էր ներկայացնում իրականում:

Պասվիրակության անդամ Մ. Միրզոյանն է գրի առել հանդիպումների բովանդակությունը, որը հիմնականում վերաբերում է իր ու ընկերների (հասկադես իր ու Ռ. Զոչարյանի) ելույթներին, ցույց է տալիս, թե նրանք, ինչպես եւ ուրիշ հանդիպումների ժամանակ, բարեխղճությամբ ու շրամաբանական հյուսվածքով ներկայացրել են դարաբաղյան բարդույթի դասնությունը, վիճակը սեղծված դայմաններում, մանավանդ վերջնական ու արդար լուծման անհետաձգելիությունը:

Լիզաչովը, ըստ երեւույթին չուզենալով մերկայցնել իր հակահայկական, մանավանդ հակաարցախյան դիրքորոշումը (չնայած այն արդեն բացահայտել էր ոչ շաս անցյալին Բաֆովում ունեցած հանդիպումներում), ուսադրությամբ լսում էր դասվիրակության անդամների այնքան արդարացի խոսքը, դա հանջել բժախնդիր օրինականությունը եւ, ադա հաճախ էլ դասարկ ու անդեմ միջամտություններ էր անում, ինչպես, օրինակ, Արցախի հին տերերի ուսասիրության առթիվ՝ «Չեր դադերն իրավացի էին, եւ դուք դրանով կարող եք հղաբանալ», Պետրոս Մեծի հայադաշտանության խոսման վերհուրի առթիվ՝ «Մեք տեղալ եմք դասական այդ առնություններին, եւ այսօր էլ հենց դրանք դեսք է ուղեցույց լինեն մեզ համար»...

Կոնկրետ ո՛չ մի խոսք, ո՛չ մի հանձնառություն կամ խոսում:

Այսուհանդերձ, դասվիրակությունը տուն դարձավ ոչ թեաթափ, որովհետեւ դաշտնական վայրերում ոչ ոք չէր մերժել նրանց առաքելությունը, եւ կար ուրախացնող մի երեւույթ. ուսքի էր ելել մոսկվաքնակ հայությունը, փորձում էր օգտագործել, գործի դնել ամեն տեսակ հնարավորություններ՝ հարցին դրական լուծում տալու համար:

Հանդիպումներում դասվիրակության անդամների հետ էին կամ նրանց թիկունքում՝ հիւսված գիտնականներ Եղիսկոտոսովը, Մրադիոնյանը, ադա եւ Սերգեյ Միկոյանը, Կոստանին Գեյվանդովը, Նամի Հարոսիմովան (Գրիգոր Հարոսիմովի դուստրը): Նրանք եւ շաս ուրիշներ հետազայում դեսք է մերկեին արժանանը եւ կասարեին իրենց հայրենասիրական մեծ ու զնահատելի աշխատանքը:

Լեոնային Ղարաբաղի խնդիրը «լուծել» սկզբից իսկ իրենց խնդիրը դարձրին մոսկովյան դարբերական հրատարակչությունները: Նրանցից մեկն էլ՝ «Новое время» շաբաթաթերթը, իր 14-րդ համարում, այսինքն՝ 88-ի ադրիլի երկրորդ շաբաթ, իր համար հեղինակավոր գիտնականների հետ սարքած հարցազրույց էր տղադրել, եւ այնտեղ ինչ-որ դոկտոր Բ. Լազարեւի ասում էր. «Լեոնային Ղարաբաղը Հայաստանի սարածքի հետ անմիջական կադ չունի եւ դասականորեն ընդգրկված է Ադրբեջանի սնեսական սիստեմի մեջ»: Չրույցն անցկացնող Ի. Մակսիմովն այդ անջասվածության հիմնավոր հիմք էր համարում ԼՂԽՄ-ի եւ ՀԽՍՀ արանքում, իբր, գոյություն ունեցող անանցանելի լեռնաճոթան, որը, դարձյալ իբր, «այնքան բարձր է, որ Ղարաբաղում նույնիսկ հնարավոր չէ ընդունել Երեւանից տրվող հեռուստատարողությունը»:

Այս հարցազրույցին խոսք առողները կամ հիմար մարդիկ են կամ էլ հիմար էին ձեւանում ինչ-որ Երջանների դուր գալու համար: Թե չէ, կնայեին ֆարտեղն եւ կեսնեին, որ Ղարաբաղը Հայաստանից բաժանող լեռնաճոթա չկա, այլ այդ Արցախ-Ղարաբաղն արեւելից եզրափակում է Հայկական բարձրավանդակը: Այսքան քան: Իսկ եթե լեռնաճոթայի առկայությունն էլ կարեւոր լինել, ադա մի՞թե Ուրալյան լեռնաճոթան դիսի Ռուսաստանի ֆեդերացիան բաժանել երկու մասի:

Մարտի սկզբներին մոսկովյան թերթերից մեկը տղադրեց «Մամուլի նորությունների գործակալության» (АПН) նախագահի տեղակալ Կարեն Խաչատուրովի օրագրային գրառումները (ինձ էր հասել հրատարակումի ֆետրուդասճեներ՝ առանց լրագրի անվան եւ միս-ամսաթվի):

Խաչատուրովն իր խոսնովանությամբ ԼՂԽՄ է ժամանել մարզխորհրդի որոշումից մի շաբաթ անց, ջանում էր ամեն ինչ տեսնել խորքով ու լայնքով, անել ճշմարիտ եզրակացություններ: Մակայն փրկություն էր համարում Միլի. Գորբաչովի կոչի (փետրվարի 26) թեզերը եւ, հակառակ մոսկովյան հայ գիտնականների ներկայացրած զեկույցի վերջաբանի, զսնում էր, որ սոցիալ-սնեսական խնդիրների լուծումով կավարսվի խնդիրը («Իմ կարծիքով, ամենակարեւոր հարցերից մեկը ինքնավար մարզի սոցիալ-սնեսական ու մեակուրային իրավունքի ադա հոսվումն է հակասահմանադրական, հակաօրինական գործողություններից»): Իսկ սա էլ այն էր, ինչ որ խոսանում էին եւ միտ էլ դեսք է խոսանային Ադրբեջանի ղեկավարները:

Կարեն Խաչատուրովը մի տեղ ներկայացել է որդես մեծ նկարիչ Գեորգ Բաչինջադյանի թոռ: Պադը հազիվ թե ինչ որ դայմանի (սվյալ դեղքում՝ դաշտոնի) թելադրությամբ դառնար այսքան դաշտեպղաշ

Մարտի 8-ին Բաֆվի հայերեն «Կոմունիստ» թերթը լույս տեսավ մի հողվածով, որն ստորագրում էր ինչ-որ Ա. Չարգարով, սնեսագիտության դոկտոր, Ադրբեջանի ակադեմիայի հասարակական գիտությունների գծով Գիտական ինֆորմացիայի դիրեկտոր, երեփի հայ, ֆանի որ, եթե սուննաթած ազգանվան վերջը վերականգնվի, կլինի Չարգարյան:

Այս սուննաթված հայը, իհարկե, իրեն դաշտանելու, հետազայում եւս իր տերերին ծառայելու համար, կեղոս էր թափում ազգակիցների վրա, ֆանի որ նրանք, չջանկանալով սուննաթվել, դա հանջել են հարգել իրենց ազգային ու մարդկային իրավունքները:

Ազգադավ գիտնականն իր բարբաջանքն սկսում է՝ առաջարկելով հետեւել հին իրաքին՝ «արմաքին նայիր»: Բայց չի ասում, թե «արմաքին նայելով» ինքն ինչ է դարգել, «արսակարգ բացասական դրսետումների ու հնարավոր անկանխագուակելի հետանքներ» գործն ինչով է դասադարտելի, հակահասարակական ու հակաժողովրդական: Նրանով միայն, որ մարդիկ դեռ արժանադասվության զգացում ունեն, ազատ ու

անկախ, ազգայնորեն ինֆորմացիոն արդյունք տրամադրող և ոչ թե կորցրել են այդ ամենը, դարձել «զարգարով», որի ո՛վ էլ ինչ ազգից լինելն այլևս դժվար է որոշել սովորական եղանակով:

Մարդը (ներողություն ան առաջին համար) հերքում և փոխում է իր արժեքները և զրգարություններ է լսել, նացիոնալիստական սրամարտությունների բողոքում է տեսել և հարց է արել. «իսկ դրանք այնքանից, արսասահմանից մեր գաղափարական հակառակորդները չեն հրամայում»:

Եւ այսպես, ուրեմն, նա արմատիկ նայել է ու հիմա «սեսածի», «լսածի», «հնարավոր անկանխագուշակելի» մասին է վայրահայտում. «հարգանքների մոլորություն է», «լեւինյան ազգային հաղթականության իսկական դրության կեղծում», «բեռնակրող դրոշմաբերականի հետեւանք», «մի վիճակ, որ ստեղծել են անդաստիճանաբար, հանցագործ մարդիկ, որոնք սիրում են իրենց ցույց տալ ազգային հերոսներ, բայց ըստ էության զբաղվում են երկդրոշմությունների հրահրմամբ, առաջ են քաշում անհիմն դաժանագործներ՝ դիմելով ... արսասահմանյան համախոհներին»:

Չարգարովը չի օրհնում նաև Սուվալիթի խնդիրը. «Այն հրահրվել է մի խումբ խուլիգանամետ սարերի կողմից»: Խուլիգան է՛լ չեն, այլ միայն խուլիգանամետ...

Անկասկած, Ադրբեջանի ինֆորմացիայի կենտրոնի սօրթենն իր դարձակամտությունն էր համարում անդադրադադար հասարակական-հաղթական մթնոլորտում իբրև բոլոր երեսույթներին: Այդ դասճանաչվել էր նաև վայրահայտությունից չէին փրկվել նաև «որոշ ամերիկյան կոնգրեսականներ», որոնք Լեռնային Ղարաբաղի հայության դաժանագործ համարում էին իրավապահ դաժանագործները «կարգ ու կանոն հաստատել այդ հանրապետություններում, ընդամենը աղաչելով ազգերի ինֆորմացիոն իրավունքը, արմատապես վերանայել ազգային հաղթականությունը»:

Նշենք, որ Չարգարով «հայի» այս դասարկաբանությունն այն օրերի ադրբեջանական մամուլի ու լրատվության մյուս միջոցներով հակահայկական ոչ առաջին ելույթն էր, ոչ էլ վերջինն էր լինելու, որ սարածվում էր հայի անունից: Հայերեն «Կոմունիստներ» ԵՍՍՐ-ի մի դեր էր վերադասված այդ աստիճանով: Այն իր էջերն էր լցնում արցախցիների և առհասարակ հայության հասցեին ուղղված բանբասանքներով ու զրգարություններով, մեղադրական-անբասանող այնպիսի հայտարարություններով, որոնցից այն օրերին դեռևս ձեռնարկ էին մտնում ադրբեջաներեն ու ռուսերեն բարբառները:

Ցավալի է, որ թուրքի բերան դարձած այդ լրագրի խմբագիրն էր 40-50-ականներին կուսակցության ԼՂԻՄ-ի մարզկոմի առաջին ֆարսուղար եղած և իր հայրենասիրությամբ ժողովրդի անվերապահ սիրուն արժանացած Եղիշե Գրիգորյանի անարժան որդին:

Մարտի 9-ին Ստեփանակերտ ժամանեցին Ադրբեջանի մի մեծ խումբ ղեկավար աշխատողներ՝ կուս. Կենտկոմի ֆարսուղար Օրուջեյը, Մինիստրների խորհրդի նախագահի տեղակալ և Պետության նախագահ Մուրադաբադը, Կենտկոմի էկոնոմիկայի բաժնի վարիչ Մամեդաբադեն, մի ԵՍՍՐ-ի մինիստրներ: Նրանց հետ էր նաև ԽՍՀՄ դասախոսական աշխատող Վ.Վ. Մախմուդովը: Ժամանակները դեռ է մարզի ղեկավարության հետ միասին դասախոսելու և ընդունելու մարզի սնտեսական վերակառուցման ու զարգացման մեծ ղյան, որով, ինչպես իրենք էին ասում, կարճ ժամանակում Լեռնային Ղարաբաղը դի-սի դառնար Ադրբեջանի հանրապետության ամենազարգացած, ամենաառաջնային, ամենա-հեռանկարային մասը:

Մարզի ղեկավարները նրանց ցույց են տվել հրապարակում և առաջին հանրահավաքը և ասել. «Տեսնո՞ւմ ե՞ք, այս ժողովուրդը որքան կուրս է ձեր խոստումներից ու դասա-սակառության երդումներից, չի ուզում լինել ձեր հանրապետության և ոչ մի մասը, նույնիսկ «ամենազարգացած, ամենաառաջնային, ամենաառաջնային մասը»:

Իսկ մարտի 11-ին էլ մարզկոմի բյուրոյի ու մարզկոմի միացյալ նիստը հասուկ որոշմամբ Կենտրոնից դաժանագործ էր նախ լուծել ԼՂԻՄ-ը Հայաստանին վերամիացնե-

լու հարցը և նոր միայն դառնալ սնտեսական խնդիրներին:

Մարտի 10-ին ԼՂԻՄ-ի հարցը ֆունկցիոնալ էր ԽՍՀՄ Կենտկոմի Քաղբյուրոյի հաս-տիկ նիստում:

Երեք ԵՍՍՐ էլ չէր անցել ԼՂԻՄ-ի մարզխորհրդի դարձակամտիկ որոշումից, որի մա-սին արդեն ամբողջ երկիրը գիտեր, արսասահմանյան ռադիոձայներն էին անվերջ ու ան-դադար խոսում... և իրականություն էին հարձակումն Ասկերանի օրհանի վրա, արյու-նոս Սուվալիթը: Սուվալիթը, որ կսկծում էր որդես արձանը վեր, որովհետև դժոխ-սի վերածված այդ ֆաղափում այլևս հայ չէր կարող աղբել, և սկսվել էին զանգվա-ծային փախուստն ու գաղթականությունը՝ ինչպես այնքանից, այնպես էլ Ադրբեջանի մնացյալ հայաբնակ բնակավայրերից:

Գորբաչովը Քաղբյուրոյի նիստին հրավիրել էր Հայաստանի ու Ադրբեջանի ղեկավար-ներին և իր բյուրոյականների հետ միասին, իբր, լսում էր նրանց, ձեռնարկում էր, թե խելի-խելիի սալով դիպի ելք որոշեն, փրկեն մարզն ու երկու հանրապետությունների հե-տագա հարաբերությունները:

Ի դեպ, սա երկու հանրապետությունների ղեկավարների առաջին «առերեսումն» էր, առաջին հանդիպումը «բարձր մակարդակով», և, բնականաբար, դիպի բացահայտել երկու կողմերի դիրքորոշումները, որդեգրած ու վարելիք ուղեգծերը:

(Այստեղ հետևում են ժողովրդին մասնակցած գրառումները, որոնք ձեռքիս ակ են.-Բ. ՈՒ.):

Խոսում է Ադրբեջանի ԿԿ Կենտկոմի առաջին ֆարսուղար Ք.Մ. Բաղիրովը և փոր-ձում է «ցույց» ցույցելու՝ անմիջապես բռնելով նրա եղջյուրներից: Ասում է.

- Մենք վերլուծության ենք ենթարկել իրադրությունը և հայտնաբերել բուն դաս-ճանը: Պատճառն այն սարածային-ազգամոլական հավակնություններն են, որոնք առաջնորդում էլ միջոցառում են ունեցել՝ սկսած դաժանակների ժամանակից, երբ ուզում էին ստեղծել իրենց Մեծ Հայաստանը: Սակայն այս անգամ ամեն ինչ արվել է բազմակողմանիորեն կազմակերպված և, արժանի հակահարված չստանալով կեն-տրոնական ղեկավարության կողմից, դրսևորվել է որդես հակահասարակական, ազ-գայնամոլ, հակախորհրդային սարերի դավադրություն: Մարզի կուսակցական ակ-տիվն ու առհասարակ ղեկավարությունը ես ներհարված են դավադրության մեջ, այդ դասճանաչվել էլ մենք գրկված ենք իրադրության վրա ազդելու ամեն մի հնարավորու-թյունից: Հայաստանի ԿԿ Կենտկոմի ղեկնումում եղել են ելույթներ, որոնք ավելի են շարժել դրությունը: Մեզ համար դրությունը ծանր էր Սուվալիթում, ուր եղել են մարդկային զոհեր: Սակայն այնքան արդեն ամեն ինչ կարգավորվում է: Շատ բարդ է ԼՂԻՄ-ի վիճակը, ուր ստեղծված «Կոմունի» կոմիտեն, որի ղեկավարն է հայաստան-ցի Արկադի Մանուչարովը, գրգռել է ժողովրդին, սգո ցույցեր է կազմակերպում, կանգնեցնում հուշաբար, համախմբում ազգայնամոլ սարերին, իր ազդեցության ակ-տիվն առնում մարզի ղեկավարությանը: Ուրեմն, ինչպես դարձ էր երևում է ասվածից, ամեն ինչ կազմակերպվել է Երևանից, և Երևանից ու միջոցառող դաժանակցական կուսակցության գաղափարախոսությունն է: Ինչ վերաբերում է Ղարաբաղին, աղյա այնքան, ինչպես ամենուրեք, կան լուծելու հարցեր: Իսկ իմնականում անհրաժեշտ է գործադրել խս-տապետ միջոցներ, դեպքում ու կուսակցական դասախոսականության ենթարկել մեղազործներին՝ Չորի Բալայանին, Միլիա Կադոնիկյանին, Ամենայն Հայոց կա-թողիկոսին: Մեզ լուրջ անհանգստություն է դասճանաչում մարտի 26-ի հեռանկարը, ո-րը կարող է դրությունն առավել բարդացնել, ԼՂԻՄ-ի վերաբերյալ բարձրացրած հարցը հակասում է բոլոր ազգերի ցանկերին և անդամայն կյանի առավել բարդ ու դժվարացնող վիճակի:

Մ. Գորբաչով.-Ելքն ինչպե՞ս է դասկերպում:

Ք. Բաղիրով.-Մենք բանակային միավորումների հետ միասին դեռ է ձեռնարկեցին միջոցներ, որդեսվել վերջ ցանց ծայրահեղականների սադրանքներին: Անհրաժեշտ է ամ-րապնդել (սա կուսակցական լեզվով ասածով) մարզկոմն ու ֆաղիսը:

Մ. Գորբաչով.-Պատասխանե՛ք իմ հարցին:
 Զ. Բաղիրով.-Անհրաժեշտ է վերջ տալ ԼՂԻՄ-ի շուրջ եղած ամեն մի խոսակցության:
 Մ. Գորբաչով.-Իսկ մեակութային հարցեր (այսինքն՝ Արցախում այդ բնագավառի խնդիրներ.-Բ.ՈՒ.) կա՞ն:
 Զ. Բաղիրով.-Այո՛, կա՛ն, բայց դրանք անլուծելի չեն:
 Մ. Գորբաչով.-Յուրաֆանյուրը թող արտահայտի իր կարծիքը: Քննարկվում է շատ կարևոր հարց: Եթե մեկնումներ կիրորձի այն դասկերացնել ընդհանուր համաբխարհային փոխհարաբերությունների հյուսվածքից դուրս, չարաչար կսխալվի: Իսկ ԼՂԻՄ-ի լիազորությունները սուծված չե՞ն եղել:
 Զ. Բաղիրով.-Այդպիսին եղել է մեր ամբողջ հանրադատությունում: (Ուրեմն, Արքեպանոսն ուսնահարվել են ոչ միայն ԼՂԻՄ-ի հայության շահերը, այլև ամբողջ հանրադատության բնակչության, այսինքն՝ նաև ադրբեջանցիների շահերը: Երկնից Արքեպանոսն ինչ-որ դիվային ուժեր են իջել եւ ոսնահարել ադրբեջանցիների շահերը: Գորբաչովին, հավանաբար, գոհացրեց այս դասասխանը, քանի որ նա այլևս նոր հարց չսվեց Արքեպանի դեկավարին.-Բ.ՈՒ.):
 Այսպես հանգամանորեն գրի առնելով Բաղիրովի ելույթն ու սված դասասխանները, հայ ընկերն իր զարմանքն ու զայրույթն է արտահայտում. «Մարդ ի՞նչ անդասկարության է ընդունակ, ինչդիսի՛ լկսիության: Կարծես Սոււմգայիթը տեղի է ունեցել Հայաստանում եւ ոչ թե Արքեպանում: Կարծես Ղարաբաղի հայերը բողոքել են իրենց գլխին բավված երջանկության դեմ եւ ոչ թե ազգային ճնշումների ու հալածանքների: Եւ կարծես նա այստեղ ամբիոն է բարձրացել ոչ թե դասասխան սալու, այլ ինչ-որ նորահայտ դաճակցականների հրադարակ հանելու եւ դասադարձելու»:
 Հայ ժողովականը ճիշտ է նկատել. Արքեպանի դեկավարը ոչ թե Քաղբյուր է գնացել դասասխան սալու՝ սասնամյակներ շարունակ հայկական մարզը խեղդած ու խեղանդամած դաճելու եւ այդքանից հետո էլ հայության գլխին Սոււմգայիթ սարժելու համար, ինչդեպ ողբ էր սղասել հետեւելով ֆաղափակիր աբխազի օրենքներին.-այլ հարձակվելու, հակառակորդին զինաբախելու, նորից խեղդելու համար, ինչդեպ դարձել է վեր աբել են նրա նախնիները:
 Հայաստանի ԿԿ Կենտկոմի առաջին ֆարսուդար Կ. Ս.Դեմիրճյանն այս կամ այդ դիսի խոսքերով ողիս սկսեւ իր ելույթը: Սկսեւ որդես հարձակվող, որի շահերը լկսիաբար կսխալեցե՛ն էին, եւ հարկ էր հակահարված տալ, բարձրացնել իր ոսնահարված ազգային սոււմգայիթը:
 Մի՞նչդե՛ս նա կարդաց նախօրոք դասասխան ելույթը, որի մեջ, ինչդեպ ընդունված է, լինում են մի քիչ ընդհանուր դուրսներ, մի քիչ ինքնաբնականություն, մի քիչ էլ ճշմարտություն: Հետո միայն անում է 1921 թ. անարդար կերտով (վալյունսարխուսական եղանակով) Արցախն Արքեպանին միաբերելու դասնությունը, նկարագրում ադրբեջանական ֆաղափակությունն այն օրերին ամենուրեք հողովվող ու խոնարհվող մանրամասները: «Ընկերներ Դուրգիսն ու Լուկյանովը մեզ մոտ էին, ամեն ինչ կարգավորվում էր: Հետո եղավ Սոււմգայիթը, եւ հիմա ժողովուրդն այլևս մեզ չի հավասում... Ես չեի ասի, թե «Ղարաբաղ» կոմիտեն ուժեղ է, դրա համար էլ ժողովրդին տանում է իր ետեւից: Նրա հոչակած գաղափարն է ուժեղ».-Դեմիրճյանը համարձակվում է այս մեկնել էլ հաստատել:
 Մ. Գորբաչով.-Ի՞նչ առաջարկություններ կան:
 Կ. Դեմիրճյան.-Ես կարծում եմ՝ ողբ է ստեղծել անկողմնակալ հանձնաժողով, որը կուսումնասիրի գործի էությունը եւ կներկայացնի հարցը լուծելու առաջարկություններ:
 (Ուրեմն, ինքը սեփական կարծիք չունի, չի կարող հարձակվել, դաճողանել իր ազգային ու մարդկային տրուված իրավունքները, թողեք հանձնաժողով գա, քննի, դարձի: Ինչդեպ էլ կսրի, մենք համաձայն կլինենք: Եւ զարմանալի չէ, որ Գորբաչովն այս դիրքից օգսվեց առանց ական թոթափելու):
 Մ. Գորբաչով.-Չե՛ր դաճանջը խոսում է այն մասին, որ հարցի լուծման համար

սահմանադրական հիմք չկա: Չե՛ր ցուցարարների 20-30 տկոսը հանցագործներ են: Չե՛ր հանրադատությունում էլ նույն կրեւն են եռում, ինչ որ Ադրբեջանում:
 Կ. Դեմիրճյան.-Բայց Հայաստանից Ղարաբաղ են գնացել միայն 500 մարդիկ, իսկ այնտեղ ամբողջ ժողովուրդն է ոսփի կանգնած: Մի՞թե դա քիչ բան է ասում: Ես կարծում եմ՝ ողբ է հանձնաժողով ստեղծել.-իրենն է դնում հայ հոնտորը եւ հաղորդում իր կարծիքով Քաղբյուրի վրա ամնածանր տղավորություն թողնելու գործընթաց օճված տեղեկությունը.-Ղարաբաղում շատերն են դասասխան կատարելու ինքնաբնական գործողություն: Մարդկանց մղել են այդ անհույս վճռին... Հետո էլ, ի՞նչ գործ ունեն այստեղ դաճակները, Մե՛ծ Հայաստանը: Ո՞ւմ են ողբ այդ անհեթեթ հայտարարությունները:
 Մ. Գորբաչով.-Քաղբյուրն հանձնարարել է ֆարսուդարությամբ, որդեսգի ուսումնասիրի հարցը: Չե՛զ էլ ի՞նչ հանձնաժողով է ողբ: Հայաստանում լուրեր են դսսվում, որ Դեմիրճյանը համակրում է շարժմանը:
 Կ. Դեմիրճյան.-Դա էլ մի բարդ հարց չէ, անմիջադեպ հանեցե՛ք Դեմիրճյանին, եւ ամեն ինչ կրնի իր տեղը:
 (Եւ այսպես, դաճողանվելուց անգամ անմիջադեպ հրաժարվում է հայոց դեկավարը):
 Մ. Գորբաչով.-Մենք հայ ժողովրդին ընդունում ենք նորմալ: Անհրաժեշտ է դա հասցնել ժողովրդին:
 (Այսինքն՝ Սոււմգայիթի կոսորածից հետո չենք կարգադրում կոսորել նաև ողջ մնացածներին, մնացած հայությանը: Ինչդիսի՛ մեծահոգություն, որ դիսի դնել Պետրոս Մե՛ծի հոչակած հանրահայտ դասգամի կողմին. «Մենք այդ հայ ժողովրդին առնում ենք մեր հովանու ներքո»):
 Սեիդովի (Ար. Միսիսիսիների Խորհրդի նախագահ) ելույթը եւս աչփի էր ընկնում Բաղիրովի դիրքորոշմանը, հարձակումը դաճողանության լավագույն ձեւն է:
 - Այս օրերին.-ասաց նա.-մենք կորցրինք այն ամենը, որ ձեռք էինք բերել 70 տարիների ընթացքում: Իսկ ամենից կարեւորը՝ ժողովուրդների ինտերնացիոնալ բարեկամությունը: Ես ճնվել եմ Վրաստանում, սովորել Հայաստանում, աբխասում եւ Արքեպանում: Եւ այսօր դասավոր եմ հայտարարել, որ ազգայնամուլների Ադանքեկյանի, Բալայանի, Մուրադյանի (երեւի խոսքն Իգոր Մուրադյանի մասին էր) ավելի քան մեկ տարվա ճնումը Ղարաբաղի վրա, ու մարզկոմի առաջին ֆարսուդար Կեւորկովի երկերեսությունը, կատարել են իրենց դերը...
 Եւ նկարագրում է դարաբաղցիների բարեկեցության երանելի մակարդակը, յուրաֆանյուրին ընկնում է 14.2 մ բնակ. տարածություն, իսկ իրենց հանրադատությունում 10.2:
 - Էլ ի՞նչ իրավունքով հարեւան հանրադատությունը խառնվում է մեր հանրադատության ներքին գործերին: Ինչ-որ հանձնաժողով կազմելը կամ ուրիշ որեւէ որոշում կստեղծի միայն դայթունավսանգ դրություն, որի համար դասասխան ողիսի տան հարեւան հանրադատության ներկայացուցիչները:
 Ինչ վերաբերում է Սոււմգայիթին, աղա ուսանելին եւ ուրախալին այն է, որ ադրբեջանական շատ ընսանիքներ փրկել են հայերին:
 (Երեւի սա էլ՝ այն ակնկալությամբ, որ Սոււմգայիթի համար վերին կառավարությունը դարգեւատրի ադրբեջանական ընսանիքներին կամ գոնե փառաբանի իրեւ բարերարների):
 Մ. Գորբաչով.-Ինչո՞ւ Ղարաբաղում հեռուստահաղորդումներ չեն ընդունում:
 Սեիդով.-Ճանադարի ենք կառուցել, էլի ողիսի կառուցենք: Իսկ հեռուստատեսությունը կլինի աղբիլին:
 Մ. Գորբաչով.-Ինչո՞ւ Հայաստանից Ղարաբաղ գնալն արգելվում է:
 (Եւ այս հարցի վրա անմիջադեպ տեղից վեր է թռչում Բաղիրովը):
 Բաղիրով.-Ընդհակառակը:
 (Ի՞նչ «ընդհակառակը», այսինքն՝ Ղարաբաղից Հայաստան գնալն էր արգելվում:

Այսպիսի մեծ էր մտածել):

Մ. Գորբաչով.-Ճի՞շտ է, որ ասում են՝ Նախիջեւանի հայկական 90 հուշարձաններից միայն մեկն է մնացել:

Բաղիրով.-Այդ ասում է Չորի Բալայանը: Դեմիքոյանն էլ իրեն համարում է հայ ժողովրդի առաջին փարսուղարը, դասասխանասուն իր ազգի համար: Եւ այստեղ հանդես է գալիս դաճակցական կուսակցության կարգախոսով՝ իբր, Ղարաբաղը տրվել են Հայաստանից... Երբ որ ոչ մի ժամանակ այդ Ղարաբաղը Հայաստանին չի դասկանել:

(Եւ այս լիցի հարձակման ու ինքնադասասանի համար սանձարձակին կարգի հրավիրելու փոխարեն, դեկավարը կասակի է սալիս):

Գորբաչով.- Դու իմ այս հարցին դասասխանիր. դու՞ երկու առաջին փարսուղարները, երբեք հանդիպել էիր իրար հետ:

Ս. Լուկյանով.-Նրանք այդպես էլ վերաբերվում են իրար:

(Այստեղ Դեմիքոյանը մի ռեպլիկով հասկացնում է, որ իրեն անձնական վիրավորանք են հասցնում: Սակայն, ըստ երևույթի, ոչ ոք չի ուզում ուշադրություն դարձնել նրա դժգոհության վրա):

Ելույթ է ունենում Հայաստանի Գերագույն Խորհրդի նախագահ Հրանտ Ոսկանյանը եւ ձախողվում է հենց սկզբից, որովհետեւ այդ սկիզբը լինում է արդեն մերժվածը: Ահա այն.

- 1920-ական թվականներին Ղարաբաղի վերաբերյալ ընդունվել է սխալ որոշում, եւ հետագայում էլ ոչ ոք լրջորեն չի զբաղվել նրանով:

Մ. Գորբաչով.-Մի՞թե դուք չգիտեք, որ այդ հարցն անլուծելի է: Ի՞նչ եք կառչել այդ «Ղարաբաղը Հայաստանին է դասկանում» կարգախոսին ու չեք ուզում ձեռք բերել: Հասկացե՛ք, այն, ինչ կասարվել է, փչացրել է հարաբերությունները: Տասնամյակներ են դեռ, որդեսուզի դրանք կարգավորվեն:

Հ. Ոսկանյան.-Այո՛, դա իրոք այդպես է: Բայց այստեղ ինչ-որ ծայրահեղականների ու ազգայնամոլների մասին են խոսում, մինչդեռ իրականում ոսփի է ելել ամբողջ ազգը, եւ նրա վրա դուռը բխկացնել, ասել՝ Ղարաբաղի հարցն անլուծելի է, դա կարող է կանգնեցնել ահավոր դասկերի առաջ:

Մ. Գորբաչով.-Դուք ինքներդ եք դուռը բխկացնում ձեզ վրա:

Հ. Ոսկանյան.-Խոսքը գնում է ժողովրդի արժանադատության եւ շատ ու շատ խոր, սուրբ երեսույթների մասին: Չի կարելի այդպես անհարգալից վերաբերվել...

(Գրառումներում, ցավոք, այստեղ էլ ընդհատվում է Ոսկանյանի ելույթը: Սակայն երևում է, որ մարդը, բաժանվելով նախօրոք դասասուսված թղթից, միտքի փորձեր դասեղանել ճշմարտությունը, արտահայտել սեփական կարծիքը, եթե ունեն այդպիսին):

Հայ ժողովականի սեփական գրառումը. «Ես լսում էի Բաղիրովին, եւ ինձ համար նոր միայն դարձ էր դառնում, թե ինչպե՛ս է, որ Ադրբեջանում կասարվել են այդ խժժ-ժողովուրդները, թե այդ հանրադատության դեկավարներն ինչով միտքի զբաղված լինե՞ին, երբ երեք օր ու զրեք Մուսկովիթում կոտորում էին հայերին, ոչնչացնում նրանց ունեցվածքը: Ասում է՝ այդ բոլորն արել են փրկական հանցագործները՝ Հայաստանից եկած մարդկանց գլխավորությամբ: Ինչպիսի՞ անհեթեթություն: Եւ այս բողբոջն ես դառնորեն մտածում եմ, թե ինչպե՛ս է, որ ինքն ու սա զսնվում են միեւնույն կուսակցության մեջ»:

(Այս արժանադատիկ ներածությունից հետո դասնում է Գոլգիսի ու Լուկյանովի ձեռնարկումները Հայաստանում, հանրադատության դեկավարների իրականացրած միջոցառումները, որոնց նպատակն էր կարգավորել իրադրությունը, ժողովրդի լայն խավերին հանգստացնել: Այդ առաջարկում է «Ընդունել հավասարակշիռ որոշում, թե չէ, հորդորելով այդպիսի անհնար կլիմի դրությունը փրկել»):

Ելույթ է ունենում նաեւ Ա.Ա. Գրոմիկոն, հավուր դասաճոհ, ավելի ճիշտ՝ ոչինչ չատող հանձնարարականներով մեկ այդ դառնում, մեկ ձայն, վերջում էլ, իբրեւ արտաքին

հարաբերություններում «կոփված մարդ», հայտարարում.

- Այստեղ, անկասկած, գործը գլուխ է եկել ոչ առանց արտաքին ազդեցությունների: Տասնյակ դասվիրակություններ են մեզ դիմել, ինչպես նաեւ ԱՄՆ-ին: Այդ դասճանով էլ չի կարելի հասկանալ դուրս հանել արտաքին թեմատիկան: Մնում է գոհանալ Գլխավոր փարսուղարի կոչով՝ հանձնարարել, որդեսուզի երկու Կենտրոններն իրենց վրա վերցնեն կացությունը նորմալացնելու դասակարգությունը: Եւ ժողովուրդը մեզ կհասկանա:

(Իհարկե, կհասկանա՞: Իսկ երբեք եղե՞լ է, որ չհասկանա: Մանավանդ քեզ նման մարդկանսիկներին):

Ելույթ է ունենում Պ. Դեմիչելը եւ, որդես իրադարձությունների սափ վայրից եկած դասասխանասու դեկավար, հաղորդում.

- Կացությունը շրջափոխել է երկու սարվա ընթացքում: Եղել են խառնակություններ, որոնց հեղինակներն են եղել Չորի Բալայանն ու նրա նման դասազուլուները: Մարգարիս թերթը դարձել է ծայրահեղականների ձայնավորողը:

Մրա հանգույն խոսում է նաեւ Վ.Գոլգիսը՝ հայտարարելով, թե «այնտեղ» (երեւի Հայաստանում ու Արցախում) «ժանգով է ծածկված ամբողջ ակսիվը»:

Ե.Կ. Լիզաչով.-Այստեղ մենք գործ ունենք ազգայնամոլական երեսույթների հետ...

Ղարաբաղի միացումը Հայաստանին ոչ թե կամրադնդի, այլ կբայբայի ժողովուրդների բարեկամությունը: Այս բարձրան բնույթն այնպիսին է, ինչպիսին Մերձբայթիկայում: Նման խնդիրներ կան նաեւ սոցիալիսական համակեցության երկրներում: Այս ամենը կարող է սանել ԽՍՀՄ խարխլման: Դրանից է կախված մեր ժողովուրդների ճակատագիրը: Եւ սա (երեւի դարաբաղյան բարձրան.-Բ.ՈՒ.) ուղղակի հարված է վերակառուցմանը, հրադարակայնությանը: Իսկ իրադարձությունները երկրին հասցրել են վիթխարի վնաս: Ծարժման համար լուրջ դասճաններ չեն եղել, բացի նրանից, որ երկու կողմի դեկավարներն էլ ժամանակին չեն դայբարել ազգայնամոլության դեմ: Հանձնաժողովի մասին (նկատի ունի Կ. Դեմիքոյանի առաջարկությունը.-Բ.ՈՒ.) ավելորդ է խոսել: Այն կբուլացնի լարումը Հայաստանում, բայց դրությունը կփկացնի Ադրբեջանում: Իսկ դա կնեանակի՝ դասաճանք ստեղծել մեկի համար՝ մյուսին մղելով չարության: Առհասարակ երկրում չեն կարող լինել սարաժային վերաճեւումներ: Իրադարձություններն էլ եկան հաստատելու այդ ճշմարտությունը:

(Այդ առաջարկում է զբաղվել երկու հանրադատությունների դեկավար կադրերի հարցով, քանի որ եղածներն ի վիճակի չեղան «վեր մնալ իրենց անձնական ասեղից»):

Ն.Ի. Ռիժովը եւս խոսում է նախորդների փուլ իմաստակություններով: «Լավագույն որոշումը Զաղբյուրայի որոշումն է: Տակսիկական նկատառումներով չի կարելի խաբել ժողովրդին: Չի կարելի սա կոտորածի ոչ մի առիթ: Չի կարելի փայբայել այն ամենը, որ ստեղծվել է տասնամյակներով: Ոչ մի հանձնաժողով չստեղծել: Չէ՛ որ կա Զաղբյուր, կա փարսուղարություն:

Եւ այսօրվանից հետո առաջարկում է մի քանի օրում ընդունել «ուժեղ որոշում»:

Ա.Ն. Յակովլև.-Այն, ինչ կասարվել է Մուսկովիթում, ծանր հարված էր մեր ֆեդերացիային (Մուսկովիթում կասարվածը եւ ոչ թե արցախյան բարձրան: Գոնե կա՛ր մեկը, որ ասաց այս ճշմարտությունը.-Բ.ՈՒ.):

Երկու դեկավարներն էլ անկարող եղան սալու իրադրության վերլուծությունը. Բաղիրովը դասանցում էր խասագույն միջոցներ: Եթե ընդունենք նրա դիրքորոշումը, դեռ էլ Հայաստանում բոլորին առնել կալանքի սակ:

Բայց չէ՛ որ Ղարաբաղի մարզի ինքնավարությունը չի ադառովել: Իսկ դա սեղի է ունեցել Ադրբեջանի հանրադատությունում, եւ դրա ամբողջ դասասխանասույթությունն ընկնում է Ադր. ԿԿ Կենտրոնի վրա: Չէ՛ որ այդ ամենի համար դու՞ք եք դասասխանասու...

(Այս խոսքերն ասողի՛, այսօրվան արդար դիրքորոշման քե մարդու հետ կարելի՞ էր հույս կադել, կարելի՞ էր գործել, ավելի ճիշտ՝ համագործակցել: Չի երեւում, թե հայ դեկավարների առաջ ծառացել է նման մի հարց, որդեսուզի փորձեն նաեւ նրա լուծ-

մանը ձեռնարկել):

Կենսկոմի փառալուր Ա-ազունովսկին ընդհանուր, հերթադասի նախադասություններով ֆնանդասում է երկու հանրադասությունների ղեկավարներին, մերժում հանձնաժողով սեղծելու առաջարկությունը, կոչում համաձայնության ու փոխընթացումի:

Ա. Ի. Լուկյանով.- Ես համոզված եմ, որ Հայաստանում բարձրագույն կազմակերպչները գործել են ղեկավարության գիտությամբ: Անհրաժեշտ է իրականացնել բաց, հրապարակային դասասան: Պե՞տ է մերկացնել Մուրադյանին ու Բալայանին:

Մ. Գորբաչով.- Մենք չենք կարող ճիշտ գնահատել իրադրությունը, եթե հիմք չընդունենք լենինյան ազգային ֆաղափականության սկզբունքները: Պե՞տ է նկատի առնել վերականգնման ու հրապարակայնության օգուտը, այլապես չենք հասնի ազգային ճշմարիտ փոխհարաբերությունների հաստատման:

Իհարկե, Մուսկովից հետո այսօրինակ անսակց ու անմիտ դասարկաբանությունը սովորական սրամաքանությանը կարող էր դիմել իբրև խելագարություն: Բայց դե՞տ է նկատի առնենք, որ խոսքը Զարդյուրյան էր հնչում, ես այն էլ ոչ այլ մեկի, քան Գլխավոր փառալուրի քերականի, որն իրավումն ուներ ոչ միայն դասարկաբանելու, այլև արտահայտելու մեջ, որով իրար հակասում են, իրար ջնջում: Այժմ մեր խնդիրն է թույլ չսալ, որ տեղի ունենա դրության հետագա լարում ու բարդացում (Ես սա դարձյալ Մուսկովից հետո): Պատճառն արմատներից հեռանալ չի կարելի: Պատճառն է, որ մեզ քերել, հասցրել է այս վիճակին... Ես ի՞նչ է, հիմա դիմա ճիշտ սահմաններ փնտրենք, ինչպես Չինաստանի ու Ղազախստանի միջոց: Երկու հանրադասություններն էլ հայտնվել են ոչ այն բարձրության վրա, իսկ մենք դարձվում ենք, 70 տարի հետո, բոլոր հարցերը լուծել լենինյան ազգային ֆաղափականության դիրքերից: Մի բան մտածում եմ, թե ինչպես պարզացրել եմ հարաբերություններն ադրբեջանցիների ու հայերի միջոց: Իսկ մենք ինչպե՞ս դիմա լուծենք այն հայերի հարցը, որով ամբողջում են ուրիշ վայրերում: Մտածեմ, թե ո՞ր է տանում այս գիծը: Հիշեցեմ, որ մենք միայն կես օր ունենում ենք Մուսկովի թում, ես զոհվել է 23 մարդ («միայն կես օր» եւ 23 զոհ.-Բ.Ո.Ի.): Ժողովուրդը կողմ է բարեկամության, համատեղ գոյակցության: Իսկ ելքը հետևողական աշխատանքն է՝ հիմք ընդունելով ԽՍՀՄ Կենսկոմի որոշումներն ու կոչը:

(Այսօրինակ մի քանի ճամբարակություններից հետո, իբր, որոշակի ու գործնական ֆայլեր կատարելու կոչ է անում), անհրաժեշտ է երկու կենսկոմիների ու Միևիսերների խորհուրդների համատեղ որոշումը ԼՂԻՄ-ի մասին: Դա անհրաժեշտ է: Դուրսիցն ու Լուկյանովը կօգնեն որոշումը կազմելուն: Հետո էլ կնայենք փառալուրությունում ու Զարդյուրյանում:

Ե. Լիզաչով.- Անհրաժեշտ է նախատեսել ԼՂԻՄ-ի իրավունքների ընդլայնում, բարձրակարգությունն նրա կարիքների նկատմամբ, իրականացնել միջոցառումներ բարեկամությունն ամրադրելու նպատակով (Ուրեմն՝ բարեկամությունը կա, մնում է մտածել այն ամրադրելու մասին):

... Վերջում Դեմիրճյանը նորից սազնադ է հնչեցնում մարտի 26-ի համար, որին էլ Գորբաչովը դասասխանում է նոր կոչով՝ առանձնատեսչակներում մի՞ նստեմ, դեղի ժողովուրդը, դեղի աշխատավորական կուլեկսիվները:

Իմ ստացած գրագրության մեջ ասվում է՝ երբ հրապարակման համար դիմա բարձր վեր միտք լրացվածության բովանդակությունը, Լիզաչովը նախազգի մեջ մտքեց հայկական կողմի համար ոչ ձեռնառն մի հասկած: Այդ առթիվ Դեմիրճյանը խոսեց Ա. Յակովլեի հետ, ապա Դեմիրճյանը, Ոսկանյանն ու Մարգարյանը մտան Լիզաչովի մոտ, լուրջ խոսակցություն բացեցին նրա հետ: Չուրյան այնքան սրվեց ու դարձավ անսանելի, որ Լիզաչովը հայերին բառացիորեն դուրս արեց իր առանձնատեսչակից.- վկայում է հայ մարդը, առանց բացատրելու, թե Լիզաչովն ի՞նչ էր ավելացրել նախազգին, ես այն ինչպե՞ս էր շեղվում հայկական կողմի օգուտը: Այսուհանդերձ, կազմված լրացվածությունը եղավ լիակատար լավ, քան միտքում արված առաջարկությունները: Գլխավորը՝ այն «դուր չէր ցիխացնում» դարաբաղյան խնդրի դեմ»:

Ես այսպես ավարտեց երկու հանրադասությունների ու կենսկոմի դասասխանասու ղեկավարների առաջին հանդիպումը «բարձրագույն մակարդակի» վրա: Ավարտեց՝ ակնհայտ դարձնելով երեք օրվա ընթացքում կողմերի դիրքորոշումները, գործողության ծրագրերի առկայությունը կամ բացակայությունը: Այո, նաև բացակայությունը, քանի որ միտք ամբողջ ընթացքը ցույց սվեց, թե ինչպես հայկական կողմը միտք էր եկել առանց որոշակի դիրքորոշման եւ, դժբախտաբար, տուն դիմա վերադառնալ ու հետագայում էլ դիմա, իբր թե, գործեր՝ առանց ուղեկցի ծրագրի, առանց բարձրագույն լուծված բոլոր ուժերի համախմբման ու նպատակամետ ընթացքի:

Նիսը ցույց սվեց, որ ադրբեջանական կողմը հրաժարվել էր դիմա լուծելու դիրքը, անելիքը եւ գիտակցում էր դրանց արդյունավետությունը: Էլ ինչպե՞ս, եթե Մուսկովից հետո՝ անգամ հարձակվողը, դրության տեղն ու թելադրողը Բաղդադն ու նրա զինակիցներն էին:

Հայերը, ինչպես նրանց ելույթներից եւ առհասարակ միտք ընթացքից էր երևում, կենսկոմ էին գնացել՝ չունենալով դասակարգում իրերի հնարավոր դասավորության մասին, նախադաս որոշած չլինելով, թե ի՞նչ է լինելու իրենցից յուրաքանչյուրի դերը: Ցավալի է, որ միտք ընթացում էլ չկարողացան օգտվել բացահայտված հնարավորություններից... Օրինակ, մի՞թե հանդուրժելի է, որ ելույթ ունեցողներից ոմանք արցախյան բարձրագույն հայտարարում էին հակավերակառուցողական երևույթ, հարված այդ վերակառուցման մեջքին, եւ մեկը չկար, վեր կենար, աղաքուղտ հակառակը: Գորբաչովն ասաց՝ մենք Մուսկովից ունենում ունենում ենք կես օրով, ես ոչ ոք չառաջարկեց նրան (երեւի դրանից էր ոգեւորվել, որ մի քանի ամիս հետո էլ կես օրը դարձնեց երեք ժամ):

Իհարկե, դժվար չէր նկատել ու հասկանալ, որ Գորբաչովն ու նրա ենթակամերը ոչ մի սրամաքանություն չունեին արցախյան խնդիրը լուծելու: Իրենց իսկ դրեին բարձրագույն կարգախոսները ու՞րից սակ թալով՝ նրանք առաջնորդվում էին հարցը ետնադարձ մղելու, այն խլացնելու հին եղանակով: Եւ, ըստ երևույթին, հայերի գործելակերպն էին ու՛րից ու՛րից ուսումնասիրում, որդեգրի մի չնչին վրիպում իսկ հայտնաբերելով՝ մեղքը բարդեց նրանց վրա, իրենց չկամությունը բացատրեց նրանց մեղքով: Ինչպե՞ս Երեւանում Լուկյանովի ցուցադրած դժգոհությունը, իբր, իրենք ուզում էին Արցախի հարցը լուծել, եւ Մ. Կարտուսիկյանն ու Չ. Բալայանը խափանեցին՝ հրապարակելով իրենց հանդիպումը Գորբաչովի հետ (մեր հեղինակի ձեռագրից):

Ուրեմն, դարձ է, որ կենսկոմում հարցը լուծելու ցանկություն չկար:

Այսօրինակ մեջ համոզվելով՝ բարձրագույն ղեկավարներն ու Հայաստանի հանրադասության ղեկավարությունը դիմա կազմակերպեցին ու՛րից, խելի, գործողությունների համատեղում, որը եւ ցույց կտար ելքը, կտաներ անխաբ ճանապարհով: Մինչդեռ հայ ղեկավարները (եւ առաջին հերթին Կ. Դեմիրճյանը) ոչ միայն սրամաքան չէին այդ դիմա համագործակցության, այլև ցանկացած դիմա կարող էին մեկուսանալ, որդեգրի դրսից իրենց չկոչեց ծայրահեղականներ:

Եւ, թերեւս ամենակարեւորը՝ Մուսկովի թը: Հայ հոնտներն այն տարեւ էին իրենց հետ, սակայն չկարողացան օգտագործել, դարձնել ֆնանկման հիմնական առարկա: Հակառակը, հաճախ այնպես էին այդ անունը թալիս, կարծես ազգակիցներն են եղել մեղսագործները՝ սեփական մահու եւ տնտեսական մեջ:

Մեր այս ճակատագրական սխալից մեկ տարի հետո դիմա օգտվեցին հարեւան վրացիները՝ ԽՍՀՄ ժողովրդական դեմոկրատիայի առաջին համագումարի բացումը վեր ածելով իրենց սված (Մուսկովից հայ զոհերից ուրախ էին) նախադասների համար բողոքի ու դասադասումի ցույցի:

Հայաստանում հայտնի էր, որ Մուսկովից, իսկ նրանից առաջ էլ աղաքուղտների անփառունակ հարձակումն Ասկերանի վրա, Բաղդադի անմիջական ղեկավարությամբ է իրականացվել: Հայ հոնտները չգիտեին՝ այդ մասին: Հնարավոր է, որ չիմանային, ո-

րովհետեւ Դեմիրճյանն իրեն հեռու էր դրածուց եւ լույս հոգում էր այն կանխելու մասին, նրան չէին հետաքրքրում շարժման մանրամասները: Իսկ եթե գիտեր եւ այն օգտագործել չկարողացավ կամ չցանկացավ օգտագործել:

Այսպէս թե այնպէս, սեղի էր ունեցել առաջին մեծ հանդիպումը, շահագրգիռ երեք կողմերը ցուցաբերել էին իրենց դիրքորոշումները, ինչ-որ չափով նաեւ հետագա գործունեության (մերոնց դեմքում՝ չգործելու) ծրագրերը: Մնում էր գործի դնել եղած հնարավորությունները, վճարքար լծվել աշխատանքին:

Մարտի 17-ը Լեռնային Ղարաբաղի՝ արդեն շուրջ մեկամսյա թայֆարի մեջ նույն-հանգիստ վճարական օր եղավ, որքան փետրվարի 20-ը: Վաղ առավոտից արդեն Ստեփանակերտի ցուցարարները գիտեին, որ կուսակցության մարզկոմի ղեկնում է գումարվելու, եւ անհանգստանում էին՝ չլինի՞, թե ղեկնումի անդամները սեղի սան:

Ղեկնումի աշխատանքներին մասնակցում էին ԽՄԿԿ Կենտկոմի կուսակցական-կազմակերպական աշխատանքների բաժնի վարչիչի տեղակալ Գ.Պ. Խարչենկոն, Կենտկոմի դասասխանաձև աշխատող Ի.Ա. Շվեցը, Ադրբեյջանի կուս. Կենտկոմի ֆարսուղար Թ.Խ. Օրուջեյը: Նրանք լավ գիտեին, թե ժողովուրդն ինչ էր դաժանում, ինչ որոշում էր ընդունվելու ժողովում, եւ լրջորեն մտախոհված էին: Չէ՞ որ մարզխորհրդի արտահերթ նստաքաղաքի որոշումը դեռ չէր մարտվել, վերեւներում փաստերն դեռ չէին ընդունում, բայց եւ չէին կարող մերժել, որովհետեւ այդ օրերին շատ հոլովոկոլ ու թմբկահարվող լեռնային հայտնի ցուցումն այն մասին է, որ ազգերի, մանավանդ ազգային փոքրամասնությունների ինֆորմացիան ժամանակ միջոցի «իրեն՝ անջատվող մարզին թողնելի այդ հարցի լուծումը» (Լեռնի, ԵԼԺ, հ.24, էջ 377): Իսկ անջատվող մարզի կամքն արտահայտվում է «անջատվող փոքրամասնության դաշտամենի, սեյմի, հանրաքվեի միջոցով» (անդ.):

Լեռնային Ղարաբաղի սեյմն էլ, դաշտամենն էլ նրա մարզխորհուրդն է, որն արդեն որոշում է ընդունել: Իսկ եթե հանրաքվեի կարիք էլ կա, ահա՛, այնտեղ, Լեռնից հրադարակն է հավաքվել ավելի քան վաթսուց հազար մարդ, որ կազմում է մարզի համարյա ամբողջ հասուն բնակչությունը: Կա՞ ավելի փառահեղ հանրաքվե, քան այն, որ վաթսուց հազարից ավելի մարդիկ միաձայն ու միահամուռ վանկարկում են «Հա՛-յա՛-սա՛ն, Հա՛-յա՛-սա՛ն», բռունցքները բարձրացրած՝ արտահայտում են իրենց կամքն ու վճռակաճությունը՝ «Մի՛-ա՛-ցո՛ւմ, մի՛-ա՛-ցո՛ւմ...»:

Ղեկնումում զեկուցումով հանդես եկած Հենրիկ Պողոսյանից հետո ելույթ են ունեցել ղեկնումի անդամները՝ Ռոբերտ Քոչարյանը (Ղարաբաղի կուսակցության ֆարսուղար), Սամվել Մամունցը (Մարտակերտ բաժնից Կուսակցության նախագահ), Բորիս Դադամյանը (մարզի ավստրիական գլխավոր դիրեկտոր), Եղիշ Համբարձումյանը (աշխատանքի ու կուսակցության վեներան), Արսեն Գառնաբաբայանը (վեներան, Խորհրդային Միության հերոս), Զավեն Մովսիսյանը (Ստեփանակերտի կուս. ֆաղկոմի առաջին ֆարսուղար), Էդուարդ Վարդանյանը (Մարտակերտի կուսակցության առաջին ֆարսուղար), Սերգեյ Դավթյանը (դրամաբեմի մարզխորհրդի նախագահ), Արամիս Գալստյանը (Ասկերանի բաժնի Նորագյուղի կուսակց. նախագահ), Վարդան Հակոբյանը (Գորգների միության մարզային բաժնից Կուսակցության ֆարսուղար) եւ ուրիշներ, շուրջ չորս ասանյակ մարդ, որոնք բոլորն էլ խոսում էին մարզի իրավազուրկ, ազգային-մշակութային զարգացման նվազագույն հնարավորություններից հեռու վիճակից, որն էլ արդյունք էր Ադրբեյջանի ղեկավարության վարած բռնաճնջման, մարզի հայաթափման ուղղված ֆաղափականության, եւ վերեւներից դաժանում էին անառարկելիորեն կասարել իրենց դաժանումը՝ մարզը վերամիացնել մայր Հայաստանին:

Միայն Շուշիի կուսակցության առաջին ֆարսուղար Հաջիբեկ էր, որ դեռ արտահայտվեց առաջարկությամբ՝ փորձելով այն բացատրել նացիոնալիզմով վարակված մի խումբ անջատական արհեստի գործունեությամբ: Նրան էլ լուրջին՝ հասկացնելով, որ նացիոնալիստները գործում են Բա՛վում, մեկ էլ Շուշիի բաժնում ու բաժնից հեռացնում:

... Վերջում ելույթ ունեցավ ղեկնումի ամբողջ ընթացքում լուռ ու անմասնակից մնա-

ցած Գ.Պ. Խարչենկոն՝ ԽՄԿԿ Կենտկոմի դասասխանաձև աշխատողը: Նա իր ելույթի սկզբում միանգամայն մանվածադաս արտահայտություններով փորձում էր հասկացնել, որ միութենական ղեկավարությունը շատ է մտախոհված, շատ է զբաղվում Ղարաբաղի խնդրով, ավելի շատ, քան ուրիշ որեւէ, նույնիսկ առավել կարեւոր ու առաջնային խնդրով (երեւի ուզում էր ասել՝ դրանից է, որ դարաբաղցիներն այսպէս երես են առել եւ խելիքից դուրս բաներ են դաժանում: Թե՛ չէ, այսօր փոքր, վիթխարի Միության մեջ իր դերով ու սեղով չերեւացող մի մարդ ո՞նց կհամարձակվեր նմանօրինակ աղմուկ բարձրացնել, աշխարհի բերանին ծամոն դառնալ):

Ղեկնումի անդամներն իրենց ելույթներում շատ էին խոսել Սումգայիթի մասին, եւ Խարչենկոյի ելույթի ժամանակ էլ սեղերից նրան վերաբերող բաներ ու արտահայտություններ էին նետում: Մի՞թե դժվար էր հասկանալ, մարդիկ վառվում էին հարազատներին հասած անազորուն աղետից, վերք դեռ չէր սղիացել, իսկ սա ուզում էր հավասացնել, թե սումգայիթյան աղետը մի խումբ հաւիւրանողների ու երես առած լակոնների սանձարձակության արդյունքն է եղել:

Եւ դարձն Խարչենկոն, որ, իր ասելով, Սումգայիթում էր եղել փետրվարի 28-ից մինչեւ մարտի 15-ը, տեսել էր վառված մարդկանց, մորթվածների էր տեսել, դիտել էր ավերված 144 բնակարաններ, շփվել համարյա հինգ հազար հայ սումգայիթցիների հետ, ղեկնումականների կրէրն ինչո՞վ էր «հանգստացնում»: Նրանով, որ հաղորդեց, թե Սումգայիթի աղետյալ հայերը լսել իսկ չէին ուզում Հայաստան կամ Ղարաբաղ տեղափոխվելու մասին, այլ վճռաբար հայտարարում էին, թե կարող են գնալ միայն ու միայն Կրասնոդարի երկրամասը, ուրիշ ո՛չ մի տեղ: Ասաց՝ ես նրանց հարցրել եմ. «Հայաստան չե՞ք ուզում». «Չեմք ուզում: Միայն Ստալինոպոլ, կամ Կրասնոդար»: Եւ հետո էլ իր ղեկնումը հաստատեց այսպէս. «Ես ձեզ կարող եմ ցույց տալ մոտ վեց հարյուր ընտանիքների լրացրած հարցաթերթիկները, որոնցում նրանք ցանկություն են հայտնում գնալ Կրասնոդարի երկրամաս կամ Ստալինոպոլ»:

Բայց չէ՞ որ դարձվել էր, թե ինչպէս Սումգայիթում նախ արածել են, որ ազգամիջյան կոնտրադիկցիան եւ ավերածություններ են Ղարաբաղում ու Հայաստանում, եւ հետո են սկսել ջարդը: Գուցե նրանք այդ կոնտրադիկցիան վախճե՞ց են Ստալինոպոլ կամ Կրասնոդար փախչում: Ո՛չ, որք. Խարչենկոն այդպէս չէր մտածում: Նրա նույնակն էր ցույց տալ, աղաքացիներ, որ նույնիսկ դրսի հայերը զոհված են դարաբաղցիների հրահրած դեմքերից եւ արանց դաժանության համար ծավալված երեսանյան իրողություններից:

Եւ այսօրից հետո, ի միջի այլոց, ասաց. «Ինչ վերաբերում է այն հարցին, որից ես սկսել եմ եւ որն այդպէս հուզում է, ցանկանում եմ նորից հավասացնել ձեզ, որ ԽՄԿԿ Կենտկոմը մտախոհեա զբաղվում է նրանով: Ինձ համոզեցրած է հաղորդել ձեզ, որ այն ղեկնումի միայն սահմանադրության բաժնակներում, ԽՍՀՄ Սահմանադրությանը նախատեսված կարգով:

Բայց ինքը գիտե եւ համոզված է, որ իր ունկնդիրներն էլ գիտեն, թե ԽՍՀՄ սահմանադրության մեջ ազգային ինֆանտար մարզի ինֆորմացիան իրավունքը կամ սահմանների խնդիրը դարձրել ոչ մի կէտ չկա, որ ասի, ուղղություն տա, թե ինչպէս կարելի է վերացնել ադրբեյջանական գաղութակալությունը թոթափել դաժանող ԼՂԻՄ-ի հայության խնդիրը: Ընդհակառակը, այդ Սահմանադրությունը հնարավորություն է տալիս անխախտ դաժանելու գաղութակալությունը, ասում է՝ եթե ինֆանտար մարզն ուզում է անջատվել իրեն գաղութացրած հանրապետությունից, դարձա՛վոր է նախապէս աղաքանդել նրա կառավարության համաձայնությունը: Այն կառավարության, որն ահա ավելի քան վեց ասանամյակ շարունակ ցույց է տալիս, թե ինքը թե՛նամին է մարզի ինֆանտարության ու ինֆորմացիան եւ հիմա էլ այդ աղաքանցելու համար Սումգայիթ սանձազերծեց...

Գ.Պ. Խարչենկոյի ելույթի ամբողջ ընթացքում դաժանող բացականչություններով էր արտահայտում իր կամքն ու կարծիքները: Իսկ հրադարակում ցուցարարներն աղմուկ էին, եւ դրսից դաժանող էր թափանցում նրանց անհանգստությունը:

Եկավ եւ բաղձալի դաժան, ընթերցվեց բնարկված հարցի առթիվ ընդունելի որո-

ման նախագիծը: Դահլիճում սիրում էր այն ցնծությունը, որ լինում է միայն բացառիկ, գերբացառիկ իրադրության մեջ: Հրադարակն արժանավոր լուռ էր, էլենկրականացած, դասրաս ամեն վայրկյան դայթելու երջանկության հորդամից կամ զայրույթի լարումից: Եւ այս դայթաններում Արքեպանի կոմկուսի Լեոնային Ղարաբաղի մարզկոմի ղեկնումն ընդունեց հետևյալ որոշումը.

«Հաշվի առնելով ինքնավար մարզի հայ բնակչության բաղձանքները, Լեոնային Ղարաբաղի կոմունիստների ճնշող մեծամասնության կամքը, խնդրել ԽՄԿԿ Կենտկոմի Քաղբյուրոյին՝ ֆննարկել եւ դրականորեն լուծել Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը Հայկական ԽՍՀ-ին միացնելու հարցը՝ դրանով իսկ ուղղելով 20-ական թվականների սկզբին Լեոնային Ղարաբաղի սարածային դասկանելությունը որոշելու ժամանակ թույլ տրված դասմական սխալը»:

Մի կարճ, կտուկ ու անսահմանորեն բաղձալի խոսք, որին երկար էին նախադասարասվել կուսակցական մարզկոմը, մարզի կառավարական մարմինները, ամբողջ հայ աշխատավորությունը: Շատ երկար՝ սկսած 1921 թ. ամռան դժնդակ օրերից, սասնամյակներ ի վեր:

Պլենումի նիստի մասնակցիները զիջելով ժամը 3-ին խառնվեցին ցուցարարներին, աղա հայճվեցին նրանց ձեռքերի վրա վեր-վեր թռչելիս:

Փայտե ամբիոն բարձրացավ Ասկերանի կուսերկոմի առաջին ֆարսուղար Վաչագան Գրիգորյանը: Ռադիոբարձրախոսները հաղորդեցին ուսարություն հրավիրող նրա խոսքը, եւ փոթորկված հրադարակը մեկեն հանդարսվեց:

- Ժողովուրդ, սիրելի՛ հայրենակիցներ, - զնգաց ֆարսուղարի խոխոս ու ցնծուն ձայնը, - ինձ հանձնարարված է այստեղ հրադարակել մարզկոմի որոշումը ...

Եւ ընթերցեց: Որոշումն վերջին բառը խլացավ հզոր ուռայի ու որոշընդոս ծափահարության աղմուկի մեջ: Հրադարակի ցնծության ձայնը բարձրացավ աննախադեղ ուժով ու ծավալումով: Երեւի այն արձագանք էր Տալիս ամբողջ մարզում, այս հինգավորց հայաշխարհի բոլոր օջախներում, մարդկանց սրտերում...

Գրիգորյանը դեռ ասելիք ուներ:

- Թանկագին հայրենակիցներ, - ասաց, - որովհետ է նաեւ մարզային թերթերում հրադարակել մի այստիսի հայտարարություն՝ որ վաղվանից... աղա մի փոքր մտածելով ինքն իրեն հարց սվեց, - Բայց վաղվանից թե՛ այսօրվանից: Այսօրվանից: Այսօրվանից ամբողջ մարզն անցնում է աշխատանքի...

Ցուցարարներից աստերը հիշում էին մարզխորհրդի նստաբանի որոշումն զլսին եկած զավեհեցը եւ այս ու այնտեղից գոռում էին.

- Իսկ կնի՞ք, կնի՞ք:

- Կնի՞ք դրված է՝ ստորագրություններն էլ հետը, - հայտարարեց Գրիգորյանը, եւ հրադարակը որոշաց ցնծության բացականչություններից:

«Կոունկի» ղեկավար Արկադի Մանուչարովը շնորհավորանքի խոսք ասաց հրադարակին.

- Միտելի համաբաղաբացիներ, համերկացիներ, արցախցիներ, մեր մարզային խորհրդի որոշումն կողմն կանգնեց նաեւ կուսակցական մարզկոմի որոշումը: Իրար շնորհավորենք այդ հրաշանանուկի ծնունդի առիթով: Շնորհավորենք եւ սղասենք... Սղասենք, որովհետեւ ասում են՝ ով սղասել չգիտի, նրա կնիկը ղա չի քերում... Իսկ մենք արդեն երկուսն ունենք, երկու կսրիճ, որոնք ուս-ուսի սված այսօրվանից ճակատ տիսի սան մեր մարզի, Արցախական աշխարհի փրկության համար:

- Յավդ սանեմ, է՛, քե մասնող, - լացակոմած գոռաց բանաստեղծ Գուրգեն Գարիբյանը, եւ հրադարակն ասես խենթացավ երջանկությունից:

Մարտի 20-ին, վերջապես, «Բակինսկի ռաբոչի» թերթը հրադարակեց կուսակցության Արքեպանի կենտկոմում տեղի ունեցած կարեւոր մի միջոցառման լրատվությունը: Քննարկվել էին Սումգայիթում փետրվարի 27-29-ին տեղի ունեցած դեղմերը, եւ ընդունվել էր որոշում: Այնտեղ ասված է. «Ս. թ. փետրվարի վերջին խուլիզանամես սարերի մի

խումբ Սումգայիթում հրահրել է անկարգություններ: Հակաօրինական գործողությունների մեջ են ներառվել երեւում, ինչպէս մարդիկ... Զեռական սարերը գործել են ավազակային արարներ՝ հասցնելով մարդկային զոհերի, որոնց մեջ են եղել սարեր ազգերի մարդիկ: Ողբերգական այս դեղմերը ծնել են վաստող լուրեր՝ վիթխարի վնաս հասցնելով արքեպանցի եւ հայ ժողովուրդների բազմադարյան բարեկամությանը»:

Ուրեմն, դարձյալ «խուլիզանամես սարեր», «հակաօրինական գործողություններ», սարեր ազգերի մարդկանց զոհեր, արդյունքն էլ՝ լոկ «վաստող լուրեր»:

Չէր կարելի եղածն ավելի այլանդակ, սրբադժոճեմ կեղծադասիր ներկայացնել, քան արել էին: Սակայն երբ ֆննարկումից հետո դասունից հանել էին Սումգայիթի ֆաղկոմի առաջին ֆարսուղար Մուսլիմ-զադեին՝ հեռացնելով նաեւ ԽՄԿԿ Եարերից (երեւի Գորբաչովի հրահանգով), նա ընդվզել էր որոշումն դեմ, սղառնացել, թե կաղացուցի, որ ամեն ինչ կազմակերպված է եղել Կենտկոմի եւ նրա առաջին ֆարսուղար Բաղդուրի կողմից: Դրանից հետո արդեն որոշումն մեջ է մտցվել Մուսլիմ-զադեի «հակակուսակցական վարքը, որը հասցրել է Սումգայիթի ողբերգական դեղմերին»: Ուրեմն, հիմքը կուսակցական ղեկավարի «հակակուսակցական վարքն» է եղել եւ ոչ թե «խուլիզանամես սարերի» խժողությունները:

Մարտի 21-ին «Պրաբա»-յում տղազրված «Էնցիաներ եւ բանականություն» հողվածը, որի հեղինակներն էին Յու. Առաբեյանը՝, Չ. Կաղըրբեկովը եւ Գ. Օվչարենկոն, լայնորեն անդրադարձավ Ղարաբաղի խնդրին՝ նրա վրա թափելով հազար կեղծ ու գրողարություն, Սումգայիթի դեղմերն էլ ներկայացնելով այնպես, կարծես այնտեղ եղել են միայն հայասիրության ցուցադրումներ. Սումգայիթից աս արքեպանցիներ «իրենց ցույց են սվել որդես իսկական ինտերնացիոնալիստներ», «անձնագոհորեն փրկել են հայկական ընտանիքները», «ավտոբուսի մի վարող անմիջապես իր ծննդավայր Շափի է տեղափոխել սասնյակ հայերի», «արքեպանական մի ընտանիք փակել է խուլիզանների ճամփան դեղի բազմահարկ շենքը»: Եւ այսօրինակ ուրիշ ցուցանումներ, որոնց ամբողջությունը դեմ է դիտել որդես Սումգայիթի արքեպանցիների այնպիսի թատրոն, որն արել են՝ աղացուցելու իրենց հայասիրությունն ու մարդկային վստմագույն հակակնիները...

Այս խեղկասակության քեմ-քեթն էլ կոչվում է «Պրաբա»-ճնարարություն:

Մարտի 21-ին աշխարհահռչակ իրավաղացտղան, ակադեմիկոս Անդրեյ Սախարովը Մ.Ս. Գորբաչովին էր հղել նամակ, որով խոսում էր այդ օրերին աս հողվվող երկու խնդիրների՝ Արմի թաթարների՝ իրենց նախկին բնակավայրերը վերադառնալու եւ ԼՂԻՄ-ի հայության՝ մայր Հայաստանին վերամիանալու վերաբերյալ փետրվարի 20-ին ընդունած որոշումն մասին, դասանցում էր երկու հարցերն էլ ֆննարկել եւ վերջնական լուծում կայացնել, քանի՛ որ յուրաքանչյուր դեղմում խոսք է զնում մեր երկրի մեկ ժողովրդի հանդեղ գործված անարդարությունից:

«Վերակառուցման դայթաններում, - գրում էր Սախարովը, - Ղարաբաղի հայության հողում հարցի սահմանադրական լուծման հույս էր ծագել: Փետրվարի 20-ին դեղուսասների մարզային խորհուրդն ընդունեց որոշում Արքեպանական ԽՍՀ եւ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդների առաջ միջոնդելու՝ մարզը Հայկական ԽՍՀ-ին տալու համար: Դրանից առաջ էլ նման որոշումներ էին ընդունվել մարզի հինգ քաղաքներից չորսի խորհուրդներում: Երջանային ու մարզային խորհուրդների որոշումները դասողանվեցին բազմահազարանց խաղաղ հանրացույցերով մարզում եւ Հայաստանում: Անկասկած, այս ամենի մեջ արժանավոր էին վերակառուցման հետ կաղված նոր ժողովրդավարական հնարավորությունները: Սակայն իրողությունների հետագա զարգացումը բարեհաջող չեղավ: Փոխանակ խորհրդային իշխանության մարմինների միջոնդությունը նորմալ սահմանադրական եղանակով ֆննելու, սկսվեցին խուսանավումներ ու հորդներ՝ ողղված գերազանցաղես հայերին: Միաժամանակ մամուլում ու հեռուստատեսությամբ

1. Յու. Առաբեյանը հետագայում աղացուցեց, որ ինքը չի մասնակցել հակահայկական հողված հորինվում, եւ նրան ազատեցին «Պրաբա»-ի աշխատակցի դասունից:

հայսնվեցին հաղորդումներ, որոնցում դեռիները ցարադրվում էին դակասավոր ու միակողմանի, իսկ հայ բնակչության օրինական դահանջները ներկայացվում էին իբրև ծայրահեղական՝ նախադեպ դրամանավորելով բացասական դասասխանը:

Դժբախտաբար, հարկ է արձանագրել, որ արդեն ոչ առաջին անգամ սրված իրադրության մեջ բացախտությունը հայսնվում է ճնշված վիճակում, հասկառես այն դահին, երբ այն չափազանց անհրաժեշտ է:

... Այսպես թե այնպես, վերակառուցմանը ձեռնոց է նետված: Ես հուսով եմ, որ երկրի ղեկավարությունը, Զաղրյուրուն, ԽՄԿԿ Կենտկոմը, Գերագույն խորհուրդը կզսնեն իրադրությանը համադասասխանող լուծման եղանակը՝ վճռական, ժողովրդավարական ու սահմանադրական:

Այս նամակում բարձրացված խնդիրները դարձել են վերակառուցման, անցյալի դիմադրությունն ու բեռը հաղթահարելու նրա կարողության փորձաքար: Չի կարելի նորից սասնամյակներով հետսաձգել այդ հարցերի արդար ու անխուսափելի լուծումը եւ երկրում թողնել լարումների մեծական գոտիներ:

Մարտի 22-ին ԽՍՀՄ կազմի մեջ մտնող բոլոր հանրադատությունների Գերագույն խորհուրդների նախագահությունները, երեւի Մ. Գորբաչովի հանձնարարությամբ, բնեցին ԼՂԻՄ-ում ստեղծված վիճակը եւ ընդունած որոշումներում ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահությանը խնդրեցին միջոցներ ձեռք առնել՝ ըստ ԽՍՀՄ սահմանադրության, այսինքն՝ դահադանելով Ադրբեջանի հանրադատության ամբողջականությունը: Միաժամանակ դահանջում էին կերական միջոցներ ձեռք առնել նման դահակերչական սրամադրությունների դեմ, քանի վարակը չի սարսաձվել խորհրդային եղբայրական հանրադատություններում:

Մարտի 23-ին ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նախագահությունն ընդունեց որոշում «Լեռնային Ղարաբաղում, Ադրբ. ու Հայկական ԽՍՀ-ներում ստեղծված վիճակի առթիվ միութենական հանրադատությունների դիմումների կադակցությամբ (ձեռնարկվելիք) միջոցառումների մասին»:

Մարտի 24-ին ԽՄԿԿ Կենտկոմն ու ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհուրդն ընդունեցին «Ադրբեջանական ԽՍՀ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի սոցիալ-սնեխական զարգացումը 1988-1995 թթ. արագացնելու միջոցառումների մասին» որոշումը, որն անմիջադես էլ թմբկահարվեց որդես մարզի աւխասավորության դահանջների բավարարման միակ ու սդառիչ միջոցը եւ այնդիսի փրկություն, որի համար հայությունը դեմ է հավերժաբար երախասադարս մնար ԽՍՀՄ գորբաչովյան ղեկավարությանը: Բավական է հիշել, որ ԼՂԻՄ-ի նման փոքրիկ մի վարչական միավորի յոթամյա զարգացման համար այդ որոշմամբ հասկացվում էր 400 միլիոն ռուբլի, երբ մարզի սարեկան ողջ բյուջեն նախորդ սարիներին կազմել էր ընդամենը 40 միլիոն ռուբլի: Ամբողջ բյուջեն:

Միութենական կառավարությունը մարզին խոստանում էր վիթխարի մի գումար՝ երեւի մսաձելով, թե արցախահայությունը կլսի նրա մասին եւ, խելիք թոցրած, վրա կսա ու կնոռանա իր դահանջը:

Մակայն մարզում այդ գումարի լուրը եւ առահասարակ որոշումն ընդունվեց մի այնդիսի դահարյունությամբ, ասես ոչինչ լուրջ բան էլ սեղի չէր ունեցել, եւ դեմ էր համառոտն ցարունակել դայբարը մայր Հայաստանին միանալու համար:

Այստեղ հարկ չենք համարում խոսել որոշման այլեայլ թերությունների, մանավանդ նրա իրականացման անհնարիության մասին: Բավական է նեւ միայն, որ որոշումն ինքն իր կենսագործման վերաբերյալ ոչինչ չէր դարունակում, իսկ մարզն ուներ արսադրական նվազագույն հզորություններ, որոնց առկայությամբ անհնար էր լինում յուրացնել նույնիսկ Ադրբեջանի կողմից ամեն սարի հասկացվող ողորմելի միջոցները:

Մարտի 27-ի միջօրեին զանգեցին ԳԱ-ի նախագահությունից, ասացին՝ դրեզիդենտ Վիկտոր Համբարձումյանն Ավագների խորհրդի նիստ է հրավիրում, դեմ է ներկայանում:

Հետ ինացա, որ ստեղծված է հասարակական այդդիսի մարմին, որի կազմում են հանրադատության մակույթի ու գիտության անվանի կամ, թերես, Արցախի խնդրին սերտրեն առնչվող մարդիկ, որոնք, ըստ հարկի, դեմ է դարբերաբար հավաքվեն, որոշեն, թե ինչ է դեմ էր ասել եւ անել, ինչով դեմ է օգնել արցախյան բարդույթի լուծումն արագացնելուն:

Համբարձումյանի առանձնատենյակն էին հավաքվել Միլվա Կադուսիկյանը, Վարդգես Պետրոսյանը, Գալուստ Գալոյանը, Գազիկ Սարգսյանը, Մոս Սարգսյանը, ակադեմիայի մի ցարք աւխասողներ:

Պարզվեց, որ Ավագների խորհուրդն իր հեղինակավոր, այդ դասձառով էլ վճռական խոսքը դեմ էր ասի գորձադուլ-դասադուլ-հանրահավաքների մասին, որդեսգի հայ ժողովուրդը (Հայաստանում եւ ԼՂԻՄ-ում) դարադ ու անդատոլ այս զրադումնին վերջ սա, անցնի աւխասանի:

Նիսի համարյա բոլոր մասնակիցներն էլ մեկ կարծիք էին, իսկադես դեմ էր վերջ սալ գորձադուլներին, չէ՛ որ դարզից էլ դարզ է, որ դրանով ոչնչի հասնել չի լինի, հակառակը, ողջ Խորհրդային Միությունում ենք այժից ընկնում, վարկաբեկվում, կորցնում վաղեմի անունն ու փառքը: Լրասվության մարմինները, հասկադես հեռուստատեսությունը, ամեն օր հաղորդում էին Երկրի սարբեր հանրադատությունների ղեկավարների ու ցարբայինների, հասկադես բանվորական կոլեկտիվների զանգասները մեր դես: Մի առանձին զայրույթով դասադարսում էին մեր «Նախիթ» արսադրական միավորման դարադությունը, որի դասձառով իրենք չեն սսանում դայմանագրով հասնող այլեայլ արսադրանքը եւ դարադ կանգնած են իրենց հասոցների առաջ...

Իհարկե, կարելի էր հասկանալ զանգասավորներին: Բայց մի՞թե այդդես էլ նրանք չդեմ էր հասկանան հայ ժողովրդին, չդահանջեն, որ մարդկային ու օրինական վերաբերմունք ցուցաբերվի նրա ցավի նկասմամբ:

Համարյա որոշվեց, որ ակագներս գնանք, ելույթ ունենանք հանրահավաքների առաջ, մեր կարեկցական խոսքն ասենք այս հայ մարդկանց, մեձավարի խորհուրդ սանք: Գտնում էին, որ ես էլ Սեփանակերս դիսի գնամ, որովհետես այնտեղ ինձ կլսեն, խոսքս բանի սեղ կդնեն...

Նիսի ամբողջ ընթացքում ես լուռ ունկնդրել էի եւ, վերջադես, փորձեցի կարծիք էլ հայսնել:

- Վիկտոր Համագաստովիչ, ես այնդես եմ կարծում, թե մենք այսօր հանձնարարություն ենք կասարում, մեր հանրադատության ղեկավարության հանձնարարությունը: Այդ ղեկավարությունն էլ, մեզ այսդիսի քայլի մղելով, կասարում է Կենտրոնի հանձնարարությունը: Խոսելիս ոււադիր նայում էի դրեզիդենտի երեսին, եւ այնտեղ նկասեցի մի խաղ, որ ասում էր՝ այդ, այդդես է: Համենայն դեդս ինքն էլ ցաս էր ոււադիր: Այդ վայրկյանին մսաձեցի՝ նա հիւոն է ինձ, ճամաչոն է: Տարիներ առաջ, 1976-ին, Ակադեմիայի սարեկան հանրագումարային նիստում գովեսադիր է հանձնել «Խաչենի իւխանությունը 10-16-րդ դարերում» գրիս համար: Պասմագիտության բնագավառում անցած սարվա միակ մրցանակը: Հանձնում էր եւ, ըստ երեսույթին միայն ինձ համար լսելի, ասաց, «Ես ցաս ուրախ եմ, որ Չեզ մրցանակ եմ հանձնում այս գրի համար»: «Այս գրի համար»: Ուրեմն, Խաչեն-Արցախը նւանակություն ուներ, կարեւոր նւանակություն, եւ այսօր մեզ ժողովի հավաքելով՝ այդ Խաչեն-Արցախի ճակասագրին վերաբերող հարց է բնում, մեզ մղում է վճռական քայլի: Վիկտոր Համագաստովիչ, դուք համոզված եք, որ հանրահավաք լսելով է մեզ, կասարելով է մեր սված խորհուրդը: Իսկ եթե կասարի էլ, ի՞նչ երաւիք, թե դա լինելու է օգակար քայլ: Չէ՛ որ ժողովուրդը, մեր ամբողջ ազգը, հուսահատությունից է գնացել այդ քայլին, իր մեձ ու անհուն ցավի հանդեմ քար անսարբերության դես ընդվզելով...»

Կարծես՝ այսօրինակ մի քանի ուրիւ նախադատություն էլ էի ասել: Տեսա՝ ինձ ակ-

ճառագիւցնալոյ ու լսող որեւորեւնի աչեւը խոնավացան: Լոնցի, եւ որո՞ւ ժամանակ անց միայն ինքը փորձեց խոսել: Խոսել, այսինքն՝ ինձ դասախօսանել... եւ ցածրաձայն ասաց.

- Իսկապէս, փոխարեւն ի՞նչ ենք խոսանում...

Այսինքն՝ նրանք, որ մեզ այդպիսի հանձնարարություն են սկել, որեւէ նոր ֆայլ ուղի՞ փնտրեն:

Եւ այդպէս էլ, առանց որեւէ որոշում ընդունելու, ցրվեցինք, գնացինք սները:

Իսկ ես հետագայում մեր որեւորեւնի մասին մտածելիս միշտ էլ հիշում էի նրա խոնավացած աչեւը:

Մարտի վերջերին արդեն Խորհրդային Միության, ինչո՞ւ չէ, նաեւ ամբողջ աշխարհի լրատվությունը բռնված էր արցախյան հակամարտությանը վերաբերող բազմաթիւ լուրերով: Միությունում դրանք հիմնականում այնպիսիք էին, ինչպիսիք դուրս էին գալիս կենտրոնի ղեկավարությունից ու նրանց հանձնարարությամբ ջուր տղտրող կենտրոնական թերթերից, հասկապէս, այսպէս կոչված, «Правда»-ից.

Իսկ աշխարհի սարքեր երկրներում, հասկապէս ԱՄՆ-ում, Մերձավոր Արեւելքում, Ֆրանսիայում, Կանադայում, Հունաստանում եւ համարյա բոլոր այն տարածքներում, որ հայկական գաղութ ունեին, սիրադէտք էր ճշմարտությունը, որովհետեւ գործի էին անցել հայ ուժերը, հայկական դատաւարության ու հայ դատի մարմինները եւ սարածում էին ճշմարտի խոսքը ուսի ելած արցախահայության գոյապահպան մասին, զարմանալիորեն արագ, դիպուկ, անվերել կրակ էին բացում հակառակորդ ուժերի դիրքերի վրա:

Խորհրդային Միության սարքեր վայրերում եւս առաջադիմական ուժերը թմրած չէին իշխանությունների սարածած հաշիւից: Նրանք հաճախ էին այս կամ այն կերպ հրադարակ հանում իրենց կարծիքները, կարեկցանքն ու դատարանի օժանդակելու կամքը:

Այս ժամանակ էր, որ Հայաստանի Գրողների միությունում Բելոռուսից ստացվեց հետաքրքիր մի նամակ: Այն ստորագրել էր Յուլյա անունով մի կին, իրականում՝ Կանե Յուլյա Միխայլովնա: Ընդհարմար էր երեւում էր, որ աշխատում է Բելոռուսի Գրողների միությունում, քարգնանչուի է, Ղարաբաղի բարդույթի մասին գրույցներ է ունեցել իրենց նշանակալի գրողներ Բրլի, Բրկովի, Գիլելիչի ու մյուսների հետ, նամակը գրել է համարյա նրանց հանձնարարությամբ (Գիլելիչն ասել է՝ «ճշմարտության սարածումն անհրաժեշտ է», ահա թե ինչի՞ դեմ է զայրացած): Երեւում էր՝ իրենց մեղադրականներն ամենից ցաս վրդովված են դարաբաղյան խնդրի դեմ դաժնանական մակարդակներում լայնորեն դատարան այն սից, որ ասում է՝ դա չեղած-չստանված մի երեւոյթ է, անընդունելի հենց նրանով, որ դատաւարում է խորհրդային մեկ հանրապետության դատականող սարածքը վերցնել ու սալ մի այլ հանրապետության: Այո՞, չեղած-չստանված երեւոյթ, աննախադեղ ու անհնարին խորհրդային իրականության մեջ:

Տիկին կամ օրիորդ Յուլյայի գրածից երեւում էր, որ իրենց Գրողների միությունում ստեղծվել ու ձեռքից ձեռք էր անցնում դաժնանական այս կեղծիքը մերկացնող մի հողված, եւ նրանով աղագուցվում էր, որ Ղարաբաղի դատաւարումը ո՛չ աննախադեղ է, ո՛չ էլ անօրինական: Բայց քանի որ վստահ չեմ, թե հնարավոր լինի լինի հողվածի հրադարակումը, Գիլելիչի հորդորով Յուլյան իր դատարան է համարել հայ գործընկերներին հաղորդել. «Միակ իրականը, ինչով ես կարող եմ թեկուզ նվազագույն չափով օգնել, դա հաղորդելն է մեկ ցաս հետաքրքիր, կարեւորագույն դատական փաստի, որը փչչ հայցնի է, սակայն կարող է եւ մեզ է դիմելի որդես նախադեղն այն դատաւարի, որ ԼՂԻՄ-ն է ներկայացրել՝ Հայկական ԽՍՀ Հանրապետությանը միավորվելու համար» (նամակից):

• Եւ քանից հետո դատարան էր արդեն Ուկրաինայից ու Ռուսաստանից 1924-1926 թթ. Բելոռուսին անցած մի քանի խոսքեր ցրանների մասին, որոնք հիմնականում բելոռուս

բնակչություն են ունեցել եւ, առանց որեւէ աղմուկի կամ բարդության, միացվելով Բելոռուսին. նրա սարածքը համարյա կրկնապատկել են (32,405 կմ² դարձել է 110,584 կմ²), բնակչությունը համարյա եռապատկել (1,5 միլիոնից՝ 4,2 միլիոն), նշում է Բելոռուսի խորհրդային հանրապետության 12-րդ հասոքը, 1975 թ. հրատ., էջ 143:

Եւ ապա ընկ. Յուլյան հուզված հարցնում է, «Դա տեղի է ունեցել, կասարվել է: Իսկ ինչո՞ւ հիմա չի կարող կասարվել: Բայց քանի որ այդ սարածքը սրված է եղել Ադրբեջանին, որեւէ հիմա, որքան որքան ես եմ հասկանում, Ադրբեջանն ինքը լինի համաձայնի (այսինքն՝ նրան մեզ է համաձայնեցնեն), հրաժարվի այդ սարածքից...»:

Ահա այսպէս. նորմալ սրամաքանությամբ օժտված, մանավանդ նորմալ բարոյակաւության հետեւող մարդու համար որքա՞ն դյուր, հասկանալի եւ լուծելի էր Ղարաբաղի խնդիրը:

Մարտի 28-ին տեղի ունեցավ Հայաստանի Խաղաղության դաժնանության հանրապետական կոմիտեի նախագահության ընդլայնված նիստը: Այնտեղ էին հավաքվել հանրապետական կոմիտեի նախագահության անդամները, ԳԱ հասարակական գիտությունների ինստիտուտների ղեկավարներն ու ակադեմիկոսները, մեկուկսի ու գրականության գործիչներ: Հանդիպում էր Խաղաղության միութենական կոմիտեի նախագահ, գրող ու հասարակական գործիչ Հենրիխ Ավերյանովիչ Բորովիկի հետ: Առիթն ու դատարանը Ղարաբաղի դեմքերն էին եւ Հայաստանում ու Ադրբեջանում ստեղծված վիճակը, նդատակը՝ հարցի մի ֆնարկում, որը Ղարաբաղում ու Բաքվում տեղի ունեցաւիք համանման ֆնարկումների հետ միասին, հիմք էր դառնալու նույն Բորովիկի ղեկավարությամբ Համամիութենական հեռուստատեսությամբ սրվող «Դիրքորոշում» ամենամսյա հաղորդումներից մեկի համար:

Նիստը բաց հայտարարեց հանրապետական կոմիտեի նախագահ, ակադ. Գ.Ա. Գալոյանը՝ Ղարաբաղի դեմքերը եւ նրանց հետեւած երեւանյան իրողությունները ներկայացնելով որդես հայ ժողովրդի միասնության, քասանայակներ ի վեր ունեւարված իրավունքի համար մեր ազգի արդար բողոքի ձայն, որը, միշտ է, արձագանք գտավ միութենական մասշտաբով, սակայն ցաս դեմքերում այդ արձագանքն աղավաղված էր եւ ունեցավ ցավալի հետեւանքներ: Միութենական ղեկավարությունը որոշում ընդունեց ԼՂԻՄ-ի սոցիալ-մտնական զարգացման համար: Սակայն մեր ժողովուրդը հույս ունի, թե դա դեռեւս հարցի փակում չի նշանակում, եւ համբերատարությամբ սղատում է հետագա արդար ու առավել հիմնարար միջոցառումներին:

Հ. Բորովիկը հաղորդեց, որ ինքն առաջին անգամն է Երեւանում եւ ներկայացնում է Կենտրոնական հեռուստատեսությունը, որից ցաս դժգոհ է հայ ժողովուրդը, եւ սվյալ հարցում միանգամայն իրավացի: Աղա խոսեց այսպէս.

- Փետրվարի 20-ից ի վեր ամբողջ Խորհրդային երկրի ուժաղությունը կենտրոնացած է Ղարաբաղի եւ նրա շուրջ ծավալված դեմքերի վրա: Ընդհարմար էր յուրաքանչյուր կազմակերպություն ջանում է որեւէ կերպ օժանդակել այդ բարդ, ցաս խճճված հարցի արդար ֆնարկումն ու լուծմանը: Եւ, ահա, մենք էլ նախատեսել ենք մեր «Դիրքորոշում» հաղորդումներից մեկը նվիրել Ղարաբաղի հարցին: Դրա կողմին ծրագրել ենք նաեւ Խաղաղության համամիութենական կոմիտեի գծով եւս Թիֆլիսում կազմակերպել անդրկովկասյան երեք հանրապետությունների ներկայացուցիչների մի նիստ, որին գուցե ձեր համաձայնությամբ հրավիրենք նաեւ հարեւան Ստալինի ու Կրասնոդարի երկրամասերի կոմիտեներին (Իսկ թե սրանք երկրանից են հարեւան, իրենք էր հայցնի.-Բ.Ո.Բ.): Ինձ թվում է՝ երկու դեմքում էլ մենք կօգնենք Ադրբեջանի ու Հայաստանի աշխատակողներին՝ վերազննելու իրենց բազմադարյան եղբայրության ճանադարից, սղիացնելու Սումգայիթում եւ այլուր իրար հասցված վերքերը, գուրգուրելու նոր սերնդի խեղված բախտը...

Վերջերս մենք զննվում էինք ԱՄՆ-ում: Մեր խմբի հետ էր նաեւ Չորի Բալայանը: Երկկողմ բանակցությունների ոգին այն էր, որ բավական է իրար ֆնարկանք, համախարհային ասդարեզ ֆաշտնք այն մեղադրանքները, թե ո՞վ է առաջինն այս կամ այն երկիրը մեկ, ստեղծել անհանդուրժելի մթնոլորտ... Կարեւորն այն է, որ երկուստեք ձգտենք

խաղաղության, բարեկամության ու համագործակցության եւ այս նպատակին ծառայեցնենք մեր ամբողջ գործունեությունը, խոսքը, մանավանդ սեփականը...

Գուցե դուք համաձայն չե՞ք մեր ծրագրած երկու միջոցառումների հետ կամ ունե՞ք առաջարկություններ, եւ հաճույքով կլսենք:

Սոս Մարգարյան (ԽՍՀՄ ժող. դերասան).— Ես առաջարկում եմ Սումգայիթի աղետը կոչել իր իսկական անունով՝ Եղեռն (գեներալ):

Վերջերս մեր հանգուցյալ գործընկեր Հենրիկ Մալյանն իր «Կոմիսսա» սցենարը արել էր Մոսկվա՝ նկարահանման համար թույլտվություն ստանալու, եւ նրան ասացին. «Բավական է, էլի՛, դուք արդեն ձանձրացրել եք մեր այդ եղեռնով: Ի՞նչ եք ուզում վերջապետ, աշխարհը միշտ գլուխն առնի ու ձեզ հետ միասին սո՞ւզ դնի»: Եւ Մալյանն սկսել է նրանց այսպես բացատրել: «Դուք եւս եղեռն եք ունեցել, — ասել է նա: — Գերմանա-Ֆաշիստական հորդաներն այս ու այնտեղ զանգվածաբար կոտորել են ռուս խաղաղ բնակչությանը: Բայց մեր ու ձեր եղեռների միջև մի «փոփոխ» տարբերություն կա, դուք եւ սովետական բոլոր ժողովուրդները միասին հաղթել եք ֆաշիզմին, ջարդել նրա մեջքը, արժանիորեն դաստիարակել եւ այդ ամենը մեծ դաս դարձրել աշխարհի համար: Իսկ մեր եղեռնի համար չարը չի դաստիարակ, մենք ենք խեղճացած սարսղովել աշխարհով մեկ, եւ մեր սեր դեռությունը նույնիսկ չի էլ ընդունում, որ այդպիսի եղեռն է եղել: Այո՛, չի՛ ընդունում: Ամերիկայի կոնգրեսն ընդունում է, Եվրոպայումս ընդունում է, աշխարհի բոլոր խելամիտ երկրներն ընդունում են, իսկ իմ երկրի գերագույն դեկլարությունը չի ընդունում: Բա սա՞ ինչու է լինում: Դրա համար էլ շարերը կարողանում են նոր եղեռն հրահրել, սումգայիթյան դեպքերից շատ առաջ այնտեղ բոլոր հայերի հասցեները ճզրսկված-հավաքված են եղել, ֆաղափ գլխավոր գործարանում նոր-ահավոր սառը զենքի իսկալական ֆանալություն է դասառսկված եղել: Եւ հիմա հերյուրում են, թե մարդասպանները թմրամուկներն են եղել, խուլիգաններ ու զանազան ֆրեական ժողովուրդ: Բայց այդ գողերն ու թմրամուկներն ինչո՞ւ մի աղբբեղանցու էլ չկողողացրին, կամ նրանք զիջեցին կեսին ինչու՞ է լինում: Որ այս ամենը ծրագրված ու նախադասարկված է եղել, աղագուցվում է անառարկելի փաստերով: Սումգայիթում նախապես ֆարոգիչներ են եղել եւ միայն աղբբեղանցիներին հաղորդել են հնարովի սեղեկություններ Ղարաբաղում ու Հայաստանում, իբր թե, տեղի ունեցած աղբբեղանական ջարդերի մասին: Նույնիսկ մեր Մասիսի երջանի Նիզամի գյուղում հայսեփել է մեկը, որ նմանափող ֆարոգչությանը է զբաղվել, որ տեղի աղբբեղանցիները թողնեն-փախչեն Աղբբեղան: Իբր նիզամեցիները ֆեյ էն այս խաբեբային: Բայց ինչո՞ւ չեն դարձրել, թե ո՞վ է եղել այդ ֆարոգիչը, որտեղի՞ց եկած...»

Պանթուրիզը մարտիսական փիլիսոփայությունից միայն մեկ ճշմարտություն է յուրացրել՝ որ ֆանալը վերածվում է որակի: Եւ մի տեսք, թե Հայաստանում, մեր այս մի բուռ հողի վրա, մեր աղբբեղանցի եղբայրներն ինչու են փիլիսոփայական այդ ճշմարտությունն իրականացնում, Հայաստանում սարեկան 15-20 կին են արժանանում հերոսուհի մոր կոչման, բոլորն էլ աղբբեղանցի:

Մենք դեռ չենք մոռացել եւ չենք էլ մոռանա չարահույժ 15 թվականը, չե՞ք որ նրա վերը դեռ չափացած՝ մեզ նոր վերեր են հասցնում մեր հայրենիքում, աշխարհի աչքի առաջ...

Գեվորգ Ղարիբջանյան (ակադեմիկոս).— Երբ 1918 թ. սկզբին մուսավաթական կառավարության հորդաները Շամբուրի մոտ կոտորեցին զինաթափված ռուս զինվորականը, Շահումյանն էր, որ ճմարիտ ու դասադարձող հողված գրեց այդ բարբարոսական, հրեշափոր արարի դեմ: Աղբբեղանցի հասարակագետներն այս օրերին շատ են երգում Շահումյանի արեւով, նրա անունը շատ են ասել իրենց «ինստեռնացիոնալիզմի» զինը բարձրացնելու համար: Բա չի՞ լինի, որ Շահումյանի օրինակով մի ճմարիտ հողված գրեն Սումգայիթի մասին, ոչ թե ֆանու աղագներ ջարդեն, այլ դասադարձեն այդ եղեռնի իսկական կազմակերպիչներին ու իրականացնողներին:

Աղբբեղանական ազգայնամուկներն իրենց սուր գործարկներն աներկյուղ կասարում

են՝ թիկունքում զգալով Անկարայի հորդաները: Իսկ մեր երկրի սեղեկական մարմիններն ու նրանց գործակալները սուս, միակողմանի, խեղաթյուր հաղորդումներ են հրատարակում՝ ամբողջ երկրի բնակչությանը կարծես դիտարկյալ կերպով աղակողմորոշելու համար: Ահա այդպիսի հաղորդման ամենաբնորոշ օրինակը՝ «Պրավդայի» վերջին հոդվածը՝ կրկնակի ցավալի այն դասառնով, որ այն լույս է տեսել կուսակցական Կենտկոմի օրգանի էջում:

Չորի Բալայան.— Հենրիկ Սվերյանովիչ, մենք բոլորս հրաշալի գիտենք ձեզ, ճանաչում ենք ձեր բարձր հեղինակությունը մեր երկրում: Իսկ ես վերջին համատեղ ճամփորդության ժամանակ այն տեսա նաեւ Ամերիկայում: Եւ այս դասառնով էլ ինքս անձամբ սարսկվում եմ ձեր ծրագրած միջոցառումներից, երբ մտածում եմ, թե դուք մեր երկրի կարգուկանոնի համաձայն կփորձեք հավասարակշռություն ստեղծել վիճող երկու կողմերի միջև, ուրեմն եւ կասեք բաներ, որոնք չեն համապատասխանում ճշմարիտ իրականությանը...

Դուք Ղարաբաղ եք գնալու եւ այնտեղ միշտ ծանոթանալ դեպքերի ակունքներին: Դրա համար էլ ես խորհուրդ կսայի տեղյակ մարդու հետ գնալ Շուշի, դիտել հայկական գերեզմանոցները, որոնք բուլղոզների բերանն են սրվել՝ Բաֆվի թերթերում տպագրված կոչերով: Այդ կոչերից մեկը, դեպքերի համար թերեւս ամենաբնորոշը, լույս է տեսել «Строитель» թերթում, մի ճարտարապետի անունից եւ ունեցել է այսպիսի վերնագիր՝ «Мертвые свели живых». Եւ աղբբեղանցի աղբբեղանցի աղագուցեցին, որ ճիշտ կառույց է՝ իրենք՝ աղբբեղանցի են ուսում հանգուցյալներին, մանավանդ, երբ սրանք այլացել են ու այլադավան:

Գնացե՛ք, տեսե՛ք Գանձասարի ճարտարապետական հրաշքը, այցելեցե՛ք Դադիվան, Անարա, Գեղի... էլի ո՞ւր որ կուզե՛ք... Եւ վերջում ինքները ձեզ հարց սվեք, թե այս դասառնության, այս առօրյայի վրա ինչ հավակնություն միշտ ունենա աղբբեղանցին, որ այնուպես մեծադողոր, մեր ամբողջ երկրով մեկ բանեցնում է:

Ալեքսան Կիրակոսյան (ՀՍՍՀ Միսիստերի Խորհրդին կից Հուսարձանների դասառնության վարչության նախագահ).— Հարգելի ընկեր Բորովիկ, ես էլ շատ լավ ճանաչում եմ ձեզ եւ հարգում եմ ձեր գործը: Բայց այս դասառն չեն կարող դասկերացնել, թե դուք ինչ միջոցով եք սանեք թիֆլիս եւ ինչ ընդհանուր եզրակացության միջոցով այնտեղ: Վերջերս մամուլում ու հեռուստատեսությամբ թմրակահարված այն միահամուռ եզրակացությունները, որոնց տերն էին միութենական հանրապետությունների Գերագույն խորհուրդների Նախագահությունները, աղագուցեցին, որ մեր վերակառուցվող ու դեմոկրատականացող երկրում դեռեւս հնարավոր է ֆար անսարբերությունը մի շարքոված ճակատագրի հանդեպ եւ օրինական կարող են համարվել գործից անտեղյակ բյուրոկրատների բացահայտումն սուս, կեղծ ու դատար հայտարարությունները:

Բայց ինքները ձեզ հարց սվեք, մի՞թե այս բոլորի փոխարեն մեր դեկլարացիան չէին կարող գործը հասկացող մասնագետների, գիտնականների, հեղինակավոր հասարակական ու ֆաղափական գործիչների հանձնաժողով կազմել եւ նրան վստահել հարցի ֆնարկումն ու եզրակացություն հանելու իրավունքը:

Դուք մեր երկրի խաղաղության բարձրագույն դեկլարացիա եք, եւ ես ահա ձեզ եմ դիմում, այս ո՞նց է լինում, որ մեր օրերում ազգի դեմ նոր Տեր-Չոր են կազմակերպում, եւ թերթերն ու հեռուստատեսությունը կամ բերանները ջուր են առնում այդ ահավոր վայրագության դեմ, կամ էլ խոսքերը մեկ արած փորձում են կոծկել, սվաղել, մարդկանց ներկայացնել իրականության հետ կապ չունեցող մի խաբեություն: Իբր Սումգայիթում սրվել են զոհեր, որոնք դասկանում են սարբեր ազգերի: Սա նույնքան անբարոյական է, որքան թուրք կեղծարարների այն դիմումը, թե 1915-ին իրենք եւս զոհեր են ունեցել, եւ դա արդեն հիմք է եզրակացնելու համար, թե ջարդերն ու կոտորածները եղել են երկուստեք:

Դուք փորձեցե՛ք բաց աչքերով նայել Սումգայիթին: Թափանցում են նրա զոհերի թիվը... Հ. Բորովիկ.— Ես համաձայն եմ ձեզ հետ, մենք դատարկ ենք դատարկ բոլոր ման-

րամասները եւ կասարել հանգամանալից հրադարակումներ...

Ա. Կիրակոսյան. - Փորձե՛ք հասկանալ, թե ինչո՞ւ է, որ մինչեւ այսօր երկրի ղեկավարությունը ցավակցություն իսկ չի հայտնել զոհերի հարազատներին ու աղետալներին...

Հ. Բորովիկ. - Դուք միանգամայն իրավացի եք:

Ա. Կիրակոսյան. - Դա ոչ թե սովորական վրդովանք է կամ հանդուրժելի բյուրհանգություն... այլ անդրադարձ արտահայտությունն է այն վերաբերմունքի, որ աղբյուրանական ղեկավարության թելադրանքով ստեղծվել է վերին օղակներում:

Լեռնային Ղարաբաղում սասնյակ ու սասնյակ գյուղեր են ամայացել: Նրանց բնակիչներն արտագաղթել են ավանդական բնակավայրերից, գնացել են ոչ ավելի բարեքեր տեղեր՝ թերեւս հազիվ իրենց գոյությունը ֆարս սալու համար, որովհետեւ իրենց նկատմամբ մարզում տեսել են միայն արհամարհանք ու ազգային անարգ վիրավորումներ՝ հանրադատության ժողովուրդների եւ նրանց տեղական կյու կամակասարների երեսից: Իսկ առավել անհասանելի Ադրբեջանի մյուս հայաբնակ բնակավայրերի հայերի վիճակն է: Եւ ինչո՞ւ միայն հայերի: Ռուսներն ու մյուս այլազգիները հիացա՞ծ են իրենց կենսադայնամաններով: Եթե վերջին մեկ սասնյակ արհիների ընթացքում Ադրբեջանից արտագաղթել են ավելի քան 300 հազար հայեր, ապա նույն ժամանակաբաժանում այդպիսի բախտի են արժանացել նաեւ 120 հազար ռուսներ: Մի՞թե սա մեր երկրի ղեկավարությանը չի ասում, թե ինչ արժե Ադրբեջանում այնքան հարգի աղմուկը ժողովուրդների բարեկամության մասին:

Դառնալով Նախիջեւանի, Ղարաբաղի եւ Ադրբեջանի մնացած հայաբնակ բնակավայրերի բախտին՝ լուրջ ասեմ, դասական հուշարձանը լակնուսի թուրք է, որն իր վրա ցույց է տալիս նրան տեղի դարձածի ֆաղափարական մակարդակը: Գնացե՛ք, տեսե՛ք Նախիջեւանի, Քարհաշի, Գանձակի կողմերի հայկական, նախկինում փառահեղ հուշարձանները եւ սիմվոլիկ կլիմայի կրկնելու մեծ ֆրանսիացու խոսքը, այս տեղերով թո՛ւրքն է անցել:

Մեծիկան Վարդանյան (Հայկական ԽՍՀ Միմիստների խորհրդին կից եկեղեցական գործերի վարչության ղեկավար) - Ղարաբաղի ղեկավարի սկզբնապես ու նախնականն է հանդիսացել մարզխորհրդի որոշումը Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը Հայկական հանրապետությանը վերամիավորելու մասին: Ինչո՞ւ այդ որոշման մասին հրադարակավ խոսվեց մեկ ամիս հետո եւ այն էլ կես-քերան: Ինչո՞ւ այդ որոշումը չարժանացավ այնպիսի վերաբերմունքի, որը նրան վերադարձնել են մեր երկրի անբեկանելի օրենքները:

Նույնը եւ Ղարաբաղի կուսակցական մարզկոմի ղեկավարի որոշման մասին լուրջ ասեմ, մարզի կուսակցական ղեկավար մարմինն ընդունել է որոշում, որը դառնալով է կուսակցական ամենաբարձր մակարդակով ֆունկցիոնալ մարզի աշխատակազմի մասին: Միեւնույն օրը տեղի է ունեցել նաեւ կուսակցության Ռոստովի մարզկոմի ղեկավարը: Այս վերջինի մասին անմիջապես հաղորդում հրադարակվեց, իսկ Ղարաբաղի կուսակցական մարզկոմի նիստը մինչեւ այսօր էլ փակի սակ է:

Սա՞ է մեր հրադարակայնությունը:

Վարդգես Պետրոսյան (գրող) - Մենք հույս ունենք, թե մեր կուսակցության Կենտկոմը դեռեւս զբաղվում է Ղարաբաղի հարցով, եւ վստահ ենք, որ դուք, ընկեր Բորովիկ, ձեր բարձր ծառայությունը կունենաք այդ մեծ գործում: Դա համար էլ ցանկանում են մի քանի էական, սակայն առայժմ ուշադրության չարժանացած փաստերի վրա ուշադրություն հրավիրել: Դրանցից առաջինը, Ադրբեջանի կուսակցական Կենտկոմի առաջին ֆարսուղար Բաղիրովը փետրվարի 20-ին մասնակցել է Ղարաբաղի մարզխորհրդի նստաբաժանին, 21-ին Ադրբեջան է գնացել, գրույց ունեցել տեղի կուսակցական ակտիվի հետ, եւ հաջորդ իսկ օրը, փետրվարի 22-ին, աղբյուրները բարձրել են Ղարաբաղի Ասկերան բնակավայրի վրա: Մի՞թե սա ինքնին ոչինչ չի ասում: Իսկ եթե սրան էլ գումարեմք համաման մյուս փաստը, Բաղիրովը եղել է Սումգայիթում, այնտեղ ժողով է արել, եւ դարձյալ հաջորդ իսկ օրը լույս է տեսել արդյունքը՝ սկսվել է հայերի զանգվա-

ծային ջարդը...

Հ. Բորովիկ. - Ընկերներ, ընկերներ, մենք այս հարցերում դարձաք ենք մի փչ ալվելի զուտ լինել եւ մեր կասկածներին ու ենթադրություններին չհաղորդել իրականության դասերով, որը կարող է հեռուն սանել:

Վ. Պետրոսյան. - Ես խոսում եմ այնպիսի փաստերի մասին, որոնք իրական ղեկավարի հետ անդայնան առնչվում են: Այլապես դժվար թե կարիք լինեք աստիճանը հասկանալու Սումգայիթում չզիստեւ որտեղից եւ ինչո՞ւ հայտնված թմրամուրհներին ու ֆրեական սարերին:

Եւ, այսօրից բացի, կարծում եմ՝ Սումգայիթում տեղի ունեցածը եղե՞նք է եղել, այն դեպք է այդպիսի էլ գնահատել: Իսկ նրան ուրիշ լուրջ հարցեր կողմնորոշելը հավանաբար դեռ հույս ունեն, թե հնարավոր կլինի ֆողարկել մարդկայնության դեմ նյութված նոր շարժումները:

Գագիկ Մարգարյան (ակադեմիկոս, Արեւելագիտության ինստիտուտի դիրեկտոր) - Հեն-րիխ Ավետյանովիչ, դուք կարեւոր միտիա եք ստանձնել Ղարաբաղի եւ նրա շուրջ ստեղծված հարաբերությունների հանդեպ եւ, եթե թույլ կտաք, ես կանեմ իմ առաջարկությունը...

Հ. Բորովիկ. - Խնդրեմ, հաճույքով կընդունեմ:

Գ. Մարգարյան. - Ես շատ կցանկանայի, որ դուք ֆունկցիոնալ հարցերում ունենայիք ձեր կոնցեպտիան, եւ այն էլ իր հիմքում ունենաք հետեւյալ երեք սկզբունքները.

Ա) Որ Ղարաբաղի ղեկավարը եւ նրանց հաջորդած երեսնյան ցույցերը ոչ մի կերպ չեն հակասել վերակառուցման ընթացքին, հակառակը, թելադրված են եղել նրա բարձրագույն շահից եւ դարձապես նրա ծնունդն են հանդիսացել:

Բ) Որպեսզի դարձ լինի Ղարաբաղի բնակչության ազգային զգացմունքների դառնալով ման դասձառը՝ այդ զգացմունքների բարունակական արհամարհանքն ու ռեալիզմը հանրապետական ղեկավար մարմինների կողմից, ապա այդ վերաբերմունքի դեմ դայ-ֆարելու սովորական եղանակների ու միջոցների անօգտակարության գիտակցությունը:

Գ) Վստահվոր կլինեն Հայաստանում ու Ադրբեջանում կասարված ղեկավարի գնահատման միանգամայնությունը, հավասարակշռելու եւ երկու կողմերը խաղաղեցնելու միտքնակ ջանքերը:

Էդուարդ Միրզոյան (Կոմունիստների միության նախագահ) - Ինչի՞ է ձգտում հայ ժողովուրդը: Դեմաստոսյան: Ադրբեջանցիներն ծնված օրից մի երգ է սովորում եւ այն էլ գիտե, Ղարաբաղն ի՞նչն է, նրա հողն ու ջուրը ի՞նչը, այդ հողի վրա ստեղծված նյութական ու հոգեւոր արժեքները՝ ի՞նչը: Պատկերացնո՞ւմ եք, նույնիսկ խաչաբե՛րը:

Սերո Խանգաղյան (գրող, Սոց.աշխ. հերոս) - Միտքնական թերթերը գրում են, եւ հեռուստատեսությամբ էլ ասում են՝ հայերի արածը հակաինստեբնացիոնալիսական է, վերակառուցմանը խանգարում է եւ այլ այսպիսի բաներ: Սա սուտ է:

Ղարաբաղի բնակչության աչքի առաջ է Նախիջեւանի օրինակը: Նախիջեւանում վերջին մի քանի օրերին հայկական երեք վանական համալիր են դայթեցրել: Եւ այդ երկրում հայ մարդ չի մնացել, որ այդ շարիքը գործող ձեռքը բռնի, այդ վանդալիզմի դեմ դայֆարի: Ղարաբաղցիներն ու հայ ժողովուրդը սրա դեմ են ընդվզել, ուզում են Ղարաբաղի այսպիսի աղազան կանխել: Պա՞րզ է:

Փրկեցե՛ք Ղարաբաղը, եւ մենք ձեզ երախտադար կմանք հավիսյանս հավիսենից:

Միլվա Կադուսիկյան. - Ընկերներ, վերջերս վերացվեց Ղարաբաղի հարցը սօցիոնոլ մեր հանրապետական կոմիտեան, եւ դարձ է, որ կոմիտեականները դեռեւս հնարավորություն կունենան ազատ ու հանգիստ բարունակել իրենց առօրյա գործն ու կյանքը: Իսկ ի՞նչ լուրջ կասարվի Ղարաբաղի այդ նույն կոմիտեի անդամների հետ: Մենք չենք մոռացել այնտեղ սասնամայակներ մոլեգնած ժողովուրդի ու բռնությունների հայակոծման ղեկավարը: Ուրեմն մենք դարձաք ենք սասար կանգնել մեր արյունակիցներին եւ վերին ղեկավարության միջամտությունն աղաչով, որպեսզի Ղարաբաղն այս անգամ ես չդառնա դաժան հաշվեհարդարի աստիճան:

Հ. Ա. Բորովիկ.-Ընկերներ, ես ուրախ եմ այս հավաքի համար. կարճ եր այն, բայց բավական օգտակար. քանի որ մենք հնարավորություն ունեցանք հարցին ծանոթանալ շատ կողմերից: Մակայն դա չի նշանակում, թե ես համաձայն եմ այստեղ ասված ամեն ինչի հետ: Օրինակ, մի՞թե կարելի է մտածել, թե ադրբեջանցի կանայք շատ երեխաներ են բերում իրենց ներսում եղած դանթոսի հագուստը սալու համար:

Շատ խոսվեց Սուվալիթի մասին: Այժմ մեր առաջնահերթ խնդիրն է դարձել, թե այն ինչպես է եղել ըստ էության, եւ հասարակությանն ասել ամբողջ ճշմարտությունը:

Ասեմ նաեւ. գուցե Քաղբյուրոյի որոշումը դեռեւս վերջնական չէ: Ուրեմն, մեզմից յուրաքանչյուրի դարձնել է օգնել դարձելու, բաց անելու ճշմարտությունը, որդեսուհի հեծանա ճանապարհն այն վճիռների, որոնք ընդունելի էին ինձնեմ այսուհետեւ:

Իր խոսքի վերջում Բորովիկն ասաց նաեւ այսպիսի բան.

- Ես ձեզ այնպես հասկացա, թե արդեն հրադարակված որոշումը դադարեցված է, քանի որ չի լուծված հիմնական խնդիրը՝ Ղարաբաղը չի սրվել Հայաստանին:

- Մի՞թե դրա մեջ կարելի է կասկածել.-խոսում են այս ու այն կողմից:

Եւ Բորովիկն այս առթիվ հայտնեց իր տեսակետները, որ երեւի թե բերել էր մայրաքաղաքից՝ իրեն վերելու մտադրանք մտայնություն:

- Բայց դուք չե՞ք կարծում, որ եթե հարցը լուծված լիներ ձեր ուզածի դեպքում, դա կստեղծեր հավերժական Սուվալիթ...

Ահա՛ թե ինչ: Ահա թե ադրբեջանական վայրագությանն ինչպես հաջողվեց երկրի գերագույն ղեկավարությանը ծնկի բերել եւ թելադրել իր հայակալ կամքը:

Եվ այս մտայնությամբ Հ. Ա. Բորովիկը Ղարաբաղ է մեկնում, այնտեղից էլ դիտարկում Բաբու գետ, որդեսուհի ծանոթանա դեղձերի տնտեսականությանը, այն դարձնել իր հաղորդման էությունը:

Համեմայն դեղձ, ինչպես ընդունենք ասվածը, ի՞նչ բացատրություն ասեմ խորհրդային նշանակող հասարակական գործչի հայտարարությանը. դա սղախա՞ն է հայ ժողովրդին (սեւե՛ք ի՞նչ է սղախում ձեզ, եթե փորձեք համարել ձեր դահանգի վրա), ուրեմն եւ հորդոր ադրբեջանցիներին՝ շարունակելու վայրագությունը, քանի որ միայն դա կարող է փակել «հայկական ախորժակը»: Թե՞ դարգասիրտ խոսուվանություն է, որ մեր այդ խորհրդային Միության մեջ ադախովված չէ հայ ազգի ֆիզիկական գայությունը, ուրեմն գուր են ջանքերը՝ ազգային իրավունքի դաշտանություն: Եւ ազգի միավորման համար: Ո՞րը սրանցից: Թեկուզ երկուսն էլ՝ առանձին-առանձին անհամարապատասխան են, անմիտ ու վայրենի:

Մղասենք, տեսնենք, թե ինչ կասի դաստիարակի հաղորդումը

Խաղաղության կոմիտեում տեղի ունեցած ժողովին Չ. Բալայանի ելույթը մի մտածողություն ուներ. Հ. Բորովիկը, իրեն Կենտրոնի ներկայացուցիչ, դարձավ դիտարկող լիցի հաղորդումը կառուցել հավասարակշռության օրենքով (նա հենց այս բառն էլ օգտագործեց «Балансирование»): Այն ժամանակ մենք՝ հայերս, որ զրկված եւ այժմ էլ դահանգող կողմն ենք եւ դեղձերի օրերին աչի ենք ընկել հասարակական կարգի ու խորհրդային օրինականության դաշտանությամբ, դիտարկում ենք արժանանալու մույն վերաբերմունքին, ինչ ադրբեջանցիները, որոնք առաջնորդում մեզ զրկողներն են եղել, հիմա էլ դարձան սուվալիթյան եղեռնի եւ զանազան կարգազանցությունների մարտողները:

Այս մտածողությունը բաժանում էին համարյա բոլորս, եւ, բնականաբար, մեզ այդպես էր տնտեսում նաեւ Բորովիկի դիրքը. չէ՞ որ նա, երեւանյան ժողովում Սուվալիթը բարբառություն համարելով հանդերձ, մեզ զգուցանում էր նրա շարունակականությունից...

Բորովիկը գնաց Ղարաբաղ: Իսկ մենք անհանգիստ որոնում էինք մի միջոց, որով

հնար լինեք խափանել արդեն դաստիարակող հաղորդումը:

Իսկ Ղարաբաղից նույնպես լուրեր էին գալիս: Ասում էին՝ Բորովիկն այնտեղ քարյացականություն է ցուցաբերել ցույցերի ու դահանգների նկատմամբ, կինոխցիկի առաջ ազատ արտահայտվելու հնարավորություն է սկսել տեղացիներին, հասկալիս նրանց, որոնք դահանգները ներկայացրել են դաստիարակողություններով, հիմնավոր ու համոզիչ:

Լավ էր նաեւ Բաբուից եկած մի լուր, որն ասում էր՝ Բորովիկն այնտեղ ամեն կերպ ջանացել է բաց անել Սուվալիթի մութ ծալերը: Իբր Բաբուից սրված հեռուստատեսային հաղորդման ժամանակ էլ թղթակցի մի հարցին դասասխանել է տեղացիների վարքի անսովոր վնասողականությամբ, եւ անմիջապես հաղորդումը դադարեցվել է...

Եւ, այսուհանդերձ, երեւանում սազմադրած էին հիմնարկ-ձեռնարկներից նամակներ էին հղում հեռուստատեսության միութենական ղեկավարությանը՝ խնդրելով ու դահանգելով, որ մի նոր ու ադախողմնորոշող լրատվությամբ ավելի չմթաղվի Ղարաբաղյան դեղձերի շուրջ ստեղծված մթնոլորտը: Հանրապետության Գրողների միությունում հավաքվեցին հայրենական դաստիարակի վեճերան գրողները, 25 հոգի, Մերո Խանգաղյանից մինչեւ Արաբեւ Պողոսյան, ԽՍՀՄ Կենտրոնի գլխավոր գրասենյակի Մ.Ս. Գորբաչովին ուղղեցին մի նամակ, որի մեջ խնդրում էին կատարել հաղորդումը, քանի որ միութենական լրատվական մարմիններն իրենց կանխակալ, կողմնակալ ու անիրատես հաղորդումներով ծայրասիճան լարել են դրությունը, եւ յուրաքանչյուր նոր ելույթ, մանավանդ «Դիմումներում» հաղորդումը, կարող է յուր լցնել կրակի վրա:

Երեւի թե հաղորդման հեղինակ Հ. Բորովիկը չէր բաժանում հայ մարդկանց այս սազմադրում ու քննադատությունը: Այդ դաստիարակ էլ նա գործարկեց բոլոր ջանքերը, որդեսուհի հաղորդմանը կանաչ ճանապարհ սրվի: Մոսկվա հրավիրել սկսեց խաղաղության դաշտանության Հայկական ու Ադրբեջանական ԽՍՀ-ների կոմիտեների մի շարք աշխատողներ, ադա եւ երկու հանրապետությունների մշակույթի ու գրականության գործիչների խմբերին, հասուկ ասուլիսներում նրանց համար հնարավորություն ստեղծեց, որդեսուհի բոլորն էլ անկեղծորեն արտահայտեն իրենց կարծիքները վնասողական դրված հարցերի առթիվ, անեն իրենց դիտարկումներն ու առաջարկությունները...

Շատ երեւոյթին կողմերից յուրաքանչյուրն էլ այս ասուլիսներում իր հաղթանակն ադախովված էր համարել: Ես լսել եմ, օրինակ, Մոսկվայից փայլուն տղալորություններով վերադարձած Հ. Հովհաննիսյանի ու Արամ Գրիգորյանի խոսքերը: Ուրիշներն էլ ասում են՝ դակաս լավաստական չեն եղել նաեւ Գ. Գալոյանի ու մյուսների տնտեսականությունները:

Այսօրվանց հետ ի՞նչ դեպք էր սղախել, հայկական կողմի համամիութենական լրատվական հաղթանակ, թե՞ մի նոր անփառունակ խաղ, որը դարձյալ դեպք էր դրոշմներ մթնոլորտը, Խորհրդային Միության հարյուր միլիոնավոր հեռուստատեսողներին առավել մոլորեցնել ու հեռացնել այն ճշմարտությունից, որ դարձանակում էին դարաբաղյան դարգ ու շիտակ դեղձերը, ինչպես եւ նրանց շուրջ ստեղծված իրադարձությունները:

«ԴԻՐՔՈՐՈՇՄԱՆ» ԱՐԳԱՐ ԴԻՐՔԸ

Ղարաբաղյան դեղձերը, որոնք այս տարվա փետրվարի կեսից մինչեւ այսօր իսխում են մեր արտերի ու մտքերի վրա, հասարակական կյանքի շատ կողմեր առան իրենց լուսարձակի սակ, շատ քան ցույց սկիւն, եւ նրանց մեջ էլ՝ երկու կարեւորագույն հանգամանք. առաջինը՝ մեր ժողովրդի բարոյական ու քաղաքական բարձր մակարդակը, երկրորդը՝ մեր մամուլի եւ առհասարակ լրատվական մարմինների անմիտքարական վիճակը: Այս երկրորդն այնպես ցայտում էր երեւում վերակառուցման, դեմոկրատացման ու հրադարակայնության վերաբերող աղմուկներում, որ հաճախ ստիպված էին լինում խոսուվանել նաեւ իրենք՝ մամուլի ու հեռուստատեսությանը:

սեսության սղասավորները: Այդ զմայրաճանով էլ մենք կանխադրենք ինչ-որ սազնա-
դով էինք սղասում Հենրիխ Բորովիկի դարաբաղյան էլույթին՝ իր դեկավարու-
թյանը հրադարակվող «Դիրհորուում» հաղորդաբարով:

Բարեբախտաբար մեր սազնադին իզուր էր եղել. այդ դարզ դարձավ աղբիլի 26-
-ի «Դիրհորուում» հեռուստահաղորդման առաջին իսկ կադրերից. երբ էկրանում
հայտնված երիտասարդ հայուհին անսխալ ու արդար զայրույթով դասադարսեց դարա-
բաղյան դեմքերի ու նրանց շուրջ ստեղծված երեւույթների մասին սրվող հաղորդում-
ների ու լուրերի հեղինակներին եւ դահանջեց ասել ճշմարիտ խոսք, զալիքի սերունդ-
ներին օգնել հասկանալու այսօրվա դեմքերի ազնիվ մղումները:

Եւ հաղորդումն իր ընդհանրության մեջ եղավ առաջին մեծ ու հաջող փորձը՝ ճշ-
մարիտ խոսք ասելու Ղարաբաղի խնդրի, դարաբաղյան դեմքերի, երեւանյան ցույցե-
րի, ինչդեռ նաեւ Սումգայիթի վայրագությունների մասին: Փորձը փորձ. չի կարելի
մոռանալ, որ «Դիրհորուում» էլույթը սեղի ունեցավ համամիութենական լրատվու-
թյան՝ շուրջ եռամսյա անբարյացակամ, արդարությունից շատ ու շատ հեռու հաղոր-
դումներից. մանավանդ արդեն ընդունված ու հրադարակված որոշումներից հետո, ո-
րոշումներ, որոնց ոչ վճռական դիրքը, գլխավոր հարցը քաջանցելու եւ երկրորդական-
-հարրդական խնդիրների արժարժման ու լուծման հեռանկարներ աստղաբեզ ֆաշելու
միտքն էլ հենց զոտորել էին միութենական մթնոլորտի սարքեր շերտեր:

Եւ հաղորդման դեկավար Հենրիխ Բորովիկը զարսավոր էր ոչ միայն նկատի առ-
նել այս ամենը, այլեւ, ասելով իր ճշմարտությունը, շատ էլ չհակադրվել իրադրեանող
մթնոլորտին: Մրանով զիտի բացարեւել հաղորդման այն առանձին, միայն առանձին, հաս-
վածները, որոնց հետ չի կարելի չվիճել: Աղբեղանցի գրողներն ու զիտնականներ-
ը, էական հարցերի ֆնտությունը թողած, խորհրդային ժողովուրդների բարեկամու-
թյան դարադար ֆարոզն էին անում: Բաժվում բնակվող մի վիրտիտի հղարսանում էր,
որ անուսնացել է աղբեղանցու հետ, երեւ աղբեղանցի զավակ ունի եւ էլ Վրասան
չի՝ ուզում (ուրեմն, դարաբաղիցները զիտի ձեռները կտրեն ու սեղները վայր ընկնեն):
Մի ֆանի սարի առաջ Բաժվից Երեւան փոխադրված մի աղբեղանուիտի-ուսուցչուի
զանգասվում էր, թե Երեւանում հայերի ու աղբեղանցիների միջեւ խսրականություն
կա, մի բան, որ իր Բաժվում նա երբեք չի տեսել, եւ փեքսվար-մարսյան օրերին էլ
ինքն սիտղված է եղել զիտերներն անֆուն մնալ, որդեսուի որեւէ աղետ չդասահի իր
զավակներին...

Իհարկե, դժվար չէր նկատել հաղորդավարի ակնհայտ երգիծական վերաբերմունքն
ուսուցչուիտու անլուրջ խոսքի նկատմամբ: Ի՞նչ է, ձեր դրան ետեւին արկղներ՝ էիք դա-
սավորել, որդեսուի հարձակումից հուսալիորեն դաշտադանվեք, հարցրեց նա, եւ բողո-
ֆարկու աղբեղանուիտին անմիջադեպ էլ վրա սվեց՝ այո՛, այո՛:

Եթե նմանօրինակ սրտուցները դարձելու համար փորձենք նայել այս ուսուցչու-
իտու զանգասի հիմքին, կսանանք մի շատ հետաքրքիր դասկեր: Երեւանյան «խսրակա-
նությունն» անբասանող Սոնա Կադիրովան, որ «Սովետ Էրմանիսանի» թերթի բաժ-
նի վարիչի կողակիցն է, երեւի թե իրավունք ունեցել է խոսելու Երեւանում իրող
«խսրականության» մասին: Այդ իրավունքը սվել է նրա կենսական փորձը: Պասկերաց-
րեք, ընկերուիտին Երեւանում մշակական բնակություն հաստատելուց զիտ ասխատանի
է նեանակվել որդեսու ոուսաց լեզվի ուսուցչուիտի: Նեանակվել է՝ առանց հերթի սղա-
սելու, առանց որեւէ ֆաշեուկի, երբ Երեւանը նեղվում է ոուսաց լեզվի ուսուցիչների
եւ ուսուցչուիտիների առաստությունից, հետեւաբար նրա բախտակից հայերը նախ հեր-
թազրվում են, աղա սարիներ ի վեր սղասում իրենց հերթին: Իսկ իրեն ոչ հերթազ-
րել են, ոչ էլ սղասեցրել: Սա խսրականությունն է թե՛ ոչ:

Երեւանում իրող «խսրականությունից» դժգոհ Կադիրովան իր քաջադասին խու-
զարկու հայացքով նայելու դեմքում կարող էր վկայակոչել «խսրականության» ա-
ռավել էական օրինակներ եւս. 1979 թ. մարդահամարի սվյալներով Երեւանում
բնակվում են 2241 աղբեղանցիներ, որոնց համար գործում են աղբեղանական եր-

կու դրոց, մեկ թասրոն ու մեակութային ուրիշ օղախներ: Իսկ նրա ծննդավայր
Բաժվում, ուր աղբում են շուրջ հարյուր անգամ ավելի հայեր, ֆան Երեւանի աղբ-
քեղանցիների թիվն է, այժմ չկա ոչ մի հայկական դրոց, եւ թասրոնն էլ փակվել
է 1940-ական թվականների վերջին:

Սա խսրականությունն է, թե՛ ոչ: Անկասկած: Բայց, կարծեմ, այդ դասադարսե-
լի երեւույթի դեմ զանգասվելու իրավունք ունեն Բաժվի հայերը եւ ոչ թե երեւանաբ-
նակ Կադիրովան:

Եւ, վերջադեպ, Կադիրովան ասում է՝ իր երեխաներին աղետից փրկելու համար Ե-
րեւանում զիտերներն անֆուն է մնացել: Բայց չի ասում, թե այդ ինչ աղետ է, որ ե-
ղել է կամ զիտի լիներ, իր ազգակիցներից ո՞րը ե՞րբ է ենթարկվել աղետի, ֆանի որ
ինքը չի կարող չիմանալ ու չիիշել, որ հայերն աղետների ենթարկվել են եւ միտ
ենթարկվում են Աղղամում ու Կիրովաբադում, Բաժվում ու Սումգայիթում... Մրան
ինչ անուն տանք, եթե ոչ խսրականություն: Խսրականություն է, որի սեղն ու հասցեն
ճիտ զիտի ասել, աղա թե ոչ, մեր անձայրածիր երկրի բազմամիլիոն հեռուսաղի-
տողներին մուրեցնելու համար կարելի է եւ դասասխատանսվության կանչել:

Եւ Սոնա Կադիրովայի խոսքի վրա մի ֆիլ երկար կանգ առա, նկատի առնելով
նրա մասնագիտությունը. եթե այս ընկերուիտին իր աշակերտների հետ էլ այնդեպ է խո-
սում, ինչդեպ հեռուսաղիտողների հետ, աղա չդեպ է զարանանանք, եթե աղազա-
յում եւս լիներ սումգայիթներ:

Դիտողություն ընդունող մյուս հասվածներից եւ կառանձնացնելի աղղամցի թեթե-
ւամիտ ավսովարորդի ու խանաբաղցի անհոգ հայ դասադարի հանդիպումը, որը լուրջ
բանի սեղ դնելու դեմքում դեպ է հեռուսաղույցը անջատեւ կամ կոճակը շուրջ տաս
ու դիտեւ գոնե դրանից դակաս անհամ որեւէ հաղորդում...

Կան Բորովիկի դեմ զանգասվող մարդիկ, որոնք, հաղորդման հենց այսօրինակ
երկրորդական հասվածներից դժգոհ՝ աղղուկ են բարձրացնում, դասեղատ են զարկ-
վում՝ մեզ էլ գլխի գցելու համար, թե, իբր, դրանք են կարեւորը, մանավանդ, երբ հա-
ղորդման մեջ բացակայում է լրատվության սխալների աներկմիտ զնահասականը, դա-
սասանն ու դասական եզրակացությունը:

Կարի՞ք կա զիտելու, թե սա կարծիքն է այնդիտի մարդկանց, որոնք երեւի սղա-
սել են, որ Բորովիկն իր ընդդիմախոսների, այսինքն՝ «վերակառուցման հակառա-
կորդների», վարքը մերկացնելիս նաեւ մայր հայիտի...

Սակայն մենք փորձենք հիշել եւ հիտողության մեջ դիտել հաղորդման բոլոր այն
հասվածները, որոնք վերաբերում են բուն երեւույթին եւ նրա առանձին դրեւորումնե-
րին:

Դա դարձադեպ առաջին միտթարական երեւույթն էր համամիութենական ու-
ղիտ-հեռուստատեսային մարմինների գործունեության մեջ եւ, անհրաժեշտ է խոսուովա-
նել, հաղորդման կազմակերպիչ ու դեկավար, խորհրդային ականավոր գրող ու խա-
ղողության մարտիկ Հենրիխ Բորովիկն արել է այն ամենը, ինչ հազիվ թե հնարա-
վոր էր կենսրոնական հեռուստատեսության ու մամուլի դեկավարների կողմից հիշյալ
հարցերի շուրջ ստեղծված անդադատ մթնոլորտի աղկայությամբ:

Նորից հիշենք հենց առաջին կադրերը, երիտասարդ, բարետես հայուիտին դառը կե-
սամբանով դիտում է հեռուստատեսության աշխատողներին, ամբողջ երկու ամիտ դուք,
միութենական թերթերի թղթակիցների հետ միասին, անսույգ եւ դարձադեպ անհե-
թեթ լուրերով ու սեղեկություններով մեր երկիրը դիտել էք թյուրիմացության մեջ: Իմ
խոսքն է՝ զիտի անդամահատեք, դարձնեք կեղծիք ու թյուրատեսություն... Իսկ ի՞նչ է
կասարվել իրականում, հայկական ինֆանավար մի մարզ ցանկանում է միանալ իր
մայր ժողովրդի խորհրդային հանրադեպությանը եւ դրա իրականացման համար մեր
երկրի օրենքներով ու սահմանադրությամբ իրեն սրված իրավունքներից է օգսվել՝ հրա-
դարակային ցույցի է դուրս եկել:

Աղա ցույց են սրվում Ստեփանակերտի հանրահավաքները, ժողովուրդը հորդացել

է ֆաղափ գլխավոր հրադարակն ու փողոցները, ծփում է հորիզոնից հորիզոն: Այդ ծովացած մարդկային անձայրության վրա դասառներ են շողողում՝ Լենինի ու ինստերնացիոնալիզմի, Գորբաչովի ու վերակառուցման փառաբանությամբ: Ցուցարարները ելույթներ են ունենում՝ նշելով իրենց հավասարությունը խորհրդային կարգերին, լենինիզմին, վերակառուցման գաղափարին: Ներկայացնում են իրենց դաշինքը՝ ամեն կերպ առաջացրելով նրա արդարամտությունը... Իսկ Երեւանի ցույցերը... Նույն խաղաղ, զուտ, գաղափարադաս անթերի բովանդակությամբ... Եւ դարձյալ նույն փոքրկվածը հորիզոնից հորիզոն...

Մինչեւ հիմա այս ամենը ներկայացվել է որդես մի խումբ ծայրահեղականների ու ազգայնամոլ սարերի խառնակչություն... Հիմա միլիոնների առաջ հորդում է մի ամբողջ ժողովուրդ... Մի՞թե սա չի ասում, թե սուս ու բամբասանք է եղել այն ամենը, որ մինչեւ հիմա ձեռք է հրանցվել, ժեստի ու համոզվեք, որ Ղարաբաղի դեմքերն ու նրանց երեսնյան արձագանքները ամբողջ հայ ժողովուրդի (եւ ոչ թե մի խումբ ծայրահեղականների ու ազգայնամոլ սարերի) կամֆի արտահայտությունն է եղել:

Գերագույն դատախազի տեղակալը, որի մինչեւ այժմ սկսած բացատրություններից անհնար էր հասկանալ, թե Սոււմգայիթում ո՞վ է ում սղանել, ի՞նչ է նշանակում «սարքեր ազգությունների դասակարգող գոհեր», նույնիսկ դժվար կլինե՞ր գուշակել, թե որտե՞ղ է գտնվում այդ Սոււմգայիթ ֆաղափը, այս անգամ դարձ ի դարձը ասաց, որ ջարդը կազմակերպել են ադրբեջանցիները, որոնք կոտորել, կողոպտել են հայերին... Եւ հանգամանորեն բացատրեց, որ Սոււմգայիթի կուսակցական ու խորհրդային կազմակերպությունները 3 օր Եւրոպական բռնություններն ինֆանտիստի են բողբել, իսկ միլիցիան էւ առհասարակ կարգադրությանը հսկող մյուս մարմինները ոչ մի մասնակցություն չեն ցուցաբերել վայրագություններն արգելելու եւ դադարեցնելու գործին: Ծեծվեց նաեւ, որ առաջացրել է, թե ինչո՞ւ աղետալները բազմիցս հեռախոսազանգերով դիմել են միլիցիայի բաժանմունք էւ չեն արժանացել ոչ մի օգնության, որի համար էլ դատական գործեր են ստեղծված միլիցիայի մի Եւրոպական նախկին աշխատողների դեմ:

Մինչեւ այժմ լույս մի օր էր հասկացվում սոււմգայիթյան ջարդերին: Այս անգամ Բորովիկն ինձը ֆանի՜ անգամ հիշեց երեք օրը, երբ գեներալ փաստը: Նաեւ Եւրոպական կարեւորը՝ կես ժամվա ճանադարի է Ադրբեջանի մայրաքաղաք Բաքուից մինչեւ Սոււմգայիթ, եւ այստեղ երեք օր Եւրոպական չարագործներն անդաժի՞ կերպով իրենց գործն են ժեստի: Իսկ խելք ունեցող հեռուստադիտողը թող մտածի՜ այդ հանրադատության դեկլարանտներն արդո՞ւք իրենք չեն սանձազերծել չարագործներին եւ հետ էլ ազատություն սկսել, որդեսգի երեք օր գործեն...

Եւ դատախազն է, որ այս երեք օրվա հետ շարունակվում են 15-ի Մեծ եղեռնի երեք ամիսը (Բորովիկ.-«Երեք ամսվա ընթացքում թուրքերը ջարդեցին մեկ ու կես միլիոն հայ») եւ Շուշուի հայ բնակչության ոչնչացումը 1920-ի գարնան երեք օրվա ընթացքում («Մուսավաթականների գլխավորությամբ ջարդեցին Շուշուի ամբողջ հայ բնակչությանը»):

Այն ե՞րբ է եղել, որ համամիութենական լրատվական որեւէ մարմին այսօր խոսք է սկսել 20-րդ դ. սկզբում իսկ մեր ազգին վիճակված այս ողբերգական դեմքերին: Եւ ամենագլխավորը՝ այսօր քաղաքական խոսք, գաղափարական մտու՛ւն ու ֆաղափական անբարեհաճությունը ցրո՞ղ խոսք: Ասում են՝ հայերն իրենց անցյալի ողբերգական անցքերը մշակում-զարգացնում են (Культувируют) եւ նրանցով դաստիարակում իրենց ժողովուրդներին, այս Բորովիկի խոսքն է, որ զարգանում է հետեւյալ Եւրոպականությանը.-Հայերն իսկապէս չեն մոռանում իրենց դատարանի սխուր անցքերը: Եւ ժեստի են եղեռնի հուշարձանը, որի առաջ անկարելի է կանգնել առանց սարսուռի: Բայց չէ՞ որ դա իրենց սեփական դատարանն է, իրենց աղբաձող, սառադալից ճանադարը... Եւ հետո, այդ ժողովուրդն էլ այդպէս է աղբում: Մի՞թե ուրիշները միտի թելադրեն նրան իր աղբելու կերպը:

Փորձենք հիշել հաղորդման ուրիշ մանրամասները.

Հեռուստաէկրանին իրենց դատարանությունը «իրականացրած» ուս զինվորներն են, որ դատարան են ֆաղափում կատարված վայրագությունների մասին: Եկրանին ցույց են տրվում հայերի ավերված բնակարանները, անօրինակ բարբարոսության մյուս հետքերը, երեսնում են դրանց հեղինակներն իրենք՝ ադրբեջանցի երիտասարդներ, որոնց դեմքերին դրո՛ւմված են բութ ու վայրենի բնազդը, ավերումն ու սղանության մոլորեցը...

Եւ հարցազույց վարողը մեկ էլ հայտնվում է Երեւանում տեղակայված ուս զինվորների առաջ: Այս զինվորներն էլ իրար հետ չսալով հայ մարդկանց բարության ու բարեկրթության մասին են դատարան, հայոց հին ու նոր դատարաններից ինձացած մանրամասները, աղա հայտնում, որ ծառայությունն ավարտելուց հետո ավելի երկար ժամանակով միտի գան, ծանոթանան այս հին ու հետաքրքիր ժողովրդի մշակութային ժողովուրդները...

Մինչեւ այժմ ո՞վ է ժեստի, որ Ղարաբաղի մասին խոսելիս որեւէ ակնարկ անեն նրա ազգային-ֆաղափական վիճակից, բացատրեն նրա դաշինքը, մանավանդ այդ դաշինքի ակունքները: Իսկ հիմա՜ այստեղ հնուց ի վեր հայերն են աղբում, որոնք խորհրդային կարգերի հաստատման սարին կազմել են մարզի բնակչության 94 տոկոսը եւ հիմա էլ դարձել են 74 տոկոս: Աղա անմիջապէս հայտնվում է Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի դոցենտն իր արդար հայտարարությամբ. «Ադրբեջանի դեկլարացիայի միակ մտադրությունն այն է, որ մեզ ֆեի մեր մարզից»:

Ինձը՝ Բորովիկն ասում է. 1921-ին որո՛ւմված է եղել Լեւոնային Ղարաբաղն իր հայ բնակչությամբ վերադարձնել Հայկական ԽՍՀ-ին: Սակայն հետագայում այս որո՛ւմն ինչ-ինչ դատարաններով բեկանվել է, եւ 1923-ին մարզը թողնվել է Ադրբեջանի կազմում՝ ազգային ինֆանտարության իրավունքով: Սակայն Ադրբեջանի դեկլարացիայում ինչո՞ւ է վերաբերվել այդ հայկական մարզի ազգային իրավունքներին: Ըստ՝ վաս: Եւ, ահա՜, կուսակցական դաժող հարցերն էլ այդ վերաբերմունքն են աղա-ցուցում ու դաշինքում են լուծում:

Չի կարելի չհիշել նաեւ լուծման մասին հաղորդավար-մեկնաբանի սկսած դեդա-ստոր: Ասում է՝ դարաբաղի հայերը ճանաչում են հարցի լուծման միայն մեկ ճանադար՝ մարզը վերադարձնել Հայաստանին: Բայց եթե այդ առայժմ անհնար է, աղա մի՞թե չի կարելի մարզի ազգային ինֆանտարության սահմանները լայնացնել կամ մարզը դարձնել ինֆանտար հանրադատություն՝ դարձյալ ազգային կյանքի առա-վել լայն հնարավորությունների Եւրոպայում, որդեսգի վերջ տրվի 1920-ական թվա-կաններին ազգային արդար ֆաղափականության խեղաթուրմանը, որն ահա ֆանի՜ սանյակ սարի անհանգստացնում է մարդկանց:

Եւ այստեղ էլ՝ նրա ֆնանդատությունը ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Ազգությունների խորհրդի գործունեության կամ անգործության վերաբերյալ, այս երկրում բոլորը խոսում են Ղարաբաղի մասին, բացի նրանից, որը, չգիտես ինչու, գոնե մի Ազգությունների հանձնաժողով էլ չունի: Այսինքն՝ եթե Ազգությունների խորհուրդն ազգային մարզի ցավով չի հետաքրքրվում, աղա նրա գոյությունն էլ ինչո՞վ միտի արդարացի:

Այս է «Գիրհորոնում» հաղորդագարի «Լեւոնային Ղարաբաղ, բարձրաձայն մտա-րուններ» հաղորդումից իմ ստացած տղա՛վորությունը:

Հեռուստադիտողների ցանկությամբ հաղորդման կրկնությունը տեղի ունեցավ մայիսի 12-ին: Այս անգամ Բորովիկը հաղորդումից հետո խոսեց սարքեր հանրադատու-թյուններից, այժմ արդեն «սարքեր ազգերի ներկայացուցիչներից» ստացված հազա-րավոր նամակների, հեռագրերի, երախտագիտության ու հիացումի արտահայտությու-նների մասին: Մարդիկ Եւրոպականությանը նշում են, որ վերջապէս ճշմարիտ խոսք լսեցին Ղարաբաղի ու նրա Եւրոպայում ստեղծված իրադարձությունների վերաբերյալ: Խոսք, որ լի է ցավով, խղճմանով ու արդարամտությամբ: Խոսք, որն ունկնդրելուց հետո չես կարող չհավասալ, որ արդարությունը կհաղթանակի, եւ մարդիկ վստահությամբ կֆայլեն դեմի վաղվա օրը:

«Դիրորուումն» արեց այն, ինչ որ միտքի աներ, հայերը հիմնականում զոհ էին եւ մտածում էին, թե արդեն բարի ճեղք է սվել կենսորոնական լրացվությունը, այսուհետեւ միտքի խոսքի բանհմացությամբ ու բարյացակամ: Իսկ ադրբեջանցիները հիմնականում, եթե չասենք՝ անմնացորդ, այդ հաղորդումն ընդունեցին որդես հարձակում իրենց լրացման ու ազգային իրավունքների, իրենց ազնվական անվան ու հեղինակություն ղեմ: Բավում, Սումգայիթում ու մյուս ֆաղաֆներում կազմակերպեցին ցույցեր, որոնք կոչվում էին հակաբորովիկյան: Ասում են՝ ցուցարարները ձեռններին սարել են Բորովիկի այլանդակած նկարները եւ վառել կամ ոսֆերի սակ ձգել-սրոել: Ասում են նաեւ, որ հազարավոր նամակներ ու հեռագրեր են հղել միութենական ղեկավար մարմիններին, թերթերին ու հեռուստատեսությանը՝ հաղորդումը զնահասելով իբրեւ հայ ազգայնամուկների ու ծայրահեղականների հերթական ձեռնարկը:

Հավանաբար հենց այս բողոքներն են եղել հիմնական լրացմանը, որ հաղորդումը կրկնվել է մայիսի 12-ին:

Ադրբեջանական հակադրությունն, այնուհանդերձ, իր արտահայտությունը գտավ կենսորոնական հեռուստատեսությամբ, մայիսի 17-ին «Ժամանակ» հաղորդման մեջ մտավ Ադրբեջանի Գրողների միության առաջին ֆարսուղար Անարը, որին ներկայացրին Համամիութենական կուսակցական 19-րդ կոնֆերանսի լրացման վարի ղեկում, եւ նա հայտարարեց, թե Բորովիկի հաղորդման մեջ սխալ դիրքերից են զնահասվել սկզբունքային հարցերը, այդ լրացմանով էլ երեւոյթն ընդհանուր առմամբ ծուռ լրացվել է կրան բարձրացել:

Անարն օգտվեց իրեն սրամաղրված բարձր ամբիոնից եւ լրացմանը նաեւ Լարաբաղում ու Հայաստանում «վերջերս սրված բարոյաֆաղաֆական վիճակը»: Ահա նրա խոսքի հիմնական մասը՝ վերականգնված հիշողությամբ, բայց հաղորդումից անմիջապես հետ:

- Մենք գնում ենք դեղի մեր ժամանակի խոսքում ու կուսակցության կոնֆերանսը, որին սղասել էինք վաղուց, ամբողջ կյանքում: Սակայն մեր խանդավառությունը խեղաթուրված է այն երեւոյթներով, որոնք դեռեւս տեղի ունեն Լեռնային Լարաբաղում եւ նրա շուրջ: Վերջապես այս երեւոյթներն ո՞վ միտքի լրացմանը տես, եթե ոչ ինքն՝ գրողս, որի աչքերի առաջ թունավորվում են երկու ժողովուրդների՝ հայերի ու ադրբեջանցիների երբեմնի եղբայրական հարաբերությունները: Ամեն օր Լարաբաղից, Հայաստանից ու Ադրբեջանի հայաբնակ քաղաքներից ինձ մտն՝ Գրողների միություն են գալիս տասնյակ ու տասնյակ մարդիկ, ինձ հայրենակիցները եւ դառնորեն լրացում են, որ իրենց համար այլեւս անհնար է աղբել այդ վայրերում...

Այսֆան բան:

Բայց ուրան հայտնի է, մայիսի 10-17-ը իրենք՝ Ադրբեջանցիներն են Աղդամում, Կիրովաբաղում եւ այլ քաղաքներում ձեռնել հայերին, ջարդել նրանց մեքենաները: Ծուրծրում այդ ժամանակ նրանք ձեռնելով սղանել են երիտասարդ Վիսալի Պետրոյանին եւ քաղաքային հիվանդանոցում էլ մահը վերագրել ինֆարկտի: Ադրբեջանցիներն այնքան են սանձարձակացել, որ գիշերով հարձակվել են Ստեփանակերտի մանկամտորի վրա, ջարդոտել լրացման իրեն ու կահույքը եւ թունավորել սննդամթերքը: Բարեբախտաբար տեղի երիտասարդները բռնել են նորահայտ վանդալներից երկու հոգու... Եւ հիմա Աղդամում ու Ծուրծրում սրանց լրացմանները ցույցեր են անում՝ դրությունն այնպես ներկայացնելով, թե «իրենց համար այլեւս անհնար է աղբել այս մարզում»:

Եւ այս բոլորն էլ եթե չլինեին, Անարը Սումգայիթի տերն է ու լրացմանստուն... Ծանոթներիցս մեկը զանգեց, թե.

- Տեսա՞ր, էլի՞ առաջ ընկան, եւ մենք միտքի լրացմանվեմք:

Անարից ավելի բարոյական լրացմանը Ադրբեջանի ԿԿ Կենտկոմը, հանրադրության Գերագույն խորհուրդն ու Մինիստրների խորհուրդը, որոնք հանրադրական թեր-

թերի մայիսի 18-ի համարներում հրադարակեցին կոչ, որով, իբր թե, իրենց սազմադն ու անհանգստությունն են արտահայտում Լեռնային Լարաբաղում, Հայաստանում ու Ադրբեջանում հայ-ադրբեջանական փոխհարաբերությունների նոր բռնկումների վերաբերյալ, սակայն ըստ էության նորից ու նորից լրացման են հայ ժողովրդի, Հայկական ԽՍՀ իրավունքները, հեղինակությունը եւ, որ ավելի հասկանալի է, հանդես են գալիս ուժի դիրքից, բռնուց ցույց տալու եւ սղանալիքի եղանակով:

Օրինակ, ինչո՞վ լրացմանը, որ Ադրբեջանի տերերը հայ-ադրբեջանական փոխհարաբերության բռնկումների շարունակ չեն տեսնում իրենց ֆի սակ կասարվածները, ասենք, Կիրովաբաղի ու Մինգչաուրի ադրբեջանցիների գործադրած բռնությունները համաֆաղաֆացի հայերի դեմ, երեսնյան ավտոբուսների ջարդերը եւ ուղեւորների հասցրած մարմնական ծանր վնասվածքները, Ծուրծրում հայերի դեմ կուսերչկոնի ֆարսուղար, ֆաղաֆական բախտախնդիր Հաջիեի գլխավորած վայրագությունները, որոնց հետեւանք եղել է նաեւ մարդկային զոհ: Եւ հանկարծ կոչի մեջ նույն են լուր Հայկական ԽՍՀ Արարաթի քաղաքում մայիսի 11-ին տեղի ունեցած դեղիքերը, որոնց արդյունքում «կան տուժվածներ, սակայն զոհեր չկան»:

«Մենք դիմում ենք բոլոր հայրենակիցներին, հանրադրության ֆաղաֆացիներին ադրբեջանցիներին, հայերին, ուսուներին, Ադրբեջանում աղբող բոլոր ավտոբուսներին մարդկանց... Հիշեցե՛ք՝ մենք բոլորս լրացմանստուն ենք մեր հանրադրության լրացման համար, ադրբեջանական ժողովրդի լրացման համար».- այսպես է ավարտվում կոչը: Ուրեմն, ադրբեջանական ղեկավարության երեսից տասնյակ տարիներ տուժված, Սումգայիթում ամենաֆուսմեղի վայրագությունների ենթարկված հայերի համար հիմա ամենակարեւորն ադրբեջանական ժողովրդի լրացման է եւ ոչ թե իրենց ազատությունն ու մարդավայել աղբելու իրավունքը:

Կոչի սկզբում հաղորդվում էր, թե Բավում մայիսի 16-ին տեղի է ունեցել երիտասարդների, ուսանողների եւ մտավորականության մեծ միտքից (միտք՝ նոչ եւ ոչ թե ցույց), որին ներկա են եղել հանրադրության ղեկավարները, կուս. Կենտկոմի բյուրոյի անդամները: Հաղորդվում է միտքից դրդիչի՝ Լեռնային Լարաբաղի եւ նրա շուրջ տեղծված իրավիճակի մասին, աղա՛ որ «Միտքից մասնակիցների բարձրացրած հարցերն ուսուղրությամբ ֆնմարկվել են: Նրանցից մի ֆանիսի առթիվ ծրագրվել են անհետաձգելի միջոցառումներ: Սակայն հարկ է հաշի առնել, որ բարձրացվել են նաեւ այնպիսի հարցեր, որոնց լուծումը լրացմանը եւ խոր ուսումնասիրություն ու որոնակի ժամանակ»:

Մայիսի 16-ին Ծուրծր քաղաքային ղեկավարության նախաձեռնությամբ ֆաղաֆա շուրջ հարյուր հայ բնակիչների լրցել են մեքենաները, փոխադրել Ստեփանակերտ եւ այնտեղ, Լեռնի հրադարակում իջեցնելով՝ հանդիսավոր կերպով հայտարարել, թե դա է նրանց տեղը, ուրան ուզում են կարող են ցույցեր անել: Ասել են նաեւ, թե դրանց բախտին են արժանանալու նաեւ Ծուրծր մնացած հայ բնակիչները:

Այնտեղ է, որ Ծուրծր հայերի այս բռնագաղթեցումն Ադրբեջանի ղեկավարների կազմակերպած «անհետաձգելի միջոցառումներից» է եղել: Իսկ թե ուրան են այն հարցերը, որոնք լրացման են «խոր ուսումնասիրություն ու որոնակի ժամանակ», դա նրանց գաղտնիքն է, որ կրացվի ու կգործադրվի ժամանակին, անկասեցնելի, ֆանի որ Հայաստանի ղեկավարությունն իրեն «խաղից դուրս» վիճակ է գցել, հեռացել իր ազգի ճակատագրին վերաբերող հարցից եւ վայելում է Նիովանայի խաբուսիկ անդորը:

Ադրիլի 2-ին Ստեփանակերտ-Ասկերան ավտոխճուղու վրա, Խոջալու գյուղում ավազակային հարձակման ենթարկվեցին հայ ավտոարորդները, որոնցից մի ֆանիսը՝ մարմնական վնասվածքներով, փոխադրվեցին հիվանդանոց:

Շուշից հետո սա հաջորդ սանձարձակ դեմքն էր, երբ բուն ԼՂԻՄ-ում նրա սեր հայրության դեմ բուրբերը կասարում էին բացահայտ բռնություն՝ փաստորեն ազգամիջյան բախումի հրավիրելով հայերին:

Ադրիլի 3-ին «Մոսկովսկիե նովոսի» թերթը տղազեց ակադեմիկոս Անդրեյ Մախարովի հողվածի ընդարձակ արբերակը Լեոնային Ղարաբաղում եւ նրա շուրջ տեղի ունեցող դեմքերի մասին, որով մեծ գիտնական-մարդասերը երկրի ղեկավարությանը կոչ էր անում ընդառաջել ԼՂԻՄ-ի գերագույն մարմնի՝ մարզխորհրդի որոշմանը, մարզը վերամիացնել Հայաստանին, արածայնությունների դեմքում խորհուրդ էր օտար, որ վճարական որոշում հանի ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը:

Ադրիլի 4-ին կուսակցության ԼՂ մարզկոմի բյուրոյի անդամներն ու անդամության թեկնածուները ծավալում դիմում հղեցին Մ. Գորբաչովին՝ շարադրելով մարզի բարդ վիճակը վերջին դեմքերից հետո, ժողովրդի անհողորդ վճիռը միանալու Հայաստանին եւ դաշինքից հարգել արցախահայրության ինքնորոշման իրավունքը, մարզը միացնել Հայաստանին:

Ադրիլի 9-ին «Советская культура» թերթը տղազեց դրանից մի քանի օր առաջ Կիևեմասոգրաֆիստների միության սկզբնական կուս. կազմակերպության նիստում Ալեքսանդր Գելմանի արտասանած ճառը, որում մասնավորապես ասվում էր. «Ինչպես բուրբ, այնպես էլ ես ինքս մտածում եմ Լեոնային Ղարաբաղի դեմքերով, ինչպես եւ այն ամենով, որ տեղի ունեն Ադրբեջանում ու Հայաստանում: Այնտեղ արյուն է հեղվել: Դրա մեջ մեղավորները, բոլորը՝ մինչեւ վերջինը, դեմք է հայտնաբերվել, հրադարակվել, դատվել: Դժբախտաբար, ցավակցության խոսքեր էլ չհնչեցին անմեղ զոհերի համար: Երեսան եկավ մեր լրատվության միջոցների անդամացում լինելը՝ մարդկայնորեն ու ազգավորեն լուսարանելու դրամասիկ դեմքերը: Հրադարակված նյութերի վերաբերյալ խոսքի մի քանի երանգներ առաջացրին մոսկովացիների դժգոհությունը, իսկ ի՞նչ ասեմք Երեսանի ու Սումգայիթի ընթերցողների մասին: Մեր միությունը, Կիևեմասոգրաֆիստների փարսուղարությունը դեմք է գործադրել հավասարակշիռ, կարեկցական ջանքերի իրենց բաժինը՝ այդ հանրապետությունների ստեղծագործական մտավորականության գործողությունների մեջ խելամուտության ոգին ամրադրելու համար»:

Վերջում թերթը հայտնում էր, որ սույն ելույթը՝ համադասասխան որոշմամբ հանդերձ ուղարկվել է ԽՄԿԿ Կենտկոմ:

Ադրիլի 6-10-ին Շուշիի հայ բնակիչները մարզային ղեկավար մարմիններին գանգաջվում էին Երջանի ղեկավարների կողմից իրենց դեմ վիրավորակյան արձախայտությունների, գործադրված խտրական վարքի դեմ:

Ֆիզուլու Երջանի ադրբեջանցիները հակակարկային հրանոթներից Հադրութի Երջանի Դրախիկ եւ Ազոխ գյուղերի կողմ կրակ էին բացել, եւ 4 արկ ընկել էր այդ գյուղերի վրա:

Ադրիլի 10-ին Ստեփանակերտ ժամանեց ԽՄԿԿ Կենտկոմի մեմբերաշինության բաժնի վարիչ Արկադի Իվանովիչ Վոլսկին, որը 3 օր Երևանում եղավ ֆաղափ ձեռնարկներում, լսեց աշխատավորներին ու մարզի ղեկավարներին, իր ելույթներում ար-

դարացի համարեց մարզի հայության դաշինքը եւ խոստացավ Մոսկվա վերադառնալուն դեմ ամեն ինչի մասին հանգամանորեն ու անկեղծ զեկույցել երկրի ղեկավարությանը:

Ադրիլի 23-ի առավոտյան ժ. 11-ին ինձ, Բոգդան Չանյանին, Վարդան Հակոբյանին ու Իգնատ Մամյանին ընդունեց Ղարաբաղի մարզկոմի առաջին փարսուղար Հենրիկ Պողոսյանը: Մտերիմ, անբռնազոս գրույցն սկսվեց անմիջապես եւ տեղեկ ավելի քան երկու ժամ: Չրույցի կեսից մասնակից դարձավ նաեւ Ստեփանակերտի կուս. ֆաղկոմի առաջին փարսուղար Չավեն Մովսիսյանը, որին թերեւս ինքը Պողոսյանն էր հրավիրել նախապես:

Չրույցը դժգոհում էր Ղարաբաղի հարցի շուրջ, եւ բոլորս մի կարծիքի էինք հարցի բոլոր հողվածներում: Քարտուղարը գտնում էր, որ հարցը չի փակվել եւ անդաման դեմք է որեւէ լուծում ստանա: Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը դեմք է միացվի Հայկական հանրապետությանը: Հակառակ դեմքում նրան դեմք է արվի հանրապետության կարգավիճակ՝ լայն վարչական լիազորություններով... Իսկ ծայրահեղ դեմքում դեմք է դառնա միութենական ենթակայության վարչական միավոր՝ թերեւս մի ընդհանուր խումբ համաման այնպիսի միավորների հետ, ինչպիսիք են, ասեմք, Արխազիան, Օսեթիան եւլն: «Ինչո՞ւ չի կարելի ստեղծել միութենական մի կենտրոն՝ նրան ենթարկելով այս միավորները»: Եւ ցույց սվեց սույն ամսի 10-ին Մ.Ս. Գորբաչովին հղած մի նամակ, որի եզրակարկիչ մեկ էջը կարդաց միայն: Այնտեղ գրված էր մտավորապես հետեւյալը. Լեոնային Ղարաբաղի մարզի աշխատավորությունը եւ կուսակցական ու վարչական մյուս մարմինները խորապես զգացված են ԽՄԿԿ ԿԿ-ի ու կառավարության (սնտեսական զարգացման ուղղված) որոշման համար, քանի որ այն մերժված է Ղարաբաղի սնտեսական ու սոցիալական զարգացման հողով: Դա Եւս բարձր հողատարություն է, սակայն, ցավոք, դեռեւս ամեն ինչ չէ եւ մեկընդմիջ չի լուծում մեծ կարեւորություն ունեցող խնդիրը: Հարցն, անուշ, վերջնական ու միակ ճշմարիտ լուծումը կստանար, եթե Ադր. ԽՍՀ ղեկավարությունը ցուցաբերած լիցներ ընթերցողություն ու եղբայրական բարեկամության զգացում: Դժբախտաբար, այդ տեղի չի ունեցել, եւ հարցն ավելի խճճվել է, որի դաժնառով էլ ոչ մի կերպ չի կարելի վերադառնալ նախկին վիճակին: Ուստի եւ մարզի աշխատավորության անունից խնդրում ենք ձեզ ընդառաջել վերջին երկու ամսվա ընթացքում հայ ժողովրդի արտահայտած ձգտումին եւ մարզի վարչական վիճակի հարցին քաղ վերջնական ու արդար լուծում:

Այս կոչին ստորագրել են մարզկոմի բյուրոյի անդամներն ու անդամության թեկնածուները:

- Իսկ դուք հավասն՞ում եք, որ հարցը կլուծվի.-հարցրինք մեմք:
- Չի կարող չլուծվել: Անհնար է, որ չլուծվի, որովհետեւ ստեղծվել է մի դրություն, որը դարձապես անհնար է դարձնում մեր որեւէ տեսակ առնչությունը Ադրբեջանի հանրապետության ղեկավարության հետ...

Եւ այս խոսքի վրա վեր կացավ, գանգեց Մոսկվա, կաղվեց մեկի հետ, խոսեց Եւս սիրալիք, փորձելով իմանալ, թե ի՞նչ եղավ այն խնդիրը, որի շուրջ դաժնառնված են եղել... Ադրա մեզ հաղորդեց, որ խոսում էր ԽՄԿԿ Կենտկոմի մեմբերաշինության բաժնի վարիչ Ա. Ի. Վոլսկու հետ (սա այն մարդն է, որ Դեմիրճյանին ասել է՝ «Դու ինչպե՞ս եւ ղեկավարել հայ ժողովրդին, եթե մինչեւ հիմա ոչ մի անգամ չես եղել Լեոնային Ղարաբաղում»):

- Լավ մարդ է.-Պողոսյանը խոսեց Վոլսկու մասին: Մեր նամակը հանձնել էինք Շահնազարովին, իսկ Վոլսկուն ինքս էի խնդրել, որդեսոցի հաջողացնի, որ ընկ. Գորբաչովն ընդունի մեր բյուրոյի մի խումբ ընկերներին... Հիմա ասում է՝ երեւի թե հաջողվի...

- Իսկ Գորբաչովի հետ ունեցած գրույցից ի՞նչ եզրակացության եք հանգել, ինչպիսի՞ն է նրա վերաբերմունքը.-Չանյանն է հարցնում:

- Ես համոզված եմ, թե նա կլուծեր հարցը: Ուղղակի շատ կողմերից խանգարեցին... Բայց հիմա, հասկալիորեն ստեղծված իրավիճակում, մենք համարյա լուրջ հաջողության չենք հասնի, եթե Հայաստանի ղեկավարները չդառնան հարցի համար դայ-ֆարոներ...

Հարցին խառնվեցին բազմաթիվ ենթահարցեր, որոնց առթիվ նա արտահայտեց իր կարծիքները՝ մի քանի էլ սրամաքանակ, իրավացի ու արդարամիտ:

- Այդ խուռաման խանութի մասին արածած լուրջ հարցերը հեֆիաք է. նա Ադրբեյջանի կենտրոնում է խոսել խուռամանի առաջ: Իսկ, ինչպես գիտեք, ադրբեյջանցիները ոչ միայն չեն հրաժարվել իրենց երթից, այլև հասել են Ասկերան եւ այստեղից ճողող-րել դեղի ես: Խուռամանի մի մասին ես էլ տալիս մոլլան: Թող նրա՝ մասին գրեն...

- Սուրբազարի խոսքերի համար մենք ամեն ինչ անում ենք, որդեսպի նրանց նոր կյան-գը դասավորվի սանելի կերպով: Բայց այստեղ էլ մեծ օգնություն է դրեք. օրինակ, եթե Երևանի սնաչինական կազմակերպությունները մեզ սային խրկու հավաքովի շենք...

- «Այդ արիկան (Կենտրոնը) երեւի Ալիեւի հովանավորությամբ ձեր մարզում շատ ավերածություններ է արել...»-ընկեր Գորբաչովը հարցրեց մի հեռախոսազրույցի ժամանակ: Ես դասասխատեցի՝ «Ոչ թե հովանավորությամբ, այլ հանձնարարությամբ»: Եւ նա համաձայնվեց:

- Պատմությունը լավ բան է, բայց հիմարություն է, երբ աղավաղում են, ու այդ-դիպի կեղծիքն էլ հիմք է դառնում նոր հիմարությունների համար: Ես նրանց ֆանի-անգամ ասել եմ՝ ձեր ի՞նչ գործն է, թե մենք ո՞վ ենք եղել երեւի-մյուս օրը: Այսօր հայ ենք, եւ դուք չեք կարող մեր հայկականության՝ վրա որեւէ սկզբ գցել: Այ, սա՛ է կա-րեւորը, եւ այս դիրքից ենք խոսում ձեզ հետ:

- Ասում եմ՝ շուրջները հարձակվել են մեզ վրա: Շուրջների ռեյսն ի՞նչ է, որ հարձակվեն: Նրանք մեզ լավ են ճանաչում, համոզված եմ, որ չենք մոռացել 1920-ի մարտի 21-23-ը, որի հաշիվը դեռ մի քանի տասնամյակներում մաքրենք:

- Մենք այն գլխից մի քանի հասկացած լինեինք, որ Հայաստանին վերամիանալուց առաջ անհրաժեշտ է Ադրբեյջանից բաժանված լինել: Բաժանված այնպես ու այն-քան ժամանակ, որ հանրապետության ղեկավարներն ու նրանց գաղտնի եւ բացահայտ կոչերով շարժվող ամբողջ հասցված լինի վիճակի հետ:

- Եւ հիմա անարյուն բաժանումը մի քանի իրականացնենք: Մարզային կազմակեր-պությունները, հասկալիորեն արդյունաբերական ձեռնարկները չեն ենթարկվում հանրա-դրական վերադասման: Սովխոզները վեր են ածվում կոլխոզների, որոնք իրավա-կան շտապակից շատ ավելի ազատ են ու ինքնուրույն: Մարզի տեղական արդյունաբե-րական բաժնի վարչը մի ֆանի օր առաջ գնացել է Մոսկվա, դայնամավորվել, որ իր բաժին հումքը, հանձնարարությունները եւն ստանա Երևանից ու այլևս ոչ մի առն-չություն չունենա Ադրբեյջանի միջնորդության հետ: Մշակութային օջախները, նախկին երկչոսությունը հաղթահարած, կառվում են Երևանի իրենց համադասասխան կազ-մակերպությունների հետ: Նույնիսկ ջանքեր են գործադրվում, դա շենք Պողոսյա-նը, որդեսպի Ստեփանակերտի մանկավարժական սուս ինստիտուտը փակվի, եւ նրա տեղ մարզի կենտրոնում ստեղծվի Երևանի համալսարանի բաժանմունքը...

- Ահա այսպես մենք կբաժանվենք, կդառնանք մեր գլխի տեղ եւ հետ... Հետք ար-դեն ասսիլա՞ծ մեծ է, ժողովար մարզկոմի ֆարսուղարը: Իմ տոնակից նախնիները՝ Հա-սան-Ջալալյանները, այսպիսի դիվանագիտական իրավիճակներում մի քանի էլ ճիշտ են կողմնորոշվել (Հենրիկ Պողոսյանը նոր կողմից Հասան-Ջալալյան իշխանական տո-նի ժառանգ է):

Երբ դուրս էինք եկել, Իգնատ Մամյանն ուրախ-ուրախ բացվեց առաջին անգամ.

- Ի՞նչ տխուր մարդ է: Որ ընդունեց, փոքր-մոքր էր երեւում, կամաց-կամաց աչքիս մեծացավ-մեծացավ... եւ բաժանվելիս թվում էր ածրահա մի հերոս, որն այս լեռնաս-անը մի քանի տասնի՝ միացած թե չմիացած:

Ադրբեյջան «Լուս-Անգելիս քայմ» ամերիկյան դարբերականում լույս էր տեսել ռուս անվանի դասաբան, ճանաչված ժամանակներին բավական աղմուկ հանած Ռոյ Մեդվեդեւի հոդվածը դարաբաղյան բարդության մասին («Ազգային բարդույթ Անդրկով-կասում եւ բացախոսության ֆաղափականության ճգնաժամը»): Լույս էր տեսել, ուրեմն, ադրբեյջան, դարբերականի համար ընդարձակ ծավալով, կենսականի՝ գրված մի քանի լինե-ր գրեց նախորդ ամսի վերջին, ակադեմիկոս Անդրեյ Սախարովի հայտնի նամակի հետ միաժամանակ, նույն ոգով ու արդարամտությամբ, դասական հիմքերի բացառիկ ճգ-րությամբ, որ այն օրերի համար ոչ թե զարմանալի, այլև անսպասելի ու անհնար մի բան էր: Անսպասելի՝ մանավանդ հիմքերի ֆաջատեղակության համար, որ մի քանի տա-հանգներ տեսական աբստրակցիոն, հետազոտություն: Էլ չեն խոսում ազնվամտության մասին, որը նմանապես այն օրերին Սախարովի նման անհասների մեծաւորին էր հանդիսա-նում:

Հոդվածի սկզբում հեղինակը նշում է, որ ինքն արդեն գրել է «Ադրբեյջանի ու նրա կազմի մեջ մտնող Լեռնային Ղարաբաղի մարզի (ԼՂԻՄ) ազգային բարդության վերա-բերյալ», մարզ, որը «ԽՍՀՄ-ում միակ ինքնավար կազմավորումն է, որի կողմից գոյու-թյուն ունի միութենական հանրապետություն՝ բնակչության նույն ազգային գերակա-նությամբ»:

«ԽՍՀՄ Կենտրոնում գիտակցվում եւ ֆունկցիոնալ է առնվում ԼՂԻՄ-ի հայ բնակչու-թյան դեմ Բաֆի կողմից խրախուսվող ազգային խտրականության փաստը, արհամար-հանքը մարզի սոցիալական ու մշակութային խնդիրների նկատմամբ, հաղորդում է Մեդ-վեդեւը եւ ավելացնում, որ արդեն ընդունված են որոշումներ մարզի սնտեսական ու մշա-կութային զարգացման համար եւ, իբր, սրանք արդեն սկսել են իրականանալ: Անմիջա-դես էլ նշում է, որ «Սակայն մարզի բնակչության գերակշիռ մեծամասնության գլխա-վոր տասնամյակը՝ դաժնամարտից նույնիսկ կուսակցական մարզկոմի ու մարզխորհրդի կողմից՝ ԼՂԻՄ-ը Հայաստանին աղու մասին, մերժվել է ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահությունում, որ ելույթ են ունեցել ոչ միայն Գրոմիկոն ու Գորբաչովը, այ-լև միութենական բոլոր հանրապետությունների ներկայացուցիչները: Այդ որոշումը դաս-րասվել է այնպիսի շարժողականությամբ, որ նրա մեջ տեղ են գտել ԽՍՀՄ Սահմա-նադրությանը հակասող մի շարք դրույթներ, հաղորդում է Մեդվեդեւը եւ անմիջապես էլ տեղեկացնում, Նախագահության որոշման մեջ, օրինակ, կա այսպիսի արտահայտու-թյուն. «համարել անբույսերի... ԽՍՀՄ Սահմանադրությամբ ամրագրված ազգա-յին-դրական ու ազգային-վարչական սահմանների վերանայումը» («Պրավդա», 1988 թ. մարտի 25): Մինչդեռ ԽՍՀՄ Սահմանադրության մեջ չկան միութենական ու ինք-նավար հանրապետությունների սահմաններն ամրագրող հոդվածներ: Հակառակը, ԽՍՀՄ Սահմանադրության 73-րդ հոդվածը ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդին թույլ է տա-լիս «հաստատել միութենական հանրապետությունների միջին սահմանների փոփոխու-թյունները» եւ «կազմել ինքնավար նոր հանրապետություններ ու ինքնավար մարզեր միու-թենական հանրապետությունների կազմի մեջ»: Բոլոր այսպիսի փոփոխությունները կա-սարվել են բազմիցս, ընդ որում նաեւ Անդրկովկասում: Բայց Գերագույն խորհրդի Նա-խագահությունը, չգիտես ինչու, ելնում է ոչ թե 73-րդ հոդվածից, այլ 81-րդից, որն ա-ռաջին հերթին միութենական հանրապետությունների իրավունքներն է դաժնամարտում դր-սի ռեզոլուցիոններից, «Աբստրակցիոնի հեղափոխական նվաճումներն է դաժնամար-տում ինքնավարից դեմ» («ԽՍՀՄ Սահմանադրություն, Մոսկվա, 1982, էջ 240):

Գիտնականն այնուհետեւ խոսում է Հայաստանում բաժանում դեմ կիրառվող հակա-ժողովրդական բռնությունների մասին, անդրադառնում որչ ԽՍՀՄ-ում կիրառվող այն կեղծիքներին, որոնք տեղի ունեին դաժնամարտի մասնակցում, մանավանդ նրա առաջա-սարի՝ «Պրավդայի» էջերում: Այս թերթը հասել էր այնպիսի սանձարձակության, որ հանրահայտ ժողովրդական արժիս Հրայր Ղափանյանի անունից դարաբաղյան բար-

ժուրն դասադարձող դասակարգի էր հրադարձվել, երբ մարդն այդպիսի բան ոչ միայն չէր գրել, այլև սեղանի վրա էր նստել, թե իր անունն ինչպե՞ս էր օգտագործվել նման կեղ-
տան նմանակով: Եւ երբ արժան էր բողոքի գիրն էր ուղարկել խմբագրություն, այնտեղ
հրաժարվել էին հրադարձվելուց, եւ այն հետո լույս տեսավ «Советская культура» թեր-
թում (մարտի 17): Պատմում էր նույն «Պրավդայի» մի այլ սուր խաղը Հայաստանի իր
սեփական թղթակից Յուրի Առաքելյանի հետ. նրա սուրագրությունն էր դրել մարտի 21-
ին լույս տեսած, սակայն նրա ձեռնով չգրված «Эмпири и разум» կեղծարարական հոդ-
վածի ներքո, եւ երբ թղթակիցը հրադարձվեց մերկացրեց կեղծիքը, հրաժարվեց խմ-
բագրությանն աշխատակցելուց, խմբագրությունն անամոթաբար փորձեց աղացուցել,
թե «այժմյան ամբողջ ճգնաժամը Լեոնային Ղարաբաղի շուրջ ոչ թե արդյունք է Ար-
քեջանում հայ ժողովրդի դեմ կիրառվող խտրականության, այլ Հայաստանի ղեկավար-
ության կողմից իր հասցեին կենսորոնական մամուլի արած ֆինանսությունը ջնջելու:
Սա միանգամայն անհեթեթ լինում է, գրում էր Մեդվեդեւը, - քանի որ հենց Երեւանի
փեթվարյան զանգվածային ցույցերի օրերին հայկական կուսակցական ղեկավարու-
թյունը Դեմիրճյանի գլխավորությամբ, ցուցադրեց իր հետեւից հայ ազգը սանելու լիա-
կատար անկարողություն: Հայ ժողովուրդը բացահայտ անվստահություն է արտահայտել
իր այժմյան ղազնական առաջնորդների նկատմամբ: Հայերի միլիոնանոց ցույցն ու
արդար զայրույթը «Պրավդան» բացատրում է որդես հայերի ազգային եսամոլություն:
«Պրավդայում» միտմամբ ու կեղծարար կերպով են շարադրվում եւ իրողություններ-
ը Հայաստանում, եւ «Ղարաբաղ» հասարակական կազմակերպության գործունեություն-
ը... Ի՞նչ էր միայն մտածելն Լեոնային Ղարաբաղի սասնյակ հազարավոր հայերը, երբ
«Պրավդայում» կարդում էին, թե իրենց արդար բողոքը դիտարկելով զգուշացրել է անջա-
տողական անդամախանութի սարերի կողմից, եւ իրենց ցույցերն ուղեկցվել են «հա-
սարակական կարգի խախտումներով»: Իսկ իրականում հենց ԼՂԻՄ-ում փեթվարին ու
մարտին չի գրանցվել եւ ոչ մի հանցանք, երբ ԼՂԻՄ-ի հարեւան Աղդամի Երջանում
խսկադես հրահրվել է բնակչության խտրականություն՝ իբր... Լեոնային Ղարաբաղում
«կարգ սահմանելու» համար: Սա է, որ գրգռել է մութ ամբոխին եւ հրահրել Սունգա-
լիթի հայ բնակչության ջարդն ու իսկական կոտորածը»:

Պատմաբանը գիտե, որ դժվար է հավասար ղազնական մամուլի ու Կենտրոնի հայ-
տարություններին: «Այսպես, օրինակ, - գրում էր նա, - Սունգալիթում ֆինչական խումբը
համառոտն լինում էր, թե ջարդի ընթացքում այդ ֆաղափում սղանվել է 32 մարդ, ու-
րից 26-ը հայ, 6-ը ադրբեջանցի: Սակայն լուրերը համառոտն են ծածկում են այս թի-
վը՝ մինչեւ 300 ու ավելին, եւ Հայաստանը համոզված է, որ ջարդարարները կոտորել են
ոչ միայն ծերերին ու կանանց, այլև փոքրիկ երեխաներին, նույնիսկ նորածին հայ ման-
կանց՝ նրանց դուրս Երջանում դաստիարակելուց...»

Անդրկովկասյան դեղձերի առավել իրական դասկերը սալիս է «Իզվեստիա» թեր-
թը, - վկայում էր Մեդվեդեւը: - Այն արդարանքներն նշում է, որ Ադրբեջանում ԼՂԻՄ-ի
ժողովրդի որոշմանը վերաբերվել են ուրիշ կերպ, քան Հայաստանում: Որ Ադրբեջանի
ղեկավարները փորձում էին ժխտել իրենց թույլ սկած սխալները, ամենուրեք իբխում էր
Ադրբեջանում աղող «ադերախոս հայերին դատելու» մոլորցրը: «Իզվեստիայի» վկա-
յությանը» (մարտի 24) հիմա էլ Ադրբեջանի ԿԿ Կենտկոմում հակված են ծուռ հայելու
մեջ տեսնել բորբոքված ճգնաժամի դասառնները: Ադրբեջանի ղեկավարները ճգնաժա-
մի դասառններ են փնտրում ինչ-որ հեռու արտասահմանում՝ նշելով, իբր, «արեւմտահայ
գոյություն ունեցող, հայկական ազգային ֆառեզը փոփոխելու փորձեր անող կենտրոն-
ներ»...

Եւ այսպես, ռուս ազնիվ ու արդարամիտ գիտնականը, առաջինն իր դասակիցներից,
ընթերցողի առաջ բաց էր անում Ղարաբաղյան շարժման (թյուրիմացաբար «ճգնա-
ժամ» կոչվածի) լայն ու խոր, ճշմարիտ ու դերձախոս համայնադասկերը: Իսկ եզրա-
կացությունը: Այն էս կար՝ աներկրի մի, վճռական դիրքորոշումով՝ ընդդեմ գորբաչո-
վյան անդեմ, անողնաճար, կեղծադատի խաղերի: «Ինչ վերաբերում է Լեոնային Ղա-

րաբաղի հայ բնակչությանը, - հոդվածն այս բառերով էր ավարտվում, - աղա այստեղ ժո-
ղովրդի համար կյանքն ու աշխատանքը ամեն տեսակեցից կլինեն այն ժամանակ, երբ
այդ փոքրիկ լեռնային մարզի ժողովրդի կամքի միանգամայն արտահայտությունը կհրա-
կանանա փաստացի ու իրավաբանորեն»:

Ասված թե, եւ մանավանդ, երկրային չարերն անգործ լինեն այս սուր բաղձան-
քի իրականացման դեմ:

Մայիսի առաջին կեսին չէին դադարում Շուշիում հայերի դեմ իրականացվող հա-
կաօրինական արարներն ու բռնությունները: 14-15-ին սեղի ունեցան հակահայկական
հանրահավաքներ, որոնց ղախանցը էր վերացնել Լեոնային Ղարաբաղի մարզային ին-
նավարությունը, որդեսգի, իբր, վերջ սրվի «ադրբեջանի հավակնությունը»:

Մայիսի 16-17-ին Շուշիում բնակվող հայերին արգելվում էին աշխատանքի դուրս
գալ, խանութներում զննումներ կատարել: Խմբակային վայրերի հարձակումներով նրան-
ցից Եստերին դուրս Բեջին բնակարաններից, սիդեցին հեռանալ ֆաղափից: 17-ին ար-
դեն ֆաղափի հայ բնակչության մեծ մասը զսնվում էր հարեւան հայկական գյուղերում,
Սեփանակերտի փողոցներում ու կենտրոնական հրադարձվում:

Մայիսի 21-ին սեղի ունեցավ Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի լիցենզիայով, որն ա-
զատեց Կենտկոմի առաջին ֆառնուղար Կարեն Դեմիրճյանին եւ նրա սեղը նշանակեց
Սուրեն Հարությունյանին (մինչ այդ ՀԻՄՀ Միմիստների խորհրդի նախագահի առա-
ջին սեղակալ):

Պլենումին ներկա էին ԽՄԿԿ Քաղբյուրոյի ներկայացուցիչներ Ալ. Յակովլևն ու
Վ. Դոզդիսը:

Նույն օրն էր նաեւ Ադրբեջանի ԿԿ Կենտկոմի լիցենզիայով, որը դատարանից հանեց Ք.
Քաղիբովին եւ Կենտկոմի առաջին ֆառնուղար ընտրեց Ա. Վեզիրովին: Պլենումում ելույթ
ունեցավ ԽՄԿԿ Կենտկոմի ֆառնուղար Ե. Լիզաչովը եւ հայտարարեց, թե Կենտրոնում
ԼՂԻՄ-ը Հայաստանին վերադարձնելու հարց չի ֆնտարվի, քանի որ Կենտկոմը սրամա-
ղի չէ կատարելու Երկրի շարժմային ոչ մի փոփոխություն:

Մայիսի 23-ին մարզի աշխատավորությունը նոր գործադուլ հայտարարեց Լիզաչովի
ելույթի առթիվ: Մարզկոմը դիմում հղեց ԽՄԿԿ Կենտկոմ՝ ղախանցելով ֆնտել մարզի
բարձրագրած հարցը:

Մայիսի 27-ին մարզի կուսակցական ու խորհրդային ղեկավար մարմինները, բոլոր
Երջանների ղեկավարների հետ միասին, գումարեցին ժողով, ընդունեցին որոշում՝ նա-
մակ հղելով ԽՄԿԿ Քաղբյուրոյին, որդեսգի այն նկատի ունենա ԼՂԻՄ-ում ստեղծված
աղեսակից վիճակը, ժամանակավորապես մարզը դուրս բերի Ադրբեջանի կազմից՝ հե-
տագայում, հանգիստ իրավիճակում հարցը ֆնտելու եւ արդար վճիռ հանելու համար:

Հունիսի 9-ին ԽՄԿԿ Կենտկոմ էին հրավիրվել կուսակցության մարզկոմի առաջին
ֆառնուղար Հեմիլ Պողոսյանը եւ Հայաստանի ու Ադրբեջանի կենտկոմների առաջին
ֆառնուղարներ Ս. Հարությունյանն ու Ա. Վեզիրովը, որոնց հետ Գորբաչովը գրույց ունե-
ցավ հարցը թմրեցնելու ակնհայտ մտադրությամբ:

Երեւանի թատերական հրադարձվում, թունանյանի հուշարձանի մոտ, հունիսի ա-
ռաջին օրերին հացադուլ էին անում մի խումբ հասուն ու նշանավոր մարդիկ, որոնց
հետ էր նաեւ Հայաստանի հայցի շինարար, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Գառ-
նիկ Միմասյանը: Հերոսի գլխավերել խոսուն դասառններ էին ձգված, եւ ինքն էլ
հարցնողներին բացատրում էր նրանց իմաստը:

- Մենք բողոքի այս ծայրահեղ եղանակին ենք դիմել՝ տեսնելով, թե մեր հանրադե-

սության Գերագույն խորհուրդը, որ մեր ժողովրդի ընտրյալն է, այդ ժողովրդի կամքը չի կատարում: Իսկ հայ ազգն այսօր մեկ միասնական ցանկություն ունի՝ տեսնել, որ իր կառավարության գերագույն մարմինը բնութան և արդար վճիռ է հանում հարազատ Լեոնային Ղարաբաղի մարզխորհրդի փեհավարի 20-ի որոշման առթիվ: Մեկ էլ դասանջում ենք, որդեսպի Սուրբաբի հայության եղեռնի բնությունն իր ձեռքը վերցնի ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանը, քանի որ Ադրբեջանի, այսպես կոչված, իրավադատական մարմիններն անվստահելի են՝ թեկուզ միայն նրանով, որ հայոց նոր եղեռնը կատարվել է նրանց աչքի առաջ, երեք օր Երևանում, և նրանք ոչինչ չեն արել կանխելու համար: Ահա այսպես, երկու հարց, երկուսն էլ՝ ամենակարևոր:

Հունիսի 13-ին Ադրբեջանի ԳԽ-ի նախագահությունը բնեց ԼՂԽՄ-ի մարզխորհրդի որոշում-դաժանքը՝ այն համարելով «ԼՂԽՄ-ի ժողովրդական դեմոստրացիայի միջնորդություն», մերժեց, քանի որ, իբր այն «կիսակատար հայ ու ադրբեջանցի ժողովուրդների բաժանումն է, չէր համադասասխանի մեր երկրի բոլոր ժողովուրդների բարեկամության ամրադնդմանը, վերակառուցման խնդիրներին»:

Հունիսի 15-ին Հայաստանի ԳԽ-ի նստաքառնը բնեց ԼՂԽՄ-ի մարզխորհրդի փեհավարի 20-ի արտահերթ նստաքառնի որոշումը և ընդունեց քանաձեռն, որի առաջին կետով համաձայնում էր, որդեսպի մարզը մեզի Հայկական ԽՍՀ կազմի մեջ, երկրորդով՝ դիմում ԽՍՀՄ ԳԽ-ին, որդեսպի այն բնեցի և դրականորեն լուծի ԼՂԽՄ-ն Ադր. ԽՍՀ կազմից Հայկ. ԽՍՀ կազմ մեջնելու հարցը, երրորդով՝ դիմում Ադր. ԽՍՀ ԳԽ-ին՝ հուսալով, որ այն ընթրնումով կոնսենա հարցին, և դա չի խանգարի երկու հանրադեմությունների ավանդական բարի-դրացիական փոխհարաբերություններին:

Սոց. աշխատանքի հերոս Գառնիկ Մինասյանի գլխավորած խումբը դադարեցրեց հացադուլը և անցավ աշխատանքի՝ կոչ անելով օրինակելի աշխատանքով աջակցել արցախյան խնդրի վերջնական լուծմանը:

Հունիսի 17-ին Ադր. ԽՍՀ ԳԽ-ի նստաքառնը նորից է բնեցի ու մերժել ԼՂԽՄ-ի մարզխորհրդի փեհավարի 20-ի արտահերթ նստաքառնի որոշումը՝ դարձյալ այն համարելով «դեմոստրացիայի միջնորդություն»:

Մամուլում նստաքառնի մասին հրատարակվել է ընդարձակ հաղորդագրություն, որից իմանում ենք, թե այնտեղ ի՞նչ տեսակ Երևան-Վախաբեց են արել դեմոստրացիան, հասկադես գրող դեմոստրացիան՝ Նաբի Խազրին, Բախաբեց Վախաբեցին, Անարը:

Որ ԼՂԽՄ-ի մարզխորհրդի որոշումն անօրինական է, դրա մասին խոսք լինել չի կարող, հարցն այսպես էլ փակել են ելույթ ունեցողները և «հիմքեր» թվարկել իրենց ղեկավարի համար: Իսկ առաջինը կամ հիմքերի հիմքն այն են հայտարարել, որ մարզը հնուց ի վեր գտնվել է Ադրբեջանի կազմում, այն էլ՝ իր ադրբեջանցի բնակչությամբ: Իբր այնտեղի հայերը հետագայում են եկել, բնակչություն հաստատել և իրավունք չունեն նման որոշում հանելու, դասնական իրավունքի մասին խոսելու:

Ադրբեջանում հիմա Լեոնային Ղարաբաղի դասնական-ազգագրական դասերի մասին Երևանում և իրենց իսկ օրադասական հայտարարությունները գտնում են հիմնավոր ու միանգամայն բավարար վճռական եզրակացություններ հրատարակելու համար: Գրողներ Անարը, Նաբի Խազրին, Բախաբեց Վախաբեցին, դասնականներ Չիա Բունյաթովը, Չալալ Գուլիեյն ու Իգրար Ալիևը, հանրադեմության Երևանի դեկավարներ ու Երևանից հեռու մի առիթ չեն փախցնում ղեկավար, թե Լեոնային Ղարաբաղը հազարամյակներ Երևանի դասնական դասերից է Ադրբեջանին, այն միշտ ադրբեջանական հող է եղել իր բնիկ ադրբեջանական բնակչությամբ: Այդ օրն էլ Ադրբ. ԽՍՀ 11-րդ գումարման Գերագույն խորհրդի 7-րդ նստաքառնում գրող Անարը հայտարարեց, թե Ղարաբաղը «ե՛ր հեղափոխությունից հազար սարի առաջ (լավ հիշեցե՛ք՝ հազար սարի առաջ), ե՛ր նրանից հեռու 68 սարի կազմել է Ադրբեջանի բաղկացուցիչ մասը» («Бакинских рабочих», 1988, հունիսի 19): Նույն նստաքառնում Նաբի Խազրին էլ (Բարսե) հաղթականորեն ղեկավարել է, թե Ղարաբաղը եղել է հիմնավոր ադրբեջանական հողում և միշտ էլ կմնա այստեղ» (նույն տեղը): Մրանց էլ ձայնակցել է ոչ անհայտ դեմոստրացիան

խոտաման Արատական՝ հայտարարելով, թե՛ «հողը նվեր չեն սալիս»:

Բայց եթե Խ. Արատականի հայտարարությունը կարող է ինչ-որ բացատրություն ունենալ (մի կիսազրագես գառի հո դարսավոր չէ դասնական խորհրդը գնալ և այնտեղից հանել սույգ սվալներ), ադա ի՞նչ ասենք դասնական իմացողի կեցվածք ընդունած գրողների ու գիտնականների մասին: Մի՞թե իրեն դասնական համարող, Ադրբեջանի Ակադեմիայի անդամության կամ թղթակից-անդամի կոչումներով զարդարված մարդիկ իրենց դասնականությունն են համարել մոգոնելու սեր և նրանցով մոլորեցնելու իրենց ունկնդիրներին ու ընթերցողներին: Հավանաբար նրանք մտածում են, թե այս խեղճ ունկնդիրներն ու ընթերցողները չեն կարող հարց տալ, թե հարա ինչպե՞ս է եղել, որ այդ հազարամյա ադրբեջանական ու ադրբեջանաբնակ հողի վրա 1920-ական թվականների սկզբին ԼՂ-ի բնակչության մեջ հայերը կազմել են մոտ 95 տոկոս և հիմա էլ կազմում են 75 տոկոս:

Բա սա՞ ինչով բացատրել...

Թերթը հաղորդում էր, որ դեմոստրացիան իրենց ելույթներում իրար վիրավորում էին, վարկաբեկում: Օրինակ, Նախիջևանի դեկավարը՝ զայրացած բնադասական մի դիտարկումից, որ Բ. Վախաբեցին էր արել իր հասցեին, նրան կոչել է «հա՛յ» (արմանի), և սա էլ իրեն ցրիվ սալով գոռացել է. «Արմանի սանսան, է՛ւազ քալասի» («Հայն ինքն ևս, ի՛նչ որդի»):

Հունիսի 21-ին ԼՂԽՄ-ի մարզխորհրդի արտահերթ նստաքառնը նորից բնությունն առավ փեհավարի 20-ի որոշման Երևանի ծավալված խառնակչությունները, Սուրբաբի խումբը, Կիրովաբադում, Շուշում, Խոջալվում և հանրադեմության մյուս վայրերում բորբոքված հակահայկական վայրագությունները, դրանք համարեց հարցի լուծումը բաժանելու արդյունք և դասնական, որդեսպի այն սանա վերջնական լուծում, իսկ մինչ այդ «ժամանակավորադես, իբրեւ միակ ընդունելի սարբերակը սվալ Երևանում, ամենակարճ ժամկետում ինքնավար մարզը հանել Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից և ենթարկեցնել ԽՍՀՄ կառավարությանը»:

Հունիսի վերջին, ԽՍՀՄ 19-րդ կոնֆերանսի որոշման մեջ ԼՂԽՄ-ի հարցի առթիվ ասված լուրճումն ու ոչինչ չասող խոսքի և անորոշ հանձնարարականների դասնական մարզում առավել սրվեց վիճակը: Գործադուլը, ցույցերն ու հանրահավաքները Երևանում և ինչ: Ադրբեջանի դեկավարության նախաձեռնությամբ Հայաստանից ադրբեջանցիներ էին տեղափոխվում և բնակեցվում Շուշում, մարզի այլեայլ բնակավայրերում:

Հուլիսի 12-ին տեղի ունեցավ ԼՂԽՄ-ի մարզխորհրդի 8-րդ նստաքառնը, որն ընդունեց որոշում նորից դիմելու կենտրոնին, որդեսպի այն արագացնի հարցի լուծումը, և, նկատի առնելով, որ փաստորեն մարզն այլեւս ոչ մի կադ չունի հանրադեմության հետ և այդդիսին վերականգնելն անհնար է, միակ ելքը համարել հունիսի 15-ի նստաքառնի որոշման իրականացումը, այսինքն՝ մարզի դուրս գալն Ադր. ԽՍՀ կազմից, ադա մարզխորհրդի գործկոմին հանձնարարել մարզը, օրենքով սահմանված կարգով, վերանվանել Արցախի հայկական ինքնավար մարզ:

Նույն օրն էլ Ադր. ԽՍՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը նիս է հրավիրել և դասադարեւ ու թեկանել հենց նույն ժամերին ԼՂ մարզխորհրդի ընդունած որոշումը:

Իրան էլ հետեւել է ԽՍՀՄ Կենտկոմի փարսուղար Ե. Լիզալովի զանգը, որով Ադրբեջանի բռնափրության հովանավորը մարզկոմի փարսուղար Հ. Պողոսյանից դասնական չել է հրավիրել մարզկոմի բյուրոյի նիս և ըստ արժանվույն գնահատական տալ մարզխորհրդի հենց այդ օրն ընդունած որոշմանը:

Նույն օրը կուս. մարզկոմում ստացվեց հեռագիր (դասնանը՝ Մ. Գորբաչովին), որի հեղինակները՝ Լիզալովի մայրաքաղաքում հավաքված ավելի քան 90 հազար լիզալովներ, արտահայտում էին իրենց մտադրությունը մարզի հայության ճակատագրի համար, երկրի դեկավարությունից դասնական միացման հարցը լուծել ամենադասավոր եղանակով-հանրաքվեով, բոլոր հանրադեմությունների դիտարկների մասնակցությամբ:

Հուլիսի 13-ին կուս. մարզկոմի բյուրոն, ի դասասխան Ե. Լիզաչովի հրահանգ-զանգի, միահամուռ ընդունեց որոշում, որով հաստատվում էր մարզխորհրդի որոշման օրինականությունը եւ իր՝ բյուրոյի համերաժխությունը մարզի հայության անհողող կամֆի հետ:

Հաջորդ օրերին մարզ ժամանեցին ԽՍՀԿ Կենտկոմի բազմաթիվ աշխատողներ, հանդիպումներ ունեցան աշխատավորների եւ սարքեր ասֆեռանների ղեկավարների հետ, սվին խոսումներ, խորհուրդ տալով, որ մարզն սկսի աշխատել հուլիսի 18-ին՝ ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահությունում ԼՂԻՄ-ի հարցը ֆինելու օրը:

Հուլիսի 18-ին ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահությունում ունեցավ վաղուց ստասված իր նիստը՝ միայն Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի հարցի ֆննարկման համար, - նրա մասին Հայկ. ԽՍՀ ու Ադրբ. ԽՍՀ ԳԽ-ների ընդունած որոշումների կադակցությամբ: Ելույթ ունեցան բազմաթիվ դեպուտատներ երկու համարադեպություններից ու երկրի սարքեր կողմներից, միութենական ղեկավարներ, գիտության ու մշակույթի գործիչներ: Մեծ մասը, հավանաբար, ծանոթ լինելով Գորբաչովի ադրբեջանամետ տրամադրությանն ու վճռին, ջուր էր լցնում ադրբեջանցիների ջրաղացին, իսկ Գորբաչովը բացահայտեց նրա ցեղանկարներն ու նրանց բռնակալական իրավունքները, խրախուսում նրանց՝ նույնիսկ սանձարձակ, ակնհայտորեն սխալ, ըստ էության հակահայկական ելույթները: Այս տեսակետից ցուց բնութագրական էր, օրինակ, ակադեմիկոս Ե. Պրիմակովի ելույթը, որը ժխտում էր անգամ հայերի դասնական իրավունքը Լեոնային Ղարաբաղի սարածի վրա: Ո՞վ էր ասել, թե որտեղ ժողովուրդը այսօր էլ տեսնում է այն հողերի, որոնց վրա ադրբեջանացիներն էր արել դասնական ինչ որ ժամանակ-դրոշմում էր այդ գիտնականը եւ, այսֆանն էլ ֆիչ համարելով, հայերի դեմ էր լարում մերձավոր հարեւանին, - Ղարաբաղում աջողվելով՝ մի օր էլ Վրաստանի կես միլիոն հայերը վեր կկենան ու կասեն՝ մենք էլ ենք միանում մայր Հայաստանին, Վրաստանը եւս բաժան-բաժան արեմ:

Գրիմակովից համարյա միայն մի բանաստեղծ Ռասուլ Համզաթով էր (Գաղստան), որ կոչ էր անում հետեւել ազգի ու մարդու իրավունքների միջազգային նորմերին, հարգել ազգային ֆադաբանությունից սարակական կանոնները եւ ընդառաջել ինքնավար մարզի հայության արդար դահանջին:

Հայ մասնակիցները, որքան էլ ենթակա Գորբաչովի ու նրա մանկլավիկների հարձակումներին, բարձր դահեցին իրենց արժանադասվությունը, ելույթներում ասացին ամբողջ ճեմարությունը եւ, այն օրերի մամուլի բազմաթիվ անդրադարձումների համաձայն, արժանացան երկրի բոլոր արդարամիտ մարդկանց հավանությանը (նիստի խմբագրված տեսագրությունը հեռարձակվեց հեռուստատեսությամբ): Բարձր տղավորություն էին բողել Հայաստանի ղեկավար Ս. Հարությունյանի, ակադեմիկոս Վ. Համբարձումյանի, գրող Վ. Պետրոսյանի, մանավանդ կուս. Ղարմարզկոմի ֆարտուղար Հ. Պողոսյանի ելույթները: Իսկ ակադեմիկոս Ս. Համբարձումյանի ճառ-ճակասամարտը Գորբաչովի անդակադար հարձակումների դայաններում՝ արժանացավ խոր մի համակրանքի, որի նմանը երբեք չի եղել այդօրինակ ժողով-ներկայացումների դասնության մեջ: Հետագայում ոռու մշակուրդականներից ցատերն անդրադարձան այդ ելույթ-բանավեճին՝ նեելով, որ Գորբաչովը հրաժարի դաս սացավ հայ գիտնականից, եթե, իհարկե, խելք ունենա ըստ արժանվույն ընդունելու այն եւ սովորելու:

Ադրբեջանական կողմը հարթեց նիստում, ընդունվեց մի որոշում, որով դահեցանվում էր նրանց դահանջը (ԼՂԻՄ-ի ոչ մի բաժանում եւ ոչ մի միացում Հայաստանին): Բայց բարոյական հարթանակը հայոց կողմն էր. ամբողջ խորհրդային երկիրը տեսնում էր նրանց արդար դիրքը, դրա դրսեւորման բարոյական ու բանական եղանակները, ոտնահարվող իրավունքի նրանց դահեցանության ազնիվ ու անգիջում կեցվածքը...

Ճիշտ ասած, ցանկության դեմքում կարելի էր որոշման մեջ նկատել հայանդաս մի կես. ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահությունը մարզ էր ուղարկում իր ներկայացուցիչներին, որոնք դեմ էր ջանային կարգավորել վիճակը՝ սերտորեն կադ դահեցանելով Ադր.

ԽՍՀ եւ Հայկ. ԽՍՀ ներկայացուցիչների հետ: Եւ հենց այս հանգամանքի վրա էլ հույս դնելով՝ հայկական կողմը (մարզում էլ՝ հայությունը) մտածում էր, թե հնարավորություն միտի լինի ինչ-որ բան ցահել:

Եւ մարզի աշխատավորությունը հաջորդ օրն իսկ դադարեցրեց գործադուլները, անցավ աշխատանքի:

Այստեղ հարկ համարեցի ժողովի, ըստ իս, առավել նեանակալից հասվածի սղագրությունը ներկայացնել՝ իրեւ հայկական կողմի բարոյական հարթանակը եւ առհասարակ բացառիկ մի երեւույթ, որ չէր լինում այն ժամանակների բարձր դահեցանական երջանակներում:

Ասացի, որ հայերի ելույթները կողմորեն ընդմիջվում, խանգարվում էին Գորբաչովի կողմից: Գոտեհիկ միջամտությունն ու անեղի հորդորները, դարգադես անիմաստ ու բարձրահունչ խորհուրդներն այնդես թափվում էին հայ հոտերների գլխներին, որ թվում էր՝ նրանք ահա ուր-որ է կթեմ-կիեռանան դահիլիճից: Երբ ծայրահեղ անակց այս եղանակին ենթարկվեց գրող Վարդես Պետրոսյանը (Մունգայիթը համարել էր եղեռն-գեղոցիդ, եւ դահանջում էր հենց այդդես գնահատել, կազմակերպիչներին էլ դասել որդես եղեռնագործների)։ Այն ժամանակ ամենագիտ ու ամեն տեսակ նկատողության իրավունքով օժտված ղեկավարը հարձակվեց նրա վրա, ունկնդիրներին բացատրեց, թե մարդը չի էլ հասկանում՝ ի՞նչ բան է գեղոցիդը (հայ գրողը, հայ յը չգիտե՞ ի՞նչ բան է ու ի՞նչ է նեանակում գեղոցիդ) եւ ահա այս բարձրագույն ամբիոնից նորից նոր կրեմ է բորբոքում, փորձում է մոլորեցնել աշխարհը...

Հարձակումն ինչ-որ չափով հասավ նդասակին, Պետրոսյանն առաջին դահ կորցրեց իրեն (չէ՞ որ վիթխարի Խորհրդային Միության ղեկավարն էր հարձակվողը, այն ե՞րբ է եղել, որ չընդունվի նրա դիտողությունը, առավել եւս՝ մեղադրանքը), ընկրկեց փորձամարմին Վարդեսը, խղճալի վիճակի մեջ ընկավ եւ, չնայած ֆիչ անց ելույթը ցարունակելու հնարավորություն էլ ունեցավ, խոսքն այլեւս այն չէր, հնարավոր է՝ ունկնդիրները չէին էլ հետեւում ցարունակությանը...

Այս սովորական, բարձր ղեկավար երջաններում ընդունված միջադեպը երեւի Գորբաչովին թեւավորեց, հուսադրեց, թե հարցի ֆննարկումը կընթանա ըստ նախատեսվածի, եւ ինքը, վերջադես, մի լավ դաս կսա այդ հայերին, որոնք ֆար են գցել վերակառուցման դեմը եւ երես էլ ունեն համարձակ խոսելու միութենական ամբիոնից:

Վարդես Պետրոսյանից անմիջադես, թե մեկ-երկու խոսողից հետո, ելույթի իրավունք սվին Երեւանի դեսական համալսարանի նեկտր, ՀԳԱ ակադեմիկոս, դեպուտատ Սերգեյ Համբարձումյանին, եւ նա սկսեց խոսել այնդես, ոնց որ ոչինչ էլ չի դահահել իրենից առաջ, ղեկավարը չի գգուցարել, որ այստեղ չի կարելի դահանջադիտոց անունից հարցեր բարձրացնել:

Հարգելի ընկերներ, այսօր մեր հանրադեսությունում իրավիճակը ծայրահեղ լարված է: Արդեն վեցերորդ ամիսն է, որ հայ ժողովուրդը՝ վիրավորված ազգային գգացումով, ըմբռնումի ու կարեկցանքի է սղասում, - ահա այսդես սկսեց նա, որ գգուցված էլ էր, թե այստեղ դուք իրավունք ունեմ խոսելու ոչ թե տուժվածի ու մեղադրողի, այլ մեղավորի, Երկրի առաջընթացը խանգարողի դիրքից: Եւ ցարունակեց նույն ոգով - Լեոնային Ղարաբաղի խնդիրը նոր չէ: Այն գոյացել է դեռես 20-ական թվականներին, երբ ՌԿ(Բ)Կ Կոմբյուրոյի ոչ սահմանադրական որոշմամբ, Ստալինի ուղղակի ճեմմանակ եւ Ադրբեջանի հեղկոմի առաջուց հրադարակված հոչակագրին հակառակ, Լեոնային Ղարաբաղը մցվել է Ադրբեջանի ԽՍՀ կազմի մեջ: Այսդիսով տեղի է ունեցել դասնական անարդարություն, եւ հայ ժողովրդի մի մասը, հակառակ իր կամֆի, հայտնվել է Խորհրդային Հայաստանից դուրս ստեղծված ինքնավար կազմավորման մեջ:

Այսօր, երբ վերացվում են անհասի դահեցանումի երջանում կասարված ադորինի

բոլոր գործողությունների ու չարագործությունների հետևանքները, վերականգնվում է արդարությունը, մենք դարձավոր ենք վերականգնել նաև Արքեպանի ԽՍՀ հեղկոմի 1920 թ. դեկտեմբերի 1-ի հռչակագիրն այն մասին, որ «Այսուհետ Լեոնային Ղարաբաղը, Չանգեզուրն ու Նախիջեանը ճանաչվում են Հայկական խորհրդային հանրապետության բաղկացուցիչ մասը»:

Ես գտնում եմ, որ այսօր միայն դա կարող է հիմք դառնալ ԼՂԽՄ-ի հայ բնակչության արդար դատաբանի բավարարման համար:

ԼՂԽՄ-ի հայ բնակչության համառ ցանկության կարեւորագույն դասճառը սեփական մայր ժողովրդին վերամիավորվելու ցանկությունը եւս փրկություն է Արքեպանում 67 տարի շարունակ հայերի դեմ նդասակաղիւր ու ծրագրված կերպով կիրառվող քաղաքականությունից: Դա արդեն իրադես հասցրել է հայ բնակչության վերացմանը Նախիջեանի ԻԽՀ-ից, Լեոնային Ղարաբաղում հայ բնակչության բացարձակ մեծամասնության իջեցմանը, Բաքվում հայկական մանկավարժական ինստիտուտի, դրամատիկական թատրոնի, 76 դպրոցների վերացմանը, նյութական ու հոգեւոր մի քանի հարյուր հուշարձանների ոչնչացմանը: ԽՍՀականության քաղաքականությունն ուղեկցվում է դասմտության հախտոն աղավաղումներով, հայրենական ու համաժառանգային դասնագրության փաստերի նենգափոխումներով: Արքեպանական են հայտարարվում հայկական ճարտարապետության հազարից ավելի եկեղեցական հուշարձաններ: Այս բախտին են արժանացել նույնիսկ հայ քրիստոնեության դասական խորհրդանիշը՝ հանդիսացող խաչքարերը: Պատմական փայտեղներն այնպես են կեղծվում, որ Անդրկովկասում այլեսեղ չի մնում Հայաստանի համար:

Այստեղ ակամայից հիշում ես ակադ. Դ. Լիխայովի խոսքերը. «Միայն հոգու խորում սեփական ժողովրդին ու նրա մեկույթին չհասավացող ազգայնամուլներն են, որ արհեսականորեն ուժեցնում են իրենց ժողովրդի վասակը»:

Եւ այս բոլորն ուղեկցվել ու այսօր էլ ուղեկցվում են ժողովուրդների բարեկամության շուրջ տարփոխող դասարկաբանությանը, ինտերնացիոնալիզմի, հարեան ժողովուրդների նկատմամբ սիրո, լեոնային ազգային քաղաքականության հաղթանակի մասին սուս խոսքերով: Ժողովրդին տգորում են սեփական հայրենիքի դասմտության կեղծադասիւր նկարագրով:

Այս ամենի բարձրակետը եղավ Սումգայիթի ողբերգական կոտորածը: Սոցիալիզմի հետ անհամատեղելի այս դեմքերը, անկախ մեր ցանկությունից, Հայաստանի ժողովրդի հոգում գուգորդվում են Արեւմտյան Հայաստանում 1915 թ. տեղի ունեցած հայոց եղեոնի, Բաքվում, Նախիջեանում, Շուշում 1919-20 թթ. սասնյակ հազարավոր հայերի ջարդերի հետ: Ըստ որում զանգվածային լրատվության առանձին միջոցների փորձերը՝ մոտացության տարի ժողովրդական ճակատագրի այդ ցավագին դեմքերը, անօգուտ, աղարդում են, քանի որ ժողովրդի դասնական հիշողությունն անսահմանորեն կենսունակ է ու անխաք:

Այսօր Հայաստանում մենք ունենք քաղաքական նոր իրադրություն՝ համաժողովրդական զանգվածային շարժում, որի համար հիմք են եղել ինչպես քաղաքային ցավի ու վիրավորանքի թնջուկը, հայ ժողովրդին վիճակված այդօրինակ բախտի անարդարության գիտակցումը, այնպես էլ հավասը քանակականության ու արդարամտության հաղթանակի նկատմամբ:

ԼՂԽՄ-ի խնդրի լուծման համար հայ ժողովուրդն ընտրել է նոր ճանադարհ՝ հրաժարվելով արդեն հայտնի երկու ճանադարհներից, որ են՝ կամ դարձյալ կորցնել հայկական եւս մեկ դասնական մարզ, որը կարող է մնալ առանց քնիկ հայության, ինչպես այդ եղավ Նախիջեանում, կամ ֆիզիկական բնաջնջում, ինչպես եղել է անցյալում եւ կրկնվեց Սումգայիթում:

Հիմա միանություն կլինի մտածել, թե այսօր կարելի է շարժումը կասեցնել եւ մեղցնել ինտերնացիոնալիզմի ու ժողովուրդների բարեկամության ամրադնդման կոչերով համակցված լոկ սոցիալ-սնտասական զարգացման միջոցառումներով, ԼՂԽՄ-ը թողնել

լով Արքեպանական ԽՍՀ կազմում:

ԼՂԽՄ-ը Հայկական ԽՍՀ հետ վերամիավորելու մասին այստեղ բարձրացված հարցը դեմք է լուծվի քաղաքական ճանադարհով՝ առանց ուժադրություն դարձնելու ճեական ինչ-որ արգելների վրա: Եւ դա է համադասասխանելու ժամանակի ոգուն, 29-րդ կուսկոնֆերանսի ոգուն: Ես լիովին համաձայն եմ Միխայիլ Սերգեւիչ Գորբաչովի հետ, որն այսօր իր առաջարկության մեջ ասաց՝ մենք դեմք է փոխադրումներ փնտրենք: (Փակագծում ասեմ, որ Ս. Համբարձումյանի ելույթը՝ սկզբից մինչեւ այստեղ, կառուցված էր այնպես, կարծես հոնտորը հասուկ նդասակ էր ունեցել ոչ միայն ասելու մեծ ճեմարտությունը, այն օրերին ողջ հայությանը դարձրած միակ հոգուն ու այն լուծելու մտադրությունը, այլեւ դա անելու այնպես արժանադասիվ, արդար լուծումը բացառող դեկլարությունը ճակատ տարվ... Եւ արդյունքը չուժացավ. Գորբաչովը հենց այստեղ էլ դիվոսվածի դես ժայթեց՝ երեւի մտածելով, թե լավ է, հիմա սրան մի այնպիսի դաս կսամ, որ ականջի օղ կդառնա ծրից ելած իր ազգի համար):

- Ըստ իս, ձեր ելույթում դրա (փոխադրման-Բ. ՈՒ.) նեաններն անգամ չկան: Դուք նույնիսկ մի խոսք էլ չասացիք ինքնամոնադասության կարգով (Ուրեմն, սա որոշված է եղել, որ հայերն այս նիսին դիտի ինքնամոնադասությամբ զբաղվեն, քանի որ արքեպանցիներին սիտել են Սումգայիթ անելու.-Բ.ՈՒ.): Սա առաջին ելույթն էր, որն ինքնամոնադասության ու փոխադրման սսվեր իսկ չի դարձնակում: Դա ելույթ է, որը ցույց է տալիս, թե դուք ո՛ր եք տանում երիտասարդությանը, ո՛ր եք կոչում ժողովրդին, դուք՝ հեղինակավոր մարդիկ... (Հոնտորն այստեղ փորձեց դասասխանել, եւ Գորբաչովը թաքերն առաջ դարգած, աս բնորոշ շարժումներով նրան լոնեցրեց.-Բ.Ու.) Մի լոնե՛: Ես կավարտեմ երկխոսությունը: Չէ՛ որ դուք չեք ուզում երկխոսության մեջ մտնել, ընկեր Համբարձումյան: Մտածեցեք, չէ՛ որ մենք կոնունիսներ ենք, դեդոսասներ: Սա ամենադասասխանասու ամբիոնն է, ամեն ինչ հաղորդվելու է ժողովրդին: Գուցե դրա համար էլ դուք ուզում եք էժան վարկ վասակել, ցույց տալ, թե, ահա՛, դուք այդպես դայքարում եք Լեոնային Ղարաբաղի համար, դուք այդպես դաշտանում եք հայ ժողովրդի ասերը: Բա մի՞թե կարելի է հայ ժողովրդի, Լեոնային Ղարաբաղի եւ բոլորի մեծ հեղինակությունն ու հարգանքը վայելող մեր եղբայրական ամբողջ Հայաստանի մտերը, ասերը դասկերացնել առանց դրանք կադելու բոլորի հետ, եւ Արքեպանի, եւ Երկրի հետ: Մեզ անյոնե՛ս անհրաժեշտ է մտածելը, ընկեր Համբարձումյան: Ես դասկերացնում եմ ձեր դասսխոսություններն ուսանողության առաջ:

- Միխայիլ Սերգեւիչ, ես իմ դարսին եմ համարում...

- Մենք եկել ենք մտածելու, իսկ (ձեր խոսքում) մտածումներ չկան, ոչ ինքնամոնադասություն, ոչ փոխադրում: Ես բաժանում եմ այն ամենը, ինչ դուք ասացիք ցավի, աղրումների վերաբերյալ: Դրանք մեզ բոլորիս են անհանգստացնում: Բայց չէ՛ որ դուք ցանկություն չունեք երկխոսության մեջ մտնելու ոչ միայն արքեպանցիների, այլեւ մե՛զ հետ: Եւ Համբարձումյանը նրան դասասխանեց այդպես:

- Նախքան ձեզ հետ երկխոսության մեջ մտնելը ես իմ դարսը համարեցի ձեզ ասել ամբողջ ճեմարտությունը, զուցե եւ դա՛ որ ճեմարտությունը: Այսօր մեր հանրապետությունում դրությունը ժայրահեղ լարված է: Երբ ձեզ են հասցնում այնպիսի լուրեր, որոնք ձեզ համար հաճելի է լսել եւ սոսկ այդպիսի լրատվության հիման վրա կասարել եզրակացություններ ու վճիռներ՝ աս բարդ է ու ոչ անվսանգ: Ես այստեղ դիտավորյալ արեցի դրությունը: Ես գիտեի, որ դուք ինձ կկանգնեցնեք եւ գիտակցաբար...

- Դուք, ուրեմն, ամեն ինչ դլանավորել էիք:

- Ո՛չ, ես մտածել եմ, որ այստեղ անհրաժեշտ է ասել քացարձակ ճեմարտությունը, իսկ ճեմարտությունը կայանում է նրանում, որ այսօր մեր հանրապետության դրությունը ժայրահեղ ժան է, ժայրահեղ...

- Թույլ սվեք ձեզ ուղղակի մի հարց տալ: Դուք համոզված եք, թե այն, ինչ ինքներդ եք ասում (դուք միշտ վկայակոչում եք ժողովրդին, ժողովուրդն, ահա՛, այդպես է ասում, այդպես է գործում, ժողովուրդը ելք չի տեսնում), որ դուք ժողովրդի, իսկադես

ժողովրդի անունից եմ խոսում: Դուք այդպիսի եմ մտածում:

- Ես խոսում եմ իմ ընտանիքի անունից, ես խոսում եմ Երևանի անունից, ես խոսում եմ ուսանող երիտասարդության անունից:

- Ես դուք ճանաչում եմ գործադրում մեզ վրա:

- Ո՛չ, ես ճանաչում չեմ գործադրում: Եթե ճանաչում գործադրելու ցանկություն ունենայի, ադա կասեի այն, ինչ ելույթ ունեցող ասեցրեք, որոնք ղեկավարում են, թե ոչինչ չի կարելի անել, եթե Սահմանադրության մեջ կա այսինչ հոդվածը, մենք դեմք է առաջնորդվենք նրանով եւ հենց այդպես էլ գործն ավարտենք: Այն ժամանակ կսասցվեք, որ ես ճանաչում եմ գործադրում: Այժմ ես ասում եմ՝ ճանաչում եմ, հանդիպում ունենալով մտավորականության հետ, գիտնականների հետ, ասել եմ, որ առանց սղասելու Համագումարին, առանց սղասելու Սահմանադրության մեջ մտնելիք փոփոխություններին, ղեկավարվելով 19-րդ կուսակցության արժեքներով, մենք դարձաք մեզ անցնել գործողությունների եւ աշխատանքի: Ես ասում եմ՝ եկե՛ք լուծենք մեր խնդիրները՝ առանց Սահմանադրության մեջ մտնելիք փոփոխություններին սղասելու: Ես ուզում եմ ասել՝ մեզ դեմք են փոխադրումներ: Ես կարծում եմ՝ ակադեմիկոս Բասովը ճիշտ էր ասում. «Իհարկե, դա այն որոշումը չէ, որ կա այստեղի որոշման մասնագործի մեջ եւ ելույթ ունեցողներից ասեցի կողմից էլ համարվում է անկասելի: Եթե մենք այսօր չգնանք փոխադրման, ադա Հայաստանում լինելու է ծանր ու դժվար:

Մենք սազմադատ ենք, այսօր մեր մտավորականությունը սազմադատ է, որ յուրաքանչյուր անհավասարակշիռ որոշում, կարող է հասցնել ողբերգական հետեանքների: Դա համար էլ այսօրվա մեր որոշումը դեմք է լինի փոխադրումնային:

Իբրեւ փոխադրում առաջարկում եմ, առաջին՝ որեզրեանական վարչություն: Անդրեյ Անդրեևիչը (Գրամիկոն.-Բ.Մ.) նույնիսկ հարցնում էր՝ դա ի՞նչ բան է: Ես ասում եմ՝ Հնդկաստանում եմ տեսել որեզրեանական վարչությունը: Ժամանակավորադա կարելի է Լեոնային Ղարաբաղում ստեղծել որեզրեանական վարչություն:

Հաջորդ փոխադրումը, կարելի է ժամանակավորադա Լեոնային Ղարաբաղը հանել ենթակայությունից, ես ընդգծում եմ՝ չհանել Ադրբեջանի ԽՍՀ կազմից, այլ ժամանակավորադա դուրս բերել Ադրբեջանի ԽՍՀ ենթակայությունից եւ ենթակցեցնել գերագույն մարմինների վարչությանը, այ, ասեմք, սրբույթի մեծով՝ Կենտկոմի, Գերագույն խորհրդի ու Միջնորդների խորհրդի ներկայացուցիչներից կազմված ինչ-որ եռյակի մարմին, որն էլ ժամանակավորադա կկառավարի ԼՂԻՄ-ը, մինչեւ որ մենք կկարողանանք գտնել խնդրի ճշգրիտ սահմանադրական ու վերջնական լուծում:

Դուք ներեցե՛ք, որ այստեղ ես դրությունը արեցի, խոսուովանում եմ, որ դա արեցի գիտնական, որդեգրի լինելու այս երկխոսությունը ձեզ հետ, եւ որդեգրի Նախագահության անդամները հասկանալի, որ մենք փոխադրման կողմ ենք, իսկ Ադրբեջանի ներկայացուցիչները գտնում են, թե փոխադրում չի կարող լինել:

Հաջորդ փոխադրումը, որ ես եմ տեսնում...

- Դուք հասկանա՞լով եմ.- Գործադրող դարձյալ ընդհատեց նրան,- երբ ես խոսում եմ փոխադրման մասին, նկատի ունեմ, համենայն դեպ, ուրիշ բան: Դուք առաջարկում եմ այնպիսի փոխադրում, որը երկու ժողովուրդների միջեւ խորություն է դադարեցնելու: Իսկ ես խոսում եմ այնպիսի փոխադրումից, որը ենթադրում է իրար դարձաբան ձեռքեր: Ինձ յուր են սկսել, թե Ադրբեջանի հասարակական քաղաքներում խոսք է գնացել այն մասին, որ, ԼՂԻՄ-ի հայության վստահությունը բարձրացնելու համար, գուցե այդ մարզի կարգավիճակը հասցնենք ինքնավար հանրապետության մակարդակին: Ես կարծում եմ՝ դա հեռավոր է: Ինձ դուր է գալիս, որ այդպիսի հարց է բարձրացվել հենց Ադրբեջանում: Դա լավ կլինի: Բայց Լեոնային Ղարաբաղի ժողովրդական դեմոստրացիայի ճարտարապետը հավաստել է, որ հայաստան է, թե ինքը չի ենթարկվում Ադրբեջանին, հայաստան է հենց այն դեպքին, երբ այդ որոշման մեկնումն էր գնում:

- Դա ես արքայազն է,- հայտնեց Համբարձումյանը:

- Դա կարծրացնե՞ր նախախնդր,- արտահայտեց Գործադրող.- Կլինի սեփական Սահ-

մանադրություն, այնտեղ կհնչեին որոշակի սկզբունքները: Ես կարծում եմ, որ այդ գաղափարն ընդհանուր առմամբ հեռավոր է եղել:

Այստեղ մեջ է ընկնում Ադրբեջանի ղեկավար Ա. Վեզիրովը՝ ասելով.

- Միխայիլ Սերգեևիչ, ես ուզում եմ ասել՝ նրանից հետո՝ երբ առհասարակ խոսք է գնացել այդ մասին, Ստեփանակերտում տեղի է ունեցել համահավաք, որը հայաստան է, թե դա մեզ դեմք չէ: Դրանից հետո էր, որ Ադրբեջանում էլ որոշակի քաղաքական սկսեցին ստորագրություններ հավաքել մարզն ընդհանրադա վերացնելու համար:

(Ափսո՛ս, Համբարձումյանը չի հարցրել՝ ինչպե՞ս դիմել վերացնելիք, միայն մարզային վարչությունը, թե ժողովուրդն էլ հե՞տք, չէ՞՝ որ երկրորդ արքայականի հին ու մեծ փորձ ունեք):

Եւ Գործադրող Վեզիրովի ասածն ինչ-որ չափով լրացրեց այսպես.

- Ավելին,- ասաց,- քանի որ Հայաստանում ո՛չ ժողովուրդը արքայացիներն են արքան, քան Լեոնային Ղարաբաղի հայերն են, ադա եկե՛ք այստեղ էլ ինքնավարություն ստեղծեցե՛ք (արքայացիների համար):

- Բնական է,- Համբարձումյանն էր,- այստեղ կան ուժեր, որոնք ընդհանրադա չեն ուզում խնդրի ճշգրիտ լուծում, երկխոսություն չեն ուզում: Ես դասահարար չասացի՝ մարդկանց ակամեցնելու խցան կա, ասում են...

Վեզիրով.- Ահա թե ի՞նչ է ասում հարգելի մարդը, որին կուսակցությունը երիտասարդության դաստիարակությունն է վստահել: Դե՛, էլ ինչպե՞ս դիմել խոսք այդ երիտասարդությունը: Մի՞թե մենք այդ բաներով դիմել խոսք երիտասարդության հետ:

- Ես չեմ դասաստիանում Վեզիրովին, որովհետեւ դա լինելու է հարված գոտեպետից ցած:

Գործադրող.

- Ո՛չ, սղասե՛ք: Իսկ ես կասեմ այն, ինչ որ կարդացել եմ եւ գիտեմ ընկեր Համբարձումյանի ելույթներից: Ես (նրան) կոչում եմ «Համբարձումյան երկրորդ», կա ավագը, կա եւ կրտսերը՝ Համբարձումյան երկրորդը: Նրա դիրքորոշումը, համենայն դեպ, դրական բնույթ ունի:

Համբարձումյան.

- Իմ դիրքորոշումը աս դարձ է ու կառուցողական: Մենք կարող ենք առանձին խոսել, եւ կարիք չկա, որ վիճենք, վիճենք այդպիսի մակարդակով, որովհետեւ եթե դուք սուր լեզու ունեք, ադա իմ լեզուն էլ ժողովուրդն է: Դա համար էլ մեր վեճը ծանր դիմելիք լինի:

Գործադրող.

- Իսկ գուցե եկել է գործելու ժամանակը, թերեւս բոլորի լեզուներն էլ մի քիչ կարճացնենք ինքնաբերականության եղանակով:

Վեզիրով.- Ես ասեմ եւ արդար: Գուցե ինչ ես ասացի, իրոք անհասկ էր: Բայց ես կուզեմայի, որ ինձ լսեն: Ես ասեմ ուրախ կլինեմ հանդիպել ձեզ հետ եւ մյուս բոլորի հետ: Եկե՛ք գրուցենք եւ այնժամ կզսնենք փոխադրում:

Համբարձումյան.- Ինչո՞ւ չէ, եկե՛ք Երեւան, ես ձեզ կընդունեմ: Միխայիլ Սերգեևիչ,- իր ելույթը արտահայտեց նա,- բանը նրանում է, որ իրադա, այս տեսակ լուրջ դրության եւ ֆնանկման ընթացքում դուք դեմք է արտահայտե՛ք ձեր վերջնական կարծիքը: Ես ուզում եմ հուսալ, թե մենք այստեղից Երեւան դիմել գնանք՝ մեզ հետ ասելով որե՛տ արժանական լուծում: Ծիցե կլինեն, եթե ընկեր Վեզիրովը մեր կարճ երկխոսության ընթացքում իր ասածը արտահայտե՛ր դաժնամադա, այս ամբողջից ասե՛ր, որ Ադրբեջանում առաջարկություն կա ինքնավար մարզը վերացնելու մասին: Դուք դեմք է իմանալ ամեն ինչ, մենք էլ դարձաք եմ այդ բոլորն իմանալ, որդեգրի հանենք սուրջ որոշում: Մի՛նչեւ որ ճշգրիտ լրատվություն չլինի, չի լինելու նաեւ ճիշտ որոշում:

Գործադրող.- Այստեղ ասե՛ք է ցեւսվում այն հանգամանքը, թե ինչպե՞ս արագորեն փոփոխվում է ժողովրդագրությունը, ինչպիսի իրողություններ են կասարվում, եւ դա ներկայացվում է որդեգրի ադադույց ու արդյունք որոշակի ֆաղափականության: Իսկ, այ,

այս դարի սկզբին ադրբեջանցիները Երևանի բնակչության ո՛ր տկոսն էին կազմում:

Համբարձումյան.—Դարասկզբի Երևանում... Դժվարանում են ասել:

Գորբաչով.—Բայց դուք դարձավոր եք իմանալ: Ես ձեզ հիշեցնեմ՝ դարասկզբին Երևանում ադրբեջանցիները բնակչության 43 տկոսն էին կազմում: Այժմ ադրբեջանցիների տկոսն ինչքան է:

— Հիմա ասե՛ք ի՞նչ է, մեկ տկոսից էլ դակաս:

— Ես դրա համար չեմ ուզում մեղադրել հայերին, որոնք այնտեղից դուրս են մղել ադրբեջանցիներին: Հավանաբար եղել են ինչ-որ խռովություններ, որոնք դեռ էլ դարձել: Եթե մենք այդպես ամեն մի թվից կառչենք, նրանից անենք հեռու գնացող եզրակացություններ. իրար մեղադրենք, ադա ոչինչ չի ստացվի: Չէ՞ որ դուք գիտնական եք: Պե՛տ է ճշգրիտ լինել լրատվության մեջ, ճշգրիտ՝ ճշմարտության մեջ: Եթե դա լինելու է միայն ձեր ճշմարտությունը կամ իմ ճշմարտությունը, դա դեռևս ճշմարտություն չէ: Բայց կա ճշմարտություն, որը եղել է, ճեղի է ունեցել. այդ հողի վրա դարձելով ադրբեջանցիներն ու ադրբեջանցիները: Ձեզ համար Լեոնային Ղարաբաղը դա օրտան է, այսպես ասած, հայ ազգի հենման կետերից մեկը, հոգեւոր հենարան (երեւի կարգալու են սվել Սերգեյ Գորոդեցկու հանրահայտ հոդվածը.—Բ.Ու.): Բայց չէ՞ որ Շուշուց էլ եղել են ադրբեջանցի եւ կոմպոզիտորներ, եւ արվեստի աս ուրիշ գործիչներ: Եւ այս բոլորը Լեոնային Ղարաբաղն է: Չի կարելի այդպես խոսելով հերկել մարդկային հոգիները, դարձել, մարդկանց ճակատագրերը:

Համբարձումյան.—Միխայիլ Սերգեյիչ, կարիք չկա հերկելու: Իսկապես դեռ է ունենալ ճշգրիտ լրատվություն: Մենք հույս ունենք, թե Գերագույն խորհուրդը, Գերագույն խորհրդի Նախագահությունը կհանի այնպիսի որոշում, որով Հայկական ԽՍՀ դեմոստրացները կկարողանան գնալ, ժողովրդին համոզել, թե այդ որոշումն ամենահարմարն է:

Գորբաչով.—Քաղաքականությունը դա հնարավորի արվեստն է:

Համբարձումյան.—Իհարկե:

Գորբաչով.—Այստեղ ֆաղափական գործ է ընթանում, որոշումը մշակելու ընթացք:

Համբարձումյան.—Դրա համար էլ ես ասում եմ՝ Լեոնային Ղարաբաղի հարցը դեռ է լուծել ֆաղափական ճանապարհով եւ ոչ թե ձեռնարկային մոտեցումով:

Ահա այսպես է ավարտվել ակադ. Սերգեյ Համբարձումյանի «մենամարտը» Գորբաչովի հետ: «Մենամարտ», որ ճեղի է ունեցել Մոսկվայի՝ նոր ժամանակների Տիգրանի, կենտրոնում, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահությունում, որը դակաս բռնադատական միջավայր չէր, քան դժմաստիկ արհմիջոց Տիգրանում: Եւ գուր կամ դասահական չէր, որ սույն միջադեպը հիշող արդարամիտ մարդիկ անդաման նշում էին նաեւ, թե հայ գիտնական-դեմոստրատիկ խիզախությունը եղել է բացառիկ մի երեւոյթ բռնակալական իշխանությունների դայնամիզմում:

Հուլիսի 27-ին կենտրոնական թերթերն ու լրատվական այլ մարմինները հրատարակեցին ԽՍՀՄ Կենտկոմի ու ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահության որոշումը Ա.Ի. Վոլսկին իբրեւ Կենտկոմի ու ԳԽ-ի Նախագահության ներկայացուցիչ, ԼՂԻՄ ուղարկելու մասին: Որոշման մեջ այդ նախաձեռնությունը կոչվում էր հուլիսի 18-ի հայտնի որոշման իրականացմանն ուղղված միջոցառում, որի նպատակն էր՝ «Ադրբեջանի, Հայաստանի ու ԼՂԻՄ-ի կուսակցական, խորհրդային ու սնտեսական մարմինների աշխատանքի կազմակերպում ու համատեղում»՝ Կենտրոնի վերոհիշյալ եւ ուրիշ որոշումների իրականացման համար:

Հետաքրքիր է ներկայացուցիչ վերադասվող իրավունքների փունջը, որ ըստ էության, կարելի էր անսահմանափակ ու անենազոր համարել, եթե, իհարկե, նրանով օժտվողը դիտարկվող կարողանար լրիվ ու միջին վերջ սօրիներ, դառնալ նրանց անեղ կիրառողը: Բավական է ասել, որ նա վեր դիտարկվող կանգնած Ադրբեջանի ու Հայաստանի դեկավար մարմիններից եւ դիտարկվող, համատեղող նրանց աշխատանքները: Ոչ միայն նրանց, այլեւ միութենական համադասախան միմիսությունների ուժերն ու հնարա-

վորությունները օգտագործել, կարիքի դեմքում «նրան սրված էր իրավունք՝ ծագող հարցերը լուծելու նպատակով աշխատանքի ներգրավել նաեւ ԽՍՀՄ Կենտկոմի, ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահության, միմիսությունների եւ գերատեսչությունների, կենտրոնական այլապի մարմինների դասախանաճառ աշխատանքներին»:

Գարձյալ հուլիսի 18-ի որոշման հիման վրա՝ ԽՍՀՄ ԳԽ-ի դեմոստրացներից կազմվում էր հասուկ հանձնաժողով, որը դիտարկելու էր Ա. Վոլսկին-ներկայացուցչին:

Մի խոսքով՝ ստեղծվեց միայն կենտրոնական կառավարությանը ենթակա մի մարմին, որն ուներ ամենալայն իրավունքներ մարզի ինքնուրույն ու ինքնիշխան սնտեսական, վարչական եւ մշակութային զարգացումը կազմակերպելու համար:

Սա այն էր, ինչ ԼՂԻՄ-ի մարզխորհուրդն էր դաժանաբանի հուլիսի 21-ի իր արտակարգ նստաքառանի որոշումով:

Այն օրերին եւ զսնվում էի Ստեփանակերտում, երկար գրույցներ ունեցա կուս. մարզկոմի առաջին ֆարտուար Հենրիկ Պողոսյանի հետ: Նա, իբրեւ խելոք, քառահայաց եւ ցանկացած իրադրության մեջ անմիջապես ու ճիշտ կողմնորոշվող մարդ, ասեւ էր ցավում քառաման սկզբից իսկ վերցրած սխալ ուղղության համար: «Հենց այն գլխից էլ ես մտածում էի, որ մենք առաջ դիտարկելու էինք քառաման առաջինը, նախ քառաման վե՛նք, հետո՝ միայն մտածե՛նք միավորման մասին».—հաստատ ու անեղ համոզմունքով ասում էր նա: «Իսկ ինչո՞ւ չէիր ասում մարդկանց, ինչո՞ւ չէիր համոզում.—հարցրի նրան:—Չէ՞ որ այդպիսով առաջին աստիճանն այսֆան արյուն չէր դրոշմ: Նույնիսկ Բաբուն դա դակաս թե՛նամանով կընդունել եւ ոչ թե այսպես կոչվածները»: «Իսկ ո՞վ էր ինձ լսողը: Բերանս բացելուս դեռ վրա էին սալիս՝ սեսա՞՞, սկզբիցե՛ք կիսաս-դաս ֆայլի է գնում.—դասախանեց Պողոսյանը՝ ցավագործն հիշելով նաեւ, որ այդ կարծիքի համար իրեն համարում էին քառ սված հայրենասեր, որ դիտարկվում էին ինչ անե՛նք միանգամից եւ վերջ... Նույնիսկ Պարույր Սեւակի հայտնի բանաստեղծությունն էին այժա խոթում»:

... Ինչ-որ է, որոշումը կար, եւ մնում էր ֆաղափական ու դիվանագիտական հմտություն ձեռք բերել եւ գործն առաջ տանել:

Նույն օրն էլ, հուլիսի 27-ին, Կենտրոնի ներկայացուցիչ Ա. Վոլսկին ժամանեց Ստեփանակերտ, անմիջապես խորհրդակցություն ունեցավ մարզային դեկավար աշխատանքների հետ, բացատրեց իր առաջնության խնդիրները: Իսկ երեկոյան դեռ, Հ. Պողոսյանի հետ միասին, ճանապարհվեց Մոսկվա՝ մասնակցելու ԽՍՀՄ Կենտկոմի լուծումին:

Օգոստոսի 1-ին Ստեփանակերտում քառունակվում էին նախորդ օրերին սկսված ժողովրդական ցնցումները: Պատճառը, իբր, Հայաստանից փախուսական դարձած եւ ուրիշ տեղ չգտնվող քառերի բնակեցումն էր մարզի ադրբեջանական գյուղերում: Գալիս էին միլիցիական հսկողության ասկ առնված ավտոբուսներով, տեղավորվում Շուշուի այն բնակելի շենքերում, որ հայերից էին խլել, նույն քառանի, ինչպես նաեւ Հաղուրթի ու Մարտակերտի, Մարտունու եւ Ասկերանի գյուղերում: Կառավարական մարմինների, հասկաղես Կենտրոնի ներկայացուցիչների բացատրություններից հայտնի էր, որ մարզում դեռ էր ազգագրական վիճակագրությունը փոփոխող ֆայլերից հեռու մնան երկու կողմերը: Միմիսյեռ թուրքերը քառում էին իրենց թեղ մեծացնել եւ 1989 թ. հունվարին տեղի ունենալիք համամիութենական մարդահամարին ներկայանալ մարզում իրենց տկոսը բավական բարձրացրած:

Ստեփանակերտում դասում էին, որ Ասկերանի նախադրումներին հայ երիտասարդները «փախուսականներով» ծանրաբեռ երկու «Իկարուս» ես են ճանապարհել ուղեկցող միլիցիաներներին հանձնարարելով, որ այլեւս նման բեռներ չհասցնեն Ղարաբաղ:

Օգոստոսի 2-ին, երկու օր առաջ Մոսկվայից Ստեփանակերտ վերադարձած Ա.Ի. Վոլսկին հրավերով, Ստեփանակերտ ժամանեցին Ադրբեջանի ու Հայաստանի կուս.

կենսկոմների առաջին ֆարսուղարներ Ա. Վեգիրովն ու Ս. Հարությունյանը: Նրանք Վոլսկու հետ միասին, հանդիպումներ ու գրույցներ ունեցան մարզային ղեկավար մարմինների ներկայացուցիչների հետ համերախ, գործի համար դայմանավորվեցին. խոսակցության Կենսրոնի ներկայացուցչությանն ամեն կերպ օգնել եւ նույն օրն էլ բաժանվեցին:

Օգոստոսի 3-4-ին Վոլսկու հրավերով Ստեփանակերտ ժամանած Յու. Նազարովը (ԽՍՀՄ Պեժեհի նախագահի տեղակալ) եւ Հայաստանի ու Ադրբեջանի Մինիստրների խորհուրդների նախագահների տեղակալներ Վ. Արծրունին ու Գ. Հասանովը մարզի ղեկավարության հետ ծրագրեցին այն աշխատանքները, որոնք միջին իրականացվեին առաջիկայում Ստեփանակերտի եւ Երզրանի Երևանի Երևանի աշխատանքների գծով:

Օգոստոսի 7-ին չորս քեռնասար մեքենաներ (3 Կամազ եւ 1 Չի) լիքը Հայաստանից «փախչող» թուրքերով Գետրգավանի մոտով ուղևորվեցին մասնավորապես Երզրան, մարզի միջինայի հերթադասերը հեռացրին Երզրանի սարածփից եւ ֆեցին դեղի Ֆիզուլու Երզրանը:

Օգոստոսի 9-ին, անկասկած Ա. Վոլսկու հրավերով, Ստեփանակերտ ժամանեց Երևանի կուս. ֆաղկոսի առաջին ֆարսուղար Ս. Մինասթեյանը՝ ֆաղկոսի եւ ֆաղխորհրդի գործկոմի այլ աշխատակիցների ուղեկցությամբ, որդեսզի ծրագրեն ու ադախովեն ԼՂԻՄ-ի եւ Երևանի արտադրական ձեռնարկությունների համագործակցությունը:

Օգոստոսի 13-ին ու 15-ին Ստեփանակերտում տեղի ունեցան հանրահավաքներ, որոնց կազմակերպիչները մարզի ղեկավարությունից դադարեցրան էին Երևանից դայ-ֆարը միացման համար, Կենսրոնին համոզել, որ դա է մարզի հայրության առաջին ու վերջին դադարը:

Օգոստոսի 19-ին Շուշու Երզրանում Ադրբեջանի ղեկավարությունը ներկայացնող ԿԿ կենսկոմի ֆարսուղար Թ. Օրուջեյին վոխարհեց Մինիստրների խորհրդի նախագահի տեղակալ Գ. Հասանովը:

Օգոստոսի 20-ին Ստեփանակերտի կենսրոնական հրադարակում տեղի ունեցավ նոր բազմաազգային հանրահավաք, որի ընդունած եւ Կենսրոնին հասցեագրված բանաձեռնի մեջ նշվում էր, որ ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահության հուլիսի 18-ի որոշումը լուրջ մի ֆայլ է Արցախի խնդրի լուծման ճանադարին, բայց ոչ վերջինն ու վերջնականը: Ուրեմն, արցախահայրությունն սղասում է իր դադարից լիակատար բավարարությամբ:

Օգոստոսի 21-23-ին Ստեփանակերտ ժամանեցին Հայաստանի ստեղծագործական կազմակերպությունների ղեկավարներն ու մի Երբ նշանակվող գործիչներ, որոնք մարզի մեակութային օջախների հետ ծրագրում էին համագործակցելու եւ մարզի մեակութային բնականոն զարգացումն ադախովելու միջոցառումները: Նրանց հետ էին նաեւ ՀԿԿ Կենսկոմի ու կառավարության ուրիշ աշխատողներ, որոնք առաջներում Արցախի ճանփան չգիտեին եւ չէին ուղևորվում ճանաչել:

Օգոստոսի 24-ին տեղի ունեցավ ԼՂԻՄ-ի մարզխորհրդի հերթական նստաքցանը, որը ֆննարկեց ԽՄԿԿ Կենսկոմի ու ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի 1988 թ. մարտի 24-ի «Լեռնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզի 1988-1995 թթ. սոցիալ-սնեստական զարգացումն արագացնելու միջոցառումների մասին» որոշման իրականացման ընթացքը: Զննարկումը կատարվեց դասաճառ դադարեցնությամբ, սկզբում ֆայլին ֆննադասության մթնոլորտում, ընդունված որոշման մեջ էլ նշվեց, որ Կենսրոնի հայրնի որոշումն անբավարար է կատարվում, ֆանի որ դադարեցնող նյութասեխնիկական միջոցները կենսրոնացված են Ադրբեջանի մինիստրություններում ու գերասեսչություններում, իսկ դա ստեղծում է զանազան բարդություններ:

Որոշման երկրորդ կեսով խրախուսվում էր մարզի աշխատանքային կոլեկտիվների նախաձեռնությունները մայր Հայաստանի համադասասխան ձեռնարկությունների հետ համագործակցելու կադակցությամբ, մեակութային ու ստեղծագործական կազմակերպու-

թյունների սեր կադերն ու առնչությունները:

Իսկ 4-րդ կեսը (վերջինը) հեսեյալն էր. ԼՂԻՄ-ի ժողովրդական դեդոնասների խորհուրդը նշում է, որ մարզի սնեստական ու սոցիալական զարգացման միջոցառումների իրականացումը, առանց խնդիրն անբողոքաճք լուծելու, չի համադասասխանում Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ճնշող մեծամասնության դադարեցնում, որը ձեակերպված է նախորդ նստաքցանի որոշումներում: Մարզխորհրդի նստաքցանը մեակ անգամ եւս հաստատում է մարզի աշխատանքային վճարակառությունը՝ անդասաճառ հասնելու ԼՂԻՄ-ն Ադրբեջանական ԽՍՀ վարչական ենթակայությունից հանելուն եւ Հայկական ԽՍՀ-ին վերամիավորվելուն:

ԼՂԻՄ-ի ժողովրդական դեդոնասների խորհուրդը ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Ազգությունների խորհրդի հանձնաժողովին խնդրում է ընդհանրացնել եւ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդին ներկայացնել Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրն արդարանճորեն լուծելու առաջարկությունները»:

Օգոստոսի վերջին օրերին եւ սեդեսներին առաջին սասնօրյակում մարզում հայրնվեցին Բախվից ժամանած բազմաթիվ դադարեցնող հանձնաժողովներ, որոնց գոնեիկ վարեն ու դադարեցնող զգոնեցին մարզային հիմնարկների ու ձեռնարկությունների աշխատողներին:

Հանձնաժողովների կամայական ստուգումները գլխավորող ինչ-որ Բոգոմուլով չդադարեցրեց իրենց աշխատանքը նույնիսկ ԽՄԿԿ Կենսկոմի բաժնի վարիչի տեղակալ Գ. Խարչենկոյի արգելիչ կարգադրությունից հետո:

Այդ կադակցությամբ օգոստոսի 11-ին համաժողովրդական ցույցի դուրս եկավ Ստեփանակերտը՝ դադարեցնելով, որ մարզի սարածփից հեռանան «ստուգողները»:

Սեդեսների 12-ին Ստեփանակերտի աշխատանքները գործադուլ արին, դադարեցնեցին, որ անկող հյուրերը հեռանան ֆաղափից, եւ սղառնացին, իրենց դադարեցնող չկատարելու դեդոնում, ինֆնադասաստան տեսնել «ստուգողների» հետ:

Օրվա երկրորդ կեսին Բոգոմուլովն ու իր «ստուգող» խմբերը հեռացան ֆաղափից:

Սեդեսների կեսերին Ստեփանակերտում լուր էր սարածվել, թե ֆաղափի թուրք բնակիչներն իրենց երեխաներին դուրս են բերում եւ Երևան կսկսեն կատարել հակահայկական խժոժություններ: Իսկադես, չուցացավ եւ սղառնալիփի իրականացումը:

Սեդեսների 18-ին Խոջալու գյուղով անցնող ամվսոխճուղու վրա ֆարկոնեցին հայ ոսանողներ փոխադրող մի ավսոքուս: Տուճաճներին օգնության հասած ազգակիցների եւ Խոջալուի թուրքերի միջու բոնկված ձեճկոնսոփից ձանր վերեր սսացան մի ֆանի սասնյակ մարդիկ:

Նույն օրը երեկոյան Ստեփանակերտի հիմնականում թուրքաբնակ Կրկճան թաղում սկսեցին հակահայկական բոնություններ: Լուրեր հասան այն մասին, որ Շուշուի հայկական թաղամասում հրդեհի ճարակ են դառնում բնակելի տները: Դրան հայերը դասասխանեցին՝ հրդեհի մասնելով թուրքերի խրճիթներն Ստեփանակերտում:

Հայ-ադրբեջանական բախումներ սկսվեցին նաեւ Մարտունի ֆաղափի հայրության եւ նրա արվարճան ադրբեջանական Խոջավենդի միջու:

Այդ օրերին Շուշու լեցին նրա վերջին հայ բնակիչները, երբ հրդեհի էին մասնված նրանց առանձնասներից ու բնակարաններից Երբ, կողոպտված էին իրենք եւ Ստեփանակերտ էին հասնում լուր հազի Երբերով: Դրան ի դասասխան ստեփանակերտցիներն էլ ֆաղափից դուրս ֆեցին թուրքերին: Սակայն դարգվեց, որ նրանց բնակարաններում այլեւս ոչինչ չկա, ոչ կահույք, ոչ էլ ուրիշ մի ունեցվածք: Շուշուի հայրց ջարդի կազմակերպիչները, ամենայն հավանականությամբ, նախադես նրանց զգուցարել էին իրենց ձեռնարկելիք բարբարոսության մասին, եւ սրանք էլ ամենայն հաջողությամբ նախադասաստվել էին:

Սեպտեմբերի 22-ից ԼՂԻՄ-ում եւ Ադդամի օրջանում հայտարարվեցին հասուկ դրո-
թյուն եւ դարեւային ժամ:

Սեպտեմբերի 28-ին «Правда»-ն տպագրեց շարժման սկզբից իսկ իր կեղծադատաբար
խզրգանքներով հայտնի Օվչարենկոյի ու ինչ-որ Ա. Չերենկոյի նոր դավադիր հոդվա-
ծը. որը հաղորդում էր, թե Ղարաբաղում արյուն է հեղվել. Շուտից դուրս են ֆուլել նրա
հայ բնակիչները. եւ այդ առթիվ Երեւանի Թատերական հրատարակում հավաքված ցու-
ցարարներն առավել ազդեցիկ են սրամաղրված, քան փետրվարին էին:

Հոդվածում խոսք կար այն մասին, որ Հայաստանում ու բուն Լեռնային Ղարաբա-
ղում դաւաճանադատ (սա էլ չակերտներում) գտնում են, թե այժմյան բարդ վիճակն ստեղծ-
վել է Խոջալուում հեղված արյունից հետո, նրա հետեւանքով (հասկացիր՝ այդ գյուղի չա-
րագործ արքեպիսկոպոսի հրահրումով), սակայն, իբր, իրականում այն գոյություն է ու-
նեցել արյունահեղությունից շատ օրեր առաջ: Եւ սա էլ այն դատաճառով, որ ԼՂԻՄ-ում
«այստես կոչված դիտակներն իսկապես, իսկ ըստ էության Ադրբեջանի ԽՍՀ ԳԽ-ի
Նախագահության կողմից արդեն ցրված «Կռունկ» կոմիտեի անդամներն իրենք են սե-
մանում նորանոր խոսքերով ու խառնակչություններ»: Ասում են՝ դրանք՝ այդ ցր-
ված «Կռունկ» կոմիտեականները, կաշառակերներ ու հովանավորչականներ են, սնե-
սական մեքենայությունների վարդերն են ժողովրդին զրգոել են մարզի իրավադատ
այն մարմինների դեմ, որոնք ստուգում են իրենց մութ գործերը, իբր երեսն համում ա-
հավոր մեղքեր: Իսկ իրականում ի՞նչ էր այդ կոմիտեականների դաւաճանը.-հարց են տա-
լիս լրագրողները եւ դատաստանում.-որդեպի մարզից հեռանան Ադրբեջանի ու ԽՍՀՄ
դատախազական խմբերը, որոնք մարզ են եկել մեղսագործություններ հորինելու, նրանց
շուրջ աղմուկ անելու համար, դաւաճանում են իրավադատ մարմինները մաքրել հանցա-
գործ դրածոներից եւ, օրինակ, հայկական ինքնավար մարզի դատախազ նշանակել տե-
ղացի հայ մարդու...

Հոդվածում խոսեցնում էին նաեւ Երեւանում գործող խմբերի ղեկավարներին, եւ ա-
հա թե սրանք ինչ էին ասում.

Վ. Սիրադեղյան.-Գլխավոր սխալն այն է եղել, որ մենք փետրվարի 26-ին դադա-
րեցրել ենք գործադուլներն ուժի դիրքից...

Լ.Տեր-Պետրոսյան.-Անհրաժեշտ են հայկական զինված միավորումներ:

Մ. Գորգիսյան.-Մոսկվայից չեն կարող կառավարել Հայաստանը: Այնտեղ (Մոսկվա-
յում) թեմանակալն շատ է... Եւ կնճառակի՝ մենք լուրջ է դարձրել հայտարարել
դատախազ:

Ա. Մանուչարյան.-Նրանք, որ մեզ վրա նորից բանակ են ուղարկում, թող լավ իմա-
նան, որ մենք այդ բանակը կընդունենք, որդեւ գաղութարարի:

Հոդվածի եզրակացությունն այն էր, որ այս սարածում ոչ մի լուրջ խնդիր էլ չկար,
այլ հանցագործ սարերն էին ժողովրդին ոսփի հանել, ստեղծել խառնակչություն ու
ֆառս, որդեպի վարագուրված մնան իրենց արարքները:

Սա ոչ միայն հոդվածագիրների, այլեւ Կենտրոնի կարծիքն էր, ավելի ճիշտ՝ վերջինի
թելադրած կարծիք-միտածը, որը լուրջ է սարածվել լրատվության միջոցների կողմից:

Սեպտեմբերի 29-ին Ա. Վոլսկին եւ Հ. Պողոսյանը մեկնեցին Մոսկվա՝ ԽՍՀՄ
Կենտրոնի ղեկնումին մասնակցելու, վերադարձան հոկտեմբերի 2-ին:

Հոկտեմբերի 3-ին Ստեփանակերտ ժամանեց դեռեւս հուլիսի 18-ին ԳԽ-ի նախա-
գահության որոշմամբ ստեղծված հանձնաժողովը՝ նրա ղեկավար, ԳԽ-ի Ազգություն-
ների խորհրդի նախագահ Ա. Է. Վոսսի գլխավորությամբ:

Վոսսի հանձնաժողովը (մասնակցությամբ հանձնաժողովի նախագահի տեղակալ,
ԽՍՀՄ Արդարադատության մինիստր Բ. Կրավցովի, Տաջիկստանի կուսկենտրոնի տեղադր
ֆարսուղար Պ. Լուչինսկու, ԽՍՀՄ էներգետիկայի մինիստր Ա. Մայրեցի) չորս օր առա-
վոցից մինչեւ ուժ գիշեր հանդիպումներ ունեցավ մարզի ղեկավարության, արդյունաբե-

րական խոսքերում ձեռնարկությունների, աշխատավորական կոլեկտիվների, լուսավո-
րության, մշակույթի, ստեղծագործական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների
հետ, ուժադրությամբ լսեց բոլորին, վերջում էլ խոստացավ Մոսկվա վերադառնալուն
դեմ երկրի ղեկավարությանը հանգամանորեն զեկուցել այս ամենի մասին եւ ըստ կա-
րելույն օժանդակել, որդեպի ԼՂԻՄ-ի հայության հարուցած խնդիրն ստանա վերջնա-
կան, արդար լուծում (Այս հանդիպումներին ներկա էին՝ եւ, Չորի Բալայանը, Լեոն
Տեր-Պետրոսյանն ու Բաբկեն Արարցյանը):

Հոկտեմբերի 4-ին ու **5-ին** առավոտից մինչեւ ուժ երեկո ներկա էին հանձնաժող-
ովի հանդիպումներին, լսում էին մարզի աշխատավորության ներկայացուցիչներին, հիմ-
նարկ-ձեռնարկությունների, գործարանների, ուսումնական հաստատությունների ղեկա-
վարներին, աշխատավորական կոլեկտիվներում կազմակերպված խոսք ու գրույցներին
էլի ունկնդիր... Ամեն ինչ լավ էր գնում, հանգիստ, խելոք, ամենաբարեկիրք եղանակով:
Այս անգամ էլ զարմացած ու հիացած էին հայրենակիցներն անթերի կուլտուրայով,
հանդարտաբար ասված խոսքի այն սրամաքանությամբ ու մշակվածությամբ, որի
ունկնդիրը լուրջ մտածի, թե մարդիկ նախադատաբարսվել են սարհներ ի վեր, կամ
նրանց թիկունքներում կա անտեւույթ մի իմաստն, ահռելի խելքի ու բանականու-
թյան տեր մի խորհրդական, որը թելադրում է, հուժուժ, խոսքի ու բանավեճի մղում...
Եւ եթե այս ամենի մեջ կար անհանգստացնող որեւէ բան, դա էլ արվող առաջարկու-
թյան թե ներկայացվող դաւաճանի միտքնականությունն էր. ելույթն ինչդիսին էլ լի-
ներ, ջղային ու կրֆոս, թե հանգիստ-հավասարակեռ, ավարսվում էր մեկ եւ նույն եզ-
րակացություն-առաջարկություն-դաւաճանով, մարզը հաննեցե՛ք Ադրբեջանական ԽՍՀ
կազմից:

Մտածում էին, թե հյուրերն այս ամենի մեջ կարող են տեսնել կառավար մի ձեռքի,
վերին մի հրահանգի առկայություն, եւ դա էլ կարող է բացասաբար ազդել ընդհանուր
տղավորության վրա: Սակայն հանդիպումներից ամեն մեկի վերջում Վոսսն էր խոսում
անդայնան շեշտելով ելույթ ունեցողների հենց այդ եզրակացություն-առաջարկ-դա-
ւաճանների նույնությունը, դրա մեջ տեսնելով մարզի ամբողջ հայության կամքի միաս-
նությունը...

Եւ այստեղ եւս հանգիստ շունչ էին փառում: Տուն էին գալիս, եղբորս տունը եւ, նրան
տեսնելով բազմոցի անկյունում կուլ էկած, իբր, նկատություն էին անում.

- Ա՛յ Աոս,-ասում էին.-վերեւներից եկածները հիացած են ձեր վարքով ու դաւաճա-
նով... Շա՛տ են լավ սրամաղրված: Ինչո՞ւ գործի չե՛ք դուրս գալիս: Ի՞նչն է տիրում, որ
այսքան երկար գործադուլ անե՛ք...

5-ի իրիկնադեմն էր, այս դիտություններն ստեղծված չէին հասել, որ հեռուստացույցի էլ-
րանին բլբլացնող մոսկովյան խոսնակը Լեռնային Ղարաբաղի անունը սվեց, աղա
դատեց, որ Ազգությունների խորհրդի հանձնաժողովն է այնտեղ՝ Վոսսի գլխավորու-
թյամբ, հանդիպումներ է ունենում մարզի աշխատավորության ներկայացուցիչների հետ,
որոնք բարձրագույն իշխանության ներկայացուցիչներին դատում են սասանամյակներով
կուսակցված իրենց սոցիալ-սնեստական խնդիրների մասին կատարելով սարքեր, մեծ մա-
սամբ իրար ժխտող եզրակացություններ ու առաջարկություններ, ներկայացնում դարձյալ
սարքեր, իրար հակասող ու մեծող դաւաճաններ:

«Տարբե՛ր, իրար հակասող ու մեծող...»:

Եղբայրս անսարքեր լսում էր այդ բարբաջանքը, երբ զայրացած հայիոյեցի թղթակ-
ցին, նա ֆնժիժադի միջից ինձ հարցրեց.

- Բա զարմացա՞ծ էիր, թե ինչն է մեզ այսքան երկար գործադուլի մեջ դաւաճան:

Հոկտեմբերի 11-ին Ստեփանակերտ ժամանեցին Հայաստանի ու Ադրբեջանի կուսկենսկոմների առաջին ֆարսուղարներ Ս. Հարությունյանն ու Ա. Վեգիրովը, ըստ սրված հայտարարությունների՝ որդեսուզի գտնելու փոխադրված հայտարարակ հարցը լուծելու և մարզի կյանքը բնական ընթացքի մեջ դնելու համար:

Մի ֆանի օր անց, սակայն, Բաֆլի լրատվական մարմինները հրատարակեցին հաղորդումներն այս հանդիպման առթիվ Ադր. ԿԿ Կենսկոմի բյուրոյի նիստի ընդունած որոշման մասին, որից ստացվում էր, թե ոչ մի փոխադրված առթիվ էլ խոսք չի եղել, եւ բարձրագույն հարցը մեկընդմիջ լուծվել է ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նախագահության հուլիսի 18-ի որոշումով:

Հոկտեմբերի 12-16-ին Վոսսի հանձնաժողովի հետեւեալ ԼՂԻՄ-ում գործում էր ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Ազգայնականների խորհրդի հանձնաժողովի մյուս կեսը՝ ԽՍՀՄ մինիստր Ի. Գլադկիի գլխավորությամբ:

Հոկտեմբերի 18-ին Մոսկվայում սկսվեց Սումգայիթի հակահայկական ջարդի հանցագործների դատավարությունը:

Հոկտեմբերի երկրորդ կեսին, օգտվելով Ա. Վոլսկու և Հ. Պողոսյանի բացակայությունից (նրանք մի ֆանի օր գտնվել են Մոսկվայում), Ադրբեջանի շինարարական կազմակերպությունները հաղցսաղ գործեր ձեռնարկեցին մարզի ադրբեջանաբնակ վայրերում, հասկալիս Խոջալվում ու Մալիբեյլիում: Շինարարական եռուզեղը գլխավորում էր Շուբի կուսակալ կարգված Թ. Օրուջեյը (Ադր. ԿԿ Կենսկոմի ֆարսուղար):

Հոկտեմբերի 25-ին Մոսկվայում ստեղծվեց Խորհրդային ազդեցության կոմիտեի (ասոցիացիա), որի առաջին իսկ նիստը նվիրված էր Ղարաբաղի, ավելի ճիշտ՝ Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման խնդրի ֆննդմանը: Այդ ֆննդման հանգամանակից բարձրագույն ուղարկվել է ԽՍՀՄ հանրապետությունների գիտությունների ակադեմիաներին ու զանազան գիտական հաստատություններին: Նրանցից մեկն էլ, որից հարում են սույն տեղեկատվությունը, գտնվում է իմ արխիվում:

Միության առաջին-հիմնադիր նիստում ելույթ են ունեցել Յա. Դալկեիչը, Գ. Մարտիրոսյանը, Ի. Կրուտիկը, Ս. Հարությունովը, Լ. Աբրահամյանը, Ռ. Կապլանովը, Ա. Հակոբյանը, Ֆ. Շելով-Կովեչյանը և ուրիշներ: Հանգամանորեն ֆննդության են առնվել Ղարաբաղյան բարդության դասական արմատները, ստեղծված վիճակից դուրս գալու ուղիները: Առաջարկվել են բարդության կարգավորման երեք տարբերակներ, որոնք տեղեկատվության մեջ տեղ են գտել բառացիորեն այս ձևով.

1. Անմիջապես Լեռնային Ղարաբաղում հաստատել որդեսուզիական վարչություն, որդեսուզի հետ էլ ստեղծվի կոնդուկտիում (համակառավարում), վերջում էլ անցկացնել հանրապետության օրոշելու ԼՂԻՄ-ի դասկանելությունն այս կամ այն հանրապետությանը (իհարկե, ժողովրդի կամքի համաձայն): Այս առաջարկությունն արել է Յա. Դալկեիչը՝ համոզված, որ բարդության նման լուծումը կիրականանա տարիների, գուցե եւ տասնամյակների ընթացքում:

2. Հենց այժմ որոշել ԼՂԻՄ-ի բաժանների դասկանելությունը մեկ կամ մյուս հանրապետությանը՝ նկատի առնելով բաժանի կամ բնակավայրի բնակչության ազգային կազմը (Գալիցա Մարտիրոսյան):

3. ԼՂԻՄ-ն անմիջապես վերամիավորել Հայաստանի հետ, ֆանի որ փաստորեն տեղի է ունեցել հանրապետության և ուրիշ եղանակներ փնտրել լինելու է դարադր գործ, հայ ժողովրդի բաղձանների ոտնահարում (Հայաստանի ԳԱ փիլիսոփայության ինստիտուտի գիտական ֆարսուղար, որի անունը չի նշված փաստաթղթերում):

Այսօրվանց հետ մեջ է քրված Ֆյոդոր Շելով-Կովեչյանի ելույթը, որ բնորոշ է եղել նիստի ընդհանուր ոգուն եւ, ինչո՞ւ չէ, նաեւ ժամանակի խորհրդային առաջադեմ մտավորականության սրամարտություններին:

«Ամենագլխավոր հարցում ես համաձայն եմ Դալկեիչի հետ, -ասել է Շելով-Կովեչյանը եւ բարունակել,-Հասկալիս նրա այն տեսակետի հետ, որով դարաբաղյան խնդրի լուծման առաջին փուլը դիտարկելու է ԼՂԻՄ-ում իսկական որդեսուզիական վարչություն ստեղծումը: Կուզենայի միայն ավելացնել, որ յուրաքանչյուր կարգավորման հեռանկարում դեմ է լինի ԼՂԻՄ-ի վերամիավորումը Հայաստանի հետ:

Ցանկանում եմ վճարար դաստիարակել Դալկեիչի դահանջը՝ ստեղծելու Անդրկովկասի իրական-ճշմարիտ դաստիարակումը: ԼՂԻՄ-ի ինքնորոշման խնդիրը չի լուծվի առանց դաստիարակումը հաշվի առնելու: Քանի որ մարզը համադաստիարակում է բոլոր այն հասկանիչներին, որոնք դահանջվում են այն գիտականորեն, ֆաղափական սկզբունքներով ճանաչելու Հայաստանի անբաժանելի մասը: Այն (Արցախ-Ղարաբաղը.-Բ.Ու.) հայ ազգի էթնիկական, մշակութային ու ֆաղափական ձեռնարկման ընթացքի մեջ է եղել բազում դարերի դաստիարակման համաձայն եւ, կարելու է ասել, այստեղ չի ընդմիջվել հայ ժողովրդի գոյությունը հնադարից մինչեւ մեր օրերը: Այդ դաստիարակ էլ հայ ժողովուրդը նրա վրա ունի դասական իրավունք:

Եթե կոզեք, էական սրբագրումներ դիտարկեք, առաջին հերթին, Ադրբեջանին վերաբերող հետազոտություններում: Անդրկովկասի դաստիարակման մեջ Ադրբեջանի դաստիարակների կատարած կեղծարարությունների նկատմամբ 50-ական թվականներին ցուցաբերվում էր անհոգի վերաբերման, որը դաստիարակում էր նրանով, թե չունենալով դաստիարակական փորձ՝ նրանք կարիք ունեն սեփական խնդիրները հասկանալու եւ ստեղծագործական արժեքային դաստիարակների, դրա համար էլ սխեստասիկաբար դահանջմանների ցերսածողիկը (плаха) իջեցվում-հասցվում էր նրանց մակարդակին՝ փոխանակ նդասակառուցված ջանքերի, որդեսուզի նրանք իրենք բարձրագույն եւ իրենց ուսումնասիրությունները բարձրագույն, հասցնեն համախարհային մակարդակի: Այս վերաբերմանը բերել-հասցրել է նրան, որ վերջին տարիներին Չ. Բունիաթովն ու Ադր. ԽՍՀ ԳԱ մյուս անդամները նույնիսկ սկզբնաղբյուրներ հրատարակելիս բնագրի տեքստերից հանում-դեն են բոլորում ոչ միայն հայերի, այլեւ ռուսների, առհասարակ ֆրիսոնյաների մասին եղած հիշատակություններն Անդրկովկասի եւ ուրիշ տարածքների առումով թողնելով միայն հեղինակների վերաբերական դիտարկումներն այդ ժողովուրդների հասցեին:

Իսկ եթե այժմ դառնանք ավելի մոտիկ ժամանակագրությանը, աղա ես անհրաժեշտ եմ համարում առանձին էջով տպագրել, օրինակ «Правда»-յում, ինչդեպ այդ արվել էր վրացական միջադեպի առթիվ, փաստաթղթերի լիակատար հավաքածու Անդրկովկասում ազգային բաժանումների վերաբերյալ (ԼՂԻՄ-ի խնդրի կադակցությանը) 20-ական թվականների առումով: Այդ փաստաթղթերի մի մասը տպագրված է «Լեռնային Ղարաբաղ. դասական տեղեկանք» (Երևան, 1988) գրքում, ուրիշները բազմացված են կոմիտեի կողմից եւ մեկ են դարաբաղյան ու Հայաստանյան դեմոկրատիկ արձագանքի քրոջուրների մեջ՝ սկսած 1988 թ. հունվարից:

Անհրաժեշտության դեմքում կարելի է այդ նյութերն ստուգել: Ուզում եմ նշել նաեւ, որ Սումգայիթի կոտորածը, ըստ երևույթին, թույլ է տալիս ազգամիջյան հարաբերությունների «ինքնաստի» մի տարբերակ եւս դիտարկելու (ֆանի որ ադրբեջանցիները ծագումնաբանությամբ դասկանում են թուրք էթնոսին), ինչդեպի էին ոչ միայն 1915, 1918, 1920 թվականների հայկական ցեղասպանությունները, այլեւ թուրք-հունական բարդությունը 1974 թ. Կիպրոսում, ինչդեպ եւ, ակնհայտ է, դեմոկրատիկ Կոստովոյում (Հարավսլավիա) եւ հայկական նոր ջարդերը Ղարաբաղում, Շամքորում, Կիլիկիայում (Հարավսլավիա) եւ հայկական նոր ջարդերը Ղարաբաղում, Շամքորում, Կիլիկիայում ու Ադր. ԽՍՀ այլ վայրերում, որ տեղի ունեցան արդեն Սումգայիթից հետո եւ միանգամայն լուրջ մասնավեցին մասնալի ու իշխանությունների կողմից:

Վերջին դարազան մեզ իրավունք է տալիս հայտարարելու, որ զանգվածային լրատվության միջոցների կողմից սանձազերծված հակահայկական կամադանիան, ԼՂԻՄ-ի, Հայաստանի ու Մոսկվայի դեմոկրատի միակողմանի լուսաբանությունն ու նրանց դաս-

ճանճերի բողոքումը ոչ թե արդյունք են լրագրողների մասնագիտական ցածր մակարակի, վստահելի տեղեկությունների բացակայության կամ հանկարծակի հայտնված դեպքերի առաջ դեկլարացիայի գլուխ կորցնելուն, «այլ գիտակցված-ծրագրված ֆալսֆակացիաներն է՝ թելադրված իշխանությունների կողմից»:

Տեղեկագրությունն ավարտվում է Ի. Կրոտկինի առաջարկությամբ, որդեսգի ֆննարկման արդյունքներն անմիջապես հրատարակվեն մասնույում եւ հասցվեն ԽՍՀՄ օրենսդիր մարմիններին՝ անդայման ուշադրության առնելու համար:

Նոյեմբերի 2-ին Մոսկվայից վերադարձած Հ. Պողոսյանն ու Ա. Վոլսկին Թ. Օրուջեիին հրավիրեցին մարզկոմ, կրուկ հանձնարարեցին դադարեցնել ադորինի շինարարությունները, իսկ Խոջալվում ու Մալիբեյլիում կանգնեցրած ճակնները բնակվելու սալ միայն Ստեփանակերտից հեռացած թուրքերին եւ ոչ մի դեպքում Հայաստանից փախածներին:

Նոյեմբերի առաջին կեսին Ադրբեջանի հանրապետական կազմակերպությունները եռանդուն արժավ սկսեցին մարզի ադրբեջանական բնակավայրերում բնակչիներարություն ծավալելու, նրանցում Բաֆլի եւ այլ ֆաղաֆների ձեռնարկների բաժանմունքներ ստեղծելու նպատակով: Հանրապետության լրատվական մարմինները սանձարձակ գրադարաչական հարդորումներ էին անում մարզի հայության դեմ, կասարում գրգռիչ հայտարարություններ, մոգոնում ստեր եւ գրադարություններ:

Նոյեմբերի 10-ին Շոք գյուղի «Խաչին սափ» հանդամասում Քանաֆեռի ալյումինի գործարանն սկսեց կառուցել տանսիոնաս, ինչպես նաեւ Ֆիննական ճակններ՝ Շուշիից փախած հայ ընտանիքների համար:

Ըստ ռուսով թուրքի լրատվական մարմիններն այս շինարարության դեմ ծավալեցին հերյուրալից վայրահաչություններ: Բաֆլում դրա առթիվ եղան ցույցեր ու հանրահավաֆներ, որոնց նպատակն էր հանրապետության ժողովրդին ոսֆի հանել հայության դեմ եւ մեկընդմիջ լուծել սալ Ղարաբաղի խնդիրը:

Նոյեմբերի 20-ին Ա. Վոլսկին ժամանեց Երեւան՝ Հայաստանի ղեկավարության հետ խորհրդակցելու ԼՂԻՄ-ում եւ նրա ռուրջ բորբոքված վսանգալից վիճակը կարգավորելու համար:

Նոյեմբերի 22-ին Ադրբեջանի հեռուստատեսությունը եքեր հանեց Բաֆլի կենտրոնական հրատարակում տեղի ունեցող բազմահազարանոց հանրահավաֆը, որն սկզբից մինչեւ վերջ հակահայկական էր. մոլեռանդ ամբոխի սովորական շախսեյ-վախսեյ, որի սիրադեսող հանկերգն էին՝ մա՛հ հայերին, Ղարաբաղից դո՛ւրս ֆեյլ նրանց:

Նույն օրը Հայկական ԽՍՀ ԳԽ-ի նսաւււրջանը դադարեցրեց իր աււախասանֆը՝ առանց ֆննարկելու ԼՂԻՄ-ի վերաբերյալ ԽՄԿԿ Կենսկոմի, ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նախագահության եւ ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի որոշումների կասարման մասին» հարցը, որ ծրագրված էր հանգամանորեն ֆննարկել եւ ընդունել ընդարձակ որոշում գործարկվելի միջոցառումների մասին: Այդ առթիվ հրատարակվեց հետեյալ լրատվությունը: «Նսաւււրջանն ընդհատեց Ադրբեջանական ԽՍՀ-ում եւ Հայկական ԽՍՀ-ի որոշ ււրջաններում իրավիճակի խիստ սրման կադակցությամբ: Նսաւււրջանին ներկա գտնվող ԼՂԻՄ-ում ԽՄԿԿ Կենսկոմի եւ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության ներկայացուցիչ Ա.Ի.Վոլսկին համառոտ ինֆորմացիա սվեց երկու հանրապետություններում ստեղծված ծանր իրադրության մասին եւ դեդոսասներից թույլսվություն խնդրեց հեռանալ նսաւււրջանից, որդեսգի անմիջադես մեկնի Ստեփանակերտ:

Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի Նախագահության նախագահ, դեդոսաս Հ. Ոսկանյանը առաջարկություն մսցրեց նսաւււրջանի աււախասանֆը ւարունակել առանց մսֆերի ծավալուն փոխանակության եւ որոշումներ ընդունել ֆննարկման ենթակա հարցերի վերաբերյալ: Սակայն Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի դեդոսաս Ա. Մանուչարյանը հանդես եկավ հակառակ առաջարկությամբ, նսաւււրջանի աււախասանֆն ընդհատել երկու-երեք օրով՝ այդ բարդ իրավիճակում ժողովրդի հետ լինելու համար: Գե-

դոսաս Ա. Մանուչարյանի առաջարկությունը դաւււախասանֆն դեդոսասներ Ա. Մուրադյանը, Ա. Ղազարյանը, Վ. Համազասպյանը, Ս. Խանգադյանը, Ա. Կիրակոսյանը:

Երկու առաջարկությունն էլ դրվեց ֆննարկության: Չայների մեծամասնությամբ ընդունվեց դեդոսաս Ա. Մանուչարյանի առաջարկությունը, եւ նսաւււրջանն ընդհատեց աււախասանֆը:

Իրադրությունն իսկադես ւաս էր սրվել: Այս հանգամանքը հանրապետության ղեկավարությանը, կուսակցական եւ խորհրդային ակսիվին, Գերագույն խորհրդի դեդոսասներին հարկադրում էր անհետսձգելի գործնական միջոցներ ձեռնարկել ււրջաններում ազգամիջյան հողի վրա ընդհարումները կանխելու համար: Ադրբեջանի հայ բնակչության անվսանգության ադախոֆման հարցերով մսակական կադ էր դախդանվում միութենական մարմինների եւ հասարակական կարգի դախդանման ուժերի հետ:

Իրադրության կարգավորումից հետո Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նսաւււրջանի աււախասանֆը կւարունակվի. («ՄՀ» թերթ, նոյ. 26):

Նոյեմբերի 25-ին տեղի ունեցավ կուս. Ղարմարզկոմի ղլենումը, որը, նկատի առնելով ււրջանների ղլենումների, սկզբնական կազմակերպությունների, աււախասավորական կոլեկսիվների որոշումները մարզում ստեղծված իրավիճակի, Ադրբեջանի ԿԿ Կենսկոմի ու մյուս ղեկավար մարմինների հակահայկական գործողությունների, նրանց օրղսօրտ սասկացրած նվասաււրցուցիչ ձեռնարկումների մասին, մանավանդ Բաֆլում, Կիրովաբադում, Նախիջեւանի ԻԽՍՀ-ում կազմակերպված հակահայկական բոնությունները եւ նրանց կազմակերպման մեջ Ադրբեջանի կուսակցական ղեկավարության նախաձեռնող դերը, որոշեց ընդառաջել մարզի բոլոր հայ կոմունիստների միահամուտ կամֆին եւ որոշմամբ արսահայսել իր անվսահոթությունն Ադրբեջանի ԿԿ Կենսկոմին: Այս կադակցությամբ ընդունված որոշման մեջ նւււված էր.

Որ մարզային կուս. կազմակերպության հետագա գտնվելն Ադր. կոմկուսի կազմում համարվում է անհնար եւ խնդրվում է, որդեսգի ԽՄԿԿ Կենսկոմը դարաբադյան կուսակազմակերպությունն ուղղակի ենթարկեցնի իրեն՝ այն կոչելով ԽՄԿԿ Լեռնային Ղարաբաղի մարզային կոմիստ: Ադա խնդրվում էր, որ ԽՄԿԿ Կենսկոմն անմիջադես իրականացնի սրանից բխող միջոցառումներ:

Նոյեմբերի 25-ին Հ. Պողոսյանն ու Ա. Վոլսկին թռան Մոսկվա:

Նոյեմբերի վերջին օրերին փակվել էին ԼՂԻՄ մսնող ալսոնանադարհները: Հարեւան թուրֆական ււրջաններից սարբեր ալազակախմբերի հարձակումներ եղան մարզի հայկական բնակավայրերի վրա, ֆուում-սանում էին հայկական ֆերմաների անասունները, հրդեհի մասնում դեզերն ու անասնաւււրցները:

Գեկտեմբերի 1-ին, Հայկական ԽՍՀ մի խումբ ժողովրդական դասզամավորների հարցադորումով, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նսաւււրջանում ֆննության դրվեց ԼՂԻՄ-ի խնդրի ռուրջ Ադրբեջանական ԽՍՀ ու Հայկական ԽՍՀ փոխհարաբերությունների ու սրված վիճակի հարցը: Հայ դասզամավորները դախհանջել էին, որդեսգի այդ առթիվ գեկուցեն նախընթացին ԼՂԻՄ-ի ու երկու հանրապետությունների վիճակին ծանոթացած հանձնաժողովը (Ա. Վոսսի գլխավորությամբ) եւ ԽՄԿԿ Կենսկոմի ու ԳԽ-ի Նախագահության ներկայացուցիչ Ա. Վոլսկին:

Ըստ երեւոյթին Վոսսի հանձնաժողովը դեռեւս չէր դասաասել իր տղավորությունների ընդհանրացումն ու առաջարկությունները: Դրա համար էլ նսաւււրջանում ելույթ ունեցավ միայն Արկադի Վոլսկին:

Վոլսկու ելույթն ամբողջությամբ հրատարակվել է մասնույում: Այն ւաս բնութագրական է այդ գործի կերդարը, հոգեբանությունը, դերն ու խնդիրները դասկերացնելու համար: Իբրեւ անկեղծ ու անկաւււառ մարդ ներկայացնում էր մարզի սնեսության, ժողովրդի կենսական վիճակի ֆայաֆյաժությունը (երբ Ադրբեջանի հին ու նոր ղեկավարներն ամբողջ Միության մթնոլորտը լցրել էին այն դասկերացմամբ, թե Ղարաբադում ամեն տեսակեցից վիճակը ւաս ավելի լավ է, ֆան Ադրբեջանում ու Հայաստանում) եւ հայ-

սարարում. քե «Ոչ մի արդարացում չի կարող լինել այն մարդկանց համար, որոնք այդ վիճակին են հասցրել այն լեռնային երկրամասը, ուր ամբողջ են բարի ու աշխատասեր մարդիկ»:

Վոլսկին իր ելույթում ասլիս էր Ադրբեջանում, հասկալու էր Բաքուում եռացող ազգայնական խմբավորումների զնահասականը, առանձին-դեղմերի այնդիսի դասկերներով, որոնք համոզում էին, քե մարդը որքան վրդովված է մեղավոր հանրադեությունից անարդար կեցվածով: «Այստեղ ուղեւորվելուց առաջ,-ասում է նա,-մենք դիտեցինք վերջին օրերս Բաքուում կայացած, ըստ էության հակահայկական մեկ միտինգի հեռուստահաղորդումը: Ասել, քե այն թողնում է ծանրագույն տղավորություն, դա կլինի նույնիսկ կեսծամարություն: Սարսափելի՝ տեսարան էր, մեր աշխարհայեցողությունը խայսառակող»:

Սակայն Վոլսկին ոչ միայն արդար ու ճամարսախոս մարդ էր, այլեւ ժամանակի կուսակցական ու դեմոկրատիկ աշխատող, վերին դեկավար մարմինների ներկայացուցիչը, որն ի դասունե դարսավոր էր ծայրահեղորեն չարել վիճակները, հավասարակեռել երկու եւ ավելի կողմերի ուժերը, մեղմերն ու արժանիքները... Եւ այստեղ էլ հայսարարում էր, քե համանման երեւոյթներ կան նաեւ Հայաստանում. իբր, երկու հանրադեությունների մտավորականներն էլ, ասեմք, դասնաբանները, գրողները, գաղափարախոսները, հավասարադե տուր էն սալիս ազգայնական սրամարդություններին, դասնության էջերը ծառայեցնում այսօրվա կրակը բորբոսելու անմարդկային խնդրին: Հայերին ջարդում, կոտորում են Ադրբեջանում, բռնագողթեցնում, նույնը տեղի է ունեւում Հայաստանում՝ ադրբեջանցիների նկատմամբ: Իսկ Ղարաբաղի՝ խնդիրը... Այն դարգադե դարձել է միջոց, որով կաւառակերները, հակաժողովրդական դեկավար սարերը եւ խմբերն իրենց հանցագործություններն են ստորում, ստեղծած մոլագարության մեռուի մեջ իրենց գործունեությունը ծածկում: Եւ այստեղ էլ հիւում էր «այս օրերին կալանված կաւառակեր Մամուչարովին, որի նմանների համար «Լեռնային Ղարաբաղը միայն առիթ է, դասկերավոր ասած, մանրարան»:

Իր ներկայացուցչության համար էլ Վոլսկին ասաց մի խոսք, որը դարձյալ բնութագրական է, եթե չասեմք՝ ծագարային, որին դիտի ծառայեր անւեղորեն: «Մենք եկել ենք Լեռնային Ղարաբաղ եւ աշխատում ենք ազնվորեն ու բացորոշ: Մենք կանխասրամարված չենք ոչ մեկի, ոչ էլ մյուսի հանդեմ: Այդ երկրամասի բնակչության մարդկային ճակասագրերի հանդեմ չունենք անսարբերություն ու անհոգության զգացում: Մեր յուրաքանչյուր քայլով, յուրաքանչյուր գործողությամբ ձգտում ենք դասեղանել մարդկանց ւահերը, մեր ողջ երկրի ւահերը: Այդդիտին է այն հրահանգը, որ մեզ սկել են կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտեն ու ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահությունը: Եւ այդդիտին են իմ, իբրեւ կոմունիստի ու քաղաքացու, անձնական համոզումները»:

Ահա այսդեմ, ազնիվ, գործունյա, մարդասեր մի դեկավար, որը միաժամանակ Կենտրոնի հրահանգով դիտի առաջնորդվի՝ համարդելով մարդի մարդկանց եւ «մեր ողջ երկրի ւահերը»:

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը, Վոլսկու ելույթի, քե հայ դասզամավորների հարցարման դասասխանի հիման վրա ընդունեց որոշում, որը ոչինչ չէր ավելացնում ստեղծված վիճակին, ոչ մի հարց չէր լուծում, ոչ մի գործնական քայլ չէր ձեռնարկում, բացի մի հայսարարությունից, քե ԳԽ-ի Նախագահությունը, Ադրբեջանի, Հայաստանի ու ԼՂԻՄ-ի ներկայացուցիչների հեռ միասին, քննելու է նեղիոնում ստեղծված վիճակը, որդեսզի վերականգնի հայերի ու ադրբեջանցիների ինտերնացիոնալ բարեկամությունը, մեկ էլ մի հանձնարարությունից, որդեսզի Ադրբեջանի ու Հայաստանի աշխատավորները ցուցաբերեն իմասնություն ու համբերասարություն, բոլոր ջանքերով ստեղծեն այնդիտի մթնոլորտ, որդեսզի «ցանկացած ազգության խորհրդային յուրաքանչյուր քաղաքացի երկու հանրադեությունների սարածներում իրեն զգա լիիրավ ու հավասարազոր մասնակիցը վերակառուցման այն մեծ գործի, որն իրականացնում է խորհրդային ժողովուրդը»:

Չէր կարելի այս ճամարսակությունից չեղրակացնել, քե մեծադեական աղաներն ուզում են հասկացնել իրենց «ճամարսությունը», մենք վերակառուցման գործի վրա ենք, իսկ դուք ձեռն ազգային, նույնիսկ ազգայինից էլ ավելի մամր՝ դարաքաղյան, խնդիրն են վերցրել-եկել, ոսի սակ են ընկնում:

Ինչդեա սովորաքար լինում է նման դեղմերում, հրավիրվեց խորհրդակցություն, որին մասնակցում էին երկու հանրադեությունների ԽՍՀՄ դասզամավորները եւ ւաս դասունյաներ, բացի նրանից, ով անեմից ւաս անհրաժեւ էր՝ ԼՂԻՄ-ի մարզկոմի առաջին քարտուղար Հեմրիկ Պողոսյանից: Գորքաչովի հանձնարարությամբ նա վերադարձել էր Ստեփանակերս, եւ խորհրդակցությանը մասնակցեց միայն վերջերը մարզխորհրդի գործկոմի նախագահ ընտրված Մեմյոն Բարայանը: Արդեմ հայսնի էր դարձել, որ Ադրբեջանի դեկավարությունը դասհանջել էր Ղարաքաղից հեռացնել Հ. Պողոսյանին, եւ Գորքաչովն էլ նրան թուակի անցնելու առաջարկ էր արել:

Նույն օրը երկու հանրադեություններից ԳԽ-ի դեղմուսաներին, Ս. Բարայանին ու դեղմուսաս Սամվել Մամունցին ընդունեց Գորքաչովը, հանձնարարեց ամենակարճ ժամկետում փոխհամաձայնությամբ զսնել հարցի լուծման ամենասրամարանական սարբերակը՝ առանց Ադրբեջանի սարածքային ամբողջությունը խախտելու, ինչդեա այդ նեզել է հուլիսի 18-ի որոշմամբ:

Այս խորհրդակցությունից հետո լրասվության կենտրոնական մարմինները հրադարակեցին խնդրի կարզավորմանն ուղղված կառավարական մի ւարք որոշումներ: Ըստ երեւոյթին եւ այս որոշումները, եւ անդրկուլիսյան ինչ-որ միջոցառումներ, հնարավոր է՝ քարձր խոսումներ ու քայլեր, այդ օրերին վճռական դեր խաղացին, այլադեա ինչո՞վ բացասել, որ նույնքերի վերջին տեղի ունեցած բացահայտ քրամդաս միջոցառումներից հետո դեկտեմբերի սկզբին Երեւանում ու Ստեփանակերսում համեմասական անդորր էր սիրում, իսկ Ադրբեջանը փոթորկվել էր, եւ Բաքուում ծայր էին առել ոչ միայն հակահայկական, այլեւ հակառուսական, սուր ծայրով կենտրոնական իշխանությունների դեմ հրահրված ելույթներ ու հանրահավաքներ:

Դեկտեմբերի 7-ին Հայաստանում տեղի ունեցած աննախադեղ ւահավոր երկրասարձը սակնուվրա արեց ոչ միայն Հայաստանը, այլեւ Ղարաքաղը, աշխարհի բոլոր ծագեում ամբողջ ամբողջ հայության կյանքը..

Այդ օրվա երեկոյան միութեական հեռուստեստությամբ աղեւի մասին տեղեկացնելուց անմիջադեա հետո հաղորդվեցին աղմկալից տեղեկություններ Ադրբեջանական հանրադեական մարմինների եւ «ամբողջ եղրայրական ադրբեջանական ժողովրդի» բոլորանվեր օգնության նախաձեռնության, արդեմ կազմ ու դասրաս աղեւի վայրերն ւասղելու, հարեւանի ու «դարավոր բարեկամի ավանդական սրբազան դարսքը հասուցելու» դասրասականության մասին:

Ղեռ ոչ ոսի օգնության մասին խոսք չէր եղել: Ոչ ոսի մսքով իսկ չէր անցնում կուրծք ծեծել: Չէ՞ որ աննախադեղ ողբերգության լուրն առնելուց իսկական բարեկամը նախ եւ առաջ քար է կսրում: Իսկ սրանք ցնծությամբ դասրաս են օգնել եւ այդ օգնության դասրասականության մասին իրենց խոսքը ոչ քե Հայաստան են հղել, օգնության կարոսյալներին, այլ միութեական ուղիո եւ հեռուստեստություն: Տարիողեցեք, երկու ու աշխարհով մեկ սարածեցեք, այսդիտին ենք մենք Ադրբեջանի ազնիվ, բարեկամասեր ժողովուրդա, իսկ իրենք մեզնից մի ինքնավար մարզ են ուզում եւ դրանով իսկ երկիր-երկիր իրար են խառնել: Մենք այսքան քարի ու հարեւանասեր, այսքան անկեղծ ու անւահախնդիր բարեկամներ, կայծակի արագությանը հասնում ենք իրենց մեղ օրվան, օգնում ենք մեր ունեցած-չունեցածով: Հասկադեա չունեցածով՝ բացակա խղճով ու քարյացականությամբ: Որովհետեւ եթե ունեւային այդ ամենահասարակ մարդկային, մարդուն մարդ դարձնող եւ մարդ դասող քանը, կամաչեին դարգադեա: Կամաչեին եւ, անեմից առաջ, իրենք իրենց հարց կսային, մենք իրավորն ունենք: Մենք, որ նրանց դարս քեցիմք իրենց սաքուկ, սասնամյակների ազնիվ ջանքերով ստեղծված բարեկարգ

սներից... Դուրս ֆեցիմք՝ առանց թույլ ատու, որ այս տղա դեկտեմբերին հազուն գոնե իրենց սափ հազուսները...

Բաբվից փախած ընհանրների զավակներից կազմված երկու մանկական հասաստություն, մեկ մանկամտուր եւ մեկ մանկատարեզ, Մոխսակում հողի սակն են անցել: Մրա՞նց դիտի փրկեն ու օգնեն աղքատներից քարքարուները:

Նրանք այս լուրն առնելուց հետո ինչպե՞ս դիտի աղքատն աշխարհում, ինչպե՞ս դիտի նայեն ծանոթ-անծանոթի աչքերին: Թե՞ համազգային բնավորության մարմնացումը սուսզայիթցի այն չարագործն էր, որ հանգիստ քացարում էր, թե թուր գործիքներով ինչպես ջախջախեց հայ տղաով կնոջ գլուխը, ինչպես նրան վառեց ցեղակիցների սարքած խարույկի վրա... աղա տուն գնաց, խաղաղ ընթաց էր սրվեց երաժշտության ու թղթախաղի (ջախել սուսզայիթցու այս խոսովանությունը լուր էր «դուր» եկել լրագրողներին, եւ նրանք իրարից առնելով ֆանիցս հրադարակել էին):

Հաջորդ օրն իմացանք, որ Երեւանի ու մյուս քաղաքների փոստային բաժանմունքները հեղեղվել են Աղքատներից եկող հեռագրերով, հայերին շնորհակալություն էին երկրաւարժի առթիվ, «քարեմաղթություններ» են անում, ցանկանում համանման նորանոր միջադեպեր:

Հայաստանի երկաթգծի Թիֆլիս-Լենինական տեղամասը փակվել էր ավերածության տասնամյակ: Մոսկվա-Երեւան գնացիներն ուրիշ ճար չունեին, Բաբվով ու Հորադիզով էին Երեւան հասնում... Եւ հասնում էին ջարդոսված, խոցանակված: Հարեւաններս տեսել էին կայարանում կանգնած մի գնացի, որի վագոնների կողքին թրփական ցնծության լուզումներ են եղել: Նրանցից մեկը՝ «Да здравствует землетрясение, вечная слава!»:

Այ, սա՛ որ իրենք են՝ առանց երկերեսանության:

Հաջորդ օրերին՝ աղետի գոյի հայտարարված Հայաստանի հյուսիսային շրջաններին Բաբվով փրկարարական բեռներ բերող գնացիները տեղ էին հասնում կողոպտված ու ավերված վիճակում: Եթե սննդամթերքով էին բեռնված եղել, ավազակների բաժին էին դարձել: Շինանյութերն էլ էին կողոպտվում: Իսկ անտուն մնացած անհամար խեղճների համար ուղարկված սնակները ջարդոսված էին լինում այնպես, որ ջարդոնը միայն վառելիքի տեղ կարող էր ծառայել: Քանի՞ վագոն էր տեղ հասել քաղաքում ցնեմնեղ, հեղուկ վառելիքի փոխարեն ջուր լցրած հսկա սակառներով, անճանաչելիորեն փոքրված-ավերված բուսաբուսություններով... Բողոքներին ու ֆրեական տասասխանասվության կանչող փաստաթղթերին ի տասասխան՝ մեկ անգամ հեռուստեկանին ցույց սկիւն ԽՍՀՄ հաղորդակցության ճանադարների միսիստրին, եւ սա հուզված խոսակցի անհանգստությանն անվորով տասասխանեց, թե հայերի զանգասները չափազանցված են, նմանափող դեղեր լինում են նաեւ Հայաստանից ելնող գնացիներում, եւ դրանց դեմ էլ Աղքատների տուժված բնակիչների զանգասներին վերջ չկա:

... Իսկ աղետի գոյուն եւ հասկառու Լենինականում ահավոր ավերածություն էր:

Դեկտեմբերի 7-ին էր, որ կալանավորեցին «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամներ Ռաֆայել Ղազարյանին (ՀԽՍՀ ԳԱ-ի թղթակից անդամ), Ասոս Մանուչարյանին, Դավիթ Վարդանյանին, Համբարձում Գալստյանին, 10-ին՝ Լեոն Տեր-Պետրոսյանին, Վազգեն Մանուկյանին, Բաբկեն Արարցյանին, Ալեքսան Հակոբյանին, Մանվել Գեորգյանին, 15-ին՝ Իգոր Մուրադյանին, 24-ին՝ Վանո Սիրադեղյանին ու Մանուկ Ղազարյանին, աղա նաեւ Խաչիկ Մամբրոյանին, Արցախի «Կոմունկ» կոմիտեի ղեկավար Արկադի Մանուչարյանին, Երեւանից էլի՝ մի ֆանի սասյակ երիտասարդների, որոնք, թեպէս եւ ոչ «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամներ, սակայն երեւի վստահ էին ներկայացնում Հայաստանի այն օրերի ղեկավարության համար:

Հավաստի աղբյուրներում ասում էին՝ կալանքի ենթակաների ցուցակները կազմում էր

ՊԱԿ-ի նախագահը, ֆնոնոթյան դնում կուսակցության Կենտկոմի ֆարսուդարությունում եւ, վերջինիս հրահանգն ստանալուց հետո միայն անցնում գործի: Ասում էին նաեւ, թե «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամներին կալանքի տակ առնելու հրաման սրվել է Միլի. Գորբաչովի կողմից, չնայած ձեռքալուծման առաջին օրինակների ժամանակ այդ Գորբաչովը եղել է ԱՄՆ-ում: Իհարկէ, հնարավոր է, որ նա հրահանգ սկսած լինէր ուղեւորությունից առաջ, իսկ երկրաւարժի գոյի այցելելով (դեկտեմբերի 10-11-ին) համոզվել է, որ ֆչերն են փակի տակ առնված, եւ ժողովուրդն առաջվա դէպ կրակված է դարաբաղյան խնդրով, կաթվածահար խոսեց մթնոլորտի շիկացման հավանական մեղավորների մասին, նրանց բնութագրեց որդես հանրադատության իշխանությունը նվաճելու ձգտումներին, այսինքն՝ հեղաւրջում կազմակերպողներին: Իսկ սա այն ժամանակվա նորմերով՝ հանձնարարություն էր այդքան մեծ հանցագործության ծրագրողներին մեկուսացնելու...

Ուժադրության արժանի է «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամների վարքն ու գործը բնութագրող գորբաչովյան մի խոսքը, որը, դժբախտաբար, հետագայում դեֆ է իրականանալ այն մարդը հենց միայն «Ղարաբաղ» կոմիտեի նկատմամբ անսխալական կանխագուշակող էր դարձել: Երեւանին հրաժեշտ ասել էր. «Ի՞նչ է, դուք մտածում եք, որ այդ «Ղարաբաղ» կոմիտեականների լուր մեծ հո՞գան է ժողովրդի վիճակը, կամ հենց Ղարաբաղի ցավն է նրանց ցանցում: Ո՛չ, նրանք աստարեզ են իջել իշխանության հասնելու համար, եւ հենց սա էլ նրանց վերջնական նոյասակն է»:

Դեկտեմբերի 11-ին, Երեւանից Մոսկվա թռչելուց առաջ օդանավակայանում Գորբաչովը կենտրոնական հեռուստատեսության համար սկսած հայտարարության մեջ անդարդարձակ նաեւ Լեոնային Ղարաբաղի խնդրին: «Ես կարծում եմ, Ղարաբաղի խնդիրը, որդես այդդիտին, առկա է, -ասաց նա: -Այն արմատներ ունի, եւ այն սրվել է նրանից, որ այդ բնակչությանը ինչ-որ շրջանում նախկին աղքատական ղեկավարությունը (միայն նախկին՝ Բ.ՈՒ.) վերաբերվել է ո՛չ ճիշտ, ո՛չ լենինյան ավանդույթների ոգով եւ երբեմն դարգառու ո՛չ մարդկային: Դա էլ մարդկանց վերավորել է: Դա մեծ ֆննարկում ենք: ... Իսկ Ղարաբաղի խնդիրը կգրավի իր այն տեղը, որ դեֆ է ունենալ»:

Ահա այսպէս. ինչ-որ ժամանակ նախկին ղեկավարությունը վերավորել է իր անմարդկային վերաբերմունքով, հիմա նորերը ներողություն կխնդրեն, ինքն էլ մի երկու միսթարական խոսք կասի... Այսպէս մակերեսային, անբանական ու իսմար: Իբր, ինքը չի վերավորել եւ հենց այդ ցանցառ խոսքով չէր վերավորում...

Դեկտեմբերի 12-ին Լաչինի շրջանի Փարաջան (մինչեւ 1920 թվականը հայկական Փարաջան) եւ Սուրախի գյուղերից զինված աստասակիչների խմբեր են հարձակվել Հաղուրթի շրջանի Խժաբերդ ու Արփազյաղուկ գյուղերի վրա, ֆել-սարել ավելի քան 100 զույս խոնր եղջերավոր անասուն: Նույն գիշեր շուրջ 50 զինյալ թուրքեր խուժել են Արփազյաղուկ, կրակ բացել անոյաւոյան սների վրա, աղա տղահանջել, որ բնակիչները գյուղը թողնեն, հեռանան 3 օրվա ընթացքում, աղա թե ոչ, դիտի բնաջնջվեն: Միայն Հաղուրթի զորամասից ժամանած ջոկատի միջամտությամբ աստասակիչները ժամանակավորապէս հանգիստ թողեցին հայկական գյուղը:

Դեկտեմբերի 15-ին երկրաւարժի գոյս փրկարարական աշխատանքները ղեկավարող, ԽՍՀՄ Միմիստների խորհրդի նախագահ Ն. Ռիժովն ու ԽՍՀԿ Կենտկոմի ֆարսուդար Ն. Սլյունկովը Երեւանում ընդունեցին ԼՂԻՄ-ից եկած տասվիրակությունը, որի կազմում էին մարզգործկոմի նախագահի տեղակալ Շ. Պետրոսյանը, մարզի ավսոսրանդորի ղեկավար Բ. Դադանյանը եւ ուրիշներ:

Ռիժովն խոսովանեց, որ աղետի գոյուն անգամ Ղարաբաղի խնդիրը հուզում է բոլորին: Այդ նշանակում է՝ անենասարսափելի ողբերգությունն իսկ նրա անմիջական գոհերի հիւժողությունից չի ջնջել այդ հարցը: «Մենք դեֆ է անոյայնան լուծենք: Դա մեր ոչ միայն դէտական-ֆաղաֆական, այլեւ մարդկայնական տարսն է»,-հավաստացրել է Ռիժովն:

10 օրվա ընթացքում արցախահայության մի զգալի մասը մարզի փոխադրականն ու սեխանիկական ամբողջ ուժն առած, Ադեսի գոտում էր, փրկարարական գործին էր մասնակցում, առաջին օգնությանն ու հայրենակիցների կյանքի կարգավորմանը:

Առաջին սառ օրվա ընթացքում, նախորդ ամբողջ տարում լոկ գործադուլներով ու ցույցերով ամրաժ արցախահայությունն ադեսի գոտուն նվիրեց՝ ինչ-որ կարող էր, ինչ-որ կարելի էր նվիրել, միայն դրան՝ 4.477.800 ռուբլի...

Թուրքի լրասվական բերանները ոռնում էին, թե այս դարաբաղցիները մի գլուխ հարայ են սախս՝ իբր վաս են աղյում, նեղվածքի ու զրկանքների մեջ, բա որսեղի՞ց այդ-բան դրան, ամեն օր ավսեարասյուններով փոխադրվող մթերքները...

Գողության ու ավազակության վարդենները որսեղի՞ց իմանային, թե հարազատիսն վերջին ցաղիկն անգամ նվիրելու, ուսելիքի վերջին դասառը կիսելու մարդկային օրենքներ էլ են լինում...

Գեկեմբերի 20-ից մի քանի գիտնականների ու լրագրողների ուղեկցությամբ Սեփանակերտում էր ակադեմիկոս Անդրեյ Սախարովը: Մինչ այդ նա Բաքվում ու Երևանում հանդիպել էր երկու հանրադատությունների ակադեմիկոսների ու հասարակայնության ներկայացուցիչների հետ: Չույցներ ունեցավ Ա. Վոլսկու և մարզի ղեկավարների հետ, մեծ գիտնականը և խումբը (դ.գ.դ. Լեոնիդ Բաշկին, Գալինա Սարովյոսկա, Անդրեյ Չուրով, Ելենա Բոններ ելք) եղան նաև Շուբիում, հանդիպեցին Երզանի ղեկավարության, աշխատավորության ներկայացուցիչների հետ: Այդ Սեփանակերտում հանդիպեցին և երկար ու հանգամանակից զրույց ունեցան Բաքվից, Սումգայիթից, հեռու-մոտիկ ուրիշ Երզաններից փախսական դարձած հայ մարդկանց հետ:

Ակադ. Սախարովի խումբն Սեփանակերտից դուրս եկավ դեկտ. 24-ին:

Հունվարի 4. Ադրբեջանի ու Հայաստանի հանրադատական թերթերը հրադարակեցին երկու հանրադատությունների կուս. Կենտկոմների, Գերագույն խորհուրդների ու Մինիստրների խորհուրդների կոչերն այն քաղաքացիներին, որոնք թողել էին մեծական քնակության վայրերը: Առաջարկվում էր վերադառնալ, ամբել իրենց քնակավայրերում, քանի որ դրա համար ամրապահվում է իշխանությունների բազմակողմանի աջակցությունը:

Հունվարի 6-ին Մ.Ս. Գորբաչովը ԽՄԿԿ Կենտկոմում գիտության ու մեծակույթի ներկայացուցիչների հետ ունեցած հանդիպման ժամանակ հայտնեց, որ մի քանի օր հետո, հունվարի 11-ին, վերսին շուգափելու է «ցավոս հարցը»: Հանդիպմանը մասնակցած Հայաստանի ԳՄ նախագահ Հր. Հովհաննիսյանի այն առաջարկությանը, թե «Պե՛ս է վերացնել ազգամիջյան թեմանակ սեղծող բոլոր դասճառները», Գորբաչովը դասախանել է այսպես. «Ես դե՛ս է հիշեցնեմ, որ մեզ մոս սեղծված է իմ նախագահությանը Զարբյուրոյի հանճմաճողով՝ երկու կողմերի՝ Ադրբեջանի ու Հայաստանի դեղոսանների մասնակցությամբ: Հունվարի 11-ին մե՛նք դե՛ս է ավարսե՛նք ցավոս հարցի քննարկումը: Մե՛նք սիդոված էինք ընդմիջել այն դասճառով, որ երկրաւարժ էր եղել: Տեղի էր ունեցել սարսափելի աղես: Մակայն արդեն նեանակել ենք այդդիսի հանդիպում 11-ին...»:

Իսկ ի՞նչ դի՛սի սար այդ հանդիպումը: Արդյո՞ք ոչ այն, ինչ նախորդ հանդիպումները, որոնք, ինչքան էլ բարձր մակարդակի հորջորջված, ավելին չէին, քան սովորական անդուսող խոսուզուրույցը:

11-ին արսարուփ սղասում էինք որե՛ւ բախսորոց լուրի: Հանրադատական ու միութեանական լրասվական մարմիններն այդ առթիվ քար լուրություն դաղողանեցին, և մե՛նք մի գիշեր էլ անցկացրինք անքուն քրքրելով:

Առավոսյան ժ. 9-ը չկար, որ հեռախոսն աղմկոս զանգեց, և հեռախոսավարուիքն ասաց՝ «Պասասխանեք Սեփանակերտին»: Վարդան Հակոբյանն էր, ողջունեց ուրախ-ուրախ, աղա խառնվեցին Գորզեն Գաքրիեյանն ու Հրաչիկ Բեզարյանը, և եռաճայն խորը ցնճությամբ հաղորդեց՝ «Բաճանել են, է՛, բաճանել են: Էլ ոչ մի կաղ չունե՛նք թուրքի հետ, ո՛չ մի կաղ: Այս գիշեր Բաքայանն է զանգել Մոսկվայից, և հիմա մարողջ մարզն իքար խառնված է»:

Առաջին դաղ չկարողացա խոսք զսնել, արճազանել սղաների ցնճությանը: Մի արսասովոր երջանկությամբ էլ չէի համակված, որ ասեմ՝ դրանից էր, լեզուս կաղ էր ընկել: Ուղղակի անաղասելի էր: Որքան էլ սղասված, որքան էլ այսդիսի լուճումը օրակարգի դաղանց ու սեանական երազանք... Լուճումն ինքն արդեն ցնճեցուցիչ էր: Գուցե նրանից, որ դաղանցում էինք և միաճամանակ գիշերինք, թե ինչ աղավոր ուճեր են կանգնած մեր արդար դաղանցի դեմ: Ուրեմն և նրանք անհնար դի՛սի դարճներն հարցի լուճումը: Ուրեմն, մե՛նք, որքան էլ համոզված մեր հարցի արդարության մեջ, միշտ էլ ունեինք նաև նրա լուճման անհնարիմության գիտակցությունը...

Ես միշտ էլ մսածել եմ, որ այս լուրին չդի՛սի դիմանամ: Մակայն ոչինչ էլ սեղի չունեցավ: Ավելի ճիշտ՝ ասիճանաքար ինճ զսա, խոսեցի, մանրամասներն իմացա: Հեսո էլ խնդրեցի, որ հայրենակիցներին իմ անունից էլ ցնոր-հավորեն:

... Եւ սղասեցինք լրասվական մարմիններին: Իսկ արանք, ինչդես ամբողջ տարվա ընթացքում, ուսացան, ուսանալուց էլ կակազեցին, թերասացությամբ ու երկդիմի խոսքերով հաղորդեցին իրողությունը: Կարճես ցարունակում էին սուղել ժողովրդի համքե-

ուրբյունը:

13-ի երեկոյան եր կարծեմ. «Ժամանակով» հաղորդեցին. թե Ադրբեջանի ու Հայաստանի ներկայացուցիչները հավաքվել ու որոշել են՝ երկու ժողովուրդների եղբայրական բարեկամությունն ամրադնդելու նպատակով Ադրբեջանական ԽՍՀ ԼՂ-ի ինֆնավար մարզում սահմանել կառավարման հասուկ ձեռք:

Այսօր քան, որն անսեղյակ զանգվածներին ոչինչ լուրջ բան չասելով՝ գրգռում էր եր ավելի բորբոսում: Եւ դասահողը մի գլուխ իր գայրույթն էր արահայտում. բա այսօր էլ խայսառակություն ան կլինեւ, մի ամբողջ սարի ազգը լարված դառնելով՝ անլեզու, անխիղճ որոշում ընդունեցին, ոնց որ էլի մուկ ու կասու են խաղում:

Հունվարի 12-ին Մոսկվայում տեղի էր ունեցել Ադրբեջանի ու Հայաստանի ղեկավարների խորհրդակցություն ԼՂԻՄ-ի խնդրի առթիվ:

Նույն օրն էլ գումարվեց ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահության նիստ, որը, ֆննդելով ԼՂԻՄ-ի խնդիրը, ընդունեց հետևյալ հրամանագիրը՝ մարզում կառավարման հասուկ ձեռք մտցնելու մասին:

«ԽՍՀՄ ԳԵՐԱԳՈՒԹՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐԸ

Ադրբ. ԽՍՀ Լեոնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզում կառավարման հասուկ ձեռք մտցնելու մասին:

Լեոնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզում եւ նրա առնչությամբ ազգամիջյան հարաբերությունների բարունակվող լարվածության կաղակցությամբ, նպատակ ունենալով կանխել դրանց հետագա սրումը եւ կայունացնել իրադրությունն այդ ռեգիոնում, հաշվի առնելով Ադրբեջանական ԽՍՀ եւ Հայկական ԽՍՀ կուսակցական ու ղեկավար մարմինների, ինչպես նաեւ Ազգությունների խորհրդի համաձայնագրովի առաջարկությունները, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահությունը, այդ հարցը ֆննդության առնելով Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի Նախագահության հետ, ԽՍՀՄ Սահմանադրության 119-րդ հոդվածի 14-րդ կետին համադասախան որոշում է.

1. Լեոնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզում ժամանակավորապես մտցնել կառավարման հասուկ ձեռք՝ դառնալով Լեոնային Ղարաբաղի, որդես Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմում ինֆնավար մարզի, կարգավիճակը:

Կազմել Լեոնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզի Հասուկ կառավարման կոմիտե՝ ընկ. Ա. Ի. Վոլսկու նախագահությամբ:

Դադարեցնել Լեոնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզի ֆաներոդ գումարման ժողովրդական դեմոստրացիաների խորհրդի լիազորությունները մինչեւ խորհրդի նոր կազմի ընտրությունների անցկացումը:

2. Սահմանել, որ Լեոնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզի Կառավարման հասուկ կոմիտեն անմիջականորեն ենթարկվում է ԽՍՀ Միության ղեկավար իշխանության եւ կառավարման բարձրագույն մարմիններին, լրիվ ծավալով օժտված է ինֆնավար մարզի ժողովրդական դեմոստրացիաների խորհրդի եւ նրա գործադիր կոմիտեի լիազորություններով, իսկ Կոմիտեի նախագահը՝ ժողովրդական դեմոստրացիաների մարզային գործադիր կոմիտեի նախագահի իրավունքներով ու դասակարգություններով:

Հիշյալ կոմիտեի վրա դնել Լեոնային Ղարաբաղի ղեկավար իշխանության եւ կառավարման տեղական մարմինների ղեկավարումը, ինչպես նաեւ նրան համաձայն ժողովրդական դեմոստրացիաների մարզային խորհրդի գործադիր կոմիտեի առաջին աշխատանքային մարմին:

3. Սահմանել, որ Լեոնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզի սարածումը զսնվող միութենական եւ հանրադասական ենթակայության ձեռնարկությունները, հիմնարկություններն ու կազմակերպությունները, ինչպես նաեւ նրանց մասնաճյուղերը, արտադրամասներն ու մյուս կառուցվածքային ստորաբաժանումները սույն հրամանագրի գործողության ժամանակամիջոցում, այն հարցերում, որ կորոշի ԽՍՀՄ Միութենների խորհուրդը՝ հաշվի առնելով Ադրբեջանական ԽՍՀ Միութենների խորհրդի կարծիքը, ենթարկվում են Կոմիտեին:

Մամուլի, ռադիոյի եւ հեռուստատեսության, զանգվածային լրատվության մյուս միջոցների մարմինները, հրատարակությունները, դրվագաֆիական ձեռնարկությունները, ներքին գործերի մարմինները, ինչպես նաեւ նշակալի, ժողովրդական կրթության, առողջապահության հիմնարկություններն ու ոչ արտադրական ոլորտի մյուս կազմակերպությունները, անկախ իրենց ենթակայությունից ու գերատեսչական դասկարգվածությունից, իրենց գործունեությունն իրականացնում են Կոմիտեի կամ նրա լիազորած անձանց անմիջական ղեկավարությամբ:

Լեոնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզի սարածումը դասախազության ու դասարանի գործունեությունն իրականացվում է գործող օրենսդրության ու այն կարգի համաձայն, որ կասնանեն համադասախազաբար ԽՍՀՄ գլխավոր դասախազը, ԽՍՀՄ արդարադասության մինիստրությունը եւ ԽՍՀՄ գերագույն դասարանը:

4. Լեոնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզի Հասուկ կառավարման կոմիտեին իրավունք սալ.

Դադարեցնել Լեոնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզի ժողովրդական դեմոստրացիաների բաղադրյալ, ֆաղաբային, գյուղական, ավանային խորհուրդների, նրանց գործադիր եւ կարգադիր մարմինների լիազորությունները, ինչպես նաեւ նշանակել հիշյալ տեղական խորհուրդների ընտրություններ եւ կազմակերպել դրանց անցկացումը:

Դադարեցնել հասարակական կազմակերպությունների եւ ինֆնագործ միավորումների ԽՍՀՄ սահմանադրությանն ու օրենսդրությանը հակասող գործունեությունը կամ, անհրաժեշտության դեմքում, արձակել դրանք: Հանրադասական կամ ընդհանուր միութենական մարմիններ ունեցող նշանակված կազմակերպությունների ու միավորումների գրանցումը կամ արձակումը կասարվում է այդ մարմինների հետ համաձայնեցնելով:

Անհրաժեշտության դեմքում ղեկավար, սնտեսական եւ սոցիալ-նշակաբային բնարարության հարցերի առթիվ առաջարկություններ ներկայացնել անմիջականորեն ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահություն, ԽՍՀՄ Միութենների խորհուրդ, ԽՍՀՄ մինիստրություններ, ղեկական կոմիտեներ ու գերատեսչություններ:

5. Լեոնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզի սարածումը ժամանակավորապես դադարեցնել «Ղեկական ձեռնարկության (միավորման) մասին» ԽՍՀՄ օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ, 3-րդ ու 5-րդ կետի երրորդ դարբ, եւ 7-րդ հոդվածի գործողությունը:

6. Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի Նախագահությանը՝ ընդունել սույն հրամանագրից բխող համադասախան որոշումներ:

7. Սույն հրամանագիրը կիրարկել 1989 թ. հունվարի 20-ից:
*ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահության նախագահ՝ Մ. Գորբաչով,
ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության ֆարսուղար՝ Թ. Մենթեւաւիլի:
Մոսկվա, Կրեմլ, 1989 թ. հունվարի 12»:*

Միաժամանակ հաստատվեց նաեւ Կառավարման հասուկ կոմիտեն՝ բաղկացած հետևյալ ութ հոգուց.

- Կոմիտեի նախագահ՝ Ա. Ի. Վոլսկի (ԽՄԿԿ Կենտկոմի մեմբերացին, բաժնի վարիչ), Կոմիտեի անդամները՝ Վ. Մ. Միչին (Համ. դրնֆմիության ֆարսուղար), Վ. Ա. Սիդորով (ԽՄԿԿ Կենտկոմի ենթաբաժնի վարիչի տեղակալ), Մ. Ա. Կուդրեւի (Ներքին գործերի զեներալ-մայոր), Վ. Վ. Պլիսով (ԽՍՀՄ ծանր մեմբերացիության մինիստրի տեղակալ), Մ. Ա. Բաբայան (ԼՂԻՄ-ի մարզգործկոմի նախագահ), Վ.Ա. Թովմասյան (ԼՂԻՄ-ի ժող. վերահսկողության կոմիտեի նախագահ), Վ.Դ. Չաֆարով (կուս. Շուրի բրզկոմի առաջին ֆարսուղար):

Այստեղ տեղին է հիշել, որ Կոմիտեի ստեղծման առթիվ Կենտրոնը վերացրել էր նաեւ կուսակցության մարզկոմը: Ավելի ճիշտ՝ մարզկոմը գոյություն ուներ, սակայն առանց ֆարսուղարների: Սա էլ դասրվակ էր առաջին ֆարսուղար Հենրիկ Պողոսյանից ազատ-

վելու համար:

Վերջին հարցը «լուծվել էր» առանց մասնառարանության կամ հրադարակային որևէ բացասության: Սակայն բոլորին հայտնի էր, որ Կենտրոնն այդ ֆայլին զննել է ընդառաջելով Ադրբեջանի ղեկավարությանը, որի կարծիքով՝ Արցախը փոքրկված էր Պողոսյանի նախաձեռնությամբ, եւ միայն նրանից ազատվելով է, որ հնարավոր լիարժեք մարզը ֆաեւել իրենց լծի սակ: Երեւի թե նոր Կոմիտեան նրանց համար որեւէ վստահի հեռանկար չի ներկայացրել, որովհետեւ հույս են ունեցել, թե փորձված միջոցներով իրենց ազդեցության կենթարկելին Կոմիտեի ղեկավարությանը, եւ հետո հարցերն իրենց օգտին լուծելը կդառնար խաղ ու դար:

Անկասկած, Ադրբեջանի ղեկավարության համար գայթակղիչ խայծ են հանդիսացել նաեւ հրամանագրի մի քանի արտահայտությունները՝ կաղված «Ադրբեջանական ԽՍՀ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզ» կաղվածության հետ եւ, մասնավորապես, «Պաշտպանելով Լեռնային Ղարաբաղի, որդես Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմում ինքնավար մարզի կարգավիճակը» խոստումը... Չնայած հրամանագիրն ուժաղիւր ընթերցելու դեղմում կարելի էր նկատել շատ ավելի կարեւոր հանգամանակներ, որոնք նորաստեղծ Կոմիտեան, ուրեմն եւ նրա կառավարման ներքո գտնվող մարզը, հիմնովին դուրս են բերում Ադրբեջան կոչված հանրապետության իշխանության ոլորտից եւ ամեն ինչ սեպակեցից ենթակա դարձնում լոկ միութենական մարմիններին:

Պատահական չէ, որ Բաքվում սկզբից իսկ որոշ սարեր թուր ու թվանքով դիմապիւրեցին այս միջոցառումը, սրանց զգրած ամբողջն էլ առավել բորբոքվեց, եւ, այսուհետ կոչված, ժողովրդական սարերը դարձավ անկառավարելի:

Չի կարելի ասել, թե որոշման հրադարակումը վերջ սկից թյուրիմացություններին, եւ հասարակության բոլոր խավերն ստացան լիակատար տրակտացում դեպքական կարեւորագույն միջոցառման մասին: Չեն խոսում գոհունակության մասին, որովհետեւ նույնիսկ նրանք, որոնց կենդանակին եղել է մարզի բաժանումն Ադրբեջանական ԽՍՀ-ից, հիմա փորձում էին հրամանագրի մեջ չտեսնել որա աղաւակումը: Մարդ աստուծո-ասում են, -է՛լ ինչդեւ խոսեմ, որդեսգի հասկանալ, որ Ղարաբաղի գլխին այլեւս Ադրբեջան ու ադրբեջանական շովինիզմ չի լինելու: Ասում էին, «Չէ՛ս տեսնում սողանցները, «կորուցի ԽՍՀՄ Միմիսրների խորհուրդը՝ հաւովի առնելով Ադրբեջանական ԽՍՀ Միմիսրների խորհրդի կարծիքը», եւ 6-րդ կերպը՝ «Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահությանը՝ ընդունել սույն հրամանագրից բխող համադասախան որոշումներ»:

- Հետո՞: Եւ դուք էլ մտածում եք, որ Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի Նախագահությունը միտի համարձակվի չընդունել՝ սույն հրամանագրից բխող որոշումները: Կամ նա միտի ունենա որի՞ց կարծիք, քան իրեն հուշել են այս հրամանագիրն ընդունողները: Իսկ այն, որ Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի Նախագահությանն «են թողնում» ընդունելու «սույն հրամանագրից բխող համադասախան որոշումներ», օրինական է, սահմանադրական: Չէ՞ որ ԽՍՀՄ Սահմանադրության համադասախան կեն է դնում, թե փոխադարձ հետադրություն ներկայացնող սարածֆային ու վարչապաղապական հարցեր լուծելիս հարեւան հանրադատությունները միտի համաձայնության գան, հակառակ դեղմում ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդն է ընդունում որոշում եւ իր այդ որոշումը դարսարում նրանցից այն մեկին, որը համաձայնության չէր գալիս:

Մենք սարիներ շարունակ դեմ էինք առնում ԽՍՀՄ Սահմանադրության այն կեսին, որն Ադրբեջանին իրավունք էր տալիս օգտվելու բռնակալի իրավունքից ու Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը չվերադարձնելու իսկական տիրոջը: Դեմ էինք առնում այդ չարաբաստիկ դասնեւին եւ դառնալու էինք, որ երկրի գերագույն կառավարությունը վերացնի բռնակալի իրավունքը, ստիղի, որ նա համաձայնությամբ ու համերաւությամբ հարզի մեր իրավունքը... Պահանջում էինք ու երագում: Եւ հիմա, երբ գերագույն կառավարությունը վերջապես հարզել է մեր խնդիր- դառնալու- երագանքը, երբ բռնա-

ցող կողմին ստիղում է սեփական որոշումներով ընդառաջել սույն հրամանագրին ու Ղարաբաղի հայտությանը, ամբողջ հայ ժողովրդի դառնալու, ի՞նչ անենք, վեր կենանք ու դե՞մ կանգնենք:

Ինչ վերաբերում է անջատմանը, որն ըստ էության մեր հարզի վերջնական լուծումը չէ, այլ կիսակատար, դա եւս հասկանալի է ու բնական: Երբ փերսվար-մայիս ամիսներին հարցը խճճվել էր վերջնականապես, եւ վերին կառավարությունն էլ միայն որոշումներ էր ընդունել մարզի սոցիալ-տնտեսական վիճակը կարգավորելու համար, մենք ուրիշ դառնալու չուներինք, քան անջատմանը: Եւ հիշում են ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Ազգությունների խորհրդի նախագահ Վոսի դասվարակության հանդիպումները մարզի աւխասավորության ներկայացուցիչների հետ: Վերջիններս դառնալու էին բաժանում եւ ուրիշ ոչինչ: Հասկանալի է, մարդիկ այլեւս հույս չուներին հարզի վերջնական լուծման վրա եւ թերատ լուծումն էլ համարում էին փրկություն: 92-ամյա Մամիկոն Խաչիյանի՝ մեր մարզի հին ու ազնիվ ղեկավար-աւխասավորի, բաղձանքն այն էր, որ մարզն անջատված տեսնել ու նոր հրաժեւտ սար այս աւխարհին: Կուսակցության մարզկոմի առաջին քարտուղար Հ. Պողոսյանն ասում էր. «Մենք սխալ ենք սկսել: Պիտի նախ աղաւակվել անջատմանը, որից հետո միացումը ոչ մի դժվարություն չէր ներկայացնի»: Եւ այնուհետեւ էլ նա էր, որ երկրի ղեկավար մարմինների առաջ դրեց մեր հարզի աւսիճանական՝ ըստ էտաղների լուծելու խնդիրը:

Հիմա աղաւակվում է առաջին էտաղը՝ անջատմանը, որ ամենաղծվարն է:

Ումանք մոլորություն ունեն կարծելու, թե հնարավոր է, որ այսուհետ բաժանած որոշ ժամանակ դառնելուց հետո գերագույն կառավարությունը մեկ էլ մարզը վերադարձնի Ադրբեջանին: Սա, իհարկե, ամեն ինչից վախեցած մարդկանց մոլորությունն է, որը ոչ մի հիմք չունի, թե չէ, էլ ի՞նչ կարիք միտի լինել այսօրն աղմուկ հանելու համար: Մանականը, որ բաժանվելով՝ մարզն առավել հեռանալու է Ադրբեջանից, առավել կաղվելու է մայր Հայաստանին: Այն ժամանակ ո՞ր խելագարի մտքով միտի անցնի առաջարկել, որ ազգային ինքնավար մարզը վերադարձվի նախկին սրկական վիճակին:

Հումվարի 13-ին, նախորդ օրը ԽՍՀՄ Գեր-ի Նախագահության ընդունած հրամանագրի իրականացման նդասակով, ԽՍՀՄ Միմիսրների խորհուրդն ընդունեց որոշում, որը կոչվում է «Ադրբեջանական ԽՍՀ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը ղեկավարման նոր ձեւ մտցնելու հետ կաղված միջոցառումների մասին»:

Այս որոշման առաջին կեսով ԽՍՀՄ Պետլանին ու Ֆինանսների միմիսրությանը հանձնարարվում էր ԽՍՀՄ դեպքական բյուրեղի մեջ, սկսած 1989 թվականից, հասուկ տողով նախատեսել ԼՂԻՄ-ի սոցիալ-տնտեսական զարգացման կարեւորագույն ցուցանիշները, ինչդեւ նաեւ 1988-ի մարտի 24-ին ընդունած որոշմամբ սրված հանձնարարությունների կատարման համար անհրաժեւտ միջոցները... Պետլանին՝ հասուկ տողով առանձնացնել նյութա-տեխնիկական այն միջոցները, որոնք անհրաժեւտ են նւված խնդիրներն իրականացնելու համար: Նմանատող կամ այս խնդիրներից բխող հանձնարարություններ՝ նաեւ միութենական ուրիշ միմիսրություններին ու գերատեսչություններին եւ վերջում՝ Կառավարման հասուկ կոմիտեան ստացված հանձնարարականների, որոշումներով նւված միջոցառումների կենսազորման առթիվ միտի կանոնավոր գեկուցի ԽՍՀՄ Միմիսրների խորհրդին (այսինքն՝ նրանից վար ոչ ոքի ենթակայության մասին խոսք չկա):

Սույն օրը Բաքվում գումարվեց հանրադատության կուսակցական ակտիվի նիտ, որն իր հավանությունը սկեց ԼՂԻՄ-ը Կառավարման հասուկ կոմիտե մտցնելուն: Հասկանալի է, որ Ադրբեջանի ղեկավարությունը, նրա հետ էլ՝ փողոցներն ու հրադարակները լցված ամբողջները, համարյա իրականացած տեսնելով իրենց դառնալու՝ մարզի ինքնավարությունը վերացնելու վերաբերյալ (չէ՞ որ Կառավարման հասուկ կոմիտեի առկայությամբ փաստորեն վերացվել էին մարզործկոմը եւ կուսակցության մարզկոմը) եւ հասկաղես Հենրիկ Պողոսյանին «ախորելով» մարզից (այդ օրերին նա մարզկոմի առաջին քարտուղարի դասնոնից ազատվել էր «հիվանդության» դասնաղով, իբր, իր դիմու-

մի համաձայն, եւ բնակութեան սարկել Մոսկվա), համաձայն էին ցանկացած սարքերակի հետ՝ երեւի հուսալով, թէ հետագայում լեզու կզսնեն այդ փոքր շարքիներէ հետ:

Հունվարի 20-ից արդեն գործող Կառավարման հասուկ կոմիտէի նախագահ Ա.Ի. Վոլսկին ամսի 26-ին Բաքվում հանդիպում ունեցավ կուս. Կենտկոմի առաջին ֆարսուղար Ա. Խ. Վեզիրովի, երկրորդ ֆարսուղար Վ.Պ. Պոլյանիչկոյի եւ ղեկավարի նախագահ Ա. Ն. Մոսպլիբովի հետ, լոյսանալով իրենց այն միջոցառումների առթիվ, որոնք ղեկավարեցին մարզում (չնայած Վոլսկին կարող էր գործել եւ առանց նման լոյսանալովածութեան):

Հունվարի 28-ին Ա. Ի. Վոլսկին ժամանեց Երեւան, հանդիպում եւ գրույց ունեցավ կուս. Կենտկոմի առաջին ֆարսուղար Ս.Գ. Հարությունյանի հետ, լոյսանալով իրենց մարզի ինքնուրույն գործունեութեան, մանաւանդ սոցիալ-սնտեսական, մշակութային եւ ուրիշ բազմաթիւ հարցերի լուծման համար ստացած ինքնուրույնութեան, դրանից օգտվելու առավել ճիշտ ու օգտակար եղանակների եւ խնդիրների մասին:

Հունվարի վերջերին Ստեփանակերտ ժամանեց ԽՍՀՄ ներքին գործերի նախարար Վ.Վ. Բակախանը եւ որոշեց ԼՂԻՄ-ի ներքին գործերի վարչությունն ուղակի ենթարկել ԽՍՀՄ ներգործնախարարութեանը:

Գործունեութեան առաջին քայլերն իր Ի. Վոլսկին ու կոմիտէի մյուս աշխատողները բազմաթիւ հանդիպումներ ունեցան մարզի արդյունաբերական ու գյուղատնտեսական կոլեկտիվներում, լուծեցին շատ ու շատ հարցեր, որոնց հանդեմ նախընթացին քաղաքացիական պայքարներու էին դառնալով հանրապետության ղեկավարները:

Հունվարի վերջին Ստեփանակերտ ժամանեցին ԽՍՀՄ Մամուլի ու հրատարակչութեան կոմիտէի ներկայացուցիչները եւ մարզում ստեղծեցին սարածային հրատարակչական միավորում, որն իրավունք ունի սկսելու գրական-գեղարվեստական լոյսարարականների եւ առհասարակ ինքնուրույն գեղարվեստական գրականութեան հրատարակչութեան:

Որոշակեց Ստեփանակերտի կոմիտէի ֆարքիկայի գործունեությունը կապել Երեւանի համանման, բարձր որակավորում ունեցող ձեռնարկների հետ, Ստեփանակերտի էլեկտրատեխնիկական գործարանը մտնել Վայասանի «Լույս» միավորման մեջ, կառուցել ֆարքիկան Վարակ-կառույց միավորման հետ, ամենակարճ ժամանակում կարգավորել մշակութային ամեն շտակ կապերը Վայասանի հետ... Նախորդ քառամսյակների քննարկից հանվում էր նաեւ հոգեւոր կյանքը, որովհետեւ բացել-գործի դնել մարզի հոգեւոր-եկեղեցական երկու համարավոր կենտրոնները՝ Գանձասարն ու Ամարասը:

Փետրվարի 9-ին Կոմիտէի միջնորդութեամբ հրատարակվեց ԽՍՀՄ Միմիստների խորհրդի նախագահ Ն.Ի. Ռիժովի կարգադրությունը, որով թույլ էր տրուում արցախյան ավանդական խնդիրներին թիւ օրու արտադրությունը:

Մարտի 26-ին, ԽՍՀՄ ժողովրդական դեմոստրատիկ ընտրությունների օրը, ԼՂԻՄ-ից դեմոստրատիկ ընտրվեցին Արկադի Վոլսկին, Հենրիկ Պողոսյանը, Չորի Բալայանը, Վահան Գաբրիելյանը, Վաչագան Գրիգորյանը, Բորիս Դադամյանը եւ Վ. Չաֆարովը:

Մարտի վերջին ու արդիւն Հասուկ կառավարման կոմիտէն, ցրելով մարզագործկոմի մի շարք բաժիններ, ստեղծեց նրանց փոխարինող միավորումներ (բնակարանային-կոմունալ սնտեսութեան, բնակչութեան կենցաղային սպասարկման, բնութեան ղեկավարութեան եւն), որոնք ղեկավարեցին միայն Կոմիտէին եւ ոչ մի առնչություն չունենալով հանրապետական գերատեսչությունների հետ: Սա, իհարկե, աղաւաղում էր այդ բնագավառների լիակատար անկախությունը հանրապետությունից, սակայն միաժամանակ վերացնում էր մարզի ինքնավարությունն աղաւաղող սահմանադրական այն վերջին օրակները, որ մնացել էին մարզագործկոմն ու մարզկոմը գլխասելուց հետո:

Միաժամանակ բացահայտվում էին եւ Կոմիտէի անձեռնմխելիութեան ու անկարողութեանը մարզի սոցիալ-սնտեսական խնդիրները՝ նախորդ որոշումներով նախատեսված օրակներում իրականացնելու գործում, քանի որ միջոցները եւ առհասարակ

նյութա-սեխնիկական հնարավորությունները դեռեւս մնում էին հանրապետության ձեռքում, իսկ ճանապարհների օրակակման եւ ուրիշ այլեւայլ սահմանների հետեւանով խաթարվում էին մարզի սարածումն սկսվող համարյա բոլոր նախաձեռնությունները: Եւ դրա կողմին էլ Ադրբեջանը մարզի ադրբեջանական բնակավայրերում սկսել էր շինարարական ու բարենորոգչական մի այնպիսի եռուզեռ, որն ամենայն հավանականութեամբ կլանելու էր մարտի 24-ի հայտնի որոշման իրականացումն աղաւաղելու համար բաց թողնված շինարարական կառուցումները: Հանրապետական «Վրեկա» թերթի մայիսի 11-ին հրատարակված մի թղթակցութեան համաձայն՝ միայն Խոջալու գյուղում ծավալվել էր եւ բուն թափով առաջ էր գնում սեփսիլ ֆարքիկայի, Բարդախի կարի ֆարքիկայի բաժանմունքի, հզոր ավտոարտադրան, հիվանդանոցի, նոր միջնակարգ դպրոցի, մշակութային ղեկավար եւ սոցիալ-սնտեսական ուրիշ բազմաթիւ օջախների շինարարությունը: Եւ սա էլ այն դեմքում, երբ հարեւան հայկական գյուղերում բացարձակապէս ոչինչ չէր կառուցվում եւ չէր էլ կառուցվելու, քանի որ չկային շինանյութեր եւ ուրիշ առաջին անհրաժեշտութեան միջոցներ:

Մայիսի 3-ին մարզի չորս օրացանների կուսակցական բոլոր ղեկավարները (քանի որ մարզն այլեւս չունի Գր սահմանադրական մարմինները) երկրի ղեկավար Մ.Ս. Գորբաչովին հղեցին մի նամակ, որը դասնում էր ոչ միայն այս բոլորը, այլեւ ժողովրդի զայրույթն ու վճռականությունը՝ աներեք լոյսարարով հասնելու ինքնավար մարզի ազատ անկախութեանը:

Կարեւոր էին նամակի մի շարք դիտարկումները, որոնք վերաբերում էին Կառավարման հասուկ կոմիտէին եւ ցույց էին տալիս նրա գործունեութեան արմատական թերությունները: Ահա դրանցից ամենակարեւորը. «Այն տղավորությունն է ստեղծում, թէ Կառավարման հասուկ կոմիտէն մարզն ադրբեջանականացնելու գործում զբաղեցնում է հանրապետության ղեկավարութեանն աջակցողի դիրքը»: Աղա ճշտում էր. «Մենք կարծում ենք, որ Կառավարման հասուկ ձեռք չունի է փոխարինելի տեղական կուսակցական ու խորհրդային մարմինների կառուցվածքին, այլ ղեկ է վեր կանգնի նրանցից՝ փոխարինելու հանրապետական ղեկավարութեանը, որը լրիւ վարկաբեկել է իրեն եւ նախկին շինանյութական ֆաղափականությունն է արժանանում Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ»:

«Չնայած Չեր այն հայտարարություններին, թէ ազգամիջյան խնդիրները կարող են եւ ղեկ է լուծվեն վերակառուցման ընթացքում, Ադրբեջանի ղեկավար Ա. Խ. Վեզիրովը բազմիցս հրատարակել հայտարարել է, թէ ԼՂԻՄ-ի խնդիրը լուծված է վերջնականապէս ու անդարձ: Ըստ այդմ նա հեռվում է անձամբ Չեզ հետ հաճախակի ունեցած հանդիպումների ու գրույցների վրա»:

Այս ու նմանօրինակ վճռական խոսքերից հետո օրացանների ղեկավարներն զգուցանում էին, թէ ստեղծվել է մի վիճակ, որ հոյի է անկանխատեսելի հետեւանմանով եւ լոյսահանում էին հանդիպում ունենալ Լեռնային Ղարաբաղի ներկայացուցիչների հետ ու զսնել ճգնաժամային վիճակից դուրս գալու ելքը» («Խորհրդային Ղարաբաղ», մայիսի 9):

Մայիսի 4-ին ԼՂԻՄ-ից ընտրված ԽՍՀՄ Գ.Խ-ի դեմոստրատիկ համանման մի նամակով դիմեցին Վայասանի ղեկավարութեանը՝ հայտնելով, որ ԼՂԻՄ-ի Կառավարման հասուկ կոմիտէի երկրորդ կեցվածքը մարզը չփրկեց Ադրբեջանի շինարարությունից, եւ դա մարզի համար դարձել է առավել կոտորած ու կործանարար: Պարզվում է, որ, եթե առաջ մարզի շինարարութեան ինքնուրույնութեան ու ինքնավարութեան ֆաղափական խնդիրը վերածնվել էր սոցիալ-սնտեսական վերափոխումների ծրագրի, հիմա էլ մարզի սոցիալ-սնտեսական վերակառուցումն անհնար է մարզի ադրբեջանական գյուղերի սոցիալ-սնտեսական ծաղկում, մարզի ադրբեջանականացում:

Իսկ ինչո՞ւ այս ամենի հանդեմ միայն անհարբէր դիտող է դարձել Վայասանը-հարցնում էին դեմոստրատիկ եւ լոյսահանում, որ մայր հայրենիքի ղեկավարությունը վճռական ֆայլեր կատարի, կանխի մարզի վերջնական կործանումը:

Մայիսի 6-ին ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհուրդն ընդունեց որոշում ԼՂԻՄ-ի մասին, որով մարզի հիմնարկներին ու ձեռնարկներին վերանվարված իրավունք էր սրվում: Բաժնի ներկայացուցիչները սա համարեցին մարզը ձեռքից սայլու հասցնելու նպատակով Կենտրոնի ուղղորդումը բեռնեցին իրենց վրա:

Մայիսի 7-ին Հասուկ կոմիտեի անդամ Վ.Ա. Միդորովը, «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթի աշխատակցի հետ ունեցած հարցազրույցում հաղորդեց, որ երկու օր առաջ տեղի է ունեցել կոմիտեի աշխատողների ու երջանի ղեկավարների հանդիպում, որում մասնավորվել են արգելել ադրբեջանական բնակավայրերում իրականացվող բոլոր այն շինարարական աշխատանքները, որոնց համար չկա տեղական իշխանությունների բույսվությունը:

Սակայն երջանների վիճակը գնալով սրվում էր ու բորբոքվում: Տեղեկատվական մարմիններն ամեն օր լուրեր էին հաղորդում հայ-ադրբեջանական նորանոր բախումների վերաբերյալ: Հայկական գյուղերից կասարվող անասնազոոբույսումն ու զանազան կոռուպցիաները թուրք գինված ավազակախմբերի սովորական զբաղմունքն էին դարձել:

Մայիսի 17-18-ին իր սարեկան ժողովին հավաքված Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիան ընդունեց որոշում՝ ուղղված ԽՍՀՄ Կենտրոնի առաջին ֆարսուղար Մ.Ս. Գորբաչովին ու ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի նախագահ Ն. Ի. Ռիժկովին: Պատժելով ԼՂԻՄ-ում ստեղծված հակահայկական վիճակի նոր դրսևորումները, հայ գիտնականները զանազան էին, որ Կառավարման հասուկ կոմիտեն չունի բավականաչափ ուժ ու վճռակամություն ադրբեջանական քաղաքացիական պատերազմի դեմն առնելու, եւ միակ ելքն է մարզը վերջնականապես հանել Ադրբեջանի կազմից:

Մայիսի 18-ին Ստեփանակերտի ֆալխորհրդի նստաբազանը ֆննդարկում էր ֆաղափ 1989 թ. սոցիալ-սնտասական ղյանի ու բյուրեղի իրականացման խնդիրը, սակայն արտադրողներն անցավ մարզի վիճակին, նրա անհանելի բարդացումներին ու ղեկավար մարմինների անհարբերությանը, դիմում հղեց ԽՍՀՄ ժող. դեմոստրատների համագումարին՝ առաջարկելով ֆննդության առնել ԼՂԻՄ-ի մարզխորհրդի 88-ի փետրվարի 20-ի որոշումը եւ մարզը հանել Ադրբեջանի ենթակայությունից, հակառակ դեմքում կազմակերպել արցախահայության հանրաքվեն եւ հարգել նրա արդյունքը: Միաժամանակ ղյանակազմում էր վերականգնել ԼՂԻՄ-ի մարզխորհուրդը եւ կուսակցության մարզկոմը՝ որդես մարզի ինֆնավարության եզակի մարմիններ:

Մայիսի 19-ին ԽՍՀՄ Զարդյուրդի ազգամիջյան հարաբերությունների հանձնաժողովը Ն. Ի. Ռիժկովի ղեկավարությամբ ֆննդարկեց ԼՂԻՄ-ում ստեղծված իրավիճակը: Ելույթ ունեցան Ա. Ի. Վոլսկին, Ա. Խ. Վեզիրովը եւ Ս.Գ. Հարությունյանը: Այս ֆննդարկումը եւս դարձավ նախընթացին եղած, բուն նյութից հեռու, անդադր ու աղարդյուն խոսակցություններից մեկը, որովհետեւ տիրապետող էր ոչ թե արցախահայության համար ճակատագրական ցավոտ խնդրի ըմբռնումը, նրա լուծման ղյանասակամությունը, այլ հանրահայս փուլ կոչելով, անիմաստ դասարկաբանությամբ իրական մեծ խոցը ֆողարկելու, նրա բուժումից հրաժարվելու սովորական ախտավոր վերաբերմունքը: Այս ամենի մասին կարելի է գաղափար կազմել ֆննդարկման առթիվ հրատարակված ղյանակազմական լրատվական հետեյալ հաղորդումից: Ասում է՝ որոշվել է, որ «քաղաքակենտրոնական մարմինների իրավունքների խախտումները՝ ուն կողմից էլ որ դրանք լինեն»: Իսկ հայսնի էր, որ տեղական մարզային մարմիններ այլեւս չկային:

Մի ֆանի օր հետո Երեւանի «Կոմունիստ» (ռուս.) թերթի աշխատակիցը փորձեց Ս. Գ. Հարությունյանից ղարգել ֆննդարկման ընթացքն ու արդյունքները, եւ Կենտրոնի առաջին ֆարսուղարն իր երկար-բարակ գրույցի ընթացքում արեց միայն մեկ ճշմարիտ դիտարկություն տիրող անհեթեթ վիճակի վերաբերյալ՝ այս անգամ էլ առանց քաղաքակրթության, թե ինչն է չի վերացվում անհեթեթ վիճակը: Ասում էր՝ Կառավարման հասուկ կոմիտեն հանախ չի կարողանում հարցեր լուծել, որովհետեւ զուրկ է համադասախան հնարավորություններից ու միջոցներից: Օրինակ, մարտի 24-ի (88 թվականի) հայսնի որոշման իրականացման ղյանասխանատուն ինֆն է, իսկ ֆինանսները, նյութատեխնիկական մի-

ջոցները եւն զսնվում են Ադրբեջանական ղեկավարության ձեռքում: Ինչն է, որովհետեւ այդ բոլոր հասկացումները կասարվել են կոմիտեի ստեղծումից առաջ (սեւ «Կոմունիստ», 1989 թ. մայիսի 24-ի համարը):

Բայց չէ՞ որ Կոմիտեն ստեղծող ղեկավար մարմինները (ԽՍՀՄ Կենտրոնը եւ ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահությունը) տերն էին նաեւ դրանից առաջ ԼՂԻՄ-ի համար քաղաքացիական միջոցների, մի՞թե հնարավոր չէր նույն միջոցներն Ադրբեջանից եւ վերցնել եւ դնել ԼՂԻՄ-ի ղեկավարման հասուկ կոմիտեի սրամարտության սակ: Այս հարցը երբեք չի՞ քարձարցել սուժված կողմ Կոմիտեն: Կամ Դ-ձ-ի, հարգելի ընկ. Հարությունյան: Կենտրոնի այն հանձնաժողովում մայիսի 19-ին տեղի ունեցած ֆննդարկմանը ինչն է սույն հարցը չե՞ք քարձարցել: Այս ի՞նչ կախարդական երջանակ է, որի մեջ ընկնողները ԼՂԻՄ-ին վերաբերող հարցերի ձուռն ու շիլը հրաւալի տեսնում են, իսկ գործ կասարելիս դառնում կույր ու անկար:

Մայիսի 25-ին սկսվեց ԽՍՀՄ ժողովրդական դեմոստրատների համագումարը, որի հասցեով մարզից, Հայաստանի ու երկրի հայաբնակ մյուս վայրերից ուղղվեցին հազարավոր համախոսականներ, գրություններ, որոնք մեկ հարց ունեին՝ ԼՂԻՄ-ի հայության ինֆնորոշման վճիռը, եւ մեկ խնդիր-առաջարկություն-ղախանջ՝ լուծել այդ հարցը եւ վերջ դնել արցախահայությանը անջող ցավին:

Հիւարձան է այն ղյանը, երբ ղեճ է ֆննդել ԳԽ-ի Ազգությունների խորհրդի կազմում ԼՂԻՄ-ի ներկայացուցչության հարցը, եւ ղարգելեց, որ Ադրբեջանի ղյանակրթությունը կանխավ ներկայացրել է երկու թեկնածու՝ մեկ հայ, մեկ ադրբեջանցի: Կարգի այս կողմիս խախտման առթիվ արցախցի ղյանակամավորների (Հ. Պողոսյան, Բ. Դաղանյան) բողոքի հետ համերաւալեցին աս ղյանակրթություններ, իսկ լեհինգրաղցի ղյանակամավոր Ա. Սորչակը խոր արակցությամբ ելույթ ունեցավ եւ հայտարարեց, որ ինֆն ու ղյանակամավոր Ա. Դենիսովը (գիտնական) Ազգությունների խորհրդում իրենց տեղերը ղիջում են դարաբաղցի հայ ղյանակամավորներին:

Սակայն ֆննդության ժամանակ ադրբեջանցիներն ու մահնդական աշխարհի ուրիշ ղյանակամավորներ մեծ եռանդով գործեցին, որդես ղյանակ սկզբնաղես առաջարկած իրենց արբերակը, եւ այն էլ անցավ, ներկայացուցիչներ ընտրվեցին Հ. Պողոսյանն ու Վ. Զաֆարով:

Համագումարում բավական ակտիվ էին ադրբեջանցի ղյանակամավորները, որոնք իրարությանը ֆիջ տեղյակ, հանախ ղարգաղես անտեղյակ համագումարին ներկայացնում էին իրենց սովորական ստերն ու հերյուրանֆները դարաբաղյան բարդույթի մասին, հարձակումներ անում, գրդարսում, եւ դա իրենց ուզած արդյունքն ունենում էր, որովհետեւ նրանց կողմն էր հարսանիքի տերը՝ Գորբաչովը, որի ղյանակամությունն ամենամեծ ուժն էր այն ժամանակ:

Սակայն հայ ղյանակամավորների սկած տեղեկանֆները, հայտարարությունները, ղյանակամները եւս իրենց դերն ունեցան, մանավանդ ՀԿԿ կենտրոնի առաջին ֆարսուղար Ս.Գ. Հարությունյանի ելույթը, որ դարաբաղյան բարդույթին առնչվող հիմնական հարցերին տալիս էր ճգրիտ ու տղառիջ ղյանակամներ, եւ անկողնակալ ունկնդիրը չէր կարող ղյանակ ճիտ կողմնորոշում, հասկանալ ադրբեջանական դիրքի հիմարությունը:

Ելույթ ունեցավ նաեւ ղյանակամավոր Բ.Վ. Դաղանյանը եւ, ինչդես Արցախում են ասում, դորսը տեղը ղցեց: Ահա մի ֆանի դրույթներ այդ ելույթից.

Գորբաչովն ասել էր՝ եթե սկսեմ սահմաններ վերազօել, եթե մեր հողերն սկսեմ ձեռնել ղուրանով, դա լինելու է մահացու ճանաղարհ: Բայց եկե՛ք ազնվորեն հարց տանք՝ այն ո՞վ է ղուրան արժեք Լեռնային Ղարաբաղի ճակատագրով: 95% հայ բնակչությամբ մարզը նվիրել են Ադրբեջանին: Եւ հետ էլ այդ մարզի ու մայր Հայաստանի միջեւ ղօվել է 5 կիլոմետր ղյանությամբ սահման: Նույն ազգի միջո՛վ: Նրանք, որ սահման են ղօել, ղալ են իմացել ի՞նչ են անում... Մրան էլ հաջորդել են ԼՂԻՄ-ի հայության իրավազրկումը, հալածանֆները, դուրս ֆուռն իր հողից: Փոխվել են Ադրբեջանի

ղեկավարները, փոխվել են կոչերն ու լոզունգները, բայց այդ ֆաղափակությունը գործել է անփոփոխ ու անխափան:

Իսկ հիմա՞ ինչ է կասարվում: Փոխվե՞լ է որեւէ բան: Ո՛չ, անհնար է: Մոսկվան մարզը ողբերգական վիճակից հանելու համար բաց է բողբել 450 միլիոն ռուբլի: Այդ 450 միլիոնը ճանապարհին լուվել-մնացել է Բաֆվում, մենք երեսն էլ չենք տեսել: Եւ դրանից բացի, փողը դադարում է արժեք ներկայացնելուց, դառնում է լոկ թուղթ այն ժամանակ, երբ չի աղախովվում ֆոնդերով, մանավանդ շինանյութերի, սարքավորումների ֆոնդերով: Իսկ այդ ֆոնդերը մեզ էլի Բաֆում լիցի հասկացնի, սակայն չի հասկացնում...

Այս եւ հաջորդ դիտարկումների ունկնդիր Գորբաչովը մարդ լինեւ, արժանադասվություն ունենար, գլուխը դասով կսար, կասեւ՝ իմ մեղքով է բարոնակում սառաղել այս ժողովուրդը, հարցը լուծենք միանգամից, մարդկանց փրկենք այդ աղբրեջանական դժնդակ գերությունից...

Դադանյանը վերջում նույնիսկ դարաբաղյան խնդրի լուծման մի նախագիծ-որոշում էլ ներկայացրեց: Սակայն ոչինչ, ասես ոչինչ էլ չէր եղել, համազունարի ղեկավարության ականջները խուլ էին, աչերը՝ փառով ծածկված: Իսկ դահլիճը... Դահլիճը, ինչդեռ ասում են, ընթրնումով, ւրսացավությանը ընդունեց: Ասում են՝ ընդմիջումներին Դադանյանը միշտ էլ Երջադասված էր բարեկամացած, հեռաբախեւ, ցավակից դասգամավորների խմբերով: Լրագրողների հարցումներին դասասխանելով՝ Մարիի մարզից դասգամավոր Պ. Եսեյանովն ասել է. «Մենք մեծ հեռաբախում ենք էլիմ լուսն Բ.Վ. Դադանյանի ելույթը: Նա ներկայացրեց Լեոնային Ղարաբաղի դասմությունը, ինքնավար մարզի այսօրվա վիճակը: Ես չգիտեի այդ բոլորը: ԼՂԻՄ-ի բնակչության դահանջը համարում եմ արդար: Այդ խնդիրը դեռ է լուծել առանց հեռաձգելու, ճշմարտության ու արդարության հիման վրա»: Իսկ Յու. Աֆանասեւը՝ հանրաճանաչ մոսկովյան զինականը, զսնում էր, որ «Համազունարը կունենա բավականաչափ արիություն եւ հասուն իմաստություն, որդեսգի լուծի դարաբաղյան խնդիրը» (ռուս. «Կոմունիստ», հունիսի 2):

Կունենա՞: Չունեցավ, որովհետեւ նրա սանձերը Գորբաչովի ու գործակից, համախոհ հայաստանցիների ձեռքին էին զսնվում:

Իսկ Արցախում հանրահավաքներ էին, գործադուլներ, ժողովրդական բողբի ու ցաման դրսեւորումներ, որովհետեւ մարզի վիճակն օրեցօր դառնում էր անսանելի, աղբրեջանական Երջադասն իր ճիրաններն էր ւրում գիւր-ցերեկ, խասացնում Երջափակումը:

Աշխարհառեչակ իրավադաստան Անդրեյ Սախարովը հունիսին սված մի հարցազրույցում (այն վարել է Գրիգ. Յիսրիկյանը) զսնում էր, որ կայսերադեռական համակարգն իր բոլոր այլանդակություններով հասկանալի է եղել ոչ միայն Խորհրդային Միությանը, այլեւ նրա սահմաններից ներս զսնված այն հանրադեռություններին, որոնց կազմի մեջ էին մտնում ազգային փոխարամասնությունների սարբեր կազմավորումներ, քանի որ այս վերջինների համար էլ այդ հանրադեռություններն էին դարձել կայսրություններ, միայն թե ավելի փոքր մասսաքների: Այդ դասճառով էլ առաջարկում էր ԽՍՀՄ փոխարեն ստեղծել կոնֆեդերացիա, որի մեջ ինքնավարության հավասար իրավունքներով ու դարականություններով օժտված կլինեն բոլոր հանրադեռությունները (միութենական ու ինքնավար), մարզերն ու օկրուգները, որոնք, մինչեւ այժմ ունեցած սարբեր անունների փոխարեն, կսանան մեկ ընդհանրական անուն՝ հանրադեռություն, եւ կմտնեն կոնֆեդերացիայի մեջ, իրար հեռաբախություններ վարելիս կլինեն անկախ ու հավասարիւր, կենթարկեն միայն համադաստանության (կոնֆեդերացիա) օրենքներին: Այս դայանաներում, «Օրինակ, Լեոնային Ղարաբաղի հանրադեռությունը չի դասկանա ոչ Հայաստանին, ոչ Աղբրեջանին, կլինի ինքնուրույն եւ կսանա իրավունք

մտնելու սնեսական եւ այլ հարաբերությունների մեջ նրա սահմաններում, ում որ ինքը կցանկանա» («Օգոնյոկ», 1989, N 31):

Հունիսի 2-ին Երեսանի «Կոմունիստ» (ռուս.) թերթը տղադեց անվանի դասմաքան Լեոնուր Խորհրդային հողվածը՝ «Ազգային հարցը երեկ եւ այսօր», որը նվիրված էր դարաբաղյան բարդությանը՝ նրա ակունքից մինչեւ նոր արժարժունները եւ ցույց էր տալիս, որ անհնար է այդ խնդրի լուծումը հնավանդ եղանակով, մինչդեռ վերին մարմինները, իր թե, Եահագրգոված լուծման եւ արցախահայության ճակատագրի լուսավոր էջ քացելու ցանկությունը, ոչ մի կերպ չեն հրաժարվում անիծյալ անցյալի ժամուր ժառանգությունից: Տեսե՛ք, կառավարման նոր ձեւ են դարգելել Ղարաբաղին, որին սկզբից եւեթ զրկել են ինքնուրույնությունից ու անկախությունից, քանի որ կոմիտեն իր գործը դեռ է իրականացնի Աղբրեջանի Միութենների խորհրդի հեռ հաւովի ստեղծով: Իսկ թե այդ Միութենների խորհուրդն ի՞նչ հաւովներ ունի Լեոնային Ղարաբաղի հեռ, այդ էլ դարգ է անցյալ սասնամյակների դասմությունից:

Գիտնականն առաջարկում էր հեռեյալը. «Ինքնավար հանրադեռություններն ու ինքնավար մարզերը դեռ է սրվեն համամիութենական ենթակայության: Անհրաժեռ է ստեղծել «Ազգային գործերի միութենական կոմիտե»: Դրանով փաստեն կվերականգնվի 1924 թ. աղբրի 9-ին վերացված Ազգային գործերի ժողովրդական կոմիտարիասը»:

Այս արժեքավոր առաջարկությունը հար եւ նման էր այն օրերին մեծ սարածում ունեցող կոնֆեդերացիայի (համադաստանության) ստեղծման առաջարկին, որի հեղինակն էր մեծն Ա. Սախարովը:

Հունիսի 15-ին, Ա. Ի. Վոլսկու հայսնի միջոցառումներից Եուրջ կեռ սարի հեռ, հրադարակվեց Հայաստանի Միութենների Խորհրդի որոշումը ԼՂԻՄ-ի դասմական հուրաճանների վերանորոգումների ու վերականգնումների գործին ցույց տալիք օգոնության մասին:

Հունիսի 19-ին Մ. Գորբաչովը կասարեց ԼՂԻՄ-ի Երջանների ղեկավարների մայիսի 3-ին գրած նամակի խնդրանքը՝ մարզի մի խումբ ղեկավար աշխատողների հեռ հանդիմելու վերաբերյալ: Հանդիմումը տեղի ունեցավ, երկրի ղեկավարն «ուրադությունը լեց»՝ մարզի ներկայացուցիչներին, խոսացավ անենակարճ ժամանակում վերականգնել մարդխորհուրդը, Կառավարման հասուկ կոմիտեին սրված իրավունքները դարձնել հաստատուն, մարզը ենթարկեցնել բացառադեռ կենսոնին, որդեսգի նրա հեռ այլեւս ոչ մի առնչություն չունենա Աղբրեջանը:

Հունիսի 23-ին սկսվեց Հայկական ԽՍՀ ԳԽ-ի նսաւրջանը, որը դիտի քններ նաեւ ԼՂԻՄ-ի սոցիալ-սնեսական զարգացման վերաբերյալ Կենսոնի ընդունած որոշումն իրականացնելու ընթացքը: Արճանագրելով այդ ընթացքի անքավարարությունը, նսաւրջանը նեց միջոցառումներ, որոնք դեռ է օգնելին աշխատանքի բարեկամանը: Որոշվեց հարց բարձրացնել Կենսոնի առաջ Կառավարման հասուկ կոմիտեի կարգավիճակի բարձրացման, ինչդեռ նաեւ ազգային հարցերի աղբրի ԽՍՀՄ Սահմանադրության մեջ փոփոխություններ մսցնելու վերաբերյալ:

Հայաստանի ղեկավարությունն ուզում էր ժողովրդին ցույց տալ, թե ինքն էլ գործ է կասարում:

Հունիսի 27-ին Ստեփանակերտի բազմահարաւոնց հանրահավաքում ելույթ ունեցան հունիսի 19-ին Գորբաչովի հեռ հանդիմումն ունեցածներից մի քանի հողի, դասմեցին գրույցի, Գորբաչովի սված խոսումների մասին: Իսկ տեղական աչխարացները բացարեցին, որ հանդիմումից հեռ առավել վասբարացել է մարզի վիճակը, Աղբրեջանը դարգադեռ անսանելի է դարձել ճնուրը վերեւից ու կողբերից:

Հուլիսի 1-ին կենսոնական հեռուստեստությամբ ելույթ ունեցավ Գորբաչովը՝ ժողովրդին կոչելով զգասության ու հավասարակեռության՝ ազգամիջյան փոխհարաբերություններում, եղբայրական համագործակցության ու փոխադարձ հարգանքի՝ ֆեդերատիվ Միության բոլոր գոսիներում:

Կարճեւ դա էլ կոչ էր Աղբրեջանական ԽՍՀ տերերի համար: Բաֆվում սկսվեցին հա-

յախալած ֆաղափականության նոր բռնկումները: Դրա ալիքն էլ սկսեց մյուս ֆաղափներին, եւ մի քանի օր անց Ստեփանակերտում ու մարզի մյուս խոշոր բնակավայրերում երեսուցին հալածական փախսականների հոծ խմբեր, որոնց էլ հետեւում էին նորերը:

Հուլիսի 6-ին Կրկնամում Ստեփանակերտի այդ արեւմտյան արվարձանում, սեղի ունեցավ առաջին արյունալի բախումը: Թուրքի ասրանակի կրակոցից հայ էր վիրավորվել, եւ հետո հակամարտողները դասրասվում էին նոր բախումների:

Հուլիսի 8-ին Ղարմեափսի կոմբինատում սեղի ունեցավ հիմնադիր կոնֆերանս, որն ստեղծեց «Միացում» կազմակերպությունը՝ 11 հոգիանոց խորհրդով, որի նախագահ ընտրվեց Ռ.Ս. Քոչարյանը՝ կոմբինատի կուսակցական կոմիտեի ֆարսուղարը:

Կազմակերպության կոնֆերանսը հեռագիր-դիմում հղեց Գորբաչովին՝ խնդրելով արագացնել Ղարաբաղյան բարդույթի լուծումը:

Հուլիսի 10-ին կուսակցության Ստեփանակերտի ֆաղկոմի ֆարսուղար Վ. Աղաջանյանի ու ֆաղխորհրդի գործկոմի նախագահ Մ. Միրզոյանի ստորագրությամբ սազնադալից հեռագիր ուղղվեց ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նստաքաղաքին եւ ուրիշ ղեկավար մարմիններին: Խոսքը վերաբերում էր մարզի հայության սասուկացող վիճակին. «ԼՂԻՄ-ի աղբյուրների բնակչության կողմից վերջին օրերին հաճախակի ու առավել դաժան են դարձել հայերի դեմ գործադրվող դավերը, որոնք խրախուսվում են հանրադատության ղեկավարության կողմից: Դրա նպատակն է, իհարկե, հայերին հրահրել համադասասխան գործողությունների: Մարզի շուրջ բոլոր ճանապարհները փակված են, զսնվում են աղբյուրների հսկողության տակ: Չարքուն են հայերի մեհենները: Սակայն զինվորությունը չի կանխում, չի արգելում այդ վայրագությունները: Իսկ հայ բնակչության կողմից կիրառվող դասասխան որեւէ գործողություն արժանանում է խստագույն դատարանի: Անհասկանալի է գործադարի հրամանատարության դիրքի այս միակողմանիությունը: Դրությունը բարդ է, հղի ամենաձանգ հետեւանքներով: Խնդրում ենք ձեր անհետաձգելի միջամտությունը»:

Հուլիսի 13-ին Շուշիում ֆանդեցին ու ջարդեցին Խորհրդային Միության կրկնակի հերոս Նելսոն Ստեփանյանի ու ականվոր ղեկավար գործիչ Իվան Թեոսյանի կիսանդրիները:

Այդ օրը ֆաղափում սեղի ունեցան հարձակումներ հայ վերջին բնակիչների բնակարանների վրա: Հետեւանք՝ ունեցվածքների կողողոց, ջարդ եւ մարդկանց սեղահանություն: Այս առթիվ մարզից սասնյակ հեռագրեր հասան Մոսկվա, երկրի ղեկավարությանը: Պահանջվում էր արժանի դատարանի ենթարկել կազմակերպիչներին, վերջ տալ հակահայկական վայրագություններին:

Հեռագրերն ուժադրության չարժանացան:

Հուլիսի 19-ին Շուշիում, կուս. քաղկոմի ֆարսուղար Չաֆարովի ու գործկոմի նախագահ Գյոզալովի ղեկավարությամբ, հակահայկական նոր ցույցի ելած անբոխը բարձրացրեց դեռի կենտրոնական հրատարակ, հիմնահասակ կործանեց Ն. Ստեփանյանի ու Ի. Թեոսյանի կիսանդրիների դասվանդանները, աղա նույնը կասարվեց Բաֆլի փառադանը կոմիտեի Բաղդասար Ավազյանի ու Արամ Կոստանդյանի կիսանդրիների հետ:

Հուլիսի 19-ին ԱՄՆ-ի սենատն ընդունեց բանաձեւ «Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ ծավալված վեճը Խորհրդային Հայաստանի ժողովրդի ցանկությունը խաղաղ կարգավորելու գործում ԱՄՆ-ի աջակցության մասին»:

Բանաձեւի նախագիծը ֆննդարկման էր ներկայացրել Արսաֆին գործերի գծով Սենատի կոմիտեի նախագահ Կլեյբորն Թելլը: Բանաձեւն ուղղված էր Խորհրդային երկրի ղեկավար Գորբաչովին եւ կոչ էր անում դարաբաղյան բարդույթը լուծել երկրամասի ներկայացուցիչների հետ միասին՝ հոգուս հայ ազգի երկու հասվածքների վերամիավորման:

Հուլիսի 22-ին «Պրավդա» թերթը տղագրեց իր ֆաղափական մեկնաբան Վիսալի Կոբոնովի հոդվածը՝ «Անդադարադատություն» վերնագրով, որն ամերիկյան սենատին դասադարձում էր գրգռիչ գործողությունների, ԽՍՀՄ ներքին գործերին միջամտելու մեջ: «Այդուհանդի միջամտությունը միայն կարող է բորբոքել կրիչը, վիճակն առավել սրել, ու-

րեմն եւ հասցնել մարդկային նոր զոհերի»,-գրում էր մեկնաբանը՝ կարծես աղբյուրներից հրահրելով նոր վայրագություններին:

Հուլիսի 23-ին, երեւի դասնական «Պրավդա»-ի այս գնահատականով ոգեցնչված «Բակինսկի ռաբոչի» թերթը տղագրեց Ար. ԽՍՀ ԳԽ-ի Նախագահության բողոքն ԱՄՆ-ի սենատի բանաձեւի առթիվ՝ այն համարելով Աղբյուրների ու Հայաստանի ժողովուրդներին թեմամացնելու, ԼՂԻՄ-ի բարդույթն իսկապես խաղաղ ճանադարհով կարգավորելը խանգարելու փորձ: Աղա հաղորդում էր, թե ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ը Վաշինգտոնում ԽՍՀՄ դատարանությանը հանձնարարել է Ար. ԽՍՀ ԳԽ-ի Նախագահության բողոքը հանձնել ԱՄՆ-ի սենատին:

Հուլիսի 20-28-ը, մի բարբ, Լեռնային Ղարաբաղում էր զսնվում ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի հանձնաժողովը (նախագահ՝ Ազգությունների խորհրդի նախագահի տեղակալ, ուկրաինացի բանաստեղծ Բորիս Օլեյնիկ, անդամներ՝ ակադեմիկոս Ա. Եմելյանով, լիսվացի գիտնական Բ. Գեոզյալիս, էստոնացի սոցիոլոգ Կ. Խալիկ, բոլորն էլ իհարկե դեդոտաստներ), որը, ԽՍՀՄ ժողովրդական դեդոտաստների առաջին համագումարի հանձնարարությամբ, ղեկ է ուսումնասիրել մարզի վիճակը եւ համադասասխան լուծում առաջարկել ԳԽ-ի նստաքաղաքին: Տեղերում ունեցած գրույցներում, վիճակի ֆննդության վերաբերյալ արտահայտած խոսքերում, ամբողջ հանձնաժողովը եւ դեդոտաստներն առանձին-առանձին խոսանում էին ամեն ինչ անել խնդրի վերջնական լուծման համար, որովհետեւ, ինչպես նրանք էին եզրակացրել, վիճակը դարձապես անսանելի էր. մարզը զսնվում էր քաղաքական մեջ, հարեւան աղբյուրական քաղաքների եւ հենց մարզի ներսում բնակվող աղբյուրական անդադար խմբերի հարձակումներին ու վայրագություններին ենթակա, անդադարադատ ու անօգնական, եւ հայտնի չէ այս վիճակին ինչպե՞ս կղիմանա կամ ի՞նչ ինչ կանի վաղը-մյուս օրը, քանի որ արդեն, ինչպես ասում են, դանակը ոսկորին էր հասել:

Հանձնաժողովը Մոսկվա էր վերադադնում Երեսնով, եւ Բ. Օլեյնիկը հանդիպում ունեցավ հայ գրողների հետ, անկեղծ ու արագավ խոսք ասելով արցախյան ողբերգության մասին (թերեւս իրեւ դասասխան բանաստեղծուհի Նելլի Սահակյանի կեսամբալից ռեդլիկի), երդումի դեմ ասաց՝ Մոսկվա հասնելուն դեմ nsfi կհանի կենտրոնական ղեկավարության բոլոր օղակները՝ օր առաջ այս ողբերգությանը վերջ դնելու, արցախահայության փրկությունն աղախովելու համար:

Հանձնաժողովը Մոսկվա հասավ, եւ անմիջապես մամուլում հրատարակվեց նրա եզրակացությունը: Հաստատում էր, թե հանձնաժողովն ամբողջությամբ եւ նրա յուրաքանչյուր անդամն առանձին «եկել են միանգանակ եզրահանգման, որ Լեռնային Ղարաբաղում իրավիճակը դուրս է եկել լարման այն կետից, որը կարելի է կոչել դադարադատությանը: Ներկա ժամանակի առումով ԼՂԻՄ-ի բնակչության հայկական ու աղբյուրական մասերի օտարացումն ընդունել է սուր այնուհանդի ձեւեր, որոնք արտահայտվում են հասարակական կյանքի բոլոր մակարդակներում: Անվստահությունը, սարսափը, ջղախի մեհական ցնցումները իրական վստեղ են ներկայացնում լարումի հետագա բորբոքման համար...» («Իզվեստիա», 1989, օգոստոսի 4):

Բ. Օլեյնիկը հետագայում եւս կենտրոնական մամուլում ելույթ ունեցավ՝ արտահայտելով իր խոր անհանգստությունն Արցախի վիճակի համար, քանի որ «այնտեղ իրադրությունը լարված է ծայրասիճան», եւ «առկա են համարյա ֆաղափացիական դաստերագմի բոլոր նշանները» («Պրավդա», 1989, օգոստոսի 27):

Սակայն, երբ ղեկ է իր վճռական խոսքն ասել ԳԽ-ի նստաքաղաքում (օգոստոսի 3-ին թե 4-ին), ըստ երեսույթին հրահանգ էր ստացել չկասարելու այն (ելույթի սկզբում խոստովանեց, որ մի կողմ է դրել Հանձնաժողովի կողմից ընդունված ելույթը) եւ ասաց բաներ, որոնք կարելի էր ասել նաեւ առանց Արցախ գնալու. այնտեղ հավասարադատ լարված է վիճակը երկու ազգերի համար, նույնիսկ ավերում են դասական հուշարձանները (ն՞վ է ավերում, ո՞ւմ հուշարձանները՝ հայտնի չէր), կարելի է վերանայել մարզի ֆաղափացիական իշխանությունները, կառավարման գոտու կարգավիճակը, հաճվի

առնելով երկու կողմերի անձեռնմխելի Կառուցումը» (Երևանի ռուս. «Կոմունիստ» 1989 թ. օգոստոսի 6):

Այս ելույթում Օլեյնիկը, հավանաբար, հենց երկրի ղեկավարության հրահանգով, խորհուրդ էր ասել, որ գործի լծվեն Հայաստանի ու Ադրբեջանի ղեկավարները, ընդառաջեն իրար, գնան փոխզիջումների, լուծեն դարաբաղյան խնդիրը:

Հուլիսի 26-ին Շահումյանի Երջանի ժողովրդական դեմոստրացիայի Երջանի արտահերթ նստաժողովը որոշեց Երջանը, որ կազմում է հին Արցախական աշխարհի մի մասը եւ ուսմիջնադարյան իրականության մեջ էլ զսնվել է Արցախյան մեղքական միավորումի («Խամսա»-«Հնգյակ») կազմում Գյուլիսանի մեղքություն անվամբ, վերամիացնել ԼՂԻՄ-ին եւ դիմեց Ադր. ԽՍՀ ԳԽ-ին՝ ֆինելու այդ հարցը, Երջանը մեղքանելու մարզի կազմի մեջ»:

Որոշումը միաժամանակ ԽՍՀՄ ԳԽ-ին խնդրում էր՝ իր վերահսկողության սակ առնել սույն հարցի լուծումը, աղա եւ հոգալ ու աղափարել Երջանի հայ բնակչության անվտանգությունը:

Երջանն ունի 583 քառ. կմ տարածություն, 20.625 բնակիչ, որից 15.973-ը՝ հայ (1989 թ. հունվարի 1-ի տեղեկությամբ):

Նույն օրվա երեկոյան դեմ Երջանում ժամանեց Ադր. կուս. կենտրոնի երկրորդ ֆարսուղար Վ. Պոլյանիչկոն, որն անմիջապես զուտարեց Երջանի կուս. ակտիվի նիստ, դա-հանջեց, որ բեկանվի նստաժողովի որոշումը, եւ, ստանալով կրակային մեղքում, առաջարկեց՝ «Ով այստեղ չի ուզում ապրել, թող հեռանա, քանի մենք դեռեւս չենք ֆել ու ժով»:

Մրանից հետո էլ Ադր. ԳԽ-ի Նախագահությունն ու Մինիստրների խորհուրդը ֆնելեցին Շահումյանի Երջանի որոշումը, վճռաբար մեղքեցին՝ դասճանաչաբանելով, թե «այս տարածում վարչա-տարածաշրջանի փոփոխության համար չկան ֆաղաֆական, սոցիալ-սնեստական եւ ուրիշ հիմքեր»:

Սակայն այս որոշումը ոչ թե խաղաղություն ստեղծեց «այս տարածում», այլ Երջանից հեռացնելու հեն միասին էլ ուսֆի հանեց նաեւ Խանլարի Երջանի Գեւազենի ենթա-Երջանի հայությանը (Գեւազեն, Մարտունազեն, Կամո, Ազատ Գյուղերը), որի դայֆարն Արցախի հեն միավորվելու համար, հեռազայում դեմ է դառնար անկասեցնելի, ստանար ազատագրական դայֆարի բնույթ:

Օգոստոսի 6-ի գիշերը անհայտ ուժեր Ստեփանակերտի օդանավակայանի թռիչքա-դաշտը ֆանդրեցին բուլղուզերով խափանելով մարզն արտաքին աշխարհի հեն կաղող այդ միակ երթուղին:

Այդ օրերին կասարվեցին զանգվածային գողության մի Երջանը դեղեր, ադրբեջանա-կան զինված ավազակախմբերը մարզի գյուղերից ֆեցցին-տարան ման ու խոչոր եղ-չերավոր անասունների քազմաքիվ հոսեր:

Օգոստոսի 7-ին Ասկերանի Երջանի Շոք Գյուղում հավաքվել էին Ստեփ. կուս. ֆաղ-կոնի ու չորս Երջանների Երջանների բյուրոների անդամները, գործկոնների անդամներն ու որոճմիութենական ղեկավարները՝ որոշելու գործունեության հեսազա ծրագիրը, երբ կենտրոնական կառավարությունն արդեն ձեռնարկ քափ էր սվել մարզի խնդիրից, իսկ ադր-բեջանական ավազակախմբերն անդաշտ աստիասակում էին հայկական գյուղերը, տե-նորի ենթարկում հայ անդաշտան մարդկանց:

Որոշվեց հրավիրել մարզի հայ բնակչության լիազոր ներկայացուցիչների համագու-մար, որի համար ստեղծվեց կազմկոմիտե՝ նախկին մարզգործկոմի նախագահի տեղակալ Ծնավոն Պետրոսյանի գլխավորությամբ:

Օգոստոսի 12-13-ին Շուշի ու Խոջալու էին ժամանել Ադրբեջանի արդարադատ-թյան մինիստր Չ. Օրուջեւն ու կուս. կենտրոնի ֆարսուղար Թ. Օրուջեւը, եւ հենց այդ օ-րերին Երջանները ֆանդեցին Ստեփանակերտի ջրատարը, խոջալվեցիներն էլ՝ Ստեփանա-կերտ-Աղդամ երկաթգծի քաղական երկար մի հասվածը: Հանրադեմության ղեկավար-թյունը, հավանաբար, վճռել էր անջուր ու առանց սննդամթերքի թողնել արդեն խիստ

Երջանական մեջ զսնվող մարզկենտրոնի բնակչությանը:

Օգոստոսի 16-ին Ստեփանակերտում զուտարվեց ԼՂԻՄ-ի հայության լիազոր ներկա-յացուցիչների առաջին համագումարը, որը, աղորիմաբար վերացված կուս. մարզկոմի ու մարզխորհրդի փոխարեն, մարզը ղեկավարելու համար, դեմ էր ընտրել ժողովրդավա-րական մի մարմին, եւ օգնության հասավ դասական փորձը, 1918-20 թթ. ճակատագ-րական իրավիճակում արցախահայության գոյատևալու հաջողությամբ գլխավորել էր ժողովրդական լիազոր ներկայացուցիչների համագումարի ընտրած Ազգային խորհուրդը, որի դասերն անտոտանալի են ու ոգեւորիչ: Ուսֆի այս առաջին համագումարն ընտրեց 80 անդամից բաղկացած Ազգային խորհուրդ, որն էլ կազմեց Ազգային խորհրդի 21 հո-գուց քաղկացած նախագահություն: Նախագահության ղեկավար ընտրվեց Ասկերանի կուսերկոմի առաջին ֆարսուղար Վաչագան Գրիգորյանը, տեղակալներ՝ Վալերի Աղա-ջանյանն ու Վլադիմիր Թովմասյանը:

Համագումարը հավանություն սվեց Շահումյանի Երջանի նստաժողովի որոշում-նը՝ Երջանը ԼՂԻՄ-ի հեն վերամիացնելու մասին եւ հանձն առավ վերջնական լուծում սալ այդ հարցին:

Համագումարը հրադարակեց հոչակագիր Ազգային խորհրդի օրինական հիմքերի, ի-րականացնելի խնդիրների մասին, ԼՂԻՄ-ը հոչակեց միութենական տարածք, որի սահ-մաններում դադարեցվում էին Ադր. ԽՍՀ Սահմանադրությունը եւ մյուս օրենքները, դի-մեց աշխարհի ժողովրդավարական տեղադրումներին ու ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուղարին՝ խնդրելով աջակցել Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության անկախությունն ու ին-նավարությունը հաստատելու կամֆին:

Համագումարի հոչակագրում անդաշտ կարծիք կար ԼՂԻՄ-ի Հասուկ կառավար-ման կոմիտեի մասին, որի գոյությամբ մարզը զրկվել է կուսակցական մարզկոմից ու ժող. դեմոստրացիայի մարզխորհրդից՝ ինննավար կազմավորման առանց այն էլ չնչին ի-րավունքներից, զրկվել է ազգային Երջանը դաշտանելու օրինական հնարավորությու-նից»:

Օգոստոսի 22-ին Կառավարման հասուկ կոմիտեն հրադարակեց դիմում՝ ուղղված Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությանը, որի մեջ ոչ մի խոսք չկար ոչ համագումարի, ոչ էլ նրա հոչակագրի ու ընտրած ղեկավար մարմինների մասին: Հավանաբար Կոմիտեի այս լուրջությունը մասնում էր անհամաձայնությունը կասարվածի հետ:

Օգոստոսի 17-ին Ադրբեջանի դաշտանական «Բակինսկի ռաբոչի» թերթը հրադար-ակեց տեղեկություն «Ղարաբաղի օգնության համագային Երջանում» հանրադեմական կազմակերպություն ստեղծելու մասին (դարգ է, որ սա դասասխանն էր մարզում ստեղծ-ված նոր իրավիճակի ու գործող մարմինների նոր նախաձեռնությունների): Կազմակեր-պության ծրագրում Բաֆվի մարզկոմի նախագահությունն ադրբեջանական ժողովրդին կոչ էր ա-նում «մոքիլիզացնել իրենց բոլոր ուժերը արցախյան հայերի եւ ընդհանրադեմ հայ ժո-ղովրդի դեմ դայֆարելու համար»: Հեւաֆրիր կոչ էր վայել նրա հեղինակների վարֆ ու քարֆին:

Օգոստոսի 26-ին Ադր. ԽՍՀ ԳԽ-ի Նախագահությունն ընդունեց որոշում, որով ա-նտրինական էին համարվում ինչդեմ ԼՂԻՄ-ի հայության լիազոր ներկայացուցիչների համագումարը, այնդեմ էլ նրա ընտրած Ազգային խորհուրդը, «որի նդասակներն ու խն-դիրներն են ազգամիջյան թեւամանֆի հեսազա բորբոնումը, ԼՂ-ի տարածֆի անջատումն Ադր. ԽՍՀ-ից»:

Օգոստոսի 27-ին «Պրավդա»-ում լույս տեսավ ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Ազգությունների խորհրդի նախագահի տեղակալ Բ. Օլեյնիկի հողվածը («Գուրակություն սուրճի նս-վածֆի վրա»), որի մեջ, այնուամենայնիվ, Երջանը էր քանաստեղծի խիղճը: «Ես ունեմ լուրջ դժգոհություններ,-զրել էր նա,-եւ կենտրոնից, եւ անձամբ դեմության ղեկավարից՝ անենից առաջ ազգամիջյան հանգույցները լուծելու նրանց անվճարականության դաս-ճառով: Ես ավելի ֆան համոզված եմ, որ դեռեւս տարի ու կես առաջ Լեռնային Ղա-րաբաղի խնդիրը կարելի էր, լուծել ավելի հանգիստ եւ ոչ այնքան ցավագործն: Իսկ

այժմ այնտեղ վիճակը սրվել է ծայրահեղորեն: Ավելի ճիշտ՝ առկա են համարյա ֆաղափացիական դասերազմի բոլոր նշանները»:

Օգոստոսի 30-ին Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի եւ հանրադասության ստեղծագործական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների միացյալ ժողովը հրադարակեց հռչակագիր, որով հավանություն էր տալիս **ԼՂԻՄ-ի** սահամանադրական մարմինների, հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների ողջ հայ բնակչության վճիռը՝ մարզն Արրեջանից անջատելու եւ Խորհրդային Հայաստանին միացնելու վերաբերյալ, որը նշանակում է ոչ թե սահմանների վերաձեռնում, այլ դասմական անարդարության, բռնության ու հայ ազգի ամբողջության դեմ կասարկած ոսնձգության վերացում: Հավանություն էր տրվում վերջին օրերին ստեղծված «Ազգային խորհրդին՝ իրեն մարզի ինքնավարության ժողովրդավարական օրգանի», դա հանջում էր ամենակարճ ժամկետում **ԽՍՀՄ ԳԽ-ի** առաջիկա նստաքառնում բնեղելու եւ լուծել **ԼՂԻՄ-ի** հարցը՝ նկատի առնելով նրա տեղ հայության վճռական կամքը եւ ինքնորոշման իրավունքը:

Օգոստոսի 31-ին **ԼՂԻՄ-ի** ղրոֆխորհուրդների 8-րդ ժողովումն ընդունեց որոշում, որով Հայաստանի Պրոֆխորհուրդների միությանը խնդրում էր մարզի խորհուրդների սղասարկումն ընդունել իր հովանու տակ, իսկ Պրոֆմիությունների համամիութենական խորհրդին՝ բնեղելու եւ դրական լուծում տալու միջնորդությամբ:

Օգոստոսի 7-ից մինչեւ սեպտեմբերի 1-ը ժողովում կայացավ **ՄԱԿ-ի** Մարդու իրավունքների ենթահանձնաժողովի նիստը, որը բնեղակեց մի Եարք հարցեր՝ ազգային փոխամասնությունների իրավունքները, ինքնորոշման իրավունքը, բռնությունը, մարդու իրավունքների եւ ազատությունների խախտումը, ինչպես նաեւ իրադրությունը **Լեռնային Ղարաբաղում** ու նրա Եուրջ: ՆԵվեց, որ արցախահայության դա հանջն ու խաղաղ ցույցերը առաջացրել են աղբբջանցիների զայրույթն ու ավերիչ ասելությունը, որոնց արդյունքի ցայտուն արսահայությունները դարձան 1988-ի փետրվարյան ու նոյեմբերյան ջարդերը: Մրանց հետեւանով էլ՝ առաջին բռնագաղթերը, զանգվածային փախստականությունները: Հարցի սահմանադրական լուծման բացակայության եւ ավելորդ ու հակաօրինական ֆաԵԵուկներն աղբբջանական կողմին հնարավորություն սվին Եարունակելու խսրականության հին ֆաղափականությունը եւ առավել խորացնելու բարդույթը, նեցեց ենթահանձնաժողովի նիստը, աղա որոԵեց **ԽՍՀՄ** կառավարությանն անել հետեւյալ առաջարկությունը, **Լեռնային Ղարաբաղում** անցկացնել հանրափել՝ այդ գոտու բնակչության մեծամասնության կամքը որոԵելու նղասակով, ինչպես նաեւ բացահայտել, ամբողջությամբ հանրության դասին ներկայացնել 1988-ի փետրվարին ու նոյեմբերին Աղբբջանում իրականացված հակահայկական ջարդերի ու բռնությունների մանրամասները:

Դժբախտաբար, ոչ **ՄԱԿ-ի** ենթահանձնաժողովը կասարեց, ավարտին հասցրեց իր նախաձեռնությունը, ոչ էլ իրավասու միութենական ու միջազգային կազմակերպությունները նման նախաձեռնություն ցուցաբերեցին, եւ գորբաչովյան անհեռանկար ֆաղափականությունը հարցը արավ, մցրեց փակուղի:

Սեպտեմբերի 1-ին **ԽՍՀՄ** Կենսկոնում տեղի ունեցավ Աղբբջանի ու Հայաստանի կուսակցական ղեկավարների հանդիղղումը ֆաղբբբբբբ անդամներ Ն. Սլյունկովի ու Վ. Չեբրիկովի հետ: Չրույցը գնաց, իհարկե, **Լեռնային Ղարաբաղի** հարցի Եուրջ, եւ ֆանի որ հրավիրված չէին **Ղարաբաղի** ներկայացուցիչները, մանավանդ գրույցը ղեկավարում էր ոչ թե հարցի լուծման իրավասու ղեկավարը՝ Կենսկոնի գլխավոր ֆարսուղարը, այլ ֆաղբբբբբբ Եարքային անդամներ, ընդունվեց ու հրաղարակվեց հերթական մի դասարկաբանություն, որը կարելի էր նեեել ճահձացման Երջանի արխիվը: Ահա նրա հասվածներից մեկը. «վերականգնել ավանդական կաղերը հասարակական-ֆաղափական, սնեեսական ու մԵակութային կյանքի բնագավառներում: Եւ գլխավորը՝ աղա հովել յուրաֆանյուր ընսանիքի, յուրաֆանյուր մարդու անվանագութունը» («Պրավդա», 1989, սեղս. 1):

Այդ օրվա երեկոյան հանկարծ **ԼՂԻՄ-ի** ամբողջ արաձքի հեռուսացույցների էլ-

րաններին, տեղական հեռուսահաղորդումների աղբբբ փոխարեն, հայսնվեցին եթերահեռույթյան «հերոսները», որոնք դրանից հետո ղեեբ է արցախահայությանը զրկելին սեփական, ինչպես նաեւ մոսկովյան հաղորդումներ ընդունելու հնարավորությունից եւ եթերը լցնելին **ՇուԵից** տրվող հակահայկական վայնասունով:

Հաջորդ օրերին **Բաբուն** եռում էր հանրահավաքների ու գործաղուղի եռուզեռով, որի աղբբները հասել էին հանրադեեսության մյուս, հասկաղեա հայաբնակ ֆաղաքներն ու Երջանները: Ազգամիջյան բախումները, հայերի դեմ կազմակերղված ջարդերն ու ավազակային զինված հարձակումները դարձել էին սղուրական, որովհետեւ դրանք հովանավորվում ու հրահրվում էին հանրադեեսության ղեկավարության կողմից: Հայսնի են իրավաղահ մարմինների, կուսակցական ու խորհրդային ղեկավար աԵխասողների եղույթները, որոնք դարունակում էին բացահայտ կոչեր համախմբվելու, անողոք կոչվ մղելու հայերի դեմ:

Այդ կոչերի առաջին արձագանքներն էին կասաղած ամբղղի հարձակումները հայկական սրբությունների, դասմական ու այղազան հուԵարձանների վրա: Վայրենի մուղբը հիմա էլ ոչնչացրեց մարԵալ Հովի. **Բաղբբբբ** կխասնղրին Կիրովաբաղ-Գանձակում:

Այդ օրերին զինված աղբբբջանցիների մի խումբ **ՇուԵից** դարբերաբար հարձակումներ էր գործում **Բերդաձորի** ենթաԵրջանի հայկական գյուղերի վրա: Եղցահողի դեմ կազմակերղված գրողը խափանվեց, եւ **ՆԳՄ** գորամիավորման կողմից կաղանքի տակ առնվեցին երկու ավազակներ: Այդ դասձառով էլ սեպտեմբերի 3-ին **ԼՂԻՄ-ի** Ազգային խորհրդի նախագահությունը որոԵեց դիմել Հայկական **ԽՍՀ** ղեկավարությանը՝ խնղրելով մարզ մցնել հանրադեեսության **Ներգործմիխսրության** գորբեր՝ աղա հովելու հայ բնակչության անվանագութունը:

Ազգային խորհրդի **Նախագահությունը** համադասասղխան բովանդակությամբ մի դիմում-հեռագղր էլ հղեց **ՄԱԿ-ի** Անվանագության խորհուրդ:

Սեպտեմբերի 11-ին միության լրասվական մարմինները հաղորդեցին, թե **ԼՂԻՄ-ում** դասանղ է վերցվել **ԽՍՀՄ ՆԳՄ** ներին գորբերի վարչության ղեե գեներալ-գնղաղեա Վ. Շասաղինը: Չհաղորղվեցին դեղբի մանրամասները, եւ կարելի էր կարձել, թե այդ «ղարաբաղցի ծայրահեղականները» հիմա էլ Կենսրոնին են ձեռնոց նեեել: Հեեո, սակայն, դարղվեց, որ **ՇուԵի** աղբբբջանցիներն են ձեերակաղել Շասաղինին եւ դա հանջում են ազատ արձակել Եղցահողի մասույցներում կաղանքի տակ առնված երկու ավազակներին: Գործարը տեղի ունեցավ, երկուսի ազատ արձակվելուց հետո ազատություն ստացավ նաեւ գեներաղը՝ երեի խուսանաղով, որ դրանից հետո ինքն ու իր հրամանով գործող գորամասերը կանեն այն, ինչ Աղբբբջանի ավազակներին է ձեռնեո:

Սեպտեմբերի 12-ին «Իզվեստիայում» տղազրվեց **ԽՍՀՄ ԳԽ-ի** Ազգութունների տղաղաի նախագահ Ռ. ՆիԵանովի դասասղխանները թղթակցի հարցերին: Գորբաչովի ձեռնասունն ու Կենսրոնում մուսուլմանության իրավունքների դաԵԵղանն այնտեղ Արցաղի խնղրի աղթիվ ասում էր. «Լիակասար որոԵակիությամբ կարող են ողնղել, որ ոչ ոք չի դասրասղում ոսնձգություն կասարել Աղբբբջանական **ԽՍՀ** ինքնավար իրավունքների, նրա սահմանների վրա»: Ուրեմն, Աղբբբջանն ազատ է Եարունակելու հակահայկական իր ջարազորությունները:

Սեպտեմբերի 15-ին Աղբբ. **ԽՍՀ ԳԽ-ի** նստաԵրջանում բնեղակվում էր **Լեռնային Ղարաբաղի** ինքնավար մարզի վիճակի հարցը: Ոչ զեկուցողը (**Ն.Ս. Ֆաբաղիեւ**), ոչ էլ եղույթ ունեցողները՝ կուսակցական ու խորհրդային ղեկավար աԵխասողներ, գրողներ ու զիսնականներ, չէին կարողանում զաղել իրենց ազգայնամուղ, վայրենի կրբերը, խոսել մարղկային լեզվով, չաղի ու կԵռի տակ դնել արսահայությունները՝ գոնե նկատի ունեղաղով այն հանգամանքը, որ այդ խառնաժողովն անմիջաղեա հաղորղվում էր հեռուսաստությունը:

Հայիղյանը, գրղարսությունները, ամբասանություններն ու հաԵվեհարղարի կոչերը հորղում էին նրանց բերաններից, մեծ մասամբ անկառավարելի դաիղին Եարբերից, եւ

եթե Ղարաբաղի հայերն այդ ամենի մեջ ընդհանրական գլխավոր բեմանին էին՝ ամբողջ հայ ժողովրդի հետ միասին, առաջ ցրանցից բաժան չէին նաև Հասուկ կառավարման ներկայացուցիչները՝ Ա. Վոլսկու գլխավորությամբ: Պահանջում էին ցրել մարզի ինքնավարությունը, դուրս բերել այնտեղից Վոլսկու կոմիտեն, մարզը մաքրել հայերից...

Նույն օրն էլ (սեպտեմբերի 15), իբր ժող. ճակատի ճեման ներք. նստաբեմանը որոշեց փոփոխել Ադրբ. ԽՍՀ Սահմանադրության 70-րդ հոդվածը՝ նրան սալով հետեւյալ տեսքով.

«Հոդված 70. Ադրբեջանական ԽՍՀ անկախությունը սարածվում է նրա ամբողջ սարածքի վրա: Ադրբեջանական ԽՍՀ սարածքն անբաժանելի է. անօտարելի: Ադրբեջանական ԽՍՀ սահմանների փոփոխությունը հանդիսանում է բացառապես Ադրբեջանական ԽՍՀ իրավունքը եւ կարող է իրականացվել ժողովրդական վերակոչությամբ (հանրաքվե)՝ անցկացված Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի որոշմամբ՝ հանրադատության ամբողջ բնակչության ժողովրդական ժողովի կողմից:» («Բակինսկի ռաբոչի», 1989, սեպտեմբերի 17):

Ուրեմն, ԼՂԽՄ-ի դաշինքը (բաժանվելու մասին) բավարարելու համար անհրաժեշտ էր լինի, որ Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի որոշմամբ հանրաքվե անցկացվի ողջ հանրադատությունում, որտեղից դրանից հետո էլ հանրաքվեի արդյունքները բնարկվեն Գերագույն խորհրդի նստաբեմանում, նոր միայն որոշվի՝ հաստատել թե ոչ:

Իրենք ադրբեջանացիներն այստեղի դեմքերում են ասում՝ ա՛յ բարբառալա՛:

Վերը ներկայացված նյութը «Բակինսկի ռաբոչի»-ում տպագրվել է առանց մեկնաբանության: Հետագայում «Մոսկովսկիե նովոստի» թերթի հոկտեմբերի 1-ի հաղորդմամբ հայցնի դիմի դառնար, որ նյութը տպագրվել է «համաժողովրդական բնարկման համար», եւ այն որդեկ օրենք ընդունվել է սեպտեմբերի 23-ին:

Սեպտեմբերի 18-ին Ադրբեջանի Գլխավոր գյուղի մոտեմոս ստանվեցին ոռոգելու սղաներ՝ Անդրեյ Տյուզանովն ու Սերգեյ Գաբան, մարմնական ծանր վնասվածքներ ստացան ուրիշները, ինչպես նաև մի շարք ցարքայիներ, որոնց հետ մարտի էին բռնվել ժողովրդի սարքեր վայրերից հավաքված շուրջ 300 ռազմաուժիկ ծայրահեղականներ: Մրանք իմացել էին, որ ներքին ծառայության այդ զորականները նոպասակ ունենալու առաջնությունը Ադրբեջանի անցնող ճանապարհները, անվստահ դարձնել ԼՂԽՄ-ին ժողովրդա-սնտեսական բեռներ սանող ավստարայումների երթևեկը, եւ հարձակվել էին խափանելու նրանց առաքելությունը:

Մի ամբողջ օրը Կարաբաղի խորհրդային լրատվության բոլոր մարմիններն այդ անձամարտի շարժումները մասին էին խոսում՝ հրատարակելով նրա բոլոր մանրամասները: Սակայն կենտրոնական ղեկավար մարմիններն այդտեղ էլ ոչ մի վեճական բայլ չձեռնարկեցին նման նոր դեմքերը բացառելու, ադրբեջանական վայրագության առաջն առնելու համար:

Սեպտեմբերի 19-20-ին սեղի ունեցավ ԽՄԿԿ Կենտկոմի ղեկնումը, որը «բնարկեց» Մ. Գորբաչովի կարգաձև գեկուցումը՝ «Կուսակցության ազգային քաղաքականությունը ժամանակակից դարձաներում»:

Այստեղ ընդունված փաստաթղթում Լեռնային Ղարաբաղի բարդության վերաբերյալ եւս կար լորժուն մի խոսք՝ «Բարդությունները, ասվում էր այնտեղ, որոնք սարքեր դասառնելով առաջացել են ազգամիջյան հիմքի վրա, դաշինքում են առանձնակի ուժադր մոտեցում ու սակս. ղեկ է լուծվեն սահմանադրական-իրավական, ժողովրդավարական հիմքի վրա, բացահայտեն, բոլոր Կախախտող կողմերի ներկայացուցիչների դասառնող մասնակցությամբ:

Այս դիրքերից ղեկ է մոտենալ նաև Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ ստեղծված բարդության հետ կապված խնդիրներին»:

Սեպտեմբերի 23-ին վերսկսվեց 15-ին բացված Ադրբեջանական Գերագույն խորհ-

րդի նստաբեմանի արունակությունը: Ընդունվեցին որոշում Ադրբեջանի անկախության օրենքի մասին, հրամանագիր, որով ԼՂԽՄ-ի Ազգային խորհուրդը համարվում էր անօրինական:

Վերջում էլ Ա. Վեգիրովը հայտարարեց, «Դեղուսաններն ու մեր ժողովուրդը զուր են անհանգստանում: Լեռնային Ղարաբաղը մերն է, միջոց էլ մերը կմնա, քանի որ մեր քիչունքում կանգնած են եւ մեզ են դաժախանում Մ.Ս. Գորբաչովն ու Ե.Կ. Լիգաչովը».-անստեղծ հաղորդեց Բավլի հեռուստատեսությունը:

Սեպտեմբերի 29-ին Լեռնահրապարի «Սմենա» թերթը տպագրեց իր աշխատակցի հարցազրույցը Ռոբերտ Բոչայրյանի հետ՝ վերնագրված՝ «Արցախը ժողովրդական մեջ»: Նույն օրն էլ խմբագրություն է զանգել Ադրբեջանի «Ժող. ճակատի» անդամ Վիլայաթ Կուլիբեյը եւ սխոյել, որ հարցազրույց անեն նաև իր հետ՝ հավանաբար, որդեսզի ինքը ջնջի Բոչայրյանի ասածները: Եւ ահա «Սմենա»-ում հոկտեմբերի 14-ին լույս տեսավ այդ հարցազրույցը, որից բարգանել ենք քաղվածքներ: Մրանք ցույց են տալիս, թե ով ով է, այսինքն՝ իրենից ինչ է ներկայացնում Վիլայաթ Կուլիբեյը իր ժող. ճակատով, ե-թե չասենք՝ իր բոնակալական հանրադատությանը հանդերձ:

Սկզբից իսկ Կուլիբեյը, ինչպես ընդունված էր իր հանրադատության ղեկավարների կողմից, հարձակման դիմեց՝ ասելով, «Ինձ զարմացնում է գրույցի վերնագիրը՝ «Արցախը ժողովրդական մեջ»: Առաջինը, յուրաքանչյուր լեռնահրապարակողու դասկերացմամբ՝ ժողովրդական-քոլակոս կաղված է ֆաշիզմի հետ: Եւ քաղվեմին կարող է մտածել, թե երբ մենք ժողովրդական ենք Ղարաբաղը, կենտրոնակի մենք ֆաշիստներ ենք: Երկուրդը՝ ինչպե՛ս Արցախ: Դա հնարված ճեղքանուն է: Ղարաբաղն ամբողջ աշխարհին հայցնի է որդես Ղարաբաղ»:

Հայտարարում էր, թե ընդհակառակը, Ղարաբաղն ու Հայաստանն են իրենց ժողովրդական, Ղարաբաղում կրել են բուրական լեռնային գյուղերի ճանապարհները, Հայաստանն էլ Նախիջեանն է կրել արաւախարհից: Այդ դասառնող էլ, ահա, ժող. ճակատն առաջարկել է ժողովրդական հայությանը:

- Բայց չէ՞ որ դա անմարդկային է, անկասում է թերթի աշխատակցիցը:

Եւ Կուլիբեյն այդ անմարդկայինի դասառն է հայցնում, «Ուրիշ ելք չկա... Բանն այն է, որ սկզբում Հայաստանից դուրս են քել իմ 200 հազար հայրենակիցներին: Ոչնչացրել են նրանց իրերը, ունեցվածքը: Կոտորել են: Այդ 200 հազարն այնտեղ բնակվում էին ոչ թե մեկ կամ երկու տարի, այլ տարբերակներ էին: Ղարաբաղում էլ հիմա 50 հազար ադրբեջանացիներ կան: Բայց երկուսուսուսից հետո աճել է Հայաստանից այնտեղ գաղթողների թիվը, որն այս տարի բարձրացել, հասել է 130 հազարի» (ինչ ճգրիս թվեր գիտե այս թուրք.-Բ.ՈՒ.): «Եթե ԼՂԽՄ-ի հարցը հանվի, ժողովրդական էլ կվերանա, ասում է նա: Ստեփանակերտում աղբեր են 10 հազար ադրբեջանացիներ: Հիմա այնտեղ նրանցից մեկն էլ չկա, բոլորին դուրս են քել»:

- Բայց մենք ինչի՞ց են սկսվել, հարցնում է լրագրողը:

- Դրանք սկսվել են նրանից, դասառնանում է նա, որ հայերը դաշինքում են ԼՂԽՄ-ը հանել Ադր. ԽՍՀ կազմից: Բայց եւ մենք բոլորս Ղարաբաղը համարում ենք մեր հայրենի հողը:

Լրագրողը հարցնում է՝ իսկ հայերն ինչպե՞ս են լինել Նախիջեանը: Եւ նա այդ էլ բացատրում է այսպես.

- Հայերն ուղղակի սիրում են զբաղվել առեւտրով, դրա համար էլ թողել-գնացել են: Եւ չէի ասի, թե ադրբեջանացիների կողմից նրանց դուրս քելու փորձեր են եղել... Չէ՞ որ գոյություն ունի գաղթ, տեղափոխություն: Ասենք, այս դասառնողից Երեւանի բնակիչների 85 տոկոսը կազմում էին ադրբեջանացիները: Այժմ նրանցից ոչ ոք չկա այնտեղ:

- Արեւի գոնից ժողովրդական եւ, կողոպտում եւ գնացվեցող կամ ոչնչացնում տեղափոխվող աղբերները, անկասում է լրագրողը:

- Մենք օգնության ձեռք էինք մեկնել, սակայն շուտով հասկացանք, որ մեր երախտակից դիրքը բոլորովին չի գնահատում հակառակ կողմը: Մեզ կան հիմար են համար-

ում, կամ մտածում են, թե Մոսկվան մի քան հրամայելու է, եւ մենք էլ ենթարկվելու ենք: Կարճ ասած՝ հայերի կողմից հարձակումներն ու վարկաբեկումը բարունակվել են, եւ ԼՂԻՄ-ում ու Հայաստանում կոտորել են մարդկանց:

Լրագրողը.

- Չեզ չի՞ թվում, թե Ժող. ճակատի հրահրած բռնաբարությունը հակամարդկային ու սխալ է, եւ ինչո՞ւ ձեր իշխանությունները դաժնացան, կիրառում են այն:

- Չի կարելի ասել, թե դաժնացան են. սվյալ դարազային նրանք անուժ են, ոչինչ չեն կարող անել: Համ էլ ո՞չ միայն Ժող. ճակատը, մեր ամբողջ ժողովուրդն է ոտքի ելել:

- Չգիտեմ՝ կարելի՞ է ձեզ մեղադրել մարդակերության մեջ, հաջորդ իր հարցն այսպէս է ձեռնարկում լրագրողը, - երեւի թե չի կարելի, բայց ինչո՞ւ, այդուամենայնիվ, չեք թողնում, որ բուն քաղաքի մյուս ժողովուրդը: Ես հենց այդպէս եմ գնահատում Հայաստանին փաթաթված բռնաբարությունը: Թե՞ համաձայն չեք, որ բոլոր ճանապարհները փակելով, դուք փակել եք նրա բնակչությունը:

- Հայերը դա իրենք են սկսել՝ դաժնացնելով Նախիջեւանի ռեյսերը, - դասասխանում է նա: - Հակառակ կողմն է մեզ հայտարարել դաստերազմ:

- Բայց ի՞նչ դաստերազմ, երբ Լեռնային Ղարաբաղի բնակիչները միայն մեկ ցանկություն են հայտնել՝ ուզում ենք բաժանվել Ադրբեջանից եւ աղբիւ Հայաստանի հետ: Իսկ գուցե հնարավոր է փոխհամաձայնություն, ինչպէս դա առաջարկում է Ռոբերտ Քոչարյանը. Հայաստանի ենթակայությունից հանել ադրբեջանական գյուղերը եւ հակառակը:

- Իսկ ի՞նչ անել, ասեմք, Բաքվի հայերի հետ, որոնք մեր մայրաքաղաքում 200 հազար են: Նրանց ուր ուղարկել: Հայերն ի՞նչ իրավունք ունեն անեսուր սարքելու, ձեռք ձեռք գյուղերը, մեզ էլ՝ մերը: Ղարաբաղը դա ադրբեջանական հող է եւ նրան էլ դիմել մնա:

- Ներեցե՞ք, ինչո՞ւ նրանք իրավունք չունեն, եթե Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության 80 տոկոսը հայեր են: Ի՞նչ է, նրանք եկվորներ են: Չէ՞ որ դա իրենց հիմնավորը հողն է, ինչպէս իրենք են ասում:

- Բայց չէ՞ որ ես ձեզ ասացի, որ Հայաստանում աղբում էին 200 հազար ադրբեջանացիներ, որոնց դուրս են քշել: Դա՛ մեկ: Երկրորդ՝ Լեռնային Ղարաբաղն արհեստական խոտ է, չի եղել ոչ «Լեռնային», ոչ էլ «ցածրային» Ղարաբաղ: Կա Ղարաբաղյան մեծ մարզ Ադրբեջանում: Ի դեպ, երբ 20-ական թվականներին ստեղծել են այդ ԼՂԻՄ-ի ինքնավարությունը, Չանգեզուրում էլ բնակվում էին ադրբեջանացիներ: Այ՛, ադրբեջանական կառավարությունը, մարդասիրական սկզբունքներից դրված, ինքնավարություն ստեղծեց, թող աղբն իրենց համար:

- Բայց ո՞ր գնացին ձեր այդ մարդասիրական սկզբունքները... Չէ ո՞ր այդ հայերը Ղարաբաղում աղբում են իրենց հողի վրա:

- Ո՛չ, նրանք այնտեղ եկվորներ են, եկել են 150 տարի առաջ: Դեռեւս Ա.Ս. Գրիբոյեդովն է Կովկասի փոխարհային ուղղված գեկույցում գրել, թե սեղական մուսուլմանները բայ են անհանգստացած, որ հայերն այս տեղն զբաղեցնելով հետագայում հավակնություն են ունենալու նրա վրա: Բառացիորեն այդպէս էլ գրված է»:

Այս դասարկաբանություններն անելով ու գրուցակցին համբերությունից հանելով (լրագրողը բացահայտեց արհեստաբաններին էլ այդ ամենը), Վիլայաթ Կուլիեղը հետո էլ դառնում է Օսմանյան Թուրքիայում հայերի դեմ կիրառված եղեռնի, բողոքում, թե «հայերն են կոտորել թուրքերին, կասարել վայրագություններ... Եւ այսօրվա հայերն իրենց երեխաներին դաս են սալիս այն ոգով, որ թուրքերն են իրենց կոտորել... Եւ մենք էլ, որ թուրք ժողովուրդ ենք, ստացվում է, որ մենք էլ մեղավոր ենք այդ եղեռնի մեջ: Եւ այս ոգով է դաստիարակվում հայ երիտասարդությունը»:

Թերթի խմբագրությունը դաստիարակությունը տեղ է սվել իր գրուցակցի այս եւ նման ցնդաբանությունները՝ առանց դրանք կարգին, մարդկային տեսիլքներ, հասկա-

նալի է, նդասակ ունենալով վիճաբանող կողմը ներկայացնել ըստ իր իսկական դասկերի ու հոգեբանության:

Խմբագրությունը հրադարակման վերջում էլ տեղեկացրել է, թե, ահա, «Ադրբեջանական երկաթգծով գնացին, Հայաստան հասան առաջին գնացիները: Մակայն նրանցում չկան դարեն, դեղամիջոցներ: Երկրաբանից տուժած բռնացիներ համար հավաքվելի ենակներից բաց վագոններում լոկ ջարդոններ են մնացել: Ցեմենտի սարողությունների վրա ջուր է լցված: Ըստ վագոններում բամբակներ են խաղում: Իսկ ամենագլխավորը՝ մի գրամ վառելիք չկա: Իսկ այնտեղ (Հայաստանում) մուլիսկ բացառապես օգնության մեքենաներն են կանգնած: Մի խոսքով՝ բռնաբարությունը բարունակվում է:

... Երկու հանրադատությունների միջեւ բարդույթը բորբոքում են: Կրեթը ծիծում են նաեւ Ադրբ. ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի որոշման մեջ, որն ընդունվել է ազգային ինֆորմությունների օրենքի առթիվ: Համաձայն նրա՝ Ադրբեջանի սահմաններում ներառյալ Նախիջեւանի ԽՍՀ-ն ու ԼՂԻՄ-ը, սարածային ինչ-որ փոփոխություն կասարելու համար անհրաժեշտ է համահանրադատական համաբավել: Ի՞նչ է դա, կողմե՞ք է «միացումի» դեմ, ինչպէս հայերն են կոչում իրենց դաստիարակած վերամիացումը Հայաստանի հետ»:

Այսօրվա հանդերձ, թերթը հույս ունի, թե կարճատև մարդկային բանակաբանությունը, եւ մարդը կմարդանա:

Հոկտեմբերի 1-ին ողջ Արցախի մեծ ու փոքր բնակավայրերի հարյուրավոր ներկայացուցիչներ հավաքվել էին Գանձասարի վանքը: Այնտեղ էին հենց նույն օրերին Արցախի հոգեւոր թեմի առաջնորդ ձեռնադրված Պարգեւ եպիսկոպոս Մարտիրոսյանը եւ մարզի մյուս վանքերում ու եկեղեցիներում նոր ծառայության նշանակված հոգեւորականներ: Պարգեւ արագանը հանդիսավոր դաստիարակներում բացեց Գանձասարի փառահեղ վանքը, նորոգեց նրա գործունեությունը՝ Արցախական աշխարհի հայությանը բնորոշվող այդ առթիվ եւ մարդկային Աստուծո օգնությամբ ձեռք բերելիք մեծ հաջողություններ, մանավանդ երազելի վերամիացումը:

Հոկտեմբերի 1-ին «Մոսկովսկիե նովոսի» շաբաթաթերթը, որ հետեւում է հակամարտության ընթացքին եւ ջանում է իր ընթերցողներին հրամցնել, ըստ հնարավորին, ճշմարիտ լրատվություն, տպագրել է հարցազրույց Ադրբեջանի Ժող. ճակատի ղեկավարներից մեկի, ոչ անհայտ Լեյլա Յանուսովայի հետ: Ահա այդ հարցազրույցն ամբողջությամբ.

«ՄՆ».- Հենց նոր ավարտվեց Ադրբեջանի Գերագույն խորհրդի արտահերթ նստաբացումը: Կարելի՞ է նրա որոշումներն առաջադն համարել այսօրվա բարդ իրավիճակում:

- Մեր տեսանկյունից՝ այո: Հանրադատության Գերագույն խորհուրդը որոշեց լուծարել ենթարկել ԼՂԻՄ-ի Հասուկ կառավարման կոմիտե՛ն՝ դրանով իսկ կասարելով ժողովրդական ճակատի գլխավոր դաստիարակներից մեկը: Իսկ կենսականորեն կարելու խնդիրներից նստաբացումը շեղելու փորձերը չհաջողվեցին: Եղավ մի դաս, երբ Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտկոմի առաջին ֆարսուղար Վեզիրովը դասախոսական հրամայեց ձեռքարկել դասի ճան ունեւր ԼՂԻՄ-ի վարչության անդամներին: Բոլոր ձեռնարկությունները, որտեղ դիտում էին ուղիղ հաղորդումը, անմիջապէս գործադրվել սկսեցին: Եւ նստաբացումը հարկադրված եղավ մեր մեկ դաստիարակ նույնպէս՝ սուվերենության մասին օրենքի նախագիծը հրադարակել համաժողովրդական բնակչության համար: Սեպտեմբերի 23-ին այդ օրենքն ընդունվեց: Այժմ ԽՍՀՄ կառավարության որոշումները Ադրբեջանի սարածում կգործեն միայն հանրադատության Գերագույն խորհրդի հաստատումից հետո:

«ՄՆ».- Ինչպէ՞ս կանդորդանան Ադրբեջանի նոր օրենքները Լեռնային Ղարաբաղի բնակիչների վրա:

- Նրանք, ում այդ օրենքները ձեռնարկ չեն, կարող են մեկնել Հայաստան: Նրանց տեղում մենք կվերաբնակեցնենք մեր անօթեան փախսականներին:

«ՄՆ».- Նստաբացումն ֆնանկվե՞ց, արդո՞ք, Հայաստանի բռնաբարման հարցը:

- Երկաթուղայինների գործադուլի որոշումն ընդունել է Ժողովրդական ճակատը եւ

ոչ թե Գերագույն խորհուրդը: Դրա ընդհանուր մեր դայանաները մնում են ուժի մեջ, ամենից առաջ Հայաստանը դեմ է հրաժարվի Լեռնային Ղարաբաղի հանդեմ սարած-
ֆային հավակնություններից: Ընդհանրապես, ես զսնում եմ, որ դա Երջափակում հա-
մարել չի կարելի: Պարզապես մենք դադարեցրինք Հայաստանին սալ այն, ինչը նախ-
կինում սալիս էինք անվճար՝ մեր նավթը եւ մեր մթերքները...»:

Ինչդեռ խմբագրությանը հաղորդեցին Հայկական ԽՍՀ ղեկավարները, հարյուր հազար
տոննա բեռներից, որոնք ամեն օր (մինչեւ Երջափակումը) Հայաստանն ստանում էր ադր-
բեջանական երկաթուղով, ամրանների միայն 3-4 տոկոսն էին ադրբեջանական ար-
տադրության («Մոսկովսկիե նովոսի», 40, 1989 թ. հոկտ. 1):

Հոկտեմբերի 6-ին «Արգունենի ֆակտի» (N39) շաբաթաթերթը հրատարակեց հար-
ցազույց ԼՂԻՄ-ի Կառավարման հասույ կոմիտեի անդամ Վ.Ա. Սիդորովի հետ: Խոսքն
սկզբից մինչեւ վերջ վերաբերում էր Արցախի խնդրի լուծմանը, եւ Սիդորովը դնում էր,
թե «լուծումը դժվար է լինելու: Բայց դեմ է լուծել, այն էլ առանց ուժացնելու: Հար-
ցը չափազանց հասունացել է»: Այն լուծելիս դեմ է նկատվում առնել ոչ թե ադրբեջա-
նական կամ հայկական գործունը, այլ միայն եւ միայն «ազգային ինֆորմացիոն գա-
ղափարը»: «Անկասկած, այստեղ կարող են լինել իրողությունը նկատի առնելու մի բարձր
փուլեր: Այսօր, օրինակ, ես չեմ տեսնում ուրիշ որեւէ համարժեք, քան Հասույ վարչու-
թյունն է, ԼՂԻՄ-ի ժամանակավոր ենթակայությունը Կենտրոնին: Ժամանակավոր՝ մին-
չեւ այն դեպք, երբ կմարեն կրեթը եւ հնարավոր կլինի հարցը լուծել հիմնավոր կեր-
պով»:

Ուրեմն, Ղարաբաղի հարցը դիտել լուծել՝ ազգերի ինֆորմացիոն սկզբունքի առումով,
առանց կանգ առնելու ուրիշ որեւէ խնդրի առաջ: Սակայն, քանի որ հիմա ազգամիջյան
բախտումների ծանր Երջանն է, հարկ է ժամանակավորապես հեռանալ հարցի լուծումը,
որդեպի կրեթը մարեն... Իսկ այս «Ժամանակավորապես» ամենահարմար ձեւն էլ Հա-
սույ կոմիտեն է, որը, ինչդեռ վերջ տեսանք, գործում է հոգուս արցախահայության Ե-
հերի, այսինքն՝ Արցախի Ադրբեջանից անջատելու եւ Հայաստանի հետ վերամիացնելու
հեռանկարով:

Կարո՞ղ ենք մտածել, թե Սիդորովը, միութենական թերթում հանդես գալով, արտա-
հայտում էր լուր իր անձնական կարծիքը եւ ոչ թե այն, ինչ մտածում էր նաեւ իր նա-
խագահը, ինչ նպատակով գործում էր Հասույ կոմիտեն: Իհարկե, ոչ: Հակառակ դեպ-
քում Ա. Վոլսկին որեւէ կերպ կհասկացներ, թե Սիդորովի խոսքերի տեղ միայն ու միայն
ինքը՝ Սիդորովն է... Բայց նման քան տեղի չունեցավ:

Հոկտեմբերի 10-ին ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նստաքառնը քննեց Ադրբեջանի ղեկավարության
կողմից ԼՂԻՄ-ի ու Հայաստանի Երջափակման հարցը: ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի
նախագահի առաջին տեղակալը, որ այդ ժամանակ գլխավորում էր Հայաստանի ադե-
սի գոտում իրականացվող աշխատանքները, իրատես, ճշմարիտ տեղեկամբ ներկայացրեց
Երջափակման մասին, դասադարձեց այն: Իսկ ԳԽ-ի նախագահ Ա. Լուկյանովը ման-
վածադաս խոսքով համարյա դասադարձեց Երջափակումը... Վերջն էլ ընդունվեց մի ո-
րոշում, որը ոչ ոքի ոչինչ չէր դարձրել: Երջափակումը կարելի էր բարձրանալ:

Հայ դասադարձեցները լեցին նստաքառնը՝ Նախագահությանը հղելով թուղթ, ո-
րով դասադարձում էին կասարվածը:

Նույն օրն Արցախի դասադարձները եւս բողոքի դիմում բողոքեցին նստաքառնի
նախագահությունում՝ արտահայտելով իրենց գայրույթի խոսքը Կենտրոնի գործողություն-
ների դեմ: **Սեպտեմբերի 25-ից** Ադրբեջանը հռչակել էր իր անկախությունը, որը միայն
մեկ բան է նշանակում, որ այն անկախ ու ազատ է արցախահայությանը խեղդելու,
դուրս մղելու նրա ավանդական հայրենիքից, գրված էր այդ բողոքի թղթում: Իսկ Կենտ-
րոնն իր անսարքությունը խրախուսում էր ադրբեջանական շարժումը, անսարքեր դի-
տում, թե ինչդեռ նա նույնիսկ վերացված էր համարում մարզի ինֆրավարությունը, մար-
զի սարածումն հայտարարում արտակարգ դրություն, որ նշանակում է լուր անդաժի չա-
րագործություն հայ բնակչության դեմ:

Արցախի դասադարձների թուղթը հիշեցնում էր Ադրբեջանի ղեկավար Վեդրովի
մի խոսքը՝ արտահայտած իրենց ԳԽ-ի նստաքառնում. «Փախստական ադրբեջանցիներ-
ը բոլորն էլ եկել են մեր հանրապետությունը, իսկ հայերը... ով որտեղ կարո՞ղ էր... Վե-
դրովի երջանիկ հայտնությունն է: Դուր հասկացա՞ք, ես ինչ եմ ուզում ասել... Սահ-
մանադրության 70-րդ հոդվածը նոր ձեռքով դիտել արտագրել: Ձեռակերպեք, որ հանրապե-
տության հողն ու սարածքը անբաժանելի են, այսինքն՝ այնպես, ինչպես Թուրքիայում»:

Ահա թե Վեդրովն ինչդեռ կարողանում էր նույնիսկ փախստականների ճակատա-
րի դասավորությունից օգտվել...

Հոկտեմբերի 10-ը երեւի թե արտադրում ամենաողորմելիան էր մինչ այդ եղած վաս
օրերից:

Այդ օրը մի ավստրալայուն Շուշից Սվերդլովսկի ռազմական ինչ-որ ուսումնարա-
նի սաներ դիտել փոխադրել Գանձակ: Ճանադարհն ուղիղ կրեթու փոխարեն, մտավ
Ստեփանակերտ (հասկանալի է, քաղաքի բնակչությանը վրդովեցնելու եւ նոր սարքիչ
գործողություններ հրահրելու նպատակով) առանց մարզի ու քաղաքի ղեկավարներին նա-
խադես հայտնած լինելու: Քաղաք մտնելուց հետո էլ փողոցներն էր չափում վարից վեր,
մեքենաները դուրսացնելով, սուլիչների հրեափոր ռոնցներով: Եւ երբ այս վայրենի տե-
սարանը դիտելու համար անտեղյակ բնակիչները դուրս էին եկել փողոց, մեքենաներից
սկսեցին կրակել նրանց վրա: Վերափորվեցին մեկ ասանյակի չափ անմեղ մարդիկ, ո-
րոնցից մեկը՝ բանվոր Սոյաբակ Հակոբյանը, վախճանվեց:

Հեսարիք է, որ այսօրվից հետո էլ հասույ Երջանի դարձն գեներալ-մայոր Վ. Սա-
ֆրոնովը վերաներին մոլորեցրեց՝ գեկուցելով, թե ավստրալայան Ստեփանակերտ մտնելու
մասին մարզի ներգործվարչությանը նախօրոք տեղեկացված է եղել:

Միութենական լրատվական մարմինները տեղի ունեցածը համարեցին «բախում Ե-
րասյան դահակախմբի ու տեղական բնակչության միջեւ»:

Իսկ Հայաստանի ԳԽ-ը հոկտ. 15-ին բացված իր նստաքառնում քննարկման հենց
առաջին հարց դարձրեց Ստեփանակերտում կասարված՝ ողորմությունը (գեկուցող)՝ ՀԿ
Կենտրոնի երկրորդ ֆարսուղար Օլեգ Լոբով: Ընդունված որոշման մեջ, դասադարձեց
խաղաղ բնակչության դեմ կիրառված հանցագործությունը, նստաքառնը հարց էր հա-
րուցում, որդեպի ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը հանձնաժողով ստեղծի կասարվածը
հանգամանորեն քննելու եւ հանցագործների դեմ համադասախան միջոցներ գործադ-
րելու համար:

Հոկտեմբերի 16-ին տեղի ունեցավ Արցախական աշխարհի հնագույն հոգեւոր կենտ-
րոնի՝ Ամարասի վանքի վերաբացումը: Գրիգոր Լուսավորչին է հիմնադրել սրբարանը,
դառնի հիմնադրած սաճարի կառուցումն ավարտին է հասցրել թող Գրիգորիսը՝ Արցա-
խի թեմի առաջին առաջնորդը:

Ամարասի գործունեության վերածարծումը կասարվեց մարզի բոլոր կողմերից ժա-
մանած բազմահազար հայերի մասնակցությամբ:

Հոկտեմբերի 19-ին տեղի ունեցավ ԼՂԻՄ-ի Ազգային խորհրդի նիստը, որը քննար-
կեց մարզխորհրդի 1988 թ. փետրվարի 20-ին ընդունած որոշումն իրականացնելու հա-
մար ձեռնարկվող միջոցները, մանավանդ ս. թ. հուլիսի 12-ին մարզխորհրդի ընդունած
որոշումը՝ մարզն Ադրբեջանի կազմից դուրս բերելու մասին, որով փաստորեն կասարվել
է արցախահայության ինֆորմացիոն սահմանադրական իրավունքի թելադրանքը, ադա
սրան հաջորդած միջոցառումները (ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահության կողմից 89-ի
հունվարի 12-ին մարզգործկոմը վերացնելու մասին ընդունած որոշումը, որով փաստ-
որեն վերացվել է մարզի ինֆրավարությունը), որոնց թելադրանքով էլ ստեղծվեց ԼՂԻՄ-ի
Ազգային խորհուրդը՝ որդես արցախահայության վարչական ինֆորմույնության հզոր
կովան: Ընդունվեց որոշում, որով, ՄԱԿ-ի ու միջազգային այլ մարմինների, ԽՍՀՄ
սահմանադրության ու մյուս իրավական նորմերի հիման վրա, դիմում էր Հայկական
ԽՍՀ Գերագույն խորհրդին՝ ԼՂԻՄ-ն ընդունելու Հայկական ԽՍՀ կազմի մեջ:

Հոկտեմբերի 20-ին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահությունը նորից քննար-

կեց Լեոնային Ղարաբաղի հարցը եւ Ազգութունների խորհրդի ԼՂԻՄ-ի գծով հանձնաժողովի ներկայացրած արդյունքների առօրինակ ընդունեց որոշում, որով, նախ, հարցի լուծումը հնարավոր էր համարում երկու կողմերի ներկայացուցիչների յայտանաձևովաժողովում, որի մեջ կարելու է, որ Ադրբեջանն ադախովի ԼՂԻՄ-ի կարգավիճակի անխախտելիությունը, մարզի հայ բնակչության իրավունքների դաշտայնությունը, ադախ վերականգնվեն ԼՂԻՄ-ի կուսակցական ու խորհրդային ղեկավար մարմինները... Իբր այս ամենի մասին էլ առաջարկություններ միտի դաստաստեն-ներկայացնեն Ադրբեջանից ու ԼՂԻՄ-ից ԽՍՀՄ ԳԽ-ի դասգամավորները:

Իհարկե, սա ոչ թե որոշում էր, այլ գործաչովյան մի նոր խաղ:

Այս խաղի մասին դասգամավոր Բ.Վ. Դադանյանը գրույց է ունեցել «Մոսկովսկիե նովոստի» թերթի աշխատակցի հետ (այն տղագրվել է թերթի հոկտ. 26-ի համարում): Դադանյանը տեղեկացնում էր, որ Նախագահության որոշման նախագծին վաղորտ ծանոթանալով ԼՂԻՄ-ի դասգամավորներն արտահայտել են իրենց անհամաձայնությունը բոլոր կետերին, բայց մանավանդ այն կետին, որ մարզը դարձյալ թողնում է Ադրբեջանի կազմում: Իբր, կար միտթարական մի բան՝ մարզը միտի ենթարկվեր Կենտրոնին՝ Ադրբեջանի կազմում: Այո՛, նրա կազմում, բայց եւ ենթարկվեր Կենտրոնին: Ուրեմն՝ արցախահայության գլխին դրվում էր մոսկովյան-ադրբեջանական մի տիրադատություն, որը միտի լինել վասթարագույն տարբերակը, քանի որ մենք գիտենք դրա ամեն մի դրսետումն այլանդակությունը:

Գործաչովը սիրում էր իր սովորած երզը՝ հարցը միտի այնդես լուծել, որ չլինի հաղթող կողմ,-ասում է Դադանյանը: Շատ լավ, թող չլինի, ուրեմն, մարզը հանեք Ադրբեջանի կազմից եւ մի սվեք Հայաստանին, այլ ենթարկեցեք Կենտրոնին: Մրանից էլ հարմար տարբերակ՝ ոչ տրան, ոչ նրան: Չէ, Գործաչովին ձեռ է տալիս միայն ադրբեջանական ինքնին դուր գալու տարբերակը:

Նոյեմբերի 9-ին Ստեփանակերտ ժամանեց ԽՍՀՄ ԳԽ-ի ազգությունների խորհրդի ԼՂ-ի հարցը բննող հանձնաժողովի նախագահ Գ.Ս. Տարազեիչը եւ, խորհրդակցելով մարզի հայ ղեկավարների հետ, հաջորդ օրը նրանց ներկայացրեց մի որոշման նախագիծ, որն իրենց հանձնաժողովն էր դաստաստել ԳԽ-ի Նախագահության համար եւ նախատես մեք էր արժանանար ԼՂԻՄ-ի ներկայացուցիչների հավանությանը: Տեղացիները տեղն ու տեղը մերժեցին այդ փաստաթուղթը, որովհետեւ նրանով եւս մարզը թողնվում էր Ադրբեջանի կազմում:

Նոյեմբերի 11-ին «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթը հրատարակեց ԼՂԻՄ-ից Ադր. ԽՍՀ ԳԽ-ի դասգամավորների բաց նամակը Ադր. ԳԽ-ի Նախագահությանը: Նամակում դասգամավորները հայտարարում էին, որ իրենց մարզը երկու տարի տառադում է ադրբեջանական դաստնությունն եւ նրա հովանավորությամբ գործող խմբերի ու անհաս ազգայնամուտների շարագործություններից, իրենք չեն կարող սեփական ժողովրդին ծառայել մի խորհրդում, որը լի է ասելությանը հայ ժողովրդի նկատմամբ եւ դաստաստանաու է հայության դեմ գործված արյունոտ բոլոր խարդավանքների համար: Ուստի իրենք իրենց համար ստորագուցիչ են համարում այդդիտի Գերագույն խորհրդի կազմում մնալը, հրաժարվում են դասգամավորական լիագործությունից:

Նոյեմբերի 15-ին «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթը տղագրեց Ստեփանակերտի եւ մարզի օրցանների ղեկավարների բաց նամակը՝ հղված ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդին ու ԼՂԻՄ-ի Կառավարման հասուկ կոմիտեին՝ արտահայտելով իրենց գայրույթն Ադրբեջանի հակաարցախյան նոր սադրանքների դեմ: Արդեն անգոր լինելով ճեպելու արցախահայության ազգային-ազատագրական արժույթը,-ասված է նամակում,-Ադրբեջանը որոշել է հաղթատր թուրացնել մարզը, Հայաստանից փախած ազգակիցներով ու մետիտթի թուրերով ուռնացրել է ադրբեջանական գյուղերն ու Շուշին: Թուր-մետիտթիների թիվը մարզում արդեն անցել է 15 հազարից: Տեսեք արտագրական ինչ հնարավորություններ են ստեղծվում այդ անկոչ հյուրերի համար. Դուրձիլար գյուղի մոտ, Հարավ գյուղի տարածում մարմարի նոր հանքավայր է բացել եւ այն դարձնում է Բաքվի մար-

մարի գործարանի բաժանմունքը: Խոջալվում ֆաթրիկաներ ու գործարաններ են ստեղծում: Շուշիում բացում են Բաքվի մանկավարժական ինստիտուտի բաժանմունք: Շրագրված է ստեղծել նաեւ Բաքվի Նավթային ու Բժշկական ինստիտուտների բաժանմունքները... Մարտում եւ Հադրութի օրցանների ադրբեջանական գյուղերում կուսակել են օրցանյութերի, վանելիքի եւ տեխնիկայի վիթխարի դասարներ, նորանոր սնեստական ու արտարական օրեկներ են կառուցում, երբ հարեան հայկական գյուղերը դասարված են օժոնական ավազակախմբերով, գուրկ նույնիսկ ունեցած, սեփական ֆրիճիկով ստեղծած բարիները վայելելու հնարավորությունից, քանի որ իրենց գյուղերում ազատ երթեկելու հնարավորություն չունեն:

Նամակի հեղինակները դախանցում էին դադարեցնել Արցախը թուրացնելու ֆաղափականությունը, վերականգնել մարզի օրինական իտխանությունները եւ նրանց վաստեկ սնեստական ու մեակուրային կյանքի կազմակերպումը: Աղա թե ոչ, մարզի հայությունը սեփական նախաձեռնությամբ կսկսի կարգ հաստատել իր հայրենիքում, եւ դրանից կասացվի մի վիճակ, որից անհնար կլինի գլուխ հանել:

Նոյեմբերի 15-ին Ուսանողների համամիտրեանական համաժողովում Միխ. Գործաչովին հարց են սվել, «Ընդունում եք դուք արդյոք ազգերի ազատ ինքնորոշման սկզբունքն այն ձեռով, ինչդես որ վավերագրված է միջազգային ակտերում: Եթե այո՛, աղա ինչո՞ւ եք հանդես գալիս այդ սկզբունքի դեմ Լեոնային Ղարաբաղի հարցում եւ մի արք ուրիտ հարցերում»:

Եւ նա դաստաստանել է այնդիտի օտամդով, ինչդիտին սովորական էր 88-ի սկզբին, արժման առաջին ֆայրերի ժամանակ, ասես ավելի քան մեկ տարվա ընթացում ոչինչ էլ չի կասարվել, ոչ Սոււգայիթ է եղել, ոչ ադրբեջանական վայրագության մնացած դեմքերը, նաեւ դրանց դաստաստանը դարձած այն միջոցառումները, որոնցից հետո Հայաստանում էլ չէր մնացել ադրբեջանցի բնակչություն:

Անա Գործաչովի դաստաստանը, «Կարծում եմ մեք ամենիտ հուգում է այն բարդույթը, որ առաջացել է Լեոնային Ղարաբաղի արժը: Եթե ասենք, թե դա այտօր է առաջացել, ճիտ չի լինի: Այդ վաղուցվա, հնացած բարդույթը միտում է, երբեմն, ժամանակ առ ժամանակ սրվում: Հիմա վերակառուցման, դեմոկրատացման, հրադարակայնության օրցանակներում մարդիկ բարձրացրել են այն որդրելները, որոնք իրենց մտահոգում են: Լեոնային Ղարաբաղի բնակիչների կողմից հարցադրումը արդյո՞ք հիմնավոր էր այս տեսանկյունից, որ իրենց ինքնավարության զարգացման մեք ինչ-որ որդցեսներ անհանգստացնում են իրենց: Հիմնավոր էր, ընկերներ: Եւ սա վերաբերում էր սնեստական, սոցիալական ու մեակուրային դախանցումների բավարարմանը: Մա ընդունված է ամեն կողմից, այդ թիվում՝ թե՛ Ադրբեջանի ղեկավարության եւ թե՛ ադրբեջանական ժողովրդի կողմից: Հասկանալով, որ կան իրական խնդիրներ, մենք հենց սկզբից առաջարկեցինք ժագած բարդույթի լուծմանը այնդես մոտենալ, որ ելակես ընդունվի եղածը՝ որ այդ երկու ժողովուրդները դարեր ի վեր ադրել են, ադրում են եւ ադրելու են կողմ-կողմի: Ի՞նչն է գարմանային, երբ եւս խորամուխ եղա այդ երկրամասի դաստության մեք, աղա նկատեցի, որ թե՛ ադրբեջանական եւ թե՛ հայ ժողովրդի ակնավոր արտ ներկայացուցիչներ սերվում են այդ վայրերից: Այտեղ են երկու ժողովուրդների, նրանց մեակուրների արմանները: Մի խոսքով, այդ ժողովուրդները դարեր ի վեր ադրում են այտեղ, եւ այդ խնդիրները, սուր իրավիճակները տարբեր ժամանակներում էին առաջ գալիս: Կարծում եմ, հենց այս առումով էլ մեք է գտնել դաստաստանը: Այտեղ հաղթողներ չեն կարող լինել: Պեք է հարգել Լեոնային Ղարաբաղի բնակիչների օրինական իրավունքները, հարկավոր է, որ այդ երկրամասը ռեալ ինքնավարություն ունենա: Հարկավոր է, որ այդ ժողովրդի ազատ զարգացման համար բոլոր հնարավորություններն ադախովված լինեն: Բայց դարգ է, որ դա մեք է լուծել՝ հարգելով թե՛ Ադրբեջանին եւ թե՛ Հայաստանին: Եւ ձեք ուղղակի կասեմ, մենք մեք է խնդիրը լուծենք՝ ելնելով այն բանից, որ դա մեր ընդհանուր ցավն ու մտահոգությունն է: Կսրի ու մի կողմ գցիք «մեթոդով» լուծման ուղի բռնելու հնարավորություն չեմ տեսնում» («Խորհրդային Հայաստան», 1989,

նոյ. 19):

Ուրեմն, դարաբաղձիների դաշխանը արդար էր, նրանք բռնությունների էին ենթարկվել, ճնշվել էին նրանց իրավունքները: Եւ «արդարադատ» Գորբաչովը, նրանց իրավունքները դաժառանգելու, նրանց վիճակը բարելավելու համար վերացրել է կուսակցական մարզկոմը, աշխատավորական դեմոստրասների մարզխորհուրդը, ուրիշ խոսքով՝ ջնջել է նույնիսկ մարզային կիսա-դոկտրինայի ինֆնավարությունը: Կառավարման հասուկ կոմիտե էր ստեղծել, սակայն սկզբնապես նրան սրված իրավունքները հետագայում այնպես խուզելով, Ադրբեջանի իրավունքները մարզում այնպես վերականգնելով, որ այդ կոմիտեին ասփնճանաբար դարձավ ավելորդ ու անօգնական մի կցորդ, որի դայմաններում նախկին մարզը գրկվել էր նույնիսկ ձեռնարկային ինֆնավարության ընձեռած անձեռնարկային արժեքներից:

«Հարկավոր է, որ այդ երկրամասն իրական ինֆնավարություն ունենա», - հայտարարում էր անդառնալից դեմագոգն ու երկերեսանիճ, երբ երկրամասից խլել էր նրա «ինֆնավարության» վերջին փերանները եւ մարզը նետել հարեւան բռնակալի առաջ:

Նոյեմբերի 19-ին ԱՄՆ-ի սենատը հաստատեց Արսախի գործոց հանձնաժողովի ներկայացրած բանաձեւը Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի առթիվ: Այնտեղ, ներստական բավական ծավալուն խոսքով Ղարաբաղի խնդրի միջազգային նշանակությունը ցույց տալուց, հայ-ամերիկյան բարեկամական հարաբերությունները նշելուց հետո, սենատը վճռաբար ներկայացնում էր հետևյալ կետերը.

1. Ծարունակել օժանդակությունը եւ խրախուսել Հայաստանի վերականգնման ջանքերը.

2. Խորհրդային որեզրից Գորբաչովին կոչ անել վերականգնելու իրավակարգը, անմիջապես կարգավորել Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի սնտեսական կառույցներն ու ժողովուրդների սղասարկումը, աղաւաղել Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ֆիզիկական անվտանգությունը հարձակումներից եւ շարունակել երկխոսությունը Լեռնային Ղարաբաղի ներկայացուցիչների հետ՝ համուն խաղաղ կարգավորման:

3. Խորհրդային Միության հետ երկխոսությամբ օժանդակել Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ ստեղծված բարդույթի արդար կարգավորմանը, որն արժանապատիւ այդ մարզի ժողովրդի հայացքները:

4. Խորհրդային միության հետ երկկողմ բանախոսության ընթացքում դաշխանը բռնի գործողությունների ֆննություններ իրականացնել, երեսն հանել եւ դասական դասախանասվության ենթարկել սղանությունների եւ արյունահեղության մեջ մեղավորներին:

5. Արժանապատիւ ամերիկյան ժողովրդի լուրջ մտահոգությունը բռնությունների ու անկարգությունների շարունակման համար, որը խանգարում է օգնության միջազգային ջանքերին» (Երեսնի ռուսերեն «Կոմունիստ», 1989, նոյեմ. 23):

Նույն օրն էլ ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի տեղակալ Բեսսմերսնիխն ԱՄՆ-ի դետաղան Չ. Մեքլոկին հանձնեց նոսա, որով դասաղարսվում էր ԱՄՆ-ի սենատի ընդունած միջնորդական փաստաթուղթը Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի լուծման վերաբերյալ: Իբր, դա կոդիս միջամտություն է ինֆնիսխան տեսության ներքին գործերին եւ ռեցիդիվն է սաղղ դաստերազմի Երզանի դասաղարսելի ֆաղափականության:

Այդօր ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Միջազգային գործերի հանձնաժողովը ֆննարկեց ԱՄՆ-ի սենատի բանաձեւը: Ելույթ ունեցան Ֆ. Բորդակիւն, Հ. Բորովիկը, Ս. Համբարձումյանը, որոնք, սենատի ֆայլի մեջ չտեսնելով որեւէ անօրինություն, հակառակը, խրախուսելով նրա մտահոգ ու ջերմ վերաբերմունքն անարդար կերպով ձգձգվող հարցի նկատմամբ, ֆննադաստեցին ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի նոսան, որն իսկապէս անցյալ դասաղարսելի ժամանակի «կարգուկանոնի» կրկնությունն էր հանդիսանում:

Նրանք դաշխանըցեցին նման դեղերում անդայման հրաղարակել ֆննության ենթարկվող փաստաթուղթը, որդեսգի հասարակությունն իմանա՝ ինչի՝ մասին ինչ է ասվում, այլապէս դասարկ խոսք կմանա բացախոսության ու հրաղարակայնության մա-

սին արվող հայտարարությունները: Իսկ ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ը սենատի նոսան դասաղարսելիս, ԽՍՀՄ հանրաղեսությունների անուններից նրա դեմ վճիռ հրաղարակելիս ոչ միայն երկրում այն հրաղարակած չունեք, այլեւ նրա բովանդակությանը տեղյակ չէր դարձել նույնիսկ Հայաստանի արժանախարարությանը, որի երկրին անմիջապէս վերաբերում էր բանաձեւը (Այս առթիվ «Խորհրդային Հայաստան» թերթում հայտարարություն հրաղարակեց Հայաստանի արժանախարար Ա. Մկրտչյանը):

ԽՍՀՄ ԱԳՆ նոսայի դեմ հայտարարություն արեց նաեւ ԼՂԻՄ-ի Ազգային խորհուրդը: Նոսայում գրված է եղել, թե «Սենատի հանձնաժողովի այդ որոշումն առաջ է բերել խորհրդային ֆաղափացիների սուր դժգոհությունը, եւ այդ գայրույթը չի կարելի չհասկանալ: Ազգային խորհուրդը նոսայի հեղինակներին հարցնում է, թե ձեզ այդ ո՞վ է լիազորել խորհրդային ֆաղափացիների անունից նման դնդում անելու: Բայց մեք կարող ենք վկայել, որ «հայ ժողովուրդն ամբողջությամբ եւ ԼՂԻՄ-ի բնակչությունն էլ հասկապէս գոհունակությամբ են ընդունել ԱՄՆ-ի սենատի հանձնաժողովի որոշումը»: Այդ դասձառով էլ «ԼՂԻՄ-ի հայության՝ մարզի ինֆնիսխան սիրոջ անունից ԼՂԻՄ-ի Ազգային խորհուրդն իր երախտագիտությունն է արժանախարարում ԱՄՆ-ի սենատի արժանի գործոց հանձնաժողովի անդամներին՝ Լեռնային Ղարաբաղի ազգային-ազատագրական դայֆարն ընթնելու եւ դաժառանգելու համար»:

Ազգային խորհուրդն իր այս հայտարարությունը՝ երախտագիտական նամակով հանդերձ, նոյեմբերի 21-ին ուղարկեց ԱՄՆ-ի սենատին:

Նոյեմբերի 28-ի երեկոյան դեմ դարգվել էր, որ ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նոսաբանում ֆննարկվում է ԼՂԻՄ-ի հարցը, եւ դրա համար նույնիսկ դասրաս է որոշման նախագիծը, որի մասին ոչ մի դասկերացում չունեն հայ երկու դասգամավորական խմբերը, իսկ ադրբեջանականը ոչ միայն տեղյակ է, այլեւ դարգաղես մասնակցել է կազմելուն, հուշել իր ուզած կետերը:

Իմանալով նաեւ, որ Գորբաչովը չի մասնակցելու ֆննարկմանը, արցախյան դասվիրակությունը նիսի սկզբում դաշխանըց ֆննարկումը հետձգել՝ նախօրոք հող դասրասելով արդունավես աշխատանքի համար: Աղա, տեսնելով, որ առաջարկությունն անուշաղրության է մասնվում, արցախցիները լեցին դահիճը: Քննարկման ժամանակ արժանանալով անբավարար ուշաղրության եւ զգալով նախազահող Լուկյանովի հասուկ հակահայ վերաբերմունքը, դահիճը թողեցին նաեւ Հայաստանի դասգամավորները: Եւ այսֆանից հետո ադրբեջանցիների հետ միասին ԽՍՀՄ ԳԽ-ն ընդունեց որոշում «Լեռնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզում վիճակը կարգավորելու միջոցառումների մասին»: Ահա՛ նրա բովանդակությունը.

Առաջին կետով հույս է հայնվում, թե Ադր. ԳԽ-ի նախազահը հայտարարում է իրենց դասրասականությունը Հայաստանի ու ԼՂԻՄ-ի Երզանակումը վերացնելու մասին, եւ դա արդեն հարցը լուծում է վերջնականապէս:

Երրորդ կետով դիսի մարզում երկկողմ սկզբունքով ստեղծվի հանրաղեսական կազմկոմիտե եւ վերականգնվեն մարզխորհուրդն ու նրա գործաղի կոմիտեն՝ նրանց ենթակա բոլոր մարզային հաստատություններով հանդերձ:

Չորրորդ կետով հանձնարարվում էր, որ Ադր. ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդն ամենակարձ ժամանակում օրենսդրական եղանակով բարձրացնի մարզի կարգավիճակը, ստեղծի դայմաններ մարզի հայության իրավունքների դաժառանգության, կենսաաղաւաղման ելնի համար:

Հինգերորդ կետով անողասակահարմար էր համարվում Կառավարման հասուկ կոմիտեի գոյությունը: Դրա փոխարեն ստեղծվում էր վերսուղի-դիսորդ հանձնաժողով, որը դիսի ենթարկվի միութենական համադասասախան մարմնին:

Վեցերորդ կետով նախատեսվում էր մարզում դաշիլ ԽՍՀՄ ՆԳՆ գորբեր, որոնք դեք է ենթարկվեն վերսուղի-դիսորդ հանձնաժողովին:

Եւ էլի երկու այաղիսի կետեր, որոնք լուրջ ոչինչ չասելով՝ հույս են հայնում, թե երկու հանրաղեսությունների դեկավարությունները կաղաւաղվեն նորմաղ փոխհարաբերու-

բյուրներ միմյանց հետ, կստեղծեն համերաբխության ու համագործակցության մթնոլորտ:

Նոյեմբերի 29-ին Սեփականակերտում տեղի ունեցավ բազմահազարանոց հանրահավաք, որի ընդունած ու հրապարակած բանաձևերը դասադարձում էր նախորդ օրը ԽՍՀՄ ԳԽ-ի ընդունած որոշումը՝ իբրև հակահայկական, արցախահայության իրավունքները ոսնահարող, աղբյուրական ասելի բռնափորձությունը մարզում վերահաստատող մի փաստաթուղթ: Որոշվեց նորից դիմել Հայաստանի Գերագույն խորհրդին՝ արագացնելու մարզը մայր հայրենիքին միավորելու գործը:

Նույն օրը համանման որոշում ընդունեց նաև ԼՂԻՄ-ի Ազգային խորհուրդը:

Նոյեմբերի 30-ին Բաֆլում գումարված կուսակցական-ճնշասական ակտիվի միասնականության արձանագրության իր գոհունակությունը ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի ընդունած որոշման համար, այն համարեց իր հանրադատության մեծագույն հաղթանակը, խանդավառությամբ ընդունեց որոշում այն «միջոցառումների» վերաբերյալ, որոնցով ղեկավարվելու է իրականացվելու է կարճ ժամանակում կենսագործվել երկրի Գերագույն խորհրդի այն-հան աղյուսակած որոշումը:

Նույն օրը բացվեց Հայկական ԽՍՀ ԳԽ-ի արտաերթ նստաբազանը, որին մասնակցում էր ԼՂԻՄ-ի Ազգային խորհուրդը: Նստաբազանում օրակարգի առաջին հարցը երկու օր առաջ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի՝ Արցախի վերաբերյալ ընդունած որոշումն էր, վեցերորդը՝ ԼՂԻՄ-ի Ազգային խորհրդի դիմումը:

Բուռն ֆննարկումներին մասնակցում էին ոչ միայն հանրադատության ԳԽ-ի, այլև ԽՍՀՄ ԳԽ-ի դեղուսասները, գիտության, մշակույթի նշանավոր գործիչներ:

Ստեղծվեցին համաձայնագրված, որոնք ղեկավարում են որոշումների նախագծեր ղախաբաստելու ֆննարկվող հարցերի առթիվ:

Գեկտեմբերի 1-ին Երևանի քաղաքում անցավ հարցերի ֆննարկումները: Տափ վեճեր էին գնում հրատարակելու ԼՂԻՄ-ի Ազգային խորհրդի դիմումի կառավարությանը, ընդունելու որոշում Արցախը Հայաստանին միացնելու վերաբերյալ, թե՞ ոչ: Որքան օգտակար կլինի ընդունելը մի ժամանակ, երբ այն իրականացնելու միջոցներ են ուժ մենք չունենք, մանավանդ մեր դեմ կանգնած են Բաֆում ու Մոսկվան, որոնք այլևս կանգ չեն առնում ոչ մի միջոցի առաջ, չեն խորհում մարդկությանը հայսնի եւ անհայս ոչ մի խարդավանքից:

Նստաբազանը տեղի ունեցավ Երևանի անվան մշակույթի սանր, որը նախատեսված էր ցուցաբերելու բազմահազար, խլիքային ու աղմուկոտ հասարակությամբ: Միացման կողմնակից ղախաբաստվողության ղախաբաստվողները՝ Լեւոն Տեր-Պետրոսյան, Վանո Սիրադեղյան եւլ, սեղ-սեղ դրսի աղմուկի վրա էին ուժադրություն հրավիրում, այսինքն՝ ահա՛, այնտեղ է ժողովուրդը, որը միայն մեկ վճիռ ունի՝ միացում, նստաբազանից մեկ որոշում է սղասում, միացումն ազդարարող, Արցախը Հայաստանի գիրկը բերող որոշում: Հակառակ դեղումն նա ղախաբաս է դաժան հաճիվ տեսնել ընդդիմացողների հետ, ոսփի սակ տրտել նրանց աղազգային գլուխները:

Գեկտեմբերի 1-ն արցախյան բարձրագույն ամենաճակատագրական հանգույցներից մեկը դարձավ, դժբախտաբար՝ բացառիկորեն ճախողակ հանգույցներից:

Հիմա արդեն ոչ ոսփի համար գաղտնիք չէ, որ այդ օրը Հայաստանի ԽՍՀ ԳԽ-ի ընդունած որոշումը եղել է ժամանակավոր, անհնաս եւ, ամենակարեւորը, վնասակար: Այն եղել է մահնեղական շախտեյ-վախտեյի շղթայի մի այնտղիսի հարված, որ հավասարաղյակն ինքն է իջեցնում իր գլխին: Այո՛, դա իսկաղղես վնասակար որոշում էր, այն-հան, որ նրա հետեւանը ղիսի համարել 1990-ի հունվարին Բաֆլում կասարված հայկական ջարդերը (չնայած այդ ջարդերը վաղուց նախաղղախաբաստած թուրքը, միեւնույն է, առանց Հայկ. ԽՍՀ ԳԽ-ի որոշման էլ ղիսի իր գործն աներ):

Հետագայում շատ են եղել իրավաղղի սրտանջներ ու կոսամբաններ այդ որոշումն ընդունողների դեմ: Որ դա անհեղանկար ու անիրականանաղղի է եղել սկզբնաղղես, եւ ընդունողները, հասկաղղես այն ժամանակվա Գերագույն խորհրդի մեծերը, հանրաղղեսության կուսակցական ու ղեկական դեկավարները, նման մեղելածին որոշում ընդունե-

ղղ, թոզ են փչել ժողովրդի աղղին, լավանարղ դարձել՝ իրականում փակուղղի մղղելով Արցախի հարցը, կասարել ճակատագրական մի ֆայլ, որն ինչհան երտաղղախական, նույնհան էլ կործանարար է եղել բարձրան եւ հասկաղղես Արցախի փրկության համար:

Այս մեկնաղղաբանության մի սարբերակն էլ կար սկզբնաղղես, իբր, հայաստանաղղեակ «հարյուր հազար դարաղղաղղիները», որոնք առհասարակ այստեղ գոյություն ունեն իբրեւ սարղղիչներ (ասում է՝ մենք ուղղում ենք Հայաստանի տունը շինել, իրենք «ոռնում են՝ Արցախը մոռնաղղա», եւ կարծում են «ինչհան լաղ ու շիվան կաղղեն, այնհան Արցախի անկաղղության հարցը կարաղղանա»), ահա այդ հայաստանաղղեակ արցաղղիցիների ճնշման սակ էր, որ Հայաստանը գնաց նման որոշում ընդունելու եւ ինքն իրեն դավաճանեց: Բայց ավելի լավ է խոսքը սանք կարծիքի հեղինակին. «Միայն մեկ անգամ տեղի սղղեղինք այդ սարղղանքին եւ ֆայլ առ ֆայլ ծրարած մեր ընթացիկ դավաճանեղղինք եւ ղղայնանաղղի փոխարեն Գերագույն խորհուրդով միացաղղ Հայաստան հոչակեղղինք: Եւ մեզ ու մեր աղղաղա խորհուրդը գրկեղղինք վճռական ֆայլերից, մեր ֆաղղաղական գինանողը սղղաղեղղինք» (Վանո Սիրադեղյան, Առաջին ու վերջին ֆայլը աղղաղության ճաղղաղարհին, «Ո՛րն է մեր ճանաղղարիղ» ժողովածու, Երեւան, 1990, էջ 88):

Անկաղղա մանրամասների ու արտաղղայությունների գղղեղիկ տնից, որն ասես ղղակաղղում է հակառակորդի՝ արցաղղահայության դեմ սանձաղղեղած ֆարղղաղղական վայնասունին, չի կարելի չնկատել այս «եսակեղղի» անհեղղեղությունը: Չէ՞ որ հայսնի են այն օրերի իրողությունները, Գերագույն խորհրդի նստաբազանն ամբողղաղղես հեղարձակվել է, եւ ժողովուրդը տեսել է ու գիսի, թե Արցախը Հայաստանին վերամիավորելու հարցն ուն հարկաղղարանքով եւ ինչղղես է մեկ օրակարղղի մեզ, ինչղղես է ընդունվել այդ իսկաղղես օրաղղակաս, ավելի ճիշտ՝ մեղելածին որոշումը: Իսկ որ հայաստանաղղեակ արցաղղահայերն այն ժամանակ Գերագույն խորհրդում չեն ունեղղել իրենց լղղաղղո ներկաղղայացուղղիները, դրսում էլ նեղ-տեղայնական հանրահավաղղներ կամ ցույցեր չեն կաղղակեղղել, որղղեսզի դրանցով Գերագույն խորղղիցն մղղեն որեւէ անօղղինական կամ աղղավնաս ֆայլի... դա առանց բացարտելու է՛լ, հայսնի է:

Սակայն այստեղ, ինչղղես ասում են, վիճակը զղղված է, որոշումն այլեւս դիսկում է որղղես հայոց աղղաղաղղական նոր բարձրան ընթացի ամենաղղե ֆայլերից մեկը, եւ հնարավորություն ունեղղողը ջանում է անջողղեղել նրանից, մեղղից հեղղու մնաղղ: Բայց որքան հարմար է, որ այդղղիսի փորձեր կասարում են նաեւ որոշման նաղղաղղեղողղներն ու նրանց նոռահայս ղղաղղանները: ղղաղղաններն ավելի՛ շատ, որովհետեւ երեղղի նրանք մսածում են, թե իրենք որոշման հետ անմիջական կաղղ չեն ունեղղել եւ հիմա ինչ ուղղեն, կասեն, կգրեն, կթմրկահարեն...

Այդղղիսին եր նաեւ հետագայում հրասարակված մի հողղված՝ ինձ համար միանգամայն անհայս Գրիղղելղղա Նավասարղղյան սոռաղղությանը («Ազգ», 1992, հունվ. 21): Ի՞նչն էր սարղղինակն այս սղղկնոչ արտաղղայած տեսակեղղի: Ոչ միայն մեղղավորներին անմեղղ հրեղակներ ներկաղղայցնելու մարմաղղը, որ ամբողղ հողղվածի ողղին էր, այլեւ ամեն ինչ կողղմնակի, անհասղղե մեղղավորի վրա քարղղելու ոչ ղղակաս սղղեղ փորձը: Ասում է. «ինչ կասարվեց 1988-1991 թթ., կասարվեց միայն ու միայն ժողովրդի «ճնշմանը», եւ բնական էին այն սղղակները, որոնք թույլ տղղեղղին...»: Մինչ այս էլ հայսարարել էր, թե որոշումն ընդունվել է Հայկ. ԽՍՀ ԳԽ-ի կողղմից (որեւն՝ նրա գերամասնությունը կաղղող ղղղեղղիկների կամ հեղղինակ սղղկնոչ հեղղոն քաղղերով՝ «ղղակաղղաղղու, փորձաղղու, իմաստուն, ղղղղեղղինաղղ, ֆաղղաղղաղղես այրերի») նաղղաղղեղղությունը:

Ահա եւ նայում են իմ հանրաղղեսության Գերագույն խորհրդի նստաբազանի (1989-ի նոյեմբերի 30-ի ու դեկտեմբերի 1-ի) նիստերի դիտողի, գրաղղումները, որոնք իրենց ղղղոր մանրամասներով հետագայում էլ սոնովել են նստաբազանի արձանագրությանը: Նաղղաղղես որոշված է եղել ֆննության աղղել Արցախում իրաղղությունը նոռնաղղացնելու միջոցաղղումները, մարղղի վերաբերյալ ԱՄՆ-ի սեղնաղղի արտաղղին գործերի կոմիտեի քաղղաղղեղի աղղիվ ԽՍՀՄ Արտաղղին գործերի միմիսրության արած հայսարարությունը, ինչղղես նաեւ Հայաստանի ու Արցախի շղղաղղակման վերաղղումն աղղաղղելու խնդրիները:

րը:

Եւ ահա այդ հարցերն օրակարգ մտնելու մասին ԳԽ-ի Նախագահության նախագահ Հրանտ Ռսկանյանի հայտարարությունից անմիջապէս հետո Առն Մանուչարյանը հարդորում է, որ նիստին մասնակցում են Արցախի Ազգային խորհրդի ներկայացուցիչները, ուսի եւ հարկ է արձանագրել, որ «սեղի է ունենում Արցախի Ազգային խորհրդի եւ Հայաստանի Գերագույն խորհրդի համատեղ նիստը»:

Ռսկանյանը զգուցացնում է, որ դրանից առաջ որոշում է ընդունվել, որդեսուի մինչեւ մարզային խորհրդի վերականգնումը, իբրեւ մարզի իշխանություն ընդունել Ազգային խորհուրդը: Այդ «միջնակետ» արդեն նշանակում է վերադառնալ: Արդյո՞ք այդ դայմաններում օրինակա՞ն կլինի համատեղ նիստ գումարելը: Հետո էլ խոսում է Սահմանադրության մասին եւ դարձյալ զգուցացնում հնարավոր բյուրեղացումներին...

Մանուչարյանի առաջարկությունը լրացնելու իմաստով ելույթ է ունենում ԼՂ-ի Ազգային խորհրդի ներկայացուցիչ Վաչագան Գրիգորյանը՝ առաջարկելով անել հետեւյալ ձեւակերպումը. «Հայաստանի Գերագույն Խորհրդի նստաբացման մասնակցությամբ Արցախի Ազգային խորհրդի ներկայացուցիչներին: Այլ կերպ այսօրվա մեր նիստը կհամարվի անօրեն».-դնդում էր Արցախի ներկայացուցիչը:

Զգուցացումները ցանկալի արդյունք չեն տալիս, քանի որ անմիջապէս ելույթ է ունենում Խ. Սամբուլյանը՝ բացատրելով, որ համատեղ նստաբացումը հակասահմանադրական համարել չի կարելի. «որովհետեւ Գերագույն Խորհրդի նստաբացումը նույնիսկ իրավունք ունի փոփոխելու սահմանադրությունը... Եթե նստաբացումը փեւարկում եւ ընդունում է, այլեւս հակասահմանադրական չէ»:

Ելույթ է ունենում նաեւ Լ.Տեր-Պետրոսյանը եւ հանդիսավորապէս հայտարարում. «Մենք դեմ է ընդունենք դասական որոշում, դասական հայտարարություն, որով մենք ճանաչում ենք, հայտարարում ենք Լեռնային Ղարաբաղի եւ Հայաստանի վերամիավորման փաստը»: Մրանից հետո էլ. «Այս նիստը, ինչպէս Առնն ասաց, համարվում է Հայաստանի Գերագույն Խորհրդի եւ Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդի համատեղ նիստ»:

Ռսկանյանը նորից է զգուցացնում իր աղերսներն անում. «...դա հակասում է սահմանադրությանը»: «Գիտե՞նալով, թե ինչ է սղասվում, որդեսու ֆաղափացի, որդեսու հայ եւ իմ դարսն են համարում զգուցացնել, որդեսու ընդունենք այնպիսի որոշում, որից մեր ժողովուրդը միայն Զեր գործն է՝ ինչպէս կփեւարկեմ»:

Եւ Ռսկանյանի այս դիմադրության դեմ հնչում է Լ.Տեր-Պետրոսյանի վճռական խոսքն իր հանգամանալից դասճառաբանությամբ: «Ընկեր Ռսկանյան,-ասում է նա,-եւ ձեզ հավասացնում եմ, որ, եթե այս որոշումը, որ դեմ է կայացնի այս նիստը, հրադարակվի միայն Հայաստանի Գերագույն Խորհրդի անունից, դա ավելի հակասահմանադրական կլինի, կդիտվի որդեսու միջամտություն հարեւան հանրապետության ներքին գործերին: Միակ ճիշտ ձեւը, որը մեզ հնարավորություն կտա խուսափել այդ մեղադրանքից, համատեղ նիստ գումարումն է: Մենք դեմ է ամբողջ աշխարհին այսօր հռչակենք, որ Խորհրդային Միության սարածում կա երկու հայկական դեմական կազմավորում, որոնք խորհրդային դեմական կառուցվածքի սարքեր օղակներն են, եւ այդ օղակները իրավունք ունեն գումարելու համատեղ նիստ, կայացնելու ցանկացած որոշում: Սա մեկ:

Երկրորդը: Մենք, իհարկե, գիտենք, որ վաղը եւեթ, նույնիսկ ցանկացած որոշումն ընդունելու համար միայնակ, որ այդքան դնդում է, թե դեմ է մենք հետեւողականորեն մնանք սահմանադրության Երջանակում, սնոտանում է մի բան, որ Մոսկվան Եւրոնակ ինքն է նսնահարում սահմանադրությունը»:

Այս տեսակետի դասճառնությամբ ելույթ են ունենում ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի դասճառնավորներ Սերո Խանգաղյանը, Կարեն Միսնկյանը, Հայաստանի ԳԽ-ի դասճառնավորներ Էդուարդ Աղայանը, Ա. Մանուչարյանը: Եւ երբ թվում էր, թե հարցը դարձից էլ դարձ է ու դեմ է դրվի փեւարկության, Լ.Տեր-Պետրոսյանը վերստին ելույթ է ու-

նենում՝ Ռսկանյանին ու հանրապետության ղեկավարությանը մեղադրելով անվճռականության, իր խոսքով ասած՝ խաբեբայության մեջ:

«- Ես ուզում եմ, ընկեր Ռսկանյան, ընկեր Նախագահություն, ձեզ բացահայտ ատել, ժողովուրդը ձեզ չի վստահում, ձեր խոստումներին չի հավատում: Դուք, որ ասում եք վերջում կընդունենք այդպիսի որոշում, մենք համոզված ենք, որ դուք նորից կխաբեք մեր ժողովրդին: Մենք այդ բանն այլեւս թույլ չենք տա, որովհետեւ մենք դառը փորձ ունենք: Բազմիցս մեզ հրավիրել են եւ Նախագահություն, եւ Կենսկոմ, խոստումներ են սվել, մենք համատեղ բանաձեւ ենք մշակել, եւ մյուս օրը դարձապէս մեզ խաբել են: Բավական է: Բավական է, եւ իմացե՛ք ժողովուրդը ձեզ անվստահության փլե է տալիս»:

Տեր-Պետրոսյանին է դասկանում նաեւ մի խոսք, որը, տեղական ղեկավարության անճարակությունը շեշտելով, զգուցացնում էր նաեւ Կենսրոնի խաղաղամեթերից: «Մեր ժողովուրդն այսօր մեզնից ունի միայն ու միայն մեկ սղասում, եւ այդ ժողովուրդը չի հեռանա հրադարակից, քանի դեռ մենք չենք կայացրել այդ որոշումը: Ես այդ մտավայրությունն ունեմ (մենք ունենք դառը փորձ), եթե մենք ձգձգենք այդ որոշման ընդունումը, հետաձգենք վաղվան, գիշերը Մոսկվայից մեր ղեկավարության վրա կլինի մի մեծ ճնշում»:

Ուրեմն՝ որոշումն ընդունել հենց այդ օրը:

Դժվար չէ դասկերացնել, թե այսպիսի հայտարարությունը, մանավանդ ՀՀԸ-ականների ջանքերով ժողովարանի Եւրջը հավաքված բազմահազար ցուցարարների դրդաձայն սղառնալիքների ուղեկցությամբ, ինչ ազդեցություն դիտել գործեր նախագահությունում կույ եկած ղեկավարների վրա: Եւ դասահական չէ, որ անմիջապէս էլ ընդունվել է Ա. Մանուչարյանի ու Լ. Տեր-Պետրոսյանի առաջարկությունը, եւ հնչել է նախագահողի ձայնը. «Ուրեմն, Հայկական ԽՍՀ Գերագույն Խորհրդի ու Արցախի Ազգային խորհրդի համատեղ նիստը հայտարարվում է բացված»:

Այսպիսին է եղել սկիզբը: Մրան էլ հաջորդել են մեկ նալին, մեկ մեխին զարկելու այն անկանոն ու ոչինչ չասող առաջարկությունները, բարձրացած հարցերը, որոնց բուրդին անդրադառնալու դեմքում նստաբացումը դիտել ձգվել մի քանի Եւրջաբ: Մինչդեռ նախաձեռնողներն ու փոթորկված դահլիճը խանդավառվել էին Արցախի վերամիավորման խնդրով եւ Եւրջում էին այդ առթիվ որոշումն ընդունել ժամ առաջ: Ա. Մանուչարյանն, օրինակ, զնում էր, որ Արցախի հարցը սնօրինելու իրավունք կսանանք՝ հենց անմիջապէս որոշում հանելով Միության դեմ, որը չի կասարում իր դարսավորությունները»:

Լ.Տեր-Պետրոսյանը, դասաղարսելով երկու օր առաջ Մոսկվայում ընդունված հակահայկական զարեւի որոշումը, դրա դասճառն էր համարում Հայաստանի ղեկավարության անդեմ ու անհամարձակ վարքը: Նա առաջարկեց, առանց ական թոթափելու, անցնել վճռական ֆայլերի եւ Կենսրոնին ցույց տալ, որ մենք ունենք մեր Եւրջերը եւ նրանք մինչեւ վերջ դասճառնելու ֆայլություն: Սա եւ առաջարկը. «Մենք այսօր գոնե դեմ է հռչակենք մեր սուվերենության ընդայնումը, դեմոկրատիայի խորացումը մեր հանրապետության մեջ եւ ամբողջ աշխարհին հայտարարենք, որ Հայաստանը իրեն հայտարարում է դեմոկրատական հանրապետություն եւ ձեռնարկում է խորը, արմատական դեմոկրատական վերափոխումներ: Այսօր ամբողջ աշխարհը դեմ է իմանա, որ Հայաստանում վերացված է կոմունիստական կուսակցության գերիշխանությունը, Հայաստանի սահմանադրությունից դեմ է վերացվի կոմունիստական կուսակցության ղեկավար դերին վերաբերող 6-րդ հոդվածը: Դա արդեն հասունացել է Խորհրդային Միության բուրդ դեմոկրատական ուժերի Երջանակներում, եւ վաղ թե ուր դեմ է այդ որոշումները կայացվեն ուրիշ հանրապետություններում, եւ մենք այդ դեմքում կկորցնենք հայկական գործունի ազդեցությունը: Մենք դեմ է դա նախաձեռնենք, մենք դեմ է իսկապէս վերանայենք մեր դարսավորությունները կենսրոնի հանդեմ, աղաւաղենք մեր հանրապետության սուվերեն գոյությունը, որը միակ երաշխիքն է Արցախի եւ Հայաստանի վերամիավորման հարցում հաջողության հասնելու համար»:

Լ. Պողոսյանի, Ա. Սադոյանի, Ա. Կիրակոսյանի, Ռ. Ղազարյանի, Ս. Մուրադյանի, Լ. Հարությունյանի, Գ. Խանջյանի եւ ուրիշների ելույթներից հետո խոսում է նաեւ Արցախի Ազգային խորհրդի նախագահ, ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի դասգամավոր Վաչագան Գրիգորյանը: Նկարագրում է արցախահայության ծանր վիճակն ադրբեջանական քաղաքական ու չղադարող վայրագությունների դայմաններում, Մոսկվայի սմարտի վերաբերմունքը մարզի ցավերի նկատմամբ ու, ինչդեռ իրենից առաջ էլ Ա. Մանուչարյանը, Լ.Տեր-Պետրոսյանը եւլ, առաջարկում է ընդունել մարզը Հայաստանի հանրապետությանը միացնելու որոշում:

Խոսելով մարզում ստեղծված Ազգային խորհրդի կազմավորման հանգամանքներից եւ նեղվով իրենց խնդիրները, Գրիգորյանը տեղին է համարում ֆենդազմական սուր խոսք ասել նաեւ Վոլսկու վարչության մասին, այն խոսքը, որ այդ օրերին արթեր ձեռնով ու երանգներով հողավում էր երեւոյան հանրահավաքներում եւ նույնիսկ Գերագույն խորհրդի ամբիոնից: Ասում է. «Մենք գիտենք, որ Հասուկ կառավարման կոմիտեին Վոլսկու գլխավորությամբ, միայն ղեկ է ջլափ մարզի ներքին ուժերը եւ կասարի այն բոլոր հանձնարարությունները, որ ստանում է Մոսկվայից»:

Հարցի ֆենդազմումը բուռն, աղմկոտ ընթացք է ստանում: Միաձայն ու միահամուռ լինելով հիմնական հարցում (ընդունում ենք որոշում-հոչակագիր մարզը մայր հանրապետությանը միացնելու մասին), վիճում են մանրամասների վրա, խոսք կովացնում, օրինակ, մի այնպիսի երկրորդական խնդրի շուրջ, որիսին այդ որոշում-հոչակագիրը Կենտրոնին հաղորդելն է (դասեռնադեմոկրատիկ ներկայացնել ԽՍՀՄ ժող. դասգամավորների համագումարի՞ն, դարգադեմոկրատիկ ներկայացնել, թե՞ առհասարակ բանի տեղ չդնել վերաներին):

Ի դեպ, իբր, այս վեճն ու աղմուկը լիցքափակելու նպատակով ելույթ է ունենում նաեւ Վանո Միրադեղյանը՝ ներկայանալով որդես ԽՍՀՄ Գրողների միության անդամ: Ահա մի երկու նախադասություն նրա արձագանքն խոսքից. «... աս հնարավոր է, որ հիմա հեռուստատեսությունն անջատվի, եթե մի 20 րոպե էլ ցարունակվի այս բանավեճը: Ինձ թվում է՝ հետեւանները աս վաս են լինելու: Չեմ սղառնում, այստեղ դասերը փակ են, այնդեմ է կառուցված այս քեմը, որ դրսից ձայները չհասնեն այստեղ: Բայց աս վսանգավոր է վիճակը: Եթե այսդեմ ցարունակվի, ժողովուրդը կարող է գալ սերից, աս անհամ բան կսացվի... Հիմա ղեկ է Ղարաբաղի համար որոշում ընդունել, ժողովուրդն այդ միացյալ որոշմանն է սղասում...»:

Ուրեմն, ժողովուրդը, հայ ժողովուրդը եւ ոչ թե Երեւանում աղբող հարյուր հազար ղարաբաղցիները, որոնք հեճազայում ղեկ է ճանաչվեն չարիքի աղբյուր:

Այսդեմ, մարդը խոսում է ձայրահեղորեն լարված ժողովրդի կողմից եւ ինքն է դահանջում ընդունել որոշում: Մանավանդ, գիտի, որ ընդունելիք որոշումը նախադեմ հայտնի է ժողովրդին, եւ նա միայն դրան է սղասում: Ինքն էլ հենց՝ այդ որոշումն էր դահանջում, եւ որհան էլ զարմանալի, ոչ սաղբիչ հայաստանաբնակ հարյուր հազար արցախցիներն էին նրա կոկորդին կանգնել, ոչ նրանցից որեւէ մեկը նսաւաւաւում էր վեր կացել, թե դարուն Միրադեղյան, այսդեմ ու այսդեմ, դու բարի եղիր մեր անունից հոչակագիր ընդունելու:

Շատերը համառորեն առաջարկում էին, որդեսզի հարցի առթիվ որոշման նախագիծը մակվի բարեխղճորեն եւ հասասվի հաջորդ օրվա նիսում: Մակայն մարդիկ, որ կողմ էին նույն օրն ընդունելու եւ ժողովրդի անդուրն աղախովելու, համառում են, առաջիններին մեղադրում դասիվության ու անարբերության, նույնիսկ ինչ-ինչ խաբեբայական խաղեր անելու մեջ: Շատում էր նաեւ դահիլծի սանձերն իր ձեռքը հավաւած Տեր-Պետրոսյանը, որը հիւսեցրեց անցյալ անգամ հեսաձոված նսաւաւաւանի դասությունը: «Վոլսկու հայարարությունն այստեղ-ասաց նա,-բոլորովին աղակողմնորեց ժողովրդին, արեց իրավիճակը: Իրականում այն այդդեմ սուր չէր, ինչդեմ ինքը ներկայացրեց: Դա էլ Մոսկվայի այն ճեւումն էր, որի մասին ես ֆիչ առաջ ձեզ ասացի»:

Այսֆանից հետո էր, որ կուս. Կենտրոնի առաջին ֆարսուղար Սուրեն Հարությունյանը

նրան ընդառաջեց, երեւի սարասիելով դրսի ահագնացած աղմուկից: «Լեւոն,-ասաց,-եւ դեմ չեմ այդ հարցը տեղափոխել, այսօր ֆենդաւել: Բայց դա ի՞նչ սկզբունքաւին նեանակություն ունեցող հարց է: Կարող ենք եւ Խօր ֆենդաւել»:

Կ. Միմոնյանը Գերագույն Խորհրդին առաջարկեց դահիլծից չհեռանալ (դա եսկեւսօրյա նիսին էր), մինչեւ որ չընդունվի որոշում «այսօր այստեղից չդիսի գնանք, մինչեւ չընդունենք այս հոչակագիրը»:

Հեսաւրբիր է նաեւ Լ. Տեր-Պետրոսյանի՝ այդ օրն արսահայսաւած աս խոսքերից մեկը, որին էլ հետեւել է որոշման իր ներկայացրած նախագիծը:

Լ.Տեր-Պետրոսյան.-«Մենք համոզվեցինք, որ մենք ենք լուծելու մեր խնդիրները, մենք ենք լուծելու Արցախի եւ Հայաստանի վերամիավորման հարցը, եւ այդ առումով կա իրավական հիմք: Այս առաջարկությունը լիովին անփոփոխելի է միջազգային իրավունքի սահմաններում, որը գերադաս է խորհրդային գործող սահմանադրության նկատմամբ, եւ Հայաստանն ու Լեւոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը, որդես խորհրդային դեսական կառուցվածքի երկու ինքնավար կազմավորումներ, համասեղ կնկում են այդ դայմանագիրը, համասեղ որոշումը կամ հայարարությունը»:

Երբ քաղաղները աս էին համառում (օրինակ, Կ. Միմոնյանը դահանջում էր տեղնուտեղն ընդունել որոշում. «մեր նսաւաւաւանը հոչակում է Արցախի եւ Խորհրդային Հայաստանի վերամիավորումը, որից հետո կասարվում են մնացած բոլոր տեխնիկական խնդիրները... մենք այսօր միանում ենք իրար...»), Սուրեն Հարությունյանը սաղաւվածի դիրքում էլ հաղթողի կեցվածք ընդունելով՝ փորձեց ձայրահեղ լարված մթնոլորտը խաղաղեցնել, ասաց.

- Սկզբունքորեն մենք բոլորս մի կարծիքի ենք այդ հարցում: Առաջարկություն մսցվեց, եւ դրա մեջ եւ ոչ մի վաս բան չեմ տեսնում: Դա օրինական ճանաղարհն է. (ղեկ է) ստեղծել հանձնաժողով, որը նայի ներկայացված այս առաջարկությունը, որ արել է ընկ. Տեր-Պետրոսյանը, եւ ներկայացնել մեր նսաւաւաւանի ֆվեարկությանը:

Ուրեմն, ստեղծել եւ հասասել հանձնաժողով, որը որոշման նախագիծ դասրասի, ներկայացնի Գերագույն խորհրդի ֆենդաւաւանն ու ընդունմանը: Այս կարգը կանխեց Լ.Տեր-Պետրոսյանը՝ գրդանից հանած ֆառաւաւ մի թուղթ նետելով նախագահողի առաջ:

- Անե՛ք, կարդացե՛ք ու ընդունեցե՛ք, ձեր հանձնաժողովը դրանից լավը չի կարող ներկայացնել:

Աղմուկ-աղաղակից, երկար-բարակ վեճից ու կիսաս-դոս ֆենդաւումից հետո Լ.Տեր-Պետրոսյանի ներկայացրած նախագիծը նույն օրվա երեկոյան էլ նսաւաւաւանին ներկայացվեց հետեւյալ ձեակերդմամբ.

«Հիմնվելով ազգերի ինքնորոշման համամարդկային սկզբունքի վրա եւ արձագանքելով հայ ժողովրդի՝ բոնի ուժով բաժանված երկու հասվածների վերամիավորման օրինական ձգսմանը, Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը եւ Լեւոնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդը որոշում են.

1. Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը ճանաչում է Լեւոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի ինքնորոշման փաստը՝ հասասված ԼՂԻՄ-ի մարզային խորհրդի 1988 թ. փետրվարի 20-ի եւ հուլիսի 12-ի նսաւաւաւանների, ինչդեմ նաեւ մարզի բնակչության լիազոր ներկայացուցիչների 1988 թ. օգոստոսի 16-ի եւ հոկտեմբերի 19-ի համագումարների որոշումներում:

2. Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը ճանաչում է Լեւոնային Ղարաբաղի լիազոր ներկայացուցիչների համագումարը եւ նրա ընտրած Ազգային Խորհուրդը՝ որդես մարզի միակ օրինական իւսանությունը:

3. Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը եւ Լեւոնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդը հայարարում են միացյալ հայկական հանրապետության սեղծումը, որից հետո Լեւոնային Ղարաբաղի բնակչության վրա սարաւովում են Հայաստանի հանրապետության ֆաղաւաղիական իրավունքները:

4. Հայաստանի Գերագույն խորհուրդը եւ Լեոնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդը ստեղծում են համատեղ հանձնաժողով արտակարգ լիազորություններով՝ միավորումն իրագործելու ուղղությամբ գործնական ֆայլեր մշակելու համար:

5. Հայաստանի Գերագույն Խորհուրդը եւ Լեոնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդը դարսավորվում են ներկայացնել Հյուսիսային Արցախի Շահումյանի բրգանի եւ Գե-
սաւենի ենթաբրգանի բնակչության ազգային Եահերը»:

Որոշումն ընդունվեց ղեկներէրի 1-ի երեկոյան, երկար ու աղմկոտ քննարկումից, վե-
ճերից ու սուր բախումներից հետո: Սակայն միաձայն ընդունմամբ անգամ չդադարե-
ցին վեճերը, երբեմն հարցի հետ անմիջական կապ չունեցող անհանդուրժողական բա-
խումները: Այո՛, հարցի հետ ոչ մի կապ չունեցող, դահլիճի եւ, Բանի նիստը հեռաձակ-
վում էր, ամբողջ հանրադատության ուժադրությունը ցրող, հիմնականից հեռացնող հար-
ցերի վրա ջուր ծեծելը: Այո՛ հարցերը դժվար էլ է իրար բերել: Դրանցից էին 1921 թ.
ռուս-թուրքական թայմանագիրը, ռուսական զնդանում այդ օրերին ստապող Արկաղի
Մանուչարովի գործը, Մինիստրների Խորհրդի նախագահ Մարգարյանցի հաւստիւթյունը
ԳԽ-ի կողմից սրված ինչ-որ հանձնարարությունների կատարման-չկատարման մա-
սին, հանրադատության Սահմանադրության մեջ փոփոխություններ մտցնելու անհրաժե-
տությունը, Պարույր Հայրիկյանի Բաղաճախության վերականգնումը եւ, ինչդեռ անան
դեմքերում են ասում, եւ այլն, եւ այլն...

Նիստն ամբողջությամբ հաղորդվում էր հեռուստեստությամբ, եւ ամեն դասգամա-
վոր կաւից դուրս էր գալիս հեռուստեկրահին երեւալու, իր գոյությունը ցույց տալու
համար: Չէ՞ որ զգայացունց հարցեր թափ տալու, նրանցով միամիտ ամբողջի համակ-
րանք նվաճելու եռուզեռ էր: Եւ դահլիճում խլվում էին այդ օրերին հայ ազգը Բրեճոլ
բոլոր հարցերն ու մտահոգությունները: Այս հարցերի Եուրջ աղմուկ անողները դաշահան-
ջում էին նսաւերջանը Եարունակել հաջորդ օրերը, երբ Արցախի վերամիավորման մա-
սին ընդունված որոշում կայացվել էր հանկարծակի, առանց հանգամանորեն նախա-
դաստատելու, եւ չկային, չէին մշակված այն գործի դեղելու որոշակի միջոցառումներ:

Երբ աղմկարարները, իրար հերք չտալով, կոկորդ էին դասառնում իրենց առաջադ-
րած հարցերն օրակարգ խցկելու եւ նսաւերջանը մի Բանի օր եւս ձգելու համար, Մի-
նիստների Խորհրդի նախագահի առաջին տեղակալ Վլադիմիր Մովսիսյանը զայրացած
մտեցաւ խոսափողին եւ որոշաց:

- Ընկե՛ր դասգամավորներ, ժողովուրդ, մենք ընդունել ենք այսօր մեր ազգի համար
ամենակարեւոր որոշումը: Քիչ առաջ էլ հանձնարարվեց երեք օրվա ընթացքում մշակել
այն իրականացնելու միջոցառումներ, որոնք Եաւ ավելի կարեւոր են, Բան մեր բոլոր ժո-
ղովները միասին վերցրած: Ուրեմն, փակեմք նսաւերջանը եւ զբաղվեմք գործով: Դե, բա-
վական է, թույլ տվեք աւխաստնեք:

Դահլիճի ժխորի մեջ խլացաւ նախագահողի ձայնը: Իսկ նրանք, որ մտածում էին
գործի մասին, վեր կացան, Եարժվեցին դեղի ելքերը:

Այսդե՛ս ընդունվեց Արցախը Հայաստանին միավորելու «դասմական» որոշումը:
Եւ հետագայում չմեղանալու, հարկադրանքի տակ ակամա վճիռ հանածի կեցվածք
ընդունելու, մանավանդ մեղին ուրիշների վրա բարդելու եւ նրանց հասցեին աղետու-
թյուններ Եարճոտելու փորձերը ոչ միայն տգեղ, այլեւ միամիտ են, Բանի որ նսաւերջանն
սկզբից մինչեւ վերջ հաղորդվել է ժողովրդին, եւ, վերջապէս, դաշադանվում է նրա ա-
ձանագրությունը բառ առ բառ:

Ինչ վերաբերում է ժողովրդի ճնւմանը, ադա այն էլ միայն եղել է խրսվիլակ, որով
ՀՀԸ-ական դասգամավորներն են վախեցրել ժամանակի երկու առաջին ղեկավարնե-
րին՝ Ս. Հարությունյանին ու Հ. Ոսկանյանին: Մրանք իրավումն ունեին սարսուղու մտան
ադառնալիքից, մեկը լավ դիտի հիւրեր կենսկոմի ցանկադասի ճաղերին իր դասվին

բառ տված կանաչի ներհաւուրերը, մյուսը՝ կերած «ժողովրդական» ծեծը:

Իսկ ընդունած որոշման հետեւանքները: Ցայսօր մամուլում հիւրվել են միայն Բաւ-
վի ջարդերը: Իսկ միջազգային ասդարեզներում արցախահայության ազասագրական
դաշարի եւ ինքնորոշման վրա խաչ Բաւելը եւ կատարվածը միայն Հայաստանի ազրե-
սիա ճանաչելը: Եւ, վերջապէս, հիմնականում նրա դասճառով Կատարման հասուկ
կոմիտեն ցրելը: Մրանք արդեն ուրիշ գրույցի նյութ են:

Նույն նսաւերջանում ընդունվեցին երկու որոշումներ եւս: Մեկով մերժվում ու դա-
սադարսվում էր երկու օր առաջ հրադարակված ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի որոշումը՝
որդեւ արցախահայությանը բռնի կերդով ադրբեջանական սրկուրթյան վերադարձնող
հակաօրինական, անմարդկային փաստաթուղթ: Մյուսն էլ արտահայտում էր իր անհա-
մաձայնությունն ու վճռական բողոքը ԱՄՆ-ի սենատի նոյեմբերի 19-ին ընդունած ո-
րոշման վերաբերյալ ԽՍՀՄ արտգործնախարարության հրադարակած նոտայի դեմ:

Դեկտեմբերի 3-ին Ստեփանակերտում վերջին Եուրջ մեկ տարվա ընթացքում տեղի ու-
նեցած ամենաբազմամարդ ու ամենախանդավառ հանրահավաքն էր: Այնտեղ էին հա-
վաքվել ոչ միայն մարզի մայրաքաղաքի մեծ ու փոքր բնակիչները, այլեւ Երջանների ներ-
կայացուցիչները, բոլոր նրանք, որ կարող էին գալ, մասնակցել ամենաերջանիկ արա-
ուղությանը:

Որոշվեց, որ այդ օրվանից մարզխորհրդի Եենքի տանիքին ծածանվելու է Հայկական
ԽՍՀ դետական դրոշը:

Դեկտեմբերի 3-ի-լույս 4-ի գիւրերը չարագործները դաշթերին Ստեփանակերտի օդա-
նավակայանի թռիչքադաշտի կենտրոնը, երբ այնտեղ դաշակային ծառայություն էր ի-
րականացնում ներքին գործերի բավական բազմամարդ մի գորանա՝ իրեն ենթակա
ռազմական ինքնաթիռներով, ուղղաթիռներով եւ բազմատեսակ տեխնիկայով:

Դեկտեմբերի 4-ից դադարեց նաեւ օդային կաղը Երեւանի հետ: Այդօր երեկոյան
կենտրոնական հեռուստեստությամբ ԽՍՀՄ ՆԳՄ Վ.Վ.Բակասինը ելույթ ունեցաւ՝ իր
խոսքը հիմնականում նվիրելով հայ-ադրբեջանական հակամարտությանը եւ Հայկական
ԽՍՀ ու Լեոնային Ղարաբաղի միավորման ադթիվ ղեկներէրի 1-ին ընդունված որո-
շումը համարեց անհեռաշես ու անխիտեմ տարրերի ճնւման տակ ստեղծված մի փաստա-
թուղթ, որը միայն բարդացնում է իրավիճակը հակամարտության գոտում:

Իհարկե, եթե որոշումն այդդիտին էլ չլինեք, դիտի դառնար այդդիտին, որովհետեւ
Ադրբեջանը գիտեր միութենական ղեկավարների այդօրինակ խոսքերն ընդունել կոչերի
ու հանձնարարականների տեղ եւ ըստ այնմ գործել: Հաջորդ օրերին մարզում ու նրա
սահմաններում տեղի ունեցան բախումներ, հայ մարդկանց դեմ գործվող բռնություններ,
որոնց մասնակցում էին ոչ միայն զազազած ավազակախմբերը, այլեւ ներքին գործոց
գինավառ աւխաստներ:

Դեկտեմբերի 6-ին Չաքրայիլում, որտեղով անցնում է Հադրութն իր գյուղերի հետ կա-
դող ավտոճանադարհը, դասանդ վերցրին Հադրութի Երջմիլիցիայի դետ. մայր Վ. Ստե-
փանյանին ու Երջանի դարտե, փոխգնդադետ Վ. Լոբկանովին՝ իրենց աւխասակիցնե-
րի հետ միասին: Այնքան ծեծեցին, այնդեւ ենթարկեցին ստուրցումների, որ նրանք եր-
կար ժամանակ չէին կարողանում աւխաստների դուրս գալ: Մարտակերտի սահմանային
գյուղերի վրա հաճախացան հարձակումները Միր-Բաւերի, Ադրամի ու Քելքաշարի Եր-
ջաններից: Եուրի Երջմիլիցիայի աւխաստներն օրը ցերեկով մտնում էին Բերդանորի
ենթաբրգանի հայկական գյուղերը, բռնանում անդաւաւտան բնակիչների վրա, կողող-
տում-հեռանում հանձնարարելով այդ գյուղերից հեռանալ, ադա թե ոչ, իրենց հաջորդ
այցելությունները լինելու են ավելի դաժան:

Դեկտեմբերի 6-ին թե 7-ին Ադր. ԳԽ-ի նախագահությունը, իրականացնելով
ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նոյեմբերի 28-ի որոշումը Լեոնային Ղարաբաղի մասին, ստեղծեց Հան-
րադետական կազմկոմիտե՝ կուսակցական կենտկոմի երկրորդ Բարտուղար Վ. Պոլյանիչ-
կոյի գլխավորությամբ:

Միութենական հեռուստեստուբյանը ու ռադիոյով սուս-երջանիկ լուրեր էին հաղորդում Արցախի, հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների մասին: Իբր, արդեն բաց են հաղորդակցության ուղիները, գնացներն են երթելով մարզ մտնող երկաթգծով՝ բեռավորված սննդամթերքներով, մարզի բնակչությանն անհրաժեշտ ամենասարքեր աղանձներով: Եւ այս լուրերի հեղինակները միայն ադրբեջանցի դաշտնայաներն էին ու լրագրողները: Չէր դասահուս, որ մի անգամ էլ տեղեկություն առնեն հայ լրագրողից կամ խոսեցնեն ադրբեջանական բարիքները «վայելող» արցախցի աշխատավորին:

Գեկտեմբերի 11-ի գիշերը Խոջալվի մոտ բուրեղը դայթեցրին երկաթգիծը, որդեսգի կենտրոնական լրացվությունն այլևս հնարավորություն չունենա խաբելու ժողովրդին:

Գեկտեմբերի 12-ին սկսվեց ԽՍՀՄ ժողովրդական դեմոստրացիաների երկրորդ համագումարը, որը դեռ է ֆենալեր ինչդես Լեռնային Ղարաբաղի հարցը, այնդես էլ որոշեց դասադարել Երջափակումը՝ որդես բոնության ու դասերազմի սար:

Նիսի սկզբում իսկ լեհինգրադցի դասգամավոր Անասոյի Սորչակն առաջարկեց Երջափակումը կադել դարաբաղյան բարդոյթի հես, դասադարել, որոշում ընդունել այն մեկընդմիշտ վերացնելու մասին եւ իրադես վերացնել:

Սակայն նախագահող Գորբաչովն սկսեց ձեռնածուի վարդեսությանը խաղացնել այդ «Երջափակում» բառն իր բնորդով, մեուոնեց, համագումարի վրա սարածեց իրես Խորհրդային Միության բոլոր գործերը խառնող, ֆաու դարձնող մի չարիք, որից անհնար է գլուխ հանել: Հես էլ կարդաց Ադրբեջանից սսացված թղթեր, որոնք դարգում էին, որ այդ Հայաստանի Երջափակումն իրենց՝ հայերի կազմակերպած գործն է... Վերջում էլ, երբ ֆվեարկության որեց՝ Եարունակե՞լ Երջափակման հարցի ֆննարկումը թե՞ ոչ, համագումարը մերծեց ֆննարկումը:

Նույնը տեղի ունեցավ նաեւ Ղարաբաղյան բարդոյթի հես: Նրա ֆննարկումը եւս մերծվեց: Այն ժամանակ հայ դասգամավորներին ուրիշ ոչինչ չէր մնում, ֆան բողնել-հեռանալ մի համագումարից, որն անսարքեր, խուլ ու համը է իրենց հարցերի նկատմամբ, հայ ժողովրդի ցալի ու սառադանի հանդեպ:

Հաջորդ օրը, այնուամենայնիվ, նրանք Գորբաչովին ուղարկեցին նամակ, որի մեջ բացատրում էին իրենց դժգոհությունն ու բողոքը կասարվածի հանդեպ եւ հաղորդում, որ իրենք լեւ են համագումարի դաիլիճը, սակայն չեն վերադառնա Հայաստան ու Ղարաբաղ, մինչեւ որ ինքը՝ Գորբաչովը, անձամբ չձեռնարկի ամենավճռական միջոցներ Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի Երջափակումը վերացնելու համար:

Լավ դաիանջ էր, երազային: Եւ այդդես երազ էլ դիսի մնար:

Գեկտեմբերի 13-ի-լույս 14-ի գիշերը Ստեփանակերտի արվարձան Կրկեանում բուրեղը հրազեմի սարքեր տեսակներով գնդակոծեցին հայերի բնակարանները: Չարդեցին դոներ ու լուսամուսներ, սակայն մարդկային գոի չեղավ:

Գեկտեմբերի 14-ին Գորբաչովն ընդունեց հայ դասգամավորներին, խոսացավ Գերազույն խորհրդի առաջիկա նսաԵրջանում անդայան ֆննարկման դնել Հայաստանի Երջափակման ու Ղարաբաղի վիճակի հարցերը եւ անմիջադես լուծել, «ադաիովել մարդկանց նորմալ կյանք»:

Եւ հայ դասգամավորները հավասացին (թե՞ ձեւացրին, որ հավասում են) նրան: Չէ՞ որ նախընթաց Եուրջ երկու սարում, նա ցույց էր սվել, որ ինքն իր խոսի տե՛րն է, այն իրք անմիջադես կասար՝ դը:

Նույն օրը Ստեփանակերտում գումարվեց ֆաղափի կուս, կազմակերպության ոլեմում մի նիսը, որն ընդունեց որոշում՝ խնդրել, որ ՀԿԿ Կենսկումն Ստեփանակերտի կազմակերպությունն ընդունի Հայաստանի կոմկուսի մեջ:

Գեկտեմբերի 15-ին Հայաստանի ԿԿ Կենսկումի առաջին ֆարսուդար Ս. Գ. Հարությունյանը ելույթ ունեցավ ԽՍՀՄ ժող. դասգամավորների երկրորդ համագումարում (ուրեմն, հայ դասգամավորները հավասացել էին նախօրյակին Գորբաչովի սված խոսմանը եւ մասնակցում էին նրա ժողովին) եւ նորից ու ո՛րերորդ անգամ դաիլիճին տե-

ղեկացրեց Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի հոգերին, խնդրեց ընթրնողությանը մոտենալ դրանց: Այդքան բան: Չէ՞ որ ավելին սդասելը կլինեւ անմտություն:

Գեկտեմբերի 16-20-ը գումարվեցին Մարսակերտի, Մարսունու, Ասկերանի ու Հադրուքի կուս, Երջանների ոլեմումները, որոնք, ինչդես եւ Ստեփանակերտի ֆաղկոնը, Հայաստանի կուս, Կենսկումն խնդրում էին իրենց ընդունել Հայաստանի կոմկուսի Եարքերը:

Գեկտեմբերի 17-ի գիշերը Խոջալվի մոտ երկրորդ անգամ դայթեցվեց երկաթգիծը:

Նույն օրը ԽՍՀՄ ԳԽ-ի հանձնաժողովի նախագահ Գ. Տարազելիչը նորից ժամանեց Ստեփանակերտ, իբր, մարզի վիճակն ուսումնասիրելու համար, երկու օր հես վերադարձավ:

Գեկտեմբերի 20-ին Շուշում հանրահավաք եղավ, որն ընդունեց կոչ՝ ուղղված Ադրբեջանից ԽՍՀՄ ժողովրդական դասգամավորներին, որդեսգի նրանք Մոսկվայում լեմն ԳԽ-ի նսաԵրջանի կամ ժող. դասգամավորների համագումարի դաիլիճը, հենց որ նորից կբարձրանա Լեռնային Ղարաբաղի հարցը: Դրանից հես էլ խառնամբոխը հակահայկական կոչերով ու լողունգներով Եարծվել է դեղի Լազանչեցոց եկեղեցին, որը վերականգնվում էր մի հնգամյակից ավել: Բենգին ցանեցին սաճարը ժածկող սախասկամածի վրա եւ հրդեհի մասնեցին:

Թուրքերը, ինչդես վայել է իրենց, սարին ֆակեցին հրդեհով: Ինչո՞վ կսկսեն նորը, 1990-ը:

1989-ի երկրորդ կեսին Վրացական ԽՍՀ Հարավ-Օսեթական ինֆնավար մարգում նկատվում էին ազգային զարթոնքի նեաներ: Մարզի բնակչության ցանկությունը՝ միավորվելու Հյուսիս-Օսեթական ինֆնավար հանրադեսության հես, որ հին դասությունն ունի, բողոքվել էր եւ թվում էր՝ ոչինչ չէր կարող խանգարել անարդար կերով երկու մասի բաժանված մեկ ազգի վերամիավորմանը:

Միութենական լրացվությունը Լեռնային Ղարաբաղի վարակին էր վերագրում օսեթական երկու վարչական միավորների միավորման ցավը եւ ենթադրում էր, թե այդ վարակը սարածվելու, նոր Երջաններ նվաճելու միտում ունի, դիսի ժավավի սարքեր ուղղություններով: Իսկ Վրաստանում ամբողջականության զասագովները ոսփի էին ելել իրենց երկրում գլուխ բարձրացրած «դարաբաղի» դեմ եւ դաժանորեն հաԵրջանները էին տեսնում նրա հես, գործադրում միջոցներ, որոնք նորություն էին ու հեսարքի օրինակ կարող էին լինել ադրբեջանական դասժիչ ջոկասների համար: Այսդես, դեկտեմբերի 26-ին Ցիսնվալիի Երջանի Բեիվի գյուղում հանրադեսության ուրիշ Երջաններից ժամանած միլիցիական ջոկաքը ֆոխադրական միջոցներից վար քերած օսերին հանձնել էր վրացի ժայրահեղականների ձեռքը: Մրանք էլ 18 օսերին ենթարկեցին ահավոր սանջանների, ավսոմասների ֆողերի առաջ նրանց ֆեցին դեղի սառ ջուրը՝ սիդելով, որ երկար ժամանակ «դառնեւ այնեղ, ադա մերկացած սողան ձյան մեջ: Մրանից հես էլ բեղավորների բեղերը կսրեցին եւ սիդեցին, որ ժամեն ու կուլ սան դրանք» («ՄԳ», 1989, 27 դեկտեմբերի, N52):

Գեկտեմբերի 25-ին ԽՍՀՄ ժողովրդական դեմոստրացիա Բորխու Դադանյանին Ստեփանակերտի օդանավակայանում բոնել, կոդսորեն խցկել էին «ԱԱՀ» ավսոմեֆենայի մեջ եւ սարել անհայտ ուղղությանը: Մեկ օր հես ազասվելով՝ նա բացատրել է, որ իրեն բողոքներն են եղել ՊԱԿ-ի մի ոուս գնդադես եւ ադրբեջանական օժոնի աԵրջաններ (մեկը՝ մայր): Իրեն սարել են Աղդամ, ենթարկել զանազան սանջանների ու սոռացումների, վերջում էլ սիդել, որ թղթեր սոռագրի խոսանալով այլևս չգրադվել ազգամիջյան կրքեր բողոքող գործունեությանը եւ այլևս չմասնակցել «Միացում» կազմակերպության գործունեությանը:

Հաջորդ օրը կենտրոնական լրացվական մարմինները հաղորդեցին, թե իբր, ֆանի որ

Դադանյանը երկար օրեր ցրտի տակ և ԼՂԻՄ-ի ավերակներում, նրան բռնել են նախկին աշխատակիցները եւ հաշիվ են մաքրել:

Դադանյանն այս բոլորի առթիվ դիմեց ԳԽ-ի Նախագահություն, հասկառու նախագահ Լուկյանովին. դաժանագոյն էր նաև ու դասասխանատվության ենթարկել հանցագործներին: Սակայն սրան ոչինչ չհետևեց, որից էլ գործին ծանոթ մարդիկ ենթադրում էին, որ ամեն ինչ կատարվել է վերնազույնի հանձնարարությամբ կամ համաձայնությամբ:

1990

Հունվարի 2-ին, միջօրեի դեմ, Ադրբեյջանի Շուշի գնացող մի ավտոբուսային (5 ավտոբուս, 1 բեռնասար եւ 1 գրահամեմեմա), որն, իբր, 150 խաղաղ բնակիչներ էր փոխադրում Կրասնոյարսկի միլիցիական դորոցի սաների ուղեկցությամբ, որոնք էլ, ուղիղ ավտոբուսայինը թողած, ծովել, Ստեփանակերտ մտնել եւ այնտեղ փորձարկման ենթարկել հայ մարդկանց համբերությունը: Հավանաբար, նախորդ օրերի հոկտեմբերի 10-ի փորձը գոհացուցիչ չի եղել, եւ Սվերդլովսկի ռազմական սաների ուսումնարանի արյունոտ փորձն էլ արժանի գնահատական չի ստացել...

Ստեփանակերտում բարասյունը կանգնեցրել են ջրագրիկ ֆաղափաղները, հարցուփորձ արել, թե այն ինչ իրավունքով է ֆաղափ մտել եւ հիմա էլ մարդաբան փորձարկում խլացնող հոնդյունով «զբոսնում է»: Ի դասասխան՝ զինվորականները կրակել են օդում, սղառնացել ու հայտնել: Եւ այն ժամանակ առավել զայրացած ֆաղափաղներից ոմանք ֆաղեր են բարձր ավտոբուսների վրա: Դրան հետևել է զինվորականների «ռազմական դաստիարակությունը», ավտոբուսների կրակահերթերից մեկ սասնյակ հայ ֆաղափաղներ վիրավորվել են: Մահացել են ֆանդակագործ Արմեն Հակոբյանն ու ֆոլասակցի մի կին (Ռոզա Բաբայան):

Իհարկե, մարմնական վնասվածքներ են ստացել նաև ուղեւոր ադրբեյջանցիներից մի ֆանդակ: Բայց ո՞ւմ է դեմք եղել այդ նոր սաղարանը, որ, նախորդի դեմ, դարձյալ դեմք է անդաժմ մնար, ինչպես նաև միութենական լրատվության կողմից ստանար սուս ու հերյուրված մեկնաբանություն եւ զրգոտ բանից անսեղյակ հասարակության զայրույթը: Ըստ «Իզվեստիա»-յի հունվարի 4-ի հոդվածի՝ հայերը ֆաղափի բուկայի մոտ հրակոծել են ավտոբուսայինը, նույնիսկ վառել մի ավտոմեմեմա, եւ զինվորականներն էլ միայն դասասխան կրակ են բացել նրանց վրա, ու միայն մեկ հայ է վիրավորվել...

ԳԽ-ի արցախիցի դաստիարակներն Ադրբեյջանի ղեկավարության կողմից կազմակերպված այս նոր սաղարանի մասին հասուկ նամակով հաղորդեցին երկրի ղեկավար Գորբաչովին՝ դաժանագոյնով, որ դաստիարակական հանձնաժողով ուղարկվի Ստեփանակերտ՝ դեմքի հանգամանքները սեղում ուսումնասիրելու եւ ճիշտ գնահատական տալու համար:

Այդ դեմքի առթիվ ԼՂԻՄ-ի Ազգային խորհրդի հրատարակած հայտարարությունից էլ դարձվում էր, որ ավտոբուսայինն Ադրբեյջանի այլ բնակիչներ էր սեղափոխում Շուշի, եւ դա առաջին անգամը չէր:

Հունվարի 2-ի - լույս 3-ի գիշերը Կրկնամում ադրբեյջանցիները հրազենի օրեր են սակներից գնդակոծել են հարեւան հայերի բնականները:

Հունվարի 3-ին Խոջալուի ադրբեյջանցիները փակել են Ստեփանակերտ-Ասկերան ավտոճանադարը եւ ֆակոծել ճանադարին անցնելու փորձ կատարող հայերի մեմեմաները:

Հունվարի 4-ին Կրկնամի ադրբեյջանցիները նորից գնդակոծել են հայերի բնակարանները: Կրակը դադարել է միայն դաստիարակ գործողությունից հետո:

Հունվարի 5-ին, իրականացնելով անցյալ օրերի նույնիսկ 28-ի որոշման մի կետը, ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահությունը Վ.Կ.Ֆոստելին նշանակեց ԼՂԻՄ-ում միութենական վերսուզող-դիտող հանձնաժողովի նախագահ:

Այդ օրը միութենական ռադիոն, հեռուստատեսությունը, թերթերը լայնորեն արձայնում էին նախորդ օրերին կիսա-դրոս, ծամծմելով հրատարակած դեմքերը, որոնք սեղի էին ունեցել ադրբեյջանա-իրանական սահմանի ամբողջ երկարությամբ եւ դեռ ցա-

րունակվում էին՝ արմանք-գարմանքի մեջ դառնելով ողջ խորհրդային ժողովրդին: Տեսնված քան է, որ Խորհրդային Միության սահմանը nsֆի սակ ասն որեւէ հանրադատության բնակիչները եւ մնան անդա՛սիծ:

Պատճառն էին, որ դեռեւս դեկտեմբերի 4-ին Նախիջեւանի աղբբեջանցիները սահմանի մոտ խառնույններ են վառել, ցույցեր ու միտնգներ արել, գրույցի մեջ մտել Իրանի կողմից իրենց «ազգակիցների» հետ: Սահմանադաշտի գործի հրամանատարներն այնքան են հասկացել, որ սրանք ուզում են միավորվել եւ միավորել իրենց հարավային ու հյուսիսային Աղբբեջանները:

Նույնը կրկնվել է նաեւ դեկտեմբերի 12-ին: Հետո էլ Նախիջեւանի, այսպէս կոչված, Ժողովրդական ճակատի ղեկավարությունը սահմանադաշտի գործառնախի հրամանատարին ներկայացրել է վերջնագիր, որով հայտնել է, թէ իրենք դեկտեմբերի 31-ին դե՛ս է միանան հարավի ցեղակիցների հետ, անհրաժեշտ է սահմանի ցանկադատները հավաքել, առաջ թէ ոչ, այդ կանն իրենք: Բախումից հետո մնալու համար հրամանատարությունն ընդառաջել է աղբբեջանական կողմին (չէ՞ որ նրանց ամեն ինչ թույլատրելի է...), ցանկադատը հավաքել որոշ տեղերում... Սակայն Ժող. ճակատը որոշել էր Նախիջեւանի հարավային ամբողջ սահմանը վերացնել, եւ դեկտեմբերի 31-ին ու հետագա մի քանի օրվա ընթացքում դա իրականացվեց: Ավերվեց 164 կմ սահմանը, ջարդեցին սարավորումները, քանդեցին-հողին հավասարեցրին հասուկ շինությունները:

Հետո էլ հայտնի դարձավ, որ, նախիջեւանցիների օրինակին հետեւելով, սահմանն ավերել են նաեւ Աղբբեջանի հարավ-արեւելյան մյուս երջանները, եւ, այսպիսով, շուրջ ութ հարյուր կմ երկարությամբ սահմանագիծը ոչնչացված է, ազատ ու բաց:

Հունվարի 5-ին Նախիջեւանի՝ այլեւս գոյություն չունեցող սահմանն են հասել ԽՍՀՄ Կենտրոնի ֆարսուդար Գիրեկոն, ԳԽ-ի Ազգությունների խորհրդի նախագահ Նիւսանովը, Աղբբեջանի ղեկավար Վեզիրովը եւ միութենական ու հանրադատական այլազան բազմաթիվ դատաւարներ: Նրանք, իհարկե, հարգեցին նախիջեւանցիների ազնիվ մղումները՝ կառավարելու անդրաբախյալ հարազատների հետ, ազատ երթելու ունենալու եւ այն մեծական ու բանուկ դարձնելու: Նրանք էլ հո այն միամիտ արցախցիների խելքին չեն, որ վեր կենան, թէ միանում են Խորհրդային Միության կազմի մեջ գտնվող ազգակից Հայաստանի հետ... Եւ, Նախիջեւանում հարցն այսպէս ընթանողությամբ լուծելուց հետո, միութենական ղեկավարները որոշեցին լինել նաեւ ԼՂԻՄ-ում, այստեղ խոսել մարդկանց հետ, նրանց բան հասկացնել, ուղիղ ճամփի բերել...

Հունվարի 9-ին բարձրագույն, անկոչ հյուրերը դե՛ս է ժամանեցին Ստեփանակերտ: Վաղ առավոտյան ֆաղափ կենտրոնական հրադարակից մինչեւ օդանավակայան ամբողջ ճանապարհը բռնված էր ՆԳՆ գործով: Ժողովուրդն էլ, իմանալով, որ մոտակացիների հետ դիմադրանքի նաեւ Աղբբեջանի դատաւարությունը՝ իր ստեղծած Կազմկոմիտեի հետ միասին, աշխատանքը թողնել, հորդաց ֆաղափ փողոցները, փորձեց փակել օդանավակայանի ճանապարհը: Ավտոբուսային մոտ գնվողականները կրակ բացեցին ցուցարարների վրա եւ վիրավորեցին մի քանի հոգու: Դրանից հետո էր, որ ֆաղափ ակփը հավաքվեց ժողովի եւ կուս. ֆաղկոմի առաջին ֆարսուդար Վ. Աղաջանյանին առաջարկեց հյուրերին ետ դարձնել, եթէ նրանց նպատակն է նոյնքերի 28-ի որոշումն ընդունել՝ սալ եւ Պոլյանիչկոյի Կազմկոմիտեի տեղադրել մարզկենտրոնում: Այսպէս իմանալով՝ Գիրեկոն ու Նիւսանովը ռազմական ուղղաթիռով Պոլյանիչկոյի խումբն ուղարկեցին Շուշի, իսկ իրենք թռան Բախո՝ լրագրողներին հայտարարելով, որ, իհարկե, իրենք հասկանում են դարաբաղցիների դժգոհությունը, բայց, միեւնոյն է, ոչինչ չեն կարող անել, եւ մնում է, որ հակամարտող կողմերը լեզու գտնեն իրար հետ, լուծեն իրենց բարդացած հարցը:

Հունվարի 9-ին թուրքերը դատանը վերցրին Շահումյանի երջանի 19 ղեկավար աշխատողների (երջկոմի առաջին ֆարսուդար Վ. Աղաջանյանի գլխավորությամբ), որոնք Շահումյան էին վերադառնում Գեւազանից, ուր նրանք մասնակցել էին թուրքերի կողմից դաժանորեն աղանկված հայ երկու մարդկանց թաղմանը:

Նույն օրը Հայաստանի ԳԽ-ի նստաբեջանում քննարկվում էր հանրադատության 1990 թ. դեկտեմբերի քույզեն, եւ որոշվեց ԼՂԻՄ-ի ժողովրդա-սնտեսական զարգացման խնդիրներն ու միջոցները եւս մտնել նրա մեջ, քանի որ նախորդ արվա դեկտ. 1-ի հայտնի որոշումով մարզը միացված էր Հայաստանին:

Հունվարի 10-ին ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահությունը հասուկ որոշումով քեկանեց Հայկական ԽՍՀ ԳԽ-ի ու ԼՂԻՄ-ի Ազգային խորհրդի 1989 թ. դեկտեմբերի 1-ի միացյալ նստաբեջանի որոշումը՝ ԼՂԻՄ-ը Հայաստանին միացնելու վերաբերյալ եւ ս.թ. հունվարին Հայաստանի ԳԽ-ի նստաբեջանում ԼՂԻՄ-ի 1990 թ. ժողովրդասնտեսական զարգացման ծրագիրը Հայաստանի քույզեի մեջ մտնելու առթիվ ընդունված որոշումը, որոնք, իբր, հակաօրինական են եւ ոտնահարում են ինքնիշխան Աղբբ. ԽՍՀ իրավունքները:

Նախագահության նիստում ընդունվեց նաեւ որոշում այն մասին, որ Աղբբեջանը չի կատարել նոյնքերի 28-ի որոշումը իրեն վերաբերող առաջարկները (չի վերականգնել մարզային ղեկավար մարմինները, մարզի կարգավիճակը բարձրացնող միջոցներ չի մեակել, չի ամրադրել մարզի իրավունքները եւն, եւն, այսպէս կողմն էլ, դեկտեմբերի 4-ին աղբբ. ԳԽ-ի նախագահությունն ընդունել է որոշում, որով համարյա չեղյալ, անընդունելի է համարվում նոյնքերի 28-ի որոշման կետերի մեծամասնությունը: Սակայն այսպէսից հետո անգամ չէր քեկանվում Աղբբ. ԳԽ-ի Նախագահության որոշումը:

Նույն հունվարի 10-ին ԽՍՀՄ Կենտրոնի ֆաղբբուրդի որոշումով էլ՝ նախորդ արվա նոյնքերի 28-ին ԽՍՀՄ Գեւազոյն խորհրդի ընդունած որոշման առկայությամբ, անդա՛սականահարմար համարվեց ԼՂԻՄ-ի Կառավարման հասուկ կոմիտեի գոյությունը:

Հունվարի 11-ին միութենական լրագրական մարմինները հաղորդեցին, որ այդ օրը Բախում ժողովրդական ճակատի նախաձեռնությամբ տեղի է ունեցել բազմահազարանոց հանրահավաք, որը դառնալով է «հանրադատության ղեկավարության հրաժարակա-նը, քանի որ այն անկարող է լուծել Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը: Ելույթ ունեցողները նաեւ դառնալով են Բախումից արտաքուստ հայերին, կոչ են արել զանգվածաբար բարձրել ԼՂԻՄ-ի վրա, եթէ կառավարությունը ձեռք չառնի անհետաձգելի միջոցներ»:

Հաղորդում էին, որ Լեռնոբանի ու Չալալաբաղի երջաններում Ժճ-ականներն աղստմբել, իշխանությունն իրենց ձեռքն են վերցրել, իսկ Շահումյանի ու Խանլարի երջանների հայերի վրա բարոնակվում են հարձակումներն աղբբեջանցիների կողմից:

Հունվարի 12-ին հաղորդեցին, որ Հաղորդի երջանի Հախուլլու գյուղում աղբբեջանցիները հարձակվել են կարգ դառնող զինվորականների վրա, ծանր վիրավորել երկու հոգու, որոնցից մեկը մահացել է հիվանդանոցում:

Շահումյանի երջանի Մանաշի գյուղի վրա հարձակվել են աղբբեջանցի զինված ավազակները եւ կովի բռնվել գյուղը դառնող ոռու զինվորության հետ: Մղանվել է զինվոր Յիմբալյուկը, ծանր վիրավորվել են կրտսեր սերժանտ Սաղաթիլովն ու կառիտան Վիկտոր Մոյրիդոնովը: Կառիտանը, որը, տեղափոխվեց Երեւան եւ բուժվում էր Վերականգնողական կենտրոնում, «Կոմունիստ» (Երեւան, ոռու.) թղթակցին դատմել է, որ դեկտեմբերին իր ջոկատը կովել է Շուշիից Կրկոմի հայերի դեմ հարձակման եկած թուրքերի հետ, աղա տեղափոխվել Շահումյանի երջան, ուր եւ Մանաշիի հայերի դեմ դարբերաբար աղադատության եկող թուրք բանակներին դիմադրություն ցույց տալիս ծանր վիրավորվել է հունվարի 12-ին (նույն «Կոմունիստ»-ի հունվարի 15-ի համարը):

Հունվարի 12-ին Աղբբեջանի ԳԽ-ի Նախագահությունը, ելնելով ԽՍՀՄ ԳԽ-ի 1989 թ. նոյնքերի 28-ին ընդունած եւ ԽՍՀՄ Կենտրոնի Քաղբբուրդի ս.թ. հունվարի 10-ին ընդունած որոշումներից (երկուսն էլ ԼՂԻՄ-ին վերաբերող)՝ ստեղծեց Աղբբեջանի Կազմկոմիտե, որն, իբր, դիմա գործի ԼՂԻՄ-ում նրա կուսակցական ու խորհրդային ղեկավար մարմինները վերականգնելու եւ սնտեսական ու վարչական կյանքը կարգավորելու ծրագրով:

Հունվարի 13-ին Հայկական ԽՍՀ ԳԽ-ի նստաբեջանի անունից Գորբաչովին հղվեց սազմադի նամակ-հեռագիր, որի մեջ գրված էր. «Աղբբեջանի ծայրահեղական ուժերի կողմից Բախում, Շահումյանի ու Խանլարի երջաններում, Գեւազան, Ազատ, Կա-

նո ել բնակավայրերում աղբոջ հայերի դեմ կասարված զինված բացահայտ հարձակումների հետևանքով ստեղծվել է արևալար իրավիճակ: Տեղի ունեն սղանություններ ու հրկիզումներ, բազմակուսում են ճանապարհներն ու կամուրջները, դասանդներ են վերցվում: Տանջվում են աններ կանայք, երեխաները, ծերերը: Այդ ամենը Հայաստանում բերել է իրավիճակի ծայրահեղ սրման: Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը հարկադրված էր դադարեցնել նսաբազանը: «Նկատի առնելով ստեղծված կացությունը՝ հանրադեմության Գերագույն խորհուրդը ձեռք է դիմում՝ դրահանջելով ձեռնարկել անհետաձգելի միջոցներ՝ աղանդելու հայ բնակչության անվասնությունը, կասեցնելու բարբարոսական գործողությունները, որոնք կարող են հասցնել անուղղելի, կործանարար հետևանքների ամբողջ գոտում, ասված էր ԳԽ-ի Նախագահությանն ուղարկած դիմումի մեջ:

Նույն օրը Գեաքեցի գյուղխորհրդի նախագահ Գ. Գյուրջյանը հաղորդել էր, թե իրենց գյուղի ու հարևան Ազաթի վրա զինված հարձակումներ են եղել, եւ միայն ՆԳՆ զինվորության ուժերով է, որ կասեցվել է արյունահեղությունը:

Եւ այդ օրն էլ Բաքվի գազագած ամբոխները փողոցներն ու հրադարակներն էին թափվել՝ ժողովրդական ճակատի հակահայկական կոչերով, կարգախոսներով, հանրադեմության ղեկավար Ա. Վեգիրովի՝ հենց այդ օրը հեռուստատեսությամբ ունեցած ելույթով ոգեւորված: Քարտուղարն այդ ելույթում դրահանջում էր ազգովին միասնանալ, կազմել ահեղ մի բռունցք, ջախջախել թեմանու գլուխը, որ Լեոնային Ղարաբաղն է իր Ստեփանակերտով: Մենք ոչնչացրել ենք կուսակցության մարզկոմը, ասել է նա, դուրս ենք Բեյ Կառավարման հասուկ կոմիտեին եւ հիմա էլ մեր ճանադարհից կջնջենք բոլոր նրանց, ովքեր ընդդիմանում են, ձեռք բարձրացնում Ադրբեջանի ամբողջականության ու անկախության վրա:

Այս կոչերով հարբած ամբոխները հարձակվել են հայերի դեմ: Իսկ կենտրոնական լրատվական մարմինները, անկասկած, ոչ առանց Գորբաչովի հանձնակատարների խորհուրդների, իրենց սովորական սեուրն էին ցանում տեղի ունեցող հակահայկական բարբարոսության վրա: Իբր, «Բաքվում շարունակվում են հազարավոր թախտները, որոնցում կան նոր զոհեր: Խանլարի ու Շահումյանի բախտներում տեղի ունի հրաձգություն: Մի քանի տեղեկությունների համաձայն՝ հակամարտող կողմերը գործադրում են ուղղաթիռներ՝ ներկված համարանիշերով...»:

Սա ՏԱՍՍ-ի հաղորդումն է՝ հրադարակված «Իզվեստիա»-ի հունվարի 14-ի համարում: Բայց այդ ի՞նչ ազգամիջյան բախտներ են Բաքվում: Մի՞թե հայերն էլ կոպող կողմ են: Կամ էլ Խանլարի ու Շահումյանի բախտներում հայերը ռազմական ուղղաթիռներ ունեն, որ ներկված համարանիշերով են վարում թուրք վայրագ ջարդարարների դեմ, որդեսպի ռուս հրամանատարները գլուխ չհանեն:

Ազգամիջյան բախտներ էին, եւ հենց ամսի 13-ին էլ Բաքվի փողոցներում թափված էին ցեղասպանության ենթարկված հայերի դիակները, իրենց բնակարաններից դուրս բերված, կողորոսված ու ջարդված նրանց ազգակիցները լասանավերով փոխադրվում էին Կրասնովոդսկ, որդեսպի այնտեղից էլ սարածվեց անհայտ ու անորոշ ուղիներով...

Միայն Երեւանից սացված լուրերն են դարձ նուր, որ հանրադեմության բնակչությունը սազնադած ու վայրացած է հայրենակիցների դեմ Բաքվում, Շահումյանի ու Խանլարի բախտներում, Ադրբեջանի մնացած վայրերում գործադրվող ջարդերի համար:

Հայաստանի ԿԿ Կենտկոմը, ԳԽ-ի Նախագահությունը, Մինիստրների խորհուրդը հրադարակեցին կոչ՝ դրահանջելով, որ երկրի կենտրոնական մարմինները վերջ դնեն «Ադրբեջանի սարածում հայ ժողովրդի դեմ կիրառվող բռնության ու դաժանության չղադարող գործողություններին, սան դրանց Բաղաբաղական գնահատականը»:

ԼՂԻՄ-ի Ազգային խորհուրդն էլ մարզի բնակչությանն ուղղված կոչով դրահանջում էր դասբասսվել դիմակայության, արժանի հակահարվածի, եթե Ադրբեջանական արմախտները կփորձեն ձեռք բարձրացնել իր ազատության համար ոսփի ելած արցախահայության դեմ:

Հունվարի 14-ին Երեւան ու Բաքու ժամանեցին կենտրոնական ղեկավարության ներ-

կայացուցիչները: Երեւանում ԽՍՀԿ Կենտկոմի Բարտուղար Ն. Սյունկովն ակամաստ եղավ նույն օրը կազմակերպված հանրահավաքին (300 հազար մարդ էր հավաքվել Թաքեական հրադարակ եւ բազակներ), համոզվեց, որ հայությունն ամենայն խասութամբ դասադարտում է Ադրբեջանցիների կազմակերպած եւ կենտրոնի թողնվությամբ իրականացվող եղեռնը հայ բնակչության դեմ:

Հունվարի 15-ին տեղի ունեցավ ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահության նիստը (Գորբաչովի ղեկավարությամբ), որը, Բնարկելով Անդրկովկասում սիրող անկատարելի իրավիճակը, հրադարակեց որոշում, որի դարձ մարդկային Բնությունը ցույց է սալիս, թե ինչուսի թրփանոլ ու սոսր չարադորձ է Գորբաչովը, որը խրախուսում է հայաստան թուրքին, խեղդում է ուժաթափ անում այն հայերին, որոնք դեռես չեն ենթարկվել ցեղասպանության:

Որոշման ներածականում ասված է՝ Ադրբեջանում իրականացված եւ շարունակվող վայրագությունների համար հիմք են եղել «Լեոնային Ղարաբաղին վերաբերող, ԽՍՀՄ Սահմանադրությանը չհամադասախանող միջոցառումները, որոնք ընդունվել են Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի կողմից»: «Այժմ հասկադես սովել է իրավիճակը Բաքու, Գանձակ Բաղաբաղում եւ մի Էարբ բնակավայրերում: Գործը հասնում է սղանության, կորոդոսների, խորհրդային իշխանությունները զենով խորսակելու փորձի, ԽՍՀՄ Սահմանադրությամբ ամրագրված դեմական-հասարակական կարգի բռնի փոփոխության: Այս ամենի համար Ադրբ. ԳԽ-ի Նախագահությունը դիմել է Կենտրոնին՝ ձեռք առնելու համադասախան միջոցներ: Ուսի եւ գորբաչովյան ԳԽ-ի Նախագահությունը որոշում է.

«1. Հայաստանի արևալար գրություն Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի սարածում, նրան հարող Ադրբեջանական ԽՍՀ բազաններում, ինչուես նաեւ ԽՍՀՄ դեմական սահմանի գոտում»:

Ուրեմն, Բաքվում եւ Ադրբեջանական ուրիշ բնակավայրերում կոսորում են հայ մարդկանց, փորձում են զենով փոխել դեմական կարգը, եւ իմասուն Գորբաչովը դրա համար ԼՂԻՄ-ում է արևալար գրություն հասսասում:

Որոշման երկրորդ կեսով իշխանության մարմիններին իրավունք է սալիս արևալար գրության սակ դրված վայրերում՝

Արգելել զանգվածային միջոցառումները, հսկողություն սահմանել զանգվածային լրատվության միջոցների վրա,

Արգելել կազմակերպությունների հակաօրինական միջոցառումները կամ վերացնել դրանք՝ կազմակերպությունները,

Քաղաքացիներին ընդգրկել աշխասանփի հիմնարկներում, ձեռնարկներում ու կազմակերպություններում,

Պարեսային ժամ մցնել, սահմանափակել Բաղաբաղի ելումուսը, նրանց ժամանակավոր արսաբսել բազաններից եւն, եւն, հասկադես զինվորության բոլոր սեսակների օդային ուժերից մինչեւ ռազմածովային գորամասերը, ընդգրկումն այս միջոցառումներին՝ նրանց վերադադակված ամեն սեսակ իրավունքներով, ընդհուղ մինչեւ կասկածի ենթակա մարդուն ազասագրկելն ու 30 օր կալանփի սակ դրահելը:

Այսուես, ուրեմն, ԼՂԻՄ-ում այսօրինակ դժոխային դայաններ է ստեղծում ինքը՝ Գորբաչովը, ԳԽ-ի Նախագահության անունից, իսկ հայոց եղեռնի դաքս դարձած Բաքվում, Գանձակում եւ ուրիշ վայրերում սահմանելի կարգի իրավունքը սալիս է Ադրբ. ԳԽ-ի Նախագահությանը՝ կուզի, որեւ բան կանի, չի ուզի, չի անի: Իսկ Հայաստանի ղեկավարությունը... Այստեղ արդեն խոսքը թեմանական ու սղանալից է. «Հայկական ԽՍՀ ԳԽ-ի Նախահագությունից դրահանջվում է, ամենավճանական Բայլեր ձեռնարկել վերջ սալու այս հանրադեմության սարածփից գնացող սադրիչ գործողություններին, որոնք բորբոբում են ազգամիջյան կրբեր եւ ազգային թեմանանք երկու ժողովուրդների միջես»:

Հունվարի 15-ին Մոսկվայի Պուեկինի հրադարակում տեղի ունեցավ մեծ հանրահավաք, որին մասնակցում էին Բաքվից փախած ռուսներ, հայեր, այլազգի Բիսունյաններ: Նրանք ասում էին՝ Ադրբեջանի մայրաքաղաքն ու մնացած բնակավայրերը դժոխք

են դարձել ֆրիսոնյաների համար. ադրբեջանցի ջարդարանները կողոպտում, կոտորում կամ դուրս են փում ոչ միայն հայերին, այլև բոլոր ֆրիսոնյաներին՝ անխիռ, ռուսներին՝ առաջին հերթին, որովհետև, - հայտարարում են նրանք. - ռուսներն են բռնագրավել իրենց առասարաբախ երկիրը, ոչնչացրել իրենց լավագույն, իմաստուն ներկայացուցիչներին, ոսֆի սակ սվել իրենց սուրբ հավասրը: Դրա համար էլ Ադրբեջանում այլևս չլիքի մնա ո՛չ մի ռուս, ո՛չ մի այլադավան: Փախստական ռուս ուսուցչուհին դասնում էր.

- Շաս սների ճակասներին ցուցանակներ էին՝ «Ռուսները բռնագրավիչներ են», «ռուսները խոզեր են»: Իմ մայրը աշխատանքի բաժանումով է կուրսկից եկել ադրբեջանական լեռնային մի խուլ գյուղ՝ երեխաներին ռուսաց լեզու սովորեցնելու: Դա երեսուն տարի առաջ է եղել... Ես դորոցում երկրորդ տարին էի աշխատում: Մի քանի քան առաջ եկա դորոց, միջանցքի դասին փակցրած թղթի վրա գրված էր. «Ռուսաց լեզվի ուսուցիչներ, զնացե՛ք, դարձե՛ք հավաքարարներ»: Ասում են՝ «Երեխաներ, այս ի՞նչ եք արել»: Իսկ նրանք բոսոսում են վրաս...» («Учительская газета» 1990, N 5):

Հունվարի 15-ին Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի նախագահության ընդլայնված նիստը ֆենտիկեց Ադրբեջանի հայ բնակչության դեմ իրականացվող եղեռնի հարցը: Ընդունվեց եւ ԽՍՀՄ ակադեմիային ու խորհրդային հանրադատությունների ակադեմիաներին, նրանց ինստիտուտներին, արհեստանոցային ակադեմիաներին ու դարկվեց կոչ, որի մեջ ասվում է. «Հայաստանի ակադեմիան աշխարհի բոլոր գիտնականներին է դիմում՝ խնդրելով բողոքի ձայն բարձրացնել ընդդեմ Ադրբեջանական ԽՍՀ-ում հայ ժողովրդի բարբարոսական բնաջնջումի: Սուրճայիթի անդաշտի եղեռնից հետո վայրագության նոր ալիքն է բարձրացել այս օրերին եւ կլանում է Բաքվի ու ադրբեջանական մյուս բնակավայրերի հայությանը»:

Հունվարի 16-ին Բաքվում տեղի ունեցավ անօրինական մի բարբարոսություն. հրդեհի մասնակց ֆաղաֆի կենտրոնում զսնվող հայկական եկեղեցին: Այն կառուցվել է 19-րդ դարում՝ կողմի փառահեղ գրադարանի շենքի հետ միասին: Գրադարանը Հայկական բարեգործական ընկերության ծախսերով է կառուցվել: Այստեղ առաջին գրադարանավար-աշխատակիցներից մեկն է եղել Ալեքսանդր Շիրվանզադեն: Խորհրդային կարգերի օրոք դարձել է Ադրբեջանի խոսորագույն, ամենահարուստ գրադարանը՝ հայկական բաժնով հանդերձ: Կողմին, դասկից մի քան էլ գործել է եկեղեցին: Եւ հիմա այս մեկը հրի ճարակ են դարձրել. - դասնում են վկաները՝ լռելով գրադարանի մասին:

Ադրբեջանի ամենամաղձոս ազգայնամոլներից մեկը, որ ԺԵ-ի ղեկավարներից է նաեւ, խոստովանել է, թե եկեղեցու հրաճարակումն ինչո՞ւն նաեւ Հայաստանի դեմ կասաղի հակամարտության բորբոքումը իրենց կուսակցության գործն է: Ասում է Ժող. ճակատի աջ թեւը, հակամարտությունն արյունահեղ բախումների վերածողը, որին հովանավորում էր հանրադատության ղեկավարությունը: «Բաքվում կրակի է մասնակցել հայկական եկեղեցին, - արունակում էր նա: - Ընդ որում միլիցիան ոչ մի կերպ ուսուցչություն չի դարձրել այդ վանդալիզմին»: Միլիցիան, ուրեմն եւ հանրադատության ղեկավար իշխանությունները:

Այդ օրը Շուշիի ու հարակից ադրբեջանական բնակավայրերի միացյալ հանրահավաքի մասնակիցները, Մեփանակերտը բնաջնջելու կոչերից ու ծրագրերի հրադարակումից հետո, արժվել են դեղի մարզի մայրաքաղաքը խմելու ջուր աղախովող ջրասարի ակունքը՝ Ղայքալիսենի մոտ, այն ավերել:

Նույն օրը թուրքի հարձակումներ են եղել մարզի հայկական մի քան գյուղերի վրա: Օրինակ, Աղդամի քաղաքի Ավդալ ու Գյուլափի գյուղերից գնդակոծել են Մարտունու քաղաքի Ավդուռ ու Մյուրիսեն գյուղերը, որոնց դաճառությունը համար (այս անգամ ժամանակին) տեղ է հասել Մարտունում տեղակայված ռազմական ջոկատը:

Հունվարի 17-ին «Իզվեստիա»-ի հասուկ թղթակիցներ Վ. Լիսովկինն ու Ս. Մոսովիչկովը հաղորդեցին ընդարձակ մի տեղեկատվություն Բաքվի դեղիների մասին՝ դաս-

մեկով, որ «Բաքվում տեղի ունեցող դեղիները ցամեցրել են Ադրբեջանի մայրաքաղաքի բնիկ ֆաղաֆաղներին, որոնք մինչեւ վերջին ժամանակները համարվում էին հյուրընկալության եւ մարդու նկատմամբ ցուցաբերվող բարեսիրտ վերաբերմունքի օրինակ: Բոլորը, ում հետ խոսել ենք անցած օրերին, զարմացած են, - գրել են նրանք. - այստեղ ինչո՞ւն կարող էր տեղի ունենալ այս ամենը: Դեղիների արկանատները դասնում են, թե ինչո՞ւն մարդկանց դուրս էին արտոսում դասուհաններից ու տներից, սղանում էին անհանների հարվածներով, դանակահարում: Հասուն տղամարդիկ չեն թափնում իրենց վախը, երբ դասնում են, թե ինչո՞ւն մի երկու օր առաջ երկաթուղային կայարանի շենքի մոտ կենդանի-կենդանի վառել են չորս մարդու», իհարկե, հայերի:

Երկաթուղային կայարանը կրում է Սարունչինսկի անունը, որի քուրջը Բաքվի ամենամարդաբաս վայրն է: Ուրեմն, այնտեղ չորս հոգու կենդանի-կենդանի վառել են, եւ փրկության հասնող չի եղել, Բաքվին վայել այս «բարեսիրտ վերաբերմունքը» կանխող մի մարդ չի զսնվել:

Ասում են. «Մղաներն ու զինվորները հայ փախսականներին ուղեկցում են ծովային նավահանգիստ, ուր նրանց փոխադրում են լասանավերով կամ օդանավակայան, ուր նրանց տղաճառության սակ են առնում ուրիշ գործատուներ: Շաս սղաներ ու զին-ժառանգներ իրենց տներում թափցրել են այն հայ ընտանիքները, որոնք փող չունեն տեղափոխվելու համար կամ ուղղակի գնալու տեղ չունեն:

- Դա քան վստահավոր է, - ասել է 3-րդ վաճառ հրամանատար, կադետ Ալեքսանդր Բոգդանովը. - մեր քան սղաների բնակարանները դրա համար գրոհի են ենթարկվել: Երեկ մեզ զգուցացրել են, թե դասանդ կվերցնեն մեր կանանց եւ առջեւից ֆելով՝ կգրոհեն ծովային կայարանի վրա, ուր հավաքված են հայ փախսականները: Ամբողջ զիւր մեր հասուկ դասակակետերը ոսֆի վրա են եղել:

... Տեղական բնակիչները համոզված են, որ Բաքվի անկարգությունները (անկարգությունները, կենդանի-կենդանի մարդ վառելն անկարգությունն է. - Բ.Ռ.Բ.) մեկ հիմնական դասճառ ունեն, Հայաստանից հեռացած ադրբեջանցիները, - գրում են թղթակիցները: - Եղած սվայներով՝ այստեղ նրանք մի քանի տասնյակ հազար են: Հարկադրված լինելով հեռանալ՝ հիմնականում գյուղական վայրերից, Բաքվում նրանք չեն կարողանում դասավորել իրենց կյանքը, չունեն մեծական բնակարան... Դա էլ դասճառ է դարձել կասաղության...»:

Թղթակիցները հաղորդում են նաեւ, որ տեղացիները, իմանալով իրենց ո՛վ լինելը, հարց են տալիս. «Այս դեղիները մեր ֆաղաֆում վաղուց էին կուսակված: Կենտրոնական մասնովն ինչո՞ւ էր լռում» («Իզվեստիա», 1990, հունվ. 18):

Լռել են, որովհետեւ կարգադրված էր լռել եւ թմբկահարել ինտերնացիոնալ Բաքվի բնակչության հյուրասիրության ու բարեսիրտ վերաբերմունքի հեֆաթը:

Այդ օրը, հունվարի 17-ին, ԽՍՀՄ Կենտկոմում, Գորբաչովի գլխավորությամբ, երկրի ղեկավարները հանդիպում ունեցան Հայաստանի ղեկավարության հետ: Գորբաչովն ու գործակիցները ձեռագրում էին, թե քան են մտահոգված Այրկովկասի իրադրությամբ: Մակայն Բաքվում արունակում էին ջարդել հայերին, կողոպտել, մերկ ու դասարկաձեռն վռնել իրենց տներից... Եւ վճռական ոչ մի ֆայլ չէր գործադրվում այդ հրեափոր ջարագործությունը դադարեցնելու համար:

Արտակարգ դրության դաճան դայնանները կաշկանդել էին արցախահայությանը: Իսկ տեղական թուրքերն առավել ազատ ու անկաշկանդ գործում էին, որովհետեւ լեզու էին զսել ՆԳ գործատուների հետ, դասովելուց վստահ ու վախ չունեին: Հունվարի 17-ին արդեն Մալիբեյլից համարձակ գնդակոծում էին Մեփանակերտի հարավային արվարձանը: Միջավեցնող գնդակոծել էին նույնիսկ հարեան Կիչան գյուղում տեղակայված բանակային գորակետը: Իսկ Մեփանակերտում, թվում էր, կանգ է առել կյանքը: Մեկ էլ հանկարծ զիւրկա կեսին կրակոցները հիւրերին, որ արքուն մարդիկ կան, դասրաս են չարության, արյուն թափելու: 15-ի զիւրերը Կրկոմանի թուրքերն սկսել էին գնդակոծել հարեան հայերի տները, հրդեհեցին նրանցից՝ մեկը: Այն ժամանակ հայերը հակահար-

ձակնան անցան, վառեցին երեք տուն եւ բարձրախոսներով էլ հայտնեցին, թե այսուհետ այդպէս է լինելու մեկին՝ երեք:

Քաղաքի դարեասան ջոկասներից մեկը փորձեց մտնել Կրկման, դադարեցնել կոնվը: Սակայն անկանոն կրակոցներից զգուցանալով եւ դարձաւ:

ՏԱՍՍ-ի հաղորդման համաձայն՝ դրոշմունը ծանր էր Շահումյանի երջանի ու Գեւորգի ենթացման հայրության համար: Ներքին գործերի ջոկասներ կան, իհարկե, որոնց գործն է կարգավորել վիճակը, թույլ չսալ արշունահեղութեան բողբոջում: Սակայն սրանք էլ գիտեն, որ ադրբեջանական ավազակախմբերը զինված են իրենցից ավելի լավ ունեն ավստմասներ, գնդացիներ, նոնակներ ու ռուսներ: Կան նաեւ հակակարկային թնդանոթներ, որոնցով հրետակոծում են ռազմական ուղղաթիւները: Եւ հասկանալի է, թե ինչո՞ւ ներքին գործերի ոչ այնքան հարուստ զինավառութիւն ունեցող միավորումները խուսափում էին նրանց հետ հանդիպելուց:

Բաբկի հայրության հարցը լուծել էր ըստ հին սովորության՝ հիմնականում երեք օրվա ընթացքում: Չէ՞ որ ամեն ինչ ծրագրված, դաստաս էր վաղուց: Ռուս փախսականներից մեկը դաստաս էր, որ «Անցյալ սարվա վերջին բնակավայրային զբաղմունքներն ամբողջ ֆաղափում բոլորից դահանջել էին լրացնել ցուցակներ, իբր, մթերքների ֆարսեր ստանալու համար: Ցուցակներում լիք էր նաեւ ազգային: Երբ ջարդերն սկսվել էին, ծայրահեղականների ձեռքերին սույզ հասցնելն էին, թե որտեղ են աղբուրում հայերը, որտեղ՝ ռուսները, որտեղ՝ խառն ընթանիքները եւն: Դա ծրագրված ազգայնամոլական գործողություն էր» («Учыт. газета», հունվ. 25):

Ուրեմն, առաջինը հայերի հետ լիք էր մահի մահիւն, այն էլ հիմնավոր: Նույն ռուս փախսականն այս առթիվ շատ հետաքրքիր մի մանրամասն էլ է հաղորդել: Ասում է. «Ինձու եմ տեսել, երբ հային վոնդեցին բնակարանից, անմիջապէս հայտնվեց նոր սերը՝ դաշտնական օրդերը ձեռքին: Հասկանալի է, որ ցրտործկոծում այն վաղուց դաստաս է եղել, միայն թիվը լիք էր դրան» (նույն տեղում):

Բաբուն այսօրեան բժախնդրորեն նախադասարարված է եղել իր նոր չարագործությանը: Եւ հայերի հետ այն իրականացնելուց հետո անցել է Եւրասիական, որ ռուսներին ու ռուսախոս մյուս ֆրիսոնյաների հետ լիք էր լինել:

Գորբաչովը երեւի թե մտածել է, որ Բաբուն հարվածն իջնելու է միայն հայերի գլխին: Չէ՞ որ ինքը դեռեւս երկու տարի առաջ էր զգուցանել Միլվա Կոմունիստականին ու Չորի Բալայանին: Մտածել է, որ ավելի քան երկու հարյուր հազար հայերի հետ ազատ, անկաշկանդ ու անդաշտ հաշիվ մահելով՝ Բաբկի հայի վիճակը զոնե մի լավ դաս կդառնա արցախահայրության, նրա թիկունքում կանգնած Հայաստանի ու Միլիտարի համար, եւ դրանով ինքը համ գլխից կազատվի, համ գլխացալից: Այդպէս էր մտածել, դրա համար էլ որոշում ընդունեց հունվարի 15-ին եւ երկու օր առաջ Բաբուն սկսված հայկական ջարդերը կասեցնելու, զոնե նրա վերջը խափանելու համար որեւէ այնպիսի կեց չմտցրեց, թեկուզ Բաբուն եւս արակարգ դրոշմային սակ չառաւ: Այլ թողեց, որ սկսված հայկական եղեռնագործությունն ավարտվի հիմնովին, մինչեւ վերջ:

Իսկ այն արագորեն կասարկեց, որովհետեւ ոչ միայն ժողովրդային ավազակախմբերն էին գործում՝ առանց վայրկյան կորցնելու (կոտորում էին, ավերում, աղանդայնաբ էլ չզոհանալով՝ դիակները վառում կենսոնական հրադարակներում), այլեւ փրկարար զինվորական ծառայողներն էին իրենց դարձրել կասարում ամենայն բարեխղճութեամբ, ռազմական ինֆրաֆրոնները գործում էին բոլոր ուղղություններով՝ դեռ Ներսիս, Մոսկվա, Կրասնոդար ու Միջին Ասիա: Ռուս մի թղթակից հաղորդում էր, թե Բաբկից Կրասնովոդսկ հայեր փոխադրող ամեն մի լաստանավ, որ կարող էր միայն 250 մարդ վերցնել, բեռնվում էր 1700 փախսականներով («Իզվեստիա», հունվ. 19):

Գորբաչովն ուրախ լիք էր իրականացում, վերջապէս, իր իմաստուն կանխատեսությունը (թե՞ ղեկավար հանձնարարականը) Ադրբեջանը, ի դաստաստան Լեռնային Ղարաբաղի ինֆորմացիոն դաշտից, հաշիվահարդար տեսակ Բաբկի ավելի քան 200 հազար հայերի հետ: Սակայն այդ չարագործն իր հաշիվների մեջ չարաչար սխալվեց,

ադրբեջանցի թուրքի ախորժակը հայերի վրա միայն բացվեց ու գրգռվեց: Եւ նրանց հաշիվը փակելուց հետո անմիջապէս էլ շուտ եկավ դեռ ռուս ու ռուսախոս մյուս ֆրիսոնյաները: Եւ դա կասարկեց Ադրբեջանում ամենուրեք, Բաբկից մինչեւ Շաքի, Խաչմասից մինչեւ Սալյան: Այն օրերին Ադրբեջանի սարածֆից միայն զինվորականների ընթանիքների 30.232 անդամներ բռնագողթի ենթարկվեցին Ռուսաստան: Այսօրեան՝ միայն զինվորականների ընթանիքների անդամներ: Իսկ Բաբուն, որ Այսրկովկասում ամենառուսական ֆաղափն էր համարվում հնուց ի վեր, ինչքան ռուս ու ռուսախոս բնակիչներ ունէր, որոնց դեմ էր դարձնել աստանդական ու բախսավեր:

Եւ մի՞թե այսօրեան լիք էր բավարարվել թուրքը, որ գնալով դառնում էր առավել անսանձ ու ազատ, այն հրեշտակոր կրեւերի գերին, որոնք անցյալ սասնամայակներին թմբած են եղել խորհրդային կարգերի սրկած թույներից կամ սանձված այդ նույն կարգերի ցրտաներով:

Հունվարի 18-ին ԼՂԻՄ-ի ու հարակից երջանների արակարգ դրոշմային դարեւ գեներալ-մայոր Կոստյապովը, 15-ին հրադարակված գորբաչովյան հրամանագրի իրականացման համար, արձակեց իր հրամանը, որով վերացված էին համարվում ԼՂԻՄ-ի «Միացում» ժողովրդական շարժում կազմակերպությունը, Ազգային խորհուրդը, երիտասարդական միությունը, մարզի բնակչության համար ստեղծում այնպիսի վիճակ, որ կարելի էր մտածել, թե նրան առել են համակենսոնացման ճամբարի մեջ:

Հունվարի 19-ին լրացական մարմինները հաղորդում էին, թե Ադրբեջանի երջաններում արդեն տեղի ունեն հարձակումներ տեղական կառավարական մարմինների վրա: Բաբկի փողոցներն ու հրադարակները լիք էին աղտոտած ամբոխներով: Հասնելով Կուսկենկոմի ու Գերագույն խորհրդի նախագահության շէնքերին՝ նրանք դահանջում էին կառավարության հրաժարականը: Ժողովրդական ճակատի առաջնորդներն արդեն իրենց մեջ բաժանել էին հստակապէս ղեկավար դաշտները եւ հանրահավաքներում հանդես էին գալիս այդ դաշտներով: Նրանք ամենից շատ խոսում էին խորհրդային իշխանությունը վերացնելու եւ ռուսական բռնափրկությունից ազատագրվելու մասին:

Ժողովրդական արդեն բռնագրավել էր Ռադիոհեռուստատիւնը, դաշտերէլ Սալյանի գործնոցները, որոնցում տեղավորված էր Բաբկի ռազմական ուժերի հիմնական մասը, ֆաղափում հայտարարվել էր հասնել դրոշմային ռեժիմ եւ սղասվում էր, որ խորհրդային իշխանության ներկայացուցիչները հանձնվեն ժողովրդային ուղղամտությանը...

Կենտրոնը գիտէր, որ Բաբկում ոսֆի է ելել ամբողջ թուրք բնակչությունը: Բռնված են բոլոր հրադարակները, փակ են եւ հասնել հսկողության սակ առնված ֆաղափ մտնող ճանադարհները: Խեղդվում էր խորհրդային իշխանությունը:

Եւ Գորբաչովը հիմա՞ որ Բաբկում արակարգ դրոշմային հայտարարեց՝ հասնել նշելով, որ դա հունվարի 20-ից է սկսվում՝ «Նրա (Բաբկի) սարածֆում իրականացնելով ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նախագահության 1990 թ. հունվարի 15-ի հրամանագրի կիրառությունը»:

Այս հրամանագիրը կասարկելու, ավելի ճիշտ՝ նրա գործունեությունը Բաբկի սարածֆի վրա կիրառելու համար անհրաժեշտ լիք էր դիմել արակարգ միջոցառումների: Չորս լիք էր մտածել, որը լիք էր ժողովրդային ձեռքին էր, ելքի ու մոտիքի բոլոր ուղիները բռնված աղտոտած, խառնիճադանջ ամբոխներով: Կենտրոնական լրացական մարմիններն ասում էին՝ ֆաղափ գորբաչովյաններ են մտնում միայն ուղղաթիւներով, ֆաղափ ու ուրիշ ճանադարհ չկա: Իսկ 21-ի առավոտյան «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, որ օդանավակայանից ֆաղափ բերող խճուղով գիշերն անհամար գրահամեմատներ են բարձրվել: Այս գրողի դեմ 14-15 հազար ընթացների գլուխն անցած է եղել Գերագույն խորհրդի նախագահ Կաֆարովան, որն իր դաշտնոցի անունից հրամաններ է ծկլթացել գրահամեմատների հեղեղի դեմ: Սակայն գեներալին այն դրոշմի մեջ ո՞վ լիք էր նրան լսել... Մեքենաները բարձրվել, ֆաղափ են մտել թրքոտների սակ ճգնելով հարյուրավոր աղտոտների... Եւ դրանից հետո էր, որ նույն Կաֆարովան «Ազատություն» ռադիոյի լսարանի մեջ դառնում էր, թե Գորբաչովի խղճի վրա է տանելի ու մյուս գրա-

համեմեմաների սակ ճզմված 14 հազար անմեղ ադրբեջանցիների արյունը: Հենց միայն դրա համար Գորբաչով հրեժի գլուխը յիսի կտել:

Այդ օրերին Բաքվում ադրբեջանցիների սլած զոհերի մասին իրենք՝ ադրբեջանցիներն առաստելական քվեր էին սարածել: Օրինակ, Ռեյսեր գործակալության քրթակից Մ. Աղաեղ հաղորդել է, թե Բաքվի փողոցները լիքն են դիակներով, անմեղ արյամբ: Չորքը կոսորում է խաղաղ բնակչությանը: Իսկ ԽՍՀՄ Գլխավոր ԵՏԻ ղեժի սեղակալ, գեներալ-գնդապետ Բ. Օմելիչեղ այդօրինակ զանազանները հերժում էր՝ հաստատելով, որ հունվարի 21-ի վրա, այսինքն՝ երբ հիմնականում ավարժված էին բախումներն ադրբեջանցիների ու զինվորության միջեւ, սղանվել են 60 քաղաքացիներ (հասկացիր՝ ադրբեջանցիներ), 14 զինվորականներ, եւ վիրավորվել են 76 զինծառայողներ:

... Նույն օրն էլ քաղաք մսած, դրության սերը դարձած բանակային ու ՆԳՄ զորամասերի ղաժեղանությանը սեղի ունեցավ Արք. կուս. Կենսկոմի բյուրոյի նիստը, որը, Ա. Վեզիրովին Կենսկոմի առաջին քարտուղարի ղարտակալություններից ազատելով, բյուրոյի ղեկավարությունը հանձնեց նրա երկու անդամներին՝ Մինիստրների խորհրդի նախագահ Այազ Մուրադբեկովին ու Կենսկոմի երկրորդ քարտուղար Վ. Պոլյանիչկոյին:

Դարձյալ նույն օրը կենսրոնական հեռուստատեսությանը ելույթ ունեցավ Գորբաչովը եւ փորձեց խորհրդային ժողովրդին ու հանուր մարդկությանը բացատրել սեղի ունեցածը՝ ղաժեղանեղով, իրական հանգամաններով ու արդյունքով հանդերձ: Իհարկե, ինչդեպ բնավորությունն ու նախասիրություններն էին ղախանջում, նրա այս խոսքը ես հեռու էր ճճարտությունից ու ազնվամտությունից: Համընդհանուր չարագործություններն ու հակադեժական աղտոտությունը Բաքվում էին կատարվել, իսկ ինքը՝ սակին-գլխին Հայաստանն ու հայերին էր հիշում, Հայաստանում իրականացված, իբր թե, հակամարդկային գործերը՝ նույնիսկ հենց այդ օրերի առումով (երբ այդ օրերին Հայաստանում ու ԼՂԻՄ-ում նման ոչ մի քաղ չի կատարվել, եւ հայ ժողովուրդը միայն բողոքել է իր հանդեղ գործարկող բռնությունների դեմ):

Երեկոյան ԽՍՀՄ Կենսկոմում սեղի ունեցավ երկրի վերին ղեկավարության հանդիպումը Ադրբեջանի ղեկավարների հեժ, ժրագրվեց Ադրբեջանում կարգ սեղծելու, կյանքը նորմալ հունի մեջ դնելու աժխասանքը, որի սահմաններում, ղեժ է կարծել, ամենամեծ սեղ ղիսի բռներ արցախահայությանը խեղդելու, դրանով էլ ափերից ելած Ադրբեջանը զաղելու գործը:

Հունվարի 21-ին Հայաստանի կառավարությունը որոշում ընդունեց Ադրբեջանից հանրադեժություն հասած փախսականներին սեղավորելու եւ հեժազա կենսաղախությունը հոզալու խնդիրների մասին: Այն, ինչդեպ նեված էր, Եարունակությունն էր ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի հունվարի 17-ին ընդունած որոշման, որը կոչվում էր «Ազգամիջյան հարաբերությունների սրման հեժեւանքով Ադրբեջանական ԽՍՀ-ը թողած քաղաքացիներին անհեժաճելի օգնություն հասցնելու միջոցառումների մասին»: Իրականության հեժ ոչ մի առնչություն չունեղող ձեւակերղում, որի կեղծիքն ու ադրբեջանամեժ բովանդակությունը բացաղաժ է առաջին իսկ հայացքից: Ավելի քան երկու հարյուր հազար հայերին կոսորել, կողողեղել, դուրս են արել Բաքվից, եւ դա համարվում էր «ազգամիջյան հարաբերությունների սրում», կոսորածից փրկվածներն էլ դարձել են «Ադրբեջանական ԽՍՀ-ը թողած քաղաքացիներ»:

Այդ օրերի թերթերն ու հեռուստատեսությունը Եարունակում էին նախկին բուր ու անորոժ հրաղարակումներն այն չարագործության վերաբերղալ, որի իրականացնողները Բաքվի եւ առհասարակ Ադրբեջանի թուրքերն էին, զոհերը՝ ադրբեջանաբնակ հայերը: Օրինակ, «Պրավդա»-ում, «ժողովուրդներ, որոնք դարերով աղբել են քարեկամության ու համեղաժխության մեջ, Եարժվել են իրար վրա՝ հրով ու սրով: ... Միայն խեղակորույս մարդն իրեն թույլ կսա մսնել եղբայրատղանության արյունոժ Եղաղոյսի մեջ»: Ռւրեմն, Բաքվի հայերն իրենք են իրենց նեղել այն արյունոժ Եղաղոյսը, կոսորել ու կոսորվել:

Ավելի քարվոք չէր դրությունը նաեւ միջազգային լրատության, արսասահմանյան ղեժությունների կողմից, իբր, ցուղաբերկող ընթունողության սաղարեղում: Օրինակ, «Դեյլի միոր»-ը հայտարարում էր, եթե Գորբաչովը հունվարի 20-ին զորքե մսցրած չլիներ Բաքու, «իսկական ղաժեղազն կղաղթեղ ադրբեջանցիների ու հայերի միջեւ» («Իզվեստա» հունվ. 22): Իսկ Իսաղիայի արսգործաղաղաղը գնում էր, թե «Ադրբեջանում գործարկվածը ոչ թե ճնեում է եղել, այլ կարգը վերականգնելուն ողղված քաղեղ, ուրոնք իրարից անզատում էին հակամարտող երկու կողմեր, որոնք ականջ չեն դնում քանականության ձայնին» (նույն թերթի հունվ. 23-ի համարը): Աղեղ երկու կողմեր ասելով նկատի ուներ հայերին ու ադրբեջանցիներին:

Սակայն այս մեղոժ ու հիմար սեղեկատեսության կողմին էլ հաճաղ հնչում էր ճճարտության ու քանականության ձայնը, իրականության խորքը թափանցեղելու, ճճարտությունն ասելու քացաղիկ հմտությունը, որ մեծ մասամբ հասուկ էր ամերիկյան արժարծումներին, այդ էլ՝ հավանաղար այն ղաժեղաղով, որ այնեղ գործում էր հայկական Սփյուռքը, հայրենիքի ողբերղությանը այնղես աղորղ, ամեն ժամ հեժարքերկող ու Եարժանը քաղաճանոթ ղիժնականները, լրագրողները, առհասարակ քանիմաց հայ մարղիկ: Նրանք ամեն ինչ անում էին, որղեսղի լուսավորեն մթնողորսը, ղեժական ու հասարակական Եղաններին հասցնեն ճճարտությունն Աղրկովկասի մասին: Եւ ղաժահական չէ, որ հեղավոր ԱՄՆ-ի Մղիսակ սան մամուլի քարտուղար Մարլին Ֆիցղոսերը հայտարարեղ, թե այսեղ հիմավուրց էթնիկական անհանղորժողության քարղույթն է: Իսկ մեկ ուրիղը (Մարգարեժ Թաթուղաղ) իրականությունը գնահատում էր մեկ նաղաղասությանը. «Մեր առաջ է էթնիկական դարավոր քաղումը»:

Չորքի Բաքու մսնելով կարգ չհաստատեղ քաղաղում: Հակառակը, կրքերն ավելի բորքովեղին, խոր ղաժեղանության անցած ժողնակատայինները թաղսոցներից գնղակոծում էին փողոցներում հայսնկող ղինվորականներին: Սաղանի գորանոցների սարածումն իսկական ճակատամարտ էր:

Բանակի դեմ ընղովեղին նաեւ ղաժեղնական մարմինները, հունվարի 21-ին Աղրք կոմերիսիության Կենսկոմը որոշում ընղունեղ՝ ղախանջեղելով, որ զորքը դուրս բերղի քաղաղից:

Հունվարի 21-ի-լուղա 22-ի ղիղերն էլ սեղի ունեցավ Ադրբեջանի ԳԽ-ի նսաԵղաղը, որը խորհրղային զորքերի հրամանատարությունից վճռաղար ղախանջեղ մինչեւ հունվարի 24-ը քանակը հանել Բաքվից, հակառակ դեղղում հանրադեժությունում կկաղմակերղղի հանրաղվել եւ, անկատկած, Ադրբեջանը դուրս կղա ԽՍՀՄ-ից:

Իսկ կենսրոնական թերթի աժխասակիցը, արսահայեղելով իր դասի խեղահաս մարղկանց կարծիքը, գրում էր, թե «զորքերը ղեժ է մսղվեղին հունվարի 13-15-ին, երբ քաղաղում սեղի ունեղին հայ բնակչության ջարղերը». «հնարավորություն էր եղել, -այդ մասին խոսում էին նաեւ ղինվորականները, -դրությունը հկողղության սակ առնել ավելի առաջ, աղավոր կոսորածի օրերին...» («Комс. правда», հունվ. 25):

Աղաղաղական աժխարհում ժիում էին քանակային ու ներգործմինիստության զորամիղղորումները, սակայն դրանից ավելի էր ժանրացել դաժանորեն Եղաղիակված մարղղի վիճակը, որովհեժեղ եկածները հկում էին միայն հայության վրա, իսկ ադրբեջանական կողմը հկողղությունից դուրս էր, ազատ էր Եարունակելու այն վաղաղությունները, որոնցում վաղուց արղեն քավական վարղեղսացած էր: Օրինակ, եթե հայերի համար արղեղված էին հրաղարակային, հասարակական եւ նման ուրիղ միջոցառումները, եւ դրանց ամեն մի փորձ կարող էր ղաժժվել դաժանորեն, աղա Շուղիում հունվարի

20-ին մեծ հանրահավաք էին արել, իրենց սանձարձակ դահանգները ներկայացրել միջոցառումը հեռվից դիտող զինվորականներին, վերջում էլ, հանդիսավոր դայանաներում, խարույկի վրա վառել մի ֆանի սասնյակ կուսուներ:

Հունվարի 23-ին մարզում հայտնվեց արակարգ դրության երջանի ռազմական դարձի լուսնում վերահաստատված գեներալ-մայոր Վ. Մաֆոնովը և հենց անմիջապես էլ իր ներկայությունը գուծեց մի տեղեկագրով, որը դասնում էր, թե ադրբեջանական կողմն ինչ արսասովոր դասրասություններ է տեսնում (Ստեփանակերտի դիմաց, Մալիբեյլի գյուղում միայն հունվարի 20-ին վայրէջք են կատարել 15 ուղղաթիռներ, որանց էլ հետեւել են ավսոմասների կրակահերթեր Մալիբեյլից, Շուշուց ու Կրկժանից դեղի Ստեփանակերտ: Շարունակվում էր ուղղաթիռներով կռվազանների ներսերումը Շուշու, Ադդամ, Խոջալու, Մալիբեյլի, Գերավանդ և ադրբեջանական ուրիշ բնակավայրեր)... Մակայն սղառնալից հրահանգներ էր ուղղում հայերին:

Հունվարի 24-ին կենտրոնական լրատվության մարմինները տարածեցին ՏԱՄՄ-ի հերթական փչոցը, իբր, ԼՂԻՄ-ի համար աղաբեջանական են արդեն ավսոճանադարհները Ստեփանակերտ-Ադդամ-Բարդա-Եվլախ-Ուջար, ինչդեռ նաև Շուշու-Ստեփանակերտ-Ադդամ... միայն թե առայժմ այդդիսի երթեր կարող են կատարել ռազմական ավսոբարայունները:

Ահա թե որքան արամիս է կենտրոնական լրատվության աշխատակիցը, հայերը ԼՂԻՄ-ից այդ ճանադարհով դեժ է գրոսանքի գնան խոհրդային բանակից փոխառած գրահամեմեմներով:

Հունվարի 26-ն էր արդեն, սակայն Բաբվում դեռ տարունակվում էր խառնակչությունը, գորհն ու ժողճակասայինները կռվում էին միմյանց դեմ, ռուս և ռուսախոս բնակչության մնացորդները փրկության ուղիներ էին որոնում:

Ճիշտ է, կային մարդիկ, որոնք այս ամենի դեմ աչք էին փակում, ոչինչ սարսափելի բան տեղի չի ունեցել, հիմա էլ խաղաղություն է, իսկ փախսականների մասին դժբաղ լուրերը հեֆիաթի բնագավառից են: Կարելի՞ է դասկերացնել, այդդեռ էր խոսում Բաբվի դարձ, ներհին գորհերի գեներալ-լեյտենանտ Վ. Դուրինյակը: Ահա նրա ուղղակի խոսքը. «Ոչ մի բռնատեղափոխում էլ չի եղել... Մեր դարձասուն ամեն օր զանգահարում են բնիկ բավեցիները՝ անկեղծորեն ցավելով տարածված անկոստների ու տագնադի համար, խոսում են ռուսախոս բնակչությանը Բաբվում դահողանելու մասին» («Комкс. правда», հունվ. 30):

Իսկ նույն օրվա մի այլ թերթ հաղորդում էր, թե օդանավերով ու գնացքով «արդեն Մոսկվա են հասել 20 հազար փախսականներ: Նրանց մոտավորապես կեսը հայեր են, մյուս կեսը՝ ռուսներ» («Իզվեստիա», հունվ. 30):

Երկրի դաճոյանության միմիսր Յազովին խոսեցրել են հունվարի 26-ին, և հենց այդ օրվա առթիվ էլ նա հայտարարել է, թե դեռևս տարունակվում են բախումները, Բաբվից ու հանրադատության այլ բնակավայրերից դուրս են ֆելում ռուսները, հասկադեմ զինվորականների ընսանիքները, և իր բանակի խնդիրն է վնասագեծել հակառակորդին, որ շատ մեծ թիվ է կազմում: «Մեր հաճիվներով, ասել է նա, արբեջանում կան զինված մոտավորապես 40 հազար ծայրահեղականներ՝ ավսոմասներով, տարբեր սիստեմների հրացաններով, գնդապիւրներով ու ռոտորական հրացաններով: Հիմա, երբ աղորիներին ենք բռնոսել և ֆնել ժողճակասի երջանային բաժինները, գեղ ենք նույնիսկ ռազմական հագուստի կոմոլեկսներ, զինվորականից մինչև գեներալականը» («Իզվեստիա», հունվ. 27):

Գեներալ Յազովը և Կենտրոնի մյուս ներկայացուցիչները լավ զիստին, թե ծայրահեղական ուժերն արդեն ինչդիսի ուժ են դարձել Ադրբեջանում, ինչդիսի չարիք են այդ հանրադատությունում մնացած վերջին հայերի, մանավանդ արցախահայության համար, ինչդեռ և ռուսախոս բնակչության ու, վերջապես, նաև Խոհրդային երկրի համար: Մակայն նրանց տեսակետից այս վերջն էր կարելու, ռուսախոս բնակչության, հասկադեմ խոհրդային իշխանության դեմ բարձրացած վսանգը: Եւ այս վսանգը կա-

սեցնելու նդասակով ծավալած դայբարում նրանք ժողճակասականներին ու սրանց թիկունքն անցած իշխանությանը զիջումներ էին անում առհասարակ հայերին և մասնավորապես արցախահայությանը վերաբերող հարցերում: Դա դարձ երեւում էր, և Արցախի դեկավարները զիսակցում էին, թե ինչ վիճակի կիսացնի գորբաչովյան ֆաղափականության այդդիսի զարգացումը: Ուստի և նման զարգացումը կանխելու կամ գոնե խանգարելու համար ԼՂԻՄ-ի մարզխոհրդի ժողովրդական 107 դասզամավորների սոնրագրություններով մի դիմում-համախոսական կունվարի 26-ին Մոսկվայում հանճմվեց ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի, Չինական ժողովրդական հանրադատության դատադատություններին, դասճենն էլ՝ ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահությանը:

Այս դիմումը բացում էր Կենտրոնի (գորբաչովյան) ֆաղափականության ոչ այնքան էլ մութ ծավերը, համաշխարհային հանրությանը ցույց էր տալիս, թե արդարության, ժողովրդավարության և բացախոսության երդումներ սկող, զիեք-ցերեկ կուրճ ծեծող Գորբաչովն ու նրա կամակասարներն ինչ անարդար, հակաժողովրդական ու զադսնի-կծծի միջոցներ են գործադրում Արցախը ճնկի բերելու, նրա ազատաբաղճ ժողովուրդը նորից ադրբեջանական լծի տակ ֆաշելու համար: «Առնվազն տարկուտանք է դասճառում,-գրված էր դիմումում,-երբ միութենական մարմինները դետական սահմանների ավերումը համարում էին ԽՍՀՄ-ում աղորող ադրբեջանցիների ճգսումը միանալու Իտանում աղորող ադրբեջանցիների հետ, իսկ Լեռնային Ղարաբաղի հայերի ճգսումը՝ աղրելու միեւնույն դետության մեջ աղորող իրենց մայր ժողովրդի հետ, դասադարտում են իբրեւ ազգամոլություն ու դատակոտորակություն: Նույնիսկ փորճում են Լեռնային Ղարաբաղի ու Ադրբեջանի միջև ստեղծված բարդույթը դարճնել Հայաստանի տարածադային հավակնություն Ադրբեջանի դեմ: Ընդ որում այսօր Ադրբեջանում գլուխ բարճրացրած բոլոր երեւույթները ներկայացնել իբրեւ արդյունք Ղարաբաղյան տարճման: Դա կեղծիք է: Ինքները դասեցեք, այդ տարճման հետ ինչ կադ կարող է ունենալ Ադրբեջանի տարածումը իրանախոհրդային սահմանի կորճանումը, խոհրդային իշխանության տաղալումն Ադրբեջանի մի տարբ երջաններում, Ադրբեջանում իսլամական դետության ստեղճման փորճը և ուրիշ այդդիսի իսլամականություններ...»:

Աղա, «Այն ամենը, որ տեղի է ունեցել Ադրբեջանում (նկասի էին առնվում Մունգալիթը, Բաբում են,-Բ.ՈՒ.), մի՞թե հնարավորություն է տալիս մտաճելու, թե այսուհետ թեկուզ մեկ օր կարելի՞ է Ղարաբաղը դահել Ադրբեջանի կազմում, և առհասարակ Ադրբեջանը բարոյական իրավունք ունի՞ հայտարարելու, թե հայերն իր հավասարիսկ ֆաղափներն են»:

Եւ այսքանից հետո, «Մեր դետությունը կկարողանա՞ լուճել Լեռնային Ղարաբաղի հետ կադված խնդիրները՝ արագ ու անարյուն: Վերջին երկու տարվա փորճը թույլ չի տալիս վստահ լինել դրանում: Քանի որ չեն իրականացվել նույնիսկ խնդրի փոխզիջողական լուճման հնարավորությունները՝ ինքնավար մարզի դուրս բերումն Ադրբեջանի վարչական ենթակայությունից և միութենական տարածք համարելը»:

Եւ վերջում, «... Այս ծանր դահին մենք սիդված ենք խնդրել ճեզ՝ բարճացնելու Չեր տերությունների ու ժողովուրդների ճայնը հանուն Լեռնային Ղարաբաղի հայության արդար դայբարի դաճոյանության, կենսագորճելով նրա ինքնորոճման իրավունքը, վերամիավորվելու Հայաստանի ԽՍՀ-ին՝ մեր միասնական սոցիալիսական դետության երջանակներում»:

Հունվարի 26-ին Ստեփանակերտ ժամանեցին ԽՍՀՄ դաճոյանության նախարար Յազովն ու ՆԳ նախարար Բակասինը: Դժվար է դարճել նրանք արդեն զիստին՝ Արցախական աշխարհի ժողովրդական դասզամավորների համախոսականի մասին, նրա առթիվ Գորբաչովից ստացե՞լ էին որեւէ հանճմարարություն: Մակայն հենց այդ օրվանից էլ նրանց կարգադրությամբ դադարեցին ուղղաթիռների չվերթերը Երեւանից Ստեփանակերտ, Շահումյան, Գետաշեն: Ուրեմն և կսրվեց դաճարված այս լեռնասանի վերջին կադն արտափն աշխարհի հետ, ուրկից նվազագույն նյութական, բճեկական, բարոյական (այդ, նաև բարոյական) օգնություն էր հասցվում:

Նախարարների այդ օրվա այցելությանը վերջնականապես արգելվեց նաև Հայաստանի հեռուստա-ռադիոհաղորդումների ընդունումը նույն գոտում: Եւ քանի որ այսօրվա հարցի, ուրիշ ոչ մի հարցի չեն խառնվել երկու բարձրագույն անձերը, չի կարելի չեզրակացնել, որ նրանց գալստյան նպատակը մեկն է եղել՝ մարտնչող Արցախը հեղձուցիչ այնուհետև զայնուհետևի մեջ դնել, որ նա ինքն իր միակ փրկության համար ձեռքը մեկնի օձին:

Հունվարի 27-ին Ստեփանակերտ հասավ Արքեպիսկոպոսի ԳԽ-ի նախագահության ռեզիդենցիան (ն.ք. հունվարի 10-ի ռեզիդենցիան) ստեղծած դարաբաղյան կազմակերպչական կուսակցության Արքեպիսկոպոսի Կենտրոնի երկրորդ ֆուրսուրար Վ.Պ. Պոլյանիչկոյի նախագահությամբ (անդամները՝ Ռ. Ի.Ասատրյան, Ս.Մ.Վելիմամետով, Ա.Ի. Գոլուբե, Շ.Բ. Բերկով, Ս.Ռ. Ռադան, Վ.Ա. Չաֆարով եւ ոչ մի հայ):

Կազմակերպչական, իբր, ժամանակ էր մարզի իշխանության մարմինները (մարզխորհուրդ, մարզպետարան) վերականգնելու համար եւ միակ գործակից ընտրեց ռազմական դարձ, գեներալ Վ. Սաֆրոնովին: Պարզ է, որ գործի լիարժեք իրականացումը մի քանի օրվա միջոցները:

Կազմակերպչական սեղավորվեց կուսակցական մարզկոմի ժողովում, եւ, ի նշան բողոքի, մարզկոմի՝ դեռեւս գոյություն ունեցող բաժինների աշխատակիցները լեցին ժողովում, հայտարարեցին, որ Ստեփանակերտում ոչ ոք չի գործակցելու Արքեպիսկոպոսի ստեղծած օտար մարմնի հետ:

Հունվարի 28-ին Հայաստանի հեռուստատեսությամբ հաղորդեցին, որ ԱՄՆ-ի սենատոր Լեյմանը եւ ուրիշ 25 սենատորներ Գորբաչովին հղել են նամակ, որով դիտարկում են Լեոնային Ղարաբաղի հայությանը դաշտակցելու Արքեպիսկոպոսի վայրագություններից եւ ինքնավար մարզը դուրս բերել օտար հանրապետությունից, ապահովել նրա իսկական անկախությունը:

Նման մի նամակ էլ Գորբաչովին են հղել ուրիշ 5 սենատորներ՝ Սեյմսոնի գլխավորությամբ եւ դարձյալ դիտարկում են ԼՂԻՄ-ին սալ անկախություն՝ ընդառաջելով նրա ինքնորոշման վճռին:

Հունվարի վերջին «Բալթիկական խորհուրդ» կազմակերպությունը, որի մեջ ներգրավված էին Լիտվայի, Լատվիայի ու Էստոնիայի երիտասարդ, անկախական ուժերը, որոնք էին միջամտել հայ-ադրբեջանական բարդույթին, հասցրեցին նրանց հակամարտող ուժերին եւ Արքեպիսկոպոսի Ժողովակազմին ու Հայաստանի ՀՀԸ-ականներին առաջարկել էին իրենց հետ հանդիպել Մերձբալթիկայում, նստել բանակցությունների սեղանի շուրջ: ՀՀԸ-ն անմիջապես արձագանքեց՝ Ա.Բլեյանի ստորագրությամբ ուղարկելով մի նամակ, որի մեջ ասվում էր՝ ֆինանսական կարելի է դնել հիմնականում Լեոնային Ղարաբաղի խնդիրը եւ մեկ էլ ինչ-որ կներկայացնի Արքեպիսկոպոսի Ժողովակազմը:

Փետրվարի 1-ին մարզպետարանի՝ դեռեւս գործող բաժինների աշխատակիցները բողոքեցին իրենց ժողովում եւ սեղանակցեցին Ստեփանակերտի ֆալսիֆիկացիայի գործկոմի ժողովում, որովհետեւ օտար կազմակերպչական, գեներալ Սաֆրոնովի ռազմական աջակցությամբ, մարզպետարանի ժողովում գլխից հանել էր Հայկական ԽՍՀ որոշ եւ այնտեղ սկսել ադրբեջանականը: «Մենք Արքեպիսկոպոսի որոշակի երեւոյթ չենք աշխատի», -վճռաբար հայտարարել էին մարզպետարանի աշխատակիցները:

Արդեն քանի որ է. մարզային «Խորհրդային Ղարաբաղ» բերքը լույս չի տեսնում, որովհետեւ վերելների հրամանով այն ենթարկված էր ռազմական դարձնելու Սաֆրոնովին, իսկ սա էլ կարգադրել էր բերքը տրամադրելու միայն մարզում, երբ ԽՍՀՄ 300 ֆալսիֆիկացիայի մասին 60 հազար բաժանորդներ, որոնց հասնող համարյա ամբողջ տղա-բուհերը տղադրվում էր Երեւանում, քանի որ մարզում տղազրական հնարավորությունները բացակայում էին՝ Բալթիկ «ողորմածության» շնորհիվ:

Փետրվարի 2-ին Գորբաչովը հանդիպեց Գերմանիայի դեկլարացիայի մեկի հետ եւ հայտարարեց, թե հիմա արդեն «Եվրոպական դրոշմի երջանակներում, Եվրոպայում ընդհանուր առմամբ կառույցում կարող է իր լուծումը գտնել նաև գերման ժողովրդի ազգա-

յին միասնության խնդիրը» («Իզվեստիա», փետր. 4):

Շուրջ մեկ քառասուն հետո նա նորից լիարժեք անդրադառնալով այս հարցին եւ արդեն անհնայն որոշակիությամբ հայտարարեց, թե «Այժմ ԽՍՀՄ, ԳՖՀ եւ ԳԺՀ միջոցով չկան սարձայնություններ այն առթիվ, որ գերման ազգի միասնության հարցը դիտարկել է լուծել իրենք՝ գերմանացիները եւ իրենք որոշել իրենց ընտրությունը՝ ինչ դիտարկում են իրենց մեջ, ինչ ժամկետներում, ինչ սեմոլերով ու ինչպիսի դրամաներում են նրանք իրականացնելու այդ միասնությունը» (նույն օրվա փետր. 12-ի համարը):

Հետաքրքիր է, չէ՞, ասես այն մարզը չէ, որ հայերի միավորման ցանկության ու վճռի մասին թեմանաբար էր բերան ցող սալիս երկու սարի արտունակ, գերման ազգի միավորման խնդիրը դիտարկել է ինքն՝ գերման ազգը լուծի, իսկ հայ ազգինը՝ Արքեպիսկոպոսը:

Փետրվարի 4-ին «Մոսկովյան» բերքը տղադրել էր իր հասուկ բողոքից Անդրեյ Պրավինկովի ընդարձակ հոդվածը Ղարաբաղում եւ նրա շուրջը սիրող իրավիճակի մասին: Պատահում էր, թե գեներալ-մայոր Յուրի Կոստյաչովին իր զինվորները զեկուցել են, որ Խանլարի քաղաքում տեսել են կախաղաններից կախված մարդկանց: Ուրեմն, Արքեպիսկոպոսի օժտակարաններն այնտեղ արդեն հայերի հարցերն այսպես են լուծում, քանի որ սիրացել էին Գանձակն ու քաղաքներն արտաքին աշխարհի հետ կապող ճանապարհներին, ինչպես նաև Գանձակի օդանավակայանն էին քաղաքակալել:

Պրավինկովն Ստեփանակերտում իր այցով տեսածն էլ այսպես էր դասնում: Այդ բողոքիցին ասում է՝ մարզի «դարձնող որոշել էր զորավարական անցկացնել Ստեփանակերտում: Եւ հասուկ վազի մարդիկ գրավեցին քաղաքի ժողովը: Զորավարական զինվորները ավտոմատներով ցրվեցին ժողովի բոլոր հարկերում եւ ներխուժեցին սենյակները: Աշխատակիցներին կանգնեցրին դեմով դեղի դասը եւ խուզարկեցին: ԽՍՀՄ գլխավոր դատախազի ավագ օգնական Սլավոդորովսկուն նույնպես, չնայած նրա բողոքներին, սիրեցին բարձրացնել ձեռքերը: Շրջանային կուսակցական կոմիտեի աշխատակիցները դիմում գրեցին, որտեղ նկարագրում էին կասարվածը որդես վիրավորանք իրենց դասվին ու արժանապատվությանը եւ որդես ոսկորություն ողջ կուսակցության դեմ:

Պրավինկովն ասում է՝ Շուրջում ադրբեջանացիները բռնագրավել են մարզի հեռուստատեսային ստուդիան եւ հաղորդում են հակահայկական զրգարություններ, ընդհուպ մինչեւ հայերին կոտորելու կոչեր:

Մարզն արտաքին դրություն մտնելու դասնառով արգելվել են ուղղաթիռների թռիչքներն ու մոտեցրել ԼՂԻՄ: «Եւ, այսուամենայնիվ, օրական ավելի քան 70 վայրէջք է կասարվում Շուրջում եւ Ստեփանակերտին սահմանակից Խոջալու գյուղում: Ուղղաթիռներ, որոնք արբերանցան չունեն: Ովքե՞ր են ուղեւորները, ի՞նչ բեռ են տանում: Չինվորականները միայն ասում են, որ իրենք ամեն ինքնաթիռ չեն կարող տանել:

«Արտաքին դրություն մտնելը դասնառ դարձավ դարձեալին ժամի երկարացման, որոշ հասարակական կազմակերպությունների եւ նրանց հրատարակությունների արգելման եւ մի քանի այլ սահմանափակումների: «Խորհրդային Ղարաբաղ» մարզային բերքն այժմ հրատարակվում է կես ժամով եւ հսկվում զինվորական գրախոսության կողմից: Թերթի խմբագրի սեղակալ Արկադի Լուկասյանը, որը մի քանի օր առաջ տղադրել էր «Վերջապես բացե՛ք ձեռքերը» հոդվածը, ձեռքակալվել է արմինիստ-ցիայի կողմից: Ինչ կարծիքով հոդվածն արդարացիորեն ֆինանսացնում է դեռեւս գոյություն ունեցող ձգտումը գուգակեցնելու հայ-ադրբեջանական կոնֆլիկտի շուրջ եղած իրարարձությունների մասին ինֆորմացիան»:

Փետրվարի 5-7-ը սեղի ունեցավ ԽՄԿԿ Կենտրոնի ղեկավարները, որին ներկայացրած իր զեկուցման մեջ Գորբաչովը ծավալում խոսք ասաց նաև Լեոնային Ղարաբաղի խնդրի մասին: Ծավալում, սակայն նոր կամ առհասարակ սրամաքանական ոչինչ չասող: Իբր, ԽՄԿԿ Կենտրոնն ու խորհրդային կառավարությունը նրա լուծման համար երկու սարվա ընթացում գործադրել են «խոշոր միջոցներ», «Կարելի էր հուսալ, թե կարելավի վիճակը, կլուծվի այդ բարդ հանգույցը: Սակայն հենց այդպիսի հեռան-

կարը ձեռ չէր տալիս որոշակի ուժերին երկու հանրադատություններում եւ բուն ԼՂԻՄ-ում: Նրանց, ում համար վերակառուցումը՝ ոնց որ ոսկորը կոկորդում, ով վախենում է ժողովրդավարությունից ու բացախությունից, չի ընդունում օրենքը: Ես խոսում եմ սովորաբար էկոնոմիկայի ներկայացուցիչների մասին, այդ իսկական մաֆիայի մասին, որն ամեն կերպ բորբոքում է ազգամիջյան գոտիների կրակը եւ իրականացնում ճնշումը դեմահան մարմինների վրա՝ ազգային վերածնունդի կարգախոսով:

Իհարկե, դաշիվ չի բերում երկու հանրադատությունների իշխանություններին, որ ճնշումը սեղի տալով, հանձնել են դիրքերը՝ մեկը մյուսի տեսիլը...»:

Ահա՛ այսպիսի դասակարգումը էր ի Լարաբաղին վերաբերող ամբողջ խոսքը՝ սկզբից մինչև վերջ: Դասակարգումը մեկ էլ աղաղակող հակասականությամբ, որովհետև այս է. «դեմ է անել ամեն ինչ, որդեսուհի արագորեն լուծվեն Լեռնային Ղարաբաղի հարցերը», սակայն «անդամներն զբաղվում են սահմանադրական սկզբունքները, ներառած Ադրբեջանի ամբողջությունը»: Մի հիմնարկում, որից Գորբաչովը երբեք էլ չհրաժարվեց Լեռնային Ղարաբաղի խնդրին անդրադառնալիս: Այո, միայն այս դեպքում, չնայած հենց նույն ժամանակ վերացական խոսակցության ընթացքում, հայտարարում էր, թե «կուսակցությունը հաստատում է իր հավասարությունը լեռնային սկզբունքին ազգերի ինֆորմացիայի խնդրում, ընդհուպ մինչև բաժանումը» կամ «խորհրդային նորացած դաժնության մեջ ազգերի ինֆորմացիայի սկզբունքն ազգային-դեմոկրատիկ միավորումներին առաջարկում է ընտրել կյանքի կառուցվածքի, դեմոկրատիկ միավորումների ու խորհրդանիշների ազատություն»:

Այո, ազատություն, ինֆորմացիայի սկզբունքի կիրառում՝ լույս խոսքով, իսկ Լարաբաղի խնդրում՝ Ադրբեջանի ամբողջության դաժնացում:

Եւ դասահական չէ, որ Ադրբեջանի կուս. Կենտկոմի նորաբնակ առաջին ֆաբրիկայում էլ ելույթ ունեցավ լույսում, Լարաբաղի խնդրին ու նրա շուրջ ստեղծված ամբողջ բարդության, երկու ժողովուրդներին հասած զրկանքների միակ դասճան հայտարարեց Հայաստանի դեկլարացիայի հավակնությունը հարեւան ինֆորմացիայի հանրադատությանը դասակարգող մարզի նկատմամբ: Կենտկոմն է մեղավոր, որ սկզբից իսկ չի դասադասել այդ հավակնությունը, հայտարարեց նա:

Ելույթ ունեցավ նաեւ Հայաստանի դեկլարացիայի Ս. Հարությունյանը: Նա էլ լույսեց, թե «ԼՂԻՄ-ի հարցը սարածային վեճ չէ: Այն ոչ թե Հայաստանն է բարձրացրել, այլ Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությունը, էությունն էլ կայանում է ժողովրդի ինֆորմացիայի մեջ»:

Իսկ երբ Ադրբեջանում կասարված դեմահան, ֆաղափական եւ ուրիշ ամեն ճեսակ հանցագործությունների համար էլ ջանում են ակունք փնտրել Լարաբաղում, դա խելագարություն է: Լարաբաղը նրանց ասել է՝ զննեք խորհրդային 900 կմ սահմանում ավերեցեք, ձեռ երջանների խորհրդային իշխանությունները վերացրեք... Նույնիսկ Սում-գայիթի ու Բաֆվի ցեղասպանությունները Լարաբաղի խնդրով բացատրելով վանդալիզմ է: Չէ՞ որ Լարաբաղում ընդունել են որոշում իրենց ինֆորմացիայի իրավունքով, եւ դա կարելի էր ընդունել կամ չընդունել: Բայց դրան դասախանել ցեղասպանությամբ, ամեն ինչ մարդկանց կոտորելով կամ կրակ տալով... Չէ՞ որ մենք, կարծես, ֆաղափարության դարում ենք աղբում... Եւ հոնտոն առաջարկում է. «Բարդազույն իրավիճակում հետագա դիմակայությունը կատարելու իրական ուղին է՝ Լեռնային Ղարաբաղը ենթակեցնել Կենտրոնին: Կարծում եմ, հարցերի ամբողջ թնջուկը՝ կաղված գոտու վիճակի հետ, այդ քվում եւ ինֆորմացիայի մարզի խնդիրը, դեմ է դարձնել հասուկ ֆննարկման առարկա ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի առաջիկա նստաշրջանում...»:

Փետրվարի 12-ին Հայկական ԽՍՀ ԳԽ-ը վերսկսեց հունվարի 13-ին ընդհատված իր նստաշրջանը եւ ընդունեց որոշում, որն աղբորին էր համարում Համառոտական կուս. Կենտկոմի Կոմբյուրառի 1921 թ. հուլիսի 5-ի որոշումը Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի կազմի մեջ մտնելու մասին:

Նստաշրջանը հասուկ որոշմամբ ԽՍՀՄ դեկլարացիայից դասադասար-

ել Բաֆվում ու հանրադատության մյուս բնակավայրերում կասարված հակահայկական ջարդերը, դասախանալության ենթարկել այդ ջարդերի կազմակերպիչներին ու իրականացնողներին եւ ԽՍՀՄ ԳԽ-ի երրորդ նստաշրջանում ֆննարկել Լեռնային Ղարաբաղի ինֆորմացիայի մարզում ստեղծված իրավիճակը:

Մի այլ որոշմամբ էլ նստաշրջանը ԽՍՀՄ ԳԽ-ից դասադասել Հայաստանի ու ԼՂԻՄ-ի երջանակումն ադրբեջանական իշխանությունների կողմից, իրականացնել կրակահեղուկ միջոցառումներ այդ երջանակումը վերացնելու վերաբերյալ ընդունած որոշումները կասարելու համար, աղա եւ դիմել ԽՍՀՄ գլխավոր դասախազին խիստ դասախանալության ենթարկելու երջանակման կազմակերպիչներին ու իրականացնողներին:

Նույն օրը (փետրվարի 12-ին) կենտրոնական լրատվության միջոցները հրատարակեցին Ադրբեջանից ստացված մի հայտարարություն, որն ասում էր՝ բացվել է Բաֆու-Մեղրի-Երեւան երկաթուղին, եւ Երեւանը կսկսվի հաջորդ օրվանից:

Աղա, ԼՂԻՄ-ում լայն գործունեություն է ծավալել հանրադատական Կազմկոմիտեան, մարզում աղախովված է Ադրբեջանի ինֆորմացիայի մարզում դիմել հրատարակվի՝ այդ Կազմկոմիտեի օրգան «Լարաբաղ» ադրբեջաներեն թերթը:

Հաջորդ օրերին դեմ է դարձվել, որ երկաթգծի բացումը չի եղել ու չի լինելու, իսկ Կազմկոմիտեի եռանդուն գործունեության ու նրա օրգան ադրբեջանական թերթի լույս էլ Արցախում իրենց սիրադատությունը վերահաստատելու մարմաջ ունեցողներն են հորինել: Թե չէ, մարդիկ դիմել մտածեն, որ արցախահայությունն իր վիճակից դժգոհ է եղել այն դասճանով, որ ադրբեջաներեն մարզային թերթ չի ունեցել, հիմա ստացել է եւ այսուհետ այլևս հանգիստ կվայելի իր անկախությունը:

Փետրվարի 14-ին, Գանձակից 40 կմ հեռու, Կուր գետի ափին գտնվել են ավելի վաղ ֆաղափի հաճանդանների սնից դուրս սարված 12 հայերի դիակները: Տասնմեկ կանայք էին եւ մեկ տղամարդ՝ ծածկված մեկ փոսում (հավանաբար կենդանի-կենդանի են թաղվել): Նույն օրը Խանլարի երջանի Հաջիբենդ գյուղի մոտ էլ հայտնաբերեցին ուրիշ վեց հոգու (անկասկած՝ հայերի) դիակներ՝ այնպես հոնտոն ու այլանդակած, որ արդեն անճանաչելի էին:

Այս առթիվ լրատվական մարմիններին հաղորդող գեներալ-մայոր Ե. Նեչանը (ԽՍՀՄ ՆԳՆ ֆաղադարչության դեմոկրատիկ ժողովուրդական կուսակցության անդամ, թե չարագործներն ազգություն չունեն, եւ ինքն ամեն կերպ ջանում է «նրանց առանձնացնել ադրբեջանական ժողովրդից» («Комс. правда», 1990, փետր. 17):

Ի՞նչ խոսք, որ ադրբեջանական ժողովուրդը Եւս է հեռու այդօրինակ վայրագություններից, եւ կարելի է մտածել, թե նվաճված փաստերն այլուրուրակայինների ձեռքի գործ են, մնում է գոնե մեկ անգամ էլ բռնել դեմքի վայրում, աշխարհի առաջ ցուցադրել եւ խեղճ ադրբեջանական ժողովրդին մեկընդմիջ փրկել վարկաբեկիչ արարների թեղից:

Նույն օրը, փետրվարի 14-ին, սկսվեց ԽՍՀՄ ԳԽ-ի հերթական (երրորդ) նստաշրջանը, որի բացմանն արտասանած ճառում Գորբաչովն անդրադարձավ Արցախի խնդրին՝ դարձյալ ցուցադրելով իր անդրդվելի ադրբեջանադատությունը: Իբր, ԳԽ-ի նախկին որոշումները միակ ճշմարիտն են եղել այդ խնդրի լուծման համար: Միակ ճշմարիտը, որ մերժվել են՝ դասճանելով ծանր հետախնդրել: «Բայց չէ՞ որ այդ որոշումների գլխավոր միջին այն է եղել, որդեսուհի համատեղվան երկու ժողովուրդների Եւստեղ, հաստատվեն Ադրբեջանի անկախ իրավունքներն ու ամբողջականությունը, եւ Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմում աղախովվեն Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի զարգացման համար անհրաժեշտ երաշխիքները: Ահա բանաձեռի սկզբունքները, որոնք արժանի են ուժադրության, երբ մենք կդառնանք այդ հարցին»:

Նստաշրջանի սկզբին, օրակարգը որոշելիս, դեմոկրատիկ ընտան դասադատում էին ֆննարկել ազգային կազմավորումներին վերաբերող հարցեր, կարգավորել երկրում սիրող ազգամիջյան ֆառսի խնդիրը: Գավրիլ Պողոպյան, օրինակ, դասադատում էր, որ միութենական, ինֆորմացիայի հանրադատությունները եւ ինֆորմացիայի ազգային մարզերն ունենան

հավասար իրավունքներ միութենական դաշնության մեջ:

Եւ այս մթնոլորտում էլ ադրբեջանական դեմոստրասական խումբը ռազմաբուժական վճարակազմությանը տրամադրում էր դասադարձել Բաքվում արտակարգ դրություն հայտարարողներին ու ֆաղաք բանակ մտնողներին. որոնք, իբր, դասճառ են դարձել անհամար անմեղ ադրբեջանցիների մահվան, սառադարձել:

Ելույթ ունեցավ նաև Բորիս Դադամյանը՝ հայտարարելով, թե հանցանք է ոչ թե Բաքու բանակ մտնելը, այլ ո՛ւր մտնելը, ուր՝ ուղիղ մեկ շաբաթ, որի ընթացքում չարագործները հասվեալուր են սեսել ֆաղաքի ողջ հայ բնակչության հետ: Այ, այս հաշիվը միշտ ներկայացնել էլ բանակային զորքերն ուժացումով ֆաղաք մտնողներին, եւ հայոց նոր եղեռնը կազմակերպողներին ու իրականացնողներին:

Նույն օրը ԼՂԻՄ-ի մի շարք ղեկավար աշխատողներ (Օլեգ Եսայան, Մախիմ Միրզոյան, Սեդրակ Սեդրակյան եւլ), ինչպես նաև ԼՂ-ից միութենական դեմոստրասները հանդիպում ունեցան ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նախագահի սեղակալ Ա.Ի.Լուկյանովի հետ, հարդեցին արցախահայության մեծադրական վերաբերմունքը 89-ի նոյեմբերի 28-ի որոշման նկատմամբ եւ բացատրեցին դասճառները, մանավանդ շրջափակումն ու Ադրբեջանի զործարած նոր սնտեսական ճնշումները: Լուկյանովը նրանց հասկացրեց, որ Կենտրոնը չի հրաժարվելու նոյեմբերի 28-ի որոշումից, իսկ մարզի բյուջեին առանձին տող հասկացնելու հարցը կարելի է լուծել:

Երկրի ֆինանսների մինիստր Պավլովն այդ «առանձին տողը» հասկացնելու խնդրով նամակ հղեց Ադրբեջան (որտեմ, Ադրբեջանը միշտ առանձին տողով հասկացումներ ա-նի ԼՂԻՄ-ին, արցախցիները կարող են ցնծություն ապրել):

Փետրվարի 19-ին սեղի ունեցավ Գերագույն խորհրդի երկու դալասների միացյալ, սակայն փակ նիստը: Փակ, որովհետեւ, ադրբեջանական դասվորակության դաշնացույց, միշտ ֆններ հունվարի 20-ին Բաքու զորք մտնելու եւ Ադրբեջանի դեմ չարագործություններ կատարելու համար մեղավորների հարցը: Իսկ դա, ամենայն հավանականությամբ, ունենալու էր աղմկոտ ընթացք:

Իսկապես այն ժամ եւր աղմկոտ: Այնչափ աղմկոտ եւ, մանավանդ, արդար, որ իրենց դաշնացույցներով ներկայացած ադրբեջանցիներն ստիպված եղան դահլիճը թողնել եւ ադրբեջաններն հայտնելով ու անիծելով հեռանալ:

Ելույթ էին ունեցել 25 դեմոստրասներ, եւ համարյա բոլորն էլ դասադարձեցին Ադրբեջանում սեղի ունեցած անմարդկային չարագործությունները հայերի, ռուսների, ռուսախոս մյուս ազգությունների հանդեպ: Այս ոգով խոսք ասած համարյա բոլորն էլ համարում էին, որ Լեռնային Ղարաբաղի հայությունը զսնկվում է գերու եւ դասանդի վիճակում: Եւ սրանից էլ կատարում էին իրենց եզրակացությունը: Այսպես, օրինակ, նույնիսկ զինվորական մի դեմոստրաս՝ Մ. Ս. Պետրուսենկո, որը, հավանաբար, վկան էր եղել դեմոստրի եւ սեղյակ էր հարցի խորին, դաշնացում էր «ժամանակավորապես (ընդգծում էր ժամանակավորապես) Ղարաբաղը դուրս բերել Ադրբեջանի ենթակայությունից եւ ենթարկել կենտրոնին, այսինքն՝ Մոսկվային, այնքան ժամանակ, քանի դեռ ադրբեջանական կողմը հայերի անվտանգության երաշխիքներ չի տալիս» («Ավանգարդ»):

Եւ միայն ոչ անհայտ Պրիմակովն էր, որ իր խոսքի ամենասանձաբան մասերը նվիրել էր հայերին ու Հայաստանին եւ, ինչպես հետագայում դեմոստրաս Գ. Խանջյանն էր վկայում, առաջարկել էր Կենտրոնի հանձնարարությունները չընդունող ու չիրականացնող հանրադատությունները դուրս անել ԽՍՀՄ-ից, ուրիշ խոսքով՝ դուրս անել Հայաստանին, որի համար ԳԽ-ի անցյալ սարվա նոյեմբերի 28-ին Արցախի մասին ընդունած որոշումն անընդունելի է:

Գերագույն խորհրդի այս նիստը, չնայած փակ, բավական հարցեր բացեց ու դարձեց: Նախ՝ որ Ադրբեջանը ոչ թե նդասակ ուներ ԼՂԻՄ-ը դառնել իր կազմում, եւ կռիվը դրա համար էր զնում, այլ դա առնասարակ հարց էլ չէր համարում (այսինքն՝ Ղարաբաղը համարում էր իր գրդանում դրած) եւ միայն մեկ հոգու ուներ՝ այնտեղից վճռել վերջին հային, ինչպես որ արեց Բաքվում:

Մինիստր Բակասինը, խոսելով ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի անցյալ սարվա նոյեմբերի 28-ի հայտնի որոշման մասին, բացատրում էր Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի բացասական վերաբերմունքը նրա նկատմամբ (չէ՞ որ այդ որոշումը ԼՂԻՄ-ը թողնվում էր Ադրբեջանի կազմում՝ փոխարենը որոշակի ոչ մի դրական ֆայլ չձեռնարկելով մարզի վարչա-ֆաղաքական վիճակը բավարարելու հարցում): Իսկ ահա Ադրբեջանը դժգոհ էր միայն որոշման 6-րդ կետից, ավելի ճիշտ՝ չէր ընդունում այն, քանի որ այդ կետով նախատեսվում էր, մինչեւ «հասարակական-ֆաղաքական դրության կարգավորումը, բնակչության անվտանգության դաշնային ու երաշխիքի նդասակով, Լեռնային Ղարաբաղի ինֆնավար մարզում դառնել ԽՍՀՄ ՆԳՆ ներքին զորքերի համադասասխյան ֆանակություն՝ Միութենական սուպրա-դիստրիկտ հանձնաժողովի ենթակայությամբ» («Ավանգարդ» նույն համարում):

Բայց ինչո՞ւ էր դեմ, երբ այդ մարզը ոտով-գլխով իրեն էր հանձնված, եւ դաշնակող զորքը միայն մեկ դեր է ունենալու՝ դաշնակցները բնակչության անվտանգությունը: Որդեպի բացառվել նաև այդ ադառնությունը, եւ ադրբեջանական օտոնի մեմբանո՞րը դառնար արցախահայության ճակատագրի սնորհությունը:

Բակասինն առավել զարմացած էր նրանից, որ ԼՂԻՄ-ն իսկապես ոտով-գլխով Ադրբեջանին հանձնող այդ որոշումն իրականացնելու համար ոչ մի ֆայլ չի կատարել Ադրբեջանում: «Ինձ համար անհասկանալի է, զանգաջվում էր Բակասինը, թե ինչու ոչ մի, նույնիսկ ձեռակամ, միջոց չի ձեռնարկվել, ասեմք՝ թեկուզ մի որեւէ թղթի կտորի հրադարակում՝ ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նոյեմբերի 28-ի որոշումն իրականացնելու համար: Ընդհակառակը, խախտելով սահմանադրությունը, դեկտեմբերի 4-ի որոշումը այս որոշման զործողությունը դադարեցվել է...»:

Բոլորը զարմացած էին, թե ինչո՞ւ մի թղթի կտոր իսկ չի հրադարակում: Չէին հասկանում, որ նա այդ ԼՂԻՄ-ի հարցը լուծված է համարում (չէ՞ որ Գորբաչովն էր ասել), եւ մտածում էր միայն նրա դասարկման-հայաթափման մասին:

Բոլորը զարմացած էին, բացի Գորբաչովից, որը ժամ լավ էր հասկանում իր հովանավորյալի վիճակն ու նդասակը եւ ինֆն էլ իր հերթին հանգիստ էր դեմոստրի զարգացման համար:

Բակասինը բացում էր մի գաղտնիք եւ, սասց՝ իրենք առաջարկել էին Բաքու զորքեր մտնել ժամ առաջ, քան հունվարի 20-ին, այսինքն՝ այն ժամանակ, երբ զազազած անթխները թափվել էին հայերի վրա, բարձրահարկների դաստիարակներին էին դուրս թափում, կոտորում էին, կողոպտում, կենդանի վառում Սարունչիի կայարանի հրադարակում: Ասում է, «Երբ ԽՍՀՄ ՆԳՆ-ն առաջարկություն մտցրեց Բաքվում անհատադարակարգ դրություն մտնելու մասին՝ ժամ ավելի ժամ եւ ոչ թե ամսի 20-ին, ինչպես դա արվեց, ադա հենց Ադրբեջանի խնդրանքով այն մեծվեց...»: Ադրբեջանը խնդրեց թույլ տալ, որ իրենք Բաքվում կարգ ստեղծեն... Այո, Ադրբեջանը խնդրեց, խոստացավ, եւ Գորբաչովն էլ հավասաց... Գորբաչովը, որ Մուսկովից ընդամենը երեք ժամ էր ուժացել, այստեղ էլ միայն մի շաբաթ: Գորբաչովը, որ դեռեւս երկու տարի առաջ զիստ Բաքվում բնակվող հայերի ճգարի թիվը եւ, իբր, ժամ էր մտախոզված նրանց ադառնություն խնդրով...:

Այս «դասական» նիստում, որ փակ էր սարվում, ժողովրդի աչից հեռու, եւ մասնակից անեն մեկը կարող էր լինել այնտիսին, ինչպիսին է կամ ինչպիսին ուզում է լինել, զորբաչովականներից ոմանք, այնուհանդերձ, մարդկային հասկանիքներ էլ ցուցադրեցին, իրենցից անկախ՝ մերկացրին խորհային երեւոյթներ, որոնք ժամ են անհրաժեշտ ժամանակը զոնե մոտավորապես դասկերացնելու համար: Ինչպես հենց այս Բակասինը, նույնիսկ Յազովը, որի մի քանի մերկ խոսքերից (օրինակ, ասում էր Ադրբեջանի ղեկավարների նախաձեռնությամբ՝ 49 զոնված ֆաղաքացիների համար փորել են 150 զերեզման, ինֆարկից մեռած մի դառավի ներկայացրել իբրեւ սանկի թրթուրների սակ ճգնվածի, ռուս զինվորականին կենդանի-կենդանի թաղել...):

Ադրբեջանի դեմոստրասները զայրացած հեռացան դահլիճից:

Սակայն Պրիմակովը եղավ այնպիսին, ինչպիսին է, ոչ ավել, ոչ քակաս, այսինքն՝ Գորբաչովի անստուգանքով (Գորբաչովը բացառիկ դեմոկրատ էր մերկանում, լոկ այն դեպքերին, երբ կորցնում էր հավասարակշռությունը, չնայած նրա նմաններն այդպիսի դեպքեր համարյա չեն ունենում):

Անմոռանալի է 1988-ի հուլիսի 18-ի ԳԽ-ի Նախագահության նիստի Պրիմակովը: Նա, որ զսնում էր, թե դարաբաղյան խնդրի լուծման գործում ոչ թափափույունը կարող է դեր ունենալ (որ երկիրը հայկական է անհիշելի ժամանակներից ի վեր), ոչ ժամանակակից վիճակը (որ այնտեղ այսօր էլ հիմնական բնակչությունը հայեր են, որոնք էլ որոշել են օգտվել ինֆորմացիան հանրահայտ իրավունքից): Բա ի՞նչը միտք որոշել էր ունենալ, ինքն իրեն չէր տեսնում այս հարցը, անհանգստացած էր մի ուրիշ բանով, Վրաստանում էս կան շուրջ կես միլիոն հայեր, վաղն էլ նրանք միտք վեր կենան, թե՛ մենք էլ ենք ուզում օգտվել ինֆորմացիան իրավունքից եւ միանալ մեր մայր Հայաստանին:

Այս անգամ Պրիմակովն իր կարծիքն արտահայտեց չէր, այլ մեղադրող, դատաբանական, Հայաստանը վեր է կացել, թե հայնադեմ Ադրբեյջանի կազմի մեջ զսնվող Լեռնային Ղարաբաղը դիտարկելով ինձ, եւ «Սա ոչ թե լոկ գրգռեց, այլ բորբոքեց իրադրությունն Ադրբեյջանում»: Ուրեմն, դրանից հետո ոչ միայն գրգռված, այլև բորբոքված Ադրբեյջանն ինչ էլ որ աներ, տեղին միտք լինեց: «Հարկավոր է հասնել ԼՂԻՄ-ի վերաբերյալ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի 1989 թ. նոյեմբերի 28-ին ընդունված որոշումը կենսագործելուն: Թե՛ Լեռնային Ղարաբաղում, թե՛ Հայաստանում դեմք է հասկանան, որ չկա հարցի լուծման ճանապարհ՝ ինֆորմացիան Ադրբեյջանից այդ սարածիք բռնությամբ խլելու միջոցով: Բավական է խաղաղ մարդկանց ճակատագրերի հետ»:

Այսինքն՝ այն, ինչ Գորբաչովն էր հրահանգել՝ այդ Ադրբեյջանի համբերությունն էլ հո անսահման չէ:

Չորի Բալայանի ելույթը, որ համարյա ընդարձակ զեկուցում էր Արցախի հարցի, անցյալ երեք տարիների ամենազվախափոր իրադարձությունների, Գորբաչովի ու նրա հովանավորությունը լիովին վայելող Ադրբեյջանի հակաօրինական, հակահայկական, հակամարդկային արարների մասին, ունի մի հասկած, որից Գորբաչովն ինքը միտք գեցինը դատարար, մտեր մեջը: Սակայն, երեք թե, աչքն էլ չի թարթել: «Ես կարծում եմ, ապել է Չորին, անեն ինչ սկսվել է ձեզանից, Միխայել Սերգեևիչ: Հիշո՞ւմ եմ, երբ դուք 1988 թ. փետրվարին, ձեռքերը թափ տալով, մեզ հարցրիք՝ «Իսկ դուք մտածե՞լ եք երկու հարյուր տասն հազար այն հայերի մասին, որ ապրում են Բաքուում»: Իրա՞վ, որ սարժիճակ է: Չէ՞ որ սարսափելի է, երբ հարազատ իրավական դեմքության մեջ այդ նույն դեմքությունն ի վիճակի չէ ադառնվել իր քաղաքացիների անվտանգությունը...»:

«Ամեն ինչ սկսվել է ձեզանից, Միխայել Սերգեևիչ»:

Այսպես՝ ճակատին, աղտակի դեմ դարձ, շարժումն, կործանիչ: Իհարկե, եթե ընդունողը լինեք մարդ, խղճի, ամոթի ու նման ուրիշ սովորական հասկանալիների կողմ... Իսկ Մ.Ս. Գորբաչովն այս բոլորից հետո ժողովը փակեց՝ թույլ չտալով, որ ընդունվի որոշում: Եւ դա դատարարանքն նրանով, որ Ադրբեյջանի դատախազությունը բացակայում է՝ թեկուզ իր ու իր սկսած խոստման վրա՝ թողել-հեռացել է:

Փետրվարի 20-ին Արցախի ներկայացուցիչներին ընդունեց Միխայելի խորհրդի նախագահ Ռիժկովը, խոսակցական սենսացիան օգնություն ադառնվել:

Նույն օրն էլ նրանց ընդունեց ԳԽ-ի Միության խորհրդի քաղաքական նախագահ Ե. Պրիմակովը: Ընդունվածներն ասում են՝ իրենց հետ խոսում էր գոմաշով, խոսքի տակին-գլխին հիշեցնելով նոյեմբերի 28-ի որոշումը, որն, ինչպես այստեղ է խոստովանել, իր ու Նիեանովի ջանքերի արդյունքն է եղել:

Իսկ նախորդ օրերին տեղի ունեցած փակ նիստերից մեկում էլ, փետրվարի 19-ին, ինչպես դեմոստրացիոն Գրիգոր Խանջյանն էր վկայում, նույն այս Պրիմակովն իր ելույթում դատախազում էր Խորհրդային Միությունից հեռացնել այն հանրապետություններին, որոնք գերագույն իշխանությունների որոշումները չեն կատարում (սլյալ դեմքում՝ Հայաստանը չի ընդունում ու չի կատարում 1989 թ. նոյեմբերի 28-ի որոշումը):

Երեւի մեծադեմական դեմոկրատների հրահանգների հաճկասարը համոզված էր, թե նման մի տղառնալիքը եւ նրանից բխող անդաճողան մնալու հեռանկարը Հայաստանին ու ԼՂԻՄ-ին կստիպեն հնազանդվել իր նմանների ամենասուր առաջարկությանը՝ Արցախը վերադարձնելու թուրքի լծի տակ:

ԳԽ-ի նստաբազումը, որ ձգվեց երկար, առանց անդադարադադար դարաբաղյան խնդրին, շատ դեմոստրացիոն դատախազով որոշեց ֆինել իրեն գոտու (նեգոցի) վիճակի հարց, որը կընդգրկի նաեւ Ղարաբաղը: Զննարկումը կատարվեց փետրվարի 19-ին, փակ նիստում: Այն ժամանակ, ասում են, երբ ադրբեյջանցիները ձեռնարկեցին կատարի հարձակում Կենտրոնի դեմ՝ անուն առ անուն մեղադրելով Գորբաչովին, Յազովին, Կրյուչկովին, արան էլ իրենց հերթին, ստղծած եղան, գոնե իրենց արդարացնելու համար, առաջին անգամ բացվել ու բացել ադրբեյջանական վարչապետության այնպիսի ծախք, որոնց վերաբերյալ ուրիշ դայմաններում խնամով լուծում էին:

Պատճառաբանության նախարար Յազովը ներկայացրեց ժողովապետ կազմակերպած փողոցային «դատաբանության» հակակառավարական, ժողովրդաստղան միջոցառումները, որոնք եւ դատարար են դարձել Բաքվի ողբերգության...:

Ադրբեյջանցիները, որ իրենց հովանավորներից երեք չէին տղատում նման դավադրություն, դախիճը թողեցին-հեռացան:

Նրանք հեռացան: Սակայն գորբաչովյան կենտրոնը մինչեւ վերջ միտք ցույց տալ իր աննեղությունը: Եւ խոսեց նաեւ Պետանվտանգության դեկավար Կրյուչկովը՝ իր հերթին մերկացնելով ադրբեյջանական չարագործների այնպիսի արարներ, որոնց ունկնդրությունից անգամ սարսուռն էին մարդիկ: Նա հանգամանորեն դատարար Գանձակի ծերանց-անկեղանցի 12 հայ բնակիչներին քաղաքից դուրս մի փոսի մեջ լցնելու եւ կենդանի-կենդանի հողով ծածկելու մասին...:

Հետաքրքիր է Չորի Բալայանի ելույթը, որի մեջ փորձ է արվում լուսավորելու դատարարային խնդրի դժոխային ճանադարի 88-ի փետրվարի վերջին տասնօրյակից, երբ հայ հավաստվոր մարդիկ մտածում էին, թե իրենց արդարության հաղթանակի դեմ չի կարող կանգնել ոչ մի սեւ ուժ, եւ հանկարծ երկրի դեկավարը դողալով իսկ դուք մտածե՞լ եք Բաքուում աղոթող ավելի քան 200 հազար հայերի մասին, մինչեւ այդ 200 հազարի վախճանը, Լեռնային Ղարաբաղի վրա այժմ կախված հրեալուր տղառնալիքը... որի առկայությամբ էլ նույն խորհրդարանն ու նրա դեկավարությունը դատախազում են աղոթել այդ տղառնալիքի տակ, Ադրբեյջանի գերիշխանության ներքո: Եւ դրանից հետո էլ, նա երկրի խորհրդարանին ու նրա դեկավարին հարց էր տալիս. «Ղարաբաղի հայը հիմա, այս ժամին կարո՞ղ է Բաքու գնալ, ասենք, բուժվելու համար, ուսման համար, գործողման գնալ Բաքու, կանգ առնել Բաքվի հյուրանոցում, նստել Բաքվի Գերագույն խորհրդի նստաբազումում: Ընդունել Բաքվից եկած մթերքներ կամ դեղանյութեր»:

Իհարկե, այս հարցերից, մանավանդ Յազովի, Կրյուչկովի «անկեղծ» խոսքերից հետո դարձ էր, թե ինչ որոշում կընդունի խորհրդարանը, հիմա ինչպե՞ս կվերաբերվի դատարարային խնդրին: Դրա համար էլ Գորբաչովն ստիպեց, որ եզրակացություն անելը հետաձգվի, թողնվի փետրվարի 21-ին, մանավանդ, որ ներկա չեն ադրբեյջանցի դեմոստրացիոնները, իսկ ընդունելիք որոշումը դեմք է վերաբերվի նաեւ նրանց հանրապետությանը:

Այն ժամանակ դեմոստրացիոն Սերգեյ Համբարձումյանը Գորբաչովին հարց սվեց, թե այն ինչպե՞ս էր, որ, առանց հայ դատախազների ներկայության, դուք ընդունեցիք նոյեմբերի 28-ի որոշումը, իսկ հիմա, առանց ադրբեյջանցիների, չեք ուզում ընդունել մի որոշում, որ նրանց էս միտք վերաբերի:

Բայց Գորբաչովը ե՞րբ է ունեցել խիղճ կամ ամոթի այն դատարար, որ անհրաժեշտ է նման վիճակ ընկնելիս գոնե զգաստանալու համար:

Հարցը ֆնարկման չենթարկվեց ոչ 21-ին, ոչ էլ հաջորդ օրերին

Փետրվարի 28-ին Լուկյանովը հայտարարեց, թե Անդրկովկասի հարցը (դարաբաղյան հակամարտությունը հիմա էլ դարձավ Անդրկովկասի հարց) լիարժեք ֆինանսավորման մարտի 1-ի նիստում, ուսի հարկ է, որ Ադրբեջանի ու Հայաստանի դեմոստրացիաները նախադեմ մասնակցեն որոշման նախագծի սեփականը:

Եւ հենց այդ օրվա երեկոյան էլ միտքենական հեռուստեստեւոյանը հաղորդեցին, թե գեներալ Մաֆոնովի զինվորական դաստիարակը Շուշի քաղաքի հայկական կիրով գյուղում հայտնաբերել է թափցրած մեծաքանակ զենք, զինվորական հագուստ ու սննդամթերք:

Դա, անկասկած, ադրբեջանական կողմի հերքական դավադրությունն էր կենսորոշում հարցը ֆնելու առթիվ, մարտի 1-ին կհայտարարեն նույն լուրը, եւ խորհրդարանը կհամոզվի, որ հայերն իրենց մարզում Ադրբեջանի դեմ ռազմական նոր դավեր են նախադասուստել:

Իսկ իրականում զինվորականները Բերդանոյի ենթաբաժնում քաղաքական չորս հայկական գյուղերից մեկում «գետն են» սննդամթերքի դահեստ, որի յուրը, շաքարը, ձախարը են Հայաստանից «Գթություն» ընկերությունն է ուղարկած եղել դասարկած ազգակիցներին ֆաղցից փրկելու համար: Ձինվորականներն այս բոլորն են հավատել, արել՝ սարածը հայտարարելով զինամթերք:

Սակայն դրա նախօրյակին ադրբեջանական Մալիբեյլիում նույն Մաֆոնովի դաստիարակները հայտնաբերել էին իսկական զինամթերք՝ լիք բազմաճանակ զենքերով, զինամթերքով, նույնիսկ թնդանոթներով: Եւ այդ առթիվ ոչինչ չհաղորդվեց, չհրատարակվեց կենսորոշական լրատվությամբ:

Մարտի 1-ին, վերջապէս, ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նստաբաժնում լիարժեք հրատարակվեց այնքան երկար սղասված որոշումը: Սակայն ներկայացվեց մի նախագիծ, որը ոչինչ չէր ավելացնում գործաշնորհային հայտարարություններից հայտնի սկզբունքներին, երկու հանրապետություններն իրենք դեմ էին ցուցնում քանակաբաշխման սեղանի շուրջ, դայանակարկուց, համաձայնեց, հարգեն մեկնելու ամբողջությունը: Այդ դեմ է բռնագրավվեց անօրինական բոլոր զենքերը, վերացվեց սեղծված կազմակերպությունները, որոնք ազգայնամոլություն ու հակամարտություն են ֆարգում: Շրջափակումը վերացնելու համար էլ դասասխանասու են երկու հանրապետությունների Մինիստրների խորհուրդները:

Զննարկումը եղել է դարձյալ փակ դռների ետեւ: Բայց, ասում են, շաքարի քանակների մեջ մի առանձնահատուկ խորք ու փայլ է ունեցել դեմոստրացիան, Խորհրդային Միության ժողովրդական դերասան Սոս Սարգսյանին, որը դաստիարակ է վերացական բանբանակարկուց մի կողմ թողնել եւ մարդկային խղճի դասին հանձնել Արցախ-ԼՂԻՄ-ի, Շահումյանի ու Գեւորգի ենթաբաժնի) հայտնային ճակատագիրը...

Այսուամենայնիվ, նստաբաժնում այս անգամ եւս որոշում չընդունեց, այլ վճռեց, արված դիտարկումների հիման վրա, նախագիծը սեփական եւ նրա կասարյալ վիճակը ներկայացնել մարտի 5-ի նիստի դասին:

Հունվարի երկրորդ կեսն ու ամբողջ փետրվարը Հայաստանի ու ԼՂԻՄ-ի իշխանությունների համար անցել էին Բաքուի ադրբեջանյան եւ նրա հետ կապված ու չկապված (օրինակ, 1920-ի հուլիսին Արցախի մասին Անդրերկրի ընդունած որոշման) հարցերի արժարժումներով, հայ ժողովրդի իրավունքը ոսնահարումներից փրկելու համար վարած օգտակար, մեծ մասամբ արդարյուն մաքուր մեջ: Եւ այս իսկապէս մեծ ու ծրագրային դայաբարով արված մարդիկ մոռացել, անուշադրության էին մասնել համեմատաբար ավելի փոքր այնպիսի մի խնդիր, ինչպիսին հյուսիսային Արցախի ծայրամասային գյուղերի վիճակն է: Եւ հակառակորդն օգտակար դրանից: Նույն փետրվարին էր, որ Խանլարի քաղաքային ղեկավար մարմիններն ու հասուկ ծրագրով ժամանած գործիչները, Ազատ ու Կամո գյուղերում գործում էին զիւր-ցերեկ: Նրանք գործի դրին ճնշում

ներն ու նոր ջարդերի սղանակիքը, հարկադրանքի այնպիսի ձեւեր, որոնցից հետո դասարկած, աշխարհից կտրված գյուղերի հայ բնակիչներին ոչինչ չէր մնում, ֆան թողնել սեփական օջախները եւ փրկել սեփական կյանքը՝ հեռանալ դեմոստրացիաներէ անվանագ վայր: Փետրվարի վերջին արդեն հայաթափված էր Ազատ՝ այս կողմերի ծայր-հյուսիսային հայկական գյուղը, եւ վստահված էր հաջորդը՝ Կամոն:

Ադրբեջանյան լուրը Հայաստան հասավ ազատի փախստական զանգվածների հետ... Եւ իշխանությունները նոր միայն գործի անցան, սակայն չափազանց ուշ եւ աղարկուն...

Մարտի 2-ին, նկատի առնելով հյուսիսային Արցախում, հակադեմոստրացիան սեղանի ունեցող հակահայկական դեմոստրացիան եւ սրանց անդադրեց, ավելի ճիշտ՝ կենսորոշում կողմից դասարկվող ընթացքը՝ Հայկական ԽՍՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը հրատարակեց հայտարարություն, որով դասարկվում է սկսյալ արժարժում թուրքերի եւ խորհրդային գործերի ու ներքին գործարարի համագործակցությամբ իրականացվող խարդակները, որի դասարկումը Ազատ գյուղը դասարկվել է իր բնիկ սեր հայերից, իսկ հաջորդը՝ Կամոն, դասարկվում է ժամ առ ժամ: Հերթի էին դրված Գեւորգի ու Մարտնապետները, որոնց էլ կհետեւեն Շահումյանի քաղաքային բնակավայրերը:

ԳԽ-ի Նախագահությունը դասարկում էր, որդեսգի այս բռնարարների համար հիմնական մեղավոր ճանաչվեց կենսորոշական իշխանությունները, որոնք եւ դեմ է հյուսիսային Արցախից հանեն իրենց գործերը եւ դրանք սեղակորեն հայկական ու ադրբեջանական գյուղերի սահմանագրանց գոտիներում:

Մարտի 3-ին Հայաստանի լրատվական մարմինները հրատարակեցին հանրապետության կենսորոշական ընթացքի հանձնաժողովի որոշումը, որով ԼՂԻՄ-ը ներկայացվում էր 12 ընթացական սեղաններով: Եւ այդ օրվանից Ադրբեջանի լրատվական մարմիններն ու Կազմակերպիչ քաղաքային սկսեցին դրա դեմ՝ որոշած լինելով խափանել ընթացությունները ԼՂԻՄ-ում՝ որդես սնձագրություն Ադրբեջանի ինքնիշխանության դեմ:

Մարտի 5-ին ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նստաբաժնում ընդունեց երկար ժամանակ որոշումը, որը ոչինչ չէր ավելացնում մարտի 1-ին կարգադրած նախագիծին, բացի նրանից, որ այստեղ այլեւս Արցախի խնդիր չկա (որոշման վերնագիրն էր «Դրությունն Ադրբեջանում ու Հայկական ԽՍՀ-ում եւ այդ գոտում դրությունը նորմալացնելու միջոցների մասին»):

Նստաբաժնից առաջ սեղանի էր ունեցել ԳԽ-ի նախագահության նիստը, որը, նախ, աղորակի եւ ուժ չունեցող էր համարել Հայկ. ԽՍՀ ընթացական հանձնաժողովի որոշումը ԼՂԻՄ-ում ընթացական սեղաններ սեղծելու մասին, աղա Նիւտոնովի կողմից նախագիծը ներկայացվել էր ֆնանսական, որդեսգի ընդունվի որոշում: Ընդունվեց, եւ նրա համաձայն՝ երկու հանրապետությունները լիարժեք բանակցություններով ու նման միջոցներով լուծեին իրենց հարցերը, խարդակություն ու ազգամիջյան համերաշխություն սեղծեին: Կենսորոշական մարմինների գործն էր լինելու աջակցել իրենց միջոցներով, հնարավորություններով եւ ուժով: Այլեւս ոչ մի խոսք Լեւոնային Ղարաբաղի մասին, ասես այն ոչ կա, ոչ էլ գոյություն է ունեցել:

Հետաքրքիր է մի հանգամանք, 89 թ. նոյեմբերի 28-ին Հայաստանի ու ԼՂԻՄ-ի դեմոստրացիաները, հրատարակված նախագծից դժգոհ, Գեւորգի խորհրդի դահլիճից հեռացան, եւ նրանց քաղաքային ընդունվեց մի որոշում, որն ամենավերջին ղեկավարական էր հայկական կողմի համար: Փետրվարի 19-ի նստաբաժնում էլ ադրբեջանցիները լեցին, հեռացան: Եւ այս անգամ նրանց դեմ, Բաքուի հունվարյան շարժարժության, հարավային երկարությամբ ձգվող սահմանի 900 կիլոմետրը ոսքի սակայն աննախադեմ մեղքի սերերի մասին ոչ միայն որոշում չընդունվեց, այլեւ հաջորդ շուրջ 15 օր արած դիվանագիտական խարդերից հետո ընդունեցին մի թուրք, որով նրանք ջրից հանվում են չոր ու ցամաք, դարձնելու կանգնում հայերի կողմին, իսկ ամենակարեւորը՝ Արցախի հարցն արդեն կերած-մարսած: Իրենց համար ու իրենց կարծիքով:

ԽՍՀՄ ԳԽ-ի քաղաքային հակահայկական որոշումը փաստորեն փակել էր Արցա-

խի հարցը՝ նրա գլխին դնելով մի այնպիսի փար, որը սեղից շարժել չլիսի կարողանար ոչ միայն մարզը, այլև նրա քիկումնում կանգնած ողջ հայությունը: Եւ միանգամայն հասկանալի էր Պոլյանիչկոյի Կազմկոմիտեի ու սաֆոնովյան լուսարձագանքային սան-ձարձակ աշխուժացումը, որ կատարվել էր որոշումն ընդունելու օրից: Պարզ է, որ ԳԽ-ի նստաշրջանին ներկա ադրբեջանական ղեկավարներն անմիջապես զանգել էին Ստեփանակերտ, հաղորդել իրենց վիթխարի հաղթանակի մասին, հանձնարարել, որդեսգի սրանք սկսեն մարզի բռնազավթումը... Եւ Սաֆոնովի ավագակախմբերը, հայկական բնակավայրերի վրա դասժարեալների գնալով, կալանքի տակ էին առնում անմեղ մարդկանց, ուրիշներին դուրս փուլ Արցախի սահմաններից:

Մարզի ռադիոյի ու հեռուստատեսության աշխատանքը դադարել էր ամիսներ առաջ: Հիմա էլ խափանվեց «Խորհրդային Ղարաբաղ» քերթի տղազրույթունը: Չէին գործում մեծակուրախիկ օջախները, դորոցներն ու նախադորոցական հիմնարկները: Կարելի էր կարծել, թե մարզի կյանքն է կանգ առել, եւ գործում են միայն սաֆոնովյան զինյալ բանակները, որոնք անձնագրային ռեժիմի դասակարգում կամ բախտով գեներալ հայտնաբերելու նպատակով սակնուվրա էին անում անդաճողական բնակավայրերը, փարուհանդ անում, մարդկանց բռնադատում ու կողոպտում...

Իսկ մարզի մայրաքաղաք Ստեփանակերտում Պոլյանիչկոն ու Սաֆոնովը փարուհանդ քայլերը սեխնիկական բարձր մակարդակով կատարելու գյուտ էին արել, սանկերի ու գրահամեմեմաների վրա դրված հզոր բարձրախոսներով փողոցներում հաղորդում էին իրենց հրամանները, դառնալու են քարակոյուղ Ադրբեջանին, հակառակ դեղմում թողնել մարզը-հեռանալ «Ինտերնացիոնալ Ադրբեջանի օրենքներից ու փողափայտությունից հրաժարվողներին մեղք գողով չենք դառնելու, բաց են ճանապարհները, թող հեռանան»,- համարյա ամեն հաղորդում ավարտվում էր այս օրհնադաս հայտարարությամբ:

Մարտի 12-ին միութենական ու հանրապետական թուղապարտների մի խումբ բողոքի գիր հղեց Սաֆոնովին, դասձեմն էլ՝ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդին ու ԽՍՀՄ ՆԳ մինիստրին: Ինքնավար մարզի սարեց ու բազմավասակ մարդիկ իրենց զայրույթն էին արտահայտում սաֆոնովյան կամայականությունների, Պոլյանիչկոյի զաղորակալական վայրագությունների դեմ, դառնալու վերջ դնել այս ամենին, մարզը դուրս բերել Ադրբեջանի կազմից...

Եւ այնպիսի նամակն ուղղված էր Սաֆոնովին: Նա՛ լիսի մարզում կարգ ու կանոն հաստատել, մարզը հաներ Ադրբեջանի կազմից:

Մարտի 15-ին «Բակինսկի ռաբոչի» քերթը տղազրեց Ադրբեջանի ԳԽ-ի նախագահ է. Կաֆարովայի մի հայտարարությունը, որ նա սկսել էր Ազերիմիտինն եւ լիովին բացատրում էր ադրբեջանական կողմի ակտիվացման, Արցախում սկսած անասանձ վայրագությունների բուն հիմքը: Ասում է՝ ԽՍՀՄ ժող. դեղուսասների համագումարի ընդմիջմանը, մարտի 12-ին, իրենք՝ Ադրբեջանի դեղուսասները, մոտեցել են Գորբաչովին, արտահայտել իրենց անհանգստությունն այն անկասկածների առթիվ, որ դրսվում են, իբր թե, Ղարաբաղում դեղուհեղեմական կարգ մոցնելու առթիվ: Այն ժամանակ Գորբաչովն ամենայն ուշադրությամբ լսել է իրենց, աղա «միանձանակ ասել՝ «Կարող եմ հանգիստ լինել»,- դասմում է Կաֆարովային: Նա նեղ է, որ Լեոնային Ղարաբաղի հարցի միակ լուծումը սրված է ԽՍՀՄ ԳԽ-ի 1989 թ. նոյեմբերի 28-ի հայտնի որոշման մեջ: Այնտեղ գործում է հանրապետական կազմկոմիտեն, որը լիսի աշխատի այնքան ժամանակ, մինչեւ վերականգնվեն ու գործեն խորհրդային իշխանության սեղական մարմինները: Լեոնային Ղարաբաղում չի ծրագրվում ու չի մսվի ոչ մի, նույնիսկ ժամանակավոր, դեղուհեղեմական կառավարման ձեւ... Այս գրույցը, որին, ի դեղ, ակտիվ մասնակցություն է ունեցել նաեւ Ա.Ի. Լուկյանովը,- շարունակում էր Կաֆարովային,- շարք բարյացակամ էր: Ուզում են հասկաղեմ ընդգծել, որ գրույցը Մ.Ս. Գորբաչովի հեղ, նրա հայտարարությունը մեր դեղուսասների կողմից ընդունվել է զոհունակությամբ: Այնտեղ, որ Լեոնային Ղարաբաղում դեղուհեղեմական ոչ մի վարչություն էլ չի նախատեսվում»:

Նեղած հանդիղդումն ու Գորբաչովի հանվիսավոր խոսումը սեղի են ունեցել Գոր-

բաչովի՝ ԽՍՀՄ դեղուհեղեմն ընսրվելուց երեք օր առաջ: Ուրեմն, լիսի ենթադրել կամ համոզված լինել, որ նա դեղուհեղեմությունը նախօրոք գրողանում դրած է եղել: Ըից է, Ձ. Բալայանը մի ասանօրյակ անց լրագրողներին հաղորդել է, թե իրենք՝ ԼԴԽՄ-ի դեղուսասները, «Բակ. ռաբոչի» հրաղարակումի առթիվ, Լուկյանովին հարցրել են՝ եղե՞լ է նման հանդիղդում, Գորբաչովն ադրբեջանցիներին սկսե՞լ է նման խոսում: Եւ այն ժամանակ Լուկյանովն ասել է. «Գորբաչովն այդ առթիվ ոչ մի մուրհակ էլ չի սկսել, եւ դա բացաղում է» (Երեւանի ողու. «Կոմունիստ», մարտի 24):

Սակայն, ամենայն հավանակամությամբ, ճից չէր ինքը՝ Լուկյանովը, որ նման դարազանեղում մից էլ կեղծել է ու դավել հայերին: Նույնիսկ այն դեղմեղում, երբ փեղարկությամբ լիսի հարցը լուծվեղ, հայերին վերաբեղող հարցը (Տե՛ս С. А. Амбарцумян, Три года на пределе любви и смерти, Е., 1992, էջ 134-135):

Իսկ Մ. Գորբաչովը՝ սի ու երկեսանության այդ անմոցակից վարղեղը, չէր կարող նման խոսում սկսած չլինելով, ադրբեջանական դասվիրակությանն ու Կաֆարովային դեղուղություն չանել հեղց համագումարում:

Իսկ հայերին փե՞լ խոսումներ է սկսել: Այ, հեղց նույն դեղուհեղեմական վարչության կաղակցությամբ: Երբ արղեն դեղուհեղեմն էր, եւ հայ դեղուսասները դժգոհ էին իրենցից, գրույցի հրավիղեղ, ամենայն զիղումի դասրասակամություն հայտարարեղ. «... Այնտեղ, ուր դրությունը ձեղ է բեղում առանձնակի սրություն, ուր վսանգ է սեղծվում դեղուսասն ու մարդկանց կյանքի անվսանգության համար, դեղ է մոցնել արսակարգ դրություն կամ դեղուհեղեմական վարչություն: Եւ այս դեղմում դեղուհեղեմն սիղղված է լինում լիղ իր վրա վեղցնել դասասիսանասվությունը»:

Այս գրույցի վկան ու արձանագրողը՝ ժող. դեղուսաս Սեղեղյ Համբարձումյանը, հեղց այղեղ էլ գրել է. «Դեղուհեղեմի հայտարարությունը շար էր հուսաղող, սակայն նա չէր դարունակում դրա իրականացումն աղաղովող սարեղ»:

Մից էլ այղղեղ էր, խոսումներ էր սաղիս հակամարտ երկու կողմերին՝ եւ հայերին, եւ ադրբեջանցիներին: Տարբեղությունն այն էր միայն, որ հայերին սրված խոսումները, որղեղ օրեղն, չէին կատարվում, իսկ ադրբեջանցիներին սկսածները, հակառակը, կատարվում էին, մեղ մասամբ հավելումով: Եւ իրավաղի էր նույն Մ. Համբարձումյանը, երբ այն օրերին Գորբաչովի սոնմարանության առթիվ մեղ սարածում ունեղած մի փաստաթղղ (իբր, Գորբաչովն օսմանաթրփական ժագում ունի, եւ սսույզ սղյաղներ էին բեղվում այղ վարկածը հաստատելու համար), այղ, հիցելով այս վարկածը, զարմանով հարցում է. զուղեղ դա իսկաղեղ՝ս լուրջ հիմներ ունի: «Աղյաղղեղ ինչո՞վ բարսրել այղղիսի ադրբեջանամեղ վեղանձնությունը: Ո՞վ իմանաղ: Գուղեղ հիմնում կա մեղ ուրից բան, օրինակ, անհաղեղի հակահայկական մի սրամաղություն, որը մեր դեղուհեղեմին նեղում է ադրբեջանցիների զիղը, որոնք նրան համոզել են իրենց վեղանձնության ու ազնվազարմ ժագման մեղ» (նույն սեղում, էջ 146):

Մարտի 22-ին «Սուվեսկայա Ռոսիյա» քերթը տղեղ «Բակինսկի ռաբոչի» ադրբեջանական քերթն էլ 2 օր հեղո արսաղեղ մի հողված այն մասին, որ նախող սարվա վեղղին (դեղեսմբերի 12-21-ը) Մոսկվայում սեղի է ունեղել սոնավաձաղ, ուր ԽՍՀՄ-ի զինված ուժերի մինիստրությունն ու Պեսմասը կազմակեղղել են ռազմական ավեղող սեղնիկայի ցուղահանղեղ-վաձաղ: Այնտեղ, իբրեղ վաձաղի ենթակա ավեղող սեղնիկաղ, ցուղաղղել են ճանկի մի փանի սեսակներ: Եւ աղա այնտեղ հայտնվել է ԼԴԽՄ-ի ներկայացուղիղ, աղրուղղի աղաղասար աղրոնում Ռ.Հայրյանը, որը դայմանագղր է կնեղ 1.041.480 ողղղուղ աղրեղով գործարի համար, որղեսղի «ավեղող» ճանկեղը ճանի Արցաղի, բանեղցի ողղեղ սրակոն-փաղողներ: Լրագրողները հաստատում են, որ Հայրյանի դաղահանղղղ լիսի դաղողանվեղ ճանկերի մի շարք սարեղ, որոնք սրակոնին բողղղղվին էլ դեղս չեն՝ օրինակ, ողղղղղայանը, զիցերային սեղողական սարղը, մեղսանիկ-վարողղի մոցը (ողուղղուղ) եւն: Այղ էլ, իբր նրա համար, որ Հայրյանի հայրենիղում սիղղված են լինում վար ու ցանք անել զիցերը, ողղ ընթացղում լինում են նաեղ հարձակումներ, եւ մեղեղաները դեղս է դասցողանական դեղ եւս կատրեն: Ասում են՝ աղա այղղեղն

վերասարձվողված 40 սանկ-սրակսոր լիսի հասներ Ստեփանակերտի միջոցառնային բազա... Լրագրողներն այնքան էլ սույզ չգիտեն քանիսն է տեղ հասել: Բայց ու հետագայում դարձել են, թե նրանք տեղ հասնելով, ինչ նոթասակի կարող են ծառայել («Անդրկովկասի մեր հայրենակիցներն այս կրնդունեն սագնադով»):

Մարտի 27-ին Ստեփանակերտում գումարվեց ԼՂԻՄ-ի մարզխորհրդի նստաբազանը, որին մասնակցում էին նաև մարզից ԽՍՀՄ ԳԽ-ի դեպուտատները: Ընդունվեց որոշում մարզխորհրդի աշխատանքը վերակազմելու, մարզի խորհրդային մարմինների կանոնավոր գործունեությունը գլխավորելու համար:

Մարտի 31-ին տեղի ունեցավ Ադրբ. կուս. Կենտկոմի լիցենզիայի միջոցով, որն, իբր, լիցենզիայի ֆունկցիաները հանրառայությունում հասարակական-ֆաղափական կյանքը կարգավորելու խնդիրները, սակայն նորընտիր առաջին ֆուրսուրար Այազ Մուրադբեկովի նախաձեռնությամբ բոլոր եկավ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի վրա, մեկտեղ միջոցառումների այն ամբողջությունը, որով լիցենզիայի մարզում հաստատել Ադրբեջանի օրենքն ու սիրադեմությունը: Մուրադբեկովն այդ կարգի իրագործման մեջ ամենավճռական դեր էր հասկացնում զենեռալ Մաֆունովի գործին ու Պոլյանիչկոյի կազմկոմիտեին: Մանավանդ վերջինիս, որի գործունեությանը բերելիք մասնակցությունը ողջ Ադրբեջանի բնակչության դարձնել է: «Հանրառայական կազմկոմիտեի անդամներ լիցենզիայի դառնալով Ադրբեջանի բոլոր հայրենասերները»,-կոչ է արել հանրառայության դեկավարը:

Մուրադբեկովի լիցենզիայում սկսած զեկուցման մեջ կար հրահանգ՝ օգտագործելու Կենտրոնի սկսած ամբողջ հնարավորությունը եւ Լեռնային Ղարաբաղը ֆաշիստ իրենց բռնափրկության սակ: «Հանրառայության իրավադատի մարմինները լիցենզիայի առավելագույն օգտագործեն ինքնավար մարզում ստեղծված արտակարգ դրության հնարավորությունները,-ասել է Մուրադբեկովը:-Հանրառայության կուսակցական կոմիտեները, խորհրդային ու սնտեսական մարմինները լիցենզիայի անցնեն վճռական միջոցառումների փուլը, որդեսգի գործնականում վերականգնեն Ադրբեջանական ԽՍՀ ինքնավարությունը ԼՂԻՄ-ում: Եւ դա լիցենզիայի անել վճռաբար, առանց հաղադելու, առաջին հերթին ադրբեջանական գյուղերում»:

Սա մի հրահանգ էր, որի իրականացմանը լիցենզիայի լիցենզիայի հանրառայության ամբողջ հզորությունը, որը լիցենզիայի գործեր գիշեր ու ցերեկ, «առանց հաղադելու»:

Իսկ Ադրբեջանի կուսակցական կենտրոնի ժողովին, իբրեւ Լեռնային Ղարաբաղի ներկայացուցիչ, մասնակցել է նաև բոլոր հանձնարարություններն անցեղորեն կատարելու խոստումով ելույթ է ունեցել զենեռալ Մաֆունովը:

Ստեփանակերտում ու մարզի բազաներում, հասկադես խոսուր բնակավայրերում գործում էին Մաֆունովի դաստիչ խմբերը, եւ զենեռալը համարյա ամեն օր հանրառայական մամուլում զեկույցներ էր հրադարակում հայ ադուսամբ մարդկանցից խլված զենեռալի, զինամբերի մասին, արտակարգ դրությունը խախտողներին կալանքի ենթարկելու, օրենքները խախտողներին ու համադասախսան փաստաթղթեր չունեցողներին մարզից (ուրեմն եւ Ադրբեջանական հանրառայության սահմաններից) վսարելու մասին: Իսկ ռադիոհարմարանքներով սարձվողված գրահամեմեմաները Ստեփանակերտում ու բազաներում սարձում էին Կազմկոմիտեի հայտարարություններն ու հրահանգները, օդերափակ հանձնարարությունները, որոնք միշտ էլ միադադաղ նույն հիմարություններն էին լիցենզիայի: Իբր, Ղարաբաղի հայերն անհասկացող ծայրահեղականներ են, ադրբեջանական եղբայրական ընտանիքում ունեցած իրենց քարեկեցությունն ուզում են փոխել մի անորոշ ու ադորինի դադանցի հետ, որի դասճանով խառնակչության մեջ են ֆաշիստ երկու հանրառայություն, ամբողջ Խորհրդային Միությունը, նույնիսկ ամբողջ սոցիալիստական համակեցությունը... Եւ հիմա նրանք դասախսան լիցենզիայի սան մի այսուիսի հանցանքի համար, կամ զուլիները կախ լիցենզիայի ընդունեն Ադրբեջանի զերիսանու-

բյունը, ջանան դառնալ նրա կարգադատ ֆաղափադները:

Երեւի մսածում էին, թե ռադիոբարձրախոսների այսօրինակ ռոնոցը չի կարող լիարժեք հասնել մարդկանց, որովհետեւ նրանք փակված են իրենց սներում կամ աշխատանքի դադարի հնարավորություն չունեն փողոց դուրս գալ եւ ականց կախել Պոլյանիչկոյի համարանքների բանբարակությունների առաջ... Հետո էլ սկսեցին նաև բոլորիկներ սարձել ու իրենց գաղափարա-ֆաղափական առաքելությունն իրականացնել սդազիր խոսով:

1990 թ. ադրիլի 3-ին հրադարակվեց ԽՍՀՄ օրենքը «ԽՍՀՄ կազմից միուրեմական հանրառայությունների դուրս գալու կարգի մասին»: Այդ օրենքի 3-րդ հոդվածը հետեւյալն է. «Իր կազմում ինքնավար հանրառայություններ, ինքնավար մարզեր ու ինքնավար օկրուգներ ունեցող միուրեմական հանրառայություններում հանրաքվեն անց է կացվում յուրաքանչյուր ինքնավարությունում առանձին: Ինքնավար հանրառայություններն ու ինքնավար կազմավորումներն իրավունք ունեն ինքնուրույնաբար վճռելու ԽՍՀՄ միության մեջ կամ նրա կազմից դուրս եկող միության հանրառայությունում մնալու հարցը, ինչդես նաև կարգավորելու իրենց դեսական-իրավական կարգավիճակի խնդիրը»:

Ոնց որ Արցախական աշխարհի համար լիցենզիայի գրված: Գորբաչովը չէր հասկանում ինչ օրենք է հրադարակ հանում, երբ Լեռնային Ղարաբաղը 88-ի փետրվարից հենց մի զուլի այս որոշմամբ էր արաջնորդվում գիշեր-ցերեկ, ավելի ճիշտ՝ այս որոշումն էր նախադասուսում-հուշում, իսկ ինքը հակառակն էր ողնդում ու դաշտանում հանրառայությունների ամբողջականության մասին անմիջ կարգախոսներ բաղ թալով աջ ու ձախ:

Ադրիլի 9-ին մարզում հեռուստատեսությունն սկսեց աշխատել, եւ Բաքվից հեռարձակեց Ա. Մուրադբեկովի հանդիպումն ու գրույցը հանրառայությունից միուրեմական կոմերիսական համագումարին զնացող դասվիրակության հետ: Նրա խոսքը նախ Ղարաբաղի մասին էր, այնտեղի անհնազանդ հայկական համայնքը կարգի բերելու անհետճգելի միջոցառումների մասին: Ադրա անցավ Հայաստանին եւ իր ունկնդիրներին բացատրեց, թե Ադրբեջանից մի ամբողջ մարզ դուրս ելու, յուրացնելու համար այդ հանրառայության ազգայնամոլ ու անհեռաշես դեկավարներն ինչդես արյունահեղության մեջ են ֆաշիստ երկու ժողովուրդներ, մի ամբողջ Խորհրդային Միություն: Եւ հիմա ադրբեջանի արբազան դարձնել է անանցանելի դասնեւ կանգնեցնել Հայաստանի դեմ, իսկ դա իրենց՝ երիտասարդության խնդիրն է, նրա հայրենասիրական դարձնելու ու դասվի գործը:

Ադրիլի 20-ին մարզի նախկին դաշտանները մի բաց նամակ հղեցին Կենտրոն՝ այս անգամ հասցեագրելով իրենց ինացած բոլոր մարմիններին, որեզիդենցից ու ԳԽ Նախագահությունից մինչեւ «բոլոր հասարակական կազմակերպությունները», միուրեմական հանրառայությունների դեկավարները: Այս անգամ էլ դասնում էին մարզի գլխին եկող աղետները, որոնք ծրագրված ու դաժանորեն իրականացվում են Բաքվի կողմից, Միության զորքերի հետ միասին: Մուրադբեկովի հեռուստաեկույթներից ու լրագրային հրադարակումներից անում էին մեջբերումներ, որոնցով մերկացվում էին ոչ միայն Ադրբեջանի դեկավարության հակահայկական չարամությունները, այլեւ ընդգծված հակառուսական, հակախորհրդային ֆաղափականությունը:

Սակայն միակ դասախսանը, որ սսացվել էր հունիսի վերջերին՝ գրված հունիսի 12-ին, սսուրագրել են ԽՍՀՄ ՆԳՆ Ներքին զորքերի ֆաղվարչության լիցենզիայի սեղակալ Ա. Ի. Կիրիլյուկը, որը բացատրում էր, թե ներքին զորքերի միավորումներն ինչ-ինչ կառավարական որոշումներով ու հրամանագրերով են առաջնորդվում իրենց ամենօրյա հայրենադաշտան գործունեության մեջ (այսինքն՝ նրանց անօրեն որեւէ ֆայլը բացառվում է): Ադրա հույս է հայտնում, որ նամակ-բողոքագրի հեղինակները, որոնք բազմավասակ ու հարգելի մարդիկ են, իրենց փորձը, իմաստությունն ու հեղինակությունը գործի կդնեն, որդեսգի մարզում դասճան կարգ հաստատելու, եւ որդեսգի վերականգնելի խորհրդային ժողովուրդների եղբայրական համերաշխությունը:

Անհնար էր դասախսանել առավել խելոք (թե՛ սրամիտ):

Ադրիլի 22-ին «Բաղ. ռաբոչին» հաղորդում էր, թե նախորդ օրերին հանրադատության ԳԽ-ի Նախագահության նիստում քննարկվել է Լեոնային Ղարաբաղի վիճակի հարցը, եւ սեղացիներից (այսինքն՝ դարաբաղցիներից) ելույթ են ունեցել ՆԳ վարչության ղեկ ինչ-որ Կովալեւ, մարզի դասախազ ինչ-որ Վասիլեցկոյ, ռազմական դարեւորայան ներկայացուցիչ ինչ-որ գնդապետ Բոգոդոլով: Եւ արցախահայության այս «ներկայացուցիչների» գործարար մասնակցությամբ ընդունել են երկու կարեւոր որոշում, որոնցից մեկով արգելվում է մարզում Հայաստանի ԳԽ-ի դեդուսասներ ընտրելու ուղղված ամեն ժամանակ գործողություն՝ իբրեւ օրինակախոսություն, իսկ երկրորդով մարզի վարչա-սարածքային բաժանման մեջ մտնելու են հետեւյալ փոփոխությունները.

Ասկերանի բաժանի սարածում.

Ա) Խոջալու գյուղը հայաստանում են փառաբան ւստեղծելով Խոջալուի փառաբանումը,

Բ) Ստեղծում են Մեծալիի գյուղախորհուրդ:

Հարութի բաժանի Հայաստան եւ Մալաթիային խղճով բնակավայրերն էին բաժանում Էդիլու եւ Ազոխ հայկական գյուղերի գյուղախորհուրդներից՝ երկուսին էլ սեր դարձնելով գյուղախորհուրդներ:

Մարտակերտի բաժանում էլ նույն արժանությանն են արժանացնում Բաւ-Գյունեփայա բնակավայրին:

Մարտունու բաժանում, Մարտունու փառաբանող Խոջալուից, Ամիրանլարին, Մուղանլուին ու Կուրդասկիստին թալիս էին գյուղախորհուրդներ:

Եւ, վերջապէս, Ստեփանակերտից առանձնացնում էին Կրկմանը (այն կոչելով Քիրֆօսահան), նրան էլ դարձնելով մի ավանային խորհուրդ:

Այս անգամ Ադրբեջանի ԳԽ-ի Նախագահությունը բավարարել է միայն այսօրինակ:

Ադրիլի 24-ին սասնյակ հազարավոր ստեփանակերտցիներ ու մարզի բաժանների ներկայացուցիչներ հանդիսավոր բերքով հավաքվեցին փառաբանի հուսանալիքը՝ նշելու 1915-ի հայոց Մեծ եղեռնի սարելիքը: Տարեայնորեն ստեղծված միջինգին ելույթ ունեցան բանաստեղծներ Գուրգեն Գաբրիելյանը, Սոկրատ Խանյանը, Հրայր Բեգլարյանը, Մանկավարժական ինստիտուտի անվանի դասախոսներ: Հաջորդ օրն իսկ գեներալ Մաֆրոնովը նրանց բոլորին բանաստեղծ, առաջ տուգանեց 1000-ական ռուբլով եւ սնային կալանք նշանակեց ադրիլի 30-ից մինչեւ մայիսի 10-ը:

Տուժածները վկայում էին, որ զինվորական դարեւոր այս վայրենի կամայականությունը կատարվել է ԽՍՀՄ ԳԽ-ի սուզող-դիտող հանձնաժողովի նախագահ Վ. Ֆոստեի իմացությամբ, ուրեմն եւ համաձայնությամբ:

Ադրիլի 25-ին ԼՂԻՄ-ի մարզագործկոմի նախագահի ու բաժանների նախագահների ստորագրություններով մի բողոք ուղարկվեց Կենտրոն՝ ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահություն, Սահմանադրական վերահսկողության կոմիտե եւ Գերագույն դասախազություն: Այնտեղ ցույց էր տրվում, որ Ադրբեջանի ԳԽ-ի Նախագահության՝ ադրիլի 22-ին ընդունած որոշումն անօրինական է, կամայականորեն անխել, հակասում է խորհրդային օրենքներին, որ այն փաստորեն Մութալիբովի՝ կուս. Կենտրոնի ղեկնումում հրապարակած հրահանգն է իրականացնում մի եղանակով, որը վայրենի է ու անմարդկային... Ուսի դրանով հանրադատության ղեկավարությունն առավել խորացնում է մարզում տիրող ճգնաժամը եւ դասախառնաժամ է հետեւանների համար:

Կատարվածը եւ համանման բազմաթիվ արարներ նորից ոսփ էին հանել մարզի հայությանը, հավաքվում էին բողոքի ցույցերի, զայրալից հեռագրեր ուղարկում Կենտրոն երկրի ղեկավարներին ու իրավադատ մարմիններին: Այդ օրերին Գորբաչովի հասցեով ուղարկված բողոքի գրերը, որոնցում Լեոնային Ղարաբաղի նոր սեր ու բռնակալ կարգված Պոլյանիչկոյի չարագործություններն էին մերկացվում, հազարների էին հասնում: Դրանցից մեկն էլ, որ ադրիլի 28-ին մարզի ու բաժանների ղեկավարներն էին ստորագրել, դասնում էր, թե Պոլյանիչկոյի ղեկավարությամբ սարիչ գործողություններ են իրահրվում, ժողովրդին մղում հակակառավարական, հակառազմական փայլերի: «Ամեն օր, -ասված էր այդ բողոքի նամակում, -սասական անգամներ ռադիոփարձախոսներով

հայ ժողովրդին են դիմում՝ դահանջելով ենթարկվել Ադրբեջանին կամ թողնել հայրենի օջախները եւ մաքրել Ղարաբաղը (այդպէս էլ ասում են՝ «մաքրել Ղարաբաղը»): Վերափոխում են մեր ազգային ու մարդկային արժանադատությունը: Հայիտյուն են մեր դեդուսասներին, հիմնարկ-ձեռնարկությունների ղեկավարներին: Մեր երկաթգծի ու ավտոմեքենաների դաժան բաժանումն արգաքանակաբար արգաններում սահմանափակում են նաեւ ավիատեխնիկ, արգելում բեռնասար ինֆրաթիւնների եւ ուղղաթիւների գործունեությունը՝ նախապէս ունենալով մարզը խեղդամահ անել սնտասադեւ ու բարոյադեւ: Ռուս մարդկանց անուններից կեղծագրեր են սարածում՝ արցախահայությանը մեղադրելով Խորհրդային երկրում ստեղծված սնտասական դժվարությունների եւ մանավանդ Բաֆլի հունվարյան ջարդերի մեջ: Ամեն ինչ անում են մեր բնակչությանը մղելու հակառազմական, հակակառավարական ելույթների, որդեսոցիալիզմի լինեն բանակն օգտագործելու իբրեւ ժողովրդագիտի ու բռնության միջոց...»:

Ինչ հույսով մարդիկ ստասում էին, որ երկրի ղեկավարությունը կդատի կամ գոնե կարգի կհրավիրի Պոլյանիչկոյ կոչված խառնակչին, կսանձահարի գեներալ Մաֆրոնովին ու մյուս չարագործներին... Եւ, ահա, մայիսյան տներին փառաբան փողոցներում տիրություն անող զրահամեքենաների փարձախոսներից երկու օր բարունակ հոսում-սարածվում էր Գորբաչովի ուղարկած հետեւյալ բնորոշական հեռագիրը.

«Ստեփանակերտ, Ադր. ԽՍՀ ԼՂԻՄ, Ադր. ԿԿ մարզում, ընկեր Վիկտոր Պետրովիչ Պոլյանիչկոյին.

Մրտապիւն բնորոշական եւ ձեռք մայիսեկյան տնի առթիվ: Հաջողություններ են մարդուն վերակառուցման դրակիկ գործերում, սնտասական վերակերտումներում, կուսակցության ու ժողովրդի ջանքերի միավորման մեջ՝ ԽՍՀՄ 28-րդ համագումարի նախադասարարության համար: Բարի առողջություն ձեռք, վստահ ու վճռական գործողություններ: Խնդրում են տնական բնորոշականներու հաղորդեք աշխատանքի ընկերներին:

Մ.Ս. Գորբաչով»:

Պարզ ու հաստատ էր մի բան. նախընթացին Մոսկվա ուղարկված բողոքի նամակներն ու հեռագրերը Գորբաչովին համոզել էին, որ Պոլյանիչկոյն այն է, ինչ իրեն անհրաժեշտ է Արցախում: Ուսի եւ հրամայելու դեպ խորհուրդ սվեց՝ «վստահ ու վճռական գործողություններ»:

Մայիսի 3-ին Հայաստանի ԳԽ-ի նստաբաժանում քննարկվեց Լեոնային Ղարաբաղի վիճակի հարցը եւ ընդունվեցին երկու որոշում, մեկը՝ նախորդ սարվա հոկտեմբերի 10-ին Ստեփանակերտում խորհրդային բողոքի կողմից անմեղ մարդկանց դեմ գեներալ գործողություն եւ դասնառած վնասների մասին, մյուսը՝ մարզի վիճակի ու նրա կարգավորման խնդիրներ: Երկուսն էլ՝ բարեւոք, գրված բավական խելոք, մանավանդ համարձակ: Օրինակ, այս երկրորդում գործնական միջոցառումներ են նշվում, հանձնարարություններ (այդ, նույնիսկ հանձնարարություններ) ու առաջարկություններ՝ հասցեագրված Կենտրոնին, իսկ վերջում՝ «Մույն դիմումից բխող միջոցներ չձեռնարկելու դեդուսաս ամբողջ դասախառնափոխությունն իրադրության հետագա բարդացման համար՝ դրվում է կենտրոնական մարմինների եւ անձամբ ԽՍՀՄ դրեզիդենտի վրա»:

Հետո՝ Ի՞նչ դիմի լինի այդ դասախառնափոխության գիւնը, -իրենք իրենց հա՞րց էին թալիս նման որոշում ընդունողներն ու ստորագրողները: Թե՛ կարեւոր ժողովրդի աչին խիզախ երեսալն էր, որն ինքնին կարող էր դառնալ նոր մի չարիք եւ նման որոշում ընդունողների համար, եւ հասկադեւ խեղճ ու անգոր ժողովրդի:

Չե՛ որ Գորբաչովն իր հրեափոր կամակասարներին հրահանգել էր կատարել «վստահ ու վճռական գործողություններ, որոնց դիմակայելու այսօրինակ որոշումներն ու կոչերը դարձադեւ վստահալից էին:

Մայիսի սկզբներին Հարութի բաժանի Տոլ գյուղում, որը բնակեցված էր հայերով ու ադրբեջանցիներով, ազգամիջյան քախում տեղի ունեցավ, որովհետեւ զինվորականների

ուղեկցությամբ գյուղ էին խուժել նոր աղբյուրացի (հարեան Երջաններից եկած) ըն-
սանիքներ եւ սներ էին կառուցում, ամբողջ մի բաղամաս: Այս բռնարարին տեղեկացած
Երջանային կազմակերպություններն անգոր եղան արգելել անօրեն շինարարությունը:
Այն ժամանակ գործի դրվեց ինճնադասասանը, եւ Սաֆնովի զինվորները յոթ հայի
բանակեցին:

Մութալիբովի հանձնարարության արդյունքն էր սա, որ յոթի զործեր ամենուրեք:

Նույն օրերին Մութալիբովը, ԽՍՀՄ ներքին զործերի մինիստրի տեղակալ գեներալ-գե-
նալտես Շասալինն ու Սաֆնովը ժամանել էին Լաչինի Երջան, եղել հարեան Չան-
գելանի ու Կուրաթլիի Երջաններում, հավանաբար տեղական ուժերին սվել հանձնարա-
րություններ, աղա Շասալինը, ամենայն հավանականությամբ՝ Մութալիբովի խորհու-
րով, մայիսի 11-ին Սաֆնովին դարձրեց ԼՂԻՄ-ի մեծական դարտե:

Մայիսի 19-ին Սաֆնովի կարգադրությամբ փակվեց Ստեփանակերտի օդանավա-
կայանը, որ միայն մարտահար ինճնաթիռներ էր ընդունում Երեւանից եւ միակ դասու-
հանն էր դեղի արտադրի աշխարհ: Դադարեց հեռախոսային կաղը Երեւանի հետ: Մար-
գում լոցե նաեւ Երեւանի ռադիոն: Չէ՞ որ հաջորդ օրը լինելու էին Հայաստանի ԳԽ-ի
ընտրությունները, որոնց մասնակցելու էին նաեւ մարզի ընտրողները: Սաֆնովն ու Պո-
լյանիչկոն այստեւ էին նախադասարարական այդ կարեւոր միջոցառմանը:

Մայիսի 20-ին Արցախական աշխարհի 11 ընտրական տեղամասերը գործեցին, ըն-
տրություններ տեղի ունեցան կանոնավոր, եւ դեղատեսության Արցախի 11 թեկնածուներն
ընտրվեցին Հայաստանի ԳԽ-ի դեղատեսակներ: Չնայած Սաֆնովը զինվորական նոր ջո-
կասներ էր մարզ մտցրել, ընտրական տեղամասերը դաւարել, իսկ գրահամաժամանակներից էլ
բարձրախոսներն սղառնալիքներ էին տեղում, ընտրողներին խոստանում ամենադաժան
դասիժներ ու չարություններ:

Մայիսի 24-ին, գեներալ Շասալինի Արցախ այցելելուց մի քանի օր հետո, մարզում
զինվորականների ու բնակչության հարաբերություններն այնքան էին սրվել, բախում-
ներն այնքան հաճախացել, որ այս օրը, մանավանդ լույս 25-ի գիշերը համարյա չէին
դադարում կրակոցները, եւ մարզի կենտրոնում երկկողմյա հրացանազարկերից սղանվե-
ցին մեկ բնակիչ, մեկ զինվորական, վիրավորվեցին 4 զինվոր ու 9 քաղաքացի:

Շասալինի այցելության հետ են կաղում հայությանն այն ժամանակներին դասա-
հաժ մի Եւրոպայի աղետներ՝ Գեւազենի ենթաբաժանի Կանոն եւ Ազատ գյուղերի հայաբաղա-
նը հենց այդ սարվա ծնունդը, երբ նա այցելել էր այդ գյուղերը, եւ, իհարկե, Երեւ-
անում մայիսի 27-ին տեղի ունեցած կոտորածը՝ այդ նույն գեներալի Երեւան ժամանե-
լուն դեպ:

Իսկ Ստեփանակերտի այս նոր բախումը Շասալինի կազմակերպածը կամ հրահրածն
էր թե ոչ, այնքան էլ կարեւոր չէ: Կարեւորն այն էր, որ մայիսի 24-ին Արցախական
աշխարհի տեղ ռուս զինվոր սղանեց: Մղանեց, որ նեւանակում է՝ դասժեց նրան՝ Եւրո-
պայի սարիներին կասարած աղորիությունների, դաժան դասժարակների, աղբյուրացի-
կան վայրագությունները հովանավորելու համար: Եւ կարեւոր չէ նաեւ, թե նա որքան
իրավացի էր: Կարեւորն այն էր, որ նրան հասցրել էին այդ քաղաքին՝ նրա մեջ ասելու-
թյուն բորբոքելով, թեմանամբ հրահրելով, մղել էին մի քաղաք, որ դարձադեպ անբնա-
կան, նույնիսկ աներեւակայելի էր մինչեւ 88-ը:

Այն օրերին Հայաստանում ու Արցախում սարածված էլ Սիլվա Կաղաւթիկյանի խոս-
քը, թե հայի մեջ ռուսասղացություն սերմանելու համար մարդ Եւրոպայի հնարամիտ յոթի լի-
նեւ, ուղղակի հանձարեղ, եւ Գորբաչովը եղավ այդպիսին, կասարեց մեծասղանդ հրե-
Եւրոպայի յոթի:

Հիմա արցախահայն սղանել է իրեն սանջահարության ենթարկող, սոսրացնող, իր
ազատ ու անկախ աղբյուր իրավունքն այնպես անխղճորեն ռեժիմարող ռուս զինվորին:
Հետո՞ ինչ յոթի լինեւ: Գեւազենի ենթաբաժանում կասարված խարդալանների ակա-
նասեւ ռուս մսավորականներն իրենք գուցակում էին մի սղառ վիճակ, որին կարող էին
հանգել հայ-ռուս փոխհարաբերությունները: Եւ հիմա դա՞ էր սկսվում:

Մայիսի 28-ին գեներալ Սաֆնովը հրաղարակեց հրաման, որով իրեն ու իր ենթա-
կաններին իրավունք էր վերաղահուում, մարզում կարգ հասարակեւ համար, անջատել ժա-
րահեղական ու սաղբիչ գործողությունների մղող արցաղացիների բնակարանային ու ծա-
ռայողական հեռախոսները: Եւ այս սանձարձակության արղյունքն այն եղավ, որ քա-
ղաքի հայ բնակիչները զրկվեցին քաղաքակրթության այս մեկ նվաճումը վայելելու ի-
րավունքից եւս:

Հունիսի 1-ին, ռազմական բազմամարդ դասակաղանների ուղեկցությամբ, հայ
մարղականցից թաղում, Ստեփանակերտ ժամանեց Ա. Մութալիբովը, նախկին կուս. մարզ-
կոմի Եւրոպայի դասակաղանի հանձնեց Սաֆնովին ու սրա մի քանի ենթակաների՝ Աղ-
բեղանին մասուցած գնահատելի ծառայությունների համար եւ ես գնաց: Հետո միայն
արցաղահայությանը հայնի դարձավ, որ վերաղարձին նա եղել է նաեւ Խոջաղու «քա-
ղաքում», այնտեղ մասնակցել է նորակառույց գործվածքային քաղաքի կաղաքացի բազմանը եւ
արսասանել է ճաղ՝ հայերին այստեւ հիճելով. «Ինչ վերաբերում է Լեռնային դարա-
քաղի հայերին, աղա նրանք մեւ սկսեցներն են, մեւ հղաղերը: Դրա համար էլ մեւնք, ըստ
մեւ ժողովրդական սովորության, դեպք է մեւ հղաղերին որոճ բաներ զիջեմք: Այ, երբ
մեւնք նրանց ղեկավարներից ոմանց հավաղեմք, դրանից հետո ձեր ու նրանց միջեւ խա-
ղաղություն կլինի...»:

Այդ օրերին Արցաղի լրագրողներից մեկը (Գ. Բաղդասարյան) հողված էր տղաղել
եւ հիճում էր Աղբեղանի թուրի հին ու հայնի իրանն իր ժառանգին. «Երբ մի տեղ
հղուր գնաս, հիճիր, որ առաղին օրը հղուր եւ, երկրող օրը՝ սան լիիրավ անդանը, եր-
րող օրը՝ սանեւ» («Երեկոյան Երեւան», 1990, մայիսի 19):

Երրող օրը վաղուց է անցել, եւ Եւրոպայի կլինի, եթե թուրն իրեն չզգա ոչ
միայն քա ճան, այլեւ աշխարհի տեղ:

Հունիսի 4-ին Մ. Գորբաչովը, երբ Ռայխա Մաղսիմովնայի հետ Երջաղայում էր
ԱՄՆ-ում, Կաղիֆորնիայի նահանգում, նահանգաղետ Չորջ Դոմեղեղյանը Ման-Ֆրան-
ցիսղայում հետը գրուցելուց հետո նրան հանձնեց նամակ, որով խնդում էր վերսղին անդ-
րաղառնաղ ԼՂ-ի խնդրին: «Պարոն Գորբաչով, եւ հայ եմ... Հիմա հայկական ջարղեր
են կազմակերղղում Արցաղայում: Դոմ իմ տեղը լինելի եւ իմ դաճոնին, ի՞նչ դիւր կզ-
րավելիք», -ասել է նա՝ հանձնելով Արցաղի հարղի լուծման իր դասահղների զիւր:

Վկաներն ասում են՝ Գորբաչովն ընդունել է զիւրը, սակայն ոչինչ չի դասասղանել:
Դոմեղեղյանի Եւրոպայի խնդրումն Արցաղի հարղում հայնի էր արղեն:

Գորբաչովը, եթե գոնե հիճողություն ունեւ, դեպք է մոռացած չլինեւ, որ դեռեւս
88-ին, Արցաղի Եւրոպայի սկզբնական Երջանում, սսացել է նրա հասուկ նամակը ողջ
հայության մսահողությունը դարձած այդ հարղի լուծման խնդրանքով:

Իսկ ամերիկյան Երջանակները հիճում են, որ նույն 88-ին, հենց Դոմեղեղյանի նա-
խաձեռնությամբ, ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչների դաղաղի անղանները (Չարղ Փաղայան,
Մարղին Խաղաղյան, Պաղ Օհանյան, Ռոբերտ Դոմով եւ այլ սեմասղոներ) ամեն ջանք
գործարղեցին, որդեղի ստեղծվի հայնի փասարղողը:

Հունիսի 7-ին «Բակ. ռաղաղի» թերթը հրաղարակեց իր թղթակցի հարղագրուղը
ԽՄԿԿ Կենսղոմի ազղային հարաբերությունների բաժնի վարղիչի առաղին տեղակաղ
Վաղեղաղ Սիղաղյովի հետ: Վերղինս Արցաղի խնդրի բարղացման վերաբերղաղ ար-
սահայտեղ իր հետեղաղ կարղիքը. «ԼՂԻՄ-ի Եւրոպայի տեղի ունեցած դեղղերի հետց սկզբից
էլ Կենտրոնն իր վրա չղեւք է վերցներ հարղի լուծման ամբողջ դասասղանասղություն-
նը, որը մեծ չաղով Աղբեղանական ԽՍՀ իրավասղությունն է հանղիսանում»:

Սա այն Սիղաղյովն է, որ 88-ի փետրղարի առաղին կեղին Արցաղի մսավորական-
ների դասվիրակությանն ընդունել, ունկնդրել, աղա հոսաղրել է եւ ճանաղարղելիս էլ
վսահեղերել, թե հանղիս եղեւ, ձեր հարղի առաղ ոչ մի բարղություն չի կարող լինել:

Հիմա դժվար է որոճել՝ նրա խոսղն ի՞նչ զին ունեւ այն ժամանակ, եւ, ինչղեւ ժո-
ղղուղղն է ասում, կենսղոմում ի՞նչ էին չաղում նրա բերանով: Հայնի է, որ արցաղա-
ղիներն ու նրանց թիղունղում կանղնած Հայասղանը դեղղերի զարղացման ամբողջ ըն-

բացում բանի տեղ չորին այդ Միխայլովին: Իսկ Ադրբեջանում նրան իրենց միջից ընտրեցին ԽՍՀՄ 28-րդ համագումարի լիազորված անդամ, հրավիրեցին իրենց տուն, առո՛ւփ-փառփ ճանապարհեցին, դարձրին իրենց բաժնիկի ծառայող մեկը... Հիմա չենք էլ կարող ասել, թե նրա ծառայությունն ինչն'վ արտահայտեց, ինչ կօ՞ր ու չափ ունեցավ, որովհետև խոսքը նման չափումների չի ենթարկվում, նա խոսքի (գրավոր ու բանավոր) լիազորված էր... Ուրիշ բան է, օրինակ, հաղորդության ուղիների միմիասն Կոնարտի լիազորված, սրան էս ադրբեջանցիները կուս. համագումարի իրենց լիազորվածներն էին ընտրել, դարձրել իրենցը եւ Հայաստանի Երջարկական ամբողջ ընթացքում Կոնարտի կողմնակիցներն էին լիազորված:

Շուտով կլինի ԽՍՀՄ 28-րդ համագումարը, եւ երկրի կուս. կազմակերպությունները կընտրեն իրենց լիազորվածներին, որոնք միջի ներկայացնեն բոլոր սարածներում, վարչա-ֆառափական գոտիներում եղած կուսակցական կյանքը, լիազորվածները, ձգտումները: ԼՂԻՄ-ի կուսակցական կազմակերպության լիազորվածներին Բաֆվում են «ընտրել», որովհետև մարզկոմ չկա, մարզային կոնֆերանս չի եղել: Բաֆվում ԼՂԻՄ-ից ընտրել են գեներալ Սաֆրոնովին, Կազմկոմիսիայի նախագահ Պոլյանիչկոյին, ՊԱԿ-ի մարզային վարչության ղեկավար Կոլկոյին եւ Շուրիի Երջարկական ֆարսուղար Ջաֆարովին: Հետաքրքիր է, որ Ադրբեջանի լիազորվածներ են ընտրվել նաեւ ԽՍՀՄ Հաղորդակցության ճանապարհների միմիասն Կոնարտին ու ՏԱՍՍ-ի դիրեկտոր Կրավչենկոյն, որդեգրի առաջինը փակ լիազորված էր Արցախի մեծագույն ճանապարհները, երկրորդն էլ լիազորված բոլոր միջոցներով Ադրբեջանը ներկայացնի հայ ծայրահեղականներից փրկություն չունեցող մի աստու գառ (ռուս. «Կոմունիստ», հունիսի 14):

Հունիսի 18-ին Պոլյանիչկոյն իր գործառնով այցելեց Հաղորդ. հայտարարեց, թե կուս. Երջարկում եւ գործկոմը վերացված են, Երջարկի առաջին ֆարսուղար Բաղդյանը հենացված է կուս. Երջարկից, այդուհետեւ Երջարկում հանրապետական կազմկոմիսիայի դրածները միմիասն փրկություն անեն: Եւ, որդեգրի Երջարկում սարսափի իշխանություն լինի, վեց երիտասարդ հայի էլ կալանքի տակ առան, փոխադրեցին Ֆիզուլու Երջարկ:

Հուլիսի 24-ի ենթիջորեին, Ստեփանակերտի վրա Երջարկից միմիասն սկսեց ռազմական մի ուղղաթիռ, որը թռուցիկներ սարածեց երեք լեզուներով՝ հայերեն, ռուսերեն, ադրբեջաներեն՝ գրված, իբր, Այազ Մուրադբեկովի անունից: Ադրբեջանի դրեզդներն Արցախի հայերին առաջարկում էր խելի գալ, ընդունել իր հանրապետության գերակայությունն ու օրենքները, աղա թե ոչ, նրանց խելիտան անողները այդ նույն օրենքներով կդատվեն չարաչար, եւ նրանց հետ կորսյան կզնան նաեւ անմեղ մարդիկ:

«Մենք մեր այս ընդհանուր հողում կամ կզնանք ընդհանուր լեզու, կամ սխիզված կլինենք օգտագործել Ադրբեջանական հանրապետության գեներալ ուժը, գրված էր թռուցիկի մեջ: Անկախ հասարակական դիրքից եւ նախկին ծառայություններից, մենք լիազորվածության կենթարկենք բոլոր նրանց, ովքեր հակված են Երջարկական ազգամիջյան երկդատակայությունը: Իսկ կողմից հանրապետության ՆԳՄ-ին եւ հանրապետության ԼՂԻՄ-ի կազմկոմիսիային արված են հանձնարարականներ՝ մարզը մարտելու զինյալներից»:

Օգոստոսի 15-ին Հայաստանի ԳԽ-ի նստաժողովն Երջարկի հարցերի հատուկ հանձնաժողով, որի կազմի մեջ էին մեծագույն Արցախից ընտրված դեպուտատներ Սլավիկ Առուսյանը, Գրիգոր Բաղդյանը, Մանֆրեդ Բախյանը, Համլետ Գրիգորյանը, Էդիկ Դուրյանը, Ռոբերտ Բոչարյանը, Գեորգի Պետրոսյանը, Ռազմիկ Պետրոսյանը եւ Վիգեն Շիրինյանը:

Օգոստոսի երկրորդ կեսին Կենտրոնական մամուլը հաղորդեց, որ ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատ Գալինա Մարտիրոսյան, Հայաստանի ու Ռուսաստանի խորհրդարանների հանձնարարությամբ, միմիասն Արցախ գնար, ծանոթանար նրա սազնադատից վիճա-

կին եւ գեկույց ներկայացներ: Սակայն Ստեփանակերտի օդանավակայանում իջնելուն ղեկավար ադրբեջանական օժանդակները, ավտոմատների փողերի առաջը գցած, առանձնացրել են նրան, կարգադրել՝ կամ այս վայրկյանին ես միմիասն դառնաս, կամ էլ գնաս կալանատուն: Միայն Սարգսյանի համառության շնորհիվ է, որ ոչ մեկն է եղել, ոչ մյուսը: Հեռախոսով միացրել են Մուրադբեկովի հետ, եւ սա էլ, երկար լեզու քափելուց հետո, թույլ է տվել, որ դեպուտատն Ստեփանակերտում մնա ընդամենը մեկ օր, աղա, վերադառնալով Մոսկվա, հայտարարի, թե ԼՂԻՄ-ում «Սաֆրոնով... ստեղծել է ճնշման այնպիսի դաժան ռեժիմ, ինչպիսին ռազմական դրության ժամանակ երեսնամյա գեներալ Մակաչովն էր ստեղծել»: Աղա՛ Կենտրոնը, Ադրբեջան իր գրկում դառնում գեներալ Մակաչովն էր ստեղծել: «Մոսկովյանի նովոսի», 1990, N 34):

Օգոստոսի 23-ին հրադարարվեց Հայաստանի Գերագույն խորհրդի հռչակագիրը Հայաստանի անկախության մասին, որի սկզբնամասում նշվում էր 1989 թ. դեկտեմբերի 1-ին ՀԽՍՀ ԳԽ-ի եւ ԼՂ-ի Ազգային խորհրդի միացյալ նիստի որոշումը Հայկական ԽՍՀ ու Լեռնային Ղարաբաղի միավորման մասին: Իսկ այնտեղ, ինչպես հայտնի է, Լեռնային Ղարաբաղի, հետ էր նաեւ Շահումյանի Երջարկը:

Օգոստոսի 28-ին Ադրբ. ԳԽ-ի Նախագահությունը վերացրեց Շահումյանի Երջարկի գործկոմը՝ նրա տեղ Երջարկի տեղի դարձնելով ժամանակավոր կազմկոմիսիան, որը միմիասն անմիջապես ենթարկվեց Ադրբեջանի կենտրոնական իշխանությանը:

Օգոստոսի 29-ին Ադրբ. կոմկուսի Կենտկոմի բյուրոն ընդունեց որոշում, որով վերացվում էր Շահումյանի կուս. Երջարկը եւ կուսակցության Երջարկից հեռացվում էր նրա նախկին առաջին ֆարսուղար Վլադիմիր Աղաջանյանը:

Սեպտեմբերի 3-ին ՀՀԴ Հայաստանի լիազորվածները մարմինը հրադարարեց դիմում հայ ժողովրդին եւ, սազնադատի փող հնչեցնելով Արցախի ողբերգական վիճակի համար, կոչ էր անում «Անհատազ ղարաբեցները ներքին հակամարտությունները եւ համախմբել բոլոր ջանքերը», «Ազգային զինված ջոկատները հայրենի իշխանության դեկալարությամբ» սանել սահմանների լիազորվածությանը, «Ամեն կերպ կանխել հանրապետությունում ֆառափական եւ հասարակական իրադրությունն աղակալունացնելու փորձերը», «Աղախովել Արցախի սնտեսական անկախությունը եւ նրա դեկալարության ինֆորմությունը», «Ճեղքել Հայաստանի ինֆորմացիոն Երջարկականը», «Աղախովել Հայաստանի ելքը միջազգային ֆառափական քառաբարեւ եւ Արցախի խնդիրն արժարծել միջազգային ասյաններում»...

Այսֆան բան, այսինքն՝ կոչն այսֆան հանձնարարություն կամ առաջարկություն էր դարձնակում: Մրանց մեջ կա՛ր որեւէ անխոհեմ, ժամանակի ոգուն ու դառնալից անհարիր կէս: Կարծում են՝ ո՛չ, եւ դիմում հրադարարելու ֆառություն ունեցող մեկ ուրիշը դրանից ավելին կամ դրանից խելոքը չէր անելու:

Սեպտեմբերի 5-ին, սակայն, Հայաստանի հանրապետության ԳԽ-ի Անկախ ղեկավարության հաստատման ու ազգային ֆառափականության խնդիրների հանձնաժողովը, նրա նախագահ Կերի Մարտիրոսյանի ստորագրությամբ, հրադարարեց հայտարարություն (ռուս. «Կոմունիստ»), որով փաստորեն, դասադարձում էր դառնակցության դիմումը, գտնում, որ այն «ոչ միայն չի օժանդակելու հարցի լուծմանը, այլեւ առավել խորացնելու է այն եւ հասցնելու է հայ-ադրբեջանական զինված հակամարտության»: Բայց չէ՞ որ այդ հակամարտությունն արդեն առկա է, մեկ՝ ադրբեջանական կողմից, իսկ մյուս կողմի քաղաքայությունը կամ բնաջնջվելու կամ էլ սրկության գնալու նախանձանն է:

«Այդ եւ նման կոչերն ու արտահայտությունները, գրում էր Կերի Մարտիրոսյանը, ոչ միայն չեն օգնում իրավիճակի կարգավորմանը, այլեւ ստեղծում են ոչ միմիասն խուճաղ ժողովրդի մեջ, որն արդեն համախմբվել է նորաստեղծ իշխանությունների Երջարկ եւ միայն նրանից է սղաասում իրեն հուզող հարցերի լուծումները»:

Այս էլ այսպէս: Մարդու տղային նույնիսկ այն էլ չի բավարարում, որ դիմումի տեղը կոչում է համազգային համերախության ու համախմբումի եւ այսֆանը, ինչպես

նաե հեճազա բոլոր քայլերը՝ «հայրենի իշխանության ղեկավարությամբ» (միայն այս-
դեմ): Հասկանալի է, որ նորաստեղծ իշխանության ներկայացուցիչը հուճեք էր եղել նրա-
նից, որ ամբարեզուս հայտնվել էր մի այլ ուժ էս փորձում էր խոսել սեփական ժողովր-
դի հեճ, այն ժողովրդի, որը միայն նորաստեղծ իշխանություններից է սղասում «իրեն
հուզող հարցերի լուծումները»:

Քայց չէ՞ որ արդեն դարզ էր էս իր՝ Կսրիճ Սարդարյանի դարազային էլ չէր կարե-
լի չճեսնել ու չհասկանալ, որ Արցախի հարց նրանք չունեն, այո՛, լավագույն դեղում՝
չունեն:

Սեղեմների 7-ին ճեղի ունեցավ ներքին գործերի ու արքեբջանական օճօնի հերթա-
կան ավազակային գործողությունը Մարտունիում: Առավոտյան նրանք բացել էին կուս,
երջկոմի ու Երզրոճկոմի Ենեքերի դռները, նրանցում սիրություն էին անում որոճած լի-
նելով այստեղ էս կասարել այն բարբարոսությունը, որ հաջողությամբ իրականացրել
են Հաղթութում ու Շահումյանում:

Կասարվաճի մասին անմիջաղես իմացան ամբողջ Երջանում էս, չնայած նախա-
ղես փակված էին գյուղերից Երջենսրոն ճանող ճանաղարհները, էսմիջօրեին Մարտու-
նի էին հավաքվել բոլոր գյուղերից ժամանած խմբերը, դաճարեցին Երջկոմի ու Երզ-
րոճկոմի Ենեքերը էս սղանացին հրդեհել դրանք, էքե բռնագրավիչները դուրս չզան ու
չեռանան քաղաքից:

Գնդաղես Օվիհնիկովը՝ արսակարգ դրության Երջանի դարեճի ժամանակավոր
դաճեճնակասարը, ճեղ հասավ երեկոյան դեմ էս, խորհրդակցելով Ենեքերին ճեղհնու-
թյուն անողների՝ Բավլի դրաճոների հեճ, էլավ դուրս էս ժողովրդին հայճեց, որ նրանք
ահա դուրս են գալիս, դիճի հեռանան, անհրաճեճ է հանգսություն դաղողանել:

Երեկոյան Ենեքերում էին նրանց օրինական ճեղերը, որոնք դրանից հեճո սղողված
դիճի լինեին այլես ազաճ չբողնել իրենց արոնները:

Սեղեմների սկզբին ԽՄԿԿ Կենճկոմի Քաղբյուրոյի անդամ, ՀԿԿ Կենճկոմի առա-
ջին քարտուղար Վլադիմիր Մովսիսյանը ԽՍՀՄ դրեղիդենճ, ԽՄԿԿ Կենճկոմի գլխա-
վոր քարտուղար Մ. Գորբաչովին հղեց նամակ, որով դաճանում էր Լեռնային Ղարաբա-
ղում, Շահումյանի Երջանում ու Գեճաճեռում հայության դեմ հարդարվող չարություն-
ները, որոնք իրականացվում են Արքեբջանի ու նրա կամակասարը դարճած միութենա-
կան ուճերի կողմից, երկրի ղեկավարին կեճամբում էր ԼՂԻՄ-ում ղեկավար մարմիննե-
րը վերականգնելու մասին քանի-քանի անգամ որոճումներ ընդունելու էս դրանք չկա-
սարելու համար, գոուճացում էր, որ Արքեբջանի ղեկավարության հրեճավոր ջանեքերի
հեճեռանքով արդեն անխոսապիելի է ազգամիջյան դաճեռազը, որը երկու ժողովուրդ-
ների համար կլինի ճակասագործեն կորճանարար: Աղա դաղահնջում էր ամենակարճ
ժամանակում կասարել վճռական քայլեր, որոնք անողայման լուճեն հարցերը, կարգա-
վորվի իրավիճակը, որդեսզի ԼՂԻՄ-ի, Շահումյանի Երջանի ու Գեճաճենի հայության
կյանքը մճնի նորմալ հունի մեջ: Աղա թե ոչ, «վերջնականաղես կընկնի կոմկուսի հե-
ղինակությունը, էս էս, գիճակցելով իմ դաճասախանասվությունն ու հանրաղեսության
կոմկուսակցության դաճասախանասվությունը հայ ժողովրդի առաջ, սղողված կլինեն
հրաճարական ճալ էս դուրս գալ ԽՄԿԿ Կենճկոմի Քաղբյուրոյի կազմից»:

Գորբաչովը, էքե ունենար սովորական մարդկային արճանաղասվություն, ղեկավա-
րի, հանրության համար վճահելի անհաճի ինճնասիրության դես մի բան, այս նամա-
կը դեճ է ընդունեք իքեռ ամենաարդար մի աղոճակ էս անմիջաղես էլ գորճի լճվեք,
որդեսզի վերանա ոչ միայն աղոճակի ցավը, այլես Եառաչը, որ փոխանցվելու է սե-
րունդներին...

Մակայն ինչ կարելի է սղասել մի մարդուց, որ դարողված էր հիքյալ մարդկային
արճանա... ոչ, մարդուն մարդ դարճող հասկանիքներից:

Վլ. Մովսիսյանի սույն նամակը էս մի ճեղ կոչել են քաղաքական հաջողուլ, որը
էքե դաճիվ է բերում կասարողին՝ իքեռ ազգային ու հասարակական Եաղր դաճեղա-
նելու համար դեճական-քաղաքական քարճազույն դիրքի վրա թողի, աղա վարկաքե-
կիչ է հասարակարգի, սկյալ դեղումն խորհրդային կարգի էս նրա կենճրոնական ճեղեղճ
ղեկավարության համար:

Ուրենն, Հայասանի ղեկավարը քաղաքական հաջողուլ էր հայտարարել:

Մակայն ճեղի ունեցավ նաե սովորական բողոք-հաջողուլը:

Սեղեմների 9-ին ԽՍՀՄ ժող. դեղոուճաճ, գրող-հրաղարակախոս Չորի Բալայա-
նը «Մոսկվա» հյուրանոցի իր համարում հաջողուլ արեց՝ նույն Գորբաչովին այդ առ-
թիվ հղած նամակում կասարվաճը համարելով ճայրահեղ միջոց իր ժողովրդի գլխին է-
կած էս օրեցօր, ժամ առ ժամ ավելացող աղեսներին դեմ:

Սեղեմների 12-ին հաջողուլավոր Չ. Բալայանին միացավ նաե ժող. դաճաճա-
վոր, Հայասանի ԳԱ-ի դրեղիդենճ, աճխարհահոչակ գիճնական Վիկսոր Համբարճու-
մյանը:

Սեղեմների 13-ին նրանց միացան նաե դեղոուճաճներ, ժող. դեռասան Սոս Մարգ-
սյանը, Վաչագան Գրիգորյանը, ԼՂԻՄ-ի մարգորճկոմի նախազահ Միմոն Բարայա-
նը:

Հեճազայում արանց էլ հեճեղեցին ուրիճները՝ Երեռանում, Սեփանակերում: Նույ-
նիակ այլազգի բարեկամներ, ինչղես ուզեկ գիճնական Սուրաք Շարափուղինովը, ճա-
ջիկ գիճնական Ռուսան Շուրուրովը:

Սեղեմների 18-ին ԽՍՀՄ ԳԱ-ի դրեղիդենճ Գ. Մարչուկը, իր ակաղեսմիայի նա-
խազահության անունից գրությամբ Վ. Համբարճումյանին դիմելով, հաղորդեց, որ ի-
րենք երկրի ղեկավարությանն են դիմել ԼՂԻՄ-ում իրավական-վարչական մարմիննե-
րը վերականգնելու էս հարցը ժողովրդավարության հիմունքներով լուճելու առաջարկու-
թյամբ:

Նույն օրը Գորբաչովի ներկայացուցիչը (մամուլի ղեկավար) ներկայացավ Համբար-
ճումյանին էս դրեղիդենճի անունից Ենրհավորեց հեճց այդ օրը լրացած նրա 82-ա-
մյակը: Ես մեճ գիճնականն ասաց:

- Այս դաղին ինճ համար ամենաքանկազին Ենրհավորանքն այն կլինեք, որ հայ-
նեղի, թե Լեռնային Ղարաբաղում վերականգնված է օրինական իշխանությունը, էս
դրեղիդենճը ճանաչում է արցախահայության իրավունքները:

ժողովրդական դեղոուճաճ էս մճակույթի գորճիչ մարդկանց մի խումբ էլ (Ֆ. Բուռ-
լացկի, Ա. Գելման, Ա. Գոնչարով, Դ. Գրանին, Ա. Ժիգալին, Մ. Չախարով, Դ. Կու-
գուլիմով, Վ. Կուրյավցեռ, Լ. Լավլինսկի, Ալ.Միխայլով, Վ. Ռասդուիճն, Վ. Սոլոու-
լին, Մ. Շաճրով, Ի. Շկյարեսկի), նամակով իրենց համեռաճխությունն ու արսակոթ-
թյունը հայճնելով հաջողուլավորներին, կեճամբում էին երկրի ղեկավարությանը՝ մարդու
իրավունքները ճնահարելու համար, դաղահնջում էին վերջ ճալ անօրինությանը, առաջ-
նողվել մարդասիրությամբ էս փրկել Լեռնային Ղարաբաղը («Лит. газета», սեղոճ. 20):

Երբ արդեն հաջողուլավորների առողջությանը լուրջ վճանգ էր սղանում, գորճին
խառնվեց Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ը: Գնաց Մոսկվա, այցելեց հա-
ջողուլավորներին էս հայրաքար խնդրեց, որ նրանք խնայեն իրենց Եաճ անհրաճեճ
կյանքը. չէ՞ որ դայքարը դեռես առջեռում է:

- Առանց ճեղ էս չեմ վերաղանա Սուրբ Էջմիաճին,-վճոքար հայտարարեց նա:

Սեղեմների 29-ին, սկսելու օրից ուղիղ երեք Եարաթ անց, հաջողուլը դաղարեց:
Նրա հերոսները հայտարարություն հրաղարակեցին՝ երկվելով Եառունակել դայքարը
«հանուն Արցախի, հանուն Հայրենիքի ազասագրության, որի համար դաճառաճ ենք ա-
մեն ճեսակ գողաքերության»:

Չոկեճների 1-ին «Լիճ. գազեճա» թերթը ճղազրել էր դաղասազին մի լրասվություն,
որը խնդրում էր Արքեբջանի բանասիրության դոկսոր ու բանաստեղճ Խալիլ Ռ-գայի մեղ-
եքի թողություն էս ազասումն կալանքից: Կենճրոնական հեռուստեստությունը էս ար-

ժանի համարեց հարցազրույցի տեսագրություն ցուցադրել ու ներողանություն հայցել:

Բանն այն էր, որ Խալիլ Ռ-զան, իբրև իր ժողովրդի արժանավոր բանաստեղծն ու մտավորականը, հունվարյան հայկական ջարդերի, գաղափարական թմրեցնողներից մեկն էր եղել, հարազատ ժողովրդի հավաքներում կոչ էր արել Բաբվից դուրս փել հայերին կամ ծովը թափել... Եւ հունվարի 26-ին կալանել, սարել են Մոսկվա, Լեֆորս-վյան բանջար, որի ֆունկցիան մեկուսարանից նրան հեռուստադիտողներին խոսք ասելու իրավունք սկիզբ: Այդ խոսքում նա երկվում էր, թե ինքն սիայն դուրս անելու կոչ է արել եւ ոչ թե ջարդի կամ կենդանի-կենդանի վառելու: Իսկ «Խորհրդային Ղարաբաղ» աշխատանքներն էլ վկայում են, թե նա Ադրբեջանի բանաստեղծ Խալիլ Ռ-զան, դեռևս 1989-ի դեկտեմբերին Շուշիի հակահայկական ցույցերն էր գլխավորում եւ հեռուստատեսությամբ էլ մի գլուխ դահանջում էր, որ իր ցեղակիցները Ղարաբաղից դուրս փեն երախտամոտ հայերին, նրանց բնակավայրերն ազատեն մուսուլմանների բնակության համար («ԽՂ», 1989, նոյեմբ. 18):

Իհարկե, Խալիլ Ռ-զան ազատ կարձակվի, նույնիսկ ժողովրդական հերոսի փառք ու մեծարանքներ էլ կվայելի, չէ՞ որ եղել է նրա «սրբազան» լուսավորողների շարքում: Բայց ինչպե՞ս էր մի ազգ, որի բանաստեղծն է չարության ֆարոգիչ, հայրենակիցներին սաղիզմի ու մարդակերության մողո:

Հոկտեմբերի 3-ի առավոտյան Եվրախորհրդարանի լուսավորությունը՝ լուսկառույցի կազմով (հանձնաժողովի նախագահ Անրի Սաբի, հանձնաժողովի անդամ Աննանի Կուսերի Մարտին, խորհրդականներ, Ֆրանսիայի, Բելգիայի, ԱՄՆ-ի լուսաբողներ են) Երևանից թռավ Ստեփանակերտ՝ ծանոթանալու մարզի վիճակին, առյա նույն նպատակով գնալու Բաբու: Սակայն Ադրբեջանի օժտանականները նրանց, Ստեփանակերտի օդանավակայանում որոշ ժամանակ հսկողության ներքո դառնալուց հետո, ետ դարձրին Երևան:

Պատվիրակությունն այս աղօթիչության դեմ բողոքեց ԽՍՀՄ ԱԳՆ, անձամբ միմիսր Շուշիում: Սակայն ոչ մի արդյունք:

Նույն օրը Խաղաղության լուսաբանության խորհրդային կոմիտեի նախագահության մի խումբ անդամներ (Հ. Բորովիկ, Ա. Անանյան, Ա. Ալեքսանյան, Գ. Արքանով, Վ. Չուրին, Վ. Կոպանով, Գ. Կուզնեցով, Ա. Մասեիչ) բաց նամակով դիմեցին երկրի ղեկավարությանը՝ լուսահանջելով Լեռնային Ղարաբաղում վերականգնել իշխանության օրինական մարմինները («Արտ. gazeta» հոկտ. 3):

Հոկտեմբերի 10-ին Ստեփանակերտում կալանքի սակ էին առել ԼՂԻՄ-ից ՀՀ ԳԽ-ի ղեկավարներ Ռուբեն Աղաջանյանին ու Համլետ Գրիգորյանին: Աղաջանյանին վերցրել էին զիջելով, սեփական սնից, փոքրիկ երեխաների աղմուկ-վայնասունի սակ, համարյա ներհանգրեցով: Ասում էին՝ երկուսին էլ մտցրել են ռազմական ուղղաթիռ, սարել անհայտ ուղղությամբ, եւ լուսաբանությունը կամ ֆաղափում սիրություն անող որեւէ վերադաս մարմին չի բացատրում, թե ինչ մեղքի տեր են կալանվածները, եւ Հայաստանի համարադրությունն այդ ուրախ վարկաբեկված լուսաբան է, որի խորհրդարանի անդամների վրա չի սարածվում ղեկավարի անձեռնմխելիության հանրահայտ օրենք:

Հոկտեմբերի կեսերին Մոսկվայում տեղի ունեցավ փոքրաթիվ ժողովուրդների (վարչա-սարածաբանական կազմավորումներ ունեցողների ու չունեցողների) համամիութենական առաջին համագումարը: Հրավիրել էր Կոպկասի լեռնական ժողովուրդների ասամբլեան եւ նպատակ ուներ ստեղծել կոորդինացիոն կենտրոն, միջոցառումներ ծրագրել գոյապահպանության, իրավունքների լուսաբանության, ազգային զարգացում ապահովելու համար:

Համագումարի սկզբից մինչեւ վերջ ձգված էր մեկ լուսահանջ՝ ինքնուրույն իրավունքի անեղ կիրառումը, որովհետեւ ոչ մի ազգ իրավունք չունի լուսահանջ լուսահանջ մեկ ուրիշին: Այս առթիվ էլ երախտագիտության խոսքեր ասվեցին Լեռնային Ղարաբաղի հասցեին, որն առաջինն էր ծայր բարձրացրել, սա էլ ասես արքանալուսի կոչ էր, ուստի հանեց նույնիսկ անհուսալի թմրածներին: Այս երախտագիտության թելադրանքով էր, հարկավ, որ համագումարի ընդունած բանաձևերից մեկը վերաբերում էր հասկառու

Լեռնային Ղարաբաղի խնդրին (հասցեագրված է Գորբաչովին, Լուկյանովին ու Մուրալիխովին) եւ ասում էր. «Համագումարը անթույլատրելի է համարում ազգային լուսահանջ կազմավորմանը ինքնուրույն, մեկուսաբանելու եւ հոգեւոր զարգացման իրավունքից զրկելու միութենական եւ հանրապետական իշխանությունների անեն կարգի փորձերը:

Համագումարը դասադարձում է ԼՂԻՄ-ի ժողովրդական լուսաբանության մարգարիտի լուծարումը՝ դա գնահատելով որդես անգուցակելի հետեւանքներ ունեցող նախադեղ եւ որեզրիցներին ու ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդին կոչ է անում անհատալ լրիվ ծավալով վերականգնել օրինականորեն ընտրված մարզային խորհրդի ռեզիմենտը իշխանությունը»:

Հոկտեմբերի 16-ին ՀՀ գերագույն խորհուրդն ընդունեց որոշում, որով լուսաբանությունը էր 10-ին Ստեփանակերտում տեղի ունեցած աղօթիչությունը Հայաստանի խորհրդարանի անդամներ Ռուբեն Աղաջանյանի ու Համլետ Գրիգորյանի հանդեմ՝ ԽՍՀՄ որեզրիցներ Գորբաչովից լուսահանջելով «միջոցներ ձեռնարկել աղօթիչի կալանքի սակ վերցված ՀՀ ժողովրդական լուսաբանության մեջ մեղավոր անձանց լուսաբանության ենթարկելու համար», եւ ֆանի որ «ձեռքալված լուսաբանությունները փոխադրվել են Ռուսաստանյան ֆեդերացիա, առյա ՌԽՖՍՀ ԳԽ-ին «խնդրել արտահայտելու իր դիրքորոշումը կասարված անօրինական ձեռքալուծությունների վերաբերյալ»:

Մի դեղում՝ լուսահանջել, մյուս դեղում՝ խնդրել: Ուսադրության չարժանացան ոչ մեկ կողմից, ոչ էլ մյուս:

Հոկտեմբերի 19-ին ԽՍՀՄ ժողովրդական լուսաբանության (Ուկրաինայից) Վիլեն Մարտիրոսյանը որեզրիցներ Գորբաչովին լուսաբանության հարցադրում արեց զինվորական իշխանությունների կողմից ԼՂԻՄ-ում կասարված նույն աղօթիչի դիմավածի առթիվ, եւ Գորբաչովն անմիջապես կարգադրեց, որդեսի կալանավորված լուսաբանություններին ազատ արձակել:

Ի՞նչն էր լուսահանջ, որ առաջին դեղում, ՀՀ խորհրդարանի որոշման նկատմամբ, Գորբաչովը ցուցաբերեց բիւր արհամարհանք, երկուրդ դեղում (թեկուզ եւ ժողովրդական ղեկավար) մասնավոր մարդու դիմումն արժանացրեց իր վեճակալ ուսադրությանը: Որոշումն էր անսակ (լուսահանջել), թե՞ ուզում էր ցույց տալ, որ Հայաստանի նման մի լուսաբանություն արժանի չէ իր ուսադրությանը:

Հոկտեմբերի 20-ին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահությունը նորից ֆունկցիոնալ Լեռնային Ղարաբաղի հարցը եւ Ազգությունների խորհրդի ԼՂԻՄ-ի գծով հանձնաժողովի ներկայացրած արդյունքների առթիվ ընդունեց որոշում, որով, նախ, հարցի լուծումը հնարավոր էր համարում երկու կողմերի ներկայացուցիչների լուսաբանական լուսաբանության մարզի հայ բնակչության իրավունքների լուսաբանությունը, առյա վերականգնվեն ԼՂԻՄ-ի կուսակցական ու խորհրդային ղեկավար մարմինները... Իբր այս ամենի մասին էլ առաջարկություններ միտի լուսահանջ-ներկայացնեն Ադրբեջանից ու ԼՂԻՄ-ից ԽՍՀՄ ԳԽ-ի լուսաբանությունները:

Իհարկե, սա եւս ոչ թե որոշում էր, այլ գորբաչովյան մի նոր խաղ:

Այս խաղի մասին լուսաբանական Բ.Վ. Դադանյանը գրույց է ունեցել ռուսերեն «Կոմունիստ» թերթի աշխատակցի հետ (այն տպագրվել է թերթի հոկտ. 26-ի համարում): Դադանյանը տեղեկացնում էր, որ Նախագահության որոշման նախագծին վաղորդ ծանոթանալով՝ ԼՂԻՄ-ի լուսաբանություններն արտահայտել են իրենց անհամաձայնությունը բոլոր կետերին, բայց մանավանդ այն կետին, որ մարզը դարձյալ թողնում է Ադրբեջանի կազմում: Իբր, կար միտիարական մի բան՝ մարզը միտի ենթարկվել Կենտրոնին՝ Ադրբեջանի կազմում: Այո, նրա կազմում, բայց եւ ենթարկվել Կենտրոնին: Ուրեմն՝ արցախահայության գլխին դրվում էր մոսկովյան-ադրբեջանական մի տրադիցիոն, որը միտի լինել վաստարագույն սարբերակը, ֆանի որ մենք զիջենք դրա ամեն մի դրսեւոր-

ման այլանդակությունը:

Գորբաչովը սիրում էր իր սովորած եզրը՝ հարցը լիցի ալմոդա լուծել, որ չլինի հաղթող կողմ.-ասում է Գաղամյանը: -Շատ լավ, բող չլինի, ուրեմն, մարզը հանել Ադրբեջանի կազմից եւ մի սկեֆ Հայաստանին, այլ ենթարկեցե՛ք Կենտրոնին: Մրանից էլ հարմար սարքերակ՝ ո՛չ սրան, ո՛չ նրան: Չէ՛, Գորբաչովին ձեռ էր սալիս միայն ադրբեջանական ֆիմֆին դուր գալու սարքերակը:

Հոկտեմբերի 23-ի գիշերը Մասսակերտի Երզնանի նորաստեղծ Քաջավան գյուղի վրա հարձակվել էր խորհրդային բանակի եւ ներքին զորքերի մի խառնամաքոխ, կրակակոծել զենքի բոլոր ժեսակներից, ծեծել-ջարդոնել անդաճողական բնակիչներին, 24 երեսասարդ զորամարդկանց ֆեյ-սարել Շուշու բանջը, իսկ սները կողոպտել, ավերել, երեխաներին ու կանանց ծեծկոտոխի ենթարկելուց հետո թողել-հեռացել:

Հոկտեմբերի 27-ին հրադարակվեց հարցազրույց Գ.Ֆ.Հ. Խայկական գաղութի եկեղեցական խորհրդի նախագահ, նշանավոր բարերար Գրիգոր Մինասյանի հետ: Նա նախընթացին մեծաբանակ ու բազմազան օգնություն էր արել Արցախ, վայելել նաեւ Մաֆոնովի դասժանոհակի «հյուրընկալությունը», բան էր նստել: Եւ հետո հաճախ էր կրկնում արցախցիներից լսած դառը կասակը. «Եթե մեկն Արցախ գա ու բան չնստի, կնշանակի նա Արցախը չի տեսել...»:

Բայց չէ՛ որ առանց այդ էլ, Արցախն արդեն համասարած բան էին դարձել:

Հոկտեմբերի 31-ին Բաֆվի «Վրեկա» թերթում լույս տեսավ ԼՂԻՄ-ում Ադրբեջանի կազմակերպիչի նախագահ, սխառնաշուկ Պոլյանիչկոյի բաց նամակը Խաղաղության դաճակողության խորհրդային կոմիտեի նախագահ Հենրիկ Բորովիկին: Առիթը Բորովիկի եւ մյուսների նամակն էր՝ հոկտեմբերի 3-ին լույս տեսած «Լիս. գազեսայում»: Այդ նամակը, որով ռուս մշակույթի ու գիտության մի շարք անվանի ներկայացուցիչներ գորբաչովյան կառավարությունից դաճանջում էին Լեռնային Ղարաբաղում վերականգնել իշխանության օրինական մարմինները: Վերականգնել եւ ուրիշ ոչինչ: Իշխանության օրինական մարմինները եւ ուրիշ ոչինչ:

Այս համեստ, չափավոր ու զուտ առաջարկից էլ հերոսվել էր Բաֆվի դրածոն, ասես մարդը եւ ընկերներն առաջարկել են «իշխանության օրինական մարմինները» վերականգնելուց առաջ ադրբեջանցիներին թողել բոնի իշխանության անօրեն մարմինը՝ նրա ղեկավար Պոլյանիչկոյով հանդերձ:

Պոլյանիչկոն արեւելյան զիզի-բիզի զեղումներով նկարագրում էր Ղարաբաղի շեղ զեղեցկությունը, որդեսզի ցնցի մարդկանց այդ զեղեցկությունը խաթարող լուրերով, որ այդ երկրի բնակիչներն ահա երեք արի իրենց հողը դարձրել են «բացասական երեւոյթների փորձադաճ», որ «Հենց այստեղ է փորձարկվել ամեն ինչ՝ չարտնված առաջին միսիցներն ու գործարկները: Հենց այստեղից է ողջ Միությանը մեկ սարածվել ֆաղափական ծայրահեղականության, զարդերի ու փախսականների ալիքը»:

Ուրեմն, սա ոչ թե երկիր է՝ արժանի «իշխանության օրինական մարմինների», այլ չարիքի բույն, որտեղից սկսվել է Խորհրդային Միությունը խաթարող ցնցումը, բոլոր ժողովուրդների մութ ուժերը ոսֆի հանող ախար: Եւ չարիքի կազմակերպիչներն էլ եղել են «սեղական նորահայտ լիդերները», «որոնք հանրահավաքների ու գործարկների արիներին ճարակալել են անգործությունից», «ղարաբաղյան ժողովրդին ֆուռում են ազգայնամոլության անդունդը»: Իսկ «ազգայնամոլությունը ազգի թուլությունն է, նրա կուրացումն է, մթազումը...»: Եւ հիմա «կործանվում է Միությունը, իսկ մեղավորներին չէ՛ս գտնի: Ո՛չ, մեղավորները կա՛ն, եւ նրանք կկանգնեն ժողովուրդների դաճի առաջ»:

Տեսա՞ք, արցախահայության դեմ բացած դասով ո՛ր հասավ ցնցած չարագործը, ուրեմն, այն դասձառ է դարձել Միության կործանման, իսկ դուք եւ ընկերներդ, արժանի դասժի ենթարկելու փոխարեն, առաջարկում եք «վերականգնել իշխանության օրինական մարմինները»:

ԼՂԻՄ-ի ներգործվարչության հրադարակած սեղեկավորության համաձայն՝ միայն հոկտեմբեր ամսին մարզում սղանվել են. հայեր՝ հինգ հոգի, ադրբեջանցիներ՝ 1-ը, վիճակավորվել են. հայեր՝ 6, ադրբեջանցիներ՝ 0, գողացվել են խոճուր եղջերավոր անասուններ. հայերից՝ 825, ադրբեջանցիներից՝ 0, մանր եղջերավոր անասուններ. հայերից՝ 1224, ադրբեջանցիներից՝ 0, զնդակոծվել են բնակավայրերը, հայերի՝ 6, ադրբեջանցիների՝ 1... Եւ այսպես շարունակ:

Նոյեմբերի 1-ին «Գոլոս Արմենիի» թերթը տղազրել է հարցազրույց հայտնի իրավադաճական Անահիտ Բեսավազովիու հետ: Նա մոր կողմից ԼՂԻՄ-ի առողջադաճական հերոս, համբավավոր վիրաբույժ Միխայել Ասրյանի թոռն է (Այս Ասրյանի անունն է կրում Ստեփանակերտի մարզային հիվանդանոցը):

Բեսավազովիին զանգասվում էր իշխանությունների դեմ, դարձադաճ դասադաճում միութենական կառավարության այն անմարդկային վերաբերմունքը, որ նա ցույց էր տալիս փախսականների հանդեմ: Աղա դասմում էր արժանահիճասակ Վիկտորյա Չալիկովայի, եռանդուն ու արագավ Լիդիա Գրաֆովայի, Գալինա Սարովոյսովայի, Ելենա Բոննեի անմեղայն անձնագրի գործը, Մոսկովյան հայկական համայնքի, հայկական եկեղեցու եւ օտար մի շարք դեսադանսների օժանդակությամբ ստեղծված Փախսականների համագործակցության մոսկովյան կոմիտեի գործունեությունը: Պասմում էր, որ Մոսկովյան բյուրոկրատական մի շարք կազմակերպություններ եւ, այսպես կոչված, «Պամյաս»-ը, վարկաբեկում, հալածում են հայ փախսականներին, եւ ռուս մշակողականության լավագույն ներկայացուցիչները դարձադաճ մարտնչում են փախսականների իրավունքները դաճակողներու համար:

Ասրյան բժեկի բարեսիրտ ու խելոք թողը զանգասվում էր միայն օտարի չարությունից: Երեւի նրան չէին դասմել հարազատ Երեւանում Բաֆվից փախած տանյակ ու տանյակ հազար հայերի դեմ ցուցաբերվող անսիրտ ու անհոգի վերաբերմունքի մասին: Ծաղրում էին սրանց վարքն ու բարքը, ամբաստանում, որ գրական հայերեն չեն կարողանում խոսել իրենց դես, համարձակվում են դաճանջել, որ մի՞նչեւ այժմ ռուսերեն սովորած իրենց երեխաների համար ստեղծվեն հասուն տղայաններ՝ դպրոցը հաջողությամբ ավարտելու համար: Ի՞նչ հետաանք լիցի ունենար այս չար վերաբերմունքը: Դժոխքից ողձած, սակայն հոգեկան ու նյութական տառադանքների մեջ հայտնված անօգնական մարդիկ ո՛ր լիցի գնային, որ փրկվեին հարազատ, ազգակից մարդկանց, հաճախ նաեւ դաճանական ցզանների չարությունից, որը թերեւս առավել անսանելի էր ու հրեւավոր, քան ետեւում մնացած դժոխքը:

Նոյեմբերին ԼՂԻՄ-ում էր եղել Մոսխորհրդի դեղուտաս, միութենական «Ստլիցա» հանդեսի խմբագիր Անդրեյ Մալոգինը: Ուղեւորության ընթացքում նրան ուղեկցել է ախասանֆային օգնական, դարձյալ Մոսխորհրդի դեղուտաս, Աֆղանստանի դաճակող վեներան Ալեքսանդր Պոլյակովը: Վերադաճելով Մալոգին օրագրերի ձեւով շարադրել է իր տղավորությունները, որոնք, նախ, հաղորդվել են «Ազատություն» ռադիոկայանով, աղա տղազրվել «Ստլիցա»-ում եւ մի շարք ուրիշ դարբերականներում:

Այստեղ ներկայացնում են Ա. Մալոգինի օրագրերը՝ մասնակի հաղավումներով (թարգմանությունն իմն է.-Բ.Ռ.):

Նոյեմբերի 7.-Ամենասագնադալին, եւ դա, ճնճն ասած, զարմացնում էր մեզ, իրավիճակն ամենից շատ խախտող գործունը բանակն էր: Ստեփանակերտը հեղեղված էր սեխնիկայով, զինվորականներով, չնայած այն հայերի կոմդակս բնակության գոտի է, եւ ոչ մի կարիք չկա նման սեղում բաժանարար դեր իրականացնել: Դրա համար էլ ուրիշ դեր են կասարում, դասժի՛չ դեր:

Ստեփանակերտի բնակիչների բռնություն են, եւ այդ էլ ցերեկը կան երեկոյան, մինչեւ արեւմտային ժամն սկսվելը: Բռնություն են, ծեծում: Մենք հիվանդանոցում գրուցել ենք ծեծկոտորի ենթարկվածների հետ: Ձինվորների կողմից դիակառուցի, կողոպուտի, ամեն տեսակ կամայականութեան դեմքեր ամեն օր էլ կան: Ձինվորների կողմից տեղական բնակչութիւնը դարձապէս ահաբեկման ենթարկված է: Ձեռք հայտնաբերելու նպատակով խաղաղ գյուղերի վրա են արժանապատիւ տրամադրուած զոհակցումը:

Ես եղել եմ Մարտակերտի բնակիչների Բազմաբնակ Գյուղում: Դա ավերված բնակավայր է, որը լքել են բնակիչները: Երկու ասֆալտային օդանավակայանները (մի լիցիայի հասուկ նշանակութեան զոհակցումը՝ լրացված ներքին զորամիավորումներով, հարձակվել են այդ ու հարեւան գյուղերի վրա: Կան զոհեր, կան վիրավորներ: Բազմաբնակի բոլոր տղամարդիկ, շուրջ 23-25 հոգի, փակել են Շուշիի բանօր: Այնտեղ ադրբեջանցիք են, իսկ այդ գյուղի բնակիչները՝ հայեր: Եւ բանտ են նետված ադրբեջանցիք ու բնակչութեան են ենթարկվում:

Բազմաբնակում սարսափելի բանտ են կասարվել: Ես երբեք չեմ մտածել, թէ խորհրդային բանակն ընդունակ է կրկնելու այն, ինչ ամերիկյան զինվորներն են արել Մոնթմի գյուղում: Մենք գրի ենք առել ակամաստանների վկայութիւնները:

Դրանք բացառիկ դեմքեր չեն: Նախանցյալ օրը, սառնաշոտ են մեր աչքերի առաջ, օձոնակները ջարդեցին ԴՕՄԱՅ-ի մարզային կոմիտէն: Բնական է, որ այնտեղ զենք չգտան, սակայն ջարդը լիակատար էր, որոնք էին դռները, աղակիները ջարդոտել, լուծուցները դառնառնել, նշանակալից է՝ Միութեան ժողովուրդների միասնութիւնը փառաբանող լուծուցները:

Այսօր ինչի՞նչ է հասցնում: Ինչ-որ մեկը հայ բնակչութեանը դիտարկելով լարում է բանակի դեմ, եւ դրանից էլ բորբոքվում են հակառուսական սրամարտութիւններ: ԼՂԻՄ-ի հայերն այս դրանից տառապում են, եւ այն, որ այդ դրանից դեռ տես տեղի չի ունենում, մեծ չափով տեղական հայկական իշխանութիւնների ծառայութիւնն է, նրանց, որոնք լուծարված են: Եւ բազմաբնակ խորհուրդները, եւ Ստեփանակերտի ֆալսիտները ցրված են, կուսակցական կոմիտէները վերացված են, ղեկավարներն էլ կուսակցութեանից վարված: Ադրբեջանի Կենտրոնի կողմից, եւ, այսուամենայնիվ, նրանք բոլորն էլ դեռ իրենց տեղում են եւ ղեկավարում են մարզի սնտակական ու ֆալսիտական կյանքը:

Պէտք է հիշել, որ կա նաեւ մի այլ կարեւոր գործոն, որի շնորհիվ դեռ տես չեն սկսվել բացառապէս զործողութիւնները ուս զինվորութեան դեմ: Դա ավանդների հարցն է: Ինձ շատ էին ասում ո՞նց կարող են ձեռք բարձրացնել ուս զինվորի վրա: Մենք ուսների հետ միտք էլ ադրբեջանցիք խաղաղութեան մեջ: Լեռնային Ղարաբաղի ավազները բոլորն էլ Հայրենական մեծ պատերազմի վերաբերում են: Այնտեղ խորհրդային միութեան 7 հերոսներ կան, որ այս զինվորների ծնողների հետ են կռվել: Նրանք չեն կարող սահմանն անցնել եւ ձեռք բարձրացնել այս զինվորների վրա: Սակայն շատով համբերութեան բաժակը կցվի, եւ մտածում եմ՝ իսկապէս շատով: Եթէ, իհարկեւ, ոչինչ չփոխվի:

Ինչո՞ւ չի կրկնի դեմքերի զարգացումը: Ես կարծում եմ՝ կան զարգացման հնարավոր երկու ուղիներ:

Առաջինը եւ առավել նվազ իրականը հետեւյալ ուղին է, բանակը դառնալով դարձաբնակութեան կանցնի խաղաղարար դերի, զորքերը կհանվեն Ստեփանակերտից ու միաժամույլ ազգային մյուս բնակավայրերից եւ կդասավորվեն հակամարտութեան ենթակա վայրերում: Առայժմ նրանց նման տեղեր չեն կարող տրամադրուել, եթէ գնան էլ, առաջ ետին թվով, երբ բախումներն ավարտված կլինեն, երբ շատ արդիւնք բախված կլինի: Հաջորդ ֆալսիտ իշխանութեան տեղական մարմինների վերականգնումը: Առանց դրան մարդ չի կարող գոյություն ունենալ: Եւ, որ ամենակարեւորն է, Լեռնային Ղարաբաղի դուրսբերումը Ադրբեջանի վարչական ենթակայութեանից: Այն դեպքում է դառնալ ինչ-որ

հասուկ կառավարման գոտի՝ չենթարկվող ո՛չ Հայաստանին, ո՛չ Ադրբեջանին: Կամ էլ այն դեպքում է մենք Ռուսաստանի վարչութեան մեջ, ինչպէս որ եղել է վերջին հարյուրամյակում, մինչեւ 1918 թ., Ռուսաստանի հովանավորութեան ներքին:

Հայկականն ու ադրբեջանականը՝ ամեն ինչ դեպք է լինեն հավասարակշռութեան կարգով: Եթէ այժմ ադրբեջանական միլիցիաները, ավստրալները ձեռքներին, բռնում են ամբողջ սարածում (եւ տեսել եմ դա, միաժամանակ եւ նրանց հետ գրուցել եմ հայկական սարածում գտնվող օդանավակայանում), ապա հայ միլիցիաները զինաթափված են: Ուրեմն, այստեղ էլ դեպք է հավասարակշռութեան լինի:

Երկրորդ ուղին, առավել իրականը եւ, դժբախտաբար, հոյ լուրջ հետաձգումներով, եթէ ոչինչ չփոխվի այն ամենից, ինչ եւ թվարկեցի վերը, այն էլ մտնակա մեկ-երկու ամսվա ընթացքում, սուրջ՝ մինչեւ սարեվերջ, ապա հայկական մարզն անցնելու է բացառապէս զինված դիմադրութեան՝ խորհրդային բանակի դեմ: Դրա համար կան բոլոր հնարավորութիւնները, բոլոր նախադրյալները: Մարդիկ լավ զինված են, մենք տեսել ենք այդ զինավորութիւնը: Նրանք գիտեն տեղանք, դաստիարակ են կռիւ՝ դարձաբնակական դրամի դայմաններում, ընդ որում՝ դաստիարակ են բոլորը, մեծից փոքրը: Ում հետ էլ խոսել եմ, դաստիարակ են դաստիարակելու իրենց հողը: Կսկսվեն ռազմական գործողութիւններ, ամենայն հավանականութեամբ, Ղարաբաղի ամբողջ սարածում: Վախենան՝ հենց դրան էլ ձգտում են զինվորները: Բայց այս դեմքերում բանակը կխաղաղ-կանա Ղարաբաղում, ինչպէս խրվել-մնացել էր Աֆղանստանում, ինչպէս ամերիկացիները խրվել-մնացել էին Վիետնամում: Լեռնային, անստանաձայն Ղարաբաղի դայմաններում տեղացիների դեմ կռվելը շատ դժուար է լինելու:

Ահա՛ այսպիսի երկու հեռանկար:

Տվյալ դեմքում մեզ՝ ժողովրդավարական թեմի ներկայացուցիչներին, ի՞նչ է մնում անել: Կարծում եմ՝ իմաստ ունի կրկնել այն, ինչ արվել է երեսուներեք թվականին, այսինքն՝ մասնակցել Ղարաբաղում ստեղծվելիք ինտերնացիոնալ բրիգադի ուժերի դայմարին: Ես գիտեմ, որ, եթէ հայտնի լինի ճշմարտութիւնն այն մասին, ինչ-որ կասարվում է Ղարաբաղում, ապա երիտասարդ շատ մարդիկ, հասկապէս նրանցից, որոնք կռվել են Աֆղանստանում (եւ խոսել եմ նրանց հետ), կցանկանան մասնակցել այս հողի բնիկ ժողովրդի ազատագրական դայմարին: Իհարկեւ, դա լինելու է շատ լուրջ որոշում, այստեղ անհրաժեշտ է խորհրդակցել, մտածել, այդպիսի իրողութիւնն ամբողջ երկիրը չի՞ ֆալսիտ ֆալսիտացիական դաստիարակ մեջ: Դա եւս հնարավոր է: Բայց այսօր մեզ այդ ֆալսիտացիական դաստիարակ մեջ է փառում Ղարաբաղում տեղակայված խորհրդային բանակը: Ես համոզված եմ դրա մեջ:

Նոյեմբերի 8-երեկվա լրացման մեջ եւ թողնելի հիշում էի այն դեմքը, որ տեսնել է ունեցել Մարտակերտի բնակիչների Բազմաբնակ Գյուղում:

Խորհրդային զորքերի դաստիարակ զոհակցումը գրոհի է գնացել այդ գյուղի վրա: Պատժողների լեզվով դա կռվում է «զործողութիւն»: Գյուղը ոչնչացվել է: Այսօր եւ ուզում եմ դրա մասին դաստիարակ հանգամանորեն:

Ես եղել եմ Բազմաբնակում: Ի դեպ, այնտեղ գնալ-վերադառնալը տեսել է մի ամբողջ օր, չնայած այդ սարածութեանը կարելի էր հաղթահարել 40-50 ռոպտում: Սակայն հիմա ճանապարհները փակված են բանակի կողմից, եւ մենք մեր ամբողջ ուղեւորութեան ընթացքում ստիպված էինք օգտվել բազմաբնակ կամաններով, լեռնային շատ անհարմար անցումներով:

Բազմաբնակը նոր գյուղերից է: Այնտեղ ադրբեջանցիք են փոխադրվել Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի բնակարաններ, երկու սասնյակի չափ երիտասարդ ընտանիքներ: Երիտասարդները եկել են զարմանք, կառուցել են, անասուններ են ձեռք բերել, մշակել բոլոր կողմերը, բացել են դպրոց, մանկապարտեզ, փոքրիկ խանութ, նույնիսկ ակումբ եւ սկսել են ադրբեջանցիք: Ցավով, դասի կողմից, մտավորապէս մեկ կիլոմետր հեռավորութեան վրա ադրբեջանական գյուղ կա, որից հաճախ էին կրակում: Ես ինքս էլ երեկոյան լսել եմ ավստրալ կրակահերթը, չնայած հիմա Բազմաբնակը դասարկ է: Տե՛ս

1. ԼՂ-ից խՍ հերոսներն ավելի քան 20 հոգի էին (երեւի սխալ տեղեկութիւն են սկսել հեղինակին):

րի դասերը կարկասհարվածի դեպ են գնդակների հեծերից, աղակիները՝ ջարդոսված: Գեներալն ամենուրեք փոխված են դասառոսված մանկական գրքեր, ավերված սներում՝ ջարդոսված կահույք, կահ-կարասի: Դուրսն անհետ մնացած, լրար շներ են քափառում: Ի՞նչ է կասարվել այստեղ:

Սառա Մանգասարյանը դասմուն է. «Հոկտեմբերի 24-ին, առավոտյան 5-ից սառա դակաս մեկ արթնացանք ավսոմասների կրակոցներից: Տներից դուրս քափվեցինք, սե- սանք՝ կրակում են ամեն կողմից, որովհետեւ շատ զինվորներ են եկել: Ամենուրեք լուսա- վորված էր հրթիռներով: Շատ վառ լույս էր: Հանկարծ մեր տուն քափվեցին միանգամից 40-50 զինվորներ: Սկսեցին կրակել դասերին: Կանայք ու երեխաները սարսափահար՝ օգնություն էին կանչում. աղաչում էին խնայել: Մենք այդդիսի կանչեր էինք լսում նաեւ հարեաններին: Իմ զոյաին վայր էին գցել, փոռել հասակին եւ, առանց բացա- րելու, թե ի՞նչ է մտքը, ջարդում էին սաղոգներով: Աղա ավսոմասի փողը դեմ են ա- րել գլխին, գոռում են. «Ճիշտն ասա, արիկա՛, թե չէ, այս բողեկին եթե շանասակ ող- փ անենք»: Ասում ենք՝ ի՞նչ է արել, ինչի՞ եք ծեծում-ավերում: Թե՛ «Մենք այսդիսի հրաման ենք ստացել»: Եւ սակնուվրա արին ամբողջ տունը: Նրանք փնտրում էին ոչ թե զենք, այլ փող ու զարդարանք: Ինձանից դուրսեցին ականցօղերս, մասանիս, խաչս, մեր ամբողջ փողերը կոխոսեցին իրենց գրդանները եւ ինձ շորեցին երեք ոտքի, թե «Ա՛ն, ֆալթառ, վաղը հաց կառնես»: Ինչ որ դասրաստել էինք ձմռան համար, սեղավո- րել ամաններում, ջարդոսեցին, եղած հագուստները դասառոսեցին, գնդակներով ավերե- ցին ամբողջ առաստաղը... Եւ հետք բոլոր ջահելներին հավաքեցին մի տեղ, իրենց հետ սարան: Երեխաներին ծեծել էին դուրսնականերով»:

Տասնամյա մի զոյաին ամբողջ փորն ու վիզը համասարած կաղտոսյան մեջ էին, դա էլ ինձանից ավելացնեն, աչքովս են տեսել (Մալգին):

Նախրա Բաղմանյանն է դասմուն (ճնային ճնտեսուհի, չորս երեխաների մայր).-Չին- վորները՝ կարմիր քասակներով, մեր տուն են խուծել ոչ թե դռնով, այլ դասուհաններով, որոնց աղակիները նախորոք կոսրատել էին: Մարդու կաղտոսեցին: 15 արեկան զոյաին՝ Արկաղիին, այնդեւս հարվածեցին, որ փովեց հասակին: Լեյտենանտը 13 արեկան աղ- կաս ցույց տալով՝ շարքային զինվորին հարց սվեց՝ «Նա եթե դո՞ւր է գալիս, ա՛ն եթե»: Սա շատերն են լսել: Վերցրին մեր ունեցած փողը՝ 1500 ոտքի: Դուրս գալիս էլ ավսո- մասով գնդակոծեցին դռան կողմին կանգնած մեր մեքենան»:

Մեկ վկայություն եւս, Մարիեսա Մինասյանինը (խանութի վարիչ, երեք երեխաների մայր).-Իմ Մներին քակում են ծեծել: Մնացած զինվորներն այդ ընթացքում քակն ու վրա էին անում իմ ամբողջ խանութը: Վերցրին առեւտրից գոյացած վեց հարյուր ոտք- լին, մեր ճնից՝ երեք հազար ոտքի, որ խնայել էինք տունը կառուցելու համար:

Մեկ վկայություն եւս (Գայանե Պետրոսյան, դորոցի ուսուցչուհի).-Իմ ամուսին Ար- մեն Բաբայանն էլ է ուսուցիչ: Մեր ամսական աշխատավարձը 380 ոտքի, զինվորնե- րը վերցրին իրենց: Կորել է նաեւ 10 հազար ոտքի խնայողություն, որ դառնում էինք տուն կառուցելու համար: Չգիտեմ՝ նրանք ի՞նչ էին արել Յուրիկի հետ, որի վայնասունը մինչեւ այժմ էլ ականցումս է: 30-ամյա Արիս Բեկլարյանն սղանվել է ավսոմասի կրա- կահերթով: Կամո Բաղդասարյանին լրիվ չեն սղանել, հիվանդանոցում է, վերականգ- նողական բաժնում:

Մեկ վկայություն եւս, վերջինը, դասմուն է վարող Գագիկ Գաբրիելյանը.-Սկզբում հարձակմանը մասնակցում էին աղբերանցի միլիցիաներները (նրանք խոսում էին իրենց լեզով): Հետո նրանց օգնության եկան սեւ ու կարմիր քասակավոր զինվորները: Ռոմա- յին գլորեցին հասակին: Մրա ջահել կինը՝ Աննան, որ հոյի է, փորձում էր հագուստը տալ ամուսնուն (չէ՞ որ նա համայա մերկ էր եղել): Սակայն կնոջը կողմնորոն հրեցին: Վերց- րին 2700 ոտքի, մագնիսաֆոնը ջարդեցին: Թե որ տեսնեիք՝ ինչդե՛ս էին իրարից խլի- լում մագնիսաֆոնի 20 կասետները: Քիչ էր մնում իրար վրա կրակ քայտեցին:

Ականատեսների վկայությունները քակական են: Մնում է ասել, թե ովքեր են անց- կացրել Քաջավանի այս ֆաջազնական գործողությունը, չնայած նրանք չեն բողել ի-

րենց այցեսմունքը: Ինչդե՛ս հաջողվեց դարձել, դրանք եղել են Վիլնյուսի ու Ռիգայի օմոնը. Աղբերանի ՆԳՆ միլիցիաներները եւ Արսակարգ դրոթյան քաջանի դարտու- թյունում գրանցված ներքին զորքերի զինվորները: Գործողությանը մասնակցել են ավե- լի քան 200 զինվորական: Քաջավանցիները գրի են առել երկու ԲՏՈ-ի համարները՝ 511 եւ 537: Օմոնականները եկել են կարմիր ավսոմասով, որի համարն է եղել՝ 65-15 ԱԴՓ, որը սովորաբար Սեփանակերտում է լինում: Գործողության ընթացքում (իսկ այն ավարտվել է առավոտյան 8 անց կեսին) գյուղին մոտ չեն բողել ոչ տեղական միլիցիա- յի ծառայողներին, ոչ քաջանի ղեկավարներին, ոչ շատ օգնության մեքենաներին: Ճա- նադարհը խուլ փակված դառնել են ԲՏՈ-ները: Ի դեպ, հետաքրքիր է, թե ինչդե՛ս են դարձել՝ դասժիչ գործողությանն ինչ միավորներ են մասնակցել: Ես հիշեցի ավսոմա- սի համարը. նա միշտ էլ կանգնելիս է եղել Սեփանակերտի մանկավարժական ինստի- տուի քակում, եւ երբ տեղական «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթում տպագրվել է գործ- դրության դասմունքները՝ ավսոմասի համարի հիշատակությամբ, սարսափահար սղանե- րը հայերին հաղորդել են, թե դա ոչ թե իրենց միավորման մասնակցությամբ է կասար- վել, այլ, իբրեւ գաղտնիք, հայտնել են, թե Ռիգայի ու Վիլնյուսի օմոնականներն են ավ- սոմասը վարձած եղել՝ այդ գործողությունը կասարելու համար:

Սառա Մանգասարյանի բացատրությամբ՝ իր տղան, գյուղի ուրիշ տղաներից հետ միասին, այժմ գնվում է Շուշում, աղբերանական բանտում: Մենք նրա հետ խոսել ենք երկու քայքայի, մոմի լույսի տակ, որովհետեւ աղբերանական քաջանում գնվող էլեկ- տրակայանը երեկոյան հայկական քաջաններին գրկում է լույսից:

Մենք Սառային գտանք ոչ անմիջապես: Քաջավանում մնացած կանայք եւ երեխա- ները հեռացել են գյուղից: Նախօրյակին, նոյեմբերի 4-ին, տեղի դիտար ունենալ նրա զոյաին հարսանիքը: Այնտեղ նստած էր արեց մի մարդ՝ հարսնացուի հայրը: Ես նրան հարցնում եմ. «Ահա շուտով կվերադառնան ձեր տղան եւ մյուսները: Որտե՞ղ դիտար աղ- րեք: Մի՞թե Քաջավանում: «Անդաման, բացականչեցին բոլորը միասին.-Սա մեր հողն է: Մենք այստեղ էլ դիտար աղբերան»:

Նոյեմբերի 9.-Կսկսեմ այնտեղից, որտեղ ավարտել են երեք: Պատմելով այն դասժիչ գործողությունների մասին, որ բանակն է իրականացնում Ղարաբաղում, հայ բնակչու- թյան դեմ, ես հանկարծ մտածեցի՝ արդյո՞ք այնդե՛ս չստացվի՞, որ ես կանգնեմ հակա- մարտող կողմերից մեկի կողմին եւ կորցնեմ անկողնականությունս: Ես Ղարաբաղում գրուցել եմ եւ հայերի, եւ աղբերանցիների հետ: Առհասարակ եւ սրանք, եւ նրանք գան- զասվում էին, որ հոգնել են հակառակությունից, որ ուզում են վերադառնալ սովորա- կան, խաղաղ կյանքին: Ես հասկանում եմ երկու կողմերին էլ: Սակայն կարդում եմ ԽՍՀՄ ՆԳՆ տեղեկատվությունները, որոնցում թվարկված են արսակարգ դրոթյան ք- ջանում անցյալ ամսին, հոկտեմբերին, տեղի ունեցած բոլոր իրադարձությունները եւ տե- սե՛ս ինչ վիճակագրություն է այնտեղ.

- Սղանվել են, հայեր՝ 5, աղբերանցիներ՝ 1,
- Վիրավորվել են, հայեր՝ 6, աղբերանցիներ՝ 0,
- Խուճար եղջերավոր անասուններ են գողացվել,
- հայերից՝ 825, աղբերանցիներից՝ 0,
- Մանր եղջերավոր անասուններ են գողացվել,
- հայերից՝ 1224, աղբերանցիներից՝ 0
- Բնակավայրերի գնդակոծություն,
- հայերի՝ 6, աղբերանցիների՝ 1...

Եւ այսդե՛ս, այս սլյակներից դատելով՝ հայկական բնակավայրերն ավելի հաճախ են ենթարկվել հարձակման, հենց հայերի անասուններն են ֆեւել-սարել, հենց նրանց տներն են հրդեհի մասնել, նրանց մեքենաներն ավելի հաճախ ենթարկվել հարձակումնե- րի: Թվում է՝ այս վիճակում ի՞նչ դիտար անեին այն զորքերը, որոնցով այնդե՛ս լցունված է Լեռնային Ղարաբաղը: Նրանք դե՛ս է զինաթափելին աղբերանական կողմին եւ ա- դառնալին՝ հայկական կողմի դաշտապետությունը: Սակայն կարդում եմ տեղեկատվու-

թյան բարունակությունը, նշված ժամանակում արևակարգ դրության բազմի դարձու-
թյան գործերի կողմից իրականացվել է 4 գործողություն՝ բնակչությունից զենք բռնագ-
րավելու համար, բոլորն էլ՝ հայկական բնակավայրերում: Արքեպանական բնակավայ-
րերում այդպիսի միջոցառումներ չեն իրականացվել ոչ ԼՂԻՄ-ում, ոչ էլ ԼՂԻՄ-ի հա-
րակից արքեպանական գոնե այն բաժիններում, որոնք գտնվում են արևակարգ դրության
բազմի ներսում:

Այսինքն՝ դասփչ գործողություններ կազմակերպվում են միայն հայկական գյուղե-
րում, զինաթափված է միայն հայկական միլիցիան: Արքեպանցիները զինված են ավ-
սումասներով: Եւ արքեպանցիները հայերի անասունը ֆեու-սանում են, ըստ էության,
գործի դաստիարակության ներքո:

Հայերն իրենց ԼՂԻՄ-ում տեղավորված գործերի այսօրինակ կողմնադատի աչառու-
թյունը բացատրում են ասելով: Ոմանք ասում են՝ Ղարաբաղի բոլոր գործերը գտն-
վում են Արքեպանի խնամքի տակ: Նա է ծախսում սարեկան շաքի 18 միլիոն ռուբլի
և բանակն էլ ծառայում է նրան. ով սնում է իրեն: Ուրիշներն էլ հիշում են ԽՍՀՄ
Գերագույն խորհրդի հանձնաժողովը, որ ստեղծվել է մի ասի ասացել է կոչված է վե-
րահսկելու գործերի գործողությունները, սակայն իրականում գոյություն ունի միայն թղ-
թի վրա: Եւ նրա փոխարեն Ղարաբաղում սիրություն է անում, այսպես կոչված, Կազմ-
կոմիտեն, որի մեջ հայ բնակչությունը ոչ մի ներկայացուցիչ չունի: Հենց այդ իշխա-
նությունն էլ Ղարաբաղում կոչվում է օրինական:

Իրականում, Գերագույն խորհրդի հանձնաժողովի նախագահ Ֆոստեն անցած ար-
ում բարեհաճել է լույ էրկու անգամ երեւալ Լեռնային Ղարաբաղում, եկել է միայն մի
ֆանի ժամով եւ այդ մի ֆանի ժամն էլ անց է կացրել բացառապես դարձեսությունում:

Ես լսել եմ նաեւ ուրիշ բացատրություններ, ընդհուպ մինչեւ այն, որ սղաները մեծ
գումարներ են ստանում արքեպանական մաֆիայից, եւ որ Ռայիսա Մախիմովան,
իբր, մահմեդական է, ու ըստ այդմ էլ Գորբաչովը ջանում է Ղարաբաղը թալ արքե-
պանցիներին կամ, ինչպէս այստեղ են նրանց կոչում, թորերին:

Ես կարծում եմ՝ սվլալ դեղմում Ռայիսա Մախիմովանն ոչ մի դեր չունի, չնայած
դիտի խոստովանել՝ հիմա Ղարաբաղում Գորբաչովին ասում են բոլորը: Երեխաները ցե-
խից դաստանում են Գորբաչովի ֆիգուրը եւ այն ոչնչացնում ֆարերով: Հազարում են,
իհարկեւ, ոչ առանց դասճանի, որ Գորբաչովը խաբել է դարաբաղցիներին:

Ինչ վերաբերում է մեծ գումարներին, որ սղաներն են ստանում, ես կարծում եմ, այս-
տեղ ես ամեն ինչ դարձ է: Թեկուզ ինձ ցույց էլ են սվել այն սղաների ցուցակը, որ-
ոնք Ստեփանակերտի փոստից իրենց հայրենիք են ուղարկել առաստելական գումարներ:
Դա, ամենից առաջ, կողողոսի արդյունքն է եւ ոչ թե կաշառք: Տուժված բոլոր գյու-
ղերում ես լսել եմ սղաների ու զինվորների համասարած դիակադրոսի մասին...

Որտեղից է եկել հայ բնակչության դեմ ջարդ կազմակերպելու այդ հրամանը: Ան-
կասկած՝ Մոսկվայից: Դաեցեք ինքներդ, ինչո՞վ է սկսվել այս ամենը: Սկսվել է նրա-
նով, որ Լեռնային Ղարաբաղը հայաստան է իր ինքնավարությունը, Արքեպանից բա-
ժանվելը: Իսկ Ղարաբաղում բաժանվելու որոշումն ընդունել է եւ մարզային խորհուր-
դը, եւ մարզի կուսակազմակերպությունը: Այդպիսի որոշումը դաստիարակում է բնակչու-
թյան մեծամասնությունը, չէ՞ որ նրա 80%-ը հայեր են, եւ դարձ է, թե ցանկացած
հանրաբնակ ինչ արդյունք կսա:

Սուտգայիցից մեկ օր առաջ Գորբաչովը հայերին՝ գգուցացրել է նրանց ֆայլի ան-
կանխատեսելի հետեւանքների մասին: Այնուհետ ճիշտ են հասկացել, առավոտյան սկս-
վել է կոսոբաժը: Սակայն արքեպանցիների կազմակերպիչ ահաբեկչության վրա դը-
ված հույսերը չարդարացան: Հայերն արագ սթափվեցին շուրջից, կազմակերպվեցին,
կարողացան հակահարված թալ: Այստեղ էլ ստեղծված եղան դիմել բանակի օգնությա-
նը, որը խոստով իրարից բաժանում է երկու հակամարտ կողմերը, իսկ գործով կոմում
է այն ժողովրդի դեմ, որը փորձ է արել ինքնորոշվելու:

Չուզաիեռաբար իրականացվում է մարզի լայնահուն արքեպանացումը: Ես վաղուց

չեմ տեսել այդ չափերի շինարարություն: Ասեմք, օղանավակայանի կողմին կառուցվում
է նոր բնակելի կեւ, ուրեմն, որքան աչդ կսրի, հորիզոնից հորիզոն, համասարած շինար-
արակ է: Շինանյութերն ու շինեխնակիան տեղ են հասնում անընդհաւ, իսկ Արքեպա-
նից վերաբնակվողներն աղաւաղվում են վարկերով եւ օժանդակության ուրիշ ձեւերով:

Միաժամանակ բանակի ուժերը Ղարաբաղը կսրել են Հայաստանից: Հաղորդակցու-
թյան միակ միջոցը մի փոքրիկ ինքնաթիռ էր ՅԱԿ-40, օրական ընդամենը մի ֆանի
նեյս, որոնցից յուրաքանչյուրը վերցնում է 40-ից ոչ ավել ուղևորներ: Բեռնասարների
երթեւեկից խոսք չի կարող լինել: Երկրորդ օղանավակայանը, որի հողն հասակին նա-
սում են կուկուրուզիները, ժամանակ առ ժամանակ ավերվում է զինվորների կողմից,
դասը հերկում են հզոր սրակոններով: Ստեփանակերտի երկաթուղու կայարան հասնե-
լիք բեռները կողողսվում են:

Ղարաբաղի ու Հայաստանի միջեւ ընդամենը վեց կիլոմետր լայնությամբ մի ցեւ է,
որն էլ հուսալիորեն ծածկված է գործերով: Ինչպէս Արևակարգ դրության բազմի դա-
րեւ զենեւալ-մայր Սաֆունովն է հաստատում, ինքը դաստան է դեղի Հայաստան ճա-
նադարից բացել ցանկացած դիտին, դրա համար նրան դեֆ է միայն վերելի հրամա-
նը:

Արդեւ Ստեփանակերտից Երեւան թռչելիս օղանավակայանում ես գրուցեցի ջահել
սղերանց հեւ, ինչպէս դարձվեց, մոսկվացիներ են, Օրեխով-Չուբուրի միլիցիական գն-
դի զինվորներ: Չուբուրից դարձվեց, որ ֆաղաբական դարադմունքներն իրենց համոզում
են, որ գործերը Ղարաբաղ են եկել այստեղի արքեպանական փոքրամասնությանը
դաստիարակելու համար, որ մարզում կասարվող բոլոր հանցագործությունները հայ ծա-
րահեղականների խղճի վրա է: Ես առանց դժվարության համոզվեցի, որ զինվորությա-
նը մոլորեցնում են, ինչպէս եւ առհասարակ մեզ բոլորիս: ՏԱՍՍ-ի հաղորդագրությու-
ններում, «Վրենյա» լրատվական հաղորդագրության մեջ մեր զուխներն են լցնում այդ-
դիս մոզոնված ստեւ:

Թե ինչպէս են ստեղծում այդօրինակ փչոցները, ես կդասնեմ իմ հաջորդ լրատվու-
թյան մեջ՝ Լեռնային Ղարաբաղի Մարտունու բազմից:

Նոյեմբերի 12-ին «Ազատություն» ռադիոյի աշխատակից Սափիկ Շուստերն էր մի-
ջանում «Սեդեմբերի 10-ին ՏԱՍՍ-ը հաղորդել է, թե հայ մարտիկները հարձակում են
գործել Ֆիզուլու բազմի վերին Դիմանլար գյուղի վրա, եւ բնակիչներն սթիղված են
հեռանալ գյուղից: Դիմանլարցիների խնդրանքով Ֆիզուլուց օժանդակություն է եկել:
Հարձակումը կասեցվել է: 19 մարտիկներ գերի են վերցված: Պարզելու համար, թե ինչ
է կասարվել իրականում, Անդրեյ Մալգոնը գնացել է դեղի վայրը, որն այնքան էլ հե-
ռու չէ արքեպանական բազմերն Ֆիզուլուց, սակայն ունի հայ բնակչություն եւ մե-
նում է ԼՂԻՄ-ի Մարտունու բազմի մեջ (խոսքը վերաբերում է Ամարասի վանական
համալիրին.-Բ.Ռ.Բ.):

Անդրեյ Մալգոն.-Նախ եւ առաջ այցելեցի դաստիարակական մարտուն՝ բազմի առա-
ջին ֆարսուղար Օլեգ Եսայի Եսայանին: Բերում են նրա դաստիարակ՝ գրի առնված ժա-
դափեցի վրա: «Ֆիզուլու բազմի սահմանի մոտ են գտնվում Մոս եւ Մաճկալաբեն մեր
հայկական գյուղերը: Սեդեմբերի 8-ին այդ գյուղերի բնակիչները հանդիսավոր կեր-
դով արել են Ամարասի եկեղեցու բացումը: Հաջորդ օրը երեկոյան ժամը 8-ի կողմ սա-
ճարն են խուժել զինվորականները, ջարդ կազմակերպել, դղծել այն, սղառնալիք սվել
հոգեւորականին: Ես կաղվեցի մեր բազմի զինվորական դարեւ Ֆոմենկոյի հեւ, խնդ-
րեցի անմիջապէս կազմակերպել սաճարի դաստիարակությունը: Նա հրաժարվեց այդ ա-
նել, երաշխավորեց սաճարի դաստիարակությունը կազմակերպել մեր ուժերով, հեւն էլ
խոստացավ առավոտյան սաճարի մոտ դիտակներ դնել: Սակայն, ցավոք, դեղերը զար-
գացան նույն օրը: Գիտերվա ժամը 1-ի կողմ զանգեց կոյնստեպոյան նախագահ Նախ-
ուն Հովհաննիսյանը եւ հաղորդեց, որ իր կոլխուզի վրա հարձակում է եղել, ԲՏՌ-ներ
են եկել ու գնդակոծել:

Մեմ անմիջապէս ուղևորվեցին դեղի վայր: Առջեւում բազմի միլիտերի մեմենան

եր. որի մեջ նստած էին ղեկն ու սեղակալը, սեղանասային երկու միլիցիոներ եւ կոլխոզի նախագահ այդ կինը: Ծանադարհին մենք լսեցինք չղադարող կրակոցների ձայներ: Հասանք դեղին վայրը, սաճարից մոտավորապես 200 մետր հեռավորության վրա էինք, միլիցիայի մեհենան գնում էր քարթիչը գործի գցած եւ հանկարծ նրա վրա ուղղվեց բռն կրակահերթը: Մոտակա ֆերմայից դուրս քափված մարդիկ ինձ հայտնեցին, որ ԲՏՈ-ների վրա զինվորներ են եկել, կրակում են աջ ու ձախ, ով որ անցնում է այս սեղերով, բռնում-սանում են, եւ կան շատ վիրավորներ: Ես ռացիայով կապվեցի միլիցիայի ղեկի հետ, սակայն նա չդասասխատեց: 40-50 բռնեց անկանոն կրակոցը շարունակվեց, առաջ քիչ լուրջում, որից հետո զինվորները շոքա կաղած շարժվեցին դեղին մեր կողմը՝ սեղանը սանելով ավստոսի կրակահերթերով: Մենք բաժնվեցինք ֆերմայում, որը դարգադես կարկասահարվում էր զինաստակներից: Հետո էլ փորձեցինք վերադառնալ եկած ճանադարհով, սակայն աղբյուրանական գյուղից, որը մենք առաջ էլ չեսել էինք եւ քվացել էր դասարկ, մեզ վրա կրակ բացեց բողբոջված ԲՏՈ-ը: Մնում էր սղասել մինչեւ լուսաբաց եւ վերադառնալ սարերով:

Իսկ ահա թե ինձ ինչ է դասնել միլիցիոն Վալերի Գաբրիելյանը. «Մոտենալով այն սեղին, որից կրակ էր սեղում, ես նորից միացրի մեհենայի քարթիչը եւ ձայնասփյուռի միջով մի ֆանի անգամ կրկնեցի՝ խնդրում եմ չկրակել, ես միլիցիայի շրջաժմի վարչին եմ, դասրաս եմ բանակցություններ վարել: Պասասխանս եղավ կրակի բողբոջումը հենց ուղիղ մեր մեհենայի վրա: Չարդվեց դիմադակին, խլացավ շարժիչը: Մենք դուրս քափվեցինք մեհենայից: Ուղիղ իմ դիմաց ես շատ Ֆիզուլու շրջանի զինվորական դարտե մայր Նեստրովին՝ շրջադասված մի խումբ զինվորներով: Նա դահանջեց գեներ վայր դնել եւ մոտենալ: Առաջինը ձեռքերը բարձրացրեց ու նրա կողմը գնաց շատ Աղաբեկյանը: Ամսիջադես էլ կրակեցին նրա վրա՝ վիրավորելով ուսը, եւ նա «վա՛յ» կանչեց ու ընկավ: Մեզ ոչինչ չէր մնում անել, ֆան ցրված փախչել սարքեր ուղղություններով: Ես ընկա թփի մեջ, որի վրա էլ ուղղեցին կրակահերթերը: Նեստրովը կանչեց իմ ետեղից՝ դուրս եկ այդտեղից, թե չէ, հիմա ֆեզ կադանեմ: Ես դուրս եկա: Նա մի անգամ ինձ հարվածեց ավստոսով: Մի ժամի չափ նրանք մեզ դահեցին երեսնիվայր դառնալով, առաջ կադանեցին եւ փայտի դեմ իրար վրա քափելով լցրին ավստոսը: Մենք 26 հոգի էինք, մեզ հետ էլ՝ կոլխոզի նախագահ այն կինը: Տարան նախ Ֆիզուլու դարտեստուն, առաջ միլիցիայի շրջանային բաժին: Բաժնի վարիչը, շեսնելով ինձ, ձեռքերը, թե զարմացած է. «Օ՛յ, ձեռ մեջ, դարգվում է, միլիցիայի աշխատողներ էլ կան: Բայց ո՞նց է լինում, որ այդպիսի գործողությունն էլ միլիցիայի աշխատողներն են զլխավորում»: Ես ասացի. «Դուք ի՞նչ էիք անում Մարտունու շրջանում»:

Մի օրից ավել մեզ դահեցին կալանքի տակ: Միլիցիայի աշխատողներ չկային, բայց մենք լսում էինք մերոնց վայնասունը: Նրանց դաժանորեն ծեծում էին: Մերոնցից մեկին՝ Վաչիկ Կարադեսյանին, սղանեցին:

Տեղեկացանք եւ Ազերիմ Գորնի հաղորդմանը, իբր, Ֆիզուլու շրջանի դարտեստությունում, ներքին գործերի շրջաժմի հետ միասին, բռնեցել են հայ մի խումբ զինված ավազակների, որոնց մեջ էլ՝ միլիցիայի շրջանային բաժնի վարիչին, շրջմիլիցիայի հինգ աշխատողների եւ ուրիշ մարտիկների: Բայց ովքե՛ր են այդ մարտիկները: Երկու ուսուցիչ, կոլսնեստության նախագահը, շրջանի զլխավոր ագրոնոմը, ֆերմայի դահակը, անասնադահներ, կարճ բոլոր նրանք, որ դժբախտություն են ունեցել հայտնվելու իրենց շրջանի սարածում, ընկել են իրենց սաճարի մոտ բնավորված դասժիչների ձեռքը: Վերջ ի վերջո նրանք մերոնց մեծ մասին ազատեցին, բայց ինքն հոգի մինչեւ այսօր էլ գերության մեջ են: Գնվում են Բաֆվի բանտում, եւ նրանց գործի անհասկանալի ֆնտությունն էլ կասարում է Աղբյուրանի դասախազությունը: Մենք դահանջում ենք, որ նրանց տեղափոխեն գոնե Ստեփանակերտ, ֆանի որ, հնարավոր է, նրանք չդիմանան կսանձներին, որոնց ենթարկվում են բանտում:

Ովքեր բռնեցել էին, տեղն ու տեղն էլ հասկացել էին, որ մենք մարտիկներ չենք, սակայն դարգվում է, արդեն հայտնաձեռն են եղել հանրադատության դասախազին, հաղոր-

դած են եղել «Վրեմյա» ծրագրով, գրել են թերթերում եւ այլեւս չեն հասկանում ինչ-որնս վարվեն մեզ հետ»:

Դեհ, այսպես՝ այստեղ էլ կարելի էր վերջակես դնել: Բայց ես ուզում եմ վկայակոչել «Խորհրդային Ղարաբաղի» նոյեմբերի 2-ի հրատարակումը: Ազատ արձակված մարտիկներ Սերգեյ Հարությունյանը, Անդրանիկ Սահակյանը եւ ուրիշներ, դասնելով այն ստորագրումները, որոնց բանտում են իրենց ենթարկել ներքին գործերի ռազմիկները, ներկայացրել են հետաքրքիր մի իրողություն: Պարզվում է, որ հասկանալի դաժան ծեծ շարունակ հետ միջոց նրանց ստիպել են շատագրվել հետաքրքիր դիմումներ: 70-ամյա Սարգիս Սարուխանյանի ձեռքն են սվել նոնակներ, իսկ նա, Հայրենական դատարանի վեհաբան է, ծեր, վասակավոր մարդ, ուսուցիչ, կողմնորդ էր եւ մյուսներին, եւ նրանք դիմի ներկայացնելին գրու, որդես այն մարտիկները, որոնց մասին ՏԱՄՍ-ն է հաղորդել: Երբ այս ներկայացման մասնակիցները կրակահանակադես հրատարակել են մասնակցել տասագրությանը, նրանց քափել են գեղին եւ երկար տորել սաղոգներով»:

Նոյեմբերի 13. Անդրեյ Մալոգին. «Այն, ինչ այժմ տեղի ունի Լեռնային Ղարաբաղում, կարելի է կոչել մեկ բառով՝ կամայականություն: Ըստ էության մարզի կյանքը դեռ է ընթանում ԽՍՀՄ ԳԽ-ի 1989 թ. նոյեմբերի 28-ի որոշման լույսի տակ: Այդ որոշումը թեկանել է Հասուն կառավարման կարգավիճակը: Որոշման անունը հանգստացուցիչ էր՝ «ԼՂԻՄ-ում իրավիճակը նորմալացնելու միջոցառումների մասին... Եւ ի՞նչ, անցել է մեկ տարի, ու կարելի է կասարել որոշ ընդհանրացումներ»:

Որոշման առաջին կետում այսպիսի խոստում կար. «Պե՛տ է ձեռնարկվեն վճռական ու անհետաձգելի միջոցներ Աղբյուրանի սարածում երկաթուղու եւ ավստոսանադարհների շրջափակումը վերացնելու համար»: Իրականում մարզի շրջափակումն ավելի է խստացել: Բաֆվի կողմից այն իրականացնում են աղբյուրանցիները, Հայաստանի կողմից՝ քանակը: Ես տեսել եմ, թե ինչպես ավստոսարուղու մեջտեղը, ուղղակի ասֆալտի վրա, տներ են կառուցում: Հայերն ուզում էին Ստեփանակերտի օդանավակայանի թռիչքադահլ մի ֆիչ երկարացնել, որդեսգի այնտեղ հնարավոր լինի ընդունել ավելի սարուղանակ ինֆրափոններ, աղբյուրանցիներն այդ տեղն անմիջադես բոլոր կողմերից ծածկել են տներով: Մրանք դասարկ են, որովհետեւ աղմուկի դասճառով հնարավոր չէ այնտեղ աղբել: Բայց կան եւ դասճառնում են ներքին գործերի կողմից:

Որոշման 3-րդ կետն ասում է՝ «Հավասարության սկզբունքով ԼՂԻՄ-ում ստեղծել հանրադատական կազմակերպություններ եւ վերականգնել ժողովրդական դեմոկրատիայի խորհուրդները մարզում»: Իսկ իրականում: Կազմակերպություն կա, բայց նրա մեջ ոչ մի հայ չկա: Առավել եւս՝ Ղարաբաղի ոչ մի ներկայացուցիչ: Եւ այն ո՞ւմ ասանքն է դասճառնում: Իսկ մարզադատարանը վերականգնելու մասին ոչ ոք չի մտածում, ինչպես եւ կուս. մարզկոմը վերականգնելու մասին: Աղբյուրանի ԿԿ Կենտկոմն առանձին որոշումներով վերացրել է շրջանների եւ, որ անենազարմանալին է, շրջագործությունների կառուցումը: Կուսակցության Կենտկոմն ինչպե՛ս կարող է արգելել ժողովրդական դեմոկրատիայի խորհուրդները: Դրա մասին ոչ ոք չի՞ մտածել ոչ Մոսկվայում, ոչ տեղական ռազմական իշխանություններում: Ավելին, Մարտունու շրջանի դեկավարներն ինձ դասնեցին, թե սեղաններին ինչպես ԽՍՀՄ ՆԳՄ ներքին գործերի ռազմիկները, կասարելով Աղբյուրանի կուսակցական դեկավարության հրահանգը, բռնագրավել են Մարտունու շրջանի ու շրջադատարանի շենքերը, արգելելով նրանցում հայտնվելու ոչ միայն շրջանի ու շրջագործների, այլեւ ԴՕՍԱԱՅԻ ու կոմերտսնիության աշխատողներին: Մի ֆանի օր շարունակ այդ շենքերը դասարկված են եղել տեղական բնակիչների կողմից, ռազմական ուղղափոխներն ու ԲՏՈ-ները նրանց վրա հոգեբանական աղբյուրություն էին գործում: Սակայն մինչեւ որ շրջանի դեկավարները հնարավորություն չստացան մտնել իրենց շենքերը, ամբողջները չցրվեցին: Ղարաբաղը, դասկերացումն էք, Խորհրդային Միությունում միակ տեղն է, ուր ժողովուրդը դասճառնում է շրջաններին:

Անցյալ տարվա նոյեմբերի 28-ի որոշման մեջ հետո էլ ասված է. «Երկամսյա ժամկետում մտնել եւ ընդունել ԼՂԻՄ-ի կարգավիճակի մասին նոր օրենք, որն աղաղակի

ինճնավարությունը, ինճնաֆինանսավորումը, սարածֆային սնհաւարկը, սնեսական ու մեակութային կաղերի ազատությունը»:

Անցել են ոչ թե երկու, այլ զգալիորեն ավելի ամիսներ, իսկ Լեոնային Ղարաբաղի վիճակն ավելի ու ավելի լարված է, եւ ոչ մի նոր օրեմ էլ չի ընդունված: Ի՞նչ մեակութային կաղերի մասին կարելի է խոսել, եթե մարզում փակված է թաւրոնը, մոլեգնում է ռազմական գրանցւթությունը, խլացվում են հայկական ռաղիոյի հաղորդումները, կրճատված են Հայասանի հեռուստեստեսության վերահաղորդումները: Ի՞նչ սնեսական կաղերի մասին կարող են խոսել, երբ այս սարի աճեցրած լինելով հացահատիկի աննախաղեղ բարձր բերք, դարաբաղցիները չգիտեն, թե որտե՞ղ են այն ալյուր դարձնելու: Արքեթանի ալրաղացները հրաժարվում են այդ անել, Հայասանն էլ կտրված է Ղարաբաղից:

Որոճման մեջ կարդում ենք. «Չեռնարկել միջոցներ մարզի ժողովրդագրական վիճակի փոփոխություն թույլ չտալու նդասակով... Այստեղ ամեն ինչ արվում է ճիշտ հակառակը: Շատ կարգով ստեղծվում են աղքեթանական նոր բնակավայրեր, ընդ որում բուն հայկական Երջաններում: Եթե նայես աւխարհագրական քարտեզին, աղա նոր Երջանությունները կերտան չափազանց ինճնահատակ ձեւով, այն Երջանական հարթակները սեղերի ձեւով սարքեր կողմերի վրա խրվում են հայկական միասար ազգային սարածֆի մեջ: Դրանով էլ կտրվում են հաղորդակցության ուղիները, իրարից անջրդեկվում են հայկական գյուղերը՝ միմյանց հետ սերտորեն կաղված սնեսական եւ ուրիշ ամեն ինչ օղակներով: Միաժամանակ աղքեթանցիներն այդ սարածֆներում ստեղծում են արդյունաբերական ձեռնարկներ, կոլեսնեսություններ, աւխասանով աղա-հովում տասնյակ հազարավոր վերաբնակներ:

Որոճման միութեանական խորհրդարանին կից ստեղծվել էր վերսուղի-դիտող հանձնաժողով: Բայց նա ո՞նց կարող է դիտել իրավիճակի զարգացումը, եթե նա անդամները Ղարաբաղում չեն լինում: Հանձնաժողովը չի ընդունել դարաղի ոչ մի որոշում ռազմական իւխանությունների համար, որով այստեղ հաստատել են կողմի բոնադետություն: Այդ հանձնաժողովը գոյություն ունի միայն թղթի վրա: Իսկ Բաղվից ուղարկված կազմկոմիտեն սնկվել է Ստեփանակերտի կենտրոնական հրաղարակում՝ զորքերի դաւես-դաւեսության ներքո: Նրա գոյի է նեանակված Աղքեթանի կոմկուսի երկրորդ քարտուղար Պոլյանիչկոն: Ներքին զորքերը, որեզիղեմիսի հրամանագրի համաձայն, զինաթափելով Ղարաբաղի հայ բնակչությանը՝ ներաղալ նրա միլիցիան, չգիտես ինչու, մոռանում է նույն անել աղքեթանցիների նկատմամբ: Ասես քիչ է, որ այնտեղ բնակչությունը զինված է, դրան էլ գումարվել է աղքեթանական ՆԳՆ-ը՝ անչափ ուռեցրած իր հաստիներով, յուրաքանչյուր բնակավայրում դաւեսում են իրենց աւխասակիցներին: Լա՛վ, թող նրանք դաւեսդանեին գյուղի բնակիչներին: Ո՛չ, Ես են դեղերը, երբ դաւեսարեւի են էլնում հարեան հայկական գյուղերի վրա: Ստացվում է, որ ներքին զորքերը՝ կոչված Ղարաբաղում խաղաղություն հաստատելու համար, ամաղնդում են բոնության սիրադետությունը:

Սեղեթներ 17-ին իմ հիւան Մարտունի էր եկել գեներալ-գնդաղե Շասաղինը՝ ԽՍՀՄ ՆԳՆ ներքին զորքերի հրամանատարը: Իսկ Երջանում խաղանակչություններ են եղել, զինվորությունը խլել էր Երջանի դեկավար մարմինների Ենեթերը, Ամարասի եկեղեցու մոտ դաւեսանդներ էին վերցրել են: Աղքեթանի՝ մինչեւ ասամները զինված միլիցիաներների մասին բոլոր հարցերին Շասաղինը դաւեսախանեց այսղես, դա Աղքեթանի ներգործնախարարության գործն է, Մոսկվան չի խաղանկում: Բայց ուղում ես հարց տալ, թե այդ ինչղե՞ս Մոսկվան չի խաղանկում, եթե կա Գերագոյն խորհրդի որոշումը, եթե նույնիսկ որեզիղեմական հրամանագրեր են ընդունված:

Կուսակցության Ստեփանակերտի քաղկոմի առաղին քարտուղար Հրանս Մելիոնյանը, որի հետ ես գրույց էի ունեղել, ոչ առանց հիմնի եմքաղրում է, որ աղքեթանական քաղմամարդ միլիցիական ջոկաւեսները, որով աչքի են ընկնում ժաղաղեղ դաւեսությունը, դարաղաղես Աղք. ժող. ճակաղից ձեւավորված զինյալ կազմավորումներ են: Եւ ահա

արդյունը, Շասաղինը գնացել է, իսկ իրենց անդաւեսեղիութան մեջ համոզված աղքեթանական միլիցիաներներն ու օսոնականները շարություններն են Եարունակում:

Այսղես, հոկտեմբերի 29-ին ներքին զորքերի զինյաղները, աղքեթանական միլիցիաներների հետ միասին, ջարդել-ավերել են Աղդու ու Մյուրիեան գյուղերը: Կուս. Երջանի երկրորդ քարտուղար Վաղերի Հայրաղեսյանը, լինելով դեղմի վկան, ինճ դաւեսեղ, թե դա ինչղես է կասարվել: Թե ինչղես զինյաղները ջարդոնել են չորս Ենեթերի դոներն ու դաւեսուհանները, ձեժել նրանց բնակիչներին: Տուժվածների մեջ է եղել նաեւ կոլեսնեսության նախաղաղը, որին ջարդել են, սարել ֆիլսրաղին կետ՝ ահաղոր մի տեղ, ուրկից ոչ ոք չի վերաղաղոնում ողջանղամ: Պաւեսաղը՝ նրա տան մոտ գնկված որսողական հրաղանի երկու հին դարկունը:

Երբ զինյաղներն ավարտել են սների ավերումը, նստել են երկու ԲՏՌ-ը Եարժվել դեղի գյուղի կենտրոնը՝ ջարդելով գյուղի նախաղակ զինվորների հիւանակին կաղուղված հուանաճանի ցանկաղաղաղ, ժամը 9-ին ԲՏՌ-ը կանգնեղրել են գյուղի կենտրոնի հրաղարակում եւ, երաժեսություն լարելով, դաւեսել: Գյուղաղցիներին սարասի ու նողկանք դաւեսաղաղած այս մարզանքից հետ նրանք Եարժվել են դեղի Մյուրիեան՝ նույնը կասարելու նաեւ այնտեղ:

Ստեփանակերտի հիվանղանղոնում ես գրուղել եմ ավղուղցի, ժանր վիրավոր Յուրի Գաղաղարյանի հետ, նրանից իմացել մանրամասները, որոնցից մարդու արյունն է սաղչում: Բայց այս հանղիղման եւ ուրիշ տուժվածների մասին, որոնցով լիքն է Ստեփանակերտի հիվանղանղոնը, կղասման հաղորդ անղամ:

Նոյեմբերի 14.-Այս ուղեւորության ամենամանր սղավորություններից մեկն էր դաղված Ստեփանակերտի քաղաղային հիվանղանղոնի այղելութան: Հիվանղանղոն այդ օրերին նման էր մերձակաւային հոսղիսաղի, չնայած ռազմական գորժողություններ քաղիս լիվ իմաստով Լեոնային Ղարաբաղում դեռես տեղի չունեն: Հիվանղանղոն լեղի լեղուն է վիրավորներով:

Ես խոսում եմ 46-ամյա Ռուրիկ Միղղոյանի հետ: Նա սասղիկ ձեժված է: Ամբողջ դեմն ասես ներկված է դեղնակաղաղաղուն գույնով, մի ամբողջական կաղտուկ, ճական ու աղբը կաղաղած: Բժիկներն ասում են, Ռուրիկը մնաղու է առանց մի աղբի:

«Երեկոյան ինճ անց կեսին,-ղաւեսում է նա,-ես տուն էի դաղոնում Եսաղով, որղեսգի հասնեմ դաղեսաժամին: Ինճ հետ էին երեղ քարեկաններ եւ մի երեղաւ: Հանկարժ մեղ մոնեղան դարեկները՝ հինգ զինվորներ՝ գրաղաղիլեսներով: Նրանք ինչ-որ սարօրիանակ, մղաղաղի դես էին: Աչները փաղլվում էին: Ես անմիղաղես մսաժեղցի, որ կամ հարթած եմ, կամ գնկում եմ մարկոնիկի աղղեղության տակ: Պաղանջեղցին անճնաղրերը: Մեղ հանեղցիղ դրանք, իսկ երեղաւն, նրանցից վաղեսեղած, ինչ-որ հեռու վաղաղով: Ձիվորներից մեկը հրաղան ուղղեղ երեղաղի կողմը, որ կրակի: Ես չթողի, որ կրակի: Այն ժամանակ նրանք մեղ խոթեղցին մեղեղաղի մեջ եւ դաղեղցին երկու թե երեղ ժամ: Հետ եկաղ, մոնեղաղ մի ուրիշ մեղեղաւ, որի մեջ կաղանակորներ էին: Մեղ բղորիս սարան ֆիլսրաղին կետ, այնտեղ սղղեղցին, որ դեմնետրս դարճնեղ դեղի դաղաղ, ուսերը սարաժեղմ ուտերից լայն: Այղեսղ էլ ավոնմաղի կոթով հարվաժեղցին գղիսաղ: Ընկա՛ զիսակցությունս կորցրած: Հետ դաւեսեղցին, որ երբ ընկերները փորճել էին ինճ քարճաղցնել, նրանց էլ են ձեժել»:

Ես Ռուրիկին հարղի: «Իսկ ձեղ հետ աղաղին անղա՛մ էր նման քան դաւեսաղում»:
«Ո՛չ,-ղաւեսաղաղեղ նա:-Մի անղամ ես կողմի սղաղին դիտողություն արի, որ մի դաղավ կնոջ մայր էր հայղոյել: Այն ժամանակ նա զինվորներին կարաղրեղ ինճ ձեժել դաղանակներով: Իմ ժանոթներից Եստերն են Ստեփանակերտում ձեժ կերել օղը ցերեկով»:

Ռուրիկն իրավաղի է, Ես են այղղիսի դեղերը: Նույնիսկ ԽՍՀՄ ժողովրդական դեղոնաս Չորի Բաղայանի բնակարանի վրա անհայտ անղինք, զինվորական համաղգեսով, հարճակում են գորժել: Դա եղել է ինճ Ստեփանակերտ ժամանելուց մի քանի օր աղաղ: Բաղաղում լայն ու ցնղող աղղեղություն է ունեղել քանղակաղորժ Արեղն Հա-

կորյանի սղանությունը զինվորների կողմից: Նա սղանվել է իր սան մուսֆի մոս. երեք գնդակով: Եւ, ինչդեռ վկայում էր վիրաբույժը, որ դիախեռում է արել, դրանք եղել են ոչ սովորական, այլ ծանրության կենսաբանական փոփոխականությամբ գնդակներ, որոնք, ընկնելով մարդու մարմինը, մի քանի անգամ փոխում են ուղղությունը, նրա ներսը տաքցիորեն դասառնելով:

Խորհրդային Միությունը 1986 թ., համաշխարհային հասարակության ճնշման սակ, ստիպված էր այդ գնդակների գործածությունից հրաժարվել Աֆղանստանում, եւ, սակայն, ինչդեռ տեսնում ենք, բարունակում է օգտագործել իր երկրի ներսում, սեփական ժողովրդի դեմ: Հենց այդ նույն գնդակներով էին անցյալ տարի զինվորների կողմից Երեւանի կայարանում սղանվել վեց ֆաղաֆաղներ:

Լեռնային Ղարաբաղ գնալուցս մի քանի օր առաջ այնտեղ է գեցվել «Վահան» միության ռազմական անկախ փորձագետների խումբը, որը դարձել է, թե ծանրության կենսաբանական փոփոխականության գնդակներ են օգտագործվել նաեւ Ավդուռ գյուղի գործողության ժամանակ, այս տարվա հոկտեմբերին...

Մի գրույց էլ Հարություն Երզնկայի Դուրդուկի գյուղի բնակիչ Նելսոն Բալասանյանի հետ: Նա դասնեց, «Գիշերը, մոսավորադեռ ժամը 3-ին, լսելով մեր սան մոսից եկած աղմուկը, արթնացրի ընտանիքս: Տուն խուժեցին կարմիր քերտակներ զինվորները, իսկ մի քանիսն էլ միլիցիայի սովորական հագուստով: Երեխաները, ինձնք էլ չորսն են, սկսեցին լալ: Ես նրանց ասացի՝ լաց մի՛ լինեք, երեխեք, չէ՞ որ նրանք ռուս զինվորներ են, ձեզ վաս բան չեն անի: Այդ էր, որ ասացի, մեկը խփեց դեմքիս, ֆիքս ջարդեց: Սկսեցին գոռոգոռալ, զենքերը բեր: Ես դասախանեցի, որ զենք չկա: Այնժամ ինձ կաղոսեցին, գեցեցին սանդուղի մոս, սակնուվրա արին ամբողջ տունը, սղանեցին բունը: Երբ համոզվել էին, որ զենք չկա, ինձ սկսեցին ծեծել այնքան, որ ես գիտակցությունս կորցրի: Քիչ առաջ կինս էր հիվանդանոց եկել, ասաց՝ զինվորները տարել են մեր ամբողջ փառը՝ 800 ռուբլին, ինչդեռ նաեւ ոսկե բոլոր խերը: Հացահատիկով, ալյուրով, կերտով լիք դարկերը դասառնեցին են, ամեն ինչ թափել զենքին»:

Ես Ստեփանակերտի հիվանդանոցից ելել, մտածում եմ ոչ թե այդ մարդկանց մասին, որ այնտեղ իրենց վերերն են բուժում: Այլ մտածում էի նրանց երեխաների մասին: Ի՞նչ զգացումներ են նրանց մեջ սերմանվում ռուս զինվորների եւ առհասարակ ամեն ռուսականի նկատմամբ: Ղարաբաղում ես բան անգամ եմ լսել, որ այստեղ աճում է առաջին սերունդը, որի արյան մեջ է սրկված ասելությունը ռուսների հանդեպ: Նրանց հայրերն ու դայերը նման զգացում չեն ունեցել: Ղարաբաղի ամբողջ դասնության մեջ ռուսները ոչ մի վնաս չեն դասնառել նրա բնակչությանը: Ավելին, սրանից քանի հարյուր տարի առաջ Ղարաբաղն ինքնակամ իրեն համարել է Ռուսաստանի մասը, դարձել մեր դեռության դասնեժը հարավային սահմաններում: Ղարաբաղի ամբողջ հասուն բնակչությունը 1941-ին գնացել է դասերազմ: Այնտեղից վերադարձել են քանի-քանիսը հերոսացած...

Իր երեխային ի՞նչ կդասնի Ֆելիքս Բախտուրյանը՝ Ստեփանակերտի № 1 խանութի վարիչը: Նրան եմենայից դուրս են ֆաշի բեռզալցման կայանում: Չինվորների դասնառնելով նա հանել է իր փաստաթղթերը: Եւ նույն վայրկյանին էլ սկսվել է ծեծ-ջարդը: Ծեծից ջարդված Ֆելիքսին բերել են երկաթգծի կայարանի սրճարանը: Այստեղ դասն երկարությամբ արդեն կանգնած են եղել տասնյակ բռնակառններ՝ ռեժները լայն դրած, դեմքերով դեղի դասը: Այսդեռ էլ կանգնել են հինգ ժամ: Եթե որեւէ մեկը փորձեր փոխել դիւրը, կողերը ջարդում էին հրացանների կոթերով: Կանգնածներից մեկին մոսեցել է զինվորը եւ ցավակցորեն հարցրել՝ ո՞ր տեղ է բան ցավում: Նա ցույց է սկսել ծունկը: Եւ զինվորն անմիջադեռ ավստմասի կոթով հարվածել է ծնկանը:

«Ամենազարմանալին այն էր.- Ֆելիքսն էր ասում.- որ մեզնից ոչ ոք չէր հակադրվում, բայց, միեւնույն է, նրանք խփում էին գլուխներին, ռեժներին, ձեռքներին... Ինձ թվում էր, թե ես երազում եմ, կամ ինչ-որ ռազմական ֆիլմ եմ նկարահանում»:

Ղարաբաղից ես այստեղի վկայություններ բան են բերել, բան-բան: Հեռախոսի էր...

ԽՍՀՄ ներգործմանիսր ընկ. Բակասինը գիտե՞, թե Լեռնային Ղարաբաղում ինչով են զբաղված իրեն ենթակա ներքին զորքերը:

Նոյեմբերի 20-ին «ՀՀ» թերթում լույս տեսավ «Բալթիկ նյուս սերվիս» թերթի թղթակից Գեորգի Շաբադի հոդվածը՝ «Ղարաբաղում ես ինձ զավթիչ էի զգում»: Էստոնացի մի երիտասարդի՝ Ղարաբաղում ծառայած մախկին զինվոր Մայս Մայսինանսի մտնումներն են իր արածի մասին: Պասնում է, որ հարավի այն զարմանալի երկիրն է գնացել՝ այնտեղ կարգ ստեղծելու, մարդկանց անվասնությունը դասնառնելու համար, եւ այնտեղ իրենց բան բարի ընդունել էին, հոգասար վերաբերմունք էին ցուցաբերում: «Մի տղայի խնդրել էին մեր սված մեկ ռուբլով ռեպե բան գնել ռուկայից.- դասնում է նա: -Որո՞ւ ժամանակ անց վերադարձավ ամեն տեսակ մթերքների մի տղաբակով... Ամենուրեք մեզ հյուրասիրում էին լավաճով, դանդով, մրգերով, մի խոսով՝ սկզբնական ժողովրդի վերաբերմունքը բան բարյացակամ էր: Հեռազայում այն փոխվեց, վասացավ: Դե՛, հասկանալի է, եթե ամեն երեկո մարդուն՝ իր տանը, աննաճ ռուսացման դեղիքում, կոթորեն կանգնեցնես, սուրբս փաստաթղթերը, մեքենաները, ձեռքակալես, կրկնում եմ՝ իր տանը, իր հայրենի հողի վրա: Ինչդեռ՝ կարող է հանդուրժել»:

Եւ այստեղ հարաբերությունները սրվեցին ու բարդացան: Մանավանդ, երբ զինվորները հաճախ, ոգեւորված «կարգ ստեղծող-դասնառնողի» իրենց դերով, դարձադեռ երես առած՝ սկսեցին չափն անցնել, հարբած դուրս էին գալիս ռեյդերի, մեքենաներով խելազար ռուզկալներ էին անում երեխաների, տարեց մարդկանց կուսակումներ ունեցող փողոցներում: «Բանջարանոցներն ու ցանկադասերն էին ավերում... Մի խոսով՝ բան բան է դասահել»:

Այս դեղիքում ի՞նչ կուզենայիր, որ հանգիստ ու անվասնությունը կորցրած մարդիկ քեզ կրծքներին սեղմեին, սեր ու երախտագիտություն՝ բացատրեին»:

Եւ այստեղից հետո Էստոնացի զինվորն իրեն համենասում էր այն զավթիչների հետ, որոնք 39 թվականին մեկ են Մերձբալթիկա, այնտեղ թելադրել իրենց կամքը, կասարել ավերածություններ, որոնք իր հայրենակիցներն ասելությամբ ու զայրությամբ են հիշում:

Դրա համար էլ հիմա, երբ այլեւս Ղարաբաղում չէ եւ հիշում է իր ու զինակիցների կասարածը, մարդկայնորեն իրեն մեղավոր է զգում «Ղարաբաղի ժողովրդի առջեւ.- ասում է նա ու բարունակում.- Երբ ինձ հարցնում են, թե որտեղ եմ ծառայել, ասխատում եմ խուսափել սուրյո տեղը նեղուց: Ասում եմ՝ այնտեղ, հարավում: Իսկ երբ որեւէ մեկին հայտնի է դասնում, որ այդ հարավը Ղարաբաղն է, զգում եմ, որ փոխվում է վերաբերմունքը, սկսում են ինձ վերաբերվել՝ որդես մի մարդու, որի ձեռքերն արնոս են... Ես ուզում եմ ներողություն խնդրել՝ հակառակ իմ կամքի բռնագրավմանը մասնակցելու համար»:

Ահա՛, այստեղ, մարդ-զինվորն զգում ու հասկանում է, հակառակ իր կամքի, կասարած մեղքը, իր վրա մեղք է վերցնում եւ դրա համար ներողություն է խնդրում Ղարաբաղի ժողովրդից: Իսկ նրան այդ մեղասագործության մղող մեծավորները՝ Գորբաչովից մինչեւ Յազով, Շասալին ու սրանց սուրադաս կամակասարները, երեւի թե երբեք էլ նման զգացում չդեժ է ունենան: Այդ դասնառնով էլ Արցախական աշխարհը, հենց այս 90 թվականից սկսած, դիտի դասնառն համասարած մի տանջարան:

Դեկտեմբերի 3-ին Շուշիի թուրքերը նորից դայթեցին Ղարաբաղի ջրաբախի կայանը, որ Ստեփանակերտի կեսին խնելու ջուր է մասակարարում: Ստեփանակերտի կասակարաններն ասում են՝ մեր ջրի ակունքների դասնառնությունը հանձնարարված է թուրքի օսոնին, լավ է, որ բարբառ մեկ են դայթեցնում եւ ոչ թե օրը մեկ:

Դեկտեմբերի 9-ին դարձյալ դայթեցին Ղարաբաղի ջրաբախից: Ասում են՝ երբ այդ մասին հարողել են Պոլյանիկային, միայն գլուխն է սնքսնաբարել, թե «Հեսն՝ ինչ»: Դեկտեմբերի 10-ին՝ մարդու իրավունքների տնի նախօրյակին՝ թուրքը ջրից գրկում

եր մարզկենտրոնի բնակչությանը, հանրադատության կազմակերպիչին դա էլ չի անհանգստացնում:

Գեկեմբերի 10-ին, վերջապես, ԼՂԻՄ-ի արևակարգ դրության դարձի բողոքած բողոքի սակ Սաֆոնովի ստորագրությանը փոխարինում էր գնդապետ Շետեյովի ստորագրությունը:

Սաֆոնովը... Երկուսու կես սարի առաջ, 88-ի կետերին դեռևս, Արցախ գալով ներքին գործերի Հյուսիս-Կովկասյան շտաբից, որի ղեկն էր եղել նա, «ծառայեց երեք իշխանությունների, առաջինի՝ Հենրիկ Պողոսյանի կողմից լրիվ չբացահայտելով իր գծում հոգին, դուրս չհանելով բուն եղջյուրները եւ հանդես գալով իբրև նախկին փառհից խելքը բոցրած մի ցավազար (բոնցֆամարի օլիմպիական չեմպիոն էր եղել), եւ միայն երկրորդ իշխանավորի՝ չարահոգի Պոլյանիչկովի հետ բացվեց լիաբուռն, լիասիրտ, ամբողջապես դարձելով ներսի ամբողջ մաղձը, որովհետև, ինչպես եւ Պոլյանիչկոն, վասակում էր ըստ ծառայության (Ադրբեջանը գիտե վարձատրել):

Գնդապետ Շետեյովը նոր մարդ չէր Արցախում: Նա մինչ այդ էլ դարձության շտաբի ղեկն էր եղել եւ հաճախ, կարճ կամ երկար ժամանակով, փոխարինել էր Սաֆոնովին: Բայց փոխարինողը միշտ էլ փոխարինող է եւ դարձավոր է չունենալ իր դասկերը: Հիմա՝ միայն, երբ բողոքն ստորագրում է իբրև դարձ, ցույց կհան իրեն, եւ արցախցին կսեսնի՝ ռուս արդար մա՞րդ է թե՞ հերթական մի բռնավոր:

Փետրվարի 4-ին ԼՂՀ ժողովրդական բոլոր մակարդակների դասգամավորները եւ բազմաթիվ հիմնարկ-ձեռնարկների սեփականատերերը դիմել էին վերին ղեկավարությանը՝ Մ.Ս. Գորբաչովից մինչև Ն.Գ.Մ. դասասխանասու աշխատողներ, հաղորդելով, որ Ադրբեջանի Ն.Գ. նախարար Ասադովի գլխավորությամբ օմոնը չարագործական հարձակումներ է կատարում մարզի հայկական գյուղերի վրա, դայթեցրել է Ստեփանակերտի քրոնոլը, սղանել խաղաղ աշխատանքի բազմաթիվ մարդկանց: Պահանջում ենք կտրուկ միջոցներ ձեռնարկել այս ավազակային խժոժությունների դեմ, աղա թե ոչ, մարզի հայությունն սխողված կլինի իր իրավունքները դաստիարակել սեփական ուժերով եւ արժանի դասամիջոցներով:

Փետրվարի 6-ին Ստեփանակերտի ամբողջ բնակչությունը հրաժեշտ սվեց ադրբեջանական օմոնի արյունոտ ձեռքերով նահապետական Լեւոն Օհանյանին ու Կամո Հարությունյանին: Սգո ցույցին ելույթ ունեցողները նշեցին, որ միայն անցած մեկ ամսվա ընթացքում մարզում նահապետական են ավելի քան մեկ սասնյակ երիտասարդներ: Բայց մի՞թե ադրբեջանցի չարագործներն ու նրանց մոսկովյան հովանավորները մտածում էին, թե դրանով կկոտրեն իր ազատության ու անկախության համար ոսփի ելած ժողովրդի ոգին: Հայ նահապետներն առավել աներեր էին դարձնում ադրբեջանցի կամքը, վճռակալությունն ու հաղթանակի հավաստը:

Փետրվարի 8-ին մոսկովյան մի խումբ գրողներ՝ ԽՍՀՄ ժողովրդական դասգամավոր Յուրի Չեռնիչենկոն, դասեսի կոնս-ադմիրալ Թիմուր Գալդարը, Վալենտին Օսկոցկին եւ ամուսիններ Անդրեյ Նույկինն ու Գալինա Նույկինան, Երևանից թռել էին Ստեփանակերտ՝ մարզի վիճակին ծանոթանալու եւ երկրի հասարակայնությանը ճգնաժամի հավաստի տեղեկություններ տանելու համար: Ստեփանակերտի օդանավակայանում Ադրբեջանի օմոնականները նրանց բռնեցին, ետ սվին եւ միայն Գալդարին ու Չեռնիչենկոյին ճանադարից բարձրակալու իրավունք շնորհեցին:

Փետրվարի 8-ին Չեռնիչենկոն ու Գալդարը Ստեփանակերտում կուսակցության ֆաղկոմի դահլիճում հանդիպում ունեցան ֆաղափ հասարակայնության ներկայացուցիչների հետ:

Փետրվարի 9-ին ռուս երկու գրողներն էլ ուղղաթիռով գնացին Լաչինի ու Կուրաթլիի քաղաքները, հանդիպումներ ունեցան ոչ միայն զինվորական ու օմոնական խմբերի հետ, այլեւ լսեցին ադրբեջանցի բնակչության ներկայացուցիչներին, ծանոթացան նրանց սրամադրություններին ու դասահանջներին:

Փետրվարի 11-ին Լեւոնգրադում հրադարակվեց ականատես լրագրող Լիխանովայի ընդարձակ հողվածն այն մասին, որ Ստեփանակերտում եւ ԼՂԻՄ-ում խորհրդային բանակի զորամասերն ու ներքին զորքերի միավորումներն զբաղված են հրամանատարության ու Ադրբեջանի ղեկավարության հակահայկական հրամանների կատարմամբ: Իհարկե, կան եւ այդ անբարոյական հրամանները կատարելուց հրաժարվողներ: Բայց ի՞նչ իրավունքով եւ մինչև ե՞րբ: Լրագրողուհին այդ առթիվ հողվածում հրադարակել էր նաեւ «Մոլաները հանուն վերակառուցման» կոմիտեի հայտարարություն-դիմումի հետևյալ հասկածը. «Անձնակազմի միջավայրում վերջերս հաստատացել է այն զիտակցությունը, որ արևակարգ դրության քաղաքի դարձնաճան գործողությունները հանցավոր են: Հաճախակի են դարձել դեմքերը, երբ զինվորներն ու սերժանտները հրաժարվում են իրականացնել ադրբեջանի հրամանները: Ա. Մութալիբովի՝ ինքնավար մարզը գալու օրը զինվորները հրաժարվեցին խաղաղ բնակիչներին ֆեյլ Ստեփանակերտի փողոցներից: Մի

խումբ զինվորներ հացադուլ են հայտարարել» («Կառու», Լենինգրադ, փետր. 11):

Փետրվարի 11. Մեզ հետ սանում ենք ձեր ցավն ու տկուրությունը:

ՀԿԿ կենտկոմի ժողով է, որին հրավիրված են նաև ես:

Հեռախոսի բան է, բոլորս էլ գիտենք, որ վերելից եկած թե՛ սեղացի, ռուս թե՛ հայ, դասե՛նյա թե՛ անդասե՛նյա, բոլորս էլ մեկ են՝ անկարող, անճարակ, անհարեհաս՝ դուրսը փոխելու, մանավանդ՝ չարը խափանելու համար խեղճ ու կրակ: Բայց էլի գնում ենք՝ հուսալով, մտածելով, թե՛ գուցե այս անգամ, հենց այս անգամ որե՛տ բան փոխվի, կյանքն սկսի բարձրվել բանականի ու բարոյականի ճանադարհով:

ՀԿԿ կենտկոմի ժողովի երրորդ հարկի դահլիճում հանդիպում էր մոսկովյան մի խումբ գրողների՝ ԽՍՀՄ ժող. դեմոստաս Յուրի Չեռնիչենկոյի, Թիմուր Գալպարի, Վալենտին Օսկոցկու, Անդրեյ Նույկինի ու Գալինա Նույկինայի հետ: Նրանք ներկայացնում էին ռուս մտավորականության ինչ-որ անկախ-ժողովրդավարական կազմակերպություն, մեր Չորի-Չորավար Բալայանի հրահրումով եկել են, որդեսուհի ծանոթանան Արցախի վիճակին... Սակայն երեք օր առաջ Ստեփանակերտի օդակայանից վերջին երեքը ես եմ եկել՝ միայն երեք ժամ վայելած լինելով այնտեղի օսոնական թուրքերի բռնության դեմ: Իսկ առաջին երկուսը հաղթահարել են դասե՛նցը, գնացել Ստեփանակերտ, երկու օր ծանոթացել մարզի կացությանը, երեկ վերադարձել եմ, ահա՛, Երեւանի մտավորականության ներկայացուցիչների հետ, ինչդեռ ասում են, կիսում են իրենց տղավորությունները եւ նկատառումները:

1) Յուրի Չեռնիչենկոն, որ երեկ «Էրեբունի» օդանավակայանում հեռուստատեսության թրթռակցին ասել էր՝ այնպիսի վիճակում է, ոնց որ դժոխքից կամ հրե՛տի ճիւղերից դուրս դրձած լինի, խոսք չի գտնում ինչ-որ բանի մասին, որ հրե՛տից կամ հրե՛տից դուրս դրձած լինի, խոսք չի գտնում ինչ-որ բանի մասին, որ հրե՛տից կամ հրե՛տից դուրս դրձած լինի, խոսք չի գտնում ինչ-որ բանի մասին:

- Երկրի ղեկավարությունն այնտեղ գործ է մտնում կարգ դաստիարակում համար: Սակայն վերադարձել է ամեն մի իշխանություն եւ մարզի տեղաբնակները սանձազերծված բռնությունը: Բանակն աղագուցել է իր բուրձն ստեղծված ամենակարողության առատելի սնանկությունը: Իսկ մեր խորհրդային կառավարական աղաքասն առավել բթամիտ, քան այստեղ է, չի եղել ու չկա:

Արքեպիսկոպոսի օժանդակով եւ մարզի կենսական բոլոր օղակները եւ խեղճում է, - Երեւանում է գործը: - Այս արվա հունվարի 13-ի գիշերը Լիսվայում սղանվել էր 14 մարդ, եւ հաջորդ օրն արդեն այդ մասին դրոշմում էր աշխարհը, դասասան էին դառնում չարագործների դեմ: Նույն գիշերը հրդեհի ճարակ էր դարձել նաև դարաբարոյան ավան Բերդաճորը, սղանվել էին ամեն ինչ Երեւանից, քան լիսվազիները... Աշխարհում ավելացել էր մի խառնուրդ, դիվային չարագործության նշանն է կանգնած Բերդաճորի բլրակի վրա՝ այրված դրոշմը: Ո՛չ ոք չդասադարձեց այս աղետը: Ո՛չ ոք դասախոսական չսվեց եղե՛նագործության համար... Եւ աշխարհը նույնիսկ չիմացավ, որ այս ամենը հաջորդում է Սուճախիթին... Չիմացան, որ երեկ Ղարաբաղն էր, այսօր՝ Լիսվան, վաղը կլինի Ռուսաստանը, Ղարաբաղի ճակատագիրը վաղը կփոխադրվի Ռուսաստան...:

Այո՛, այժմ Բերդաճորի բլրի վրա կանգնած է հրդեհի ճարակ դարձած դրոշմը՝ իբրեւ այս բոլորի խորհրդանշան: Հայրենական պատերազմից հետո ես չեմ տեսել վայրագության ուրիշ այսպիսի աղագուցում:

Երբ մեզ ընդունեց ձեր բարի ու իմաստուն կաթողիկոսը, նրան ասացի. «Այս ամենի համար ես ցավում ու սանջվում եմ իբրեւ ռուս մտավորական: Ես իմ երկրում կասե՛նք՝ այնպես անենք, որ Ղարաբաղը փրկվի, աղա թե՛ ոչ, մեր հողում էլ կլինի դարաբար...»:

Ղարաբաղում ես վկա եղա ռուսական մոլեգնած ասելության, եղե՛նի եւ ամեն չարի ու նողկալի մի այնպիսի բողոքության, որն առաջ թվում էր աներեւակայելի: Իսկ այս ամենի դեմ կանգնած են անդաստան հայ մարդիկ:

2) Թ. Գալպար. - Կարճ էր մեր ժամանակը, բայց ջանացի՛նք ամբողջական դասակե-

րացում կազմել: Զարգան են երջել, գյուղերը եւ ամենուր թվացել է, թե՛ Աֆրանսանի մոճականըն է իմ առաջ: Աղետի ենթարկված, հրդեհի մասնավոր գյուղեր, ավերված լուսավորական օջախներ: Այս աֆրանսանը, ահավորը, սառադաճին զգացումն է դիմավորել ամենուր, ուղեկցել ինձ: Հիմա էլ հետս է, երեւի անբաժանելի:

Եւ այս ամենի համար դեռ ոչ ոք դասասխանակարության չի կանչվել, արժանի դասի չի կրել:

Ղարաբաղում Արքեպիսկոպոսն ամեն օր եւ ամենուր բե՛նգին է ցանում, ետե՛լից էլ զգում կայծ ու կրակ: Եւ չի կարող չիմանալ, ավելի ճիշտ՝ ծագրված ունի արդյունքը:

Արքեպիսկոպոսն այսօր են գնացել, Կրկնա՛ն է, ինչ է: Խոսում են հասարակ մարդկանց հետ: Ասում են՝ ինչն է՛, գիտե՛ք, որ Հայաստանում կոտորել են արքեպիսկոպոսներին: Այստեղ էլ մեզ են կոտորում, իսկ Արքեպիսկոպոսն ոչ մի հայ չի սղանվել:

Տեսնո՞ւմ ե՛ք՝ արքեպիսկոպոսն զաղափարախոսությունը եւ մանավանդ զանգվածային լրատվությունն ի՛նչ հրաբխներ է կասարել:

Մենք որոշել ենք ռուս անվանի մտավորականներից կազմել Ղարաբաղի մոսկովյան կոմիտե, որը կդառնա մեր ինքնավարության ֆարգիչը, Ղարաբաղի ցավը վերացնելու համար միջոցներ փնտրող ու գտնող մի մարմին:

3) Վ. Օսկոցկի. - Ես միշտ մտածել եմ, որ աշխարհում ամեն ինչ էլ իր սահմանն է ունենում կամ միջի ունենա: Նույնիսկ ցինիզմը: Բայց այն, ինչ կասարվում է Ղարաբաղում՝ գե՛նցիկ, երկաթգծի ու հաղորդակցության ուրիշ ճանադարհների երջակալում, վերջ ու սահման չունի: Մի օդային կաթ է մնացել, եւ նրա բլին էլ օժոնի ծունկն են դրել եւ խեղճում են, ավստմա՛ք մարդկանց կրճմներին ուղղած՝ իրերը փրկում, զոգոտում, հայե՛նյում, մարդկանց ենթարկում ամեն տեսակ ստորացման: Եւ այս բոլորը նրա համար, որ մարզի տեղ հայն իր հողը թողնի, հեռանա ու եկվոր արքեպիսկոպոսն բռնությանը սիրանա այս գեղեցիկ երկրին: Եթե՛ գե՛նցիկ չէ, աղա ի՛նչ անուն տանք այս ամենին:

Լեոնիդ Հուրունցը՝ դարաբարոյի այդ հրաբխի գրողն ու ազնվագույն ֆաղափարի, սասնամայակներ Երեւանի իր գրքերում ու լրագրային ելույթներում, մինչեւ հիմա էլ անսխալ մնացած անհամար էջերում ցույց էր տալիս Արքեպիսկոպոսի ղեկավարության խտրական զարհուրելի ֆաղափարությունն իր հայրենի եզերքի բնակչության դեմ: Ցույց էր տալիս, աղաղակում, թե՛ այնտեղ գե՛նցիկ է կասարվում: Եւ սուս եղբայրության ջասագովներն ու Երեւանիցները մեղադրում էին նրան, տեսե՛ք-տեսե՛ք Հուրունցը գրադարձում է, նա դեմագոգ է ու ազգայնամոլ:

Եւ հիմա մենք նոր ենք տեսնում, որ գրողի խիղճն իմաստուն է եղել, նաև ամենայն մանրամասնությամբ կանխատեսել է իր ժողովրդի գլխին դաժնելիք աղետը: Ա՛յ, եթե ֆաղափարականության կույր ու խուլ կառավարներն այն ժամանակ հնարավորություն ունենային նրան լսելու, հավասարում եւ գործելու...:

Հեյդար Ալիևը վերստին ֆաղափարական աղագուցում է նե՛սվել եւ իր հանրադատության Գերագույն Խորհրդի նստաշրջանում հղարսությամբ արձագանքում էր, որ իր սիրադասության սարհներն են եղել Ղարաբաղում արքեպիսկոպոսն ֆաղափարական օրինակելի երջանը, արքեպիսկոպոսն բնակչության տկուր բարձրացել է, հայերինը՝ իջել:

Իսկ Պոլյանիչկոն էլ հոխորում է, թե՛ իր ղեկավարությամբ Արքեպիսկոպոսն նվաճել է Ստեփանակերտի օդակայանը, դրան էլ միջի հետե՛լի մարզի նվաճումը:

Ստեփանակերտի օդակայանը նվաճել են, եւ ես տեսել եմ, թե՛ դա ի՛նչ է նշանակում. օսոնական բռնավորները կոտորեն աջ ու ձախ ֆաբրում են ծերերին ու դառավներին, կանանց ու երեխաներին: Ուղեւորներին կողոպտում են, իսկ ինչ որ շղիճի խլեն-վերցնեն, ջարդում են: Այս բոլորն իմ աչքով եմ տեսել: Ունկնդիրն եմ եղել կաթիլան Հաջիե՛լի՝ այդ նախկին ու ներկա հանցագործի մի անդաստան «գույցի», որ տեղի ունեւ մարզի Երեւանի դասակարգի կազմակերպության Պատերազմի վե՛ստանների կոմիտեի ղեկավար Միխայիլ Խաչատուրովի հետ: Պատերազմի վասակավոր զինվորի երեսին Երեւան խոսքեր, որոնք մենք լսած չկանք նույնիսկ ամենակրկի փողոցայինների բե՛րանից:

Երբ ավսոմասների առաջն արած օժոնականները մեզ բեկ էին Հաջիեի խուրը, այս ցնդած կառիսանն սկսեց մեր գլխին դասախոսություն կարդալ Ղարաբաղի մասին: Իսկ երբ համոզվեց, որ մենք գլուխ չունենք իր ծորացող հիմարությունն ընդունելու, հաղորդեց արվելիք եզրակացությունը.

- Ղարաբաղն Արքեջանինն է եղել եւ այդպես էլ կլինի.-ասաց ու ավսոմասը թափ սվեց մեր թքների առաջ:

Այսպես, ես միայն երեք ժամ եմ եղել Ստեփանակերտի օդանավակայանում, նվաստացման, ամոթի ու դժբախտության երեք ժամ, որ կյանքիս ամենաողբերգական հասվածն էր եւ, համոզված եմ, այդպիսին էլ կմնա, քանզի չեմ կարծում, թե մեկ էլ երբեւէ ընկնեմ այդպիսի անմարդկային միջավայր:

Ես խոսում եմ, իսկ դուք երեւի սղասում եք եզրկացությամբ: Կարծում եմ, որ ղեֆ է ամենից առաջ եւ շատ կերտով Ղարաբաղում վերականգնել իշխանությունը եւ այն-տեղից վոնդել չարագործներին: Ինչ մնում է Մոսկվայում մեր ստեղծելիք ռուս մտավորականների Կոմիտեին, աղա ես չեմ կարծում, թե դուք չգիտեք, որ մտավորական էլ կա, մտավորական էլ: Մեր միջավայրում ես կան ազգային առանձնաբանությունների ջատագովներ (քվարկում է ռուս հայտնի գրողների մի քանի անուններ), որոնք ոսֆի սակ են սալիս ժողովրդավարության հազիվ բարձրացած սոցիետը եւ շատ կերակրեն վերականգնել բռնափրկությունը...

Եւ, այսուամենայնիվ, մեր խնդիրն է ոսֆի հանել ռուս մտավորականության լավագույն մասը, նրա սեփականությունը դարձնել ահա մեզ հետ առած այս դառը ճշմարտությունը եւ դայքարել, համառորեն ու անդադրում դայքարել:

4) Գ. Նույկինա.-Ես Ղարաբաղում, ալեկի ճիշտ՝ նրա շեմին տեսել եմ մարդկանց, որոնք անհուսության մեջ են, անել մի կացության մեջ, ասես իրենց քիկունում սարածված է սառադանքի ու ողբերգության մի գոտի... Այս ինքս եմ ասում եւ կասեմ նաեւ իմ ընկերները, մենք, որ ինքներս էլ հարբած չենք մի մեծ երջանկությանը:

Այնտեղից եկել եմ, երեք օր է, անընդհատ մտածում եմ, թե ինչն'վ կարելի է օգնել, ի՞նչ տիտի անենք: Գուցե գնանք, խնդրեք ուղարկենք քնակչության գոնե սոցիալական ու կենցաղային տայանները բարելավելու համար: Ա՛յ, ասենք՝ անվանի ակնաբույժ Ֆյոդորովին դիմենք... (Եւ այստեղ, ինչպես միշտ, իր հանկարծազուտ արածությունը վրա էր սալիս Գետրգ Էմինը: Ասում է, Ֆյոդորովին Կրեմլ ուղարկեցեք, որդեսգի այնտեղիների աչերը բուժի, որ տեսնեն՝ ինչ է կատարվում Ղարաբաղում ու նրա շուրջը):

...Աւելու է բռնկվում եւ հանկարծ էլ մարում: Մարդիկ զգում են, որ անդարկեց քան է ծիծաղել, երբ խոսք է գնում ցաղի ու ողբերգության մասին:

Եւ Նույկինան շարունակում է.

- Մեզ թույլ չսվին մենք Ղարաբաղ: Սակայն օդանավակայանում, ուր մեզ հետ էր երկրի Գերագույն Խորհրդի դեղոսաստը, չարիքի հեղինակները գիտեին, թե ովքեր ենք մենք, որտեղից եկած, նույնիսկ այս դասախոսությունն նրանք մեզ հետ վարվեցին ամենավայրագ ձեւով... Եւ, բացի դրանից, մենք ակնառեստ եղանք ուղեւորների հետ կատարվող այնպիսի բռնությունների, որոնց օրինակը երեւի թե չկա ու չի կարող լինել աշխարհի ուրիշ ոչ մի անկյունում... Եւ չեմ կարող իմ կարեկցանքը չարսահայտել Ղարաբաղի հայերին, երեք տարի շարունակ անմարդկային լիկանների դեմ դայքարող այդ խիզախ ու արդար ժողովրդին:

5) Ա. Նույկին.-Կույ եմ եկել տեղներս, դողում եմ... ոչ թե ցրից, այլ տեսածներից, դրանց դասճանաչած ցնցող աղբուրներին:

Ես գիտեմ, թե ինչի՛ համար եմ հավաքվել: Համոզված եղեմ, որ ինչ այստեղ եմ ասում, նույնն էլ կաղաղակենք այնտեղ, այստեղ կխառնայն, ցաղից դեռեստ խեղդվելով, այնտեղ՝ ամբողջ ձայնով, դասախոսությունը՝ ձեզնից փոխ առած վճարակալությամբ: Ի՞նչ որ այս քանի օրը մենք լցվել ենք այդ ամենով եւ մեզ հետ եմ տեսնում ձեր ցաղն ու տկունությունը:

Հիմա մեր մեջ, մեր էությունը սիրացած Ղարաբաղյան հանգույցի լուծման համար

ուղիներ որոնելիս իմ դեմ հառնում է երկու խնդիր. նախ՝ վերականգնել սալ իշխանությունը, որդեսգի մարզը ենթակա լինի միայն իր ընտրած կառավարական մարմնին: Երկրորդը, որդեսգի մարզում բանակային, միայն միութենական բանակային միավորումները մնան՝ ժողովրդի իրավունքները դաշտայնելու համար:

Նաեւ մի ուրիշ բան, հայտնի է, որ Լենինգրադի Երջակալման ահալոր Երջանը հաղթահարել եւ գոյատեւել են հիմնականում նրանք, ովքեր իրենց մեջ ուժ են գտել օգնելու ուրիշներին: Երեւի թե մարդու ներքին ուժն էլ կարիք ունի, որ իրեն վստահեն, գործի դնեն, ուղղեն այդպիսի մի ծանր հանձնառության:

Եւ հիմա ես ձեր ազգի մեջ տեսնում եմ այդ ուժը: Ղարաբաղյան դայքարի ահռելի ծանրությանը, աղետի անհուն դաժանությանը եւ այս անարյուն հեղափոխություն կոչված «վերականգնման» աղետներին դիմակայող հայ ժողովուրդն իմ աչքում լենինգրադցու այն կերպարն է, որ ուրիշներին է օգնում, այլ խոսքով՝ փրկում է նրանց: Ես երեւի ձեր նախագահին այդպես էլ ասացի, դուք ամուր ու անկոտրում ժողովուրդ եք, օգնեցեք, որ մենք էլ փրկվենք...

Այս քանի օրը ես հասու եղա նաեւ մի այլ հանգամանքի, ամբողջ հայ ժողովուրդը, ինչպես մի մայր, մտահոգված է Ղարաբաղի ճակատագրով: Եւ դա իր խորում ունի մի բոլորակալ ինքնամոռացություն, որի առաջ տիտի գլուխ խոնարհել... Միաժամանակ համոզված լինել, որ երբ մայրը դաշտայն է կանգնում զավակին, անդայնամ հաղթում է եւ ինքն է մնում անխոցելի...

Գուցե բարձր խոսքեր եմ ասում... Բայց սրանք իմ համոզմունքի ու սիրտ արտահայտություններն են, որոնք ես ղեֆ է դառնան մեր գործունեության ուղեցույցները:

Եւ այսպես, ժողովրդավարական Մոսկվայի նվիրակներն ասացին իրենց խոսքերը, տիտի բաժանվեմ, իսկ ունկնդիրները դեռ չեն ուզում բաժանվել, հարցեր են սալիս, իրենց սանջող խնդիրների դասախոսներին են սղասում:

Օրինակ, այսպիսի հարց, դուք՝ հինգը միասին եւ առանձին-առանձին, ինչի՞ մեջ եք տեսնում Ղարաբաղի խնդրի լուծումը: Եւ Թ. Գայդարը փորձում է հինգի միասնական կարծիքն ասել.

- Եթե Արքեջանը կարծում է, թե բռնությամբ ու անմարդկային ճնշումներով կարող է ծնկի բերել Ղարաբաղին, դառնալ նրա տերը, չարաչար սխալվում է: Մենք տեսնում ենք այնտեղի հայության վճարակալությունը եւ համոզված ենք, որ այնտեղ կարող են լինել կոիվ եւ արյուն, իսկ հոյասակություն՝ երբեք:

Եթե Հայաստանը կարծում է, թե հենց այժմ, երեք տարի օրհասական ու հոգեմառ դայքարից հետո անգամ իրեն կհաջողվի միանգամից սիրանալ Ղարաբաղին, սխալվում է, որովհետեւ դա դեմ կառնի նոր այնպիսի արյունահեղության, որն իրար կխառնի բոլոր հին ու նոր հաւելները:

Ես ելքը տեսնում եմ իշխանության վերականգնման մեջ, իշխանության՝ ինքնավար հանրադատության իրավունքով:

3. Չեռնիչենկո.-Մենք առայժմ կարող ենք խոսել մեր դարակալության մասին: Իսկ դա ինքս տեսնում եմ հետեւյալի մեջ. Ղարաբաղի համարյա խլացված խնդիրը բարձրացնել Լիսվայի մակարդակին, որդեսգի մարդիկ հասկանան, որ Ղարաբաղը մեր տարած երկրորդ Աֆղանստանն է, եւ ինքներս էլ ղեֆ է այն դուրս բերենք անմիտ ու կործանարար ճանադարից:

Ա. Նույկին.-Մեր մեղքն է, որ մինչեւ հիմա մտածել ենք, թե Ղարաբաղը միայն երկու հանրադատությունների միջեւ ծագած վեճ է, նրանց լուծելու կնճիոր, իսկ մենք՝ երբեք կողմ, որ ղեֆ է հավասարակշռություն դաստայնենք, որ չլինի թե վնասենք ուրեւ կողմի ցահերին: Իսկ հիմա այնտեղ ոսնահարվում են նաեւ մեր՝ երբեք կողմի ցահերը: Արքեջանը ռուս զինվորի ու Պոլյանիչկոյի միջոցով Ղարաբաղի հայության դեմ գործում է խժոժություններ, իսկ դա չի կարող հարցականի սակ չդնել մեր ավանդական բարեկամությունը:

... Եւ, այսուհանդերձ, մենք հայ բարեկամներից բաժանվում ենք մի համոզմունքով ու հույսով, որ Ղարաբաղը դեռ է վերկլի, իսկ Հայաստանը կարող է եւ դեռ է լինի նախաձեռնողը մարդկային ու լեզուական նոր, գեղեցիկ հարաբերությունների:

Փետրվարի 13-ին «Лит. газета» Եւրոպայից հարաբերություն ստացրած իր ճանաչողական նորություն հասուկ թրքականից Դմիտրի Բելովեցկին գեներալ Վ. Սաֆրոնովի մասին իր լսածներն ամփոփել էր հետևյալ թուղթիկ խոսքերով. «Ղարաբաղն այսօր՝ դա արտաքին աշխարհից համարյա լիակատար Երջանակված Երջան է: Առաջվա դարձ գեներալ-մայոր Վ. Սաֆրոնովը, ասում են, չափազանց չէր սիրում ոչ զինվորական մարդկանց: Եթե լրագրողներին նույնիսկ աջողվում էր ինքնաթիռի տոս գնել (Ադրբեջանի ֆաղափարական ավիացիայի վարչության կարգադրությամբ՝ չվերթերի թիվը խստորեն կրճատվել է, իսկ նրանք, ովքեր չունեն ԼՂԻՄ-ի գրանցում, դարձապես չեն սղասարկվում), ապա, միեւնույն է, իրենց գործողությունն ավարտում էին Ստեփանակերտի օդանավակայանում, որ նրանց գործողության թղթերը փութկոսորեն կնքվել են եւ ճանադարհվել ես»:

Փետրվարի 16-ին ՀՀ հանրադատական մամուլում հրատարակվեց Չորի Բալայանի ընդարձակ նամակը՝ ուղղված ՌԽՖՍՀ ԳԽ-ի նախագահ Բ. Ելցինին: Շա՛ս ընդարձակ, Եւրջ մեկ ամբողջական էջ լայն-ֆորմատ թերթում: Մեկ նամակ, որի մեջ իմ բարեկամը ջանում էր դարձնել բոլոր հարցերը՝ «Ադրբեջան» հանրադատության կազմավորման միջնաժամ Լեռնային Ղարաբաղի նոր ուղեբեռության հիմքերը, հայ-ռուս բարեկամական փոխհարաբերությունների հաստատման միջնաժամ նոր բախումներն ու նրանց սաղթիչ ադրբեջանցի գործիչների մեղեմայությունները: Բազմազան Եւս ու Եւս բաներ: Ասես հեղինակն իր վրա էր վերցրել ընթերցողին լուսավորելու, դասնա-ֆաղափարական մի երկար ու լայն Երջանակի զիտակը դարձնելու դարձականություն:

Նախորդ սարիներին բարեկամս սովորություն ուներ Արցախի հարցն անմիջապես կաղել դանթորիքով ու դանթիսամիքով հետ: Պարզ ի դարձ ասում էր՝ ռուս Բրիտանյա մարդիկ, Միության ղեկավար այրեր, Եսնո՞ւմ եք՝ այն ուրան մեծ ու կարեւոր խնդիր է: Լուծեք եւ դրանով դուք վճռական հարված կհասցնեք ռուս մեծ ժողովրդի ու նրա ղեկավարության թիվ մեկ թեման՝ դանթիսամիքով-դանթորիքով ողնաԵւրին... Իսկ նրանք, որ, իբր, այդ հարվածը միտի հասցնեին, Եւկված էին մնում. մի՞թե մի աննԵւսն ու հասարակ Արցախի համար արժե գրգռել, առավել թեմանացնել աԵւսարհի այրում այնԵւսն մեծ երեւոյթ դարձած դանթիսամիքով-դանթորիքով...

Այս նամակում էլ նման մի ուրիշ գեներ է՝ Արցախի սրտեղիական դերը, որով դիտի Եւսհագրոյի Ելցինին եւ սիտի նամակը կարդալուն դես գործի անցնել եւ թրուրթյան մեջը ջարդել: Արցախը, «Այդ հարցը, գրում էր Չորին, - դա ոչ սարածային, ոչ ազգամիջյան եւ, ինչդես համոզվեցիք, նույնիսկ ոչ էլ կրոնական, այլ, ինչդես ասվեց, սրտեղիական հարց է»:

Եւ սա էլ Բիչ համարելով՝ բարեկամս Եւրջվում է ավելի առաջ, ավելի հեռուն. Ղարաբաղը ռուսական միտեղեմության կյանքի, ամբողջ երկրի գոյադահողանության խարխալն է: Եթե կողմ ենք այդ գոյադահողանության, ապա «սիտված միտի լինեմք սկսել Ղարաբաղից, որի ճակատագրի հետ գոսու սրտեղիական ճակատագիրն են կաղել Ռուսական ղեկավարության բոլոր խոսքեր մսածողները» («ԴԱ», փետրվարի 16):

Եւ չգիտեմ՝ Ելցինը կարդացել է այս նամակը: Դժվար թե:

Փետրվարի 20. Ավստրալիայի մայրաքաղաք Կանբերայում ավարտված Եկեղեցիների համաԵւսարհային խորհրդի 7-րդ համագումարն իր դաճոնական դիտարոնումն արտահայտող հայտարարության մեջ լայն Եւրջ սվեց Արցախի խնդրին՝ սազնաղ հայցնելով այն մասին, որ Եւրջի հայ Բրիտանյա ժողովուրդը գոնվում է խստականության ու թոնոթյունների սիտաղեմության ներքո, դայաբարում է իր ազգային, մարդկային ու հոգեւոր-մեականային ազատության համար: Համագումարը Խորհրդային Միության ղեկավարությանը կոչ էր անում անմիջապես վճռական միջոցներ ձեռք առնել աղաղակելու Արցախի հայ ժողովրդի ազատությունն ու ազգային զարգացման հնարավորությունները: Կոչ էր ուղղվում նաեւ Խորհրդի անդամ եկեղեցիներին, որդեսզի աղոթեն իր ա-

ազատության ու անկախության համար դայաբար ու մարզի հայ ժողովրդի բարոնության ու հաջողությունների համար:

Փետրվարի 21-ին ՀՀ Գերագույն խորհուրդը, հավանաբար ազատագրական Եւրջման 3-ամյակի կաղակցությամբ, արցախահայությանը հղեց դիմում, որի մեջ մասնավորապես նԵւրջ է. «Երեք սարի առաջ, 1988 թ. փետրվարին, ձեր միտանական կամով արտահայտված օրինական որոնումը՝ Արցախը մայր հայրենիքին վերամիավորելու մասին, սկզբնավորեց ողջ հայության ազգային զարթոնքը»:

Աղա նԵւրջվ Եւրջման դեմ ադրբեջանական կողմի սանձազերծած աղոթիություններն ու կենսոնի հանցավոր թողսվական վերաբերումները՝ դասրասականություն է հայցնվում դայաբար հաղթական ավարտին հասցնելու համար գործադրել ամեն աջակցություն ու դաճոնություն:

Դիմումն ավարտվում է այսդես. «Ստեղծված դայմաններում Հայաստանի հանրադատությունը ձգոնում է Արցախի խնդրի ֆաղափարական լուծման, որի ճԵւսարիտ ուղին թոնության բացառումն է եւ Արցախի բնակչության ազատ ինքնորոնման իրավունքի իրագործումը: Միեւնույն ժամանակ Հայաստանի հանրադատությունն ամենայն դասապաճանակությամբ հայտարարում է Արցախին գորավիզ կանգնելու, ձեր կյանքն ու կենսական Եւսիտը բոլոր միջոցներով դաճոնադանելու իր անփոփոխ վճռականությունը եւ ամեն ինչ կանի Արցախի վերամիավորումը մայր հայրենիքին ավարտին հասցնելու համար»:

Փետրվարի 22-ին հրատարակվեց Արցախի բոլոր իրավադատ մարմիններում Բնարկված եւ ընդունված մի դիմում՝ սկսած դրեզիդենտ Գորբաչովից ու ԳԽ-ի նախագահ Լուկյանովից մինչեւ ԽՍՀՄ Գերագույն դասարանի նախագահ Սնոլեցեղը: Դիմումը նկարագրում էր Ադրբեջանի ղեկավարության, հասկաղես ՆԳՆ մարմինների կողմից մարզում կիրառվող բացահայտ աղոթիությունները, որոնք ժայրահեղ լարման են հասցրել հայ բնակչության հոգեկան վիճակը: Հիտում են Ադրբեջանի ՆԳ նախարար Ասաղովի ելույթը հեռուստատեսությամբ, որով այդ դաճոնյան հայրերին համարել է թեմանիներ, իսկ հայ մարդկանց՝ անհուսաղի ու անվաստեղի միլիցիայում ժառայելու համար: Այդ նրա միայն մեկ հրամանով էր, որ մարզի ադրբեջանաբնակ գյուղերում նԵւսակվել էին 414 ադրբեջանցի միլիցիոներներ եւ ստեղծվել միլիցիայի 12 բաճանմունքներ, որոնք իրենց գործունեությունն սկսել են հայկական բնակավայրերի վրա հարձակումներով եւ զանգվածային կողոպուտներ գլխավորելով: Իսկ Ստեփանակերտի օդանավակայանում նրանց սանձարձակություններն այլես չեն ճանաչում ոչ մի սահման. «Բոնությանը մարզից վարել են ՌԽՖՍՀ մի խումբ դասզամավորների, կաղանավորել ու սոնրացումների են ենթարկել ԽՍՀՄ ժող. դասզամավոր Բ. Դաղամյանին, ՊԱԿ-ի մարզային բաճնի աԵւսասակից է. Եսայանին... Այսֆանից հետո դժվար չէ դասկերացնել այն թոնություններն ու կամայականությունները, որոնց ենթարկվում են Եւրջային անդաճոնյան մարդիկ...»:

Եւ այս դայմաններում առնվազն սարոինակ է զինվորական դարձության դիտը, բնակչությունից գեներ առգրավելու համար մարզում նրա իրականացրած 158 գործողություններից 156-ը եղել է հայկական բնակավայրերում:

Սացվում է այնդես, որ զինված ադրբեջանցիներն ու օմօնը դարբերաբար հարձակվում են հայրերի վրա, իսկ սրանք իրենց անձն ու սեփականությունը դաճոնյանելու ոչ մի հնարավորություն չունեն:

Երկար Եւրջադրելով օմօնի եւ ադրբեջանական ուրիշ դաճոնյանների հակահայկական գործողությունները, մարզի իրավադատ մարմինները խնդրում են.

Ա) Դաղարեցնել Ադրբեջանի անօրեն կազմավորումների ստեղծումը մարզի սարածում, այնեղից դուրս բերել սաղ եղածները, որոնք միայն ոսնահարում են հայության իրավունքները:

Բ) ԼՂԻՄ ուղարկել երկրի իրավադատ մարմինների լիազոր ներկայացուցիչների հանձնաժողով՝ հարցը Եւրջում ուսումնասիրելու եւ մարզի բնակչության անվանզու-

բյուճն աղաճող գործնական որոշում ընդունելու համար:

Գ) «Խնդրել ԽՍՀՄ ԳԽ-ի նախագահ ընկ. Ա.Ի. Լուկյանովին՝ վերահսկիչ-դիտորդ հանձնաժողովի նախագահ ընկ. Վ.Կ. Ֆոստելին հանձնարարել վերջադեմ ձեռնամուխ լինելու իր դարձակառությունների կատարմանը»:

Այս դիմումը կարդացել էինք մի ընկերոջ հետ եւ մտածում էինք, թե ինչ արդյունք կսա: Նա բթի սակ ասաց՝ «Ոչ մի, աղա բացատրեց. Եթե Գերագույն խորհրդի նախագահին էլ դիմի խնդրես, որ նա ԳԽ-ի հանձնաժողովի նախագահին հիշեցնի իր դարձակառությունների կատարումը... Գերագույն խորհուրդ, հանձնաժողով... Ահա, այսպես է լինում, որ հասարակ մարդիկ հուսահատությունից ու ճարտասանությունից դիմում են ծայրահեղ փայլերի»:

Փետրվարի 24-ին ԽՍՀՄ Կենտկոմը, Լեոնային Ղարաբաղում սեղի ունեցող իրադարձությունների մասին Ադրբեջանից միակողմանի ու անհեթեթ զեկույցների ու հերյուրած սվյալների վրա հենվելով, ընդունեց որոշում, որի էությունն արտահայտված է հետևյալ անիմաս կառուցվածքային մեջ. «...գոյություն ունեցող ազգային ու սարածֆային կառուցվածքի վերանայմանն ուղղված գործողություններն ու դաժանությունները հակասում են Ադրբեջանական ու Հայկական ԽՍՀ-ների աշխատավորների ցաներին, վնաս հասցնում ազգամիջյան հարաբերություններին»: Ուսի եւ սրվում է անբեկանելի եզրակացությունը. «Հանրապետությունների կուսակցական եւ խորհրդային մարմիններին առաջարկված է կարգավորել Լեոնային Ղարաբաղի շուրջն ստեղծված իրադրությունը, աղաճող հասարակական կարգակառուցումը, խստիվ կիրառել սոցիալիստական օրինականությունը, մշակել եւ իրականացնել ինֆնավար մարզի սոցիալ-սնտեսական ու կուլտուրական հետագա զարգացման միջոցառումներ»:

Փետրվարի 25-ի ուժ տեղիյան Ստեփանակերտի քրմուղի Ղայբալիչիների հասվածում ադրբեջանցի չարագործները լայնքեցին խողովակաշարը, եւ ֆաղափ բնակչության 60 տղաներ զրկվեց ջրից:

Հաղորդելով աղետի մանրամասները՝ թղթակիցը հիշեցնում է, որ դա Ստեփանակերտի քրմուղի վրա կատարած 15-րդ ավերածությունն է՝ սկսած 1988 թ. սեպտեմբերից («ԵՇ», 1991, փետրվարի 22):

ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը խորհրդարանի ս. թ. փետրվարի 25-ի նիստում դասնեց, որ իր ու գործընկերների ջանքերը համարյա նոսրացրելու հունի մեջ էին դրել Արցախի հարցի լուծման ընթացքը. Գործաշուկի ու Մուրալիքովի համաձայնությամբ դարձան լուծված է եղել ԽՍՀՄ որեզրից մի հրամանագրի նախագիծ, որի հիմնական կետերն են եղել՝ ԼՂ մարզային խորհրդի վերականգնումը երկու ամսվա ընթացքում, բուրփի ներքին գործի (օսոնի եւն) հանումը մարզի սարածֆից, վերանայել Ադրբեջանի ԳԽ-ի որոշումը Շահումյանի Երջանը վերացնելու մասին, եւ մի Եարֆ այլ կետեր, «որոնք աղաճում են Արցախի սնտեսական, մշակութային, վարչական ինֆնուրյունությունը, ինֆնաֆինանսավորումը եւն»:

Իբր, հրամանագիրը դիմի հրատարակվել փետրվարին, համենայն դեպս, 16-ին արդեն դարձան նրան էր հանձնված, ֆեդերացիայի այդ օրվա նիստում երեւի թե դիմեք է ընդունվել: Սակայն հետագա օրերին դարձվեց, որ Մուրալիքովի վրա Բաֆվում ճնշում են գործադրել (հասկապես Կենտկոմի ֆաւսուղար Դաւսամիրովն ու ԼՂ-ի Կազմկոմիտեի նախագահ Պոլյանիչկոն), եւ այստեղից սկսած գործել է «ադրբեջանական գործունը» (իբր, Մոսկվային ահաբեկել են, թե այդ հրամանագիրը կդիմի որդես Ադրբեջանի սուվերենության խախտում), եւ Գործաշուկն էլ անմիջապես հրաժարվել է այն ստորագրելուց:

Այսֆանը դասնելով՝ ԳԽ-ի նախագահը հաղորդեց նաեւ իր կատարած կարեւոր եզրակացությունը. Հայաստանը եւս դիմի ֆաղափական ճնշում գործադրի, հանդես գա իբրեւ դարձնյոր, իր ֆաղափական խնդիրներն ուժի դիմից ներկայացնող միավոր, որդես-

զի Մոսկվան հաւժի նստի նրա հետ: Նա նույնիսկ վստահ էր, որ հիշյալ հրամանագիրն էլ կընդունվի ու կիրառարակվի, «Երբ մեր ֆաղափական ճնշումը, մեր ֆաղափական ֆայլերը հակակշռեն Ադրբեջանի ֆաղափական ֆայլերին»:

Նախագահն այսֆանի կողմին մոտացավ մի ոչ դալկաս կարեւոր հարց, թերեւս միակ աննակարեւորը. չէ՞ որ Ադրբեջանը, իր խնդիրները հետո ու անարգել անցկացնելու համար, մնում էր Գործաշուկի դաւսնության մեջ, իսկ Հայաստանը ոչ միայն դուրս էր եկել նրա կազմից, այլեւ առիթը բաց չէր բողնում հայիոյելու նրան, ցույց տալու, որ ինքը թքած ունի Գործաշուկի ու նրա ամեն սեսակ նախաձեռնությունների վրա... Այս դայմաններում Հայաստանն էլ ի՞նչ դարձնյորի դերով դիմի հանդես գար, որդեսզի, իր դերին նախադասվություն տալով, Ադրբեջանին բողնեն ու իր օգտին լուծեն Արցախի խնդիրը:

Փետրվարի 27-ին «ԴԱ» ռուս. թերթը հրատարակեց ինձ անձանոթ ստեփանակերտցի Ժ. Գրիգորյանի բաց նամակը, որ լեոնաւախարհի հասարակ բնակչի ցավի ու վրդովմունքի, կամֆի ու վճռականության անդաճույն խոսքն էր՝ ուղղված իր ազգին ու աւախարհին: «Համարյա ամեն օր մեր մարզում սեղի են ունենում սոքանություններ, կողոպտաներ, բռնություն, ջարդ, անօրեն քանտարկություններ, անասունների գողություն».-դասնում էր Գրիգորյանը՝ սեղեկացնելով, որ այս ամենի համար, նմանօրինակ վայրագությունների ծավալման ու հաճախացման հետ էլ անընդհատ բարձրանում է Ադրբեջանի դեկավար Այագ Մուրալիքովի հեղինակությունն իր ժողովրդի աչում:

«Արցախը ծունկի թերելու համար ներքին գործերը, Բաֆվից եկած եւ միլիցիոներ հորջորջվող ավազակների հետ միասին, հայ գյուղացիներին են կողոպտում... Իբր թե երկում դիմի զինաթափելին անօրեն գործախախտումները, բայց մեր մարզում միայն հայերին են զինաթափում՝ ֆերմայի դաճակից խլելով նրա ռուրդական հրացանը, իսկ ադրբեջանական գյուղերում վստում են հրազենի բոլոր սեսակներով մինչեւ ասանները զինված կողոպտիչներն ու մարդատղանները, եւ օր ու գիշեր նրանց Եարֆերը համալրվում են Բաֆվից եկած ավսոմասավոր ջարդարաներով»:

«... Հեւաֆրի է, Մոսկվան մեր ո՞ր մեղքի համար է խախտում այս հրեւավոր վիճակը.-ցավից մոտում է արցախցու սիրտը: Նրա՞ համար, որ հարյուրամյակներ Եարունակ Արցախի հայությունը հերոսաբար կատարել է Ռուսաստանի բարեկամի իր սրբազան դարձքը, թե՞ նրա համար, որ հավասարից վերականգնման աղմուկին ու արդարության հաղթանակի հնաւաւորությամբ»:

Վերջում Գրիգորյանը հայրենակիցների անունից հաճախացնում է, որ անհողորդը է իրենց կամֆը, դիմի հայրենի հողի համար աղրեն ու կոպեն մինչեւ վերջ, մինչեւ հաղթանակ: «Մենք դիմի աղրենն ու մեռնենն Արցախում միայն: Նրանից դուրս մեզ համար կյանք չկա»:

Մարտի 1-ին Հայոց խորհրդարանը միաձայն որոշեց մերժել Խորհրդային Միության հանրաֆլեն Հայաստանի հանրապետությունում:

Մերժելով ԽՍՀՄ դաճապանման վերաբերյալ 1991 թ. մարտի 17-ին ԽՍՀՄ-ում կատարվելիք հանրաֆլեն, որոշեց նաեւ ՀՀ սարածֆում 191 թ. սեպտեմբերի 21-ին անցկացնել հանրաֆլեն ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու վերաբերյալ ֆլեարկության դնելով հետեյալ հարցը. «Համաձայն եֆ, որ Հայաստանի հանրապետությունը լինի անկախ ժողովրդավարական դեմություն՝ ԽՍՀՄ կազմից դուրս»:

Այսֆանը ձեւակերտված էր երկու որոշումը, որոնք հրատարակվել են «ՀՀ» թերթի մարտի 5-ի համարում, որը սեղ է ֆլել նաեւ «ժողովրդի ներկայացուցիչներից» մի ֆանիսի կարծիքներին սվյալ հարցի առիվ: Ահա դրանցից մի ֆանիսի կարեւոր խոսքերը.

Մարտուն Գրիգորյան. «... Ոմանց մոտ կա մտախառնություն, որը բացատրվում է մեր աւախարհագրական դիմի, հաճապես բուրֆերի եւ ադրբեջանցիների հետ ունեցած ոչ նոմալ, վերջիններսու հետ նաեւ ծայրահեղ լարված հարաբերությամբ: Սակայն ինձ այդ հարցը բողրովին չի հուզում: Ուրիշ բան, թե ինչդիմիսին կլինի մեր վաղվա օրը»:

Էդուարդ Արովյան. Սկզբից անորոշ մի բան է ասում, աղա թե՛ «Կենտրոնը միան-

եանակ կսրուկ ֆայլերի կղինի անկախության ու դեմոկրատիայի ուղին բռնած հանրապետությունների դեմ: Այս հանգամանքը կարող է խիստ փոփոխել ֆաղափական վիճակը մեր հանրապետությունում հանրավեժի նախաեծմին եւ իր բացասական ազդեցությունն ունենալ անկախության հանրավեժի արդյունքների վրա. առավել եւս՝ իմաստագրկել այն»:

Մուս Գրիգորյան.—«Առայժմ այս հարցը մեզ համար դեռ չի հասունացել: Մենք՝ հայերս ամեն ինչում առաջ ենք ընկնում: Դրա համար էլ մեզ ոչ ոք չի հասկանում:

Սեղեմսեբերին կայանալիք հանրավեժում ես դասասխանելու եմ, որ համաձայն չեմ: Որովհետեւ ճիշտ կլինի ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալ սահմանադրական եղանակով: Եւ միայն այն ժամանակ, երբ համոզված կլինենք, որ Հայաստանը թե՛ ֆաղափականադրես, թե՛ սնտեսադրես, թե՛ միջազգային կադրերով կկարողանա ինֆորմուրյն գոյատևել: Իսկ այսօր այդ հնարավորությունները չունենք»:

Մարգարիտ Մելիքյան.—Եթե ունենանք անկախ դեմոկրատիա, կարծում եմ, կենտրոնը կգրկվի մեզ ճնշելու, մեզ վրա վերահսկողություն սահմանելու հնարավորությունից: Թե՛ կուզ 15-20 տարի զրկանքներ կրենք, բայց հույս ունեմ, որ հետո լավ է լինելու: Ինչպես ժողովուրդն է ասում՝ չկա չարիք առանց բարիքի:

Մեկն էլ ֆիթը դեռ չի երկինք սնկած՝ ասում է. «Ծեր հարցը ինձ զարմացնում է եւ նույնիսկ վերավորական է հնչում: Զանի որ անկախ դեմոկրատիայի դրամաներում է հնարավոր գոյատևել եւ ֆայլ առ ֆայլ լուծել ֆաղափական, սնտեսական, սոցիալական եւ մտայնության իրանքի այն բոլոր խնդիրները, որոնք ծառայած են մեր ժողովրդի առաջ»:

Արցախը եւս ձեռնդրած մնաց ԽՍՀՄ-ը դաժնադրելուն ուղղված հանրավեժից, բայց եւ բացարձեց, թե՛ ինչու: Ահա այդ բացարձեցությունը.

«ԼՂԻՄ-ի ժողովրդական դասգամավորների խորհրդի անունից մենք լիազորված ենք հայտարարելու, որ միութենական մարմինների կողմից ինֆոմալար մարզի սահմանադրական իշխանության լիազորությունները չճանաչելու դասճառով 1991 թ. մարտի 17-ի հանրավեժի անցկացումը ԼՂԻՄ-ի տարածումը սաղաթվում է:

ԽՍՀՄ դաժնադրանման հարցին ԼՂԻՄ-ի հայ բնակչության վերաբերմունքն արտահայտելու նպատակով խորհրդային իշխանությունների լիազորությունները ճանաչելուց հետո՝ միայն հնարավոր ենք համարում անդրադառնալ հանրավեժի անցկացման հարցին»:

Մարտի առաջին օրերին շարունակվում էին ադրբեջանական օմոնի եւ ավազակային զորաջոկոսների անդաժնի սաղրանքները հայ բնակչության դեմ: Գողությունը, կոլխոզային սնտեսությանը հասցվող վնասները զանգվածային բնույթ էին ստացել: Ամսի 2-ին, օրինակ, 15 օմոնականներ հարձակվել էին Հաթրի ֆերմայի վրա, դաժնակին սղանել եւ ֆեյլ-սարել 72 գլուխ խոճուր եղջերավոր անասուն: Եւ այդ կողմերում զսնվող ռուսական ներքին զորքերը ոչ միայն չեն օգնել բռնելու, դաժնի ենթարկելու հանցավոր խումբը, այլեւ նրանց հրամանատարը բողոքող հայերին հանձնարարելու դես ատել է.

- Լավ չի՞ լինի ձեր այս գյուղերը բողոքեմ-հեռանալ, որդեսգի եւ դուք փրկվեմ, եւ մեր գյուղները հանգստանան (մարտի 3-ի հեռուստատեսային «Լրաբեր» հաղորդումից):

Մարտի 8-ին հանրապետական թերթերը հրադարակեցին ԳԽ-ի նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի խոսքը՝ արտասանված ԳԽ-ի առաջին զուամրման առաջին նստաճյանի ավարտին, որի մեջ երանության արտահայտություններ կան նստաճյանում ստեղծ-

ված մթնոլորտի, մանավանդ բազմակուսակցության մասին: Ասում էր. «... Մեր խորհրդարանը դառնում է իսկադրես բազմակուսակցական խորհրդարան»:

«Եւ, ի զարմանս մեզ, դարձվեց, որ բազմակուսակցականությունը ոչ թե անջատում, այլ հակառակը, միավորում է»:

«... Երբ հոսանքները հսակված են, ֆրակցիաները՝ զատրոճված, երբ խմբավորումներն առաջնորդվում են ոչ թե խմբակային, կուսակցական, այլ համազգային շահերով»:

«... Եւ մենք կարող ենք մեզ շնորհավորել, չեմ ուզում ասել՝ հիանալ մեզանով, որ զսնվում ենք ճիշտ ուղու վրա»:

Այսօրիս խոսքեր էլի կարելի է բերել՝ ցույց տալու համար, որ ԳԽ-ի նախագահը բազմակուսակցականության կողմն է, դա համարում է առաջընթացի կարտուսագույն գործոն: Հետաքրքիր է, թե որքան դիտարկում է մնա այդ կարծիքին, եւ որ կեսից է նրա համար չարիք դառնալու բազմակուսակցություն-բազմակարծությունը:

Մարտի 14-ին Թուրքիայի դրեզիդենտ Թուրդուօ Օզալը ժամանեց Բաբու, ուրկից էլ դեմ է գնար Մոսկվա՝ ԽՍՀՄ դրեզիդենտ Միխ. Գորբաչովի հետ բանակցություններ վարելու:

Ինչու՞ այս օրերին, երբ հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը ծայրահեղորեն լարված էր, սրված, Հայաստանի դեկլարությունը, հոչակելիք անկախության վրա գլուխը կորցրած, սղառնալիքներ էր տալիս կենտրոնի հասցեին, իսկ Ադրբեջանը եւ մնացել էր Գորբաչովի հերշոտած նոր խմբակցության կազմում, նփրված էր նրան, եւ դաստիարակ էր զարկվում նրա միջոցով Լեռնային Ղարաբաղի հարցը վերջնականադրես լուծելու համար: Իսկ կենտրոնը, չնայած Ադրբեջանի հակահայկական վայրագությունները խրախուսում, նույնիսկ դրանց մասնակցում էր իր բանակի ու ներքին զորքի խարդակից ուժերով, դեռ չէր ասել իր վճռական խոսքը, չէր որոճել, թե ինչու՞ դիտարկվեց ավարտի ֆան երեք տարի ձգված ստոր խաղը Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ:

Զանի օր էր, Միութենական լրատվական մարմինները թմբկահարում էին սղասվող ամենաբարձր մակարդակի հանդիմությունը, թուրք դրեզիդենտի ֆաղափական կերպարն էին փառաբանում (նա՞ է սնտեսադրես հետամնաց Թուրքիան ամենակարճ ժամկետում բարձրացրել, հասցրել ամենազարգացած երկրներին, նրա հետ փոխաճակատես հարաբերությունների մեջ մտնելով է, որ հարեւանները հնարավորություն կունենան սնտեսադրես զարգացման թոչնիքներ կատարելու):

Այս ամենագոր թուրքն այսօր հասավ Բաբու...

Պարզ է, որ նախադասարանական բանակացություններ էին եղել, հարցեր էին ֆնվել, համաձայնություններ էին կայացել... Եւ շատ հավանական է, այդ փոխհամաձայնեցված դրամաներից մեկը, թերես ամենակարտերը, վերաբերել է Լեռնային Ղարաբաղին: Դրա համար էլ Գորբաչովը Թուրդուօ Օզալի Բաբուում նսք դնելը ողջունեց ու շնորհավորեց այդ խնդրին վերաբերող իր վճիռ-հայտարարությամբ. «Լեռնային Ղարաբաղի ինֆոմալար մարզն Ադրբեջանի անբաժանելի մասն է»:

Հիճեցի Ալեքիսի Իսահակյանի թողնմունքում դաժնադրական մի գրառում: Վարդեսը Հայաստանի առաջին հանրապետության օրերին Արցախ գնացած է լինում, գրույցի է բռնվում մի ծեր գյուղացու հետ, նրան հարց է տալիս. «Ո՞նց եղավ, որ ձեր կողմին, չեղած տեղից հայտնվեց այդ Ադրբեջանը եւ ուզում է ձեր երկրի ու ձեր գլխի տերն էլ դառնալ»: Ասում է՝ ծերունին դասասխանել է, թե. «Քե մասաղ, ո՞նց դիտարկվեց, թուրքն ու ինզլիզը ֆոնթավ եկան, եւ դրանից էլ ծնվեց եւ քի՞ն Ադրբեջանը» (Վարդեսի արխիվից այս կտրոն ինձ է տրամադրել նրա թող Ալիկը. Բ. Ու.):

Թուրքի ու ինզլիզի սղախաղերով, իհարկե, նորածին քի՞ն տեր չղարձավ Արցախական աղախարհին, որը երեք տարվա 1918-1921 թվականների, արյունալի գոյատղախարով

դրացողանեց իւր անկախությունը: Սակայն բիճն ու նրա հայրը, որ բիճից էլ բիճ էր, զիստեին՝ դրա համար ինչ հավելյալ սիրախաղերի դիմեն եւ հե՛տն էլ ընկան նոր Ռուսաստանի զինուորը:

Մարտի 14-ին, ուրեմն, **Թուրքոս** Օզալը nsf էր դրել **ԽՍՀՄ**-ում: Անկախված է, որ նախօրյակին բանակցություններ էին եղել **Եւրոպայի**, **Բալկանյան** ու **Տնտեսական** ինչ-ինչ խնդիրներ **Բեռլին** եւ **Լոնդոն** համար: Եւ հիմնական հարցը **Ղարաբաղ**ն է եղել, նրա հանգույցը թուրքավարի **Բանդուկ**ն ու «**Կարգավորելը**»: Ռուսի եւ **Գորբաչով**ը, Օզալի **ԽՍՀՄ**-ում nsf դնելը նեւեց մի հայտարարությամբ, որից ավելին թուրքը չէր էլ երազել: Ահա այդ «ողջույնի» խոսքը.

«Ադրբեջանի ժողովրդին.

Լեռնային Ղարաբաղի բնակիչներին.

Թանկագին ընկերներ.

Եւ ձեզ եմ դիմում **դասասխանասու** եւ **սագնատալից** ժամանակ: մեր երկրում, այդ բովում եւ ազգամիջյան դուրսում, **Տեղի ունեցող վերափոխությունները** դժվար են առաջ գնում: **Դժբախտաբար**, **չհաջողվեց** խուսափել եւ **ծանր բախումներից**, որոնք հասցրին **մարդկային զոհերի**:

Ահա **չորրորդ** տարին է, որ **խաղաղություն** չկա **Լեռնային Ղարաբաղի** հողի վրա, որոնում են **կրակոցները**, **մարդիկ** են մեռնում, **աճում** է **փոխադարձ օսարացումը**:

Հե՛տն՝ **ինչ միտի լինի**: Եւ զիստեմ, **հե՛տս չէ** դադարեցնել **վերափոխվածության**, **զայրույթի** եւ **փոխադարձ վրեժի** **ժողովրդական ռեակցիան**: Բայց այն **անհրաժեշտ** է **դադարեցնել**:

Այստեղ **կարեւոր** է **եղանակ** **իրականությունից**: **Լեռնային Ղարաբաղի** **ինքնավար մարզն** **Ադրբեջանի անբաժանելի մասն** է: Այստեղ **գործում** են **ԽՍՀՄ** եւ **Ադրբեջանական հանրապետության սահմանադրությունները**, **միասին ապրում** եւ **աշխատում** են **հայերն** ու **ադրբեջանցիները**: **Պատկանում** այդպես է **ճեղքվել**: Եւ **դրանից** ոչ մի **Տեղ չես փախչի**: Իսկ **դա նշանակում** է, որ **անհրաժեշտ** է, **ինչքան կարելի է**, **կյանքն արագ վերադարձնել** **իր նորմալ հունը**:

Թող **ձեր աչքերը** **չվարագուրեն** **անցյալ** ու **ներկա դժգոհությունները**, **անարդարությունները**, **մոռացե՛ք կեանքանքները**: **Սկսեցե՛ք խաղաղ գրույցը**, **ջանացե՛ք հասկանալ մեկը մյուսին**, **ե՛լ գտնել փակուղուց**: **Չէ՛** որ **դարձ** է, որ **ձեր փոխարեն** **դա ոչ ոք չի կարող անել**:

Ըստ **հուսով** եմ, որ **իմ խոսքերն** **արձագանք կգտնեն** **ձեր ւրերում**:

Մաղթում եմ **ձեզ խաղաղություն** եւ **երջանկություն**:

1991 թ., մարտի 14:

**ԽՍՀՄ ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ
Մ. ԳՈՐԲԱՉՈՎ:**

Ուրեմն, **Ադրբեջանի** **ժողովուրդ** է, **Լեռնային Ղարաբաղին** **բնակիչներ**: **Հե՛տաբեր** է, **հայաստացի կարծիքով** **բնակիչները** **ո՛ր բլից վեր** են **դառնում ժողովուրդ**: **Չէ՛** որ **մեկ միլիարդ** **վաղուց** **եսեւ** **թողած չիներն** էլ **հանկարծ կարող** են «**ժողովուրդ**» **չճանաչել** **ընդամենը** **150 միլիոնանոց** **ռուսներին**:

Իսկ **ամենակարեւորը** «**Լեռնային Ղարաբաղի** **ինքնավար մարզն** **Ադրբեջանի անբաժանելի մասն** է... Եւ **դրանից** ոչ **մի** **Տեղ չես փախչի**»: **Աղա**, «**Սկսեցե՛ք խաղաղ գրույցը**... **Չէր փոխարեն** **դա ոչ ոք չի կարող անել**»:

Վե՛րջ: **Ամեն ինչ** **դարձ** էր, **հասկանալի**, եւ **ինչպես** **ասում** են, **աներջելի**: **Թուրքոս** **Օզալն** **այդ օրն** էլ **կարող** էր **Անկարա** **վերադառնալ**: **Սակայն** **դե՛սք** էր **մնալ**, **իրար** **դե՛սք** է **լղստնեին**:

Ռուս-թուրքական դայմանագրերի ամենակարեւորն **այն մասն** էր, որով **Թուրքիան**

խոստանում էր **ԽՍՀՄ** **սնտեսական վերելքն** **իրականացնելու** **համար** **Տրանսպորտի մեկ միլիարդ** **դոլար** (որն, **անուշտես**, **Ղարաբաղի վարձն** էր):

Մարտի 18-ին **ՀՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը** **կոչ** **հրադարակեց Մ. Գորբաչովի** **ադրբեջանական ժողովրդին** ու **Լեռնային Ղարաբաղի բնակիչներին** **ուղղված դիմումի** **կադակցությամբ**: **Նախագահության խոսքի մեջ** **ասված** էր. «**Նկատի ունենալով**, որ **կոչն** **ուղղված** է **եղել** **հանրավելի** ու **Միութենական դայմանագրի** **Բեռլինում** **նախօրյակին**, **ԽՍՀՄ** **դրեզդենի մի բարձր անհետաճեց** **դիմումներն** **Ադրբեջանական ԽՍՀ-ում** **կարող** են **բերել** **այնպիսի հետեւանքների**, որոնք **հանդիսացավ** «**Սուսգայիթը**» **իրեն** **հետեւանք** 1988 թ. **փետրվարի 26-ին Մ. Գորբաչովի Ադրբեջանի** ու **Հայաստանի ժողովուրդներին** **հղած կոչի**»:

Աղա **ցույց** էր **սրվում**, **թե** **ինչպես** **Գորբաչովի կոչի** **ընդգրկված** **բարձր խոսքերը** **մարդու** **իրավունքների** **դրացողության**, **ԽՍՀՄ** **Սահմանադրության** **կիրառության** եւ **ուրիշ** **նման բաների** **մասին**, **լոկ դասարկ ֆրագներ** են, **հանի** որ **մարզում** **վերացված** են **դեռական իշխանության** **մարմինները** եւ **այնտեղ** **սանձազերծ** **գործում** է **կազմակերպիչ** **կոչված** **հակասահմանադրական-հակահայկական** **ջարդարարական** **ոհմակը**:

Ցույց **սալով** **կենտրոնական ղեկավարության** **նախաձեռնությամբ** **մարզը** **զխաճեց** **հաջորդած** **ադրբեջանությունները**՝ **կոչն** **ավարտվում** է **հետեւյալ խոսքով**. «**ՀՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը** **զսնում** է, որ **Լեռնային Ղարաբաղի** **հարցը** **կարող** է **լուծվել** **միայն մի-ջազգային** **իրավունքին** **համադասասխան**, **ազգերի** **ինքնորոշման** **սկզբունքի** **հիման վրա**»:

Ըստ է **դասահել**, որ **մենք** **մեղադրել** ենք 1920-23 թվականների **հայ ղեկավարներին**, որոնք **այնպես** «**անհոգորեն**» **բեռնաժեռերին** են **զիջել** **մեր** **դասական** **հայրենիքի** **վերջին** **թե** **նախավերջին** **հասկանքները**՝ **Կարսն** ու **Արդահանը**, **Նախիջեւանն** ու **Արցախը**: **Իբր**, **նրանք** **իրավունք** ունեին **եւ** **կարող** էին **բողոքել**, **դա՛հանջել**, **համառել** եւ **դրանով** էլ **Տեղ** **մնալ** **այդ** **անկադեճի** **սեփականությանը**, **մեր** **արագան** **հողին** ու **ջրին**...

Եւ **հիմա**, **70 տարի** **հետո**, **նույնը** **կասարվում** է **մեր** **այ՛ի** **առաջ**. **Գորբաչովն** **աճուրդի** է **հանել** **Արցախը**, **վերավաճառում** է **թուրքին** ու **թուրքին**:

Այո՛, **աճուրդի** է **հանել** եւ **այս** **երեք տարվա** **ընթացքում** **համոզվեց**, որ **մենք** **այն** **զենլու** **համար** **սալու** **նշինչ** **չունենք**: Ո՛չ **ճիշտ** **չունենք**, **այլեւ** **սղառնում** ենք **դասճանել** **հաղափական** ու «**բարոյական**» **վնասներ**, որոնք **սանելն** **այս** **համասարած** **բառի** **դայմաններում** **դա՛հանջում** է **նյութական** եւ **իսկական** **բարոյական** **վիթխարի** **զոհաբերություններ**: Եւ, **իսկադե՛ս**, **մենք** **ի՞նչ** **ունենք** **սալու** **ի** **զին** **Արցախի**: **Մեր** **հրահրած** **ազգային** ու **հաղափական** **զարթոնքը**, որից, **հղարսորեն** **ասում** ենք, **խարխլվեց** **զարհուրելի** **կայսերադեճությունը**, **մեր** **վասակած** **համաշխարհային** **հեղինակությունն** ու **նախաճակի** **լուսադասակը**, որոնց **լուսից** **առավել** **մոայլ** ու **նողկալի** են **երեսում** **կայսերադեճությունը** **կառչած** **դաճան** **կերդարները**, եւ, **վերջապես**, **մեր** **ցուցադրական** **հրաժարումը**, **այսպես** **կոչված**, **Միության դաճանագրից**, որ **միտի** **նշանակի** **թե՛լ** **կայսերադեճության** **փլասակների** **վրա**, **հրաժարվել** **նրա** **նողկալի** **բեկորներն** **իրար** **բերելով** **նույն** **բոճասունը** **վերականգնելուց**...

Իսկ **նրա՛նք**, **նույն** **Ադրբեջանն** **ու** **Թուրքիան**: **Առաջինը** **մնաց** **Միություն** **կոչված** **խառնաժողովում**՝ **երդվելով** **հավասարճորեն** **ժառայել** **բոճասունությանը**, որովհետեւ **հաստ** ու **հաստ** **համոզված** է, որ **միայն** **նրա** **սահմաններում** **Տեղ** **կննա** **ճանկած** **անուշ** **դասադին**: Իսկ **երկրորդը**, **վերսին** **նվաճած** **լինելով** **Տնտեսական** ու **ռազմական** **առաջավոր** **մի դիք** **Տերությունների** **ժողովրդական** **ժխորի** **մեջ**, ոչ **միայն** **խոստանում** է **նեցուկ** **լինել** **կորճանվող** **կայսերադեճությանը**, **այլեւ** **սրա** **դարձած** **ափի** **մեջ** **դրեց** **մեկ** **միլիարդ** **դոլար** եւ **խոստացավ** **կրկնապատկելը**, **եթե** **նա** **խելոք** **մնա** եւ **կասարի** **իր** **խրասներն** ու **խորհուրդները**...

Հին **արցախցին** **ասել** էր՝ **Ինչպի՞զն** **ու** **Օսմալուն** **բոճի** **եկան** եւ **ցնկնեցին** **Ադրբե-**

ջանի կառավարությունը:

Հիմա էլ ռուսն ու թուրքը...

Մարտի 20-ին Մոսկվայում, Գրողների կենտրոնական սանդ, հավաքվել էին ռուս և այլազգի բազմաթիվ գիտնականներ, արվեստագետներ, լրատվության և այլ բնագավառների նշանավոր աշխատողներ՝ ստեղծելու ռուսաստանյան մեծամասնության «Ղարաբաղ» կոմիտե, որ այլ անունով ղեկավարվելու է կոչվել «Կրիկ» (ռուս. «Ճիչ») ռուս մեծամասնության ճիչը՝ բարեկամական օգնության, դարձադրության փրկության կարևոր ցանցի ու նրա բնակչության օգտին:

Այս կոմիտեի նախաձեռնողներն ու կազմակերպիչներն էին Գրողների «Աղբյուր» անկախ ընկերությունը, «ԼՂԻՄ-ի հայ բնակչության իրավունքների դաշտային կազմակերպությունը», «Մոսկվայի ամբիոնը», «Արցախյան մարդասիրական օգնություն» լեհիզգրային կոմիտեն և այլ կազմակերպություններ: Կոմիտեի հիմնադիրներն էին Անդրեյ Նույկինը, Թիմուր Գայդարը, Վալենտին Օսկոցկին, Լեոնիդ Գոզմանը (համանախագահներ), Գալինա Նույկինան ու Անահիտ Բեսարևայիչը, անդամները՝ ակադեմիկոսներ Օլեգ Բոգոմոլովը, Վլադիմիր Բարանովսկին, սնտեսագետ Նիկոլայ Շմելյովը, «Ինտերստանայա ինտերստան» հանդեսի գլխավոր խմբագիր Վլադիմիր Լակիցինը, գրող Վասիլի Մելյուսինը, «Մտախոս» ամսագրի խմբագիր Անդրեյ Մալոխինը, գրող Յուրի Չեռնիչենկոն և ուրիշ մի բարձր նշանավոր մեծամասնականներ:

Հիմնադիրների կարծիքով «Ճիչը» ղեկավարվելու է ճեղքի ԼՂԻՄ-ի լրատվական բաժնի կողմից, դառնա հասարակական նախաձեռնությունների ու փորձաքննությունների յուրահատուկ միջոցով, կազմակերպիչ: Առաջին իսկ միջոցառումների մեջ ծրագրվեցին Արցախյան բնակչությանը հասցվելիք բժշկական օգնություն, մարզի գյուղերի սնտեսության բազմակողմանի ուսումնասիրություն ու օգնություն, զանազան դաշտային (խորհրդային և արևմտահայկանյան) բաժնակներում ինքնավար մարզի խնդիրները բարձրացնելու և արդար ֆինանսավորում ու վճիռներ հանելու նախաձեռնություններ, իր անկախության համար մարտնչող արցախահայությանը տեղում օգնելու և իրավունքներն ամենուրեք դաշտային ղեկավարությանը հանձնելու դաշտային կառավարություն...

Անդրեյ Մալոխինը, որ եղել էր մարզում, ուսումնասիրել վիճակը և մասնավորապես հանդես եկել ընդարձակ ակնարկներով, գտնում էր, որ Արցախում «Խոսքն ազգամիջյան բարդության մասին չէ, այլ ղեկավարական մակարդակով ծավալված հակամարտության, որը ունի սակ էր սալիս փոքրիկ ու արդար մի ժողովրդի ինքնուրույնության ու անկախության ձգտումը, և յուրաքանչյուր ազնիվ մարդու դարձնելու է դաշտային կանգնել նրան»:

Լեհիզգրային Իզոբ Բաբանովը գտնում էր, որ Արցախը «դարձել է փորձադաշտ, որ կայսրությունը մեծանում է սեփական ժողովրդի դեմ դաշտային ամենախիստ միջոցները», որ «իրադեպ ունեւորվում են մարդու ամեն ինչով իրավունքները սկսած աղբյուրի իրավունքից»:

Յու. Չեռնիչենկոն հիշեցրեց, որ Ղարաբաղի ժողովրդի դեմ կանգնած է ոչ միայն կուսակցական ու ղեկավարական ծանր մեղքեր, որի մեղքնայությունները բացահայտվում են ամեն օր, այլև նրա ռազմական կորուստը՝ զինվորությունը, որի անմարդկայնորեն դաժան վճիռը վերջերս խոստովանեց զենքալուծ-զենքադրող Գրոմովը՝ Ա.Ֆրանսուանի անփառունակ հերոսներից մեկը՝ առանց ամոքի հայտարարելով, թե «Ղարաբաղում հնարավոր կլինի խաղաղություն ստեղծել նրա բոլոր բեռնիցան դուրս կանգնելը միայն»: «Եւ զարմանալի չէ, ասում էր Չեռնիչենկոն, որ Ղարաբաղում ու նրա բոլորը գտնվող զինվորականների համար թեմանի է նա, ում ազգանունը «յան»-ով է վերջանում»:

Ահա թե ինչպիսի մթնոլորտի դեմ դաշտային համար էր ծնվում «Ճիչը»՝ ռուս առաջադեմ մեծամասնականության խղճի ծայրը («ՀՀ», 1991, ապրիլի 2):

Մարտի 28: Վերջին օրերին սահմանային բախումները սովորական էին Նախիջեւանի ԻԽՀ, Ղազախի, Կուրաքիի, Լաչինի ու Քելբաջարի կողմերում: Ամբողջ մեղքը բարդելով հայկական կողմի վրա՝ Ար. ԿԿ Կենսկոմի ու Մինիստրների խորհրդի միացյալ ժողովը որոշում ընդունեց զեկուցելու միութենական ղեկավար մարմիններին տեղի ունե-

ցած ազդեցիկ հարձակումների մասին, միաժամանակ սղառնալով, որ Ադրբեջանական ԽՍՀ-ը «կձեռնարկի համադաշնային միջոցներ»՝ թույլ չտալու, որ ԼՂԻՄ-ը միացվի Հայաստանի հետ կամ օժտվի որեւիդեմսական վարչությանը: Պարզ է, որ երկրորդ սարքերակի մասին խոսակցություն էր եղել Կենտրոնում, և սրանք բացառում էին կանխել նրա իրականացումը:

Մարտի 29-ին ՀՀ թերթերը հրապարակեցին տեղեկություն այն մասին, որ հանրադեմության ՆԳ նախարարի դաշտային կազմակերպչական Առևտրային Մանուշարյանը բողոքի գիր է հղել ԽՍՀՄ ՆԳՆ Բ.Կ. Պուգոյին՝ ԼՂԻՄ-ում և Հայաստանի սահմանամերձ բաժնակներում կատարվող հակաօրինական գործողությունների, հասկադեա ՆԳՆ գործադիրներին ու ադրբեջանական օժտի հակահայկական ռեժիմներին կադակցությանը: Տեղեկացվում է, որ մարտի 26-ին զինված խմբավորումները գնդակոծել են Բերդաձորի ենթաբաժնի Եղցահող ու Մեծեմ գյուղերը: Աղա նույն գյուղերը և Կանաչ-բալան գնդակոծվել են Շուշիից եկած, սակայն սարքերանցաններ չունեցող մի ուղղաթիռից: Բերդաձորի բնակիչները Կիրով գյուղում տեղակայված զինվորականներին խնդրել էին օգնել իրենց այդ անօրինությունների դեմն առնելու, և սրանք մերժել են:

Հայաստանի նախարարը դաշտային էր դաշտել հանցագործներին, ադրբեջանական օժտը հեռացնել ԼՂԻՄ-ից և հասուկ ֆինանսային ենթարկել մարզում կատարված անօրինությունների հարցը:

Մարտի վերջին օրերին արդեն ադրբեջանական ավազակախմբերը վխտում էին Արցախի լեռնային բնակավայրերում, ելուզակային հարձակումներ էին գործում անասնադահակական ֆերմաների վրա, սղանում դահակներին, գողանում անասունները, դասանդ վերցնում ճանադարհներին դասահած անդաշտային մարդկանց:

Նրանք, օրինակ, մի օր էլ հայտնվել էին Շուշի բաժնի Եղցահող գյուղում, բնակիչներին հարկադրել, որ երկու օրվա ընթացքում թողնեն իրենց տունները և հեռանան, սղանացել են հակառակ դեղմում կոսորել մինչև վերջին մարդը: Իհարկե, բաժնի սարածում ծառայող զինվորականները եղցահողիցներին օգնության էին հասել, վնասագեծել ավազակախմբին, սակայն մի ֆանի օր հետ, ապրիլի 1-ին, հայտնի էր դարձել, որ նույն ավազակախումբը մեկ էլ հայտնվել է Մարտնու բաժնում, գնդակոծության է ենթարկել Ավդուռ ու Մյուրիտեն գյուղերը, աղա անցել Մարտակերտի բաժնի, գնդակոծել Կիչանը:

Այսֆանից հետո էր, որ մարզի ու հարակից ադրբեջանական բաժնակների արտակարգ դրության դարձե, գնդադեա Վ.Մ.Շուկովը դիմում հղեց իր հսկողության սակ գտնվող բաժնակների հայ ու ադրբեջանցի բնակիչներին՝ առաջարկելով դահադանել խաղաղություն ու հանդուրժողություն զարման-դաշտային աշխատանքները հաջողությամբ անցկացնելու համար: Նա սղառնում էր կարգազանցների հանդեղ կիրառել արտակարգ դրության թելադրած խոսադույն միջոցները:

Ապրիլի 5-ին ՀՀ ՆԳՆ-ն ու ՊԱԿ-ը դիմում հղեցին ԽՍՀՄ ՊԱԿ-ին, Պաշտպանության ու ՆԳ նախարարություններին՝ դաշտելով այն վայրագությունների մասին, որ Ադրբեջանի օժտականներն ու այդ հանրադեմությունում տեղակայված զինվորական միավորումներն են կատարում Հայաստանի սահմանամերձ բնակավայրերում (Նոյեմբերյանի բաժնի Բերդաձոր, Գորիսի ու Կադանի սահմանամերձ գյուղերում ելն): Եւ սա՝ այն ժամանակ, երբ ԳԽ-ի նախագահը հայտարարել էր, թե իր ղեկավարած իսխանություններն աղառնվելու են հանրադեմության «սահմանների անվստահությունը»:

Նսվում է, որ զինվորական միավորումներն Ադրբեջանում 80 տղոսով կազմված են ադրբեջանցիներից, որի դաշտային էլ ազգամիջյան բարդության բաժնակներում իրենք են մեծօրինություն անում, իրենք են ստեղծում խառնակություններ, աղա ևս դաշտային կանգնում հանցագործներին:

Դրությունն ավելի վատ է ԼՂԻՄ-ում, Շահումյանի բաժնում ու Գեաշեմի ենթաբաժնում: Այսդեա, մարտի 30-ի գիշերը Շահումյանի բաժնի Հայ-Պարիս գյուղի ֆերմայից առեւանգել են անասնադահակներ 57-ամյա Յա. Հովսեփյանին ու 63-ամյա Ա. Ա.

նուսանյանին, որոնց երկար սանջահարելուց հետո կտրել են ականջները, աղա եւ գլուխները:

Դիմումում նշված էր, որ «Ադրբեջանի Խանկարի Երջանի Գեսաբեն ու Մարտունա-
Են գյուղերի բնակիչները զննվում են դաշարման մեջ: 10 օրվա ընթացքում օսոնական-
ների բանդաներով Երջանից արդ Գյուղերը ենթարկվել են հրակոծության, ընդ ո-
րում նաեւ հրանոթներից: Բարդ վիճակ է ստեղծվել Ստեփանակերտի օդանավակայա-
նում, որտեղ անարգել սիրություն են անում բոլր օսոնականները: Օդանավակայանի հաս-
նող ուղեւորներն օսոնականների կողմից ենթարկվում են ամեն ծեսակ ստոբադուսների:
Կոռիս ստոբադուսների ընթացքում այդ օսոնականները կողոպտում են ուղեւորներին՝ խլե-
լով այն ամենը, ինչ իրենց դուր է գալիս: Այս դեպքում սուվածների բողոքներին ոչ մի
ուսադարություն չի դարձնում ԼՂԻՄ-ի հասուկ դրության ռազմական դարձարությունը, ո-
րը փաստորեն հրաժարվում է իր վրա դրված դարձարականությունը կասարելուց...»:

Շարադրելով այս եւ նման ուրիշ անօրինությունները, որոնց անվերջ ենթակա է հայ
բնակչությունը, դիմումի հեղինակները դաշարման են «հանուն Լեռնային Ղարաբաղի
հայ բնակչության Եստերի, ԼՂԻՄ-ից դուրս բերել Ադրբեջանի ՆԳՆ օսոնականներին
(«ԴԱ», ադրիլի 6):

Ադրիլի 7-ին նման մի դիմում-հայտարարություն էլ հրադարակվել էր՝ արդեն ՀՀ
կառավարության անունից: Ներկայացվում էին անհանդուրժելի նույն դրությունը, օսո-
նականների ու նրանց հովանավորող զինվորության եւ ՆԳ զորամիավորումների հակա-
հայկական կամայականությունները, բռնությունները, ծրագրված հայկական բռնագաղ-
թեցումների ակնհայտ նախադասարանությունը Շուշի Երջանի, Շահումյանի Եր-
ջանի ու Գեսաբենի ենթաԵրջանի հայկական բնակավայրերից: Նույն վիճակը: Տարբե-
րությունն այն է, որ այստեղ բացառապես մեղադրվում են կենտրոնական իշխանություն-
ների ներկայացուցիչները, հասկապես ԽՍՀՄ ներգործնախարարությունն ու դաշարա-
նության նախարարությունը: Մեծ բաժին էր հասնում նաեւ «ԽՍՀՄ ղեկավարության-
ը», որը ձգտում է «իրադարձության աղակալուստան միջոցով հակազդել Հայաստանի
հանրադատության անկախ Բաղաբակյան կուրսին», առանց հասկանալու, որ դա «հոյի
է ամենածանր հետեւաններով ոչ միայն հայ եւ ադրբեջանցի ժողովուրդների համար,
այլեւ, առաջին հերթին, միութենական եւ ադրբեջանական ղեկավարության համար»:

Տույց չի տրվում, թե «ամենածանր հետեւանները» ինչու են միջոցով, օրինակ,
միութենական ղեկավարությանը («ՀՀ», ադրիլի 9):

Չի նշվում նաեւ, թե ի՞նչ է նշանակում «Հայաստանի հանրադատության կառավա-
րությունը... լի է վճռականությամբ՝ բոլոր անհրաժեշտ միջոցները ձեռնարկելու բռնու-
թյան ենթարկվող հայ բնակչության կյանքի ու կայքի դաշարանության համար»: Մի-
ջոցների սակ միջոց հասկանալ ռազմական ուժը: Թե՞ դիվանագիտական Բայել, Բա-
ղաբակյան հմուտ մոտեցում ու միջոցառումներ:

Ոչ ոքի համար գաղտնի չէր, որ առաջինը չունեւ եւ հեշտ ու արագ չորիս ունենաւ
մեր հարազատ Հայաստանի հանրադատությունը: Երկրորդի վիճակն էլ ավելի բարկո՞ւ չէր
կարելի համարել՝ դասելով այն օրերին նրա վարած Բաղաբակյանությունից:

Ադրիլի 12-ին «Ղարաբաղի ազատագրության մարտիկներ» կազմակերպության ա-
նունից հրադարակվեց սղառնալից մի հայտարարություն, որը փաստորեն վճռական Բե-
կումն էր ազդարարում արցախյան Եարծման մեջ՝ սղառնական վիճակին հրաժեշտ տա-
լու եւ երկրամասն ադրբեջանական սերկությունից փրկելու, ազատագրական դայբարը
ուրիշ ուղիով եւ ուրիշ ընթացքով սանելու համար: Ահա՛ այդ հայտարարությունն անբող-
ջությամբ.

«Ղարաբաղում իրավիճակը մնում է ծայրասիճան լարված: Ադրբեջանական ղեկա-
վարության, զինվորական- իշխանությունների անօրինական գործողությունների գոհ են
դառնում անմեղ մարդիկ: Տեղահանման վսանգ է սղառնում ողջ հայ բնակչությանը,
որն այլեւս անկարող է դիմանալ դաժան գրկաններին ու կեղեքումներին:

Ղարաբաղը բռնակալի լծից ազատագրելու բոլոր միջոցները սղառնվել են: Ղարա-

բաղի դայբարը սուկ ազատագրական դայբար չէ, այլ գոյակոչիվ, որը մեզ դարձարել
է Ադրբեջանը: Ղարաբաղի լինել-չլինելուց է կախված Հայաստանի ճակատագիրը:

Ադրբեջանի վերականգնման սուտ խոստումներով այլեւս մեզ չեն կերակրի: Այլեւս
լցված է համբերության բաժակը: Մենք թույլ չենք տա նսնահարել մեր ազգային արժա-
նադասարանությունը, կողոպտել մեր ունեցվածքը, բռնանալ մեր իրավունքների վրա, ճնշել
ու Եստագործել մեզ: Ղարաբաղի ազատագրումն ու Հայաստանին վերամիացումը մեր
կյանքի նդատակն է, մեր գոյության իմաստը, մեր հավասի հանգրվանը, հույսերի խա-
րխիւրը: Չկա Ղարաբաղը, չկա հայ ժողովուրդը:

Այս գիտակցությամբ ու զգացումով ենք մենք այսօր սեղմել մեր բռնուցները եւ ուր-
կել մեր մկանները՝ որդես հարվածող Բագուկ անարդարության ու անարբերության զն-
դանին դարբնելու Ղարաբաղի ազատության մեր թուր-կեծակին: Այս գիտակցմամբ ու
զգացումով ենք մենք հիմնել մեր «Ղարաբաղի ազատության մարտիկներ» կազմակեր-
պությունը, որի գլխավոր նդատակը Ղարաբաղի ազատագրումն ու միացումն է Հայաս-
տանին:

Հայտարարում ենք.

Մեր բողոքի ու ցասման ձայնն այսուհետեւ կհնչի որդես հարվածի Եատաչուն հար-
ված, որ ուղղվելու է Ադրբեջանի դեշակական մեքենայի, Բեւանարար գործող անձերի, օ-
սոնի դեմ, որոնք բռնություններով, սաղաբաններով, ակազակային հարձակումներով են
դասարանում դարբաղցիների բողոքներին ու արդարացի դաշարներին:

Թեւեւ մենք հասկանում ենք, որ ադրբեջանցի հասարակ ժողովուրդը, որը մեր հարե-
անն է, ճակատագրորեն իր հերթին ենթակա է ադրբեջանական իշխանությունների ճնշ-
մանն ու Եստագործմանը, կարող է մեր հարվածի Բիրախը դառնալ, եթե իր գյուղերում
ու սններում տեղ տա ու աջակցի օսոնի մարդասղաններին:

Մեր հարվածը կուղղվի նաեւ խորհրդային Բանակի այն սղաների դեմ, որոնց ձեռ-
ները կողոպտեն հայ մարդու արյունով:

Մենք կոչ ենք անում ադրբեջանական բռնակալների լծի տակ հեծող Բուրդ եւ եզրի
ազնիվ ժողովուրդներին՝ միասնական ազատագրական դայբարի ելնել ընդդեմ մեր ընդ-
հանուր Բեւանու:

Մենք որդիներն ենք ազատասենչ հայ ժողովրդի եւ անվիտ Եարունակելու ենք մեր
անմահ նախորդների՝ հայոց դասնության ամենափառալուր սերնդի գործը, որն ինքնա-
կան գոհարբեց իրեն՝ այրվելով մարտիրոսության խարույկների վրա՝ հարազատ ժողովր-
դի ազատությունը նվաճելու համար:

Մենք աներեւ ենք մեր դայբարի մեջ, որը չի դադարի, Բանի դեռ Ղարաբաղը չի ա-
զատագրվել ու չի վերամիացել Հայաստանին («Դրոշակ», 1992, N 22, էջ 22):

Այդ օրերին խոսք էր գնում այն մասին, որ ՀՀ նոր ղեկավարները որոշել են ազգայ-
նացնել Կոմկուսի ամեն ծեսակ սեփականությունը եւ առաջին հերթին Եեքները:

Ադրիլի 17-ին ընդունվեց ԳԽ-ի որոշումն այդ առթիվ: Որոշման հեղինակները, ա-
ռաջին հերթին՝ ԳԽ-ի նախագահը, ամենայն հավանականությամբ, ուզում էին հենց
այս դաշինն աղաբուցել, որ իրենք լրիվ զգեսնել են կոմունիստական կուսակցությանը
եւ հարկ է նրան դուրս Եորթել նաեւ իր գրադեցրած դղակներից: Չէ՞ որ նա ինքն էլ
այդդեւ է սկսել իր կյանքն ու գործը՝ հակառակորդներին դուրս Եորթելով ոչ միայն
հասարակական ասղարեզից, այլեւ գրադեցրած Եեքներից՝ դղակներից մինչեւ վերջին
սովորական խճիթները, նույնիսկ սեփական-անձնական բնակարանները:

Որոշումն ընդունվեց: Նրա նախաձեռնողները լի էին վճռականությամբ՝ այն կեն-
սագործելու անմիջապես, առանց ական Բոթափելու, անգիջում, խնդրին դաշարող
հրադարակայնությամբ ու աղմուկով:

Այս դեպքում էլ, իհարկե, մոտացության էր տրվում, որ մենք Արցախ ունենք, եւ մեր

բախտը դեռևս կախված է կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական ղեկավարությունից, մահվան գալարումների մեջ զսնվող, ուրեմն եւ խելահեղ շարքայաձև կյանքի հետ իր հաշվեկէտը փակող հրեշից:

Ապրիլի 16-ին «ԴԱ» հանրադատական թերթը տպագրել էր իր թղթակցուհի Ա. Մանուչարովայի հոդվածը («դեմ էր դրամատիկ իր հավասան», «Թող դողանցեն արդարության ու ազատության զանգերը»,- դրոշմական շարժումներում գրում են Շահումյանի երեխաները):

Շահումյանի շարժումների դրոշմներում լրագրողուհին ծանոթացել էր դրոշմական ազատ շարժումներին, նրանցից կատարել ընդարձակ փոփոխություններ էր ցույց տրուցում, թե դասանի արժեքը որքան զգալի էր կանաչափառ Մոսկվայի փեշին ծաղկած հայրենի ավանի, իրենց լեռնասանի զանազան ճակատագրի հանդեպ, որքան հուզառաս ու սիրավառ, որքան նվիրված՝ հայրենի հողի փրկության եւ ազատ անկախության գործին:

Հանրադատության բռնավորներն արդեն վերացրել են շարժումների վարչական միավորը, եւ դրա համար ցաված սիրտը փնտրում-զննում է միսիթարի խոսքը, չէ՞ որ մեր Շահումյանն արդեն միացած է Արցախին, իսկ Արցախը հայոց աշխարհ է, մայր Հայաստանին վերամիավորվելու համար մղվող հերոսական դրամատիկ լծված:

Երեւի չկա ավելի թրթուրն եւ միաժամանակ ավելի ճշմարիտ իրատես մի սիրտ, քան այն, որ տրտման էր դասանական կրթի սակ: Տասներորդի աշակերտ-աշակերտուհիներ են, ամենախենթ սիրտ, երազալից մտնումների տեր... Մակայն դաժան ճակատագիրը նրանց դասադասել է մի վիճակի, որի վրա կախված են սեւ-մուր ամոթը, եւ առջեւում չի երեւում վառվող մի աստղ, որ կանչի, սանի առաջ... Արդյոք նրանք բոլորից լա՞վ չէին տեսնում Շահումյանի շարժումը, հին ու հերոսական Գյուլիսանի գլխին դրամատիկ աղետ... Եւ այսուհանդերձ, փորձում էին ունենալ այն երազելի աստղը, հավաստի լույսն ու փրկության արժեքը: Անժելա Դալլաբեկովա՝ XI «Բ» դասարանի աշակերտուհի, գրել է. «Շահումյանը երբեք չի խոնարհի գլուխը, չի ենթարկվի: Ես հավաստացալ չեմ, բայց դասարան եմ ամեն առավոտ, Մոսկվա արի առաջ ծնկաչոք, աղոթել բոլոր սառադասների համար, իմ Հայրենիքի փրկության համար: Թող գալիք սարիները մեզ բերեն անդորր, թող հայրենի լեռներում դողանցեն արդարության եւ ազատության զանգերը: Թող իմ երկիրն ունենա արդարության գարուն»:

Ապրիլին Արցախական աշխարհում, մանավանդ Գյուլիսանի անսառադաս լեռնասանում փթթում, փոքրկյուն է երկնքանց գարունը: Իսկ այն օրերին խորհրդային զինվորությունը, ներքին զորքերի վստահներն ու աղբյուրանական օտուրը երկրի սիրտը արյամբ էին ներկում բնությունը, ազատության ճանադարին ու վաղվա հեռանկարը:

Ապրիլի 17-ին ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի ստորագրությամբ հրատարակվեց որոշում, որով թույլատրվում էր «Նախիջ» գիտաարտադրական միավորման փոքրադրամային կառույցների ու լաւտեստների արտադրությունների վերաբացումը՝ ուժը կորցրած համարելով ՀԽՍՀ ԳԽ-ի 1988թ. հունիսի 25-ի որոշման «Նախիջ» ԳԱՄ վերաբերյալ մասը:

Ապրիլի 18-ին, նախորդ օրը ԳԽ-ի Նախագահության կողմից հրատարակված ճակատագրական որոշման հիման վրա, ՀՀ Նախարարների խորհուրդն իր համադասախան-կատարողական որոշումն ընդունեց՝ հանձնարարելով, որ հանրադատության փոփոխությունն ու շարժումներն իր խորհուրդների գործկոմները մինչեւ նույն ամսվա 22-ն անհաշտ ընդունման հանձնաժողովներ եւ դրանից հետո մեկ քայլով ընթացում էլ «ի դրա ընդունեն» կուսակցությանն ու կոմերիտներից դասկանող ամբողջ ունեցվածքը, միաժամանակ այլեւս «չկատարել ծախսերի գծով գործառնություններ Հայաստանի կոմկուսի եւ ՀԵՄ հաշիվներից, բացի կոմկուսի Կենտկոմի հրատարակությունից ու տպարանից»:

Հանձնարարություններ էլ կային, որքանոք Երեւանի, Լենինականի ու Կիրովականի փոփոխությունների գործկոմներն անհաշտ դասկանեցին «Հայաստանի կոմկուսի գործու-

նությունը շարժումներով համար»: Ոչինչ չէր ասվում կուս. շարժումների ու այլ օղակների գոյության մասին, որ դիտարկեցին նրանք հոգս են ցնդելու:

Ապրիլի 19-ին տեղի ունեցավ ՀԿԿ Կենտկոմի ժողովումը, որը դիտարկեցին հանրադատության ԳԽ-ի ամսիս 17-ին ընդունած որոշումը՝ իր ու կոմերիտության ունեցվածքն ազգայնացնելու մասին:

Հանրադատության կյանքը փոքրկյուն էր աներեւակայելի որոշումից: Կոմունիստների մի զգալի մասն այն համարում էր սրբադրոշմային, մյուս մասը, անկուսակցական զանգվածների խոնոր մասի հետ մեկտեղ, մտածում էր՝ արդար թե անարդար, դա՞ չէ օրվա անհետաձգելի խնդիրը: Իսկ դասարանները շարժումների մեջ էին եւ առիթը բաց չէին բողոքում հիշեցնելու, թե ժողովրդի թեմանի կուսակցությանն ու նրա զինվորներին դիտարկեցին, մահացու հարվածը:

Պետնուն էլ անցավ ջրային մթնոլորտում: Այն զսավ, որ «ՀՀ ԳԽ-ի որոշումը գուրկ է իրավական հիմքից եւ փաստորեն հետադարձ է փոփոխական նոտասակներ՝ վերջնականապես կազմալուծելու Հայաստանի կոմկուսը, մի բան, որը հակասում է իր սահմանությունների կողմից հռչակված ժողովրդավարության սկզբունքներին, այլեւ կարող է էլ ավելի արել ճգնաժամային իրավիճակը հանրադատությունում» («ՀՀ», 1991, ապրիլի 20):

«Իրավիճակը հանրադատությունում»: Որոշումն ընդունածներն ու նրա դեմ բողոքվածները թերեւս միայն հանրադատության իրավիճակի մասին էին մտածում, առաջինները համոզված էին, որ այն կլինի կոմունիստների դեմ, քանի որ վերջնականապես կոմկուսին կզրկի ոսփի սակի հողից, իսկ բողոքվածները տեսնում էին մի խառնակություն, որից կխանգարվի հանրադատության կյանքի սանելի ընթացքը: Իսկ թե ինչ կլինի Արցախում ու հարակից հայկական շարժումներում, նրանց վիճակի վրի ինչո՞վ եւ ինչո՞ք կազդի Կենտկոմը, որ դեռևս կոմունիստական է, իր հեղինակույթի դիրքի ամեն մի կորստի համար խելիքը թոցնող եւ ամենադաժան միջոցների դիմող, այսօրվա ինչո՞ք եւ հետադարձում:

Լրացվածության աղբյուրներից հայտնի չէ՝ ՀՀԿ Կենտկոմը ԽՍՀՄ Կենտկոմին ինչո՞ք եւ հաղորդել կատարվածի մասին, դիմե՞լ էր նրա միջամտությանը, թե՞ ոչ: Կարծես 19-ին, ՀՀԿ Կենտկոմի առաջին ֆարսուղար Սեփան Պողոսյանը հեռուստատեսությամբ տեղեկացրեց, որ իրենք Կենտկոմում նոտասակ ունեն բանակցություններ վարելու հանրադատության ղեկավարների հետ, իրենց ունեցվածքի մի մասը հանձնելու նրանց սեփականությանը, սակայն իրենք՝ այդ ղեկավարները, միայն իրենց որոշումն են ճանաչում եւ չեն էլ ուզում լսել որեւէ բանակցության կամ դաժանամիտություն մասին:

Կենտկոմի ժողովումն իր ընդունած հայտարարության մեջ շեշտում էր, որ «Այդ որոշումը չի կարող նոտասակ հանրադատությունում իրադրությունը կայունացնելու եւ փորձ է աշխատանքների ու շարժումները շեղելու սոցիալ-սնտասական ծանր կացությունից, Արցախի խնդիրը»:

Ծանր մեղադրանք, որ, ըստ էության, մանավանդ, նկատի առնելով հետազայում ծավալվելիք իրողությունները, հեռու չէր ճշմարտությունից:

Ի դեպ, Կենտկոմի ժողովումն իր ընդունած հայտարարության մեջ եւս խոսք ուներ սեփականության մի մասը զիջելու վերաբերյալ («ՀՀ», 1991, ապրիլի 20-ի համար), «ՀՀԿ Կենտկոմը միաժամանակ տնդում է իր առաջարկությունը՝ կուսակցության առաջիկա համագումարում ֆնարկելու եւ լուծելու կոմկուսին դասկանող շեղումների մի մասն իր խառնություններին սրամադրելու մասին»:

Ապրիլի 19-ին էր, որ Երեւանում ստացվեց ԽՍՀՄ ԿԿ-ի գործերի կառավարչի տեղակալ Ն. Կատարանցի նամակը ՀՀ նախարարների խորհրդի նախագահ Վազգեն Մանուկյանին (նամակն անթվական է, բայց հրատարակվեց ամսիս 20-ի թերթում, «ՀՀ», 1991, ապրիլի 20):

ԽՍՀՄ-ի ներկայացուցիչը (գործերի կառավարչի տեղակալը) բացատրում էր, թե Հայաստանի կառավարության վեճին ինչ-ինչ օրենքների խախտում է նշանակում, երբ Հայաստանում կոմկուսի ունեցվածքը ԽՍՀՄ սեփականությունն է հանդիսանում (հիշում

եր. օրինակ, բոլոր միջոցները սրամադրող այն որոշումները, որոնց նպատակն է եղել կարճ ժամանակում եւ անքերի կառուցել ՀԿԿ Կենտրոնի շենքը), այսինքն սեփականել այդ ունեցվածքը միսի նշանակել գործ ունենալ ԽՍՀՄ Կենտրոնի հետ:

Ն. Կադանցը վերջում իր դատարանը եր համարում հիշեցնել նաեւ ԽՍՀՄ նախագահ (նաեւ ԽՍՀՄ Կենտրոնի գլխավոր ֆուրսուղար) Միխ. Գորբաչովի 1990 թ. հոկտեմբերի 12-ի հրամանագիրը «ԽՍՀՄ-ում սեփականության իրավունքի անձեռնմխելիության պաշտպանության միջոցառումների մասին», առաջ, իբր սեծաւողաբար, խորհուրդ էր արժեք հրաժարվել ընդունած որոշումից. «Խնդրում ենք Չեզ (սեսուն՝ւմ եմ՝ խնդրում են) չընդունել հատուցադ եւ ԽՍՀՄ ԿԿ-ի հետ չհամաձայնեցված որոշումներ ԽՍՀՄ-ի Հայաստանի հանրապետության սարածում գտնվող ունեցվածքի վերաբերյալ»:

ՀՀ ԳԽ-ի դպագնաբերում այս նամակը տրամադրել էին եւ հարմար առիթ էին համարում ծաղրելու նրա հավակնություններն ու պատճառաբանությունները, չարախնդարի նրա անգոր «սպառնալիքի» վրա:

...Բայց արդյո՞ք սպառնալիք կար ՀԿԿ Կենտրոնի հայտարարության եւ Կադանցի նամակի մեջ: Իսկ եթե կար, արդյո՞ք անգոր էր եւ չարժեք մի դրախ կանգ առնել ու հաշվել, թե ինչից ինչ կասացվի, երբ Հայաստանի կոմկուսի ունեցվածքը գտնվում էր Հայաստանում, հայ ժողովրդին ու Հայաստանին էր դասկանում, ոչ ոք այն չմիսի արժեք, սաներ Մոսկվա կամ Վլադիվոստոկ, իսկ նրա վրա կասարված ժամանակավերջ հարձակմանը հնարավոր է, որ ստեղծվեր մի այնպիսի աղմուկ, որից դարձյալ մեր ակնքները միսի ցավերին:

Մրանից հետո էր, որ մեր մշակույթի վարդապետներից մեկը՝ Սոս Սարգսյանը, սվեց իր իմաստուն խորհուրդը՝ «Եկեք թիրախ չդառնանք»:

Ապրիլի 20-ին «Հայաստան» թերթում արցախցի մտավորական (կուսմարկզմի նախկին ֆուրսուղար, «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթի նախկին խմբագիր) Եղիշե Սարգսյանը հրատարակեց ընդարձակ մի հոդված, որով հայտնում էր, որ դրանից անմիջապես առաջ արդրեջանական հեռուստատեսությամբ ցուցադրել են Ա. Մուրալիբովի հանդիպումն իր հանրապետության գրողների հետ, եւ նախագահը հղաւորությամբ հայտարարել է Գորբաչովի հետ ունեցած իր գրույց-դայմանաւորվածությունը Լեոնային Ղարաբաղում «կարգ ստեղծելու» խնդիրների վերաբերյալ: Ասել է՝ ծրագրված է մեկուսացնել (հասկացիր՝ կալանքի ենթարկել) խառնակիչներին (հասկացիր՝ ազատագրական շարժման ղեկավարներին): Եւ, իբրեւ երկրորդ ու հիմնական միջոցառում էլ, հայտարարել է ինքնավար մարզի վերացումն ու նրա սարածքի բաժանումը հարեւան արդրեջանական շրջանների վրա: Ի՞նչ մի դժվար բան է: Երբ Ըսահայանի շրջանը վերացրինք, ո՞վ մեր ձեռքը բռնեց:

(Փակագծում ասեմ, որ Ըսահայանի շրջանի վերացումը փաստորեն հաստատվեց երկրի որեզդդենքի՝ ս. թ. մարտի 14-ի կոչով, որի մեջ իրադարձություններին ուժի ուժով հետեւող միադենքը սվեց ոչ թե շրջանի օրինական-աղանդական «Ըսահայան» անունը, այլ նրա նոր թրական հորջորջումը՝ Գերանբոյ):

Եղիշե Սարգսյանի զգուցացումը հավանաբար հանրապետության ղեկավարների աւարտությանը չարժանացավ, առաջ թե ոչ, նրանք հակազդողություն կծրագրեին զանաւարզի իրավիճակը հաստատուն դարձնելու համար:

Ապրիլի 22-ին ԽՍՀՄ Գիտությունների ակադեմիայի ընտրողների ակումբի զիսածաղվը, ակելի քան հինգ ինստիտուտների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ, ունեւորելով Անդրեյ Նույկինի զեկուցումը, ինչդեպ նաեւ քննելով մասնավոր հրատարակված նյութերը ԼՂԻՄ-ի վիճակի մասին, ընդունեց բանաձեւ, որով դասադարսում էր Արցախի ու հարակից շրջանների բնիկ հայության դեմ գործադրվող բռնությունները, այդ սարածքներում ժողովրդագրական վիճակը փոփոխելու համար կիրաւրվող ադորինությունները: Բանաձեւը դահանջում էր ԼՂԻՄ-ում վերականգնել սահմանադրական իշխանությունը, վերացնել շրջակայումը, ԽՍՀՄ գործադրությունները դուրս բերել արդրեջանական իշխանությունների ենթակայությունից եւ դարձնել մարզում օրինական կարգը:

դահայանելու հուսալի գործոն:

Նույն օրը, ապրիլի 22-ին, ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը ԼՂԻՄ-ի, Գերանբոյ, Բերդաձորի ծանր վիճակի մասին մի նամակ էլ գրեց-ուղարկեց վերեւները: Վերեւները՝ Գորբաչովից մինչեւ Պրիմակով, Բակասին, Յակովլեւ, սաւ հասցեով:

Հետաքրքիր է նամակի վերջը, մի համձնարարական՝ այսպիսի բովանդակությամբ ու ձեւով. «Ռեզիդում կասարվող հանցագործությունները հետաքննելուց առաջ անհրաժեշտ է Գերանբոյի եւ Մարտունաւենից անհադող դուրս բերել արդրեջանական հասուկ ջրկասայիններին, Արդրեջանի ներգործմանադարարության մտորինության ներքո գտնվող բոլոր սդառագեմ կազմավորումները՝ Գերանբոյի ենթաշրջանը ենթարկելով արսակարգ դրության դարեւտությանը»:

Եւ չեմ կարծում, թե Լ.Տեր-Պետրոսյանն այնքան միամիտ մարդ է, որ չէր կարող չիմանալ, թե այս տնով վերադասն է խոսում իր ստորադրյալների հետ եւ այն էլ բանաւորում:

Առավել եւս չեմ կասկածում, որ համոզված էր, թե նախընթացին իր ու Կենտրոնի միջեւ տեղի ունեցած առձակասումից հետո ոչ ոք, Գորբաչովից մինչեւ Պրիմակով, Բակասին, նույնիսկ Յակովլեւ, ոչ միայն ոչինչ չէր անելու իր համձնարարությունը կասարելու համար, այլեւ այն չէր կարդալու, չէր արժանացնելու նվազագույն ուսադրության:

Այս դեմքում նամակն ինչո՞ւ է գրվել: Մրա դասադարսանը եւս հաստատ գիտեմ, որ դեմքի ժողովուրդը, օգնության ու դպագնության կարոս հայ ժողովուրդը տեսնի, որ իր ղեկավարը դարադ չէ, գրում է, նույնիսկ միսի արհմություն ադրի՝ տեսնելով, թե այդ ղեկավարն ինչ տնով է խոսում այն անխիղճ մեծավորների հետ, ինչ համձնարարական է արժեք: Չէ՞ որ միայն սդառնալիքն էր դակասում, օրինակ, որ ասեք՝ հանձնարարությունս չկասարեմ, ձեզ դաւի կսամ:

Էհ, սա՞ ինչ դժվար բան է: Համբերեմք, դա էլ կլինի:

Ապրիլի 22-ին «Պրավդայում» հրատարակվեց ԽՍՀՄ Կենտրոնի Քարտուղարության հայտարարությունը, որով ՀՀ իշխանությունների ընդունած վերոհիշյալ որոշումները համարվում էին հակաօրինական, հակաժողովրդական, կոչ էր արվում հանրապետության Գերագույն խորհրդին՝ «հանդես բերել առողջ բանականություն, դասադարսանսվության զգացում եւ վերանայել ադորինի որոշումները»:

«ԽՍՀՄ Կենտրոնի ֆուրսուղարությունը դիմում է ԽՍՀՄ որեզդդենքի եւ ԽՍՀՄ գերագույն խորհրդին՝ խնդրելով անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել ադահովելու ֆաղաւցիների սահմանադրական իրավունքներն ու ազատությունները Հայաստանում»:

Հիշեմք, որ երկու օր առաջ էլ նույն «Պրավդան» հիշյալ որոշումների իրավական հիմքի ու օրինականության ասիճանի մասին հարցումով դիմել էր ԽՍՀՄ արդարադասության մինիստրի տղակալ Մ. Վիշինսկուն ու ԽՍՀՄ դասադարսակի տղակալ Վ. Անդրեւին, եւ սրանք, վկայակոչելով գործող օրենքների ու սահմանադրության համադասադարսան հոդվածները, հաստատել են, որ որոշումներն իսկադեպ հակաօրինական են, ենթակա քննանման:

Ապրիլի 23-ին ԽՍՀՄ որեզդդենքի Միխայիլ Գորբաչովը հրատարակեց իր հրամանագիրը ՀՀ ԳԽ-ի 1991 թ. փետրվարի 26-ի, ապրիլի 17-ի եւ ՀՀ Մինիստրների խորհրդի ապրիլի 18-ի որոշումների մասին՝ հենց հրամանագրի վերնագրում դրանք կոչելով «ֆաղաւցիների եւ հասարակական կազմակերպությունների իրավունքները խախտող ակտեր»:

Ավելորդ է ասել, թե Գորբաչովը ԽՍՀՄ սահմանադրության ինչ հոդվածներ եւ գործող ինչ օրենքներ է հիշում՝ ադացուցելու համար, որ ՀՀ ԳԽ-ի որոշումներն օրինական չեն, հիմնված են «աղավաղ, մսացածին դրույթների վրա», ուսի եւ «հակասում

են համամիութենական օրենսդրությանը, իրավական ուժ չունեն ընդունման դասից իսկ եւ ենթակա չեն իրականացման»։ Իսկ Նախարարների խորհրդի որոշումը դեմ էր կատարել «իբրեւ ԽՍՀՄ Սահմանադրությանն ու ԽՍՀՄ օրենսդրությանն հակասող»։

Գործաչույր չէր ասում, թե ինչ կկատարվի իր հրամանագրի դասակարգման արհամարհելու դեմքում։ Չէր ասում, որովհետեւ սարական բանիմացություն ունեցողները գիտեին, թե իբրեւ զգուցացում ինչ է սկսված Արցախում, Շահումյանում ու Գեթալեանի ենթաբաժանում, եւ թե ինչպիսի կլինեն այդպիսի սկզբի հետեւանքն ու վերջը։

Իսկ Հայաստանի ղեկավարներն անդրավելի էին։

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ու նրա հրամանի կատարումներն էին միայն, որ չէին իմանում կամ չէին ուզում իմանալ, ինչու էին հետեւանքի ահավոր ուրվականը հորիզոնում։ Տեսնել ու սթապել...

Իսկ Արցախում այդ հետեւանքը ֆայլ առ ֆայլ առաջանում էր իր արյունոտ ու մահահոտ կերպարանով։ Շահումյանի, Գեթալեանի ու Մարտնապետի սասնյակ հազարավոր բնակիչներ սազմադրվում էին ցավի իրենց միամիտ համախոսականներն էին հղում երկրի ղեկավարներին՝ հիշելով նրանց եղկելի անունները՝ Գորբաչովից մինչեւ Պուգո, իրենց ճանաչած նշանավոր մարդկանց ու դասգամավորներին։ Արեւմտյան ահազանում էր, ասում էին նրանք, օգնեցե՛ք, փրկեցե՛ք մեր կյանքը։ Եւ հետո էլ միամիտ-միամիտ մի ահազանգ՝ այս ամենի համար «անմիջական մեղքն ընկնում է ԽՍՀՄ Կենտկոմի ներկայացուցիչ Պոլյանիչկոյի վրա, որի մեր Երջաններ կատարած այցից հետո իսկական զրոյանում սկսվեց» («Հ», ապրիլի 26)։

Եւ մեկ էլ ապրիլի 23-ին ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը սազմադրվելից նամակ հղեց ԽՍՀՄ արեւելահայ Գորբաչովին, նրա սեղակալ Յուրախին, վարչապետ Պավլովին, ՊԱԿ-ի նախագահ Կրյուչկովին, մինիստրներ Յազովին, Պուգոյին, Անվասանցյան խորհրդի անդամներ Պրիմակովին, Բակասինին ու Յակովլեին։ Նշելով, որ բռնազաղթեցման վտանգը, աղբիւրներումն ու անսանձ բռնությունները ծայրահեղորեն անհասելի վիճակում են դրել ԼՂԻՄ-ի, Շահումյանի Երջանի, Գեթալեանի ու Բերդաձորի ենթաբաժանների հայ բնակչությանը, դասադարձում էր ԽՍՀՄ ՆԳՄ ներքին գործերի հրամանատար Յու. Շասալինին, որի սաղթիչ հրամանները, «երկրի ղեկավարությանն աղակազմողները», հասարակական կարծիքը խլրտող, նենգոտ սեղեկասվության դասադարձում արդեն ներքին գործերն ու իրավադատ մարմիններն իրականացնում են Գեթալեանի ու Մարտնապետի դարձումն իրենց հայ բնակիչներից։ Կանխատեսելով այս գործողության ահավոր արդյունավետությունն ու հետեւանքները՝ Տեր-Պետրոսյանը կարգադրելու դեմ առաջարկում է «Գեթալեանից ու Մարտնապետից անհաղաղ դուրս բերել աղբիւրներից հասուկ ջրկայաններին, Աղբիւրներից ներգործնախարարության սեփականության ներքո գտնվող բոլոր սղառագեն կազմավորումները, Գեթալեանի ենթաբաժանը ենթարկել արտակարգ դրության դարձումը»։

Մեր հանրապետության ղեկավարի այս նամակը, ճիշտն ասած, այն օրերի մթնոլորտում առնվազն զարմանալի էր եւ իր բովանդակությամբ, եւ նույնիսկ նրանով, որ գրվել էր։

Նախ՝ բովանդակության մասին, ամբողջ նախընթացին կառավարված լինելով իրադրության զարգացմանը, նույնիսկ նրա ամենամանրամասն մանրամասներին, մի՞թե Տեր-Պետրոսյանը չգիտեր, որ Գեթալեանի ու Մարտնապետի դեմքերը զարգանում էին ոչ միայն Գորբաչովի իմացությամբ, այլեւ կարգադրությամբ։

Երկրի միապետական ղեկավար Գորբաչովի։ Այս դեմքում էլ ինչի՞ համար էին մնացած անունները, որոնք զարդարում են դիմումի գլուխը եւ, իբր, միջի կողմնորոշվելն ու աջակցելն հարցի արդար լուծմանը։ Թե՛ չգիտեր, որ երբ Գորբաչովն ուզում էր դաստիարակել (նրա ղեկավարից վրեժ լուծելու թե մի այլ դասադարձում), ապա ոչ մի նշանակություն չուներ, նրանց սերերի միջամտությունը կամ աջակցությունը։

Ուրեմն, մնում է եզրակացնել, որ այդ անունները լոկ սղապորություն բողբելու համար էին շարվել, սուծվող հայկական կողմի վրա ազդեցություն գործելու։ Որդեպի մարդիկ մնա՞նք, թե, ահա՛, հայոց ղեկավարը հարցը լուծելու համար դիմում է երկրի բոլոր կարող մարդկանց, բոլոր այն ղեկավարներին, որոնք որեւէ չափով առնչվում են հարցին։ Եւ այն էլ ինչպիսի՞ տոնով է դիմում, ինչ խստությամբ, դասադարձելով ու կարգադրելով։

Պակաս կարեւոր չէր եւ հարցի երկրորդ կողմը՝ նամակն ինչու՞ է գրվել, մի՞թե Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը մնա՞նք էր, թե նախորդ մոտիկ օրերին սեղի ունեցած դեմքերից, խոսք ու գրույցից, փոխանակած գրություններից հետո Գորբաչովը միջի ընդառաջեր, կատարել իր որեւէ դասադարձը, թեկուզ եւ ամենաարդար։

Այս ամենի անիմաստ, դարձադարձ կապերակցական լինելը դասկերացնելու համար բավական է հիշել, որ նույն օրը (ապրիլի 23-ին) հրատարակվել էին Գորբաչովի հրամանագիրը ՀՀ ղեկավարության, այսպես կոչված, հակաօրինական որոշումների մասին, բացահայտ ցատուով ու թեմանաբանով լեցուն հրամանագիրը, եւ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հիշյալ գրությունը հայոց դեմ վերելների ձեռնարկած միջոցառումների ու դրանք կանխելուն ուղղված հանձնարարականների մասին։ Այո՛, հանձնարարականների, որովհետեւ Տեր-Պետրոսյանը ոչ թե խնդրում կամ առաջարկում էր, այլ հանձնարարում՝ «անհաղաղ դուրս բերել»։

Ապրիլի 24-ին Մոսկվայում, Հայաստանի մեծական ներկայացուցչությունում սեղի ունեցավ մամուլի ասուլիս՝ նվիրված Արցախի, Շահումյանի Երջանի ու Գեթալեանի ենթաբաժանի վիճակին, առանձնապես հակահայկական նոր ձեռնարկումների աննախադեմ ընթացքին։ Ասուլիսը վարող Անահիտ Բայանդուրը, ժող. դասգամավորներ Դավիթ Վարդանյանը, Սուրեն Չոլյանը ելք, ռուս մտավորականության «Լարաբաղ» կոմիտեի անդամ Անդրեյ Նույկինը, ցնցող փաստեր եւ դեմքեր դասադարձում հանուր Արցախում կատարվող անօրինություններից, միապետական էին այն հարցում, որ այնտեղ նախադասարարական է մի ահավոր աղետ, որը դեմ է անմիջապես կանխել երկրի ժողովրդավարական բոլոր ուժերի մեկտեղումով, ապա թե ոչ, ուր կլինի, ուր եւ անուղղելի։

Այնօր թուրքական «Չունհուրիթ»-ը (թերթ) հայոց եղեռնի սարեղարձը «նեց ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հետ իր թղթակից Ֆաթիհ Յըլմազի ունեցած գրույցով, որի ամբողջ ընթացքում հայ ղեկավարը ջանում էր երեւալ Թուրքիայի անվերապահ բարեկամը եւ Խորհրդային Միությունից փախչողը. «Խորհրդային միությունից անջատվելով՝ դեմի անկախությունն արագ ֆայլեր է անում Հայաստանը եւ, ամեն ինչից առաջ, ուզում է Թուրքիայի հետ սնտեսական մարզին վերաբերող իր հարաբերությունները զարգացնել» («Դրոսակ», 1991, N2-3, էջ 57-59)։ Հայտնի չէ՛ որտեղից, Լ.Տեր-Պետրոսյանը համանման սրամարտություն էր տեսնում նաեւ Թուրքիայի կողմում. «Տեսնում եմ, որ Թուրքիան եւս ձգտում է այդ կաղերի զարգացմանը (ոչ միայն կաղերի, այլեւ նրանց զարգացմանը.-Բ.ՈՒ.)։ Այս բնագավառում ամեն հառաջադիմություն կախված է փոխադարձ վստահության զարգացումից։ Կարող եմ վճարաբար հաստատել, որ երկու կողմերն էլ այդ վստահության ամրապնդմանն են ձգտում»։

ՀՀ ԳԽ-ի նախագահը, առանց այժ քարթելու, ամբողջ հայ ժողովրդի անունից թուրք լրագրողին հավաստեցնում է, որ մեջտեղ հողային դասադարձ չկա եւ չի կարող լինել, իսկ Ղարաբաղի հարցը, որի շուրջ «Թուրքիան նեցուկ է կանգնած Աղբիւրներից», եթե լուծվի, ապա «Երեւանի ու Բաքվի միջուկ ուրիշ ոչ մի հարց չի մնա»։ Ուրեմն Երեւանի ու Բաքվի, Երեւանի ու Անկարայի միջուկ ոչ մի հարց չկա, միայն այդ Ղարա-

բաղը: Երևանը (կամ ինքը՝ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը) Թուրքիայի հետ ոչ մի հարց չունեն այլևս, բայց Սփյուռքի իր հայրենակիցները... ունեն. «Նկատեմ, որ մեր այս կառուցող շրջան է ենթադրել սան, թե նրանց (սփյուռքահայերի.-Բ.ՈՒ.) բոլոր ֆաղափական գաղափարներն ենք ընդունում ու զննահասում»:

Շա՛ս է ւրաբաց, չէ՞, մեր նախագահը, իր ու սփյուռքահայության սարածայնություններն է խոստովանում, այն էլ թուրքին, որի հետ, ինքն այելու ոչ մի հարց ու սարածայնություն չունի:

Ապրիլի 25-ին սեղի ունեցավ ՀՀ ԳԽ-ի արտաքին, դոմփակ նիստը՝ մասնակցությամբ Հայաստանից ընտրված ԽՍՀՄ մի Եարբ դասգամավորների: Զննարկվեց Արցախում, Շահումյանի Երջանում ու Գեւազենի ենթաԵրջանում սեղծված աննախադեղ վսանգավոր վիճակի հարցը: Արձանագրեցին, որ այդ սեղերում ԽՍՀՄ ՆԳՄ բարձրասիճան մի Եարբ ներկայացուցիչներ հակահայկական, աղորհնի ֆայլեր են կասարում, ղեխ է ուսումնասիրել, դասրաստել համադասասխան փաստաթղթեր եւ սսիղել, որ գործը ֆննելու համար հրավիրվի ԽՍՀՄ ժողովրդական դասգամավորների համագումարի արտաքին նիստ:

Սեղծվեց վիճակն ուսումնասիրող դասգամավորական հանձնաժողով՝ Սուրեն Չոլյանի նախագահությամբ:

Անմիջադեպ ընդունվեց նաեւ որոշում «ԽՍՀՄ ժողովրդական դասգամավորների համագումարի արտաքին նիստ գումարելու վերաբերյալ հարց հարուցելու մասին», որի մեջ, բողոքելով Արքեջանի կողմից իրականացվող հակահայկական բազմակողմանի գործողությունների եւ ներքին գործերի, առհասարակ ԽՍՀՄ ՆԳՄ կողմից գործադրվող բռնությունների դեմ, հիճեցվում էր, որ «այս նախարարության անմիջական նախաձեռնությամբ ու մասնակցությամբ է իրականացվել հայկական Ազատ եւ Կամո գյուղերի բռնագաղթը: Նույն հրեւավոր գործողությունն է ծրագրվում այսօր Գեւազենի, Մարտնաճեւի եւ Շահումյանի Երջանի քնակավայրերի համար»: Ուսի եւ անհրաժեշտ էր համարվում, որդեսգի գումարվի ԽՍՀՄ ժողովրդական դասգամավորների համագումարի արտաքին նիստ եւ այնտեղ ֆննարկվի «Արցախում ու Արքեջանի հետ Հայաստանի հանրադեռության միջսահմանային գոտում սեղծված իրադրությունը»:

Հեւաբիր է որոշումն մեկ նախադասությունը, որը կարող է հասկացվել նաեւ իբրեւ ամբողջ որոշումն իմաստի հակոնյան կամ ծաղրը: Ասում է. «Սեղծված իրավիճակն ուղղակի հետեւան է այն բանի, որ իրադրությունը նորմալացնելու ուղղությամբ Հայաստանի իճխանությունների կողմից գործադրվող ջանքերն անհրաժեշտ ընթրնման չեն արժանանում»:

Հիճեմ, որ այս որոշումն առաջին հերթին հասցեագրված էր ԽՍՀՄ դրեզիդենտ Գորբաչովին, եւ նա՛ էր, որ դիտի գլխին գոն սար ու հասկանար, թե ինչդես Հայաստանի դեկավարության մի Եարբ առաջ ընդունած որոշումները, նրանց բացահայտ բախումներն իր հետ, այս բոլորը միասին, ունեցել են «իրադրությունը նորմալացնելու ուղղություն»:

Այն օրերին մեր դեկավար մարմինների արած-թողածին վերաբերող հիճասակարաններին ու անեն տեսակ գրագրությանը ծանոթացող ամեն մեկին դարզ ի դարզո հասկանալի կլինի, որ նրանք արդեն իմացել էին, թե ինչ է սղասվում Գեւազենին, Շահումյանին ու Արցախին, իմացել էին նաեւ, որ իրենք իրենց գրկել են այդ սղասվող աղեթի վրա ազդելու իրավունքից եւ ուժից... Բայց եւ այնդես Եարունակում էին ժողովներ անել, որոշումներ ընդունել, մեծ մասամբ անհեռանկար ու աղարդյուն որոշումներ լով ինքնաաղաղակագրման համար, որդեսգի ասեն՝ տեսա՛ք, մենք ամեն ինչ արեցինք որությունը փրկելու համար: Ամեն ինչ, եւ մեր մեղքը չէր, որ ոչինչ չսացվեց:

Ապրիլի 25-26-ին Արցախում ու Շահումյանի Երջանում սեղի ունեցան իսկական դասերագմական գործողություններ: Փոխհրաձգություններ են եղել Սեւփանակերում, Կրկճանում, Շուճի ու Զարինակի միջեւ, Մարտակերտի ու Շահումյանի Երջաններում: Կային վիրավորներ, որոնցից ֆարինակիցի մեկը վախճանվեց հիվանդանոցում: Մահա

ցավ նաեւ Սեյսուլան (Մարտակերտի Երջան) գյուղը դաստանող ջոկի զինվոր Պարտիկը:

Ապրիլի 26-ին հրադարակվեց Չորի Բալայանի բաց նամակը ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանին ու Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի առաջին ֆարտուար Սեւփան Պողոսյանին:

Այդ օրերին հայ ժողովուրդը եւ հասկադես նրա մսակարականության լավագույն մասը, ցավագնորեն դիտում էր իր դեկավարության երկու թեւերի անդետող կոնվը մի խնդրի վրա, որը չղեխ է նույնիսկ նրանց ուղեղներն գրաղեցներ, երբ այնտեղ՝ Արցախում ու հարակից Երջաններում, բափվում էր հայ մարդկանց արյունը, ժամերի հարց էր Եաս գյուղերի դարդումը, բազմությունների բռնի գաղթեցումը: Մի՞թե այսֆանը չէին տեսնում, չէին հասկանում: Եւ առաջին հերթին Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ու նրա համար կամփի կասարածուները, որոնք մղեզնել էին աղաղուցելու համար, թե իրենք ամենագոր են, կարող են կոմունիսական կուսակցության Եավարը հանել եւ սկլոր նետել փողոց: Ամենագոր էր եւ, գնացե՛ք, ձեր հայրենակիցներին փրկեցե՛ք հրեճի քերանից: Թե՛ ուզում եք աճխարհին ցույց սալ, որ կարող եք Գորբաչովին էլ Եան տեղ չղնել: Բայց չէ՞ որ դեռես նրա ձեռքին են այս երկրի սանձերը, ուժը նրանն է, այն անհողի ու թունավոր հրեճի ձեռքին, որը ձեզանից վրեժ լուծելու համար կուսի ձեռք ազգի գլուխը:

Այսֆանը լավ էր հասկանում անխոնջ ու անենահաս Չորի Բալայանը եւ արդեն աղեթ աղեթի ծանր գիճակցությամբ՝ կողող երկու կողմերին կոչում էր ողջախության: Գորբաչովի հերթական հրամանագիրն էր, որ ինձ սսիղեց դիճել ձեզ՝ երկուսիդ.-ասում էր նա: Մի՞թե դուք դեռ չեք համոզվել, որ նրա յուրաբանչյուր հրամանագիրը, նույնիսկ անեն մի Եարբային խոսքը՝ ուղղված մեզ, հետո դառնում է բռնություն եւ ավեր-արյուն անելու հրաման: Իսկ այսօր «Լավ իմանալով դրեզիդենտի վերաբերմունքը Հայաստանի նկատմամբ, անսղասելի կլինեն Հայաստանի Գերագույն խորհրդի որոշումն անուճաղի թողնելը նրա կողմից».-ահազանգում էր Չորին: «Այս օրերին, երբ Արքեջանի դեկավարությունը կենտրոնի ոչ միայն թողսվությամբ, այլեւ ուղղակի սաղրանով խոնրամասԵարբ միջոցներ է ձեռնարկում՝ Գեւազենից ու Մարտնաճեւից մեր հայրենակիցներին տեղահանելու համար, հազիվ թե մեզ ների դասությունը, եթե, մեր բոլոր ուժերն ու միջոցները միավորելու փոխարեն, մենք մեր ամբողջ ուճաղությունն ուղղենք այնդիսի հարցի վրա, որն անդայմանորեն կհանգեցնի հասարակության երկփեղկմանը»:

Բալայանին ամենից Եաս անհանգստացնում էին Գորբաչովի նղասակը՝ ՀՀ ԳԽ-ի որոշումը քեկանելու վերաբերյալ, եւ դրա չիրականացման դեղմում հնարավոր, դարզադես բացահայտներն ցցուն ու ցայտուն հետեւանք՝ վրիճառությունը: Եւ դրանից էլ նամակը դառնում էր գգուության ու խոնեն ֆայլերի միակ ճիճ ու նղասակահարմար վճոն գնալու ահազանգ:

Ապրիլի 27-ին Արքեջանի հեռուստատեսությամբ ելույթ ունենալով Ա. Մուրալիբովը կսրուկ հայտարարեց. ԼՂԻՄ-ում ու Արքեջանի մյուս վայրերում աղրող հայերը կամ ղեխ է ընդունեն մեր օրենքները, կամ հեռանան... Հայ գրոհայիններին զինաթափելու համար մենք դիմել ենք ԽՍՀՄ դրեզիդենտին, ՆԳՄ եւ ՄԱԿ: Հակառակ դեղմում ինքներս այդ կանենք, ֆանի որ դրա համար ունենք բավականաչափ ուժեր: Իսկ ծայրահեղականներն ու խոռվարարները ղեխ է թողնեն մարզի սարածքը, այլաղես մենք սսիղված կլինենք գործադրել մեր օրենքներն ամենայն խսությունը»:

«Մեր օրենքները», այսինքն՝ աղրեջանակա՛ն օրենքները, որոնք անօրինության ու բարբարոսության նոր տեսակն են ներկայացնում եւ գործադրվում են ֆաղափակիթ աճխարհի անսարբեր աչքի առաջ:

Մուրալիբովը կասաղի սղառնալիք էր հղում նաեւ Հայաստանի հանրադեսությանը. «Պահանջում ենք, որ Զյարին վերադարձվի Նախիջեւանին, եւ Մեղրիով անվսանգ երթեկություն լինի Նախիջեւանի համար, այլաղես կկիրաղվեն տեսական ու այլ սիղի գործողություններ: Այս են դղախանջում աղրեջանական ժողովրդի Եասերը»:

Ադրիլի վերջին, համեմայն դեղով՝ 27-ից հետո, «Արզումենի ի ֆակտի» Եւրոպայի պետքը տղազեց Լեոնային դարաբաղում ստեղծված ծայրահեղ բարդ վիճակի մասին իր քրթակցի հարցազրույցը Հայաստանի ու Ադրբեջանի ղեկավարների Լ.Տեր-Պետրոսյանի ու Ա. Մուրալիբովի հետ:

Պատասխաններից դարձ երեւում էր, որ եթե հայ ղեկավարը հիշյալ վիճակից ելք տեսնում էր բանակցությունների, փոխզիջումների ճանադարհով ֆառաֆական համաձայնության, ժողովրդի կամքը հարգելու մեջ, ապա Մուրալիբովը, հավանաբար, քիկունում զգալով Կենտրոնի հովանավորությունն ու դաշտակցությունը, փորձում էր սղառնալիքներով ու հարկադրանքով ընդդիմախոսին դարձաբերել իր կամքը, որ դարձադեպ անհարիւր էր ժողովրդավարության, մարդու եւ ազգության իրավունքների՝ միջազգային օրենքներով հաստատված նորմերի հետ:

Բավական երկար հարցազրույցի ընթացքում Ա. Մուրալիբովը միայն մեկ անգամ ինչ-որ չափով ճշմարիտ էր՝ երբ գտնում էր, որ «Ղարաբաղի խնդիրը Հայաստանում ձեռնարկում դարձավ նրանց, ովքեր այդ հանրադատությունում իշխանության էին ձգտում, եւ այդ դասճանաչով էլ անընդհատ բորբոքում էին այն: Հենց այդ խնդրի շնորհիվ Հայաստանում իշխանության գլուխն անցան «Ղարաբաղ» Եւրոպայի լիդերները»:

Իսկապէս, Եւրոպայի ղեկավարներն, որոնք ստանում էին իշխանության գլուխն անցնելու: Չմայած հնարավոր էր, որ նրանք հասնեին ղեկավարության, եթե Եւրոպայի անհասարակ սկսված շլիներ: Բայց չէ՞ որ հայերն է՝ Եւրոպայի սկսվել է ոչ նրանց կողմից: Այն գլխավորել են ոչ միայն այդ կողմի ղեկավարները, եւ վերջիններս իշխանության հասած լինեին թե ոչ, այն դեպքում է ադրբեջանցիները, առաջընթացը, նույնիսկ գուցե ավելի՝ դակաս սայթափումներով ու առավել շուտապէս արդյունավետ...:

Մուրալիբովը. «Մենք սղառնում ենք Լ.Տեր-Պետրոսյանի վերամիավորելու մասին Հայաստանի ԳԽ-ի հակասահմանադրական որոշումը չեղյալ հայտարարելու...»: Հետո՞: Դրանով էլ իրենց ձեռքերն ազատ կլինեին ազատ ինքնորոշման հնարավորությունն շնորհելու մարզի հայությանը: Ոչ, որոնք ստանում են հետո էլ ուրիշ դասճանաչներ դնի. «Մեր գլխավոր նպատակն է, որ Ղարաբաղում շլիներն ահաբեկիչներ: Եթե այդ աղախովի, մենք այնտեղից դուրս կբերենք օժոնը»:

Բայց չէ՞ որ ձեռք կողմից «ահաբեկիչներ» կոչված այդ սովորական ինքնադատական ուժերը կան, որովհետեւ դուրս մարզն եւ մտքերը ձեռք օժոն կոչված ավազակներին: Ինքնավար կոչված ազգային մարզում ի՞նչ ունենին նրանք, ինչո՞ւ ունահարում են մարզի սիրոց մարդկային իրավունքները եւ հիմա էլ՝ խորհրդային բանակի ու ներքին զորքերի դաժան համազորակցությամբ:

Այսպէս կարելի է մեկ առ մեկ ջնջել Ադրբեջանի ղեկավարի անհիմն հայտարարությունները:

Տեր-Պետրոսյանի դատասխանները, ինչպէս միշտ, դատաւարանված են, սրամաքանակված, անխոցելի... եթե շլիներ վերջինը, որ նրա ֆառաֆականության ճակատագրական սխալն էր այն ժամանակահատվածում: Ասում էր՝ ադրբեջանական կողմը որոշած ունի Արցախի հայությանն իր հայրենիքից դուրս վանելով հարցը լուծել. «չկան հայեր, չկա եւ խնդիրը»: Դեռեւս ադրիլի 16-ի խորհրդակցությունում Ա. Մուրալիբովը իրավադատ մարտիկներին՝ ՊԱԿ-ին, ՆԳՆ-ին եւ դատասխանությանը կոչ էր արել սեղահանել Լ.Տեր-Պետրոսյանի, Շահումյանի Եւրոպայի եւ Գետաբեկի ենթաբաժանի բնակիչներին, եթե նրանք չենթարկվեն Ադրբեջանի սահմանադրությանը: Նա համարյա նույնը կրկնեց ադրիլի 27-ին՝ խնդրեալ գալով Ադրբեջանի հեռուստատեսությամբ: Եւ սկսած ադրիլի 19-ից՝ սեղահանությունն արդեն սկսված էր խորհրդային զորքերի անմիջական մասնակցությամբ: Ինչի՞ կհանգեցնի նման ֆառաֆականությունը»:

Իսկապէս, ինչի՞ կհանգեցնե: Տեր-Պետրոսյանն այս հարցը ողիսի սար ոչ քրթակցին, ոչ Մուրալիբովին, այլ իրեն, միայն իրեն: Որովհետեւ ինքն էր, որ Մուրալիբովին յուրովսանն օգնեց եւ Գորբաչովին ու նրա նազիր-վեզիրներին էլ հրահրեց, որոնք սղառնում էին նրան «նման ֆառաֆականությունը»:

Ադրիլի 16-ին Մուրալիբովը իսկապէս կոչ էր արել բռնազաղթեցնել հայերին, իսկ Լեոն Տեր-Պետրոսյանը, փոխանակ հակակովաներ փնտրելու, փոխանակ Գորբաչովի ու նրա մասի Եւրոպայում դաշտակցության ղեկավարների հետ լեզու գտնելու եւ արցախահայությանը վերահաս աղետից հեռու դադարելու, ճակատահարի ելավ, ոչ ավել-ոչ դակաս, Գորբաչովի՝ հետ, գրչի մի Եւրոպայում հրամանագիր հրադարակեց Հայաստանի կոմկուսի՝ ԽՄԿԿ այս մի հասկածի, սեփականությունն ազգայնացնելու մասին: Այսպէսից հետո ի՞նչ էր սղառնում: Որ Գորբաչովը գուրգուրե՞ր իրեն ու հայ ժողովրդին:

Ադրիլի 29-ի գիշերն սկսվեց Գետաբեկի ու Մարտնաբեկի հերթական, բայց աննախադեպ հրթրակոծումը Ղուբչի-Արմավիր ու Մարիսու գյուղերում սեղակայված զորամիավորումների կողմից: Առավոտյան գրահամեմեմաների ուղեկցությամբ զորքերը Եւրոպայից երկու հայկական գյուղերի վրա: Ինքնադատականության ուժերը Մարտնաբեկից կրակ բացեցին՝ նպատակ ունենալով կասեցնել հակառակորդի առաջխաղացումը: Դրան հետեւեց գյուղի կրակակոծումը հրանոթներից ու գնդացիներից:

Հենց այդ ժամանակ էլ, ներքին զորքերի ստորաբաժանման հետ միասին, Գետաբեկ խուժեցին ադրբեջանական օժոնի եւ հարեւան բուրի գյուղերի զինված ավազակախմբերը: Գյուղում սկսվեց ջարդ, որին գոհ գնացին 20 հոգի, Եւրոպայի վիրավորվեցին: Այս արյունահեղությունը Եւրոպայից երկուսուկուս էր մինչեւ օրվա կեսը: Հետո ավազակները 50 հոգու դատանդ վերցնելով եւ սները կողոպտելով՝ գյուղից հեռացան:

Գյուղի ինքնադատականներն էլ հրոսակներից էին դատանդ վերցրել 13 հոգու, եւ սա դատանդ դարձավ, որ առժամանակ մարտը դադարի:

Ադրիլի 30-ին Գետաբեկում կատարված վայրագության մասին ուս ակնմատեսը հրադարակել է հետեւյալը. «Առավոտյան մտակորտադեպ ժամը 6-ին, հարյուրավոր սանկերով ու գրահամեմեմաներով բանակը հարձակվեց Գետաբեկ գյուղի վրա: Մարդիկ կարծեցին, թե դա արվում է իրենց դատականելու նպատակով, սակայն զինվորները, 29 մարդ հավաքելով՝ նրանց սարան գյուղից դուրս, սիտեցին բերանփակվայր դադարել գետին, եւ սկսեցին ոսկերով հարվածել նրանց: Այնուհետեւ ավազ լեյտեմանը մարդկանց հանձնեց ադրբեջանցի օժոնակներին, որոնք ձեռք ենթարկելուց հետո առաջարկեցին նրանց ստորագրել իրենց իսկ կազմած փաստաթղթերն այն մասին, որ, իբր, բնակչությունը համաձայն է կամովին թողնել սեփական սները եւ սեղափոխվել այլ հանրադատություն: Իսկ երբ ձեռքով մարդիկ հրաժարվեցին ստորագրել, վերսին ձեռք ենթարկվեցին: Չինվորներն արգելափակեցին բոլոր ճանադարհները, մինչեւ անգամ անսառ սանող արհեստները եւ սկսեցին կողոպտել սները...» («ՊԱ», մայիսի 4):

Ադրիլի 30-ի վաղ առավոտյան Մարտնաբեկն արդեն դատարկված էր խորհրդային զորքերի եւ ադրբեջանական բաշիբոզուկների կողմից: Երջակայքի բարձունքները նվաճած սանկերն սկսեցին կրակ սեղալ գյուղի վրա: Ուղղաթիռներն էլ երկնից էին գնդակոծում: Այն ժամանակ գյուղի ինքնադատականների «Արաբո» ջոկատի հրամանատար Սիմոն Ալիկոյանը՝ ֆիդայիների սիրելի «Դեղը», զինվորներին կարգադրեց կազմակերպել բնակչության նահանջը դեղի Գետաբեկ, իսկ ինքը, բարձրանալով սներից մեկի կտորը, փորձեց գնդացրային կրակով աղախովել բնակչության նահանջը: Ասում են՝ կրակում էր ու երգում: Երեւի գիտեք, որ նահասակվելու է: Ուզում էր այնպէս գեղեցիկ աղառն կյանքն ավարտել սիրած երգով ու արյունակիցների փրկությանը գոհաբերվելով... Հրանոթի մի արկ ընկավ կողմին, սները փլուզեց: Խիզախ հրամանատարը մնաց փլասակների սակ:

Ակնմատեսները դատնում են, որ գյուղացիներին Գետաբեկ փոխադրելու համար ջոկատի երթասարդ մարտիկները դատարան էին վճարելու իրենց մասաղ կյանքերը: Իսկ գյուղ խուժած նվաճողները՝ զինվոր թե օժոնական, որոնք էին սկսելի սակ թողնել հին ու նոր ժամանակների բոլոր աստատակիչների դատանությունները:

Դեղերի ակնմատեսը՝ վիրաբույժ Գեորգ Գրիգորյանը, հետագայում գրել է, որ նոր

ժամանակի աստիճանները Մարտնաճեն էին մեկ արձագանքով հրեցների դեմ: Չճանաչվելու համար՝ ռուս զինվորներն իրենց դեմքերը ներկել էին եւ, օժոնականների հետ միասին, գյուղի մարդկանց կողոպտում էին, գերեզարկում, կոտորում: Վաղ առավոտ էր, եւ «մարդկանց սղանում էին անկողնու մեջ, գլուխները կացնով երկու կես անում, գնդակահարում փողոցում: Ֆիդայի Թաթուլը կարողանում է մազկցել գրահամեմեմայի վրա, գերի վերցնել գործողության հրամանատարին՝ գնդապետ Մաւկովին եւ, մի ձեռքով նոնակը, մյուսով սղայի օձիքը բռնած, դասանջում է օժոնը գյուղից դուրս բերելու հրաման սալ: Բայց երկու կողմերում լինում են Հրաչն ու Արթուրը, որոնք չեն ուզում մեռնակ թողնել իրենց մարտական ընկերոջը: Մաւկովն օժոնին հրահանգում է հեռանալ: Թաթուլը սղայնում է դայքեցնել սղային, իրեն էլ հետք: Այդ դրահին օժոնականներից մեկը, հավանաբար ծանոթ լինելով գյուղի փողոցներին, Երջանցում է սենն ու, հայտնաբերելով տղաների քիւմնում, ավտոմատի համազարկ սալիս երկար: Թաթուլը ֆաւում է օղակը, նոնակը դայքում է, բայց ինչ որ հրաւրով սղան կենդանի է մնում ու, գործի մեջ մտնելով, չփում գյուղից: Արտադրված ադրբեջանցիները մոտենում են ընկած ֆիդայիներին ու նրանց իսկ գեմի բոլոր փամփուռները դասարկում սղանված տղաների մարմինների մեջ:

Այս նախնիքից սահմուկած գորքը օժոն-ի հետ հեռանում է թողնելով սասնյակ դիակներ ու վիրավորներ: Այսուհետ, գյուղի բնակիչներին փրկելով, գոհվեցին Թաթուլը, Հրաչն ու Արթուրը... Իսկ Վալերի Նազարյանի մայր Անգինը, որ մայրադէտ էր հիվանդանոցում, ֆչերից մեկն էր, որ չէր փախել, օգնում էր վիրավորներին: Ու հանկարծ ներս են բերում որդու դիակը... Ականջը կտրված, խեղված: Նույն ժամանակ ֆիդայիները գերի են վերցնում մի ադրբեջանցու եւ, ֆանի որ գլխին դասոված վեր է լինում, բերում են հիվանդանոց: Բժիշկն ամենուր բժիշկ է, Մարգար վիրակադրում է նրան: Հենց նույն դրահին բերում են Թաթուլի, Հրաչի, Արթուրի դիակները: Ադրբեջանցուն հենց վիրակադրանում էլ գնդակահարում են, դիակը Երջանում փողոց:

Աւելությունն ասելություն է ծնում... «(Գետրգ Գրիգորյան, Գժոխից վերադարձ, «Հայություն» թերթ, 1992, փետրվարի 28):

Գնդապետ Մաւկովին խեղճացրած ֆիդային Թաթուլ Կրփեյանն է եղել, որի սխրագործությունն ու ցավալի նահատակությունը ոգեւորել են նաեւ ոչ հայ մտավորականներին, նրանց հետ էլ՝ Շահումյանի ռուս բարեկամ Կոնստանտին Վոյեւոդսկու (սե՛ս Կ. Воеводский, По долинам и по взгорьям, "Про Армениа", 1992, № 1, էջ 12):

Այդոր ՀՀ ԳԽ-ը վերսին հրադարակեց հայտարարություն, որով հիւրեցնում էր ադրիլի 25-ին ընդունած իր որոշումը ԽՍՀՄ ժող. դասգամավորների արտաերթ համագումար հրավիրելու դրահանջով, հիւրեցնում, որ դրահից հետո վիճակն անսանելի է դարձել, դիմում է աւխարհի դէտությունների կառավարություններին, ժողովուրդներին, խնդրում գործարքել միջոցներ, որդեսզի դադարեցվի հայ ժողովրդի դեմ սանձազերծված նոր եղեռնը... Բայց ո՞վ էր լսողը, ո՞վ էր ուսադրություն դարձնողը...

Ըստ երեւոյթին Ադրբեջանի դեկավարությունն ու Կենտրոնի ավազակադէտները որոշած են եղել ադրիլի 30-ին լուծել Գեսաւենի հարցը: Այդոր սանկերով եւ ուրիշ գրահամաւենաներով, ուզանական ուղղաթիւների ու հրէակոծության խելացնոր դրոյունի ուղեկցութեամբ, Գեսաւեն են խուժել նվաճողները:

Վալենտին Օսկոցկին գրի է առել գեսաւենիցի Էլմիրա Հակոբյանի հետեյալ վկայությունը. «Բոտանայի, տեսած չիների այն, ինչ որ կասարվեց: Ադրիլի 30-ին գյուղի կենտրոն մտավ մի սանկ: Տանկերով էր Երջանցված գյուղը բոլոր կողմերից: Երեւի մտածել են, որ մեր գյուղի բոլոր 2500 բնակիչներն էլ գրոհայիններ են: Ձինձառայողների հետ

էին ադրբեջանցի օժոնականները: Առաջին վիրավորին, որ իմ հարեւանուհին էր, գտա սարսափելի վիճակում: Պատանոտված էին Երեւի սանջել ու բոնաբարել էին: Մի ձեռքը ծանր վիրավոր էր: Վազեցի բժիշկ Գետրգի ետեից, որն ուղղաթիւով նոր էր ժամանել Երեւանից: Նա եկավ եւ իսկույն էլ որոշեց, որ ձեռքը դիտի կտրել: Հարեւանուհին գլուխն էր կոծում, աղաչում-դաղաւում, մի ձեռքով ո՞նց դիտի դրահեն երեւեւ-րեխաներիս... Բայց վիրաբույժ Գետրգին դասանդ վերցրին մեր բոլոր տղամարդկանց հետ՝ սկսած 16 տարեկանից... Ծանոթ մի դրահայ մտացել էր իր սան Եւսին նստած: Ասում էր՝ դրահայ կնիկ են, ինձ ո՞վ ձեռ կտա: Բայց եկան, հենց Եւսին վրա էլ գնդակահարեցին:

«Մեր ջահելները զինվորներից դասանդներ էին վերցրել: Մայր Կրավոյվը դայամանավորվել էր, որ փոխանակումներ անեն: Հիվանդանոց բերին մեր ազատվածներին՝ կողերը ջարդոտած, ոտ ու ձեռքերը փերած, ականջները կտրած, աչքերը փորած: Իսկ 33-ամյա Մեժլում Չիլիմգարյանին... կենդանի-կենդանի գլխի մաւկն էին հանել: Մուկովյան մի լրագրող տեսավ, գլուխը բռնեց. «Ասված իմ, մի՞թէ մեր մարդիկ են արել այս ամենը»: Եթէ ազնիվ մարդ է, կգրի, կդասնի այդ մասին...» (Վալենտին Օսկոցկի, Մեմ Ի՞նչ չգիտեմ Լեւոնային Ղարաբաղի մասին, «Ժողովուրդ», ռուսերեն, 1992, № 11, էջ 14):

Նույն 30-ին ՀՀ ԳԽ-ի լրագրական կենտրոնը հաղորդեց, թէ ամսի 25-ից ի վեր ՀՀ ԳԽ-ը դրահանջում է հրավիրել ԽՍՀՄ ժող. դասգամավորների համագումարի արտաերթ նիստ եւ ֆննարկել Արցախի ու հայ-ադրբեջանական սահմաններում սիրող դաստարգանական վիճակի հարցը:

30-ի առավոտից ԽՍՀՄ ուրեգիդենը գնվում էր ԽՍՀՄ Անվանագութեան խորհրդի նիստում, եւ երեւի թէ այդ դասձառով էլ ՀՀ ԳԽ-ի նախագահն ամբողջ օրվա ընթացում չկարողացավ կադվել նրա կամ ազդեցիկ դեկավարներից որեւէ մեկի հետ: Իսկ դրոյունը ծանրանում էր ժամ առ ժամ: Եթէ առավոտյան ներին գորքերի Բաւլի գնդի ստորաբաժանումները, գնդապետ Մաւկովի գլխավորութեամբ, գրավել էին Գեսաւենի վրա իւրադարձումները, սկսել գյուղի գնդակոծությունը, աղա ժամը 18-ին արդեն սկսվեց նույն գորքերի եւ թուր օժոնի ուղղակի գրոհը Գեսաւենի վրա: Ժամը 21-ի սկսվեցին սղանված էին մեկ սասնյակից ավելի մարդիկ, այդ թվում՝ կանայք, երեխաներ, ծերեր: Կային բազմաթիւ ծանր վիրավորներ, Եւսինն դասանդ էին վերցրել:

Միտղական կադի վերջին խոսքն է եղել. «Ձարդը Եւսիննակվում է, սալիս ենք նոր գոհե՛ր, փրկե՛ք մեզ»:

Նույն օրվա հաղորդագրութեան համաձայն՝ լարված էր վիճակը նաեւ սահմանային գոտում, փոխհրաձգություն էր, ադրբեջանական ավազակախմբերը հայկական բնակավայրերի վրա գրոհում էին ներին գորքերի խմբերի հետ միասին: Դրոյունը ծանր էր Իջեւանի, Նոյեմբերյանի, Գորիսի Երջանների սահմանային մասերում:

Ականատեսների վկայություններ՝ հրադարակված Մերի Յուզբաւյանի եւ Մուսաննա Հարութունյանի կողմից («ՀՀ», 1991, մայիսի 15):

Թամարա Նանյան (Գեսաւենի օղանավակայանի աւխասակցուհի).-Ադրիլի 30-ի վաղ առավոտյան խորհրդային բանակի զինձառայողները եւ ադրբեջանական օժոնականներն սկսեցին գյուղի զանգվածային կոտորածը... Ինձ ստիղեցին սան դուռը բացել խուզարկութեան համար: Նրանք ներս մտան ու սակնուկրա արեցին ողջ տունը, ջարդեցին ձեռքերն ընկած բոլոր իրերը... Խլեցին դրահը եւ թանկարժեք իրերը, ոչնչացրեցին սնդոտաթարսի վերջին դասարները... Լուսամոտից դուրս կրակոցներ լսվեցին (ինչդէտ եւ հետ ինացա, օժոնականները կրակել էին փախչող երեխայի ետեից): Ներսում եղածները մտածեցին, թէ մեր տղաներն են կրակում եւ ավտոմատի կրակաերթ բացեցին ինձ վրա: Ես զգացի, թէ ինչդէտ անգոր կախվեց իմ արնաթաթախ աջ ձեռքը...»:

Էմիլյա Ֆարաբայան (Գեաւազանի միջնակարգ դպրոցի մաթեմատիկայի ուսուցչուհի). «Ամբիլի 16-ից գյուղը զսնվում էր չընդմիջվող հեռահար գնդակոծության սակ: Մակայն մենք չընդհատեցինք դասերը... Ամբիլի 29-ի երեկոյան ադրբեջանցիների գնդակոծությունն ուժեղացավ, գեաւազանցիները մինչեւ ժամը 4-ը՝ համառորեն դաւաճանվում էին, մինչեւ սանկերի գալը: Գյուղացիները մտածում էին, որ խորհրդային բանակն օգնության է եկել, սակայն երբ սանկերը բազմացան գյուղը, արգելափակեցին գյուղից դուրս սանոդ բոլոր ճանապարհները եւ փողերն ուղղեցին մեր սների վրա, մենք հասկացանք, որ մի վաս բան է դաստաստվում... Տանը եւ 70-ամյա մորս եւ 23-ամյա որդուս հետ էի, տուն մտան մի ուս կառիսան եւ մոտավորապես 20 օժոնական: Կառիսանը դառնալուց մեր անձնագրերը, հետ սկսեց գոռալ. «Ենթարկվելու՞ եմ Ադրբեջանի սահմանադրությանը, թե՞ ոչ: Սա ադրբեջանական հող է, եւ դուք դեռ եւ հեռանալ այստեղից: Ուզում եմ սներ վաճառել: Այդ բանը երբեք չի լինի...»: Նա մեզ ստիպում էր ստորագրել իրենց կազմած փաստաթուղթը, թե, իբր, մենք կամավոր թողնում ենք Գեաւազանը: Հետ սկսեցին տունը կողոպտել, ծեծեցին մորս եւ որդուս, ջարդուփոշու արեցին ամեն ինչ: Ինձ խուզարկեցին, խլեցին 1200 ռուբլի, որը սանն էի դառնում: Հետ մեզ տարան այնտեղ, որտեղ հավաքվել էին տղամարդիկ: Նրանց ստիպեցին բերանփակվալ դառնել հողին եւ սկսեցին նրանց վրա ման գալ: Ինձ էլ էին ստիպում դառնել, սակայն ես հրաժարվեցի: Օժոնականն ասաց, որ կերակի ինձ վրա: Ես դասասխանեցի՝ թող սղաննեմ, միեւնույն է, ես չեմ ենթարկվի»:

Արսեն Արսենյան (գեաւազանցի). «Ամբիլի 30-ի առավոտյան ժամը 6-ն էր, երբ խճուղու վրա հրացով տեսանք: Չրահամեմեմաների բարասյուն էր: Ադրբեջանական օմօնը նման բանակությանը սանկեր, գրահամեմեմաներ եւ մարտական սեխնիկա չունի, այդ դասճառով էլ մենք հանգիստ էինք՝ դեռեւս հավաստում էինք միութենական բանակի օգնության հեռանկարին: Չրահամեմեմաները բազմապիսի Գեաւազանը եւ այն օղակի մեջ առան: Չրահամեմեմաների ետեւից հայտնվեցին ներքին զորքերի զինվորները եւ օմօնականները: Մենք 29 հոգի էինք: Լեյտենանտը դառնալուց մեր փաստաթուղթը: Մենք ներկայացրինք: Նա դաստեց մեր անձնագրերը եւ հրամայեց բերանփակվալ դառնել գեաւազանը: Մեզ ոչինչ չէր մնում անել, բացի հնազանդվելուց: Մեզ վրա հարձակվեցին զինվորները եւ սկսեցին ռսերով հարվածել: Հետ եկավ բանակի կառիսանը եւ լեյտենանտին դիտարկություն արեց. «Մտնող թող օմօնականներն զբաղվեն...»: Երկու ժամի չափ օմօնականները ծեծեցին մեզ, հետ ավտոբուսով տեղափոխեցին նախկին հայկական, այդ ժամանակ արդեն ադրբեջանցիների զբաղեցրած Կամո գյուղը: Մեզ նորից սկսեցին ծեծել, հետ առաջարկեցին ստորագրել ինչ-որ թղթեր, որոնցում գրված էր, որ մենք համաձայն ենք մեր կամով թողնել սեփական սները...»:

Այն օրերի ողբերգական վիճակն էր ցույց տալիս մի հեռագիր, որ Երեւան, Մոսկվա եւ կենտրոններ էր հասել SOS-SOS ճանապարհի կանչով... Մակայն մնացել էր անդաստիսան, անուշադրության մասնավոր, ինչպէս մնացած բոլորը, որոնցից արյուն էր կաթում, որոնց մեջ հինավուրց հայկական հերոսական մի բառի սիրտը վերջին անգամն էր տրոփում: Ահա՛ այն.

«Հեռագիր Գեաւազանից.
Մենք, Ադրբեջանի Գեաւազան եւ Մարտնաւազան երկու հայկական գյուղերի բնակիչներս, թախանձագին խնդրում ենք՝ փրկե՛ք մեր կյանքը: Խորհրդային բանակը ոչնչացնում է մեզ խորհրդային բազմապիսիներս: Մեզ վրա կրակում են թնդանոթներից, գնդացիներից եւ ավտոմասներից, գնդակոծում են օդից: Տանկերով տրոփում են մեզ՝ մեր սներում եւ բակերում: Ադրբեջանական օմօնականները երեխաներին, կանանց, ծերերին դասանդ են վերցնում, ջարդում են ձեռքերը, ռսերը, կողերը, արյունլվա են անում դեմքերը, դասին հարվածելով վնասում են երկամները, գանգամաւակում են, մերկ վիճակում վազեցնում են փողոցով, դանակներով ծակծկում են: Մենք երեք տարի դիմադրում էինք, սակայն բանակի առջեւ անգոր ենք:

Մեր անուսիններն ի վիճակի չեն մեզ դաւաճանել որսորդական հրացաններով: Չոր-

ը ոչնչացնում է մեզ եւ ստիպում ճանաչել Ադրբեջանի իշխանությունը, հակառակ դեմքում՝ թողնել հայրենի գյուղերը: Մակայն փախչել էլ չեն թողնում, կրակում են: Մեր սներն ավերված եւ այրված են: Մենք դաստապարկելու տեղ չունենք: Աւշարհի՛ մարդիկ, փրկե՛ք, գոնե երեխաների՛ն փրկե՛ք: Մենք գոհվում ենք սանկերի բազմապիսի մեջ եւ արտաքին աւշարհից կտրված:

ՍՈՒՄ, ՍՈՒՄ, փրկե՛ք մեզ:
Մայիսի 3, 1991 թ.»:

Մայիսի 1-ին Գեաւազանի ենթաբազանի հայության դեմ ծրագրված գրոհը մտավ աննավճռական փուլ, ռազմական գործողությունը, որ սկսվել էր «Кольцо» («Օղակ») անունը, այդ օրն էլ սկսվեց: Մեր ձեռքին է գործողության ծածկագրի փետրոսանունը: Ծածկագիրը կազմվել է կիրառման է դրվել մայիսի 1-ին: Այնտեղ գործողության ղեկավարը կոչվում է «Յախսա», գնդապետ Մաւակովը՝ «Չալիվ», գնդապետ Միլինը՝ «Կորգան»... Ուրեմն, սրանք են հայ մարդկանց այն հոգեառները, որոնց երբեք չդեռ է մոռանալ գեաւազանցի-մարտնաւազանցիները:

Նույն օրը Խանլարի բազմապիսի նախագահ Ն. Մամեդովի ստորագրությամբ Գեաւազանի ու Մարտնաւազանի հայերին է ներկայացվել հետեւյալ վերջնագիր-կարգադրությունը.

«Ադրբեջանական հանրապետության Խանլարի բազանի Չայֆեդը ու Մարտնաւազան գյուղերի բնակիչներին.
Համաձայն Չայֆեդը ու Մարտնաւազան գյուղերի բնակիչների բազմիցս արած դիմումների՝ ուրիշ ռեզոլուցներում մեզական բնակության գնալու վերաբերյալ, Խանլարի բազանցիները երաւաւորում է.

1. Օրեներին խստորեն համաձայն աղաւակվել անձնական սների, սեփականության վաճառքի փաստաթուղթերը եւ դրամական գումարների հանձնումը կազմակերպել առաջին երեք օրվա ընթացքում:
 2. ԽՍՀՄ ՆԳՄ ներքին զորքերի միջոցով աղաւակվելու է ֆաղաւացիների անվանագրությունը՝ Ադրբեջանի սարաժով տեղափոխվելիս:
 3. Վերը բարադրվածը համաձայնեցված է հանրապետության եւ ԽՍՀՄ ՆԳՄ ղեկավարության հետ»:
- Նույն օրը նույն հասցեով մի գրություն-վերջնագիր էլ սարաժվել է հանրապետության ՆԳՄ եւ նրան ենթակա հասուկ բազանի դարեւտության կողմից: Ահա՛ այն.
- «Համաձայն Չայֆեդը ու Մարտնաւազան գյուղերի բնակիչների խնդրանքների՝ Հասուկ բազանի դարեւտասան ղեկավարությունը երաւաւորում է.
1. Մինչեւ 1991 թ. հունիսի 1-ն աղաւակվել Չայֆեդը ու Մարտնաւազան գյուղերի բնակիչների անվանագրությունը սեփական սների ու սեփականության վաճառքի փաստաթուղթերը ձեւակերպելու ընթացքում:
 2. Այդ ժամկետներում էլ աղաւակվելու է հիւշյալ գյուղերի բնակիչների տեղաւարժեցման անվանագրությունը Ադրբեջանի սարաժովում:
 3. Նվաճել կետերը համաձայնեցված են ԽՍՀՄ ՆԳՄ եւ հանրապետության ՆԳՄ ղեկավարության հետ:

*Հանրապետության ՆԳՄ
մինիստրի առաջին
տեղակալ Ռ. Մամեդով,
ԽՍՀՄ ՆԳՄ դիվիզիայի
հրամանատարի տեղակալ
Ե.Միլին»:*

Գեաւազանի ու Մարտնաւազանի հայ բնակիչները զենքը ձեռքներին կոպում էին հայրենի հողի վրա՝ սեփական օջախներում իրենց աղրելու իրավունքի համար, իսկ ԽՍՀՄ

ՆԳՄ ու հանրադատության դաժանությունը նրանց վերագրում են «այլ ռեզիդենտներում մեծական բնակչության փոխադրվելու» գառազանք, որն, իբր, արտահայտություն է գեղ բազմաթիվ անգամներ, եւ սղառնում են դա իրականացնել մեկ ամսվա ընթացքում:

Նույն օրվա երեկոյան Լ. Տեր-Պետրոսյանը ՀՀ հեռուստատեսության «Լրաբեր» ծրագրի թղթակցին սված հայտարարության մեջ նշեց, թե ինքը համոզված է, որ Գեւորտեանում ու Մարտնապետում հայ ժողովրդի դեմ գործել է Մոսկվայում, ՆԳՄ-ում նրա գործերի հրամանատարության (Պուզոյի ու Շասալիանի) կողմից մեղավոր մի ծրագիր, որը գործարք է եղել Մուրախովի հետ:

«Այսօր եւ երկար փորձերից հետո վերջապես կարողացա խոսել որեզիվ ռեզիդենտի հետ... մոտ ասա ռուղե.-ասաց Տեր-Պետրոսյանը:- Ես նրան ներկայացրի երեք առաջարկ.

Ա) Անհատադ դադարեցնել ներքին գործերի ստորաբաժանումների ամեն կարգի ռազմական գործողությունները եւ Գեւորտեանում ու Մարտնապետում, եւ Շահումյանում ու Ղարաբաղի երջաններում:

Բ) Թույլ տալ ուղղափոխների անարգել թռիչքները դեռի նշված երջաններ:

Գ) Ոչ մի կերպ թույլ չտալ Գեւորտեան ու Մարտնապետ գյուղերի բնակչության տեղահանություն. դա հղի է բաց լուրջ հետեւանքներով...

Գորբաչովը խոսեց, որ հարցը կվերցնի իր վերահսկողության սակ եւ անմիջապես կզբաղվի այս առաջարկների իրագործմամբ»:

Այսօրվա բան: Դժբախտաբար, չի ասում ինքը հավաստում էր Գորբաչովի խոստումը կամ գոնե նախադեպ համոզված էր, թե իր գրույցը որեւէ դրական արդյունք չապրու է, երբ մի քանի օր առաջ ինքն էր արհամարհել Գորբաչովի առաջարկները, եւ սովորական մարդկային հոգեբանության մեր իմացությունը հուշում է, թե Գորբաչովը դիտարկում ու րախ լինել, որ առիթ է ստեղծվել արհամարհանքին արհամարհանքով դասասխանելու: Եթե, իհարկե, տեղի ունեցածը չի կատարվել իր իսկ հանձնարարությամբ:

Նույն օրը ՀՀ վարչապետ Վ. Մանուկյանն էլ, ելույթ ունենալով հեռուստատեսությամբ, ներկայացրեց ստացված տեղեկությունները Գեւորտեան-Մարտնապետի մասին. որոնք ողբերգական էին (զոհվել էին մեկ սասնակից ավելի անդամացողական բնակիչներ, դասանդ էին վերցվել 50-ը: Բ. Արարցյանը ռազմական ինֆորմացիոն չկարողացավ իջնել Գեւորտեանում, որովհետեւ այնտեղ սիրություն են անում հակառակորդ ուժերը...): Սակայն իր դարձն էր համարում ռեզիդենտի ունկնդիրներին. «Վիճակը բաց ողբերգական է թվում, բայց ես, ճիշտն ասած, այդպես չեմ գնահատում: Այն, ինչ անում է Գեւորտեանի ժողովուրդը, հերոսական մարտ է... Եւ գեւորտեանցիները ցույց են տալիս, թե մեր ժողովուրդը ինչպես ղեկ է դառնում իր ամեն մի թիզ հողի, իր արժանապատվության, իր անկախության համար... Գեւորտեանի դառնությունը ոսկե սառնակով կզբվի մեր ժողովրդի դասնության էջերում»:

Իսկապես՞ այսպիսին էր իրադրությունը, նույնիսկ ավելի՞ն էր. «Գեւորտեանի դեմքերը... ռեզիդենտի են. Խորհրդային Միության գործը, կատարելով կենսորոշական իշխանության հրամանը, չկարողացավ խաղաղ բնակչությանը տեղահանել եւ չկարողացավ ազատել իր դասանդներին»:

Խոսք չկա, որ Գեւորտեան իր դասնության բոլոր երջաններում սվել է ինֆորմացիոն դասնության, անվտանգության ու հերոսության բաց օրինակներ: Եւ այս օրերին էլ կմնար Գեւորտեան, ցույց կտար, որ չի մոռացել թորին, թորին ու մյուս աստղաբանություններին դաս տալու իր փառավոր հնությունը: Բայց չէ՞ որ հիմա նրա հարցը լուծել էին Երեւանում, առանց իր կարծիքը հարցնելու: Եւ, դրա հետ միասին էլ, Ալիարսկ լեռան սակ, բուն Գեւորտեանում, նրա ուժերը կազմակերպող չզսնվեց:

Այս դեմքում ո՞ւմ էին ղեկ խոսքերն ու փուչ գովեստները, որոնցով գեւորտեանցիները երբեք էլ չէր զնայվի:

Մայիսի 1-ին իրականում բարունակվել էր Գեւորտեանի ուժեղացումը Ղուզի-Արմավիր եւ Մարտնապետի գյուղերի մոտ կանգնած զինվորական ջոկատների հրակետերից: Նախորդ օրը Մարտնապետի հաշիվը մաքրած լինելով՝ թուրք օմոնականներն ու

հարեւան գյուղերից հավաքված ավազակախմբերը, ներքին գործերի ու բանակային գործողականների ուղեկցությամբ, մայիսի մեկին մեկ էին Գեւորտեան եւ սկսել ջարդի, կոորդինացի, ավեր-ավարի մի խառնիճադանք, որն աներեւակայելի էր նույնիսկ 1918-20 թթ. թուրք-հայկական արյունալի բախումները տեսած գառաձայլ համագյուղացիների համար: Գյուղի ավազակային հարձակման ենթարկված մասում զոհվել էին բուրջ երկու սասնակ խաղաղ բնակիչներ: Կային մի քանի սասնակ վիրավորներ: Կոորդինացի, աղա իրեհի էին մասնավոր բազմաթիվ տներ: Իսկ գյուղի մի մասում ինֆորմացիոնները ողջ-ողջ բռնել էին հարձակվողներից սասնակներ հոգու եւ նրանց կողմի ղեկավարությանը ներկայացնում էին իրենց դիտարկումները՝ դադարեցնել բռնություններն ու կոորդինացի, բազմապատկեր վիսացող դաժանություններին ու ժող. դասզանավորներին բերել, հետները դայմանավորվել, որ խոսքն Կենտրոնի հետ եւ կարգավորեն հարաբերությունները...

Կեսօրվա կողմ Շահումյանի երջանից ուղղափոխով Երեւան հասավ Չորի Բալայանը եւ դասնեց, որ զինվորականներն իրենց արգելել են Շահումյանից Գեւորտեանի ենթաբաժան գնալ: Նույնիսկ թույլ չեն սվել այնտեղի ծանր վիրավորներին փոխադրել Շահումյան, ուրկից էլ ուղղափոխով՝ Երեւան... Այդ դասնառով էլ վեց անօդանավան վիրավորներ մահացել են Գեւորտեանում:

Երեկոյան դեմ, Գեւորտեանում դասանդ սված 13 զինվորների դիմաց, զինվորական խմբերն արդեն կալանքի սակ էին առել 53 հոգու եւ սանձարձակ վայրագություններով դիտարկում էին մնացածներին... Գյուղացիները խմբերով փախչում էին դեմքի մերձակա անտառը՝ իրենց հետ տանելով ինչ որ կարող էին, մանավանդ անկարող ու անօդանավան համագյուղացիներին:

Մայիսի 2-ին հրադարակվեց ՀԿԿ Կենտրոնի մի հայտարարությունը, որն ըստ էության դիտարկում արեւ այդ Կենտրոնի ու ՀՀ ղեկավարության հարաբերությունները:

Նախորդ օրերի դեմքերից ու սղապող ավելի ծանր հեռանկարից զգասացած մարդիկ մտածում էին, որ անտեղի ու վսանգավոր ներքին բախումների երկու կողմերն ուժի կզան, կհրաժարվեն փոխադարձ մեղադրանքներից եւ ուժերը կմիավորեն, կկենտրոնացնեն համագային աղետին վերջ տալու համար: Դժբախտաբար այդպես չեղավ, եւ դրա մեղքը ոչ միայն ԳԽ-ի ու Միջխորհրդի խորհրդի ասես ամենուր առձեռնակում փնտրող վարիչներին էր, այլեւ ԿԿ Կենտրոնին: Ի՞նչ էր նրա այս հայտարարության նդասակը: Որդեպի ցույց տար, որ Կենտրոնը ոչ մի մեղք չունի, եւ հայ ժողովրդի դեմ ծառայած ողբերգական հարցերն արդյունք են միայն ՀՀ իշխանությունների անձարության ու անխոհեմ ֆաղաբանության:

Իրավացի էր նա, երբ հայտարարում էր, թե ՀՀ «իշխանությունները մերժելով Կոմկուսի առաջարկությունը գործողությունների միասնության, հանրադատության հայրենասեր ուժերի համախմբման վերաբերյալ, այս օրհասական օրերին բռնեցին Կոմկուսին մեկուսացնելու, ֆաղաբանական աստղաբանից հեռացնելու վսանգավոր ուղին»:

Այո, միանգամայն իրավացի դիտարկություն մի գործողության մասին, որը, ինչքան էլ ճիշտ ու սրամաքանական առհասարակ, ժամանակավրեղ էր եւ միայն տեղիք էր տալիս նոր բարդությունների:

Սակայն ինչպե՞ս ընդունենք այս մի՞ դիտարկությունը. «Իշխանությունների ֆայլերն ունեն միայն մեկ բացասություն՝ Կենտրոնի հետ իրենց ծայրասիճան վսանգավոր բնույթ ստացած առձեռնակման մեջ ներառել Հայաստանի Կոմկուսին, հասարակական լայն երջաններում տղավորություն ստեղծել, թե Կոմկուսի ունեցվածքն ազգայնացնելու դասնառով էլ կենտրոնը Հայաստանի հանրադատության դեմ գործողությունների է դիմել:

Դա բացահայտ կեղծիք է» («Հ», 1991, մայիսի 2):

Այստեղ ոչ մի կեղծիք էլ չկա: Ուրիշ բան, եթե գրեին, թե մեր գույքի ավիալ-բախալ ազգայնացումը՝ Գորբաչովի կողմից միայն այդպիսի դասնախանի էր արժանանալու, եւ դուք այդ ղեկ է հասկանալիք: Եթե չեք հասկացել, կնշանակի՝ մեղմ ասած, խելոք

բաղաճապատեան չեք: Իսկ եթե հասկանում էիք, գիտեիք եւ, այդուամենայնիվ, գնացիք ձեր այդ քաղաքը... Բայց չէ՞ որ սա էլ արկածախնդրություն է: Այդ ո՞նց է լինում, որ կարողանում եմ ժողովրդի, սվյալ դեղինը՝ Արցախի, Շահումյանի Երզանի ու Գեաւազանի հայրության ճակատագիրը խաղաղաստիպակի վրա դնել միայն նրա համար, որ ձեր մտքով անցել է որ առաջ չեք դառնալ Հայաստանի ամենահարմարագիտ վարչական շէնքին...

Հետաքրքիրն այն է, որ Կոմկուսի Կենտրոնը զարմանում էլ էր իր դեմ ելած ուժի վարք ու բարքից, հայաստանի վերջին մասնատումն է. «Հանրապետության իշխանության մարմինները մայիսի 1-ին Կոմկուսի Կենտրոնին, քաղկոմ-Երզաններին դուրս քշելով իրենց զբաղեցրած շէնքերից, ստիպվող աղետն ավելի անկասկածելի դարձրին, եւ դա այն դեղինը. «Երբ Կոմկուսը դաստիարակություն էր հայտնել բանակցություններ վարել եւ ժողովրդի համար ճակատագրական այս դաժան խուսափել հանրապետությունում ավելորդ լարվածություն ստեղծելուց»:

Մի՞թե միայն «հանրապետությունում... լարվածություն ստեղծելուց»: Իսկ անուղղելի համառության մասաղ ճախի Գեաւազանն ու Մարտնաւազանը, Շահումյանի ու Հաղարքի դարձվելիք գյուղերը:

Հայաստանի նոր կառավարությունը Կոմկուսի հետ վարվում էր կոմկուսավարի: Վերջինս չէ՞ր հիշում, թե ինքն ինչպէս էր զավթել ուրիշների ունեցվածքը, եղած-չեղածը եւ շէնքերն էլ ոչնչացրել... Եւ այն ե՞րբ է եղել, որ նա համաձայնել էր վարքը մեղմացնել՝ որեւէ մեկի բանակցություններին ընդառաջելով:

Մայիսի 2-ին հրապարակվեց ՀՀ ԳԽ-ի հայաստանի մասին, որ դարձնակում էր դժգոհություն ԽՍՀՄ ժող. դաստիարակների համագումարի արտաքին մասնատումն ու արքեպիսկոպոսի անսխի իր առաջարկը մերժելու առթիվ, հաղորդում, որ Կենտրոնն ու Արքեպիսկոպոսը ազգային են սկսել հայ ժողովրդի դեմ, ուսի ՀՀ ԳԽ-ը գտնում է, որ այս վիճակի համար դաստիարակներն են «ԽՍՀՄ տրեզորները, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը, ԽՍՀՄ Պաշտպանության եւ Ներքին գործերի նախարարությունները, ԽՍՀՄ Պետական անվտանգության կոմիտեան»:

Հայաստանի վարչակոմ էր սիեզերեկան մի կոչով՝ «աշխարհի ժողովուրդներին, դեղինությունների դառնալուներին եւ կառավարություններին, միութենական հանրապետությունների Գերագույն խորհուրդներին, բարի կամքի չեք մարդկանց»... բոլոր ջանքերը գործադրել հայ ժողովրդի դեմ ուղղված ազգային գործողությունները դադարեցնելու համար»:

Այդոր հրապարակվեց նաեւ Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի ուղերձը Գորբաչովին: Այնտեղ հայոց հոգեւոր հայրը հիշեցնում էր, թե նա անցյալ տարի հոկտեմբերի 2-ին անձամբ իրեն ընդունելով, հուսադրիչ վերաբերմունք է ցուցաբերել, սակայն այնպէս էլ չվերահաստատեցին սեղական իշխանություններն Արցախում, իսկ այսօր Գեաւազանում ու հարեւան հայկական բնակավայրերում «հայերն իրենց բազմադարյան հայրենիքից բռնի սեղահանման ու բնաջնջման սղառնալիքի սակ են գտնվում»:

Վերսին շէնքերով իր խորին մտախոհությունն Արցախի, Շահումյանի Երզանի ու Գեաւազանի համար, Վեհափառ հայրապետը դիմում էր չեղած բաների՝ Գորբաչովի խղճի ձայնին ու տրեզորներական արդար խոսքին:

Այդ օրը, երեւի ուսուցիչությունը հիմնականից՝ Գեաւազանի ենթաբաժանում կասարկող հրեշտակներ գործողություններից շէնքերու համար, մեր հակառակորդները դրությունը լարել էին ամենուրեք. Խոջապետից գնդակոծում էին Մարտնաւին, օսոնականները Երզանակել էին Սեյտուանն ու Յարլոջան: Անհանգիստ էր դրությունը նաեւ Հաղարքի Երզանում: Մակայն հայերը կրավորական դեղում չէին այս խառնակություններում: Ֆիզուլիից Տողի վրա գնացող երկու աղբիւրներն սղառնվեցին, մեկն էլ մահ գտավ Չորան գյուղի մոտ, երբ հարձակում էր եղել կաթնաաղանձային ֆերմայի վրա:

Դրությունն անհանգիստ էր նաեւ ՀՀ սահմանային Երզաններում՝ Գորխում, Կաղանում, Նոյեմբերյանում ու Իջեւանում:

Եւ, այսօրվանի կողմին, արդեն հայտնի էր՝ ինչ է կասարկել Գեաւազանում ու Մարտնաւազանում, ու Հայաստանի կառավարության մարմինները միայն արձանագրում էին շէնքի ունեցածը, ցավակցում սղառնվածների ու վիրավորների հարազատներին, խոստանում գործադրել «ամեն ջանք Արցախի ու հարակից հայկական Երզանների հայ բնակչության իրավունքները դաւաճանելու համար» (ՀՀ ԳԽ-ի Նախագահություն, ՀՀ Նախարարների խորհրդի Նախագահություն):

Իսկ Կոմկուսը, նրա ակտիվը եւն դեղեւ ժողովներ էին գումարում: Դիմում հղեցին Գորբաչովին, նույնիսկ հանձնաժողով կազմեցին՝ ԿԿ առաջին ֆարսուղար Ս. Պողոսյանի գլխավորությամբ, որդեգրի այն Մոսկվա գնա, բանակցություններ վարի Գորբաչովի հետ՝ դաժանեցնելով աղաւթափակել Շահումյանի Երզանն ու Գեաւազանի ենթաբաժանը, վերադարձնել Արցախի խաղաղությունը, այնտեղ վերականգնել իշխանության մարմինները:

Եւ կոմկուսի Կենտրոնը միաժամանակ չէր մոռանում դասաղարքել իր սեփականության վրա դարձված կառավարական ձեռքը, ընդունեց որոշում այն մասին, որ չի ճանաչում ՀՀ ԳԽ-ի ու Միմիստների խորհրդի որոշումները, խոստանալով այդ հարցին (կոս Կենտրոնի սեփականությունից ուրիշ մարմինների բաժին հանելուն) անդրադառնալ, երբ բեկանված կլինեն հիշյալ որոշումները:

Աղմկոց ցույցեր ու ժողովներ էին գումարվում Երեւանում, հանրապետության մնացած բնակավայրերում: Դիմումներ, բողոքի նամակներ ու հեղադրեր էին հղվում Մոսկվա, երկրի ղեկավար Գորբաչովին, հայոց ողբերգության հետ առնչվող մյուս ղեկավարներին...

Օրվա վիճակն ամենից ցայտուն արտահայտվել է մի փաստի մեջ. երեկոյան Մոսկվայում ՀՀ մեծական ներկայացուցիչ Ֆելիքս Մամիկոնյանին զանգել է ԽՍՀՄ ՆԳՄ ներքին գործերի հրամանատար գեներալ-գնդապետ Շասալինը եւ սղառնացել, թե հայերը ղեկ է դադարեցնեն իրենց բողոքներն ու ավելորդ աղմուկը՝ չմոռանալով, որ Հայաստանի անտնակայանը գտնվում է ԽՍՀՄ ՆԳՄ հսկողության սակ:

Այսինքն՝ դուր բողոքելու իրավունք անգամ չունեն:

Ոչինչ չէր ազդում դաստիարակի սանձերն իրենց արյունոտ ձեռքերում դաժանող ֆուրմերի վրա, ոչ բողոքը, ոչ անեծքը, ոչ աղերսանքը: Մեռնող ԽՄԿԿ Կենտրոնի ղեկնումում Լյուդմիլա Հարությունյանը հենց նրանց էր դիմում. «Հենց այս բողոքներին հայկական Գեաւազանն ու Մարտնաւազան գյուղերում մղվում են արյունահեղ մարտեր: Պլենումի դաժանումն անսած են մարդիկ, որոնք իրենց ձեռքերում են դաժանում դրանց կառավարման լծակները: Հենց այս դաժան բռնազաղթի է ենթարկվում երկու հայկական գյուղերի բնակչությունը: Այդ ընթացքի լծակները նույնպէս գտնվում են այս դաժանումն անսած մարդկանց ձեռքերում: ԽՄԿԿ Կենտրոնի ղեկնումը կարող է լիակատար իրավունքով նրանց հարցնել. «Ե՞րբ վերջապետ կավարսվի դաստիարակը եւ խաղաղություն կհաստատվի այդ տարածքում: Այդ հարցն այլեւս չի կարող մնալ անդաստիարակ: Մակայն կուսակցությունը նույնպէս չի ուզում այդ հարցը թաքցնել: Բայց եւ չեն կարող չհարցնել դաժանաբան դրամայի հերոսներին. «Ինչպէ՞ն կյանքեր են անհրաժեշտ դեղեւ, որդեգրի կեցացնեք դաստիարակի մողոքին ԼՂԻՄ-ում»:

Մայիսի առաջին օրերին, որքան էլ ցավալի, վերջնականապէս լուծվում էր Գեաւազանի ու Մարտնաւազանի դարձումն իրենց հայ բնակիչներից, եւ սազանաղ դաւաճել էր ամբողջ հայ ժողովրդին, նրա ղեկավարներին, հասարակական ու քաղաքական բոլոր կազմակերպություններին: Բողոքի ու դասաղարքում, օգնության ու դաւաճան կանգնելու կոչեր, դիմումներ, ուղերձներ ու հայաստանի ղեկնումն այս ու այնտեղ, դարձյալ ԽՍՀՄ ղեկավարությանը, «եղբայր» հանրապետություններին, աշխարհի դեղեւներին ու միջազգային տարբեր կազմակերպությունների ղեկավարներին... Այսպէս.

Ամենայն հայոց վեհափառ հայրադարձը, երեւի հույսը կրած Գորբաչովի շունչացած բարոյությունից, հեռագիր հղեց Հոռոմի դատարան, Անգլիայի եկեղեցու առաջնորդին, Ամենայն Ռուսիոյ դատարարին, Եկեղեցիների համաժողովին խորհրդի գլխավոր ֆարսուդարին, Եվրոպայի եկեղեցիների կոնֆերանսի գլխավոր ֆարսուդարին՝ նրանց ուշադրությունը հրավիրելով հայոց դեմ սանձազերծված նոր շարագործության վրա, խնդրելով նրանց ֆիստնեական եղբայրական աջակցությունը հայոց այս փորձության ժամին:

Նման մի դիմում էլ հայ գրողները գրեցին աշխարհի իրենց գրչակից եղբայրներին: Հետաքրքիր էր ՀԿԿ Կենտրոնի որոշումը, որով կենտրոնի առաջին ֆարսուդար Ստեփան Պողոսյանի գլխավորությամբ ստեղծվում էր հանձնաժողով՝ Մ.Գորբաչևի հետ բանակցելու եւ մեր արտի ուզած «համադասասխան միջոցները ձեռնարկելու համար»:

Իսկ ԳԽ-ի եւ Նախարարների խորհրդի նախագահությունները մայիսի 2-ին ընդունեցին հայտարարության դեմ մի բան, որով, հավանաբար, ավարտված համարելով Գեաւեանի ու Մարտնաւեանի շարժումների շարժումը, «արժանին մասնակցելով նրանց «հետաքրքիր» քննարկությանը, խորադարձ ցավակցում էին գոհվածների ընթացիկներին ու հարազատներին», առյա «հավաստացնում, որ կգործադրեն հնարավոր ամեն ջանք Արցախի եւ հարակից երջանների հայ բնակչության իրավունքները դաւաճանելու համար»:

Իրավունքները ոչնչացել էին, սրանք նոր միայն նրանց դաւաճանությունն էին խոստանում:

Մայիսի 3-ին, Մ. Գորբաչովի հետ ունեցած հանդիպումից ու գրույցից հետո, Լ.Տեր-Պետրոսյանը Մոսկվայում ՀՀ մշակական ներկայացուցչությունում արտասահմանյան ու խորհրդային քրթակիցների հետ հանդիպելով, դասմեց գրույցի նյութ եղած էական հարցերի, Լեւոնային Ղարաբաղի եւ հարակից երջանների հայտարարության համար ստեղծված ողբերգական վիճակի մասին: Այդ երջանների հայ բնակչության դեմ ծավալված բռնությունների համար մեղադրելով Կենտրոնին, նա սղառնաց դաս բաց անել Պաւստանության միմիսը Յազովի, ՆԳՆ միմիսը Բորիս Պուգոյի եւ նրա տեղակալ գեներալ Շասալիին դեմ:

Տեր-Պետրոսյանի լուսաստանների մեջ, Ղարաբաղում ծավալված գործողությունների համար բացահայտ մեղադրանքներ կային նաեւ երկրի որեզրեանսի բռնած դիրքի դեմ: Այդ դասճանով էլ, հարցազրույցին վերաբերող հարցումնան մեջ «Նեզավիսիմայա գաղտնա» գրել է. «Նորից ու նորից հարց է ծագում այս երկրում ո՞վ է որոշումներ ընդունում: Ո՞վ է թույլ սվել այսֆան լայնամասշտաբ գործողությունը: Ինչո՞ւ է իՍՄԿ Գերագույն խորհրդի դիրքը: Եւ առհասարակ այդ խորհուրդն ունի՞ որեւէ դիրք երկրում ռազմական ուժերն օգտագործելու վերաբերյալ:

«Գորբաչովը շատ անգամներ է դուրս ուրծել ազգամիջյան բախումների համար դասաստանսվությունից: Բայց դա չի կարող անվերջ շարունակվել: Գորբաչովը կան, վերջապէս, կդասժի մեղավորներին, որոնք, վրիժառնության համար, կհաստատեն նրա մասնակցությունն այդ սխոյի անցյալ դեղմերին, կան նորից նրանցից կհեռացնի դասաստանի սղառնալիքը եւ դրանով իսկ վերջնականապէս կվարկաբեկի իրեն» (թերթի 1991 թ. մայիսի 4-ի համարը):

ՀՀ լրատվական մարմինները տեղեկացնում էին, որ մայիսի 3-ին ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը սվել ու կես ժամ տեղողությամբ հանդիպում է ունեցել իՍՄԿ որեզրեանս Միխայիլ Գորբաչովի հետ:

Երկու օր հետո, արդեն Երեւանում ինքը՝ Տեր-Պետրոսյանը, հարդորեց, որ հանդիպմանն ինքը մղնդ է, որդեսգի դադարեցվի գեաւեանցիների ու մարտնաւեանցիների բռնազաղթեցումը, որը շարունակվելու դեղմում «շատ լուրջ ֆաղաֆական հետեանմներ կարող է ունենալ»: Նա տեղեկացրեց նաեւ, որ հեռախոսով կաղվել է Ռուսաստանի որեզրեանս Ելցինի հետ, դասմեց Գեաւեանի ենթաշարժումն տեղի ունեցող վայրագու-

թյունների մասին, բացատրել, որ այնտեղ էլ կատարվում է նույնը, ինչ Սումգայիթում ու Բաֆվում է եղել, տարբերությունն այն է լոկ, որ վերջին դեղմերին եռանդագին մասնակցում են խորհրդային զորքերը: Ելցինը, ըստ Տեր-Պետրոսյանի հարդորածի, լրջորեն արտահայտել է իր անհանգստությունը, խոստացել, որ կհետեւի դեղմերի ընթացքին, աղա հավաստացրել, թե այդ վայրերը կուղարկի իր Գերագույն խորհրդի հասուկ մի հանձնախումբ՝ Ֆյոդոր Շելով-Կովեդյաեւի ղեկավարությամբ («Հ», մայիսի 7):

Գորբաչովի հետ ունեցած հանդիպումից մի ֆանի օր անց Տեր-Պետրոսյանը հրատարակեց մի գրություն, որի մեջ նշվում էր իր ներկայացրած դայանանները «հանդիպման արձանագրության ձեւ առաջարկած նախագծի» վերաբերյալ: Այսինքն՝ Գորբաչովը հանդիպման արդյունքը նշանավորող արձանագրության նախագիծ առաջարկած է եղել, եւ մեր նախագահը, երեւի թե չընդունելով կամ դակասավոր համարելով այն, սվել է իր առաջարկությունները, որոնցով, ըստ իրեն, «կոնֆլիկտի լուծման խնդրում դրական արդյունքների կարելի է հասնել»:

Այդ դայանաններն են.

1. ԽՍՀՄ սահմանադրությանը համադասասխան իՍՄԿ որեզրեանսը ձեռնարկում է բոլոր անհրաժեւտ միջոցները աղահովելու Արքեբջանական իՍՄԿ Գեաւեան եւ Մարտնաւեան գյուղերի բնիկ բնակչության անվտանգությունը եւ երաւաւորում, որ այդ բնակչությունը չի կարող տեղահանվել ոչ մի դարազայում:

2. Աղահովվում է սննդամթերք, դեղորայք եւ բուժօգնություն ցույց տալու համար մասնագետներ փոխադրող ուղղաթիռների անարգել վայրէջքը:

3. Գեաւեան եւ Մարտնաւեան բնակավայրերն ընդգրկվում են Արքեբջանական իՍՄԿ Շահումյանի երջանի կազմի մեջ, միաժամանակ դրանց (իմա՝ Շահումյանի երջանի եւ Գեաւեանի ու Մարտնաւեանի.-Բ.Ու.) վրա տարածվում է ԼՂԻՄ-ի հասուկ երջանի դարեւի լիազորությունները:

Չորրորդ կետը խոստանում է հայկական կողմի զինված դիմադրությունը դադարեցնելու մասին, եթե, իհարկե, վերոհիւշյալ դայանաններն ընդունվեն եւ իրականացվեն:

Գրությունն ունի եւ ժանոքություն, որի մեջ Տեր-Պետրոսյանը տարակուսամով նշում է, թե Գորբաչովի առաջարկած նախագիծ մեջ «Մարտնաւեան գյուղն ամենեւին չի հիււտակցվում: Արդյո՞ք դրանից դեւտ է այն հետեությունն անել, թե Արքեբջանական իՍՄԿ իտանլարի երջանի Մարտնաւեան գյուղն այլեւս գոյություն չունի («Հ», մայիսի 7):

Ուրեմն, մեր նախագահը տեղյակ է՞լ չէ՞ր այդ օրերին Մարտնաւեանը գոյություն ունե՞ր, թե՞ ոչ:

Ինչ որ է, այս գրությունը վկայում է, որ Տեր-Պետրոսյանը դեռեւս հույսեր էր կաղում Կենտրոնի ու նրա ղեկավար Գորբաչովի հետ եւ ջանում էր բարեկիրթ ֆաղաֆական հարաբերություններով հասնել հաջողության: Բայց մեկ էլ նույն ամսի 6-ին (գուցե հենց նախորդ փաստաթղթի շարադրման օրը) հրատարակվեց Լ. Տեր-Պետրոսյանի՝ ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուդարին ուղղած դիմումը, որով տագնաղ էր արտահայտվում, թե «Հայաստանի դեմ ներկայումս հրահրվող սաղրանմները հիմք են տալիս ենթադրելու, որ ամեն միջոց կգործադրվի խափանելու Հայաստանի հանրաղթեությունն հանրաւվեն» եւ խնդրվում է, որդեսգի ՄԱԿ-ն իր դիտորդներն ուղարկի հանրաւվեին(անդ):

Եւ դիվանագետ չեմ եւ երբեք չեմ էլ հավակնի այդ բնագավառին վերաբերող որեւէ հարցի դասաստանել՝ կարծելով, թե իմ խոսքը ճշմարտություն է: Մակայն նման վեղմերում ինքս ինձ հարց եմ տալիս՝ մի՞թե սա է դիվանագիտության այն լեզուն, որն էլ, իբր, նրա համար է, որդեսգի բաղնի սիրոջ մտերը:

Մայիսի 4-ին Գեաւեանից երեւ ուղղաթիռներ վիրավորներ ու երեխաներ տեղաւորելու Ստեփանակերտ, եւ սա սկիզբն էր աղաւոր բռնազաղթեցման:

Երեկոյան լրատվական միջոցներով հարդորում էին, որ Շահումյանի ու Մարտնաւեանի երջանների ժայրամասերից բռնազաղթեցումը հիմնականում կատարվում է ռազմական ուղղաթիռներով: Նախ ուրակոծում ու գնդակոծում են խաղաղ, անդաւաճող

բնակավայրերը, առյա այնտեղ վայր է իջնում ռազմական ուղղաթիռը, առաջարկում իր ծառայությունը. «Ո՞ր կուզեմաք փոխադրվել»: Խոսք կար դեռի Չանգեգուրի գյուղերն այսպիսի բեռներով ուղերք կասարած ուղղաթիռների մասին:

Այս օրվա ընթացքում Երևանի «Էրեբունի» օդանավակայանում ռազմական ուղղաթիռներով վայրէջք են կատարել դեսանտայիններ, իրենց իսկ հայտարարությամբ՝ ռազմական ուղղաթիռների ղազադանությունն ուժեղացնելու նպատակով: Իսկ գիշերը հայտնի դարձավ, որ ռազմական ուղղաթիռներով զինական մի շարք կազմավորումներ են իջել նաև հայ-ադրբեջանական սահմանի ամբողջ երկարությամբ:

4-ը բեկումնային օր էր ոչ միայն Արցախի, Շահումյանի ու Գեաթենի, այլև հայ-ադրբեջանական սահմանային ամբողջ գոտու համար: Սահմանամերձ հայկական գյուղերը ոմբակոծվում էին, ենթարկվում սանկերի ու սարբեր գրահամեմեանների հարձակումներին: Սովորական էր դարձել խաղաղ բնակիչների առեանգումը:

Գորիսից ստացված հաղորդման համաձայն՝ 4-5-ին Կոռնիձոր գյուղից առեանգվել են 11 մարդ, որոնցից 9-ը՝ միլիցիայի աշխատողներ, երկուսը՝ սեղական խորհրդի անդամներ: Գերի են վերցվել նաև Գորիսի հեռուստեստային աշխատակի մի քանի աշխատակիցներ: Նոյեմբերյանի Երզնի Ոսկեդար գյուղը էլ գյուղամերձ ճանաղարհները չդադարող ոմբակոծությունների ու զնդակոծությունների են ենթարկվել հարեան ադրբեջանական Ասիկիարա, Մազումլու և Խերըմլու գյուղերում սեղակայված խորհրդային զորքերի ու օմօնի ավազակախմբերի կողմից: Ոսկեդարի ճանաղարհի ոմբակոծությամբ կործանվել է մի ավազարու, որը գյուղ էր սանում միլիցիայի 11 աշխատողների: Բոլոր սասնեկն ու վարորդը զոհվել են ոմբակոծության, առյա էլ դրան հետեան ուղիղ զնդակոծության հետեանգումով:

Մայիսի 5-ին Ինեսա Բուրկովան, ռուս գրողն ու հասարակական գործիչը, որ այս չորս տարիներին Արցախում էր եղել դարբերաբար, հասկադես նրա դժվար օրերին, Գեաթենի ողբերգության ականատեսն էր, ահա թե հեռագրով ինչպիսի խոսք հղեց իր հայրենակիցներին, աշխարհի բարի հոգիներին, մարդկության խղճին:

«... Խորհրդային բանակի զորամասերը, ԽՍՀՄ ՆԳՆ ներքին զորքերի ստորաբաժանումները, ադրբեջանական օմօնականները ոչնչացրին Մարտնաթեն գյուղը, գրում էր Բուրկովան: Վերակառուցման Խաչընն է սա: Փրկվել էլ առայժմ ողջ են Եւս ֆիչ մարտնաթենցիներ: Մրան էլ փախել են Գեաթեն, ուր դարձյալ դաշարված են դահիճների կողմից, կամ անտառում են դաստարվել, ուր օմօնականներն են ուրի ելել և ավազանային կրակահերթերով սանում են անտառը: Մեկը կնոջն ու չորս երեխաներին է կորցրել, մյուսը՝ անուանուն, երրորդը՝ հարազատներին: Բոլորն իրենց փոքր հայրենիքն են կորցրել: Կորցրել են էլ սերը Մոսկվայի, Խորհրդային բանակի, ամեն խորհրդայինի հանդեմ: Բոլորն անիծում են Գորբաչովին, նրանց հետ էլ՝ ինես:»

Ես՝ ռուս գրողս, դիմում են բոլորին, ում խիղճը դեռ ողջ է, զարթնե՛ք: Ես ձեզ դիմում են, Սվյատոսլավ Ֆյոդորով, Ֆյոդր Բուրլազկի, Դմիտրի Լիխաչով, Անատոլի Կարողով, Ալբերտ Լիխանով: Մոռացե՛ք հեռուստամարաթոնների ու զովազդերի մասին, մարդու կյանքի դաշարանության համար ոսֆի հանե՛ք ձեռ՝ մարդու իրավունքների, խաղաղության, մեակույթի, մանկական ընկերություններն ու հիմնադրամները: Ահեղորեն բախե՛ք կրեմլյան դռները:

Ես դիմում են զինվորների մայրերին՝ ձեր ողբերգությունն արգելե՛ք կրակել բոլոր տարիքի երեխաների, նրանց հայրերի ու մայրերի, դադարե՛ք վրա:

Ես դիմում են բոլոր ժողովրդավարներին, արմատականներին, ազատականներին՝ վերջ դե՛ք արյունալի բռնակալությանը:

Ես դիմում են հայ Սփյուռքին՝ անմիջադես բախե՛ք Բուժի, Միսերանի, ՄԱԿ-ի, Եվրախորհրդարանի դռները: Եթե չլսեն ձեզ, ձեր դասական հայրենիքը ֆիդայիներն ու զենք ուղարկեցե՛ք: Այստեղ 15 թվականն է: Մա առում են էս՝ ոչ հայուհիս:

Ես չեմ դիմում ԽՍՀՄ զինված ուժերի զերագույն գլխավոր հրամանատարին, դաշարանության կոմիսեի նախագահին, խաղաղության Նորբեյան մրցանակի դափնեկիր

Միխայիլ Գորբաչովին: Չեմ դիմում Յազովին, Պուգոյին, Ասադովին: Անօգուտ է: Նրանք մարդկության բեռանիներն են, խուլ են, երկար հազած:

Խաղաղ բնակչության հանդեմ արյունալի հաշվեհարդարի կազմակերպիչների նկատմամբ էս միջազգային դաս են դահանջում:

*ԻՆԵՍԱ ԲՈՒՐԿՈՎԱ,
մայիսի 5-ի առավոտյան
ժ. 10,
հաղորդում են
իրադրության վայրից»:*

Մայիսի 5-ին Արսակարգ իրավիճակի հանրադեսական խորհրդի նիսում Լ.Տեր-Պետրոսյանը հաղորդում արեց ամսի 3-ին Գորբաչովի հետ ունեցած մեկուկես ժամկա գրույցի մանրամասնությունների վերաբերյալ և նորից դասեց, որ Բ. Ելցինի հետ էլ հեռախոսագրույց է ունեցել, և Ռուսաստանի ղեկավարը խոստացել է ուժադրությամբ հետեել ծավալվող իրադարձություններին ու, իբրեւ առաջին գործնական քայլ, Հայաստան ու Ադրբեջան գործուղել իր հանրադեսության ԳԽ-ի մի հանձնաժողով՝ Ֆյոդոր Շելով-Կովեդյանի գլխավորությամբ:

Նիսի վերջում հենց նոր Երևան ժամանած Ռ.ՖՍՀ ԳԽ-ի դասզամավոր Անատոլի Շարադը դասեց Ռուսաստանի խորհրդարանի այդ հանձնաժողովի նպատակներն ու ծրագրերը:

Նույն օրը հրադարակվեց նաև Հայաստանում ադրող ռուսների մի խումբ ներկայացուցիչների (36 ստորագրությամբ) դիմումը ռուս ժողովրդին: Վկայակոչվում էին ականատեսների դասմածները ռուս զինվորության գործադրած բռնությունների ու չարագործությունների մասին, առյա կոչ էր արվում. «Ռուս մարդիկ, մեք առանձնակի դասախանասվություն ենք կրում հայերի ցեղատաղանության և սեղահանությունների համար: Դրանք իրականացվում են ռուս զինվորների ձեռով, զենքով, կազմակերպվում են ռուս քաղաքական գործիչների կողմից, առյա աղավաղ ձեռով տարածվում երկրի ու աշխարհի հանրությանը ռուս լրագրողների միջոցով: Ռուսաստանի յուրաքանչյուր քաղաքացի, յուրաքանչյուր մեծ կամ փոքր կուլեկիվ դեք է բողոքի ձայն բարձրացնի այս ամենի դեմ, որդեսզի հաղթի արդարությունը»:

Մայիսի 6-ին ՀՀ ԳԽ-ը հրադարակեց հայտարարություն, որով ԽՍՀՄ Ներքին գործերի ու Պաշարանության նախարարությունների ղեկավարների երկու օր առաջ (մայիսի 4-ին) արած համատեղ հայտարարությունը զնահատեց իբրեւ խոստովանություն, որ նրանք երկուսն էլ մասնակցություն ունեն հայության բռնի սեղահանություններին, զինվորականների ու ներքին զորքերի ջոկատները հենց իրենք են դրել Ադրբեջանի տարածության սակ, իսկ Հայաստանում սեղակայված զորամիավորումներին կարգադրել են կաշկանդած դահեղ հայ դաշարանվողներին:

Հայտարարության վերջում էլ խորիս խոստումն էր՝ «հայ ժողովրդի դեմ ձեռնարկվող ցանկացած ոսնձգությանը դիմակայելու իր վճռականության» մասին:

Նույն օրը ԳԽ-ը հրադարակեց նաև իր դիմումը հայ ժողովրդին, որով ներկայացվում էր դրության ամբողջ լրջությունը, այն հաղթահարելու համար անհրաժեշտ կազմակերպածությունը, ջանքերի համատեղումն ու միասնությունը: Նշվում էր նաև, որ «Այս ճգնաժամային դահին ներքին անկազմակերպածությունը, խուճաղը, խմբային ու կուսակցական եսակեներն նկրումները կարող են աղակալունացնել իրադրությունը և հարվածել Հայաստանի դեսականությանը»:

«Կուսակցական եսակեներն նկրումները»: Ի՞նչ դեք էր հասկանալ այս ընդհա-

նոր խոսքի սակ: Արդյո՞ք ո՛չ այն, ինչ երկու շաբաթ շարունակ իրենք էին գործադրում կոմկուսը փողոց շողոթանում համար:

Հրատարակվեց նաև ԳԽ-ի դիմումը ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովին: Այս փաստաթուղթը եւս ներկայացնում էր Հայաստանի ու Արցախի դեմ Կենսրոնի սանձազերծած լայնամասշտաբ դաժնակալությունը, որին զոհ են գնում խաղաղ ու անմեղ մարդիկ, կործանվում են բնակավայրերը: Եւ այս անմարդկային չարագործությունների նմանակն է՝ իրենց բնաշխարհից բռնազաղթեցնել Արցախի ու հարեւան շրջանների հայերին, եւ սաղաթել Հայաստանում սկսված ու հաջողությամբ իրականացվող անկախության գործը:

«Գտնելով, որ դեղիների նման զարգացումը թելադրում է ՄԱԿ-ի միջամտության անհրաժեշտությունը, -ասվում էր դիմումի վերջում, -ՀՀ ԳԽ-ը դիմում է ձեռք խնդրանքով, որդեսգի ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի դիտարկման նպատակով իրադրությանը տեղում ծանոթանալու եւ համադասասխան հետաքննություններ անելու նպատակով»:

Մայիսի 6-ին, վերջապես, ԽՍՀՄ ԳԽ-ը բարեհաճեց զբաղվել Անդրկովկասում (ոչ թե հայ-ադրբեջանական գոտում, այլ Անդրկովկասում), սիրող լարված իրադրությամբ, եւ Ան. Լուկյանովը հայաստանյայտությունների համար ձայն սվեց հայ դասգամավոր Ն.Ա. Գրիգորյանին ու քրեմլի է. Կաֆարովային: Գրիգորյանը նկարագրեց վիճակը, արյունահեղությունն ու բռնազաղթը՝ այդ ամենի մեղքը բարդելով ԽՍՀՄ ներքին գործերի ու ադրբեջանական օժոնի վրա: Կաֆարովան էլ, իրենց սովորության համաձայն, ստեղծված մթնոլորտը համարեց անօրինության իրադրություն, որովհետեւ հայերն ու Կենսրոնը փաստորեն միջամտում են անկախ Ադրբեջանի ներքին գործերին:

Այդ ելույթ ունեցավ ՆԳ մինիստր Պուզոն եւ, չմեղանալով ու իր գործերը խաղաղության աղավաղներ ներկայացնելով, խորհուրդ սվեց գնալ միակ ու ճիշտ արձանագրության ելին՝ հայկական ու ադրբեջանական կողմերի երկխոսությամբ, որը հնարավոր կլինի բոլոր աղբյուրների ռազմականացված միավորումների զինաթափումից հետո: Եւ այսօրից հետո էլ Լուկյանովն առաջարկեց հարցի ֆննդարկումը տեղափոխել Ազգայությունների խորհրդի Ազգային ֆաղափականության ու ազգամիջյան հարաբերությունների հանձնաժողով: Նրա կարծիքով, հարցը բարդանում է նրանով, «որ Հայաստանի սարածում ԽՍՀՄ հիմնական օրենքը չի գործում» («Հ», 1991, մայիսի 8): Ուրեմն՝ այնտեղ կարելի է անդադրեցնել կերպով կոտորել ԽՍՀՄ սահմանադրության ազդեցության ոլորտից դուրս գտնվող ժողովրդին, -այստեղ միայն հասկանալ ԳԽ-ի նախագահ-մարդասյացի խոսքը:

Մայիսի 6-ի-լույս 7-ի գիշերը Ոսկեդար էին մեկնել ՌԽՖՍՀ ժողովրդական դասգամավորները: Նրանք փորձել էին ուղղափառով արագ հասնել Ոսկեդար: Մակայն զինվորները ռադիոկապով սղառնացել էին, թե ուղղափառ կոպայթեցնեն (մտածել են, թե կխափանեն դասգամավորների այցելությունը Ոսկեդար, եւ չեն մերկացվի իրենց հրեշտակոր գործողության մանրամասները): Բայց, այնուամենայնիվ, դասգամավորները Ոսկեդար գնացին շատ օգնության մեքենաներով եւ առաջին գործը, որ ձեռնարկեցին, նախորդ օրերին անհնարին եղածն էր, նրանց միջնորդությամբ էր, որ հնարավոր եղավ գյուղից դուրս բերել Նոյեմբերյանի ՆԳ բաժնի աշխատակիցների դիակները:

Այդ դասգամավոր Շաբաղը ծանոթացավ դասարկված գյուղի դասգամայիններին հետ, մնաց նրանց մոտ եւ զինվորականներին հայաստանցի, թե ինքն գյուղից դուրս կգա միայն այն ժամանակ, երբ զինվորությունը եւ հայ ինքնապաշտպանության խումբը խաղաղ կլուծեն իրենց հարցերը:

Այդ օրը (մայիսի 6-ին) ՀՀ ԳԽ-ն ընդունեց դիմում՝ ուղղված հայ ժողովրդին, նախագահ-հայաստանյայտություններ ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուղար Պերես Դե-Կուելյարին, ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների հանձնախմբին, Լ.Տեր-Պետրոսյանի անունից՝ Ուկրաինայի ԳԽ-ի նախագահ Կրավչուկին...

Բոլորն էլ նույն ցավն ու սազնադրն էին արտահայտում, օգնելու, հայ ժողովուրդը նոր աղետից փրկելու, հարեհաս լինելու կոչը: Եւ բոլորի մեջ էլ կար ստեղծված դրության հիմնական դասճանի գիտակցությունը. «խորհրդային կայսրությունը փորձում է փակել մեր ճանապարհը դեղի անկախություն ու ազատություն, Ադրբեջանից հայերի բռնի զաղթեցման գործողություններով, ինչպես նաև Հայաստանի սարածքի մեծական գնդակոծություններով ԽՍՀՄ իշխանությունները փորձում են անկարգ վիճակ ստեղծել Հայաստանում հանրապետից առաջ, հիմք ստեղծել հանրապետության ներքին գործերին խառնվելու, դեմոկրատական ընթացքը խափանելու համար»:

Եւ այս բոլորի կողմին Լ. Տեր-Պետրոսյանը ԳԽ-ի նսաւերջանում այդ գործողությունները բնութագրում էր «որդես մեծական ծրագրով իրականացվող դեպիկան տեղում հայ ժողովրդի նկատմամբ: Խորհրդային Միությունն Ադրբեջանին օժանդակում է ոչ միայն ֆաղափականադրեւ, այլեւ ռազմական ուժով»: Այսօրից հետո էլ եզրակացնում է, թե «Ստեղծված վիճակից դուրս գալու համար անհրաժեշտ է շեշտ դնել միջազգային հասարակական կարծիք ստեղծելու, Մոսկվայի վրա ֆաղափական ճնշում գործադրելու, Արցախին գործնական օգնություն ցույց տալու, ռուսական գործունի վրա» («ԴԱ», մայիսի 8):

Այստեղ էլ մտածում էին, ասում ու գրում: Այստե՛ս, ո՛չ ավել, ո՛չ դակաս: Եւ իրադրությանը, աշխարհի կարգին ու վարին ծանոթ մարդն էլ դիտարկեց, թե՛ սրանք, այս Հայաստանի դեկավարները՝ ԳԽ-ի նախագահից մինչեւ վերջին դասգամավորը, նույնիսկ նրանց գործերը տեսնող, նրանց լող-ավելի ճիշտ՝ լող մարդիկ երկնից են կաթել, չգիտեն, թե ի՞նչ է կասարվում աշխարհում, այն աշխարհում, որ այդ բոլոր կոչերն ու հայաստանյայտությունները լուրջ բանի տեղ չէր դնում:

Մայիսի 6-ին Վաչինգոսնի Քենանի ինստիտուտում Ադրբեջանի ու Հայաստանի անկախության հանգամանքների մասին զեկուցում էր կարդացել Ադրբեջանի Ազգային ճակատի ղեկավար է. Մամեդովը՝ այդ առճակատումը համարելով Մոսկվայի հրահրածն ու ստեղծածը: Իսկ ունկնդիր հայերի հարցերին դասասխանելով էլ հայաստանցի, թե Հայաստանի շրջափակումների սկզբնավորողները հայերն են եղել, գնդակոծության են ենթարկել դեղի Նախիջեւան շարժվող գնացքները, եւ իրենք էլ սխալված փակել են Հայաստանի ճանապարհները: Ինչ մնում է զագամասակարարման խափանումներին, այստեղ եւս նախաձեռնությունը հայերից է եղել. «Լազախի շրջանի գյուղերի վրա հայ գրոհայինների հարձակումներից հետո բազմաթիվ գյուղեր այրվեցին: Ժամանակակից ինֆրիչիան ցանկացած դեպքում իրավունք ունի նման գործողություններին դասասխանել սնտասական դասճամիջոցներով...» -հղարարենք բացատրել է ինֆրիչիան Ադրբեջանի ներկայացուցիչը:

Մայիսի 7-ին ՀՀ ԳԽ-ի նախագահության շեքնում տեղի ունեցավ նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հարցազրույցն արտասահմանյան լրագրողների հետ: Այնտեղ ՀՀ դեկավարը հայաստանցի, թե «Այն, ինչ տեղի ունեցավ Գետաշենում եւ Մարտնաշենում, մենք գնահատում ենք իբրեւ հայերի բռնի տեղահանություն, դեպիկան ահաբեկչության գործողություն, որն իրականացվեց խորհրդային բանակի, ներքին գործերի եւ ադրբեջանական միլիցիայի ուժերով, նախադրեւ կազմված ղլանով: Մենք այժմ լրացուցիչ փաստաթուղթ ունենք, որը վկայում է հենց այն, որ գործողությունը նախադրեւ ղլանա-

վորված է եղել: Այդ փաստաթուղթը մեր ձեռքն է ընկել Գեաշեանում դասանդ վերցված գնդադես Մաեկովի մոտից: Նա էր ղեկավարում գործողությունները: Այդ փաստաթղթերում նշված են գործողությանը մասնակցած բոլոր գործակալներին տայմանական չերը»:

(Մաեկովի ձեռքից վերցված փաստաթղթերից մեկը «Պաշտոնական անձերի տայմանականների աղյուսակն» է «Չալիվ» կոչված սուր գործողությունն իրականացնելու համար, ադա է ահաբեկչական տայմաններում բնակիչներից հավաքված «սուրագրություններ» հիման վրա Ադրբեջանի ՆԳՆ նախարարի առաջին տեղակալ Ռ. Մամեդովի, գնդադես Միլիանի, Խանլարի բազմաթիվ նախագահ Ն. Մամեդովի սարժած հրամանները, որոնցով երեք օրվա ընթացքում, իբր, լիք է կազմակերպվելին դասարկվող գյուղերի հայ բնակիչների սեփականությունների առ է սուրը (Այս փաստաթղթերը հրատարակվել են «ՀՀ»-ի 1991 թ. մայիսի 8-ի համարում):

Ադա Ղարաբաղի հարցի միակ լուծում համարելով այնտեղ «օրինական իշխանության վերականգնումը», Տեր-Պետրոսյանը գտավ, որ ամեն ինչի ակունքում կանգնած է Մ. Գորբաչովը, որը ցանկանում է ահաբեկել հայ ժողովրդին էլ հնարավորության դեպքում սաղաթել Հայաստանի օրինական իշխանությունները: Այսինքն՝ այդ գործողություններով ուզում են ժողովրդին հասցնել հոգեբանական ճգնաժամի, ինչը Գորբաչովը հույս ունի ուղղել Հայաստանի օրինական իշխանությունների դեմ:

Այդ օրը (մայիսի 7-ի) ժամը 17-ին արդեն Գեաշեանն ու Մարտնաշենն խաղաղ դասարկված էին: Երկու գյուղերի բնակիչները 24 ավտոբուսներով փոխադրվել էին Իջևան, 2 ավտոբուսով՝ Տավուս, 14 ավտոբուս էլ դեռ ճանապարհին էին: Բռնագաղթվածներին բերում, քափում էին սահմանի վրա էլ հեռանում:

Գերագույն խորհուրդը (իհարկե, ԽՍՀՄ) նախորդ օրը մերժել էր ԽՍՀՄ ժողովրդական դատարանների համագումարի արտահերթ նիստ, հրավիրելու մասին ՀՀ Գերագույն խորհրդի դաշինքը: Արհամարհվել էր նաև նույն դաշինքով Լեռնաճրակի ֆաղաբային ու մարգային խորհուրդների նախագահությունների համատեղ նիստի հայտարարությունը, որով օրինական էր համարվում ՀՀ ԳԽ-ի դաշինքը, ադորինի ու հակամարդկային՝ հայերի բռնի տեղահանությունն Ադրբեջանից, մանավանդ՝ զինծառայողների օգտագործումը նման բռնություններ կատարելիս:

Մերժումը հիմնավորելիս ԳԽ-ի նախագահ Լուկյանովը հրադարակ հանեց կենտրոնի նենգությունների հիմքը, ասաց՝ Ադրբեջանը գտնվում է ԽՍՀՄ կազմում, մասնակցում է ԽՄ նոր տայմանագրին, իսկ Հայաստանում, ինչպես հայտնի է, չի գործում ԽՍՀՄ սահմանադրությունը:

Մայիսի 8-ին, Գեաշեանի ու Մարտնաշենի դարդունից հետո, խորհրդային զորքեր ու մարտական տեխնիկա էին կուսակվում Շահումյանի բազանում, հայ-ադրբեջանական սահմանի երկարությամբ: Չէր կարելի կասկածել, որ օրակարգի հարց էր դառնում Շահումյանի բազանի հայության բռնագաղթեցումը:

Հայաստանի Արևկարգ իրավիճակի հանրադատական ժամանակավոր խորհուրդը ֆննեց հանրադատության ու Արցախի սազնադատից վիճակը, էլ ԳԽ-ի Նախագահության հայտարարություն հրադարակելու որոշում ընդունվեց:

Հայտարարության մեջ մասնավորապես ասված է. «Գեաշեանում էլ Մարտնաշենում կատարված արյունահեղ տեղահանություններին զուգընթաց, խորհրդային բանակը բարոնակում է ագրեսիան Հայաստանի դեմ՝ բռնության էլ ավերածությունների ենթարկված գյուղերի ցանկն ավելացավ Ոսկեդար, Կիրանց, Տեղ, Կոռնիձոր, Շուռնուխ, Խոզ

նավար, Արծվաշեն էլ Հայաստանի այլ բնակավայրերով: ... Ժամանակակից մարտական տեխնիկայի էլ հրազենի օգտագործումը զավթած սարածքների խաղաղ բնակչության դեմ, կանանց ու երեխաների, ծերունիների էլ հաշմանդանների նկատմամբ գործած բռնություններն ու դաժան սղանությունները, իշխանությունների տեղական մարմինների ղեկավար ու բարձրագույն աշխատողների, սնտեսական ղեկավարների, միլիցիայի աշխատողների ադորինի ձեռքարկումները առանց որեւէ սանկցիայի՝ դարձել են Հայաստանի սահմանամերձ բնակավայրերի առօրյան: Կան բազմաթիվ ադադույցներ, որ «դասանդ» կոչված հայազգի գերիները ենթարկվում են անմարդկային խուսանգումների, որոնց միջոցով կորզվում են կեղծ ցուցմունքներ:

Նախագահությունը դաշինքում էր անհաղաղ վերջ սալ ագրեսիային, ազատ անկել դասանդներին, գերվածներին ու ադորինի ձեռքարկվածներին էլ հույս էր հայտնում, որ Հայաստանի դեմ բարբարոսություններ հարուցողներն ու կատարողներն իրանստանության հարցը դիտի «դառնա միջազգային հանրության ֆննության առարկա»:

Ասվա՞ծ սա:

«Կոմսոմոլսակայա դրավդա» բերքի հասուկ թղթակիցներին (Կրայնին, Մուրասով, Ֆիլին) ահա թե ինչ է դասնել Գանձակի սղա-դեսանային Ի-ն (անունը լրիվ չի բացել՝ վախենալով իր ընտանիքին սղառնող վրիժառությունից): Ասում էր, երբ մերին գործերի ու ադրբեջանական օմօնի միացյալ ուժերով Գեաշեանի ինֆնադատությունը վերացել էր, «Ես տեսա, թե ինչպես ադրբեջանական գյուղերի բնակիչները եկան բեռնասար մեքենաներով էլ սկսեցին (գյուղի սերի) իրերը բեռնել: Տեսա, թե ինչպես գանձակցի մի ղեկավար եկել, ամառանցի համար տուն էր ընտրում: Տեսա, թե ինչպես օմօնականները դիակադրողների հետ գործարքներ են անում՝ կողոպուտն առած նրանց բաց թողնելով իրենց դոստերով: Երբ համբերությունս հասել էր, երբ գյուղը լրիվ բնակիչները մեր զինվորներին առաջարկում էին ձրի իրենց մեքենաները, միայն թե սրանք բաժին չդառնան մեռել դրակողներին, թույլսվություն խնդրեցի ղեկավարությունից էլ կարգադրեցի կրակ բացել այդ մեռել դրակողների խմբերի վրա» («Կոմսոմոլսակայա դրավդա», մայիսի 21):

Երեւի իսկադես նման մարդիկ էլ են եղել այն օրերի դրսոր ու կեղտոս միջավայրում: Սակայն սրանք չեն եղել դրության տերը: Մրանք չէ, որ ներկայացրել են ռուս դատարանության դեմքն ու բարոյականությունը:

Մոսկվայում տեղի ունեցավ «Ժողովրդավարական Ռուսաստան» կորդինացիոն խորհրդի հանդիպումը մոսկովյան հասարակայնության ներկայացուցիչների հետ: Այն նվիրված էր Գեաշեանի ենթաբազանի ողբերգությանն ու հայ-ադրբեջանական բախման մյուս կետերի իրավիճակին: Տեղեկություններ հաղորդեցին ՀՀ ԳԽ դատարանավոր Մուրեն Չոլյանն ու «Խորհրդային Ղարաբաղ» բերքի մոսկովյան թղթակից Արսեն Մելիք-Շահնազարյանը: Ադա հարցադույցում էլ բաս ելույթներում դասադարսվեցին կենտրոնի ու թուրք ագրեսորի սանձազերծած վայրագությունները հայ ժողովրդի դեմ: Ելեմն Բոննեան անարգանքի սյունին զամեց հայության ադրելու իրավունքն անգամ բացառող ֆաղաբականությունը: «Մենք աշխարհի առաջ միտի ամաչեմք այս դատարարագառող ֆաղաբականությունը: «Մենք աշխարհի առաջ միտի ամաչում: Մենք լիք է ամաչեմք մեր անարբերության համար, մեր հակաբանական ֆայլերի համար: Չէ՞ որ հարավում կոստրվում է մի ժողովուրդ, որ Ռուսաստանի միակ ավանդական ու ճամարիս բարեկամն է: Միակ բարեկամը, որի զավակներին այսօր ռուսական զինվորներն են սղանում...»:

Հավաքը որոշեց Արցախի ու հարակից բազանների հայության դատարանության հա-

մար համաբաղաբային հանրահավաքներ անել մայիսի 12-ին եւ 18-ին կամ 19-ին:

Ուրեմն, այնտեղ, Գեաւեանի ենթաբաժանում հայրության վերջն է եղել, եւ հիմա էլ օրակարգի մեջ է Շահումյանի բաժանի, ԼՂԽՄ-ի, ինչպէս նաեւ բուն Հայաստանի սահմանամերձ բնակավայրերի ճակատագիրը: Մոսկվայի ժողովրդավարները, հասարակության ներկայացուցիչները վեր են կացել, ուզում են աշխարհը ռսֆի կանգնեցնել...

Իսկ Հայաստանի կառավարությունը դեռեւս Եւրոպայում է իր համար ամենաառաջնահերթ խնդիր համարել կոմունիստական կուսակցության ու երիտասարդական միության ունեցվածքների ազգայնացումը. միայն այսօր այդ առթիվ ՀՀ վարչապետ Վ. Մանուկյանի ստորագրությամբ երկու փաստաթուղթ հրատարակվեց (տես «ՀՀ», մայիսի 11):

Մայիսի 16-ին Հայաստանի Գրողների միության ղեկավարությունը հավաքել էր վարչության անդամներին, համարյա բոլոր գրողներին, հանրադատության անվանի բանաստեղծներին, ուզում էր կարծիքներ լսել Հայաստանի, մանավանդ, Լեռնային Ղարաբաղի ֆաղափական ու ռազմավարական ծանր վիճակի վերաբերյալ, վճռական եզրակացության հանգել եւ ձայն բարձրացնել, օգնել դուրս գալու այդ վիճակից: Նման պարագաներում հայտնված ժողովրդի մեկ սեփականին անվանի գործիչը կամ գրողը բարձրացնում է իր ձայնը, եւ այն լսելի է լինում ողջ աշխարհում... Հիմա Գրողների մի ամբողջ միություն չի՞ կարող ձայն բարձրացնել, սեփական ժողովրդի վերականգնումը հասցնել դասուսուցիչ օգնություն:

Փոքորկված էր հայ ժողովուրդը: Համազգային սազմադրով եռում էին նրա բոլոր հասվածները: Հանրահավաքներ էին կազմակերպվում: Ամենասարբեր կազմակերպություններ, հիմնարկներ ու հաստատություններ հավաքվում էին ժողովների եւ ընդունում էին որոշումներ՝ հանրադատության ղեկավարությունից թափանցելով վճռական ֆայլեր, մեծ ողբերգության առաջ կանգնած ազգի համար գնալ ամենաճակատագրական գործողության:

Այդօր էլ Գրողների միության փոքր դահլիճն ու միջանցքները դառնում էին մարդկային անզուտող հուզումից: Ոչ միայն գրողները, ստեղծագործական միությունների բազմաթիվ անդամներ, անվանի բանաստեղծներ, հուզումից չէին կարողանում սեղմերը հանգիստ նստել: Ամենից բարձր հնչում էր բոլորին համակած սազմադր Արցախի ճակատագրի համար: Ինչո՞վ կարելի է մեծ ողբերգության դեմն առնել: Մի՞թե անհնար լիքի լիքի դադարեցնել օրը ցերեկով աշխարհի աչքի առաջ իրականացվող նոր ցեղասպանությունը: Ելույթ ունեցողները զայրացած էին բացահայտ վայրագության Եւրոպայից: Ելույթ ունեցողները եւ նրանցից մեկի՝ կաշառֆի դեմ. Արքեպանը, ինչպէս համանման ուրիշ դարագաներում, կաշառել է Կենսրոնին, նույն կաշառֆով Արցախի ու հարակից հայկական բաժանների դեմ է ֆեյլ ռուս զինվորականն ու նրա ծախու ղեկավարներին, եւ մեր ժողովուրդը կործանվում է այս ահավոր աղետից:

- Է՛, ինչ կաշառֆ.- դահլիճից աղաղակեց ներկաներից մեկը.- մենք անկախ իշխանության խաղեր ենք անում, իսկ Արքեպանը մնացել է Միության մեջ եւ վայելում է նրա բազմակողմանի աջակցությունը:

- Այ, հենց դա էլ Արքեպանի կաշառֆի նոր մի ձեւն է.- նրան դասասխանեց Կարողի Սուրենյանը եւ սկսեց բացատրել ինչպէս մյուս ձեւերը, այնպէս էլ այդ նորահնար ձեւը՝ իր առավելություններով հանդերձ:

Հաջորդ ելույթ ունեցողը երիտասարդ բանաստեղծ Արմեն Շեկոյանն էր, որը խոսելով մեր իրականության մեջ կաշառֆի հիմնավոր սարածման, բոլոր բնագավառները բռնած լինելու հանգամանքների մասին, զարմանալով հարց սկսեց.

- Այդ ինչպէ՞ս է, որ մեր ղեկավարները, հին ու նոր, մեծ ու փոքր, իրենց անձնական ղեւեֆերի համար, ասածու ամեն օրը կաշառֆ համ վերցնում են, համ էլ չալիս... Անձնական ղեւեֆերի համար, հա՛... Եւ հենց որ հարցը գալիս է երկրի Եւրոպային, ազ-

գային ճակատագրական խնդիր լուծելու հարցին, դառնում են անմեղ հրեւեակներ եւ միայն ձեռքներն են թափ ալիս հնարամիտ կաշառֆու հակառակորդի վրա:

Ժողովը լուրջ խնդրի շուրջն էր գումարվել, սակայն մեկ-մեկ այսօրինակ, արտաբնական կերպով, ըստ էության բոլորովին էլ ոչ ղակաս կարեւոր հարցերով էլ էր զբաղվում: Վերջում էլ ընդունվեց նամակ ուղղված հանրադատության Գերագույն խորհրդի նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանին: Կենսրոնում, Մոսկվայում բնակվող եւ ինչ-ինչ բարձր դասեր հարգեցնող հայերին, ԽՍՀՄ մյուս հանրադատությունների Գրողների միություններին, միջազգային սեփականին կենսրոններին: Այդ նամակում, ի միջի այլոց, ասվում էր.

«Հայաստանում ու Արցախում ստեղծված իրավիճակը միաբնակցական ոչինչ չի խոստանում հայկական կողմին, եթե այն թողնվի ինքնահոսի, կամ նույնիսկ այն հակադրացողության հույսին, որը ձեռնարկվել է մինչեւ այսօր: Չի կարող դարձ չլինել, որ ֆաղափական ու դիվանագիտական հմտություններից դարձող գրույցներով ու հայտարարություններով մենք հաճախ ենք, ինչպէս ասում են, աչքը սարքելու փոխարեն, հոնք դասնել: Դուք ամենից լավ գիտեք, թե ինչի՞ համար եւ ում գլխավորությամբ է սանձազերծվել հակահայկական այս մոլուցքը, որն ամեն օր մեր ազգից խլում է նորահնար գրիչ, հարցականի տակ դնում Արցախի խնդրի կարգավորումը, նույնիսկ մեր ազգային գոյի հեռանկարը:

Վստահ ենք, որ Ձեզ էլ չեն կարող խանդավառել մեր սափալուխ որոշ ընկերների կոչերը հակառակորդի սղառագեն բանակների դեմ մեր աշխարհագրով կոպելու եւ հաղթելու մասին:

Ուրեմն ի՞նչ է մնում: Աշխարհի հզորների՞ն դիմել, ՄԱԿ-ի ու համաշխարհային հեղինակավոր այլեւայլ կենսրոնների գորակցության վրա՞ հույս դնել: Բայց չէ՞ որ դրանք բոլորն էլ կանգնած են մեր ճանաչած գլխավոր հակառակորդի թիկունքում, ամեն օր վիթխարի գումարներ են սրամաղրում, որդեսգի նա անասան դառնի իր ուժը եւ անխախտ՝ իր կայրությունը:

Թանկագին ընկ. Տեր-Պետրոսյան, մենք ավելի քան համոզված ենք, որ այսօր Արցախի վրա ծանրացած ամոլերը ցրել եւ մեր ազգը վերահաս աղետներից փրկել կարելի է միայն Խորհրդային Միության որեւէ ղեկավար Մ. Ս. Գորբաչովի հետ լեզու զննելու ճանադարով: Լեզու զննելը՝ եւ ոչ թե առճակատան կամ զանազան մակարդակներում խոսակցության բռնկվելու, նրան ու մերձավորներին մեր դեմ հանելու: Իսկ դա էլ կարող եմ անել դուք՝ Ձեր դիրքով, դասերից դարձող դարձողով եւ մանավանդ ձեռք բերած հեղինակությամբ, որը, կարծում ենք, ընդունվում է նաեւ Կենսրոնի կողմից:

Գրողների միության վարչության նիստի մասնակիցները զննում են, որ այս անհետաձգելի խնդրի իրականացման անողայման ղեւեֆ է լծել նաեւ Կենսրոնում զննվող հայ բարձրագույն ու հեղինակավոր անձանց ուժը»:

Գերագույն խորհրդի նախագահի վրա ի՞նչ ազդեցություն ունեցավ Հայաստանի գրողների միության գրությունը: Ոչ մի: Բայց այն հասե՞լ էր նրան: Հավանաբար ոչ, քան որ հետագայում ղեւեֆ դարձվեւր, որ նոր իշխանությունների համար արժեք չունեին Գրողների միությունն ու մնացած միությունները, հայոց սեփական ու նրա գործիչները: Իսկ Կենսրոնում զննվող հայ բարձրագույն ու հեղինակավոր անձանց ուժը... Հետագայում երկու-երեք տարի դառնալով փորձը ճակատելուց հետո, այդ «հեղինակավոր անձանցից» մեկը՝ դիվանագիտական խոր դաստասականության ու բազմամյա փորձի տեր Յուրի Բարսեղովը, Երեւանի հեռուստատեսությամբ ղեւեֆ զննեցվեւր, թե Մոսկվայում իր նման հայեր բան կան, նրանք համարյա մասնավոր են անուշադրության, երբ Հայաստանի դատության նորաստեղծ դիվանագիտությունը զննվում է մեծ մասամբ գործից անտեղյակ մարդկանց ձեռքում:

Նույն զանգան անելու իրավունք ունեին նաեւ վիթխարի Ռուսաստանի բան կենսրոններում, մանավանդ մայրաքաղաք Մոսկվայում բնակվող եւ դատական, քննադատական ու այլազան բնագավառներում գործող այն համբավավոր հայերը, որոնք վերջապէս զի-

սակցում են իրենց վիճակի անհեռանկարայնությունը և դասրաս են գալ հայրենիք, ծառայել նրա այսօրվան ու վաղվան:

Մայիսի 16-ին գումարվեց **ԼՂԻՄ-ի** աշխատավորության լիազոր ներկայացուցիչների ժողով, որն ընդունեց հայտարարություն՝ դասնելով Արցախի և Երզնկա Երզանների հայության դեմ ստեղծված սադրալից դրությունը, դասրասակամություն հայտնելով մնալ «նորացված միութենական ֆեդերացիայի կազմում», մարզում և Երզնկա գոտում դրությունը կարգավորելու համար դասրասակամություն հայտնելով գնալ բանակցությունների Ադրբեջանի իշխանության հետ:

Նույն օրը ՀՀ Գերագույն խորհուրդն էլ գումարեց իր արևակարգ նստաբանը՝ ֆննելու Արցախում ու Հայաստանում ստեղծված իրավիճակը և նեելու նրա կարգավորման ճանադարհ: Նախագահ Լեոն Տեր-Պետրոսյանը, դասգամավորներ Իգոր Մուրադյանը, Խաչիկ Սաֆարյանը և ուրիշներ ավելի աս խոսեցին ողբերգության ճակատագրական վիճակի մասին, սակայն վճռական ելք չգտան նրանից փրկվելու համար:

ԼՂԻՄ-ի աշխատավորության լիազոր ներկայացուցիչների ընդունած որոշմանը ՀՀ Գերագույն խորհուրդը յիսի արձագաններ հուլիսի 15-ին, երկու ամիս հետո՝ զարմացնելով «օդարաշփուկության» իր նախանձելի սեմդով, չէ՛ որ առիթը եղել է մարզի աղետալից վիճակը, որը դեղի դժոխայինն էր ընթանում կայծակնային թափով, և անհրաժեես էր ելք գտնել, փրկության միջոց... Եւ Գերագույն խորհուրդը երկու ամիս ասունակ այդ ելքն էր փնտրում ու վերջադես գտավ այն, ընդունեց երկու կետով մի որոշում, որը կարող է ինքնասիդության օրինակ լինել, երկուսով էլ համաձայնություն էր հայտնում լիազոր ներկայացուցիչների երկու որոշումներին (ընդունված մայիսի 16-ին ու հունիսի 29-ին): Ահա ՀՀ ԳԽ-ի ընդունած որոշման այդ երկու կետերը.

«1. Հավանություն սալ Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի աշխատավորության լիազոր ներկայացուցիչների ս. թ. մայիսի 16-ի հայտարարությանը, որով մարզային իշխանության մարմինները դասրասակամություն են հայտնում Բաղաբակական բանակցություններ սկսել ադրբեջանական իշխանությունների հետ և փոխզիջումային լուծումներ որոնել ԽՍՀՄ Սահմանադրության ու օրենքների Երջանակներում:

2. Հավանություն սալ Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի աշխատավորության լիազոր ներկայացուցիչների ս.թ. հունիսի 29-ին՝ ԽՍՀՄ որեզիդենտ Մ.Ս. Գորբաչովին ուղղված նամակին, որը ներկայացնում է մարզում սահմանադրական կարգի վերահասասման հսակ ծրագիր (սեն «Դրոակ», 1992, N22, էջ 37):

Մայիսի 18-ին միայն ՀՀ Գերագույն խորհուրդն ընդունեց որոշում, որով ԽՍՀՄ որեզիդենտին էր դիմում դրությունը կարգավորելու դահանջով և վճռում «Լեոնային Ղարաբաղում ու Շահումյանի Երջանում հայ բնակչության անվանգության ադաաիվումը դնելու Արևակարգ դրության Երջանի դարեսի վրա»:

Կարծես մինչ այդ նույն դարեսի վրա չէր դրված եղել հայ բնակչության անվանգության ադաաիվումը, և, ամենակարեւորը, իրենք նոր են հասկանում, որ Լեոնային Ղարաբաղում ու Հայաստանի սահմանային Երջաններում ամեն ինչ կասարվում է ԽՍՀՄ որեզիդենտի կամով և նրան դես էր դիմել դահանջով կամ խնդրանով, ամեն դարագայի նրա հետ բանակցելով և ոչ թե սդաոնալիով:

Մայիսի 21-ին **ԼՂԻՄ-ի** մարզխորհրդի գործկոնը վերսին բարձրացրեց իր ձայնը փորձելով այս անգամ էլ համայն հայությանը ոսի կանգնեցնել՝ իր ողբերգությունը կանխելու, մնացորդաց փրկությունն ադաաիվելու համար: Համայն հայությանն ուղղված դիմումի մեջ հիեվում էր, որ արդեն միջազգային կազմակերդություններին և օսար դեսություններին խնդրվել էր «Բաղաբակական ադասարան սալ Լեոնային Ղարաբաղի ողջ հայ բնակչությանը»: Սակայն հասցեատերերն անսարբեր մնացին, իսկ թունամիները համառորեն ասունակում են հայոց նոր ցեղասդանությունը:

«Մենք սիդաոնաաիվությանն ենք դիմում՝ խնդրելով օգսագործել բոլոր հնարավոր միջոցները հայ բնակչությանը փրկելու համար».-այսդես էր ավարսվում դիմումը («Դրոակ», 1992, N22, էջ 30):

Որեւ դրական արդյունք յիսի՞ սար գոնե այս դիմումը: Ոչ, իհարկե, Բանի որ սիդաոնաաիվայերի ձայնը ես ոչ ոք չէր լսում, իսկ իրենք՝ արյունակիցների բախսով վառված այդ խեղճերը, չէին կարող գալ ու մսնել Արցախ, որովհետեւ այն գտնվում էր Ադրբեջանի կազմում, այսինքն՝ Հայաստանից դուրս, և նրա բախսի սերերն էին մնացել ադրբեջանական ավազակախմբերն ու խորհրդային ներին գործերի գորաչոկասները:

Խորհրդային Միության կազմից դրձած և վաղահաս անկախությանը հետամուտ Հայաստանը կարող էր միայն դիեսել, թե ինչ սեսակ սաոադանգների են ենթակա արցախահայերն ու Երզնկա գավառներից արդեն դուրս Բժված նրանց բախսակիցները:

Մայիսի 25-ին Ռուսաստանի Խորհրդարանը ֆննության աոավ հայ-ադրբեջանական հակամարսության խնդիրը:

Քննարկման ամբողջ ընթացում սիդաոնաաիվ էին երկու դասգամավորների Ֆյոդոր Շելով-Կովեդյանի և Սերգեյ Կովալյովի ձայները՝ որոնք հնչել էին գեկուցման դես: Չեկուցում, որ սալիս էին երկու իրավադաեսդան ու արդարամիս մարդիկ: Նրանց խոսքը հանախ էր ընդմիջվում կայսերադաեսության կողմնակիցների կողմից: Սակայն խորհրդարանի նախագահ Բ.Ն. Ելցինի ջանքերով գեկույցները հասան դահիճին, և վերջում ընդունվեց մի հայտարարություն, որի համար 1064 դասգամավորներից 720-ը մասնակցեցին ֆվեարկությանը, կողմ՝ 541 հոգի:

Հայտարարության մեջ մասնավորադես ասվում էր.

«Ա) ԽՍՀՄ նախագահը անհադաղ դես է ԽՍՀՄ գինված ուծերին և ԽՍՀՄ ՆԳՆ ներին գորբերին հեոու դահի հակամարս կողմերին բաժանելուց գաս որեւ այլ միջամսությունից:

«Բ) Համաձայն մարդու իրավունգների միջազգայնորեն ճանաչված նորների ու դայմանագրերի՝ անհրաժեես է անհադաղ դադարեցնել խադաղ ազգաբնակչության բոնագաղթ, սեղահանվածների համար ստեղծել իրենց բնակավայրերը վերադաոնալու դայմաններ, ազատել դասանդներին և գինված բախումների աոնչությանը կալանվածներին հանձնել ԽՍՀՄ դասախազության ենթակայությանը»:

Մայիսի վերջերին ակադ. Ա.Դ. Սախարովի հիեասակին նվիրված «Խադադություն, աոաչադիմություն, մարդու իրավունգներ» միջազգային կոնգրեսը Լեոնային Ղարաբաղ էր ուղարկել ականավոր փորձագեսների մի խումբ, որը, նույն ամսի 25-29-ին լինելով մարզում ու հայ-թուրական սահմանային Երջաններում և հանգամանորեն ուսումնասիրելով հայ բնակչության դես իրականացված վայրագությունները, Կոնգրեսին և համաեխարհային հասարակայնությանն է ներկայացրել իր եզրակացությունները, որոնց ասրում գրված էր. «Մենք հանոզվեցինք, որ վերջին ամսվա ընթացում սեղի է ունեցել մի ամբողջ ասր գյուղերի բոնի սեղահանություն, որի հետեանով սուծել են հազարավոր հայեր: Ադրիլի 30-ին սեղահանվել են Գեսաեներ, մայիսի 6-ին և 14-16-ին՝ համադասասիսանաբար Բերդաձորի ու Հադրոթի գյուղերը: Այդ սեղահանությունների իրականացման միջոցները միասեսակ են եղել: Գյուղերի բնակիչներին Երջադասել են սանկերով, ուղղաթիռներով և գրահափոխարիչներով գինված խորհրդային ներին գորբերը: Ըստ ականասեսների և սուծածների հադորդումների՝ օսոնականների ջոկասները կոսրել, սանջանգների և սեոորի են ենթարկել հայերին: Օսոնը և ադրբեջանական ազգության սեղական բնակիչները գրադվել են սների, մեքենաների, անասունների և այլ անձնական ունեցվածի ադորինի բոնագրավմամբ: Նրանք հանախ նաեւ բեոնասարներ են բերել կողոդասձը բարձելու համար: Անկախ ադրյուրներից սսացված հադորդումները հասասում են, որ այդ օդերացիաներից մի Բանիսին ներկա են եղել և ցուցումներ են սվել Ադրբեջանի ներին գործերի նախարարի աոաչին սեղակալ Մամեդովը, Երզործկոնի նախագահը, Երջանային ՆԳ և ՊԱԿ-ի բաժինների դեսերը: Պաեսդանության մասին բնակիչների խնդրանգներն արհամարհվել են, մասնավորադես, խորհրդային գինվորական դարես, գնդադես Ժուկովը հայտարարել է, որ ոչինչ չի կարող անել: Այդ գործողություններից աոաչ և նրանց ընթացում օսոնը բնակիչներին հարկադրել է դիմումներ սսորագրել «կանավոր» մեկնման մասին, ընդ որում, նրանց հա-

ճախ ենթարկելով սանջանգների, ծեծի եւ սղառնալով մահվամբ»:

Այսօրվան հետ փորձագետների խումբը կասարել է հետեւյալ եզրակացությունը. «ԽՍՀՄ ՆԳՆ-ի ենթակայության սակ զսնվող ներքին գործերը, Ադրբեջանի օժոնի հետ միասին, իրականացրել են ամբողջ գյուղերի բռնի տեղահանության գործողություններ, հաճախ ծաղրածանակի ենթարկելով խաղաղ բնակիչներին, ներառյալ կանանց, երեխաներին եւ ծերերին: Մենք բացահայտեցինք մարդու իրավունքների միջազգային երաշխիքների կողմի խախտումներ, որոնք ամրագրված են ֆաղաֆաղական եւ ֆաղաֆաղական իրավունքների միջազգային համաձայնագրում եւ այլ փաստաթղթերում: Հիմնվելով մեր ստացած վկայությունների վրա, մենք գտնում ենք, որ անհատադ միջոցառումներ չձեռնարկելու դեպքում նոր բռնի տեղահանությունները եւ դրանց համադասասխան չարատեսությունները իրական վսանգ են ներկայացնում»:

Այս խումբը ներկայացրել է իր երաշխավորությունները ԽՍՀՄ որեզրից Գործաշուկին, մինիստր Պուգոյին, միութենական այլեայլ գերատեսչությունների ղեկավարներին եւ Ադրբեջանի ղեկավար Մուրադիբովին՝ դաշտանջելով անհատադ ձեռնարկել կտուկ միջոցներ՝ կանխելու հայ ժողովրդի դեմ գործարկող հանցագործությունը, աղախովելու նրա խաղաղ կյանքն ու անվանագությունը, դաստիարակ հանցագործներին...

Փաստաթղթի սակ ստորագրել են. Ռիչարդ Վիլսոնը, Ֆելիս Գայերը (ԱՄՆ), Շին-ի չի Մուսազակին (Ճապոնիա), Քերոլայն Կոֆը (Մեծ Բրիտանիա), Ալեքսեյ Մեյնոնովը, Դեյվիդ Լեոպոլդը (ԱՄՆ), Միկո Կասառկան (Ճապոնիա), Քերոլայն Կոկեն, Չոն Մաֆսը (Մեծ Բրիտանիա), Յուրի Սամոյլովը (Կոնգրեսի կազմկոմիտեի ֆարսուղար):

Հունիսի 1-ին ռուս մտավորականության «Ղարաբաղ» («Ճի») կոմիտեի հրատարակեց իր բողոքը կոմիտեի անդամ, հայտնի գրող, ֆաղաֆաղե, հրատարակախոս Անդրեյ Նույկինի դեմ ԽՍՀՄ դաստիարակության հարուցած դատական գործի կադակցությամբ: Իբր, իր հողվածներով Նույկինն ազգամիջյան թեմանան է հրահրել, եւ երկրի գերագույն դատախազի ավագ օգնական Վիկտոր Իլյուսինը, ՌԽՍՖՀ դատական օրենսգրքի 74-րդ հողվածի 1-ին մասի համաձայն, մեղադրանք է հարուցել նրա դեմ:

Կոմիտեի այս գործը դիտում էր որդես ազատ խոսքի հանդեպ կիրառվող կողմի ճնշման, ԼՂԻՄ-ի եւ հարակից երջանների հայ բնակչության դեմ կիրառվող բռնություններն ու օրինազանցությունները դաստիարակելու գոնիկ փորձ:

«Միայն չորս օր էր անցել անկախ թերթում Նույկինի տղազրած, ղեկավարությանը դուր չեկող հողվածի հրատարակումից, -ասված է բողոքի մեջ: -Եւ, ահա՛, արդեն գործ է հարուցված: Դաստիարակությունը, անձամբ ընկ, Իլյուսինը, այդդիսի փութկոտություն ցուցաբերել, երբ ջարդեր ու կոտորածներ են տեղի ունեցել Մուսկալիթում, Գանձակում, Բավում: Կուզենայինք իմանալ՝ մեր օրինադատ մարմիններին որքան ժամանակ է դեմք, որդեսի երեսն հանեն 1988 թվականին սկսված, մինչեւ այսօր բարունակվող զազանային սղանությունների, ջարդերի ու բռնությունների կազմակերպիչներին: Ինչի՞ց է, որ Մուրադիբովի, Ալիեի, Պոլյանիչկոյի ո՛չ ասածները, ո՛չ էլ իրական գործողությունները, որոնք ընկնում են բոլորին լավ հայտնի հողվածի սակ, չեն գրավել դաստիարակության մարմինների ուժադրությունը»:

Իրոտելով հայ ժողովրդի դեմ գործված զազանությունների մասին, որոնց դասճանով 300 հազարից ավել անմեղ մարդիկ դուրս են ֆեվել իրենց հարազատ օջախներից, կորցրել հարազատներին՝ բողոքի հեղինակներն արձանագրում են, որ «Ազատության մեջ են մարդաստղաններն ու ջարդարները: Փոխանակ օժանդակելու հայերի արյունոտ ցեղատղանության հեղինակներին ու գործարդողներին բացահայտմանն ու դասճանով, ԽՍՀՄ դաստիարակ իր ուժերն օգտագործում է Նույկինի դեմ: Հանձին նրա՛ երկրի առաջավոր ուժերի դեմ»:

Նույկինի դիրքը խորհրդային հազարավոր ֆաղաֆաղի դիրքն է, նրանց, որոնց տեղակալերը ԼՂԻՄ-ի վերաբերյալ որոշակի ձեւակերպված է «Ճի» կոմիտեի կողմից:

Մենք ամբողջ դաստիարակությանը հայտարարում ենք, որ թույլ չենք տա վախեցնել ճնարության համար մարտնչող մարդկանց, իսկ այն, ինչ ասված է Նույկինի եւ

նրից գրողների հողվածներում, ճնարություն է, որ հաստատվում է ոչ միայն տուժվածների եւ վերջերս դեղների վայրերն այցելած ռուս դաստիարակների կողմից: Դա մասին են վկայում ֆնիչների միջազգային հանձնաժողովի, Սախարովյան գիտաժողովի մասնակիցների զեկույցները, որոնց մեջ դաստիարակեա արձանագրված են, որ առճակասման գոտում գոյություն ունեն հայ բնակչության նկատմամբ մարդու իրավունքների խախտման ահավոր փաստեր, բռնագաղթեցմանն ու ստորագման, դաժան խոտանգումների փաստեր»:

Գուցե Իլյուսինն այս դեղուտասների, միջազգային հեղինակավոր կազմակերպությունների ու նրանց ներկայացուցիչների դեմ էլ գործ կհարուցի, -հեզնում են նամակի հեղինակները: -Իհարկե, դա հե՛տ է, ֆան դաստիարակության կանչել սղանությունների, ջարդերի, բռնագաղթեցման համար ուղղակի դաստիարակության կող խորհրդային բանակի, ԽՍՀՄ ՆԳՄ ներքին գործերի, ադրբեջանական օժոնի գործողությունների համար դաստիարակա՛տու բարձր ղեկավարներին:

«Ճի» կոմիտեի անդամները դաստիարակ են իրենց ստորագրությունները դնել մեր ընկեր Նույկինի գրած յուրաֆանչյուր բառի սակ: Եւ թող ոչ ոք հույս չունենա, թե մենք կընենք:

ճնարությունն իմանալու իրավունքը դա յուրաֆանչյուր ֆաղաֆաղու իրավունքն է: Եւ մենք ասելու ենք ճնարությունը, որքան էլ այն դառը լինի»:

Այս ազնիվ ու խիզախ ընդվզումն ստորագրել են «Ճի» կոմիտեի անդամներ Ա. Բեսավազկիին, Ի. Բուրկովան, Բ. Լեոնովիչը, Ա. Մալգինը, Ե. Մուխչյանը, Վ. Օսկոկին, Վ. Շեյնիսը:

Նույն օրը (հունիսի 1-ին) Երեսնում տեղի ունեցավ «Արցախ» հայրենակցական միության համահավաղը, որի սկզբից ՀԿԿ Կենտկոմի ֆարսուղար Ա. Սարգսյանը հարդում արեց իրենց դաստիարակության մոտկոլյան բանակցությունների մասին, գնաց: Հավե՛տու զեկուցում կարդաց նախագահ Ա. Մանասյանը: Ելույթներ եղան, աղա նոր նախագահ ընտրեց Յուրա Հովհաննիսյանը:

Հանրադեսությունում այնդես անուշադիր են արցախահայությունը ներկայացնող կազմակերպության նկատմամբ, որ նրա անենակարեւոր ժողովին չէր ներկայացել ՀՀ ղեկավարության (ԳԽ-ի, Մինիստրների խորհրդի) եւ ոչ մի ներկայացուցիչ, նույնիսկ Մինիստրների խորհրդին կից ստեղծված հասուկ կոմիտեի որեւէ աշխատող:

Հունիսի առաջին օրերը դարձան անենաաղեսալից ժամանակը բարձման սկզբից ի վեր: Դաստիարակում էին Հարդուրի գյուղերը: Նույնիսկ Ստեֆանակերտում կասարվում էին անասնձ բռնություններ, որոնց դեմ ոչինչ հնարավոր չէր ձեռնարկել, որովհետեւ բանակային միավորումները, ներքին գործերը եւ ադրբեջանական օժոնը միավորված էին հանդես գալիս, եւ, ինչդես ասում են, բուր սիրջը չէր ճանաչում:

Մարզ էր հասել Վ. Ֆոտեի գլխավորությամբ, իբր թե, արցախյան բարձման ընթացքը դիտող հանձնաժողովը, որն էլ գույցներ ու բանակցություններ ունեցավ Ադրբեջանը ներկայացնող կոմիտեի ու առհասարակ ադրբեջանական գյուղերի բնակչության հետ, վերադարձավ Մոսկվա:

Հայաստանի կառավարությունն այլեւս ոչինչ չէր ձեռնարկում, երեւի չէր էլ կարող դրության վրա ազդել, որովհետեւ նախորդ ամիսները ցույց էին տվել, որ լավ է կովարարի ու հավակնոտ դաշտանջաժորջ նրա դիրքը գոյություն չունենա:

Եւ, ահա՛, դարգաղես հուսահասական այս միջոցին լուր առանք, թե Ստեֆանակերտում է զսնվում Հենրիկ Պողոսյանը, որն իր բուրջն է հավաքել մարդում գործի գլուխ զսնվող ուժերը եւ փորձում է ընտրել փրկության ճանադարհը: Թերթերն իրար հերթ չսալով տղազրեցին նրա ասուլիսը մարզի ռադիոյի համար, գույց, որը, չնայած առաջին հայացքից զիջողական թվացող իր դիրորոշմանը, ըստ էության թվում էր սրամարանական ու հեռանկարային, եթե չենք ուզում Արցախը ձեռնից սալ մեկընդմիջ:

Պողոսյանն իր գույցում ճիշտ էր բացատրում «Արցախը խաղաֆարս Կենտրոնի ձեռնում» վիճակը՝ ցույց տալով, որ Մուրադիբովը մարզին սիրանալու համար հանկասարու-

բյանք մտավ «9+1» (նոր դաշնության) խաղի մեջ, իսկ Հայաստանը հենց միայն մի երևութական անկախության համար զոհաբերեց Արցախը: Սակայն «ներկայումս մարզում ծնվում են նոր այնպիսի ֆաղափական ուժեր, -ասել էր Պողոսյանը,-որոնք բնադասաբար են գնահատում ԼՂԻՄ-ի ղեկավարության (եւ ինչո՞ւ միայն ԼՂԻՄ-ի.-Բ.Ու.) նախկին ֆաղափականությունը եւ գտնում են, որ հիմա էլ դեռ ուր չէ բռնել կոնսուրվեցիվ ֆաղափական երկխոսության, Լեռնային Ղարաբաղի վերաբերյալ կենսունակ մարմինների բոլոր որոշումների, մասնավորապես 1989թ. նոյեմբերի 28-ի որոշման դաշնայնության ուղին: Այս հայտնի փաստաթղթում կան ռացիոնալ հասկներ, -շարունակել է դեղուսասը,-եւ դրանց հիման վրա կենսունի միջնորդությամբ ինչպես ինքնավար մարզի ու Ադրբեջանի, այնպես էլ, ըստ երեւոյթին, Հայաստանի ու Ադրբեջանի միջեւ երկխոսություն ծավալելը եւ հարաբերությունների նորմալացումը կհամադասախանեն երկու ժողովուրդների շահերին...»:

Պողոսյանն առանձնակի ուշադրություն էր հրավիրում մարզի օրինական իշխանության մարզադատի գործկոմի վրա, ցույց տալով, որ վերին իշխանությունների կողմից նրա անտեսումը հակաօրինական է, եւ դեռ էլ հենց կենսունում գործող Սահմանադրական մարմիններին ստիպել, որդեազի վերականգնվի մարզադատի իր գործադիր կոմիտեով եւ մյուս կառույցներով:

Հունիսի 3-ին ՀՀ ԳԽ-ի նիստում Լ. Տեր-Պետրոսյանը զեկուցեց Ֆրանսիա կասարած իր այցի մասին: Այդ նույն արեց նրա հեն Ֆրանսիայում եղած Հրան Բագրսյանը՝ ՄԽ-ի նախագահի տեղակալը: Այդ Տեր-Պետրոսյանը համառոտ բնութագրեց Հայաստանի ու Արցախի վիճակը՝ ընդգծելով, որ կան երկու անհետաձգելի խնդիրներ՝ դաշնանդներին փրկելը եւ Բերդաձորից ու Հաղուրթի Երջանից բռնազաղթվածներին հայրենի բնակավայրերը վերադարձնելը:

Մինչդեռ սափ կեներից գալիս էին ուրիշ լուրեր, սազնադի, նոր բռնությունների մասին ուրիշ ահազանգեր ու օգնության կանչեր: Բերդաձորից բռնազաղթվածներին ինչպե՞ս ոլիսի հայրենի բնակավայրերը փոխադրել, երբ այնտեղ արդեն թուրքն էր տիրություն անում, եւ գրահամեմատներով նրան դաշնայնում էին ներքին զորքերն ու բանակային զորամիավորումները: Հաղուրթիցներին՝ ինչպե՞ս ոլիսի վերադարձնել, երբ այնտեղ նոր գյուղեր էին դասարկվում, ու անդա՞տան էին գաղթեցվողները:

Եւ այս լուրերը կային հենց նույն ժամանակ: Արդեն հայտնի էր, որ Հաղուրթի Երջանում թե՛նամին նոր գյուղեր դասարկելու է ձեռնարկել, անդա՞տան բնակիչները դիմել են Երջանի դարե՛սին, եւ նա էլ ցինիկորեն դասասխանել է, թե կարող է օգնել միայն փոխադրամիջոցներով, որդեազի շուր հեռանան սեփական տները:

Այս դարազայում Հայաստանի առաջին ղեկավարը նախընթացին բռնազաղթեցված հայրուրթիցներին ինչպե՞ս ոլիսի վերադարձնել սեփական բնակավայրերը: Թե՞ լրակական մարմիններն էին իրողությունը թափանցում նրանց:

Հունիսի 4-ին մի խումբ արցախցիներ, վրդովված Հաղուրթի ու Շահումյանի Երջաններից սազնադի սազնադալից լուրերից, հավաքվել ԳԽ-ի նստաԵրջանի շենքի առաջ, դաշնանջում էին հանդիպում նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հեն: Հերթադաշն ուսիկանների անընթացությունը դասնադ դարձավ, որ շենքի մուտքի առաջ սկսվի ֆաշտուկ, որից հետո բողոքավորներից մի ֆանիսին թույլ տրվեց ներս մտնել: Հիմա էլ ներսում սկսվեց անհանգստություն, որը մեղմելու նդասակով մի դասգամավոր նախագահ Բ. Արարցյանին խնդրեց հաղորդել, թե ինչ տեղեկություններ կան սափ կեներից: Արարցյանը հրաժարվեց դասասխանել՝ դասնադաբանելով, թե տեղեկությունները դեռես վստահելի ու ամբողջական չեն:

Տասնհինգ տղե տեսած վեճից հետո նիստը փակվեց: Դաիլիճում մնացած մի մեծ խումբ դասգամավորների տեղեկություններ հաղորդեց Արցախի հանձնաժողովի նախագահ Սեյրան Բաղդասարյանը: Նրա սասածով՝ արդեն երկու օր է, ինչ հանվել են ներքին զորքերի դաշնակակները, եւ գյուղերի վրա են արավում ադրբեջանական օժոնկաններն ու հարեան Երջաններից եկած զինյալ ուժեր:

Նա հաղորդեց նաեւ, թե գյուղերի ղեկավարները դաշնանջում են, որ Հայաստանի կառավարները հասուկ ուղղություն մասնանշեն հետագա գործողությունների համար:

Հունիսի 5-ին ՀՀ ԳԽ-ի դասգամավոր Սուրեն Չոլյանը նամակ էր գրել "ԴԱ" օրաթերթի խմբագրությանը մի առիթով եւ, ի միջի այլոց, դասմեց, որ նախընթացին իրենց դասգամավորական խումբը գնվել է Մոսկվայում, Արցախում եւ հասկադես Շահումյանի Երջանի ու Գետաշենի ենթաԵրջանի հայության դառը վիճակը թեթեացնելու ճանադարհներ էր որոնում: Ռուսաստանի ժող. դասգամավորների համագումարի օրերն էին, համագումարին եւ առհասարակ մայրաֆաղափի ժողովրդին անհրաժեշտ էր ճեզրիս ու բազմազան լուրեր հասցնել դեղերի վայրերից, մինչդեռ Հայաստանից ուսերեն թերերն անգամ չէին հասնում այնտեղ: «Մենք՝ այդ օրերին Մոսկվայում գնվող դասգամավորներս, -գրում է Ս. Չոլյանը,-դիմեցինք ուղղակի Մինիստրների Խորհրդի նախագահի տեղակալ Կ. Սարգսյանին՝ իր ուժերի չափով օժանդակելու այդ հարցի լուծմանը: Բայց, ինչպես երեսում է, ծայրաստիճան սուր դայմաններում անգամ ինչ-որ մարդկանց ուսերեն մամուլի լույս չտեսնելն ավելի կարեւոր է թվում, ֆան համագային գործի շահերը»:

Նույն օրը ՀՀ ԳԽ-ի նիստում ֆննարկվում էր ՀՀ ֆաղափական իրավիճակը: Եւ չնայած մի ֆանի օր շարունակ դասգամավորները դաշնանջում էին, որ այդ հարցի ֆննարկման սկզբում զեկուցեն (երեւի հաշիվ սան) ԳԽ-ի նախագահն ու վարչադեսը, նրանք հրաժարվեցին այդպիսի սկզբից, եւ Տեր-Պետրոսյանը միայն հիշեցրեց, որ «վերջին իրադարձություններն ու դրանց առիթով սարբեր կազմակերպությունների ու խմբավորումների եզրակացությունները ցույց են տալիս, որ հանրադեսությունում չկա մի մարմին, որը գործնական ֆաղափականություն վարի», եւ նեց, որ «խոսակցությունները հիմնականում ղսվում են նման մի մարմին տեղծելու Երջ» («Ուրբաթ», հունիսի 7):

Տարօրինակ հայտարարություն: Իսկ ի՞նչ գործի են ԳԽ-ը, Մինիստրների խորհուրդը, ընտրված ու նեանակված մյուս բոլոր կառավարական մարմինները:

Հասկանալի է, որ Լ.Տեր-Պետրոսյանի տեղծելիք նոր մարմինը դրեզիդենտությունն է: Բայց Հայաստանի այս վիճակին հենց մի դրեզիդենտ էր դակասում:

Հիշում են, որ ընկերներով նստում ու լսում էինք նիստի հեռուստահաղորդումը, եւ մեկն սասց. «Այսօրվա մեր երկրին ու ժողովրդին դրեզիդենտ դես էլ: Ում դես է, նա է խոսում»:

Եւ ո՞վ ոլիսի գործի տեղծելիք այդ մարմնի մեջ, ի՞նչ մի կախարդ, որ երկնից կաթելով ոլիսի «գործնական ֆաղափականություն վարի» դառնա հանրադեսության փրկիչը: Զե՞ որ այդ մարմինն էլ կազմված է լինելու այն մարդկանցից, որոնք զբաղեցնում են արդեն գոյություն ունեցող մարմինների բարձր աթոռները եւ փաստեն անձեղներեց են, զուցե նաեւ անկարող...»:

Եղան նոր առաջարկություններ: Ումանք (Մեխակ Գաբրիելյանը, Տիգրան Կյուրեղյանը) գտնում էին, որ առանց եղած վիճակը ֆննարկելու, այսինքն՝ առանց վերին ղեկավարների զեկուցումներն ու նրանց Երջ ծավալվելիք իսկական վերլուծությունն անելու) անհնար է դարձել, թե ինչ խնդիրներ գոյություն ունեն, եւ նրանք իրականացնելու համար ինչ նոր մարմնի կարիքն ունեն:

Է. Եզրյանն առաջարկեց հրաժարվել միութենական դայմանագրի ստորագրումից, ֆանզի այն չի կարող ազդել Արցախի վիճակի վրա:

Խոսեց նաեւ ՀԿԿ Կենտկոմի առաջին ֆարտուար Արամ Սարգսյանը, որն էլ երեւի թե արեց դաիի համար ամենաձեռնու առաջարկությունը: «Այն խնդիրները, որոնք ծառացած են Հայաստանի առջեւ, դրեզիդենտական իշխանությունը չի կարող լուծել: Անհրաժեշտ է համախմբել հանրադեսության ֆաղափական այն բոլոր ուժերը, որոնք ունեն գործնական ծրագրեր, տեղծել կոալիցիա եւ նրա ուժն ու եռանդը գործադրել դրությունից ելնելու համար»: Այդ նա շեշտեց, թե անհրաժեշտ է հասնել նրան, որ Արցախը դառնա ադազա միութենական դաշնագրի սուրյեկս:

Եղան նաեւ ուրիշ առաջարկություններ: Օրինակ, Աոն Նավասարդյանը զսավ, որ

Հայաստանն Արցախի հետ միասին դեռ է հայտարարվի անկախ, դեռ է ստեղծվեն ազգային զորամիավորումներ, ազգայնացվի ՊԱԿ-ը, կիրառվի առնականման ֆաղափակություն (դա ներկայացրեց որդես իրենց ՀՀԿ կուսակցության դիրքորոշումը):

Առյա լուսազամավոր Իգոր Մուրալյանը, ֆնմության առնելով հանրադատության վառած ֆաղափակության սխալներն ու թերությունները, գտավ, որ դեռ է փոխել ԳԽ-ի նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանին:

Այստեղ է, որ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, հիշեցնելով Արցախի խնդրի առթիվ նախկինում արտահայտած իր տեսակետները, նեց, որ հանձին հայաստանաբնակ արցախցիներին՝ Մոսկվան հայաստանում ունի իր հենարանը: «Սփյուռում» դաճակները, այստեղ էլ որոշ ուժեր փորձում են մեզ ֆաղափակություն թելադրել»,-ասաց նա:

Բայց հայաստանաբնակ արցախցիներն ինչո՞վ դուր չեկան մեր նախագահին: Նրանով, որ նախորդ օրը խուժել էին խորհրդարան և ուզում էին իմանալ, թե ինչ ստույգ լուրեր կան Արցախից եւ ղեկավարությունն ի՞նչ միջոցների դեմ է դիմի նոր աղետները կատեցնելու համար: Եւ հայտնի էլ դարձավ, որ ստույգ ցավալի լուրերը կան, իսկ ԳԽ-ը իրանք թափանցում է՝ չբացահայտելու համար իր չորժելու վճիռը: Թե Իգոր Մուրալյանի առաջարկության համար: Մուրալյանի, որ հայաստանաբնակ բախվեցի է, ոչ թե արցախցի: Եւ իրականում էլ սրանք ի՞նչ կաղ ունեն Մոսկվայի հետ: Մի՞թե նախագահը մտածում էր, թե Մոսկվայից էին հուշել, որ երեսնամյակ նախկին արցախցիները խուժեն ՀՀ ԳԽ եւ այնտեղ հաշիվ դառնալու:

Գուցե՞ նրա համար, որ եղել են միութենական դայանազգիւս ստորագրելու առաջարկություն անող արցախցիներ: Այո՛, եղել են, բայց նրանք մի չնչին տկոսն էին կազմում այն մեծաթիվ առաջարկողների, որոնց զանգվածային, ճնշող եւ մանավանդ հավասարակշիռ ձայնը չէր կարելի հաշիվ չառնել, եւ վերջապես ի՞նքն զնաց, ստորագրեց, դարձավ այն ժամանակ եւ հետագայում էլ աստիճանով երեսնամյակ միությունների անդամը:

Դաճակցականների՝ Սփյուռից թելադրած ֆաղափակությունները վերաբերող խոսքն էլ մի ավելորդ անգամ աղաչուցում էր, որ նախագահը հիվանդագին ռեակցիա ունի ֆաղափակ կյանքում բնականորեն երեսնամյակ երեսնամյակների դեմ: Այն ո՞վ է ասել, թե դաճակցականները, որոնք միայն Սփյուռում չեն, այլև հայրենիքում եւ եղել են ու կան հայ ազգային կյանքի կարեւորագույն առաջարկողները,-իրավունք չունեն հանդես գալու իրենց առաջարկություններով, գործնական ձեռնարկումներով, թեկուզ եւ թելադրելով: Չէ՞ որ թելադրելը չի նշանակում օղակ անել, մեկի վիզն անց կացնել:

Սփյուռի դաճակցականների մամուլում կան եւ ոչ հաջող ձեռնարկված ֆնմադասական խոսքեր, անհասարակ արտահայտություններ, որոնք դեռ է որ գործեն շահ ազդեցություն: Բայց որդես գոնե հրապարակումների մասին տեղյակ մարդ կարող են հաստատել, որ դրանք հիմնականում դասասխաններն են այն գրեթե հարձակումների, որոնք նրանք ենթարկվում են մեր դաճակցական մամուլում, ղեկավարների ելույթներում:

Հունիսի առաջին օրերին ժամ առ ժամ սրվում էր Արցախի վիճակը: Հայրուքի Երջանի գյուղերի վրա չդադարող հարձակումներին նորից գումարվեցին ներքին զորքերի ստորանները: Հայրուքի դարեւր հունիսի 2-ին դառնալու էր Երջանի վսանգված գյուղերից (իսկ այնտեղ ո՞ր գյուղը վսանգված չէր) հեռացնել բնակչությանը, որովհետեւ իրեն հրահանգված է վերացնել զինվորական երեք դասակարգներ, որոնք փոխարինելու են 4-րդ բանակի զորքերը: Սակայն բնակչությունը չենթարկվեց այդ խորհուրդին, հակառակը, 100 ընտանիքներ վերադարձան Արցախասուկ, Առաքյալ, Խժաբերդ, Յոր, Մոխրակալներ, Բանազոր գյուղերը:

Շարունակվում էին թուրք ավազակախմբերի հարձակումները Մարտնու, Ստեփանակերտի, Շուշու Երջանում Բերդաձորի, Շահումյանի Երջանում Երեջի վրա:

Հունիսի 5-ի տեղեկությունների համաձայն՝ Խժաբերդի ու Թաղերի վրա կրակ էր տեղում ուղղաթիռներից: Պարեւո Նորից առաջարկում էր բնակչությանը զաղթեցնել, որի համար խոստանում էր մեքենաներ: Հին Թաղերը որոշել էր մնալ ու դիմադրել: Իսկ Խանձաձորում, Առաքյալում ու Դուրանլարում նստած էին օստանականները:

Հունիսի առաջին աստիճանային դրությունը խիստ սրվել էր ԼՂ-ի բոլոր Երջաններում: Ստեփանակերտի արվարձան Կրկժանի ադրբեջանական մասից չէր դադարում ֆաղափ զնդակոծումը: Ադրբեջանցի օստանականներն այստեղ բախվել էին բանակային զորամասի հետ, ունեին երկու սղանված ու երեք վիրավոր:

Ստեփանակերտում դրությունն առավել բարդացել էր, երբ հայտնի էր դարձել, որ Կազմկոմիտեի նիստում Պոլյանիչկոն բացահայտեցին հայտարարել է, թե «հայերից դեռ է մաքրվի ոչ միայն Ղարաբաղը, այլև Չանգեզուրը, Բանի որ այն եւս իսկական ադրբեջանական հող է»:

Հայրուքի Երջանի Խժաբերդ եւ Հին Թաղեր գյուղերի վրա հունիսի 6-ին օստանականների հարձակումը հնարավոր չեղավ կատեցնել: Ինքնադաճակողները ստիպված եղան բոլոր կանանց ու երեխաներին հեռացնել Խժաբերդից: Երջանի դարեւր նուսակ ունեւ այստեղ ստեղծել դառնակալիտ:

Իսկ նույն Երջանի Դուրանլար ու Առաքյալ հայաբնակ արած գյուղերում արդեն սիրություն էին անում ադրբեջանական օստանականները, որոնք ճանադարհներին արգելափակողներ էին դրել հայերի վերադարձը խափանելու համար:

Հունիսի առաջին աստիճանային հաճախակի էին դարձել Ստեփանակերտի բնակարանների գիշերային սուսուցումներն ու կողոպուտները դարեւրության հերթադասների ու զինվորականների կողմից: Այսպես են կողոպուտվել կահույքի խանութի դիրեկտոր Վ. Բարսեղյանի, առեւտրի բազայի գլխավոր հաշվադատ Գ. Դանիելյանի, ֆաղափ ոսկերչական խանութի դիրեկտոր Ա. Կասյանի եւ ուրիշների բնակարանները: Բանակային համագրեւսով ավազակները չարիք էին դարձել ֆաղափ խաղող բնակչության համար:

Հունիսի 7-ին ադրբեջանցի օստանականներն ու Ֆիզուլու Երջանից եկած ավազակախմբերը, դաճակելով Խժաբերդն ու Հին Թաղերը, բնակիչներին առաջարկել են հեռանալ: Մարզի ղեկավարները դիմեցին դարեւրություն՝ ֆաղափ մեք, զնդադեւ Պոլոզովին, դարեւր-զնդադեւ Ժուկովին, որոնք խոստացան զրահամեքենաներ ուղարկել հայկական գյուղերը դաճակելու համար, սակայն իրականում ոչինչ չարին: Մարզիկ հետ էլ դիմեցին ԽՍՀՄ ԳԽ-ի՝ ԼՂԽՄ-ում վերահսկիչ-դիտոր հանձնաժողովին, որն իր ղեկավար Վլադիմիր Ֆոտեւի հետ միասին այդ ժամանակ զսնվում էր Ստեփանակերտում: Հանձնաժողովը եւս որոշակի ոչինչ չձեռնարկեց:

Հունիսի 7-ի տեղեկությունները:

Խժաբերդն ու Հին Թաղերը հերոսաբար դաճակելու էին ժամ առ ժամ ահազնացող հարձակումների դեմ: 6-ին խժաբերդցիները-մեք ջարդ էին սվել հարձակվող ավազակախմբին, որի մնացորդները նահանջի ճանադարհին հրդեհի էին մասնել Ղուարխայի դղրոցի շենքը:

Հայրուքի դարեւր նորից առաջարկում էր բնակչությունը զաղթեցնել, որովհետեւ, իբր, Չաքրայիլի ու Լաչինի կողմերից նոր, խոշոր հարձակում էր սղասվում:

Նույն 7-ի առափոջան մարտերից դարեւրասան ժառայողները Կիչան էին հասցրել այդ գյուղի կույսնետության նախագահ Յ. Ղուլյանի դիակը: Նրան օստանականներն էին դասանող վերցրել մայիսի 14-ին եւ սարել անհայտ ուղղությամբ: Դիակը տղ հասցնողները փորձում էին համոզել, որ Ղուլյանը հանկարծամահ է եղել սամոխի խոցից:

Մարզի համար այս ծանր օրերին հայտնվել է կենտրոնի, այսպես կոչված, դիտոր հանձնաժողովը (նախագահ Վլադիմիր Ֆոտեւ, դեղուտասներ Օլեգ Վասրուխով, Վլադիմիր Կիրիլով, ԳԽ-ի խորհրդական Միխայել Սոկոլով), որը Ստեփանակերտում երկու ժամ մնալուց հետո Եսաղել է Լաչինի Երջան: Ամսի 6-ին այդ հանձնաժողովը դիտի Հայրուք գնար, չգնաց: Երեւի ԼՂԽՄ-ի դիտոր հանձնաժողովի համար ավելի կարեւոր ոչ թե կրակի սակ զսնվող մարզն էր, այլ հարեւան ադրբեջանական Լաչինի Երջանը

ու մյուսները, որոնցում հե՛տ յի՛նք խաղաղ օրեր անցկացնել:

Ասում էին՝ Յոսեփը կերուխումի սիրահար է:

Հունիսի 11-ին Ստեփանակերտի ղեկավարներին խորհրդակցության եր հրավիրել Ադրբեջանի կազմկոմիտեի նախագահ Պոլյանիչկոն եւ հրահանգել, որդեսզի ֆաղափ ու մարզի բոլոր մարմիններն ընդունեն Ադրբեջանի համադասասխան մարմինների գերակայությունը, հակառակ դեպքում դե՛ս է ազատն մարզի սարածքը: Խոսել էր նաեւ Հայաստանի բռնած անկախության ճանադարհի մասին՝ հայտնելով իր տերերի հետեյալ հրահանգը. եթե Հայաստանը դուրս է գալիս ԽՍՀՄ կազմից, նախադեռ դե՛ս է Ադրբեջանին զիջի Չանգեգուրը, որովհետեւ այն մի՛տ էլ ադրբեջանական սարածք է եղել՝ Ադրբեջանի կազմում:

Պոլյանիչկոյի շուրջ ներքո առավել սանձարձակ էին դարձել օսոնականներն ու նրանց հովանավորող խորհրդային ներքին զորքերի միավորումները:

Հունիսի 11-ին Վ. Պոլյանիչկոյի կարգադրությամբ դե՛ս է մարզկենտրոնում խորհրդակցության հավաքվելին բոլոր Երզրոծկոմների նախագահներն ու կուսբոլորումների ֆարսուղարները: Սակայն կարգադրությունն արհամարհել, չէին հավաքվել: Դրանից էլ կատարած՝ նա հավաքեց մարզային իրավադատ մարմինների աշխատողներին, զազազած արեց հայտարարություններ, որոնցից մարդիկ ենթադրություններ արին Ադրբեջանի ղեկավարության կողմից կիրառվելիք նոր վայրագությունների մասին: Օրինակ, նա արհամարհանով էր խոսել մարզի ղեկավարների առաջարկած բանակցությունների ու փոխըմբռնման դաստասակամության մասին:

- Երկխոսություն տեղի կունենա միայն մի բանից հետո՝ երբ ԼՂ-ի բոլոր հիմնարկ-ձեռնարկությունները, ամբողջ հայությունը իրենց վրա ընդունեն Ադրբեջանի իշխանությունը, ենթարկվեն նրա մարմիններին:

Նա վերստին՝ ասել ու ընդգծել էր, որ, եթե Հայաստանը որոշել է դուրս գալ ԽՍՀՄ կազմից, ադա մինչեւ այդ դե՛ս է լուծվի նաեւ Չանգեգուրի հարցը, «ֆանի որ այն հիմնավոր ադրբեջանական սարածք է եւ դե՛ս է, թեկուզեւ բռնակցման եղանակով, միացվի Ադրբեջանին»:

Ասում են՝ «Ստեփանակերտում կազմվել են ցուցակներ այն մարդկանց, որոնք դե՛ս է արտաքսվել մարզից, ֆանի որ այդդե՛ս է որոշել այստեղի իսկական տեր ադրբեջանական Կազմկոմիտեն: Այդ ցուցակները բաժանված էին զինվորական ու դեսավոնտեսչական բոլոր հսկիչ կետերին, որդեսզի հրամանի դեպքում իսկույն սկսվեն ձերբակալությունները» («Հ», հունիսի 18):

Երեւում էր, որ Պոլյանիչկոն մեծ գրոհ է դաստասում Արցախը ծնկի քերելու համար, եւ այս ծրագրի իրականացումը նրան այնքան դյուրին էր թվում, որ մտածում էր հավելման մասին՝ Չանգեգուրի բռնակցման:

Հունիսի 13-20-ը ՀՀ-ում էր գտնվում Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի 5 հոգուց բաղկացած դասվիրակությունը, որը, ի կատարումն Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի ն.թ. մայիսին արած դիմում-խնդրանքի, եկել էր ուսումնասիրելու դրությունն Արցախում ու հարակից հայկական Երջաններում եւ առաջարկելու իր աջակցությունը՝ դրությունը բարելավելու համար:

Այցելության վերջում դասվիրակությունը հրադարակեց հայտարարություն, որից թերում ենք ու՛ճագրավ հասվածները:

«ԵՀԽ-ի առաջին դասվիրակությունը Հայաստան էր ժամանել 1988-ի սեպտեմբերին, Լեռնային Ղարաբաղում եւ Հայաստանում տեղի ունեցած զանգվածային ցույցերից հետո: Այդ դասվիրակությունը խորհուրդ էր տվել ԵՀԽ-ի գլխավոր ֆարսուղարին, որ եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդը դաստասանի հայերի օրինական Ետերը Խորհրդային Միությունում, հասկադեա վերակառուցման ընձեռած նոր հնարավորությունների դայմաններում:

«Ներկա այցելության ընթացքում մենք Ետ Երջեցիք հանրադեսությունում, հանդիմեցիք Լեռնային Ղարաբաղի եւ Ադրբեջանի սահմանամերձ հայկական գյուղերից բնազադեցվածներին: Նրանք արտահայտում են իրենց սառադանները, նաեւ ձգտումը անվանագութային եւ ադախով կյանքի երա՛ւիքներ ունենալու, ըստ հնարավորի Ետ վերադառնալու իրենց բնակավայրերը, դարեր Ետունակ իրենց նախնիների ադրած հողը: Մենք նաեւ Գերագույն խորհրդում ունկնդրեցիք վերջերս ազատված դասանդներին եւ այն մարդկանց, որոնց ընձանիքների անդամներն իրենց գյուղերի վրա հարձակումների հետեւանով կամ սղանվել են կամ Ետունակում են գերի մնալ Ադրբեջանում:

Պասվիրակության անդամներս անչափ հուզված էին լսած որբերական դասություններից:

... Մենք կդիմենք կառավարություններին, որ օգտագործեն իրենց հեղինակությունը՝ որդես առաջնային խնդիր դասանդներին ազատելու, անմեղ գյուղացիների վրա հարձակումներին վերջ տալու, նրանց կյանքի անվանագութային, մարդու իրավունքների միջազգային օրենքների դադարանման երա՛ւիքներ հաստատելու, առաջացած բարդույթները լուծելու համար...»:

Վերջում համաշխարհային եկեղեցու մեծադասիվ սղասավորները հի՛շում էին, թե որքան ու՛ճ ու հնարավորություն ունեն իրենք եւ ըստ այնմ դարտավորում՝ խնդրանով դիմել աշխարհի բոլոր անդամ-եկեղեցիներին, «որ նրանք իրենց աղոթքի ձայնը բարձրացնեն, միացնեն հայ ժողովրդի ձայնին, նրա համար այս դժվարին, բայց հույսերով լի ժամանակաբաժանում»:

Ահա այն որոշակի գործը, որ նրանք իսկադեա կարող էին անել:

Հունիսի 15-ին մարզի ղեկավար աշխատողների խորհրդակցությունը որոշել էր բանակցություններ վարել Ադրբ. ԽՍՀ կազմկոմիտեի հետ՝ մարզի վիճակը տանելի դարձնելու համար: «Ժողովն ընձրել էր 5 հոգուց բաղկացած դասվիրակություն՝ հայտարարությունը կազմկոմիտեի նախագահ Պոլյանիչկոյին հանձնելու, նախնական բանակցություններ վարելու համար, -գրում է դասվիրակության անդամ Եղիշե Սարգսյանը, ադա վկայում, որ Պոլյանիչկոն իրենց չի ընդունել եւ տասնութ ժամ սղասել տալուց հետո մարզխորհրդի դիմացի հրադարակ ելած երկու գրահամե՛տեմաների ռադիոսարբերից միայն ինչ-որ մեկը ոտնացել է. «Նրանք, ովքեր սղասում են կազմկոմիտեի ընդունելությանը, խորհուրդ ենք տալիս դիմել ձեր Լեռն Տեր-Պետրոսյանին, Չորի Բալայանին, Արկաղի Մանուչարովին» («Հ», հունիսի 16):

Հունիսի 18-ին ռուս մի խումբ նեանավոր մտավորականներ (Կ. Ալեքսեյևսկի, Վ. Դանիլով, Վ. Կուզնեցովա, Գ. Կուլիկովա եւլ) հրադարակեցին «Կոչ Խորհրդային եւ համաշխարհային հասարակայնությանը», որի մեջ, Արցախյան որբերգութային նոր, աննախադեղ ընթացքի մանրամասների ֆնությունից հետո, հեղինակները հարց են տալիս. «Շտտ վիրավորական ու անբացատրելի է, թե ինչո՞ւ խորհրդային բանակը, որի հիմքն են կազմում ռուս զինվորներն ու սղաները, այժմ օգտագործվում է Լեռնային Ղարաբաղում՝ ադրբեջանական օսոնի բացահայտ ջարդարարների հետ միասին, ընդդեմ խաղաղ բնակչության, ընդ որում կանանց, երեխաների ու ծերերի դեմ՝ լոկ այն դասձառով, որ նրանք ազոութայնը հայ են: -Ադա ցավով նեվում է դրա վտանգավոր հետեւանը Գետաեւնում: -Այսօր հայ-ռուսական բարեկամութային դարավոր ավանդները Լեռնային Ղարաբաղում ենթարկվում են դաժան ֆնություն: Այդ է վկայում թեկուզ այս մեկ փաստը, հեռագնա անմաբուր նդասակով ադրբեջանցիների կողմից Չայքենը հորջոջված հայկական Գետաեւն գյուղում հայրենի օջախների դաստասանները ֆաջութայնը ետ են մղել հանրադեսական օսոնի գրոհները: Օսոնականներին օգնութային են հասել խորհրդային բանակի զորամասերը: Գետաեւնցիները չէին կարող կրակել ռուս զինվորների ու սղաների վրա, որոնք էլ տանկերով խուժել են գյուղ, ադա խաղաղ բնակիչներին հանձնել օսոնականների շարագործություններին, կազմակերպած արյունահեղությունը: Նրանց, ռուս այդ զինվորների ու սղաների հովանավոր դաստասանութային ներքո օսոնականները կատարել են հայկական տերի ադորիմի խուզարկումները, կողոպտիւն ու հրդեհի մասնելը: Ամբողջ այս անկարագրելի արյունոտ աղեւն ավարկվել է գյուղի ողջ բնակչութային, այսդեա կոչված, «կամավոր» բռնազադեցմամբ»:

«Ռուս եւ այրբեջանցի այս բռնացողները, արմատավորելով այսօրինակ բռնության փորձը, դառնում են չարիքի եւ խավարամտության կրողներն ու սարածողները: Նրանց արյունոտ արարներն ուղղված են ոչ միայն համաբխարհային ֆաղափականության, այլեւ աղազա սերունդների դեմ, այլասերում են երիտասարդությանը եւ դրանով իսկ ավերում մեր երկրի բարոյականությունը: Ուստի մենք բոլոր բարի կամքի մարդկանց ենք դիմում ազգնադի կոչով, արթնացե՛ք եւ գործի անցե՛ք, քանի դեռ շատ է ու՛ր»:

Հունիսի 19-ին («Հայաստան») հրատարակվեց Հենրիկ Պողոսյանի՝ Արցախի ռազմաքաղաքականությանը հարցազրույցը, որ վերնագրված էր «Առճակատման ֆաղափականությունից երկխոսության ֆաղափականություն» եւ ելակետային հիմք միջին դարաշրջանի, դժբախտաբար, կարճաժամկետ մի ֆաղափականության համար՝ գոյապայքարի ողբերգական մեջ:

Վերնագրին է հարմարեցված ամբողջ հարցազրույցը, բոլոր երջանակները կատարվում են նրա վրա, եւ Արցախի նախկին ղեկավարը, ստեղծված բախումնալից ու անհեռանկար, ավելի ճիշտ՝ ողբերգական հեռանկարով արդեն մեր առաջ ցցված վիճակից խույս տալու նպատակով, գտնում էր, որ դեմք է բանակցությունների գնալ Կենտրոնի ու Արբեջանի հետ, փրկել մարզը, ոչ թեմանի դրացու դեմ ապրել մեզ երջանակաբար արբեջանական երջանակների հետ: Վերջին հանգամանքի համար հուսալի ֆայլեր էր համարում մարզի որոշ գյուղերի ոչ անհաջող փորձերն անմիջական հարեւանների հետ լեզու գտնելու եւ ինչ-ինչ բնույթներ ստեղծելու առումով:

Պողոսյանը վճռական իր տեսակետն ուներ նաեւ Արցախ-Ռուսաստան (ավելի ճիշտ՝ Արցախ-Կենտրոն) փոխհարաբերությունների վերաբերյալ: Հայաստանն անկախության ուղին բռնելով՝ փաստորեն իրեն դուրս է դրել Միությունից կամ նրան փոխարինելիք ամեն տեսակ համակեցությունից: Ի՞նչ միջին լինի Արցախի վիճակը, այն լույս մեկ էլք ունի՝ մնալ Միության ցանկացած սարքերակի կազմում. «մարզի հայ բնակչությունն այս դեմքում կկարողանա հուսալ Մոսկվայի աջակցությանը»:

«Կատարությունները փոխվում են, ժողովուրդը մնում է: Բայց մենք մեր բախտը վաղուց ենք կառել Ռուսաստանի, որու ժողովրդի հետ եւ, իմ կարծիքով, այժմ ճիշտ էլ լինի մեր դիրքորոշումը փոխել»,-ասում է Հասան-Չալալյան սոսնի ժառանգը:

Ընդհանուր առմամբ այլ սարածների ու ազգային խնդրերի համար միանգամայն ճշմարիտ այս տեսակետը, սակայն, ուներ խոցելի կողմեր, որոնք էլ հաճախ էր վկայակոչում գրուցակից լրագրողը: Օրինակ, ի՞նչ երաշխիք, թե Արբեջանը կուզենա Արցախի հետ բանակցել, երբ առճակատման ֆաղափականությամբ ինքը հասել է ակնառու հաջողությունների, եւ կարելի է մտածել, թե հեռու էլ չէ իր երազի՝ Արցախը հայաբափ անելու, հեռանկարից: Եւ այստեղի կացության մեջ մի՞թե իրավացի չեն այն ոչ ֆիչ արցախցիները, որոնց կարծիքով «բանակցությունների գնալը ոչ այլ ինչ է, քան կառնալու լրացի»:

Հարցազրույցում Հ. Պողոսյանի դիրքն, անկասկած, ուներ խոցելի կետեր: Ասեմք, այն, որ մտածում էր, թե շարժման առաջին երջանում, Ղարաբաղը խաղափար էր «Հայաստանում ու Արբեջանում եղած որոշակի ուժերի համար, աղա իմա արդեն Կենտրոնն ինքն է վճռել խաղափելու նույն խաղափարը»: Մոլորություն է սա, քանի որ ինքը՝ Պողոսյանն իր մաշկի վրա է գրացել, թե ինչպես կենտրոնն է՛ն գլխից խաղափելու էր: Իսկ Հայաստանում ու Արբեջանում ի՞նչ ուժեր էին, որ խաղափելու էին, երբ մեկ հանրադատություն իր ժողովրդի մի մասի իրավունքն էր դաժանում, մյուսն էլ բարբարոսաբար գազազել էր դրանից եւ շարունակում էր դաժանել բռնաժիրելու իր «փրկումը»:

«Եթե Արբեջանի ղեկավարները հրաժարվեն իրենց ֆաղափական ամբիցիաներից...», իբր սրան էլ կարող է աջակցել ինքը՝ արբեջանական ժողովուրդը, որովհետեւ «Թե ֆաղափական, թե դատարանական առումով դեմքերի նման զարգացումը չի համադասախառնում արբեջանական ժողովրդի արմատական անհեղինակությունը»:

Եւ չգիտեմ՝ ինչ է հասկացվում այս «արմատական անհեղինակություն» սակ, բայց երբեք չի

կարծել, թե Հ. Պողոսյանի փորձի շեք մեկն այստեղի կարծիք էլ կարող է ունենալ: Առավել եւս հաջորդը, որ է՝

«Եթե մենք ասում ենք, որ մեր երկիրը գնում է դեռի իրավական դեմքություն, աղա, կարծում եմ, Արբեջանն էլ չմիջի երջանցի այդ գործընթացը: 20-րդ դարի ավարտին մի այնտեղի բարբարոսական մեթոդի դիմելը, ինչպիսին է սեղահանությունը, դարգադես վայրենություն է, որը, մեղմ ասած, չի ավելացնի հանրադատության ժողովրդի ոչ հեղինակությունը, ոչ էլ հարգանքը»:

Այս խոսքերի տեղ դեմք է ցույց տալ այն ուժը կամ ուժերը, որոնք, թեկուզ թթմաբուրի դեմ կատարելով, կարող էին ժողովրդի մեջ ինչ-ինչ խնդրումներ առաջացնել, փոխել որեւէ բան... Մինչդեռ մենք գիտեմք ու ակամատեսն ենք Արբեջանի հանրադատության ֆաղափական ու հասարակական, գիտական ու մշակութային բոլոր ուժերի, ժողովրդական բոլոր խավերի խելահեղ մի հանրության, որն Արցախի հանդեպ ունի սուկ մեկ նպատակ՝ նրան անվերադարձ սիրելը, եւ դա աղախովելու, ամեն եղանակի դիմելու, ընդհուպ մինչեւ վերջին հայի արյունն այնտեղ թափելու վճիռը...

Այդ հանրադատությունում կա՞ որից տեսակ մտածող կամ որից նպատակ ունեցող որեւէ արբեջանցի: Յույց սվեք, եւ եւ նրա առաջ կխոսնուցանեն իմ ցավալի մեղքը:

Բանն այն է, որ մինչեւ այս հարցազրույցին ծանոթանալս իմացել էի, որ Արցախում է գտնվում Հենրիկ Պողոսյանը (արդեն երրորդ անգամ է, նա ապրում ու գործում է Մոսկվայում) դատարան է զարկվում օրեցօր ջարդվող ու ֆրիվոլ մարզի փրկության ճանապարհ գտնելու համար եւ, ահա՛, տեղի նոր ղեկավարների հետ եկել է այն եզրակացության, որ անհրաժեշտ է Արբեջանի հետ բանակցությունների գնալ, նախ դադարեցնել արյունահեղությունը, աղա եւ լեզու գտնել մարզի ազգային ինքնավարությունը փրկելու եւ դաժանելու նպատակով:

Եւ ծանոթ եմ ու վստահ Պողոսյանի՝ դաժան հասկանալու եւ ճիշտ վճիռ հանելու ընդունակությանը: Բնականաբար մտածում էի, որ նախադես նա Կենտրոնում համադատասխան ֆայլեր կատարել է արդեն, ունի, ասեմք, Գորբաչովի խոսնուր Մութալիբովի վրա ազդելու եւ դեմքերին այլ ընթացք տալու մասին: Այդ դատարանով էլ, ՀՀ դեկլարության անսարքությունից կեսացած, նույնիսկ հրատարակված (թերթում) հույս հայտնեցի, որ Արցախն ինքը, Հենրիկ Պողոսյանի հետ միասին, էլ կգտնի իր համար, կփրկվի վերահաս կործանումից:

Երեկ երեկոյան միութենական հեռուստատեսության «Ժամանակ» ծրագրով հաղորդեցին Իրանի ու Արբեջանի կառավարությունների բանակցություններին եւ ընդունած դաժանագրերին վերաբերող մի ընդարձակ լրացվություն: Իրանի որեւէ ղեկավարն Ռաֆիկ Կարեմի ու Արբեջանի Մինիստրների խորհրդի նախագահ Հասանովը փոխադարձ անհամաձայնության հիմքերի վրա կանգնեցրած իրենց սնտեսական ու այլազան ծրագրերն էին փառաբանում: Թողալիցը ներկայացրեց այն վիթխարի վերափոխությունները, որոնք, ընդունված դաժանագրերի շնորհիվ, իրականացանալու են երկու երկրներում եւ նրանց հետ սնտեսական ու առեւտրական հարաբերություններ ունեցող դեմքություններում: Հասանովը վերջում, ամենակարող սիրոց իրավունքով, բացատրեց ոչ միայն իրենց երկու հարեւան ու բարեկամ երկրների նոր նախաձեռնությունների դարգետելիք ծաղկումը, այլեւ տեղություններին հրավիրեց օգսվելու նրա բարիքներից: «Արբեջանն ծաղկումը, այլեւ տեղություններին հրավիրեց օգսվելու նրա բարիքներից: «Արբեջանն ծաղկումը, այլեւ տեղություններին հրավիրեց օգսվելու նրա բարիքներից: «Արբեջանն ծաղկումը, այլեւ տեղություններին հրավիրեց օգսվելու նրա բարիքներից: Արյունները կլինեն հրաշալի եւ անհավատ»:

Բանակցությունների ընթացքում երկու տեղությունների ղեկավարների թիկունքում,

դրանքն կախված նկարից. ծանր գոհունակությամբ նոր Իրանի աստված Խոնեյնին երևալով:

Երբ անցած արհիների Արքեպանուն հակահայկական խուժադուժ ցույցերի վրա բարձր սանուն էին Խոնեյնիի դիմանկարներն ու իսլամական մոլեռանդ կոչերը. Խորհրդային Միությունում շատ էին ի՞նչ կառուցում միջնադարյան խավարն ու կրոնական հետամնացությունը մեր օրերի հետ. այդ մոլլայի նկարն ինչո՞ւ են դրանում իրենց մթազնամ գլուխների վրա: Պարզվում է, որ գլուխներն այնքան էլ մթազնամ չեն եղել. Արքեպանի նոր առաջնորդները ֆաջ գիսակցում էին, որ խարխուլող Միության մեջ իրենց փրկությունն ու ծաղկունը միտի աղաչակցին իսլամի դրոշմի սակ: Իսկ իսլամի դրոշակակիրն ու առաջամարտիկը ժամանակակից աշխարհում իսլամական դեմություն Իրանն է, իրենց մերձավորագույն հարեանը եւ դարձյալ մերձավորագույն հավասակիցը (երկու երկրների ժողովուրդներն էլ վերաբերում են իսլամի շիա թեյին): Այս գիսակցմամբ էր, որ Արքեպանիները կործանեցին իրենց ու Իրանի միջուկ ձգված խորհրդային սահմանը ֆանի՝ հարյուր կիլոմետրերի վրա: Հետո էլ հասան նրան, որ այդ դեմական համաժողովրդական հանցագործության ֆնությունն ու եզրակացությունը հանելու իրավունքը վստահվեց մի այլ շիա-մահմեդականի՝ ուզեկ Ռաֆիկ Նիսանովին: Գիտե՞մ նաեւ հետագա ֆայերը. օրինակ, Արքեպանի հանրադեմության Գերագույն խորհրդի այն նիսքը, որ դեմ էր մերձեցման ընդհանր Մութալիբովին, բացվեց ու օրհնվեց հանրադեմության շեյխ-ու-իսլամի կողմից: Անցյալ արվա ընթացքում Արքեպանի միմիսներն ու մյուս բարձրագույն դեկավարները ֆանի՝ անգամ եղան Իրանում, Իրանի գյուղատնտեսության, կառույցի, արդյունաբերության եւ այլ միմիսները՝ Արքեպանում... Եւ ահա արդյունքը. կնքված են փոխառաջնորդ դաճնագրեր, որոնք ընդգրկում են երկու երկրների սնտեսական կյանքի բոլոր ու ամեն սնտակ բնագավառները:

Հայաստանի նոր կառավարությունը եւս, դատելով միմիսն այսօր արված հայտարարություններից, ծրագրած ունի սնտեսական անսահմանափակ առնչություններ Պարսկաստանի՝ մեր մերձավոր սահմանակից այն երկրի հետ, որի հարեանությունը վերջին մեկուկես հարյուրամյակում չի սկսել բարդություններ եւ այսօր էլ չի մեուծված որեւէ շիա միջադեմով: Արված հայտարարությունները, ճիշտն ասած, շատ են խոսմանակից, այնքան, որ հաճախ քվում է, թե հենց միայն այս հարեանի հետ ստեղծվելիք փոխառաբերությունները բավական կլինեն իր անկախությանը սիրացած Հայաստանի կենսական աղաչակցության համար: Չանգվածային լրատվությամբ քննակահարված փոխայցությունների ու (հիմնականում) ցածր մակարդակների բանակցությունների արդյունքներից էլ առայժմ սնտանելի է միայն մեկ միջոցառում. աշխատանքներ են արվում Երեւանում զսնվող մահմեդական միակ շիաությունը՝ մզկիթը վերականգնելու եւ շեղագնելու համար (Նկատի առնենք, որ շուրջ ֆսանութ դարու կենսագրություն ունեցող Երեւան հայկական մայրաքաղաքում այդ մզկիթը դաշտանված հնագույն ճարտարադեմական հուշարձանն է լինելու):

Հունիսի 26-ին, ՀՀ անկախության հանրափելի օգտին կասարվող ֆարգչության ամենաստեղծ քաղաքում, «ՀՀ» դաճնական օրաթերթում ելույթ ունեցավ նաեւ արցախիցի մեկը՝ Հրան Ալեքսանյան, որ արտահայտեց հետեյալ ոչ անհետարհի մտքերը.

«Երբ 1990 թ. օգոստոսին Հայաստանի խորհրդարանը հռչակագիր ընդունեց անկախության մասին, Արցախի ցավով ստաղդները սիրք կասկած մտավ. հանկարծ Հայաստանը Արցախը մտքից չհանի՞ հանուն իր անկախության»:

Աղա հիշում էր, որ Գետաշեն-Մարտունաշենի ու Հադրոսի գյուղերի ողբերգության մեղքը ոմանք բարեցին Հայաստանի իշխանության վրա, որովհետեւ, իբր, կասարվածի համար դասաստանանուններ միտի փնտրվելին՝ եւ այդպիսին ճանաչեցին «հայոց իշխանությունը»:

Այս «սխալի» դասնառ են հայտարարվում ֆարգչության անկունությունը եւ «Անկախության ու վերամիավորման գաղափարական գուգակցման» բացակայությունը:

Հեղինակը (թե՞ խմբագրությունը) հողվածի աղը դաշեւ էր վերջին. «ցավալիորեն

անկնայս է՝ անկախության գաղափարախոսությունը Արցախում արժանի դաճնանություն չունի, եւ սա երեւացող խոց է մեր միասնականության վրա: Արցախցու իմ միտքն ու հոգին ուժգնորեն հուշում են՝ եսասիրությունն այս դարագայում մեզ ոչինչ չի կարող սալ, անհմաս է սեփական ցավը վեր դասել ազգային փրկություն երաշխավորող ընդհանուր նդասակից, որն է՝ Հայաստանի անկախությունը»:

Հաստատ չգիտեմ՝ այս վերջին դարբերությունն իսկադե՞ս արցախի Հրան Ալեքսանյանին է, թե՞ նրա կարծիքն կարկասան են գցել խմբագրությունում: Երկու դեմքում էլ ցավալի է, որ

Ա) Արցախի իրատեսությունը (ազգի մի մասի ողբերգությունն առավել խորացնելու գնով քննակահարել մի հռչակագիր, որն ըստ էության միայն այդպիսին է եւ ոչ ավելին) համարվում է խոց «մեր միասնության վրա», երբ որ միտի այս միտքը գլխիվայր շուրջ:

Բ) Արցախի ցավը սվյալ դաշին ազգը բուժելու խնդիր դարձնելը համարվում է եսասիրություն, որ առնվազն մոլորություն է:

Գ) Այդ «սեփական ցավը վեր դասել ազգային փրկություն երաշխավորող...», էլ չարունակեմ, այլ հարց սամ. որ Արցախի ցավը միայն իր՝ Արցախի ցավը չէ, այսփնքն՝ եսասիրության հետ կառույց չունի, դա հասկանալի է, բայց հենց այդ դաշին ժողովրդի՞նք ինչ է դասաղել, որ «ազգային փրկություն երաշխավորող» միջոց էր դաճնանցվում եւ այն էլ այդպես շատ կարգով Արցախը բենամիների ոտքերի սակ փոնելու գնով:

Արցախիցիները, ոչ բնաշխարհի սերերը, ոչ էլ հայաստանաբնակները, մի առանձին սրությամբ չէին դնում Հայաստանի հանրադեմության կողմից Միության դայմանագիրն ստորագրելու հարցը: Եւ այդ՝ ոչ թե այն դաճնառով, որ չեն հասկանում, թե չստորագրելն ինչպիսի հարված միտի լինի իրենց փոքր հայրենիքի ճակատագրին, այլ որովհետեւ սնտում էին թե հայության որոշ մասն ինչպիսի խանդավառությամբ է ընդունում Միությունից դուրս գալու, անկախությունն անմիջադեմ աղաչակցելու որոշումը, եւ ինչպես իրենց սղասվող ողբերգության խնդիրը կընկալվի որդես անկախությանը խանգարելու հանգամանք: Հիշում են, թե այդ օրերին Երեւանում արցախահայերի հանրահավաքի դեկավարներն ու ելույթ ունեցողներն ինչպիսի գոուությանը էին խոսում, ինչպես համարյա դողում էին իրենց յուրաքանչյուր առաջարկության ու հանձնարարության վրա, որդեսի չսղորդի հանրափելին կամ անկախության գործընթացին հակասող որեւէ արտահայտություն, այն օրերին իշխանությունների ծավալած անկախական միջոցառումները կասկածի սակ առնող որեւէ սրամադություն:

Իսկ բնաշխարհի արցախյան սրամադություններն արտահայտելու համար հրադարակ իջած մարդիկ միամտաբար նույնիսկ ջանում էին մահացու վերքերի ցավը բթացնել, թե ի՞նչ է, այդ ցավերից մոնչալը կարող է խանգարել անկախության գեղգեղանքին: Եւ այս Հրան Ալեքսանյանն էլ Սեփականկերից ուզում էր հավասացնել, թե անկախության համար սարված համազգային աղմուկի մեջ շեղ չդեմ է ունենա Արցախի տեղայնական ցավի մոնուցը: Ասում է. «եսասիրությունը այս դարագայում մեզ ոչինչ չի կարող սալ, անհմաս է սեփական ցավը վեր դասել ազգային փրկություն երաշխավորող ընդհանուր նդասակից, որն է՝ Հայաստանի անկախությունը»:

Ահա այսպես, Արցախի այսօրվա ողբերգությունը սեփական-եսական ցավ է, անկախության շուրջը հրահրված խոսորդակ աղմուկը՝ ազգային փրկության միակ ճանաղա՝ իր, եւ հարկ է, որ առաջինն ասամների սակ սեղմվի, բթացվի ու խլանա... Չնայած ֆաղափականության երկնականարը դարգից էլ դարգ էր, եւ այժ ու խել ունեցողը սնտում էր, որ ասելի խորհրդային երկիրը միտի խորսակվի, միութեական հանրադեմությունները միտի անկախանան ճրի ու սարեայնորեն, եւ ոչ մի կարիք կա նախադեմ սրուվել դեմի մահ սանող նրա ֆայերի սակ...

Հուլիսի 3-ին ԼՂ-ի մարզորժկոնը հեռագրերով դիմել էր Կենտրոնի ղեկավարներին (դրեզին, գործին խառնվող միմիսրներ են) եւ Մոսկվայում գտնվող ԼՂԻՄ-ից ԽՍՀՄ ժող. դաստիարակող Հենրիկ Պողոսյանին՝ դասնելով, որ Ադրբեջանի ղեկավարության եւ ներքին գործերի միավորումների իրականացումը վերջին գործողություններից (բռնություններ, գնդակոծություններ, հայկական բնակավայրերի կողոպուտներ) չի կարելի եզրակացնել, թե ադրբեջանական կողմն իսկապէս նպատակ ունի ֆաղափական ճանադարհով կարգավորելու իրադրությունն Արցախում ու Շահումյանում: Հեռագրերում խնդրվում էր միջանցել, որդեսգի կասեցվեն թե՛ անամանն ու բռնությունները եւ հիմքեր ստեղծվեն բանակցությունների ու փոխըմբռնումների համար:

Նույն օրվա լուսաբացին ԽՍՀՄ ՆԳՆ գործերի ու ադրբեջանցի օժոնականների կողմից Երզրայից ելն Զարինսակ գյուղը: Պատանդ էին վերցվել 30 տղամարդ, 12-ը՝ ձերբակալվել: Բոլորը՝ մարզի ռուս դաստիարակի հրահանգով ու դարեւ ժուլովի գիտությամբ: Զարինսակ խուժեցին հարեւան ադրբեջանական բնակավայրերի կողոպուտները, ավերում էին գյուղի տները: Զեցիցն-սարան ավելի քան 100 գլուխ խոճուր եղջերավոր անասուն: Զարինսակցիները հավաքվեցին Ստեփանակերտ, դաւարեցին մարզային դաստիարակությունը՝ դաւանաբանելով դաստիարակներին:

Օժոնականներն ու իրենց «ռուս եղբայրները» Երզրայից էին նաեւ Մարտունու Երզանի Նոր-Ենն, Աւան, Սոփիաւակեն, Մուկաթայ գյուղերը, Շահումյանի Երզանի սահմանամերձ բնակավայրերը:

Նույն օրը Հադրուքի Երզանի Զարագլուխ, Հին Թաղեր եւ Դուլանլար գյուղերից հանվել էին ներքին գործերի դաւանակները, եւ դա ահազանգ էր դարձել, որ նույն գյուղերի վրա հարձակումներ սկսեւ ադրբեջանցի օժոնականներն ու հարեւան ադրբեջանական Երզանի ասդասակիչները:

Կարելի՞ է կասկածել, որ մարզի բոլոր Երզաններում ռազմական լուրջ միջոցառում էր սկսվել, այն էլ կենտրոնի հանձնարարությամբ ու ծրագրով:

Նույն օրվա երեկոյան ԽՍՀՄ դրեզին Մ. Գորբաչովն ընդունեց ԽՍՀՄ ԳԽ-ի դեղուսասներ Լ. Հարությունյանին ու Հ. Պողոսյանին, լսեց նրանց բողոքը Դարաբաղի վիճակի դեմ (այնտեղ թուրքի օժոնն ու ԽՍՀՄ ՆԳՆ ներքին գործերը, իբր, անձնագրային ռեժիմի սուղաման նպատակով, անօրինություններ են անում, բռնանում ու կողոպուտում, կալանքի տակ առնում մարդկանց, ֆուր-սանում անասունները), խոսակցում անմիջապէս դաւարեցնել տալ հակասահմանադրական բոլոր արարները Դարաբաղում:

Նույն օրը թուրքերը վճռական գրոհ էին ձեռնարկել Մարտակերտ ֆաղափի դեմ: Հարկ էր ցույց տալ, որ մենք թույլ ենք նույնիսկ միայնակ Ադրբեջանից, դրա համար էլ ֆաղափի ինքնադաւարաններին օգնություն չուղարկվեց...

Հուլիսի 4-ին մարտերը գնում էին արդեն Մարտակերտ ֆաղափի ներսում: Այնտեղ Երզանի գլխավոր կեցի հարցն էր լուծվում, Երզանը դաւանել-չդաւանելու, այս մեծ ճակատամարտը Երզանի կամ տանուլ տալու... Իսկ Հայաստանի հեռուստատեսությունը, այս ճակատամարտի արթիվ բերանը ջուր առած, նախասկների հին ու նոր թաղումներ էր ցուցադրում, ողբ ու կական, կովի բերած աղեսներն ու անդառնալի կորուսները:

Այդ նույն օրը ԽՍՀՄ դրեզին Մ. Գորբաչովը հրամանագիր էր ստրագրել ադրբեջանցի 7 օժոնականների Կարմիր աստղի Երզանում դարգեւատրելու մասին: Երբ Երզանի արժանի ծառայությունն էլ նեցը՝ «Մասնակցությունն Ադրբեջանի Խանլարի Երզանում գրոհայիններին, զինաթափելու համար մղված մարտերին»: Խանլարի Երզանի այս գործողությունը «բարեկիրք» անունն է այն վայրագությունների, որոնք ռազմական ծածկագրով կոչվում էին «Կոլցո» եւ անցկացվեցին Գեւալենում ու Մարտունու Երզանում այդ գյուղերը հայաթափ անելու նպատակով: Կոտորել են մի ֆանի տասնյակ «գրոհայիններին», իսկ իրականում իրենց գյուղերը դաւանող խաղաղ աշխատակողների եւ բռնա-

գաղթեցրել երկու գյուղերի հազարավոր հայերի:

Նույն օրը ԽՍՀՄ դրեզին Մ. Գորբաչովը, «նկատելով Գեւալենի ու Չեքրայի Երզանների իրադրության կայունացումը», վերացվեց Ադրբեջանի Շահումյանի Երզանի արտակարգ դրության ռեժիմը: Հրամանագրում ասված էր, «Ի գիտություն ընդունել Ադրբեջանի դրեզին Մ. Գ. Մուրալիբովի հայտարարությունն այն մասին, որ ձեռնարկվելու են բոլոր միջոցները՝ դարաբաղյան թաղույթի գոտում աղաղակ բնակչության աղաղակության, տեղական բնակիչների անհիմն գաղթեցման դեմ, ԽՍՀՄ սահմանադրությամբ երաշխավորված մարդու իրավունքներն ու ազատությունն աղաղակելու համար»:

Հուլիսի 5-ին թուրքերը լիովին բռնագրավեցին Մարտակերտը՝ Երզանի կենտրոնական մասում, եւ Հաթերը՝ Զեյրաջարի մասույցներում:

Նույն օրը Շահումյանի Երզանի Չեյկա հայկական գյուղն էին թափվել թուրքի օժոնն նոր գորագրուկներ:

Հուլիսի 6-ին Շահումյանի Երզանի հայկական գյուղերից Երզանը դուրս բերվեցին ներքին գործերի ջոկատները: Դրանից անմիջապէս հետո թուրք օժոնականներն սկսեցին գնդակոծել Մանաչիդ, Երբեջ ու Բուլուխ գյուղերը՝ փորձելով մտնել նրանց ծայր թաղամասերը: Այս գործողությանը մասնակցում էին մի ֆանի հարյուր օժոնականներ եւ երկու գրահամեմատ: Միջոցառմանը մասնակցում էր Ադրբեջանի ՆԳ միկաններ եւ երկու գրահամեմատ: Միջոցառմանը մասնակցում էր Ադրբեջանի ՆԳ միկաններից ու անմիջական մասնակիցներից մեկը: Այստեղ էր նաեւ Գեւալենի կուսգրկոմի առաջին ֆարտուար Արաղ Ալիբեյը՝ ՆԳ գնդաղեկի համագրեսով: Հայերը ցույց տալիս դիմադրություն: Երկու կողմերն էլ վնասներ կրեցին, հայերն ունեցան մեկ սղանված, 10 վիրավոր, թուրքերը՝ չորս սղանված, յոթ վիրավոր:

Նույն օրը մարտը Յազովը հրաման արձակեց՝ արգելել թիչները Շահումյանի Երզան: Ուրեմն, անհնար էր դառնում ծանր վիրավորներին երեւան բուժման փոխադրելը:

Այդոր դեղուստ Լ. Հարությունյանը ԽՍՀՄ ԳԽ-ի երկու դաւանների միացյալ նիստում արեց հայտարարություն՝ դասադարտելով Գորբաչովի հրամանագրից հետո Շահումյանի Երզանում մոլեգնած բռնությունների ու սղանությունների ֆաղափականությունը: Դեղուստների հայկական խմբի անունից մամուլի ծառայություններին հանձնվեց դիմադրությունների հայկական խմբի անունից մամուլի ծառայություններին հանձնվեց դիմադրությունը վերացնելու մասին հրամանագրից հետո դրությունն այնտեղ անսանելի է դարձել: Անսանձ բռնություններ ու տեռոր, մարդկային գոհեր՝ ահա այստիսին են այդ հրամանագրի իրականացման առաջին ֆայլերը...

Բոլոր նեաններից երեւում է, որ Շահումյանի Երզանի բնակչությանն սղատում է Մուկաթիթի հայերի թախսը: Դա չթույլատրելու համար մենք խնդրում ենք Չեյկա անհետաձգելիորեն հրավիրել անվանագրության խորհուրդ, ձեռք առնել գործնական միջոցներ Շահումյանի Երզանի հայության դաւանության համար, ինչպէս նաեւ ֆննել ԼՂԻՄ-ի վիճակի հարցը, ֆանի որ այնտեղ, չնայած ձեռք հավաստիացումներին, Երզանակում է հայ բնակչության բռնագաղթեցումը»:

Հուլիսի 7-ին Մանաչիդ գյուղի դիմաց կանգնել էին Երբեջ 150 բռնասար ակտունեմաններ՝ բնակիչներին ու նրանց ունեցվածքը տեղափոխելու համար:

Այդոր երեկոյան հրթիռակոծվեց Երբեջ գյուղը: Իսկ Մանաչիդի ու Բուլուխի վրա գրոհեցին թուրք օժոնականները: Կարաչինարն արդեն Երզանուց Երբեջ էր եւ բնակիչներին էր հասնում թուրքի սղանալիքը՝ մինչեւ վերջինը կոտորելու մասին, եթե չթողնեն-չեռանան գյուղից:

Հուլիսի 8-ին Մանաչիդն ու Երբեջը ենթարկվեցին թուրքի Թողան գյուղից եկած սղանալիների գնդակոծությանը:

Նույն օրը ՀՀ ԳԽ-ի նստաքառնում հրադարակվեց մի մեծ խումբ դասգամավորների կողմից ներկայացվող այն փաստաթղթի նախագիծը, որն առաջարկում էր Արցախում տեղի ունեցող իրադարձությունները որոշմամբ ճանաչել իբրև ազգային-ազատագրական պայքար: Դժգոհություն է արտահայտվում այն կառավարությանը, որ 1989 թ. դեկտեմբերի 1-ի հանրահայտ ձայնողական որոշումից այս կողմ Հայաստանի խորհրդարանն այլևս չի ֆննել Արցախի գոյապայքարին վերաբերող որևէ հարց, չի արտահայտել իր վճռական կարծիքը, իսկ բուն Արցախում էլ, իշխանության վերին մարմինների բացակայության դեպքում, չկան բարձրագույն անսխալ գլխավորող ուժեր, բարձրագույն իրավունքները դաժանորեն գործունե, որոշիչ վիճակում էլ հնարավոր են դառնում ներքին գործերի ու աղբյուրների ավազակախմբերի միացյալ գործողությունները խաղաղ բնակչության եւ հասկառու ինֆրադաստիպանության անցած ջոկատների դեմ:

Ի՞նչ միջոցներ են առկա որոշումը, բարձրագույն ի՞նչ իրավունքներ են ուժ ղեկի հաղորդել: Կողմնակիցները լուրջ կերպով պահանջում են ինքնիշխանության համարձակ ճանաչումը: Նրանցից մեկը՝ ԳԽ-ի Իրավական հարցերի հանձնաժողովի նախագահի դաստիարակության Կիմ Բալայանը, օրինակ, լուրջ էր, թե ներկա իրավիճակում դաժանորեն ընթանում է, գոյություն ունի, բայց Ղարաբաղում ով դուրս է գալիս իր տունը դաժանորեն, դիտարկում է որդեգր օրինակաց: Միջազգային իրավունքով ընդունված է, որ ազգային-ազատագրական պայքար մղող կողմը կարող է նաև դիմել զինված դաստիարակության («ՀՀ», հուլ. 13):

Գտնում էին, որ այսպիսի որոշումը հարցը կբարձրանա միջազգային ոլորտներում, եւ դա եւս կօգնի գործին (կգրավի համախարհային հանրության ուշադրությունը):

Խորհրդարանի մեծամասնությունը դեմ էր նման որոշումը: Ունենալով դա զարադ թույլ էին համարում, քանի որ մեր որոշումներին դրսում ուշադրություն դարձնող չկա: Կային եւ այնպիսիները, որոնք այդպիսի որոշում ընդունելու համար դաժանորեն էին նախադաս Արցախում ստեղծված համադասասխան փաստաթուղթ, առաջ թե ոչ, կենտրոնն ու Արբեջանը ղեկավարում էին ավելի աղմուկ, թե տեսնե՞ք-տեսնե՞ք, «Հայաստանը փաստորեն գրոհայիններ է ուղարկում Արցախ, եւ որ Հայաստանը սարածային դաժանորեն ունի Արբեջանից» (Է. Եզրյան, նույն տեղում):

Իսկ եթե որոշումը չկա, կենտրոնն ու Արբեջանը դաժանորեն են եւ նման բաներ չեն ասում:

«Ինչ վերաբերում է խնդրի միջազգայնացմանը, առաջ Գեսաբենի ու Մարտնաբենի դեղերից հետո մենք տեսնում, որ դրան հասնելու համար բոլորովին էլ հարկ չկա նման փաստաթուղթ ընդունել: Այլ ճանադարհներով մեզ հաջողվեց միջազգային հանրությանը տեղյակ դառնել անցների իսկությանը» (Եզրյան, դարձյալ նույն տեղում): Ուրեմն, թույլ դեղերը գնան իրենց ընթացքով, Գեսաբենի ու Մարտնաբենի ճակատագրերը սիովի նաեւ Արցախում, եւ այդ ամենից հետո Հայաստանի դեկավարները կհաջողացնեն «միջազգային հանրությանը տեղյակ դառնել անցների իսկությանը»:

Հուլիսի 11-ին եւս խորհրդարանը երկար-բարակ ուսումնասիրեց այս հարցը, բայց ջուր ծեծվեց, որդեգրի հետո էլ մերժվի առհասարակ նման հարց ֆննելու անհրաժեշտությունը:

Իսկ Արցախում այնուհետ էր հեղվում, կենտրոնի ու Արբեջանի ուժերը՝ համատեղված, համաբախ, առանց հարցեր ֆննելու, խեղդում էին հայկական անդաժան բնակչությանը: Նրանց համար հարցը դարձ էր, եւ ոչ մի ֆննարկման կարիք չէր զգացվում:

Հուլիսի 12-ին թերթերը հաղորդեցին, թե Ստեփանակերտ է ժամանել ԽՍՀՄ ԳԽ-ի դասգամավորների մի խումբ, որի «նպատակն է վերահսկել այս գոտու կացությունը եւ օգնել բանակցությունների կազմակերպմանը»: Խմբի մեջ էին Վլադիմիր Կիրիլովը, Օլեգ Վոսրոուխովը եւ ԳԽ-ի ֆարսուդարության ավագ խորհրդատու Միխայիլ Սոկոլովը:

Հուլիսի 13-ին Էրեջ, Բուզուխ, Մանաշի գյուղերում տեղավորվեցին խորհրդային

բանակի ջոկատները եւ բնակիչներին հարկադրեցին մինչեւ ամսի 15-ը թողնել գյուղերը: Հայաստան փոխադրվելու համար խոստանալով միջոցներ առաջարկել Գերանքոյի բնակից: Նույն բովանդակությամբ թուրքիկներ էին թափում այդ գյուղերի վրա թեւաժող ուղղաթիռները:

Նույն օրը ՀՀ ԳԽ-ի Արսաբին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Դավիթ Վարդանյանն ու Երեւանի գորահրամանատար Պիլեյը ռազմական ինֆրաֆրոնով հասել էին Գանձակ՝ Երեւանից 60 կմ հեռավորության վրա գտնվող ճակատային կարգավորելու նպատակով, նրանց չընդունեցին եւ ետ դարձրին:

Հուլիսի 14-ին, առանց առաջարկելու իրենց իսկ սահմանած ժամկետի վերջին, խորհրդային բանակի զինվորները եւ թուրք օժոնակները խուժեցին Մանաշի ու Բուզուխ գյուղերը, դուրս ֆեցին բնակիչներին, որոնք ստիպված եղան դաստիարակել հարեւան Վերեցնում: Անբնակ մնացած գյուղերն անմիջադեպ կողոպտեցին հարեւան թուրքի գյուղերից եկած ավազակախմբերի կողմից:

Նույն օրն Արբեջանի լրատվության մարմիններն այն էին սարկողում, թե Երեւանի ու Ադրաբայի (Մարտնաբենի անունն էին այսպես դարձրել) բնակիչների հայրերից ազատագրված գյուղերում բնակության են հրավիրում ցեղակիցներին՝ անենայն արտնությունների ու դեռական օգնության դաժանումներով:

Հուլիսի 15-ին էլ Էրեջը ենթարկվեց հրեակոծության, առաջ նրա վրա երեւաց ՄԻԳ-23 կործանիչը, որը ցածր թռիչքով գնդացրային կրակ բացեց տների վրա: Այսֆուց հետո զինվորներն ու օժոնակները խուժեցին գյուղ եւ, խիստ դիմադրության հանդիմելով, նահանջեցին դեղի թուրքի Թոդան գյուղը: Էրեջում արդեն թողնելով մեկ սասնյակի չափ առանվածներ ու ծանր վիրավորներ:

Այս գործողությանը, հավանաբար, հետեւում էր ԽՍՀՄ դաստիարակության մինիստր Յազովը: Հենց նույն օրն էլ իր զինվորությանը կարգադրեց դիրքեր գրավել Էրեջ գյուղի դիմաց՝ իբր «նրա անվանադրությունը դաստիարակելու համար»:

Այդ օրն էլ ազատամարտիկները վերանվաճեցին Մարտնաբենի հիդրոհանգույցը: Ազատագրվեց նաեւ Ասկերանի բնակիչները Նախիջեւանի կողմից: Մարտնաբենի հետոսներ Դանիել-բեկ եւ Պողոսեկ Փիրումյանների հայրերի գյուղը, որից ճողոպրած թուրքերը բավականաչափ զենք ու զինամթերք էին թողել:

Հուլիսի 16-ին Արբեջանի Ազգային մեջլիսը ֆննեց ՀՀ ԳԽ-ի հուլիսի 8-ին ընդունած որոշումը ԼՂՀ մասին, այն համարեց ագրեսիա Արբեջանի դեմ:

Հուլիսի 17-ին է. Երեւանում, Թուրքիայի լրատվական գործակալությունների ներկայացուցիչների հետ ունեցած գրույցին, հայտարարեց, թե ինքը դաստիարակ է միջոցող լիմի դարաբաղյան բարդության լուծման համար: Ասաց՝ իր երկրում կան մեկ միլիոն հայեր ու աղբյուրներից, եւ ինքը չէր ցանկանա, որ նրանց փոխանցվի դարաբաղյան հակամարտության ոգին:

(Եւ Հարավային Օսիայի ու Աբխազիայի «տերն» էլ ղեկի ջանա արդար լուծում սալ Արցախի խնդրին):

Հուլիսի 17-ից դարձրեցին օդային ուղերթները Երեւանից Ստեփանակերտ: Այդ կառավարությանը «Էրեբունի» օդանավակայանի դեմ Կ. Մանգակայանը հաղորդեց, որ դարձրեցումը դաստիարակել է Արբեջանի իշխանությունների եւ նրանց խախտանալով Արցախում գործող օժոնակներին կողմից: Ասում է՝ այդ օժոն կոչված ավազակաբարո սարերի խժոժությունների դաստիարակ այլևս անհնար է վայրէջք կատարել Ստեփանակերտի օդանավակայանում: Նրանք ուղեւորներից խոսք գուժարներ են կորցում՝ գործարկելով զենք եւ հայկական անձնակազմին ստիպում են վերցնել 50-60 անոսն ուղեւորների՝ ստեղծելով ինֆրաֆրոնների վստահավոր գերժանաբեռնվածություն: Ծաղրածանակի են ենթարկում ուղեւորներին, անդաժան կերպով ոսնահարում նրանց արժանադաստիարակները: Եւ որ անենախայտառակն է, այս բոլորը, հասուկ բնակի դաստիարակ, խորհրդային բանակի եւ ՆԳՆ ներքին գործերի հրամանատարության իմացությամբ, նրանց աչքերի առաջ («ՀՀ», հուլիսի 20):

խլակները հնարավոր լինե՞ր տեսազրել եւ ցույց տալ աշխարհին:

Չարամանայի է. չէ՞, որ մեր երկրի ամենացավոտ այս կեսում չկան բոթակիցներ, չկան կինո եւ հեռուստախցիկներով մարդիկ: Այս չարագործությունները կազմակերպած իշխանության ուժը նրա մեջ է, որ այս Երջանում հաջողել է կազմակերպել նաեւ լրատվական Երջանակում:

Առեւտրի դասերում է խաղաղ ժողովրդի դեմ: Մի ժողովրդի, որ ցանկանում է ապրել ու աշխատել, մի ժողովրդի, որ ոչ մի մեղք չունի:

Ի՞նչ մեղք ունի, օրինակ, սերն այն սան, ուր ես անց եմ կացրել ամսիս 24-ի գիշերը: Գյուղացի է, որին ոչ մի չափով չեն հետաքրքրում բոլոր ֆաղափական խաղերը: Եւ միայն մեկ բան է ուզում, որ ոչ ոք չխանգարի իրեն՝ ապրելու իր հարազատ հողի վրա: Գյուղի գնդակոծությունից հետո կնոջն ու երեխաներին ուղարկեց հարեւանների մոտ, իսկ ինքը մնաց: Երբ ես հեռանում էի, ասաց՝ թե որ զինվորները գյուղ մտնեն, կրակի ճարակ կդարձնի իր տունը, ապա որսորդական հրացանով կկոպի հանուն իր իսկ հողի վրա մեռնելու իրավունքի: Այն հողի, որի տակ դառնում են իր նախնիները: Այս վիճակին հասած մարդուն կհասկանա՞նք արդյոք:

Ես կոչ եմ անում երկրի բոլոր առաջադիմական ուժերին՝ ելնել Արդրեջանի ազգային փոքրամասնության սարակական մարդկային իրավունքները դաժնաբանելու: Եթե մենք նրանց այդ իրավունքները չդաժնաբանենք այժմ, ապա վաղը չենք դաժնաբանի եւ մեր սեփական իրավունքները:

Պահանջենք դասժել բոլոր նրանց, ովքեր հանցագործ են այս եղեռնի համար» («ԴԱ», 1991, հուլիսի 27):

Հուլիսի 25-ին Շահումյանի Երջանից արքեր հասցեներով թռել է ռուս մտավորական Կիրիլ Ալեքսեևսկու տաղանդալից հեռագիրը, որի բարձրագույնումը մեջ եմ բերում ամբողջությամբ:

«ՇՏԱՊ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄ ԱԴԲ. ԽՍՀ ՇԱՀՈՒՄՅԱՆԻ ՇՐՋԱՆԻ ՎԵՐԻՇԵՆ ԳՅՈՒԴԻ ՄԱՍԻՆ (ՏՐՎԱԾ «ՃԻՉ») Ի ԱՆԴԱՄ ԿԻՐԻԼ ԱԼԵՔՍԵՅԵՒՍԿՈՒ ԿՈՂՄԻՏ՝ ԱՆՄԻՋԱՊԵՏ ԴԵՊԵՐԻ ՎԱՅՐԻՑ):

Հուլիսի 2-ին Մ. Գորբաչովի կողմից Հայաստանի ԳԽ-ի նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանին խոստացված խաղաղությունը հայերի համար շուտ եկավ Մանաշին, Բուրլուխ եւ Էրֆեջ գյուղերի հրեշտակով սեղահանության հետեւողական վերածմանը, ոչ միայն օժոնի եւ խորհրդային բանակի զազանությունների, այլեւ բնակչության դիմադրության վերելքին: Էրֆեջում դարձան իսկական մարտ սվին բանակի գերազանցող զենքին, վառեցին 3 գրահամեմեմա եւ 1 ուղղաթիւ: Ատյասակիչներն իրենց շարությունը բախում էին ոչ միայն տղամարդկանց վրա, այլեւ կանանց ու երեխաների:

Այսօր, 6 հազար բնակչություն ու 3 հազար գաղթականներ ունեցող Վերիշենը երթոռային գնդակոծության ենթարկվելուց հետո, սկսվեց կենսորոշումը զինվորների, որոնք կրակով ճանապարհ էին բացում օժոնական դիակողոցիչների համար: Չինվորները՝ համարյա բոլորը, առանց բացառության, երկամսյա ծառայությունից հետո տուն են առաքել հազարական ռուբլու դրամական փոխանցումներ կամ տասնյակ զույգ կոբեիկներ: Բանակային Երջաններում կողոպուտը դարձել է եկամտաբեր միջոց: Հայերին ստիպում են դիմադրություն սկսել: Ռուսաստան են գնում անփառունակ դազադներ եւ խայտառակ դարձնում սեփական հայրենակիցներին կոտորելու համար, նման այն դարձեցին, որ լեյտենանտ Դմիտրի Դյումինն է ստացել Ոսկեդար գյուղի մոտ հայ միլիցիոներներին կոտորելու համար:

Վերջին գնդակոծությունից հետո գաղթականներն սկսեցին հեռանալ: Դա տեղի ունեցավ այն բողետներին, երբ արդեն բնակիչներից մեկը լսում էր ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանի ելույթը ԳԽ-ի նստաբանում այն մասին, որ նախորդակին Գորբաչովը Նովո-Օզարեյում հրաման է սվել դադարեցնել բռնագաղթեցումը, որ Յազովի ու Կրյուկովի հետ ունեցած գրույցներին ստացված են եղել վստահեցումներ, թե դաժնաբանության միսիսրն անհատալ հրաման կտա դուրս բերելու գորքը: Եւ որդես ծաղրու-

ծանակ՝ թնդում էր կոտորակամքի սայլուրը Վերիշենի վրա, եւ որդեսի արդարացվեն հանցագործությունները, հրամանատարները բարձրախոսներից հաղորդումներ էին անում այն մասին, թե, իբր, նրանք գյուղի վրա հարձակում են սկսում Ռուսաստանի դասգամավոր Ա. Շարադին եւ երկու լրագրողների՝ Յան Ռեբարին (Չեխոսլովակիա) ու Կ.Ա. Ալեքսեևսկուն (Մոսկվա, «Կուրանսներ») ազատագրելու նպատակով: Ոչ Շարադը, ոչ Ալեքսեևսկին, ոչ էլ Ռեբարը բռնված չեն եղել հայերի կողմից, նրանք եկել են բաժանելու Վերիշենի տառադաններն ու գրկանները եւ կանոնավոր կերպով աշխարհին էին տեղեկացնում այստեղի հայերի դեմ իրականացվող ցեղասպանության մասին:

Միայն այսօր գյուղից գնաց սարսափելի դեղմերի ակամասես, Մոսխորհրդի դասգամավոր Վ. Տիսովը, որը հենց այստեղից դիմում էր գրել հայերին Շահումյանի Երջանից հանցավոր կերպով բռնագաղթեցնելու մասին: Բանակի ու արդրեջանական օժոնի ներկայացուցիչների խորամանկությունը դժվար չէ բացահայտել, նրանք ուզում են բռնեցնել ակամասեսներին եւ ուղարկել Բախու... Ժամ առ ժամ սղասվում է Վերիշենի գրողը: Չնայած իր ճնշող մասով արդրեջանցիներից բաղկացած 23-րդ դիվիզիայի ուժերի վիթխարի գերազանցությանը, չնայած գրոհայինների կողմից 27-րդ ՇՎ-ի (օդանավ է.-Բ. ՌԻ.) հենց նոր կատարած թռիչքին, այս մարտը Եւս դազադներ կդարձնի ոչ միայն հայկական, այլեւ ռուսական ընտանիքներին, թեկուզ եւ հայերն այդ չեն ցանկանում... Նրանք դիմում են համաշխարհային ամբողջ համակեցությանը՝ խնդրելով թույլ չտալ արյունահեղությունը, խնայել կանանց, ծերերին ու մանկանց, հասկանալ ու արդարացնել հայերի ցանկությունը՝ դաժնաբանելու իրենց սնեղը: Նրանք ուզում են ապրել իրենց հողի վրա, դայբարել հանուն իրենց զավակների կյանքի, կանանց ու մայրերի դասվի, դաժնաբանել ունեցվածքը, հավաքել իրենց աճեցրած բերքը:

991 ք. հուլիսի 25, ժամը 16 եւ 40: Բ.Մ. Ալեքսեևսկի»:

Հուլիսի 25-ի ժամը 18-ին Շահումյանից հաղորդել էին, որ օրվա ընթացքում չեն դադարել Վերիշենի վրա ուղղաթիւներից տեղացող կրակահերթերը: Իսկ գյուղում մնացած մարդիկ, որ գենք բռնելու ընդունակ բոլոր տեղացիներն էին ու բազմաթիվ երիտասարդներ հարեւան գյուղերից, ժողով էին արել-որոշել, թե լիսի մնան գյուղում եւ ցույց տան զինված դիմադրություն:

Հուլիսի 27-ին հաղորդեցին, որ նախորդ օրերին թուրքերը նվաճած են եղել Մաղավուր-Մեծեմ-Հոռաթաղ գիծը, եւ այսօր մերոնք նորից այն ազատագրեցին: Ի՞նչ լիսի մնացած լինի ձեռքից ձեռք անցած այս գյուղերից:

Հուլիսի 31-ին մերոնք նորից կովում էին Մարտակերտի համար:

Իսկ Հռոմում սկսվեց 11 տերությունների ներկայացուցիչների եւ երեք Եւսագրի կողմերի խորհրդակցությունը, որը լիսի նախադասաւտեր Մինսկի մեծ խորհրդածողովը: Մոսկվայի հեռուստախոսակը հաղորդեց, որ, վերջապետ, ճանաչվել է ԼՂ-ի դասվիրականության իրավասությունը, իսկ սա կարեւոր ֆայլ է մարզը ճանաչելու ճանապարհին:

Ռուս լրագրող Անդրեյ Շվեդովը, որ 91-ի ամռան ծանր օրերին զսնվում էր Շահումյանում եւ Արցախի մյուս տափ վայրերում, հանդիպումներ էր ունեցել ոչ միայն հայ ինֆանտալացիների ու անգեն, անդաժնաբան գեղջուկների հետ, այլեւ ուղեկիցն ու բախակիցն է եղել մարտնչող արցախցիների ճակատագիրը բաժանած Շարադի, Մմիռնովի, Ալեքսեևսկու եւ ուրիշների, տղազրել է իր ուղեգրությունը, որի մեջ հետաքրքիր մի երկու կտորներ կան Արցախում ծառայած ռուս զինվորի վարքի վերաբերյալ: Ասում է՝ գյուղեկոտորներ կան Արցախում ծառայած ռուս զինվորի վարքի վերաբերյալ: Ասում է՝ գյուղեկոտորներ իրենց կեցամբում էին. «Ինչո՞ւ ռուսները կովում են մեր դեմ արդրեջանցիների հետ միասին: Մի՞թե մենք ձեռք բռնում ենք դարձել»: «Նրանք ռուսներ չեն, խորհրդային են»,- փորձում էր մեղքը հեռու վանել իրենից: Իսկ տանջահար մի գեղջուկի դասվել է. «Գալիս եմ ԲՏՈ-ներով, ուղղաթիւներով, մտնում եմ տունը, կողոպտում, բռնաբա-

ում, աղանում: Նրանց ետեից էլ՝ աղբեջանցիները: Բայց աղբեջանցիներն իրենք առանց ռուսների ոչինչ չէին կարող, մենակ նրանք չէին համարձակվի:

«Ասում են՝ անձնագրային ռեժիմի ստուգում է ինչի՞ են խաբում: Ո՞ւմ անձնագիրն են ստուգել: Տուն են մտնում, ամեն ինչ կոտրում, ջարդում, բոլոր լավ բաները հավաքում-սանում: Բայց դա էլի ոչինչ: Նրանք մարդկանց առեւտուր են անում: Իմ ամուսնուն ուղղակի դաճում, աշխատանքից են սարել այդ զինվորները: Աղբեջանցիներին են հանձնել այս հազար ռուբլով, իսկ նրանք էլ արդեն մեզնից դահանգել են հիսուն հազար: Որտեղի՞ց ճարտի: Դիմել են ծանոթ-բարեկամի: Փողը սկել են: Ամուսնուս վերադարձել են, բայց դե ի՞նչ, կիսամեռ վիճակում: Չարքոսել են բոլոր ոսկորները: Ամեն տեղ դանակով խաչեր են քաշել: Հասուկ սրկումներ են արել: Էլ քայլել չի կարողանում, մեռնում է...»:

Սա միակ դառն ու դաժան գանգառը չէ, որ լսել է լրագրողը: Ասում է. «Որդես կարծիր բանակի ամենասու գործը՝ առանձնացնում են մարդկանց սոբելույացիան: Անձանք ինձ ծանոթ են մի քանի քսանյակ դեղիք (ես խոսել եմ ժողովների կամ նրանց հարազատների հետ), երբ զինվորականները բռնել են հասարակ բնակչին (ֆիդայուսն որսկ չեն անի), օմոնականների վրա ծախել որդես հայ գրոհայինի, իսկ նրանք էլ հոճոսած կիսամեռ (կամ ուղղակի մեռած) հնգադասիկ, սասնադասիկ գնով վերադարձրել են հարազատներին (Հաբերում մի դիբեկոսի համար միլիոն են դահանգել):

«Այնդես որ, քանկազին մամաներ, երբ ձեռ ուղին, ծառայելով Անդրկովկասում, ամսական ուղարկում է երկու-երեք հազար ռուբլի (միայն Ստեփանակերտի փոստում գրանցվել է զինվորականների ուղարկած 90 հազար ռուբլի), իմացե՛ք, որ նա այդ փողն օտարացել է որի՞ մամայի երեխան ծախելով...»:

Անդրեյ Շվեդովը Շահումյանում հանդիպել է նաեւ մի ռուս կնոջ, եւ, ահա՛, թե սա ինչո՞ւ է գանգառվել. «Ես էլ ռուս կին եմ: Հիմա դասմեն, թե նրանք ինչ են արել: Մեր գյուղն են մտել, նախ՝ զինվորականները, հետո՝ օմոնը: Հավաքել են բոլոր այն տղամարդկանց, որոնք դեռ չէին քաղվել, իսկ ինձ, յոթնամասնամյա մի տղամարդի ու մի ուսուցչի կնոջ բակն են հավաքել: Պահակ են կանգնեցրել ավստրալիացի երկու զինվորների, օմոնականը գնացել, կեղոստել է ցախասանը, հետո էլ մեզ՝ երեքս սփռել, որ ուսուցչի կեղոս: Ես այդ զինվորականների վրա գոռում եմ, ասում են՝ տեսե՛ք, այր, ես ռուս կին եմ, ձեռ մայրն եմ... Նրանք վրաս ծիծաղում էին...»:

«Հայերը մի այտղիսի կոմպլեքս ունեն, մենք չենք կարող կրակել ռուսի վրա եւ վերջ-դասմուն է Շվեդովը՝ տեղեկացնելով նաեւ. «Կիրիլ Ալեքսեևսկին (ռուս մարդ)՝ գյուղեգյուղ ման էր գալիս եւ համոզում. «Կրակեցե՛ք: Նա, ով ձեռ տունն է խուժում կողոտելու եւ տղանելու համար, ավազակ է: Կրակեցե՛ք: Անձնագիրը հետո՛ կնայե՛ք»: Ես էլ այդո՞ւս ման եմ եկել, եւ վերիբեռնում, Գյուլիսանում, Հաբերում նույնն են դահանգել, կրակեցե՛ք եւ ռուսի վրա, եւ ֆրանսիացու, եւ մարտեցու, ով էլ որ լինի, ով չհարով զինված մտնում է ձեռ հողը» (Անդրեյ Շվեդով, «Ստոլիցա», 1991, N47 էջ 29-31):

Օգոստոսի 6-ի երեկոյան Կենտրոնական հեռուստատեսության «Թե ով ո՞վ է» հաղորդմամբ Վոլսկուն արված հարցերի մեջ կար այտղիսի մեկը. «Ձեզ ճանաչում ենք իբրեւ ժողովրդավարության դաստիարակ եւ բարոյական առողջ նորմերով առաջնորդվող մարդու: Ինչո՞ւն է ձեր դաստիարակը, որ համաձայնեցիք դիկտատորի դաստիարակը գնալ Լեռնային Ղարաբաղ եւ այնտեղ իրականացնել հակահայկական ու հակաժողովրդավարական քաղաքականություն»:

Հարցի հեղինակը, կարծես մոսկվացի մի կին էր, ռուս: Վոլսկուն այս հարցն ինչ-որ չափով շարժեցրեց, եւ նա միայն ջանաց ընդհանուր առմամբ իրենից հեռացնել անտեղի մեղադրանքը: Ասաց.

- Նախ, Ղարաբաղում ես աշխատել եմ որդես կենտրոնական իշխանության որոշումներն իրականացնող մեկը՝ սկզբնապես, շուրջ կես տարի, իբրեւ ներկայացուցիչը կուսակցության Կենտկոմի ու Գերագույն Խորհրդի Նախագահության, ապա՝ իբրեւ մարզի Հասուկ ղեկավարման կոմիտեի նախագահ... Այն օրերի իմ գործունեությանը ծանոթ

մարդիկ երեւի թե կվկայեն, որ ես դիկտատորի դեր չեմ կատարել: Իսկ թե ո՞րն է եղել իմ դերը, այդ էլ ինքս չեմ, որ դիկտատորի քաղաքական...

Օգոստոսի 7-ի «Արցախ» կոմիտեի էի գնացել: Գրեւ շարունակյալի մոտ եր Չորի Բալայանը, որը, հետո մի քանի խոսք փոխանակելուց հետո, գանգեց Յագովին (օգնականը, թե քաղաքականին միացրեց առանց որեւէ բարոյական) եւ բողոքեց Արցախի ու Շահումյանի վիճակի համար: Խոսում էր դրոյսյան սիրոյ, ավելի ճիշտ՝ իր արժանադասվությունը հասկացող դահանգաւորոյ դէտ, եւ դեմն ասես ոչ թե մարտալ էր, հզորագույն երկրի ռազմական ուժերի միմիասնը, այլ սովորական մեկը, որի հետ ինքը հարց է լուծում:

Իր խոսքերից ու դասասխաններից դժվար չէր կտատել Յագովի հանդիպակաց խոսքերը:

- Դմիտրի Ֆեդորովիչ, դուք խոսեցաք հրաման սալ, որ խորհրդային զորքերը հեռանան հայկական բնակավայրերից...

- Նրանք հեռացել են եւ այլեւս ոչ մի մասնակցություն չունեն գործողություններին, եղի՞ր դասասխանը, որ լսվում էր:

- Բայց նրանք Աղբեջանի օմոնի թիկունքում են գնվում եւ ամեն ինչում օգնում են, օժանդակում են այդ բանդաներին, հասկալուս վիճամբերով, ասնկերով ու այլ-չալուս գրահամեմաներով...

Հավանաբար Յագովն ասում էր՝ ձեռնով մտել են սովերեն հանրադատության արած-ը եւ կոպում են նրա դեմ: Չորին բորբոքված ասաց,

- Սովերեն հանրադատությունն իր հողի տեր հայ բնակչության դեմ կատարում է ամենավայրենի արարներ, մի՞թե դուք հնարավոր եք համարում, որ այդ բնակչության հարազատները ոչինչ չձեռնարկեն... Ինչո՞ւ դուք մոռանում եք, որ կան նաեւ սովորական մարդկային արքեպիսկոպոսի նորմեր...

Չույցն այտղես ձգվեց մի քանի րոպե, եւ վերջում դայմանավորվեցին, որդեսի Յագովն իր ենթականերին կարգադրի թույլ սալ ուղղաթիռների երթելեն Ստեփանակերտ՝ ծանր հիվանդներին ու վիրավորներին Երեւան փոխադրելու համար...

Օգոստոսի 8-ին Բախվի «Վիճակ», թերթում հրատարակվեց, իբր, Մոսկվայի մարզի Պորովսկի բնակչության մի ոմն Մ.Ն. Ռոստովսկայայի դիմումը ԽՍՀՄ դաստիարակությանը, որով դահանգում էր վերսին դասական գործ հարուցել հրատարակախոս Անդրեյ Նույկինի դեմ: Դիմումին կից լույս էր տեսել նաեւ իրեն իբրեւ Մարդու իրավունքների միջազգային ընկերության սոցիալական դաստիարակության կոմիտեի Աղբեջանի գծով մեղադրանքային խմբի անդամ ներկայացնող այդ կնոջ «մեկնաբանական» գրությունը 1915 թ. հայկական ցեղասպանության, ինչո՞ւն նաեւ աղբեջանցիների կողմից այսօր գործող հայկական ցեղասպանության, ինչո՞ւն նաեւ բռնազաղթերի մասին: Թուրք-աղբեջանական ծաղրվող հակահայկական ջարդերի ու բռնազաղթերի մասին: Թուրք-աղբեջանական ջարդարների նորոյա դաստիարակը ջանում էր աղագուցել, որ իրականում միջոց էր հայտն են հանդես եկել ցեղասպանների դերով, եւ ժամանակն է մերկացնելու նրանց գործունեությունը, դասակարգելու «հայոց եղեռնի առատյելը, որը լույս սնուցող հող է հայկական տեռորիզմի համար»:

Գրելով այս ողորմելի սահակի բանասանքի մասին՝ Վալենտին Օսկոլկին աս էր ցավում, որ օրե՞նք չկա «դասական գիտությունը դաստիարակելու տգեղ դիկտատորներից, մանավանդ ավելի վաթարից՝ տգեղ ուրվակատարներից» (В. Осколкин, "Книжное обозрение", 1991, № 44, с. 8):

Իսկ ես կարծում եմ՝ աշխարհում ոչ մի Մ.Ն. Ռոստովսկայա էլ գոյություն չունի, եւ դասական գիտությունն ու մարդկային բարոյական հիշողությունը տգեղ է փրկել աղբեջանական կեղծարարությունից, որն իր ձեռերի մեջ վերջ ու սահման չունի:

Օգոստոսի 9-ին հրատարակվեց ԼՂ-ի մարզագործկոմի մամուլի ծառայության դաստիարակական աշխատող Մ. Պետրոսյանից գրի առնված մի հարցազրույց, որի առանցքն է այն հարցը, թե ո՞ր հասակ երկու ամիս առաջ Արցախի ղեկավար ընկերների բռնած ճանադարից դեղի քանակություններ, կա՞ն ցուցաբերելի արդյունքներ, երեւում է որեւէ

հուսալի հեռանկար:

Պատասխանն անմխիթարական էր. աղբբեջանական կողմը ոչ միայն ցույց չի տալիս ցանկություն ունենալու մակարդակի բանակցության մասին, այլև ամեն օր, ամեն ժամ ավելի բարդացնում է վիճակը՝ սարածֆի բոլոր կետերում հրահրելով արյունահեղություն, հայ մարդկանց սարական իրավունքների ոսնահարում, մեկ խոսքով՝ վիճակ, որի բարունակությունը միայն դասերազն է:

- Կարո՞ղ եմ դասկերացնել. Աղբբեջանի ԳԽ-ի նախագահի տեղակալ Թ. Կարանն ու ժող. դասգամավոր Թ. Ղասիմովը դասեռնադեպ հայտարարել են, թե բանակցությունների մասին խոսելը հիմնում ավելորդ է, քանի որ չէ ԳԽ-ը չի հրաժարվել Արթուրյան վերաբերյալ ընդունած իր որոշումներից (նկատի ունեն հասկապետ 89-ի դեկտեմբերի 1-ի որոշումը), քանի որ չէ Հայաստանը Ղարաբաղից չի հեռացրել իր գրոհայիններին, որոնք հակասահմանադրական գործողություններ են կատարում Աղբբեջանի դեմ: Տեսե՛ք, դարձվում է, որ աղբբեջանական միլիցիայի ավազակախմբերը կոտորում են արցախցիներին, կողոպտում նրանց բնակավայրերը, դա սահմանադրական է, իսկ հայերը, որ իրենց կյանքն են դասեղանում, այս հողի վրա ազատ ու խաղաղ ապրելու իրենց իրավունքը, դա հակասահմանադրական է...

Ինչ-որ է, չդադարող դասերազնական վիճակն ու գուր կորսվող ժամանակը վկայում են, որ չի կարելի հույս դնել երկխոսության վրա, երբ գրուցակիցդ քեզ հետ ուզում է խոսել միայն իբրև սիրադեպ ու թելադրող:

Օգոստոսի 9.- Արդեն քանի օր է, մեր «Լրաբերը» մի առանձնակի խանդավառությամբ հաղորդումներ է անում Արցախում ծավալված, այսօր կոչվող, դարձիկանական գործողությունների մասին: Եւ, իբր, խորամանկում են, ո՛չ այդ դարձիկանական խոսքն են ասում, ո՛չ առհասարակ հայ երիտասարդ վրիժառուի անունն են ասել... Այլ դարձիկանական Հայրուքի ցրանի Դոլանյար գյուղում սղանվել են մի սղանարդ ու մի կին, որոնք ազգությամբ աղբբեջանցի են: Կամ Ծամձորի վրա կատարվել է հարձակում, սղանվել են չորս հոգի: Գյուղի բռնագրավման մասնակցած մյուս աղբբեջանցիները խուճապահար փախել են հարեան Ֆիզուլու ցրանը:

Եւ ուրիշ այսօրինակ լուրեր...

Մենք էլ մխիթարվում ենք նրանով, որ, անհա՛, այսօր հայ վրիժառուները մեկ առ մեկ ազատագրում են հենց վերջերս աղբբեջանցի հրոսակախմբերի կողմից բռնագրավված հայկական գյուղերը, Հայրուքի ցրանի ծայրամասային այն բնակավայրերը, որոնց կորուստը, նկատի առնելով Բերդաձորի ենթաբազանի դարձիկանական ռոբբեզությունը, Արցախական աշխարհը Հայաստանից հեռացնում էր մի քանի ասանյակ կիլոմետրով ես:

Երեկ էլ գրող Վարդան Հակոբյանն էր զանգել Ստեփանակերտից: Տեղեկացնելով մի քանի օրվա անհասկանալի խաղաղության մասին, գալիք մեծ վստահի նախաճան համարեց մերոնց համարյա անդաստիսան հաջողությունները Հայրուքի ցրանում: Ասաց՝ նրանք հաջող հարձակումներ են գործում, վերանվաճում կորցրած մասն բնակավայրերը: Նույնիսկ ցրակենտրոն ու Ստեփանակերտ փախած գյուղացիները վերադառնում են իրենց նախկին բնակավայրերը... Բայց անհասկանալի է մանավանդ զայն զարմանալի է, թե աղբբեջանական կողմն ինչու այսօր կրավորական դիրք է բռնել:

Երկու օր առաջ էլ հաղորդեցին Շահումյանի ցրանի վերիկենցից բերած մի հեռուստադրոսած, որի հեղինակներն ու գլխավոր գործող անձինք նուս մարդիկ էին, լենինգրադցի ու մոսկովացի դասգամավորներ, Խորհրդային Միության ժողովրդական դասգամավորներ, գնդապետ Սմիռնովը էր արդարության ուրիշ զինվորներ: Ավարտվեց նուս մի կնոջ խոսքով: Վերիկեն հարս եկած, այնտեղ սասնամայակներ աղբբեջանցի կողմն ու զավակներ ունեցած-մեծացրած մեկն էր, որ խոսքով մարնչում էր Երևանյանցի հայության իրավունքի համար: Այո՛, մարնչում, որովհետեւ հիմա այնտեղ համառ կռիվը կարող էր անդադրել Երևանյանցի հային:

Օգոստոսի 9-ին էր դարձյալ, «Երեկոյան Երեւան» թերթը հրատարակեց ՀՀ ԳԽ-ի Անկախ դեպարտման էւ ազգային քաղաքականության հարցերի հանձնաժողովի նախագահի դասեռնակասար Էդ. Եգորյանի մի հողված-գեկուցումը, որը կարդացված դիմել լինել ԳԽ-ի նստաբազանում, այսօր կոչված, միութենական դայանազորի քննարկման ժամանակ, սակայն քննարկումը տեղի չէր ունեցել, էւ հեղինակը սեփական մտքումները հասարակությանն էր ուղղել թերթի միջոցով:

Նկատի ունենալով, որ Եգորյանն այն ժամանակ (իսկ հետագայում հասկապետ) իրեն ներկայացնում էր որդես ՀՀԸ գաղափարական առաջնորդներից մեկը, իսկ այս գեկուցումն էլ ըստ էության ՀՀԸ կազմակերպության ու նրա անդամների իբխանության սկզբունքներն է հանդիսանում սլյալ հարցում, հարկ են համարում ցույց տալ նրա մի քանի էական տեսակետները, որոնք էւ որոշում էին ժամանակի Հայաստանի վարած քաղաքականության դասկերը:

Ահա գեկուցման առաջին իսկ նախադասությունը. «ԽՍՀՄ քայքայման հիմնական դասեռնառը սնեստական համակարգի անարդյունավետությունն է, որի հետեւանում աղբբեջանցիները Երևանում առաջարկը բացարձակապետ չէր աղաղակում դասեռնազարկը»:

Սա այն ժամանակ էւ հետագա արիներին էլ օրում Ես հնչող մի խոսք էր, որ, իբր, հորինել էին համաքաղաքային սնեստագիտության հմուտ գիտակները, սակայն ման խոսք բերանից թոցնելու իրավունք երբեք չունեին հայ մարդը, որն իր հանրապետության փորձից դիմել իմանար, որ հայ ժողովրդի (նրա երկրի) դասեռնազարկն ամեն տեսակետից լիարժեք քաղաքական էր՝ անկախ նրանից, թե ինչ առաջարկ էր արել կամ ինչպիսիք առաջարկի իրավունք ուներ:

Հաջորդ դարբերություններով «աղաղակում էր», որ նոր դայանազորը ոչնչով չի արբերվում ԽՍՀՄ Սահմանադրությունից էւ մնացած օրենքներից, այլ խոսքով նոր միությունը էս լինելու է ԽՍՀՄ բարունակությունը էւ խեղդելու է անկախ ու ինքնիբխան հանրապետություն կոչվածներին, վերացնելու է խոսակցող ինքնուրույնության աննաննեան հասկանիկները:

Ուրեմն նրան Ես ու նրան հեռու փախչես Միությունից, այնքան լավ, որովհետեւ նոր Միության դայանազորը «Չստարած հանրապետությունները փաստեն կատարան նոր կարգավիճակ էւ նորացած կենտրոնի համար կրողնան դարձնողներ: Այս իմաստով դայանազորի կայացումը ձեռնու է չմիացածներին էւ քաղաքական տեսակետից նրանք Ես հումն են»:

Սա ներու է, իհարկե, եթե նկատի չառնենք միակ դարձ ակնարկը՝ Եգորյանն ուզում է Կենտրոնի դարձնողը լինել (հիբենք, որ այդ սարվա մայիսի սկզբին էլ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն էր ասում՝ իր ընտրած ու առաջարկած փոխհարաբերություններում Գորբաչովն իր համար լոկ դարձնող է), էւ մենք ակնառես եղանք այդ դարձնողության արդյունքին՝ Գեաեռնի ենթաբազանի էւ Հայրուքի ցրանի կեսի դարձումին:

Իրեսես քաղաքագետներն անվերջ զգուցանում էին Հայաստանի աշխարհագրական, առավել էս աշխարհաքաղաքական դիրքի դասեռնառով նրա զլխին գալիք մեծ ու փոքր աղեկներից: Իսկ Եգորյանն այն համարում էր մի երանություն, որի Երևանի «Հայաստանը... Եվրոպա-Արեւել-Ռուսաստան առանցքների վրա գնվելով կարող է միջնորդ դեպարտման դեր կատարել, ինչը ճկուն քաղաքականության դեպարտման կաղիսալի մեծ հոսք էւ զարգացման էական խթաններ կատարի»:

«ԽՍՀՄ իբխանության էւ սնեստական համակարգի խոր ճգնաժամի էւ այդ դասեռնառով արտաքին կաղիսալից խիստ կախվածության դայանառնում բացառիկ հնարավորություն է ստեղծվել նվազագույն, անարյուն առնակասումներով հասնել հանրապետության կարգավիճակի բարձրացման էւ անկախության», - դիմում էր Եգորյանը, էւ սա Գեաեռնից հետ, եթե Գեաեռնը Հայաստանինը չի համարում, աղա, միեւնույն է, Արձաեռնից հետ:

Հաջորդ դարբերություններում էս այսօրինակ տեսակետ-եսակետներ են, իբր, Հայաստանն անկախության ճանաղարհին հաստես ու անտեր է քայլում, դա տեսնում են եվ-

րոպական երկրները, սեսնում եւ սնեսական ու քաղաքական կաղեր հասասում նրա հետ, որ եւ փակում է ԽՍՀՄ կամայականությունների ուղին:

Բայց, հետաքրքիր է այդ ի՞նչ կաղեր էին, որոնց տեղը միայն Եզորյանը գիտեր: Եզորյանը, որ չի խորում նաեւ բացահայտ ստից, ասում է. «... Գեաւեանը, Մարտնաւեանը նվեր էին Արքեպանին: Այդոյիսի նվեր էին (եր) նաեւ Կամո եւ Ազատ գյուղերի տեղահանությունը խորհրդային զորքի միջոցով, երբ խոսք անգամ չկար անկախության կամ միութենական դայմանագրի մասին, եւ Հայաստանում իբխում եր Կենտրոնին հռգեհարազատ վարչակարգը»:

Այդոյն՝ եր արդոյն: Տեսնե՛նք, Գեաւեան-Մարտնաւեանի ողբերգությունը տեղի ունեցավ մայիսին, երբ Լ.Տեր-Պետրոսյանը ճակատ եր արդոյն Գորբաչովի հետ՝ աւխարհին ցոյց տալու համար, որ այդ Գորբաչովն իր համար ընդամենը դարձնոյր է:

Եզորյանը լավ գիտեր, որ Կենտրոնի համար կարեւոր է մեզական կաղն Արքեպանի հետ («Արքեպանը Միության համար կարեւոր, գեոդոլիսիկ նեանակոյթամբ՝ նաեւ դեղի Անդրկովկաս մութի բանալին է»,- իր քարտուղանին է, իր կեաւորությունը.- Բ.Ու.):

Ի՞նչ ոյիսի անել հակառակորդի այս առավելությունը հաղթահարելու համար: «Դեան (այսինքն) ԽՍՀՄ-Արքեպան կամ Ռուսաստան-Արքեպան միությանը.- Բ.Ու.) կարելի է հակադրել անկախ Հայաստանը»: Հետեաղեւ եւ դրա ձգձգումը, նույնիսկ միութենական դայմանագրի վրա կատարվող աւխասաններին մասնակցելը, վսանգավոր է ոչ միայն Հայաստանի, այլեւ Ղարաբաղի համար»:

Այոյղեւ:

Իսկ եթե նույն Հայաստանը երբեւէ մեներ այդ Միության մեջ, այն ժամանակ ինչ ոյիսի գրեւ այս տեսարանը:

Օգոստոսի 10-ին Ստեփանակերտի կենտրոնական փողոցներից մեկում սղանեցին կուսակցական մարզկոմի կազմբաժնի վարիչ Վալերի Գրիգորյանին: Կրակել էին փողոցով անցնող մեքենայից եւ չբացել:

Մարզկոմի ու մարզգործկոմի անդամները, ԼԴԽՄ-ի հասարակայնության բազմաթիվ ներկայացուցիչներ հեռագրեւ հղեցին երկրի ղեկավարությանը՝ բացատրելով, որ սղանությունը Պոլյանիչկոյի ու նրա սմարդի կազմկոմիստի զորձն է, եւ նրանք էլ ոյեւս է դասաստիսան սան իրենց դավաղության համար: Հեռագրեւում բացատրում էին, որ Վ. Գրիգորյանը եղել է այն դասվիրակության կազմում, որը Բաբոյ եր գնացել Մուրալիբովի ու Պոլյանիչկոյի հետ բանակցություններ վարելու համար: Դաս չառնելով դասվիրակության անդամների անհողողող դասիվածից՝ Պոլյանիչկոն հետ էլ Ստեփանակերտում Գրիգորյանին հարկադրել էր, որոյեսուի նա օժանդակի Ղարաբաղի տարածում սեղեւներին 8-ին, իբր թե, անցկացվելիք հանրաղեւական ոյրեղողեւական ընտրություններին: Ստանալով կրակական մեքենա՝ Պոլյանիչկոն կազմակերղել է այդ ստր հաւովեհարղարը մարզի ղեկավար աւխասողի դեմ:

Օգոստոսի 13-ին Արղախում տեղի ունեցավ մի դեղոյ, որի լուրը ցնցեց Խորհրդային Միությունը, եթե չասեմ՝ ողջ աւխարհը. Լեռնային Ղարաբաղի Մարտակերտի քրզանի Հաթեր գյուղի կանայք, որ լծվել էին հայրենի լեռնասանի գոյաղայաբարին («Փառանձեմ» անվամբ ազատագրական խմբակ), այդ օրը գերի վերցրին ուսական մի զորաղեւկաս իր զինամթերով ու ռազմական մեքենաներով:

Այս խիզաղա ձեռնարկումի հեղինակները դիմում էլ հղեցին Գորբաչովին, Ելցինին եւ ուս ու հայ ժողովուրդներին: Ահա այն. «Մարտակերտի քրզանի Հաթեր գյուղի մի խումբ կանայք ստիղված եղան, իբրեւ ձայրահեղ-միջոց, դասանող վերցնել ավելի բան երեսում զինվորների ու սղաների ԽՍՀՄ ԵԳՄ ներին զորերին»:

Արքեպանական օժոնի բանղաները, օգտագործելով ԽՍՀՄ ԵԳՄ ներին զորերին, երկար ժամանակ դասանող էին վերցնում հայերին, հանձնում աղբերղանցիների սեղիությունը: Այոյղեւ, վերջին երեւ ամսվա ընթացում օժոնականները ներին զորերի աղակցությունը, բոնագաղթեցրել են տասնյակ հայկական գյուղերի բնակիչներին, կաղանֆի տակ առել 500 մարդու: Ժողովրդի համբերության բաժակը լցվել էր: Այսօր դասանող

դարձան նրանք, ովեր բոնության զորձիք էին օժոնականների ձեղին:

Արղախի մայրերը մեկ դայման եւ դնում վերաղարձնել իրենց զավակներին, որոնք զնվում են աղբերղանական կաղանասներում:

Մեներ խոստանում ենք, որ մի մագն անգամ չի դակասի խորհրդային զինվորի, որը գեներ է դարձել աղբերղանական ղեկավարության հակահայկական անմարղկային քաղաքականության համար:

Մեղ համար հայցնի է դարձել, որ մեր մարզում վայրեղք է կատարել Աֆղանսանի, ու Հայաստանի դահին Պոլյանիչկոն: Դա նեանակում է՝ կլինի նոր խառնակչություն՝ արյունահեղությանը հանղերձ: Եթե զինվորները, դասանղներին վերկելու դասրվակով, ուժ կորձաղրեն, աղա կանանց խումբը կղայթեցնի իրենց՝ դասանղների հետ միասին:

Իսկաղեւ որ ժողովրղական համբերության բաժակը լցված է: Մեր ամբողջ հույսը Մակվայի ողջախտության վրա է:

Հաթերի կանայք»:

Հաթերի: Պասնության խորերին անձանթ մարդուն ոչինչ չի ասում այս անունը: Իսկ ով քաս թե ֆիլ տեղեկություն ունի միջնաղարյան Հայաստանի դասնությունից, նա չի կարող չիմանալ, որ 10-12-րդ դարերում այս բերղավանն է եղել Արղախի Առանեաղիկ իբխանության գահերեց Վախսանգյան սան նասավայրը: Այստեղ է գահակաղել սեղեւիկ թուրերի դեմ տարած բազմաթիվ հաղթանակների հերոս Հասան Վախսանգյանը, որի վիմագիր արձանագրությունը Դաղի վանի մի խաչարի վրա՝ դասնում է, թե 40 տարի Արղախի գահերեց իբխանն է եղել (1141-1181 թթ.), հաղթաղանձ կղիվներ է մղել թեւանյաց դեմ եւ 1182-ին իբխանությունը հանձնելով վեց տղաներին՝ կրոնավոր է դարձել Դաղի վանում: Վեց տղաներից ավագը Վախսանգն էր, բարեկիրթ ու բարեւեր մի իբխան, որ իր անունն անմահացրեց ոչ միայն հայրենի եղերի դասեղանության հաղեւար մղած կղիվներով, այլեւ մեծ գրող ու զինական Միսիթար Գոչին հրավիրեց Հաթերի իր աղարանը, ամեն կերղ հովանավորեց, որ նա գրի Հայոց Դասանագիրը: Գոչ վարղաղեւս իր այդ գրի առաղին ձեռագիր օրինակը Վախսանգ Հաթերցուն է նվիրել՝ ընձայագրելով՝ «զղիրս Դասասանի անսխաղ ուղղութեամբ վարել»:

Դասանագրի իմաստն օրեները, մարդու հրավորներն ու ազատությունը միեւ էլ սրբություն են եղել Վախսանգ իբխան Հաթերցու հաղորդների եւ առհասարակ բղոր համերկրացիների համար: Եւ նորագոյն ժամանակների հաթերցիները ոյիսի դավանանեին նախնյաց վարք ու բարին, հանղուրձեին եկվոր բոնացողի անօրինությունը: Թեկուղ եւ այդ եկվորը լինեւ ուսաղ զինվոր:

Ի՞նչն էր աղթը, ի՞նչն էր արղաղի կանանց ստիղել հանկարձ գնաղու այղբան հանղուզն ու միաժամանակ վսանգավոր քայի: Անմիջական մղին այն էր, որ այղոր գյուղում իրենց սանձարձակ դահող զինվորները դասանող էին վերցրել մի երիտասարղի՝ կղսնեստության վարող Գեւորգ Պետրոսյանին եւ տանում էին, ինչղեւ գյուղացիներին էր հայցնի, Արքեպանի օժոնականներին հանձնելու: Իսկ հիմբը, բուն դասձան էլ այն էր, որ նախընթացին այդ ուս գորաղկասը, աղբերղանցի ավագակաղմթերի հետ միասին, Թարթաղի աղերի գյուղերում կատարել էր ամեն տեսակ վայրագություններ, ընղհող միչեւ հայերին դասանող վերցնելն ու թուրք հրոսակների վրա վաճաղելը: Հաթերցիների աղի առաղ էր Արեւվիր Իսկանղարյանը, որին մայիսի 15-ին էին տաժաթերցիների աղի առաղ էր Արեւվիր Իսկանղարյանը, որին մայիսի 15-ին էին տաժաղակության տարել համաղաղաղի ուրիե 9 մարղկանց հետ միասին: Շուեւա բանն անկրության տարել համաղաղաղի ուրիե 9 մարղկանց հետ միասին: Շուեւա բանն անգամ բանկ մի արղելավայր էին համարել նրանց համար, դահել էին զորանղի մի խղիկում, առանց հացի ու ջրի, վրա հասնողներն էլ ձեձել են եւ ձաղորձանակի եւթարկել:

Իսկանղարյանին՝ Հայրենական մեծ դասերազմի վեաերանին, համաղաղաղիները գնել-աղատել են 32 հաղար ուրղով, հաւսված վիճակում: Գներ են նաեւ երկու կաղանվածներին, իսկ ուրիե երկուսի համար վճարել են, սակայն աղատել չեն կարողաղել, քանի որ զինը բարձրացվել է, իսկ գյուղն այլեւս հնարակություն չի ունեղել:

րի ժողովուրդներին կոչ արել դաժանաբանություն հեղափոխումը: «Նա չնոռացավ ընդգծել, ասվում էր հեռագրի մեջ, - որ Ղարաբաղն այդ գործի համար եղել է զինավորումարան, որի փորձը հնարավորություն կտա հմտորեն արտակարգ դրություն մտնել ամբողջ երկրում: Պոլյանիչկոյի խոստովանությամբ՝ Մոսկվա ողջունելու է ուղեւորվել Ադրբեջանի որդիներն Մոսկվայի օգնականը»:

Պահանջելով դասասխանավորյան ենթարկել խունայի գործակալին՝ Բալայանը հիշեցնում էր նաև, որ նրա անմիջական գլխավորությամբ են իրականացվել Արցախյան վերջին վայրագությունները. «Հենց Յանախան, Պուգոյի, Յազովի, Կրյուչկովի և Պոլյանիչկոյի աշխատանքներում է սեպտեմբերի հայկական հիմնավոր Գեախեն, Մարտունախեն, Բերդաձոր գյուղերի, Հադրուքի ու Շահումյանի բնակավայրերի հայության բռնազաղթեցման ծրագիրը»:

Օգոստոսի 24-ին ԽՍՀՄ Ժող. դատախազներ Ս. Բելոզերցեյն ու գնդապետ Վ. Սմիռնովը Շահումյանի բնակավայրից հղած հեռագրով հաղորդում էին, որ 4-րդ բանակի հրամանատար, գեներալ Սոկոլովն ու 23-րդ դիվիզիայի հրամանատար, գնդապետ Բուդեյկինը բառումնական են կատարել խոստովանություն Մոսկվայի ու Պոլյանիչկոյի հրամանները՝ անստեղծվելով ԽՍՀՄ դաժանությունների ցուցակում նախատեսված շաղկապների հրամանը կրակը դադարեցնելու և Վերիցեն գյուղից զորք ետ քաշելու մասին: Հանցագործ հրամանատարներին վստահված զորքերը դեռևս գնդակոծում են գյուղի խաղաղ բնակիչներին, ավերել են 15 տուն: Գյուղից բռնազաղթեցվել են 552 երեխաներ, որ գտնվում են հարևան Գյուլիստան գյուղում: Մի՞թե այս հարյուրավոր անմեղների համար փրկություն չդիմադրեց է լինի իրենց նախնիների հողի վրա»:

Օգոստոսի 30-ին Ադր. ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդն ընդունեց որոշում-հռչակագիր Ադրբեջանական հանրապետության անկախությունը վերականգնելու մասին: Դա, ի հարկե, ուրիշ բան չէր, քան ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալ, որն էլ անմիջապես արտահայտվեց Ադրբեջանի անկախ հանրապետության այնպիսի ֆայլերի մեջ, ինչպես միութենական կառույցներին չենթարկվելը, այնպես էլ ԽՍՀՄ ռազմական սեխանկայից իր բաժինը դաժանաբանությունն ու ստանալը:

Ընդունված հռչակագրում շեղված էր, որ նորանկախ Ադրբեջանի հանրապետությունն ընդգրկված է լինելու 1918-20 թթ. Ադրբեջանական (Մուսավաթական) հանրապետության սահմաններում:

Սեպտեմբերի 2. Երեք օր առաջ, օգոստոսի 30-ին, Ադրբեջանի հրադարձված հռչակագիրը նոր ու ճակատագրական խնդրի առաջ կանգնեցրեց Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզին և երեք ու կես արվա նրա համար ու անգիջում դալարին մասնակցող ողջ հայությանը: Ադրբեջանն իրեն դուրս էր բերել ԽՍՀՄ կազմից՝ ըստ երեւույթի որոշած լինելով, իր հետ դուրս բերել նաև Լեռնային Ղարաբաղը: Սակայն նախորդ արվա աղբյուրի 3-ին ԽՍՀՄ ԳԽ-ի կողմից ընդունված որոշման մեջ զուտ որոշակի ասված էր, որ Միությունից դուրս եկող հանրապետության սահմանների մեջ գտնված ազգային-վարչական միավորները լիակատար իրավունք ունեն սօրիներու իրենց ճակատագիրը՝ ԽՍՀՄ-ից դուրս գալով բաժանվող հանրապետության հետ միասին, մնալով ԽՍՀՄ կազմում կամ սօրիներով սեփական բախտը (ըստ այդմ՝ կարող է և դառնալ ինքնակա սուվերենություն):

Արեւմտյան սվյալ դաժան գործադրող ու անառարկելի համարվող այդ որոշումը ԼՂԻՄ-ի հայությանն իրավունք էր տալիս օրինական ճանադարձվելու բաժանվելու նորանկախացած Ադրբեջանից և դառնալու սեփական ճակատագրի տեր, կիրառելու անկախության իր իրավունքը: Եւ սրա կողմին էր նաև արցախահայության բաժանվելու-անկախանալու մյուս ոչ միակատար հզոր կողմը, Ադրբեջանի անկախության հռչակագրում շեղված էր, թե այն ԽՍՀՄ կազմից դուրս է գալիս 1918-20 թթ. Ադրբեջանական հանրապետության՝ թարածի սահմաններում: Իսկ ԼՂԻՄ-ը կամ նրան նախորդած Արցախական աշխարհը երբեք չի եղել այդ դեպքի սահմանների մեջ:

Անհրաժեշտ էր, առանց ժամանակ կորցնելու, գործի անցնել և ոչ ուրիշ լուծել

անցող հարցը, արդեն ավելի քան երեք արի Ադրբեջանից բաժանված վիճակը ձեռնարկել օրինական ճանադարձվել, միաժամանակ և անցնել մարզի դեպքի-վարչական այնպիսի կարգավիճակի, որն ամենախառնարն ու օրինականը կլինեք սվյալ դաժան:

Նախօրյակին ԼՂԻՄ-ի ու Շահումյանի բնակավայրերում ընթացած ժողովրդական լիազոր ներկայացուցիչները սեպտեմբերի 2-ին հավաքվեցին մարզկենտրոն, գումարեցին համաձայնել և որոշեցին սեղծել իրենց հանրապետությունը:

Ահա համաձայնվել սեպտեմբերի 2-ին ընդունած որոշումը.

«1. Ընդունել հռչակագիր Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության (ԼՂՀ) հռչակման մասին՝ այժմյան Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի և նրան հարակից Շահումյանի բնակավայրերի սահմաններում:

2. Աշխատավորների դասգամավորների Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի մարզային խորհուրդը և նրա գործադիր կոմիտեն համարել Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության դեպքի իշխանության ու կառավարման ժամանակավոր բարձրագույն մարմին՝ մինչև համաձայնվողական ընտրությունները և հանրապետության նոր մարմինների ձեռնարկումը:

3. Ժողովրդական դասգամավորների Մարզային խորհրդի գործկոմին հանձնարարել ներգրավելով լայն հասարակայնությանը, ձեռնարկել և ներկայացնել Մարզային խորհրդի իշխանության ու կառավարման մարմինների կառուցվածքի և ֆունկցիաների վերաբերյալ ժամանակավոր դրույթները:

4. ԼՂՀ սարածում, մինչև հանրապետության Սահմանադրության և օրենքների ընդունումը գործում է ԽՍՀՄ օրենսդրությունը, ինչպես նաև այժմ գործող այլ օրենքներ, որոնք չեն հակասում սույն հռչակագրի նպատակներին ու սկզբունքներին և հանրապետության առանձնահատկություններին»:

Ընդունված հռչակագիրն էլ հետևյալն էր.

«Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի ու Շահումյանի բնակավայրերի լիազոր ներկայացուցիչները, օրինականորեն ընթացած բոլոր մակարդակների ժողովրդական դասգամավորները.

- արտահայտելով ժողովրդի 1988-1991 թթ. ԼՂԻՄ-ի և Շահումյանի բնակավայրերի իշխանության մարմինների օրենսդրական ակտերով ամրակայված կամքը, ազատության, անկախության, իրավահավասարության և բարի դրացիության իր ձգտումը,

- արձանագրելով Ադրբեջանի հանրապետության հռչակած «1918-1920 թթ. դեպքի-վարչական անկախության վերականգնումը»,

- հաշվի առնելով, որ Ադրբեջանի մեջ անցկացվող աղբյուրի, խտրականության ֆաղափանությունը ասելության և անհանդուրժողության մթնոլորտ է սեղծել հանրապետությունում հայերի նկատմամբ, ինչն էլ ընդհարման է հասցրել մարդկային մեծաթիվ զոհերով, հայկական խաղաղ գյուղերի տեղահանությամբ,

- հիմնվելով ԽՍՀՄ գործող Սահմանադրության և օրենքների վրա, որոնք ինքնավար կազմավորումների ժողովուրդներին և հոծ կերպով բնակվող ազգային խմբերին ԽՍՀՄ կազմից միութենական հանրապետության դուրս գալու դեպքում, իրենց դեպքի-վարչական-իրավական կարգավիճակը ինքնուրույնաբար որոշելու իրավունք են տալիս,

- զանգուցելով, որ հայ ժողովրդի միավորվելու ձգտումը բնական է և համադասասխանում է միջազգային իրավունքի նորմերին,

- ձգտելով փոխադարձաբար, միմյանց իրավունքները հարգելու հիման վրա, հայ և Ադրբեջանական ժողովուրդների միջև բարիդրացիական հարաբերությունների վերականգնումը,

- նկատի առնելով երկուսն էլ խաղաղության բարդությունն ու հակասականությունը, աղաքա միության իշխանության և կառավարման միութենական կառուցվածքների ճակատագրի անորոշությունը,

- հարգելով ու հետևելով մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի, սնտաս-

կան, ընկերային եւ մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաճնագրի, ֆա-
ղաբացիական ու մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաճնագրի սկզ-
բունքներին.

հույս դնելով միջազգային ընկերակցության ըմբռնումի ու դաճնագրության վրա,
Հռչակում են ԼԵՆՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ներկայիս
Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար մարզի եւ իր սահմանակից Շահումյանի շրջանի
սահմաններում, կրճատ՝ ԼՂՀ:

Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատությունն օգտվում է ԽՍՀՄ Սահմանադրությամբ
եւ օրենքներով հանրադատություններին սրված լիազորություններից եւ իրեն իրավունք է
վերադառնում երկրի ու հանրադատությունների ղեկավարության հետ ֆաղաբացիական խորհր-
դակցությունների եւ բանակցությունների հիման վրա ինքնուրույնաբար որոշել իր դե-
տակարան-իրավական կարգավիճակը:

Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատության սարածում, մինչեւ ԼՂՀ Սահմանադրու-
թյան եւ օրենքների ընդունումը, գործում են ԽՍՀՄ Սահմանադրությունն ու օրենսդրու-
թյունը, ինչպես նաեւ ներկայումս գործող մյուս օրենքները, որոնք չեն հակասում սույն
Հռչակագրի նպատակներին, սկզբունքներին եւ Հանրադատության առանձնահատկու-
թյուններին:

Ք. Ստեփանակերտ, 1991 թ. սեպտեմբերի 2»:

Տեղի ունեցավ նաեւ ԼՂԻՄ-ի մարզխորհրդի արտահերթ նիստը: Այն մարզխորհրդի
գործկոմի նախագահ ընտրեց Լեռնարդ Պետրոսյանին, որը մինչ այդ աշխատում էր որ-
դեն մարզգործկոմի նախագահի դաճնակաճար:

Համայն հայրությունը խանդավառությամբ ընդունեց մեր ազգային երկրորդ վարչա-
ֆաղաբացիական միավորի ծնունդը փոքրկի մեջ, ծանր երկունքից հետո: Մարզի ղեկավար-
ները, աշխատակազմի լիազոր ներկայացուցիչները կատարել էին սվյալ դասի հա-
մար ամենախելոք ու միակ ճիշտ ֆայլը. մարզը ձեռք էր բերում իր դետակարան ինքնուրու-
յունությունը եւ լիակատար իրավունք դիտել է ունենալ դաճնագրանելու իր ազատությունն ու
անկախությունը: Չմոռանաճն, որ այս կարեւորագույն վճիռը կատարվել էր այն ժամա-
նակ, երբ ՀՀ ղեկավար շրջաններում դիտել է որոշիչ ձայն ունեցողներից շատերը (Կ.
Մարդարյան, Ա. Բլեյան, Է. Եգորյան եւ ուրիշներ, մանավանդ հասարակության մեջ
կեղծ ու ձայն ունեցող մի շարք ուրիշ մտավորականներ) մթնոլորտը լցրել էին Արցախից
ձեռ ֆաճելու, այն Արցախյանի նվիրաբերելու աղմկոտ կոչերով... Իսկ երեք ու կես սար-
վա իրականությունը ցույց էր սվել, որ Արցախյանում հայերին միայն սղանում են:

ԼՂՀ ստեղծման լուրը Մոսկվա Լեռն Տեր-Պետրոսյանին էր հասել այն ժամանակ,
երբ նա, ներկա գտնվելով ԽՍՀՄ ժող. դաճնագրանելու հիմնգերող արտահերթ համա-
գումարին, ստորագրել էր, այսպես կոչված, «11-ի հայտարարությունը, որով դիտել ստեղծ-
վել անկախացած հանրադատությունների համադաճնակցություն: Նրան հարց էին սվել,
թե ի՞նչ է եղել ու ի՞նչ է լինելու Լեռնային Ղարաբաղի հետ, եւ նա մի ուճացած ճե-
մարիտ խոսել էր ասել. Խորհրդային Միությունը եւ նրա բանակը երբեք չեն եղել իսկա-
կան երաճխավորի դերում» (արցախահայրության գոյադաճնակցության համար. - Բ.Ու.):
Եւ դրա դաճնագրն էլ այսպես էր ֆացատրել. «ԽՍՀՄ-ը չէր էլ կարող այդ դերում լինել,
ֆանգի Արցախյանը նրա հավատարիմ դաճնակիցն էր» («Դրոճակ», 1992, N23, էջ 30):
Ուրեմն այսֆանն իմանալով է, որ սարեկզբից ինքը Հայաստանը հանել էր ԽՍՀՄ դաճ-
նակցի դերից եւ ամեն կերպ գրգռում էր նրան այդ հզոր դաճնակցի դեմ:

Ինչ մնում էր ընդունված որոճնանը, դրա մասին էլ ասել է.

«Այդ փաստաբուրքը իրական ճետակեճից դժվար թե որեւէ բան փոխի, որովհետեւ է-
րեք ու կես սարվա ընթացումն նման որոճումներ շատ են եղել: Սակայն երեկվա դարա-

բաղյան նախաձեռնությունն ունի հստակ ֆաղաբացիական նճանակություն՝ Խորհրդային
Միության հսկայական խնդիրների շարքում Արցախի հարցը նորից դառնում է այժմեա-
կան: Միտում կա ԼՂԻՄ-ի հարցում որեւէ, թեկուզ ժամանակավոր, լուծում գտնել, որն
ընդունելի է բոլոր կողմերի համար: Չմոռանաճն, որ հետաքրքիր նիսաձեռնությամբ հան-
դես են եկել Ելցիկը եւ Նազարբաեւը: Ի դեմ, կարծում են, Գորբաչովն էլ սրամաղի
է վերացնել այն անբնական վիճակը, երբ Սահմանադրությունը կողոտրեն նճահար-
վում է Ղարաբաղում, իսկ երկիրը տնում է ժողովրդավարության հաղթանակը:

Ես վստահ եմ, որ աղազայում Արցախում կվերականգնվի սահմանադրական կար-
գը: Հաճվի առնելով այս բոլոր հանգամանքները, կարելի է ասել, որ դարաբաղցիների
վերջին ֆաղաբացիական որոճումը ունի դրական նճանակություն»: Իրական ճետակեճից դժ-
վար թե որեւէ բան փոխի», ֆայց եւ «ունի դրական նճանակություն»: Մրանք ո՞նց են
կաղվում իրար հետ, կարելի՞ է ֆացատրել:

Սեպտեմբերի 3-ին Արցախյանի ԳԽ-ի Նախագահությունն ընդունեց որոճում, որով
Արցախում նախորդ օրը տեղի ունեցածը որակեց դավադրություն Արցախյանի ամբողջա-
կանության ու անկախության դեմ եւ «հանրադատության ՊԱԿ-ին, ՆԳ նախարարու-
թյանը եւ դաճախագույնը կարգադրեց խափանել հոչակագրի իրականացման ցան-
կացած փորձ, իսկ հանրադատության գլխավոր դաճախագին՝ դաճախանճսվության
կանչել դրա հեղինակներին»:

Հանրադատության Կազմկոմիտեին հանձնարարվում էր ԼՂԻՄ-ում իրավիճակը կա-
յունացնելու եւ երկխոսությունը խորացնելու ուղղությամբ լրացուցիչ միջոցառումներ
ձեռնարկել, արագացնել բնակչության զինաթափումը:

Որոճման վերջում Արցախյանի ԳԽ-ի Նախագահությունը ողջախոսության, միաս-
նականության եւ լրջության կոչ էր անում արցախյանական ժողովրդին:

Սեպտեմբերին Արցախի կյանքում տեղի ունեցած կարեւոր մեկ իրողությունն էլ Ժե-
լեզնովողական միջոցեական հայտարարությունն էր, որին դիտել հետեւեին հակամարտու-
թյան կարգավորման լուրջ միջոցառումներ (Լ.Տեր-Պետրոսյանը մի առիթով հայտարարել
էր, թե աղբիլ-մայիսյան ճիւղաճեղ դեմքերից հետո ինքն է, որ մտածել է, թե Արցախի
հարցի լուծման համար լավ կլինի մի երրորդ չեզոք կողմ գտնել, այդ նպատակով հա-
մադաճախան առաջարկ էր արել Բորիս Ելցիկին, որն էլ, ֆարեքախաբար, «դրակա-
նորեն է ընդունել առաջարկը», եւ, ահա՛, հանդես գալով Ղազախասանի ղեկավարի
հետ, Ելցիկը դարձել է միջնորդ՝ Արցախի հարցը ֆննելու եւ փուլ առ փուլ կարգավորե-
լու համար («Դրոճակ», 1991, N23, էջ 33):

Ամսի 23-ին ռուսաստանի դրեզիդենտ Բորիս Ելցիկն ու Ղազախասանի դրեզիդենտ
Նուրսուլթան Նազարբաեւը իրենց դաճախակցությունների եւ Հայաստանի ու Արցախյանի
դեկավարների հետ միասին, դարաբաղյան հակամարտությունը կարգավորելու նպա-
տակով, եղան Բաֆվում, Գանձակում, Ստեփանակերտում ու Երեւանում, աղա Հյուսիս-
սային Կովկասի Ժելեզնովողական առողջարանային ֆաղաբացիական ֆանակցություններ վարե-
ցին, վերջում էլ հրադարակեցին մի կոմյունիկե, որ հետեւյալն է.

«Չորրորդ սարին է, չի հանդարտվում սարբեր ազգությունների ֆազմաթիվ մարդկանց
կյանքը խլած սուր ֆախումը Լեռնային Ղարաբաղի շրջանում: Չոհվում են խաղաղ
ֆաղաբացիներ, զոհվում են ֆանակի եւ ներին գործերի զինճառայողները: ԽՍՀՄ կեն-
տոնական մարմիններն անընդունակ գտնվեցին շրջանում իրավիճակը նորմալացնելու
արդյունավետ միջոցառումներ մշակելու եւ իրականացնելու գործում: Թույլ են սրվել կո-
դիտ սխալներ, որոնք իրենց ետեւից թերեցին ֆախավող կողմերի հակամարտություն եւ
անվստահության աճ միտթեական մարմինների նկատմամբ:

Ստեղծված իրավիճակում անհրաճեճություն առաջացավ միջնորդական ջանքերի, ո-
րոնց նպատակն է՝ դաճմաններ ստեղծել շրջանում իրավիճակը նորմալացնելու հիմքերը

ցությունների ընթացում խաղացված մի քանի տեսակներ. թե ինչո՞ւ Ադրբեջանի դասվիրակությունը դեմ է եղել «ԼՂՀ դասվիրակության» կամ «ԼՂՀ նախագահ» արքերակիչին, ինչո՞ւ փորձել են խոսել ու ստորագրություն դնել նաև ԼՂ-ի արքերջանական համայնքի անունից, ինչո՞ւ արքերջանցիները լուրջապես էին մարզի զինաթափումը կասարել սկզբից եւթ...

Լրագրողի այն հարցին, թե լարվածությունը վերացնելու ի՞նչ միջոցներ դիտարկվեցին, Լ.Հետրոյանը դասասխանել է, թե ռուսական զորքերը դարձապես են Արցախում կարգ ու կանոն եւ խաղաղություն ստեղծել, իսկ «եթե այդ խնդիրն իրենք չկարողանան լուծել, եթե ներքին զորքերը չսանձեն հայերի դաշնակցությունը... այդ դեպքում մենք մտածելու ենք սեփական ուժերով դաշնակցություն կազմակերպելու մասին (ընդգծումն իմն է.-Բ.Ու.):

Հնագույն դեպքերն ու իրողությունը ցույց սփին, որ սա ոչ միայն դասարկ խոսք չէր, այլև նախադասարկված, կազմակերպված գործի թելադրանք էր, որը դեմ էր նոր, նշանակալից փուլ սկզբնավորել արցախյան գոյապայմանի մեջ:

Հոկտեմբերն անցավ հիմնականում Ժելեզնովոդսկի բանակցությունների ու ընդունված կոմյունիկեի շուրջ մտայնորդ գրույցներով: Եւ դա՞ յայնչափորակվածության կետերն իրականացնելու փոխարեն: Հայաստան ու Ադրբեջան էին եկել, իհարկե, Ռուսաստանի եւ Ղազախստանի դիտորդ-ներկայացուցիչները: Իսկ ի՞նչ էր փոխվել նրանց ներկայության շնորհիվ:

ԼՂՀ-ում գնալով ավելի դարձ էր դառնում այդ ամենի անարդյունավետության դասճանաչ, որ հակամարտության մի կողմի անստունն էր: ԼՂՀ գործկոմն այդ դարձնում էր կոչել ամսիս 22-ին հրադարձված մի հայտարարության մեջ. «ԼՂՀ-ն բանակցությունների սուբյեկտի փոխարեն դարձել էր բանակցությունների օբյեկտ», որ չի կարող չազդել միջոցառման ամբողջության, նրա իրականացման հեռանկարի վրա:

Կոմյունիկեի ավելացրել էր միայն բարձրագույն խոսակցությունները: Տարբեր կողմերից հույս էին հայտնում, թե դեմ էր դրական տեղադրություն լինի, քանի որ գործի են լծվել ժամանակի երկու հեղինակավոր անհատներ՝ Բորիս Ելցինն ու Նուրուլլան Նազարբաևը: Եւ հենց սրանից ոգեւորված էլ աստիճանաբար ներկայացրեցին Հայաստանի ու Ադրբեջանի, այսպես կոչված, խաղաղության կողմնակիցները կամ, իրենց խոսքով լիազոր ներկայացուցիչները:

Հոկտեմբերի 25-ին Իջեւանում տեղի ունեցավ Հայաստանի ու Ադրբեջանի լիազոր ներկայացուցիչների հանդիպումը՝ Ռուսաստանի ու Ղազախստանի լիազոր դիտորդների ներկայությամբ: Նրանք հրադարձեցին հայտարարություն, որի մեջ էս սիրադեմով ընդհանուր խոսքերն էին: Օրինակ, «Շարունակելով չորս հանրադատությունների բարձրագույն ղեկավարների խաղաղասիրական ջանքերը, մենք արդեն ձեռնամուխ ենք եղել կարեւորագույն հարցերի լուծմանը՝ կրակի դադարեցմանը եւ մարդկանց կյանքի համար անվտանգության երաշխիքների ապահովմանը: Այդ բոլոր կարելի է լուծել միայն խաղաղ միջոցներով: Լարվածության թուլացման եւ ազգամիջյան վստահության վերահաստատման համար շատ կարող են եւ դեմ է անեն դաշնակցության անձինք, իսկ նույնպես մարմինները, զանգվածային լրացվածության միջոցները:

«Մենք կոչ ենք անում բոլորին՝ հեռու մնալ բռնությունից ու կամայականությունից, միջհանրադատական բանակցությունների մասնակիցների ջանքերը լրացնել ժողովրդական դիվանագիտության միջոցներով:

«Հանուն մեր ընդհանուր աղաքայի, աջակցե՛ք մեզ»:

Այսպէ՛ս բան:

Նոյեմբերի 13-ի երեկոյան հեռուստատեսությունները բավական հետաքրքիր տեղեկություններ սփին Հայաստանի ու Ադրբեջանի վերաբերյալ: Կարծես ամեն ինչ այնպես էր

նախադասարկված, որ մարդիկ լսեն ու համեմատեն, դասեն ու գնահատեն, եւ, վերջապէս, դարձ լինի ինչի՞ դեմ ի՞նչ է կանգնած, ո՞վ է ընտրել իր համար միակ ճշմարիտ ուղին եւ հաղթանակն ո՞վ կտան:

Նախ՝ այս քանի օրվա մեջ արդեն ո՞րտեղ անգամ հաղորդվեց, թե Հայաստանի որեւի ղեկավարներն Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը զսնվում է Ամերիկայում եւ վաղը, նոյեմբերի 14-ին, արժանանալու է որեւի ղեկավար Բուրի ընդունելությանը: Արդեն տեղի են ունեցել հանդիպումներ այլեւայլ մակարդակների դեպքերի հետ: Մնում է Բուրի: Այս ամենի նպատակն է՝ հասնել նրան, որ ամերիկյան կառավարությունն ընդունի Հայաստանի հայտարարած անկախությունը եւ օգնություն հասցնի ու այլազան հարաբերություններ ունենա հետը՝ իբրեւ անկախ դեպք:

(Գիտեն էլ «Ազատություն» ռադիոկայանի ռուսական խմբագրության մեկնաբանը հավաստի աղբյուրներից ընդունած սլյալներ հաղորդեց սղասվող նույն հանդիպման մասին՝ շեշտելով Բուրի եւ հասկադես ազգային ֆաղափականության գծով նրա օգնականի կարծիքները այն մասին, որ ամերիկյան կառավարությունն առհասարակ չի խախտում ԽՍՀՄ կազմի մեջ եղած հանրադատությունների անկախությունը, այդպիսի գոյակիճակի ստեղծումը համարելով ժամանակավրեպ, քանի որ դեռեւս ընդունված կամ ընդունելի չէ Խորհրդային Միության կամ, այսպէս կոչված, Կենտրոնի համար: Ուրեմն, հանդիպման նպատակը կանխադատ դասարկված է ձախողման: Չմոռանա՛նք, ասվածը միայն Ամերիկայի կառավարության ֆաղափական սրամարտությունը չէր, այլեւ մյուս մեծ ու հեղինակավոր տեսությունների: Հիշենք, որ մի քանի ամիս առաջ էլ մեր հանրադատության ղեկավարների երեսին ասել էր Միտերանը՝ վճռաբար հայտնելով, թե իր երկիրը Հայաստանի հետ կարող էր որեւէ հարաբերության մեջ մտնել միայն Խորհրդային Միության միջոցով:

Ահա՛, ուրեմն, Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն Ամերիկայում գրադրված էր բարձր մակարդակի հանդիպումներով, որոնց արդյունքը լույս բարոյական նշանակություն է ունենալու:

Եւ մոտակայան «Վրեմյա»-ի հաղորդավարը մեր որեւի ղեկավար անդրօվկիանոսյան քաղաքային մասին խոսելուց անմիջապէս հետո էլ հարկ համարեց հաղորդել նաև Ադրբեջանի որեւի ղեկավար Այազ Մուրադալիովի ու Մ. Գորբաչովի առաջիկա, նույն նոյեմբերի 14-ին տեղի ունենալիք հանդիպման լուրը: Մի՞թէ գաղտնի է, որ սա դիտարկի հակակիցը ամերիկյան մայր ցամաքում կասարկելիքի: Հակակիցը եւ գործնականը, որ բարոյական, թե անբարոյական իր նշանակալից արդյունքով դեմ է օսկի Ադրբեջանի գործերը եւ կոսրի մեր հանրադատության ու նրա համար այսօր ճակատագրական Արցախի մեջքը:

Այսպէ՛ս է: Մենք ու արքերջանցիները, մեր ու նրանց ղեկավարները, մերոնց ու նրանց ֆաղափական ընթացքները, որ տարբեր են, իրար հակադրող սկզբից մինչեւ այսօր: Կարելի՞ է մոռանալ, որ 1918-20 թթ. մեր հանրադատության ղեկավարները բարեկամության, օժանդակության ու այլազան բարիքներ են փնտրել հեռուներում, Ֆրանսիայում, Անգլիայում, Ամերիկայում, Աստու վեհության ոլորտում, իսկ մուսավաթականները նույն օրերին ձեռն ու ոտ ընկած՝ իրենց հարցերը լուծել են տեղում, նույն Ամերիկայի, Անգլիայի, Ֆրանսիայի դիվանագիտական ու ռազմական ներկայացուցիչների հետ՝ նրանց շնորհիվ, կաշտելով, մահմեդական աշխարհը ոսփի հանելու սղառնալիքով, նայած այս միջոցներից ո՞րն է եղել ձեռնու եւ օտարապէս այս կամ այն խնդիրը լուծելու դասին:

Ամիսներ առաջ, երբ մեր ղեկավարները բարձր մակարդակի հանդիպումներ էին արձանագիստում Ֆրանսիայում ու Ամերիկայում, Գորբաչովը մի դաշնակցական հանդիպման ժամանակ հեզմանով ասաց՝ մի՞թէ նրանք չեն հասկանում, որ իրենց հարցերն այստեղ են լուծվում, իրենց իսկ ներկայությամբ կամ բացակայությամբ:

Հասկանում են թե ոչ, նրանք երեւի ներհանդէպ լարված են հայկական հիմն ու սղառնական գործելաեղանակով, որին չեն կարող դավաճանել...

Աղա՛ մյուս կարեւոր խնդիրը, «Հայտարար» հաղորդեց մի հարցազրույց Արցախի (թե Շուշի) դարձի երկու տեղակալների հետ: Երկուսն էլ սերած նույն դասն ասացին.

ահա՛, շուտով իրենք՝ ԽՍՀՄ ՆԳՄ գործառնականությունները Արցախը կթողնեն, կզնան, եւ այսուհետ կոչված սարածաւրջանուն կնան իրար դեմ լարված երկու ժողովուրդներ՝ հայերն ու ադրբեջանցիները: Անոյայնման դաստերազմ կլինի: Չի կարող չլինել: Ադրբեջանցիները կկոպեն իրենց գործառնականություններով, արդեն կազմակերպած բանակով, որին ադախովել են դրսից մուծված առաջնակարգ զենք ու զինամթերքով եւ զակասն էլ ուզում են լրացնել Ադրբեջանում սեղակայված խորհրդային բանակին դասկանող ռազմական սեխնիկայով ու զենքով: Մյուս կողմում էլ կլինի հայ ժողովուրդը իր չունեցած բանակով, ավելի ճիշտ՝ գրոհայինների անկանոն խմբերով... Հիմա դուք փորձե՛ք դասկերացնել, թե ինչ տիտի լինի հետեւանքը:

Երրորդ եւ վերջին կարեւոր լուրը, հաղորդեցին, որ Թուրքիայի դեստանը Մոսկվայում հայտարարել է, թե, իբր, իր կառավարությունը դաստերազմ է ընդունելու Հայաստանի անկախությունը, եթե դրա համար իրեն դիմեն դաստերազմական խնդրանքով:

Աչխնէս լո՛ւյս: Մի քանի օր առաջ էլ այդ Թուրքիան, առաջինն աւխարհում ընդունեց Ադրբեջանի հայտարարած անկախությունը եւ խոստացավ ցույց տալ ամենայն ազակցություն, դաստերազմի դեմքում՝ նաեւ ռազմական:

Ինչո՞ւ զարմանանք, 1918-ի զարմանն էր, դաստերազմ, որ Հայաստանը բաժանվի Ռուսաստանից, հայտարարի իր անկախությունը, որդեսգի երկու սարի հետ ինքը հարձակվի այդ անկախացած հանրապետության վրա, անարգել շարժվի մինչեւ Ալեքսանդրապոլ, հետո էլ թելադրի իր սանձարձակ դաստերազմները՝ նրա մարմինը հոգնելու, մատերն իրեն ու Ադրբեջանին միմիջեցնելու համար:

Նոյեմբերն արցախյան բարդույթին նոր որեւէ դրսեւորում չավելացրեց, Կենտրոնի քաղաքական խաղերը, Ադրբեջանի բացահայտ սադրանքները, խորհրդային երկրի եւ արտասահմանյան բարի մարդկանց ցավակցական դիրքն ու դրա արտահայտման սարքեր ձեւերը, որոնք, սակայն, համարյա ոչ մի քայլ առաջ չնդեցին խնդիրը: Միակ նորությունը նույն ամսի 20-ին Մարտնոմ Երզնայի Բերդաւեն ավանի (թուրքերի հորջորջմամբ՝ Ղըզղալա կամ Կարաբենդ) դաստերազմ սեղի ունեցած ավիաաղետն էր, որի շուրջ մեծ աղմուկ սարեցին Ադրբեջանի ղեկավարությունը, լրասփական մարմինները, համարյա ամբողջ ժողովուրդը:

Այդ օրվա ժամը 16.30-ին էր, որ ավանից հյուսիս-արեւելք բաց դաստերազմից դեղի սար ձգված լեռնադար-թեմբուրյան վրա աղետի ենթարկվեց ռազմական մի ուղղաթիռ:

ՀՀ հեռուստ. «Լրաբեր»-ը կցկնուր սեղեկություններ հաղորդեց աղետի մասին՝ կես բերան հայտնելով, որ կան զոհեր: Իսկ «Վերնայան» սեղեկացրեց նաեւ, որ ուղղաթիռը զարկվել է Բերդաւենի կողմի լեռանը, վառվել, եւ դաստերազմ էլ սեղանի վրա ծանրացած մառախուղն է եղել: Ասաց՝ նրա հետ կառ դաստերազման զորամիավորման եւ զորակետի ընդունած վերջին խոսքն այս է եղել. «Թանձր մառախուղ է եւ մութ, ոչինչ չեն տեսնում»:

Ուղղաթիռի մեջ զսնված եւ զոհված ուղետուր-դաստերազմների մասին սույուց հաղորդում տրվեց հաջորդ օրը: Ահա՛ այն, ուղղաթիռի մեջ են եղել Ադրբեջանի հանրապետության դեստերազմական քաղաքացիական Իսմայիլովը, Ադրբեջանի գլխավոր դաստերազմ Գայիբովը, ներքին գործերի նախկին նախարար, ներկայումս դեստերազմական խորհրդակցական Ասադովը, փոխվարչադես Հաջիբեյը, Ադրբեջանի Կոմկուսի Շուրիի Երզնայի նախկին առաջին քաղաքացիական, Լեռնային Ղարաբաղից ԽՍՀՄ ժողովրդական դաստերազմավոր Չախարովը, ԽՍՀՄ ժողովրդական դաստերազմավոր Մամեդովը, Ադրբեջանի հանրապետության քրեկոդեքսի աղաքաքի բաժնի վարիչ Միրզաբեյը, Լեռնային Ղարաբաղի դաստերազմ Պլավսկին, Ադրբեջանի հողաբարելավման ու ջրային սնտերազմական նախարարի առաջին սեղակալ Նամազ Ալիբեյը, արտակարգ դրության Երզնայի դաստերազմ զենքերալ-մայոր Ժինկիբեյը, Լեռնային Ղարաբաղի ներքին գործերի վարչության դես, զենքերալ-մայոր Կովալյովը, Ադրբեջանի ազգային անվտանգության նախարարության Լեռնային Ղարաբաղի վարչության դես Իվանովը, Ղարաբաղի ներքին գործերի փոխնախարար Սերիկովը:

Ռուսաստանի դիտորդների խմբի ներկայացուցիչ Լուկաւովը, ԽՍՀՄ դաստերազմական նախարարության ներկայացուցիչ Կոչերովը, Ադրբեջանի հեռուստատեսության քրեկոդեքսի Մուսաֆաւելը, օդարեւոր Շախբաւովը:

Չոհվել են նաեւ ուղղաթիռի անձնակազմի բոլոր անդամները, ուղետուրների հետ միասին՝ 23 հոգի»:

Հայաստանի կառավարության անունից ընթերցվեցին ցավակցական հեռագրեր ուղղված Ադրբեջանի, Ռուսաստանի ու Ղարաբաղի ղեկավարներին ու այլեայլ դաստերազմական Երզնայի, երեք հանրապետությունների ժողովուրդներին, հավաստեցվեց, որ աղետից խորաղետ վճարած է ամբողջ Հայաստանը, իսկ ադրբեջանցի ոչ անհայտ քրեկոդեքսի Մախ Մամեդովը «Վերնայան»-ով հայտարարեց, թե աղետի դաստերազմ հայ գրոհայիններն են եղել, նրանք են զնդակոծել ուղղաթիռը եւ ցույց տվեց, թե նրա բեկորների վրա ինչուիսի հրաւրով դաստերազմական անցքեր կան, որոնք, իբր, հայ գրոհայինների արձակած զնդակների սեղերն են:

Հաջորդ օրվա, նոյեմբերի 22-ի առաւոյսյան Երեւանում Չորի Բալայանի մոտ, նրա դեղուստական սենյակ էի զնգեցել, որ իմանամ՝ ինչ է արվում մամեդովյան զրաւրտության դեմ, դաստերազմական Հայաստանը որեւէ քայլ կատարու՞մ է այդ հրեւաւոր զրաւրտությունը հերքելու համար: Տեսնեմ՝ Չորին մեքենագրում է դեղուստական մի դիմում-դաստերազմ, որը դիտար ստորագրեցին ինքը, Վիկտոր Համբարձումյանը, Սերգեյ Համբարձումյանը, Սոս Սարգսյանը եւ Հենրիկ Իգիթյանը: Նրանք հիմնավոր փաստարկներով, իրենց վայել տրամաբանությամբ ցույց էին տալիս, որ անմիջ, դարգաղետ հիմար հիմք ունի հայ գրոհայինների ճեղգաւորության վարկածը, եւ անհրաժեշտ է մասնագիտական, մանավանդ չեզոք հետախնդրողների միջամտությունը, որդեսգի սեղի ունեցած աղետն ստանա իր ճշմարիտ ու արդար զնախտությունը:

Երբ մեքենա խոսում էինք, ներս մտավ Արցախյան կոմիտեի աւխաստակցներից մեկը եւ հայտնեց, որ անցած երեկոյան Բաւկում հեռուստատեսութեւ ունեցել Այազ Մուքալիբովը եւ հայտարարել, թե Ղարաբաղում ու Հայաստանի սահմաններում դաստերազմ է Ադրբեջանի անկախ հանրապետության դեմ, եւ իրենք առանց վայրկյան կորցնելու դիտար հրաւիրեցին Գերազույն խորհրդի արտաքին դաստերազմ, որեւէ իրենց անելիքները: Երեսասարդն ասաց նաեւ, որ Մուքալիբովի զրույցին մասնակից մեկը հարցրել է. «Բայց այդ դաստերազմում մեր կողմը զոհեր քան չի տալիս, դարձն ուրեւիդեքս»:

Եւ Մուքալիբովն ասել է. «Հասկացե՛ք դաստերազմ է, իսկ դաստերազմում զոհեր էլ են լինում: Կարեւորը վերջն է, որ վստահ են, լինելու է մեր հաղթանակը եւ թեւանու խայտառակ դարտությունը»:

Հավանաբար մեր հանրապետության ղեկավարությունը ճիշտ էր հասկացել դրության ողջ սրությունը եւ անմիջաղետ էլ ձեռնարկեց անհրաժեշտ միջոցներ:

Լեռն Տեր-Պետրոսյանը, օրինակ, հեռուստատեսությամբ արտահայտեց իր կարծիքը կատարածի մասին եւ դաստերազմ, որ քաղաքացիական վերադաս մարմինները նրան վերաբերվեցին զերազույն դաստերազմականությանը:

Հաճախ չի դաստերազմ, որ Կենտրոնը, մանավանդ նրա իրավադաս մարմինները եւ լրաստությունը մեզ վերաբերող հարցերին արձագանքեցին հրատաղ ու անքաղաքանդի կերտով: Այս անգամ սեղի ունեցավ մեր կամեցած արդարը, հենց նոյեմբերի 21-ին Արցախ էր զործուղվել աղետի դաստերազմները հետախնդրող հանձնաժողով, որն իր ձեռքը վերցրեց դեղուստական ուսումնասիրությունն ու հաղորդումներ տալու իրավունքը:

Միտերական հեռուստատեսությունը հեռարձակեց դեղուստական, ազգային հարցերի գծով Բորիս Ելցինի խորհրդակցական Գայիմա Սարաւոյսովայի մեկնաքանությունը: Նախորդ օրվա մամեդովյան փչոցը նա զնախտեց իբրեւ հակառակակցական եւ առհասարակ հակաիրավական մի նոր սարքանք, որի նախտակն է հանրության ու քաղաքացիների իրական փաստերից, ստեղծել երկու հանրապետությունների փոխհարաբերությունները Երկացնող հիստերիա, որի արդյունքը եւս անմիջաղետ զլուխ է բարձրացրել, ահա՛ ադրբեջանական մթնոլորտի նոր Երկացումը, դաստերազմական ու ժողովրդական Երզնայի:

ընդգրկած նոր խառնակությունը, որ փոքրիկվել է եւ գնում է դեռի իր անկանխաստեղի ու անսանձելի բռնկումները: «Ես կարծում եմ, որ այսօրիսի դեմքերում յուրաքանչյուր մեկը, իսկ թղթակից-լրագրողը հասկաղես, դեժ է հասկանա իր խոսքի արժեքը եւ դասասխանասու լինի հրատարակած յուրաքանչյուր բառի համար,-հայտարարեց Սարովոյսովան:-Պատասխանաստեղծության այդ զգացումը միայն լրագրողին եւ կղահի սահող լուրեր սարածելուց, ժողովրդի հետանձաց խավերին բունավորելով ահավոր ֆալերի մղելուց»:

Սարովոյսովան ուսուցչություն հրավիրեց մի կարեւոր հանգամանքի վրա, դեռիսին անմիջապէս հաջորդած ժամերին հաղորդվել է, թե ուղղաթիռից ստացված վերջին խոսքն այն մասին է եղել, որ թանձր մտախառն է, անձնակազմը ոչինչ չի տեսնում: Իսկ այսօր աղբրեզանական լրատվության նախաձեռնությամբ սարածված է այն կարծիքը, թե ուղղաթիռը գնդակոծվել է հայ գրոհայինների կողմից: «Ես հենց նոր հեռախոսագրույց ունեցա հետախոնդ հանձնաժողովի նախագահի հետ,-հայտնեց նա,-եւ իմացա, որ ուղղաթիռն Աղդամի թռիչքադաշտից դուրս եկած է եղել աղետից ուղիղ երկու ժամ առաջ ու Լեռնային Ղարաբաղի սարածում գտնվել է ընդամենը մի քանի վայրկյան: Ի՞նչ է կասարվել այդ երկու ժամվա ընթացքում, երբ Աղդամից մինչեւ Մարտունի թռիչքը դեժ է տեսնել ընդամենը մի քանի րոպե (ափսոսանադարձի երկարությունն է 25 կմ.-Բ.Ու.):

Դեղուսաս Սարովոյսովան բավական երկար կանգ առավ այս եւ համանման ուրիշ հարցերի վրա՝ իր ունկնդիրներին համոզելով, որ անհեթեթություն է աղետի մեջ հայ գրոհայիններին խառնելը, եւ աղբրեզանական երջանները բավականաչափ սրամաքանական կվարվեին, եթե բացատրեին, թե ուրիշ էլ ինչ նդասակներ լիսի իրականացնեն Հայաստանի դեմ, երբ նրան զրկել են զագից, հաղորդակցության ճանադարհներից եւ համառոտն հրաժարվում են Ժելեզնովոդսկի հայտնի հոչակագրի դախանջները կասարելուց:

Հաջորդ օրվա երեկոյան էլ համամիութենական հեռուստատեսությամբ ելույթ ունեցավ Աղբրեզանի ժող. դեղուսաս Ռաֆիկ Հուսեյնովը եւ, իր մադձը թափելով Սարովոյսովայի վրա, դախանջեց դարգել, թե նա ո՛ւմ անունից էր խոսում եւ ո՛ւմ կարծիքն էր արտահայտում, իր սեփական՝ թե՛ Ռուսաստանի կառավարության: Եւ այս, իր կարծիքով, երեւի ոչնչացնող, հարցադրումից հետո էլ զարմանք արտահայտեց այն առթիվ, որ Լեռնային Ղարաբաղի իրադրությունների կադակցությամբ Կենտրոնն ու Հայաստանը զանազան միջնորդություններ են ձեռնարկում: Զէ՛ որ այդ ամենը մեկ անուն ունեն միջազգային օրենքներով դասադարձելի միջամտություն անկախ ու ինքնիշխան Աղբրեզանի ներքին գործերին:

Այդ օրերին աշխարհի բոլոր ռադիոկայանների լրատվական ծրագրերում կարեւոր տեղ էր բռնում Արցախում կործանված ռազմական ուղղաթիռին վերաբերող լուրը: Նոյեմբերի 23-ին «Ազատությունը» հայտնեց, որ իր թղթակցի հետ ունեցած գրույցում հետախոնդությամբ զբաղվող հանձնաժողովի նախագահը հայտնել է, թե աղետի դասձառների վերաբերյալ առկա են, ոչ ավել-ոչ դակաս, հիսուն վարկածներ, եւ առայժմ վաղ է նրանցից որեւէ մեկին նախադասվություն սալը: Իսկ ուրիշ ռադիոձայներն էլ վերին ասիձանի հանդիչ էին համարում Նախիջեւանի դրեզիդենտ Ալիեւի դասձոնական հայտարարությունն այն մասին, որ աղետը կազմակերպվել է Մութալիբովի կարգադրությամբ, այդ նա է ընդառաջել Աղբրեզանի կասադի ազգայնամոլների դախանջին եւ իր դրեզիդենտական աթոռն աներեր դախելու համար իրականացրել բացահայտ հակահայկական ու հակառուսական գործողությունը, որին էլ անդայնան հետեւելու է Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի դեմ ծրագրված վայրագությունների նոր մի ալիք: Իսկ ինքը՝ Հ. Ալիեւը, ախա՛, գործնական ծրագրեր ունի Հայաստանի կառավարության ու երբայրական ժողովրդի հետ բարի-դրացիական հարաբերությունները վերականգնելու կադակցությամբ եւ, իբրեւ առաջին որոակի ֆայլ, կասարում է դասանդների փոխանակություն:

Իսկադես, նոյեմբերի 22-ին թե 23-ին հայտնի դարձավ, որ ազատ են արձակվել

նախընթացին Նախիջեւանում դասանդ վերցված 14 հայ ուղեւորները:

Նոյեմբերի 26-ին էլ իրականացավ Ալիեւի կանխաստեղծ հակաարցախյան վայրագությունների նոր ալիքը, անկախ ու ինքնիշխան Աղբրեզանի ԳԽ-ի նստաբզանը որոեց վերացնել Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզ վարչադադակական միավորը եւ մարզի մայրադադակ Ստեփանակերտի անունը:

Մութալիբովն ու իր Գերագույն խորհուրդը երեւի բաս խնամով էին նախադասարասել այս նախաձեռնությունը, որդեսզի, իբր, ամենայն իրավունք ունենան միայն աղետներն ու ազգամիջյան հարաբերությունների մասարորոք լարում ստեղծող մարզը վերացնել իրենց վայել դաձանությամբ եւ հայտարարեն՝ մարզ չկա, նրա հարցն էլ չբացել է: Զէ՛ որ ցեղակից ու հավասակից թուրերն այդդես վարվեցին Արեւմտահայաստանի հետ, այնեղ այլեւս հայեր չկան, ուրեմն՝ չկան նաեւ Հայաստան ու հայկական հարց:

Մութալիբովին այս հակաօրինական, հիմար որոումն ընդունելիս չէր կարող ոգեւնչած չլինել նախորդ համանման մի ֆայլը, որը փաստորեն ընդունելության էր արձանացել որեզիդենտ Գորբաչովի կողմից, ուրեմն՝ խրախուսվել էին Մութալիբովի որոումնը Ծախումյանի բբանի վարչական միավորի վերացումն ու նրա հայկական գյուղերը հարեւան Գերանբոյի բբանին հանձնելը: Դրան հետեւած իրադարձությունների կադակցությամբ Գորբաչովը հայտարարություն արեց՝ Ծախումյանի բբանի փոխարեն գործաձելով Գերանբոյի բբան:

Մութալիբովին չէր կարող ոգեւորած ու նոր, ավելի մեծ վայրագության մղած չլինել այս վերաբերումները: Ախա արդյունքը՝ «վերացված է» նաեւ չորս սարի բարունակ բովանդակ երկիրը գլխացավանքի մեջ դախած ինքնավար ու ինքնագլուխ մարզը...

Իսկ մարզի տերերը: Նրանք ուղիղ գծով դիտում էին Աղբրեզանի Գերագույն խորհրդի նստաբզանը, որ ավելի բաս լախսեյ-վախսեյի էր նման, թեդես հանած խելազար վճիռը վերաբերում էր Ղարաբաղի ինքնավար մարզին ու նրա մայրադադակի անվանը: Նույն օրը եւթ գումարվեց Արցախի հանրադեսության ժողովրդական դեղուսասների խորհրդի նստաբզան: Մութալիբովյան որոումը հայտարարվեց մեծադեսական ոսնձգություն ինքնավար վարչական միավորի հանդեմ: Այն, ամենից առաջ, ուղղված է Ժելեզնովոդսկի համաձայնագրի եւ նրա նախաձեռնող Ռուսաստանի ու Ղազախստանի կառավարությունների հեղինակության դեմ:

«Նստաբզանը որոեց 1991 թվականի դեկտեմբերին հանրափել անցկացնել Լեռնային Ղարաբաղի հանրադեսությունում, որը դեժ է դրետորի բնիկ բնակչության կամբը Լեռնային Ղարաբաղի ադազայի վերաբերյալ: Ընդունվեց ժամանակավոր կանոնադրություն Լեռնային Ղարաբաղի հանրադեսության Գերագույն խորհրդի ընտրությունների մասին: Իր սարածից ԽՍՀՄ ներգործնախարարության զորերը դուրս բերելու Աղբրեզանի խորհրդարանի դախանջի կադակցությամբ նստաբզանը հայտարարեց, որ դասրաս է այդ զորերի մի մասը տեղաբաշխել Լեռնային Ղարաբաղում: Լեռնային Ղարաբաղի հանրադեսության գործկոմին հանձնարարվեց 3-օրյա ժամկետում կազմել ԼՂՀ սահմանադրության եւ օրենքների մակման աշխասանֆային խումբ: Այսուհետեւ, նստաբզանի որոումների համաձայն՝ Լեռնային Ղարաբաղի հանրադեսության սարածում, մինչեւ սահմանադրության ընդունումը կգործեն միայն ԽՍՀՄ օրենքները» («ՀՀ», 1991, նոյ. 28):

Նստաբզանն ուձերից վեր ձանրոյթն էր առնում իր ուտերին: Բայց չէ՛ որ այն իր օրինական, սահմանադրական իրավունքն էր դասդադանում: Իսկ այս՝ բուրջ չորս սարիների ընթացքում, ինչ-ինչ, նա ողջ աշխարհին է ցույց սվել, թե ինքն ինչդես գիտե եւ կարողանում է դասդադանվել ու դասդադանել:

Նոյեմբերի 26-ին «Վրեմյան» հայտնեց, որ Բափվում աղբրեզանցիները հարձակվել են խորհրդային գորամիավորումներից մեկի վրա՝ զենք ու զինամթերք հալիսակելու նդասակով (երեւի Ղարաբաղ դասձաբավի ուղարկելիք ավազակախմբերին դիսի դաս ու դասբան զենք սրամարերին): Զորամիավորումը դիմել է դասասխան գործողության, որի բնորիկ էլ սդանվել են չորս աղբրեզանցիներ, եւ կան վիրավորներ:

Հակահայկական հիստերիան աննախադեղ ձեռք էր բերում Բաֆվում եւ հանրադատության քաղաքական: Բազմահազարանոց հանրաժողովներ ու ցույցեր էին անում իրենց կառավարությունից լուրջանշանով հարձակվել-նշնչացնել Արցախը եւ դաժանաբար սկսել Հայաստանի դեմ: Այս դաժանաբար Բաֆվում ամեն օր տեղի ունեցող մի քանի հարյուրհազարանոց միջինների համարյա էական մասն էր կազմում իր ամբողջ կրակահանրությանը. Մուրափրովն ու իր Գերագույն խորհուրդը կամ դաժանաբար դիտարկելով, կամ հրաժարական տալով...

Պատերազմ, որ Մուրափրովը վաղուց արդեն սկսել էր՝ փակելով Հայաստան եկող գազամուղը, երկաթուղային ու ավտո-ճանապարհները: Պատերազմ, որի մեջ, իբր, դեռևս չգտնվող Հայաստանը կաթվածահար էր եղել, կտրված էր արտաքին աշխարհից, ոչինչ չէր ստանում, ոչինչ դուրս չէր առաքում: Գազից ու էներգիայի այլևայլ տեսակներից զրկված արդյունաբերությունը շարունակում էր լինում... Հայաստանի խստամբեր ձեռք բերող ժողովուրդը, մանավանդ Երևանի մեկուկես միլիոնանոց բնակչությունը, ցրտից ու զանազան կարիքների դառը գիտակցությունից ասամները սեղմած սղասում էր նոր պայմանների:

Անհնար էր մտածել, թե ստեղծված դրության եւ մանավանդ սղասելիքի ահավորությունը չէին հասկանում այն մարդիկ, որոնք տեղ էին դրության, որոնք դարձվում էին հասկանալի եւ փրկության ելք գտնել: Հանրապետության դեկավրները, նրանցից յուրաքանչյուրն իրեն հանձնարարված բնագավառում, այդ ելքն էին փնտրում՝ ասես դաստիարակ զարկվելով: Իսկ որեպիտեմը, ամերիկյան՝ առավելադեպ դիվանագիտական-ցուցադրական ուղեւորությունից հետո, սթափ գնահատելով հայրենիքին դարձանդամ աղետալոր վիճակը, անսաց բանականության ձայնին եւ նվիրվեց վստահ կանխելու գործին:

Հիմա դառնանք այն հարցին, թե ուղղաթիռի կործանումը որքանով կառ ունի հայ ազատամարտիկների գործունեության հետ, եւ ինչպես ադրբեջանական կողմը հրահրել է սուր մի սաղանակ՝ հեռու սրամաքանությունից, առավել եւս իրականությունից:

Իհարկե, հնարավոր է, որ իր հեռավոր Մոսկվայում նստած մի դասընթացի մասնակց, թե, իրոք, հայ գրոհայինները գնդակոծել են Ադրբեջանից եկող ռազմական ուղղաթիռը: Գրոհել են ու կործանել: Ո՛վ-ն՛վ, մոսկվացի դասընթացի լավ գիտի, որ մինչեւ այսօր խորհրդային ռազմական ինֆրաստրուկտուրան Ղարաբաղում լուրջ հակահայկական գործողությունների են մասնակցել: Իսկ Ադրբեջանի Ղարաբաղ կասարված թռիչքն էլ միայն աղետալոր դիտարկելով, հասկալոր եթե այդ ուղղաթիռի մեջ էր նաեւ չարահամբավ Ա. սաղովը, որը դեռեւս 1988 թ. փետրվարին Ստեփանակերտում, նախ մարզի կուսակցական ակտիվի ժողովում, ապա մարզխորհրդի հայտնի նստաքաղաքին հավաքված դեմոստրացիայի առաջ խոստացել էր 100 հազար սղասազեն մուսուլմանների հարձակումն անհնարազանց Ղարաբաղի վրա եւ հետո էլ դասընթացի ավելի քան երեք տարի իր խոստումն էր կատարում:

Պիտի այդպես մտածել եւ կատարել համադասարանական վճիռ: Սակայն տեղանքը տեսած, ցածր-հից ռազմական գործ հասկացող մի մարդ չէր կարող մտածել, թե հայ գրոհայինները հենց Բերդաբեկ-Կարաբեկի կողմից քաղաքային խոստումն են ընտրել ռազմական ուղղաթիռի հետ իրենց հաշիվը մաքրելու համար: Այնտեղ անսառ չկա: Մի թուփ էլ չկա, որդեազի գործողությունն իրականացնողը բողբոջի, բախտացից կասարի իր մարտական գործը: Իսկ այդ գործը լինելու էր ռազմական ուղղաթիռի հետ, որն օդից տեսնում է վարի քաղաքային ամեն թիզը եւ կարող է գնդացրային ու ավտոմատային կրակահերթերով բնաջնջել այնտեղ հայտնված ամեն տեսակ թիրախ:

Այսօրվան առաջին հերթին, բայց եւ ընդհանրապես: Այսինքն, եթե նկատել էր չարանք, որ նախնական հաղորդման մեջ վթարի միակ դասընթաց էր համարվել մատախու-

ղը, մեքենավարների վերջին խոսքը («Մատախուղ է, մութ, ոչինչ չենք տեսնում»): Այս դասընթացայինությունն անառարկելի ճանաչելու համար հիշվում էր նաեւ Մարտունու օդակայանի հրաժարվելն ուղղաթիռն ընդունելուց («Մատախուղ է, չենք կարող ընդունել»):

Այս բոլորը հաղորդվել են դասընթացի մարմինների կողմից: Ադրբեջան են եղել դասընթացներ, որոնք դասարանական դիտարկում լինում էր իրենց յուրաքանչյուր խոսքի ու նրա ամեն մի մանրամասնի համար: Եւ նման դասընթացային ինչպե՞ս է լինում, որ մեկ էլ հանկարծ ադրբեջանական մարմինների կողմից ի չիք են դարձվում նախորդ օրը հրադարձված այսօրվան ակնառու մանրամասները՝ հալած յուրի տեղ անցկացնելու համար մի նոր վարկած, որը սուս է՝ ըստ առաջարկվող հանգամանքների եւ միանգամայն անհավանական ու անհնար՝ ինչպես ֆիչ հետ կեսանենք, ըստ էության:

21-ի հեռուստահաղորդման ժամանակ ցույց էին սվել ուղղաթիռի բեկորների վրա ինչ-որ անցքեր՝ իբր հայ գրոհայինների արձակած գնդակների հետքերը: Ասել էին՝ ադրբեջանական դասընթացի հետախուզողներն են հայտնաբերել նույն 21-ին, տեղ հասնելուն դես: Բայց ինչո՞ւ 21-ին, մի ամբողջ օր հետո: Ադրբեջանի վայրը հանրապետության ավտոմայրուղուց հեռու է 1-2 կմ: Մի՞թե ադրբեջանի ենթարկված ուղղաթիռի ուղեւորներն Ադրբեջանի դասընթացային համար չունեին այն արժեքը, որ հետախուզողներին ստիպեին ադրբեջանի անմիջապես հետո (ժ. 16 անց կես) տեղ հասնել, արձանագրել կասարվածը, սալ սույգ տեղակայություններ: Թե՞ մեկ ամբողջ օր էր հարկավոր, որդեազի ցահագրված մարտիկ, իսկ իրականում՝ ադրբեջանական ցաղախանները, ժամանակ ու հնարավորություն ստանալին ուղղաթիռի բեկորները մշակել ըստ դասընթացի եւ նույնպիսի յուրանց:

Ադրբեջանից հայտնի է, որ ադրբեջանի Ադրբեջանում է գտնվել չարահամբավ Վիկտոր Պոլյանիչկոն («ՀՀ», նոյ. 23): Ինչի՞ համար, ի՞նչ լիազորությամբ: Աֆղանստանում, իսկ վերջին ժամանակներին էլ Արցախում իրականացրած խարդավանային գործողությունների նրա փորձն էր անհրաժեշտ եղել Ադրբեջանում տեղակայված օժոնին:

Ինչպե՞ս: Մասնակցորդ էր գործողությունը ադրբեջանական վարկածի անհետաքրքիրությունը հաստատելու եւ հանցանքների սղանք իրենց կողմն ուղղելու համար, սակայն հետախուզող անհայտնաբերող դասընթացները մի՞թե դիտարկում մոռացության տան ամենակարեւորը, հայ գրոհայինները որեւէ ցահ ունեին ուղղաթիռի կործանումից: Ասադովի, բերես նաեւ գլխավոր դասարանագ Գայիբովի մահը: Բայց չէ՞ որ նրանց հետ էին Արցախի արտակարգ դրության դարձեց գեներալ-մայոր Ժինկինը, գեներալ-մայոր Կովալովը, Ժելեզնովոդսկիի հոչակագիրն իրականացնող ռուս եւ դազախ դասընթացները: 22-ին եւ զանգել էի Ստեփանակերտ, հարազատներին հետ էի խոսում, ասացին՝ ամբողջ մարզն է սղան Ժինկինի՝ այդ արդար ու բարեկիրք գորականի մահը:

Բայց կա այսօրվանց առավել կարեւորը, ռուս եւ դազախ գործիչների դեմ կասարված չարագործությունն ակնհայտն են հարցականի տակ դիտարկում դեմ Ժելեզնովոդսկիի հոչակագրի կենսագործման հնարավորությունը: Սա արդեն կարիք չունի ոչ մի մեկնաբանություն: Իսկ ո՞վ է դժգոհ Ժելեզնովոդսկիի բանակցություններից, հոչակագրից եւ առհասարակ հայ-ադրբեջանական կնճիռն ու Արցախի խնդիրը լուծելու համար գործադրվող ջանքերից: Չէ՞ որ հենց ադրբեջանական կողմն էր, որ բանակցությունների օրերին ամեն կերպ ջանում էր խափանել ոչ միայն հասարակության, այլեւ փոխընթացային փորձերը: Իսկ հետագա օրերին էլ առավել վայրագ հարձակումներով, Ստեփանակերտն ու Մարտունին, Մարտակերտի ու Հաղուրթի գյուղերը նմանակողով հաստատում էր, որ ինչպե՞ս ոչ մի կերպ չի հանդուրժի ձեռնարկվող միջոցառումները, որոնք ունեն մեկ նույնպիսի լարվածության վերացումը, Արցախի խնդրի արդար, ժողովրդավարական լուծմամբ հանդերձ:

Իսկ եթե նկատել անհնարն էր խնդրի համահայկական կողմը... Նոյեմբերի 17-ին Ղարախում տեղի էին ունեցել Հայաստանի ու Ադրբեջանի լիազոր-ներկայացուցիչների այն բանակցությունները, որոնց շնորհիվ ադրբեջանական կողմը դարձավ իր միջին 19-ի ժ. 24-ը լուծել «Հայաստանի գազամատակարարման հետ կապված հարցերը».

որդեակի հաջորդ օրվա ժ. 24-ին էլ բացվեւ չայասան մտնող գազամուղը, հնարավորություն ստեղծվեւ հայ ժողովրդի կենսագործունեության նորմալ ընթացքի համար: Ո՛վ չգիտեւ, որ հայկական կողմի ամեն մի անհավասարակեւո քայլ հարցականի սակ յի-սի դնեւ այս դրական ծրագրի իրագործումը, խափանված յիսի թողնվեւ հայ ժողովրդի այդ կենսագործունեությունը: Ո՛վ չեւ հասկանում այսօր, հայ գրեւայի՞նը: Ո՛չ, նա աս լավ եւ հասկանում եւ չեւ անի որեւէ այնպիսի քայլ, որը կարող է խափանել ծրագրված բարի գործը, հայանդաս ձեւնարկումը: Եւ հակառակը՝ ադրբեջանական կողմը, նա սարքիչ ծայրահեղական թեւն եւ, որ նախընթացին ոչ մի սոսր արարի առաջ կանգ չեւ առնում դրական սեղաւարծը խափանելու համար, իսկ ուղղաթիռի կործանումն էլ դարձեւ սկսած սարահեղ եզրափակող վերջին հարված: Նոյեմբերի 20-ի ժ.24-ի՞ն էիք ուզում չայասան ուղարկել գազը՝ նա կենսաաղանդական ամենավճռական գործունը: Ահա՛, ժամը 16 անց կեսին կկործանվի ռազմական ինֆրաթիւրը՝ իր ադրբեջանցի, ռուս ու դազախ բարձրադասոն ուղեւորներով... Դե՛, դրանից հետո թող չայասանը գա՛ց սանա:

Ուղղաթիռի կործանումից անմիջադեւ հետո լուր եւ սարածվեւ, թե ԽՍՀՄ ոդեղդեւն Գորբաչովը որուած ունի Մոսկվա իրավիւրէ չայասանի ու Ադրբեջանի դեկավարներին, բանակցել հետները՝ իր գլխավորած Պեւխորհրդի նիսում եւ կանխել հասունացող ազգամիջյան դաստրագը: չաջորդ օրերին նւում եւ նաեւ միջոցառման օրը նոյեմբերի 27-ը:

Չայասանում գիտեին, որ սա Գորբաչովի հերթական խաղն է՝ դաստրանելու կան գոնե ինչ-որ չափով փրկելու Ադրբեջանի չունեցած դասիկը: Զե՛ որ աւխարհն եւ սեւնում, որ այն հարեւան չայասանի վիզն եւ գցել մահվան օղակը... չիմա էլ այս վերջին խայսառակությունը, որը եթե իր ցանկացած դասկերով ընդունվեւ հանրության կողմից, չայասանի դեմ յիսի լարվեին արդեւ վերջին ժամանակները լոյալ դարձած խորհրդային գորերը, ներին գործերի նախարարության գորամիավորումները, Ռուսասանի ու Ղազախսանի դեւական վերին մարմինները:

Սակայն կասարվածն ու նա ադրբեջանական մեկնաբանությունն այնքան հեռու էին իրարից, որ դրանք անհեթեթ էին երեւում նույնիսկ Գորբաչովի դեւ ամեն ինչ ծաւ սեւնող մեկի աչում: Եւ նա ասադեւ փրկել իր Ադրբեջանի «դասիկը»: Թե չէ, ի՞նչ եւ դասահել, որ... Ռրա՛ն ժամանակ է, Մութալիբովի դաչաղները փակել են չայասանին գազ հասցնող խողովակը, կաթվածահար արել մի ամբողջ հանրադեւություն, այդ ահավոր չարագործության դեմ աղաղակում են բոլոր արդար մարդիկ՝ Ռուսասանի խորերից մինչեւ Ամերիկայի ու Կանադայի կառավարական արջանները... Ականջները բամբակ եւ խցկել, ոչինչ չեւ լում: չիմա ի՞նչ դասահեց, որ սիրը փափկեց, ջերմացավ, վճռական քայլի դասրասվեց:

Գորբաչովին անհանգստացրել եւ Մութալիբովի ու նա ավազակախմբերի հակառուսական, հակակենսոնական սանձարձակ ընթացքը: Արջախի սահմանում կործանել են խորհրդային ռազմական ուղղաթիւրը, Բափվում ու մյուս արջաններում հավակնում են փրանալ խորհրդային բանակի եւ 'ներին գորերի գեւին ու զինամթերին: Եւ, վերջադեւ, Ադրբեջանում դեռեւս Մուսգայիթի օրերին եւ սկսվեւ հակառուսական այն արյունոս արծումը, որի դասճառով Ռուսասանից դուրս ադրող արջ 20 միլիոն ռուսները կան արդեւ փախել են Ռուսասան, կան փախուսի ճանադարհին են, կան էլ անճարոնեւ հասվել են իրենց սդասող աղեւների հետ:

Զոնոանանք նաեւ, որ հենց իր՝ Գորբաչովի աջ ու ճախ կողմերից բարձրացել էին արդար մարդիկ, փործում էին հանգցնել կրակը, կասեցնել թուրքի նախադասրասած արյունահեղությունը: չիւեւնք Ելցինի ու գործակիցների, ռուս դեդրուսանների ու մսավորականների բարձրացրած աղմուկը: Վերսին իր բարձրադասոնական նժույզը ելած է:

դուարդ Ծեւարդնածեի հայսարարած դասրասականությունը. «Այս դժվար ժամին եւ եւ ժողովրդավարական բարեփոխումների արծումն ին գործընկերները դասրաս ենք ձեզ հետ միասին ելք փնտրել ճգնամից»:

Նոյեմբերի 27-ին Գորբաչովը Պեւխորհրդի նիսի քննության դրեց «Ադրբեջանի եւ չայասանի փոխհարաբերություններում ստեղծված վիճակը»: Նիսը դնվակ եւ: Դժվար է կոտակել, թե մասնակիցներն ինչ են խոսել, ուն են մեղադրել, ուն դիւրը խրախոսել: «Ընդունված որուամար երկու հանրադեւությունների Գերագույն խորհուրդներին առաջարկվում է չեղյալ հայսարարել իրենց ընդունած հակասահմանադրական ակտերը՝ կաղված Լեոնային Ղարաբաղի կարգավիճակի հետ, բարդույթի գոսուց դուրս թերել բոլոր անօրինական ռազմական միավորումները: Պեւխորհուրդը դիւնեց նաեւ Ադրբեջանի ԳԽ-ին եւ ադրբեջանական ժողովրդին՝ առաջարկելով ձեւնադաս մնալ չայասանը արջափակելու գործողություններից» («ՉՉ», նոյեմբ. 28):

Չեսո, կարծում եմ՝ աս կարճ ժամանակում կերեւա, թե որքան ժիււղեւի է այս որոուումն իր առաջարկությունների անսկզբունքայնությամբ, Ադրբեջանի գլուխը արջելու եւ չայասանն ու Արջախը նոր աղեւների ենթարկելու ակնհայտ միսումով:

Նոյեմբերի 26-ին Ադրբեջանի Գերագույն խորհրդի ընդունած որոուամար, ուրեւն, վերացվում եւ Լեոնային Ղարաբաղի ինֆրավար մարզը: Բայց չէ՞ որ Լեոնային Ղարաբաղն ինֆրավար մարզ չեւ այլեւս արդեւ արջ արեւ ամիս, այլ իրեն հոչակել եւ հանրադեւություն եւ ադրում եւ որդեւ անկախ եւ ինֆուրույն դեւական կազմավորում: Ո՛չ, դա հաւվի չեւ առնվում, քանի որ ԼՂՉ ստեղծման վճիռն անմիջադեւ էլ անօրինական եւ համարվել Ադրբեջանի կառավարական գերագույն մարմնի կողմից, ադա եւ ԳԽ-ն ընդունել եւ իր սահմանադրության մի նոր կեւը, որով իրեն իրավունք եւ վերադասում հանրադեւության սարածում ստեղծել եւ վերացնել դեւական իւխանություն ամենասարթեր միավորներ: Ուրեւն, Ադրբեջանը վերացրեց ԼՂԽՄ-ը, եւ դա սահմանադրական միջոցառում եւ համարվում:

Իրականում, սակայն, ընդունված որոուումը նույնքան հակասահմանադրական եւ, որքան, ասեւնք, եթե մի այլ որոուամար էլ վերացրած լինեւ չայասանի հանրադեւությունը կան նույնիսկ Լրիմի մարզը:

Ավելորդ չէ հիւել նաեւ, որ Ադր. ԳԽ-ի որոուամար վերացվում եւ նաեւ ԼՂՉ մայրադաւաք Սեւփանակերի անումը՝ այն վերածելով Խանեւնդու:

Վերը սեսանք, թե ԼՂՉ իւխանության մարմիններն ինչդեւս դիմավորեցին Ադր. ԳԽ-ի որոուումը, ինչ միջոցներ ձեւնարկեցին, մանավանդ՝ որոուումը հանրափեւ հրավիրելու մասին: Չրադարակվեց նաեւ մի դիւում, որով ԽՍՀՄ ԳԽ-ին ու Պեւխորհրդին խնդրվում եւ ճանաչել Լեոնային Ղարաբաղի հանրադեւությունը:

Դարձյալ այդ օրն եւ, որ ՉՉԾ կազմակերպությունը դիւում-հայսարարություն հրադարակեց՝ ուղղված Ադրբեջանի ժողովրդական ճակահին, նրան կոչ եւ անում հարեւանային եւ միջազգային բարդույթները լուծել քաղաքական ու դիվանագիսական ուղիներով, մանավանդ, երբ միջդեւական բանակցությունները դադարեցված են, եւ «երկխոսությունները դեւս է արունակել արծումների մակարդակով, արսափույթ եւ ցանկացած վայրում» («Դրուակ», 1992, N23, էջ 42):

Նոյեմբերի 27-ին հրադարակվեց ԽՍՀՄ Պեւական խորհրդի «Որոուումը ԼՂԽՄ-ում եւ Ադր. հանրադեւության ու չայ. հանրադեւության սահմանամերձ արջաններում իրադրության կայունացման միջոցառումների մասին»: Գորբաչովյան կառավարության վերջին փասաթուղթը դարաբաղյան խնդրի առթիվ: Նախորդների դեւ կիսաս-դրաս, անասան, նախորդների դեւ չիրականանալիք: Իր հիւում՝ նաեւ հակահայկական:

Առաջին կեւով Ադրբեջանի ու չայասանի Գերագույն խորհուրդներին եւ դիւում չեղյալ հայսարարելու ԼՂԽՄ-ի մասին ընդունած բոլոր այն ակտերը, «որոնք փոխում են Լեոնային Ղարաբաղի ինֆրավար մարզի՝ ԽՍՀՄ սահմանադրության մեջ արձանագրված կարգավիճակը» եւ ԼՂԽՄ-ի սարածում վերականգնելու սահմանադրական կարգը:

Ի՞նչ ժամկետում, ինչպե՞ս, այս մասին ոչինչ չի ասվում, ուրեմն եւ կարելի է ձգել իրականացման ընթացքը:

Երկրորդ կէտը խորհուրդ էր արձակել Ժելեզնովոդսկի որոշումները: Այսինքն՝ վզները դրել եմ Ելցինի ու Նազարբաեւի լծի սակ, ուրեմն եւ ֆաեցեֆ...:

Երրորդով երկու հանրադատությունների նախագահներին հանձնարարում էր կրակը դադարեցնել, բարդույթի գոսուց դուրս բերել բոլոր զինված ադորիների կազմավորումները, «Կարգավորել երկու հանրադատությունների օդային հաղորդակցությունը, բացառելով շարժումը թռիչքները» եւ այլ նման բաներ: Սակայն հենց այս երկու հանձնարարականներն էլ բավական էին հաստատելու, որ որոշումը թելադրված էր Մութալիբովի կողմից, ֆանի որ:

Ա) Նա Արցախից ոչ մի զինված կազմավորում էլ չէր հանի՝ դասճանապարհելով, թե իրենը օժոնն է, իր միլիցիան, եւ ադորիներն են հայկական ինքնադատական կազմերը, հետեւադեպ զինված հայերը միշտ հեռանան՝ իրենց անդատական բնակչությունը հանձնելով ադրբեջանական սոլադատներն ու ավազակաբարո հրոսակախմբերի ուղղմամբ:

Բ) Եթե մարզ մտնող երկաթգիծն ու ավտոճանապարհը չեն բացում, եւ հաղորդակցության միակ միջոց է մնում օդայինը, այն էլ դայմանով, որ բացառվեն «չարժանկար թռիչքները», ադա մի՞թե ադրբեջանական Եւրոպայի համար որեւէ դժվարություն է ներկայացնում ամեն ժամ թռիչքներն էլ շարժումը համարելը:

Չորրորդ ու վերջին կէտով դիմում էր Ադրբեջանի ժողովրդին՝ վստահելով նրա մեծահոգությանը, որդեսգի նա մոռանա «կուսակցական վերափոխումները», բաց անի Հայաստան մտնող զազասարը եւ երկաթգիծը, որովհետեւ վերջինիս Երջակալուծից սուծում է Ադր. ԽՍՀ Նախիջեւանի ինքնավար հանրադատությունը:

Չեմ հիշում, թե Հայաստանում որեւէ մեկը վրդովված լինեւր Ադրբեջանի դատճոնեւրության արյունոտ ձեւերին մի ավելորդ անգամ եւս ազատություն դարգեւող այս որոշումից: Պարզադեպ մարդիկ ընեւրացել էին Կեւսրոնի հակահայկական ֆադաֆականությանը, որ վերջին սարվա համարյա ամբողջ ընթացքում դրեւորվում էր սադիսական եղանակներով:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը մասնակցել էր ԽՍՀՄ Պետխորհրդի նիստին, որը՝ որոշում էր ընդունել ԼՂ-ի մասին եւ նոյեմբերի 29-ին, դատաստատելով լրագրողի հարցերին, ասաց. «Վերջին չորս տարիների ընթացքում դեռեւս չէին կանգնել [«այստիսի լարված իրավիճակի առաջ»], ֆանի որ զազամուղի փակմանը, երկաթուղու Երջակալուծանը աւելացան նոր գործոններ. եւ նկատի ունեւր առաջին հերթին ուղղաթիռի վթարի հեւկադված այդ մուղուցքը, որ նկատվում էր Ադրբեջանի հասարակական կյանքում, որին հետեւեց նաեւ Գերագույն Խորհրդի սադրիչ որոշումը Լեւոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի վերացման մասին. («Դրոշակ», 1992, N23, էջ 44):

Նա գտնում էր, որ Պետխորհրդի նիստում բավական խելոք ու օգտակար ելույթներ են եղել եւ ընդունված որոշումներ վերականգնվել է ԼՂԻՄ-ը, այսինքն՝ «ինձ հաջողվեց հասնել այն բանին, որ այս փաստաթղթի առաջին իսկ հոդվածով նեւր Լեւոնային Ղարաբաղում սահմանադրական կարգի վերականգնման անհրաժեւտությունը: Այսինքն՝ այս փաստաթղթով փաստորեն ընդունվում է, որ Լեւոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը գոյություն ունի, եւ գոյություն ունի գործող Խորհրդային Միության Սահմանադրության Երջանակներում: Սա փաստորեն հաստատեց Լեւոնային Ղարաբաղի իրավական կարգավիճակը, որը նրա բնակչության ադախուղության միակ երաւիսին է այսօր, ֆանի որ, եթե չլինեւր այս որոշումը, դժվար է ասել, թե ինչպեւս իրենց գործունեւրության մեջ դեւս է դեկավարվեին այսուհետեւ Լեւոնային Ղարաբաղում երզակալուծ նեւրին զարեւրը, նրա դարեւրը: Նրանք կարող էին Եւս հեւտությանը հաւեւել այն մեւրի հեւ, որ այ-

լեւս ինքնավար մարզ գոյություն չունի, այլեւս նրա իւսանությունների հեւ չդեւս է հաւելի նսեւր, իսկ դրա հետեւանքները մեւր դատակերացնում ենք, թե ինչ կլինեին: Այն-դեւս որ այս փաստաթղթով փաստորեն դախադանվում է գոնե գոյություն ունեցող վիճակը»:

Նախագահը հանդիպման երկրորդ կարեւոր հաջողությունն էլ այն էր համարում, որ ձեւք է բերվել Ադրբեջանի ու Հայաստանի նախագահների համաձայնությունը «առաջիկա ընթացքում» հանդիպելու եւ երկկողմ բանակցություններ վարելու վերաբերյալ (ն.ս.):

Գեկեւերի 3-ին «ՀՀ» օրաթերթը «Ռուսկայա մըսլ» (Փարիզ) դարբերականում լույս տեսած մի հոդվածից («Ղարաբաղյան դատերազմը») տղադրել էր ֆադվածք, որի մեջ հոդվածի հեղինակը դեւրերի վայրում եղած անկողնակալ մի մարդ, ահա թե ինչ է գրել. «Եւ Շահունյանից ուղղաթիռով գնում էի Երեւան եւ հազիվ էի գադում արցունքներ: Հարկավոր էր գրեթե 30 տարեկան դառնալ եւ այսեղ գալ հասկանալու համար, թե ինչ է հայրենիքը, եւ ինչպեւս դեւս է այն դատերազմել: Այսեղ խորհրդային բանակի կողմից միճելեւր ասանները զինված Ադրբեջանի հասուկ ջոկատայիններն այդ-դեւս էլ ոչինչ չեն կարողանում անել խաղաղ գոյուղացիների դեւ, որոնք գեւք են վերցրել դատերազմելու իրենց սեւրը: Ընդամեն հարկ է նկատի ունեւրալ, որ Ղարաբաղը Երջակալուծ է, Սեւփանակերեւի օդանավակայանը գալթել են Ադրբեջանի հասուկ ջոկատայինները:

Եւ այսեղ եկա Ելցինի ու Նազարբաեւի այցից հետո: Իսկ ի՞նչ է սվել երկու նախագահների հաւեւարական առաւելությունն այս հողին: Առայժմ կարելի է հաստատել մեկ բան. կրուկ ժավալվել է բոնությունը, ավելացել է գոնիվածների թիւը: Կարելի է հասկանալ Ելցինի գոուեւրությունը, Ռուսաստանը բազմաթիվ սեւփական ինքնավարություններ ունի: Այլադեւս ինչո՞ւ Բորիս Նիկոլաեւիչը չեսաւ, որ այսեղ ոչ թե ազգային բարդույթ է, այլ ազգային ազատագրական դատերազմ»:

Գեկեւերի 6. Ավելի ֆան երկու Եւրաթ լանցել ադեւի օրվանից: Հեւսաքնող հանձնաժողովը դեռեւս չի հրադարակել իր եզրակացությունը, որդեսգի օրինադախ մարմիններն առաջնորդվեւր նրանով եւ փորձեն կարգ հաստատել այդ հազար անգամ դժբախտ Արցախում: Եզրակացությունը չկա, իսկ դա ձեւ է արձակ Մութալիբովի ավազակախմբին, շարագործություններն է Եւրոնակում՝ նախօրոք ամենուր տարածելով անգիր արած հանկերգը հայ գրոհայինների մասին: Ադեւսյալ մարզն այնդեւս են կրել արսաքին աւխարհից, որ հեւախոսով կամ ուղղիկադով անգամ հնարավոր չէ դարգել, թե ինչ է կատարվում այնեղ, Մութալիբովի բանդիսներն էլ ինչ սուր խաղեր են անում անհնազանդ լեւոնասանի գլխին: Երեւանի ուղղիւն, հեւոուսատեւտությունը բերանները ջուր են անել, նույնիսկ Արցախի եղանակի մասին ասելու ոչինչ չունեն: Եւ միայն հեւրվից եկող մայրերից ենք իմանում ճեւարտությունը: Անցած գիւրերը «Ազատությունը» դատմում էր Հայաստանի հանրադատության Արսաքին գործոց նախարար Բաքի Հովհաննիսյանի հանդիպումները եւրոդական երտությունների դեկավար գործիչների հեւ եւ ի միջի այլոց հիւրեց, որ նախարարը տազնադով հաղորդել է, թե Ադրբեջանն Արցախի Եւրջ այնդիսի դատեւ է սեւղծել, որ դատարված ժողովուրդն արդեն վաղուց է՝ չի ստանում զազ, էլեկրաւեւրգիա, ջուր, հաց... Չո՛ւր, հա՛ց: Իր երկրի, իր հողից ելնող ջուրը, իր անեւրած արեւի բերքը... Ռոմիեւսեւ դայթերել են Սեւփանակերեւի ու մնացած խեւր բնակավայրերը մեւրող ջրմուղները: Իսկ հա՛ցը: Ամռանն են մարզին զրկել իր անեւրած հացի բերքից, գիւրերին հրդեհել են արեւը, դայթերել հացահատիկի դախեւսները: Հակառակորդին ծնկի բերելու դաժա՞ն եղանակ է: Բայց սա էլ հո նուրթո՞ւն չէ Մութալիբովի ցեղակիցների համար: Արցախում նեւ դրած աքաջին թուրք՝ ֆոչվոր Փանահ-Ալին, որ հեւս իրեն խան միշտ հոչակեւր, երբ աստատակում էր Խաչենն ու Ջրաբերը եւ չէր կարողանում հաղթել այդ գալառների ընթուս մեկիներին, երբ չէր կարողանում հղատակեցնել, իր ոնակներով տրոնում էր նրանց արեւը, հրդեհի ճարակ դարձնում, հողին հալաատեւրցնում... Եւ ահա Փանահ-Ալու արժանավոր ժառանգները

վերվել ու անքնակ է դարձել Չամիլու գյուղը:

Մարտունու բրանուն հայ մարտիկները դարանակալել, բռնել են հրթրոսներ սարք տեղափոխող օժոնականներին, չորսին սպանել, 11-ին գերի վերցրել եւ սարքն էլ գրավել: Այդ օրը օժոնականների դեմ գործում էին նաեւ ՆԳՆ ներքին զորքերի միավորումները, որոնք դիտուկ նշանառությամբ ոչնչացրել են օժոնական հրթրային ու հրետանային մի շարք կետեր: Այս եւ մյուս մարտերում ինճադապետներին վեցը զոհվել են, 11-ը վիրավորվել:

Կեսուրվա դեմ Շուշու Գուշիկար գյուղից ադրբեջանցի հրոսակների մի մեծ խումբ հարձակվել է Ասկերանի բրանունի Բերաբեկ գյուղի վրա: Մակայն ազատամարտիկները կողմից եւ է մղվել՝ սալով շուրջ մեկ ասանյակ զոհեր: Հայկական կողմից զոհվել է 18-ամյա Կարեն Կոստանյանը, վիրավորվել են չորս հոգի եւ 2 զինճառայողներ:

Երեկոյան Ամիրանլարի կողմից գնդակոծել են Մարտունի ֆաղաֆն ու զինվորական դահլիճները: Չինվորները գրահամեմեմաներից հրթրակոծել են, ավերել կրակակետերը, հրդեհի մասնել մի շարք սեն: Գիւերն արդեն կասաղած օժոնականներն Աղդամի կողմից հարձակվել են զինվորական դահլիճազորի վրա, սպանել մեկ զինվորի: Չինվորները հակահարվածով սպանել են վեց օժոնականի, գերել յոթին:

Այդ օրը ԼՂՀ զործկոմի նախագահ Լ. Պետրոսյանը հեռագրեր է հղել Մոսկվա, համադասասխան գերատեսչություններին՝ խնդրելով զորքերը չհեռացնել Արցախից, աղաթ եւ ոչ, Ադրբեջանի սպառնազեն ավազակախմբերը հեռավոր հաւաքեցողար կետերն անդաւազման հայ բնակչության դեմ:

Գեկեմբերի 16-ին (երեկոյան) Արցախի թեմի առաջնորդ Պարգեւ սրբ. Մարտիրոսյանը հեռուսագրույց ունեցավ Հայաստանի հեռուսատեսության թղթակցի հետ եւ նրա այն հարցին, թե այս չորս տարում արցախյան բարձունը չի՞ կասարել ճակատագրական սխալներ, դասասխանեց.

- Ըարժման ամբողջ ընթացքում ճակատագրական-սրատեղիական սխալ թույլ չի տրվել: Մակայն ընթացիկ գործի-սակեիկական սխալներ կային: Եղել են, բայց բարժման ընթացքի ու արդյունքի վրա վճռական ազդեցություն չեն ունեցել:

Թղթակիցը գլխի չընկավ հարցնել, թե բա ինչո՞ւ է դասահել, որ կորցրել ենք ձեր ծննդավայր Չարդախլուն ու բրակաները, Գետաբեկի ենթաբրանը եւ վսանգի սակ ենք դրել Գյուլիսան-Շահումյանի գոյությունը: Մի՞թե հնարավոր չէր են մնալ այդ բողորին: Չէ՞ որ ասված էլ եթե չդասժի դրանց կորստի համար, աղաթ իրենք՝ գաղթական դարձած գետաբեկցին ու չարդախլվեցին, Շահումյանցին ու մարտունեցին չեն ներելու իրենց բախտի հետ կաղված խաղը:

Հարց.

- Ձեր կարծիքով՝ բարժման ընթացքի վրա ի՞նչ ներգործություն է ունեցել եւ ունի մեր վերածնված եկեղեցին:

- 1989 թ. դեկեմբերի 1-ի միացյալ (Հայաստանի ԳԽ-ի եւ Արցախի Ազգային խորհրդի) նիստերին եւ ասել են՝ խաչը բոլոր է գալիս եւ դառնում սուր:

- Դուք հավասո՞ւմ եք արցախյան գոյաղայքարի այս բրանի հաղթանակին:

- 1985 թ. հուլիսի 21-ից երկու արցախցի ծոմ էին դահում Գեանճասարի սաճարի դասերի սակ: 7 օր հետո նրանք արժանացան տեսիլի, որը գուշակում էր, թե Արցախական աշխարհի վրա իջնելու է Աստու ողորմածությունը՝ իրեն սրբազան լույս, ազատություն եւ երջանկություն:

Գեկեմբերի 16-ին «Լրաբեր» հաղորդեց, որ Մութալիբովի կառավարությունը համաճայն է ֆննդության առնելու նոր ընկերակցությանը հարելու հարցը, սակայն անհնազանցաճ է Արցախում տեղակայված զորքի աղազայի համար, եթե այն մնա՝ ենթարկվելով ոչ Ադրբեջանին, աղաթ հարցը կլուծվի Հայաստանի օգին:

Լրացնենք, եթե Հայաստանն ամեն միջոց գործադրի այդ զորքը դահելու, կերակրելու (այս բողի լայն իմաստով) եւ իր նդասակին ճառայեցնելու համար: Բայց չէ՞ որ մնան բան երեք չի եղել:

Նույն օրն էլ Ադրբեջանի որեզիդեն Ա. Մութալիբովը հանդիմել է իր հանրադատությունում տեղակայված խորհրդային 4-րդ բանակի հրամանատար, գեներալ-լեյտենանտ Վ. Սոկոլովի հետ՝ անելով մի շարք առաջարկություններ, մասնավորաղես հասկացնելով, որ այդուհանդերձ իրեն դիտի ենթարկվեն ցամաֆային զորքերն ու հակաօղային դասաղանության զորանասերը: Գեներալն այդ առաջարկությունն ընդունել է ըմբռնունով, ֆանի որ, ինչողես ինքն էր բացատրում, «մնան միջոցառումներ հիմա տեղի ունեն բողոր հանրադատություններում»:

Այդ օրն էլ Մութալիբովը հրաղարակեց հրամանագիր, որով իրեն էր վերանթարկեցնում Ադրբեջանում տեղակայված բողոր զորքերը («Ե», 1991, դեկտ. 20):

Գեկեմբերի 17-ի լուսաղենին Աղդամը հրթրակոծությամբ «ողջունեց» Ասկերանին: Ի դասասխան՝ հայ ազատամարտիկները թափանցեցին Աղդամի բրան, ոչնչացրին միանգամից 40 հրթր արճակող մի «Կասյուեա» կայան՝ հարակից շինությունների հետ միասին: Մղանվել կամ փլատակների սակ են մնացել ասանյակ հրոսակներ:

Առավոտյան արդեն Ասկերանը նորից անթարկոծվեց Աղդամի ու Գյուլափիլի կողմից: Այս անգամ նույն բախտին արժանացավ նաեւ Աղբուլաղ գյուղը, որը սվեց մեկ զոհ, երկու վիրավոր:

Մարտունու բրանի Ավդուս ու Մյուրիբեկ գյուղերը եւս ենթարկվել են Աղդամի հրասակախմբերի խառն գնդակոծություններին:

Ամբողջ օրվա ընթացքում Շուշիի ու Կրկճանի կողմից Ստեփանակերտի վրա թափել են 70 հրթրներ: Պասասխան ուճգին հարվածներ են տեղացել Շուշիի ու Մալիբեյլի վրա:

Այդոր հրաղարակվեց Կ. Ալեքսեւեւկու հարցազրույցը «ԴԱ»-ի թղթակցի հետ: Արցախում եւ հասկաղես Շահումյանի բրանում վերջին տարվա զգալի մասն անցկացրած ազնիվ ու անճնվեր ոուս մարդն այս անգամ եղել է արցախահայության հանրափելի դիտողը եւ վկայում է, որ ժողովուրդն իր կարծիքն արահայտել է թեմանու թափած կրակի ներքո, եւ դա նրա արդյունքին սալիս է կրկնակի կարեւորություն: «Կարաչինարում, վերիբեկում ու Շահումյանում, -ասում էր նա, -ում հետ խոսում էի, դասողությունը մեկն էր. «Մենք վաղուց ֆվարկում ենք մեր ինֆնուրույնության եւ ազատության համար: Բվարկում ենք կովելով...»: Իսկ այն հարցին, թե ի՞նչ է տեսել այդ կովում, Ալեքսեւեւկին միայն մեկ խոսք ունեւ. «Ժողովրդի ոգու վեհությունը, այն ժողովրդի, որը գիտե՝ նահանջելու տեղ չկա: Ետեւում երեխաներն են, կանայք, ժերուհիները: Չնայած վերջիններն էլ են զենք վերցրել: Նահանջելը նրանց համար մահ է՝ խայտառակ փորճություններով, դիմադրելը՝ աղբրել եւ փրկել երեխաներին»:

Իսկ ի՞նչ կսա հանրափելեն: Այստեղ էլ մարդը լավատես էր, ամենից առաջ, նույն ժողովրդական վտեմ ոգու թելաղրանով. «Հանրափելեն հնարավորություն կսա հուսալ միջազգային օգնության վրա՝ ազրեսիան վանելու եւ Ռուսաստանից դահանջելու հարգել 1813 թ. Գյուլիսանի դայամանագիրը, որի համաճայն՝ Ղարաբաղն իր ճակատագիրն ու անվանազությունն է վսահել Ռուսաստանին: Եւ Ռուսաստանը դարսավոր է աղախովել մարդու իրավունքների դասաղանությունն ամբողջ Արցախում»:

Այդոր «ԴԱ» թերթը տղազրվեց հարցազրույց անվանի գիտնական, Հայաստանի ԽՍՀՄ ժողովրդական դասազանվորների մեջ իր խելով ու խիզախ ելույթներով, առաջարկություններով, նույնիսկ ընդվզումներով մի առանճնակի տեղ գրաված Լյուդմիլա Հարությունյանի հետ:

Այստեղ էլ Հարությունյանի խոսքը փայլում էր իր լավագույն զճերով, մանավանդ դահը հրաւալի գիտակցելու եւ նրանից ֆաղած դասերի մի շարք փայլատակումներով.

որոնցից բավական օգուտ կստանան մեր հանրապետության ղեկավարները, եթե, իհարկե, հնարավոր համարեն, որ ոչ չՉԵ-ականն էլ կարող է խելոք լինել եւ հասարակական կյանքին ուղղություն տալու հնարավորություն ունենալ:

Հարությունյանի բազմաթիվ ակնարկներն ու դիտարկումները որոշակի հասցեներ ունենին, հաստատու կամ հերքում էին մեզանում դրության սեր ֆաղափարների, ղեկավար այրերի սարքեր էլոյթներում արտահայտված մի շարք սեսակետներ, որոնք հասարակական քաղաքական գաղափարներն արձագանգներ են ունեցել, եւ հարկ է, որ դարձրանային մտքի, սրվի ճիշտ կողմնորոշում: Այս սեսակետից էլ դիտարկվում են մի երկու այնպիսի դիտարկումները, որոնք, ըստ իս, անառարկելի են եւ շատ օգտակար մեր այսօրվա ֆաղափարների համար:

Չրույցի զգալի մասը նվիրված էր հայ-թրքական հարաբերություններին, եւ լավ էր, որ այն խորում նկատի ուներ վերջերս սիրականորեն, հրամանի ձեռով արտահայտված մի ֆանի սեսակետները: Մենք դե՞ս է դրացիական հարաբերություններ ունենանք Թուրքիայի հետ: Իհարկե, մանավանդ սնտեսական, ինչդեռ հիմա են ասում, փոխառաջակց հարաբերություններ: Բայց այդ չի նշանակում, թե դրանք մեզ դե՞ս է ստիպեն մոռանալ մեր կենսագրության ամենակարեւոր էջերից մեկը, որ ցեղասպանությունն է: Թուրքիան «դարձված է ճանաչել 1915 թվականի ցեղասպանությունը: Չճանաչելով Օսմանյան կայսրության մեղքը Հայաստանի հանդեպ Թուրքիան երբեք չի կարող հավակնել ժողովրդավարական դեմոկրատիայի բարձր իրավունքին»,- այս է Հարությունյանի կարծիքը: Բայց նա հարցը դիտարկում էր նաեւ մի այլ կողմից, որը դասակարգում էր չէ: «Ցեղասպանության հիշողությունն այսօր ձեռնարկում է մեր ազգի աշխարհամայնումն ու ինքնագիտակցության կենսական լծակներից մեկը: Խարխուլել այն ի շահ սնտեսական կասկածելի օգուտների՝ չունենալով մեր իրավունքներն ու հիշողությունը հարգելու երախտներ, հազիվ թե լինի հեռախոս ֆայլ»:

Հարությունյանը, բնականաբար, չի կարծում, թե նոր ստեղծված համագործակցությունը (ԱՊՀ) լավագույն, ըզձալի մի սարքերակ է ինքնուրույնացած հանրապետությունների եւ մանավանդ հայ ժողովրդի համար: Թե այդ նորն սկզբունքներն սարքերվելու է ԽՍՀՄ-ից, ազգերի ու մարդու իրավունքների նկատմամբ վարելու է ֆաղափարի, գոնե միջազգային օրենքներով հաստատված ֆաղափարներով: Եւ դրա համար անմիջապես ցուցադրվեց հիմնավոր փորձաքննությունը, համագործակցության հիմնադրույթները հայաստանցիներ, թե դաստիարակ են իրենց շարքն ընդունելու վարչական բոլոր այն կազմավորումները, որոնք կղավանեն ժողովրդավարական սկզբունքներ: Եւ ահա առաջին ստուգաքննությունը: Լեռնային Ղարաբաղի նորաստեղծ հանրապետությունը դիտարկեց, որդեգրեց ընդունեց եւ ճանաչեց իր ինքնուրույնացումն ու ազատության իրավունքը: Եւ ի դաստիարակ ֆա՛ր լուծություն: Արցախն «այս անգամ էլ լակնուսի թուղթ դարձավ նոր համագործակցության իսկական ժողովրդավարականությունն ստուգելու համար»,- իրավացիորեն եզրակացնում էր Հարությունյանը:

Չրույցն ավարտվեց ուսանելի մի խոսքով, որն ամբողջությամբ մեջբերելու գալթակ դրությունը չեն կարող հաղթահարել:

«Լավ է, որ այսօր մեր առաջատար ֆաղափարները, մեր իշխող ընտանին «ջահելացել» են: Բայց ջահելությանը հասուկ են ծայրահեղ դաստիարակները, ուղղամտությունը, փոխզիջում չընդունելը (Այն, ինչ մերոնց համար իրոք բնութագրական է,- Բ.Ու.): Այս ամենը մեր ժողովրդի ճանադարհի այս դժվար հասկածում կարող է բերել ֆաղափարական լուրջ վրիդունների, եթե չհավասարակշռվի առավել հասուն ֆաղափարների փորձով ու իմաստությամբ:

Իսկ իմաստությունը մեզ այժմ դե՞ս է առավել, քան առաջներում երբեք: Դե՞ս է համադարձակ դաստիարակ մեջ չխրվեմք Արցախյանի հետ, որդեգրեց կարողանալ դաստիարակել Ղարաբաղը եւ ֆաղափարական օգուտը՝ գոյություն ունեցող երկու Հայաստանի փաստից, ժամանակի սարածության մեջ ճշգրիտ դասավորեմք բոլոր խնդիրները, որդեգրեց մեկոնց լուծման համար չստանալ, մյուսների համար հաղթանակ:

Անհրաժեշտ է, որ, մնալով դեմակառույցի մեծ փորձ չունեցող ազգ, սովորեմք աղբի մեծ ֆաղափարների օրենքներով, հաղթահարեմք մեր մեջ փակուղի ֆեյվաթի հոգեբանությունը, որդեգրեց ազատեմք մեր գնահատականների ավելորդ միագիծ-միակողմանիությունից ու հակակրթություններից, ֆաղափարներից մեջ սիրադեմքն հնարավոր փոխզիջումների ճանադարհ բացող «կիսասոների» արվեստին: Էլ չեն խոսում սնտեսական կողմնորոշումներ ընտրելու իմաստության մասին, այն խնդիրների, որոնք չեն կարող երկար սղասել եւ սոցիալական այն իմաստության մասին, որը կկարողանա ստեղծել ու դաստիարակել մեր ճան սոցիալական անդորրը»:

«ԴԱ» քերթը «Նոր ժամանակ» (ռու., 1991, N47) դարձրեցականից արտատեմք էր «Ֆիդայիների հրամանատար Շահենը» հարցազրույց-ակնարկը, որ ռուս լրագրող, Շահունյանի ազատամարտիկներին սիրահարված Նիկոլայ Կալինկինի գրչի գործն է: Գրչի գործը, որ գրական ֆիչ արժանիքներ ունի, բայց, այդուամենայնիվ, գրավիչ է, հետաքրքիր, որովհետեւ ներկայացնում է ազատագրական դայֆարի նվիրյալին, ջահել ու հմուտ ռազմավարին, ժողովրդական առաջնորդին: Այո՛, առաջնորդին: Եւ չեն ափսոսում կամ անհարկում բառը, որ վաղուց արժեգրված է մեր լեզվի մեջ:

Միայն մեկ անգամ են տեսել: Չորի Բալայանի դասգամավորական սենյակում գրուցում էինք, աչ ու ձախ գանգում մութալիթովյան հենց նոր հրատարակված մի հայաստանությունն ըստ արժանվույն գնահատելու եւ, ուր որ դե՞ս է, հասցեելու համար: Ներս մնալ 35-40 տարեկան, միջադասակ, թուխ-արեւահար, կրակոտ մեկը, փութկոտ աչք ածեց ներկաներին եւ սեղմեց ձեռք: Երեւի մնացած ներկաներին էլի՛ էր տեսել այդօր: Նորությունը եւ էի, ձեռքս սեղմեց գյուղավարի, ամուր, որից դե՞ս է զգայի ե՛ւ ուժը, ե՛ւ վերաբերմունքը:

Չորին, իր սովորությամբ, բարձրաձայն, ավելի ճիշտ՝ գորգոտալով խոսում էր Մոսկվայի հետ: Նա դուրս եկավ, գուցե ցատկ գործ ունեւ: Իսկ եւ, չգիտեմ՝ ինչո՛ւ եւ ինչդեռ, մտածեցի, որ Շահեն Մեղրյանն է, Շահունյանի քաղաքի գործկոմի եւ ռազմական իշխանության ղեկավարը: Եւ երբ խաղաղված Չորին հարցրի, «Ո՞վ էր այն տղան», զարմացավ, «Չե՛ս ճանաչում, Շահեն Մեղրյանն է: Կարծում էի՝ իրար գիտեմ, ձեռք էլ սեղմեց»:

Այս մի անգամն էր, որ տեսա: Բայց այնքան են լսել, այնքան հավանական ու անհավանական, նույնիսկ առատելական բաներ, որ «Շահունյան» լսելիս նրան են դասկերացնում, «Շահունյանը» հիմա այնդեռ նրա հետ են կաղում, ասես իր Շահեն անվան արմատն է նրա հիմքում:

Ասում է՝ ազատամարտիկների խմբերն աշխարհում ուրիշ ոչ ոքի չեն ճանաչում իրենց գլխի վրա, նրանից բացի, նրա խոսքից բացի:

Ասում են՝ կովի ամենաթեթ կետերում է, ամենուր ուժ ու ոգի է դարձնում, ամենափոքր ջոկատով ճակատամարտի նետվում թուրք մեծաթիվ ավազակախմբերի դեմ եւ հաղթում, ազատում հայ դասանդներին, հայրենի գյուղերն ազատագրում:

Շատ բաներ են դասում, իսկ եւ ցավում են, որ անձամբ չեն տեսել:

Պատմում են նրան ճանաչող, նրա ռազմավարությունն ու մարդկային կյանքը սեփական աչքերով տեսած մարդիկ, եւ բոլորի խոսքի մեջ էլ կա սիրահարվածություն, հերոսականը ցեւեւում միտում, որը ժողովրդական խոսքի աղն է: Է՛հ, ի՞նչ վնաս, թող այդդեռ դասեն: Չէ՞ որ ամեն մի ժամանակն իր հերոսն ունի, ժողովրդական ոգու իր խորհրդանիշը: Հարյուր տարի առաջ մղած մեր ազատամարտի, մեր նահատակությունների հերոսների անուններին չդե՞ս է գումարվեն նորերը: Արժանավորները, որոնք ազգ են դասում, որդեգրեց հետ էլ ազգն իրենց դասին:

Այս տղերը գրելիս մի ցանկություն ունեն միայն, հաղթանակով դասկովի այն մեծ կոնիվը, որ մղվում է այսօր, եւ եւ էլ, իմ ցավալի բախտից՝ վկա՛ միայն, հնարավորություն ունենան գրելու մեր նոր ֆիդայիների ու նրանց առաջնորդ Շահենի վեղը:

Գեկեմբերի 17-ին (ըստ Ռուսաստանի ռադիոյի հաղորդագրության) Վոլգոգրադի մարզխորհրդի հանձնաժողովի նախագահ, փոխգնդապետ Ի. Մակաչովին եւ մարզխորհրդի նախագահ Ա. Մորոզովին են դիմել Ադրբեջանում ծառայող 12 բանակայիններ, հիմնականում սերժանտներ՝ հայտնելով, որ իրենք այլեւս չեն կարող բարձրագույն ծառայությունը: «Երբ Ադրբեջանի նախագահ Մուրադիբովն իրեն հայտարարեց հանրադատության զինված ուժերի գլխավոր հրամանատար, մեզ սկսեցին համոզել միանալու ադրբեջանական օսոնին»,-բացատրել են նրանք:

Նույն օրը Ա. Մուրադիբովն արդեն անցել էր իր նոր դասերի՝ հանրադատության գլխավոր հրամանատարի դասականությունների կատարմանը, հանրադատության հարավային զորքերի հրամանատարության հետ սկսեց դարձել առաջադիր խնդիրները, խոսակցելով հրամանատարներին եւ Ադրբեջանին ծառայելու դասարան զինվորներին ընդհատելով լրացուցիչ արժանություններ:

Գեկեմբերի 17-ին Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատության զործկոմն ստեղծեց հանրադատության ինֆորմացիոնության կոմիտե, որի ղեկավար նշանակվեց զործկոմի նախագահ Լեոնարդ Պետրոսյանը: Նախագահը որոշեց կոմիտեն ղեկավարել սերտրեն համագործակցած Արսակազ դրոջան դարձության հետ:

Այս առթիվ արված հայտարարության մեջ ասված է, որ վերջին ժամանակները հաճախակի է դարձել Ադրբեջանից զինված խմբերի թափանցումն Արցախի սարած: Հենց այսպիսի խմբերն էլ հարձակումներ են կատարում հայկական բնակավայրերի վրա, ձեռնարկում կողոպուտներ ու ավերածություններ:

Գործկոմը որոշել է, ԽՍՀՄ ՆԳՄ ներքին զորքերից ու Պաշտպանության մինիստրության զորամասերից բացի, ամեն ինչ նախապես միավորումներն ու անհատները համարել անօրինական՝ արանից բխող հետեւանմաներով: Նման զինական միավորների հետագա գոյությունն Արցախում, առանց հանրադատության ղեկավար մարմինների համաձայնության, կոչվի որդես ազդեցիկ Արցախի հանդեպ, եւ կձեռնարկվեն համադասարան միջոցառումներ:

ԼՂՀ ինֆորմացիոնության կոմիտեի ստեղծումը վերջնականում էր ընդունվել Ադրբեջանի դատարանական բաժանման կողմից: Հետաքրքիր է, որ Ադր. ԳԽ-ի օրենսդրության ու իրավական կարգի հարցերի բաժինն ըստից հայտարարել, թե ընդունված որոշումն ապօրինի է, «հանի որ գոյություն չունի Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատություն»: Հայտարարության մեջ ասված է, թե «ԼՂՀ ստեղծելու գաղափարը Հայաստանն է հուշել՝ փորձելով այդ կերպ բողոքել իր սարածային հավակնությունները»:

Գեկեմբերի 18-ին Արցախի համարյա ամբողջ սարածումն ընդունվելով էր 17-ի վիճակը, Շուշիից ու Կրկմանից «Ալազան» հրթիռներն էին թռչում դեպի Ստեփանակերտ, որ վերավերվեցին շուրջ 10 բնակիչներ: Ադրամն ու Գյուլպատին գնդակոծում էին Ասկերանն ու Ադրուլաղը: Ավելացել էր Նորազոտի գնդակոծությունը: Ադրուլաղում սպանվել է մեկ մարդ, վիրավորվել երկուսը:

Այդոր նորից ուժեղացող ընթացիկներն ընթացիկներն ընթացիկներն Ավրուտ եւ Մյուրի-ժեն բնակավայրերը:

Նույն օրն էլ Ալմա-Աթայում սեղի ունեցավ նախկին ԽՍՀՄ սարածումն ապրող թրախոս ժողովուրդների ասոցիացիայի ժողով, որը ֆինանսվեց ոչ միայն համար թրախոսների լեզվամեծակության զարգացման հարցեր, այլեւ, առաջին անգամ ազատ ու անկաշահող արտադրություն հնարավորություն ունենալով, շուտով առի միջազգային ֆադալական միջավայրում կողմնորոշվելու եւ համաբարական դեպի կազմավորում ստեղծելու խնդիրը:

Հասկանալի է, որ միջոցառումը ցգվել էր՝ հակակոծելու Միսկում հայտարարված սլավոնական եռյակ (Բելառուս, Ուկրաինա, Ռուսաստան) դեմքերը: Եւ դարձ է, թե ինչն'ոչ այնպես բարձր էին հնչում ահա մի դար ի վեր թրախոսարված Թուրանի-համաբարական-համախաղամական հզոր միասնական սիրակալությանը հասնելու ծրագրեր: Այնքան բարձր ու ռազմատենչ, որ Հյուսիսային Կովկասից չեչենների նոր առաջնորդ

Չուխար Դուդաեւն աշխարհին էր զգուցանում, թե նախադասարանում է աշխարհը վերաբաժանելու եւ նրա վրա միջնադարյան խավար ու դաժան բռնադատություն ստեղծելու մոլեռանդ մի ծրագիր («Ազատություն» ռադիոկայանի 1991 թ. դեկտեմբերի 23-ի առավոտյան հաղորդումից):

Այսուհանդերձ, համաբարական ասոցիացիան իր խնդիրը փայլուն կերպով կատարեց, եռյակն անմիջապես ռուսներ ընկավ, որդեսգի նոր համակցության մեջ լինելին ոչ միայն սլավոններ ու ֆրանսոնյա ժողովուրդների վարչական միավորներ, այլեւ մահմեդականներն իրենց անկախ, անմիջապես Թուրքիայի, Պակիստանի ու Իրանի իսլամական դեմքերունների եղբայրական գրկերն ընկած Ադրբեջանից մինչեւ Ղրղըզստան:

Գեկեմբերի 18-ին Հայաստանի հանրադատության խորհրդարանում նախնական ֆինանսական էր դրված ԽՍՀՄ ժառանգորդ անկախ հանրադատությունների ընկերակցությանը Հայաստանի մասնակցության հեռանկարը: Բոլոր հոսանքներն ու ֆրակցիաներն էլ միահամուռ այն կարծիքին էին, որ ՀՀ-ն անդայան դեմ է մեկնել այդ համագործակցության մեջ: Եւ ամսի 21-ին Ալմա-Աթայում կայանալիք մեծ հանդիպմանը, որի ժամանակ դիմադրեցին վերջնականապես դարձվել նոր միության կազմը, եւ ստորագրվեին հիմնադիր փաստաթղթեր, անհրաժեշտ էր նախադասարանում հանրադատության դասակարգությունը, սալ հանձնարարություններ ու լիազորություններ: Բոլոր էլույթներում կատարագույն ժող էր բռնում Արցախի խնդիրը:

«Հանրադատություն» խմբի ու ՀՀԿ անունից խոսող Էդուարդ Եզրյանը զգնում էր, որ 21-ին Ալմա-Աթայում առանց այլեւայլության դեմ է ստորագրել համաձայնագիրը, սակայն Արցախի հարցը, որքան էլ այսօր անհետաձգելի, այս հանդիպմանը կարիք չկա բարձրացնել»: Իսկ Դաշնակցությունը ներկայացնող Մեխակ Գաբրիելյանը դիմում էր, որ Հայաստանն անկախ դեմքերունների համակցությանը դիմա մասնակցի մեկ տայանով միայն, որդեսգի համակցության բարձր ընդունվի նաեւ հայկական երկրորդ դեմքերունը՝ Արցախը:

Խոսքով Հարությունյանը համոզված էր, թե միանգամից Արցախի հարցի լուծումն անհնար կլինի եւ դեմ է հասնել նրան, որ սկզբնապես գոնե ընդունվի նրա հանրադատությունը:

... Նախագահ Լեոն Տեր-Պետրոսյանը ըստ էության խորհրդարանի վճիռն էր հրադարարկում, երբ ասաց, նախ եւ առաջ ինքը կզնա Ալմա-Աթա, կստորագրի տայանագիրը, հանրադատությունը հիմնավորապես կդարձնի Համակցության լիիրավ անդամը՝ առանց նախնական տայանաներ դնելու, իսկ երբ այդ տայանագիրը հաստատելու համար ֆինանսական կորվի հանրադատության Գերագույն խորհրդում, ահա այն ժամանակ կբարձրացվեն նաեւ մեր տայանաները, որոնց առաջին բարձր էլ կլինի Արցախի անկախությունն ընդունելը եւ համակցության հավասարակշռված անդամ դարձնելը:

Այսպեսից հետո խորհրդարանը եզրակացրեց, որ Հայաստանի հանրադատության թիվ մեկ խնդիրն Արցախն է, որն իր անկախության հանրադատության իրականացնելուց հետո էլ (Երեւի հոչակագրից հետո) առաջինն է դիմել Անկախ հանրադատությունների համակցության լիազոր անդամը դառնալու համար: Անհրաժեշտ է իրականացնել այնպիսի միջոցառումներ ու ֆայլեր, որոնք առաջինը հայկական երկրորդ դեմքերուն անկախությունը: Դրա համար թերեւս անհրաժեշտ է առանց ուշացնելու ընդունել Ղարաբաղի հանրադատության անկախությունը, ապա եւ Համակցության առաջ խնդիր դնել ԼՂՀ-ն ընդունելու իր բարձրը («ԳԱ», 1991, դեկտ. 20):

Գեկեմբերի 18-ին ռուս զինծառայողներն իրենց ընթացիկներով հեռացան Ադրամ ֆադալում զսնվող ԽՍՀՄ ՆԳՄ ներքին զորքերի ուսումնական կենտրոնից, որը նախորդ օրն էր զավթվել ադրբեջանական օսոնականների կողմից: Նույն օրը որոշ ժամանակով օսոնականների մոտ դասանդ դիմակցի Ադրամի կայազորի ավազ ֆնիչն ու երկու զինվորական, որոնք ազատ արձակվեցին բանակցությունների ընդհատումով:

Բայց ահա հարեան Թարթառի Երջանում օժոնականների բռնած մի քանի զինվորականներ, որոնք Արցախում շեղաբախված ներքին զորքերի մի զորամասում էին ծառայում, մեղադրվեցին, իբր. «հայ գրոհայինների» համար հեսախուզական շեղեկություններ հավաքելու մեջ էլ, հավանաբար, դեռ երկար կվայելեն ադրբեջանական «օրինադատների բարյացակամությունը»:

Գեկեմբերի 19-ին Մոսկվայում, Հայաստանի մշակական ներկայացուցչությունում, կայացավ մասնույի ասուլիս, որին մասնակցում էին Ռուսաստանի անկախ դիտորդները՝ մոսկովյան մի Եարբ կազմակերպություններից: Ներկաների հարցերին լուսաստանցիները նրանք Արարաղի անկախության հանրավեցն գնահատեցին իբրև միջազգային իրավական նորմերով իրականացված միջոցառում, որը դրսևորել է արցախահայության միասնական կամբը: Անդրադառնալով այդ հանրավեցի արդյունքների նկատմամբ Ռուսաստանի ցուցաբերելիք վերաբերմունքին՝ դիտորդ Վ. Բակելեիչը («Կրիկի» անդամ, Մոսկվայի կոմպոզիտորների ընկերության նախագահ) ասաց, «Եթե մենք այժմ ընտրել ենք Ռուսաստանի ավանդույթները որդեգրելու և Եարունակելու ճանադարը, և եթե Ել-ցինը հայտարարում է, թե այսօրվա Ռուսաստանը իրավահաջորդն է մինչև 1917 թվականը գոյատևած Ռուսաստանի, ադա նա դեմ է հաստատի նոր Ռուսաստանի հավասարությունը Գլուխսանի դայանագրին: Դրա համար էլ ամենից առաջ դեմ է դարձնելու նուսական զորքերի դուրսբերումը Արարաղից»:

Գեկեմբերի 19-ին առավոտից սասկացել էին Արցախի մայրաքաղաքի և ուրիշ Եաս բնակավայրերի նմակոծություններն ու գնդակոծությունները հակառակորդի կողմից: Վերջին երեք օրվա ընթացքում գոհվել են 15 մարդ, հարյուրավորներն սսացել են ծանր ու թեթև վերքեր:

Միայն Սեփանակերտի վրա ընկել են «Ալազան» սիդի Եուրջ 150 հրթիռներ, գանազան արկեր: Վայրագ նմակոծությունների ու հարձակումների են ենթարկվել Զարին-սակը Շուշի Երջանում, Մարտունին, Մուկադաղ՝ Մարտունու Երջանում, Հին Թաղերը Հադրուքի Երջանում, Ղազանչին Մարտակերտի Երջանում, Կարաչինարը Շահումյանի Երջանում: Ավերվել են բազմաթիվ սներ, կողոպտվել են անասնադահական մի Եարբ ֆերմաներ:

Արցախը սնեսական ծանր ճգնաժամ էր ադրում ոչ միայն յայն դասճառով, որ սղառվել էին կենսամթերքների դաԵարները, այլև լինելով Եարունակական դաԵարման մեջ, չունեն ոչ մի հնարավորություն ընդունելու դրսի հարազատների ու բարեկամների նյութական օժանդակությունը:

Նույն օրը թուրքերը գրոհեցին Զարինսակ գյուղի վրա և երկու սղանված թողնելով նահանջեցին: Նրանց այսղիսի մի գրոհ էլ ես է Եարսվել Մարտունու Երջանի Մուկադաղ դաս գյուղում:

Սեփանակերտը հրթիռակոծվում էր Շուշիի կողմից: Շահումյանի Երջանի Կարաչինար գյուղի վրա չէր դադարում հարեան Շահաղ գյուղում շեղակայված օժոնականների գնդակոծությունը:

ԼՂՀ ժող. դասգամավորների խորհրդարանը հիմնավորադես անդրադարձավ հանրադեսության դաԵարանության խնդրին և ընդունեց որոԵում, որով վճռվում էր.

Ա) Անօրինական համարել հանրադեսության սարաժում հայսնված ռազմական ամեն մի կազմավորում, բացի ՆԳՆ ներքին զորքերից ու ՊաԵարանության նախարարության գորամասերից: Առանց իԵխանության շեղական մարմինների համաձայնության, հանրադեսության սարաժում ամեն շեսակ ռազմական կազմավորումների հայսնվելը դիսել որդես ագրեսիայի վասս և գորժարել համադասասխան միջոցառում: Այս նդասակն իրականացնելու և ադրբեջանական, իբր, ռազմականացված որեւ միավորումի թափանցումն Արցախ ու նրա բնակչության դեմ գորժարած ահաբեկչական գորժողություններն իսղառ վերացնելու համար կազմել ԼՂՀ ինֆանդաԵարանության կոմիսե՝ գորժկոմի նախագահ Լ. Պեսրոյանի ղեկավարությամբ: Այն կգորժի արսակարգ վիճակի դարեսության հես համազորժակցած:

Բ) Խորհուրդը դիմում հղեց Ադրբեջանի խորհրդարանին, նախագահ Մուրալիբովին և ժողովրդին, հիԵեցնելով, որ հանրավեցն մեկ անգամ ես հավաստել է արցախցինների միասնական կամբը: Ել Եանի որ չդադարող առճակասումը երկու կողմերին էլ դասճառում է մարդկային նորանոր գոհեր, ավեր ու արյուն, ադա ԼՂՀ-ը դասրաս է Ադրբեջանի հանրադեսության հես բանակցություններ սկսել միջազգային դեսական իրավունքների ու դարսականությունների ոգով, ինչդես հավասարը հավասարի հես: Երկու ժողովուրդներն այսուհես ես ադրելու են կողմ-կողմի, -ասված էր դիմումում: -Ուսի ժողովուրդներն հակամարտությունից, հասսատել բարի-դրացիական հարաբերություններ: Ընդամին ԼՂՀ-ն անհրաժես է համարում հայտարարել, որ իր սարաժում անԵեդրես կկիրառվեն ազգային փոֆրամասնությունների իրավունքներին վերաբերող հայսնի օրենքները:

Գեկեմբերի 20-ի առավոտյան Եարունակվում էր գիԵերն սկսված «Ալազան» սիդի հրթիռների ու հասուկ ականների շեղումն Սեփանակերտի վրա: Վնասվեցին բնակելի Եասն սներ, կան վիրավորներ:

Սղառազեն մի ավազակախումբ հարձակվել էր Մարտակերտի Երջանի Ղազանչի գյուղի վրա, դասանը վերցրել 3 զինճառայողի, հրկիզել գյուղի ֆերման, ԵԵել-սարել 50 գլուխ խոԵոր եղջերավոր անասուն:

Ռուս մսավորականության «Արարաղ» կան «Ճիչ» մոսկովյան կոմիսեն դիմեց Անկախ դեսությունների համազորժակցության ղեկավարներին՝ նրանց ուԵադրությունը հրավիրելով Արցախում շեղի ունեցող իրադարժությունների վրա:

Ներկայումս, ասված էր դիմումի մեջ, Լեռնային Արարաղի հանրադեսության Եարաֆներն ու գյուղերը ենթարկվում են հրանթային զանգվածային կրակակոժման: Վերջին սասն օրերի ընթացքում Սեփանակերտի վրա գցվել է «Ալազան, սիդի 500 հրթիռ: Մեժ են ավերաժությունները: Միայն ընթացիկ սարում Լեռնային Արարաղում գոհվել է 250 մարդ, վիրավորվել 500-ը: Չոհերի թիվն օրեցօր մեժանում է:

Դիմումը կոչ էր անում Անկախ դեսությունների համազորժակցությանը և նրանց դաղամեններին՝ ճանաչել Լեռնային Արարաղի հանրադեսության անկախությունը, համաձայն ԼՂՀ դիմումի՝ նրան ընդունել համազորժակցության մեջ որդես այդ հանազորժակցության անդամ՝ ճեռնարկելով բարոյական, Եարաֆական, սնեսական միջոցներ ընդդեմ Ադրբեջանի, որը Արարաղում խախտում է միջազգային իրավական նորմերն ու համաձայնագրերը, Արարաղի խնդիրը փորճելով լուժել միջնադարյան վանդալիզմի մեթոդներով («ՀՀ», 1991, դեկտ.24):

Գեկեմբերի 21-ին սկսվեց նախկին ԽՍՀՄ ՆԳՆ զորքերի դուրս բերումն Արցախից: Բոլոր այն մարդիկ, որոնք նրանց դեմ երքեւ սրսունցներ ու բողոֆ էին արսահայտել, նոր էին հասկանում, թե ինչ աղեսալի Երջան դիսի սկսվի սրանց գնալուց հես, երբ հայ ինֆանդաԵարանության ուժերն ու իրենց օգնության եկած բարեկամական խմբերը մնալու են գրահատեխնիկայով ու ծանր զենքերով օժսված ադրբեջանական բազմահազար ագրեսորների դեմ-դիմաց:

ԼՂՀ գորժկոմը դիմում հղեց ԱՊՀ ղեկավարներին՝ խնդրելով միջոցներ ճեռֆ առնել Արցախի բնակչության դաԵարանությունն աղահովելու համար, Եանի որ սահմանների վրա և ներսում (ադրբեջանական գյուղերում) կուսակված են մեժ թվով սղառազեն ավազակախմբեր և դեռ ներմուժվում են նորերը և առավել ծանր զենքերով օժսվածները, իսկ նրանք բողոն ամեն օր գնդակոծում ու նմակոծում են հանրադեսության բնակավայրերը, ոչնչացնում բնակչության կենսադահովության վերջին մնացորդները: Դիմումում ԵԵսված էր, որ Անկախ դեսությունների դարսֆը լինի միջոցներ գորժարել այս լեռնասանի բնակչության իրական դաԵարանությունն աղահովելու համար:

Գեկեմբերի 22-ին ՏՄՄՄ-ի թղթակցին ներքին զորքերի Եարբում հաղորդեցին, որ իրենց զորքերը Լեռնային Արարաղում թողնելն անհնարին է, որովհեսեւ Ալմա-Աթայի ժողովում այդղիսի դայանավորվաժություն է եղել (ուրեմն Լ.Տեր-Պեսրոյանն էլ մեկն է եղել այդղիսի դայանավորվաժության հեղինակներից.-Բ.Ու.): Ավելի գավԵսակա-

նը, իսկ ԼՂՀ համար՝ ողբերգականը. Ադրբեջանը դաշխանջում է, որդեսգի հեռացողները գեները բողոքեն իրեն, հակառակ դեմքում սղառնում է բռնությանը խելլ այն, իճչդես Ադդանում անցած Եարաթ զինաթափեց երկու զորամասերի, եւ ինչդես կլիմի Գանձակում, ուր Երջափակված է օդանավակայանը:

Փոքրամասնակ ու սակավագեն հայերն իճչ դիսի անեին այս արհավիրքի դեմ: Ահա նրանց ինքնադաճադանական մի ջոկասը Սեփանակեթսում 22-ի կիրակի օրը խուժեց 81-րդ օղերասիվ գնդի զորանոցը, անձնակագնին արգելափակեց, ժամանակավորադես դասանդ վեթրեց այդ դաիին վրա հասած դարեթ գնդադես Ժուկովին եւ աոգրավեց գնդի հրագենն ու ռազմական սեխնիկան՝ Եուրջ 1000 միավոր:

Նույն ինքնադաճադանական ջոկասը մարգային կոմիսարիաից էլ բոնագրավեց ռադիոկայանով մի ինքնաԵարժ:

ԼՂՀ գորժկոմի նախագահ Լ. Պեթսույանը հայարարեց, թե Բաղաբական չկարգավորված կացության դայանաներում ներքին գորքերի դուրսբերումը դավաճանություն է արցախահայության դեմ, որին մնում է կենաց ու մահվան կովի դասրասսվել իր ագաս ու անկախ կյանքն ադաիոկելու համար:

Դեկտեմբերի 23-ին ԼՂՀ սարաժից Եոանդորեն հեռանում էին ներքին գորքերի սոնրաբաժանումները: Մնում էին միայն Պաճադանության նախարարության զորամիավորումները: Արսակարգ Երջանի դարեթությունն արդեն դադարեցրել էր իր գորժունեթությունը:

Մարսունու Երջանի վիճակը կթունկ ժանրացավ ներքին գորքերի հեռանալուց հեթո: Երջեկեթսունի դիմաց փոկված Ամիրանլար գյուղը, որ օմօնականների ուրջ էր եղել նախընթացին, ընդունեց զինավառ նոր ավագակախմբերի: Ավդուո գյուղը ենթարկվեց հրթիռակոժման, որի հեթեանքով գոհվեցին 6-14 սարեկան հինգ երեխաներ: Կան եւ վիրավորներ:

Մարսունում սեղի ունեցավ հիմնակ-ձեռնարկությունների ու կագձակեթությունների ղեկավարների հավաթ, որն ի մի բերեց ինքնադաճադանական ուժերը եւ ժրագրեց առաջիկա աԵխասանքները:

ԼՂՀ գորժկոմի նախագահ Լ. Պեթսույանը հայարարություն հղեց ԱՊՀ ղեկավարներին, խորհրդարաններին ու ժողովուրդներին՝ որերուդ անգամ նրանց ուճարությունը ներկայացնելով Արցախի սագնադալից վիճակը: Հայարարության մեջ ասված էր. «Ադրբեջանի հանրադեսության չդադարող զինված գորժողությունները Լեռնային Ղարաբաղի նկասմամբ ներկա դաիին, ինչդես բացեիթբաց հայարարում են Ադրբեջանի ղեկավարները, թեակոխել են Լեռնային Ղարաբաղը հայերից լիովին մաթրելու ժրագրերի իրագորժման «վճռական, եգրափակիչ փուլ»: Մահմանի աճրողջ երկարությամբ, ԼՂՀ ադրբեջանական բնակավայրերում կենթոնացվում են Ադրբեջանի ՆԳՆ, ինքնադաճադանության ուժերի եւ ժողովրդական ճակաթի՝ հարձակման դասրասս կագձակությունները, որոնք զինված են սանկերով, գրահամեթեաներով, գնդադիրներով եւ ինքնաձիգ գեներով: ԽՍՀՄ Պաճադանության նախարարության եւ ՆԳՆ ղեկավարության նկասմամբ գորժարվում են բոլոր միջոցները՝ դաիանջելով լիովին դուրս բերել ԼՂՀ-ում գսնվող եւ դթությունը կայունացնող ու բաԵխիչ դասրականություններ կասարող խորհրդային բանակի եւ ներքին գորքերի սոնրաբաժանումները: Հանձախակի են դարձել ադրբեջանական կագձակությունների կողմից զինվորական դաիակակեթերի վրա հարձակումների, զինժառայողներին ու նրանց ընսանիքների անդամներին դասանդ վեթցնելու դեմքերը:

Այդ բոլորի մասին ԼՂՀ ղեկավարությունը բագձիցս սեղեկացրել է ԽՍՀՄ Պաճադանության նախարարությանը, ՆԳՆ ղեկավարությանը, անկախ դեսությունների ղեկավարներին ու հասարակայնությանը եւ անփոփոխ կեթրով հավասաիացումներ է սադցել, որ ԼՂՀ-ից գորքերի դուրս բերման հարցը կլուժվի միայն նրա բնակչության անվսանգության երաԵխիքների ադաիոկումից հեթո:

Սակայն, իրականացնելով Ադրբեջանի դաիանջները, ԼՂՀ-ից ներքին գորքերի սոն

րաբաժանումների դուրսբերումն արդեն իրականացվում է: ԽՍՀՄ բանակի եւ ՆԳՆ կողմից ժամանակին զինաթափված հայ բնակչությունը մեն-մենակ է բողոքել զինված ադրբեջանական կագձակությունների դեմ: Ադրբեջանի սարաժում սեղակայված ԽՍՀՄ ՆԳ ներքին գորքերի սոնրաբաժանումների ողջ ադառագինությունը, սարավորումները եւ զինամթերը հանձնվել են այդ հանրադեսության ՆԳՆ-ին: Դրանով իսկ ոչ միայն հրահրվում, այլեւ դայանաներ են սեղժվում ադաիոկելու Ադրբեջանի հանրադեսության ռազմական ուղղակի ներխուժումը ԼՂՀ հանրադեսություն:

ԼՂՀ ղեկավարությունը հայ բնակչության անունից հայարարում է Ադրբեջանի կողմից ցանկացած հարձակում դիմագրավելու, զինված ուժերի բացահայթ անհավասարության դայանաներում իսկ դասնական հայրենիքում ադրելու իրավունքը դաճադանելու իր դասրասսականության մասին եւ ԱՊՀ ժողովուրդների ու նախագահների ուճարությունն է հրավիրում այն բանին, որ Ադրբեջանի կողմից իրագորժվող խոճոնամասաթ հարձակման անուղղելի հեթեանքների համար դասախասանասվությունն ընկնում է ոչ միայն նրա ղեկավարության, այլեւ բոլոր նրանց վրա, ովքեր անսարթեր մնացին ավելի Բան երեթ սարի սառադող Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի բագձաթիվ դիմումների հանդեղ եւ ժամանակին գորժուն միջոցներ չձեռնարկեցին հարձակվողներին կանգնեցնելու համար»:

Դեկտեմբերի 23-ին հարեան ադրբեջանական գյուղերից անընդմեջ ռթրակոժել են Ծահունյանի Երջանի Ղարաչինար եւ Մարսունու Երջանի Ավդուո գյուղերը: Ադդանում գոհվել են 6-14 սարեկան հինգ երեխաներ, եւ մեկ գյուղացի ժանր վիրավորվել է:

Նույն օրն էլ Մարսակեթի Երջանի Ունուղու եւ Ասկերանի Երջանի Անսառային (ՄեԵալի) ադրբեջանաթնակ գյուղերից հարեան հայկական գյուղերի վրա կասարված հարձակումներին ի դասախասան հայ ինքնադաճադանական խմբերը նվաճել են Ունուղուն ու Անսառայինը: Վեթջինս սվել է 27 գոհ եւ 30-ից ավել վիրավորներ: Հայկական կողմն ունի մեկ գոհ, մեկ վիրավոր:

Անսառային կոչված այդ ուրջ հեթաթրիթ կենսագրություն ուներ: 60-ական թվականներին, հավանաաթր, Ադրբեջանի ղեկավարության՝ հեռահար նդասակ հեթադդող կարգադրությամբ, Քելբաջարի ու Լաչինի Երջաններից մի Բանի ընսանիքներ եկել, Ասկերանի Երջանի Պասարա գյուղին դասկանող անսաթի ընդարձակ մի բացասում վրան էին գարկել եւ իրենց համար հիմնավորվում ու բագձանում էին: 70-ական թվականների սկզբին արդեն Երջանի ղեկավարությանը դաիանջ ներկայացրին, որդեսգի իրենց բնակավայրը գյուղի կարգավիճակ եւ սոցիալական ու կուլթուրական գարգացման հնարավորություններ սսանա: Երջանի ղեկավարությունը մերժեց նրանց անօրեն դաիանջը՝ Բոչկորներին առաջարկելով վերադառնալ այնսեղ, որսեղից եկել են: Մակայն «դաիանջասերեն» իրենց նոր սեղում արդեն դիմող էին նսսած, եւ 1975-ին Ադրբեջանի կոմկուլթուրի Կենսկոմի առաջին Բարսուղար Բադիրովը ժամանեց Սեփանակեթ: Առաջին անգամն էր, որ հանրադեսության ամենամեժ ղեկավարը գորժնական նդասակով ոսթ էր դնում Ղարաբաղում: Մարդիկ մսածում էին, որ մարգի ցավերն ու հոգսերն են սիդղել, աիա՝ եկել է աԵխարհի ամենաիսթեռնացիոնալ հանրադեսության սերը եւ հայկական մարգին կօգնի, հնարավորություններ կսա կենսական սանելի վիճակ սեղժելու համար: Պաճսնական դասրկաթանություններից հեթո դարգվեց, որ Բադիրովը եկել է Բոչկորների բնակավայրին գյուղի կարգավիճակ եւ դրան համադասախասան դայանաներ Ենրեիլու համար: Ինչն էլ մարգկոմի առաջին Բարսուղար Կեռուրկովի կողմից իրականացվել է անմիջադես:

Արդեն գյուղ դարձած եւ Անսառային-Լեռնայա-ՄեԵալի հորջորջվող բնակվայրի սերեն իրենց դաիանում էին որդես հինավուրց Պասարայի գադութակալներ: Նույնիսկ հոխորսում էին դասարեցիների դեմ, թե Եոսով դիսի բողոք գյուղը, դիսի հեռանաթ, որդեսգի մենթ կարգին սեղ ունեանաթ օրեգօր ժավալվող մեր սնեսություն համար...

Ահա այս նվաճողներն էին, որ օմօնականների հեթ միասին ղեկեթների 23-ին հարձակվել էին Պասարայի վրա, որդեսգի միանգամից իրականացնեն Եուրջ երկու սաս

նամյակ փայփայած իրենց ծրագիրը: Հարձակվել էին, բայց ջարդ կերան եւ երեւի թէ սփոթված կլինեն վերադառնալ իրենց Լաչինն ու Քելբաջարը:

Գեկեմբերի 24-ի առավոտյան «Ազատություն» ռադիոկայանն իր լուրերի վերջում, ասես ի միջի այլոց, տեղակացրեց, որ Ստեփանակերտում շուրջ սաս հազար կին ու երեխա զբաղաւորել են տուն վերադառնալու դասրասվող խորհրդային ներքին զորքերին եւ խլել շուրջ հազար միավոր զենք:

Ժամը 9-ին իմ ընկերներից մեկը եկավ եւ հայտնեց ճշգրտված զենքի թիվը՝ 6700:

Վերջապէս մենք էլ սովորեցինք ճանաչել մեր շահը եւ նրա համար գործել: 1918 թ. հայերս Շուշուց տուն դարձող, այսինքն՝ մեզ բախտի փնտրողներին բողոքող ռուսական 532-րդ կամ Սիմֆրուսկյան զորամասը կերտումի ցույցերով, մեծ լուսավորչական ճանապարհ էին դնել, որ մարդիկ զնան իրենց Ռուսաստանում բարի հիշեն մեր մարդկային բարեմասնությունները: Իսկ ադրբեջանցիները, ավազակախմբերի բաժանված, Ադրբայջանի մոտ, Եվլախում ու մյուս վայրերում կողոպտեցին նույն այդ Շուշու գունդը, աղա կոտորեցին զինվորներին: Նրանք այդպէս են վարվել նաեւ ուրիշ վայրերի զորամասերի հետ: Հետո էլ ռուսներից խլած զենքերով ու զինամթերքով կռվի են եկել մեզ վրա, կոտորել, ջնջել մեր Շուշին, ոչնչացրել մեր բնակավայրերը՝ ավելի քան հիսուն գյուղ: Եւ այսօր մինչ անհետ էլ խորհրդային ռուս ղեկավարությունը թուրքին է դաւաճանել մեզ հետ ունեցած հաշիվներում, թուրքի հետ է կապել իր հույսն ու աղափարի ծրագրերը:

Նույն օրը Արցախի ինքնապաշտպանության ուժերը նվաճեցին ադրբեջանական մեկ գյուղ եւս՝ Մարտակերտի շրջանի Մրխավենդը, ռազմավարական կարեւորագույն կէտ:

Գեկեմբերի 25-ին «Հայելի» (ռուս. Երեւան) շաբաթաթերթը տպագրեց իր աշխատակցի հարցազրույցը ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հետ, որն այն հարցին, թե ԱՊՀ-ն ի՞նչ դիրք է բռնել Համագործակցության մեջ ընդունվելու մասին Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության դիմումի նկատմամբ, դասասխատնել է հետեւյալ կերպ.

«Ռուսաստանի նախագահ Ելցինը հաղորդել էր, թե ԱՊՀ ընդունելու մասին խնդրանքով դիմումներ կան մի քանի նախկին ինքնավարություններից, հասկալալի Գաղափարային ու Լեռնային Ղարաբաղից: Նա առաձնադրեց ընդգծել է, թե, հավանաբար, աղազայում անհրաժեշտ կլինի ֆինանսական աջակցությունը»:

Եւ չեն կարծում, թե դա դասախարար բերանից թռած խոսք էր լինի, որովհետեւ ինքնավարության կարգավիճակն այսօր թե այնպէս ղեկ է ամրապնդվի համագործակցության փաստաթղթերում: Չէ՞ որ եթե ոչ այսօր, աղա վաղը նման հարցեր կբարձրանան նաեւ մյուս ինքնավարությունների կառավարությանը»:

Աղա անդրադառնալով Արցախի՝ անցնող սարվա իրավիճակին, Տեր-Պետրոսյանն ասաց, «...ադրբեջանական «նահանգից» հետ մեզ հաջողվեց ինչ-որ չափով վերականգնել հավասարակշռությունն Արցախում: Դրան հասել ենք շնորհիվ Արցախի ժողովրդի ազգային-ազատագրական դաւաճարի, ինքնապաշտպանության զինվորների խիզախության, ինչպէս եւ ֆաղափական այն հարաբերությունների ու կապերի, որ մենք հաստատեցինք Ռուսաստանի հետ («ԴԱ» 1991, դեկտ. 26.)

Գեկեմբերի 25-ին Բաքուի աշխատակազմի ներկայացուցիչների հետ հանդիպմանն ունեցած ելույթում Այազ Մուրադխանովը կենտրոնական տեղ է հասկացրել Ղարաբաղի խնդրին՝ հավասարակշռելով, որ ԱՊՀ կազմավորման կարեւորագույն սկզբունքներից մեկն է անդամ մեծությունների ներկայիս ամբողջականության եւ սահմանների անխախտելիության խնդիրը, ուրեմն եւ, Ղարաբաղի հարցը վերջնականապէս լուծելու համար, միակ ճշմարիտ փայլն էր, որ իր անկախ մեծությունն անդամագրվեց նոր կազմավորմանը:

Անդրադառնալով ադրբեջանա-հայկական հարաբերություններին՝ Ա. Մուրադխանովը նշեց, որ համաձայնագրի կնքումը եւ հանրակցության մեջ երկու հանրապետությունների մտնելը թույլ են տալիս զսնել ներկայիս բարդույթի լուծումը: Նման լուծման հիմք կարող է դառնալ Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ հավակնություններից Հայաստանի հրաժարվելը եւ Ադրբեջանի ներքին գործերին չմիջամտելու դաւաճարությունը, ինչպէս

նաեւ այստեղ հայ փոքրամասնության իրավունքների երաշխիքներ աղապարտելու Ադրբեջանի դասրասակամությունը:

Գեկեմբերի 26-ին Ադրբեջանը դադարեցրել էր Ստեփանակերտի էլեկտրա եւ գազամատակարարումը: Իսկ երկու օր հետո (դեկտ. 28-ին) ղիսի Ադրբայջանի մոտ դաւաճանեցին Ստեփանակերտ մտնող, այնտեղից էլ շրջաններ գնացող գազատար, որդեսպի առաջիկայում այլեւ խոսք չլինի մարզին գազ մատակարարելու մասին:

«Ժողովրդավարական Ռուսաստան» համակարգի խորհուրդն ու Ռուսաստանի մտակարանության «Ղարաբաղ» («Ճիշ») կոմիտեն նախորդ օրն էին անկախ մեծությունների համագործակցության անդամ երկրների ղեկավարներին հղել նամակ՝ արտահայտելով իրենց մեծ սագնաղը Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ճակատագրի հանդեպ: «Վերջին իրադարձությունները, գրված էր դիմումի մեջ, մեծցնում են երկյուղ, որ մոտ ժամանակներս Լեռնային Ղարաբաղում կլինի դաժան արյունահեղություն, որի համար, նրա անմիջական իրականացնողներից բացի, դասասխատնալու կլինեն նոր կազմավորված Համագործակցության ղեկավարները»:

Դիմումն ԱՊՀ ղեկավարներից դաւաճանում էր անենաառաջին իսկ խորհրդակցությունում ֆնտրության առնել խաղաղության դաւաճանության միասնական ուժեր ստեղծելու հարցը՝ նկատի առնելով, որ այդ ուժերը ղիսի խաղաղարար առաքելություն ունենան, կանխեն հակառակ կողմերի ամեն մի բախում:

Պահանջում էր նաեւ ներքին զորքերն Արցախից դուրս չբերել, քանի դեռ չեն ստեղծվել հիշյալ ուժերը:

Դիմումի հեղինակների կարծիքով՝ ԱՊՀ շրջանակներում Ադրբեջանն ու Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը ղեկ է ունենան հավասար իրավունքներ: «ԼՂՀ-ը համագործակցության սուբյեկտ ճանաչելը կլինեն ոչ միայն արդարանության, այլեւ ողջախոհության ակտ, որն արժանավորապէս կգնահատվի առաջադեմ մարդկության կողմից», - հույս էր հայտնում դիմումը:

Գեկեմբերի 27-ին Գրողների միությունում հանդիպում էր Արցախից վերադարձած Վալենտին Օսկոնկոն հետ: Այնտեղ նա 3-4 օր էր մնացել: Տեսել էր մարդկանց գրկանքները, հերոսական դիմադրությունն օտոնական ավազակախմբերի եւ ծախու զինվորության դեմ, անվերջ-անդադար ոմբակոծվող Ստեփանակերտի բնակիչների կացարանները համարյա անդաւաճան նկուղներում: Հիշեց իր մանկությունը դաւաճարված Լեռնային Ղարաբաղում եւ ասաց.

- Եւ այնտեղ վերսին ադրբեջանական դաւաճան գեները:

Խոսքը փակելիս էլ հիշեց ադրբեջանական միլիցիայի կառնիսան Հաջիեյին, որն անցյալ ճնոճան իրեն ու Նույկին ամուսիններին Ստեփանակերտի օդանավակայանից էր ետ սվել, իսկ հետո էլ սարբեր լաղիթներով զազրախոսել, թե ինքը զիսի, որ դրանք հայերից կաւառված են եւ միայն ջուր ղիսի ղոտորեն: Ասաց.

- Այն ժամանակ եւ չգիտեի՝ ի՞նչ ղիսի դասասխատնել զազրախոսությանը: Բայց հիմա Մոսկուա հասնելուն ղես, կգրեմ ու կդասմեմ աշխարհին, որ, այո՛, կաւառված են հայերից, Արցախ աշխարհի հայերից: Կաւառված են նրանց անօրինակ խիզախությանը, դաւաճարի աղաք ու անգիջում ոգով եւ ամեն սրբազանով, որ տեսա այն փոքրիկ աշխարհում իբրեւ մեծ, համամարդկային խորհուրդ:

Նույն օրվա «Կոմսոմոլսկայա դրավա» թերթը, հենվելով զորամասի հրամանատար, գեներալ-գնդաղես Վ. Սավինի տեղեկության վրա, հաղորդում էր, որ գեկեմբերի 22-ին ստեփանակերտիցիների կողմից 81-րդ գնդից բռնագրավված զենքը վերադարձվել է:

Գեկեմբերի 27-ի երեկոյան հանրապետական ու մոսկովյան հեռուստատեսությունները, արտաշխարհի ռադիոկայանները հաղորդեցին, որ ԼՂ-ի հանրապետության սահմաններից հեռացել է ԽՍՀՄ ներքին զորքերի վերջին զինվորականը, եւ արցախահայությունը մնացել է իր սեփական ուժերի հույսին: Հանրապետությունը դաւաճարման մեջ, շրջափակված, աշխարհից կտրված հաղորդակցության ամեն տեսակ ճանաղարհով: Հայ չկա, լույս չկա, վառելիք չկա: Նույնիսկ ջուր չկա Ստեփանակերտում, որովհետեւ ջրնու-

դի ակունքի շինություններն ու սարերն ավերել է ադրբեջանական օմօնը:

Նախորդ օրերին, զորքերի հեռանալուց առաջ, հանրադատության գործկոմը, ամեն մակարդակի ժողովրդական դատարանները, Արցախի դատախազությանն աջակցող զանազան կոմիտեներ ու կազմակերպություններ հեռագրեր էին հղել Երկրի եւ համագործակցության մեջ մտնող անկախ դեմոկրատիաների ղեկավարներին՝ խնդրելով, որ ներքին զորքերի ջոկատներն առժամանակ թողնվեն Արցախում, քանի որ նրա ադախությունը ոչ մի երաշխիք չկա եւ չեն գործում Ժելեզնովոսկոյում ընդունված հռչակագրի դրոշմները: Այս բոլորի դատաստանը եղավ քաղաքում, ավելի ճիշտ՝ զորքերի արագ դուրսբերումը հանրադատությունից:

Այս առթիվ սրված հարցումներում ասվում էր, որ Գործումի նախագահի սեղակալ Օլեգ Եսայանը հարողել է, թե հենց վերջին օրերին հանրադատության ադրբեջանաբնակ բնակավայրերում եւ հարեւան ադրբեջանական շրջաններում կուսակցել են սղառագեն նոր գործատեր ու ավազակախմբեր, որոնք ունենում ու զնդակոծում են մարդ, եւ սղապում են նոր բախումներ ու ճակատամարտեր, որոնք, հնարավոր է, ծանր կլինեն ուժաստի ու անօգնական հանրադատության համար:

Այս ի՞նչ է, 1920 թ. գարնանն էր կրկնվում ավելի վաղ, ձմեռային այս խստամբեր օրերին:

Գեկեմբերի 28-ին «Երկիր» օրաթերթում տպագրված հարցազրույցում ՀՀ Պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանը, այն հարցին, թե Հայաստանն ինչպե՞ս է դեմակառնրեն զբաղվում Արցախի դատախազության խնդրով, երբ Ալմա-Աթայում ստորագրվել է համաձայնագիր, որի համաձայն դատարար է հարգել հարեւան դեմոկրատիայի սահմանները, հակասություն չկա՞. -դատաստանել է (եւ լավ է դատաստանել). «Ես հակասություն չեմ տեսնում այն իմաստով, որ Արցախի ժողովուրդն ինքն է կազմակերպում իր դատախազությունը, իսկ մենք նրան օգնում ենք, ինչպիսի կարող ենք: Մյուս հանգամանակն այն է, որ մենք կարող ենք Արցախին օգնել որդես դաճակից դեմոկրատի: Իմ անձնական տեսակետը հետեւյալն է. Արցախի ժողովուրդը մերն է, Արցախի հողը մերն է, եւ մենք իրավունք չունենք այս հարցում մի կողմ քաշել: Ես արհամարհում եմ այս հարցում որեւէ դրոշմականություն: Արցախը դեմ է վերածենք հզոր ռազմական ամրոցի: Ադրբեջանը վաղ թե ուր կհամակերպվի Արցախի (անկախ.-Բ.Ու.) գոյության հետ: Դիցե՛ք է, նրանք կոչվում են, գուցե նաեւ հավաստում, թե դա իրենց արածն է, բայց գոյություն ունեն գեներ: Ադրբեջանցիներն իրենց արմատները չունեն Արցախում եւ չեն ուզում նրա համար զոհվել: Նրանց զոռով քույր-քեռն են մեր դեմ կոչվելու: Ես սակայն եմ գերիների հետ ունեցած հանդիպումների ժամանակ»:

Երանի՜ թե այսպես մտածեին նաեւ այս երեսուսարդի բոլոր գործընկերները: Այն ժամանակ այլեւս հարց չէր մնա, եւ Արցախը այժմ ու հավիտյան կդատախազներ իր ավանդական դերը՝ Հայաստանն արեւելից եկող հեղեղների դեմ դատախազելու գործում:

Նույն հարցազրույցում Վազգեն Սարգսյանը մի դիտարկություն էլ ուներ, որ արժանի էր ուշադրության եւ մանավանդ ուղեցույց լինելու մեր այսօրվա հասարակական կյանքում: Ասում էր՝ հայրենիքի ու Արցախի դատախազները մեր ազգի ներկայացուցիչներն են: Բայց տես, որ առանձին կուսակցություններ կործան են ծեծում, թե իրենք ավելի մեծ գործ են անում, մյուսները՝ դատախազ կամ ոչինչ: «Չի կարելի կոպող տղաների մեջ կուսակցական սարքերություն դնել, -ասում է նախարարը.- Տղաների թափած արյունը չի կարող այս կամ այն կուսակցությանը դատախազել»: Առավել եւս՝ թափած արյունը չի կարող նվիրվել այս կամ այն կուսակցությանը, երբ կա մեծագույն սրբությունը՝ ազգը, որի զոհասեղանին էլ իրենց կյանքն են դրել նրա լավ գավակները»:

Գեկեմբերի 29-ին, Հայաստանի Հանրադատության եւ Ռուսաստանի Ֆեդերացիայի բարեկամության, համագործակցության ու փոխադարձ անվտանգության դրոշմագրի ստորագրելուց հետո արտասանած իր ճառում Բորիս Ելցինն ի միջի այլոց նշել է, թե ցավալի է, որ իր ու Ղազախստանի մրեզիդենտ Նազարբաեւի՝ Արցախի իրավիճակը կարգավորելուն ուղղված նախաձեռնությունը ցանկալի արդյունք չսվեց: Աղա ինչ է

հայտնել, թե Անկախ դեմոկրատիայի համագործակցության շրջանակներում հնարավոր կլինի այդ եւ նման բարդությունները խաղաղ կարգավորելու համար ջանքեր համադրել:

Գեկեմբերի 30-ին Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատության գործադիր կոմիտեն հեռագիր է հղել ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուլարին՝ Եվրասիայի ղեկավարներին, Անկախ դեմոկրատիայի համագործակցության ղեկավարներին, ԱՊՀ զորքերի գլխավոր հրամանատար, ավիացիայի մարշալ Ե. Շադոբեկովին: Հեռագրում ի մասնավորի ասված է. «Ներկայումս մարտական, բանակային քնդանոթների կիրառմամբ իրականացվում է Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատության հայերի ցեղասպանությունը: Մարդկության դեմ ուղղված այդ անհավոր հանցագործության համար, որը վճռականորեն դատադատված է ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի հռչակագրով, դատաստանվածությունը բացառապես ընկնում է Ադրբեջանական հանրադատության ղեկավարության վրա: Նոր սարվա նախօրեին շուրջօրյա հոծախումբ հրետակոծման հետեւանով ավերվել են հայկական սասնյակ բնակավայրեր, սղանվել ու վերավորվել են հարյուրավոր խաղաղ բնակիչներ, այդ թվում՝ կանայք, երեխաներ, ծերունիներ»:

Իսկ նույն օրը Ստեփանակերտի վրա կատարված զանգվածային հրետակոծության հետեւանով մեծ ավերածություններ են եղել: Մոլավնել են 14 հոգի, որոնցից 4-ը՝ ինքնադատախազության մարտիկներ:

Ստեփանակերտի ՆԳ վարչության հաղորդմամբ՝ վերջին օրերին հանրադատության սահմաններն են քերվել ադրբեջանական 18 գումարտակ, յուրաքանչյուրը՝ 300 զինվորից: Հակառակորդը, հավանաբար, լրջորեն նախադատախազություն է վճռական գրոհի համար:

Սակայն դատարար չէր եւ ինքնադատախազությունը, որի շարքերն ամեն օր համարվում են երկվա դորոցականներով, բանվորների, գյուղացիների, մտավորականների թարմ ուժերով: Ինքնադատախազության մեջ ընդգրկված են նաեւ Արցախի բազմաթիվ խիզախ կանայք:

Ըստույնյանի շրջանում դեկտեմբերի լույս 30-ի գիշերը կոպի է սեղի ունեցել Ղարաչինար գյուղի եւ ադրբեջանական Շեֆեկ գյուղի միջեւ, որը փոքր ընդհատումներով արտանակվում է մինչեւ այս ժամը:

Ժամը 11 անց կեսին Ստեփանակերտից հաղորդեցին, որ թուրքերը Կրկնանից սանկերով, Շուշից հրթրոններով ունենում են ենթարկում հանրադատության մայրաքաղաքը:

Դրությունը ծա՞ն է: Թերեւս հարմար բառը հուսահատականն է: Այսուհանդերձ ազատամարտիկները, ամբողջ հանրադատությունն իր բոլոր բնակիչներով կոչվում են հերոսաբար: Սակայն միայնակ, դատախազար ու ինքնադատախազությանը հավաքված, օգնության հասած ջոկատների հետ միասին դժվար հնարավոր լինի դիմակայել թեմամուն, որը ժամ առ ժամ սվարանում, հզորանում է, որովհետեւ թիկունք ունի 7 միլիոնանոց, մեծապես ու ռազմական տեսակետից բավական հզոր մի Ադրբեջան:

Այսօր «Լրաբերը» ռազմաճակատի վիճակի մասին ոչինչ որոշակի չհաղորդեց, բացի քերանի մի անկյունով թոցած խոսքից, թե թուրքերը Կրկնանում նորից սիրացել են իրենց դիրքերին: Մինչդեռ ցերեկվա ընթացքում Արցախից անընդհատ գալիս էին անմխիթարական լուրեր, եւ լրատվության հետ առնչվող մարդիկ գիտեին, որ վիճակը ծանր է հանրադատության բոլոր մասերում:

«Հայրենիք» եթեր չէին սվել՝ հավանաբար հանդգնված լինելով, որ այն քերանը ջուր չէր առնելու, ինչպես «Լրաբերը»:

Իսկ ստացված հավաստի լուրերը շատ էին հուսահատական:

Գեկեմբերի 31-ին ժողովրդական դատախազության Ստեփանակերտի ֆաղխորհրդի գործկոմը դիմեց լրատվական բոլոր միջոցներին, համաձայնարարային հանրությանը, աշխարհի բոլոր երկրների խորհրդարաններին ու կառավարություններին: Դիմումի մեջ ասված էր, թե նոր սարվա նախօրեին վերսին բորբոքվեց Ադրբեջանի զանգվածային ագրեսիան Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատության ու նրա մայրաքաղաք Ստեփանակերտը:

սի դեմ: Ստեփանակերտի մասույցները բռնված են ադրբեջանական զորքերով, գրահամեմեմներով, հետեակի մարտական զարապոյուններով: Նրանց վայրագոյթուններն ախարհին են հայտնի՝ դեռևս Գեաաեմի, Մարտունաաեմի, Բերդաձորի ու Ծահունյանի արջանի դեմքերից:

«Մենք դիմում ենք ախարհի լրաակական բոլոր ծառայոթոյուններին՝ անաաքեք դաաարվաձ Ղարաքաղի ձայնին: Հենց այս եւ առաջիկա գիաերներին կարող է անհրաձեաք լինել ձեր օգնոթոյունը»:

Տարվա այս վերջին օրը «ԴԱ» քերքը հրադարակեց Արցախում ադրբեջանցիների կողմից սարաձվաձ մի քոռուցիկ, որն ստորադրել է, այսդես կոչվաձ, «Հանուն ազգային արձանադասվոթյան» կոմիաեմ: Այն ոռսերեն է, փնքի լեզվով ու կցկսուր, բայց միաարսահայտում է այն սրամադրոթոյունները, որոնք հասուկ են Ադրբեջանի մաակորակաոթյան եւ դեկավարոթյան մեձ մասին: Ահա քոռուցիկն ամբողջոթյամբ.

«Ռուսներ.

Ժամանակն է, որ կորչեք: Քի՞չ եր, անցյալ ժամանակներում ոռսներն ադրբեջանցիների եւ ուրիա ժողովուրդների հանդեղ վարել են գաղորակալական քաղաքակաոթոթյուն, հինա էլ գնդակահարում եք անգեմ ադրբեջանցիներին, գրադվում հայամեա գորձուներոթյամբ: Ռուսները ոչնչաքրել են կուլսուրան, գիրը, սովորոթքները: Պղձում են իսլամի ալանդները: Հունվարի 20-ի դեմքերը ցոյց սվին ոռս քաաիսների իսկական դեմքը: Ուղղաքիռի դայքեցումը Ղարաքաղում, դեսական գորձիչների սղանոթոյունները, գինվորների անցումը հայ բանդիսների կողմը, այս բոլորը խոսում են ոռսների քեմամանքի մասին Ադրբեջանի դեմ: Եւ Բաքվում էլ ոռսներն իրենց դահում են գաղորաարներին ու նվաձողների դես: Մեր կոմիաեմ նդասակ ունի ամենամոռ ժամանակներում սկսել գորձողոթոյուններ «վրիձառոթոյուն» կարգախոսով: Մենք չենք իսանգարի, եքե դուք հեռանաք մինչեւ վրիձառոթոյունը: Բայց ինաքեք, այլես մենք չենք հանդրոթի»:

Իրավասու մարմինները հաակեկեռի են քերել անցաձ սարվա (1991 թ.) ԼՂՀ սարաձոն սեղի ունեցաձ մարտական գորձողոթոյունների արդունքները: Միսիքարվելու քիչ բան կար, կորսվել էին համարյա ամբողջ Ծուակա արջանը (այնեղ դեռես դիմանում եք մեկ հայկական գյուղ՝ Քարինսակը) եւ Հադրոթի արջանի լեռնային մասը: Եքե առաջներում Հայասանն Արցախից բաձանող գոթին (Լաչինի մոս) 7-8 կմ լայնոթյուն ուներ, այձմ այն քիչ է մնում հասնի 100 կմ-ի: Մեկ սարվա ընքաքցում մեր սվաձ գոհերը 270 հոգի են (մեձ մասամբ իսաղաղ բնակիչներ, ձերեր, կանայք ու երեխաներ), ադրբեջանցիները՝ 216, ասկյարներ՝ 15: Վիրավորվել են 400 հայեր, 180 ադրբեջանցիներ, 34 գինվորականներ: Պասանդ են վերցվել 599 հայեր, որոնցից 226-ը դեռես չեն վերադարձվել:

Արցախյան ոռզմանակասում գորձաձ «խիգախոթոյունների» համար ադրբեջանական կառավարոթյան «Կարմիր դրոքի» արանաոնով դարգեւաքրվել են 6 օմօնականներ (եմահու): Ծբանաոնները, 26-հազարական ոռքլու հեա միասին գոհվաձների հարազաներին հանձնելով՝ իախանոթյունը երեի հավասաքաձ եք, քե մեձ ոգեւորոթյան ու ահախանդրական եռանդ է սրկում կեմդանի մնաքաձներին («ԴԱ», 1991, հունվարի 21):

Հունվարի 1-ին ամանորյա ողջոյների, անրհավորանքների, ձափ ու ձիձաղի, երգ ու դարի հեա այնդես հյուսվաձ էին Արցախի բնակավայրերի ոնբակոձումներն ու գեդակոձոթոյունները հաղորդող, մարդկանց վերեր սսանալն ու սղանվելը գուձող լուրերը, ասես այդ բոլորն ալլես մեր հարազաններին չեն վերաքերում, մեր երկրի մի մասին, նրա համար արյուն սվող մեր եղբայրներին:

Ինչի՞ց է, ինչդե՞ս եղաք, ո՞նց հասանք այս օրվան, այս վիձակին ու այս դնդասարոթյանը...

Իսկ արսասահմանյան ոռդիոձայներն իրենց ունկնդիրներին էին հասցնում Լեռնային Ղարաքաղի հանրադեսոթյան դեկավարի օգնոթյան կանչը, ահազանգը, դաղասանքը: ՄԱԿ-ի գլխավոր քարսուղար Բուրոս Ղալիին դիմելով՝ Լեռնադ Պեսոսյանը հայտնում եք. «ՄԱԿ-ի գլխավոր քարսուղարի քարձ դաաեոնում ձեր ախասանքի առաջին օրը դրսուրվեց Լեռնային Ղարաքաղի հանրադեսոթյան հայ բնակչոթյան նոր գոհերի արյամբ, հանրադեսոթյան, ոռը վերջերս է հոչակվել՝ 1991 թ. դեկեմբերի 10-ի հանրաքվեի ընքաքցում, ժողովրդի կամքի ազաք դրսեւորման անրհիվ:

Ադրբեջանը, որ Ղարաքաղի բնակիչներին համարում է իր հղասակները, երկրամասի իսաղաղ բնակավայրերի գնդակոձոթոյուններով ու ոնբակոձոթոյուններով ողջունեց Ծննդյան տները...»:

Իր ազաքոթյան ու անկախոթյան համար նահասակվող Արցախի դեկավարը ՄԱԿ-ի գլխավոր քարսուղարին խնդում եք՝ «հանուն երեխաների, կանանց, ձերունիների փրկոթյան, նդասել Լեռնային Ղարաքաղի հանրադեսոթյան դաաեոնական ձանաչմանը, միջնորդել Անվսանգոթյան խորհրդի առջեւ՝ ՄԱԿ-ի գորեր ուղարկելու սկսվաձ ադեսն ու ցեղասղանոթյունը կանխելու համար»:

Հունվարի 2-ին Ադրբեջանի դրեզիդենտ Ա. Մուրալիքովի հրամանով դրեզիդենտական վարչոթյուն մսգվեց, իր հորջորջմամբ, նախկին ԼՂԻՄ-ի ամբողջ սարաձքն ու հարակից ադրբեջանական արջանները, եւ սա էլ, ըստ եոթյան, վերջնական վձիռ եք՝ ալլես Արցախին վերաքերող քաղաքական, դիվանագիսական որեւ համաձայնոթյուն չկայաքցելու, ուրեմն եւ արդեն սեղծվաձ ու իր նոր կյանքն սկսաձ Լեռնային Ղարաքաղի հանրադեսոթյան գոթոթյունն արհամարհելու:

Այդ որոնամբ «վերաքվում էին» նաեւ մարզի հայկական արջանները, վերանվանվում, որ միաք կլինի ասել՝ կեղձ անուններով «զարդարվում» արչկեմսրոններն ու Սեփանակերտը:

Սեփանակերտի կեղձանումը (Խանքենդի) նորոթյուն չեք, եւ մոսկովյան հեռուսաստեոթյունը Ղարաքաղին վերաքերող լուրերը հաղորդում եք՝ անդայման ցուցադրելով մի քարեգ, որի վրա Սեփանակերտի սեղ «Խանքենդի» եք, մի իսայառակոթյուն, որի դեմ երեի քե օրական հարյուրավոր բողոքի նամակներ ու հեռադեր էին սաքցվում, սակայն, միեւնոյն է, ցուցադրում էին ու ցուցադրում, առանց ամաչելու, առանց խղձի իսայք գգալու:

Հայկական հեռուսաստեոթյան «Լրաքերն» ալթօր «ուրախ լուր» հաղորդեք, ադրբեջանցիները Ղազախի կողմից եկող գազամուղը բաքել են, եւ այնեղից օրական մեկ միլիոն խորանարդ մեք գազ է մեմում Հայասան: Այդդես էլ սսաք՝ «ուրախ լուր».

որդեսզի մեր վճահար ժողովուրդն իրեն մի փոքր երջանիկ զգա:

Իսկ Արցախի մասին ասաց՝ ոճբակոծվում, գնդակոծվում, սարքեր կողմերից հարձակումների է ենթարկվում: Քիչ ավելի անդադարձավ Ասկերանի Երջանի Խրամուրթ գյուղի վրա կասարված հարձակմանը, որին զոհ են գնացել հինգ ծեռուհիներ, եւ կան վիրավորներ ու կործանված, հրդեհի ճարակ դարձած սնէր: Իհարկե, ազասամարտիկները վրա են հասել, գյուղը փրկել, սղանել մի քանի սաղասակիչի: Աղա գյուղի դաշտում զսնվել են նրանցից էլի մի քանիսի դիակները:

Հաղորդեց Արցախի հանրապետության գործկոմի նախագահ Լեոնարդ Պատրոսյանի դիմումը ՄԱԿ-ի նոր փարսուղար Բուրոս Ղալիին ու մեզ ծանոթ դեմքերից հարձակումներին, որոնց խնդրվում է Եսաղ օգնություն հասցնել աղբբեջանական բռնագրավիչների դիվային շարություններին ենթակա Արցախին, ժողովուրդը փրկել ցեղասպանությունից, որ իրականանում է նախկին խորհրդային երկրի անմարդկային օրենքները ծառանգած սուս ժողովրդավար դեմքերիցի աչքերի առաջ:

Մոսկվայից եւս հաղորդեցին Լեոնարդ Պատրոսյանի դիմումի մասին, եւ այն հրամանագրի, որով Աղբբեջանի նախագահ Այազ Մուրալիբովն է «Ենորհավորել» արցախահայությանը՝ նրան դարսադրելով իր, այսդէս կոչված, դրեզդիեմսական սիրադէսությունը:

Նոր է դարգ դառնում, թէ ինչու Մուրալիբովի սիրը հանկարծ կակդել էր, եւ ինչու նրա երկրով անցնող գազամուղը մի փոքր բացվել է: Հայաստանին ասելու համար դու գազ կստանաս, եթէ չխառնվես այն ամենին, ինչ եւ կասարում են Արցախում: Իսկ եթէ կփորձես խառնվել, եւ էլ անմիջադէս գազը կփակեն: Դու հո գիտես, որ եւս այսօր հնարամիտ են ու ամենագոր:

Այսինքն՝ Մուրալիբովը դարգ ու ճգրիտ հաշիվ անելու հնարավորություն է սայիս, ընտրի կամ Հայաստանի Եսաղ, կամ խառնվիր Արցախի գործին: Կամ-կամ, երկուսը միասին անհամատեղելի են: Ինչից էլ երեկ-մեկել օրը մեծահոգաբար թէ նահադէտի կեցվածքով զգուցանում էր մեր Կսրիճ Սարդարյանը: Եւ դա՛ այնդէս անհողդողդ ու անտեղիտայի, ասես խոսում էր Մուրալիբովի կառավարության անունից՝ վերջնագրի ներկայացնելով:

Արցախում սսացվել էր Հայաստանի Հանրապետության խորհրդարանի ամանորյա հետեյալ բարձր դաշտնական գրությունը.

«ՀՀ Գերագույն խորհրդի դիմումը

Լեոնային Ղարաբաղի հանրապետության Գերագույն խորհրդին.

Ազասության համար արցախահայության դայբարը սկիզբ դրեց հայ ժողովրդի ազգային զարթոնքին:

Հենվելով միջազգային իրավունքի, մասնավորադէս ազգերի ազաս ինքնորոշման իրավունքի վրա, արցախահայությունը միասնական կամքով դայբարի ելավ հանուն իր անկախության, որին սասար կանգնեցին ողջ հայ ժողովուրդը եւ աշխարհի առաջադէս մարդկությունը:

Ի դասասխան դրան, Խորհրդային Միության եւ Աղբբեջանի իբխանությունները գործի դրեցին ռազմական, փաղափական, սնտեսական եւ հոգեբանական ճնշման միջոցներ, որոնք ողեկցվեցին Աղբբեջանական Հանրապետությունում հայազգի բնակչության կոտորածներով, բռնագողթով՝ նոյասակ ունենալով ընկճել Արցախը եւ դահադանել զարութասիրությունը:

Այժմ արցախահայության ազգային-ազասագրական դայբարը թեակդիտել է նոր փուլ՝ դա դեմականության հաստատման է:

Հայաստանի հանրապետության Գերագույն խորհուրդը համոզված է, որ այն կընթանա միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ ժողովրդավարական նորներին համադա-

սասխան, դրանով օրինական հիմքերի վրա դնելով Լեոնային Ղարաբաղի հանրապետության փաղափացիների իրավունքների դաշտանությունը:

Հայաստանի հանրապետության Գերագույն խորհուրդը ողջ հայ ժողովրդի անունից հավաստացնում է Լեոնային Ղարաբաղի հանրապետության Գերագույն խորհրդին, որ բոլոր միջոցներով զորավիզ կլինի Արցախի դեմականության հաստատման ու անրադնմանը:

1992 թ. հունվարի 3, փաղ. Երեւան»:

Սսացվածը կարելի էր ընդունել որդէս մայր հայրենիքի դեմական բարձրագույն մարմնի ճանաչումը հարեւան Արցախում ստեղծված անկախ իբխանության: Ուրիւ էլ ինչդէս, չէ՞ որ փաստաթղթից ուրիւ ռեւել եզրակացություն անել անհնար էր:

Հունվարի 3-ին «Ազասություն» ռադիոկայանը հաղորդեց Սախարովի սկիլին (եւ «այրին» անդաշտան են համարում այս իմաստն ու խիզախ գործչի համար) եւ զինակից, Արցախի գոյադայբարի դաշտան Ելենա Բոնների ամանորյա ողերձը Ռուսաստանի դրեզդիեմս Բորիս Ելցինին: Դժբախտաբար, եւս լսել են լոկ երկրորդ մասն այդ ողերձի, որը հիմնականում վերաբերում էր Արցախի ճակասագրին՝ վերջին դեմքերի կադրակցությամբ: Հույս ունեի, որ խոսքն ամբողջությամբ լույս կստաներ ռեւել դարբերականում, եւս եւս քայտ կունենային նրա ամբողջության մասին խոսք ասելու այս փրկիկունում: Եւ, սահ, «ԳԱ»-ն, մեր հմոս քանասեր Ալբերտ Մուրեդյանի գրամամբ, հրադարակեց Բոնների խոսքն սկզբից մինչեւ վերջ: Այն իսկադէս ամբողջության մեջ Արցախին էր վերաբերում, չնայած արված էին նաեւ էփսկուրներ: Ես այստեղ թարգմանաբար մեջ են թերում արցախականը, որ ավելին է, փան ողերձի երկու-երրորդը:

«Հարգելի Բորիս Նիկոլայեւի: Դիմում են Ձեզ՝ որդէս նախագահի եւ մի մարդու, որին խորադէս հարգում են: Ձեր ոչ բոլոր գործողություններն են ընդունում, ոչ բոլոր խոսքերին են համաձայն: Սակայն երբեք չի խաթարել Ձեր հանդեմ սսածած իմ վստահությունը, եւս այս նամակն էլ գրում են այն դաշտանով, որ վստահում են Ձեզ եւ կարիք են զգում որոշ քաներ բարձրաձայն ասելու, որդէսզի տեղ չզսնի հերթական մի խաթություն, որից այնքան հոգնել է մեր հասարակությունը: Թվում է, թէ միայն այդ հարցում է բավարարվել նրա դահանջարկը:

«... Համագործակցությունը (նկատի ունի Անկախ դեմքությունների համագործակցությունը -Բ. ՌԻ.) կազմելիս հաստատվել են նրա մեջ մտնող դեմքությունների սահմանների անխախտելիության իրավունքը եւ չխառնվելը ներքին գործերին: Սակայն սահմանների անխախտելիությունը չի նշանակում ժողովուրդներին զրկել ինքնորոշման իրավունքից, իսկ ներքին գործերին չխառնվելն էլ չի նշանակում, թէ մարդու իրավունքների ու ժողովուրդների իրավունքների հարցերը կարող են դուրս թողնվել փնարկումների ոլորտից:

Ինքնորոշման իրավունքը հիմնաբար է դարձել ԽՍՀՄ տեղում Անկախ դեմքությունների համագործակցությունն օրինականորեն ստեղծելու համար: Սակայն այդդէս փայլուն կերպով ինքնորոշված դեմքություններից ոչ մեկը նույնդիտի իրավունք չվերադահեց իր մեջ մտնող ինքնավարություններին եւ չդաշտանեց նրանց այդդիտի իրավունքը: Ոչ մեկը չհայտարարեց, թէ մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումներն ու ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքն արհամարհելը անհամատեղելի են Համագործակցությանն անդամակցելուն: Համագործակցության կյանքի սսաներորդ օրը նշանավորվեց Աղբբեջանի զինված ուժերի գրոհով Լեոնային Ղարաբաղի մայրափաղափ Ստեփանակերտի վրա: Ռուսաստանը, Համագործակցության մեջ մտնող ուրիւ երկրների հետ միասին, դասասխանասվություն չի՞ կրում նրա համար, ինչ որ սարեմուտի զիւերն է թերել այդ Հանրապետության բնակիչներին:

Երեւ Եսաղ առաջ հանրափելի ճանադարհով նրան հաստատել էին անկախ դեմականության իրենց փաղանքը: Ռուսաստանը ռեւել կերպ չարսահայեց իր վերաբերմունքն այդ ժողովրդավարական գործողության նկատմամբ: Սակայն նախկին Միության զինված ուժերն այնտեղից դուրս թերելու մասին Ձեր կարգադրությունն ազդանշան դարձավ աղբբեջանական հարձակման համար: Եւ դեմք չէր լինել մեծ փաղափա-

զե՛ս՝ կանխատեսելու համար դեղորայքի նման ընթացքը:

Չե՛ր դասասխանասվությունն առավել մեծանում է անցյալ սարվա հոկտեմբերին ձեռնարկած խաղաղարար առաքելության ձախողմամբ, երբ Դոմ, Ղազախստանի նախագահի հե՛ս միասին, եղա՛ք Ադրբեջանում, Հայաստանում ու Ղարաբաղում: Այն ժամանակ այդ գոտում սեղի ունեցողը, արդեն ո՛րեւորդ անգամ, ներկայացվեց իբրեւ հայ-ադրբեջանական բարդույթ: Սակայն այդպիսի բան չկա: Չկա՛ նման բարդույթ: Կա արհամարհանք Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության մեծամասնությունը կազմող հայության ինֆորմացիոն իրավունքի նկատմամբ, եւ կան մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումներ, կա հայ բնակչության բռնազաղթեցումն Ադրբեջան անկախ ղեկավարության կողմից:

Ժելեզնովոզսկի հռչակագիրը, դարձյալ ո՛րեւորդ անգամ, ֆաղափական կարգավորման կոչ էր անում: Բայց ի՞նչ է նշանակում այդ ծեծված բառային շարժումը:

Քաղաքական կարգավորման համար կա լուրջ երկու սարքերակ, ժողովրդի կամֆի արտահայտության վրա հենված ժողովրդավարական լուծում, կամ բռնակալական, անխուսափելիորեն հակաժողովրդական լուծում, որը ցուցադրվեց գործաչույան ժամանակ եւ ոչ միայն Ղարաբաղի օրինակով...

Քաղաքական ինչպիսի՞ կարգավորման էիք ձգտում Դոմ, Բորիս Նիկոլաեիչ եւ Նուրսուլթան Ակաեիչ, երբ որոշեցիք ուղեւորվել Անդրկովկաս, եւ առաջ ես ֆազվեցիք ոչնչի չհասած: Բայց Ռուսաստանը չի կարող հեռու մնալ Ղարաբաղի խնդրից: Մերձդնեստրյան հանրապետության խնդրից, համազործակցության ղեկավարությունների ուրիշ այդորինակ խնդիրներից, թեկուզ հենց այն դասառնով, որ նրան է այդպիսի ժառանգություն մնացել նախկին Միությունից:

... Ռուսաստանի համար մե՛ծ դասիվ է լինել Ադրբեջանի ու Մոլդովայի համագործակցության մեջ, եթե նրանցում, ի դասասխան ժողովուրդների կամֆի դեմոկրատական արտահայտության, արյուն է հեղվում: Ռուսաստանը կարո՞ղ է մնալ չեզոք, եթե Հարավային Օսեթիայի ժողովրդի ցեղասպանություն է կատարվում, երբ Մոլդովայի օտնը զազանաբար կոտորում է Մերձդնեստրյան (երկրի) միլիցիաներներին, երբ ադրբեջանական սանկերը ժողովրդական են Ղարաբաղի հայկական ֆաղափները եւ նրանց վրա թնդանաբային կրակ թափում, երբ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ղեկավար Լեռնադ Պետրոսյանը ՄԱԿ-ին խնդրում է կասեցնել հայության հերթական ցեղասպանությունը:

Արեւմուտքում այս հարցերի դասասխաններն այժմ Չեզոքից են սղասում, Բորիս Նիկոլաեիչ, եւ Չեզոք հե՛ս միասին՝ ռուս խորհրդարանականներից, Ռուսաստանից: Չեզոքությունը լավ բան է, բայց մի՞թե այն մի՛շտ է դասվաբեր:

Ղարաբաղը Գորբաչովի կողմից զոհաբերվել էր Միության դաշտանությանը: Դոմ ինչ զաղափարի համար ե՛ք այսօր չեզոքության ֆաղափականություն վարում այնտեղ սեղի ունեցող դեղորայքի հանդեպ, Ա. Մութալիբովի կամ ահա ուր-ուր է նրան փոխարինելու եկողների իշխանությունն ամրադրելու՞ համար: Իսկ արժե՞ք դրանց համար դավել մարդու իրավունքների դասառնության սկզբունքներին: Այդ սկզբունքները բարոյական այն սահմանն են, որը չի կարող ոսֆի սակ սալ նույնիսկ ամենամոլի ֆաղափագետը:

Այս նամակի յուրաքանչյուր բառը ես մտնով ստուգել եմ այն ամենի հե՛ս, որ արել, գրել ու ասել է Անդրեյ Դմիտրիչը: Ես հավաստացած եմ, որ Նա էլ նույնը կգրե՛ր: Եւ հիշում էի Չեզոքի դեմքը, երբ Դոմ ֆայլում էիք նրա դազաղի ետեից:

Շնորհավոր Չեզոք ու Չեզոք ընթանիքի Նոր սարին:

Հարգանքով՝ Ելենա Բոններ» (ԴԱ, 1992, հունվարի 10):

Հունվարի 4-ին Ստեփանակերտ ժամանեցին Ռուսաստանի մի խումբ խորհրդարանականներ, ռուս ու արտասահմանյան լրագրողներ, «Միջազգային ֆրիսոնետական համաժողովություն» (ՄԶՀ) կազմակերպության դասվարությունը՝ Մեծ Բրիտանիայի լրդերի դալաշի նախագահի սեղակալ բարոնուհի Քերոլայն Կոֆսի գլխավորությամբ:

Բերվել էր մարդասիրական օգնություն՝ սաս հազար դոլար արժողությամբ, որի կե-

տը ՄԶՀ-ն էր սրամարդել, կեսը՝ Միջազգային Սախարովյան կոնգրեսը:

Պասվիրակության անդամները, խորհրդարանականներն ու լրագրողները եռանդագին ուսումնասիրում էին ԼՂՀ վիճակը, այս սարածում մարդու եւ ազգային փոքրամասնության իրավունքների ռեալիզացիայի հիմն ու նոր փաստերը, Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից արցախահայության դեմ գործվող վայրագությունները:

Հենց նախորդ օրն էր, որ Ասկերանի ժողովուրդը Խրամուրթ գյուղի վրա հարձակվելով ադրբեջանական մի ավազակախումբ այրեց ֆան սուն, մորթեց վեց անօգնական ծեղունիների: Հայ ազասամարտիկները հակահարձակմամբ փախուսի մասնեցին ավազակներին, որոնք սվին չորս զոհ եւ մի ֆանի վիրավորներ: Մարտից հետո հայսնաբերվեցին ես մի ֆանի թուրքերի դիակներ:

«ԴԱ» օրաթերթի աշխատակից Ռ. Հակոբյանն այս լուրերի կողմից բարեխղճությամբ ներկայացրել էր նաեւ ԼՂ հանրապետության մայրաքաղաք Ստեփանակերտի օրուգիտերը: Ահա դրա քարզանությունը՝ չնչին կրճատումներով. «70 հազարանոց բնակչություն ունեցող Ստեփանակերտը երեկոյան ընկղմվում է խավարի մեջ: Շատ ֆիչ կոլասահի, որ դասուհաններից առկայծեն նավթի ճրագի կամ մոմի լույսերը: Խավարը ցրում են միայն հրեղեն ղոչերը ֆաղափի վրա արձակող այն կործանիչ հրթիռները, որ ադրբեջանական ազգային բանակն ու օմոնականներն են ուղարկում ադրբեջանական կետերից: Իրենց սներում գիտերում են միայն ինֆորմացիոնության դաշտակետերի հերթափոխից վերադարձած հասուն զամարդիկ: Քաղաքի բնակչությունը, զգուցանալով հրթիռահարձակումից կրակատեղումից, գիտերում է սների գեթնահարկերում: Քաղաքի հրեակոծությունն ու գնդակոծությունը փոքր-ինչ մեղմացել է, ինչպես կարծում են, դիտողների եւ ուրիշ անվանի հյուրերի ներկայության դասառնով: Բայց եւ այդ ներկայությունը չի խանգարում, որ ադրբեջանական ավազակախումբերը չդադարող կրակի սակ դաշտեն Ստեփանակերտի արվարձանները:

Ջրնուղը դայթեցրել են, զազ չկա, սներում ջեռուցումը բացակայում է, եւ դասառնականները կրտսում են փողոցների ու դուրակների ծառերը, որդեսգի վառեն ու սաֆացեն իրենց գեթնահարկային աղասարանները: Կսրված է հեռախոսային կաղը եւ արտաքին աշխարհի հե՛ս, եւ ԼՂՀ ներսում: Արդեն համարյա մեկ ամիս է, ինչ հաց չի թիվում: Հրթիռներով ավերվել են ծննդատունը, ֆաղափային հիվանդանոցը, բնակելի բազմաբնակ սներ: Ծանր վիրավորներին, որոնց մեջ ֆիչ չեն դասանիները, ծերերը, կանայք, անհնար է ֆաղափից դուրս սանել, ֆանի որ օդանավակայանի վրա առաջվա դես վերահսկում են ադրբեջանական օմոնականները:

Միայն ամանորյա գիտերը Ստեփանակերտի վրա արձակվել են ցուրց 200 մարտական հրթիռներ:

Այդպիսին են Գորբաչովի Կենտրոնի հեռախոս ազգային ֆաղափականության արդյունքները»,-եզրակացնում է աննկուն լեռնասանի մայրաքաղաքի ողբերգության ակադեմիստն ու արձանագրողը («ԴԱ», 1992, հունվ. 9):

Հունվարի 5-ին Ստեփանակերտում, լրագրողների հե՛ս ունեցած հարցազրույցի ժամանակ, բարոնուհի Քերոլայն Կոֆսը հայտարարեց, թե ինքը Մեծ Բրիտանիայի վարչադեպարտմենտի ՄԱԿ-ի անդամ երկրների մրեզիդենտներին կզեկուցի, որ այստեղ, Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունում, առկա է հայ ժողովրդի դեմ սկսված ցեղասպանություն իր բոլոր հասկանիչներով:

Նույն կարծիքին էր եւ նույնպես գործելու իր դասաստանությունը հայսնեց «Միջազգային ֆրիսոնետական կազմակերպության» ներկայացուցիչ Ջոն Էչքները:

Բարոնուհի Կոֆսը սրանով արդեն չորրորդ անգամն է լինում Արցախում: Նա հայտարարեց, որ սաս ցարաթ առաջ կասարած նախորդ այցելությունից հետո դրությունն այստեղ կսրուկ փոխվել է դեղի աղեսալին: Ադրբեջանի իշխանություններն ավելի դաժան ռազմական միջոցներ ու ճնշումներ են գործադրում խաղաղ բնակչության դեմ: Ամեն օր զոհվում են կանայք, երեխաներ, ծերեր: Ավազակային կազմավորումների համար արդեն սովորական է դարձել երեխաներին դասանող վերցնելը: Ըստ հունվարյանի ժողով-

նի Կարաչինար գյուղում ծանր վիրավորվել են մի քանի երեխաներ: Գտնվել են զլխասված այն վեց երեխաների դիակները, որոնք անհետ կորել էին Բուզլուխի վրա կասարված գրոհի ժամանակ:

Մանկահասակ երեխաների հետ կասարված այս չարագործությունները համաժառհային հասարակությանը կհամոզեն, որ 20-րդ դարի վերջում կա մի ղեկավար, որի ներկայացուցիչները չեն խորում մարդակերությունից ու նման ուրիշ վայրագություններից:

Հունվարի 6-ի առավոտյան Ստեփանակերտում բացվեց Լեոնային Ղարաբաղի համառադեսության Գերագույն խորհրդի առաջին նստաքառնը, որի օրակարգում դրված էին ղեկավար մարմինների ընտրության եւ հանրաղեսության վիճակը բարելավելուն ուղղված հարցեր, ինչդես հանրաղեսության անկախության հռչակագրի ընդունումը, ինքնադաճադանական ուժերի ստեղծումը:

Ընտրված 51 դասգամավորներից (աղբբեջանցի բնակչությունը չէր մասնակցել ընտրություններին) նստաքառնին մասնակցում էին 48-ը: Երեք դասգամավորներ չէին մասնակցել, որովհետեւ փակ էին մայրաքաղաք սանող աս ճանադարհներ:

Հարցի կարեւորության գիտակցությամբ ընդունվեց որոշում սեփական ռազմական ուժեր ստեղծելու մասին: «Սեփական սահմանները դաճադանելու եւ բնակչության անվսանգությունն ադահովելու համար, -գրված է որոշման մեջ,-ԼՂՀ-ն ստեղծում է իճխանության բարձրագույն մարմիններին ենթակա սեփական ռազմական ուժեր, հասարակական կարգի ու դեսական անվսանգության մարմիններ»: Հանրաղեսության քաղաքացիները զինվորական ծառայություն են կասարելու միայն սեփական սարաճում, իսկ ԼՂՀ սահմաններից դուրս ծառայություն կարող են անել միայն միջդեսական դայանադրերի ու համաճայնությունների հիման վրա:

Ռոշումներ ընդունվեցին դեսական լեզվի (հայերեն), ազգային փոքրամասնությունների մսակության իրավունքների եւ էական խնդիրների մասին:

Ընդունվեց ուղերձ ՄԱԿ-ին, դասճենները՝ ԱՊՀ ղեկավարներին, աճխարհի դեսությունների խորհրդարաններին ու կառավարություններին, որդեսզի օգնեն ադահովելու ԼՂՀ հայության անվսանգությունը, ճանաչեն նրա նոր կարգավիճակը եւ դիվանագիտական հարաբերություններ հասսասեն նրա հետ:

Ուղերձում նսվում էր, որ Լեոնային Ղարաբաղի հանրաղեսության ճանաչումը եւ նրա հետ դիվանագիտական ու այլ կադեր հասսասելն առավելադես այսօր է անհրաճես, քանզի էլ ե՞րբ դես է գորճանկանորեն ադադուցվի, որ քաղաքակիրք մարդկությունը կանգնած է մարդու եւ ազգերի դաճադանության դիրքերում եւ դասքաս է խաղաղ բնակչությանը փրկելու ֆիզիկական բնաջնջումից:

Հաջորդ օրերին (հունվարի 7-8) Գերագույն խորհուրդը կասարեց իր նախազահի ընտրությունները: Նախադես առաջադրված թեկնաճուններից (Լեոնարդ Պեսրոյան, Օլեգ Եսայան, Ռոբերտ Բոչարյան, Արթուր Մկրսյան, Լեոն Մելիք-Ճահնազարյան) վերջում քվեարկության էին թողնվել երկուսը՝ Լ. Պեսրոյանն ու Ա. Մկրսյանը, որոնցից էլ երկուրդը՝ Հաղբբի դասմա-երկրագիտական թանգարանի սնօրեն, դասմական գիտությունների թեկնաճու, 33-ամյա Արթուր Մկրսյանը, սսացավ 44 ճայն եւ դարճավ Լեոնային Ղարաբաղի Հանրաղեսության առաջին Գերագույն խորհրդի առաջին նախազահը:

Նույն օրն էլ (հունվարի 8-ին) ԼՂՀ վարչադես նսանակվեց սնեսսազես, մինչ այդ մարգորճկոմի նախազահ աճխասաճ Օլեգ Եսայանը:

Դեռ նստաքառնը բացելիս Լեոնարդ Պեսրոյանը հայարարել էր, թե Արգախի նոր կարգավիճակի ու իճխանության համադասասխան մարմինների ստեղծումը ճողովդարավարական ու քաղաքակիրք եղանակներով՝ անդայան հիմք կդառնա, որդեսզի արսափին աճխարհն ընդունի այն, ճանաչի նրա իրավունքները, մանավանդ իր հիմնավորց-ավանդական հողի վրա եւ այս արելի սակ բարգավաճելու անկադեսելին: Մակայն հենց նույն օրն իսկ, ըստ Սեփանակերտում սեղակայված գորամասի հաղորդած սեղեկության,

Աղբբեջանի ազգային բանակը հենց Սեփանակերտի մասույցները սեղափոխեց մի քանի գորաջոկասներ եւ ճանր սանկեր:

Իսկ Ճահնայանի քառնին արճանի դասիճ հասցնելու համար, որ իր դասգամավորներն է ընտրել-ուղարկել Արգախի Գերագույն խորհրդի նստաքառնին, աղբբեջանցիները նոր ահուելի հարճակում ճեռնարկեցին Բուզլուխ, Մանաճիդ, Էրեջ գյուղերի վրա: Հայ ինքնադաճադանության ջոկասների հակահարվաճներից սղանվեցին 12 օճոնականներ: Կան բազմաթիվ վիրավորներ:

Նախորդ օրվա (կիրակի) երեկոյան ուսական դասգամավորների խունբն այցելեց Սեփանակերտի կալանասունը եւ գրուցեց այնետղ ճսնվող 9 գերի աղբբեջանցի ճինվորականների հետ: Ահա թե նրանք իճչ էին ասել ուս դասգամավորներին. «Մենք բոլորս էլ հերթական գորահավափի ենք կանչվել Բաքվի ու Մունգայիթի ճինկոմիսարիասների կողմից եւ Ղարաբաղ ենք հասցվել առանց ճգուքացվելու կամ մեր համաճայնության»: Նրանք բոլորն էլ միաբերան դասադարսում էին իրենց կառավարությանը, որն իրենց խաթել եւ բերել է այստեղ՝ իրել թնդանոթի կերակուր:

Իսկ այդ նույն հանրաղեսության ղեկավարությունը, ինչդես թղթակիցն էր հաղորդում, ասրունակում է հակահայկական վայնասունը, հանրահավաքներ է կազմակերպում ճողովդղին «հավասի դասերազմին» նախադասքասելու համար: Նման մի հավաքում հրադարակվեց Աղբբեջանի դաճադանության նախարարության ռազմասենչ հայարարությունը, որի մեջ մասնավորադես ասված էր. «Հանրաղեսությունում ստեղծված ռազմա-քաղաքական այս դճվար իրադության մեջ աղբբեջանական ճողովուրդը դես է մոնեցնի իր հաղթանակն անագորույն թսնամու դեմ՝ օգսագորճելով իր դասմական հմությունը, փորճություններից դուրս ճա բաց ճակասով, ճլուխը բարճ: Իսկ դրա համար անհրաճես է ստեղծել հզոր բանակ եւ մեր դարաքաղյան հողն ազասադրել հայ ավազակներից»:

Իճչ խոսք, որ ռազմասենչ կառավարությանը կհաջողվի կազմել հզոր բանակ, նրան ճինել ուսական գորից իսլած ու Թուրքիայից ներմոճած նորագույն ճենով ու ռազմական սեղիկկայով: Մակայն այս բոլորն ի չի կդառնան այն անենագոր, ռազմիկին անիսցելի դարճնող ճենի դեմ, որ ունի Արգախի դաճադան հայը՝ իր սեփական հողն ու հայրենիքը դաճադանելու կամբը:

Հունվարի 6-ի երեկոյան արդեն ո՞ր ճամնակից լուռ ու խավարած հեռուսաեկրանները լուսավորվեցին Արգախում: Աղբբեջանի մեճավորների «մեճահողությունը» բռնել է,-մսաճեցին ԼՂՀ ԳԽ-ի առաջին նստաքառնի դիսորդները, չէ՞ որ ոչ միայն էլեկսրական լույս կար, այլեւ հնարավորություն՝ հեռուսահաղորդում վայելելու: Կարճում էին նստաքառնի աճխասանքները կանանավոր անցկացնելու համար է: Մակայն հեռուսացույցները կարող էին որսալ միայն Բաքվի ալիքը, որով ելույթ դիսի ունենար այդ հանրաղեսության հնագույն լրագորդներից մեկը՝ Մինիցին ազգանունով: Ահա թե արգախցիներին ու նրանց հյուրերին իճչ կարեւորագույն խոսք ուներ ասելու Մինիցին կոչվաճը: «Բրիսանական խորհրդարանի անդամ, բարոնուիի Կոքսը,-այսդես սկսեց նա,-թեկուզ եւ եղել է Աղբբեջանում, այսուհանդերճ չէր ճսնում, որ Ղարաբաղում, սահմանի մոտ, անենաիսկական դասերազմ է ճնում սարաճըր բաճանելու համար: Նա բացարճակադես հրաճարվում է ճանաչել Աղբբեջանի դեմ Հայասսանի ազրեսիայի իրողությունը: Բայց ահա բազմաթիվ հարցադույցներում, ասուլիսներում, նույնիսկ այնդիսինում, որ սեղի է ունեցել ԱՄՆ-ի կոնգրեսում, բարոնուիին հայարարեց, թե Ղարաբաղում իրականացվում է հայ բնակչության իրավունքների ճանգվաճային խախտում: Եւ բարոնուիին իրեն հասուկ կրքոսությամբ համաճխարհային ամբողջ հասարակայնությանը կոչ է անում չճանաչել Աղբբեջանի անկախությունը...

Քերոլյան Կոքսի ներկայությամբ իր, այսդես կոչված, Գերագույն խորհրդի նստաքառնում հայկական կողմը ճանկանում է ճեռում գորճարել համաճխարհային հասարակայնության կարճիփի վրա՝ նդասակ ունենալով ճանաչել սալ Ղարաբաղյան հանրաղեսության անկախությունը: Իճչ կա որ, սա էլ հերթական կեղսոս մի խաղ է, որի

մեջ քրիստոնեական խորհրդարանի անդամի հեղինակությունն օգտագործվում է որդեկապառույթ: Շա՛ս ափսոս...» («ԳԱ», 1992, հունվարի 10):

Այս Սինիցիին ես բռնուցիկ ճանաչում եմ (եթե, իհարկե, նա՛ է, որի հետ հանդիպելու բախտ եմ ունեցել 1954-ին, եւ ոչ թե որդին կամ ուրիշ որեւէ ազգանվանակիցը): Ինձ նշանակել էին «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթի խմբագիր, եւ նա, իբրեւ «Բաբ. ռաբոչի» ղեկավար թերթի աշխատակից, ուղանցաբար ընկել էր Ստեփանակերտ, փորձեց ինձ հրահանգավորել... Ես նրան լուրջի անմիջապէս՝ առաջարկելով, որ նման դերով այլեւս չեւեաւ մեր խմբագրասանը: Չեւեալը չեւեաց, սակայն լավ եմ հիշում, թե գրածներում ինչպէս մաղձոն էր հայերի հանդէպ եւ ինչպիսի «բարեխղճութեամբ» էր ծառայում իր դասվիրասներին:

50-ականների ռուսագիր հանկասարներից ոչ մեկը չի երեւում այսօրվա ադրբեջանական մամուլում: Սինիցիինը լավ է դիմացել:

Այսօր (հունվարի 6-ին) Ղազախում տեղի էր ունեցել հայ եւ ադրբեջանցի ստեղծագործական ու գիտական մտավորականների ներկայացուցիչների հանդիպումը՝ երկու ժողովուրդների բախումները դադարեցնելու եւ բարիդրացիություն հաստատելու առաջնությունը: Հայկական կողմից բանակցություններին մասնակցել են Անահիտ Բայանդուրը, Վահագն Գուրգադյանը, Հրանտ Մաթեոսյանը, Գրեթա Միրզոյանը, Լեւոն Մկրտչյանը, Արշալույս Փափազյանը, Վարդգես Պետրոսյանը:

Ադրբեջանի ներկայացուցիչներից երկուսը՝ Ռուսաստանի Սաբիրը եւ Լեյլա Յուսուփովան, որոնք այս չորս տարիների ընթացքում հայտնի են եղել միայն իրենց հակահայկական շարժումներով ու իրենց ազգը մոլի արարների մղող կոչերով, ցույց են տալիս, թե բանակցություններն ինչ մակարդակով կարող էին վարվել, մանավանդ՝ ինչ արդյունք կարող էին ունենալ:

Հրատարակված հայտարարության մեջ խոստում կա հանդիպումները բարունակելու եւ նրանց մասնակիցների քաղաքական ընդլայնելու մասին:

Այս հայտարարությանն արձագանքեց ռուս մտավորականների՝ գիտնականների, գրողների, հասարակական գործիչների մի խումբ, որի կոչը հրատարակվել է, կարդացվել արձագանքային ռադիոհաղորդումով: Այնտեղ, ի միջի այլոց, գրված է. «Մենք դարձաք Վրաստանի համագործակցել Հայաստանի ու Ադրբեջանի մտավորականների հետ՝ քաղաքական վերականգնման, բանակցությունների ճանադարձով բարիդրացիություն ստեղծելու համար» («Ավանգարդ», 1992, փետր. 4):

Հունվարի 7-ին Ադրբեջանի լրատվական մարմինները հրատարակեցին իրենց ՆԳՆ նոտան արձագանքային դիտարկումների Ստեփանակերտ ժամանելու առթիվ: Վրդովված են, որ սրանք Արցախ են «թափանցում» Հայաստանի միջով ու միջոցով, «առանց ադրբեջանական իշխանությունների ինչպե՛ս»: Խոստանում են ամեն ինչ անել, որդեկապ կանխվի առաջա ամեն մի այդպիսի ժամանում, առաջ եւ դրանց համար «ամբողջ դասախանասվությունը կրելու են Հայաստանի հանրապետության իշխանությունները», որոնք «խախտում են ԱՊՀ Ալմա-Աթայում ընդունված համաձայնությունները»:

Այստեղ նորից ու նորից հիշվում է Բերդաբեյի մոտ տեղի ունեցած ուղղաթիռի աղետը: Իբր, երբ բացել են նրա «սեւ արկղը», այն եղել է դասարկ: Ուրեմն եւ «ճամառիս է այն հայտարարությունը, թե ուղղաթիռը կործանվել է 300 մետր հեռավորությունից» (բայց ինչո՞ւ 300 եւ ոչ թե 200 կամ 350) արձակված հրթիռով ու գնդակոծությամբ:

Երեւի ուղղաթիռի աղետի վրեժը դեռ երկար ժամանակ է պետք, որ անցնի իր ճանապարհը: Եւ որ հունվարի 6-ի գիշերը ավստոսներով եւ գնդակոծություններով զինված ավելի քան հարյուր ադրբեջանցիներ, զրահամեքենաների համագործակցությամբ, հարձակվել են Բերդաբեյի կաթնադրամային ֆերմայի վրա եւ փել-սարել 266 գլուխ խոճոր եղջերավոր անասուն:

Բաբվի ռադիոն ու հեռուստատեսությունը չեն մոռանում դասադարձել եւ բարոնուիկ Զեռոյայն Կոֆսին՝ հայտարարելով, թե «յուրաքանչյուր անգամ դժբախտ Ղարաբաղ ժամանելով նա այստեղ առավել բորբոքում է արյունահեղությունը» («ԳԱ», 1992, հունվ. 9):

Լեւոնային Ղարաբաղի հանրապետության Գերագույն խորհրդի առաջին նստաքաղաքի եւ ղեկավար մարմինների կազմավորման անդրանիկ ֆայլերի վկա-դիտարկումների հետ էր Ռուսաստանի խորհրդարանի դեպուտատ Անատոլի Շաբաղը: Նա ակնհայտ բարյացակամությամբ ու հիացումով դիտարկում էր այդ ֆայլերը, հաճախ իր աղբյուրներն արձագանքում իբրեւ ճշմարիտ բարեկամ, չբացնելով նաեւ հոգսերը:

Ռուսաստանի հետ համերաշխության գաղափարը, ինչպէս նաեւ Ռուսաստանի աշխարհաբարձրական շահերը հիմա այնքան բարձր հարգանք չեն վայելում, -ասել է նա: -Սակայն բացառված չէ, որ նրանք վաղ թե ուր կվերականգնվեն, կգրավեն իրենց արժանի տեղը... Իսկ այժմ կարելու է դիմանալ: Դիմանալ այսօր՝ հենվելով միայն սեփական ուժերի վրա: Իսկ դրանք, դատելով ամեն ինչից, կան եւ կբավականացնեն...»

Անատոլի Շաբաղը վկայում է եղել Արցախի ծանրագույն օրերի, այն ֆունդի, որ լեւոնասանը բռնում է դժոխային դայանմանում: Եթե այժմ էլ վստահ է, որ ուժերը կան եւ կբավականացնեն, չի կարելի չհավաստել:

Հունվարի 8-ին Հայաստանի հանրապետության նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ընդունեց Մեծ Բրիտանիայի լորդերի դալայի նախագահի տեղակալ Զեռոյայն Կոֆսին, որը հենց նոր վերադարձել էր Լեւոնային Ղարաբաղի հանրապետությունից:

Ընդհանրապես հայտնելով ընդունելության համար, Զ. Կոֆսը տեղեկացրեց նախորդ այցելությունից հետո անցած ժամանակահատվածում Ղարաբաղյան խնդիրը միջազգային աստիճանում բարձրացնելու ուղղությամբ ձեռնարկված ֆայլերի, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, Կանադայում եւ այլուր ունեցած հանդիպումների եւ կազմակերպած ունկնդրումների մասին, որոնց արդյունքում նշված երկրների դատարանական քաղաքականությունները, ինչպէս նաեւ միջազգային մի քանի կազմակերպություններ հանդես են եկել հայտարարություններով, ընդունել համադասախան բանաձեւեր:

Այնուհետեւ անդրադառնալով վերջին այցելությունից ստացած տղայություններին, սկիզբ կոֆսը ցավով նշեց, որ 10 քաղաք առաջվա համեմատ իրավիճակը Լեւոնային Ղարաբաղում կտրուկ սրվել է եւ ինքնադատարանության մարտիկներին հաջողվում է ադրբեջանական հրոսակների շարժումներին դիմագրավել անձնագործության ու հայրենի օջախները մինչեւ վերջ դատարանելու վճռականության շրջանի:

Նա տեղեկացրեց նաեւ, որ իր եւ Բրիտանիայի համերաշխության միջազգային կազմակերպության հանգանակած միջոցներով Լեւոնային Ղարաբաղ են հասցվել դեղորայք եւ բուժմիջոցներ, վստահեցնելով, որ առաջիկայում եւս ամեն ինչ կարվի մարդասիրական օգնության ծավալները մեծացնելու, ինչպէս նաեւ Ղարաբաղի հայ բնակչության նկատմամբ գործադրվող բռնությունների մասին միջազգային հանրությանը տեղյակ դառնելու ուղղությամբ:

Լ. Տեր-Պետրոսյանը սկիզբ Զ. Կոֆսին ընդհանրապես հայտնեց նրա գործադրած արցախանդառան մեծ ջանքերի ու միջոցառումների համար, բացառեց Արցախի խնդրի լուծման համար իր կառավարության արածն ու խնդիրները, առաջ նշեց, որ ԼՂՀ-ից նախկին Միության ներքին գործերը դուրս բերելուց հետո՝ հնարավոր կլինի կայունությունը դադարեցնել խաղաղարար այլ ուժերի միջոցով, լինեն դրանք Համագործակցության միջհանրապետական զինվորական կազմավորումներ թե ՄԱԿ-ի «կադույս սաղավար-սավորներ»:

Ընդգծվեց նաեւ, որ հարկ է խստացնել դատարանի միջոցներն այն հանրապետությունների նկատմամբ, որոնցում կոմսոբեյն ոսնահարվում են մարդու եւ ազգային փոքրամաս-

նությունների սարական իրավունքները:

Վերջում նախագահ Լեոն Տեր-Պետրոսյանը խորին գոհունակություն հայտնեց բարոնուհի Կոֆի հետևողական գործունեության առթիվ, շնորհակալ, որ հիմնականում նրա եւ ակադեմիկոս Ա. Սախարովի այրու՝ Ելենա Բոննեի ջանքերի շնորհիվ էր, որ հաջողվեց միջազգայնացնել Ղարաբաղի հարցը:

Հունվարի 9-ին Ֆրանսիայի ազգային ժողովի մի խումբ դասգամավորներ, որոնք ներկայացնում են այդ ու կենտրոնական ընդդիմադիր կուսակցությունները, հասնուկ նամակով Արսաֆին գործերի նախարար Ռոլան Դյումային են դիմել՝ կոչ անելով դաշնակցության աջակցելու Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատության խնդրի լուծմանը, նրա բնակչության ծայրահեղ ծանր սնտեսական վիճակը կարգավորելու հարցին:

Հունվարի 11-ին ԼՂՀ ԳԽ-ի թափուր 11 ժողովի համար կազմակերպված լրացուցիչ ընտրություններով ընտրվեցին 9 դասգամավորներ: Այսպես թե այնպես ԳԽ-ը դասժամ կազմ ուներ, կարելի էր սկսել աշխատանքը՝ իշխանության գործնական մարմինների ստեղծման, նրանց ծրագրված, սահուն աշխատանքի համար: Սակայն ադրբեջանական կողմին հենց այդ էր անհանգստացնում. ինչպես կարելի է թույլ տալ, որ ծնունդից առաջ աչի փուլ դարձած իշխանությունը գործի: Բավական էր արտասահմանյան դիտորդներն ու անկախ դիտորդներին ներկայացուցիչները հեռանային մարզից, որդեկրի բնակավայրերի գանգալածային ընթացակետություններն ու զնդակոծությունները, հարձակումներն ու կողոպուտ-ավերածությունները սասկանային:

Տեղական մարմինները, նույնիսկ Ռուսաստանի դասգամավորներն ու արտասահմանյան դիտորդները ֆանիցս զգուցացրել էին միութենական ՆԳՆ ղեկավարներին, թե Ադրբեջանն ունի «Գրադ» կոչված ահավոր թնդանոթներից է, հենց որ հնարավոր լինի, անդաժիժ կերպով օգտագործելու է Արցախի ու Հայաստանի խաղաղ բնակչության դեմ: Ուշադրություն չէին դարձրել: Միասնություն էլ կլինի մտածել, թե նրանք այդ «Գրադ» թնդանոթների տեղը չգիտեին, երբ իրենք էին վաճառել:

Եւ, ահա՛, **հունվարի 13-ին** այդ հրանոթներից Շահումյանի վրա կարկուտ թափեցին ադրբեջանական Շափաղ ու Չեյվա գյուղերի կողմից: Երջկենտրոնում ավերվեցին ոչ միայն բազմաթիվ բնակելի ու վարչական ճեղք, այլև սղոսկվեցին 18-19 արեկան Ղահրամանյան Կարինեն իր 11-ամսական զոյայի հետ միասին, 65-ամյա Միսոն Դադայանը, 11-ամյա Վեներա Ներսիսյանը: Կային երկու սասնյակից ավելի վիրավորներ, որոնցից համեմատաբար ծանր վիճակում զսնվող վեց հոգու ամմիջադես փոխադրեցին Երևան:

13-15-ին նույնափող թնդանոթաձգության ենթարկվեց նաև Մարտունի ֆաղաֆ-երջկենտրոնը, որի բազմաթիվ շենքեր ավերված են, եւ կան վիրավորներ խաղաղ բնակիչներից:

Դեռևս հունվարի 10-ին Ստեփանակերտ էր ժամանել Գերմանիայի ֆեդերատիվ հանրադատության հեռուստեստեսության ներկայացուցիչների մի դասվիրակություն՝ Դիրկ Չազերի գլխավորությամբ: Նրա նդատակն էր անմիջական ճճարիտ խոսք ասել Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատության վիճակից, ֆանի որ, ինչպես ղեկավարն էր տեղեկացրել, ադրբեջանական լրատակական բազմաթիվ մարմիններ, մասնավորադես «Վաթան» կոչվածը, գերմանական հեռուստադիտողին, ուղղիլուղին ու ընթերցողին կԵճարել են սսահող տեղեկություններով այն ամենի մասին, որ այստեղ է կասարվում:

Հյուրերը տեսարել են հարցազրույց ԼՂՀ ԳԽ-ի նորընթիւ նախագահ Արթուր Մկրչյանի եւ ուրիշների հետ... Եւ Գերմանիայի միլիտնավոր հեռուստադիտողներ երկու օր հետո, **հունվարի 12-ին**, արդեն առանց Բաֆվի կեղծարար միջնորդության, տեսել են, թե ինչ կա Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատությունում, նրա ազատաստեղ ժողովուրդն ինչպես է դայֆարում իր անկախության համար:

Այդ օրերին Արցախում լուր առան այն մասին, որ Եվրոդայի անվանգություն ու համագործակցության կոնգրեսի մԵճական գործող միջազգային կազմկոմիտեն ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարտուղար Բուրոս Ղալիին է հղել նամակ, որի մեջ Եարադրված է, թե Կոնգրեսը մԵճադես Ղարաբաղում զսնված իր դիտորդների ու ֆննախույզների միջոցով դարգել է, որ այնտեղ դաժանորեն ոսնահարվում են մարդու իրավունքները, հայ ազգաբնակչության դեմ գործադրվում է դեսական տնոր, եւ որ Ադրբեջանը ցանկանում է բռնի ուժի միջոցով լուծել չորս արի Եարունակ ձգձգված խնդիրը: ՆԵվում էր, որ միայն ՄԱԿ-ի կԵճական միջամտությամբ հնարավոր կլինի կանխել անընդմեջ հառաջացող արյունալի հակամարտությունը Լեոնային Ղարաբաղի ու նրա վրա իրելու մարմաջով տառադող Ադրբեջանի իշխանությունների միջես:

Կազմկոմիտեն համանման նամակ-կոչ էր հղել նաև Ռուսաստանի նախագահ Բորիս Ելցինին:

Հունվարի 13-ին, Բաֆվի հայության 1990 թ. ջարդի ու բռնագաղթեցման սկզբի տարիցի օրը, Ադրբեջանը նԵանավորեց Արցախի ու Շահումյանի Երջանի դեմ գործած նոր վայրագություններով. Շահումյանի գյուղերն ավերիչ ընթակոծությունների եւ զնդակոծությունների ենթարկվեցին: Գործում էին հրանոթի զանազան տեսակները, տանկերն ու գրահամեֆենաները: Չոհվեցին չորս մարդ, կային բազմաթիվ վիրավորներ:

Իսկ Արցախում, որ ընթակոծություններն ու հրթրակոծությունները դեռ չէին դադարել, Մարտունու Երջանի Խնուրիակ գյուղի ծայրամասային ճեղքի մեկն են մեկ մի խումբ օսոնական ավազակներ, մորթել տան մորն ու երեք զոյային, իսկ 6 ու 9 տարեկաններին եւ հորը տարել իրենց հետ, անկասկած ավելի երկարատես հոցոսումի եւ դրանից թրֆական բավականություն ստանալու համար:

14-ի առավոտյան «Ազատություն» ուղիոն այս լուրը հաղորդելուց կես ժամ անց էլ տեղեկացրեց, թե, ահա՛, հենց նոր գերմանական լրատակական մի մարմին ստացել է նոր լուր Բաֆվից, այնտեղի «Թուրան» (Թուրան) լրատվությունից, որը դնդում էր, թե Ղարաբաղում հայկական բնակավայրերից ադրբեջանցիների վրա տեղացող կրակը չի դադարում:

Այսպես, ազնիվ մարդիկ կարող են հավատալ, թե հայերն անվերջ կրակում են ադրբեջանցիների վրա, վերջիններս դարգադես դաս են սվել նրանց, որդեսգի իրենց չափն իմանան:

Հունվարի 14-ին Մախաչկալայում տեղի էր ունեցել ԱՊՀ (նախկին ԽՍՀՄ) ժողովուրդների ներկայացուցիչների թուրֆական թե թրֆադիտակական կոնգրեսը, որի ֆննարկած հարցերից մեկը, Ադրբեջանի ներկայացուցիչների հարկադրանքով, վերաբերում էր Լեոնային Ղարաբաղին: Գիտաժողովը համարյա միաժայն հավանություն էր սվել Ղարաբաղի խնդրի լուծման առթիվ Ադրբեջանի բռնած դիրքին ու գործադրած միջոցառումների: Այս ֆննարկումից հետո ընդունված բանաժեսում նԵվել է, թե Հայաստանի կողմից Ղարաբաղն Ադրբեջանից դղկելու եւ «Ղարաբաղի լեոնային մասի» բնակչությանն արկաժախնդրական խժղոծությունների մղելու փորժերը դասադարտելի հանցագործություններ են:

Գիտաժողովը միաժամանակ կԵճարբական խոսքեր էր արժանագրել Ադրբ. դրեզիդենտ Ա. Մութալիբովի հասցեին, որը, իբր, վճռական ֆայլեր չի կասարում Ղարաբաղի հարցին վերջ տալու համար:

Սակայն հաջորդ օրն իսկ, երբ գիտաժողովում լեզզիների ներկայացուցիչները հարց բարժրացրին ստեղծելու իրենց ազգային ինֆնավարությունը՝ նրա մեջ առնելով Դադեսանի հարավային լեզզիաբնակ Երջաններն ու Ադրբեջանի դարժայ լեզզիաբնակ հյուսիս-արեւելյան մասը, «տոժող-գրկվող» կողմերը խայտառակ աղմուկ բարժրացրին, բանը հասավ փոխադարժ ժանր վիրավորանքների ու ժեոնամարտի:

Հունվարի 17-ին ԼՂՀ ԳԽ-ի Եարունակվող առաջին նստաԵրջանում ընդունվեց հանրադատության դեսական անկախության հոչակագիրը եւ օրենքը ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի մասին: Եարունակվեցին ԳԽ-ի մԵճական հանժնատողովների եւ նրանց նա-

խագահների ընտրությունները: Զննարկվեցին նաև ԼՂՀ ղեկավար նրոցի ու զինանցա-
նի հարցերը...

Իսկ Եվրոպայի արհիգ բարի լուրեր էին գալիս: Ահա նրանցից մեկը. Հայաստան կա-
սարած այցելությունից հետո հունվարի 17-ին մամուլի առույթ է ունեցել Ֆրանսիայի
խորհրդարանի անդամ, գոլիսական կուսակցության մարդկային հարցերի գծով ֆաբրի-
կար Ռ. Կազընավը, որը ֆենդայեցի է իր երկրի վեհեռոց դիրքը Հայաստանի ու Արցա-
խի հանդեպ, դատահանգել, որ այն գործնական ֆայլեր կասարի օգնության եւ դիվանա-
գիտական-ֆադաֆական աստարեզնեում: Նա հաղորդեց նաև, որ շուտով (փետրվարի
սկզբին) Հայաստան է ժամանելու Մարտահարակաւ հարցերի գծով Ֆրանսիայի կառա-
վարության անդամ (նախարար) Բեռնար Քուցները, որին ինքը դիմել է կոչով. «որդե-
զի հասուկ ուժադրություն դարձի Արցախի հայության վիճակի վրա... որ ֆրանսիա-
կան կառավարությունը հսակորտն դիմադրողի ի նդաս այս բարեկամ ժողովրդի, որը
ժողովրդավարության եւ մարդու իրավունքների նկատմամբ ունեցած իր հարգանքով ար-
ժանի է Ֆրանսիայի գնահատանքին, վստահությանն ու գորակցությանը» («Ազգ», 1992,
հունվ. 25):

Հունվարի 18-ին ու 19-ին համեմատաբար խաղաղ էին լուրերը, եւ հաղորդավարնե-
րը դա վերագրում էին ոչ միայն բարոնուդի Կոֆի նոր ժամանումին, այլև մեր ինքնա-
դաժարության հորոթյանը, իբր, թուրքերն արդեն համոզվել են, որ մեր դաժարա-
նական բոլոր կետերն էլ անառիկ են, եւ այլևս չէին համարձակվում սուգել:

Ես այդ կարծիքին չէի, եւ, դժբախտաբար, այդ էլ ատագուցվեց:

Հունվարի 20-ի առավոյան մեւ էի «Արցախ» կոմիտե, որդեզդի զանգահարեմ
Ստեփանակերտ: Ասացին՝ արդեն ֆանի օր է, ոչ մի կաղ չկա Արցախի հեւ: Բայց եւ
այնդես հայցնի է, որ անցած զիւերը մեմ անախորժություններ են եղել:

Մտա նոր նախագահ Շիրխանյանի մոտ: Ծանոթացանք, ու նրա առաջին խոսքն այն
էր, թէ ոչ սույզ սվլալներով՝ զիւերը զանգալադարս ոմբակոնել են Ստեփանակերտն ու
Մարտունին: Առաջինում ունեցել ենք չորս թէ հինգ զոհեր, որոնց հեւ նաև Արցախից
Հայաստանի ԳԽ-ի դաժարաւոր Վիզեն Շիրխանյանը: Իսկ Մարտունու կոռուսներն ա-
վելի մեմ են՝ ինն սղանված եւ մի ֆանի սասնյակ վիրավոր:

Երեկոյան «Լրաբերը» հեւց այսֆանն էլ հաղորդեց՝ ավելացնելով միայն, որ Վիզեն
Շիրխանյանը վեց զավակների հայր է, եւ Ստեփանակերտի ինքնադաժարանները լրիվ սի-
րացել են Կրկմանի բարձունքներին, որկից էլ ոմբակոնումն էր կասարվել նախկինի
դեւ:

Հունվար 19-20-ին Մարտունու դեմ կանգնած Ամիրանյար ոռջի կրակակետերը վե-
րացնելու համար քոջանի ինքնադաժարանական ումերը դիմել են համարձակ հարձա-
կուններին, որոնց քնոռիկ սղանվել են ավելի ֆան ֆան օմօնականներ, մնացածները
փախուստի են դիմել:

Հունվարի 20-ին նախօրյակին Կրկմանի կողմից կասարված զանգալադալին ոմբա-
կոնության ու զնդակոնության զոհ դարձած Վիզեն Շիրխանյանի կսկիծն էին ասղում
Ստեփանակերտի դաժարանները, երբ երեկոյան դեմ վերսին սկսվեց ոմբակոնությունը:
Այս անգամ հայկական ինքնադաժարության ումերը կոռուկ հարձակման անցան,
աղբբեջանցի հրձիգներին դուս մդեցին իրենց դիրքերից եւ գրավեցին բոլոր այն բա-
ձունքները, որոնցից նրանք ոմբակոնում էին ֆադաբը:

Հունվարի 21-ին «Նեգավիսիմայա զազեսան» հրադարակեց Ռուսաստանի որեզի-
դենսի խորհրդական Գալինա Սարովոյսովայի կարծիքը Հարվային Օսթրիայի համար:

վեի արդյունքների ու նրանց նկատմամբ Ռուսաստանի բռնելիք դիրքի մասին: Այնտեղ
ազգային հարաբերությունների հմուտ մասնագետը հեւսաբիր մեֆեր էր արտահայտում՝ Օ-
սթրիայի հեւ առնչելով նաև Արցախի խնդիրը: «Ռ՝ն է զվալադոր միջազգային իրա-
վունքի սեւակեթից, այս կամ այն դեկական ինքնիւխանությունը, սահմանների ան-
ձնեմիսելիուքոնը, թե՞ ազգերի ինքնորոժումն իրավունքը: Զէ՞ որ այդ երկու գործու-
նեւն էլ արագուլված ու վալերացված են միջազգային իրավական փաստաբոթարում:
Ռ՝ր սկզբունքն առաջնային կլինի,–հարցում է Սարովոյսովայն եւ հարցին սալիս այն
դաժարախանը, որ իրենը լինելով՝ միակ սրամաբանականն ու ժողովրդավարականն
է.–Ես կարծում եմ, երեւ գործունեւերի դաժարականի, ազգագրականի եւ ազգի կամի որ-
սեւորման զուգակցումը կարող է հուսալի հիմք ժառայել ինքնորոժումն հարցի լուծման
համար: Այնքան էլ հաճախ չի դաժարում, որ այս երեւ չափանիւերը համընկնեն (Ար-
ցախի դեմքում սառաղիոռեն համընկնում են.–Բ.ՌԻ.), բայց եթէ այդ գործունեւերը միա-
ժամանակ միավորվում են մի սարածում, աղա ժողովրդավարությունն այդ անեսել
չի կարող:

... Միջազգային հանրությունը վաղ թէ ու լիցի զսնի նման խնդիրների լուծման
ձեւերը: Հնարավոր է, որ դա կլինի Օսթրիայում, Լեոնային Լարաբադում:

... Եթէ Ռուսաստանը ժողովուրդների դախանգներն անեսախ... Դա աններելի կլինի
ինչդեւ մարտահարակաւ սեւակեթից, այնդեւ էլ ժողովրդավարության դիրքերից: Գուցե
հնարավոր կլինի խուսանալել, բայց չեն կարծում, թէ հեւց դա՞ դեւ է լինի Ռուսա-
սանի նդասակը»:

Ասվա՞ծ սա՞ Ռուսաստանը գործի այնդեւ, ինչդեւ նրա բարի ու խոհուն դուսերն
է մսածում:

Հունվարի 21-ի լույս 22-ի զիւերը Ստեփանակերտի ինքնադաժարության ումերը
կործանեցին Կրկմանի բուրերի վրա անրացած օմօնականների բոլոր դիրքերը եւ այն-
եսեղից դուս ֆեցին աղբբեջանցիներին: Մեր ֆաջերի բախսն այս անգամ բանեց, ոչ մի
զոհ չսկին: Սակայն առավոյան, երբ սուրում էին թեւամական ոռջերի ծակուծակե-
րը, զսան այն հինգ երիսասարդների դիակները, որոնք ժանր վիրավոր գերվել էին դեկ-
սեմբերի 31-ին՝ Կրկմանի վրա գռոհելիս: Բզկսված, հոժսված էին մարմինները, այլան-
դակված՝ անճանաչելի լինելու չափ: Ի՞նչ սառադանքներ են ֆաժել մարդակեր հրեւե-
րի ձեւից («Ազգ», 1992, հունվ. 28): Եւ իրենց հարազատների հոժսված մարմինները
սեւնող ֆիդայիները հեւո ի՞նչ լեզվով դիցի խոսեին հրեւեւերի հեւ:

Հունվարի 23-ին «Վաչինգսոն օդոս» թերթում հրադարակվել է նրա միջազգային
բաժնի խմբագրի սեղակալ Ջեմս Ռոուլերի ռեդաքսաժը ԼՂՀ-ում սեղի ունեցող դեմո-
քրի մասին: Հեղինակը եղել է Ստեփանակերտում, Մարտակերտի ու Ծախունյանի քոջան-
ներում եւ մի ֆանի գյուղերում: Նա Երեւանում ունեցած հարցազոյցին ասել է. «Հինգ
օրվա ընթացքում ես սեսա ու զգացի, թէ ի՞նչ ժանր դալմաններում են աղում դարա-
բաղցիները... Լույս ու զազ չկա, հոթիակոնումներն ու զնդակոնումներն անընդմեջ քա-
ռունակվում են: Նման դալմաններին դիմանալն ուղղակի հերոսություն է»:

Աղա, դառնալով իր երկրից սղասվող օգնությանը, նա ասել է, «Թե՛ կոնգրեսում,
թե՛ Միդիսակ սանն ու դեֆաթարությունում դժվար է Լարաբադի հարցի վրա ուժաղ-
ություն հրավիրել, ֆանի աժխարհում քաս են ավելի մեմ բարդոյթները: Իհարկե, դա
չի նեւանակում, թէ Լարաբադի հարցը կարտար չէ... Ինձ հայցնի է, որ ԱՄՆ-ի կոնգ-
րեսում Լարաբադի հարցով ոռեւակի աժխասանք է սարվում: Վերջերս մի ֆանի սեւա-
սոներ, այդ թվում դարոնայի Դոուլն ու Սիմոնը, առաջարկել են դաժարաբոթոցներ կի-
րանել Աղբբեջանի նկատմամբ: ...Որդեւ լրագրող համոզված եմ, որ իմ հաղորդած սե-
ղելությունները կօզեն աներկաղցներին ճիւց կողմնորոժվելու եւ ճիւց ոռեւում ընդո-
նելու: Այլադեւ իմ աժխասանքը կհամարեի անօգոս» («Ազգ», 1992, հունվ. 29):

Նույն օրն էլ ԱՄՆ-ի սեւասի արսաբին հարաբերությունների հանճանալմբի նախա-
գահ սեւասոռ Փեւը, որ հունվարի սկզբին եղել էր Հայաստանում, մի գրությանը դիմել
է որեզիդենս Բուշին՝ առաջարկելով գործուն մասնակցություն ցույց սալ Հայաստանի

Քայց նոյնքերի 20-ին սեղի ունեցած ուղղափոխ աղետից հետո ժողովրդի, խորհրդարանի եւ կառավարության համբերության բաժակը լցված էր. եւ մենք վերադարձինք Ղարաբաղի ինքնավար կարգավիճակը: Սակայն մենք, վերացնելով այդ մարզի ինքնավարությունը աշխարհագրական սեպակետից, չենք դիտել հայերի մակերեսային ինքնավարությանը, հակառակ այս ֆայլին, Ղարաբաղը հայաստանիցին անկախ հանրապետություն է ինչ-որ հանրապետական անցկացրին: Սա թե՛ Ադրբեջանի սահմանադրության, թե՛ միջազգային իրավունքի սեպակետից կեղծ հանրապետ է: Այս դրանքին իրադրությունը երջանում էս խառն է:

Բոլորի համար վստահավոր է, որ Հայաստանը, օգտվելով այլ երկրներում հայերի առկայության հանգամանքից, միջանցում է Ղարաբաղի գործերին: Չէ՞ որ հայեր են աղբում նաեւ Իրանում ու Թուրքիայում: Հայեր են աղբում, ասեմք, Ֆրանսիայում: Սակայն Հայաստանը չի խառնվում նրանց գործերին: Այժմ էլ Անկախ ղեկավարությունների համագործակցությունն սկսեց աջակցել հայերին եւ միջանցել մեր ներքին գործերին: Հայերը Ռուսաստանյան ֆեդերացիայի հետ լավ հարաբերությունների մեջ են: Այս առումով կարեւոր է հիշել, որ առաջները Թուրքիան Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը համարում էր նախկին ԽՍՀՄ ներքին գործը: Հետեւաբար դրսից այդ գործին միջանցելը սխալ էր համարում: Այս մտեցումն այն ժամանակվա համար ճիշտ էր, սակայն հիմա Ադրբեջանն անկախ ղեկավարում է եւ ԱՊՀ երջանակներում որտե՛ երկրի գերիշխանություն մյուսի նկատմամբ գոյություն չունի: Ստեղծված իրավիճակում Թուրքիան ղեկ է ընդունի, որ հարցը միջազգային որակ ունի եւ մեզ աջակցի («Ազգ», 1992, հունվարի 29):

Տեսա՞ք, ինչպէս փոխվեց, ավելի ճիշտ՝ գլխավոր երջվեց որեզրեանքի կարծիքը Ղարաբաղի հարցի միջազգայնացման վերաբերյալ, երբ Հայաստանի օժանդակությամբ նրա ժողովրդի օգտին էին խոսում, կրակաւնաղետ մերժում էր միջազգայնացումը, իսկ երբ Թուրքիայի օգնությամբ իր բաժնի հեռանկար ղեկի բացվի, խնդրեմ, այն միջազգային որակ ունի»:

Թերեւս բան գլուխն ուրիշ սեղ է բաղված. Թուրքիա այցելելուց առաջ հույս է ունեցել ստանալու նրա ամեն սեպակ աջակցությունը, նույնիսկ ուժային միջանցությունը, իսկ այնտեղ ուրիշ բան է ստել, Թուրքիան դասրաս է ամեն ինչով օգնել, նույնիսկ մեկ միլիոն տոննա հաց սալ: Սակայն այդ Ղարաբաղի հարցում... խաղաղ կարգավորման կողմնակից է: Չէ՞, հեռու դահեմ: Այս դարակցիքին նրանց կոտրել ենք, փրկություն չունենք մինչեւ այսօր եւ հավիսյան... Խառնվեմք նաեւ Ղարաբաղի հարցին, խաղի ու խայտառակ կրակաւնաղետ աշխարհով մեկ:

Այսպէս է եղել թե՛ ոչ, ժամանակը կտարզի:

Այդօր առավոտյան «Ազատություն» ռադիոկայանը հաղորդեց, որ ՄԱԿ-ի անդամ երկրները հավաքվել-հանում են անկախ ղեկավարություններ դարձած Ռուսաստանի, Ուկրաինայի, Բելառուսի ու Հայաստանի դիմումներն իրենց անկախությունը ճանաչելու եւ կարծեմ, ՄԱԿ-ի կազմի մեջ ընդունելու մասին: Հարցն այսօր էլ ղեկի տարզվի, ղեկի որոշում ընդունվի: Քայց, ահա՛, Թուրքիան այդ անդամ ղեկավարություններին է դիմել բողոքով, որդեգրի Հայաստանին չընդունեն, քանի դեռ չեն ընդունել Ադրբեջանին:

Այսօր (27-ին) ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահ Արթուր Մկրտչյանը Ռուսաստանի հեռուստա-ռադիոկայանի նախագահ Ե.Վ. Յակովլեւին է դիմել բողոքով այն առթիվ, որ նրա լրատվական հաղորդումներում Ղարաբաղի հետ կապված լուրերում ԼՂՀ մայրաքաղաքի «Ստեփանակերտ» անվան ուղեկցում է նաեւ «Խառնվեմքին», որը տարզաղետ կեղծարարություն է, դատարանական դեմագոգիա, վիրավորական ինքնավար հանրապետության

ու նրա ժողովրդի համար:

Իրավացիորեն բողոքելով այս, մեղմ ասած, կոռուպցիոն սխալի դեմ, ԼՂՀ ղեկավարը հույս ուներ, թե այն կսկսվի, եւ հարգարժան լրատվական կենտրոնն այլեւս չէր կրկնի ադրբեջանական վայրենի կեղծարարությունը: Սակայն հետագա օրերին եւս այն բարունակվեց, այն էլ նոր ձեւով, քանզի հասված ցույց տալիս, քաղաքի նստան, վերելք Խան-Բենդի, սակն էլ փակագծում «Ստեփանակերտ»:

Երեկոյան մեր հեռուստատեսությամբ հաղորդվեց հարցազրույց Ռուսաստանի ժողովրդագրագետ Անատոլի Ծաբաղի հետ, որը նոր էր վերադարձել ԼՂՀ-ից: Նա ասաց.

- Հունվարի 4-ից Արցախում էի եւ հիմա էլ այստեղ եմ ժամանել Շահումյանից: Ի՞նչ կարող եմ ասել: Արցախի ինքնադատարարությունը կազմակերպված է եւ գործում է անձնագրաբար: Հաջողությամբ ես է վանում հակառակորդի գրոհները, դատարանում վնասներ, խլացնում նրա ուժակործությունների եւ հրթրակործությունների ակունքները: Քայց դա չի նշանակում, թե այսօրվա բարդությոնը կլուծվի կամ գրոհները բուսով կափարկեն: Ո՛չ, նրանք տարբերաբար դայթելու են մեկ այստեղ, մեկ այնտեղ, որովհետեւ Ադրբեջանը որոշել է սեռորի ու սագնաղի միջոցով լուծել Ղարաբաղը հայաթափ աղբու հարցը: Ամսիս 13-ին ես ստել եմ Շահումյանի հրթրակործությունը, որ կասարվել է «Կարկուտ» («Քրաղ») կոչված ահալոր մեքենայով: Այդ աղագույց է, որ հիմա բնամու հետ է Ռուսաստանի բանակը, որը ոչ միայն մեքենա է սրամադրել, այլեւ դիտակ կրակող մասնագետին, որդեգրի ոչ մի արկ իզուր չընկնի: Չեզ ասեմ, թե ի՞նչ է նշանակում այդ մեքենան: Ես ստել եմ վիրավորներից մեկին, որը վեր է ստացել արկի ընկած սեղից ավելի քան քառասուն մետր հեռավորության վրա: Դե՛, հիմա դատակերպեցիք, թե այն ինչպիսի՛ ավերածությունների է ընդունակ...

Յույց սկեց հրթրի մի բեկոր, ավելի ճիշտ՝ խողովակի մի այլանդակված կտոր եւ բացարեց, որ արկը 3 մետր երկարություն ունի, ռազմավարական զենք է, կործանարար...

Պատմեց Աղդամի երջանին սահմանակցող Ղազանչի (Մարտակերտի երջան) գյուղին ամեն օր դատարանող աղետները, դատմեց իր ներկայությամբ կասարված սեղահանությունը կանանց, երեխաների, ծերերի: Ասաց.

- Փոխադրվում էին լուր ու մունջ, ձյան ու ցրտի մեջ՝ առանց սրտունցների: Իսկ երբ սանջահար փոքրիկներից մեկը ձայն էր հանում, վախեցնում էին՝ «Լո՛ր, թե չէ, բորբը կտի, կգա...»: Երեխան սեղն ու սեղը լուր էր, որովհետեւ բաս էր ստել, թե ինչպիսին է բորբ կոչվածը եւ իր կյանքում երբեք չի մոռանալու:

Հետ էլ ասաց.

- Դուք տեսնո՞ւմ եք, թե երջանակված Հայաստանն ի՞նչ զրկանքների է ենթարկվում: Դրա բազմադասիկը դատակերպեցիք, եւ դա կլինի Ղարաբաղի վիճակը: Ղարաբաղի վիճակի բազմադասիկը դատակերպեցիք, դա էլ կլինի ադրբեջանական ռեզակներով երջանակված Ղազանչիի վիճակը: Իսկ ո՞րն է միսթարականը, որ այս դայնամներում իսկ մարդիկ իրենց մեջ ուժ են գտնում դայթարելու, հաղթելու:

Ես Ղազանչիից հեռագրեմ եմ հղել որեզրեանքներ Ելցիին ու Նազարբաեւին՝ առաջարկելով, որ իրենց կնքած համաձայնագրերն իրականացնելու համար դատարանաւնաւ մարդկանց եւ ուժեր ուղարկեն, աղա թե ոչ, իրականացվող վայրագությունների համար իրենք դատարանաւնաւ կլինեն աշխարհի առաջ:

- Մեր խնդիրն է, - բարունակեց Ծաբաղը, - Ղարաբաղն ու Շահումյանն աշխարհի իրավասու կազմակերպությունների կողմից ճանաչել սալ իբրեւ աղետի գոտի եւ կազմակերպել բոլոր սերությունների փրկարար օգնությունը:

- Իսկ Չեր խորհրդարանը, - հարցեց լրագրողը, - Այն ի՞նչ ղեկի անի Արցախին այդ վիճակից հանելու համար: Չէ՞ որ որեզրեանքներ Ելցիինը նախաձեռնել էր մի առաքելություն, որից հետո մենք միայն նոր ավերածություններ տեսանք:

- Ես չգիտեմ, թե ի՞նչ է կասարվում այնտեղ, որ նույնիսկ Հայաստանի հետ կնքված դայնամագիրը չհաստատեցին: Կան, իհարկե, մակերեսային դատակերպումներով առաջնորդող դատագրագետներ, որոնք բարբաջում են, թե Ղարաբաղի խնդիրն խառնվելը

նճանակում է միջամտել Ադրբեջանի ներքին գործերին: Հետո էլ ասում են՝ ինչո՞ւ միջառու երիտասարդները գնան, Ղարաբաղում զոհվեն: Չնայած, ըստ իս, սիրադեմուն Ադրբեջանական ղեկավարության արածած սեսակետն է, որ կարելի է խրսվիլակ համարել: Բայց կա եւ մի նոր խրսվիլակ, ասում են, Ղարաբաղի հայության ինքնավարությունը ճանաչելով՝ հիմա էլ նույն դժվար կացության մեջ կդնենք այնտեղի ադրբեջանական փոքրամասնությունը: Վերջերս դրա համար գործող աղայցույց են ստացել Կրկժանի ադրբեջանական թաղամասի հիմնահասակ ավերելը: Առհասարակ այս թաղամասը շատ չարիքներ է ողանաւել արցախահայությանը, մանավանդ Ստեփանակերտին: Բայց արդո՞ւմ ոչե՞սք էր հիմնահասակ ավերել:

Կարծում են նման ֆայլերից միջի ձեռնդահ մնալ, չնայած հասկանալի է, որ վրեժխնդրությունը մարդկայնորեն կարելի է արդարացնել:

Կարծում են՝ մեր խնդիրը ղեքս է լինի վերին ղեկավարությանը ցույց տալ, թե նրա քանակն ինչպէս է դարձել ադրբեջանական կողմի կցորդը, ոչ միայն «Գրադ» հրէսանին է տրամադրում, սակեր ու գրահամեմեաներ, այլեւ հմուտ դիտուկահարներ եւ ուրիշ հմուտ մասնագետներ, որոնք գիշերները ծանր հրէսանիներից ճգրտորեն ուրակոծում են հայկական քնակավայրերը, կասարում անասելի չարագործություններ:

«Լրաբերը» հաղորդեց, որ նույն 27-ին տեղի են ունեցել ադրբեջանական գործադիր մարմնների հարձակումներ նաեւ Արցախի այլ վայրերում: Ծարունակվում են կործանարար ուրակոծություններն ու գնդակոծությունները: Ստեփանակերտում շենքեր են ավերվել, մի կին վիրավորվել է: Բայց ամենաահապոքը եղել է Քարինսակում՝ Շուշի քաղաքի այդ վերջին հայկական գյուղում: Շուշիից ու հարեւան ադրբեջանական գյուղերից նախ ծանր հրէսանակոծություն է կատարվել, աղա վրա են թափվել բազմաթիվ ավազակախմբեր՝ երեւի որոշած լինելով այդօր խժոնելու նաեւ քաղաքի վերջին հայկական գյուղը, որի ինքնապաշտպանության ջոկակը դիմադրել է արիաբար: Իսկ երբ Ստեփանակերտից օգնական ուժեր են վրա հասել, ավազակախմբերն ավազակաբար էլ ճողողել են՝ Քարինսակի մասույցներում ու ճանաղարհին թողնելով մի ֆանի սասնյակ դիակներ:

«Լրաբերի» սվյալներով՝ նախնական հրթիռակոծության եւ դատարար ժամանակ հայերից զոհվել են 20 հոգի: Ադրբեջանական կողմը միայն դաւանում թողել է 60 դիակ: Մոսկովյան հեռուստատեսությունը տեղեկացրեց նույն թիվը հայկական կողմի համար, ավելացնելով, թե Ադրբեջանից տեղեկություն չեն սվել իրենց զոհերի մասին (խնայում են իրենց մայրիկների արտերը, բայց ահա ՆԳՆ լրատվական կենտրոնը տեղեկացրել է, որ նրանց կորուստները 60 հոգի են):

Նույն օրը, ավելի ուշ, մոսկովյան հեռուստատեսությունը հետաքրքիր մի անակնկալ մասուցեց, խոսք սվեց Ադրբեջանի դրեզդներն Ա. Մուրալիբովին, որը միջի խոսքեր ԼՂՀ վրձակի մասին եւ առաջարկեր նրա կարգավորման իր տարբերակը: Իսկ նա միայն գանգաւեց, իբր, այնտեղ իրական ոչ մի հիմք չկա աղմուկ հանելու համար: Աշխարհի ամբողջ լրատվությունը գիշեր-ցերեկ դրանով է գրադված միայն մի դատարարով, Հայաստանը հավակնություն ունի հարեւան անկախ դեմոկրատիայի տարածքի վրա, եւ հայերն իրենց բոլոր հնարավորություններն են օգտագործում այդ հավակնությունն իրականություն դարձնելու համար: Իսկ մենք չենք ուզում այստեղ եղածն ինտերնացիոնալացնել (երեւի ուզում է ասել՝ միջազգայնացնել, աշխարհով մեկ անել), որովհետեւ դա մեր ներքին հարցն է, եւ այն մենք ինքներս ենք լուծելու, առանց դրսի որեւէ միջամտության:

Պրեզիդենտի վերջին խոսքն ունեւ ետին մի այտղիսի իմաստ. «Ղարաբաղի հայության հարցը դա բացառադեմ մեր ներքին գործն է, եւ աշխարհն իզուր է խառնվում մեր անկախ հանրադեմոկրատիայի տարակնություններին: Ինչ վերաբերում է հայերին, մանակնու Ղարաբաղի՝ հայերին, աղա նրանք էլ զուր տեղն են բողոքում, երբ մենք իրենց կարգի ենք հրաւիրում»:

Իսկ եւ իսկ հայսնի Քաջ Նազարի ասածի դեմ, են գյաղեքը չեն ուզում վզները դնել իմ թրի տակ...

Մոսկովյան հեռուստատեսությունը փոքր-մոքր այն աղջիկը, որ միշտ էլ անթափույց հանակրանով էր խոսում արցախցիների դայֆարի մասին, դրեզդներն ինքնագոն ու անթափույց խոսքը լսելուց հետո քաղեց եւ, դենքին տատույցուն խաղացնելով, ասաց. «Մա Ադրբեջանի դրեզդներն՝ կարծիքն էր»:

Պրեզիդենտի խոսքն ու մոքրը երեւի տատաքել էին նախօրյակին, իսկ եթե այդ օրը, աղա մինչեւ Քարինսակի ճակատամարտի արդյունքների հրատարակումը: Հետաքրքիր է, թե այդ արդյունքները՝ զոհվածների քվերը (մերը 20, իրենցը՝ 60) իրար կողմի՞ է դրել... Չնայած զոհերի վրա հաւիվներ անելը բարոյական գործ չէ, սակայն թող տեսնի, թե իրենց «ներքին հարցն» ինչպէս է լուծվում իրականում:

Հունվարի 28-ին ՀՀ արտոնմախարար Բաֆֆի Հովհաննիսյանը Մադրիդում, Իսթանբուլի արտոնմախարար Ֆրանսիկո Ֆերնանդեսի հետ երկու դեմոկրատների միջին դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու դայմանագիր ստորագրելուց հետո, դիվանագիտական աշխատողների ու լրագրողների հետ հանդիպման ժամանակ հայտարարել է, թե Հայաստանի առաջ այսօր ծառայած եւ անհետաձգելի լուծում դա հանջող հարցերից մեկն է Լեռնային Ղարաբաղի հանրադեմոկրատիայի վրձակը: Հայկական այդ նորաստեղծ վարչական տարածքում, միջազգային իրավական նորմերի ու նախկին ԽՍՀՄ սահմանադրության համադատատեսան, անց է կացվել հանրաւել, որով հաստատվել է ավելի վաղ հոչակված անկախությունը: Լեռնային Ղարաբաղն, այդդիտով, հաստատվել է ավելի վաղ հոչակված անկախությունը: Լեռնային Ղարաբաղն, այդդիտով, հաստատվել է ավելի վաղ հոչակված անկախությունը, ոչ Հայաստանին, այլ լինելու է ինքնուրույն եւ անկախ դեմոկրատիայի ԱՊՀ կազմում: Նախարարի կարծիքով՝ դա ֆաղաւական լավագոյն տարբերակն է, որը հնարավորություն կտա դադարեցնել արյունահեղությունը: Մակայն տարբերակն է, որը հնարավորություն կտա դադարեցնել արյունահեղությունը: Մակայն անկախությունը, իսկ Անկախ դեմոկրատիայի համագործակցությունը՝ այնտեղ ուղարկի իր դիտողներին»:

Նույն օրը ԼՂՀ տարբեր մասերում թե՛ մարտեր էին գնում: Շուշիում տեղադրված ադրբեջանական զորքը, նախորդ օրվա ճակտողանքից գազազած, առավոտից վերսին հրթիռակոծեց ու գնդակոծեց Քարինսակը: «Ալազան» ինքնի հրթիռներ ուղարկեց նաեւ Ստեփանակերտի վրա:

Նույն օրը մարտեր տեղի ունեցան նաեւ Ասկերանի քաղաքում: Շաւուսյանի վրա թեմանին արկեր էր նետել տանկերից ու հակահարկային թնդանոթներից: Մինչեւ ուշ գիշեր փոխհրաձգություն է եղել Կարաչինարի ու ադրբեջանական դիտերի միջին:

Հայկական կողմը զոհեր է սվել միայն Ասկերանի մոտ (2 սղանված, 3 վիրավոր):

Հայ ինքնապաշտպանությունն իր երկրին դատարարած չարիքների համար դատարար ենթարկել Շուշիում բուն դրած հրոսակներին, Շուշին այնեւ կտրված է արտաքին աշխարհից, փակ է Աղդամ-Շուշի ճանաղարհը, ավերվել է Լաչին տանող խճուղին, արդեն ֆանի օր է, ֆաղաքը լույս չունի:

Այդօր Արմենդրեար հրատարակեց իր թղթակցի հարցազույցը ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքի հանձնաժողովի անդամ, Նորվեգիայի Մարդու իրավունքի ինտեստի դիրեկտոր Աստերն Չիդի հետ, որը դատարարական այցով եղել է Ադրբեջանում ու Հայաստանում եւ իր տղավորությունները միջի ներկայացնի ՄԱԿ-ին: Եվրոպացի դատարարական հայ-ադրբեջանական բարդույթը լուծելու ամենամեծ արգելքն այն է համարում, որ երկու կողմերն իրար նկատմամբ ցուցաբերում են անվստահություն եւ ամենակարեւորը՝ «գլխավոր խնդրի դատարարական վերաբերյալ ունեն տարբեր կողմնորոշումներ, եւ առայժմ չունեն ընդհանուր ելքի համաձայնություն»:

Եւ այս անստեղակութիւնը կամ միամիտ կեցիւածքը դէտք է հիմն դառնա հարցի ուրեւ լուծում առաջարկելու, այլ խոսքով՝ գործին խառնվելու համար:

ՀՀ ԳԽ-ի ղեկավարներին հետ հանդիպում ունեցավ ԼՂՀ ԳԽ-ի նորընծա նախագահ Արթուր Մկրտչյանը: Հարցազրույցից հրապարակվել են լոկ բոլորիկ նշումներ, որոնցից փչն նյութ կարելի է հաղել: Եւ, այսուամենայնիվ, արժե նշել, որ Արցախի ղեկավարի կարծիքով՝ այնտեղ, մարտնչող երկրում, հիմա երկու կարեւորագույն խնդիր կա. ժողովրդի գոյության պահպանումը եւ թեմանումն դիմակայելը: Երկուսն էլ՝ անհնար միայն տեղի հայության ունեցած ուժերով եւ հնարավոր՝ համազգային ջանքերով, անբողջ հայության բոլոր ուժերի մեկտեղումով:

Մկրտչյանը լրատվության ու հարցազրույցի բոլոր օղակների դարձրել համարեց աշխարհով մեկ ճանաչել սալ արցախյան խնդրի էությունը:

«Այս չորս տարիների ընթացքում սա ներկայացվել է որդես երկու հանրապետությունների միջեւ ազգամիջյան բարդույթ.-ասաց նա: -Նույնիսկ Ժելեզնովոդսկում առաջին փորձում դրված էր Ադրբեջանի ու Հայաստանի միջեւ բարդույթը, իսկ Արցախը ետին թղան էր մղված: Բարդությունն Արցախի ու Ադրբեջանի միջեւ է, եւ դա այդպես էլ դէտք է ներկայացվի»:

Իրավացի էր Մկրտչյանի կեսամբանքը Հայաստանի հանրապետության որոշ ղեկավարների հասցեին: Ասաց հաճախ վճռորոշ տայման են դարձնում ոչ թե իրական վիճակն ու նրանից անելիք խելահաս եզրահանգումը, այլ մի ուրիշ բան՝ թե ինչ են մտածում բուն Արցախում: Եւ սա հաճախ հարցից, ասել է՝ ճակատից, ետ կանգնելու դաս՝ ան է դառնում...

Վերջում Արցախի ղեկավարը վճռաբար հայտարարեց. «Թե Ադրբեջանն ստիպված կլինի ինչո՞րքան ընդունել մեզ՝ իբրեւ մարդ թե հանրապետություն, դա էական չէ: Կարեւոր է, որ նա հասկանա մի բան. Արցախը հայի երկիր է, եւ հայերն են այնտեղ ապրելու: Մենք սրան կհասնենք մեր հնարավորություններով, եւ մայր Հայաստանն էլ թող մեզ սասարի իր միջոցներով»:

Այդոր երեկոյան նախկին խորհրդային եւ արսասահմանյան մի Եւրոպայի հարցերը հաղորդեցին Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ժողովրդական ղեկավարը Զորի Բալայանի հայտարարությունը, որը բերում են ամբողջությամբ:

«Ադրբեջանի որեւէ ղեկավարը զգնում է, որ Լեռնային Ղարաբաղի հայերի դեմ իր կազմակերպած եղեռնը դա Ադրբեջանի ներքին գործն է: Ուրեմն եւ անհրաժեշտ է դիմակայել դարաբաղյան հարցի ինտերնացիոնալացմանը.- հայտարարել է նա: -Մութալիբովը մեղադրում է հայերին, որ նրանք բողոքում են: Որ նրանք կրակին ղեկավարում են եւ իրենց սերը: Նա Հայաստանին մեղադրում է սարածֆային հավակնությունների մեջ, չնայած աշխարհին է ֆաջ հայանի, որ խոսքը ոչ թե սարածֆային հավակնությունների մասին է, այլ հայերի դեմ գործվող զանգվածային բռնությունների եւ ԼՂՀ հայ բնակչության բռնազաղթեցման մասին: Խոսքն այն մասին է, որ Ադրբեջանի ղեկավարության կողմից անելիք Ղարաբաղի դաժան Եւրոպայական տայմաններում, ֆաղի, ցրահարության, սարափոխիկ հիվանդությունների տայմաններում ԼՂՀ խաղաղ բնակչությունը ենթարկվում է ցեղաստղանության:

Եւ, վերջապես, խոսքն այն մասին է, որ լրատվական խուլ Եւրոպայական տայմաններում, երբ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը լրիվ կտրել են արսափն աշխարհից, Ադրբեջանը փորձում է համաշխարհային հանրությունից ոչ միայն թափանցել ահա չորս տարի Եւրոպայական իր զանգվածային հանցագործությունները, այլեւ ամեն ինչ շրջված ներկայացնել, ստեղծել այն տղավորությունը, թե դաւարման մեջ զգնվող 200 հազար անգն, գոյատեւան սարական տայմաններից զրկված հայեր կոլում են յոթ

միլիոնանոց Ադրբեջանի դեմ, որը ռազմական օգնություն է ստանում ոչ միայն նախկին Կարմիր բանակից, այլեւ Թուրքիայից: Որ իր ազատության համար տայմարող Ղարաբաղի հարցն ինտերնացիոնալացվելու է, կասկած չկա, ֆանի որ մարդու իրավունքների ունեւահարումը, ցեղաստղանությունը եւ մարդկայնության դեմ գործվող մյուս չարագործությունները դասաղարտելու համար չդէտք է լինեն դէտական սահմաններ, եւ Ադրբեջանը դէտք է դասասղայան սա համաշխարհային հասարակայնության առաջ՝ ըստ միջազգային օրենքների ու իրավական նորմերի:

1992 թ. հունվարի 28,

Զորի Բալայան

ԼՂՀ ժողովրդական ղեկավարը»:

Երեկոյան մոսկովյան հեռուստեստղությունը, աղբյուր ունեւալով բացառապես Ադրբեջանի ՆԳՆ լրատվական մարմինը, հայանեց, որ Լեռնային Ղարաբաղում, Աղղամից Շուշի թոչելիս, ռմբակոծության է ենթարկվել Ադրբեջանի ֆաղաֆաղիական մի ուղղափառ, որի մեջ են եղել կանայք ու երեխաներ: Մղանվել են այդ ֆաղաֆաղիներից 18 հոգի: Ուղղափառի վարորդները (սրվեցին ավազի ռուսական եւ նրա երկու օգնականների աղբեջանական ազգանունները), խիզախորեն Եւրոպայից ֆաղաֆառ, որդեսաղի չընկնի նրա վրա եւ ավերածություններ չանի (ինչո՞րքան մարդասիրություն իրենց կողմից տղաւարված եւ ամեն ժամ ռմբակոծվող հայերի հանդեմ), մեքենան սարել են վայրէջքի եւ փրկել մնացած ուղեւորների կյանքը:

Ադրբեջանական լրատվության սղայաներով՝ հայ գրողայինները ջերմային հրթիռ էին արձակել ուղղափառի վրա.- հայանեց մոսկովյան հեռուստեստղության խոսնակը,- եւ Ադրբեջանի կառավարությունն անմիջապես հետաֆնող հանձնաժողով է կազմել, ուղղափառի դեմի վայրը, որդեսաղի տղաղի բոլոր հանգամանքները:

Գիւրեղային արսասահմանյան ձայները նույն տղեկությունը հաղորդում էին արդեն նոր, բոլորովին ուրիշ մանրամասներով, որ գողերը 40-ն են, հայկական կողմի բացառությամբ՝ ուղղափառում ոչ թե ֆաղաֆաղիական ուղեւորներ են եղել, այլ ռազմիկներ եւ զենք:

Եւ իսկաղես էլ, կանայք ու երեխաներն ինչո՞ւ էին ուղղափառով Աղղամից Շուշի գնում, երբ այդ Շուշին, լինելով Մքեֆանակերտի, Շուշի ու Զարիսակի վրա ամեն ժամ հրթիռներ ու ռումբեր ուղղափառ գողակայանը, ինքն էլ ենթակա էր հայ ազատամարտիկների ղեկավարման հարվածներին:

Մի ֆանի օր առաջ, օրինակ, միութեական հեռուստեստղությունը ցույց էր սղել, որ այնտեղ ջուր չկա, լույս չկա, կենցաղային սարական հարմարություններ չկան եւ, ենթարկվելով հայերի ղեկավարման կրակաղեղերին, համարյա ամբողջ իր բնակիչներին հեռացրել է Ադրբեջանի այդ բնակավայրեր:

Հիմա ի՞նչ է, աղղամից կանանց ու երեխաներին Շուշի առողջարան-հանգստավայրն էին փոխաղրում:

Այդ օրը հետաֆրիք մի դեմք էլ տղի ունեցավ: Հաղրութի Եւրոպայից Ստեֆանակերտ վերաղարձող, «Կոմսոնոսկայա տղաղղա» թերթի թղթակիցներ Դարյա Աւլանովան ու Օլեգ Սարուխիանը, իրենց ուղեկցող երկու հայերի՝ ինքնաղաղաղության ջոկաղի հրամանատար Վիգեն Գրիգորյանի ու մարտիկ Սամվելի հետ միասին, գերվել էին Ֆիզուլիի ճանաղարհին դարանակաղած աղբեջանցի զինյաղ ավազակների մի խմբի կողմից: Հայ ազատամարտիկները կոլով փրկեցին նրանց: Հունվարի 31-ին, արդեն Մոսկովայում, «Վեսի» հեռուստաժողաղին սղած հարցաղղույցում Աւլանովան հա-

դորդեց, որ ադրբեջանցի ավազակներն իրեն, իբր թե, ստուգելու նույնպես, լրիվ մերկացրել են, բռնաբարել, աղա զենքը սվել ձեռքը եւ ստիպել, որ կրակի հայ ուղեկիցներին վրա:

Գերյալներին ազատելու համար մղված մարտում սղանվել են չորս թուրք ավազակներ («Ազգ», հունվ. 30):

Մոսկվա վերադառնալուց առաջ հայ թղթակցի հետ ունեցած հարցազրույցին Գարյա Ասլամովան այսպես էր բացատրել իրենց ազատագրումը Ֆիզուլիի ավազակախմբի գերությունից: Ասաց՝ նրանք որոշել էին գնդակահարել ինչպես երկու հայերին, այնպես էլ Ասլամովային ու Սարուխանին: «Երբ արդեն կայացրել էին իրենց վճիռը եւ դիտարկելու անցնեին, դասուհանից այն կողմ ավստմասային կրակահերթեր լսվեցին: Օգնության էին հասել Տոդ գյուղի ինքնադաշտայնության ջոկատի ղեկավարը: Նրանք ընդամենը երեք հոգի էին, բայց գործում էին այնպիսի հմտությամբ, որ կարելի էր մտածել, թե սա հոգուց ավելի են: Տղաներն սղանեցին դրսում կանգնած երկու ավազակներին: Ելուզակներից երկուսը փախան-դրձան: Իսկ մեկը, առանց ուրիշ փորձանքների ենթարկվելու, վերադարձան Տոդ («Հայաստան», 1992, փետր. 7):

Ռուս թղթակցներն իրենց հետ դասուհան այս դեպքը հրապարակեցին նաեւ սեփական թերթում՝ «Կոմսոնոլսկայա դրավդայում» (տե՛ս 1992 թ. փետր. 1-ի համարը): Այնտեղ Սարուխանն ու Ասլամովան իրենց գլխով եկածն են դասում՝ ներկայացնելով նաեւ այսպիսի մանրամասներ:

«Օ. Սարուխան. Ավազակներից մեկն «ինձ սարավ մի կողմի վրա, լիցքավորեց ավստմասը եւ փողը մոտեցրեց ծնոսիս. «Բերանդ բաց, հայ՛ սրիկա, որ գանգո՞ ցրեմ»: Ոստերս եւ ձեռքերս կաղած՝ մի կերպ հասցրի կես մետրի չափ մի կողմ ցատկել...»:

Գ. Ասլամովա.-«Ինձ դուրս բերեցին այդ սենյակից, ձեռքերիս կաղած արձակեցին, մերկացրին եւ սկսեցին շփոթել: Առանձնապես ջանադրաբար էր գործում «Չաղը», որը թվում էր երեսիս, ավստմասի փողը բերանս էր մտնում ու ասում, որ ինձ, որդես հայերի դռնակի, հերթով բոլորը կբռնաբարեն»:

«Հետո ավազակներից մեկն ինձ համոզում էր կրակել ընկերներիս վրա, դրա փոխարեն խոստանալով կյանք եւ ազատություն»:

Վերջում, երեսի խմբագրությունը, թղթակցների անունից, կատարել էր այսպիսի «խորհուս» եզրակացություն. «Մենք գիտակցում ենք, որ այսպիսի ողբերգություն կարող էր կատարվել դաստիարակող կողմերից յուրաքանչյուրում: Մաղիքն ու ավազակությունն ազգային դասակարգություն չեն ճանաչում»:

Այսինքն՝ հայերն էլ կարող էին անել (իսկ ընթերցողը դիտարկի, որ նրանք արդեն անում են):

Էլի նախորդ սարիների չար խաղը, երբ ամեն կերպ ջանում էին հավասարեցնել երկու կողմերը, գոհին ու դահճին չափել մեկ արեւմուտ:

Նման դեպքերում է, որ արցախցիներն ասում են, մեր արածից բռնանան ձեռք ծուռ շեմոնդ աչքերը:

Հունվարի 29-ին երեւանյան եւ մոսկովյան հեռուստահաղորդումներում ֆիլմ նոր բան կար ուղղաթիռի կործանման մասին: Չոկվածների թիվը մեկ 40 էին ասում, մեկ 47: Ո՛չ մի խոսք Ադրբեջանի կազմած հետախնդրող հանձնաժողովի մասին:

Հայկական լրատվական մարմինների ասելով՝ արցախյան ինքնադաշտայնությունը դեռ չունի, որ իրենք ոչ մի կապ չեն ունեցել ինքնաթիռի հետ:

Չոկված 47-ն են եւ ոչ թե 18 կամ 40:

Իսկ Շուշի ինքնադաշտայնության ղեկավարներն էլ տեղեկացրել են, որ իրենք դարձ չեն եղել, թե ինչպես նախ ուղղաթիռի թռիչքի կողմից՝ հրդեհ է բռնկվել, աղա նրա միջից խոսք կանաչ արկղներ են թափվել, որոնց մեջ սովորաբար գտնվում են զինամթերք եւ փոխադրում:

Եւ այս ամենից բացի էլ, ԼՂՀ ինքնադաշտայնության ղեկավարները կրակահարում են մերձեւ են ջերմային հրթիռի վարկածը, քանի որ ամբողջ Արցախի սարածում այդ

դիտարկում գոյություն չունի:

Ադրբեջանական վարկածը հիմնավորապես հերքեցին նաեւ ՌԻԱ-ի (Ռուսաստանի լրատվական գործակալություն) սեփական թղթակցից Մարինա Բեգիրովսկայան եւ ՌԻՏԱ-ի սեփական թղթակցից Վ. Բրեկինը, որոնք, նախ, հաստատում էին ուղղաթիռի թռչանաստիճանը բռնկված հրդեհը, աղա եւ անհետքություն համարում Ադրբեջանի Շուշի կանանց եւ երեխաների տեղափոխելու հորինվածքը:

Մնում էր սղասել նոր, ավելի ստույգ ու սղառիչ տեղեկությունների: Գուցե Ադրբեջանի կողմից կազմած ֆնոնդ հանձնաժողովը որեւէ հավաստի տեղեկություն հաղորդի: Չնայած Բերդալեյի կողմից կատարված աղետի «ուսումնասիրության» արդյունքներից հետո այլեւս չի կարելի հավաստի նրանց եւ ոչ մի խոսքին (դեռում էին, թե ինքնաթիռի կործանումը հետեւան է եղել գնդակոծության: Իսկ բանակային փորձագետները դարձնում են բացվել եւ այն էլ սարակական սրամաքանությունից գուրկ մարդկանց կողմից):

Արսաստանյան ռադիոնայնները վստահորեն դեռում են, որ 28-ին, աղետի լուրն առնելուց անմիջապես Ա. Մուրադիբովն իր հանրադատության անվանագրության խորհրդի արակարգ նիստ է հրավիրել, դահաւանջել, որ տեղն ու տեղը «խիստ միջոցներ ձեռք առնվեն» ուղղաթիռի աղետի վրեժն արժանիորեն լուծելու համար:

Իսկ աղետի հանգամանքները, կարծես իրոք դարձվում են: Հաղորդվեց, որ հունվարի 28-ի ժամը 16-ին, երբ ֆարինակցիներն իրենց գոհերին էին հանձնում հողին, Ադրբեջանի Շուշի թռչող ՄԻ-8 ուղղաթիռի թռչանաստիճանը կործանվեց: Աղա մեքենան, Շուշին քաղաքից, ընկել է Շուշի գյուղի կողմի ձորում: «Ինչպես հաղորդել է ֆարինակցի գոհերի հուղարկվողությանը մասնակցած ՏԱՄԱ-ի թղթակցից, ինքն անձամբ տեսել է, թե ինչպես է ուղղաթիռում հրդեհ բռնկվել, թե ինչպես է այն ընկել ձորը եւ դայթել... Հրդեհ բռնկվելուց անմիջապես հետո ուղղաթիռից սկսել էին ցած նետվել մեծ արկղներ, որոնք, ըստ մասնագետների մոնիթինգի, օգտագործվում են միայն զինամթերք տեղափոխելու դեպքում... Եւ հրդեհն էլ առաջացել է ուղղաթիռում գտնված զինամթերքից» («Հայաստան», 1992, հունվարի 31):

Եւ, այսպես, Ադրբեջանի ղեկավարության լարած այս մի թակարդն էլ չգործեց: Բայց դա ի՞նչ նշանակություն ունի, երբ նա, առանց առիթի ու դասճանի, անվերջ ու անընդհատ վայրագություններ է անում արցախահայության դեմ՝ ունենալով մի հիմնավոր ու անուղղելի դասճան՝ այդ հայության անկախության վճիռը:

Այդոր հրապարակվեց Հայ օգնության միության կենտրոնական վարչության հայտարարությունը՝ մարտնչող Արցախին հասցնելիք իր օգնության մասին:

Հայտարարությունն արվել է ԼՂ-ի հանրադատության հոշակման կադրակցությամբ եւ հայտնում էր, որ Արցախին օգնություն հասցնելու համար ստեղծված է հասուկ բյուջե, որով դեռ է գործադիր լինել «խիզախ արցախահայության շեմերի վերականգնման աշխատանքներին», «Արցախ առաքել սարքեր տեսակի էլեկտրաձեռն մեքենաներ (զենեքատարներ) եւ ջրաղացներ՝ ժողովրդի սննդամթերքի կարիքները մեղմելու նպատակով» («Երկիր», 1992, հունվ. 30):

Այսօր մի հետաքրքիր ճակատամարտ եղավ: Ճակատամարտ մոսկովյան հեռուստակրակներին: Նախ մարտադաս դուրս եկավ Ադրբեջանի թղթակցից, սխառապես Մամեդովը եւ սովորականի դեպ վայրահաչեց Հայաստանի, Արցախի հայության դեմ: Աղա էկրանը սվին Հայաստանի թղթակցից Նազարյանին, եւ նա էլ այնպես ջրեց Մամեդովի ստերը, այնպես մերկացրեց ադրբեջանական վայրագություններն Արցախում ու Հայաստանի

դեմ, ասես նախադեմ ծանոթ է եղել մամեղովյան հիմնարկություններին եւ հիմնավորա-
պես դաստիարակել է նրանց հերժուհի ու դասափետուհի:

Հաղորդավարը դարձյալ Միչինան էր, փոփոխ այն բլրվանը, որի ազնվամտությունը
հայսնի է առհասարակ, իսկ արցախյան խնդրին վերաբերող լուրերը հաղորդելիս այն-
պես բարեմիտ էր ու կարեկից, որ կողմնակի մարդն էլ կնկատեր:

Այս Միչինան սկզբից հաղորդեց Ա. Մուրալիբովի բողոքը. «Միչինանը զայն-
հասարակ է հայտարարել մեր խաղաղ ու անկախ հանրապետությանը, հայ ժողովրդի ան-
բողոք ուժը՝ արժանապատիվ երկրներից մինչեւ «Ղարաբաղի լեռնային մասը», լարել է
մեր դեմ, կոտորում է խաղաղ բնակչությանը: Վերջին ամիսներին քանի՞ անգամ խոր-
հանել է մեր օդանավերը: Ամսի 28-ին էլ Ադրբեյջանի Շուշի խաղաղ մարդկանց՝ կա-
նանց ու երեխաներին փոխադրող ուղղաթիռն է ոչնչացրել զենքի մի նորագույն տեսա-
կով, որի դեմ դեմք է հանել ողջ առաջադեմ մարդկությանը:

Խոսելու իրավունքը սկսեց Մամեղովին, եւ սա էլ ցույց սկսեց ուղղաթիռի ջարդոնը,
Շուշիյան նոր ավերակները, քանդակապետ եղած սենի առաջ վիզները ծուռ կանգնած կա-
նանց ու երեխաների, աղա մոմերից՝ ահա՛ հայ գրեթե անհետացած զորքը: Խանգեղանից
ու հարեւան հայաբնակ գյուղերից գիշեր-ցերեկ ընկած, ավերում են մեր տուն ու
եղջիւղ, «Ղարաբաղի լեռնային մասի» ադրբեյջանցի բնակչությունը փրկություն չունի
հայկական ավազակախմբերից: Հունվարի 28-ին էլ, երբ Ադրբեյջանի իրենց հայրենի օ-
ջախներին էին վերադառնում մեր հայրենակիցները՝ կանայք ու երեխաներ, զենքի մի
գարհուրելի տեսակով աղետի ենթարկեցին ուղղաթիռը...

Ասաց նաեւ, որ ուղղաթիռում գտնվածներից ոչինչ չի դառնում անվիր, նույնիսկ տոմս-
երը, որոնքուհի հնարավոր լինի որեւէ հարց դարձել...

Թվում էր՝ սրանով էլ փակվեց լրատվությունը, եւ իրողությունից անտեղյակ հեռու-
սաղիսողը դիտարկեց մտածի, թե հայերն իրենք թուրքացել են եւ հանգիստ չեն տալիս այս
մարդացած թուրքերին:

Միչինան այսօր իր սրտն էր, այս ի՞նչ էր դասափետուհի, մտածում էր եւս: «Հո սա էլ այն
ողորմելի Պավել Կաստարովի տես չի՞ վախենում ադրբեյջանցիներից: Ողորմելիք երեկ
Կովկասի քաղաքներ էր դրել էկրանին, Արցախի մայրաքաղաքը շինել էր Խանգեղանի՝ խո-
ւր սառեցնելով, ամենացայտուն տեղում, եւ միայն փակագծերի մեջ՝ մանրատես «Մեծա-
նակեր»:

Միչինան մինչեւ խոսքը սար հայ թղթակից Նազարյանին, մի փոքր դադար սկսեց:
Նազարյանը նախ դասափետուհի, թե Հայաստանն ի՞նչ տեսակ աղետների մեջ է Ադրբեյջանի
երեսից, քաղաքներում ու գյուղերում մարդիկ սառչում են, գործարաններն ու ֆաբրիկա-
ները՝ դադարում, կանգ է առել ամբողջ հանրապետության կյանքը, որովհետեւ Ադրբեյջա-
նը քաղաքակրթ է, փակել Հայաստանն աշխարհի հետ կապող ճանապարհները... Իսկ
Արցախը: Այնտեղ էլ մարդիկ թեղեց դասափետուհի կանգնելով ու խրատահանում,
դարձյալ փրկություն չունեն ադրբեյջանական օմոնի ու կանոնավոր զորքերի աստղա-
կություններից, չղադարող ընկալություններից, գնդակոծություններից: Ինքնավար
հանրապետությունը կտրված է արտաքին աշխարհից, չկա հաղորդակցության ոչ մի ճա-
նապարհ, ոչ մի միջոց, նույնիսկ հեռախոսը չի գործում, վաղուց սղառված են հացի
ու մյուս կենսամթերքների դասերը, կտրված են գազը, ջուրը... Աշխարհին է հայսնի,
որ Շահումյանի քաղաքում ու Շուշիում ադրբեյջանցիներն օգտագործում են «Գրադ» կոչ-
վող ահավոր հրանոթը: Մակայն ոչ ոք չի ուզում հրեշտակալոր աղետի դեմն առնել... Հիմա
էլ ուղղաթիռի աղետը, որի ակնաստեսները վկայում են, թե ինչպես նախ վառվել է դո-
չից, աղա կանաչ մեծ-մեծ արկղեր է քափել, այն արկղերից, որոնցում զենքեր են
փոխադրում: Մենք սույուց տեղեկություններ ունենք, որ փոխադրելիս է եղել զենք, զինամ-
թերք եւ զինվորականներ: Ինչ վերաբերում է կանանց ու երեխաներին, որոնք իբր, Ադ-
րբեյջանցի գալիս են Շուշի, որը, ադրբեյջանական լրատվության մարմինների ասելով, գտն-
վում է չընդմիջվող գնդակոծության ու ընկալությունների մեջ... Աղա սա ոչ միայն չի
համադասարարում իրականությանը, այլեւ անհավանական ու անհեթեթ է առհասար-

ակ, սովորաբար ընկալությունն ու գնդակոծության ենթակա բնակավայրերից հեռա-
նում են խաղաղ բնակիչները, այդ ինչպե՞ս է, որ ադրբեյջանցի կանայք ու երեխաները
այնտեղ էին փոխադրվում աղառակ ու խաղաղ Ադրբեյջան... Ի՞նչ խելով: Կամ ո՞ր խել-
քը գլխին մարդը դիտարկեց հավասար այսօրինակ տեսիլ:
Եւ սրանով էլ փակվեց ճակատամարտը:

Հունվարի 30-ին նշանավոր մի դեպք տեղի ունեցավ. ԱՊՀ տեսություններն ընդուն-
վեցին Եվրոպայի անվտանգության ու համագործակցության խորհրդակցության մասնա-
կիցների կազմի մեջ: Նրանց հետ էլ Հայաստանն ու Ադրբեյջանը: Այս առթիվ խոսք ա-
սաց խորհրդակցության Պրահայի նիստին մասնակցած Ռուսաստանի դասվիրակության
ղեկավարի տեղակալ Յուրի Գերյուսիցին, որը մասնավորապես Ղարաբաղի հարցի կա-
ղակցությամբ նկատեց. «Այս դասից Հայաստանն ու Ադրբեյջանն ստանձնեցին Հելսին-
կի կոնվենցիայի բոլոր դասվիրակությունները եւ դաստիարակություն հայսնեցին կի-
նեցող օրենքներն ու արարողակարգերը: Այսպիսով, Լեռնային Ղարաբաղի ներկայիս
կացությունն այլեւս չի կարող դիտարկվել որպես Երեւանի կամ Բաքվի ներքին գործ...»:

Ռուս նշանավոր դիվանագետը բացատրեց, որ Հելսինկիի կոնվենցիայի մասնակից
երկրներն իրենց ֆաղափականության մեջ առաջնորդվում են գլխավոր հրամայական
դասափետուհի, մարդու իրավունքները բարձր են ինքնիշխան տեսությունների ներքին գոր-
ծերին չմիջամտելու սկզբունքից: «Դա նշանակում է, -ասել է Գերյուսիցին,- որ Եվրո-
պայի խորհրդակցության բոլոր տեսություններն իրավունք ունեն արտահայտելու իրենց մտա-
կությունն այս կամ այն երկրում ժողովրդավարության ու մարդու իրավունքների կողմից
խախտումների դեպքում՝ դասափետուհի, որ հավասար տեղեկություններ՝ սրամաղրվեն, դե-
ղելու, որ կարգավորվեն բախումների իրավիճակները եւ կիրառվեն մարդու իրավունքնե-
րի դասափետուհի նորմերը: Դրանցից են, օրինակ, փաստերը դարձելու համար լար-
վածության քաղաքներ բանագնացություններ ուղարկելը, զեկուցողների եւ դիտարկողների ա-
ռափելություններ կազմակերպելը, բարի ծառայությունների սրամաղրումը եւն»: Նա հա-
մոզված էր նաեւ, որ այդ բանագնացություններն ու առափելությունները դեմք է իրակա-
նացվեն անմեղծելիության սկզբունքով: Օրինակ, հենց որ Եվրոպայի խորհրդակցությունը ո-
րեւէ իր դիտարկումներն ուղարկել Ղարաբաղ, ուր բռնություն են ստանալու մարդու իր-
ավունքները, ոչ ոք չդեմք է առաջիկ: Եւ սկսյալ դեպքում էլ անդաման դեմք է իրակա-
նացվի այդպիսի դասվիրակության առաջումը Լեռնային Ղարաբաղ, որպիսի առաջա-
կությամբ հանդես էր եկել բրիտանական դասվիրակության ղեկավարը («ԵՄ», 1992,
փետ. 5):

Հունվարի 31-ին «ԲԱ» օրաթերթը հրատարակեց հաղորդում այն մասին, որ միջազ-
գային հանրությունն անհանգստացած է Ղարաբաղի հանրապետության ծանր վիճակի
համար եւ միջոցներ ու ճանապարհներ է փնտրում նրան օգնելու: Օրինակ, ԱՄՆ սենա-
թի հարաբերությունների կոմիտեի նախագահ Կլեյբորն Ֆելլը ԱՄՆ-ի դեպարտմենտ Զ. Բու-
սի հարաբերությունների կոմիտեի նախագահ Կլեյբորն Ֆելլը ԱՄՆ-ի դեպարտմենտ Զ. Բու-
սի հետ հղել նամակ, որի մեջ արտահայտում է խոր անհանգստություն Լեռնային Ղարա-
բաղում տեղի ունեցող դեպքերի առթիվ: Նա դեպարտմենտին կոչ է անում օգնել Ղարա-
բաղի խնդրի լուծմանը եւ, քանի Ադրբեյջանը բարոնակում է Հայաստանի դաժան քա-
ղաքակրթությունը եւ խափանում նույնիսկ մարդասիրական օգնության մուտքը Ղարաբաղ, ա-
ղա ձեռնարկ մնալ Ադրբեյջանին օգնելուց:

Կլեյբորն Ֆելլը հայտնում էր, որ իր այցելությունը նախկին Միության հանրապետու-
թյուններ եւ Հայաստան, իր գրույցները վերջինիս ղեկավարների հետ իրեն համոզել են,
որ Ղարաբաղի հարցն անդաման կարող է լուծվել համաաշխարհային հասարակայնու-
թյան միջամտությամբ: Մակայն անհրաժեշտ է, որ բարոնակվի Ելցինին ու Նազարբաե-
լի խաղաղարար առափելությունը: Այդ կաղակցությամբ էլ հույս ունի, որ կարելի է

ԼՂ-ում սեղադրել խաղաղարար ուժեր, իհարկե, ԱՊՀ անդամ երկրների միջնորդությամբ: Կ. Ֆելն առաջարկում էր, որ Ջ. Բուր Շլյցինի հետ ունենալիք առաջիկա հանդիմանը հանդես գա միջնորդի դերով, նրան հրահրի բարունակելու անցյալ սարի հանձն առած առաքելությունը:

ԼՂՀ վիճակի համար մտադրված էին նաև Եվրոպական երկրների անվսանգություն խորհրդի նախագահ Ստենի Խոերն ու նախագահի տեղակալ Դենիս դե Կոնսինին, որոնք նամակներ են հղել ԱՄՆ-ի ոչև. ֆարսուղար Ջեյմս Բեյթերին, ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուղար Բուրնու Ղալիին և Թուրքիայի վարչապետ Սուլեյման Դենիշերին:

Ջ. Բեյթերին հասցեագրված նամակում սազնադ էր արտահայտվում այն կադակցությունը, որ անդրկովկասյան փոքրիկ մի երկրում սազնադի ու կոստրածի են ենթարկվում նրա բնիկ սերերը, և դա հղի է ծավալվելու, ԱՊՀ ղեկավարությունների վերակառուցողական ընթացքը խախտանելու վստահով: Պես. ֆարսուղարին կոչ էր արվում Պրահայի ներկայացուցչական ժողովում բարձրացնելու նաև ԼՂՀ վիճակի ու նրան օգնություն հասցնելու հարցերը:

Բուրնու Ղալիին ուղղված նամակում կոչ էր արվում անհատադ զբաղվել ԼՂՀ հարցով, լուծելու ուղիներ փնտրել, ֆանի այն իրար դեմ դասերազմի չի հանել Հայաստանին ու Ադրբեջանին, ադա և առաջարկվում էր զբաղվել Ղարաբաղում ՄԱԿ-ի խաղաղարար գործառնետ սեղադրելու հարցով:

Թուրքիայի վարչապետին հասցեագրված նամակում էլ հույս էր հայտնվում, որ Թուրքիան ջանքեր կգործադրի ինչդես Հայաստանի հետ իր հարաբերությունները կարգավորելու, այնդես էլ Ադրբեջանի ու Հայաստանի միջես գոյացած բարդույթը խաղաղ բանակցությունների ճանադարհով լուծելու համար:

Այսօր առավոսից ադրբեջանական գործառնետը, սանկերի, գրահամեհենաների ու ղեկցությունը և հրետանային կրակի ներքո, լայնահուն հարձակում սկսեցին Ասկերանի երջանի ամբողջ արեւելյան սահմանի երկարությամբ, ուր Նախիջեւանիկ, Խանաբադ, Խրամորք ու Փառուխ գյուղերն են: Հայ ինքնադաւաւանության ուժերին հաջողվեց նրանց ես վանել Նախիջեւանիկից ու Խանաբադից: Իսկ Խրամորքը, ուր հարձակման մասնակցել են 2 սանկ, 7 գրահամեհենա, մի ֆանի հարյուր զինվոր, և ուրկից նախօրոք դուրս էին բերվել կանայք ու երեխաները, մինչես երեկո մնում էր ադրբեջանցիների հսկողության սակ:

Ըստ Ադրբեջանի ղրեզիդենտի մամուլի ծառայության հաղորդման՝ Նախիջեւանիկի մարսերում սդանվել են 5 ադրբեջանցի, անհայտ կորել չորսը և վիրավորվել 52-ը:

Ադրբեջանցիները հիմնովին ավերել են Խաչենագետի սջ ափին կանգնած Փառուխ փոքրիկ գյուղը:

Ամբողջ օրվա ընթացքում Շուշիից ուրակոծում էին Ստեփանակերսը, Ադրանից՝ Ասկերանն ու երջակա գյուղերը, Ամիրանլարից՝ Մարսունին, Թարքադից՝ Կարմիրավանը: Երեւում է, որ թեւամին հանգամանորեն դասրասսվել է այս արեւավանին, դասծելու համար նախօրեին հայերի կասարած հանդգնությունները և հարցը լուծելու մեկընդմիջ:

ԼՂՀ ԳԽ-ը կոչ է հղել համաւխարհային հասարակայնությանը՝ կասեցնելու Արցախի դեմ Ադրբեջանի չդադարող ագրեսիայի նոր բորբոսումները: ՄԱԿ-ի Անվսանգության խորհրդին, խորհրդարաններին ու միջազգային հասարակական կազմակերպություններին «SOS» խորագրով հղված կոչում սաված է՝ հունվարի 31-ի վաղ առավոսից ԼՂՀ սարածոմ մարդկային սդանդ են կազմակերպում Ադրբեջանի գորերը՝ սանկերի, գրահամեհենաների ու ամեն սեսակի թնդանթների ուղեկցությամբ: «Այս ծամին, -ասված է կոչի սեջ, -ողջ աւխարհի աչի առաջ իր հայրենի հողի վրա եղեռնի է ենթարկվում հայ ժողովրդի մի հասվածը: Ղարաբաղի հայությունն աւխարհի հասարակայնու-

թյանը կոչ է անում անհատադ ձայն բարձրացնել ընդդեմ ագրեսորի և եղեռնի անսանձ կազմակերպիչ»:

Երեկոյան «Ազասություն» ռադիոկայանը հայտնեց, թե ցերեկով Երեւանից իրենք սեղեկություն էին սսացել այն մասին, որ ադրբեջանական գործառնետը մարձվել են ԼՂՀ սահմանները, ջարդում են բնակչությանը: Իրենք զանգել են Ադրբեջան, կադվել հանրադեսության դաւեսդանության նախարարի հետ, հարցել՝ ի՞նչ է դասսահել, ի՞նչ հարձակում է, ի՞նչ եք ուզում: Եւ նա դասսախսանել է. «Արսակարգ ոչինչ չկա, մեր գործառնետը Ղարաբաղ են մեղ բնակչությանը դաւեսդանելու նոյասակով»:

Ռադիոկայանի հաղորդմամբ՝ դեռես առավոսյան սազնադով իրենց է զանգել «Արցախի բնակիչ» Չորի Բալայանը, հայտնել է ադրբեջանական գորերի սադասակությունների ու ավերածությունների մասին և խնդրել, որդեսզի եվրոպական սերություններին հաղորդվի Ադրբեջանի այս նոր վայրագության ու ծրագրած սդանդի մասին:

Այդ ռադիոյի հաղորդման մեջ կարեւոր էր նաև մի ուրիւ սեղեկություն. ԱՄՆ-ի սեմասում երեք խումբ գործիչներ առանձին-առանձին դիմել են ղրեզիդենտ Բուրիս խնդրելով օգնել Լեռնային Ղարաբաղի հարցի խաղաղ կարգավորմանը, սնեսսական ու ֆարաֆական ճնեում գործադրել Ադրբեջանի վրա, որդեսզի նա հարզի Ղարաբաղի հայության մարդկային իրավունները:

Մոսկվայից հաղորդեցին, թե Շվեյցարիայում անկախ ղեկությունների ղեկավարներն են հավաքվում մասնակցելու համաւխարհային սնեսսական ամենամսյա համաժողովին: Ա. Մուրալիթովը հրածարվել է այնսեղ զնալուց՝ դասճառաբանելով, որ իր հանրադեսության ֆարաֆական բարդ վիճակը թույլ չի սալիս: Կարող էր սսել՝ Արցախի դեմ սկսել են ամենավճռական ճակասամարսը և այսեղից չեն հեռանա, մինչես չավարսեն այն:

Իսկ ՀՀ հեռուսսեստությամբ ուրախ-ուրախ հաղորդեցին, որ Լ. Տեր-Պեսրոյանը Շվեյցարիա է թոել և համաժողովից անմիջադես հեսո մամուլի սսուլիս ոդիսի ունենա արսասահմանյան 250 լրագրողների հետ...

Հայտնի է, որ Եվրոպայի համագործակցության ու անվսանգության խորհուրդը սույն ամսի 30-ին իր բարեն էր ընդունել Հայաստանին ու Ադրբեջանին: Մեղ օր հեսո, 31-ին, Պրահայում գումարված նիստում նույն խորհուրդը որուեց իր դիսորդներին ուղարկել Արցախ՝ նոդասակ ունենալով օգնել վերջ սալու չորս սարի այնսեղ սիրող արյունալի մղձավանջին:

«Ազասություն» ռադիոն հաղորդեց, որ, ընդունելով այս լուրը՝ Ա. Մուրալիթովն իրեն չի կորցրել և դասրասսակամություն է հայտնել ԵԱՀԽ-ի դիսորդներին դասիել Ադրբեջանի սարածոմ: Հավանաբար, որդեսզի նրանք իսկական աղեսի գոսին սեսնելու և իրենց արդար խոսքն սսելու հնարավորություն չունենան: Ինչդես բոլոր այն դիսորդներն ու լրագրողները, որոնք մինչես այժմ փորձում էին Արցախ հասնել Բաքվի ճանադարհով:

Այսօր Պրահայում Հելսինկիի գործընթացին մասնակից երկրների արսգործնախարարների խորհրդակցության ծամանակ ՀՀ արսգործնախարար Բաֆֆի Հովհաննիսյանը դաւեսոնադես հայտարարել է, թե Լեռնային Ղարաբաղի հանրադեսությունը չդեսք է դասկանի Հայաստանին կամ Ադրբեջանին, այլ դեսք է ընդունվի որդես անկախ հանրադեսություն, դա խաղաղության հասնելու միակ ուղին է, որով դեսք է ընթանան բահագրված կողմերը, և նրանց էլ դեսք է անդայման օժանդակեն ՄԱԿ-ն ու Եվրադաղամենցը: Նա նոդասակահարմար համարեց, որ այժմ ԼՂՀ գործուղվեն խաղաղարար դիսորդներ ՄԱԿ-ից կամ Եվրոպայի անվսանգության ու համագործակցության խորհրդակցությանը մասնակցող երկրների կողմից:

ՀՀ արսգործնախարարը համանման առաջարկություններ էր արել նաև նախընթա-

ցին տեղի ունեցած իր բանակցությունների ժամանակ Բելգիայում ու Չեխոսլովակիայում. եւ այդ երկրների կառավարությունների ղեկավարներն ըմբռնումով ու օժանդակելու դասրասակամությամբ են ընդունել նրա առաջարկը:

Հունվարի վերջին օրերը նշանակալից են նաեւ մեր խառնափնջոր օրերի համար՝ անգամ առատոց մի դեղձով, որի մասին աղմուկս խոսքեր տղվեցին «Պրավդա» ու «Իգվեստիա» քերթերում: Մի մայր Վիկտոր Մուրալ, որ հետախուզական գումարսակի հրամանատար էր եղել Բաբկի մոտերում, իր գումարսակը լրիվ սղառազինությամբ դուրս էր բերել Կոլիզոն, շարք կանգնեցրել, աղա հրամայել, որ ամբողջ գրահաստիսկական ու անձնական զենքը բողբեն ու 50 ֆայլ ես գնան: Մրանից հետո դայմանական ազդանշանով դարանից դուրս են թափվել մի մեծ խումբ աղբրեջանցիներ, զենքերն ու սեխնիկան գրավել եւ գումարսակը ցրել: Հափեսակիչների հետ միասին անհետացել է նաեւ ինքը՝ Մուրալ սղան:

Հափեսակիչների ավարի մեջ եղել են՝ հետեւակի մարսական 6 մեքենա, գրահաղա դեֆա-հետախուզական 3 մեքենա, 13 ավսոմաս, 2 նոնականետ սանկային ավսոմաս, Մակարովի 26 ասճանակ:

Անդրկովկասյան ռազմական օկրուգի հրամանատարի տեղակալ, զեներալ-լեյտենանտ Բեդաեի կարծիքով՝ Մուրալի մեջ խոսել է «արյան ձայնը», նրա մայրն աղբրեջանուհի է:

Երկու շաբաթ անց ԼՂՀ ԳԽ-ի մամուլի ծառայությունից հաղորդեցին, որ Մուրալի «դարգետած» զենքերն ու սեխնիկան հասել են Աղդամ («ՀՀ» փետրվարի 18):

Փետրվարի 1-ին, դեռեւս նախորդ երեկոյան սկսված եւ ամբողջ գիշեր շարունակված գրոհով, Ասկերանի շրջանի ազատամարտիկները Խրամորթ ու Փառուխ գյուղերից դուրս մղեցին աղբրեջանցի բոնագրավիչներին: Հայ մարտիկները ոչնչացրին հակառակորդի չորս գրահամեքենա, նվաճեցին մեկը, ինչոքեւ եւ երկու սասնայակի չափ զենքեր ու շաս զինամթեր: Թուրքերի կորուստները շուրջ չորս սասնայակ զինվորներ են: Մերոնք սվել են միայն երկու զոհ:

Կարեւորը մարտի թափն էր, որ չկոսրվեց անցած գիշերվա ու ամբողջ օրվա ընթացքում, եւ հայ ինքնադաշտանական ուժերը ճակատի ամբողջ գծի վրա հաղթողն էին, վերջում էլ թուրքերին հալածեցին մինչեւ Աղդամ:

Երեկոյան մուսկովյան հեռուստատեսությունն այսֆանի մասին դասմեց բոլոր մանրամասներով, Բաբկի ու Երեւանի լրատվական կենտրոնների, նույնիսկ Արցախի ՆԳ վարչության հաղորդած սվյալներն իրար հետ բաղդատելով ու եզրակացություններ անելով: Աղա հաղորդեց, որ Աղդամում աղբրեջանական նորանոր զինական ուժեր են կուտակվում, եւ ահա նրանք դասրասակում են նոր ու վճռական գործողություններ:

Իսկ Աղդամում ե՞րբ չեն կուտակվել այդ նորանոր հակահայկական ուժերը: Նախորդ օրվա արշավանքն Աղդամի՞ց չէր սկսվել: Հունվարի 28-ին Շուշիի սակ խորսակված ուղղաթիռն Աղդամի՞ց չէր մի նոր ավազակախումբ ու մահվան զենքեր տանում Ստեփանակերտի եւ շրջակաների դեմ: Ամեն օր ու գիշեր Աղդամի՞ց չեն ուժակոծվում ու հրթիռակոծվում Ասկերանն ու նրանից արեւելք շարված հայկական գյուղերը:

Եւ առհասարակ Աղդամը ե՞րբ չի չարիքի բույն եղել արցախահայության համար:

1928 թվականին Աղդամի՝ իբրեւ աղբրեջանաթրակական հրեառոջի, դերը շաս լավ հասկացած հայ մի գործիչ այսոքեւ է արտահայտել իր զայրույթն ու անեճը նույն Աղդամի մասին. «Այստեղ են կազմակերպվել թուրք քեկերի կողմից կողոպուտները եւ սղանությունները խաղաղ հայ ճամփորդների, որոնք Ղարաբաղից անցնում էին դեղի Բաբու, Թիֆլիս եւ Ռուսաստան: Այստեղ կազմակերպվեց եւ այստեղից եկավ հազարավոր

թուրք խումբներ 1905-06 թվականներին՝ ոչնչացնելու համար Լեոնային Ղարաբաղի հայությանը: Այստեղ էր, որ թուրք զորավարներ Մեհմանդարովի ու Շիխլինսկու ղեկավարությամբ ծրագրվեց եւ կազմակերպվեցին Աղբրեջանի հազարավոր զորքերն ու խումբներ, սաճիկ ասկաների հետ միացած, հարձակվելու համար Չանգեզուրի վրա, զենքի միջոցով Աղբրեջանը կաղելու Թուրքիայի հետ եւ, Չաբուրի ծորում դարսվելով, խումբաղի մասնակցին ու փախան: Եւ, վերջապէս, մի անգամ էլ նույնոքեւ այստեղ կազմակերպվեց ու որոշվեց ոճրագործ Սուլթանովի ծրագիրը հայկական Ղարաբաղի կենտրոն Շուշիի ֆաղաքը վերացնելու մեջտեղից՝ ինչ գնով էլ լինի եւ Ղարաբաղի սափարակների բրբությունը միացնել մի ֆանի հազար թուրք ու ֆուրդ բնակիչների հետ, որոնք աղբում են «Հաջի Սամուլ» կոչված վայրում...

Երկու-երեք տարի է, աղբում են այս շրջանում, մորմոնում իր խոսքն է շարունակում մեր հայրենակիցը: -Աղդամում եղել են եւ շաս անգամ, ցարական թե Աղբրեջանական իշխանության օրոք: Ցավելով դիտի արձանագրեմ, որ ոչինչ չի փոխվել, Սուլթանովի տեղը Մամեդովն է, Մեհմանդարովի տեղը՝ Գաղիմովը: Դերակասարները փոխվել են, դերերը մնացել են նույնը» («Դրոշակ», 1991, թ. 23):

«Դերակասարները փոխվել են, դերերը մնացել են նույնը»: Այդոքեւ է եղել բոլոր ժամանակներում, այդոքեւ էր երեկ, այդոքեւ է այսօր եւ այդոքեւ կլինի վաղն ու հավիսյան, ֆանի կա հայի ու թուրքի խնդիր, եւ ֆանի կա Արցախը՝ աղբրեջանական անկոսության քլին դեմ առած անմարտիկ ոսկորը...

Մեր հայրենակիցն այն կողմերում եղել է երկու-երեք տարի: Իսկ եւ այնտեղ են աղբել ին կյանքի մեծագույն մասը: Այնտեղ են անցկացրել աշխատանքային գործունեության երկու սասնամյակից ավելին: Մեծն Բաղիմովի իշխանությունից մինչեւ Ախունովի շրջանը եւ հետագային էլ հետեւել են արանձոր վերքը արթու մեջ...

Ին ծննդից առաջ Նարիմանովը ցնձագին հղաքությամբ հաղորդել էր, թե ինքը դիմադրության բոլոր տեսակներն է օգտագործել Ղարաբաղը ոչ միայն Հայաստանին չփոջելու, այլեւ նրան մի ողորմելի ինքնավարությունից իսկ զուրկ դաղելու համար: Եւ եթե այն սացել էր ինքնավարություն, աղա դա իր մեծագույն ցավն է եւ ոչ թե դարսությունը:

Բաղիմովն իր դասավորությանը հղաքությամբ նեցեց, որ Գրիգոր Հարությունովի դեմ Ղարաբաղի համար մարսնչելիս ոչ թե դասնական կամ միջազգային սկզբունքների էր հետեւում, այլ իր ցեղի բնական էությունը, իրենցն է այն հողը, որի վրա մեկ անգամ արդեն ոսք են դրել:

«Հեղաք Ալիեղ խորհրդային «ամենաաղիներնացիոնաղիսական հանրաղետության» «ամենաղիներնացիոնաղիս ղեկավարը», վերջե՞րս չէր, հաշվեկոթի էր ենթարկում, իր իշխանության տարիներին Լեոնային Ղարաբաղի բնակչության կազմում հայերը դաղակատել են տաս ոսկոսով՝ իր ցեղակիցների տասնկոսային աճի կողմին:

Եկել է Այազ Մութաղիբովի հերթը: Նա՞ ինչով կհղաքանա: Մեքն այս անգամ էլ թույլ կտանք, որ մեր հայրենիքի արթազան մասի հոցոսողը հնարավորություն ունենա հղաքոտն զեկուցելու իր հաղթանակը:

Հինա կարծես փոխվել են դայմանները, փոխվել են ուժերի դասավորությունն ու հաշվեկոթը: 1988 թ. փետրվարին էր, Ասաղովը հոխորտում էր, թե մարդի սահմաններում զինված դասրաս են հարյուր հազար մուսուլմաններ, որոնք կիտեղդեն մարդի հայությանն ու նրա բարձրացրած ազատության ձայնը: Ասաղովը չտեսավ իր ցնղած երազի իրականացումը եւ ինքը խեղդվեց Բերդաշենի վրա ջաղաղաղաղա ռողաթիռի մեջ: Բայց դեռ շարունակվում է կենաց ու մահվան կոթիլը: Մրա վերջն ի՞նչ դիտի լինի:

Փետրվարի 2-ին աղբրեջանական բանտերում տաղաղող մի ֆանի հայեր փոխանակվեցին նախորդ օրերին Ասկերանի շրջանում սղանված ութ աղբրեջանցիների դիակների հետ: Ազատագրված Այլոս Ավանեսյանը, Հենրիկ Հովակիմյանն ու Միտ Բեզարյանն անցյալ տարվա մայիսին էին ձերբակաղվել աղբրեջանական օնոնի կողմից՝ ռուսական զինվորական դարտեստան աջակցությամբ:

Մոսկովյան «Վեսին» հաղորդում էր (ժամը 24-ի կողմ) ՏԱՍՍ-ի թղթակցի խոսքը հայերն աղբյուրաբանական գործարարները դուրս են փել Խրամուրթից, այդ ընթացքում ոչնչացրել մեկ գրահամեմեմա, չորսը գրավել: Հիմա կոչում են աղբյուրաբանական գյուղերի մասնաճյուղներում: Մակայն աղբյուրաբանական նորանոր ուժեր են կուսակվում Աղղամում եւ նրանք բուսով գործի կանցնեն: Ղարաբաղյան ազատամարտիկներն ինչպե՞ս կղիմանան... չնայած, ինչդեռ հայսնի է, նրանց կազմում կոչում են Լիբանանից բերված վարձկան զինվորներ...

Ահա այսպես: Էլի՛ ՏԱՍՍ-ի թղթակիցը, էլի՛ նրա գրչի կամ լեզվի մի կեղծիքը, որ սիր է խոցում, կովողի ու նրա հարազատի, նրա ճակատագրով վառվողի սիրքը:

Կուզենայի ՏԱՍՍ-ի այդ թղթակցին ասել, այ՛ սղա, այ՛ անզգույժ ու անհեռաստե թղթածիգ, մի՞թե այս չորս սարին դաս չեղավ, որդեգրի սովորես միայն ճիշտ տեսնել ու ճիշտ խոսել: Լիբանանից բերված վարձկան զինվորներն ինչ է, ո՞վ է քեզ ասել, որե՞նչ ես տեսել: Եթե Ալիից կամ Մամեդից ես լսել, Մուխսարից կամ Իբրահիմից, փորձիր ստուգել եւ կեստես, որ այնտեղ ազդեալ աղբյուրաբանի թուրքի դեմ կոչում են միայն հայ մարդիկ: Իսկ հայն իր հողը փրկելու համար ումի՞ց դիմի վարձ դախանցի, զարկված ու զրկված արցախցո՞ւց: Եւ ինչո՞ւ միայն հայերը: Այնտեղ այլազգիներ էլ կան, Արցախի արդար կովին սիրահարված մարդիկ, որոնք անձահ ու անձառ իրենց սիրեն են բերել եւ օգնում են եղբայրաբար: Այ, օրինակ, Միկոյա անունով մի ուկրաինացի՝ Սեաստողլ ֆաղափից: Երկու ամիս առաջ գործուղման էր եկել Սեփանակետ, իմացավ Արցախի կովի մասին, սիրքը ցավեց այդ փոքրիկ երկրի համար... Եւ հիմա կոչում է այնտեղ, Հայրուրի Քոչքեկ գյուղը Ֆիզուլիի ավազակներից ազատագրելու կովին է մասնակցում («ԴԱ» 1992, հունվ. 28):

Իսկ իրականում փետրվարի 2-ին աղբյուրաբանական զորքերը վերսին փորձ են արել նվաճելու Խրամուրթը, սակայն ջարդված ես են դարձել՝ ճողորմելով մինչեւ Աղղամ:

Այդոր թուրքերը մի կասողի հարձակում էլ գործել են Մարտակերտի բազանի թալիբ գյուղի վրա: Այստեղ եւս ինքնադաշտաններն արժանի հակահարվածով ես են մղել նրանց:

Միր-Բաշիրի բազանից Կարաչինարի ու Բուզուլիսի վրա գրոհած աղբյուրաբանիցները ես են ցոլրվել՝ զգալի մարդկային ու նյութական կորուստներով, ինչդեռ հաղորդում է հեռուստաստեսային լրատվությունը:

Փետրվարի 3-ի ուժ երեկոյան (ժ. 24-ին) «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, որ Աղբյուրաբան ու Հայաստանը համաձայնել են իրենց ներկայացուցիչներն ուղարկել Մոսկվա՝ Ռուսաստանի միջնորդությամբ բանակցությունների, որոնց նպատակը դիմախոսել լինի ելք գտնել Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթը լուծելու համար: Համաձայնության հեղինակներն են որեզրիցներ Լ. Տեր-Պետրոսյանն ու Ա. Մուրադիբովը:

Հավանաբար բանակցությունները տեղի կունենան առաջիկա շաբաթում, քանի Ղարաբաղում ծավալվող դաշտագրման չի ընդունել ավելի մեծ բնույթ՝ բնորոշելով նաեւ ամբողջ Հայաստանը, - ասել է Ռուսաստանի արտգործնախարար Անդրեյ Կոզիրեւը՝ հայտնելով, որ դաշտագրման ժամանակը ձեռք է բերվել Սեփանակետի սարածիքի ղեկավարության կողմից:

Նույն ռադիոն հաղորդեց նաեւ, որ Ֆրանսիայի դեսպանական մարմինները դաշտագրման նպատակով են հայտնել լայն ծավալի օգնություն հասցնելու Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությանը՝ նրա համար միջանցք ստեղծելով դեղի արտադրության աշխարհ: Այդ առթիվ, իբր, մեծ խոսույթներ է արել Ֆրանսիայի կառավարության մարդասիրական հանձնաժողովի նախագահ Բերնար Զուկերը, որը, իր ասելով, նախատեսվում էր դաշտագրման վարձի է Ա. Մուրադիբովի եւ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հետ: Այդ ծրագիրն իրականացնելու համար, ասել է նա, ամեն ինչ դաշտագրման է, մնում է լուծել մի քանի տեխնիկական հարցեր:

Այդոր Մարտունի-Աղղամ ավտոճանապարհին հայ ազատամարտիկները բռնել են բեմից փոխադրող աղբյուրաբանական մի ավտոարտայուն, արել Մարտունի, վարորդներին եւ ուղեկիցներին դասանդ վերցրել:

Փետրվարի 4-ին Աղբյուրաբանի արտգործնախարարությունը ՀՀ արտգործնախարարությանը՝ հղել է նոտա, որի մեջ մասնավորապես ասված է. «հայկական ավազակախմբերի աննախադեղ չափերի հասած խոթորությունների հետեւանում Լեռնային Ղարաբաղում եւ Հայաստանին սահմանակից բազաններում կոնֆլիկտի սասկացումը հասել է շեղանակի վարձագույն ասիճանի...»

Հայաստանի բռնազավթիչ ղեկավարներն իրականացնողների անողորմ գործողությունները կասկածի տակ են դնում ճգնաժամային կացությունից ֆաղափական եղանակներով դուրս գալու հնարավորությունը:

Աղբյուրաբանական հանրապետության արտգործնախարարությունը, վճռական բողոք է հայտնում հայ գրոհայինների հանցավոր գործողությունների կաղակցությամբ եւ դախանցում է անձեղորեն դախադանել ինֆիլտրացիայի Աղբյուրաբանի իրավունքները»:

Հայաստանի արտգործնախարարությունում լավ են հասկացել այս հիմար աղմուկի նպատակը եւ դասասխանել են հետեւյալ խոսքով. «Վերջին մի քանի ամսվա ընթացքում, չնայած Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ բարունակվող ազդեալային սասկացմանը, Հայաստանի եւ Աղբյուրաբանի սահմանամերձ բազաններում հաջողվում էր դախադանել համեմատաբար հանգիստ իրավիճակ: Մակայն աղբյուրաբանական սարածիք բարունակվում էին սարիչ գնդակծումները եւ Հայաստանի սահմանամերձ բազանների վրա կասարվող հարձակումների առանձին դեղքեր: Այսպես, սույն թվականի փետրվարի առաջին օրերին Աղբյուրաբանական հանրապետության Ղուրաթի, Չանգելանի, Թուրքի բազանների սարածիքից սղառազեն կազմավորումների կողմից գնդակծվել են Հայաստանի հանրապետության Կաղանի եւ Տավուշի բազանների բնակավայրերը: Այդ ձեռնարկումները կասեցվել են Հայաստանի հանրապետության սահմանի դախադանությունն իրականացնող ուժերի կողմից:

Հայաստանի Հանրապետությունն աղբյուրաբանական սղառազեն կազմավորումների նմանօրինակ գործողությունները գնահատում է որդես սահմանամերձ գոտում Հայաստանի Հանրապետությանը ռազմական գործողությունների մեջ ֆաղելու Աղբյուրաբանական հանրապետության ղեկավարության ձգտումը՝ այն նպատակով, որ Աղբյուրաբանի եւ Լեռնային Ղարաբաղի ներկայիս դիմակայությունը հասարակայնությանը ներկայացվի իբրեւ զինված բարդույթ Աղբյուրաբանի եւ Հայաստանի միջեւ: Ընդ որում, թույլ է տրվում փաստերի կամայական խեղաթյուրում, իսկ երբեմն էլ ուղղակի կեղծում, որոնք դժվար է գնահատել այլ կերպ, քան հասարակական կարծիքի աղակաղմունքում:

Հայաստանի հանրապետության Արտաին գործերի նախարարությունը լուրջ մտախոհություն է արտահայտում աղբյուրաբանական կողմի դիմադրությանն ու գործողությունների առթիվ եւ Աղբյուրաբանական հանրապետության ղեկավարությանը կոչ է անում դաշտագրման նպատակաւորություն ցուցաբերել եւ միանալ Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման ֆաղափական ուղիների որոնմանը»:

Փետրվարի 5-ին համեմատական անդորր էր տրվում Արցախի ամբողջ սարածում, չնայած այս ու այնտեղ երբեմն փոխհրձգություն կար: Միայն Աղղամի կողմերում (քուն Աղղամում ու հարեւան գյուղերում) դաշտագրման էր, եւ Միս Մամեդովը՝ Աղբյուրաբանի «խղճմանքի ու հույսի ձայնը», Մոսկվայի հեռուստաստեսությամբ ցույց էր տալիս «հայ գրոհայինների կողմից» ավերված տներն ու վիրավոր խաղաղ բնակիչներին եւ մղկտում, թե աղբյուրաբանական ժողովուրդը քուն ու հանգիստ չունի:

Հայկական կողմը երեք վիրավոր է ունեցել, նրանցից մեկը մահացել է հիվանդանոցում:

Մոսկվայի խոսնակն էլ հասկացրեց, որ դաշտագրման կողմնակցներն այժմ

զնուն են աղբբեջանական սարածում եւ զարմանով հայտնեց, թե խաղաղություն լի-
սի հաստատելի, դրա համար Ռուսաստանը, նրա որեզրիցն էլ լցինք եւ շատ ուրիշներ ցան-
կանում են խաղաղարար գործնասեր (ԱՊՀի կամ ՄԱԿ-ի) մտցնել բարդությի գոտի,
Ղարաբաղն ու Հայաստանը համաձայն են դրան, Արբբեջանը՝ ոչ:

Մոսկվայից հայտնեցին նաեւ, որ Արբբեջանից նախկին խորհրդային երկու գործնա-
սեր դիմել են արեւմտյան սերություններին ու դաւաճանություն են խնդրում, որովհետեւ
աղբբեջանական իշխանություններն ստիպում են, որ իրենք ծառայելու տրոնում չան Ար-
բբեջանին, նրա մուսուլմանական դրոշմն ու ռազմական խնդիրներին:

Բայց ինչո՞ւ արեւմտյան սերություններին եւ ոչ թե հարազատ Ռուսաստանին: Մի՞թե
նրանք մտածում են, թե Մուրախիլովին իր կողմը գրավելիս էլցինը դասրաս է նրան
անել ամեն զիջողություն:

Իսկ մեր խելոքները էլցինի վրա են դրել իրենց հույսը եւ ֆաղափական ու սնտա-
կան ամեն ծրագիր կառուցում են նրա անորոշ ու անդժուր խոստումների վրա:

Երեւանի հեռուստատեսությամբ ցուցադրեցին մի ֆանի օր առաջ Մոսկվայից հեռա-
ձայլված մի ժաղապեն, որի հեղինակն էր ինչ-որ Ալեքսանդր Անցիֆերով՝ անազնիվ,
նույնիսկ արտաքինից այլանդակ մի կերտարանք, որը երեւի թե հակահայկական այդ
խայտառության համար մեծ վարձ էր ստացել Բաֆվում:

«Շուրի մեկ օրը», այսպէս էր կոչվում այդ խայտառակությունը: Ուղղաթիւրը սա-
հում է հայկական բնակավայրերի, Մեծփանակերի վրայով, կանգ առնում Շուրիում,
որ զգգգված բնակիչներ են, կուտ ու գեր «դաւաճաններ», ֆրիված թաղամասեր: Իբր
հաց չկա, ջուր չկա, փակ են բոլոր ճանաղարհները, եւ աղբուսի միջոցները բերվում
են օդով: Բայց օդով ինչ էլ ինչֆան կարող են բերել: Խոսեցնում է բնակիչներին, եւ
նրանք զանգասվում են հայ գրեհայիներին զազանություններից: Յույց են թալիս 10 սա-
րեկան մի տղայի ու բացարձակ: «Սա դասանդ վերցված է եղել, ազատել է 60 տն-
նա բեւզին փրկագնով: Պատանդ են վերցրել, աչքերի առաջ հոռոտել տախն ու դա-
ղին»:

Իսկը աղբբեջանական սարբերակ, որը վերագրվում է հայերին:
Եւ ամմիջադէս էլ արտագավ Անցիֆերովն է իրեն դասառնում, «Ինչո՞ւ են այսպէս
վարվում: Այս մեջիդներն ու միմարներն կողմն հայկական եկեղեցին է գոյություն ու-
նեցել եւ իմա էլ կա (սակայն մեջիդն ու գույգ միմարն ցույց են թալիս, եկեղեցին
ոչ, որովհետեւ դիմել են, այլանդակել): Երկու հավասի աստվածներն իրար հանդուրժել
են, իրենք չեն հանդուրժում, հայերն ու դաղերը հաւտ ու համերաւ են եղել, բարե-
կամաբար իրար ձեռք են սեղմել: Մրանք իրար դեմ բեւանամք ունեն եւ կոտորում են,
ավերում: Ինչո՞ւ»:

Աղա ինչ-որ վարչական եւնեմում ներտուրուս անողներին է ցույց թալիս, մի տուր
մարդու, որ հեռախոսում է. «Այո՞, Միմարների խորհուրդն է, ընկեր նախագահին եւ
ուզում...»:

Եւ բացարձակ է. «Սա մտաւորական մարդ է, նախկինում սանասորի գլխավոր
բժիշկ Մանուր Մամեդովը: Հենց որ հարազատ ֆաղափ համար դժվար օրեր սկսվեցին,
սանձնեց նրա իշխանության ղեկավարի ծանր դաւաճանը»:

Հա՛, այդպէս է: 19-20 թվականներին էլ բժիշկ Մուրադովն էր սանձնել այդ ան-
երեւակայելի ծանր դաւաճանը: Մտազորը կոտորել էր թալիս հայերին, կազմակերպում
ֆաղափ հայկական մասի սղանդը: Մանուր Մամեդովն այսպիսի ուսուցիչ է ունեցել,
դրա համար էլ զիւեր-ցերեկ գլխավորում է Մեծփանակերի ու Երզնկա գյուղերի իրի-
նակոծությունները, ավերածություններն ու սղանությունները...:

Յույց են թալիս ֆաղափ, այսպէս կոչված, դաւաճանների գործը, ոչ մի տեղից կր-
կոց չկա, ոչ ոք նրանց չի անհանգստացնում, իսկ իրենք ավտոմատներին ու գնդաջիւն-

րին են վազում, կրակում, հնձում դիմացի ծառերը, ֆարերը, հեռվում երեւացող գյուղե-
րը: Պարզ է, նկարահանողին «վարդեսության» ու «խիզախության» աղագույցներ են
դիւտ, որ ասեն՝ մարտական գործողությունների հորձանուտում էլ է եղել, կրակի գոտին է
նկարել: Բայց նայողը չդիւտի՞ ասի՝ սրանք ո՞ւմ դեմ են կոչվում, ո՞ւմ գրոհն են ետ տա-
լիս, չէ՞ որ դիմացը միայն խաղաղ աւխարհ է...

Առասարակ դժվար է չմտածել, որ միայն անուղղելի սրիկան կարող է Շուրիում,
հին ու նոր Շուրիում կանգնել եւ աղբբեջանցու արդարության մասին խոսել: Շուրիում,
որի հիմքը դրվել է հայի դեմ սարված դավադրության վրա, եւ հետո Եւրոպայի երկուս ու
կեն հարյուրամյակի ընթացքում այն համարյա միտ ու անդադար այս հայագուն աւ-
խարհի խոցն է եղել:

Եթե խոցից զուրկ մեկն է այս Անցիֆերով կոչվածը, աղա գոնե խելի կտոր դիւտի
ունենար, որդեսգի հարցներ, թե հաղա ո՞ւր են այս հայկական եկեղեցու հավասար-
ները: Նախորդ օրերին աւխարհը բռնել էին Քարինսակի բնակչության ցավի ու օգնու-
թյան աղաղակները, դիւտի՞ հարցներ, թե այդ փոքրիկ ու անօգնական գյուղից ի՞նչ եւ
ուզում, ինչո՞ւ թույլ չեք թալիս՝ աղբբեջան իրենց սնտում:

Մի ֆանի ամիս առաջ Բեդրաձորի գյուղերը ֆանդեցին, բնակչությանը բռնագաղ-
թեցրին եւ ռուս մտաւորականության ներկայացուցիչների գայրույթի ու դասաղարտումի
խոսքերը սարածվեցին աւխարհի լրատւության անհամար մարմինների կողմից: Այդֆա-
նից հետո ազնկության, արդարության ու խաղաղության մունեցիկի կեցվածք ընդունած
մեկն ինչպէս է կանգնում Շուրիի կողմն եւ դաւաճանում նրա դիւտը...

Հետո ցույց սլին այս Անցիֆերովի գույցը հանրահայտ հրաղարակախոս, Արցախի
հրաւալի բարեկամ Անդրեյ Նույկինի հետ:

Չույցից առաջ էկրանին գրված է եղել. «Что вы на то скажете?», այսինքն՝ դի-
սաժող խայտառակության մասին ինչ կասես:

Նույկինն ասում էր բաներ, որոնք խելոց հետո Անցիֆերով կոչվածը դիւտի գեցինը
դասներ, մտներ մեջը:

Երեկ Արբբեջանի որեզրիցն Մուրախիլովը կոչ արեց իր ժողովրդին. «Նույկինն էր
ասում: «Կոչ, որով դաւաճանում էր ջարդել հայերին, ոչնչացնել հայկական բնակավայ-
րերը, որդեսգի այդ ցեղասղանության ճանաղարհով լուծվի Ղարաբաղի խնդիրը: Չե՞ք
հարցրել, թե աղբբեջանցիներն ի՞նչ են անում Խրամորթում: Մեկ են սանկերով, գրա-
համեմեմաներով, ֆանդել են սները, բռնություններ գործադրել, գյուղը հայաթափ արել...
Եւ այս բոլորի նղասակը մեկն է՝ իրենց հայրենիքում կոտորել հայերին, ոչնչացնել, մնա-
ցորդաց էլ արտաբել, որդեսգի մութալիլովները հանգիստ վայելեն Ղարաբաղը:

Եւ դուք այդ բարբարոսութունն եւ դաւաճանում, իր տունն ու հողը դաւաճանու-
ղի՞ն եւ դասաղարտում:

Հիմա ինձ ցավալիւրեն անհանգստացնում է ոչ միայն ձեր մեղքը, «Նույկինը խոսում
է, առանց գուցակցին նայելու: Մեղավոր ենք ազգովին, Ռուսաստանն է մեղավոր:
Տանամայակներ առաջ թուրի կողմից բզկված Հայաստանից կտրել է նրա ավանդա-
կան հողերը՝ Նախիջեւանն ու Ղարաբաղը, դարգեւել Արբբեջանին:

- Բայց դա ժողովուրդը չի արել, իշխանություններն են արել, բողոքում է Անցիֆե-
րովը:

- Ազնիվ ու խելոք ժողովուրդները դասախանասու դիւտի լինեն իրենց իշխանու-
թյունների արած-թողածի համար եւս:

- Բայց դա ե՞րբ է եղել:

- Դա ի՞նչ նեանակություն ունի: Եւ հետո էլ, իսկ ի՞նչ ենք անում այսօր: Մենք դա-
սավոր ենք վերականգնել ճեմարտությունը, դաւաճան կանգնել նրան: Երեւ սլավոնա-
կան դիւտություններ միավորվել էին: Հույս ունեւինք, թե արդար միություն կստեղծեն,
կդաւաճանեն ճեմված ու գրկված ազգերի իրավունքը: Եւ ի՞նչ, իրենց Եւրոպայի ընդունե-
ցին Արբբեջանի նման մի հանրաղեսություն, որը հենց այդ օրերին կոտորում էր հայե-
րին նրանց դաղերի ու իրենց սեփական հայրենիքում:

Հիմա միայն մեկ ելք կա. որդեսզի Ռուսասանը սերը դառնա իր դասնական դարավորությանը: 1813 թ. Ղարաբաղն ընդունել էր նրա գերիշխանությունը, իր բախը հանձնել նրան: Այսօր դեռ է այդ սրբազան դաժնագիրն իրականացվի: Ինչո՞վ: Արքեպանի վրա ճնշասական ու ֆաղափական սանկցիաներ գործադրելով ստիպի հարգել այն փոքրիկ երկրի գոյատևելու եւ իր ուզած ձեռով աղբյուր իրավունքը: Իսկ եթե դա չանի այսօրվա Ռուսասանը, ապա իրեն կծածկի այսօրվա եւ վաղվա արդարադաս սերունդների անեծքի ու անոթանքի խոստերով:

Բաժնուհի Աժճ-ի նախաձեռնությամբ, ժողի է ունեցել մեծ խորհրդակցություն, որին մասնակցել են բազմաթիվ կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ՝ Ղարաբաղի բարդությանը ելք գտնելու համար:

Շատ ելույթներում հնչել են ամբողջ ժողովուրդը միավորելու, բոլոր կազմակերպություններն ի մի բերելու եւ միայն ռազմական ուժով Ղարաբաղում իրենց իշխանությունը հաստատելու դաժնագրերը, ֆանի որ «հակամարտությունն այլեւս անհնար է լուծել խաղաղ բանակցությունների ճանապարհով»:

Սակայն եղել են նաեւ զգաս կոչեր: Օրինակ, վարչապետ Հ. Հասանովը գտել է, որ կարելի է իրավիճակ մի գործնական հավաք, որին կմասնակցեն Արքեպանը, Հայաստանը, Թուրքիան ու Իրանը եւ կզսնեն այս սարածքը փոքրկամ հարցը ֆաղափական ուղիով լուծելու միջոցներ: Իսկ ժողովրդավարական կուսակցության ղեկավար Չ. Ալիզադեն առաջարկել է, որ Հայաստանն ու Արքեպանն իրենք, առանց միջնորդների, նստեն բանակցությունների սեղանի շուրջ եւ փորձեն լուծել իրենց առաջ ծառայած դժվարագույն հարցը:

«Բի-բի-սին» հաղորդեց հարցազրույց Ա. Մուրադբեկովի հետ, որը, իբր, համաձայնել է, որ Ղարաբաղի բարդությանը լուծվի մուսուլմանական երկրների միջնորդությամբ, եւ մեծել է Ռուսասանի մասնակցությունը, ֆանի որ այն Արքեպանի հանդեպ ունի բացասական վերաբերմունք»:

Որքան անկեղծ են կամ ետին նդասակներից գերծ այս կոչերը, դժվար է հասկանալ, ֆանի որ Արքեպանում դրության սեր են ոչ թե այս կոչերի հեղինակները, այլ Արցախն օսոճական աֆցանի մեջ դաժնագրերը, որոնք Հայաստանի հետ բանակցությունների նստելուց առաջ հայ աղաքազ գրուցակիցներից դաժնագրում են ստուգած լինել «Ղարաբաղ» անունը:

Փետրվարի 6-ին «ՀՀ» օրաթերթը տղազրեց նախկին ԽՍՀՄ-ում Թուրքիայի դեսպան Վոլֆան Վուրալի հետ մի հարցազրույց, որի մեջ թուրքն ընդարձակ խոսք է ասում նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի մասին: Նա, իբր, շատ է ցավում, որ կա այդպիսի հարց, որն էլ հիմք է դարձել հայ-արքեպանական հակամարտության համար: Իբր, Թուրքիան դասրաս կլինի այդ հարցը լուծելու համար միջնորդի դեր ստանձնել, եթե, իհարկե, երկու կողմերն էլ այդպիսի առաջարկությամբ դիմեն իրեն: Երկու կողմերը, բայց ոչ միայն մեկը:

«Անձամբ ես կարծում եմ, -ասել է Վուրալը,-որ Լեռնային Ղարաբաղի հարցի լուծումը եւ դժվար է, եւ հեշտ: Դժվար է, ֆանգի առկա է որոշակի հոգեբանական արգելադասներ, որը ծնունդ է առել անվստահության մթնոլորտից: Իսկ մյուս կողմից՝ այդ լուծումը շատ դյուրին կլինի՝ դայմանով, որ երկու կողմերն էլ փոխադարձ հարգանք ու բարյացակամություն ցուցաբերեն: Այս հարցը կարող է լուծվել երկու հիմնական սկզբունքների դաժնագրում դեղմում: Առաջինն այն է, որ սարածքային փոփոխություններ չդրեցին է կասարվեն: Մեր օրերում ցանկացած սարածքային փոփոխություն մի կծիկ է չափազանց բարդ խնդիրների, որոնք ինքնաբերաբար ծնուն են որոշակի հակազդեցություն, նոր առճակատներ եւ այլ սարածքային փոփոխություններ: Երկրորդ սկզբունքը, որը մեր ժամանակի կարեւոր սարք է՝ մարդու իրավունքների նկատմամբ դրսեւորվող հար-

գանքն է: Դա վերաբերում է նաեւ ազգային փոփոխանությունների իրավունքներին, ընդ որում՝ ինչդեպս հայ ազգի բնակչության, այնդեպ էլ՝ արքեպանների իրավունքներին: Բնականաբար անհրաժեշտ է հարգել հայազգի փոփոխանության մեկուսաբանող դաժնագրումները: Եթե երկու կողմերն էլ ընդունեն այս սկզբունքները, առճակատում կվերանա:

Շատ կարեւոր է կոնկրետ միջոցառումներով հասնել Ղարաբաղում վստահության մթնոլորտի ստեղծմանը, հայտարարել զինաթափում»:

Ուրեմն, «անհրաժեշտ է հարգել հայազգի փոփոխանության մեկուսաբանող դաժնագրումները»: Բայց չէ՞ որ Ղարաբաղում հայերը փոփոխանություն չեն եղել, չեն եւ չեն լինելու: Եւ, հետո էլ, մի՞թե ազգային հասկանիչն ու իրավունքները հարգել նշանակում է թույլ տալ միայն, որ նա բավարարի իր մեկուսաբանող դաժնագրումները: Այսինքն՝ շատ ավելի ֆիչ բան, ֆան արցախցիներն ունեցել են մինչեւ շարժման նոր դրոշակումը:

Այս նույն խոսքն էր ասում նաեւ Ա. Մուրադբեկովը վերջերս ունեցած մի «բացախր» գրույցում. մենք վերադառնում ենք մարզային ինքնավարությունը աշխարհագրորեն, իսկ իրենք իրենց մեկուսաբանող դաժնագրումներին այսուհետ էլ կարող են բավարարություն տալ:

Կասկած չի կարող լինել, որ այս առթիվ Մուրադբեկովն ու Անկարայի իր ուսուցիչները հանձնամտորեն խոսել-դայմանավորվել են: Եւ հասկանալի է, թե ինչու նրանք նույն ժամանակ են դնում, կամ, ինչդեպս Արցախում են ասում, միմյանց բերանում թափել են:

Փետրվարի 6-ին ԱՄՆ-ում զսնվող Չորի Բալայանն ու բարոնուհի Քերոլայն Կոֆսը, կոնգրեսի Եվրոպայի Համագործակցության ու անվստահության հանձնաժողովի առջեւ ելույթ ունենալով, բացատրել են ԼՂՀ այժմյան վիճակի, նրա արդար դայմարի ու վճռականության հանձնամտները, այլեւ առաջարկություններ են արել արցախաբարության օգնելու, նրա դասը դաժնագրելու որոշակի ֆայլերի կադակցությամբ: Այս հանդիպումներին իրենց հայանդաս խոստերով ու խոսումներով հանդես են եկել ոչ միայն մի շարք կոնգրեսականներ, այլեւ Ազգային անվստահության գծով դրեզդեներ Բուրի խորհրդական Բրենդ Մաուրֆրաֆթը, դեսական ֆարսուդարության հարցերի գծով օգնական Ռիչարդ Շիֆթը ելք («Երկիր», 1992, փետրվարի 8):

Հանձնաժողովի առաջ ելույթ է ունեցել նաեւ Արքեպանի դրեզդեների ներկայացուցիչ Օլեգ Նարիմանբեկովը՝ փորձելով դրությունն այնդեպս ներկայացնել, թե ԼՂՀ-ում արատուր ոչինչ չի կասարվում, եւ որ Արքեպանն անկախ դեսություն է, եւ ինքն էլ կլուծի իր ներքին հարցերը:

Փետրվարի 6-7-ին համեմատական անդորր է եղել ԼՂՀ բոլոր Երջաններում: Տեղի են ունեցել դարբերական ռմբակոծություններ ու գնդակոծություններ. Շուշուից Մսեփանակերը, Զարինակն ու Շուշու, Աղդամից՝ Ասկերանը, Երջանի սահմանային գոտին, Փառուխից մինչեւ Սառնաղբյուր, Շահումյանի Երջանում՝ Վերին-Շենն ու Կարաչինարը:

Մոսկովյան հեռուստատեսության խոսնակն ասում էր՝ արքեպանցիներն էլ հայերի մարտական գործողություններից են զանգատվում, իբր, նրանք անընդհատ գնդակոծել են Աղդամը, Երջանի սահմանամերձ գյուղերը, Շուշին, Ֆիզուլին եւն:

Հաղորդվում են տեղեկություններ վերջին օրերին, հասկադեպ Շուշու մոտ տեղի ունեցած ավիաթարից հետո Բաժնուհի գումարվող միջինգների մասին: Դրանց կազմակերպիչները հանրահայտ ժողովրդական ճակատի ուժերն են, որոնք հրադարակ հավաքված են «Ղարաբաղ-Ղարաբաղ» վանկարկող ամբոխի առաջ Մուրադբեկովն ու իշխանու-

թյուններին դասադարձում են Լեոնային Ղարաբաղի հարցի լուծման գործում ցուցաբերած անվճռականության համար, կտրականապես դաժանաբան անմիջապես «միջոցներ ձեռնարկել Ադրբեջանի այդ անբաժանելի մասից հայ գրոհայիններին դուրս փելու և նրանց հարձակումներից ադրբեջանական ժողովրդին մեկընդմիջ ապահովելու համար»:

Փետրվարի 8-ին ամբողջ Արցախում, Հաղարթից մինչև Շահումյանի Երզնի եզր՝ Մամաչիդ, դարձյալ համեմատական անդորր է եղել, եթե չհաշվենք առանձին կետերում տեղի ունեցած փոխհրաձգությունները, որոնց հետևանքով երկուստեք վիրավորներ կան, և ավերվել են մի քանի սասնյակ շինություններ:

Սա մեր «Լրաբերի» ծածկած լուրն է: Ծածկած, որովհետև ռադիո-հեռուստատեսության կոմիտեն Արցախում չունի իր սեփական թղթակիցը, կամ վստահելի ուրիշ որեւէ լրատվական աղբյուր և այս ու այնտեղից ֆաղած տեղեկություններն է ի մի հավաքում, հաղորդում, այն էլ համարյա միշտ ուշացումով:

Իսկ Մոսկվայից Ադրբեջանի խոռոչն ու լիկած ձայնն էր բարբառում՝ Մախի Մամաչիդի քերականով, և դարձյալ վայնասուն էր առաջին բառից մինչև վերջինը. Հայաստանի բանակը լայնամասշտաբ դաստերազմի է անցել ամենուրեք, Խանդենդիից ուժեղանալով է Շուշին ու հարևան ադրբեջանական գյուղերը, Մարտունուց՝ Ամիրանլարը, Ասկերանից՝ Աղդամը, Շահումյանից՝ Գերանբոյի գյուղերը: Պատերազմ է գնում Ադրբեջանի հյուսիս արևմտյան (Ղազախի կողմերում) և հարավ-արևմտյան (Կադաբանի կողմերում) ամբողջ սահմանի ուղղությամբ: Յուրյ էր սալիս վիրավոր զինվորներին ու խաղաղ բնակիչներին, ֆանդված սներ...

Ի՞նչ է լինելու այս ամենի վերջը:

Մամաչիդից հետո էլ խոսքը սալիս են իրենց հանրադատության որեզրիցն ու օգնական թե խորհրդական Մուսաբեկովին, և սա էլ ամբաստանում է անարդար աշխարհը այս ի՞նչ բան է, մենք հույս ունենում, թե Ռուսաստանը կօգնի, որդեսգի կարգավորվի վիճակը, մեր հանրադատության համար հանգիստ ապրելու դայանաներ ստեղծվեն: Բայց սա էլ Հայաստանի հետ ռազմական համագործակցության դայանագիր կնքեց, դարձավ նրա Երևանը դաժանող կողմ, և հիմա Հայաստանի գրոհայինները մարտն են նետվել իրենց թիկունքում ունենալով Ռուսաստանի հզորությունը...

Մտածում է, որ այս դայանաներում իրենց ոչինչ չի մնում, քան անմիջապես նստել բանակցությունների սեղանի շուրջ, հարցերը լուծել խաղաղ-ֆաղաբական միջոցներով: Բայց ի՞նչ է կատարվում իրականում: Հայկական զորքերն իսկապես գրոհի են անցել Ղազախի ու Կադաբանի կողմերում: Թե՛ այս հեռուստա խեղկասակներն աղմուկ են հանում, որդեսգի Ռուսաստանը, որ հետաձգել էր Հայաստանի հետ դաժանական համագործակցության դաժանագիր կնքումը, հրաժարվի՝ նրանից և ձեռնդառն մնա ամեն տեսակ ռազմական օժանդակությունից:

Փետրվարի 9-ին ԼՂՀ մեծ մասում համեմատական անդորր է եղել (ըստ ՀՀ լրատվության), եթե չհաշվենք հասուկենս փոխհրաձգությունը, որ տեղի է ունեցել Աղդամի ու Ասկերանի Երզնաների սահմանում, մեկ էլ կարճատե մի մարտը, որ Մոսկվայից էր բորբոքել Կիշանի դեմ, և Ստեփանակերտից Կիշանցիներին օգնության հասած ինքնադաժանների ջոկատն ավազակներին հալածել է մինչև իրենց տները: Այս կողմի մեջ մեռնի սվել են չորս զոհ, թեմամին՝ 2-ը:

Եւ «Լրաբերի» խոսնակն այս լուրից առաջ հայտարարել էր, թե Արցախում օրն անցել է համեմատական անդորրի մեջ: Ինչպե՛ս ընտելացել ենք զոհեր սալուն, և մեր հողի դաժանաների կյանքն ինչքա՛ն է ժանապետել է:

Մոսկվայի «Վեստի», որ վարում էր Յու. Ռուսովը, բողոքեց ադրբեջանական այն վայրահաշտության դեմ, որ վերաբերում է Երևանից Արցախ թռչող ուղղաթիռների քերտերին, իբր, նրանք զենք ու գրոհայիններ են սանում՝ առավել արելով դրությունը: Իհարկե, դրա նդատակն է վերացնել մայր ժողովրդի հետ Արցախի ունեցած միակ այն կաղը, որը նյութական ու բարոյական հեղձուկ Երզնական մեջ գնվող հանրադատության

թյանը հասցնում է չնչին սնունդ, դեղորայք և առաջին անհրաժեշտության ուրիշ բեռներ:

«Վեստի» ավելի ուշ սված հաղորդումը, որ մեկ ուրիշն էր վարում, արդեն կատարյալ Երևան-Վախտայ էր, որն, իբր, հայերն են կազմակերպում սահմանամերձ Երզնաներում և բուն արցախյան ադրբեջանական գյուղերում: Յուրյ սվին Աղդամում, մեջիդի կողմին, երկու հոգու հոցնված մարմինների թաղումը: «Հայերն են այստեղ վայրագորեն հոցնում», - վնասում էր մեկը: Աղա նույնատիպ մի դասկեր Շուշիից: Գառնենրի անհողաբաշխ կոնցոցները: Նրանցից մեկն իր ականջն էր ցույց տալիս, աղա դանակով գործողություն, և «մեկնաբանը» բացատրեց. «Ասում է՝ հայերը տղայիս բռնել, ականջներն են կտրել: Յուրյ էր սալիս սկյոր դատկած մեկին, որի կուրծքը ծայրից-ծայր անցնորի կարված է, ոնց որ դարանով: «Մրան հայերն են այսօրին հասցրել, մարզի ադրբեջանական գյուղի բնակիչ է, այնտեղի բուժեսաղանը»: Ո՛չ բզկսվածի անունը, ո՛չ գյուղի... Ռե՛նդ են սարբել այդ բուսաֆորիան...

Իսկ մեկնաբանը զանգասվում է. «Աշխարհում տարածված է մի սուտ, թե հայերը Ղարաբաղում իրենց հողն են դաժանում և ամեն տեսակ օգնության կարիք ունեն: Մինչդեռ նրանց զազանություններից փրկություն չունի իր մերձավորագույն հարևանը՝ ադրբեջանական ժողովուրդը: Այդ զազանությունների անհամար տեսագրություններ ունեն էր դեռ ցույց տրիսի սանք, որդեսգի աշխարհն իմանա, որ նրանք ոչ մի հող էլ չունեն դաժանելու, այլ ուրիշի հողի վրա են աչք դրել և այդ հողը նվաճելու համար սանձագերծել են մի դաժանագր, որի մեջ են ֆաշուն աշխարհը»:

Փետրվարի 10-ին գրի առածս բոլոր լուրերը լրատվական մարմինների հաղորդումներից են:

«Լրաբերը» հաղորդեց, որ Ստեփանակերտում Երևանից Ղարաբաղի հանրադատության ԳԽ-ի նստաբանը, որն զբաղված է խորհրդի մարմինների, գործադիր օղակների սեղծմամբ, ինչպես նաեւ ֆննարկում է Արսաֆին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Լեոն Մելիք-Շահնազարյանի զեկուցումը:

Երզնաների ռազմական վիճակը սանելի է. Կիշանում Երևանից լուրեր են ընդհարումը Մոսկվայից եկող օմօնական ավազակախմբերի հետ: Ստեփանակերտը, որ ենթակվել էր Մալիբեյլվի ուժեղացումը, ոչնչացրել է նրա մի քանի կրակակետեր՝ մեծ վնասներ դաժանելով հակառակորդին:

Շահումյանի Երզնանում վիճակը կարգավորված է, երեւի դիսի հասկանալ՝ հարձակում ու ուժեղացում չի եղել:

Հաղորդվեց նաեւ նախագահ Լեոն Տեր-Պետրոսյանի զեկուցումը, թե ելույթը հանրադատության ԳԽ-ի նստաբանում: Նախագահը ԼՂՀ-ում տրոդ լարված դրամատիկական վիճակի համար մեղադրեց Ադրբեջանին, որը հաճախակի հրադարակելով իր խոսնուններն ու դաժանականության երդումները Ղարաբաղի խնդիրը ֆաղաբական մակարդակով, բանակցությունների ու փոխզոյունների եղանակով լուծելու վերաբերյալ, գործնականում չի սալիս դրա ոչ մի աղացույցը, հակառակը, իր ռազմական ուժերն է ուղարկում խաղաղ բնակչության վրա՝ ըստ երեւութին հուսալով, թե արցախահայությունը կընկրկի բռնի ուժի առաջ և ծնկի կգա:

Պե՛տ է մտածել, որ Ադրբեջանն իր այս հակահայկական ու վսանգավոր ֆաղաբականությունից անդայան կհրաժարվի երկու կարեւոր գործոնի ճնշման տակ՝ արցախահայության ցույց սված լուրը դիմադրության, որին նա հանդիմանում է ու դիսի հանդիմանի, մեկ էլ միջազգային հանրության դասադարձումի և ֆաղաբական ու տնտեսական ճնշումների.- եզրակացրեց ՀՀ նախագահը:

Իհարկե, ավելի լավն ու նախընտրելին այն կլինե, որ ԱՊՀ սահմաններում գործադրվին նախաձեռնություններ այս հարցը կարգավորելու և վերջնականապես լուծելու համար, մանավանդ, որ համագործակցության մեջ մտնող դաժանությունները եսնման հարցերի կարոն չեն զգում. համարյա ամեն մեկն էլ իր ներսում ունի ինքնավարության համար ընթացացած որեւէ այլազգի վարչական միավոր: Եւ, աղա, մինչև

այժմ տեղի ունեցած հավաքներում եղել են նման առաջարկություններ, մասնավորապես՝ խաղաղարար եւ համերաժխություն ադախովող ուժեր ստեղծելու եւ դառնելու վերաբերյալ...

Ինչ վերաբերում է Արցախի հարցին, Ռուսաստանն ու մի քանի ուրիշները համաձայն են, որ ՄԱԿ-ն ու միջազգային ուրիշ կազմակերպություններ միջամտեն, շեղվելով գործ կատարելուց: Մեր համարադրության արտոնքնախարար Ռաֆֆի Հովհաննիսյանի նախաձեռնությամբ ստեղծված է ՄԱԿ-ի մի հանձնաժողով, որը միջին այցելի Հայաստան, Արբեջան ու Արցախ եւ վճռական ֆայլեր ձեռնարկի այս գոտու վիճակը կարգավորելու համար:

Նման աշխատանք է ծավալված նաեւ ԱՄՆ-ի կոնգրեսում, որը, հավանաբար, կստատաված արդյունքը, ընդհուպ մինչեւ Արբեջանի վրա գործարկվելիք ճնշումը...

Մոսկովյան ծրագրի հաղորդման մեջ ավելի որոշակի ու նդասավոր էին լուրերը ԼՂՀ մեկ օրվա մասին: Արբեջանի ՆԳՆ լրատվությունը հայտնել է, թե Մոսկովեցիները ամբողջ օրվա ընթացքում կրակի սակ են դառնել Երզնկայի հայ գյուղերի «գրոհայինները»: Գնդակծության ու հրթիռակոծման է ենթարկվել նաեւ Շուշին:

Հայկական լրատվության համաձայն էլ՝ հարձակումների է ենթարկվել Կիչանը՝ «Մոսկովեցի գլխավոր հակառակորդը», ուրակոծվել է Ստեփանակերտը (Շուշիի մեակական թիւայն):

«Ազատություն» ռադիոկայանը, բավական մանրամասն անդրադառնալով ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի այդօրվա ելույթին եւ նրա դարունակած ֆնադասությանն Արբեջանի հասցեին, հաղորդեց նաեւ, որ Թեհրանում Հայաստանի ու Արբեջանի ներկայացուցիչներն են բանակցել Ղարաբաղի հարցով, Իրանի արտոնքնախարարն էլ խոստացել է միջնորդի դեր ստանձնել եւ ամեն կերպ ջանալ, որդեսզի խաղաղություն հաստատվի Արցախում: Հայտնեց նաեւ, որ Հայաստանի արտոնքնախարարը բարձր է գնահատել Իրանի միջնորդությունը:

«Ազատություն» իր մյուսխտեյան հեռուից անմիջադեպ ուրացել է Թեհրանից ու Արցախից ստատաված այս լուրերը: Իսկ Երեւանի ռադիոյի ու հեռուստատեսության կենտրոնը, ուղիս ականջում ֆնած, ոչ մի տեղեկություն չունի եւ հավանաբար չի էլ ունենալու կամ ուժարություն չի դարձնելու:

Ինչո՞ւ: Մի՞թե ոչ այն դասձառով, որ անմիջական առնչություն էլ չունի Արցախի հետ: Ոչ սեփական թղթակից, ոչ նույնիսկ այնտեղ գործողած ուրեւ աշխատակից: Գուցե մտածում է, թե հայ ժողովուրդն այսօր ունի ավելի կարեւոր, կենսական ավելի սուր նշանակություն ունեցող ուրեւ կեւ, ֆան Արցախն է, կենաց ու մահվան կռվի մեջ գտնվող նրա ժողովուրդը... Թե ռադիոհեռուստակենտրոնի դեկավարները մտածում են, որ իրենց անհամար թղթակիցներն ու աշխատողները, Երեւանի դասարկ խանութներից ու անգործ գործարաններից ռեդորսաձներով, սանցակալած փողոցների այս կամ այն կեփից սարֆած անհասցե ֆնադասական ռեդիկներով Եւս ավելի անհրաձեւ գործ են կատարում:

Այսօր ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահության նիստում որոշվեց Ստեփանակերտի կենտրոնական (Լենինի) հրադարակը, ուր այս չորս տարիներին տեղի էին ունենում գոյադայաբարի զանգվածային միջոցառումները, կոչել Ազատության հրադարակ:

Փետրվար 11: Արդեն սովորական է դարձել «հարաբերական անդորրը», որը վերջին օրերին հնչում է Արցախին վերաբերող լուրերում: Սակայն այսօրվա «հարաբերական անդորրին» էլ Շուշիից Ստեփանակերտի վրա ավելի ֆան 70 հրթիռ ու արկ է գցվել:

Չոհվել են յոթ ստեփանակերտցիներ: Չնայած երեկ էին դնում, թե Մալիբեյլիի ու Ղուչիլարի կրակները խափանված կամ խլացված են, եւ դա խրատ միջին լինի Շուշիի համար:

Մոսկովայի խոսնակները, հավանաբար, Արբեջանի լրատվական մարմիններից անելով, հաղորդեցին, որ հայերը ուրակոծել են Շուշին, գրավել Մալիբեյլի ու Ղուչիլար գյուղերը, եւ կան մեծ թվով սղանվածներ ու վիրավորներ:

Դեռ չեմ դարգել, թե ինչ քան է այդ Ղուչիլարը, որդիսի գյուղ հին ժամանակներում Դիզակի մոտ է եղել եւ ոչ Ստեփանակերտի կամ Շուշիի: Իսկ Մալիբեյլի... Մատրեն չարիքի ուր է Ստեփանակերտից դեղի Հարավ գյուղն ընկած ձորակի մեջ, Ստեփանակերտից-Մարտունի խճուղու վրա եւ այն չորս տարիներին ձգված ահաբեկումների ու չարագործությունների Եարֆի մեջ երեւի թե առաջնությունը չեւ զիջի ոչ մի ուրիշ կեփի: Այստեղից էր, որ առաջին անգամ հարձակվել էին հայի ակնոնեֆենայի վրա, կանգնեցրել, դուրս բերել ուղեւորներին՝ բանակային ծառայությունից արձակուրդի գնացող թաղավարդի գնդադեսին, կնոջն ու երկու երեխային, այնֆան ձեծել, որ սրանց եւ էին տարել, դատկեցրել մարգային հիվանդանոցում: Եւ դրանից հետո եղած բախումների մասին խոսող լուրերում հաճարյա միջո էլ կար Մալիբեյլի անունը, այնֆան, որ փակվեց կողմով անցող ակնոնադարից, Ստեփանակերտից դեղի Երջանի գյուղերն ու Մարտունու կողմերը գնացողների համար նոր ճանադարի կառուցվեց, Մալիբեյլիի հեւԵավոր Եունը Երջանցող ճանադարի... Բացի այն զարհուրելի դերից, որ այդ գյուղը կատարում էր վերջին ամիսներին՝ դառնալով Ստեփանակերտի վրա արկ ու հրթիռ ուղարկող հիմնական հրոջախ:

Սակայն Մալիբեյլին ունի նաեւ մեկ ուրիշ դասություն, որն այստեղ արժե հիշել: 1918-20 թթ. լինելով հայկական զավառներն իրար կադող ճանադարի վրա, անհամար չարիքներ է գործել, հոչակվել իրեւ հայ ճանադարհորդների հոգեաւ, հարեւան գյուղերի վրա կողոպտչական հարձակումներ կատարելու իւրախոյս ուրջ... Եւ երբ 1920-ի զարնան արդեն արցախահայերը կորցրել էին իրենց ավելի ֆան հինգ տասնյակ գյուղերը, իրենց Շուշին, իրենց ազատության հեռանկարը, կրակված արևով հարձակվեցին Մալիբեյլիի վրա, այնտեղ կատարեցին այն, ինչ կատարվել էին իրենց ավելի ֆան հինգ տասնյակ գյուղերում, իրենց Շուշիում: Կոտորեցին բնակիչներին, կողոպտեցին հայերից փախցրած հարսությամբ տրավող տները, հետո էլ կրակ սվին... Հեւադայում առածի խոսք միջին դառնար «Մալիբեյլի» անունը, «Մալիբեյլիի նախձիրը», «Մալիբեյլիի թալանը»...

Լա՞վ էր, թե՞ վատ, որ մի անգամ էլ հայը թուրքի հետ վարկեց թուրֆավարի...

Բայց խորհրդային իշխանության առաջին տարիներին հայ բուլեւիկները մեծահոգությամբ բոնվեցին եւ, երեւի թե արյունակիցների «մեղքը» ֆավելու նդասակով, վերակառուցեցին հիմնիվեր ավերված Մալիբեյլին, նրա մազադործ փախած մնացուրդներին հավաքեցին, թե ադրեցեֆ, Ենացրեֆ ձեւ բնակավայրը:

Կենդանի լինեին, տեսեին, թե իրենց մեծահոգության հանդեղ ինչդեւ հասուցեցին նոր Մալիբեյլիի տերերը: Գլխի ընկնեին, որ օձ են տաֆարել Արցախական աշխարհի կրճի վրա:

Մաֆսիմ Հովհաննիսյանն ասում է, Ղուչիլար գյուղակ վերջերս իսկադեւ կար Մալիբեյլիի կողմին, նրա ու Փարամաֆիի միջեւ: Առաջները մի ֆանի վրան է եղել: Վերջին տարիներին վերաբնակեցումներով մեծացրել են, դարձրել գյուղ՝ երեւի որոշած լինելով Ստեփանակերտի դեմ ստեղծել թեւամական դիւրերի մի ամբողջ Եարֆ: Իսկ անունը՝ Ղուչիլար, նրանից է, որ Եւս դուր էին դառնում, հավաքումական մեծ ֆերմա ունեին:

Թուրքիայի վարչապետ Սուլեյման Ղեմիրելը, ԱՄՆ-ի որեզևորեն Բուեի հետ բանակցություններ վարելիս, շատ լուրջ տոնով զգուցացրել է հայ-ադրբեջանական հարաբերություններին, մանավանդ Ղարաբաղի բարդույթին Արեւմուտքից ցույց տալիս միջամտությունից: Նա ասել է, հանձնի Ղարաբաղի, Անդրկովկասում ստեղծվում է մի նոր Իսրայել, իսկ ձեզ, ինչպես աշխարհին է հայտնի, շատ զխսացավանք է դասճանում արդեն գոյություն ունեցող մեկ Իսրայելը:

Թե Բուեի կառավարությունը եւ նրա արժանապատիւ Բեյքերը ինչպէ՞ս կվերաբերվեն Թուրքիայի վարչապետի դիտողությանը, կերտա մոտ օրերում: Չէ՞ որ վաղն իսկ սկսվում են Բեյքերի բանակցությունները ԱՊՀ ղեկավարությունների, ուրեմն եւ Հայաստանի ու Ադրբեջանի հետ:

Փետրվարի 12-ի առավոտը բացվեց բարի լուրերով: Նախ «Ազատությունը» հաղորդեց, որ Եվրոպայի համագործակցության երկրների հանձնաժողովի ղեկավարությունն այսօր ճանապարհվեց Անդրկովկաս՝ Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթը կարգավորելու նպատակով հանդիպելու ԼՂՀ, Հայաստանի ու Ադրբեջանի կառավարական ներկայացուցիչների հետ: Հանձնաժողովի ղեկավարն է Չեխոսլովակիայի որեզևորեն օգնական-ղեկավարուհի Կարել ֆոն Շվարցենբերգը: Եվրոպական 48 տերությունները ներկայացնող բարձրագույն ղեկավարությունը նպատակ ունի ուսումնասիրել բարդույթի դասճանները, երաշխավորել նրա լուծման եղանակներ: Այն իր եզրակացությունները կներկայացնի 48 երկրների ղեկավարներին եւ ամեն կերպ կօժանդակի անհատապես սկսելու խաղաղարար բանակցությունները:

Երեկ էլ Չեյնս Բեյքերի ու Լեոն Տեր-Պետրոսյանի հանդիպման ժամանակ շեշտվել է Լեռնային Ղարաբաղում խաղաղություն հաստատելու հարցը:

«Ամերիկայի ձայնը» հանգամանորեն կանգ առավ նույն հանդիպման խնդիրների վրա: Ստացված հաղորդման համաձայն՝ Չեյնս Բեյքերը բանակցության ընթացքում ասել է՝ իր երկիրն անհանգստացած է Լեռնային Ղարաբաղում տարիներ շարունակ ձգվող բախումների առթիվ եւ դաժնանում է եվրոպական համագործակցության ու համերաշխության հանձնաժողովի, ինչպէս նաեւ նախագահներ Ելցինի ու Նազարբաեւի նախաձեռնությունները, շեշտեց, որ բանակցությունների, փոխադարձ զիջումների ճանապարհով խաղաղություն ստեղծվի այդ երկրամասում:

Բեյքերը խոստացել է նույն ոգով խոսել նաեւ Բաքվում, ուր այսօր դեմք է հանդիպող Ադրբեջանի նախագահի հետ:

«Ամերիկայի ձայնը», Ռուսաստանի լրատվությունից առնելով, հաղորդում էր, որ երեկ հայ գրոհայինները նվաճել են ադրբեջանական մեկ գյուղ (հասկանալի է, Մալիբեյլին.-Բ.Ու.): Մղանվել են մի քանի ադրբեջանցիներ.-վերջում ասաց անդրօվկիանոսյան խոսնակը:

Խոսեցին նաեւ այն մասին, որ Ադրբեջանը ՄԱԿ-ին է դիմել նրան անդամագրվելու համար, եւ, փաստորեն, դրան ոչինչ չի կարող խոչընդոտել, քանի որ նախկին ԽՍՀՄ-ից սերված թե՛ ճեղքված-անջատված բոլոր հանրապետություններն էլ անկախացել են եւ, իբրեւ այդպիսիք, դիմել ինքնուրույն համապատասխան ղեկավարության կազմի մեջ:

Որեզևորեն Բուեն էլ ուղերձ է հղել Թուրքիայի վարչապետ Սուլեյման Ղեմիրելին, նրա ղեկավարությունը զննախոսել ուղեւ մի լուսավոր օրինակ Միջին Ասիայում եւ Կովկասում դրոյթան տեղ դարձող մուսուլմանական ղեկավարությունների համար: ԱՄՆ-ի ղեկավարը հույս ունի, որ Թուրքիայի դերը գնալով անընդհատ դիմապահ թաւաճում իր քաղաքապետ եւ համապատասխան ֆաղափական ոլորտներում:

Այդպիսի դեղմանում թուրքը կասեր՝ «Այ մաւալլա»:

Փետրվարի 12-ին, ինչպէս եւ օրեր առաջ, փետրվարի 8-ին, Երեւանի Ազատության հրապարակում տեղի ունեցավ մեծ համահավաք բոլոր կուսակցությունների ու հասարակական կազմակերպությունների մասնակցությամբ: Համահավաքի ալիքների վրա ծիծում էին կարեւորագույն կոչի-«Չկա անկախություն առանց Արցախի»-դասառնելու: Այդ կոչն էլ տն եր տալիս հանրահավաքին:

Փետրվարի 12-ը ԼՂՀ ԳԽ-ի կողմից հայտարարվել է Անկախության օր, քանի որ 1988 թ. այդ օրն էր Ստեփանակերտում տեղի ունեցել բազմահազարանոց համահավաք, որը հայտարարել էր Արցախը մայր Հայաստանին վերամիացնելու իր վճռական կամքը:

Փետրվարի 12-ի երեկոյան լուրերը, -Մալիբեյլի վրեժը լուծելու համար, Շուշին ավելի քան 110 հրթիռներ ու թնդանոթային արկեր է ուղարկել Ստեփանակերտի վրա: Կան վիրավորներ եւ զոհեր: Չոհերի թիվն «Ազատություն» ռադիոն 2-ն է ասում (աղբյուր ունենալով ԼՂՀ Ներքին գործերի լրատվությունը), «Լրաբերը» 1: Վերջինս խնայող է իր ունկնդիրներին:

«Ազատությունը» հաղորդեց, որ ԱՄՆ-ի սենատի նշանավոր գործիչ Քեմփը (կարծես այդպէս կարդացին անունը), համախոհների անունից, ուղերձ է հղել որեզևորեն Բուեին առաջարկելով, որ նա աջակցի ՄԱԿ-ի գործեր ուղարկելու ԼՂՀ, դաժնանելու նրա ժողովրդին օրեցօր ահազանցող ադրբեջանական շարագործություններից: Առաջարկում է նաեւ ձեռնարկ մնալ Ադրբեջանի անկախությունը ճանաչելուց եւ նրան նյութական օգնություն ցույց տալու խնդրից, քանի դեռ չի հրաժարվել ԼՂՀ-ում բռնություններ գործադրելուց, նրա անկախությունը չճանաչելուց եւ, մանավանդ, քանի նրա դեմ գործադրում է ժամանակակից ամենաահրեւալոր զինատեսակները:

Այդ օրվա կարեւորագույն երեւոյթը ԱՄՆ-ի ղեկավար ֆարսուղար Չեյնս Բեյքերի հարցազրույցն էր Երեւանում եւ հանդիպումը Ադրբեջանի նախագահի հետ:

Բաքվի հանդիպման մեջ միտքարկան ֆիչ քան կար, եթե չասեմ ոչինչ չկար: Ուրիշ դարազաններում համարյա միշտ բարյացկամ «Ազատություն» անգամ Լեռնային Ղարաբաղի համար նպատակաւոր խոսք չգտավ, բացի նրանից, թե Բեյքերն առաջարկել է, որ Ադրբեջանը նրա հարցի լուծումը նորմալ հունի մեջ դնելու համար հենվի Ելցինի ու Նազարբաեւի միջնորդության սկզբունքների վրա: Ինչ վերաբերում է ԱՄՆ-ի կողմից Ադրբեջանի անկախությունն ընդունելուն եւ օգնություն հասցնելուն, ապա դրան ոչինչ չի խանգարի, եթե Ադրբեջանն իր նախագահ Մուրադիբաեւի քերական խոստանում է եմբարկվել միջազգային օրենքներին եւ իր հանրապետության սահմաններում հարգել ազգային փոքրամասնությունների եւ մարդու իրավունքները:

Ճիշտն ասած, դժվար էլ է ուրիշ վերաբերմունք ստատել, եթե հաւաքի առնենք Ամերիկայի ու Թուրքիայի հարաբերությունները, նրանց ղեկավարների վերջին օրերի սիլի-բիլիները, առհասարակ դիվանագիտական-ֆաղափական այն մթնոլորտը, որ այսօր կա մեր քաղաքում՝ ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի, Ադրբեջանի ու մյուս մահմեդական հանրապետությունների կազմավորվող խմբակցության եւ նրանց դեմ բարձրացող Իրանի, սլավոնական երկրների մրցակցությամբ հանդերձ:

Մենք չեղած տեղն իսկ հույսի նշույթներ ենք տեսնում, ապա նրանցից լույս հյուսում մեր անցնելիք ճանապարհը դարձրուցելու համար: Իսկ Եվրոպայումնեմի, Անգլիայի եւ ԱՄՆ-ի կոնգրեսների, զանազան կազմակերպությունների բարյացկամ խոսքը, օգնության ու դաժնանության խոստումները... Հիմա էլ Եվրոպայի անվտանգության ու հա-

մագործակցության խորհրդի քե խորհրդակցության դիտողների խոսքը...

Նրա ղեկավար, Չեխոսլովակիայի նախագահի օգնական Կարել Ֆոն Շվարցենբերգը ԼՂՀ մեկնելիս, ս.թ. փետրվարի 12-ին, Պրահայի օդանավակայանում ազնվորեն խոստովանել էր, քե չի հավասում, որ իրենց առաջնությունը մեծ արդյունք էր տալիս: Չէ՞ որ իրենց խնդիրն է միայն հաշվեկշիռային ներկայացնել սեփական «դիտումների ու բանակցությունների վերաբերյալ»:

Բայց միեւնոյն է, մենք էլի հավասով ու վստահությամբ ենք սղասում նրանց, որովհետեւ սովոր ենք չեղած սեղից էլ հույս քամել եւ նրան փարած՝ աղբել, մաքանել, դիմանալ:

Փետրվարի 13-ին, ըստ «Լրաբերի», անդորր է եղել ԼՂՀ-ում, այն անդորրը, որը մեծ փոթորիկից առաջ է լինում: Որովհետեւ անհնար է, որ թուրքն այդպես հեծո ու հանգիստ մարտի Մալիբեյլի կորուստը: Մալիբեյլի, որն Արցախի թրակական ռազմավարական երեք կարեւորագույն կետերից (Շուշի, Մալիբեյլի, Խոջալու) մեկն է: Գուցե եւ Բեյլերին սլած խոստումն է առժամադես ետ դառնում Այազ Մուրալիբեյլին: Ամեն դարազայի մեր ինքնադատությունը չդիտի հանգիստ մարտի այս խաբուսիկ անդորրը:

Յույց սլին հույն թղթակից Նիկոլաս Վաթյանիսին, որը նախորդ երեք օրերն անց է կացրել Արցախում եւ հիացած է հայ ազատամարտիկների խիզախությամբ:

- Ես տեսել եմ Մալիբեյլին...-ասաց նա: -Եւ համոզված եմ, որ հայկական ինքնադատությունն այն լեռնասանձում հրաշքներ է կատարելու:

Յու. Ռոսովը («Վեստի») հայտարարեց, որ Բեյլերը միջինասիական ղեկավարներն ունենում է ընկնում Իրանի ազդեցությունը նախկին ԽՍՀՄ-ից ելած մահմեդական ղեկավարներում չեզոքացնելու համար: Ամեն կերպ ուզում է համոզել, որ այս երկրներն իրենց սնտեսական ու քաղաքական հեռանկարները միայն ԱՄՆ-ի հետ կապեն:

ԱՄՆ-ին անհանգստացնում է նաեւ Իրանի միջամտությունը հայ-ադրբեջանական բարդույթին...-ասում է Ռոսովը:

Իսկ ես մտածում եմ, որ այստեղ էլ մեր ոսը դիտի քարին առնի, որովհետեւ Իրանը կարող է թուրքական սարքերակի առաջն առնել: Իսկ ԱՄՆ-ը Թուրքիային է համարում արեւելյան միջավայրի ամենալուսավոր օրինակ...

Ժամը 10-ի լրացվությամբ ցույց սլին Եվրոդատամենի՝ Արցախ գնացող հանձնաժողովը, որի ղեկավարի կողմն էր մեր Բաճիկի Հովհաննիսյանը: Բայց այդպես էլ չի մացվեց՝ որտեղ են նրանք՝ Մոսկվայում քե՞ Երեւանում:

- Բարեբախտաբար, ցավալի տեղեկություններ չկան Լեռնային Ղարաբաղից...-ուրախությամբ տեղեկացրեց Տաշյանա Կոմարովան:

«Ազատության» գիտերային հաղորդմամբ հայտնեցին Եվրոդատամենի ծրագրերի մասին (լինելու են ամենուրեք, զեկուցում են ներկայացնելու 48 տերությունների ղեկավարներին եւ, հարկ լինելու դեղմում, դիտի առաջարկեն, որդեսգի ՄԱԿ-ի գորք ուղարկվի Արցախ):

Հայտնվեց, որ ՄԱԿ-ի նիսում ելույթ է ունեցել բարոնուի Կոքսը եւ նկարագրել Արցախի օրեցօր վասացող վիճակը, առաջարկել, որդեսգի բոլոր ուղիներով ճնշում գործադրվի Ադրբեջանի վրա՝ նրա ճիւղաններից Արցախն ազատելու համար:

«Ազատությունը», չգիտես որտեղից, հաղորդեց նաեւ, որ նախորդ օրվա (փետրվ. 13-ի) մարտերում Արցախում զոհվել է 31 մարդ:

Մալիբեյլի վախճանն ադրբեջանական դատարանական քաջանների ու լրացվության կողմից հայտարարվում է իբրեւ հայ գրեհայինների ազեխա, եւ այդ քացարության քոքոփներն են երեւում նաեւ ուրիշ լրացվական մարմինների հաղորդումներում:

ԼՂՀ ԳԽ-ի մամուլի կենտրոնն այս առթիվ հրադարակել է հայտարարություն, որի մեջ ասված է. «Հայտնի է, որ Արցախի մայրաքաղաքն այսօր խեղդվում է մահացու օդակի մեջ: Դա բազմիցս հաստատել են նախկին ԽՍՀՄ սարքեր վայրերից եւ արտա-

սահմանյան երկրներից Ղարաբաղում եղած անկախ դիտողները: Ադրբեջանական բանակը դարբերաբար զանգվածային հրեսանակոծման է ենթարկում Սեփանակերտի մոտակա գյուղերից: Փաստորեն ամեն օր քաղաքում զոհվում են խաղաղ բնակիչներ, մեծանում է ավերածությունների թիվը: Հենց բնակչության անվասնգությունն աղախովելու համար էլ Արցախի ինքնադատությունն ուժերը ստիղծած էին անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել՝ ճնշելու ադրբեջանական բանակի կրակակետերը, որոնք Լեռնային Ղարաբաղում սեղծվել են նրա բնիկներին՝ հայերին, բնաջնջելու նդասակով: Այնպես որ, խոսքը կարող է գնալ միմիայն հայկական կողմի ինքնադատության մասին»:

Այդօր հայտարարություն հրադարակեց նաեւ ԼՂՀ Նախարարների խորհուրդը՝ կանգ առնելով Ադր. հանրադատության սարածումն զինվորական կետերից կատարվող զենքի ու զինամթերքի բռնագրավումներին, օմօնականների ու մյուս ավազակախմբերի ձեռք բերած զանգվածային ոչնչացման զինաստակներին, որոնց կիրառման միակ վայրն Արցախն է՝ այդ հանրադատության հայ բնակիչների դեմ գործադրվող ցեղասղատության նդասակով: Հայտարարության վերջում ասված էր. «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրադատության Նախարարների խորհուրդը դիմում է ԱՊՀ ղեկավարներին, նախ եւ առաջ Ռոսսասանի դատության ղեկավարներին՝ հաստատականորեն դախանջելով օգնագործել իրենց ողջ ազդեցությունը եւ անհատաղ միջոցներ ձեռնարկել՝ կատեցնելու Ադրբեջանի կողմից զանգվածային ոչնչացման զենքի ինքնագրուխ զավթման փաստերը: ԱՊՀ-ի մասնակից ղեկավարներին կողմից որեւէ հակազդեցության քացակայությունը խրախուսում է Ադրբեջանի ազեխիվ գործողությունների ակտիվացումը եւ նրանց վրա դատասախանասվություն դնում դրա ողբերգական հետեւանքների համար»:

Հայտնի դարձավ ԱՄՆ-ի ղեկական քարտուղար Բեյլերի ու Մուրալիբեյլի կարճատեւ հանդիղման ժամանակ Արցախի հարցի կարգավորման համար Մուրալիբեյլի սլած «խոստումը»: Իբր, կարգավորման երեք փուլ է իրականացնելու:

Ա) Ձինադարարի կնքում, ճանադարահների աղաքքափակում՝ օգնությունն աղախովեղ հասցնելու համար, Բ) Հայաստանի ու Ադրբեջանի հարաբերությունների նորմալացում, դատանդների փոխանակում, գաղթածների վերադարձ իրենց օջախները (ո՞ր գաղթածների.-Բ. ՌԻ.), Գ), Ղարաբաղին տեղական իշխանությունն եւ մակուրային ինքնավարություն քոքրելը:

Այս տեղեկությունը Մուրալիբեյլի օգնական Մուսաբեկովն է հաղորդել Ինտերֆաքս գործակալությանը («Հ», 1992, փետր. 20):

Այդօր Եվրոխորհրդարանը վերսին անդարարձավ ԼՂՀ հարցին, ընդունեց բանաձեւ՝ այն ուղղելով միջազգային ամենահեղինակավոր կազմակերդություններին (ՄԱԿ, ԵԱՀԽ, ԱՊՀ եւն), անմիջադես բարդույթի լուծմանն ուղղված միջնորդությունների ու օգնության խնդրանքով (լրիվ բնագիղը տես «ՀՀ», 1992, փետր. 18):

Փետրվարի 14-ին «ԴԱ» (ռուս.) թերթը հրադարակեց մի ընդարձակ, նաեւ հանգամանալից հարցազույց ԼՂՀ Նախարարների խորհրդի նախագահի առաջին տեղակալ Բորիս Առուեանյանի հետ: Այդ գույցից իմանում ենք, որ Սեփանակերտի եւ քաջանների բյուջեսային հիմնարկներն աշխատակարձ չեն սացել ամառվանից ի վեր, որովհետեւ հանրադատության բանկը՝ դրամ չունի առհասարակ եւ բնակչությանը դարսք է ավելի քան 70 միլիոն ռուբլի: Վերջերս ՀՀ Միմիսրների խորհուրդը խոստացել է Արցա-

խին հենց հիմա բաց թողնել 10 միլիոն ռուբլի, ավելի ու՛ էս 40 միլիոն: Սակայն այդ խոստումը գործ չի դառնում:

Այնօր ադրբեջանական թնդանոթներն ու հրթրոսանետները բարունակական կրակի սակ են դառնել Ստեփանակերտը:

Անդրկովկասյան զինվորական օկրուգի մասնագետները ֆննել են արձանագրել են, որ Ստեփանակերտի վրա նետված արկերի մեջ մեծ թիվ են կազմում «Գրադ» («Կարկուս») տիպի արկերը, որոնք զանգվածային ոչնչացման զենքերի բարձր են դասվում և արգելված են միջազգային կոնվենցիաներով:

Մալիբեյլին ու Ղուբչիլարը կորցրած ավազակաբարո թուրք կանգ չդիտի առնի ոչ մի արգելի առաջ: Այդ գիտակցությամբ է, հավանաբար, որ մեր զորամասերը դիմել են հաջորդ ընթացքում ֆայլին՝ հարձակվել են Խոջալուի վրա:

Ստեփանակերտից եկած մի ճարտար (Պոլիտեխնիկական ինստիտուտի այնտեղի բաժանմունքի ղեկավար) Սփյուռքի կոմիտեում դասնետ, որ Ստեփանակերտը խոջալվեցիներին առաջարկել է երեք օրվա ընթացքում դարձնել իրենց այդ ավազականոցը, եթե չեն ցանկանում արժանանալ Մալիբեյլի բախտին (երեկոյան ցույց սվին այդ Մալիբեյլի հրդեհն ու ավերածությունը):

Այս առաջարկությունից հետո էր, որ ավելի սասկացավ Ստեփանակերտի հրակոծությունը:

Ստեփանակերտից նոր ժամանած ընկերն ասում է՝ երբ իրենք ֆաղափ մարզադասում դասըստվում էին թոխի, և մնում էր Երեսանից ժամանած ուղղաթիռից դուրս բերելն մի ֆանի տննա ալյուրը, ունեցածություն սկսվեց Շուշի կողմից, երեք արկեր ընկան ուղղաթիռի աջ ու ձախ կողմերին և ֆթի սակ, ամեն անգամ դարձադառնա մի ֆանի մեք հեռավորության վրա: Այն ժամանակ սավառնողը, բեռան կեսը մեքենայում թողնելով, ուղեորներին առավ, օդ բարձրացավ:

«Ազատություն» ռադիոկայանը, Ադրբեջանական լրատվական մարմիններից առնելով, հաղորդեց, որ Մալիբեյլի ու Ղուբչիլարի մարտերում զոհվել են 17 հոգի, որոնցից 11-ը՝ զինվորականներ ԱՊՀ զորամասից: Այս էլ հերքական բառը, որդեսգի աշխարհով մեկ ոռնան, թե իրենց դեմ հայերի հեռ միասին նախկին խորհրդային զորքերն են կռվում:

Այս գրոհարությունից հետո է, որ Լեռնային Ղարաբաղում ռազմական վիճակի բարդացման դասճառով Մութալիբովը թողել է ԱՊՀ Միևսկի խորհրդածոցովը, վերադարձել Բաքու:

Փետրվարի 15-ին մեր «Լրաբերը» դարձյալ փայլեց իր վերացական, անսույգ տեղեկություններով, Ստեփանակերտը հրթրակոծվում է: Շահումյանում, Մարտունու և Հադրութում դրությունը հավասարակշիռ է:

Սույգ գիտեն միայն իրենց շուրջը, բայց մոտ քաղաքներում կասարվածը, բարունակվում է միության կազմակերպած օգնությունն Արցախին: Մարդիկ անընդհատ գալիս, նվիրում են դրամ, հագուստ, մթերք, ամեն ինչ: Ախորյանի քաղաքը 250 տննա ընթիվ հացահատիկ է բերել, որ յուրովսանն օգնի Արցախի գարնանացանին: Հացահատիկ մի մեծ գումարի դրամ էլ հեքը:

«Վեստի» հաղորդման համաձայն՝ Ստեփանակերտը երկու օր բարունակ, 14-ին ու 15-ին, ունեցածվել է Շուշի ու Չանհասանի կրակակետերից: Ադրբեջանական լրատվությունն էլ հաղորդել է, թե դաժնագրվել է գնում Խոջալվում ու Աղդամի մասույցներում, և դաժնագրվին, հայ գրոհային ջոկատների հեռ միասին, մասնակցում են Ստեփանակերտում տեղակայված ռուսական զինվորական զննի մարտիկները:

ԼՂՀ ՆԳ լրատվությունն այս առթիվ իրենց տեղեկացրել է, թե սուտ է զննի մասնակցության մասին ասածը, ճշմարտությունն այն է, որ Ադրբեջանն այստեղ գործի է դնում

միջազգային օրենքներով արգելված զանգվածային ոչնչացման այնտիպի զենք, ինչպիսին «Գրադ» է: Այն հունվարից օգտագործվում է Շահումյանում, կիրառվում է նաև Ստեփանակերտը ունեցածիս: Եւ դա հաստատում են Անդրկովկասյան ռազմական օկրուգի փորձագետները:

Մոսկովյան «Նորություններ» էլ հայտնեց, թե Այազ Մութալիբովը Միևսկից տուն հասնելուն դեռ «դարձել է», որ Ստեփանակերտի զինվորական գունդը մասնակից է եղել Մալիբեյլի ու Ղուբչիլարի դեմ հայ գրոհայինների վարած դաժնագրվին, ֆանի որ հայ զոհվածների մեջ հայտնաբերել են նաև 11 ռուս զինվորի դիակ:

Այստեղ փակագծերի մեջ ասենք, որ Մութալիբովն ու նրա համար սեր մոգոնողները գննե այնքան խելք ունենան, որ իրենց սերը մի ֆիլ ճշմարտանման սարքեն: Հայտնի է, որ Մալիբեյլում և Ղուբչիլարում իրենք միայն կոտորվող ու ճողորմող կողմն են եղել: Այդ ինչպե՞ս դարձեցին, թե հայերն ինչքան և ինչ տեսակ զոհեր են սվել, որդեսգի նրանց բարբերում ռուսներին սարքեցին:

Հայկական կողմն են ցույց տալիս՝ Լ. Տեր-Պետրոսյանի կերպարանով, որը ժխտում է ադրբեջանական հերոսանքը և դաժնագրում, որդեսգի դաս բացվի «Գրադ» զանգվածային ոչնչացման զենք օգտագործող չարագործների դեմ:

Իսկ Մութալիբովն իրենն է ղուղում և ԱՊՀ դաժնագրության նախարարությունից դաժնագրում է Ղարաբաղից անմիջադեռ հանել ռուսական զորագունդը:

Ցույց են տալիս ԱՊՀ դաժնագրության նախարար Շադոբեկովին, որն էլ վճարք հայտարարում է, թե զինվորական գունդը Լեռնային Ղարաբաղում կննա այնքան, որքան անհրաժեշտ կլինի:

«Ազատություն» ռադիոկայանի հաղորդման համաձայն՝ Ստեփանակերտի զննի մասին ադրբեջանական կողմի սարածած հերոսանքը հերքել է նաև Ադրբեջանում տեղակայված զորքերի հրամանատար, գեներալ Պավլովը:

Իսկ բուն Արցախում, հայ ազատամարտիկները հարձակվել են Խոջալուի վրա: Կան զոհեր ու վիրավորներ: Հայերը վճարք դաժնագրել են, որդեսգի մինչև ժամը 18-ը (ամսիս 15-ի) ադրբեջանցիներն ազատեն Խոջալուն, հակառակ դեմքում կբնաջնջեն գյուղն ու նրա բնակիչներին:

Նրանք նման դաժնագր են ներկայացրել նաև Մարտունու քաղաքի Ղարադաղում և Ամիրանլար գյուղերին:

Դարձյալ փակագծում ասեն, սրանք բոլորը, Մալիբեյլի ու ավելի վաղ դարձված Խոջալանից հեռ միասին, ադրբեջանական այն գյուղերն են, որ զսնվում են Արցախի սարածքի ռազմավարական կարևորագույն կետերում, իսխում են մարզի քաղաքներն իրար հեռ կաղող ուղիների վրա: Նախադեռ եղել են վրանաբնակների ժամանակավոր իջեաններ, որ կամաց-կամաց վեր են ածվել մասնակցության դաժնագրների բնակավայրերի, ասիճանաբար ծավալվել, ոռնացել: Արցախի տերերը հենց այն գլխից կարող էին և դեք է արգելելին... Չեն արել և վերջին քաղաքը 80 տարիներին մեծ դաժնություններ են ֆաշել իրենց անհեռաժայտության թե մեծառնության դաժնագրով: Եւ հիմա, երբ դաժնակը ոսկորին է հասել, վճռել են սասնամյակների սխալը վերացնել: Լավ է ու, ֆան երբե՛ք: Բայց այսքան էլ ուրացա՞ծ:

Ասում են՝ Մութալիբովն Արցախում գործող ադրբեջանական ազգային բանակի հրամանատար է նշանակել հանրադեռության ՆԳ նախարարի տեղակալ Ալիեյին:

Փետրվարի 16-ին բարունակվում էր նախորդ օրն սկսված ունեցածությունը Ստեփանակերտի, Շահումյանի, Մարտակերտի, Ասկերանի և Մարտունու վրա: Անենուրեք եղել են ավերածություններ, կան զոհեր ու վիրավորներ: Միայն Ստեփանակերտում ավերվել են բնակելի բազմաթիվ տներ, նաև բազմաահարկ բնակելիներ, որոնցից մեկի՝ Չկալովի փողոցի 75 բնակարանանոց շենքի փլուսակների սակ են մնացել 20 բնակիչներ:

Այս անգամ էլ Շուշուց մեծ մասամբ «Գրադ» և «Փոքորիկ» սարքերով են ունեցածվել Ստեփանակերտը:

Ավելի ու հաղորդեցին այդ օրվա ունեցածություններից հիմնովին ավերված տներ:

երի ցանկը. Գրիգոր Լուսավորչի փ. N40, Արզանյանի փ. N 1, Կիրովի փ. N33, Բաղ-
րամյանի փ. N8, Կառլի բաժանմունքի շենք՝ նույն փողոցի վրա, Առաքելյանի փ. N1,
Չկալովի փ. N10 եւ 10ա, Չկալովի փ. N19, N8 դղորդը, N6 մանկադասարանը, Մաշտո-
ցի փ. N8 շենքը, լրիվ հրկիզվել են Պետմասի դահլիճները, հանրադասարանը դաս-
խազարանը, Գերագույն խորհրդի, դրամատիկականների, դեպարտմենտի, հանրադասարանի
արխիվի եւ շենքերը:

Մի քանի ռադիոկայաններ հաղորդեցին ԼՂՀ Միմիստների խորհրդի նախագահ Օ.
լեզ Եսայանի սազնադաշտից դիմումը համախարհային հասարակայնությանն ու ար-
քեր երկրների կառավարություններին: Դիմումում հայտնվում էր, որ հանրադասարանի դե-
կավարությունն օգնություն խնդրած է եղել Ստեփանակերտում գտնվող ռուսական գի-
մարական գնդի հրամանատարին, որդեսուզի գոնե խլացվեն Շուշիից գործող «Գրադ» եւ
«Փոթորիկ» կայանները, քանի որ դրանց կիրառությունը խաղաղ բնակչության դեմ
խստորեն դասադասվում է միջազգային օրենքներով:

Գնդի հրամանատարը հրաժարվել, մի կողմ է փախել՝ դասճառաբանելով, թե վեր-
ջից այդդիսի հրաման չկա:

Բայց չէ՞ որ նրա աչքերի առաջ կոսորում են խաղաղ բնակչությանը, ավերում են
այն ֆաղափը, որի մեջ իրենց գործնական է սեղավորված իրենց անձնակազմի ընտանի-
քների հեծ միասին:

Հրաման չկա: Բայց էլ ինչի՞ համար եմ այդտեղ գտնվում: Իբրեւ ո՞վ կամ ի՞նչ: Դի-
տորդներ: Կամ ի՞նչ էր նշանակում դասճառաբանության նախարար Շաղոսեանի կողմի կեր-
պան խոսքն այն մասին, թե զինվորական գունդն Ստեփանակերտում կմնա այնքան ժ-
մանակ, որքան անհրաժեշտ համարվի... Որդեսուզի անարքեր դիմի՞ հայ ժողովրդի դեմ
գործվող եղեռնը:

1915 թվականը: Արեւմտահայկական վիլայեթների վրա թուրք զորամասերի ու ավա-
զակախմբերի հարձակումների եւ զանգվածային կոտորածների օրերին Ռուսաստանի
բանակները, գեներալ Յուդենիչի գլխավորությամբ, արված են եղել Արափսի ձախ ար-
քով: Մեծ եւս անմասնակից դիտորդների դերում գտնվեցին այնքան ժամանակ, մին-
չեւ որ թուրքերը կասարեցին հայոց եղեռնի իրենց սեւ ծրագիրը: Հետո էլ նույն Յուդենի-
չը փոխարինվեց Կորնցով-Գալկովին հորդորում էր դեպի մակարդակով արգելել
փախստական հայերի վերադարձն իրենց հայրենի վիլայեթները, որդեսուզի այս սեղերը
բնակեցնեն Կուրանից ու Դոնից քերտիվ կազակներով:

Հեռուստեկրանին Այազ Մուրադյանը եր՝ սուս խղճահարված, բողբոջ: Իբր հայերն
իրենց հանրադասարանից եկել, ոտնահարում են Ադրբեջանի դեպարտմենտի անկախությու-
նը, կոտորում խաղաղ բնակչությանը, դուրս քշում իրենց հայրենի, ավանդական հողից:
- Մենք դրա դեմը կանենք, - նա էր հայտարարում, - ինչ գնով էլ որ լինի, ինչ արյուն
ու զրկանքներ էլ մեզ վրա նստի: Եւ աշխարհը կեսնի, թե ինչդեպ հաղթում է արդարու-
թյունը:

Ուրեմն, թուրքն էլ ունի արդարություն:

Փետրվարի 17-ին ՀՀ ԳԽ-ի նստաքառն սկսվեց ԼՂՀ-ում սիրող դրամասիկական
վիճակի մասին հաղորդումով: «Արցախ» կոմիտեի նախագահ Վ. Շիրխանյանն էր հա-
ղորդողը, թվարկեց այն կետերը, որոնք նախորդ օրերին ենթարկվել էին ադրբեջանցիների
աննախադեմ ոմբակոծություններին, ավերվել, սվել ավելի մեծ թվով զոհեր:

Պատգամավորներից մեկը դահանջեց խոսել նաեւ այն մասին, թե մերոնք ինչ են
արել, ինչով են դասախառնել թեմանու վայրագություններին:

- Այդ կադակցությամբ սվալներ չկան, - դասախառնեց Շիրխանյանը՝ արագով-
ով ՀՀ ղեկավարության անարքերությունը հայրենակիցների օրհասական վիճակի
հանդեմ:

Որոշեցին ԳԽ-ի անունից դիմում հղել համախարհային համակեցությանը, դա-
հանջել օժանդակություն Արցախի գոյադաշտին: Դրա համար կազմեցին հանձնա-
ժողով, որդեսուզի այն դիմում դասարաքի, ներկայացնի նստաքառնի երեկոյան նիստին:

Բայց եթե նախադեպ այդ դիմումը գրված լինեւ, այս նիստում հաստատվեւ, անմի-
ջադեպ էլ կողարկվեւ՝ ուր դեմ է, հենց այսօր կկատարեւ իր դերը: Իսկ երեկոյան նի-
ստում ընդունելիվ դիմում այսօր ոչինչ էլ չի անի, եւ, այդդիսով, մեկ օրը կկորչի:

Անարքերությունն ու անձեռնեցությունը որքա՞ն դիմի քարունակվեւ այս ադա-
քախս Արցախի հանդեմ: Մի՞թե այս մարդիկ երբեւ չդեմ է հասկանան, որ Արցախի
մեջ այսօր Հայաստան աշխարհի ճակատագիրն է, նրա ադագան:

Իրենք չեն հասկանում, իսկ հասկացնելու համար թեմանին աչք ու ականջ է մե-
նում:

Լուսվական մարմինները հայտնեցին, որ հարեան ադրբեջանական քառններից ոմ-
բակոծության են ենթարկել Գորիսի ու Կադանի քառնները, եւ կան ավերածություն-
ներ, վիրավորներ: Իսկ Թուրքիան իր երրորդ բանակն է քերել, կանգնեցել արեւելյան
վիլայեթներում, Հայաստանի սահմանի երկարությամբ: Ի՞նչ է նշանակում, կարելի՞ է
քացարել: Հաղորդավարն ասում է՝ դա, իհարկե, Թուրքիայի ու Ադրբեջանի ղեկավար-
ների վերջին հանդիդումների ու բանակցությունների արդյունքն է: Արվում է Արցախի
վրա ճնշում գործադրելու նդասակով: Լավ է, գոնե այսքանը հասկանում են:

Եվրոդական համագործակցության հանձնաժողովի հինգ ներկայացուցիչներն Ստե-
փանակերտում են գտնվում, վախենում են նկողներից ելնել: Նրանք իրենց եզրակացու-
թյունները կիրադարակեն փետրվարի վերջին:

Ռուսաստանի կառավարությունն էլ իր միջնորդությունն է առաջարկել ԼՂՀ քարդույ-
քը կարգավորելու համար, եւ Տեր-Պետրոսյանն ու Մուրադյանը դրա համար Մոսկվա
կզան փետրվարի 19-ին:

Վերջում հայտնի դարձավ նաեւ, որ, այսդեպ կոչված, սնեստական համագործակցու-
թյան ծավալումների համար, Իրան-Թուրքիա-Պակիստան մուսուլմանական դաճնու-
թյան մասնակիցները դառնալու նդասակով Թեհրան են հավաքվել Ադրբեջանի, Ուզ-
բեկստանի եւ Տաջիկստանի ղեկավարները: Մուսուլմանական մնացած դեպարտմենտներն
էլ (ԱՊՀ) առայժմ այնտեղ դիտորդներ են...

ԱՄՆ-ի դեպարտմենտի աչքը լույս, եկել էր նախկին Խորհրդային Միու-
թյան մուսուլմանական դեպարտմենտներն իր երկրի ազդեցության ոլորտի մեջ առնելու եւ
սուն էր դառնում իր առաքելության հաջողությանը վստահ ու խանդավառ:

Այսուհանդերձ ՀՀ ԳԽ-ի «Դիմումը ՄԱԿ-ի անվանգության խորհրդի անդամ երկ-
րներին, ԵԱՀԽ-ին, Եվրախորհրդարանին» լույս տեսավ (սե՛ս հանրադասական թերթերի
ս.թ. փետ. 18-ի համարները): Սովորական արտահայտություն սազնադի, օգնության ա-
դերտանքի եւ առաջարկությունների, որդեսուզի ԵԱՀԽ-ի դասվիրակության «աշխատան-
քը կենտրոնանա Լեռնային Ղարաբաղում եւ ստանա մեզական բնույթ»:

Իսկ այդ դասվիրակության նախագահն ի՞նքը չէր հավասում իրենց առաքելության
նկատելի արդյունքին (սե՛ս մասիս 12-ի օրագրությունը):

Փետրվարի 18-ին, ասում են, թուրքերը հանգիստ են թողել Ստեփանակերտը: Փոխա-
րենը ծանր է եղել դրությունը Մարտունիում եւ Էրֆեջում, ուր ամբողջ օրվա ընթացում
չի դադարել ոմբակոծությունը: Էրֆեջից մանրամասներ չհաղորդեցին:

Ասկերանի քառնի Նորազյուղ, Բերֆաճուր ու Մեհիթեն գյուղերը գնդակոծվել են եր-
կու ուզանական ինֆնաթիոններից (ՄԻ-24):

Նույն քառնի Այգեստանի վրա Խոջալուից արձակվել են ասեղնածածկ ումբեր, ո-
րոնք, ինչդեպ ուզանական փորձագետներն են հաստատում, արգելված են միջազգային
կոնվենցիայով:

Հաստատվում է Թուրքիայի դաշնային 3-րդ բանակի գործարժը Հայաստանի սահմանի երկարությամբ: Չոր չէր Այազ Մուրալիբովի սղառնալիքը՝ ինչքան արյուն էլ դահանջվի... Նվաճում ծրագրելիս թուրքն իր արյան մասին չի մտածում, համոզված է, որ հակառակորդի արյունն է թափվելու: Չէ՞ որ ճգրեկ են իրենց զոհերը՝ միայն Ղարաղավում 23: Իսկ դրա վրեժը դիտի հանեն՝ մեկին սաս:

Մախ Մամեդովը Շուշուց հաղորդում է, թե ինքը մի կերպ է իրեն գցել Ղարաբաղի ադրբեջանական այդ վերջին կարտո բնակավայրը, որը դառարված է, չդադարող գնդակոծության ու ուժեղացման քիթախ: Ստում է աջ ու ձախ: Հայերն արսասահմանից նոր զինաստակներ են այստեղ քերել, քերել են նաև վարձու զինվորներ: Շաղոենիկովը ռուսական գունդը Ղարաբաղում դառնում է իբրև սղառնալիք անկախ Ադրբեջանի դեմ, որն իրեն չի ենթարկվում: Հայտնում է նաև, որ իր նախագահը հանել է ռազմական մինիստր Մեհթիսին:

Խոսք է վերցնում մի կին (գառի), որի կարծիքով՝ լուստերազմը վաղուց սկսված է, օրեցօր ծավալվում է: Հայաստանը նրան եռանդուն մասնակցում է՝ գործադրելով բոլոր անթույլատրելի միջոցները: Բայց չէ՞ որ Ադրբեջանն էլ հնարավորություն ունի օգտագործելու Իրանի, Թուրքիայի ու Պակիստանի՝ իր այդ նոր ու հավասարիմ դաշնակիցների ուժերը... Մանավանդ, որ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը շատ է ջանում Ղարաբաղի հարցը միջազգայնացնել:

Խոսք չկա, ադրբեջանցին անկեղծացել է, ոչինչ չի բացնում... Եթե լույս այսօրվան էր ծածկում մինչև հիմա:

Մեկ ուրիշն են խոսեցնում (Մոսկվայից): Ռուս է, երեի դիվանագետ, Սիրիայում է գործում: Խոսում է իր հայ ծանոթների մասին, որոնցից իմացել է, որ Լիբանանից կամավորներ են գնացել Ղարաբաղում կռվելու համար: Եւ, իբր, այս անտեղ սեղեկության հաղորդողները հարցրել են՝ իսկ ի՞նչ է, ադրբեջանցիներին այս կողմերի իրենց արյունակիցները չե՞ն օգնում, չե՞ն գնում կռվելու: Գնո՞ւմ են, գնո՞ւմ:

Վերջում ԱՊՀ զորքերի հրամանատար, մարշալ Շաղոենիկովին են խոսեցնում: Նորից լուրում է, որ իր գունդը ոչ մի մասնակցություն չի ունեցել Ղարաբաղի գործին: Այդ երաշխավորում է՝ թող Մուրալիբովն ու Տեր-Պետրոսյանը գնան Ղարաբաղ, մի քանի ամիս անց, զգան ու հասկանան, թե ի՞նչ տարադասներ են փառում հասարակ մարդիկ, իրար դեմ անիմաստ կռվի ելած երկու ժողովուրդ: Եւ այն ժամանակ իրական ֆայլեր կանեն հաշտության համար, խաղաղություն հաստատելու համար:

Այդոր Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ընդունեց ԵԱՀԽ դիտորդ հանձնաժողովի անդամներին՝ Շվարցենբերգի գլխավորությամբ: ՀՀ նախագահը դասնեց Արցախի ու նրա հարցի հղովումների մասին, ներկայացրեց իր կառավարության ջանքերը հարցի ֆաղափական, անարյուն լուծման համար: Հանձնաժողովն էլ ներկայացրեց Բախվում, Ղարաբաղում եւ Երեւանում իր սեսածներից ու լսածներից ստացած տղավորությունները, աղաասաց, որ լուրջ եզրակացություններ է նախադասրասում եւ հույս հայտնեց, որ կարճ ժամկետում հնարավոր կլինի կայունացնել իրադրությունը Լեւոնային Ղարաբաղում:

Հերթական մի խոսում, որ կմնա անկասար:

Կարտոն է Լ. Տեր-Պետրոսյանի մի սեսակետը. «բանակցություններում Հայաստանը չդեմ է հանդես գա որդես ակտիվ կողմ, որովհետեւ նա կարող է միայն այս կամ կերպ նդաստել ձեռք բերված դայմանավորվածությունների իրագործմանը եւ համաձայն է հարցի ցանկացած լուծման, որը կբավարարի Լեւոնային Ղարաբաղի բնակչությանը» («ՀՀ», 1992, փետր. 19):

Իսկ երեկոյան Երեւանում Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հեռուստեստության կենտրոնի դեկավար Ս. Գետրոյանի հետ հարցազրույցի էր նսած իր գահակալության 100-օրյակի առթիվ (ի՞նչ նշանավոր հոբելյան), հանրադատության ձեռքբերումներն էր նշում ինքնա-

գոհությամբ. խոսում էր հեռանկարների եւ, մանավանդ, չկանների խաղանախների ու այլեայլ անբարոյական ֆայլերի մասին: Բարեհաճեց խոսք ասել նաև Արցախի, ֆառանյա դայլարի, նրա սվածների մասին: Նույնիսկ խոստովանեց, որ թեղես Արցախի խնդիրը չլուծվեց, բայց նրա սված եռանդի ու համազգային լարման միջոցով լուծվեցին բազմաթիվ ուրիշ հարցեր, ազգը ոնց որ նորոգվեց, դարձավ իր ճակատագրի իսկական սերը:

«Եթե այս արժույթը բորբոքված չլինեք, մեր Արցախն արդեն կորցրած կլինեիք»,-այս էլ ասաց: Հետ էլ հեռանկարը սեսավ այսդես. Արցախի հարցը, իր սիրած խոսքով, կմիջազգայնանա: Աբխազի մեծ սերությունների ու հեղինակավոր կազմակերպությունների նախաձեռնությամբ բանակցությունների կնստն Արցախն ու Ադրբեջանը... Եւ այսդես կկարգավորվի Արցախի վարչական կարգավիճակը, կադախովի ժողովրդի անվանագությունը:

Փետրվարի 19-ի առավոտյան Մոսկվայի ռադիոն մեզ «սնորհավորեց». Թուրքիայի որեզդեմն Թ. Օզալը հայտարարել է, թե իր դեսությունը չի կարող անմասնակից մնալ, եթե Ղարաբաղում հայ-ադրբեջանական բարդույթը խստանա: Իսկ վարչադես Դեմիրելն էլ դրան ավելացրել է, որ արեւմուտքը չդեմ է խառնվի այդ բարդույթին, թե չէ, այն ավելի կծավալվի՝ իր մեջ առնելով ավելի մեծ արջանակներ:

Ուրեմն, դրսի միջնորդություններն ու միջամտությունները դեմ է բացառել՝ Թուրքիայի մասնակից լինելու դայմանով, ինչդես եղավ 1918-20 թթ., եւ ինչդես միշտ իրենք բուրբերն են երագել:

Ցերեկն արդեն զանազան սագնադայից լուրեր էին թանձրացրել մթնուրսը: Դրանք կոնկրետացան լրատվական հաղորդումներում, միայն Սեսիանակերտի վրա ավելի ֆան 300 հրթիռ է ընկել, կեսից ավելին՝ «Գրադ»: Կործանվել են բազմաթիվ բնակելի սեր, հանրադատության ԳԽ-ի եւ հեռուստառադիոդեսկոմիսիեի ցենտրը, կահույքի կոմբինատը, նույնիսկ զինֆաղմասի մի ցենտր եւն, եւն: 20-ից ավել սղանվածներ կան (մեկը 20 էր ասում, մյուսը՝ 23, երրորդը՝ 25): Մեծ է ծանր վիրավորների թիվը:

Այս արսաֆանդ լուրերին անմիջադես հաջորդում է թեթեամիս «Ազդը», եւ լործուն դեմքով երիտասարդը խնդնում է, բուք «արամություններ» անում, հայ ժողովրդին հրավիրում ուրախ միջոցառումների, խաղ ու դարի... Դե՛, ի՞նչ զարմանաս, երբ Գերագույն Խորհրդի նսաւարջանում էլ ժամերով դասարկարանում են չունեցած սնեսական առաջաֆայլերի մասին, ժիծադում մեկմեկու միամտությունների վրա, ձեւացնում, թե ժողովրդավարություն են անում: Թո՛ղ, որ այնտեղ ժողովուրդը կոտորվի:

Լիսվայում լույ մեկ անգամ եղավ ցավալի միջադետ, սղանվեցին 13 հոգի, եւ երկիրը սուգ դասեց, աբխազիին դարսարեցին իրենց ողբերգությունը, դահանջեցին ճանաչում, դասիծ, հասուցում:

Իսկ այստեղ մեր ժողովուրդը փունջ-փունջ զոհեր է սալիս, կործանվում են Սեսիանակերտը, արջկենտրոնները, գյուղերը... Եւ, ոչինչ, ասես հենց այդդես էլ դիտի լինեք. չէ՞ որ ասել էին՝ մեզ անկախություն է դեմք, ի՞նչ գնով էլ լինի... Եւ հիմա այդ գնի վրա չեն սակարկում:

Երեի այսդիտի ֆննությամբ է, որ ամեն մի ժողովուրդ աղացուցում է ֆաղափակրթական իր մակարդակը:

Ռմբակոծվել են Շախումյանը, բազմաչարչար Մանաբիդը, Կարաչինարը, Ասկերանը: Աղդամից երկու ուղղաթիռ գնացել, գնդակոծել են Մարտունին: Այստեղ էլ կան սղանվածներ ու վիրավորներ:

ԼՀՀ դեկավարությունը հրադարակել է հայտարարություն, որով զգուցանում է, թե այսուհետ հանրադատության երկնում երեսացած սարբերանու չունեցող ամեն մի ուղղաթիռ համարվելու է թունամական եւ գնդակոծության է ենթարկվելու:

Խիզախ սղառնալիք է: Կարծես Մարտունին ուժակոծելուց հետո էլ հայտնի չի դարձել, որ ուղղաթիռը թունամական է:

Հայաստանի սահմաններում եւս մարտեր են եղել, հրեսակոծվել են Խնձորեսկը, Կոռ-

նիձորը, Կաղանի ու Տավուշի քաղաքները: Խնձորեսկում սղանվել է մի երեխա, կան վիրավորներ:

Մերոնի խլացրել են սահմանային մեկ կրակակետ, առգրավել մեկ գրահամեմեմա... Մարալ Շաղոցնիկովը դիմել է ԱՊՀ ղեկավարներին՝ առաջարկելով Ղարաբաղի խնդիրն անհետաձգելիորեն լուծելու ֆաղափական եղանակներ գտնել, աղա եւ ստեղծել Համագործակցության խաղաղարար ռազմական ուժեր, որոնք կենթարկվեն միայն ԱՊՀ ղեկավարների խորհրդին եւ կօգտագործվեն Համագործակցության սարածֆի բարդույթները վնասագերծելու, վերացնելու համար:

Մոսկվայից ցույց սվին Ադրբեջանում սեսագրած մի «թասրոն», ռուս դասանիներ են, իբր հայկական սարածֆում ծառայած նախկին զինվորներ, որոնք, հրաժարվելով հայ գրոհայինների առաջարկը կասարել՝ կովելու ադրբեջանցիների դեմ, նախ փախել են Նախիջեւան, աղա Բաբու հասել, որդեսգի խոսուվանեն իրենց սերն ու նվիրվածությունը ադրբեջանական իշխանություններին: Իսկ թե ինչդիսին են անունները, ինչ գորամասերում են ծառայել, Մախ Մամեդովը գաղտնի է դախում՝ երեի ՄԱԿ-ին զեկուցելու:

Մոսկվայի խոսնակն ասում է՝ Իրանի արագործնախարարը շուտով կլինի Հայաստանում եւ Ադրբեջանում, որդեսգի առաջարկի Ղարաբաղի հարցի լուծման իր սարբերակը:

Ռուսաստանի միջնորդությամբ հարցի լուծման համար նախօրոք հայտարարված բանակցություններին (ամսիս 20-ին) արդեն ժամանել է Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը: Իսկ Մութալիբովը կգա՞: Եւ ի՞նչ արդյունքներ կսա այս նոր խոսուվորույցը...

Իրադրությանը ֆաջատեղյակ լրասվական մարմինները նախորդ օրերի անցուդարձին անդրադառնալով, նշում են հայկական կողմի կարեւորագույն ձեռքբերումը, Մալիբեյլի ու՝ Ղարադաղլի նվաճումով ազատ ու անվանագ է դարձել Ստեփանակերտ-Մարտունի մայրուղին՝ իր շուրջը ծվարած հայկական բնակավայրերի համար: Դա ռազմավարական խոշոր նվաճում է, եթե նկատի առնենք, որ ավելի վաղ էլ վնասագերծվել է Մարտունուն կղած Խոջավենդը: Բայց սույն նվաճումն իրավունք է տալիս ինքնահանգսանալու, երբ ադրբեջանական կողմը ես հասկանում է, թե ի՞նչ վիթխարի կորուստ է ունեցել եւ բոլոր ուժերը դիսի գործադրի վրեժ լուծելու, որեւէ ուրիշ կետում հակակեղծ ձեռք բերելու նդասակով: Դրա՞ աղացույցները չէին հայկական բոլոր մեծ բնակավայրերի զանգվածային ունեւկոծությունները, ռազմական ախեղ ուղղաթիռների ասղարեգ ֆաշելը, Շահումյանի ու Ասկերանի սահմանային գյուղերի վրա կասարած ավազակային հարձակումները:

Ուրեմն, տեղական որեւէ հաղթանակ անդադնդելու համար նախադես դեւ է դաս լինել նախ այն դաստղանելու, աղա եւ անդադնդելու նոր հաղթանակներով:

Այդ օրը ռուս հայտնի իրավադաստղան, գրող, արցախահայության հրաշալի բարեկամ Ինեսա Բուրկովան դարձյալ դասարված Ստեփանակերտում էր գտնվում եւ հրադարակեց իր դիմումն արյունակիցներին ու աշխարհի մարդկանց, դիմում, որ ավելի շատ սազնաղի ճիչ է, փրկության աղաղակ: «Ուշադրություն: Խոսում է մոսկովյան գրող Ինեսա Բուրկովան: Ես դասարված Ստեփանակերտից դուրս եմ ճեղքում հեռախոսով: Մա Լեւոնային Ղարաբաղի միակ կաղան է արսախին աշխարհի հեւ (հաջորդ օրերին այդ կաղան էլ դիսի խզվեւ.-Բ. ՌԻ.):

Ես դիմում եմ աշխարհի բոլոր կառավարություններին, հողագուղի բոլոր մարդկանց, ում խիղճն աղբում է դեռես, դաստղան կանգնեցեւ Լեւոնային Ղարաբաղի հայու-

թյանը: Առանց հաղադելու: Վաղն ու լիսի լինի: Նրանց բոլոր 180 հազարին կկտարեն մինչեւ վերջինը: Ադրբեջանական բանակը, ռսնահարելով միջազգային իրավունքը, խաղաղ բնակչության դեմ գործի է դրել զանգվածային ոչնչացման զեմեր, «Գրաղ» հրթիռային սարբեր: Եւ 40 փողանի այդ հրեւավոր հրազեմը չորս օր շարունակ ունեւկոծում է Ստեփանակերտը: Չորրորդ ամիսն է բնակչությունը նկուղներում է փրկվում հրթիռներից ու ռումբերից: Ինքնադաստղանության ուժերը խիզախորեն մաֆափվում են ֆաղափ մասույցների խրամասներում, Ղարաբաղի բոլոր սահմաններում: Նրանք լիացնում են հրակետերը: Մակայն «Գրաղի» դեմ անդաստղան են նրանք: «Գրաղը» լիացնում է բնազնջում, վառում ու ավերում է հիմնից: Հիվանդանոցների նկուղներն ու մեդեւանոցները լիքն են վիրավորներով ու սղանվածներով: Դրանք կանայք են, ծերունիներ, երեխաներ, նույնիսկ ծծկեր մանուկներ:

Փրկեցեւ հերոսական Ղարաբաղի հայությանը: Աղաչում են, փրկեցեւ: Ռուս կնոջ այս սազնաղոս աղաղակն ու օգնության աղերսանքը լսեցի՞ն նրանք, որ դեւ է լսելն եւ դեւ է հասցնելն իրենց օգնությունը: Նրանց արտերում արթնացա՞վ խիղճը, շարժվե՞ց մարդկային գուրբը...

Հաջորդ օրերին Արցախը դեւ է դիմակայեւ թեւամու առավել ծանր հարձակումների մղմավանջը: Դիմակայեւ եւ հաղթեւ:

Փետրվարի 20-ի վաղ առավոտյան արսասահմանյան ռաղիոծայները ցավով դասում էին աղեսալից նախօրյակի արցախյան ողբեգությունը եւ որդես դեղամիջոց հայտնում, որ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն առաջարկել է անհաղաղ Արցախ ուղարկել ԱՊՀ խաղաղարար ռազմական ուժեր: Որ նույն առաջարկությամբ արդեն հանդես է եկել նաեւ մարալ Շաղոցնիկովը: Բայց, ախա, Ադրբեջանի տեր Այազ Մութալիբովը դեմ է այդ առաջարկներին եւ դախանջում է չխառնվել իր հանդադեսության ներքին գործերին:

Իսկ ԱՄՆ-ի դրեզիդենտ Բուշը, լսելով Բեյրեի զեկույցը մուսուլմանական երկրներ կասարած իր ուղեւորության արդյունքների մասին, որեւէ է անմիջաղես ընդունել Ադրբեջանի, Թուրքմենստանի, Տաջիկստանի, Ռազեկստանի անկախությունը եւ դիվանագիտական հարաբերություններ սահմանել նրանց հեւ: Ոչի՞նչ, որ Ադրբեջանը խախտել է Բեյրեի ներկայացրած 5 դախանջներից 3-ը: կարեւորն այն է, որ ԱՄՆ-ը ծրագրել է, ի հակակեղծ Իրանի, այս կողմերում սարածել իր ազդեցությունը, իսկ դրա համար անհարածեւ է շախել թրության համակրանքը:

Նախօրյակին Մանաշիղում ու Կարաչինարում սկսված մարտերը շարունակվել են ամբողջ օրը: Երեկ միայն Մանաշիղի վրա ավելի ֆան 300 օմօնականներ են հարձակվել: Նրանց ուղեկցում էին սաս գրահամեմեմա եւ մեկ սանկ: Սկզբում մերոնք նահանջել են դասում թողնելով երկու ծանր վիրավոր: Բարբարոսները վիրավորներին վառել են: Վրիժառությանը լեցուն ազասամարսիկները հակահարձակման են անցել, եւ շուրջեւ թեւամուն՝ դասճառելով մեծ վնասներ:

Խաղաղություն էր Հայաստանի ու Ադրբեջանի սահմաններում: Տերեկը Երեւանում տեղի ունեցավ մեծ համահավաֆ: Կազմակերպողն ԱԻՄ-ն էր, եւ հասկանալի է, թե ի՞նչ դախանջներ դիսի ներկայացներ, անմիջաղես ձեռնարկել ազգային բանակ ստեղծելու գործին, սահմանաղիւր ժողով ստեղծել եւ, իհարկե, գործնական ֆայլեր անել, ամեն տեսակ օգնություն ցույց սալ Արցախին:

Մոսկովյան «Վեսիքն» (Յուրի Ռոսուով) հաղորդեց, որ նախօրեին տեղի են ունեցել ախավոր ճակասամարտեր, միայն Ստեփանակերտի վրա ադրբեջանցիները նեւել են ավելի ֆան 350 ռումբ ու հրթիռ, որից 20-ը՝ «Գրաղ» տիղի: Հայկական բնակավայրերի վրա ֆեված ռազմական ուղղաթիռներն սիղդեցին դիմել վճռական միջոցների:

Մոսկվա է ժամանել ՀՀ դրեզիդենտ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, ֆայց ո՞չ թե Ադրբեջանի հեւ բանակացություններ վարելու, ինչդես նախօրյակին էր հաղորդվել, այլ հանդիդուններ ունեւալու դրեզիդենտ Ելցինի ու մարալ Շաղոցնիկովի հեւ: Ելցինի հեւ արդեն հանդիղել է, սակայն փակ դռների ետեւում, եւ հնարավոր չէ որեւէ բան ասել ար-

դյունքների մասին:

Տեղի են ունեցել Հայաստանի ու Ադրբեջանի արտոնմաստարարներ Բաֆֆի Հովհաննիսյանի ու Հուսեյն-աղա Սադրխովի բանակցությունները՝ Ռուսաստանի արտոնմաստարար Կոզիրեի միջնորդությամբ: Բանակցությունները ձգվել են ութ ժամ: Երեք կողմերն էլ գոհունակություն են արտահայտում: Բայց ո՞ր արդյունքի համար, երբ չի ընդունվել եւ ոչ մի համաձայնագիր, եւ միայն հրադարակվել է հայաստանություն (կոմյունիկե), որով կոչ է արվում դադարեցնել դաժնեքանքը, վերացնել Երզնկայի օգնություն հասցնել սուժված բնակավայրերին եւն:

Բուն կոմյունիկեն՝ բաղկացած 4 կետերից (սե՛ս «Ազգ», 1992, փետր. 22) ավելի դժգույն ու հեղեղող է, քան լրատվության մարմինների այս հայտարարությունը: Բավական է ասել, որ նրա մեջ նույնիսկ Լեռնային Ղարաբաղի վարչական միավորի անունը չկա, որ նշանակում է՝ բուրձն այն խոսքը վերացած է համարում եւ խնդիր ունի իր հարցերը կարգավորել միայն Հայաստանի հանրապետության հետ: Այդ դասճանաչվել է միանգամայն բնական ու բանական է Բ. Հովհաննիսյանի դաժնեքանքը, որդեսզի բանակցությունների Եւրոնակությանն անդաման մասնակցի ԼՂՀ ներկայացուցիչը իրեն Եւրոնակությանն անդաման մասնակցի ԼՂՀ մեջվեն ՄԱԿ-ի կամ ԱՊՀ խաղաղարար զինվորական ուժեր:

Բանակցությունների ժամանակ Ռուսաստանի դաժնեքանքի մամուլի կենտրոնում նախագահի խորհրդական Գ.Վ. Սարովոյսովան հանդիպում է ունեցել Ռուսաստանի ու արտասահմանյան լրագրողների հետ, դասասխանել մի Եւրոնակությանն անդաման մասնակցի Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի կադակցությամբ: Նա դնդել է, թե այստեղ անընդունելի է Ադրբեջանի Եւրոնակությանն անդաման մեղադրանքը ինչ-որ սարածային հավակնության վերաբերյալ: Արցախում ստեղծված ժողովրդավարական հանրապետությունը կոչվում է իր ազատության, իր բնակչության մարդկային իրավունքների համար: «Մոտ են լուրերը կովին, իբր, մասնակցող լիբանանցի կամավորների վերաբերյալ: Սա եւ դնդում են ամենայն դասասխանակությամբ: Եւ ամենից կարեւորը՝ այդ հանրապետության կողմից չի կասարվում աղորիսի եւ ոչ մի Բայլ: Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը դաժնեքանքում է Ռուսաստանի հովանավորությունը: Իսկ Ռուսաստանը դե՛ս է Բնակ-դարգի՝ ինճն այստեղ ունի՞ որեւէ Եւրոնակությանն անդաման մասնակցի Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունները»:

Արցախի խնդիրը կդառնա այն լակնուսի թուրքը-վերջում ասաց Սարովոյսովան.-որ ցույց կսա, թե ինչ արժե եւ ինչի՞ է ընդունակ Անկախ դե՛սությունների համագործակցությունը, որը մինչեւ այսօր միայն անարբերություն է ցուցաբերել իր աչի Եւրոնակությանն անդաման մասնակցի Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետություններին հանդեպ»:

Ռուսաստանի որե՛զիքե՛նսի խորհրդականը համոզված էր, որ Արցախ դիսի մեջվեն ՄԱԿ-ի «կադույս գլխարկավորներ», այլեւ համանման կազմավորումներ ԱՊՀ գորից:

Հարցին նաեւ մարցալ Շադոնակիովի կարծիքը, եւ նա զայրացած դասասխանեց. «Մութալիբովը Լեռնային Ղարաբաղի դե՛ս գործադրում է կոնվենցիաներով արգելված «Գրադ» հրեակավոր զենքը.-Աղա վճարար ավելացրեց.-Այսօր մե՛ն անկախ դե՛սությունների ողջ հեղինակությունը դե՛ս է օգտագործեն իրականացնելու համար երեք խնդիր. Բաղաբական ճանադարհով կարգավորել վիճակը Ղարաբաղի հողում, թույլ չսա, որդեսզի Անդրկովկասի դե՛սություններն առայժմ ստեղծեն ազգային բանակներ եւ ԱՊՀ զինական խաղաղարար ուժեր առանձնացնել նման բարդ ու սաք կե՛սերում դրությունը կարգավորելու համար»:

Յու. Ռուսովը հերեց ադրբեջանցիների սարածած լուրերը Ղարաբաղի կոիվներին Ստեփանակերտի գնդի, իբր թե, ունեցած մասնակցության մասին: Յուցարեց նաեւ նախորդ օրը Բաքվում թե ո՞ր հարցազրույցի Բաքվում վեց զինվորների նոր հարցաճանաչությունը Մոսկվայում: Նրանք ասացին՝ իրենք ծառայել են Նախիջեւանում, Գանձակում եւ Ղարաբաղի համար չեն կովել, այլ փախել են, որդեսզի չմասնակցեն ոչ մի անիմաստ դաժնեքանքի:

Թուրքիայի արտոնմաստարարությունը, իրենց 3-րդ բանակի վերադասավորության առիվ սարածված լուրերի կադակցությամբ, հայտարարում է, թե արտակարգ ոչինչ չկա, իրենք միայն ամենամյա գորավարություններ են անցկացնում: Մարցալ Շադոնակիովն էլ այդ «հաստեց», ասաց, «Թուրքիան այդ Երզնկայում ամեն սարի գորավարություններ է անցկացնում»:

Շահունյանի Երեզ, Մանաչի ու Բուզուխ գյուղերը եւ նվաճելիս հայ դաստանական ջոկատները թե՛նամուց առգրավել են 3 գրահամեմեա, որոնց անձնակազմի անդամները ռուսական բանակից են: «Ստեփանակերտի վրա արձակվող «Գրադի» համազարկերն իրագործվում են ռուսական գորամիավորման մասնագետների կողմից: Իսկ հայարնակ գյուղերի գնդակոծությունն իրագործել են Միջին Ասիայից ժամանած զինվորական ուղղաթիռները» («Ազգ», 1992, փետր. 22):

Բաքվում է գնվում Ֆրանսիայի հանրապետության մարդասիրական օգնության գծով դե՛սական Բարսուդար Բեռնար Բուեները, նա, որ խոստանում էր Ղարաբաղի համար օգնության միջանցք ստեղծել: Հիմա Բաքու է հասցրել 15 տնճա դեղորայք ու կաթի փոփ, հանդիպումներ ունեցել Ադրբեջանի դեկավարների հետ՝ ցանկություն հայտնելով, Ղարաբաղի բարդույթի լուծմանն օգնելու նդասակով, այցելել նաեւ Երեւան ու Լեռնային Ղարաբաղ:

Ջրույցի ժամանակ, ասում են, Մութալիբովն այդ բարդույթի մեղքը գցել է Մութալիբովի, մասամբ էլ Ստեփանակերտում սեղակայված ռուսական գնդի վրա:

Երեւանից զիեքը հաղորդեցին, որ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի դիմումով Արցախի խնդրի լուծման համար Եվրոդալամենն ու Եկեղեցիների համալարհային խորհուրդը միջնորդություններ են արել ՄԱԿ-ի գլխավոր Բարսուդար Բուեու Ղալիին:

Հարցազրույցի կանչեցին Ստեփանակերտից նոր ժամանած երեք լրագրողներ, երկուսը (Ասկուր, Չեյմս)՝ Եվրոդալից, մեկը՝ (Դմիտրի Նովիկով)՝ Կիեւից: Յնցված են սեսածներից, ադրբեջանական վայրագություններից, ինճնադաստանների համառությունից ու խիզախությունից, մանավանդ սառադանները հաղթահարելու արցախյան կամից: Շաս սեսագրություններ են արել եւ հսկայական սեղեկություններ են սանում, որդեսզի ցույց սան, դասեն, եւ Եվրոդան իմանա, թե փոքրիկ մի երկիր ինչդես է մաքառում իր ազատության ու անկախության համար:

Փետրվարի 21-ի առավոտյան արտասահմանի ռադիոձայները մի բերան խոսում էին ԼՂՀ վիճակի, նրա Եուրջ սկսված բանակցությունների ու սրանց հեռանկարների մասին: Հեսաքիր է «Ազատություն» ռադիոկայանի «Կլոս սեղանը», որի Եուրջ նսած էին Լեւ Ռոյսմանը, Էդուարդ Հովհաննիսյանը եւ Վլադիմիր Մալեճկովիչը: Խոսք էր գնում մոսկովյան բանակցությունների, ընդունված հայտարարության եւ դրանցից անելիք հետևությունների Եուրջ: Հովհաննիսյանը դնդում էր, թե հարցի լուծման ամենակարճ ուղին այն է, որ ճանաչվի Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը, եւ գրուցակիցների թերահավաստությանը դասասխանեց այսդես:

- Վերջին ժամանակներում անկախացած դե՛սություններից ոչ մեկը չունի այնքան

իրավական հիմք անկախության համար, որքան Ղարաբաղը: Նրա անկախությունը ձեռք է բերվել միջազգային բոլոր օրենքների սահմաններում, հանրաքվեով, նույնիսկ խորհրդային սահմանադրության կարգուկանոնով...

Մալենկովիչը հակադրվեց, ասաց.

- Բայց այդ Ղարաբաղը զսնվում է մեկ ուրիշ, անկախ ղեկավարության սահմաններում եւ այդ ղեկավարությունն էլ, որ սուվերեն է, չի ուզում զիջել իր հողը:

- Դո՛ւք, իհարկե, հրաժարի գիտե՛ք, թե Ղարաբաղն ինչքան Ադրբեջանի հող է: Ինչ մնում է այդ սուվերեն ղեկավարության սահմաններին, ադա երեկ-մեկել օրը նա ինքը զսնվում էր մեկ ուրիշ ղեկավարության՝ ԽՍՀՄ սահմաններում: ԽՍՀՄ-ից դուրս գալն ու անկախություն ձեռք բերելն ինչո՞ւ այնպես երանություն էր համարվում, իսկ Ադրբեջանի բռնությունից ազատագրվելը՝ օրինախախտություն:

Քննվեց նաեւ խնդրի կարգավորման համար միջնորդներ որոնելու խնդիրը: Ռուսաստանը հարմար չէ, ասացին նրանք, որովհետեւ ինքն էլ ունի համասնամ բազմաթիվ ինքնավարություններ, որոնք ունեն ելած ուզում են բաժանվել: Ուրիշ բան, եթե հայսնվի չեզոք մեկը: Շասխոսվեց Իրանի՝ վերջին օրերին ցուցադրած եռանդի մասին: Հայաստանն ու Ղարաբաղն ինչո՞ւ են համաձայն նրա միջնորդությանը: Չէ՞ որ մուսուլման է եւ իր հավասակցի չունեցած իրավունքը դիտարկելու ղեկավարությանը: Հայաստան, որի վարչապետը հենց վերջերս հայտարարեց, թե իր երկիրը չի կարող ամսամսակից մնալ, եթե հայ-ադրբեջանական դաժնեքանակ լինի: Այսինքն՝ կմասնակցի որդեկ իր ցեղակից-հավասակցի հովանավորը:

- Իրանը արքեր բաներ են, ասաց էդ. Հովհաննիսյանը եւ բացատրեց, Իրանը միշտ էլ բարյացկամ է հայերի հանդեպ (վկայությունը՝ այնտեղի հայկական գաղութի բարեկեցությունը): Իսկ որ Իրանում 15-18 միլիոն, այսպես կոչված, ադրբեջանցիներ կան, դա ոչ մի դեր չունի: Իրանը նրանց համարում է միայն թրջախոս իրանցիներ, որի ադաբույցն էլ այն է, որ այդ 15-18 միլիոն «ադրբեջանցիները» չունեն ադրբեջանական գոնե մեկ դպրոց, մշակութային որեւէ հաստատություն...

Իրա՞վ է այսպես մտածելը: Կասկածում են: Թերեւս ճիշտն այն է, որ Իրանը կշահանա Ադրբեջանին շոյել-ժախել Արցախի հաշտման, որդեպի մոռացնել սա Ադրբեջանում վերջերս շահաբերված հավակնությունները, այսպես կոչված, Հարավային Ադրբեջանի նկատմամբ:

Այս անգամ էլ Շուշիից ուղարկված են Ստեփանակերտը: «Գրադը» երեք հերթ ավերածություններ է գործել՝ գիշերը, առավոտյան եւ միջօրեին: Հողեկ է ֆաղափի շահաբերում եւ անհնար է հանգցնել, որովհետեւ ֆաղափում ջուր չկա, վկայում է Մոսկվայի հեռուստատեսության թղթակից Ջոսովը: Նա հայտնում է նաեւ, որ երեկվա ուղարկվածության հետեւանով սուժվել է նաեւ ֆաղափի գորանցը, որի վիրավոր ռուս զինվորներն այսօր փոխադրվել են Երեւան:

Մարտիկների Երջանի արեւելյան սահմանները ճեղքելով՝ ադրբեջանական մեկ խուճուր գործնաս մխրճվել է Կարմիրավան, Մեյուսյան եւ Մարտա գյուղերը: Մերոնք թեմանուն ես են շոյել՝ դասճառելով մեծ վնասներ:

Մոսկվայի հաղորդումներում նշվում է նաեւ հայերի հարձակումը Խոջալուի վրա, որն ավերվում է, սկի է գոհեւ, ունի բազմաթիվ վիրավորներ:

Բարվում ցույց սկի թատերականացված մի ամբաստանություն հայերի դեմ, ռուս կանաչի դասնում են, որ Ղարաբաղում հայերը սանջում են ադրբեջանցիներին: Դա իրենք են Ստեփանակերտի բանում: Իսկ դասանդ վերցվածների դիակների վրա հրազենի հետք չկա, միայն դանակահարություններ են:

ԼՂՀ ղեկավարությունը նորից դիմում է հղել ՄԱԿ-ի ֆարսուղարին, խուճուր ղեկավարությունների ղեկավարներին, խնդրում է, որ ԼՂՀ-ն ընդունեն ՄԱԿ-ի անդամ, դիտարկեն

ուղարկեն անեն օր ավերվող ու արնամա եղող հանրադատություն, այն ճանաչեն ադրբեջանի, ինչպես նաեւ՝ Ադրբեջանը ՄԱԿ-ի անդամ ընդունելիս հաշտվի առնեն Ղարաբաղի դեմ գործած նրա անօրինությունները:

Այդ օրերին Բոննում ու Փարիզում բարոնուհի Քերոլայն Կոֆսը եւ Չորի Բալայանը դասնական Երջանակների ընդունելություններին ներկայացրել են ԼՂՀ ադրբեջանցի վիճակը, առաջարկել, որ Գերմանիան ու Ֆրանսիան ձայն բարձրացնեն Ադրբեջանի շարագործությունների դեմ: Բարոնուհի Կոֆսը իր ելույթներում հանցագործ էր համարում ոչ միայն նրանց, ովքեր Ստեփանակերտը ուղարկված են «Գրադ» կայանից, այլեւ նրանց, ովքեր իմանալով այդ մասին, չեն խլացնում այդ կայանը, այսինքն՝ ռուսական զորքի հրամանատարությունը:

Մոսկվայի հաղորդումների համաձայն՝ Մուրախրովի օգնականը հայտնել է, թե Ադրբեջանի ամբողջ սարածում հանրադատության ղեկավարության չենթարկվող զինական ոչ մի միավոր չի եղել մնա (այսինքն՝ Արցախից դեմ է հեռացնեն հայկական ինքնադատությունը), իսկ խաղաղարար ուժեր Ադրբեջան կարող են մտնել միայն Մուրախրովի հրավերով:

Խոսնակը դժգոհ է ՀՀ նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանից, որը խույս է տալիս թղթակիցներից, դիտարկում հանդիպել է Ելցինի ու Շարոնի հետ, հայտնել չէ՛ հանդիպել է թե՛ ոչ:

Երեւանի Ազատության հրադարակում ՀՀԿ կազմակերպած հանրահավաքն էր՝ արցախյան Երջանակի շարժման շարժման արքայիցի առթիվ: Երեւի մեկ օր ուճացրել էին, որդեպի Լ.Տեր-Պետրոսյանը Մոսկվայից գա-հասնի: Արցախյան Երջանակն էր նվիրված հավաքը, բայց խոսում-փառաբանում էին ՀՀԿ գործունեությունը, նրա ստեղծած նորանկախ ղեկավարությունը, խորհրդարանը, ժողովրդի ձեռք բերած ազատությունը (մտանում են հանդիպումներ ցավերն ու զրկանքներն էլ այս Երջանակում դնեն իբրեւ նվաճում):

Խոսեց նաեւ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, որի ելույթն սկզբից մինչեւ վերջ թատրոն էր հիշեցնում: Անյուրջ հայտարարություններ ձեռքբերումների (օրինակ, որ կոմունիստական վարչակարգի վերջին երկու տարում անգամ իրենք՝ ՀՀԿ-ականներն են նրանց գործողությունները ղեկավարել, թելադրել), ավարտում անկախության ել արքայիցի, ինչպես նաեւ ընդդիմության խաղաղավանդների մասին: Ներկայացրեց մեծահոգության մի տեսարան էւ. գովեց Երջանակն այն հերոսներին, որոնց այս նույն հրադարակում դասադիտել ու ամբաստանել է միայն, Սիլվա Կադոսիկյանին ու Չորի Բալայանին: Չէ՞ որ ամբողջ արքայ է գնահատում մեծահոգությունը:

Երեկ-մեկել օրը հրադարակեց իր կառավարության (ուրեմն եւ իր դասնական) դիրքը. Արցախը հայտարարել է իր անկախությունը, մենք այլեւ անդատականահարմար ենք համարում նրա ներքին գործերին խառնվելը, նույնիսկ նրա անկախությունը ղեկավարներն չի եղել ընդունելով՝ հարցը շարադացնելու համար... Եւ այս էլ այն դեպքում, երբ այնտեղ ամեն ժամ նահասակվում են հայրենակիցները, Ադրբեջանը ժամանած անհանելի է դարձնում ճնշումը... Մրանք ոչինչ են, որովհետեւ ինքը, ինչպես չորս տարի առաջ, այսօր էլ բռնուցնում օդում սկիւլով կարող է վանկարկել «Մի-ա-ցո՛ւմ», «դայ-ֆա՛ր, դայ-ֆար մինչեւ վե՛րջ», եւ հիստերիայի գիրկն ընկած ամբողջն էլ կարճազանի՝ հրադարակը թղթացնելով:

Փետրվարի 22-ի վաղ առավոտյան հաղորդեցին, որ Ադրբեջանի նախագահ Մուրախրովն իր հանրադատությունում հայտարարել է գորակոչ՝ Լեւոնային Ղարաբաղի եւ նրա Երջանակը ստեղծված իրավիճակի թելադրանքով: Պետք է ազգային բանակում ծառայելու հավաքագրվեն 20-40 տարեկան դասնականները: Իբր, Խորհրդային Միության օրերում ադրբեջանցի զինվորականներին ոչինչ չեն սովորեցրել, օգտագործել են միայն շինարարություններում, եւ հիմա իրենք ստիպված են այդպիսի արտակարգ միջոցի դիմել: Սա

արդեն իսկադեռ ադրբեջանական է. երկու օր առաջ Մոսկվայում իր արտոնման խառնուրդի բերանով հայտարարեց, ձեռնով էլ ստորագրել սկսեց թուրք այն մասին, որ դեռ էլ Ղարաբաղում դադարեցնել մարտերը, այսօր գորակոչ է հայտարարում Ղարաբաղ նոր գործեր ուղարկելու համար:

Հաղորդում էին նաև, որ գեներալ Գրոմովի (կարծես ԽՍՀՄ դաշտայնության նախարարի տեղակալն էր, աֆրանական ճակատի մարդաստաններից մեկը, հայաստան) եւ ադմիրալ Չերնյավինի հետ ադրբեջանցիները բանակցություններ են վարում նախկին խորհրդային բանակի գեներալի, սեխնիկայի եւ Կասպիական նավատորմի իրենց բաժնին ստանալու համար:

Երեկոյան էլ ռադիո-հեռուստատեսության բոլոր ծրագրերով, Բաքվից մինչեւ Մոսկվա, Մոսկվայից՝ արեւմտյան կայանները, մի բերան այն էին թմբկահարում, թե ըստ ադրբեջանական լրատվական աղբյուրների՝ Հայաստանը լայնածավալ դաշտերով է սկսել Ադրբեջանի դեմ, հայկական ռազմական ուժերը, հանրադատությունում տեղակայված 7-րդ բանակի սանկերի, գրահամեմատների ու ծանր թնդանոթների ուղեկցությամբ, մեկ են Հայաստանի ու սահմանակից ադրբեջանական երջանները, առաջ են բարձրում:

Ինչի՞ համար էր այս դրոշմալու-ակնազարտ սուրբ: Մի՞թե նրա համար, որդեսփ գորհավալը հեռու ու արագ արվի: Թե՞ համաժառհային հասարակայնությանը մղորեցնելու՝ ըստ հին խաբեբայի սկզբունքի, որն ասել է՝ սուրբ բաց թող, կտարածվի, հարյուր մարդ չհավասա, հո մի 10-20-ն էլ կհավասա՞ն:

Հաղորդավարներն էլ անմիջապես տեղեկացնում են, թե այդ լուրը հերքում են ե՛ր Հայաստանի լրատվական գործակալություններն ու դաշտայնական մարմինները, ե՛ր ԱՊՀ բանակի հրամանատարությունը: Բայց ինչո՞ւ ե՛ք հաղորդում, եթե նախադեռ իմացել էիք, որ հերքում են: Հաղորդում են, որովհետեւ այն գալիս է անկախ մի հանրադատությունից:

Իսկ Արցախում բարունակվում է դաշտերով, ավելի ճիշտ՝ ադրբեջանական վարչությունը հայ ինքնադատության դեմ. նմանակիցն ու հրթիռակոծվել են Ստեփանակերտը Երևանից, Ասկերանն ու նրա սահմանային գյուղերը՝ Աղդամից, Ծախումյանի գյուղերը՝ Գերանբոյից: Մարտերի արեւելյան սահմանային գյուղերի վրա հարձակվել են Միր-Բախրի ու Աղդամի ավազակախմբերը, հակահարված ստացել եւ մեծ կորուստներով եւ փախել:

Խոջալուն նմանակիցն է հարեւան հայկական գյուղերը, եւ Ստեփանակերտից վրա հասած ինքնադատության ջոկատը կործանիչ հարվածներ է հասցրել կրակակետերին, լռեցրել:

Մարտում ինքնադատությունները վերացրել են մեկ ուր էս՝ Վեյսալուն, որը դաշտահաս էր դարձել չորս Դարսարների համար: Թե՛նամական այդ ավազակախմբի տերերը փախել են՝ մեծ կորուստներով: Մի մեծ խումբ էլ գերի է հանձնվել: ԼՂՀ Գերագույն խորհուրդն ու Մինիստրների խորհուրդը նորից դիմել են համաժառհային դաշտայնական մարմինների ղեկավարներին՝ ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուղար Բուրու Ղալիից մինչեւ ՀՀ նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյան, հիշեցնելով, որ ինքնուրույնության համար դաշտայնորդ իրենց հանրադատության բնակչությունը զսկում է զանգվածային ոչնչացման վտանգի սակ: Որ ադրբեջանական բռնագրավիչները կանգ չեն առնում ոչ մի միջոցի առաջ, մանավանդ ոչ մի նշանակություն չեն տալիս համաժառհային կազմակերպությունների խաղաղության կոչերին: Նրանք դաշտերով մեջ օգտագործում են ահավոր գեներալներ: Պե՛տ էլ դիմել վճռական արգելիչ միջոցների: Թե չէ, վաղն արդեն ուր կլինի, եւ աղաքա սերունդներն անեծքով կհիշեն ոչ միայն չարագործներին, այլեւ նրանց այսօր չսանձահարողներին:

Հաղորդվեց նաև, որ Գանձակում զինվորականների եւ ադրբեջանական զինյալ ուժերի միջեւ բախում է եղել, զոհվել են երկու ռուս զինվորներ, վիրավորվել մի ֆանիսը:

Մարտի Ծաղոցնիկովը նորից զգուցանում է, թե ազգային բանակներ ստեղծել դեռեւս վաղ է, այն անդամայն կդառնա մեծ աղետների աղբյուր, ֆանի որ ֆաղափական

ճանադարով չեն լուծվել ինքնուրույնացող ղեկավարությունների միջեւ գոյություն ունեցող վեճերն ու բարդությունները:

Երեսնի հեռուստատեսությունը ցույց սկսեց մի կարճ ժողովան՝ տեսագրված Ծախումյանի երջանում (փա՛ռ աստու, այս էլ տեսանք): Ինքնադատության ջոկատն էր՝ արքեր գեներալի, հագուսների, կեցվածք-դասվածքի մի զարմանալի ամբողջություն: Չախել, մասաղ տեր էն, նման գրույցի անսովոր: Միայն ջոկի հրամանատարն էր, որ ազատ խոսում, զանգասկում էր իրենց նկատմամբ ուժադրության բացակայությունից, սա ի՞նչ է, ամիսներ բարունակ մի լուր չունենք մայր հայրենիքից: Չի՞ լինի, որ գոնե ամիսը մեկ մի կաղ թերթեր բերեք, զգեք այստեղ, կարգանք, իմանանք, թե ինչ կա, ինչ է կատարվում աշխարհում: Չէ՞ որ մենք կտրված ենք ամեն ինչից, հեռուստատեսություն չենք նայում, ռադիո չենք լսում, լույս չկա: Սննդի մասին էլ չեն խոսում: Բայց մի անհաղթահարելի բան՝ ծխախոտը...

Հետ էլ իմացեք. ֆիդայական կոիվն ավարտվել է: Հիմա մեր դեմ գալիս են սանկերն ու մյուս գրահամեմատները, ուղղաթիռներն ու ծանր հրետանիները... Ամբողջ հայ ազգը դիմի իմանա, որ այսօր այստեղ է լուծվում մեր ժողովրդի համար ամենակարեւոր հարցը: Այստեղ, այսօր: Ամբողջ ազգի հարցը...

Փետրվարի 23-ին Երևանից բարունակվում էին նմանակիցն Ստեփանակերտը: Գարձյալ գործում էր «Գրադ» սարքը, չնայած նրա դեմ իրենց վճռական բողոքն էին հայտնել մարտի Ծաղոցնիկովը, զանազան հասարակական կազմակերպություններ: Այս անգամ նմանակիցն սուժել է նաև Ստեփանակերտում տեղակայված 366-րդ գունդը: Մղանվել է մեկ զինվոր, կան 9 վիրավորներ: Գնդի հրամանատարն ու Անդրկովկասյան օկրուգի հրամանատարությունը բողոքել են՝ դաշտայնորդ դաշտել մեղավորներին եւ թույլ տալ, որ իրենք դիմեն ինքնադատության միջոցներ:

Սակայն բողոքում են նաև ադրբեջանցիները: Մութալիբովը մեղադրում է մարտի Ծաղոցնիկովին, որն, իբր, նույնպես ունի Ադրբեջանը ծնկի բերել, դրա համար էլ դեմ է նրա ազգային բանակի ստեղծմանը:

Ստեփանակերտից Ինեսա Բուրկովան նամակ է հղել Ելցինին՝ հիշեցնելով, որ յուրաքանչյուր օրը նոր ու ավելի դաժան աղետներ է բերում Արցախին, եւ եթե այստեղ բարունակվի, հեռու չէ այն դաշտը, երբ Ադրբեջանը վերջնականապես ոչնչացրած կլինի Արցախն ու նրա ազատագրող ժողովրդին: Մի՞թե բարոյական է, որ Ռուսաստանի դեմ հզոր մի ղեկավար լուր դիտարկի դեռում մնա եւ տեսնի, թե ինչպես վայրենի ագրեսիայի գոհ է դառնում իր ազատության ու անկախության համար ֆաղափակիչ միջոցներով դաշտայնորդ մի ժողովուրդ:

Կիրիլ Ալեքսեևսկին էլ Ծախումյանից է բողոքում անարդարության ու բռնությունների դեմ: Նա զայրացած է լրագրողների, առհասարակ ռուս մտավորականության դեմ, նրանք ծուռ դաշտերացումներ ունեն այստեղ տեղի ունեցող դեմքերի ու իրողությունների մասին, -նա է ասում հեռուստալրագրողին: -Այնպես են կարծում, թե այս բնակավայրերն սկզբնապես դաշտայնել են ադրբեջանցիներին, ժամանակավոր սրված են եղել ներգաղթած հայերին եւ հիմա իսկական տեր ադրբեջանցիները եւ դիմի վերցնեն, դրա համար էլ արդարացի կոիվ են մղում: Չէ՞ որ ադրբեջանցիները, խորհրդային բոլոր մահմեդականների ամենալայն աջակցությամբ, այսդիմի ֆարոգություն են ծավալել, ամենուրեք իրենց սուսն են անցկացնում: Հի՛շո՞ւմ եք, Մութալիբովն աղմկում էր, թե Մանաշիդից ու Էրեջից հարձակվել են իրենց խաղաղ գյուղերի վրա, եւ հիմա իրենք միայն դաշտայնում են, ագրեսիաներին դաս են տալիս:

Առհասարակ վաս է, որ Ռուսաստանը չի իրականացնում 1813 թ. դաշտայնագրով սանձնած իր հովանավորչական դերը Ղարաբաղի հանդեպ: Եւ սա ժողովրդավարության ձգտող ղեկավարներին կարող է համոզել, թե Ռուսաստանը լավ դաշտայնորդ չէ:

Ելցինը դարձավոր է բռնցքը սեղանին զարկել, ասել՝ դուրս կորեմ Դարաբաղից: Ագրետրի հետ միայն այսպես միջի խոսել, ուրիշ լեզու մա չի հասկանում:

Երեւանում է գտնվում Ֆրանսիայի կառավարության արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի ղեկավար Բեռնար Քուլենը, որն այսօր հանդիպում ունեցավ ՀՀ նախագահ Լեոն Տեր-Պետրոսյանի հետ: Զրույցին արժարժեց նաև Արցախի հարցը: Քուլենը հարողդեց, որ իր հետ մեկ ինֆոմաթիո բեռ է բերել, հիմնականում դեղորայք, որի մեծ մասը դեռ է ուղարկի Դարաբաղ: Ասաց, որ մարդասիրական լայնածիր օգնությունն ու հարցի խաղաղ կարգավորումը իր երկրի և ֆաղաֆակիրք Եվրոպայի առաջնահերթ դարձնում է:

Փետրվարի 24-ին ելույթ ունենալով ՀՀ ԳԽ-ի նստաքառնում՝ դասգամավոր Արկադի Մանուչարովը դասնեց, որ Արցախի նոր ղեկավարությունը, Արթուր Մկրտչյանի ու Օլեգ Եսայանի ղեկավարությամբ, անձնվեր աշխատանք է կատարում բնակչությանը բարեֆական վայրագություններից փրկելու, երկիրը դաշտայնելու համար, և անհրաժեշտ է, որ Հայաստանի Հանրադեությունն իր օգնությունը բազմադասակի, իրականացնի ավելի մտածված ու ծրագրված: Նա դախանջեց, որ ՀՀ ղեկավարությունը ճանաչի ԼՂ անկախությունը:

Նստաքառնում ելույթ ունեցավ նաև ՀՀԴ դասգամավորական ֆրակցիան և, իր զարմանքն ու սարակարծությունը հայտնելով ամսիս 21-ի հանրահավաքում ՀՀ նախագահի ու ԳԽ-ի նախագահի ելույթներում ընդդիմության հասցեին արված մեղադրական, ավելի ճիշտ՝ բեռնամական հայտարարությունների առթիվ, եզրակացրեց, որ դրանց «նդասակը հանրադեությունում և Արցախում խորացող ճգնաժամի դայմաններում կանխավ, օր առաջ ֆավության նոխագ հայտարարելու միտում ունի:

Կոչ ենք անում այս օրհասական դախին ձեռնդախ մնալ այնդիսի կարգախոսներից, որոնք կարող են դառնակիչ գործողություն ծավալելու դասճառ դառնալ» («Երկիր», 1992, փետր. 25),-ասաց ֆրակցիայի ներկայացուցիչը:

ԱՊՀ զինված ուժերի մանուլի կեներնն այսօր հրադարակեց հայտարարություն, որով հանցագործություն է համարվում Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից զինվորական միավորումների վրա ավազակային հարձակումներ խրախուսելը:

«Անդրկովկասյան զինվորական օկրուգի Եսաթից ՏԱՄՄ-ի թրթակցին հարողդե են, որ զինճառայողներին թույլատրվել է ճնեել գորբերին գնդակճող հակառակորդ կողմի կրակակեները («Երկիր» 1992, փետր. 25):

ՀՀ արգորճնախարար Բաֆֆի Հովհաննիսյանի և Ֆրանսիայի հանրադեության մարդասիրական հարցերի գճով դեակական նախարար Բեռնար Քուլենի Ես գորճնական բանակցություններից ու ձեռք բերած համաճայնությունից հետո երկու երկրների միջև հաստատվեցին դիվանագիտական հարաբերություններ, սեղի ունեցավ ասուլիս, որի ընթացքում մեծ սեղ էր բռնում Արցախի հարցը:

Հովհաննիսյանը կրկին դնդեց իր արդար սկզբունքը, երբեք ու ոչ մի դեղում Դարաբաղ հարցը չդեք է ֆնզիլ-լուճվի առանց ԼՂՀ մարմինների մասնակցության: «Դարաբաղի հարցը Դարաբաղի ճողովրդի ինֆորման մանդիրն է, և ցանկացած միջնորդություն, ցանկացած բանակցություն դեք է նկատի առնի Լեոնային Դարաբաղի հանրադեության ազգընթիր ղեկավարության կարճիր»: Նա հույս հայտնեց նաև, որ խաղաղարար միջնորդությունների մեծ փորձ, նաև ճողովրդավարության ավանդներ ունեցող Ֆրանսիայի դերը մեծ կլինի Արցախի հարցի կարգավորման գորճում: Ուստի խնդրեց, որ դ-ն Քուլենին անճամբ այցելի Ստեփանակեթ, լայնորեն ճանոթանա վիճա-

կին և իր կառավարության հետ ջանա ադախովել «մարդու իրավունքների և ինֆորման իրավունքի հարգումը ԼՀՂ սարաճում»:

Անդրադառնալով Բաբու և Երեւան կատարած այցելություններին, դ-ն Քուլենը նեց, որ երկու մայրաֆաղաֆներում էլ իր ուճադության կեներնում է եղել Դարաբաղի խնդիրը: Նա մեկ անգամ ևս հիեեցրեց, որ Ֆրանսիան անդընդունելի է համարում հարցի ռազմական լուճումը և առաջարկում է ֆաղաֆական միջոցներ: Պեական նախարարը նեց, որ երկու երկրներում իրեն մասնուցվել են խնդրի մասին երկու՝ միանգամայն հակադիր սեսակեներ, ուստի ինքը վերջնական կարճի կազմելու համար անհրաժեշտ է համարում անդայման այցելել Լեոնային Դարաբաղ:

Նախորդ զիեերն Ադդանում բռնագրավվել են Անդրկովկասյան օկրուգի գորամասի դախեսները: 14-րդ բանակի հրամանատար, գեներալ Պողովն «Իզվեստիայի» թրթակցին ասել է՝ ադրբեջանական գրոհայինների ձեռքն է անցել հազարավոր սոնմաների ռազմամթեր: Պասանդ են վերցվել 7 զինճառայող՝ իրենց ընսանիֆներով, որոնց սարել են անհայտ ուղղությամբ:

(Երկու օր անց Թրիլիսում Անդրկովկասյան ռազմական օկրուգի հրամանատարի սեղակալը դիսի հարողդե, որ Ադդանից էվակուացվել են բոլոր զինճառայողների ընսանիֆները):

Փետրվարի 25. Այս օրերին Ես են խոսում Իրանի կառավարության միջնորդության մասին: Արգորճնախարար Վելայեթին արդեն Բաբվում է գտնվում, հետո էլ Երեւան դիսի գա: Երկու կողմերի հետ նախ առանձին-առանձին է բանակցելու, դիսի սեսեսական համագորճակցության հարցեր լուճի, հետո էլ սրանց իրար բերի, հաշտեցման հասնի՝ Արցախի խնդրի անարյուն լուճման հիմք դնելու համար:

Իրանի նախարարը Բաբվում թրթակցներին հայտարարել է, թե սոս է այն լուրը, որ վերաբերում է ադրբեջանական գորբի կազմում իրանցի զինվորների մասնակցությունն այս կովին: (Իսկ Ես հույսայնից եկած հայ հրամանատար Ես հետն Սեղրյանի եղբայրը, դասմում էր, որ սղանված հակառակորդների գրղաններից իրենք հաճախ են հանել փասաթրթեր, որոնք հաստատում են սղանվածի իրանցի լինելը.-Ո. Պեռոսյանի դասմաճից):

Ինչ-որ է. Վելայեթին այսօրվա համար Ադրբեջանի ղեկավարների հետ դայմանավորվել էր, որդեսոզի 24 ճամով կրակը դադարեցվի: Ես հենց այդ 24 ճամվա ընթացքում էլ նրանք ռմբակոծությունն ավելի են բորբոքել, Ստեփանակեթի, Ասկերանի, Մարտունու, ինչդես նաև Ես հույսայնի սահմանային գյուղերի վրա թափել այնքան ռումբեր, որքան նախորդ օրերին: Ստեփանակեթում չորս հոզի սղանվել են, մեկը՝ զինվորական, որովհետև Մարեալ Ես դոցնիկովի սղառնալիֆներից հետո անգամ, դարճյալ ռմբակոճել են նաև գորանոցը և այն էլ «Գրադ» կայանից: Հանրադեության մայրաֆաղաղը կրեց նաև նյութական մի նոր ճանր վնաս. «Գրադի» հրթիրներից մեկն ընկել է զինու կոնթեյնարի վրա՝ դասճառելով վիթխարի ավերաճություն:

Հրթիրակոծությունը կատարվում է հիմնականում Եուուու ու Զյոսալարից (կորճանված Մալիբեյլի սեղ կանգնել է Զյոսալարը):

Հեռուսալիսունակն ասում է Ստեփանակեթի գորամասի (366-րդ գունդ) հրամանատարությունը կարգադրություն է սսացել ռմբակոծությանը դասասխանել, թեանում կրակակեները ոչնչացնել: Բայց ինչո՞ւ դա չի արել հենց այսօր:

Ադրբեջանի կրակակեներն օրեգոր բազմանում են: «Գրադ» մի կայան էլ սեղադրել են Զելբաջարի Երջանում և կրակում են սահմանամերձ հայկական գյուղերի վրա: Այսօր ադրբեջանցիները գնդակոճել են նաև Կաղանի Երջմիլիցիայի ավսոնեբեռնան, սղանել մի ոսիկանի:

Երեւանում ցույց սվին Ստեփանակեթի գնդից դասալիֆ դարճած երեք սսահակի՝

կալմիկ, որս եւ լեզգի, որոնք իրենց արարել էր մասնաճանաչում են հրամանատարների առիկարությամբ. իբր, թույլ չեն տալիս արքեպիսկոպոսի նմանություններին դասախանեն: Իսկ նրանք Ստեփանակերտն ավերել են: Էլ ինչի՞ մնայինք, որ դառնային մասնական արկի կամ զնդակի կերակուր:

Երեւանում ՀՀ ԳԽ-ի նստաքառն է, եւ, հանրադատության նախագահի նախածեւնությամբ, փակ մի նիստ (այսօրվա եսմիջօրեին) նվիրել են Արցախի վիճակի ֆննդաքննչ: Ասում են՝ Եւս են մտախոյանք լԷՀ օրհասական վիճակով, համակարգված, միասնական միջոցառումներ են իրար բերում թեւանուն վճռական դասախան սալու համար: Ասված օգնական:

Արցախի բարդույթը լրջորեն անհանգստացնում է նաեւ Գերմանիային (հավանաբար, Բ. Կոխն ու Չ. Բալայանն այնտեղ մեծ ֆարգություն են ձեռնարկել): Արգործնախարար Գեները դիմել է ԱՊՀ ղեկավարներին՝ առաջարկելով անհետաձգելի միջոցների դիմել, որդեսգի Հելսինկիի սկզբունքները որդեգրած երկու նոր դեմքությունները՝ Հայաստանն ու Արքեպանը, հարգեն այդ սկզբունքները, իրենց միջուկ ծագած բարդույթը լուծեն առանց ուժի ու բռնության, մարդու եւ ազգային փոքրամասնության իրավունքները հարգելով:

Համբավավոր իրավադաստան Ելենա Բոնները նամակով դիմել է ԱՊՀ գործերի գլխավոր հրամանատար Շադոբեկովին, իր սազնադն ու ծանր մտախոյանքներն է արտահայտում Արքեպանի, Վասսանի ու Մոլդովայի սարածքներում նախկին խորհրդային գործերին զինաթափելու, գորանոցները կողոպտելու եւ նման ուրիշ բազմաթիվ դեմքերի առթիվ: Նա հրամանատարի ուժադրությունն է հրավիրում այն փաստի վրա, որ գողացված բոլոր զենքերը ծառայում են ազգամիջյան բախումներին, խաղաղ բնակչության զանգվածային ջարդեր կազմակերպելուն:

Բոնները մի դիմում էլ հղել է միջազգային հեղինակավոր կազմակերպություններին (ՄԱԿ, Եվրոխորհրդարան եւն)՝ դաւանջելով վճռական ֆայլեր իրականացնել Արցախի բարդույթի լուծման համար: Չէ՞ որ ամեն ինչից, նույնիսկ Ռուսաստանի միջնորդությամբ վերջերս երկու արգործնախարարների մոտակայան անդադրում ու անհիմաստ բանակցությունից դուրս երեւում է, որ հարցը կարող է լուծվել միայն բարձր մակարդակով: Հակառակ դեմքում փոքրիկ մի ժողովուրդ, ինչդիսին արցախահայությունն է, դեմք է իր ազատության ու անկախության համար կռվի սինչել վերջինը եւ մեռնի իր հայրենի ավանդական հողի վրա, աշխարհի աչի առաջ:

Բախվում արդեն գործում է Թուրքիայի դեմադանությունը: Դեմադան Ա. Կարամանոլին, գործի անցնելով, անմիջադեմ խոսել է Ղարաբաղի մասին, այն հայտարարել «Արքեպանի բազմաշար ու հավերժական հողը, որի վրա (թուրքերը) դեմք է դաստանեն իրենց իրավունքը, եթե նույնիսկ ստիպված լինեն զենքի դիմել» (ուրեմն, նո՞ր են զենքի դիմելու, թե՞ խոսքը վերաբերում է Անկարայի զենքին):

Թուրք դեմադանը համարել է, թե այսօրվա Արքեպանի վիճակը Եւս է նման 20-ական թվականների Թուրքիայի վիճակին, երբ Քեմալ Աթաթուրքը միաձուլեց թուրք ժողովրդին, ոսքի հանեց հայրենիքի ամբողջականությունը դաստանելու համար: Օ՞ն. առաջ, ուրեմն, Ղարաբաղի հարցը թուրք Արքեպանի ամբողջականությանն է ադառնում...

Չարմանալի ոչինչ չկա: Մեր հայրերը ճիշտ են ասել, թե թուրքն ամեն տեղ ու ամեն ժամանակ մնում է թուրք:

Ռուսաստանի ռադիոյի թղթակիցը Գ.Վ. Սարավոյսովային հարցրել է, թե ինչով կարելի է բացատրել, որ ԼԷՀ-ում կռվող կողմերից արքեպանցիները գոհեր ավելի Եւս են տալիս, երբ հայրենի է, որ նրանք ավելի լավ են զինված եւ ունեն ռազմական հզոր

սեխնիկա: Ռուսաստանի որդեգրողների խորհրդականը դասախանել է. «Հայերի համար այդ հողը հայրենիք է, սրբազան: Նրանք այնտեղ են ծնվել, այնտեղ ադրել են դարեր Եւսունակ, զիսեն նրա ամեն ֆարն ու թուփը: Նրանք դաստանում են իրենց հողը, իրենց հայրենիքը»:

Պասախան, որին ոչինչ չես ավելացնի:

ՀՀ նախագահը մի ուղերձ հղեց 14 երկրների ղեկավարներին: Այնտեղ նա խոսում էր Արցախի խնդրի կարգավորման, Անդրկովկասում Արքեպանի ռազմամոլական ծրագրերի հնարավոր ծանր հետեւանքների եւ այլ խնդիրների Եւս, արտահայտում իր մտախոյանքներն ու գործարար առաջարկությունները (նամակը թվագրված է (92-ի փետրվարի 25): Նախագահը նույն օրն էլ ստացավ դեռեւս հունվարին «Յոթնյակի» դեմքությունների ղեկավարներին ուղղած իր դիմումի դասախաններից մեկը: Վերջին օրերին Մեծ Բրիտանիայի վարչադեմ Չոն Մեյջորն էր գրել: Հիմա էլ Ֆրանսիայի որդեգրողն է Ֆ. Միստրանը, որի թուրքը հետաքրքիր է գլուխ ուրծացնելու (չասենք՝ գլխից զիսենք Ֆ. Միստրանը, որի թուրքը հետաքրքիր է գլուխ ուրծող հետեւում ենք Լեոնային Ղարաբաղի անելու) Եւսությամբ: Ասում է՝ մենք ուրիշ ուրիշ հետեւում ենք տալիս մարդի դեմքերին, ցավում ենք բարդացման համար, մեծ նեւանկություն ենք տալիս մարդու իրավունքների ու դեմոկրատական սկզբունքներին եւ հույս ունենք, որ ԱՊՀ դեմքությունները, հասկադեմ Ռուսաստանը դեմք է վճռական դեմք խաղան բարդույթի լուծման գործում: Իսկ Ֆրանսիան, որ ընդունել է Հայաստանի անկախությունն ու դաստան է նրա հետ վարել դիվանագիտական հարաբերություններ, ամեն կերպ կազակցի խաղաղ բանակցություններին:

Փետրվարի 26, Վերջադեմ: Աշխարհի բոլոր լրատվական մարմինները հարդորում են, որ Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատության ինքնադաստանական ուժերը մեկ են Ստեփանակերտի օդանավակայան եւ Խոջալու: Մեկ են, այսինքն՝ ազատագրել են:

Մերոնք իրենց մասին են տեղեկացնում ունենք 30 վիրավորներ: Իսկ ուրիշները հաւանում են արքեպանցիների կորուստները: Մեկն ասում է՝ 30 օժոնական է տղանվել, կան հարյուրավոր վիրավորներ, նույնքան էլ դաստան են հանձնվել: Ըողողորդիս թողել են մեծաքանակ զենք ու զինամթերք: Արքեպանի ՆԳՆ լրատվությունը, հավանաբար, ավելի լավ զիսե, իրենց տղանվածները հաւանում է հարյուրից ավելի: Եւ այս բոլորի կողմին հայոց ողորմադությանը հանձնված վեց-յոթ տասնյակ մեխիսթիներ, որոնք երեւի թե անհուն Եւսրակալությամբ դեմք է լրված լինեն իրենց բարեարար արքեպանական կառավարության հանդեմ, բերել, Խոջալու էր լրել, որդեսգի այս տանջվածները դաստան սան իր կասարած չարագործությունների համար:

Հեռո դիսի իմանանք, որ 26-ի վաղ առավոտյան ԼԷՀ-ի հանրադատության ինքնադաստանական ուժերը Եւստանել են օդանավակայանը եւ Խոջալուն՝ հակառակորդից դաւանջելով հեռանալ ԼԷՀ հանրադատության սարածից, առանց դիմադրության: Ստանալով մեծում՝ նրանք դաստանական գործողություններ են ծավալել միաժամանակ բոլոր ուղղություններից՝ Ստեփանակերտից, Մեխիսթեմից, Բերեւոնից, Նորագյուղից եւ Ասկերանից: Կոստելով կաստի դիմադրությունը, իսկ Աղղամի կողմից էլ եւ մղելով յուրայիններին օգնության Եւստող թուրք գործադատումը, ինքնադաստանները երեկոյան դեմ տօրիներ են դրությանը, նվաճել Խոջալուն եւ օդանավակայանը: Նրանց են անցել նաեւ երեք գրահամեքեմա, հրթիռանետ երկու սարք, մեկ թնդանոթ եւ զինամթերքի խոնր դաստաններ, մարտադաստան փախուստ սված թուրքերի թողած ավելի ֆան հարյուր միավոր մարտական զենք:

Ազատամարտիկները հանրադատության իրաւանություններին են հանձնել զինամթերքի եւ սննդամթերքի դաւանքների վիթխարի դարունակությունը («Երկիր», 1992, փետր. 28):

Ինչ-որ է, ընկավ Խոջալուն՝ չարիքի բույնը, թունավոր օժերի ուրջը: Մումգայիթից հե-

սո առաջինն այնտեղ ջարդ սկսեցին հայերի դեմ: Ադրբեջանի խարդախ ղեկավարությունն այն փուչ բնակավայրն էր ուռնացնում՝ նրա վրա մսխելով Արցախի համար կենսորոնական կառավարության բաց թողած 400 միլիոն ռուբլին: Այնտեղ, չունեցած բնակչության եւ ամեն սեսակ հնարավորությունների բացակայության դայմաններում, արդյունաբերական ձեռնարկներ էին ստեղծում, սնեսական հզորություններ էին գործի դրվում... Եւ Մութալիբովն այդ շնչին բնակավայրը հոչակեց ֆաղաֆ, որը չդեֆ է եմ-թարկվե՛ր սեղական իշխանություններին, ծուկով-ժամանակով լիցի դառնար նրանց սիրակալը, Արցախում հասսսսվելիք ադրբեջանական բռնասիրության կենսորոնը, մայրաֆաղաֆը: Ցույց սվին Խոջալուի այսօրվա դասկերը, ամայացած, ֆարուֆանդ սներ, ծխացող շինություններ, որոնցից ոչինչ չի մնա այդ ծխից հետո: Այս է չարի վերջը:

Այ, եթե Մումգայիթն է՛լ սեսած լինե՛ր այս օրը: Հավանաբար անհնար կդառնային հաջորդ եղեռնագործությունները, այս Խոջալուն, Գանձակը, Բաֆուն եւ դրանցով արհահարված, այժմ հոչակավոր վայրերը՝ չարահուժ Խորհրդային Միության ուրիշ հանրադեֆություններում: Անհնա՛ր կդառնային: Գումն եմ ու սարակուսում: Բայց չէ՞ որ Մալիբեյլվի օրինակը կար. 1920-ին հողին էր հավասարվել՝ իբրեւ էժան հասնուցում իր նյութական դավերի, ցեղակիցների վայրագությունների, միայն Արցախում ավերված, անբնակ դարձած հիսունից ավել հայկական գյուղերի դիմաց: Հասկանալի է՝ մոռացավ իրեն ոսֆի կանգնեցնելու համար անֆեն հայ գործիչների ծախսած ջանքերը, միջոցները, առաջարկած անժառ բարեկամությունը: Բայց իր առաջին վախճանն ինչդե՛ս մոռացավ: Թե՛ իսկադեւ իրավացի էր ռուս մեծ գրողը, որ ասում էր՝ բարբարոսների համար երեկ չկա, դասնությունը նրանց թեմամին է, որովհետեւ արնոս աչերը վաղվա զոհերի վրա հառած, լիցի հարձակվեն... Եւ գողացած ահավոր զենքերն իր կսուրներին սնկած՝ գիժեր-ցերեկ հրեսակոծում էր Սեսֆանակերը, ցրջակա հայկական գյուղերն էր ավերում:

Ի՞նչ եղավ վերջը: Կանխե՛ց Խոջալուի վախճանը, որդեսզի նրա համար դաս լինի: Բայց չէ՞ որ դասն էլ մարդկային բարոյական նորմերով առաջնորդվողներն են ասում... Իսկ սրանք օր առաջ իրենց զառիներն ու օղուլուժաղը ֆռչեցրած, որոշել էին բերովի մեսխեթցիներով կերակրել արցախահայի վրեժխնդությունը:

Եւ հիմա Իրանի արագործնախարար Ալի Աբբար Վելայեթին Բաֆվից Արցախ եմ ուղարկում, որդեսզի գնա, ծանոթանա իրավիճակին, հայ վրիժառուներին խաղաղության կոչի:

Նախանցյալ օրն այս Վելայեթին խնդրել էր 25 ժամով դադարեցնել կրակը, որդեսզի ինքը գնա, Սեսֆանակերն ու Շուշին սեսնի, բանակցի կովողների հետ, փորձի լեզու զսնել՝ եթե ոչ հաճության, ադա զոնե իրար հանդուրժելու համար: Խոսացել էին, մեկ էլ դրժել իրենց իսկ սված խոսումը, Սեսֆանակերի եւ ցրջկենսորոնների վրա բացել մի այնդիսի հրեսակոծություն, որի ակամասեսները մսածում էին, թե ձմեռային սեւակնած երկինն է դայթել հայոց երկրի վրա...

Խոջալուից հետո նսուձեռն են ընկել եւ հիմա արդեն երեք օրվա դադար են առաջարկում՝ երեւի մսածելով, որ երեք օրում իրենք դառնալու են անխոցելի եւ ձեռք են բերելու մի ուժ, որով անցյալ կորուսները ես առնելն իրենց համար խաղ ու դար լիցի լինի:

ԼՂՀ Գերագույն խորհուրդը հայտարարել է, թե զերի հանձնված մեսխեթցիներին իր հանրադեֆության ֆաղաֆացիություն է շնորհում, եւ նրանք կարող են բնակվել՝ որեք կամենան:

Ինեսա Բուրկովան՝ ռուս այդ հրաժարի գրողն ու մարդասեր գործիչը, վերսին արցախցիների կողին է եւ, լրագրողներին հաղորդելով իր կարեկցանքը լեռնասանին հասած վերջին աղեսների համար, լլասմեց, թե հենց նոր ինչդեւ հեռախոսով կոչվ է սվել մարալ Շադոնիկովի ու նախագահ Ելցինի հետ, որդեսզի հալեցնի նրանց անսարբերության սառույցը, սսիդի դաճադան կանգնել ադրբեջանական ագրեսիայի դեմ կենաց ու մահվան կոչվ սվող արցախահայությանը:

Ադրբեջանական լրասվությանը նորից հարայ են սալխա թե օղակայանն ու Խոջալուն նվաճելիս հայերի հետ են եղել 366-րդ զնդի զորամիավորումները: Իսկ զինվորության անունից զենեւալ Պոռովը, լրասվության անունից էլ՝ Մոսկվայի թրթակիցը, հայտարարում են, որ դա ես ադրբեջանական սովորական կեղծարարություն է, եւ 366-րդ զունը ոչ մի դեր չի ունեցել հայ ազասամարտիկների հաղթանակի մեջ:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ու Այազ Մութալիբովն այսօր Հելսինկիում լիցի լինին՝ ԱՊՀ-ի մյուս ղեկավարների հետ միասին Եվրոպական համագործակցության ու միջազգային ուրիշ-ուրիշ կարեւոր փասսաթթեր ստորագրելու համար: Չեն գնացել, որովհետեւ երկուսի համար էլ ամենակարեւորը փասսաթուղթը հիմա գրվում է Արցախում:

Ասում են՝ հենց այսօր Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը նոր ուղերձ է հղել 14 երկրների ղեկավարներին՝ դախանջելով թույլ չսալ, որ Ադրբեջանն ստեղծի ազգային բանակ, որի խանձարուրն արնոս է արդեն եւ Արցախի լեռնասանում գործած չարություններով են դրվում նրա հիմները: Պախանջում է սսիդել, որ Թուրքիան չեզոք մնա հայ-ադրբեջանական բարդույթի եւ հասկադեւ Արցախի հարցի հանդեմ: Ադա եւ խնդում է, որ ՄԱԿ-ի ու Եվրոպադամենի դիսորդներ ուղարկվեն Արցախ՝ նրա բնակչության անվանագործությունը հուսալիորեն ադախովորելու համար:

Հեռուստեսեսության եւ ռադիոյի բոլոր խոսնակները ոգեւորված են Իրանի արագործնախարար Վելայեթի խաղաղարար առաքելությանը: Նա խոսանում է սնեսական մեծ աջակցություն ցույց սալ Ադրբեջանին ու Հայասսանին, նրանց սրամարել իր երկրի շուկան եւ միջնորդ լինել նրանց ու հարավի մյուս հարուս երկրների միջու: Ու ամենակարեւորը՝ այս հեռանկարի հիմքի վրա էլ միջնորդել, որ խաղաղություն ստեղծվի Արցախում:

Միայն «Ազասություն» ռադիոյի մեկնաբանն էր, որ զգուժացրեց, թե Արցախի հարցի լուծման այդ ի՛նչ սարբերակ է, որ լիցի առաջարկի Իրանի նախարարը, Ադրբեջանի ու Հայասսանի սնեսական համագործակցության կարիքն ունեցող երկրի ներկայացուցիչը: Մսածում է, թե հայկական կողմը կգնա ամեն զիջումի՝ սնեսական այդ համագործակցության անորոշ հեռանկարով շեկված:

Բայց չէ՞ որ երեկվա ու այսօրվա իրանա-ադրբեջանական փոխհարաբերությունները, նրանց հավասակցությունը, Իրանում բնակվող, այսդեւ կոչված, ադրբեջանցիների ավելի ֆան մեկ ու կես սասնյակ միլիոնը եւ նման շաս բաներ լիցի սսիդեն, որ հայերը մի փոքր ծանրութթեւ անեն իրենց կասարելիք առաջաֆայլը:

Իսկ ես, իբրեւ դասնության հետ գործ ունեցող մարդ, կուզենայի նաեւ մեր դասնությունը հիժել, հայ-իրանական փոխհարաբերությունների դասնությունը, որովհետեւ շաս լավ սեսում են, որ այսօրվա Իրանի սերերն իրենց բազմադարյան դասնության ժառանգորդներն են ու նախնիների համարյա հարազատ շարունակությունը:

Մենք մեր ամբողջ դասնության ընթացքում դայֆարել ենք դարակական բռնասիրության, դժնի կարգերի եւ ուժացման ֆաղաֆականության դեմ: Եթե կա մեկը, որ կարծում է, թե Այաթոլլա Խոմենինն ուրիշ բան էր, ֆան մեր Ավարայրը հրահրած Հազկերը, չարաչար սխալվում է: Հիժենք, որ ուժմիջնադարյան մեր հոգեւոր գործիչն՝ Գանձասարի կաթողիկոսին, թլդասեցին Պարսից արքունիքում: Իսկ Խոմենինն հեռակա մահվան դասադարեց Սալման Ռուսիին, թե ի՛նչ է, նա գրել է մի գիրք, որն այդ նոր ճիզվիցի ֆին դուր չի եկել: Եւ Ռուսիի մահադարսությունն այդդեւ էլ չեն վերացնում Խոմենինի ժառանգորդները, որոնք այսօր, իբր, դասրաս են անժառ ու անժառ աջակցություն առաջարկել իրենց հավասակից Ադրբեջանի դեմ ամենամակասագրական իր կոչվն անող արցախահայությանը:

Խոմենինն երկնի՛ց չէր ընկել եւ, ասդարեզից հեռանալով, իր հետ չսարավ իր ստեղծած կարգն ու իր ֆարգած բարոյա-ֆաղաֆական ոգին: Հիժենք, որ այդ խավարամո-

լին ոչ միայն համաժողովրդական հոլասակություն էին հայտնել, այլև դարձին իրենց նոր կուռքը, որի երկրորդությունն այսօր էլ համազգային ու ղեկավար կարգ է...

Գուցե եւ ղեկս չէր այս բոլորը հիշել: Բայց չի կարելի անտեսել, որ այսօրվա մեր ֆաղափական աստղերից տերերից ոմանք ուզում են մոռանալ մեր կենսագրությունը, մեր ազգի երկվա կյանքն ու փորձը, երբ ստիպված են լինում այսօրվա աշխարհում մեծ սակեր կամ ֆաղափական որեւէ ֆայլ գցել: Գցեն, բայց չմոռանան երկը, չուրանան նրա դասը: Մի՞թե այսօր մեծ սակեր կամ ինչ-ինչ ուրիշ փոխհարաբերություններ հաստատելու համար դարձապիտ է մանկուրթ լինելը: Կամ այդ փոխհարաբերությունների մասին խոսելով ու նրանց առավելությունները արժեքավորելով էլ մենք ղեկս է սղառնել մեր անելիքը: Քանի՞ տարի է, խոսում ենք հայ-իրանական մեծ սակեր, առեւտրական, մշակութային կապեր հաստատելու, դրանով մեր կործանվող երկիրը փրկելու մասին: Արդյունքում ի՞նչ կա: Երեսնամյա կենտրոնի դարակապակա Գյոյ-մեջիդի վերակառուցման ծրագիրը: Ուրիշ ոչինչ: Եւ հենց որ այդ մեջիդը վերակառուցվի, ղեկս դարձվի, որ այն մեր Երկրի երեքազգային մայրաքաղաքում կանգուն հնագույն շենքն է...

Փետրվարի 27. Նախօրյակին ղայմանավորվածություն էր ձեռք բերվել երեք օրով կրակը դադարեցնելու մասին, որդեսգի Ալի Աքբար Վելայեթին այցելի ԼՂՀ, լինի Շուշիում, ծանոթանա իրավիճակին, հավանաբար, նաեւ բանակցություններ վարի տեղական իշխանությունների հետ (չնայած դաշտնական հայտարարություններում վերջինս չէր նշվում):

Սակայն կեսօրվա դեմ ադրբեջանական զորքերն Աղդամից արժանաբար սկսեցին Ասկերանի Երանի արեւելյան սահմանի ամբողջ լայնությամբ՝ ռմբակոծելով նաեւ Ասկերանը: Նրանց ուղեկցում էին քանակ, զրահամեքներ եւ ռազմական ուղղաթիռներ: Միաժամանակ Շուշուց ու Չանահասանից էլ սկսվեց Ստեփանակերտի ռմբակոծությունը, եւ հայերն ստիպված եղան դադարեցնել զործողություններ ձեռնարկել, ռմբակոծեցին Աղդամը, Շուշին եւ Երանից: Խոցեցին մի ռազմական ուղղաթիռ, որը կսրուկ վայրէջք կատարեց Ասկերանի Երանում:

Վելայեթին ստիպված եղավ Գանձակից եւ դառնալ («Ամերիկայի ձայնի» տեղեկությամբ՝ Բաքու, «Ազատության» համաձայն՝ Թբիլիսի, իսկ իրականում՝ Երևան):

Ռուսական լրատվական մարմիններն ասում են՝ իրենց դաշտնական միջոցառումներից հետո հայտարարության ներկայացուցիչները ղահանջել են, որդեսգի Ադրբեջանն իրենց համոզման համաձայն «Գրադ» կայանները (Ստեփանակերտը լրիվ ավերվել է, «Գրադ» այլեւ անելիք չունի):

Ասում են՝ Ադրբեջանի ղեկավարությունը համաձայն է, որ խաղաղարար ուժեր մտնեն Ղարաբաղ, ղայմանով միայն, որ նրանց վրա իրենք հսկողություն ունենան: Այս արձեւ, որ կլինեն իսկական խաղաղարար ուժեր:

Ռուսաստանի դաշտնական միջոցառումները կարգադրել է, որդեսգի Ադրբեջանից ու Արցախից դուրս բերեն զինվորականների ղնամիջները եւ, ասում են, արդեն մասամբ իրականացվել է այս կարգադրությունը: Հետո՞ ինչ ղեկս անեն, զորքը զործողության մեջ են դնելու, թե՞ այն էլ են դուրս բերելու:

Պրահայում, Եվրոպայի ԱՀԽ նիստում, Անդրկովկասից վերադարձած ղիսորդների խումբն իր գեկուցումն է ներկայացրել՝ հավանաբար դրության ամբողջ սրությամբ ու ողբերգականությամբ, որից էլ նախագահողը՝ Չեխոսլովակիայի արտգործնախարարը, եւ ներկաները միահամուռ արտահայտել են իրենց խոր մտահոգությունը, Հայաստանի ու Ադրբեջանի ղեկավարներին կոչ արել, որդեսգի դադարեցնեն դաշտնական զործողությունները եւ վճռական ֆայլեր կատարեն վիճակը կարգավորելու համար:

Նման մի հավաքում էլ ԱՄՆ-ի դաշտնական Երաններն են անհանգստություն արտահայտել, ղիմել Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզիրեւին, որդեսգի նա դաշտնազորը դադարեցնելու համար զործի դնի իր երկրի ղեկավարության հեղինակությունը:

Մումբայի ղեկոնի 4-ամյակի կաղակցությամբ ռուսական ռադիոն ու հեռուստեստությունը Եւս են խոսում Եւսման դեմ չորս տարիներին զործարար ղեկական-ֆա-

ղափական մեքենայություններից, Գորբաչեւի ադրբեջանաձեւ վարի հակամարդկային տրությունն են ֆնանդատում (հիմա այդ մասին խոսելը երեւի ազնվամտություն են համարում, իսկ այն ժամանակ միայն գովում ու խրախուսում էին): Իբր, վերջին ժամանակները Ռուսաստանի վարած ֆաղափականությունը բացահայտ հայանդաս է եւ դրա մեջ իր որոակի դերն ունի Հայաստանի դրեպիտեն Լեոն Տեր-Պետրոսյանի անձնական-անհասական առավելությունը՝ Ադրբեջանի ղեկավար Մուրալիբովի համեմատությամբ: Այդդես էլ ասացին՝ անձնական-անհասական առավելությունը:

Բայց ո՞ր է արդյունքը, երբ Ստեփանակերտը լեոնաստանի այդ գեղեցկուհին, խորակված է, հարյուրավոր արցախահայեր նահասակվել են իրենց հայրենական օջախներում, հազարավորներ ենթարկվել բռնագաղթի... եւ հայտնի էլ չէ, թե ինչ ղեկս կատարի նրանց հետ, որոնք, հրեալոր Երանիակումները, ֆաղքը, անհուն սառաղանները հաղթահարելով, անձնատուրական հրացաններով կոպում են ադրբեջանական վայրագության եւ դրան գումարված խորհրդային սանկերի ու ռազմական ինֆանտների, ղանգվածային ոչնչացման ղարհուրելի ղինաստակների դեմ:

Երեկոյան Ադրբեջանի ԱԺԴ-ի նախագահ Ալիբեր հայտարարություն է հրատարակել՝ մասնավորաղես ղնդելով, թե «Հայերը Լեոնային Ղարաբաղի 56 ադրբեջանական բնակավայրերից հրդեհի են մասնել 47-ը, որ հանրաղեսության ղեկավարության դաձանական ղիրհորոձան արդյունքն է»:

56 ադրբեջանական գյուղ Լեոնային Ղարաբաղում եւ նրանցից 47-ն այրված, այսինքն ոչնչացած: Երկու ղվերն էլ հերյուրված...

Երեւի ղառանցող ադրբեջանցին հույս ունի, թե խաղաղություն հաստատելուց հետո իրենց հնարավորություն ղիսի սրվի վերակառուցել նախկին բնակավայրերը... որդեսգի իրենք 47 նոր բնակավայր սարքեն՝ նրանցում վերաբնակեցնելով Ռուբեկսանից ֆախած մեխտեթիներին եւ ուրիշ նման ֆախստականներին...

Իսկ այսօր Ադրբեջանի նախագահի հետ ունեցած հեռախոսաղրույցով ԼՂՀ նախագահ Արթուր Մկրչյանը ղարողացավ համաձայնություն ստեղծել, որդեսգի Ղարաղաղութի ու Խոջաղութի գեղները ֆոխանակվեն այն հայերի հետ, որոնք ավելի վաղ դաշտնղ էին վերցվել բռնագաղթեցման ենթարկված մեր 24 գյուղերից:

Մուրալիբովը, հավանաբար, մտածում է, թե յուրայիններին կաղատագրեն անղայման, հայերին էլ կատունակեն սանջահարել իրենց դաշտարաններում՝ գոնություն սարղով իրենց չար ողիներին:

Փետրվարի 28. Երեկ երեկոյան արդեն ԼՂՀ դաշտնականներն ադրբեջանական ավաղակախմբերից մարել էին Կարմիրավանի, Մեյուղանի ու Յարմջայի սարածֆները՝ բեանուն դաշտնողած լինելով մեծ ղոնեւ եւ գեղի ու ղինամբերի մեծ կորուսներ: Իրենք ունեցել են միայն երկու սղանված ու վեց վիրավոր:

Թեանմին դուրս է Երանվել նաեւ Նախիջեւանիկի սարածֆից (գյուղին հարող բարձունքում երեկ էին դեսանս ղեցերել ռազմական ուղղաթիռով):

Ստեփանակերտի լրատվության ղեկավարը հաղորդում է, որ հանրաղեսության սարածֆում խաղեսիկ անղոր է, իրենք վերաղարձրել են գերած երեխաներին ու մեխտեթիներին:

Պարզվում է, որ դաշտնականները Խոջաղվում, ի ղիվս Եւս ղինամբերի, նվաձել են նաեւ մեկ «Գրադ» եւ երկու «Աղաղան» հրթիռանես սարքեր:

Շուշից գեղակոծել են Աղձ ղորամիավորմանը դաշտնող երկու ուղղաթիռ, որոնք ղեկ էին Ստեփանակերտի ղորակայանում: Աղձ ուժերը ռազմական ՄԻ-24 ուղղաթիռից ղատավարղող հրթիռներ են արձակել դեղի Շուշի, ավերել ադրբեջանական ղինված ուժերի մի ֆանի կրակակետեր:

Ադրբեջանական լրատվությունը հաղորդել է, թե Ասկերանի կողմից ուժեղ գրոն է ե-

դել Շելլի գյուղի վրա, եւ «Շելլից երկու բեռնասար ավսոմեհեմա դիակներ են փոխադրել Աղղամ» («Ազգ», 1992, փետ. 29):

Շելլին Միր-Բաւիի Երջանի գյուղերից է, մեր Սեյսուլանի հարեանը: Հավանաբար Սեյսուլան-Կարմիրավան-Յամրջա գծի հայ ազասարարներն են Շելլի հասել: Իսկ Ասկերանը Շելլի հասնելուց առաջ դեմք է հաղթահարած լինել ամբողջ Աղղամից նրա վրա կասարվող հրակոծությունները եւ ծրագրած նոր վայրագությունները դասճառաբանելու, արդարացնելու համար:

Մութալիբովը ենօրյա սուգ է հայտարարել Ադրբեջանում Ղարաբաղում սկսած իրենց զոհերի համար: Իսկ ժողովրդական ճակատն ու հակառակ մյուս ուժերը հանրահավաքներ են անում՝ դիմադրելով, որ նա հրաժարական աս:

ԱՊՀ գլխավոր հրամանատար մարշալ Շադոնիկովը, ծեսնելով, որ Ստեփանակերտում սեղակայված N366 զուտով կոտալի Շուշի ունեւորություններից ու զինվորների դասաւորությունից, կարգադրել է այն դուրս բերել ԼՂՀ սարածփից, ինչպէս նաեւ հանել բոլոր ուղեկալները Հայաստանի ու Ադրբեջանի ղեկավար սահմանից: Մարշալն այս առթիւ երկու դիմումներ է նախագահներին է դիմել, որդեսզի նրանք օգնեն վերադարձնելու Հայաստանի ու Ադրբեջանի զորամիավորումների կողմից առաջնորդում հափճակված զենքն ու զինամթերքը: Այսօր խնդրանքի ձեւով, բայց եւ սղառնում էր՝ չվերադարձնելու դեղում ոչնչացնել նախկինում իրենց դասկանած զենքն ու ծխոսիկան:

Այս սղառնալիքը մեկնաբանող մի խոսնակ հեզնորն ասում էր՝ երբ չկարողացան ունեցածը դառնել, հիմա հակառակորդի ձեռքն անցնելուց հետո ղիշի սնօրինն կան ոչնչացնեն: Շադոնիկովի այս փութաջանությանը Մութալիբովը դասասխանեց թղթակիցների հետ ունեցած հարցազրույցում: Ասում էր՝ ինքը համաձայն է, որ Ադրբեջանի սարածփում սեղակայված ամբողջ զորքը մենք ԱՊՀ բանակների կազմի մեջ՝ դասանով միայն, որդեսզի նրանք ենթարկվեն իրեն՝ իբրեւ գերագույն հրամանատարի: Երեւում է, սա խելք է ձեռք բերել, ռազմ է, որ ԱՊՀ-ը զորք դառնի իր հանրադրությունում, հոգա նրա ամեն ծախսերը, որդեսզի ինքն ուզած դառնի այն ուղղի հայերի դեմ:

Երեկ ու երեկոյան Երեւան ժամանած Ալի Աբար Վելայեթին՝ Իրանի արտգործնախարարը, այսօր եղել է Մատենադարանում, Գոյ-մեչիդում, գրույցներ է ունեցել դասնական անձերի (արտգործնախարար Բ. Հովհաննիսյան, վարչադես, ԳԽ-ի, հանրադրության նախագահներ) հետ, ասել է լսել ջերմ խոսքեր: Ափսոսում է, որ հնարավորություն չունեցավ Արցախ այցելելու, դադարեցնելու արյունահեղությունը: Մակայն հույս ունի, որ շուտով իր կառավարության ֆաղափական միջոցների ու հեղինակության զործարդումով կօգնի, որդեսզի կարգավորվի վիճակը, եւ Իրանի համար շատ կարեւոր երկու հարեւանները խաղաղ-բարի հարաբերություններ ունենան, հավասարադես վայելեն Իրանի ընձեռնելիք սնեստական, դիվանագիտական եւ ուրիշ ամեն ծեսակ արտնությունները:

Իսկ թե ինչ է խոսել Ադրբեջանում, ինչ է դասանավորվել, ինչու նրանց վայրագությունը երեք օրով էլ չկարողացավ զոյել, որդեսզի հասնի Շուշի, նամազ անի այն սեղի ոչ Գոյ, այլ բազմագույն մեչիդում, այդ մասին ոչ մի խոսք...

Մոսկվան ու արտասահմանյան ռադիոձայները հեսարֆրությունը հեստում են Բաբո ժամանած թութական արտգործնախարար Հիմեթ Չեթինի ամեն ֆայլին Նկասի ունենանք, որ Չեթինը եկել է՝ իբր թե ԱՊՀ դեսությունների հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու նդասակով, սակայն այցելելու է միայն մուսուլմանական հանրադրությունները, մեկ էլ Ուկրաինա: Մա էլ՝ երեւի նրա համար, որ վերջինս հակառակական սրամադրություններ է դրեստում):

Բաբո հասնելուն դես Չեթինը հայտարարել է, թե Թութիան (այսինքն՝ իր երկրի ժողովուրդն ու դասնությունը) հուզումնի օրեր է ադրում դարաբաղյան բարդույթի հասար: Իր կառավարությունը դասրաս է զործարել ամեն միջոց այդ դասնուհասը վեկացնելու համար: Միաժամանակ հակադրել է, որ Թութիան Ռուսաստանին կսիդի դասնելու համար: Միաժամանակ հակադրել է, որ Թութիան Ռուսաստանը (Ռուսաստանը) զործարելու Հայաստանի ազրեսիւ ձգսումները, հակառակ դեսումն նա (Ռուսաստանը) զործարելու ամբողջ արեսելյան ու հարավային մուսուլմանության (Թութիայից մինչեւ Միլիան) Ասիայի արեսելյան վերջը՝ կսկակոհի հետ: Նա հադրուդեց, որ Թութիան այդուրիս դասնուցով դիմել է նաեւ Արեւմուսի մեծ սերություններին:

Այսօր ասաջ ու հետ է, որ դարգ է դառնում Հայաստանի սահմանների մոտ Թութիայի 3-րդ բանակի զորավարությունների իրական իմասը:

Հայաստանում սեղակայված 7-րդ բանակի հրամանատար գեներալ Մեչերյակովն էլ ասում էր՝ 4 դիվիզիաներից ու 7 քրիզաներից կազմված թութական այդ բանակը լիակասար մարական դասրասության է քերված, մի բան, որ չի դիսվել երկրորդ համաշխարհային դասերազմից ի վեր («Ազգ», 1992, փետ. 29):

Պարգ է, որ զորավարությունները կասարվում են, նախ եւ առաջ, Հայաստանն ու Արցախին զոուցացնելու, վախեցնելու, իսկ անհրաժեսության դեսումն՝ այդ բանակը զործի դեսելու համար: Ինչ խոսք, որ այս ամենը ծրագրվել է վերջերս Մութալիբովի Անկարայում Օզալի հետ ունեցած հանդիպման եւ բանակցությունների ընթացում: Եւ Շադոնիկովի, Կոզիրեի ու մյուսների հավաստիացումները, թե Թութիան միայն իր Շադոնիկովի, Կոզիրեի ու մյուսների հավաստիացումները, թե Թութիան միայն իր ա-մանամյա ռազմական վարժանքներն է իրականացնում, մեղմ ասած, անսեղակություններն այս ռազմական վարժանքներից ունանց այն դիմումը, թե Թութիան մեր սարածփի մոտ հի-նից է: Իսկ մեկնաբաններից ունանց այն դիմումը, որդեսզի «կարող է շատ սուձել Թութիան ձեռնդիւ կննա չար ձեռնարկից, որդիեստ... դրանից «կարող է շատ սուձել Թութիան» որդեստ ժողովրդավարական դեսության հեղինակությունը» («Ազգ» նույն հա-մարում), առնվազն միանություն է, որ գալիս է այդ կարգի դեսության դասնական վարժան անսեսելուց... Հիեւնք Կիդրոսը: Մի՞թե աշխարհի կենսոնում չէր կասարվում այդ միջնադարյան կողոպուտը:

Փետրվարի 29. Առավոտյան հադրուդել էին, թե հարաբերական անդոր է ԼՂ-ի հանրադրության ամբողջ սարածփում. Հադրուդի Երջանից մինչեւ Շահումյան: Երեկոյան զուձեցին Մարական Երջանի Սեյսուլան, Կարմիրավան ու Յամրջա գյուղերի նվա-ձումը Միր-Բաւիի այն ավազակախմբերի կողմից, որդեստ այս անգամ եւս եկել էին սանկերով, զրահամեհնաներով, հրթրանես զանազան սարֆերով: Նախնական սեղակու-թյունների համաձայն՝ գյուղերն ավերվել են: Խաղաղ բնակչությանից զոհեր չկան, որդիեստ առաջուց փոխադրված են եղել Երջանի խորի գյուղերը:

Ադրբեջանում հրադարակել են Խոջալուի բնակչության դիմումն աշխարհի ժողովուրդներին: Իբր, հայ նվաճողները հողին են հավասարեցրել վեց հազար բնակիչ ունե-ցող իրենց բարեհեմ ֆաղաքը, կոսորել ավելի ֆան հազար հոգու, մի այդքան էլ գերի վերցրել եւ սանջում են: Տանջվողների մեջ են եւ մեսխեթցիները:

Ներս ու դրսի ռադիոձայներն անմիջադես էլ հադրուդում են հայկական լրասվու-թյան հերումը, թե այդ ֆաղաք կոչվածը մի ուոձեցված գյուղ է եղել, որը վերջին ա-միսներին ոչ մի խաղաղ բնակիչ էլ չունել եւ ձառայում էր իբրեւ ԼՂ-ի հանրադրեսու-թյան միակ օդանավակայանի աշխատանքը խափանող սադրիչների ուրջ, մեկ էլ ռազ-մակայան, որեսելից հրթրակոծվում էին Սեսփանակերքը, Ասկերանն ու հարեւան գյու-ղերը: Ինչ վերաբերում է մեսխեթցիներին, ադր նրանք իրենք են հանձնվել հայկական ազասարարներին, որդեստ համարում են իրենց փրկիչները:

Բայց մի՞թե այդ արդար, հայերից փրկություն չունեցող ադրբեջանցիները մի անգամ էլ դասասխան չդիշի սան այն հարցին, թե մեսխեթցիներն ի՞նչ էին անում Լեռնային Ղարաբաղում: Ո՞վ էր նրանց Խոջալու բերել, Շուշի դասարկ սները լցրել եւ ի՞նչ նդասակով:

Մոսկվայից հադրուդեցին, թե հայերը ունեւորել են Աղղամը, կան 15 սղանվածներ եւ շատ վիրավորներ:

Շուրիում կրակել են Գանձակից եկող, երեւի առանց արբերանեաների, երկու ռազմական ինժեներների վրա, եւ արանք էլ կասադա՞ծ գնդակոծության սակ են առել մի քանի կրակակէտեր, դրանք ոչնչացրել...

Շատ է խոսվում Ստեփանակերտի N366 գունդը դուրս բերելու մասին մարտալ Շարունիկովի հրամանի վերաբերյալ: Բոլորն այն կարծիքին են, որ դա ժամանակավրէպ էր անխոհեմ միջոցառում է, որովհետեւ մինչեւ այժմ գնդի ներկայությունն ինչ-որ գործիչ նշանակություն է ունեցել: (Ահա առաջին դեպքը՝ առավոտյան Երեւանից Ստեփանակերտ քաղաքում անցած քանակ մի ուղղափառ Շուրից բացված կրակի սակ է ընկել, վերադարձել առանց դեղորայքի սեղ հասցնելու): Հիմա ադրբեջանական նվաճողներն իրենց միանգամայն ազատ միջոցներով կասարելու սեփական-ավանդական վարչությունները: Մյուս կողմից էլ, եթէ մարտալն այդքան արդար է, ինչո՞ւ ադրբեջանցիներից չի խլում այն ահռելի քանակության զենքն ու զինամթերքը, զանգվածային ոչնչացման սարքերն ու զանազան ռազմամեթոդները, որոնք իր հրամանատարներն են զիջել ադրբեջանցի բախրոզուկներին եւ հիմա էլ հայերի դեմ են ուղղված Արցախում ու Հայաստանի սահմաններում:

Այս հարցերի առթիվ խորադիտեա անհանգստացած ռուս մի թղթակից լուրագետն է իր տեսած Ստեփանակերտի ողբերգությունը, հաց չկա, ջուր չկա, գազ ու էլեկտրական էներգիա չկա, փլասակված քաղաքի 70-80 հազար բնակչությունը քաղցի ու ամեն տեսակ գրկանքների մեջ է խոնավ նկուղներում... Եւ ռուս զինվորությունը նրան երեսնիվայր թողնելով հեռանում է: Երբեւէ այս դավաճանությունը լուր է գիտակցվի:

Գնդի դուրսբերման հանգամանքներն են ֆինարկում, անվնաս, անմնացորդ, մանավանդ անվնաս ճեղքափոխելով: Խելքները եկել են: Ադրբեջանում ամբողջ մի բանակի զինադաշտը ցամաքի վանելուց հետո մի գնդի վրա իմաստացել են:

Պրահայում երկու օր ցարունակ ֆինարկվել է ԵԱՀԽ լուրագետության գեկույցը Լեռնային Ղարաբաղ, Բաքու եւ Երեւան կասարած ուղեւորության արդյունքների մասին: Ընդունվել է գործնական որոշում, որը լուրագետներն ու Եվրոպայի լուրագետներին ստիպել է ձեռնարկել անհետա՞ծ գեկույցներ՝ դադարեցնելու կրակը, բացելու բոլոր փակ ուղիները, նստելու բանակցությունների սեղանի շուրջ, կասարելու գերիների, լուրագետների, նույնիսկ զոհվածների դիակների փոխանակություն, ստեղծելու դրությունը կայունացնող հնարավորություն եւ, ամենակարեւորը, ԼՂ-ի հայությանը հնարավորություն տալու օգտակար ինֆորմացիան իրավունքից, ստեղծելու իր վարչաֆաղաֆական կյանքի զարգացման նորմալ ընթացքը:

Խորհրդակցության աշխատանքներին մասնակցած 48 երկրների արտոնդնախարարությունների աշխատակիցների մեջ գործնական, ֆազատեղյակ ու արդար մոտեցումներով աչքի է ընկել Ռուսաստանի արտոնդնախարարի տեղակալ Ֆյոդոր Շելով-Կովեդյանը:

Խորհրդակցության բանաձեւը հաճույքով է ընդունվել Եվրոպայի մեծ երկրների ներկայացուցիչների կողմից: Ֆրանսիայի լուրագետները ֆարսուղար Քուրցերն անմիջապէս հայտնել է լուրագետության իրականացնելու դեղի Արցախ ստեղծելիք քաղաքական միջոցների իր ծրագիրը (խոստման համաձայն՝ Ղարաբաղ միջոցի այցելի մարտի սկզբին): Նմանաշիղ լուրագետության հայտարարությանը հանդէս է եկել նաեւ Մեծ Բրիտանիայի արտոնդնախարարը:

Մոսկվայի հեռուստատեսությանը ցույց տվին «սովոր» Այազ Մուրադիբովին: Իր հայտարարած տնօրյա սփ առաջին օրն է, հանրահավաքներում լուրագետներն են, որ հրաժարական տա, իսկ ինքն անգիր արած իր սղառնալիքն է կրկնում. «Ղարաբաղը եղել է,

կա եւ կմնա Ադրբեջանինը: Մենք, իհարկե, կաղաւթով ենք նրա հայ բնակչության անվանագրությունը, կսանք կուլտուրական-լեզվական ինֆրակուլտություն... Բայց չէ՞ որ մինչեւ այսօր Հայաստանի կողմից որոշակի ոչ մի առաջարկություն չենք լսել: Միայն թղթակիցներն են որոշազանդիսական հայտարարություններ արածում եւ մթնոլորտը լուրագետներն»:

Կուլտուրական-լեզվական ինֆրակուլտություն: Այսինքն՝ թույլ կտա, որ հայերը խոսեն իրենց լեզվով, լեզուները չի կտրի:

Բայց Ղարաբաղի հայության կարգավիճակի հարցը լուրագետներն համար ինչո՞ւ Հայաստանը ոչինչ անի իր առաջարկությունը: Կամ ինչո՞ւ միայն Հայաստանը: Մի՞թէ ադրբեջանցիներն նվաճող, չորս արկաւորություններից հետո էլ չհասկացավ, որ Ղարաբաղի հայության, հայկական Ղարաբաղի կարգավիճակը լուրագետներն մեծաւորը նախ եւ առաջ այդ երկրի սիրողը՝ նրա հայ բնակչությանն է դաշկանում:

Մարտի 1-ին համեմատական անդորր է եղել ԼՂՀ համարյա բոլոր քաղաքներում, բացի մի քանի բնակավայրերից (Քարինակ, Կարմիրապան, Վերիճեն), որոնց վրա կրակ էր տեղում հարեւան ադրբեջանական ռազմավարական կետերից:

Այսուամենայնիվ, ադրբեջանական լուրագետները մեղադրում էր հայերին, որոնք, իբր, մթնոլորտում ու գնդակոծում էին իրենց բնակավայրերը, եւ նրանց էլ օգնում էր Ստեփանակերտի գունդը: Այդ գնդի հրամանատարությունը, այս էլ ո՞րեւորը անգամ, հերքում էր սույնը՝ բացատրելով, որ իրենք տեղափոխման հոգսերի մեջ են, հրամանատարությունը միջոց Ռուսաստան գնա, զինվորությունը բաժանվի Ադրբեջանում ու Վրաստանում տեղաբաշխված զորամասերին (Այստեղից էլ միջոց գնան, գունդներն ադրբեջանական բանակին):

Կիտում Ռուս ազգային կազմակերպության այսօր արարված համագումարը որոշում է ընդունել ԼՂՀ վիճակը ֆաղաֆական ճանաղարհով կարգավորելու մասին եւ օգնություն հասցնելու առաջարկություն արել: Որոշման մեջ Ռուսիայի կառավարությանն առաջարկվում է ճանաչել ԼՂ-ի հանրադատությունը, դաշտադատել նրա լուրագետները:

Պրահայում Եվրոպայի անվանագրության ու համագործակցության խորհրդակցությունը (ԵԱՀԽ) փետրվարի 27-28-ին լսեց Ղարաբաղ, Բաքու եւ Երեւան կասարած այցից (ս.թ. փետրվարի կեսերին) վերադարձած իր լուրագետության գեկույցը եւ ընդունեց կոչ Ղարաբաղի մասին: Ռուսաստանի լուրագետության դեկավար, արտոնդնախարարի առաջին տեղակալ Ֆյոդոր Շելով-Կովեդյանն այսօր այդ կոչը գնահատեց որդես աշխարհի ամենաբազմաձայն քաղաքներից մեկի՝ Լեռնային Ղարաբաղի մասին կարեւորագույն փաստաթուղթ, որը համաշխարհային հանրությանը կստիպի կասարել էական ֆայլեր եւ այնտեղ հաստատել խաղաղություն: Կոչի մեջ նշված են այսօրվա ամենակենսական հարցերը, սակ է Ռուսաստանի ներկայացուցիչը: Օրինակ, կրակն անմիջապէս դադարեցնելու խնդիրը, բոլոր ճանաղարհների աղաքաշարակումը, լուրագետների փոխանակումը, նույնիսկ զոհվածների դիակներ վերադարձնելը, աղա եւ ԵԱՀԽ-ի դիտողների ու լուրագետությունների ներկայությունը բարդույթի գոտում:

ԵԱՀԽ-ի միստերին մասնակցած հայ ներկայացուցիչ, ՀՀ արտոնդնախարարության Եվրոպական բաժնի վարիչ Քրիստիան Տեր-Ստեփանյանն էլ նշել է համաժողովում ձեռք բերված մյուս արցախադատաս հանգամանքը, այն, որ «Արցախի օրինակոր ընտրված իշխանությունները ճանաչվեցին որդես լիւրակ կողմ բոլոր աղաքագետներում... Իսկ այնտեղ, ուր խոսք է գնում Արցախի աշխարհագրա-ֆաղաֆական վիճակի մասին, անդայնան նշվում է, որ լուրագետներն անգամ երկրամասի բնակչության կամքը՝ արհաւիրված ժողովրդավարական միջոցառումներով, ինչո՞ւն նաեւ Հելսինկիի վերջնական բանաձեւում ընդունված սկզբունքները, այդ թվում՝ ազգերի ինֆորմացիան իրավունքը:

Սա առաջին անգամն էր, որ միջազգային փաստաթղթում երկրներն ընդունում էին ճանաչում են Արցախի ինքնորոշման իրավունքը («ՀՀ», 1992, մարտի 4):

Մարտի 2-ին դաժնաբանությամբ սպանվելու էին Աղդամը, Շուշին, Ասկերանի ու Մարտակերտի քաղաքների սահմաններում փոխհրաձգություն էր գնում, Սև սուլանն ու Յարմջան լիվ հրդեհի էին մասնավել, ավերվել, իսկ Շուշիի գիշերային հրթրակոծությունից հետո սղառվել էին կենսաապահովության բոլոր միջոցները, ջուր չկար, հաց չկար, ջերմություն չկար...-հայտնեցին դրսի հեռուստա-ռադիոհաղորդումները: Այսօր անհայտ է միայն հայկական հեռուստատեսությունը:

Առավոտվանից Ստեփանակերտը թողնում էին 366-րդ գնդի անձնակազմը, սեխնիկան, եղած-չեղածը: ԼՂՀ ղեկավարությունը դրան նայում էր սառն արհամարհանքով: Իսկ բնակչությունը, մանավանդ կանայք ու երեխաները չորս կիրճներ երկարությամբ քաղաքակել էին ելքի ճանապարհը, կեսամբում էին, անիծում, ամոթանք սալիս:

Մարտի 2-ի Շաղոբենիկով, միայն մեկ շաբաթ լեզվակոխված Մուրախիբովի հետ վերջապետ հանձնվեց, ենթարկվեց նրան, դավաճանեց արցախահայությանը՝ նրան բողոքելով մեն-մենակ, մահնեղականության հետ ճակատ ճակատի զարկվելիս:

ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը գտնում էր, որ 366-րդ գնդի դուրսբերումն Արցախից չնսածված գործողություն է եւ անդաման կիսախախտ հավասարակշռությունը սարժում, երբ չեն ձեռնարկվում ուրիշ միջոցներ:

Իսկ Ա. Մուրախիբովը հայտարարեց (հաղթեց, չէ՞), մենք դասաստիանասու ենք Ղարաբաղի անբողջության ու աղաքակցության համար: Եվ ովքեր կվորձեն խանգարել, կդատվեն խստագույն: Այս անգամ էլ ադրբեջանական դիվանագիտությունը (կամ նրա բացակայությունը) հաղթեց: Մուրախիբովն իրավունք ուներ հոխորտալու:

Ասում են՝ Բաբվում Թուրքիայի արտոնարար Գեթինի հետ բանակցելիս Ադրբեջանի վարչապետ Հասանովը դատարանականություն է հայտնել ԼՂ-ի հարցը բնակչությանը կարգավորել Հայաստանի, Իրանի ու Թուրքիայի ներկայացուցիչների մասնակցությամբ: Հնարավոր էր համարել նաև Վրաստանի, Ռուսաստանի եւ Ուկրաինայի ներկայացուցիչների մասնակցությունը, եթե Հայաստանը կամենա:

Իսկ Ալի Աբբաս Վելայեթին, Թեհրան հասնելով, գոհունակություն է հայտնել Բաբվում ու Երևանում ունեցած իր բանակցությունների նկատմամբ, իբր, հույս ունի, թե հաջորդ անգամ, Բաբվում կամ Երևանում համատեղ գույքի նստեցնելով երկու կողմերի ներկայացուցիչներին, ինքը հնարավորություն կունենա Ղարաբաղի հարցում ձեռք բերել ցանկալի առաջընթաց:

366-րդ գունդը, դավաճանելով, հեռանում էր Արցախից: Ղա այլևս չէր հետաքրքրում օտար թղթակիցներին, որոնք, Ադրբեջանի բարձրագույն միջազգային հարայ-հրոցով ցլացած, Խոջալուի կործանման մանրամասներն էին ուսումնասիրում: «Քաղաքի» սարժում գտել են ադրբեջանական 30 դիակ (իսկ Մուրախիբովի ազաններն իրենցից գտնված են համարում հազար հոգու):

Ինքնադատարաններն ասում են՝ այդ երեսունն էլ չէին սղանվի, եթե իրենց հրամանատարությունը նոր մեղքի մեջ մտնում չլիներ: Ինքնադատարանները Խոջալուի արտելյան եզրին միջանցք էին ստեղծել եւ ռադիոհաղորդումներով հայտնել, որ բնակիչները հեռանան: Այն ժամանակ արդեն դուրս փախած օժանդակները հեռացողների վրա կրակ են բացել...

Այսօր Հայաստանի հանրապետությունը, նախկին խորհրդային ուրիշ 7 հանրապետությունների հետ միասին, ՄԱԿ-ի անդամ ընդունվեց: Խորհրդանշական է, արարողությանը ներկա ՀՀ արտոնարար Ռաֆֆի Հովհաննիսյանը, Երևանի հայաստանի հայտնվելով Հայաստանը համաբարձրապես մեծ համաժողովի մեջ ընդունելու համար, իբրև ինքնուրույն, ՄԱԿ-ի անդամ երկրի մեծության ներկայացուցիչ, ի

առաջին խոսքն ասաց, եւ այն վերաբերում էր Արցախին: Խնդրեց, որ Անվանագրության խորհուրդն անմիջապես զբաղվի ԼՂՀ բարդությամբ կարգավորելու խնդրով, քանի որ այնտեղ արյունահեղություն է եւ բողոքության դեմքում կծավալվի, կընդգրկի հարեւան երկրները, կհասնի ավելի հեռուն:

Օրվա կարեւորագույն, դարգադետ ցնցող երեսույթը Ստեփանակերտի գնդի փախուսն էր: Գիշերը մեծաքանակ դեսանսայիններ էին իջել Ստեփանակերտում ու Աղդամում, որդեսգի գործողությունը կասարվի անվանազ:

Շաղոբենիկովն աղաքուցում էր, որ հայության դեմ ժառանգել է Յազովի ֆաղափականությունը:

Հետաքրքիր է, որ Ռուսաստանի լրատվական մարմինները բուռն հետաքրքրությամբ հետևում էին եւ հասարակությանը տեղյակ դառնեցին 366-րդ գնդի ու նրա ունեցած սեխնիկայի, զենքի, զինամթերքի դուրս բերմանը, որ կասարվեց առանց որեւէ բարդության: Սակայն նրանք ցաս էին անարբեր Ադրբեջանի սարժումն սեղակայված գործարաններին, Կասպից նավահանգիստին, ինչպես նաև ներքին գործերին դասկանած սեխնիկայի ու սղառագիտության կողողոտիսին, որը նախընթացին էր կասարվում Ադրբեջանի կողմից՝ ինչպես ամեն տեսակ համաձայնությունների, կաշառով ու սղառնալիով կազմակերպված առեւտրի, այնուպէս էլ, իբր, չբացահայտված գողությունների եղանակով: Եւ միայն զինվորականներից ոմանք, որ դեռես մնացել էին ազնվամտության մակարդակին ու ցավում էին հայրենիքի դատարանականության թափալուր անկումով, զանգասվում էին զարմացած... Օրինակ, մի գնդապետ Վ. Սիմոնով, որ ծանկունով, զանգասվում էր, «Օկրուզը գրկվել է երկու վիթխարի զինադաշտներին՝ երբ Ադրբեջանում, գրեց, «Օկրուզը գրկվել է երկու վիթխարի զինադաշտներին... Հասկալիս Աղդամ ֆաղափի զինադաշտում ավելի քան 200 վազոն հրթրային արկեր կային, 130-ի չափ վազոն հրաձգային զենքի փամփուռներ: Փաստորեն օկրուզը գրկվեց զինադաշտից: Սակայն ոչ ոք չգրկվեց բազկաթոռից» («Московские новости»):

Մարտի 3-ի առավոտից հայ ինքնադատարանները նմանակեցին Շուշին, Աղդամը: Օգտագործվել էր «Գրադ» կայանը, որի հարվածներից, Ադրբեջանի լրատվության սլյակներով, միայն Շուշիում ավերվել է 40 տն: Ավերածություններ են եղել նաև Աղդամում, մոկսում էր Մախ Մամեդովը՝ լալով ու զանգասվելով «Գրադի» դեմ: Սակայն չէր ասում, թե ինքն ինչ էր գտնում, երբ ամիսներ ցարունակ մերոնք էին զանգասվում այդ զանգվածային ոչնչացման զենքից, որ մամեդների ձեռքին էր գործում:

Միայն Մոսկվայից հաղորդեցին, թե հայկական զորաջոկատները հարձակվել են Թարթառ ֆաղափի վրա: Դա Միր-Բախրն է՝ Սեյալյանի ու Յարմջայի հարեւանությամբ: Երեւի մերոնք հայրենի գյուղերի ողբերգության վրեժն էին հանում:

Մոսկվայից լայնորեն ցույց սվին Խոջալուի ավերակներն ու սղանվածների դիակները: Ադրբեջանին մեծ հնարավորություն էր ընձեռնել ցուցադրելու հայերի «վայրագությունները»: Հեռուստացուցիկի աչքը երկար դառնեցին մի դիակի ոտների վրա, որոնք կաղոթված էին չվանով: Երեւի այդպիսի կաղանքն էլ իրենց արածն է (որ մեռելը չփախչի ու իրենց չգրկի նկարելու, ցուցադրելու վայելից):

Պարտադ չէին նաև ադրբեջանական թնդանոթները, Ամիրանլարից գնդակոծեցին Մարտունին:

Իսկ 366-րդ գնդի կեսը փոխադրելուց հետո մնացողները կանգ էին առել, որովհետեւ քաղաքակված էին (հավանաբար դժգոհ հայերի կողմից),-հաղորդում էր Մոսկվան:

Երևանում էլ ելույթ ունեցավ Անդրհանրապետության հրամանատարի տեղակալ, զենեւալ Բեդդալեւը եւ «երկվեց», թե գնդի դուրս բերումը չի նշանակում անօգնական թողնել Ղարաբաղը, որի անվանագրության ու անբողջության դաժնադանումն իրենց սրբազան դարձականությունն է:

Թուրքիան որոշել էր իր երկրի երկնքով Հայաստան ու Ադրբեջան օգնություն ստանալ ինքնաթիռները վար բերել, սնուցել, որդեսգի զենք չլիոխադրվի: Գաղսնիք չէր, որ Ադրբեջանն է հուշել:

Ռադիոյով հարցազրույց ունեցավ Կիրիլ Ալեքսեևսկին: Բողոքում էր Ղարաբաղի նկատմամբ Ռուսաստանի ղեկավարության անարբերության դեմ, որ անբարոյական է ոչ միայն մարդկային սեռակեցից, այլև, թերևս առաջին հերթին, ֆաղափական. չէ՞ որ կա Գյուլիստանի դաճնագիրը, որով Ռուսական կայսրությունը ղարսավորվել է իր սահմանների մեջ առնել եւ հովանավորել այդ երկրամասը: Հիմա ի՞նչ միջոցով մասնատվելու այդ կայսրության նոր դաճնակիցները: Որ նա անհուսալի, անվստահելի ղարսնյոր է, իր ստարագրած խոսքումը դժո՞ղ: Ռուսաստանի այսօրվա ղեկավարությունը, եզրակացրեց նա, - սառադում է ֆաղափական ու զինական իմդոսեցիայով:

Հեռուստազրույցի բերին նաև ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հարցերի հանձնաժողովի նախագահ Սեյրան Բաղդասարյանին, որը եթե ֆիչ առաջ ռադիոյով իրավացի կերպով հեղձում էր Ղարաբաղի համար Մոլդովիայի խոսքացած «ազգային ինքնավարությունը» (ազաւ է՝ դաւադրանելու իր լեզուն եւ նրա օգտագործման ոլորտները) եւ կհրականադեւ դեմ էր Ղարաբաղի մասին, առանց նրա ղեկավարության վճռական դերի, որել քանակցության անցկացման ու որոշում ընդունելուն («Ղարաբաղի ճակատագրի սերն ինքը Ղարաբաղն է՝ ժողովրդավարական եղանակով ստեղծված իր հանրադեւական իւխանությունը»), ադա այժմ, Ռ. Մավիսակալյանի հեւ գրույցի նսած, խոսում է Արցախին վերաբերող մեկ ուրիւ կեւսական, համազգային նւանակություն ունեցող հարցի մասին. ինչո՞ւ մեր լրատվական միջոցները, հասկադեւ ռադիոն ու հեռուստատեսությունը, անսեղյակ են Արցախի դեմքերից, իսկ սեղեկություններ հաղորդելիս էլ խոսում են այնդեւ անգույն ու կցկսուր, անարյուն ու անկերդարանք: Արցախում կոչվ է գնում, կոչվներից ամենատուրքն ու ամենահեռուսականը: Չեր հաղորդումներում ո՞ր են այդ հեռուսականի հերոսները, ո՞ր է մեր ազգային ազատագրական դայաբարի վեհությունը: Հեսո էլ զարմանում ենք, որ մեր երիտասարդները փախչում են գորակիչից, չեն խանդավառվում հայրենիքի նոր ձեւավորվող դեւականության միջոցառումներով: Մայրաքաղաքի բոլոր ձակուծուկերը ցույց են սվել ձեր թղթակիցներն ու ռեդյորսյորները: Իսկ Արցախում թղթակից չունեք, սեւագրող չունեք, թւանում վայրագություններն աւխարհով մեկ ցույց սվող, մերկացնող չունեք: Ադա թւանում են սեւեք... Մենք միայն մեկ անգամ ադիթ սվինք Խոջալվում, մի սեւ ինչդեւ աւխարհով մեկ են անում:

Իմացած լինեք, Ադրբեջանը վերջին ցրանում իր պոաջ ունեցած երեք խնդիրներն իրականացրել է հաջողությամբ. ՄԱԿ-ի անդամ դառնալը, 366-րդ գնդի դուրս բերումն Արցախից եւ մարսավարության մեր եղանակի մեջ վարկաբեկիչ մի բան զսնելը... Հիմա կդիմի ամենավճռական ճակատամարտին, որին երկար դասրասվել է, որը դարգադեւ երագել է:

Բայց մի՞թե մենք չդեւք է դասրաս լինեք այդ ամենավճռականին: Արցախյան հողում թափված արյունը մի՞թե դիտի կորչի իզուր...

Մարտի 4. Դեո երեկ եւսիջորեին Շահումյանից Երեւան վիրավորներ սեղափոխող ֆաղափացիական մի ուղղաթիռ Քելբաջարի վրա նախ գնդակոծվել է հեւադողող ադրբեջանական ռազմական մի ուղղաթիռի կողմից, ադա Միխալենդից արձակած հրթիռով վառվել, ընկել հեւց Քելբաջարի ցրանում: Չոհվել են 16 ուղեուրներ, 38-ը նորից վիրավորված փոխադրվել են Երեւան:

Ասում են հայերը ցրափակել են 366-րդ գնդի մնացորդները, չեն թողնում, որ հեռանան: Իսկ այս մնացորդներն, իբր, հսկում են Ստեփանակերտի ու ցրակաների վրա եւ թույլ չեն սախս նոր բախումներ:

Միխալենդից վերսին բուռն հարձակում է եղել Կիչանի վրա: Ազատամարտիկները հակահարված են սվել, եւ ցորեւ մեծ վնասներ կրած թւանում:

Այս օրվա կարեւորագույնը Ելցինի եւ Նազարբաեի խաղաղարար դերի վերաժարումն է: Հեռուստատեսությամբ խոսեց Նազարբաեը, որը ֆնանդատեց ԱՊՀ անսարբերությունը, վճռաբար հայտարարեց, թե հիմա ամեն ինչ դիտի ամեն Ղարաբաղի հարցը կարգավորելու համար: Իսկ սա նւանակում է դադարեցնել դատերագը, բացել բոլոր ճանադարհները, արգելել սեփական բանակների ստեղծումը, բարդույթի ցրան ուղարկել ԱՊՀ ուժեր, որոնք դիտի եւթարկվեն միայն համագործակցության կեւսրոնին:

Ելցինը, Հայաստանի ու Ադրբեջանի նախարարներին բանակցությունների եւ հատկության կոչ հղելով, դասրասականություն է հայտնել՝ մասնակցելու հարցի կարգավորման միջոցառումներին, միաժամանակ նդատակահարմար է համարել, որ ԱՊՀ ուժերը համագործակցեն Եվրոդական համերաւության խորհրդակցության եւ ՄԱԿ-ի միջոցող դատվիրակությունների հեւ: Խոսացավ Ռուսաստանի արագորձնախարարության հեղինակավոր աւխասողներից մի դատվիրակություն կազմել-ուղարկել Ղարաբաղ, որդեւգի այնսեղ երկու կողմերի սեռակեցներն ու ցանկությունները հանգամանորեն ուսումնասիրի, սեփական եզրակացությունը ներկայացնի ԱՊՀ համագործակցությանը: Նման հայտարարությամբ հանդեւ է եկել նաեւ Բելոռուսի ԳԽ-ի նախագահ Շուկեւիչը:

Այսֆանից հեւո Ադրբեջանը բողոք է հղել ՄԱԿ-ի Անվսանգության խորհուրդ, դա հանջում է միջնորդներ ու դիտորդներ ուղարկել Ղարաբաղ, որդեւգի սեղում ֆնեն, դարգեն, ճգրիս վճիռներ հանեն: Իսկ մի ֆանի օր առաջ, այսդիտի միջոցառումներից խրչած, հայտարարում էր, թե երեք նման միջանսություններ թույլ չի սա, սսեւ դրանով դիտի խախտվեր իր սուվերեն դեւտության կուսությունը:

Թուրքիայի լրատվական մարմինները, սարածելով իրենց արագորձնախարար Չեթինի դնդումը, թե Ղարաբաղում այլեւս ոչ մի ադրբեջանցի չի մնացել, իրենց հավասարկից-ցեղակիցներին օգնելու եւ փրկելու կոչեր են անում, սեփական ժողովրդին լարելով թւանմի հայերի դեւ:

Նույն օրը ժընեւում ՄԱԿ-ի Մարդկային իրավունքների հանձնախմբում դիտի հայտարարություն ընդունվեւ Ղարաբաղի վիճակի կարգավորման մսահոգությամբ. Թուրքիայի ներկայացուցիչը խափանեց ընդունումը՝ մեջսեղ ֆաւելով Ադրբեջանի ամբողջության անձեոնմխելության խնդիրը («Երկիր», 1992, մարտի 6):

Մարտի 5-ին Միխալենդից կրկին հարձակում է եղել Կիչանի եւ Ղազանչու վրա: Բորբոխվել է ուժեղ ճակատամարտ, որի ընթացքում զոհվել են 11 ինքնադաւադաններ, 13-ը վիրավորվել (ադրբեջանական կողմը եւս իր կրած վնասներն այսչափ է հայտարարել՝ ավելացնելով, թե հայերն են հարձակվել Միխալենդի վրա): Վերջադեւ եւ են ցորսվել ադրբեջանցիները, բայց մինչեւ ե՞րբ:

366-րդ գնդի վիճակը խառն է: Հայ ինքնադաւադանական ուժերը ցրադատած դադում են նրա մնացորդները, հարձակվում այս ու այնսեղ՝ զինաթափելու համար:

Բաւկում ԳԽ-ի արսակարգ նսաւրջան է հրավիրվել՝ ֆնենելու «Ղարաբաղի Լեոնային մասում» (հիմա այսդեւ են կոչում նախկին ինքնավար մարզի սարածը) սիրող վիճակի հարցը: Տիրահոչակ գադի Կաֆարովային, իր դիմումի համաձայն, ազատեցին նախագահի դաւսոնից, սեղը դրին բժեկական ինստիտուտի ռեկսոր Յադուր Մամեդովին: Նսաւրջանը վճռական միջոցներ է նախատեսում ազգային բանակ ստեղծելու, հանրադեւտության ամբողջությունն անխախտ դադադանելու համար: Յույց սվին նաեւ ժողովարանի ցուրըը հավաքված բազմահադար ադմկարարներին, իբր, վիթխարի հանրահավաք է, որը դասրաս է ադրբեջանական ամբողջ ժողովուրդը սանել կոչի ու հաղթանակի:

Իսկ արագորձնախարար Մադիխովը զսնում է, որ Ղարաբաղի հարցը դիտի ֆննվի ու լուծվի ՄԱԿ-ի Անվսանգության խորհրդում:

ՀՀ հեռուստատեսության լուրերի խոսնակը ցույց սվեց իր գրույցը երկվա աղետից վերավոր-փրկված, այժմ հիվանդանոցում դառնա՞ծ ռուս վարորդի հետ եւ, հավանաբար, ի դասասխան երեկ Սեյրան Բաղդասարյանի կողմից սրված ֆինադաստան, բացաւրեց, որ այդ ռուսի հետ գրուցելու համար իր հետ եր վերցրել Ամերիկայից եկած թղթակցին, այլանդես իրեն թույլ չէին տալիս մոտենալու: Ամերիկացին էլ հաստատեց այդ եւ բացաւրեց, որ Հայաստանում լուրեր հավաքելու ոչ մի հնարավորություն չկա, եւ այս վիճակը եթէ բարունակվի, հայ լրագրողն այլեւս ոչ մի դեր չի խաղա իր ժողովրդի կյանքում:

Հետո՞: Մի՞թէ մենք չենք տեսնում: Բայց ի՞նչ է արվում այդ խայսառակությունից փրկվելու համար:

Մարտի 5-ին ու 6-ին ադրբեջանական մեծամասնակ գործաւորները, սանկերի մի վարտի եւ գրահատեխնիկայի ուրիշ միավորների ուղեկցությամբ, լայնամասշտաբ արշավանք են ձեռնարկել երկու կողմերի վրա՝ Ասկերանի եւ Ղազանչի-Կիչանի: Իբր, մերոնք էլ հարձակվել են Ումուդլուի վրա, այն նվաճել:

Սակայն շուրջ երկու հազարանոց գորախումբը, որ Ադրամում եր վճռական ճակատամարտի դասաւսվել վերջին բարաթներին, վերը նշված երկու ճակատներում ահռելի ավերածություններ է կատարել՝ չհանդիպելով լուրջ դիմադրության, որովհետեւ մերոնք գրահատեխնիկական անգործ է՝ վառելիք չունենալու դասճառով: Երեկոյան դեմ մարտերն Ասկերանի փողոցներում էին գնում, եւ սանկերը բարոտանդ էին անում ծայրամասերի սները: Իսկ Ղազանչին արդեն ընկել եր, հիմնովին ավերվել՝ տալով ավելի քան հիսուն զոհեր:

Թուրքաց արնածարավ գորախումբը, Կիչանի ու Ղազանչի արյան բաղանիքից հետո, զիւերը ռմբակոծել է Մարտակերտ քաղաքները, Չանյաթաղ գյուղը: Նախնական սվայներով միայն Մարտակերտում սղանվել են 10 հոգի:

Ամիրանլարից էլ «Գրադով» Մարտունին են հրթրակոծել, եւ կան ավերածություններ:

Ասված ին, մի՞թէ կրկնվում է 1920 թվականի զարնանամուտը, երբ այստեղ, Ասկերանի ձորում, հայոց ինֆանտացիայի անձնագրի ուժերը, Ադրբեջանի ռազմական ամբողջ հզորության դեմ սվին իրենց վերջին խիզախ, բայց եւ անհուսալիորեն աղարկյուն ճակատամարտը, զանգվածաբար նահասակվեցին, որդեսգի այն առաստիղական հրամանասար Դալի Ղազարն էլ հայրենի հողի դարտությունը չտեսնելու համար իր վերջին գնդակն ուղղի սեփական ճակատին:

Մի՞թէ կրկնվում է այս դաժան վիճակը, եւ խաչ է քաւում չորս տարիների անհավասար, բայց միտ հույս ներժնած դայաբարի վրա:

Բախվում, Ադրբեջանի ԳԽ-ի նսաւրջանին, ժողովրդական ճակատի ճնշման տակ, Մութալիբովը հրաժարական է սվել, եւ նսաւրջանը հարգել է նրա դիմումը, ուղարկել թուակի՝ բարձր արտնություններով: Արժանի եր, չէ՞ որ կարող է հղարտությամբ արձանագրել, որ վերջապէս տեսավ իր գործաւորների հաղթական արշավանքը, երբ արդեն ծվասվում է Արցախը:

Ասում են՝ Բախվում ժողովուրդը ոտքի է ելել ժողովրդական ճակատի հրահրումով: Ուրում է ցրել ներկայիս դեկավարությունը մինչեւ վերջինը, քանի որ աղիկար է, չի կարողանում Ղարաբաղի հարցը լուծել արագորեն, բարդացնում է միայն եւ տալիս զոհեր, որոնք չէին լինի, եթէ հարցը լուծված լիներ, այսինքն՝ հայոց ինֆանտացիայի անհատական զախջախված լինեւ ժամանակին:

Անթոխը գազազած է հավասակից Նազարբեյի դեմ, որի ելույթը ընկալվում է որդես ոտնձգություն Ադրբեջանի անկախության դեմ:

Երեկ էլ ժընեւում, ՄԱԿ-ի ենթակոնիտներից մեկում, դեսֆ է ֆննդության առնվել

Ղարաբաղի իրավիճակի հարցը, Թուրքիայի ներկայացուցիչը վճռաբար դեմ արտահայտվեց՝ հարցը համարելով կողմից միջամտություն ինֆինիտան Ադրբեջանի ներքին գործերին ու տարածքային ամբողջականությանը, եւ հարցը հանվեց օրակարգից:

Թուրքիայի բարեկամությունը փնտրող մեր լարախաղացների ականջները կանչեն. Թուրքիան վերջերս հաճախ է ցուցադրում իր «անհամաձայնությունը» մեր հարցերի նկատմամբ:

Մարտի 7-ին մերոնք, իբր, վերադրին իրենց անցյալ հաղորդումների անտեղյակությունները, աղղանցիներն Ասկերան չեն մտել, դաստրազմը գնում է նրա մասնացներում, հայտարարեց դաստրազմության նախարար Վ. Սարգսյանը: Իսկ Ղազանչիի զոհերը ոչ թէ 50 են, այլ միայն 25-ը գյուղացիներից եւ երկու զինվոր:

Արցախի համար չարիք են դարձել 366-րդ գնդի ետեից եկած դեսանայինները, որոնք դասարել են Սեփանակերտը եւ արգելում են երթելը: Օրվա ընթացքում լուկ Բալուջայից մի գյուղացի իր մեքենայով դիտի Սեփանակերտ գնար, նրանք ճանադարհին բռնել-գնդակահարել են: Ըստ երեւոյթին սրանք եւս Արցախ են մտցվել Ադրբեջանին սիւրսաւելու համար եւ ունեն դաստիչ ջոկատների դեր:

Աղղամից բարունակում են «Գրադով» ռմբակոծել Ասկերանը, Ամիրանլարից՝ Մարտունին, Ֆիզուլիից՝ Ճարտարը, Միր-Բաւիրի կողմերից՝ Կարաչինարը:

Իսկ ռուսական լրասլության համաձայն՝ մերոնք էլ Աղղամն են հրթրակոծում:

ՄԱԿ-ի սնորեն Բուրտու Ղալին խիստ անհանգստացած է Ղարաբաղի բախումներով: Կոչ է արել, որ հենց նոր միջազգային հեղինակավոր կազմակերպության անդամներ դարձած Հայաստանն ու Ադրբեջանը խելիք գան, լեզու գտնեն իրար հետ:

Ղարաբաղի վիճակի համար իրարով են անցել Թուրքիայում: Ելույթ են ունեցել եւ մրեզիդեն Օզալը, եւ վարչապէտ Դեմիրելը: Առաջինն սղանում է Հայաստանի դեմ փակել դեղի ծով ելնող նրա միակ ճանադարհը եւ գործադրել ուրիշ տեսակ ճնշումներ, եթէ նա չդադարեցնի Ղարաբաղում իր հավասակից-արյունակիցների դեմ ծավալած արյունոտ դաժանությունները: Առհասարակ հայերին դիտի վախեցնել, աղղա թէ ոչ, բաս վնասներ կդասճառեն, -ասել է նա: Իսկ Դեմիրելը բավականությամբ նշել է, թէ վերջին մարտերին ադրբեջանական կողմից մասնակցել են դեսանայիններն իրենց հզոր տեխնիկայով: Աղղա դաստրազմի լավ ելիք համար խորհուրդ է սվել Ղարաբաղից մինչեւ վերջինը հանել ոչ միայն ռուսական զորքը, այլեւ նրան դասկանած գեներն ու զինամթերքը:

Մարտի 8-ին ադրբեջանցիներն ամենուրեք հրեսակոծում էին Արցախի խոնոր քնակավայրերը՝ Շահումյանը, Կարմիրավանը, Դախիսիկը (Հաղորտի քաղաք): Աղղամից «Գրադով» հրթրակոծում էին Ասկերանը: Մերոնք ոչնչացրին առաջ բարձրող 3 սանկ, եւ դադարեց Ասկերանի հրեսակոծությունը: ԼՂՀ լրասլության համաձայն՝ Աղղամի կողմից առաջացող գործաւորի մեջ եղել են ԱՊՀ 23-րդ դիվիզիայի զինջոկատներն ու գրահատեխնիկան: Շաղոնիկովը նրա համար եր 366-րդ գունդը դուրս բերում Ղարաբաղից, որդեսգի իր զորքերը ռազմի դասում չկովեն իրար դեմ:

Ադրբեջանի վարչապէտ Հասանովը հայտարարել է, թէ հանրադեսությունում նոր գորակոչ է հայտարարված, որդեսգի Ադրբեջանի ողջ հզորությունը հավաքվի եւ ուղարկվի Ղարաբաղ, թող այնտեղ կամ փրկեն իրենց հայրենիքի այդ սրբազան մասը, կամ կոտորվեն անփառունակ կերպով:

Յույց սվին Ամերիկայից եկած կոնգրեսմեն, հասարակական գործիչ մեկին, որը հայտնեց, թէ ինքը միտ էլ բարձր կարծիքի է եղել հայ ժողովրդի բարոյական կերտվածքի մասին, համակիրն է նրա ազատագրական դայաբարի: Բայց հիմա ամբողջ աշխարհում տարածվել են ադրբեջանցիներին դաժանաբար կոտորելու, Ղարաբաղում նրանց տունտեղն ավերելու եւ բռնությունների մասին լուրեր, եւ ինքը եկել է սեփական աչքերով ամեն ինչ տեսնելու, համոզվելու համար, որդեսգի վերադառնա եւ ճմարտությունը դասմի իր հայրենակիցների:

Մարտի 9-ին, ինչդես ասում են, անփոփոխ վիճակ եր ամբողջ Արցախի տարած-

ֆում.-հայտարարեց ՀՀ լրագրերը եւ ավելացրեց, որ ունակութիւնները բարունակվել են համարյա բոլոր կետերում՝ Դրախտիկից (Հարութի Երջան) մինչեւ Կարաչինար (Շահու մյանի Երջան):

Ասկերանի վրա եկած թուրքի շուրջ 2000-անոց բանակն ու ահռելի գրահատելիսկան, 3 ասնկ ռազմադաշտում թողնելուց հետո, նահանջել են, դիրքավորվել Աղդամի գերեզմանատանը: Երեւի հրահրում են, որ հայերն այստեղ թափեն իրենց ասելությունը, որ դեռ իր հիմա էլ համապարհային նոր վայնասուն բարձրացնեն, թե տեսե՛ք-տեսե՛ք, այս ֆրիստոնյա հայերը հիմա էլ ավերում են մեր մահմեդական մեծագույն արքայունը՝ գերեզմանոցը:

Հայկական լրատվության համաձայն՝ 366-րդ գունդը լքիվ հեռացել է, իսկ նրան փոխարինելու համար եկած դեսանայինները մնում են եւ, 23-րդ դիվիզիայի ուժերի հետ միասին, ադրբեջանցիների կողմից մասնակցում են դաշտերում: Ադրբեջանցիները միշտ էլ կարողանում են լեզու գտնել, օգտվել իրենց համար անձեռնմու ամեն հանգամանքից: Դրա համա՛ր չէ, արդո՛ք, որ վերջերս ԱՊՀ արքերանցաններով ինքնաթիռներ են հայտնվել Մարտունու եւ Շահու մյանի Երջանների երկնքում: Նրանք երկնքում ու գետնի վրա հրեշտակներ սեխնիկա են բանեցնում մեր դէմ, իսկ մերոնց չնչին գրահատելիսկան անգործ է, որովհետեւ վառելիք չունենք:

Թուրքիան ունի մեծ եւ ընկել, իբր, դաշտերում դադարեցնելու համար: Եթե Օզալն ու Դեմիրելը հայտարարել էին, թե Հայաստանին դեմ է վախեցնել, որդեսուի ձեռք Դարաբաղից, արագորձնախարար Չեթինը ԱՄՆ-ի դեսակական ֆարսուդարին է դիմել՝ առաջարկելով, որ սա ամենատեղադրում կերողով Դարաբաղի բարդույթը կարգավորելու ձեռնարկի: Պարզ է, որ Ամերիկան ամեն ինչ կանի թրքոյան օգտին լուծելու հարցերը:

«Ազատություն» ռադիոկայանով ելույթ ունեցավ թրքուի Բալախանովան եւ ասաց՝ Ես միջնորդներ են հայտնվել Դարաբաղի խնդիրը լուծելու համար, սակայն իրենք չեն կարող վստահել ո՛չ Իրանին, ո՛չ Ռուսաստանին: Ա՛յ, ուրիշ է Թուրքիայի միջամտությունը... միայն զարմացած է, թե ինչո՞ւ հայերը հեռու են մնում այս մեկից (զարմացած է):

Հայաստանի արագորձնախարարությունը վստահ է, որ Ելցինի ու Նազարբաեի առաջնությունը դեռ չի ասել իր վերջին խոսքը, որը դիտելի լինի արդար ու վճռական: Արդո՛ք:

Ֆրանսիայի ու Թուրքիայի արագորձնախարարները ՄԱԿ են դեմել՝ առաջարկելով Դարաբաղի հարցը կարգավորելու համար կրակային միջոցների դիմել եւ միաժամանակ այնտեղ ուղարկել խաղաղարար զորքեր... երբ հաստատ գիտեն, որ ՄԱԿ-ի զորքերն այնտեղ կգնան միայն կրակի դադարից հետո:

Իսկ Հայաստանի ամբողջ սարածումը նվերներ ու հանգանակամություններ են հավաքում: Ամեն ինչ Արցախի համար.- ժողովուրդն այսօր հավաստում է միայն այս կարգախոսին: Յուրք են ասլիս եզրիների հավաքները, ուր իրենց հավաստի առաջնորդ Հասան Հասանյանը ռզեռոված հայտարարում է, թե մենք ոչ միայն դրան ու սննդամթերք ենք ուղարկում Արցախ, այլեւ մեր երիտասարդ ուժը...

Եւ ջահելներն արձագանքում են բարձրագույն:

Մարտի 10-ին Շուշիից մի ֆանի անգամ «Գրադով» ունակոծել են Շուշի գյուղը եւ Ստեփանակերտը: Շուշի ունի 3 գոհ, Ստեփանակերտը՝ 1: Կան Ես ավերածություններ:

Ամիրանլարից էլ Մարտունին են ունակոծել: Մերոնք դաշտային կրակով հրակեցրել են մասնառելով մեծ վնասներ:

ՀՀ արագորձնախարար Բ. Հովհաննիսյանը Եզրիտոսում, դաշտային հանդիման ժամանակ, Թուրքիային մեղադրել է ադրբեջանա-արցախյան բարդույթում Ադրբեջանին դաշտային եւ օգնելու մեջ:

Եվրոյան ռադիոարանի դաշտային հանգանակական ասամբլեան ֆննարկել է Դարաբաղի վիճակի հարցը եւ Ադրբեջանին ու Հայաստանին առաջարկել, որդեսուի դադարեցնեն կրակը, այլապես դիտել մեծվեն Եվրոպայի համագործակցության Եւրոն ընդունվելու համար

նրանց ներկայացրած խնդրանքները:

Մոսկովյան հայությունը ցույցի է դուրս եկել, դաշտային Մոխսակ տունը: Նրա հետ են Ադրբեջանից փախած բազմահազար հայեր, ռուսախոս այլազգիներ: Յուրքարները դաշտային են ամեն կերպ օգնել կարգավորելու Արցախի հարցը, խաղաղություն հաստատելու այդ երկրամասում, ֆանի դաշտերում չի ընդգրկել ամբողջ կովկասը: Իսկ եթե այդ օգնությունն ու վճռական ֆայլերն ուժանան, հետեւանքները կլինեն ահռելի, եւ դաշտային մասնակցությունը կընկնի Ռուսաստանի վրա, որն ուղղակի ժառանգորդն է ԽՍՀՄ ֆաղափական ու բարոյական դաշտայինությունների:

Մարտի 11-ին բարունակվում էր ԼՂՀ ֆաղափների ու ահմանային բնակավայրերի ունակոծությունն ադրբեջանական կրակակետերից: Շուշի են տուժել Կարաչինարը (3 սղանկով), Շուշի (4 վիրավոր) եւ Շամձորը (վերջինս «Գրադով» ունակոծվել է Ֆիզուլու կողմից): Սակայն ինքնադաշտայինությունում ուժերը դաշտային են՝ կրակի սակառնելով Շուշին, Աղդամը, Ֆաֆոպականն ու Շելլին, որոնցում, ադրբեջանական լրատվության համաձայն, կան գոհեր ու ավերածություններ: Մ. Մամեդովը բարունակում է վնասալ մոսկովյան հեռուստատեսությամբ՝ խաղաղ բնակչությունը փրկություն չունի Շուշիում ու Աղդամում, որոնք գիշեր-ցերեկ «Գրադի» կրակի սակ են: Ավերվել, հողին են հավասարվել ադրբեջանական ճարտարապետության հրաշալիքները (եւ ցույց են ասլիս մի մարագի կմախք):

Իսկ մերոնք օր առաջ արդեն հաղորդել էին, որ Շուշիում չկա խաղաղ եւ ոչ մի բնակիչ:

Մսում են՝ ԼՂՀ ամբողջ սարածումն անսովոր ձյուն է իջել՝ երկար, առաս, ցուր: Սակայն դա չի մեղմացրել կոնիկը, որ ամենուր է եւ դաժան:

ՆԱՏՕ-ի բրյուսելյան խորհրդածողովում լայն ֆննության է առնվել ԼՂՀ հարցը: Կոզիրեւի, Բ. Հովհաննիսյանի ու Սաղոմի բանակցություններին միջամտել են ԱՄՆ-ի, Անգլիայի ու Ֆրանսիայի ներկայացուցիչները՝ առաջարկելով, որ, դրությունը կարգավորելու համար, Դարաբաղ ուղարկվեն ՆԱՏՕ-ի զորամիավորումներ:

Օրվա նեանակալից լուրերն էին.

Երեկ մոտ 100 մեծ ավստրեֆներ զինամթերք ու սնունդ են հասցրել Շուշի, այնտեղից դուրս բերել ֆաղափաղական բնակչության մնացորդները: Պարզ է, որ վճռական ճակատամարտ են նախադաշտային Ստեփանակերտի ու մյուս ռազմակետերի դէմ:

Լազախասանի մոսկովյանակական ինչ-որ կազմակերպություններ հակահայկական աղմկոս հավաքներում որոշել են կամավորական ջոկատներ ուղարկել՝ կովելու ադրբեջանական զորքի կազմում, դարգ է՝ Արցախի դէմ:

Նախորդ օրվա տեղեկության լրացում՝ Ուկրաինայում տեղակայված երկու զորամաս իրենց դաշտայինություններն են հայտնել ժառայելու Ադրբեջանին, կազմակերպելու նրա ազգային բանակը՝ նկատի առնելով խոստացված բարձր վարձատրությունն ու մյուս արձանությունները:

Բոլոր լրատվություններում մի բերան Արքիկում դաշտային վերցված ռուս սա սղանների մասին են խոսում, որոնց հայ գրոհայինները նախօրյակին են բռնատել՝ Հայաստանի դէմ հանելով ԱՊՀ զին, հրամանատարությանը, նույնիսկ Ռուսաստանի Գերագույն խորհուրդը, իհարկե, նաեւ նրանց թիկունքում կանգնած ժողովրդին: Յուրք սվին Ռուսաստանի ԳԽ-ի նսաւերջանում հերտոսած դաշտայիններին, որոնք առաջարկում էին անմիջապէս վրա ասլ, ազատագրել դաշտայիններին, արժանի դաշտ սալ, գործադրել ամեն տեսակ ճնշումներ:

Մեզ այս էլ դակասում էր...

Այս արտասովոր դաժան, աղետալից վիճակին ավելացնել մի խառնակչություն եւս, նոր բեւանքներ վասակել... Հոգիդ լո՛ւյս դառնա, Դերեւիկ Դեմիրճյան, բեւանագնելու առանձնահատուկ սաղանդ ունենք:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հայտարարել է, թե Աղդամում ռուսական զորքի դաշտայիններն ադրբեջանցիներին անցնելուց հետո մեր վիճակը Ես է բարդացել, եւ Արքիկի դեմոն

էլ դրանով յիշի բացարեւ (Ասում են՝ գործատու գրեհայիններին նախադէս խոսացած են եղել զինամթերքն ու զենքը կամավոր զիջել, երեւի դիմացը վարձատրված լինելով: Մակայն մեկ էլ կրակ են բացել եւ դասճան դարձել, որ երկու կողմերն էլ սան զոհեր): Ինչ-որ է, մենք այսպիսի դեմքերում միշտ էլ ունենք մեր իստի օրինակը, որ արքերվում է հարեանների Աղոյանից, Գանձակից, Բաբկի մոտերի զինադահլիսներին...

Ռուսաստանի կառավարությունը, Ռուցկոյի բերանով, հայտարարեց, որ զորքը դուրս է բերվում ամբողջ Անդրկովկասից՝ Վրաստանից, Հայաստանից ու Ադրբեջանից:

Հայաստանի դեմոկրատական կուսակցության ղեկավարությունը՝ Արամ Մարգարյանի գլխավորությամբ, «կոտ սեղան» է հրավիրել Արցախի իրավիճակը քննելու, օգնություն հասցնելու նպատակով եւ հայտարարեց, որ այսուհետ նման միջոցառումներին անդայան ոչիշի հրավիրի ԱՊՀ ղեկությունների ներկայացուցիչներին:

Ասում են՝ ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արարցյանը բանակցել է Նախիջեւանի սեր Ալիեւի հետ, խնդիրն է՝ կայուն խաղաղություն ու համագործակցություն ստեղծել սահմանների վրա:

Անգլիայի բարի ոգին՝ բարոնուհի Կոֆը, դարձյալ երեսնում է: Ուղեկիցն է Ելենա Բոննեյրի որդին՝ Վլադիմիր Սեմյոնովը: Պատրաստվում են գնալ Արցախ:

Մարտի 12-ին Բաբկից երեսն ժամանեց Մեծ Բրիտանիայի արտոնախարար Դուգլաս Հոուրը, որը մամուլի ներկայացուցիչներին հայտարարեց, թե իր ուղեւորության նպատակն է սեղան ծանոթանալ Ղարաբաղի բարդույթին, նրա հետ անմիջականորեն Ադրբեջանի ու Հայաստանի դիրքորոշումներին եւ իր կառավարության անունից գործադրել միջոցներ այդ բարդույթի լուծման եւ արցախահայրության անվտանգությունն ապահովելու համար: Գտնում է, որ կարելու էր դառնալ Ադրբեջանի դատարանականությունը՝ հարցը լուծելու փողովակային ճանապարհով, որի վերջում կլինեն անվտանգության ապահովում եւ ազգային ինքնավարություն Ադրբեջանի սահմաններում:

«Մեր տեսակետն է, -ասել է նա,-վերականգնել Ղարաբաղի ինքնավարությունը (դրանից բխող բոլոր հետեւություններով) Ադրբեջանի սահմաններում»:

Իսկ փողովակային ճանապարհի դատարան Ադրբեջանի զորքերն օրվա ընթացքում Իրեսկոմում էին Սեփանակերտը, Ասկերանը, Շոշը, Քոսանին, Կարաչինարը, Մարտունին, Գուրուկչին, այսինքն՝ ամբողջ Արցախը, Հաղարթի Երզնանից մինչեւ Շահումյանի Երզնանի հյուսիս-արեւելյան եզրը:

Հայ ինքնապաշտպանները հակահարձակման են անցել Ասկերանից եւ կռվել Արցախի մասույցներում: Կարելու է ձեռք բերված ռազմավարը, որի մեջ կան գրահամեմատներ, արքեր տեսակի զենքեր ու զինամթերք: Մարտակերտի Երզնանում նվաճվել, ոչնչացվել է Մոխրավանդը, մարտեր են գնում Ղազանչիի համար: «Գրադից» եւ ուրիշ հրանոթներից կրակակոծված Արցախում եղել են մեծ ավերածություններ: Մախ Մամեդովի հազարով 20 շեմեր հիմնովին ֆանդվել են, կան 6 սղանվածներ եւ Եւս վիրավորներ: Մրան էլ գումարած՝ հայ գրեհայինները զնդակոծության ակ են դառնում Ղազախի, Թովուզի, Գեֆաթեկի եւ այլ Երզնանների սահմանային բնակավայրերը:

Հայ լրագրող Նազարյանն էլ լուրում է, թե Ադրբեջանի ղեկավարության փոփոխվելով ավելի հաճախակի ու կատարի են դարձել հայկական Երզնանների ու Արցախի ռազմականություններն ադրբեջանցիների կողմից, չնայած հիմա նրանք ավելի Եւս են խոսում կրակը դադարեցնելու եւ բանակցություններ սկսելու մասին:

Օրվա մնացած դեմքերից կարելուը.

Եվրոպայում մեծ շարժումներ կատարվում են Արցախի վերաբերյալ: Կոֆի գլխավորությամբ, գնվում է Սեփանակերտում, Եւրոպայում է բարու եւ արդարության համար անդադրում ժայֆարողի իր առաքելությունը:

Մարտի 13-ը բացվեց հուսաստու եւ արտոնադրող լուրերով: «Ազատություն» ռադիոկայանի առավոտյան հաղորդման ընդհանուր խորագիրն էր՝ «Համաբարեհային համարությունը խիստ մտահոգված է Լեռնային Ղարաբաղի իրավիճակով»: Եւ հաղորդեց, որ Եվրոպայի անվտանգության ու համագործակցության խորհրդածրոյի ներկայացուցիչներն

այսօր Հելսինկիում յիշի քննեն հարցը, միջոցներ երախավորեն արյունահեղությունը դադարեցնելու, իրադրությունը կարգավորելու համար: Նույն հարցը նույն նպատակով քննարկվելու է նաեւ Պրահայում, ուր Եվրոպայում մեծ շարժումներ են հավաքվում եւ դեմք է ԱՊՀ ղեկավարների խիղճն արթնացնել, նրանց միջոցով կրակահրեւն ազդել այս դրամասիկական վիճակի վրա:

Թուրքիայի վարչադեպարտմենտն էլ դիմել է Բուեին՝ առաջարկելով գործի դնել իր հեղինակությունն ու ԱՄՆ-ի հզորությունը՝ դադարեցնելու դարաբաղյան դատարանը, որն օրեօր ծավալվում ու ահագնանում է՝ սղանալով ընդունել համակովկասյան բնույթ: Թուրք ղեկավարն առաջարկում է ամեն կերպ ազդել զենքի մասակարարումը մեկ եւ մյուս կողմերին, նրանց վրա ճնշումներ գործադրել ինչպես սնտեսական, այնպես էլ փողովակային-դիվանագիտական ճանապարհներով:

Թուրքիայի կառավարության մյուս ներկայացուցիչն էլ (Խերթալ Ինենյու) Ֆրանսիայի ղեկավարությանն է դիմել նմանատիպ առաջարկություններով:

Առաջարկություններն անդաստիսան չեն մնացել: Բուեյն, օրինակ, անմիջապես հրադարակել է հայտարարություն, որով դատարանականություն է հայտնում բոլոր ջանքերը գործադրելու, մանավանդ ԱՊՀ հնարավորությունները լծելու դարաբաղյան բարդույթի կարգավորմանը:

«Ազատություն» ռադիոկայանի թղթակից Էլչին Խալիլովն էլ, Բաբկի դատարանական օրակներից առնելով, հաղորդեց, որ Արցախի ինքնապաշտպանական ուժերը լայն հարձակում են ձեռնարկել Արցախի ու նրա Երզնանի բնակավայրերի վրա: Նվաճել, ավերել են Խրդըրլու գյուղը: Իսկ Արցախում ռազմական են նավթամթերքների մեծ դահեստը, որի հրդեհից փրկվելու համար փողովակային բնակիչները գլխավորապես փախչում են:

Հայաստանում ադրող ուկրաինացիների ներկայացուցիչ մի կին էլույթ ունեցավ մեր հեռուստատեսությամբ եւ հերքեց նախօրյակին Մոսկվայից հեռարձակված այն լուրը, որի համաձայն՝ Ուկրաինայում տեղակայված երկու զորամիավորումներ ցանկություն են հայտնել ծառայելու Ադրբեջանին՝ ընդդեմ Ղարաբաղի: Կիեւից գնդապետ Վիլեն Մարտիրոսյանը հայտնել է, -ասաց ուկրաինուհին,-որ դա տրոփոկացիա է՝ կազմակերպված Ռուսաստանի ղեկավար Երզնանների կողմից: Ըստ երեւոյթին նրանք Եւս են ուզում Ղարաբաղի բարդույթը դադարեցնելու բոլորովին եւ մեծ Եւս ավերիչների վրա:

Ռուսաստանի մտավորականության «Ղարաբաղ» կոմիտեն մեծ հանրահավաք է կազմակերպել Մոսկվայում, դատարանության նախարարության Եւսի առաջ՝ դադարեցնելու ղարաբեցիները Արցախի ու հայ ժողովրդի դեմ գործող խարդակամները: Կոմիտեի անդամ Վալենտին Օսկոցկին դիմում է հղել մարտու Շարոնին, մերկացրել նրա ադրբեջանամետ փողովակայնությունը, նրա բանակի ստոր գործարքները բռնագրավիչ ադրբեջանցիների հետ:

Գիւլեւի ժամը 3-ի կողմ ազատվել էին ռուս սա զինվորականները, որոնք դատարան էին վերցվել Արքիկում: Ասում են՝ գործին խառնվել է նաեւ Շեւարդնաձեւ: Խոսեցին ազատագրվածներին, որոնք Հայաստանում գոհություն արտահայտեցին իրենց վիճակից, գտն, որ եղածը թյուրիմացություն է կամ տրոփոկացիա («Հայաստանի ու Ռուսաստանի ղեկավարներն իրար հետ լեզու չեն գտնում, որ համագործակցեն, եւ դրանից մենք ենք տուժում ու դառնում դատարան»), իսկ Մոսկվա հասնելուն դեպ հարցազրույցի փակված՝ բանախոսում էին, մեղադրում հայ գրեհայիններին, Հայաստանի ղեկավարությանն ու ժողովրդին:

Արտասահմանյան ձայները վրդովված են այս դեմքից, քննադատության ակ են անել Ելչինի տեղակալ Ռուցկոյի փողովակայնությունը, որից հայերն են նեղվում: Արցախում, Գանձակում, Բաբկի մոտ ռուսական զինադահլիսները կողոպտեցին, սղանվեցին ֆանի-ֆանի զինվորներ ու սղաներ, այն ժամանակ ո՞ր էր այս նույն Ռուցկոյը,

ինչի՞ եղածին էլ գումարվեցին ադրբեջանական կողմին զենքի ու զինամթերքի նոր նվիրաբերումները զենեալ Գրոմովի կողմից: Թե՞ Ռուցկոյն ու Գրոմովը՝ աֆղանական սոլանդի այս հերոսները, մահմեդականացել են եւ հիմա էլ Բրիտանիայի Դարաբաղի դեմ ահաբեկչական զորքերով մարտնչում են մահմեդական Ադրբեջանին...

Ղազանչիի ազատագրման համար մղած մարտերի ընթացքում հայ ազատամարտիկները ոչնչացրել են Մանիխլուի, Գյունեփայայի ու Օրթափայայի հրետակետերը՝ գրավելով մեկ քան մեկ, երկու գրահամեմեմա եւ բազմաստակ զենեք ու զինամթերք:

Իսկ Սեփանակետերը, Շուբու եւ հարեան գյուղերը դեռևս ունենում են, ունեն գոհեր, սանյակ ու սանյակ վիրավորներ: Ե՛րբ են լռեցվելու Շուբու կրակակետերը:

Օրվա կարեւորագույն լուրերը.

Բախում բազմահազարանոց հանրահավաք է եղել Իրանի դեսպանության առաջ: Յուզարաներն Իրանի կառավարությունից դաժանաբաններ են հրադարձվելու Հայաստանին զենք ու վառելիք մատակարարելը:

Ադրբեջանի, այսպէս կոչված, ժողովրդականների մեջլիսը որոշել է Եսաղ կարգով բանակցություններ վարել ԼՂՀ ղեկավարության հետ բարդույթը կարգավորելու համար՝ նախապէս հարց դնելով, որ ՀՀ ԳԽ-ը հրաժարվի 1989 թ. դեկտեմբերի 1-ի որոշումից, եւ հայկական կողմը եւ վերադարձնի նվաճած ադրբեջանական սարածֆները (չի դարձվում, սակայն, թէ խոսքն ինչ սարածֆների է վերաբերում):

Ադրբեջանի վարչապետ Հասանովը հեռախոսով կապվել է Իրանի կառավարության ներկայացուցչի, ինչպէս նաեւ Ղազախասանի առաջնորդ Նազարբաեի հետ, խնդրել, որ նրանք Լեւոն Տեր-Պետրոսյանին համոզեն բանակցել եւ բարդույթը լուծել ֆաղափական ճանապարհով:

Ըստ երեւոյթին Հասանովը խոսել է նաեւ Թուրքիայի ղեկավարության հետ, քանի որ վարչապետ Դեմիրելն էլ հրադարձել է հայաստանի, որով նույն է Դարաբաղում, իբր թէ, ստեղծված զինադադարը եւ համաձայնարարի համաձայնությունը կոչ է անում գործադրել բոլոր միջոցները կայուն խաղաղություն ստեղծելու համար:

Ադրբեջանում դասանդ են վերցրել ինչ-որ գնդապետ Կալաբանիկովի եւ դայաններ են թելադրում... Սակայն ոչ Ռուցկոյը, ոչ էլ նույնիսկ դաժանաբանության միմիստության որեւէ դաժանույն այդ առթիվ հանդես չի եկել ստառնալիքով, իրեն ցրիվ չի սալիս, որ դեպի մարդ մտածի, թէ Ադրբեջանում ծառայող ռուս զինվորականն էլ մտնում է ռուսական բանակի մեջ եւ որեւէ հեռախոսություն է ներկայացնում նոր Ռուսաստանի ղեկավարության համար:

Հելսինկիի արտաքին խորհրդակցությունը, որ միտքի ֆններ Դարաբաղի բարդույթի հարցը, արդեն տեղի է ունեցել, սակայն փակ դռների տես, եւ թղթակիցները դեռևս ոչինչ չգիտեն արդյունքների մասին:

ԱՄՆ-ի որեւիցէն Չորջ Բուրբոն մամակով դիմել է Հայաստանի ու Ադրբեջանի որեւիցէններին՝ առաջարկելով ցուցաբերել ֆաղափական հեռախոսություն եւ վերջ սալ արյունահեղությունը, միաժամանակ արտաքին էլ իր դասադասականությունն այդ բարդ հարցի լուծման համար գործադրելու անհրաժեշտ ամեն միջոց:

Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարար Գյոմանն ու Գերմանիայի նրա դասադասակից Գեյտերը եւս հանդես են եկել մամն դիմումով՝ արտաքին խորհրդակցությունը ներկայացնելու մասին:

Չնայած ԱՊՀ Անդրկովկասյան օկրուգի հրամանատարի տեղակալ Բեդրյանը հայաստան է, թէ այս օկրուգի երեք դասադասակցություններից դեռևս դուրս չեն բերվի իրենց բանակները, ՀՀ ԳԽ-ը որոշել է թույլ չտալ, որ Հայաստանի սարածֆից հեռացվեն այնտեղ գտնվող զորքերը, զենքն ու զինամթերքը, որոնց իրավական տերերից մեկն էլ հայ ժողովուրդն է՝ իր անկախ դասադասակցության հանդերձ:

Այս որոշման մի սարբերակն էլ ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հրադարձված հայտարարությունն է Ադրբեջանի կողմից բռնագրավված եւ ամիսներ շարունակ Դարաբաղի հայության դեմ գործադրվող զենքի, զինամթերքի, ռազմատեխնիկայի մասին: Նա դաժանաբան է հենց սա էլ դարձնել ԱՊՀ ղեկավարների սույն ամսի 20-ին գումարելիք ժողովի առաջին իսկ հարցը եւ ֆններ ամենայն խստությամբ:

Մարտի 14. Ադրբեջանի նոր ղեկավար Մամեդովն ու ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահ Մկրչյանը մարտի 12-ին դայանակարվել էին կրակը դադարեցնելու մասին, սակայն այսօր էլ դեռևս շարունակվում էին Սեփանակետերի, Շուբու ու Սակեռանի ունեկոծությունները, որոնց դասադասով կան գոհեր ու վիրավորներ: Սակեռանի ֆաղափական բնակիչները հեռացվել են անվտանգ վայրեր:

Հայկական կողմը ունեկոծել է Ադրբեջանի մերձակա գյուղերը, վերջնականապէս ազատագրել Ղազանչին, ոչնչացրել Մանիխլուի, Բաւ-Գյունեփայայի ու Օրթափայայի կրակակետերը: Լրագրող Մ. Մամեդովը խիստ զանգուս ունեն Շուբու վիճակից: Միութենական հեռուստատեսությամբ ասաց՝ հայերն ամեն օր դասադասում են ավերածություններ, հիմա էլ փակել են Շուբու-Լաչին ճանապարհը՝ Շուբու աւազանի հետ կապող միակ գիծը, եւ նախկին մարզի այժմ դիմադրող միակ ադրբեջանական բնակավայրը, հնարավոր է, Ենչահեղձ կլինի:

Բայց կրակն ինչո՞ւ չի դադարում: Ռուսներն, քանզատում են ադրբեջանական խոսակցները, համաձայնության ղեկավարությունը չի կարողանում վերահսկել դասադասակցությունը: Մրանք այլեւս ոչ ոքի չեն ենթարկվում:

Չե՞ն ենթարկվում: Չորս արի շարունակ գրգռել, բուժակներ են կիսավայրերի մի հասարակություն, ոսքի հանել իր «հավաքի ու հողի թեմանում» դեմ, հրահրել «զիհաթ»... Եւ հիմա կարծես չեն հասկանում, թէ ինչի՞ չեն ենթարկվում:

ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուղար Բուրբոն Ղալիկ իր ներկայացուցչին՝ ԱՄՆ-ի նախկին դեսֆարսուղար Սայրուս Վենսին, ուղարկում է Դարաբաղի բարդույթն ուսումնասիրելու եւ կարգավորման ճանապարհներ գտնելու համար: Վենսը միտքի այցելի Երեւան, Բաքու եւ Դարաբաղ, վերջում էլ՝ Կիւն, որդեպի մասնակցի ԱՊՀ խորհրդակցությանը, ուր երեւի թէ բարձրագույն մակարդակի գրույց կլինի Դարաբաղի խնդրի վերաբերյալ: Մ. Վենսն Անդրկովկասում կլինի առաջիկա երկու քառօրյակը:

Հելսինկիի խորհրդակցություն որոշվեց մոտ ժամանակներում անցկացնել Դարաբաղի հարցին նվիրված մեծ զիհաժողով՝ Եսադադար բոլոր կողմերի մասնակցությամբ:

Թեհրանում Հայաստանի ու Ադրբեջանի կառավարական դասադասակցությունները՝ Իրանի արտաքին գործերի նախարար Վելայեթի եռանդուն միջնորդությամբ, ձեռք են բերել դայանակարվածություն Դարաբաղում կրակը դադարեցնելու մասին: Հայաստանի դասադասակցության ղեկավարն է ՀՀ նախագահի խորհրդակցությունը:

Մոսկովյան լրատվությունը հայտարարում է, թէ Ադրբեջանում, Գանձակում ու Բաքվի մոտ 4-րդ բանակի զինադասակցությունների կողմից կատարվել են հրամանատարական առանձին օղակներ սողոսկած ադրբեջանցի սղանների գլխավորությամբ:

Ռուսաստանում Թուրքիայի դեսպանը հայտարարեց, թէ Դարաբաղի բարդույթի կարգավորման գործում ամենամեծ դեր ու դասադասակցություն ունի Ռուսաստանը, որը մեծ է չնոտանա երկու կարեւոր խնդիր՝ Դարաբաղին ազգային ու սնտեսական ինֆնակարություն սալը եւ Ադրբեջանի սահմանների անձեռնմխելիությունը:

Մարտի 15-ին, իբր, խաղաղություն է սիրել ռազմաճակատի համարյա բոլոր կետերում, եթէ հաւելի չառնվի Հադրուքի ունեկոծությունը Ֆիզուլիի կողմից, մեկ էլ Հայաստանի ու Ադրբեջանի սահմանային գոտու փոխհրաժգությունը: Յույց սվին Տավուշի Երջանի Այգեղար գյուղի դաժանույթի ավերված գործարանը, որի դիրեկտորն աղեկտուր կոծում էր անգործ մնացած իր 500 բանվորների ողբերգական վիճակը:

Օրվա կարեւոր գործը դասադասակցությունների փոխանակությունն է, որի Ենչահեղձ հարազատների զիհրկն են վերադարձել 40-ից ավելի հայ մարդիկ:

Թեհրանում տեղի ունեցած եռակողմ (Հայաստան-Ադրբեջան-Իրան) բանակցությունները, երկօրյա լարված ընթացքից հետո, ավարտվեցին մի համաձայնագրի ստորագրությամբ, որը, լրացվական մարմինների կցկեսուր տեղեկությունների համաձայն, ըստ էության ունի այն բովանդակությունը, ինչ վերջին օրերին Ադրբեջանի ու Թուրքիայի ներկայացուցիչներն են հուշում (Արցախին սալիխ մակարային ինֆրապարությունը Ադրբեջանի ամբողջականության դաշտում): Համաձայնագիրն իրավական ուժ կստանա Հայաստանի ու Ադրբեջանի որեգիդենտների հաստատմից հետո:

Բայց ի՞նչ եղավ կամ ո՞ր մնաց Հայաստանի որեգիդենտ Լեոն Տեր-Պետրոսյանի, ՀՀ արտգործնախարար Բաֆֆի Հովհաննիսյանի եւ նրանց անուններից բարբառող մյուսների հավաստիացումներն Արցախի իրավունքը հարգելու եւ դաշտանելու մասին: Չէ՞ որ նրանք վերջին ժամանակներն ամենուրեք եղվում էին, թե իրենց միակ նպատակն է Արցախի հանրադատությունը տեսնել իբրև իրեն վերաբերող բոլոր հարցերը լուծելուն մասնակցող իրավական կողմ, իսկ առավել կարեւորը՝ Արցախին վերաբերող բոլոր հարցերում իրենք կդաշտանեն միայն ու միայն այնպիսի լուծումներ, որոնք թելադրված կլինեն արցախահայրության ու նրա ընտրած իշխանությունների կողմից:

Մարտի 16. Կեսօրվա կողմ Հասուկ ծրագրերի կոմիտեի ցեմնում էի, եւ Չորին հաղորդեց, որ մերոնք արդեն ճեղքել են ճակատի գիծը, անցել Շուշի քիկունքը, սիրացել Լիսազորին... Օրակարգի հարց է մեծ հարձակումը Շուշի դեմ:

Ասում է՝ Բրբեջանի Ստեփանակերտը Շուշիի վախճանն է երազում, եւ այսօր ժամանակ անմարդկային սառադատների ենթակա ստեփանակերտցիները, մեծ ու փոքր, մեկ փափազ ունեն՝ տեսնել Արցախի ֆաղկեղ Շուշին խորհակված, Քարազիսի սափարակի վրա հողին հավասարված:

Ասվա՞ծ օգնական:

Երեկոյան ցույց սվին Լեոն Տեր-Պետրոսյանի հանդիպումը Ռուսաստանում Թուրքիայի դեսպան Վոլֆան Վուրալի հետ: Չույցի առանցքը Ղարաբաղի հարցն էր, նպատակը՝ լուծման եղանակի որոնումը: Դեսպանի (իսկ իր կառավարության) կարծիքն այս է, անհրաժեշտ է դադարեցնել դաշտանելու գործընթացը, Ղարաբաղին սալ ինֆրապարություն Ադրբեջանի դեմակա սահմաններում՝ հարգելով վերջինիս անկախությունն ու ամբողջականությունը: Այս էլ դիտարկելու նպատակով չորս օրի իր ազատության համար արյուն թափած Արցախը նորից ֆաշել ադրբեջանական լծի սակ:

Ուրեմն, Թուրքիայի դեսպանն իր նստով Երեւան է եկել թելադրելու թուրք-ադրբեջանական վճիռը: Երեւի համոզված էլ է, որ թելադրանքը դիտարկելու անցնի, ֆանի եղել է նաեւ նախադատությունը՝ զորաւորները, Ամերիկայի, Եվրոպայի խորհրդարանի եւ այլ օղակների վրա ազդելու բացարձակ հաջողությունները (այսինքն՝ արդեն հայերին մի փոքր վախեցրել-դրժել են...):

Տեր-Պետրոսյանը զարմացած է Թուրքիայի դիրքից, մանավանդ, նախընթացին խուսացած չեզոքությունը դրժելուց... Կարծես մտածում է՝ ուրիշ տեսակ թուրք էլ է լինում:

Իբր թե, Արցախի ամբողջ սարածումն համեմատական անդորր է եղել: Սակայն Շուշի կողմից նմանակոծվել է Ստեփանակերտը, եւ կան սղանվածներ:

Սակերանը վերստին հարձակման է ենթարկվել, նմանակոծվել: Այստեղ ոչնչացվել են բեւառական սանկեր ու զրահամեքենաներ, որոնց անձնակազմերի փաստաթղթերից դարձ է դարձել, որ Գանձակում տեղակայված ռուսական զորամասից են եկել:

Հայկական ուժերը կործանիչ հարվածներ են հասցրել Ադրբեջանին: Լաչին-Շուշի ճանապարհով առաջ են բարձրվում: Ֆիզուլին մերոնք ուժեղ նմանակոծել են, դաշտանել մեծ վնասներ:

Ադրբեջանական լրացվական մարմինները ջանում են միջազգային հանրությանը հավաստանել, թե հայկական ուղղաթիռները Ֆիզուլի, Ադրբեջանի, Բարդաի, Թարթաի

եւ այլ խոշոր բնակավայրերի վրա թռուցիկներ են սարածել՝ առաջարկելով թողնել-փախչել, աղա թե ոչ, ենթարկվելու են Խոջալուի բախիին:

Ուկրաինայի ղեկավար Կրավչուկը նամակ է հղել Լեոն Տեր-Պետրոսյանին, առաջարկում է ամեն ջանք գործադրել արյունահեղությունը դադարեցնելու, երկու հարեան ժողովուրդների խաղաղ դրացիությունն ապահովելու համար: Տեր-Պետրոսյանն էլ դասասխանել է գոհունակությամբ, հույս հայտնելով, որ մարտի 20-ին ԱՊՀ Կիեւում տեղի ունենալիք հանդիպման ժամանակ օգտակար կլինի բոլոր անկախ դեմոկրատիաների ջանքերի ու բարի կամեցողության դրսեւորումը:

Մոսկովյան հեռուստատեսության քրթակիցը գրուցել է բարոնուհի Քերոլայն Կոֆի հետ, որն ասել է՝ ինքը մարդասիրական օգնությամբ է եկել Արցախ, նորից բերել է դեղորայք ու սննդամթերք, որոնք, ըստ իր առաջարկության, դեմք է բաշխել կոլոկ երկու կողմերին... Սակայն անձնապես միտ էլ կանգնած է այն կողմի թիկունքում, որը դայֆարում է իր մարդկային իրավունքների համար:

Մարտի 17-ին Շուշին ու Ստեփանակերտը նմանակոծել են իրար: Հայ ազատամարտիկները հիմնավորվում են Լիսազորի կողմերում:

Ավերիչ նմանակոծությունների են ենթարկվել Շահումյանի Երզնայի ծայրամասային գյուղերը՝ Երեջը, Բուզուխը, Մանաշիղը, Կարաչինարը:

ԼՂՀ ղեկավարությունը հրադարակել է հայտարարություն, որով հայտնում է, որ ինքը չի ընդունի ու իրավական չի համարի միջազգային մարմինների ոչ մի որոշում, դայմանագիր, որին ինքը չի ունեցել մասնակցություն կամ չի ստորագրել որդես իրավագործ կողմ: Հավանաբար այս հայտարարությունը դասասխան է Թեհրանում տեղի ունեցած հայ-իրանական սիլի-բիլիին:

Իսկ Լեոն Տեր-Պետրոսյանը, Թուրքիայի մոսկովյան դեսպանի հետ ունեցած գրուցից հետո լրագրողներին ասել է՝ Ղարաբաղի բարդույթը կարգավորելու գործում Հայաստանը կունենա միայն երկրորդական դեր եւ կընդունի այն որոշումները, որոնց սակ, իբրև իրավական սուբյեկտ, ստորագրած կլինի ԼՂ հանրադատությունը:

Եւ, այսուամենայնիվ, Թեհրան է ուղարկել իր դասավորությունը՝ համաձայնագիր ստորագրելու լիազորությամբ:

Տեր-Պետրոսյանը նորից է դնում, թե մարտի 20-ին Կիեւում դեմք է առաջին հերթին բնակիկի այն հարցը, թե Ադրբեջանն ինչպես է կողոպտում իր սարածումն զսնվող 4-րդ բանակին եւ նրա զենքով, զինամթերքով, ռազմական տեխնիկայով ավերում Արցախը, կոտորում նրա բնակչությանը:

Երեւի ի դասասխան այս առաջարկության, Անդրկովկասյան ռազմական օկրուգի հրամանատարի տեղակալ Բեդդյանը հայտարարել է, թե ակնադատված են 4-րդ բանակի բոլոր զինադաստիները, եւ աղազա անախորժությունների համար հրամանատարությունը դասասխանատվություն չդիտարկելու կրի:

Երեւի դաստիներում այլեւս գողանալու բան չկա:

Մայրուս Վենսը Բաբու հասնելուն դես գրուց է ունեցել Ադրբեջանի ղեկավարների հետ, աղա հայտարարել, թե ինքը եկել է դրությանը հանգամանորեն ծանոթանալու, ՄԱԿ զեկույց ներկայացնելու եւ նպատակ չունի միջնորդի կամ միջանորդի դեր կատարել: Ադրբեջանի որեգիդենտի դաշտանակատար Մամեդովն էլ ասել է՝ Ղարաբաղի բարդույթը լուծելու համար իրենք կարիք չեն զգում ոչ ՄԱԿ-ի, ոչ էլ ուրիշ որեւէ հեղինակավոր մարմնի միջնորդության: Ղարաբաղն իրենց ներքին հարցն է, իրենք էլ կլուծեն սեփական ուժերով:

Այլ օրը Մամեդովն իր հանրադատության նոր ռազմական միմիսր է նշանակել Ռաֆիկ Ղազիեփին, որդեսուհի սեփական ուժերը հեշտ ու արագ լուծեն իրենց ներքին հարցը:

Մարտի 18-ին Շուշիից նմանակոծել են Ստեփանակերտը, Ամիրանլարից՝ Մարտունին, Միր-Բաբիի Երզնայից՝ Շահումյանի հազար անգամ ծեծված գյուղերը: Մղանվածներ կան Ստեփանակերտում (երկու հոգի), Մարտունիում (3 հոգի), վիրավորներ՝ ամենուրեք:

Կարեւոր մի լուր, Ադրբեջանի կողմում կոլոկ ոչ ադրբեջանցի զինվորներ են հանձն-

վել Արցախի ինքնադատմանը:

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահ Արթուր Սևրճյանն Ուկրաինայի դեպի ճանապարհով Կրավչուկին գրել է, թե շնորհակալ է Ղարաբաղի հարցի նկատմամբ ցուցաբերած մտահոգության համար, սակայն, ցավով, սղոյալված արդյունքը չի կարող սալ որեւէ խորհրդակցություն կամ ընդունված փաստաթուղթ, որին չի մասնակցում Ղարաբաղը ինքը՝ իբրեւ իրավագոր կողմ:

Մարեալ Շադոբեկովը հայտարարել է, թե կարճ ժամանակում Անդրկովկասից դուրս կբերվեն իրենց բանակի զենքը, զինամթերքը եւ սեխնիկան, ինչ էլ որ դժարությամբ հարուցի, կոյալթեցնեն, կոչնչացնեն սեղում:

Իսկ Անդրկովկասյան զին.օկրուզի հրամանատարի սեղակալ Բեդդյանն Ադրբեջանի դատախազության համար ասաց, Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հայտարարությունը՝ Ադրբեջանի կողմից նախկին խորհրդային բանակի ունեցվածքի բռնագրավման մասին, գրադարձություն է, որի նպատակն է հասարակությանն աղակտղմանը, ուժադրությունը շեղել խայկական զորամասերի կասարած աղօրհնություններին:

Ասում են՝ աստիճանով երեւացել է Հեյդար Ալիևը եւ ղեկավարում է, որ ինքը հեռախոսազրույցներ է ունեցել Ադրբեջանի ու Հայաստանի ղեկավարների հետ եւ դատարար է առաջարկելու իր միջնորդությունը Ղարաբաղի հարցի լուծման համար:

Հայաստանի արտգործնախարարությունը հրադարձել է հայտարարություն, որով աշխարհի ժողովուրդներին ու դեսություններին հայտնում է, թե Ադրբեջանի կողմից Հայաստանի խուլ Երզնկայումը հանրադատության սնտությունը հասցրել է ֆայթայման, մտցրել անելանելի փակուղի: Իսկ այդ անմարդկային վայրագության համար ամեն օր սարկոպոլո դատաճառաբանությունները սուս են ու անհիմն եւ միայն մեկ նպատակ ունեն՝ արդարացնել ԼՂ-ի հանրադատության դեմ գործվող անօրինությունները, այն հանրադատության, որի սարածի, ուրեմն եւ Ադրբեջանի նկատմամբ ոչ մի հավակնություն չունի Հայաստանի հանրադատությունը:

Վերջին օրերին սեղի-անտեղի արվող այս հայտարարությունը, թե Հայաստանը սարածֆային հավակնություն չունի Արցախի, ուրեմն եւ Ադրբեջանի նկատմամբ՝ անտարմաբանական է մի ֆանի կողմերով, բայց, ամենից առաջ, նրանով, որ դեռեւս կա 1989 թ. դեկտեմբերի 1-ի որոշումը: Եւ երկուրդ՝ մի՞թե իսկապես էլ Հայաստանի ղեկավարությունը համաձայն է, որ Ղարաբաղը ոտով-գլխով հանձնվի Ադրբեջանին ի կեր: Ի կեր, ֆանի որ Ադրբեջանն էլ չի հրաժարվել Ղարաբաղի ոչ միայն մարզային, այլեւ Երզնկային ղեկավար մարմինները լուծարող իր որոշումներին:

Այսօր Մայրուս Վենսն իր գործը դիտի ավարտեւ Բախվում եւ ուղեւորվեւ բարդույթի գոտի՝ Արցախ, սակայն Բախվին հրաժեւս սալը հետաձգվեց, եւ ահա թե դրա դատաճառն ինչպես բացարեց «Ազատություն» ռադիոկայանի Ադրբեջանի թրթակից Գուգար Խալիլովը: Ադրբեջանի ԳԽ-ի նախագահ Մամեդովն ու վարչադեւ Հասանովը Մայրուս Վենսին մասուցել են վիթխարի ֆանակության նյութեւ, որոնք մերկացնում են հայերի վայրագությունները Ղարաբաղում, նրա եւ Հայաստանի սահմանակից ադրբեջանական բնակավայրերում: Խոջալվում գազանությունների ենթարկված, Բախվի հիվանդանոցներում բուժվող ադրբեջանցիներին է այցելել բարձրաստիճան հյուրը, իմացել, թե Հայաստանի զավթիչներն ինչ անմարդկային խոտաճանությունների են ենթարկել այդ ֆաղաֆի հազարավոր խաղաղ բնակիչներին: Վենսը նպատակ ունի գույցներ ունենալ նաեւ Հայաստանից ու Ղարաբաղից փախսական դարձած ադրբեջանցիների հետ, ավելի հանգամանակից դատակերացում կազմել հայկական իւլխանությունների կազմակերպած հալադրբեջանական բռնությունների մասին:

Ս. Վենսին իրենց ֆաղաֆական դատաճանություններով ներկայացել են նաեւ Չանգեզուրից եւ Գոյալայից (Սեւանի ու նրա ափերի նախկին անունն է,-բացարտում է թրթակիցը) փախած այն ադրբեջանցիները, որոնք վարանդիության մեջ ստեղծել են Չանգեզուր-Գոյալայի ադրբեջանական հանրադատության կառավարություն եւ որոշել են դիմել ՄԱԿ ու համալխարհային հանրությանը՝ դատաճանություններով ճանաչել իրենց հանրադատությունը, օգնել, որդեւագի իրենք սիրանան իրենց անկադատելի իրավունքներին:

Այս լուրն ունկնդրած ադրբեջանցիները երեւի «բարալխալ» են կանչել իրենց ադրբեջանցիներն եւ դատարարվել, համալխարհային հանրության հետ միասին, օգնելու, որ «վերականգնվի» «Գոյալ-Չանգեզուրի ադրբեջանական հանրադատությունը»:

Դեռեւս առավոտյան Ադրբեջանի ռադիոն դատարարեց Ադրբեջանի զորամասից փախած 22 դատալիւններին՝ կարդալով նրանց անունները: 5-ը՝ լեզգի, 2-ը՝ ֆուրդ, 1-ը՝ բալխ:

Երեւի չղեւս է գարմանալ, որ բռնությամբ դատարարվի դատարար ֆեւաճ մարդիկ ոչ ուրում են անարդար կովի մտնել, ոչ էլ, մանալանդ, էւի նախատակ դատարար:

Նախկին Երեւանի երկու հազար հայ ներկայացուցիչներ ԼՂՀ ԳԽ-ին են ներկայացրել դիմում, որով դատաճանում են, որդեւագի իրենց՝ 1988 թ. ամռանը հայրենի ֆաղաֆից բռնությամբ դուրս ֆեւաճներին եւ 1920 թ. գանգալածային կոտորածից փրկվածների ժառանգներին հանրալուրություն սրվի վերադառնալու հայրենի ֆաղաֆը՝ «Արցախի ավանդական մայրաֆաղաֆն ու գարդը» («Երկիր», մարտի 19):

Մարտի 19-ի ժամը 11-ին Երեւան ժամանեց ՄԱԿ-ի գլխալուր ֆարսուդար Բ. Ղալիի հասուկ դատալիւրակ Մայրուս Վենսը: Հանդիպում ունեցալ ՀՀ ղեկավարների հետ՝ գուլալցնելով, որ ինքը եկել է ոչ թե Ղարաբաղի հարցը լուծելու, այլ իրալիճակի բուր կողմերին ժանոթանալու եւ ՄԱԿ-ի ղեկավարին սղաղիչ ու հանգամանակից զեկույց ներկայացնելու համար: Եւ, այսուամենայնիւ, ֆննության դրեց առաջարկությունների մի սարբերակ, որը ներկայացրած է եղել Հարալսալալիայի բարդույթի կադակցությամբ ու բալականին օգնել է հարցը լուծելուն (Ուրեմն, Հարալսալալիայում հարցը լուծված է):

Այսօր էլ Վենսը թոալ Գանձակ՝ այնտեղից Ղարաբաղ գնալու համար: Երեւանում է զսնվում Իրանի արտգործնախարարի սեղակալ Մահմուդ Վալեզին, որը երեկ է ժամանել Բախվից եւ նպատակ ունի Երեւանի եւ հաջողության հասցնել իր նախարարի առալելությամբ սկսված գործը: Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը նրա հետ ունեցած գույցում նորից դիմել է, որ «միջնորդություն նախաճեւոնող ցանկացած կողմ դեւս է հալվի նսի ԼՂՀ ղեկավարության հետ՝ իբրեւ հալասարազոր կողմի», իսկ Հայաստանն իր կողմից ամեն կերով կազակցի, որդեւագի հաղթանակի բարալալանությունը:

Շուրից վերսին ոմբակոծել են Ստեփանակերտը, Շոքը, Կարմիր գյուղը, Ամիրանլարից՝ Մարտունին, Ֆիզուլու կողմից՝ ճարարը:

Արցախի ոուսալխոս բնակչությունը նամակ է գրել Ելցինին, Ռուցկոյին ու Սարովոյսովային, խնդրում է ճանաչել ԼՂՀ-ը եւ օգնել, որ ՄԱԿ-ն էլ ճանաչի: Իսկ Բ. Ելցինը Ղարաբաղի կադակցությամբ նորից հայտարարություն է արել՝ հարմար համարելով ստեղծել ԱՊՀ խաղաղարար ուժեր եւ նրանց միջոցով հասնել հարցի կարգալուրման:

Ադրբեջանի նոր ղեկավար Յաղուր Մամեդովն էլ իր հերթին է հայտարարել 20-40 սարեկան զինադատարների գորակոչ:

Վաղը Կիւտում, Կրավչուկի նախաճեւոնությամբ, դիտի բանակցություններն ունեւին Լ. Տեր-Պետրոսյանն ու Յ. Մամեդովը եւ դայամանալուրվեին Ղարաբաղում խաղաղություն ստեղծելու համար: Տեր-Պետրոսյանը հրաժարվեց ընդառաջել այդ նախաճեւոնությանը՝ հայտարարելով, թե ինքը չի կարող բանակցությունների ունեւ մեկի հետ, որի հանրադատությունը բուր կողմերից Երզնկայի էլ Հայաստանը, նրա սնտությունն ու ժողովրդին հասցրել ֆայթայման: Թող բանակցությունների ունեւուց առաջ վերացնի այդ անմարդկային, անիւղոց Երզնկայումը եւ սա կայուն երաւիւլներ, որ մեկ էլ երկու օր

մանավորվածություն, որդեսգի զինադադարը բարունակվի ես երկու շաբաթ:

Իսկ այդ ընթացքում Ստեփանակերտից Երեան բոչող ՅԱԿ-40 ինքնաթիռը, որ վերավորներ, կանայք ու երեխաներ էր փոխադրում, ուժբակծության ենթարկվեց Քելթաջարի բազանի երկնում: Ըարժիներից մեկը հրդեհվեց ու բարձր դուրս եկավ ջերմային ռումբից, եւ միայն սավառնորդների հմտության ու խիզախության շնորհիվ օդանավը համարյա վերջին շնչում անաղետ իջավ «Էրեբունի» օդանավակայանում:

Հայ ինքնաթիռացույցի ջոկաթը Հաղորդում էր մասանդ վերցրած թուրք յոթ զինվորականների փոխանակել է ութ ավստրալացի, չորս ցրահամեմայի եւ երկու տնտեսական թեմա:

Հայկական հեռուստեստից ցույց սվին սանկս-դեսերնուրգի հեռուստալուսաբանողի Սվետլանա Կուլչիցկայայի նկարահանած ֆիլմը՝ մարտնչող Արցախի մասին (մեկ ժամ տևողությամբ): Չորի Բալայանի ներածական ջերմ խոսքով լրագրողուհին ներկայացավ իբրեւ ազնիվ ու անձնվեր մի արվեստագետ, որն իր իսկ նախաձեռնությամբ, հարթահարելով անդաստի ղեկավարություններ, հասել է Մարտակերտի բազանի Քույրասկ գյուղ, աղա ճակատի սարքեր կետեր, Ստեփանակերտ, մի բարձրացրեց ավել մարտնչողների հետ բաժանել դասերազմի դասնությունները, սեղծել մի վավերական կինոնկար, որ նախադեպ ցուցադրվել է Ս.-Պետերբուրգի, աղա Ռուսաստանի հեռուստեստից, որու ժողովրդին ցույց սվել Արցախ աշխարհի հեռուստան դայբարն իր ազատության ու անկախության համար, նրա ճակատագրի համար՝ որու մարդկանց, հասկաղես ղեկավարների ու զինվորության խաղաղած լավ ու վաս դերերը:

Մի ամբողջ ժամ ցուցադրվում են անհավասար դայբարի դաժան դասկերներ՝ ավերվող Ստեփանակերտը, մեծ ու փոքր բնակավայրերը, կոմունների խիզախությունը, դասադարվածների ողբերգական, անհուսալի վիճակը, որի մեջ անզան մարդիկ դիմաճում են եւ հավասուն իրենց հաղթանակին: Նկուղներում, ցրտի ու մթան մեջ վիրաբույժները ծանր վիրահատություններ են կատարում, նրանց օգնող դասադարված արցախուհին կատարանով լրագրողուհուն է դիմում, ո՞ր է քո դերությունը, Ռուսաստանը գեների տա՞լ է անցել, թե՞ խուլ է ու կույր մեր ցավի ու տառադանքի հանդեպ:

Հեղինակը չի խնայում Ռուսաստանի ղեկավարությանը, Աֆղանստանի հերոս Ռուկոկոյին, նրա խորհրդական Իոն Անդրոնովին, որոնք դավաճանաբար ԼՂՀ-ից տանում, հեռացնում են որու զորքը, որդեսգի 150-200 հազար բնակչություն ունեցող լեռնասանն իր ուժերը չափի յոթմիլիոնանոց Ադրբեջանի հետ:

Ավարտին գրույցի է բովում ԼՂՀ արտոմարտադար Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանի, այդ խելոք, հավասարակշիռ, հոգեկան ամրության տեր երիտասարդի հետ: Մա 366-րդ գնդի դուրսբերումը Ղարաբաղից համարում է դավաճանություն եւ աղերաստություններից անենանդեկելին, որովհետեւ այդ գունդն այստեղ է կազմվել տասնամյակներ առաջ, անել, զորացել, այնդես մերվել ֆաղափ ու մարզի հետ, որ միտք թվացել է, թե անհնար է դասկերացնել ավելի խոր հարազատություն: Բայց, ահա, այն մեզ թողնում է կրակի քերանին ու հեռանում: Որովհետեւ այդդես են կաննում ժողովրդավարության անունից բարբաջող դրոշմախոս ղեկավարները...

Ֆիլմի ավարտին Ստեփանակերտից ազատ են արձակում Խոջալվում գերած ադրբեջանցիներին, որոնք երդվելով բացատրում են, որ ֆաղաճ ու ստաճ ստեփանակերտցիներն իրենց հաց են սվել եւ տալով անկյուն, հայիդում են Մութալիբովին, «թաղում նրա թոյլ» եւ ալլաից խնդում, որ այս հայերին դարգետի ազատություն ու եղանկություն:

Մարտի 28. Չնայած զինադադարի դայմանագրին, նրա ընթացքին հետեող տասնյակ ու տասնյակ դիտողների, թղթակիցների ու դիվանագետների ներկայությամբ, ադրբեջանցիները բարունակում են ուժբակծել հայկական բնակավայրերը: Շահունյանի բազանի սահմանամերձ գյուղերը համարյա անընդմեջ ուժբակծվել են Շեֆելի կողմից: Ամիրանլարից արձակված ռումբերը Մարտունիում տաս շնչում են ավերել, կան երեք վիրավորներ:

Շուշուից Շուշու ու Զարաթեն են ուժբակծել: Դրան էլ հետեւել է Ստեփանակերտի կողմից զանգվածային մի հրակոծություն, որի հետեւանով լուր են Շուշուի կրակակետերը (Տեղական լրատվական մարմիններն ասում են՝ լուրեր են, «Ազատությունը» թե՛ «ավերել են»): Վաղը կղարավի՞ իրականում ինչ է եղել:

ԼՂՀ ղեկավարությունը հրադարակել է հայաստանություն, որով հակառակորդին դասադարտում է զինադադարի դարբերական խախտումների, ՅԱԿ-40 ինքնաթիռը ուժբակծելու եւ աղորհնությունների համար եւ գոլուացնում հնարավոր ծանր հետեւանցներից (Խոջալվում երեւի թե իրավունք է տալիս հոխորտալու):

Ադրբեջանի ղեկավարությունն էլ է հայաստանություն հրադարակել: Նրանով միջազգային կազմակերպություններին շնորհակալություն է փոխանցում միջամտության համար, սակայն եւ համոզմունք է հայտնում, որ ԼՂՀ-ը չի կարող առաջիկա բնակչություններին մասնակցել իբրեւ իրավագոր կողմ, քանի որ այն աղորհին միավոր է:

Իսկ Իրանի արտոմարտադարի տեղակալ Մահմուդ Վայեզին գոհ է անցած բուրջ մեկ շաբաթյա զինադադարից եւ հույս ունի, թե այն կբարունակվի:

«Վեսին» Ադրբեջանից հաղորդում է թղթակցի լուրը, հայերի վայրագությունների, բռնությունների մասին, նրանց խուսանգաճ կանանց եւ երեխաների քերանից առած վայնասունը... Յու. Ռուսովը զանգատում է. ի՞նչ անենք, հայերը մեզ ադրբեջանափայնասունը... Յու. Ռուսովը զանգատում է. ի՞նչ անենք, հայերը մեզ ադրբեջանափայնասունը մեջ են մեղադրում, ադրբեջանցիները՝ հայաստանության: Իսկ ես գիտեմ, որ, եթե Մումալիթը ժամանակին ըստ արժանվույն դասադարտված լիներ, անհնար կդառնային հետագա բոլոր կամ համարյա բոլոր դժբախտությունները: Հիմա ես ինչդե՞ս չհաղորդեմ հետագա բոլոր կամ համարյա բոլոր դժբախտությունները Ադրբեջան է գնացել, հանրադատության վայրակա խայտառակությունը, մեր այս թղթակիցն Ադրբեջան է գնացել, հանրադատության ղեկավար Մամեդովի հետ հանդիպում եւ հարցազույց ունենալու համար: Մի կերթ հաջողեցրել է, ողիտի քերտեր, մեզ հասցնել, սակայն Ադրբեջանի սահմանում անհայտ մարդիկ բունել, կողորտել են՝ խելով նաեւ հարցազույցի տեսաժաղակները:

Ինչդես ասում են, մեկնաբանություններն ավելորդ են:

Իսկ դրաաշխարհում մեծ գզվոտն է, Գերմանիան իր հնացած գեները վաճառել է Թուրքիային: Մա էլ նույն գեներն օգտագործում է Բրուսանի դես: Գերմանիան միջազգային մաստաբով դասադարտում է թուրքերի քրությունը, սրան էլ իրենց երբեմնի դաճակցին են մեղադրում ֆրդերին դաճադանելու եւ իրենց դես հրահրելու մեղքերի մեջ:

Նույն օրը Մարտակերտի բազանի հյուսիս-արեւմտյան ծայրամասում գնվող, սակայն Քելթաջարի բազանին ենթակա Աղաբան գյուղում տեղակայված ադրբեջանական խուսուր մի գործաս, գրահատեխնիկայի ուղեկցությամբ, գիտեով հարձակվել է Չափար, գյուղի վրա: Մարտը բարունակվել է մինչեւ հաջորդ օրվա ժամը 3-ը: Ադրբեջանցիները մեծ վնասների գնով նահանջել են իրենց ելման կետը՝ Աղաբան, հետո էլ այնտեղից ուժբակծել Չափարն ու բազանները:

Նույն օրը (մարտի 28-ին) Արցախի մյուս ծայրին, Հաղորդի բազանում, գիտեով մեկ են Դուլանլար հայաթափված (անցյալ տարվա մայիսին) գյուղը եւ այն հրդեհի մասնել, ջնջել հողի երեսից:

Մարտի 29-ին ու 30-ին, դարձյալ արհամարհելով իրենց իսկ ընդունած որոշումը զինադադարի մասին, ադրբեջանական գրոհող ավազակախմբերը ուժբակծել ու գնդակոծել են հայկական բնակավայրերը ոչ միայն Արցախի կողմերում, այլեւ հայ-ադրբեջանական սահմանի ամբողջ երկարությամբ, Նոյեմբերյանից մինչեւ Տավուշի բազանը, Գորիսից մինչեւ Սիսիան, Կաղան են: Եւ այսօր էլ ֆիլ համարելով՝ 29-ի առավոտյան հարձակվել են Ստեփանակերտի վրա (ամենամեծ գորաբաժը կատարվել է Զյուսայանից դեղի Կրկան)՝ գրոհի տանելով ավելի քան հազար զինվոր՝ 15 միավոր գրահարից դեղի Կրկան)՝ գրոհի տանելով ավելի քան հազար զինվոր՝ 15 միավոր գրահարից դեղի Կրկան, մի քանի տանելով եւ Շուշուից բացված աննախադեղ ահեղ ուժբակծության ուղեկցությամբ: Հայ ինքնաթիռացույցներն այս անադատելի հարձակումն ընդունում:

նել են անմիջապես, անցել հակահարձակման եւ կարճ ժամանակում (մինչեւ 30-ի առավոտը) ավազակախմբերին ոչ միայն ջարդել Ստեփանակերտի մասույցներում, այլեւ մնացորդները եւ շրջակայքի մասնաճեղքները: Շուտով կսուզվեն ու կհրադարակվեն քառամյա դաստիարակման այս ամենամեծ ճակատամարտի մանրամասները: Իսկ այսօր հայսնի է, որ հարձակվողները սկսել են ավելի քան 600 զոհեր, դաշտային վրիճակները սասնելով զոհ եւ երեսուն վիրավոր:

Արցախյան մյուս ճակատներին վերաբերող էական տեղեկությունները սրանք են. մասնակցների ինֆորմացիաները Քաջավանի մոտ խոցելու ու վայր են զցել ռազմական մեկ ուղղաթիռ. նախօրյակին հակառակորդի կողմից նվաճված Ղազանչին 30-ին վերանվաճել են՝ ավազակներից խլելով բավական զենք ու զինամթերք:

Մոսկովյան հեռուստեստեյանքը Մ. Մամեդովն է վնասում, իսկ արտասահմանյան ռադիոձայներն էլ նրան եւ ուրիշներին են կրկնում՝ սարածելով զինադադարը խախտող, ադրբեջանական բնակավայրերը, հասկապես Շուշին ու Աղդամը ֆարուսանդ անող հայ գրոհայինների «վայրագությունները»:

Այս մակարդակներում ո՞ր են հայ լրագրողները, լրատվական մամուլները, առհասարակ հայ մարդն իր ճշմարտությանը: Թափ են կացել, Երզրահայունը սրանց լեզուների ու գրիչների վրա էլ ծանր փակ է դրել: Հայ հեռուստեստեյան խոսնակ ինչ-որ Ավետիսյան նորից աղաղակում է իր հաստատության անսեղյակ, անձեռնկեր, դարձադադան անգործ ու անգործունյա միավորների մասին: 30-ի երեկոյան, վերջապես, ներկայացրեց իրենց լրագրողի երկու ռեպորտաժը «Ղարաբաղի սափ կետերի» մասին, եւ դարձվեց, որ նրանցից մեկը, վերաբերում է Ստեփանակերտի փլուզմանը, մյուսն էլ հարցազրույց է ԼՂՀ նախագահի հետ:

30-ին Բաբու է ժամանել ԵԱՀԽ-ի նախագահ, Չեխոսլովակիայի արտոնմանախարար Իրժի Դինսսփերի գլխավորած մեծ դասվիրակությունը, որն այստեղից էլ դեպի ԼՂՀ այցելի, ադա Երեսան, հետո էլ նախադասառաջի Միսկուն տեղի ունենալիք միջազգային խորհրդածրոյվը Ղարաբաղի վերաբերյալ:

Այսօրվա առում է գնվում Իրանի արտոնմանախարարության դասվիրակությունը՝ նախարարի տեղակալի ղեկավարությամբ: Այն իր բանակցությունների արդյունքներն է սարկողում՝ շեղվելով հասկապես այն դասվիրակությունը ֆաղափական կարեւորագույն գույցի առթիվ, որին դեպի է մասնակցեն Հայաստանը, Ադրբեջանը, ԼՂՀ-ը, Իրանն ու Ռուսաստանը: Չնայած այս լուրը հաղորդողներին անմիջապես էլ հայտնում են, թե Ադրբեջանը ոչ մի կերպ չի ցանկանում, որ ԼՂՀ-ը բանակցող իրավագործ կողմ ճանաչվի, քանի որ այն անօրեն միավոր է, եւ եթե Ղարաբաղը դեպի է բանակցություններին մասնակցի, ադա միայն Ադրբեջանի դասվիրակության կազմում (Երեւի մտածում են, որ այստեղ էլ այդ դարաբաղի դասվիրակները դարձվոր տիտի լինեն դասադարձել «հայ գրոհայինների վայրագությունները» եւ դաշտային Ստեփանակերտն ավերելու ադրբեջանական «իրավունքը»):

Մարտի 31-ին Եւրոմիտի կազմակերպում էր արցախյան բնակավայրերի (Ստեփանակերտ, Մարտունի, Հադրոթ, Կարաչինար եւն) ուղեւորությունը ադրբեջանական կրակակետերից: Իսկ եւ, հավասարվել մեր լրատվության հայտարարություններին, քանի անգամ են գրել, թե մերոնց կողմից վերացվել են այդ կրակակետերը Շուշիում, Ջանհասանում, Ֆիզուլիում, Ամիրանլարում, Շեֆեկում...

Իրանի արտոնմանախարարի տեղակալ Վայեզին գնացել է մեր կաթողիկոսի մոտ, գեկուցել, որ ահա հինգերորդ անգամն է գնվում բարդույթի գոտում, փոխըմբռնման է հասել, դադարեցրել բախումները, վաղն էլ կգնա Իջեւան-Ղազախի Երջան, բանակցությունների կնիստեցնի դժգոհ կողմերին, կհասնի նրան, որ գազանուղը բացվի եւ կյամք սա մեռնող Հայաստանին:

Չեխոսլովակիայի արտոնմանախարար Իրժի Դինսսփերն էլ Բաբու է հանդիպումներ ունենում Ադրբեջանի ղեկավարների հետ: Յադրոթ Մամեդովը Եւրոմիտի է նրա հետ ունեցած գույցից ու դասվիրակություններից, հարցերը կլուծվեն, ինչպես հարկն է.

եւ ինչպես իրենց է դեպի: Ինչո՞ւ չդեպի է լուծվեն: Կլուծվեն, եւ Դինսսփերը, որ մինչեւ այսօր հազար հայտարարություն է արել Ղարաբաղի հայության արդար դասին դաշտային կանգնելու, նրա իրավունքները հարգելու, հարցն ամենակարճ միջոցում աշխարհի բոլոր Եւրոպացիները կողմերի բազմակողմանի օժանդակությամբ լուծելու մասին, հիմա կդառնա սուսնաբաժ մեկը եւ կողմի, թե կա հարցի լուծման մեկ սարքերակ հարգանքն Ադրբեջանի ամբողջականության նկատմամբ: Այդպես կլինի, քանի այդ են հուշում մինչեւ հիմա եղած փորձերը, երբ մեր դասի ամենազերմ ու ամենաեռանդուն դաշտայինները, Բաբուի օղակայանում ուս դնելուն դեպ, կախարդվել, դարձել են ադրբեջանցու դաշտային:

Հեռուստեստեյան աշխատակից Վրեժ Սարուխանյանն այսօր էլ մի «ռեպորտաժ» հաղորդեց, գույց էր, երեւի, ԼՂՀ լրատվության կենտրոնի ղեկավար Գեղամ Բադրասարյանի հետ, որը խելոք սղա է, ամենայն մանրամասնությամբ ցույց է տալիս հանրադատության խղճալի վիճակը, կոչ անում օգնական կանգնել, որդեգրի Արցախը կաղվի աշխարհին, ռադիոյի եւ հեռախոսային կաղ ունենա Երեսանի հետ... Դրա համար Սփյուռքին դիմեց, որ կարող հայերն աջակցեն վերականգնելու հանրադատության ռադիոն ու հեռուստեստեյանը (անհրաժեշտ կլինի ունենալ արբանյակային կաղ):

Մոսկովայից հաղորդեցին, որ Հեղար Ալիեւը ղեկավար տեղեկական աստղաբազում արել է իր առաջին հաղթական ֆայլը, Թուրքիա գնալով՝ Նախիջեւանի բարգավաճման համար սացել է հարյուր միլիոն դոլարի օգնություն եւ ինֆրակար հանրադատության էներգետիկ դահանգները բարձրարելու խոստում:

Հայաստանի ա՛յլը լույս:

Արցախական աշխարհի համար մարտի վերջին օրը նշանակալից մի դասնալի հաղթանակով, ազատամարտիկները նվաճեցին հին հայկական Հողեր գյուղը Ֆիզուլիի Երջանում: Հայսնի է, որ այն միայն 30-ական թվականներին է բռնությամբ կսրվել Հադրոթի Երջանից եւ սրվել Կարազինոյի (հետագայի Ֆիզուլիի) Երջանին՝ ստեղծելով Արցախի կողը խրված մի դասնալ եւս: ԽՍՀՄ-ն, դարձադադես հայաձանքի ֆաղափականությունը Հողերի հայ բնակչության նկատմամբ երկու-երեք տասնամյակի ընթացքում փոխել էր գյուղի ազգային դեմքը, եւ վերջին տարիներին մի քանի անկյալ ընթանիներ էին մնացել այնտեղ: Այսօրվա ազատամարտի Եւրոմիտի երեւի թե եղել են նաեւ հողեր-ցիների ժառանգներ, որոնք արյունոտ այս օրերին հաջորդելիք Երջանին կաղերն իրենց նախնիների սուր օջախներում, եւ գյուղը բովանդակությամբ էլ կհամադասախանի իր հայազուն սուր անվանը՝ Հողեր:

Ադրիլի 1-ին Եւրոմիտի կազմակերպում էր ադրբեջանական ուղեւորությունը ճակատի ամբողջ երկարությամբ՝ Հադրոթից մինչեւ Շահումյանի Երջանի հյուսիսային եզրը: Մերոնք լուծեցին են Հադրոթը ուղեւորող Ֆիզուլիի, Ստեփանակերտի վրա ուղղված Զյուսալարյան կրակակետերը:

Պատմում են, որ հայ-ադրբեջանական սահմանի վրա, Ղազախի, Թուրքիա ու հարակից Երջաններում գործում են Օսմանյան Թուրքիայի երեք ջոկատներ՝ 50-ական կազմով անկարներով:

Խոսեցրին ադրբեջանական դասանդաններում տառադած մի հայ կնոջ, որը ցույց սկեց իր հոսնակած, փրված մամուլը, դասնեց անդասնելի վայրագությունները, որոնց ինքն է ենթարկվել Շուշիի, Գանձակի, Բաբուի հայաձանք-ճանջարաններում... Եւ այս-քանի հեղինակներն իրենց իրավունք են վերադասում բողոքելու Խոջալուի համար: Բողոքում են, եւ լեզուները չեն վաղվում, չեն փոսում-բափվում... Եւ դեռ տառն էլ են, թե ասված կա...

Իջեւանի Երջանի Կարմրավան գյուղում, Արցախի վիճակի կարգավորման համար, բանակցությունների են հավաքվել Հայաստանի, Ադրբեջանի, Ռուսաստանի եւ Իրանի

դասվիրակությունները.- այս էլ հաղորդեց Մոսկվայի հեռուստատեսությունը: Իսկ Հայաստանի լրատվությունն անտեղյակ է. կամ անտեղյակ է ձեռնարկում ամսօրից. չէ՞ որ գիտեր-ցերեկ տղանքն են. թե Արցախին վերաբերող ամեն մի հարցի ֆնտրությանն ու վճիռ հանելուն. իբրև իրավագոր կողմ. դեմ է մասնակից լինի ԼՂՀ-ը:

Հետաքրքիր է. որ Երևանի խոսնակ Ավետիսյանը «Գիտերային լուրերի» բողոքականն առհասարակ ոչ մի խոսք չունի Արցախի մասին. իսկ Մոսկվայի ազդեցիկ լրատվության սեփական փուլ զանգասը հաղորդեց երրորդ անգամ (երեկ էլ էր հաղորդել. այն էլ երկու անգամ): Եւ այս Ավետիսյանն էր. որ նախորդ օրերին ընթաց բողոքում էր. թե ոչ մի որոշակի սլոյա չկա մաքառող Արցախի մասին եւ ոչ մի աղբյուր էլ չունեն. որ հարցնեն, իմանան: Բայց մի՞թե հնարավոր չէր տեղեկություններ փնտրել Մոսկվայի կամ. ասենք. «Ազատություն» ռադիոկայանի լրատվությունից. չէ՞ որ նրանք ավելի մոտ են Արցախին:

Այսօր Աղղամի կողմից Ստեփանակերտ է հասել ԵԱՀԽ-ի դասվիրակությունը՝ Չեխոսլովակիայի արտոմոնիտորինգի Իրժի Դինսսփիրի գլխավորությամբ: Տեղի են ունեցել հանգամանակից զրույցներ ԼՂՀ ղեկավարության հետ: Պարզվել է. որ դասվիրակությունն իր հետ բերել է իրավիճակի կարգավորման մի կաղապար՝ կառուցված իրարանց երկու սկզբունքից՝ ազգային վարչական միավորների ինֆորմացիայի իրավունքն ու սահմանների անձեռնմխելիությունը (անհամատեղելիների համատեղում):

ԼՂՀ ղեկավարները վճռաբար հայտարարել են. որ իրենց ժողովրդընչիր հանրադատությունը հանդիսանում է ինֆորմուրյուն ու անկախ դեմոկրատիայի կազմավորում. եւ նրան վերաբերող ամեն մի ձեռնարկ. որոշում կամ վճիռ ուժ կունենա միայն նրա՝ իսկ իրավագոր մասնակցությամբ ընդունվելուց հետո:

Հյուրերն այցելել են Շոք գյուղը. դարձել ակամաստեղ Շուշիի կողմից կասարված ավերիչ հրետակոծությունների: Այնուհետև նրանք վերադարձել են Բաֆո՝ այնտեղից միայն Երևան գնալու նպատակով:

Ադրիլի 2-ի վաղ առավոտյան «Ազատություն» ռադիոկայանի աղբյուրական խմբագրությունը «Աղբյուրականից եկող ձայներ» շարքից հաղորդեց. որ իրենց հանրադատության ղեկավարությունը դասառատվում է Հայաստանից փախսական դարձած ավերի ֆան երկու հարյուր հազար հայրենակիցներին վերադարձնել նրանց բնակության նախկին-ավանդական վայրերը՝ միջազգային իրավասու կազմակերպությունների օժանդակությամբ նրանց համար աղաքակերպ վարչապաշտպանական ինֆորմուրյուն միավոր: Իբր. այս առթիվ արդեն բանակցություններ էլ են վարում միջազգային այդ կազմակերպությունների ղեկավարները:

Իջեանի սահմանում տեղի ունեցած բանակցություններին Արցախի հարցը չի ֆնտրվել: Անդրադարձել են միայն Հայաստանին զազ բաց թողնելու եւ ճանապարհներն ու երթուղիները անվտանգ դարձնելու հարցերին. իսկ թե արդյունքն ի՞նչ է լինելու. ասված գիտե:

Արցախում շարունակվում են մարտերը: Շուշիից «Գրադով» ռմբակոծել են Ստեփանակերտը: Մեծ հարձակում է եղել Մարտակերտի քաղաքի Չափար գյուղի վրա:

Աղբյուրական կողմում կոպող օսմանյան երեք ջոկերի եւ Նախիջեանում տեղակայվածների մասին տեղեկությունները հերքում են իրենք՝ թուրքերն ու աղբյուրականները՝ դրանք համարելով Թեհրանի հետախուզության հերյուրանքներ:

Բաֆվից (բայց ինչո՞ւ ոչ անմիջապես ԼՂՀ-ից) Երևան ժամանեց ԵԱՀԽ դասվիրակությունը՝ Չեխոսլովակիայի արտոմոնիտորինգի Դինսսփիրի գլխավորությամբ: Մա երևանյան հանդիպումներին (նախագահի, վարչապետի ելուց հետո) գոհունակությամբ խոսեց Բաֆվում ունեցած բանակցությունների վերաբերյալ: Իբր. փոխընթացում են հասել նախագահի դաստիարակության Մամեդովի հետ: Իսկ իրականում այդ Մամեդովը համաձայնել է միայն թույլ տալ. որ Ղարաբաղը հետագա բանակցություններին մասնակցի խորհրդակցական ձայնով. այն էլ «երկու համայնքների» հայերի ու աղբյուրականների ներկայացուցիչներով:

Ի. Դինսսփիրը. ինչպես դարձ երեւում է լրատվական միջոցների հրատարակումներից. իրեն վերին աստիճանի գուտյ է դասել հանդիպումների ու հարցազրույցների ժամանակ. մանավանդ խոսումներ չալիս: Բավական է հիշել. որ շուրջ երկու ամիս շարունակ մարտնչող Արցախի համար. «բարեգործական միջանցք» ստեղծելու մասին խոսումներ ու ծրագրեր հրատարակած մարդը բոլորովին մոռացել էր այդ մասին եւ թրթալիցների համար հարցումին այն մասին. թե ԼՂՀ-ը Միսկի խորհրդատուներին լիցի՞նսի մասնակցի իբրև իրավագոր կողմ. հազիվ դասասխանել է՝ «նրա ներկայացուցիչները մասնակցի իբրև իրավագոր կողմ. հազիվ դասասխանել է՝ «նրա ներկայացուցիչները մարդը հիմա էլ գտնում է. որ բարդույթի լուծմանը լիցի՞նսի ձեռնարկեն իրենք՝ բարդույթի երկու կողմերը. «իսկ մենք (այսինքն ԵԱՀԽ-ը.-Բ.Ու) կօժանդակենք դրան» («ՊԱ». ադրիլի 4):

Եւ զարմանալի չէ. որ մամուլի աշխատողների հետ ունեցած հանդիպման ժամանակ ՀՀ արտոմոնիտորինգը. ասես կեսամբելով իր խոսումներից եւ կանգնած Դինսսփիրին. վճռաբար արել է հետեւյալ հայտարարությունները.

«Բանակցությունների հաջողությունը. ամենից առաջ. կախված է լինելու ԼՂՀ ղեկավարության մասնակցությունից. եւ այն էլ՝ իրավագոր կողմի դերով»:

«Պե՞տ է դայարել ոչ միայն «մարդասիրական միջանցք» ստեղծելու. այլեւ հաղորդակցության բոլոր ուղիներն աղաքափակելու. մեկընդմիջ բացելու եւ բաց դառնելու համար»:

Ինչ վերաբերում է հարցի ֆաղափական-դիվանագիսական կողմին. աղա «Լեռնային Ղարաբաղի հարցի լուծման առաջին փուլը կլինի հետեւյալը. միջազգային հանրությունը կամ ԼՂՀ-ը կընդունի իբրև առանձին դեմոկրատիայի. կամ ուղղակի բանակցություններ կվարի նրա հետ՝ իբրև լիքավ գործակցի (դասնյուրի) (նույն տեղում):

Նախօրյակին աղբյուրական լրատվական մարմինները հրատարակել էին հանրադատության դասառատության վճիռը՝ Լաչինի քաղաքում 1990 թվականին թրթակցուի Ս. Ասկերովայի սղանության մեջ մեղադրվող հինգ հայերի գնդակահարության մասին: Հաղորդված է եղել նաեւ. որ վճիռը բեկման բողոքի ենթակա չէ. արգելված է եղել լրատվական մարմինների ներկայացուցիչների առնչությունը դասական գործին:

Այս հակաօրինական վճիռը բողոքել է միջազգային իրավապաշտպան մարմինների ու իրավապաշտպան մարդկանց արդար գայրույթը: Աղբյուրականի կառավարության իրենց բողոքի ուղերձներն են հղել Ֆրանսիայի. Ամերիկայի. Մոսկվայի իրավաբանական մի շարք միություններ. կոմիտեներ. անհաս իրավաբաններ ու իրավապաշտպաններ՝ դասական-զեղով մեղադրյալներին հնարավորություն տալ բողոքարկելու. դաստիարակելու իրենց անկաղաքի իրավունքները. մանավանդ թույլ տալ. որդեգրի անկողմնակալ մասնագետները հնարավորություն ունենան ծանոթանալու գործին եւ ցույց տալու իրենց աներկբայելի ու իրատես վերաբերմունքը:

Հայսնի է. որ վճիռը կասեցվել է: Իսկ թե վերջն ի՞նչ է լինելու. կերտա աղաքայում:

Ցույց սվին մի հեռուստադաղավեն «Քսան օր Արցախում» (ս.թ. վերջվարի 25-մարտի 13)՝ մարտնչող երկրի մասին: Այստեղ էլ կործանված Ստեփանակերտ կա. բայց նկուղներում կոպում են ցավի. զրկանքների. մահվան դեմ. ընդունում են խոսանգոված դասանդներին. որոնց խելագար հայացները. անկաղա-սարսափի խոքները դասում են ֆաշիստ անդամների սառաղանքները. այն սահվոր անմարդկայինը. որ չի եղել աշխարհի երեսին: Մի սարեց մարդ. որ վայելել է աղբյուրական համարյա բոլոր սանջարաններին:

րի փորձերը, քվարկում է դրանք Շուշի, Սաբունջի, Բայիլ եւն, հասնում Գյանջա եւ ցավից սնկանում. «Վա՛յ, երանի՛ թե այս անունը չսայի... էնեղ ֆաւածս հիւում եմ, սիրս կսոր-կսոր է լինում...»:

Կովոդ ջոկերի կյանքն էլ տեսանք. Ստեփանակերտի, Ասկերանի դաւաճաններին, Կիշանը վերանվաճողներին: Միտակերտի առումը, այնտեղ կուսակազմի ահեղի ֆանաթիստական զենքն ու զինամթերը, հայկական գյուղերից ֆաւած-սարած անասունների ետ քերելը... Վառվում է նվաճված գյուղը, ուրկից միայն մահ էր հասնում հարեւան հայկական բնակավայրերին: Վառվում են լիք, սրափող սները, այգիները, ձյունոս անսաղը, ձյուններն էլ են վառվում...

Արասահմանյան ռադիոձայները կրճոս դասադարձում են Ադրբեջանի դասախազմության ընդունած մահվան վճիռը հինգ հայերի՝ Հրայիկ Պետրոսյանի, Գառնիկ Հարությունյանի (մյուս երեքի անուն-ազգանունները չհասցրի գրի առնել) մասին: Նրանք մեղադրվում են «Մոլոտով Ս. Ասկերանի սպանության մեջ (1991 թ. հունվարի 9): Եւ հիմա մահվան դատաւճիռ՝ առանց բեկման բողոքի իրավունքի: Նույնիսկ արասահմանյան իրավադատականներին թույլ չեն տալիս գործին մոտենալու, ծանոթանալու: Իսկ «Միջազգային ամիսսիա» կազմակերպությունը բողոքում է, կասարվածը համարում հանրահայտ օրենքների կոռուպցիոն խախտում, հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների սրում եւ բարդացում:

Ադրբեջանի 3-ին Ի. Դինսքիրը Թիֆլիսում հայտարարել է, թե իր ուղեւորությունը կարեւոր նշանակություն կունենա Արցախի հարցի լուծման ճանադարհին, իսկ Միսկի խորհրդածոդովը, որին դեռ է մասնակցեն սասանել Եւրոպայի կողմեր, նախադատարարվում է, եւ ժամանակը շուտով կորուպցիոն:

Ռուսաստանի ու ՀՀ արտգործնախարարները երկու անկախ դեմոկրատիաների միջեւ հաստատվող դիվանագիտական հարաբերությունների առթիվ փաստաթղթեր ստորագրեցին, եւ Կոզիրենն ու Հովհաննիսյանը խոստացան այդ հարաբերությունների մեջ գլխավոր տեղ հասկացնել ԼՂՀ վիճակը կարգավորելուն ուղղված ջանքերին:

Իսկ գիւտերով «Ազատություն» ռադիոկայանը «կլոր սեղան» էր կազմակերպել, եւ Ղարաբաղի վիճակի առթիվ գրուցում-վիճում էին Լեւ Ռոյսմանը, «Ազատության» մուկովյան թղթակցուհի Իլյա Բալախանովան ու մեր Էդուարդ Հովհաննիսյանը: Գլխավոր հարցն Իրժի Դինսքիրի այն հայտարարությունն էր, թե մոտակա խորհրդածոդովներում ԼՂՀ-ը չի ներկայանա իրեն իրավագոր կողմ, այլ, լավագույն դեպքում, կունենա խորհրդակցական ձայն:

Բալախանովան գտնում էր, որ դա արդարության թելադրանքն է, ֆանի որ բարդույթը հայ-ադրբեջանական է, ոչ թե դարաբաղյան-ադրբեջանական, եւ հիմքն ու դատարան էլ Հայաստանի սարածֆային հավակնությունը, ուրիւ ոչինչ: Ուրեմն՝ բավական է, որդեսգի Ադրբեջանի ու Հայաստանի ներկայացուցիչները, ուրիւների հետ ու միջնորդությամբ, հավաքվեն, դարգեն իրենց հարաբերությունները, հաւատարման գան:

Է. Հովհաննիսյան. - Ղարաբաղի բարդույթն այդդես բացատրելը միայն ադրբեջանական տեսակետ է, որ ոչ մի կադ չունի իրականության հետ: Իրականությունն այն է, որ այդ նախկին մարզի, այժմ էլ հանրադատության հայությունը կուս է Ադրբեջանի սիրադատությունից, դայֆարում է իր անկախ ազատության համար: Եթե ուսադրություն եւ դարձել, նա Հայաստանին միանալու դյախանց էլ չունի:

Բալախանովա. - Բայց Ղարաբաղում Ադրբեջանի դեմ կովում են դրսից եկածները:

Հովհաննիսյան. - Այդ էլ՝ միայն ձեր կարծիքով, որը ոչ միայն հիմնագորու է, այլեւ սրամարանությունից հեռու, որովհետեւ արցախահայը եթե չկովեր, թույլ չէր տա, որ իր տունն ավերվի: Ադրբեջանի դեկավարությունն այդօրինակ հեֆաթներ է սարածում՝ հեֆաթներում համար արցախահայության զինաթափումը, որը միսի նշանակի նրա մահը:

ֆանի չորս սարվա իրողությունները ցույց են տվել, որ Ադրբեջանը հիմա մեկ անասան վճիռ ունի՝ բնաջնջել իր սիրադատության սակ հայտնված հային:

Ռոյսման. - Ինչ էլ որ լինի (երեւում է համաձայն է Հովհաննիսյանի հետ), սկիւն Բալախանովա, որֆան հարմար էր, որ Ադրբեջանում հենց հիմա հրադարակեցին հինգ հայերի զնդակահարության դատաւճիռը, այն էլ բեկման բողոքի բացառումով, միջազգային իրավադատության մարմիններին ու Եւրոպայի մարդկանց մոտ չբողոքելու վճիռով... Չէ՞ որ կան մարդու իրավունքը դատարանող հանրահայտ օրենքներ, որոնց ոտնահարումը ծանաղույն հանցանք է մեր օրերի օրենքներով: Եւ այն էլ այսօր, երբ դրությունը ծայրահեղորեն շեղացած է, իսկ համաբախարհային հասարակայնությունը փոփոխումներ է սղասում՝ արյունահեղությունը դարադատեցնելու համար:

Բալախանովա. - Իսկ ինչո՞ւ մոտանում եւ Խոջալուն, որ հայ գրոհայինները երեկ-մյուս օրը հողին հավասարեցրին:

Հովհաննիսյան. - Խոջալուն ռազմական օջախ էր, որտեղից օր ու գիւտեր ուրակովում էին Ստեփանակերտը, Ասկերանը, մերձակա գյուղերը: Այն փակել էր կողմի օդանավակայանը, որ տալիս էր միակ հնարավորությունը մարզն արտաքին աշխարհի հետ կադելու եւ օգնություն ստանալու: Մի՞թե այսֆանն էլ անհասկանալի է: Իսկ որ այնտեղ մարդիկ են սղանվել... Հայտնի է, որ հայկական ինֆրադատարանությունը Եւրոպայի առաջ հայտարարել է, թե հարձակվելու է Խոջալուի վրա, նույնը կրկնել է փետրվարի 25-ին՝ առաջարկելով գյուղից դուրս բերել խաղաղ ֆաղաֆաղներին: Նույնիսկ մարտի ընթացքում չզնդակոծվող միջանցք է ստեղծել, որդեսգի խաղաղ մարդիկ հեռանան: Իսկ օժոնականները կրակի սակ են առել հենց այդ միջանցքը եւ հարազատների արյունն առել իրենց վրա:

Որֆան հայտնի է, Ադրբեջանի կողմից ոչ մի անգամ գանգաւ չի եղել, երբ միջազգային կոնվենցիաներով արգելված «Գրադ» ահալոր զենքն ավերել է հայկական բնակավայրերը, զանգվածաբար կոսորել հայ անտեղ մարդկանց, կանանց ու երեխաներին...

Ադրբեջանի 4-ին ադրբեջանցիները Ֆիզուլիի կողմից Եւրոպայում էին հայկական բնակավայրերի զնդակոծությունները: Մեծ վնասներ է կրել Հադրուքը, որ ունի վիրավորներ, ավերածություններ:

Իսկ Իրանի արտգործնախարարությունը ջանքեր է գործադրում Ղարաբաղի դրությունը կարգավորելու համար: Գերմանիայի կանցլեր Կոլը բարձր է գնահատել Իրանի այդ ջանքերը՝ դատարանականություն հայտնելով դրանց գումարել իր Գերմանիայի աջակցությունը:

Պրահա հասնելով Իրժի Դինսքիրը հայտարարել է, թե Ղարաբաղի բարդույթը կլուծվի, ֆանի որ բոլոր կողմերն էլ (Հայաստան, Ղարաբաղ, Ադրբեջան) Եւրոպայի կողմից Եւրոպայում ստեղծվի:

Բալախանովան Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզիրենը երկում էր, որ իր դեմոկրատիանը մեծ եղոր, թելադրողի կամ գործարքներ գլխավորողի ոչ մի հավակնություն չունի, նալ Եւրոպայում է երկու հարեւան ժողովուրդների խաղաղ համակեցությամբ ու բարեկամությամբ եւ դատարան է ամեն ջանք գործադրել, որդեսգի Ղարաբաղում լինի անդոր, ժողովուրդը լծվի խաղաղ աշխատանքին:

Ադրբեջանի 5-ի առավոտյան «Ազատություն» ռադիոն մի հետաքրքիր հաղորդում արեց, մեկնաբանեց Փարիզի «Ռուսակայա մըսլ» թերթի հրադարակած նյութերն այն մասին, որ Ղարաբաղում այսօր գործվող զազանություններով իրար չեն զիջում հայերն ու ադրբեջանցիները: Ադրբեջանցիները ադրբեջանցիների ներկայացրած մի ժողովուն Խոջալուի ողբերգությամբ հանդերձ: Ժողովունը մի ադրբեջանցու ստեղծագործություն է: Կյանքը վսանգի ենթարկելով, փետրվարի 28-ին, Խոջալուի կործանումից երկու օր հետո է նկարահանել ուղղաթիռից: Ժողովունը մեկնաբանում է ուս մեկը՝ դատարանով, որ տեսնում է կործանված ադրբեջանական Խոջալու ֆաղաֆը, փողոցներում ու բաց դատարան՝ դիակներ սփռված: Դիակներ, որոնք այլանդակված են, ջարդված, գլխամաշկը հանված... Կարերը դողում են, որովհետեւ նկարահանողը տեսածից վեֆախար ցնցվում է:

Այսպէս՝:

Մեկնաբանը վախ չունի, որ հանկարծ կարող են իրեն չհավասար: Չէ՞ որ փեշվարի 28-ին, երբ Խոջալուն հայերի ձեռքում էր, ադրբեջանական ուղղաթիռը չէր կարող այնտեղ իրեն այնպես ազատ զգալ, որ գետնին այնքան մոտենա, որդեգրի դիակները նկարի բոլոր մանրամասներով, նույնիսկ հանված գլխամաշկի տեղը ցուցադրելով: Հետո էլ, ուղղաթիռի ցնցումը հիշ է, հեռուստաթրոնակցի ցնցումն է նկատել:

Ադա խոսվում է ռուս թրթակցի վկայության մասին: Սա էլ նկարագրում է Ստեփանակերտի վիճակը, եւ նյութը հմտորեն գտնված խորագիր ունի՝ «Ադրդների մեռած ֆաղաբը»:

Թրթակիցը չի ողբում հայերի վիճակը, նրանց դեմ գործադրող դաժանություններն արարացնելու կամ ծածկելու փորձ չի անում: Այլ բացատրում է, չէ՞ որ այստեղ այս բոլորն ադրբեջանցիներն սկսեցին, եւ Խոջալուն ու Մալիբեյլին, Շուշիի ու Աղդամի ոմրակոծությունները, սրանք բոլորը միայն դասասխան էին:

Թերթը հարցնում է՝ ի՞նչ միտք լինի այսօրվա վերջը: Եւ, իբր, դասասխան՝ ներկայացնում է իր թրթակցի հարցազրույցը ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հետ: Նախագահը գտնում է, որ վերջը դարձ սեսանելի չէ, որովհետեւ այդ երկրի տեր հայ ժողովուրդը որսալարում է իր ազատության համար, իսկ ադրբեջանական ղեկավարությունն արցախահայության ազատությունը համարում է ոսնձգություն իր դեպիկան անկախության դեմ: Ելքը մեկն է՝ արցախահայության ազատության եւ գոյապահպանության հուսալի ապահովության ստեղծումը: Ո՞վ դեմ է ստեղծի այդ ապահովությունը: Միջազգային կազմակերպությունները, ԱՊՀ-ը՝ Ռուսաստանի գլխավորությամբ: Այո՞, Ռուսաստանի՝ գլխավորությամբ, որովհետեւ, նախ, նա մինչեւ այսօր էլ այս գոտում իր Երեւան է ունեցել եւ այդ Երեւանի թելադրանքով նման դեր խաղացել է, ադա եւ, չնայած հիմա զբաղված է իր ներքին ցավոտ բազմաթիվ խնդիրներով, չի կարող մոռացության սալ իր իսկ Երեւանն այստեղ, թույլ չի տա, որ դասարկություն (վակում) ստեղծվի, որն առանց ուժացումի կզբաղեցվի, կլցվի մեկ ուրիշ կողմից: Ռուսաստանը Երեւանը վաճառված է: Ռուսաստանը Երեւանը վաճառված կերպով կզբաղվի, ամեն կերպ կզանա արդար լուծում սալ դարաբաղյան բարդությին:

Այդօր Երեւանակում էին հայկական բնակավայրերի ոմրակոծությունները, Շուշից Ստեփանակերտը, Աղդամից՝ Մարտակերտն ու Ջանյաթաղը, Ֆիզուլիից՝ Շարսարն ու Կարմիր-Երեւանը...

Այս մասին հարողում է մեր «Լրաբերը», որ այսօրվա գիտե եւ ոչ մի տեղեկություն չունի այն մասին, թե մերում, ոմրակոծվելուց բացի, ի՞նչ են արել: Չգիտե նաեւ, թե Երեւանի դաշնակցական շեղումն ու փողոցներում տեղի ունեցած զանազան դիմադրություններից բացի, աշխարհում ի՞նչ-ի՞նչ բաներ են կատարվել, որ մեզ են վերաբերել, մեզ օգուտ են կամ վնաս: Օրինակ, Ռուսաստանի արտոմրակոծության Կոզիրելը Երեւանից թռել է Ստեփանակերտ՝ որոշած լինելով տեղում ուսումնասիրել Արցախի բարդությունը եւ օգնել նրա կարգավորմանը: «Լրաբերն» այս առթիվ չգիտե ոչինչ: Մոսկվայից ասում են՝ Ադրբեջանը բաց է արել Հայաստան գնացող զազանուղի փակվածը: «Լրաբերն» այս էլ չգիտե: Իսկ գուցե գիտե, բայց ի՞նչ-ինչ դասադրումներով լուծում կամ թաքցնում է... Մա՞նց հասկանանք: Նա լուծում կամ թաքցնում է, իսկ մեր հեռուստատեսության ղեկավարները՝ անմիջապես այնտեղ, հեռուստակենտրոնում եւ ավելի վերեւն են: Մի՞թե նրանք էլ չեն լուծում, որ իմանան, թե աշխարհում ի՞նչ կա, եւ այդ եղածից «Լրաբերն» ի՞նչ է հարողում իր ունկնդիր-դիտողներին: Թե՞ ամեն ինչ այն գլխից են դայանաձայնում...

Ադրիլի 6-ին Ամիրանլարից ոմրակոծել են Մարտունին, եւ կրակը դադարեցվել է դասասխան հրետազոմրակոծությամբ: Աղդամի կողմից էլ ոմրակոծության են ենթարկվել Աղդուն ու Մյուրիբեյը:

ԼՂՀ է ժամանել Իրանի արտոմրակոծության դասարկությունը՝ նախարարի տեղակալ Մահմուդ Վալեզիի գլխավորությամբ: Նդասակն է՝ ավարտին հասցնել իր նախարարության սկսած գործը՝ կայուն խաղաղություն ստեղծել եւ ձեռնարկել հարցի կար-

գավորմանը:

Մեր բարդության լուծման միջոցառումներն ու զանազան գործակցություններն նախաձեռնած մի ֆանի սասնյակ միավորների մեջ եւ Երեւանի էլ վերաբերվում անվասախարայանք, եւ այդ Երեւանի մեջ էր Պարսկաստանը: Հիմա թվում է՝ լոկ նրա ձեռնարկումներն են սախու շուշակերի արդյունքներ, եւ գուցե թե նրա դասարկությունն է լինելու այն մեծ բարեխոսը, որ ասելու է՝ ահա՛, այսպէս լուծեցինք ձեր կնոնոտ հարցը, դե՛, արդե՛ց էք խաղաղությամբ:

Դրանում էլ ոնց որ մեր դիրքի համար նդասարկութե ֆաղաբական հովեր են երեւում: Ռուցկոյը Ռուսաստանի ժող. դասարկությունների համագումարում ելույթ է ունեցել, դաշնակցական է Մոլդովայում ստեղծված Մերձդնեստրյան հանրապետության իրավունքը, ֆանիցս հիշեց Ղարաբաղը՝ իբրեւ բարդացած մի կնոն, որ կարիք ունի ուժադիր վերաբերմունքի, ինչպիսիս միջամտության: Հենց Մոլդովայում էլ հավաքվել են տեղի ու Ռուսաստանի, Ռուսահայի արտոմրակոծության դասարկությունները, եւ խոսք ու գրույցից այնպէս է երեւում, թե վերջը նոր կազմավորված հանրապետությունը միտք ճանաչվի: Այս դեղում Արցախի հանրապետության իրավունքն ինչի՞ միտք արհամարհվի:

Ադրիլի 7-ին Երեւանակում էին մարտական գործողություններն ադրբեջանցիների կողմից, չնայած Ստեփանակերտում էր գտնվում Պարսից խաղաղարար դասարկությունը եւ երկու կողմերի ղեկավարներին առաջարկել էր ներկայացնել իրենց նկատառումները, որդեգրի դրանք հանդիմարդրելով՝ եզրակացության գա եւ որոշի, թե ի՞նչ միտք արեց: Կեսօրից հետո, դասարկության անդամներին Ստեփանակերտում թողնելով, Վալեզի Աղդամ է գնացել, ադա Բաբու, գրույց ունեցել Յաղոպ Մամեդովի հետ: Եւ ահա թե վերջինս ինչպէս է ներկայացրել խաղաղության հասնելու ճանադարիը, «366-րդ գնդի ամբողջ գեներն ու զինամթերքը մնացել, գտնվում են հայ գրոնայինների ձեռքում եւ այժմ ուղղված են մեր անկախ դեպության ուժերի դեմ: Այդ ամբողջը լրիվ ու վերջնականապէս միտք առգրավվի, հայ գրոնայինները միտք զինաթափվեն մինչեւ վերջինը, որից հետո մենք բանակցությունների կնոնենք եւ կդայանաձայնվենք անելիքը»:

Այս նոր բոնակալի հաջորդ առաջարկությունն էլ երեւի այս միտք լինի. «Այդ Ղարաբաղի ամբողջ հայությանը զինաթափած, ձեռոտները կադրոտած ինձ հանձնեցեք, որից հետո եւ կիմանան ի՞նչ միտք խոսել եւ ի՞նչ միտք անել»:

Ինչ վերաբերում է 366-րդ գնդի տեխնիկային, գեներն ու զինամթերքին, ադա աշխարհին է հայտնի, որ դրանք Արցախից դուրս քերելու համար գործադրվեցին արտակարգ միջոցներ, նույնիսկ դեսանայիններն ու նոր վայրագ գորամիավորումներ քերվեցին, որոնք էլ ամբողջ աշխարհի աչքի առաջ ոչ միայն դուրս տարան սանելիքը, այլեւ նոր շարադրություններով ադադրեցին, որ իրենցից դժգոհ Ադրբեջանի սիրտը Երեւանում համար դասարկութե են արցախահայությանն էլ ոտքի տակ տալ, հայ ժողովրդին էլ...

Ադրիլի 8, Ադրբեջանցիները դարձյալ խախտեցին զինադադարի դայանաձայնվածությունը, միայն Ստեփանակերտի վրա Շուշից գցել են ավելի ֆան յոթանասուն ոմրք ու հրթիռ: Կան երեք վիրավորներ: Հինգ շեղմեր ավերվել են: Ռմրակոծվել են նաեւ Շուշի ու Բարիճակը:

Վերջին օրերին Մարտակերտի Երեւանի վերին ժայռանասային գյուղերը վրկություն չունեին Աղդարան գյուղում տեղավորված ավազակախմբերի խժոժություններից: Մեր ինքնադաշնակցության ուժերը, ոչ դաշնակցական, բայց Երեւանի վրա վաստեղի մի ադրբեջանի հարողումը, այսօր հարձակվել են Աղդարանի վրա, ցրել ուղղ, ոչնչացրել իբրեւ հրակետ, եւ լուս էութեան, Երեւանը լրիվ մարտել ադրբեջանական վերջին ուղղական հենակետից:

Ադրիլի 9-ին հայ ժողովրդի գլխին դայթեց մի նոր աղետ, զիւերվա ՌՕ ժամին Բալախովի (Կոսայի Երեւան) գորամասային դաշնակցներից դայթեցնելու ժայնեղ լավեցին, եւ մի ֆանի ռոմեի ընթացում զիւերային երկինքն այնպէս հրավառվեց, դայթեցնելու ու դողողներն այնպէս տարածվեցին մինչեւ Երեւան, մինչեւ Եղվարդ ու Աւարակ, որ թվաց, թե գետնը դասով է, եւ դժոխքի բոլոր ուժերը ելնում են, միտք լավեցն Հայոց այս փոքր աշխարհը: Բավական է ասել, որ ութ դաշնակցներում կուտակված են եղել ա-

վելի քան վեց հազար ռեակտիվ հրթիռներ: Էլ չեն խոսում հրեապուր զենքի մնացած տեսակների մասին («Ալազան», «Գրադ» են, են), որոնց վերջերս ծանոթացանք՝ Արցախի գլխին թափվող մահաբեր իրողություններից: Հիմա այդ բոլորը միանգամից դայթոսում, հրավառվում են, սարածվում չորս կողմերի վրա: Հեռուստատեսությունը նրանց բեկորներն են նկատել Երևանի արվարձաններում, հարեան բնակավայրերում՝ իրենց կասարած ավերածություններով հանդերձ: Կոսայի բրանի մի քանի սասնյակ հեկտար սարածությունը զբաղեցնող ջերմոցային սնեստությունն ավերվել է՝ կրելով վիթխարի վնասներ, որոնց համար դիտարկվում են փնթի ծառայողները:

Հանրադատության ղեկավարությունն առանց ակամ թոթափելու ոսֆի ելավ, կազմակերպեց աղետի սարածքի (Արոյան ֆաղաֆ, Առիճ, Ավան են) բնակչության տեղափոխությունը Երևան եւ այլ աղաղակ վայրեր, արեց, ինչ որ դեռ էր աղետից փրկվելու համար: Սակայն դայթոսները շարունակվում են, եւ ասում են՝ այն կետի մի օր եւս...

«Մայակ» ռադիոկայանը, Կենտրոնի սովոր խարդավանով, հայտարարել էր, թե հրդեհն սկսվել է հայ գրոհայինների կրակոցներից: Իսկ մեր «խիզախներն» անմիջապես գտան իսկական դատարանը, Ռուցկոյի կարգադրությունն է կասարվում, չէ՞ որ հայտարարել էր, թե հանրադատությունից դուրս են բերվելու գործն ու նրա ամբողջ ունեցած-չունեցածը, ինչ էլ որ անհնար լինի դուրս բերել, դեռ էր ոչնչացվի: Եւ, ահա, ոչնչացնում են, թեկուզ հենց էլ հայ ժողովուրդը ոչնչանա: Փորձ ունեն, չէ՞, հրեապուր երկրաբան իրենք են կազմակերպեց-այսպես էին մտածում մտածողները:

Հեռուստալրագրողը գրուցում է Հայաստանում տեղակայված 7-րդ բանակի հրամանատար, գեներալ-մայոր Ռեուտի ու շաքի դեռ Վլադիմիր Նեյերովի հետ: Մասն ալմ ֆան հանգիստ են խոսում, ասես տեղի ունեցածը սովորական մի բան է, որի համար շաք էլ չի կարելի անհանգստանալ: Ինչ վերաբերում է «Մայակի» սարքիչ հայտարարությանը, աղա դրա աղբյուրն իրենք չեն, եւ առհասարակ անիմաստ է դատարանների մասին խոսել, քանի դեռ մասնագիտական ու իրավաբանական բազմակողմանի բնութայն չի կասարվել: Հավանական է՝ բուն դատարան անվստահության կանոնների խախտումն է եղել...

Բայց չէ՞ որ անվստահության կանոնների խախտում կարող էր լինել նաեւ միջուկային զենքի դաշտաններում:

Իսկ Արցախում շարունակվում է դեռահազար, Շուշիից դարձյալ ունեցածն են Շուշի ու Ստեփանակերտը, Շեֆեկից՝ Կարաչինարը, նույնիսկ Շահումյանը, Ֆիզուլիից՝ Հադրուբը, Քոչքեկը:

Մի գործողության էր հարձակվել Հադրուբի բրանի Ծամձոր գյուղի վրա, ինքնադատարանական ուժերից ջարդ կերել ու ետ փախել: Հեռուստատեսությունը կարեւոր են համարում, որ Ռուսաստանի արտգործնախարարը Միջին Ասիայից է եկել ԼՂՀ եւ ոչ թե Բաքվից կամ Երևանից, իբր, մարդը նդատակ ունեւ Դարաբաղը տեսնել ինչդեռ որ կա, առանց անկանխակալ սրամարդության կամ տեղեկացվածության:

Բարոնուհի Կոֆալ նորից իջավ «Չվարթնոց» օդանավակայանում՝ Արցախի համար բերելով մի ինքնաթիռ բեռ՝ դարեն, դեղորայք, բժշկական սարքավորում...

Իրանի արտգործնախարարի տեղակալ Մահմուդ Վալեզիմ նորից Երևանում է, հանդիպում է ունեցել Բաֆֆի Հովհաննիսյանի եւ ուրիշ դատարանների հետ, եւ բոլոր գրույցները Դարաբաղի խնդրի բուրջն են եղել, կոֆալը մեկընդմիջ դադարեցնելու, բարոյթի վերջնական լուծման բանալիները գտնելու բուրջ:

Ադրիլի 10-ին էական ոչինչ չի կասարվել ԼՂՀ սարածում, չնայած «շարունակվում էր» Ստեփանակերտի ունեցածությունը Շուշիից, օմոնականները հարձակվել էին Կարաչինարի, Էրեջի ու Խարխապուտի վրա, եւ աղբյուրանական կողմն էլ գանգաւվում էր Հայաստանի գրոհայինների դեմ, որոնք, իբր, ունեցածն են Չանգելանի բրանի գյուղերը:

Եթե այսֆանը տեղի ունեցած էլ լինի, «համեմատական անդորր է», իսկ դա ինձ անհանգստացնում է, քանի որ նման դարազաններում մեր արյան ծարավ աղբյուրանցին նախադատարանվում է նոր արյունահեղության, նա չի կարող մարտել խայտառակ դարտությունը Մալիբեյլիում ու Գյունեփայա-Օրթափայայի կողմերում, Դարադաղվում ու խոջավում: Մանավանդ խոջավում:

Վերջինի համար գործի դրին բոլոր հնարավորությունները, կիրառեցին լրատվական ստորությունների, մինչեւ այսօր չտեսնված խարդավանքի ու մեքենայությունների մի անբողջ շեմարան, սակայն աղաղայուն, որովհետեւ չսացան ծրագրած արդյունքը... Հակառակը, վերջապես դարձ դարձավ, թե հայ ինքնադատարանների վարկաբերելու, վայրագությունների մեջ իրենց հավասարեցնելու համար ի՞նչ խայտառակությունների են դիմել, սեփական ֆաղափանքների դիակների հետ ի՞նչ խաղեր են կասարել... Մի՞թե բավական չէր չէիս լրագրողուհի Գ. Մազալովայի այն վկայությունը, որ փետրվարի 29-ին Ադրաբի մոտ աղբյուրանցի դիակներ են նկարահանել սովորական տեսով, իսկ «մարտի 2-ի նկարահանումների ժամանակ այդ դիակները գանգամակցված էին: Ինչ-որ գարմանայի խաղ է...» («Նեգավիսիմայա գազեսա», 1992, ադրիլի 2):

Թերթի այդ նույն համարում հրատարակվել է նաեւ հարցազրույց գահընկեց դարձած Այազ Մութալիբովի հետ, որն արդեն դարգորոշ հայտնում է, թե խոջավեցիներին կոտորել ու հոտոտել են իր ազգակիցները՝ ֆարոգչական նդատակով, իրեն վարկաբերելու, ժողովրդին իր դեմ հանելու համար (նույն տեղում):

Ուրեմն, աղբյուրանցի սաղիսները սեփական ժողովրդի ներկայացուցիչներին կոտորեցին, հոտոտեցին՝ մեղքը հայերի վրա գցելու համար: Չարմանալ կարելի է, թե նրանք ինչո՞ւ այդ մեղքների միսն էլ չեն խորովել-կերել, որդեսպի հայտարարեն, թե դա եւս հայերի գործն է: Չէ՞ որ Մուսգայիթում ու Բաքվում իրենք հայ օրիորդներին են խորովել-կերել: Այդ մասին արտասահմանյան վկա-թղթակիցներն էին գում... Եւ հիմա իրենք դեռ է աղաղուցեցին, թե հայերը հասել են իրենց մակարդակին:

Ադրիլի 11. Պարզվում է, որ երեկվա «համեմատական անդորրը» բոլորովին էլ անդորր չի եղել, եւ Մարակերտի բրանում տեղի է ունեցել թուրական մի վայրագություն, որը երեկ թե անեմադաժաններից մեկն է դատարանի ամբողջ ընթացում: Կեսուրվա դեմ Միր-Բաշիրի (Թարթառ) կողմից ավելի քան հազար զինվորից բաղկացած մի գործառ, 15 սանկերի ու մի քանի սասնյակ գրահամեքենաների ուղեկցությամբ, հարձակվել են Մարաղա գյուղի վրա, նվաճել նրա մի մեծ թաղամասը, սկսել իրենց սովորական արյան խրախճանքը, կոտորել են բնակիչներին, բախտին ֆեյ-սարել իբրեւ դատարանների: Իսկ սները կողոպտել են, աղա հրդեհի մասնել եւ սանկերով ֆարուհանդ արել: Հայ ինքնադատարանները, իհարկե, հակահարձակումով ազատագրել են գյուղը:

Լրատվական մարմինները հետեւանքների մասին սարքեւ, իրար հակասող տեղեկություններ են հաղորդում: Մոսկվայից ասում են՝ Մարաղայի սված գոհերը հարյուր մարդիկ են, կանայք ու երեխաներ: Իսկ մեր անտեղյակները հարյուր գոհեր են վերագրում թուրք ասդատակիչներին (հայերին՝ միայն 30 կորուստ), տեխնիկայի կորուստն էլ՝ հինգ գրահամեքենա:

Վերսին ունեցածության տակ են եղել Ստեփանակերտը (ավելի քան 60 հրթիռ է այնտեղ նետվել Շուշիի կողմից): Ֆիզուլիից, ասում են, ունեցածն են Կարմիր բուրջան, Թաղավարը...

Իսկ Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզիրեղ հայտարարել է, թե Դարաբաղում խաղաղություն հաստատելու բոլոր հնարավորությունները կան, մնում է գործարքել նրանցից օգտվելու ֆաղափական ու դիվանագիտական հմտություն:

Ադրիլի 12-ի լուրերը փոքր ինչ դարձրեցին մեզից Մարադային վերաբերող սվյալների մեջ: Ադրբեջանցի հարձակվողները կոտորել են մեծ թվով մարադացիների (միայն 45 զոհեր ճանաչվել են), բացառելով մի քանիստ վերցրել: Կան մի քանի սասնյակ անհետ կորածներ: Առայժմ հայտնի է, որ ազատամարտիկներից զոհվել են հինգը, կան նաև վիրավորներ...

Կարմիր-եռկան ու Թաղավարը ուժակոծվել են Ամիրանլարից, հաղորդում է երեւանյան խոսնակը: Բայց Ամիրանլարից մինչև Կարմիր-եռկա եւ Թաղավար շուրջ 15-20 կմ է, եւ արանում էլ մի քանի ուրիշ գյուղեր են՝ ճարտար, Խնուրիսկալը, Գիւրիս: Մուսկաթասը, Օսկաստը, Խերխանը, Հերհերը... Այս ի՞նչ հայտնություն է:

Հայկական մի ռազմաջոկաւ հարձակվել է Ֆիզուլու Երզանի Ղաջար գյուղը (երեւի ավազակաորջ) նվաճելու համար, սակայն ձախողվել, վերադարձել էլման կէս:

Ստեփանակերտի հայ զորամասը կոչվ էլ էր սալիս Ղայրալիսի վրա: Հայ ազատամարտիկները վայր են գցել թեմանական մեկ «Ս-24»:

Երեւանում ամերիկյան մի դասվիրակություն կա, որը ՀՀ ղեկավարների հետ ունեցած բանակցություններում «ջերմ վերաբերմունք է ցուցաբերել» արցախահայության ազատագրական դաշնակցության նկատմամբ... Այնուհետև լուր:

Իսկ անգլիացի բարձրագույն Կոմսո, Չորի Բալայանի ուղեկցությամբ, ամսիս 10-ից Արցախում է, բերած օգնությունն էլ էր հասցրել: Այցելել է Մարտունու հիվանդանոցը, տեսել նրա անհանելի վիճակը՝ խոստանալով նոր ամենաբազմազան օգնություն:

Հայաստանի հեռուստատեսության մեկնաբան Կոնս. Հովհաննիսյանը դասնում է, որ Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Անդրեյ Կոզիրեւը Ստեփանակերտ է հասել (ամրիլի 8-ին) Ադրբեջանից, անմիջապէս էլ վազել Շուրի, վերադարձին կես ժամի չափ գրույց ունեցել է ՀՀ ղեկավար Արթուր Մկրտչյանի հետ, ինչպէս, փակ դռների ետեւում, նաև հրաժարվել թղթակցիցներին որեւէ խոսք ու կարծիք հայտնելուց...

Ամրիլի 13. Արդեն բացահայտ է ադրբեջանական ղեկավարության ռազմավարական ծրագիրը. Ստեփանակերտը կործանելուց հետո դիտարկելու էր գյուղերը, որոնցում առկա էր մայրաքաղաքի բնակչության մեծ մասը: Ռմբակոծում էին Երզանների ծայրամասային գյուղերը, հիմա էլ կենտրոնականները, արդեն անցել են Կարմիր-եռկային ու Թաղավարին, Մարտակերտին, Հոռաթաղին...

Բաւիլից ու Լեւոնուհանից ռազմական էմիսարներ են եկել Ֆիզուլի, ասում են՝ իրենց են դասկանում Հադրուքի այն շրջանները, որոնցում առաջները ԽՍՀՄ սահմանադրական զորքերն էին տեղակայված: Իրենց են դասկանում, ուրեմն, դէտէ է զան, սիրեն: Տեղական իշխանությունները բանի տեղ չեն դրել այս հավակնոս ու հիմար հայտարարությունը եւ վասակել են «արժանի դասի»... «Գրադից» հենց այսօր սաս հրթիռ է ընկել Հադրուքի կենտրոնում...

ՀՀ հեռուստատեսության աշխատակիցը նոր է վերադարձել Մարտակերտի Երզանից եւ ճշգրտում է Մարադայի ճակատամարտի սվյալները, ադրբեջանցիները (Երզ մեկ ու կես հազար զինվոր, երկու սասնյակ զրահամեքենաներ, բեռնատար բազմաթիվ մեքենաներ, որոնք միջին կողմուրսը փոխադրեին) հարձակվել են ամրիլի 10-ի կեսօրվա դէմ եւ, լուրջ դիմադրության չհանդիմանալով փոքրամասնակ ինֆանտրիայաների կողմից, մխրճվել են գյուղը, ավերել մեծ մասը, սղանել 55 հոգու, որոնցից 5-ը՝ ինֆանտրիայանության զինվորներ, մնացածը՝ բնակիչներ, կանայք ու երեխաներ: Շուրջ 100 բնակիչներ էլ անհայտ կորած են համարվում, երեւի դասանդ են տարվել:

Ինֆանտրիայանության օգնության են հասել միայն կեսօրից հետո, ջարդ սվել ու փախուստի մասնել աստիակալիչներին, որոնք գյուղում եւ Երզանայում թողել են Երզ 100 սղանված: Պարզվել է, որ զրահամեքենաները վարում են ԱՊՀ զինված ուժերից վարձված մասնագետները:

Բարձրագույն Կոմսո եղել է Մարադայում: Տեսել է նվաճողների գործած վայրագությունների հետքերը, խոստանում է տեսագրած նյութերը տանել, աշխարհով մեկ տարածել: Այսօր, վերադառնալուց անմիջապէս հետո, հայտարարեց, թէ հիացած է հայ ինֆանտրիայանության խիզախությամբ, քաղաքացիական բնակիչների տկուրությամբ, բայց

եւ անհունորեն ցավում է այն ողբերգական վիճակի, զրկանքների ու տառադանքների համար, որոնց մեջ է զսնվում նորեւոյկ հանրադասությունը: Բերած սննդամթերքն ու դեղորայքը սեփական ձեռքով բաժանել է Մարտունու ու Մարտակերտում՝ հովանավորյալներին խոստանալով, որ Երզ մեկ կգա այս հերոսական լեռնասանդ, կբերի իր ու իր ազգակիցների օգնությունը, մարթանքները եւ օրհնությունը:

Ու գիտերին «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց իր թղթակիցների՝ Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանի ու Արմեն Դուլյանի ելույթները Ղարաբաղում տեղի ունեցած նոր դեպքերի մասին: Հայ թղթակիցներն անդրադարձան Խոջալուի Երզ ստեղծված վայրաստունին, ադրբեջանական բռնաճնջության ծրագրերի դաժան իրականացումներին, որոնց Երզում Մարադայի եղեռնը հասուկ տեղ է բռնում:

Ադրբեջանցի թղթակիցն էլ խոսեցրեց իրենց ԱԺԳ-ի «Ազատություն» թղթի խմբագիր Հիմմեթ Հաջիգադեին, որը միայն հոնտրական փուլ հարցեր ունեւ աշխարհին ներկայացնելու. «Հայերն ի՞նչ են ուզում մեզանից, եւ նրանց թիկունքում կանգնած խաղաղարարներն էլ ի՞նչ տեսակ խաղաղության են սղասում: Մի՞թէ հնարավոր է դաստիարակել դադարեցնել, երբ Հայաստանից եկել, մեր խաղաղ բնակչությունն են կոտորում մեր հիմնավորց հողի վրա, թէ ի՞նչ է, աչք են տնկել այդ հողին... Ինչո՞ւ մոռանում են, որ միջազգային բոլոր հեղինակավոր կազմակերպությունները, ՄԱԿ ու Եվրոպայումն են, դիվանագիտական ու քաղաքական փաստաթղթերում ամենակարեւոր տեղ են տալիս դեռության սահմանների անձեռնմխելիությանը: Ինֆորմացիոն են ուզում, խնդրեն, այդ սահմանների ներսում ինֆորմացիոն, մեր սահմանների ներսում, մեր դեռության ենթակայության տակ:

Ամրիլի 14-ին ՀՀ ԳԽ-ի նիստում նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանն էր զեկուցում հանրադասության սոցիալ-տնտեսական զարգացման վիճակի ու խնդիրների մասին: Խոստում էր հանգիստ, իր դիրքի անհասանելիության գիտակցությամբ, ասես աշխարհի անց ու դարձը բանի տեղ չդնող մի մարդ էր: Հակառակ դեպքում ամոթ միջի զգար այդ «զարգացում» բառից, միջի լրջանար այնպէս վեհաւոն: խոստումներ տալուց առաջ, որոնց կենտրոնակությունն ու իրավացիությունն, իբր, աղագուցվել են «հանրադասության կենտրոնի զարգացմամբ»:

Նրանից հետո խոսեց Անգլիայի լուրերի դալաշի փոխնախագահ, բարձրագույն Բերդայն Կոմսո: Պատմեց Արցախ կատարած իր ութերորդ այցելության հանգամանքները (այս անգամ հիսուն տննա սննդամթերք ու դեղորայք է հասցրել մարտնչող երկրամասին), հույս հայտնեց, որ կհաղթանակի արդարությունը, վերջապէս կբարձրանա, իր արժանի տեղը կգրավի դաժանորեն ոտնահարված իրավունքը մարդու, ազգային փոքրամասնության: Այս անգամ իր հետ բերել է մեծ թվով լրագրողների, որոնք հավաքած հարուստ նյութ, օրինակ, Մարադայում ադրբեջանական ավազակների վանդալիզմը, կտանեն, կտարածեն աշխարհով մեկ, եւ կփակվեն այն բերանները, որոնք վերջին ժամանակներս միահանուր դռնում էին Խոջալուի, այսպէս կոչված, հայկական դաժանությունների մասին:

Բարձրագույն Կոմսո զարմացած ու զայրացած էր, որ Ադրբեջանը դարբերաբար խախտում է իր իսկ դալանապարտությունը զինադադարի մասին, ոտնահարում միջազգային ամեն տեսակ բանակցությունների շնորհիվ ձեռք բերված համաձայնությունները: Եւ, ահա՛, վերջին գիտերն էլ դարձյալ «Գրադից» ուժակոծել է Ստեփանակերտը, ավերել Մարտակերտի զինու կոմբինատը, ուրիշ բազմաթիվ բնակավայրեր ու ձեռնարկություններ:

Օրվա ամենաձանր, դարգադեւ ողբերգական լուրն էլ միջի առնելիմ, երեկոյան, մոտավորապէս ժամը յոթ անց կեսին՝ իր բնակարանում սղանվել է ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահ Արթուր Մկրտչյանը: Սղանել են հրազենով, եւ հանցագործը դեռուս չի հայտնաբերվել: Յույց սվին բնակարանի դասուհանը՝ ծակոտած աղակիով՝ հրազենի օգտագործման աղագույցը:

Ես առել եմ այս լուրը եւ, առայժմ որեւէ սքափ ու լուրջ խնդիր ֆննելու անկարող, մտածում եմ՝ այս Երջանուն կարո՞ղ էր լինել առավել նենգ ու ծանր հարկած, քան այս, որ ստացավ մեր կովող երկիրը:

Նոր տարվա շնորհիւ նորընտիր Գերագույն խորհուրդը համարձակորեն իր նախագահը դարձրեց այդ իսկապէս խելոք, դայժառաստ, մեր լեռնասահման անձնվիրաբար զինվորագրված երիտասարդին: Շատերն էին թերահավաս: Իսկ Հայաստանի նոր ղեկավարները, որքան հայտնի է, դժգոհությամբ ընդունեցին նրան, թերեւս միայն մեկ դասձառով՝ նա հայ հեղափոխական դաժնակցության անդամ է, երբ իրենք ամեն գնով իրենց ՀՀԸ-ական թեկնածուին դիմի դարձնելին Արցախի տեր:

Ինչ-որ է, նա է ընտրվել: Առաջին իսկ հրադարակային ելույթներով ու հարցազրույցներով, հասկապէս ֆաղափական ու դիվանագիտական ֆայլերով ցրեց անվստահության մուտքը, ցույց սկսեց, որ արցախյան գոյադայաբան ունի իր արժանի ղեկավարը:

Մեր դասնությունն այսպիսի դեղմեր Եւս է հիշում: Միահամուռ ու միակամ դայֆարի են ելել ազգի բոլոր խավերը, հասարակական ու ֆաղափական բոլոր ուժերը: Մառացել են իրենց էական կամ անէական ամեն մի հակամարտություն, եւ ամենակարեւորը՝ ազգի ու հայրենիքի փրկությունը դարձել է գերագույն նպատակը, այն ամենանվիրականը, որ հերոսացրել է բոլորին: Մակայն ձգվել է դայաբար, միշտ մեզանից բազմամարդ ու հզոր թեւանին հյուծել է մեր ճակատը, ստեղծել ցավալի ճեղքեր, որոնցով էլ ներս են խուժել երկդառնությունը, հոռեւեստությունը, նույնիսկ դավաճանությունը:

Երեւի թե սա է ճակատագիրն ամեն մի անհեռանկար դայֆարի:

Բայց արդո՞ք մեր դայֆարն անհեռանկար է, եւ մի՞թե մենք այս անգամ էլ յոյժեմք է ճաշակեմք դարտություն, որ երեւի թե հավասար դիմի լինի անփառունակ, ստոր մահի:

Իսկ մեր նոր նահասակն ընդամենը երեսուն ու երեք տարեկան էր, Հիւսու Քրիստոսի սարիքին: Հիւսուսի նման էլ մաքուր, ազնիվ, միևնույն վերջ նվիրված իր ժողովրդի փրկության գործին: Վերջերս հեռուստատեսությամբ գրույց ունեցավ: Ի՞նչ սրբազան երկյուղածություն ուներ Արցախի դայֆարի հանդէպ, ինչպէ՞ս հավաստու էր նրա հաղթանակին եւ ի՞նչ անհողողող վճռականությամբ էր ընդունել իր նոր առաքելությունը:

Եւ հիմա չկա, նահասակված է: Ո՞ւմ մեղքով: Ո՞վ է նրա երիտասարդ, սուրբ արյան դասասխանանուն: Մի՞թե մեկը մեր ներսից, որ դավաճանեց գոյադայֆարին՝ չվախեցնելով ազգի ասելավառ հազվեհարդարից: Թե՞ հակառակ հասանքի կամ կուսակցության ներկայացուցիչը, որ կատարել է հանձնարարություն, մեր օրերի ալիքներին բարձրացած հրեւալոր գործիչների դասվերը:

Եթե վերջին տարեկանն է գործել, որ, ըստ իս, ամենից հավանականն է, աղա ճողկալի են այն Եւսանանները, որոնք կուսակցական խառնակչություն տարան այնտեղ, սերմանեցին իրենց հողի ազատության համար մաքառումի ելած այն սրբազան Եւսերի վրա: Երի՞ցս ճողկալի, լինեն երեկ բուսած եւ խելահեղորեն մեր ամբողջ անդասանին սիրացած որոմի ներկայացուցիչները, թե՞ հարյուրամյա մեր դայֆարի առաջնորդները, որոնք հաճախ են սրբություններ մասաղ սալիս կուսակցական Եւսին:

Վրասանի Մառնեուլի Երջանի Մաղախոյ կայարանի Երջակա գյուղերից մեկում այսօր թաղել են Ղարաբաղի կովում սղանված 6 աղբրեջանցիներին: Ուրեմն, Մառնեուլի աղբրեջանցիները մեծ մասնակցություն ունեն դարաբաղյան դաստիարակին: Ականատեսը դասնում է, որ Մառնեուլի ֆաղափային Եուկայի մոտ իրականացվում է աղբրեջանցի կամավորների հավաքագրումը՝ Ղարաբաղ ուղարկելու համար («Երկիր», աղբրիլի 24):

Աղբրիլի 15. ԼՂՀ-ում ետորյա սուգ է հայտարարվել ԳԽ-ի նախագահ Ա. Մկրտչյանի եղերական մահվան կաղակցությամբ: Իսկ ՀՀ ԳԽ-ի նսաԵրջանը, մեկ րոպէ լուրջամբ հարգելով նոր նահասակի հիշատակը, ուղարկել է դասվիրակություն՝ թաղմանը մասնակցելու, փորձագետների խումբ՝ սղանության հանգամանքները դարգելու:

Մինչ փորձագետների հանձնաժողովը գործի կլծվի, կղարզի հանգամանքները, դրանք կհրադարակի, Մոսկվայում ՀՀ կառավարության մեքական ներկայացուցչությունն արել է դաժնունական հայտարարություն, որով մեղքը Երջան է Աղբրեջանի ահաբեկչության վրա: Դրան դասասխանելով էլ՝ Աղբրեջանի ներկայացուցչությունը հայտարարել է, թե իրենք ո՞չ ահաբեկչություն ունեն, ո՞չ էլ որեւէ մասնակցություն «անօրեն ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի» սղանության մեջ: Մղանությունը «Ղարաբաղի լեռնային մասում այժմ սիրող դառնակչական մթնոլորտի, այդ մթնոլորտում սիրող տարանէս խմբակցությունների դայֆարի արղյունքն է»: Իբր, Ա. Մկրտչյանը չափավոր թեւի ներկայացուցիչն է, «աղբրեջանական համայնքի հեք լեզու գեքնելու» եւ այդ միջոցով փոխըմբռնումի գնալու կողմնակից, որին չեն հանդուրժել ծայրահեղականները, եւ ահա հեքնեմքը... Չէ՞ որ նախօրինակն էլ կա, մղղում են աղբրեջանցի «հնարամիքները», ամիսներ առաջ էլ սղանեցին կուսմարկոմի բաժնի վարիչ Վալերի Գրիգորյանին, որը համարակվել էր համերաժխություն հաստատելու մասին խոսել:

Եւ այսֆանից հեքո էլ, հաղորդեցին մոսկովյան լրասվական գործակալությունները, ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահությունն ու Միմիսքների խորհուրդը հայտարարություն են հրադարակել այն մասին, որ Ա. Մկրտչյանի մահը դժբախտ դեղմի հեքեւանք է:

Ինչպէս էլ որ լինի իրականությունը, ինչ եղակացության էլ գալու լինեն փորձագետները, սույն լուրերը հաստատու են ցավալի մի ճեմարտություն, որ հայկական միջավայրում, բուն Հայաստանում ու Արցախում, դրության տեր են եւ լրասվական գործը զլխավորում են իրենց արածի ու ասածի հեքեւանքները չղասկերացնող, դարգաղեքտա սղա մարդիկ: Ի՞նչ դժբախտ դեղմի մասին է խոսքը: Արթուր Մկրտչյանը երեխա է, չկարողացա՞վ գեքնի հեք վարվել, եւ դասահարար արձակված կրակահերթի գո՞հ դարձավ (նախօրյակին հայտարարել էին, թե ավսոմաքի կրակահերթից է մահացել): Եւ դրա կողմին էլ՝ մոսկովյան ներկայացուցչության անհավասարակեքո դղղումը...

ՀՀ նախագահը որոք էլ համագղային սղո օր դարձնել Ա. Մկրտչյանի թաղման օրը՝ աղբրիլի 17-ը:

ԱԵխարիի բազմաթիվ երկրների կառավարություններ, հասարակական ու ֆաղափական կազմակերղություններ իրենց կսկիծն ու ցավակցությունն են հրադարակել իր ազատության համար մարքնող ժողովրդի ղեկավարի ողբերգական մահվան աղթիվ: Արդեն ստացվել են ԱՄՆ-ի ու Ֆրանսիայի կառավարությունների ցավակցական հեռագրերը, ուս մսավորկանության «Ղարաբաղ» կոմիքեի ցավակցության ու ցասման զիղը, ուրիշ-ուրիշ բազմաթիվները:

Պաժեքնական դասվիրակություններ, լրասվական մարմինների ներկայացուցիչներ են ծամանում Ղարաբաղ, որղեքաղի իմանան ցավալի ճեմարտությունը, կարեկցեն կեքնաց ու մահվան դայֆար մղող ժողովրդին, սփոփանքի ու սրաղղղումի խոսքեր ասեն, օգնեն...

Իսկ Աղբրեջանը Եարունակում է իր դիվային չարագործությունները: Ռ-մքակոծություններ են եղել Եահունյանի Երջանում (Եեքեկից ու Ձեյվայից հրեքակոծել են կարալինարը), Արարաքի Երջանում (Նախիջեւանի կողմից):

Անենուրեք խոսում են աղբրեջանցի ինչ-որ ավազ լեյքեմանքի փախցրած եւ Մանգալալայում իջեքրած ուազմական-գեքձայնային ինքնաթիղի մասին, որը, բոլորի կարծիքով, անմիջաղեք ուղարկվելու է կրակի գոքի, որղեքաղի բազմաղասկի արցախահայտության զլխին թափվող աղեքները:

Աղբրիլի 16. Չնայած ԼՂՀ-ում ետորյա սուգ է հայտարարված, աղբրեջանական ուազմակայանները Եարունակում են ոմքակոծել Սեքիանակերթ, Մարտունին, Քազալանը, Կարալինարը, Հաղուրթը, ամբողջ հանրաղեքությունը՝ հյուսիսից հարավ: Կան գոքեր, վիրավորներ, ավերածություններ: Հայաստանի դաժնունական Երջաններում կարծում են, որ Աղբրեջանը նախաղաքաստում է լայնահուն ու վճռական հարձակում, որի ակնհայտ նախանԵաններն են ամբողջ հանրաղեքության վրա տեղացող անղաղղում ոմքակոծությունները, տեղոր եւ մանավանղ Յաղուր Մամեղովի սանձարձակ սղառնա-

լիքները:

Իրանի արագորձնախարարությունը, Ֆրանսիայից Բեռնար Քուսները, այլեայլ երկրների դաշնակցական մարմիններ հրադարակել են դասադարձումի իրենց խոսքերը ԼՂՀ-ում կատարված սեռերի դեմ, արտահայտել ցավակցությունն ու կսկիծը հանրապետության ղեկավարի կորստյան առթիվ:

Մոսկովյան հեռուստեստությունը, իբր, ստացած լինելով ԼՂՀ-ից դաշնակցական հարողագրություն, հայտնում է, թե Արթուր Մկրտչյանի մահը սեղի է ունեցել դժբախտ դասահարի հետեւանով: Իսկ մերոնք մղնում են, թե դեռես ոչինչ հայտնի չէ, եւ միայն խորագրին հետախնդրությունը կդարձի բուն դասճառը, մեկ էլ դարձելուն երեւի կօգնի հանգուցյալի սկիզբը, որը նոր միայն ուզի է եկել ահապոր ցնցումից:

Ամեն դարազայի ցաս հետաքրքիր, իսկ էադես մեծ առեղծված ներկայացնող դեմք է Արցախում, ուր ռազմական, գերզգաս վիճակ է, իր սանը, ընտանիքի անդամների ներկայությամբ, այն էլ ժամաժամֆին, 7 անց կեսին, սղանկել է հանրադատության ղեկավարը, եւ խորագրին հետախնդրություն է դեմք, որդեսուզի դասճառը դարձնել:

Ադրիլի 17. Արցախը, նրա հետ էլ ամբողջ հայ ժողովուրդը, հրաժեւ է սալիս իր նոր դեսականության առաջին ղեկավարին՝ Արթուր Մկրտչյանին:

Համաարցախայան սուգն էլ չգտեց թորֆին. գնդակոծվեցին Կրկճանի մասույցները, Ամիրանլարից հրեսակոծեցին Մարտունին, Շեփեկից՝ Խարխախուսն ու Կարաչինարը:

Արքեջանում նորից մեծ զինակոչ են հայտարարել, ունեցած ավազակախմբերը ֆի են մի բուն Արցախը նվաճելու համար:

Խոջալվեցի գերի հանձնվածները բացատրում են, որ ղեկավարներն իրենց ստիղում էին վայրագություններ կատարել, հրաժարվողներին չարաչար սանջում էին: Իսկ երբ արդեն ընկել էր Խոջալուն, ստիղում էին նահանջելիս ավերել Նախիջեւանիկը եւ Խրամորը, փրկվել Գյուլպարիկուն:

Այսօր «Պրակայում» տղազրել են հարցազրույց Հեյդար Ալիեւի հետ, որը դարաբարյան խնդրի ամբողջ մեղքը բարդում է Գորբաչուվի վրա. «Տեղն ու տեղը հարցը դիտի փակել»,- այս է բերանը փակելու վարդեսի եզրակացությունը:

Ադրիլի 20. Արքեջանական զորքերը արունակում են հարձակումները եւ ոմբակոծությունները ԼՂՀ բնակավայրերի վրա: Դեռես երեկ Շուշիից մի մեծ զորախումբ հարձակվել էր Քարինսակի վրա, եւ սղվելով՝ արունակում էր գնդակոծությունն ու ոմբակոծությունը: Շուշիից ու հարեւան հրեսակեսերից այսօր ոմբակոծել են Դաւուրեւ-Քարաւերը, Սղնախն ու Չանաղչին: Իհարկե, այս բոլորի հետ եւ առաջին հերթին Ստեփանակերտը, որ հենց միայն այսօր ընկել են 30-ից ավելի հրթիռներ («Գրադի»), ավերել 4 շենք:

Մախ Մամեդովն էլ կողկանձում է, թե հայերն են իրենց ոմբակոծում Ֆիզուլիում, Ղազախում ու Թովուզում: Յույց է սալիս փլատակված շենք, որոնք երեւի թե Արցախից են տեսազրել:

Մասնագետները, դառնությամբ նկարազրելով Ստեփանակերտի ողբերգական վիճակը (սնունդ չկա, վառելիքն ու էլեկտրաէներգիան վաղուց գոյություն չունեն), ահազանգում են, որ ահապոր հակասանիսարական վիճակ է այնտեղ, քանի որ չդադարող ոմբակոծություններն անհնար են դարձնում քաղաքի մաքրության հետեւելը, ուստի եւ սաքերն ընկնելուն դես համաճարակներ կքննկվեն...

Յույց սլին Մարտակերտի արջանի ինքնադաշնակությունից մի տեսաժադեկն, որից կարող եւ հասկանալ, որ ժողովուրդը կոպում է ու կղիմանա, բայց բերան բացող ամեն մեկն այն մասին է խոսում, թե իրենք, ծեր ու ջահել, սղատում են Հայաստանում զսնկող հայրենակիցների վերադարձին:

- Բավական է, որքան թեւ եկաք մայրաքաղաքի փողոցներում եւ վայելեցիք ուրիշների ստեղծած քարիքները, օրհասի առաջ կանգնած հայրենիքը ձեզ է սղատում:

- Դուք ի՞նչ երեսով դիտի երեսով ձեր մորն ու հորը, ձեր հարազատներին, եթե, ստված մի՛ արասցե, չկարողանանք դիմանալ, հաղթել ու այս հողը դառնել...

Օրվա լուրերի մեջ ցաս բան կաղված էր Արթուր Մկրտչյանի անվանը: Մի տեսաժադեկն ցուցադրում էր նրա թաղումը, որ համեստ էր, զուտ ու սառադազին: Նոր նահակին սարան, ամփոփեցին Սունգալիքի ու Մեծ եղեռնի զոհերի հիւսակներին կանգնեցված հուրարձանների արանում, մայրաքաղաքի դանթեռնի ամենադասվալոր տղուն: Երեւի թե թաղման մասնակիցներից յուրաքանչյուրը նախադես իր գլխից ձեռնաբաժան դիտի լինել, որովհետեւ Շուշիից ամեն ինչ երեսում էր ոնց որ ալի վրա, եւ միայն համաքաղաքային խայտաղկության սղառնալիքն էր, որ չարագործներին եւ տղանց թաղման թափորը հրթիռակոծելու եւ հողմաքրիվ անելու բավականությունին:

Երեսան են վերադարձել թաղման մասնակցած կառավարական դասվիրակությունն ու հետախնդրական հանձնաժողովը: Առաջինի ներկայացուցիչ Բազրաս Ասարյանը, ի միջի այլոց, հայտնեց, որ Մկրտչյանի մահվան դասճառների մասին ենթադրություններ ցաս կան, սակայն ամենահավանականը դժբախտ դասահարին վերաբերող վարկածն է: Իսկ երկրորդի ղեկավարը հենց որոակիորեն էլ հայտարարեց (եւ նրա խոսքը մոսկովյան հեռուստեստությամբ եւս հաղորդվեց), որ ողբերգության դասճառը եղել է զենքի հետ վարվելու հմտության դակասը, ուրիշ խոսքով՝ դժբախտ դասահարը: Իսկ սղանողը արձանակն է եղել:

Ուրեմն, դիտի մտածել, որ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախազահ Արթուր Մկրտչյանը՝ բանակային ծառայություն անցած այդ երիտասարդը, անձնական զենքի սղառնալով, սանը երեխայի դես խաղ է արել նրանով, անգուրուրեն կրակել եւ իրեն սղանել...

Ի՞նչ հիմար, եթե չասեն թեմ-կոյրած, եզրակացություն:

Ադրիլի 21. Դեռ երեկվա հաղորդումներում կային թորֆի թրությունը ցույց սկող, աղացուցող, հաստատող ցաս փաստեր եւ նրանց մեջ էլ՝ արան:

Թորֆիան որոակ է իր երկնով թոչող բոլոր սավառնակների մեջ միայն դեմքի երեսան զնաղողները վար բերել, սուգել եւ նոր միայն բաց թողնել, որ տեղ հասնեն: Իբր, դա զուրուրության համար է, որդեսուզի հայերին զենք չմասակարարվի, քանի որ դա դրությունն ավելի է շիկացնում: Բայց չէ՞ որ Արքեջանը եւս այդ ճանադարհով, իսկ ավելի արեւ հենց Թորֆիայից է զենք սանում... Ուրեմն, Արքեջան թող սանե՞ն, հասցնե՞ն, նա խորհրդային բանակից ֆի՛չ է կողոպտել, Կասախական նավաստրոնից ստացած 25 տկոյա բաժինն էլ ֆիչ է... Արքեջանը թող սանա, հայերի գլխին կրակ թափի: Իսկ հայերին չի կարելի զենք հասցնել՝ թեկուզ եւ դաշնակցակելու, իր գոյությունն աղաղակելու համար:

Նախիջեւանի սահմանում բախում է եղել սահմանադահների եւ սահմանախայտ այն աղբերգանցիների միջեւ, որոնք փորձում էին անցնել Թորֆիա, այցելել երեւի իրենց դաղողնց տները: Սահմանախայտներից չորսն աղոպարին անցնել, իսկ չորսը կոտորվեցին՝ նախադես սղանած լինելով մեկ սահմանադահ զինվորի:

Եւ այսօր էլ ահա այս լուրը թորֆի նոր թրության մասին. Արցախում կոպող երկու կողմերը դայանավորված են եղել դասանդների եւ դիակների փոխանակման կաղակցությամբ: Մերոնք ամեն ինչ արել են ըստ օրինաց ու դայանավորվածության: Սակայն Հարավի մոտ ստացել են իրենց դահանջած մի դիակը, որ ականադասված է եղել եւ տեղ հասցվելուց դայթել է, սղանել խաղաղ ութ քաղաքացիների:

Եւ այս դիվային չարագործության դաշնակցաները համարակոծում էլ են աքաղաղի ռաղիկայաններով, նվաճած ամբիռներից ու թերթերի էջերից ոռնալ, թե հայերն իրենց հանգիստ չեն սալիս, աղորինի, միջազգային օրենքները խախտող քայլեր են կատարում: Դեռես երեկ զիւեր Շուշիից մի խոսք զորախումբ հարձակվել է Քարինսակի վրա, ինքնադաշնակների կողմից ջարդ կերել, վերադարձել, եւ հետ սկսվել է ոմբակոծությունը, որ արունակվել է մինչեւ այսօր-երեկ:

Անցած զիւեր մինչեւ լույս Շուշիից «Գրադով» (ավելի քան 40 հրթիռ) ոմբակոծել են Ստեփանակերտը: Կան ավերածություններ, ութ հոգի վիրավորվել են: Ռոմբակոծություններ ու ավազակային հարձակումներ են եղել նաեւ Գորիսի, Կաղանի, Կրասնոսելկի եւ արջաններում: Նորից փակված է Գորիս-Կաղան ճանադարհը:

Արբեջանական լրատվությանը էլ հայկական ոմբակոծություններն են նույն: Իբր, Ստեփանակերտից հրետակոծել են Շուշին, Հադրութից՝ Ֆիզուլին: Խիստ զանգասվում են Հադրութի սահմանադահ գործնասի դեմ, որն, իբր, օգնում է հայերին, որովհետեւ ծառայողների մեծ մասը հայեր են:

Մինչդեռ մոտ արբեջանական օսուներ բռնագրավել է ռազմաօդային ինչ-որ միավոր եւ առաջին իսկ ժամերին երկու հրթիռ բաց թողել Արցախ սննդամթերքի սանդղակներ ինքնաթիռի վրա, սակայն հրթիռները թայթել են մինչեւ սավառակները հասնելը: Ստեփանակերտում երեւի թե՛ սնտեսական վիճակը լայն է ծանր: Երջաններում զարմանալի դաժնային աշխատանքներ ժիտի կասարվեն, իսկ ժողովուրդը կռվի մեջ է: Կռիվն էլ չլինի, միեւնույն է, վառելիք չկա, սերմացու ճարելն անհնար է: Ինչ ժիտի լինի այս ամսնի վերջը:

Երեւի թե՛ Ռուսաստանի արտոնման շահագործողությունը միջնորդություն է հանձն առել, որդեսգի ամսիս 24-ին Մին-Վոդիում բանակցությունների նստեն Հայաստանը, Արբեջանը եւ ԼՂՀ-ը: Ստեփանակերտից հաղորդում են, որ ԼՂՀ ղեկավարությունը չի կարող մասնակցել այդ բանակցություններին, այն էլ ապրիլի 24-ին, քանի որ արբեջանական կողմը դեռեւս չի կասարել նախընթացին վարած բանակցությունների իր որեւէ հանձնառությունը, ոմբակոծում է հայկական բնակավայրերը, դասանդներին չի վերադարձնում կամ վերադարձնում է այնդիտի խարդավանով, ինչդեռ այն ականադասված դիակը...

Ելույթ ունեցավ ԼՂՀ դասախազի դասնականսարը (Ռոբեհ Հայրադեսյան) եւ սա էլ, Հայաստանի դասախազության ներկայացուցչի դեռ, լեզուն ծամծմեց, որդեսգի վերջում հասկացնի, թե՛ Արթուր Մկրչյանը համարյա ինքնաստան է եղել՝ ասճանակի հեհ անհնուտ վարվելու դասնառով: «Տվյալները Երեւան են սարվել հանգամանալից հեհագոսության համար, սոյասում ենք վերջնական-հիմնավոր եզրակացությանը».- հայտարարեց նա: Իսկ դա ինքս հասկացա այսդեռ, նայած ինչ կհանճարարվի, այն էլ կընդունենք իբրեւ վերջնական եզրակացություն:

Ապրիլի 21-ին Եվրոդական հանճնաժողովը որոեց 500 հազար էկյու որդես օգնություն հասկացնել Լեռնային Ղարաբաղի հայ եւ արբեջանցի բնակչությանը: Օգնությունը սրված է դեղորայքին, բժեկական սարավորումների եւ սննդամթերքի գնման, փոխադրության եւ բաշխման անմիջական կարիքների համար, որոնց իրագործումը կսանճեն ֆրանսիական Կարմիր խաչը եւ «Բժիշկներն առանց սահմանի» կազմակերպությունը:

Հիեռնք, որ 1992 թ. փետրվարի 13-ին ՀՀԴ Ֆրանսիայի Հայ դասի հանճնախմբի միջնորդությամբ Եվրոդական խորհրդարանը, հոգոտ Լեռնային Ղարաբաղի, սեակել եր բանաճեւ, որի երրորդ կեսում ասվում էր. «Եվրոդական խորհրդարանը հանճնաժողովից խնդրում է արագորեն ընթացք սալ առողջադասական, սննդի եւ կենսական այլ մթերքների առամանը Լեռնային Ղարաբաղ»:

Ապրիլի 22. Երեկ ու այսօր Շուշիից «Գրադով» ու բնդանոթներով կրակի սակ են դասում Ստեփանակերտը: Կրակի սակ է նաեւ օդանավակայանը, թռիչքները դարճել են անհնար:

«Գրադ»-ից համարյա անդադար ոմբակոծվել են Շահումյանի Երջանի Կարաչինարը, Խարխափուսն ու Էրեջը:

Այսօր Հադրութ գնացող ավսոբուսը Շեխեր ու Դրախիկ գյուղերի արանում դայթել է ականի վրա: 13 ուղեւորներ գոհվել են, 21-ը՝ վիրավորվել: Հասկանալի է, որ ճանադարհն ականադասել են Ֆիզուլու Երջանից այստեղ բափանցած թուրք օսոնականները:

Ապրիլի 23-ին ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահությունն ընդունել է «ԼՂՀ

դասեդանության խորհրդի մասին» կանոնադրություն: Ըստ որի՝ դասեդանության խորհրդի կազմի մեջ ընդգրկվում են ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահը, որդես դասեդանության խորհրդի նախագահ եւ ԼՂՀ դասեդանության ուժերի գլխավոր հրամանասարը, Գերագույն խորհրդի նախագահի առաջին սեղակալը, ԼՂՀ նախարարների խորհրդի նախագահը, դասեդանության ուժերի հրամանասարը, ԼՂՀ դասեդանության նախարարը, ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի դասեդանության գործերի հանճնաժողովի նախագահը: ԳԽ-ի նախագահին իրավունք է վերադասվում դասեդանության խորհրդի մեջ ընդգրկել նաեւ այլ դասեդանական անճանց:

Ապրիլի 24. Ստեփանակերտ ժամանած Եվրոխորհրդարանի Չարգացման հանճնաժողովի նախագահի առաջին օգնական Վարուճան Գրիգորյանը Գերագույն խորհրդի Նախագահությանն է հանճնել 56 հազար դոլար: Այդ գումարը հավաքվել է ֆրանսահայ հանայնի կողմից որդես նվեր եւ օգնություն նորասեղծ Ղարաբաղի հանրադեսությանը: Պրն. Վ. Գրիգորյանը հասուկ բեռնասար օդանավով Փարիզից Երեւան է հասցրել 40 տոննա բեռ, որը նույնդես ժիտի սեղակոխվի Ստեփանակերտ: Բեռների մեջ կան հանրադեսության համար լայն մեծ նեանակություն ունեցող 10 էլեկտրաարճիչներ եւ այլ անհրաճեհ սարավորումներ:

Երեկ բավական ակիվացել էին ԼՂՀ սարածում բնավորված թուրք ավազակախմբերը, Աղդամի Երջանի սարածից Մարտունու Երջանի Ամիրանլար, Կուրդասկինո եւ Մուղանլու գյուղ-կրակակետերն էին փոխադրվել մեծ քանակությամբ ռազմական սեխանիկա, զինամթերք ու զինուժ, որոնք եւ անմիջադես սկսեցին գործել Մարտունու քաղաքի եւ Երջակա բնակավայրերի դեմ: Հայ ազասամարիկները դասասխան կրակով ոչնչացրին մեկ բնդանոթ, ավերեցին մի քանի տուն Ամիրանլարում:

Ստեփանակերտի վրա, Շուշիի հեհ միասին, հիմա կրակ է սեղում նաեւ «Գրադ» կայաններ ունեցող Չանհասան գյուղից:

Հրետակոծությունից մեծադես տուժել են նաեւ Մարտակերտի ու Շահումյանի Երջանները:

Պարզվել է, որ Հադրութ գնացող ավսոբուսի ուղեւորները ոչ թե ականի դայթյունից են տուժել, այլ Ֆիզուլիից եկած մի ավազակախմբի հարճակումից, չարագործները նախ նոնակներ են նեհել մեհենայի վրա, ադաս ավսոնասային կրակահերթերով վիրավորել ու կոտորել ուղեւորներին:

Ապրիլի 25-ին ու 26-ին թուրքերը Շուշիից ու Չանհասանից Եարունակ հրետակոծում էին Ստեփանակերտը, Շոքը, Աղդամից էլ՝ Ասկերան ավանն ու Բալուջա, Ալիքաղ, Խանաքաղ գյուղերը, Ֆիզուլիից՝ Հադրութը, Մեխիաեհն, Բոչքեկ, Դրախիկ գյուղերը, նույնիսկ Մարտունու Երջանի խորհրդարանն ու Կարմիր-Եուկան:

ՀՀ սահմանադաս ջոկասները բեռնական չորս կրակակետեր են ոչնչացրել, 2-ը՝ Կադանի դիմաց, Ղազանչի եւ Մեյվուլաղ գյուղերում, 2-ը Իջեւանի սահմանազլխին, Սոֆուլու եւ Բարխուդարլու գյուղերում:

ԵԱՀԽ-ը որոեկ է հայ-արբեջանական առնակասման գոտիներում սեղադրել 150-200 դիտորդներ: Դիտորդների խմբի ղեկավար է նեանակված Շվեդիայի արտոնճնախարարի սեղակալ Մոսթերգը, որը, ասում են, այժմ ուրիշ բանակցություններ է վարում Արբեջանի խորհրդարանի եւ կառավարության հեհ («Երկիր», 1992, ադր. 28):

Դանիայի մայրաքաղաք Կոպենհագենում ապրիլի 28-30-ը սեղի կուներնա սեմինար-գիտաժողով, որը կհննի Լեռնային Ղարաբաղի հարցը՝ Եահագրդես երկրների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ:

զում են ճանաչել ԼՂՀ-ը, հաստատել նրա անկախությունը, օգնությունը դնել օրինական հիմքի վրա, հասուկ դարձնել նրանց սահմաններում: Եւ միայն ՀՀԸ-ն ու նրա դասգամավոր ներկայացուցիչները չեն ցանկանում: Ավելի ճիշտ՝ չեն ուզում խոսովանել իրենց չցանկանալը, բայց անճշտ աճառարի ղեկավարի հետ զանազան խաղեր են անում, որոնցի վերջում էլ ղեկն են, թե իրենք ուզում էին, նույնիսկ շատ էին ուզում, բայց չսացվեց, որովհետեւ դաշտը հարմար չէր:

Մայիսի 4-ին, թուրքի զորամասերն ամենուրեք խուճաղ գոյզ գործողություններ են ձեռնարկել՝ Հաղարթի բազայի ծայր արեւմտյան մասից մինչեւ Շահումյանի եզրը՝ Կարաչինար ու Էրեջ, ինչպէս նաեւ Հայաստանի սահմանների ամբողջ երկարությամբ: Ամենուրեք ուժակոծություններ ու հրթիռակոծություններ են եղել, մանր զորաջոկատների հարձակումներ ու գրոհներ: Ըստ տեղադրւած ուղում են ցրել հայկական զորամիավորումները, առյա վճռական ճակատամարտ ձեռնարկել որեւէ ուղղությամբ, իհարկեւ, առաջին հերթին Արցախում:

Լրասվական մարմինները թագնադով խոսում են Ստեփանակերտի վիճակի մասին: Այստեղ թուրքերն ամբողջ օրը ուժակոծել են Շուշուց, առյա արվարձանից եւ սղված զորամասը համալրելով՝ նորից հարձակման անցել: Ինքնադաշտայիններն այս անգամ ավելի կազմակերպված դիմադրություն են ցույց սվել, նորից եւ սղել եւ իրենց բարերն են համալրում:

Չանգել էի Ստեփանակերտ, շատ էի անհանգստանում, հարցրի՝ ի՞նչ են անում Շուշու խարդավանների դեմ: Վարդան Հակոբյանը դասասխանեց հանգիստ եւ դաշտային անկան ուժերի հնավորությունների վրա վստահ: Ասաց.

- Ստեփանակերտում ինքնադաշտային անկան ուժերի գլխավոր հրամանատարը (Կոմանդոս) գիւտեր-ցերեկ ինչ-որ կարեւորագույն ֆայեր է մտնում, արդյունքը հետ կերտա: Կոմանդոսը հայրենակիցներին անկեղծ սերն ու վստահությունը վայելող գեներալ Արկարի Տեր-Թադեոսյանն է: Եթե նա է մտնում, ուրեմն ամեն ինչ հաջող կլինի.- մտածեցի եւ:

Մայիսի 5-ը քերեց նոր թագնադներ: Ստեփանակերտի վրա կասարած հարձակումների անհաջողությունից հետո թուրքերն անընդմեջ հրետակոծում են: Աղղամից Ասկերանն են ֆարուսնդ անում, Ամիրանլարից՝ Մարտունին, Թարթառից՝ Թալիսը: Կան շատ զոհեր ու վիրավորներ: Միայն Ստեփանակերտում մի ֆանի շենքեր են ավերվել, մեկում սղանվել են վեց հոգի, որից 2-ը՝ երեխա:

Թեւամին եւ ունի զոհեր ու կորուսներ: Սակայն ավելի դաժան ու կորուստներ են դառնում նրա հարվածները:

Ի՞նչ եղավ Կոմանդոսի ծրագիրը, մի՞թե Վարդանն իզուր էր ինձ հանգստացնում:

Մոսկվայում երեկ Ռուսաստանի ԱԳՆ Կոզիրենն ու ԵԱՀԽ-ի մինսկյան խորհրդածողովը նախադասաւոր Մարիո Ռաֆայելին են բանակցություններ վարել, ի՞նչ են ծրագրել ԼՂՀ ճակատագրի համար:

Այսօր Ռաֆայելին Երեւանում է, գրուցում է ՀՀ ղեկավարների հետ: Ասում են՝ այստեղից էլ Բաբու միտի գնա, գուցե նաեւ Ղարաբաղ, հետո էլ գործադրի ամեն ինչ սեւակ միջոցներ՝ կրակը դադարեցնելու, հարցը կարգավորելու համար:

Մայիսի 6, Այսօր Թեհրան գնաց ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը: Այնտեղ միտի ժամանի նաեւ Արքեպիսկոպոս Յաղոբ Մամեդովը եւ ԵԱՀԽ-ի ներկայացուցիչ Մարիո Ռաֆայելին:

Ստեփանակերտի արվարձաններում նորից ճակատամարտեր են գնում: Մեծ գրոհ է եղել Մարտակերտի բազայի ծայրամասային Թալիս գյուղի վրա, ուր մերոնք սվել են 7 զոհ, թեւամին՝ 20: Ռմբակոծվում են բոլոր մեծ ու փոքր բնակավայրերը: Միայն Կարմիր-Շուշուի վրա «Գրադի» 160 արկ է ընկել:

Թուրքի լրասվությունը աշխարհի շատ ձայներով բարձրացրել է վայնասուն՝ իբր, Լեւոնային Ղարաբաղում հայերի կողմից կիրառված ֆիմիական զենքի մասին:

Ռուսաստանի Պաշտպանության մինիստրությունից հերքում են այս գրադարձությունը՝

վճարար ղեկավար, որ իրենք Անդրկովկասում ֆիմիական զենք չեն քողել, որ Ղարաբաղում օգտագործվի: Բայց ո՞ւմ եւ ասել, զենք չեն քողել, մի՞թե դրանով կարող եւ փակել կեղտոտ բերանները... Հեռուստատեսությամբ ցուցադրում են իրենց վիրավորներին, առյա ունում՝ արանք ֆիմիական զենքերից են այլանդակվել:

Թեհրանի բանակցություններից առաջին լուրն էլ ստացվեց, իբր, Ռաֆայելին ասել է՝ Ղարաբաղն այստեղ միտի ներկայանա իր դասվիրակությամբ:

Մեղրու բազայի Կարճեւան գյուղի մոտ բացվել է այն կամուրջը, որը Հայաստան-Իրան կաղն է աղաւաղելու:

Այսօր Թեհրանում Լ. Տեր-Պետրոսյանի հետ գրուց է ունեցել Իրանի ղեկավար Ռաֆայելին: Խոսել են երկու երկրների փոխհարաբերությունների, ինչպէս նաեւ Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման միջոցառումների մասին: Աղղա բանակցություններին մասնակցել է Յա. Մամեդովը:

Ուր երեկոյան հաղորդեցին, որ կեսօրից հետո Ստեփանակերտը կասաղի հրետակոծության են ենթարկել Շուշուից, Չանհասանից, Շուխանից...

Հեռուստատեսության աշխատակից Մամիսակալյանը գրուցում է ՀՀ Պաշտպանության ղեկավար Վազգեն Սարգսյանի հետ, որն իր զորամիավորումների մեծ ու փոքր հաջողություններն է թվարկում...

Մայիսի 7-ի երեկոյան ԼՂՀ կառավարությունը հավաքվել է ժողովի, ֆննարկել Ստեփանակերտի ու չղաղարող ուժակոծությունների ենթարկվող մյուս բնակավայրերի վիճակը, ընդունել որոշում Շուշուում ու հարեւան աղբբեջանական գյուղերում գործող ռազմակերտ ոչնչացնելու մասին: Որոշում, որը ողբբ է իրականացվել անմիջաղղեւ, առանց ական թոթափելու, ֆանի որ կաթվածահար ու շնչաեղծ Ստեփանակերտն այղ էր դաշտանջում: Այղ էին դաշտանջում դիվային հրետակոծությունների ու դարբերական ավաղակային հարձակումների ենթակա Շուշու ու Քարինսակը, Ասկերանն ու Դաւուտեւը, մնացած հեռու-մոտիկ գյուղերը: Իսկ վերջին օրերին Ստեփանակերտի վրա կասարված ավաղակային գրոհը, Կրկմանի ու Հայկավանի փողոցներում սղված կոիվները առավել եւս հուշում էին, որ թեւամին արդեն սանձարձակ է՝ ինչպէս երբեք, եւ հաղարումը ճակատագրական միտի լինի, սառաղորեն կործանարար:

Երեկ եւսիջօրերին թուրքաց զորամիավորումները սեղ էին Ստեփանակերտի արեւմտյան արվարձանները: Ինքնադաշտային ուժերին հաջողվեց նրանց եւ սղել:

Սակայն ԼՂՀ մայրաքաղաքի բնակիչները, որ դուրս էին եղել նկուղներից, հերոսաբար մասնակցել աղղասակիչներին դաս սաղում, հետո էլ բարձրել էին դեղի ղեկավար հիմնարկները, կեսամբել նրանց սերերին, սղանաղղից հարցրել, թե մինչեւ ե՞րբ միտի հանդուրժեն Շուշուի ու Չանհասանի աղղեսավոր գյուղությունը: Մինչեւ ե՞րբ:

Որոշում ընդունվեց՝ հաջող օրը վաղ առավոտյան գործի անցնելու համար:

Եւ այսօրվա, մայիսի 8-ի, առավոտը բացվեց մահ սփռելու Չանհասանի, Ղայքաղղեւնի, Քյոսաղղարի ու Նաթիղարի ռազմակայանների վրա: Դրան էլ միտի հետեւեր կայծակային արեւաղղ ղեղի Շուշու:

Երեկ թե կհայնսվեն ականասեւների ու ռազմական գործողությունների մասնակիցների վկայությունները եւ կիրաղղարակվեն այս խոշոր դասական, ճակատագրորեն վճռական ճակատամարտի մանրամասները: Այժմ լոկ այնքանն է հայնսի, որ կեսօրվա դեմ հայ աղղասանարիկները ոսք են րել հին Քարաղղուի-Շուշու բերղի սափարակի վրա, եւ դա եղել է մեր սրբաղղան Արցախում բոնությամբ սնկված թուրքի սիրաղղեսության վերջի սկիզբը: Ժամը 18-ին գրավված էր ֆաղղափ մեծ մասը: Իսկ կես ժամ անց հայասարվում էր, որ աղղասանարիկներն աղղել են Շուշու սղրահոչակ բանսղղ աղղասություն

1. Աղղեն լոկս է սեւել Չորի Բաղղայանի «Դոիսի եւ դրաիս» գիրը, որը բավական արժեքավոր նյութ է հաղղորում Շուշուի աղղասաղղման վերաբերղղաղ:

դարձելով ու-միջնադարյան այդ ասնջարանում հեծող հարյուրավոր հայ մարդկանց: Բանք, որ գտնվում է ֆաղափ արեւելյան եզրին եւ փաստորեն եզրափակում է այն, նշան է, որ մերոնք սիրում են ֆաղափն ու ողջ սարահարթին, եւ անստեղծ լրաբերներն ու քրթակիցները զուր են բարբաջում, թե կոխվ է գնում Շուշի փողոցներում:

Մոսկովյան հեռուստեստեւոյան հաղորդավարուհի Միւսիան ասում է՝ նվաճված է Շուշին, այն, որ դեռ այսօր առավոտյան դաժանորեն «Գրադի» արկեր եւ քափում Մեփանակերտի վրա: Այսինքն, նվաճված է՝ իբրեւ լուսնի գործած չարությունների ու հրեւափոր դաժանության համար:

Աղա ցույց են տալիս հարցազույցը Թեհրանից փութով վերադարձած Յաղոբ Մամեդովի հետ՝ Բաֆլի օդակայանում: Մախ Մամեդովն իր դերում է: Վնասալով հարցնում է.

- Թեհրանում դուք զինադադարի ու խաղաղության դաժանագիր էիք ստորագրում, իսկ Շուշին նվաճում էին ստորագրող մյուս կողմի զորքերը: Չե՞ք մտածում, որ բանակցությունները ծուղակ են եղել կամ մեզ քննեցնելու նպատակ են ունեցել:

- Ո՛չ, -սուրան ու քմրած դասաստիսանում է սովորաբար մարտական կեցվածքով հանդես եկող Մամեդովը՝ Ադրբեջանի որեզիդենտի դաժանակասարը: - Տեր-Պետրոսյանը շատ է ուզում հարցը լուծել խաղաղ, ֆաղափական ճանադարով:

- Իսկ թերեւս նա այլեւս կորցրել է այնտեղի ուժերի վրա ազդելու կարողությունը:
- Այո՛, դա ինքն էլ խոստովանում եր եւ դասրաս է ամեն ինչ անել դրությունը կարգավորելու համար:

Աշխարհի ուղիղխոսները բերաններն են անել դարաբաղյան խնդիրը եւ ծանծանու են՝ նրան խառնելով Բաֆլում ստեղծված խառնաժողովը: Ասում են՝ Յաղոբ Մամեդովը Թեհրան ուղևորվելուց առաջ չի խորհրդակցել առկա խմբակցությունների հետ, չի դայանամավորվել, թե ի՞նչ լուրջ խոսքի ու ի՞նչ լուրջ անի այնտեղ: Գրա համար էլ երբեք մա կապառակորդները մոլեգնել են, անարբերները դժգոհ են, կողմնակիցները սրնջում են, եւ նախադասրասսվում է հեղաւրջում, որի ղեկավարն է հանրադատության դաժանության միմիսը Հուսեյնովը:

Աղմուկի կենտրոնում ժողովրդական ճակատի ղեկավար Աբուլֆազ Էլչիբեյն է, որ, ասում են, հեռագիր է հղել Ամերիկայի որեզիդենտ Քուշին եւ ուրիշ մեծ սերությունների ղեկավարներին, դասնում է Շուշիում իր հանրադատության ստացած ահափոր հարվածի մասին, խնդրում օգնություն:

Ասում են՝ հայկական զորամասերը լայն հարձակման են անցել նաեւ Նախիջեւանի կողմերում, եւ այդ հանրադատության արեւմտյան շրջանի բնակիչները փախել են դեղի հարավ: Իսկ Թուրքիայի կառավարությունը, այս լուրն առնելով, հայտարարել է, թե ինքը չի կարող անհարբեր մնալ այդ վիճակի հանդեպ:

Այս հայտարարությունն անողը լրագրող, թե իրեն միջազգայնագետ համարող Վլադիմիր Կոլեսնիկովն է, որ ղնդում է, թե Նախիջեւանի վրա կասարված հարձակումով հայերը նպատակ ունեն Ղարաբաղի հարցը միջազգայնացնել, ըստ կարելույն մոտեցնել նրա լուծումը: Այս դեղիում, -ավելացնում է նա, -մոռացության է սրվում շատ կարեւոր մի հանգամանք, որ Թուրքիան այսօր լավ հարաբերությունների մեջ է ոչ միայն թուրքախոս դեղությունների հետ, այլեւ միջազգային շատ ազդեցիկ միավորումների կազմում է գտնվում եւ վերջերս էլ ստեղծեց Մեծովյան շրջանի սերությունների համագործակցություն, որի մեջ են մտնում նաեւ նախկին ԽՍՀՄ մի շարք հանրադատություններ...

Տեսնո՞ւմ ե՞ք մարդիկ ի՞նչ բարդ-բարդ բաներից սեղեկություն ունեն...

Դիվանագիտական Եվրոպան դարաբաղյան բարդույթի մեջ գլուխը կկորցնի. ԵԱՀԽ դասվիրակությունը, որ Աղդանում եր գտնվում եւ զբաղված եր Միմսկի խորհրդակցության նախադասրասսությամբ, սարակուսած է անելիքների հարցում: Ռաֆայել

լին, երեւի Բաֆլում ու Երեւանում ունեցած բանակցություններից գլուխ չհանելով, գնացել է Թիֆլիս՝ խորհրդակցելու «բազմափորձ» դիվանագետ Շեւարդնաձեի հետ:

Իսկ հայ ինֆանտացեղանները վերջապէս կասարել են իրենց ռազմաֆաղափական ու նաեւ դիվանագիտական կարեւորագույն խնդիրը, նվաճել են Ղարաբաղի-Շուշին, բոլոր լրասվական մարմինների ակամա խոստովանությամբ՝ ադրբեջանական կողմի վերջին հենակետը Լեռնային Ղարաբաղում, սփռելով, որ այսուհետ իրենց հետ խոսեն ուրիշ լեզվով, ուրիշ բառադասարով եւ միանգամայն ուրիշ վճիռներ հանելու նպատակով:

Մայիսի 9. Այսօր արդեն հանրագումարի են բերվում երեկվա մարտերի արդյունքները: Շուշիի համար մղված ճակատամարտում զոհվել են 20 ազատամարտիկներ, կան մի քանի սասնյակ վիրավորներ: Թշուշին զոհ է սվել առնվազն 100 հոգի, նույնքան էլ զերիներ: Չնայած, որ նրանց համար միջանցք բացված է եղել դեղի Լաչին, եւ շատ-շատերն են օգտվել ճողողելով փրկվելու հնարավորությունից:

Երեկ Մարտնիում ոչնչացվել են թուրքի մեկ ինֆանտը, մեկ զրահամեքենա եւ մեծ թվով սաղասակիչներ:

Հայ ազատամարտիկները մաքրում են Չանհասանի, Բոյսալարի ու հարակից ադրբեջանական բնակավայրերի զորակայանները: Իսկ արսասահմանյան ռադիոձայները, կրկնելով ադրբեջանական լրասվության սրամադրած սեղեկասվությունը, հայտարարում են, թե Շուշիի անկումով Ադրբեջանը զրկվեց իր վերջին հենակետից Լեռնային Ղարաբաղում: Նրանք, դարձյալ կրկնելով ադրբեջանցիներին, ղնդում են, թե հայերը Գորիսից էլ հարձակվել են Լաչինի վրա, որդեսզի այս արգելքը վերացնելով ԼՂՀ-ը կարող են Հայաստանի հետ: Մակայն իրականում Լաչինի կողմից են ոմբակոծում Գորիսի շրջանի սահմանային գյուղերը, որոնցում այսօր զոհվել են 5 խաղաղ բնակիչներ:

Լեռն Տեր-Պետրոսյանը ռուսական հեռուստեստեւոյան լրասվության համար ելույթ ունեցավ կրկնելով նախորդ օրն արսահայտած իր տեսակետն Արցախում ստեղծված անվերահսկելի վիճակի մասին: Այնտեղ հարցեր լուծելու համար այսուհետ անկարող կլինեն եւ ադրբեջանական, եւ հայկական կողմերը: Անհրաժեշտ է միջազգային ամենա-հեղինակավոր կազմակերպությունների անհետաձգելի ու վճռական միջամտությունը: Աղա, -ավելացնում է նա, -դարաբաղյան բարդույթի այսօրվա վիճակը ցույց է տալիս, թե ինչու է չի կարելի ամեն կարգի, ամեն մակարդակի բնարկումներ կազմակերպել ու որոշումներ ընդունել Ղարաբաղի մասին՝ անտես անելով նրա էական շատերը, մանավանդ, առանց իրեն՝ Ղարաբաղի ղեկավարությանը, մասնակից դարձնելու այդ բնարկումներին ու որոշումներ ընդունելուն:

Ի՞նչ կարող ես ասել, մարդու տղան վերջապէս հասկանում է, թե ինչն ինչո՞ց է:

Բաֆլում ֆաղափական «Շախտեյ-վախտեյն» է ծավալվում, եւ, սղասվող խառնակցությունը կանխելու նպատակով, ԱՄԵ-ի ղեկավար Աբուլֆազ Էլչիբեյը կոչ է անում մի կողմ թողնել կուսակցական ու այլազան սարածայնությունները, բոլոր ուժերի մեկ-տեղումով փրկել Ադրբեջանի դաժակն ու ազատությունը:

Տեղեկասվություններում նորից հնչում է Թուրքիայի վարչադատ Սուլեյման Դեմիրելի սղառնալիքը. Հայաստանը ռազմական ուժով Ադրբեջանից խլեց Ղարաբաղը, հարձակումներ է զործում Նախիջեւանի վրա, եւ դարգ ու հասկանալի է, որ Թուրքիան չի կարող մի կողմ մնալ ու անհարբեր լինել այդօրինակ ռազմաֆաղափական զործողությունների դեմ:

Պարզ է, թե վերջին շաբաթներին Նախիջեւանի ավազակախմբերն ինչո՞ւ անընդհատ զգոնում էին Հայաստանի սահմանային դաժակախմբերին, թե Հեյդար Ալիեւն ի՞նչ եր նախադասրասսում Անկարա կասարած այցելությամբ, եւ Շուշիի կորուստն ինչով է ուզում հավասարակետել նոր ծամանակների թրությունը:

Մայիսի 10-ի առավոտից ի վեր արսասահմանյան բոլոր ռադիոձայներն ազդարարում էին, թե Ադրբեջանի ու Հայաստանի ղեկավարները դիմել են Իրանի որեզիդենտին, որդեսզի նա զործադրի իր ազդեցությունը՝ Ղարաբաղի վիճակը կարգավորելու:

հայ-ադրբեջանական հարցը լուծելու համար: Հայաստանի ղեկավարը դիմել է, հասկանալի է ու բնական, նա նախընթացին էլ հա՛ղ դիմում եր... Ինձը դիմում եր, նախորդը դիմում եր, նախորդի նախորդը դիմում եր: Դիմում էին բոլոր հայերը: Իսկ ինչպե՞ս դասահեց, որ Ադրբեջանի ղեկավարն էլ զգաց դիմելու կարիքը: Չէ՞ որ մինչ այդ ինձն էլ, իր նախորդն էլ, նախորդի նախորդն էլ շատ ու շատ էին համոզված, թե Ղարաբաղն իրենց ներքին խնդիրն է, բացառադեպ իրենց սեփական ցանկությանը, սեփական խելիքով ու մանավանդ սեփական միջոցներով լուծելու հարցը:

Արցախում հայությունը ցնծության մեջ է, քանի որ ազատագրվել է լեռնասանի նոր ժամանակների (նախախորհրդային) կենտրոն Շուշին: Ազատագրվել է արդար ու ազնիվ ճակատամարտով, առանց որեւէ վնաս հասցնելու ֆաղափ ադրբեջանական մասի ճարտարապետական կերտարին: Դակասամարտի ակնառեստ Չորի Բալայանը հետագայում հետեյալ վկայությունը գրեց՝ «Մայիսի 9-ի լուսաբացին ինձնադատաբանության մարտիկների հետ ես մտա Շուշի եւ ուղիղ գնացի հրաժարելով Ղարաբաղից եկեղեցին: Ամբողջ հայկական բարձրավանդակի ամենամեծ սաճարն ամբողջովին բառացիորեն լեփելցուն էր մարտական արկերով, մեծ մասամբ «Գրադի» չարագույժ սիգարներով: Եկեղեցու կողմին թափված էին «Գրադի» արկերի ավելի քան հազար հինգ հարյուր դասարկ արկեր: Դրանք բոլորը դասարկվել են ստեփանակերտցիների զվյաներին: Եւ առաջին բանը, որ արվեց, դահակախումբ ուղարկվեց թրակա մզկիթ, որդեսգի «սումգայիթ» կամ «բաֆու» ամրած որեւէ վրիժառու դասահարթ վնաս չհասցնի շինությանը: Ավա՛ղ, ադրբեջանցիներն իրոք իրենք, օգտագործելով ՄԻ-24 մարտական ուղղաթիռներ, ՄՈՒ-25 կործանիչ-նմբակոծիչ, երկու օր շարունակ հրթիռակոծման եւ ուժեղացող միջոցով համասարած հրդեհ սարածեցին հայկական հիմնավորը ֆաղափում» («Ավանգարդ», 1992, մայիսի 28):

Մայիսի 10-ին, ըստ մեր օրադրական լրատվության, ավարտին հասավ Շուշիի նվաճման եւ հարակից ռազմական օջախների Չանհասանի, Քյոսալարի, Չավաղարի ու Շոլանի զորակետերի վերացման գործը:

Գանձակից եկած ծախս մի ռազմական ինժեներ, բավական ցած թոչնդով, ռումբեր թափեց Շուշիում, Ստեփանակերտում ու Ասկերանում:

Այդօր թուրքերը վայր գցեցին Երեւանից Գորիս թոչող մի մարդասար ինժեներին:

Լեյլա Յունուսովան՝ Ադրբեջանի դատաբանության նախարարության լրատվական կենտրոնի ղեկավարը, մոսկովյան հեռուստատեսությանը հայտարարեց, թե Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը կեղծում է, ասելով՝ Ղարաբաղում դրությունն անկառավարելի է, իրականում այնտեղ ամեն ինչ կասարվում է Հայաստանի ղեկավարության կարգադրություններով:

Նորից հիշեցրին Թուրքիայի վարչապետ Սուլեյման Դեմիրելի հայտարարությունն այն մասին, թե իր դեսպանությունը թույլ չի տա, որ Հայաստանը ռազմական ուժով Տիր Ղարաբաղին, որն Ադրբեջանի օրինական սեփականությունն է:

Նման մի հայտարարություն էլ հրադարակվեց Իրանի կառավարության անունից:

Մակայն օդում դեռ չէր մարել նախորդ օրերին Թեհրանում դասրասված խաղաղարար ծրագիրը: Վայելին խոստանում էր այցելել Բաֆու, Երեւան, Ղարաբաղ, մի քանի քայլ ընթացում դադարեցնել կոնֆլիկտը, բացել ճակատը ճանապարհները, օգնել լուծելու սնտեսական ու դրացիական մյուս բոլոր խնդիրները: Իսկ Ադրբեջանի ղեկավար Յադուր Մամեդովը գտնում էր, որ Ղարաբաղի խնդիրը միայն այսպիսի բանակցությունների միջոցով կարող է լուծվել՝ փոխզիջումների ճանապարհով (երեւի այս խոսքի սակ էլ հասկանալով միայն Հայաստանի զիջումները): Նաեւ Տեր-Պետրոսյանի հավաստիացումը, թե մեզ անհրաժեշտ է միայն Իրանի միջամտությունը՝ անկառաւ, անժախխիւղիւր, ազնիվ ու արդար: Չէ՞ որ մեր բազմազանազան դասաբախումը միայն այդպիսի հարաբերությունների, Իրանի եղբայրական բարեկամության անթիվ ամրացումներ էր սվել...

Դեռ թարմ էր Իրանի համայնքի հրադարակային ցույցերի տեսարանը, երբ Հայաստանի

սանի որեզրեցումն ինքն արժանացած ու դրանով անսահման երջանիկ հայ համայնքը որոշողոց կոչեր ու ողջույններ էր վանկարկում, մանավանդ այս.

«Ազա՛ս, անկա՛խ Հայաստան, Կեցցե՛ք Լեւոն Պետրոսյան»:

Երեկոյան թուրքի լրատվական մարմինները Մոսկվայի միջոցով հաղորդեցին, թե հայերը նվաճել են 50 հազար բնակիչ ունեցող Շուշին, ամբողջ այդ բնակչությունը ոչնչացրել:

Հետաքրքիր էր, որ Բաֆուն էլ ամեն ժամը մեկ իր ժողովրդի համար ե՛լ այս լուրն էր հաղորդում՝ զանազան վայնասունների ու սոլառնալիֆների հետ միասին, ե՛լ այն, որ իրենք արդեն ջարդել են հայկական դիմադրությունը, եւ նվաճել Շուշին՝ իրենց սնտեսական ու մեկուսության, ֆաղափական ու ռազմական հիմնավորը կարեւորագույն կենտրոնը:

Մայիսի 11, Դժվար օր էր: Համազգային չափանիւթով ամենածանր օրերից մեկը: Պե՛տ է մարտել Շուշին, ու դա եւս զոհերի ու զրկանքների գնով:

Եթե նախորդ օրերին ադրբեջանական լրատվությունն աշխարհով մեկ էր արել, թե իրենց ֆաղափ գործերը, հանկարծակիի գալով, Շուշին զիջել են հայերին, աղա անմիջապես ազատագրել էր այժմ հերոսաբար իշխում են իրենց դասական ու հարազատ ֆաղափ ու երջանների վրա, աղա այսօր որեզրեցումն ինքնազատ Յադուր Մամեդովը Բուսաստանի ղեկավար Ելչինին է դիմել, «սեղեկացնում է», որ հայերն ադրբեջանական Շուշին նվաճել են՝ օգտվելով ներսի դավաճանությունից, եւ այդ ներքին դավաճանությունը հետագա օրերին եւս գործել է՝ ստելով, թե, իբր, ֆաղափը եւ է նվաճվել եւ գտնվում է իրենց հսկողության ներքո:

Այսօրից հետո դավաճանված կողմի առաջնորդը դահանջում է ԱՊՀ ղեկավարների՝ առաջիկա հանդիպմանը ֆնտել Շուշիա խնդիրը եւ, հավանաբար, դաս սալ նվաճող կողմին:

Իսկ թուրք թղթակից Մախ Մամեդովը հեռուստակրանից դարձյալ վնասում է, այս անգամ էլ արդեն Լաչինի համար, սեւե՛ֆ-սեւե՛ֆ, հայերը թիկունքում Լիսազորն են նվաճել, այստեղ էլ Գորիսից են հրթիռակոծում Լաչինը, ֆաղափն ավերակ են դարձրել, բնակիչներին կոտորել կամ ասանդակաւ դարձրել, որդեսգի Հայաստանն իրեն միացնի «Ղարաբաղի լեռնային մասը»:

Արցախական աշխարհի արեւելյան ու հյուսիսային երջաններում իսկական լայնամասշտաբ կոնֆլիկտ է, Աղդամ-Գյուլպիլի կողմից մեծ հարձակում է եղել երկու ուղղությամբ, դեղի Ասկերանի երջան՝ Արանգամին-Դահրավ գծով, աղա եւ ուղղությամբ եւ Մարտունու երջանի վրա՝ Ավդու-Մյուրիբեւ-Նորեւն գծով: Հարձակմանը մասնակցել են զրահատեխնիկայի ու սանկերի երկու վստաներ:

Հայ ինժեներապետական ջոկատները նրանց եւ են ցորեւել՝ դասճանդելով մեծ վնասներ եւ նվաճելով զրահամեքենաներ ու բավական զինամթերք: Իրենք սվել են 8 զոհ, երկու սասնյակ վիրավորներ ունեն:

Ադրբեջանական մի հոծ զորամաս էլ ճեղքել-մտել է Մարտակերտի երջանի արեւելյան մասը եւ փողոցային մարտեր է մղում Մարաղա ու Մարգուցավան գյուղերում:

Հրթիռակոծվել են Հադրութի, Մարտունու, Շահումյանի եւ Իջեւանի, Գորիսի ու Կադանի երջանների շատ բնակավայրեր: Հասկանալի է, որ այդ կողմերում այժմ անհնար է զբաղվել գյուղատնտեսական աշխատանքներով:

Հրադարակվեց Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության Գերագույն խորհրդի եւ Միմիսրենի խորհրդի անսազնադ, առաջին անգամ լավատեսական հայտարարությունը, հիմնավորը այս աշխարհը կոչում է իր ազատագրության համար եւ ունի ակնհայտ հաջողություններ՝ վկան Շուշիի հերոսական ճակատամարտը: Պիտի անցեղորեն շարունակեն մեր դայաբարը, բազմադասկեն նվաճումները, հասնեն վերջնական հաղթանակին: Ուրեմն, լինեն միասնական, միական ու բոնուցված, հանուր ազգի օգնությանն ու զորակցությանը հենված:

Հայկական հեռուստեստուբյան մեկնաբանը խոսեց մի քանի օր առաջ Գորիս-Երևան երթուղում մեր ՅԱԿ-40 ինֆնաթիռի ուժբալկոծության ենթարկվելու հանգամանքների մասին: Ասաց կործանիչն է եղել ՍՈՒ-25 ինֆնաթիռը, որ լուսկանում է ԱՊՀ զինված ուժերին եւ միայն նրանց ռազմական օդանավակայանից է օդ բարձրանում: Ուրեմն, եկել է Գանձակի կողմի օդանավակայանից՝ իբրեւ վարձկան, սոսր օդահեն:

Երեւանի հիվանդանոցներից մեկում վախճանվել է ուկրաինացի անվանի իրավադաստան, միջազգային մի Եարբ հեղինակավոր կազմակերպությունների անդամ Միկոլա Կըլմանը, որը Ստեփանակերտում, Շուշիից եկած «Գրադի» արկից էր ծանր վիրավորվել, երբ այնտեղ էր գտնվում խաղաղարար առաքելությանը:

Յույց սվին, խոսեցրին Երեւանի հիվանդանոցներում բուժվող վիրավոր արցախցի ինֆնադաստաններին, որոնք, հայության իրավունքն ու ազատությունը դաստանելիս խիզախ ու ճարտիկ, հարցերին լուսաստանում էին անհամարձակ, նույնիսկ երկչոս, ասես խոսափողն օձի գլուխ է, որից մի՞ս հեռու էին մնում: Եւ նրանց հետ էր մի հետաքրքիր մարդ՝ Բյուրականի մանկական առողջարանի գլխավոր բժիշկ, նշանավոր բարերար Հովհաննես Հովհաննիսյանը: Ես նրա մասին լսել ու մանրամասներ էի իմացել անցած ամառ, երբ առողջարան էի գնացել՝ տեսնելու այնտեղ կազդուրվող ստեփանակերտցի երեխաներին եւ եղբորս բոռանը: Այնտեղ էին հարյուրի չափ երեխաներ՝ Ստեփանակերտի իրենց ուսուցչուհիների ղեկավարությամբ: Եւ սրանք, իրար հետ չսայով, ինձ լուսանում էին առողջարանի ղեկավարի անհուն հոգասարության, գորովի ու նվիրվածության, իր անձնական միջոցներով երեխաներին սված նվերների մասին: Հետո լուսի տեղեկանայի, որ մասնագիտական կարեւոր գրքերի հեղինակ է եւ իր գրքերի հոնորարներն ու ընթանիքի մյուս եկամուտները ծախսել է այդ երեխաների համար նվերներ հայթայթելու նպատակով: Այն օրն էլ Գյուլիսան-Շահումյանում էր գտնվում: Ասացին՝ սնունդ ու այլազան օգնություն է տարել եւ մնացել դաստանությանը մասնակցելու:

Եւ հիմա նա՝ վիրավոր ինֆնադաստանների մեջ միակ լեզվանի համարձակ մարդը, լուսանում է, թե ինչպես իրենց կոպող վազսն Ստեփանակերտից հետոսն հասել է Չանհասան, այնտեղ ոչնչացրել թեմանական ռազմակայանը, աղա հասել Շուշի, կրկնել նրա փողոցներում, նվաճել Արցախական աշխարհի այդ վերջին ադրբեջանական հենակետը: Եւ այստեղ էլ բժիշկ-զինվորը վիրավորվել է...

- Բուժվելուց հետո ի՞նչ լուսի անեք, - հարցնում է լուսագողը:

Եւ նա՝ տարեց մարդը, որ Եաս լուսի հոգնած լինեք հանձն առած ահռելի ճակատագրից, առանց երկար-բարակ մտածելու, վճռաբար ասում է.

- Պիտի գնամ այնտեղ: Ես այնտեղ կլինեմ, ուր իմ ազգի կոնվն է իր ազատագրության համար:

Այսպիսի մարդկանց մասին եմ ասել, թե ազգը նրանցով է աղրում ու ծաղկում: Նաեւ հաղթանակում:

Մայիսի 12. Արցախյան ազատամարտիկների ռազմական հաջողություններից զուխը կորցրած թուրքի ղեկավարությունը լուսեղուս է զարկվում, այս ու այն կողմ է ընկնում, դիմում միջազգային կազմակերպություններին ու հարեւան տերությունների ղեկավարներին, որդեսգի մի ճար արվի, հարցը կարգավորվի, կատեցվեն հնարավոր նոր բարությունները:

Եւ արդյունքը, ՄԱԿ-ի Անվանագրության խորհուրդը ֆնեց Լեոնային Ղարաբաղի հարցը, որո՞ւց հասուկ լուսավորություն ուղարկել, որդեսգի այն հանգամանորեն ուսումնասիրի վիճակը, եզրակացություններն ու առաջարկությունները ներկայացնի ՄԱԿ: Պատվիրակությանը հանձնարարվեց նաեւ լուսազգեք բարդույթի Երջանին մարդափրական օգնություն հասցնելու հնարավորություններն ու եղանակները:

Այս լուսավորությունը հրահանգ ունի, որդեսգի տեղում հարցերը ֆնեցիս մեատկան կաղ լուսեղուսն էւ խորհրդակցի Իրանի ու Ռուսաստանի արագործմիմիստությունների հետ (մոս չլուսի՞՞ թողնեն հավակնոս Թուրքիային):

Գումարված նիսում արձագանք չգտավ Հայաստանի ներկայացուցչի առաջարկը՝ Լեոնային Ղարաբաղ ՄԱԿ-ի խաղաղարար ուժեր ուղարկելու վերաբերյալ: Իսկ Ադրբեջանի ներկայացուցիչ Հասան Հասանովը հայտարարեց, թե հայերը Լեոնային Ղարաբաղից դուրս են ֆել բոլոր իր ցեղակիցներին:

Իրանի արագործմիսարար Վայեգին, Բաբվում բանակցություններ վարելուց հետո, Երեւան է եկել, հանդիմումներ ունի ՀՀ ղեկավարության հետ, դարաբաղյան բարդույթի լուծման ուղիներ է որոնում:

Մայիսի 13. Այսօր մեր ինֆնադաստանական ուժերը վնասագեծել, աղա եւ նվաճել են Շուշիի Երջանի Չարբուլու գյուղը: Ամբողջ օրվա ընթացքում Աղրանից հրթրակոծվել են Ասկերանի Երջանի արեելյան մասի գյուղերը՝ մինչեւ Արանգամին, Նախիջեանիկ, օդանավակայանն ու բուն Ասկերանը:

Նկատվում են նոր գորքի ու գրահատեխնիկայի կուսակումներ Արցախի ամբողջ արեելյան սահմանի երկարությամբ եւ Լաչինում: Բայց ոչ միայն այստեղ, Բաբվից ու Գանձակից մեծ գորք ու զինամթերք են փոխադրվել Նախիջեանի կողմերը եւ սղառնալիք են դարձել Արարաթի Երջանի սահմանում:

Երեկոյան դեմ, ժամը 16-ից հետո, Լաչինից ուժբալկոծել են Գորիսի Երջանը: Մեռնոք լուցրել են կրակակետերը:

ՄԱԿ-ի Անվանագրության խորհրդի երեկվա նիսում, Ղարաբաղի վիճակի հանգամանակից ֆննարկումից հետո, որո՞ւց էր չորս մարդուց բաղկացած հասուկ վաստահավաք լուսավորություն ուղարկել Արցախ, որդեսգի այն զեկույց լուսառասի, ներկայացնի ՄԱԿ: Ռո՞ւսում մեջ ԵԱՀԵ կառույցներին խորհուրդ են տալիս Եարունակել Ղարաբաղի հարցի ֆննարկումն ու կարգավորման ուղիների փնտրուրը, ֆանի որ ՄԱԿ-ը Եաս է զբաղված եւ ժամանակ չունի նման հարցերի վրա տեական ժամանակ ծախսելու:

Թուրքիայի վարչադես Սուլեյման Գեմիլը խոստանում է առաջիկայում Ելցինի հետ Մոսկվայում ունեցալիք հանդիմումը ֆննության առնել Ղարաբաղի բարդույթի լուծման հնարավորությունը եւ հայտարարում է, որ Թուրքիան ռազմական ուժով չի օգնի Ադրբեջանին, ֆանի որ հավասում է հարցը խաղաղ ճանաղարհով կարգավորելու հնարավորություններին:

Լեոն Տեր-Պետրոսյանը հեռախոսագրույց է ունեցել Ֆրանսիայի դրեզիդենտ Միտերանի հետ, նրա ուժարությունն է հրավիրել Ղարաբաղի օրեցօր բարդացող հարցի վրա եւ խնդրել, որդեսգի նա իր ու իր երկրի հեղինակությունն օգտագործի այս չարչրկված հարցը ընդունելի միջազգային կարգ ու կսնոնով լուծելու համար:

Ադրբեջանի դրեզիդենտի լուսեղուսակասար Յաղուր Մամեդովն էլ հոխորտացել է, թե իր հանրադեսությունը հնարավորություն ունի ստեղծելու բանակ, որը ոչ միայն ետ կխլի Խոջալուն ու Շուշին, այլեւ կնվաճի ամբողջ Հայաստանը, սակայն ինքը խաղաղության կողմնակից մարդ է եւ ջանում է, որ Ղարաբաղի հարցը լուծվի ֆաղաֆական, դիվանագիտական ճանաղարհով, եւ դրա համար էլ դիմել է Ամերիկայի դրեզիդենտ Բուշին, որդեսգի նա Ադրբեջանին օգնի ետ սսանալու իր երկու հարագատ ֆաղաֆները Խոջալուն ու Շուշին, աղա թե ոչ, այնդես կսացվի, թե օրը ցերեկով համաշխարհային հասարակայնության աչքի առաջ հայերը նվաճել են այդ ֆաղաֆները:

Ռուս մտավորականության «Ղարաբաղ» («Ռիչ») կոմիտեն հրաղարակել է հայտարարություն, որով դասաղարտվում են Ադրբեջանի լուսվության կեղծարարությունը, նրանց հավասացող եւ իրենց հերթին էլ ջուր դղորոդ մյուս լուսվական մարմինները, աղա նորից ու նորից դնում է, որ Ղարաբաղում տեղի ունեցող կոնվները ոչ կրոնական, ոչ էլ ազգային երանգ ունեն, այլ արցախահայության ազատագրությունն են հետաղորդում, եւ աշխարհի բոլոր դեսական ու դիվանագիտական Երջանները նրան առնչվելիս, լուսաավոր են նախ եւ առաջ Ղարաբաղի հանրադեսությունն ընդունել որդես իրավասու, վճռական կողմ:

ՄԱԿ-ում Հայաստանի ներկայացուցիչ Արզումանյանը գտնում է, որ Ղարաբաղում ՄԱԿ-ի խնդիրը միտքի լինի նախ և առաջ մարդասիրական միջանցք ստեղծելու և հանրադատությունը (ինչպես և Հայաստանը) փրկել ադրբեջանական զբաղակալումից: Այդ ՄԱԿ-ի խաղաղարար ուժերը դեռ է կանգնեն ոչ թե միայն Հայաստանի ու Ադրբեջանի սահմաններում, ինչպես նախանշում է Ադրբեջանը, այլև, առաջին հերթին, Ղարաբաղի հանրադատության և Ադրբեջանի սահմաններում և Ղարաբաղը դաժանորեն Ադրբեջանի ամեն սեսակ ուժերի հարձակումներից:

Մայիսի 14. Պատերազմը շարունակվում է, և փոքրիկ Արցախական աշխարհը, մի մեծ, ինչպես հիմա են ասում, լայնամասշտաբ դաժանագույն զինամարտի և սպառնալից ռազմական գործողության մեջ: Կոմունիստներն են դարձել Շուշիի զբաղում Բերդաձորի, Ասկերանի զբաղում Արբուլաղ-Սառնաղբուրի զբաղում: Ամիրանլարի ավազակառոջը շարունակում է հրթրակոծել Մարտունին, նոր ավերածություններ կան, որ արդյունք են «Գրադ» ինքնաթիռի 15 արկերի:

Ղարաբաղի կողմից մի մեծ գործախուժք, որ Կոնստանդնուպոլիսում է անցում միանալու Շուշիից նահանջածներին, ջարդ կերավ Չանգեզուրի ինքնադաժաններից, ես փախավ:

ԼՂՀ ռազմական կենտրոնն Ադրբեջանի ղեկավարությանը զգուցացրել է, որ եթե շարունակվեն Ամիրանլարից, Լաչինից, Ֆիզուլիից, Թարքանից ու Աղդամից կատարվող ռմբակոծությունները, առյա իրենք սխտված միտքի լինեն այդ հրետակները ոչնչացնելու միջոցներ ձեռնարկել: Այսպես կհրական ու արժանապատիվ:

Իսկ ներսում կարգավորող գործեր են իրականացվում: Շուշիում 7 հոգուց բաղկացած ռեզիստանտ ղեկավար մարմին է ստեղծվել: Գլխավորն է Սեմյոն Բաբայանը, նախկինում մարզգործկոմի նախագահ եղած: Զաղաֆ են վերադառնում 1988-ի մայիսին այստեղից դուրս ֆեյված հայ մարդիկ և սկսում են իրենց նոր կյանքը, Շուշիի միտքի վերադարձնեն իր հին հայկական ոգուն ու կենցաղին:

ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը հրադարարկել է հայտարարություն, որ աչքի է ընկնում ինքնավստահությամբ և ղեկավար մասնաճյուղի կարեւոր մանրամասներով:

Հանգիստ չի մնում, ավելի ճիշտ՝ վերջին օրերի թմբիկը հաղթահարելու ճիգեր է գործում Ադրբեջանը: Առավոտյան հայտնի էր դարձել Յաղոբ Մամեդովի հեռագիրը ԱՄՆ-ի դեպարտմենտ Բուշին (Փրկեցե՛ք մեզ, ես դարձրեմ մեր ֆաղաֆները՝ Խոջալուն ու Շուշին, և առհասարակ մենք ունենք Ամերիկայի օգնության ու զորակցության կարո՞ղք: Տեսնո՞ւմ ե՞ք, նույն հարցով Բուշին մեկ Գեմիսելը կամ Օզալն է դիմում, մեկ Մամեդովը): Իսկ երեկոյան հայտնի դարձավ, որ Ադրբեջանի ԳԽ-ի արտաքին գործերի գրասենյակում բեկանվել է հունիսի 7-ին դրեզդենական ընտրություններ անցկացնելու որոշումը, Այազ Մուրադբեկովին վերադարձրել են իր նախկին դաժանորեն (Ադրբեջանի դեպարտմենտ), և սա անմիջապես արտաքին գործերի գրասենյակում է հայտարարել Բաբայանն ու հանրադատության մյուս կարեւոր կենտրոն, խոսացել է կոչ ֆաղաֆականությանը կարճ ժամանակում վերականգնել Ադրբեջանի հանգստությունը, վերադարձնել կորսված զբաղումները:

Կարեւոր է նշել, որ ԳԽ-ի արտաքին գործերի գրասենյակում մասնակցած 300 ղեկորստներից Մուրադբեկովի օգին ձայն են սվել 245 հոգի, որ արտաքին գործերի գրասենյակում ու զորակցություն է նրա վիճակի մեջ հայտնված ղեկավարի համար: Երեւի դրանից էլ թե առած՝ նա առաջին իսկ հրամանագրով արգելել է բոլոր կուսակցությունները, ժողովրդական ցույցերն ու հանրահավաքները: Մի խոսքով՝ իբրև ժողովրդնախորհրդակցական խորհուրդ է հավաքել հանրադատություն կոչված հավակնոտ միադատության բոլոր սանձերը և խոստանում է կայծակնային արժանաբար ու հաղթանակ Լեռնային Ղարաբաղի դեմ:

Արժե այստեղ նշել, որ մեր ֆաղաֆական վիճակի, առհասարակ հայության խնդիրների համար վաստայն արքեպիսկոպոսի մեկը Մուրադբեկովի վերադարձն է ֆաղաֆ-

կան աստարեգ, այն էլ Ադրբեջանի դեպարտմենտի դաժանորեն: Որովհետեւ ես տեսել եմ, ճանաչում եմ Ադրբեջանի խորհրդային ու եսխորհրդային բոլոր ղեկավարներին՝ մեծ Բաղդադից մինչև նրա մանր տեսակը, Վեզիրովն ու Մուրադբեկովը և համոզված եմ, որ վերջինը վաստայնային է մեզ վերաբերող խնդիրներում, թուրքին հասուկ բոլոր հասկանիքների (չարագործ ու դաժան, ճարտիկ ու խորամանկ, գծում ու ամեն տեսակ մեքենայության ընդունակ) ծայրահեղ ասիականի տեր: Այդ նա էր, որ դաժանորեն լինելուց առաջ հրադարարկորեն ամբողջ աշխարհի դեմ կանգնած, հայտարարեց, թե Լեռնային Ղարաբաղն ինքն անդաման կնվածի, ինչ տեսակ զոհաբերություններ և ինչ-ֆան արյուն էլ որ դա արժենա:

Մայիսի 15. Ադրբեջանի Ժողովրդական ճակատն առաջին անգամ և մեծ հաջողությամբ հայանդատ գործ կատարեց, Մուրադբեկովին վար բերեց վերանվաճած դեպարտմենտական արտաքին ու դեմ շարժեց: Դեռ երեկ էր հայտարարել, թե նրա վերադարձը դեպարտմենտի դաժանորեն կատարական հեղաշրջում է ու հակաժողովրդավարական երեսույթ (նկատի առնենք, որ Նախիջեւանի խան Ալիեյը ես չի ընդունել Մուրադբեկովի նոր բեմերը): Այսօր առավոտյան աղբյուրի հայտարարված Ժճ-ականները Մուրադբեկովի հրաժարականն են դաժանորեն՝ ստառնալով, թե հակառակ դեպքում կդիմեն ռազմական ուժի: Պատասխան չստանալով՝ կեսօրվա դեմ նվաճել են ԳԽ-ի շեքերը, հեռուստատեսությունն ու փոստը:

Ադր. Ժճ-ի այս աղմուկը արածվել է աշխարհով մեկ, հասել նաև Թուրքիայի ղեկավարներին և, Մոսկվայի հեռուստատեսության ասածի համաձայն, Թուրքիա Օզալն անմիջապես Բաբուն է հեռագրել, թե ցեղակիցներ, խելի՛ք եկե՛ք, հաճե՛ք, միաբանվե՛ք, աղա թե ոչ, անհետ միտքի կորցնե՛ք Լեռնային Ղարաբաղը:

Իրենք կասե՛ին՝ ա՛յ բարբալալահ, ինչպե՛ս էլ հասկանում է...

Երեկոյան լրատվությամբ հաղորդվեց, որ ցերեկը, եկեւորին Բաբովի փողոցներում փոխհրաձգություն է եղել, իրար դեմ են հանվել զրահաեխնիկայով օժտված զորամասեր: Աժճ-ն արդեն վերահսկում է Բաբովին ու հանրադատության մեծ մասին: Իսկ երբ նվաճել է նաև դեպարտմենտական շեքերը, այնտեղ չի գտել Մուրադբեկովին ու կողմնակիցներին:

Այսօր, Ադրբեջանին տեր ու սեփական դարձավ Ժողովրդական ճակատ կոչված ավազակախումբը, որը, համաաշխարհային առաջադիմական ուժերի արժեքը բաժնուր համար էլ, ցատկեց հայտարարել, թե ինքը հետեւելու է ժողովրդավարական կարգովանդին և իր հանրադատության սահմաններում հավասարիտակ ու ազատ է ճանաչում բոլոր ֆաղաֆացիներին, ինչ ազգության ու հավասի էլ նրանք դաժանորեն:

Իսկ Արցախական աշխարհում դաժանագույն և անմեղադատ ու անմեղադատիկ տեսակը, երբ ժողովրդին զբաղակալել են բոլոր կողմերից, ցամաքի վրա և օդում (թուրքերն Ստեփանակերտում ռմբակոծել-վար են գցել հայկական մի ՅԱԿ-40 ինքնաթիռ, և օդանավակայանը փակ է), աղա հրետակոծում են անմեղաախարկու, նույնիսկ համաաշխարհային հայտնի օրենքներով արգելված զենքերից, հային ստանում են իր սանն ու դաժանը, իր դաժանական արքազան հողի վրա:

Ուրեմն, Աղդամից հիմա էլ անվրեղ ռմբակոծում են Ստեփանակերտի օդանավակայանը: Երեւի հմուտ հրետանավորներ են վարձել: Նման առեւտրի լավ փորձ ունեն: Հայտնի է, որ ֆաղաֆարձ ռմբակոծիչներ էին գործում Շուշիում, սակայն դա ես չիմացեմ:

Գյուլախիվից անընդհատ ռմբակոծում էին Նախիջեւանիկն ու Փիրջամալը, մարտունու զբաղում ծայրամասային գյուղերը: Մերոնք սխտված եղան ոչնչացնել նրա բոլոր կրակակետերը:

Տաֆ մարտեր են եղել Մարտունիում, ուր մերոնք վայր են գցել թեմանական մեկ ուղղաթիռ, և Գորիսի զբաղում սահմաններում, ուր մեր ազատամարտիկներն այս անգամ էլ

ջարդել են դեռի Լաչին Երևանի մի գործակալ, գրավել մեկ բնակարանը, մեկ «Ուրալ» մակնիշի ավտոմեքենա, գնդացիներ, ավտոմեքենա եւ մեծ քանակության զինամթերք:

Տաբատյանը, ԱՊՀ ղեկավարների նոր հանդիպմանը, վեց ղեկավարներ ընդունել են ռազմական համաձայնության ու փոխօգնության դաշմանագիր՝ նշելով, որ վեցից յուրաքանչյուրի վրա մեկ մի հարձակում դիտարկելու է որդես հարձակում ԱՊՀ ընդհանրության ու նրա բոլոր անդամների վրա: Եւ այդ վեցի մեջ է նաեւ Հայաստանը:

Մայիսի 16-ին ռազմաճակատում եւ առհասարակ արժանապատիվ վիճակի տարածում զգալի ոչինչ տեղի չի ունեցել: Արդամի ու Ֆիզուլու կողմերից ռմբակոծել են ԼՂՀ սահմանամերձ բնակավայրերը: Նկատվել են նոր գործարկվածների կուտակումներ Գորիսի սահմաններում (Եսադում են ամրացնել Լաչինը), եւ Մախա Մամեդովն էլ Եսադումում է բողոքել, թե հայերը Շուշիից ու Գորիսից հրետակոծել են Լաչինը, որդեսից ոչնչացնեն այն եւ Լեռնային (ինքն ասում է՝ «Լեռնային մաս») Ղարաբաղը միացնեն Հայաստանին:

Արժանապատիվ ԼՂՀ դաշնակցական զորանների խոսքի տոնն է, ադրբեջանական իշխանություններին նորից զգուցացնում է, թե Ստեփանակերտի օդանավակայանի ռմբակոծության նոր դեպք լինելու դեպքում հայկական զորամիավորումներն ստիպված կլինեն ոչնչացնել հակառակորդի բոլոր կրակակետերը: Բախվում կատարված ֆաղափական փոփոխության կադրակազմում էլ ստանալիս դեռ հայտարարում են, թե այս չորս տարիների ընթացքում նման բոլոր փոփոխությունները տեղի են ունեցել Լեռնային Ղարաբաղի իրավիճակի կադրակազմում: Եւ այդ իրավիճակը հայության համար առավել անհասանելի դարձնելու նպատակով: Եթե այս անգամ եւս կրկնվի, ապա ադրբեջանական կողմն ստիպված կլինի դադարեցնել իր ամեն մի գործողության համար:

Մինչդեռ Բախվում հակաարցախյան հիստերիան հասել է իր ծայր աստիճանին, առանց բախվելու աղաղակում են, թե իրար ուսում են Ղարաբաղում ունեցած ձայնողանքների համար: Խոջալուի կորուստն ստիպեց Մուրադիբովին հեռացնել որեզրից հեռավորությունից, Շուշիի դարձնելու հարկադրեց կենդանացնել այդ ֆաղափական մեղքերն ու կողմնակիցներին եւ հիմա էլ ինչ տեսակ ծայրահեղ ու հիմար ֆայլերի գնում են՝ լուր մի նպատակով, որդեսի վերստանան իրենց սանձարձակ իրավունքներն ու բռնափրկական դիրքերը Ղարաբաղում:

Յաղուք Մամեդովը, երեւի գուցակելով, որ այս խաղերից ոչինչ օգուտ չդիտարկելու արժանապատիվ հարձակումները սկսեց, սակայն խորհրդարանը չընդունեց այն եւ ստիպեց որեզրից դադարեցնել վարել մինչեւ ընթացողությունները, գործարդել բոլոր հնարավոր ու անհնար միջոցները՝ հանրադատության անկախությունն ու սահմանների ամբողջականությունը պահելու, Ղարաբաղում կրակի զրոյացում կատարելու համար: Նա էլ անմիջապես վարչապետ նշանակեց ինչ-որ Ռահիմ Հուսեյնովի (սրանով միայն Ղարաբաղը վերանվանված):

Մեր լրատվությունը հաղորդեց, որ երեւի Մարտունիում զգված ուղղաթիռի վարորդը դարձաբախված իջնելիս է եղել, գետին է հասել սղանված: Ստուգումից դարձվել է, որ կառուցված Ալեքսեյ Շիրյովն է, Ռուսաստանի խորհրդի, գրդանում էլ ունեցել է մեծ դրամազույլ եւ 300 դոլար: Պարզ է, նախապես առաջ վարձարկել է Մարտունիում չարագործություններ անելու համար: Արդյունքը...

Այսօր թերթերում հրատարակվեց մի լուր, որի համաձայն ամսիս 13-ին Չարբաղում հանձնաժողովի անդամների ղեկ թուրք դաշնից ջոկատը կրակ է բացել եւ 35-ին սղանել «Երկիր», մայիսի 16):

Մայիսի 18-ի առավոտյան ԼՂՀ ինքնապաշտպանության զորաջոկատները սիրաբար մտնել են Լիսազոր ու Բերդաձոր, հայտարարեց հեռուստատեսության խոսնակը:

Այսօր բավական էր, որ եւս ամբողջ երկրորդ ընթացքում ուրիշ ոչինչ վրա ուժադրություն չդարձնեն: Լիսազորն ու Բերդաձորը: Իսկ Ստեփանակերտ-Լաչին ճանապարհին ուրիշ որեւէ կարեւոր աշխարհագրական կետ այլեւս չկա: Ուրեմն, մեր նոր հանրադատությունը լիովին սիրում է իր արեւմտյան ամբողջ տարածքին, իսկ նրանից դեռ, Գորիս

սանձող ճանապարհի վրա միայն Լաչինն է մնում: Վերջին այն կետը, որի տերերը վաղուց բողոք-փախել են, իսկ օժտակալ ավազակախումբն էլ դիտարկելու փախչի, հենց որ առնի անմիջական հարձակման հոսքը:

Մայիսի 18-ը եւս արցախյան գոյապայքարի դաստիարակման մեջ մտնելու իրադարձություն էր, երջանակ, ուղղակի բաղձանքների իրականացման օրերից մեկը: Առավոտյան Արցախի ինքնապաշտպանության ուժերը մտնել են Լաչին, եւ դա, ասում են, տեղի է ունեցել զրախի բրդության արտաբաց ընդունելության, նաեւ նախապես ցույց սկսած օժանդակության դաշմաններում (Մրան հանգամանքներ են, որոնց եւս անձամբ դժվար են հավաստում): Մրան Լաչին են մտնել առանց որեւէ զոհի, որովհետեւ երեւի Լիսազորի ու Բերդաձորի ենթազորանի հաղթական արշավը Լաչինում ժվարած թուրք աստիարակներից համոզել է, որ իրենց համար կործանարար դիտարկումներ չկան մի դիմադրություն:

Հեռուստատեսությամբ ցույց սկսեց գործարարը զորք ու ռազմական հզոր թիվերով, հաղթական, հայրենիքը փրկելու եւ դաշնակցներին համար ամեն խնդիր իրականացնելու դաստիարակ մի բանակ, որի հետ էր Չորի Բախլայանը՝ այս օրերի արցախյան գոյապայքարի անդաշնակ զորավար-կառավարն ու հերոսը:

Եւ դաշնակցներում են փրկված Արցախը մայր Հայաստանին կապող մի ցանցը, եւ սիրս կրկնակի փառավորվում է:

Կեսօրվա դեռ Գորիսից Ստեփանակերտ է հասել Չարբաղ-Լաչին-Բերդաձոր-Լիսազոր-Շուշի ճանապարհն անցած առաջին ավտոբուսայինը, որ ֆառամյա զրափակումից հյուսիս, արեւմտյան Արցախին է տարել բազմաթիվ սնունդ, դեղորայք, փրկության աղաղակ ու ավետիս:

Ասեմ, որ ճողորդելուց առաջ թուրք ավազակները դաշնակցներին են Չարբաղի կամուրջը, իսկ մերեւել դաշնակցներին ճողորդ ծածկել են՝ այնտեղ դնելով թուրքական տարբերակներով ավերված մի տանակ, եւ ճանապարհը երթնելու է դարձել:

Խորհրդանշական է, չէ՞:

Իսկ «եղբայրական» Ադրբեջանում ողբ ու կական է: Ռադիոն եւ միացնում, խառնամբղի լուրերը-վախստեղի վայնասունը ծածկում է Գերագույն խորհրդի նստաբացման մայրերը: ԳԽ-ի նախագահ եւ որեզրիցների դաշնակցատար Յաղուք Մամեդովը հրաժարական է սկսել: Դաշնակցության նախարարի առաջին տեղակալ եւ Ղարաբաղի գործերի դաշնակցատար Ռաֆիկ Մաքիբովն իր աշխատանքայնություն ինքնապաշտպանության փորձ է կատարել, եւ մահամերձ վիճակում փոխադրել են հիվանդանոց: Անհետ կորած Այազ Մուրադիբովը հայտնվել է մերձստիպանյան ինչ-որ հիվանդանոցում, իբր, արի ծանր անհանգստություն է տարել:

Բախվի ուղիղն, հազիվ գաղտնիկ ողբը, հայտնում է, որ Ամիրանյանի ու Կուրդուսյանի իրենց զինակետերից փախուստ են սկսել շուրջ երկու հարյուր զինվորներ ու սղաններ... Եւ այս դաշմաններում Յաղուք Մամեդովի անփառունակ աթոռին են դրել ԱԺԳ-ի նախագահի տեղակալ ինչ-որ երիտասարդի՝ 35 տ. Իսա Գամբարովին:

Ուրեմն, թուրք ժողովրդի հույսն այս Իսա-Հիսուսն է մնացել, կոմունիստ ու դեմոկրատ իր առաջնորդ ճիվաղներին փորձարկելուց հետո:

Իսկ կառավարության ամբողջ դաշնակցությունը, Գերագույն խորհրդի ներքում, իր վրա է վերցրել Ազգային խորհուրդը կոչված փոքրամասնությունը, որ այսուհետ միայն կոչվի մեղքի:

Մեղքի եւ Հիսուս... Հեռավոր համատեղություն է:

Նախիջևանի կողմերում հայ ինքնապաշտպանների եռանդուն ռազմական գործողություններից սարսափած Հեյդար Ալիբեյը դիմել է Թուրքիային՝ խնդրելով ռազմական օգնություն: Այնտեղ էլ Թուրքիա Օզալն ու Մուլեյման Գեմրեկն իրար են անցել՝ զսնելով, որ հայ-նախիջևանյան բարդույթը դեռ է լուծել ֆաղափական եղանակով, խա-

ղաղ բանակցություններով: Եւ, այսուհանդերձ, արագորժմինիսւր Հիմնեթ Չեթինը ՄԱԿ-ին ու Եվրոպայի անվտանգութեան կոնֆերանսին եւ դիմել սագնադալից հայտարարութեամբ, որով հայտնուած է թե՛ հայ բռնագրաւիչները, Ղարաբաղի նվաճմամբ չքավարարվելով, մեզ են Նախիջեւան, գրավել Սադարակ քաղաքը, իսկ դրան կիսեւեի մի մեծ դաշտաւում, որի մեջ վե՛ռական դեր կունենան Թուրքիան:

Իսկ իրողությունն այն է, որ նախորդ գիշերը Սադարակ գյուղում տեղավորված թուրք ավազակախմբերը, նախորդ օրերից ավելի դաժան ուժեղացնել են Արարատի քաղաքի սահմանային գյուղերը, ադա քաղաքի վերջին դեղի նրանց կողմը, եւ հայ ինքնապաշտպաններն էլ ստիպված են եղել ոչ միայն ետ մղել ասոյաակիչներին, այլեւ նվաճել Սադարակի դիմացի երեք բարձունքները, ամրանալ այնտեղ իբրեւ զգուցացում ու ստանալիք: Հետաքրքիր է, որ հաղորդումների համաձայն՝ հայերն ունեն վե՛ց զոհ ու հինգ վիրավոր, թուրքերը՝ համադասախանաբար՝ 6 եւ 95: Այս լուրն առնողները չե՛ն մտածում, թե՛ ինչո՞ւ են լինում, որ թուրք զինվորների մեջ այսօր փրկվողներ են լինում, երբ նրանք դաշտաւում դաժան են եղել հայերնի հողին նվիրելու իրենց կյանքը:

Ուրիշ է՞լ ինչ կարելի է նեւ այսօր ուռուցիկ էական լուրերի կողմին: ԵԱՀԽ-ի այսօրվա նի՞ւսը, որ լիք է ֆնարակի Լեռնային Ղարաբաղի հարցը: Բայց այն ֆանի՞ անգամ է անդրադարձել նույն հարցին, ֆանի՞ անգամ ֆնարակել, Ղարաբաղ ուղարկել իր դասփրակներին, որոնք եկել են, տեսել, ցնցվել... Բայց վերադարձել են, եւ ոչինչ, քաղաքակալադէս ոչինչ չի փոխվել...

Մրա համա՞ր չէ, որ այնպէս տեղին է հնչում ԼՂՀ ԳԽ-ում արտաքին գործերի դեկան Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանի անունից հրատարակված հայտարարությունը Շուշի-Բերդաձոր-Լաչին-Գորիս ուղղութեամբ մասին: «Մենք ստիպված էինք ջարդել մեզ կաշկանդող շրջանները, ասում է մասաղ հանրադատութեան սկսնակ դիվանագետը: Չորս արտա անգուր քաղաքակալումը, Ադրբեյջանի անդաշտ, օրըսօրե տահազանցող շարագործությունները եւ մանավանդ աշխարհի մեծերի անարբերությունը մեզ հուշեցին, որ փրկվելու այլ միջոց չունենք, ֆան սեփական ուժերի լարումն ու հասցնելիք վե՛ռական հարվածները...»:

Այս խճանկարին չի կարող մի ինքնաստիղ զարդ չավելացնել Կրասնոյարսկի երկրամասի երկու հազար հայ բնակիչների ներկայացուցիչ Վահրամ Էմեֆումյանի հայտարարությունն այն մասին, որ մարտնչող Շահումյանի քաղաքին է թերեւ մի մեծ գումար, որը կհանի-տեղ կհասցնի, եւ այն կենսական մեծագույն օգնությունը կլինի արդեն որ ֆա՞ն ժամանակ աշխատավարձ չստացած մի ամբողջ քաղաքի ծառայող աշխատավորությանը:

ՀՀ Պաշտպանութեան նախարարությունը հրատարակել է հայտարարություն, որով հայ ժողովրդին, նրա բոլոր հասկածներին՝ հայրենիքում, Սփյուռքում եւ ամենուր, ո՛չ առանց հոյարտութեան, հաղորդում է իր նդասակալաց միջոցառումները Հայաստանի հանրադատությունը, Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատությունը, հայ ազգի ազատությունն ու անխախտ ամբողջությունը դաշտաւում եւ համար:

Մայիսի 19. Այսօր Ստեփանակերտում բացվել են դպրոցների եւ մանկական մշտապահութեան կենտրոնների դռները: Պետական հիմնարկներն ու ձեռնարկները տեղից քաղվելու, գործելու փորձ են արել: Սկսվել է փրկական մարտը, ավերված տների, մանավանդ բնակելի տների ու առանձնատների վերակազմման գործը:

Մոսկվայի հեռուստատեսութեամբ ցույց սկիւն Գորիսից դեղի Ստեփանակերտ ընթացող ավտոարտայումը: Այն, Գորիսից հեռու կրտելով Լաչինի քաղաքի 6-7 կիլոմետրը, ադա քաղաքից քաղաքից քաղաքից մտնում է հայոց նոր հանրադատությունը եւ այնտեղ անցնում իր երանելի ուղին... Հարյուրավոր հզոր ավտոմեքենաներ կյանք են տանում երկարատե դաշտաւում ու ահռելի տառապանքը հաղթահարած երկրամասին: Իսկ հանրա-

ժանոթ Յուրի Ռոստովը ծանոթություն էլ արեց, այն է լեռնային երկրի հայտնային արդարացի: Երբ այն սկսվել էր, երբ Ադրբեյջանի իշխանություններն սղառնում էին դաշտաւում հայտարարել Հայաստանին, մարդիկ մտածում էին, թե սկսված դաշտաւում անմիջադէս կհաղթի Ադրբեյջանը՝ բազմամարդ, սնտեսադէս քաղաք ավելի հզոր, մուսուլմանական աշխարհի հովանավորությունը թիկունքում, իսկ հետո էլ տեղ դարձաւ նախկին խորհրդային զինադաշտների անհուն հարսութեամբ... Սակայն տեղի ունեցաւ ուղիւ հակառակը: Լեռնային Ղարաբաղում իրար հաջորդած ռազմական հաջողությունները լուծեցին այնտեղի հայտնային հարցը, մանավանդ վերջին իրողությունը՝ միջանցք բացվեց Հայաստանից դեղի Ղարաբաղ, որով հաստատ հողի վրա դրեց հաղթանակը... Ուրեմն, հաղթանակի համար ոչ այնքան վերը նեւաճած հանգամանքներն են կարեւոր, որ ֆան կազմակերպելու հնարությունը, նվիրվածությունը եւ ուրիշ հանգամանքներ...

Նա այսպիսի բաներ է հիշում, իսկ ունկնդիրը լրացնում է՝ ելից դի՛րք, դա՛վանած արդարութունը, բարոյական ոգի՛ն...

Պաշտպանը, երեւի, թույլ չի տալիս ասել նաեւ այն, ինչ ունկնդիրը լիք է հասկանա...

Չարաչար դաշտաւում լինելով Արցախի ներսում՝ Ադրբեյջանական հրոսակները կրակի սակ են առել մարդի արեւելյան ամբողջ սահմանային քաղաքը հյուսիսից հարավ, Շահումյանից մինչեւ Հադրուբ: Դաժան ուժեղացումն են ենթարկվել հասկադէս Շահումյանի ծեծված գյուղերը, Մարտակերտը, Ասկերանը, Մարտունին: Վերջին երկու քաղաքներում կան զոհեր:

Նոր սկսված են հաղորդվում Նախիջեւանի տարածքում տեղի ունեցող մարտերի մասին: Մերոնք իշխում են Սադարակի դիմացի բարձունքներին: Եվ դա առաջացրել է Թուրքիայի զայրույթը, որի կառավարությունը հասուկ ժողովում ֆնարակել է կատարվածը, գնահատել իբրեւ ազդեցիկ եւ բողոքով դիմել ՄԱԿ-ի Անվանագրութեան խորհրդին: Անուշտ, լուրջ խոսակցություն է եղել նաեւ այն մասին, թե Հայաստանի ազդեցիկ շարունակութեան դեղում ինչ դիրք լիք է Թուրքիան, լիք է մասնակցի՞ կովին, թե՛ ոչ: Պատասխանը եղել է թեական, եւ դեկավարներն էլ համոզումն են հայտնել, թե կհաջողվի կրակը դադարեցնել խաղաղ միջոցներով: Ըստ որում՝ նրանք կրակ են համարում նաեւ ԼՂՀ-ում տեղի ունեցածը:

Նման բողոքով հանդես է եկել նաեւ Իրանի կառավարությունը, որը եւս Նախիջեւանի դեմ կատարվածը համարում է ազդեցիկ:

ՄԱԿ-ին դիմումներ են արել Նախիջեւանը, Ադրբեյջանը: Դրանց էլ կիսեւեին ուրիշներ...

Այս ֆայլը, իհարկե, տես ու անքաղաքացի քաղաքակալութեան արդյունք է, որ չի կարելի արդարացնել ոչ մի գնով: Մանավանդ, երբ թիկունքում Արցախն է, նրա քաղաքը ստեղծված աղմուկը մարտելու, թե ու դեմ ձայները հավասարակշռելու, մի խոսքով Արցախում կատարվածը մարտելու խնդիրը:

Խելով ու հավասարակշռող քաղաքակալութեան դիրքերն ամրացնել ոսքը նոր դրած տեղում եւ դրան չխառնել վստահալից ֆայլեր, չխաղալ կրակի հետ...

Հայտարարեցին, որ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հեռախոսազրույց է ունեցել Հունաստանի վարչադէս Կոստանդինոս Մուցասակիսի, իսկ Ռ. Հովհաննիսյանը՝ Ֆրանսիայի արագործաշխարհ Ռոլան Դյումայի հետ, եւ երկու դեղում էլ մշտապէս Արցախի խնդիրն է եղել: Ո՛չ դաշտաւում աղբյուրներից ասում են՝ Տեր-Պետրոսյանը նման գրույցներ է ունեցել նաեւ ուրիշ դատարարներին դեկավարների հետ:

Ռոստատանի Պաշտպանութեան նախարար է դարձել գեներալ Գրաչովը, որն անմիջադէս էլ հայտարարել է, թե ռուսական զորքերը լիք է դուրս բերվեն Հայաստանից ու Ադրբեյջանից: Հասկանալի է, որ դա կլինի՝ հիմնականում Հայաստանից, իսկ եթե նաեւ Ադրբեյջանից, ադա այնտեղ լիք զինաթափվելուց հետո:

Արցախյան ինքնադատարարության երկվա հաղթական երթը Շուշի-Լաչին-Գորիս ուղիով էլ դժկամությամբ ընդունված Հայաստանի ԳԽ-ի Նախագահության եւ կառավարական վերին Երջանակների կողմից, մեծ խանդավառություն է առաջացրել ժողովրդական լայն զանգվածների Երջանում: Դա իր արտահայտությունը գտավ նաեւ ՀՀ արտգործնախարարության հայտարարության մեջ, որն ասում է. «Չորս Ժամեր Երջանակ ման ենթարկված Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը Ստեփանակերտ-Շուշի-Լաչին-Գորիս մայրուղով կրկին կառավարվեց Հայաստանի հետ»:

Սովամահության եւ համաճարակի սարածման վստիկ առջեւ կանգնած արցախահայությունը վերջին օրերին գրկվել էր նաեւ օդային կառից: Նման դայմաններում Արցախի ինքնադատարարական ուժերը ստիպված եղան առաջ Եարժվել, եւ չհանդիպելով դիմադրության, Լաչին Բաղաբը Երջանցելով հասան Գորիս, իրենց հետ քերելով վերջին օրերին դասերազանական գործողությունների ժամանակ վիրավորված մարտիկներին: Հետադարձի ճանադարհին ավսոյարայունը Ստեփանակերտ կհասցնի մարդասիրական օգնության քերները»:

Իսկ Անկարայում, Շուշիի ու Լաչինի անկման լուրն առնելուն դեւ, Թուրքիայի նախարարների դահլիճը Եսաղ միս էր գումարել, որդեսագի Բննի սեղի ունեցածը, արտահայտի իր վճիռը:

«Վեսիի» հեռուստանեկնարանը հաղորդեց, որ դահլիճի հրադարակած հայտարարության մեջ Հայաստանի (ոչ քե Լեռնային Ղարաբաղի, այլ Հայաստանի) Բաղաբակությունը որակվել է որդես ազրեսիա, որի քուր հետեսանեների համար, իքր, Հայաստանն ստիպված կլինի դասասխան սալ:

Մայիսի 20-ի առավոտյան հաղորդված ռադիոլուրերի մեջ կային հետեսյալ կարտերները.

Ա) ՄԱԿ-ում Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Վորնցուրը հայտարարել է, քե իր կառավարությունը դայսդանում է Լեռնային Ղարաբաղում տեսական ժամանակով ՄԱԿ-ի խաղաղարար ուժեր դահելու անհրաժեյությունը:

Բ) Այսօր Աքեներից Ղարաբաղ է մեկնում ՄԱԿ-ի մի դասվիրակություն, որը նդասակ ունի Բննել այնեղ վերջին օրերին սեղի ունեցած դեղերի հանգամանեները (երեկոյան դիսի հայսնի դառնար, որ այդ դասվիրակությունը նախադես, նույն հարցի Եուրջ գրույցներ ունեճալու համար, եղել է Ժընեում ու Հոռում):

Գ) Մոլդովայում ստեղծված խառնակչության առքիվ Ռուսաստանի վոխդրեղիդեճ Ռուցկոյը դահանջում է Մոլդովան դարճնել քեդերասիվ հանրադեսություն, որդեսագի հնարավոր լինի Մերճդեսրյան երկրամասի հանրադեսության անկախությունը, աղա քե ոչ, Մոլդովան էլ կդառնա մի նոր Հարավսլավիա:

Այս ինեին չի՞ խոսում այն մասին, քե Ռուսաստանն ինչ դիրք դիսի քոնի նման ուրիյ դեղերում, ասեճ, Հարավային Օսեթիայի, Լեռնային Ղարաբաղի եւ այլ այդդիսի հարցեր Բննելիս:

Ցերեկվա ռադիոհաղորդումներում Եաս էր հոլովվում «Հայաստանի ազրեսիան Նախիջեանի ինեճավար հանրադեսության դեմ» մեղը, դա կանխելու համար առաջարկվում էին սարքեր միջոցներ, որնցից կարտուրագույնը՝ ռազմական միջանսությունը: Ֆրանս-դրես գործակալությունը, օրինակ, կրկնեց Թուրքիայի դայսոնական հեղինակավոր «Հուրիեթ» քերքի սդագրած հարցազույցը դրեղիդեճ Թուրդուք Օզալի հետ, որը խոսուվանել է, քե դասրաս է Նախիջեան գորք մսցնել Հայաստանին գուդելու համար: Այս լուրը հաղորդող «Ռուսական ճայն» ռադիոյի մեկնարանը հիյում էր, որ ախարհին են հայսնի Թուրքիայի Եահախնդրությունը Նախիջեանի հարցում, ինչդես

նաեւ սվյալ դահին ադրեջանական կողմի սարածած լուրի միսումնավորությունը (չէ՞ որ արդեն հաղորդվել է Լեռն Տեր-Պեսրոյանի հայտարարությունն այն մասին, որ հայ-նախիջեանյան սահմանը չի անցել եւ ոչ մի հայ զինվոր): Մրածամանակ նա գուրացնում էր, քե Թուրքիային ճեոնսու չէ նման միջանսությունը, որովհետես առանց այդ էլ նրա վրա ճանրացած է արեսահայության եղեռնը եւ սեղահանությունը, որնեղ դինդ նսած են Բաղաբակիք մարդկության հիյողության մեջ:

Այսօրն ճամարակության մարզից: Իսկ Արցախի արեսյան սահմանային գյուղերից վերսին գալիս են սազնադոս լուրեր: Ֆիզուլիից, օրինակ, ոմքակոճել են ճարարը, եւ կան երկու գոհ ու հինգ վիրավորներ: Մարսումու եւ Ասկերանի, Մարակերտի ու Շահումյանի ոմքակոճությունները Եարունակվում են:՝

Հարյուր մեքենաներով քեոնասար Եարայունը հասել է Ստեփանակերտ, եւ միայն վառ երեսակայություն է դեճ այնեղի հայության գնճությունը դասկերացնելու համար:

Մինակում նուրից հավաքվել են ԵԱՀԽ ներկայացուցիչները, որնեղ ունեն նաեւ ՄԱԿ-ի Անվանգության խորհրդի հանճարականները Ղարաբաղի հարցի վերաքերյալ, եւ քուր խոսերը, առաջարկները, հանճառությունները սանում են դեղի մի հասսս վճիռ՝ քարդուքի սարածում իրենեղ որոյակի գործ կկասարեն միայն այնեղ զինադար ու կայուն խաղաղություն հասսսսվելուց հետո:

Ադրեջանի ԱԺԳ-ի նախագահ Էլչիքեյը, երեի համոզված, որ դրեղիդեճական քեոնություններում իր հաղաքանակն աղահոլված է, աջ ու ճախ անում է քարճագոչ հայտարարություններ, որնցից մեկն էլ այս է. Ադրեջանը չի մեճելու ԱՊՀ, ոչ մի կաղ չի ունեճալու այդ համակարգի հետ եւ այսօրվանից իսկ արհամարհում է Մուրալիքովի սոռագրած ամեն մի դարավորություն այդ համակարգի ոլորում:

Ի՞նչ կա որ, սա մեր արսով է, մեր Եահերի համար ճեոնսու, եւ չհասկացող, չընդունող հայը հիմարի մեկը դիսի լինի:

ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը, հավանաքար, սեղյակ է Մինակում գումարվելիք խորհրդակցության նախադասրասության ինչ-ինչ մանրամասների եւ դճոհ հանրադեսության Եահերի հնարավոր անեսումից, արել է հայտարարություն, որով դահանջում է ԼՂՀ վիճակի եւ իրավունեների հանդեղ ցուցաքերել հարգանե ու օրինադահություն, հանրադեսությանը վերաքերող հարցերը Բննել եւ լուճել նրա՝ իսկ իրավասու մասնակցությանը:

Օրվա կարտուրագույն դեղերից է հայ, ԱՊՀ սերությունների եւ արսասահմանյան քոքակիցների համար Լ. Տեր-Պեսրոյանի սված հայտարարությունը, որն աննախադար ու անկողնակալ մարդկանց աչերն է քացում հայ-նախիջեանյան քախումների եւ դրանց կաղակցությանը հրահրվող քուրական սոռ Բաղաբականության վրա:

Ըստ էության ոչ ոք այդ հայտարարության եւ արվելիք համադասասխան հետեսությունների կարիքն այնեան չունի, որհան ինեղ՝ Լեռն Տեր-Պեսրոյանը եւ համախոհ ժամանակավրեղ քրեսերները: Թող սեսեն եւ հասկական, քե որհան վսահելի հարեսան է քուրը եւ ինչ սեսակ հույսեր ու ճրագրեր կարելի է կաղել նրա Բաղաբակիք առոյայի հետ:

Մայիսի 21-ը մեզ համար քավական սազնադալից օր էր: Ասում են՝ Թուրքիայի դաղամեճն ստիդում է, որ կառավարությունը քանակ Եարճի Հայաստանի վրա եւ լավ դաս սա այդ ազրեսուրին: «Ջումհուրիեթ» դայսոնական քերքը հրադարակել է իր քոքակցի գրույցը երկրի վարչադես Սուլեյման Դեմիրելի հետ, որը Հայաստանի դիրքորոյումը Լեռնային Ղարաբաղում ու Նախիջեանում համարել է քոնագրավչական (ագրեսիվ) եւ հայսնել վճոքար դիմակայելու որոյում: Եվորդաղամեճնում նույն հայտարարությունն է արել Թուրքիայի արագորճմինիսր Չեթինը՝ իհարկե, արտահայտելով իր կառավարության տեսակերը:

Տեղյակ աղքուրներն էլ հաղորդում են, որ Թուրքիայի ուազնական ուճերը խոյոն սեղայարճեր են կասարում, եւ սասհագարանց մի գորամաս Եսաղ եկել է Նախիջեանի մոս, Եարվել սահմանի երկարությանը:

Յավալիորեն նման լուրեր են գալիս նաև Իրանից, որի արևոստրոմախարաքը դասադարձել է Լեռնային Ղարաբաղում վերջերս տեղի ունեցած դեմոստրացիան ու «Հայաստանի հարձակումը Նախիջևանի ինքնավար հանրապետության վրա» եւ դաշինքի, որ Ղարաբաղն անմիջապես վերադարձվի այն վիճակին, որ կար թեհրանում տեղի ունեցած ետակոլոմ բանակցությունների նախօրյակին:

Ադրբեջանում բորբոսված հակահայկական նոր վայնասունը դեռի աշխարհի չորս ծագերն է հորդում Մախ Մամեդովի, Բալախանովայի, Յունուսովայի եւ այլոց բերաններով:

Վերակենդանացել, աս է աշխուժացել Հեյդար Ալիեւը, որ մոսկովյան հեռուստա-րազրոդին փորձում էր համոզել, թե Հայաստանը՝ ադրբեջանական հողերի վրա անգուսդ ախորժակ ունեցող այդ ագրեսորը, Ղարաբաղի լիակատար նվաճումով էլ չբավարարված, շուտ է եկել խաղաղ Նախիջևանի հանրապետության վրա, եւ ինքն ստիպված էր խնդրել Թուրքիայի ռազմական օգնությունը: «Չէ՞ որ Թուրքիան 1921 թ. Կարսի թուրք-ռուսական դայանագրի սկզբ իրավունքով ոչ միայն շահագրգիռ կողմ է այլեւ ունի ուղղակի դարսավորություն Նախիջևանի դաւաճանության համար, չորս ծուն իր աղերսանքն այսպէս է արտահայտում Նախիջևանի նոր խալիֆը: Եւ, վերջապէս, Թուրքիայի դաւաճանքը, անսալով մեր արդար բողոքին ու դաւաճանքին, որոշեց մի կողմ թողնել երկչոսությունը միջազգային ասյանների առաջ, փրկչական օգնություն հասցնել ազգակից ժողովրդին, որը կանգնած է մեծ աղետի առաջ»:

Բայց մի՞թե Հայաստանի ու Արցախի վրա կախված է համաբրբական հարձակման նոր աղետը:

Ռուս մտավորականության «Ղարաբաղ»-«Ճիչ» կոմիտեան սազնադի դիմում է հղել միջազգային կազմակերպություններին ու մեծ տերությունների ղեկավարներին, մասնավորապէս ԵԱՀԽ-ին: Իրադրությունը ճիշտ ընքնելու եւ թրբական աղետի դեմ առաջադր մարդկությանը ռսփի կանգնեցնելու տեսակետից այն կարեւորագույն փաստաթուղթ է: Այդ դասճառով էլ հարկ եմ համարում այստեղ մեջբերել ամբողջությամբ:

«Մոսկովա, մայիսի 21.

Չանգվածային լրատվության միջոցներում հայտնվել է Եվրոդական համագործակցության հայտարարությունը, որի մեջ նա Հայաստանին մեղադրում է Ադրբեջանի դեմ գործած ագրեսիայի մեջ:

Մենք բազմիցս համաճարհային հասարակայնության ուժադրությունն ենք հրավիրել Լեռնային Ղարաբաղի հայության բացահայտ ոչնչացման վրա, որ Ադրբեջանն է կատարում չորս երկար տարիների ընթացքում: Մակայն մարդկության ու մարդկայնության դեմ իրականացվող այդ հանցագործությունը Եվրոդական համագործակցության վրա ոչ մի ազդեցություն չգործեց: Ղարաբաղի բնակչությանն ու ինքնադաւաճանական ուժերին մնում է ջարդվել ռմբակոծություններից, մեռնել ֆաղցից, կամ էլ սեփական ուժերով դաստել Երջափակումը:

Չկարողանալով ճնշել Ղարաբաղի ազգային-ազատագրական շարժումը՝ Ադրբեջանը հիմա էլ նախաձեռնել է լայնահուն ռազմական գործողություններ Հայաստանի, Ադրբեջանի ու Թուրքիայի սահմանների հասման կետում: Միաժամանակ Ադրբեջանի ու Թուրքիայի զանգվածային լրատվական միջոցները, այսպէս կոչված, հայկական ագրեսիայի մասին տարածել են կեղծ տեղեկատվություն, որի նդատակն է արդարացնել Թուրքիայի ռազմական ուղղակի միջամտությունը:

Դա վստանգավոր է, ֆանի որ կարող է դառնալ երրորդ համաշխարհային դաստերագ մի սկիզբը:

Եվրոդական համագործակցությանն ու ԵԱՀԽ-ի Ավագ դաւաճանական անձանց կոմիտեան խնդրում ենք բարդույթի Երջան գործողել սեփական դիտորդների՝ Եվրոդական համագործակցության համար ստեղծելով հնարավորություն՝ ստանալու ճշմարիտ դասկերացում Հայաստանի ու Նախիջևանի սահմանում տեղի ունեցող իրական դեմոստրացիան:

Ռուս մտավորականության «Ղարաբաղ» կոմիտեի համաճարհային Ա. Նուկին, Վ. Օսկոցկի»:

Եւ հենց այս դաշինք էր, որ Երեւան ժամանեց Ռուսաստանի կառավարական-դիվանագիտական դասվիրակությունը՝ դիտական ֆարսուդար Գենադի Բուրբուլիսի գլխավորությամբ:

Պատվիրակության կազմում էին Ռուսաստանի դաւաճանության նոր միմիսր Գրաչովը, արագործմիմիսրի առաջին տեղակալ Շելով-Կովեդյանը եւ ուրիշ նշանավոր մարդիկ, որոնք առաջին իսկ հանդիպումներին ցույց սվին, թե այսօր իրենց Երեւան հասնելը դայանաւորված է Հայաստանի վիճակով եւ նրա վաղվա համար Ռուսաստանի եղբայրական մտահոգությամբ:

Հանդիպումները, բանակցությունները, սնեստական ու դաւաճանական համաճարհայնագրերի ընդունումը տեղի ունեցան այնդիսի արագությամբ, ասես դրա համար բազմաճամանակյա նախադաստարություն էր եղել, եւ հիմա մնում էր հաստատել եղածը:

Մեր թրբակիցը, առանց դիվանագիտական կամ գոնե հասարակ վարվեցողական նրբանկատության, Գ. Բուրբուլիսին ուղղեց այս մերկ հարցը.

- Ասացե՛ք, խնդրեմ, դուք Հայաստանին օգնելու նդատակով եք ժամանել Երեւան:

- Անդայան, բացարձեւ ասաց Ռուսաստանի ներկայացուցիչը եւ ավելացրեց, - Իհարկէ, մենք այսդիսի դարսավորություններ վաղուց ունենք: Տաւեմնում էլ դրանք նորից նոր հաստատեցինք, եւ հիմա թող ոչ ոք չկասկածի, որ Հայաստանի դաւաճանությունը ԱՊՀ միացյալ ուժերի սրբազան դարսքն է:

Մի ուրիշ լրագրող էլ սվեց ամենամերկ հարցը.

- Ուրեմն, Թուրքիայի ռազմական միջամտությունը չի՞ լինի:

- Դա չի՞ կարող լինել, - վճռաբար հայտարարեց Բուրբուլիսը եւ Եսաղեց հասնել դասվիրակությանը, որ Մոսկովա մեկնելուց առաջ, դիտի այցելել Էջմիածին, սիրալիբ հանդիպում ունենալու Անենայն Հայոց վեհափառ հայրադէս Վազգեն Ա-ի հետ:

Մայիսի 22-ին, Վերջին երեք օրվա ընթացքում (բացված միջանցքով) Արցախ է հասել վիթխարի ֆանակության սննդամթերք (միայն այլուր՝ 350 տոննա), գյուղատեստական այլ մթերքներ, վառելիք, դեղորայք: Տուն են դառնում աստանդական արցախցիները: Լեռնաստանին ծառայելու են Եսաղում ուրիշ Եստերը: Մի խոսքով՝ Արցախը վերակենդանացնելու եւ ռսփի կանգնեցնելու համար արվում է ամեն ինչ:

Այսօր Չորի մոտ էի, եւ նա դաստեց, որ նվաճված ադրբեջանական բնակավայրերից վիթխարի հարսություն է ավարվել, սննդեղեն ու Եինանյութ, ռազմամթերք ու բազմատեսակ տեխնիկա: Միայն Խոջալվից այնքան Եինանյութ է գրավվել, որ կրավականացնի Ստեփանակերտի վերականգնմանը: Միայն թե խաղաղություն լինի, հնարավորություն սրվի, որ մեր կառուցող, ստեղծող ձեռքը խաղաղ գործով գրաղվի:

Մենք մտահոգված ենք դաւաճանության, նվաճան անադարտ դաշնելու, արյամբ ձեռք բերած ազատությունը ոչ մի գնով այլեւս չզիջելու գործով, ծրագրերով ու նոր վճիռներ հանելով: Իսկ օտարները Եարունակում են սին խոստումներով, ձանձրալի ժողովների անորոշ որոշումներով մեզ կերակրել, օրինակ, չորսօրյա ֆննարկումից հետո անգամ Հելսինկիում ԵԱՀԽ Ավագների խորհուրդը Ղարաբաղի բարդույթի առթիվ ոչ մի եզրակացության չհանգեց, որովհետեւ ներկայացված նախագծի առթիվ իր տեղաւնող կարծիքն է հայտնել Հայաստանի դասվիրակությունը: Ի՞նչ կարելի էր սղատել մի թրթից, որն իրերի այսօրվա դասավորության դայանաներում անգամ Ղարաբաղի բարդույթը համարում է Ադրբեջանի ու Հայաստանի միջեւ գոյացած խնդիր, աղա եւ դնում է, թե խոսք չի կարող լինել Ադրբեջանի ամբողջականությունը խախտելու մասին, ընդ որում՝ ամբողջականության մեջ տեղադրում են Արցախը:

Բայց եւ այնպէս Եարունակվում է միջազգային կազմակերպությունների կարծեցյալ մարդասիրական գործունեությունը: Երեւան է ժամանել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի մի նոր դասվիրակություն՝ ՄԱԿ-ի հասուկ հանձնաժողովի նախագահ Ֆրան-

Մոսկովյան սովորական հաղորդումներից անհնար էր մեր օգտին որևէ բան փառել: Ամենուր սիրական էր այն սրամաղությունը, թե ֆաղափական ու դիվանագիտական քաջանակներում Շուչիի գրավումն ու Ստեփանակերտ-Լաչին-Գորիս միջանցքի բացումը գոյացրել է շահ մտածող, որը կարող է ցավագնորեն անդրադառնալ հարցի կարգավորման վրա:

Բայց մի՞թե «ֆաղափականն» ու «դիվանագիտականն» այստեղ համազոր կամ նույնիմաս են «անհրաժեշտության» հետ: Երգափակումից, ցրցից, ֆաղցից, լուսաբանական ամեն ինչի ստառադաններից ճախ ու լուսառ դարձող Ստեփանակերտի եւ հին Վարանդայի բնակավայրերի հայությունը չորս տարի Եւրոպայի, վերջին երկու լուսաբանական տարում հասկառու այդ ֆաղափական ու դիվանագիտական քաջանակներից անվերջ-անդադար սղասում էր նրանց խոստացած օգնությունը: Դրա համար նախ եւ առաջ անհրաժեշտ էր լուսաբանել Շուչիում տեղադրված թուրքի թնդանոթները: Չունենալով լուսաբանական հրթրարձակիչները եւ մանավանդ ահաբեկ «Գրադ» կայանները: Խոսում չկա՞ր այստեղի օգնության: Կար եւ այն էլ ամեն օր, ամեն տեղից, օգնության խոսում բարատող ամեն բերանից... Սակայն այդպես էլ խոսացած օգնությունը չէր հասնում, իսկ Շուչից հայության դեմ ունեւոր, հրթրներ եւ մահվան ուրիշ «խաղաղիներ» ուղարկող թուրքերը դարձել էին ավելի ու ավելի կասաղի, ավելի ու ավելի հնարամիտ: Ստեփանակերտին խնդրելու ջուր հասցնող խողովակները ֆանի-ֆանի անգամ են լուսաբանվել, թույլով ու ամեն ինչի արդարություններով լցրել...

Երբ մարդկանց հույսը վերջնականապես կտրվել էր օգնություն խոստացող, աղբի ջանքի շարագործի ձեռքը բռնելու լուսաբանություն ունեցող, բայց այդ լուսաբանությունը չկատարող քաջաններից, նաեւ այդ ֆաղափական ու դիվանագիտական սուս լուսաբանությունների ճանաչողություններից, երբ իրականում դանակը ուղարկել էր հասել, բարձրացավ լուսաբանի մարտիկը եւ ինքն իր ձեռքով լուսաբան այս նոր գործյան հանգույցը: Եւ մի՞թե սա էլ խոսելի ֆայլ է, այնտեղի մի գործողություն, որի դեմ լուսաբանը չէր մարդկային բերանը՝ ասելու անտառաւ որևէ խոսք:

Իսկ Ստեփանակերտ-Լաչին-Գորիս «մարդասիրական», թե՞ լուսաբանական փրկարական միջանցքի բացումը: Հիշեցե՛ք, թե ֆանի-ֆանի ֆաղափական ու դիվանագիտական գործիչներ են այդ միջանցքը խոսացել ավելի քան չորս տարվա քաջափակման մեջ կործանվող ու մեռնող արցախահայությանը: Խոսացել ու մոռացել, խոսացել եւ հաճախ էլ կատարել վիճակն առավել ծանրացող որևէ ստորություն:

Ֆրանսիայի մարդասիրական հարաբերությունների գծով լուսաբանական ֆարսուղա՞րը չէր, որ կուրծք էր ծեծում, ամբողջ աշխարհին ի լուր հայտարարում իր լուսաբանությունը մարդասիրական միջանցք բացելու հենց նույն այդ Ստեփանակերտ-Լաչին-Գորիս կամ Գորիս-Լաչին-Ստեփանակերտ ճանաղարհով: Միջանցք բացելու, որդեգրել ինքն իսկ Արցախի սովամահ եղող ժողովրդին հասցնել իր հավաքած հարյուրավոր տոնաններ սնունդն ու դեղորայքը եւ իր բացած, բանուկ դարձած ճանաղարհով ուրիշ մարդիկ, բարի մարդիկ, մարդ մարդիկ եւ հասցնեն նման փրկարար օգնություն... Իսկ իրականում ի՞նչ արեց այս բացույթն ու բացբերան ֆրանսիացին: Հավաքած ամբողջ հարսությունը Բաֆվով սարավ Աղդամ, կեսը նվիրեց արցախահայությանը խեղդամահ անող թուրքին, մյուս կեսն էլ մեծահոգաբար «կողոպուտի» սկեց-նույն թուրքի օժտակներին... երեւի համոզված լինելով, որ սրանք այդ ծանր ու մեծ լուսաբան Ստեփանակերտ չեն սանի, բայց Ստեփանակերտիցներին կոտորող շուշուկներին անտառայան կհասցնեն:

Եւ այստեղի բարեարություններից, խոսումներից ու օգնություններից կեսացած արցախցին էլ ի՞նչ միտք անեւ, եթե իր զենքով չբացեւ իր փրկության ճանաղարհը, իր սեփական գործյանը չջարդեւ այդ ճանաղարհի արգելիները:

Խոսումների հեղինակները գոնե ճշմարտապես միտք լինեն, որ արցախցին ինքն է իրականացրել նրանց խոստացածը...

Այս մտքումների հետ եւ հաճախ են հիշում շատ կարեւոր մի գրույց, որ տեղի է ու-

նեցել չորս տարի առաջ, Անդրեյ Սախարովի եւ Ադրբեջանի դեկավար Վեգիբովի միջեւ: Երկուստեղից աղետալ Հայաստանը տեսնելուց հետո արտաքին Սախարովը երեւի այդ մարդանման հրեշի ուզում էր մարդացնել, ասաց՝ այն կործանված Հայաստանին, հազարերորդ անգամ ջարդված հայ ժողովրդին հիմա ինչո՞վ կարելի է սփոփել, երեւի միայն մի բանով՝ եթե Ղարաբաղը սափ եւ դրանով էլ կատարեւ ձեր մարդկային-մարդասիրական դարձքը: Վեգիբովը հեզմանով լսեց մեծ մարդասերի այս դասվիրանը եւ, երեւի մտածելով, թե այդ Հայաստան ու հայ ժողովուրդը կոչվածներից լուսաբաններ են մնացել, նեցեց իր փնտս խոսքը. «Հողը չէ՛ն սախ, գիտնալան: Հողը նվաճում են եւ այն էլ արյունով»:

Հետաքրքիր է հիմա ո՞ր է այդ Վեգիբովը, ի՞նչ է մտածում, երբ հողը նվաճվել է, եւ, ամենակարեւորը, նվաճողը շատ ավելի լուսաբան արյուն է կորցրել, քան սփողը, որ ինքն էր ու իր ցեղակիցները: Շատ կուզենայի հանդիպելիմ, իր խոսքն իր ականջը կոխելի: Հողի սակն է անցել նաեւ Վեգիբովի արժանավոր հաջորդը՝ Այազ Մուրադբեկովը: Վերջերս թղթակիցները նրան հարց էին սկել.

- Արդեն ֆանի տարի այդ Ղարաբաղում արյուն է թափվում, մի՞թե բավական չե՛ք համարում եւ չե՛ք մտածում, որ այնտեղի հայերն ունեն մարդկային ու ֆաղափական իրավունքներ:

Եւ նա, առանց մի վայրկյան իսկ մտածելու, հայտարարեց.

- Ղարաբաղը մերն է եղել, մերն է եւ մերն էլ կմնա, դրա համար ինչքան էլ արյուն լուսաբանվի:

Արյուն, իհարկե, շատ լուսաբանվեց: Սակայն մուրադբեկովյան ավազակախմբերը ոչ թե սկիւն, այլ մազադուրծ փախսան Մալիբեյլվից ու Խոջալվից, Շուչիից ու Լաչինից... Եւ հիմա Ադրբեջանի կառավարությունը հրամանը հրամանի տեսից է հրադարակում՝ դասալիներին տեղն ու տեղը գնդակահարելու մասին:

Կզնդակահարեն, թե որ կարողանան բռնել:

Նրանք ե՞րբ միտք հասկանան, որ զաղսնիմ ուրիշ տեղ է, մարդ միտք իր հողը լուսաբանի, իսկ ուրիշին համար ոչ ոք արյուն ու կյանք չի սախ:

Մայիսի 25-ի կարեւորագույն իրողությունը Թուրքիայի վարչապետի հանդիպումն էր Ռուսաստանի դեկավարության հետ (բավական է հիշել, որ նրա հետ են նաեւ արտգործնախարար Հիմետ Զեթինը եւ 150 այլ լուսաբաններ): Հայտնի է, որ Եւրոպայի Ղարաբաղի ու Նախիջեւանի հարցն էր ի սկզբանե: Արտասահմանյան ռազմադի մեկնաբաններն էլ ֆանիցս հիշեցին, որ Սուլեյման Դեմիրելը Ռուսաստանից լուսաբանջում է խոսազույն միջոցներ գործադրել Հայաստանի հանդեպ, որին համարում է ազրեւոր:

Սակայն Ռուսաստանի լուսաբանական լուսաբանությունը բավարարվեց այսօր ընդունված դայանագիտական բարեկամության ու համագործակցության փաստաթուղթ համարելով, ներկայացրեց Ելցինի արտասանած ճառի անուշ խոսքը («Այս ամենը հաստատում է, որ մենք ոչ միայն հարեւաններ ենք ու գործակիցներ, այլեւ բարեկամներ») եւ անմիջապես հաղորդեց օրվա հարցազրույցը Հեյդար Ալիևի հետ: Այստեղ Նախիջեւանի նոր խալիֆը դարձյալ իրեն հասուկ լուսաբան շողոմոսությունն էր անուն Թուրքիայի դեկավարի հանդեպ, որն, իբր, բարդույթի քաջանի հարցերն ամենից լավ է հասկանում եւ ամեն ջանք միտք գործադրի իրական ու դրական արդյունքների հասնելու համար:

Այս գրույցը ցուցադրող խոսնակ Ս. Կոմարովան ակնհայտ հեզմանով ասաց. «Հետաքրքիր է, մի Եւրոպայ առաջ էլ նա նույն խոսքերը լուսաբաններին էր ուղղում, ի՞նչ է լուսաբանել, որ այստեղ Իրանին փոխարինեց Թուրքիան»:

Այս գրույցում Ալիևը հայերին մեղադրում է ռուսների զենքով ու օգնությամբ իր հանրապետության դեմ գործած ռազմական լուսաբանների մեջ: Կոմարովան հաղորդեց համալուսաբանական զորքերի հրամանատար, գնդապետ Ալեքսանդր Սուվորովի հայտարարությունն այն մասին, որ իր զինվորության ու զենքի հետ հայերը ոչ մի առնչություն չեն ունեցել եւ Ալիևի ասածն անխախտ գրադարձություն է:

կառաված է մարտնչող հայրենիքին կենսանյութեր ու զինամթերք սանող գծերի հետ:

Հայաստանի ու Ադրբեջանի սահմաններում մեծ թվով արսասահմանյան հեռուստալրագրողներ են գործել, հավաքել հսկայական նյութեր՝ ճեմարիս ու արդար, որոնց թողած առաջին տղավորությունները հուսալի են, արսասահմաններում կիսանան, թե կովող երկու կողմերից յուրաքանչյուրն իրենից ինչ է ներկայացնում:

Իսկ ծավալված, ամբողջ Ադրբեջանն ու Հայաստանը բռնած կոիվը բարունակվում է. թովուզից ոմբակոծել են Տավուշի բազանը, Ամիրանլարից՝ Մարտնիկն ու բազանները... Ադրբեջանցի հրոսակները հիմա էլ «Գրադից» անցել են «Երկիր-երկինգ» հրե-
-ավոր հրթիռներին: Հեռահար հրետանիներով ավերածություններ անելու մեջ բավական հմուտ են (մանավանդ, եթե ԱՊՀ բանակներից կաշահողով վարձած մասնագետներ են ունենում), իսկ բաց ճակասամարտերում միայն փախչելով են ործացնում իրենց դասարկ ու անարժեք զորյակները: Խելակորույս կառավարությունը վերջին օրերին ֆանի հրաման արձակեց դասալիքներին տեղում գնդակահարելու կամ տեսակ-տեսակ դասիծների ենթարկելու մասին, միեւնույն է, փախչելու սովոր ոտները փախչելու են:

ՄԱԿ-ի Անվանագության խորհրդի դասվիրակությունը եղել է ԼՂՀ-ում, սակայն չի տեսել Շուշին, ադրբեջանցիների լիքած մյուս բնակավայրերը, վնասում է Մախա Մամեդովը: Բայց գուցե դասվիրակությունն ինքը չէր ցանկանում տեսնել: Չէ՛, էլի բողոքում է նա: Հայերը հնարավորություն չեն ստեղծել, եւ ճարտասլայ դասվիրակությունը գնացել է Նախիջեւան, գրույցի նստել Հեյդար Ալիեւի հետ:

Քյուրդամիրում ադրբեջանցիները դասանդ են վերցրել փոխգնդապետ Ալեքսանդր Գորսկուն եւ ազատելու համար ռուսական բանակից զենք ու զինամթերք են դահանջում... Ռուսաստանի փոխդաշնակցության Ռուսկոյը մեռա՞ծ է, ինչո՞ւ սրա համար էլ սղառնալիք չի կարողում...

Իրանի արտոնծնախարարությունն իր ներկայացուցիչներին է ուղարկել Նախիջեւանի սահման՝ ըստ Հայաստանի հանրադատության առաջարկ-խնդրանքի, թող տեսնեն՝ Սադարակի սադրանքի մեջ ով է մեղավոր:

Իսկ ըստ ԵԱՀԽ-ի կազմկոմիտեի մեծական հանձնաժողովի հայտարարության՝ թուրքիան ու Նախիջեւանը շիկացնում են կրեթը՝ ունենալով լոկ մի նդասակ՝ թուրքիայի զորքերի ներառումը ստեղծված բարդույթի մեջ, հաղորդեց ռուս հեռուստամեկնաբանը:

Մայիսի 28-ը, որ Հայաստանի Հանրադատության ծննդյան օրն է, Հայոց նոր տեսականության ստեղծման արեւիցը, հանրադատության եւ տեսականության ողջ հայ ժողովրդի կողմից առաջին անգամ նշվում է համագրային ցնծությանը, աննախադեռ երջանկության ծփանքով, որի մեջ, անկասկած, իր մեծ կեղծում ունի Արցախի հաղթական շերտը վերջին ամսում:

Այո, ամբողջ ազգն առաջին անգամ է տնում բացարիս, միահամուռ, միական: Իսկ եւ 1950-ական թվականների վերջից ի վեր, Արցախում էի նշում ընկերների ու համակիրների նեղ բազանակով, աղա Երեւանում, Եղվարդում... Վերջին 15 արիների համարյա մեր նեղ բազանակի մեջ էին նաեւ մեր սիյուտֆահայ մի բարբ եղբայրներ: Մի անգամ, օրինակ, նախադեռ դայանակովով էինք, որ մեր տնական խանդավառությանը մասնակից անենք մեր հին բարեկամներ Անդրանիկ Ծառուկյանին ու Վահրամ Մավյանին... Սակայն նդասակը լրիվ իրականացնել հնարավոր չեղավ, որովհետեւ, ըստ երեւույթին, վերեւներից միջնորդություն էր եղել... եւ, այսուհանդերձ, մենք տնական օրվա նախերգանքն արինք Ծառուկյանի հյուրանոցային սենյակում (վկան՝ Ռազմիկ Հայկի Պետրոսյանը):

Բուն Հայաստանում տնախմբություն է, իսկ ադրբեջանական հրանոթներն ու հրթիռանետներն օրվա ընթացքում կրակ են թափել սահմանային բոլոր բազաններում՝ Նոյեմբերյանում ու Իջեւանում, Տավուշում ու Գորիսում: Կարաչինարի ոմբակոծությունից

գոհվել են երկու երեխա: «Գրադի» 250 արկ է ընկել Մարտնիկի բազանի բնակավայրերի վրա: Հաղորդի բազանի սահմանային գյուղերն ավերվում են: Փարաջանց գյուղի ռազմակետից անընդհատ ոմբակոծվում էր արդեն անբնակ դարձած Գորիսի բազանի կոնցիժորը: Գորիսի դասվիրակության ղեկավարն ասում է.

- Արուսեւերը զենք ու զինամթերք բաց ունեն: Հաճախ դարգադես ուզում են ցույց տալ իրենց առավելությունը եւ անընդհատ կրակում են: Մեկ էլ երեւի ուզում են ցույց տալ, թե, իբր, մեզինից չեն վախենում:

Չենք ու զինամթերք բաց ունեն եւ դեռ նոր էլ ստացել են ԱՊՀ Լեւոնրանի բազանում տեղակայված երեք գնդերի ամբողջ սղառնակությունը, հաղորդում են մոսկովյան լրատուները:

Բռնակայի մայրաքաղաք Մարտնիկ միայն այսօր ոմբակոծվել է «Երկիր-երկինգ» հրթիռով, եւ լրագրողը սա համարում է ամենասարսափելիին հարավսլավական դասվիրակության: Իսկ Արցախում ամեն օր բնակավայրերի վրա են թափվում այդ «Երկիր-երկինգ», «Գրադն» ու մնացած հրե-
-ավոր զենքերը, եւ մի բողոքող չկա: Թուրքի թրությունը դասադարձող բերանները ջուր են առել...

Ֆրանսիայի դեսպանուհին (ՀՀ-ում) գնացել է հայ-նախիջեւանյան բախումների բազանը, ծանոթացել նախորդ օրերի մարտերի հանգամանքներին, գրույցներ ունեցել անկողմնակալ դիտողների ու լրագրողների հետ եւ ասում է.

- Այնտեղ հայերը միայն դասադանել են իրենց հողը, եւ ոչ մի զինվոր ոտ չի դրել Նախիջեւանի արածի:

Մեծարգո դեսպանուհու ասածի հաստատումն է այն փոխդայանակավորվածությունը, որն ադրբեջանական կողմին իրավունք է սվել իր ունեցած սասնյակ ու սասնյակ գոհերի դիակները հավաքել-սանել Արարաշի բազանից ու Երասխավանից:

Մեր հեռուստալրագրողն այս մասին է դասում եւ հետն էլ շարախնդում՝ «Դե, թող հիմա էլ իրենց դիակները տանեն եւ ներկայացնեն որդես ֆիմիական զենքի գոհերի»: Իսկ եւ մտածում եմ, թե սա որքան միամիտ է ու, թերեւս, ծույլ: Իսկ ինչո՞ւ հենց ինքն այդ դիակավաքը չի նկարում, խոսեցնում, ամենայն մեկնաբանություններում ցուցադրում նույն Մոսկովայից, ուրկից ամեն օր Մախա Մամեդովն ու կաշահողով լրատուները մեզ են բամբասում... Էլ չեմ խոսում արսասահմանյան երկրների, նրանց հեռուստա-նախիջեւանների մասին, որոնք մեր կողմ առթիվ դասկերացում են կազմում լոկ թրական եւ թրամես լուրերով ու ժողովներով:

Մոսկովայից հաղորդեցին, որ այսօր Նախիջեւան են ժամանել վարչադես Մուլեյման Դեմիրելը, Բաքվից ԳԽ-ի նախագահի դաստնակասար Իսա Գամբարովը: Երեւի լայնածավալ գործունեություն միջի ծրագրեն Նախիջեւանի խալիք Հեյդար Ալիեւի հետ միասին (իսկ Ալիեւը նախորդ օրը բուր էր եկել դեղի Իրան):

Քյուրդամիրի դասանդ Ալ. Գորսկին ազատվել է, չեն ասում, թե ինչ գնով: Ար. ՆԳՄ սնորեն Համիդովը հայտարարել է, թե Բաքվում ռուս 8 զործիչներ են կալանքի տակ առնվել հակաադրբեջանական գործունեության մեղադրանքով:

Իսա Գամբարովի նոր հրամաններով արգելվում են զանգվածային միջոցառումները, սահմանված է ռազմական գրանցություն լրատվական մարմիններում եւ, ամենակարեւորը, լայն գործունեություն է սկսված հանրադատությունում ռազմական աղօրիների կազմակերպությունները զինաթափելու եւ վերացնելու համար (առաջ այսուհիսին համարում էին միայն Արցախում գործող ինքնադասադանակական ուժերը, իսկ հիմա՞ ում դի-
-սի վերացնեն):

Մայիսի 29-ին Մեծ Բրիտանիայի Լորդերի դալաքի փոխնախագահ բարոնուհի Քերոլայն Կոֆը վերսին Հայաստանում է: 200 հազար դոլարի մարդասիրական օգնություն է բերել եւ միջի Արցախ հասցնի: Արդեն մեծ փրկության ճանադարհով: Փառք ու դասիվ այն ժողովրդին, որն այսուհիսի զավակ ունի: Երեւի լսել է, գիտի, թե 1918-20 թթ. արցախական աշխարհին ինչ մահացու հարվածներ են հասցրել իր երկրի ներկայացուցիչներ Ըստեվոնը, Թոմսոնը եւ այն ժամանակի դիվանագիտական ուրիշ խեղ-

կասակներ, նրանց մեղքն է փակում: Բայց դա կարող էր անել մեկ-երկու այցով, իսկ սա սփանջելի բրիտանուհու ութերորդ, թե իներորդ այցելությունն է, մեծ բարեկամի ան հուն սիրո եւ նվիրվածության անսխալ արտահայտությունը:

Կոֆսի հետ է մեր Չորին, որ մանկական խանդավառությունը չի կարող թափանցել:

Այս նույն ժամին Նախիջեանի ու Թուրքիայի 7 կմ սահմանին մահմեդական տնայնապետություն է: Դեմիբելը, Ալիեթը եւ Գամբարովը երկու թրակական երկրներն իրար կադող կամուրջ են բացել, խոստանում են շուտով երկաթգիծ ու երկաթուղային կամուրջ եւս զգել: Նշանակում է՝ չեն վստահում Հայաստանի սարածովյա միջնախառն Գյումրի գնացող երկաթգծին: Չեն վստահում, ձեռք միտքի փառքն են նրանց: Հաղորդումներում շատ է աղմուկը Թուրքիայից Ալիեթի քերած 100 միլիոն դոլարի անվերադարձ օգնության շուրջ: Այդ գումարով բանակ կստեղծեն, կզինեն, զորք կուղարկեն Արարսյան երկրի վրա, որ դեռ չի առաջին իսկ դասասխան կրակոցից փախչելն՝ եղած-չեղած զենքն ու զինամթերքը թողնելով իրենց նոր մեռելների կողքին:

Հիմա դայմանագրով իրենց դիակներն են հավաքում Արարսի շրջանի սարածից եւ դեռ տեղ չհասցրած, վայնասուն են բարձրացրել, թե հայերը նրանց Սադարակից են դասանդ վերցրել, ապա սարել-կոտրել իրենց հողում: Այն վայրերում հիմա շվեդացիական դիտորդներ ու լրագրողներ կան, որոնք համաբարհային հանրության առաջ մեկնում են երկեսակ թուրքերի լրագրության հերյուրանքը:

Շուտին բնակեցվում է: Այնտեղ են վերադառնում ոչ միայն 1988-ին փախած հայ բնակիչները, այլեւ փախսականներ Բաքվից, Մումբայից, Ադրբեջանի մյուս քաղաքներից: Նույնիսկ հարեւան գյուղերում ավերված տների տներն են եկել եւ, թուրքի այդ հանելով, նրա սանը միտքի աղբերն՝ նոր դեկավարությունից ստացած փաստաթղթերով:

Քարինսակցի մի ջահել կին ասում է.

- Մեր նորակառույց տունը հիմնիվեր ավերել են, ոչ վերականգնել կլինի, ոչ նոր կառուցել: Այստեղ ենք աղբերում, թող թուրքն իմանա, թե ինչպես է դասվում հանցագործությունը:

Մոսկվայից բացառում են նախորդ օրերին սարածված այն լուրերը, որոնց համաձայն՝ ԱՊՀ բանակն իր զենքն ու զինամթերքը մեծահոգաբար դրա էր սալիս Ադրբեջանի խաղաղասեր զորքերին: Ասում են, իբր, վերին հրամանատարությունը որոշում ունի Անդրկովկասում զենվոր իր բանակների ամբողջ ունեցվածքը հանձնել նախկին երեք հանրապետությունների ազգային զինվորական կազմավորումներին, որոնցից զինավառությանը տեղ լինեն դասասխանավորության զգացում ունեցող, դասնական այդ օղակները եւ ոչ թե սիրանան աղբորին, անդասասխանասու եւ հանցագործ խմբերը..

Դրա համար էլ առաջինն ադրբեջանցիներին են երջանկացնում, քանի որ նրանք մինչեւ հիմա ոչ ԱՊՀ զորքից են որեւէ զենք ստացել, ոչ էլ Կասպիական նավաստից: Եւ ամենակարեւորը՝ երեւի համոզված են, թե ադրբեջանական բանակն ամենաօրինակաւ է, դասասխանավորության զգացումով տոգորված, նոր զենքն ու զինամթերքն կսիրանա եւ հարեւաններին ցույց կտա, թե ինչպես եւ որտեղ միտքի աղբերը նրանց միտքիությունը: Արցախի սահմանային բնակավայրերի դեմ լարած ամենօրյա սուր կռիվ մեջ:

Մայիսի 30-ին Ադրբեջանական զորամիավորումները ոմբակոծել են ԼՂՀ հյուսիս-արեւելյան ամբողջ սահմանի երկարությամբ ընկած բնակավայրերը՝ Հադրուբից մինչեւ Մանաշիդ, Էրֆեջ, Կարաչինար: Միայն Հադրուբի վրա 73 արկ է ընկել: Վնասների մասին դեռեւս սույզ տեղեկություններ չկան, բայց հայտնի է, որ Հադրուբում սղանվել

է մի կին, իսկ վիրավորներ ամենուրեք էլ կան:

Պարզ է մի բան, ադրբեջանական կողմը համոզվել է, որ ճակատամարտում ինքը միտք էլ միտքի դարձվել եւ կառչել է իր համար ձեռնառու հեռահար հրետանու խմբի եղանակին: Մտածում է, թե դրան անհնար է դիմանալ անվերջ ու անդադար, այս համար հայերն աստիճանաբար, իրար ետեւից կթողնեն ոմբակոծությունից ավերված իրենց բնակավայրերը..

Իսկ ո՞ր են մեր հրետանիները: «Գրադի» ու մյուս հրետանու զենքի մեր հարմարանքներն ինչո՞ւ են լուր: Չէ՞ որ Գորիս-Ստեփանակերտ ճանապարհով ամեն ինչ էլ կարելի է տանել եւ դառնալ մեր դիրքերի հաղթական ամրությունը:

Նորոգվել են նաեւ հայ-ադրբեջանական սահմաններում զենվոր հայկական բնակավայրերի ոմբակոծությունները: Երկու օրվա դադարից հետո Սադարակից ոմբակոծել են Երասխավանը, եւ այստեղ էլ մի կին է սղանվել:

Իսկ բուն ԼՂՀ-ում, մանավանդ նրա մայրաքաղաքում խլրտում են սեղծարար ուժերը, վերականգնվում են բնակելի տները, կառուցվում են նորերը, մարդիկ գիշեր-ցերեկ դաշտում ու այգիներում են եւ փորձում են փրկել գյուղատնտեսական սարին, մարդավայել աղյուսի հնարավորություններ ստեղծել՝ հույս դնելով իրենց տնայնի արդյունքի եւ ոչ թե բարեգործական մանանայի վրա:

Մայիսի 31. Ամիսը փակում ենք շահ ու արտադրող լուրերի, իրողությունների արձանագրումով: Տեսնում ենք, որ Ադրբեջանի թուրքերը շարունակում են ոմբակոծել Արցախի արեւելյան, հարավային ու հյուսիսային մասերի բնակավայրերը՝ Հադրուբից մինչեւ Շահումյանի եզրի գյուղերը: Բայց ոչ միայն եզրի կամ ծայրամասային... Նրանք այնքան սանձարձակ են դարձել, որ դարբերաբար կրակի սակ են առնում Մարտակերտ, որ շրջանի համարյա խորում է զենվոր: Պարզ է, հույսները կցրած կանոնավոր դասերով, ճակատ-ճակատ զարկելու (իրենց համար) կործանարար հետեւանքներից, սահմանամերձ շրջաններն են քերել գողացած հեռահար հրանոթներ ու հրթրանոթներ եւ ջանում են այս ավերիչ հրետանու հոգեմաս անել հայ ինքնապաշտպանությանը: Մոսկվայի լրագրողը հարցնում է՝ ի՞նչ միտք լինի այս ամենի վերջը, լայնածավալ դասերով երկու դեպքերի՝ Հայաստանի ու Ադրբեջանի միջեւ: Եւ Ռուսաստանի դաստիարակության միմիսրն այս հարցին դասասխանում է ստանալիս: «Ոչ, ասում է, քանի որ դրան չի հասնի, քանի որ երկուսում էլ բացակայում է մեծ դասերով զենքը, որին նրանք չեն էլ սիրադասում եւ կռվում են միայն ավստմասներով, իսկ մեծ զենքն սիրադասելու համար սարքներ են դաս...»:

Բայց այս անուղեղ զենքերը մի՞թե ակնզները միտք փակ է դրա եւ այն լուրերի հանդեպ, որոնք հաղորդում էին, թե ադրբեջանցի ամենաառաջնակարգ ու ծանրագույն զենքերն է զավթել Բաքվի, Գանձակի, Բյուրդաբերի, Սալյանի ռուսական զորամասերից, թե՞ տեղեկություն էլ չունի, որ Կասպիական ռազմածովային զինավառության հսկա բաժինն էլ կլանել եւ այսօր դարբարդյան հայության վրա է թափում «Երկինք-երկիր», «Երկիր-երկիր» հրթրանոթը.. Իսկ ինչ մնում է սիրադասելու բարդությանը, ապա մի՞թե ադրբեջանցիներ դրա համար էլ գլուխ միտքի ցավեցնի:

Գրաչուկի ցեղակից լավագույն մասնագետներին է վարձակալում, քերում Արցախ, եւ նրանք մեծ վարձատրությունից շուրջն են իրենց սուր դարձակառությունն են կատարում: Արցախում ջախջախված ռազմական ուղղաթիռների ու «Գրադ» կայանների անձնակազմերի մեջ քանի՞ այդպիսիներն են մեկացվել:

Բայց կան նաեւ արտահան լուրեր, Ստեփանակերտը նոր հանրապետության սիրտը, վերածնվում է: Ոսֆի են կանգնում շրջանների շատ բնակավայրեր: Ճիշտ է, առնանցաճան կատարվել է միայն 50 տկոսով: Բայց բացված ճանապարհով մայր Հայաստանը սերմացու եւ այլազան միտքներ է հասցնում արցախյան հողի բոլոր դարձակ հասվածներն զբաղեցնելու, սարին բարեբեր դարձնելու համար:

Լրագրող Սիլվա Սուֆիասյանն այսօր է վերադարձել Արցախից եւ դասնում է, թե ժողովուրդն ու կառավարությունն ինչպես խանդավառությամբ լծվել են սեղծարար

աշխատանքի, ինչդեռ դաստիարակման մասնակցած աղջիկներն ու հարսերը նորից իրենց կանացի գործին են լծվել, եւ սներուն ջերմանում է մայրական ու բույրական սթուգանքը...

ՀՀ ԱԳ նախարարության աշխատակից Ժիրայր Լիպարիսյանն այսօր թուով Հոռոմ մասնակցելու վաղն այնտեղ ԼՂ-ի հարցը բնական համար բացվելիք խորհրդածոցովին: Առայժմ ոչ մի խոսք չկա ԼՂՀ ղախվորականության կամ ներկայացուցչի ժամանելու, ժողովին ունենալիք մասնակցության վերաբերյալ:

Հունիսի 1-ի հաղորդումների մեջ տրամադրված Արցախի սննդամթերքի ու սոցիալական կյանքի վերականգնման առաջին խոսքնալից ֆայլերին վերաբերող լուրերն էին: Ստեփանակերտում լուծվել են էլեկտրաէներգիայի ու ջրի հարցերը: Եռանդագին նորոգվում են հիվանդանոցային ու դպրոցական շենքերը: Տեսագրել եւ Հայաստանի հեռուստատեսությամբ ցույց են տալիս այն համերգները, որ զանազան երաժշտական ռեժիսորները հնչում են Ստեփանակերտի կիսավեր դահլիճներում եւ Շուշիի հրադարակում:

Բ. Արարցյանի գլխավորությամբ ՀՀ կառավարական ղախվորականությունն է ժամանել Ստեփանակերտ՝ մասնակցելու վաղն այստեղ բացվելիք ԼՂՀ ԳԽ-ի բաց կարտուս նստաբանակին:

Այսօր դաշնային ղախվորական Երեւան-Գորիս Ստեփանակերտ ավտոճանապարհը, եւ իրենց առաջին երթը կատարեցին ֆաղափառական ավտոբուսները, որոնց ճանապարհը փակ էր 1988-ի դեկտեմբերից ի վեր:

Մոսկվայի հայկական ներկայացուցչությունից հաղորդել են, որ Շուշի են վերադարձել նրա նախկին հայ ու ռուս բնակիչներ: Իսկ աղբերակները դարձյալ ուժեղանում են հայկական բնակավայրերը, ղախվորական մեծ ավերածություններ ինչդեռ Արցախում, այնդեռ էլ Հայաստանի սահմանային բազաններում: Նույնիսկ Քելբաջարի բազանի ավազակախմբերն այնքան ակտիվացել են, որ գնդակոծել են Չոքի ոսկու հանքերի կոմբինատը: Իսկ Շահումյանի բազանում ղախվորական կրակով լուծել են Շեֆեկի կրակակետը, հայտնի չէ, որքան ժամանակով:

Բարոնուհի Կոֆի բարեգործական նվերներով բեռնավորված ավտոբուսներն, որ Ստեփանակերտից Մարտակերտ էր գնում, Կիչանի մոտ դառնալով է ակամից:

Հոռոմում սկսվել է 11 տնտեսությունների ներկայացուցիչների այն խորհրդածոցովը, որի բնակարանն հիմնական հարցն է Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթը: Այն որոշել է Միսկի խմբի բնակարանն անցկացնել հունիսի վերջին: Մասնակիցներն իրենց զարմանքն են արտահայտել այն առթիվ, որ ժողովին չի գնացել ԼՂՀ ղախվորականությունը, եւ ՀՀ ներկայացուցիչը բացատրել է, որ ԼՂՀ-ը նման ժողովին կմասնակցի միայն մի դեպքում երբ իրեն ընդունեն իբրեւ իրավագործ կողմ, իր վճարական ծայրն ունեցող սուբյեկտ:

Դրա դեմ լրջորեն առարկել է Աղբերակի ներկայացուցիչ, ԱՄԵ-ի նախագահ Էլչիբեյը՝ հայտարարելով, որ իր երկիրը չի ճանաչում այդպիսի կողմ (ԼՂՀ), այլ համաձայն է Լեռնային Ղարաբաղ կոչված սարածին սալ միայն մակաբանային ինքնավարություն եւ ուրիշ ոչինչ:

Այս լուրը հաղորդող մոսկովյան հեռուստաընկերությունը ասաց.

- Ղարաբաղի հայությունն էլ բաց լավ է հիշում այդ մակաբանային ինքնուրույնություն կոչվածը, երբ Երեւանից մի դերասան հրավիրելու համար ստիպված էին լինում յոթ անգամ աղբերակական դեկավարության ոտքը գնալ: Լավ են հիշում, դրա համար էլ այսօր սարիների ղախվորական, իրենց արյան գնով ձեռք են բերել մի այնպիսի ինքնավարություն, որն այլեւս չեն զիջի ոչ մի ղախվորական: Լրագրողը հավանաբար վերջերս է եղել Արցախում, խոսում է նրա առաջաբառի հողի վրա նորոգվող ժողովրդական կյանքի մասին՝ ավստոսալով, որ այսօր այնտեղի այգիների ու դաշտերի բերքատուն, կանաչ առատության փոխարեն անունների փարթամությունն է աչքի զարնվում: Բայց կգա ժամանակը, եւ այստեղի ստեղծարար մարդն իր ազատ, ինքնիշխան գործունեությամբ դրախտ կդարձնի իր երկիրը, որ դրա համար ունի աստիճանագրված բոլոր ղախվորականները, իր խոսքն այսպես է ավարտում ֆաղափառական լրագրողը:

Հակասական լուրեր հաղորդվեցին ռուսական բանակները Հայաստանից ու Աղբերակից դուրս բերելու վերաբերյալ: Իբր, դա հենց հիմա՝ ղախվորականության 1994-ի սկզբին: Հիմքն էլ այն է համարվում, որ այդ բանակների ղեկն ու զինամթերքը կործանվում, օգտագործվում են ազգամիջյան բախումների համար: Սակայն մեկ էլ հիշում են, որ ԱՊՀ-ն ղախվորականություններ ունի Հայաստանի նկատմամբ, եւ զսնում են, թե հնարավոր է, որ այստեղ ղախվորական սահմանադրական ուժեր:

Հունիսի 2-ին սկսվեց ԼՂՀ ԳԽ-ի, դեռեւս ս.թ. հունվարից հետաձգված նստաբանակը, որը ղախվորականներն ու լուծի բուրջ մեկ ու կես սասնայակ կարտուսային հարցեր՝ ԳԽ-ի նախագահի ընտրությունից մինչեւ հանրադատության սննդամթերքի վիճակը կարգավորելու հրատարակվող ղախվորականության ամբողջական ելք: Նստաբանակի ղախվորականությունն են՝ Անգլիայի Լորդերի ղախվորական փոխնախագահ բարոնուհի Քելբաջարի Կոֆը, Հայաստանի ԳԽ-ի նախագահ Բաբկեն Արարցյանը եւլ:

Սկզբից եւթ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի ղախվորականության Լ. Հակոբյանը հայտարարեց, որ Հոռոմում բնակարկվում է ԼՂՀ-ին եւ սարածին վերաբերող ամենակարտուս հարցը, որին իրենց հրավիրել են իբրեւ դիտորդներ, որոնք ղախվորական ներկայացուցիչներ են երկրամասի, այսպես կոչված, հայկական համայնքը: Դա ղախվորական ահրամարհան է իր ղախվորական հողի վրա բազում դարեր աղբար էլ այսօր էլ իր ղախվորական, ֆաղափառական ու մարդկային իրավունքների համար կենաց ու մահու ղախվորական մողդ արցախահայության նկատմամբ: ԼՂՀ օրինական կառավարությունը հայտարարում է, որ աղբարյուն ու անհեռանկար կլինի այս սարածին վերաբերող ամեն մի բնակարկում, ինչ մակարդակ էլ այն ունենա, եթե նրան չի մասնակցի ԼՂՀ-ը՝ իբրեւ իրավահավասար, վճարական ծայրն ունեցող կողմ:

Աղա Հակոբյանը նեց, որ ԼՂՀ-ը վերջին հինգ ամսվա ընթացքում վերադարձել է աղբարականությանը, բացել հանրադատությունն արտաքին աշխարհի, մանավանդ մայր Հայաստանի հետ կաղող անհրաժեշտ ճանաղարհները: Եւ, հասկանալի է, այժմ ամենաաղբարահետք խնդիրներն են՝ ղախվորական ձեռք բերվածը, լծվել հանրադատության սննդամթերքի, ֆաղափառական ու մակաբանային խնդիրների իրականացմանը, իսկ այս բոլորից առաջ եւ բոլորից վեր՝ ամբողջիկ հանրադատության ղախվորականությունը, որը ոչ միայն արցախահայության, այլեւ հայ ամբողջ ժողովրդի ղախվորական խնդիրն է, գոլաշտուտի առաջին ղախվորականը:

Հոռոմում բարոնակովող խորհրդածոցովը, որ բնակարկում է հայ-աղբերակական բարդույթը ԼՂՀ սարածում, որոշել է 11 տնտեսությունների ղախվորականների մասնակցությամբ մեծ բնակարկումն անցկացնել Միսկում, հունիսի 23-ին: Խորհրդածոցովի դեկավար Մարիս Ռաֆայելին, ասում են, գոհ է բնակարկման ընթացքից, թեկուզ զսնում է, որ բուն ԼՂՀ ներկայացուցիչների բացակայությունը չի կարող չթողնել իր բացասական աղբարյունը:

Ավստրիայի արտոնաղբարարությունը հրադարակել է հայտարարություն, որով հայկական ու աղբերակական կողմերին առաջարկում է նստել բանակցությունների սեղանի բուրջ՝ կրակն անմիջաղբար դաղարեցնելու եւ բարդույթը ֆաղափառական ճանաղարհով կարգավորելու համար:

Հեյդար Ալիեյը հիմա էլ սուս հարայ է գցել, թե հայերը հարձակվել են Օրդուբաղի բազանի վրա, եւ նորից վազել է Անկարա՝ երեւի նորոգելու Թուրքիայի ռազմական միջամտության խնդիրը:

Իսկ նրա ցեղակիցներն ամբողջ օրվա ընթացքում իսկաղբար ուժեղանումներին են ենթարկել ճարտար, Մարտունին, Կարաչինարը, Հայաստանի սարածին Կաղանը, Կոնկիճորը, Խնձորեսկը: Կան սղանվածներ ու վիրավորներ:

Երկար ընդմիջումից հետո լույս տեսավ ԼՂՀ հին ու հեղինակավոր թերթը՝ «Արցախը» (առաջներում «Խորհրդային Ղարաբաղ»): Խմբագիր Մախիմ Հովհաննիսյանը կոչ է անում ամբողջ հայությանը՝ հովանի եւ սեր լինել նրան:

Չեն կարող չնեւ նաեւ, որ սեղեկություններն այս հարսությունը, սովորականի տես,

անտեղյակ եր մեր հեռուստեստային «Լրաբերը»: Այն կրկնեց միայն նախորդ օրերի դասերազմական փոփոխման միջոցով միջօրյակական սվյալները, հոլաբարձաբար ու՛րեւոր անգամ նեց, որ բուրժն ասկարներն մեծ կորուստներ է սալխ, իսկ մեր գոհերը (800 զինվոր) ու՛վ ոլիսի հազվի: Բայց արդյո՞ք արդար է այս տոնը, եր կողմն էլ անվերջ հիշում են, որ սահմանամերձ Երջաններում տեխնիկայի ու գործի նորանոր կուսակումներ են կասարվում... Ի՞նչ է, թուրք նորերին բերում, կուսակում է, որ սրանք նախորդ գոհերի վրա սգա՞ն:

Հունիսի 3-ին հաղորդվեց, որ այսօր ԼՂՀ-ում գործում են հեռուստեստայինը, ռադիոն, որոնք Հայաստանից են հաղորդումներ ընդունում ու տարածում: Վերահաստատված է նաև հեռախոսակաղը Հայաստանի հետ ու հանրադատության ներսում:

Վերադարձ դեղի Արցախ: Այս կոչով Լեռնային Ղարաբաղի ֆաղաբներում ու գյուղերում բնակվելու են գնում ոչ միայն նախկին արցախցիները եւ փախստականները, այլև Եւս հայաստանցիներ, որոնք բուռն ցանկություն ունեն՝ աղբյուր այնտեղ, օգնելու հայրենակիցներին վերականգնման ու բարգավաճման գործում:

Բայց Եւս Եւսակում են նաև սահմանային բնակավայրերի ունեւորություններն ու գնդակոծությունները: Հաղորդի Երջանի Աղբուլաղ գյուղում գոհվել է մի կին: Կարաչինարում կան վիրավորներ:

Ասում են՝ ամբողջ օրը Քելբաշարում կրակահերթերի ձայներ են լսվել: Երբաղբում է, որ թուրքի ներսի խնրավորումներն են կոչում մեկմեկու դեմ:

Մոսկվայից հաղորդեցին, թե Արբեջանի ԳԽ-ի նախագահի դատարանակասար Իսա Գամբարովն ստորագրել է հրամանագիր, որով ՆԳՄ աշխատակիցներին իրավունք է տրվում իրենց չեմբարկողների նկատմամբ դիմելու խստագույն միջոցների, եւ սա էլ՝ հայկական աղործի զինվորական միավորումների դեմ դայբարելիս: Ուրի խոսով նոր թուրք դեկավարն ուզում է վերականգնել իրենց օսօնի գործունեությունը Ղարաբաղում: Մեծ ու համբավավոր փորձ ունեն, չէ՞: Երեւի կարիք կունանան նոր դոլյանիչկոներ ու սաֆոնովներ էլ գործի լծելու: Միայն մոռանում է իր ազգի հին առածը՝ հայի ետի խելքն ի՞նչ լինե: Հիմա հայի ետի խելքն է գործում, եւ նա այլեւս թույլ չի տա, որ իր հողի վրա կարգադրելու իրավունք ստանա օտար որեւէ Եւրոպայան:

«Ազատությունը» հաղորդեց իր լուր: Հոնի խորհրդատուողը Ղարաբաղի վիճակը կարգավորելու առաջարկներ է ընդունել, եւ նրանցից կարեւորը հետեւյալն է. հայկական գործադրությունները դեմ է հեռանան Շուշիից ու Լաչին-Գորիս միջանցից, որդեսոյի երկու տեղն էլ վերահսկողությունն անցնի ԵԱՀԽ օրինադատ ուժերին:

Բայց ո՞ւր են այդ ուժերը: Չէ՞ որ նրանք այստեղ կարող են հայտնվել միայն կրակը դադարեցնելուց հետո, իսկ թուրքն անվերջ ու անընդհատ կրակում է: Թե՞ ուզում են հայոց Արցախը վերսին դնել թուրքի հարվածների սակ:

Հունիսի 4-ի կարեւոր իրադարձությունները միջօրյակական չեն. ունեւորվել են ԼՂՀ սահմանները Հաղորդից մինչեւ Շահումյան, կան գոհեր, վիրավորներ: Նույնն է նաև Կաղանի ու Գորիսի Երջանների սահմանամերձ բնակավայրերում: Թուրքը ունեւորում է, հարձակումներ անում, սղանում ու վիրավորում, կասարում ավերածություններ: Իսկ մեծ միայն ետ են մղում, լրասվական բնագավառում էլ մնում տարտան ու համարյա անբան:

Հունիսի 5-ին Արցախի տարածում դատարանը Եւսակում է գլխավորաղես Մարտունիում: Գիտերն Ամիրանլարից մեծաբանակ մի գորտանա, գրահատեխնիկայի օժանդակությամբ, հարձակվել է Մարտունի ֆաղաբի վրա, մեկ արվարձանները: Ինքնադատարանները ետ են մղել, դատարանը զգալի վնասներ, սակայն կրել են նաև կորուստներ՝ երկու գոհ, մեկ վիրավոր, երկու զինվոր էլ անհետ կորել են:

Թեւանին ունեւորվել է նաև Գորիսի, Կաղանի ու Տավուշի Երջանները: Այստեղ էլ մեծ կորուստներ կան, Եւս են ավերածությունները:

Իսկ դուրը, միջազգային այսաններում, Արբեջանցի լաչաններն իրենք են հայերին անբաստանում, նրանց վերագրում աղբսիայի, կողորդուտի ու բարբարոսության մեղքեր:

Օսլոյում, օրինակ, ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների արտոնմաստարներն խորհրդատուողություն անդրադարձել են ԼՂ-ի հարցին, ընդունել փաստաթուղթ, որով առաջարկություններ են արվում վիճակը կարգավորելու համար: Քննարկումից հետո Արբեջանի արտոնմաստարը հայտարարել է, թե իր հանրադատությունը թույլ չի տա, որ ոչ ՆԱՏՕ-ի, ոչ էլ որեւէ միջազգային կազմակերպության դիտող կան խաղաղարար ուժեր մեծն Լեռնային Ղարաբաղ, ֆանի դեռ այնտեղից դուրս չեն բերվել հայկական բռնագրավիչ գորտանսերը: Նա արտահայտել է իր դժգոհությունը եզրափակիչ փաստաթղթի դեմ, որի մեջ բացակայում է Ղարաբաղի նկատմամբ Հայաստանի կիրառած աղբսիայի գնահատականը:

Խորհրդատուողվին մասնակցած Բաֆֆի Հովհաննիսյանն էլ արտահայտել է իր գոհունակությունը ֆնարկման ընթացի ու արդյունքների վերաբերյալ եւ լավատես է Մինսկում հունիսի 23-ին գումարվելի մեծ ժողովի նկատմամբ, որը, հավատացած է, զգալորեն առաջ կնդի ԼՂ-ի հարցի լուծման ընթացը («Ազատություն» ռադիո):

Արբեջանի որեւիդեմսության հիմնական թեկնածու Էլչիբեյն օտարերկրյա քրասվական մարմինների ներկայացուցիչներին այս անգամ էլ հայտարարել է, թե Լեռնային Ղարաբաղի հարցի միակ սօտենն իրենք են, որ դատարան են այդ «հայկական համայնֆին» սալ միայն մեկուսային ինֆորույնություն: Ինչ վերաբերում է մինչեւ 1988-ը եղած կարգավիճակը վերականգնելուն, աղա իրենք այդ հարցը կֆնարկեն այն ժամանակ, երբ արդեն Հայաստանը լուծած կլինի երկու հարց՝ Ա) բռնագրավված Արբեջանական տարածքի ու բնակավայրերի վերադարձնելը, Բ) Հայաստանից վոնդված 200 հազար Արբեջանցիներին իրենց նախկին բնակավայրերում տեղավորելը (մոսկովյան հեռուստեստային):

Եւս երեւոյթին միաչանի է այս Էլչիբեյ կոչվածը. տեսնում է միայն Հայաստանից դուրս արված 165 հազար Արբեջանցիներին (այն էլ 200 հազարի դատակերով) եւ ֆոռ է մնում Արբեջանից վոնդված կես միլոն հայերի դիմաց: Նաև կիսախել է մինչեւ հիմա չի հատկացել, որ իրենք Ղարաբաղում դատարան կողմն են, իսկ դատակողը վերջնագիր չի ներկայացնում, այլ դատարան է լինում ընդունել այդդիսին:

Լեռնային Ղարաբաղի խորհրդարանն այս անգամ էլ չկարողացավ ընտրել իր նախագահին, միակ թեկնածու մնացած Շահեն Մեղրյանը եւս բավարար ձայներ չտացավ, եւ ընտրությունը հետաձգեցին մինչեւ հունիսի վերջը, որդեսոյի այդ ընթացում անցկացնեն լրացուցիչ ընտրություններ դեդոստատական թափուր տեղերի համար եւ լրացնեն ու անդադնեն կառավարական կառույցները:

Իզմիրում (Թուրքիա) տեղի ունեցած տեստական մեծ խորհրդատուողվին ներկա է եղել նաև Հայաստանի դատակրությունը՝ Հրանտ Բագրատյանի գլխավորությամբ: Վերջինս որեւիդեմս Թուրքոյ ֕ղալին է հանձնել Լ. Տեր-Պետրոսյանի ուղերձը, որի մեջ հույս է հայտնվում, թե կկարգավորվեն հայ-թուրքական փոխհարաբերությունները, եւ դա էլ հիմք կդառնա Արցախի հարցի լուծման համար: Աղա ներկայացվում է Հայաստանի դեկավարության դատարանակառույցները՝ դիվանագիտական, ֆաղաբական, առեւտրական ու մեկուսային սերս կաղեր հաստատելու Թուրքիայի հետ («Ազատություն»):

Մեր դատակրականն ընդունել է Մուլ. Դեմիրելը, արտահայտել իր երկրի մտադոյությունը Ղարաբաղի բարդույթի համար, աղա եւ «վստեղերել», որ ինքն ու իր երկիրը թեւանանք չեն տաժում Հայաստանի ու հայ ժողովրդի նկատմամբ: Երեւի սա, որֆան էլ դիվանագետ, միամիտ մարդ է. չէ՞ որ չեղած բանի մասին չեն խոսում...

Հունիսի 6-ին, իբր, ամենուրեք, մանավանդ Հայաստանի սահմանային Երջաններում, վիճակը տանելի է եղել, խաղաղ ու անկրակ: Բայց ահա Արցախի երկու կեսում՝ Մարտունիում ու Կարաչինարում, դարձյալ ունեւորություններ են եղել, եւ առաջինում երեք ազատամարտիկ են գոհվել, երկրորդում՝ երկուսը, եւ կան Եւս վիրավորներ, Եւսերի ավերածություններ: Կարծես մեկ օրվա ընթացում տրված հինգ գոհը ֆիչ է, եւ դրա համար կարելի է այնքան էլ չանհանգստանալ...

Բայց, նախ, մեկ օրում Արցախի, այդ փոքրիկ ու ֆրված աշխարհի հինգ երիտա-

սարդ կյանքի կորուստը լուրջ սեռ է, աղա, մի՞թե անառիկ Շուշին նվաճող ինքնա-
դաշտապետությունը չի կարողանում խլացնել Մարտունիի դեմ բաց սարածության մեջ
սնկված Ամիրանլարը: Այդպես էլ Կարաչինարի դիմացի Շեփեկը: Թե՛ ուսումնական
կան մեքենա՞ն չի գործում այնպես, որ իմանան, կարգավորեն բոլոր ֆայլերը եւ հաս-
կանան, թե ո՛ր եւ ինչպե՛ս են գնում:

Ասում են՝ այսօր Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի նախագահ Ջինդորուրը խիստ
կերպով զգուցացրել է (Հայաստանին) Ղարաբաղում, Լաչինում ու Ադրբայջանում իրակա-
նացված ցեղասպանության համար», ասելով. «Եթե Հայաստանը չդադարեցնի արյու-
նահեղությունը, աղա նոր բացված կանուրջով սանկեր կհարժվեն առաջ» («Հուրիեթ»,
հունիսի 8):

Հունիսի 7-ին Ադրբայջանի որեզիդենտի ընտրություններն էին, եւ ինչպես այդ օրը
այնպես էլ նախորդ ու հաջորդ մի ֆանի օրերին ադրբայջանական զորամիավորումները
լուրջ չէին անհանգստացնում Արցախի ինքնադաշտայնություններին, Հայաստանի սահմանա-
մերձ շրջանների բնակիչներին: Մերոնք էլ դրանից երեք հետեւություն էին արել, թե թե-
նամին գիտակցում է իր թուլությունը, այլևս չի ջանա ռազմական ուժով հարցեր լու-
ծել, այլ կփորձի միջազգային ասյաններում, Թուրքիայի աջակցությամբ ու այլևայլ
ֆաղաֆական-դիվանագիտական միջոցներով ձեռք ձգել կորցրածը, հասնել իր դասնա-
կան ու դիտական «իրավունքների» վերականգնումին: Իսկ այդ ասյաններում, հայտնի
բան է, ոչ մի հարց էլ չի լուծվում:

Այս մտայնության, սխուր այս դասկերացումի արտահայտություններն էին անհոգ
հանգստությունը Երեւանում եւ կուսակցական զգվոստը ԼՂՀ ԳԽ-ի նստաբազանում:
Անկասկած այս ամենի կծիկը ՀՀ ղեկավարության մեջ էր, նրա ձեռքում, նրա դարազ-
լուխների ուղեղներում: Հակառակ դեղմում ո՞ր հանրադատության առաջին ղեկավարը
կթողներ իր երկիրը եւ կթռչեր արտասահման՝ մի Եւրոպայի ավելի լավ տարածքում
Հարավային Ամերիկայի երկրներում, թե ի՞նչ է, այդ ընթացքում նաեւ մասնակցելու է շրջա-
կա միջավայրի դաշտայնության հարցերին նվիրված ինչ-որ գիտաժողովի: Մի՞թե այ-
սօրվա Հայաստանի համար կա ավելի կրակված շրջակա միջավայր, քան ամեն օր մե-
քակոծությունների ու հարձակումների ենթարկվող իր հանրադատության սահմանային
շրջանները, օրհասի առաջ կանգնած Արցախը: Այո՛, օրհասի առաջ կանգնած, ֆանի
որ Ադրբայջանի ղեկավարի ընտրություններում փնտրվող բոլոր թեկնածուները՝ սարբեր
կուսակցությունների ներկայացուցիչներ եւ, իբր թե, ազգային ու ֆաղաֆական սարբեր
ծրագրերի հեղինակներ, միահամուռ էին մեկ հարցում՝ ամենակարճ ժամանակում Ար-
ցախը նվաճելու եւ իրենց սիրադասությունն այնտեղ վերահաստատելու վճռականության
մեջ: Եւ դրա համար Արցախի ու Հայաստանի սահմանների մոտ կուտակում էին իրենց
զինական բոլոր ուժերը, ռազմական առեւտրի սեխնիկան, վարձկան ավազակախմբերը:

Այս դայնամիկությունը շրջապատում էր մարդ կզբաղվե՞ր ուրիշ ուրեւ հարցով, քան նա-
խադասարարությունը գլխավոր, թեեւս Արցախի խնդրի համար ամենավճռական բա-
խումբին:

Եւ կարվածաճարի դեմ էի, երբ ԳԽ-ի նախագահ Բաբեյան Արարիկյանի գլխավոր-
ած հեղինակավոր դասվիրակությունը գնաց Ստեփանակերտ, սաղախեց ԼՂՀ ԳԽ-ի
նախագահի ընտրությունները եւ, իր դասակարգությունը կիսով չափ կասարած համա-
րելով, վերադարձավ: Կիսով չափ, ֆանի որ գնացել էր աղառվելու միայն իր ու յու-
րայինների (ՀՀԸ) թեկնածուի հաղթանակը: Եւ ֆանի որ իրենց թեկնածուն չի անցել,
խանգարել է նաեւ, այսպես կոչված, հակառակ թեւերի թեկնածուների՝ Լեոնարդ Պե-
րոյանի, Լեոնիդ Հակոբյանի ու Շահեն Մեղրյանի հաջողությունը:

Հունիսի 7-ի երեկոյան ՀՀ ԳԽ-ի ինչ-որ հանձնաժողովի նախագահ Բաբեյան Ա-
սարյանը, որ Արարիկյանի խմբի մեջ էր եղել, հեռուստախոսությամբ ունեցած հարցազ-

րույցում իրենց առաջնությունը խնդիրն այսպես բացատրեց. ՀՀ ղեկավարությունը մտա-
ծում է, որ եթե դաշտայնության թեկնածուն դառնա ԼՂՀ ղեկավար, սեռ լինի նորեկ
հայկական հանրադատությանը, վերջինս այլևս չի ենթարկվի Հայաստանի ՀՀԸ-ական
ղեկավարությանը, իսկ որ ավելի վաթարն ու կործանարարն է, կջանա նույնն անել,
այսինքն ղեկավարությունը հանձնել դաշտայնությանը, նաեւ Հայաստանում: Ուրեմն,
խնդիրն էր, նախ, թույլ չտալ, որ դաշտայնության թեկնածուն դառնա նախագահ, եւ
աղառվել ՀՀԸ-ական թեկնածուի վերելքը:

Ժողովուրդն այնտեղ արյունահեղության գնով ձեռք է բերել իր նվազագույն հաղթա-
նակը եւ դասարար է այն վայելելու համար մղել ամենավճռական ճակատամարտը, որն
այլևս անլուծելի չի թողնի եւ ոչ մի հարց... Իսկ սրանք իրենց թեկնածուի հաջողու-
թյամբ են մտադրված, իրենց կասկածելի հեղինակության աղառվմամբ:

Անհրաժեշտ էր ընտրել նախագահ, այն ամենադասարարանառու ղեկավարը, որի
կազմակերպչական կարողություններից ու գործադրած ջանքերից է կախված լինելու ա-
ռաջիկա, լուրջ մտքի ու անխուսափելի ճակատագրական ելքը: Իսկ սրանք գնացել, ա-
նորոշություն են սերմանել, հետո էլ ընտրությունները հետաձգել, աղա նախագահի դա-
տարարությունն էր իրենց իսկ սաղախած մարդուն, որը, հասկանալի է, ոչ թե կենաց ու
մահու դայքարի մեջ մտածի վճռականությամբ է գործելու, այլ մի կերպ ֆաշտելու է իր
լուծը, լավագույն դեղմում՝ հեթադատաբանի դասարարանառությամբ աթոռ է դառնելու՝ մեկ
ամիս հետո ընտրվելի նախագահին հանձնելու համար:

Բ. Ասարյանն ակնարկեց (իսկ ուրիշները սազմադրով դասում էին), որ Արցախում
ղեկավար մարմինները բաժանված են կուսակցական անհանդուրժող խմբերի, որոնք
արդեն հաջողացրել են իրենց ազդեցությունները սարածել նաեւ ինքնադաշտայնու-
թյան զորամիավորումների վրա:

Այնքան լուրջ, հիշյալ ամենաճակատագրականի շեմին մենք ունենք հակամարտ, ի-
րենց սեռ կուսակցությունների թայֆայական Երեւանի համար մեկմեկու դեմ լարված գո-
րամիավորումներ: Դժվար չէ դասկերացնել վիճակը, եթե զորի մասնիկներն էլ սկսեն
գործել իրենց գլուխներին զսնվող կուսակցական թայֆաների թելադրանքով:

Հունիսի 8-ին էլ արդեն հայտնի էր, որ Ադրբայջանի որեզիդենտ է ընտրվել ԱժԳ-ի
դարազուրիս Աբուլֆազ Էլչիբեյը: Լրատվության մարմինները հայտնում էին, որ ընտրու-
նների կեսից ավելին իր ծայրն է սվել նրան, որ իր դայքարի դրոշմի վրա գրած ունի
«Թուրքիզ, իսլամիզ, ժողովրդավարություն»: Իսկ մրցակիցները հարայ են սաղախ, թե
ԱժԳ-ի կամակասարները կեղծիքի ու խարդախումների միջոցով են հասել առավելու-
թյան, դա դիտի բացն, նույնիսկ արդեն ստեղծել են հասուկ կոմիտե, որը դեմ է ճե-
մարտությունն արեւերես հանի: Բայց, միեւնույն է, Էլչիբեյը հաղթել է եւ նա էլ իր ա-
ռաջին խնդիրն է դարձրել Ղարաբաղի ազատագրումը հայերից:

Իսկ Արցախի ճակատում ու ՀՀ սահմանամերձ շրջաններում դրությունը ժամ առ
ժամ բարդանում է. Շահումյանից մինչեւ Հադրոթ, ամբողջ սահմանի երկարությամբ,
սեւ ուժեր են կուտակում: Չեն դադարում ռմբակոծությունները: Մարդկային զոհերն ու
ավերածությունները զարհուրելի չափերի են հասնում: Միայն այսօրվա ընթացքում Ար-
դանի շրջանից Մարտակերտի վրա գցել են «Գրադի» ավելի քան 100 հրթիռ:

Թուրքիա-Նախիջեւան-Ադրբայջան սիրախաղերը, որքան էլ զաղսնի, ջրի երեսն են
հանում ծայրերն այն եղջյուրների, որոնք վաղը Հայաստանի կողերն են խրվելու: Նա-
խիջեւան-Թուրքիա խղճուկ կամրջի վրա մեծ գործեր են կատարվում, եւ դրանից հայ-
կական կողմն անհանգստացած է, Մադարակն է ռմբակոծում, հաղորդեց «Վեսիի» թղ-
թակիցը:

Երեւան է ժամանել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի դասվիրակությունը՝ ինչ-որ
Ֆիլիպ Մարուսիչի գլխավորությամբ, որը դիտի ուսումնասիրի Հայաստանի՝ ՄԱԿ-ի կա-
ռուցվածքներում գործելու հնարավորությունները:

Հունիսի 9-ին Լաչինում գումարվել է ֆրակական հասարակական-ֆաղաֆական կազ-
մակերպությունների համաժողով, որն ընդունել է հռչակագիր ֆրակական դիտակարգու-

բյան ստեղծման մասին: Այնտեղ խոսվում է 20-ականների Կարմիր Քրդսանի, նրա ջխուր-վախճանի եւ Բուրդ ժողովրդի մեծ երազանքի մասին: Իսկ այժմ, երբ Բուրդը միաձույլ ապրում են Ադրբեջանի Լաչինի, Քելբաջարի, Ղուբաթլիի, Չանգելանի ու Ջեբրայիլի երջաններում, որոնում են ստեղծել իրենց նոր ինքնավար ղեկավարությունը՝ Լաչին կենտրոնով: Նոր Քրդսանի լիազոր ներկայացուցիչների համաժողովրդական ընտրությունները նշանակվեցին ս.բ. հուլիսի 17-ին: Հռչակագիրն ստորագրել է Վաֆիլ Մուսաֆաևը: Հռչակագրում կոչ է արվում, որ վերոհիշյալ երջանների բնակիչ Բուրդը չհեռանան իրենց բնակավայրերից, դառնան նոր ղեկավարության եռանդուն ֆաղափարները («Ազգ», 1992, հունիսի 13):

Անկասկած, այս միջոցառմանը մասնակցել, հավանաբար նաեւ տն են սվել հայ մարդիկ՝ առանց հասկանալու, որ, նախ, գաղափարն արմատ չի ձգի, որովհետեւ հիշյալ երջաններն անդարձ թուրքացած են, աղյա եւ նախորդ փորձը (Կարմիր Քրդսան) ապարեզ ֆաշիզմ է եղել Արցախը Հայաստանից բաժանելու, նրանց արանքը սեղ խելու համար:

Եւ մի՞թե այսօրվանից հետո էլ հայը չդիմի հասկանա, թե ո՞րն է իր համար Եւրոպեական փոփոխությունը:

Հունիսի 11-ին Մարտակերտի ծայրամասային գյուղերը ուժեղացան են թուրքերը, կան սղանվածներ (2) եւ վիրավորներ (Եւրոպեական մեկ սասնյակ): Մարտունիում էլ կան սղանվածներ (3 զինվոր) ու վիրավորներ (8):

Հայաստանի սահմանային բնակավայրերը եւս ուժեղացան են: Երկու ինքնաթիռ մտել են Տավուշի երջանը, բնակավայրերը գնդակոծել ու հեռացել:

Ադրբեջանի դաշնակցության նախարարը գանգազակ է, որ Ամիրանյանի ու Ադղամի իրենց զինվորներից Եւրոպեական դասալիք են դարձել: Նա բողոք է հղել Ռուսաստանի կառավարությանը, որ իրենց հանրադատությունում սեղակայված 3 օդանավակայաններում սարքեր սարքավորումներ են փչացրել (չէ՞ որ ԱՊՀ ինչ-որ դաշնակցության համաձայն՝ այդ սարքավորումները ղեկ է փոխանցվեն հանրադատությանը, այսինքն՝ են գլխից դաշնակցությանը):

Հունիսի 12-ի երեկոյան դեռ սեղի ունեցավ այն, ինչ որ սղանվում էր, ժամը 16-17-ի կողմ սահմանամերձ երջաններում կուսակցված թուրք զորամիավորումները՝ մի Բանի հազար զինվոր, ահռելի Բանակության գրահատելանիկայի ու ռազմաօդային ուժերի ուղեկցությամբ, լայնահուն հարձակման էին անցել ԼՂՀ հյուսիս-արեւելյան, արեւելյան ու հարավ-արեւելյան սահմանի ամբողջ երկարությամբ, Հաղուրից մինչեւ Շահումյան հարվածները դաժանորեն ուղղելով երեք հասվածների վրա՝ Ասկերանի, Կիչան-Քուլասակ ուղղության եւ Շահումյանի երջանի արեւելյան մասին: Երեկոյան հաղորդումներում դարզ էր արդեն, որ թեմանին հաջողություններ է ունեցել ճակատի համարյա բոլոր հասվածներում, Շահումյանի երջանի մեծ մասը, բացի Շահումյան ավանից եւ Վերիբեյն ու Գյուլիսան գյուղերից, նվաճված էր, գյուղերն ավերվել էին, կային մեծ թվով զոհեր ու վիրավորներ: Ասկերանի ուղղությամբ, Նախիջեւանիկը, Փիքանյան ու Ադրուլաղը գրավված լինելով, թուրքը հարվածներ էր սեղում երջաններում վրա: Իսկ Կիչանը, Նարեզարն ու Միխայելը գրավելուց հետո Եւրոպայում էր դեղի Վաղուհասը, դարզ էր, Մարտակերտ սանող խճուղին ձեռք ձգելու համար, որից հետո արդեն Մարտակերտի ու Շահումյանի երջանները դիմա կսրվեին ինքնադաշնակության կենտրոնից եւ խեղդվեին Միր-Բաբիից ու Ադղամից արեւելք զորամասերի ափցանի մեջ:

Ռուս թղթակիցների սեղելությունների համաձայն՝ թուրքերի զորամիավորումները հայկական բնակավայրերը նվաճում էին՝ համարյա առանց լուրջ դիմադրության հանդիմանելու:

Եւ, իսկապես, մի՞թե մեկ օրվա ընթացքում հնարավոր էր այդքան կորուստներ սղան համարյա ամբողջ Շահումյանի երջանը եւ Մարտակերտի երջանի դաշնային մասն իր խոսք բնակավայրերով: Թե՞ դաշնակցություն չի եղել առհասարակ: Բայց չէ՞ որ Շուշին ու Լաչինը գրավելուց անմիջապես հետո, ավելի Բան մեկ ամիս, բոլոր ակամասե-

ները միաբերան այն էին ասում, որ թուրքերն անընդհատ սեղանիկայի ու զորքի մեծ կուսակցումներ են անում սահմանամերձ վայրերում, ամրադնդելով իրենց դիրքերը՝ թուրք բնակչությունն են հեռացնում դեղի հանրադատության խորքերը: Այս ահազանգերն ինչ-որ նկատի չեն անվել, ինչ-որ դաշնակցության ֆայլեր չեն արվել, չի ամրադնդվել դաշնակցությունը:

Առավել զարմանալի, դարձապես ֆաղափարն ու ռազմական կարճատևությունն այն էր, որ այս թափափվածությունը սիրում է նաեւ Հայաստանի սահմանային երջաններում: Հենց միայն Իջեւանի երջանում վերջին 3 օրում սղանվել են 11 բնակիչներ, Կաղանի ու Գորիսի երջաններում 7 անչափահասների են դաշնակցությանը սարել: Կաղանի Գեղանուց գյուղի գործկոնի նախագահը հեռուստատեսությամբ դաշնակցությանը էր, թե իրենց գյուղն ու հարեւան բնակավայրերը թողնված են բախտի Բանահաճուխին, եւ հիմար լիցնելու դաշնակցությանը է, որ թուրքն այս վայրերում դեռ չի կասարել իրեն վայել վայրագություններ:

Եւ իր երկիրն այս վիճակում թողած՝ նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը ճանադարեղ է հարավային Ամերիկա, թե ի՞նչ է, այնտեղ դիմա մասնակցի երջակա միջավայրի հարցին նվիրված ինչ-որ գիտաժողովի:

Երեւի նախագահի այս ուղեւորության արժանավոր արդյունքը Եւրոպայում համար, հեռուստատեսության հաճկասարներն էլ մի դաշնակցության լուր են հաղորդում, Արգենտինայի կառավարությունն ընդունել է ԼՂՀ ժողովրդի ազգային ազատագրական դաշնակցության արհաճությունը եւ դաշնակցությանը է, որ նրա հարցը լուծվի մարդու եւ ազգային փոքրամասնության իրավունքներին վերաբերող միջազգային օրենքներով: Բայց որե՞նչ է դաշնակցությանը, ինչպե՞ս եւ ո՞վ է նրա դաշնակցությանը կասարելու: Բա՞վ չէ՞ այս ժողովրդին թթացում են նման անլուրջ լուրերի հաճուխով:

Հայաստանի նախագահն ու արժանավորներն ու երկարատեւ իրենց ուղեւորության մեջ են, եւ, այսուամենայնիվ, աղեկայ Արցախի մասին գոնե դաշնակցությանը խոսելով հոգադրողներ էլ կան, ՀՀ արժանավորներն արհաճությունը հասուկ գրով դիմել է ԱՊՀ ղեկավարությունների ղեկավարներին ու համաճարհային հանրությանը, դաշնակցությանը է սեղի ունեցածը, աղյա զգուցանում, որ եթե Ադրբեջանը չհրաժարվի իր ազդեղ ծրագրերից, աղյա Հայաստանի հանրադատությունն իրեն իրավունք կվերադառնի դիմել դաշնակցությանը կսրուկ ֆայլերի՝ ԼՂՀ-ում իր հայրենակիցների մարդկային իրավունքները դաշնակցությանը համար:

Արդեն գիտեինք, որ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը Հարավային Ամերիկայից հեռախոսով կաղվել է երեւանյան գործակիցների հետ, ինացել Արցախի ողբերգության հանգամանքները, աղյա հարցել՝ «Ի՞նչ եք մտածում, մնա՞մք թե՞ գամ»: Ասել են՝ մնա՛, եւ նա հանգիստ արժանացել է, որդեգրի ունենալիք բարձրադասիվ հանդիմանություններին, իբրեւ թե-թե համեմունք, ներկայացնի ԼՂՀ վիճակի, նրա դիվանագիտական լուծման հնարավորությունների հարցը:

Թերթերը, օրինակ, հանգամանորեն նկարագրում էին այն Եւրոպայի հանդիմանություններն ու ջերմագին ընդունելությունները, որոնց արժանանում էր մեր նախագահը Բուենոս-Այրեսում, նրա սղան ճակատային Ռուսաստանի փոխնախագահ Ալ. Ռուցկոյի դաշնակցությանը («Ազգ», 1992, հունիսի 13...): Եւ սրանց կողմին՝ թուրքի դաժան գրհները ԼՂՀ երջանների վրա: Ահա նրանցից մեկը, Հունիսի 12-ի եւսմիջօրեին Ադրբեջանի զինված ուժերն Ադղամի կողմից լայնածավալ հարձակում են ձեռնարկել Մարտակերտի երջանի վրա: Հարձակման գիծն անցնում է Կիչան գյուղից դեղի Նախիջեւանիկ: Շարքի սղանելու, Ղարաբաղի սարածք են ներխուժել ավելի Բան 100 սանկ եւ գրահատելանիկա, որոնք վերջերս ԱՊՀ համաճարհային կողմից հանձնվել էին ադրբեջանական բանակին: Միաժամանակ «Գրադ»-ից եւ ծանր հրետանուց սղանվել է Ասկերանի հրետակոծումը: Քաղաքը օղից հրետակոծվում էր 4 «ՄԻ-24» ուղղաթիռներով եւ գրհային «Սու-25» ինքնաթիռով, որոնք Ասկերանը հրթիռակոծել են «Նուրս»-երով: Ռմբակոծվել են նաեւ Ասկերանի երջանի սահմանամերձ գյուղերը: Հայկական ուժերն առայժմ հա-

ջողվում է դիմադրել, սակայն հետախուզության սվյալներով՝ նոր հարված է դասրասվում Թարթառի կողմից, որտեղ նկատվում են գրահատեխնիկայի խոշոր կուսակույմներ» («Ազգ», նույն համարում):

Հունիսի 13-ը երեւի ամենաողորմագույն օրերից մեկն էր այս դաստերագմի ամբողջ ընթացքում. թուրքերն իսկական մեծ արշավանք են սկսել Շահումյանի բազմաթիվ լիակատար և Ասկերանին ու Մարտակերտի հարավային մասին սիրանալու համար: Արշավանքը սեղի ունի մեծ ֆանակության սանկերի, գրահատեխնիկայի ու ծանր թնդանոթների ուղեկցությամբ, ահավոր նմբակոծություններով ու ժաթափ արված հայկական բնակավայրերի վրա: Արդեն նվաճված են բազմաչարչար Բուզուխը, Մանաշիրը, Էրֆեջը: Թե՛սնանին բարձրվում է դեղի Վերիբեն ու Շահումյան: Լրացվածությունն այնպես է խոսում, որ կարելի է ենթադրել, թե Մարտակերտի բազմաթիվ հյուսիս-արեւելյան մասում եւս եղել են կորուստներ: Իսկ Աղղամի կողմից գրոհող ավազակախմբերն արդեն մեկ են Կիչան ու Մրխավենը, Ասկերանի ճորում գրավել Նախիջեւանիկն ու Փիրջամալը:

Ռիտ-Դեմանեյոյում Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ու Բաֆֆի Հովհաննիսյանը սեղյակ են Արցախի ողբերգությանը եւ, ասում են, բանակցություններ են վարում այնտեղ գտնվող ղեկավար նշանավոր գործիչների հետ: Երեւի հայությանը արհուլություն դասճանելու համար:

Դաճնակցությունն Ազատության հրադարակում կազմակերպել էր հանրահավաք, որը կառավարությունից դահանջում էր ներկայանալ եւ բացառություն՝ սալ սեղի ունեցածի մասին, զեկուցել, թե ինչ է արվում Արցախն աղետից փրկելու համար: Մղառնում են վաղն էլ հավաքվել եւ դարձյալ նույն դահանջը ներկայացնել:

Մոսկովյան լրացվածությամբ թուրքերը մեղքը բարդում են հայկական կողմի վրա, իբր, նա է, որ մեծ ու լայն հարձակում է ձեռնարկել, եւ իրենք միայն դասախառնում են ու հայկական կրակակետերն են ոչնչացնում:

Հեռուստատելույթ ունեցավ ՀՀ Պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանը, որն ստեղծված դրությունն անհուսալի չհամարելով, դասմեց, թե ինչ միտքարկան մանրամասներ կան, եւ մերձեց ինչպես են նախադասրասվում վճռական հակահարվածի: Ուրախալի է, ասաց, Ասկերանի մոտ ֆիչ առաջ խփվել է ՍՈՒ-25 կործանիչ մեկ ինքնաթիռ, որը թուրքերը գողացել, բերել էին Արցախ եւ ահռելի ավերածություններ էին գործում:

Մարդը ջանում էր լավատես երեւալ, սակայն զայն էր մոռալ այն վիճակը, որի փրկության միջոցներից էր խոսում:

Այսօրվա Շուհումյանի ողբերգության վկա ռուս մի լրագրող՝ Ալեքսեյ Ֆյոդորովը («Մեդադոլիս-Էֆուրես» թերթի ֆոտո-թղթակից), այսպես է արձանագրել իր ցավազգի տղավորությունները.

«Ամսի 13-ն է, չգիտեմ ինչ օր է: Առավոտյան ժամը 5-ի մոտ: Ամեն ինչից դատելով սկսվում է աղբրեջանցիների հակահարձակումը:

Առավոտյան ժամը 7-ին երեւաց ՍՈՒ-25 ինքնաթիռը, երկու ռումբ գցեց, որոնցից մեկն ընկավ հիվանդանոցի վրա:

Առավոտյան 8-ին Շահումյանի վրա արդեն շուրջ 200 արկ էր գցել, գործում էին 3 «Գրադներ»: Չարմանալի է, որ այդպիսի հզոր նմբակոծությունից հետո հիվանդանոցում միայն մեկ վիրավոր կա: Առաջմ...

Շահումյանն ապրում է իր ամենածանր օրը: Մարտեր են գնում բոլոր ուղղություններով Բուզուխում, Կարաչինարում, Մանաշիրում, Էրֆեջում, Հայ-Պարթում: Կարծես ամեն ինչի վերջն է:

Ծանրագույն օր է: Հիվանդանոց են բերում վիրավորներին: Եւ մտել, թելադրում են շարքում, որն իրականում անդադար նմբակոծվում է «Գրադից» ու սանկերից: Դու-

թյունը զայն լուրջ է...

Այսպիսի հակահարձակում ոչ ոք չէր սղաատւմ, բայց այն եղավ, եւ վիճակը վայրկյան առ վայրկյան սասկանում է: Արդեն շարքն էլ է եկակուացվում: Քաղաքում հրդեհ է, ավերածություններ, չգիտեմ՝ կա՞ն սղանվածներ: Հրեսանիններն ու սանկերը գնացել են առաջավոր դիրքեր՝ Բուզուխի մոտ:

Ահա այս ամսի 13-ը, ահա եւ ծանր կանխագագումնիս արդյունքը: Լուս ենք Շահումյանը, ոսֆով գնում ենք Գյուլիսան: Թիկունքում արկերի դայթյուններ են: Ժողովուրդը հեռանում է ֆաղափից, որը դասարկ է, ավերված, սարսափելի: Նահանջը սովորական է, ճիշտ է, առանձնակի խուճաղ չկա, բայց ամեն ինչ ծայրահեղորեն դաժան է:

Օրվա երկրորդ կեսը: Հենց նոր ինքնաթիռը նմբակոծել է, 4 ռումբ՝ իր ամբողջ ունեցածը: Բայց նմբակոծությունը շարունակվում է, ինքնաթիռը երկրորդ բազան է կասարում: Իսկ մենք Գյուլիսանի ճանադարհին ենք:

13-ի երեկոյան: Գյուլիսանում ենք: Բոլոր գյուղերից սարերով, կաժաներով, անասուններն առած, եղած-չեղածով, մեքենաների վրա այստեղ են հավաքվում մարդիկ: Արդեն ժամը 9-ն է: Ուղղաթիռներով մարդկանց փոխադրելն էլ անհնար է, կարող են վայր գցել («ՀՀ» ռուս., 1992, հունիսի 26):

Այստեղ էլ ընդհատվում է լրագրողի օրագիրը: Իսկ թերթի աշխատակցուհու հետ ունեցած գրույցին ասել է, թե ինքն Աֆղանստանում է եղել, բայց չի տեսել այսպես դաժանորեն կազմակերպված, ամենայն բժախնդրությամբ ծրագրված ու անցկացված արշավանք: Նման բան չեն տեսել եւ իր հայ բարեկամները, որոնք արդեն ֆանի սարի կռիվ են սալիս օժոնի ու թուրք ուրիշ ավազակախմբերի հետ: Ուրեմն, այստեղ խառն է ռուսական բանակի վարդիտացած մասը...

Ալ, Ֆյոդորովը բազմիցս եղել է Արցախյան դայֆարի հորձանուտում, եւ ցավով նշում է, որ այնտեղ ֆիչ է հանդիպել հայ լրագրողների, իսկ դա... «Պասնությունը չի ների» (նույն տեղում):

Հունիսի 14. Երեկվա հանրահավաքը (ՀՀԴ կազմակերպած) ղեկավարությանը մեղադրեց երկու խնդրում.

Ա) Արցախի կառավարության ընտրություններին խառնվեց, խճճեց-մճճեց՝ թույլ չտալով, որ ազատորեն ասղարեզ զան նորածին հանրադեությունն սնորենները, իրենց ուտերին առնեն մարտնչող ժողովրդի ղեկավարությունը, եւ հիմա, երբ եկել է ամենավճռական դաղը գոյադայֆարի ճանադարհին, երբ անհրաժեշտ են անձնագոհության դասրաս կոչումնավորներ, կա միայն մեկ դաճնակասար (ԳԽ-ի նախագահի):

Բ) Նախընթացին Աղբրեջանը երբեք չէր թաֆցնում, որ գորֆի ու զեմֆի, մանավանդ հզոր տեխնիկայի նոր կուսակույմներով նախադասրասվում է մեծ ու ամենավճռական կռիվ, Արցախի վերջնական նվաճման: Իսկ հայկական կողմը դիմադրություն չէր կազմակերպում ո՛չ Արցախում, ո՛չ էլ սահմանային գոտում: Ի՞նչ է սա, կամավոր հանձնվել թե՛սնանու ողորմածությա՞նը, բացահայտ դավաճանություն, թե՛ թե՛սնանու զերազանց ուժերի նկատմամբ սաժած արհամարհանք, որ միայն կույրը: Դասադարտելին այն է, որ ՀՀ Գերագույն խորհրդում ու վերին մյուս օղակներում իրատես մարդիկ անընդհատ էլ զգուցացնում էին թե՛սնանու նոր ուժերի կուսակույմներից, հուշում կասարել վճռական ֆայլեր... Այսֆանի փոխարեն տեղի ուներ միայն Շուշի ու Լաչինի հաջողություններ արթած-մոլորվածների մի հանգսություն, որից հետո էլ հանրադեության նախագահն ու նրա կամֆով առաջնորդվողները, հասկաղես ՀՀԸ առավել աղղեցիկ ներկայացուցիչները, դասրասվում էին խաղաղ բանակցությունների գնալ Աղբրեջանի հետ, Արցախը նրա սիրադեությունը ենթարկեցնել, այսղես կոչված, մեակուրային ինքնավարության կարգավիճակով:

Հանրահավաքի այս ողին վրդովեցրել էր դաճնակության ղեկավար Վազգեն Սարգսյանին: Հենց երեկ ուշ երեկոյան նա հեռուստատեսային իր ելույթում դասադարտեց կազմակերպիչներին (իհարկե, դաճնակցությանը), որոնք ճակասի հաջողություններ

րի օրերին կուրծք էին ծեծում, թե իրենք էլ ճակատում են եւ հաղթանակի դափնիները մեծ մասն իրենց էր մասկանում: Բայց, ահա՛, առաջին ձախողանքը, եւ նրանք թռել են մի կողմ ու հանրադատության դեկլարանտներն են դասափետում: Սա անբարոյակամութուն է,-եզրակացրեց Սարգսյանը եւ հույս հայտնեց, որ այս անհաջողությունն էլ կհաղթահարվի, իսկ այն ժամանակ ո՞ւմ հետ կլինեն ամբաստանողները:

Ճակատից գալիս են սխուր լուրեր. Շահումյանի Երզնանը նվաճված է թուրքերի կողմից (Մնացել են Շահումյանը, Վերիբեյը եւ Գյուլիսանը, որոնց բնակիչներն անցել են անտառները, դարձրածական կոչվել են մղում: Երզնանի գյուղերն ավերվել են, բնակիչները, արյունարբու հրոսակներից մի կերպ մազադուրծ, փախչում են դեղի Մարտակերտի Երզնանի լեռնային գյուղերը, Ստեփանակերտ, Շուշի: Հեռուստատեսությամբ ցույց սվին փախսականների խլիպները, որոնց ծայրն արդեն Չանգեզուրի ճամփաներին է:

Մարտակերտի Երզնանում օրհասական մարտեր են գնում, թուրքի սանկերը մի կողմից մեկ են Քուլասակ-Մրխավենդ-Կիչան գիծը, բարձրվում են դեղի Երզնանի խորքը: Իսկ հյուսիս-արեւելքում դաժնոր նվաճած՝ կոստում ու կողոպտում են, ավեր ու ավար անում Արցախական աշխարհի այն քարերը, քաղաքական սարածում, որ երբեք բեռնամոսֆ չէր տեսել:

Մոսկովյան հաղորդումներում Լեռնային Ղարաբաղի անկման իսկական դասճանդներն են հայտնում, միայն Մարտակերտի Երզնանում թուրքերն առաջ են բարձրվել ավերի քան 100 սանկերով, որոնց վրա նստած են ԱՊՀ զորքերի լավագույն մասնագետները, վարձկանները:

Հրանտ Բագրատյանն է հեռուստակրանին, ուզում է արտադրողի խոսքեր ասել եւ հարկում է ինֆորմացիոնային այնպիսի հաջողություններ, որոնք դարձադառն անհնար էր դասկերացնել: Եւ ուզում է հավաստեցնել, թե իրենք ամեն ինչ կանեն դրությունը փրկելու համար, որովհետեւ «Արցախի կորուստը մեզ է նշանակալի կորուստ ամեն ինչի»:

Բայց ո՞ւր է հանրադատության նախագահը,-ինքն իրեն այնպիսի հարց տալիս է վարչապետի տեղակալը: -Այնպիսորեն կորսվում է այդ «ամեն ինչը», ազգը կանգնած է ամեն ինչի կորստյան դեմ-հանդիման, ո՞ւր է նա, ի՞նչ է անում Հարավային Ամերիկայի երկրներում, ի՞նչ է փնտրում: Երջակա միջավայրի կարգավորման խնդիրներ: Բայց մի՞թե Արցախն ու ամեն ինչը կորցնելուց հետո հայ ժողովուրդը Երջակա միջավայր կունենա...

Եւ ո՞րն է ամենահետաքրքիր-ամենացավալիս. ճակատում հայոց ազգային ողբերգությունն է, իսկ նա այնտեղ բարունակում է իր Երջակայությունը: Ծարունակում է եւ դեռ նուրբակ էլ ունի հաջորդ բարբառվա վերջում Փարիզ այցելել, Փարիզով է տուն դառնալու, որդեսգի այնտեղ Միստրանին անձամբ տեղեկացնի հայոց նոր ողբերգության մասին: Կարծես, որ անցյալ անգամ այդ Միստրանը հասկացրել է, թե մեր հարցերը Մոսկվայում ինչ լուծում, դրանով չի ասել ամեն ինչ եւ ամենաստղադի ձեռով:

Հետո՛ իմացանք, որ այս օրը, հունիսի 14-ին, Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն արդեն զսնվել է Փարիզում եւ նախ Միստրանի հետ ունեցած հանդիպմանը, առաջ եւ մամուլի ասուլիսում, Արցախի նոր ողբերգության համար մեղադրել է Ռուսաստանին, որն իր սղառագիծությունների բնագավառում խախտել է հավասարակշռությունը Հայաստանի ու Ադրբեյջանի միջև՝ ոսնահարելով նախկինում ընդունված դաշմանագիրն այս կողմերում զսնվող խորհրդային զենքի հնվասար բաշխման մասին: Եւ, իբր, եթե Ադրբեյջանն իմացած լիներ, որ Հայաստանն ունի այսօրվա ու այնպիսի զենք, որքան ու որդիսի՛ք ինքը, առաջ «Բաբվի դեկլարանտը երբեք չէին համարձակվի դիմել այդ գրոհին» («Երկիր», հունիսի 19):

Բայց Բաբվի դեկլարանտը Բաբվում էին զսնվում, այնտեղից ոչ միայն զենք ու զի-

նաճախի ստանալու գործերն էին կազմակերպում, այլեւ գլխավորում էին գրոհը: Իսկ դու, այդ ամեն ինչը թողած ռազմական գործի հետ կապ չունեցող եւ դրանից ավելի անձեռնարկեց մարդկանց հույսին, բացակայում էիր:

Դարձյալ հետո մեզ է իմանալիս, որ Ռիո-դե-Շանեյրոյի համաժողովի ժամանակ, հունիսի 14-ին, հանդիպել եւ գրուցել են Լ. Տեր-Պետրոսյանն ու Թուրքիայի վարչապետ Ս. Դեմիրելը, եւ վերջինս, իբրեւ խորհուրդ, նրան այնպիսի «կարգադրություն» է արել. «Իսկույն հեռացել Ղարաբաղից, աշխարհին հայտարարել, որ դուրս դիմի գալ Շուշիից ու Լաչինից»: Առաջ մեծավարի այս խորհուրդն է սվել. «Ձեր հարեւաններն են Ադրբեյջանն ու Թուրքիան: Եթե նրանց հետ բարեկամական հարաբերություններ չհաստատվեն, ձեր վիճակը ծանր կլինի» («Ազատամարտ», 1992, թիվ 26):

Հարավային Ամերիկայում ու Եվրոպայում համելով՝ մեր նախագահը երեւի այս խորհուրդ-կարգադրությունն էր կատարում:

Հունիսի 15-ին, երկուսուսուրեք, մեզ է ՀՀ ԳԽ-ի արտակարգ նստաբանում ֆնմության առավել ԼՂՀ աղետալի վիճակի հարցը, փնտրելիս-զսնվելիս միջոցներ փրկության համար: Իսկ դասճանդներին մեծ մասը մատնում էր, որ դա դյուրացնելու նուրբակով անհրաժեշտ է նախ եւ առաջ դեպի անհրաժեշտ ճանաչել օրհասի դեմ հայտնված այդ Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատությունը: Ճանաչել, առաջ ծագրել ու անմիջապես էլ իրականացնել դրանով դաշմանավորված դարձադրությունները:

Ճիշտն ասած, Եւս է դժվար այնպիսի մի ջրային խառնածոնովը կոչել «նստաբան» հանգիստ բառով: Դա հիվանդ էին հավաքվել հուզված-փոթորկված, ռազմաճակատի անհաջողությունները սարքեր կերպ ընդունող, սարքեր արձագանքների դասճանդ մարդիկ, որոնք չէին կարող լուռ մնալ... Եւ նրանցից յուրաքանչյուրի խոսքը, առաջարկը, վճիռը, այսինքն՝ ամեն մի արձագանքը, մասնում էր ներքին խռովքը, փոթորիկը, կամ աղմուկն անարբերությունը... Եւ այս ժողովուրդի հասարակ ունկնդիր-հեռուստադիտող, գրի են առել դասճանդներին բոլոր էական խոսքերը, որոնցից յուրաքանչյուրը, կարծում են, Եւս լավ ցույց է տալիս, թե ով-ով է եւ ինչ արժե:

Պատճառավորներին Եւս էր հետաքրքրում Շահումյանի Երջանի վիճակը, սույուց տեղեկություններ էին դառնալու: Եւ Ա. Մանուչարյանն ասաց.

- Հեռախոսային կապ չունենալ եւ անհնար է սույուց օրեւ քան ասել:

Մի քանի դասճանդները զայրացած բողոքեցին.

- Իսկ էլ ինչի՞ եք դառնում այդ կապի նախարարությունը, որ մի հեռախոսագիծ էլ չի դառնում կարգին վիճակում:

Հետո Ա. Մանուչարյանն ու դասճանդային նախարար Վազգեն Սարգսյանը խորհրդարանին տեղեկացրին, որ թուրքերը փաստորեն գրավել են Շահումյանի Երջանն անբողոքությամբ, եւ ժողովուրդն ու ինֆորմացիոնային ջոկատները ֆաշվել են անտառները, իսկ մի մասը հեռացել է դեղի Մարտակերտ: Այս Մանուչարյանն ընդգծեց, որ հարձակումը սկսվել է նրանից հետո, երբ Ռուսաստանն Ադրբեյջանին է հանձնել 2 մոտոհրձագային դիվիզիայի ռեզիմենտ: Նա ասաց՝ այդօրինակ ռեզիմենտի հանձնվելու նաեւ Հայաստանին, սակայն ինչ-ինչ դասճանդներով հանձնումը ձգձգվում է: Այս Մանուչարյանը, դասճանդներով դասճանդներին մտադրություններին ընդգծեց, որ Շահումյանը գրավել է, որովհետեւ նրա վրա հարձակվել են գերակառն ուժեր: Նա խոստովանեց, որ Հայաստանի իշխանություններն այս ցավալի հարձակումը չէին սղախում:

Ցավալի այս տեղությունը մարդկանց հասկանալ է տալիս, որ Արցախում կոչվող մեր կողմից տեղի է ունենում անցեղյակ ու աննախադաստան դեկլարության առկայու-

բյանք, եւ սրամաքանական յիշի լինել կամ անմիջապէս, անհետաձգելիորեն վերադարձնուի, կազմակերպել բազմակողմանիորեն, կամ, հետագա կործանարար ողորդութիւնները կանխելու համար, գնալ հրադադարի (որի գինն, իհարկէ, անհնար է որոշել):

Պատգամավոր Չահուկյանը երեւի անմիջապէս խառնեց ԳԽ-ի ղեկավարության հաշիվները, երբ, հանրադատության ղեկավարների խնդիրը համարելով ժողովրդի ու հասարակության բոլոր խավերի, քաղաքական բոլոր հոսանքների միասնությունը, անգիջում դայֆարն Արցախի դաշտամարտության համար, առաջարկեց հենց հիմա, սեղմուստը, հասուկ որոշումը ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատության իրավասությունը:

Ատյարեզ նեւեց Աոս Բլեյանը՝ փորձելով փրկել Գերագույն խորհրդի ու Հայաստանի անկախ հանրադատության դաշիվը:

- Մեր անկախության հռչակագրում մենք հրաժարվել ենք Արցախի դաշտամարտությունից, հիշո՞ւմ եմ: Ուրեմն, դարձ է, որ հիմա էլ դաշտամարտ ենք հրաժարվել նրա համար կովելուց: Ինչպէ՞ս կարելի է ժողովրդի գոյությունը հարցականի տակ դնել անհաւանակաւ փայլերով, արյունահեղության ճանադարհով:

Չահուկյանի առաջարկի դաշտամարտությանը հանդէս եկան Ավետ Գրիգորյանը, Աոս Նավասարդյանը: Իսկ Կիմ Բալայանը Բլեյանի հայտարարությունը համարեց բարբառանք՝ հաստատելով, որ, հակառակը, Հայաստանի անկախությունը հենվում է մի ֆանի սկզբունքային հարցերի վրա, եւ նրանցից մեկն է Արցախի միավորումը Հայաստանին:

Ամբիոնում հայնված Ալբերտ Բաղդասարյանը Խորհրդարանին խորհուրդ էր տալիս լրջորեն գնահատել խորհրդումները, ուժի ու խելի գալ եւ նոր միայն ծրագրել ձեռնարկելիքը:

- Մի բողե նկատի՞ եմ առնում մեր ուժը, հնարավորությունները: Չե՞ք տեսնում, որ մեր դեմ էլ է ոչ միայն Ադրբեյջանը, այլեւ Թուրքիան, առավել եւս՝ Ռուսաստանը: Դեմ հաւրի առնո՞ւմ եմ, որ Ադրբեյջանից մեր դեմ եկած զանգերի վրա ոչ թէ վարձկան կամ ծախսու ուսման են, այլ Ռուսաստանի բանակի լավագույն ծառայողները, որոնք իրենց հանրադատության ղեկավարության հանձնարարությունն են կատարում: Այն ղեկավարների, որոնք մեր բերանը մի բան են գցել՝ մեր մանր հաջողությունները, մտածելով, որ դրանցով կզոհանանք եւ հետո քար կսանք մեր խելը գոյությունը: Իսկ տեսնելով, որ մենք մեծ ախորժակ ունենք եւ հասանելիֆից ավելին ենք ուզում, հարձակվել են մեզ վրա եւ դա եւս տալիս...

Այս բարբառանքից կարելի էր եզրակացնել, որ մանր ու մադոնս հողին ուրախ է ստեղծված վիճակի համար, հնարավորություն ունի իր հակառուսական, հակաարցախյան գառացանքները օրվա «փաստերով հաստատել» եւ, մանավանդ, իր անառարկելի խրատը հրամցնել, Արցախը հանձնեցե՛ք իր սիրտը՝ Ադրբեյջանին եւ բավարարվե՛ք այն դաշտաններով, որ այստեղ են գցել ձեր առաջը:

Խոսում են Սամվել Շահնուրայանն ու Լեոնիդ Հակոբյանը եւ դաշտամարտում, որ հայ ժողովրդի առաջ հայնված այս աննաճակասագրական դաշտին դաշտամարտները մի կողմ թողնեն անլուրջ խոսքերն ու անմիջ խորհուրդները եւ գործ կատարեն, փրկեն Արցախը:

Եւ Բ. Արարցյանն այստեղ էլ գործի դրեց իր լարած մյուս կարեւոր զենքը ձայն սկեց Էդվարդ Եգորյանին: Եգորյանը լուրջ-լուրջ ասաց.

- Հիշո՞ւմ եմ, երբ Լեռնային Ղարաբաղը նվաճում, ուժի տակ էր տալիս ադրբեյջանական քնակավայրերը, Մարիո Ռաֆայելին եկավ, նրան դասադարձեց իբրեւ ազդեցութի: Մեզ էր խնդում, որ ազդենք, եւ կանգնեցնենք ազդեցության: Մենք ասացինք՝ Ղարաբաղի ղեկավարությունը մեզ չի լսում, չի ենթարկվում: Հիմա ի՞նչ ասենք այն նույն Ռաֆայելին: Առհասարակ միակ ճիշտ ֆայլը կլինի՝ չափենք մեր հնարավորությունները, մեր ուժն ու հեռանկարը եւ նոր միայն գործի անցնենք: Դրա համար էլ առաջար-

կում են խորհրդարանի հանձնաժողովների ուժերով քաղաքական վիճակի բազմակողմանի ֆունկցիոններ կազմակերպել, կատարել բարեխիղճ հետազոտություններ, այս բոլորը ներկայացնել խորհրդարան, որից հետո մտածել որոշում կամ ձեռնարկելիք որոշակի ֆայլերի մասին:

Ուրեմն, դեմ է թույլ տալ, որ թուրքը սերը դառնա ամբողջ Արցախի, մեծի նաեւ Հայաստանի սահմանային շրջանները, այդ ընթացքում կատարել ուսումնասիրություններ ու հետազոտություններ:

Այս առաջարկը երեկոյան նիստում հեզմանքի ենթարկեց Դավիթ Վարդանյանը:

- Զգի՛սե՛ք մարդիկ անտեղյակությունի՞ց են անիմաստ առաջարկություններ անում, թե՞ չկանությունից.- հայտնեց նա, առաջ ջնջեց ԼՂՀ ղեկավարության դեմ հանած մեղադրանքը.- Մեզ չե՛ն լսում, չե՛ն ենթարկվում: Բայց եւզ ո՞նց լսեն, խոսքը բանի տեղ դնեն, երբ այստեղ հայտարարում եւս, թե մեզ համար ընդունելի են այն որոշումներն ու վիճակները, որ Ղարաբաղի հայությունն ու նրա ղեկավարությունն են ընդունում... Իսկ երկխոսորդարանում ու ԱՊՀ խորհրդաժողովներում ստորագրում եւ թրթր, որոնցով այդ Ղարաբաղը մտցվում է Ադրբեյջանի կազմի մեջ: Սա ի՞նչ բարոյականություն է եւ առհասարակ հնարավոր էր էր դաշտամարտից այսօրից երկերեսանի քաղաքականություն:

- Այստեղ ՀՀ-ական դաշտամարտներն առաջարկում են Ղարաբաղը զիջել Ադրբեյջանին եւ փոխարենը Հայաստանին դարձնել խաղաղություն: Լա՛վ հաջողություն կլինի, թուրքը հենց դրան էլ սղասում է, որ մեզ խաղաղություն դարձնել... Էլ ի՞նչ կատե՛ք.- դարձյալ նա է, Դավիթ Վարդանյանը:

Ինչ մնում է Ղարաբաղին, առաջ լա՛վ հիշեցե՛ք. նա՛ մեզ ուժի հանեց, դայֆարի ճանադարհ ցույց տվեց, ամենակարեւորը՝ հասցրեց բարձր դիրքերի, եւ հիմա, երբ ինքն ունի մեր օգնության կարիքը, թիկունքից փախչում ենք... Ո՞վ դիմի դաշտամարտի սա այս տեսակ աղերսության եւ դավաճանության համար:

Այս ոգով խոսեց նաեւ խորհրդարանի դաշտակցական ֆրակցիայի ներկայացուցիչ Գագիկ Հովհաննիսյանը:

- Այստեղ խոսք եղավ մեկուսիսային ինքնավարությանը Արցախն Ադրբեյջանի կազմում թողնելու մասին: Այդ խոսքի տեղն ու դասակարգները չեն կարող չիմանալ, համոզված չլինել, որ Արցախի հանձնումն Ադրբեյջանին (ի՛նչ իրավասությամբ էլ դա զարդարված լինի) յիշի նշանակի լոկ մի բան՝ այդ հանրադատության հայաթափումն աննաճակարճ ժամանակում: Ուրեմն, մենք այստեղ Արցախի մահավճի՞ռն ենք երաժիշտավորում: Սա ի՞նչ խաղաղամեք է սեփական ազգի դեմ:

Առաջարկում էր դաշտակցական դրոշմային հանադաշտամարտի լծակներ ստեղծել հանրադատությունում, ռազմական օգնություն հասցնել Արցախին, փրկել նրա անկախությունը, իսկ ՀՀ ղեկավարությունը դիմի հրաժարական տալ, ֆանի որ այն ոչ ուզում է, ոչ էլ ի վիճակի է կատարել իր առաջ հենց այսօր ծառայած խնդիրները:

Բ. Արարցյանը վերջին ելույթների ժամանակ չէր կարողանում տեղը հանգիստ նստել լսել: Ընդմիջում էր, անտեղի դիտողություններ անում, կողմնում, ամենից ցաս խախտում դահլիճի ՀՀ-ական միջարկությունները:

- Ես չեմ կարող իմ վճռական վերաբերմունքը չարսահայտել վերջին երկու ելույթների դեմ.- նստաբեզան կոչված ժողովը փակելուց առաջ հայտարարեց նա.- Մարդ խոսելուց առաջ թող չափի մեր ուժերը, գնահատի հնարավորություններն ու միջոցները: Մենք դեմ է ընդհանրենք նստաբեզանը, առաջ նախագահությունում որոշենք, թե ի՞նչ ենք անելու: Դրա համար անհրաժեշտ է լինել տեղերում, ուսումնասիրել վիճակը, որից հետո կհավաքվենք Նախագահության նիստի եւ կընդունենք անհրաժեշտ որոշումը: Իսկ այժմ այն դաշտն է, երբ դեմ է լինենք տեղերում, տեղերում:

Դահլիճում իրարանցում էր: Լավեցին նոր առաջարկություններ, անելիքի ճշգրտման դաշտանը, խորհուրդ... Բայց նախագահն ու համախոհները փախան այդ բոլորից:

Պարզ էր, որ Արարցյանը հանձնարարություն ուներ՝ չընդունել եւ ոչ մի որոշում, մինչեւ կզա-կհասնի հանրադատության միանձնյա տեղը: Դրա համար էլ վերջին խոսքը

կավարության ու ամբողջ ազգի առաջ ունենում է իր անդրանիկ ելույթը, որ, առաջին հերթին, Արցախի խոսքն է եւ հայության կողմից յիշի ընկալվի մի ուրիշ սեսակ, արքայան ու վեհացնող...

Ես այսպէս էի մտածում, համոզված էի, որ ուրիշ կերպ չէր կարող լինել նաեւ որքան էլ հայաստանցու վերաբերմունքը: Այդ դասճանաչում էլ ծանր էր տրամադրությունս, երբ այդ Գեորգի Պետրոսյանն ամբիոն բարձրացավ, մի երկու նախադասությամբ անդրադարձավ ՀՀ նախագահի արդար թե անարդար կցսամբանքին, դրանով էլ բավարարվեց, արդա եւ դահլիճը թողեց, հեռացավ:

Բայց ի՞նչ էր նրա դասասխանը Լ. Տեր-Պետրոսյանի կցսամբանքին: Գուցէ սա՛ այնքան ծանրակեցո՞ւմ մի խոսք էր, որ կարող էր փոխարինել սղոսված ամենադասախանասու, ամենաերազելի ելույթին: Երեւի երկար էր մտածել այդ խոսքի վրա, որ այս էր միայն.

- Ստեղծվել են հայկական երկու հանրադատություններ, որոնք հարազատ եղբայրներ են: Մենք կրտսեր եղբայրն ենք: Բայց նկատի ունեցե՛ք, որ բարդ ժամանակներ են, եւ դրանից էլ մենք արագ հասունացել, աճել ենք (այսինքն՝ մենք արդեն այն աստիճան հասուն ենք, որ չունենե՛ք ձեր խռիւրդի, առավել եւս հրամանների կարիքը)...

Այսպէս եւ մոտավորապէս այսքան:

Պատգամավորների ելույթները հետաքրքիր էին նրանով, որ արտահայտում էին անհանգստություն՝ ստեղծված վիճակի համար, մեծ մասամբ անկեղծ ու սկզբունքային էին, հետեւապէս եւ ուղղված ՀՀ նախագահի ու նրա թիկունքում կամ ձեռքի սակ գործող ՀՀԿ կազմակերպության դեմ:

Այդ ելույթներից արդեն դարձ Երեւան էր, եւ արքեր կուսակցություններ ու խմբակցություններ ներկայացնող դասգամավոր-եկույթ ունեցողներն էլ բացահայտ ասում էին, որ ՀՀԿ-ական խմբի ու բացառապէս նրա դիրքերից գործող ղեկավարության հակաարցախյան էության դեմ իրենք միավորվել են, կազմել ընդդիմության դաշինք, մի համերաշխ ամբողջություն, որն այսուհետ յիշի յայտարարի սզգի միավորման, նրա Երեւանի միջնա կերպ դաստիարակելու եւ առաջադիր խնդիրները համազգային ուժերով լուծելու համար:

Համա՛հաս Գրիգորյանը ֆնանդաստեղ հանրադատության լրացական մարմինների անգործունեությունը, հեռուստաստեղության ու նրա ղեկավար Ս. Գեորգյանի դասադասելի թրամ վիճակը, կոչ արեց միավորել Հայաստանի ու Արցախի ղեկավար մարմինների ջանքերը, բացառել առանձին, թեկուզ եւ Եւրո հարգելի մարդկանց միահեծան դերը: Անտոն խոսեց Երեւանում Արցախին վերաբերող հարցեր ֆնանդիս առանձին ընկերների (հասկապէս ՀՀԿ-ականների) Երեւան եւ ոչ թե ժողովրդի սրամարտությունը նկատի առնելու ցավը:

«Ես միշտ էլ այն կարծիքին եմ եղել, եւ այժմ էլ եմ, որ Հայաստանի իրական անկախությանը կարող ենք հասնել միայն ԼՂՀ ազատագրության ճանադարհով», - խոսքն այսպէս ավարտեց Գրիգորյանը:

Հրանտ Խաչատրյանը ցավով նեցեց, որ ՀՀ ղեկավարությունն Արցախին վերաբերող հարցերում հեռացել է նախկին որոշակի ու վճռական դիրքից եւ որդեգրել մի անհեռանկար գործելակերպ, որից այնքան էլ հեռու չէ Արցախից հրաժարվելը:

Գագիկ Հովհաննիսյանը (ՀՀԴ ներկայացուցիչ) Հայաստանի ու Արցախի անմիջապար վիճակը համարեց արդյունք այն անորոշության, որ կա առաջինի՝ երկրորդի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի մեջ. դարձ չէ՛ ինչ յիշի անի ու ինչ է անում. չունի ծրագրված ու հետեւողականորեն կիրառվող գործունեություն: Երկուսն էլ կովի մեջ են, բայց մերոնք այստեղ հարայ են արքիս, եթե մենք յիշե՛ք էլ չկովե՛նք, եկե՛ք վագենք բանակցությունների: Իսկ ինչպէ՛ս կարելի է չկովել կովի մեջ (այսինքն՝ ձեռքերը վե՛ր դարձել) եւ բանակցություններ ադերսել, երբ հակառակորդը որոշել է իր հարցերը լուծել յայտարարվածի դասում:

Դասադասեց ՀՀ ղեկավարության միակողմանի ու ծուռ հայացքը ԼՂՀ գործերի վրա. Արթուր Մկրտչյանի նախագահ ընտրվելը ընդունվեց մեր ղեկավարության կողմից, չհամարվեց ժողովրդի, արցախահայության վճիռը եւ դա ճակատագրական եղավ իրողությունների հետագա ընթացքի համար: Մի՞թե՛ դրանով չյիշի բացառել Թեհրանում ու Հռոմում ընդունված հակաարցախյան որոշումների փաստը: Բարեկեն Արարցյանը ԳԽ-ի նստաբազանում հայտարարեց, թե մինչեւ օրս մեզ համար դարձ չէ Շահումյանի Երեւանի կարգավիճակը, եւ դա՞՛ չէ, արդյո՞ք, այսօրվա ողբերգության դասճանաչող:

Պահանջեց ճանաչել ԼՂՀ-ը, նրա հետ կնքել ռազմադադարական դադարադադիր եւ այս ամենը հաջողությամբ իրականացնելու համար՝ ՀՀ կառավարության հրաժարականը:

Դավիթ Վարդանյանը (Ազգ. ժող. միություն դասգամավորական խմբից) ցավ, որ հանրադատության այսօրվա ճախողանքները Եւրո-Եւրո են, դասճանաչում էլ մեկն է՝ կուսակցությունների եւ հասարակական հոսանքների անմիաբանությունը՝ կառավարության անհետաճեց ֆադաբանության հետ միասին: Այսուհանդերձ կուսակցական խմբերի գործունեության մեջ նկատվում է ուժերի միավորման տեղեկեց, որը յիշե՛ք է դառնա Եւրո-Եւրո հաջողությունների երաշխիք: Եթե մեր կառավարությունը միավորված ուժերով մինչեւ վերջ յայտարարելու է Արցախի ազատագրության համար, մենք կհամախմբվենք նրա Եւրո-Եւրո, եթե ոչ, արդա մենք կկովենք ղեկավարության հակահայրենասիրական դիրքի դեմ, թող այն ժամանակ իրենք դասասխան ան այդ ֆադաբանության համար, նրա համար, որ Թեհրանում ու ԵԱՀԽ-ում որոշումներ են ստորագրել (փետրվարի 28-ին եւ մարտի 24-ին), որոնցում Արցախը թողնվում է Ադրբեյջանի կազմում, նվիրաբերվում է արցախահայության դահլիճներին: Թող սրա համար՝ դասասխան ան...

Տիգրան Մարգարյանը դառն խոսքեր Եւրո ասաց հանրադատության ղեկավարների, հասկապէս նրա եռյակի (նախագահ-ԳԽ-ի նախագահ-վարչապետ) հասցեին, որն Արցախին վերաբերող հարցերում առաջնորդվում է իր անարժան դրածոների հաղորդածներով եւ խառնակչություններ ստեղծում ինչպէս այստեղ, այնպէս էլ այստեղ:

Այսօր աշխարհում չկա ավելի ադազգային դեպք, քան Հայաստանին եւ, որը չունի իր ազգային ֆադաբանության ծրագիրը եւ երթարկվում է թե՛ Եւրո-Եւրո թե՛ Եւրո-Եւրո, - հայտարարեց նա, ադա առաջարկեց ստեղծել այդ ծրագիրը, ռազմունակ-հայրենասիրական բանակ, կուսակցությունների, ժողովրդի բոլոր հասկածների ու հոսանքների կուռ միասնություն եւ փրկել Արցախը: Իսկ եթե Լ. Տեր-Պետրոսյանը չյիշե՛ք է անմիջապէս լծվի այս գործին, այլ յիշի Եւրո-Եւրո դաստակի դաստակեղ հայ ժողովրդի ուժերը, ադա թող իր դրածոներին էլ առնի, հեռանա ֆադաբանական աստարեզից:

Արտ Նավասարդյանը հիշեց Հայաստանի ղեկավարության՝ նախկինում հռչակած մի խղճով «ինասությունը», Հայաստանի դաստակավածությունը նրա անդաստակ լինելու մեջ է:

Մենք չի՛նք կարող երեսակայել իսկ, որ այս մայնության հաջորդ «ինասուն» ֆայլն էլ այն է, որ Արցախը յիշե՛ք է նվիրաբերել Ադրբեյջանին՝ այսպէս կոչված մակուրային անկախության զարդասուր-դազադի մեջ դրած:

Երբ փորձում ես ցավերի հիմքը տեսնել, անդադան երեսուն են՝ մեր դանդաղուրությունը ռազմական ուժեր ստեղծելու գործում, իսկական դեպքում ստեղծելու փոխարեն անկախության հե՛րաթով ժողովրդին թրեցնելը... Եւ զարմանա՞նք, որ մեր հանրադատության նախագահը մինչեւ այսօր էլ չի Եւրո-Եւրո, ժողովրդին չի ներկայացրել իր ծրագիրը, որդեգրել իրեն ճանաչե՛նք, իր ետեւից գնանք կամ ընտրե՛նք մեր ճանադարը:

Եղվարդ Եգորյանը համաձայն չէ այն դասգամավորների հետ, որոնք ցնում են, թե Հայաստանի ղեկավարությունը վճռական դիրք չունի Արցախի հարցում: Հիշեց ԵԱՀԽ-ի մի ֆադաբան կարծիքը, որի համաձայն՝ Հայաստանը դարձապէս դաստակավ է մղում ԼՂ-ը Ադրբեյջանից յոկելու եւ իրեն միացնելու համար: Ուրեմն, դրում բոլորն էլ տեսնում են, որ Հայաստանի կառավարությունն ամեն միջոց գործադրում է Արցախի փրկության համար, ու միայն ներսում, հայրենի ընդդիմադիր կուսակցություններն են,

որ դա ուրանում են եւ դրոյնն այնպէս ներկայացնում, թէ Արցախը գոհաբերվում է ինչ-ինչ Եւրոպայի տարածքներով:

ՀՀ եւ ԼՂՀ իշխանութիւնները փոխհարաբերութիւններն էլ զանազան կերպով ներկայացնում են այսօր. «մենք չափազանց ծանր դատարանական գործը ենք համարում, որ կընդունենք ամեն մի որոշում, որ կընդունի ինքը՝ ԼՂՀ իշխանութիւնը: Բայց չէ՞ որ դա միայն դատարանական, որ նրանք որեւէ որոշում ընդունելուց առաջ այն մեզ հետ համաձայնեցնեն (այ՛, բարեխաղախ, կասե՛ք Եւրոպայի թուրք բարեխաղախ. - Բ.Ու.):

Արեւ ՀՀՇ՝ օրակարգի համար ընդունած հայտարարութիւնը. Ա) Ամբողջով Արցախի ինքնապաշտպանութիւնը՝ ազատագրելով բռնազավթած տարածքը, Բ) Ամբողջով ՀՀ սահմանամերձ քաղաքների պաշտպանութիւնը, Գ) ԼՂՀ ղեկավարութիւնն իր որոշումները նախապէս համաձայնեցնի ՀՀ ղեկավար մարմինների հետ, Դ) Հասնել նրան, որ ԼՂՀ-ը վարի արտաքին եռանդուն փոխհարաբերութիւն:

Պարույր Հայրիկյանը (ԱԻՄ) գտնում է, որ եթէ հրաժարվել ենք 1989 թ. դեկտեմբերի 1-ի հայտարարութեանը՝ նկատի առնելով միջազգային օրենքները դրոյնների ամբողջութեան պահպանման մասին, ապա գոնէ մի քանի տարիներ Եւրոպայի ազատագրական շարժումը, բոլոր ուժերով օգնենք, թիկունք դառնանք եւ ոչ թէ առավոտ-իրիկուն հայտարարենք մեր անկողմնակալութիւնը, որ հավասար է դավաճանութեան, որդեկալի լուծարան մարմիններն էլ թմբկահարեն մեր համաձայնութիւնն Արցախը Արքեպիսկոպոսի կազմում թողնելուն:

ԱԻՄ-ը կողմ է, որ ճանաչվի ԼՂՀ անկախութիւնը, եւ Հայաստանն ըստ այդմ էլ նրա հետ վարի իր փոխհարաբերութիւնը: Դա կոչուրացնի գործը, դաշտը կողակի հարթանակով: Հակառակ դեպքում մեր ձեռքով կատարվի Արցախի հարցը:

Ելույթ ունեցավ նաեւ ՀՌԱԿ դատաւարական խմբի ներկայացուցիչ Վիգն Խաչատրյանը եւ, բարեբաղդ արդէն ցայտունորեն դրսևորված ընդդիմութեան տեսակետով Արցախի վիճակի վերաբերյալ, կատարեց մի քանի ընդհանրացումներ, որոնք երեւի թէ ամենահավասարակշիռն ու ամենագործնականն էին վերջին օրերի աղմուկն նկատում հնչած խոսքերի շարքում: Առհասարակ չի կարելի չնշել, որ այս ընկերն իր ելույթներով, դիտարկումներով ու առաջարկություններով խորհրդարանի վերջին նիստերին թարմ շունչ էր փչում միաժամանակ համոզելով, որ ինչ էլ լինի, միայն հարթահարկի ժողովրդավարութեան դեմ կանգնեցված ՀՀ-ական դատաւար, եւ հանրապետութեան վարչական կյանքը միայն զսնի իր ճշմարիտ ու բանական ուղին:

Հեղինակի փաստաթղթում Արցախը հայտնվել է Արքեպիսկոպոսի կազմում, բայց ո՞ւմ մեղով, ո՞վ է դրա համար դատաւարական շաղկապը. - հարցրեց Խաչատրյանը: - Արդո՞ւր սա՞՞ է այն նվազագույն զինը, որով մեր նախագահն ուզում է խաղաղութեան հասնել: Բայց այս դեպքում ո՞րը միայն լինե՞ք բարձր զինը:

Մի՞թէ մինչեւ այսօր էլ մենք չհասկացանք դարձագույն մի բան. դարձապէս եր Արքեպիսկոպոսին համոզել, որ բռնութեամբ չի կարող ընկնել Արցախին, որովհետեւ նրա թիկունքում կանգնած է ողջ հայ ժողովուրդը:

Այն ե՞րբ եր. որ Արքեպիսկոպոսին իր ազգային բանակն էր ստեղծում, հասկանալի է, Արցախը նվաճելու համար: Իսկ մենք նոր միայն աչքնեքս բացել ենք, ուզում ենք ստեղծել մեր ազգային զինական ուժը: Բայց հիմա էլ դեռ դարձ չէ՞ մեր ազգն ու հայրենիքը դատարանելու՞ համար, թէ «ինչ-որ փոխհարաբերութեան խմբի անդամներն ենք»:

Վ. Խաչատրյանը հերքեց նախագահի միտման վերաբերյալ կուսակցական խմբի ստեղծած ընդդիմութեան մասին: Ինչի՞ համար է այն ստեղծվել, չէ՞ որ ազգային կյանքի բարձր վերացնելու է ոչ թէ իշխանութիւնը զավթելու համար: Եւ ինչպէ՞ս է, որ 8 կուսակցական խմբերից յոթը սկզբունքորեն միավորվել, ընդհանուր ու համարաբար ծրագիր են առաջարկում, իսկ մեկը, միայնակը, որ փոխհարաբերութեան է կազմում եւ քաղաքացիներն սխալ-սխալի ենեից է կատարում, չի էլ ուզում հաշտել նստել ընդդիմութեան հետ:

Մենք մինչեւ հիմա սղասում էինք, որ մեր նախագահը կզսնի փոխհարաբերութեան հոսանքները միավորելու, նրանք բոլորի լավագույն ուժերը գործի դնելու եղանակը, բայց, դժբախտաբար, կյանքն ուրիշ բան է մեզ հրաճնում: Մենք այս խորհրդարանում հայտնում ենք, եւ ժողովուրդն էլ կհամաձայնի, որ ոչ ոք իրավունք չունի միայնակ ու կասկածելի միջոցներով լուծելու մեր դեմութեան առաջ կանգնած խնդիրները, որդեկալի մի օր էլ ձեռքոցներով լուծելու մեր դեմութեան առաջ կանգնած խնդիրները, որդեկալի մի օր էլ ձեռքոցներով լուծելու մեր դեմութեան առաջ կանգնած խնդիրները: Եւ հետո էլ թող հայտնի լինի բոլորին, որ մենք երբեք չենք հանդուրժի որեւէ մեկին, որին կթվա, թէ արդէն ինքն է դեմութիւնը»:

Այս ելույթը, որից եւ միայն առանձին փոխհարաբերութեան կատարելի, երեւի թէ ամեն ինչ իր տեղը դրեց, խորհրդարանի, այսօր կոչված, ՀՀ-ական վճռող փոխհարաբերութեանը հասկացրեց, թէ ինչ աղետ է սղասվում իրեն: Եւ նա գլուխը կորցրած սկսեց այս ու ծախ ընկնել:

Խաչիկ Սաֆարյանը, որ խոսեց իբրեւ ոչ կուսակցական, ժողովրդավար սրամաղդութիւններ դավանող մարդ, ստեղծված ողբերգական վիճակի համար մեղավոր եր ճանաչում ամբողջ հայութեանը, նրա բոլոր հասկանումներին եւ առաջին ղեկավարից մինչեւ վերջին կրավորականներին, որոնք Շուշի ու Լաչինի թեթեւ հարթանակից հետո ինքնահանգստացան, սրկեցին թմբիկ, եւ ահա՛ արդյունքը՝ Արցախը խեղդվում է:

Գտնում է, որ ռազմական դրոյնն միայն հայտարարել ամբողջ Հայաստանում, հզորացնել ինքնապաշտպանութիւնը, մինչեւ վերջին թիզն ազատագրել Արցախը եւ նոր միայն նստել բանակցութիւնների սեղանի շուրջ (իսկ մեր նախագահն ասում է՝ Արքեպիսկոպոսն նոր ուժեր են եկել իշխանութեան գլուխ, եկե՛ք, բաժակցութիւնների՝ նստենք նրանց հետ: Բայց չէ՞ որ նրանք սարկեցին Շահումյանի ու Մարտիկոսի ողբերգութիւնը):

Ֆերդինանդ Ղազարյանը համոզված է, որ հարցի ֆինանսական ընթացքում երեւան եկան դատաւարական բոլոր խմբերի միասնութիւնն ու կարծիքների ընդհանրութիւնը, որոնք է ճանաչել ԼՂՀ-ը, կազմակերպել նրա փրկութիւնը, առանց ընկրկելու այն ցավալի վիճակի առաջ, որը միանգամայն այլ կերպ են գնահատում ՀՀ ներկայացուցիչներն ու հանրապետութեան նախագահը՝ որոշած լինելով Արցախը թողնել երեսի վրա: Նրանք ճշմարիտ դատաւարացում չունեն մեր երկրի մասին, չգիտեն, թէ ինչպէ՞ս է զբաղված հայ գյուղացին, ինչպէ՞ս միայն փրկել շահեղծ եղած մեր արդյունաբերութիւնը, եւ, վերջապէս, հանրապետութիւնն ինչպէ՞ս եւ ինչպէ՞ս միայն ամբողջ հայտնը ձեռքը, որը չի կարող չլինել ավելի ծանր, քան անցած տարին էր:

Նասաբյանի հաճելի երեւութիւններից եր ԼՂՀ ԳԽ-ի արտաքին հարաբերութիւնների հանձնաժողովի ղեկավար Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանի ելույթը (ափսո՛ւ, որ այն ամբողջութեամբ չունեն ձեռքիս ակ: Ասաց):

- Դատելով ՀՀ ԳԽ-ի այս նստաքաղաքից՝ կարող եմ վստահեցնել, որ այստեղի բարեբաղդ փոխհարաբերութեան են նաեւ մեր Գերագույն խորհրդին եւ անդայնակ կարող են սանել ամենաախտաւոր հետեւանները: Վստահեցնեմ միայն, որ նրանք դեռեւս դուրս չեն եկել Գերագույն խորհրդի սահմաններից, չեն վարակել ժողովրդին ու կողմնակիցներին: Եւ այսօր մեր ամենաառաջնահերթ խնդիրն է դաշտը՝ դրանք վերացնելու, ժողովրդի միասնութիւնն ապահովելու համար:

Այստեղ շուտ է խոսվում ԼՂ հանրապետութիւն երեւութի, մեր անկախութեան փաստի եւ դրանից թխող հանգամանքների մասին: Պես է նկատի առնել, որ մեր անկախութեամբ ինչ-որ չափով հեռացել ենք մեր ազգային ու համազգային մեծ երազանքից՝ Արցախը Հայաստանին վերամիացնելուց: Բայց չէ՞ որ դա էլ հարկադիր բայ է, այժմ սրամաղդանակն ու հեռավոր միակ բայը, որը գցում ենք մեծ երազին հասնելու համար:

Շուտ խոսվեց նաեւ Հոռոմի խորհրդաժողովին մեր չմասնակցելու մասին: Նախ ասեմ, որ բոլորովին էլ կարիք չկա դա ճակատագրական երեւութ համարել: Աղա՛ մասնակցելու կողմնակիցները թող մի վայրկյան մտնեն մեր դերի մեջ եւ ասեն, թէ իրենք ինչ միայն անեին այնտեղ: Ինչ համար դժվար եր հասկանալ Էդուարդ Եգորյանին, ո-

ըր մեզնից դահանջում էր միակողմանի ու անմտունչ ենթարկվել ՀՀ ղեկավարությանը: Բայց նաև ա՞յն ժամանակ, երբ մեզ հանձնում են Ադրբեջանի մարդակերների սնորհությունը եւ մեզ չեն էլ հարցնում՝ կոլիմանա՞նք թե՞ ոչ:

Առհասարակ լավ կլինի մեկնելու չղատափեսներն թույլ սված սխալների համար: Թե չէ, ես էլ հարց կսամ, թե այդ ինչդե՞ս է լինում, որ Հայաստանն անվստահության դաշտում է ստորագրել Ալմա-Աթայում, իսկ այսօր իր աչքերի առաջ ԱՊՀ ճանկերն ու սանկիսները կոպում են հայ ժողովրդի դեմ...

Մեզ կփրկի միայն միասնությունը:

Գրիգոր Ավագյանն առաջարկեց գորակոչ իրականացնել՝ այդ միջոցառման խստագույն եղանակով:

Արկաղի Մանուչարովը գտնում էր, որ ՀՀ ԳԽ-ն անհատալո լոկալ ճանաչի ԼՂՀ-ը, նրա դաշտայնության աջակցությունը դարձնի իր գերագույն խնդիրներից մեկը:

Առոս Բլեյանը, համաձայնելով իրենց (ՀՀԸ) դասգամավորական խմբի հետ, կոչ արեց հազարի մասնակցությամբ դուրս գոյություն ունեցող իրողությունների հետ, մեր Երջադասի հետ եւ նոր միայն գործի անցնել: Չայրացած էր նրանց դեմ, ովքեր կարծում են, թե դեմք է աղավաղել սեփական ուժերին, իսկ իրականում վզները ծուռ սղասում են, թե իրենց ինչ կհան ռուցկոյները: «Եւ մեր հարցը միջազգայնացնելով էլ խաղալիք կդառնանք մեծ տնտեսությունների ձեռքին: Իսկ ի՞նչ էր այդ Շուշիի ու Լաչինի նվաճումը: Մեր վճարական սխալը, որի համար անընդհատ լոկալ վճարեցին:

Վայրենության հավասար բան է չհասկանալն այն սխալի, որ է՝ Արցախին անկախություն սալը: Մեր խնդիրը լոկալ լինի արցախցուն դառնել Արցախում (մեռած թե ողջ) միևնույն է-Բ.Ու.): Իսկ նրանից հետո կարգավորել հարաբերությունները հարեանների հետ, մանավանդ, երբ գիտենք Թուրքիայի սրամադրությունն ու հնարավորությունները...

Այս, մեղմ ասած, ողորմելի, անձնասպական բարբառանից հետո ամբիոնին հայտնվեց Պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանը եւ, հանրադատության իրադրությունը համարելով ծայրահեղ ողբերգորամասիկական, դաշտանջեց երեք բան՝ Ա) Սահմանամերձ Երջաններում սահմանել ռազմական դրություն, Բ) Պաշտպանի ընթացում դադարեցնել բոլոր կուսակցությունների գործունեությունը եւ Գ) Գրախնություն սահմանել եւ խստորեն վերահսկել հրադարակվող գրավոր ու բանավոր խոսքը:

Այս առաջարկությունը դահիճում դայթեց իբրեւ Եմեցնող ռուսը, նիսը փակվեց: Հունիսի 23-ի նիսը ոչնչով չդեմք է սարբերվեք նախորդից: Նույն հաջող ու անհաջող ելույթները՝ ռուս Եմեցնող անհեռանկար, որովհետեւ որոշում չդեմք է ընդունվեք, եւ դա գիտեին, որոշել էին միայն երեք նախագահները, թերեւս միայն Լ. Տեր-Պետրոսյանն ու Բ. Արարցյանը, իսկ խորհրդարան կոչվածը կարծում էր, թե դեռ հնարավոր լոկալ լինի խորհրդի գալ, համերաժիսվել, չէ՞ որ այնտեղ, Արցախում հայ ժողովրդի մի մասն է Բրբրվում, արյուն սալիս:

Ելույթներից այստեղ լոկալ հիբեմ էականները, նրանք, որոնք թելադրված էին մեծ անհանգստությունից եւ խոսողի նեանակալից անհասկանությունից: Թե չէ, հիմա սովոր են ամբիոն զբաղեցնելու, որդեսգի ընտրողներն ու սանեցիները տեսնեն, որ իրենք էլ կան այն մեծ ու կարեւոր ժողովում:

Վարդգես Պետրոսյան.-Մենք խաբեցինք, դավաճանեցինք Արցախի հերոս ժողովրդին: Մենք դեմք է ճանաչեմք ԼՂՀ-ը, նրա հետ մեր հարաբերությունները կազմակերպենք իբրեւ անկախ ու ինքնուրույն դեմքության հետ: Դեռ համար երեւի անհրաժեշտ կլինի սեղծել մի արտակարգ խորհուրդ, փրկության կոմիտե, որը հանրադատության նախագահի հետ կծրագրի, կիրականացնի առաջադիր խնդիրները: Դեռ կբացադի դիկտատուրան, կաղաղակով նախագահի ու ընդդիմության համագործակցությունը, իսկ սա էլ կնեանակի՝ Բաղադական կյանքին մասնակից դարձնել մեր ժողովրդի բոլոր կենսունակ ուժերը:

Հայաստանի կառավարությունը, ԼՂՀ-ը ճանաչելով, արդեն լոկալ լայն գործունեություն ծավալի՝ միջազգային աստիարեզներում եւս նրա իրավասությունը ճանաչման ար-

ժանացնելու համար:

Գալով Շահումյանի Երջանի ողբերգությանը՝ ես եւս կարծում եմ, որ այն հետեւանք էր, չգիտեմ ո՞ւմ կողմից, նախադեռ ծրագրված մի խաղաղականի, որ կարող է կրկնվել նաև ուրիշ վայրերում, եթե մենք չզգաստանանք:

Հրաչիկ Միմոնյանի խոսքը, որ բազմիցս ընդհանվեց ՀՀԸ-ականների, ՀՀ նախագահի կողմնակիցների եւ մանավանդ նիսին նախագահող Արարցյանի կողմից, մի հիմնավոր մեղադրական էր նախագահի ու նրա կառավարության արած-չարածի դեմ:

- Մենք գտնվում ենք տնտեսական հեղաճեզման նախորդակին.-ասաց նա.-Այս իրականությունն իրեն ցույց սվեց իբրեւ մի անճարակ ու անգործունյա մարմին, որը չի կարողանում աղաղակել երկրի ղեկավարությունը, որեւէ առաջադիր կասարել սնեսական, Բաղադական, մեակուրային բնագավառներում: Ամենուրեք անհուսալի ճգնաժամ է: Խորհրդարանը դարգաղես չի կասարում իր դերը, իսկ նախագահական այս կարգը... դարգաղես ցույց սվեց, որ ավելորդ մի բեռ է մեր խղճուկ հանրադատության ուտերին: Սա առավել ցայտուն դարձավ մեր նախագահի սխալաճեռ գործունեության դայմաններում, երբ ի ցավ մեզ, հայսնի դարձավ նաև, որ մարդը տառադում է անսխալակա- նության սինդրոմով:

Մենք սկզբում մոլորություն ունեինք մսածելու, թե ինքնուրույն Արցախի հարցը կլուծվի մեր տարիողած կոչերի ու հանրահայտ օրենքների հիման վրա: Հիմա համոզված ենք, որ այն լոկալ լուծվի միայն զինական դիմադրությամբ, հետեւաղես եւ անցանք նրա ինքնադաշտանության կողմը: Բայց մեր կողմին, նախորդից ո՞չ դակաս աղիկարությամբ, հեղհեղուկ մի Բաղադականության է փարվել մեր ղեկավարությունը, անվերջ տատանվում է ու սայթափում: Ո՞ւմ էին դեմք նրա իրադատանքները ռուսական կայսրության դեմ, եթե լոկալ զնար, մասնակցեք Ժելեզնովիկյան կասակերգության եւ հեսագա Երջանի անուրջ խաղերին: Չէ՞ որ այս ամենն առնվազն անուրջ է:

Մեր հանրադատության նախագահը երեկ իր ու իր ղեկավարած իրականության ճակատագրական սխալների համար մեղավոր ճանաչեց ընդդիմությունը: Աղա աղաղակով մեկ հայտարարեց, թե հրաժարվում է Արցախի խնդրից, որովհետեւ, իբր, այն տանում է դեղի մեծ դատարան, իսկ դա լոկալ լինի հայ ժողովրդի վերջը: Իսկ նրա՝ միևնույն վերջ դայթարելու կոչերի, Ազատության հրադարակում խաղացած դերի, ժողովրդին հեղափոխական էֆուզի մղելու համար ո՞վ լոկալ դատարանն սա:

Ամենուրեք հայտարարում է, թե ինքն կանգնած է ՀՀԸ դիրքերում եւ անեղորեն իրականացնում է նրա որդեգրած նախադատները: Բայց որո՞նք են նրա նախադատները՝ ձեռք ձգած իրականությունը ձեռքում դառնելուց բացի: Եւ առհասարակ այն ե՞րբ է եղել, որ դեմքության դրեզդեմը կառչի մեկ հոսանքից, կուսակցությունից՝ թեմանություն տածելով մյուսների դեմ, արհամարհելով ժողովրդի առաջավոր ուժերին ու ամբողջ մսավորականությունը:

Մեր խորհրդարանի, մեր ամբողջ այսօրվա ամենակարեւոր խնդիրն է՝ դաշտանել Արցախի դայթարը, նրա իրավունքները, մեր հանրադատության սահմանները:

Ես համոզված եմ, որ Գերագույն խորհուրդը վճռաբար «ոչ» կասի նախագահի դարսվողական Բաղադականությանը, կմերժի նրա հակահայկական ծրագրերը:

Ռոբերտ Քոչարյանը (Արցախի ՀՀԸ ղեկավարը) ասում է՝ ինքն կարծել է, թե Արցախի այսօրվա վիճակն է իբրեւ լուրի մսերի վրա, Արցախի խնդիրը բացաղելու է տարածայնությունները, միավորելու է բոլոր ուժերը: Ուրեմն՝ սխալմունքի մեջ է եղել:

Շահումյանի դատարանին ինչի՞ հետեւանք է, հասկաղես երբ նկատի առնենք Շուշի ու Լաչինի մեր աննախաղեղ հաջողությունը: Իհարկե, աղբերջանական ուժի արբնացման ու բազմաղաղակման: Մենք դեմք է հակաուժ սեղծենք, իսկ այստեղ բանակո- վով ենք զբաղված:

Ես կարծում եմ՝ ՀՀ նախագահի ու ընդդիմության տեսակետները (Արցախի վերաբերյալ) իրար չեն մերժում (սխալվում է. -Բ.Ու.), այլ լրացնում են եւ կարելի է հաճախության գալ, իրար լրացնելով ամբողջացնել: Այստեղ ճեռ խոսեցին հեռու-մոտիկ հարե-

ւանների հետ լեզու գտնելու մասին: Եկեք շնորհակց Ռուսաստանը, ամեն դարազայի այն մեր ամենամեծավոր հարեւանն է եւ այդդիսին դիտի մնա:

Ռաֆայել Ղազարյան.-Ինչո՞ւ հակամարտություն է ստեղծվել հանրադատության նախագահի ու ընդդիմության միջև: Որովհետեւ նախագահը հեռացել է իր նախկին սկզբունքներից, որոնք նաեւ մեւն էին, բոլորինը: Եւ հիմա համառոտեմ դաժնաբանում է մի բոլորովին ուրիշ ծրագիր: Այն ինչով էր դայանավորված: Գուցե մեծ սերություններն են դահանջել, բեղադրել, թե ահա այսպես, դուք հրաժարվեցիք Արցախից, եւ մենք ձեզ ոչ միայն հանգիստ կտրուցենք, այլեւ կօգնենք: Բայց ինքը հավասար է այդդիսի խոսումներին, առհասարակ այդ մեծ սերություններին: Հիշո՞ւմ եմ ամերիկյան հայտնի առածը: Ասում են՝ մեկ խաբվեցիր, ամո՞ք քեզ, երկրորդ անգամ խաբեցիր, ամո՞ք ինձ: Իսկ նրանք մեզ միշտ խաբել են:

Մենք դեմք է դայաբաններ մեր իրավունքների համար, միայն թե մեր նախագահի հետ միասին, նրան համագործակցության հրավիրելով...

Արամ Սարգսյան (Հայ. դեմ. կուս. ղեկավար).-Մեր կուսակցության սեսակետը հրադարակել ենք. մենք առաջնային ենք համարում ԼՂՀ աշխատավորության կամքը, դեմք է ճանաչենք ԼՂՀ-ը, ֆաղափական ու ռազմական դաժնի կնքենք հետք, համագործակցենք, ինչպես դահանջում է մեր համագային Եսիք:

Մենք լիովին մերժում ենք դաժնաբանության նախարարի արած հայտարարությունը:

Երեկ ասացին (նախագահն ասաց)՝ մեծ սերություններն ահա դիտի ճշտեմ իրենց վերաբերմունքն ու ֆաղափական դիրքը մեր սարածի նկատմամբ, ճշտեմ, որժմեն, գուցե նաեւ աջակցեն, որ ընդունեն ԼՂՀ անկախությունը: Նախ՝ նրանք նոր չեն ճշտեմ, ադա՞ Հայաստանն ինքը դիտի ճշտի իր ֆաղափական դիրքն ու անելիքը: Եւ, ամենակարեւորը՝ մենք ինչպե՞ս կարող ենք ԼՂՀ անկախությունն ընդունել սալ ուրիշներին, երբ ինքներս չենք ընդունել եւ չի էլ երեւում կընդունե՞նք թե՞ ոչ:

Առաջարկում են ճանաչել ԼՂՀ-ը եւ ըստ այդմ ֆաղափական ծրագիր մշակել ու լծվել նրա իրականացմանը: Ադա լուրջ ֆնուրյան ենթարկել կառավարության ու կուսակցությունների դիրքորոշումները, ստեղծել ֆաղափական կոնսուլտացիա խորհուրդ, որը հիմք կդառնա ադազա կոալիցիոն կառավարության:

Չորի Բալայանը ֆնուրյանց Արսակարգ ծրագրերի (Արցախի) կոմիտեի նախագահ Շիրխանյանին, որը մի ֆանի ամսվա ընթացում ցրել, ավերել է Արցախի համար գործող բազմաթիվ կազմակերպությունները («Ճիչ», «Ղարաբաղ» եւն), արցախյան դայաբարը գրկել իր համակիր-գործակիցներից: Ադա առաջարկեց Եսիքն ընդունելու դայաբարի Արցախում, թույլ չսալ արսագադր:

Խորհրդարանը որոշեց ՀՀ նախագահի ու ԼՂՀ ներկայացուցչի էլույթները լսելուց առաջ ընդմիջում անել, որդեազի ֆրակցիաները ներկայացնեն իրենց նկատառումները, որոնք եւ հիմք դիտի դառնան ընդունելիք որոշման համար:

Արա Սահակյանն իր հայտարարությամբ թե էլույթով, ըստ երեւոյթին, փորձեց ջուր ցանել բորբոքված կրակի վրա. մեղադրեց անհանդուրժողական էլույթները, որոնք, իբր, առավել բարդացնում են դրությունը: Իսկ մենք դեմք է օգսվենք դահի ընձեռած հնարավորություններից (չասաց որոնք են դրանք), ջանանք դաժնաբանը դարձրեցնել, ադա թե ոչ, այն կարունակվի, եւ մենք սիտով կլինենք հարցի ֆաղափական լուծման գնալ մեզ համար բոլորովին անձեռնառու սարքերակով:

Հեւաբրիք է՝ ի՞նչ էր նշանակում այսֆանը:

Գազիկ Հարությունյանը՝ հանրադատության վարչադեպ, ինչպես դարձվեց, ջանում էր որոշակի խոսք չասել: Ես գտնում եմ, որ այսօր չկա Հայաստան՝ առանց Արցախի, եւ չկա Արցախ՝ առանց Հայաստանի: Մեր կարեւորագույն խնդիրն է՝ օգնել Արցախին, ինչով դեմք է, ինչով կարող ենք:

Յավալի է, որ չկա երկխոսության մթնոլորտ, եւ դառնակողական սրամարտություններն են սիրադեպը:

Առաջարկում են ֆնուրյանը Եսիքն ու Մինիստրների խորհրդի նախագահությունների, ինչպես եւ Պաշտպանության հանձնաժողովի միացյալ, փակ նիստում:

Ինչ մնում է Շահումյանին, ադա նրա հարցը դիտի լայն ու խոր ֆնուրյան ենթարկվի Եսիքն հանձնաժողովի կողմից, որդեազի մենք այն հանգամանորեն ուսումնասիրենք՝ նման անհաջողությունն այլեւս թույլ չսալու համար:

Բարկեն Արարցյանը փորձեց արդարացնել ԼՂՀ Եսիքն նիստում իր դայաբարկուրյան արածը.-Այնեղ ասում էին՝ Հայաստանն ուզում է մեզ միացնել իրեն, իսկ մենք վճռել ենք լիմել անկախ: Պաշկերացնո՞ւմ եք:

Ներկայացված էին որոշման երեք նախագծեր, որոնցից երկուսը կսանեն անվերջանալի դայաբարկուր: Միսալ է, որ երեքն են, կարելի է առաջարկել ավելին, հիճը, վեցը: Որդեազի հնարավորություն ունենանք գտնելու առավել սրամարտականը (ավելի ճիշտ ջուր ձեծելու առավել Եսիք հնարավորություն.-Բ. Ու.):

Ճիշտ չէ, որ կարծում են, թե մենք ուզում ենք Արցախը թողնել Ադրբեյջանի կազմում: Պարզադեպ հիմա մեր դայաններն են թելադրում ցուցաբերել ավելի զգույշ մոտեցում, ֆան ունեինք 88-89 թվականներին: Մեր առաջին խնդիրն է ադախովել Արցախի բնակչության անվասնությունը, ադա գտնել ֆաղափական կարգավիճակին վերաբերող հարցերի լուծումները (Արա ամբողջ էլույթն այսդիսին էր՝ իրարից փախչող մսֆեր, որոնք մի տեղ հավաքելն անհնար եղավ):

Լեւոն Տեր-Պետրոսյան.-Ես կարծիքս արդեն Եսիքն եմ: Այն արսահայտեց նաեւ դառն Արարցյանը (բայց արսահայտե՞ց.-Բ. Ու.): Հիմա մարդիկ զուր տեղն են հակասանանադրական ֆայլեր անում (իսկ իր սահմանադրությունն ո՞ւր է), երբ 50 հոգուց բաղկացած մի ամբոյս մուսֆի մոտ հղմկելով փորձում է մեզ որոշում թելադրել:

Մեզ մեղադրում են, թե ժողովրդին ոսֆի չենք հանում: Բայց չէ՞ որ դա ընդդիմության գործն է, ինչպես մենք էինք 88-89-ին եւ իսկադեպ էլ ժողովրդին ոսֆի հանեցինք:

Մեղադրում են, թե մեկ կուսակցությամբ ենք ղեկավարում, բայց չէ՞ որ մեր ղեկավարությունը ժողովուրդն է ընտրել (մինիստրներին է՞լ, հիմնարկ-ձեռնարկների ղեկավարներին է՞լ.-Բ.Ու.):

Պահանջում են նախագահի հրաժարականը: Բայց չէ՞ որ սահմանադրական կարգ է (որտեղի՞) նախագահը կարող է հանրավճռով ցրել խորհրդարանը եւ հակառակը:

Երեկ ինձ հարցին՝ ի՞նչ ծրագիր եւ առաջարկում Արցախի խնդրի լուծման նդասակով: Ասացի՝ նվազագույն գնով խաղաղ արդյունքի հասնել: Իսկ ի՞նչ կլինի դայաբարկուրի գինը:

Դեռեւս ինքս եմ այս հանրադատության ղեկավարը եւ ընտրելու եմ գործունեության այն սարքերակը, որ այս դահի համար հարմար եմ գտնում: Այստեղ իմ սեսակետը հաստատեցին Արարցյանը, Եզրյանը, Գազիկ Հարությունյանը:

Մենք դայաբարկուր ենք նկատի առնել մեր հնարավորությունները եւ նրանցով փրկել հայրենիքը: Իսկ եթե կոչ են անում թել միջազգային օրենքների վրա, ես չեմ գնա այդդիսի ֆայլի: Ես դայաբարկուր չեմ հայտարարի բոլոր հարեւաններին: Պասնությունը հիշում է այդդիսի երկու դեղոք, մեկը կաղված Իսրայելի հետ, մյուսը՝ Թուրքիայի: Մենք իրավո՞ւմ ունենք գնալու նման ֆայլի: Ո՛չ:

Եթե ես ընդառաջելի արվող առաջարկություններին, կդառնայի ազգի հերոս: Իսկ արդյո՞ւմքը: Այդ չեմ անում եւ հույսս դնում եմ մեր ժողովրդի հավասարակեղ հասվածի վրա, որ կա այստեղ եւ սփյուռֆում:

Ուրեմն, կարծում եմ, ամեն կերպ անհրաժեշտ է ամրադնդել Արցախի ինֆնադաժնությունը, սա հիմք դարձնել գնալու բանակցությունների, ֆաղափական ճանադարով հարցը լուծելու: Թվում է, թե ընդդիմությունն էլ այս է ուզում: Բայց այն դահանջում է անվերջ կովով գնալ ազատագրության, արհամարհելով միջազգային նորմերը:

վսանգի սակ դնելով աղազան: Սա, ըստ էության, սահմանադրական ուղիների մեծում է (դարձյալ սահմանադրական.-Բ. Ու.): Իսկ ես գործում եմ հարազատ մնալով սահմանադրության ոգուն, միջազգային կարգադրությանը: Դուք մեծում եք այդ: Կենսունք, թե ով է իրավացի:

Առանց ծանոթ լինելու ստորջրյա կամ, այսուհետ կոչված, անդրկուլիսյան խաղերին ու գործարքներին, կարող եմ ասել, որ նախագահներին հաջողվեց ընդդիմությունը մղել փակուղի, խլացնել: Բայց երկա՞ր ժամանակով: Հիմա մնում էր փակել հաշիվը որոշման հետ: Նախագծի սարքերակները կարդացին, դարձան առաջարկություններին ու ավելացում-դակասեցումներին: Չուրը դրսեցին ու միտքը համարեցին փակված:

Լեոն Տեր-Պետրոսյանը Թուրքիայում Անկարայի նախաձեռնությամբ հրավիրված խորհրդածողովին էր գնում եւ ամենայն հավանականությամբ, համոզված էր, իրենց ուզածն ստացել է. ընդդիմության նախագծով որոշում չի ընդունվի:

Հաջորդ օրը, հունիսի 24-ին, Առևտրի Բյուրոն հետեյալ դասը դիտարկեց խորհրդարանին (անդամներն սա եւս նախատեսված էր).

- Ես այնքան անբարոյական չեմ (այսինքն՝ անբարոյական է, բայց ոչ այնքան.-Բ. Ու.), որդեգրի, չլինելով զինվոր, մարդկանց կոչեմ կովի՝ Արցախը դառնալու համար: Հետո էլ, ի՞նչ երաշխիք, թե Ադրբեյջանն ինչ-որ տեղ կկանգնի եւ կասի՝ բա՛լ է, ադրեցե՛ք, հայե՛ր:

Ազգային դաշինքը (հիմա արդեն այսուհետ է կոչվում 7 կուսակցությունների դասգամավոր-ներկայացուցիչների խմբակցությունը) ներկայացրեց նախագիծ, որը դահանջում է ճանաչել ԼՂՀ-ը, ամեն կերպ օգնել նրա դաշնակցին, անկախության գործին եւ չընդունել միջազգային որևէ փաստաթուղթ, որի մեջ ԼՂՀ-ը նշված կլինի Ադրբեյջանի կազմում:

ՀՀՇ նախագահ-ֆահանգան հայտարարեց, որ իր կազմակերպությունը դեմ է նման որոշմանը, քանի որ այն հայ ժողովրդին կնդի վսանգավոր ֆայլերի, կհասցնի ծանր վսանգներով հղի վիճակի:

Ելույթ ունեցավ ՀՀՇ գաղափարախոս, երեւի այդ կազմակերպության «ծանր հրեհանու» դերակատար Էդվարդ Եզրյանը եւ ասաց մտախառնալից այս խոսքը.

- Մեր ֆրակցիայի համար բարդ դաշինքի երկրորդ կեսն է: Այն, որ ասում է՝ «անօրինական համարել միջազգային ամեն մի փաստաթուղթ, որի մեջ ԼՂՀ-ը նշված կլինի Ադրբեյջանի կազմում»: Եկե՛ք նախադեմ չխանգարեմք առաջիկա միջազգային խորհրդածողովների ու բանակցությունների ընթացքը: Մենք դեռ չգիտենք, թե ինչ է կատարվել Լաչինի միջանցքի հետ: Հետո էլ մենք այդ կենսական կարգերն Ադրբեյջանին (ինչպես ու ռուսներն է բեռնում նկատմամբ, եւ երբեք այդպիսի ռուսություն չի նվիրել Արցախի իր հայրենակիցներին):

Դաշինքի սարքեր կողմերից էլ դասակարգվեցին բացականություններով լցրին մթնոլորտը՝ «Կզգո՞վի՞ Ադրբեյջանը», որի սակ անուշ, հասկանում էիմ նաեւ Թուրքիան:

Այսօրվից հետո արդեն Բաբկեն Արարցյանը հանդիսավորապես հայտնեց, որ նման դրամաներում որևէ որոշում ընդունելն անհիման է:

- Մոլանեմ,-ասաց,- նախագահը վերադառնա, նրա ղեկավարությամբ մեծ ու կրեւոր խորհրդակցություն անցկացնենք եւ այնտեղ ընդունենք մեր հիմնական որոշումը:

Դավիթ Վարդանյանը մեծեց այդ առաջարկությունը: Ասաց.

- Նման խորհրդակցությունները միայն բարդացնում են մեր խնդիրը եւ ոչ մի որոշում էլ չեն ընդունում:

Երեւի դրա հետ համաձայն էր նաեւ Արցախի Սադրյանը. «Եթե հիմա ընդունենք մեր

որոշումը, այն անդամներն կողմնորոշի նշանակություն կունենար սղասվող ամեն տեսակ ժողովների համար»:

Հրանտ Խաչատրյան.-Դուք հետաձգում եք որոշման ընդունումը՝ դրության ամբողջ ծանրությունը թողնելով ԼՂՀ ղեկավարության եւ ժողովրդի ուսերին: Մի՞թե մեզ չդիտարկեցինք անհանգստացնի այն վիճակը, որին զոհ գնաց մի նախագահ, հիմա էլ վսանգված է ամբողջ Արցախը:

Հակոբ Սանասարյան.-Ամո՞ք է, խայտառակությամբ, երբ այսօրվան ժամանակ արտակարգ նստաբան էինք անում եւ հիմա էլ հանգիստ ուզում ենք հետաձգել նրա եզրակացություն-որոշումը:

Ես նստած եմ չորրորդ շաբաթում եւ անընդհատ ձեռք էի դիտում, դարձն Արարցյան: Դիտում էի եւ թվում էր, թե դուք 1945 թ. մայիսի 9-ի տոնահանդեսն եք ընդունում՝ ուրախ, կատակելով, խնդունդալով: Դա խայտառակություն է, անոթալի մի բան: Մի՞թե դուք այդպես էլ չհասկացա՞ք, թե նստաբանն ինչ հարցի է նվիրված: Արցախի ողբերգությունը մինչեւ վերջ էլ անհաղո՞ղ դիտարկե՞մք մնալ:

ՀՀՇ-ակամներից մեկը, երեւի մթնոլորտը լիցքաթափելու համար, ասաց, եթե այսուհետ՝ հրադարակալ որոշում ընդունենք, կնշանակի մեր գաղտնիքն աշխարհով մեկ անել: Լավ է գնանք փակ դռների ետև որոշում ընդունենք:

Կիմ Բալայան.-Ըստ էության մեր եւ ՀՀՇ կարծիքները նախագծի երկրորդ կեսի մասին՝ նույնն են. մենք ասում ենք՝ չընդունել որևէ թուղթ, որի մեջ Արցախն Ադրբեյջանի կազմում կլինի նշված, դուք էլ ասում եք՝ ճանաչենք այն թղթերը, որոնք ընդունելի կլինեն ԼՂՀ եւ նրա բնակչության կողմից: Մասն նույն բաներն են, եւ ոմանք իզուր են մոկ ու կասու խաղում:

Ալեքսան Հակոբյան.-Մենք իրավունք չունենք ազգը կործանման ամոռն որոշում ընդունելու, դարձալոր ենք հետեւել մեր ղեկավարության ճկուն ֆաղափականությանը:

Ինչ-որ մեկը.-Եթե մենք այսօր որոշում չընդունենք, կնշանակի կողմ ենք, որ Արցախը հանձնվի Ադրբեյջանին: Մենք մեր որոշումն ենք առաջարկում, թող անվանական փեղակության դնեն, որդեգրի դարձվի, թե ով ով է:

Մասն աստիճան են կողմ: Իսկ Հրանտ Խաչատրյանն ասում է.

- Տեսա՞ք Արցախի ներկայացուցիչներն աստիճան դուրս եկան, որդեգրի մենք, առանց որևէ ճնշման ու անհարմարության, ընդունենք մեր ուզած որոշումը: Եթե նրանք էլ այստեղ լինեին, 7 հոգի, դարձ է, որ Դաշինքի նախագիծը կանցներ առանց այլեւայլության:

Բ. Արարցյան.-Առաջարկում եմ թողնել հաջորդ երկուշաբթի օրվան, որդեգրի կազմակերպենք լայն ֆնանկում (ուրեմն, այս երեք թե երկու քաղաքներին նեղ ֆնանկում է եղել.-Բ. Ու.):

Այս առաջարկությունն իրար է խառնում դաշինքը, եւ հեռուստատեսությունը ձեռն է փռում ժողովրդի արյունը դրսեցրող այն խաղից, որի մեջ է իր ընտրած խորհրդարանը:

Անխորհու՞րդ խորհրդարանը:

Հունիսի 25-ին Մոսկվայից, վերջին ամիսներին այս էլ ո՞րերորդ անգամ, ցույց սկիզբ էր դրել Ալիեւի լուրջ մտքը: Դժգոհում էր Հայաստանի ղեկավարների դեմ, իսկ «Երաժշտական» ֆոնը Մախա Մամեդովի վնասնցն էր Նախիջեւանի քաղաքական մասին: Տեսե՞՛ք,-ասում է,-հայերն այս ինքնավար հանրապետության ավտոնոմապարհն ու երկաթգիծը փակել են եւ թույլ չեն տալիս, որ անխափան գործեն, զարգանան սնտությունը..

Եւ ասված, եթե այն իսկապես կա, նրա քերական վառվող ձյուր չի լցնում, որդեգրի ավագակների թմբկահարը հասկանա, թե ինչպես սարհներ արտոնակ Արցախն ու Հայաստանը քաղաքականների մեջ դառնող զոհն այդ սնտին ձեռն չդիտարկե՞նք:

Ալիեւի դժգոհությունը հաստատելու համար մեկ էլ ցույց սկիզբ Նախիջեւանի ինչ-որ

դաս, որ վրանների սակ ծվարել են, իբր. «Մադարակի Երջանից փախած ասանյակ հազարավոր աշխատավոր անմեղ մադիկ»: Տեսե՛ք-եսես՛ք, առաջն ամառ է գալիս, եւ այս դասում, վրանների սակ շուտով կրճակվեն համաճարակները...

- Հայերը դահանջում են, որ այս Երջանում խաղաղություն հաստատելու համար դիտորդներ գան Իրանից.- Ալիեն է բարբառում: Սակայն քանի որ խոսք է դրսևում, թե Իրանը ռազմական օգնություն է հասցնում Հայաստանին (Իրանը... ռազմական օգնություն... Հայաստանին), մենք էլ առաջարկեցինք, որ դիտորդներ ուղարկի նաև Թուրքիան: Հայերն ընդդիմացան դրան: Առաջարկեցինք Ռուսաստանի դիտորդների հարց, դրան եւս չհամաձայնեցին... Հիմա ի՞նչ միջոց լինի, նրանց ի՞նչ առաջարկություն անենք, որ համաձայնության գան եւ մեզ չհալածեն մեր տունտեղից.- գանգաջվում է Նախիջեանի մեջլիսի սադր Հեյդար ադան:

Թուրքերը, ռազմական ծանր ժխնիկայի ուղեկցությամբ, փորձում էին Մարտակերտի Երջանում առաջ Եարծվել, մեր ինքնադաստիարակները հակահարված սվին, վերագրավեցին Մարգուռավանը:

Վերականգնվեց Ստեփանակերտ-Երեւան հեռախոսակաղը, այսօր Երվեց առաջին հաղորդումն Ստեփանակերտի հեռուստակենտրոնից: Եկրանին փախսականներն են: Յավալի Եեսարան, հուսահատեցնող դասկերներ:

Մոսկվայից հաղորդում են թուրքի հրամցրած լուրը՝ կոչում են Մարտակերտ Բաղաբից մեկ կիլոմետրի վրա, դասարած ունեն Ասկերանը, իսկ հայերն Ադրան են հրեսակծում:

Ասում են՝ Կուրաթլիի Երջանում խփվել են հայկական երկու ինքնաթիռներ, որոնց անձնակազմերը փրկվել են:

Հունիսի 26-ին Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը վերադարձավ Մամբուլից, սեւծովյան Երջանի Ենեստական գոտու գործունեությանը վերաբերող թղթեր ստորագրելուց Բացի, հանդիպումներ ունեցած Մուլեյման Դեմիրեւի, Ելցիմի ու Կրավչուկի հետ (Մրանց մանրամասներն ու արդյունքները հետ կեսնենք):

Ասում են՝ ադրբեջանական գործատերը նոր հարձակումներ են ձեռնարկել Մարտակերտի ու Ասկերանի ուղղությամբ: Առաջինում մերոնք կենտրոնում ես են Բաւվել, աղաւթցանի մեջ առել եւ դասձառել մեծ վնասներ. օրինակ, վեց Եանկ են գրավել, երեք ջարդած, երեքն անվնաս: Թճնամին սվել է սղանված 50 ասկյար, մերոնք՝ լոկ երկու վիրավոր: Մասադիսն ազատագրել ենք:

Ասկերանի ուղղությամբ թճնամին կորցրել է Եուրջ 140 սղանված, Եանուլ է սվել ջարդահամբեհնա, 2 Եանկ եւ նահանջում է: Իբր, սղանվածների մեջ մեծ թիվ են կազմում այլազգիները:

Ադրբեջանցիները հայտարարել են, թե կցանկանային Ծահույանի Երջանի գրավման ժամանակ գերի վերցրած 21 հայ զինվորներին փոխանակել Խոջալվում դասանդ սված թուրքերի հետ:

ՀՀ Եահմանային Երջանները, հասկաղես Իջեւանն ու Կրասնոսելսկը, ունիակոծության են ենթարկվում:

Մոսկվայից հաղորդեցին, որ Ռուսաստանի դաստիարակության նախարարությունն Ադրբեջանին Բողոք է ներկայացրել Կասադիական նավաստների գործադավորումների դեմ Եեղացիների ամենօրյա հարձակումների ու ստորացումների համար: Եւ, Բս երեւոյթին, արդեն մոռացել են այն իսկական ինքնաստորացումը, որ իրենք էին իրենց հասցրել՝ սեփական զինամթերքն ու ռազմական ժխնիկան նվիրաբերելով այդ ավազակախմբերին:

Հունիսի 28-ին Հոռն էր հասել ԼԳՀ ԳԽ-ի նախագահության ուղերձը մեկ օր հետո սկսվելիք համաժողովի նախագահ Մարիո Ռաֆայելիին ու համաժողովի մասնակից երկրների ներկայացուցիչներին: Այն ներկայացնում ու Բացատրում էր այն հանգամանքները, որոնք ԼԳՀ դասվիրակությանը թույլ չսվին մասնակցելու համաժողովին: Ուղերձում ասված է. «Ամեն անգամ կոնկրետ Բանակցությունների կամ մեր մասնակցության վերաբերյալ որոշումների ընդունման նախաԵեմին ադրբեջանական կողմը լայնաթակալ հարձակում է սկսում Բողոք ճակասներով, ինչը, օրինակ, Եեղի ունեցավ հունիսի 12-ին... եւ հերթական անգամ հունիսի 28-ին՝ Հոռնի հանդիպման նախօրեին: Նմանօրինակ հարձակողական գործողությունների հետեւանքով մենք ունենք Եասնյակ զավթված եւ ավերված Բնակավայրեր եւ մի Բանի Եասնյակ հազար փախսականներ:

Մեզ ուղարկված հաղորդման մեջ, ինչղես նաեւ ընդունելիք փաստաթղթերում՝ օրինականրեն ընհրված ԼԳՀ իԵխանությունների կարգավիճակն իջեցվում է մինչեւ «հայկական համայնքի ներկայացուցիչների» կամ նույնիսկ «Ստեփանակերտի ներկայացուցիչների» կարգավիճակի: Դրանով իսկ հանրաղեսության Բնակչության 90 Եակոսի կողմից օրինականրեն ընհրված իԵխանությունների ներկայացուցչությունը հավասարեցվում է ադրբեջանական համայնքի ներկայացուցիչների հետ, ինչը Բացարձակաղես անընդունելի է:

Մեր կարծիքով՝ Հոռնի նախաղասրասական հանդիպման գործունեության ուղղվածությունը միակողմանի մոնեսցում է ենթաղում այդ հարցի լուծմանը՝ հօգուտ Ադրբեջանի, այսինքն՝ Լեւոնային Ղարաբաղի դասիղանումն Ադրբեջանական հանրաղեսության կազմում: Դրա հետեւանքով լիովին Ենեստվում է ժողովրդի ինքնորոշման օրինական իրավունքը, որն արհասայսվել ու հաստատվել է 1991 թ. դեկեմբերի 10-ի հանրավեղով»:

Այս դասձառաբանություններով էլ Բացատրվում է ԳԽ-ի նախագահության որոշումը ԼԳՀ դասվիրակության՝ Հոռնի նախաղասրասական խորհրդակցությանը չմասնակցելու հանգամանքին՝ միաժամանակ իԵեցնելով, որ «Այդ որոշման վրա լրջորեն ազղել է ԼԳՀ-ի հանրաղեսության դեմ Ադրբեջանի ազրեսիայի հերթական սասկացումը եւ այդ կաղակցությամբ մեր մհահոգությունը»:

Մեզ հայնի չէ՝ ուղերձը հանդիպման ընթացի ու ընդունած (հիմնականում անղեսող) փաստաթղթերի վրա որեն ազղեցություն թողել է թե՛ ոչ: Մակայն, որ այսեղ, Հայաստանում, փոթորիկ է առաջացրել, դա կեսնենք:

Հունիսի 29-ին Հոռնում Բացվեց ԵԱՀԽ ժողովի 4-րդ նիսը, որը նորից ողես է զրղղվեր Լեւոնային Ղարաբաղի հակամարտությունը կարգավորելու խնդրով: Հայնի չէ՝ ինչ միջոց որոշվեր, կամ հավավածներն աղեսասրակ Երամաղրված էին որոշում ընդունելու: Նախօրյակին, երեւի այս անորոշությունը լավ հասկանալով, Ելեհն Բոններն իր կարծիք-առաջարկությունն էր հրաղարակել «Ռուսկայա մըսլ» թերթի հունիսյան համարում: Այն արհասղել է մեր «ՌԱ» թերթի այսօրվա համարը: Ասում է. «Այս օրերին կսկսվի Ղարաբաղում խաղաղ կարգավորման ԵԱՀԽ-ի Հոռնի հանդիպումը: Միամտություն է կարծել, թե Բանակցությունները թեթե կլինեն, Բայց ոչ ողակաս միամտություն է մհածել, թե կան ուժեր, որոնք կկարողանան Ղարաբաղը վերաղարձնել նախկին կարգավիճակին...»: Եւ ի՞նչ է առաջարկում հանձարեղ Մախարովի գործի արժանավոր Եարունակողը: Ասում է՝ անհրաժեես է սեղծել հովանավորչություն (ղորնեկսորաս): Այսղես, հարցը կարգավորելուն լծվում են երեք ոչ Եահագրղիտ Եերություններ (մեկը մուսուլմանական, մեկը ԱՊՀ անղան, մեկն էլ՝ եվրողական), որոնք եւ աղահովում են հրաղաղարը, ինքնորոշող կողմի դասհանջներին անղարաղանում ամենայն Բժայնղորությամբ, չնայած սա Եաս ծանր դարականություն է, Բանի որ կա սահմանների ան-

ձեռնմխելիության չարաբասիկ օրենքը: Բայց ո՞վ լիքի փորձի հարմար լուծում գտնել այն դեպքում, երբ ոսնահարվել են մարդու իրավունքները, եւ այդ մարդը զենք է առել ու կռվում է իր ազատության համար»:

Այս օրերին ծանր ու հակասական լուրեր են գալիս ռազմաճակատից: Մեկ դրոշմը այնպես են ներկայացնում, թե հակառակորդը Մարտկերտի կողմերում դրոշմը տեսնել է, եւ անհնար լիքի կասեցնել նրա առաջխաղացումը: Մեկ էլ դասնում են, որ այնտեղ դարձկանական դասերազմ է, եւ, վարձկանների գնալուց հետո, գլուխը կորցրած թուրքը չի համարձակվում որեւէ բայլ կասարել դեղի Երզանի լեռնային մասը: Իսկ Ասկերանի ու Մարտնու կողմերում, իբր, թուրքերը լայնահուն արեւալաններ են ձեռնարկել՝ նույնպես ունենալով նվաճել Երզնեսրոնները, Հաղրուքը վերջնականապես կտրել հանրապետությունից, երեք կողմերից հասնել Կարկառի հովիտը եւ Ստեփանակերտն առնել ափսոսանքի մեջ:

Բավի ռազմադրամ էլ այս ծրագրի հաջողությունն օրվա հարց համարող ամբարսավանները հենց մի գլուխ այն էին հայտարարում, թե Լաչինն ու Շուշին վաղուց կարող էին վերագրված լինել, սակայն բաց են դրահում, որդեսգի հայերն այդ ճանապարհով օր առաջ հեռանան:

Ինչպե՞ս էլ մարդասեր են դարձել, ուզում են, որ հայերն իրենց գլուխներն առնեն-հեռանան հեսազա արյունահեղությունից:

Բայց 29-ի երեկոյան հաղորդեցին նաեւ, որ Աղդամից վիթխարի մի գործնաս մեկ է Ասկերանի մասույցները եւ այն է, լիքի բաղաբը նվաճել, որ ինքնադատարանական ուժերը թիկունքը կտրել են, Երզնեսը, կոտորել: Այստեղ թունամի կորցրել է գրահատելի կայի 20 միավոր եւ 300 ասկյար:

Իսկ ՀՀ ԳԽ-ի նսաւերջանում Արցախի հարցի առթիվ ընդունված կիսա-դրոշմ արժանի ձայնն այնպես էլ չսվեց, որդես թե աշխարհ է եկել մեռելածին մի բան:

Հունիսի 29-ին Հայաստանի հանրապետության նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ունեցավ իր ամենաձայնալուծ (ժամուկես տեղությունը) ելույթը հայ ժողովրդի առաջ: Ամբողջ հայ ժողովրդի, որովհետեւ ելույթը հեռարձակվել էր երեկոյան ժամը 8-ից, մեկ էլ սկսեցին հաղորդել երկու ժամ անց՝ դասճառաբանելով, որ առաջին հաղորդումը տեխնիկական թերություններ է ունեցել: Չնայած այն հիմնականում եղել է սանելի, իսկ խոսքը, սկզբից մինչեւ վերջ, հնչել է անթերի: Ինչ-որ է, հեռուստատեսության մասնագետները, որդեսգի ելույթը հասնի նաեւ նրանց, ովքեր կարող էին ինչ-ինչ դասճառներով առաջին հաղորդմանը հեռուստացույցի մոտ եղած չլինել, իրականացնել, եւ հիմա ամբողջ հայ ժողովուրդը վայելեց իր նախագահին դասճառած ճազնադրների ու ցավի, հայտնությունների ու հանճարարականների բավական փարթամ ծրարը:

Ելույթի դրոշմաճառը ՀՀ ԳԽ-ի նսաւերջանում կուլմինացիային հասած վեճն էր իշխանությունների եւ, այսպես կոչվող, ընդդիմության միջեւ, վեճի հիմն էլ՝ Արցախի այսօրվա դրամասիկական վիճակի վերաբերյալ ունեցած դիրքորոշումները: Նախագահը փորձեց ինքն իրեն «ազգային դաշինք» կամ «ազգային համաձայնություն» հայտարարած եւ, բարեբախտաբար, կուտ միասնությանը հանդես եկող ընդդիմությունը ներկայացնել ցափ ու ցրիվ, որդեսգի նրանից առանճանցնի հայ հեղափոխական դասակարգությունը, հենը հաւիվ մաքրի ոչ վաղ անցյալի մերժելի եղանակով եւ դիակը նեխ ժողովրդի ոսքերի սակ:

Սակայն խորհրդարանում այդ ընդդիմությունն արդեն երրորդ Եարթն է հանդես գալիս առանց վարների եւ վերջին փեարկությանը ներկայացավ 119 ձայնով: 165-ի՞ց: Այսինքն՝ խորհրդարանային ջախջախիչ մեծամասնությունը (46-ի դեմ 119) այդ ընդդիմությունն է ներկայացնում, չնչին մասը՝ ՀՀԸ ֆրակցիան ու համախոհները:

Ճիշտն ասած, արսասովոր ոչինչ էլ տեղի չէր ունեցել: Խորհրդարանում, որ իրեն համարում է ժողովրդավարական, չէր անցել փոքրամասնություն կազմող ֆրակցիայի ներկայացրած որոշումը: Մեծամասնություն կազմող հոսանքի նախագիծն էլ չանցավ: Բայց կարեւորը դա չէր, այլ այն, որ հաղթանակի սովոր փոքրամասնությունն ու նրա

առաջնորդներն իրենց խորհրդարանական գործունեության մեջ առաջին անգամ դեմ են առել անանցանելի դասնեւթի: Եւ բոլոր նճաններից դասելով, այդ դասնեւթն այսուհետ միշտ էլ գոյություն է ունենալու...

Ասեմ, որ այս դասնեւթը, որ լավ էլ անուն ունի՝ Ազգային դաշինք, մեր խորհրդարանի առաջին լուրջ հաղթանակն է: Պասկերագրե՛ք, խորհրդարանում իրենց ներկայացուցիչներն ունեցող յոթ կուսակցություններ (դուրս թողած միայն ՀՀԸ-ը) միավորվել են, համերաւության դրոշմ դարձել եւ ուզում են փաղափակյալ ու սնեստական ճճանաճամի մեջ հայտնված ազգը փրկել միացյալ ուժերով: Եւ այս համերաւի միասնությունը սարսափով է լցրել փոքրամասնության սրտերը:

Ըստ երեւոյթին մեր նախագահն այս Եաս մսահոգիչ հանճանմանի մեջ այնքան էլ մեծ վսանճ չէր տեսնում եւ մսածում էր, թե բավական է դասակարգությանը մեկուսացնի, ջախջախիչ հարվածներ հասցնի, որդեսգի մնացած կուսակցությունների ու խմբակցությունների ներկայացուցիչները դաս առնեն, խելի գան եւ խոնարհաբար վճները դնեն այն լծի սակ, որ փաւել են մինչեւ վերջին ժամանակները: Իսկ դասակարգությունն ի՞նչ ունի այսօրվա դայաբարի ճակասում՝ 10 դասճամավոր ՀՀ Գերագույն խորհրդում, 25-ը՝ ԼԼՀ խորհրդարանում եւ 100 ճինվոր էլ ճակասում, - այսպես հեճնեց նա:

Տրամաբանական կարող էր լինել, որ ճոնե նախադես ֆննադասության կրակի սակ առնվելին հիււված 10-ի, 25-ի ու 100-ի ճանճառությունները: Բայց ոչ, խնդիրն ուրիշ էր, դեսք է ջախջախվել այդ բոլորի թիկունքում կանճանած դասակարգությունն այստեղ ու արսասանում: Եւ այս ամենը՝ Հայ հեղափոխական դասակարգության հարյուրամյա կենսագրության միշտ հակաճողովրդական, արկաճախնդրական ֆոնի վրա:

Տեր-Պետրոսյանը հակաճողովրդականն ու արկաճախնդրականը «ցույց էր սալիս», իր կարճիկով, անհերքելի մեկական փաստի վրա:

1. Հակաճողովրդական, որովհետեւ այդ ամբողջ հարյուր տարում լոկ մեկ հոճու է ունեցել՝ սիրանալ իշխանության եւ միահեճան կառավարել երկիրը (Այստեղ փակաճումն նկատեմ երկու փափուկ հանճանմանք:

Ա. 1918 թ. իշխանության գլուխ անճնելով՝ դասակարգությունը Հովի. Քաջաճունու նախաճեռնությանը ստեղճեց ոչ թե միակուսակցական, այլ կուալիցիոն կառավարություն, եւ Բ. Մեր կյանում իշխանության սիրանալու ճերագույն նույնպես ցուցադրել է ոչ միայն դասակարգությունը: ՀՀԸ-ն եւս սաղարեւ է իջել բացառադես նույն նույնակով եւ, երբ իշխանության բոլոր սանճերն իր բուտն էր հավաքել, առաջին դահ չէր հասկանում, թե է՞լ ինչ է մնում, մի՞թե նաեւ ճորճ լիքի անի: Եւ հիււում են այն ճամանակվա նախագահ Միրադեղյանի մի անկեղճ խոսուվանությունը. «Մենք հասել ենք մեր նույնակին՝ իշխանությունը մեր ճեռնում է, եւ եթե կա մեկը, որ մեճ համար կստեղճի ճրազիր ու կանոնադրություն, կարճանանա բարճր դարճելի»):

2. Դասակարգության արկաճախնդրությունն էլ, Տեր-Պետրոսյանի կարճիկով, այն է, որ 1920 թ. Թուրքիան հայ ճողովրդին Ենորհում էր 60 հաճար փառակուսի կիլոմետր տարածությանը մի անկախ երկիր, սակայն հանրապետության դասակարգությանը կիլոմետրները, խելները սլած ԱՄՆ-ի ու եվրոպական տերությունների Եաղասանություններին, մանավանդ Մերի հասության դասնաճրի հիմարություններին, դասճառ դարճան, որդեսգի կորսվեն արեւմտահայկական մարճերը, ողբերճական վիճակի առաջ հայտնվի հայ ճողովուրդն Արեւելահայաստանի այս վերջին մի փոքր հողակտորի վրա:

Սա, իհարկե, բոլեւիկ սուտ դասմարանների մեղադրանքն է, որ տասնամյակներ Եարունակ հնչում էր դասակարգության հասցեին: Եւ, ինչ խոսք, Եաս հեսարքիր է, որ Լ.Տեր-Պետրոսյանն էլ կրկնում է՝ առանց Ենորհակալություն հայտնելու նախորդներին:

Ասեմք նաեւ, որ մեր նախագահի ոչ անհայտ խորհրդական Կտրիճ Մարդարյանը երկու տարի առաջ փիչ ավելի համեստ էր ներկայացրել Թուրքիայի վասակը հայոց նոր դեսակարգության ստեղճման ճորճում (ճնում էր, որ Թալեաթն ու Աթաթուրքը ողջունել են մեր անկախությունը 30 հաճար կիլոմետրի վրա):

Լ. Տեր-Պետրոսյանն այս ելույթում անդրադարճավ նաեւ ԵԱՀԽ-ի հանդիմուններին

ԼՂՀ լուսավորության չմասնակցելուն՝ այն դասադասարարներով, ֆանի որ, իբր, այդ ԵԱՀԽ-ի միջոցառումներին մասնակցելը «Դա մեր միակ շահն էր, մեր միակ հնարավորությունը»... դասադասարարները Լեոնային Ղարաբաղը»:

Հունիսի 30-ի ԳԽ-ի նստաքառնում դարձյալ զգվոնոց եր ԼՂՀ-ն ընդունել-չընդունելու համար: Նախագահի երեկվա ելույթն ուղղակի խլսում էր առաջացրել, եւ խտողներն այլեւ ոչինչ չունեին թափանցելու: ՀՀԸ-ները դաշինքի դիրքը համարում էին արկածախնդրական, որն, իբր, լիցի սանի դեղի մեծ լուստերազմ (իսկ լուստերազմ չկա), որի համար լիցի է լուստախոս սա ոչ թե ինքը, այլ կառավարությունը՝ ժողովրդի հեծ միասին: Եւ լուստախոսում էին բռնել միայն հարցի ֆաղափական լուծման ճանադարը, Հոռնի ու Միանկի խորհրդաժողովներին գնալ Արցախյան հարցի 0 (զրո) մակարդակով:

Իսկ դաշինքն այս դիրքորոշումը համարում էր դավաճանությունն եւ ազգային Եաեի ռոնահարում, լուստախոսում էր կառավարության հրաժարականը:

Մոսկվայից Լ. Տեր-Պետրոսյանի ելույթը գնահատում են որդես սկզբունքային լուստախոս Հայաստանում ժայր առած խառնակչության դեմ, որը լիցի վեր ածվեր ֆաղափաղական լուստերազմի, իսկ խառնակչներն իրենց հաղթանակն այնքան իրական ու Եաափելի էին լուստերազմը, որ, Լ. Տեր-Պետրոսյանի հայտարարության համաձայն, միմիսական լուստախոսներ էին առաջարկել նույնիսկ նրա մի Եաաք մեծերին:

Իսկ լուստերազմի դաշինք գալիս էին հակասական լուստեր, իբր, Մարտունու եւ Հաղրուքի Եաաքներում թուրքը սվել է ալելի ֆան 300 գոհ, սակայն Եաաքունակում է ուրաղոնել հայկական բնակավայրերը, եւ մեծ ալելաճություններ են եղել Եղիլվում ու Եաաքում:

Ասում են Եղիլվի համար մղված մարտերում աղանվել է մի ուն Հաղիբուլլա Մա մեղով, որը Չեչենիայի ԳԽ-ի լուստազմալուր է: Ուրեմն, լուստի ոչ միայն թիկունքում, այլ եւ կողին կանգնած են խորհրդային մուսուլմանները եւ արդեն գործի են աղցել:

Մթնոլորտը լիքն է Լեոն Տեր-Պետրոսյանի ելույթի սեղոնած աղանկով: Ասում են Հայր Մարուխյանը հայտարարել է, թե նա՝ Տեր-Պետրոսյանը, չի կարող ցույց տալ որեւէ ճԵմարիս փաստաթուղթ, որը հաստատի, թե իրենք ու ինքը համազորակցել են ՊԱԿ-ի հեծ, դա գրադարություն է:

Իսկ Հայաստանի հեռուստեստեսությունը ելույթ ունեցան Երեւանի կեղծ դաշնակցության կենտրոնի դեկավարներ Հարություն Արխասկեսյանն ու Ռուբեն Տիսանյանը, որոնք Եաաք հարմար համարեցին «մերկացնել» իսկական դաշնակցության ու նրա դեկավար Հայր Մարուխյանի «հակահայկական Եաաքումը, վարքը, գործը»: Նրանք խոստացան, հարկ լինելու դեղում, Լեոն Տեր-Պետրոսյանին սրամաղրել Մոսկվա-Բաբու ուղերթի տոներ՝ Մարուխյանի ու նրա գործակիցների աղանկերով՝ իբրեւ իրեղեն աղացույց, որ նրանք իրենց հակահայկական գործունեությանը սերտրեն կաղված են Բաբուի թրուքային հեծ...

Ինչ խոսք, որ այս տեսարանը հորինելու եւ ցուցադրելու համար մարդիկ լիցի է դարղված լինեն մարդկային այնղիսի հասարակ բաներից, ինչղիսիք են խիղճն ու աղոթը:

Լեոն Տեր-Պետրոսյանն այս լուստին երեի խիստ զգում է այսօրինակ ստահակների օգնության կարիքը, եւ հեռուստեստեսության լուստակալեզ կազմակերղիչներն էլ ժամանակին հասցրել են այդ օգնությունը:

Նախագահի հեռուստալույթը փոթորկել է աղոթղջ հայությունը: Խոսում են բորբոքված, աղոթուղ, դասալճիկ կարղում՝ մեծ մասամբ նախագահի դեմ:

Եւ էլ գրի աղա այդ օրերի իմ աղոթումները, որ բավական ուղացած էլ հրաղարակվեցին «Ավանգարղում» (1992, օգոս, 14):

Հուլիսի 1-ին ՀՀ ԳԽ-ի նստաքառնում Լեոն Տեր-Պետրոսյանը հայտարարեց, թե ԼՂՀ վերաբերղալ եղած հարղը խորհրդարանում երեկ լուծում չստացաղ, այսօր էլ ինքը թույլ չի տա, որ Եաաքունակվի ֆնարկումը, ֆանի որ նման հարղերին վճիղ տաղու իրաղումն միայն ինքն ունի՝ որդես հանղաղեստեսության նախագահ, քայց երեիք Գերաղույն խորողղը:

Որդես նախագահ: Բայց ինչո՞ւ այսքանն էլ դարղվեղ հարղը խորհրդարանում երեի Եաաք ֆնարկելուց հեծ:

Լեոն Տեր-Պետրոսյանը խորհրդարանի այս նիստում եւս ունեղաղ մի ելույթ: Ասաղ Ազղային դաշինքը հայ ժողովրդին տանում է սուոյզ կործանման, որովհեծեւ ԼՂՀ-ը ճաղաղել՝ լիցի նԵանակի լուստերազմ հայտարարել մեր երկու հարեանների՝ Աղրեղանին ու Թորղիային: Իսկ մենք թույլ ենք նույնիսկ միայնակ Աղրեղանից, հայտարարեղ աղերից եղած նախագահը: Եւ վայելում են հայ ժողովրդի լիակատար վստահությունը, այն ինձ է սվել իր ֆլեկն ու մանղաղը: Աղանջներղ օղ արեի, եւ թույլ չեն տա, որ դուք երկիղը մղեիք լուստերազմի: Եւ ժողովրդին հանղահաղաղի կիրաղիրեն: 100-200 հաղար մարղ կաա իմ ճայնին... Երեւ այղքան չհաղաղվի, ինքս հրաժարական կտամ...

Այսքանն այսղես ասաղ, աղա գնաղ, նստեղ դաղիլճի վերեղին Եաաքում, հասարակ լուստազմաղոնների հեծ միասին...

Դրուքայնը վայել մի ելույթ էլ ունեղաղ ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արաղցյանը: «ԼՂՀ ճանաղումը հակաօրինական էր, այդ լուստաճաղղ էլ այն լիցի է հանղեր օրակարղից եւ հանղեղ ու վերեղ, արդեն հանղիս ու խաղաղղած հաղորդեղ նա (քայց ինչ լաղ երժամանակին հասկացան եւ երեի Եաաք ժամճմելուց հեծ օրակարղից հանղեղին): -Ուրեի երկրի ճանաղումը սեղի է ունեղում մի այլ երկրի դրեղիղեղնիսի եւ ոչ թե դաղաղմեղնի կղղմից:

Մակայն հիմա այսքան համեղս ու նախագահաղաղս դերի մեղ մեղ մեր խորհրդարանականը հուսնարին, հենց այս տարվա ճնունղի կաղակցությունը, վեր եր կացել լուստեղոնաղես, իբրեւ Գերաղույն խորհրդի նախագահ, ընղունել Լեոնային Ղարաբաղի հանղաղեստեսությունը, նրա բոնած լուստականության ուղին, հայտարարում էր, թե «Հայաստանի հանղաղեստեսության Գերաղույն խորողղը ողջ հայ ժողովրդի աղունից հաղասիացնում է Լեոնային Ղարաբաղի հանղաղեստեսության Գերաղույն խորհրդին, որ թուր միջոցներով գորաղիզ կլինի...» (սե՛ս այս տարվա հուսնարի 3-ի գրաղոնը):

ՀՀ ԳԽ-ի նախագահն այն ժամանակ հանղաղեստեսության դրեղիղեղնից ստացա՞ծ էր եղել այսղիսի հայտարարությանը հանղես գաղու իրաղումն: Թե՞ հիմա ուրիք լուստաններ են, եւ ինքը դրեղիղեղնից ուրի՞ք իրաղումն է ստացել՝ իր դարսականությունները մոնանաղու եւ դրեղիղեղնի աղեսն կցորղը դաղոնաղու, իր սնորինության տակ դրված խորհրդարանը եւս այղղիսին դարճնելու իրաղումնը:

Խորհրդարանի նախագահի այս ֆայղից հեծ էլ զսնղեղին լուստազմաղոններ, որոնք առաղարկում էին զղաս լինել, չղաղել արղարությանն ու սեղական ժողովրդի ճակասաղին: Մակայն իղո՛ւր եւ աղարղյո՛ւն:

Երեկղյան հեռուստեստեսային հարղաղույց եր դաշնակցական Գ.Հողիանիսյանի, ՀՀԸ-ական Բաղրաս Ասարղյանի ու ռանկաղար Մեղս Մահակյանի հեծ: Բ.Ասարղյանն աղաղ, իրենք՝ ՀՀԸ-ականները, այլեւս փողրամասնություն են խորհրդարանում, ուսի ինքը դարսաղար լիցի լինի առաղիկա նստաքառնում առաղարկել, որղեսղի խորհրդարանը լուծարեն եւ նորն ընսրեն:

Ուրեմն, մնացած կուսակցությունները հենց աղեն օր էլ կարող էին առաղարկել, որ խորհրդարանը ցղի, որովհեծեւ նրանք աղանճին-աղանճին, միքս էլ փողրամասնություն են կաղում: Եւ այս դեղումն ժողովուրդն էլ ուրիք բան ու գործ չղեիք է ունեղա, հենց մի գղուս լիցի լուծարի խորհրդարանը եւ նորն ընսրի: Նորը, որ լիցի լինի ՀՀԸ-ականների ուղաղը...

Հայնի դարճաղ, որ ԼՂՀ-ը լուստաղիրակություն է ուղարկում Հոռնի խորհրդակցությունը: ԳԽ-ի նախագահությունը նախաղես դեմ է եղել նրան որեի մասնակցություն բերելուն: Մակայն հասարակական կաղանկերղությունների եւ ողջ ժողովրդի ճնԵման տակ սեղի է սվել, լուստաղիրակներ ընսրել եւ, աղա՛, ուղարկում է: Պարոն Լ.Տեր-Պետրոսյանը հիմա՛ ինչ մեղղ է զսնղելու, որղեսղի նրանղղ դարուրի ԼՂՀ դեկավարությանը:

Հոռնում Ը երկրների ներկայացուղիչներ աղաղա ողոնման նախաղիծ են դարսասել, որը նախագահող Մարիո Ռաղայելիի կարճիղով՝ լայն հնարաղոնություններ է ըն-

ձեռնում զինադադարի, փոխհամաձայնությունների եւ հարցի վերջնական լուծման համար: Բայց չէ՞ որ հայսնի է նաեւ այդ նախագծի դաժնամանա՞ծ դիրքը ամենաառանց-
ֆային հարցում՝ խոսք չի կարող լինել Ադրբեջանի սահմանների որեւէ փոփոխության մասին, եւ Ադրբեջանն ինքը լիարժեք սօրիսի իր սարածփի վարչաֆաղաֆական վիճակի խնդիրները: Այսինքն՝ արցախահայությունը վերսին թողնվում է լծի սակ մի բռնաֆ-
րի, որը հիմա բոլոր հնարավորությունները կունենա կարճ ժամանակում լուծելու Ար-
ցախն առանց հայերի թողնելու իր գերխնդիրը:

Իսկ ճակատում թե՛ կոչվ է ամենուրեք: Ֆիզուլիից մեծ հարձակում է եղել Հարթ-
թի Երջանի Տող գյուղի վրա: Ինքնադաժնաններն սղանել են թե՛նամական 40 ա-
կյար, Եարֆից հանել 4 սանկ, 2-ն էլ խել եւ մնացածներին ես Եարֆել:

Մեր լրսավությունը միսիթարական հաղորդում էլ է դասրասել, հունիսի 12-ից այս
կողմ թե՛նամին կռվի դաժնում կորցրել է 34 սանկ, 45 գրահամեքենա եւ 800 զինվոր:

Հուլիսի 2-ին ԼՂՀ ազասամարսիկներն ազասագրեցին Ասկերանի Երջանի Դահրակ
գյուղը (Ադրուլաղ, Փիրջամալ ու Նախիջեանիկ գյուղարի հեք միասին, այն բռնագ-
րավել էր հունիսի 13-ին):

Ամիրանլարից հրեքակոծել են Մարտունին եւ Երջակա գյուղերը: Ասում են՝ այդօր մոտ
150 արկ է ընկել հայկական խաղաղ բնակավայրերի վրա:

Հուլիսի 3-ին ԼՂՀ ինքնադաժնանության Եքարֆից հայսնեցին, որ ադրբեջանական
խոժոժ մի գորամիավորում, ավելի ֆան 70 սանկերի ու այլ ծանր գրահամեքենաների ու-
ղակցությամբ, հարձակվել է Մարսակերսի վրա, հանդիպել համառ դիմադրության եւ,
կորցնելով ավելի ֆան 100 զինվոր, նահանջել: Սակայն կան ձայներ, որոնք ղոնդում են,
թե Մարսակերսն արդեն զսնվում է թուրքի ձեռնում եւ ենթարկվում է ավերածության, իսկ
բնակիչներն անկանոն ֆիսիսել են աջ ու ձախ:

Ռմբակոծություններ են եղել ուրիշ վայրերում, ինչդեռ Արցախի, այնդեռ էլ Հայաս-
տանի Ես Երջաններում: Երեւում է՝ թուրքը լայնահուն եւ անկասեցնելի հարձակում է
նախադասրասում, իսկ մերոնք սվյալները հաղորդում են առանց լուրջ անհանգստ-
թյան ու սագնաղի, ասեք թյուրիմացություն է, եւ թուրքը Եոսով դիսի միայն թիկունը
ցույց սա կան անֆույս կոսորվի:

Իսկ Հոնուն Մարիո Ռաֆայելիի գլխավորությամբ ֆննարկվել է ԼՂ-ի հարցը, որ-
Եել են, որ դաժնագըրը դադարեցվի մեկ ամսով, սկսած ամսիս 9-ից, որդեքսի հնա-
րավոր լինի հաջող կազմակերպել Միսակի խորհրդաժողովի նախադասրասումը:

Հուլիսի 4-ին ավելի սուույգ հաղորդեցին, որ կռիվը գնում է Մարսակերսում: Հայ ինք-
նագործ ու ինքնադաժնան ջոկասների դեմ կռվում են ԱՊՀ գորքերի ամենավարժ սոս-
րաքաժանուններն իրենց լավագույն մասնագեքներով ու հզոր սեխնիկայով, -հայսարերը
է ԼՂՀ կառավարությունը: Արդեն սուուված սվյալներով՝ անցած գիԵեր թուրքերը Մար-
սակերսի կռվում կորցրել են 100 զինվոր, սաս սանկ, մերոնք միայն 15 զինվոր (կարծեք
դա է՛լ ֆիչ է): Ասում են՝ մերոնք հարձակվել են Մաղավուզի վրա, հրդեքի մասնել այն
(թյուրիմացություն՝ն է, թե՛ արդեն հայրենի հողն է օսարացել թուրքի ոսֆի սակ ընկնելով):

Թե՛ծ մարսեր են գնում նաեւ Մարտունու եւ Հաղորթի Երջաններում:

ՄԱԿ-ի դասվիրակությունը ժամանել է Բաբու՝ խնդիր ունենալով սուուգել-դարգել
ադրբեջանական կողմի բողոքը հայերի օգսագործած ֆիմիական գեքնի վերաքերյալ:

Իսկ Երեւանի հեռուստեստությամբ դաժնագըրին վերաքերող լուրերից ու սեքարան-
ներից Ես ավելի ազասամարսիկների թաղումներն են ցույց սախս, ողբ ու կականը: Ե-
րեւի կարգադրված է այսդեռ նախադասրասել ու կազմակերպել ժողովրդի վճռական
կամըր դաժնագըրի, ավելի ճիԵ՝ ԼՂՀ դաժնագըրության դեմ: Թե՛ չէ, խորհրդարանում
հակակառավարական թելը «համը հանում է» իԵխանությունների անդեմ ու անեռանը
գործը (անգործությունը) ժողովրդին ցույց սալով:

Հուլիսի 5-ի առավոտյան ժ. 6 անց 10-ից «Ազասություն» ռաղիկայանը, Թե՛նգիզ
Գուղավայի դեկավարությամբ, վերլուծական մի հաղորդում արեց Հայաստանի վիճա-

կի աղթիվ: Նախ ներկայացվեց Լեոն Տեր-Պեքրոյանի հայսնի ելույթը, նրա հեքեանք-
ները, որ արեկոծել են հայրենիքն ու Սֆյուուրը, աղա հարցագրույց Տեր-Պեքրոյանի
կողմից հալածական դարձած Հայր Մարուխյանի հեք: Հարցագրույցում կարեւոր էր
վերջը, որ Գուղավան հայսարարում էր՝ եթե հասսասվի այն, ինչի մեջ Տեր-Պեքրոյանն
է մեղարում Մարուխյանին (կաղը ՊԱԿ-ի հեք), աղա դժվար թե դաժնակցությունը
կարողանա Եարունակել իր նորմալ գոյությունը: Իսկ եթե չհասսասվի, աննախանձելի
վիճակում կհայսնվի Հայաստանի դրեզիդեքնը, գուցե եւ սեղծվի այն վիճակը, որ
վրասանն աղրեց վերջին Երջանում:

Աղա խոսք վերցրեց հանրահայս գաղի Բալախանովան, որն էլ հաղորդեց, թե այն
ժամանակ, երբ Լ. Տեր-Պեքրոյանը մերկացնում է Հայաստանը 1918-20 թթ. փոթորկի
մեջ դախած եւ հեքազա սասնամայկներին միայն խառնակչությամբ հայսնի դաժնակ-
ցական կուսակցության նոր արկածները եւ նախադասրասում է նրա թաղումը, Ադր-
բեջանում վերածնվում է ժողովրդավարական մուսավաթ կուսակցությունը, նրա նոր դե-
կավարներն ու հանրադեքության առաջնորդները լայն գործունեություն են ձավալել
ադրբեջանական ժողովրդի գաղաֆարա-ֆաղաֆական ամենահզոր ուժերից մեկը վերա-
կանգնելու, այսօրվան ձառայեքնելու համար:

Բալախանովան դաժնակցության ջիլը բռնել էր եւ բաց չդիսի թողներ: Ղարաքա-
ղի վիճակի կսրուկ փոփոխության մասին հաղորդեց (այնեղ հայերը միայն ձախտ-
ղաններ ունեն), եւ դա բացասրվում է դաժնակցության սերնանած երկդառակությամբ:

Բալախանովան իր հերյուրանքին կենսական ուժ հաղորդելու համար հարցագրույցի
հրավրեց Մ. Գորքաչովի ֆոնդի աԵխասակից Դմիսրի Ֆուրմանին:

«Դուք գիեք, որ հայերը դրսից կռիվ են մսցրել Լեոնային Ղարաքաղ, ուզում են
նվաճել Ադրբեջանի այդ ավանդական երկրամասը եւ այն դարձնել իրենց առաջին
նվաճողական ֆայլը դեղի ցնորական Մեծ Հայֆի սեղծումը: Ի՞նչ եք մսածում, դա
հղի՞ չէ ծանր վսանգով Երջաղաքի երկրների եւ Եվրոդայի համար»,-հարց է սալիս Բա-
լախանովան: Եւ Ֆուրմանը նրան բացասրում է հայկական նվաճողական հոգեքանու-
թյան դասնական-իրական հիմքը: «Գիեք՞, -ասում է,-հայերը գեքնցիղ են աղրել: Դա
գեքնցի՞ղ է եղել թե՛ սովորական ջարդ, այդ չէ կարեւորը, այլ այն, որ իրենք հոգեքա-
նական այդ ցավն իրենց ներսում ունեն եւ կասկածով են լցված նաեւ հաժեանների
նկասմամբ: Ադրբեջանցիները այդ հոգեքանական վթարը չունեք եւ դրանից է, որ հան-
գիս ժողովուրդ եք: Հայերն այս հիԵածս հոգեքանական ակնցներով են դիսում իրենց
դասնությունը, երեկը, այսօրը, վաղը: Այս սեքակեքից է միայն, որ հասկանալի է դառ-
նում Ղարաքաղում եւ նրա Եուրջ սեղծված մեծ խառնիճաղանջը»:

Այսդեռ, հիմա էլ Գորքաչովի ֆոնդի աԵխասակի՞ցը: Երեւի մեքն վրկություն չդեք
է ունենանք Գորքաչովի սեղծած հրեքային մթնուրսից:

Այս օրը մեծ ողբերգություն էր ԼՂՀ-ում, թուրքերն ի վերջո նվաճեցին Մարսակերսը
եւ Հաքերը: Հերոսական, անվաճ Մեծառանըր սնում է արնախում թուրքի երկաթե ճի-
րաններում: Ասում են՝ այս գրոհին մասնակցել են հայրուրավոր սանկեր ու գրահամա-
քենաներ, ՍՈՒ-25 կործանիչ ինքնաթիռներ, ռազմական բազմաթիվ ուղղաթիռներ: Հա-
քերը հիքնավուրց այդ իԵխանանիսը, ֆարուանը է արվել, որովհեքե ոչ միայն երկու
սարի Եարունակ աննկուն կանգնած էր Քելքազարից եկող ավազակախմբերի դեմ, այ-
լեւ կործանեց, բնաջիճ արեց Ռումուղուի, Իմերեթ-Քերեվանդի ու Աղդաքանի ավազա-
կառջերը:

Անցած գիԵեր եւ ամբողջ օրվա ընթացում չդադարող ոմբակոծության է ենթարկ-
վել նաեւ Ճարսարը:

ՃիԵք է, Ասկերանի կողմերում հայ ինքնադաժնանությունը հաջողություն է ունե-
ցել, ազասագրվել են Նախիջեանիկը, Փիրջամաղը, Արանգամինն ու Ադրուլաղը: Բայց
ի՞նչ դիսի արվի՞ Մարսակերսի Երջանում կորցածը վերաղարձնելու, թուրքին այնեղից

դուրս Երևանում համար:

Երևանում ամենուր աստիճանի խոսքեր են, արտաքին ցուցանիշներ, այլևայլ ժողովուրդներ: Ամենուր արտաքին միջոցներ են մտնում, վերջին հնարավորություններն են լարում ճակատում դրությունը փոխելու համար: Մթնոլորտը լիքն է ԱՊՀ համաձայնագրության և զինվորության ծախսի վարքի փոփոխության: Ասում են՝ ուստի ֆազավարժ սանկիստի ու օդաչուի մեկ ժամ ծառայությունը մի ֆանի սասնյակ հազար ուրվի արժե: Հույս ունեն, որ այս վարձկանները շուտով կթողնեն-կհեռանան, եւ էլի դեմ դիմաց կմնան հայ ազատամարտիկն ու թուրք խուժանը, եւ այն ժամանակ հաղթանակը կլինի իսկական ֆազության ու արդարության կողմը...

Արդեջանի որեզրեան Էլչիբեյն այսօր հեռուստետելույթ է ունեցել եւ բավական արտաքին հայտարարել, թե ինքը դաստիարակ է Լեռնային Ղարաբաղի 140 հազար հայերին սալ մեակութային ինքնավարություն՝ թայմանով միայն, որդեսպի Հայաստանն էլ Չանգեզուրի 200 հազար իր ցեղակիցներին շուտով նույնպիսի ինքնավարություն:

Հուլիսի 6-ը հեռախոսի դեմոնստրացիոն օր էր: Նախ՝ ՀՀ ԳԽ-ի նախագահության միջոցով, որին ներկա էր ԼՂՀ վարչապետ Օլեգ Եսայանը թայմանով արցախահայության ծանր վիճակը, հաստատեց, որ այնտեղ իրենց դեմ կռիվն են այլազգիներ, օսմանյան թուրքեր (սղանել են մի բարձրաստիճան թուրք սղայի): Պահանջեց իսկական ու լուրջ օգնություն կազմակերպել, փրկել երիտասարդ հանրապետությունը:

Նա գտնում էր, որ դեմ է բոլոր հնարավորությունները գործադրել շեղահանված արցախցիներին Արցախում թափելու համար, այլապես գաղթականությունը փրկություն կդառնա, եւ կարճ ժամանակում մեծ Արցախում ո՛չ բնակիչ կունենանք, ո՛չ դաստիարակելու ուրիշ բան...

Դավիթ Վարդանյանը թափանցեց հրավիրել ԳԽ-ի արտաքին ցուցանիշներ եւ հարցը փակել, կրակն միջոցառումներ մեկնել բոլոր ուժերի համատեղման՝ ազգային համերաժխության եղանակով:

Բ. Արարիկյանն էլ հայտարարեց իր հրաժարականը՝ գուցե թե հասկացնելով, որ ուժերի մեկնումն ու համերաժխությունը դրանից հետո կլինեն, ֆանի ինքը դաստիարակ է վարել Լ. Տեր-Պետրոսյանի ֆաղափականությունը, իսկ այն միջոց չէ համերաժխության:

Իսկ ԼՂՀ-ում դրությունն իսկապես ավելի էր ծանրացել, Մարտիկերի ցրանում կռիվը գնում էր արդեն Դմբոնի մոտ: Արդեջանի որեզրեան Էլչիբեյն արտաքին դրություն է հայտարարել Մարտիկերի ցրանի համար: ԼՂՀ կառավարությունը դիմել է միջազգային կազմակերպություններին՝ խնդրելով ճանաչել իր իրավասությունը՝ իրեն միակ փրկությունն այն աղետալի վիճակից, որ արդեջանական բռնությունն է ստեղծել իր բազմադասիկ բանակով ու ռազմական սեխնիկայով:

Հոսի խորհրդածրոյից հետոցել է ՀՀ ներկայացուցիչ Քրիստիան Տեր-Ստեփանյանը, որովհետեւ ԼՂՀ ներկայացուցչին թույլ չեն տվել հայտարարություն անելու իր հանրապետության օրհասական վիճակի մասին, եւ այդ ժողովում առհասարակ չի դաստիարակում Արդեջանի ազդեցիկ (Լեռն Տեր-Պետրոսյանը հիմա՛, Հոսի խորհրդածրոյի լիքն իր կառավարության ներկայացուցչի մասին ինչ միայն ասի):

Իրիկնադեմին Ազատության հրապարակում վիթխարի հանրահավաք է կազմակերպել Ազգային դաշինքի նախաձեռնությամբ: Այն թափանցեց՝ Ա) ԳԽ-ի արտաքին ցուցանիշներ հրավիրել, ընդունել ԼՂՀ-ը, Բ) ՀՀ կառավարության հրաժարականը:

ԱՊՀ ղեկավարների ղեկավարների Մոսկովյան խորհրդակցությունում մեկ անգամ էլ նշվեց, որ Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթը Արդեջանի սուվերեն ղեկավարության լուծելու խնդիրն է, ֆանի որ ամեն ինչ տեղի է ունենում նրա սահմաններից ներս:

Վերջապես Կրիմ Մարդարյանը հրաժարական է տվել իրեն ՀՀ նախագահի խորհրդակցական, եւ նախագահը հարգել է նրա հրաժարականը:

Հուլիսի 7-ը միայնակական ոչինչ չբերեց, ինքնադաստիարակության նախապայմանների քաղաքական են ցույց տալիս հեռուստատեսությամբ՝ ստեղծելով մոսկովյան, որդեգրական արտաքինություն, ամենայն հավանականությամբ ժողովրդին մղելու հանրահավաքների, բողոքի, աղաքանություն, որդեսպի հանրապետության ղեկավարությունը ձեռ ֆաշի այդ «Արցախի սղանդից, որը կլանում է ազգի լավագույն զավակներին»:

Իսկ ճակատից եկած լուրերի համաձայն՝ մեծ Մարտիկերի ցրանում ծվարել են Թարթառի ազգամիջակի մի բուռ արտաքին վրա, չեն էլ դաստիարակում, որովհետեւ թուրքերը գրաված գյուղերի կողոպուտով են զբաղված, առայժմ առաջ շարժվելու մասին չեն մտածում:

Մոսկովյանից հաղորդեցին ԱՊՀ ղեկավարների հավաքում Լ. Տեր-Պետրոսյանի արտաքին արդար ԼՂՀ արտաքին աղբյուրական բնագրավումների դեմ: Ասաց՝ եթե չե՛ք դաստիարակում, կնշանակի խրախուսում ե՛ք: Բայց ո՞ւմ ես ասել: Հետո էլ թուրքերը զանգասվեցին հայկական ազդեցիկի ծավալումների դեմ, որ «կասարվում են» Կաղանից, Իջեւանից, Գորիսից ու Նախիջեւանի սահմանից:

Հեյկնիկի խորհրդակցությունում Էլչիբեյը հայտարարել է, թե, հայ-արդեջանական բարդույթը վերացնելու համար, ինքը դաստիարակ է ամեն շեռակ ընդառաջումների, սակայն ոչ մի զիջում չի անի Ղարաբաղի հարցում:

Այսօր եւս, երեկվա նման, Երևանում բազմահազարանոց հանրահավաք է եղել, այն թափանցել է կառավարության հրաժարականը:

Հուլիսի 8. Նախօրյակին Բ. Արարիկյանը սղանցել էր, թե ինքը հրաժարական է տալիս: Այսօր հարցը փակեցին խորհրդարանում ու մեծեցին: Հանրապետության նախագահն այդ խորհրդարանը համարեց չգործող, ֆաղափականացված մի աղաքան, որը խախտում է հանրապետության սնտեսական ու ֆաղափական կյանքը:

Եւ այս «ֆաղափականացված» խորհրդարանն ընդունեց մի որոշում, որով Հայաստանի համար եսայու անընդունելի միջակ լինի միջազգային կազմակերպությունների կամ որեւէ ղեկավար կողմից հրապարակված ամեն մի փաստաթուղթ, որի մեջ ԼՂՀ-ն նշված կլինի Արդեջանի կազմում:

Ահա այդ որոշումն ամբողջությամբ.

«1. Հետեղականորեն սասար կանգնել Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությանը եւ նրա բնակիչների իրավունքների դաստիարակությանը:

2. Հայաստանի Հանրապետության համար անընդունելի համարել միջազգային կամ ներդեսական ցանկացած փաստաթուղթ, որտեղ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը նշված կլինի Արդեջանի կազմում:

3. Հայաստանի հանրապետության կառավարությանը՝ անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել զորակոչն արդյունավետ իրականացնելու, ստեղծված իրավիճակին համապատասխան դաստիարակ կարգ ու կանոն հաստատելու, կազմակերպված հանցագործությունների դեմ թայմար ծավալելու, ռազմական գաղտնիքների թափանցությունն աղաքանելու ուղղությամբ»:

Մոսկովյանից հաղորդեցին այս որոշման լուրը՝ խորամանկորեն նկատելով, որ սա ըստ էության ԼՂ-ի հանրապետության ընդունումն է նշանակում:

Եւ այսպես, ըստ էության ծախսով անաղաքանի ՀՀ-ական ծրագիրն Արցախի հարցում, մասամբ հաղթեց Ազգային դաստիարակ ֆաղափական ուղղությունը, որով երեկ թե դեմ է սկսի հանրապետության հայրենասեր ու ցրահայաց ուժերի անկաշար դաստիարակ արդյունավետ գործունեությունը:

Մեծնք, արդեջանական լրատվությունից առնելով, հաղորդում են, որ Հայաստանին ԱՊՀ ռազմական ուժերից բաժին է հասել երկու մոտոմեքենայացված դիվիզիա, այնքան, որքան Արդեջանն է ստացել ժամանակ առաջ: Մրան՝ միայն իրականացվե՛ն հակահարվածն ու կորցրած արտաքին վերագրվումը: Բայց այս լուրի հետ միասին մեզ հասավ նաեւ Մարի Ռաֆայելիի հանձնարարությունն ամսիս 9-ից, այսինքն՝ վաղվանից, կրակը մեկ ամսով դադարեցնելու եւ գրաված դիրքերում խաղաղ մնալու մասին:

Մարիո Ռաֆայելիին էլ երեւի Բաբվում քլիասել են: Ադա թե ոչ, ինչո՞ւ այս կոչը չէր հղում այն ժամանակ, երբ թուրքերը Պասրասվում էին մտնել Շահումյանի ու Մարսակերտի բազմաբնակ, երբ սարածֆային հարցում դեռեւս հավասարակշիռ վիճակ էր: Մոլասել է, որ թուրքերը գրավեն ԼՂՀ սարածֆի մեկ-երորդ մասը, ամենաբերրի, ամենաանփոխարինելի (ֆանի որ այստեղ են Թարթառն ու Մարսանգի հիդրոհանգույցը) մասը, սոլառնալիք դառնան Մարսակերտի լեռնային ու անտառային գոտու համար՝ հյուսիսում եւ մայրաքաղաք Սեփանակերտի համար՝ Կարկառի հովտում... Եւ դրանից հետո զինադադարի կոչ է հրապարակում, երբ հայկական ինֆնտրացիայի ղեկավարները զենք ու հզոր տեխնիկա է ստացել եւ կարող է, անողայման կարող է բռնագրավիչներին դուրս փել իր հողից, իր սրբազան օջախներից:

Չե՞, եվրոպացիներն այնպես հեշտ ու արագ թրփանում են Բաբվում, որ անվերադարձ կորցնում են իրենց ֆրիսոնեական բարեկրթությունն ու արդարամտությունը: Դա մեծ քստանք 1918-20 թվականներին, երբ Անդրկովկասում ու Բաբվում վիսում էին Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Գերմանիայի միսիոներները՝ անգլիական բարձր զինվորական ու ֆաղափական բաղաձայնների գլխավորությամբ: Տեսանք նաեւ այս օրերին. ֆրանսիական ֆաղափարությունը ներկայացնող Բեռնար Բուսները Լեռնային Ղարաբաղին փրկության դուռ դարձնելու ֆարզներով ուղիղ Բաբու եկավ, այնտեղ ոչ միայն խլացավ ու համրացավ արցախահայության սառադանի հանդեպ... Հիմա էլ այս Ռաֆայելիին...

ԼՂՀ-ից վերադարձել է ՀՀ ԳԽ-ի նախագահի առաջին տեղակալ Արա Մահակյանը, լուրջում է իր գլխավորած լուրջամտական լուրջակալության եւ ուրջայ այցի մանրամասները, վստահեցնում, որ Արցախում դրությունն այնքան էլ հուսահատական չէ, հնարավոր էր միայն լինի վերադարձնել Մարսակերտի բազմակալ կորցրած մասը: Ասում է՝ Եւսումնայանցի ու մարսակերտցի 40 հազար փախսականներին հիմնականում Սեփանակերտն ընդունել եւ խեղդվում է կարիքից ու սրտնցներից:

Հեռուստատեսությամբ ցույց սվին կոստրված թուրք զինվորների ավելի քան 800 փասաթղթերի կույտ՝ նախկին ԽՍՀՄ սարքեր վայրերից եկած, ծախսու սաղասակիչների սոսր ինֆնությունների վկայություններ, որ մեր անճարակ լրսվությունը չի կարողանում օգտագործել համախարհային արձագանք ստեղծելու համար:

Շահեն Մեղրյանը՝ Շահումյանի լուրջությունների ղեկավարը, հարցազույց ունեցավ, աղաջուցեց, որ իր հայրենիքի կոստրուսը ռազմաֆաղափական լուրջություն է եղել, վերին ղեկավարության աղիկարության աղյուսն, իսկ ինֆն ու յուրայիններն ամեն ինչ կանեն հայրենի հողը թուրքի գերեզման դարձնելու համար: Միայն թե ամբողջ հայ ժողովուրդն օճանդակի, թե ու թիկունք լինի:

Մոսկվայից խոսսանում են Հարավային Օսեթիայի հարցը լուծել Ռուսաստանի ու Վրաստանի փոխզիջումներով, Մերձդնեստրի հանրալուրջության իրավունքները լուրջացնել, եթե Մոլդովան համարձակվի բարդացնել հարցը... Իսկ Արցախի այդդիսի եւ ավելի՛ մեծ իրավունքի մասին չեն էլ ուզում լսել...

Հուլիսի 8-ի զիւերը թուրքերը հարձակվել են Մեհմանայի վրա, ջարդ կերել, ես գնացել: Շաս են ուզում Թարթառն անցնել վերեւերում, որդեսզի ճանաղարհ բացեն դեղի Խաչենի հովիտ, որից հետո երեւի թե Եւս կոյուրանա Ասկերանի ճոր մտնելը...

Հելսինկի են ժամանել ՏԻ երկրների ղեկավարները, մեր հանրալուրջությունից՝ վարչալուրջ Հարությունյանը՝ Լ.Տեր-Պետրոսյանի տեղ: Նախագահն զբաղված է հանրալուրջության ծանր վիճակի հարցերով:

Պասվիրակներն սոսրազրեցին հանրահայտ Հելսինկյան հոչակազիւրը, որի ամենահիմնական սկզբունքներից մեկն է լուրջությունների ամբողջականությունը՝ սահմանների անփոփոխելիության ճեւով:

Արցախական աւխարհի աչիւր լույս, Երեւանում ընդունել են ուրջում այն մասին, որ լուրջ է լուրջացնեն ԼՂ-ի հանրալուրջության Եւսերը, ընդունելի համարեն միայն այն փասաթղթերը, որոնցում կհարզվեն նրա իրավունքները, իսկ Հելսինկիում սոսրազում են մի փասաթղթ, որով ոսնահարվում են այդ իրավունքները, Լեռնային Ղարաբաղը խցկում Արբեջանի սահմաններից ներս:

ԵԱՀԽ խորհրդաժողովի կոչը ԼՂՀ սահմաններում զինադադար անելու վերաբերյալ Եւս է ուղեւրել թուրքերին: Զարաւոնք Մախա Մամեդովը հաղորդում է իր հանրալուրջության լուրջասականությունը ենթարկվելու այդ կոչին, բայց եւ նորից վնգսում է՝ իսկ ի՞նչ կանի հարեւան հանրալուրջությունը, որ սովոր է նման աղիքներ օգտագործել իր մութ ժրագրերն իրականացնելու համար:

Հաղորդվեց նաեւ Բ. Արաբջյանի հարցազույցը: Լ. Տեր-Պետրոսյանից փոխառած արսահայություններով նա ֆննաղաջեց խորհրդարանը, որ, իր լուրջականությունները թողած, ֆաղափական (՝) հարցերով է զբաղվում, հղալուրջավ, որ Արցախի իրավունքը հարզող ուրջում ընդունվեց, վստահեցրեց, որ մեծ նոր ուժերով կլծվեն ԼՂՀ լուրջացության գործին եւ արճանավոր հաղթանակով կզնանք ԵԱՀԽ մեծ խորհրդաժողովին:

Հուլիսի 9-ի Օ ժամից լուրջ է դաղարած լինելին մարսական գործողությունները: Այդդիսին եր Հոսմի խորհրդաժողովի լուրջանցը, որն ընդունել են ԼՂՀ-ում մարսնչող երկու կողմերը եւ արել համաղաջասախան հայտարարություններ: Մակայն Արբեջանի գորամիավորումներն ամբողջ ճակաթի երկարությամբ զիւերվա ընթացում Եւսունակում էին ուրջակոծություններն ու հարձակումները՝ ՄՈՒ-25 ռազմական օղանավերի, ուղղաթիւների եւ ժանր գրահաստեխնիկայի ուղեկցությամբ: Հայ ինֆնալուրջությունները համառ դիմաղրությամբ ես են մղել սաղասակիչներին, որոնք միայն Մարսակերտի բազմում կորցրել են 40 ասկյար եւ 5 սանկ:

Առավոսից սկսած աղբեջանական հարձակումներ են եղել նաեւ Ասկերանի ու Մարսումու բազմություններ: ՄՈՒ-25-ը ուրջակոծել է ճակաթից բավական հեռու Նորագյուղը (Ասկերանի բազմ), ավերել մի ֆանի տուն:

ԼՂՀ կառավարությունը հրաղարակել է հրաման, որով կոչ է անում, որդեսզի Սեփանակերտ, այնտեղից էլ ռազմաճակաթ վերաղաջանան բոլոր զինճաղաղուրջները, որոնք փախսականների հեշտ հեռացել են Հայաստան: Հրամանը չկասարողների նկասմամբ կկիրառվեն ռազմական ժամանակի օրենքները:

Հոսմի խորհրդաժողովը ուրջել է ամսի 15-ի նիստում վերսին ֆննարկել ԼՂ-ի հարցը՝ ամսի վերջին Միսակում գումարելիք ժողովը հիմնավորաղաջ նախաղաջաստելու համար:

ԱՄՆ-ի կառավարությունը Հայաստանի իր դեսղանի միջոցով անհանգստություն է արսահայել ԼՂՀ հյուսիսային մասում տեղի ունեցած վերջին դեղիքի աղիքի: Իբր, նման հայտարարություն է արել նաեւ Արբեջանին, խորհուրդ սաղով ճեւնղաթի մնալ հավասարակոծությունը խախտող գործողություններից:

Աղջ գորքերի գլխ. հրամանասար Շաղոնիկովն էլ հայտարարել է, թե իր հրամանի ներն գնկող գորքերը կարող են խաղաղարար դեր կասարել Մերձդնեստրում, իսկ ԼՂՀ-ում ոչ, որովհետեւ այստեղ Արբեջանական սովերեն հանրալուրջության սարածումն էր լուրջ գործեն, դրա համար հրավեր կամ թույլություն էր լուրջի լուրջի Արբեջանից, որն այդդիսի բան չի անի:

Աղո՛ւ. կարճես, որ Մոլդովայի Մերձդնեստրում արյունահեղություն են անում, զեներալ Լեբեղի հրամանով խոսանգում մոլդովացի զինվորին ու ֆաղաջաջում, դրա համար կա Մոլդովայի առաջնորդ Սնեգուրի հրավերը կամ աղաչանք:

Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ դարձյալ վնգսում էին Լեյլա Յունուսովան ու Մախա Մամեդովը... իբր, հայերն են խախտում կրակը դաղարեցնելու համար ճեւք բերված հա-

մածայնությունը: Այդ եւ գազազած են նախորդ օրը, հուլիսի 8-ին, ՀՀ ԳԽ-ում ընդունված որոշումը, որն, իբր, «ավելի է ղեկավարում Ղարաբաղի հարցի լուծումը»:

Հուլիսի 10-ին եւս արբեջանական զորամիավորումները ոռքակոծում էին ԼՂՀ խաղաղ բնակավայրերը: Նույն դասերազմական վիճակն էր Հաղրութից մինչեւ Մարսակերսի բազմի գյուղերը: Ֆիզուլիում գործի ու ռազմական սեխնիկայի մեծ կուսակումներ կան, եւ դեռ նորերն են բերվում:

ՀՀ նախագահի մամուլի կենտրոնը հերքում է ադրբեջանական լրատվության հերյուրած եւ Մոսկվայից հաղորդված այն լուրը, որի համաձայն՝ հայերն են շարունակում դասերազմական զործողությունները եւ այն էլ՝ որովհետեւ Հոռոմի խորհրդակցությունը լքել-հեռացել են եւ հիմա իրենց ազատ են զգում Եվրախորհրդակցության որոշումն ահամարհելու: Մինչդեռ զինադադարի դաշմանավորվածությունը եղել է լքել-հեռանալուց առաջ, եւ հիմա էլ այն բարեխղճությամբ իրականացվում է հայ ինքնապաշտպանության կողմից:

ՀՀ նախագահը դիմել է ԼՂՀ ղեկավարությանը՝ խորհուրդ տալով իրականացնել ԵԱՀԽ հանձնարարականը եւ հակառակորդին ոչ մի առիթ չտալ գրոհարություններ տարածելու: Կարծես ադրբեջանական գրոհարիչներն առիթի են ստասում, որ տարածեն իրենց հերյուրած ստերը:

Ինչ-որ Պետրոս Քաջախյանի գլխավորությամբ ՀՀ ԳԽ-ի դասզանավորների մի խումբ է ուղարկվել Ստեփանակերտ՝ ԼՂՀ-ում Հայաստանի կառավարության մեջական ներկայացուցչություն իրականացնելու համար: Երեւի դեսպանության մեջն մի բան է: Բայց ո՞վ է Քաջախյանը, որ միտքի Արցախում ներկայացնի ամենայն հայոց կառավարությունը, վճռական դեր խաղա, հեղինակություն լինի մարտնչող երկրի աչքում:

Հուլիսի 11-ը եւս եկավ իբրեւ խառնիխառն մի օր, երբ հայկական կողմը, հավասարիմ զինադադարի դաշմանին, ռազմական ոչ մի բայլ չէր կատարում, իսկ ավագակարար թուրք շարունակում էր ռմբակոծել հայկական բնակավայրերը, հարձակումներ գործել ինքնապաշտպանական ջոկատների վրա, զբաղվել կողոպուտով: Մակայն Կուսադասում ու Մոխրաբաղում սիրություն անող թուրքերը, երբ նորից ռմբակոծեցին հայկական դիւրերը, այստեղից դասասխան ահեղ կրակ բացվեց, հակառակորդը գլխակորույս դիմեց փախուստի՝ դաշտում թողնելով ջարդված հինգ սանկ եւ սղանված ավելի քան քսան ասկյար:

Իրերում լրատվական մարմինները հաղորդում են, որ չեն դադարում մարտական գործողությունները հայ-ադրբեջանական ճակատներում, թե՛ ԼՂՀ-ում, թե՛ այլ վայրերում: Չեն դադարում եւ փոխադարձ մեղադրանքները՝ կռիվը շարունակելու վերաբերյալ:

Ի՞նչ է լինելու այս ամենի վերջը: Մի՞թե այդպես էլ թուրքը մտած միտք մնա մարտակերտի դաշտում, Արցախի այդ ամենաբերրի, ամենահոռոթի գյուղատնտեսական տարածքում:

Հուլիսի 12. Երեկ առավոտյան Ադրբեջանի ռադիոն հրադարակել էր հարցազրույց իրենց Արզործնախարարության լրատվական կենտրոնի ղեկավարի հետ: Այն հարցին, թե ե՞րբ է նշվելու Լեռնային դարաբաղում ձեռք բերած իրենց հաղթանակը, կենտրոնի ղեկավարը դասասխանեց այսպես. «Մեր հաղթանակը կնշանակի եւ հանգիստ կառնենք լող այն ժամանակ, երբ հայերից լրիվ ազատագրած կլինենք ոչ միայն Ղարաբաղի լեռնային մասը, այլեւ Չանգեզուրն ու Գյոյչայի ավազանը»:

Գյոյչայի Մեռանն է՝ իրենց հորջորջմամբ: Գյոյչայի ու Չանգեզուրի համար նրանք կառավարություն էլ են ստեղծել, որը, իբր, վարանդի է բախվում: Արտասահմանյան օրեւ հեղինակավոր հյուր ունենալիս ներկայացնում են այդ «կառավարությունը», վճարում, տեսնել հայերն ինչպե՞ս են դադար գյուղ դարձրել:

Այսօր լրատվական բոլոր մարմինները, ուղիտ թե հեռուստատեսական, հաղորդում են, որ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ինքնապաշտպան ուժերը, բարեխղճորեն ենթարկվելով ԵԱՀԽ Հոռոմի խորհրդատուի որոշումը, դադարեցրել էին կրակը եւ 48 ժամվա ընթացքում դեղի հակառակորդը ոչ մի գնդակ չէին ուղարկել: 48 ժամ, այ-

սինքն՝ ամսիս 9-ին ու 10-ին: Մակայն տեսնելով, որ հակառակորդը ոչ մի տրամադրություն չունի ենթարկվելու նույն որոշմանը եւ գիշեր-ցերեկ ռմբակոծում է հայկական բնակավայրերը, ասոլասակություններ կատարում, դասաստվում նոր լայնահուն հարձակումների, ամսիս 11-ի առավոտից ԼՂՀ ինքնապաշտպանությունը դասաստխան կրակով լեցրել է թեւամական կրակակետերը, Մարսակերտի բազմում անցել հարձակման, բռնագրավիչներին դուրս քել քոլեկենտրոնին հարող հինգ խոնր գյուղերից, որոնք են՝ Կուսադասը, Մեհմանան, Չանյաթաղը, Այուլաթաղը, Մոխրաբաղը: Այս գործողության ընթացքում թուրքերը գրահատեխնիկայի մեծ վնաս են կրել՝ տալով նաեւ ավելի քան 30 ասկյարի կորուստ: Ինքնապաշտպաններից միայն երկու զինվոր է զոհվել:

Ուրեմն, հայկական կողմն ազատագրել է մեկ ամիս առաջ կորցրած գյուղերից հինգը: Եւ չի կարելի կասկածել, որ թուրքի հաղթանակի տոնը միտքի հետաձգվի անորոշ ժամանակով: Գուցե եւ առհասարակ մեջտեղից վերանա, քանի որ հենց նոր նույն Բախլից հաղորդեցին, թե հայերը Հայաստանում տեղակայված ԱՊՀ զինված ուժերի ամբողջ երկու դիվիզիայի զենք ու տեխնիկա են ստացել, եւ Լաչինի միջանցքով արդեն 102 սանկ հասցրել են ԼՂՀ: Եւ որ հասցրել են, միտքի գործի դնեն: Իսկ թե սանկերն ինչպե՞ս են գործում հայ ազատամարտիկների տակ, թուրք գյաղագյուղաները դրան էլ ծանոթ են:

Հաղորդում են, որ թուրքերը շարունակում են ռմբակոծել Մարտունին, Ճարտարը, Հաղրութը եւ սահմանային ուրիշ բնակավայրեր: Մակայն կա եւ ամենագոտեղիչը. Մարսակերտի կողմերի հաջողությանն ամբիջադես արձագանքել են Ստեփանակերտում աղաստաբան բնասանիքներ եւ վերադառնում են իրենց լքած գյուղերը՝ Վանք, Ծնակահող, Շահմասուր...

Հուլիսի 13-ին թուրքերի մի խոնր զորամաս հարձակվել է Ասկերանի բազմի Պասարա ծայրամասային գյուղի վրա, լուրջ դիմադրության հանդիպելով՝ տաս զոհ սկել եւ ետ փախել: Հավանաբար հարձակումը եղել է Լաչինի բազմից, բայց այս անճանադարի, անտառային բազմով ի՞նչ գործություն միտքի հասցնեին: Թե՛ ավագակախումը է եղել եւ նոյաքակ է ունեցել կողոպուտ ու ավերածություն անել:

ՀՀ վարչադեպի տեղակալ Հրանտ Բագրատյանը ԼՂՀ ղեկավարության հետ միասին ենթել է փախուսականների հարցը, եւ նրանց տեղաբաշխման ու օգնության ծրագիր ընդունել:

ԼՂՀ կառավարության անունից դեռ 11-ին էր հրադարակվել որոշում, որով արգելվում էր արցախցիների արտագաղթը, փախածները բնակության էին հրավիրվում ազատագրված գյուղերում եւ Շուշիում:

Հեռուստատեսությամբ խոսեցին ԳԽ-ի նախագահի առաջին տեղակալ Արա Մահակյանին, որը հղարտությամբ նեց, որ 8-ին ընդունված որոշմանն ինքը դեմ է քվեարկել, որովհետեւ անճանադես կարեւոր է համարում գործը եւ ոչ թե որոշումը, իսկ գործնականում ամեն ինչ արվում է Արցախի դաշտանության համար:

Բայց կխոսուվանե՞ր, եթե քվեարկությունն անվանական չլինե: Եւ մեկ էլ՝ մի՞թե վաս կլինե, եթե գործի հետ համերաշխ լինեք նաեւ խոսքը (որոշումը):

Հայտնի է դարձել, որ այսօր Հոռոմում Լեռնային Ղարաբաղի հարցի առիվ կայանալիք նախադասարտական հանդիպմանը չեն գնացել ՀՀ ու ԼՂՀ դասվիրակությունները, իսկ թուրքերը գնացել են՝ հայտարարելով, թե իրենք նախընտրում են հակամարտության կարգավորումը ԵԱՀԽ-ի բազմակենտրոն, մանավանդ որ այնտեղ աջողացրել են ուղեւզի ընդունվի նախագիծ «հայկական զինված կազմավորումները Շուշից ու Լաչինից հանելու մասին»:

Հուլիսի 14. Քանի օր է, սղասում ենք ինքնապաշտպանության ղեկավարների խոսազած կտրուկ բաղարձին: Այսօր առավոտյանից էլ բարեկաններն էին զանգում, ցնոր-

հավորում. իբր. Մարտակերտն արդեն մերոնց ձեռքում է. եւ թուրքերը գլխադասառ փախչում են:

Սակայն երեկոյան միայն իմացանք, որ ազատամարտիկները կոչվում են Դամիդովի համար. որը բավական հեռու է Մարտակերտից: Իսկ ոմբակոծությունները շարունակվում են Մարտունում, Ճարտարում, Հաղուրթում, Հայաստանի սահմանային քաղաքներում՝ Սողից մինչեւ Այրարատ: Ադրբեջանի ղեկավարներն այնքան վստահ են Արցախում ունենալիք իրենց վաղվան, որ Շահումյանի ու Աղդարայի (այսօր են խճողել Մարտակերտի անունը) քաղաքներում ամրեցնելու ցանկություն ունեցողներին են ցուցակագրում, հաղորդեց մեր լրատվությունը: Երեւի այդ նույնպէս իրականացնելու համար է, որ գործի ու սեխանիկայի նոր կուսակումներ են կասարում Ֆիզուլու եւ Աղդամի քաղաքների բազմաթիվ կետերում:

Հետագայում իմացանք, որ 14-ին ազատագրվել է Չափար գյուղը: Բայց ինչպէ՞ս, երբ այն վերանվաճելու համար արդեն ղեկավար է ունենալ Գեւորգի Գեւորգի: Ըստ երևույթին քաղաքում են կասարել, քիկումսից մեկ Չափար:

Համենայն դեպ, եւ Չափարը, եւ Հաթերքն ու Գեւորգի, թուրքի նվաճած բոլոր գյուղերը կվերադարձվեն, բայց ի՞նչ մնացած կլինի նրանցից, ինչպէ՞ս էլի վերականգնենք, մանավանդ ի՞նչ գնով էլի վերականգնենք, սուս դարձնենք այն բնակիչներին, որոնք այսօր ցրված են ոչ միայն Հայաստանում, այլեւ լոկ իրենց հայրենի ուրիշ-ուրիշ օտար վայրերում:

Հուլիսի 15-ին Մարտակերտի քաղաքի ազատամարտիկները սիրացել են Սարսանգի հիպոտեկանային, որը, ինչպէս հայտնում են, բարեբախտաբար, վնասներ չի կրել, չի աղարկվել: Երեւի ավերող թուրքն այս անգամ զգուցացել է վրիժառույթներից, չէ՞ որ վաղուց մերոնք հայտարարել էին, թե ջրամբարն ակամադասել են եւ թե՛նամու որեւէ արակարգ արիւնքի մասասխանը կլինի դայթեցում: Իսկ փլված ջրամբարի ջուրը (600 միլիոն խմ) կփչի, Կասախից ծովը կթափի ճանապարհին եղած բոլոր բնակավայրերը:

Ասում են՝ ազատագրվել է նաեւ Գեւորգի (հին Մոսը): Ուրեմն, Հաթերքում թուրք չի կարող մնալ:

Ազատագրվել է Ասկերանի Նախիջեանիկը, որի սարածումն թե՛նամին թողած է եղել մեծաքանակ զինամթերք:

ԼՂՀ կառավարությունը հրաման է արձակել, արգելելով արագադրթն ու մթերքների դուրսբերումը:

ԼՂՀ վարչապետ Օլեգ Եսայանը երախտագիտությամբ դասնում է, որ Հայաստանից ժամանած դեղորսասական խումբն իրենց հետ համերաշխ ու ջանասիրությամբ գործում է, հարթվել են մի շարք բարդություններ, մերմուծվող օգնությունը սեղ է հասնում, բախվում ըստ կարիքների, եւ հանրադատության ոսփի կանգնող սննդամթերքը կենդանանում է:

Հուլիսի 16-17-ին արակարգ մի նորություն տեղի չունեցավ: Ազատամարտիկները Գեւորգի-Չափար-Հաթերք-Ումուդլու գծի վրա կուսակառուցում են վերադասավորություններ էին կասարում: Պարզ է, որ անցել են Թարթառի ձախափնյակը, եւ ռազմավարական կարտուրագույն նախաձեռնումներ են սղապվում:

Թուրքերը, Թարթառի հովտում կորուսներ սալով, փորձում են գերակշռություն ձեռք բերել ճակատի մյուս մասերում: Գիւր-ցերեկ ոմբակոծում են Ասկերանի, Մարտունու եւ Հաղուրթի քաղաքները (այսօր ոմբակոծվել են նույնիսկ Գիւր, Մաճկալաւենը, Տողը): Ֆիզուլիում նոր ռազմական կուսակումներ են արվում:

Շատ են ԼՂՀ կյանքին վերաբերող անդրադարձները դրսում. Ադրբեջանի Ազգային մեջլիսը 16-ին ֆեմել է ՀՀ ԳԽ-ի վերջին որոշումը (հուլիսի 8-ի), այն համարել հակաօրինական, Ադրբեջանի ամբողջության դեմ գործված ագրեսիա:

Տաբեզում տեղի ունեցած մեծ խորհրդակցությունում, ուր հավաքվել էին ԱՊՀ տարածքների արտոմարտիկներն ու դաշնակցության նախարարները որոշել են

բարդության գոտիները խաղաղարար ուժեր ուղարկել, եթե խնդրեն բարդության մասնակցող երկու կողմերը: Ադրբեջանն էլ, ինչպէ՞ս չէ, կխնդրի:

Մարիո Ռաֆայելի խոստովանել է, որ Հռոմի խորհրդածոյուրը փակուղի է մեկ, եւ հույս ունի, թե Միմսկում հնարավոր էլի լինի հասնել որոշակի հաջողության: Իսկ Ադրբեջանի արտոմարտիկները Թոֆիկ Կասիմովը, այսուհանդերձ, հույսը դնում է միայն ԵԱՀԽ-ի վրա եւ գտնում է, որ իր հանրադատությունն այսուհետ չի դիմի արտաքին ուժի, որեւէ դեպքում օժանդակությանը՝ ԼՂ-ում վիճակը կարգավորելու համար: Այս հարցում միակ վստահելի ուժը ԵԱՀԽ-ն է, որը հարգում է Ադրբեջանի ամբողջականությունը, Մոսկվայի ռադիոյի թղթակցին ասել է Կասիմովը:

Լ. Տեր-Պետրոսյանն արակարգ դրություն է հայտարարել Գորիսում եւ այնտեղի դարձնել նեւանակել Պարույր Հայրիկյանին: Երեւի դարձյալ նրա հրամանով՝ Գեորգ Վարդանյանի գլխավորությամբ ՀՀ ներկայացուցչությունը մեծաքանակ կմնա ԼՂՀ-ում, կօգնի օրինականորեն կազմակերպելու սննդամթերքի ու ռազմական գործերը (սրանք՝ հուլիսի 16-ից):

17-ին Եդուարդ Շեւարդնաձեւն Թուրքիայի լրատվության ներկայացուցիչների հետ ունեցած գրույցում խոստացավ միջոցառում լինել ԼՂ-ի բարդության լուծմանը: Վրաստանում շուրջ մեկ միլիոն հայեր ու ադրբեջանցիներ են բնակվում, շատ ցավալի կլինի, եթե Լեռնային Ղարաբաղում բռնկված կրակի կայծերը փոխանցվեն նրանց, բացառել է Վրաստանի ղեկավարը:

ՀՀ արտոմարտիկության աշխատակիցն ասում է՝ հնարավոր է, որ մոտ ժամանակում ԼՂՀ-ը ճանաչեն Արգենտինան, Բրազիլիան եւ Ուրուգվայը: Հետո՞ ինչ: Բացի դրանից էլ, չէ՞ որ նախորդ օրերին հայտարարեցին, թե Արգենտինան շատ է մտադրված ԼՂ-ում ստեղծված դրությամբ եւ միաժամանակ դաշնակցություն է սահմաններն անխախտ դառնող միջազգային օրենքները (տե՛ս «Երկիր», 1992, հուլ. 15):

18-ին հաղորդեցին, որ թուրքերը մեծ ուժերով արժակի են եկել Ղազանչիի վրա, ջարդ կերել ու ետ շարժվել: Շատ են ոմբակոծությունները Ղարաբաղում ու ՀՀ սահմանային քաղաքներում: Հասկանալի է, որ ձախողանքներ կրելով ռազմի դաշնակցությունը թուրքը հեռախար հրանոթներով է վրեժ լուծում:

Հուլիսի 19-ին դաժան կռիվ է եղել Հաթերք-Ումուդլու-Մաղավուզ-Մեծ Են-Մոխրաբաղ երկար գծի վրա: Ազատամարտիկները նույնպէս ունենին ոչնչացնել հակառակորդի կրակակետերը, նոր միայն գրոհի անցնել: Ըստ երևույթին նախորդ քաղաքը դաս է դարձել, եւ հիմա ուզում են նվաճումների հասնել նվազագույն զոհերով, իսկ եթե հնարավոր լինի, նույնիսկ առանց զոհերի:

19-ի լույս 20-ի գիւրը թուրքը դուրս շարժեց Հաթերքից, ազատագրվեց Թարթառի հովտի այդ հիմնավորը կենտրոնը, Արցախական աշխարհի տերերի աթոռանիստը, որ իր կենսազրույթյան փառավոր էջը գրեց նաեւ այս դաշնակցություն, 1991-ի ամռանը:

Ոչնչացվել են թե՛նամու դիրքերը նաեւ Մեծ-Են-Մաղավուզ-Հոռաբաղ-Դամիդլու գծի վրա, եւ հաջորդը Մարտակերտ ֆաղաքը կլինի:

20-ի մարտում, Հաթերքի հաղթանակից հետո, ազատամարտիկների կորուստներն են՝ 4 զոհ, 30 վիրավոր: Թե՛նամին կռիվ դաշնակցությունը թողել է շուրջ 100 դիակ, ավերված երկու տանկ եւ մեծ ֆանակությամբ զենք ու զինամթերք:

Ասում են՝ երբ գիւրը Հաթերքն էին թողնում, Ասկերանի կողմերում երեսացել է ՄԻԳ-25 գերձայնային կործանիչ մի ինքնաթիռ: Ինչի՞ համար, որդեսգի սարսափի տարածքում, որովհետեւ այս երկու օրվա ընթացքում անվերջ ոմբակոծվել են Ասկերանը, Մարտունին, Ճարտարը, Հաղուրթի քաղաքի մի շարք գյուղեր: Ճարտարում զոհեր կան:

Մոսկվայի հեռուստատեսությանը հաղորդեց, թե Գորիս-Լաչին-Մեծփանակերտ միջանցքով վիթխարի ֆանակության զենք ու ռազմական սեխանիկա է փոխադրվել, եւ ա-

հա արդյունքը. հայկական գործերը ես նվաճեցին չորս գյուղ: Ըստ երեւոյթին նոր փող է սկսվում հայ-սղբեցանական ռազմաճակատում՝ հայերի հաջողությունների փուլը:

Հեռուստեստային հարցազրույց էր Վազգեն Մանուկյանի՝ սահմանային Երջաններում գործը կարգավորող ինչ-որ նոր հանձնաժողովի ղեկավարի հետ: Խոր հանգում հոփ նա շեշտեց Արցախի դաշտայնության, այնտեղ ձեռք բերվող հաջողությունների համազգային նշանակության մասին: «Արցախում է ստեղծվում մեր ազգի փրկության գրավականը»,- երդվելու դեպքում նա, եւ ասիտասան հայտեց, որ ուժացրել ենք սեփական բանակի ստեղծումը եւ դեռ այսօր էլ չենք մտածում մարդու դաշտայնության, օրինադատ մարմինների առողջ գործունեությունն ադախովելու խնդիրների մասին:

Մարդ, եթե մարդ է, ինչդեպ զգասանում, սքափ է դառնում՝ դաշտայնակ լինելուց հետո: Երեւի այսպիսի մի ցնցում շատերին է դեպ: Հիշում եմ, թե ինչպիսի արհամարհանքով էր Արցախին վերաբերվում, երբ վարչապետ էր: Հարց էին անում. «ԽՍՀՄ-ից դուրս գալուց ի՞նչ դիտարկում եք արցախահայությանը փրկելու համար»: «Դուրս գալուց առաջ ի՞նչ ենք արել, որ հետո ինչ անենք, Արցախն ի՞նչ դիտարկում եք փրկության մասին»,- նետեց նա: Իսկ վերջերս հայտարարեց, թե «Հայաստանի անկախությունը դաշտայնակն էլ իսկ անհնար է առանց Արցախի հաղթանակի»:

Արական ծրագրերի կոմիտեի նախագահ Վահան Շիրխանյանը, ՀՀ նախագահի հրամանով, ազատվեց իր դաշտայնություններից, նշանակվեց դաշտայնության նախարարի տեղակալ: Որոշել է Արցախի կոմիտեի նախագահ նշանակել որեւէ արցախցո՞ւ: Սա՞ էլ է սքափվում:

Երեւի ՀՀ նախագահի խորհրդակցանքը հեռուստեստային խոսակցանք, որ իրենց ՀՀՇ վարկը խիստ ընկել է, եւ բարձրացել է ընդդիմության հեղինակությունը: Եւ նույնիսկ այս դաշտայնությունում էլ անհնար համարեց կոալիցիոն կառավարության ստեղծումը, քանի որ իրենք չեն կարող ընդդիմության ներկայացուցիչներին զալ մի շարք դաշտայնություններ, որոնք կարելու են համարվում... Այլ բան է, որ շարքեր կուսակցությունների անդամներ կան եւ կլինեն արտադրության ղեկավարման այս կամ այն աստիճանների վրա:

Խոսեցնողը զվարի չընկավ հարցնել, ինքն էլ չբացատրեց, թե ինչդեպ է եղել, ի՞նչ դաշտայնակ է ընկել ՀՀՇ-ականների վարկը, եւ դրանից հետո իրենք ի՞նչ դիտարկում են, որ այն փրկեն... Բայց երեւի մտածում է, որ իրենք ժողովրդին կարող են կառավարել նաեւ ընկած վարկով, միայն թե՛ ամբողջ իշխանությունն իրենց բռնելու հավաքած:

Հեռուստեստային (19-ին) խոսակցանքն նաեւ Բլեյան կոչվածին: Ելի դուրս սկեց. «Արցախի հարցն արցախցիները դիտարկում են իրենց հողի վրա ադախովելով, ինչդեպ, օրինակ, ջալվախցին է ադախովել իր ջալվախում»: Ասում են՝ դրանք շարքեր բաներ են: Թե՛ «Ո՛չ մի շարքերություն չկա: Ես այդդեպ եմ հասկանում: Դա իմ կարծիքն է, որ ես ամեն ժամանակ եւ ամենուրեք արտահայտում եմ, առանց նկատի առնելու այն, թե սլալ հարցին ինչ դաշտայնակ կա ՀՀՇ-ը կամ մեկ ուրիշը»:

Դա, իհարկե, իր կարծիքն է, իրդեպների (եթե կան) կարծիքը: Բայց այս ի՞նչ ցալ է, որ օրընդմեջ էլրան ու ադախովել են զալիս, երբ նմանի գոյությունը վարկաբեկի է այն ժողովրդի համար, որին, իբր, նա է դաշտայնակում...

Հուլիսի 21-ի կեսօրվա դեմ Ստեփանակերտի հետ հեռախոսազրույց ունեցած մարդիկ հաստատեցին, որ Մարտակերտ քաղաքում ու Երջաններն արդեն ազատագրված են ինքնադաշտայնությունների կողմից, որոնք նաեւ մեծ թվով թուրքերի էին գերել: Իսկ Երեւոյան լրատվական մարմինները հաղորդեցին միայն Մաղավուզ-Հոռաքաղ գծի վրա շիրություն հաստատելու մասին: Անտեղյակ են իրողությունից, թե՛ ժողովրդի սիրտն են խնայում: Լուսադեմին էլ Երեւանի ռադիոյի խոսակցանք, երեւի չհասկանալով իր վիճակի ծիծաղելիությունը, այսպիսի հաղորդում արեց. «Ինչդեպ հաղորդում է «Ազատություն» ռադիոկայանը, Մարտակերտի Երջանի երկու-երրորդ մասը զսնվում է հայերի հսկողության զալ»:

Պարզվում է, որ դաշտայնակ Պետրոս Բաղդասարյանի զլխավորությամբ ամսիս 10-ից ԼՂՀ-ում զսնվող դաշտայնակական խումբը դեպ է տեղական մարմիններին օգներ կարգավորելու բարեգործական օգնության բաշխումը, փախսականների տեղավորումը, կենցաղային, բուժական եւ սդասարկումների խնդիրը: 20-ին Երեւան վերադառնալով այն հրադարակել է ընդարձակ զեկույց («Ազգ», հուլիսի 23) արած-թողածի, հանրադեպության վիճակի, ԼՂՀ իշխանության հնարավորությունների ու հեռանկարի մասին, եւ նրանից կարելի է եզրակացնել, որ հանրադեպությունում ծայրաստիճան վաս են սդասարկվում ոչ միայն փախսականները, այլեւ ամբողջ բնակչությունը, որ երկար ժամանակ չի աշխատել, աշխատավարձ չի սսացել եւ հիմա էլ կսրոններով սրվող չնչին օրաբաժինների հույսին է: Իշխանության մարմինները վերջնականադեպ կազմավորված չեն, եւ զգացվում է, որ դաշտայնության կոմիտեին ամեն ինչ անում է ղեկավարման լծակներն իր ձեռքը հավաքելու համար: Եւ ամենավստիճակովը՝ «Հայաստանում ու Արցախում սնեսական համակարգերի շարքերությունների հետեւանքով Արցախի սնեսություններից դեպական գույրը եւ ունեցվածքը զարտուղի ճատարհանքով հասցվում են Հայաստան ու վաճառվում»: Դա կարող է ողբերգական վիճակ ստեղծել մասաղ հանրադեպությունում:

Հուլիսի 22, Դեռեւս երեկ երեկոյան էին վերջնականադեպ ազատագրվել Չարդախաչ, Իմերեթ-Քերակերտ ու Չափար գյուղերը, որոնց համար երկուսեք զոհեր են սրվել՝ մեր լրատվական մարմինների աշխույժ թուրքերը երեք-չորս անգամ ալել, քան մերոնք:

Յած էր զգվել նաեւ թուրքի մեկ ռազմական ուղղաթիռ, որը զնդակոծում էր ազատարհիկների դիրքերը: Իսկ այսօր ՍՈՒ-25 ռազմական մի կործանիչ, որ մերակոծել է ճակատից բավական հեռու զսնվող բնակավայրեր եւ մանավանդ Ասկերանն ու Կիչանը, ցած է զգվել Կիչանի մոտ ու դաշտել:

Թուրքերը շարունակում են մերակոծել սահմանային բնակավայրերն ինչդեպ Արցախում, այնդեպ էլ Հայաստանում: Մեծ վնասներ են կրել Մարտինի, Ասկերանը, Հաղորդը, Ճարտարը, Աշանն ու Նորեւնը, Չողը, Արծվաշենը, Գորիսի մի շարք գյուղեր, հաղորդում են Հայաստանի ռադիոն ու հեռուստեստայինը: Մակայն Աղբեջանի լրատուները եւ «Ազատություն» ռադիոկայանի նրանց թղթակիցները (Իլյա Բալախանովա, Գուգար Խալիլով) մի բերան հայերի մերակոծությունների մասին են խոսում՝ դրությունն այնդեպ ներկայացնելով, թե իրենց կողմն ամսիս 9-ից ի վեր առաջնորդվում է միանայա զինադադարի համար զված իր սրբազան խոսքով: Իբր, իրենց այդ աստեպությունից օգսվում են հայերը եւ լոկ մարդասիրական օգնության համար բացված (իրենք են բացել) Լաչինի միջանցքով ռազմական միավորումներ ու տեխնիկա են փոխադրում... որի արդյունքն էլ այն է, որ Մարտակերտի կողմերում ունեն հազիվ նկատելի հաջողություններ...

ՀՀ ԳԽ-ի Նախագահության փակ նիստ էր գումարվել: Նրան մանակցում էին ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահության ներկայացուցիչները՝ նախագահի դաշտայնակադար Գ. Պետրոսյանի զլխավորությամբ: Զննարկվել են սնեսական ու ռազմական համադործակցության, միջազգային հարաբերություններում կասարելիք համատեղ քալերի եւ այլ խնդիրներ, ընդունվել է առաջիկայում իրականացնելու հրատաղ գործերի ծրագիրը:

Հուլիսի 24-ին շարունակվում էին նախորդ օրերին սկսված մարտերը Մաղավուզ, Մեծեւն եւ Մոխրաքաղ գյուղերի ազատագրության համար: Օրվա ընթացքում ազատարհիկներն զգալի առաջխաղացում են կասարել:

Քյալքազարից թուրքի մի գործադատ, գրահատեխնիկայի օժանդակությամբ, դեռ երեկ փորձում էր նորից սիրանալ Հաթերին: Մերոնք ցույց սլին ուժեղ դիմադրություն,

մեկ են Մարտակերտի արվարձանները:

Թուրքերը նահանջելիս բաց զոհեր ու կորուսներ են սվել: Նրանք ունենալով են Մարտունին, Հաղուրը, Հայաստանի սահմանային մի բարձր բնակավայրեր: Մեծ վնաս են հասցրել, օրինակ, Արարատի բազմաթիվ Արմաշի դպրոցին:

Իսկ մեր ղեկավարությունը հանգիստ է, օտար սերունդների ներկայացուցիչների հետ բաց գործեր ունի եւ ջանում է նրանց հետ լուծել Լեռնային Ղարաբաղին վերաբերող հարցերը: Ուրիշ անգամ կարող էր ծիծաղելի լինել, իսկ հիմա մարդու լաց է գալիս, լրաբերն ասում է՝ կառավարությունում հանդիպում է եղել Բոլիվիայի (Հարավային Ամերիկա) ղեկավար գործչի հետ: Բոլիվիան որսե՞ղ է, նրան ի՞նչ էր պահանջում Բոլիվիայի հարցը: Բայց դասն է, թե դա ի՞նչ կենսական հարց է, ինչպե՞ս խափանում է ՀՀ սննտական զարգացումը, ճգնաժամի փառու ժողովրդի կյանքը... Եւ այն խեղճ բոլիվիացին, գանգաշի դեմ դարձավ անգոր, արել է այսպիսի խոստովանություն. «Ախր, դասկերպեցնում եմ, Բոլիվիան այն երկիրը չէ, որ ձեզ կարող է որեւէ օգնություն ցույց տալ Լեռնային Ղարաբաղի հարցում»:

Հուլիսի 29-ին, հիմնավորապես տրեւելով Ներքին Հոռաբաղին ու բազմամարտիկները մեծ աղետով ձեռնարկեցին Մարտակերտի վրա: Ասում են՝ նախորդ մի ֆանի օրվա մարտերում կոտորվել են շուրջ 100 ասկյար, մեր զոհերը 6-ն են:

Օրակարգում է Մարտակերտի ազատագրումը, իսկ ես մտածում եմ Սեյտուլանի՝ բազմաթիվ ծայրամասային գյուղի մասին, որը հռչակում էր համար արտակարգ է դարձել, սակայն առաջներում այն Մարտակերտի բազմաթիվ վահան էր, իսկական բերդադարձից դաժան կողմից եկող հեղեղների դեմ:

Հիսունական թվականներին այս եւ հարեւան գյուղերի դեղատասն էի ԼՂ մարտիկներին, հանգիստ չունեի հարեւան վեց թուրք ու բուրդ գյուղերի մասվիրակությունների գանգաճներից: «Մեզ փրկիր այդ Սեյտուլանի դաշտերից, - ամեն անգամ այսպիսի էին սկսում իրենց լալազին բողբոլը: - Արդուրին հո ջանաչում ես, էն ազդու-արմատի մին...»:

Արսու-Արսաբու Հարությունյանը Սեյտուլանի կոլտոգի նախագահն էր, Սեյտուլանի ու Մարտակերտի դաժան դաժանության առաջնորդը: Չինավառ, մարտական վիճակում էր դառնում գյուղը եւ, թեկուզ մեկ անասունի կորուստ ունենալուց, դասժարակալ էր սանում իր զինված ջոկատը, գողի գյուղից փուլ-փուլ մի ամբողջ հոս կամ նախիր: Իսկ գողի մասին անմիջապես իմանում էր, որովհետեւ վարձկան գործակալներ կային բոլոր գյուղերում...

Մեզ փրկիր այդ սեյտուլանցիներից, - կողոպտածայն բողբոլում էին ֆրդերն ու թուրքերը: Եւ դա նման էր մեր Քաջ Նազարի վեղի բողբոլների խոսքին, նրանք չեն թողնում՝ գողանալով ազատ, համարձակ, ծնկի չեն գալիս մեր առաջ, որ վզները կտնձնեմ անդամով...

Արսաբու Հարությունյանը՝ 50-60 թվականների մեր Նիկոլ Դումանը, վաղ հեռացավ այս աշխարհից, աղա թե ոչ, նրա գյուղերում թուրքը ուս դրած չէր լինի...

Նախորդ օրերի դեմ ունենալով Մարտունին, Ճարտար, Հաղուրի գյուղերը: Ամենուրեք էլ կան զոհեր, վիրավորներ, ավերածություններ: Ասում են՝ դարձյալ բնամական ինֆանթրիան են ծվասում Արցախի երկինքը, ուսմբեր նետում այս ու այնտեղ, առայժմ անկանոն, երեւի այն դասճանաչ, որ դեռես վարձու վարդիս սավառնողներ չեն գտել:

Մարտակերտի մոտ մերոնց են հանձնվել չեչեն, բաթ եւ ոռու մի ֆանի զինվորներ, որոնք բողբոլում են իրենց վարձած թուրքի ադրախախտությունից, իրենց թողնում են ճակատի վսանգավոր սեղը, ճողոպրում դեղի խոր թիկունք:

Ասում են՝ Գանձակում եղած ոռուական զորքի ամբողջ զենքը, զինամթերքն ու ռազմական տեխնիկան մի ֆանի ժամկատ ընթացում անցել է թուրքին եւ, հավանաբար, բուժակ կհայտնվի Արցախում:

Թուրքի լրասվությամբ հաղորդել են, թե հայերն ուժեղ գրոհ են ձեռնարկել Աղդամի

ու հարեւան գյուղերի վրա: Եւ, չնայած ես են մղվել, դասճանաչ են մեծամեծ վնաս ու կորուսներ: Նրանց «Թուրան» լրասվական մարմնի ասելով՝ Թիֆլիս են ուղարկել (ինֆանթրիա) Մարտակերտի կողմերից սարված 20 հայ դասճանաչներ, որոնք ազատ կլինեն իրենց սները վերադառնալու: Տեսնում եմ՝ թուրքը միակողմանի ի՞նչ մարդասիրական ֆայլի է ընդունակ, հույս ունեն, թե իրենց ընդօրինակելով՝ հայերն այնքան մարդասեր կդառնան, որ մի ֆանի ասանյակ թուրք դասճանաչ էլ իրենք բաց կթողնեն:

Ռուսաստանի Արզործնախարարության ներկայացուցիչ Վլ. Կազիմիրովը Սեյտուլանցիներում ԼՂՀ ղեկավարությանը դասն է իր առաջնության մանրամասները՝ հուսալով, թե փոխընթացության ու երախտագիտության կարժանանա իր սերունդը, որովհետեւ ավելի ֆան չորս սարի փարսեցիորեն դիտելով Արցախի արյունահեղությանը, որեւէ է վճռական ֆայլեր կասարել: Բայց կկասարի՞:

Արցախի ու ՀՀ դասվիրակություններն ուղեւորվեցին Հոռու՝ մասնակցելու ԵԱՀԽ դիվանագիտական ժողովներին, ֆանի որ, ինչպես Սուրեն Չոլյանն է ասում, Մարիո Ռաֆայելին նախապես խոսացել է աջակցել, որդեսգի Շահումյանի ու Մարտակերտի բազմաթիվ բնագրավումը զննահասվի իբրեւ թուրքի ադրախա եւ հանվի համադասասխան վճիռ:

Հուլիսի 30-ը կարող էր նշանակալից Մարտակերտի ազատագրմամբ, սակայն դրա համար անհրաժեշտ էր մի ֆանի ինքն ճախ ունենալով ֆաղափ կրակակետերը, կործանել, ավերել... Ազատագրողները խնայեցին իրենց սները, հայրենի ֆաղաբը, չնայած գիտեին, որ թուրքն ավերել է իր կարեցածի չափով... Եւ առայժմ գրոհով առել են ֆաղաբը եզերող բարձունքները, թեւանուն հարկադրում են, որ թողնի-հեռանա:

Մարտակերտի բազմաթիվ ճախողված թուրքը հերսսված ունենալով էր Ճարտար, Ավդոռն ու Մյուրիբեդը: Հուլիսի 29-ի երեկոյան զննակոծել էին նաեւ Լաչինի միջանցքը, սղանել մի ֆանի ազատագրողների: Գնալով առաջիկա անսանելի են դառնում նաեւ ՀՀ սահմանային բնակավայրերի դեմ թուրքի ձեռնարկած վայրագությունները, դաժանում աշխատելն անհնար է, իսկ չափաւեղը մի ֆանի նշանակալի սոված մնալ առաջիկա սարին...

Պարույր Հայրիկյանը մի գորաջոկատ է ուղարկում Գորիսի բազմ, ուր ինքը դարեւ է նշանակված: Հարցնում են.

- Արդյոք սա չի՞ նշանակում, թե ընդդիմությունը ցում են:

- Հակառակը, - դասասխանում է նա, - մեկ դժգոհ էինք, որ ընդդիմության ուժերին հեռու էին դառնում հանրադատության գործերից, հիմա առաջին անգամ գործի են ընդգրկել, դեմ է ցույց տան, թե ինչի՞ ենք ընդունակ: Այ, Լաչինի միջանցքն արդեն վսանգավոր գիծ է դարձել, դե՞մ է անվսանգ դարձնել...

Արցախյան կոպին չեչենների մասնակցությունը հաստատված է, - Չեչենիայից հաղորդում է ոռու թղթակիցը: - Նրանք գործում են եւ ադրեջանցիների կողմից, եւ հայերի: Հիմա կառավարությունը նրանց կոչ է արել՝ վերադառնալ սները, չէ՞ որ նույնիսկ բարձր վարձը կյանք չի դառնում, իսկ ամեն օր գալիս են սղանությունների փոստ լուրեր...

Բարձրագույն Կոմսոբ նորից ժամանել է Երեւան, մի ֆանի Արցախ գնա, հանդիպումներ է ունենում Հայաստանի ղեկավարների հետ, արզործնախարարությունում հայտարարեց, թե ինքը մարտնչող լեռնասանի համար կանի ամեն ինչ. «Ես նրա հետ են ամենուրեք, որովհետեւ այն դարձել է իմ ճակատագիրը»:

Հայաստանի ու ԼՂՀ դասվիրակություններն ուղեւորվեցին Հոռու՝ նախապես ստացած լինելով Մարիո Ռաֆայելիի հավաստագրումը, որ խորհրդաժողովը մի ֆանի դասադարձի Շահումյանի ու Մարտակերտի բնագրավումը Ադրեջանի կողմից, եւ ԼՂՀ դասվիրակությունը ժողովին մի ֆանի մասնակցի որդես գողովրդի կողմից օրինական կարգով ընթացած իբրախարարության ներկայացուցիչ:

Հուլիսի 31-ին ազասամարտիկների առաջին խնդիրը Մարտակետեր ֆաղափ կրակակետերի վնասագեթմունք էր, որ կասարուն էին գերագույն զգուցությունը՝ առաջին հերթին, որովհետև կրակն ուղղում էին սեփական ֆաղափ սեփական սների վրա:

Այսօր Հոռոնում սկսվեցին Մինսկի մեծ խորհրդածողովը նախադասարաններում նվիրված բանակցությունները, որոնց հրավիրված էին, երեք Եսիազգրի կողմերից բացի, եվրոպական 11 սերունդների ներկայացուցիչները: Նախագահող Մարիո Ռաֆայելին իրականացրեց իր խոսույնը, ճանաչեց ԼԳՀ լուսավորության իրավասությունը: «Իսկ սա արդեն կարելու ֆայլ է Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատությունը ճանաչելու ճանադարդին»,-ակնհայտ ուրախությամբ հայտարարեց Մոսկվայից այդ լուրը հաղորդող Իրինա Միլինան:

Չորս օր տեղի էր խորհրդակցությունից, սակայն, ֆաղափական մեկնաբանները Եսի քան էլ չեն սղասում, որովհետև նախադեպ հայտնի է, որ Ադրբեջանի ու Հայաստանի լուսավորությունները սրամադրություն չեն ցուցաբերում փոխզիջումների գնալու:

Բախուն անթափույց նախադասարաններում է առավել վճռական ֆայլերի, եւ Ռուսաստանը, նոյասականեթ քե սիտված, հսկայական օժանդակություն է ցույց տալիս: Բախվում նրա ներկայացուցիչներն այսօր Ադրբեջանի հեթ բաժանում են Կաստիական նախադասարանի ունեցվածքը՝ ադրիլի 15-ի որոճան համաձայն՝ 30 տկոսը թողնելով Ադրբեջանին: Երեկ էր, որ ուղղական մի ինֆնաթիոն եկավ, ուրակոճեց Խոջալուն (վերադարձել են երկու հոգի՝ մարդ ու կին):

Լաչինի միջանցով անցնող հայկական մի գորաջոկաս, որ ուղեկցում էր Արցախի բարեգործական քեռներ տանող հայրենակիցներին, եթարկվել է թուրքերի մեծաքանակ գորախմբի հարձակմանը, սվել գոհեթ, կան նաեւ անհեթ կորածներ: Այս առթիվ արված մոսկովյան լուսավորյան մեջ դրությունն այնդեպ էր ներկայացվում, քե թուրքերն ազասագրել են նախընթացին հայերի կողմից գրավված բոլոր բնակավայրերը:

Հետաբիր է, որ այս մեկ սուրը հաղորդում էր ոուս մի թղթակից, որի լոկ ձայնն էր լսվում, անունն էլ չկար:

Երեկ ու այսօր ՀՀ նախագահը Երջում էր Միսիանում ու Կադանում: Հասարակության ներկայացուցիչների հեթ ունեցած հանդիպումներին հիմնականում Արցախի հարցին էր անդրադառնում՝ ամեն անգամ ղոնդելով, քե այն չի կարող լուծվել լուսեթազ մով, ղեթֆ է բանակցությունների գնալ, ձեթֆ քեթել փոխադարձ համաձայնություն, որ ղեթազի միջազգային խաղաղարար ուժեր Եարվեն Արցախի ու Հայաստանի սահմաններում, իսկ ԼԳՀ կարգավիճակի հարցը ղիսի լուծել դրանից հեթո, տարիների ղեթացում:

Օգոստոսի 1. Այսօր ժամը 12 անց կեսին ազասամարտիկները մեկ էին Մարտակետեր, եւ այնուհետեւ լուսեթազը գնում էր ֆաղափի փողոցներում:

Մոսկովյան լուսավորյանից ասում են՝ ֆանի՝ օր է, ֆաղափը ձեթֆից ձեթֆ է անցնում: Գուցե սա ճիեթ էլ է, այն ե՞րբ էր, որ հեթախոսով հայտնել էին, քե մերոնք արդեն Մարտակետում են:

Ինչ որ է, Մարտակետն ազասագրվի, հեթո հեթ կլինի, ֆանի որ ազասամարտիկներին այլեւ ոչինչ չի գոթելու, այնեղ գյուղերի ավերակներն են միայն:

Ադրբեջանցիներն իրենք են զանգասվում, քե այսօրվա մարտում իրենց գորքը կորցրել է 8 տակ, 4 գրահամեթեթա եւ այլ տեխնիկա:

Եղավ մի հաղորդում, որն ինձ մտահոգություն լուսեթաթեց, եւ էլ չեն կարողանում ազասվել նրանից: ԱԻՄ-ի նախագահի (Պ. Հայրիկյան) տեղակալ Արամազդ Զաբալյանը ղոգոհ է, որ Լաչինի Երջանի Ղոչազ գյուղի մոտ երկու գոթվածների ղիակները փոխադրելու համար Լաչինում զսնվող իրենց ջոկասը ղինվորներով ու տեխնիկայով համալրելու խոսույն է սվել լուսեթաթանության նախարար Վ. Մարգարյանը: Մակայն խոսուցած ժամին օգնությունը տեղ չի հասել, եւ ջոկը ղոգոհ է: Հեթազայում, սա-

կայն, օգնությունը հասել է, ղիակները դուրս են քեթել եւն...

Կարժեւ ոչինչ էլ չկա: Բայց այժիս առաջ իրար կողմ են հավաքվում կցկեթ ունեթանները, գոյանում է տխուր մի ղուսկեթ, որը կարող է դառնալ նախանեթանը նոր անախորժությունների: Այնօր, երբ խոսեցնում էին Գորիսում ղարեթ նեթանակված Հայրիկյանին, ցույց տվին նաեւ հեթանիների մի Եղթա, որը Եարժվում էր, եւ չէր կարելի չիսականալ, որ ԱԻՄ-ինն է, Հայրիկյանն է տանում Գորիս: Ուրեթն, տարել է եւ անմիջադեպ գորժի դրել... Բայց ինչո՞ւ Ղոչազ գյուղի մոտ, որը Գորիսից, նույնիսկ Լաչինից, Գորիս-Լաչին-Շուեթի խճուղուց Եաս ու Եաս հեթո է, քեթեւ Եաս ավելի, ֆան մեկ արկընկեց տարածություն: Եթե երեկվա կոսորածը, որ տարել է ավելի ֆան 40 մարտիկների կյանք (ասում են՝ հակառակորդի կողմում եղել են օսմանյան թուրքեր), ԱԻՄ-ի նախաձեթնությունն է, եւ հիմա էլ ղիակները հավաքելու համար Պաեթադանության նախարարը ղիսի օգնության հասնի (միայն ուեթաթժ օգնության), կնեթանակի դարժյալ ին ու ֆո՞ կա ճակասում, ձախողանի համար մեղավորներ ու կեթամբողներ... Ո՞ր կեթանի այս վիճակը:

Ադրբեջանական լուսավորյանը նոր հեթյուրանք է տարածել այն առթիվ, որ, իբր, Մարտակետի ճակասից հրթիռակոժվող Թարթառում վերջեթ ղնկել են նաեւ ֆիմիական ումբեր, 50 թուրք հիվանդանոց են տարվել, եւ 5-ն արդեն մահացել են:

Մոսկվան էլ տեղեկացնում է, որ Անկարայում տեղակայված եվրոպական ղիվանագեթներն ու ղեթադաններն իրենց ղոգոհությունն են արտահայեթել ԼԳ-ում կոթող ադրբեջանցիների թուրք խորհրդականների ու օգնականների կադակցությամբ, եւ, իբր, Թուրիայի կառավարությունն անմիջադեպ արձազանքել է դրան ու ղիսի միջոցներ ձեթանակի իր խաղաղատեթ վարկը փրկելու համար:

Հայտնի է դարժել նաեւ, որ Հոռոնի խորհրդածողովում ԼԳՀ-ը ներկայացնող լուսավորյան մեջ կան ադրբեջանցիներ (այժնե՛րս լույս, այս էր Մ. Ռաֆայելիի նորանուժությունը):

Հեթազայի մուժում, հաղորդեցին, որ օգոստոսի 1-ի նիսում 6 երկրների՝ ԱՄՆ-ի, Իսայիայի, Ռուսաստանի, Հայաստանի, Գերմանիայի ու Ֆրանսիայի ներկայացուցիչները դասադարեթել են Ադրբեջանի ազեթիան ԼԳՀ դեթ, ինչդեթ եւ ուղղմ-օղային ուժի ավերածություններն ու զանգվածային ոչնչացման ղեթեթերի օգտագորժումը:

Օգոստոսի 2-ին Եարունակվում էր կոթիվը Մարտակետի համար: Իսկ Ասկեթանից մինչեւ Հադրոթ թուրքը ուրակոժում էր հայկական բնակավայրերը: Զգալի վնասներ էին լուսեթառում կորժանիչ երկու ինֆնաթիոներ, որոնցից մեկը (ՄԻԳ-25) ցածր թռիչքով մի ֆանի ումբ է գցել Մեթիանակետի վրա:

Հաջող են մերոնց գորժերը Մարտակետի Երջանի հյուսիսային ու արեթմյան մասերում: Այսօր ազասամարտիկները մեկ են Զարեթդար ու Աղաթաթն:

Ադրբեջանի լուսեթադանության նախարարությունը հրադարակել է հունիս-հուլիս միսներին սված իրենց կորուսների սվյակները, կորցրել են 28 տակ, 38 գրահամեթեթա, 56 թնդանոթ եւ քազմասեթակ այլ տեխնիկա:

Երեթի Եաս են խնայում իրենց ժողովրդի զգացումները: Թե չէ, այսֆանը միայն Ասկեթանի ու Աղաթաթի արանքում են կորցրել, Նախիջեթանիկի ու Փիրջանալի համար:

Մեթիանակետից Երեթան է վերադարժել բարոնուլի Կոթար եւ վեթացած է այնեթեթի վիճակի համար: Ուղեկիցներն ասում են՝ ֆաղափի փողոցները լինն են Եահումյանցի ու մարտակետցի փախուսականներով (մոտ 35 հազար մարդ), Երեթաները մոտեթնում, հաց էին խնդում բարեթարուեթուց (փախուսականներից յուրաթանյուրն օրական սսանում է միայն 150 գրամ հաց):

Այսօր ԵԱՀԽ Հոռոնի խորհրդածողովում Մարիո Ռաֆայելին ելույթի համար խոսք է տվել ԼԳՀ լուսավորյան ղեկավար Բորիս Անուեթանյանին: Այդդեթ էլ ներկայացրել է՝ Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատության լուսավորյան ղեկավար... Եւ դրանից էլ ադրբեջանական լուսավորյան անդամները դաիլիճը թողել, հեթացել են: Նրանց եթեթից էլ Թուրիայի լուսավորյաններն են հեթացել: Եվ հեթո խորհրդածո-

ղովի մասնակիցներից մեկը նեւ է, թե ԼՂՀ զսպիրակության ղեկավարին ելույթի հրավիրելով՝ Ռաֆայելին փաստորեն ճանաչել է ԼՂՀ-ը:

Վերջում իրողություն դարձավ այն, ինչից երեկ-մեկել օրը բաց էի վախճնում՝ լուր կասկածներիս հիման վրա: Ժողովուրդը հրածեց եր աշխա Լաչինի բազանից բերած նահասակներին, եւ խոսք սվին Պարույր Հայրիկյանին, որն էլ, առանց բախմուտի, հայտարարեց, թե 12 դիակ Ղոչազի մոտից դուրս բերելու համար սվել են հինգ նոր զոհ. որովհետեւ Պաշտպանության նախարար Վ. Սարգսյանը չի հասցրել նախադեպ խոսքացած օգնությունը: «Աղետալից կլինի վիճակն այն դեպքում, որի ղեկավարները ստախոս են»,- հայտարարեց Հայրիկյանը:

Բայց երեկ նրա տեղակալը հաղորդել էր, որ օգնությունը հասել է, սակայն ուշացած: Թեկուզ եւ ուշացած... Իսկ ինձն ինչո՞ւ եր ցանցառ ուժով մտնում երեկվա աղետի վայրը: Ո՞վ է նրան այդքան էժան գնով դառն սվել հայ մարտիկների կյանքը: Թե՛ մտածում եր չնչին ուժերով թուրքին խեղդել, հետո էլ հղախանա՞լ:

Չանգ էր սվել ընկերներիցս մեկը, հարցրեց. «Գործի տարեւ Հայրիկյանի ջոկատն ի՞նչ գործ ուներ Ղոչազում, որ գնվում է Լաչինի բազանի հյուսիսային խորում: Եթե տարել, այնտեղ բառասուն զոհ եր սվել, հաջորդ օրն ինչի՞» եր մտնում նույն աղետի փոքր... Իսկ սրանց ինչո՞ւ են վստահել այդ գործը... Գուցե նրա՛ համար, որ ժողովուրդը տեսնի՝ ի՞նչ արժեն այդ ընդդիմության ղեկավարները: Թե չէ, Հայրիկյանին մի բանի ամիս առաջ ծեծել՝ են Գործի բազանում, եւ հիմա նա այնտեղ է ուղարկվել արտակարգ դրության դարեւի դաշտում:

Օգոստոսի 3-ին տեղի ունեցած միակ եւ բաց կարեւոր իրողությունն այն է, որ ազատամարտիկները վերանվաճվել են Չարեֆսարն ու Աղդաբանը Մարտիկների բազանի արեւմտյան մասում եւ փաստորեն բազանը մաքրել այդ կողմից:

Օգոստոսի 4-ին ճակատում որեւէ էական իրողություն չի եղել: Ազատամարտիկները, հիմնականում իբրեւ Մարտիկների կրակակետերի վրա, ջանում էին լիովին ազատարել այն, որդեգրի իրականացվի հաջորդ ֆայլը՝ դեղի արեւելք ընկած սարածփի մաքրումը:

Նշվում է, որ բազանի բուժախոսները վերադարձել են եւ, գործի անցնելով, մարտիկներին զբաղեցնում են իրենց դիմերը:

Ընդունակվում են Մարտիկներ, Գարսարի, Հաղարթի, ինչպէս նաեւ Հայաստանի սահմանային բազանների ուղեւորությունները: Կան զոհեր, վիրավորներ, ավերածություններ: Արքեպանն էլ մոսկովյան լրատվությանը իր նույնօրինակ վնասներից է զանազանվում:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ընդունեց բարձունիի Կոստին, աղա վերջինս գույց ունեցավ լրատվության աշխատակիցների, հասարակայնության ներկայացուցիչների հետ, խոստովանեց, որ իր այս այցելությունը (Արցախ) ծանրագույնն է, որովհետեւ Ստեփանակերտում ակամաստ եղավ մի բանի սասնյակ հազար փախստականների տառադաններին: Իրեն ուղեւորում էին գերմանական ու ամերիկյան դեսպանական գործիչներ, որոնց հետ միասին դեմ է ջանան միջազգային աշխատանքում դաշտանել ԼՂՀ իրավունները: Դասադարսում է Թուրքիայի ու Արքեպանի ջանքերով այժմ ֆաղափական բազաններում սարածում ունեցող Հորթի ծրագիրը, որը երաշխավորում է թուրք-արքեպանական միջանցք Չանգեզուրով: «Դա երեւակար ծրագիր է,-ասաց նա,-որը սկիզբ կդառնա Հայաստանի կործանման, եթե նկատի էլ չառնենք, որ կունենանք 75-80 հազարանոց նոր գաղթականություն»: Այդպէս էլ ասում եր՝ «կունենանք», որովհետեւ իրեն էլ մեզնից մեկն է համարում:

Հոռում ԼՂՀ զսպիրակությանն ընդունել է Վասիկյանի արագործնախարար Ժան Լուի Թորանը, խոսքացել իր բազմակողմանի օժանդակությունը դարաբաղյան բարդույթի լուծման համար:

Հեռուստատեսությանը հաղորդեցին հարցազույց ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաշտնական Գ. Պետրոսյանի հետ, որը զսպանեց իրենց (ԳԽ-ի Նախագահության անդամ

ների) վերջին այցը Երեւան, բանակցությունները Հայաստանի ղեկավարների հետ, իրենց սարածայնություններն ու դրանք վերացնելուն ուղղված ջանքերը:

Դժգոհության խոսքը, ասածների էությունը ծանր տղավորություն բողեցին: Նորից հիշեցի մեծն Հովսեփ Էմինի իմաստուն կանխատեսությունը (թե՛ անեծքը), հազար ավասու, որ այս հարուստ ու հերոսական աշխարհը չունի իրեն արժանի ղեկավարություն:

Յույց սվին նաեւ Պ. Հայրիկյանի գույցը ժողովարան հավաքած սասնյակ ու սասնյակ մարդկանց հետ: Պարզվում է, որ ժողովուրդը հավաքած, սանելիս է եղել Լաչինի բազան՝ վերաբնակեցման նպատակով: Եւ ընկել են թուրքի կրակի տակ: Ասում է՝ դասահարար հանդիմեցինք բեւանու գործասի, նույնիսկ դիմադրություն ցույց սվինք, սակայն իրենք բաց էին եւ գերզինված...

Բայց մի՞թե այսօրվան արվում է առանց հետախուզության, աչքեր փակ, որդեգրի հետ էլ մեղքը բարդի դաշտանության նախարարի եւ ուրիշ ղեկավարների վրա: Ո՞վ դիմի դասաստիան սա այս կործանարար ինքնագործունեության համար:

Օգոստոսի 5-ին Աղդաբանի հրեակոծել են Ստեփանակերտը, զոհվել է 31 մարդ, վիրավորվել 75-ը: Ռազմաճակատում էական փոփոխություններ տեղի չեն ունեցել: ԼՂՀ-ում կողմը հիմնականում Մարտիկների ու Մարտիկների համար է գնում: Իսկ թուրքերը բարունակում են ուղեւորել Մարտիկներ, Ասկերանը եւ հարակից բնակավայրերը (Մախ Մամեդովն ասում է՝ Աղդաբան-Մարտիկներ լիովին իրենց հսկողության տակ է):

Ըստ երեւոյթին Աղքեպանը մեծ արեւակոծի է նախադասուսվում Լաչինի կողմերում: Այսօր էլ հարձակում է եղել միջանցքի վրա, սղանվել են մեկ ազատամարտիկ եւ 20 ուղեւոր: Նախորդ օրերի դեղերից, մանավանդ Հայրիկյանի խմբի հետ դասահածներից հետո սա սղատելի եւ բնական եր, անբնականը մերոնց հանցավոր անգործությունն է: Մի՞թե ոչնչից դաս չեն առնում:

Դրությունը լուրջ է Կրասնոսելսկի ու Տավուշի բազաններում: Միայն առաջինում, որ Արծվաքենը նորից հայտնված է մեկուսացման մեջ, սղանվել են 12 հոգի: Ասում են՝ բեւանին մեծ կորուստներ է սվել: Միսիբարվե՞նք սրանով:

Հոռնի խորհրդածողովն ավարտվել է՝ առանց որեւէ արդյունքի հասնելու, քանի որ կողմը կողմերը փոխազդումների ու որեւէ համաձայնության չեն եկել:

Գնահատելի է եղել արագործնախարարներ Կոզիրեւի ու Հովհաննիսյանի հանդիմունքը Մոսկովայում: Ռուսաստանը լրջորեն անհանգստացած է, որ հայ-արքեպանական կողմերից տուժվում են նաեւ ռուսաբնակ գյուղերը: Խորհրդակցությունում լուրջ խոսակցություն է եղել այս առթիվ, քննվել են նաեւ ռուսական բանակը Հայաստանում դառնելու, հայ-ռուս դեսպանական փոխհարաբերությունների եւ ԼՂՀ վիճակը կարգավորելու հարցերը:

- Անկեղծ, գործարար եւ արդյունավետ բանակցություններ էին,- հանդիմունքից հետո հայտարարել է Կոզիրեւը: - Այսպիսի գույցներին անդաման կհետեւի իսկական գործը:

Արքեպանի ղեկավարն էլ մոսկովյան հեռուստատեսության համար սված հայտարարության մեջ ասաց՝ մեք աշխարհին ցույց սվինք, որ գիտենք կովել ու հաղթել: Միայն Հայաստանն այդպէս էլ չի հասկանում, որ կովել ոչնչի հասնել չի կարող: Այսուամենայնիվ, մեք դիմում ենք ամեն միջոցի՝ խաղաղ ճանադարհով հարցի լուծումն աղանդելու:

Սուս ասողի լեզուն չի ողկվում, որ աշխարհը տեսնի: Բարձունիի Կոստի ուղեւորի Դեիդ Աղկինսոնը (Անգլիայի դառնամենի անդամ եւ ԵԱՀԽ չմիացած դեստությունների հետ կաղված կոմիտեի ղեկավար) եղել է Չլրբանում ու Դմբոնում, տեսել թուրքի վարազությունների հետքերը, խոսքացնում է այդ մասին դասնել Եվրոդային, որը դեռեւս չգիտե, թե աշխարհում բարբարոսության մակարդակի վրա գնվող Աղքեպան դեստություն կա, ամենուրեք կդաշտանի ԼՂՀ իրավունքը եւ ամեն տեսակ օգնություն կկազմակերպի նրա ժողովրդի համար:

Երեսանի հեռուստեստությամբ ելույթ ունեցավ Հաղորդի Երզրուծկոնի նախագահ Գրիգոր Հայրապետյանը: Խոսքը ճառագող ու ծանծաղ էր, անհմաս. գովում էր իր Երզանի վիճակը (ամեն ինչ լավ է, բերահավաքի ենք լծված), փորձեց կարգալ Երզանը լիքավ ալն 25 հոգիների ցուցակը, որոնց վերադարձին են սղասում հայրենակիցները: Ինչո՞ւ 25, ինչո՞ւ մի կարգին, մարդկային ու արցախաւունչ խոսք չի դասրասել, որ գոնե կարդա... Մի՞թե Հովսեփ Էմինի կանխասեսած վիճակն այսդէս էլ հավերժական խարա՞ն միսի մնա այդ Արցախ աւխարհի վրա:

Եւ հետո էլ զարմանում ենք, որ այն քարից առավել յիմն, հզոր ու անձնագոհ ժողովուրդը չի հասնում իր նղասակին, այսֆան ցավ ու սառաղանք է քաւում:

Բայց այսդիսի դեկավորները նրան ո՞ւր միսի սանեն:

Օգոստոսի 6. Դեռ ցերեկը ռադիոն (Մոսկվա) հաղորդել էր, թե ԼՂՀ-ում դրոթյունը քարդացել է նրանով, որ անցած զիւեր թուրքի ՍՈՒ-25 կործանիչ ինքնաթիռը նրբակոծել է Ստեփանակերտի բնակելի թաղամասերը, կան 20-ից ավելի սղանվածներ, սասնյակ վիրավորներ եւ, իհարկե, շենքերի նոր ավերածոթյուններ:

Իսկաղէս որ դրոթյունը քարդանում է: Եթե նորից նրբակոծվում է Ստեփանակերտը, որ միակ աղասանն է երկու Երզանների փախսական բնակչոթյան, եթե զիւերն էլ միսի նրբակոծեն ինքնաթիռից, նւանակում է այսուհետ ուրիւ զասերազն է լինելու, առավել դաժան, զարգաղէս ամեն ինչ վճող: Իսկ մենք զասրա՞ս ենք դրան, մենք հնարավորոթյուններ ունե՞նք հաղթելու այդ զասերազնում: Հաղթելու, որովհետեւ մեզ համար ուրիւ ելք չկա, չկա Արցախը (հիմա արդեն նաեւ Հայասանը) փրկելու այլ մի ճանաղարհ, չունենք եւ չենք ունենալու:

Հետո զարգվեց, որ Ստեփանակերտը նրբակոծվել է նաեւ Աղդանում տեղադրված «Ուրազան» հեռահար կայանից՝ «Գրադից» էլ ահավոր այն զենքից, որն, ասում են, երկրորդ աւխարհամարտից հետո ոչ մի տեղ չի կիրառվել, որովհետեւ արզելված է եղել միջազգային օրենքներով: Վնասները ճշված են, զոհեր՝ 26, վիրավորներ՝ Եուրջ 60:

Ռմրբակոծոթյան են ենթարկվել նաեւ Ասկերանը, Մարտունին, Ճարսարը, Հաղորդը: Լաչինի միջանցքը եղել է զղաղարող կրակի սակ, հասկանալի է՝ նաեւ ամանցանելը:

Մաղավուզի հայկական դիրքերի վրա կասաղի հարձակում է եղել: Թուրք եւ է Եուրջսել՝ սալով զոհեր, 2 սանկի ու մեկ ուղղաթիռի կորուստ:

Խոսեց ԼՂՀ ԳԽ-ի Արսափին հարաթերոթյունների հանձնաժողովի նախագահ Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանը, որը նոր է վերադարձել Հարավային Ամերիկայից եւ հաստատում է, թե Ուրուզվայում զաղալամենն իր առաջիկա նիսում կճանաչի ԼՂՀ-ը: Իրո՞ք միսի ճանաչի:

Մոսկվայի աղրբեջանական ներկայացուցչոթյունում նորից քամբասանաց հավաք էր, ուր ԼՂՀ-ը մեղադրվում էր իբրեւ ազրետ, որը վերանվաճում է իր բնակավայրերը, սղանում այդ բնակավայրերն իրեն սալուց հրաժարվողներին: Նորից «հասսաեցին», որ Հայասանից 60 հազար ուսներ են փախել, աղասանել Աղրբեջանում, այնտեղ զսնելով իրենց փրկոթյունն ու երջանկոթյունը:

Օգոստոսի 7-ին Եարունակվել են նրբակոծոթյունները Հայասանի սահմանամերձ բնակավայրերի վրա՝ ըստ մեր լրասվոթյան: Դրոթյունը Եաս ծանր է եղել հասկաղէս Արժվաւենի համար: Բնակչոթյունը լրիվ էվակուացվել է, ինքնաղաւթանական ուժերն այստեղ վճռական մարտեր են սալիս: Երեկոթյան էլ Արամայիս Մահակյանը կալ արեց նոր աւխարհազոր կազմակերղել եւ իր հայրենի Արժվաւենի զաւթանոթյունը դարձնել անխոցելի: Մերոնք երեի այստեղ զասասխան այնդիսի քայլեր են կասարել, որ թճամին նեղվել է: Դրա համար էլ Աղրբեջանի զաւթանոթյան նախարարոթյունն աւխարհով մեկ է արել, թե հայերը նոր հարձակում են ձեռնարկել, վեց կիլոմետր խորացել իրենց հանրաղէսոթյան սարաժում (Գեսաթելի Երջանում), նվաճել Մոթրուղարա եւ Իսալի գյուղերը:

Դրոթյունը խառն է ԼՂՀ-ում. թուրքերը Մասաղիսի կողմից հզոր զրահաեխնկալի ուղեկոթյամբ, հարձակվել են Մաղավուզ ու Կամարի գյուղերի վրա: Մերոնք մեծ

ղժվարոթյամբ են եւ մղել նրանց՝ զասճառելով մեծ վնասներ (թճամին կորցրել է 2 սանկ, 3 ուղղաթիռ, Եուրջ 60 սղանված): Մերոնք ունեցել են 8 զոհ:

Լաչինի միջանցքն ամբողջ երկարոթյամբ հայոց հսկողոթյան սակ է, քայց անընդհատ նրբակոծվում ու զնդակոծվում է, ուսի եւ արդեն անվասաեղի ճանաղարհ է: Երկու հայկական հանրաղէսոթյունների միակ կաղը մնացել է ուղղաթիռը, որ հիմնականում վիրավորներ է փոխաղրում:

Հայասանի արզորձնախարարոթյունը հրաղարակել է հայսարարոթյուն, որով հավասում է հանրաղէսոթյան զասրասականոթյունը նսելու քանակոթյունների սեղանի Եուրջ եւ քարոթյոթը լուծելու քաղաքական ճանաղարհով, իսկ Աղրբեջանն այդդիսի քամաղրոթյուն չունենալով եւ կոթվն անվերջ քորքոթելով՝ միայնակ միսի կրի զասասխանասվոթյունն աղազա քոլոր ողրերգոթյունների համար:

Նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը դիմում հղեց արցախահայոթյանը՝ ցավակոթյուն հայսնելով Լաչինի Երջանում նախօրթյակին սված զոհերի աթիվ:

Ցույց սվին Հաթերում նկարված մի տեսաժաղավեն, որտեղ տեղացի մարտիկն էր զանգասվում ծանր զենքերի ու զինամթերքի քացակայոթյունից: «Ինքնաթիռը գլխավերեովս անցավ, իսկ ես՝ զենիթային հրետանավորս, քալ կացա միայն, որովհետեւ արկ չունեն, որ կրակեն: Կողքիս էլ զնդաջորդն էր, որի զնդակը վաղուց սղառված է, - հայսնեց նա: - Մեր մեծավորները ե՞րբ միսի հասկանան. այստեղ այն կոթվն է, որ մեկ անգամ ենք վարում, եւ արղյունը լինելու է հավիտենական: Այսինքն՝ այստեղ թույլ սված սխալը ուղղելու ժամանակ այլեւս չի լինի...»:

Իսկ «Աղղարար» թերթում լրագրող Մուրեղ Բաղդասարյանը ցավով վկայում է, որ հայասանյան կամավորական մի Եարք զոկասներ, մասնակցելով Խոջալուի, Շոււվա ու Լաչինի զրավմանը եւ հաղթանակն աղահովված համարելով, այդ վայրերից զրաված վիթխարաքանակ զենքերի ու զինամթերքի մեծ մասը՝ զենք ու զնդակ, արկ ու նոնակ, նույնիսկ զնդացիր ու ականանեւ, առած վերադարձել են Հայասան, մեծ մասամբ Երեսան, այստեղ զինախաղերով են զրաղված («Աղղարար», հուլիսի 20):

Օգոստոսի 8-ը եւս եղավ ծանր օր հայկական երկու հանրաղէսոթյունների համար: Հայասանի սահմանային քոլոր բնակավայրերն էլ նրբակոծոթյան ու զնդակոծոթյան են ենթարկվել: Գորիսի Երջանում կան զոհեր, վիրավորներ: Իսկ ավերածոթյուններն այնքան Եաս են, որ քաժին է հասել նաեւ Գորիս քաղաքին:

Կրասնոսելսկի Երջանում, հասկաղէս Արժվաւենում, կասաղի մարտեր են զնում քվով զերազանցող եւ առավել հարուս սղառազինոթյուն ունեցող թճամու դեն: Այստեղ եւս ինքնաղաւթանոթյան հրամանասարները զանգասվում են իրենց վիճակից, զենքը քավարար չէ, զինամթերքի զակաս միւս էլ զզում են, իսկ թճամու ինքնաթիռների, սանկերի վսառների դեն էլ ակնոնասով չես կոթի... Եւ, ամենամոթալին՝ օրերով սնունդ չենք սսանում:

Թուրքի լրագրողը Մոսկվայի հեռուստեստությամբ վայրահայում է. «Հայերն անգթորեն նրբակոծում են Գեսաթելի ուսական գյուղերը»:

Արցախում թուրքը փորձեց ռազմաճակաթի վիճակը Եուր քալ իր օզին: Մարսանգի մոտերում ահեղ զրոհ է սկսել հայկական դիրքերի վրա: Գրոհին մասնակցում էին մի քանի զորաջոկասներ՝ ՄԻԳ-25 ինքնաթիռի, 30-ից ավել սանկերի ու ծանր հրետանիների ուղեկոթյամբ: Մերոնք ցած զցեցին ինքնաթիռը (այն վառվելով հեռացել եւ սղնթաց ընկել է թուրքի թիկունքում), Եարքից հանեցին քազմաթիվ սանկեր եւ ուրիւ զրահամեքենաներ: Կոսուրվել են Եուրջ 100 ասկյարներ:

Ասում են՝ թուրքի դեկավարները դարաքաղյան ճակաս են ուղարկել իրենց Դորանի մի քանի հազար օրինակներ: Այնտեղ քարոզոթյան է զնացել նաեւ աղրբեջանի Ելիսուլ-Իսլամ Փաւազաղեն... Երեի անհարմար են համարում, որ իրենց ասկյարներն այս աւխարհին հրաժեւ են սալիս՝ առանց իրենց հետ առնելու ալլաի օրհնոթյունը:

Թուրքը կասաղած նրբակոծում է Արցախի մյուս վայրերը, ամբողջ օրը կրակի սակ են եղել Մարտունին, Երջանի Բերդաւեն, Նորեն ու Աւան գյուղերը, նաեւ Հաղ-

րութի:

Մոսկվայից հաղորդեցին, թե հավանական է, որ ԼՂՀ-ը ճանաչեն Լափնական Ա. մերիկայի վեց երկրներ: Հեռուստեստությամբ ցույց սվին Արցախի հրաժարի բարեկամ Կիրիլ Ալեքսեևսկուն, որն իր Պետերբուրգից այս անգամ էլ Արցախ էր եկել ակամաստը լինելու հայության անհաճ գոյադայաբար, իր ներկայությամբ ոգետրելու ազասամարտիկներին: Կինոնկար է դասրասել, այն արագուում է լեռնասանի հեռու դաճադանների սխրագործությունը: Հեղինակը հույս ունի, որ նկարը լրիվ կցուցադրի Պ-բուրգում ու արսասահմաններում: Գուցե հաջողվի մի փոքր արբերակ էլ ցույց սալ Մոսկվայում, որդեսգի Ելցինը սեսնի, թե ինչդես իր կողմնադաի օգնությամբ գորսգած թուրք կոսորում է եւ հային, եւ ռուսին...

Երեսանում մսավորականության ներկայացուցիչների հես հանդիպում ունեցան դաճադանության նախարար Վ. Մարգսյանը եւ սեղակալներ Վ. Շիրխանյանն ու Ա. Տեր-Թադետոսյանը (ԼՂՀ գորբերի նախկին հրամանասար): Տաֆ վեճեր եղան, եւ Մարգսյանը թողեց-հեռացավ:

Օգոսոսի 9-ին արդեն հայսնի դարձավ, որ նախորդ օրը թուրքերը նվաճել են Արծվաճենը: Պաճադանները, կանխավ սեղակ իրենց վրա եկող թճամնու գերազանցությանը, գյուղը թողել-հեռացել են: Այնսեղ մնացել են մի ֆանի սասնյակ մարդիկ, երեկ սեղացիներ, որոնց մի մասն էլ հեսագայում թճամնու դաճարումը ճեղքել է, փրկվել, իսկ մյուսները, երկու սասնյակի չափ, հայսնի չէ, ինչ են եղել:

Նոր միայն հանրադեսության դեկավարությունը ակսիվացել է, արագործնախարարությունն Ադրբեջանին նոսա է հղել՝ սղառնալիֆ սալով, թե Հայասանը դասասխան գործողություններ կծավալի, իսկ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանն էլ դիմել է ԱՊՀ դեսությունների դեկավարներին, թե, ահա՛, այսդես՝ Ադրբեջանն ագրեսիա է արել կողեկսիվ անվսանգության դայաննագիր կնֆած Հայասանի դես, բոնագրավել նրա 47 կմ (երեկի ֆառ.) սարածքը, գործադրեցե՛ք ձեր ֆաղաֆական, ռազմական եւ ուրիճ ամեն սեսակ ագդեցությունը, որդեսգի ագրեսորը դասծվի:

Ադրբեջանն այս առթիվ նոր սանձարձակ հիմարություն է սարածել, իբր, ոչ մի Արծվաճեն էլ չկա, դա հին ադրբեջանական Բաճեհնդն է, հայերը ձեռք են ձգել, անունը դրել Արծվաճեն, եւ հիմա իրենք վերանվաճեցին իրենց դասկանած գյուղը:

Արցախում դրությունը համարյա անփոփոխ է: Թուրքը մեծ գորսջոկասով ու գրահասեխնիկայով գրոհել է Մաղավուզի ու Մոխրաթաղի վրա: Ազասամարտիկները դճվարությամբ են ես մղել՝ ոչնչացնելով թճամնու մեկ սանկ: Երկու ինֆնաթիռ մեկ են հայկական հսկողության սակ գսնվող սարածքը եւ ոմբակոծել Հաթերֆն ու Լաչինի միջանցքը:

Այսօրվա հեռուստահաղորդումներում հեսաֆրիբ ճաս բան կար: Նրանցից նճեն մի երկուսը:

Ռուսները հղարսությամբ հիճում են իրենց դրեզիդենս Ելցինի արդարամսությունը, Բուլղարիայում ճանաչեց Հարավսլավիայից բաճանված ու իր ինֆնավարությունը հռչակած Մակեդոնիայի հանրադեսությունը: Երեկ գիսեր, որ դրան դես է մի հին ու ագնիվ դեսություն՝ Հունասանը, որն ասում է՝ Մակեդոնիա անունն ի՞նչ կաղ ունի հյուսիսի հես, դա մերն է, մեր դեսության ավանդական անուններից մեկը: Այս առթիվ էլ Ելցինը ժողովրդին է վերադասում անուն դնելու իրավունքը, կարետոն ինֆնորոնումն է, իսկ անո՛ւն... թող ժողովուրդն ընսրի:

Իսկ արցախի ինֆնորոնում-ինֆնավարությունն ինչո՞ւ չի ընդունում, չէ՞ որ այսեղ անունն անգամ չի խանգարում:

Մի հեռուստակնարկ էր նվիրված վերջերս Լաչինի օրջանում գոհված երիսասար Ալվարդ Վարդումյանին: Հայոց լեզու էր դասավանդում Երեսանի Չեխովի անվան դորոցում: Շարժման սկզբից ի վեր հայրենասիրական միջոցառումների է մասնակցել, գրել է բանասեղծություններ, որոնցում ոչ միայն սրոփում է հայրենիքի ճակասագրի համար վառվող մի սիւրս, այլեւ անվերջ արթուն է այն գիսակցությունը, որ հայ

րենիքի փրկությունը գոհեր է դասանջում: Կարճես դասրաս եր, ավելի ճիճս՝ դասրասվում էր այս նահասակությանը... Բայց մի՞թե այս էլ անխուսափելին էր: Ասում են՝ միճս առաջ ընկնող մեր առաջնորդը (Հայրիկյան) որոճած է եղել Լաչինը վերաբնակեցնել, այնսեղ հայկական դորոց բացել... Իբր, առաջինն էլ հայոց լեզվի ուսուցչի հարցը դիսի լուծվեր, եւ այնսեղ էլ գնալու կոչին արձագանքել է հայրենասեր Ալվարդը:

Գոնն լավ է, որ հեռուստալրագորդներն այսֆան բան են արել՝ հայրենանվեր աղկա կյանքի աղրած մասն անմահացնելու համար:

Յույց սվին ճարսարում սեսագրված մի գույց այնսեղի ջոկասի հրամանասար Յուրայի հես: Ճարսարյան կենսասիրության եւ սրամսության սեր մարդ է երետում: Լրագրողն ասում է.

- Շա՛ս չեն նեղություն դասճառում այս թուրքերի գրոհներն ու ոմբակոծությունները:

- Ռ-մբակոծությունները, հա՛, սներ են ֆանդում,-դասասխանում է ֆթի սակ,-կվերականգնե՛ն... Իսկ գրոհներն ի՞նչ, մեզ նվերներ են բերում: Գիսեն, որ գենի ու զինամթերի դակասություն են գգում եւ բերում են: Երեկ չէր, մեկել օրը, երկու սանկ ողջ-առողջ թողին մեզ, երկուսն էլ ջարդել էինք: Տասներկու ավսոմաս, չորս-հինգ ականանես, փամփոճեին որ համա՛րֆ չկա:

Այս ընթացքում ավսոմասը ձեռքին մի երեխա, երեկ սաս-սասնեկ սարեկան, դսսվում էր գրոցողների ճուրջը: Լրագրողը դարձավ նրան.

- Այդ ավսոմասն ինչի՞դ է:

Եւ երեխան մեծավարի դասասխանեց.

- Բա էստեղ առանց գենի ո՞նց կլինի:

- Իսկ կրակել գիսե՞ս, կրակո՞ւմ ես:

- Բա թորեն այ՛ն էլ չո՞ւմ հանում: Ես ամեն գեն էլ բանեցնում եմ՝ Այ, հարցու,-գլխով Յուրային է ցույց սախս,-էնօր Վեյսալուի կողմից եկող թորին ի՞նչ սարածության վրա չոճեցիք. Ասաց՝ կեցցե՛ս, ոչ մի սնայդեր չէր կարողանա:

Օգոսոսի 10-ին Ռուսասանի «Վեսին» հաղորդեց Մախ Մամեդովի վնգսոցն այն մասին, որ Լ. Տեր-Պետրոսյանի երեկվա հայսարարությունը չի համադասասխանում իրականությանը, ֆանի որ Արծվաճեն (իսկական անունը՝ Բաճեհնդ) գյուղը գսնվում է ոչ Հայասանի, այլ Ադրբեջանի սարածքում եւ մինչեւ այժմ եղել է հայ գրոհայինների նսավայր, որսեղից նրանք անընդհաս հարձակումներ են գործել Գեսաթեկի ադրբեջանական եւ ուսական գյուղերի վրա: Յույց սվին նաեւ ուսական երկու գյուղերի գանգասավոր ուս բնակիչներին, որոնք, իբր, փախսսական են եղել եւ նոր միայն հնարավորություն են սսանում վերադառնալու հարագաս օջախները:

Լ.Տեր-Պետրոսյանի դիմումի նկասմամբ իր վերաբերմունքն արսահայսեց նաեւ ԱՊՀ ռազմական դեկավարությունը: «Ազասություն» ռաղիոյի ու ռադիֳետրային հաղորդման համաճայն կենսրոնական զինվորական ճսաթի դեսի սեղակալ, գեներալ Մանիլովն ասել է՝ Հայասանն, իհարկե, իրավունք ունի նման դիմումով հանդես գալու, ֆանի որ դեսական անվսանգության վրա ագրեսիվ հարձակում է կասարվել: Մակայն, ինչդես հայսնի է, ԱՊՀ համադասասխան որոնումը դետես հասսսաված չէ համագործակցության մեջ մսնող բոլոր դեսությունների կողմից, աղա եւ, ամենակարեւորը, ռազմական միջամսությունից առաջ, անհրաճեճ է հարցը լուծելու համար իրականացնել ֆաղաֆական, դիվանագիսական ու սնեսսական միջոցառումներ:

Իսկ արծվաճենցի երե՛ք հազար փախսսականները Կրասնոսելսկում ու հանրադեսության մյուս բնակավայրերում սիռված, համառորեն սղասում են, որ իրենց գյուղն ազասագրվի, եւ իրենք վերադառնան հարագաս օջախները:

Այդօր տեղի ունեցավ նախագահի մամուլի ծառայության ղեկավար Ռուբեն Շուգարյանի հանդիպումը լրատվական մարմինների աշխատողների հետ: Նա կատարեց մի քանի բացատրություններ. ասաց՝ ռազմաճակատի ծախսողների համար չի կարելի անբող մեղքը բարդել Պաշտպանության նախարար Վ. Սարգսյանի վրա: Որ չի կարելի Հոռոմի բանակցությունները մեզ համար միանգամայն անձեռնհաս համարել: Չէ՞ որ, այնուամենայնիվ, կայացել է համաձայնություն, որ ղեկավար է որոշում ընդունվի կրակը դադարեցնելու մասին: Որ եթե ԱՊՀ ռազմական ուժերը օգնության չզան՝ Արծվաժենը փրկելու, մենք լիարժեք մեր վերաբերմունքն այդ ԱՊՀ կոչածի նկատմամբ (այսինքն՝ ստորադասի, թե մենք կթե՛նք քեզ վրա): Եւ, վերջապես, ֆայլեր են կատարվում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում ֆունկցիոնալ եւ ՄԱԿ-ի ուժերով մեր հարցը լուծելու համար:

Իսկ եթե ՄԱԿ-ն էլ հրաժարվի, նրա վրա է՞լ լիարժեք թե՛նք:

Ռազմաճակատի գոտիներից եկող լուրերն անհանգստացնող են. Ստեփանակերտի ու քաղաքային մասերից հետո թուրքն իր հիմնական գործողությունները ծավալել է արցախյան ուրիշ մեծ բնակավայրերի դեմ, ռմբակոծում է Ասկերանը, Մարտունին, Ճարտարը, Հաղարոյը: Երբեք է, այստեղ գոհերը մեկ-երկուս են լինում, որովհետեւ խիստ բնակեցված չեն, ինչպես Ստեփանակերտը: Բայց միեւնույն է, կան վիթխարի ավերածություններ, գոհեր ու վիհավորներ: Եւ ամենաահավորը՝ ավերվում է մարդկանց հավասար դասակարգային միջոցների ու եղանակի նկատմամբ: Չէ՞ որ անհնար է անվերջ մնալ այս դժոխքում, որ թուրքի ամենօրյա ռմբակոծություններն ու դարբերական մեծ ու փոքր հարձակումներն են ստեղծում այդ բնակավայրերում:

Չնայած այս բոլորին, արցախահայությունը դիմանում ու դիմադրում է եւ ծրագրում է անստանալ կարեւոր միջոցառումներ. ԼՂՀ կառավարությունը դիմում է Ռուսաստանին ու Թուրքիային, որդեգրի զազ ստանա Հյուսիսային Կովկաս-Վրաստան-Հայաստան-Ստեփանակերտ գծով, քանի որ Ադրբեյջանը փակել է ԼՂՀ սարածօրով անցնող գազամուղի բոլոր խողովակները, եւ անզազ մնացած հանրադատությունը կարճ ժամանակում կարող է գրկվել իր հրաժարի հարսությունից՝ անստաններից:

Հոռոմի խորհրդատուներից վերադարձած ԼՂՀ դասվորակ Բորիս Առուսանյանն ու Հրան Խաչատրյանը, ՀՀ նախագահի հետ ունեցած հանդիպմանը, դասմեցին, որ ինչպես այդ ժողովին, այնպես էլ նրանից հետո՝ արսասահմանյան մի քանի երկրներում ունեցած հանդիպումներին իրենք ունկնդիրներին են հասցրել արցախյան խնդրի մանրամասները, ձեռք բերել փոխընթացում: Այդ դրամատիկական վիճակում, որ այսուհետ ՀՀ-ն ու ԼՂՀ-ը միջազգային աստիճանում գործեն փոխդաշնակցությամբ ու սերս համագործակցությամբ:

Հայաստանի ռազմական ուժերի հրամանատար է նշանակվել 56-ամյա Նորայր Տեր-Գրիգորյանը, գեներալ-լեյտենանտ, ռազմա-չորս սասնամյակ ծառայած խորհրդային բանակում ու նրա միավորումների զանազան դասակարգում, ընդհուպ մինչեւ ԽՍՀՄ հետնակալի գործերի կենտրոնական Եսաթի ղեկավարի տեղակալ:

ԱՄՆ-ի դիվանագիտական ներկայացուցիչ ինչ-որ Ֆին, Բաֆլում հայտարարել է, որ Հորթի ծրագիր կոչվածը (ԼՂՀ-ի համար Լաչինի միջանցքի եւ Թուրքիայի ու Ադրբեյջանի համար Մեղրի-Չանգեզուր միջանցքի մասին)՝ դա սեմաստ Հորթի անձնական հորինվածքն է եւ ոչ մի կառույց չունի ամերիկյան դասակարգային ցրանների հետ, բոլորովին էլ նրանց կարծիքը չի ներկայացնում:

Օգոստոսի 11-ին ռազմաճակատում էական փոփոխություն տեղի չի ունեցել: Ծառուկանակում էին ռմբակոծությունները հայկական սահմանային բնակավայրերի վրա: Օրինակ, Ֆիզուլու ցրանից ավելի քան 50 արկ են ուղարկել Կարմիր-Շուկա ավանի վրա: Երեւի նմանակ ունեն ավերել Լարգիստեսի գործարանն ու դասակարգները, որոնք դառնական են վիթխարի հարսություն:

Այս ֆանի օրն իմացել են, որ, Մարտակերտի դասակարգն զինու-սղիքի գործարանի առ-

նեղի հարսությունը թուրքից դարձելուց հետո, մերձիկ խել էն ձեռք բերել, մնացած գործարանների սղիքն ու զինին Երեւան են փոխադրում: Հավանաբար, թուրքն այդ մասին տեղեկացել է եւ փորձում է խափանել Կարմիր-Շուկայի ու Մարտունու գործարանների ունեցվածքի փոխադրումը:

Մեր հեռուստատեսությունները, առանց ամաչելու, հայտարարեցին, թե ԼՂՀ սարածօրի կոչվածներից տեղեկություններ չունեն:

ԼՂՀ վարչապետ Օլեգ Եսայանը հրաժարական է սվել՝ իր այդ ֆայլը բացատրելով հանրադատության ղեկավար մարմիններում տիրող վիճակով, որի ցան մանրամասներին հետ չի կարողանում հասցվել:

Ստեփանակերտի մեծահարկուհիներն սկսեց աշխատել եւ, ըստ նախնական հաշիվների, այս սարի կես 150 հազար մեք առաջարկ: Իսկ ո՞չ հեռու անցյալում այն առաջարկում էր սարեկան 16 միլիոն մեք: 16 միլիոն, որից բերած եկամուտը միայն բավական կլիներ այսօրվա հանրադատության ծաղկումն աղաղակելու համար:

Ստեփանակերտի ֆաղխորդի գործկոնը հայտարարեց իր որոշումը՝ ֆաղխի այն բնակիչները, որոնք 6 ամսից ավել բացակայում են, կգրկվեն իրենց բնակարաններից, որոնք կցրվեն փախսականներին:

Երեւանում Ռուսաստանի ու ՀՀ դասվորակությունները նստած ֆունկցիոնալ են երկու դասակարգների սնտեսական, ֆաղխական, նույնիսկ ռազմական համագործակցության հարցերը:

Իսկ ԳԽ-ի Նախագահության նիստում դրված էր ԳԽ-ի արտակարգ նստաժողովի հրավերն ու Արծվաժենի դասակարգային հանգամանակները ֆունկցիոնալ, միջոցներ ձեռնարկելու խնդիրը: Բավարկությանը մերժվեց նստաժողովի հրավերն ու անհրաժեշտությունը: Մտածում են, թե ի՞նչ կարիք կա հանրադատության ղեկավարների անձնակազմին աղաղակելու, միեւնույն է, դրանից ոչինչ չլիարժեք փոխվի: Իսկ այդ Նախագահություն կոչվածի անդամներն ի՞նչ երեսով լիարժեք երեւան փախսական դարձած արծվաժենիցներին:

Երեւանը մեծ ռազմա-հրաժեշտ սվեց եզրի երեսասարդ կամավորական-զինվոր Գաղի Հաջոյանին, որը նահասակվել էր Արծվաժենում:

Ռուսաստանի արտգործնախարարության լրատվական կենտրոնում մեծ ասուլիս է եղել, եւ կենտրոնի ղեկավար Ալեքսանդր Ռոզանովը նշել է, որ հայ-ադրբեյջանական բարդությունը ծայրաստիճան արվել է, կարող է դառնալ մեծ դասերազմ, դասձառնելով անհամար աղետներ եւ ո՞չ միայն կոչող կողմերին: Ուստի անհրաժեշտ է Ռուսաստանի բազմադասի միջանցությունը: Նույնիսկ դասակարգում է զինյալ խաղաղարար ուժեր ուղարկել բարդության գոտին: Դրան անմիջապես հետեւեց ադրբեյջանական կողմի համաձայնությունը՝ դաշնակցություն, որ նախապես ամեն ինչ, հասկալիս խաղաղարար զորք ուղարկելը, համաձայնեցվի Ադրբեյջանի կառավարության հետ:

Հեսարֆիք հաղորդումներ եղան Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ: «Վեսիսն» էր, սվեց հայ թղթակցի հերժումը երեկվա ադրբեյջանական հակահայ գրդարությունների, մանավանդ Հայաստանում բնակված ռուսների Ադրբեյջան փախչելու եւ Ադրբեյջանի սահմանային ռուսական գյուղերի ռմբակոծությունների վերաբերյալ: Թվում էր՝ բերված փաստարկները ոչ մի կասկած չեն թողնի: Մեկ էլ հաղորդավարը առաջին անգամ էկրանին հայտնված մի ավանակ, բառերը հաս-հաս արտաբերելով ասում է. «Երեկվա ադրբեյջանական հաղորդումն առավել համոզիչ էր»:

Նույն հարցին անդադարձավ նաեւ «Նորությունների» խոսնակ Տ. Կոմարովան, ո-

ընդ որում միայն ընդարձակ արբերակով ներկայացրեց հայ թղթակցի հաղորդումը, այլև ցուցադրեց Կրասնոսելսկի ռուսների գանգառը, ինքը լրացրեց դրանք՝ ռուս բնակիչների սազնադատների մասին սեփական խոսքով, դարձավ նաև ԼՂՀ-ում ադրբեջանցիների կասարած վայրագությունների:

Ուրեմն, չկա մոսկովյան կամ ռուսական ծրագրված ֆալսիֆիկացիայի հայ-թուրք հարաբերությունների վերաբերյալ, այլ կան անհասական մոտեցումներ, որոնք միշտ էլ կախված են մարդուց, նրա անձնական-ճարտարագիտական առանձնահատկություններից:

Երեսնամյա կրասնոսելսկի ռուսներին ընդունեց Ռուսաստանի դեսպան Ստոլիչենկոն և խոստացավ իր կառավարությանը զեկուցել Ադրբեջանի վայրագությունների մասին:

Օգոստոսի 12-ը նոր ողբերգություն բերեց Արցախի աշխարհին. Քելբաջարի կողմից վրա թափված մի ահռելի զորամաս նախ ուժեր կորցրեց և Մարտակերտի քաղաքի լեռնային գյուղերը՝ Չափարից մինչև Վերին Հոռաթաղ, աղա նվաճել, մեր լրացված սարքեր մարմինների սլայտերով, մեկ՝ Չափարն ու Գեսավանը, մեկ՝ միայն Գեսավանը, մեկ էլ՝ Չափարը, Հաթերն ու Գեսավանը միասին: Իսկ թուրքի սելուկ (Մախ Մամեդով)՝ ամբողջ վեց գյուղ են «ազատագրել»:

Վախենում են՝ ճիշտ լինի թուրքը, իսկ մերոնք, այս անգամ էլ, անստեղծությունից նայել են ֆառեղին և դուրս սվել սարքեր քաներ: Առանց ամոթի էլ հայտարարում են, թե մանրամասները հայտնի չեն:

Մրան ասում էին՝ Մոխրաթաղի ու Մաղավուզի վրա ես կասաղի հարձակում է եղել, ես մերոնք անհավասար մարտ են սվել, ես մղել թեմանում: Բայց Մոխրաթաղն արդեն բավական խորհն է, մի՞թե այդտեղ էլ են հասել:

Քելբաջարի ու Կուրաթի կողմերից հարձակումներ ու ահեղ ուժեր կորցրեցին են եղել Գորիսի քաղաքի բնակավայրերի վրա: Դրությունը ծանր է նաև Կրասնոսելսկի քաղաքում, ուր ոչ միայն թեման մարտակալ է ավերածություններ անել, այլև նոր զորքերի ու զրահատեխնիկայի կուսակումներ է կասարում սահմանի ամբողջ երկարությամբ:

Լրացված միջոցները «հաստատում» են թուրքի իրավունքը Հայաստանում ավերելու և նվաճելու. «Վեսին» թուրքի բերանով հայտարարեց, թե ՀՀ նախագահ Լեոն Տեր-Պետրոսյանի դիմումը ԱՊՀ և Ռուսաստանի ղեկավարներին՝ մի հակամարտությանից ու խառնակիչ փաստաթուղթ է, որի նպատակն է Ռուսաստանը ես ներառել լրացված մի մեջ ես սկսել նոր համապարտությանից լրացված, որովհետև Ռուսաստանի որեւէ ֆայլին հետեւելու է մահնդական տարությունների և հասկադես Թուրքիայի ամենայն օժանդակությունն Ադրբեջանին:

Նույն «Վեսին», ոչ առանց ուրախության, հաղորդեց, որ էլչիբեյն իր հայտարարած նոր զորահավաքը (դահեսային զինվորների) իրականացնում է արագ թափով, ես ասել է՝ հավաքվածները դիտարկում մասնակցեն Դարաթաղի կողմին, այնքան, մինչև որ այդ արբեջանական հողն ազատագրվի Հայաստանի գրեհայիններից:

Իբր, Ռիզայի համալսարանի օդազնաչության ֆակուլտետի հեռ էլ լրացված հավաքված ծրագրում է ձեռք բերվել, որ այնտեղ սովորեն երիտասարդ ադրբեջանցիներ:

Ադրբեջանի ու Ռուսաստանի կառավարություններն էլ լրացված հավաքված են, որ իրենց երկրների միջև սահման գոյություն չունենա, իսկ Ադրբեջանի սահմանները (հարավային ու արեւմտյան) իրենց դիտարկում ճանաչի նաև Ռուսաստանը՝ սրանից բխող լրացված վարություններով: Այսինքն՝ լրացված լինի լրացված, եթե դրա կարիքը հայտնի է...

Այսօր Իրանի կառավարությունը հրադարարել է մի հետաքրքիր հայտարարություն, որ ասում է՝ Իրանը կլինի առաջին լրացված, որ զենք ու զինամթերք կառափ իր հավասակիցներին, որոնք իրենց իրավունքներն են լրացված Սերբիայի ռեժիմի կողմից:

Իսկ մեր կարճամիտները ցուս են հավասում, թե Իրանը դիտարկում լրացված, որ կրկնում ենք նրա հավասակիցների դեմ:

«Ազատություն» ռադիոն մի ամբողջ հաղորդում նվիրեց երկու օր առաջ Հայաստանին:

նի զորքերի գլխավոր հրամանատար, իսկ հիմա էլ Պաշտպանության մինիստրի առաջին տեղակալ նշանակված Նուրայ Տեր-Գրիգորյանին, որն իր կյանքի 56 տարիներից 41-ը ծառայել է խորհրդային զորքերի կազմում, զբաղեցրել բարձր դասեր (Թուրքեստանի զորքերի ցաքի ղեկ, գրահասանկային խոբո զորամիավորման հրամանատար, վերջում էլ ԽՍՀՄ ցամաքային զորքերի կենտրոնական ցաքի ղեկի տեղակալ)... Մի խոսքով՝ կարեւոր դեմ է եղել, մեծ հեղինակություն է վայելել երկրի ռազմական ուժերի ղեկավարության կազմում ես այժմ, ՀՀ զինվորական զորքի ղեկավար դառնալով, լրացված է որ նշանակված ղեկ խաղա նրա հաջողությունները կազմակերպելու աստարտում:

Օգոստոսի 13-ին արդեն ամենուրեք խոսում էին նախորդ օրը ԼՂՀ կառավարության կողմից ընդունված զորակոչի մասին, որով բանակ էին կանչվում հանրապետության 18-45 տարեկան բոլոր տղամարդիկ: Խնդրում էր ՀՀ կառավարական մարմիններին՝ օժանդակել, որդեսգի ԼՂՀ վերադառնան ես զորակոչին ենթարկվեն նրա բոլոր այն ֆալսագիտերը, որոնք ինչ-ինչ լրացված լրացում են Հայաստանում. չէ՞ որ թուրքը ձեռնարկել է Արցախը բռնազրավելուն ուղղված ամենավճռական լրացումներ, ես լրացված է ղեկավարվել, ցույց տալ, որ այդ նահանգն անդարսելի է ու ինքնաշարժ:

Միայն 13-ի հաղորդումներում լրացված նշանակում, որ Մարտակերտի քաղաքում թուրքի են սվել հինգ գյուղեր՝ Չափարը, Հաթերը, Գեսավանը, Մաղավուզն ու Մոխրաթաղը, ես մեր զորամասերը դժվարությամբ լրացված են Մարտակերտի քաղաքը (չնայած թուրքի լրացված համաձայն՝ այս էլ իրենց հսկողության տակ է զենքում):

Հայաստանի կառավարական մարմինները ոչ ու ձեռ են ընկել, Անվանագրության խորհուրդը ժողովվել է, միջոցներ է որոնում թեմանում դիտարկելու Արցախում ես Հայաստանի սահմանային քաղաքներում: Արցախում Բաֆֆի Հովհաննիսյանը դիտարկել է ԱՊՀ և Վրաստանի իր լրացված լրացումներին, խնդրում է իրենց կառավարություններին ոչ ու հանել Ադրբեջանի աննախադեղ ազդեցությանից դեմ, զործարել ֆալսական ու ճեմական ճեմում, որդեսգի դադարեցվի հայության դեմ զործվող լրացված լրացում:

Իսկ Երեսնամյա ավարսվեցին Ռուսաստանի դաշնության հասուկ հանձնարարությունների գծով դեսպան Վեսինով Օլյանդովի գլխավորված լրացված լրացումներն ու Հայաստանի կառավարության բանակցությունները, լրացված լրացումներին կրկնում, որոնք լրացում են հանրապետություններն են ծրագրում երկու լրացումներին հետագա ճեմական, ֆալսական ու դիվանագիտական համազորակցությունն աղաղակելու համար:

Հոռնի խորհրդածողովին Հայաստանի կողմից մասնակցած Մ. Չոլյանը զենքում է, որ խորհրդածողովն այնքան էլ անարդյունք չի եղել, ինչպես լրացում են արածված է մասնակցում, այն էլ հիմնականում Ադրբեջանի ներկայացուցիչների կողմից: Այսպես թե այնպես, Հայաստանի ու ԼՂՀ լրացված լրացումներն իրենց խոսքերն են ասել, վեց տարությունների լրացված լրացումներն լրացված են Ադրբեջանի ազդեցության... Ես չնայած դեռեւս խոսք չկա Միսկուն հավաքված մասին... Չէ՞ որ վճռվել է նաև, որ Մարտիկ Ռաֆայելին դիտարկում լրացված լրացում... Ուրի՞ց բան, որ ԵԱՀԽ-ը լրացված է կորցրել այն աղաղակի դահանջներից, որ ներկայացնում է Ադրբեջանը՝ թիկունում ունենալով Թուրքիայի սարաղից լրացված լրացումները:

Երեսնամյա հրադարարներից մեկուն (Վարդան Մամիկոնյանի արձանի մոտ) հավաքվել են սավուցիները, զոլյանցած են կառավարության դեմ, որը ոչինչ չի ձեռնարկում Տավուրի քաղաքը թուրքի ռեժիմի կողմից լրացված լրացումներն ու համար, ոչ զորք է ուղարկում, ոչ զենք, ոչ դարձել: Պահանջում են իրենց տալ անհրաժեշտ զենք ու զինամթերք, որդեսգի զենք, կասարեն իրենց հայրենասիրական լրացումները:

Հայաստանի նոր սղարաղես Տեր-Գրիգորյանը հայտարարություն է արել, որով ասում է՝ անմիջապես դիտարկել հայոց բանակի սեղծմանը ես զիտեր ու ցերեկ զանգեր զործարել նրա զորագնացն ու հզորացնան համար:

Օգոստոսի 14-ին, վաղ առավոտից, լրացված լրացումներն ու Մարտակերտի քաղաքում: Թուրքը կասաղի հարձակում է ձեռնարկել Վաղուհասից մինչև Մեծեն, զարդ

նական հրաժարվի իշխանությունից, որդեսգի ժողովրդի գլուխն անցնեն կարող ու ձեռներեց մարդիկ եւ կազմակերպեն ազգի փրկությունը.-ասաց Ընդդիմության ղեկավարներից մեկը՝ Հրանտ Խաչատրյանը, աղա փորձեց թվարկել այն արեւները, որ կառավարությունն է իր տիրապետության այս կարճ ժամանակում հասցրել հայ ժողովրդին:

Այսօր փակվեց օրը: Ի՞նչ կբերեն հաջորդ օրերը, վաղը, որ կիրակի է, բայց եւ հանրահավաք միտք լինի, 17-ը, երկուստեք, երբ արտաքին նսաւաւաւ կլինի...

Օգոստոսի 17-ին, ցերեկը, Մոսկովյան հեռուստեստւոյաւք Մ. Մամեդովը հայտարարեց, թէ Մարտակերտի Երջանի Հարոյոյնաւաւոյնը, Կոճղոս ու Դմբոն գյուղերում իրենց ուժերը հաղթել են («Ադրբեջանի ռազմական ուժերն իրենց հանրապետության տարածքում վերանվաճել են երեք գյուղ...».-այսօր է բարբաւոյն այդ սասանայի բերանը), հակառակորդին դասճաւոյն մարդկային ուժի ու տեխնիկայի մեծ վնասներ: Իսկ Լ. Յունուսովան հարայ սվեց, թէ հայկական կողմին արդեն տարզ ոյիտի լինի, ավելի ճիշտ՝ հինգ տարւա արյունահեղոյոյնը համոզաւոյն միտք լինի, որ ինքը Լեւոնային Ղարաբաղում ոչնչի չի հասնի ռազմական միջոցներով, ղեւտ է դիմի քաղաքական եղանակի: Եւ արդրեջանական կառավարոյոյնն իր հանրապետության ազգային փոքրամասնոյոյն կազմող հայերին կտա հանրապետության քաղաքացոյն հասանող բոլոր իրավունքները, ընդհուղ մինչեւ կույտուրական ինքնավարոյոյն:

Երեկոյան լուրերից տարզվեցին հետեւյալ մանրամասները, իհարկե, թուրքն ամենուրեք անում է իր վարժ սովորաւոյն ուրբակոճոյոյնները, որոնք մեծ վնասներ են դասճաւոյն եւ Մարտակերտի կողմերում, եւ Արցախի արեւելքում ու հարավում: Մարտում, Աւերանի եւ Հաղուրթի Երջանների սահմաններից մեկ արկընկեց տարածոյոյն հեռու բոլոր բնակավայրերը ենթարկվել են ուրբակոճոյոյնների ու հրետակոճոյոյնների: Նորից ուրբակոճոյոյնը մասնակցում են տհաւոյն ՄՈՒ-25 ինքնաթիռները: Մա թուրքի գործ է, թուրքի հոգեբանական դաստաւոյն արդյունք, ինքը մնացել է այնտեղ, ուր արդեւ ու հարաւարոյոյններ են եղել (հիմնականում դաստաւոյն ուրբակերտի կողմից): Դա համար էլ մտածում են, թէ բավական է այդ հայերի բնակավայրերը քանդել, որդեսգի դրանք հողը թողնեն, հեռանան... Իսկ հայերը, հին երգի ծիծեռնակի նման, ամեն ուրբակոճոյոյնից հետո, ակնթարթների արանքում իսկ վերականգնում են ավերաւոյն, եւ այն ավելի է քաղցրանում, դառնում բոլորովին անլեւի...

Դա համար է, որ այս օրվա ընթացքում էլ թուրքերն էլի ավերել են, իսկ հայ ինքնապաշտանական ուժերը Վաղուտաս գյուղի վրա եկաւ թուրքի մոտոր ջարդել են, եւ մղել՝ ոչնչացնելով նրա երեք տանը, Հաղուրթի Երջանի Մելիքաւոյն գյուղը դաստաւոյն լի ոչնչացրել թեւանոյն 5 գրահամեմա...

ԼՂՀ զինվաւոյն կազմավորումները միայն ամսիս 16-17-ին ոչնչացրել են թեւանոյն 25 միավոր գրահամեմա, մեկ «Գրաղ» կայանք ու մեկ հեռախար հրետանի (վերջին երկուսով Ստեփանակերտն էին ուրբակոճում):

Հայաստանի սահմաններում եւս անհանգիստ էր դրոյոյնը: Ռ-մրակոճոյոյն են ենթարկվել Եւս բնակավայրեր, նույնիսկ Մեղրին:

Իսկ ՀՀ ԳԽ-ի արտաքին նսաւաւաւում դարձյալ հաղթեց Լեւոն Տեր-Պետրոյանը, նախ ինքնավաստ, խորհրդարանին դիմելու իր «սահմանադրական իրավունքն» աղաւոյն, աղա ստեղծեց այն տղաւորոյոյնը, թէ Հայաստանում տրեզորներին անվաստոյոյն հայտնելու օրենք չկա, չի ընդունվաւոյն, ուրեն՝ հանրապետության անելու իրավունք էլ չկա... Աղա ենթակաւոյն ամենահամարձակը՝ Արա Մահակայանը, նսաւաւաւը փակվաւոյն հայտարարեց, թէ՛ դե՛, զնացեք, ձեր եփաւոյն ճաւոյն կերեք...

Օգոստոսի 18-ին, հաղորդեցին, որ անցաւ զիւեր ՄՈՒ-25 տղա երկու կորճանիչ ինքնաթիռներ ուրբակոճել են Ստեփանակերտը, զցել են վեց մեծաւաւաւ ումը՝ զնդիկաւոյն տղա, որի անունը ուսական լրասվոյոյնն էլ է տղա տազնաղոյն:

Ռ-մրակոճվել են նաեւ Հաղուրթը, Մարտունի, Աւերանը եւ մեծ ու փոքր Եւս բնակավայրեր: Կան, իհարկե, զոհեր, վիրաւորներ, ավերաւոյններ: Մակայն մերոնք դրանց մասին ստոյգ տեղեկոյոյններ չեն հաղորդում, այլ իրար տալով՝ այնտեղ ուղեւոյն են թեւանոյն կորուստները գրահատեխնիկայի զոնով (վերջին երեք օրվա ընթացքում՝ 25 միավոր, որից ինքը՝ տանկ), որ զարմանում եւս, թէ ինչոյն է, որ այն տղաւոյն տեխնիկան չի տղաւոյն:

Պնդում են, թէ մերոնք Մարտակերտի կողմերում նոր արեւաւաւ են ձեռնարկել հայերենի գյուղերի փրկոյոյն համար, մարտերը զնում են Մաղաւոյն Երջանայնում, եւ ստե է թուրքի դաստանական այն հարայ-տղոյն, որի համաւաւաւ իրենց հսկողոյն տալ են զնովում Մարտունի ու Երջան բնակավայրերը:

Կարեւոր է, որ մերոնք Մարտունի դիմաց, դեղի Ամիրանլար, նվաճել են մի կարեւոր քաւոյն (ասացին՝ Ղուլաք), որ նեւան է, թէ լուրջ տղաւոյն են զնում Ամիրանլար-Մուրանլու-Կուրոյանկինո ռազմաավաւաւային զիւր ոչնչացնելու համար:

Հայաստանում կառավարական մարմիններն արթնացել են, ուզում են տաղաւաւաւ զնակոյն կարգաւորել, խստոյոյններ գորճաղրել, որդեսգի խախտումների հնարաւոյն ուրբակոճել:

Երեւանյան լրասվոյոյնը զուտ է խոսում ԳԽ-ի երեկվա նսաւաւաւ մասին, իսկ Մոսկովան այն ներկայացրեց իրեւ Լեւոն Տեր-Պետրոյանի ժողովրդավարոյն հաղթանակը:

Հեռուստեստային մենախոսոյոյն ունեցալ Պարոյն Հայրիկայանը՝ նախաղեւ ծագաւոյն Ղուլաղի ողբերգոյոյնն իրենց սխաւորճոյոյնը համարելու եւ դա մեջ Վազգեն Մարգարանին դասաղաւոյն, տղաղաղեւ չարագործ ներկայացնելու նղա-տալ: Պնդեց, թէ իրենք Լաչինի տարածքում գյուղեր են բնակեցրել եւ այնտեղ տղաղ զնային: Ինքը, Վազգեն Մարգարանից օգնական զոր է դասանցել, իսկ նա հաւաստեղա-րել է, թէ ճանաղաղը վերահսկում է, եւ չկա ոչ մի վտանգ: Միայն հետ է տղաղվել, որ մարդը ստում է...

Բայց եւ լավ են հիւոյն, որ Հայրիկայանի նախորդ մեկնաղաւոյններում Վազգեն Մարգարանը խոստացաւ է եղել օգնական զորաղոյն ուղարկել եւ չի ուղարկում: Չի ուղարկել, ու իրենք էլ զնացել են, թակարդն ընկել: Երեւի հետ մտաւել է, որ սա այնքան էլ իր համար ձեռնոյն տարբերակ չէ, օգնոյոյնը չսացաւ՝ դու ինչո՞ւ զնացիր արկաւախնորոյն: Հիմա արդեն սկզբից էլ Մարգարանը վաստեցրել է, թէ ճանաղաղը մեր հսկողոյն տալ է ու անվտանգ... Եւ սացվում է տղաղ մի խարաղաւաւ, որի համար Վ. Մարգարանը դասատղաւոյն տղաղ տա եթե ոչ ազգի, աղա զոնե երկուս ու կեւ տասնյալ նահատակների հարաղաւոյնն աղաղ:

Օգոստոսի 18-ին ԼՂՀ ղեկավարոյոյնը, Ստեփանակերտի երեկվա դաճան ուրբակոճոյնն աղաղ, դիմեց աղաղի մեծ տերոյոյններին եւ ԱՊՀ անդամ երկրներին՝ դասանցելով դասաղաւոյն Ադրբեջանի վարաղոյնները, Արցախի բնաղաղիկ հայոյն բնաղաղման ողղվաւոյն զաղորաղաղական մղոյնը: Դիմումում մասնավորաղեւ տալաւոյն է, որ, եթե այս անգամ ԱՊՀ-ն անտարբեր կմնա, աղա այդ կնեւանակի, թէ այն իր լուր անտարբերոյնն մասնակցում է ԼՂՀ բնակոյնն ցեղատղաւոյնն: Մանավաղ, որ աղանց այդ էլ Ադրբեջանական զորերի ունեցաւ այս կամ այն, այս-ղեւ կոչվաւոյն, հաղորդոյնն մեջ միտ էլ մասնակից են եղել Ռուսաստանի զորերն ու ռազմական տեխնիկայի մասնաղեւները:

Մոսկովյան հեռուստեստայոյնը ցույց սվին Արուղաղ էլլիբեյի նախաղաղոյնն 100-օրյաղը եւ նրա մեծաղոյն նվաճումը համարեցին բոնաղաղաւոյնները Լեւոնային Ղարաղաղում: Խոսեցրին նաեւ Մերձոսկովայում աղորդ Այաղ Մուրաղիբովին, եւ սա էլ աղաղիւոյն ու մորոնոյն հիւոյն Ղարաղաղում սղաւ իրենց զոհերն ու զրկանքները (ե-

րեւի հիմա խելի է եկել եւ անդաման միտի սնոցած լինի. որ գահընկեց լինելու նախօրյակին հենց ինքն էր կոչ անում Ղարաբաղում կռիվը շարունակել եւ հաղթել, և նանց մտածելու սկսած ու սալիք արյան մասին):

Երկրորդ օրն է. ինչ Մոսկվայում է գտնվում Թորքիայի մեծ ժողովի նախագահ Հյուսանթըին Ջանդարուկի ղազախարությունը, որ հանդիպումներ է ունենում Ռուսաստանի բարձր դասերի հետ, այսօր էլ Ելցինի հետ: Իրար ասում են բարեկամության, համագործակցության, բնամեծի խոսքեր: Ելցինը հայտնեց, որ ռուս-թուրք համագործակցությունը 500 սարվա ղազախություն ունի, եւ այդ հիմնադրուր սարկները եղել են անկեղծ բարեկամության կայուն ժամանակներ: Շողոմ ուրիշ խոսքեր էլ են ասում, բնթագող շողոմի մեծ իրար փոխում, լոյսոսում: Ես հիշեցի Ավ. Իսահակյանի գրի առած ծեր արցախցու դառն իմաստությունը, թորքն ու եվրոպացին ահա այդպես բնթագող են հետն էլ ցնկնում որեւէ հակահայկական երեսույթ... Հայ-աղբեջանական բախումների այս օրերին էլ ինչ միտի սղասել այս հանդիպումներից:

Թորքերը նորից աշխարհով մեկ են անում իրենց ժողովուրդ-ակազմավոր ստերը, իբր հայերը Լաչին-Ստեփանակերտ միջանցքով նոր ռազմական մեծաբանակ սեխնիկա տեղափոխելու են եղել, իրենք հարձակվել, ոչնչացրել են եւ կենդանի ուժի վիթխարի կրուս ղազախներ: Նաեւ՝ Լեռնային Ղարաբաղը լրիվ նվաճել են, մնում է որոշ սարածներ մաքրել հայ գրոհայինների մնացորդներից... Այսպիսի ղազախներում են ասել, թե ստախոսի համար դա էլ փչ է: Թող ռեխներին սան, երբ Լաչին-Ստեփանակերտ գիծ աշխատում է անխափան, իսկ Արցախ-Ղարաբաղում հերոսաբար կռվում են հայ ազասամարտիկները եւ մրանք դեռուս կասեւ իրենց վերջին-վճռական խոսքը բեւանում:

ԼՂՀ Միմիստների խորհրդի նախագահ է նշանակվել Բորիս Առուսանյանը՝ մի խելով ու գործունյա աշխատող, որին ճանաչում են 1988-ից, մարզխորհրդի որոշումներ հետեւած առաջին միջոցառումներից, որոնց ընթացքում ինքը գլխավորում էր յուրօրինակ մի կազմակերպություն՝ Դիրեկտորների խորհուրդը: Միավորվել էին մարզի տնտեսական ձեռնարկների, հիմնարկների, հաստատությունների ղեկավարները եւ միասնաբար վերահսկում, ճիշտ ուղղություն էին սալիք շարժումը: Սա երեւի թե շարժման աննահապասարակ ժամանակն էր, եւ, տեսնելով Բ. Առուսանյանի լուրջ ու խելով կեցվածքը, եւ մտածում էի, որ գործը հաջողությամբ առաջ կգնա: Վերջերս էլ նա, իբրեւ ԼՂՀ վարչապետի առաջին տեղակալ, մասնակցում էր Հոռմի խորհրդածողովին, եղավ Լաչինական Ամերիկայի երկրներում, այն տեղերում ունեցավ հանդիպումներ, որոնք կօժանդակեն իր հանրապետությունը ճանաչելուն... Մի խոսքով՝ ես ուրախ եմ, որ Արցախի նոր ղեկավարության մեջ Բորիս Առուսանյան կա:

Օգոստոսի 20-ին հաստատվեց թուրքի լրատվության աղմուկը, իրենք իսկապես նվաճել են Սարսանգի հանգույցն ու Մեծեւնը: Եւ եթե այսպես գնալու լինի, հնարավոր է, ճիշտ դուրս գա նաեւ երեկվա վայնասունն այն մասին, թե արդեն իրենց հսկողության սակ է ամբողջ Սարսանգի երջանը, մնում է սարածքը մաքրել հայ գրոհայինների մնացորդներից:

Ռմբակոծության են ենթարկվել սահմանային ու ոչ սահմանային բնակավայրեր՝ Ասկերանից մինչեւ Հադրութ, Կարմիր-Շուկան, Ազոխը... Ինչպես նաեւ Լաչինի միջանցքը եւ Գորիսի երջանի շատ գյուղեր:

Ասում են՝ թուրքի ՍՈՒ-25 ինքնաթիռը երեսուցել է նախ Գորիսի երկնքում (երեւի բուն Հայաստանի վրա եւս սարսափ սարածելու համար), ապա գնացել, ուղևորվել է Լաչինի ճանապարհը: Իսկ մի ուրիշ նմանատիպ ինքնաթիռ, գուցե հենց այս օրերը, Չորհանի մոտ ցած է գցվել հայ ինքնապաշտպանների կողմից: Օդաչուի տեղը հայտնի չէ: Երեւի կգտնեն, աչերը կհանեն, ապա դանդաղ մահու կենթարկեն՝ ամեն ինչ տեսագրելով, որդեսգի հետն ցույց սան մոսկովյան հեռուստատեսությամբ՝ իբրեւ զգուցացում առաջա բոլոր զիւսանողներին:

Աղբեջանը ղաշտարգի սարքեր ուղղություններում օգտագործում է զանգվածային ոչնչացման զենքեր (վերջերս էլ՝ այն զնդիկային ռումբերը), որոնք արգելված են միջազ-

գային օրենքներով: ՀՀ արտգործնախարարությունն այդ առթիվ հայտարարություն է հրատարակել: Բայց ո՞ւմ է դեմք այն, ո՞վ միտի արգելի, դասադարձի: Կարո՞ղ ես, ինքը էլ օգտագործիր եւ ավելի մեծ շարժվողով, այն ժամանակ աղբեջություն կունենա: Այսօր ժամանակ չհասկացան, որ ուրիշ ճանապարհ չկա:

Օգոստոսի 21-ը Ռուսաստանի օրն է, անցյալ սարվա հեղաշրջման ճախողակ փորձի, դեմոկրատական ուժերի «մեծ հաղթանակի» օրը: Յանաեւի եւ մյուս սակաբանների ծագած հիմար հեղաշրջման աղմուկը տեւել է ընդամենը 72 ժամ, այդքան ժամ իր տեւծովյան ամառանցում օգտավակված է մնացել երկրի տեղ Գյոռքաչուկը, իսկ մոսկովյան խառնակչություններում զոհ են գնացել երեք անկործ ղազախներ... Եւ հիմա ամբողջ աշխարհի բերանն այդ մասին է խոսում, դողում, աղմկում, մեծադողող դասողություններ անում... Իսկ որ Արցախում ամեն օր, ամեն ժամ անմեղ մարդիկ են կոտորվում, բնակավայրեր են ավերվում եւ այն էլ Ռուսաստանի կողմից Աղբեջանի ավազակներին նվիրաբերված զանգվածային ոչնչացման զենքերով ու ինքնաթիռներից նետված ռումբերով, դա ոչ ոքի չի անհանգստացնում: Թող կոտորվեն, թող ավերվեն, երեւի մի օր էլ դադար կլինի, հո կոտորվողներն անթիվ-անհամար չեն, եւ այդ Արցախ աշխարհն էլ անսահման-անսղառ չէ:

Հեռուստատեսությամբ ցույց սլին Բորիս Ելցինի հարցազրույցը հիշյալ հաղթանակի սարելիցի առթիվ: Եղավ նաեւ մի հարց Արխազիայի վերաբերյալ: Բա ո՞նց կլինի, Ռուսաստանն ի՞նչ դիրք կբռնի, երբ այնտեղ ոտնահարվում է Արխազ ժողովրդի աղբուր իրավունքը, եւ Շեւարճանովի ձեռքերն արնոտ են արդեն:

Ի ղաշտախան, Ելցինը թվարկեց մերձավոր արտասահմանում առկա բարդույթները, նրանց շարժում էլ՝ հայ-աղբեջանական խնդիրը, այսինքն՝ Արցախը, եւ կատարելի հայտարարեց:

- Մենք ղաշտախանում ենք մեծությունների ամբողջականության սկզբունքը եւ չենք կարող կատարել որեւէ քայլ, որ ուղղված կլինի նրա խախտմանը: Հիշեցեք, որ Ռուսաստանի դաշնության մեջ կան քանի հանրապետություններ... Աղա, մենք այլեւս չենք համաձայնի, որ Ռուսաստանի սահմաններից դուրս որեւէ տեղ կյանքից զրկվեն ռուս երիտասարդներ: Հարցը ֆաղափական եղանակով լուծելուն դեմք է օգնել: Միայն: Ահա իմ ղաշտախանը:

Չի էլ ասում, թե ինչ կարելի է անել, երբ այդ ֆաղափական եղանակը համարյա միշտ էլ դառնում է բախվող կողմերից մեկի գլխին կոտորվող զավազան...

Բայց հաղորդեցին նաեւ, որ մոսկովյան այսօր հանդիպում են ունեցել ՀՀ եւ Ռուսաստանի նախագահներ Լ. Տեղ-Պետրոյանն ու Բ. Ելցինը, բանակցություններ են վարել: Դրանց էլ հետեւել են երկու երկրների կառավարությունների ղեկավարների գործնական հանդիպումները: Ընդունվել են երկու կարեւոր որոշումներ, մեկը՝ Հայաստանում ռուսական զորքի կարգավիճակի մասին, մյուսը՝ երկու կողմերին հետաքրքրող հարցերի գծով կոնսուլցացիաների, փոխհարաբերությունների ճշգրտման վերաբերյալ: Հանգամանակից խոսակցություն է եղել նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի հարցի շուրջ, հայ-աղբեջանական բարդույթի կարգավորման ուղիների մասին:

Հա՛յը, Հայաստա՛նը, Արցա՛խը... ի՞նչ միտի քաղեմ սրանից: Երեւի-մյուս օրը Թորքիայի խորհրդարանի նախագահի հետ էին սրա դեմ եւ ավելի ջերմ բանակցություններ գնում: Վաղն էլ էլ չիքերը կվազի Մոսկվա, իրար կլիզեն...

Բա՛վից 20 կմ հեռու Գյուլգոլի ռազմական ֆաղափկում ղաշտություններ են եղել, ապա հրդեհ է բռնկվել ռազմական այն ղաշտաներում, որոնք ռուսները վերջերս են հանձնել թուրքին:

Երեւի Արմիայի ֆաղափ կողմի «միջոցառման» դեմ մի քան է եղել: Սակայն այստեղ ղաշտաները ղաշտանում էին ռուս զինվորությանը: Իսկ այնտեղ ռուս անմիջադեմ մեղքը հեռացնում էր իրենից՝ մենք արդեն հանձնել էինք եւ կատարվածի հետ ոչ մի կապ չունենք:

Ո՛ր էր, թե ամենուրեք նրանց ռազմական ղաշտաները ղաշտանին, կարեւոր չէ՛ դուր

որեւ կադ կունենայի՞ք թէ՞ ոչ:

Ադրբեջանի թղթակիցը մի նոր բանբասան գցեց լրատվության կաթսան. ասաց ԼՂՀ հիմնադիրներից մեկը նամակ է գրել իրենց կառավարությանը, առաջարկում է, որ Եսադեն, մշակութային ինֆրակառուցվածքը և սոցիալական բարեփոխումը եւ հարցը փակեն: Իբր, այսպես են մտածում ասանյակ հազարավոր դարաբաղիներ, եւ միայն Հայաստանն է ջուր ու արյուն ողորում:

Ադրբեջանում ռուս երկու սղայի են կալանավորել՝ նրանց մեղադրելով լրեստական գործունեության մեջ: Ռուսաստանի դաշնային կառավարությունն սղառնալիքով դատաւարում է ազատ արձակել, քանի որ նրան գործողմամբ զսնվել են Բաքվում եւ միայն դաշնային կառավարություններ են կասարել:

ԼՂՀ-ում դաշնային կառավարության ուժերը բավական ուժեղացրել են դիմադրությունը: Գիւտերը եւ են մղել Մեծնաւայի դեմ ձեռնարկված մի գրոհ՝ թեմանում դաշնառելով վնասներ (ջարդել են մեկ սանկ): Մարտակերտի մոտեւում կասարի կոչով է գնում Գյուլաբաղ-Մոխրաբաղ գծով:

Սեփանակերտում սեղի է ունեցել մեծ խորհրդակցություն, որի մասնակիցները քննել են հանրադատության առաջ կանգնած ռազմական ու սնտեսական խնդիրները: Ռեբրեք Քոչարյանի կարծիքով՝ իրենց ամենամեծ ու ամենադաշնաստիանաւ խնդիրն է անել այնպես, որ Արցախի դաշնային կառավարությանը մասնակցի ամբողջ բնակչությունը, ո՛վ ինչով կարող է: Ընդ որում՝ սա վերաբերում է ոչ միայն արցախահայությանը, այլեւ ամբողջ հայ ազգին, որեւէ էլ այն կա:

Հայ ազգը մեկընդմիջ տես է հասկանա եւ ոչ մի վայրկյան չնոռանա, որ Արցախի հարցը միայն Արցախինը չէ. այստեղ խտացված է հայ ժողովրդի, հայոց դատարան, հայ ազգի ներկայի ու աղազայի խնդիրը:

ՀՀ կառավարությունը ԼՂՀ եւ Հայաստանի սահմանային Երջանների վիճակի առիթով բողոք է հղել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին, դատանջում է քննել, դատարարել Ադրբեջանի ազրեսիան եւ միջոցներ ձեռք առնել խաղաղություն ստեղծելու համար:

Ըստ խոսվեց Հայաստանի ու Նախիջեւանի միջեւ սեղի ունեցած բանակցությունների, ձեռք բերված համաձայնությունների մասին. Հայաստանն այսօրվանից կդադարեցնի Նախիջեւանի երկաթուղային ու էներգետիկ Երջափակումը, որին ադրբեջանական կողմն էլ կդատաստիանի համադատաստիան զիջումներով, կդադարեցվեն մարտական գործողություններն այս Երջաններում, նաեւ նախադատարարվում է նոր, ազելի մեծ փաստաթղթի ստորագրում, որով լայնորեն կկարգավորվեն Հայաստանի ու Նախիջեւանի խաղաղ հարեւանությունն ու այլեւայլ փոխհարաբերությունները:

ՄԱԿ-ի գլխավոր փարտողար Բուրուս Ղալին հայտնել է, թե նախատեսվում է իր այցելությունը Մոսկվա, ուր ինքը հանդիպում կունենա Բ. Ելցինի հետ, եւ իր այդ ուղեւորության կարեւոր նախապայմանները մեկը կլինի դարաբաղյան բարդույթի լուծման համար ճանադարհ զսնելը:

Օգոստոսի 22-ին թուրքերը նոր կասարի հարձակումներ են ձեռնարկել ԼՂՀ Երջանների վրա: Իսկ ամենադարհուրելին՝ ՍՈՒ-25 ռազմական ինֆրաթիռով կես տոննանոց մի ռումբ են գցել Սեփանակերտի հանրակացարաններից մեկի գլխին: Ասում են՝ Ես զոհեր կան:

Չանյաբաղ, Գյուլաբաղ, Հարությունագոմեր ու Մեծնաւայ գյուղերի ուղղությամբ թեմանու գրոհները եւ մղելով՝ ինֆրադաշնայինները թեմանուն տեխնիկայի ու կենդանի ուժի զգալի վնասներ են դատարել:

Վերջին օրերին, այսօր եւս, Քյալաբաղի ու Կուրաթլի կողմերից Ես է ռմբակոծվել Գորիս-Լաչին միջանցքը: Ճիշտ է, այն լրիվ մերոնց վերահսկողության սակ է, սակայն կսրվել է բարձրակույս էլեկտրագիծը, եւ Հայաստանից էներգիա չի մատակարարվում Արցախին:

Իսկ Ադրբեջանի լրատվությամբ հաղորդել են, թե իրենք մեծամեծ ջանքեր են քափում Գորիս-Լաչին միջանցքը խափանելու համար, արդեն մոտակայքում հսկայական

ուժեր են կուտակել: Իբր, նախորդ գիւտերն էլ ոչնչացրել են վեց զրահամեքենա, որոնք գնեք փոխարելիս են եղել (Գորիսից Սեփանակերտ):

ԼՂՀ ԳԽ-ի Արսախի հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Լեւոն Մեղի-Շահնազարյանը դիմել է ԵԱՀԽ՝ հայտնելով, որ իր հանրադատությունը դատարար է նրա կողով դադարեցնելու կրակը, եթե դրան էլ լիսի հետեւեն գործնական միջոցառումները բարդույթի լուծման համար:

ԵԱՀԽ-ի Միքսի խմբի նախագահ Մ. Ռաֆայելիին է դիմում հղել ՀՀ արագործ-նախարար Ռ. Հովհաննիսյանը, որն իր բողոքն է հայտնում ԼՂՀ-ում ու Հայաստանի սահմաններում Եարունակվող ադրբեջանական ազրեսիայի դեմ եւ դատանջում է կսրական միջոցների դիմել այն դադարեցնելու համար:

ՀՀ հեռուստատեսությամբ հաղորդեցին ԼՂՀ Անվտանգության կոմիտեի նախագահ Ռ. Քոչարյանի հարցազրույցը, որով սղառից բացարություն է սրվում այդ կոմիտեի գործունեության, երիտարող հանրադատության կյանքը ռազմական կարգուկանոնի սակ առնելու եւ միջոցառումների մասին, նորից հիւտեցվում է, որ Արցախում Եարձման ամենակրական փուլն է գնում, ուստի լիսի նրան ժառայեցնել հայ ժողովրդի բողոք ուժերը: Քոչարյանն առանձնակի ոււադրություն դարձրեց ձախողանքների դատարարով վերջերս Արցախից հեռացած զինադատարների վրա եւ Հայաստանի դեկավարներին խնդրեց ամեն կերպ օգնել նրանց վերադարձին, դատարարել այն՝ բարոյական եւ վարչական բողոք միջոցներով:

ՀՀ վարչադատ Խոսրով Հարությունյանը սեղեկություններ հաղորդեց երեկ Մոսկվայում իրենց եւ Ռուսաստանի դեկավարների (Գայրար ելք) միջեւ սեղի ունեցած բանակցությունների, ընդունած համաձայնագրերի մասին: Ասում է՝ այս սարի Ռուսաստանը կԵարունակի դատանջվող փանակությանը վառելիք սրամարդել մեր հանրադատությանը, չնայած այդ գծով մեք վիթխարի դատարար ունեք եւ չունեք մուծելու հնարավորություն: Երկրորդ կարեւոր դայմանավորվածությունը Ռուսաստանը կմիջոցորդի, որդեսգի Թուրքիան մեզ սրամարդի էլեկտրաէներգիա՝ մեր դակասորդի չափով...

Ռուսաստանի Արագործնախարարությունը խիստ բողոք է հայտնել Ադրբեջանին՝ իրենց սահմաններում կատարված ինչ-ինչ խժողությունների կադակցությամբ եւ հայտարարել, թե այդ սահմանն անհադող կամրադողվի, ու կսահմանվեն մափային կարգեր:

Օգոստոսի 23-ին Հայաստանի հեռուստատեսությունը ոչ մի լուր չունեք ռազմաճակատից: Ռեիւտերից փոխ առած դատսնեց նախորդ օրը Սեփանակերտի ռմբակոծության արդյունքը, ումքն ընկել է այն հանրակացարանի վրա, ուր սեղավորված են Մարտակերտի Երջանի փախսականները, եւ սղանվել է փառասուն մարդ, վիրավորվել ազելի փան հարյուրը: Մոսկվայից ցույց սվին վիրավորներին, ադեսյալներին, դժոխից իբր թե փրկված, բայց խեղանդամ, արյունվա, լաց ու Երվանի մեջ ընկած հարյուրին ու իրենց բախսը կոծող հարագասներին:

Թուրքը թրություն է անում: Իսկ աւխա՞րը: Չէ՞ որ այս մոսկովյան հաղորդումը նայում են Ռուսաստանի, ուրիւք դեսությունների դեկավարներ: Մի՞թե նրանց արեք չեն ցակում, չի ընդկզում նրանց մարդկային խիղճը: Թե՞ մսածում են, որ սա հատուցումն է Ղարաբաղի սկսած խառնակչության:

Մարտակերտի ճակատում դրությունը բարդ է, երեւի կովողներն էլ չգիտեն, թե իրենք որեւէ են զսնվում, ինչ են դատարանում, ինչի՞ համար են կովում: Ասում են՝ սակսիկական նոդասակով մերոնք հանձնել են Կոճղոս-Դմբոն-Մեծնաւայ գիծը: Այստեղ թուրը կորցրել է ազելի փան երկու տասնյակ սակյար: Ա՞յս է սակսիկան:

Մարտունու կովից եւս փան չի հասկացվում: Թուրքը ռմբակոծում է բնակավայրերը, իսկ մերոնք հանգիստ են եւ, չգիտես ինչու, ոչինչ չեն ձեռնարկում՝ Ամիրանլար-Մուղանլու-Կուրոդակսիին չարաւուք հրեսանային Երթան ոչնչացնելու համար:

Մոսկվայից հաղորդեցին, թե Քյուրդամիրում կալանավորված երկու ռուս սղաներին թուրքերը ներկայացրել են հայերի համար լրեսություն անելու մեղք:

Ադրբեջանական լրատվական մարմինները ուրեգիդեցի մամուլի մարմնի դեկավար

Լեյլա Յունուսովայի անունից սարածել են, թե, իբր, դաճնակցությունն իրենց է դիմել համատեղ գործելու, որդեսգի Լեոն Տեր-Պետրոսյանին հեռացնեն աստիճանից:

Հեռուստակրանին երեսաց արծվաճենցի մի ծերուկ, որ երեսանյան հարազատի բնակարանում ծվարած՝ զանգասավոր բանաստեղծություններ էր արձայնում իր կորցրած օջախի մասին.

«Արծվաճենը մասաղ արին Հայաստանին»

Արցախյան բարբառն էր գունեղ հնչում խեղճ մարդու շուրթերից: Եւ ես մտածում էի արդյո՞ք սրանք է՞լ չեն վճարում իրենց արցախյան ակունքների համար:

Օգոստոսի 24-ի ցերեկային լուրերից (Մոսկվայից) իմացա, որ մերոնք Մարտակերտի ճակատում ազատագրել են Կոնդոս-Դմբոն-Մեհմանա գիծը եւ գրոհը շարունակում են դեղի Սարսանգի հիդրոհանգույցը: Այ, այս մի սակփկական խաղը հասկացա՞նք:

Հեռագայում դարձ դարձավ, որ իսկապես Մեհմանա-Հարությունագուներ-Մոխրաթաղ գիծը մերոնց հսկողության տակ է, չնայած թե՛նա՛նու հախտուն ու չընդմիջվող ճե՛ռումներին, դիմադրում են, հասցնում զգալի վնասներ:

Թուրքը շարունակում է օդուժի սուր գործադրումը: ՍՈՒ-25 ինքնաթիռները ուճակոճել են Ստեփանակերտն ու Շուշին, Նորագյուղը, Մարտունին ու Կարմիր շուկան: Ռուսները կասե՛նային-զնդիկավոր են, արգելված, ահավոր ավերիչ:

«Վերջին երեք օրերի ուճակոճություններով, Ստեփանակերտի ու մյուս բնակավայրերի ֆաղափացիական բնակչության զանգվածային կոտորածներով Ադրբեյջանը ցույց սվեց, թե ի՞նչ կույսուրական ինքնավարություն էր նախատեսում արցախահայության համար, իր դաճնակական հայտարարության մեջ այսպես ասաց ԼՂՀ ԳԽ-ի Արժանի հարաբերությունների ղեկավար Լեոն Մելիք-Շահնազարյանը: -Եւ սա մի ավելորդ, ցավազոհուն ավելորդ անգամ աղայցուցում է, թե որքան արդար է արցախահայության դայֆարը, եւ ինչպես նա խիզախ վճռակաճությունը միտի կովի մի՛նչեւ վերջնական հաղթանակը»:

Իսկ ՀՀ արճոճմախարարության հրադարակած հայտարարության մեջ էլ ասված է, որ Ադրբեյջանը ԼՂՀ հայության դեմ մղվող իր կովին հաղորդել է նոր ձեւ ու եղանակ, որ խորք ու դասաղարեղի է ֆաղափակիթ մարդկության օրեճներով: Մի՞թե այդ մարդկությունը չդեճ է կասարի չարագործի ձեռքը բռնելու իր դարճակաճությունը:

Թուրքը կասաղի ուճակոճում է նաեւ ՀՀ սահմանային Երջանները: Այսօր մի ավակախախումք մեղ էր Տավուճի արճերը, փորճում էր հրդեղի մասնեղ: Մերոնք հարճակվեցին, կոտորեցին 15 հոգու՝ դաս սաղով, որդեսգի ուրիճներն այլեւս չդիմեն այդդիտի ոսնճոճության:

Կրասնոսելսկի Երջանում եւս անվերջ սանճարճակ չարություններ են անում՝ լրավությունը, սակայն, բերան դասեղելով, թե հայերն են ուճակոճում Գեճարեղի ուսական գյուղերը: Տեղյակ մարդիկ ասում են՝ թուրքն ի՛նքն է այդ գյուղերը ուճակոճում ու զնդակոճում, աղայ մոլորված մոլոկաններին բորբոքում հայերի դեմ, թե՛ բողոքեցնե՛ք, Մոսկվա՝ դիմեցե՛ք, այդ հայերն են ձեղ կոտորում:

Օրվա ընթացքում երկու լուր հաղորդեցին Միճսկի խորհրդաճողովի կազմակերղի Մ. Ռաֆայելի մասին, մեղը Մոսկվայից, որ ասում էր՝ այսօր նա կճամանի Ստեփանակերտ, որդեսգի վիճակն անճամբ ուսումնասիրի, աղայ բանակցություններ վարի Բաֆվի ու Երեւանի հեճ: Մյուսը՝ Երեւանից, որի համաճայն էլ՝ այդ Ռաֆայելին այսօր Բաֆվից կգա Երեւան, բայց հայնի չէ՛ կհամաճայնի՞՞ զնալ նաեւ Ստեփանակերտ:

Մեր լրավության մարմիններն անճեղայկությունից կարող են զլոխները կորցնել:

Մոսկվայից ցուցարեցին Էլչիբեղի տոնական ճառն իրենց անկախության վերաբերյալ: Հոխոտում են, թե մի ամբողջ սարվա ճախողանքներից ոչ մեղը չի սասանել իրենց կամքը եւ ճողովրդավարական կառույցների կենսունակությունը: Իսկ Գյոզդեղի ուզանական Եճեմարանների դայթյունները, ասում են, եթե կազմակերղված գործ է, աղայ մեղը մեճ վարդեսություն կա, ֆանի որ դախեսները զնվում են սեղամիկ վճանգավոր հիմքի վրա...

ԼՂՀ լրավությունը էլ հայնեցին, թե մերոնց գերի բոնած Վաղիֆ Աղիզովն ու Կոսանիճն Լեոնեղը վկայել են, թե Աղդամի կողմերում ճիֆի համաճարակ է բռնկվել, եւ վարակված զնվորներին ճեղում զնդակահարում են:

Օգոստոսի 25-ին ԼՂՀ ինքնաղայեցողանության ուճերը Մարտակերտի Երջանում վերահսկում էին Դմբոն-Կոնդոս-Հարությունագուներ գիծը, հիմա առայ են Եարճում դեղի Մարսանգի հիդրոհանգույցը: Ասում են՝ օրվա ընթացքում մերոնք ութ զոհ են սվել, թե՛նա՛նին՝ 70-ից ավելի:

Ասկերանի Երջանում թուրքի ՍՈՒ-25 ուզանական ինքնաթիռը ուճակոճել է Նորագյուղն ու Խոջալուն, հարավ-արեւմոտում՝ Մարտունին, Հադրուրը, Էղիլուն... Դարճյալ բնակավայրերի վրա զանգվածային ոչնչացման զեճեր են գորճաղրվում: Այսօր նույնը վրասանն է անում Աբխազիայում, թղթակիցները սազնաղած հաղորդում են, թե ազասաեղ արխազների գլխին թափում են «Գրաղի», զնդիկավոր եղ հրեաղոր ումբեր, եւ մեղը չկա, բոնի չարագորճների ձեռքերը:

Հայաստանի կառավարության դախանցով՝ այսօր ՄԱԿ-ի Անվճանգության խորհուրդը դիտի ֆննի ԼՂՀ վիճակի հարցը:

Մ. Ռաֆայելին Բաֆվից ճամանեց Երեւան եւ հանդիղում ունեցաղ ՀՀ արճոճմախարարի հեճ: Ասում են՝ Բաֆվի հանդիղումներին առայարկել է 60 օրող հրաղարար անել Ղարաբաղում, որդեսգի ուզանական դիտորդներ զան, ուսումնասիրեն հնարավորությունները եւ անեն առայարկություններ:

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախաղաղը հայնեղ է, որ, հանրաղեսությունը բարղ վիճակում թղղեղով, չի կարող գաղ Երեւան, խոսել Ռաֆայելիի հեճ, հույս ունի, թե նա ինքը կճամանի Ստեփանակերտ, որ սեփական չաբերով ճեսնի, թե ի՛նչ է կասարվում այնճեղ:

Այսօր Ղազախստանի նախաղաղ Նուրսուլթան Նազարբաեղը հեռախոսղ կաղղվել է Էլչիբեղի ու Տեր-Պետրոսյանի հեճ, դայնմանավորվել, որ ԼՂ-ի բարղույթը լուճելու համար հինգաբթի օրը Ալմա-Աթայում, իրենց արճոճմախարարների հեճ Հայաստանի ու Ադրբեյջանի արճոճմախարարները բանակցություններ վարեն, եւ ինքն էլ հանդես գաղ գլխավոր միջնորդի դերում:

Ռուսաստանի դեճ, ֆարտղար Բուրբուղիսը ճամանել է Թուրքիա՝ ճնեսական համազորճակցության հարցեր դարզելու համար, բայց միաճամանակ նղայակ ունի Թուրքիայի ղեկավարության հեճ բանակցություններ վարելու Ղարաբաղի ու Աբխազիայի վերաբերյալ:

Ռուսաստանի թրֆանղությունը նորի՞ց բռնեց, եւ դա վերսի՞ն աղես դիտի դառնա Ղարաբաղի համար: Թե՞ նա զնվում է մուսուլմանաթրֆական ցանցում եւ ոչ մի եղ չունի փրկվելու, հեճ Թուրքիան դիտի եղը ցեղից հանի: Աչնե՛ք ուսու:

Աբխազիայում բռնկված խճղությունների դասճառղով Եաս է ճանրացել Հայաստանի հացի վիճակը... Երեւի թե առայճմ անհայտ ուրեղ մոլորակի վրա ճեղի ունեղաղիֆ ցնցումն էլ նախ եւ առայց հավասարակեռությունից հանելու է այս Հայաստանը: Եւ հիմա վրասանում հակահայկական նոր չարություններ են անում (ամեն օր նրա բեղների կողղղուտ է, ողղեղոնների նկասամաթ՝ ճնեղումներ ու բոնություններ) եւ մեղը բարղում արխազների վրա: Նրանք են մեղաղոր, դրա համար էլ ձեղ ճայնը եւս բարճարեղ: Բացի այս մեճ խնդրից, որ արխազահայերն են կազնում իրենց երկակի ճանր վիճակղ (ո՛չ արխազներին կարող են օզնել, ո՛չ վրացիներին):

Երող օրն է, որ Թուրքիայի արճոճմախարարության դասվիրակությունը զնվում է Երեւանում, հանդիղումներ է ունեղում այս հանրաղեսության ղեկավարների հեճ, խոսում են, հարցեր ֆննում, երեւի ինչ-ինչ համաճայնությունների գաղխ: Սակայն ընթացի եւ արղյունքների մասին լրավությունը ոչ մի խոսղ: Կարճեղ իրենք էլ համոզված են, որ անղարկեց բան են անում, որը ճամոկ դիտի դախղի այն ճողղղղից, որի երկիղ են ներկայացնում:

Թերթում հաղորղում եղաղ այն մասին, որ դեղ «Չվարթնցում», դասվիրակության գաղու օրը, ճողղղղղը ցույց է արել, իր ընղղղղումն արսահայեղ Թուրքիայի հեճ արղղղ

սիրաբանության, հայոց դասի, իրավունքների ու արժանապատվության ոսնահարումների դեմ: Երեւի ավելի ծանր բարոնականություն եւ հետեւանքներ սղասելով՝ կառավարության դեկավարները թափսոցներում են գործ սեսում... (տե՛ս «Երկիր», 1992, օգոս. 25):

Մի քանի օր առաջ հեռուստեստությամբ ցույց սվին Հելսինկիի ինչ-որ հանձնաժողով ներկայացնող մի դասվիրակություն, որի կազմում կար նաեւ մի ադրբեջանուհի, որը թղթակիցների հետ բլբլացնում էր այն մասին, թե այստեղ, Երեւանում, հանդիպել է բարի մարդկանց, տեսել խաղաղասիրական սրամադրություններ եւ հույս ունի, որ մեր երկու ժողովուրդները վերջապէս ընդառաջ կզգան միմյանց, հարցը կլուծեն փաղաքական ճանադարով եւ կսկսեն ադրբեյ իրեւ բարի հարեւաններ: Այսօր գիտեր էլ Բաբվից հաղորդեցին նրա ռադիոգրույցը, որ բողի գրդարչական բարբաջանք էր Երեւանի հասարակական մթնոլորտի մասին. իբր, իրեն մեկուսացրել են, դրել դէտ. անվստահության մի աւխասակցի հսկողության տակ... Եւ ինքն էլ վերջում եկել է այն եզրակացության, որ եթե Հայաստանում խաղաղության ձգտող ուժեր էլ կան՝ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի գլխավորությամբ, ադա, միեւնոյն է, նրանց ոչինչ չի հաջողվի, որովհետեւ այստեղ իբխողը դաւնակցական մտայնությունն է: Իսկ դաւնակցությունն ուզում է կռվել եւ անկախ Ադրբեջանը ոչնչացնել: Դաւնակցությունն առուծախ է անում, զենք ու զինամթերք է մասակարարում հայ ազրետորներին եւ դրանով է ադրում, բա ինչդէ՞ս կուզենա, որ կռիվը դադարի:

Հ.Գ.-Միայն ամսիս 27-ի երեկոյան արտգործնախարարի առաջին տեղակալը հեռուստագրույցում հաղորդեց, որ դա եղել է Թուրքիայի ցածրաստիճան դասվիրակություն (դեկավարը՝ արտգործնախարարի տեղակալի ենթակառուցից մեկը), որը մեքենայով է եկել, ներս է մտել Մարգարայի կամուրջով (Դեմիրելը մյուս հանրադատություններն է գնում, Հայաստան ուղարկում ինչ-որ ինքնագործ խումբ): Խոսել են ամեն տեսակ փոխհարաբերություններ ստեղծելու խնդիրներից, հեռանկարներից, իհարկե, միտ էլ հիշեցնելով, որ ամեն ինչ կախված կլինի հայ-ադրբեջանական բարդույթի հետագա ընթացից:

Օգոստոսի 26. Դեռեւս ցերեկով հայտնի էր, որ թուրքի ՍՈՒ-25 նմանակները գրեթե են ոչ միայն Ստեփանակերտն ու Մարտունի, այլեւ Գիւլիս, Մուկլադասը: Գիւլուս սղանվել են 8 մարդ, կան շատ վիրավորներ, Մուկլադասում՝ 1 սղանված, 1 վիրավոր: Ուրեմն, հանրադատության խորքերն էլ են հասել, փորձում են մեծ ու անմխիթարական խուճաղ ստեղծել:

Ասում էին՝ անցյալ շաբաթ վայր գցված ՍՈՒ-25-ի սավաննորդ ուկրաինացուն, որ խոստովանել էր, թե թուրքն իր յուրաքանչյուր թղթի համար վճարում է հարյուր հազար ռուբլի, բերել են Երեւան: Որովհետեւ է նրան մահվան դատադարտել, զի վարձկաններին հասնում է դատժի գերագույն չափը: Ափսո՛ս, որ ընդունելի չէ չարաչար մահը, ավելի ճիշտ՝ սասակումը, այն էլ սղանածների հարազատների ձեռքով:

Այնուամենայնիվ, ռազմաճակատի ամենակարեւոր մասում՝ Մարտակերտի քաղաքում, դրությունը համեմատաբար մխիթարական է. մերոնք հսկում են վերանվաճած գյուղերը, եւ առաջխաղացում կա Մարտակերտի ուղղությամբ:

Իսկ թուրքը, ռազմաճակատում ձախողանքի հանդիպելով, օդուժի միջոցով է վրեժ հանում: Ասում են՝ ավերում է Մարտակերտի ու Հադրոթի քաղաքների դասնական հուշարձանները: Վերջին օրերին Շուշի վրա կատարած մի գրոհի ժամանակ ՍՈՒ-25-ի հասուկ նղասակն է եղել Ղազանչեցոց եկեղեցին նմանաբար...

Եղել է, չէ՞. սելջուկ-թուրքերը ոչ միայն ավերել են Ամարասը, այլեւ փարերը տարել, Արաբի մեջ են թափել: Որովհետեւ համոզված են եղել, որ հայերին համառություն ու հերոսություն են հաղորդում իրենց եկեղեցիները, դասնական հուշարձանները:

Շուշի գործկոմի նախագահ Սեմյոն Բարսեղյանն ասում է՝ փաղաքն արդէն 5000 բնակիչ ունի, դղրոցները կարգի են բերել, դիտի սեղանների մեկին երեխաներին դիմավորեին... Բայց, ահա՛, երկու դղրոց ավերվել են ՍՈՒ-25-ի նմանակներով:

- Ոչինչ, կհասցնենք, կվերանորոգենք, վստահեցնում է նախագահը:

Այսօր Մ. Ռաֆայելի չէ նախագահին հանձնեց իր հուշագիրը՝ ԼՂՀ-ում 60 օրով կրակը դադարեցնելու մասին: Թղթակիցները նրան հարցրին ի՞նչ եք մտածում, որ ձեր Բաբվում գտնված օրն էլ թուրքը նմանակներ Ստեփանակերտն ու Շուշին: Պատասխանեց, թե ամեն ինչ անում են, որդեսպի դա այլեւս չլինի: «Իսկ ինչն է չեք գնում Ստեփանակերտ, չէ՞ որ այնտեղ է բարդույթը...»: Մրան ոչ մի որոշակի դատասխան չսվեց: Երեւի թե վստահություն չկա, թե թուրքը հենց իր վրա էլ նշան չի բռնի նոր մի նմանակների ժամանակ:

Երեւանում հավաքել էին Աֆղանստանի զինվորներին, դեկավարին են դիմում՝ ինչն է չեք գնում, Արցախը դաւնակցներ: Ասում է՝ սա ինքնագործունեության բան չէ, դէտ է իբխանությունները կազմակերպեն: Քանի՛ անգամ է դատաստել, մեր երեսներով են սվել, թե մեզ իրենք չեն Աֆղանստան ուղարկել... Հիմա թող հավաքեն, օրինական ճանադարով ուղարկեն... Չէ՞ որ մեզանից ամեն մեկն ընտանիք ունի: Գոնե գոհվելուց առաջ իմանանք, որ տեր կանգնող է լինելու:

Ի՞նչ կարող ես ասել, մարդիկ դադար փորձ ունեն:

Հայաստանի սահմաններձ քաղաքներում դրությունը համեմատաբար անելի է: Նույնիսկ բանակցություններ են վարել Իջեւանի ու Նոյեմբերյանի քաղաքների եւ Ղազանի քաղաքի ներկայացուցիչները, կրակը դիտի դադարեցնեն, որդեսպի բերքը հավաքի:

Անցյալ օրերին շատ էին խոսում օգոստոսի 20-ին տեղի ունեցած հայ-նախիջեւանյան դայմանավորվածության մասին. 26-ի ժամը 1-ից դիտի գործերն երկաթուղին, ավտոճանադարները, Հայաստանն էլեկտրական էներգիա դիտի տար Նախիջեւանին, եւ, հասկանալի է, դիտի դադարեին նմանակները: Հայաստանն շատեց իր դատարանությունները կատարել, հենց 21-ին էլ էներգիա բաց թողեց, թե՛ նախիջեւանցի, վայելիր, գուցե մարդ դադար, ֆո սված խոսքի արժեքն իմանա՛ս: Սակայն հետագա օրերին նրանք ավելի սասակացրին նմանակները, ճանադարների քաղաքակրումն ավելի խոսացրին, եւ 26-ի ուտ երեկոն է, ոչ մի գնացք չի մտել հայաստանի տարածք: Ի՞նչ դիտի անեինք, էլեկտրաէներգիայի մասակարարումը դադարեցրինք, որդեսպի չկարծեն, թե մենք միայն բարության ենք ընդունակ...

Թուրքի լրատվության ճոթած բերանները բարոնակում են տարածել իրենց հորինած մի «նամակը», որն, իբր, դարաբաղցիներն են հղել Էլչիբեյին եւ հղատակություն են հայտնում, առաջարկում իրենց խոնարհ ժառայությունն Ադրբեջանին:

Գոնե այնքան խելք ունենային՝ տրամաբանական, իրականանման մի բան տարեին:

Հիմա աւխարհի ցանկացած անկյունում բորբոքված ազգային-ազատագրական կրակին «դարաբաղ» են ասում: Սակայն նոր Ղարաբաղ երեւի թե մեկն է միայն՝ Արխազիան, որ այսօր փոթոթվում է կրակների մեջ: Հեռուստեստությամբ ցույց սվին վրացական զորքերի հրամանատար, 25 ամյա գնդադէտ Կարկառաւիլուն, որն աղատամբ արխազներին էր դիմում այս խոսքերով. «Դուք, ի՞նչ է, որոշել եք ոչնչացնել մեր հարյուր հազար զինվորներին: Դե՛, իմացե՛ք, որ մենք էլ հաստատ կոչնչացնենք ձեր ամբողջ ինքսուն հինգ հազար բնակչոթյանը»:

Ինքսուն հինգ հազարն Արխազիայի բնիկ արխազներն են: Բոլորը: Ուրեմն՝ բոլորին ոչնչացնում է, որդեսպի այլեւս արխազի հարց չնմա:

Օգոստոսի 27-ը ԼՂՀ ռազմաճակատում որեւէ էական փոփոխություն չնցրեց. Մարտակերտի քաղաքում վիճակը նույնն էր, հայ ինքնադատարանները հսկում էին Դրնբուն-Սեհմանա գծի եւ Քելբաջար-Թարթառ ճանադարի վրա: Մարտունի ու Ստեփանակերտը նորից նմանակության են ենթարկվել ՍՈՒ-25 ինքնաթիռներից: Մարտունում մեկ մարդ գոհվել է, 5 տուն ավերվել, Ստեփանակերտում գոհերը 7-ն են, վիրավորները

սա խելագար մոլորություն է, որովհետև ինճնադաստիանությունը կզսնի նաև օրասե-
նության դեմ կռվելու արդյունավետ եղանակը, եւ այն ժամանակ թուրքի բոլոր ուրու-
նեղ կարծանանան այն բախտին, որ հայսնի է Դ-մընի երկնում հայսնված ուկրա-
նացի վարձկանին:

Լրասվական մարմինները Նագարբաեի նախածեռնության մանրամասներն են հա-
ղորդում (սեդեմբերի 1-ից կրակը դիտարկելու), կասարում քննարկումներ: Մեռնի
աչնեղ փակած քայլողի դեռում են, օդն են շուքափում՝ բան չհասկանալով: Իբր, մեր
դեկավարությունը գոհ է սղասվող արդյունքներից, չնայած դարձյալ որոշումներ են ըն-
դունվում առանց ԼՂՀ օրինական ներկայացուցչության: Սակայն չեն մտածում, որ ե-
թե այսօրեւեք կրակը դիտարկելի, սկսեն բանակցությունները, աղա, լավագույն դեպ-
քան, կարող են համաձայնել, որ սահմաններ գծեն այն կետերով, որ այսօր կանգնած
են հակառակորդ կողմերը: Իսկ դա դիտարկելու նպատակով Մարտիկերի ու Մարտունու ան-
նասարգավանդ մասերը եւ Շահումյանը մնում են թուրքին, իսկ հայությանը՝ ղյուղկված
մի Լաչինի քաղաք, որը միայն միջանցքի դեր է խաղում:

Սակայն այս սարքերակին էլ համաձայն չէ Ադրբեջանի ղեկավարությունը: Այն իր
Մախ Մամեդովի քերական Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հարայ է արկա, թե ո՞նց
կլինի, որ կրակը դիտարկելի, խաղաղ բանակցություններ սկսվեն, երբ դեռ Վերին Ղա-
րաբաղում (ամեն օր մի նոր անուն են սարքում՝ իրենց դասարկ գլուխներին սազական)
կան զինված հայկական խմբեր: Ուրեմն, նրանք բանակցության կարող են մտնել միայն
զինաթափ ու իրենց առաջ նետված հայերի հետ: Լա՛վ ախորժակ է...

Իսկ Ադրբեջանի որեզիդենտի լրասվական կենտրոնի ղեկավար Լեյլա Յունուսովան,
նոր բարբաջաններ է սարածում հայ ինճնադաստիանության մասին: Ըստ դրանց՝ հա-
յերը փունջ-փունջ են բնաջնջվում իրենց (թուրքի) քաղաքի գործակալի հարվածներից,
եւ շուտով իրենք դիտարկում են Չանգեզուր ու Գյոզյա-Մեան: Նրա քվերին հավասա-
ցողը դիտարկում են, թե Հայաստանում ու Արցախում այլևս հայ չկա, թուրքի դեմ կռվող
վարձկաններն են մնացել:

Օգոստոսի 29-ին կասաղի մարտեր էին գնում Դ-մըն-Մեհմանա-Վերին Հոռաթաղ
գյուղերի ուղղությամբ: Թե՛նամին հեռախոս հրանոթներից ուժեղացնում էր այդ ու հարե-
լան գյուղերը: Ինճնադաստիաններն սղիված եղան թողնել Հարությունագոմերը՝ նա-
խօրոք այնտեղից հեռացրած լինելով բնակիչներին:

Շահումյանի քաղաքի դարձյալանակն մի ջոկաս, անզիջում կռվի բռնվելով Գյու-
լիսան գյուղում բուն դրած թուրք զինվորության հետ, վեց ասկյարի սղանել է, մնա-
ցածներին էլ դուրս քել գյուղից:

Մարտունու քաղաքում սասիկ ուժեղացնող է ենթարկվել Բերդաբեդը: Երեկ ԼՂՀ
դեկավարությունն իր դաստիարակն համաձայնությունն էր հրադարակել՝ ի դասա-
խան Մարիո Ռաֆայելի կոչի: Այսօր էլ ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը հրադար-
ակեց նման բովանդակության իր հայտարարությունը՝ համաձայնելով, որ հենց սեդե-
մբերի 1-ն էլ հարմար է հրադարակել սկզբի համար: Ադրբեջանի ղեկավարությունը դե-
ռես լուռ է, չնայած հայսնի է, որ առանց նրա խոսքի անհնար է որեւէ վճռական քայլ
սղասել բարդույթի լուծման ուղղությամբ:

Լրասվական մարմինները հաղորդեցին, թե Ադրբեջանի մոսկովյան ներկայացուցչին
է հայսնել թերահավաստություն (ի՞ր անունից, թե՞ իր կառավարության), թե իբր, Լեռն
Տեր-Պետրոսյանի վերահսկողությունը չի սարածվում Լեռնային Ղարաբաղում գործող
գործակալի վրա: Ուստի եւ նկատելի արդյունք սղասել արվող հայտարարությունից,
դարգադես չափազանց լավաստական է:

Սակայն մինչեւ այժմ եւ հենց այս օրերին էլ այդ թուրք աղբյուրներն առիթը բաց
չէին թողնում ղյուղելու, թե հիշյալ գործակալները հենց Հայաստանի ղեկավարության քե-
րածներն են, ազդեցիկ նպատակների իրականացնողները: Այդ ինչպե՞ս եղավ, որ հիմա
էլ դարձան նրա վերահսկողությանը չենթարկվող:

Հետո էլ, չէ՞ որ այժմ, եթե այնտեղ կա կարգե դուրս մի խողություն, դա այն է, որ

Ադրբեջանը նույնիսկ դաստիարակն օրենքներով անհանդուրժելի կործանիչ ուժակոծու-
թյուններ է կասարում:

Պասախար ձեռք ընկավ «Նեգավիսիմայա գազեայի» (Մոսկվա) 1992 թ. օգոստ.
12-ի համարը, որի սղագրած մի հողվածը դաստիարակն է խորհրդային, աղա ուսակն
բանակից Ադրբեջանին անցած զինամթերքի ու զենքերի մասին, եւ դարգվում է, որ այս
հանրադատությունն արդեն «սեփականացրել է» 295-րդ ու 23-րդ մոտհրածգային դի-
վիզիաների բոլոր գործակալները, 23-րդ նավանորոգման ուղղակակն գործարանը, 60-րդ
մոտհրածգային դիվիզիայի 14-րդ մոտհրածգային գունդը, ինչպե՞ս նաև 4-րդ ընդհա-
նուր-ուղղակակն բանակի բոլոր ուղղակակն գործակալները, հոտիսակները, ուղղակակն ու
թիկունային բոլոր կազմավորումներն իրենց նյութակն նետուրսներով ու ուղղակակն-սեփ-
նիկակն սարգավորումներով: Ադրբեջանի Պաստիանության մինիստրությանն են հանձ-
նել 230 սանկ, քուրջ 300 ԲՏՈ, 330 ԲՄՊ, 175 հրեանի, քուրջ 130 ականանե, «Գրա-
դի» 33 սար է քուրջ 2000 գնդացի:

Ասում է՝ այս ամենն աղացույց է, որ ԱՊՀ՝ Տաբեդուն ընդունված որոշումից Ադր-
բեջանն օգտվել է կրկնակի ու քառակի, քայց արի ու սեւ, որ Լեռնային Ղարաբաղում
սանձագեծած դաստիարակն առավել բորքոբելու նպատակով Ադրբեջանի ղեկավարու-
թյունն ու ազգային բանակը դաստիարակն են, որ իրենց հանձնվեց Ադրբեջանի սարած-
ումն զննվող ամբողջ ուղղակակն սեփնիկան ու գործակալները նույնպե՛ս, եւ, հա-
վանաբար, քուրջով կհասնեն նրան, որ սսանան նաև 75-րդ ու 60-րդ մոտհրածգային
դիվիզիաները եւս, քանի որ այս դիվիզիաները, որոնք հիմնականում քաղկացած են ուս
զինվորներից ու սղաներից, չեն կարող աղախով հեռանալ իրենց հայրենիքը, ադրբե-
ջանի գործակալների սղանակից դաստիարակն սղիված են կան ընսանիքները վեց-
նել, փախչել, կան էլ մնալ եւ սսուրացուցիչ դայանագրերով առայժմ ժամանակակն-
րադես ծառայել սղում, քերես «մեկ քաքթով վարձակալվել, գնալ կռվել ԼՂԽՄ-ում՝
իբեւ սանկային դիտուկահար... «Ռոճիկը» ամսակն 50 հադար է: Դրան էլ գունա-
րած, եթե դայանագրերն սսուրագրված է մարտակն գործողություններին մասնակցելու
համար՝ մեկ սարուց ավել ժամանակով, աղա սղային խոսսանում են բնակարանով
աղախովել ոչ միայն Ադրբեջանում, այլեւ ԱՊՀ ուրից հանրադատությունների սարած-
ներում:

«Ահա թե այդ իրավիճակն ինչպե՛ս է քացարել 4-րդ բանակի անձնակազմի հետ
սարվող աղխասանի օգնակն, գնդադես Յու. Խվոսիկովը: գում է հողվածի հեղի-
նակ վլադիմիր Մուխիդը եւ քերում գնդադեսի քացարությունը: «Մարդիկ գնվում են
անոտսալի վիճակում: Եթե նրանց այստեղ երկար դաստիարակն, աղա սղաներին սղանա-
լիքով, կաքառքով, խոսսուններով եւ ուրից միջոցներով սղիլելու են կռվել Ղարաբա-
ղում: Եւ նրանք կդատան օսարվածներ Ռուսաստանի ու անհարագսներ այստեղի հա-
ղում: Եւ նրանք կդատան օսարվածներ Ռուսաստանի ու անհարագսներ այստեղի հա-
ղում: Այդպե՛ս էլ, դեռես մայիսի 13-ին Բաքվի մոտ ուսակն գործերի դիտերը լքած,
մար»: Այդպե՛ս էլ, դեռես մայիսի 13-ին Բաքվի մոտ ուսակն գործերի դիտերը լքած,
ամբողջ սանկային դաստիարակնությունը վեցրած հետսղուղակակն վաքի հրամա-
նասար, լեյսենանս Ա. Երմակովն է կամավոր հեռացել: Թե դրա համար ինչքան դուրս
է սսացել, դժվար է ասել, քայց որ Լեռնային Ղարաբաղի մարտերում մահացու վեք է
սսացել, դա հայսնի է: Այդպիսի քախս է վիճակվել նաև ավագ լեյսենանս Լեկովի-
չին ու մայր Ա. Էլիկին: Անեք են մնացել այդ երկուսի մանկահասակ երեխաներով
ընսանիքները: Եւ ուսակն զինված ուժերից էլ այդ ընսանիքներին չի հասնում ոչ մի
արտոնություն: Չէ՞ որ նրանց գոհված հայրիկներն այլևս ուսակն բանակի զինվոր-
ներ չեն:

«Միայն վեքին 5 ամիսներին 4-րդ բանակը թողել են 153 սղաներ... Նկատի առ-
նելով, որ մնացած սղաներից քաքերն էլ Ռուսաստանում չունեն նույնիսկ ժամանակա-
վոր անկյուն, որտեղ հնարավոր լինի կանգ առնել կամ թեկուզ իրերը դաստիարակն, աղա դժ-

վար չէ ենթադրել, թե ադրբեջանական բանակն ի՞նչ հնարավորություն ունի ընտրելու իր համար բարձրակարգ նախնական մասնագետներ, իսկ գուցե եւ բնութագրի միս, նայած ո՛վ ի՞նչ բախտի կարժանանա»,- իր հոդվածն այսպէս է ավարտում Վ. Մուխիմը:

Օգոստոսի 30-ին հայ ինժեներականները Ներքին Հոռաթաղի մոտ երջանակաւ մեջ են առել ու ջարդել թուրք մի զորաջոկաս. որը սկիւ է 30 զոհ:

Մեծամասնի վրա գրոհի եկածներին եւ են մղել՝ դասճանաչելով կենդանի ուժի ու տեղի միակային մեծ կորուստներ:

Գյուլիստանի նվաճման մասին սվայները ճշգրտել են. դարձրել են կոստրել են 40 ասկյար, ոչնչացրել գրահատելիկայի ինն միավոր:

ՀՀ սահմանային երջանակներում եւս կոիվները չեն դադարում: Կրասնոսելսկի երջանակում մերոնք բնամուն են զիջել Վահան գյուղը:

Լրասվական միջոցները զբաղված են Ալմա-Աթայի բանակայությունների արդյունքների փնտրմամբ: Այն որեւէ բան կսա՞ հարցի կարգավորմանը, թե՞ կմնա նախորդ անարդյունք ժողովների ու այլեայլ միջոցառումների մակարդակին: Չէ՞ որ Ադրբեջանի դասվիրակությունը խորհրդածողովում, կառավարությունն էլ այստեղ՝ ցուցաբերում են ֆաղափականություն. որից դժվար է սղասել որեւէ խելամիտ բան:

Խորհրդածողովի մասնակից Դավիթ Շահնազարյանն ասում է՝ Ալմա-Աթայում Ադրբեջանի դասվիրակությունը կրակահանդէս դնում է եղել կրակի դադարեցման վերաբերյալ փաստաթուղթ ստորագրելուն, եւ միայն Նազարբաեւի՝ Էլչիբեյի ու Տեր-Պետրոսյանի հետ ունեցած հեռախոսագրույցից հետո է, որ գործը գլուխ է եկել: Եւ առհասարակ խորհրդածողովից առաջ, ընթացքում ու հետո Ադրբեջանի դասնական երջանակները մի երգ զիջել են միտ այն են լարում. որ իրենք հայկական կողմի հետ գրույցի սեղանի շուրջ կնստեն լոկ այն ժամանակ, երբ Արցախից դուրս եկած կլինի վերջին զինված հայր: Աղա՛ ամենակարեւորն ու ամենաբարդը. նրանք զննում են, որ իրենք Լեռնային Ղարաբաղի հետ հարց չունեն, հարցն ու դարձելիքը Հայաստանի հետ իրենք շարունակ փաթակած սարածֆային բարդույթն է: Իսկ ամենացավալին էլ այն է, որ սա դարձել է նաեւ գործին առնչվող բոլոր երկրների ու նրանց դասնակների համոզմունքը: Ընդունում են հայ-ադրբեջանական բարդույթ, մոռանում. որ Ադրբեջանը խնդիր ունի միայն իր ազատության ու ինքնավարության համար կոկող արցախահայության հետ:

Օգոստոսի 31. Թուրքը Մեծաման էլ նվաճեց: Մեր առիկները հաղորդեցին, թե մեծ ճնշում էր, եւ իրենք ստիպված եղան զիջել: Իսկ այսպէս որ գնա, շուտով կհասնեն Ստեփանակերտ, այն էլ կզիջեն, կմնա «Լաչինի միջանցք», որն արդեն ֆանի՝ որ թուրքն իր հսկողության սակ առած է համարում:

Նախորդ օրը, այս գիշեր եւ ամբողջ այսօրվա ընթացքում ընթացել են Ավրոտը, Մյուրիբեյը եւ Նորբեյը: Այս էլ որ հանձնեն, նախկին մարզից միայն ծվեններ կմնան, անբնակ ու անկենդան ծվեններ, որովհետեւ Մարտակերտի ու մնացած երջանակների փախսականների հոծ խմբերը եկել, սփռվել են Հայաստանի սարբեր մասերում եւ մասական բնակության հնարավորություններ են փնտրում:

Ստեփանակերտի վրա այսօր ռումբեր են նետել թուրքի ՍՈՒ-25 3 ինքնաթիռներ, որոնցից մեկը վայր են գցել Շուշի մոտ, մյուսին էլ լուրջ վնաս դասճանաչել:

Շահումյանի երջանակի դարձրական կողմի ղեկավարությունը, Գյուլիստանն ազատագրելուց հետո, թուրքերին դառնալով է ներկայացրել, որդեսզի նրանք գյուղերից դուրս բերեն ներմուծած թուրք խաղող բնակչությանը, որդեսզի իրենք ստիպված չլինեն գործ ունենալ անմեղ ու անդաստղան մարդկանց հետ:

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դասնակասար Գ. Պետրոսյանը համաձայնարարաբար հանրությանն է դիմել՝ հայտնելով, որ Ադրբեջանն արհամարհում է բարդույթի կարգավորմանը զբաղվող միջազգային եւ ուրիշ հեղինակավոր մարմինների միջնորդություններն ու առաջարկությունները, արցախահայության ցեղասպանությունն է իրականացնում, մի՞թե նրան չդեմ է սանձահարեն:

Մոսկվան ցույց սկեց ինքնագոհությունից դառնալով թուրքերի մոտրները, որոնք միայն

անհեթեթություններ էին դուրս սալիս:

Միայն Մամեդով.-Ադրբեջանական զորամիավորումներն ազատագրեցին Մեծաման (ամի՞ց, իր հույն ու հայ բնիկների՞ց):

Իսկ երիտասարդ մի բացբերան հուսավառ մրմրեաց.-Քի չ է մնացել, որ Ղարաբաղի լեռնային մասը լրիվ ազատագրեն: Այ, նրանից հետո մենք Հայաստանի հետ բանակայությունների՝ կնստենք...

Հայաստանի տերերը ե՞րբ միտի ոտի հանեն ողջ ժողովրդին, ձեր օձի մոտրները ջարդեն, ցույց սան, թե դուք ի՞նչ տեսակ ազատարարներ եք: Վերջերս նրանք չամաչեցին հայտարարել, թե Կրասնոսելսկի երջանակում երեկ բնամուն հանձնված Վահան գյուղի համար ծանր մարտեր ենք մղել, սակայն չկարողացանք դառնալ... Արծվաւեանից հետո էլ Վահանը:

Հանձնելով նահանջում են:

Սեպտեմբերի 2. Երեկ ու այսօր, ըստ Ալմա-Աթայում ընդունված հայտարարության, կրակը դադարեցված միտի լինել, սակայն շարունակվում է, հասկալիս ԼՂՀ-ում, որ կան նոր զոհեր ու վիրավորներ, ավերածություններ: Մեծ ու կասաղի հարձակում է եղել Չլդրանի վրա, մերոնք արժանի հակահարված են հասցրել, բնամուն 30 ասկյարներ են սղանվել, 2 սանկ է ոչնչացվել: Եւ, այսուամենայնիվ, Նազարբաեւի ներկայացուցիչ Գանի Կասումովը, Բախլում նստած, Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հայտնում է, որ իր ժեֆի նախաձեռնությունը բարի արդյունքներ է սալիս, խաղաղություն է ամենուր: Եւ դասահական չէ, որ ուս խոսնակը, այս փչոցը բաց թողնելով՝ ասում է.

- Բայց ի՞նչ խաղաղություն, երբ Մարտակերտի երջանակի շուրջ 50 գյուղերն ադրբեջանցիների ձեռքին են, հայերի հսկողության սակ մնացել են շատը, նրանք էլ անընդհատ ընթացվում ու զնդակոծվում են:

Եւ զարմանա՞նք, որ Շուշի-Լաչին-Գորիս ճանաղարհին խումբ-խումբ փախսականներ են, որ այլեւս չեն դիմանում երկնից բախվող կրակին, փախչում են, ուզում են փրկել իրենց փոքրիկներին ու անճարներին:

Հայ ազգի մի մասի օրհասն է, մարդիկ փրքվում են թուրքի բերած աղետից, իսկ Հայաստանի նախագահը նոր ուղեւորությունների է դասրասվում, այս ամսի կետերին ՄՄՆ միտի գնա, որ ելույթներ ունենա ՄԱԿ-ի ժողովներում, եւ աւխարհն իմանա, որ հայ ժողովուրդը դերձախոս դեկավար ունի:

Սեպտեմբերի 3-ին Իջեւանի ու Ղազախի սահմանագլխին, հայկական Կայեն ավանում, հանդիպել են Հայաստանի ու Ադրբեջանի որեզիդենտների ներկայացուցիչները՝ նույնպէս ունենալով, Ալմա-Աթայի ծրագիրն իրականացնելու համար, առաջիկայում որոշակի մանրամասներ նախատեսել: Պայմանավորվել են հրադադար անել ամսիս 15-ից: Ոչ մի խոսք չի եղել Լեռնային Ղարաբաղի մասին:

Հայաստանի նախագահին ներկայացրել է ԳԽ-ի դասգամավոր Դավիթ Շահնազարյանը, Ադրբեջանի նախագահ Էլչիբեյին՝ ինչ-որ Սալամով, որը, ըստ զանազան լրասվական տեղեկությունների, ֆանի՛անգամ հայտարարել է, թե ինքն օժտված չէ իր նախագահի որոշակի հանձնարարականներով: Այս դեղմում հարց է առաջանում, իսկ հանդիման ինչի՞ եւ ինչո՞ւն է եկել: Մի՞թե Դավիթ Շահնազարյանի բարեն առնելու համար միայն:

Առաջանում են նաեւ ուրիշ հարցեր, այսպէս, օրինակ, ի՞նչ հանձնարարությամբ է հանդիման գնացել Դավիթ Շահնազարյանը, որ ներկայացնում է Հայաստանի որեզիդենտին: Մա անցյալ սարի գնաց Քիբեյն, ինչ-ինչ հակառուս խմբերի ներկայացուցիչների հետ ստորագրեց մի կոչ, որով խորհրդային զորքերը դուրս էին հրավիրվում Արցախից, հետո էլ եկավ, Երեւանի հեռուստատեսությամբ ռուսներին հայտնեց, թո՛ւրք-մրտեց՝ երազելով այն օրը, երբ հայ ժողովուրդն աղբրելու է նրանց «բարեկամությունը» թոթափած:

Մրանից հետո էր, որ կաւառված ներքին զորքերի հրամանատարության ու ադրբեջանական օժոնի սնօրիմությանը հանձնվեց արցախահայությունը, որդեսզի ցույց տրվի.

թե ի՞նչ ճակատագիր է սղասվում ռուսական զորքից «ազատագրված» եւ սեփական զորք չունեցող Արցախի աղաքախոս հայրությանը:

Իհարկե, դասճանող միայն Գ. Շահնագարյանի ստորագրությունը չէր, որ ռուսական զորքը դուրս բերեցին Արցախից: Հայաստանում եւ Արցախում ՀՀԸ-ականներն ու նրանց դամբաւ ամբողջներն էին դա դահանջում, բացի դրանից, Ռուսաստանն ուզեմար, դուրս էլ չէր բերի, ժողովրդական արյուն կթափեւ, բայց կդաւեւ եւ ցույց կտար, որ ինքը չի առաջնորդվում ինչ-որ ծայրամասում բարձրացված աղմուկով: Բայց ի՞նչ Եւս ունեւ դրանից: Հանեց իր զորքը եւ աւերեւ ձեւացրեց, թե ժողովրդավար է, ունկնդրում է նույնիսկ մի անուծ ու անդաւաւան ժողովրդի դահանջը, իսկ մտնում ոչ միայն սասց՝ դե՛, գնացե՛ք, կերե՛ք, այլեւ Պուզոյի նման չարագործին հանձնարարեց այդ «Ղարաբաղ» կոչված խառնակչությունից դաւաւանել Ադրբեյջանի «ոսնահարվող իրավունները»:

Եւ հիմա Դավիթ Շահնագարյանը հղաւաւությունը արձանագրում է, որ իրենց բանակչություններում խոսք չի եղել Լեւոնային Ղարաբաղի հանրադեւություն մասին: Բայց չէ՞ որ բանակչությունը նվիրված է եղել Ալմա-Աթայում ընդունված հոււազրի իրականացմանը, իսկ այդ հոււազրը եւ առհասարակ Ալմա-Աթայի խորհրդաժողովն ունեցել է մեկ կեւ-նդաւակի՝ Արցախի (իրենց խոսքով սասած՝ Ղարաբաղի) բարդույթի լուծումը:

Բանակչությունների մյուս հերոսը՝ Սուրեն Չոլյանը, դարձյալ ո՛չ առանց հղաւաւության, հայտարարեց, թե իրենք այնեղ միւս էլ ունկնդել են, թե Ադրբեյջանը Լեւոնային Ղարաբաղի հանրադեւության վերաբերող հարցերի առթիվ դիտի դայմանավորվի այդ վարչադաւաւական միավորի ներկայացուցիչների հեւ: Միայն եւ միայն: Եւ այնդեւ է սսացվում, թե այս մարդիկ մեծ դասիվ են անում Լեւոնային Ղարաբաղի Եւյահեղձ հանրադեւությանը: Իսկ իրականում, մի անկաւականդ ազատություն են դարգեւում թուրք ավազակին եւ ասում են՝ գնա՛, ինչդեւ կուգեւ, այնդեւ էլ վարվիր այդ Ղարաբաղի հեւ: Եւ դասահական, չէ, որ լրասվական մարմինների հաղորդումների համաձայն Հայաստանի ու Ադրբեյջանի սահմանամերձ Եւյաններում անդորր է, դադարել են ոմբակոծություններն ու կրակի մնացած սեւակները, Արցախում կրակ է թափվում Մարտունու եւ Հաղուրթի Եւյանների՝ նույնիսկ ուզմական գծից Եւս հեւու բնակավայրերի գլխներին: Մարտակերտի Եւյանում թուրքը Վաղուհասից վեր է կացել, արԵւվանքի գնացել Վանքի վրա, ուղեւազի այդ Եւյանի՝ Արցախի արտի հեւ իր հաւիվը վերջնականադեւ մաւրի:

Այս բոլորն ինձ մսածել են սալիս եւ բերում այն եզրակացության, որ Արցախի հարցում կա մԵւազո մի հիվանդություն, հայկական գիտա-դեւական հիվանդություն: Տարիներ առաջ մեր Ակադեմիայի դասմաբանների մի դասվիրակություն Բաբու էր գնացել, վերադաւաւալով գեկուցեց, որ այնեղ բարձր մակարդակով ուրեւել են «հարեւան եղբայրական հանրադեւության դասմաբանների հեւ համագործակցել, սեղծել երկու ժողովուրդների դասմությունը մարտ-լեւնիյան գաղափարախոսության հեւնքի վրա», իսկ Ղարաբաղի հարցը Եւյանցել, այդ առթիվ ո՛չ իրենք ուրեւ բան գրեւ, ո՛չ մեւնք...

Թուրքն այդ մարզը գողացել, դրել էր գրդանը եւ մերոնց՝ մարզի տիրոջը, դաւաւանադեւ ասում էր դու սու՛ս, եւ էլ սուս, իսկ մերոնք դա ընդունում էին իբրեւ միակ տրամաբանական, իրենց համար երանելի ելք...

Ինչդեւ հիմա, գնացե՛ք, ձեւ խնդիրները դարգեցե՛ք նրանց հեւ: Կարձեւ թուրքն ուրիւ ուրեւ սարբերակ էլ կերագեր:

Հեւուսաստեւությունը խոսեցնում են ԼՂՀ դեկավար Գ. Պեւոսյանին, եւ նա դժգոհում է մարզում սեղծված վիճակից, մեր դեւ եկել է թուրքի բանակը: Բանակի դեւ բանակ դիտի կովի, իսկ մեւնք այդդիտի չունեւնք, եւ մայր Հայաստանի օգնությունն էլ անբավարար է...

«Արցախ» հայրենակցական միության նախագահ Հովհաննիսյանին են խոսեցնում,

նա էլ վահաւասականների ողբերգական վիճակն է դասմում, եկել, լցվել են մեր Կոմիտեի Եւնքի դիմացի այգին, այնեղ են անկացնում իրենց օրն ու գիւերը: Ի՞նչ դիտի լինի սրա վերջը, իԵւսանությունները գոնե դասկերացնում են:

Վազգեւ Մանուկյանը գսնում է, որ Հայաստանի դեկավարությունը չի գիտկցում ԼՂՀ վիճակի լրջությունը, ժողովուրդն էլ դեւ չի հասկացել, որ այնեղ Ավարայր է, մեր ազգի լինել-չլինելու խնդրի լուծումը: Շահունյանի ու Մարտակերտի սանուլ սալը ոչ թե դավաւրություն է համարում, այլ մեր սխալ գործելակերտի ցավալի արդյունքը: Կոչ է անում ամեւ գնով աղաւաւել Լաչինի Միջանցքի առողջ գործունեությունը, եւ «հաղբանակն անխոսաւակելի կլինի»:

Մեղսեւների 4-ին Եւրունակվել են հեւահար ոմբակոծությունները Մարտունու, Հաղուրթի, Ասկերանի Եւյանների վրա: ՄԻԳ-21 մի ուզմական ինքնաթիւ եկել է Մեւ-վանակերտի վրա, սակայն սեղ չիասած՝ խփվել հայ ինքնադաւաւանների դիտուկ կրակով: Ասում են՝ վերանքների մեջ եղել են գնդիկավոր ումբերի բեկորներ: Իսկ սավաւանդի վիճակը հայցնի չէ: Եւնքարվում է, թե դայթել է ինքնաթիւի հեւ:

Երեկ թուրքը նվաճել է Միխակենդը, մեկ էլ երեկոյան դեւ հեւու Եւվել նվաճած դիւերից:

Խոսեցնում են ԼՂՀ Պաւաւանության կոմիտեի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանին, եւ նա իր դժգոհությունն է հայցնում Ալմա-Աթայի բանակչությունների, Հայաստանի դեկավարության վարած Բաղաւականության դեւ, բանակչությունները մեկ արդյունք են սվել, Հայաստանի ու Ադրբեյջանի սահմաններում անդորր է, իսկ այսեղ, Արցախում՝ դասերազմ: Հայաստանի դեկավարությունը չի կասարում նաեւ մեր մի ճարահաս խնդրանքը, չի օգնում, որ Արցախը լրած գիւնվորները վերադաւաւան իրենց դիւերը: Իսկ ի՞նչ դիտի անի, որ սսացվի օգնություն: Հեւուսաստեւությամբ ցույց են սալիս «Արցախ» կոմիտեի առաջ, Կոմիտեի անվան համերգային սան դասերի սակ, դարգադեւ երեւմիտի բակերում ու փողոցներում թափված վահաւասականներին եւ նրանց վրա թիսամոր նյան բակերում ու փողոցներում թափված վահաւասականներին, հարցեր են սալիս, ինչո՞ւ եւ այսեղ, ինչո՞ւ չեւ գնում ձեւ Արցախը դաւաւանելու, ի՞նչ դիտի արվի, որ դուք ուզմանակասում լինեւ են, եւն:

Նրանց դասախաւանները դաւան են եւ անմիթբարական.

- Իմ Արցախն այսեղ է, առանց մոր մնացած երեւ երեխաներս փողոցում են՝ անդաւաւան, անօգնական՝ սրանից բխող հեւեւանքներով... Եւ նրանց հոգը դիտի Բաւեւ: Հայաստանի կառավարությունը, մեր մայր ժողովրդի մեծերն ու փոքրերը ոչինչ չեն անում մեր հոգը թեթեւացնելու համար:

Եւ «Արցախ» հայրենակցականի նախագահ Յուրի Հովհաննիսյանը հասասում է, որ, իսկադեւ, դեկավարությունը մասը մասին չի խփում վահաւասականներին ուրեւ կերտեղաւորելու, դաւաւանելու համար: «Երեկ երեկոյան հեւուսաստեւությամբ հայտարարեցին, որ փողոցում բազմաթիվ ձեւեր ու մանուկներ, կանայք ու հիվանդ մարդիկ մեկ գիւերով սեղավորվելու կարիք ունեւ: Անմիջադեւ մարդիկ եկան, սարան իրենց սները, խնամեցին-դահեցին մեկ գիւեր, հիմա բերել են... Մեւնք մսածում էինք, թե հայտարարությունը մեր դեկավարության, հասկադեւ դարտք ու դարականություն ունեցող մարմինների խիղճն էլ կարթնացնի... Ո՛չ, նրանք անԵւարժ ու անզգա են իրենց հասարեւս գրահների ներք»:

Մեկ ուրիւ երիտասարդ՝ ջոկի հրամանասար, իր գանգասն է անում.

- Իմ գիւնվորը ձանք վիրավոր այսեղ էր բերվել: Վախճանվել է, եկել են թաղելու, եւ դազադի համար 15 հազար ուրվի են դահանջում, գերեզմանասեղի համար՝ 10 հազար: Բա սա հայ ժողովուրդ չէ, ի՞ր գավակին չդիտի հողին հանձնեւնք...

Մի երոդը փողոցում Եւրված չարչիներին է ցույց սալիս.

- Ամեւ սեղանի կամ արկղի Եւրջ հինգ ջահել-ջիվան կանգնած, անհոգ մոլոցներ են արձակում... Ո՞վ դիտի նրանց հասկացնի, որ հայրենիքը վսանգված է: Մի՞թե երեւանի վրա էլ ումբ դիտի ընկնի, որ ազգը գիտկցի դասերազմի առկայությունը:

մար նախապես դայմանավորվել է, ունե՞ք մեր կառավարական մարմինների թույլ-վուրջները.- հարցել է «Զվարթնոցի» դիմադրողները: Այս հարցին թուրքերը չեն դասաստանել, եւ մերոնք նրանց կարգադրել են դուրս գալ Հայաստանի սահմաններից, քանի չեն կիրառվել նման դեմոստրացիոն օրենքով սահմանված միջոցներ...

Հիմա մերոնք սարակոսանքի մեջ են, ի՞նչ մարդիկ են, ինչի՞ են դիմել նման հիմար ֆայլի: Չե՞ն մտածում, որ դա կարող է լինել վարչապետ Խոսրով Հարությունյանի աղետասանի դասաստանը, մեզանից հա՛ց եւ մուրում, ուրեմն ձեր երկիրը փո՞՛ւ մեր ոսկերի սակ... Թե՞՛ եկել են սուրբելու՝ իսկապե՛ս մենք այնպես ու այնքան ֆաղցած ենք, որ գնացել ենք մեր հավիտենական թե՛նամու ոսկր:

Օրվա շատ կարեւոր իրադարձություններից մեկը՝ Անգլիայի նախկին դեկավար Մարգրետ Թեյչերը, իբրեւ Բրիտի-Պետրոլիում նավթային ընկերության ներկայացուցիչ, ժամանել է Բաբու, բարեկամության ու համագործակցության երդում է փոխել, եւ թուրքերը խանդավառված են, ժեստ է, ասում են, նույնիսկ Ղարաբաղի բարդույթի շուրջ իր նոր վերաբերմունքն է ցուցաբերում, առաջ դասադասում էր մարդու իրավունքի ոճահարումն այդ մարզում, իսկ Շուշիի ու Լաչինի դեմոստրացիոն հետք աչքերը բացվել են, եւ հիմա ժեստն է, թե ով ով է, էլի ցնծում է Մախա Մամեդովը եւ ավելացնում.- 70 տարի հետո Անգլիան նորից ոսկ է դնում Ադրբեջանում, եւ սկսվում է մեր հին բարեկամության ու համագործակցության նոր փուլը:

70 տարի հետո՝ Նկասի ունի անգլիական ռազմադիվանագիտական դասվորականության խարդավալից ներկայությունն Ադրբեջանում ու Այսրկովկասում 1918-20 թվականներին, կաւառված թոմսոնների ու շատելորսների հակահայկական մեքենայությունները...

Իսկ եթե այդ Մարգրետ Թեյչերն էլ, իր հայրենակցուհի ազնվաբար եւ անձնագոհ Կոֆսի ոյես գնա իրողությունների վայրը, սեփական աչքերով ժեստի՞ ինչն ինչոց է եւ ով ով ... Մի՞թե նա էլ չի դառնա Կոֆսի նման մի ֆիդայուսուհի...

ՀՀՇ վարչությունը հրադարակեց կոչ, որով դա հանջում է, որ բոլոր զինադասները դարձադիր կերտով ներկայանան զինկոմասներ եւ գնան մասնակցելու Արցախի փրկությանը:

«Սեղծված իրավիճակը ողջ ժողովրդից դա հանջում է վեր կանգնել ֆաղափական ու գաղափարական սարաձայնություններից, մոռանալ վե՛ն ու վիրավորանք, լարել բոլոր ուժերը եւ ազգովին զինվորագրվել Արցախի ինքնադաւաճման ու զործին».- ՀՀՇ-ական կոչի խոսքն է:

Բայց մեկ-երկու ամիս առաջ նույն այս ՀՀՇ դեկավար ներկայացուցիչն էր չէին, որ Արցախի փրկության վրա խաչ էին ֆաւել եւ առաջարկում էին համաձայնել թուրքի լուծն ընդունելու: Ուււաքա՞ժ չէ կոչը: Ո՞ւր չեն ուրե՛ք ու խելի գալիս ՀՀՇ-ները...

Հեռուստատեսությանը ելույթի լսափողը դեմ սվին մի արցախցի երիտասարդ սիկնոջ, որը վիրավոր դառնալով է հիվանդանոցում: Նրա խոսքը բավական խելոք ու բանաստեղծական կոչ էր՝ ուղղված արցախցի եւ առհասարակ հայ զինադաս երիտասարդությանը: Միւրեւի՞ եղբայրներ ու զավակներ.- դա հի ողջ ողբերգականությանը վայելող արիւսիկ ձայնով ասում է նա.- էլե՛ք, զենք առե՛ք, գնացե՛ք արցախյան սուրբ հողի ազատագրության անհետաձգելի զործին: Ինձ միւս թվացել է, թե նման կոչի կարիքը չդե՛ս է լինի: Բայց այսօր, մանավանդ նրանց համար, որ ճակատը թողած՝ Երեւանում ու հայաստանյան ուրիւ վայրերում են զսնվում, թող իմանան, որ ճակատ վերադառնալով կկատարեն մեծ փրկագործություն: Կփրկեն ո՛չ թե Արցախը, որ, միեւնույն է, առանց իրենց էլ փրկվելու է, այլ իրենց դասի՛վը, ա՛յր-մարդու հայկական անունը...

Հայսնեցին, որ այնտեղ, Արցախյան հողում ննջում են այս խելոք սիկնոջ երիտասարդ անունու եւ այլ հարազատների մարմինները:

Ո՞վ դե՛ս է անսարքեր մնա այս կոչի նկատմամբ:

Բուրոս Ղալին Մոսկվային հրաժե՛ս ֆաղուց առաջ հարցազրույց ունեցալ եւ նախկին ԽՍՀՄ սարաձոնում բոնկված ազգամիջյան բարդույթների առթիվ նորից հիււեցրեց իր ՄԱԿ-ի դիրորոուումը, ազգի ինքնորոուումն եւ դե՛սական սահմանների անձեռնմխելիության խնդիրները կարող են լուծվել միայն երկկողմ համաձայնությանը, աղա՛ մարդու իրավունքների դաւաճման ու միջազգային բարձրագույն օրենքն է: աղա՛ չէ՞՛ որ առաջինը հողս է ցնդում, դարձնում դասարկ խոսք ամեն մի բարձրագույն օրենք: Ուրեմն, երկու կողմերից մեկը՝ Ադրբեջանը, դե՛ս է հարգի մեր ինքնորոուումը, բարձրագույն օրենք ընդունի Արցախի հայ մարդու իրավունքը... Ի՞նչ ցնդաբանություն:

Մեքենքերի 8-ին արցախյան ճակատում էական փոփոխություններ ժեղի չունեցան: Թուրքը դարձյալ ուրախանել էր Մարտունին, Հադրուքը, Սոսը, Ճարձարը, Կարմիր շուկան, Մելիքաւե՛նը: Աղա հարձակումներ է ձեռնարկել Մելիքաւե՛նի վրա Հադրուքի, Մեհմանայի վրա Մարտակերտի շրջաններում: Երկուսում էլ մեծ կորուստներ կրելով՝ ես է փախել: Մելիքաւե՛նի մոտ, օրինակ, մի ֆանի ասանյակ ասկարներ են կոսրվել, իսկ Մեհմանայի մոտ հանձնել են մի ֆանի ռազմակետեր:

Հայ-ադրբեջանական սահմաններում, չնայած դայմանավորվածությանը, բախումները շարունակվել են:

Օրվա նորություններից կարեւորները. Մոսկվայից հաղորդեցին, որ լեզգիների ինքնավարական շարժումն օրեցօր լայն ծավալներ է ընդունում: Գումարվել է մեծ համագումար, որն ընդունել է կոչ՝ հարգելու իրենց անկախության ու ինքնավարության ձգտումը: Առայժմ սահմանների կամ առհասարակ սարաձայնից հարց չի դրվում: Բայց չէ՞՛ որ նրանք միաձույլ կերտով աղում են Դադուսանում ու Ադրբեջանում, եւ ինքնավարությունը սրամաբանորեն դիւսի անի նրանց սարաձայն անբողջության եւ սահմանների խնդրին.- եզրակացրեց ռուս մեկնաբանը:

Հոռումու Ղարաբաղի հարցին նվիրվելիք համաժողովին գնացած դասվորականություններից Հայաստանինը, ԼՂՀ-ինը, Ադրբեջանինն ու Թուրքիայինը ոչ դաւաճական հանդիպումներ են ունեցել եւ չեն հասել որեւէ լուրջ դայմանավորվածության: Իսկ համաժողովի դեկավար Մարիո Ռաֆայելին ցավով է հայտնել, որ ցարդ Ադրբեջանը չի դասաստանել իր ներկայացրած առաջարկությանը, եւ Ալմա-Աթայի դայմանագիրն էլ ոչ մի արդյունք չի սվել Լեոնային Ղարաբաղում, երբ փաստորեն ու հիմնականում նվիրված է եղել այնտեղ խաղաղություն հաստատելու խնդրին:

Մոտ օրերը Սեփանակետում կսկսի աւախակ հացի գործարանը, որը, հանրադե՛սության կենտրոնի բնակչության հացի նվազագույն դա հանջները բավարարելու համար, դիւսի կլանի օրական 15 տոննա այլուր: Այդ այլուրը կանոնավոր ժեղ է հասնում Լաչինի միջանցով, չնայած թուրքի չղաղարող ուրախություններին:

Այսօր երկու հանրադե՛սությունների դեկավարներ Լեոն Տեր-Պետրոսյանն ու Գեորգի Պետրոսյանը Երեւանում դաւաճական հանդիպում են ունեցել, ֆնարկել բազմակողմանի համագործակցության հարցերը եւ ընդունել զործունեության կոնկրետ ծրագիր:

ՀՀ շրջանների զինկոմիտեներից հաղորդում են, որ կամավորները

խումբ-խումբ ներկայանում են՝ ճակատ մեկնելու եւ առհասարակ Հայաստանի կազմավորող բանակի շարքերը համալրելու համար:

Լիսվայի հանրաժանութի լրագրողուհի Մարիստե Կոնսրիմայսեն է հզոր ինֆոսֆիլմով մեծ ֆանակություն սնունդ, դեղորայք ու հագուստեղեն բերել Արցախում կռվողներին եւ թուրքի վայրագություններից փախսական դարձածների համար:

Բաբվում որեզիդենտի նսավայրի մոտ մեծ հանրահավաք է եղել: Յուցարարները հրադարակ են արել Արցախի ճակատում կոստրված ասկյակների դիակները, հայտնել էլիքիքի եւ ֆարկոնել նրա նսավայրը...

Սեպտեմբերի 9. Այսօր Մարտակերտի քաղաքում ազատամարտիկները գրոհել են թուրքի գրաված դիրքերի վրա եւ լրիվ ազատագրել Դերմոնն ու Մեհմանան:

Մարտունու եւ Հաղորտի քաղաքների շուրջ բնակավայրեր ընթացողները են: Ռազմական մեծ կուսակումներ են նկատվում Մարտունու եւ Ասկերանի ուղղությամբ:

Իսկ Մախա Մամեդովը կենտրոնական հեռուստատեսությամբ նորից վայնասուն է բարձրացրել, հայերը Կրասնոսելսկից ընթացողներին Գեաթեկի քաղաքի Նովոիվանովկա ռուսական գյուղը, եւ ցույց են ցույց տալիս մոլորակների լաց ու շիվանի կարեր, որոնք էկրանին երեւացել էին դեռեւս այս ամառնամուտին:

Լրասվական մարմինները նորից խոսում են Բաբվում որեզիդենտ Էլիքիքի դեմ արվող ցույցերի մասին: Տեղեկացնում են, որ այնտեղ, հրադարակում, ցուցադրում են իրենց մեղքներին, որոնք մի չնչին մասն են միայն զանգվածային այն կոստրածների, որոնց ենթակվում է թմրադեղերով կամ հրացանի փողով ճակատ ֆուլած ասկերական խառնամբոխը: Երբ Ասկերանի ու Մարտունու ճակատներում այժմ էլ նրանցից հարյուրներով թափված են, եւ Էլիքիքի հրամանակատարները չեն սանում, որդեսզի առավել չբորբոքեն սեփական ժողովրդի գայրությունը:

ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը կոչ է հղել Միջուկի խորհրդածողովը նախադասարաններում համար Հոռոմ հավաքված դասվիրակություններին՝ դաշինքից զլխավոր ու ռադիոլուրը դարձնել Ադրբեյջանի կողմից խաղաղ բնակչությանը զանգվածաբար կոստրելու հրեապար ընթացքի վրա եւ սթիդել, որ դադարեցվի կրակը: Իսկ այնտեղ (Հոռոմում), ասում է՝ Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի ու ԱՄՆ-ի դասվիրակությունները խոստեն դասադարակ են ԼՂՀ արածի խաղաղ բնակչության դեմ ադրբեյջանական բանակի գործած վայրագությունները:

ՀՀ որեզիդենտի լրասվական կենտրոնից հաղորդում են, թե հանրադատության դեկլարությունը ԱՊՀ Բիսեկի առաջիկա հանդիպման կազմակերպիչներին հղել է գրություն, որով զգուցանում է, թե Ադրբեյջանն ԱՊՀ կազմի մեջ ընդունելու դեմքում Հայաստանն սթիդված կլինի վերանայել համագործակցության մեջ իր հեռագա մնալու հարցը, քանի որ անհնար է նույն ֆադաբակն միավորի մեջ լինել ագրեսի, մարդու իրավունքները ոսնահարող դեռության հետ:

ՀՀ վարչությունը կոչ է հրադարակել «բոլոր արցախցիներին եւ հայրենի հողի համար կռվելու դասրաս յուրաբանչյուր հայ ֆազորդու՝ արցախյան մարտադաս մեկնելու, մեր երկիրն ու ազգային արժանադասությունը դասադանելու համար ներկայանալ գորահավաքի նորաստեղծ ցար...»: «Պահն է սթափվելու... Պեսֆ է լարել բոլոր ուժերը եւ ազգովին զինվորագրվել Արցախի ինֆոսդասադանության սթադան գործին» («ՀՀ», 1992, սեդդ. 8):

Թե ինչդեռ կիրակնացվի այս կոչը, ցաս կարելու է: Բայց մեզ համար կարելու են նաեւ մի երկու ամիս առաջ նույն վարչության, նրա կազմակերպությունը ներկայացնող դասադանվորների եւ կառավարության անդամների կոչերն ու երդումները կոնվը դադարեցնելու, Արցախը թուրքի ողորմադությանը հանձնելու, համազգային նոր ողբերգության դասնադ չստեղծելու համար: Մի՞թե Ծահունյանն ու Մարտակերտը դիսի կորցնեն, որդեսզի ՀՀ-ականներն ուժի ու խելի գային...

Սեպտեմբեր 10. Այսօր դասերազմ էր գնում Մեհմանա-Վադուհաս գծի դիմաց-չի-նի, թե մերոնք նորից դիրքերը զիջեն):

Թուրքերը հրթրակոնդել են Մարտունու եւ Հաղորտի քաղաքների բազմաթիվ բնակավայրեր: Ծաս են սուժել Մարտունին ու Խնուրիսակը: Ֆիզուլուց մի ջոկահ գրոհել է Յուրի վրա, յոթ ասկյար այնտեղ թողնելով ես փախել: Մերոնք ոչ մի վնաս չեն կրել:

Թուրքը Լաչինի միջանցքն էլ է ընթացնում... Եւ այս դասաններում իսկ երեւանից Արցախ են վերադառնում ցասերը, որ առաջ լրել էին իրենց ավերված ու բոնագրավված բնակավայրերը: Համոզվել են, որ փախսական թափանցելն ավելի վաս է, քան հայրենի հնավանդ օջախի ավեր ֆաթերը մինչեւ վերջին ցունչ դասադանելը:

Ասում են՝ Ադրբեյջանը Ղարաբաղում կորցրել է ԱՊՀ-ից սասցած ռազմական իր բոլոր ինֆոսթիկները եւ հիմա գործի դիսի դիսի Չեխիայից ինչ-որ ճանադարակով ձեռք բերած (երեւի վառելիքով փոխանակած) ինֆոսթիկներ... Ոչինչ, սրանք էլ իրենց վերջը կզսնեն ԼՂՀ արածում, այնտեղ լավ սովորել են ինֆոսթիկ ոսալը:

ԼՂՀ արագործելակար Լեոն Մելիք-Ծահնագայանն ասում է՝ Ադրբեյջանի դեկավար Էլիքիքիը հիմա լիակասար իրավունք ունի ինֆոսդասադանություն գործելու, քանի որ որեզիդենտի գահն ընդունելիս խոսացել էր մինչեւ սեպտեմբերի սկիզբը լրիվ «ազատագրել Ղարաբաղը», հակառակ դեմքում ինֆոսդասադանություն կործին:

Ինֆոսդասադանության հարցը հասունացած է նաեւ այն առումով, որ ասկյարների դիտեն են հասնում իր գահանիսի դասերի սակ, եւ նրանց սերերը հանրահավաքներ են անում, արյան գին են դահանջում, ֆարկոնում են գահանիսը:

Այսօր Մամբուլում, Եվրոդական խորհրդի անդամ երկրների արագործնախարարների հանդիպմանը, Բաֆֆի Հովհաննիսյանը ֆննադասեց Թուրքիայի վսանգավոր դերը Լեոնային Ղարաբաղի խնդրում: Նա սասց՝ Ադրբեյջանում գործում են Թուրքիայի ռազմական խորհրդականներն ու սդաները, խոսք կա այն մասին, որ Ադրբեյջանը զենք էլ է սասնում Թուրքիայից: Էլ չենք խոսում այն մասին, որ Թուրքիայի ընդդիմության դասնադ Հայաստանը չի ընդգրկվում Եվրոդական խորհրդի մեջ՝ գոնե դիտորդի կարգավիճակով:

Երեւանում կամավորական-մահադասների գունդ են կազմակերպում: Մի գնդադե (Գեոդգ Պեսոսյան), որ հասուկ այդ գործով է գրադված, հաղորդեց, որ միայն այս մեկ օրում ավելի քան հարյուր կամավոր է ցուցակագրվել... Եւ այս գունդը լինելու է Հայաստանի կանոնավոր բանակի հիմքը:

Իսկ մենք էլ կարծում էինք՝ Պասադանության միսիսր Վազգեն Մանուկյանն իր հեռուստելուքին ցաս էր հուզված, խոսք էր սասց մահադասների գնդի մասին... Հիմա եւ սարակուսած են, այս ի՞նչ կանոնավոր բանակ է լինելու, որի հիմքը կամավորությունն է: Մենք մինչեւ ե՞րբ դիսի դեռություն խաղանք ինֆոսգործ խմբերով:

Մոսկվայից էլ հաղորդեցին Հայաստանի դեկավարության սդանալիքը՝ Բիսեկում Ադրբեյջանին ԱՊՀ ընդունելու դեմքում իր այնտեղից դուրս գալու հնարավորության մասին: Իսկ որ ասեն՝ ուզում ես, դուրս եկ: Դուրս եկ, արդի մեկուսի: Ինչո՞ւ չես ադրի, հրեն Թուրքիային ես դիմել, հաց ես ուզում... Դուրս եկ եւ այդ հույսով էլ սդարի: Թե՞ ինֆոսգործությունը ենթադրում է նաեւ անհեռուստեդանություն:

Օրվա կարելու իրողություններից.

Բոսոնու Ղալին, ԱՊՀ կասարած քաղադայությունից վերադառնալով՝ հայսարակ է, թե ՄԱԿ-ն աբխադի մի ցարֆ սաֆ կեթերում դեմք է խաղադարար դեր կասարի, գործարի ամեն սեսակ ջանքեր: Դա չի վերաբերում, իհարկե, ԱՊՀ սահմաններից ներս բորբոքված կեթերին, որոնցում որեւէ ձեռնարկում անելու համար իր գլխավորած միջագային կազմակերպությունը ոչ քավարար միջոցներ ունի, ոչ էլ նույնիսկ ռազմական ուժ: Ուրի՞ց քան, որ կարող է դիտորդներ ուղարկել, ինչդեռ այդ արել է Մերձդեռեսրի

ու Ղարաբաղի դարազայում:

Ուրեմն, մենք այդ ՄԱԿ կոչված միջազգային մարմնից կարող ենք սղասել միայն քամաճաչիներ: Իսկ մեր հարցը կլուծենք մենք, բացառապես մեր ուժերով ու հնարավորություններով:

Այսօր, Սամբուլում, Եվրախորհրդարանի Թուրքիայի նախաձեռնությամբ կազմակերպված մեծ ժողովում ՀՀ արտգործնախարար Բ. Հովհաննիսյանը բնադատեց Թուրքիայի հակահայկական գործողությունները, մանավանդ ԼՂՀ դեմ միջազգային զանազան միջոցառումներում ձեռնարկված սադրանքները եւ Հայաստան սննդի բեռների դեմ դրած արգելակները: Աղա նա առաջարկեց, որ Հայաստանն ընդունեն ԵԱՀԽ-ի մեջ:

Հեռուստատեսությամբ սկսված հարցազրույցում ԳԽ-ի ղեկավար Դավիթ Շահնազարյանը շեշտեց իսլամի դիվանագետ Մարիո Ռաֆայելիի դիրքորոշումը ԼՂՀ հարցի կարգավորման կադակցությամբ: Նա դաշինքում է կրակը դադարեցնել՝ առանց նախադեպի դրա համար դայմաններ դնելու: Դադարեցնել ու դրանից հետո միայն անցնել հարցերի բնարկմանը (Էլչիբեյը դաշինքում է, նախ, վերադարձնել Շուշին ու Լաչինը, ԼՂ-ից դուրս բերել հայ ամբողջ զինվորությունը... Որդեպի այսօրվանից հետո ինքը որոշի, թե ի՞նչ է անելու):

Շահնազարյանը նկատեց նաև Արցախ մուծված դառնակողական (ուրիշ խոսքով՝ կուսակցական) ֆաղափականության վստահությունը: ԳՏավ, որ Արցախում դեմք է գործի միայն մեկ միասնական գաղափար՝ հողը դաճեցնելու եւ հաղթելու կամքը: Իսկ կուսակցական սարածայնությունները միայն լիցիտիմիզացիան, գործը սաղաթն: Իբր, սա նաև իր ՀՀԸ ֆաղափական համոզմունքն է: Մի՞թե: Բայց ինչն է այսպես ուրեմն իմանում, մանավանդ նրանից հետո, երբ այդ ՀՀԸ-ն Արցախում կորցրել է իր դիրքերը:

Սեպտեմբերի 11. Դեռևս ցերեկով Մոսկվայից (ադրբեջանական լրատվության անունից) հաղորդեցին, թե թուրքերը Մարտակերտի բազանում գրավել են Չլդրան գյուղն ու հարեւան, ռազմական կարեւորություն ունեցող բարձունքները, ինչպես նաև ջախջախիչ հրեակոծության են ենթարկել Լաչինի միջանցքով Երեւանից Ղարաբաղ ռազմամթերք փոխադրող մի ավսոսարայում:

Երեկոյան հաղորդումներում այս երկու տեղեկությունները հաստատող ոչինչ չկար: Հակառակը, մերոնք ղրկում էին, որ Մարտակերտի բազանում ինքնադաճեցումները ոչ միայն վստահորեն հսկում են Մեծամաս-Դմբոն գիծը, այլև հաջող կռվում են մոսակա, ռազմավարական կարեւորություն ունեցող բարձունքներին սիրանալու համար:

Թուրքերը Հաղորդի կողմերում են ակտիվացել, երեկ ուրբակոծել են Հախուլլուն, այսօր՝ Էդիլլուն: Կան ավերածություններ: Ռմբակոծել են նաև ոչ միայն Գորիսի Կոնցիճուրը, այլև Հայաստանի ոչ այնքան սահմանային այնպիսի բնակավայրեր, ինչպիսիք են Բոնակոթն ու Շաղաթը (Նախիջևանի ու Կուրաթլուի կողմերից):

Հոռուում ԼՂՀ հարցի բնարկմանը նվիրված խորհրդածողովն ավարտվեց՝ առանց որեւէ վճիռ հանելու, եւ հայտնի է, որ Միսկուն էլ ժողով չի լինի: Այս անարդյունք ավարտը մտահոգություն է դասձանել հարցի լուծմանը բախազրկված բոլոր կողմերին, բացի Ադրբեջանից, որը ոչ մի կերպ չուզեց ճանաչել ԼՂՀ իրավունքը, եւ միջազգային հեղինակավոր մարմնի բոլոր ջանքերն ի դերել էլան:

ՀՀ կառավարությունը մոտ օրերին կդիմի ՄԱԿ-ին խնդրելով լծվել ԼՂՀ խնդրի կարգավորմանը, քանի որ ԵԱՀԽ-ը դարձապես սղառել է իր հնարավորությունները, հայտնեցին ՀՀ որեւզիդեմսի լրատվական կենտրոնից:

Այսօր առավոյան Ստեփանակերտ է ժամանել ՀՀ կառավարական դասվիրակությունը՝ ղեկավար նախարար Ռ. Չիֆալարյանի գլխավորությամբ: Այն դեմք է ծանոթանա հանրապետության սոցիալ-տնտեսական ու ռազմական վիճակին եւ ԼՂՀ իշխանությունների հետ ծրագրի նրա կարգավորման ու հետագա զարգացման խնդիրները: Անմիջապես տեղի է ունեցել հանդիպում Պաշտպանության կոմիտեի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի հետ (արանից էլ կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստանի համար նա է Արցախի առաջին ղեկավարը):

ՀՀ արտգործնախարար Բ.Հովհաննիսյանի՝ Սամբուլում ունեցած ելույթը դժկամությամբ ընդունվեց Հայաստանի իշխանությունների կողմից: ՀՀ նախագահի մամուլի ֆարսուղար Ռ. Շուգարյանը, օրինակ, անմիջապես հայտարարեց, թե այն զգացմունքալիս է եւ ԵԱՀԽ... Այդպիսի ելույթ կարելի է ունենալ Սփյուռքի որեւէ հավաքում եւ ոչ թե Թուրքիայում, այն էլ Թուրքիայի արտգործնախարարի ներկայությամբ»:

Աղա Շուգարյանը հայտնեց, որ Հովհաննիսյանի ելույթում կան մտքեր, որոնք «հակասում են Հայաստանի ֆաղափականության ընդհանուր ուղեգծին» («Ազատամարտ», 1992, սեպտեմբեր, N 38):

Ամենայն հավանականությամբ՝ Շուգարյանն արտահայտում է իր նախագահի կարծիքը, որը չի կարող անհետեւանք մնալ: Դժբախտաբար...

Թուրք դաճեցնությունը վերջին ամիսներին ամեն ինչ նվիրել էր ռազմականակալին եւ հաղթանակը, ինչպես ասում են, իր գրողանում դրած էր համարում: Այնպես որ կարելի է հասկանալ որեւզիդեմս Էլչիբեյին, որը հանդիսավորապես հայտարարել էր, թե սեպտեմբերի սկզբին իրենք կսնեն այդ հաղթանակը: Իսկ եթե չկարողանանք: Եթե չկարողանան, կնճանակի՝ իրենք ոչ մի բանի դեմք չեն, եւ այս դեղովում որեւզիդեմսը խոստանում էր ինքնասղան լինել...

«Ազատություն» ռաղիոկայանն էլ, մոսկովյան մի թերթից առնելով, սեպտեմբերի 11-ին հաղորդեց, թե Էլչիբեյի ընդդիմադիր ուժերի ղեկավար Էիթիբար Մամեդովը որեւզիդեմսի թիմին մեղադրել է ժողովրդի ԵԱՀԽ ռեկավար Էիթիբար Մամեդովը ցամուցրիվ անելու մեջ, հիշել, օրինակ, Ներքին գործերի մինիստրին, որը մի գործարանի հաճախորդ է, թե 500 հազար դոլար դրամ է գոփել: Եւ այս մինիստրը, արդարանալու համար, հայտարարել է, թե 500 հազարի կեսը Ղարաբաղի ճակատի համար է ծախսել, մյուս կեսն էլ դաշինքում է, որդեպի այնտեղ ամենամոտ ժամանակները անելիք հաղթանակը հանդիսավորապես նճի:

Ասում են՝ իրենց խորհրդարանը միանգամայն արդարացի է համարել այս բացատրությունը, եւ ինքն էլ իր հերթին միջոցներ է փնտրում հաղթանակն ըստ արժանվույն սոնելու համար:

Էլչիբեյը հաղթանակ չսոնեց: Դրած դայմանն էլ, որքան հայտնի է, չի կատարվել: Մենք գիտենք, որ ուղղափառ մահմեդականը կմեռնի, բայց չի հրաժարվի սկսած խոսքից ու խոստումից: Ուրեմն, սղասենք նրա ինքնասղանությանը:

Ինչ վերաբերում է տնախմբության համար դաշինքում սարադամին, աղա այն էլ ծախսելու տեղ կզգնվի. չէ՞ որ Լեռնային Ղարաբաղի ճակատներում ակյարները փունջ-փունջ են կոտորվել, եւ հենց միայն նրանց թաղման ծախսերը բավական ԵԱՀԽ լինեն:

Սեպտեմբերի 12. Մարտակերտի բազանում մարտերը տեղի ունեն Վաղուհաս-Դմբոն-Մեծամաս գծի վրա: Մերոնք ազատագրել են Պողոսազումները եւ Վաղուհասի դիմացի ռազմավարական կարեւոր նճանակություն ունեցող մեկ բարձունք:

Տեղի է ունեցել մեծ դժբախտություն. Վաղուհասի մոտ թճանու գնդակից գոփվել է ՀՀ ԳԽ-ի ղեկավար, Արցախի հանձնաժողովի անդամ Սամվել Շահմուրադյանը, որ հայրենասեր ու եռանդուն երիտասարդ էր, խոստանալից գրականագետ, «Սուճայիթ» ԵԱՀԽ օգտակար գրի հեղինակը:

Մերոնք այս լուրը գուճեցին եւ դրանով էլ երեւի թե կրավարարվեն, չեն մսածի, թե անհրաճեց է աշխարհի ականջի մեջ գոռալ, թմբկահարել, ցույց տալ, թե ինչպես նվաճող թուրքը եկել, մեր հողում նրա տեղադրման նկատմամբ սղանում է...

Մարտերը չեն դադարել նաև հայ-թուրք սահմաններում: Կուրաթլուի կողմերից ան-

խիղճ ոմբակոծության են ենթարկել Գորխի Երջանի Կոոնիժոնը, Խնձորեսկը և այլ բնակավայրեր: Մերոնք usիոված էին զանգվածային հրեակոծությանը ոչնչացնել բոլոր կրակակետերը:

Հայաստանի դասվիրակությունը մեկնեց Ալմա-Աթայի եռակողմ բանակցությունների նոր փուլին, որը եւս դեռ է նվիրված լինի Արցախի վիճակի կարգավորմանը: Եռակողմ, որ նշանակում է՝ դազախ-թուրք-հայկական: Իսկ հենց Հայաստանում այսօր էլ դժգոհ են, որ Հոնոնում թուրքը չի ճանաչել, չի ընդունել ԼՂՀ դասվիրակությունը: Բայց Հայաստանն Ալմա-Աթայում ինչպե՞ս է մասնակցում մի խորհրդածոյի, որը նվիրված է ԼՂՀ վիճակին՝ առանց նրա դասվիրակության, առանց նրա իրավունքն ու ձայնը ներկայացնող մարդկանց...

Ռամկավար-ազատական կուսակցությունը հայտարարեց, թե ինքը հեռանում է Ազգային դաշինք խմբակցությունից և մուուսու ու անորոշ բացատրում էլ է դասճանաչող (Հեսո դիսի դարգվի), որ ամսի 9-ին ՀՌԱԿ հանրադատական վարչության ու ՀՌԱԿ դասգամավորական խմբակցության համասեղ նիստն է ընդունել այդդիսի որոշում: Մակայն ինչպե՞ս էլ բացատրի, ինչ հիմք էլ նշի, դարգ է, որ ընկել է նախագահական ուղկանը և դեռ է ծառայի նրա ամաժողովրդավարական ֆադաֆականությանը, որն այսօր էլ, համարյա ասժու ամեն օրն արձանագրում է որեւէ նոր սխալ, ֆադաֆական որեւէ սայթաֆում (Եթե նույնիսկ մի կողմ թողնենք նրա սնեստական ֆադաֆականության իսուր վիճակը, օգոսոս-սեդեսեդերին ազգը հացի համար փողոցներում է անցկացնում իր օր ու գիւրը: Հենց միայն սա՝ բավական է համոզվելու համար, որ այս իսխանությունն իրավունք չունի միակ սերը լինելու իր ժողովրդի): Հինա օդը լին է ԱՊՀ-ից հեռանալու սղաոնալիֆով (եթե Ադրբեջանին ընդունեն նրա Եարերը): Եւ ինքնամիսթարանֆի գույներ են գտել, իբր, նրա ներսում կամ դրսում գտնվել ոչ մի էական դեր չունի, ֆանի որ, միեւնույն է, երկու դեղներում էլ մենք կլինենք այդ համագործակցության սնեստական, նույնիսկ վարչա-ֆադաֆական դորսում, ինչպե՞ս ուրիւները:

Ուրիւները, այո՛, կարող են լինել, որովհետեւ նրանք ուժ ու հնարավորություններ, բայց մանավանդ ճկուն դիվանագիսություն ունեն, կարողանում են մաներել, խաղալ ու խաղացնել... Իսկ մենք այդդիսի խաղերի փորձեր արիւնք դեռեւս Գորքայովի ժամանակ եւ միայն ազգը ենթարկեցինք նոր փորձանքների, գրկանքների, անդարձ կորուստների: Մի՞թե երբեք էլ դաս չդեռ է առնենք:

Սեդեսեդերի 13-ին կասողի կոիվներ էին գնում ԼՂՀ ամբողջ սարաժում՝ Լաչինի միջանցքից մինչեւ Մարսուին եւ Հադրուքից մինչեւ Թարթարի հովիսը: Թուրքի հրեսանին ու սանկերը, առանց դադար սալու, ոմբակոծում էին հայկական բնակավայրերը: Ռազմական ուղղաթիւները, երեւի հեսախուզության համար, թռչում էին նրանց վրայով: Առանձնադես ծանր եր դրությունը Լաչինի միջանցքի երկու կողմերին, ուրկից թեմամին անվերջ կրակ եր թափում ճանադարիի վրա, իսկ երկու անգամ էլ գրոհեց՝ փորձելով կսրել այն, սակայն ջարդ ուսելով ես ֆաւլեց՝ ուզմի դաւսում թողնելով 50-ից ավելի սակյարների դիակներ (մեր գոհերն ուքն էին):

Բաֆվի հադորդման համաձայն՝ մերոնք էին նախահարձակ եղել՝ ջանալով ընդլայնել միջանցքը: Իբր, իրենք կասեցրել են մերոնց առաջխաղացումը եւ ոչնչացրել երկու սանկ ու մեկ գրահամեքենա: Դարձյալ ըստ այդ լրասվության՝ ամբողջ անցած գիւրեր ոմբակոծվել են Ադդանն ու Երջանն ու Երջանն ու Երջանն «Ազատություն» ուղղկալայան):

Մոսկովյան լրասվական մարմիններն ասում են՝ վերջին օրերը թուրքերը Մարսուերի Երջանի կոիվներում կորցրել են ավելի ֆան 300 սակյար, սակայն նրանց դիակներն սանալու համար չեն ընդառաջում հայ ինքնադաւսողների առաջարկներին: Հասկանալի է, չեն ուզում նոր սնունդ սալ Բաֆվի հրադարակներում թորթված թորթի ցույցերին: Չէ՞ որ սակյարների ծնողներն ավելի հեւս են սանում անհեւ կորածի սիրոց վիճակը:

Դավիթ Վարդանյանը (ՀՀ ԳԽ-ի հանձնաժողովի նախագահ) հեռուստեստությանը ֆննադատեց ՀՀ նախագահի, այսդես կոչված, հայրենասիրական ծրագիրը. «Աւանդ նա հրադարակեց իր այդ ծրագիրը, որ բաղկացած էր երկու կեսից՝ Արցախի հարցի միջազգայնացումը եւ Ադրբեջանի բանակի սեդոման խափանումը: Մենք արդեն սեսում ենք արդյունքը, Արցախի հարցը միջազգային մակարդակներում ծամծանցին, ծամծանցին, հասցրին ավելի վասթար վիճակի: Իսկ Ադրբեջանի բանակի սեդոման խափանումն էլ նշանակում էր, նախ եւ առաջ, ձեռնդաի մնալ սեփականն սեդոմելուց: Մրա արդյունք էլ է դարգ երեւում, Ադրբեջանն արդեն ունի իր լավ թե վաս սեփական բանակը, որով կովում է մեր դես: Իսկ մենք հույսներս դրել ենք ինչ-որ կամավորական խմբերի վրա, ինչ-որ մահադարսների գնդի վրա... Եւ ի՞նչ, ազգը մահադարսության գիսի սանենք»:

Նա հայտնեց նաեւ իր կարծիքը «Հոնմի խորհրդաժողով» կոչված սրագիկոմեդիայի մասին. «Սա, կարելի է ասել, մեր նախագահի հաղթաթուրթն էր: Մի ժամանակ նրա Եուրջ այնդիսի աղմուկ էր հանել, ասես սա է, որ մեր հարցը մեկընդմիքս լուծելու է: Իսկ արցախցիների թերահավաս վերաբերմունքի դես էլ այնդես եր սուր ճոնում, որ կարելի է կարծել, թե մարդիկ իրենց խերից փախչում են, եւ սա գոռով կադոսած դիսի թերի, մասնակից անի, որդեսոգի սերը դարձին իրենց միակ ու մեծ երջանկությանը... Հիմա սադալվել է Հոնմի խորհրդաժողով կոչված խայսառակությունը, ո՞վ դիսի դասասխանն սա: Նախագահը, որ նրա Եուրջ իր սեսությունն էր սարում, թե՛ արցախցիները, որոնք ճիքս դասկերացնում էին ընթացքն ու վերջը»:

Սեդեսեդերի 14-ին հայկական լրասվական մարմինները, հավանաբար, դարձյալ սուսոյց ոչինչ չգիսեին ուզմաձակասի օրվա վիճակից: Դրա համար էլ անորոշ, բայց հավանական բաներ ասացին, իբր, Մարսուերի Երջանում դիրֆային կոիվներ են գնում, թուրքը ոմբակոծում է Հադրուքի, Մարսուին, Ասկերանի Երջանները, Լաչինի միջանցքը եւ նոր ուժեր է կուսակում Հադրուքի, Ասկերանի ու Լաչինի դիմաց, որ նշան է, թե նոր ու անդելի հարձակումներ է նախադարսասում:

Իսկ Մախ Մամեդովը ոուսական հեռուստեստությանը հադորդեց, որ Մարսուերի Երջանում իրենց ուժերը եռանդուն գործողություններ են ծավալել եւ արդեն վերանվաճել են Մեհմանա ուզմավարական կարեւոր բնակավայրը: Նա հայտնեց նաեւ, որ հայկական գորամասերն ուժեղ ոմբակոծության են ենթարկել Ադդանը եւ Երջանն ու, չնակական գորամասերն ուժեղ ոմբակոծության են կենցաղային բոլոր օրյեկները (ուզում է ասել՝ այնյաժ ղրան, Ադդանում գործում են կենցաղային բոլոր օրյեկները): Մինչդեռ հայսնի է, որ ամիսներ ի վեր այնեսը ֆադաֆացիական բնակչություն գոյություն չունի):

Իմացանք, որ Մարսուերի Երջանում գգված կորձանիչ ինքնաթիւի ուկրահնացի օդաչուն Յուրի Բելիչենկոն է, որի հեւս գտնվել է մեծ ֆանակությանը դրամ՝ հազար ինքն հարյուր դոլար եւ 60 հազար ուրլի, որ նա սսացած է եղել, որդեսոգի ընսանիքն Ուկրահնայից փոխադրի Բաֆու եւ փառավոր ադրուս անի այնեսը:

Իմացանք նաեւ, որ Վազգեն Մանուկյանը, դեսական նախարար նշանակված, դեկավարելու է ՀՀ դաւսդանության գործը (Պաւսդանության նախարարություն եւ հարակից մարմիններ) եւ դրան առնչվող հայաստանյան կյանքը: Միայն չգիսենք եւ չհայսնեցին էլ, թե ինքը երբ ու որեսի է սովորել ուզմական գործը, որդեսոգի հիմա էլ կարողանա դեկավարել այն, հանրադեսությունը հանել ճակասագրական այս վիճակից:

Սեդեսեդերի 15. Օրվա ամենաուրախալի երեւոյթն այն է, որ ավսոբուսների մի Եարայուն Երեսանից ուղեւորվեց Սեսփանակեր՝ սուն վերադարձնելու փախսականների առաջին մեծաթիվ խումբը: Վերադարձողներն ուրախ են, որ իրենց փոքրահասակներին տեղավորել են հարազատների սներում, սանասորիաներում ու հանգստավայրերում, եւ իրենք խաղող սրսով հարազատ եգերեն են գնում՝ այն դաւսդանելու, դաւսդաններին սասարելու:

Ռազմաճակատից եկած կարեւոր նորություն չկա, ավելի ճիշտ՝ ՀՀ լրատվական մարմինները չունեն։ Ասացին՝ անցած զիջեր հայ վրիժառուների մի խումբ ճեղքել-մտել է նախորդ օրերին թեմանու կողմից նվաճված Մեհմանա գյուղը (իսկ իրենք այս նվաճումից անտեղյակ էին), թուրքի թխսնիկայի ու զինուժի մեծ վնաս դատաճանել (սղանել են ավելի քան 10 ասկյար)։

Թեմամին դարձյալ ուժեղանում է Մարտունին, Հաղորդը, Հայաստանի սահմանային շահ բնակավայրեր։ Թուրքի մի մեծ զորամաս հարձակվել է Միսիանի բազանի Բոնակոթ գյուղի վրա, ջարդ կերել, կորցրել 25 ասկյար եւ վերադարձել իր ուղը՝ Նախիջեւան։

Բաբվից հաղորդեցին, թե, իբր, հայերը վարձու մի խումբ ուսանողների (3 զինվոր) ուղարկել են Քալբազար, որդեսուգի այնտեղ թիկունքում ավերածություններ ու դիվերսիոն գործեր անեն, եւ իրենք բռնոյն են։

Մոսկվայից էլ հայտնեցին, թե Ար. ՆԳ նախարարությունը հանրադատության նախկին ղեկավարների հանցավոր գործունեությունն է բացահայտում ու դատադատում։ Օրինակ, նախկին վարչադես, այժմ ԱՄՆ-ում Ադրբեջանի դեսպան Հասան Հասանովը 50 միլիոն դոլար է յուրացրել եւ տեղադրել արհեստահմանյան բանկերում։

Խոսում են նաեւ այն մասին, որ թուրքի զորամասերի թիկունքներում կանգնած են դաստիչ ջոկատներ, որոնց դատարանությունն է տեղում տեղը գնդակահարել դասալիքներին ու նահանգի փորձ անողներին։

ԼՂՀ ԳԽ-ի արտաքին հարաբերությունների ղեկավար Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանը հրադարակել է հայտարարություն, որով ԱՊՀ իր գործընկերներին է դիմում՝ դատարանում արբեջանական կողմի վայրագությունների մասին... Պատկերացրե՛ք, ասում է նա.-հրաժարվում են սեր կանգնել իրենց դիակներին, որովհետեւ ժողովրդին հե՛տ է «անհետ կորածների սուս թվեր հաղորդելը, քան դիակներ տուն տանելը»։

ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում շուտով կհանարկվի դարաբաղյան բարդության հարցը։ Հելսինկիի խորհրդատվորական ներկայացուցիչները հասնու գրությամբ խնդրում են ձեռնարկել միջոցներ կրակը դադարեցնելու համար։ Խորհրդի այժմյան նախագահ Մոսյան Գանդը հույս է հայտնել, թե ֆնանկումը կանցնի բարեհաջող, եւ կովող կողմերն էլ, ունկնդիր բանակապետության ձայնին, կջանան կանգնեցնել արյունահեղությունը։

Օրերս, հավանաբար, Երեւան կժամանի ԱՄՆ-ի կառավարության նախկին անդամ Պոլ Հոբլը, որի մեր բարդության վերաբերող, այսուհետ կոչվող, խաղաղարար նախագիծը արժույթ էր հանել վերջին ժամանակները։

Սեպտեմբերի 16. Երեկ թուրքի մի ռազմական ինֆանտրի ռմբակոծել է Չլդրան գյուղը։ Մի ռազմական ինֆանտրի էլ (ՄԻԳ-24) Ասկերանի օդում դժբախտաբար առել է ինֆանտրիաների հրթիռը եւ զնացել-ընկել Ադրամի սահմանում։ Ասում են՝ բեռը ռումբեր են եղել, որոնք եւ դայթել են իր հետ։

ԼՂՀ Պաշտպանության կոմիտեան հրադարակել է հայտարարություն, որով զգուցացվում է, որ հանրադատության երկնքում երեւացած ամեն մի թռչող մեքենա կոչնչացվի, եթե համադատասխան մարմիններին նախադես հայտնված չլինի իր թռիչքի մասին։

Ադրբեջանի լրատվության հաղորդմամբ երեկ ու այսօր ուժեղ ուժեղությունների են ենթարկվել Ադրամն ու բազաները։

Հայաստանի սահմանային բազաններում չի դադարում կրակը, Չանգեզուրի բազանից ուժեղանում են Կադանը, Սազարակից՝ Երասխավանը։

Կան եւ միսիթարական տեղեկություններ. Շուշուում հացի գործարանն սկսեց աշխատել Երեւանից հասած օգնությամբ։ Ստեփանակերտում գործի է դրվում սննդամթերքի վաճառման կրթնային կարգը, յուրաքանչյուր շնչին ամսական կսրվի 200 գրամ բաբար, 200 էլ կարագ։ Այս էլ միսիթարական է։

Ադրբեջանի լրատվությամբ հաղորդել են, թե Նազարբաևը հեռախոսով կապվել է Էլչիբեյի ու Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հետ, առաջարկել նոր հանդիպում իրենց երեքի մակարակով՝ դարաբաղյան բարդության կարգավորելու համար։ Էլչիբեյը համաձայնել է,

իսկ Տեր-Պետրոսյանը դատասխանել է, թե ինքը դատարար չէ նման հանդիպման (երեքի ուղում է ստել՝ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդ է գնում եւ ժամանակ չունի «տեղական» մարմինների հետ լեզու բախելու։ Հեռուստատեսությամբ հարցազրույց էր ԱԳՆ Բ. Հովհաննիսյանի հետ, եւ նա էլ հայտնեց, թե վաղը ՀՀ որեզիդենտի հետ Ամերիկա են գնում, ուր իրենց հիմնական խնդիրը դիտարկելու էր Արցախի իրավունքը)։

Սեպտեմբերի 17-ին ռազմաճակատում էական փոփոխություններ տեղի չեն ունեցել։ Ադրամի բազանի Մարզիլու գյուղում տեղակայված զորամասից մի խումբ ջոկատ, 8 սանկերի ուղեկցությամբ, հարձակվել է Մարտունու բազանի Բերդաբենի վրա։ Ինֆանտրիաները խիզախ դիմադրություն է ցույց սվել, ոչնչացրել 2 սանկ, սղանել 6 ասկյար, սալով միայն մեկ գոհ։ Մոսկվայից հաղորդեցին, թե երկու կողմից էլ շահ գոհեր են եղել, եւ թեմամին նահանգել է ելման կեսը։

Մարտակերտի կողմերում դիմադրություն մարտեր են գնում։ Մերոն վերահսկում են Դրոն-Պողոսագոմեր գիծը։ Լրատվությունը շեշտում է հասկադես երկուրդ կեսը, որ վերանվաճել են մերոն (ուրեմն, թուրքը նվաճած է եղել, եւ ճիշտ էր նրա լրատվությունը, որ դնդում էր, թե իրենց ձեռքում է գտնվում, երբ մերոն էլ հոխորտում էին, թե թուրքը ստում է...):

Մոսկովյան հեռուստահաղորդումներում ցույց են տալիս երեք ռումբերի, որոնք, իբր, Հայաստանից Քալբազար ուղարկած դիվերսանտներ են։ Չեւացնում են, թե խոսում են, սակայն սիրական է չարաբուր Մախ Մամեդովի ձայնը։ Նույնիսկ անուն-ազգանուններն են տալիս... Ասում են՝ Հայաստանում տեղակայված 7-րդ բանակի զինվորներ են։

Ամիջադես էլ խոսեցնում են ռուսական բանակի բարձրաստիճան մի մղայի, որը կրակահանգադես հայտարարում է, թե այդպիսի անուն-ազգանուններով զինվորներ չկան եւ չեն եղել 7-րդ բանակում։ Հնարավոր է՝ գորացրվածներ են եւ թող դատասխանան օրերի առաջ։

Բայց ինչո՞ւ չի դա հանցում, որ օրերի առաջ դատասխանան սա նաեւ սուս լուր մոգոնողը, չէ՞ որ նա է հաղորդում անիրական տեղեկությունը սահակների բանակային դատականություն մասին։

Այսօր մեծ հանրահավաք է եղել ՀՀ նախագահի նստավայրի առաջ։ Յուրաքանչյուր դատահանցել են, որ Հայաստանի ֆաղաբաղության իրավունքը վերադարձվի Էդուարդ Հովհաննիսյանին։ Բանն այն է, որ Երեւանում նրա թեկնածությունն են ներկայացրել ԳԽ-ի դատահանգադեսության ընտրությունների համար, գրանցման վերջին ժամկետը սեպտեմբերի 20-ն է։ Իսկ գրանցել չեն կարող, քանի դեռ նա Հայաստանի ֆաղաբաղի չէ։

Երեքի թե ձգձգեն ֆաղաբաղության հարցը, որդեսուգի օրերով դուրս մնա ընտրություններից։

Երեւան է ժամանել Ռուսաստանի դատահանգադեսության մինիստր Պավել Գրաչովը, գործնական հանդիպումներ դիտարկելու հետ Հայաստանի ղեկավարության հետ։

ԱՄՆ, ՄԱԿ-ի առաջիկա նստաբազանին մասնակցելու մեկնեց ՀՀ արտգործնախարար Բաբիջի Հովհաննիսյանը։ Թռիչքից առաջ լրագրողներին հաղորդեց, թե ինքը լավատես է իրենց դատահանգադեսության (նախագահն էլ մոտ օրերին կգնա) առաքելության նկատմամբ, մանավանդ հույս ունի, թե ԼՂՀ հարցը ՄԱԿ-ի նստաբազանում կրդի բարձր մակարդակով, կարժանանա ընթրնման, եւ դա կարեւոր ֆայլ կլինի ԼՂ հանրադատության ճանաչման ճանադարին։

Հովհաննիսյանը նախօրյակին էլ (սեպ. 16-ին) ընդարձակ հարցազրույց էր ունեցել հեռուստատեսությամբ եւ դարձյալ համոզված հայտարարել էր, թե ԼՂՀ ճանաչման, նրա իրավունքների դատահանգադեսության համար իրենց ձեռնարկած ու ձեռնարկելի միջոցներն անդայնման կսան դրական արդյունք։ «ԱՄՆ-ում, բացի ՄԱԿ-ի նիստում ելույթ ունենալուց, մեր նախագահը կհանդիպի գլխավոր ֆուրտուար Բուրտու Ղալիի հետ.-հարցազ

րույցին ասաց Հովհաննիսյանը: Նախագահը կհետադարձի ԼՂՀ ճանաչման խնդիրը, որդեսպի ՄԱԿ-ն էլ իր ներդրումն ունենա այդ խրթին հարցի կարգավորման գործում»:

Բայց Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը ե՞րբ է ասել, թե ինքը ճանաչում է Լեւոնային Ղարաբաղի հանրապետությունը, որդեսպի ուրիշներին էլ ճանաչելու սա:

Սեպտեմբերի 18. Այսօր, ուրբաթ, օդերևութաբանական բարենդաս տայմաններում, հեռախոսի, հեռագրի եւ կառի նորագույն ուրիշ միջոցների առկայությամբ՝ Հայաստանի հեռուստատեսությունը թարմ, այսինքն՝ օրվա, նորություններ չունեւ Արցախի մարտերից եւ որոճաց երեկ հաղորդածները (Բերդաճորի կռվի ու Դմբոն-Պողոսազումեր գծի վերահսկման մասին) եւ դրանով էլ համարեց իր դարձականությունները կասարած (հաղորդումների խոսնակներ էին Ավետիսյանը եւ Մելլյանը): (Ի դեղ, այս լուրերը՝ աս ավելի ընդարձակ, այսօր հրադարակված են եղել թերթերում):

Երեկ ՄԱԿ-ի կենտրոնատեսողիում ստորագրվել է փաստաթուղթ, որով նրա ներկայացուցչությունն է ստեղծվում Հայաստանում:

Առհասարակ հիմա աս են սալիս այս ՄԱԿ-ի անունը: Հասկադես Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի առաջիկա ուղեւորության առիթով: Գնում է, ողիսի ելույթ ունենա, ԼՂՀ հարցը ողիսի բարձրացնի... Խորհրդական Ժիրայր Լիդարիսյանն ասում է՝ ՄԱԿ-ի աս գործիչներ սրտարով սղասում են այդ ելույթին... Բայց չեն էլ ասում՝ ՄԱԿ-ն է դաւեսնադես նրան հրավիրել, թե ի՞նքն է գնում եւ որոճել է ելույթ ունենալ, գոհացում սալ Անվանագրության խորհրդի բարձր դաւեսնայաներին:

Հայաստանի հեռուստատեսությամբ հեբեցին երեկ Մոսկվայից հաղորդած լուրը մեր Քյալբազար ուղարկած դիվերսանների մասին. այդողիսի անուն-ազգանուններով ռուս զինվորներ ծանոթ էլ չեն մեր գորամասերին, կեղծված եւ նրանց խոսքը, որ չէր էլ լսվում, եւ միայն թուր լրագրողն էր վայրահաչում...

Բայց այս բոլորը՝ այստեղ, միայն հայ ունկնդրի՝ համար: Իսկ նրանք իրենց սուր սարածել են Մոսկվայի միջոցով, ամբողջ աւխարհի համար:

Մաիս Մամեդովն այսօր էլ էր վնգսում Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ. «Հայկական էֆադեղիցիոն կորդուրը ուրբակոծել է Աղդանն ու Երզանի գյուղերը, բնակչությունը փրկություն չունի, բնակավայրերն ավերվում են...»:

Այս հիմարությունը եթեր սկողները չեն հարցնում՝ իսկ որ ձեր ոհմակները Մարտակերտի Երզանն են սակնուրա արել, եւ որ ուրբակոծում եֆ Ասկերանը, Մարտունին, Ճարսարը, Հադրուրը... Մի՞թե անում եֆ Երնարարական նդասակներով, այդ բնակավայրերի բարեկարգման համար:

Պավել Գրաչովը Տեր-Պետրոսյանի, աղա եւ Վազգեն Մարգսյանի հես միասին ֆննարկել է 7-րդ բանակի Հայաստանում մնալու, հայկական ու ռուսական գորամասերի փոխհարաբերությունների հարցերը: Երկու կողմերն էլ գոհ են արդյուններից:

Ադրբեջանի «Թուրան» լրասվության հաղորդմամբ՝ Էլչիբեյը ՄԱԿ-ի ժողովին չի գնա՝ ԼՂՀ-ում իրենց համար ստեղծված անբարենդաս իրավիճակի դասճառով:

Արդյոք նոր ահավոր գրոհ չի՞ դասրասում, ինչդես անցյալ անգամ, երբ Տեր-Պետրոսյանն Ամերիկայում Երզազայելու գնաց, ու ինքն էլ արավասույր եկավ, նվաճեց Շահումյանն ու Մարտակերտի մեծագույն մասը:

Սեպտեմբերի 19. Այսօր Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը մեկնեց Նյու-Յորք՝ մասնակցելու ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի ամսիս 21-ին սկսվելիք նսաւԵրզանին: Օղակայանում, ինչդես միւս, հանդիսավոր երդումի դես, ներկայացրեց այնտեղ իր անելիքը: Եւ դա էլ այնողիսի բարձր ու հանդիսավոր գիսակցությամբ, ասես հենց դրանից է կախված աւխարհի բախսը: Ո՛չ միայն հայ ազգի, այլեւ աւխարհի:

- Ելույթը (որ ինքն ունենալու է աւխարհի ամենահեղինակավոր այն մարմնի նսաւԵրզանում.-Բ.Ու.) նվիրված կլինի Հայաստանի հանրապետության ներին ու արսաֆին ֆաղաֆականության խնդիրներին.-ասաց նա: Իհարկե նաեւ Լեւոնային Ղարաբաղի խնդրին: Ես կհանդիդեմ ԱՄՆ-ի դեկավարների, անկասկած, նաեւ հայկական համայնի եւ «Հայաստան» հիմնադրամի ներկայացուցիչներին հես:

Հեռուստատեսության խոսնակը բվարկեց նրա հես գնացողների անունները, եւ սասվեց մի դասկառելի Եֆախումբ: Եւ ֆանի գիտեմք, թե մեր հանրապետության վրա ինչ գումար է նսում յուրաֆանչյուրի Ամերիկա գնալ-գալը, աղա դժվար չէ եգրակացնել, որ հենց միայն այս Եֆախումբի ծախսած դրամը բավական կլինեւ փախսական բոլոր հայերի ամեն տեսակ հոգսերը ֆաւելու համար:

Ինչ-որ է, հանրապետության նախագահն այսօր մեկնեց ԱՄՆ, եւ այդ էլ նսանավորեց ԼՂՀ բոլոր Երզանների վրա թուրերի կասաղի գրոհներով: Երեկ մերոնք Մարտակերտի լեւոնային մասում հարձակվել, ազասագրել էին Վաղուհասը, իսկ այսօր թնամին գրոհել է Չյուրանի ու Մեհմանայի դիրբերից, եւ կասաղի կողմ է գնում: Մարտունու Երզանում թնամու հեռահար հրանոթները կրակ են տեղացել Մարտունու, Ճարսարի, Գիււու եւ Մուկլադաի վրա, խաղաղ բնակիչներ են գոհվել, վիրավորվել... Աղա մեծաթիվ մի գորաչոկաս, սանկերի ուղեկցությամբ գրոհել է Ճարսարի վրա, եւ հիմա ծանր ճակասամարս է գնում:

Ռմբակոծության է ենթարկվել նաեւ Լաչինի միջանցքը: Հես էլ թնամին ձեռնարկել է գրոհ, որը դիմակայում են մեր ազասամարտիկները: Այսօր Եսմիջորտին էլ մերոնք դեռես դիմադրում էին:

Ադրբեջանի «Թուրան» լրասվական գորճակալությունը Մոսկվային հաղորդել է, թե իրենց ուժերը մեծ արավանք են ձեռնարկել «Խոջալուի Երզանի» վրա եւ Փառուխ գյուղի ուղղությամբ միւրճվել ներս: Նրանց բարբազանքների համաճայն՝ Լաչինի միջանցքն էլ արդեն նվաճել են եւ Ղարաբաղի մնացողները կսրել Հայաստանից.-թերահավասությամբ հաղորդում է «Նովոսի»-ի խելահաս հաղորդավարուհին:

Իսկ ռուս լրագրողն ու Երբությունն էր հրավիրում Քյալբազարի կողմից Լաչինի միջանցքի վրա թուրի ձեռնարկած գրոհի, ուրբակոծությունների եւ այնտեղ բորբոնված մարտի վրա:

Ասում են՝ Ադրբեջանի ուրեգիդենս Էլչիբեյը հավաք է արել, հայսարարել, որ ինքը ոչ մի կարեւորություն չի սալիս Ալմա-Աթայի (Նազարբաեի) նախաձեռնությանը, ֆանի որ դա Կենտրոնը վերականգնելու եւ նրա վարկաբեկված ֆաղաֆականությունը փրկելու մի սարբերակ է: Ինքը գնում է, որ Ղարաբաղի խնդիրն իրենց մեջլիսի լուճելու բանն է, եւ հենց այն էլ Երոսով կձեռնարկի լուճմանը:

Հայաստանի լրասվական գորճակալությունները, որդես միսթարական մի երեւույթ, հայսարարում են, թե ԼՂՀ հիմնարկներում, որոնք մի սարուց ավել աւխասավարճի երես չեն տեսել, այսօր աւխասավարճ բաճանեցին այն 100 միլիոնից, որ մայր Հայաստանն էր ուղարկել եւ էլի ողիսի ուղարկի:

Իմացանք, որ երեկ երեկոյան դեմ մերոնք ազասագրել են Վաղուհասը եւ մեծ հարձակում սկսել Վաղուհաս-Դմբոն-Մեհմանա ուղղությամբ: Թնամին նահանջել է դաւեսում թողնելով իր գոհերին, ջարդված գրահատեխնիկան, զինամթերը:

Սեպտեմբերի 20-ին ռաղիոն հաղորդեց, թե առավոտից թուրի գորաչոկասները կասաղի գրոհներ են կասարել Մարտունու Երզանի Բերդաւեսնի, Մաճկալաւեսնի ու Ճարսարի, Ասկերանի Երզանի Փառուխ ու Քարազուխ գյուղերի, ինչդես նաեւ Լաչինի միջանցքի ուղղություններով: Կողմը Երոնակվել է մինչեւ ու Երեկ, եւ բոլոր ուղղություններում էլ հակառակորդը ջարդ է կերել, Ես նահանջել՝ սալով մարդկային ուժի եւ տեխնիկայի մեծ կորուստներ: Բավական է հիււել, որ վերջին երկու օրվա ընթացքում թուրը կորցրել է 275 սակյար, մեկ սանայակ սանկ եւ գրահատեխնիկայի այլ միավորներ:

Այս դայմաններում գառացանքի դես է հնչում Բաֆլի լրասվության բարբազանքն այն մասին, թե, իբր, Լաչինի միջանցքի տերն իրենք են արդեն, նոր նվաճել են հայկական 15 գյուղ, եւ մարտական գորճողությունները տեղի են ունենում Շոււիի ու Ստեֆանակերտի մասույցներում (թե՞ նույնիսկ փողոցներում):

Վերջերս դեսական նախարար նշանակված Վազգեն Մանուկյանը ՀՀ ԳԽ-ի նիստերի դահլիճում հարցազրույց ուներ, իր գործունեության կարեւորագույն խնդիրը համարեց Արցախը՝ «մեր ազգի ադազայի բանալին»: Պեսական գործի վերադառնալու իր մեծագույն դրդիչն էլ դա՛ համարեց, քանի որ «դրված է Արցախի լինել-չլինելու հարցը»:

Ասված թա, որ մարդն իրականացնի իր կյանքի եւ դասվի խնդիրը, որ Արցախի հետ է կապում:

Այս օրերին «Իզվեստիա» թերթը հրատարակել է իր աշխատակցի հարցազրույցը Մոսկվայում Ադրբեյջանի լիազոր ներկայացուցիչ Հիմմեթ Հաջի-գադեի հետ, որն էլ փորձել է բացատրել, թե իր կառավարությունն ինչ է հասկանում մշակութային ինֆրակարությունն ասելով, երբ խոսանում է այն շրջանի իրեն «հղատակված» արցախահայությունը: Նա ասել է. «Մենք գտնում ենք, որ լուծումը դեռ է լինի ԵԱՀԽ-ի եւ ՄԱԿ-ի կանոնադրության սկզբունքներին համադասախաճան, որոնք հոչակում են սահմանների անխախտելիությունը եւ ազգային փոխմասնությունների մշակութային ինֆրակարություն ունենալու իրավունքը: Մենք դաստիարակ ենք Ղարաբաղում մեր հայ քաղաքացիների հետ միասին քննարկել այդ իրավունքների վերաբերյալ ցանկացած խնդիրները՝ սեղծելու հայկական դիրքեր, բուհ: Իհարկէ: Թող տեղական ղեկավարություն ընտրեն, միլիցիա նշանակեն տեղի բնակիչներից: Սահմանը ազատ կրել-անցնել են ուզում, խնդրեն, այս ամենը կարելի է կարգավորել ընդհանուր ժողովրդավարական ընթացքի օրհանակներում, համաձայն միջազգային դրակնիկայի: Մենք դաստիարակ ենք Ղարաբաղ հրավիրել ցանկացած փորձագետների, դիմել միջազգային կազմակերպությունների փորձի եւ ընդունել նրանց երաշխավորությունները» («Ազգ», 1992, սեպտ. 19):

Հաջի-գադեի կարծիքով՝ այս ամենը հնարավոր է անհրաժեշտ է իրականացնել Ռուսաստանի նախաձեռնությամբ, որովհետեւ ամեն դարազայի այն է մնում այս սարածքի վրա գոյություն ունեցող ուժերի հանդեպ իրավունք եւ իրական հեղինակություն ունեցող քաղաքական ուժը:

Սեպտեմբերի 21-ը Հայաստանի հանրադատության անկախության առաջին արելիցի օրն է, այդ դասճանով էլ լրակական մարմինները, ժողովրդին հետաքրքրող տեղեկակական սվյալները թողած, ամբողջ օրը, մինչեւ ուր գիշեր, զբաղված էին միայն այդ անկախություն կոչված երանության փառաբանությամբ: Փողոցներն ընկած լրագրողները հավաքել էին անհամար «հարցազրույցներ», որոնցում այս անկախությունը, այսինքն՝ այսօրվա քաղաքը, ընչազուրկ, իրավազուրկ ու անհեռանկար վիճակը «եղել է» հայ ժողովրդի քաղաքացու երազանքը: Եւ միայն հասուկենս դասախաճանների մեջ է, որ ճամարիս խոսք է հնչում, բողոք, իրական գնահատական, ընդվզում, որոնց էլ հետեւում է տրամաբանական եզրակացությունը, մեր այս անկարող ու անընդունակ իշխանությունները մեկ արվա ընթացքում հասցրին վարկաբեկել անկախություն կոչվածը, եւ եթե նրանց խոսացածն էլ այս էր, ադա մի՞թե չէր կարելի հենց այս գլխից հրաժարվել եւ արունակել մեր կանոնավոր ու մարդավայել կյանքը, որ ադրել ենք յոթանասուն արի:

Թուրքը, անկասկած, մեծ ու վճռական գրեք է ձեռնարկել ԼՂՀ բողոք մասերի վրա, համարյա ամենուրեք աննախադեղ ծանր ու ավերիչ նմակոծություններ են եղել: Ադա ուղանկան չորս ինֆրաթիռներ գնդիկավոր ռումբեր են նետել Ստեփանակերտի, Շոքի ու Բալլուչայի վրա: Կան երկու սդանվածներ, արս վիրավորներ: Մերոնք վայր են

գցել ինֆրաթիռներից մեկը:

Մարտում օրհանում լայնահուն գրեք էր Մանկալաքեն գյուղի ուղղությամբ: Ճակասամարտը տեղեք երկար ժամանակ, եւ 21-ի առավոտյան թուրքերն սիղված եղան ես նահանջել՝ ուղանի դաքսում թողնելով 70-ից ավել կոտորված ասկյար, ջարդված երկու արնկ ու երկու գրահամեքենա:

Բաքվի լրակությունը քավական կրական հայարարում է, թե իրենց ուժերն արդեն սիրացել են Լաչինի միջանցքին, եւ հայերի վերջը եկել է: Իսկ Մոսկվան, մերոնցից առնելով, հայտնում է, թե ԼՂՀ ինֆրադաքսդանությունը վսահորեն հսկում է այդ միջանցքը, եւ հենց այսօր էլ քանուկ կենսական ճանադարհով քազմաթիվ մեքենաներ են անցել՝ Հայաստանից կենսամթեր արնելով մաքառողներին:

«Ազատություն» ուղիռն հադորդեք, թե Լեոն Տեր-Պետրոյանն արել է՝ հնարավոր է իր քանակցությունն Էլիքեյի հետ (իհարկէ, Լեոնային Ղարաքաղում վիճակը կարգավորելու նդասակով), եթե այն լավ նախադասարսսվի: Իսկ Ադրբեյջանի կառավարությունը հրատարակել է հայարարություն, որով «Վերին Ղարաքաղում» գործող բողոք ուղանկան կազմավորումներից դահանջում է զինաթափվել:

Նույն ուղիռի հադորդամբ՝ Իրանի արգործնախարար Վելայեթին ՄԱԿ-ի Անվսանգության խորհրդի մեծ թերությունն է համարել անուարիք վերաքերումները Ղարաքաղում տեղի ունեցող մարտերի ու արյունահեղության նկասմամբ, դահանջել, որ այնտեղ ձեռնարկվեն խաղադարար միջոցներ, որդեազի դադարի դաստերազը, ձեռք քերվեն հետազա խաղադարար երաշխիքներ եւ երկու հանրադատությունների արաւճային ամբողջականության վերականգնում:

Մերոնք վերջադեք ցնծություն ունեքան հայ ժողովրդին հադորդելու, որ սսացվել է Թուրքիայի վարչադեք Մուլեյման Դեմիրելի դասախաճանը Հայաստանի վարչադեքին: Դեմիրելը քնորհակալություն է հայտնում սսացած քարի մադթանքների համար, դաստիարակ է քաց թողնել խնդրված հացահատիկը եւ իր հերթին հադորդում է խորին հարգանքի հավասիքներ:

Սեպտեմբերի 22. Այսօր առավոտ թուրքի «ՄԻԳ» կործանիչ ինֆրաթիռները նորից գրեք են ԼՂՀ մայրաքաղաքը եւ գնդիկավոր ռումբեր նետել նրա քնակելի թաղամասերի վրա:

Ռմբակոծել են նաեւ Մարտում օրհանի Հադորտի եւ Հադորտի օրհանի Ադրուլադ գյուղերը:

Հադորտին օրհանի խորում է գսնվում: Ուրեմն, այն էլ ոմբակոծել են, որդեազի բողոք քնակավայրերում սարսափով մսածեն, որ փրկություն չկա:

Երեկ թուրքի մի խոքոր գորախումբ հարձակման է դիմել Հադորտի օրհանի Էդիլու գյուղի վրա, հանդիդել լուրջ դիմադրության, ես նահանջել:

Այսօր մերոնք վսահորեն վերահսկում են Վադուհասն ու օրհակները, Մարսակերտ-Քյալքաքար մայրուղու մի գզալի մասը:

Հայաստանի սահմանային օրհաններում անհանգիստ է դրությունը, ոմբակոծության են ենթարկվել Գորիսի ու Կադանի օրհանների մի արաք քնակավայրեր, կան գոհեր ու վիրավորներ:

Լաչինի միջանցքի համար սաք մարտեր են եղել Ղոչազ գյուղի մոտ: Թուրքերը դաստիարակ են եւ նահանջել՝ մարտադաքսում թողնելով արուք երեսուն ասկյարի դիակ:

Ռուս թղթակիցը Մոսկվայի «Վեսի» հեռուսաճադարով հայարարեք, թե ադրբեյջանական լրակությունը սոսում էր, երք, քանի օր է, իր ժողովրդին փորձում էր համոզել, թե Լաչինի միջանցքն իրենց հսկողության սակ է գսնվում, եւ վերանվաճված են էլի 15 գյուղեր (երեւի խոսքը Լաչինի օրհանի գյուղերին է վերաքերում): Եւ լրագրողի այս հայարարությունը հասսասելու համար արեք մի հայուհի սսաց, «Ես առավոտյան եմ ավտոմեքենայով դորս եկել Ստեփանակերտից եւ առանց որեւէ դժվարության եկել-հասել եմ Հայաստան»:

Հայտնեքին, որ մի քանի օր առաք կործանված «ՄԻԳ-24» ինֆրաթիռի փերանքներ:

ըր գտել են Շոք գյուղի մոտերում:

Այսօրվա ժամը 12-ից միտի գործի դրվեր երեկ ընդունված հայ-նախիջեանյան դայանանորությունը հրադարարի, գազի, էլեկտրաէներգիայի ու հաղորդակցության ուղիների Երզնասանունը վերացնելու մասին:

Սեպտեմբերի 23. Առավոտ վաղ «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե «Կրասնայա զվեզդա» թերթը գրել է, որ դեռևս անցյալ Եաբաթ օրը հավաքվել են Վրաստանի, Հայաստանի ու Ադրբեջանի դաշտայնության նախարարները եւ ընդունել որոշում Լեռնային Ղարաբաղի վիճակը կարգավորելու մասին: Որոշման համաձայն՝ կրակը միտի դադարեցվի ամսիս 23-ից, ադա Հայաստանը միտի ետ Բաբի իր գորամիավորումները: Կարծեմ խոսք կար նաեւ զինաթափման մասին, որ կարող է վերեբերել լոկ հայերին:

Ղարաբաղի մասին որոշում են հանել՝ առանց նրա օրինական իշխանության ներկայացուցչի: Իսկ Հայաստանի հանրադատության դեկավարները գիտեց-ցերեկ հայտարարում են, թե Ղարաբաղին վերաբերող ցանկացած որոշում կարող է ընդունել միայն նրա ազգընտիր իշխանությունը, եւ Հայաստանն էլ կճանաչի այն վճիռները, որոնք ընդունված կլինեն Ղարաբաղի իշխանության ու նրա բնակչության կամով: Առավել հետաքրքիր է հայ ազատամարտիկներին Ղարաբաղից դուրս բերելու դայանանը, որ միտի նախկին ԼՂՀ-ը թողնել թուրք դահիճների կամին:

Չարմանակի չէ, որ Հայաստանում այս խայտառակության մասին ոչ մի խոսք չեն ասում, եւ մենք իմանում ենք այսօրվա ու, այն էլ դրսի լրատվական կենտրոնից: Ըստ երեսուրթին ամոթը ծածկած դառնելու համար դայանանավորված են եղել, որ առայժմ լուռ մնան:

Ասում են՝ Ֆիզուլու Երջանում, ճարտարի դիմաց, Մարտունու հանդեմ՝ Ամիրանկարում, Լաչինի Երջանի Ղոչազ գյուղի Եուրջը թուրքի նոր կուսակումներ են նկատվում: Ռեքակոնդել են Հադրուբը, Մարտունին, Չլդրանը, կան գոհեր ու վիրավորներ:

Ստեփանակերտի երեկվա ոմբակոծությունից գոհված է եղել 2 մարդ, վիրավորված ասանները: Օդանավից ոմբակոծել են նաեւ այսօր:

Մոսկվայից ադրբեջանական լրատվությունը հաղորդում է, թե իրենք ադրեն գրավել են Մարտունի Բադաբը: Քիչ անց մեր գիտերային լրաբերն է հայտարարում, թե զանգել են Ստեփանակերտ, դարզել, որ դա թուրքի հերթական բարբաջանքն է, եւ Մարտունին հակահարված է տալիս Ամիրանկարում տեղակայված ավազակներին:

Հայաստանի սահմանամերձ Երջաններում լոկ Նախիջեանից է, որ չեն անհանգստացնում, մնացած տեղերում ծանր վիճակ է, խիստ ոմբակոծության են ենթարկվել, կրել մեծ վնասներ Տեղն ու Խնձորեսկը:

ՀՀ լրատվությունը ցնծությանը հաղորդումներ է անում Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի աներիկյան գործունեության մասին: ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի նստաԵրջանում ունեցած ելույթը երկու անգամ ցուցադրեց: Մեր դեկավարը հանդիմող է Բուրոս Ղալիի, Իրանի ու Իսրայելի արագործնախարարների, Կիդրոսի նախազահի հետ: Բոլոր դեմքերում խոսք է լինում նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի մասին, եւ դրանից թուրքը «դառնում է» ուժաթափ:

Ուր գիտերին Մոսկվայից ցուցադրեցին այն, ինչի մասին լսել էի առավոտյան՝ «Ազատություն» ռադիոյով: Ամենայն հավանականությամբ Ռուսաստանի դաշտայնության միտիսր Գրաչովն է կազմակերտել: Մի Բանի օր առաջ Երեւան եր եկել, գրոյց ունեցավ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հետ: Պարզ է, որ նյութն այս միջոցառումն է եղել: Հավանաբար նման հանդիմում է եղել նաեւ Էլչիբեյի հետ: Եւ, ահա՛, Մոչիի մոտ են հավաքվել ինքը՝ Գրաչովը, թուրք Ղազիեը, վրացի Կեսովանին եւ հայ Վազգեն Մարգսյանը, ընդունել են որոշում, որով դետ է կրակը դադարեցվի ամսիս 25-ի ժամը 24-ին, այսինքն՝ 26-ից, ադա հինգ ամսվա ընթացում դետ է Լեռնային Ղարաբաղից դուրս բերվեն բոլոր գորերը:

Գրաչովն ասում է.

- Այդ ընթացում Ղարաբաղում կլինեն խաղաղարար ուժեր Ուկրաինայից, Ղազախստանից, Ռուսաստանից...

Ղազիեւն անմիջադեւ վրա է տալիս.

- Ի՞նչ խաղաղարար ուժեր, դրանց կարիքը բոլորովին չկա: Կուզեմ, թող դիտորդներ գան...

Այսինքն՝ թամաչիներ, որ տեսնեն՝ թուրքն ինչի՛ է ընդունակ, երբ դեմն այլեւս զինված հայ չկա:

Այսուհետ էլ կսրեցին նրա խոսքի կետը՝ թողնելով, որ մարդիկ մտածեն, թե արդարությունը հաղթանակեց, եւ «թնդանոթները կլուեն կեսգիտերին»:

Սեպտեմբերի 24. Երեկ ամբողջ օրը թուրքերը գոհել են Մարտունու Երջանի Բերդաբեն գյուղի վրա՝ տանկերի ուղեկցությամբ: Գրոհը ետ է մղվել: Նրանք կորցրել են երկու տանկ եւ 42 ասկյար: Մերոնք ունեն ընդամենը 4 վիրավոր:

Նման մի ճակատամարտ է տեղի է ունեցել Ասկերանի Երջանի Փիրջանալ-Նախիջեանիկ ուղղությամբ: Մերոնք ոչնչացրել են երկու տանկ: Այստեղ թեւամին հարձակման է եկել նաեւ այսօր, կորցրել վեց տանկ, կովի դաշտում թողել բազմաթիվ դիակներ (մոտկովյան հեռուստատեսությամբ թուրքի լրատուն ասաց՝ երկուստեք մեծ գոհեր են եղել: Եթե խոստովանում է, որ երկուստեք է, այսինքն՝ իրենք եւս գոհեր են սվել, կնճանակի՛ Եա ու Եա են սվել):

Լաչինի միջանցքի վրա գոհները չեն դադարում: Այստեղ եւս մերոնք հաջողությամբ դիմակայում են թեւամուն, եւ այժմ լրիվ անվնաս ու անվնաս են դարձել ճանադարի:

ՀՀ սահմանային Երջաններում օրն անցել է հանգիստ, առանց հրաճության:

Մոսկվան սիդոված եղավ հերեկ երեկ թուրքի սված տեղեկությունը Մարտունի Բադաբի գրավման մասին:

Ստեփանակերտում կյանքն ասիճանաբար կարգավորվում է. Բարտեով յուրաԲանչյուր բնակիչ կուսանա ամսական 400 գրամ Եաբաթ, այդԲան էլ կարագ: Հացի հարցն էլ է լուծվում, այսօր Ստեփանակերտ է հասել հացահատիկ տանող մի մեծ ավտոԵարայուն:

Մոսկվայից հաղորդեցին, որ իրենց մոտ են գտնվում ուազմական գործի դեկավարներ Երեւանից ու Բաբվից եւ Ռուսաստանի դաշտայնության նախարարությունում դայանանավորվում են Լեռնային Ղարաբաղում կրակը դադարեցնելու դայանանների մասին:

Երեկ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում ունեցած ելույթում ասել է. «Հայաստանը, որ տարածային դաշտանցներ չունի Ադրբեջանից, միտճամանակ դիմում է, որ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը չի կարող վերածվել էթնիկական փոԲրամասնության, չի կարելի նրան գրկել ինճերոշումն իրավունքից, եւ այս ժողովուրդը չի կարող գոհ գնալ տարածային ամբողջության սկզբունքին»:

Սեպտեմբերի 25. Հայաստանի հեռուստատեսությունն էլի հաղորդում է երեկվա լուրերը Լեռնային Ղարաբաղում տեղի ունեցող դաշտազմական գործողությունների մասին. Նախիջեանիկի ուղղությամբ թուրքերը մեծ գոհ են կազմակերտել, ջարդ կերած ետ նահանջել՝ դաշտազմի դաշտում թողնելով 5 տանկ ու 40-ից ավել ասկյարների դիակներ: Բարագլխի ուղղությամբ եւս, Ասկերանի հյուսիսային մասում, մերոնք դիմազրավել են նման մի հարձակում:

Մարտունու Երջանում ոմբակոծության է ենթարկվել Գիտին, որ 5 տուն է ավերվել: Ստեփանակերտն էլ է ոմբակոծվել օդից:

Լեոնային Ղարաբաղի կառավարության անունից Սերժ Սարգսյանն ուղերձ է հղել Ռուսաստանի դաշնային կառավարության նախարար Գրաչովին՝ հայտնելով իր կառավարության համաձայնությունը՝ մի ֆանի օր առաջ հրադարձի առթիվ ընդունված համաձայնության դաշնային քննարկում:

Իսկ ԱՊՀ միացյալ զորքերի գլխավոր հրամանատար, մարշալ Շադոբեկովը հայտարարել է, թե ինքն այնքան էլ չի հավաստում ընդունված համաձայնագրի իրականացման հնարավորություններին, ֆանի որ հայկական ու ադրբեջանական կողմերը դրանից հետո ավելի սափաքել են կոնվեր եւ զբաղված են միայն իրար մեղադրելով: Ուստի ԱՊՀ ղեկավարությունն ստիպված կլինի բարդույթի գոտի մեջնել իր խաղաղարար ուժերը:

Գիտերն «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե Թուրքիայի արտոնման նախարար Հիֆ մեթ Չեքինն է ելույթ ունեցել ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի նստաքառնում, Հայաստանին մեղադրել Ադրբեջանի դեմ կասարած ազդեցիկի մեջ, դա հանգեցել, որ այն անմիջադեմ Ղարաբաղից ես ֆաշի իր զորքերը՝ ադա հոկվելով Ադրբեջանի սարածային ամբողջականությունը: «Կովկասն այն սեղը չէ, -ասել նա, -որ կարելի լինի զբաղվել ֆաղաֆական արկածախնդրությանը եւ մնալ անդաշտի»:

Նման բովանդակությանը մի ուղերձ էլ Հայաստանի կառավարությանն է հղել Խլամական դեմոկրատիայի միությունը՝ շեշտելով նա «ազդեցիկ» եւ Ադրբեջանի ամբողջականության միջազգային օրենքներով դաշնային կառավարությանը դեմ գործադրող անօրինականությունները:

Այսուհետ սղառնալիքները, եթե ոչ մի էական նշանակություն էլ չունենան հարցի կարգավորման համար (չնայած բացահայտ է, որ դիտի ունենան), ամենից առաջ ցույց են սալիս, թե ինչդեմ անխոնց եւ նդասակալաց գործում են թուրքերի ղեկավարները, նրանց գործակալները:

«Ազատությունը» խոսեց նաեւ այն մասին, որ ԼՂՀ կառավարության ներկայացուցիչ Ս. Սարգսյանն ասել է՝ ընդունված համաձայնագիրը (զինադադարի մասին) դաշտարկված է անհաջողության՝ թեկուզ միայն այն դաշտառով, որ ընդունվել է առանց ԼՂՀ օրինական իշխանության ներկայացուցիչի:

Եւ հիմա հարց է, թե այս հայտարարության առթիվ որի՝ հաղորդածին հավասար Հայաստանի հեռուստատեսության, թե՞ «Ազատության» լրատուի:

Սեդեմբերի 26. Անցած գիտեր, 00 ժամից դեմ է կրակը դադարած լինեռ ռագ մաճակասում, սակայն նրա զանազան կեներում խախտվել է դաշտագիրը, եւ դրա համար երեւի թե մեղավոր են եւ թուրքերը, եւ մերոնք:

Իհարկե, Հայաստանի հեռուստատեսությունը ոչ մի սեղեկություն չունի այսօրվա իրողություններից, «Լրաբերն» այսօր առհասարակ էկրանին չերեւաց, իսկ «Մայրաֆաղաբը», երեկվա լուրեր (հիմնականում առնված թերթերից) հաղորդելով, զանազանաց, թե թեմզին չունեն, այդ դաշտառով էլ չեն կարողանում սեսագրող խմբեր ուղարկել սեղերը: Իսկ մեմ փորձից գիտեմ, որ նրանց համար «սեղեր» են Երեւանի փողոցները, մանավանդ դաշտակ կամ փակ խանութները, դուրակներն ու ծառուղիները, ուրկից հաղորդում են գրույցներ սրաբաց կոդեբրատրներին եւ առասաճեռն բարերարներին հեռ:

Մոսկվայից մեկը լավ բնութագրեց ընդունված դաշտագիրն ադրբեջանական կողմի համար, ասում էր՝ նրանցից ինչդեմ խաղաղություն սղատես, մի ճեռնով հրադարձի դաշտագիրն են սոռագրել, մյուսով ավոնմասի փակադակն են սեղում:

Ռուսաստանի դաշնային կառավարության մինիսր Պավել Գրաչովը, ճերմակ-կարմիր մարտական հագուսով, հայտնում է, որ Հայաստանի ու Ադրբեջանի գործընկերները ժամ առ ժամ իրեն հայտնում են ռագմաճակասի վիճակի մասին, արդեն կրակը մարում է, եւ հույս ունի, որ այս ոռոունը կլոեցնի հրանթները:

Իսկ հեռո դեմ է հայտնի դառնար, որ հեմց նախորդ օրը, ամսիս 25-ին, ռագմա-

ճակասի բոլոր կեներում էլ թուրքերը բագմաշտեր գրոհներ են ճեռնարկել՝ նախադեմ գործի դրած լինելով «Գրաչն» ու մյուս հրեւավոր զեմբերը, ոռոնցից 5 սղանված ու 18 վիրավորներ կան Սեփանակերում, 5 սղանված ու Եուրջ 10 վիրավոր Խնճրիսանում...

Հասկանալի է, որ նրանք ուզում են հրադարձից առաջ մի ֆանի ֆայլով էլ խորանալ մեր երկրի մեջ, երբ գիտեն, որ մերոնք իրականում սրամադրված են դադարեցնել մարտը...

Սեդեմբերի 27. Հայաստանի հեռուստատեսությունն այսօր էլ թարմ լուրեր չունեռ ռագմաճակասից եւ առհասարակ հանրադեմության վիճակից: «Մնարֆ» լրատվական կենտրոնի մեկնաբանը հեռուստատեսությանը խոսեց դրա դաշտառի մասին: Ասաց՝ դեմի սահմանային Երջաններ թոնչի դաշտաստեղ ուղղաթիռի մեջ, դեմական դաշտոնային հեռ միասին, սեղավորվել էին նաեւ իրենք՝ լրատվական մարմինների ներկայացուցիչները: Մեկ էլ թոնչից առաջ ներս մնալ ԳԽ-ի նախագահի առաջին սեղակալ Արա Սահակյանը, իրենց կոդորերն դուրս արեց, թե զնացեմ, սա ճեր սեղը չէ: «Մնարֆ» աշտասակիցը հայտնեց նաեւ, որ դա առաջին անգամը չէր, նման դեմբեր իրենց հեռ հաճախ են դաշտահել: Գե՛, իրենք էլ սեփական ուժերով սեղից Եարժվել չեն կարող, ոռովեեսեւ, ինչդեմ հայտնի է, թեմզին չունեն:

Իսկ հեռախոսը: Չէ՞ որ այն էլ թեմզինով չի աշտասում, եւ իրենք հեռախոսով կարող էին իմանալ, թե ինչ կա արցախյան գոյադայաբարի Երջանում, ինչ արդուներն է սղել ընդունված դաշտագիրը:

Այսուամենայնիվ, հայտնի դարձավ, որ կոնվեր Եարունակվում է, երկու կողմերն էլ իրար են մեղադրում հրադարձի դաշտագիրը խախտելու մեջ: Իրար են մեղադրում, իսկ իրողությունն այն է, որ թուրքը գրավել է Չլդրանը, օղից ոմբակոճել Սեփանակերը, Մարտունին, Հարդրը եւ բագմաթիվ գյուղեր:

Արաշտարհի ռադիոկայաններն էլ հաղորդում են Ռուսաստանի դաշնային կառավարության մինիսր Գրաչովի երեկվա իմնագոն գրույցն այն մասին, որ Հայաստանի ու Ադրբեջանի գործընկերները դարբերաբար իրեն են զեկուցում կարգավորող վիճակի, իրականացվող հրադարձի մասին:

Սեդեմբերի 28. Երեկ էր դեռեւ, որ հաղորդեցին, թե հայ ազատամարտիկները ստիպված եղան թուրքին հանճնել Մարտակերտի Երջանի Չլդրան գյուղը, եւ այսօր արդեն նվաճողի թղթակիցը մոսկովյան հեռուստատեսությանը վկայում է, թե բա չէ՛ս աշտի, հայերն այսօր, խախտելով Սոչիի դաշտագիրը, ոռբակոճել են Աղդարայի Երջանի Չլդրան ադրբեջանական գյուղը: Ադրբեջանական Միշ ասղադեւ է եղել, հիմա էլ կա, թուրքն ուր ուր ուր ուր, իրենն է համարում: Իսկ մեր հեռուստատեսությանը մորուքավոր մեկը հայիոյում է արցախահայերից ոմանց, ոռոնք չեն կարողանում եւ ի վիճակի չեն դաշտանելու իրենց հողը: Ո՛չ հայկական, այլ արցախոց ու հողը: Ուրեմն, Արցախը միայն արցախոցն է, ո՛չ ընդհանուր-հայկական, ո՛չ Հայաստանինը: Չնայած հիմնգ հագար սարի Հայաստանինն է եղել, այնսեղ հայ է աղրել, այն էլ հայավայել էլ, հայավարի՛:

Այսօր Բաբու են ժամանել Ռուսաստանի դիտորները, ոռոնք, իբր, դիտի սեղավորվեն ԼՂ-ի հիմնգ զոնիներում եւ հայ-ադրբեջանական սահմանային Երջաններում: Տեսներն արդուներն ինչ դիտի լինի:

Ադրբեջանի դաշնային կառավարության նախարար Համիդովն էլ, լսած լինելով Պ. Գրաչովի հայտարարությունն այն մասին, թե հնարավոր է, որ ԱՊՀ զորքեր մեղվեն հակամարտության գոտի, զագագած իր ընդդիմությունն է արտահայտել. «Ռուսաստանի զորքը, ինչդեմ դաշտությունն է ցույց սալիս, երբեմ էլ խաղաղարար գործունեությանը չի զբաղվել»,- ասել է նա:

Հայաստանում դարձյալ զբաղված են համաեւրոպային ճանաչման, մեր անկախությունը սիեզերական մասշտաբներով ցուցադրելու խնդիրների աղմուկ-աղաղակով:

Հանրադատության նախագահի ավագ խորհրդական Լիդարիսյանը հեռուստասեստեթյանը հոյաքներն արձանագրեց, որ ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի նիստում նախագահ Լեոն Տեր-Պետրոսյանի ունեցած ելույթը բարձր է գնահատվել ունկնդիրների կողմից, ուսի էլ մեր երկրի արտաքին ու ներքին ֆաղափականությունը՝ իբրև միջազգային օրինականության դասադասման սիդար, ամենուրեք արժանանում է խրախուսանքի:

Փակագծում ասեմ, որ ընկ. Լիդարիսյանը դժգոհ է հեռուստասեստեթյունից, որը, նրա ասելով, սովորաբար իր հեռ ունեցած գրույցները խմբագրած է ներկայացնում ժողովրդին:

Սեդեսների 29. Երեկ ամբողջ օրը Չլդրանից թուրքերը ոմբակոծում էին Կիչանն ու Վաղուհասը: Ադա ձեռնարկել են կասադի գրոհ երկու կողմի վրա, ծանր սեխնիկայի ուղեկցությամբ: Ճակասամարտը արունակվել է մինչև այսօրվա կեսը, որից հետո թուրքերը ես են նահանջել՝ ռազմադաշտում թողնելով ասկյարների 30 դիակ: Մեր զոհերը 8-ն են, վիրավորները՝ 15:

Ռմբակոծվել է նաև Լաչինի միջանցքը: Սակայն երբեմնևն անխափան արունակվում է, որովհետև ազասամարտիկները հուսալիորեն դաշտում են ճանադարիդ:

Հայաստանի սահմանամերձ արանների մեծ մասում արունակվում է փոխհրաձգությունը (ոմբակոծվել են Կադանը, Մեդրու արանի Նյուվադի գյուղը, Գորիսի Կոռնիձորը եւն):

ՀՀ Պաշտանության նախարար Վ. Սարգսյանը գնում է, որ Մոչիի դայանադրությունը ձախողվել է, եւ դա այն դասձառով, որ փոքրաթիվ դիսորդները (3-ը՝ Երեւանում, 3-ն էլ՝ Բաքվում) չեն գնում, ճակասի արանները, միայն լրահավաքի դեր են կասարում: Այ, արտով կծամանեն ավելի արտ դիսորդներ, կներկայացնեն բարդույթի լուծմամբ արահագրված բոլոր դեպքումները՝ Ուկրաինայից մինչև Ղազախստան, եւ այն ժամանակ թերեւս իրականություն դառնա դայանադիրը: Ամեն դարագայի Ռուսաստանը դիսի արունակի խաղադարար իր դերը, իհարկե ավելի մեծ արահագրությամբ ու վճռական կամով: Իսկ մինչ այդ Էլչիբեյի գորքերը ոչ միայն սրամարդություն չունեն հրադարար անելու, այլև ջանում են ձեռք ձգել նոր բնակավայրեր ու սարաձգներ, ֆանի դեռ դիսորդները չեն եկել ու չեն խափանել իրենց առաջխաղացումը:

Այսօր Էլչիբեյը հրադարակել է հրամանագիր, որով մեկ ամիս եւս երկարաձգում է արտակարգ դրությունը Ղարաբադի սահմանամերձ արաններում, ֆանի որ այդ սարաձգներում դեռեւս չի հաստատել իր ուզած կարգը:

Նյու-Յորքում հանդիդդել են Հայաստանի ու Ադրբեյջանի արտգործնախարարները, դայանավորվել երկու երկրների փոխհարաբերություններին վերաբերող հարցերի մասին: Ադա Բ. հովհաննիսյանն արել է հայարարություն՝ ֆննդաշտելով ԱՄՆ-ի բարձր դաշտնյաներին, որոնք սանկցիաներ չեն կիրառում Լեռնային Ղարաբադում բնիկ հայությունը ոչնչացնող Ադրբեյջանի դեմ, հակառակը, միջազգային արաններում դաշտանում են Ադրբեյջանի արտերը:

Սեդեսների 30-ին ավելի էին բորքովել մարտերը Մարտակերտի արանի հարավ-արեւմտյան մասում: Երեկ թուրքերը կասադի հարձակման էին անցել Կիչանի կողմերում, իննադաշտանության ուժերը նրանց դիմավորեցին կազմ ու դաշտաս, արժանի ջարդ սվին, ես արքեցին՝ դաշտանելով մարդկային ուժի եւ սեխնիկայի գգալի վնաս: Միայն Կիչանի արակայիդ թեմամուց մարտելիս մերոնք թեմամուն սիդդել են դաշտից հեռանալ՝ թողնելով 50 ասկյարի դիակ: Իսկ Վաղուհասի մոտ իննադաշտան ուժերի հարվածներից ընկել են 25 ասկյարներ:

30-ին բոլոր ճակասներում համեմատական անդորր է սիբել, սակայն ռազմական մի իննաթիւ տեք անգամ հեախուդական թոչիք է կասարել Ասկերանի, Սեախանակերտի:

Մարտում եւ Հարբուքի վրա («Երկիր», հոկտ. 1):

Արունակվում էր Լաչինի միջանցքի ոմբակոծությունը: Այստեղ 29-ի գիտերը եւ 30-ի առավոտյան ռազմական իննաթիւները խիստ ոմբակոծության են ենթարկել Գորիս-Լաչին ուղեհասվածը, Գորիսի արանի Կոռնիձոր գյուղը: Իսկ Գորիսի վրա «Գրադ» կայանից նեաել են 40-ից ավել արկեր: Կասադի կոչիվ էր գնում Ղոչազ եւ Մաֆյան գյուղերի մոտակայում: Չնայած դրան, ճանադարիդ գործում է անխափան: Ռմբակոծության են ենթարկվել նաև Հայաստանի սահմանային Երախավանը եւ Մեդրու արանի մի արք գյուղեր:

Երեւան են ժամանել ռուս 17 դիսորդներ, եւ այստեղ գնվող 3-ի հեռ միասին կայցելեն սահմանամերձ արանները, առաջարկություններ կներկայացնեն դրության կարգավորման խնդիրների մասին:

Ռուսաստանի վարչադեաի դաշտնակասար Գայդարն այսօր եղել էր Բաքվում, եկավ նաև Երեւան, երկու տեղն էլ սնեսական համագործակցության դայանադրեր կնեց դրեզիդենտների ու վարչադեաների հեռ: Էլչիբեյը հենց այսօր էլ Ելցիինն անակ է հղել՝ հավասիացնելով, որ սկսվում է ադրբեյջանա-ռուսական հավասարիդ փոխհարաբերությունների նոր փուլ: Իսկ ՀՀ վարչադեաը խնդրել է, որդեսզի Ռուսաստանը Հայաստանի սարաձգում կազմակերդի հակաօդային դաշտանության համակարգ:

Վերջին լուրն առաջինը հայարարեց «Ազատություն» ռադիոն, իսկ ուրիշ տերություններ ջանում են նման սվալները դաիել ըստ հնարավորին գադեաի:

Գայդարի ու Խ. Հարությունյանի կնեած դայանադրերը վերաբերում են 1993 թ. երկու երկրների «առեսրա-սնեսական համագործակցության, ազատ առեսրի, միասնական դրամական համակարգի... միջդեսական սնեսական կառուցվածներ ստեղծելու եւ առեսրական ներկայացուցիչների փոխանակման խնդիրներին: Մտրագրվեց առանձին համաձայնագիր Հայաստանում տեղակայված ռուսական սահմանադաի գորքերի կարգավիճակի եւ գործունեության վերաբերյալ» («Երկիր», հոկտ. 1):

Չեռք բերված համաձայնությունների իրականացման հնարավորության առթիվ էլ Գայդարը հավասիացրեց, որ նրանք կասարելադես կգործեն միայն երկաթուղու բացումից հետո: Ինչ վերաբերում է Լեռնային Ղարաբադի խնդրին, ադա Գայդարն արցումից հետո: Ինչ վերաբերում է Լեռնային Ղարաբադի խնդրին, ադա Գայդարն արցումից հետո: Ինչ վերաբերում է Լեռնային Ղարաբադի խնդրին, ադա Գայդարն արցումից հետո: Ինչ վերաբերում է Լեռնային Ղարաբադի խնդրին, ադա Գայդարն արցումից հետո:

Այս օրերին Ռուսաստանի դաշտանության միմիսր Գրաչովը, Ելցիինի հանձնարարությամբ, Մերձուսկովյան հանգստավայրում թղթակիցներին հրավիրել էր գրույցի, որդեսզի տեղեկացնի, թե ինչ է տեղի ունեում Անդրկովկասում՝ իբրև Մոչիի հանդիդման արդունք: Եւ սիդդված եղավ խոստովանել, որ միթարական ֆիչ բան կա: Սակայն գոհացուցիչ համարեց այն, որ հայ եւ ադրբեյջանի կովողները երկուստեք հոգնել են, զեմն ու զինամթերն էլ մի կողմից է սղառվում («Հայաստանում մնացել է 40-50 տղկոս սեխնիկա, Ադրբեյջանում՝ 20-30: Եւս երկու-երեք ամիս, երկուսն էլ կկանգնեն գրիլի վրա եւ կհայանվեն Ռուսաստանում՝ դաիեսամաաերի խնդրանով»,-հայարարել է ամենագոր մասակարարը):

Հրադարակվեց առավել վաղ (սեդո. 25-ին) ՀՀ նախագահի խորհրդական Ժիրայր Լիդարիսյանի հեռ տեղի ունեցած մի հարցադրույց: Այնտեղ խորհրդականը հարդորում էր, որ չի հավասում, թե միջազգային արաններում դարաբադյան բարդույթը ցանկալի (կամ որել) լուծում կսանա: Բայց համոզված էր, թե «երկու գործոն Ադրբեյջանին կարող են սիդդել, որ համաձայնի երկխոսության՝ ռազմական խոռո դարտությունները եւ միջազգային հանրության ճեոումը: Այս տեսակեաից էլ դրական տեղաարժեք կան, ուրեմն կարելի է հույս ունեալ («Ազգ», 1992, սեդո. 30):

Հոկտեմբերի 1. Երեկ երեկոյան, երկու օրվա համառ մարտերից հետո, հայ ազաս-մարտիկներին հաջողվեց Չլդրանի մի քանի դիրքերից փեղ թորերին՝ ոչնչացնելով նրանց երկու սանկը: Երկուստեք զոհեր կան:

Ուրիշ ճակատներում շարունակվում են մարտերը, ունենալով շարունակական բնակավայրեր, մանավանդ Լաչինի միջանցքը, վերջինում ինքնաթիռից նետվել է չորս ռումբ: Եւ, այդուամենայնիվ, ճանադարհը գործում է անխափան:

Ռուսաստանի դիտորդները լրիվ կազմով ժամանել են Բաֆու եւ Երեւան (17-ական հոգի), եւ երկու սեղն էլ «համոզված են», թէ զինադադարը հակառակ կողմում են խախտում: Այսօր հեռուստատեսությամբ խոսեցրին երեւանյան խմբի ղեկավար գեներալին, եւ նա ասաց՝ արդեն իրենց մեջ աշխատանքի բաժանում են կատարել, մի խումբ Լաչինի միջանցքի գոտի միջի գնա, մյուսը՝ Ստեփանակերտ, որդեսգի հնարավոր լինի կրակը դադարեցնել ամենուրեք:

Սոչիի դայանազարի համաձայն՝ դիտորդներ միջի գային հինգ ղեկավարներին, սակայն այսօր այստեղ են միայն ռուսները: Մնացածներն ինչո՞ւ խախտում են դայանազարի կետը եւ ինչո՞ւ միջի կարողանան մեղադրել զինադադարի մյուս դայանաները խախտողին:

Երեկ երեկոյան, հայ-ռուս ղեկավար քանակությունների ավարտին, Գայդարը խոսել էր իր ու ՀՀ վարչապետի կնիքով դայանազարի հեռանկարի մասին եւ կարեւորագույն տեղ էր հասկացրել Հայաստան մտնող ճանադարհների, մանավանդ երկաթգծի աղաքցափակման խնդրին: Արդյո՞ք կեսսեղանից այդ ծրագիրն իրականություն դարձած:

Ադրբեջանի կառավարությունն ընդունել է օրենք իրենց փախսականների մասին, որոնք, իբր, կազմում են կես միլիոն, որից 200 հազարից ավելին՝ Հայաստանից (Հայաստանում բնակված 165 հազարից 200 հազարը փախել են: Բայց 300 հազարի՞ն որտեղից են հրավիրել): Այդ օրենքով փախսականը հինգ տարվա ժամկետով ազատվում է հարկերից ու հանրային ծառայությունների համար գանձվող վճարներից, ղեկավարողը դարձավորվում է կարճ ժամանակում իրականացնել բնակարանային աղաքցափակումը:

Իսկ Հայաստան հասած փախսականները թողնված են անօրեն դաշտայանների կամփին եւ, իրենց դահանգների նվազագույն բավարարությունը չստանալով, ցրվում են աշխարհով մեկ, լավագույն դեպքում՝ ուժացող Սփյուռքն են ուռնացնում:

Հոկտեմբեր 2. Երեկ ամբողջ օրը եւ անցյալ գիշերը թորերը հրետակոծել ու զնդակոծել էին ռազմաճակատի ամբողջ երկարությամբ ընկած մեր խոշոր բնակավայրերը՝ Էդիլլուն, Հադրուբը, Մարտնիկ, Կարմիր-Շուկան, Ասկերանը, նույնիսկ ճակատից բավական հեռու գտնվող Սեյսիստը: Իսկ Մարտնիկից երջին գյուղերը դարձան հանգիստ չունեցին: Այստեղ հայ ազասամարտիկներն ստիպված եղան ոչ միայն դասախանել կրակով, այլեւ հարձակման անցնել եւ ազասագրել մի քանի դիրքեր Չլդրանի ու Կիչանի մոտերում:

Նույն ժամանակ կասաղի կռիվներ են եղել Լաչինի միջանցքի երկու կողմերին, հասկալիս ինչ-որ Տիգրիկ գյուղի մոտակայքում: Մերոնք սկիզբ են 7 զոհ: ԹՇճանին եւս կորուստներ ունի: Կարեւորը՝ ավսոխճուղին գործում է անխափան:

Օրվա ամենաուրախալի լուրը, Մարտնու վրա վերջին օրերին կատարված դաժան ունենալով շարունակական (ինքնաթիռներով) ու հրետակոծություններից («Գրադ» կայաններով) հետո էլ թորերը սանձարձակություն ունեցան այսօր առավոտյան գրոհով մտնել Մարտնիկի քաղաքի հարավային թաղամասը: Հայկական ինքնապաշտպան զորամասը հակահարձակման անցավ, դուրս փեղ նրանց, հալածեց դեռ իրենց՝ ռազմաճակատների վերածված գյուղերը՝ Ամիրանլար, Կուրդասկինո, Մուղանլու, այստեղ էլ ջարդը շարունակվեց՝ դուրս փեղ ու նորից հալածեց, եւ օրվա վերջում գրավված էին թե՛ մյուս վերջին այս երեք հենակետերը, - հաղորդում է ԼՂՀ լրատվական կենտրոնը: - Կոտորվել

են 50-ից ավել ասկյաներ:

Այս լուրն առնելով, իհարկե, եւ աղբյուրի մեծ ուրախություն: Սակայն չեն կարող չարտահայտել նաեւ այն ծանր աղբյուրները, որ ունեցել են վերջին համարյա թե մի ամբողջ տարվա լուրերից, որոնցում թորերն անվերջ ու անդադար Մարտնիկի քաղաքի ու քիկունի գյուղերի վրա կրակ էին թափում, ավերում եւ դասձառում ահավոր ցավեր ու քիկուններ: Ինչո՞ւ մերոնք սկզբից եւթ չէին վերացնում չարիքի այդ ուղիները, այդ ի՞նչ արձանություն էր, որ նրանց էին դարձնել, չէ՞ որ այստեղ չի կարելի տեսնել, նույնիսկ հնարավոր համարել ռազմավարական որեւէ բարդություն:

Եւ, այսուամենայնիվ, Մարտնու երջանի ինքնապաշտպանները լուծել են իրենց շարունակաբար ցավ ու անհանգստություն դասձառած ամենակարեւոր խնդիրը: Այսօր իրենք իրենք են ասել՝ լավ է ու, քան երբեք:

Իսկ Ռուսաստանի դիտորդները, որոնց էլ այսօր գումարվել են Վրաստանից եկած մի քանիսը, օրվա լուրերի մեջ չկային, զգացնել չէին Տալիս իրենց գոյությունը, չնայած նրանց ղեկավարը երեկ խոստանում էր անմիջապես խմբեր ուղարկել Լաչինի միջանցք ու Ստեփանակերտ: Գուցե գիշերը, ռուսական սովորությամբ, իրենց խմելուն են սկիզբ էլ այսօր էլ դեռ է խումարաթողով զբաղվել:

Մեր հեռուստատեսությունը յուրովի զարթնել է, ուսի անդադարձավ փախսականների հարցին: Ասում են՝ Ադրբեջանից փախսածների մեծ մասը հեռացել է Հայաստանից, սրա մի զգալի տոկոսն են կազմում ԱՄՆ գաղթածները, որոնք այնտեղ են փոխադրվել փախսականի կարգավիճակ ստանալու, որիսի արձանություն Հայաստանում ոչ ստանում էին, ոչ էլ հույս ունեին, թե երբեք կստանան: Հետո էլ, չէ՞ որ նրանք այստեղ, դաստակարան ու չժողոված օգնություններից բացի, չէին արժանանում որեւէ այն-դիսի ուսուցողության, որին միջի հետեւեին բնակարանային, աշխատանքային եւ աղաքցափակումներ:

Իսկ Ադրբեջանը փախսականների մասին օրենք է ընդունել: Ադրբեջանը, որ դուրս փեղների կեսից էլ դակաս փախսականների է ընդունել, եւ նրանց բնակարանով աղաքցափակում, աշխատանքի ու համանման ուրիշ հարցեր լուծելու հոգսեր չդրեք է ունենա:

Սեպտեմբերի 30. Դեզրվել են մարտնեցիների սկած ճակատամարտի արդյունքները, թորերը, երեք գյուղ-հրակետերից փախչելով, կորցրել են 3 սանկ, 2 զրահամեքենա, հրետանիներ, այլ տեխնիկա, 58 ասկյան:

Մարտնիկի հարավից ու արեւելից աղաքցափակում է այլեւս, հնարավոր կլինի մեկել երջանի լավագույն հողամասերը: Սակայն՝ երջանի բնակավայրեր այսօր ունենալով շարունակական են ենթարկվել Ֆիզուլու երջանի Ղազար ուղից եւ Աղդամի կողմերից: Այսօր Մարտնուում զոհվել են 4 բնակիչներ, շատ են վիրավորները: ՍՈՒ-25 ինքնաթիռներն էլ ունենալով են Ասկերանը, Ստեփանակերտը:

Այսօր, իբր, դիտորդները միջի ժամանեին Ստեփանակերտ, սակայն չկան, եւ հանրապետության մասնույի կենտրոնի ղեկավար Գեղամ Բաղդասարյանը հայտարարել է, թե եկած է լինելին, ոչինչ չէր փոխվի (եթե դրությունն ավելի չվատանար), որովհետեւ նրանց ճանադարհն անցնում է Բաֆով, որտեղ լավ սովորում են, թե իրենց ինչո՞ւ միջի դահանգներն Արցախում:

Երեւանում գտնվող ռուս շուրջ 90 դիտորդներ այսօր ճանադարհվել են սահմանային երջանները (ուրեմն, սուտ էր զենեւալի երեկվա հայտարարությունը, թե գնալու են Լաչին ու Ստեփանակերտ):

Հեռուստատեսությամբ ցույց սկիզբ Մարտնիկի երջանի մի զորաջոկատ, որի հրամանատարն է Ռազմիկ Պետրոսյանը՝ նախկին ֆուտբոլիստ, մարզիչ, Ստեփանակերտի մարտապետ սեօրեն, շարժման առաջին օրերից էլ՝ գոյադայարի կազմակերպիչների աղաքցափակում: Ոգետությունը խոսեց իրենց խնդիրների մասին, ցավով՝ ճախողանքներից: Լրիվ ճեղքակել է, իսկ երկու տարի առաջ մեր տուն էր եկել, ոչ մի ճեղքակ մազ չունեք՝ ճեղքակել է, բայց նույն ժամանակ ու կրակոտ երիտասարդն է: Տղան իր զորաջոկատ

սում է կոչում՝ գեղեցիկ, ամուր ու ջրադինդ, ինչդեռ հայրը: Հարցնում են՝ ի՞նչ կարծիքի ես հրամանատար հորդ մասին: «Լավ-ասում է,-փորձառու է, միշտ ճիշտ է մտածում, հարաբերությունները զինվորների հետ՝ հարգալից, դաստիարակչական: Աղա կասակում է,-Լավ է, որ հրամանատար է, թե չէ, որ շարժան լինեք, ինձ դեռ չեք կարող կոչել: Դե՛, տե՛րե՛ց մա՛րդ է, հիսունն անց...»:

Ուրեմն, տղան հորն ուրիշ կերպ չի դասկերպում, քան կոչի դասում, բայց լավ է, որ հրամանատար է...

Դրությունը շատ է բարդացել Արխագիայում: Ելցինը հայտարարություն է արել՝ Վրաստանին զգուցանելով, որ եթե այդդեռ շարունակվի, եւ Շեւարճանին կհրահանեն միջոցներ չձեռնարկի խաղաղությունն ապահովելու, աղա Ռուսաստանն ստիպված կլինի իր ազգակիցներին դաժանորեն ռազմական ուժով:

Շեւարճանին էլ դարձ է մնացել, նրա հայտարարության համաձայն՝ Արխագիայում անհնար է որեւէ կերպ խաղաղություն հաստատել, բացի ռազմական եղանակից: Դրա համար էլ կարգադրել է, որդեսգի իր երկրում գորակոչի ենթարկվեն 40 հազար դաստիարակներ, եւ հանրապետությունում տեղակայված ռուսական զորքի ամբողջ ունեցվածքն անցնի իրենց:

Վերջին լուրի մասին դեռեւս իր կարծիքը չի հայտնել Ռուսաստանի կառավարությունը: Պարզ է մի բան, դրությունն ստիպել է, որ ունեցած եղջյուրները ցուցադրեն Ռուսաստանն ու Վրաստանը:

Յույց սվին նաեւ մեր հանրապետության այսօրվա համար շատ բնորոշ մի իրողություն է. մոսկովահայ բարերարները հսկա «Ռուսլան» ինքնաթիռով 110 տոննա ալյուր են բերել Բաղդադ Երեւանի համար: Ժամեր են անցել, իսկ բեռնաթափումը չի կատարվել: Հայտնվում են բեռնաթափողներ եւ բեռնատար մեքենաների վարորդներ, որոնք բացարձակում են, թե օդանավակայանի աշխատողներն իրենց ներս չեն թողնում: Բարերարը ցավով հայտնում է, թե լավ կլինեք, որ «Ռուսլանը» Հայաստանից բեռ էլ տեղափոխել Մոսկովա (չէ՞ որ այդդիսի բեռներ չէին կարող չլինել, որդեսգի ծախսն ինչ-ինչ չափով թեթեւանար: Իսկ այդդիսի բեռն մասին խոսք չկա, ոչ ոք չի տայմանավորվել:

Բայց չէ՞ որ «Ռուսլանը» «Չվարթնոցում» գողեզող չի հայտնվել, նրա մասին նախադեռ տեղեկացած է եղել հանրապետության բարձր դաստիարակները, եղել է տայմանավորվածություն... Թե՛՞ արանք ամեն օր անճարակության ռեկորդներ՝ միջի սահմաններ:

Հոկտեմբերի 5-ի երեկոյան ՀՀ հանրապետության խոսնակները ոչինչ չհաղորդեցին արցախյան ռազմաճակատի, նույնիսկ Հայաստանի սահմանային շրջանների վիճակի մասին՝ իրենց այդ դաստիարակի անստեղծությունը բացատրելով լրատվական մարմինների անգործությամբ (կիրակի է, չէ՞, դե՛ս է անգործ լինեն): Ռադիոհաղորդումներում եւս ոչինչ չկար:

Ռուսական ու արհասահմանյան ուրիշ ծայերը վերջին օրերին կամ մեր մասին ոչինչ չեն հաղորդում, կամ կրկնում են ադրբեջանական բանբասանքները: Օրինակ, թուրքի «Թուրանի» ղեկավարը՝ իրենք Լաչինի միջանցքը մկաճել են, Լաչինում բարձրացել Ադրբեջանի դրոշմը եւ հիմա կոչվել են Տալիս Լաչինից արեւելք ընկած սարածխների ազատագրության համար:

Թուրքի լրատվական մարմինները երեւի իրենց տեղեկություններն ստանում են ոչ թե ճակատից, այլ Բաքուի շայխանաներից:

Մոսկովյան հեռուստատեսությամբ տեղեկացրին, թե ադրբեջանա-իրանա-հայկական

եռակողմ բանակցությունները, որոնց նպատակն է Չուլֆայի երկաթգծի, նրա շրջակայքի ավտոճանապարհների աղաբերականությունը եւ ինչ-ինչ փոխհարաբերությունների հաստատումը, ստորագրել են, որովհետեւ հայկական կողմը հրաժարվեց ստորագրել նախադեռ դաստիարակած տայմանագիրը:

Բայց ի՞նչ բանակցություններ էին դրանք, որտե՞ղ են կատարվել, ինչո՞ւ այդ հայկական կողմը հրաժարվեց ստորագրել մի տայմանագիր, որը նախօրոք դաստիարակած է եղել, եւ որի դաստիարակումը, հավանաբար, ինքը եւս մասնակցություն է ունեցել:

Հետո ՀՀ հեռուստատեսության «Մայրաքաղաք» ծրագրով կցկեսուր հայտնեցին, որ Երեւանում է գտնվում Իրանի սրանադորի նախարարության դասվիրակությունը, որի մասնակցությամբ էլ իսկապես եռակողմ բանակցություններ են տեղի ունեցել (ոչ մի խոսք «եռակողմի» երրորդ ադրբեջանական դասվիրակության մասին, երեւի մտածում են, թե հայ վրիժառուները նրանց տեղը կհմանան ու կահարեկեն): Իբր, այդ բանակցություններում մեծարկվել է հարցերի լայն շրջանակ (երկաթգծի ու ավտոճանապարհի հարցերը, Մեղրու շրջանում Արաբսի վրա կառուցվող կամուրջը, կարծես նաեւ սնտեսական ու առեւտրական փոխհարաբերություններ), ընդունվել են (թե՞՞ միջի ընդունվեն) համադաստիարակած տայմանագրեր...

Բայց Երեւանում տեղի ունեցած եռակողմ բանակցությունների մասին ինչո՞ւ Երեւանից չեն Մոսկովային տեղեկացրել (չէ՞ որ այսօր էլ կիրակի չէր), որդեսգի ադրբեջանցի ծուրթերանները չիտեղաթյուրեն:

Ամսիս 6-ի հաղորդումներից իմացանք, որ Ֆիզուլու շրջանի Ղաջար ռազմակետից 80 արկ են գցել Մարտունու վրա, դաստիարակ նոր ավերածություններ...

Առաջինը Երեւանում դրսևող լուրերի համաձայն՝ թուրքերը Լաչինի շրջանում մկաճել են հայկական հսկողության սակ գտնվող երեք գյուղ եւ առաջ են բարձրացրել: Երեկոյան մեր միջոցառումը լրատվական մարմինները հաղորդեցին, թե թեմանակն մի գործընկեր գրոհել է Լիսազորի ուղղությամբ (թե՞՞ Լիսազորի վրա), հանդիմել համառ դիմադրության, սվել զգալի կորուստներ եւ ես նահանջել: Բայց Լիսազորը բավական խոր խորում գտնվող բնակավայր է, որդեսգի թուրքը, նրան կամ նրա ուղղությանը հասած, առաջ գնա եւ իսկապես ոսփի սակ տա ուրիշները, այսինքն՝ բավական տարածք Շուշու շրջանից:

Լաչինի միջանցքի գոտում թուրքի մի ՍՈՒ-25 ինքնաթիռ երեկ 4 ռումբ է գցել (հրետակոծությունն էլ սովորական երեւոյթ է): Մարտերի ընթացքում մերոնք ոչնչացրել են 1 սանկ եւ մեկ գրահամեքենա: Մի խոսքով՝ այս միջանցքը համարվածը լուրջ բախումների սակ է, եւ առաջիկա օրերին դրությունն ավելի կարվի:

Քանի գնում, Մոչիի տայմանագրի իրականացմանը մասնակից դիտորդների մասին հաղորդվող լուրերն ավելի սուրբ են դառնում: Դեռ չեն եկել Ուկրաինայի, Բելառուսի, Ղազախստանի ու Վրաստանի ներկայացուցիչները: Ռուսներն էլ գնալով շատանում են, իսկ թե ինչ են անում, իրենց գաղտնիքն է, որ մեզ համար դարձից էլ դարձ է, որովհետեւ նրանց գալուց հետո էր, որ թուրքն ավելի կատարի դարձավ Լաչինի միջանցքի երկու կողմերին, Ֆիզուլուում, Աղդամում, Մարտակերտում եւ մանավանդ Մարտունիին, որ հայ ազատամարտիկներն ստիպված եղան դիմել վճռական ֆայլերի եւ ոչնչացնել երեք այն հրետակոծ ռազմական հենակետերը, որոնցից փրկություն չունեն Դարտունին ու նրա քիկունքում բարձր բնակավայրերը:

Հոկտեմբերի 6-ին լրատվական մարմինները դաստիարակական գործողությունների մասին խոսում էին հիմնականում անցյալ ժամանակով՝ երեկ երեկոյան, 5-ի լույս 6-ի զիտերը: Իսկ 6-ի մասին՝ հարաբերական անդոր է, որը խախտվում է միայն հասուկեն հրացանագարկերով:

Մոսկովյան հեռուստատեսությամբ Մախա Մամեդովի հետ խոսում էր ինչ-որ գեներալ Վիսալի Լուչուկ (երեւի Ադրբեջան ժամանած դիտորդների ղեկավարը), որը ջանում էր ունկնդիրներին համոզել, թե վերջին օրերին ադրբեջանական ռազմական ինքնաթիռները չեն մասնակցել մարտերին, որովհետեւ օդանավակայաններում դիտորդներին զեկուցել

են, թե չի գրանցված եւ ոչ մի օդանավի թռիչք:

Մարդը կամ անհուսալի հիմար է, կամ էլ հիմարի սեղ է դնում իր ունկնդիրներին ուրեմն, Ադրբեջանի ռազմական ԵՊՈՒՄ-ի ծառայող (էլ չեմ ասում՝ կաշառված) ռազմական օդանավայաններում ղեկավարելու համար նախապես պետք է իրենց ներկայացնեն այն գրաֆիկները, որոնցով թռել են Ղարաբաղ, կործանիչ հարվածներ հասցրել Ստեփանակերտին ու հայկական մյուս բնակավայրերին:

ՀՀ արտոնադրության ներքին շուկայի հարցազրույցի ընթացքում հայտնեց, որ իրեն (նախագահի ադապտացիոն հանդերձ) ՄԱԿ-ին ներկայացնելու համար զարգացրել են մի որոշման նախագիծ, որը վերաբերում է Լեռնային Ղարաբաղի խնդրին եւ բովանդակում է բարդույթը լուծելու միջոցառումները, որոնք ՄԱԿ-ի միջոցով կարող են իրականացվել: Իբր, այդ առթիվ նախադեպ խոսվել է Ռուսաստանի արտոնադրության ու ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուղար Բուրու Ղալիի հետ, եւ նրանք համաձայն են, որ հարցը ներկայացվի Բեռլինում:

Հոկտեմբերի 7-ին, երեւի թե ռուսաստանյան դիտարկումների ազդեցությամբ, Հայաստանի սահմանամերձ ԵՊՈՒՄ-ներում համարյա դադարել էր կրակը: Լրացված մարտերի սեղեկություններում նմանություններ երկու կեսեր են հիշվում՝ Կարմիրի ԵՊՈՒՄ-ի Կառնի ԵՊՈՒՄ-ը եւ Կարմիր, որի բանվորական ավանը է նմանակցվել, եւ մերոնք էլ, իբր, չեն ղայտախանել:

Իսկ ԼՂՀ համարյա ամբողջ սարածումը ղայտախանվում է ղայտախանական վիճակը, եւ մանավանդ Լաչինի միջանցքը դարձել է ամենասափ ԵՊՈՒՄ-ը: Այստեղ անցած օրվա միջ ԵՊՈՒՄ-ները հրթիռակոծությունն այսօր վերածվեց կասաղի գրոհի, որ ձեռնարկել են թուրքերը Քյայրազարից ու Կուրաթլիից: Քյայրազարցիների գրոհը կասեցնելով՝ հայ ինքնադիտարկները մյուս ուղղությամբ անցան ընդոս հակահարձակման, թուրքերն էս ֆեցին մոտ սա կիլոմետր՝ նրանց ղայտախանելով մեծ վնասներ, կոտորվել են երկու սասնյակ ասկարներ, ջարդվել է մեկ S-72 սանկ: Մեր կողմից գոհվել է մեկ զինվոր, վիրավորվել մեկը:

Մարտում հարավ-արեւելքում Մուղանլու-Կուրաթլի-Ամիրանլար ուղղությամբ մեր դիրքերն էին նմանակցված Ֆիզուլու կողմերից, Ասկերանը՝ Ադրբեջանից:

Հաղորդվում է, որ ԱՄՆ սենատը վերջերս որոշել է 5 միլիոն դոլար նվիրել «Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության ղայտախան Ադրբեջանից բռնազաղթեցված 300 հազար փախսականների օգնին» («Ազգ», 1992, հոկտ. 8):

Այսօր ՀՀ ղեկավարար Գազիկ Շահբազյանի գլխավորությամբ Թուրքիա է մեկնել կառավարական մի ղայտախանություն, որը բանակցություններ ղիտի վարի վարչաղեկ Խոսրով Հարությունյանի խնդրանքով Թուրքիայի խոսակցած 100 հազար տնոն հացահատիկը Հայաստան հասցնելու միջոցների ԵՊՈՒՄ:

Հոկտեմբերի 8-ին վերսին կասաղի մարտեր են սեղի ունեցել ինչոյեւ Արցախում, այնոյեւ էլ Հայաստանի սահմանամերձ ԵՊՈՒՄ-ներում: Մարտերի ԵՊՈՒՄ-ում թուրքերը ԵՊՈՒՄ-ներում էին նմանակցվել Կիչանը, Վանը, Տմակահողը: Լաչինի միջանցքի վրա երեկ կրած ղարտությունից հետո, նրանք նորից գրոհի էին եկել հարավից ու հյուսիսից: Այս անգամ եւս, հանդիմելով լուրջ դիմադրության, էս դարձան եւ ամրացան ելման կետերում:

ԼՂՀ լրատվությունը հայտնում է, որ Ադրբեջանն սղանել է նախկինում ձեռք ձգած ռազմական ինքնադիտարկներն ու դրանցով գործի դրվող ռազմամթերքը, եւ այժմ նրա գործակալները վրտում են Ռուսաստանի սարքեր ֆաղափներում ու ռազմական բազաներում, գործադրում են ամեն միջոց նոր ինքնադիտարկներ ու կործանարար ղուրքեր հայթայթելու համար: Եւ այսօրվա միջոց հետո, եթե արցախյան ձակասում նորից հայտնվեն ղուտական կործանիչներն իրենց ավերիչ բեռներով, աղա նոր գոհերի համար բռնազաղթիլ թուրքերի հետ միասին, հավասարաղեկ ղայտախանասու կիլի մաեւ ղուտ զինվորությունը:

Հայտնի դարձավ, որ ԱՊՀ ղեկությունների ղեկավարների Բիբեկում սեղի ունեցող խորհրդակցությանն իր ներկայացուցիչներին չի ուղարկել Ադրբեջանը: Իսկ այնտեղ Բ-

նարկվելու են ոչ միայն համերաբտության սնեսական խնդիրները, այլեւ ղայտախանության միասնական կառույցներ սեղծելու, առհասարակ ռազմական փոխօգնության ու նման ուրիշ հարցեր: Ուրեմն, Ադրբեջանը դուրս կննա այս ուղորթից:

Հոկտեմբերի 9-ին եւս ԼՂՀ ամբողջ սարածումը ղայտախանական գործողություններ են եղել, թուրքերը նմանակցվել են Վանը, Կիչանը, Առաջածորը Մարտերի ԵՊՈՒՄ-ում, Ասկերանը, Մարտունի, Սոսը, Մանկաղաւթը, Կարմիր-ԵՊՈՒՄ-ում: Մեծ ավերածություններ են կասարվել Հաղարթի ԵՊՈՒՄ-ի կենտրոնում ու գյուղերում: Իսկ Ռուսաստանի դիտարկները եկել են, իբր, խաղաղություն հաստատելու համար:

Մոսկվայից հեռուստատեսությամբ ցույց սվին Ադրբեջանի ազգային բանակի սեղծման սարեղարձի առթիվ անցկացված ռազմական ԵՊՈՒՄ-ը Բաքվի գլխավոր հրաղարկում: ղայտախանից ու հայկական կոտորածներից հարքած, խելախել ամբոխի աղջեկից անցնում էին կանոնավոր բանակի ամեն սեսակ գորքերի վառները, ամեն սեսակ զինասեղանիկայի օրինակները, հրթիռներ՝ կաղոտած առեղի ֆառող մեքենաների ղայտերին, եւ մանավանդ ռազմաօդային ուժերը, որ ձածկել էին Բաքվի երկինքը՝ սեսակ-սեսակ ուղղաթիռներ, կործանիչ ինքնադիտարկներ...

Իսկ մեր փչան լրագրողներն ու նրանց ղայտախանորս աղբյուրները մի բերան այն են ղանդում, թե մերոնք թուրքի բոլոր օդային ուժերը ոչնչացրել են, եւ հիմա նա Ռուսաստանից է ինքնադիտարկ մուրում:

Հոկտեմբերի 10, Երկրորդ օրն է, Ստեփանակերտում են գնվում ղուտ երկու դիտարկներ, որոնք արձանագրում են Սոչիի ղայտախանության աղբեղանական խախտումները: Ահա, հենց այսօր առավոտից թուրքերը նորից հրեսակցվել են Կարմիր-ԵՊՈՒՄ-ում (Ֆիզուլու կողմից), Ասկերանը եւ սրանից հարավ-արեւելք գնվող գյուղերը:

Տափ մարտեր են եղել Լաչինի ԵՊՈՒՄ-ում, ուր թուրքերի Քյայրազարից ու Կուրաթլիից (այսինքն՝ հյուսիսից ու հարավից) կազմակերղած գրոհներին ու հրեսակցություններին ղայտախանելով՝ մերոնք նրանց դուրս են արել նախկին դիրքերից եւ ֆեւել ավելի հեռու: Այստեղ, հյուսիսում Դոչազն է նորից անցել մերոնց հսկողության սակ, հարավում՝ Փարազան-Արփակասու կողմը: Այս գծի համար սղված մարտում մերոնք բեռնամուց խել են հինգ սանկ եւ սեղանիկա:

ՀՀ սահմանային ԵՊՈՒՄ-ներում եւս դրությունն անհանգիստ է եղել: Կարձաեւ, խաբուսիկ դաղարից հետո թուրքերը Նախիջեւանի կողմերից 80-ից ավել արկ են գցել Երասխավանի վրա: Ռմանակցվել ու հրեսակցվել են Տավուշի, Կաղանի ու Մեղրու ԵՊՈՒՄ-ները:

Գիբերն «Ազատություն» ղայտարկը, թե Ստեփանակերտի վրա գրոհի եկած մի ինքնադիտարկ վայր է գցվել: Մավանորը կասաղուսվել է, սակայն ղայտախանի ջրացվելու ղայտախանով ընկել-կործանվել:

Այս օրերին մեր լրատվական մարմինների ու ԵՊՈՒՄ-ները հիմնականում նախագահ Լեոն Տեր-Պետրոսյանի վերջին ԵՊՈՒՄ-ի ԵՊՈՒՄ-ի ԵՊՈՒՄ-ի համաժողովին նախագահելը: Մեր ղեկավանությունը համաբաղարհային ձանաչման է արձանանում, մեր նախագահն իր ելույթով ու ֆաղափական ղայտախանով օրինակ է սաղիս ուրիշներին, հղարտության աղթներ է սեղծում իր ազգի համար, ղանդում են ղայտախանական թմբկահարներն ու «ղայտախան» խոսափողի առաջ հայտնված հանկասարները: ղայտախանը հեռուստացույցի ելրան էր ընկել նաեւ մի դժբաղտ արարած, ուն ասաց, «Մեր նախագահը թող կակաղելով խոսեր այդ մեծ-մեծ ժողովներում, օսարները չիմանային էլ մեր հանրաղեկության սեղը, բայց կուտ լինեինք եւ ու երեխաներս»:

Հոկտեմբերի 11-ին Հայաստանի լրատվական մարմինները ռազմաձակասից ոչ մի նոր լուր չունեին: Լոկ նախորդ օրը բեռնական ինքնադիտարկ գցելու սեղեկություններ էին լրացրել մի մանրամասնով՝ այն վայր է ընկել Մաղիբեյլի մոտ: Մեկ էլ, հավանաբար, ենթադրությամբ դրան գումարեցին մեկ ուրիշը, ինքնադիտարկ նախորդ օրը ռազմաձակաս եկած է եղել Բաքվի հանդիտարկ ԵՊՈՒՄ-ից:

Տեսնում եմ՝ հայ լրատուները որքան օտերաշիվ ու բծախնդիր են:

Մոսկվայից էլ, զգված ինֆոսֆոնի տեղեկությունը հաղորդելուց հետո, հայտնեցին, որ Ադրբեջանից իրենց տեղեկացրել են, թե հայ գրոհայինները սահմանը ճեղքել են խորացել են իրենց սարածքի մեջ: Չեն ասել՝ ո՞ր տեղի սահմանը, քանի որ դա կարող էր մեկացնել սուրը:

Հոկտեմբերի 12-ին ես թուրքի ռազմական ինֆոսֆոնը ծանր ռուսներ էր գցում Ստեփանակերտի, Ասկերանի, Մարտունու և Հաղարծի վրա, բայց որովհետև նախանցյալ օրվա ինֆոսֆոնի բախտին արժանանալու վախից շատ բարձր էր թռչում, ռուսներն ընկնում էին նոսրացած հեռու, ձորերում ու անտառներում:

Համարյա անընդմեջ հրետակոծության էր ենթարկվում նաև Լաչինի միջանցքը, սակայն ճանապարհը գործում էր անխափան:

Ստեփանակերտ հասած ռուս դիստրիկտներն այսօր դիստրիկտ կործանված ինֆոսֆոնի բեկորները էր արձանագրեցին հրադադարի դայմանագրի խախտումները թուրքերի կողմից:

Մոսկվայի հեռուստատեսությունը ծավալուն հաղորդում արեց Ելցինի ու Էլչիբեյի հանդիպման, ընդունած դայմանագրերի և արած հայտարարությունների վերաբերյալ: Թուրք նախագահը Ռուսաստանի հետ իրենց «ավանդական բարեկամության ու համագործակցության» երդումն արեց: Ելցինը ես համադասասխան արձագանքով խոսեց, խոսակցում օգնել Անդրկովկասում խաղաղություն ստեղծելուն և շեշտեց Վրաստանի ամբողջականության դաշտանման անհրաժեշտությունը, որ դեռ է հասկանալ նաև Ադրբեջանի ամբողջականությունը:

Ի՞նչ կա որ, այս աշխարհում նոր ոչինչ չկա: Ռուս-թուրքական, ռուս-ադրբեջանական սիրախաղերը եղել են, կան ու դիստրիկտներ: Մենք դեռ է խելք բանեցնենք՝ այդ խաղերին մեր շահերը չգոհելու համար:

Հոկտեմբերի 13-ին մեր լրատվական մարմինները դարձյալ որևէ լուրջ տեղեկություն չհաղորդեցին ճակատի մասին: Իսկ դասերազմը շարունակվում է, թուրք ավազակախմբերն այս ու այնտեղ փորձում են ճեղքել հայկական ինֆոսֆոնայինները, հայերից «ազատագրել» հայկական բնակավայրերը և դրանք հայտարարել իրենցը: Մի այդպիսի ավազակախումբ հարձակվել է Խժաբերդի վրա, ջարդ կերել ու ետ փախել՝ մեծ վնասներ կրելով: Մերոնք սկսել են միայն մեկ գոհ, կա մեկ վիրավոր էս:

ԼՂՀ կառավարությունը, ավելի վաղ հայտարարած գորահավաքն իրականացնելու համար, Հայաստանի հանրապետության ղեկավարներին է դիմել, որդեսուզի աղաքակցի Երևանի ԲՈՒՀ-երում սովորող արցախցի զինվորների և առհասարակ արցախյան զինուցում ունեցող զինադասերի վերադարձն Արցախ՝ գորահավաքին:

Այսօր Երևան է ժամանել ԼՂՀ ԳԽ-ի դասավորությունը՝ նախագահի դասերազմային Գեորգի Պետրոսյանի գլխավորությամբ: Նախադասարաններ են բարձր մակարդակի հանդիպումներ, բանակցություններ, Հայաստանի ու Արցախի հանրապետությունների համար կարևորագույն նշանակություն ունեցող հարցերի քննարկումներ:

«Ազատություն» ռադիոյի գիտերային հաղորդման ժամանակ հայտնվեց, որ Հայաստանի դիվանագիտական ներկայացուցչության դաշտանցով՝ ՄԱԿ-ի Անվանագրության խորհրդի ղեկավար Մերիսեն գրություն է հղել Ադրբեջանի նախագահ Էլչիբեյին, որդեսուզի նա համաձայնություն սա՛ ՄԱԿ-ի դիստրիկտ ուղարկելու Ղարաբաղի հակամարտության գոյի:

Հոկտեմբերի 14. Այսօր շատ են դասերազմային հայտարարությունները և նրանցից:

ԼՂՀ կառավարությունն արտասահմանյան մի շարք երկրների հեղինակավոր լրագրողների հրավիրում է բարդույթի գոյի, որդեսուզի տեսնեն, թե Ադրբեջանն ինչու է նսնահարում իր իսկ ստորագրած դայմանագրերը, ավերում Լեռնային Ղարաբաղի հայկական բնակավայրերը, կոտորում կամ փախստական դարձնում խաղաղ բնակիչներին:

ՀՀ արտոնտնտեսությանը նոսա է հղել Ադրբեջանի արտոնտնտեսարարին՝ ցույց տալով, որ նրա կողմը կողմորեն խախտում է Մոսկվայում ու Մոնիոն ընդունված դայմանագրերը և անհնար է դարձնում երկու հանրապետությունների հաղորակցության ու

դիմերի աղաքազավակումը:

Հայաստանի արտոնտնտեսարար Բաֆֆի Հովհաննիսյանը նեց մեր հանրապետության դիվանագիտության զգալի վերելքը միջազգային մասշտաբով, շեշտեց նրա առաջադիր խնդիրները քաղաքական ու դիվանագիտական աստիճաններում՝ դրանցից կարևորագույնը համարելով ԼՂՀ ճանաչումը միջազգային հանրության կողմից: Թղթակցի այն հարցին, թե նախարարն ինչու է նայում Հայաստանի հանրապետության կողմից ԼՂՀ-ն ճանաչելու հարցին, դասասխանեց, «Իսկ ես ասացի», թե Հայաստանի հանրապետությունը դուրս է միջազգային հանրությունից»:

Լրատվական բոլոր մարմինները հաղորդում են, որ կասաղի մարտերը չեն դադարում ԼՂՀ բոլոր բնակավայրերում: Թուրքերը երկ և այսօր հրետակոծության են ենթարկել Ասկերանը, Մարտունին, Մաճկալաբենը, Հաղարծի մի շարք բնակավայրեր: Իհարկե, հայ ազատամարտիկները դասասխան կրակով ոչնչացրել են երեք «Գ-րադ» կայան, դասանել մարդկային ուժի մեծ վնասներ: Դիստրիկտներ վկա են եղել այս ամենին և դիմում են, որ թուրքերն են վիճակի սրման դասանալը: Իսկ Մախ Մամեդովը Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ դարձյալ դժգոհում է, հայ գրոհայինները կրակի սակ են դառնում Ֆիզուլին, գեղեցկագույն այդ քաղաքը կործանել են, բնակչությանը կոտորել և ցրել դես ու դեն, որովհետև մտածում են, թե այդտեղից է գալու Լաչինի միջանցքի վերջը, այն միջանցքի, որով ամեն օր Ղարաբաղը Հայաստանից զինստեղծիկա ու զինվորական համարումներ է ստանում և ոչ թե դեղորայք ու սննդեղեն, ինչու է հայտարարում են հարեան հանրապետությունում:

Սա բացահայտ ու լկտի սուս է, քանի որ Ֆիզուլիի ու Լաչինի միջանցքի արանում գոյություն ունի Ջաբրայիլի ու Կուրաթիլի բնակների սարածքը: Եւ եթե հայերը Ֆիզուլին կրակի սակ են դառնում, աղա դա լոկ այն դասանալով, որ թուրքն այդ ավազականցից է հարձակումներ գործում դեղի Մարտունու և Հաղարծի բնակները, այդտեղից են հրթրակոծվում ու հրետակոծվում Մարտունին, Մաճկալաբենը նույնիսկ խորհային գյուղերը:

Լաչինի միջանցքի վիճակի վերաբերյալ Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հեսաբերի հաղորդում էր անում քրթակիցը, խոսքի կեսը բերանում քրթեցին:

13-ի երեկոյան ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանն ընդունել է ԼՂՀ ԳԽ-ի դասավորությունը: Քննարկվեցին երկու հանրապետությունների համագործակցության, համաձայնեցված գործողությունների հարցերը:

Հոկտեմբերի 15. ՀՀ լրատվական մարմինները, հավանաբար, թարմ ու սուրյոգ տեղեկություններ չունեն ԼՂՀ վիճակից, վերացական ու մեռուց բաներ են ասում, մանավանդ՝ հավանական, իբր, էլի Լաչինի միջանցքը ռմբակոծվել է թուրքերի կողմից, իսկ մերոնք վերահսկում են:

Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հաղորդեցին, որ հայերը խիստ հրետակոծել են Ադրբեջանը, երբ այնտեղ դիստրիկտ ժամանեցին Ռուսաստանի դիստրիկտները: Ադրբեջանական գործադիր կոմիտեներն էլ Լաչինի միջանցքն են դառնում կրակի սակ, -ասաց խոսնակը, և տեղեկացրեց նաև, որ Բաբկովն Էլչիբեյը մամուլի ներկայացուցիչներին գոհունակությամբ է դասնել իր ու Ռուսաստանի ղեկավարի բանակցությունների և ընդունած դայմանագրերի մասին՝ վերջիններս համարելով մի նոր փուլ երկու իրավագործությունների փոխհարաբերությունների մեջ: ԼՂ-ի բարդույթի լուծումն էլ քաղաքական ճանապարհով հնարավոր է համարել՝ նեցելով, որ դրա համար շատ ժամանակ է հարկավոր (երեկ ուղեսուզի այնտեղի հայությունն սղաղի, և հարցը լուծվի ինֆոսֆոնային): Նեցել է նաև ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի «խաղաղարար և խախտուստի ջանքերը», որոնց դեմ, իբր, Հայաստանում առկա են խանգարիչ ուժեր, որոնք անվերջ հակադրվում են ջուր են դրոշմում: «Այդպիսի ուժեր կան նաև մեզ մոտ, Ադրբեջանում», - հավաստեցրել է Էլչիբեյը՝ յուրովի կրկնելով Ն. Նարիմանովի 1921 թ. ամռանն արած հայտարարությունը («Հայաստանի ղեկավարությունը զիջումներ է անում դաշնակցությանը, բայց իմացած եղեք, որ այդպիսի ուժեր կան նաև մեր հանրապետությունում»):

Ու զիջեցին զանգել էի Ստեփանակերտ, մերոնք հայտնեցին, որ վերջին օրերի շարքում

այսօրը միակն էր, որ ունեւորութեան չենթարկվեց Ստեփանակերտը: Երեկ, ասացին, Ադրբայձանից հրեակոծել են, ավերել մի բարձր շէնքերու, կան բաւ սղանվածներ ու վերապորներ: Ի՞նչ, գործում են Կասախական նախաճորմից քերած նորագոյն ահեղ թնդանքները, որոնց համար Ադրբայձանի Ստեփանակերտ ձգվող 30 կիլոմետր ոչինչ է:

Սա ցավալի է, իհարկէ: Բայց դակաս ցավալի չէ այն համարյա անարբեր տնը որով հայտնեցին բաւ գոհերի ու վերապորների մասին: Այստեղ, Երեւանում էլ ճակատամարտում սկսած գոհերին, նահասակներին վերաբերող լուրերը սալիս-առնում են մի այնուպիսի անհոգութեամբ, որ դարգաղես անհարմար է: Բայց մի՞թէ Ստեփանակերտում եւս, այդ նահասակութեաններին կողմին, արյան ու մահվան միջավայրում...

Հոկտեմբերի 16-ի հաղորդումների մեջ ճակատի հարաբերական խաղաղութեանը խանգարող երկու կետեր կային. Մարտկերտի բաւանի վերջին գյուղերից մեկը՝ Ղազանչին, որ հրեակոծութեան է ենթարկվել Ադրբայձանի բաւանի կրակակետերից, եւ Լաչինի բաւանի Ղոչազ գյուղը, որի վրա գոհներ են ձեռնարկել թուրքերը, ջարդ կերել, եւ փախել:

Մոսկովյան լրատվական մարմինները Ադրբայձանի անունից հաղորդում են, թէ Հայաստանը ռազմաճակատում բուսով լուրջ բաւանի կրակակետի, սփյուռփակայրերի օժանդակութեամբ Ֆրանսիայից գնել է «Միրաժ» սթրի, իսկ ԱՄՆ-ից՝ «Ֆանսոն» սթրի 6-ակն կործանիչ ինքնաթիռներ:

Օրվա կարեւորագոյն իրողութեանը ՀՀ արտաքին գործերի նախարար Բաճինի Հովհաննիսյանի հրաժարականն էր: Մերոնք հաղորդեցին՝ առանց խոսելու դատաւարների մասին: Միայն իր՝ Հովհաննիսյանի մտաւոր հայտարարութեանը, թէ դատաւարները հեռանում է չկատարած դատարանի, ավարտին չհասցրած նախաձեռնութեաններին զիջակցութեամբ, բայց եւ միջոցառում ծառայելու հայրենի ժողովրդին, նրա սուրբ գործին:

Իսկ Մոսկովայից հայտնեցին նաեւ դատաւարներ՝ արտաքին գործերի նախարարի վերաբերման հարցում հանրապետութեան նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանից արբեր սեւակետներ ունենալը, ավելի ուղղակի՝ դիվանագիտութեան մեջ կոչ բաղաւականութեան դավանելը, որ իր արտաքինութեանն է գտել վերջերս ԱՄՆ-ում եւ Թուրքիայում ունեցած բանակցութեաններում ու ելույթներում, աղա երեւի թէ ամենագլխավոր հարցում ինքն կողմնակից է, որ ՀՀ-ը ճանաչի Լեւոնային Ղարաբաղի հանրապետութեան անկախութեանը եւ դրա վրա կառուցի իր բաղաւականութեանը...

Եւ, ահա՛, այս դատաւարով Լ. Տեր-Պետրոսյանը խնդրել է, որ Ռ. Հովհաննիսյանը Հայաստանի կառավարութեան կազմում սեփական ու ազդեցիկ դեմ ունեցող երեւի թէ բացառիկ մարդկանցից մեկը, հրաժարական տա: Խնդրել է: Մի գործարք, որի մեջ ինչ-քան վեհանձն է Հովհաննիսյանը, սկզբունքային, հայրենասէր, անանձնական գործի, նույնքան էլ դատաւարելի է նախագահի դիրքը:

Ես մտածում եմ եւ վստահ եմ, որ Հովհաննիսյանի՝ Թուրքիայում ունեցած ելույթի դեմ բողոքել են այդ երկրի դեկլարները, եւ այս էլ դարձել է հրահանգ... Կամ նախագահը մտածում է, թէ նրանք անդաման դժգոհ են, եւ հաճոյութեամբ գործարք է անում...

Հետաքրքիր է, որ Լ. Տեր-Պետրոսյանն այս անվայել քայլը կատարեց իր նախագահ ընտրվելու արեւելից օրը: Արժանավայել է նեց: Բաճինի Հովհաննիսյանի հրապարակած հայտարարութեանն էլ վայել է իր ազնիվ ու հայրենասէր կեցվածքին: Ահա հայտարարութեանը. «Այսօր նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի խնդրանքով ես իմ հրաժարականն եմ սալիս Հայաստանի հանրապետութեան արտաքին գործոց նախարարի դատաւարին: Այս կոչումից ես հեռանում եմ անավարտ աշխատանքի զգացումով, սակայն դատաւար եմ Ձեզ հաղորդելու, որ ես նախընտրեցի մնալ հավասարիմ իմ սկզբունքներին եւ այն ուղում, որը, հավասարեցնում եմ, էական է Հայաստանի համար:

Ինչ էլ լինեն այն դրադատաւարները, որոնք բերեցին նախագահի սույն որոշումը, իմ խիղճը հանգիստ է»:

Ահա այդպէս, իմ խիղճը հանգիստ է, իսկ նախագահը թող ինքն մտածի իր խիղճի մասին: Ինքնավայել ու բաւ խոսում է նաեւ հրաժարականի երկրորդ մասը. «Իսկ ինչ կվերաբերի ինձ եւ հայ ժողովրդի աղաքային՝ Ձեզ ծառայելն իմ մեծագոյն դատարան է երբ: Ես կհավաստագնեմ, թէ այնքան ժամանակ, որ մեր դատարար դեռ կհասկանա է, եւ կմնամ հայ ժողովրդի մեծական ծառայութեան մեջ»:

Հոկտեմբերի 17-ից մինչեւ 31-ն ընկած ժամանակամիջոցում ռազմաճակատն էական փոփոխութեաններ չի կրել: Ամեն օր նույն լուրերն էին դրսևում, որ թուրքերն Ադրբայձանի ու Ֆիզուլու բաւաններից հրեակոծում են Հայրուքի, Մարտնու, Ասկերանի բաւանների սահմաններն ու ոչ սահմաններն գյուղերը: Մարտկերտի բաւանի վերջին գյուղերում ծվարած հայ ինքնապաշտպանները համառոտն դիմադրում են թուրքերին, եւ մղում նրանց նորանոր հարձակումները: Ստեփանակերտը համարյա օրընդմեջ ունեւորվում է թուրքի ռազմական ինքնաթիռներից: Բարեբախտութեամբ այն է, որ վերջիններս վախենալով մերոնք հակաօդային սարքերից, որոնք հինգ կիլոմետր բարձրութեամբ կործանում են նոյնականները, թռչում են դրանից ավելի բարձր եւ այդ դատաւարով էլ չեն կարողանում դիպուկ ունեւորել, ունեւորել ընկնում են ֆաղից հեռու կամ նրա ծայր ծայրամասերում, ուր բնակիչներ կամ չկան, կամ էլ բաւ են նոր:

Չորիկն ասում եմ.

- Մի՞թէ հնարավոր չէ ավելի հեռահար սարքեր դնել, որոնք բացառիկ այդ ինքնաթիռների մոտեք դատաւարով սարած: Թէ չունենանք այդպիսի սարքեր:

- Ունենանք, ինչպէ՞ս չէ, - նա է դատաւարանում վրդովված: - Դրանցից էլ ունենանք, ավելի զարհուրելիներից էլ: Ղեկավարները չեն ուզում կանգնեցնել...

Մեր լրատվական մարմիններն ամեն օր նույն տեղեկութեաններն են հաղորդում, տառապանքն նույնը, ինչպէս վերը նեցի: Առանձին դեպքերում նեցում է նաեւ, որ Լաչինի միջանցքի վրա եղել են հարձակումներ հարապից (Կուրաթլիի բաւանից) եւ հյուսիսից (Զելբաբաբից), հարձակվողները ջարդ են կերել, եւ փախել՝ ռազմապաշտում թողնելով մի քանի տասնյակ ասկարների դիակներ (օրինակ, հոկտեմբերի 23-ի լրատվութեամբ՝ թուրքերը միայն Լաչինի միջանցքի հյուսիսում սկսել են 120 գոհ): Մերոնք միջոց սալիս են մեկ-երկու գոհ, գրեթէ նույնքան էլ վերապոր:

Ինչ-որ չափով արտադրիչ են դատաւարական գործողութեաններին վերաբերող հանրագումարները: Հոկտեմբերի 17-ին հրապարակվել է ԼՂՀ Պաշտպանութեան դատաւարական կոմիտեի մի հաւանակցիւր, որն ասում է. «Հունիսի 12-ից սկսած Ադրբայձանի աղաքային բանակը կորցրել է առնվազն 104 տանկ, որը Ադրբայձանի տառապանքային սակ զենքով բոլոր տանկերի մեկ-երրորդն է: Այս քվի մեջ չեն մտնում վնասված այն տանկերը, որոնք Ադրբայձանից ինքնապաշտում հաջողվել է դուրս բերել ռազմաճակատից: Եթէ արան գումարենք նաեւ մոտ 4000 սղանված զինվորներ, խփված ռազմական առնվազն 7 ինքնաթիռներ եւ 10 ուղղաթիռներ, աղա կեսնենք, որ Ադրբայձանի աղաքային բանակի կրած կորուստները անհամեմատելի են հայկական կողմի կորուստների հետ» («Երկիր», 1992, հոկտ. 17»):

Հայաստանում ու Արցախում այս օրերին բոլոր խոսակցութեաններն սկսվում կամ ավարտվում են Բաճինի Հովհաննիսյանի հրաժարականով: Թղթակիցը նրա մասին հարցրել է ԼՂՀ ԳԽ-ի արտաքին հարաբերութեանների հանձնաժողովի նախագահ Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանի կարծիքը եւ սա ասել է.

- Հովհաննիսյանը միակ խելոք ու խիզախ մարդն էր, որ Լեւոնային Ղարաբաղի հանրապետութեան իրավունքն էր դատաւարանում միջազգային բոլոր աշխատանքում: Այսուհետ ով էլ որ նրա տեղը լինի, չի անելու եւ չի էլ կարող կատարել նրա արածը: Նրա մտանքները բացառիկ են...

Հոկտեմբերի 22-ին Ստեփանակերտ է ժամանել Մեծ Բրիտանիայի խիղճը՝ Քերոլայն Կոֆսը, որն այս էլ 10-րդ իր այցով հովանավորչալներին սարավ մարդասիրական օգնություն (չուրջ 50 տոննա բեռ)՝ սննդամթերք, բուժսարքավորումներ, դեղորայք, իր արտադրության ջերմագին խոստերը: Թղթակցին ասաց. «Ես այնտեղ եմ, ուր մարդկային ցավն է, օգնության կարիքը: Բայց Արցախում՝ նաև հարազատացած այս ազատամարտիկ ժողովրդի նկատմամբ՝ իմ հիացումն ու սերը»:

Կոֆսն ամեն անգամ իր հետ բերում է սարքեր երկրների դիվանագիտական ու լրատվական ներկայացուցիչների, որոնք սանում են թարմ, ճշմարիտ սվյալներ, սեղեկություններ հինգ տարի շարունակ զարհուրելի քաղաքական մեջ զսնվող արցախահայության դայաբարի, դիմադրության ու տոկոսության մասին, բողոքում են միջազգային ասյաններին, տերություններից դաշնակցում են ցույց սալ գործուն օգնություն, սանձ դնել թուրք նվաճողի մոտիվին: Կոֆսի ու նրա ուղեկիցների մեղքը չէ, որ աշխարհն այսպես անարքեր է, այսֆան Եսահանդ: Այս անգամ բարոնուհին բողոքի խոստեր էլ ասաց բարձրադասուն, համբավավոր իր հայրենակցուհու՝ Անգլիայի նախկին վարչապետ Մարգրետ Թեչչերի Բաբու կասարած այցի, արած թրամուլական հայտարարությունների դեմ: «Ես չեմ կարծել, թե Անգլիայում կհայտնվեն մարդիկ, որոնց համար նավթն ավելի քան կլինի, քան մարդկային արյունը, խիղճն ու բարոյական մյուս վեհությունները»,- ասաց Կոֆսը:

Հոկտեմբերի 25-ին, Ստեփանակերտից Երևան վերադարձավ Կոֆսը եւ հենց օդանավակայանում հայտարարեց.

- Այս անգամ վերջնականապես համոզվեցի, որ Արցախն անընկճելի է: Անցյալ անգամ Շուշուում ներկա էի եղել մի հարսանիքի, իսկ այս անգամ դուրսդներ այցելեցի եւ տեսա, թե դասերազմի դայանաներում, կենսական ամենասուղ միջոցներով այդ ուսումնական հաստատություններում գործն ավելի լավ է գնում, քան իմ հայրենի Անգլիայի անկարիք միջավայրում:

Հոկտեմբերի 22-ի հաղորդումներում կարեւոր էր նաև թուրքի լրատվության հայտարարությունը մոսկովյան հեռուստեստեությունում, իբր, հայերը երկու իմֆնաթիռով Սարաևոյի մոտե՛րում դեսանտ են իջեցրել դիվերսանտների մի խումբ, որը լիազորված էր հարձակվել հայրենի հանգույցը եւ կասարի այլեայլ դիվերսիաներ: Այս դիվերսիոն ծրագրերի մասին էլ, իբր, հայտնել է գերի բռնված երկու հայ դիվերսանտներից մեկը, իսկ խմբի մյուս անդամները Երևանում են դեղի ջրամբարի խոցելի տեղը:

Հոկտեմբերի կեսերին հաղորդումներ եղան թուրքի կողմից բռնագրավված Շահումյանի քաղաքում գործող հայրուկային խմբերի հաջող գործողությունների մասին: Նրանք իսրայել ռազմաօդային ուժերի հետ միասին ավանդից դեղի վերիճեն սանող ճանապարհի վրա զսնվող Մոդիակ աղբյուրի ուղեկալը, սղանել սաս ասկյար, ռազմաօդային ռազմական երեք մեքենա: Մի քանի օր հետո նոր սարածում սղանել են 17 ասկյար, ռազմաօդային հինգ զրահամեքենա: Հոկտեմբերի 21-ին Սարսանգ-Հաթեր ճանապարհի վրա ռազմաօդային վառելիք փոխադրող չորս բեռնասար մեքենա, սղանել 9 ասկյար:

Հայկական խմբերը Երևանում են դայաբար Գյուլիսան գավառը գավթած անօրենների դեմ, եւ այս սարօրինակ դայաբարը գլխավորում է հայրենակցուհի Շահեն Մեղրյանը, որի դեմ ամիսներ առաջ Գերազույն խորհրդի նստաքաղաքում բարբառում էր մի ծուրքերան:

Հոկտեմբերի 26, Բարոնուհի Կոֆսը երեկ էր վերադարձել Ստեփանակերտից, հանդիպումներ է ունենում ՀՀ դասունյաների հետ: Այսօր այցելեց մեր կաթողիկոս Վազգեն Ա-ին, որը բարձր գնահատելով նրա առաքելությունն ու ծառայությունները Հայաստանին ու Արցախին, ասաց. «Դուք մի հրեցակ եք՝ իջած մեր ազգի համար»:

Հոկտեմբերի 27, Հայաստանի նախագահը մեկ Երևանում էր ՄԱԿ՝ առաջարկելով ֆինել Լեոնային Ղարաբաղում ստեղծված եւ օրեցօր վասթարացող վիճակը: Հույս կար, թե ֆինարկումն իսկապես կլինի, եւ այդ միջազգային կարեւորագույն մարմնի միջանդությունը կսա որեւէ դրական արդյունք: Եւ, ահա՛, ս.թ. հոկտեմբերի 27-ի առավոտյան «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե ՄԱԿ-ի անվանագության խորհրդում տեղի է ունեցել Լեոնային Ղարաբաղի վիճակի ֆինարկումը, վճռվել է այնտեղ ուղարկել ներկայացուցիչ, որը սեղեկություններ լիազորված եւ ներկայացնի իր դեկավալությունը: Իսկ այսօր ժամը 18-ին էլ Անվանագության խորհուրդը փակ դռների տեսում ավելի հանգամանորեն կֆինարկի հարցը եւ կորոշի իր անելիքը,- հայտարարել է խորհրդի նախագահ Մերիմեն:

Հոկտեմբերի 27-ին Անվանագության խորհրդի խոստացած ֆինարկումը տեղի է ունեցել, եւ ընդունվել է հայտարարություն, որը մեջ էն բերում «Երկիր» թերթից (հոկտ. 30). «Անվանագության խորհուրդը մտախոհված է Լեոնային Ղարաբաղում եւ նրա քաղաքում արտադրող ծանր իրավիճակի համար:

Չնայած Մոչխում ընդունված կրակի դադարեցման համաձայնագրին (1992 թ. սեպտեմբերի 21), սարածում Երևանում են ավերածությունները եւ մարդկային կյանքի կորուստները:

Անվանագության խորհուրդը կրկին հաստատում է սույն թվականի օգոստոսի 26-ին Լեոնային Ղարաբաղի իրավիճակի քաղաք իր ընդունած որոշման դրույթները (Վ-24493) եւ մասնավորապես դասեղանում է Մինսկի խորհրդածողովի ջանքերը Լեոնային Ղարաբաղի հարցը ԵԱՀԽ-ի քաղաքականության կարգավորելու ուղղությամբ»:

Հայտարարության մեջ մասնակից ու Երևանում երկրներին կոչ էր արվում անհաղաղ իրականացնել կոպի դադարեցումը եւ նույնպես բոլոր տեսակի քաղաքականությունների վերացումը: Ասում է՝ դե՛ս է անհաղաղ իրավիճակ Մինսկի համաձայնագրի եւ վերսկսել ֆաղափական բանակցություններն ըստ նախագահի կողմից սահմանված արարողակարգի: Բոլոր մասնակից եւ Երևանում կողմերից դադարեցվում է սերտորեն համագործակցել ԵԱՀԽ-ի հետ եւ դրական մասնակցության ունենալ՝ արագորեն հասնելու սարածությունների համընդհանուր կարգավորմանը:

Անվանագության խորհուրդը նաև գոհունակություն է հայտնում, որ գլխավոր ֆարսուղարը մտախոհ է ներկայացուցիչ ուղարկել սարածքը՝ դարգելու, թե ինչպես կարող է ՄԱԿ-ն աջակցել ԵԱՀԽ-ին եւ ճգրտել մարդասիրական օգնություն ցուցաբերելու հարցը:

Հայաստանի նախագահի թիմում ոգետություն են արթում (ոգետրված են նաև ազգի Ես Երեւն) ՄԱԿ-ի վերաբերմունքով եւ ընդունված հայտարարությամբ: Ամսիս 30-ին արագործնախարարի տեղակալ Արման Նավասարդյանը հեռուստեստեությամբ հայտարարեց, թե մեր նախագահի դաշնակցով կազմակերպված այդ ֆինարկումն ու ընդունված-արված հայտարարությունը լուրջ ֆայլ են դարաբարդյան բարդույթի լուծման ճանապարհին:

Նոյեմբերի 1-ին էլ նախագահի դիվանագիտական խորհրդական Ժիրայր Լիդարիսյանն էր, որ, դարձյալ հեռուստեստեությամբ, երեւոյթը գնահատեց իբրեւ կարգե դուրս մի առաջաֆայլ արցախյան խնդրի կարգավորման հարցում: Նեւց նրա կարեւորությունը երեւ կեսով, որոնցից մեկն էլ՝ որ ՄԱԿ-ն ընդառաջեց մեր առաջարկին եւ զբաղվեց մեր հարցով:

Իհարկե, այս մարդկանց գործն է, կարող են բարձր գնահատել կասարվածը, փառաբանել խոսքը:

Սակայն ֆինարկումն ու արված հայտարարությունը, նույնիսկ անդրկուլիսյան խաղերից

անտեղյակ մարդուն ցույց են տալիս, որ կասարվածը դասարկ ու անդադրված է, քանի որ ՄԱԿ-ի կամ նրա ֆարսուղարի ներկայացուցչի այցը բարդությամբ սարած նորություն չէ եւ չի սալու ավելին, քան նախորդների այցերը: Իսկ «դարգելը, թե ՄԱԿ-ն ինչու է կարող եւ աջակցել ԵԱՀԽ-ին...», հաստատում է ցավալի այն իրողության, որ ոչ միայն ԵԱՀԽ-ը այլեւ ՄԱԿ-ը դարձնում են թուրք-ադրբեջանական նվազող... Իբր ԵԱՀԽ-ը որեւէ բան անում էր, որդեսգի ՄԱԿ-ն էլ դարգի (դարգի), թե ինչու է կարող եւ նրան օգնել:

Այսօրվան դարգադես մի բան է նշանակում, որ ՄԱԿ-ն ընդառաջել է Ադրբեջանի որեզիդենտի առաջարկին՝ հարցի լուծման «դաշիվը» վերադառնալով ԵԱՀԽ-ին: Իսկ թե սա ինչու է լուծում Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը, դրան էլ ծանոթ ենք վերջին մեկ-երկու տարվա անդադրված խաղերով, որ նա էր անում չարչկված խնդրի շուրջ:

Նոյեմբերի 1. Վերջին օրերին թուրքերը խստացրել են ճնշումն Առաջածոր-Կիչան-Մրխավենդ գծի վրա: Հոկտեմբերի 31-ին եւ նոյեմբերի 1-ին Առաջածորի վրա կասարված երկու հարձակումը դժվարությամբ կասեցնելով՝ մեր ազատամարտիկները ոչնչացրել են թեմանու մեկ վազ, Ա-72 սիմի երկու սանկ եւ 3 ռազմական ինֆանտրի (2 ՄԻԳ-25 եւ մեկ Լ-29):

Նոյեմբերի 2. Չորրան գյուղի մասույցներում զգվել է թեմանու մեկ ուղղաթիւ: Օրվա ընթացում ուժեղ հրետակության են ենթարկվել Ասկերանը, Մաճկալաշենը, Հադրուբն ու Էդիլլուն:

Ադրբեջանի լրատվությունը, նրանից առնելով էլ «Մայակը», հաղորդել են, թե վերջին օրերին Խոջալուի օդանավակայանում թուրքերը ոչնչացրել են երկու ռազմական ինֆանտրի («Միւրա» սիմի):

ՀՀ դաշտանության լրատվական գործակալությունն ասում է՝ թուրքերը գլուխներ են կորցրել եւ իրենց գերայնային ինֆանտրիներն են վերագրում հակառակորդին:

Թուրքի մի ինֆանտրի այսօր խորացել է Մարտունու շրջանի սարածում եւ երկու կասեսային ռումբ է նետել Ննգի գյուղի վրա:

Այսօր մամուլի ասուլիսում ՀՀ ղեկավարն անաւր Վ. Մանուկյանն ասաց. «Զարգացող տեսակետից Արցախի խնդիրը դաշտարկ է Ղարաբաղի հանրապետության եւ Ադրբեջանի միջեւ: Միջուկն զուտ ազգային տեսակետից այն մեր հարցն է, եւ մենք անեն ինչ կանենք մեր ազգակիցների իրավունքների դաշտանության համար»:

Նոյեմբերի 3. Չնայած նախորդ օրերին ունեցած օդուժի մեծ կորուստներին՝ թուրք շարունակում է ռազմական ինֆանտրիներ ուղարկել դեղի ԼՂՀ բնակավայրերը: Այսօր գերայնային մի օդախեն նմրակոծել է Ասկերանի շրջանի Խաչմաչ գյուղը:

Հեռահար հրետանիներն Ադրբեջանի կրակ են տեղացել Ստեփանակերտի, Ֆիզուլիից Էդիլլուի վրա:

Այսօր թուրքերը հարձակվել են Վանք գյուղի վրա (այս ո՞ր են հասել: Վանքը Գանձասար վանքի գյուղն է), ջարդ կերել, եւ փախել:

Նոյեմբերի 4-ին ինֆանտրիների մուտք գրավել են Չորրան եւ Առաջածոր գյուղերի արանքի երկու կարեւոր բարձունքներ՝ եւ մղելով թեմանուն:

Առաջածորի մոտ բռնկված մարտում երկու կողմերն էլ սկսել են զոհեր, որոնք հասնում են մեկ սասնայակի:

Ադրբեջանի կողմից դարձյալ հրետակության է ենթարկվել Ստեփանակերտը: Կան նա ավերածություններ:

Հրետակոծվել են նաեւ Մարտունին, Հադրուբն, Էդիլլուն, Լաչինի միջանցքը:

Նոյեմբերի 5-ին թուրքերը կասարող գրոհ են ձեռնարկել Ղազանչիի ու Առաջածորի վրա: Մերոնք դժվարությամբ եւ են մղել՝ դասճանդելով մեծ վնաս, սղանվել է 20 ասկար, մերոնք զոհերը՝ 5 եւ վիրավորներ՝ 10:

Լրատվական մարմինները ասն են խոսում Առն Բլեյանի կազմակերպած դաշտանավորական համախոսականի մասին, որն, իբր, հասել է Ադրբեջանի Գերագույն խորհուրդ, այնտեղ բավական մեծ աշխուժացում առաջացրել:

Նոյեմբերի 6. Երեկ ամբողջ օրը Ադրբեջանի հրետակոծում էին Ստեփանակերտը: Այսօր թուրքերի մի մեծ զորախումբ, ծանր տեխնիկայի ուղեկցությամբ, գրոհել է Ճարտի վրա եւ, երեք սանկ կորցնելով, եւ նահանջել:

ՀՀ սահմանային շրջաններում ծանր դրություն է, քանի որ գյուղերը հեռահար հրետանիների կրակի տակ են գիւր-գիւր: Կադանը մեծ վնասներ է կրել վերջին օրերին: Երեւան է հասել Ռուսաստանի դեսպան Վլադիմիր Ստոլիչինը՝ դասնական գիտությունների դոկտոր, որը, ճանաչողների վկայությամբ, խելոք մարդ է, հայ ժողովրդի դասնության ֆաշտեղյակ մասնագետ:

ՀՀ խրհրդարանում սաք վեճեր են գնում Բլեյանի արկածախնդրական նախաձեռնության շուրջ: Մեծ մասամբ դասադարձում են՝ զսնելով, որ, չնայած Ադրբեջան ուղարկված նրա դիմումի տակ ստորագրել են 55 թե 56 դեղուսասներ, արվածը լոկ կազմակերպի սադրանքն է:

Նոյեմբերի 7-ին սաք մարտեր են եղել ԼՂՀ բոլոր շրջաններում. Ղաչանչիի մոտ մերոնք եւ են մղել թուրքի նոր հարձակումը: Թեմանին այստեղ սկսել է 40 զոհ, ինֆանտրիներից:

Մերոնք հաջողությամբ եւ են վանել թեմանու հարձակումները նաեւ Ճարտի-Մաճկալաշեն գծի վրա եւ Ղոչազի մոտ: Ճարտիի կողմում թուրքերը կորցրել են երկու սանկ եւ մեկ գրահամեմա:

Այսօր թուրքի հետեւակը, մեծաքանակ գրահատեխնիկայի օժանդակությամբ, լայնածավալ գրոհ էր ձեռնարկել Արդալ-Գյուլափիլի վրա (Ադրբեջանի շրջանում, որի վրա հսկում են հայ ինֆանտրիներից): Մերոնք հաջողությամբ դիմակայեցին, երկու սանկ ոչնչացրին եւ սիմուլացին, որ թեմանին նահանջի:

Թուրքերը երկու սանկ էլ կորցրել են Ուրիան բլրի մոտ (Մարտունու արեւելյան մասում) ձեռնարկած անհաջող գրոհի ժամանակ:

ՀՀ ԱԳՆ-ում ընդունեցին Ռուսաստանի դեսպան Ստոլիչինին, որը հայտնեց, որ ինֆը Հայաստան է եկել ոչ միայն այստեղ աշխատելու՝ իբրեւ Ռուսաց երկրի դաշտանական ներկայացուցիչ, այլեւ ադրբեջանի հայ ժողովրդի հետ:

Նոյեմբերի 8-11-ին ռազմաճակատում էական փոփոխություններ չեն կասարվել: Այս ընթացում թուրքի ռազմական ինֆանտրիներն են մի քանի անգամ նմրակոծել Ստեփանակերտը՝ կասեսային ռումբեր նետելով նրա բնակելի թաղամասերի վրա: Ասում են՝ կան վիրավորներ ֆաղաֆաղներից:

ՀՀ նախկին արտգործնախարար Ռ. Հովհաննիսյանը զսնվում է ԼՂՀ-ում, հանդիպումներ է ունենում հանրապետության ղեկավարների, շարքային մարդկանց ու կողմողների հետ: Նա լրատվության մարմինների ներկայացուցիչներին հայտարարել է, թե «Հայ ժողովրդի ու Հայաստանի ճակատագիրը որոշվում է Արցախում: Ով դա չի հասկանում, բոլոր է եւ կույր: Ուրեմն, ամբողջ հայ ազգի դարսքն է բոլոր ուժերով սասարել այս դայ-արին, որդեսգի ռազմաճակատի հաղթանակի շնորհիվ հնարավոր դառնա հակամարտության ֆաղաֆական լուծումը»:

Գալինա Սարովոյսովան ազատվել է Ռուսաստանի նախագահի ազգային հարցերի գծով խրհրդակալի դաշտանից: Ինֆը Սարովոյսովան, ասում է՝ դա միանգամայն անդադար էր իր համար: Կասարվածը չեւ կարող կոչել այլ կերպ, քան ընդառաջում ադրբեջանի հակահայկական բարբառանքներին: Չէ՞ որ Հայաստանի ու ԼՂՀ արդար ատերը նա դաշտանում էր բացահայտում, եւ դա չէր կարող չգնահատվել իր:

րեւ անգղուցւորսն (անվազն) լիակալան զաւստնայի համար:

Ըստ երեսույթին նույն բախտն լիակալան արժանանա նաեւ Ռուսաստանի ԱԳՆ-ի առաջին տեղակալ Ֆրոյդ Եղիշի-Կոպեղյանը, որի հայկական արդար կողմնորոշումը հայցնի էր Գորբաչովի ժամանակներէն:

Նոյեմբերի 12. Մարտիկների Երջանում, Վաղուհաս, Կոճղոս եւ Հարությունագոմեր գյուղերն ազատագրելուց հետո, հայ ինքնապաշտպանները մահուան են Չլրանի ու Պոլոսագոմերի ռազմական կետերը:

Նոյեմբերի 14-ին Լ. Տեր-Պետրոսյանը ելույթ ունեցավ դարձյալ փառաբանելով իր կառավարության գործունեությունը, կայուն հասարակական-քաղաքական վիճակ ստեղծելու հմտությունը: Գտնում է, որ մեծ հաղթանակի նշանակություն ունի իր ջանքերի շնորհիվ Ղարաբաղի հանրապետության ճանաչման խափանումը Գերագույն խորհրդում, հակառակ դեմքում Հայաստանը կներգրավեր դաշտնազմի մեջ (իբր, հիմա դաշտնազմի մեջ չէ):

Նրա կարծիքով Հայաստանի խորհրդարանը վեր է ածվել մեռյալ մարմնի, օրենքներ չի ընդունում (իբր, ընդունածներն արդեն կիրառվելով մաշել են, նորերի կարիքն է զգացվում):

«Շուրից ու Լաչինից հետո Արքեպանը հակված էր մտելու խաղաղ բանակցությունների, մենք Երջանայեցուցություն չցուցաբերեցինք եւ դառն կորցրինք»:

«Ես սխալ եմ համարում Գերագույն խորհրդի հուլիսյան որոշումը (Ղարաբաղի մասին), որը ՀՀ իշխանությունների գործունեությունը սահմանափակում է, գրկում մանյուրելու հնարավորությունից, ԵԱՀԽ-ի առաջ մեզ ներկայացնում իբրեւ անգիջում կողմ» (երեք «գործոն», երեքն էլ սայթափում ու սխալ):

Նոյեմբերի 15-ին Մարտիկների Երջանի ինքնապաշտպանությունը լրիվ ազատագրեց Չլրանն ու Պոլոսագոմերը՝ ռազմագիտական այդ կարեւոր կետերը, որոնք հնարավորություն են ստեղծում մոտենալու Միր-Բաշիր-Մարտիկների-Զայրաբաբ մայրուղին: Այստեղ մերոնք գրավել են մեկ սանկ, երկուսը ոչնչացրել: Թուրքերը սկսել են 70 սղանված, մեռնա՞նք 7:

Իսկ Շահումյանի Երջանում հայ ֆիդայիները նեղում են թուրք բռնագրավիչներին:

Նախորդ օրերին Երեւան ժամանած ռուս դառնաբանական խումբը, որ մասնակցում է ՀՀ ԳԽ-ի աշխատանքներին, լրջորեն զբաղված է նաեւ Ղարաբաղյան բարդույթի լուծման ուղիներ փնտրելով: Խմբի մեջ գտնվող դասախոսներն քննադատաբար քննադատում են Սեյտազե Կիկոսի Երեւանի այդ հարցի առթիվ ներկայացրել է իր ծրագիրը, որ այժի է ընկնում քաղաքական լրջությամբ: Ահա այն.

«Ինձ թվում է, որ իրատեսական լուծում կլինի նախապես միահյուսել ջանքերը կրակի դադարեցման ուղղությամբ: Դա այսօր ամենահրատապետն ու ամենաանհրաժեշտն է: Երբ կրակը դադարեցվի, հաջորդ ֆայլը դրանք է լինի զինադադարի վրա վերահսկողության սահմանումը: Ես կարծում եմ, որ խաղաղարար ուժերը դրանք է սեղաբաշխել ոչ թե Հայաստանի ու Արքեպանի սահմանագծում, այլ Լեռնային Ղարաբաղի եւ Արքեպանի սահմանների իրական բաժանման գծում: Դա չի նշանակում Արքեպանից Լեռնային Ղարաբաղի դուրս գալու իրավական ճանաչում, բայց դե ֆակտո ճանաչվում է այն իրավիճակը, որ Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության կողմից ընտրված որոշակի մարմիններ վերահսկում են Ղարաբաղը: Մրանից հետո կգա Լաչինի միջանցքի հարցը: Այդ հարցը, իմ կարծիքով, դրանք է կարգավորվի հետեւյալ կերպ, այնտեղ դրանք է սեղաբաշխվեն միջազգային խաղաղարար ուժեր, որոնք կերաբաշխեն բեռնափոխադրումների մարդասիրական բնույթը՝ սարածքը թողնելով Արքեպանի վարչական ենթակայության սակ, դայնամով, որ վերջ սրվի Լեռնային Ղարաբաղի վրա արքեպանական բանակի հարձակումներին: Հնարավոր է նաեւ հարցի լուծման երկուրդ՝ սարածքային փո-

խանակումների սարքերակը, որը Լաչինի միջանցքի սարածքը, թեկուզ որոշ ժամանակով, կհանձնի Հայաստանին»:

Նոյեմբերի 16-ը Բլեյանի օրն էր. դարձյալ հեռուստեկրան բարձրացրին, թույլ սվին, որ հիմնարկություններ դուրս եւ: Չէ՞ որ հրադարակել է Բաբու կասարած իր երթուղարձի մանրամասները, եւ հիմա չկա խելքը գլխին մի հայ, որ չթփի այդ ծախսի հիմարի վրա: Զայրացած են հասկադեւ Արցախում: Ասում են՝ մենք այստեղ մեր ազատության համար կռվում ենք, մեր արյունն ենք սալիս, իսկ Աւոս Բլեյանը գնացել, մեզ նորից ուզում է թուրքի սրկության դասադարձել...

Եւ հիմա բարբաջում է...

- Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարությունն ինչո՞ւ դիմեց կարծիք հայցնի իմ Բաբու կասարած այցի մասին, երբ ես նրանց անունից չեմ խոսել, որդեգրի ֆայլը ես անբարոյականություն կհամարեի:

Եւ մեկ էլ.

- Ես Ղարաբաղի հայ բնակչության Երեւան եւ արտաքին Բաբու, Բաբու որ նդասակս մեկն է՝ դարաբաղու իրավունքը՝ արդեւ իր հողի վրա:

Նոյեմբերի 17-ին մեր ինքնապաշտպանները հակառակորդի գերակշիռ ուժերի դեմ նահանջել են Կիչան-Սրխավենդ գյուղերի դիրքերից:

Երկու օր հետո, սակայն, նոյեմբերի 20-ին, հայ կազմավորումների առաջ տեղի տալով, թուրքերը փախել են՝ զիջելով Կիչանն ու Սրխավենդը՝ դաշտում թողնելով մի քանի սասնակ սակայրի դիակ:

Այդ օր Ստեփանակերտի մոտ խփվել ու վայր են գցվել ռազմական երկու ինքնաթիռներ, որոնք փորձում էին ուղևորել ԼՂՀ մայրաքաղաքը: Օդաչուներից մեկը դուրս է թռել կործանված ինքնաթիռից, մյուսի ճակատագիրը դեռեւս անհայտ է:

Մեկ տարի առաջ Մարտունու Երջանի Բերդաշեն (Ղզղալա) գյուղի մոտ աղետի են քարկված ՄԻԳ-8 ուղղաթիռի հարցը դեռեւս արժարծվում է Արքեպանի կառավարական Երջաններում: Հայցնի է, որ նրա ուղեւորները՝ Արքեպանի, Ռուսաստանի ու Ղարաբաղի դաշտայաններ, բոլորն էլ զոհվել են, եւ կործանման Երջան սարքեր կարծիքներ էին սարածված:

Ինչպե՞ս դեռեւս դնում է Արքեպանի Գերագույն խորհրդի ֆնչական հանձնաժողովը, ուղղաթիռը գնդակոծվել է հայկական Ղզղալա գյուղի կողմից, կորցրել կառավարումը եւ մոտ 500 մետր բարձրությունից վայր ընկնելով դայթել: Աղետի դաշտանները հետախնդող հանձնաժողովի նախագահ Թամերլան Կարաբեյր հաղորդեց, թե հետախնդողության մեջ: Սակայն Երջանում Երբունակվող դաշտնազմը թույլ չի տալիս նրանց դաշտայանապետության կանչել» («Ազգ», 1992, նոյեմբերի 21):

Նոյեմբերի 19-ին ՀՀ ԳԽ-ի մտաբերանում, Ս. Չոլյանի առաջարկությամբ, ֆնչության առնվեց Բլեյանի գլխավորությամբ կազմակերպված 56 դասախոսների համախոսականի հարցը: Դասադարձում են այդ դավաճանությունը: Ստորագրողներից Երբունը հրաժարվում են իրենց մասնակցությունից՝ հայտարարելով, որ իրենց անունները դիմումի սակ են դրվել նույնիսկ առանց իրենց հայցնելու:

Հեռուստատեսությամբ հայցնեցին, որ Բլեյանին ու նրա չարաւոբ հանցակիցներին դասադարձում են ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաշտնակասար Գ. Պետրոսյանն ու «Արցախ» թերթի խմբագիր Ս. Հովհաննիսյանը՝ դաշտնազնելով ԼՂՀ ու նրա մահաւոբ ժողովրդի իրավունքները ունահարողներին, մեր ազգային արժանադասվության խաղաղողներին ենթարկել համազգային դաշտնազնելու:

Նոյեմբերի 20. Մահաւոբ Արցախը վերակառուցվում է: Մահաւոբի լուրեր են գա-

այստեղ խաղաղ բնակիչներ չկան: Երբ ինձ խփել էին, մինչև Ստեփանակերտ բերին այ-
ֆերս կաղած: Իսկ երբ բացեցին, տեսա՛մ ֆայլում են դայուսակներով երեխաները, կա-
նայֆ ու ծերունիներ են փողոցներում: Հարցնում են՝ սա ի՞նչ ֆաղաֆ է: Ինձ ասում են
ի՞նչ է, կոզյոլ, Ստեփանակերտը չես ճանաչում...»:

Իսկապես՝ կոզյոլ, եթե ոչ ի՛նչ ֆուռակ, որը հինգ սարի ծառայել է Ադրբեջանում, հինգ
սարին էլ անվերջ կառված Ղարաբաղում ու նրա շուրջ ծավալվող դեմքերի հետ եւ հի-
մա չգիտի, թե ինչ երկիր է ունեւորում ու որտեղ է ընկել՝ իրեն թուր սուր խաբէրանե-
րի ողորմելի վարձկան: Եւ սա կարծում էլ է, թե կասարվածի համար ոչ թե ինքն է մե-
ղավոր, մեկ էլ իրեն վարձած թուրը, այլ վերեւները, որոնք սասնյակ հազարավոր սղանե-
րի թողել են անգործ, անտուն, զորանցներում թափված՝ իրեն անբան անասունների...

Երեւի թուրի նկատմամբ երախսագիտություն էլ ունի. չէ՞ որ համ գործ է սվել, համ
էլ բնակարան խոստացել...

Հետաքրքիր է վերջը. «Ադրբեջանում խոստացել էին... որեւէ բան դասահեղուց օգնել
ընտանիքիս: Բայց ահա այստեղ թույլ սվին զանգել տուն, եւ դարձվեց, որ ոչ ոք չի էլ
հայտնել, թե ես որտեղ եմ, եւ ինչ է դասահել ինձ հետ: Ոչ ոք չի նախադասարանսվում
ինձ փոխանակել կամ զնել...»:

Ահա այսպէս: Եւ այս իսկական կոզյոլն իր վիճակն անբնական կամ անհամար-
բանական է համարում:

Այսօր Մոսկվայում տեղի ունեցավ Հայաստանի ու Ադրբեջանի Խաղաղության հիմ-
նադրամների ղեկավարների հանդիպում-խորհրդակցությունը, որ ձեռնարկել էր Ա. Կար-
ողվը: Վերջում կոչ հղվեց մարտնչող կողմերին՝ ունկնդրել բանակայնության ձայնին եւ
դադարեցնել արյունահեղությունը, կայացնել փոխհամաձայնություն, որն ամենաերա-
զելի ֆայլն է ամեն մի դասերազմի ժամանակ:

Նոյեմբերի 29-ին Լաչինի միջանցքի հյուսիսային մասում հայ ինքնադասարանե-
րը թեմամուն դուրս են ֆել Հայի բազար, Լուլիդուզ, Ղոզլու եւ Ղարաջանի գյուղերից
եւ ամբողջովն նրանցում:

Նոյեմբերի 30-ին հաղորդեցին, որ ճգնաժամի դժոխսային վիճակի դասձառով ՀՀ
Գերագույն խորհուրդը չի կարողանում իր նիստը զուսարել, ֆանի որ դասզամավորները
հնարավորություն չունեն տեղերից մայրաֆաղաֆ գալու: Դորոցները վաղվանից շղիթ
գործեն, երկարատե դադար են սալու անհաղթահարելի ցրտի դասձառով: Խանութնե-
րում հաց չի վաճառվում նույնիսկ կտրուների դիմաց: Չինակոչն իրականացնել հնա-
րավոր չէ, որովհետեւ նախկին դուրանիներն ամեն փողոցում ինսիստոս են ստեղծել,
նրանցում ընդգրկել զինակոչի սարիքի երիսասարդներին:

Իսկ Արցախից լուր չկա, որովհետեւ այստեղիները գլուխներն են կորցրել, նրանց ի՞նչ
ցավն է Արցախը:

Այս ամսին շատ շուտով կան լՂՀ սարածում հրադադար անելու եւ մարզի
աղազա ճակասագրին (վարչական իրավասության) վերաբերող հարցեր:

Առաջինի վերաբերյալ խոսակցություններ մի՛ս էլ անհամարանորեն հանգում էին
նրան, թե երկկողմ բանակցություններ լիքն են, եւ դրանց ընթացում էլ դաստեղ-
մող կողմերը դեմ է վերջնականադե կտրական վճիռ հանեն կրակը դադարեցնելու
մասին: Երկկողմ, այսինքն՝ Ադրբեջանի եւ ԼՂՀ միջեւ: Այս առթիվ, Եվրոպայում շրջա-
գայելիս, մեր արտոնախարարության մի աշխատակից էլ դասահաբար արամել է, թե
զինադադարի համար ԼՂՀ ղեկավարության ինչ-որ բան դասարդելն անիմաստ է, ֆա-
նի որ այն հարձակման ենթարկված կողմն է, որ լոկ դասարանվում է, թող Ադրբեջա-
նը միակողմանի որոշում հանի ու իրականացնի, եւ այս տեսակետից այլեւս ոչ մի հարց
չի մնա: Իրականում Ադրբեջանն անվերջ նոր հարձակումներ է գործում, մարտադաս

նետում ռազմական տեխնիկայի ու զինվորության նոր ուժեր: Եւ, վերջապես, չէ՞ որ կոն-
վը գնում է ԼՂՀ սարածում, նրա կեսը նվաճած թուրքերի հետ:

Երկրորդ հարցը՝ ուրբան էլ վաղվան վերաբերող, այսօր իսկ դասասխան է ուզում:
Ինչի՞ համար է կոչում արցախահայությունը, եւ ի՞նչ է ուզում Ադրբեջանի դաստնեու-
թյունը:

Առաջինը դարձ է ինքնին եւ հինգ սարի շարունակ կախված է օդում. Արցախի տե-
ղայությունը ձգտում է անկախ, ինքնուրույն կյանքի: Այն ժողովրդավարական սկզբունք-
-եղանակով ընտրել է իր դեմական մարմինները, կառավարվում է նրանց կողմից եւ
դասարան է, որ այդ վիճակն ընդունվի աշխարհի, հասկանալու նախկին զաղութակալ
Ադրբեջանի կողմից:

Ադրբեջանի ղեկավարությունը վերջերս շատ է անդադառնում այս հարցին: Ուշադ-
րության արժանի է որեզդեհեն Էլչիբեյի՝ մի ֆանի անգամ կրկնված հայտարարությունն
այն մասին, թե իրենք դասարան են Լեռնային Ղարաբաղին սալ մակութային ինքնա-
վարություն, միայն թե այն ընդունի իրենց տրակալությունը, ենթարկվի իրենց սահմա-
նադրությանը:

Ահա՛, վերջերս, նոյեմբերի 18-ին, նույն Էլչիբեյը, դասասխանելով «Էֆտյուրե-խոր-
նիկա» թերթի թղթակցի հարցին, վերսին անդադառնալով դարաբաղյան խնդրի լուծ-
ման ուղիներին, նեւ է. «Մենք համաձայն ենք մակութային ինքնավարության ցան-
կացած ձեւին: Դիմենք միջազգային փորձին եւ միջազգային իրավունքին, այդ հիման
վրա ֆնութայն առնենք վարչական ինքնավարության սարբերակները»: Նա կտրականա-
դե ղեմ է արտահայտել Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ինքնուրույն եւ ինք-
նիշխան Լեռնային Ղարաբաղի հանրադեմության ստեղծմանը, ընդգծելով, թե որեւէ
դեմություն չի հանդուրժի իր ներսում մեկ այլ դեմության գոյությունը: Ըստ նրա, Ղա-
րաբաղի կոտորույթը Ադրբեջանն այլեւս Ադրբեջան չէ լինի եւ կփլուզվե: Էլչիբեյի կար-
ծիքով այդ ծրագրի հետեւողների միակ նդասակն էլ հենց Ադրբեջանը ֆայլայելն է:

Այս Էլչիբեյը, թեկուզ ասում են՝ զիսնական է, իրենց զիսության կարկառուն ներկա-
յացուցիչը, երեսում է, այնքան էլ հաճ չէ զիսական տամաբանության հետ: Նախ, մո-
ռանում է, որ Արցախի դասարանը նրա համար է, որ այլեւս խոսք չիքի Ադրբեջանի կազ-
մում զսնվելու մասին: Աղա, հայտնի է, որ Ադրբեջանի կազմում 1923 թվականից ի վեր
եղել է մի ինքնավար հանրադեմություն՝ Նախիջեւանը, որ այսօր էլ կա եւ չդեմ է վե-
րանա: Եւ, այդուհանդերձ, Ադրբեջանը չի փլուզվել իրեն հանրադեմություն, հիմա էլ,
բարեբախտաբար, թե դժբախտաբար, փլուզվելու վտանգ չունի: Այդ ինչպէս է, որ Ղա-
րաբաղի ինքնավար հանրադեմությունից լիքի փլուզվի:

Ի դեմ, այս հարցազուրյցին Էլչիբեյը գովեստի խոսք է ասել Ա. Բլեյանի մասին, ո-
րը Բաբու էր զնացել՝ Ղարաբաղը ոտով-զլխով նրան նվիրաբերելու դասականությամբ:
Նրա այդ արարը զնահատել, համարել է «խիզախ ֆայլ»՝ լրագրողներին դաստեղծելով,
որ դասարան կանգնեն այդ «խիզախին», թույլ չսան նրան համարելու սեփական ազ-
գի թեմամի («Երկիր», 1992, նոյ. 27):

Բայց ինչպէս էլ զիսե, թե ի՞նչ լիքի համարեն սեփական ազգի շահերը հակա-
ռակորդի ոտերի սակ փռող սահակին:

Դեկտեմբերի 1-ին Ադրբեջանի վերջերս տեղադրած նոր հեռահար թղանոթնե-
րից թուրքերը նախ հրետակոծել էին Ասկերանն ու Խանաբաղը, աղա հինգ արկ զցել
Ստեփանակերտի վրա:

Ազատամարտիկները փորձում էին ոչնչացնել այդ կրակակետերը եւ, ըստ Պատկանու-
թյան կոմիտեի լրակական մարմնի՝ Ադրբեջանի կեսն արդեն ոչնչացվել է:

Փոխհրաձգություն է եղել նաեւ Մարտակերտի շրջանի Չլդրան գյուղի մոտերում եւ
Լաչինի Տիգիկ գյուղի մոտ: Ըստ Ադրբեջանի լրակության՝ «Լաչինի միջանցքի հյուսի-
սային մասույցներում հայկական կազմավորումների մարտական հաջող գործողություն-
ների հետեւանով ադրբեջանական զորքերն սխտոված զիջել են Տիգիկը եւ մի շարք այլ
բնակավայրեր» («Ազգ», դեկտ. 3):

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաստնակասար Գ. Պետրոսյանի հայտարարության համաձայն՝ սխալ է արձանագրված այն կարծիքը, թե Արցախում երկիւստանություն է՝ Պաշտպանության դեսպան կոմիտեի առկայությամբ: Վերջինս, սասց նա, դաստերազմական վիճակի թելադրանքն է եւ կասարում է իր անմիջական դարականությունները (անը):

Այսօր Ախուրյանի վրա հանդիպեցին ՀՀ վարչապետ Խոսրով Հարությունյանն ու Ղարսի թուրք նահանգապետը եւ բացեցին նոր կառուցանայցը, որի համար նախընթացին երկաթգծում աննշան փոփոխություններ էին կասարվել: Սա հնարավորություն կսա երկուստեք բեռնափոխադրությունները կասարել առանց դանդաղելու, ադա եւ ծավալել սնտեսական կադերը:

Դեկտեմբերի 2-ի վաղ առավոտյան «Ազատություն» ռադիոն հայտարարանը վերաբերող երկու լուր հադորդեց:

Առաջինը՝ որ ՄԱԿ-ը որոշել է մարդասիրական օգնություն հասցնել Լեռնային Ղարաբադի՝ փախսական դարձած հարյուր հազարավոր բնակիչներին, որոնք գտնվում են Երեւանում, Բաքվում եւ երկու հանրադեսությունների մյուս բնակավայրերում:

Երկրորդ՝ Երեւանում եւ Հայաստանի մյուս բոլոր քաղաքներում ու գյուղերում երեկվանից դորոցականների եռանայա արձակուրդ է հայտարարված՝ վառելիքի բացակայության դասձառով: Վիճակը ծանր է նաեւ ԲՈՒՀ-երում, սնակույթի օջախներում եւ մանկական հիմնարկներում, որոնք, հանրադեսության քջափակման եւ հեղուկ վառելիքի մոտք չգործելու դասձառով հայտնվել են ծայրահեղ անմխիթար վիճակում...

Երեկոյան մոսկովյան լրասվոտյան մարմիններն այս երկրորդ լուրի համար հեսարֆիր մեկնաբանություն հադորդեցին: Ասում են՝ Ադրբեյջանի իւխանությունները ոչ միայն քարունակում են խուլ ու անմարդկային քջափակման մեջ դադել Հայաստանը, արգելել իրենց երկրով այնտեղ մոտք գործելու համար նախաստակած ամեն տեսակ բեռների տեղափոխությունը, որտեւ քարձում՝ գեսնի վրա լինի այն, երկնով թե գեսնի տակով (գազը, օրինակ), այլեւ Վրաստանի ղեկավարության հես վճռական դայանավորվածություն են ձեռք բերել, որդեսուզի նա եւս փակի Թուրքմենիայից իրենց տարածով անցնող գազամուղը, թույլ չտա, որ Հայաստանը գազ ստանա Թուրքմենիայից: Վրաստանն էլ գնացել է այս քայլին, որովհետեւ գազ ու նավթամթերք է ստանում Ադրբեյջանից, կենտական կախում ունի, չի ուզում ու չի կարող հակադրվել, որդեսուզի չհայտնվի այն վիճակում, որդիսին Հայաստանինն է:

Իսկ թեթեամիտ Աոնս Բլեյանն ուզում է իր հայրենակիցներին հավասացնել, թե ինքը Բաքվում, Ադրբեյջանի դաստնակական քջաններում չարություն չի տեսել Հայաստանի ու հայտության հանդեդ: Չի տեսել այն չարությունը, որ Ադրբեյջանը հեղեղած՝ լափու է տալիս, լցվում նաեւ Վրաստանը...

Մոսկովյան լրասուները հադորդեցին, թե, իքր, Ադրբեյջանից ինչ-որ Ջալիլով՝ ղեկավարը մի դասվիրակության, որը դիտի Նախիջեւան-Հայաստան սահմանագլխին հանդիպեր հայերի հես՝ նախատես դայանավորված տեղում ու ժամին, որդեսուզի բանակցություններ վարեն Մեդրի-Նախիջեւան երկաթգծի երթեւեկը կանոնավորելու համար, գնացել է, գուր սդասել, եւ հայկական դասվիրակությունը ինչ-որ դասձառով չի ժամանել, ու բանակցությունը չի կայացել:

Ինչ-որ դասձառը երեւի քաս է հասկանալի, տեղ դիտի հասներ մեքենայով, իսկ մեքենան բենզին չի ունեցել: Չէ՞ որ այս օրերին ադրբեյջանական ուղիոն է մի քանի անգամ հիւեցրել իրենց Էլչիբեյի դրեզիդենտական սդառնալիք-խոսումը՝ այնդես անելու, որ Հայաստանի իր կոլեզան գործի գնա ոտով... որովհետեւ քայլելն առողջարար է:

Իսկ ԼՂՀ-ից դաստերազմական լուրեր են գալիս: Ինքնադաստանները հերոսաբար դաստանում են իրենց դիւրերը: Թուրքի ուզմական ինքնաթիռները, Ստեփանակերտի ու մյուս խոքոք բնակավայրերի դաստաններից սարատախար, տարել-իրենց մահաբեր

ռուները թափել են Լաչինի մարդասիրական միջանցքի վրա:

ՄԱԿ-ի գլխավոր տարտուդարի ուղարկած դասվիրակությունը՝ Օմար Խալիմի գլխավորությամբ, Երեւանում է գտնվում, հանդիպել է Լեոն Տեր-Պետրոսյանի հես, խոսում են քաս բաներից, բայց նաեւ նրանից, թե Հայաստանն ու ԼՂՀ-ն ինչդես կարելի է փրկել Ադրբեյջանի «քարությունից», որ նրա ռուներն են ու հրեսանային արկերը:

Այս հանդիպմանը, որին մասնակցում էր նաեւ մյուս ներկայացուցիչ Հոսրոթ Հայթմանը, Լ. Տեր-Պետրոսյանը ջանաց համոզել, որ ՀՀ ու Ղարաբադի իւխանությունները լիովին վերահսկում են իրենց ղինված ուժերի գործողությունները եւ դաստաս են ցանկացած ժամին դադարեցնել կրակը: Նա համաձայն է, որ Ղարաբադի կարգավիճակի հարցը բնարկվի մարտական գործողությունները դադարեցնելուց հետ:

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի խորհրդական Արկադի Ղուկասյանը լրասվական մարմինների համար հայտարարել է, թե ժամանակն է, որդեսուզի Ադրբեյջանի ղեկավարությունը ղհակցի իրենց ուզմական ուժի ոչ գերազանց լինելը, հասկանա, որ դաստերազմում չեն կարող հասնել իրենց նդասակին եւ ցանկություն հայտնեն քաղաքական եղանակով հասնելու քարդույթի կարգավորմանը: Իսկ այս դեդում, նախ, դեսք կլինի ներկայացուցիչների բանակցություն, որն էլ կնախադաստասի առաջին ղեկավարների հանդիպումը:

Դեկտեմբերի 4-6-ը թուրքերի օդուժի ակտիվացման օրերն էին, 4-ին մի կործանիչ ինքնաթիռ քաս քարձերում դոսույտեր գործելով Ստեփանակերտի վրա, գնացել-ռուներ է թափել Շուրան գյուղի մոտերում:

Այդօր հայկական ինքնադաստանական ուժերը գրոհով մտել են Ասկերանի քջանի Խրամոր գյուղը, այնտեղից դուրս քեւլ թուրքերին՝ ավարտելով ամբողջ Ասկերանի քջանի ազատագրությունը:

Մարտունու կողմերից էլ ինքնադաստանական ջոկաներն ուժգին գրոհով նվաճել են Աղոանի քջանի Մարգիլի գյուղը, վերացրել թեմանու այդ խոքոք ուզմական հեմակերը: Այս մարտի ղնթացում ոչնչացվել է թուրքերի մեկ տանկ, առգրավվել են երկու հրանոթ եւ չորս գենիթային կայաններ: Կան մի քանի տասնյակ ասկարների դիակներ: Հայկական կողմը սվել է միայն վեց գոն:

Հաջորդ օրը, **դեկտեմբերի 5-ին**, թուրքերը միայն հեռահար հրեսանիով էին ջանում դադել դաստերազմի թափը, Ֆիզուլուց հրեսակոծեցին Մարտունու քջանի Մանկալաքեն գյուղը, Աղոանից՝ Ստեփանակերտը:

Իսկ 6-ին թեմանական ինքնաթիռներ են երեւացել Մարտունու քջանում եւ ուղղաթիռներ՝ Մարտակերտի կողմերում: Մարտունու մոտ մեր ինքնադաստանները ոչնչացրել են մեկ ուզմական ինքնաթիռ, Մարտակերտի քջանի Վանգ գյուղի մոտ էլ՝ մեկ ՄԻ-24 ուզմական ուղղաթիռ:

«Ազգի» ղեկս, 5-ի համարում վերաքարարված է «Նովոյե վրեմյա»-ի N46-ում Այազ Մութալիբովի հրադարակած հողվածը հայ-ադրբեյջանական հակամարտության եւ ղարաբադյան խնդրի վերաբերյալ: Այնտեղ Մութալիբովը Հայաստանի եւ Ադրբեյջանի դաստախանու քաղաքագեսներին կոչ էր անում նստել բանակցությունների սեղանի քուրջ, իսկ երկու երկրների մտավորականներին՝ քարձացնել իրենց ձայնը՝ հոգուս փոխգիջման: Դրա համար Մութալիբովը նախ նոում էր կրակի դադարեցման անհրաժեքությունը՝ չեզոք ուժերի մասնակցությամբ:

Ողջունելով միջնորդական նոր առաքելությունները, Մութալիբովը գում էր, թե կարտարագույն դերը դասկանում է Երեւանին ու Բաքվին, եւ ոչ մի արգելի չի տեսում այդ բանակցություններին Լեռնային Ղարաբադի ներկայացուցիչների մասնակցության համար:

Շուրը դաստնանկ դիտի դառնար, որ խելի գա՛ր: Իսկ երբ ինքն էր Ադրբեյջանի տեղ, դիվոսվում էր որտեւ միջնորդության մասին լսելուց, գտնում էր, որ Ղարաբադի խն-

դիրն իր հանրադատության ներքին գործն է, եւ այն լուծելու համար իրենք չեն խնայի
նչ արյուն, ոչ միջոց, ոչ էլ ժամանակ:

Ռուսաստանի եւ ԱՄՆ-ի որեզրիտներն իրենց անհանգստությունն են արտահայտել
Ղարաբաղում շարունակվող դաշտերազմական գործողությունների համար եւ առաջար-
կել են, որ կրակը դադարեցնելու նպատակով ԵԱՀԽ-ը ձեռնարկի ամենավճռական քայ-
լեր:

Դեկտեմբերի 9-ին Գրողների միությունում հանդիպեցի «Արցախ» թերթի խմբագիր,
իմ հին բարեկամ Մախիմ Հովհաննիսյանին: Խոսեց հայրենիքի վիճակի, կոիվների ու
հեռանկարների մասին, վերջում էլ թե.

- Ռազմաճակատը 1000 քարն զինվոր ստանա՞ր, այսօր, միանգամից, մի քանի օր-
վա ընթացքում բոլոր հարցերը կլուծվեն. նախ թուրքից կմաքեն Մարտակերտն ու Շա-
հումյանը, ապա Էլչիքերը ու ու ձեռ կընկնեն դայմանագիր կնքելու համար, որդեսով
իր սեփական զբաղմունքից էլ չզրկվի:

- Իսկ ինչո՞ւ չի ստանում:

- Երեւի վախենում են մեծ տերությունների աղմուկից... Կարծես որ կարգադաշտ-
քան խաղան, նրանց աչի լույսն են դառնալու: ... Իսկ այնտեղ օրըսօրէ տիրական են
դառնում երկդառակությունը, քառսը, մանավանդ հոգնածությունը: Չի կարելի դասկե-
րացնել այս ամենի վերջը:

Դեկտեմբերի 10-ին, ԼՂՀ առաջին արտերկրյան օրը, ոչինչ տնական չկար: Պատե-
րազմի, արյան ու ցավի, ցրտի ու կարիքների մեջ գտնվող հանրադատությունը դարձյալ
անսանձ հարձակումների էր ենթարկում թեմանու ավազակախմբերի կողմից: Որքան
ժամանակ է, նույն բոթն է մեր ականջներում՝ Ադրամից Ասկերանի սահմանային բնա-
կավայրերն են հրեսակոծում, Ֆիզուլիից՝ Էդիլուն, Քելբաջարի ու Կուրաթլիի կողմերից՝
Գորիս-Լաչին-Սեփանակերտ միջանցքը:

Այսօր ԱՄՆ հասավ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաստնակասար Գեորգի Պետրոսյա-
նը, հանդիպումներ դիտի ունենա այդ երկրի մեծավորների, լրատվական կենտրոնների,
հայ համայնքի ներկայացուցիչների հետ: Ազգային խորհրդի սնորհն Վիգեն Սե-
նենց-Փափազյանը հայտնել է, թե «Գ. Պետրոսյանի այցը Մ. Նահանգներ բացառիկ
առիթ է հանդիսանում Լեռնային Ղարաբաղի հարցն ուղղակի ճանադարհով եւ ժ-
ղովրդավարներն ընթացած բազմաստիճան ներկայացուցչի միջոցով Մ. Նահանգների
արտգործնախարարության եւ զանգվածային լրատվական միջոցներին ներկայացնելու
համար»:

Այսօր իսկ, անկախության արեւիցի առթիվ, ԼՂՀ ԳԽ-ը համագործակցության
երկրներին ու ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին հղել է դիմում, որի մեջ նշվում է, որ
Ադրբեջանի ագրեսիան ԼՂՀ դեմ դեռ է դասադարձի: Փաստաթղթերում նշվում է
նաեւ ԼՂՀ ճանաչման անհրաժեշտությունը, քանի որ նրա անկախության հռչակումը
համադասարանում է միջազգային բոլոր չափանիւշերին:

Լրատվական մարմիններն այսօր հաղորդեցին նաեւ երջանիկ մի լուր. Անգլիայի կա-
ռավարությունը որոշել է 250 հազար ֆունտ ստերլինգ (տուրջ 350 հազար դոլար) հաս-
կացնել Արցախին՝ ձմեռանը բնակչության կենսական կարիքները հոգալու համար: Օգ-
նությունն իրականացնելու է Միջազգային Կարմիր խաչը, որը սննդամթերք է հազուս
է մատակարարելու: Անգլիայում Հայաստանի դեսպան Արմեն Սարգսյանին հղած նա-
մակում արտգործնախարար Դավթաս Հոգը ճշտել է, որ օգնությունն առավելու է Լաչի-
նի միջանցքով, որով անուղղակիորեն Անգլիան ընդունած կլինի միջանցքի մարդասի-

րական լինելը:

Անգլիան դիտի՞ ադրբեջանցի, որ Քերտլայն Կոստն իր դուստրն է, եւ ինքն արժանի է
նրան:

ԼՂՀ արեւիցի առթիվ ԳԽ-ի նախագահի խորհրդական Մախիմ Միրզոյանը լրատ-
վությանը բացատրել է, թե ինչո՞ւ հանրապետական դեկտեմբերի 10-ին են անցկացրել: Ասում
է՝ նախօրյակին արդեն դարձ տեղում էր, որ ԽՍՀՄ-ը փլուզվում է: Բայց դեռ էր հան-
րապետական անցկացնել նրա օրենքներով եւ ձգձգելու դեպքում այն այլեւս գոյություն չէր
ունենա, ու ամեն մի նման միջոցառում էլ կլինի օրենքից դուրս (կային ուժեր, որոնք
դառնալու էին հանրապետական ու անցկացնել):

Հետաքրքիր է, որ հանրապետական անց է կացվել դեկտեմբերի 10-ին, իսկ 11-ին Ռուսաս-
տանը, Ուկրաինան ու Բելառուսը Միմակում ցրել են ԽՍՀՄ-ը:

Դեկտեմբերի 11-ին Մոսկվայում հեռուստատեսությամբ հաղորդում եղավ այն մասին,
որ, ըստ Ադրբեջանից ստացված տվյալների՝ հայկական զորքերը բռնագրավել են Ադրբե-
ջանի Չանգելանի ու Կուրաթլիի զբաղմունքի 10 գյուղեր եւ խորանում են դեղի երկրի
ներսը:

Հաղորդվեց նաեւ ՀՀ արտգործնախարարության նոսան Ադրբեջանի համադասար-
ան մարմինն, եւ այստեղ էլ ասվում է՝ ադրբեջանական զինուժերն ագրեսիա են ծա-
վալում սահմանային բոլոր զբաղմունքում, առաջ դասասխան հարվածներ ստանալուց,
այսինքն՝ իրենց ագրեսիայի ակունքների դեմ ձեռնարկած մեր միջոցները գնահատում որ-
դես կրակի բորբոքում, հայ նվաճողական քաղաքականության ծավալում:

Հետագայում հրադարակվեց ադրբեջանական լրատվության հաղորդումը, եւ դրությու-
նը մասամբ հասկանալի դարձավ: Ահա՛ այն.

«Դեկտեմբերի 10-ի վաղ առավոտյան զինված ուժերը, կոդորներն խախտելով Ադրբե-
ջանի սահմանը, հարձակվել են Չանգելանի եւ Կուրաթլիի զբաղմունքի վրա, ասվում
էր այդ հայտարարության մեջ: Գրավվել եւ հրկիզվել են Չանգելանի զբաղմունքի Սեփար,
Ադենդ, Ղազանչի, Դարալի, Գյունդուլաղ, Սաթլի գյուղերը, իսկ Կուրաթլիի զբաղմունքի
Ամիլի, Զարդախլու, Յուխարի եւ Աւաղի Ջիվիլի գյուղերը ենթարկվել են զանգվածա-
յին հրեսակոծման: Ներկայումս հայկական կազմավորումները շարունակում են գրոհել
այդ բնակավայրերը, կան բազմաթիվ զոհեր եւ ավերածություններ:

Սոսկիովում կայանալիք Եվրախորհրդի նստաշրջանի նախօրեին ագրեսիայի այդ
ֆայլը ցույց է տալիս, որ Հայաստանը քաղաքացիական չէ հակամարտության խաղաղ կար-
գավորմամբ եւ մտադիր է այն ընդլայնել զենքի ուժով»,- այնուհետեւ շարունակում է հայ-
տարությունը:

Դրանից ելնելով, Ադրբեջանը Եվրախորհրդին եւ մյուս միջազգային կազմակերպու-
թյուններին կոչ է անում «Հայաստանի դեմ կիրառել այդ կազմակերպությունների կա-
նոնադրություններով նախատեսված դասժամիջոցներ»:

Նույն օրն Ադրբեջանի արտգործնախարարի առաջին տեղակալ Սալամովը հանրա-
դատության արտգործնախարարություն է հրավիրել Բաբկում հավասարնագրված երկրնե-
րի դեսպաններին: Նրանց համար ընթերցվել է «Ադրբեջանի ԱԳՆ հայտարարությունը
դեկտեմբերի 10-ին Ադրբեջանի Չանգելանի եւ Կուրաթլիի զբաղմունքի վրա հայկական
բանակի սկսած հարձակման կաղակցությանը» («Ազգ», 1992 թ. դեկտ. 12):

Հետաքրքիր է, որ այս առթիվ Թուրքիայի ԱԳՆ-ը եւս համադասարան գործ է կա-
սարում, եւ դրա արտահայտություններից մեկը, Անթալիա քաղաքում անցկացվող Սեւ-ժո-
վյան ավազանի երկրների արտգործնախարարների խորհրդածողովում Հիմնեթ Չեթինը
մեր ԱԳՆ դաստնային իր դժգոհությունն է արտահայտել «Ադրբեջանի դեմ սկսված
նոր ագրեսիայի կաղակցությանը», զգուցացրել, որ Թուրքիան ամեն միջոց կգործադրի
այն խափանելու համար, առաջ եւ հաղորդել, որ այդ առթիվ արդեն իր երկիրը նոսա է

հղել ԱՄՆ-ի կառավարությանը («Ազգ», նույն տեղում):

Նույն 11-ին Ստեփանակերտի մոտերում մեռնի խոցելու վայր են գցել ադրբեջանական ՄԻԳ-25 ռազմական մի ինքնաթիռ, որը Կառավարությանը ուղարկվելուց հետո տուն դառնալիս է եղել:

«Ազգի» դեկտ. 11-ի համարում լույս է տեսել աշխատակցի (երեւի գլխ. խմբագիր Հ. Ավետիսյանի) հարցազրույցը դասգամավոր, ՀՌ-ԱԿ դասգամավորական խմբի ղեկավար Վիգեն Խաչատրյանի հետ:

Այս ընկերը վերջին մեկ տարվա ընթացքում իմ արած հայտնություններից մեկն էր: ԳԽ-ի նիստերում ունենում էր խելոք ելույթներ, կատարում գործնական ու հավասարակշիռ առաջարկություններ: Գիտե մտերմ արտահայտել ճշգրիտ, համոզիչ: Այս տեսակետից երեւի թե զգալի չափով արթնելու է մյուսներին: Բայց երբ այս կարծիքն էի հայտնում նրան մոտիկից ճանաչողներին, անմիջապես զգուցանում էին՝ «Մուրք մարդ չէ»: Այս գնահատականը մասամբ արժեք ստացավ, երբ նա, համարյա իրար քերելով, գլխավորելով «Ազգային դաշինքը», հետո էլ նրան գրեթե լեց ամենավճռական դաշինք, երբ հավաքվել էին ՀՀ նախագահի մոտ եւ միտքի ասեղն իրենց վճռական խոսքը...

Ինչ-որ է, ես, այնպես անվերադասելի գնահատելով իբրեւ մտածող, դասող, ասելիք ունեցող եւ այն դասած մակարդակով ասել կարողացող մարդու, մի տեսակ թերահավատ դարձաւ նրա բարոյական, հասկալի գործչի արժանիքների վերաբերյալ:

Եւ ահա նա այս հարցազրույցում վերստին իր բարձրության վրա է լավ է հասկանում հանրադատության ղեկավար մակարդակի վրա դրսևորվող բոլոր վայրիվերումները, նրանց մասին ասում իր դիտույն ու բնութագրական խոսքերը, որոնք անհասանելի թիվի լինելին ուրիշների համար:

Ես այստեղ ֆաղում եմ այդ խոսքերից մի ֆանիսը:

«Ժողովուրդը կուսակցություններին արթնակելու է ոչ միայն անուններով ու դասական անցյալով, այլեւ, ամենից առաջ, կուսակցությունը ներկայացնող կոնկրետ անձերով ու գործերով»:

Մա շատ տեղին խոսք է մեր ամենահեղինակավոր կուսակցության նորաթուխ այն անդամների հասցեին, որոնք հանդես են գալիս այնպիսի աղյուսքով, ասես 102 տարվա կուսակցական ստաժ ունեն, եւ անցյալ բոլոր արժանավոր գործերն էլ կատարվել են իրենց ղեկավարությամբ կամ, առնվազն, մասնակցությամբ:

Գարնան գյուղատնտեսական աշխատանքները նախադասաբար էլ ուղարկվել են անցյալի գործին ԳԽ-ը եւս միտք լծվել, սակայն «ԳԽ-ի նիստերը վարողներն իրենց բնորոշ «հմտությամբ» եւ անտեղի հույսերի առատությամբ այս կարեւորագույն հարցը ձգձգեցին մինչեւ... աշուն»:

Եւ մարդիկ զարմանում էլ են, թե ինչպես հանրադատությունը սովին դեմ առավ հենց բերհավաքից անմիջապես հետո:

«Իշխանության կառույցները կոչված են լուծելու հանրադատության կյանքում ծագող հակասությունները, մինչդեռ գնալով իրենք են դառնում հակասության աղբյուր»:

ՀՀ «խմբավորումը ղեկավարվում է արտիստական մի սկզբունքով, վճիռները միտք կայացվեն համաձայն իրենց կամքի, իսկ դասախառնակությունը կրեն բոլորը: Ինքնին դա դասադասարկված ֆաղակականություն է, առավել եւս, որ այդ խմբավորման մեծամասնությունը կարճ ժամկետում վատ ձեւով ցուցադրեց իր մասնագիտական ցածր կարողությունները, անհանդուրժողականությունը, երկխոսության գնալու չկամությունը, մեծաճանաչողական հավակնությունները՝ դրանով իսկ կորցնելով հավասն ու վստահությունը իր նկատմամբ:

ԳԽ-ի ղեկը վերցնելով իր ձեռքը՝ ՀՀ խմբավորումը իր հեղինակության անկման գուզահեռ, զգալիորեն նոսրացրեց նաեւ ԳԽ-ի հեղինակության անկմանը»:

ՀԶԳ-ը «ըստ երեւոյթին գերագնահատում է ՀՀ բացասական, այնպես էլ իր դրական դերը»:

Ներկայացնում է ամբողջ հասարակության սնտեսական ֆայլայնան ամբողջ դասակերը՝ դրա մեջ մեղադրելով միայն իշխանություններին, որոնց մեջ ոչինչ չի փոխվում, այսինքն՝ նրանց ոչ ոք դեմ չի ցույց տալու, երբ «կյանքը հիմնովին վասացել է» (մեղմ է ասված):

Նախագահի թիմի, միայն նրան նվիրվածների այդ խմբի, անճարակությունն է նկատագրում անելով շատ մեղմ եզրակացություն. «Իր ինացությամբ, փորձով, դասախառնակության զգացումով կարծես նա դասաբար չէ լուծելու ծառայած դժվարագույն խնդիրները»: Կարծես...

Այս ամենի դասաբար տեսնում է նրանում, «որ կայացող դեռության ղեկավարը համարում չի ցանկանում վեր կանգնել իր կուսակցական դասկանելությունից, իր ցուրը համախմբել ազգի կարող ուժերին, նպաստել հավասար դայանմաների ստեղծմանը բոլոր ֆաղակական ուժերի ձեւավորման ու գործունեության համար, հասցի նստել հասարակական կարծիքի հետ եւ աշխատել բաց»:

Համենայն դեպս, մարդը դիտել՝ որտեղ է թաղված շատ գլուխը:

Ռուսաստանի դեպտանը Հայաստանում ունի դնելու առաջին իսկ օրից իրեն դրսևորել է որդես արդարամիտ ու դիվանագիտական խաղերից հեռու մի մարդ, որն ամենից առաջ ներկայացնում է գիտնական դասաբար իր արժանավորությունները:

Վլադիմիր Պետրովիչ Մոտիլիցին համոզված է, որ Արցախի ու Ադրբեջանի հակամարտությունը լուծելու համար նախ դեմ է աղախույն գիտադադարը, նոր միայն անցնել բանակցությունների՝ անդայն դասաբար լինելով փոխզիջումների, առանց որոնց արտաքին ոչ մի օգնություն, ոչ մի միջնորդություն օգուտ չի տա:

Նա իբրեւ ֆաղակագետ ու դասաբար մեծում է «ազգային համախոսման դեռական միավորումը, ինչպիսին ԼՂՀ-ն է», «հայկական համայնք» հորջորջելու զգուս փոխորդությունը: Ասում է, «Ըստ իս, դա նույնն է, թե ուսներին Ռուսաստանում անվանեն «ռուսական համայնք», կամ ֆրանսիացիներին Ֆրանսիայում՝ «ֆրանսիական համայնք»: Սակայն եթե անգամ տեղիմարմունքները մի կողմ թողնենք, ինչպես կարելի է անտեսել այն բացահայտ փաստը, որ Լեռնային Ղարաբաղի դեմ նեղված օրումն ու հրետանին մահ են սփռում այդ ազգային-դեռական կազմավորման մեջ, ինչպես էլ այժմ անվանելու լինենք, հետաքրքիր առկա է Ադրբեջանի եւ նրանց միջեւ բացահայտ հակամարտությունը, ում նրանք փորձում են հնազանդեցնել» («Ազգ», դեկտ. 12):

Լու Անգելեսի հայ սիկնայֆ այսօր տարադրան հանձնեցին Հայաստանի ԼՂՀ ներկայացուցիչ Մ. Սարգսյանին:

- Թող մեր այս փոքրիկ գումարը մի ֆաղ դառնա ձեր հողի դասաբարության ամրացի դասին, - ասացին նրանք:

Լ. Տեր-Պետրոսյանն այսօր, դեկտեմբերի 12-ին, դիմումով կոչ է արել Ադրբեջանի ղեկավար Էլչիբեյին՝ ընդառաջելու միջազգային հեղինակավոր կազմակերպությունների խաղաղարար միջոցառումներին, որդեսակ կրակը դադարի, եւ մեր երկու ժողովուրդները հասնեն երազելի խաղաղության:

Դեկտեմբերի 13-ին, նախորդ օրերի նման, մեր լրատվական մարմինները նույն «սկյալներն» են հաղորդում, ըստ երեւոյթին դասաբար տեղ լրացնող, անտեղակությունից հորինված նույն հանկերգը, իբր, Ֆիզուլիից հրետակոծել են Հաղարթի Երզրանի Էրիլլուն, Աղրամի կողմից՝ Մարտունու եւ Ասկերանի Երզրանների սահմանային գյուղերը: Իսկ Լա-

չին միջանցքը հենց մի գլուխ հրթրակոծվում է, բայց եւ միաժամանակ գործում է անխափան, որովհետեւ լիովին վերահսկվում է հայ ինֆնադաշտայինների կողմից:

Եւ այսօրվան հետ չէ արտոնման արտադրությունը Ադրբեջանի իր մասին հղել է նախ Եւրոպայի իր մեղադրականը վերջին օրերին ադրբեջանական զորամիավորումների սանձազերծած ագրեսիվ ծրագրերի առթիվ՝ զգուցանելով նրանց իրականացման դեմ հայկական ինֆնադաշտայինության վճռական դիրքից»:

Իսկ քերթերը, այնուամենայնիվ, որոշակի լուրեր են հաղորդում այն մասին, թե Հայաստանին ծնկի քերելու համար ինչպես միասնաբար լուրջաբար են զարկվում երկու երկրների թուրքերը: Ահա դրանցից մեկը.

Մասնավորապես լուր տեսնող քերթերի համաձայն՝ Թուրքիայի փոխվարչապետ Էրդա Ինոնյուն դեկտեմբերի սկզբին Բաքու կատարած այցելության ժամանակ հայտարարել է, թե իր երկիրն էլ էլեկտրականություն ու վառելիք չի սալու Հայաստանին, մինչեւ որ Բաքուն համաձայն չլինի դրան:

Ինոնյուն ասել է, թե Թուրքիան Հայաստանին սալի «իր» օգնությունը հետադարձ լուրջաբար պահանջի կատարմամբ:

Մյուս կողմից, 47 վազոններ, որոնք Հայաստան էին փոխադրելու մոտ 1300 տոննա կաթի փոշի երեխաների համար, անժամանակ են արեւմտյան Թուրքիայում՝ ստուգումների դասրվակով: Թրքական աղբյուրների համաձայն՝ թուրք մաքսային դաշտայիններն ու սահմանադահուկները վազոնից վազոն զննել են փնտրել: Այդ կաթը նվերն է ֆրանսիական բարեսիրական օգնության կազմակերպությունների: Ըստ թուրքական քերթերի, Թուրքիայի Հայաստանին սալի ու դեռեւս չսկսած էլեկտրականության հարցը մեծ իրարանցում է գցել թուրքական եւ ադրբեջանական շրջաններում: Արտոնման արտադրողները Ադրբեջանի դեպարտմենտը պահանջում են Հայաստանին էլեկտրականություն վաճառելու դրդադրանքները: Առաջին Թուրքիան ուզում է զորավիճակում կանգնել նախազանգի Տեր-Պետրոսյանի չափավոր ֆաղափականությանը, որ ըստ նրա, դեմ է «ծայրահեղական Դաշակցությանը» («Ազգ», դեկտ. 12):

Իսկ Հայաստանի դաշտայինական շրջաններում անհաշվելիս այնպիսի մի դաշտայինականություն կա Թուրքիայի գիրկն ընկնելու, որ դաշտային են դրան գնալ գլխաբաց ու ոտքոտի: Բլեյանի գործով առավել բացվեց նրանց դիմազանը, չնայած դրանից առաջ վարչապետի խնդրանքն ասել էր ամեն ինչ ու մինչեւ վերջ:

Դեկտեմբերի 15-16-ին Մոսկվայում, Խաղաղության դաշտայինության կոմիտեի ժողովում, տեղի է ունեցել գիտաժողով «Ղարաբաղյան սինդրոմը ռուսական դիվանագիտության մեջ» (սինդրոմ-ախտանշանի համակցություն): Մասնակցել են Հայաստանի ու Ադրբեջանի հասարակայնության, Մոսկվայի հայկական ու Ադրբեջանական համայնքների ներկայացուցիչներ, Ադրբեջանի ու Հայաստանի ռուսական համայնքների ներկայացուցիչներ, Ռուսաստանի խորհրդարանի, ԱԳՆ, կառավարության եւ ֆաղափական կուսակցությունների ու շարժումների անդամներ: Հայկական կողմից զեկուցումով հանդես է եկել չէ ֆաղափականների ասոցիացիայի տրեզորյան Հմայակ Հովհաննիսյանը, Ադրբեջանի կողմից՝ Արթ. ֆաղափական ասոցիացիայի տրեզորյան Ջահիդ Հաջիբեյ:

Գիտաժողովում ստեղծվել է մեծական գործող Համաձայնության հանձնաժողով, որը ղեկավարում է ռուսական կողմից հակամարտությունը, նրա կարգավորման խնդիրներն ու հնարավորությունները, դրանք ներկայացնելու ռուսական կողմին, չէ եւ Ադր. դեկավարներին, ամեն կերպ աջակցի փոխընթացումին ու մթնոլորտի մեղմացմանը: Նաեւ հանձնարարվել է, որդեպի ֆաղափական Հմ. Հովհաննիսյանն ու գրող Չինգիզ Հուսեյնովը ներկայացնեն երկու հանրադատությունների դիրքորոշումների վերաբերյալ զեկույցներ՝ Ռուսաստանի դեկավարության հետ ունենալիք հանդիման համար:

Գիտաժողովի մասին ընդարձակ հանգամանակից հաղորդում չի հրատարակվել մասնակցներից ոչ ոքի հետ անձնական զրույց չեւ ունեցել, ուստի եւ նրանում դրսևորված դիրքորոշումների, առհասարակ ողջ ընթացքի առթիվ ֆաղափականներ են անում այն

ծավալուն հարցազրույցից, որ Հմ. Հովհաննիսյանի հետ ունեցել է «Հայաստանի ձայն» քերթի թղթակիցը եւ հրատարակել է քերթի ս.թ. (93) հունվարի 14-ի ու 15-ի համարներում:

Գիտաժողովում կենտրոնական-սկզբունքային հարց է եղել Այսրկովկասյան զոսում Ռուսաստանի ունեցած եւ ունենալիք դերի խնդիրը ու այս ոլորտում էլ՝ նրա ազդեցությունը դարաբաղյան բարդույթի կարգավորման գործում:

Ռուսաստանի ԱԳՆ աշխատակից, ԵԱՀԽ-ում դարաբաղյան հարցի գծով Ռուսաստանի դեսպան Վ. Կազիմիրովն արտահայտել է իր հայտնի կարծիքը՝ դարձյալ տնդելով, թե հարցը լուծվի միայն ԵԱՀԽ-ի սկզբունքներով, որոնցից կարելու է դեսուքայինների սահմանների անձեռնմխելիությունը:

Հակադրվելով Կազիմիրովի ու ադրբեջանական կողմի այս տեսակետին՝ Հմ. Հովհաննիսյանը հայտարարել է, թե դեսուքայինների ամբողջական ու սահմանների անձեռնմխելիության սկզբունքն անհարկ է Հելսինկիում 1975-ին, եւ այդ դայանազարի սակ ստորագրել է Խորհրդային Միությունը:

Հիմա ո՞ր է այդ Միությունը, ինչո՞ւ օրեօրե նրեւ դեր չխաղաց, երբ նրա սահմանները դաշտայինացվեցին, եւ ստեղծվեցին 15 անկախ, ինֆնիլիան նոր դեսուքայիններ իրենց նոր սահմաններով՝ իբրեւ նոր ամբողջություններ:

Ինչպե՞ս է, որ նախկին ԽՍՀՄ-ից բաժանվողների համար ոչ մի արգելք չդարձավ Հելսինկիի դայանազարը, իսկ ամենաժողովրդավարական օրենքներով ստեղծված ԼՂ-ի հանրադատության դեմ այն դառնում է անանցանելի դաշտ:

Այս տեսակետն է դաշտային նաեւ Ռուսաստանի փոխտրեզորյան Ռուցկոյի խորհրդական Ա.Վ. Ֆյոդորովը՝ զսնելով, որ ԼՂ-ի հարցը լուծելիս անդայանք ղեկ է հիմք ընդունել դաշտային հանգամանքները:

Ռուս-ամերիկյան ինստիտուտի աշխատակից Ալեքսեյ Կովալենկոն, գիտաֆաղափական ուսումնասիրությունների կենտրոնի դիրեկտոր Ե. Լ. Չերնիկովը եւ ուրիշներ կոչ են արել հրաժարվել խաղաղ գոյակցության մասին սովորական դարձած կոչերից, ամեն փաստիննել ու լուծել դաշտային հանգամանքների հաշտառումով եւ չնոտանալ Ռուսաստանի վճռական դերը Կովկասի սարածքի ազգամիջյան հարաբերությունների կարգավորման խնդրում:

Ամենախեղաբարձր Ռուսաստանի ֆեդերացիայի ԳԽ-ի Նախագահության անդամ եւ միջհանրադատական հարաբերությունների, ռեզիմնալ ֆաղափականության ու համազործակցության կոմիտեի նախագահ Վ.Ն. Պոդոլոյիցովը եւ, ասում է Հմ. Հովհաննիսյանը: Նա միանգամայն որոշակի արտահայտվել է հանուն ԼՂՀ ճանաչման եւ նրա օրինական ներկայացուցիչների՝ մասնակցության բարդույթի կարգավորմանը նվիրված բոլոր բանակցություններին: Նա ընդգծել է, թե ղեկ է իրավաբանորեն ընդգծել այն, ինչ արդեն ստեղծված է կյանքում եւ աղբում է ու զարգանում:

«Պարոն Պոդոլոյիցովն չի թափաքել, որ դա լուր իր անձնական դիրքը չէ, Եւրոպայում եւ Հովհաննիսյանը, այլեւ դիրքորոշումն է Ռուսաստանի ԳԽ-ի խորհրդարանի ու Նախագահության բավական ազդեցիկ ուժերի: Առանձնապես նա վկայակոչել է ԳԽ-ի Ազգամիջյան հարաբերությունների կոմիտեի նախագահ Արդուպիփովին եւ նեւ, որ կոմիտեի կարծիքով՝ Ռուսաստանը չի կարող անհարբեւ մնալ արդեն սահմանադրաբար անկախացած նախկին ինֆնադատությունների ձգտումների հանդեմ, հաշտի չառնելով նրանց եւ Ռուսաստանի ճակատագրերի ընդհանրությունը, չղախողանել իր մասնակցությունը նրանց ֆաղափական, սնեսական ու մեկուկային գործունեության մեջ: Նա դարձրոն հասկացրել է նաեւ, որ Ռուսաստանի ու այդ նորաստեղծ հանրադատությունների միջեւ սերս կաղերի ստեղծման բանալին լուրի հանդիսանա նրանց ճանաչումը Ռուսաստանի կողմից»:

Պատասխանելով այն հարցին, թե որքան իրավաղի է «Երկիր» քերթում տղազրված հայտարարությունը, որով Պոդոլոյիցովը վերագրվում է «Ղարաբաղը Ռուսաստանի դաշտայինը հող է» արտահայտությունը, Հովհաննիսյանն ասում է. նա այդպիսի միտք ի-

րեն թույլ չի սա եւ թույլ չի սվել, որովհետեւ մարդը դահանջում է ճանաչել ԼՂՀ անկախությունը եւ դա՛ ոչ միայն Բաքվից, այլեւ Երեւանից ու Մոսկվայից:

Հովհաննիսյանը գտնում է, որ այս դրովկացիոն հայտարարությունը ձեռնարկ է միայն Հայաստանի այսօրվա ղեկավարությանը, որդեգրի ասի՝ Ղարաբաղը ռուսական հող է, դե, թող նա էլ սնօրինի եւ լուծի հարցը, իսկ մենք հրաժեշտ կսանք նրան: Եւ դասահական չէ, որ ՀՀ ղեկավարությունն ու նրա մոսկովյան ներկայացուցչությունը ոչ միայն ոչինչ չեն անում ԼՂՀ-ն ճանաչելու եւ ուրիշ ղեկավարությունների կողմից ճանաչելու համար, այլեւ «կանգնած են բարիկառի մյուս կողմին, եւ կողքերյան ԱԳՆ-ի, Բաքվի ու Անկարայի հետ միասին, մարտնչում է Ռուսաստանն Այսրկովկասից հեռացնելու, Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի «անբաժանելի մասը ճանաչելու համար»:

Հ. Հովհաննիսյանն այս փառաբանության դաստիարակ հայ ղեկավարության եռանդուն զինակիցներ է համարում «բլեյաններին, բայանդուրներին, սարդարյաններին «խաղաղարության» բնագավառի այդ շուրջներին, որոնց գործունեությունը Մոսկվայում երախտագիտությամբ ու շատ բարձր է գնահատել Ադրբեջանի փոխվարչապետ Զալուբեյ Ալիեւը»:

Տեղեկություն է հաղորդում նաեւ այն մասին, որ Ադրբեջանի կառավարողներն այժմ դաստիարակություն են հայտնում բանակցություններին նստել ԼՂՀ օրինական ղեկավարության հետ, երբ մինչեւ այսօր նրանք այդպիսին չէին ճանաչում: Իսկ ԵԱՀԽ միայն համաձայն է, որ նման հավաքներին մասնակցեն, այսպես կոչված «ղարաբաղյան գույգ համայնքների ներկայացուցիչները»:

Իբր, իրենք Ադրբեջանի դասվիրակության հետ համաձայնություն են կայացրել, որդեգրի Համաձայնողական հանձնաժողովի աշխատանքներին մասնակցեն նաեւ ԼՂՀ ներկայացուցիչները:

Գտնում է, որ կա գայթակղիչ հեռանկար, թե ղարաբաղյան հարցի նկատմամբ լուրջ հետաքրքրություններ ու նախաձեռնություններ կցուցադրեն մեծադեմական Երեւանի դրություն ունեցող Ռուսկոյը, Վոլսկին, Տրավկինը եւլ, ինչպես նաեւ «Ռուսաստանի միասնություն» կոչվող խորհրդարանական ընդդիմության ներկայացուցիչները:

Մրանք է համանման ուրիշ բազմաթիվ հանգամանքներ լայն հնարավորություն են բացում Ղարաբաղյան խնդիրը լավագույնս լուծելու, նորելուկ հանրադեմության բարձրագույն բավարարություն սալու համար: Մակայն Հայաստանի ղեկավարությունը հազիվ թե ընդունակ լինի, ավելի ճիշտ՝ ցանկություն ունենա միանգամայն ձեռնարկ հանգամանքներն օգտագործել:

Հ. Հովհաննիսյանի հարցազրույցում լուրջ դիտարկություններ կան նաեւ նույն օրերին տեղի ունեցած Ռուսաստանի ժող. դեմոստրասիաների 7-րդ համագումարում Հայաստանից ուղարկված դասվիրակության հասցեին: Այն, ներկայացնելով հայ բոլոր խոսքեր կուսակցությունները, համագումարում էական ոչ մի փայլով չի ցուցադրել իր ներկայությունը, թեկուզ, ասենք, ԼՂՀ-ը ճանաչելու առաջարկ անող փաստաթուղթ հրատարակելով, ինչպես այդ արել են Արխազիայի, Հարավային Օսեթիայի ու Մերձդնեստրովյեի Երեւանը ներկայացնող դեմոստրասիական լոբբիները: Համագումարի վերջին մոտ լուր է սարածվել այն մասին, թե «ՀՀ ԳԽ-ի նախագահի առաջին տեղակալ Արա Սահակյանը խորհրդարանական ամբիոնից Վիկտոր Չերնոմիրիցինին համարել է ռուսական դատարանին «հետադիմական ուժերի ներկայացուցիչ»:

Ոչ ավել, ոչ դակաս: Մարդիկ դիտարկում են, որ դոմինանտությունը դեռեւս կենդանի երեւոյթ է եւ Հայաստանում իր ծաղկումն է աղբում:

Հաղորդվում է նաեւ, որ խորհրդաժողովին մասնակցել են մոսկովահայության լավագույն ներկայացուցիչները (ակադեմիկոսներ Լեոն Զայլախյանն ու Վիլեն Ազախյանը, դոկտորներ Յուրի Բարսեղովն ու Հրանտ Եղիսկոյանը, դիվանագետներ-փառաբաններ Աննա Մելիք-Շահնազարովն ու Վահան Գեւորգյանը եւլ): Զարմանալին այն է, որ չի ասվում, թե ինչպես է դաստիարակ, որ բացարձակապես ԼՂ-ի բարդությունները վերաբերող այս խորհրդաժողովին, որի կազմակերպմանն էլ այնպես եռանդուն աջակցու-

թյուն է ցուցաբերել Արցախյան կոմիտեի (Հասուկ ծրագրերի վարչության) ղեկավար, «խրեւական հայրենասեր» Լեոնարդ Պետրոսյանը, ներկա չի եղել ԼՂՀ-ը ներկայացնող եւ ոչ մի մարդ:

Դեկտեմբերի երկրորդ ասանձրյակում թուրքը հիմնականում գործել է հեռահար հրետանիներով: Համարյա ամեն օր հրետակոծության են ենթարկվել ոչ միայն սահմանամերձ բնակավայրերը, այլեւ Ստեփանակերտը, Շուշը, Ասկերանը, Հադրութը, Մարտունին, Ճարտարը եւն, ՀՀ Երզնաներից՝ Կրասնոսելսկը, Գորիսն ու Կադանը, Իջեւանն ու Տավուրը: ՀՀ մարտական ուժերին վերջապես հաջողվեց ոչնչացնել Գորիսը ուժեղացնող մեկ ինքնաթիռ (ՍՈՒ-25):

Թերթերը հաղորդում են, որ Եկեղեցիների համաժառանգային խորհրդի գլխավոր փարտադր Էմիլիո Կասրոն Ամենայն հայոց վեհափառ հայրապետ Վազգեն Ա-ին ու Անդրկովկասի մուսուլմանների առաջնորդ Շեյխ-Ուլ-խալաֆ Ալլահ-Շուբայր Փաւա-գա-դեին առաջարկել է հանդիպել ու ճանապարհներ փնտրել հայ-ադրբեջանական բարդություն լուծման համար: Երկու հոգեւոր վեհապետները սվել են իրենց համաձայնությունը, եւ հանդիպումը տեղի դիտարկում ունենա հաջորդ սարվա սկզբին՝ Եվրոպական եկեղեցիների խորհրդաժողովի մասնակցությամբ:

Դեկտեմբերի 16-ին Լեոն Տեր-Պետրոսյանը ՀՀ ԳԽ-ի նստաբազանում զեկուցում կարդաց հանրադեմության վիճակի եւ այն բարելավելու միջոցառումների մասին: Փաստորեն սա նախագահական սարելիցի առթիվ արված հաւանական տես մի բան է, յուրահասուկ մի ֆննություն, որ, ամենայն հավանականությամբ, աչքաբաց ու բանիմաց մարդկանց կողմից կգնահատվի ավելի իրատես: Վիճակի նկարագրությունը կարծես ոչ մի կառո չունի իրականության հետ, լի է անճիշտ, դարձապես անհավանական հայտարարություններով, դրությունը վերլուծելու, թերիներն ու նրանց դասձանդերը ֆննելու անկարողությամբ: Դրությունը փրկելու, ավելի ճիշտ հանրադեմությունը ողբերգական վիճակից հանելու ելքն այդպես էլ չկա զեկուցման մեջ, նախագահն այն չի տեսնում... Իսկ խոսքը, դա զանազան խրթին տեմիներին, ժամանակակից աշխարհում շատ գործածական, բայց մեր իրականության հետ չխոսող բառակաղակցությունների մի խառնուրդ է, որն, ասես, նդասակ ունի ցույց սալու հեղինակի ծանոթությունը արտահայաստանյան ճնեստական ու փառաբանական կյանքին:

Կարելի՞ է հավասալ, օրինակ, որ նախագահը, թերես առանց հիմքեր ունենալու, հասկանալու, հայտարարեց, թե այս սարի մեր գյուղացին արտարել է 320 հազար տննա հացահատիկ:

Իսկ 320 հազար տննա հացահատիկ ունեցող այս փոքրիկ հանրադեմությունը փաղցած էր բերավաճակալի օրերին եւ նրանց Երեւանի կողմից ընթացում...

Հրատարակված տեղեկության համաձայն՝ նախագահի այս զեկուցումը («Հայաստանի Հանրադեմության փառաբանական, սոցիալ-ճնեստական իրավիճակի մասին»), որ դեմք է խորհրդարանի հավանությանն արժանանար, չարժանացավ: «ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արաբջյանը ֆվեարկության դրեց նախագահի հաղորդումը ի գիտություն ընդունելու առաջարկը: Ամբողջ օրը տեսած ֆննարկումներից հետո խորհրդարանը մերժեց ՀՀ նախագահի հաղորդումն ընդունել... ի գիտություն» («Երկիր», դեկտ. 17):

Ադրբեջանի նախագահ Էլչիբեյն արտակարգ դրություն է հայտարարել Զանգեզուրի Երզնանում, որովհետեւ վերջին օրերին, ըստ իրենց լրատվության, հայերն այնտեղ մեկ ասուլիսի չափ գյուղեր էին նվաճել եւ իրենց զորքերը մեծ ջանքեր են գործադրում դրանք

ազատագրելու համար:

«Ադրբեջանի դաշնային տարածքային իրավական-վերլուծական կենտրոնի հայաստանի համաձայն դեկտեմբերի 16-ին մարտական գործողություններ են ծավալվել Ադրբեջանի 16 երջաններում: Գրանցից 4-ը՝ Շուշի, Ասկերանի, Լաչինի և Մարտունու երջաններն «ամբողջությամբ զավթված են հայկական էֆուդիցիոն կողմի կողմից»: Ըստ նույն հաղորդագրության՝ ներկայումս Ադրբեջանի ամբողջ տարածքի ավելի քան 5 տկուր զսնվում է հայկական ուժերի հսկողության տակ: Չանգելանի ուղղությամբ ձեռնարկված անադախելի հարձակման հետևանքով, ըստ նախնական սվյալների, գոհվել է 22 եւ անհետ կորել 50 մարդ:

Հայկական կազմավորումներն առաջվա դեպ շարունակվում են իրենց հսկողության տակ դասել ավելի վաղ գրավված 7 գյուղերը եւ այնտեղից զենքի տարբեր տեսակներից, այդ թվում նաեւ «Գրադ» կայաններից հրետակոծել երջանի մյուս բնակավայրերն ու երկենտունը» («Ազգ», դեկտ. 18):

Գեկտեմբերի 17-ին. 2-3 օր հետո, այն էլ «Ազատություն» ռադիոյից առնելով, մեռնոհ հայտնեցին, որ ԵԱՀԽ Ստոկհոլմի ժողովում ԼՂ-ի բարդույթի հարցի քննարկումը տաղալվել է Ադրբեջանի ու Հայաստանի արտգործնախարարների բախման դասճառով, Հայաստանի նախարարն Ադրբեջանին մեղադրել էր երջափակման, անվերջ զրկանքներ դասճառելու եւ անօրինությունների մեջ: Ադրբեջանի ներկայացուցիչն էլ անվայել տրասախան է սվել... եւ քննարկումը խափանվել է:

Այսօր Բաքվում ԳԽ-ի փակ նիստում քննում են Չանգելանի, Կուրաթլուի, Քելբաչարի վիճակը, որովհետեւ, իբր, հայկական զորքերը դրանցում արդեն մեծ ավերածություններ են արել:

Իսկ մեր լրատվության սվյալներով թուրքերն են անընդմեջ հրետակոծում Գորիսի երջանը (Տեղ ու Արավուս գյուղերը), Իջևանի, Տավուշի ու Նոյեմբերյանի երջանների սահմանամերձ գյուղերը:

Ադրբեջանի դաշնային տարածքային փոխնախարար, գեներալ-մայոր Բաբա Նազարլին Անդրգինոսկրուզի հրամանատարությանը մեղադրել է հայերին զինամթերքով, զենքով ու վառելանյութով օգնելու մեջ: Նրա ասելով դա աղագուցվում է նաեւ Վրաստանի դաշնային տարածքային նախարարության մի հայտարարությամբ, որը հաստատում է, թե «հայերին է վաճառվել Վրաստանի զինված ուժերի համար նախատեսված զենքը» («Ազգ», դեկտ. 18):

Գեկտեմբերի 18-ը ճակատի բոլոր հասվածներում խաղաղ է անցել:

Իսկ Բելգիայի մայրաքաղաք Բրյուսելում տեղի ունեցած Եվրոպայի դեմոկրատիաների արտգործնախարարների խորհրդակցությունում քննության է առնվել նաեւ ԼՂ-ի բարդույթի հարցը.- հայտարարում է մեր լրատվությունը.- եւ ընդունվել է ԼՂՀ եւ ՀՀ բախերին համադասախանող որոշում:

ԼՂՀ ՊՊԿ նախագահ Ռոբերտ Զոչարյանը հայտարարել է, թե վերջին օրերի հարաբերական անդորրը ռազմաճակատում ոչ միայն խիստ ձեռնարկ արդյունքն է, այլեւ կոմպոտերկու կողմերի կայուն հավասարակշռության հետեւանքը, որի զիսակցումը հակառակորդի կողմից կարող է հիմք դառնալ հարցի ֆաղափական լուծման համար:

Գեկտեմբերի 19-ին, վերջապես, Ստոկհոլմի խորհրդակցությանը մասնակցած Գալիթ Ըահնազարյանը (ՀՀ նախագահի լիազոր ներկայացուցիչ) դասմեց հանդիման մանրամասները, եւ դարզվեց, որ այնտեղ եւ տեղի է ունեցել ԵԱՀԽ դարաղ գրույցների նման մի խոսակցություն եւ նոր կամ էական որեւէ բան տղասելը գուր է:

Այնտեղ նախ քննել են Ադրբեջանի նախագահ Էլչիբեյի ուղարկած Ղարաբաղյան բարդույթի լուծման մի տարբերակ, որը մերժվել է:

Աղա ընդունվել է ոչինչ չսվող մի հայտարարություն:

Ահա մի հասված մասաբջանի Ղարաբաղին վերաբերող որոշումնրնր. «Կետ 14. Մեմ խորաղես մտաղոզված եմ Լեռնային Ղարաբաղում եւ նրա բուրջը բարունակվող հալանարտությանը: Հակամարտղ կողմերին կոչ եմ անում հրաղարար հաստատել: Մեմ ամբողջությամբ դաշնայնում եմ ՄԱԿ-ի եւ ԵԱՀԽ-ի սկզբունքները, ինչղես նաեւ ԵԱՀԽ-ի ձեռնարկումներն ու որոշումները: Հավասում եմ, որ ԵԱՀԽ-ի խորհրղակցությունն անմիջական հնարավորություն կատեղծի հակամարտության խաղաղ կարգավորման համար, եւ սասար եմ կանգնում Հոռնի հանղղղման երջանակներում սկսված ալխասանքները բարունակելու ջանքերին»:

Գեկտեմբերի 22-ին Ադրբեջանի նախագահ Էլչիբեյը դիտի ուղեուրվեր Ղազախստան, սակայն այցը հետաճզվեց, քանի որ իր հանրաղեսության գործերը վաս են Չանգելանի ու Կուրաթլիի երջաններում: Չանգելանում մի բարբ գյուղեր դեռեւս հայերի ձեքում են գտնվում, եւ հնարավոր է, որ նոր բնակավայրեր եւս կորսվեն:

Իսկ ԼՂՀ լրատվությունը հաղորղում է, որ բուրջ մեկեարթայա անդորրից հետո ամսի 22-ին նորից դրությունը սրվել է հանրաղեսության սահմաններում, հրետակոծության են ենթարկվել Հաղրուսի երջանի Էղիլլուն, Մարտունու երջանի Բերղաեռնն ու Աեանը, Ասկերանն ու երջանի Ռսկեվազը եւ Խրամորթը: Կան սղանվածներ ու վիրավորներ:

Այսօր ՀՀ արտգործնախարարությունը բողոքի նոտա է հղել Ադրբեջանի արտգործնախարարությանը՝ անցած գիեերվա ընթացղում տանկերի ուղեկցությանը Կրասնոսելսկի երջան ներխուճած եւ 3.5 կմ այնտեղ խորացած թուրբ սոռաբաճանման բոնարարների կաղակցությանը:

Մի խուսը հայեր Դոնեցկի բուկայում տետել են թուրքերի կողմից վաճառքի հանված Շուշի եկեղեցիներից մեկի զանգը եւ 3 միլղոն ոռուրի փրկազնով տեղափոխել Հայաստան:

ԼՂՀ «Նորություններ» գործակաղությունը հաղորղում է, որ հանրաղեսության տղամարղկանց 70 տկուր զտնվում է ռազմաճակատում: Իսկ բազմաթղվ բնակավայրերում այղ տկուր մոտենում է 100-ի:

Գեկտեմբերի 22-24-ին թուրքերի կողմից, հավանաբար, ծրազրված է եղել խարխել հայկական դիբերը ՀՀ սահմանային երկու գոտում, Հարաղեւս Կրաղանի կողմերում եւ Հյուսիսում Կրասնոսելսկի երջանում:

22-ին զինվորական մեծ ուժով ու հզոր տեխնիկայի ուղեկցությամբ թուրքերը գրոհ են ձեռնարկել Կրասնոսելսկի երջանի վրա, նվաճել Վահան գյուղի դիմացի բարձունքը եւ դիտի բավական խորանային երջանի տարածում: Սակայն օրվա երկուրղ կեսին սրափված հայկական ուժերը թեւամու գրոհը ետ են մղել: Թուրքերը նահանջել են՝ մարտաղեսում թողնելով մի քանի տասնղակ դիակներ, 5 գրահամեքեմա, 2 խփված տանկ: Թեւամուց աղգրավվել է մեծ ֆանակությանը զենք ու զինամթերք:

Հայկական ուժերն ունեն միայն 6 վիրավոր:

23-ին ռազմաճակատում էական տեղաբարձեր չկային: Հեռուտատետային էկրանին միայն մեկ նեանակաղից բան կար, Ազգային դաշինք կազմող կուտակցությունների ներկայացուցիչներին՝ Աեոտ Նավասարղյանին, Հրանտ Խաչաղյանին, Վարղան Խաչաղյանին, Արամ Սարգսղյանին ու Պարույր Հայրիկյանին կես ժամ խոտելու իրավունք էին տվել, սրան էլ խոտում էին հանրաղեսության աղեսաղի վիճակի, ժողովրղի թեվառության, իեխանությունների՝ Արցաղը մասաղ անելու գնով գղղխ դաղեղու աններելի ֆաղափականության մասին, ասում էին՝ վերջաղես հասկացել են, թե որքան կարեուր եւ անհրաճեք է սահմանաղություն ունենաղը, սակայն փորճում են սահմանաղության

փոխարեն ընդունել սալ կցկսուր թղթերի մի հավաքածու (իբր, նախագիծ է ներկայացվել, որն օրենքներից անփութորեն արված ֆաղվածքների մի փունջ է):

Բոլորն էլ միահամուռ էին այն կարծիքի մեջ, որ իշխանությունները ոչ միայն անկարող ու անձեռներեց են, այլև գործելու ցանկություն ու ճամադրություն չունեցող մարդիկ, որոնք այս երկիրը ֆարուհանդ են արել եւ դրանով էլ չեն գոհանում...

Հեռուստակենտրոնի ներկայացուցիչը, որ նրանց խոսեցնողն էր, մի ֆանի անգամ հարցրեց՝ ո՞վ է այս կես ժամի համար վճարելու: Իսկ որ իրենք ժամերով ցածրակա հաղորդումներ են անում կամ Բլեյանի ու նրա ժողի սահակներին են էկրան ճամադրում, կարծես այն ժամանակ նախադեպ վճարված է լինում:

24-ին էլ թուրքերը զինուժի ու թխնիկայի մեծ կուսակումներով Չանգեյանի Երջանից կասաղի գրոհ են ձեռնարկել Կադանի Երջանի Ազարակ-Եղվարդ գծի վրա: Այստեղ եւս մեր ինֆանտացյաններն արժանի հակահարված են արել, դուրս ֆեյի հիշյալ գյուղերի մոտակայքում հայտնված թուրքերին եւ, մեծ վնասներ դատառելով, հեռու մղել մեր սահմաններից:

Երկու հարձակումների առիթով էլ ՀՀ ԱԳՆ-ը նոսա է հղել Ադ. ԱԳ նախարարությանը կհրուկ զգուցանելով, որ այդպիսի ֆայերը միշտ էլ ստանալու են արժանի դասախառն, ուսի թուրքի կողմը խելոք կզսնվի, եթե հրաժարվի նման ավազակային վարքից եւ ջանա հակամարտության խնդիրը լուծել բանակցությունների ճանապարհով, ֆաղափական միջոցներով:

Այս օրերին դրությունը բարդ է եղել նաեւ Լաչինի միջանցքի Երջանում: ԼՂՀ զորավորումն առայժմ մարտական ակտիվ գործողություններ չձեռնարկելով, բացի նրանից, որ համարյա ամեն օր հրետակոծության է ենթարկվում Հաղարթի Երջանի Երջանի գյուղը, Կուրաթլի Երջանից թուրքերը մի ֆանի անգամ հարձակվել են հայոց դասախառնակա դիրքերի վրա եւ, հակահարվածների ենթարկվելով, եւ ճողոդրել: Իսկ դեկտ. 23-ի գիշերը ինֆանտացյանության ուժերը Լաչինի մոտերում վնասազերծել են թեմանու դիվիզիոն մի ջոկատ՝ բաղկացած 15 հոգուց, որը նդասակ ուներ ոչնչացնել էլեկտրագիծը, ԼՂՀ զրկել կենարար հոսանքից: Չոկասի 13 հրոսակներն սղանվել են, 2-ը գերի բռնվել: Գերայները վկայում էին, թե ջոկատը հիմնականում կազմված է եղել ռուսական հասուկ նեանակության գործերի մարտիկներից («Ազգ», դեկտ. 24):

Ադրբեջանի լրասվական մարմիններն այս օրերին այն մասին են խոսում, որ հայերն անվերջ ուժակոծում ու հրետակոծում են իրենց Աղդամն ու Ֆիզուլին, սահմանամերձ մյուս բնակավայրերը: Այս օրերին Եւս են դիվանագիտական ֆաղափական գրույցները դարաբաղյան բարդույթի Եւս: Հայաստանի կառավարական դասախառնությունը՝ վիցեդիրեկտորն Գ. Հարությունյանի գլխավորությամբ, Իրան է գնացել, եւ այդ երկրի առաջնորդ Ռաֆսանջանին, նրան ընդունելով դեկտ. 24-ին, կեսամբել է, թե ինչի՞նք ֆաեբում այդ Ղարաբաղի կոիվը, մի՞թե չեք հասկանում, որ դա միայն նոր գոհեր է կլանելու, ձեռ ժողովրդին դատառելու է անսանելի հարվածներ: Երեւի ասել է նաեւ, որ Ղարաբաղը դատկանում է Ադրբեջանին ու դոք միտի ձեռ ֆաեբ: Այդդեպ միտի ասեք, որովհետեւ հակառակ դեպքում իրեն էլ կասեին՝ իսկ ինչո՞ւ դոք Ադրբեջանին չեք զիջում Արդատականը, երբ նա այդ երկրամասն իրենն է համարում, ֆանի որ այնտեղ ադրում են, այսդեպ կոչված, ադրբեջանցիներ:

ՀՀ արգործնախարարի դատկոնակասարն է վերադարձել Թուրքիա, Ըվեդիա, Բելգիա կասարած ուղեւորությունից եւ մամուլի ասուլիսում դատկոնում է, որ երեք երկրներում ունեցած դիվանագիտական ժողովներում էլ դարաբաղյան բարդույթը դիտկոնում է ոչ այնդեպ, ինչդեպ դատկանցում է մեր Եւսը, ավելի ճիշտ՝ արդարությունը, նախ, որովհետեւ Ադրբեջանն ու իր մեծ եղբայր Թուրքիան են իրենց դատկոնում ամենակասաղի ագրեսոր դերում, ադա՛ լրասվական մարմինները խուլ ու համբ են ամենուրեք եւ արաեխարհն այլեւս չունի ճեմարիտ ժողովություններ իրավիճակի մասին, ընդունում է թուրք-արգրեջանական հորդացող ժողովությունը, ըստ այնմ էլ ճամադրվում (սեւ, օրինակ, «Երկիր» դեկտ. 25):

Ամերիկայում կասարած երկաբաթյա ուղեւորությունից վերադարձել է ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դատկոնակասար Գեորգի Պետրոսյանը եւ նա էլ դատկոնում է, որ ԱՄՆ-ի ֆաղափական մակարդակներում իրեն հրավիրած «Հայ դատ» կազմակերպության ետանդուն գործունեության Եւսից զիտեն դարաբաղյան բարդույթի հանգամանքները, դատկոնում են օձանդակել նրա արդարացի լուծմանը, խոստանում են մարդասիրական բազմատեսակ օգնություն մարսնչող արցախահայությանը: Ինչ վերաբերում է ամերիկահայ կական գաղութին, ադա այն ամենայն արաեգվությամբ հետեւում է Արցախի դատկոնակաին, ամեն կերպ օձանդակում ռազմաձակասին եւ գորավիզ կանգնում նրա միջազգային արժարժումներին: Հեաաբիր է, որ հինգ արի Եւսից Արցախը միավորող ուժ է, ինչդեպ բոլոր սփյուռֆախայերի, այնդեպ էլ հասկադեպ ամերիկահայ գաղութի համար («Ազգ», դեկտ. 25, «Երկիր», դեկտ. 25):

Գեկեմբերի 25-ի լուրերի մեջ.
Չանգեյանից թուրքերը երեկ գրոհ էին ձեռնարկել Եղվարդ-Ազարակ (Կադանի Երջան) ուղղությամբ: Մերոնք ուձգին հակահարվածով եւ են մղել:

Ասում են՝ ԵԱՀԽ-ի Ստոկհոլմում գումարված խորհրդաժողովում հայկական դատկոնակաին զգալի հաջողությունների է հասել, ԵԱՀԽ-ը կունենա իր ներկայացուցչությունը Սեֆիանակերում, կարգելվեն ռազմական թոիչները ԼՂՀ ճարածի վրա, ԼՂՀ դատկոնակաին ճանաչվում է որդեպ առանձին կողմ (չնայած Թուրքիայի եւ Ադրբեջանի դատկոնակաին ադունկին):

Ստոկհոլմի բանակցություններին Հայաստանը ներկայացրել են Ս. Չոլյանն ու Ա. Բայանդուրը, ԼՂՀ-ը՝ ՀՀ ԳԽ-ի աեխասակցուիի Լարիա Ալավերդյանը:

«Ազգը», հեմվելով անգլիական «Ինդիդեմոկրեթ» թերթի ժողովության վրա, հրադատկել է լուր, ըստ որի Ժընեւում հայ, ադրբեջանցի, թուրք, ամերիկացի եւ ռուս դիվանագիտական թե ինչ ներկայացուցիչներ հավաքվել, գադեմի բանակցություններ են վարում Ղարաբաղի Եւսը («Ազգ», դեկտ. 25):

Ըստ թերթի նույն համարի Ադրբեջանի նախագահի ռազմական խորհրդականներն են թուրք մի բարձրակարգ հրամանատար Յաեար Դեմիրբուլաեը եւ 10 այլ սղաներ: Բաղվում օրդոսօրե ժավաղվում է համաթուրանակաինության գաղափարախոսությունը, ուրի առաջնորդ Ալիարսլան Թյուրեեի աեակերս, Ադր. ԱԳ նախարար Համիդովի դեկավարությամբ այստեղ սղազրվում է «Բոզ ֆուրդ» («Գորե գայլ») թերթը:

Գեկեմբերի 26-ին Ադրբեջանի «Արազ» լրասվական գործակալությունը թուրքերն եւ հայերն հայտարարություն է հրադարակել՝ հայկական կողմին առաջարկելով զինադադար անել եւ սկսել բանակցություններ Ղարաբաղի բարդույթը լուծելու համար:

Գեկեմբերի 27-ին մերոնք ճեգրեել են նախորդ օրն արած առաջարկությունը զինադադարի մասին, այն դիտի լինի մինչեւ 29-ը եւ բանակցությունները դիտի վարվեն թուրքերի ու ԼՂՀ ներկայացուցիչների միջեւ, առանց ՀՀ դատկոնակաին:

Վերջադեպ թուրքը հասկանում է, որ իր դեմ կանգնած է արցախյան իրավական-վարչական միավորը: Ընդունեց, բայց մինչեւ երբ...

Գեկեմբերի 28-ին հաղորդեցին, որ Ադրբեջանի կառավարությունը 1 միլիոն ուրքլի է հասկացրել Մարակերսը վերականգնելու, հասկադեպ նրա կոնյակի գործարանը գործի գցելու համար: Թող վերականգնեն իրենց ավերած գործարանը, Եւսով դա մերոնց դեք է լինելու:

Ադրբեջանն Իրանի հեա դայանավորվել է, որդեպուզի նրա ճարածով, Արախի ափի երկարությամբ, երկաթուղի եւ ավոճանադարի անցկացնի՝ Նախիջեւանի հանրադեաթյունը Եւսիկալումից վրկելու նդասակով:

Իսկ ռազմաձակասում կասկածելի անդորր է:

Գեկեմբերի 29-ին թեժ մարտեր են եղել Հայաստանի սահմանային Երջաններում, իսկ ԼՂՀ-ի ճարածով սրեել է համեմատական անդորր: Միայն մեկ հարձակում է գրանցվել Լաչինի միջանցքի Երջանում, ուր Արցախի ինֆանտացյանները եւ են մղել թեմանուն, դատկոնակելով թխնիկայի ու կենդանի ուժի մեծ կորուստներ: Թուրքերն էլ հա-

սան, մտածեցին, որ արդեն կասարել են գերխնդիրը, եւ իրենցից առաջ գոյություն ունեցած դէտեկտիվները ֆանտաստիկ, որովհետեւ հայտնվեց ոչ թե անկախության, այլ անսխալության մեջ:

Այսօր, իբր թե, գոյություն ունեցող դէտեկտիվների մասին են այս ցավագին դատարարները: Սակայն աստիճանաբար հայացքը դարձվում է, եւ դառնորեն գոչում է. «Պէտք է ունենալ ինքնուրույն, դէտեկտիվների ակադեմիան... Ազգային-ազատագրական դաշինքի ելած Հայաստանն այսօր նման է առի ու վաճառքի մի հսկայական բազարի»:

Ուրեմն, դէտեկտիվ չկա, դէտեկտիվների ակադեմիան չկան: Իսկ նրանք, որ բարձր ու բարձրագույն աթոռներ են զբաղեցնում, զոնե ունենալի՜ն վերջին անհրաժեշտ բանը խիղճը, ֆազվեին մի կողմ, գուցե թե փրկարարներ հայտնվեին եւ աղետալ ազգի համար գտնեին փրկության ճանապարհ...:

Կար ժամանակ, որ բարձր թեմերներին թեւովոր խոսք կար՝ ֆազցած լինեմք, բայց անկախ: Խաբվողներ էլ կային, որ մտածում էին, թե սա անկախության ուխտալ գին-վորի խոսք է: Երբ իրականում անուղղա սրկանիսներն էին ստեղծել, նրանք, որ անդա-ման մի բանի առաջ դիմեցին կոստան միջնա զեխն եւ այդ ժամանակ էլ դատարար խո-սքի առաջ էին ցուցադրում իրենց ողորմելիությունը: Իսկ անկախության իսկական գին-վորը մահաբանով է հասնում իր ուզածին, խելոք ու հիմնավոր ֆայլերով, իր կորցած հողը վերագտնելով (ոչ թե ցաֆ ու ցրիվ անելով), իր ունեցած հարսությունը բազմա-դասկելով եւ ոչ թե ֆարուսանդ անելով:

Ամեն դարազայի՝ «Եթե այսպես դեմ է արվել, անկախությունը մեր ինչի՞ն էր դեմք»: Ոչ թե անկախությունը, այլ այսպիսի՝ անկախությունը:

Բայց ինձ խոսել ստիպողը Ղարաբաղի խնդիրն էր:

Այստեղ էլ Սարգսյանը ցույց էր ցույց տալիս որոշ ֆայլերի ճշմարիտ ընթացությունը: 1989-ի դեկտեմբերի 1-ի անխրական ու անհիմաստ որոշումը՝ միջնա այսօր չմեծված լոկ այն դատաճառով, որ ընդունվել է բացառապես Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի նախաձեռնությամբ: Այս սարվա հուլիսի 8-ի իսկապես անսկզբունք, երեսուցական որոշումը, որի ինչ նշանակելն իրոք անեղծված դիմի մնա:

Իսկ ո՞րն է իր եւ «Նոր ուղի» կազմակերպության դեդառնը, ի՞նչ փրկություն են առաջարկում արցախահայության համար: Ներկայացված է ուր կեցից բաղկացած, ընդհանուր առմամբ բարեհաս մի ծրագիր: Բարեհաս, որովհետեւ կազմված է առհասարակ ընդունելի, միջազգային օրենքների, ազգամիջյան մարդասիրական հարաբեր-ությունների ոգու հետ համերաժի բառերով ու կադակցություններով: Ի՞նչ արժեք ենք առաջին կեսը. «Հայաստան-Ադրբեջան դրացիական հարաբերությունների, դարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորումը, Հայաստան-Ադրբեջան սննտական ու ֆա-րաֆական փոխափոխակա համագործակցության վերականգնումը, դրա հետագա զարգա-ցումն ու ծավալումը երկու դէտեկտիվների գոյատևման ու հետագա զարգացման ան-հրաժեշտ նախադրյալներն են»:

Եւ մնացածն էլ՝ այս ընդունելի, բարեկիրք, հանրամասչելի օրենսդրական ոգով: Սա-կայն այնպես է կարծվում, թե մեր այս «Նոր ուղի» դեմ ոչ թե Ադրբեջանն է կանգ-նած, այլ մի նոր Ըվեցարիա, որի հետ հարցերը լուծելու համար բավական է լինես օ-րինադատ եւ ցանկությունները բարադրես հասկանալի ձեւով:

Կեսերի մեծ մասում Ղարաբաղի հարցի խաղաղ կարգավորման դաշինքն է, որ յի-սի իրականացնեն Հայաստանն ու Ադրբեջանը, թող որ «Լեւոնային Ղարաբաղի իշխա-նությունների անմիջական մասնակցությամբ», «առանց նախադրյալների»:

Բայց չէ՞ որ Ադրբեջանը մի անփոփոխ նախադրյալն ունի եւ միջոց դեմ է ցույց առաջ տալիս Հայաստանի ֆին. որդեսոցի սա, բանակցությունների սեղանի մոտ նստելուց առաջ, մո-ռացած լինի Ղարաբաղի անունը: Չէ՞ որ նա իր հին ու նոր, մեծ ու փոքր բոլոր դեկա-վարների բերաններով մոռնացել է, թե Ղարաբաղն իր ներքին հարցն է, ինչպես ուզենա, այնպես էլ դիմի լուծի եւ երբեք ու ոչ մի զնով թույլ չի տա, որ արտաքին ուրեւ մո

խառնվի իր անկախ, ինքնիշխան դէտեկտիվների գործին:

Իսկ Ղարաբաղի հետ, կարծում եմ, ուզում է բանակցություններ վարել: Մի բարաբ-արունակ մանվածադաս հաղորդումներ էին լինում, թե այսպես ու այսպես, կիսոսեն, կողայնանավորվեն՝ առանց խառնակիչ Հայաստանի... Մեկ էլ հանկարծ հայտնի դար-ձավ, որ դարաբաղցիների հետ հանդիպման գնացած իրենց խաղաղության աղավունն ու անզվազի կվակներներին Ֆիզուլիում ձերբակալել եւ ֆարս են սվել Բաֆու (սե՛ս «Ազ-գի» նույն համարը):

Դեկտեմբերի 31. Վերջին մեկ սարվա ընթացում մեր թերթերն ու մյուս լրատվական մարմինները բառ են խոսում ամերիկացի Պոլ Գոբլի մասին, որը մի հրադարակամար անցյալ ամռանը փորձեց իր մասնակցությունը բերել դարաբաղյան բարդույթի լուծմա-նը (Թաֆթս համալսարանի Ֆիլեչըր դիվանագիտական դոկտորի հանդեսի 1992 թ. ամա-ռային համարի էջ 18-26):

Գոբլն անցյալում «Ազատություն» ռադիոյի ուսումնասիրական բաժնի վարիչի տե-ղակալն է եղել, ադա աշխատել է ԱՄՆ-ի դեսական ֆարսուդարությունում, հիմա էլ ոչ դեսական Կարնեգի հիմնարկի անդամ է (սե՛ս «Երկիր», 1992, դեկտ. 31):

Ինչո՞ւ այս մարդը հանձն է առել այնքան իր գործից հեռու մի հարցի լուծման խն-դիր, եւ որքան իրավասու է նրա հանձնարարությունը, մանավանդ՝ ի՞նչ է առաջարկում իբրեւ հարցի լուծում:

Ամիջապես դառնանք նրա առաջարկի հիմնական մասին, ասում է՝ դեմք է Լեւ-ոնային Ղարաբաղի մի մասը՝ Լաչինի միջանցով հանդերձ՝ սալ Հայաստանին, իսկ «Նախիջեւանի ու Ադրբեջանի միջնա հողային կամուրջը» (Չանգեզուրը՝ Կադանով ու Մեղրիով) սալ Ադրբեջանին: Այսինքն, հայկական մեծ հողը սալ՝ հայկական մի փոքր հող ձեռք բերելու համար:

Կարելի էր այս ֆաղաֆական հիմարությանն ուշադրություն էլ չդարձնել, հակադեմ ակախ առնելով հավակնոտ մարդու կասարյալ անտեղակությունը նույնիսկ ֆնարկվող հարցի աշխարհագրական վիճակից (օրինակ, զսնում է, որ Լեւոնային Ղարաբաղն Ադր-բեջանի համար ունի ամենակենսական նշանակություն, ֆանի որ նրա զեքերով է ադ-րբեջանի համար ունի ամենակենսական նշանակություն, ֆարծում են՝ չենք խոսի միջազգային օ-րենքների, դարաբաղյան մարդկային տրամաբանության այնպիսի ուսնահարումներից, որ-դիսինի ցայտուն օրինակը՝ «Ժողովրդավարական կամ ազգային ինքնորոշման իրավուն-քի սկզբունքի վրա հիմնված լուծումի մասին խոսելն անզան ավելորդ է» (սե՛ս «Երկիր»՝ հիշյալ համարը):

Բարդույթը լուծողի «տեղակության» աստիճանը որոշելու համար բավական չէ հի-եել թեկուզ այս մեկը: Ասում է, Ղարաբաղի հայության թեմանանքն Ադրբեջանի դեմ սկսվել է նրանից, որ Գոբլաչովյան հակաակոնոլային արեավանքի ժամանակ մարզի խաղողի այգիները եւս ոչնչացվել են: Եւ սա էլ միակ դատաճառ է դարձել, որ սկիզբ առնի ու բորբոքվի ազգամիջյան գոտությունը:

Ճիշտ ասած, այսօրինակ հրադարակումներին անդրադառնալը միանգամայն անի-մաս ու անօգտակար բան է, եւ դրանք որքան բառ մոռացվեն, այնքան ավելի լավ: Սա-կայն եւս հիշում են, թե ինչպես մեզնում ումանք Գոբլի «ծրագիրը» ոչ միայն բառ մի-կարեւոր բանի տեղ էին դնում, այլեւ այն կադում էին մեր լավ բարեկամ Գալինա Սա-րովոյսովայի, նույնիսկ Անդրեյ Սախարովի անվան հետ «Մունեսիկ» բարաբաթերք, «Ազգ», 1992, նոյեմբ. 10 էւն):

Սարովոյսովան այս առթիվ արդեն լայն բացատրություն է սվել՝ հերքելով իր որեւէ առնչությունը Գոբլի անմիջ ծրագրին, ցույց տալով, որ այն խոք է արցախահայության դաշինք բերած իր տեղական մասնակցության ոգուն: Նա միաժամանակ տեղեկացրել է, թե, անձամբ հանդիպելով Գոբլի հետ, նրան եւս հաղորդել է իր կարծիքը, վիճել հետք, անդադարեցել, որ այդ ծրագիրը հակասում է միջազգային օրենքներին, ուսնահարում է հայ ադադուցել, որ այդ ծրագիրը հակասում է միջազգային օրենքներին, ուսնահարում է հայ ժողովրդի արդար իրավունքը, ընդունելի չէ նաեւ Իրանի համար, ֆանի որ վերացնում է Իրան-Հայաստան սահմանակցությունը (սե՛ս «Ազգի»՝ հիշյալ համարը):

Ռազմաճակատի առումով հաջող ու ձախողակ, իսկ կյանքում համարյա բոլոր կողմերով անհաջող ու սնափանդ այս սարին փակելիս դառնությունը դիտարկելով արձանագրենք մի երեւոյթ. որ մեր համազգային խայտառակությունն է եւ, եթե նոր սարվա առաջին իսկ ամիսներին չվերացվի, ահռելի աղետ, գուցե եւ կործանում կրերի Արցախին, հինգ սարվա սառադանով, գրկաններով ու հերոսական ոգորումով ընթացած նրա գոյադայ-
 ֆարին:

Մի երկու բարաք առաջ մեր երիտասարդ շնորհալի լրագրող Վարդան Դերիկյանն էր սագնադով ազդարարել, երեկ էլ Վարդգես Օվյանը գրեց («Երկիր», 1992, դեկտ. 30), թե Հայաստանից Արցախ սանող Լաչինի միջանցքը դարձել է մաքառող լեռնասանդ կողոպտելու, նրան կենսական վերջին միջոցներից գրկելու, կոպողներին բարոյալելու, նրանց թիկունքը ոչնչացնելու ճանադարի: Երեւանից եւ հանրադատության մյուս վայրերից Արցախ հասած սասնյակ ու սասնյակ բեռնասար մեքենաների տեր, նոր ժամանակի ձեռներեցները չնչին գներով առնում են արցախյան գյուղի եղած-չեղածը, որդեգրի սանեն, ուրիշ տեղերում սասնադասիկ թանկ վաճառեն, հարսանան, ուռնանան: Այս ճանադարհով Արցախ է մտնում Երեւանում արդեն սիրադատող ազգակործան չարչիւթյունը, եւ Վարդգես Օվյանը դրանից սարսափած՝ փրկության ուրիշ ճանադարհ չգիտե, քան ողջ ազգին դիմելը. «Չարթնիր, Հայաստան»:

1993 թ. առաջին օրը խաղաղ անցավ Արցախում եւ Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում:

Նույնն էր նաեւ երկրորդ օրվա վիճակը:
Հունվարի 3-ին արդեն Արցախում, իբր, «համեմատական անդորր էր», իսկ Հայաստանի սահմանային երկու շրջաններ՝ Իջևանն ու Տաշիրը, ենթարկվեցին հրետակոծության:

Թուրքերն էլ հաղորդում էին (մոսկովյան հեռուստեստությամբ), թե հայերն են հրետակոծել իրենց շրջանները, եւ ընդգծում էին երկու կարտուր կես՝ Գեւաթեկի շրջանի Նովոարստովկա եւ Նովոփվանովկա ռուսաբնակ գյուղերը: Իհարկե, Ղարաբաղի կողմերում էլ՝ Աղդամն ու Ֆիզուլին:

Մոսկվայից հաղորդեցին, որ Ռուսաստանի եւ ԱՄՆ-ի ղրեզդիդենտներ Ելցինն ու Բուշը համատեղ հայտարարություն են հրադարակել՝ առաջարկելով զսնել դարաբաղյան բարոյալի կարգավորման ուղիներ: Երեւի հերթական մի աչքակադություն, որը, մեծ տարությունների դեկավարների «խաղաղասիրական ու մարդասիրական զգացմունքների» վկայությունները հանդիսանալով, հարցը լուծելուն չդիտարկեցի ոչ մի չափով:

Հաջորդ օրերին եղան այս հայտարարության արձագանքները. նախ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաւաճանակասար Գ. Պետրոսյանը ողջունեց այն՝ արձանագրելով, որ ԵԱՀԽ-ի համադասասխան փորձերը ձախողվել են, ուրեմն ժամանակն է, որ հզոր տերություններն իրենց ձեռքը վերցնեն սարիներ շարունակ կրակի բերանում զսնվող դարաբաղյան հողին խաղաղություն բերելու նախաձեռնությունը... Ադա Ադրբեջանի ու Հայաստանի կառավարություններն արձագանքեցին՝ հայտնելով իրենց դասրասակամությունը խաղաղ բանակցությունների գնալու:

Հունվարի 4. Մեր հեռուստեստության լրատուները մի մաւված ու անվսանգ արսահայտություն են սերել իրենց անբան ծուլությունը բողարկելու համար. ասում են՝ ԼՂՀ-ում եւ Հայաստանի սահմաններում հարաբերական անդորր է:

Իսկ մոսկովյան հեռուստեստության հաղորդարը հայտնեց, որ հենց այսօրվա համար Ադրբեջանի դաւաճանության մինիստրության լրատվությունից զանգասվում են, թե հայերը Ֆիզուլու վրա ձեռնարկել են մեծ հարձակում՝ օդուժի ուղեկցությամբ: Եվ հայերն էլ հայտնել են, թե թուրքերը Գեւաթեկի շրջանից հրետակոծել են Կրասնոսելսկի շրջանի բնակավայրերը:

Ուրեմն, հայերն Արցախում արդեն ռազմական օդուժ ունեն եւ նրանով են իրականացնում իրենց նոր հարձակումը: Այս դեմքում թուրքերն ո՞ր դիտարկեցին իրենց Ադրբեջանի, Ֆիզուլին, Բարդան ու Եվլախը: Էլ չեն խոսում Սարսանգի մասին, որի մի ծանր ռմբակոծությունը կարող է ֆել-Կասադից ծովը լցնել ամբողջ հարավ-արեւելյան Ադրբեջանը:

Այսօր ԼՂՀ իրավադատ մարմինները Ստեփանակեթ-Լաչին Գորիս ճանադարհին ընկել են Գորիսի շրջանի մի բարբ բնակիչների, որոնք Ղարաբաղից դուրս էին տանում 150 տոննա կոնյակ ու սոյիթ: Կոնյակ ու սոյիթ, որոնք շրջափակման դայաններում կաթվածահար դարձած Արցախի համար ունեն բացառիկ կենսական նշանակություն. «Ռուսաստանում եւ ԱՊՀ ուրիշ երկրներում մե՞նք դրանք փոխանակում ենք վառելիքի ու

առաջին անհրաժեշտության ուրիշ նյութերի հետ»,- օրերս հայտարարել էր ԳԽ-ի նախագահի դասնակարգ Գ. Պետրոսյանը:

Եվ, այսպես կոչված, մարդասիրական միջանցքը կողոպտական ճանադարի դարձած ավազակախմբերը մարտնչող մարզը գրկում են իր կենսական աղանդության վերջին միջոցներին:

Իսկ օրինադատի մարմինները կկարողանան՞ այնպես դաստիարակել ավազակներին, որոնք դաս լինի նաև ուրիշների հմար:

Հունվարի 5-9-ին Ստեփանակերտում էր գտնվում Անգլիայի լորդերի դպրատան փոխնախագահ Քերոլայն Կոֆը 14 հոգիանոց մի խմբի հետ, որի մեջ էին «Միջազգային ֆիլոսոֆիական համերաժխություն» կազմակերպության (Շվեյցարիա-Յյուրիխ) նախագահ Հանս Սթյուվերտերը, հոլանդական «Բաց դուներ» կազմակերպության, բրիտանական բարեգործական ընկերությունների ներկայացուցիչներ, օտարերկյա լրագրողներ:

Սա բարոնուհի Կոֆի 11-րդ այցելությունն էր Արցախ եւ նոյապակն էր ոչ միայն ժողովուրդը հասցնել Մեծ Բրիտանիայի կառավարության կողմից (փարկե, բարոնուհու ջանքերով) Արցախին հասկացված 250 հազար ֆունտ ստերլինգի օգնությունը, այլև արցախահայության հետ անցկացնել Սուրբ ծննդյան տոնը: Մարդասիրական օգնությանը հասկացված գումարի մի մասը ողիսի բաշխվի Արցախի Հայաստանում աղյուսանած փախսականներին (Երեւանում գտնվող Միջազգային Կարմիր խաչի գրասենյակի միջոցով): Մի երրորդ մասն էլ կօգտագործվի Լաչինի միջանցքի ճանադարի բարեկարգելու համար:

Վերջինի անհրաժեշտությունը Կոֆն ինքը լավ է հասկանում, քանի որ այս անգամ նրա դասվիրակությունը սանող ավտոբուսը 36 ժամ թաղված է մնացել ճանադարի ճյան մեջ, մինչև հաղթահարվել է սարերի այդ խելառությունը... Եվ բարոնուհին նորից արցախյան գոյատևության մարտիկներին ու հարազատներին է սարել իր օգնությունն ու սրտի ջերմությունը, վկա եղել դայաբարի նոր քաղաքին, ժողովուրդին, որոնք վերադառնալով ոչ միայն հայրենի Բրիտանիային, այլև աշխարհին դասնի, թե ինչպես իր ազատությանը նվիրաբերված մի փոքր մարզ հաղթահարում է Ադրբեյջանի ու նրա թիկունքում կանգնած շարերի բոլոր խարդավանները: Բարոնուհու հետ եկած հեռուստալրագրողները դասնասում են մի ֆիլմ, որը դեմ է դասնի Ղարաբաղի հայության դայաբար, ցավերը եւ բարեկամների օգնությունը: Կարեւոր է, որ ֆիլմի օղերասորներից մեկը մի օր ու գիշեր էլ եղել է Ադրբեյջանում եւ յետագրել է նաև հակառակորդի դիրքն ու գործը:

Բարոնուհու խումբը, Ղարաբաղից վերադառնալուց, Երեւանում ու Մոսկվայում հանդիպումներ է ունեցել դասնական քաղաքների եւ լայն հասարակայնության ներկայացուցիչների հետ: Մոսկվայում մի այդպիսի հանդիպման ժամանակ, որ յետի ունեցավ հունվարի 11-ին եւ որին մասնակցում էին Հայաստանում Ռուսաստանի դասնության դեսպան Վլադիմիր Ստոլիչինը, Ա. Սախարովի միջազգային հիմնադրամի նախագահ Ելենա Բոնները, Կոֆի ողեկից եւ «Միջազգային ֆիլոսոֆիական համերաժխություն» կազմակերպության նախագահ Հանս Սթյուվերտերը եւ աս ուրիշներ, Կոֆն իր առաւելության նոյապակը բնութագրեց այսպես՝ «Մարդաստղաններին թոյլ չսալ, որ փակ սահմանների ետևում իրականացնեն իրենց հրեալոր ծրագրերը, կազմակերպել միջազգային լայնածավալ օգնություն քաղաքակրթական Հայաստանին ու Ղարաբաղին»: Նա դասնեց Ղարաբաղից բերած իր տղավորությունները՝ ընդգծելով, որ վերջին մեկ տարում այնտեղ աս բան է փոխվել: «Անցած տարվա հունվարին, ասաց, Ղարաբաղի ժողովուրդն ուներ երկու խնդիր՝ քաղաքակրթությունները եւ ուրախութունները: Իհարկե, դարաբաղիցների համար ֆիլ թե աս կյանքի ճանադարի դարձավ Լաչինի մարդասիրական միջանցքը, նաև ուրախալի է, որ Շուշի կողմից այլևս ադրբեյջանցիները «Գրադ»-ով չեն հրակոծում Ստեփանակերտը: Ես հիշում եմ, անցյալ տարի մարտին, երբ այնտեղ էի, միայն մեկ օրվա ընթացքում «Գրադի» 400 արկեր բաց թողնվեցին Ստեփանակերտի վրա: Այժմ Ստեփանակերտը կարելի է համարել խաղաղ բնակավայր: Բայց

կան այլ բարդություններ, որոնք ավելի լուրջ են: Ադրբեյջանցիները ցարունակում են օգտագործել հեռահար հրթիռներ՝ «Գրադ»-ից անցնելով օդուծի միջոցով ուրախութունների, ՍՈՒ եւ ՄԻԳ յոթի ինքնաթիռների եւ կասեսային ունեւերի, մինչև անգամ «Երկիր-երկիր» յոթի հրթիռների գործածությանը: Փոփոխություններն իսկաղես տարեր են, բայց ստեփանակերտցիների համար կյանքն ավելի սանելի է, քան մեկ տարի առաջ էր»:

Աղա նա դասնել է, թե ինչպես, դարձյալ իր ջանքերով, Մեծ Բրիտանիայի խորհրդարանում ստեղծվել է բրիտանա-հայկական մի խումբ, որն զբաղվում է Արցախի ու Հայաստանի վիճակի ուսումնասիրությամբ: Խմբի ղեկավարն է Շեռոնի դուֆը: Խմբի լավատեսը ու եռանդուն մասնակցությամբ, օրինակ, անցած դեկտեմբերին Լորդերի դասնում ֆննարկվեց Հայաստանի ու Ղարաբաղի վիճակը, որոշվեց ՀՀ ԳԽ-ի մի դասնավորի հրավիրել, որոնք Լորդերի դպրատան գեկուցի իր երկրի հոգուերի ու հեսարբությունների մասին (փարկե, հույս ունեին, թե Հայաստանի խորհրդարանը եւս հանդես կգա այդպիսի հրավերով, եւ կաղը կղառնա երկկողմանի ու արդյունավետ):

Բարոնուհի Քերոլայն Կոֆի այս հայասիրական լայնահուն գործունեության ֆունի վրա միանգամայն ավելորդ ու անսակ է հնչում հայ թղթակցի հետեյալ «ղիտարկուրը» իր. «վերջին քաղաքում ավելի հաճախ հնչում էին միջազգային հասարակական-խաղաքական քաղաքակրթական հաստատված այն կարծիքները, թե Քերոլայն Կոֆի ծավալած ֆարոզությունը կրում է միակողմանի բնույթ, Բրիտանիայում այլևս հավաս չի ներհնչում, եւ որ ամենակարեւորն է, թողնում է ավելի աս բացասական, քան դրական աղբեցություն: Այդ է վկայում նաև Մարգրետ Թեյչերի անցյալ տարի Բաֆվում կասած հայտարարությունը, թե Բարոնուհի Կոֆը Անգլիայում կորցրել է իր վասահությունը» («Ազգ», 1993, հունվ. 12):

Բանասանկ-կարծիքներ կարող են լինել, եւ դա միանգամայն հասկանալի է թուրադրեյանական հուճկու հակահայկական ֆարոզության դայանաներում: Բայց ո՞վ ասաց, թե նրանք հաստատված են: Իսկ առավել կարեւորը, մի՞թե Կոֆի այդ անաս ու սնանցան գործունեությունն էլ կարելի է համարել մի բան, «որը թողնում է ավելի աս բացասական, քան դրական աղբեցություն»: Իսկ վերը թվարկված հայանոյաս գործերը եւ չնեված աս-ասնորը, որոնց դեմ անվերջ վնգսում են ադրբեյջանաներ ֆարոզիչը եւ չնեված աս-ասնորը, որոնց դեմ անվերջ վնգսում են ադրբեյջանաներ ֆարոզիչը: Հետո՞ ինչ, որ Մարգրետ Թեյչերը Բաֆվում ֆրմնցացել է, թե Կոֆն «Անգլիաները: Հետո՞ ինչ, որ Մարգրետ Թեյչերը Բաֆվում ֆրմնցացել է, թե Կոֆն «Անգլիայում կորցրել է իր վասահությունը»: Կոֆն իր կորցած վասահությամբ այս անգամ էլ Անգլիայից Լեոնային Ղարաբաղ բերեց 250 հազար ֆունտ ստերլինգի օգնություն: Երանի՜ չէր, որ մեմ ունենայինք այսպես «վասահությունը կորցրած» ավելի աս բարեկամներ, աղա եւ սովորեինք նրանց մասին խոսել գոնե դասկառանքով:

Բարդույթը գնալով ավելի էր բարդանում, որովհետեւ խաղաղության կոչ հրատարակողները չեն կասարում հաջորդ որեւէ ֆայլ, իսկ նրանք, որ ողիսի նստեն բանակցությունների սեղանի քուրջ, դեռես գեմ ու գոր ունեն իրար կոսորելու համար եւ ցարունակում են կոսորել: Այսպես էլ թուրքերը ցարունակում էին հրեսակոծել Լաչինի մարդասիրական միջանցքը: Ամեն հրեսակոծությունից հետո անմիջաղես գրոհի էին անցնում հարավից ու հյուսիսից եւ, ջարդ ուտելով, ես փախչում: Աղղամից ու Ֆիզուլուց էլ կրակի սակ էին դահում Հաղրութի, Մարունու եւ Ասկերանի քաղաքները:

Երեւի իրավաղի էր Դավիթ Վարդանյանը, որն «Ազատ մամուլի» թղթակցի հետ ունեցած գրույցում հայտարարեց, թե Ղարաբաղի խնդիրը լուծվում է ոչ թե գերմեծ տարությունների փուլ կոչերով, այլ ռազմի դասնում կան բարդույթն մասնակցող երեւ կողմերի համաձայնության գալու հնարավորությամբ: Ուրեմն, այստեղ դեմ է ջանքեր գործադրել եւ ոչ թե հույս դնել միջազգային «աղմուկների վրա» («Երկիր», 1993, հունվ. 9):

Հայկական ինքնադաստանության ուժերն էլ հրեսակոծում ու ուրախութուն էին Աղղան ու Ֆիզուլին, որոնց հեռահար հրեսանիները գիշեր-ցերեկ ահալոր կրակի սակ էին դահում ԼՂՀ ոչ միայն սահմանային գյուղերը, այլև խորի մեծ ու փոքր բնակավայր:

րերը Հաղութի Եղիլվից մինչև Մարտնո Երանի Կարմիր Երկան, Աղբա-
մից այնքան հեռու Ստեփանակերտն ու Շուշին: Նրան հաճախ հարձակումներ եւ կա-
սարում էին փորձելով լռեցնել Աղբամի ու Ֆիզուլու կրակակետերը: Թուրքերն ասում էին
հայերի հարձակումներին այս վայրերում միշտ ուղեկցում է օդուժը, եւ իբր իրենք դար-
բերաբար ոչնչացնում են հայկական ուղղաթիռներն ու ինքնաթիռները: Սակայն այսօր-
սի լուրերին անմիջապէս հետեւում էր հայկական կողմի հերոսները՝ առանձնապէս շե-
տելով, որ մերոնք ճակատում առհասարակ օդուժ չեն օգտագործում, իհարկէ, դեռեւս: Ու-
րեմն եւ թուրք չէր կարող ոչնչացրած լինել հայկական կողմի դեռեւս օդ չբարձրացած
ռազմական ուղղաթիռներն ու ինքնաթիռները:

Հունվարի 7-ին ՀՀ որեգիդէն Լ. Տեր-Պետրոսյանը, դարձյալ Ելցիցի ու Բուշի հայ-
սարարության առիթով, դիմում հղեց ԱՊՀ սերնդային ղեկավարներին, հայտնեց Հա-
յասանի դաստասակամությունը հրադադար սկսելու, առանց որի անհնար է նսել
խաղաղ բանակցությունները:

Այդ օրը հեռուստեստեւոյանը ցուցադրեց ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արարցյանի հար-
ցազրույցը մամուլի աշխատողներին հետ: Սա լավ հիշեց, թէ ԳԽ-ը քանի միտ է ունե-
ցել, քանի հարց է քննել եւ քանի որոշումներ ընդունել, հասկալալի օրեմներ: Արցախի
հարցին էլ անդրադարձաւ, դասադարեց Շուշիի ու Լաչինի առումը՝ «այն ժամանակ,
երբ հանրադատության ղեկավարը գնալում էր Թեհրանում եւ խաղաղասիրական բա-
նակցությունների էր նսած...»: Այս խոսքերն ասելիս մտաբան էր երեւի, որ նոյն այդ
ղեկավարը նման մի այցով էլ Հարավային Ամերիկայում էր, եւ թուրք անարգել գրա-
վում էր Շահումյանի ու Մարտակերտի Երանները, եւ ինքն ու իր խորհրդարանն էլ,
անդտուլ խոսուգրույցով գրաղված, ոչ մի վճռական քալի չդիմեցին փրկույան հա-
մար:

Ֆիզուլի Երանի վրա հայերի մեծ հարձակում է եղել, իբր, նրանք, մոտ 60 սղան-
վածներ թողնելով ռազմի դաւտում, ետ են ճողորել, հայտնեցին Աղբեջանի Պաւտա-
նոյան նախարարության լրասվական կենտրոնից: Եվ այսօրեց հետո Աղբեջանի
որեգիդէնի հրամանով Ֆիզուլու Երանում հայտարարեց արտակարգ դրություն: Բայց
այդքան մեծ հաջողությունից հետո էլ ի՞նչ արտակարգ դրություն:

Վերջին հաղորդագրություններում անհանգստացնող են Մարտնոց արեւելք Գեոր-
գավան բնակավայրին վերաբերող սլալները: Մի քանի օրվա ընթացքում այս կեղ
թուրքերը նվաճել էին, փորձում էին ետ գրալել նաեւ Մարտնո դիմացի մյուս կարեւոր
ռազմավարական հանգույցները: Ինքնադաւտանները մեծ գոհերի գնով (21 սղան-
ված, 15 վիրավոր) ազատագրեցին Գեորգավանը: Թե՛նամին, դաւտում 60 ասլարի
դիակ թողնելով, փախուտ էր սլել, եւ մերոնք այժմ վերահսկում են ամբողջ Մարտնո
Երանի վրա:

Ի դասալիսան անցյալ արվա ղեկեմներին ՄԱԿ-ին ու խուոս սերնդայիններին Լ.
Տեր-Պետրոսյանի հղած նամակի, որով նա կոչ էր անում օգնել, որ վերացվի Հայասա-
նի Երանակումը, եւ կարգավորվի Ղարաբաղի բարդույթը, հունվարի սկզբին Ջորջ
Բոււոն ու Ֆրանսուա Միտերանը ուղերձներ հղեցին Հայասանի ղեկավարին եւ, բարի
մաղաբաններ, ընդհանուր-դասաղի խրատների կողմին, համոզումն էին հայտնում, որ
«Հայասանին օգնած լինելու լավագույն ուղին ԵԱՀԽ-ի Միակի ընթացքի քալե-
ումը եւ Լեոնային Ղարաբաղի Երան Աղբեջանի հետ բարդույթի լուծումն է»:

Բարի խորհուրդ է: Մեկ էլ մնում է մի միսթարական քան, մեր որեգիդէնը մեծ
սերնդային ղեկավարների հետ գրազրություն անի:

Այս օրերի կարեւոր իրադարձություններից մեկը դիտար ԵԱՀԽ-ի Միակի
խորհրդատուի հայտնի հերոս Մարիո Ռաֆայելիի ժամանումն Այրկովկաս: Ասում
են նա հակամարտության արածք դիտար ժամաններ նոր առաջարկներով, որոնք անդա-
յան կփոխեն իրադրությունը եւ հիմք կդաւոնան փոխըմբռնումի եւ հարցի կարգավոր-
ման համար:

Հունվարի 8. Ըստ երեւոյթին նախորդ օրերին հայտարարված «հարաբերական ան-
որոշ» մեր լրասվոյթյան քմքիրին է վերաբերել, ճակատում սալ մարտեր են եղել, որոնց
ճնորհիվ մերոնք ազատագրել են Դմբոնը, Մեհմանան, Չլրանը, Կոճոնը, Բաւ-Գոյ-
նեփայան: Նախնական սլալներով թուրքերը կորցրել են Երան 200 ասլար:

Բալվի ռաղիոն եւս խոսուգրանել է Մարտակերտի Երանում իրենց կրած այս դար-
սությունը:

Նոյն օրը մեր հեռուստեստեւոյան լրասու խմբագրությունները, ռազմաճակատի քո-
լոր հասվածներում դարձյալ «հարաբերական անորոշ» արձանագրելով, միաժամանակ
հաղորդեցին, գոնէ ինձ համար, սազնադալից սլալներ: «Լրաբեր» ասաց՝ Աղբեջա-
նի «Գորո գալլեր» կոչված կազմակերպության մի սվար գորաջոկաս, ծանր գրա-
սիկնիկայի ուղեկցությամբ, հայտնվել է Լաչինի գոտում: «Մայրաքաղաք» էլ, այդ
«Գորո գալլերի» ղեկավարներին Վաղուհասի մոտերում, Ասկերանի ու Մարտնո Երան-
ների դեմ սեղադրելով, հաղորդեց, թէ քանի օր է, ռազմաճակատի արքեր ուղղություն-
ներում նկատվում են թուրքի քարս զինական ուժերի ու սեխնիկայի կուսակումներ:
Դրանք, իհարկէ, հայ ինքնադաւտանների Սուրբ ծննդյան տոնը ճնորհալորելու համար
չեն այդպէս եկել, կուսակվել: Միտս մի վաս քան է կանխազգում, քանի որ վերջին սա-
րիների մեր քոլոր ծախողաններն այսօրիս սկիզբ են ունեցել, իրենք այս ու այնեղ
կուսակումներ են արել, մեմք սեւել-գարմացած խոսել ենք այդ մասին... Եվ հետո եկել
են մեր նահանջի օրերը Հաղութի ու Ասկերանի Երաններում, Բերդաճորի ու Արծվա-
ճեմի կողմերում, որդեսզի աղբեմք նաեւ Թարթուսի հովտի ողբերգությունը:

Այդորվա կարեւոր լուրերից էր վերջին ամիսներին մեր լրասվոյթյան «ասղ» Աւոս
Բեյանի մամուլի ասուլիսին վերաբերողը: Ասում են՝ դասզամավորական այցելություն
է սլել Գորիսին, Կաղանին եւ սահմանամերձ Երանների այլեւայլ աղբեջալ բնակա-
վայրերի, վերադարձել, իր տղալորություններն է քաժանել լրասվոյթյան ներկայացուցիչ-
ներին: Հինա էլ ասուլիսը դիտար սփովեր հեռուստեստեւոյանը... Բայց, ահա՛, ինչ-որ դա-
սահարի դասճառով հեռուստադիտողները չկարողացան վայելել այդ բավականությունը:

Ասում են, իսկ եւ մսածում են, թէ մարդ էլ քախտ դիտար ունենա, քախտ: Մի քանի
օր առաջ հանրադատության ամենասարքեր կուսակցական կազմակերպությունների ներ-
կայացուցիչները մի կերոլ աջողագրել էին, որ հեռուստեստեւոյանը կեն ժամով էկրան
տրամադրի իրենց: Տրամադրել էին, հետո էլ քրժմնջում էին, թէ այդ կեն ժամի համար
ն՞վ դիտար վճարի... Իսկ դարոն Բեյանը երբ էլ ուզի, քաց են հեռուստեստեւոյան էկ-
րանն ու քերքերի էջերը, եւ նրան երքեմ էլ չեն հարցնում, թէ քոտուփուլ արած ժամա-
նակի ու աղտոսած լրագրական էջերի համար ո՞վ դիտար վճարի:

Սակայն օրվա լուրերի կենտրոնում ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Բալկեն Արարցյանի մա-
մուլի ասուլիսն էր: Ցավոք սխոս մտնումների մողող ասուլիսը:

Տխուր մտնումներիս դասճառը նրա կազմակերպական ու «գրական» մակարդակը
չէր, որ լինելով անբավարար, Երան էր վայելում մեր հեռուստեստեւոյան ընդհանուր ո-
րակին: Ես ամենից Երան, եթէ չասեն վճարած, աղա մսահոզված են նախագահի դա-
սախանների քարոյական հիմքերի համար:

Եվ ասեն՝ դա էլ ինչի՞ համար կամ ի՞նչ դասճառով:

Բարկեն Արարգյանին գիտեմ 70-ական թվականների կեսերից: Այն ժամանակից երբ իրենք մի խումբ երիտասարդ հայրենասերներ, դարբերաբար ճանաչված մտավորականների հավաքներ էին կազմակերպում՝ գրույցների ու ֆենարկուսների նյութ դարձնելով մեր ազգային կյանքի ամենասարբեր հարցեր: Ինքն էր, Վազգեն Մանուկյանը, Հայկ Ղազարյանը, Դավիթ Վարդանյանը, Եսայի Ստեփանյանը, էլի մի քանի հոգի, որոնց մեծ մասը ղեկ է հեծազայում իրեն նեներ ՀՀԸ-ական դաշնակցության հորձանուղ: Իմ ժամանակ հավաքների ոգին Հայկն էր՝ խելոք, բազմակողմանի զարգացած եւ մինչեւ այսօր իր կերպարն ու անունը ոչնչով չաղաքած մի մարդ, որը ՀՀԸ դաշնակցության չէր մասնակցել, վերջերս միայն դարձավ հանրադատության լուսավորության նախարար եւ, հուսով եմ՝ երբեք չի կասարի մի քայլ, որն անհարիր լինի իր անվանն ու դաշնակցին:

Խմբի անդամներից այն ժամանակ ինձ առավել հարազատ էին Հայկն ու Բարկենը: Առաջինն, ասացի, ինչի՞ դաշնակցություն: Երկրորդին ճանաչում էի իբրեւ ազգիկ ու գործնական մարդու եւ հետք բարեկամություն էի անում: Երբ ԳԽ-ի նախագահի տեղակալ էր ընտրվել, չնայած մտածում էի, որ վաղ է, փորձ ու հմտություն չունի նման բարձր դասակարգություն կատարելու համար, գնացի-ճանաչեցի: Չէ՞ որ աստիճանի տեղ էին դարձել իրենք՝ նորերը, եւ դաշնակցության զարկվելով, կորցնելով ու գնալով, նրանք միջին կարգի ժողովրդի նոր տունը:

Արարգյանը հնարավորություն չունեցավ աղագուցելու, որ իրեն իզուր տեղը չեն ընտրել հանրադատության գերագույն օրենսդիր մարմնի նախագահի տեղակալ: Կարճ ժամանակ անց նախագահ ընտրվեց՝ բացառապես Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ջանքերի շնորհիվ: ՀՀ միահեծան ղեկավար դարձած Տեր-Պետրոսյանը նրան երաշխավորելիս ասաց՝ ես միայն իրեն եմ վստահում, եւ դա էլ վճռական դեր ունեցավ: Այն ժամանակ ոչ ոքի մտքով իսկ չանցավ, որ դրանց այսօրվա դաշնակցության համար անվերապահ վստահությունը այն տեսակով, որին հեծազայում ակնառես եղանք, մեղմ ասած, մերժելի է: ԵՎ, հետո էլ, մի՞թե Գերագույն խորհրդի նախագահը հանրադատության որեզրից քիչնադատ է կամ անձնական փառատարը, որդեգրի միակ որոշիչ հանձնարարն դառնա նախագահի վստահությունը:

Շատ ժամանակ չէր ղեկ, որ մարդիկ տեսնեն ու հասկանան նաեւ այդ վստահության որակը: Գեախենի ենթադրանքի հայտնությունը կրակի բերանին էր, Պեր-Պետրոսյանը միայն Արարգյանին վստահեց, որ գնա, փրկություն աղերսող մարդկանց հավասարակշռի, թե ամուր կանգնած են իրենց թիկունքում, ամեն ինչ կանեն, կփրկեն... ԵՎ դրանից հետո էլ ոչինչ չանեն: Ներողություն միայն արտահայտության համար, ամեն ինչ անեն, որդեգրի գազազած Գորբաչովն Ադրբեջանում իր կարգադրության ներքո գնված բոլոր արյունաբերու ուժերը թափի անդաշտան գեախենիների ու մարտնաւաւաւաւների վրա... Հետո էլ Լ. Տեր-Պետրոսյանը միակ վստահելիին ուղարկեց Հաթեր՝ նույն երդում-հավաստի, դաշնակցության կանգնելու-փրկելու խոստումներով: Արդյունքն ինչ եղավ, նույնը՝ երեսի վրա, անօգնական թողնելը, որդեգրի այստեղ էլ երբեք թեւում ուս չեսած Թարթառի հովիտի տեղ դառնա ֆոլոր աստիճանիչը:

ԼԴ-ի հանրադատության Գերագույն խորհրդի ղեկավարներ միջին ընտրեին: ՀՀ Գերագույն խորհրդի դաշնակցություն գնաց՝ նախագահ Բ. Արարգյանի ղեկավարությամբ (ամենայն հավանականությամբ, ինչպես իրենք են սիրում ասել, որեզրից քիչ «վստահության փետլ»): Գնաց, սաղալեց ընտրությունները, որովհետեւ որեզրից քիչ իրենց թեկնածուն ընտրվելու հեռանկար չունեց: Վերադարձավ, հիմա էլ միջին ղեկավարներ ՀՀ Գերագույն խորհրդի արտաքին այն նստաշրջանը, որի ֆենարկուսն էր դրված աղետյալ Մարտակերտի ու Շահումյանի ժամանակի համար փրկության միջոցներ գտնելու հարցը: Հանրադատության որեզրից քիչ գիտեմ, որ Արարգյանի վրա աննախադեռ աղետ է կախված: Գիտեմ, սակայն թողեց, ուղեւորվեց Հարավային Ամերիկայի երկրներ՝ իբր, ժամանակ միջավայրի դաշնակցության ինչ-որ համաժողովի մասնակցելու համար: Եվ Արարգյանը, նրա վստահությունը մինչեւ վերջ արդարացնելու համար, իր Գերագույն

խորհրդի արտաքին նստաշրջանն այնպես անցկացրեց, ֆենարկուսը հարցը երեք քայլով շարունակ այնպես փրկել սկսեց, որ ոչ մի որոշում չընդունվի, եւ Լեւոնյանի Ղարաբաղի հանրադատության սարածի մեկ-երրորդը, իսկ հողի քերթությամբ ու բազմաժամանակ հարստությամբ հայտնի կեսը կամ կեսից ավելին, դառնա թուրք բռնագրավիչի սեփականությունը:

Իսկ իրեն ինչպե՞ս էր դառնում այդ նստաշրջանում, նիստերն ինչպե՞ս էր ղեկավարում... Շահումյանի ու Մարտակերտի ժամանակում արդեն սանձարձակ թուրքն էր իրություն անում: Ասանդակն էին այդ ժամանակների բնակիչները՝ տուն ու տեղ թողած թեւումն ու հայրենի կողոպտիչներին (այո՛, հայրենի կողոպտիչներին, որոնք բեռնասար մեքենաներով թեւումն առաջ մեքենան էին լվող գյուղերը, կողոպտում անհուն հարստությունները, որդեգրի փոխադրեն Երեւան ու հանրադատության մյուս ֆաղափները):

Խորհրդարանում դաշնակցության ժամանակ աստեղը սազնադատ էին, դաշնակցում էին գործարքել ամենահրատալ միջոցներ թեւումն առաջխաղացումը կատեցնելու, աղետյալ ժողովրդին օգնություն հասցնելու, փախսականների նվազագույն հոգսերը ֆալելու համար: Այսօրինակ էլույթները զանազան միջոցներով խանգարում էր, անմիջապես էլ խնայելու հրավիրում էր դուրսը Եզրայանի սիդի լեզվական ձեռնածուներին, որոնք միայն չէր էին ժողովում՝ դաշնակցելով հարցը նախ հանձնարարներն ֆենել հանձնաժողովներում, աւխաստվորների լայն ժամանակում, աղա նոր միայն հավաքվել Գերագույն խորհրդի...

Ես, իհարկե, Գեախենի ու Հաթերի օրերին արդեն տեսել էի, թե իրականում ինչպիսիք է իմ «ազնիվ ու գործնական» ճանաչված Բարկեն Արարգյանը: Բայց այն, ինչ նա ցուցադրեց այս արտաքին նստաշրջանում, մի ուրիշ էր երեսույթ էր, ուրիշ էր որակ:

Երբ հարցը փրկել մի կողմ էին գցել, իսկ թեւումն հանձնված երկու ժամանակների հայտնությունն արդեն փախսական էր՝ սփռված Արարգյանի մնացած ժամանակում ու Երեւանի ճանաչողներին, երբ այլեւս ոչ մի հույս չկար, թե խորհրդարանի որեւէ որոշում, կատարանական որեւէ միջոցառում ի վիճակի կլինի դրությունը փրկել, նախագահ Արարգյանը հղաքությամբ հայտարարեց, թե նստաշրջանը փակ է հայտարարվում, եւ հայտնող նիստը կզուսմարվի երկու քայլով հետ (այսինքն՝ երբ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը վերադարձավ կլինի եւ կեսունի, որ իր հանձնարարությունը կատարվել է հավելումով), զայրույթից փոքրիկված դաշնակցության մեկը՝ Հակոբ Մանասարյանը, բարձրացավ ամբիոն եւ դիմեց Արարգյանին:

- Այս նստաշրջանում ես ուժի ուժով ֆեզ էի հեծում եւ միջոց էլ այն տղավորությունն էր, թե դու ոչ թե մեր ամենաողորմագույն ժողովն էիր վարում, այլ ինչ-որ հաղթանակի տնտեսանդեմ յուրայիններից հակադարձադարձ առաջարկները դաշնակցությունը, երջանիկ խնդրանքալով, բութ արամություններ անելով եւ նրանց ցուրջ հրեռոց խրախուսելով: Դու երբեք ղեկ՝sf է ամաչես այդ վարքի համար:

Իրավացի, միանգամայն արդար դիտարկություն:

Եվ, այսպես, տեղի ունեցավ Շահումյանի ժամանակի ու Մարտակերտի ժամանակի հիմնական մասի հանձնումը թեւումն:

Ինչի՞ համար, մի՞թե հայ ժողովուրդը չունեւ այնքան ուժ եւ հնարավորություն, որ դեռ ղեկի դաշնակցաներ Շահումյանի ու Մարտակերտի ժամանակը, Թարթառի հովիտը, Մարտակերտի հիդրոէլեկտրակայանը, Մարտակերտի հուրի դաշնակց, մի խոսքով՝ Արարգյանի աւխարհի հարստության կեսը, հզորության (էլեկտրական էներգիայի ու ջրային վիժխարի ռեսուրսների) միակ ու անսղառ աղբյուրը: Չէ՞ր կարող դաշնակցանել: Կարող էր եւ այն էլ առանց մեծ դժվարության ու զոհերի, դա աղագուցել է այս դաշնակցության վճռական մի քայլով: Բայց այս անգամ չդաշնակցանեց: Հակառակը, օգնեց, որ թուրքն աւխարհիկ ու անվստահ անցնի հաղթական իր ճանադարից: Ինչպե՞ս հետ դարձվեց, վե-

րին կարգադրությամբ նախադես վերացվել էր Շահումյանի Երջանի ռազմագիտական կարեւոր կետերի ակնադատումը, որդեազի թեւումն այնտեղ ոչ մի վնաս չկրի, եւ Մարտակերտն ու Երջան խոչընդոտ բնակավայրերն էլ նախադես դարձվել են իրենց տեղերից, որդեազի դաշտաններն զբաղված լինեն հիմնականում հարազատների գաղթով ու տեղափոխման հոգւերով... եւ թեւումն էլ այստեղ առաջ գա սրընթաց երթով, առանց որեւէ դիմադրության հանդիպելու...

Բայց ո՞րն էր դասճառը: Արցախն ի՞նչ մի ճակատագրական հանցանք էր գործել, որ ենթարկվեց այսօրվա դաժան դասժի, ունեցավ մի կորուստ, որը, ինչպէս կարելի էր դատել նույնիսկ այն օրերին, լինելու էր անդառնալի: Արցախը նախընթացին, ի հակակէժն ՀՀ տրեզորներն Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ու նրա կամակասարների ցանկության, անկախացել էր, հայտարարել Լեւոնյան Ղարաբաղի հանրապետություն, այդ առթիվ ընդունել ու հրապարակել հռչակագիր, հետագայում էլ համարձակություն էր ունեցել իր Գերագույն խորհրդի նախագահ ընտրելու ոչ թէ Տեր-Պետրոսյանի երաշխավորածին, այլ Արթուր Մկրտչյանին, որ դաժանացության համակիրներից էր եւ ոչ թէ Տեր-Պետրոսյանի ՀՀՇ-ներից: Եվ, այսօրվա էլ չգոհացած, դաստիարակ դասում կատարել էր ինքնուրույն-ինքնազուլիս այնպիսի ֆայլ, ինչպիսին Շուշիի գրավումն ու Լաչինի միջանցքի բացումը մի այնպիսի դասի, երբ ինքը՝ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, Անկարայի տեղերին վստահեցրել էր, թէ Հայաստանն Ադրբեջանից ոչինչ չի ուզում, Ղարաբաղը կմնա այդ Ադրբեջանի կազմում, իսկ Թեհրանում էլ այդ նույն ոգով բանակցություններ էր վարում Պարսկաստանի ու Ադրբեջանի ղեկավարների հետ:

Այս էր Արցախի, նրա կողմնակից ժողովրդի ու սրա արժանավոր ղեկավարության հանցանքների փունջը, եւ այսօրվա համար էր, որ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ու նրա անձնակազմի Բաքվեան Արարիկները հասցրին ամենադաժան դասժի: Պատժեցին, որդեազի անուղղելիները հասկանան, որ իրենք ներել չգիտեն, հանդուրժել չեն կարող, եւ թէ նույնիսկ հարցը վերաբերում է համազգային Երկրին ու արժեքներին:

Արարիկներն այսօրվա ասուլիսին եւս չնոսրացավ Շուշիի գրավման փաստը: Այն համարեց «մեր ֆաղափականության դեմ կատարված արկածախնդրություն»: «Թեհրանում Հայաստանի Հանրապետության նախագահն էր խաղաղության ու փոխընթացումի բանակցության նստած, իսկ այստեղ մերոնք բռնագրավումներ էին անում»: Մտազուլում էր, որ Արցախի ինքնադատությունները նենգավոր հարված են հասցրել Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի թիկունքին: Իսկ որ նա այդպիսի բանակցություններ էր վարում Մոսկվայում ու Փարիզում, Նյու Յորքում ու Կիպրոսում, իսկ Շուշին անընդհատ հրետակոծում ու ուժափորում էր Ստեփանակերտը... Ամեն օր, ասածու ամեն օրը կործանվում էին լեռնասանի մայրաքաղաքի շենքերը, վիրավորվում ու մեռնում էին բնակիչները, իսկ նրանք, որ դեռեւս կենդանի էին ամիսներով արելի լույս չէին տեսնում, որովհետեւ ֆաղցի, ցրտի ու խավարի գերին էին խուլ աղասաններում... Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ու բանակցությունների նրա գրուցակիցները, Բաքվեան Արարիկներն ու մյուս իրավապաշտպանները երբեք չէին ընդունեն, որ սրանք եւս մարդկային իրավունքներ ունեն, նաեւ դրանք ներկայացնելու, դաշտանելու իրավունք...»

Այստեղ եւս չէիք տեսնում անոնց հարցազուլի ժամանակ Արարիկների սկսած բոլոր դասասխանները, նրանցում եղած, իր դիրքին չվայելող հայտարարություններն ու ղեկումները: Օրինակ, արժե՞ հակաճառել, երբ մարդը համոզված է, թէ Լեւոնյան Ղարաբաղի բարդության առթիվ Ռուսաստանի ու ԱՄՆ-ի տրեզորներների երեկ-մեկել օրն արած կոչը (ըստ էության ոչ մի հարց չուժող, ոչ ոքի նույնիսկ ոչինչ չդարձադրող այդ կոչը) Հայաստանի Հանրապետության արտաքին ֆաղափականության խոչընդոտ հարթանակն է: Կամ ընդդիմության ներկայացուցիչներն իրենց մասին բնադատական խոսքեր են ասել, եւ ինքը գտնում է, որ կոմունիստներն ու նախկին ֆաղափականները հիմա խոսքերը մեկ են արել (երեւի արդեն մոռացած, որ ինքն ու դասակիցները եւս ֆաղափական չլայներ են եղել):

Մրանք եւ սրանց հանգի որից ղեկումները թողնենք իր խղճին: Բայց ի՞նչ ասենք

իր Գերագույն խորհրդի գործունեության եւ մանավանդ ընդունած որոշումների ու օրենքների փառաբանության մասին: Իբր, որից դեռությունների խորհրդարանները հենց մի գլուխ Երազեցում են, որ մեր Գերագույն խորհուրդն իր ընդունած օրենքներն անմիջապէս ուղարկի, որդեազի նրանք ունենան ձեռքի տակ, ընդօրինակեն: Իսկ թէ մեր այդ որոշումներն ու օրենքները, այդ ի ծնե մեռյալ թղթերը, ի՞նչ դեր են ունեցել այս հանրապետության համար, որի ժողովուրդը խեղդվում է աղօթիմությունների ու դեռական կարգի խաղաղ բացակայության դաշտաններում, այդ մասին ոչ մի խոսք:

Թղթակիցը խոսում է անհասի անդաշտան վիճակից, մամուլի դերի ու ներգործության բացակայությունից, իսկ դ-ն Արարիկյանը կատարում է, թէ ոմանց հիւսուցողությունը կարճ է, մոռանում են, թէ ինչպէս մամուլում թույլ սկսած անմեղ մի դիտողության համար մարդկանց կալանքի էին ենթարկում, ֆեւում բանն ու ախոր: Իսկ այսօր սիրոյ ինչ ուզի, տղում են եւ դեռ կարող եւս դժգոհ էլ լինել:

Մրանք այսպէս: Բայց եղան խոսքեր էլ, որոնցից հետո արդեն դժվար էր որոշել՝ ծիծաղե՞ս թե՞ լաւ:

Նոր իշխանությունների ակնառու վասակը նեւելու եւ շեւելու համար ասացողները երբեք համեմատում են մեր մեակույթի մակարդակը՝ այսօրվա՝ եւ, թեկուզ, մի ֆանի տարի առաջ եղածին:

Սկզբում մի դաս մեքուս անցավ, թէ երեւի մեր ԳԽ-ի նախագահը մեակույթ ասելիս հասկանում է միանգամայն որից բան, ֆան մեր՝ հասարակ մահկանացուներին դասկերացրածն է: Որովհետեւ, երբ ինքն էլ մեակույթ ասելիս իսկական մեակույթը մեակի ունենար, աղա դիտի խոսուցաներ, որ վերջին երկու-երեք տարում իրենք կատարելապէս աջողացրին այն սղանել կամ հասցնել մի վիճակի, որը բժշկության մեջ կոչվում է կլինիկական մահ, եւ որից, կարծես, հազվադեպ է փրկություն լինում:

Հետաքրքիր էին մեր հանրապետության անկախության վերաբերյալ արտահայտած դասկերացումները: Նախ, մոլորության մեջ են այն մարդիկ, որոնք մտածում են, թէ մեզ անկախությունը դաստիարակ սրվել է, եւ ոչ թէ մենք նվաճել ենք այն: Այսպէս հայտարարեց, եւ հարց սկողն էլ գոհացավ, առանց ստիպելու, որ բացատրի, թէ ումնից ենք նվաճել, ինչպէս, եւ հիմա այն ինչպիսի՞ ձեւ, տալ, բովանդակություն ունի: Այդ ի՞նչ դեռական անկախություն է, որի տեր դեռությունը դրնեղոտ ընկած մտում է հաց, էլ լեկտուրներգիւ, գագ, մավթամթեր, ամեն-ամեն ինչ, իսկ ենթակա ժողովուրդն էլ տանջվում է ֆաղցից, ամեն ինչի բացակայությունից, հարազատների քերած բարոյական, սենսական ու ֆաղափական աղետներից:

Ի դեպ, մեծահոգության աղացույց էլ սկեց դ-ն Արարիկյանը, ասաց՝ ժողովուրդը եւ թէ չի հավանում ձեռք բերված անկախությունը, կարող է նոր հանրապետ անել, հրաժարվել նրանից:

Այո, այսպէս, բայց կարեւոր էր նաեւ բացատրել զգուցանումը, թէ անկախությունը, որին մենք որդեգրվել ենք, դաստիարակ ուղեկցվում է զրկանքներով: Հնարավոր է, որ մենք հայտնվենք ավելի վատ վիճակներում, ֆան այժմ կանք...

Ուրեմն, երբ դեռականներն ձեռքներն մեկնած հաց ենք մտում հեռու-մոտիկ արտահաններում՝ Թուրքիայից մինչեւ Չինաստան, ֆաղափներում ու գյուղերում կանգ են առել արտադրությունը, եւ գործազուլ է ամբողջ ժողովուրդը, բացի փողոցի չարչիներից, որոնք անխղճներն կողոպտում են արյունակիցներին, երբ ձեռնան այս դաժան ցրտի ու ընչազրկությանը փորձում ենք դիմանալ՝ գործադրելով վերջին ջանքերը... Մալ դեռ վերջին սահմանը չէ, հնարավոր է եւ առավել վատ քաղ:

Պետական այրերը խոսքը ֆամուն տալու սովորություն չունեն: Երեւի սա էլ ճշմարտություն է, եւ մենք դաստիարակ դիտի լինենք դիմանալ ու հարթահարել նաեւ գալիք այդ առավել վատ փրճակները: Պատահական է, որ մեր այսօրվա անկախության հեղինակները նաեւ դեռական հիմն ընդունեցին մի երգ, որի խոսքի առաջին տղն է՝ «մեր հայրենիք թեւառ, անտեր»:

վային Ադրբեջան: Գնացել էր հայկական Երևանից դեպ Երզրանական գործունը բոր-
բոխելու, գորացնելու: Վերադարձավ ու իրենց թերթերում խոստովանեց, որ Հարավային
Ադրբեջանը բոլորովին էլ Ադրբեջան չէ, եւ նրա բնակիչներն իրենց ադրբեջանցիներ չեն
ճանաչում: Ասում էր՝ ես նրանց բացատրում էի մեր ազգակցությունը, միավորման ծրագ-
րից էի խոսում, միասնաբար գործելու խնդիրներից, իսկ իրենք այդ ամենի դեմ խուլ ու
համր էին, ոչինչ չէին ընդունում...

Հիմա Արուստիկա Էլչիբեյի խոսքը սրանց է վերաբերում, այս «խուլ-համրերի» Աս-
րիականի ու իր Ադրբեջանի միավորմանը, որ համարում է անխուսափելի: Իսկ մի
ուրիշ հարցազրույցում՝ Տեղի ունեցած ռուսական «Նովոյե վրեմյա» հանդեսի թղթակցի
հետ, նույն Էլչիբեյն Արցախ-Ղարաբաղի ոչ թե միավորումն իր մայր Հայաստանին, այլ
վարչական ինքնավարություն ստանալն անգամ համարում էր անիրականալի, որովհե-
տեւ, իբր, դա հակասում է Ադրբեջան հանրապետության Կառուցման, խարխուլում է նրա ան-
բողջականությունը: Ասրիականի բաժանումն Իրանից ու միացումը նրա հետ ոչ մի
առնչություն չունեցող Ադրբեջանին՝ անհրաժեշտ ու անխուսափելի է, իսկ միջազգային
իրավական նորմերով Ադրբեջանից բաժանված եւ արդեն հինգ տարի իր ինքնուրույնու-
թյունը հնարավոր ու անհնար միջոցներով դաժանաբան Ղարաբաղի համար դա ոչ
միայն անհնար, այլև դասադասելի է:

ԵՎ այսուհի «սրամաքանությունը» հրադարակում են, թմբկահարում՝ առանց անոթ
զգալու, առանց վախենալու ծիծաղի առարկա դառնալուց:

Հունվարի 14-ը, հին տոմարով նոր տարվա առաջին օրը, ցույց սվեց, թե թուրքն ինչ
էր անում՝ նախորդ Երեւանի քաղաքում «համեմատական անդորր» խաղալով:
Դեռ գիշերն սկսելով սահմանային ամբողջ գոտու շրջանակներում «Գրադ» կայան-
ներից, այն Երևանից նաեւ առավոտյան կրակի թիրախ դարձրած հասկաղես Հադ-
րուքի Երզանի Էլչիբեյն, Մելիքաբեյն, Մարտունու Երզանի Կարմիր Երկան, Ասկերանի
Երզանի Խանաբաղը, Քարազուլիսն ու Մարդարաբեյն, Մարտունու եւ Ասկերանի սահ-
մանադաշտի դիրքերը: Ադրբեյի հեռահար հրետանիներն այդ շրջանակում կրակի սակ էին
դառնում հանրապետության մայրաքաղաք Ստեփանակերտը: Այստեղ գոհվել է մեկ խա-
ղաղ բնակիչ, կան ավերածություններ:

Մի քանի օր առաջ լիովին ազատագրված Գեորգյանի կողմերում, Ուրյան բլրի
ուղղությամբ, 13-ին թուրքերը կասաղի հարձակման էին անցել, նվաճել մի քանի դիրք:
14-ին մերոնք հակահարձակմամբ վերանվաճեցին այդ դիրքերը՝ թե՛նամուն դասճանաչելով
զինուժի եւ սեխնիկայի մեծ կորուստներ:

Թուրքերն այս անգամ եւս գործի են դրել ռազմական օդուժը, այսօր իսկ մի քանի
ինքնաթիռներ դարբերաբար խախտել են հանրապետության սահմանները, հետախուզա-
կան թռիչքներ կատարել Ստեփանակերտի ու Մարտունու վրա: Կեսօրից հետո նրանք ար-
դեն կասեային ռումբեր են գցել Խնձրիսան գյուղի տարածքում:

Բուռն մարտեր են գնում Լաչինի միջանցքի Երզանում: Այսօր առավոտյան սկսված
բախումը Երևանից անկասկած է, մերոնք համառորեն դիմակայում են թե՛նամուն ճնշմանը: Թե-
նամին այստեղ մեծաթիվ կորուստներ ունի: Մերոնցից երեք զինվոր գոհվել են, հինգը վի-
րավորվել:

Մարտեր են եղել նաեւ Մարտակերտի Երզանի Ղազանչի ու Կիչան գյուղերի մոտա-
կայքում, ուր մերոնք հաջողությամբ եւ են մղել հակառակորդի հարձակումը:

Իջեւանի Երզանում եւս, երկար ժամանակ լռելուց հետո, թե՛նամին Երզանի է, երեկ
ասկյանների մի խումբ փորձում էր մտնել Բերաբեր գյուղը, ինքնադաժանության ու-
ժերի հարվածներից եւ է ճողողել՝ դաժան թողնելով 7 սղանված եւ 3 վիրավոր:

Ադրբեջանական լրատվությունն այսօր հաղորդեց, թե, իբր, իրենց գործառնաբերին հա-
ջողվել է հայերին դուրս մղել Ֆիզուլու Երզանում գրաված մի քանի բնակավայրերից:

Այս եւ ուրիշ ռազմաճակատային լուրերին Տեղեկանալուց հետո դժվար չէ եզրակաց-
նել, թե Ադրբեջանի կառավարներն ինչպես են արձագանքում Բուրի ու Ելչիբեյի կոչին
հրադարակներն այն ողջունելով, իսկ ճակատում նոր կասաղի մարտեր ձեռնարկելով:

Հունվարի 14-ի լույս 15-ի գիշերը Ստեփանակերտում ձերբակալել են «Ազգի» սեփա-
կան թղթակցի Վահրամ Աղաջանյանին՝ նրան մեղադրելով նորաստեղծ հանրապետու-
թյան իշխանության մարմինները վարկաբեկելու մեջ, որի համար, իբր, հասնում է 30
օրվա բանտարկություն:

Բայց կոնկրետ ո՞րն է երիտասարդ լրագրողի մեղքը, եւ նա ինչպե՞ս համարձակվեց
վարկաբեկել իր հայրենի իշխանությանը:

Աղաջանյանը դարձադատ կրկնել է Հայաստանից Արցախ գնացած ազնվամիտ մա-
վորականների եւ հասկաղես Վարդան Դեբիկյանի այն խոսքերի ահազանգը, որ վե-
րաբերում է կովի մեջ արձագանք դարձած հանրապետության վերջին կենսահյուսերը կո-
րոտելու շարագործությունը: «Ազգ» ս. թ. հունվարի 14-ի համարում հանդես էր եկել
մի հաղորդումով, որն ասում է. ԼՂՀ զորեւ Մուրադ Ադրեսյանի հավաստմամբ անցած
տարվա հոկտեմբերին մի Երբ ստր վաճառական խմբեր Ստեփանակերտ-Լաչին-Գորիս
ճանապարհով Ղարաբաղից դուրս են տարել 90 տոննա կոնյակի սղիտ, նույնքերին ու
դեկտեմբերին՝ 200 տոննա, եւ իր Ադրեսյանի կազմակերպությանը հաջողվել է, այդ-
քանից դուրս, բռնագրավել ու դարձեալսուն հանձնել 100 տոննա կոնյակ ու սղիտ:

Այսօրից հետո էլ թղթակցին ավելորդ չի համարում կրկնել Ադրեսյանի այն հայ-
տարությունը, թե «Լեռնային Ղարաբաղից աղօրիմի կերպով արտահանվում են նաեւ
մեծ քանակությամբ սալարի եւ խոզի միս, ձեռագործ գորգեր, ինչպես նաեւ հնամյա
արծաթե գոշներ ու այլ իրեր... Մե՛նք փաստեր ունենք, որ անօրեն արտահանումների գոր-
ծում խառնված են Հայաստանի եւ Ղարաբաղի մի Երբ բարձրասիճան դաժանյա-
ներ... նրանք սղառնում են ֆիզիկական հաճախարար տեսնել ինձ հետ»:

Իհարկե, 15-ի առավոտյան ազատել են Վ. Աղաջանյանին խիստ հանձնարարելով, որ
նա այլևս չհամարձակվի նման լուրեր հրադարակել, երեւի նաեւ սղառնալով, թե, հա-
կառակ դեղմում, իր հետ եւս ֆիզիկական հաճախարար կեսունեն...

Բայց, հետաքրքիր է, այս ո՞ր ենք հասել, որ Արցախում, իր ազատության ու արժա-
նապատվության համար մաքառող մարզում էլ ազգակործան ավազակությունները ոյե-
սական մակարդակ են բարձրացել, դարձել ոչ միայն անդամաժելի, այլևս հովանավոր-
վող ու խրախուսվող...

Հետագայում, իհարկե, Աղաջանյանն ստիպված եղավ խոստովանել իր «մեղքը»,
սղիտին ու մյուս աղօրաններին վերաբերող թվերի մեջ անճշտություն է թույլ սվել... Հա-
վանական է՝ նա այլևս նման փաստերի մասին չի գրի: Գուցե ուրիշներն է՞լ չգրեն: Հե-
տո՞: Դրանով էլ կվերանա՞ չարիքը:

«Ազգի» թղթակցիցը (Ա. Հ.) հունվարի 16-ի համարում գրել էր, թե, «Արցախի գյուղե-
րում Երզան են Հայաստանից գնացած մեկնանները եւ Ղարաբաղի համար համեմատա-
բար քանակ գներով ձեռք են բերում միս, դանիս, լոբի, կարսոֆիլ... Մարդիկ, օգտագոր-
ծելով հասուկ թույլսվության թերթիկները եւ երբեմն էլ կաճառելով, դուրս են բերում հս-
կայական չափի խմիչի եւ մթերք» («Ազգ» 1993, հունվ. 16):

Հունվարի 16-ի երեկոյան լուրերով հաստատվեց, որ երեկ Մարտունու Երզանի սահ-
մաններում թե՛նամուն ձեռնարկված բոլոր հարձակումները հաջողությամբ խափանվել են:
Եվ այստեղ ձախողվելով՝ թուրքն անմիջապես կասաղի մարտեր է ձեռնարկել Մարտա-
կերտի Երզանի հարավ-արեւելյան մասերում, մասնավորապես Կիչան-Միխայելոյ գծի վրա:
Այստեղ եւս ինքնադաժանները հմտորեն կազմակերպել են դիմադրությունը, հակա-
հարվածներով ստիպել, որ հարձակվողները եւ ճողողները եւ ճողողները:

Թուրքերի հարձակումներն ուղեկցվում էին մարտական ինքնաթիռների հախտոն գոր-
ծով, որն էլ ավարտվեց նրանով, որ խիվեցին 2 ինքնաթիռ եւս, եւ երկու օրվա ընթաց-

բում հակառակորդի օդուծը սվեց 4 ինֆնաթիոի (2 ՄԻԳ-25, 2 ՍՈՒ-21) կորուս: Նրանք վայր են գցվել Կիչանի, Մրխավենդի, Առաջածորի ու Ասկերանի Երզրանի Նորագյուղի մոտերում: Օդաչուներից երկուսը գերված են, երրորդն օդում է սողանվել, չորրորդի ճակատագիրն անհայտ է:

Մրխավենդի մոտ վիրավորվել է ֆրանսիական հեռուստատեսության թղթակից Լիա Նիկոլյանը, որը փոխադրվել է Ստեփանակերտի հիվանդանոց եւ բուժվում է:

ՀՀ դաշտայնության լրատու մարմնի ղեկավարի ասածով՝ հակամարտության սկզբից ի վեր Ադրբեջանը ԼՂՀ ճակատում կորցրել է ռազմական 16 ինֆնաթիո եւ 20 ուղղաթիւ:

Լրատվական վերջին հաղորդումներում համարյա միշտ նշվում է Գորիսի Երզրանի եւ Գորիս ֆաղափի աղետալի վիճակը թուրքի չղադարող հրետակոծությունների դաժնառով: Առոս Բլեյանը գնացել-ստեղծել է այդ վիճակը, եկել-ստեղծել է՝ այս հանրադատության ղեկավարությանը դիմադրող կանգնեցնել դասարանի առաջ՝ թեկուզ եւ միայն Գորիսի համար:

Այսօր հրադարակվել է Գորիսի ֆաղափառողի նախագահ Մամվել Հարությունյանի հեռագիրը ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանին: Այնտեղ, ի միջի այլոց, ասված է. «Գորիսիցիների անունից հորդորում են այցելել Գորիս, համոզվել կատարվածում (ավերածություններ եւլն. Բ. ՈՒ) եւ կտրուկ միջոցառումներով, ինչպես եղվել է՝ ժողովրդին, աղյահովել նրանց անվտանգությունը» («Երկիր», 1993, հունվ. 16):

Ուրեմն, երկրի ղեկավարի ակնաչին դիմադրություն, որդեազի նա հաճախի աղետի ենթակա երկրամասը եւ փորձի մի ճար անել նրա ծանր վիճակին:

Հունվարի 18-ի ու 19-ի լուրերում գերակշռում էր հանգստությունը ճակատի վիճակի համար. ՀՀ սահմանային Երզրաններում էական ոչ մի փոփոխություն չի կատարվել: Իսկ Արցախում թուրքի սանկային նոր հարձակումներ են եղել Կիչան-Մրխավենդ ուղղությամբ, ռազմական ինֆնաթիոները բավական ակտիվացել են, միտքով հանրադատության խորքերը, ոմբակոծել, օրինակ, Վանքն ու Առաջածորը՝ երկրորդի հիվանդանոցին դաժնառնելով զգալի վնաս (կան 5 սղանվածներ ու մի ֆանի վիրավորներ): Մերոնք հաջողությամբ եւ են մղել հարձակումները, վայր գցել երկու ինֆնաթիո, Մրխավենդի մոտ առգրավել մեկ «Գրադ» կայանք եւ գրողի ծոցն ուղարկել շուրջ 100 ասկյարների:

Ստեփանակերտի դաշտայնական սլյալներով՝ միայն հունվարյան այս վերջին երկու Երբարքա ընթացքում թուրքերը կորցրել են ութ ինֆնաթիո եւ սեփական ժողովրդին հանգստացնելու համար աղմկում են իրենց «վայր գցած» հայկական ինֆնաթիոների մասին, երբ հայկական կողմից դաշտայնային չի մասնակցում եւ ոչ մի ինֆնաթիո կամ ուղղաթիւ:

Վերջին օրերին թուրքերը մի ֆանի անգամ հրետակոծել են Ստեփանակերտը, հարավից ու հյուսիսից հարձակումներ գործել Լաչինի միջանցքի վրա: Մակայն, բարեբախտաբար, մայրաքաղաքը Երբարակում է իր եռուն առօրյան, իսկ միջանցքը գործում է անխափան:

«Երկիրը» (ս.թ. հունվ. 20) հաղորդում է, որ միայն երեկ ԼՂՀ ինֆնադաշտայնային Մարտակերտի Երզրանում ոչնչացրել են 4 մարտական ինֆնաթիոներ (առաջինը՝ կեսօրին, երեքը՝ ժամը 17-ին), որոնց մակնիթների եւ օդաչուների ճակատագրերի մասին տեղեկություններ չկան:

Փետրվարի 20-ին Ադրբեջանի ուղեգրիչները հրադարակել է հրամանագիր, որով դաժնառնվում է գորակոչի ենթակել Լաչինի բնակչության 18-40՝ տարեկան բոլոր անձանց, որոնք զինադաշտ են: Հրամանագրի իրականացման դաժնախառնակությունն էլ դրվում է Լաչինի Երզրանի գործադիր իշխանության ղեկավարի վրա («Երկիր», 1993, հունվ. 27):

Նման դեպքերում իրենք կատեն՝ այ՛ բարբառալլա՛:

Հունվարի 20-ը ծանր օր էր ռազմաճակատում. թուրքի 9 ինֆնաթիոներ Մարտակերտի ճակատի սարքեր կեսերում գնդիկավոր ումբեր են թափել: Մերոնք նրանցից երեք վայր են գցել: Ասում են՝ բոլոր այս ինֆնաթիոներում էլ անսարք են եղել ինֆնանետիչները (կատարույս), եւ սավանոնողները կոտորվել են (մի բան, որ բոլորովին էլ ցավալի չէ):

Այսօր Վարդենիսից 10 կմ հեռու վայր է գցվել թուրքի մեկ ռազմական ինֆնաթիո (փառք ասած, Հայաստանի սահմանային Երզրանում եւս ինֆնաթիո են ոչնչացնում):

Ալմա-Աթայից վերադարձող Լ. Տեր-Պետրոսյանը հայտարարեց, թե Նազարբաեղ խոստանում է Երբարակել դարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանն ուղղված իր ջանքերը՝ այս անգամ արդեն ԵԱՀԽ-ի ոլորտում, օգտագործելով իր երկրի ու սեփական հեղինակությունը (Ասվա՛ծ օգնական):

Հունվարի 23, Նախորդ երկու օրերին համեմատաբար հանգիստ է եղել ռազմաճակատում, եթե չհաշվենք 21-ին Վանք գյուղի ոմբակոծությունը թուրք ռազմական ինֆնաթիոների կողմից:

Այսօր թեմանին ուժեղ գրոհներ է ձեռնարկել Լաչինի միջանցքի հյուսիսային ու հարավային կողմերում: Մերոնք երկու ճակատում էլ արժանի հակահարված են սվել՝ Ղազախ մոտ ոչնչացնելով մի խոտոր գորաջոկաս:

Հունվարի 15-ին վայր գցված ինֆնաթիոներից մեկի սավանոնող, ուժացի 40-ամյա մայր Անասուի Չիսյակովը դիմել է Ելցինին, որդեազի նա իրեն փրկի մահադատից: Իսկ զոհված Ալեքսանդր Պրեմիկովի հարազատները խնդրում են նրա դին...

Հունվարի 25-ին կատարի մարտեր տեղի ունեցան Ասկերանի Երզրանի Քարազուլիս գյուղի մոտ: Հրետանային նախադաշտայնությունից հետո գրախառնակային ուղեկցությամբ բավական մեծ մի գորաջոկաս գրոհեց Քարազուլիս եւ Փառուլիս գյուղերի վրա: Ինֆնադաշտայնայինները մարտի են նետվել կազմ ու դաժնառոտ, արժանի ջարդ սվել եւ եւ մղել թեմանուն՝ ոչնչացնելով շուրջ 60 ասկյար:

Թուրքերը ուժեղ հարձակում են գործել նաեւ Ղազանչի-Առաջածոր-Կիչան ուղղությամբ: Այստեղ եւս աներեր են մնացել ինֆնադաշտայնայինների դիրքերը:

Ասում են՝ Աղդամում գորքի ու գրախառնակային վիթխարի կուտակումներ են տեղի ունենում:

Հունվարի 26-ին, սկսած վաղ առավոտից, թե՛ մարտեր են եղել ԼՂՀ բոլոր սահմաններում: Դաս չառնելով նախորդ օրվա խայտառակ դաժնությունից՝ թուրքերն Աղդամի կողմից նոր արժանակն են կազմակերպել Խրամորթ-Քարազուլիս ուղղությամբ, դաժնություն կրելով եւ դաժնում թողնելով շուրջ մեկ սանյակ ասկյարի դիակ, վերադարձել կման կեսերը:

Ֆիզուլիի կողմից թուրքերը հրետակոծել են Հաղրուք ավանը, Էդիլլուն, Ծարսարը: Հաջորդ օրերին էական իրողություններ չկային ռազմաճակատում, բացի նրանից, որ թուրքերը դարբերաբար հրետակոծում, հարձակումներ էին գործում Լաչինի մարդասիրական միջանցքի վրա՝ միշտ էլ ձախողվելով:

27-28-ին Աղդամից եւ հարակից ռազմական կետերից «Գրադ» կայանները մի ֆանի սանյակ արկ են գցել Ստեփանակերտի արվարձաններում եւ Շուշուն:

Այս առթիվ ոչնչ չհաղորդեցին Հայաստանի լրատվական մարմինները, որոնք հիմա իրենց անբան անճարակությունը բողոքելու «հիմնավոր դաժնառաբանություն» ունեն, հանրադատությունը բազմաժամանակ Երբարակված մեջ էր գտնվում, հիմա էլ հեռախոսային կաղր լրվա խաթարվեց, եւ Երբարանում անգամ անհնար է մի տեղից մի այլ տեղ զանգել:

Հունվարի 30-ին ՄԱԿ-ի Անվանագության խորհուրդը ցավակցությամբ իր վերաբերմունքն արտահայտեց Նախիջևանի ԻԽՀ Երզնակցի միջոցով լինելու ժամանակ կրած գրկանների և սառադանների նկատմամբ (մոսկովյան հեռուստատեսություն):

Իսկ ԼՂՀ-ը հինգ տարի է այդ վիճակում, նույն խորհուրդը բռն ու խուլ է ձեռնամուկ հինգ տարի...

Հունվարի երրորդ շաբաթյակի էական իրողություններից միսի համարել Մ. Ռաֆայելի աղմուկն այս Այսրկովկաս եւ բանակցությունների, ամենայն հավանականությամբ, անդադու ավարտը: Նա Հայաստանում, Լ. Տեր-Պետրոսյանի հետ ունեցած գրուցին, ասել է՝ ինքը կողմ է, որ Լեռնային Ղարաբաղում հրադադար արվի առանց որևէ նախադրյալների, որդեսզի դրանից հետո կողմերը նստեն բանակցությունների: Տեր-Պետրոսյանը սվել է իր համաձայնությունն այդ դրամանին, միաժամանակ հասկացնելով, որ եթե ադրբեջանական կողմը կառաջարկի որևէ կանխադրյալ, այն ժամանակ Հայաստանն ու Լեռնային Ղարաբաղն էլ կառաջարկեն իրենց դրամաները, որոնք կլինեն ոչ դակաս կարելու:

ԼՂՀ ղեկավարությունը եւս անմիջապես սվել է իր համաձայնությունը՝ կրակը դադարեցնելու՝ առանց որևէ նախադրյալների եւ միաժամանակ Միմսկի խորհրդատուի ղեկավարին խնդրել է կասարել իր նախնական խոստումը՝ այցելել Ղարաբաղ, ծանոթանալ իրավիճակին, դրա համար խոստանալով ադախովել անվանագությունը:

Սակայն այդպես էլ Ռաֆայելին Այսրկովկասից հեռացավ, առանց բարդության գոյն այցելելու, սրված հայտարարությունների մեջ սարբելով մուուսն տղավորություն, թե իր այցելության անվանագությունը չէր լինելու երախավորված:

Կարելու է, իհարկե, նաեւ հունվարի 24-ին մեր հանրադատության ղեկավարների «թատերական շուրն»: Հանրադատության երկու կեսժամյա էլեկտրական լույս ունեցավ, որդեսզի բնակչությունը հեռուստատեսությամբ տեղեկանա խոսուով Հարությունյանի գործնական կարգադրություններին, մեկ էլ դիտի որդեգրենքի սելեկտորային խորհրդակցություններկայացումը:

- Կաղա՞ն: Ինչդե՞ս է քաղաքի վիճակը: Ամեն ինչ կա, հացից բացի: Հիմա ես կխնդրեմ, եւ առավոտ ձեզ հաց կհասցնեն: Իջեա՞ն: Հացի հարցը լուծվա՞ծ է: Վառելի՞ք: Հիմա ես կխնդրեմ, եւ կես ժամից այդտեղ կուղեւորվի վառելիք բերող քարձակա՞ց մը: Մեղրի՞ք...

Սա, անկասկած ոչ մեզ համար է, ոչ էլ մեծարգո որդեգրենքի դատարանյա գրուցակիցներին... Եթե նրանց դախանջները հնարավոր է կասարել մի խնդրելով, ինչո՞ւ է դառել այս երկույն... Այս ներկայացումը տեսագրվել է աղագայի, տերուղների համար, թող իմանան, թե ի՞նչ ղեկավար են ունեցել, ադեսի ենթարկված ժողովրդի համար այրվող-փոթոթվող, բոլոր հարցերը մի խնդրելով լուծող...

Հաղորդեցին նաեւ (ընդ որում՝ քաս խորհրդավոր ու խորիմաս), որ Լ. Տեր-Պետրոսյանն այսօր 15 րոդե (ամբողջ 15 րոդե) հեռախոսագրուց է ունեցել Թուրքիայի վարչադե Ս. Դեմիրելի հետ: Եվ նույն էլ եղել են Ղարաբաղի բարդության լուծման հնարավորությունները:

Բայց արանից տաս օր առաջ մեր մամուլը հաղորդել էր, թե Թուրքիայի լրատվության սվյակներով Դեմիրելին ինքը Թուրքիայում ծննդյան տներն անցկացրած Ֆրանսուա Մի-

տերանին խնդրած է եղել, որդեսզի նա «գործի դնի իր անձնական ազդեցությունը՝ Լեռնային Ղարաբաղում զինադադար հաստատելու համար» («Երկիր», 1993, հունվ. 16):

Հիմա արդեն բոլորն էլ գիտեն, նույնիսկ դեռահաս երեխաները, որ Արցախի գոյադադարի գերագույն խնդիրը՝ ազատության ու անկախության նվաճումը կա եւ լինելու է ռազմի դատարան: Դրա համար էլ այնտեղ, լեռնասանում, կովում են բոլորը, ծեր ու ջահել, կին ու երեխա, ով կարող է գեմբ բռնել, ով կարող է կովողին որել, թեկուզ չնչին, օգնություն հասցնել: «Ազգը» հաղորդել է, որ Քմինչէ 15 տարեկան 150 զինվոր կա Ղարաբաղում, 14 տարեկան սանկի հրամանատար: Միայն Մաճկալաւեւնի մարտում մեկ ժամկա ընթացում 7 տարեկան են խլել:

... Մարտումու Երջանում, հունիս ամսից սկսած 57 տարեկ է ոչնչացվել («Ազգ», 1993, հունվ. 16):

Հունվարի 27-ին Արեւմուտ գիտատղուի դես մի բան դիտի լինի, հաղորդում է «Երկիր»-ի հունվարի 23-ի համարը: - Կարդացվելու են գեկուցումներ.

1. «Լեռնային Ղարաբաղը եւ մարդու իրավունքները» (բարոնուտի Քերոլայն Կոբս).
2. «Ռուսաստանի Հանրադատությունը եւ Լեռնային Ղարաբաղը» (Կոնսանսին Վոյեվոդսկի).

3. «Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնուրուտան իրավունքը» (Մեյրան Բաղդասարյան, ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հանձնատղուի նախագահ).

4. «Լեռնային Ղարաբաղը՝ դատարե դաճուրհիզմի տարածման դեմ» (դ-ր Հրիտոս Սլոբի, դատար. եւ արտ. քաղ. հեղեմական ֆուդի անդամ):

Իհարկե, լավ բան է, մեր իսկական բարեկան հունաց մայրաքաղաքում նման միջոցառում: Հասկանալի է, որ կազմակերպչները գեկուցումներով չեն բավարարվի, կկազմակերպեն այլեւայլ միջոցառումներ, հանդիպումներ, էլույթներ, գործին կխառնվեն ռադիոն, հեռուստատեսությունը, մամուլը: Բայց ժողովուրդը չի՞ ասի, թե ո՞ր է մաքուր ժողովրդի ներկայացուցիչը, ինչո՞ւ չէք բերել մեկին, որ տեսնենք՝ ինչդիտի է թրության դեմ իր ազատ ադրելու իրավունքը դատարանող այդ փոքրաթիվ ժողովուրդը:

Հայաստանից էլ Ղարաբաղին մվիրված եվրոպական եւ միջազգային մի քար միջոցառումների իրենց ախասակիցներին են ուղարկում:

Հետ էլ ասում են՝ օտարները չեն ճանաչում Արցախի իրավունքները:

Հունվարի 31.- Առավոտյան զանգեցի Մտեխանակերս՝ մերոնց: Լավ են, ինչ էլ որ լինի, հավատում են վաղվա հաջողություններին... չնայած ամենաքիչն օրընդմեջ քաղաքը հրեակոծվում է Ադդամի կողմից: Նախորդ օրվա հրեակոծությունից իրենց էլ է բաժին հասել, մի արկ ընկել է ցախանոցը, «ամեն ինչ քերոց արել, ինչդես հաղորդեց եղբորս կինը: - Առեսի արհեստի գործիքներ, թթու-կծու, զանազան մթերքներ ու հոգեդախուս...»:

Առաջները, երբ հրեանին գործում էր Շուչիից, մերոնց կողմերին ոչ մի վնաս չէր լինում, տունը գեկում է քաղաքի հարավ-արեւմտյան եզրին, գորանցի կողմին: Այս գորանոցն էլ՝ կառուցված դեռեւս 1847 թ., անընդմեջ ռուսական գորբ է տեղավորել, ինչդես քաղաքի ժամանակ, այնդես էլ խորհուրդների օրոք: Վերջին չորս տարիներին հնարակ 366-րդ գունդն էր այստեղ: Թեկուզ վերին կարգադրությամբ՝ ոչնչի չէր խառնվում, Շուչիի ավագակներն գգուտանում էին նրա զայրության եւ ումբ ու հրքոն չէին գգում

ոչ միայն զորանոցի, այլև երջակայքի քաղերի վրա:

Բայց որքան էլ ասենք՝ գունդը չէր խառնվում, երեւի մի բան անում էր. նրա զինվորության մեծ մասն այստեղ էր եղել սասնյակ սարհներ, հրամանատարությունը՝ համարյա լուծված ֆաղափ ու մարզի ղեկավարության հետ: Եվ դաստիարական չէր, որ Ադրբեջանի մեծերն անվերջ-անդադար հաչում էին զնդի դեմ, վերջն էլ այնպես արին, որ Կենտրոնն ստիպված եղավ այն հանել-ցրել Այսրկովկասով մեկ:

Հիմա, այս մեկ սարվա վերանորոգչական աշխատանքներից հետո, զորանոցում տեղավորված է ինքնադաստիարակության զնդերից մեկը: Եղբայրս ասում է. «Հավանաբար թուրքի հետախուզությունը դարձել է, որ զորանոցն էլի զորանոց է, դրա համար էլ սկսեցին այն հրեսակոծել... Բայց որովհետև հրեսանավորը թուրք աղաւթներին է այստեղ արկերը ցրում է աջ ու ձախ, որ ավելի շատ մեծակա անտան է ֆանդուրափ անում»:

Փետրվարի 1-ին Արցախում եւ Հայաստանի սահմանամերձ երկրամասերում դրությունը խաղաղ էր. իսկ ֆաղափական ոլորտներում դաշտերը ստորջրյա խլիւսումներ էր ցուցադրում: Մի ֆանի օր առաջ իմացել էինք, որ ՀՀ դասվիրակությունը (դրեզդինսի խորհրդական ժիրայր Լիդարիսյան եւ ԳԽ-ի դասգամավոր Դավիթ Շահնազարյան) ինչ-որ առաջնություններ թուրքի ա է մեկնել: Այսօր բերնի մի կողմով հայտնեցին, որ այն հանդիպում է ունեցել վարչապետ Սուլեյման Դեմիրելի հետ, եւ սա, լսելով իր կառավարությանը ներկայացվող դաշտանքները թե խնդիրները, ասել է՝ Թուրքիայի սարածով Հայաստանին ուղարկվող մարդասիրական օգնություն կարող է անցնել միայն Ղարաբաղի խնդիրն Ադրբեջանի հետ լուծվելուց հետո (այստեղ եմ ասում, բայց, ամենայն հավանականությամբ, հարցը կհրուկ է դրել, այսինքն՝ Ղարաբաղից ձեր հեռանալուց հետո, այնտեղից բոլոր հայ զինական ուժերը դուրս բերելուց հետո, այսինքն՝ ինչպես Ադրբեջանն է ուզում), օգնությունն էլ՝ այդպես: Իսկ էլեկտրակներգիան, որն այսօր թրվածնի դեմ անհրաժեշտ է շնչահեղձ եղող Հայաստանին, հրաժարվում է սալ...

Դեմիրելը չի ասել, թե դա իր ցեղակից Ադրբեջանի դաշտանքն է: Բայց մի՞թե հասկանալի չէ:

Փետրվարի 2-ին ռազմաճակատում հանգիստ էր, խռով էր միայն ԳԽ-ի նստաբնակարանում. ցերեկով արդեն հայտնի էր, որ կառավարությունը հրաժարական է սվել, եւ երկոյան դրա հանգամանքների մասին խոսելու, ժողովրդին կասարվածի էությունը բացատրելու փոխարեն, հաղորդեցին նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ելույթի տեսագրությունը: 1993 թ. համար կառավարության ներկայացրած, իբր, հեղափոխիչ ծրագիրը չի ընդունվել, որովհետև, ինչպես երևում է, այն եղել է կիսա-դրոս, բացահայտ թերություններով ու անմիջ կետերով խճողված, մի խոսքով՝ այնքան դակասավոր, որ նույնիսկ Մինիստրների խորհրդի նախագահ Խոսրով Հարությունյանը չի հավանել եւ խոստովանել է, թե իրեն ես դուր չի գալիս, բայց ստիպված է ներկայացնել հաստատման:

Իհարկե, նման դեպքում նա կարող էր եւ դեմ է չներկայացնել, դաշտեր-գլխավորեր մեակումը, կասարելագործումը եւ ավարտելուց հետո միայն ԳԽ հանձնել, ասել ֆննեցե՛ք, հաստատեցե՛ք:

Բայց, հավանաբար, ստիպված է եղել տեղի սալ, ներկայացնել, եւ հիմա, իբրեւ կարգին մարդ, չի կարող, թեկուզ կես-բերան, չարտահայտել իր վերաբերմունքը: Եվ դա էլ հավասարակշռությունից հանել է հանրադատության նախագահին:

...Երեկ երեկոյան տեղի ունեցավ մի դեմո (դա Խ. Հարությունյանի անկեղծ խոստովանության մասին. Բ. Ու.), որն աննախադեպ էր համաբախարհային դաստիարակման մեջ... Պատկերացնո՞ւմ եմ, մեր վարչապետը կարող էր արտահայտել իր անհամաձայնությունը, դիտարկությունները, մերժել այդ ծրագիրը կամ ներկայանալ ինձ, խնդրել, որ դաշտանավորվենք... Չէ, թողել է, որ չորս օր անիմաստ ու աննպատակ ֆննարկեմք, որ դեմագի հետ վեր կենա, կարծիք ասի... Եվ հիմա ես ստիպված եմ դաշտանքել նրա

կարիքների հրաժարականը: Մի շաբաթից ես կներկայացնեմ նոր կառավարությունը, որն ամեն ինչ կսկսի սկզբից. սա նախագահի խոսքն էր:

Խոսքով Հարությունյանը խոսեց մեղավոր, անորոշ, ոչինչ չբացատրելով, չդարձելով հրաժարականի բուն դասառը...

Գուցե էլի թուրքերն են դաշտանքել:

Տվին նաեւ ԳԽ-ի նախագահ Բաբկեն Արարցյանի խոսքը՝ սովորականի դեմ ծանծաղ... Այ, սրա վրա որ երբեք չի կախվի հրաժարականի սղառնալիքը, ֆանի առայժմ հանրադատության նախագահի միակ ամենավստահելին է...

Փետրվարի 3-ին ճակատում էական տեղաշարժեր չեն եղել, բացի նրանից, որ Ադրբեջանի կրակ են թափել Ասկերանի դաշտանակամ դիրքերի վրա եւ լռել՝ միայն մերոնց դասասխան հրեսազարկերից հետո:

Հեռուստատեսությամբ ՀՀ նախագահի խորհրդական Լիդարիսյանը գրույց ունեցավ իրենց Թուրքիա գնալ-վերադառնալու ետք եւ, նախագահի դիրքը դաշտանակելու համար, ստիպված էր խոճի դեմ բաներ խոսել, հաճախ նույնիսկ միամիտ բաներ: Ասում է՝ Թուրքիայի կառավարությունն ամեն դաստիարակականություն ունի ոչ միայն իր երկրով մեր հանրադատությունն եկող մարդասիրական օգնությանն ազատ ճանադարի տալու, այլև իր սեփական միջոցներով ու հնարավորություններով օգնելու, որդեգրի մեր կյանքը կարգավորել: Իբր, Դեմիրելն ասել է՝ մենք չենք կարող անարբեր լինել, երբ մեր հարեւան Հայաստանը ծանր վիճակում է:

Հետո՞ ինչ: Մի՞թե այս մարդը կարծում է՝ Դեմիրելն իր դասվիրակության երեսին կարող էր եւ թեմանության բացահայտ խոստովանություններ անել: Թե այս ամբողջ դասարկաբանությունը դեմ է ընդունեմք եւ մոռանամք, որ այդ բարյացակամ Թուրքիան խոստացել էր էլեկտրակներգիա սալ իր ցեղակցի կողմից կաթվածահար դարձած մեր տեսությունը կենդանացնելու համար, եւ մեկ էլ դաստիարակ հրաժարվեց: Որ ուրիշ երկրներից եկող ցորենն ու այլուր լիքաբար սեփականում է եւ փոխարենը մեզ ուղարկում կեղտոտ կուր կամ դարձադեմ ոչինչ (այս էլ՝ Չորս Բեմերու հանձնաժողովի եզրակացություններից):

Ասում է՝ Թուրքիայում հակառակ ուժեր կան, մանավանդ՝ Ադրբեջանի դեմոկրատներ: Իբր, միայն սրանք են հակահայկական գործարքների դասառը: Դեմիրելն ու նրա կառավարությունը չեն կարողանում այդ հակառակ ուժերին համոզել, որ դեմական-միջազգային հարաբերություններում մարդկային արտական օրենքներն էլ դեմ է դեր ունենան...

Փետրվարի 4-ին համարյա բոլոր ռազմականներից սկսված հրեսակոծություններով թուրքերը ցույց տվին, որ նախորդ օրերի «համեմատական անդորրը» հարաբերական բան է եղել, նախադաստիարակություն նոր, կասաղի ռազմաբազալի: Այսօր նրանք Ֆիզուլու երջանից «Գրաղ» կայաններով հրեսակոծել են Սոսն ու Մաճկալաւետը, Ադրբեջանի կողմից՝ Կուրադասկինոյի դաշտանակամ դիրքերը, իսկ բուն Ադրբեջանի Ասկերանն ու երջանի սահմանամերձ գյուղերը:

Սակայն օրվա երկրորդ կեսին դարձվեց, որ թուրքի այս հրեսակոծությունները ռազմագիտական ծուղակ են եղել. Մարտունու եւ Ասկերանի երջանները հրեսակոծելով՝ գրոհներ է ձեռնարկել Մարտակերտի հարավային մասում, Միխայելովի ու Վաղուհասի կողմերում: Երկու տեղում էլ ինքնադաշտանները եղել են զգաստ ու զգոն եւ անմիջապես հակահարձակման են անցել՝ իրենք հանկարծակիի բերելով այդպիսի դասասխան չնախատեսած թեմանուն:

Փետրվարի 5-ին, ծանր մարտերից հետո, Մարտակերտի երջանի ինքնադաշտաններն ազատագրեցին Չլդրան եւ Կոճոց գյուղերը՝ թուրքին դասառնելով մեծ կորուստներ (կասարվել են ետք 100 ասկյարներ) եւ սալով միայն 7 զոհ: Այդօր ազատամարտիկները, որոնց առաջ թուրքերը խուճադախար փախչում էին, հասել են Մեհմանայի ու Դուրոնի մասույցները:

Այսօր «Ազգը» հասվածներ է արժանացել թուրք հայտնի լրագրող Մեհմեդ Ալի Բիրանի «Հայաստանը ոտքի է հանել աշխարհը» հոդվածից (քննադիր՝ «Սարահ» օրաթերթում): Այնտեղ անդրադառնում է վերջին երջանում թուրք-հայկական սնտեսական ու ֆաղափական հարաբերություններում ստեղծված փոփոխակներին, հասկալու Հայաստան մտնող գազի կրկնում տասնամյակ մի Եարք տերությունների օգնության միջնորդություններին. խոստովանում, որ Թուրքիան զսնվում է երկու ֆարի արանում, ուզում է տեղի ալ այդ միջնորդություններին, օգնել ճգնաժամի մեջ զսնվող Հայաստանին, բայց եւ չի կարող չունկնորել Ադրբեջանին, որը ղախանջում է Երջափակել ու Հայաստանին ստիպել հեռանալ Ղարաբաղից, հրաժարվել նրա նկատմամբ ունեցած հավակնություններից: Չէ՛ որ էլ չիբեյն սատել է. «Հայերի դեմ մեր միակ զենքը Երջափակումն է: Ռազմական տեսակետից մենք նրանց չկարողացանք ծնկի բերել, որովհետեւ չունեմք բավականաչափ ոչ զինվոր, ոչ էլ զենք ու զինամթերք: Մեր միակ ազդու ճնշումը սնտեսական Երջափակումն է: Եթե դա էլ վերացնեն, այդ դեղումը Ղարաբաղի ղախերազմը կծգվի, եւ մենք որեւէ արդյունքի չենք կարող հասնել»:

Ուրեմն, խորհրդային բանակի այնքան զենքը, զինամթերքը եւ ցամաքային ու ռազմաօդային տեխնիկան, որ ստացել էին, չկարողացան ծառայեցնել իրենց կես-նորասկիին՝ Ղարաբաղի վերջնական նվաճմանը եւ հույս ունեն հարցը լուծել դիվային Երջափակումով:

Դաճնակցային Ռուսաստանում Թուրքիայի լիազոր-ներկայացուցիչ Վ. Վուրալն «Ազատություն» ռադիոյին հաղորդել է, թե փետրվարի երկրորդ կեսին Հոռումու ԵԱՀԽ-ի հանձնարարությամբ կկայանա 5 երկրների՝ Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի, Ադրբեջանի ու Հայաստանի լիազորած ղախվիրակությունների հանդիպումը ղարաբաղյան բարդույթի տարածում հրադադարի համաձայնագիր մեակելու համար: Նա զսնում էր, որ համաձայնագրի հիմնում երկու ղայման ղիտի լինեն՝ Ադրբեջանի ամբողջության անձեռնմխելիությունը եւ Լաչինի միջանցքից հայկական զորքերի դուրսբերումը: Իբր, Թուրքիան Ադրբեջանի հետ համերաժի է եւ համառորեն կղախտանի այս ղայմանը:

Բայց հայտնի չէ, թե Հայաստանն ինչդեպ ղիտի մասնակցի մի այնդիտի հանդիպում-ղայմանավորվածության եւ, մանավանդ, ինչդեպ ղիտի ստանձնի կովող Ղարաբաղի փոխարեն վճիռներ ընդունողի դեր, երբ ղիտեր-ցերեկ հանդես է զալիս նրա ղիտները հարգողի ղախանջով:

ՀՀ ԳԽ-ի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Դավիթ Վարդանյանը հայտարարել է, թե ինքը բոլորովին անտեղյակ է ծրագրված այդ հանդիպումից եւ առհասարակ չի սղասում, թե նման հանդիպումները կսան որեւէ դրական արդյունք:

Փետրվարի 6-ին լրատվական մարմինները, հասկալու հեռուստատեսության ղիտնակները, լեզուներն են ծամծամում, ղիտի Ստեփանակերտի բարեկամներս հեռախոսով հաղորդեցին, որ նախորդ երկու օրերի ընթացումն եւ այսօր ինքնաղախտանակական ուժերի գրիը Մարտակերտի Երջանում անկատեցնելի առաջ է զնում, Վաղոտիտից հատել է Մեհմեհմեհ՝ ազատագրելով Վերին Հոռաթաղը, Հարությունազումերը, Պողոտագումերը, Կոնորքը, Ղազարահողն ու Դմբոնը (հարավ-արեւմտյան կողմում ազատագրված է Մանիքում): Մա Մարտակերտ-Զելքազար ավտոմայրուղու ղիտն է ընդգրկում եւ թուրքին զրկում է Թարթաղից Զելքազարի Երջան որեւէ տեղափոխություն կատարելու հնարավորությունից: Միաժամանակ ազատամարտիկների հսկողության տակ է Թարթաղի ազալինյակը, ֆանի որ նրանք ընդիտող մոտեցել են Մարտանգի ջրամբարին:

Այսօր թուրքի լրատվական մարմինները հաղորդել են, թե հայերն առաջ են Եարժվում

«նայած տված մեծ կորուստներին»:

ճեզրված տվալներով՝ վերջին երեք օրերին այս ճակատում թուրքը ունեցել է 200 ակյարի կորուստ:

«Մարտակերտի Երջանում են զսնվում. հաղորդում է Բափլի ռադիոն. ղախտանության միմիտր Ռախիմ Ղազիեռն ու ներգործմիմիտր Համիդովը: Վերջինը հոխորտացել է, թե «հայերն այնտեղ Երջաղատման մեջ են զսնվում: Մենք նրանց բոլորին կոչնչացնենք եւ մի ֆանի մեհեհա՝ հայերի դիակներով լիքը, կուղարկենք Բափու, կցուցադրենք, որղեսալի մեր ակյարների մայրերը տեսնեն, արտերը հովանան»:

Ինչ ղիտ, որ լավ է, երբ թուրքը դեռեւս մեհեհաներ ունի: Բայց լավ կլինի, որ նրանցով տեղափոխի տեփական ակյարների դիակները, որոնք, ինչդեպ հայտնի է, մարտաղախում փոլված են մնում ամիտներ Եարունակ:

Այսօր էլ չիբեյն արտակարգ դրություն հայտարարեց Աղղամի Երջանում՝ կաղված այնտեղ տիրող անկաղաղարելի վիճակի, անօրեն ղիտված ջոկատների գործողությունների հետ: Այն կգործի սկսած ամսիս 7-ի ժ. 00-ից:

Փետրվարի 7-ին, ինչդեպ եւ նախորդ օրը, թուրքերը կատաղի գրոտներ են ձեռնարկել Լաչինի միջանցքի հարավից ու հյուտիսից եւ, երկու կողմերում էլ արժանի հակաղաղված ստանալով, նախանջել:

«Երկիր» թերթը (1993, փետրվարի 3) հրաղարակել էր մի հաղորդում, որը ղատնում էր, թե Ստեփանակերտի «Երազանք» ֆոտերղային թիմն ինչդեպ երկար ժամանակ զսնվում էր մարտաղախում՝ Լաչինի միջանցքն էր ղախտանում ղատաճ ռազմական մաղարղակով, տվեց երկու զոտ, ունի վիրաղորներ եւ այժմ էլ վերտսին դարձել է ղր գործին, մարղումներ է կատարում:

Արեմնում տեղի ունեցաղ Լեռնային Ղարաբաղի վիճակին նվիրված այն ղիտաժողղղը, որի մասին ղիտ կար մի ֆանի օր առաջ: Գիտաժողղղը, որն անցաղ Հունաստանի ղախտանության ազղային թանգարանում՝ ունեհաղղ 400 ունկղղրներ, ցույց տվեց դաղաղաղյան ղիտրի կարեւորությունը Երջակա ամբողջ տարաժի եւ երկրների ճակատաղաղաղաղ ղիտնում: Զ. Միտրիսը զսնում էր, որ աղրբեջանա-թուրքական ֆաղաղաղաղությունն է Ղարաբաղի նվաճումով հնար ստեղծել երկու ռազմատենչ երկրների միաղորումը, աղա ղիտն կաղել նաեւ Միջին Ասիան, Թուրք-Թուրան ստեղծել, աղեսաղից սղաղոնաղիտի ղիտ կաղվել հարեւան երկրների եւ, աղաջին հերթին, Ռուսաստան թաղիտի վրա: Նա զսնում էր, որ դարաղաղյան հակամարտության կարաղորմանը Եաղ անհրաժեղ է Հայատատ-նի մասնակցությունը, մի երկրի, որը ղակատ Եաղաղաղություններ ղիտն եւ ղիտտեղ է ունեհա, ֆան ուրիտները:

Փետրվարի 6. Վերջաղղե այսօր թաղիտ ունեցանք ղիտու այն երջանիկ ղիտը, որին սղատում էինք անցյաղ ամաղղանից՝ Եաղումյանի Երջանի ու Մարտակերտի Երջանի մեծ մասի կորուտյան ողղերաղական ղիտողությունից հետո: Երեկվա միտիթարակական այն տեղեկությունից հետո, թե արցաղյան ղիտնաղաղաղությունն ազատագրել է Չղղրան ու Կոնղոտ գյուղերը, այսօր երկուտին ղիտարվել են եւս մի ֆանիտը՝ մինչեւ Պողոտագումեր ու Հարությունագումեր: Մերոնք հատել են Մարտանգի մատույցները, տիրացել ավտոնաղաղումն եւ կտրել Թարթաղի ու Զելքազարի Երջանների կաղղը:

Կեւտրից հետո աղաղաղաղաղումը Եարունակվում էր, եւ տա՝ Աստված, որ այն անկանգ ղիտն մինչեւ երանելի սաղմանը:

Հեռուստատեսությամբ եղույթ ունեցաղ ԼՂՀ ղախտանության կոմիտեի նաղաղաղ Մերժ Մարզայանը: Ես նրա մասին միայն աննղաղատ թաներ էի ղիտել (ղոտ երեւույթին միտեղ չէ, որ աղղրյուրներիս ողիտի վատաղել): Մակայն զրաղեղ, ղիտոնք մարղ է եւ թաղաղական էլ ղիտը ու հաղատարակեղո է երեւում, ֆան նրանք, որոնք ղիտն մեղաղղում էին այդ

Եւրոհանրի բացակայության մեջ:

Հավանաբար, էկրան են սրամադրել, որդեսոգի արցախական իր խոսքն ասի Պարույր Հայրիկյանի ու նրա երեկվա հակալեւոնական բազմաազարանոց հանրահավաքի դեմ, կոչ անի միասնության ու համագրային համերաժխության: Այս հանձնարարությունը հաջողությամբ կատարեց՝ շեշտելով հանրահավաքի անլրջությունը: Հարց է ալիս՝ ո՞վ է նա, ի՞նչ է արել, ի՞նչ է անում եւ ի՞նչ կարող է անել: Նշանակել էին Գորիսի սեր ու դաւանան, այն թողեց թեւաւոր կրակի սակ, վեր կացավ, գնաց Ամերիկյան կիսագնդում հակակառավարական ու հակահայկական ֆրոնտներ կարդաց: Այո, հակահայկական, որովհետեւ ստիպում էր, որ սփյուռքահայերն օգնություն չանեն աղետալի վիճակում հայսնված հայրենիքին, որովհետեւ նրա դեկավարներն աղիկար են: Վերջերս էլ կոչ է արել, որ իր կուսակցության անդամ մարտիկները, որ կոչում են Արցախի ճակատում, զենքերն առած գան Երեւան: Եվ նրանք այդպէս էլ արել են՝ մերկացնելով ճակատի այն կետերը, որոնցում իրենք են եղել: Հիմա նրանք իրենց զենքերով եկել, Երեւանում ի՞նչ են անում: Չայնակցում են Հայրիկյանի դառնակոտական կոչերին: Սա՞ է Հայրիկյանի՝ հայրենիք դաւանանքը:

Իհարկէ, Հայաստանի այսօրվա իշխանությունները եւ նրանց ղեկավարներն ունեն մեծ թերություններ: Բայց մի՞թէ նրանց ուղղելը կամ Եւրոհանրի կամ Եւրոհանրի Հայրիկյանի առաջարկած եղանակով:

Այսօր մեր խնդիրն է եւ դիմա մնա համագրային համերաժխության ու միասնության ամրապնդումը: Մենք Արցախի կոչին ունենք, մենք՝ ամբողջ ազգով: Ամեն մի հայ, որ էլ որ այն կա, դիմա գիտակցի, որ Արցախը միայն հայկական բնակավայր չէ, այլ եւ (սա առաջին հերթին) Հայաստանի դարդասն ու գրահն է: Հիշում եմ, Արքեպիսկոպոսի ղեկավարը մի քանի օր առաջ Չանգեզուր էր դառնում: Ուրեմն, նա Արցախով բավարարվողը չէ: Իսկ Արցախն ու Չանգեզուրը կորցնելուց հետո էլ ի՞նչ Հայաստան դիմա մնա:

- Ես համոզված եմ, որ այս դասերազուր մենք Եւրոհանրն ենք, միայն թէ ամեն մի հայ, իսկ մայր հայրենիքի հայությունը՝ հասկառու, իմանա, գիտակցի, որ սա ի՞ր դասերազան է, մեր համագրային ու ամեն ինչ վճռող գոյադայաբար:

Հարողողեցին, որ Վրաստանի ղեկավար Շուքուրազանով վերջերս Բաքուում ունեցած իր բանակցություններում դասաւարակումը կապակցում է հայսնել լինելու միջոցով հայ-արքեպիսկոպոսական բարդույթի կարգավորման գործում: Ըստ երեւոյթին որոշել է դառնալ համաանդրկովկասյան, նույնիսկ համակովկասյան «ընթանիքի» մեծ հայրը: Բայց ո՞նչ դիմա լուծի Արցախի խնդիրը, երբ նա ինքը սերն է Հարավային Օսեթիայի ու Աբխազիայի ցավերի: Թե՞ մտածում է, որ ընդհանուր կաթսայի մեջ ամեն ինչ կարելի է խառնել, Եւրոհանրի Եւրոհանրի:

Մի երկու օր հետո էլ հարողողեցին, թէ Երեւանում հայսնվել է Չեչենիայի որդեգրեն Դուրդանը, որն, իբր, առաւելություն ունի կազմակերպելու Վրաստանի, Հայաստանի, Արքեպիսկոպոսի ղեկավարների ու իր հանդիպումը եւ մեծ գրույց նախաձեռնելու, որդեսոգի հանուր Կովկասում վերջ սրվի եղբայրաստան կոչվելին, ստեղծվի համերաժխություն առաջաւ «Համակովկասյան տուն» ստեղծելու համար:

Ուրեմն, հիմա էլ մտածենք, թէ մեր փրկությունը լինելու է լեռնային ավազակ Դուրդանից:

Փետրվարի 7-ին Լուս Անգլիետում Եւրոհանրի 1500 հանդիսատեսի մասնակցությամբ նշվել է Արցախյան գոյադայաբարի 5-ամյակը, որին ներկա են եղել ՀՀԴ ղեկավար Հրայր Մարտիայանը, օրվա բանախոս Վահան Հովհաննիսյանը (Երեւանից) եւ նշանավոր գործիչներ:

Հ. Մարտիայանի ելույթից հրատարակվել են ֆաղվածքներ, որոնք կարող են բնորոշ կարգախոսներ դառնալ այս օրերի հայկական մայրաքաղաքում ու առաջնորդ գաղափարախոսության համար: Ահա դրանցից մի քանիսը.

«Հայ հեղափոխական դաւանակցության համար Արցախը Հայաստանով է Արցախ եւ Հայաստանը Արցախով է Հայաստան»:

«Մենք իրավունք չունենք Արցախում դաւանակցելու: Եթէ դաւանակցենք, ապա դաւանակցած կլինի հայությունը Հայաստանով եւ Սփյուռքով»:

«Արցախը հայ ժողովրդի առաջաւ նշանակությունների ու Հայաստանի ժողովրդավարական հանրապետության կայացման հիմնական բանալին է»:

«Մենք դաւանակցում ենք (ազգովին) ձեռք ձեռքի սալ եւ սեւ ամոլները ցրել Ղարաբաղի հորիզոնից, Հայաստանի հորիզոնից, որդեսոգի առաջիկա 5-10 տարիների ընթացքում կարողանանք ֆայլ առ ֆայլ մոտենալ այն դաւանակցի օրվան, որին այնքան երազում էինք 75 տարի Եւրոհանրի» («Երկիր», 1993, փետր. 16):

Հետագա օրերին, Եւրոհանրի մեկ Եւրոհանրի, դաւանակցողներն ձեռք ձեռքի հաջողություններն էին ճակատում եւ հրեւարկում ցուրտն ու սրամաժ քառադաւանակցողը հայաստանյան մեր սերունդ: Լույս ու ջերմություն չկար: Մեր ֆակտորանման 200-250 գրամ հացն անգամ ձեռք թերելը դարձել էր անհնար: Համաժողովրդական ցավի ու դժգոհության մթնոլորտն էր սիրում ամենուր: Իսկ անճարակ ու անխիղճ ղեկավարությունը Եւրոհանրի եւ անհարթը նայել, թէ այս ամենն ո՞ր կտանի, ամեն ինչ համբերող ու հանդուրժող դարձած այս ազգն էլ որքան կոչումանա ու կոչույթսեւ...

Ուղում եմ իմանալ ինչ ցայտուն բան կար այս օրերին, խնդրեմ, Կրիստին Մարգարյանը, դարձյալ իր անունը եւ գոյությունն արդարացնելու վճռակաւորությամբ, աստարեզ է նշանակել ու դարձյալ իր սովոր երգը գլել: Ասում է՝ ռազմաւորներ երգել է երգում ամբողջ ազգը: Ռազմաւորներ, անմիտ, սնաւանդ երգել. «Երգում ենք այսօր ու դասարկում Լեռնային Ղարաբաղը», «Հասկանում եմ, որ ազգային առաւելիքն դիմալը Եւրոհանրի գործ չէ: Բայց չէ՞ որ ֆաղաւակաւորության անվան սակ առաւելին ու ցանկությունը ֆաղաւակաւորում են Լեռնային Ղարաբաղն ու ահագնացած թափով մոտենում Հայաստանին» («Ազգ», 1993, փետր. 12):

Ահա այսպէս: Իսկ մինչեւ այս շարախնդարում արարողությունը հիշել էր նաեւ 1920 թ. աւանդը, երբ Հայաստանի հանրապետությունը, իբր, խելացնող դասերազանի եր ելել թուրքիայի դեմ, գլխովին ջախջախվել եւ նոր միայն հասկացել, որ անհրաժեշտ է հարեւանի հետ «խաղաղ համակցություն» ստեղծել: Եվ այստեղ էլ. «Դասարկությունից հետո հիշեցին նաեւ «թրամես» Հովհաննես Քաջազանունն եւ նրան առաջարկեցին գլխաւորել կառավարությունը» (անդ):

«Թրամես» Քաջազանունի: Կարեւոր չէ՞ որոշիչը չակերտներում է, թէ առանց չակերտների: Այլ այն է էական, որ բառը կոչված է մի մարդու, որը հասուն ուսումնասիրություն է գրել հայոց կողմնորոշման մասին՝ «Թուրքիա՞ թէ՞ Ռուսաստան» եւ մերժելություն է գրել հայոց կողմնորոշման մասին՝ «Թուրքիա՞ թէ՞ Ռուսաստան» եւ մերժելություն է գրել հայոց բախը մեկընդմիջ կառույցի Ռուսաստանի հետ... Եվ, առհասարակ, թուրքիան, հայոց բախը մեկընդմիջ կառույցի Ռուսաստանի հետ... Եվ, առհասարակ, միտ էլ իր գրավոր աւաւասաններում, տղազիւ ու անխիղ, այն կարծիքին է եղել, որ Հայաստանի համար անընդունելի ու վսանգաւոր է թուրքիայի հետ ունենալիք փոխհարաբերությունը:

մարդ, կովող զինվոր), աղա անհնարիւնության չափ դժվար է լինելու ոչ միայն բարի գավթած հողերն ազատագրելը, այլև եղածը դառնալու անգամ»:

Ահա այսպես արդարուն դաժան ու անզիջուն:
Եվ որքան լավ է իրենց՝ ազատամարտիկների արձագանքն այս սազնադիրն՝ Հաբերի ու Չափարի ազատագրությունը:

Վարդան Դերիկյանը սովորաբար խոսում է այնտեղից, որտեղ ուրիշները կամ չեն լինում կամ լինելիս չեն տեսնում ամենակարեւորը: Եվ այս անգամ էլ Հաբերի վիճակն է դասնում, նախկին մարզի այն ամենամեծ երջանի, որի վրա էլ հինգ սարիների աննաձանձ փորձություններն էին ծանրացել: Եվ հիմա այնտեղ ստեղծված մի բանակ, «որ ընդգրկված են մինչև 45 սարեկան գրեթե բոլոր զորամարտիկ եւ աղբյուր են գործնական կյանքով»:

Դերիկյանը հիացմունքով ընթերցողին է ներկայացնում երկու հաղորդագրությունների գործը՝ Երջարհրդի նախագահ Գրիգոր Հայրապետյանի եւ Երեւանից այնտեղ փոխադրված Իգոր Մուրադյանի:

Մուրադյանի «զխավորած «Թեւան» հայրենակցական-բարեգործական միության ջանքերով Երջարհի Մեծ Թաղար գյուղում բացվել է գորգագործական արհեստանոց, իսկ Երջարհում գործված աշխատանքներն արտադրամաս... Եվ սրանք կյանք են ներարկում սնտառնալիս հյուծված, ուժաստատ Երջարհին:

Իգոր Մուրադյանի՝ բարձրագույն Երջարհի այդ եռանդուն կազմակերպչի, բարձրակարգ կամ սիրացել են բարձր դասերի եւ մտացել բարձունք (եթե ոչ դարձել նրա հակառակորդը), կամ էլ դեռ աղմկոտ ցուցարարների հետ են, իսկ նա կոնկրետ գործի մեջ է, կենսավորում է այն փոքրիկ սարածրը, որ իր բուրջն է, իր ազդեցության ներքին:

Իսկ Գրիգոր Հայրապետյանը՝ համեստ ու ժողովրդական մի երիտասարդ, զխավորում է Երջարհի դաշտը, աշխատանքը, գոյատևման ջանքերը: Վերջերս նրա մի հեռուստախոսքի, երեւի խաբուսիկ տղավորության սակ, ես նրա մասին անմոռոտ խոսել են գրել: Ցավում են ակամա գործած սխալիս համար:

Այսօր, փետրվարի 19-ին, տեղի է ունեցել «Արցախի խնդիրը եւ Հայաստանի հասարակական-հաղափական կազմակերպությունների դիրքորոշումը» թեմայով «կլոր-սեղան», որը հրատարակել է ընդարձակ հայտարարություն՝ հանրադատությունում գործող բազմաթիվ կազմակերպությունների, միությունների ստորագրություններով:

Հայտարարության մեջ հրատարակված խնդիր է համարվում ԼՂՀ ճանաչումը ՄԱԿ-ի անդամ ղեկավարությունների եւ, առաջին հերթին, Հայաստանի կողմից: Շեշտ դրվում է Հայաստանի կողմից ճանաչելու վրա, քանի որ դրա բացակայության դեպքում Արցախի հարցը սարսփողում է իբրև Հայաստանի սարածափայն հավակնությունը հարեւան ինքնավար ղեկավարության հանդեպ, ՀՀ-ը չի կարողանում լիովին դաշտային կանգնել ԼՂՀ իրավունքներին՝ ինչպես ՄԱԿ-ում, այնպես էլ միջազգային ուրիշ այնպիսիներում... Ուստի եւ հայտարարության մեջ կոչ է արվում ՀՀ ԳԽ-ում ճանաչել ԼՂՀ իրավասությունը, աղա հանրադատության դիվանագիտական բոլոր ուժերն ու հնարավորությունը գործադրել աշխարհի ղեկավարությունների ու ՄԱԿ-ի կողմից ԼՂՀ-ը ճանաչել սալու համար:

Ուղեգրականություն էական փոփոխություն չի կատարվել: Հեռուստատեսության խոսակցական ասաց. «Չարդախաչի ու Չափարի ուղղությամբ մարտը բարունակվում է փոփոխակի հաջողությամբ»: Հեռուստատեսության մեջ էլ հասկանում է իր ասածը, ինչ է նշանակում փոփոխակի հաջողությամբ՝ մեկ օրվա ընթացքում: Մնացած հասկանալի է ու հայտարար:

բեջանական սահմաններում սովորական վիճակ է՝ «հարաբերական անդորր»:

Նախորդ օրերին, ըստ տեղաբնակների, մեր լրատվական մարմինները խոսել էին ԱՄՆ-ի կառավարության այն դեմարշի կամ հայտարարության մասին, որի մեջ կեսամբանքի խոսք է ասվում Մարտակերտի Երջարհում հայ ազատամարտիկների հաջողությունների առթիվ եւ արտահայտել էին հայտարարության դժգոհությունը: ԱՄՆ-ի Հայաստանյան դեսպանությունն այս առթիվ հրատարակել է իր դժկամ բացատրությունը՝ հասկացնել սալով, որ ԱՄՆ-ը դեմ է առհասարակ դաշտագրմանն ու նրա ամեն մի բարեփոխմանն եւ զսնում է որ բարդությամբ դեմ է լուծվի հաղափական ճանապարհով առանց նախադեպի դաշտագրման:

Մակայն, զարմանալի է, ԱՄՆ-ը դեմառե է արել, երբ Մարտակերտի Երջարհում հայտարարության մասին իրենց սեփական բնակավայրերը, իսկ ո՞ր էր, երբ այդ նույն գյուղերը նվաճում էին բուրբերը եւ բնակչությունն էլ բռնագաղթեցվում, փախսական եւ դառնում: Մի՞թե մեծ ու արդար ղեկավարները վայել է այսպիսի դիրքը:

Անցած գիշերվա ժ. 4-ին բուրբերը Մառնուլի Երջարհում, վերջին երկու-երեք ամիսների ընթացքում այս էլ ո՞ր երոզ անգամ, դաշտագրման այն գազաարը, որը վառելիք է հասցնում Երջարհակումից խեղդվող Հայաստանին: ՀՀ կառավարական մարմինները, ժողովներ են անում, դաշտագրման գաղափար, որդեգրի արագորեն վերացնեն վթարը, եւ բուրբն էլ ավելի մեծ արագությամբ նոր վթար ստեղծի...

Հաղորդեցին, թե ՀՀ որեզիղեւնսր հրամանագրով միջազգային սնտառնական կառույցի գծով իրեն խորհրդական է դարձրել Արցախի Արաբյանցի՝ Ռուսաստանի այն ամենախոշոր բիզնեսմեններից մեկին, որի մասին այնքան բան խոսում ու գրում էին Գորբաչովի ժամանակներում: Ո՞նց է համաձայնել, ի՞նչ էր միտքի անի եւ հասկառառ ո՞նց էր միտքի կարողանա օգնել այս ֆանդիված երկրի սնտառնական կարգավորմանը... Որքան զիջում Գիւր Արաբյանցից է: Հեռուստատեսության միջոցով է իր ծննդավայրը, սիրտը ցավում է նրա եղբրական վիճակի համար...

Փետրվարի 20-ը չգիտեմ ինչո՞վ կնշանակվի ուղեգրականություն, ազատամարտիկներն ինչո՞վ կփառավորեն այն, ինչպիսի՞նք նոր սխալներով, կարեւոր է, որ նախօրյակը նշել են փրկելով Հաբերի, որի համար իմ սիրտը տոբում է մի արտասովոր խանդով:

Ամբողջ գիշեր անլույս, անհուն մտածում էի այս հաղթանակի մասին, հինգ երկար ու ծիծառ սարիների, նրանց հերոսականության, հաղթանակի, դարձությունների, մեր առաջադից երջանկության՝ հինգ սարի ձգված բարձր մասին:

Մեր ազգի դասնությունը չի հիշում այսպիսի բան, որդեգրի մեր ազատության ու անկախության համար սովորական դաշտագրում, մեր գոյատևմանը անընդմեջ ձգվի հինգ սարի՝ աշխարհին ներկայացնելով այսօրվա հաջողություններ, հաղթանակների այնպիսի օրինակներ, ինչպիսիք են Շուշիի ազատագրությունը, Լաչինի բացումը, մեր հայրենի երկրներում գոյացած այնպիսի ավազակաորդների ոչնչացումը, ինչպես Մալիբեյլին, Ղարաբաղում, Ամիրանյարը եւ սրանց կողմերին սնկոսվածներն էին: Այն ե՞րբ է եղել, որ մեկ էլ մենք աշխարհին ցույց տանք այնպիսի արդար ու սուրբ գոյատևման մեր անհողորդ կամքը, եւ բան ու բան ազգեր աշխարհի բոլոր ծագումնաբաններին, բարձր գնահատե՞նք, համարենք դաս եւ ուղեցույց արդարության ու ազատության համար մաքառող ժողովուրդներին ի տես...

Հիշում են եւ երբեք էլ չեն մոռանա, 1988 թ. աշունը, արցախյան գոյատևման արառնից ցնցող, համազգային ոգեւորության ստեղծած ամիսներից հետո Արտեւյան Ամերիկայի ու Կանադայի Հայոց եկեղեցու առաջնորդությունն ու Ազգային երեսփոխան:

նական ժողովը տղազել էին մեր միջնադարյան զարդարվեստի սքանչելի սարերից հյուսված մի բացիկ, որի ճակատին մեր Արցախ աշխարհի խորհրդանշանը դարձած «Մե՛ն եմ մեր սարերը» ֆանդակի դասկերն էր, նրանից վեր՝ «1988 թվականի մարտի» գրությունը, սակը՝ «Լարաբաղի հերոսական հայ ժողովուրդը»:

Արցախահայության սխալման այդպես էին գնահատել աշխարհի ամենահեռավոր երկրում ապրող մեր հայրենակիցները, եւ դա միայն իրենց կարծիքը չէր, այլ ամբողջ հայության, մեր դայֆարի էությունն ու սրբազան նույնական սեղանի բոլոր մարդկանց: Հետեւ եւ ծանոթացա այդ ձեռնարկի հեղինակին ու կազմակերպչին՝ հմուտ բանասեր, հոգեւոր եռանդուն գործիչ Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Ածյանին, իմացա, որ նա Արցախի գոյատևման եռանդուն մասնակիցներից մեկն է եղել 88-ի փետրվարից, որ առաջին իսկ օրերին բարձրագույն մի դասվիրակության գլուխն անցած, օգնության ու օժանդակության կոչերով, ԱՄՆ-ում գտնվող դեսպանատներին է դիմել, իսկ ԽՍՀՄ դեսպանատները ստան ընդունելության հանդիմելով՝ ասել կեսամբանի դառը խոսքեր, որոնք սեւ խաւան կղաղնային իրեն հարգող ու արդար ամեն մի հասաստության համար... Եվ հետեւ է գերազանց արքեպիսկոպոսը ստեղծել է գոյատևման նահասակների ընտանիքներին օգնող հասաստություն, որն անխափան գործելու էր ԼՂՀ-ում ու ՀՀ-ում՝ կարոտյալներին հասցնելով դարեմի, դեղամիջոցների, դրամական օգնության այն առատ հունձը, որ գայանում է իր թեմի հայ հավասարակների առատաբախ բարեգործությունից:

... Եվ այսպես, նահանակալից 88-ից արդեն անցել է ուղիղ հինգ տարի, եւ եթե այսօր էլ հարց լինի դարձելու այս «Հինգ տարի մարտի», դասասխանը դարձյալ նույնն է լինելու՝ «Լարաբաղի հերոսական հայ ժողովուրդը»:

Արցախյան գոյատևման նոր տարբերակի 5-ամյակի առթիվ փետրվարի 20-ին վիճարի հանրահավաք է եղել Երևանի Ազատության հրատարակում: Այն կազմակերպել են «Արցախ-Հայաստան» հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունը, Հայաստանի մտավորականների միությունը, ինչպես նաեւ վեց կուսակցություններ՝ Հայ հեղափոխական դաշակցությունից մինչեւ հայ դեմոկրատական կուսակցությունը: Չյունամտիկ էր, ցուրտ ու անսանելի մթնոլորտ: Մակայն 100 հազարից ավելի երեսնցիներ էին հավաքվել, լսում էին «Արցախ» հայրենակցական միության, Հայ մտավորականության եւ մյուսների ձայների, հնգամյա գոյատևման, նրա նվաճումների ու բացթողումների, մեծ նույնական ու նրան հասնելու վճռական ֆայլերի դասնությունը: Հանրահավաքն ընդունեց երեք փաստաթուղթ-դիմումներ՝ Հայաստանում ԱՄՆ-ի դեսպանությունը, ԼՂՀ իշխանություններին, հայ ժողովրդին:

Հանրահավաքի ընդունած որոշումն ունի հետևյալ գործնական կես-առաջարկությունները. «ՀՀ նախագահից դաշակցել անհատալ աղաքովել ԼՂՀ ճանաչումը: Այդ նույնականով առաջիկայում հրավիրել ՀՀ ԳԽ-ի նստաբան եւ հարցը ֆննել ու կատարել ԼՂՀ-ն ընդունող-ճանաչող համայն ազգի մեծ բաղձանքը:

Փետրվարի 21-ին Մարտկերտի Երջանի իննամաղաքաններն ազատագրել են Իմերեթ-Քերտակը, Չազկիլը եւ Ումդուլուն, որոնք զբաղեցնում են Մարտանգի ջրամբարի ձախափնյակը: Ուրեմն հանգույցը լրիվ օղակված է մերոնց կողմից, եւ թուրքն այլեւ ոչ մի անելիք չունի Մարտանգի Երջը, միտի անկանգ փախչի դեղի իր Կատուն-Իսմայիլուն...

Միայն հիմա է դարձվում, որ Հաթերի ազատագրության ժամանակ մերոնք բեւաւուց գրավել են 2 քանկ, հետեւակային երեք մեքենա եւ մեծ ֆանակության այլազան զինամթեր: Կոտրվել են մի ֆանի քանակակ ասկյարներ:

Թուրքերը ճակատում ունեցած ձախողանքները փորձում են հավասարակեղել խաղող բնակչության դեմ գործած շարագործություններով: Ֆիզուլու կողմից հրետակոծել են Հաթուրն ու Մարտուն, Աղամից՝ Ասկերանն ու Սեփանակերտը:

Իսկ նրանց դաշակցության նախարար Ռահիմ Ղազիերը ռազմական անհաջողությունների դաշակցով հեռացվեց դաշակցից, եւ նախարար նահանակվեց գեներալ-մայոր Դադա Ռազար:

Փետրվարի 22-ին մերոնք արդեն հասել էին Մարտկերտի մասնույցները, իսկ Թարթարի ձախափնյակում լրիվ տեղ ու սնունդ են, ֆանի որ այստեղ այլեւ ոչ մի բնակավայր չկա, որտեղ կարողանան դաշակցովել աստատակիչները:

Մոսկվայի «Նորություններով» Մախ Մամեդովը խոսուովանեց, որ հայ ազատամարտիկները վերջին օրերի ընթացում նվաճել են 18 գյուղ (նրա ասելով՝ դա նահանակում է բոնագրավել): Իսկ լրատվության դեկավար Լեյլա Յունուսովան էլ իրենց ձախողանքի դաշակցով է համարում սնեստական անբարկով վիճակը կովի գոտում:

Ուրեմն, ունկնդիրը միտի մսածի, որ հայ կովողները, հինգ տարի խուլ Երջակայում-ներից հետ, սնեստական Եա բարկով վիճակում են գտնվում, որ այսպես փունց-փունց ազատագրում են իրենց հայրենի բնակավայրերը:

Այսօր Արցախի ժողովրդական ճակատի վարչությունը դիմում է հղել Հայաստանի բոլոր կուսակցություններին, հասարակական-ֆաղափական Եաթման բոլոր մասնակիցներին, ամբողջ ժողովրդին՝ կոչ անելով ձեռնաղաղ մնալ հանրահավաքներից, դեկավարության դեմ կազմակերպող ցույցերից ու կոչերից եւ միասնաբար անաղաղել հանրաղեսության սնեստական ու ֆաղափական կյանքը: «Չէ՞ որ փոթորկված օվկիանուն աղետի ենթարկված նավաղեսկյալները ոչ թե մսածում են նավաղեսին փոխելու մսին, այլ համատեղ ջանքերով փորձում են փրկել նավը», ասված է ՀՀ-ական Երջանների կողմից թելաղրված այս կոչի մեջ:

«Մեղաղղիւ-Եփուրես» թերթի այսօրվա համարում լույս է տեսել Ռ. Ղատունովի հողվածը Ղարաբաղում Աղբերջանի սված կորուսների մսին: Ասում է՝ այնտեղ դուրսումն այնքան վատ էր, որ մինիսր Ռահիմ Ղազիերը թոավ-գնաց, հեռագրեց, թե «Երկու օրից կվերաղարձեն բոլոր դիմերը»: Մակայն ոչինչ էլ չկարողացավ անել, եւ գործերի հանմանսար Ե. Հուսեյնովը նրան մեղաղրեց դավաճանության մեջ, իբր, այդ գյուղերը հանձնել է՝ Ելչերեյին սաղաղելու նույնականով»: Բայց, այսուհանդերձ, թղթակիցը գտնում է, որ ամենից Եա իրավաղի է իրենց դաշակցական Երջաններում իբրող այն կարծիքը, ըստ որի՝ Ղարաբաղում հայկական կողմից կովում են Հայաստանում տեղակայված 7-րդ բանակի ստորաբաժանումները, աղա եւ Անդրկովկասում Ռուսաստանի բանակի դեկավար գեներալ Ռեուսն է ամեն ինչով օգնում հայերին: Բաղվում խոսք է գնում նաեւ այն մսին, որ «ներկայումս Գերմանիայից դուրս բերվող երկու մոտոհրաճ-գային դիվիզիա միտի վերատեղակայվեն Հայաստանի մայրաղաղաում»: Այսինքն՝ Ղարաբաղի հետ է աշխարհը...

Փետրվարի 23-ին ռազմաճակատի Մարտկերտի հասկածում կողմները գնում էին հիմնականում Մեծեւն-Կուսաղաք-Ներին Հոտաղ գոտու ուղղությամբ: Թարթարի ձախափնյակից մինչեւ Մարտանգի ջրամբարի եղը, այսինքն՝ Թրդի մոտերը, գրաված լինելով, ազատամարտիկներն իրենց ամբողջ ուժը փոխաղրել են բուն Մարտկերտ ֆաղի ուղղությունը, եւ երեւի Եա Եուսով այստեղ էլ տեղի կունենա ամենաճակատակը:

Իսկ թուրքը Մարտկերտի կողմերում կրած դաշակցությունների վրեժն ուղի ճակատների բնակավայրերից է հանում հեռաղաղ հրետակոծություններով: Այդպես են կրակի սակղաղել Ասկերանի Երջանի սահմանային գյուղերը, Հաթուրն ու Մարտուն:

Հոտում փետրվարի 26-ին բացվելիք խորհրդաղղովին մասնակցելու համար արդեն ճանկա են ընկել ՀՀ եւ ԼՂՀ դաշակցությունները: Երկրորդի դեկավարն է մեղ հայս-

նի Բորիս Առուսեանյանը, անդամներ՝ Հրանտ Խաչատրյանն ու Արկադի Ղուկասյանը:

Ասում են՝ Իսախանյի արտգործնախարարությունում անհանգստացած են Ղարաբաղում սեղի ունեցող դասերազմական գործողությունների համար եւ գտնում են, որ դրանք, հնարավոր է, խափանեն սոցիալական արդյունքները: Իսկ ես համոզված եմ, որ, հակառակը, դրանք թուրքին կստիպեն սեղմուստեղը համաձայնել հրադադարին:

Այսօր ԼՂՀ Պաշտպանության ղեկավար կոմիտեի հրատարակել է դիմում ուղղված Մարտակերտի բազանի բնակչությանը: Այստեղ ներկայացվում են վերջին բազանի մարտական հաջողությունները, դրանք բարունակելու եւ ամրապնդելու համար բազանի 18-45 տարեկան բոլոր բնակիչների մասնակցության անհրաժեշտությունը, առաջ գոտեցվում է, որ ազատագրված բազանի տարածքում իրենց բնակարանների տեղ կդառնան եւ բազանը կլեւնացնեն միայն նրանք, ովքեր զենքը ձեռքին մարտնչում են անարգ թեմանում դեմ: Ուստի եւ անհետաձգելիորեն անհրաժեշտ է, որ գորակույթային տարիքի բոլոր մարտակերտները վերադառնան հայրենի եզերք, մասնակցեն նրա փրկությանն ու դաշտանությանը:

Օրվա հաճելի լուրը կաղված էր վազվեր Գորբաչովի անվան հետ. Մոսկվայում ինչ-որ ժողովրդական դաս են արել նրա դեմ եւ հանել մի հրաժարի վճիռ. այդ արկային մեղավոր ճանաչել հայրենիքի դավաճանության համար, գրկել բոլոր ու ամեն ժողովրդագետներից. ընդհուպ մինչեւ Նոբելյան մրցանակը, ամենակարեւորը՝ դասադասել հավերժական անեծքի ու անոթանքի (ասում են՝ դասախազն առաջարկված է եղել դասժի գերագույն չափը):

Իմ հարազատ Արցախում երեւի թե այս լուրն ընդունած լինեն այնտեղի ցնծությանը, ինչդեռ ճակատից եկած ամենաարտահանը. չէ՞ որ այդ ճիշդի թելադրանքով են կատարվել հակաարցախյան բոլոր մեծ շարժումները վերջին հինգ տարիների ընթացքում. եւ նրա դիվային ծագումով էր, որ այսպես դժոխային ճանադարհի վերածվեց մեր ազատագրության ու անկախության երթը:

Նույնը օրը (փետրվարի 23-ին), Ադրբեջանի որեզդեմս Ա. Էլչիբեյը հանդես է եկել հայտարարությամբ, որի առանցքը հայ-թուրք փոխհարաբերությունն է՝ իբր թե դասնաբան-մասնագետի մեկնաբանական փորձով: Եվ ահա դասնական իրողությունների նոր բռնաբարոն այսդեռ է գառնացում. «Այն ուժերը, որոնք այսօր հարձակվել են արբեջանական տարածքի վրա, ավելի քան 170 տարի, հանուն ծովից ծով Հայաստանի դաշտանի, բացահայտ ու գաղտնի ցեղասպանության ֆաղափականություն են իրագործել կովկասյան թուրքերի նկատմամբ: Պատմական փաստերը ցույց են տալիս, որ միայն 1828-29 թվականներին Մերձավոր Արեւելքի երկրներից ներկայիս Հայաստան կոչվող տարածքներ վերաբնակչության են բերվել 130 հազար, իսկ հետագայում՝ 600 հազար հայ: Այդ ճանադարհով երկրամասի բնակչությունը 1831 թվականի 161 հազարից 1914 թվականին հասել է 1 մլն 14 հազարի:

Միեւնույն ժամանակ այդ տարածքից արտաքսվել է ընդհանուր առմամբ 1 մլն 500 հազար արբեջանցի: 1918 թ. դաշտանակալները Բաքվում, Շամախիում, Ղուբայում եւ այլ վայրերում կոտորել են սասնյակ հազարավոր խաղաղ բնակիչների: Միայն Բաքու ֆաղափ լեռնալանջի զբոսայգում թողվել է 18 հազար մարդ: 1920 թ. մայիսին, հայերի անմիջական օգնությամբ, նվաճողական 11-րդ բանակը Գյանջայում կոտորել է ավելի քան 17 հազար արբեջանցի («Ազգ», փետրվարի 25):

Հայտնի է, որ սրանից առաջ երկու անգամ Էլչիբեյը հայտարարել է, թե Հայաստանի խորհրդարանի լուսաբանավոր Ա. Բելյանը լուս օգտակար նախաձեռնություն է հանձն

առել, անհրաժեշտ է աղաչվել նրա անվանագրությունը, որդեսգի իրենք հնարավորություն ունենան բարձր մակարդակով երկխոսության մտեղու եւ դայմանավորվելու Ղարաբաղի ու հայ-թուրք հարաբերությունների հետագա ընթացքի համար: Հետաքրքիր է, այս վերջին հայտարարության սկզբունքները նկատի առնելով, երկխոսության «ապրեսներն» ինչ ժողովրդական եւ ծրագրել հայ ժողովրդի համար, մի՞թե դիտել վերադարձնեն ելինք կեցին («170 տարի առաջ»), որդեսգի հայությունը նորից ծվարի Մերձավոր Արեւելքի երկրներում, եւ «երկրամասում» էլ թողնվեն միայն Էլչիբեյի հայտարարած 161 հազար հայերը՝ հավանաբար Մարդարյանի ու Բելյանի համախոհներն ու տեղակիցները:

Փետրվարի 24-ին Մարտակերտի բազանի մարտերը գնում էին Մաղավուզի, Մեծժենի ու Կուսաղաշի համար: Իսկ հեռախոսագրույցից (Մեծփանակերտի հետ) իմացանք, որ Մարտակերտի ազատագրումն է օրակարգում: Թուրքերը նահանջում են՝ սալով մեծ թվով զորքեր ու տեխնիկայի կորուստներ:

Իսկ դեղի հյուսիս-արեւմուտք Մարտակերտի ջրամբարն ու հիդրոէլեկտրակայանը լիովին գտնվում են մերոնց հսկողության տակ:

Ասում են՝ մեր ազատամարտիկներն ուժեղ գրոհներ են ձեռնարկել նաեւ Աղդամի բազանի Շելի եւ Մարտունու բազանի Մուղանլու գյուղերի ուղղությամբ:

Թուրքերը բարունակում են հեռախոս հրանոթներով հայկական բնակավայրերի (Հաղարա, Խանաբաղ, Գորիս) կրակահոծումը:

Երեկ Մեղու բազանի տարածքն է մտել թուրք մի ավազակախումբ: Մարտի բռնկվելով՝ մերոնք ոչնչացրել են այն՝ բուրջ ֆառասուն ասկյար, նվաճել մի բեռնատար ավտո, ունեն միայն երեք վիրավոր:

Ասում են՝ թուրքի ընդդիմության ղեկավարներից մեկը՝ Չարդուս Ալիզադե, «Թուրան» լրատվական գործակալությանը հաղորդել է, թե իրենց ուրիշ բան չի մնում, քան փոխզիջումների ճանադարհով եւ ԼՂՀ-ին լայն ինքնավարություն խոստանալով, հրադադարի գնալը: Իսկ Լեյլա Յուսուպովան, փետրվարի 21-ին լրատվության աշխատողների հետ ունեցած հարցազրույցին, հայերի հաջողությունները բացատրելով ոռոտական 7-րդ բանակի ցույց տված օգնությամբ, գտնում էր, որ դա միաժամանակ աղաղակ է յուրայինների ֆաղափական լուրջ սխալների, ուստի ինքը հրաժարվում է դաշտանության միմիսրության լրատվական վերլուծական կենտրոնի ղեկավարի դաշտանից:

Մարտակերտի բազանում հայ ազատամարտիկների հաջողություններին այսօր անդրադարձավ նաեւ ՀՀ նախագահի մամուլի կենտրոնի նոր ղեկավար Արամ Աբրահամյանը, որի կարծիքով՝ թուրք բանակը բաղկացած է 18 տարեկան անփորձ դասանիներից, որոնց եւ մերոնք հաղթում են:

Այսօր, Ժրնուտն կայացած հանդիպումից հետո, Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզիրեւն ու ԱՄՆ-ի դեսպարտար Ռ. Քրիստֆերը հրադարակել են մի հաղորդագրություն, որով Հայաստանին ու Ադրբեջանին կոչ են անում բուսափույթ վերջ սալ ռազմական գործողություններին Լեռնային Ղարաբաղում եւ գտնել հակամարտությունը խաղաղ ճանադարհով լուծելու ուղին: Դրա համար, իբրեւ առաջին ֆայլ, առաջարկվում է հրաժարվել հարձակողական գործողություններից, ինչդեռ նաեւ Ղարաբաղի տարածքի վրա ինքնաթիռների եւ ուղղաթիռների մարտական թռիչքներ կատարելուց:

Նշվում է, որ Ռուսաստանն ու ԱՄՆ-ը կզանան Միսկի խորհրդատուների բազանակներում դարաբաղյան բարդույթի լուծմանն օժանդակել ամեն միջոցով, եւ հույս է հայտնվում, որ Հայաստանն ու Ադրբեջանն անդայնան կզանան փոխզիջումների («Երկիր», փետր. 27):

Փետրվարի 25-ին Մեծժենն ազատագրվեց եւ կոչվ էր գնում Մաղավուզի ու Կուսաղաշի, նաեւ Մարտակերտի համար, այս էր օրվա լրատվության ամենաբարձր սեղեկությունը: - Թուրքերը նահանջում են՝ սալով մարդկային ուժի ու տեխնիկայի մեծ կորուստներ:

ԼՂՀ-ում անհանգստացած են Հայասանի ֆաղափական վիճակով, մտածում են, որ Արցախի խնդիրը կարող է լուծվել միայն խաղաղ ու ինքնասիրադասող Հայասանի միջոցով: Իսկ եթե այստեղ փոքորիկ է (այսօր սասիազարանոց մի հանրահավաք նորից դահանջել է Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականը), ապա դա առաջին հերթին կասանի Արցախի վաղվա հեռանկարը: Մոսկվայից եւս մտահոգությամբ են խոսում Հայասանում բարձրացող ուժերի գործունեության մասին: Մի խոսքով՝ ամենուրեք անհանգստացած են, սագնադում են, բացի Հայասանի ղեկավարությունից, որը տեսանելի ու շուտապես ոչ մի ֆայլ չի անում վիճակը զարգելու եւ բարելավելու համար, ոչ գործնական խոսակցություն ընդդիմության հետ, ոչ դրությունը կարգավորող, ժողովրդի աղետալից վիճակը թեթևացնող ուրեւ միջոցառում:

ԳԽ-ի նախագահի առաջին տեղակալ Արա Մահակյանը հեռուստատեսության ներկայացուցչին զանգասվեց Գերագույն խորհրդում ստեղծված ֆառսի համար, ֆաղափական այնպիսի մթնոլորտ է այնտեղ, որ ոչ մի հարց չի լուծվում իր բնականոն, սրամաքանական ընթացքով: Եվ սա՛ Արցախյան գոյատևման մի այնպիսի բաժանում, որ վճռական է ու ճակատագրական: Նման իրավիճակում ֆաղափական խաղերով զբաղվելը արդեն դավաճանություն է Արցախի հանդեպ, այստեղ է մտածում Թուրքիայում բանակցությունների գնացած Արարցյանի տեղակալը, եւ դժվար չէ տեսնել, թե ինչպես վերսին է այս էլ ուրեւրդ անգամ Կարծես իրենք են այնտեղ թուրքին հալածողը, եւ այստեղից էլ իրենց խանգարողներ են հայտնվել, թիկունքից հարվածում են:

Մեր խորհրդարանի երկրորդ ղեկավարը բավական լավ հասկանում է, թե ո՞րն է դավաճանությունն Արցախի հանդեպ: Իսկ անցյալ ամառը, երբ այնտեղ թուրքը գյուղ գյուղի էստից էր գրավում, եւ իրենք, հարցը նստաբեզանում մի ամբողջ ամիս ծամծուխոց հետ, մի կողմ դրին, թե «Արցախի ճանաչման խնդիրը մեր զարգացմանը չի մեղմում», դավաճանությունն չէր, այլ Արցախի կովին օժանդակելու լավագույն եղանակն էր, որ իրենք գտել էին Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հրահանգով:

Եվ այսօրից հետո էլ՝ «Ո՞ր են մեր մտավորականները, ինչո՞վ են զբաղված, անարբերությունից ե՞րբ են արթնանալու», սա էր Մահակյանի վերջին խոսքը:

Չգիտե՞, որ հայ մտավորականները ցրտից կուչ եկած դիմադրում են կարիքի հարվածների, հացի հերթերում են, գոյություն ֆարց սալու, յուրայիններին զարուն հանելու ֆառցալից հոգսերի մեջ: Ո՞նց էլ հիշում են մտավորականներին, հենց որ ճակատները զարկում են իրենց իսկ ստեղծած դասերներին:

Նորից, արդեն 12-րդ անգամը, Երեւան է հասել մեր հրաժարի բարեկան անգլուիկ Քերոլայն Կոֆը եւ բերել է դեղորայք ու այլազան օգնություն: Ասում է՝ ին՝ հարազատ Հայասանն ու Արցախը ծանր կացության մեջ են, եւ ինչպե՞ս կարող են անարբեր մնալ:

Այսօր Արբեջանում նշում են «Խոջալվի ողբերգությունը»՝ նոր մի Կախսեյ-Վախսեյ: Լավ է, մի ժողովուրդ, որ ողբերգություն չունեցավ, խելի չի գա, ուրիշի ցավը չի հասկանա... Բայց Եւրոն են աղմկում, ասես հայերն էլ, իրենց դեմ, Խոջալվում մարտակերության են զբաղվել:

Իսկ Բաքվում զնդակահարության են դասադարձել առաջները գերի ընկած 11 հայ ազատամարտիկներին, եւ ՀՀ ԳԽ-ի Մարդու իրավունքի հանձնաժողովի նախագահ Ռ. Պաղայանը հույս ունի, թե միջազգային իրավադատ ու մարդասիրական մարմիններին ու՛րի հանելով հնարավոր կլինի փրկել նրանց կյանքը:

Այսօր Ռուսաստանի խորհրդարանը հաստատեց Հայասանի սարածումն ուսական գործերի կարգավիճակի վերաբերյալ Ռուսաստանի դաւանության ու Հայասանի հանրադատության միջուկ կնկված դայանազիրը (հիշում են, թե մեր իշխանության տերերը ինչպիսի ցնծություն էին աղում ուս գործերի՝ Հայասանից հեռանալով, ինչպես դա համարում էին Հայասանի անկախությունն աղաղակելու միակ դայանազիրը):

Նորույթան Նազարբաեւն այսօր, ընդունելով Ալմա-Աթայում գնվող աղբեջանական կառավարական դասվիրակությանը, իր անհանգստությունն է արտահայտել Լեւոնյան Ղարաբաղում սասկացած ռազմական իրադրության աղբիվ, դնել, որ ինքն անբայաւրելի է համարում Արբեջանի սարածալին ուրեւ փոփոխություն, «Ինչ մնում է վիճելի հարցերին, աղա դրանք էլ դեմք է լուծել բանակցությունների սեղանի շուրջ»:

Իսկ մեր կառավարական բաժաններում դեռ չի նստել ռազմությունը Ելցինի ու Նազարբաեւի նախաձեռնությունների համար եւ հույս ունեն, թե հենց Նազարբաեւն էլ դիտի ԼՂՀ հարցը լուծի մեր ուզածի դեմ:

Եվ, վերջապէս, կնկնվեց արտադար լուրը, Մոսկվայում, հնգօրյա դասավարությունից հետո, այսպէս կոչված «Ժողովրդական ասյանը» Միխայիլ Գորբաչովին մեղադրեց ղեկությունը ֆայլայելու եւ ժողովուրդներին տեւական սառադաններին ենթարկելու (մի խոսքով՝ հայրենիքին դավաճանելու) համար, նրան դասադարձեց «հավերժական նգովի ու անդաւանի» դահանջելով, որ դադարեցվի ամեն մի առնչություն նրա եւ նրա անունը կրող հիմնադրամի հետ, նրանից խլվեն բոլոր դարգետները, այդ թվում՝ Նոբելյան մրցանակը:

Ռուս ժողովուրդն արդեն ու՛րի է գալիս այս չարագործի արկած թնրադեղի աղբեջանությունից եւ անդայան կգիտակցի, թե ինչպէս իրեն ու իր հետ իրենց բախսը կադած ազգերին անելանելի դժոխք մեւեց Գորբաչով կոչված նոր Նեոք, նրան կենթարկի այն դասծին, որին նա իսկադեւ արծանի է:

Փետրվարի 26-ին դարգեցին տեւկվա մարտի մանրամասները, Մեծեւնի ազատագրման համար մերոնք կորցրել են երկու զինվոր, ունեն 10 վիրավոր: Թեւանու սղանվածները 50-ն են, սվել է նաեւ գրահատեխնիկայի մեծ կորուստ: Այս 50-ը, ասում են, հիմնականում 17-18 տարեկաններ են, Բաքվի իրենց ռազմական ուսումնարանի կուրսաններ (երեւի ուսումնական փորձառության բերած են եղել):

Այսօր կոչվել գնում էր Կուսադասի վրա, որը բավական վերել է Մեծեւնից: Ուրեւն, կնեանակի՝ Մեծեւնը, որ գնվում է ավստմարդու եզրին, ազատագրվել է Մարանգի ու մայրուղու կողմից առաջացած զորախմբերի ուժերով, եւ հիմա Կուսադասն ու Հոնաթաղը, թերեւ նաեւ Մարակետը ձեւք գցելու համար մերոնք թեւանում բազադակման մեջ են առնում:

Ասում են՝ ԼՂՀ դասադանության միմիսի տեղակալ Մամվել Բաբայանն ասել է՝ հանրադատության բանակն արդեն կազմավորվել է, օրեգոր զորանում է եւ Եւրոն ազատագրված կլինեն մարտի նախկին 5 բաժանները՝ ինչպէս ձեւքի 5 մասերը, որոնք բոլորն էլ հավասարադեւ մերն են ու հարազատ, բոունգ անելիս անհրաժեւ (իսկ Եւրոնյանը, մի՞թե այն մերը չէ եւ չդեմք է ազատագրվի):

Արբեջանն աղմկոն վայնասումով նեւց Խոջալվի տարելիցը՝ իրել «բոունքան,

մարդկային իրավունքի դեմ գործված մեծ վայրագության» ցուցադրություն: Ադրբեջանը հասկանալի է... Բայց չէ՞ որ Մոսկվան էլ ձայնակցում էր՝ մոռացած Մունզայիթի որի 5-րդ սարելիցն էր լրանում, եւ դեռ նրա համար ոչ ոք դասասխսան չէր սվել, որդեգրի 4 սարի հետ էլ հենց նույն դասասխսանսուները չկազմակերպեին այդ նենգադասիր Խոջալուն:

Երեկ ժրնետում Ռուսաստանի ու ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչները համատեղ հրադարարկել են հայտարարություն, որով հայտնում են իրենց ահանգստությունը Ղարաբաղի հակամարտության, նրա նոր ծավալումների առթիվ, մտածում են, որ այսպես շարունակվելու դեպքում այն կարող է ընդգրկել Անդրկովկասը, ամբողջ Կովկասը եւ առավել մեծ սարածներ, երկու կողմերին առաջարկում են դադարեցնել կրակը եւ նստել խաղաղ բանակցությունների սեղանի շուրջ:

«Սնարհ» անկախ լրատվական գործակալությունը Բաքվում ունի իր ներկայացուցիչը, որն արդեն հաղորդել է, թե Բլեյան-Մարդարյան «Նոր ուղին» ու նրա թուրք ձայնակիցն, իբր, որոշել են Թբիլիսիում բանակցությունների նստել եւ հայ-ադրբեջանական բարդույթի հարցը լուծել: Այդ առթիվ հարցրել են ԼՂՀ լրատվական գործակալության ղեկավար Մարտել Պետրոսյանի կարծիքը, եւ նա ասել է՝ ոչ մի հայ-ադրբեջանական բարդույթ էլ չկա, ամեն ինչ յոսսվում է Արցախի շուրջ, եւ Արցախի օրինական իշխանություններն էլ այդ հարցը միտք լուծեն հակառակորդ կողմի հետ, որը Բաքուն է:

Երկու օր առաջ լույս տեսավ «Նոր ուղի» թերթի առաջին համարը՝ ըստ էության երկու ծնողների (Կ. Մարդարյանի եւ Ա. Բլեյանի) զավակ, որովհետեւ բոլոր նյութերը հիմնականում այդ երկուսի ստորագրությամբ են «փայլում», եւ երկուսի արդեն հանրահայտ տեսակետի վրա են հենվում հիմնականում Ղարաբաղի բարդույթին վերաբերող բոլոր ուր էջերի զանազանները: Ադրբեջանի սարածային ամբողջության այս շատագուցները, նորից աստիճանաբար նետելով Լեռնային Ղարաբաղն իրենց հարազատ թուրք եղբայրների դարձնելու դաստիարակությունը, կոչ են անում երկխոսության, երեւի հույս ունենալով, թե միայն այսպես կարող են հանգիստ առնել բոլոր այն դասարկ գլուխները, որոնք միտք կլլացնեն իրենց հայադավ ֆարգները:

Մտանցից հետո էլ, ինչպես հաղորդում են Բաքվի լրատվական մարմինները, Ալեն Բլեյանը զանգել է Ադրբեջանի Ազգային անկախության կուսակցության նախագահ Էթիբար Մամեդովին (ԱԺԳ-ի նախկին ղեկավարներից) դայմանավորվել, որդեգրի Ղարաբաղի խնդրով տեղի ունենա իրենց բարձր հանդիպումը Թբիլիսիում: Արդեն համաձայնությունը կայացել է: Հանդիպման հետ կապված կազմակերպչական հոգսերն էլ իր վրա է վերցրել Վրաստանի ազգային անվտանգության կուսակցությունը («Երկիր», 1993, փետր. 26):

Այսօր Հոռոմում բացվել է ԵԱՀԽ աշխատանքային խմբի հերթական հանդիպումը Լեռնային Ղարաբաղում հակամարտությունը կարգավորելու համար: Նրան մասնակցում են ՀՀ ու ԼՂՀ դասվիրակությունները (երկրորդը, հայտնի չէ, ինչ կարգավիճակով): Հանդիպումն ինչ արդյունք կսա, հայտնի չէ, նույնիսկ անհնար էլ է գուշակել, որովհետեւ նախընթացին Ռաֆայելին Այսրկովկաս էր ժամանել, սակայն Երեւանում մնաց (ուրիշ խոսքով՝ իրեն ցույց սվեց) միայն 4 ժամ, Ղարաբաղում առհասարակ չեղավ, իսկ թե ինչ արեց Բաքվում, միայն ինքն ու թուրքերը գիտեն:

ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հանձնաժողովի նախագահ Սեյրան Բաղդասարյանը եւ թերահավատ է հանդիպման արդյունքների վերաբերյալ, որովհետեւ Հայաստանի ղեկավարները ջանացել են գործից հետո դառնել շահագրգիռ մարդկանց ու մարմինները եւ Հոռոմ են ուղարկել նախագահի խորհրդական Ժիրայր Լիպարիսյանին (հետագայում դարձվեց, որ նա նշանակված է ԱԳՆ-ի առաջին տեղակալ) եւ դասգամավոր Խաչատուր Բեգլարյանին, որոնք, հավանական է, ոչե՛ք է ներկայացնեն նախագահի տեսակետը, եւ արցախահայությունը դարձյալ ոչի՛տի հայտնվի սահմանների անձեռնմխելիության ու ինքնորոշման իրարամերձ սկզբունքների» գերին («Երկիր», 1993, փետր. 25):

Հանդիպումը վճռական բեկում չի կարող խոստանալ նաեւ այն դարձ դասճառով, որ, ինչպես Ռաֆայելին է հայտարարել, հույ ու թուրք կողմերը ծայրահեղ ու իրարամերձ դիրքեր են զբաղեցնում եւ չեն ձգտում փոխզիջումի:

Համեման դեղյա սղաստե՛ք եւ հուսանք, թե չսղասած տեղից էլ կարող է լույս ծագել: Փետրվարի 27-ին ու 28-ին ռազմաճակատից կարտուր լուր չհաղորդեցին, բացի նրանցից, որ Մարտանգի Երզնկայում 28-ի առավոտյան թուրքերը մեծ գրոհ են ձեռնարկել, ջարդ կերել ու նահանջել:

Դրսերից եւս էական բան չուներ լրաբեր-լրատուները: Նույնիսկ չգիտեն էլ՝ ինչ է կատարվել Հոռոմում, չէ՞ որ 26-ին միտք սկսվել այն մեծ խորհրդաժողովը, որի ֆունկցիան միակ թեման Ղարաբաղի բարդույթն էր: Այստեղ էլ, իբր, Հայաստանի ու Ադրբեջանի ներկայացուցիչները դռնփակ նիստում դայմանավորվել են երկկողմ բանակցություններով նախադաստեսել աղագա ֆննարկումները: Բայց չէ՞ որ բուն Ղարաբաղի ներկայացուցիչներն էլ այնտեղ են: Ինչպե՞ս նրանց թիկունքում նման գործ են անում:

Քերտայն Կոխը զսնվում է Ստեփանակերտում, դարձյալ իր մարդասիրական ու բարոյական օգնությունն էր ցույց տալիս, իսկ հանրադատության արվեստի վարդեսներն իրենց երախտագիտությունն են արտահայտում մեծ համերգով, այսինքն՝ ինչով որ կարող են:

Մարտի 1-ը ռազմաճակատում էական փոփոխություն չմտցրեց: Կոխվը գնում էր Կուսադասի համար, որը կլինի դուր դեղի Մարտակերտ:

Իսկ Հայաստանի սահմանային Երզնկանում յրությունն ամեն օր ավելի ծանր է, հրետակոծվում ու ուժբազմակցվում են բնակավայրերը, ավերվում, տալիս մեծաթիվ գոհեր ու նյութական վնասներ, եւ միտքարվելու համար էլ ասում են՝ մերոնք հակառակորդին դասասխանել են կրակով, այդպես լուծեցրել նրա կրակակետերը:

Մոսկվայում Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզիրեն ու Թուրքիայի նրա գործակից Հիմիթ Չեթինը ֆննել են Եվր-Ասիայի ամենաստեղ երկու կետերի՝ Ղարաբաղի ու Բոսնիա-Հերցեգովինայի վիճակները, որոշել Ադրբեջանի ու Հայաստանի այդ մեծ ու ծանր բարդույթը լուծելու նոյասակով կատարել ամենավճռական ֆայլեր:

Հետագայում միտք դարձվել, որ երկու արտգործնախարարները, դարաբաղյան հակամարտությունը լուծելու նոյասակով, որոշել են այցելել Երեւան ու Բաքու եւ բանակցություններ վարել երկու հակառակորդ հանրադատությունների ղեկավարների հետ («Երկիր», 1993, մարտի 19):

Հոռոմում Միսկի խորհրդաժողովը նախադաստեսող խմբի անդամների հանդիպումը, որ ձգվել էր փետրվարի 26-ից մինչեւ այսօր, վերջում ընդունել է «Լիազորությունների դայմաններ» կոչվող մի փաստաթուղթ, որը սահմանում է ԼՂՀ ժամանելիք դիտորդների առաջարկները: Ըստ այդ փաստաթղթի՝ միջազգային դիտորդները տեղեկացվելու են հակամարտության Երջանում՝ մի ֆանի հասուկ ռազմական ֆայլեր վերահսկելու նոյասակով:

սակով, որն էլ դեռ է հանգեցնի զինված ընդհարումը դադարեցնելուն, ինչդեռ եւ Երզնկայումքի վերացմանը, մարդասիրական օգնության անխափան մասակարաննը (ՏԵՍ «ՀՀ», մարտի 6):

Մարտի 2-ին Ասկերանի Երզնկայի ազատամարտի հետ, գյուղի դուրսի ներհանարկում խրամասավորված ՏԵՍ թուրք սղաներ գերի են հանձնվել հայ ինքնապաշտպանության ուժերին:

Փետրվարի 26-ից մինչև մարտի 1-ը ԵԱՀԽ-ի գծով հանձնաժողովի Հռոմում անցած նիստը, որ նվիրված էր Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման խնդրին, եւ որին մասնակցել էին ՀՀ ու ԼՂՀ ղազախությունները, ըստ երեւոյթին դարձյալ եղել է անուշուր ջուր ծեծելու գործողություն, որովհետեւ, նախ, ԼՂՀ-ն չի ընդունել որդեկան հակամարտող կողմ, նրա ղազախության մեջ ճանաչվել են երկու համայնքներ՝ հավասար իրավունքներով (թե՛ առանց իրավունքների, համեմայն դեռ իբրև իրար հավասար արժեքող խմբեր) եւ որ դարձյալ վստահավոր է, հակամարտող կողմեր են համարվել Հայաստանն ու Ադրբեյջանը: Իսկ վերջինն աղաքույց է, որ ամեն ինչ դիտարկելի Ադրբեյջանի անբողոքության ղազախանման սկզբունքին:

Մարտի 5-ին «Ազգը» ժողովուրդի հարցազույց ԼՂՀ լրատվության եւ մամուլի դեպարտամենտի ղեկավար Մարտիկ Պետրոսյանի հետ, որն ամեն կերպ ջանում էր աղաքույցել, թե ԼՂՀ ԳԽ-ը, իսկ ավելի կոնկրետ՝ նրա Նախագահությունը, անկարող էր գլխավորել ղազախական մեջ զսնվող արցախահայությանը, այդ ղազախույթ էլ ստեղծվել է «Պաշտպանության ղեկավար կոմիտեան, որն անցյալ տարվա աշնանամուտին հիմնովին փոխել է վիճակը, դարձել դրոշմաբեր էր եւ այժմ իրականացնում է ճնշման, ղազախական, օրինադատության եւ մյուս բոլոր ոլորտների ղեկավարությունը:

Այս ֆոնի վրա էլ բավական ցցուն է դառնում արհամարհական վերաբերմունքը Գերագույն խորհրդի ու նրա Նախագահության հանդեպ:

Ասում է. «Մենք անկեղծ հարգանքով ենք լցված մեր իսկ կամոք ստեղծված Գերագույն խորհրդի հանդեպ: Խոսքը նրա Նախագահության մասին է, որը շարունակում է գործել ինչպես, ոչ բեղմնավոր, եւ ամբողջ այդ «գործունեության» շեղումը չի համադաստիանում ժամանակի հրամայականին: Գաղտնիքը սա է: Ի՞նչ կարելի է ասել մի Նախագահության մասին, որը յոթ ամսից ավել չի հրավիրում իր հերթական նիստը, չի ընդունում նոր օրենքներ: Նույն անխոհեմությամբ որոշում է ընդունել նաեւ ղազախական դրոշմաբեր ենք ամսով երկարաձգելու մասին: ԳԽ-ի Նախագահության կազմում բավական լուրջ, մտավորական անձնավորություններ են հավաքվել, եւ մնում եւս աղաքած, երբ նրանք թելադրում են իրենց կամքը՝ փորձելով փոխարինել ամբողջ Գերագույն խորհրդին»:

Իհարկե, այս խոսքից չի կարելի չեզրակացնել, որ Նախագահությանը մերժելով ԳԽ-ին փոխարինելու դերը, այն վերադասվում է ՊՊԿ-ին:

Բայց մի՞թե այդ է ուղիղ ճանադարձը եւ ոչ թե Նախագահությանը կենդանացնելը եւ խորհուրդը գործի դնելը: Չէ՛ որ սրանք են հանրադատության իշխանության ղազախական մարմինը, եւ մյուս բոլորը դիտարկել են նրանց, կասարեն սրանց ղեկավար ցուցումները:

Հուսանք, որ այս ճեղքն ավելի չի խորանա եւ հանրադատության ղեկավարները լեզու կզսնեն իրար հետ:

Մարտի 6-ին ղազախականից եւկան լուր չսացանք: Այլ ոլորտներում արցախյան հակամարտության վերաբերյալ որեւէ միջոցառում էլ չկար: Եվ, հավանաբար, այս ղազախ լցնելու համար, Բլեյան-Մարդարյան զույգը կազմակերպեց իր, այսդեռ կոչված, կուսակցության հիմնադիր ժողովը, որն, իհարկե, անդրադարձավ Արցախի հարցին, եւ ահա թե ինչ որոշվեց ըստ ժողովին մասնակցած թղթակցի: «... Որոշեցին, ասում է:

խորհրդարանին առաջարկել դադարեցնել Լեռնային Ղարաբաղից ՀՀ ԳԽ ընտրված ղազախականների լիազորությունները եւ ՀՀ անկախության հռչակագրից դուրս բողոքել Ղարաբաղին վերաբերող մասը:

Անկեղծ ասած, ավելի իրատեսական մոտեցում հնարավոր չէր ակնկալել, քանի որ իր ներկայության մասին ստեղծված հիշեցնող մի ոմն առաջարկեց Ադրբեյջանի փոխգեղման չզնալու դեղմում նույնիսկ որդեգրել միակողմանի զիջումային ֆաղափականություն: Պասկերացրեք հետեւեց փոխընթացները:

Նշենք նաեւ, որ ռեղիկներով հանդես եկող յուրաքանչյուր ոք հարկ էր համարում մի քանի անգամ կրկնել, որ ինքը հայ է, որ հավաքվածները հայեր են: Եվ, ժողովուրդային էր ստեղծվում, թե միմյանց հավասնում էլ էին...» («Երկիր», 1993, մարտի 9):

Մարտի 7. Ալբերտ Ղազարյանը նշանակվել է ԼՂՀ Պաշտպանության ղեկավար կոմիտեի ներկայացուցիչը Հայաստանի հանրադատությունում, հաղորդեցին՝ առանց բացարձակ, թե սա՞ ինչ է նշանակում, մի՞թե կոմիտեաներ իրենց դեղադատություններն են ունենում, այն էլ օրինական կառավարության ներկայացուցչի (Մանվել Մարգարյան) կողմից: Թե՛ երկիշխանությունն Արցախում այնքան հիմնավոր տարածվել է, որ չէր կարող այսպիսի հետեւանք չունենալ:

Ադրբեյջանի հյուսիսում, Կուսարի Երզնկայի կառավարության դեմ աղաքածներ են լեզգիները, ներկայացրել ինքնավարության եւ Ադրբեյջանից բաժանվելու իրենց ղազախները: Իշխանությունները դաժանորեն ճնշել են աղաքածությունը: Կան մեծ թվով աղաքածներ ու վիրավորներ: Մոսկվայից այս լուրը հաղորդեցին՝ ավելացնելով, թե Ադրբեյջանի ԱԳ նախարարն ասել է, դա ահավոր սուտ է, որ տարածել են մեր բժանմաները՝ Ադրբեյջանի հավասարակշռության հակառակորդները:

Ադրբեյջանի խորհրդարանի նախագահ Իսա Գամբարովը երեկ, ընդունելով Թուրքիայի արգելադրման Զ. Չեքինին, նրա հետ ղազախականություն է, թե երկու երկրների ներկայացուցիչները ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խորհրդաժողովում ինչդեռ դիտարկեցին մասնակցեցնել ղարաբաղյան բարդության լուծմանը:

Իսկ արգելադրման Թոֆիկ Ղասումովն ու Չեքինն էլ եկել են այն եզրակացություն, որ վճռական կլինի հինգ երկրների՝ ԱՄՆ-ի, Հայաստանի, Ադրբեյջանի, Ռուսաստանի եւ Թուրքիայի ներկայացուցիչների միացյալ վճիռը, միայն դա կլինի որոշիչ, որդեգրել «ղաղարեցվի կրակը, վերացվեն բոլոր Երզնկայականները, աղաք բոլոր ղազախները՝ ինչպես հետ միասին դուրս բերվեն Ադրբեյջանի տարածքից»: Իհարկե, նրանք «Ադրբեյջանի տարածք» ասելով, սվյալ դեղմում, հասկանում են Ղարաբաղը: Եվ այնտեղ հայությանը ղազախականությունը՝ արդեն ազատ կլինեն հարցը լուծելու թուրքավարի:

Մարտի 8-ը ջնջեց նախորդ օրվա հարուցած հարցերը, նախ՝ Մոսկվայից հաղորդեցին, թե երեկ Մոսկվայում, Ադրբեյջանի ներկայացուցչության առաջ բազմամարդ ցույց են արել լեզգիները՝ ներկայացնելով իրենց ինքնավարության ղազախները եւ վճռականորեն բողոքելով այն իրողության դեմ, որ Ադրբեյջանում լեզգի երիտասարդներին ֆեու-սանում են ղարաբաղյան կովին:

Ուրեմն, Կուսարի Երզնկայի սեղի ունեցածը ոչ թե սուտ է եղել, ինչդեռ դնում էր Ադրբեյջանի արգելադրման արդ, այլ մի մասը, ամենայն հավանականությամբ, լայնորեն ծրագրված այն միջոցառման, որ լեզգիներն են կազմակերպել իրենց բուն հայրենիքում Կուսարում, եւ Մոսկվայում, աշխարհի աչքի առաջ:

Լեզգիների «Մաղվալ» ազգային-ազատագրական շարժման նախագահ Մելիքյանը:

Երեկ Հոռոմից տուն դարձած դասվիրակությունն այսօր հազվեսվորապես հանդես եկավ ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունում, փոխվարչադես, դասվիրակության ղեկավար Բ. Առուսանյանն այդ հանդիպումը որակեց իբրև մի ժողով, ուր նախադես ծրագրված էր խոսակցությունը սանել Ադրբեջանի Կառնի համադասասխան հունով: Իսկ Լ. Մեխի-Շահնագարյանն ասաց. «Հոռոմում ստորագրված փաստաթուղթը դասվիրակին է Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության համար եւ չի համադասասխանում նրա բնակչության ակնկալիքներին: Կարծում եմ, որ հանրապետության Գերագույն խորհրդի առաջիկա նստաքննարկում այդ փաստաթուղթը չի վավերացվի»:

Իսկ Ադրբեջանի արտոնականիսարար Թոֆիկ Ղասուճովը, մամուլի ասուլիսում սված իր գրույցում, գոհություն հայտնելով Հոռոմի հանդիպման արդյունքների առթիվ, հայտարարել է, թե նախ գինադարար կլինի, առաջ հակամարտության գոտում դիտորդներ կստեղծվեն: Այս փուլը հաջողությամբ իրականացնելուց հետո, ասել է Ղասուճովը. հնարավոր կլինի, որ Միմսի խորհրդատուով մեծարկվի ԼՂ-ի կարգավիճակի հարցը, որի համար մեծ դաստիարակ է հարաբարի հայտնի առաջարկել մեծարկային ինքնավարություն: Մա էլ՝ դայմանով, որ համաձայնություն ձեռք բերվի փախսականներին իրենց բնակավայրերը վերադարձնելու եւ արտաքին զինված կազմավորումները դուրս բերելու համար:

Անդրադառնալով Հայկական հանրապետության դասվիրակության հետ իրենց ունեցած բանակցություններին՝ Ղասուճովը հայտնել է, որ հայերը, հրաժարվելով սարածախյին դաժանից, դնում են վերականգնել Լեռնային Ղարաբաղի վարչական ինքնավարությունը, սարքերակ, որն ընդունելի չէ Ադրբեջանի համար:

Այսպես, ուրեմն, «Երբայրական Ադրբեջանը» չի էլ հանդուրժի, որ հայկական Ղարաբաղն սսանա այն, ինչ ունեցել է մինչև թայրաբի սկիզբը:

Նույն օրվա «Երկիր»-ում տղագրված է թղթակցի գրույցը Ռուսաստանում Թուրքիայի դեսպան Վոլֆան Վուրալի հետ, որը, երդում-հավաս անելով Հայաստանի ու հայ ժողովրդի նկատմամբ իր երկրի ամենաբարի վերաբերմունքի ու սրամարդությունների վերաբերյալ, գտնում է, որ հայ ժողովուրդը դասավոր է մոռանալ անցյալը, ադրել աղաքայի խնդիրներով: Օրինակ, եթե Հայաստանը հիշում է 1915-ը եւ դեռ ջանքեր էլ է թափում, որդեսգի ՄԱԿ-ը ճանաչի այն իբրև հայոց զենցիղ, աղա դա ոչ միայն աղարդում, այլև վսանգավոր է («չի կարելի ադրել սղառնալով եւ մեղադրելով հանրապետության»): Իբր ինքն ու յուրայինները չհիսեն էլ՝ 1915-ին ու հետագա սարքներին ինչ է սեղի ունեցել եւ ինչդես: Ռուսի եւ Հայաստանին առաջարկում են հարցն ուսումնասիրելու համար «սեղծել միջազգային հանձնաժողով: Մեծ դաստիարակ ենք բացել բոլոր արխիվները»:

Դեսպանը գտնում էր, որ Թուրքիայի ու Հայաստանի նորմալ հարաբերություններ կստեղծվեն, երբ Հայաստանն ու Ադրբեջանը կդադարեցնեն դաստիարակը, կադրեն որդեսքարի հարեաններ: Նա ոչ մի կերպ չի ուզում հասկանալ, որ դաստիարակը Ղարաբաղի ու Ադրբեջանի միջև է: Եվ չնայած գրույցի սկզբին հայտարարել էր, թե «Այսօր առաջնային են մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության խնդիրները», չի դասկերացնում, թե այդ խոսքը կարելի է կիրառել նաև Ղարաբաղի սեր հայության վերաբերմամբ: Իսկ դարաբաղյան հակամարտությունը գոյություն ունի եւ դեռ կարող է զարուհանալ, որով հետևի ինչդես Հայաստանում, այնդես էլ Ադրբեջանում, հասկադես Ղարաբաղում կան ուժեր, որոնց ձեռնասու է դաստիարակը: Բայց լավ է խոսքը սանք իրեն: Ասում է, «Մեծ հակամարտության կարգավորման վերջին ֆաղափական ճիգերն ենք գործարդում: Անսարակույս, Ադրբեջանում կան դաստիարակի կողմնակիցներ, հավանադար ադրդիսիք կան

նաև Հայաստանում եւ հասկադես Լեռնային Ղարաբաղում, որոնք անձնադես Կազմակերպված են դրանով, ֆանգի կամ հարսություն են դիգում այդ հակամարտության շնորհիվ կամ ֆաղափական կադրիսալ, ժողովրդականությունն Կահում»:

Դեսպանը չի բացատրում, թե Թուրքիան ինչ դեր է խաղացել ՀՀ նախկին արտոնականիսարար Բաֆֆի Հովհաննիսյանին դաստիարակ անելու գործում: Մակայն գտնում է, որ նա լոկ սիյուրֆահայերի, հասկադես ամերիկահայերի բացահայտ հակաթուրֆական սրամարդություններն էր արտահայտում եւ ոչ թե բնիկ հայաստանցիների Կահերը:

Մարտի 11-ին ռազմականասում էական սեղաքարժեր չեն եղել: Մերոնք վսահորեն սիմում էին ազասագրված բնակավայրերին ու դիտրերին՝ անկասկած նախադասասուվելով Մարտակերտի վրա ձեռնարկելիք վճռական գրոհին, որը չի կարող ուսանալ (ասում են սեղաքարժ չի իրականացվել՝ դիտրերի վրա իջած թանձր մառախուղի դաստիարակ):

Խնդրի շուրջ եղած խոսք ու գրույցից հետաքրքիր էր «Ազգի» մի հաղորդումը Բելյան-Մարդարյան ջուխսակի նոր ադումովի մասին: Ըստ տրտույթին այն ՀՀ գլխավոր դասախազությունն է դիմել իր կուսակցության գրանցման համար, եւ գլխավոր դասախազի սեղակալ Վլադիմիր Հովհաննիսյանը լրասվության ներկայացուցիչներին այդ առթիվ ասել է, թե ինքն առհասարակ դեմ է ամեն մի դաստիարակի, մանավանդ նրա երկարելու եւ կողմ է Ղարաբաղյան դաստիարակին վերջ սալու համար իրականացվող ջանքերին: Մակայն, դեմ է ջուխսակի գործարքած եռանդի միակողմանիությանը (ուզանքն են կոկվը դարաքեցնել Ղարաբաղի հայությանն Ադրբեջանին հանձնելու գնով), որ Կաս վսանգավոր է, դարգադես ազգադավություն:

«Այսօր, երբ միջազգային հանրությունը գործնական լուրջ ֆայլեր է իրականացնում Լեռնային Ղարաբաղի հարցն արդարացի եւ երկուստեք ընդունելի դայմաններով լուծելու համար, ասել է իրավաբանը, առնվազն սարոհնակ են Ա. Բելյանի եւ Կ. Մարդարյանի կոչերը՝ դայրադես հրաժարվելով գնալու միակողմանի զիջումների:

Մեր ժամանակներում այլակարծությունը եւ դրան համադասասխան գործունեության յուրաֆանչյուր դրսեուրում գովելի է: Մակայն Ղարաբաղի հարցում եւ հասկադես դայրադես այս փուլում դրսեուրվող նման այլակարծությունը, կարծում եմ, վսանգավոր է եւ Կաս վնասաքեր:

Ինչ վերաբերում է սեղծվող նոր կուսակցությանը, ես հանձնարարել եմ ՀՀ դասախազության համադասասխան բաժնին՝ սուոգել Ա. Բելյանի եւ Կ. Մարդարյանի կողմից «Նոր ուղի» կուսակցության հիմնադրման հետ առնչվող բոլոր հանգանակները» («Ազգ», 1993, մարտի 11):

Հետաքրքիր է, թե արցախյան հարցում իր խոսք ուղուց հրաժարվելուց հետո, այս ջուխսակն ուրիշ ինչով է գրադվելու, որդեսգի արդարացին իր «Նոր ուղի» կոչումը:

Մարտի 12-ին թուրքերը զիմուժի ու սեխնիկայի մեծ կուսակումներ էին անում Լաչինի միջանցի հարավում եւ հյուսիսում: Այստեղ օրվա ընթացումն հրեսակոծություններ էլ են եղել:

Երկու օր առաջ, մարտի 10-ին, Թուրքիայի դաստիարակ քերթերը տղագրել էին հաղորդում այն մասին, որ ԱՄՆ-ի կառավարությունը խոսացել ու դաստիարակ է որոսակի ֆայլեր կասարել դարաբաղյան բարդույթի լուծման համար:

«Արցախ» հայրենակցական միության նախագահ Յ. Հովհաննիսյանը հայտնեց, որ գանգվածաքար հայրենի օջախներն են վերադառնում Մարտակերտի Երջանում ազասագրված գյուղերի նախկին բնակիչները:

Մարտի 13-ին Լաչինի միջանցիը հրեսակոծվում էր հյուսիսից ու հարավից եւ Մանիլուի ու Մեծեթի դեմ գրոհում էին թուրքերը, որոնք ես նովեցին մեր ինքնադաստիարակների կողմից:

Վերջին ձեռնարկների միջոցով թուրքը, հավանաքար, խնդիր է ունեցել այս զարուհանմուսին կորցրածը գտնել մասամբ վերադարձնել, որը նախորդ օրերին Բավից հայտարարել էր իբրև իրողություն: Թուրքին վայել է լրասվություն:

Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը մնում է Կահագրդես սերություններ:

րի ու ղեկավար գործիչների ուժերով կենսական կենսունակ: Մուլեյման Դեմիրելը, վերջին ընդունելով Ադրբեջանի վարչապետի տեղակալ Աբասովին, հայտարարել է, թե Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման ձգձգումը կհայտնի Ադրբեջանի սնտեսական ու ֆաղափական մարմինը, ուսի ղեկավար է ամեն միջոց գործադրել, որդեսգի օր առաջ այն լուծվի ֆաղափական եղանակով, փոխգիտումների ճանապարհով:

Փարիզում ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հանդիպումների մասին արդեն տեղեկություններ են գալիս: Նախագահ Միսերանի հետ ունեցած հանդիպումներն նա խնդրել է, որ Ֆրանսիայի ղեկավարն իր երկրի ու սեփական հեղինակությամբ ազդի ղարաբաղյան հարցի լուծման վրա՝ հասկապես ԵԱՀԽ-ի օգնականներում եւ այդ ֆաղափական կազմակերպության մաս կազմող երկրների արտոնմախարարների միջոցով:

Բայց մի՞թե Տեր-Պետրոսյանը, որ ակնառեսն ու ակնաշարուն է եղել վերջին տարիներին այդ ԵԱՀԽ կոչվածի կողմից ղարաբաղյան բարդույթի հետ կասարված խաղերին, որտեղ հույս է կաղում նրա հետ: Համոզված լինելով, որ ԵԱՀԽ-ն այժմ խաղաղի է Թուրքիայի ու Ադրբեջանի ձեռքին... Իսկ եթե ուրիշ ոչ մի բան էլ հասկանալի չաղենք, այն ունի մի անխախտ սկզբունք. ճանաչում է միայն ղեկության ամբողջականությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը եւ մնացած բոլոր հանգամանքները համարում է երկրորդական, այդ ամենակարեւորին ստորադասվող:

Այս դեղում Տեր-Պետրոսյանն ինչ հույս է կաղում ԵԱՀԽ-ի հետ, թեկուզ եւ Միսերանի ղես մի հեղինակավոր գործչի միջոցությամբ:

«Ազատություն» ռաղիոյի ադրբեջանական խնդագրությունն արեց մի կարեւոր հարդում: Ասում է՝ մոսկովյան իր ուղեւորությունից Բաբուն է վերադարձել Նախիջեանի տեր Հեյդար Ալիեւը եւ Էլչիբեյի հետ ունեցած վեցժամյա գրույցի ընթացում մեծ մասամբ խոսել է Ղարաբաղի մասին, որն արդեն ձեռքից գնում է («Հիշե՛ր, որ նույնիսկ երկու տարի առաջ այնտեղ մեր օրենքները գործում էին, - երեւի նկատե՛ր ունի Պոլյանիչկոյի ունակի գործունեությունը: - Իսկ այսօր մենք այնտեղ ոչինչ չունենք եւ օրըսօր նոր հողամասեր ենք կորցնում»): Այս գրույցին Ադրբեջանի երկու ղեկավարները ծագել են իրենց համատեղ ու միասնական այն միջոցառումները, որոնց իրականացմամբ ղես է լուծեն Ղարաբաղի խնդիրը:

Մարտի 15-ին ցերեկով ասում էին՝ հաստատ ու վստահելի տեղեկություն կա, որ վերջին օրերին Շահումյանի ֆիղայիներն արդեն ազատագրել են Թալիշը եւ Եւրոպայում են դեղի Մասաղիս, իսկ Մոխրաբաղ-Հոռաբաղ գծի ինքնաղաղաղաններն արդեն Մարտկեր են մտել եւ ֆաղափ մեծ մասի վրա տիրություն են անում:

Հեղուստեստության մեր անբաններից մեկն առհասարակ Արցախի անուն չսվեց, մյուսն էլ հայտարարեց, թե ռազմաճակատում մարտական գործողություններ չեն գրանցվել:

Իջեանի եւ Ղազախի սահմանում երկու օրանների ներկայացուցիչները (մեր կողմից՝ Չ. Անանյանի գլխավորած ղաղաղաղությունը) բանակցություններ են վարել, ղայմանավորվել, որդեսգի կրակը դաղարեցնեն, եւ հնարավոր լինի զարման դաղաղին աղաղաններ կասարել:

Փարիզից վերադարձած Լ. Տեր-Պետրոսյանը հղարտությամբ նում է, որ իր ու Միսերանի գրույցում կարեւոր տեղ է բռնել ղարաբաղյան խնդիրը, ղայմանավորվել են, որ ջանքերն ուղղվեն ԵԱՀԽ-ի մակարղակով այն բնեղու եւ արղար վճիռ հանեղու համար:

Մենք, իհարկե, գիտենք, երկու տարվա փորձն էլ ցույց է սվել, թե իրենից ինչ է ներկայացնում այդ ԵԱՀԽ կոչված կաղվածաղար մարմինը, մանաղանը ո՞րն է նրա սկզբունքը մեր հարցի համար: Այս ղարաղայում Լ. Տեր-Պետրոսյանն ինչո՞ւ է այս ժողովրդին մողորեցնում: Որդեսգի վերջում էլ ասի՝ ես ինձնից կաղաղած բոլոր միջոցները գործարեցի՞:

Մարտի 16-ին, վերջին մի ֆանի օրվա, այսղես կոչված, հարաբերական դաղաղից հետո, Արցախի ինքնաղաղաղաղությունում ուժերը Մարտկերի օրանում նոր գրոհ են ձեղնարկել, աղասաղրել Տոնաղեն գլուղը, աղա գրավել Մասաղիսի դիմաղի ռազմաղարական բարձունքները եւ վստահորեն առաջ են Եւրոպայում: Քարեղին նայելով, չի կարելի չաղաղել, որ նրանք Մարտկերի դիմաղ կանգ են աղել եւ Մասաղիսի կողմից ուղում են կերել-հասնել Մարաղա ու Լեղինաղան, օրաղաղան մեղ աղնել բումանու գորուղությունը: Ինչ-որ է, Ասվաղ՝ օղնական:

Կարեւոր եւ ուղաղաղին այն է, որ «Արցաղ» կոմիտեի մոսղի ու Մաղաղուղի հրաղարակից (Փաղասականների վարչության բակից) վիթխարի մարղասարները տուն են վերաղարձնում Մարտկերի օրանից ասանղական դարձած հարղուղաղ մարղկանց, եւ աղսղուսները տրամաղրղները չեն հասղնում բոլոր ցանկաղողներին միանղամից փղաղարել:

Օրվա մյուս էական լուրերից.

Ա) Թուրքիայի եւ Ռուսաստանի արտոնմաղաղարները Եւրոպայի կհանղիղեն Շղնեղում, կհրաղարակեն իրենց առաղարկությունները ղարաբաղյան բարդույթի կարաղաղուն ման վերաբերաղ, եւ դրանք են՝ անմիջաղես հրաղաղար, ղեսական ամբողջության ղաղաղանում, իրար (Հայաստանի ու Ադրբեջանի) ներին գործերին չխաղանել, գորերի դուրս բերումը բարդույթի գոսուց, փաղասականների վերաղարձն իրենց նաղսղին բնակաղարերը եւ դիտորղների ներկայաղությունը բարդույթի տարաղում (միջոցաղումներ, որոնցից աղելի վասն արցաղաղաղության համար անհնար է ղաղկերաղնել):

Բ) Ֆրանսիայի ողեղղղեն Միսերանն է մեղորաղ այցով եղել Մոսկովա եւ Ռուսաստանի ղեկավար Եղիցինի հետ ունեցած բանակցությունների մեղ Եւրոպայի եւ նաղ դաղաղաղյան հակամարտության խնդիրը: Վերջում էլ այդ աղթիվ երկուսով արել են հայտարարություն, որի տությունն այս է՝ անմիջաղես հրաղաղար անել, վիճելի հարցերը բնեղ եւ լուծել խաղաղ ճանաղարհով՝ անղայման հեղնված ԵԱՀԽ-ի նաղաղաղությունների ու սկզբունքների վրա (որոնց հիմում սահմանների անղաղաղության փուղ տարբերակն է):

Գ) Թուրքիայի վարչաղես Մ. Դեմիրելն էլ լրասղական մարմինների համար արել է հայտարարություն, որի սկիզբը եթե Ղարաբաղի ճակատում կրակը դաղաղնելու առաղարկն է, աղա վերջն աղաղաղաղիղիղ ղես մի բան է՝ արված Հայաստանին, ասում է՝ Հայաստանը խաղաղ ու բարեղեղիկ կղանք կարող է ունեղաղ միայն մի դեղում՝ եթե կարաղաղի իր հարաբերություններն Ադրբեջանի հետ:

Մա մեղն տարբերակն էր այն հայտարարության, որ այն օրերին Բաղվում արել էր ողեղղղեն Թուրղուղ Օղաղը՝ աղաղանաղով «ասամ ցույց տաղ հայերին»: Ասամ ցույց տաղ: Բայց չէ՞ որ ցուղաղրած ասամը ջարղելու գործն էլ հեղեսանում է: Մանաղանը, որ հայերը լաղ են հիղում իրենց թաղաղոր Արցաղ Բ-ի (4-ղ դար) նման դեղմերի համար սղած ղաղաղարանը, «Քարին եւ մեր Եւրոպայի կան ի թաղիել ղաղսանանս ձեր» («մենք էլ ֆուրեր Եւրոպայի մենք ձեր ասամները թաղիելու համար»):

Դ) ԵԱՀԽ-ի ղեսությունների ներկայացուցիչներն այսօր Բելղիայի մայրաղաղաղում հրաղարակել են հայտարարություն՝ առաղարկելով դաղարեղնել կրակը եւ վերջ տաղ արղանաղղությանը Լեղնային Ղարաբաղում:

Պարզից էլ ղարզ է, հայ ինքնաղաղաղաղության հաղողություններն Ադրբեջանի ու Թուրքիայի տերերին, ինչղես նաղ նրանց թղկունում կանղանած ուժերին սղիղեղին կրակը դաղարեղնելու համար ոս ու ձեղ ընկնել, բայց, տեսեղ, նրանք ինչ միջոցներով ու հեղեսանղների ինչ հեղանկարով են ուղում հասնել դրան (եթե նույնիսկ անտես աղնենք այն հանղամանքը, որ ղարաբաղյան բարդույթ կան հակամարտություն են ասում, սակայն երբեղ էլ Ղարաբաղը չեն տեսնում նրա կաղում, նրան չեն դիմում հարցը լուծելու համար):

Մարտի 17-ին, ըստ ղաղսնական լուրերի, ռազմաճակատում տեղաղաղ չի եղել: Մակայն ղաղսնական լրասղների հույսին մնաղը նեղանկում է կղանղից ես մնաղ աղն:

վազն մեկ շաբաթով. Տոնաւենի ազատագրութեան լուրն առնելուց զանգել էի Ստեփանակերտ, մերոնք ասացին՝ Տոնաւենը մի շաբաթ առաջ է ազատագրվել...

Ասում են՝ երեկ եւ անցած գիշեր թուրքերը Ֆիզուլուց դարձյալ հրետակոծել են Էրիլուռն, իսկ Հին Թաղերի վրա էլ ուժեղ գրոհ են ձեռնարկել: Այս մասնում նրանք մեծ կորուստներ են ունեցել: Իսկ մեր կողմից զոհվել է մեկ ազատամարտիկ:

«Ազատամարտ» շաբաթաթերթն իր 10-րդ համարում (մարտի 12-18) երկու կարեւոր նյութ է տպագրել, մեկը՝ մեր Բակուր Կարապետյանի ուղեգրական գրառումը բարձրագույն Զեռնական Կոմիտեի 12-րդ այցի մասին, որն առաջին անգամ մեր ընթերցողին դասնում է այդ սրբակենցաղ բարեկամուհու կենսագրութեան հետաքրքիր բաներ, մյուսն էլ՝ արցախցի լրագրող Արամայիս Գարաբաջյանի ռեպորտաժն ազատամարտիկների հրամանատարներ Ա. Եոս Գուլյանի ու Ռաֆայել Գալստյանի վերաբերյալ: Երկուսն էլ ռազմաճակատի մտանք մարդկանց մասին կենդանի խոսքեր են՝ հաճախ համեմատելով իրականութեան այնպիսի դիտարկումներով, որոնք միայն այնտեղ, ճակատում կարող են ծնվել: Մասնում մարտիկներից մեկը ցույց է տալիս թուրքի կործանված ինֆանտրիի քեկորներն ու ասկի «դիակը», ամոա անդրադառնում քրանց գործող ճեակներին, որոնք խլված թուրքից, հիմա էլ նրա դեմ են գործում, եւ ասում է. «Ադրբեջանը փաստորեն առճակատող երկու բանակների է մասկարարում... Նրա գործն ավելի դժվար է»:

Իսկ ռեպորտաժի հերոսը ցավագործն բողոքում է, թէ «Մեր գումարակում չկա ոչ մի դեկավար աշխատողի զավակ: Բայց այսօրվա այդ դեկավարները չէին, որ հանրահավաքներում կոկորդ էին դասում, թէ դիտի կոպեն մինչեւ վերջ...»:

Բ. Ելցինն արձագանգել է Ա. Ելչիբեյի բարձրացած աղմուկին (Ռուսաստանի խորհրդարանում Ելցինի դեմ սկսված շարժման առթիվ) եւ, շնորհակալութիւն հայտնելով ադրբեջանական ժողովրդին ու նրա դեկավարութեանը, խոստանում է իր բարեկամութիւնը եւ ամեն ինչով աջակցութիւնը («Ազգ», մարտի 17):

Եվ սրանից հետո մենք սղասում ենք, որ արցախյան խնդրում նա մեզ դաւանդանք:

Մարտի 18-ին, կիրակի օրը, ինչդեռ լինում է նման օրերին, Հայաստանի հեռուստեստութիւնը ոչ մի լուր չունեւ Արցախի ճակատից:

Փարիզից Երեւան վերադարձավ Լեւոն Տեր -Պետրոսյանի գլխավորած կառավարական դասվորակութիւնը: Նախագահը հենց օդանավակայանում հղարտութեամբ հայտարարեց, որ ստորագրվել է բարեկամութեան ու համագործակցութեան դաւանանագիր, որ խոսքը նշանակութիւն ունեւ Հայաստանի նոր կյանքի համար: Թվարկեց իր հանդիպումներին արժանացած դեկական գործիչներին, հայկական համայնքը ինչդեռ նաեւ այն օրերին Փարիզում գտնված թուրք նշանավոր քաղաքական գործիչ Թյուրքեւին (ո՞նց էլ գտել է): Բայց թէ ինչ է խոսել, հասկադեա ԼՂՀ ճակատագրի մասին, մնաց իր գաղտնիքը:

Մոսկովյան լրատվութիւնը տալուց առաջ նշում է Ռուսաստանի խորհրդարանում ու նրա շուրջ ստեղծված խառնակ մթնոլորտը, Ելցինի ու կողմնակիցների դժվար կացութիւնը... հայտնում է, որ Ելցինին ամեն կերպ օգնելու եւ թիկունք դառնալու դասրասակամութիւն են հայտնել Բիլ Զիլնթոնն ու Արուստակ Ելչիբեյը: Կարդացիք վերջինիս ծննդից հայտարարութիւնն այդ առթիվ: Հասկանալի է եւ արդեն եղած բան, մեր նախագահը Միտերանի հետ քաղաքական թուրք Ռուսաստանի դեկավարի առաջ է խոնարհվում, սեր ու նվիրվածութիւն խաղում, գիտե՛ ումնից է գալիս այս Կովկաս աշխարհի աղետը կամ երջանկութիւնը):

Հոռու վերջին հանդիպումն է ԼՂՀ հարցի առթիվ խոսեցրին վերջին օրերին լիազոր դեկտանի աստիճան ստացած Դավիթ Շահնազարյանին: Ասաց, որ մենք այդ հանդիպումից լուրջ բան չէինք սղասում, եւ այն այդդեա էլ ավարտվեց, որովհետեւ

ԵԱՀԽ կողմը դավանում է մեզ ոչ ձեռնու սկզբունքներ: Բայց, ահա՛, ստեղծ ինչդեռ եւ կարողանում օգտվել թուրք-ադրբեջանական համագործակցութիւնը, որ Հայաստանի ու Ղարաբաղի դեմ գնում է ամեն ինչով խաղաղամտի: Վերջերս, օրինակ, Հինթեր Չեթինն ու Կոզրբերը բանակցութիւններ են վարել դարաբաղյան բարդութիւն առթիվ: Չեթինն ասում է՝ իրենք լուծման հիմնավոր ծրագիր են ընդունել եւ շուտով կհիսի հանդիպեն Անկարայում՝ այդ ծրագիրը գործի դնելու եւ իրականացնելու համար: Նա այս առթիվ զանազան հայտարարութիւններ է անում, իսկ Կոզրբերը... խորհրդավոր լուրսյուն է դադարանում: Համաձայն է: Իսկադեա այդ բոլորը եղել է ու կա՞: Բայց չէ՞ որ դա քաղաքական խաղ է, եթէ չասենք՝ խաղաղամտ Արցախի թիկունքում:

Շահնազարյանը զայրացած ու զզված էր խոսում թուրքի ու թուրքի խաղաղամտների մասին: ԼՂՀ Պաշտպանութեան դեկավար Ս. Մարգարյանն այսօր հայտարարել է, թէ այս տարի հունվարի 1-ից մինչեւ այժմ Ադրբեջանը մեր ճակատներում կորցրել է 1300 սակյար, գրահատիւնիկայի 42 միակոր, մենք ազատագրել ենք 27 գյուղ:

Մարտի 19-ի լուսադեմին մերոնք հարձակման են անցել եւ կեսօրվա դեմ ազատագրել Չոնյաթաղ ու Գյուլաթաղ գյուղերը, սիրացել Հոռաթաղի դիմացի բարձունքներին: Չոնյաթաղում են 6 ազատամարտիկներ: Թեւեա ու կորուստները երկու տասնյակ սակյարից անցնում էին:

Սակյան հիշյալ գյուղերի ազատագրումը մենք արձանագրել էինք 10 օր առաջ՝ իրեն նախորդ երկու օրերի հաջողութիւն:

Ուրեմն, կամ թուրքերն էին ճիշտ, երբ այդ քանի օրը դիմում էին, թէ ես եմ նվաճել գյուղերից մի քանիսը, կամ էլ այն ժամանակ մերոնք էին շատել՝ սաւ օր հետ ազատագրելիքն իրենցը համարելով:

Երեւի ավելի իրավացի է «Ազգի» սեփական թղթակից Վ. Աղաջանյանը, որ այս երեւոյթի մասին տեղեկացրել է, թէ «Մարտիկներում ճակատի գիծն անկայուն է, եւ մարտերն ընթանում են փոփոխական հաջողութեամբ» («Ազգ», մարտի 17):

Ինչ-որ է, Մարտիկների ազատագրութիւնն օրվա խնդիր է, եւ սա է ամենակարեւորը:

Ասում են՝ այնտեղ, ճակատի գիծն է ժամանել ՀՀ դաւանութեան նախարար Վազգեն Մանուկյանը: Նախանցյալ օրն էլ հարեւանս էր դասնում, որ շուրջ հազար զինվոր, նոր զինեւիսիկա ու զինամթերք են ճանադարհել Արցախ, եւ ահա ուր ու է, արդիւնքը կերեա:

Պատահական չէր, որ Ադրբեջանից հաղորդել էին, թէ Հայաստանի դաւանութեան դասնախարար Վ. Մանուկյանի՝ մարտի 10-ին «ադրբեջանի ճանադարհով Ադրբեջանի հանրադեաութեան Աղդարայի երջան կատարած այցելութիւնը եւ այնտեղ տեղաւայլած հայկական զինյալ ուժերի ռազմական դասրասութեան ստուգումը համարվում է անկախ դեաութիւնների միջդեաական հարաբերութիւնների խախտում» («Երկիր», մարտի 18):

Այսօր հրետակոծութեան են ենթարկվել Ստեփանակերտը, Լաչինի միջանցքը, Սողբը եւ ՀՀ մի շարք սահմանային բնակավայրեր:

Մարտի 20, Այս էլ ահա որտեղ օրն է, Մարտիկների երջանում կոչվ է գնում Ներին Հոռաթաղի համար: Ճակատի մնացած հասկածներում, ասում են, դիւրալին մարտեր են, եւ մերոնք վստահորեն հսկում են ազատագրված բնակավայրերը:

ՀՀ սահմանային երջաններում, հասկադեա Գորիսի ու Կադանի սահմաններում, դրութիւնը խառն է:

Իսկ Իջեւանում բանակցութիւնների են հավաքվել սահմանակից վեց երջանների (Իջեւան, Տավուս, Նոյեմբերյան եւ Ղազախ, Թովուզ, Զյուրդամիր) դեկավարները, որդեադի դաւանավորվեւ հրադարի ու զարնանային դաւանային աշխատանքները կանոնավոր անցկացնելու համար: Պայմանավորվել են, որդեադի առաջին երեւ օրերի ընթացքում էլի հանդիպումներ ունենան (երեւի վերեւերի հետ խորհրդակցելուց հետո), որոշակի դաւաններ մեկեւն ու վերջնական վճիռներ հանեն:

Երեկ ու երեկոյան Երեւան ժամանաց Ռուսաստանի խորհրդարանական դասվիրակոյւնը՝ Ռուսլան Խասրուլասովի գլխավորութեամբ: Մեր լրատւութեան համաձայն՝ այն միայն խորհրդարանական հարաբերութիւններ կարգավորելու, երկու հանրադատութիւնների տեսական կադրերն ամրադնդելու նոր լծակների ստեղծման հարցեր է բնուցում: Սակայն այսօր միջօրեից հետո դասվիրակոյւնը, ծրագրած Տաբաթի կասարեիլի բոլոր հետաձգելով, հայտնվել է նախնական ծրագրի մեջ չեղած Բաբիլոն, եւ, ահա, անմիջապէս Մոսկվայից հաղորդեցին, թէ Խասրուլասովը հենց օդանավակայանում հայտարարել է, որ իր դասվիրակոյւնի խնդիրներից մեկն է օժանդակել դարաբաղյան հակամարտութեան խաղաղ կարգավորմանը՝ ԱՊՀ երկրների միջխորհրդարանական ասամբլեայի միջոցով: Իսկ Բաբիլի սերերի հետ ունեցած բանակցութիւնների արդիւնքում էլ խոսեց այն մասին, որ իբր, անձամբ նշանակալից առաջադիմութիւն է տեսնում երկու հանրադատութիւնների ղեկավարների դիրքորոշումներում եւ զգում է, որ նրանք հնարավորութիւն ունեն փոխըմբռնումի ու վճռական փայլերի:

Մարտի 22-ը նշանակալից Ներքին Հոռաքաղի Մարտկերտի Երջանի ամենախոնոր եւ ռազմավարական տեսակետից կարեւոր գյուղերից մեկի ազատագրմամբ: Նախորդ օրերին նախադասարանական հուժկու գրոհից հետո մեր ազատամարտիկներն այսօր առաջնայան տիրեցին Հոռաքաղին, հաղթական երթը շարունակելով, մտան Մարտկերտ քաղաքի արվարձանները: Ասում են՝ երկու կողմերն էլ կորուստներ ունեն, թեւեւ մի քանի անգամ ավելի:

Երեւանում է գտնվում Եվրախորհրդարանի դասվիրակոյւնը՝ Մագդալեն Հոֆֆի գլխավորութեամբ: Այն խնդիր ունի ուսումնասիրելու ՀՀ վիճակն ու դարաբաղյան հակամարտութիւնը կարգավորելու հնարավորութիւնները: Օրվա ընթացքում հանդիպումներ ու գրույցներ է ունեցել հանրադատութեան ղեկավարների հետ՝ Լ. Տեր-Պետրոսյանից սկսած...

ԼՂՀ ԳԽ-ի երեկ սկսված նստաքաղնում հազիվ լսել են ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանի ու ԳԽ-ի նախագահի դասնակասար Գ. Պետրոսյանի հաշիւներու զեկուցումները եւ բնութագրել դրանք: ԳԽ-ի նախագահ ու տեղակալ ղեկավարները էլ ընդհանրապէս բարձրացրել են: Վերջն ի՞նչ ղեկավար լինի:

Հեռուստատեսութեամբ երեկ ցույց էին տալիս, այսօր էլ կրկնեցին ղեկավարողի հանրաճանաչ վաճառքի կինոգործիչ թէ հեռուստալրագրող Ալեքսանդր Նեպոմուխովի ժողովները՝ այս արվարձանային սկզբին տեղի ունեցած արցախյան մի ճակատամարտի մասին: Թարթառից Մարտկերտի ու Շահումյանի Երջանների վրա գրոհի եկած եւ Մարտկերտի մոտերը հասած թուրքի մի զուտարակ ընկնում է դասարան մեջ, ջարդուխորը լինում կոտորուցում: Անկանոն շարժումներից, ռուտերն ու թուրքերն խառնիճաղանջ աղմուկից ոչինչ չի հասկացվում (մանավանդ, որ մեզ մոտ, Եղվարդում էլ հեռուստատեսութեան այնպիսի խճուղիներ են, որ մարդն ու մեքենան իրարից չեն տարբերվում): Միայն վիրավոր ու կոտորվող թուրքի վայնասունն է շատ դարձրել սարբերակվում, մեկ էլ ծախու հեղինակի փնթիւնը: Ահա՛, այս վերջինը տեղանից մանրամասներ է հաղորդում, մեկն գտնվում են Գերանքոյի Երջանում (սա Շահումյանի թուրքացրածն է), հասել են Արդարա (սա էլ՝ Մարտկերտը): Կոպիտ Մարտկերտի ջրամբարի մոտերում է գնում: Տեղացիներն այս վայրը կոչում են «Մարտանգ սու ամբարը»:

Եվ չի բացատրում այդ ինչ տեղացիներ են, ինչ ազգի են դասկանում: ... Աղա վիրավոր կամ վախից ոչխարացած զորքն է եւ վախչում: ԵՎ նա «ցավով» արձանագրում է, սրանք զինվոր չեն, զորք չեն, չորաններ են, որոնց զինվորի գգես են հազգրել, ֆեւլ կովի:

Խոսեցնում է «Գերանքոյի զուտարակի» վերին ղեկավար, գեներալ Մաղդիսովին. «Մրան միայն փախչել զիստ... Եթէ երկու անգամ շատ լինեին, երկու անգամ էլ շատ էին լինելու փախչողները»: ԵՎ թուրքի «հերոսական ու հայրենասեր» բանակի անկեղծ երանանասարը հաստատում է այդ եզրակացութիւնը. «Այո՛, եթէ երեք անգամ էլ շատ լինեին, երեք անգամ շատ ղեկավարները փախչողները»: ԵՎ չի ասում, թէ ինչն է այդպէս է, երբ իսկական զինվորը, նույնիսկ ո՛չ զինվորը, իր տունտեղը դասարանային հասարակ մարդը երբեք էլ չի փախչում, այլ դեն է կանգնում, դասարանում այդ տունտեղը, մեռնում նրա համար կամ փրկում այն:

Հարց կարող է ծագել՝ թուրքն ինչն է ծախսեր կատարել, որպէսզի իր զորքի այդ խայտառակութիւնը ցուցադրեն, սարածեն (ասում են՝ ժողովները նախ ցուցադրել է ՊՊԿ-ի «60 վայրկյան ծրագրով»:

Դա դարձ հաշիւ է, որպէսզի Նեպոմուխովը վերջում էլ ասի՝ դուք չեք դասկանեցնում, թէ ի՞նչ անարդարութիւն է, երբ Արքեպանին համարում են ազատ, որն, իբր, հարեւանին հանգիստ չի տալիս: Բայց այստեղ, իր հանրադատութեան սարածում, այդ հանրադատութեան սահմանից մի քանի քայլով կիւմնեւ հեռու, Երջանայան մեջ են անել նրա ժողովուրդին, հովիվներին, հողի մեկններից, ռազմական գործը չհասկացող դասակարգներից կազմված նրա զորքը, եւ կոտորում են...

Լսեցի՞՛ր, հասկացա՞՛ր, դէ՛, հիմա գնացել եւ մտածեցել, թէ թուրքի խելքն ի՞նչ խորամակնորդութիւնների է ընդունակ, ի՞նչ անմեղի ու անլուծելի առեղծվածներ կարող է առաջադրել սովորական նորմերով գործող ուղեղներին:

Մարտի 23-ին հայտնի էր, որ վերջին օրերին ազատագրված Ներքին Հոռաքաղն այս առաջնայան ենթարկվել է կասաղի հարձակման: Թուրքերը ջարդ են կերել, եւ փախել մարտադասում թողած շատ երկու քայլով ասանյակ ասկարի դիակ: Մերոնք ունեն մեկ զոհ, հինգ վիրավոր, թեւեւ մի քանի քայլով երկու քայլով ասանյակի շափ զոհ: Նա կորցրել է մեկ ուղղաթիւն եւ մի քանի գրահամեմատ, քանի որ գրոհին մասնակցում էին ուղղաթիւններ եւ գրահատիւններ:

Այսօր արդեն Աղաբեկալենցն է ազատագրվել՝ Մարտկերտի նախադուռը, եւ արդեն դարձ է, որ օրակարգի մեջ է Երջանները:

ՀՀ սահմանային Երջաններից սաք գոտի են համարվում Կաղանի ու Գորխի Երջանները, որոնք դարբերաբար ենթարկվում են հրետակոծութեան ու հարձակումների՝ իսկական աղետի գոտի են: Միայն զարմանալի է, թէ կառավարութիւնը ինչն է վճռական փայլերի չի դիմում գոնե այս Երջաններում վիճակը կարգավորելու համար:

Կեսօրվա դեն թուրքերը մեծ ուժով գրոհ են կազմակերպել Կաղանի ուղղութեամբ: Ծանր մարտից հետո մերոնք նրանց եւ են մղել, նվաճել թեւեւ մի քանի ռազմավարական կետեր, որոնց շարքում՝ Կաղանի ու Օթուգիին, որոնք վերահսկվում են արդեն մեր զորաջոկանների կողմից: Մարտի ընթացքում թուրքերը կորցրել են շուրջ 100 ասկար եւ մեծ քանակութեամբ գրահատիւններ: Չոպիլ են երեք հայ մարտիկներ:

Եվրախորհրդարանի դասվիրակոյւնը դեռեւս այստեղ է եւ այսօր ընդունել է Հասնի ծրագրերի կոմիտեի նախագահ Լ. Պետրոսյանին ու ԼՂՀ ՊՊԿ-ի լիազոր Ալք. Ղազարյանին, որոնք ներկայացրել են հակամարտութեան Երջանի խնդիրները եւ իրենց իշխանութեան դիրքորոշումը:

Օրվա մնացած լուրերից հետաքրքիրները. Իզդիլի քաղաքային զազազած է հայրութեան դեն, հայտարարել է, թէ ինքը թույլ չի տա, որ իր երկրով Հայաստան գնա նույնիսկ մի փուլ կորիզ իբրեւ մարդասիրական օգնութիւն, երբ իր ցեղակիցների արյունն է հեղվում Ղարաբաղում: Իբր, դասարանում է, որ Հայաստանը հեռանա Ղարաբաղից, որն Արքեպանի ավանդական սուրբ հողն է: Մեր լրատուներն այս մասին խոսում են զարմանալով, թէ՞ թերահավատութեամբ, կար-

ծես թուրից ուրիշ բան էլ կարելի էր տղատել:

Հեռուստալրագրողը ՀՀ արտգործնախարարությունում հարց սվեց՝ արդյո՞ք ճի՞շտ էր ԳԽ-ի դեղորսուս Շավարս Բոչարյանը, որ մի ֆանի ցարաթ առաջ հայտարարել էր, թե դուր էրանում եւ այլ վայրերում ստորագրել եմ թղթեր, որոնցում ԼՂ-ը սրվում է Ադրբեյջանին, եւ նույն այդ սեսակետն է արտահայտված Թեհրանում ունեցած ձեր հարցազրույցում, որ հրատարակվել է:

Այնտեղ դասասխանեցին, թե այդ խոսքերը գրադարձություն են սկզբից մինչև վերջ, եւ դասի է սրված Շ. Բոչարյանը, որդեսգի աղայացուի իր ասածները, աղա թե ոչ, կրի դասասխանավարություն՝ արած անհիմն մեղադրանքների համար:

ԼՂՀ ԳԽ-ի նստաքառան ավարտվեց այսօր՝ դարձյալ ի վիճակի չլինելով նախագահ ընտրել իր համար: Թեկնածուներ են եղել Բորիս Առուսանյանը, Գրիգոր Հայրապետյանը, Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանն ու Արկաղի Մանուչարովը: Վերջին երկուսն ինքնաբացարկ են սվել, իսկ առաջիններից ոչ մեկը բավականաչափ ձայներ չի ստացել: Ուրեմն, այստեղ բարունակվում է միայն վերջերս այնպես արմատավորված անմիասնությունը, եւ արցախցիները չեն կարողանում համերաժխվել, մի ձայնի գնալ եւ իրենց դեկավար ընտրել մեկին, որը համուրի համար ընդունելի լինի, ի վիճակի մաքառող երկրի ուժերը համախմբել, հաղթանակը կազմակերպել:

Այս ո՞ր ես հասել, Արցախ իմ հարազատ: Դու ե՞րբ դեմ է ուզի գաս եւ կասարես միայն քո սուրբ կերտարին վայել ֆայլեր:

«Ազգի» լրագրողն ասում է, ստեղծված վիճակում հանրադատության դեկավար բոլոր լծակները մնում են Պաշտպանության դեկական կոմիտեի (այսինքն՝ Ռոբերտ Բոչարյանի) ձեռքում:

ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հե՜տ մաքառականների ունեցած վերջին հանդիման մասնակիցներից մեկն այսօր հայտնեց, թե նախագահը վստահություն է հայտնել, որ Արցախը բուսով կսոնի իր հաղթանակը՝ Ռոբերտ Բոչարյանի գլխավորությամբ:

Ասում է՝ ԳԽ-ի այս անվճարակառությունը նրանից է, որ դաշնակցությունը (իհարկե, Հայաստանից) ամեն ինչ անում է, որդեսգի նախագահ ընտրվի անդայսման իր կազմակերպության անդամ մեկը: Դրանից էլ՝ փոխհարաբերությունների այդ բարդույթը: ԳԽ-ի նախագահի դաշնակցասար Գ. Պետրոսյանը հայտարարել է, թե «Ադրբեյջանի հե՜տ ամեն ինչ դարձ է, քայց, ահա՛, Հայաստանի հե՜տ հարաբերությունները բարձր են»:

Եվ, այսուհանդերձ, թղթակիցը լավատես է ԼՂ-ի ֆաղաֆական վիճակի հանդեպ, որովհետեւ ԳԽ-ում «Պատերազմող դեկության համար առաջնահերթ խնդիրների ֆնանկման հարցում որեւէ սարածայնություն չեղավ, եւ փաստորեն բոլոր դասգամավորները, անկախ կուսակցական դասկանությունից, գերադասեցին գոնե ժամանակավորապես իրենց աստերը ստորագրել ԼՂՀ ընդհանուր աստերին» («Ազգ», մարտի 25):

Մարտի 25-ին ստացված լուրերի մեջ կարեւորները.

«24-ի երեկոյան եւ լույս 25-ի գիշերը ադրբեյջանական բանակի կազմավորումները հարձակման են անցել Մարտակերտի քառանի Ներին Հոռաթաղի մերձակա բարձունքների ուղղությամբ: Ադրբեյջանական բանակին սկզբում հաջողվել է որոշ չափով առաջանալ, սակայն ավելի ուշ ԼՂՀ ինքնադաշնակության ուժերն ամբողջությամբ կատեցրել են գրոհը եւ թեմամուն եմրել են՝ նախնական դիրքերը... Կասաղի մարտերի ընթացքում ադրբեյջանական բանակը կորցրել է 14 զինվոր, մեկ սանկ եւ մարտական հե՜տակի մեկ մեքենա: Հայկական կողմից գոհվել են երկու եւ վիրավորվել 11 զինվոր: Երեկվա ընթացքում մարտերը ռազմաճակատի այս հասվածում բարունակվում էին:

Այդօր մարտեր էին ընթանում նաեւ Հաղարծի քառանի Մելիքաբեկն եւ Խոնանցող գյուղերի ուղղությամբ, որտեղ ադրբեյջանական կազմավորումները փորձում էին գրոհ ձեռնարկել: Մարտերի ընթացքում, ըստ նախնական սվայլների, գոհվել են 15 ասկարներ:

Բարունակում են հրեակոծության ենթարկել Լաչինի մարդասիրական միջանցքը վերահսկող ԼՂՀ ինքնադաշնակության ուժերի դաշնակառական դիրքերը: Որդես կանոն, հայկական ուժերը դիմում են դասասխան համարժեք գործողությունների: Գորիս-Լաչին Ստեփանակերտ ճանադարը գործում է անխափան» («Ազգ», մարտի 26):

Մեծ Բիրսանիայի դառնամեճի լորդերի դառնափ փոխնախագահ Բերոյայն Կոֆաղ դարձյալ, 13-րդ անգամը, գեմվում է ԼՂՀ-ում: Արցախի գոյադառարի մեծ բարեկամն այս անգամ եւս մարդասիրական օգնության քեռներ է հասցրել ազատության համար կռվող ժողովրդին եւ նորից իր սիրո ու նվիրվածության սրբազան գագնուններն է խոսովանում:

Թերթը դասնում է ծանր, սովորական մարդկանց համար երեւի անհասկանալի մի այսուիսի սիրագործություն. Մարտունու քառանի Թաղավարդ գյուղի 22-ամյա բնակիչ Արեւն Խաչատրյանը, որ Նաիրիի քառանի Նոր Գեղի գյուղաճեմեսական ուսումնարանի ուսանող է, ուսումը կիսատ թողած, գնացել է դաշնակառնի հայրենի եգեբը, Գեորգաուսանի համար մղված մարտում մի ֆանի սեղից վիրավորվել է, այդպես վիրավոր էլ ասունակել կոխվել: Աղա գրահամեքենայի քիկունից կոպելիս է եղել, մոտեքում ական է դառնակել բուսով: Արեւնի ձեռքը թողել «դեասնային կափարիչի սակ»: Թեմամին հե՜տադնիցիս է եղել: Արեւն ընկերներին առաջարկել է, որ ձեռքը կսրեն, որդեսգի ինքն էլ նրանց հե՜տ հեռանա, թեմամու ձեռքը չընկնի: Ընկերներից ոչ ոք սիրտ դեկալի ընկնելու այսուիսի անսիրտ ֆայլի: Այն ժամանակ Արեւն ինքն է դանակը ֆալի սեփական ձեռքի վրա... Եվ, ասում են, դրանից հե՜տ հիվանդանցում, երբ ուզի երեկ, իմացել իրենց ջոկի հե՜տ դասահաճը, հե՜տկեսում էր աղիողորմ, ասում էր. «Վերեքի ցավից կամ կորցած ձեռքիս համար չէ, որ այսուիս լալիմ եմ, այլ կորցած ընկերներս համար» («Երկիր», մարտի 26):

Այսօր «Ազգ» թերթը սդագրել է հարցազրույց մեր հանրադատության նախկին արտգործնախարար Բաֆֆի Հովհաննիսյանի հե՜տ, որը մեզ հայտնի է իր հայրենակիցների նը հավաստելով («Իմ դարսն ու դաշնակն է աղբի եւ աւխասել իմ հայրենակիցների կողմին»), աղա հաղորդելով իր ծրագրած աս կարեւոր մի ձեռնարկի մասին («ստեղծել մի հիմնարկ, որը ոչ միայն կզբաղվի ռազմավարական ազգային նեանակություն ունեցող հե՜տազոնություններով, այլեւ Հայաստանի եւ հայ ժողովրդի հրասաղ, ինչպես նաեւ հեռանկարային խնդիրների համար կառուցողական այլընտրանքներ կներկայացնի մեր հասարակությանը...»), հանգամանորեն անդրադառնում է ԵԱՀԽ-ի Հոռում վերջերս սեղի ունեցած խորհրդաժողովի կողմից ԼՂ-ի խնդրի վերաբերյալ ընդունած որոշմանը: Այն աս արդար եւ մասնագիտորեն խորաթափանց ֆնությունն է հարցի, դրա համար էլ մեջ են քեռում ամբողջությամբ.

«Գեմում եմ, որ ընդունված փաստաթուղթը չի համադասասխանում Հայաստանի, հայ ժողովրդի դեկական-ազգային աստերին: Անուշտ, միայն արցախահայությունը եւ իր կառավարությունը կարող են խոսել Ղարաթաղի հանրադատության անունից: Բայց, իմ կարծիքով, նաեւ ԼՂՀ աստերը անեստեղծի են նույնիսկ վսանգի սակ դրվեցին: Իմ դաշնակառության քառանում ԵԱՀԽ-ի առաքելության սկզբից, որի առաջին սարելիցը մարտի 24-ին է, մինչև իմ հրածարականը, Հայաստանի դարգորոշ վարադիժն այն էր, որ միայն ԼՂՀ-ը, որդես հակամարտության կողմ, կարող է բանակցել նրա ժողովրդի անունից: Եվ դրա համար Հոռմի բանակցություններում անհրաժեշտ էր համադասասխան կարգավիճակ: Զանի որ Ադրբեյջանի եւ իր խոսացած չեզոքությունը խախտող Թուրքիայի վեճները բարունակ խափանում էին նման կարգավիճակի անորումը, ԼՂՀ-ը չէր մասնակցում բանակցություններին, եւ փաստորեն անցյալ սարվա սեղեսն-ԼՂՀ-ը չէր մասնակցում բանակցություններին, եւ փաստորեն անցյալ սարվա սեղեսն-ԼՂՀ-ը գործը հիմնականում այդ դասառող մաք վակուդի: Մի վիճակ, որի քեռն ԵԱՀԽ-ի գործը հիմնականում այդ դասառող մաք վակուդի: Մի վիճակ, որի մասին եւ գգուեացրել էի ուղիղ մեկ սարի առաջ: Մա բնական էր եւ աղիք էր սալիս,

որ ՄԱԿ-ի անվանագրության խորհուրդն ավելի ազդեցիկ լծակներով ու փորձված միջոցներով անմիջականորեն առնչվեր ԼՂ-ի հարցի հետ:

Բայց իմ հեռանալուց հետո Հայաստանի կառավարությունն անհասկանալի «գաղտնի» ֆաղափարներով ծավալեց ընկնելով օտար ուժերի ազդեցության տակ, ուժեր, որոնք ԵԱՀԽ-ի Երջանակներում ուզում են ժողովուրդը Լեռնային Ղարաբաղի հարցի լուծումը նրա ադրբեջանական ինֆրավարության մեջ, ասինքն՝ «սասնու ֆվո անես»:

Ուրեմն, ինչդեռ հայսնի դարձավ Հոռոմուս ընդունված փաստաթղթից, մեր կողմից երկար ճակատված, կերտած ու իրագործած սկզբունքային դիվանագիտությունը մի օրվա մեջ ջուրը նետվեց, այն էլ Արցախում ինֆրադաշտային հաջողությունների ժամանակ: Այն, ինչի համար հետևողականորեն դաշտում էինք օր ու գիշեր, ձախողության մասնվեց ինչ-որ ուժերի կողմից, որոնք աշխատում են Հայաստանի նոր դասվիրակության մեջ: Բանն ի՞նչ է.

1. Առանց որևէ կարգավիճակ ստանալու՝ ԼՂՀ դասվիրակությունը հանկարծ ու զարմանալիորեն մասնակցեց Հոռոմի վերջին բանակցություններին, փաստորեն այն նույն կարգավիճակով, որն ուներ ԼՂ-ի ադրբեջանական համայնքի ներկայացուցիչը: Մա մեկնաբանության կարիք չունի:

2. Եվ Հայաստանի հանրադատության, եւ Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատության դասվիրակություններն իրենց համաձայնությունը սվեցին, որ օտար զորքերը դուրս քերվեն «համադասախան դեմոկրատիայից»: Քանի որ ԵԱՀԽ-ի եւ ոչ մի դեմոկրատիայի, ներառյալ Հայաստանը, ԼՂ-ին չի ճանաչել որդես անկախ դեմոկրատիայի, դարձ է, որ այս հղումը վերաբերում է Ադրբեջանին, որն ուղղակիորեն սղառնում է ԼՂՀ ոչ միայն սարածֆային անբողջականությունը, այլև նրա իսկ գոյությանը: Փաստաթուղթը ձախող է, նրա բնույթը՝ դարձվողական, նրա հնարավոր իրագործումը՝ ողբերգական» («Ազգ», մարտի 25):

Գիտես ասած, մասնագետ դիվանագետ լինել դարձադիր էլ չէ հասկանալու համար, որ որոշման մեջ «համադասախան դեմոկրատիայից» բոլոր զորքերը հանելու առաջարկությունը վերաբերում է Ադրբեջանին, ավելի ճիշտ՝ ԵԱՀԽ-ի դասկերացմամբ՝ Ադրբեջանի դեմոկրատիայի մասը կազմող Լեռնային Ղարաբաղին: Եվ այդ դեմոկրատիայի որոշումն ստորագրած, դարձադիր ՀՀ նախագահի հանձնարարությամբ Հոռոմում իրենց բոլոր ֆայլերը կասարած Ժիրայր Լիդարիսյանն ու Դավիթ Շահնազարյանն ինչդեռ՝ ս են դասկերացնում Արցախի ու արցախահայության վիճակը՝ անզոր ու անզեն լինելու դեմոկրատիայի: Նրան չէ՞ն հասկանում, որ նման փաստաթուղթ ստորագրելով՝ հայ Արցախը դարձնում են բուրժուականությունների առարկա: Թե՞ դիվանագիտություն են խաղում, զգեղ մի խաղ, ուրիշ թեմանին դիտի Եսի:

Մարտի 26. Երեկ նորից մեծ հարձակում է եղել Հոռոմի ու Ադրբեյկալենցի վրա: 28 ասկյարի զոհ սալով՝ բուրժու էս է փախել: Մեր զոհերը երկուսն են:

Երեկ ու նախորդ օրը մերոնք կասողի կողմ են մղել նաև Կադանի ուղղությամբ: Ասեղ բուրժու կորցրել է ավելի քան 100 ասկյար: Ասում են՝ այդ կոսորված ասկյարներից Եսերի վրա նկատելի են մոտիկից արձակված գնդակների տեղեր, եւ սա նուր է, քե նրանց զորքի մեջ նորից իրականացվում է փախուստի դիմողներին տեղում գնդակահարելու հրամանը:

Պասախանելով «ինչ-որ ժամանակ» Լեռն Տեր-Պետրոսյանի գրած նամակին (Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթի կարգավորման առթիվ) ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարտուղար Բուրոս Ղալին Հայաստանի դեկավարին է հղել գրություն, որով երախավորվում է ԵԱՀԽ-ից սղախել մեր հարցի լուծումն ու մեր փրկությունը: Աչխերս լո՛ւյս:

Նկատի ունենալով, որ երկու տարի, երբեմն իրար նետից, ամիսներ Եարունակ, այդ ԵԱՀԽ-ը միայն ջուր է ծեծում, եւ ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԽ-ի ներկայացուցիչներն էլ, լինելով Ղարաբաղում ու նրա Եուրջը, սաֆացած գոտիներում, գոնե ազնիվ լրատուի դեր են կատարում, դժվար չէ եզրակացնել, որ այս ուղերձը կամ նամակը ես փուչ մի բան է, իսկական աղաքույց այն իրողության, որ հիմա միջազգային այդ կազմակերպություններ

ը կամ ոչ մի հարց չեն լուծում, կամ էլ Ես եռանդուն են միայն այնտեղ, ուր, ինչդեռ Սաանիսլավ Լեռն էր ասում, նավթի կամ ուրիշ որևէ թանկարժեք հանածոյի հոս է գալիս:

ԼՂՀ ՊՊԿ-ն այսօր հրադարակել է հայտարարություն, որով Ադրբեջանին մեղադրում է հրադարարի կոչներն ու որոշումները դարձրեաբար խափանելու եւ դասերազմն սաավել բորբոխելու մեջ...

Մարտի 27-ին ռազմաճակատում էական տեղափոխումներ չեն եղել, բացի դարբերական հրետակոծություններից, որոնց բուրժու են ենթարկել Արցախի համարյա բոլոր Երջանների սահմանամերձ բնակավայրերն ու Լաչինի միջանցքը:

Տեղափոխում, ավելի սուսյո՝ լուրջ փոփոխությունը, տեղի է ունեցել Երեւանում. ՀՀ նախագահի հայացմներում, Սահմանադրական հանձնաժողովի այսօր գումարված նիստում նա մի երկարաւունչ ճառ ասաց՝ հաստատելով, որ առանց սահմանադրության չկա դեմոկրատիայի, չի կարող լինել դեմոկրատիայի կարգ ու կանոն, առհասարակ երկրի ֆաղափարական կյանքն ու գոյություն (իսկ մի քանի ամիս առաջ ջղայնացած էր, երբ ուրիշներն էին խոսում սահմանադրության անհրաժեշտության մասին): Մեկ էլ հայտարարեց, քե Ես լավ կլինի, որ մեր հայոց ազգային Եարժումը դասկեր սահմանադրություն ընդունելու փաստով: Անմիջադեռ էլ իրեն ուղղեց՝ խոսու Հայոց համազգային Եարժման մասին չէ, այլ մեր ազգային ազատագրական Եարժման, որն սկսվեց 1988-ին եւ ձգվում է ավելի քան հինգ տարի: Ուրեմն, ՀՀԵ-ից հրաժարվում է, որովհետեւ ընդդիմությունն ու զանազան հոսանքներ ֆննդատել են հայոց դեմոկրատիայի կառչած մնալը մի կազմակերպության անվանն ու եւրթանը:

Մարտի 28-ին ես արցախյան ռազմաճակատում էական տեղափոխումներ չեն եղել, բացի դարբերական այն հրետակոծություններից, որոնց բուրժու են ենթարկում Արցախի համարյա բոլոր Երջանների սահմանամերձ բնակավայրերը: Մեծ ավերածություններ են եղել Հադրուքի Երջանում, մանավանդ Երիվվում:

Ես երեւոյթին նախորդ օրերին բուրժուր նվաճած են եղել Նարեւար-Չարեւար-Ադրբեյկալի գիծը, որ Մարտի 28-ի Երջանի հարավ-արեւմտյան եզրն է հանդիսանում: Երեկ ազատագրական կազմակերպություններն ազատագրել են այն՝ թեմանն դասաւելով զինուժի ու տեխնիկայի խոնր վնասներ, եւ այժմ վստահորեն վերահսկում են գիծը:

Այսօր Սեփանակերտ կասարած իր բարեգործական ուղեւորությունից Երեւան վերադարձավ լեղի Քերոլայն Կոֆը՝ իր բազմամարդ դասվիրակությամբ, որի մեջ են միջազգային զանազան կազմակերպությունների անդամ-ներկայացուցիչներ: ՀՀ նախագահ Լեռն Տեր-Պետրոսյանի հետ ունեցած հանդիպումը նրանք բացարեցին իրենց այցելության նպատակը, որ, մարդասիրական օգնություն հասցնելուց բացի, կայանում է նրանում, որդեսգի իր ազատության ու անկախության համար կովող արցախահայության իրավունքը դաշտանեն միջազգային ասյաններում, իրենց տեսածների ու լսածների մասին համաճարհային հանրությանը դասնելով՝ ցույց սան, քե որոնք են դարաբաղյան հակամարտության դասաւել ու ընթացքը, եւ ո՞րն է այն ճեմարտությունը, որին դաշտան դիտի կանգնեն աշխարհի արդար մարդիկ, միջազգային բարձր ասյանները:

Մարտի 29-ին ռազմաճակատի վիճակի մասին հակասական լուրեր առանք. դեռ առավոտից ասում էին եւ երեկոյան «Բանքերով» էլ կրկնեցին, քե, իբր, Նարեւար-Չարեւար-Ադրբեյկալի գիծը նախորդ օրերին գրաված լինելով՝ բուրժուր 27-29-ին գրոհներ են մեռնարկել Վանք ու Հաքեր գյուղերի վրա: Վանքի վրա՝ որ անհնար ու անհրամաբանական է, քանի որ դրա համար բուրժու արդեն Մարտի 28-ի Երջանի մեծազույն մասը

նվաճած լինի լինել:

Իսկ «Լրաբերի» հաղորդման համաձայն՝ Մարտկերթի Երջանի ազատամարտիկները վստահորեն վերահսկում են վերջին Երջանում ազատագրած բնակավայրերը եւ ոչ մի նահանջի կամ ձախողմանի խոսք չի կարող լինել: Միայն Ներքին Հոռաբարդի վրա վերսին հարձակման են եկել աստիճանիկները, մեծ կորուստներ տալով, նահանջել ելման դիրքերը:

Հաղորդեցին, որ այս անգամ լեղի Քերուլայն Կոֆի ԼԼՀ բերած մարդասիրական օգնության մեջ եղել են նաեւ «Շատ օգնության» երկու մեմբերներ՝ իրենց այնպիսի սարքավորումներով, որոնց առկայությամբ մեմբերան զարգացրել են բուժարանի դեր է կատարում:

Մարտի 30. Երեկ ուժեղ մարտեր են եղել Մարտկերթի հարավ-արեւմտյան հասկածում բուրի ձեռքին մնացած վերջին բնակավայրի՝ Չարեֆարի համար: Մերոնք փորձում էին ոչնչացնել նրանց կրակակետերը:

Արբեջանական լրատվական մարմինները տարածեցին հայտարարել են հայ «գրեհայինների» կողմից ձեռնարկված լայնամասշտաբ հարձակման մասին՝ Քելբաջարի Երջանի վրա: Իբր, երկու օր է, ինչ Վարդենիսի ու Մարտկերթի Երջաններից միաժամանակ հայերն ուժեղ գրեհ են կազմակերպել ծանր հրետանիների ու ռազմական ուղղաթիռների օգտագործումով եւ նույնիսկ միջուկային Քելբաջարի Երջանի տարածքը: Երկու օրվա մարտերի ընթացքում, իբր, իրենք էլ ոչնչացրել են երկու տանկ, հետեակային երկու մեմբեր եւ մեկ «Գրադ» կայան:

Իրականությունն այն է, որ ինքնադաշտայնությունը նվաճել-ազատագրել է եւս հինգ գյուղ՝ Չարեֆար, Նարեֆար, Աղդարան, Թազաֆենդ, Չայդուսան, թեմանուն դաստնելով զինուժի (40 ասկյար) եւ տեխնիկայի մեծ կորուստներ:

Մարտի 31-ի լուրերը բավական ուրախալի էին. երեկ Շահումյանի Երջանում գործող հայդուկային խումբը լրիվ ազատագրել է հինավուրց Գյուլիսանը եւ այժմ թե՛ մարտեր է մղում Վերեցենի համար:

Ի դասասխան Լաչինի մարդասիրական միջանցքի դեմ բուրեղի ձեռնարկած սաղարանների, արցախյան ինքնադաշտայնությունը հզոր հակազորներ է ձեռնարկել ոչ միայն բուն միջանցքի կողմից, այնպես էլ Մարտկերթի Երջանի հարավ-արեւմտյան տարածքից: Հետեւանք այն է եղել, որ ոչնչացվել են Քելբաջարի Երջանի Աղդաֆենդ, Ենիֆենդ ու Նաղդալի գյուղերում տեղադրված հրակետերը: Այստեղ մերոնք թեմանուն տարածվել են երկու տանկ, երեք ԲՄՊ, բազմաստիակ զենք ու զինամթերք: Այս մարտերում բուրեղը կորցրել են 17 ասկյար, մեր զոհերը 3-ն են:

Արբեջանի ռազմական գերատեսչությունը մեծ աղմուկ է հանել՝ լուրերով, թե հայերի կողմից արդեն օկուպացված է Քելբաջարի տարածքի մի մասը, եւ կոտորվում են այս Երջանի ու Լաչինի խաղաղ բնակիչները:

ԼԼՀ լրատվական մարմինները հաղորդում են, որ բուրք խաղաղ բնակիչներին վերաբերող լուրերը սուտ են, քանի որ ինքնադաշտայնությունը, փակելով զենքի ու զինամթերքների փոխադրումների ուղիները, նույնիսկ զինվորների հեռանալու համար հասուկ միջանցք են թողել, իսկ խաղաղ բնակչությունն այստեղ վաղուց չկա:

Կարեւոր է նաեւ ԼԼՀ Պետական դաշտայնության կոմիտեի նախագահ Ռ. Քոչարյանի հենց այսօր հրատարակած հայտարարությունը, որ մեջ են բերում ամբողջությամբ:

«1993 թ. մարտի 27-ին Լեռնային Ղարաբաղի Պաշտպանության ղեկավար կոմիտեն հանրադատության զինված ուժերին հրամայել էր արբեջանական բանակի վերսկսած գրեհներից Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի եւ սահմանների դաշտայնությունն ապահովելու համար ձեռնարկել բոլոր անհրաժեշտ միջոցները:

Սկսած մարտի 20-ից, Արբեջանը սասկացրեց Լեռնային Ղարաբաղի դեմ դաշտայնությունը՝ հաստատելով խնդրի ռազմական լուծում որոնելու իր ֆաղափարությունը: Արբեջանը գործողություններ նախաձեռնեց Մարտկերթի Երջանի, ինչպես նաեւ Լաչինի

մարդասիրական միջանցքի երկու կողմերում՝ հակառակ մարտի 1-ին Հոռումն համաձայնեցված ԵԱՀԿ փաստաթղթի ոգուն:

Գործելով օրինական ինքնադաշտայնության Երջանակներում՝ Լեռնային Ղարաբաղի բանակը ազատորեն է տարբեր իր սահմաններից եւ դեմք է ադախով լինի, որ արբեջանական բանակը հետագայում մեր հանրադատության արեւմտյան սահմանների ավերման դասճառ չի դառնա:

Պաշտպանության ղեկավար կոմիտեն իր դաշտային հրամանատարներից տեղեկացել է, որ արբեջանական բանակը դիմադրելու սկզբնական փորձից հետո նահանջել է, եւ որ այդ տարածքը հիմնականում բնակեցված չէր: Լեռնային Ղարաբաղի բանակը տարածում զսնվող ֆաղափարների կյանքը դաշտայնություն եւ այդ տարածքից հեռանալու ցանկացողների անվանազ ելին ադախովելու խիստ հրաման էր տարածել:

Դաշտային հրամանատարները հաղորդել են նաեւ, որ անցած տարի Լեռնային Ղարաբաղի հյուսիսային մասը զավթելու ընթացքում գյուղերից արբեջանցիների կողմից գողացված տնային իրերի մեծ մասը հայտնաբերվել է այդ տարածքում:

Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատությունը ցավում է դաշտային այս նոր բորբոսման համար եւ ողջ դաշտայնադաշտայնությունը դնում է Արբեջանի վրա, որը մերժել է բանակցությունների միջոցով լուծում զսնելու ուղին եւ որին մինչեւ այժմ հաջողվել է փակուղի մտնել ԵԱՀԿ-ի Երջանակներում զինադադարի բոլոր ջանքերը:

Լեռնային Ղարաբաղի իշխանություններն անեն ինչից վեր են դասում ժողովրդի անվտանգությունը եւ ողջունում են յուրաքանչյուր ֆայլ, որը կարող է հանգեցնել անհաղաղ եւ առանց նախադաշտայնների զինադադարի, որը չի վստահում հանրադատության ժողովրդի անվտանգությունն ու կյանքը»:

Լաչինի ու Քելբաջարի Երջաններում Արբեջանի գործադրությունների կրած նոր դաշտայնությունների առթիվ Թուրքիայի արտգործնախարարությունը ռադիոյով բողոք է ներկայացրել Հայաստանին՝ առաջարկելով անմիջապես դադարեցնել ազդեցիկ սուվերեն Արբեջանի դեմ: Բողոքի այդ հայտարարության մեջ նշվում է, թե «Արբեջանի դեմ վարվող ազդեցիկ ֆաղափարությունը Թուրքիային մեծապես անհանգստացնում է եւ առնականումը կարգավորելու ճանադարին արգելներ հարուցում: Փաստաթղթի հեղինակները դասադարձում են Երեւանի անդաշտայնադաշտ գործողությունները՝ այն դաշտայնությունը դասադարձում են Երեւանի անդաշտայնադաշտ գործողությունները՝ այն դաշտայնությունը դասադարձում են Երեւանի անդաշտայնադաշտ գործողությունները, եւ զարգանում է խաղաղ կարգավորման միակայն գործընթացը («Ազգ», ադրիլի 1):

Ադրիլի 1. Երեկ, մարտի 31-ին, Արբեջանի դրեզդենի արտաքին ֆաղափարությունների գծով խորհրդական Վաֆա Գուլուզադեն Իրանի, Թուրքիայի ու ԱՄՆ-ի դեպտաններին եւ ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարտուղարի Արբեջանում զսնվող ներկայացուցչին հաղորդել է Քելբաջարի Երջանում ստեղծված ահավոր կացության մասին: Ըստ այդ հաղորդման՝ հայկական ուժերը մարտի 27-ին Երջանի վրա ձեռնարկել են լայնամասշտաբ հարձակում, որը զարգանալով՝ կարճ ժամանակում հասցրել է նրան, որ 31-ին արդեն հայերի սիրադատության տակ է դրել 13 գյուղ եւ վստահավոր օղակի մեջ առել Լաչինի Երջանի հյուսիսային մասը, ուր, իբր, բնակվում էր 60 հազար մարդ: Գուլուզադեն Քելբաջարում հայերի գործած դաշտայնությունները համարում է ավելի ադախովելու քան Խոջալվի, զգուցանում է հետագա գործողություններից, որոնք կարող են ճակատագրական լինել Արբեջանի ու Երջանի համար: Վերջում նա դեպտաններին խնդրել է այս ամենի մասին անհաղաղ հաղորդել իրենց դեպտանների ղեկավարներին, որդեսպի նրանք միջոցներ ձեռնարկեն ազդեցիկ գաղաղում համար:

Ի դաշտայնության մեջ հայը երկրորդ անգամ համարվում է ազդեցիկ (առաջինը՝ Տիգրան Մեծի ժամանակ): Պարզվում է, որ կարող է լինել եւ արդար ազդեցիկ, իր հայրենի

նիքի ու սեփական կյանքի անվստահությունն ամրապնդելու կարիքից դրդված թեմանում իր հողից բռն ազդեցությունը:

Ադրբեջանի իշխանություններն այսօր դիմել են ՄԱԿ, ԵԱՀԽ, Իսլամական համաժողովի կազմակերպությանը՝ հայտնելով, որ հայ ազդեցությունը Քելբաջարի երջանում բռնագրավել են 30 գյուղ, որ գտնվում են ազդեցության, հասցնեն արժանի դատարան:

Նախորդ օրերին ինքնադատարանները գրողով առաջ են բերվել Թարթուսի հովիտի վեր, ոչնչացրել Չոբան, Ղզղայա եւ Վանք (Դաղիվանքի երջակայքում վերջերս գոյացած բնակավայր) գյուղերում սեղադրված ռազմականները, ազատագրեցին եւ բոլոր կողմերից իրենց հսկողության տակ առան Դաղիվանքը՝ վաղմիջնադարյան Արցախի հոգեւոր-ճարտարապետական ամենակարեւոր կենտրոններից մեկը, Հաբերի իշխանության տնտեսական արտադրանքն ու գլխավոր սրբավայրը: Վերջապես հնարավոր կլինի փրկել կործանումից ու ֆայթայումից վանական համալիրը, նրա եկեղեցիները, երկու հռչակավոր մեծադիր խաչքարերը, որոնք (13-րդ դ.) բացառիկ են իրենց տեսակի մեջ եւ խնամքի ու մասնագիտական դաստիարակության կարիք ունեն:

Ադրբեջանի 2-ին ճեպվեցին նախորդ օրերին սարածված լուրերը Քելբաջարից գրաված գյուղերի մասին, դրան էլ գումարած մերձեց հաղթական առաջխաղացումը Լաչինի միջանցքի երջանի սարածով դեղի հյուսիս: Այստեղ մերձեց նվաճել են չորս գյուղ, որոնց մեջ է վասանում Դոչազը:

Դեռեւս մարտի 31-ին ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, ինչպես վերը տեսանք, արել էր հայտարարություն հետեւյալի մասին. նկատելով Ադրբեջանի համառությունը՝ կոչով լուծելու Ղարաբաղյան հակամարտության խնդիրը, չնայած ԵԱՀԽ-ը մարտի 1-ին Հոնոնում որոշել էր դադարեցնել դատարանը, մենք մեր զորաջոկաներին կարգադրեցինք՝ ձեռք առնել բոլոր անհրաժեշտ միջոցները՝ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ու նրա ժողովրդի դատարանությունն ամրապնդելու համար: Եվ այդ միջոցառումներն առայժմ իրականացվում են Մարտակերտի երջանում ու Լաչինի միջանցքի սարածում, իսկ թեմանին առաջին անհաջող դիմադրությունից հետո գլխադասառ փախչում է՝ զիջելով իր դիրքերը:

Ադրբեջանի 5-ին ցերեկով հայտնի էր, որ ԼՂՀ ինքնադատարաններն ամսիս 4-ին մի քանի կրակակետեր են ոչնչացրել Ղուրաթիի ու Ֆիզուլու երջաններում, իսկ Կուրդուս-կինոյի վրա եկած թուրքի գրոհն էլ կասեցնելով՝ սղանել են ավելի քան երկու տասնյակ ասկյար, ոչնչացրել մեկ սանկ, առգրավել բավական զենք ու զինամթերք:

ԼՂՀ Պաշտպանության ղեկավար Սերժ Սարգսյանը հայտարարել էր, թե թուրքի լուսվորությունը հարայ-հրոց է բարձրացրել Ֆիզուլին նվաճելու մեր վճռի մասին, սակայն մենք դարձապես դեմք է ոչնչացնելիք նրա ռազմական բազան, որից հանգիստ չունեն մեր Մարտունու եւ Հադրուքի երջանները, աղա թե ոչ, մենք իրենց սարածքի վրա այժմ չունենք: Ամեն դատարանի՝ մեր նպատակն է Ֆիզուլին վնասագրել:

Թուրքերը մի ուժեղ գրոհ էլ ձեռնարկել էին Հոնոնաղի ուղղությամբ, որոշ սարածություններ խորացրել դեղի գյուղի մասնայինները: Մերձեց են են մղել՝ թեմանում զգալի վնաս դատարանելով:

Մոսկվայի հեռուստատեսությանը («Նորություններ») բավական երկար անդադարձավ Ղարաբաղյան մարտերին. ասաց՝ վերջին ժամանակներն այստեղ կրակը թեմացել է, որ ԼՂՀ մարտական դիրքերն առավել ամրապնդվել են, որ ԼՂՀ ինքնադատարանությունը դրոշմի տակ է եւ անդադան կրելու իր կամքը եւն (միայն այսպես ԼՂՀ եւ ոչ թե հայկական կամ Հայաստանի զինական կողմ): Աղա՛ ահա՛ նաեւ Ադրբեջան

նից ստացված սլյալները հակամարտության մասին: Եվ անմիջապես վնասում է Մախու Մամեդովը՝ ցուցադրելով Ֆիզուլիի ծխացող ավերակները, Քելբաջարից փախած գերազանցները: Իբր, վերջինիս երջանի 60 հազար բնակիչներից 55 հազարն արդեն փախսական են, սանջան-սառաղանքի ենթակա: Մի թուրք զինվորական ֆառեզի վրա Քելբաջարի իրենց ողբերգությունն է ցուցադրում՝ ղմնդելով, թե գրոհ-ավերակ սկսվել է Հայաստանի Վարդենիսի երջանից, իսկ Ղարաբաղի կողմից, իբր, հարձակում չի եղել:

Ուրեմն, կոչվելու հայ-ադրբեջանական է, Ղարաբաղն էլ՝ Հայաստանի ազդեցության օբյեկտ:

Հետո հաղորդվում է Հայաստանի նախագահի հայտարարությունն այն մասին, որ իր համարադատարանը բացարձակապես ոչ մի մասնակցություն չունի դատարանին, եւ ինքն արդեն առաջարկել է, որդեսզի կոչով երկու կողմը՝ Ադրբեջանն ու Լեռնային Ղարաբաղը, ձեռք առնեն անմիջապես դատարանից, հրադադար անեն եւ նստեն բանակցությունների սեղանի շուրջ:

Այսօր Տաբեթնում բանակցություններ անող եւ Ուզբեկստանի հետ ինչ-ինչ դաշմանագրեր կնքող Թուրքիայի որեզիդենտ Թուրք Օզալը գրույց է ունեցել նաեւ Ղարաբաղյան բարդույթի մասին եւ գտել է, որ դատարանով ոչ մի հարց օրինական լուծում չի ստանա, անհրաժեշտ է ֆաղափական, խաղաղ միջոցների դիմել եւ անդադան լուծել բարդույթը, թեկուզ եւ փոխզիջումներով:

Ուրեմն, թուրքը եւս ետի խել է ունենում, որ կարող է լինել օգտակար:

Երեւանում էլ գտնվում ԱՄՆ-ի սենատորների մի մեծ խումբ-դատարանություն՝ Ռիչարդ Լեհմանի գլխավորությամբ: Այն Բաբվից է գալիս, հետո էլ դիմել Անկարա գնա: Ըստ երեւույթին ԼՂ-ի վիճակն ու հարցի խորքն են ուսումնասիրում՝ սենատին ու իրենց որեզիդենտին զեկուցելու համար: Ոչ մի կարծիք առայժմ չեն արտահայտում: Սակայն սենատը Ձեյմա Բիլբրեյը Երեւանում հայտարարել է, թե Բաբվի ղեկավարների այժմում ինքը տեսել է ընկճվածություն, դատարանին վերջ տալու ցանկություն...

Իսկ դատարանությունն ընդունած Լ. Տեր-Պետրոսյանը, Բ. Արարցյանն ու Հ. Բագրատյանն առանձին-առանձին հիմնավորել են Հայաստանի դիրքը, դատարանել Ադրբեջանի մեքենայությունները միջազգային կազմակերպությունների որոշումների ու խաղաղարար միջոցառումների դեմ:

«Պատասխանելով կոնգրեսականներից մեկի այն հարցին, թե արդյոք Հայաստանը օգնում է Ղարաբաղին եւ ունի՞ նրա վրա ազդելու լծակներ, ՀՀ վարչապետը դատարանել է, որ Հայաստանը Լեռնային Ղարաբաղին հիմնականում օգնում է սննդամթերքով եւ էլեկտրաէներգիայով: Ինչ վերաբերում է ռազմական օգնությանը, աղա իր ունեցած զենքի հիմնական մասը Լեռնային Ղարաբաղի զինված ուժերին բաժին է հասել ռուսական բանակից, իսկ մնացյալն ուղղակի ռազմական ավար է, որ դարաբաղցիները դատարանական գործողությունների ընթացքում խել են հակառակորդից: Անդրադատարանով դարաբաղցիների վրա ազդելու Հայաստանի լծակներին, վարչապետն ասել է, թե այդպիսի լծակներ կան, բայց դրանք չեն կարող գործադրվել ի վնաս Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի» («Ազգ», ադրբեջանի 7):

Ադրբեջանի ազգային մեջլիսը փակ նիստ էր արել ռազմաճակատում իրենց ունեցած անհաջողությունները քննելու, մի էլ գտնելու համար: Լուսվորությունն ասում է՝ ղեկավարները գլուխները կորցրած են եւ չգիտեն՝ միայն սեփական ուժերով ինչ կարող են անել, երբ Թուրքիան հրաժարվել է ռազմական միջամտությունից, իսկ Ռուսաստանը մի կողմ է կանգնել, թե՛ զնացնել, իրար հետ լեզու՝ գտնել:

Հրապարակվեց Ռուսաստանի կառավարության հայտարարությունն այն մասին, որ իրենց գործերը ոչ մի մասնակցություն չունեն դարաբաղյան հակամարտությանը, եւ Ադրբեջանը զրոյանում է, երբ աղմկում է, թե, իբր, Ռուսաստանի 7-րդ բանակը կոչում է հայերի կողմում: Բայց չէ՞ որ այդ բանակը վաղուց ցրված է, գոյություն չունեցողն ինչդե՞ս կարող էր մասնակից լինել մի կողմի, որը Ղարաբաղի ինքնադատարարներն են մղում իրենց վրա բռնագողների դեմ:

Մեր «Լրաբերն» ասում է, Արցախից սացած լուրերի համաձայն՝ Ստեփանակերտի հիվանդանոցում ամենայն բուժ. օգնություն են ստանում Լաչին-Քելբաջարում վիրավորված թուրքերն ու ֆրդերը, իսկ նրանց հայրենակիցներն էլ շնորհակալությամբ են խոսում հայ զորաջոկասների մասին, որոնք մարդասիրական միջանցք են բացել եւ սվել հնարավորություն, որդեսգի իրենք դատարարվի գոտուց հանեն իրենց ունեցվածքը:

Այսօր ամերիկյան կոնգրեսականների դատարարությունը դիտարկում էրենանը եւ, որքան էլ ի դատարարն լռակյաց ու կարծիքները ֆողարկող, նրանց դեկավար Լեհմանը հաղորդել է, թե իրենց հասցի համոզմամբ՝ ԼՂՀ-Ադրբեջան կողմին չեն մասնակցում Հայաստանի զինվորները, եւ իրենք կզանան աղաքուցել, որ դարաբաղյան ազատամարտիկներն էլ իրենց ազատության ու անվանագ գոյության հաստատման են անում դատարարվի դատարարում:

Ադրբեջանի 7-ին ադրբեջանական լրատվությունը աս էր աղմկում Էլչիբեյի այն նամակի շուրջ, որ ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուղարին ու Անվանագության խորհրդի նախագահին է հղված եղել խնդիրով (թե դատարարվի), որ անմիջապես ֆնդության դրվի Հայաստանի ազատական Ադրբեջան սուվերեն դատարարի դեմ, եւ ազատորը դատարարվի: Ըստ երևույթին ՄԱԿ-ի դեկավարն ու Անվանագության խորհուրդը հրաժարվել են այդ խնդիր-դատարարվի կատարելուց, եւ աղմուկը դրա համար է:

Միջազգային մասշտաբով աղմուկ-վայնասուն են բարձրացնում՝ միաժամանակ արունակելով ուրբակոծություններն ու հրեակոծությունները Հայաստանի սահմանամերձ արջաններում, ԼՂՀ ամբողջ արարծում: Ասում են՝ երեկ ու այսօր ռազմական ինքնաթիռները ռուսեր են նետել Հաղարթում, Էդիլվում, Մարտունու եւ Մարտակերտի բազմաթիվ բնակավայրերում: Եվ ահա դրա դատարարվի, հայկական ինքնադատարարությունը Քելբաջարի արջանում, արարծվելով դեղի հյուսիս, նվաճել է Իսթիսուն մեր դատարարական Բաղանին Արունական:

Ասիանաարար դարգվում է նաեւ, որ ԼՂՀ ինքնադատարարության ուժերը Քելբաջարի նվաճմամբ դարգադեխ խափանել են թուրքի հայատղան ամենամեծ ծրագրի իրականացումը: Քելբաջարի արջանում հայնաբերվել են ռազմական ֆարսեգներ, որ նվաճ են ադրբեջանական բանակի կողմից Ղարաբաղի վրա նախադատարարվող հարվածների հիմնական ուղղությունները: Ինչդեպ «Սնարի» թղթակցին տեղեկացրել են ԼՂՀ ինքնադատարարության կոմիտեում, երկու հիմնական հարված էր նախադատարարվում, առաջինը՝ Լաչինի մարդասիրական միջանցքի ուղղությամբ՝ նդատարար ունենալով փակել Ղարաբաղը Հայաստանի հետ կաղող միակ ճանաղարհը, երկրորդը՝ Մարտակերտի արջանի ուղղությամբ՝ նդատարար ունենալով բռնագաղթված բնակչությանը թույլ չսալ ազատագրված գյուղերը վերադաղնալ: Նախադատարարվող գործողությունների մասին վկայություն կարող են լինել նաեւ ինքնադատարարության ուժերի՝ Քելբաջարի արջանում հայնաբերած մեծաբանակ զենքն ու զինամթերքը: Արդեն դուրս են հանվել 30 բռնասարներով բռնված սանկերի եւ «Գրաղ» կայանների արկեր: Բռնագաղթվել է ադրբեջանական բանակի 20 միավոր գրահատեխնիկա («Ազգ», աղբիլի 7):

Ադրբեջանի 8. Նախընթացին մեր գորաջոկասները, գրավելով Ղազար ու Գովաթթու գյուղերը, վսանգի էին ենթարկել Ֆիզուլին, որն այժմ ճակասի գծից հեղու է 4-5 կմ:

Ադրբեջանի ԳԽ-ի նախագահ Իսա Գամբարն ինքն է նոր զենք ու զինսեխնիկա բերել Ֆիզուլի, համառ դիմադրությամբ փորձում է դատարարել ֆաղարը: Իրենց լրատվության սվալներով՝ դա առայժմ հաջողվում է: Սակայն սազնաղած են Քելբաջարի կողմից սղատարող առաջխաղացումից, որ, կարծում են, հայերը կիրականացնեն, հենց որ

ամեն օմարի լեռնանցքը:

ՀՀ դատարարության նախարար Վազգեն Մանուկյանը լրագրողների հետ ունեցած հարցաղրույցին հայտարարել է, թե «գոյություն ունի հայոց միասնական բանակ, եւ Հայաստանի ու Ղարաբաղի զինված ուժերի այդ բանակի բաղկացուցիչ մասերն են», ԼՂՀ վերջին հաջողություններն էլ համարեց նույն բանակի հզորության աղաքույցը:

Սա խելամիտ է, եւ հարկ է, որ միտ ու ամենուր ատաջնորդի նախարարին:

Ադրբեջանի 9-ին ԼՂՀ ամբողջ արարծում դատարարվում իր դատարար կարգերն էր արարծել, կրիվը բորբոքված էր ռազմականատարար, Լաչինում ու Քելբաջարում դիրքային մարտեր էին գնում, իսկ Մարտունու վրա ռազմական ինքնաթիռը երեք ռուսեր է գցել: Կուրդատարարի մոտարարում, Ղարաչուխի բլրի վրա մարտ է բորբոքվել, որն աղաքարվել է մեղունց հաղթանակով: Մարտակերտի արջանում, Մեծեն-Մաղաղուղ ուղղությամբ, թուրքը կատարարի հարձակում է ձեռնարկել ծանր գրահատեխնիկայի ուղեկցությամբ, ինքնադատարարները հաջողությամբ դիմակայել, ետ են մղել:

Ադրբեջանի լրատվությունը հիմա էլ մեծ աղմուկ է բարձրացրել Ֆիզուլիի շուրջ, իբր, հայերն այն նվաճում են, որդեսգի դուրս գան Արախի աղբը՝ Ադրբեջանը կսրելով իր հարավ-արեւմտյան արջաններից ու Նախիջեանից, որոնք շնախեղձ կլինեն մեկուսացած վիճակում: Նվաճում էր նաեւ այդ աղբարիայի միջազգային աղբարի դերը, կխափանվեն Ադրբեջանի հիւրաղ արջանների ու Իրանի սնտատարար կաղբերն ամաղղողելուն ուղղված միջոցառումները, նաեւ հեղանկարը՝ այս արջաններով Վրաստանի հետ ստեղծելի սնտատարար կաղբ կվերանա:

Ասում են՝ Մոչիում, Ռուսաստանի դատարարության նախարար Գրաչուվի նախաձեռնությամբ, Հայաստանի ու Ադրբեջանի ներկայացուցիչների բանակցություններն իսկաղբես եղել են, սակայն ոչ մի որոշում էլ չի ընդունվել:

Ռուսաստանի որեղողներն Ելցինն է հասուկ գրությամբ դիմել Լ. Տեր-Պետրոյանին ու Էլչիբեյին՝ հայ-ադրբեջանական բարդույթի լուծման համար առաջարկելով իր միջնորդական ծառայությունը: Եվ ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանն էլ անմիջաղբես արձագանգել է նրան՝ հայնտելով իր հանաղբեսության դատարարականությունը դատարարվող դաղարեղներու, բոլոր հարցերը ֆաղարական միջոցներով լուծելու համար:

Ադրբեջանի 10. ԼՂՀ ազատամարտիկները երեկ եւ այսօր հաջողությամբ դիմակայել են թուրքերի նոր հարձակումներին Մարտունու, Մարտակերտի արջաններում, Լաչինի միջանցքի հարավում:

Ադրբեջանի լրատվության համաձայն՝ մինչեւ այսօր Քելբաջարի արջանից արդեն դուրս է բերվել 58,5 հաղար բնակիչ, որ սուտ է, ֆանի որ Քելբաջարի լեռնատարար այդքան բնակիչ չի ունեցել ոչ մի ժամանակ:

Ասում են՝ Մուլեյման Գեմիրելը հայնտել է, թե բացաղղում է Թուրքիայի ռազմական օգնությունն Ադրբեջանին: Իսկ հայնտել է, մանավանդ «Չունիուրիթ» լրագրի հաղորդումից, որ Ադրբեջանը Թուրքիային է դիմել ռազմական օգնության խնդրանով:

Այսօր Մարաղայի (Մարտակերտի արջան) ողբերգության արեղիցն է, եւ հայկական լրատվությունը աս խոսեղ անցյաղ արվա այս օրը թուրքի գործած վայրագությունների մասին, հաստատեղ ողջ մնացած մարաղացիների վճիղը վերադաղնալու եւ շենացնելու իրենց գյուղը:

Ադրբեջանի 11-ի (կիրակի) տեղեկությունները կցկսուր ու անլիարժեք էին, ինչդեպ ուրիշ կիրակիներինը, որովհետեւ այս օրը լրատուերին սնող մարմինները չեն աղխատում, թերեր էլ չկան, որ նրանց հաղորդած սվալներն աղենն ու ծամծամեն: Դրա համար էլ ատում են (երեկ ենթաղարար)՝ Քելբաջարում կրած դատարարության վրեժը թուրքերը լուծում են ԼՂՀ հարավային ու հյուսիս-արեղելյան սահմաններում, իբր, հարձակումներ են ձեռնարկել Հաղարթի, Մարտունու, Մարտակերտի եւ Կաղանի արջանների արթեր բնակավայրերի վրա, ջարղ կերել, նախանցել եղման դիրքերը՝ սաղղ սեխնիկայի ու զինուժի զգաղի կուրուսներ (ընդ որում՝ ամենուր թուրքերի զղների թիվը կրկնակի մեծ է ինքնա-

դաճեցողությանը (սկզբից):

Կոնկրետ լուրեր էլ կային. երեկ ԼՂՀ արտաքին հարաբերությունների ղեկավար Լեոն Մելիք-Շահնազարյանը գրություն է հղել ԱՄՆ-ի կառավարությանը, արտահայտել իր արական սահմանն այն առթիվ, որ նրա՝ ԼՂ-ի հանրադատության համար նախատեսված մարդասիրական օգնությունն ուղարկել է Բաֆու, իբր, որդեսպի Արքեպանը հասցնի Ղարաբաղ, ուր ինքը մարդկանց է կոտորում ու ցեղասպանության իր սեւ ծրագիրն իրականացնում:

ԵԱՀԽ դասվիրակությունը, որ այս օրերին գտնվում էր Բաֆվում, որոշել էր գնալ Արդանի Երզան ու ԼՂՀ՝ հակամարտության վիճակին ու այն կարգավորելու հնարավորություններին տեղում ծանոթանալու համար:

Մոսկովյան հեռուստեստությունը հաղորդեց միայն հետաքրքիր մի տեղեկություն ԼՂ-ի բարդույթի վերաբերյալ. խոսեցրեց Արքեպանի ու Հայաստանի իր թղթակիցներին: Եվ Մախի Մամեդովը դարձյալ փնթփնթաք՝ այս անգամ արտահայտելով իր հանրադատության արձանագրմանն այն առթիվ, որ այդ Հայաստանն ու Ղարաբաղը գիտեց-ցերեկ լաց են լինում, թե Երզանական դատառով իրենք խեղդվում են սովից, վառելիքի բացակայությունից: Բայց, ահա՛, ռազմական հզոր տեխնիկա են Երզան Արքեպանին վրա, բռնագրավում նրա սարածները, կոտորում ժողովրդին: Որտեղի՞ց այսօր ուժ ու վառելիք: Եվ այս, իբր, Երզան հետաքրքիր հարցով դիմում է Չեչենիայի ղեկավար Չոխար Դուդաևին, որն էլ վճռաբար հայտարարում է. «Երբորդ ուժն է սալխա, երբորդ ուժը (հասկացիր՝ Ռուսաստանը. Բ. Ու.), որն այստեղ, Կովկասում, իր հաշիվներն ունի եւ դրա համար էլ իրար դեմ է հանում Կովկասի ժողովուրդներին: Միակ էլին այն է, որ Կովկասից դուրս բերվեն երբորդ ուժի զորքերը»:

ՀՀ թղթակից Նազարյանն էլ բացատրում է հայ-ադրբեջանական բարդույթի բուն դատառը, որ Արքեպանի կողմից ԼՂՀ իրավունքի ոտնահարումն է, աղա դաճեցողության նախարար Վազգեն Մամուկյանին է դիմում հարցով, թե ինչու՞ է, ինչի՞ համար ձեռնարկվեց Քելբաջարի գործողությունը: «ԼՂՀ-ը, իր գոյությունն աղառովելու համար, ստեղծել էր Լաչինի միջանցքը, որը վերջին ժամանակներն անընդհատ հրետակոծությունների ու հարձակումների էր ենթարկվում հարավից եւ հասկառեսու հյուսիսից՝ Քելբաջարի Երզանից, ուր անվերջ ռազմական նոր կուսակույմներ էին գալիս եւ նոսրակ ունեին ԼՂՀ-ը ստացողներն խեղդել: Ղարաբաղի ազատամարտիկները հարկառված էին Քելբաջարը մաքրել իրեն իրենց հայրենի հողի համար առաջին ու անհետաձգելի վսանգ, ինչը եւ նա իրականացրեց հաջողությամբ՝ Արքեպանին երեւի թե համոզելով, որ հարցի վերջնական ու իսկական լուծումը ոչ թե ողիսի լինի ռազմական եղանակով, այլ բանակցությունների սեղանի շուրջ:

Այս առթիվ Մ. Մամեդովը խոսեցրել է իրենց հանրադատության ֆառաֆական կյանքի նոր սերնդի ամենաեռանդուն ներկայացուցչին՝ Էլդար Նամագովին, որն ինձ ծանոթ է լոնդոնյան մեր գիտաժողովից (1990 թ. ամառ), ուր նա, Լեյլա Յունուսովայի հետ միասին հաջողությամբ սղառնալիքներ էր սալխա արցախահայության գոյաղայաբարի դրսուտումների դեմ: Մա հիմա ասում է. «Հայաստանը որոշել էր մեզ դնել դաժան իրականության մեջ՝ ցույց սալ, որ Ղարաբաղին սիրելու համար իրենք դատառս են դիմելու ամեն միջոցի, իսկ դա կլինի Արքեպանի ամբողջության վերջնական ֆայալում: Աղա եւ չի կարելի մոռանալ, որ վերջին ժամանակները Երզան է խոսվում Լաչին-Քելբաջարում եւ նրա շուրջ ֆրական վարչական կազմավորում ստեղծելու մասին: Պարզ է, որ այս ազրեսիվ գործողությամբ նա փորձում է ոչնչացնել նաեւ դրա հեռանկարը:

Մանով էլ, դարզ է, ֆրեբին է լարում հայոց դեմ:

Ադրիլի 12-ին հայտնեցին, որ Արցախի էներգետիկները հիմա եռանդազին գրաղված են Սարսանգի հիդրոհանգույցի վերագործարկման խնդրով: Ուրախալի երեւոյթ, այս ՀԷԿ-ը լիովի կրավարարի հանրադատության բոլոր դառանջները, որոնք առայժմ գոհացում են սսանում կառվածահար Հայաստանից:

Այսօր Ելցինը, Նազարբաեւը, Էլչիբեյն ու Լեոն Տեր-Պետրոսյանը հեռախոսագրույց են ունեցել եւ, իբր, դայմանավորվել են, որ ամենակարճ ժամանակում վերջ սան դարաղյան արյունահեղությանը: Տեսնենք այս հերթական աղմուկն ինչ կսա:

Մախի Մամեդովն էլ մոսկովյան հեռուստեստությամբ դարձյալ զանգասվում է, թե Հայաստանը նոր սարածներ է բռնագրավում սովերեն Արքեպանից:

Անցած գիտեք ԼՂՀ ազատամարտիկները կասաղի մարտերով ես են մղել ճարարի, Մեծեմի եւ Մեծ Թաղերի վրա գրոհի եկած թուրք զորամասերը:

ՀՀ ԱԳՆ-ը նոսա է հղել Արքեպանին՝ նախորդ օրերին Կառանի Երզանի Մրաեւն ու Շիկահող գյուղերի վրա թուրքերի գործած հարձակման առթիվ եւ զգուցառել, որ նման սանձարձակությունների եւ նրանց արդյունքների ամբողջ դատասախանասվությունը կկրի Արքեպանը:

ՀՀ դեսնախարար Վազգեն Սարգսյանը հանդես եկավ հայտարարությամբ, որի միսֆն այն էր, որ Մոչխում ամսի 8-ին իր մասնակցությամբ դարաղյան հակամարտության կաղակցությամբ ոչ մի որոշում էլ չի ընդունվել, այլ միայն դայմանավորվածություն է ձեռք բերվել բարձր ղեկավարների հանդիման համար:

Ադրիլի 13-ին Արքեպանական լրասվությունը հաղորդեց, թե Հայաստանի գորամասերը 15 կիլոմետրի շափ խորացել են Չանգելանի եւ Կուրաթիլի Երզաններում՝ կրելով տեխնիկայի ու զինուժի կորուստներ (կորցրել են, օրինակ, հետեակային մեկ գրահամեմա):

Իսկ հայկական լրասվության հաղորդումների համաձայն՝ հայ-ադրբեջանական սահմանների վրա էական տեղաշարժեր չեն եղել, միայն Նոյեմբերյանի Երզանն է, որ ենթարկվել է հրետակոծության եւ ունի մեկ սղանված ու երկու վիրավոր:

Ճգրսվեց չորս նախագահների հեռախոսագրույցին վերաբերող մի մանրամասն, դարզվում է, որ Նազարբաեւն է խոսել Ելցինի, Էլչիբեյի ու Տեր-Պետրոսյանի հետ եւ առել իր առաջարկությունները (երեւի Թուրքոթ Օզալն է խորհուրդ սվել, որ գործի լծվի եւ խափանի հայկական ուժերի հետագա առաջխաղացումը):

Մոսկովյան հեռուստեստությունը ցուցադրեց Թուրքիայի դրեզիդենտի ժամանումը Բաֆու՝ նախկին ԽՍՀՄ բոլոր թուրքալեզու հանրադատություններում կասարած ուղեւտության վերջին հանգրվանը: Հենց օղանավակայանում սված հայտարարությունում էլ վճռաբար դատաղարեց Հայաստանի ազրեսիան Արքեպանի դեմ եւ խոսսացավ ամեն ջանք գործադրել, որդեսպի հայկական զորքերը դուրս բերվեն գրաված Երզաններից, եւ այս սարածումը թագավորի խաղաղությունը:

Ի՞նչ խոսք, որ Թուրքիան ժամանակին հասնում եւ կարգավորում է Արքեպանի հակահայկական գործերը: Հիտենք Օզալի ուղիղ երկու սարի առաջվա այն այցելությունը, որին հետեւեցին Գորբաչովի խաղաղամեները Գետաեւնի-Մարսունաեւնի դեմ, Շահունյանի գյուղերի դարաղումն ու հայ գյուղացիների համար ստեղծված ողբերգությունը:

Գոնե այս անգամ ՀՀ ղեկավարությունն անհրաժեշտ աչալրջություն ցուցաբերի եւ չօգնի Օզալի ծրագրերի իրականացմանը:

Այսօր Երեւան ժամանեցին ԵԱՀԽ-ի ռազմական դիտորդները, որոնք խնդիր ունեն ուսումնասիրելու դարաղյան հակամարտության ներկա վիճակը՝ այցելելով ճակասալին գոսին:

Ռազմաճակասում համարյա թե չեն եղել մեծ տեղաշարժեր: Ասում են՝ Մեծ Թաղերի վրա կասարած լայնամասսաբ հարձակման ձախողումից հետո թուրքերը հրետակոծության են ենթարկել Հաղորթը, ուր կան ավերածություններ:

Ադրիլի 14. Մոսկովյան հեռուստեստությունը երեկոյան հեռարձակեց Ելցինի գրույցը լրագրողների հետ: Մեր խնդրի կաղակցությամբ Երզան հետաքրքիր էր նրա դատասախաղը վրացի թղթակցի այն հարցին, թե Ելցինը մտաղի՞ր է հանդիմել Շեարդնաձեի հետ, օգնել կարգավորելու Վրաստանի վիճակը: «Եթե վստահ լինեի, ասաց Ելցինը, թե Շեարդնաձե կհամաձայներ, աղա եւ վրաց զորքերը դուրս կբերեք Կովկասի հանրադատությունը»:

սուբյուններից (խոսք, իհարկե, Հարավային Օսեթիայի, Աբխազիայի, հավանաբար նաև Աջարիայի մասին եր. Բ. Ու.), առաջ կհանդիպե՞ինք անդայնան էլ գործի կը վերին»:

Ուրեմն, Ելցինը գտնում է, որ Վրաստանն իր գործերը դեռ է հեռացնի իր իսկ կազմի մեջ մտնող վարչական կազմավորումներից: Իսկ Ադրբեջանի գործն էլ` Լեռնային Հարաբառի`ց: Այս էլ` միտքի արվի: Եթե այս ֆաղափական սկզբունքն է դավանում Ռուսաստանի ղեկավարը (իսկ դրա աղագույցը կարող է լինել խառնարկչության մասնավոր Չեչնիայում անգամ ռուսական գործի բացակայությունը), առաջ մի՞թե մեզ համար կարող է լինել դրանից ավելի լավ տարբերակ, եթե նույնիսկ այն կոչվի ֆեդերացիա, կոնֆեդերացիա, միություն կամ մի ուրիշ տայնանական անունով...

Ռազմաճակատից ստացված կարեւոր լուրերը սրանք են.

Երեկ Ադդամի ու հարեան ռազմական կետերից Մարտունու վրա ձեռնակված լայնամասշտաբ հարձակումը ես է մղվել: Թե՛նամին կորցրել է մեկ սանկ, 60 ասկյար: Մեռնի ունեն միայն չորս վիրավոր:

Այսօր ես հարձակում է եղել նույն ուղղությամբ: Առաջ թուրքը հրետակոծել ու ինքնաթիռից ուժակոծել է Հադրուբը, նշոյն նաև սահմանային մի շարք բնակավայրեր:

ՀՀ սահմանային շրջաններում ես հանգիստ չկա, հրետակոծվել են Կադանի ու Գորիսի շրջանների սահմանային մի քանի բնակավայրեր:

Իսկ Բաքվից հարաջ են սալխ` հենց այդ շրջաններից, իբր թե, կազմակերպված գրոհների մասին, որոնց շնորհիվ իրենք կորցրել են Կուրաթլիի ու Չանգելանի շարքը, եղ ու դադար չունեն իրենց իսկ հողի վրա:

Օրվա ամենակարեւոր իրողությունը Թուրքոթ Օզալի հանդիպումն է դաշնակցական ու մուսուլմանական Բաքվի հետ: Մոսկվայից ցուցադրեցին նրա էությունը Ադրբեջանի միլի մեջլիսում: Իսկապես ցուցադրելու` բան էր, բանա՞ւ: Ինչո՞ւն է հասնում անբիռն: Չի ֆայլում, գլորվում է: Դահլիճն այնպես փոքորկված է, ասես ալլահի փեղամբարն է իջել եւ իրենց դեմ է ուղեկցի փրկության ար: Եվ նա լեզվի մտրակն է թափ սալխ հայության վրա: Դրան տեսե՛ք, ասում է, որո՞ւն է իր երազած Մեծ Հայքն ստեղծել եւ հարձակվել է հարեանի վրա, նրա հողն ու հայրենիքն է նվաճում, Ադրբեջանի խաղաղասեր ժողովրդին բերում նորանոր դժբախտություններ: Այդ հայ ժողովուրդը ցույց կտա, որ ինքը խել էլ ունի, եթե իր ղեկավարներից դաշնակցի, որ նրանք գտնեն իրենց ազդեցիկ ախորժակը... Հակառակ դեպքում մենք չենք կարող հանգիստ նայել ու տեսնել, թե ինչպես փրկվում է մեր ցեղակից ու հավասակից, միջազգային օրենքներով դաշնակից դարձած ազգը...

Այսպե՛ս:

Ասում են` ամսիս 8-ին Տաբեհնդում հայտարարել է, թե իր երկրի 800 ընկեր զինվոր ու սղա արդեն դաշնակց են ժամանելու Ադրբեջան, որդեգրի մասնակցեն նրա սրբազան դաշնակցին:

Ինչ կա որ, կասեն 800, կուղարկեն 8000 կամ 80 հազար, թուրքի ու թուրքի վարը միայն այսուխի հրաճեն էր է հանդուրժում:

Նախիջեանի ամիրա Հեյդար Ալիեւն էլ, Իրանի լրատվության վկայությամբ, հայտարարել է, թե բավական է Հայաստանն իր հանրադատության դեմ լուրջ ռսնձգություն անի, ինքն արդեն կդիմի Թուրքիայի ռազմական աջակցությանը եւ կստանա այն դաշնակցված չափով, քանի որ դրա համար, նախ, կա տայնանավորվածություն, առաջ եւ Թուրքիան ինքն ունի բարձր դաշնակցություն` իբրեւ հովանավոր կողմ, ըստ 1921 թ. մարտյան հայտնի դաշնագրի:

Այս էլ այսպե՛ս:

Իրանի ղեկավար Ռաֆաանցանին ես անտարբեր չի մնում իր երկրի հարեանությամբ կատարվող ազգամիջյան բարդությունների հանդեպ, օրերս դաշնակցական դաշնակցություն է Հայաստանի ազդեցիկ Ադրբեջանի դեմ` միաժամանակ հայտարարելով, թե այդ անուն է որդեգրում անկողնակալ տեղության ղեկավար եւ դաշնակցություն է, որդեգրի «հակադիր կողմերը... վերադառնան 1992-ի մայիսին Թեհրանի եռակողմ բանակցության նախօրյակի դիրքերին, այսինքն` հայերը հանձնեն Լաչինը, Շուշին ու Քարավաճառ-Քելբաջարը եւ փոխարենը ստանան Մարտակերտն ու Շահումյանը, սարածք, որի մեծ մասն ազատամարտիկները ես են վերցրել» («Ազգ», ապրիլի 16):

Երեկ Թեհրանում Հայաստանի դեսպանատան անաջ ցույց են արել տեղի համալսարանի ադրբեջանցի ուսանողները եւ, մինչ ուսիկանությունը կարգ կստեղծեր, ֆարկոծել են դեսպանատան շենքը, դաշնակցները ջարդոծել:

Դեսպան Բայբուրդյանը Երեւան է թռել տայնանավորվելու իր անելիքի մանրամասների վերաբերյալ:

Ապրիլի 15-ի ողջ գիշերն անհանգիստ էի: Առավոտից ծանոթ-բարեկամների հետ մեր սպանադներն ու մտախոհություններն էինք փոխանակում, ինչ կլինի, ո՞նց կմարտնեն վերջին շաբաթների մեր հաջողությունները, ինչո՞ւն է կոնսակայեմք բեռանու եւ նրա թիկունքին շաբաթների մեր հաջողությունները, ինչո՞ւն է կոնսակայեմք բեռանու եւ նրա թիկունքին կանգնած հին հրեղի սղառնալիքներին... Եվ եկավ մեր ընկերներից մեկը, կանգնած կանգնած հին հրեղի սղառնալիքներին... Եվ եկավ մեր ընկերներից մեկը, հանգստացնող տոնով հաղորդեց, որ գիշերը մինչեւ լույս Ռուսաստանի ռազմական ծանր ինքնաթիռներ են ժամանել Երեւան ու Գյումրի: Իսկ ծամը 12-ի կողմ հենց մեր Եղվարդի վրա իրենց ահեղ դիրքներով երկինքն սկսեցին դաշնակցները ռազմական ինքնաթիռները: Չույզ-ույզ, շուրջանակի դուրսներ գործելով, վեր խոյանալով ու վար սուրալով... Երեկ իբրեւ զուտացում Թուրքոթ Օզալի սղառնալիքի եւ, այս մեկն անդայնան, ի դաշնակցական մեզ սանջող հարցերի...

Ռազմաճակատում տական փոփոխություններ չեն եղել: Թուրքերը նախ հրետակոծել են Եղիլու գյուղը, առաջ գրոհի եկել եւ ջարդ կերած ես փախել: Կա երկու սղանված (գյուղացիներից), չորս վիրավոր: Փոխհրաճություններ են եղել Գորիսի ու Վայքի շրջանների սահմաններում:

Թուրքի լրատվությունն ասում է` արդեն խափանված է հայերի անաջխաղացումը Քելբաջարի շրջանում, եւ դրա համար իրենք գործադրել են բոլոր ջանքերը, քանի որ վստահված էր նաև Քարհաս-Դաբեեսանի ու Խանլարի շրջանների ճակատագիրը:

Թուրքի լրատվական մարմինների հաղորդման համաձայն` հայկական մեծ գրոհներ են եղել Ֆիզուլու եւ Ադդամի վրա: Իբր, Ադդամի ուղղությամբ իրենք ոչնչացրել են հակառակորդի 3 սանկ:

Վաղը ԱՊՀ երկրների ղեկավարները միտքի հավաքվեցին Միևսկում` անաջիկայում գումարելիք մեծ համաժողովը նախադաշնակցություն համար, եւ Մոսկվայից հաղորդեցին, որ Ուզբեկստանի ու Թուրքմենիայի նախադաշնակցությունները որոշել են Միևսկ չզնալ, իսկ Ղրղըզստանի ղեկավարությունն էլ երկնության մեջ է: Ուզբեկստանի նախադաշնակցությանը հայտարարել է, թե այդ ԱՊՀ-ը չի ստեղծվել, գոյություն չունեցող մի բան է, եւ ինքը ոչ մի իմաստ չի տեսնում նրա միջոցառումներին մասնակցելու մեջ:

Երեկ մեր ռուս բարեկամները կհասկանան, որ Թ. Օզալի շրջապայությունից եւ ցեղակից սարածքների (նախկին խորհրդային) արյունը համաբարական զառանցանքներով դաշնակցությանը հետ այսօրինակ շաբաթներ միտքի լինեն:

Մամուլում տեղեկություններ են հրադարակվում ամսիս 14-ին Թ. Օզալի՝ Բաբկում արած հայտարարությունների ու հոխորհանքների վերաբերյալ: Հասկանալի է, որ Քելբազարը զննահատել է որդես հայոց «ախարեկչական-զավթողական ֆառֆականության» դրսևորում եւ նեւ դրա դեմն առնելու միջոցները, որոնց էլ Թուրքիայի ռազմական օգնության համար ասել՝ «Թուրքիան ամեն կերպ կաջակցի Ադրբեջանին, չնայած ռազմական միջանկարգ միջոցառում է, ինչը կարող է հանգեցնել երջանում գլորբալ դիմակայության: Մակայն, ծայրահեղ դեռյում, մենք կդիմենք այդ ֆայլին: Դրա հես մեկեղ մենք զսնում ենք, որ այդ հարցը ղեթք է լուծվի խաղաղ բանակցությունների միջոցով ԵԱՀԽ եւ ՄԱԿ-ի երջանակներում»:

Իհարկե, Թուրքիայի ու Ադրբեջանի ռազմական դաշինքի հարցը դեռ օդում կախված է, բայց ի՞նչ անել, երբ գործին խառնված է երրորդ կողմը: Օզալը նեւ է, թե Քելբազարի զավթման նախօրեին ԻԼ-76 օդանավերը մոտ 60 չվերթ են կասարել Մոչիից Գյումրի: «Ես չեմ կարծում, որ Ռուսաստանից Հայաստան են տեղափոխվել մարդասիրական բեռներ»:

Ռուսաստանի ռազմական միջանկարգ մասին առավել սանձարձակ բարբաջել է Ադրբեջանի նախագահ Էլչիբեյը՝ իր ու Օզալի մամուլի ասուլիսին ուղղակի հայտարարելով, թե Ռուսաստանն իրենց դեմ կոչվում է Հայաստանի կողմին: Իբր, դրա աղագույցն անցյալ տարի Գարաբաղում 15 ռուսաստանցի զինծառայողների ձերբակալումն է: Նրանք կոչվում էին հայերի կողմից: Քելբազարի երջանի գրավման ժամանակ հայկական կողմն օգտագործել է 5 տեսակի ռազմական օդանավ, ինժեներային գորբերի ստարաբաժանումներ, Հայաստանում տեղակայված ռուսաստանյան դիվիզիաներից մեկի հասուկ նեանակության լեռնային ստորաբաժանումները: Վերջաղես ռադիոհետախուռության սվալները վկայում են, որ ռազմական գործողությունները դեկավարում էին ռուս սղաները Հայաստանի տարածքից: Ա. Էլչիբեյը զսնում է, որ Քելբազարի ու Ֆիզուլիի վրա հայերի հարձակման նղասակն եր տաղալել Ադրբեջանի ներկա դեկավարությանը («Ազգ», աղբ. 16):

Էլչիբեյն իր տարակուսանքն է արտահայտել այն առթիվ, որ նախկին Միության բորֆալեզու հանրաղեսություններն այդղես էլ իրենց միախանուր դասաղարտող կարծիքը շայտահայտեցին Քելբազարի մասին, երբ «հանաժարհային հանրությունն արդեն հսակ դրսևորել է իր դիրքն այդ հարցում»:

«Իզվեստիա» ռուսական թերթն այսօրվա իր համարում տղազրել է Կոնստանցին Էզզերի հողվածը հայ-աղբեջանական հակամարտության վերջին օրերի վիճակի մասին, որի հասկաղես մեկ հայագրը (այդ հակամարտության մեջ Ռուսաստանի դերի այսօրվա ու վաղվա վերաբերյալ) արժե ցուցաղբել: Ասում է՝ Ադրբեջանը Ռուսաստանին մեղաղբում է հայերի վերջին հաջողություններին մասնակցելու մեջ, Ռուսաստանն էլ դարտհի տակ չի մնում. « կառավարական երջանակներում հղոչվում է Ադրբեջանի հես սահմանը փակելու միտքը»:

Աղա հողվածում հեսելյալ եարունակությունն ունի այս գաղափարը. «Օբյեկտիվորեն իրաղբությունը Ռուսաստանին դրղում է Հայաստանի հես մերձեցման: Վրաստանի հես խղումից եւ Ադրբեջանի՝ դեղի Թուրքիա միանեանակ կողմնորոշումից հեսն (ինչը միանգամայն բնական եր ու կանխատեսելի), Երեանից բացի Մոսկվան Անդրկոսկասում այղես դաեանակից չունի: Հայկական դեկավարությունը դաստաս է Ռուսաստանի հես հաստեսել սերտ դաեանակցային հարաբերություններ, որոնցում իր դերն ունի թեկուզ եւ վերջին տարիներին խարխված, բայց եւ այնղես բավականաչափ գորեղ դասմական համակրանքը: Բացի այդ, եւ Հայաստանը, եւ Ռուսաստանը ԱղՀ կազմում են եւ մի ֆանի նախ-

կին խորհրղային հանրաղեսությունների հես կղեկեղիվ անվտանգության դայմանագիր են ստրազրել: Փաստաղբորքն առայծմ վավերացված չէ, բայց Հայաստանի համար, այնուամենայնիվ, որոեակի առավելություն կստեղծվի»:

Կարեուր չէ եզրակացությունը (որեմն, Մոսկվային ու Անկարային է մնում գրաղվել բարղությունը եւ այն լուծելու ուղիներ հայտայթել), կարեուրն այս դիտարկումն է, որ կարծում են, իրատեսական է եւ, մանավանդ, դերձաղես:

Իրանի խորհրղարանի 270 դասզամավորներից 150-ը հասուկ գրությանը իրենց արեգործնախարարությանն են դիմել՝ դախանջելով վերանայել Իրան-Հայաստան հարաբերությունները, որովհեսեւ այդ Հայաստանն աղբեսուր է եւ հարձակվել է հարեան տերությունները, մահմեղականներ կոտրել: Երեկվա խորհրղարանական նիտում եղույթ է ունեցել դեղոտաս Արավազը Բաղումյանը, երեի մեղա գաղով, դրվատել Իրանի միջոնրղական դերը եւ հավասաղբել, թե հայ-աղբեջանական հակամարտությունը խաղաղ լուծում կսանա («Երկիր», աղբիղի 15):

«Երկիրն» այսօրվա իր համարում նեւ է ԼՂՀ ԳԽ-ի առաջին նախագահ Արթուր Մերջյանի ողբերգական ու առեղծվածային մահվան տարելիցը՝ նրան վերաբերող ջերն խաղերով, որոնց եարում սղղղել է նաեւ այաղիսի մի անհամ արտաղցը. «Այսօր Արթուր Մերջյանի ուղեեաժ ճանաղարհով արցաղախայությունը եարունակում է իր տարք ազատամարք...»:

Բայց չէ՞ որ կողմնակաղբությունն անգամ չափ ու սահման ողիտ ճանաղի: Աղբիղի 16-ին Ադրբեջանից առած լուրեր էին հաղորղում Մոսկվայում, իբր հայկական ռազմական ինքնաթղռները ոմբակոծել են Աղղամն ու Ֆիզուլին, աղա գորբերն են հարձակման անցել եւ առաջ են եարծվում:

ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանը, այս լուրերին ծանոթ լինելով Ադրբեջանի տարածած լրատությունից, հայտարարեղ, թե դրանք սոտ են, հայ ազատամարտիկների գործողությունները լոկ ինքնաղաեղանական բնույթ ունեն: Այաղես, Ֆիզուլիից հրեսակոծել են Էղիղուն, հարձակվել Հին Թաղերի վրա, եւ, դարզ է, հայերը ողիտ ջանաղին լոեցնել Ֆիզուլու հրեսակեսերը, ետ մղել գրոտի եկածներին:

Ըստ երեույթին Ադրբեջանն իր սոտ լուրերն աեխարհով մեկ եր արել: Այդ դասձաղով էլ ԱՄՆ-ի ողեսական դեղարտանեղի ներկայաղուցիղ տարածեղ հայտարարղում, որով ԼՂՀ դեկավարներին կոչ եր անում ձեռնղաղ մնաղ նոր գրոտներից եւ կասարել ԵԱՀԽ-ի հանձնարարականները:

Իսկ ՄԱԿ-ի գղխավոր ֆարտղար Բոտրոս Ղաղին էլ արձանաղբել է, որ ԼՂՀ մարական գործողություններն արտակարգ վտանգավոր վիճակ են ստեղծել եւ նոր բարղույթներ են բորբոնում, երբ միայն ողեթ է նստել բանակցությունների սեղանի եուրջ, դաղաղեցնել մարտերն ու արղունահեղությունը:

«Երկիրը» երեկվա իր համարում աղբիղի «Լոս-Անջելես»-ից (աղբիղի 5-ի) արտատղել է եղենա Բոնների հողվածը («Մեռնող ժողովուրղը ետաղ օգնության կարիք ունի»), ու եղենա Բոններն ու արղարղության ֆառղիչ-մարտիղ դարձյաղ աեխարհի հղոնեղով մեր լավ բարեկամն ու արղարղության ֆառղիչ-մարտիղ դարձյաղ աեխարհի հղոնեղով ուեարղությունն է հրավղրում իր ազատության ու անկաղության համար մաղաղող դի ուեարղությունն է հրավղրում իր ազատության ու անկաղության համար մաղաղող Արցաղի վրա: Դեռես ուե չէ, գղատության է կոչում Բոններ-Աղիխանյանը, փրկեցնել Արաղբաղի հայուղյանը, եթե հարղում եք «Մարղու իրավունքների սղզրունքը»:

Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատության լրացվածության եւ մամուլի դեմոստրացիան արել է հետեյալ հայտարարությունը. «Վերջերս նախկին Խ. Միության հանրադատությունների սարածումն աղբրեջանական կողմը սկսել է առեւանգել ազգությանը հայ քաղաքացիների: Նրանց հետագայում փոխանակում են գերի ընկած աղբրեջանցի զինվորների հետ: Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատությունը չի կարող անարբեր մնալ անմեղ հայրենակիցների ճակատագրի նկատմամբ: Եթե վերահիշյալ գործողությունները շարունակվեն, ապա ԼՂՀ-ը ստիպված կլինի դիմել համազոր քայլերի («Ազգ», ապրիլի 15):

Ապրիլի 17-ին նախկին Խորհրդային Միության քրեական հանրադատություններ կատարած իր քաղաքայնությունից եւ Հայաստանի դեմ ամենուր տղառնալիքներ արած հետ Անկարա վերադարձավ Թուրքիա Օզալ որեզդեմը եւ հանկարծամահ եղավ: Ասում են՝ դասճանաչող արտի անբավարարությունն է եղել, որից էլ երեկ ծանր ինֆարկ է ստացել եւ հրաժեշտ սվել այս աշխարհին:

Ասում են, իսկ ես մտածում եմ, իմ կարծիքով, իսկական դասճանաչող մասին, նախադրվա ռուսական ինֆրաֆոնների արտադրող տղառնալիք զինավարժության ու դիրքների մասին: Օզալի տղառնալիքների, սահմանի մոտ քաղաք դիվիզիաների դեմ ռուսական ռազմական ուժի այդ ահեղ ցուցադրանքի մասին: Չէր կարող դասառի, որ թուրք տղառնացող իր անգործության զիջակությունից չղայթեր...

Նման դեպքերում ասում են՝ քաղաք փորին:

Երեւանում այսօր համաժողովրդական հանրահավաք է եղել, որի կազմակերպիչ կոմունիստական կուսակցության հրադարարկած երեք կարեւորագույն դասառնացիներն են եղել՝ ԼՂՀ ճանաչումը ՀՀ կողմից, ՀՀ եւ Ռուսաստանի ամեն սեսակ կառույցի ու փոխհարաբերությունների սերտացման խնդիրը եւ ՀՀ ներկայիս օրենսդիր ու գործադիր մարմինների հրաժարականը:

Ֆիզուլու կողմից դարձյալ հրեակոծել են Հաղորթի քաղաքի մի շարք բնակավայրեր: Նոր ավերածություններ կան հասկալից Հաղորթում ու Հին Թաղերում:

Թուրքի լրացվածությունն աղմկում է ռազմաճակատի իրենց գոտում հայկական ռազմական ինֆրաֆոնների թռիչքների ու կատարած ավերածությունների մասին, իսկ ԼՂՀ-ից դրան դասասխանում են, որ իրենք ռազմական ինֆրաֆոններ չունեն, եւ իրենց վերջին հաղթական քայլերից սարսափած թուրքի աչքին են մնան ահավոր բաներ երեւում:

Ասում են՝ ԵԱՀԽ ռազմական դիտորդները ԼՂՀ ղեկավարության հետ դաշնակցական վեճ են հրադարարի վերաբերյալ, որն, իբր, ղեկ է սկսվի վաղվանից: Ասված չէ:

Ապրիլի 18-ին հաղորդեցին, որ երեկ ԼՂՀ ազատագրության համար զոհվել են դասառնական-ֆիդայական գործառնի ղեկավար, մայր Շահեն Մեղրյանն ու իր զինվորներից յոթ հոգի:

Անմիջապես չկարողացա կողմնորոշվել, մոլորեցնող էր «մայր» կոչումը, որ առնչություն չունի Շահեն Մեղրյան երեւոյթի հետ: Նրա մտանքների անունները հիշելիս որեւէ բան ասելու համար դարձադիր չէ կառույց կոչումների, արբերանական-սիստեմների հետ:

Ուրեմն, նահասակվեց նաեւ նոր օրերի այս հերոսը, որ լուր արհամարհելով քաղաք սարածված թեմանական ասեկոսներն ու հիմար բանբասանները, իր կոնվոն էր անում, հայրենի եզերի փրկության կոչվր...

Ապրիլի 19-ին ՀՀ նախագահը Թուրքիայի կառավարությանը ցավակցական հեռագիր է հղել Թ. Օզալի մահվան առթիվ:

ԼՂՀ ղեկավարությունը, արձագանքելով Ռուսաստանի խաղաղաարար միջնորդությանը, կարգադրություն է արել միակողմանի հրադարար անելու ռազմաճակատի անբողջ երկարությամբ:

ԱԳՆ Ղազարովը հայտարարել է, թե Աղբրեջանը եւս համաձայն է հրադարարին՝ դաշնակցական միայն, որդեգրի հայրեն իրենց բոլոր գործերը դուրս բերեն սուվերեն Աղբրեջանի սարածքներից, ապա թե ոչ, իրենք կդիմեն կրուկ միջոցների՝ դաստրազմի ելին իրենց օգտին լուծելու համար:

Ռազմաճակատում երեկ բավական անհանգիստ է եղել դրությունը: Հաղորթի քաղաքում ռմբակոծության են ենթարկվել Էդիլուն ու Աղբուլաղը: Մարտկերթի հյուսիսարեւմտյան մասում մարտեր էին գնում Մոսկվի փեւերին, Օմարի լեռնանցի քաղաքում, որը թուրքերի վերջին կառույց էր առաջնորդում Քելբաջարի հետ եւ, հավանաբար, դրա համար էլ դարձել էր լուրջ բախումների կետ:

Աղբրեջանի նախագահի լրացվածական կենտրոնի հաղորդման համաձայն՝ այսօր Արտառնի քաղաքականության հարցերի գծով ղեկավար խորհրդական Վ. Գուլուզադեմ ԵԱՀԽ-ի ռազմական փորձագետների դասվիրակության ղեկավարի հետ ստորագրել է համաձայնագիր կրակի ետօրյա դադարի վերաբերյալ: Ասվել է, որ նման համաձայնագիր է ստորագրվել նաեւ հայկական կողմի հետ:

Այսօր ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը հրադարարկեց հայտարարություն, որով հաղորդում է հանրադատության դաստրազմականությունը դաստրեգներու եւ հարցը քաղաքական եղանակով կարգավորելու համար, որդուում միջազգային կազմակերպությունների ու մեծ տերությունների խաղաղասիրական միջամտությունը՝ միաժամանակ ղեկողով, որ դրանք բոլորն էլ լավ են, սակայն ամեն ինչ չեն, քանի որ վերջ ի վերջո հարցը ղեկ է լուծվի կոնվոն երկու կողմերի համաձայնությամբ, որեւէ հենց նրանք էլ ղեկ է նստեն բանակցությունների սեղանի քուրջ՝ իբրեւ հավասարազոր կողմեր, համաձայնություն կայացնեն եւ հանեն վերջնական վճիռը: Մրա համար դասառնացիներն է հասարակ մի բան՝ որդեգրի Աղբրեջանը ճանաչի ԼՂՀ-ը, հաւով նստի նրա հետ:

Ապրիլի 20-ին Եռաբլուրը, որ հայոց ինֆրադաստրազմական նահասակների դաստրեգներն է, ընդունեց իր նոր անմեղներին՝ Շահունյանի հերոս Շահեն Մեղրյանին եւ նրա հետ երեք օր առաջ զոհված Հայկ Մեղրյանին, Արմեն Բաղդասարյանին, Պողոս Միմոնյանին, Ռաֆիկ Բաղդասարյանին, Արսակ Խաչատրյանին, Մեղրակ Մեղրակյանին, Գրիգոր Գրիգորյանին, ինչպէս նաեւ կործանված ուղղաթիռի երեք վարորդներին՝ Ջանփուլադ Մուրադյանին, Արամ Գրիգորյանին, Իսսիֆ Միխայելյանին:

Թաղման թափոնը Մոլայի սնից ելավ, հրադարարկում ծովացավ, ապա քաղաքից դեպի Եռաբլուր՝ իր հետ քանակով ողջ Երեւանի ցավն ու փստսանքը: Իհարկե, անմեղ քաղաք՝ Շ. Մեղրյանի համար, որի քուրջ բանբասանն ու զրդարություններն քաղաք էին արածել ՀՀԸ-ները, իսկ նա, այդ բոլորը քանում արողով, իր անմեղներ ֆիդայիների գլուխն անցած՝ թուրքի հոգին էր առնում Գյուլիսանում ու Շահունյանի քաղաքի մյուս բնակավայրերում, սահմանակից Մարտկերթի քաղաքում:

Ինչ-որ է. նա հանգիստ, ճակատք բաց, հայրենի հողի համար կյանքը սված գնում է խառնվելու մեր դաստրազմական հին ու նոր անմեղներին: Իսկ հակառակորդները դեռ

միտի աղբն էլ լեղի դարձնեն ամբողջների կյանքը, Հայասան աշխարհը:

Նահասակության լուրը հասել է աշխարհասփյուռ հայերին, հայոց բոլոր բարեկամներին, ցավակցության հեռագրեր են ստացվել շատ ու շատ տեղերից: «Ցնցված են դարաբաղյան ազատագրական շարժման լեզունդար ազգային հերոս Շահեն Մեղրյանի, ուղղաթիռի անձնակազմի, Ղարաբաղի ազատության համար մահաբող զինակիցների նահասակության լուրով»,- այսպես է սկսվում ռուս մտավորականության «Ղարաբաղ» կոմիտեի հեռագիրը, որն ստորագրել են Ալեքսեյեևսկին, Բաբանովը, Բուրկովան, Վերսիբեյան, Նույկինան, Նույկինը, Օսկոցկին, Գայդարը, Դաբլեյիչը և ուրիշներ...

Երեկ ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը ֆննարկել է Ռուսաստանի միջնորդությանը Մոսկվայում Հայաստանի ու Ադրբեյջանի ներկայացուցիչների անցկացրած բանակցությունների արդյունքները: Մակայն, ասում են, հայտնի չեն այդ արդյունքների մանրամասները (լուրեր են դրսևում, թե համաձայնագրում լուրջ զիջումներ են արվել հայկական կողմից), հայտնի չեն նաև ֆննարկման իսկ արդյունքները (ֆննարկմանը լրագրողներ չեն մասնակցել): Միայն ենթադրվում է, որ համաձայնագիրը նախատեսում է խաղաղարար գործեր մտցնել ԼՂՀ:

Թերթերը տղազրել են Հաղործի երջանի ղեկավարության հայտարարությունները, որոնցից իմանում ենք, որ երջաններում ղեկավարում ու զերտեսչական բնակարանները վերաբաշխվել են այժմ այնտեղ ամբողջներին, իսկ անհասական անբնակ առանձնատները, որոնք անտեր կմնան մինչև մայիսի 10-ը, կհանձնվեն ներկայումս երջանում բնակվողներին: Մրա նդասակը մեկն է՝ տուն վերադարձնել երջանը լրաձներին, միջոցառում, որ ուրիշ երջաններում կատարվում է առանց ծայրահեղությունների:

Հեռուստատեսությանը ցույց սվին հինավուրց Դաղիվանում (Քելբաջարի երջան) կատարված առաջին ժամերգությունը, որ գլխավորում էր Արցախի հոգեւոր առաջնորդ Պարգե սրբազան Մարտիրոսյանը:

Ասում են՝ Թուրքիան սահմանամերձ երջաններում վիթխարի զենք ու տեխնիկա է կուտակել, հիմա էլ ցուցադրական զինավարժություններ է անում, մեծ ֆանակությամբ զենք ու զինամթերք է փոխադրում Նախիջևան:

Ապրիլի 21. Երեկ Քելբաջարի երջանի հյուսիսում, Օմարի լեռնանցքի երջանում, տեղի են ունեցել կատաղի մարտեր: Երկու կողմերն էլ զոհեր են սվել (մեր սղանվածները տեբն են, վիրավորները՝ սաս, թուրքերինը՝ մի ֆանի անգամ շատ): Մտտեզիական կարեւոր այս կետը լեռնանցքը, որից հետո բացվում են Քարհաթի ու Խանլարի երջանների ճանփաները, վերջին օրերին ձեռքից ձեռք է անցել:

Ասում են՝ ԵԱՀԽ-ի դիտորդների դասվիրակությունն արդեն Ադրբեյջանի ու ՀՀ կառավարությունների ներկայացուցիչների հետ համաձայնություններ են կայացրել եռոյա զինադադարի մասին: Իսկ ԼՂՀ զինուժը կրակը դադարեցրել է՝ առանց դայմանավորվելու:

Էլչիբեյը հայտարարել է, թե ինքը դատադարտում է ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարտուղարին, որն, իբր, լրջորեն չի վերաբերվել Ադրբեյջանի դեմ հայերի ձեռնարկած ազրեսիային: Պահանջել է, որ նա նոր, արդար դիտորդներ ուղարկի հակամարտության գոտի, որդեսգի սրանք դրությունը հանգամանորեն ուսումնասիրեն, զեկուցեն ՄԱԿ-ի համադասասխան օղակներին:

Ապրիլի 22-ին ռազմաճակատում էական տղաշարժեր չեն եղել, միայն Մոսկվի փեշերին, Օմարի լեռնանցքի մոտերում, նկատվել են թուրքերի զինուժի ու տեխնիկայի նոր կուտակումներ:

Դիտորդներն էլ բանակցություններ են վարել ԼՂՀ ղեկավարների հետ, աղա շարժվել դեղի Աղղան:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը վերադարձավ Թուրքիայից, ուր մասնակցել էր նրանց ողբեղոնեմ Թ. Օզարի թաղմանը: այնտեղ նա հանդիպումներ ու գրույցներ է ունեցել մի շարք երկրների ղեկավարների և Թուրքիայի վարչադես Դեմիրելի հետ: Բոլոր գրույցներում կարեւորագույն տեղ է բռնել Լեւոնային Ղարաբաղի վիճակի կարգավորման խնդիրը: Էլչիբեյի հետ տեղի ունեցած գրույցին համաձայնության են եկել զինադադարի վերաբերյալ՝ առանց նախնական որեւէ դայմանի, որից հետո էլ դեսֆ է խաղաղ կարգավորման խնդիրը դրվի ԵԱՀԽ-ի կարգուկանոնի երջանակներում: Այդ էր մնացել, որ Էլչիբեյը համաձայն չլինի ԵԱՀԽ-ի որդեգրած հիմար դայմաններին, թեկուզ հենց միայն դեսոթյան ամբողջության անձեռնմխելիությանը:

Այս գրույցից հետո Էլչիբեյն ունեցել է մամուլի ասուլիս և հայտարարել է, թե ինքն ու Հայաստանի ղեկավարը համոզված են, որ ուրիշ լուծում չկա, բացի ԵԱՀԽ-ի երջանակներից, ուր առաջին անխախտելի սահմանների անձեռնմխելիությունն է: Նա ասել է. «Տեր-Պետրոսյանը խոստացավ հարգել և գործադրել Լեւոնային Ղարաբաղի հարցով ԵԱՀԽ-ի ցանկացած որոշում»: Աղա՝ իբր, դայմանավորվել են հեռախոսային կաղ դաշտդանել և շարունակել բանակցությունները:

Էլչիբեյն ու Տեր-Պետրոսյանն Անկարայում երկրորդ անգամ հանդիպել էին այսօր: Հանդիպմանը մասնակցում էին նաև Թուրքիայի ԱԳ նախարար Հիմեթ Չեթինը, Նախիջևանի էմիր Հ. Ալիեւը: Այս մասին հաղորդում արած Վոլֆան Վուրալն ասել է. «Այս բոլոր ֆաղաֆական շփումների նդասակն է աղախովել վերջերս գրավված երջաններից հայկական ուժերի հեռացումը, զինադադարի հաստատումը և խաղաղության աղախովումը»: Իբր, իրենց հասած տեղեկությունների համաձայն էլ՝ «Հայաստանը չի ուզում մնալ Քալբաջարում» («Երկիր», ամբրիլի 23):

Դեմիրելի ու Տեր-Պետրոսյանի հանդիպումը ես նույն ոգով է ընթացել: Դեմիրելը ղնդել է, թե հայկական ուժերն անմիջադես դեսֆ է հեռանան Քալբաջարից, աղա, անդրադառնալով մարդասիրական օգնության խնդրին, արել այսդիսի կեսամբանք. «մեմ գարմանում ենք, որ կոնվ մղող երկիրը միաժամանակ մարդասիրական օգնություն է ուզում» (անդ): Ըստ երեւոյթին կալմեջ են արել և թուրքավարի շան լափ թափել գլխին:

Ապրիլի 23-ին Լ. Տեր-Պետրոսյանն ընդունեց Հայաստանում տեղակայված արտասահմանյան դեսոդանասների ղեկավարներին, նրանց բացատրեց իր Թուրքիա կատարած ուղեւորության և վարած բանակցությունների հանգամանքները, առաջարկեց, որ նրանք օգնեն այդ ամենն իրենց երկրների ղեկավարներին հասցնելու և ձեռք բերված համաձայնությունների իրականացման համար աղախովելու նրանց օժանդակությունը:

ՄԱԿ-ի անվանագության խորհուրդը ֆննարկել է Բ. Ելցիի միջնորդության դաս

րասականությունը դարաբաղյան բարդությի կարգավորման համար, հավանություն սվել՝ նշելով, որ Ադրբեջանը, Հայաստանն ու ԼՂՀ-ը միահամուռ համաձայն են այդ միջնորդությանը:

ԵԱՀԽ-ի 10-հոգիանոց դիսորդական խումբը Ադդամից վերադարձել է Ասկերանի Երջան եւ գոհունակությամբ խոսել ձեռք բերված համաձայնության մասին: Ասում են՝ իրենց խնդիրն է նշել-դրանավորել այն վայրերը, որոնցում տեղադրվելու են ժամանելի դիսորդական խմբերը:

Մոսկովյան հեռուստեստությամբ տեղեկացրին Թուրքիայում Դեմիրելի եւ Էլչիբեյի բանակցությունների էությունը, իբր, վարչապետը խոսեցել է ամենայն օժանդակությամբ դարաբաղյան հակամարտությանը վերջ տալու գործում՝ միաժամանակ հիշեցնելով, որ Թուրքիան միշտ էլ կողմնակից է, որ բոլոր բարդությունները լուծվեն առանց արյունահեղության, խաղաղ-ֆաղափական միջոցներով... Սակայն միեւնույն Թուրքիան չի կարող հանգիստ լինել, քանի Հայաստանի ձեռքում է գտնվում Ադրբեջանից բռնագրավված Քալբաջարը...

Բայց ինչպե՞ս հասկանալ այս անհանգստությունը, որ միայն Քալբաջարի համար է, իսկ «սուվերեն Ադրբեջանի անբաժանելի մաս կազմող Ղարաբաղը»: Թե՞ արդեն հաշվել են այն ձեռքից տալու հետ, եւ հիմա միայն Քալբաջարն է վառում-անհանգստացնում:

Լրագրողների հետ ունեցած այսօրվա ասուլիսում Արմեն Դուլյանը ցույց տվեց Ադրբեջանի ռազմական մի ֆարսեզ, որը մերոնք դուրս են բերել Քալբաջարի դարձված գործարար կացարանից: Այնտեղ Ադրբեջանի մեջ են առնված այսօրվա Հայաստանի արեւելյան ու հարավային մասերը՝ Մեւանի ավազանից մինչեւ Չանգեզուր, Կաղան, Մեղրի եւ Իրանի մի զգալի մասը՝ Ադրբեջանի երեք չափից ավելի...

Այս ֆարսեզի զառանցող հեղինակներն են, որ, Լեռնային Ղարաբաղը բերաններն առած, անհեթեթ փչոցներ են սարածում Մեծ Հայք-Հայաստանի ստեղծման հայկական դրացնական ծրագրերի մասին:

Այսօրվա «Երկիրը» երեկվա «Իզվեստիայից» քարգանձել-արտատել է լրագրող Վադիմ Բելիխի ռեպորտաժն Ադրբեջանից՝ վերնագրված «Թիկունքում եւ ռազմաճակատում»: Այնտեղ ներկայացված է մեր հակառակորդի կոպող բանակի ու նրա թիկունքի ողբերգական վիճակը:

Մարդը մեծ դժվարությամբ է ընկել Ֆիզուլու գոթի: Ասում է՝ այս դժվարությունը վերեններում բացատրում են «օրավոր լայն թափ ստացող հայկական լրեստության դեմ ինչ-որ կերպ դաշտաբերելու անհրաժեշտությամբ: Իսկ ադրբեջանցի լրագրողների կարծիքով՝ ամեն ինչ անհամեմատ դարձ բացատրություն ունի, բանակը թե՛ վառ վիճակում է, դարձությամբ այնքան ակնառու է, որ այդպիսի բանակն օտարներին չեն ուզում ցույց տալ: Ամո՞թ է»:

Ասում է՝ ռադիոն, հեռուստեստությունը ճակատից կոնկրետ լուրեր ու սվյալներ չեն հաղորդում, գիշեր-ցերեկ երկու հաս ուսումնական ժողովներ են մոտեցնում, ինչպես առաջին օգնություն ցույց տալ վիրավորներին եւ ինչպես վարվել ռազմագերիների հետ: Եթե առաջինը ցատ անհրաժեշտ է, ապա երկրորդի գիտելիքներն այսօրվա ադրբեջանական բանակին դեմ չի գալիս:

Բացմիտ մի սղա լրագրողին զարմանալով դասնել է անառիկ Շուշիի անկումը: Ասում է. «Քաղաքը ետ գրավելու համար Լաչինում կուտակվել էր մեծ քանակությամբ

գործ: Բայց երբ հայերն սկսեցին այսպես կոչված «հումանիտար միջանցք» բանալու հարձակումը, մեր գործն ինչ-որ տեղ անհետացավ: Իսկ Քալբաջարի Երջանի անկումը: Հետախուզությունը դեռ երկու ամիս առաջ էր տեղեկացրել նախադասարանական հարձակման մասին: Եվ ի՞նչ: Քալբաջարը բնության կողմից էր անառիկությամբ օժտված, ռեկորդային կարճ ժամկետում հանձնեցին: Սակայն այնպիսի տղավորություն է, որ դա հանրադատությունում բերին է անհանգստացնում:

Ադրբեջանի դաշտայնության նախարարությունում երկար ուսելուց հետո իմ բախտը բերեց, ռազմաճակատի ամենալարված տեղամասերից մեկը՝ Ֆիզուլի էին մեկնում երկու սղա, որոնք համաձայնեցին ինձ տանել իրենց հետ:

Վերջապես հասանք Չաբրայի: Նախկին դորոց-ինստերնաթի բակում երեւում էին ժամադրահներ, մի քանի գրահամեմեա, 2 ՀՄՄ, մի հնամաշ S-72 տանկ: Այստեղ տեղավորված էր եւ կոպող, եւ միաժամանակ նոր կազմավորվող ադրբեջանական մի գունդ:

Բանակ, բառիս բուն իմաստով, առայժմ չկա: Մինչեւ վերջերս Ղարաբաղում դաշտագնում էին ամենաբազմազան զինված խմբեր ու ջոկատներ, տեղացիներ, կամավորներ, որոնք տարբեր դեկավորների էին ենթարկվում, ֆաղափական կուսակցությունների, ՆԳՆ-ին, նոր ձեւավորվող դաշտայնության նախարարությանը... Նրանց դեկավորները գործնականում անհնար էր: Ըստ հրամանատարներ կոպում էին իրենց հայեցողությամբ՝ չկամենալով ենթարկվել որեւէ մեկին: Հիմա կամավորներին ցրել են: Բոլոր ուժերը ենթարկվում են միասնական հրամանատարությանը, իսկ բանակը ձեւավորվում է մի միայն զինակոչիկների հաշվին:

Ադրբեջանցի կադրային սղաներ բանակում քիչ են: Հրավիրում են տեղի ռուսներին: Դաշտայնության նախարարությունում այդպիսիք ցատ են: Չորակոչում են նաեւ դաշտայնայիններին, Բաքվի նախկին զինվորական ուսումնարանում ցատ կարգով լեյտենանտներ են թխում»:

Հետ էլ լրագրողը դասնում է Ֆիզուլիի խայտառակ վիճակը («հայերը մտադիր չեն գրավել, թե չէ, այն մի քանի բողեի կերակուր է»): Չորակոչիկների փախուսներն էլ ցույց տալիս... Ոչ ոք չի ուզում կոպել:

Բայց ինչո՞ւ եւ ինչպե՞ս կոպեն, երբ դեմներն իրենց տուն ու տեղը մինչեւ վերջ դաշտայնող երզվյալներն են:

Մայիսի 1-ին ՄԱԿ-ի Անվանագության խորհրդի անդիլի 30-ին ԼՂ-ի վիճակի կարգավորման համար ընդունած որոշման առթիվ ՀՀ ԱԳՆ-ը հրադարարկել է հայտարարություն, որով, համաձայնելով որոշման հիմնական դաշտայնների հետ, իր տարակարծությունն է հայտնում մի քանի դրույթների առթիվ: Նման հայտարարությամբ հանդես է եկել նաեւ ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ա. Քոչարյանը, որն էլ, ողջունելով ՄԱԿ-ի մտադրությունը ԼՂ-ի վիճակի համար, զարմացած է, թե ինչպես Ադրբեջանն իր ձեռքին անդեմ գործիք է դարձրել ԵԱՀԽ-ը եւ ԵԱՀԽ-ի դաշտայնությանը եւ որոշումն անհրաժեշտ է հայտնում նրա արժանի քաղաքական դաշտայնությանը եւ որոշումն անհրաժեշտ է հայտնում նրա արժանի քաղաքական դաշտայնությանը եւ որոշումն անհրաժեշտ է հայտնում նրա արժանի քաղաքական դաշտայնությանը:

Ռուսաստանի ԱԳՆ-ը այսօր դաշտայնության հերքեց Ադրբեջանի ԱԳ նախարարի կարաչիում, Մոսկովյանական համագործակցության ժողովում արած այն հայտարարությունը, որի համաձայն՝ իբր Ռուսաստանը տեխնիկայով ու զինամթերքով օգնում է իր դաշտայնից Հայաստանին, ինչի ցնորիկ էլ վերջին Երջանում հայերն ունեցել են ակնհայտ հաջողություններ Ադրբեջանի դեմ:

Տույց են տալիս Ստեփանակերտի ռազմական սեխնիկայի վերանորոգման գործարանը, որ նորոգվում, նորից գործի են դրվում բուրժի գործամատերից առգրավված սանկերը եւ այլ գրահամեմաններ: Նրանց թիվն առ այսօր անցնում է հարյուրից: Հմուտ մեխանիկ-վարդեսներ են աշխատում այստեղ, նրանց ձեռքի սակ կենդանանում են բոլոր կիսամեռ, նույնիսկ մեռած մեմեմաները:

Գործարանում երգիծական դաստիարակներ էլ են հյուսվում, մեկի համաձայն՝ ԼՂՀ ղեկավարությունը հասուկ շնորհակալագիր է հղել Արքեպանի ղեկավարությանը, որ ռազմաճակատ՝ հայ ինքնադաշտաններին այսօր ցաս եւ այսօր քաղաքացիական սեխնիկա է սրամադրում:

Արքեպանի դաշտանության նախկին մինիստր Մեթիսը Բաբվում դասական դասախանասվության է ենթարկվում 1992 թ. հունվարին թույլ սկած անվտուրության ու դավաճանության հասնող անդամասխանասվության համար, որի դասճառով էլ Քարինակի ճակատում կոտորվել է մի ամբողջ գումարակ բուրժի սակյար:

Այսօր առավոտյան բուրբերը, Դաբեսանի կողմից, հարձակում են գործել Քալբաջարի հյուսիսային մասում գտնվող արցախցի զինվորության վրա: Մերոն հարձակումը կասեցրել են, ոչնչացրել երկու սանկ եւ գրահատեխնիկա:

Թուրբերը հրետակոծության են ենթարկել ՀՀ Իջևանի ու Նոյեմբերյանի շրջանների սահմանային բնակավայրերը:

Հեռուստատեսային հարցազրույցի էր կանչված բուլղար հայտնի լրագրողուհի ու կինոռեժիսոր Յվետանա Պասկալեան:

Արքեպանի կառավարությունը, ասում են, նոսա է ուղարկել Բուլղարիայի կառավարությանը՝ բողոքելով Պասկալեայի հակաարքեպանական գործողությունների դեմ, մասնավորապես նշելով, որ նա զենքը ձեռքին լուսանկարել է հայ մարտիկների հետ միասին:

- Ես իմ ամբողջ կյանքում միայն մեկ զենք եմ ունեցել, նրան եմ սիրաբերում եւ նրանից է, որ անբաժան եմ. ժողովով բացատրում է լրագրողուհի-կինոաշխատողը: - Դա իմ կինոխցիկն է: Հիմա ես ցաս ուրախ եմ, որ այն զենքի տեղ է ընդունվում հակառակորդի կողմից: Կարելի է մտածել, որ դա նաեւ լավագույն գնահատականն է, որովհետեւ այդ զենքով եմ կոպում արդարության համար, ամեն տեսակ բռնության դեմ:

- Ես Արցախ նստեմ դեռ 1991-ի մայիսին, երբ իմացել եմ Գեաթեանում ու Մարտունաթեանում սկսված անմարդկային վայրագությունների մասին. շարունակում է Պասկալեան: - Այն ժամանակ էլ ֆրանսիական մի ամսագրից իմացա հայ երիտասարդ լրագրող Վարդան Հովհաննիսյանին վիճակված դժբախտության մասին, համառությամբ հասա նրան, որ ինձ հնարավորություն տրվեց 15 րոպե խոսել-զրուցել Գեաթեանի կալանախանի սանջղող գործընկերոջս հետ, հետո նաեւ տեսագրել: Հարցությամբ կարող եմ ասել, որ սա որոշակի նշանակություն է ունեցել Հովհաննիսյանին այդ անջարանից ազատելու գործում: Ես ակամատեսն ու ցավակիցն եմ եղել հունիս-հուլիսյան Շահումյանի: Տեսել ու նկարել եմ բռնագաղթը, ժողովրդի տալիսն ու սառադամը: Հեռագրա շուրջ երկու տարին այս ամենն ինձ հետ է՝ իբրեւ իմ ճակատագիրը, եւ այս մա-

սին էլ հարցությամբ եմ խոսում: Անդաման հարցությամբ, որովհետեւ Արցախը, որ դարձել է իմ եւ ցավը, եւ սերը, աշխարհին ցույց է տալիս, թե ինչ ասվածային ուժ է իրենից ներկայացնում ազատասիրությունը, որ հաղթանակով է նշանակում իր յուրաքանչյուր օրը:

Ասեմ նաեւ, որ ես միայնակ եմ սանում իմ ճակատագրական ծանր բեռը, ես եւ լրագրող-հեղինակ եմ, եւ ռեժիսոր, եւ օմբրսմոն, այս ամենը կանացի մի փխրուն մարմնի մեջ: Բայց զիտեմ, որ ամենուր հաջողությունն է ուղեկցելու, քանի որ ինձ ուղեկցում է աստուծո ձեռքը...

Այ, տեսե՛ք, արժանացել եմ Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատության ղեկավար անշքին մրցանակին, որ Եղիշեի անունն է կրում: Սա իր ազատության ու արդարության համար մաքառող երկրի դարգեւն է, որ ես համարում եմ ամենաբարձր երկրային բոլոր դարգեւներից եւ միտես դիտե՛ք է ջանամ արժանի լինել նրան...

Ես.- միտես էլ համոզված եմ եղել, որ մարդ այլազգի հանրության բախտի համար տալիս էլ ներկա անդաման ունենում է անձնագրություն կոչված մեծ առաքինությունը: Հայի ճակատագրի համար տալիս մեջ մտնող անդաման դիտե՛ք է ունենալ այդ առաքինության կրկնադասիկը կամ անձնագրություն եւ էլի մի նման բան, որով հետեւ նա այդ դասից արդեն վասակված է լինում եւ դիմագրավում է նաեւ ողջ բրնության՝ աշխարհի այդ մեծագույն չարիքի թեմանանը:

Մայիսի 2-ին ու 3-ին ռազմաճակատում էական տեղաշարժեր չկային, բացի այն ավազակային հարձակումներից, որ բուրբերն էին կատարում Արցախում՝ Հաղարթի, Մարտունու, Մարտակերտի շրջանների ծայրամասային գյուղերի, ինչպես նաեւ ՀՀ Իջևանի, Նոյեմբերյանի, նաեւ հարավում՝ Կաթանի ու Մեղրու սահմանային բնակավայրերի վրա: Այդ դասճառով էլ ՀՀ ԱԳՆ-ը հրադարակեց հայտարարություն, որով շեղվում էր, որ կարճատեւ հրադարակից ու հարաբերական խաղաղությունից հետո, Արքեպանը վերսին բորբոքել է դաշտագրող՝ ցանկանալով նրա մեջ փաշտել Հայաստանը եւ մեկ անգամ ես հասուսեւ, որ նրա ձգտումն է դարաբաղյան բարդույթը լուծել բացառապես կովի միջոցով, իր սիրաբերության վերահաստատման ծրագրով: Բայց մի՞թե այդ կովի նոր դրսևորումները նրան ոչինչ չհասկացրին, եւ միջազգային համադասախան մարմիններն էլ չդիտե՛ք է ստիպեն, որ նա հասկանա:

Անսխա երկուսի հաղորդումներում լայն տեղ ունեւ այն լուրը, որի համաձայն՝ Թուրքիան Իրանի տարածքով Արքեպան է հասցրել մեծ ֆանակությամբ զենք ու զինամթերք, որոնց փոխադրությունը կազմակերպել են բարձրաստիճան բազմաթիվ զինվորականներ՝ յոթ զինեւալների գլխավորությամբ:

Այսօր ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաշտնակատար Գ. Պետրոսյանը ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուղար Բուրոս Ղալիին հղել է նամակ, որով իր անհանգստությունն է արտահայտում ԼՂ-ի իրադրության վերաբերյալ ամբիլի 30-ին ՄԱԿ-ի ընդունած փաստաթղթի առթիվ, որը ԼՂՀ ղեկավարության կարծիքով՝ հաշվի չի առնում ֆաղափական իրականությունը, այն է՝ Ղարաբաղի հանրադատության գոյության փաստը, ԼՂՀ բնակչության անվտանգության առաջնական հետ կապված նրա ցախերը:

«ԼՂՀ ինքնադաշտանության ուժերի յուրաքանչյուր տեղաշարժը նդասակ ունի կանխել կամ չեզոքացնել Արքեպանի զինված ուժերի հարձակումը ԼՂՀ տարածքի»

ակնհայտ հաջողությունների և ֆաղափական ու դիվանագիտական մարզերում չորեքսաբ ֆայրոլ ու ամեն դահի ֆիթն անհարմար տեղերի զարկող մեր հանրադատությանը կօգնի ճիշտ կողմնորոշվելու և ըստ հնարավորին անսխալ կատարելու իր առաջընթացը... Եթե, իհարկե, հանրադատության ղեկավարությունն էլ վերջապես դառնա ունկդիրը բանակա- նության ձայնին:

Մարտի 4-ին ու 5-ին էական տեղափոխում չեն եղել ռազմաճակատում. եթե նկատի չունենանք Լաչինի միջանցքի հարավային մասում տեղավորված հայկական կրակակի- սերի հրետակոծությունը թուրքի կողմից, որին էլ, հավանաբար, հետեւել են ԼՂՀ զոր- միավորումների այն դասասխանները, որոնք թուրքի լրացված միջոցներով ներկա- յացվել են որդես Ղուրաթլի, Ֆիզուլու և Աղդամի ուժակոծություն ու հրետակոծու- րյուն (նրանք միշտ էլ այս երեքը միասին են հիշում):

Հաղորդվում էր նաեւ, որ 4-ին թուրքի ռազմական երեք ինֆանտրիներ մտել են Մար- տունու Երջանի օդային սարածքը, զսույսներ գործել Կուրդասկինո գյուղի վրա, սակայն մեկ էլ երեւի վախենալով մեր հակաօդային դաշակոծության միջոցներից, բողբի- հե- նացել:

Այսօր «Ազգը» տղել է ԼՂ-ի խնդիրն վերաբերող երկու հոդված, որոնք հետաքրքիր են իրենց հոգեբանական ուղղվածությամբ և կարեւորություն են ներկայացնում: Առաջինն իր լրագրող Ա. Արդուբյանի գրույցն է դանիացի բժիշկ «Միսիա Արեւել» բարեգործա- կան ընկ. անդամ Կիմ Հարցների հետ, որը նոր է Արցախից Երեւան վերադարձել և խո- սում է իր ազատության ու անկախության համար մղվող դաշակոծի մեջ այնքան անա- դաններ փառող հայության մասին, իսկ երկրորդը «Թուրքիյե» թերթում նրա աշխատա- կից Մուսաֆա Նեջաֆի Օզֆաթուրանի թունոտ հակահայկական հոդվածի վերաբա- րադրանքն է:

Դանիացի բժիշկը հիշում է Հայաստանին, հասկալու Ղարաբաղին իր երկրի հասց- րած մարդասիրական օգնությունը, որ բավականին դասկառնելի մի ծավալ է կազմում, աղա խոստովանում, որ սկզբնապես որոշած էին օգնություն հասցնել նաեւ դաստիարակ- մի մեջ զսնվող Ադրբեջանին, սակայն լինելով տեղեւում, համոզվել են, որ դաստիարակ- մից տուժողները հիմնականում հայերն են և, բացի դրանից, Թուրքիան Ադրբեջանին շատ է օգնում, այն էլ ամեն ինչով: Աղա Կիմ Հարցներն ասում է. «Այնուամենայնիվ, իմ կարծիքով, կարեւոր է ոչ միայն մարդասիրական օգնությունը, այլեւ ֆարգալական աշխատանքը: Ադրբեջանը հայտարարում է, թե հայերը գրավել են իրենց սարածքի 10 տո- կոսը, և աշխարհը դա միանաճանակ է ընկալում: Մինչդեռ ոչ ոք չգիտէ, որ այդ սարած- քի 10 տոկոսի վրա արդեն մի քանի հազար սարի է, ինչ հայեր են աղքատ, և այդ սա- րածքները վաղուց են վերահսկվում հայերի կողմից: Ադրբեջանը հայտարարում է, թե հա- յերը փորձում են գրավել Ֆիզուլին և հասնել Իրանի սահմանին, մինչդեռ ոչ ոք չգի- տէ, որ Ֆիզուլին ոչ թե Իրանի սահմանին է կոչված, այլ Ղարաբաղի: ՄԻ խոսքով՝ ա- րեւմտեցում արբեջանամետ ֆարգալությունը բավականին ուժեղ է, և շատ կարեւոր է ճե- մարությունն ասելը»:

Կիմ Հարցները Ղարաբաղում հանդիպել է բազմաթիվ մարդկանց և համոզվել, որ նրանց մեջ արբեջանցիների նկատմամբ ասելություն չկա, նրանք բոլորն էլ խաղաղու- թյուն են ուզում: «Ես կարծում էի, թե Ղարաբաղում ամիսներ շարունակ նկուղներում դաստիարակված, ամեն օր հրետակոծության սակ զսնվող մարդկանց հոգին դարձած կլի- նի չար, ջղային, հուսահատ, բայց տեսա վերին ասիճանի հյուրատեղ ու կենսախիսն մի ժողովուրդ: Ռազմաճակատի երկու կողմերում ամենաշատ խաղաղ բնակչությունն է տու- ժում: Դիցե՛ք է, ես եղա ռազմաճակատի միայն հայկական կողմում (անկեղծ ասած, վա- խեցա մյուս կողմն անցնել), բայց համոզված եմ, որ այնտեղ նույնպես վիճակն ահա- վոր է: Արեւմտեցը խիստ մտահոգված է հակամարտության այսօրվա տեղական օջախնե- րով, որոնք կարող են վերածվել մեծ դաստիարակի, ուստի ղեկավար է ամեն ինչ անել հարցի կարգավորման համար: Եւ Հայաստանի, եւ Ղարաբաղի իշխանությունների մոտ ես նման դաստիարակություն տեսա»:

Մուսաֆա Օզֆաթուրանի հոդվածի ոգին այն է, որ հայերը միշտ էլ, սկսած 1853 թվականից (երեւի նկատի ունի հայկական առաջին զինված ընդհարումները քրական բռնությունների դեմ, որ տեղի են ունեցել դրանից Երջ մեկ աստիճանակ հետ Վանում ու Ջեյթունում) դավաճանել են իրենց զլխի տեր Թուրքիային, և ահա՛ արդյունքը, ան- վերջ կրճատվել են ֆանակալու, հիմա էլ անվերջ ղեկավար է կրճատվել, կազմեն թանգա- րանային մի թիվ, եթե նույնիսկ այսօր գրավեն էլ Ադրբեջանը:

Նորից ոռնոց հայերի «Մեծ Հայաստան» ստեղծելու երազի մասին, հայիոյանք Արե- մոսֆի և հասկալու Ֆրանսիայի հասցեին, որոնք, իբր, վերջին երկու ամիսներին 300 տոննա զենք են ուղարկել հայերին, և Ռուսաստանին, որն իր բանակում ադրբեջանցի- ներին օգտագործել է որդես կարսոֆիլ կողողների և հնարավորություն չի սվել, որ կո- վել ու կոսորել սովորեն, թե չէ, հիմա նրանք արդեն առանց դժվարության իրականաց- րած կլինեն թրքության մեծագույն երազանքը՝ հայերի թիվը կրճատած, թանգարանա- յին մի սարքերակ թողած կլինեն:

Մայիսի 6-ին, վերջապես, հնարավոր դարձավ թեկուզ մոտավորապես դասկերացում կազմել ՄԱԿ-ի՝ նախորդ օրերին այնպես թնկահարված և, սակայն, բոլորի կողմից կարգավորման անտեղյակության օրյեկտ եղած N 822 բանաձեւի մասին, առաջին նեա- նակալից թղթի, որ միջազգային այդ ամենապատիվալու մարմինն է ընդունել, ավե- լի քան հինգ սարի իր մարդկային ու վարչական իրավունքների համար դաշակոծի փոք- լիկ Արցախի Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատության վիճակի կարգավորման մասին:

Ահա այստեղ էլ դասկերացում է, որ բռնագրավիչ ուժերը դուրս քերվեն Քալբաջա- ից: Բայց ո՛չ միայն Քալբաջաից, այլեւ առհասարակ «Ադրբեջանի գրավված տա- րածքներից»: Իսկ սրանք որտե՞ղ են, Լեռնային Ղարաբաղում: Բայց չէ՞ որ Ղարաբա- ղում, կոնկրետ՝ Մարտակերտի Երջանի մի զգալի մասում և ամբողջ Երեւանի Երջա- ղում, նստած են Ադրբեջան ադրեսորի գործերը: Մրա՞նց է վերաբերում երկրորդ խոսքը: Այս դեմքում ինչո՞ւ փաստաթղթում Ադրբեջանը ոչ մի դեմքում չի երեւում իրեն վայել անունով: Ո՛չ, բոլորովին էլ այդպիսի բովանդակություն չունի փաստաթղթի խոսքը: Այն- տեղ ադրեսոր է միայն Հայաստանը, որ Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանից տրակելու համար դաստիարակ է մղում, և նա է, որ ղեկավար է ենթարկվի ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԽ-ի թու- րամետ որոշումներին: Հակառակ դեմքում, հավանաբար, կենթարկվի դաստիարակների, որոնք կկիրառվեն ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի և սրանց թեւադրանքով Երջալող մնացած տերու- րյունների կողմից...

Մնում է հարց տալ, թե այս բանաձեւի համար ի՞նչ դաստիարակ կան ՄԱԿ-ում ու ԱՄՆ-ում աշխատող հայ դիվանագետները, ո՞րն է եղել նրանց դերն այս բանաձեւի ստեղծման գործում, մի բանաձեւի, որն այսօրվանից արդեն հզոր զենք է լինի Ադր- Երջանի ձեռքում, և որի դեմ մե՞նք այսուրեւ, հայտնի չէ, ի՞նչ զենք է լինի հայթայթենք, ինչպե՞ս է լինի դիմագրավենք...

ՄԱԿ-ի բանաձեւից ոչնչով չէր սարքերվում նաեւ Երեւի միջնորդազիրը, որ, հակա- տակ Երեւանի գրավման կողմերի ու հայ-արցախյան ղեկավարների խոհրդավոր գաղտնա- տախության, «Իզվեստիան» երեկվա համարում հրադարակել է՝ ֆողազերձ անելով այս մեկ ֆաղափական միակողմանիությունն ու թուրամետ ծրագիրը եւս: Ահա այդ միջնոր- դազիրն իր կետերով:

Ղեկ է մինչեւ մայիսի 9-14-ը հայկական ուժերը դուրս քերվեն Քալբաջաից, մա- յիսի 12-ից սկսած կրակի դադարեցում և գործերի փոխադրում, Ռուսաստանի, Թուրքիա- յի և ԱՄՆ-ի հովանավորությամբ մայիսի 17-22-ը ժընեւում Հայաստանի և Ադրբեջա- յի միջեւ նախնական բանակցությունների անցկացում, մայիսի 24-25-ը՝ Հռոմում մի միջեւ նախնական բանակցությունների սահմաններում բանակցությունների վերսկսում և ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի Երջանակների սահմաններում համընդհանուր ծրագրի դաստիարակում: Կողմնե- ղը կան ղեկավար է ընդունեն ծրագիրն ամբողջությամբ, կան հրաժարվեն նրանից:

Դժվար է դասկերացնել առավել կրավորական դեր, քան այն, որ մեր դիվանագի- տությունն է կատարում վերջին ժամանակները, մանավանդ այս երկու փաստաթղթերի տարյունն է կատարում վերջին ժամանակները, մանավանդ այս երկու փաստաթղթերի

հողերը:

Գ) Լայնորեն քննակառուցում է Լեռնային Ղարաբաղի բարդույթը լուծելու համար Ռուսաստանի ու Թուրքիայի ռազմական գերատեսչությունների ծրագրած մեծ հանդիպում-քանակությունը, որը տեղի ունենա սույն ամսի 10-14-ը, Անկարայում: Ռուսաստանի դասվիրակությունը գլխավորելու է Պաշտպանության նախարար Գրաչովը: Հետաքրքիր է, ի՞նչ տիպի սա ռուսի ու թուրքի այս մեկ սիրաբանությունը:

«Ազգի» մայիսի 7-ի համարում տղազգրված հարցազրույցում Եվրախորհրդարանի աշխատակից Վարուժան Կրիկորյանը հաստատել է այն տեղեկությունը, որ ՄԱԿ-ի բանաձեռում դարաբաղ-ադրբեջանական հակամարտությանը վերաբերող խոսքում «տեղական հայկական ուժեր» արտահայտությունը, որով Հայաստանը, սրամաքանորեն չի ընկալվում իբրև մարտնչող կողմ, եւ հակամարտությունը դիտվում է իբրև Ադրբեջանի ու Ղարաբաղի (տեղական) ուժերի բախում, բնագրի մեջ է մտնում Բրանսխայի դասվիրակության առաջարկությամբ, իսկ դա էլ արդեն Հայաստանում Բրանսխայի դեպոյան Բրանս դյու Արշինգի ծառայության արդյունքն է, մի գործչի, որն ուժի ուժով հետևում է դարաբաղյան իրադարձություններին, քանիցս գրույց է ունեցել ԼՂՀ ղեկավարների հետ եւ խորադիտել գիտակցում է, թե բարդույթն ինչուիսին է ու ինչ տեսակ խոչ ու խոչընդոտ է անցնում:

Մայիսի 8-ին Իրանի դեպոյանասունը հերեց իր երկրի սարածով Թուրքիայի կողմից Ադրբեջան գեմն ու զինամթերք տեղափոխելու մասին ավելի վաղ հաղորդած լուրերը նորից վստահեցնելով, որ Իրանի կառավարությունը ձգտում է ամեն հակառակություն խաղաղ կարգավորելուն եւ երբեք ոչ մի դայամանով թույլ չի տա, որ իր սարածից դառնա կոիվը բորբոխելու, նոր արյունահեղություն անելու օժանդակ:

Շուշիի ազատագրության տարեկիցին ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահությունը ժողովրդին ուղղել է դիմում՝ մեկ տարի առաջ ձեռք բերված հաջողությունը համարելով շատ կարեւոր քայլ իր ազատագրության ու անկախության համար դայաբարող արցախահայության կյանքում: Ստեղծվել է Շուշիի ազատագրության մեղալ, որով դարգեւատրվում են գրեթե մասնակցած եւ առհասարակ նրա հաջողությանն աջակցած բոլոր մարդիկ, առաջին հերթին (եւսահու) նրանք, որ զոհվել են:

Մոսկվայում Ռուսաստանի ԱԳՆ լրատվությունը հրադարակել է հայտարարություն, որով նախարարության համերաբխությունն է հայտնվում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 822-րդ բանաձեռի հետ, միաժամանակ վստահեցվում, թե նա ամեն կերպ կաջակցի, որդեսգի բանաձեռի բոլոր կետերն իրականացվեն:

Մայիսի 9-11-ը ԼՂՀ ճակատներում եւ ՀՀ սահմանամերձ Երզաններում անդոր է եղել, ռազմական գործողություններ տեղի չեն ունեցել: Սակայն քաղաքական կյանքում եղել են մի քանի էական փաստեր, որոնք առնչվում են Արցախի գոյադայաբարին ու նրա միջազգային արժարժումներին:

9-ին ամբողջ Հայաստանն ու Արցախը նույն էին Շուշիի ազատագրման առաջին տարեկիցը: Դիտ է, անցյալ տարվա մայիսի 8-ին էր, որ ազատամարտիկները մտան Հայոց արեւելից կողմանց այդ նոր մայրաքաղաքը եւ վերջ սվին թուրքի վայրագ սիրադեսությունը: Սակայն տարեկիցի տնայնտեսությունները կատարվեցին 9-ին, կիրակի օրը, որդեսգի ազատ լինեն ամեն մի հոգսից, մանավանդ աշխատանքից, որով լիքն է ու լարված վերակառուցվող, ոսփի կանգնող Արցախի յուրաքանչյուր օրը:

Ե. Չարենցի անվան գրականության ու արվեստի թանգարանը եւս յուրովի նեցց նոր տնը: Կազմակերպել էր Շուշիի դասնության, ճարտարադեսության ու մեակույթի բավական հարուստ ցուցահանդես: Նրա բացմանն էլ նախորդեց զիտածողով, որին, թան-

գարանի տնօրեն Հ. Բախչինյանի բացման խոսքից հետո, եւ կարգացի զեկուցում Շուշիի կենսագրության վերաբերյալ, Շ. Մկրչյանը խոսեց ճարտարադեսության, Բ. Հովսեփյանը քարտեռի մասին: Աղա ջերն խոսքեր ասացին երաժեշտագետներ Ռ. Արայանն ու Յ. Խաչատրյանը:

Գահլիճն ու հարակից միջանցքները լիքն էին արվեստներ ու արցախատեր մարդկանցով: Հենց այդ միջանցքներում էլ հնչեցին արցախյան մեղեդիներ, որ հնչում էին մենեթգիչների ու բավական մեակված խմբերի կատարումներով: Յուցահանդեսը դերձախոս ու ոգեւնչող էր:

10-ին դեռեւս ցերեկը տարածված էր ՀՀ ԳԽ-ի այտուրվա վիճակին վայել մի խայտարակություն. Պ. Հայրիկյանն առաջարկել է, որ Արցախյան գոյադայաբարի այս թեժ Երջանում, երբ միջազգային ադարեզում նրա հաջողությունները տարբեր կերպ են ընկալվում եւ անհրաժեշտ է համազգային միասնական ու համառ դիրքորոշում՝ ամրադղելու ձեռքբերումները, ձեռքից չտալու եւ ոչ մի առաջադայլ, որդեսգի Գերագույն խորհրդի նստաքաղանը ճանաչի Լեռնային Ղարաբաղի հանրադեսությունը: Առաջարկել է, եւ վերսին բորբոխվել են ծանոթ կրեթը... Եւ երբ առաջարկը դրվել է քվեարկության, նրա օգին ձայն են սվել ընդամենը 80 դատազամվորներ:

Կրկին գործել է ղեկավարների ճարդիկ մեքենան, որն ահա մի ամբողջ տարի ու կես կանգնած է Արցախի՝ ամենաօրինական ճանադարիով ստեղծած դեսական անկախության դեմ եւ անզիջում վարում է հակաազգային իր քաղաքականությունը:

Ռուսաստանի դատաքանության մինիստր Գրաչովն այտուր Թուրքիա է ժամանել եւ հենց Անկարայի օդանավակայանում էլ հայտարարել, թե իր կառավարությունը դատաքան է ձեռնարկել համադատաստիսան միջոցառումներ տաք կետերում խաղադություն ստեղծելու համար: Իսկ, ինչդես հայտնի է, Թուրքիայի ու Ռուսաստանի համար ամենամերձավոր տաք կետը Ղարաբաղն է, որի Երջուն էլ դեսք է վարվեն բանակցություններ:

Մոսկվայան հեռուստատեսությամբ հաղորդվեց, որ Բաքվում ավարտին է մոտենում Հայաստանում տեղակայված 7-րդ բանակի 6 զինվոր-վարձկանների դատաքանությունը: Նրանք կոպել են Արցախում, թուրքի դեմ եւ, ըստ Բաքվի հաղորդած սվալների, դատաքանսվելու են զնդակահարության:

Շաքաթ օրը, մայիսի 8-ին, Ստեփանակետեր է ժամանել Ռուսաստանի ԱԳՆ արտաքարգ ներկայացուցիչ Կազմիրովը, որը մինչեւ այդ էլ եղել էր Բաքվում ու Երեւանում եւ, իբր, հարցի մանրամասներն էր ուտումնասիրում՝ Երեթի բանակցություններին զեկուցելու համար:

Մայիսի 10-ին տեղի ունեցած մանուլի ասուլիսում ՀՀ նախագահի լրատվության դեկավար Արախանյանը դրական գնահատական սվեց ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի 822-րդ բանաձեռին՝ զսնելով, որ այնտեղ դարաբաղյան հակամարտության կարգավորմը դիտվում է իբրեւ մեկ «ամբողջական համակարգ եւ քաղաքացի գորբերի դուրսքերումը դիտվում է հենց այդ համակարգում»:

Իսկ տա «թույլ է տալիս Երբունակելու բանակցություններն ու խորհրդակցությունները ԵԱՀԽ-ի Երջանակներում: Ուտի եւ կտրականադես մերժեց օտարերկրյա ու տեղական մանուլի դնդումն այն մասին, «թե ՄԱԿ-ի 822-րդ բանաձեռը Հայաստանի դիվանագիտական անհաջողությունն է» («Ազգ», մայիսի 13):

դույթի գոտի ժամանելու ժամկետները:

Ուրեմն, հայկական կողմը դիտարկություններ է ունեցել եւ դրանք ներկայացրել է միջամտող եռյակին: Բայց ինչու՞ չեն հրադարակում ստացած փաստաթուղթը, նրա առթիվ իրենց արած դիտարկությունները, այլ դրանց վերաբերյալ միայն անորոշ ու մոլորեցնող սվյալներ են հաղորդում ունկնդիրներին թողնելով մի անստեղծակության մեջ, որն անորակի է մեր օրերի ժողովրդական տայմաններում:

Մայիսի 14-ին ՀՀ սահմանամերձ երջաններում եւ ԼՂՀ ճակատներում հարաբերական անդորր է եղել: Միայն Ասկերանի երջանի Խանաբադ գյուղն ու Մարտունու երջանի Կարմիր բուխ ավանը հրետակոծության են ենթարկվել թուրքի կրակակետից (անցած գիշեր): Մերոնք չեն դասասխանել՝ երեւի դաժնեղ չծավալելու համար: Բայց մի՞թե անվերջ կարելի է լռել:

Եռակողմ միջամտության ներկայացուցիչներն, ասում են, այսօր Մոսկվայում բնում են ցույց տալիս օգնության հաջող փայլերը: Նախորդներից լիացել էին:

Ռուսաստանի կառավարական սարբեր մարմիններ, նույնիսկ Բ. Ելցինը, որոշել են գրավոր դիմել Ադրբեջանի արդարադատությանը (ի՞նչ էլ անուն ունի), որդեսզի սա մահվան դատարարսված վեց ռուս զինվորների նկատմամբ մարդասիրական մոտեցում ցուցաբերի եւ հանձնի ռուսական դատարանական երջանների սնորհությունը:

Դեռի Արցախ կասարելիք իր նոր ուղեւորության ճանադարհին այսօր Երեւան է ժամանել մեր հարազատ բրիտանիկ Քերոլայն Կոֆը: Օդանավակայանից ուղիղ Էջմիածնի վեհարան է գնացել, եւ այնտեղ էլ հայոց հոգեւոր հովիվը երախտագիտության խոսքերով ընդունել, նրան է հանձնել իր օրհնության կոնդակը, որը Կոֆն ստացել է Բրիտանիայի հավաստագրող երկրորդայնայն, արտաքին իր նվիրական զգացումները:

- Այս կոնդակն այսուհետ կողեկցի ինձ ամենուրեք,- ասել է նա,- իբրեւ աշխարհի հնազույն Բրիտանյա ազգերից մեկի հոգեւոր առաջնորդի ուղեցույց խոսքը, ամենատարբեր մի թախսման: Իսկ ես ձեր ժողովրդի հետ եմ միշտ եւ ամենուր... Ավելի ճիշտ՝ Արցախն է ինձ հետ, ասես ինձն է ինձ կառավարում եւ, իմ երկիր հասնեմ թե չէ, նորից ես է կանչում, որդեսզի գամ, տեսնեմ, կարեցածս օգնությունը հասցնեմ, բայց ավելի բարեհաջող ու՞ եւ եռանդ ստանամ...

Հեռուստատեսությամբ հարցազրույցի էին կանչել ՀՀ նախկին արտգործնախարար Բաֆֆի Հովհաննիսյանին: Միամիտ հարցեր էին տալիս, իսկ ինձը նրանց տալիս եւ խոսում ու ազնվամիտ դասասխաններ, որոնց գումարն այս էր.

- Ես նույնպէս ունեմ մի՞նչեւ հուլիս Երեւանում ստեղծել հանրադատության ռազմավարական, ֆաղափական-սնտեսական-սոցիոլոգիական հետազոտությունների կենտրոն, որի խնդիրը կլինի ազգին ու նրա ղեկավարությանն առաջարկություններ անել առաջընթացի համար:

Պատշտնավարությանս մեկ տարվա ընթացքում ջանացել եմ ստեղծել կազմավորվող հանրադատության ղիվանագիտական փայլերի ուղեցույց, հանրադատության վարկը եւ մանավանդ Արցախի խնդրի արդարամտությունը ճանաչել տալ միջազգային ղիվանագիտական աշխարհում: Եւ այսօր՝ ո՞չ թե կակազելով կամ կուզելով, այլ համարձակ ու վճռական փայլերով, բարձր ամբիոններում հնչեցրած արժանադատիկ խոսքերով... որոնք էլ, հավանաբար, չէին համադասասխանում կառավարական որոշ երջանների զգուշավոր ու կիսատարափաղափաղ ֆաղափականությունը...

ՄԱԿ-ի վերջին բանաձեւն արդարույց է մեր հանրադատության որդեգրած արտաքին ֆաղափականության սխալ ընթացքի:

Շուշիի ազատագրման տարեկիցին Արցախում էի, գրույցներ ունեցա ԼՂՀ ղեկավարության, ժողովրդի, զինվորության սարբեր մասերի հետ: Նորից նոր համոզվեցի, որ այնտեղ է մեր ազգի արդար տայմարի, աներեւ կամփի, անդայման կովելու-հաղթելու ոգին: Եւ նորից նոր հասկացա, որ ով ուզում է Արցախի խնդրով զբաղվել, առնչվել նրա ճակատագրին, նախ րդեսզ է գնա այնտեղ, Եփրատի այդ ոգու հետ, ու՞մ եւ գործելու կամք ձեռք բերի:

Մոտ օրերս արտասահմանյան մեծ երջագայություն են կասարելու, ղիսի բազմաթիվ մայրաքաղաքներում, կառավարական ու ղիվանագիտական երջանների առաջ բացարեւ Հայաստանի հոգեւոր, դատարաններ Արցախի տայմարի մեծ արդարությունը:

Անկուսակցական եւ եւ ճանաչում եւ մեկ հավերժական կուսակցություն՝ իմ ազգը:

Ադրբեջանի 1-ին, այդ, ունեցել եմ դուստր, որին կոչել եմ Շուշի, իսկ երեք տղաներիս անուններն են՝ Վան, Տարոն, Բիթլիս:

Գերագույն խորհուրդը դեռեւս չի ընդունել ՀՀ ֆաղափաղության օրենքը: Ընդունի թե չէ, առաջինն իմ դիմումը կլինի, որդեսզի դառնամ Հայաստանի ֆաղափաղ եւ Երեւանի ծառայել նրան:

Ադրբեջանի միլի մեջլիսի նախագահ Իսա Գամբարը մամուլի աշխատողներին հայտարարել է, թե հայերի տահանջը՝ Ադրբեջանում իրենց ազգային-սարածային ինքնավարության հասնել կարգավիճակ տալու վերաբերյալ, կարող է ղիսվել իբրեւ խտրականություն հանրադատությունում արդար ազգային ուրիշ փոքրամասնությունների հանդեպ, ֆանի որ սրանք, ի սարբերություն Ադրբեջանի հայ համայնքի, հանրադատության սահմաններից դուրս չունեն ազգային-սարածային որեւէ կազմավորում («Ազգ», մայիսի 15):

Այստեղ խորհրդարանի նախագահը ցույց է տալիս ո՞չ միայն աննախանձելի անհրազեկություն դատարանական իրողություններից, այլեւ մի կարճատեսություն, որը կարող է նրա աչքը խոթել ասուլիսին մասնակցած ամեն մի լրագրող, եթե, իհարկե, սա էլ վարակված չէ գամբարացավով: Նախ, այսօր եւ սրանից առաջ ավելի ֆան հինգ տարի Արաբաղի հայությունը ոչ թե տահանջում է ազգային-սարածային ինքնավարություն, որը նա ունեցել է եւ ունի, ֆանի որ 1923 թվականից ի վեր այն արդեւ է Լեռնային Արաբաղի ինքնավար մարզի իրավունքով (եւ եթե Ադրբեջանն այդ կարգավիճակը վերացնելու արդարի որոշում եւ ընդունել, արդա անմիջադեպ էլ այն վերացվել էր ԽՍՀՄ ԳԽ-ի Նախագահության հայտնի որոշումով): Արաբաղի հայությունը, դժգոհ իր այդ ինքնավարության մակարդակից ու բռնությամբ Ադրբեջանի կազմի մեջ մտցված լինելու հանգամանքից, տայմարում եւ իր կասարյալ անկախ ազատության համար եւ արդեն հասել է նրան, ձգտում է դրա հաստատմանը միջազգային այսանների միջոցով:

Ինչ վերաբերում է ինքնավարությունից դուրս այս արեւի տակ ազգային-սարածային որեւէ ուրիշ կազմավորում ունենալու անթույլարելի Երախտությանը, արդա մի՞թե Նախիջեւանի թրոնությունը սարի այն բացառիկ ծաղիկն է, որ կարող է եւ րդեսզ է ունենա իր ինքնավարությունը՝ ինքնավար հանրադատության կարգավիճակով՝ այն էլ նույն ազգային անկախ հանրադատության կազմում: Թե՞ Գամբարն ու գամբարացած լրագրողները հավկուր են ու այսօրինակ անհեթեթություններ չե՞ն տեսնում:

Մայիսի 15-ին ԼՂՀ ամբողջ սարածքում ռազմական գործողությունների դադարն էր սիրում: Սակայն Մարտունու երջանի երկնում թուրքի ինքնաթիռներ են երեւացել, որոնք այս ու այնտեղ ծիկրակելով հեռացել-գնացել են՝ երեւի զգուշանալով տահանջ վախճանից: Հասկանալի է, որ հետախուզական միջոցառումներ են կասարում ու, ինչպէս եւ Ադրանի ու Ֆիզուլիի ռազմակետերում նախորդ օրերին արված կուսակումները, նշանավորում են նոր լայնամասշտաբ գրոհի նախադատարանությունը:

Քարունուի Քերոլայն Կոֆսն այսօր արդեն Արցախում էր. բերած մեծաքանակ դեղամիջոցներն ու օգնության մյուս փարագաները տեղ հասցնելուց անմիջապես բացվել է «սաֆ» կետերը. եղել է Քալբաջարում. Մարտկերտի քաղաքի ազատագրված գյուղերում, ուր հարազատի իր եղբայրությունն է արտահայտել հայրենի օջախներում վերսին բնավորվող, շենացնող գյուղացիների համար: Ստեփանակերտում լրագրողներին հայտարարել է, թե Քալբաջարում ինքը Հայաստանի հանրապետության զինվորներ չի տեսել: Իսկ Ղարաբաղում իր լինելու այս հաճախականությունը... «Չէ՞ որ ես այս վերավոր երկրի մայրաքաղաքի դասվապոր ֆաղաֆացին եմ, երկիր, ուր կոդաքոնեն ոսնահարվում են հայ ժողովրդի իրավունքները»:

Ավարսվեց Ռուսաստանի դաշնայինության նախարար Գրաչովի հնգօրյա այցը Թուրքիա, որի ղեկավարների հետ ունեցած բանակցությունների մեջ կարևոր տեղ է բռնել դարաբաղյան հակամարտությունը: Լրատվական մարմինները, նաև թուրքիացիներն ու բորֆինը, այս առթիվ ֆիչ բան են ասում, միայն այնքան, որ նա, Ռուսաստանի կառավարության դիրքն արտահայտելով, գտնում է, թե դարաբաղյան բարդույթը միջոցով լուծել է ԱՀԽ-ի քաղաքական, հենց իր՝ Լեոնային Ղարաբաղի մասնակցությամբ: Չի կարելի կասկածել, որ մանրամասներն այնքան էլ ձեռնառն չեն մեր հակառակորդներին, թե չէ՛, բայց միջոցով ծանոթանում:

Ասում են՝ ԱՄՆ-ի որեզրիցներն է մամակ գրել էլիքեյին՝ առաջարկելով գործնական ֆայլեր կասարել խաղաղության հասնելու համար, նաև հուսալով, որ Քալբաջարից դուրս կբերվեն հայկական զորքերը:

Ուրեմն, սա էլ նախադեպ գործերի դուրսբերման դայման է դնում: Իսկ մեր դիվանագիտությունն անդրօվկիանոսյան այն դոգաթին ինչո՞ւ չի հասկացնում, որ հայկական Մարտկերտում ու Շահումյանում էլ թուրքի զորքեր կան, եւ Քալբաջարից հայոց զորքերի դուրս բերելու առաջարկ անողը սրանց մասին ես միջոցով խոսի, հակառակ դեպքում արդարամիտ մարդիկ միջոցով մտածեն, թե առաջարկողը մի աչքանի է, մի կողմը տեսնում է, մյուսը՝ ոչ:

Մոսկվայում մայիսի 14-45-ին կայացել է Ռուսաստանի որեզրիցների անձնական ներկայացուցչի եւ ԱՄՆ-ի ու Թուրքիայի հասուկ ներկայացուցիչների նոր հանդիպումը, որին մասնակցել է ԵԱՀԽ-ի ԼՂ-ին վերաբերող համաժողովի նախագահի ներկայացուցիչը: Քննարկվել են բախվող կողմերի առաջարկներն ու դասաստիանները, առաջընդունվել է ֆառակողմ համաձայնություն (3+1), որը Երեւանում ՀՀ նախագահի հասուկ հանձնարարությունների գծով դեպքան Գավիթ Շահնազարյանին ու ԼՂՀ մեծական ներկայացուցիչ Մանվել Սարգսյանին միջոցով հանձնել Ռուսաստանի դեպքան Վ. Սոսոյիչինը (սեւ ամսիս 18-ի հիշատակարանը):

Մայիսի 17. Սովորական է դառնում «հարաբերական անդորր» արտահայտությունը ԼՂՀ ռազմականությանն ու Հայաստանի սահմանային քաղաքների համար: Փոխարենը սիրական են տեղեկությունները դասանդների ու գերիների փոխանակության մասին, ազատագրված բնակավայրերի բնակեցման, սննդության բնագավառները կենդանացնելու վերաբերյալ:

ԼՂՀ ՆԳ նախարարի տեղակալ Ալ. Աղասարյանը, որ նաև դասանդների ու գերիների հանձնաժողովի նախագահն է, հայտնում է, որ վերջին ժամանակներն իրենք բավական եռանդուն գործ են արել, իսկ նախորդ ամբողջ տարվա ընթացքում փոխանակվել են ավելի քան 200 մարդ:

Հեռուստատեսությամբ հաղորդեցին Հաղթրթի քաղաքից նախագահ Հայրապետյանի հայտարարությունը. Հաղթրթում դեպքան ազատ բնակարաններում կադրեն նրանք, ովքեր կծանանեն եւ մեծական բնակություն կհաստատեն այնտեղ: Հունիսի 1-ին նույն սկզբունքով կբնակեցվեն նաև անհասական առանձնացները:

Սկսեցին գործել Շուշիի մի բարձր հին ու նոր ձեռնարկներ, Ստեփանակերտի էլեկտրատեխնիկական գործարանի քաղաքային բաժանմունքը եւ այլ ձեռնարկներ:

ՀՀ նախագահի լրատվության ղեկավար Ա. Արախանյանը մամուլի ասուլիս է հրավիրել, ուր հայտարարել է, թե ԱՊՀ հավաքին գնացած մեր ղեկավարները Ռուսաստանի ղեկավարության հետ ունեցած բանակցությունների ժամանակ լայն ֆննդության են ենթարկել նաև Արցախի խնդիրը, եւ դրսեւորվել են լիակատար փոխընթացում ու սկզբունքների համադասաստիանություն: Այսօր կարելի էր ենթադրել թերեւս երկու այլ հաղորդումներից, որոնք վերաբերում էին հարակից հարցերի: Դրանցից մեկը Ռուսաստանի դաշնայինության մինիստր Գրաչովի խոսքն էր՝ ուղղված թուրքի ֆաղաֆական ու դիվանագիտական սանձարձակություններին: Հայտնեցին, թե Ադրբեջանի դասաստիանությունը, որ վճռել էր 7-րդ բանակի 5 զինվորների դասադարձել գնդակահարության, 1-ին 15 տարվա ազատագրման, մերժում է Ռուսաստանի ղեկավար մարմինների միջնորդությունը մարդասիրական վերաբերմունք ցուցաբերելու համար... Եւ Գրաչովն այս գնահատում է որդեա ֆաղաֆական նոր հիստերիա՝ կազմակերպված Ադրբեջանի կողմից: Հայաստանն էլ ունի անառարկելի ադաջույցներ այն խողություն,- ասում է նա,- որ Ադրբեջանին զենք, զինամթերք եւ ռազմական ուրիշ օգնություններ են հասցնում մերձավոր մի ֆանի երկրներից: Իսկ նա որ դրանց փաստերը միջազգային հասարակայնության սեփականությունը դարձնի...:

Այսինքն՝ նա ինքը ոչ մի վաս կամ դասադարձելի բան չի տեսնում, երբ Ռուսաստանի 7-րդ բանակի մի ֆանի զինվորներ կոպել են Ղարաբաղի ճակատում հայերի կողմից թեկուզ եւ իբրեւ վարձկաններ:

Հրադարակվեց ԱՊՀ զինված ուժերի ղեկավար Շադոբեկովի տեսակետը կոլեկտիվ անվանագրության եւ միասնական դաշնայինական սիստեմի ստեղծման մասին: Գտնում է, որ սիստեմի կասարելությունն ադախովելու համար անհրաժեշտ է ազգային օրենսգրքից հանել այն կետերը, որոնք կարող են խանգարել կոլեկտիվ անվանագրության կողմը հյուսվածքը:

Այսօր ինձ բերին անցած բարաքվա վերջին թերթերը, եւ ինձ համար որոշ բաց կետեր լրացրեց «Երկրի» «Անկարա-Մոսկվա» խմբագրականը, որն առավել ծավալում է դասկերացնումները Լեոնային Ղարաբաղի խնդրի նկատմամբ Ռուսաստանի դաշնային պիբրոուսման առթիվ: Ասում է, ադրիլի 12-ին թուրքերի «Միլլիթեթ» թերթը հրադարակել է Թուրքիայում Ռուսաստանի դեպքան Ալբերտ Չերնիեւիի հետ ունեցած մի հարցազրույցը, որում այն հարցին, թե Ռուսաստանն ինչո՞ւ կգնահատի հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը դադարեցնելու համար Թուրքիայի կասարելիք ռազմական միջանդությունը, դասաստիանել էր այսպես. «Շատ զուրկ դեպք է լինել ռազմական միջանդության մասին խոսելու: Ես զարմանում եմ, որ այսօր բաց մարդ է խոսում զենք վերցնելու մասին: Իմ տղավորությանը՝ Թուրքիան խաղաղասեր երկիր է: Երկար ժամանակ

նակ այն դասերում չի տեսել: Ուսի չեն հասկանում, թե ինչն է այս մարդիկ այսօր
նազանս են: Իսկ ձեր զինվորները զիստեն, թե ինչ է դասերումը: Գեներալ Գյուրեց
իրավացի է, երբ ասում է չի կարելի թույլ տալ ռուսական ռազմական միջամտություն:
Մենք՝ ռուսներ, լավ զիստեն, թե ինչ է նշանակում դասերումը եւ ոչ մի ռազմական
միջամտություն երբեք միակողմանի չի մնա («Երկիր», մայիսի 15):

Պարզ է, եթե Թուրքիան միջամտի, դրան էլ կհետեւի Ռուսաստանի միջամտությունը՝
հակառակ կողմից:

Հազիվ երկու քառասուն անց ԱՊՀ զինված ուժերի գլխավոր հրամանատար Ե. Շա-
րոպենիկովը հայտարարեց, թե ինքը Ղարաբաղի հարցի լուծման երկու ելք է տեսնում,
մեկ՝ անմիջապես հրադադար անել եւ բանակցությունների մտել Ղարաբաղի ֆաղաֆա-
կան կարգավիճակը որոշելու համար, երկրորդ՝ Լեռնային Ղարաբաղը դնել Ռուսաս-
տանի ենթակայության տակ, ստեղծել նրա կառավարությունը, որի մեջ կառող են լինել
Հայաստանի ու Ադրբեջանի ներկայացուցիչներ:

Երկրորդ տարբերակի դեմ անմիջապես վայնասուն բարձրացրին Ադրբեջանի ու Թուր-
քիայի դաշնակցական շարժումները՝ այն համարելով ինքնավար Ադրբեջանի ամբողջու-
թյան դեմ Ռուսաստանի ռեզոլուցիոն, որն էլ, իբր, իր արտահայտությունն է գտնում հա-
յերին մասնավոր ռազմական օգնությամբ:

Անկասկած, բուրբ-բրական կողմը սղասելիքներ ունեցել է Գրաչովի այցելությունից,
երեւի հույս է եղել դարաբաղյան հարցում նրան զիջումներ դարձնելու: Մակայն դա
տեղի չունեցավ, եւ, հակառակը, Գրաչովը, հերքելով հայերին Ռուսաստանի կողմից
հասցվող ռազմական օգնության ղնդումները, ֆանիցս շեշտեց, որ Թուրքիան է օգնում
Ադրբեջանին, իսկ դա կարող է առավել բարդացնել դրությունը:

Եւ հիմա էլ՝ այսօրվա հայտարարությունը, ինչդեռ նաեւ դասադարձված ռուս զին-
վորների շուրջ ծավալված խոսակցությունը, որոնք չեն կարող կասկածի տեղ թողնել Թուր-
քիայի ծավալադաշնակցությանը ներառված Ադրբեջանի դեմ Ռուսաստանի կողմից վար-
վող վճռական ֆաղաֆակաճանության մեջ:

Մայիսի 18-ին Անգլիայի Լորդերի դալաշի փոխնախագահ բարոնուհի Քերոլայն
Կոֆը վերադարձել է Արցախից եւ ՀՀ հեռուստատեսության համար սված հայտարարու-
թյան մեջ ասում է՝ ճիշտ է, որ իր 14-րդ այցն է Ղարաբաղ, սակայն, առաջին այցելու-
թյունից ի վեր, այն ե՛րբ է եղել, որ ինքը բաժանված լինի մաֆառող այդ երկրից: Այս
անգամ էլ վերստին օրջելով այնտեղ՝ Քալբաջարում, Գանձասարում, Մարտակերտի ազա-
տագրված գյուղերում, Ստեփանակերտում եւ մնացած մեծ ու փոքր բնակավայրերում, տե-
սել է, թե ինչդեռ վերակառուցվում է Լեռնասանը, ինչդեռ իր վերերն է բուծում ու
գարնան հեծ ժողովում աշխարհին... Եւ այսօրվա հեռու նա միայն մեկ տեղ ունի, որ
դեպի այդ լեռնասանում ծվարած փոքրիկ, հեղինդուկ խաղաղությունը հիմնավորվի,
դառնա սիրական, հնարավորություն տա, որ արցախահայությունը խաղաղ դայանանե-
րում վայելի արյամբ ու սառադանով ձեռք բերած իր անկախությունը:

Միջայելյանի անվան հիվանդանոցում Երեսանի Պոռոյանի անվան դորոցի սանե-
րը տեսակցել են լրագրողուհի Յվետանա Պասկալեայի հետ, եւ նա հուզված ու խան-
դավառ խոսովանում էր, որ դա իր կյանքի ամենաերջանիկ, միաժամանակ ամենա-
դասախանասու օրն է, որովհետեւ այդ մանչուկները համոզվեցին, որ ինքը կասարել է

ժողովրդանվեր սուրբ գործ՝ մարտնչող Արցախի մասին ստեղծելով երեք ֆիլմ, եւ միաժա-
մանակ՝ որ ինքը արբազան դարձանություն ունի նույն գործը շարունակելու, ֆանի որ
վիրեն այնտեղ է, իր ազատ ու անկախ աղազայի համար կոչող արցախահայության
հետ:

Հայաստանում Ռուսաստանի դեսպան Վլ. Ստոլիցինը ՀՀ դիվանագիտական աշ-
խատող Դ. Շահնազարյանին եւ ԼՂՀ Երեսանյան ներկայացուցչին է հանձնել Երեքի
այժմ արդեն Չորսի) միջամտության ծրագրի ու ՄԱԿ-ի Անվանագրության խորհրդի 822-
դ բանաձեռի մեակված, վերջնական բնագիրն է...

Նախաբանում նշվում է, որ փաստաթուղթը հիմնված է Ռ-Դ որեզիդենտ Բ. Ելցինի
միջնորդական նախաձեռնության եւ Անկարայում իրենց առաջին հանդիպման ժամա-
նակ Ադրբեջանի Հանրապետության որեզիդենտ Ա. Էլչիբեյի ու Հայաստանի Հանրապե-
տության որեզիդենտ Լ. Տեր-Պետրոսյանի բարի կամքի վրա («Երկիր», մայիսի 19):

Նշվում էր նաեւ, որ փաստաթղթի ընդունումն ու ստորագրումը հակամարտ կողմերի
(Ադրբեջան, Հայաստան, ԼՂ) ներկայացուցիչները դեմ է կասարեն մինչեւ ս. ամսի 26-
ը եւ այդ օրվա կեսին վերադարձնեն:

Ահա կոնկրետ առջարկների մասը, որ կոչվում է «Անհետա4գելի միջոցառումների
գրաֆիկ»

«Մայիսի 26.

Կողմերը՝ յուրաքանչյուրն առանձին, ստորագրում են սույն գրաֆիկը եւ տեղական ժա-
մանակով մինչեւ կեսօր վերադարձնում են այն նրանց, ովքեր ներկայացրել են սվյալ
առաջարկությունը:

Մայիսի 27.

Հայտարարություն «մայիսի 28-ից սկսած «Քալբաջարից լիովին հեռանալու մտադ-
րության» մասին:

Մայիսի 28.

Հայտարարություն այն մասին, որ «գաղվածություն կցուցաբերվի անվանագրություն
աղառուկող անձնակազմի՝ Քալբաջարի օրջան վերադառնալիս»:

Մայիսի 29.

Տեղական ժամանակով ժամը 00.01-ին սկսվում է Քալբաջարից հեռացումը:

Տեղական ժամանակով ժամը 00.01-ից իրականացվում է նաեւ հակամարտության
բոլոր գոտիներում մարտական գործողությունների մեղմացում (հրաժարում հարձակողա-
կան գործողություններից, ծանր զինատեսակների, ռազմական օդուժը ներառյալ, գործա-
ծությունից):

Հունիսի 1.

Տեղական ժամանակով 00.01-ից 60 օրով դադարեցնում են մարտական գործողու-
թյունները հակամարտության բոլոր գոտիներում:

Հունիսի 3.

Մինչեւ տեղական ժամանակով 23.59-ը ավարտվում է Քալբաջարից հեռացումը, ին-
չը հաստատում են հեղինակավոր միջազգային ներկայացուցիչներ:

Հունիսի 6.

Ժընեւում վերսկսվում են ոչ դաշնակցական խորհրդակցությունները (5+1)՝ կրակի
վերջնական դադարեցման օրացույցի աշխատանքներն ավարտելու, դիտորդների տեղա-
կայման, կադի ու սրանադորային հաղորդակցության նորմալ գործունեության արգելի-
ների վերացման, այդ միջոցառումներն իրականացնելու նդասակով Միւսկի խորհրդակ-
ցությունը՝ ոչ ու. ֆան 1993 թ. հուլիսի 21-ը բացելու համար:

Հունիսի 10.

Ոչ դաշնակցական խորհրդակցությունների ավարտը:

միայն հայոց ինքնադատության ֆին և սալիս, ահա այդպիսի մի փաստաթուղթը հայի գրածի տեղ դիտելով և անվերադարձ ընդունենք՝ անդամաստիստիստ և անբարոյական չկոչվելու համար:

Պրն Լիդարիսյանի ու նրանից վերը նստած հայ ղեկավարների խղճին բողոքենք այս դիվանագիտական սրամաքանությունը և ուշադրություն դարձնենք հարցի մյուս կողմի վրա, որ արդեն սովորական սրամաքանությունն է՝ հեցած դարձյալ սովորական բարոյական նորմերի վրա: Հայաստանի հանրադատության տասնամյակից ու նախագահի հայտարարությունից միտք ենթադրել, թե այստեղ ոչինչ չեն իմացել ԼՂՀ ղեկավարության դիրքորոշման վերաբերյալ, առավել եւս՝ ոչինչ չեն տայնամավորվել: Բայց չէ՞ որ Հայաստանի հանրադատությունն էր, որ մեկ տարի առաջ որոշում ընդունեց և մինչև այսօր էլ աշխարհով մեկ թմբկահարում է, թե իր համար ընդունելի և օրինական կլինեն միջազգային ասյանների լոկ այն փաստաթղթերը, որոնք արժանացած կլինեն ԼՂՀ ի իշխանության և ժողովրդի հավանությանը:

Մայիսի 26-ին «Ազգը» տղազրեց հարցազրույց ՀՀ նախկին արտգործնախարար Բաֆֆի Հովհաննիսյանի հետ, որը հետաքրքիր տեղեկություններ հաղորդելով իր ընթացիկ դաստիարակության, սեփական հոգեբանության և հայրենիքին, ազգին բոլորակ վեր ծառայելու տասնամյակն ընդունում է նաև հետևյալ միջադեպի մասին: Ասում է. «ԵԱՀԽ հայտնի ժողովն էր, անցյալ հունվարի 30-ին: Հայաստանը նոր-նոր էր ճանաչված աշխարհի տեսությունների կողմից, ու շատ-շատերին, հսկայական Թուրքիային, թվում էր, թե հասցվողական, տարսվողական ցանկացած ֆայի միտք գնանք, միայն թե ընդունվենք միջազգային հանրության մեջ: Թուրքիան բացահայտ խոչընդոտներ հարուցեց՝ որդես մուսֆի նախադասման դնելով Հայաստանի գրավոր հայտարարություն- հրաժարումը բոլոր տեսակի տահանջներից, այդ թվում Եդենի և Ղարաբաղի խնդիրներից, Ղարսի տայնամագրի վավերացումը և այլն: Դժվար է ասել, թե ինչ կլինեք, եթե մեկ այլ նախադատություն լինեք բանակցությունների սեղանի շուրջ, բայց մեր արածն արդեն տասնություն է, ենթադրություններով չարվենք: Մեր համաձայնությունը չէր, այլ հսկայական: Դիվանագիտորեն տասնամյակն ընդունում, որից հետո Թուրքիան նահանջեց, և Հայաստանը ԵԱՀԽ մտավ, առանց նախադասմանի»:

Հովհաննիսյանը խոսք է ասում նաև դիվանագիտության բարոյա-ֆաղափական ուրախ վերաբերյալ, անկասկած նկատելով իրենից հետո արտգործնախարարության և առհասարակ դիվանագիտության հետ առնչվող հայ այրերի վարժարարի ինչ-ինչ ֆայլեր, որոնք հաճախ են ջրի երես ելնում՝ ստեղծելով այն տղավորությունը, թե մարդիկ, մեղմ ասած, այն չեն անում, ինչ կարող են և տարսվոր են: Այն թյուր կարծիքը կատարում է Հովհաննիսյանը, - թե դիվանագիտությունն անդամայն միտք խարսխով խարդավանների, անկարգությունայնության, անբարոյականության վրա: Մանավանդ ու առավելադեպ Հայաստանի տես մի երկրի համար, որը շատ ավելի կարող է շահել, միջազգային հանրությանը ներկայանալով որդես շիտակ, անկաշատ ու աներեք միտք: Եկունությունը դրսևորելով աշխարհաֆաղափական նկատառումներով՝ Հայաստանի դիվանագիտությունը հաջողել կարող է միայն մաֆուր, անկեղծ դիմանկարով, ազգային ավանդական շահերի ու ճշմարտությունների համակողմանի ներկայացմամբ և հետևողականությամբ: Վերջին քաջանի ֆաղափականությունն ահա փաստեց, որ մտնելով այլևայլ ինտրիգների, ուրիշ երկրների, խոշոր տերությունների մեծ ծրագրերի, մութ խաղերի մեջ ոչ մի հանգրվանի չհասանք...» («Ազգ», մայիսի 26):

Այս տեսակ «մաֆուր, անկեղծ...» դիվանագիտություն է տահանջում ԼՂՀ շուրջ գործադրվող ֆաղափականությունը, որ հաճախ է դառնում աննոյասակ խաղ, անվարդես ձեռնածություն:

Մայիսի 27. Մտնագրված և քաջանություն մեջ դրված գրաֆիկի համաձայն՝ այդ օրվա 00 ժամից դեմ է սկսված լինեք հրադարարը, սակայն թուրերը շարունակում են ԼՂՀ բնակավայրերի հրետակոծությունները: Դա բացատրվում էր նրանով, թե, իբր, Ադր-

բեջանի գործը չի ենթարկվում էլիքեյին:

Հաջորդ օրերին շարունակվում էին ադրբեյջանական ուժերի նոր կուսակումները ԼՂՀ սահմաններում, նրանց մարսական գործողությունները ԼՂՀ ռազմական կետերի դեմ: Հաղորդեցին, որ մայիսի 26-27-28-ին Դաբեսան-Քարհաշից ոմբակոծել են հայկական դիրքերը Մոսկ սարի փեթերին (Քալբաջարում), ինչդեպ նաև գրոհներ են ձեռնարկել Մարսակերտ ֆաղափից հյուսիս գտնվող տահադանական դիրքերի վրա:

Սակայն անգործ չէին նաև ԼՂՀ ուժերը, որոնք հենց այդ օրերին ստանում էին նոր ռազմական տեխնիկա և կենդանի թարմ ուժ: Այդ մասին լավ գիտեին Ադրբեյջանի թուրերը, որոնք հայտարարեցին, թե միայն մի գիտերում ստացվել է գրահատեխնիկայի 20 միտք (10 տանկ, հետեակային մարսական 5 մեքենա և 5 գրահամեքենա, որոնք անմիջապես էլ տեղափոխվել են Մարսակերտի ու Ադդամի տեղամասեր, ամրացել Ադդամի շուրջ գրաված բոլոր գյուղերում, տեղ դարձել Ադդամ-Մարսակերտ մայրուղուն («Ազգ», մայիսի 30):

Մայիսի 30-ին ՀՀ-ը հրադարակեց հայտարարություն, որով տահանջվում էր տարսանադություն ցուցաբերել՝ կատարելու միջնորդության բոլոր տահանջները: Սակայն, ինչդեպ հայտնի է, այնտեղ միայն մեկ տահանջ կար, որդեսուղի ԼՂՀ-ն իր գործը դուրս բերի Քալբաջարից: Ուրեմն, դա՞ էր տահանջում:

Հեռուստատեսության աշխատակիցը Ժ. Լիդարիսյանին հարց սվեց.

- Եթե Ղարաբաղը չկատարի այդ տահանջը, ի՞նչ կլինի:

Նա թե.

- Շատ ծանր բաներ, նախ՝ աշխարհին չենք կարող համոզել, որ մենք խաղաղության կողմ ենք: Աղա՛ կկորցնենք այն վճռական ֆայլով կայուն հրադարարի հասնելու կարելիությունը, սակայն... ուրիշ ելք չունենք:

Այսինքն, համոզված չեն՝ հայկական գործը Քալբաջարից դուրս բերելուց հետո նա այնտեղից ինչ ֆայլերի կդիմի... Սակայն տահանջում ենք դուրս բերել, ֆանի որ 3 հգործներին խոսք ենք սվել:

Այս գրույցին մասնակցող Դավիթ Շահնազարյանն ասաց.

- Երեմն էլ այսօր արձագանքեցին մեր վերաբերմունքին. Զեթինը դժգոհ է Հայաստանից, որովհետեւ սա ԼՂ-ին չի ստիղում ենթարկվել, աղա և ԼՂ-ը հսկամարտող, ուրեմն և տայնամավորվող կողմ չի ընդունվի:

Զրույցի ընթացքում, սակայն, տարակցեց (Շահնազարյանն ասաց), որ Թուրքիայի տահադարակությունը չի ընդունում և երբեք չի ընդունի ԼՂ-ի այդօրինակ դերը, ԱՄՆ-ի նր համարյա ընդունում է, իսկ Ռուսաստանինը ոչ միայն ընդունում է, այլև տահադարակ է տնդել դրա վրա:

Եվ գարմանալի՞ է, որ ԼՂՀ կառավարությունն էլ դեմ է ամեն մի բանակցության կամ ընդունած տայնամի, որի մեջ դեր կունենա Թուրքիան՝ հայ ժողովրդի դեմ իր մեղքն ունեցող և այսօր Ադրբեյջանին ամեն ինչով օգնող տերությունը:

Մայիսի 31-ին ԼՂՀ տահադարակության նախարարության արտաքին հարաբերությունների ղեկավար Ղուկասյանն արտահայտել է իր (երեկ նաև ԼՂՀ իշխանությունների) անհանգստությունը, որ ՀՀ-ն իր անվերադարձ համաձայնությունն է սվել Եռակողմ առաջարկության առթիվ, երբ կա նույն Հայաստանի ԳԽ-ի որոշումը նման դեմքերում համերաշխ լինելու ԼՂՀ իշխանության և արցախահայության կարծիքների հետ:

Ճեղատարույցն անցկացնող Ա. Արահանյանն ասաց.

- Հայաստանը, չնայած ներքին դժգոհությանը, համաձայնեց Եռակողմ հետ՝ փորձելով ստեղծել հավասարակշռություն, նաև հարգել Երկրորդ համաշխարհային տահադարակից հետո ստեղծված կարգերը:

Բայց այնդեպ էլ չտարակցեց, թե դրանք ինչ կարգեր են, որոնց համար դարձյալ միտքի գոհաբերել արցախահայության շահերը:

Հունիսի 1. Վերջին օրերին լրասկական տեղեկություններում իշխող «հարաբերական հանգստան» ինձ լրջորեն անհանգստացնում է, մանավանդ երբ դրա կողմին էլ տահադարակ

մնալ հրադարարի որոշմանը: Ամենուրեք նկատում ու հաստատում են թուրքի գորագործի ու զինսեյնիկայի նոր կուսակույմներ, իսկ թե իրենք ի՞նչ են անում, այդ առթիվ լռու են:

Հունաստանի կառավարական դասվիրակության ղեկավար, արտոնաբանարարի տեղակալ Վերթինիա Յուդերուն այսօր լրագրողների հետ ունեցած ասուլիսում խոսեց այն մասին, որ Հայաստանն ու Հունաստանը դասնությունը, ճակատագրով, մեկույթով, մանավանդ ֆաղափական Եստերով կազմում են մի այնպիսի զույգ, որ դեռ է սերս բարեկամություն, համերաբխություն ու համագործակցություն որդեգրեն: Խոստանում է (հիարկե, իր նախարարության անունից), որ Հունաստանը միջազգային ասյաններում միտ է կղաճողանի Հայաստանի արդար Եստեր:

Մոսկվայի հեռուստեստությունը ցուցադրեց բարձր մեկուրականության մի ասուլիս, որի մասնակից ռեժիսոր Գուրենկոն (կարծեն նախկին մեկույթի մինիստրը) ասաց. «Արաբական ամիրայություններում հողի տերն արորդեան է (տեղարմիկը), որն էլ 100-տկույս սեփականատերն է դառնում երկրի այդ մեծագույն հարսության: Այդպես դիտելի նաեւ մեր երկրում, հողին դիտելի տեր լինի արորդեանը, եւ մյուսները դեռ է դիտելի որդես նվաճողներ...»:

Ես լսել էի այս խոսքը եւ Եսմած էի, իսկ ինչո՞ւ ռուս ժողովուրդն այսօր այնպես փոթորկված է նորանկախ հանրապետություններում իր դեմ բորբոքված կրքերից, չէ՞ որ նրանք էլ ռուս մի քանի ասանյակ միլիոն ներկայացուցիչներին են ոչ արորդեն ու նվաճող համարում: Թե՞ ռեժիսոր Գուրենկոն այս վայրենության դեմ է վայրենի դիմադրություն հակադրում: Եվ ոչ երկրորդական մի հարց էլ, այդ երկրանից՝ Արաբական միրայությունները դարձան ֆաղափակություն սերմանող եւ ազգերի բարի հարաբերությունների օրինակ:

Հունիսի 5-ի առավոտյան «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, որ Ադրբեջանից գալիս են սահմնկեցուցիչ լուրեր, այնտեղ որեզորդեն Էլչիբեյի հռչակած արակարգ դրությունը վեր է ածվել խառնակչության ու քառուսի (թրթակից Իլյա Դադաչիձե): Նախկին արտոնաբանարարը, որ հանրահավաք էր հայտարարել ամսիս 5-ին իրականացնելու համար, որդեսուցի ժողովրդի լեզվից դառնալից դասաստանատության կանչել հանրապետությունում իրենց սիրապետությունը հաստատած կառավարներին, հովանավորիչներին ու մնացած տեսակ-տեսակ Եստաններին, հրաժարվել է իր ծրագրից: Բաբիլի փողոցներում իբխում են ռազմական տեսիլիկայի մեքենաները, գրահակիր զինվորները հրաման ստացած լինելով դաժանորեն դասձել «հասարակական կարգը» խախտողներին: Չէ՞ որ Էլչիբեյը հանրապետության արակարգ դրությունը երկարացրել է ես երկու ամսով: Իսկ այս դառին Գանձակից գալիս են սահմնկեցուցիչ լուրեր, այնտեղ հակադիր ուժերը Եստանակում են զինված բախումներ, կան բազմաթիվ զոհեր, վիրավորներ: Մի խոսքով՝ թուրքերը կոսորում են իրար:

Կոսորում են: Միտ այդպես է եղել թուրքերի վարքը՝ մեզ են կոսորել... Շուտիւմ, Բաբիլում, Գանձակի կողմերում, վերջին Երջանում էլ՝ ամենուրեք, ուր հայ են տեսել: Եվ եթե դեռես Եստանակում են կոսորել, լավ է, որ կոսորեն իրար, քան, իհարկե, մեզ:

Հունիսի 6-ին Հայաստանի թրթակիցը գույց ունեցավ Ռուսաստանի որեզորդենի աբխասակազմի ղեկավար Մերգել Յիլասովի հետ, որը, ի միջի այլոց, բարյացակամորեն խոսեց Արաբադի բարդույթի մասին՝ Եստելով, որ իրենք Եստ են Եստագրգոված նրա արագ ու արդար լուծմամբ եւ դաստատու են գործադրելու ամենատեսանդուն ջանքեր, քանի որ, ինչպես Հարավայսիայում, այնպես էլ այստեղ Ռուսաստանն ունի իր Եստ:

ը եւ քս այդ էլ դիտի վարի հասուկ ֆաղափականություն: Ինչ վերաբերում է հայ-ռուսական տեսակական ու ֆաղափական, դիվանագիտական փոխհարաբերություններին, ապա այստեղ էլ մեք ոչ միայն ստեղծել ենք ամենատես բարեկամական մթնոլորտ, այլև այն զարգացնելու եւ ամրադնդելու ամենաբարեկամաս դայմաններ: Հիտենք թեկուզ այն, որ մեր կողմից Ռուսաստանի վարչադեսի առաջին տեղակալ Օլեգ Լորովն է այդ հարաբերությունների կազմակերմիչ-վերահսկողը (կրպոտ): Չեր կողմից ես ձեռներեց ու հարմարագույն մարդ է նեանակված: Ռերմն ջանանք անել ամենայն հնարավորը:

Նման դարագաներում դաճոնյան չի ասում ամեն ինչ, բայց սա ասաց, եւ թող անհասկացողն անգամ հասկանա:

Հունիսի 7-ին ՀՀ նախագահի՝ արակարգ գործերի դեսդան Դավիթ Շահնագարյանը հեռուստեստությամբ հայտարարեց, թե ԵԱՀԽ-ի դարաբաղյան նախաձեռնություններին գումարվեց ես մեկ փաստաթուղթ, դա Մինսկի խմբի ղեկավար Մարիո Ռաֆայելի գիրն է՝ Մինսկի խորհրդածողովի անդամ ինն երկրների ներկայացուցիչների անուցից: Այն, իբր, հիմնված է ՄԱԿ-ի N 822 թրթի սկզբունքների վրա, Եստես սարբերվում է նախորդ՝ 3+1 նախաձեռնությունից: Իբրեւ Եստ կարեւոր սարբերություն նեցց այն, որ այստեղ դառնալովում է, որդեսուցի Զարբաջարից հայ գորքի դուրսբերելուն հեքեղ դիտողները հսկեն նաեւ հայորդ Երջանի վրա՝ չիմի՝ թուրքն այնտեղ իր ձեռքը մեքնի: Կարեւոր է նաեւ աղաճրչափակման դառնալովում Երջանակման դայմաններում զսնվող բոլոր կեքերի ու Երջանների համար:

- Եթե Հայաստանի կառավարությունը Երեքի նախաձեռնության նկատմամբ չցուցաբերեր իր ձկուն ու միակ հնարավոր ֆաղափականությունը, աղա դժվար թե մեքն արձանայիմք այս Եստ ավելի ձեռնու փաստաթրթին,- գույցի վերջում եզրակացրեց Դ. Շահնագարյանը:

Մակայն հայքն է, որ Հայաստանի կառավարությունը դարգադես ընդունել է Երեքի (ավելի ձեք 3+1-ի) նախաձեռնությունը: Այս դեքում ինչո՞ւ այն նորոզված ու փոփոխված ներկայացնելու դառիվը վերագրվում է Հայաստանի կառավարության անմոնչ ընդունումին եւ ոչ թե ԼՂՀ մեքոնին: Եվ աղա, ի՞նչ մի հայանդաստ սարբերություն կա նոր թրթի՝ իր Եստարած կեքերում...

Ամեն դարագայի սղատենք-տեսնենք:

Այսօր երկար խոսեցին Հրան Բագրսյանի դասվիրակության եվրոդական երթուրձի «փայլուն արդյունքների» մասին: Դեք է եքթարել, մանավանդ հեռուների անձնական խոսքերից, որ այդ արդյունքների փայլը սարածվում է նաեւ դարաբաղյան բարդույթի լուծման հեռանկարների վրա: Իսկ երբ մեքն էլ իր խոսքը կոնկրեսացրեց, դարգվեց, որ Մեք Բրիտանիայի կառավարությունն, օրինակ, համառորեն դնդում է իր հայքնի տեսակեքը՝ Ադրբեջանի ամբողջականության դառնալովում՝ ԼՂ-ի վարչական ինքնավարությամբ հանդերձ: Վերջինս էլ, իբր, որդեսուցի զսնվի միջազգային հսկողության ներքո:

Բայց եթե սա է «փայլուն արդյունքը», ինչո՞ւ նորից դարաբաղյան խնդիրը ձամձավում է, Եստարկվում բոլոր մակարդակներում:

Աբխազի լրակական բոլոր քեռաները Բաբիլ ու Գանձակի խառնակչություններին մասին են խոսում: Ասում են՝ միայն Գանձակում զոհերի ու վիրավորների թիվը հասնում է 300-ի: Մղանվածների մեք է նաեւ Էլչիբեյի դառնալովում գորախմբի հրամանատարը: Կալանքի սակ, ինչպես նաեւ դասանդ են հանրապետության մի Եստ ղեկավարարը: Մեքոված է հաճարար հանձնածողով՝ ակադեմիկոս Իման Մուսաֆաեի ղեկավարությամբ: Մա կոնկուսի նախկին (1950-ական թվականների) առաջին ֆարսուդարն

եր, երեւի այսօրվա համազգային աղսախկալը, որի միջոցով հույս ունեն փոխըմբռնու- մի բերել հակադիր կողմերին:

ԼՂՀ լրատվական մարմինն էլ հաղորդում է, որ հրաձգություն ու զգվոսոցներ են եղել նաեւ Արցախի սահմանակից բուրբակեան գորաջոկասներում:

Հունիսի 7-ին ոչ բարձրաձայն, սակայն սագնադով խոսում են այն մասին, որ ԼՂՀ-ում գորաջոկասները կուսակցականանում են, ու հեռու չէ այն օրը, երբ նրանցից յուրաքանչյուրը կգործի իր կուսակցական կենտրոնի թելադրանքով: Եվ, քանի որ մեր կու- սակցություններն էլ սովորաբար չունեն համախմբվելու համազգային կարեւորագոյն խնդիրների շուրջ, աղսախկալն էլ, թէ սրա վերջն ինչ կարող է լինել:

Հունիսի 8-ին արդեն Հայաստանի կառավարությունում դասրաս էր ԵԱՀԽ-ից երեկ ստացված դարաբաղյան փաստաթղթի դասասխանը: ՀՀ արագորժնախարարը Մինսկի խմբի ղեկավար Մ. Ռաֆայելիին հղել է նամակ՝ հայտնելով իր կառավարության գո- հունակութունը, նշելով, որ այն ճանաչվում է իբրեւ ՄԱԿ-ի 822-րդ ժամանակացույցի սկզբունքներով շարադրված մի փաստաթուղթ, որը նկատի է առնում ոչ միայն աղսա- ջափակումների, այլեւ բարդույթի մեջ ներգրավված ժողովուրդների անվասնագոյնն աղսախմբելու խնդիրները, միջոցառումներ կայուն խաղաղություն հաստատելու համար: Ռուսի եւ ոչ միայն ընդունում է ու դասրաս է իրեն վերաբերող կետերն անհատաղ ի- րականացնել, այլեւ կոչ է անում, որդեսզի Ղարաբաղն ու Արքրեջանը եւս նույն վե- րաբերմունքը ցույց տան այս օգտակար փաստաթղթի նկատմամբ:

Իսկ Հայաստանում ԼՂՀ մեծական ներկայացուցիչ Մ. Մարգարյանը հայտարարեց, թէ այս փաստաթուղթը ոչնչով չի տարբերվում 3+1-ի նախաձեռնությունից, դժվար թէ որեւ իրական դեր ունենա բարդույթի լուծման գործում: Եվ, այնուամենայնիվ, Մեծիանա- կերտում ուսումնասիրում են փաստաթուղթը, իրենց վերաբերմունքը կհրատարակեն ամ- սիս 11-ին:

Օրվա կարեւոր իրադարձություններից էին Արգենտինայի դեսդանի հավասարագրի ընդունումը եւ նրա հանդիտումը ՀՀ մի շարք ղեկավարների հետ (Լ. Տեր-Պետրոսյան եւ իր տեղակալը, Բ. Արարցյան եւն) հետ: Չրույցներում անդայման «հնունու» էին դարա- բաղյան բարդույթը, «դարգուն» այն դերն ու հնարավորությունները, որ այդ հարցի լուծ- ման մեջ ունեն Լատինական Ամերիկան ընդհանրադես, Արգենտինան՝ մասնավորադես: Խոսելիս այնուիսի կեցվածք էին ընդունում, ասես հենց դրանից է կախված եւ այս- դես էլ դիտի լուծվի մեր ազգին տանջող հարցը: Իսկ մենք զիտենք եւ երբեք էլ չենք մո- տանա, որ անցյալ տարի մեր նախագահն ու մյուս դաստնայաները Լատինական Ամե- րիկայի երկրներում իրենց տուրիտական երթերը կատարելիս հայ ժողովրդին համոզում էին, թէ այնտեղ է դարաբաղյան կծիկը հայության օգտին բացելու ամենակարճ ուղին, եւ ասիա ուր-ուր է, Արգենտինան կընդունի-կճանաչի Լեոնային Ղարաբաղի հանրադե- տությունը, դրանից հետո էլ այդ ընդունում-ճանաչումի ճանադարիը կբացվի, եւ Արգեն- տինային էլ կհետետեն մյուս հեռու-մոտիկ բարեկամները:

Հիտում ենք, այսուիսի բանը ո՞նց կնոտանայինք: Բայց այն ժամանակ մարդիկ ի- րենց զրոտաշղիկութայանը դիտի ժողովրդի համար ընդունելի դաստո ու հիմք առա- ջարկեին եւ այդ էին գտել: Հիմա՞ ինչ է դաստեղ, նորի՞ց դիտի զրոտանքի ելնեն...

Արքրեջանում դեռ մոլեգնում է խառնակչությունը: Ընդդիմութայան ղեկավար, Երկ- րորդ կորդուտի նախկին հրամանատար Մուրաթ Հուտեյնովի կողմ են անցել Գանձակի հարեան մի շարք ցրաններ եւ դաստանջում են աղիկար կառավարութայան հրաժարա- կանը: Վարչադես Հուտեյնովն էլ, երեւի Էլչիբեյին փրկելու համար, հրաժարական է սվել, եւ միլի մեջլիսն անմիջադես «հարգել» է նրա վճիռը:

Հունիսի 9-ին դրությունը խառնիխուռն էր. Ֆիզուլու կողմներից հրետակոծել են Մար- տունու ցրանի սահմանային դաստանական կետերը: Իսկ Գանձակում մոլեգնած ընդ- դիմությունը, որի բախումներում գոհվել եւ վիրավորվել են տուրջ 300 հոգի, արձագանք է սվել Բաքում. ժողովուրդը դաստեղ է միլի մեջլիսի տենքը:

Այսօր Բաքու է ժամանել Նախիջեանի ամիրա Հեյդար Ալիեւը:

Հրատարակվեց ՀՀ արագորժնախարարի դաստանական նամակը Մ. Ռաֆայելիին: Ռ- սով-գլխով համաձայն է նրա առաջարկին եւ Լեոնային Ղարաբաղին էլ կոչ է անում նույնն անել:

Մոսկվայում արագորժնախարար Կոզրեւն ու Արքրեջանի դաստանակից Ղարաբովը հննել են Ղարաբաղի բարդույթը, եւ Ղարաբովը վերջում գոհունակութայանք նշել է Ռու- սաստանի անտահախնդիր ջանքերը՝ ուղղված այդ հարցի լուծմանը:

Երեկ «Ազգր» տղադրել էր (հայերեն բարգմանութայանք, իհարկե) «Լեոնային Ղարա- բաղի հարցով ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խոտրդատողի նախագահ» Մարիո Ռաֆայելիի նա- մակն ու «Անվասնագութայան խոտրդի 822-րդ բանաձեւի իրականացման հրատաղ քայլե- ռի գրաֆիկը»՝ Հայաստանի, Արքրեջանի ու Լեոնային Ղարաբաղի ղեկավարներին ու- դարկված սույն հունիսի 3-ին: Նրա մասին լրիվ ու անկանխակալ դասկերացում տա- լու համար եւս այն անդայման կոնեի այտեղ, որդեսզի այսօրվա ու աղսագայի ընթե- րույցները տեսնեն, թէ դրանք ինչ տեսակ անարդար ու հակահայկական փաստաթղթեր են, որոնց հետ համաձայնել կարող են միայն իրողություններից բան չհասկացողները, մեկ էլ ինչ-ինչ խանգարում ունեցողները (իսկ ԱԳՆ-ի տեղակալ Լիդարիտյանն ասում էր՝ դա մի այնուիսի փաստաթուղթ է, ոնց որ մենք լինենք գրած): Սակայն բարգմանութայանք այնքան անհմուտ, դարգադես «ձախ ձեռնով» է կատարված, որ բան հասկանալու հա- մար կամ դես է ենթադրություններ անել, կամ էլ գտնել բնագիրը եւ փնտրել-գտնել ա- մեն ինչի իմաստը: Իսկ Հայաստանում ոտտերենն անգամ չեն հրատարակել, որդեսզի հետ լինի ժողովրդին հավասացնել, թէ ամեն ինչ լավ է, ընդունելով մենք տեղ դառ- նալու խաղաղութայան:

Պես էլ զարմանալ մեր վերջին իտխանությունների եւ նրանց դիրը դաստանող մյուտների կարծիքի վրա, նրանք որոտել են Ղարաբաղը թողնել Արքրեջանի կազմում եւ դասրաս են մասնակցելու այդ վճիռն իրականացնելուն ուղղված ամեն տեսակ քաղա- րական խաղերին: Իսկ Դավիթ Շահնագարյանը, որ այնօր (հունիսի 7-ին) այս նոր փաստաթուղթը ներկայացնում էր իբրեւ մի նոր որակ, հայանդաս, Արցախի տաերից թխող արդարութայան ձայն:

Եվ բացահայտ սո՞ւրբ: Ասում էր՝ 9-ի առաջարկութայան մեջ նշված է, թէ հայ զորքը Զալբաջարից դուրս բերելուն հսկող դիտորդները հետետելու են, որդեսզի թուրն այնտեղ ջնցնի իր զորքը: Մինչդեռ «Գրաֆիկում» ոչ միայն նախատեսվում է այնտեղ թուրքի զորք ջնցնել, այլեւ ԼՂՀ առաջ դայման է դնում, որդեսզի «զտվածութայան ցուցաբերվի»:

Ինչ վերաբերում է Շահնագարյանի ողորմանը, թէ փաստաթղթում նախատեսվում է աղսաշափակման դաստանջ՝ ցրափակման մեջ գտնվող բոլոր կետերի ու ցրանների համար, աղսա այնտեղ որոտակի, վճռական ոչ մի խոտ չկա աղսաշափակման աղթիվ, անորոտ ու անգույն մի ակնարկից այն մասին, որ, իբր, կողմերը դիտի դադարեց- բացի անորոտ ու անգույն մի ակնարկից այն մասին, որ, իբր, կողմերը դիտի դադարեց- բացի բեոնամական գորժողություններն ու ակտերը, այդ թվում՝ դայմաններ տեղոծել «նոր- նակ հաղորդակցութայան ու տրանտորտային բոլոր արգելների վերացման» համար եւ «աղսախմբեն միջազգային մարդասիրական օգնութայան ջանքերի անարգել մուտքը տա- ռած, մանավանդ բարդույթից տուժած բոլոր գոտիները»:

Հետաքրքիր է, որ «մարդասիրական օգնութայան մուտքին» վերաբերող այս միակ որո- տակի խոտն էլ անհասցե է, քանի որ հայը չի խանգարում, որդեսզի միջազգային մար- դասիրական օգնությունը հասնի Արքրեջան, այլ թուրքիան է Հայաստանի ճանադար- հին արգել դրել, եւ այտեղ էլ նա ոչ թէ կատարելու դաստանականութայան տանձող է, այլ կարգադրող կամ դաս սվող:

Բայց մի՞թե Դ. Շահնագարյանը չի հասկացել իր կարգացած փաստաթուղթը: Թե՞

դրական խոսքով ճանադարհ եր հարդարում դեկավարների առաջ:

Ինչպե՛ս, մեզ մնում է հիշել, որ երկու փաստաթղթերում լոկ մեկ գործնական ֆայլի հանձնարարություն կա՝ «օկուդացիոն ուժերի դուրսբերումը Քալբաջարի բազանից ու Ադրբեյջանից վերջերս գրավված այլ սարածքներից». եւ սրա իրականացման համար էլ մտաւ են թափ սալիս «դուրսբերողների» դեմ, որդեսգի նրանք զստկաժութիւնը ցուցաբերեն «Քալբաջարի բազանի անվտանգութեան համար [թուրքի] անվտանգութեան անձնակազմ վերամօճելիս»:

Բայց հայցնի է, որ հայերը Քալբաջար են մտել իրենց անվտանգութեանն ապահովելու համար, քանի որ վերջին երկու տարում այդտեղից է, որ անընդհատ հրետակոծում էին Մարտակերտի, Շահումյանի, Ասկերանի բազանները, հարձակումներ գործում, աստիճանում ու դիմում անդաստիճանի վայրագութեանների եւ, վերջապէս, այդտեղից է, որ թուրք երկու անգամ Թարթուսի հովտով բարձրվել է դեպի արեւելք, դեպի Մարտակերտի դաշտ՝ ճանադարհին հրի ու սրի մասնելով Չափարը, Հաթերը, Վաղուհասը եւ մյուս մեծ ու փոքր բնակավայրերը, որոնց ամենամեծերն ու բազաններն Մարտակերտը դեռեւս գտնվում են թուրքի «օկուդացիոն ուժերի» ձեռքին: Ել չեն խոսում Շահումյանի բազանի մասին, որի հայ բնակչությունն այսօր էլ փախստական է իր տուններից, թափառում է Հայաստանում, Ռուսաստանում եւ ուրիշ վայրերում, այս մասին էլ ո՛չ որեւէ խոսք կա փաստաթղթերում, ո՛չ լինելու է: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ հիմա դարաբաղյան բարդույթի մասին միջազգային բոլոր ասյաններում փաստաթղթերը կազմվում են Թուրքիայի թելադրանքով: Թուրքիայի, որը չի էլ թափանցում, թե ինչպէս ինքը կանգնած է Ադրբեյջանի թիկունքում եւ հարկ եղած դեղում հայերին ասան ցույց կտա, որդեսգի սրանք խելի գան:

Այո, Թուրքիայի թելադրանքով եւ թուրքավարի խորամանկ, որդեսգի նախաձեռնութեան մյուս 8 անդամները Գերմանիան, ԱՄՆ-ը, Բելոռուսը, Ֆրանսիան, Իսպանիան, Ռուսաստանը, Շվեդիան եւ Չեխիան, չհասկանան էլ, թե ինչ-ինչ հակաարցախայան դավ է դարձնակում այդ փաստաթուղթը, որն արտաբնական այնքան անմեղ ու խաղաղարար է, որ ոչ մի անուն էլ չի սալիս, - ոչ ԼՂՀ կամ ԼՂ, ոչ Հայաստան, ոչ Ադրբեյջան, - այլ կոչ է անում «օկուդացիոն ուժերը» դուրս բերել Քալբաջարից, որդեսգի հետ հնարավոր լինի այնտեղ դիտորդներ ու խաղաղարար մարդիկ ուղարկել, զինադադար հաստատել եւ մեկընդմիջ վերջ սալ արյունահեղութեանը: Քալբաջարն ի՞նչ է, ո՞ւմ է դասկանում, ո՞ւմ գործերն են դուրս բերվում, եւ ո՞ւմինը միտք մտցվեն... Եւ թե՛ հասկանում Շվեդիայի կամ Չեխիայի ներկայացուցիչը: Եվ այս տեսակ թակարդի մեջ ինքնակամ հայտնված հայ դիվանագետներն էլ (դիվանագետներ) ձեռնարկում են, թե գտնվել է Արցախի փրկութեան գիրը, եւ դա այնքան հայանդաս է, որ կարելի է կարծել, թե մե՛նք ենք գրել... Մենք չենք գրել: Մենք՝ հայերս եւ Արցախի հնգամյա մաքառումին վկա, ականատես ու մասնակից մի բարեդաս ժողովուրդ, որ դեռեւս չենք կորցրել մեր խելին ու արժանապատիւթյունը, չենք կարող այդքան սուր, արտաբնական անմեղ, ներքուստ խաղաղակից փաստաթուղթ սարքել... Ուրեմն եւ չենք էլ սուրազրի: Կստորագրեն գուցէ ՀՀ ներկայացուցիչները... Իսկ որ կստորագրեն, դա արդեն դարձ երեւում է: Մոսկվայից վերադառնալուց, երբ Ելցինը երեւի ասել էր՝ ու եւ մեր դուրը եկել, զնացե՛ք, վայելե՛ք ձեր ֆայլերի ոչնչութեանը, - հայտարարեց, թե ՄԱԿ-ի 822-րդ բանաձեւը մեր ուզածն է: Իսկ այս մեկն էլ լույս է տեսել իբրեւ այդ 822-րդի «իրականացման... գրաֆիկ»:

Հունիսի 10-ին լրասվական մարմիններն առավոտից խոսում են այն մասին, որ երեւի ու երկրայան երեսան են ժամանել Ռուսաստանի արտգործնախարար Կոզլովն ու անվտանգութեան նախարար (թե նախագահ) Բարաննիկովը, որոնք հանդիպումներ են ունեցել ինչպէս Հայաստանի նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի, այնպէս էլ ԼՂՀ ղեկավարների հետ: Երկու դեղում էլ գրույցի թեման եղել է ԵԱՀԽ-ի նոր նախաձեռնութեանը: Հասկանալի է, որ Տեր-Պետրոսյանի հետ հարցը ֆունկցիոնալ նրանք միախառնում այն կարծիքին են հանգել, թե նախաձեռնութեանը միանգամայն ընդունելի է, համադասարան ՄԱԿ-ի ու 3+1-ի առաջարկություններին, ուստի եւ հիմք դրե՛ք է դառնա բարդույթը լուծելու խնդիրների համար:

Իսկ թե ի՞նչ են խոսել ԼՂՀ ղեկավարության հետ ունեցած հանդիպմանը, ԼՂՀ ներկայացուցիչներն ինչպէս են նայում նոր նախաձեռնութեանը, այդ մասին առայժմ ոչինչ չի հաղորդվում: Միայն «Մայրաքաղաքի» ակնարկը կար այն առթիւ, որ ԼՂՀ ղեկավարները խորհրդակցութեան ժամանակ մասնագետներ են երեւի հանձնարարականի ու «Գրաֆիկի» անհամադասարանութեանը, առաջարկված փաստաթղթերում արցախահայության անկախ ու ադախով կյանքի համար երաշխիքների բացակայութեանը, այսինքն՝ այն ամենը, որ իսկապէս կա եւ այժի է զարմուտ առաջին իսկ խելամիտ հայացից:

Գ. Պետրոսյանը հանդիպումներ է ունեցել Ռուսաստանի դեսպան Ստոլիչինի եւ Գերմանիայի հավասարմասարի հետ:

Հայաստանում սղատողական այն ծանր վիճակն է, երբ ժողովուրդը հոգեկան խոռովում սղատում է, թե ինչ է կատարվելու ԵԱՀԽ-ի դասահանգին դասասխանելու օրը՝ վաղը: ՀՀ ղեկավարության անելիք ֆայլը (ավելի ճիշտ՝ հարմարվելու ֆաղափականութեանը) դարձ է ու հասկանալի, այն ոչ միայն բոլոր մակարդակներում հայտարարել է, թե երբ փաստաթուղթը մեր նվաճումն է եւ դրե՛ք է ցնծութեամբ ընդունենք: Իսկ ինչ կդասասխանի ԼՂՀ-ը: Չէ՞ որ այն մեծել է երեւի առաջարկութեանը, իսկ սա էլ ոչ այլ ինչ է, քան նույնը միայն ինքի կողմից ներկայացված: «Երկիրը» խմբագրական իր սուր ու արդար խոսքով այսօր հայտարարել է, թե այն դրե՛ք է մեծել ու անդամայան կմերժվի Արցախի կողմից, որովհետեւ մերժվածից ոչինչ չի սարքերվում, «նախկին եռաձայն երգի բազմաձայն կատարումն է ընդամենը»:

Մեծ աղմուկ է Ադրբեյջանում տեղի ունեցող դեղմերի շուրջ: Միլի մեջլիսը թերահավատութեան է ցուցաբերել Էլչիբեյի հրամանով կազմված կառավարական հանձնաժողովի եզրակացութեան նկատմամբ եւ կազմել է նոր հանձնաժողով, որը միտք նոր ֆունկցիոն կատարի, դարձի, թե ինչ է եղել Գանձակում, ով է մեղավոր: Մեջլիսում ֆիչ էր մնում ազգային մեծագույն հերոս համարելին Սուրաթ Հուսեյնովին: Աստիճան է իջել Իսմայիլ Դաւաթմարովը, ազգային միասնութեան ուժերը կենտրոնացնելու կոչ է անում: Նախիջեւանի ամիրա Հեյդար Ալիեւն է ժամանել Բաքու, տեղ հասնելուն դեռ ցնծութեամբ է ընդունվել, եւ մեջլիսում անմիջապէս նրան առաջարկել են հանրապետութեան բարձրագույն դասընթաց վարչապետ:

Էլչիբեյ-խեղկասակը հրադարակում չի երեսում: Ալիեւ՛ը չփոխարինի նրան: Դա կլինի վասագույն սարքերակը մեզ համար:

Հունիսի 11-ի առավոտյան լսեցի Ադրբեյջանի ռադիոյի վերջին լուրերը: Նրանք հիմնականում դրսուցում էին Գանձակում անսիս 4-10-ը տեղի ունեցած ամսաւարական դեղմերի շուրջը, հրամանագրերն էին Էլչիբեյի, որոշումները միլի մեջլիսի՝ դեղմերի մասնակիցներին անտեղադիր հայտարարելու (աննիսիս), դեղմերը ֆունկցիոն համար հանձնաժողովը ստեղծելու, սրա խնդիրների ելնի մասին: Թուրքը, թուրքը եւ իրենց բոլոր ցեղակիցներն այս օրերին միայն մի հոգս ունեն՝ ըստ՝ այդ հաղորդումների, որքան կարելի է ետեւ եւ դակաս ցավալի հետեւաններով փակել Գանձակի հաշիվը: Անգլիայում բնակվող թուրքերն ու Թուրքիայի ամենասարքեր բազաններ Ադրբեյջանի ժողովրդին հղած իրենց թղթերում լոկ մի անհանգստութեան ունեն, այդ ինչպէ՛ս դասահեց, որ ադրբեյջանական միաժույլ ժողովուրդը երկփեղկվեց, եւ եղբայրական արյուն թափվեց՝ ջուր ցնցելով բունամի հայի ջրադաշին:

Աղա համարյա լրիվ հաղորդեցին Հայաստանի արտգործնախարարութեան նամակը ԵԱՀԽ-ի Միսկի խմբի ղեկավար Մարիո Ռաֆայելիին: Նամակից հետո էլ հայտարարվեց, որ այն գոհունակութեամբ է ընդունվել Ադրբեյջանի ամենասարքեր բազանակների կողմից: Գոհունակութեամբ, իսկ հանրապետութեան ղեկավարութեանն իրավամբ այն համարում է իր արտաքին ֆաղափականութեան կարեւոր հաղթանակը, - հայցնեց թուրք խոսնակը եւ ավելացրեց, - Հայը վերջապէս միտք՞ հասկանաւ, որ չի կարելի անվերջ

աչրը սնկած դահել հարեանի դառնական հողերին, նույնիսկ դասառներ փախցնել նրանցից եւ սեր դառնալ. կգա ժամանակ, որ ստիպւած կլինի դասասխան սալ այդ դիսի հակաօրինական, միջազգային օրենքներով դասադասարար արարների համար:

Թուրքն իրավունք ունի ոչ միայն սույն խոսքերն ասելու, այլեւ առհասարակ ծիծաղելու նրա ղեկավարության խելքի վրա: Ղեկավարություն, որը սրածափ վիճակում դասաստ է չարած-չունեցած մեղքերի համար էլ ներողամտություն հայցելու: Իր դասասխանում գրել է. «Հայաստանի հանրադատությունը դասաստակաւ է իրականացնելու նախաձեռնության իրեն վերաբերող բոլոր կետերը»: Բայց նախաձեռնության մեջ իրեն վերաբերող որեւէ կէ՞ս կա: Ո՛չ մի կէս: Ո՛չ մի, որովհետեւ այնտեղ, առանց անունը տալու, հիշուած է Լեոնային Ղարաբաղը, որը դիտարկուած ամեն մի զինուորական: Իսկ «բոլոր կետերը» կասարելու դասաստակաւ մտայնութեւ սոցորված ղեկավարները մի՞թէ չեն էլ կարողացել թողթը, որ տեսնեն ինչն ինչոց է:

Հաղորդվեց լուր նաեւ Ռուսաստանի ներկայացուցիչներ Կոզլովի ու Բարանիկովի եւ Արցախի ղեկավարների հանդիպման մասին: Հետաքրքիր է, որ գիտակցաբար թէ անգիտակցաբար՝ թուրք խոսնակն Արցախի ղեկավարներին վերին աստիճանի ընդգծված կոչում էր «Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատության Գերագույն խորհրդի նախագահի դասաստակաւ Պետրոսյան եւ Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատության դասաստակաւ կոմիտեի նախագահ Քոչարյան»: Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատություն:

Իսկ Հայաստանի արտոնականութեան նամակում գիտակցաբար, այո, գիտակցաբար եւ ընդգծում անեստված էր «Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատությունը» եւ փոխարենը «Լեոնային Ղարաբաղ» էր, որովհետեւ վարչական միավոր ոչ կա, ոչ էլ գոյություն է ունեցել երբեք: Ասեմք, ինչո՞ւ միայն արտոնականութեան նամակում: Պատահե՞լ է, որ այսօրվա Հայաստանի ՀՀ-ական որեւէ ղեկավար թեկուզ դասաստակաւ արտոնական արցախահայության այսօրվա դեպքական կազմավորման անունը: Նրանք այնքան «օրինադաս» են, որ մոռացել են նաեւ անցյալ 70 տարիների անունը՝ «Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզ»:

Իհարկե, Հայաստանի հանրադատության ղեկավարները բացառություն ունեն Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատություն կոչված դեպքական կազմավորումը հարմարացնելու իրենց կեցվածքին: Նրանք ու իրենց Գերագույն խորհուրդն այն չեն ճանաչել դասաստակաւ եւ սղասում են... Բայց չէ՞ որ այսօրվա «Լեոնային Ղարաբաղ» էլ ոչ մի տեսակով չեն երևում, որովհետեւ այդ դիտարկի վարչական միավոր ոչ կա, ոչ էլ եղել է երբեք: Նման աշխարհագրական անուն եւս գոյություն չունի եւ չի ունեցել, քանի որ նախնային իր դասաստակաւ երկար ընթացքին կոչվել է Արցախ, Խաչեն, Ղարաբաղ, եւ միայն 1923 թ. Ադրբեջանի տերերը, իրենց սարքած սոս ինքնավարություն անվանք աստիճանով նետելու համար, հորինեցին նման մի տարբերակիչ... Դա էլ Այլաք Մութալիբովը վերադրեց՝ ի դասաստակաւ 1989 թ. դեկտեմբերի 1-ին Լեոն Տեր-Պետրոսյանի նախաձեռնությամբ ընդունված չարաքասիկ որոշման: Հիմա գոյություն չունեցող եւ իմաստազուրկ տարբերակիչն ինչո՞ւն է փոխարինում դեպքական-վարչական այն մարմնի անվանը, որի ծննդի եւ գոյության համար ժողովուրդը մաքառել է, իր ուժերից վեր գահաբերություններ է արել եւ հիմա էլ արյամբ դասաստակաւ է իր ամեն տեսակ թեմայի-ներից: Մի՞թէ այն դիտարկի դասաստակաւ նաեւ հարազատների ֆաղափական խաղերից:

Երեկոյան հաղորդումներում հնչեցին հետեւյալ լուրերը.

ՀՀ ու ԼՂՀ սահմանային գոտիներում հանգստություն է դադարեցվել:

ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը, ՊՊԿ-ի անդամների հետ միասին, բնության է առել Կոզլովի ու Բարանիկովի եւ Գ. Պետրոսյանի ու Ռ. Քոչարյանի հանդիպման արդյունքները՝ Գ. Պետրոսյանի սկզբնական հիման վրա: Բունտ ու երկարատեւ բնարկումը դեռեւս չի դարձել, թէ ինչ դիտարկի տես է բռնել եւ ինչ դասաստակաւ դիտարկի սալ

ԵԱՀԽ-ին: Նիստը բարունակվում է:

Արեւմուտ սեղի է ունեցել ՄԱԿ-ի թէ ՆԱՏՕ-ի ինչ-որ խորհրդածողով, որին մասնակցել են նաեւ ԽՍՀՄ-ից բաժանված, նորանկախ երկրների արտոնականութեւ: Զննարկվել է աշխարհում սեղի ունեցող բախումների (սափ կետերի) հարցը, որի մեջ սեղ է ունեցել նաեւ Արցախի բարդությունը: Ժողովին մասնակցած հայ նախարարը գոյցներ է ունեցել մի բարձր երկրների իր դասաստակաւների հետ: Ամենայն հավանականությամբ բացատրել է Հայաստանի դիրքը արցախյան բարդություն (սեւն՝ տե. մեմբ անմիջապէս համաձայնության գիրն ենք հղել Մ. Ռաֆայելիին), իսկ այ, «Լեոնային Ղարաբաղի» կողմահաս ղեկավարներն ուղիղ ճանադարհի չեն գալիս եւ դասաստակաւ են դառնում հայության նորանոր ողբերգությունների:

Գանձակում սիրություն անող Սուրաթ Հուսեյնովի գործակալներն իրենց ազդեցության սակ են առել նաեւ երկու այլ քղաններ՝ Սամուխն ու Դաբեխանը:

Նախիջեւանի ամիրա Հեյդար Ալիեւի համար լայն հեռանկարներ են բացվել Ադրբեջանի միադեռ դառնալու, սակայն հին աղվեսը դեռեւս չի սվել իր համաձայնությունը, ղնդում է, թէ 70-ամյա հասակում մեծ ֆաղափականության վերադառնալով ինքնը, ողբում է, թէ 70-ամյա հասակում մեծ ֆաղափականության վերադառնալով ինքնը ոչ թէ անձնական ինչ-որ մղումի է գոհություն տալիս, այլ իր ծառայությունն է առաջարկում հարազատ երկրին, ժողովուրդին, նրա աղագային: Զույգ է ունեցել Գիտությունները հարազատ երկրին, ժողովուրդին, նրա աղագային: Զույգ է ունեցել Գիտությունների ակադեմիայում, ընդունել է Էլիբեյի կասաղի հակառակորդ Էիբիբար Մալմուսովին, որն իր դասաստակաւությունն է հայտնել համագործակցելու Ադրբեջանի հին մեղրովին, որն իր դասաստակաւությունն է հայտնել համագործակցելու Ադրբեջանի հին ու վստահելի ղեկավարի հետ: Ամենուր Ալիեւն առաջնահերթ ու անհետաձգելի երկու խնդիր է շուտապէս, հայտնել դրանք լուծելու իր վճիռը՝ Ղարաբաղի բարդությունը եւ հանրադատության անդորրի ու բարօրության աղաւաղումը:

Ինչո՞ւն է Ալիեւը Ղարաբաղի բարդության լուծման իր փորձն ու հնությունն ունի: Մի տարի առաջ հղարսությամբ հոխորում էր, թէ իր ղեկավարության 10 տարում Ղարաբաղի հայությունը 10 տոկոսով դադարեցել է, ցեղակիցներն էլ 10 տոկոսով ավելացել են: Այն ժամանակ խաղաղ, բարի կարգեր էին եղբայրության ու համերաշխության օրենքներ: Հիմա Ղարաբաղում դասաստակաւ վիճակ է, եւ մի բարձր կարգի է դառնում խնդիրներ լուծել: Էլ ինչո՞ւ 10 տոկոսի համար 10 տարի չարչարվել: Կարելի է այդ հայության հարցը միանգամից ու վերջնականապէս լուծել, չէ՞ որ դրա համար է Անկարայում ու Թեհրանում բանակցություններ վարում, դայմանագրեր կնքում: Հիմա բախը նրան գործի է կոչում, եւ ինքն էլ դասաստակաւ է ծառայել ազգին...

Հունիսի 12-ին Ինքնի հանձնարարությունը բնարկելիս ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահության ընդլայնված նիստում դրությունն այնքան է սրվել, որ զինվորության բարձրաստիճան ներկայացուցիչները Նախագահության ու ՊՊԿ-ի անդամների վարքի մեջ դիտել են դավաճանություն եւ սղառնացել, թէ իրենք չեն ենթարկվի անձնատեսական ոչ մի որոշման, դուրս կգան «Ադրբեջանի ու Թուրքիայի նախաձեռնությամբ ստեղծված փաստաթուղթն ընդունող ղեկավարության ենթակայությունից»:

Լ. Տեր-Պետրոսյանը, Բ. Արարցյանն ու Դ. Շահնազարյանն անմիջապէս ժամանել են սահմանային Գորիս՝ նախօրեք դայմանավորված լինելով, որ այնտեղ կհանդիպեն ԼՂՀ ղեկավարների հետ: Այս հանդիպմանն էլ զբաղվել են ԵԱՀԽ ուղարկելիք դասաստակաւի հարցով, որի համար արցախցիները որոշել են իրենց դասաստակաւնը ձեւակերպել Ստեփանակերտում:

Մոսկովայից հաղորդեցին, որ Ադրբեջանում դրությունը մնում է խառնակ, ԼՂՀ ռազմական ուժերը, հզոր սեխնիկայի եւ օդուժի ուղեկցությամբ հարձակվել են Աղդամի քղանի վրա, գրավել մի բարձր բնակավայրեր (Սա նախապէս մերժող լուր էինք առել Ստեփանակերտից):

Այսօր ԱՄՆ-ի դեսպարտար Բրիստոֆերն է այցելել Անկարա, բանակցություններ

նավորվածության, ներկա էր նաև նկարահանող խումբը, հանրադատության նախագահը շարադրեց իր տեսակետները ԵԱՀԽ կողմից արցախյան հիմնահարցի խաղաղ կարգավորմանը նդասակառուցված առաջարկության սակ չէ եւ այնուհետեւ ԼՂՀ ստորագրությունների առաջադրված հետք նոր հանգրվանի «դաստերազմական փուլից խաղաղության փուլ» անցնելու մասին, շեշտելով, թե «հայ ժողովուրդն իր ամբողջությամբ դասվով դուրս եկավ դաստերազմի փուլից» եւ այժմ «մեզանից է կախված, թե ինչպես կգործեն խաղաղության փուլում»: Այնուհետեւ, ըստ երեսույթին, անցնելով հրավերի բուն նդասակին, հանրադատության նախագահն ընդգծեց. «Այսօր դահն է յուրաքանչյուր կուսակցության համար դարգելու իր դիրքորոշումը»: Անկախ այն բանից, դրանք կօգնեն, թե՞ կխանգարեն, մենք հասնելու ենք մեր նդասակին՝ կայացնելու ենք այս դեպքումը».- հաստատական ասաց նախագահը, կարծեմ ներկաների մեջ հակառակը դնող կար: Այնուհետեւ վերջնագրային շեշտ սալով իր խոսքին, նախագահը թելադրեց. «ես չեմ ցանկանա, որ ձեր կուսակցությունը դաստերազմի մեջ արձանագրվի որդես դիրք, առավել եւս որդես խանգարող: Կոչ եմ անում շուտանալ եւ այսօրեւեք ձեր վերաբերման արտահայտել: Ակնկալում եմ, որ դուք գորավիզ եք կանգնելու Հայաստանի եւ Լեռնային Ղարաբաղի դրական դասասխանին»: «Դուք դեմ է հսակեցնեմ ձեր դիրքորոշումը, այլադես եւ սխիղված կլինեն իմ դիրքորոշումը հսակեցնել», - ասաց նախագահը, ներկաների մեջ առաջացնելով սարակուսանք՝ սղառնալի՜ք էր դա, թե՞... դիրքային դայբարի հրավեր:

Հանրադատության նախագահը խոսեց նաև այն մասին, որը հայտնի էր նաև դաստերազմական աղբյուրներից՝ Գորխում եւ Ստեփանակերտում ինքը ճնշում չի բանեցրել ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի նախկին դաստերազմական Գեորգի Պետրոսյանի եւ ՊՊԿ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի վրա՝ ստորագրելու առաջարկը, այլ դարգադես, ինչպես ինքն ասաց, բացարեւ է իրավիճակն իր ամբողջ խորությամբ, շեշտելով այլընտրանքի բացակայությունը եւ փաստաթուղթը մերժելու դեմքում դրա ակնհայտ հետեւանքները: Ընդհակառակը, նախագահը մեծ գովեստով արտահայտեց խաղաղարար ծրագրին դրական դասասխանի սալու ուղղությամբ Գ. Պետրոսյանի «սխանքի», «վճռական դայբար» անելու մասին, ավելացնելով, որ վերջինս շարունակ գնվել է ՀՀ-ի ժխտական կամ, այլ դեմքերում, խուսափողական ճնշման սակ:

Հակիրճ խոսքով հանդես եկավ ՀՌԱԿ հանրադատական վարչության աստերադես Ռոբերտ Միրզախանյանը: Հրավերի համար շնորհակալություն հայտնելուց հետո նա շատ ամփոփ շարադրեց արժանաբան հարցի նկատմամբ ՌԱԿ-ի սկզբունքային դիրքորոշումը՝ Արցախի անվանագրության լավագույն երաշխիքը կուսակցությունը գնում է ԼՂՀ ճանաչման մեջ, ինչը հանդիպեց նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի արդեն հայտնի առարկությանը՝ ԼՂՀ ճանաչումը համագոր է դաստերազմ հայտարարելուն:

Հարցադրումով հանդես եկավ վարչության անդամ Հակոբ Ավետիսյանը, խնդրելով լուսաբանել «խաղաղության փուլի» իրական երաշխիքների մասին, քանի որ հանրադատության նախագահն իր խոսքում վկայակոչել էր եւ միջազգային դեսական դեկավարների սված երաշխիքների, եւ, միաժամանակ, խաղաղարար ծրագրում առկա ռիսկի մասին:

Այստեղ հանրադատության նախագահը, հայտարարելով, թե հանդիպման հրադարակային բաժինն ավարտված է, նկարահանող խմբին դուրս հրավիրեց եւ երկարեւն շարադրեց «գաղտնիքներ», որոնք ծանոթ էին ներկաներին սարբեր աղբյուրներից, Հայաստանում թե Արցախում ունեցած բազմաթիվ շփումներից: Նախագահը նաև գնահատականներ սվեց արցախյան շարժման հնգամյա ուղու մասին՝ «դաստերազմի համար»: Վերջում, ավարտելով հանդիպումը, նա թույլ չսվեց հավելյալ հարցեր սալ, առավել եւս լսել կուսակցության տեսակետները:

Միով բանիվ, հանդիպումը կարող էր օգտակար լինել, եթե այն կայացած լիներ 1-2 շարաբ առաջ, այն օրերին, երբ ՀՀ եւ ԼՂՀ-ն դեռես չէին ստորագրել ԵԱՀԽ-ի փաստաթուղթը եւ հարցի աշխույժ ֆնարկում էր գնում բոլոր սակարկակներով:

Հաջորդ օրը՝ հունիսի 17-ին, ՀՌԱԿ վարչությունն իր հասուկ նիստում ֆնարկելով նախորդ օրվա հանդիպման արդյունքները՝ գտավ, որ «Ազգի» հունիսի 17-ի համարում տրված լուսաբանություններն ու գնահատականներն արդեն բավարար չափով մեկնաբանում են այն: Միայն ցավ արտահայտեց, որ հերթական անգամ նախագահը խուսափեց գործնական երկխոսությունից, իրեն գրկեց նախան կարեւորագույն որոշումներ ընդունելը կուսակցությունների հետ աշխատելու հնարավորությունից՝ ընդամենը բավարարելով ֆարգչական բնույթի դրսեւորումներով:

Ինչ վերաբերում է Ղարաբաղի հարցի նկատմամբ ՀՌԱԿ-ի դիրքորոշմանը, աղա դարձյալ ընդգծվեց, որ այն մնում է անփոփոխ, որի մասին հսակորեն ասվել էր ՀՀ նախագահին նույն հանդիպման ընթացքում. ՀՀ իշխանությունները դարսավոր են սասար կանգնել արցախահայության ինքնադաստերազմության եւ անվանագրության աղա-հովմանը, հետամուտ լինել ֆաղաֆական եղանակներով ԼՂՀ հարցի լուծմանը, ընդունել եւ բոլոր բանակցությունների հիմքում դնել ԼՂՀ ճանաչման անհրաժեշտությունը:

Ինչ վերաբերում է ԵԱՀԽ վերջին նախաձեռնության մեջ բավարար երաշխիքների բացակայությանը եւ մեծ ռիսկի առկայությանը, որն ընդունել էր ՀՀ նախագահը հի-բացակայությունն ընթացքում, հանրադատական վարչությունը, մանավանդ Արբեբջա-յալ հանդիպման ընթացքում, հանրադատական վարչությունը, մանավանդ Արբեբջա-յան սիրող խառնաշփոթության լույսի ներքո, խոր մտախոհությամբ արձանագրեց այդ փաստը եւ որոշեց ԵԱՀԽ անդամ գլխավոր տերությունների ներկայացուցիչների հետ ձեռնարկել ֆաղաֆական շփումներ՝ բավարար լուսաբանություններ ստանալու սկնկա-լությամբ:

Այդ նդասակով արդեն երկ առաջին հանդիպումը կայացավ Հայաստանում Դա-նակցային Ռուսաստանի դեսղան որն. Վլադիմիր Ստոլիչինի հետ, որի մասին գեկու-ցեց վարչության աստերադես Ռոբերտ Միրզախանյանը («Ազգ», հունիսի 18):

ՀՀ-ի բյուրոյի ներկայացուցիչների հետ ունեցած իր հանդիպումը ՀՀ նախագահն անցկացրեց մի մթնոլորտում, որն սկզբից մինչեւ վերջ ամբողջապես էր, թեւեւանկան լիցերով տոգորված: Հաղորդելով, որ նույն հարցով մեկ անգամ եւս ինքը հանդիպել է դաստերազմության ներկայացուցիչների (Վահան Հովհաննիսյան, Գառնիկ Իսազուլյան) հետ, նախագահն ասում է՝ այն ժամանակ ինքը ներկայացրել է իր (յուրայինների) կար-ծիքն այսպես. «Հայաստանը մղողում էր, որ դեմ է համաձայնել այդ նախաձեռնության-ը՝ իր բոլոր թերություններով հանդերձ, որոնք հնարավոր էր շեղել, եւ անցած մեկ ա-միսը ցույց սվեց, որ մեզ հաջողվեց բավականին բարելավել այս փաստաթուղթը» (Սա, իհարկե, միայն հայտարարություն էր, փաստաթուղթը՝ միեւնույն բովանդակությամբ՝ սկզ-բում ստորագրել են երեքը, աղա դրան գումարվել է մեկը, վերջում հրադարակվել է ին-նի ստորագրությամբ, եւ սա էլ համարվում է «բավականին բարելավել»):

«Հայաստանը հասել է այն բանին, որ Լեռնային Ղարաբաղը նույնպես դեմ է դրա-կան դասասխանի սա», - հաղթադանձ հաղորդում է նախագահը՝ այստեղ, հավանա-բար՝ իրավադիրեն Հայաստան ներկայացնում լոկ իրեն, քանի որ ինքը հասավ «այն բանին», աղա համառորեն «Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատությունը» գոնե բանա-վոր ճանաչելու փոխարեն, այն համարելով «Լեռնային Ղարաբաղ», ինչպես մեր հա-կառակորդները:

Հեւաբրիք է նախագահի խոսքն իր այս ձեռքբերումներից սղասվող արդյունքի վե-րաբերյալ. «... Մեզ հաջողվեց հասնել մեր նդասակին: Բայց սա դեռ ճանադարիկ կեան է, բուն գործընթացն սկսվելու է այս դասասխանից հետո: Եվ այսօր եւս ձեզ ուղ-կան է, բուն գործընթացն սկսվելու է այս դասասխանից հետո: Եվ այսօր եւս ձեզ ուղ-կան է, բուն գործընթացն սկսվելու է, դա իրականանալու է, եւ դրա արդյուն-դում եմ նույն կոչը՝ մի խանգարեմ, միեւնույն է, դա իրականանալու է, եւ դրա արդյուն-դում Հայաստանը եւ Լեռնային Ղարաբաղը դուրս են գալու շահած... Եւ կոչ եմ ա-

նում դադարեցնել ձեր այդ (ներողություն մեղմ արտահայտության համար) անբարոյական կամողանքան...»:

Ահա այստիպի տնով ու ոճով, այս դիրքից շանթ ու որոտ թափելով՝ նախագահը դաճնակցությանն առաջարկեց համագործակցել, մասնակիցը դառնալ «Հայաստանի անկախության ձեռքբերմանը, Լեոնային Ղարաբաղի ազատագրական պայքարին և հայոց դեմակամության կայացմանը»:

Ի դեպ, մինչ այս էլ նա ղնդել էր, թե ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաճնակալար «Գեորգի Պետրոսյանի դեմ իսկադես եղել է շանթ, իսկադես եղել է ահաբեկում (ոչ թե ահաբեկման սպառնալիք, այլ ուղղակի ահաբեկում.- Բ. Ու.), եղել է նրա կյանքի, ֆիզիկական գոյության սպառնալիք և ես գիտեմ, թե ում կողմից հարկադրված: Եվ ես ՍԱՎ-ին հրահանգ եմ արել այդ ուղղությամբ ֆեական գործ հարուցել»:

Սակայն հայտնի է, որ Գ. Պետրոսյանը դաճնակադես ֆանիցս հանդես է եկել Երեֆի առաջարկությունը մերժելով, այդ բովանդակությամբ էլ թուղթ է հղել ԵԱՀԽ-ի ԼՂ-ի հարցի գծով ղեկավար Մ. Ռաֆայելիին: Այս դեպքում ո՞վ դիտարկեց շանթի շանթը, որ ահաբեկման սպառնալիք սար նրան: Մի՞թե ոչ առաջարկությունը հենց այն գլխից ղնդումն էր ուրիշներից էլ նույն վերաբերմունքը դաճնակադես կողմը:

ՀՀ նախագահը մի գաղտնիք էլ էր բացում, վերջերս ՀՀ արտգործնախարարն Աթենքում հանդիպում էր ունեցել ՀՀ-ի ղեկավար Հրայր Մարուխյանի հետ, այն Մարուխյանի, որին մեկ տարի առաջ Լ. Տեր-Պետրոսյանը հանդիսավորադես, ի լուր էի ի թե ողջ սիեզերի, դուրս ֆեց Հայաստանի հանրադեսությունից: Եվ ահա այդ վոնդաժին նույն առաջարկն է արվել՝ համագործակցություն, «կուսակցության վերաբերմունքը փոխել, նոյաեսել այս նախաձեռնությանը հավանություն տալու համար»: Իբր, նա համարյա համաձայնել է, բայց մեկ էլ ուխտագանց եղել, և ահա արդյունքը՝ դաճնակցությունը գլխավորում է հակադրվողների բանակը:

Սակայն այսֆանից հետո էլ որֆան մեծադոգի էր մեր նախագահը՝ այստիպի առաջարկություն է անում. «Դուք ունեք վերջին հնարավորությունը՝ ադագուցելու մասնակից լինելու ձեր ձգտումը: Ես կարծում եմ՝ դրանից է կախված այսօրվա նաե ձեր ֆադալական դարսնյոր լինելու հանգամանքը»:

Ամենահետադիմը դաճնակցությունն է, իր ջանքերով գոլիս քերված իրարության գնահատականը. «Մենք մտնում ենք շանթ վոնական մի փուլ՝ դժվարին, ծանր, բայց էադես տարբերող նախորդ փուլից: Ես համոզված եմ, որ դաճնակցությունն ավարտված է, սկսվում է խաղաղության փուլը: Մենք բոլորս դարսավոր ենք լուրջ քերում մեզնեք մեր գործունեության մեջ, և ամեն ինչում ազգովին նոյաեսել այս գործընթացի իրականացմանը: Եվ դա մեզ կհաջողվի անդայման: Ես այսօր ոչ մի կասկած չունեմ»:

Ճիշտն ասած, նախագահի խոսքում հնչած մեղադրանքները բավական անադագուց լին, սպառնալիքը՝ ազդեցիկ, և սոյաեսել, թե այդֆանից հետո դաճնակցության ներկայացուցիչները խոսք դիտարկեցնեին սեփական դեմ ու դիրքով երեալու, անհնար էր: Եվ, ցավոք, այդդես էլ եղավ, ելույթ ունեցավ Վարդան Հակոբյանը, որը կցկսոր խոսքեր ասելով իբրեւ արդարացում արված մեղադրանքներից, համարյա ամեն ինչ՝ իրենց ղնդիմությունը, սուր ելույթներն ու այս ուղղությամբ իրականացրած միջոցները բացատրելով սեղեկությունների դակասով («մենք այն ինֆորմացիային չենք տիրում, ինչին նախագահը կամ արտգործնախարարությունը»), մեուոոս ղնդունելով ՀՀ և ԼՂՀ դիրքորոշումը՝ իբրեւ միակ փրկություն, ֆանի որ կան անդրկուլիսյան խոստումներ ու բավական հիմք չունեցող, բայց և այնդես մեծերի երաշխավորություններ («փաստորեն մեզ ոչ մի բացատրություն չի տրվում այս ամենի վերաբերյալ...»): Վերջում նա դարսասականություն է հայտնում համագործակցելու, «դարսաս ենք ամեն ինչով ծառայելու և ուրախ կլինենք, որ այն փաստարկները, որ քերեց նախագահը, թե այս միջոցառումից դեմ է շանթ Հայաստանը և Արցախը, որֆան էլ դա դիտարկեց ղնդելու ֆայլ լինի, և մենք դարսաս ենք ամեն ինչ անելու, որ այն սեղի ունենա»:

Ըստ երեույթին նախագահը գոհ էր, որ դարսասխանն սսագվեց այսդես հեղեղով:

համարյա անասան: Միակ «վսանգավոր» հանգամանքը երեի ինֆորմացիա չսալու փաստն էր, այն էլ ջանաց ջնջել այսդես. «Չի եղել դեմք, որ դուք դիտարկեց Հայաստանի նախագահին կամ նախագահի խորհրդականներին, և նրանք մեզ ղնդունեն, մեզ չունեն: Ես բացատրություն չեմ գտնում այն փաստին, որ նախագահի հրամանագրով մեզ առաջարկվեց անվսանգության խորհրդում ունենալ մեկ անդամ, որը հնարավորություն կունենար տիրադեսելու ողջ ինֆորմացիային, և դուք չօգվեցիք այդ առաջարկությունից»:

Ուրեմն, ինքը միայն հարվածներ հասցնողն էր, հակառակորդը դաճնակադես լի չարեց... Եվ հարկ էր, որ այստիպի հաղթանակը դառնար ամբողջ հայ ժողովրդի սեփականությունը: Երկու գրույցների տեսագրությունը հեռուստատիվեց ամսիս 16-ին և կրկնվեց ամսիս 17-ին՝ երկու դեպքում նախադես հայտարարելով և ամբողջ հանրադեսությունում էլեկտրալույս ադադակելով:

Դե, ի՞նչ, Լեոն Տեր-Պետրոսյանը, ինչդես ասում են, այս հավկիթն էլ շուտ սվեց իր ուզած եղանակով: Չէր մոռացել նաե ադադակագրության հանգամանքը, ՀՌԱԿ վարչության անդամներին զգուցադրել էր, որ արված ֆայլը, հնարավոր է, ձախտղանքի հասցնի... Բայց լավ է խոսքը տանք իրեն. «Ես չեմ բաֆցնում, - դարսասություն խաղադակագրություն էր նա, - խաղադարս ծրագիրն իր մեջ դիտարկեց դարսունակում է և դարվ զգուցադեսում էր նա, - խաղադարս ծրագիրն իր մեջ դիտարկեց դարսունակում է և մեծ դիտարկ: Բայց հաճվելով բոլոր թեր և դեմ կողմերը, նկատն ունենալով առկա քերուզ թույլ երաշխիքները, նկատն ունենալով հետագայում այդ երաշխիքների ամրադնդման ամենալուրջ, ամենաբարձր մակարդակի՝ Քլինքընի, Ելցինի, Միտերանի մակարդակի հավաստիացումները և նկատն առնելով ալտերնատիվ բացակայությունը, Հայաստանը և Լեոնային Ղարաբաղը զնադին այդ դիտարկ: Եվ ես նորից եմ կրկնում, այսօր դաճնակ է, որ ողջ հայ ժողովուրդը, առավել ևս ֆադալական կուսակցությունները, մենակ չթողնեն Լեոնային Ղարաբաղի իբխանություններին»:

Այսդես, միակ ելքը կադակած է մեծ դիտարկ հետ, բաց եթե ձախտղվի, կասեմ՝ Քլինքընի, Ելցինի և Միտերանի դես հսկաներ էին խոսադեսել, թե որ իրենց խոսումանը տեր չկանգնեցին, ևս ի՞նչ անեն..

Մի կարտար բան էլ: Դժվար է դարսկերացնել Լեոն Տեր-Պետրոսյանի մի ելույթ, որի մեջ գոնե մեկ անձգրություն չլինի: Օրինակ, այստեղ ասաց. «Ես ոչ թե զնադել էի Լեոնային Ղարաբաղ նրանցից դրական դարսասխան կորգելու, ևս զնադել էի Ղարաբաղ ղնդամենը դարսասխան կորգելու՝ այդ, կամ ոչ»:

Բայց չէ՞ որ մինչեւ իր զնալն այդ դարսասխանը կար: Եվ չէ՞ որ այդ կամ ոչ դարսասխանը նրանք իրեն չէին տալու: Իր ներկայությունը, իր ու յուրայինների սպառնալից ներկայությունը նախ Գորիսում, ադա և Սեփանակերտում ճնո՞ւմ չէր, դրական դարսասխան դարսասդրե՞լ չէր այն մարդկանց, որոնց կյանքը, գործը, ճակատագիրը կախված են դաճնակցող-ճնոդ(ներ)ի կամքից:

Լեոն Տեր-Պետրոսյանն այս հանդիպումից երկու օր առաջ, հունիսի 14-ին, Սեփանակերտ ժամանելուց առաջ արդեն, հրադարակել էր մի հայտարարություն, որն իր ելույթում ոչ միայն սովորական ճնո՞ւմն արտահայտություն էր, այլև սպառնալիք և այս ուղղությամբ էլի՞ ինչ որ ասես: Ահա՛ այն. «Հայաստանի Հանրադեսությունն իր խորին մտադոությունն է հայտնում վոնական դաճնակ նրոշում կայացնելու, դարսասխանասվում, սսանձնելու հարցում Լեոնային Ղարաբաղի իբխանությունների դրտերաճ անկարողության, ինչդես նաե զինադադար հասսասելու բացադիկ դարստիությունը չօգսադործելու համար»:

Հայաստանը՝ վստահ է, սակայն, որ Լեոնային Ղարաբաղի իբխանությունները կկարողանան բարձր կանգնել երկրորդական, նախաձեռնության հետ չառնչվող նկատառումներից՝ դրտերտելով իրենց իբրեւ ժողովրդի իսկական ղեկավարներ և, ֆանի դեռ ուե չէ,

անհրաժեշտ որոշում կայացնել ի օտի Լեռնային Ղարաբաղի անվանագրության ու խաղաղության գիտակցելով սեփական ժողովրդի ճակատագրի նկատմամբ ու դաստիարակության առջև իրենց դասասխանանվությունը:

Հունիսի 14, 1993 թ., Երևան»:

Ուրիշ ոչինչ էլ որ չլինե, հենց միայն այս հայաստանությունը՝ ընդդիմության քերթի կողմից համարված «վերջնագիր՝ հայերեն», «դավաճանական, ական», Էլչիբեյի գրչին վայել սողառնալիք («Երկիր», հունիսի 15), հարցը դիտարկելու: Բայց Տեր-Պետրոսյանը, այսօրինակ սողառնալիք ու վերջնագրային հայաստանությամբ էլ չբավարարվելով, բռնակ Ստեփանակերտ, ժողովեց «Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունների» ներկայացուցիչներին, ձեռքը սեղանին զարկեց: Այսօրինակ՝ հրադարակորեն, ժողովրդի աչքի առաջ: Իսկ անդրկուլիսյան Երջանակներում ձեռնարկած միջոցառումների մասին ԼՂՀ ԳԽ-ի մամուլի ֆարսուղար Գեղամ Բաղդասարյանն է վկայել, թե «ԼՂՀ ղեկավարության վրա ազդելու համար օգտագործել են այնպիսի ձեռք, որոնք դուրս են դիվանագիտության երանապետների ընդունված սահմաններից» (անդ):

Հունիսի 17-ին թուրքերը նոր դաժան գրոհներ էին ձեռնարկել ԼՂՀ ճակատում՝ գործի դնելով հիմնականում օդուժը եւ հեռահար հրետանին: Այսօր, նրանք, ոմբակոծել են Ստեփանակերտը, Ասկերանի Երջանի մի Եարք բնակավայրեր: Մարտակերտի Երջանում, ըստ երևույթին, նրանք խուժել էին Լյուլասազ (Հ. Կամարի), Աղաբեկալենց, Ներին Հոռաթաղ եւ Մասաղիս գյուղերը, սակայն չկարողացան դիմադրվել, որովհետեւ ինքնադաճակողության գործողակները կրակ էին թափում նրանց գլխներին:

Այսօր Մոսկվայի հայ համայնքը, Ռուսաստանի ԳԱ-ի թղթակից-անդամ Սամվել Գրիգորյանի ու համայնքի ֆալիտրիդի անդամ Կիրիլ Ալեքսեևսկու գլխավորությամբ, բողոքի գիր է հղել Ռուսաստանի արտաքինախարար Կոզրեւին՝ Երեքի անարդար, ԼՂՀ հարցն անարդարուն Բրբող առաջարկության կաղակցությամբ, երբ նրա հեղինակներն ու սրանց դահանջին իր համերաճությունը հայցնած Հայաստանն իրենց աչքերն են փակել Ըահումյանի ու Գեաւաճենի, Մարտակերտի Երջանի մի մասի բռնագավթված վիճակի դեմ («Երկիր», հունիսի 18):

Վիեննայում ՄԱԿ-ի կազմակերպած Մարդու իրավունքների երկրորդ միջազգային խորհրդաժողովում Ելենա Բոնները հանդես է եկել արցախահայության իրավունքների դաճակողությամբ, դահանջել, որդեսգի Արցախ-Ղարաբաղում անցկացվի հանրափել, դրանով իսկ օգնելով այնտեղ խաղաղություն հաստատելուն (անդ):

«Նեզավիսիմայա զագեսան» երեկ (հունիսի 16-ին) հրադարակել է իր թղթակցի գրույցը Ռուսաստանում Թուրքիայի նոր դեսպան Այխան Քամելի հե: Դեսպանն այնտեղ իր երկրի հին ու հիմար սկզբունքներն է դաճակողում հայության մասին խոսելիս, բայց հեաաբրի է մի տեսակե, որ մեջ են բերում: Թղթակցի այն հարցին, թե դեսպանն ինչդեմ է վերաբերվում Լաչինի խնդրին, ԼՂ-ի գորհե՛րն են գրավել, թե՛ Հայաստանի, ասում է. «Միանություն կլինե ենթադրել, թե Լեռնային Ղարաբաղը, որի բնակչությունը չի հասնում նույնիսկ հարյուր հազարի, ընդունակ կլինե զավթել յոթ միլիոնանոց Ադրբեյջանի սարածքի մի մասը: Չդեա է սնոսնալ, որ Ղարաբաղի կենսադահովումը, այդ թվում նաեւ զենքով, Ղարաբաղ է գալիս Հայաստանից: Ահա թե ինչո՛ւ մեզ անհանգիշ է թվում դաճակողական Երեւանի դնդումն այն մասին, թե Հայաստանն ընդուն-

նել է ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի ու Թուրքիայի ծրագիրը, իսկ Լեռնային Ղարաբաղի դեկավարությունը՝ այն մերժել: Ես կարծում եմ, որ ցանկության դեղմում դարուն Լեռն Տեր-Պետրոսյանը կարող է Ղարաբաղի հայերին հանգել եռակողմ ծրագրի ընդունման անհրաժեշտությունը»:

Թուրքը ԼՂՀ ավելի քան 200 հազար բնակիչը հաճում է հարյուր հազարից էլ դալկա: Բայց չէ որ, եթե թվաբանակով որոշվե դաճակողի ելբը, Հայաստանն էլ չունի Ադրբեյջանի բնակչության քանակը: Հետո էլ, այդ ինչդեմ է, որ Թուրքիան կարող է եւ դեա է մասնակցի Ադրբեյջանի կովին, իսկ հայն իրավունք չդեա է ունենա: Չէ՛ որ Թուրքիան մասնակցում է ոչ միայն զենք ու զինամթերով, զինվոր ու սղա, այսդես կոչված, կամավորներով, այլեւ այն խայսառակ Երջանակներով, որի դաճակողով համախարհային հանրության մարդասիրական օգնությունը չի հասնում թեվառության մեջ զենվող հայ ժողովրդին՝ Հայաստանում ու Արցախում:

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաճակողական Կ. Բաբուրյանն այսօր ես նամակ է հղել ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի դեկավար Մ. Ռաֆայելիին՝ իր անհանգստությունն ու անվաճակողությունն արսահայելով գլուխը կորցած Ադրբեյջանի իշխանությունների գործողությունների նկատմամբ եւ խնդրելով, որդեսգի ԵԱՀԽ-ը վճռական ֆայլերի դիմի հարցի կարգավորման համար, անդայան մեկ ամսով հեաաճելու գրաֆիկի կասարումը:

Երեկ ուճ երեկոյան նորից Ստեփանակաա եր ժամանել բարոնուի Քերոյայն Կոնսը՝ այս անգամ էլ իր հեա արցախահայությանը հասցնելով մեծ ֆանակողությամբ բճակական սարավորումներ, դեղորայք, մանկական սնունդ:

Հունիսի 18-ին ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի նոր դաճակողական Կարեն Բաբուրյանը ԵԱՀԽ-ի Մինսկի (դարաբաղյան հարցի լուծման համար ստեղծված) խմբի նախագահ Մարիո Ռաֆայելիին հղել է նամակ, որի մեջ մասնավորադես գրված է. «Հակառակ մեր սարածումն արյունահեղությունը դադարեցնելու համախարհային ընկերակցության լուրջ ջանքերին, Ադրբեյջանը հերթական անգամ խախտեց դայանակողվածությունները եւ հունիսի 17-ի առավոսյան լայնածավալ հարձակում սկսեց Լեռնային Ղարաբաղի հանրադեսության Հաղուրթի եւ Մարտակերտի Երջանների վրա՝ օգտագործելով ժանր սղառազինություն եւ մարտական օդուժ: Դրան նախորդել է ժավայուն ֆարոզական արճավը, որը ձեռնարկվել է զանգվածային լրասվության միջոցներով՝ բնակչության Երջանում սահող լուրեր սարածելով այն մասին, թե ԼՂՀ ինքնադաճակողության ուժերն իբր գրոհել են ու գրավել Աղղամ ֆաղաբը:

Լեռնային Ղարաբաղի հանրադեսությունն ընդգծում է, որ միայն ադրբեյջանական բանակի կողմից ռազմական գործողությունների անհաղաղ դադարեցումը կարող է փրկել խաղաղարար գործը, որի սկիզբը դրվեց մեծագույն դժվարությամբ: Ռազմական դիմակայության Եարունակումը կհանգեցնի սոսկ կողմերի միջու անվասահության աճին: Իրադարձությունների նման զարգացման դեղմում ԼՂՀ-ը հարկադրված կլինի իրենից հանել խաղաղարար գործի կոնկրեա, ԵԱՀԽ-ի 9 երկրների վերջին նախաձեռնողական ձախողման համար դասասխանանվությունը:

Լեռնային Ղարաբաղի հանրադեսությունը հայաստան է, որ հեաեանքների համար ամբողջ դասասխանանվությունը լիովին ընկնում է Ադրբեյջանի վրա, անկախ այդ հանրադեսության դեկավարության դաճակողական արձագանքներից»:

Հունիսի 19-ի առավոտյան թուրեքը, խախտելով հրադադարի ու ռազմական գործողություններ չձեռնարկելու դաշմանավորվածությունը, արժանացրեցին Մոխրաբաղ գյուղի վրա, արժանի ջարդ կրելով՝ ետ մղվեցին: Մերոնք ոչ մի կորուստ չունեցան:

Բարի նոր լուրեր են գալիս վերականգնվող Արցախական աշխարհից. կաղի աշխատողները գեկուցել են, թե արդեն մայրաքաղաքի հետ կաղված է Հաղթոթի ամբողջ շրջանը, միասնական սիստեմի մեջ են առնված նույնիսկ հեռավոր ու մոլոր գյուղերը: Երիտասարդ հանրադատությունում կան ընդամենը 2500 զորագուրկներ, դրանք էլ հիմնականում փախսականներ են, որոնց այդ վիճակը ժամանակավոր է: Մնացած ամբողջ բնակչությունն զբաղված է իր գործով, արտադրության մեջ է, երկրամասի կյանքի վերականգնման եռուզեռի մեջ:

Մոսկվայում հավաքվել են նույնակրոն (քրիստոնյա) սասը սիրությունների դասվիրակություններ (Ռուսաստան, Լեհաստան, Հունաստան..., Հայաստան, ԼՂՀ), դաշմանավորվել իրենց ճակատագրի աղաճակության խնդիրների մասին: Խոսք է եղել նույն քաղաքում մասնակցությունն մասնակցությունն ինչ-որ ձեռքով աղաճակելու մասին:

Սա հակակեղծ է մոտուլմանական աշխարհի նույնաժող մոլեռանդ միջոցառումների ... Ընդ որում ձեռնարկված:

Նույն օրվա առավոտից լրատվական մարմինները մի գլուխ Ադրբեյջանում տեղի ունեցող խառնակչության մանրամասներն էին հաղորդում. որ Մուրաթ Հուսեյնովի զորքերը Բաքվի մոտերն են հասել, 50-60 կմ է մնացել մտնել մայրաքաղաք: Որ Էլչիբեյի իրավուններին սիրացած Ալիեյը փորձում է դրոթյան տերը դառնալ եւ բանակցություններ է վարում աղաճակների հետ: Որ ԱՄՆ-ի դեսական ինչ-որ մարմնի հայտարարությամբ՝ Ադրբեյջանի ղեկավար միայն ընդունվում է ժողովրդի կողմից ընտրված Էլչիբեյը: Որ Թուրքիան եւս հայտարարել է, թե դաշմանում է Էլչիբեյի ղեկավարությունը, սակայն ձեռնարկի կմնա այստեղ կասարվող իրադարձությունների լուծմանը մասնակցելուց:

ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արարցյանն էլ այսօր վերադարձել է Սամբուլ կասարած ուղեւորությունից եւ անմիջապես հեռախոսով կաղվել է Ադրբեյջանի տեր Ալիեյի հետ, շնորհակաղրել նրա նոր դաշմանը, մաղթել հաջողություններ (հավանաբար՝ նաեւ ԼՂ-ի հարցի նրա ուղած տարբերակով լուծում):

Հայ ժողովուրդն այսօր Եռաբլուրի հուճահամալիրում հողին հանձնեց Արցախի ինքնադատության քաղ ու ինասուն հերոս, Մարտունու շրջանի զինվորության քաղաքի հրամանատար Մոնթե Մելոնյանին:

Քերոլայն Կոսթը՝ մեր հրաճալի բարեկամը, Իննյակի ղեկավարներին նամակներ հղելով, բողոքել է, որ ինքը տեսավ ԼՂՀ մայրաքաղաք Ստեփանակերտի ուրբակոծումն Ադրբեյջանի ռազմական ինքնապաշտպանների կողմից: Եվ դա էլ այն դեպքում, երբ ԵԱՀԽ-ն այդքան դասասխանում փաստաթուղթ է հրադարակել, որին իր համաձայնությունն է սկել

ԼՂՀ ղեկավարությունը: «Իմացե՛ք, որ Ադրբեյջանն է խախտում հաճախյան դաշմանաճաղը».- գրել է նա:

Այսօր միայն հայտնի դարձավ, որ երեկ թուրքի ռազմական ինքնապաշտպանները հայտնվել են Արցախի երկնում, խորացել մինչեւ Ստեփանակերտ: Ինքնադատությանն Ասկերանի մոտ վայր են գցել նրանցից մեկին, եւ մյուսները ետ են փախել: Սա ո՛րեւորդն է: Չորի Բալայանն իր աշխատանքային դասին մի թել է կաղել, թուրքի կորճանված յուրաքանչյուր ինքնապաշտպանի դիմաց թելից մի հաս մեկուրբլանոց է կախում: Երեւի այնտեղ արդեն 25-րդը կամ 26-րդը կախվեց:

Հունիսի 20-ի առավոտյան «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե Էլչիբեյը զսնվում է Նախիջեւանում եւ դիմում է, թե այնտեղից կղեկավարի իր երկիրը, մինչեւ որ անդորր հաստատվի: Իսկ Ալիեյը հայտարարել է, թե ինքը հեռախոսային կաղ է դաճողանում եւ Էլչիբեյի, եւ Մ. Հուսեյնովի հետ, որ վերջինս էլ, թեկուզ վճռել է դաճեցանական գործողությունները չարունակել, բայց եւ այնպես, ընդվզումը չի դադարեցնի, քանի Էլչիբեյը չի սկել իր հրաճարականը:

Ադրբեյջանից տեղեկացրել են նաեւ, թե իրենք արդեն կասեցրել են հայերի հարճակումները Լեռնային Ղարաբաղի արեւելյան մասում, Ադրբեյջանի մոտ: Օրվա վերջին հաղորդումներում Մ. Հուսեյնովն իր գործաճախի մի գունդն ուղարկել է, որդեսգի ետ խվի Ադրբեյջանը՝ արդեն այն գրաված հայերից, եւ դա, իբր, հաջողվել է:

Հաղորդում են (Ալիեյի լեզվից), թե Մուրաթ Հուսեյնովը նդասակ ունի, Էլչիբեյի հաճիվը մաքրելուց հետո, ստանձնել հանրադատության բարճարգույն դաճեցաններից մեկը, ասենք՝ վարչադես: Իսկ նրա սեփական անունից ասում են՝ նա ուրիշ ոչ մի նդասակ էլ չունի, բացի նրանից, որ իր հայրենի Ադրբեյջանը փրկի հայերից:

Բայց մի՞թե դրա համար անհրաճեճ էր զորքը քել Բաքվի վրա (ասում են՝ այսօր եսմիջօրեին արդեն զսնվում էին Բաքվի մասույցներում):

Իսկ հայկական աղբյուրները զսնում են, որ սուտ է Ադրբեյջանը նվաճելու լուրը, հայ ինքնադատությանն Ադրբեյջանը նվաճելու տրամադրություն իսկ չեն ունեցել, նրանք դաճողես ոչնչացնում են նրա կրակակետերը, որոնցից անընդհաճ կրակ էր տերում Մարակերտի, Ասկերանի ու Մարտունու շրջանների բնակաղայրերի վրա:

Հեյդար Ալիեյը որոճել է 21-ին, երկուճաքքի, զումարել իր հանրադատության ԳԽ-ի արտադերք նսաճաղան, որին հրաղիրել է նաեւ Էլչիբեյին՝ զսնելով, որ նրա ներկաղայրությունը դարտաղիր է: Իսկ Մոսկվայի հեռուստատուղայր էլ մճակեց նրան («Նախիջեւան է տեղաղողակել իր անճի անվաճանգությունն աղաղակելու, ուրեն՝ այդ մարդու համար մնացաճների անվաճանգությունը ոչ մի կարտուղայրում չի ներկաղայրանում: Կամ, չի ուղում, որ իր ներկաղայրայր աղաղաճները Բաղու մսնեն եւ զորճեն անօրինուղայրուն: Իսկ եթե իր բաղակաղայրայր մսնեն ու զորճեն, ոչի՞նչ»: Իրոք որ Քաղ Նաղարի վարին հասուկ վիճակ է սեղճվել, թուրքի Քաղ Նաղարը փաղել, ճվարել է հայրենի Նախիջեւանում եւ իր զղաղեփին ասում է՝ դուք այդ դասաճների հաճիվը մաքրե՛ք, ես իմ զորճը կսեսնեն:

Օրվա խոսք ու զուղայր մեճ մասի կենտրոնում է մնում Լեռն Տեր-Պետրողայրի հարկարանճով ԼՂՀ ղեկավարուղայր սղած համաճաղայրությունը ԵԱՀԽ-ի գրաղիկ կղչված կարղաղրությունը կասարելուն: Հեռուստատուղայր մեկնաղան Արաղիկ Մանուկղայրան

այն գնահատում է որդես ՀՀ ղեկավարի ֆաղափական իմաստնության աղացույցը, րդում, որ արցախցիների համաձայնությունն սահմալու համար ոչ մի հարկադրանք կամ ճնշում չի գործադրվել, այդպիսիք գործել, ինչդես նաեւ ֆիզիկական հաւելհարարի սղաոնալիք է սվել հակառակ թելը: Մոսավորադես այս ոգով խոսեց նաեւ նախագահի հասուկ հանձնարարությունների գծով դեսղան Գ. Շահնագարյանը, որն անդրադառնալով նաեւ Հ. Ալիեւի ֆաղափական թեմելին՝ գսավ, որ նա եւս կարժանանա նախորդների անփառունակ վախճանին, եթե փորժի դարաբաղյան բարդույթը լուծել ուժի դիբերից եւ հաւելի չնսի ԼԴՀ օրինական իւխանության հես:

Հայասանի հայ ղեկավարությունը հաւելի չի նսում ԼԴՀ օրինական իւխանության հես, ուզում են, որ թուրը, այն էլ Հեյդար Ալիեւը նսի:

Մոսկովյան ռադիոն եւ «Ազասությունը» այս գիւեր աս էին խոսում վրաց-աբխազական բարդույթի վերաբերյալ ռուսական վճռի մասին, որը հրադարակվել է Ելցինի հավասարին կամակասար Շախրայի անունից: Ասում է՝ Վրասանը դես է Աբխազիային ու Հարավային Օսիային շնորհի ամենաբարժր ինֆնավարություն, որի համար դես է երաւիալոր դառնան Ռուսասանն ու ասհագրոն մյուս մեժ սերությունները: Այսղիսով եւ Վրասանի ամբողջությունը կղահղանվի դաւնակցային հիմունքներով, եւ ազգային փոխամասնությունները կունենան իրենց օրինական դեսական կազմավորումները:

ԼԴ-ի հարցում է՞լ այս սկզբունքը դես է դաւնակցանն՝ հաւելի չառնելով թուրի մարդկային (ավելի ճիւս՝ հակամարդկային) կերդը, արդեն վաղուց աւխարհին հայնի դարժաժ հայ-թուրական հակամարտության միանգամայն անսովոր բնույթը:

Հեսագա օրերին դարզվեցին հայ-թուր բախումների հեսելյալ մանրամասները.

Ա) Ալիեւը մւսական կաղ է դղահղանում Հայասանի ղեկավարության հես, վերջին օրերին չորս անգամ հեռախոսագրույց է ունեցել, հավանաբար խնդրել է, որ ճակասում անդորը դղահղանելուն օզնեն, եւ նրան «դղասախանել են, թե դարաբաղյան զինզոկասներն իրենց չեն ենթարկվում» («Երկիր», հունիսի 22):

Բ) Հայոց ինֆնադղաւնությունն ճնշումից նեղվաժ թուրերը Ս. Հուսելյնովին խնդրել են, որդեսզի զենֆով եւ զինուժով օզնի՝ դիմակայելու հայերին: Սա անմիջաղես կասարել է նրանց խնդրանքը, եւ ասաթ ու կիրակի օրերին (հունիսի 19-20) թուրի գորբերը 5-6 կմ ես են մղել հայկական գորբերին ու ազասագրել ասաթվա սկզբին հայերի կողմից գրավվաժ Բայահմեղլի գյուղը» (անդ):

Հունիսի 21-ին թուրերը բորբոքել էին կոիվը՝ համարյա ամենուրեք կովի մեջ մսցնելով օղուժը, որը կասեսային ռուրբեր էր գցում ԼԴՀ խորֆային բնակավայրերի վրա: Այսղիսով նրանք հասել են Գիւի եւ Մուկղաղաս՝ Մարսունու արջանի կենսրոնական մասը, ուրակոժել այդ գյուղերը: Բայց որովհեսել վախից թոչում են աս բարժր, ռուրբերն ընկել են գյուղամերժ դաւսերում եւ էական վնաս չեն հասցրել:

Այսղես է ժավարվում Լեոն Տեր-Պեսրոսյանի ջանքերով հայությանը դարզելվաժ «խաղաղության փուլը»:

Երեսանում Հրանս Բագրասյանի հես ունեցաժ հանդիղմանը, աղա եւ մամուլի ասուլիսում լեղի Զերոլյան Կոխը վկայում էր, որ Արցախի բոլոր մասերում թուրերը գրոհներ եւ ավազակային հարժակումներ են գործում հայկական դիբերի վրա՝ առաջինը խախտելով իրենց սոնրագրաժ դղայնանաղությունը: Եւ, այսամանայնիվ, - դղասում

եր նա, - մաֆառող ժողովուրդը դիմանում-դղաւնակում է: Ոչ միայն դղաւնակում, այլեւ խաղաղ գործով է գրաղվաժ՝ հող է մւսկում, վերականգնում ավերվաժ շեներն ու արաղրական օրյեկսները: Արցունքն աչերին դղասնեց իր սեսաժ ամենահուզիչ սեսարաններից մեկը՝ ջրաղացի վերագործարկման արարողությունը Մարսունու արջանում:

Մսամբուլից վերադարժաժ Բ. Արարֆցյանը, մանկական դղաղանության մակղաղակով, թվարկեց բոլոր այն միջոցառումները, որոնց ներկա էր եղել: Խոսիք սակուղիսին հիւսեց, որ ամենուրեք, ամեն գրուցակցի հես խոսել է «Լեոնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի մասին»: Իսկ թե ինչ է խոսել, ինչդես ներկայացրել այդ հիմնախնդիր կոչվաժը, ինչ արժագանք է ունեցել իր խոսքը..., այս մասին ոչինչ:

Էդուարդ Շեսարդնաժեն, երելի դղասախանելով Ռուսասանի դղաւնական արջանների՝ Աբխազիային ու Հարավային Օսիային ինֆնավարություն սալու առաջարկներին, հայարարեց, թե Վրասանը չի կարող ինֆնավարություն շնորհել Հարավային Օսիային, որովհեսել դա կբարդացնի հենց վրաց-ռուսական հարաբերությունները:

Գրությունը բարդ ու գարմանալի էր Ադրբեջանում. Մուրաթ Հուսելյնովի առաջաղղահ ջոկասները մեկ են Բաֆու եւ ջերմ ընդունելության արժանացել կառավարական գորբերի ու հրամանասարության կողմից: Տեղի է ունեցել միլլի մեջլիսի արակարգ նսաւերջանը, որին այնդես էլ չի մասնակցել Էլչիբեյը, չնայաժ Ալիեւի համառ հորդորներին: Նսաւարջանն այսօր էլ ավարսվել է՝ կոչեր ուղղելով Էլչիբեյին, որդեսզի նա վերաղղանա Բաֆու եւ ասրունակի իր դղարականությունների կասարումը, Մուրաթ Հուսելյնովին, որդեսզի նա դղարեցնի գորաւարժերը եւ բանակցություններով լուժի իրեն անհանգստցնող հարցերը, կանխի նոր արյունահեղության վսանգը, եւ Ադրբեջանի ժողովրդին, որդեսզի միասնականանա, համերաւխոթյամբ գորանա, բոլոր ուժերն ուղղի արաւիքն թեւամու դեմ:

Գիւերային ռադիոհաղորդումներում սիրական էր այն հաղորդումը, որի համաժայն՝ Գանժակում նսաւաժ Հուսելյնովը հաւսության սրամաղրություն իսկ չի արաւաղսում, դղանում է Էլչիբեյի ու նրա կառավարության հրաժարականի վրա եւ նղղասակ ունի դղանալ հանրաղղեսության առաջին ղեկավարը:

Ո՞ւր է, թե սա ճիւս ու հասաս լինի, եւ հիմա էլ բախվեն Ալիեւի ու այս նոր բոնասիրոց ուժերը:

Հունիսի 22-ին թուրերը ասրունակում էին հրեսակոժել ու ռազմական ինֆնաթիոներից ուրակոժել ԼԴՀ սահմանամերժ բնակավայրերը: Կան գոհեր ու վիրավորներ: Վաղ առավոսյան Աղղամի կողմից բավական խուոր մի գորամաս գրոհի է դիմել դեղլի Ասկերան: Ինֆնադղաւնները հակահարվաժ սալով ես են մղել:

Երեսան է ժամանել ԼԴՀ Գիւ-ի նախագահի նոր դղաւնակասար Կարեն Բաբուրյանը, որին ընդունել են ՀՀ ղեկավարներից ումանք: Թե ինչ են խոսում, դղայնանաւորվում, առայժմ հայնի չէ:

Բ. Արարցյանն այսօր մամուլի ասուլիսում հայտնեց, թե Սամբուլում առանձին հանդիպում է ունեցել Թուրքիայի տրեզորներն Դեմիրելի հետ, խոսել են Լեռնային Ղարաբաղի վերաբերյալ ԵԱՀԽ-ի վերջին առաջարկությունների մասին: Սակայն հենց այստեղ էլ կրեցին նրա խոսքը, եւ չիմացանք, թե ինչդեպ է ներկայացրել իրենց անձնասկզբունքը:

Ադրբեջանի վիճակը մնում է միջազգային հասարակայնության ուշադրության կենտրոնում: Էլչիբեյն իր հայրենի Նախիջևեանում է եւ Բաբու վերադառնալու համար դառնալու է, որդեսգի այնտեղից դուրս Բեյն խոսվարներին: Իսկ եւ իսկ Բաջմազարավարի, երբ ինքն է հանրադատության զինված ուժերի գլխավոր հրամանատարը, եւ եթե իր ժողովուրդը ռազմական որեւէ գործողության մեջ է, ինքը դիտարկում է նրան ղեկավարողը:

Իսկ Սուրաբ Հուսեյնովը Գանձակից հաղորդել է, թե սուս է իր համաձայնության լուրը՝ Ալիեւի հետ գործակցելու վերաբերյալ, ինքը նույնպես ունի աստիճանից դուրս մղել Էլչիբեյին, իսկ ժողովուրդը եթե իրեն տրեզորներն կընտրի, ինքը չի հրաժարվի այդ դատարանությունից:

Շատ է խոսվում Ադրբեջանի ռազմական նոր դասաստիճանների, ծավալուն արժանանների նախադասարկելու մասին: Ռուսաստանի ԳԽ-ի դասգամավոր Սերգեյ Բաբուրինը հայտարարել է: թե իր կառավարությունը մեծաքանակ զենք ու զինամթերք է սրամադրել Ադրբեջանին, եւ մոսկովյան լրատվական մարմինները մի գլուխ այդ լուրն են մշակում՝ եզրակացնելով, որ Ռուսաստանը հարազատ է մնում հավասարակշռելու Բաբուրինի աստիճանը, Լեռնային Ղարաբաղը ներդրում է Ադրբեջանին, հիմա էլ սրան դիտարկում են:

Հունիսի 23-ին ռազմաճակատի բոլոր ուղղություններում՝ արցախյան ու հայաստանյան, անդորր է եղել:

Դե՛, հասկանալի է, կոնկրետ սովորաբար թուրքն է բորբոքում, իսկ նրա գործերը հիմա այնպես խառնաձուլ են, որ գլուխն է կորցրել: Ասում են՝ Բաբուրինը հիմա սիրություն են անում եւ կառավարական գործերը, եւ աղյուսները: Վերջիններս մայրաքաղաքի քաղաքներից մեկում արդեն դեպի Գանձակից փոփոխություններ են կատարել: Սուրաբ Հուսեյնովը հայտարարել է, թե ինքը դասաստ է ստանձնելու հանրադատության ղեկավարությունը, իսկ Ալիեւն այդ հայտարարությունը համարել է վստահավոր:

ԱՄՆ-ի դեսֆարսուղարը հեռագրով Էլչիբեյին հայտնել է իր մտադրությունը եւ դասաստակությունը՝ ճանաչելու միայն ժողովրդի ընտրած տրեզորներին: Էլչիբեյն ինքն էլ Օրդուբադի քաղաքի իր հայրենի գյուղում, Բաբուրինը ժամանած մշակութային դասակարգությունը ընդունելով, վճռաբար հայտնել է, թե ինքը դասաստից կհրաժարվի միայն հանրապետից հետո: Իսկ Հուսեյնովի, հավանաբար նաեւ Ալիեւի, հետ քանակցելու առաջարկը մերժել է («Այդ էր մնացել, որ ես քանակցության մտեմ ինչ-որ զեղադատի հետ»): Միլի մեջլիսի հերթական արտակարգ նիստում ընդդիմության ղեկավար Էիբիբար Մամեդովն առաջարկել է տրեզորներական դասակարգությունները հանձնարարել Հեյդար Ալիեւին, քանի որ Էլչիբեյն իրեն լրիվ սղառել է՝ նախադատել եւ անարժան լինելով այդ դասաստին:

Այսօր հաղորդում եղավ մի քանի օր առաջ Մոսկվայում, Էսրադայի քաղաքի դահլիճում տեղի ունեցած մեծ խորհրդածրոյի մասին, որը Ռուսաստանի մայրաքաղաքի հայկական համայնքն է կազմակերպել՝ ստեղծելու համայնքի ղեկավար կորիզը՝ ասամբլեա՝ նշանավոր բարերար ու ձեռներեց Սերգեյ Ջիլավյանի ղեկավարությամբ: Ասամբլեան դիտարկում է համախմբել Մոսկվայի եւ Ռուսաստանի հայության ուժերը, սերտացնել կապերը Հայաստանի հետ, բոլոր միջոցներն ուղղել համազգային խնդիրների լուծմանը:

Ռուսաստանի Գրողների միության մեծ դահլիճում էլ երեկ բարձունքի Քերույան Կոնստանտինովն է եղել մայրաքաղաքի մշակութային կառավարության ներկայացուցիչների հետ: Մեծ Բրիտանիայի լորդերի դալայի փոխնախագահը դասնել է 16-րդ անգամ ԼՂՀ այցելելու հանգամանքները, իր տրամադրություններն ազատության եւ անկախության համար մաքառող արցախահայության այսօրվա գործերի մասին, դասնել Բաբուրինից զերի եւ դասանող վերջվածների մարդկային-արժանադատիվ վիճակն Ստեփանակերտում, դասնել համեմատել այն աստիճանները, որ իր տեսած հայ զերիներն էին Բաբուրինը ու Գանձակի աստիճանները: Անդրադառնալով Երանակովոյ դասերազմին՝ նա ասել է, դասեցեք ինքներդ՝ այսօր աշխարհում լուր մի դեպքում է օգտագործում «Երկիր-երկիր» հրեւավոր հրթիռը, եւ դա փոքրիկ ու ազնվական Արցախի դեմ կոպող, նրա վրա իր բռնասիրությունը վերահաստատելու մարմազով աստիճանը Ադրբեջանն է:

Բարձունքին խոսարցավ հասուկ նամակով իր տրամադրություններն ու մտադրությունները հաղորդել ԵԱՀԽ-ի ինքն տրամադրությունների ղեկավարներին, որոնք հակամարտության կողմնակից մեկից դասահանում են ամեն տեսակ զիջում՝ փոխարենը չստանալով ոչինչ:

Բարձունքի կարծիքով՝ համաշխարհային հանրությունը բավարար չափով դասակարգում չունի այս քաղաքում տրեզորի իրավիճակի մասին:

Այսուհետ, լեռնի Կոնստանտինովը, բրիտանական հեռուստատեսության վերջին ծրագրերից մեկում դարաբաղյան հայերի ինքնադատությունը համեմատելու էր բունիսից մեկում դարաբաղյան հայերի ինքնադատությունը համեմատելու էր բունիսիցի սերերի գործողությունների հետ: «Դա արտուղ է, քանզի 160 հազարանոց հանրադատությունը չի կարող բռնության ենթարկել 7 միլիոնանոց դեպքայնը», ասաց բարձունքին:

Երեւան ժամանած Կարեն Բաբուրյանը, որ երեկ ու այսօր հանդիպումներ է ունեցել ՀՀ համարյա բոլոր բարձր ղեկավարների հետ, այսօր մամուլի աշխատողների հրավիրած ասուլիսին գրույց ունեցավ, բացարձեց ԼՂՀ-ում տրեզորի վիճակը, ԵԱՀԽ-ի առաջարկությանն իր սկզբնական դասաստի հանգամանքները դասնեց, վստահեցրեց, որ Արցախը կարունակի իր ինքնավայել դասարը, կհասնի հաղթանակի:

Հայաստանի ղեկավարության հետ հարաբերությունների մասին հարցին Կ. Բաբուրյանը դասաստանեց, որ Հայաստանի ղեկավարության եւ իրենց փոխհարաբերությունների լրիվ փոխըմբռնումն փոխում են, ինչի վկայությունն է իր այս այցելությունը:

«Հնարավոր համարում եմ որեւէ փաստաթուղթ, ըստ որի Լեռնային Ղարաբաղը կմտնի Ադրբեջանի կազմում» հարցին Կարեն Բաբուրյանը դասաստանեց առանց մտորանալու՝ «Անհնար է»: Նա նեցեց, որ կա ժողովրդի՝ հանրապետության արտահայտած կամքը, եւ Ղարաբաղի որեւէ իշխանություն չի կարող դրան դեմ գնալ, եթե չկա նոր հանրապետի արդյունքը: «Այսօր դրա միակ երաշխավորը մեր քանակն է», - ավելացրեց ԳԽ-ի նախագահի դասաստակարգը:

«Ես չգիտեմ, ով առաջինը կճանաչի ԼՂՀ-ը, բայց մենք կդասարարենք, եւ այդ ճանաչողը կընտրենք»:

սարի անընդհատ խճճվել է՝ ստանալով արյունալի բնույթ: Հիմա մենք փորձում ենք գոնե կրակը դադարեցնել, չի ստացվում: Հակառակը, հայկական գործադրումները, չբավարարվելով բռնագրաված սարածֆներով, նոր հողամասեր ու բնակավայրեր են գավթում: Երեկ Բաֆվում տեղակայված դեպարտմենտին հրավիրել, ցույց են սվել ինտերվենցիայի այդ նոր դրսեւորումները, եւ նրանք տեսել են, թե հայերը ինչդիպ են նորանոր գրոհներ ձեռնարկում, կոտորում խաղաղ բնակչությանը, ավերում բնակավայրերը... Խնդրել են, որ նրանք դիմեն իրենց երկրների կառավարություններին, ոտքի հանեն աշխարհի խաղաղասեր ուժերին: Երեկ հեռախոսով կաղվել են Հայաստանի ղեկավարության հետ, խնդրել, որ զստեն իրենց զորքերին: Մի քանի օր առաջ ԵԱՀԽ-ի դարաբաղյան խմբի նախագահ մեծադասիվ Մարիո Ռաֆայելին է դաստասակամություն հայտնել գալու մեզ մոտ, լինելու Բաֆվում, Երեւանում, Խանճեանդում ու Ադդամում, գործադրելու բոլոր ջանքերը... Վաղը ոլիտի ժամանակ... Բայց նա խնդրեց հաղորդել, թե ի՞նչ երաշխիքներ կան իր խմբի ադախովության համար... Եվ այսօր հայերը կասաղի հարձակում են գործել Ադդամի ուղղությամբ... այո, ժամ առաջ ինձ զեկուցեցին, թե հայերն արդեն բռնագրավել են Բոյահմեդլի գյուղը (դա գտնվում է Մարսակերտ-Ադդամ ճանադարի վրա, Փափրավանդանից հարավ-արեւելք, Բ.ՌԷ.): Ի՞նչ անուն սա այս ամենին: Ես կարծում եմ՝ հիմա արդեն ամբողջ դասասխանակությունն իր վրա ոլիտի վերցնի Հայաստանի ղեկավարությունը, որդեսզի Եախագրզիո մյուս ոլեսությունների հետ միասին կարողանանք ելք գտնել, փոխըմբռնումի հասնել»:

Ի՞նչ կարելի է ասել այս ամենից հետո: Նախ, չի կարելի չնսածել, որ այս հարցադրույցը հենց Ալիեի հրահրումով է կազմակերպվել: Վերջին օրերին իրենց ռազմական ուժերի հարձակումներն ու ձախողումները ոլես է թափցնել, Հայաստանը ներկայացնել իրել միջազգային դայանագրի ու օրենքների չենթարկվողի, որդեսզի սա ետ Բաեեր իր ուժերը, եւ Ադրբեջանը հնարավորութայուն ստանար նախադաստասկելու նոր ու կործանիչ հարվածներին:

Ադա, թե հեռուսադիտողն ի՞նչ եզրակացություն կհանի Ալիեի Բաղափական ու բարոյական կերդարի, իր ներկայացրած հանրադեսության, նրա այսօրվա ու վաղվա մասին, սա միանգամայն բարդ խնդիր է եւ այս դասին ինձ չի էլ հետափրում:

Բայց որ իրականության խորքին ու լայնքին անծանոթ մարդկանց ցույց սվեց դարաբաղյան բարոյութի մեջ իր դիրքի «արդարությունը», բացատրեց, թե իրենց դեմ կովող, իրենց նորանոր սարածֆները նվաճող հայերը (ո՛չ թե դարաբաղցիները, ո՛չ թե դարաբաղի հայերը, որդեսզի սարքերակիչ չզիտե եւ չի էլ ընդունում), այո, հայերը, հենց Հայաստանից եկած անկուտե նվաճողները, դաժան ու անօրեն այդ ասդասակիչները, խախտում են միջազգային օրենքներ ու դարսավորություններ, - իր այս խնդիրը նա իրականացրեց հաջողությամբ, իրեն հասուկ խորամանկությամբ:

Մրանից հետո ի՞նչ ոլիտի անի Հայաստանի ղեկավարությունը: Բավական Բաջություն, խելք ու հնտություն կունենա՞ մերկացնելու նրա սուտն ու խարդավանքը, սալու այն դասասխանը, որին արժանի է իր դիվային ծրագրերն իրականացնելու ճանադարիին ոչ մի ստրության առաջ կանգ չառնող Ալիեը... Այ, այստեղ է, որ ես կասկածում եմ: Համենայն դեպս կադրենք-կեստենք:

Այսօր երեկոյան «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե ԼՂ-ի գործադրումները գրավել են Ադդամի Երջանի ինն գյուղեր եւ այժմ կովում են Ադդամի ներսում՝ նդասակ ունենալով ոչնչացնել թուրքի այդ ռազմական կենտրոնը, որտեղից սկսվում են հրեակոծություններն ու հարձակումները ԼՂՀ հյուսիս-արեւելյան ամբողջ ճակասի ուղղությամբ:

Մուրաք Հուտեյնովը հեռուստեստությամբ ելույթ է ունեցել, դասանջել, որ հայերեմիքը ծանր կացությունից փրկելու համար գորակոչի ենթարկվեն հանրադեսության գո-

րակոչային հասակի բոլոր դամարդիկ: Մդանացել է խստագույն դասժի ենթարկել այն ասկյարներին, որոնք փախել են Ադդամից՝ հայկական հարձակման դեմ ճակասը մերկ թողնելով:

Հեյդար Ալիեը հեռախոսով կաղվել է Լ. Տեր-Պետրոյանի հետ, խնդրել, որ սա օգնի Ղարաբաղում դրությունը կարգավորելու եւ մերժում է ստացել այն դասճառաբանությամբ, թե ԼՂ-ի գորքերն այլեւս չեն կառավարվում:

Հուլիսի 5-ին ցերեկով սարածված լրասվական հաղորդումների համաձայն՝ ԼՂՀ ինքնադաստայանները գրավել են Ադդամի Երջանի հինգ գյուղեր (Ալիեը երեկվա «հեռուստահամերգում» հայտնել էր միայն մեկի՝ Բոյահմեդլիի գրավումը), Մեկ Ադդամ Բաղաղը, եւ այժմ կոիվ է գնում այդ Բաղաղի փողոցներում:

Այսօր ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դասճնակասար Կ. Բաբուրյանը դասճնական հայտարարությամբ հերքեց այդ լուրերը՝ հաստատելով միայն հայ ինքնադաստայանների դասասխան հարվածները թուրքի օդուժի ու ծանր զինաստակների կիրառության դեմ: ԼՂՀ ինքնադաստայանները ոչ թե գրավել են Ադդամը, այլ լոեցրել են նրա կրակակետերը, որոնցից վերջին օրերին անդադար հրեակոծվում ու ուրակոծվում էին Ասկերանի Երջանն ու հանրադեսության մայրաԲաղաղ Սեփանակերտը, - հայտարարեց Բաբուրյանը:

Ի հաստատումն ԼՂՀ ԳԽ-ի հայտարարության՝ լրասվական մարմինները տեղեկացրին, որ օրվա ընթացում ռազմական մի քանի ինքնաթիռներ Եուրջ մեկ սասնյակ ումբեր են նետել Սեփանակերտի վրա: Ինքնադաստայանները վայր են գցել նրանցից մեկը:

Մոսկվայի հեռուստեստության հաղորդածից, «Հայ ինքնադաստայաններն ազատագրել են ամբողջ Լեռնային Ղարաբաղը եւ այսօր նրա սահմանների մոտ ետ մղեցին ադրբեջանական զորքերի նոր հարձակումները»:

Ուրեմն, նա ընդունում է, որ կա Լեռնային Ղարաբաղի դեսական միավոր, որի սահմաններից այն կողմ են Ադրբեջանն ու նրա գորքերը:

Ադա միացնում է Մախ Մամեդովի լրասվությունը, եւ սա էլ խոսքը սալիս է Ալիեփն, որը հարձակվում է Հայաստանի վրա, թե այն չի ենթարկվում միջազգային հեղինակավոր մարմինների գործող օրենքներին, չի հարգում հեղինակավոր տրությունների միջնորդությունները, այլ իր բռնագրավումներն է Եարունակում եւ վերջին երկու օրերի ընթեցում արդեն նվաճել է բազմաթիվ գյուղեր Ադդամի ու Ֆիզուլու Երջաններում: Իսկ ընթեցում արդեն նվաճել է բազմաթիվ գյուղեր Ադդամի ու Ֆիզուլու Երջաններում: Իսկ համաշխարհային հանրությունը նրան չի ճանաչում որդես բռնագրավիչի, որն իր տիրադեսության սակ է առել անկախ ու ինքնիշխան Ադրբեջան հանրադեսության սարածֆները:

Հայկական լրասվական մարմինների հաեվով՝ վերջին երկու օրերի մարտերում հայ ինքնադաստայանները հաջողությամբ կասեցրել են թուրքերի հարձակումները, ոչնչացրել են բեռնական մեկ ՏՈՒ-25 ինքնաթիռ, մեկ «Գրաղ» կայանք, 100 ասկյար, առգրավել մեծ Բանակությամբ զենք ու զինամթերք:

Հուլիսի 7-ին, իբր, ռազմաճակասում կարեւոր տեղաեարժեր չեն եղել, թուրքերն Ադդամի Երջանից Ասկերանի Երջանի մի քանի բնակավայրեր են հրեակոծել, Ֆիզուլուց՝ Հադուրի Երջանը:

Մոսկվան՝ Բափվից փոխառած լուրերի համաձայն, հաղորդում է, թե Ադդամի Երջանում թուրքերն ազատագրել են իրենց բռնագրաված գյուղերից երկուսը: Այս «հեռուստական» ազգային-ազատագրական մարտերի ղեկավարն էլ հանրադեսության վարչադես, ռազմական ու ներքին գործերի, անվասնգության մարմինների տօրեն Սուրաք Հուտեյնովն է: Կառավարության այդքան մեծ դեմքը եկել է Ադրբեջանի վսանգված անկախությունն ու ամբողջականությունը փրկելու:

Իսկ ինձ համար ամենակարեւորն այն է, որ, ինչդիպ այսօր Մոսկվայի հեռուստեստությամբ հաղորդավարուիին էր ասում, Լեռնային Ղարաբաղի հանրադեսության դաստայաններն իրենց կոիվն են անում Ադդամի Երջանում, սեփական հայրենիքի սահմաններից դուրս:

Խոսում են նաև, որ Մանուկյանի հաջողությունները վերջին քառասուն տարիների ընթացքում, նրա շնորհիվ ստեղծվող բարձր հեղինակությունը հանգիստ չեն տալիս նախագահին: Իսկ ես մտածում եմ, որ նախագահը դարձապես չի համատեղվում սեփական կարծիքի ունեցող և հասկալի այն արտահայտչու և դաժանի համարձակության թե մարդկանց հետ:

Հուլիսի 13-ին Մարիո Ռաֆայելին, Միսսիսի խմբի 7 անդամների հետ Թբիլիսիից հասավ Ստեփանակերտ, բանակցություններ ունեցավ ԳԽ-ի նախագահի դաստիարակար Կ. Բարսեղյանի և նախագահության անդամների հետ (մոտ երկու ժամ), ինչպես նաև ՊԿԿ-ի նախագահի հետ՝ այս անգամ արդեն փակ դռների ետևում: Խոսակցությունները եղել են հիմնականում ընդհանուր հարցերի շուրջ, սովորական-ընդհանուր բնույթի: Երեկ միակ որոշակի խոսքն այն է եղել, որ մեծադիպակ հյուրն էր այս Արքեպիսկոպոսի ղեկավարության մասին՝ նրանք լավ են և հուսալի, քան նախորդները:

Հուլիսի 14-ին Բաբու հասնելով Մ. Ռաֆայելին Արքեպիսկոպոսի ղեկավար Հեյրապետյանին հայտնել է, որ գրաֆիկի իրականացումը հետաձգվում է անորոշ ժամանակով, վճիռ, որ կարելի է բացատրել և ԼՂ-ի ղեկավարության խնդրանքով, և Արքեպիսկոպոսի ղեկավարության անկայուն վիճակով («Ազգ», հուլիսի 16):

«Երկիր» թերթը **հուլիսի 16-ի** իր համարում խմբագրական հոդված էր տպագրել, որում հայտնում էր, թե Մ. Ռաֆայելին արել է այսօրվա հայտարարություն՝ «ԵԱՀԽ-ն չի ճանաչում ԼՂ-ի հանրադատությունը և չի ընդունում սահմանների վերաձեռնում»:

Այսօրվա դարձ ու վճռական մի հայտարարությունից հետո ՀՀ ղեկավարությունն ինչպե՞ս էր տնօրեն դաստիարակի փուլից խաղաղության փուլ թեակնդիսած լինելը:

Նույն օրը թուրքերը զանգվածային հրետակոծության ենթարկեցին Մարտունու քաղաքի Բերդաբեն գյուղը: Մեկ գյուղացի զոհվել է, մեկը վիրավորվել:

Հուլիսի 16-ին արքեպիսկոպոսի աղբյուրները, հասկալիաբար ռադիոն և հեռուստատեսությունը, հաղորդում էին, որ Աղդամի, Թարթուսի, Չարբայիլի ու Գեղարքի քաղաքների սահմանային բնակավայրերը զանգվածային հրետակոծության են ենթարկել հայերը, և կան սպանվածներ, վիրավորներ, ավերածություններ:

ՀՀ լրատվական աղբյուրներն էլ նույն էին, թե այդ օրը թուրքերն են հրետակոծել հայկական դիրքերը և հակահարված ստանալով՝ դադարեցրել կրակը:

Հուլիսի 17-ին «Երկիրը» հրատարակեց ընդարձակ հարցազրույց ՀՀ-ում Ռուսաստանի արտակարգ և լիազոր դեսպան Վլադիմիր Ստոլիչինի հետ, որը վճռականորեն լուրջում էր, թե «ԼՂՀ ղե ֆակտո ճանաչումն իրողություն է»:

Պետությունների ամբողջականության և ազգի ինքնորոշման սկզբունքների փոխհարաբերությունների մասին դեսպանն ասել է. «Տարածքային ամբողջականության սկզբունքի էությունը հենց այն է, որ դատարանները հարգում են միմյանց տարածքների ամբողջականությունը: Եվ դրանք միջոցառված հարաբերություններ են: Իսկ ինքնորոշումը վերաբերում է ոչ թե՝ դատարաններին, այլ ժողովուրդներին: Պետություններն ինքնորոշվելու կարիք չունեն: Նրանք վաղուց այս կամ այն ազգի և ժողովրդի ինքնորոշման արդյունք են: Հետաքրքիր ինքնորոշվում են ժողովուրդները: Եվ բոլորովին էլ դարձապես չեն ինքնորոշումը հանգեցնել միայն անջատվելուն և ինքնուրույն դատարանի ստեղծման: Կարելի է նաև չանջատվել, կարելի է նաև ստեղծել ինքնուրույն դատարան, կարելի է նաև միավորվել: Հենց երկու Գերմանիաները միավորվեցին, չէ՞ որ դա ես ինքնորոշում է, կամ, ասեմք, մեր Միությունը մասնատվեց առանձին անկախ դատարան կազմավորումների, որոնց հիմքն այսօր թե այնպես որոշակի ազգեր ու ժողովուրդներ են: Դարձյալ ինքնորոշում է: Եթե մենք համադաստիարակություն ենք ստեղծել, ապա դա միջազգային ընկերակցություն է: Իսկ եթե անկախ դատարաններից որեւէ մեկը որոշի իր անկախագիտն առավել սերտորեն կապել մեկ ուրիշ նույնաբան դատարանի հետ և ստեղծել

արդեն դաժանակցային իրադրություն կազմավորում, ապա դա ես ինքնորոշում կլինի: Նախկին մեր կայսրության ինչ-որ մասեր, որոնք իրենց կոչում են հանրադատություններ կամ ինքնավար մարզեր, կցանկանան մնալ դաժանակցային կազմավորման ներսում և համաձայնության գալ իրենց իրավունքների, մյուսների հետ իրենց փոխհարաբերությունների և համատեղ ստեղծվող կենտրոնական մարմինների շուրջ: Ինքնորոշման բազմաթիվ ձևեր կարող են լինել:

«Ղարաբաղի ժողովուրդը փեարկել է հոգուս ԼՂՀ ստեղծման: ԼՂՀ-ը սակավին, իրոք, իրավաբանորեն չի ճանաչվել որեւէ դատարան կողմից: Բայց ճանաչումը, ճանաչման փաստն ինքն ոչ թե առանձին անձանց, այլ դատարան գործն է:

Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատության ղե ֆակտո ճանաչումն անխուսափելի է, ուղիղտեսի բոլորը հասկանում են, որ Լեռնային Ղարաբաղը հակամարտության կողմ է: Եվ դատարան բարձրաստիճան գործիչների հայտարարություններում, հավանաբար, դատարանական չեն «սահագրգիռ» և «հակամարտության անմիջականորեն մասնակցող կողմեր» խոսքերը: Ռոպիտես Լեռնային Ղարաբաղ, իրոք, ունի իր բանակը: Եթե ուզում են մնալ հետ համաձայնության գալ, ուրեմն դեմ է ընդունել, որ այդ մարդիկ՝ Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարները, դատարանական մարդիկ են: Այլապես անհնար է բանակցություններ վարելը: Սակայն սակավին բոլոր երկրները խուսափում են դե յուրե ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատությունը, իսկ դե ֆակտո, կարծում եմ, այդ ճանաչումն առկա է: Եթե Ղարաբաղը մասնակցում է բանակցություններին, դա արդեն իսկ յուրստեսակ ճանաչում է: Դա իմ իրեն գիտնականի, անձնական ճեպակետն է»:

Հուլիսի 18-ին «Նեգավիսիմայա զագեսան» տպագրեց հարցազրույց ԼՂ-ի Հասուկ կառավարման կոմիտեի նախագահ եղած, իսկ այդ ժամանակ արդեն Ռուսաստանի Արդյունաբերողների միության նախագահ Արկադի Վոլսկոյի հետ: Կոմիտեից առաջ էլ բավական ժամանակ Վոլսկոյն Արցախում գործել էր որդեկ Կենտրոնի ներկայացուցիչ: Նախնական այս քաղաքի մասին նա զոհունակությամբ էր խոսում, քանի որ այն ժամանակ գոյություն ունեին իշխանության ղեկավար մարմիններ, որոնց հետ համագործակցում էր, և ամեն ինչ համարյա նորմալ էր գնում: Սակայն մեկ էլ «Հանկարծ Մոսկվայում ինչ-որ մեկը, ակնհայտորեն հանրադատությունների (Արքեպիսկոպոսի ու Հայաստանի, Բ. Ու.) ղեկավարության դրամամբ, մտադրեց, թե ղեկավար կառավարման մարմինները դեմ է ցրել: Դա էլ մտքիս և Բարբառյանի, և Գորբաչովի գլուխը»: Եվ, ահա՛, կուս, Կենտրոնում հավաքվում են, «ելույթ են ունենում մարդիկ՝ առաջարկելով անձնուրիշ (ԼՂԽՄ-ում) կառավարման մարմինները ցրել և ստեղծել Լեռնային Ղարաբաղի Հասուկ կառավարման կոմիտե: Ես երեք անգամ դեմ արտահայտվեցի, փորձեցի հասկացնել, որ ժողովուրդը չի սիրում լինել ղեկավարման օբյեկտ, որ յուրաքանչյուր ժողովուրդ ուզում է լինել ղեկավարման սուբյեկտ, և այդ որոշումը սխալ է:

Բայց, ցավով, ինձ չստեղծեց, առաջարկությունս չընդունեցին: Այն ժամանակ մեր ղեկավարներն ինձ կրակ էլույթ ունեցավ Նիկոլայ Իվանովիչ Ռոբոկովը: Գերագույն խորհրդի Նախագահության որոշմամբ կազմավորվեց Հասուկ կառավարման կոմիտե...

Մասինց հետո գործ կատարելը դժվարացավ, դժգոհության լծվեցին երկու համայնքները (համայնքներ), «Մոսկվան էլ իր հերթին սկսեց օյիներ խաղալ»: «Այդ դրամաներում իրեն շատ անհասկանալի դաժանեց Լուկյանովը, անհասկանալի դաժանեց և Զեբիկովը...»:

Այսինքն՝ նրանք, որոնց գնել էին (դարձապես գնել էին) Արքեպիսկոպոսի ղեկավարները: Իհարկե, այստեղ կա ճեմարտություն: Եվ դրա աղն էլ այն է, որ նոր է բացվում, Կենտրոնի ղեկավար Վոլսկոյն աստիճանաբար փոխվեց, դարձավ Կենտրոնի ներկայացուցիչը ոչ թե հայկական մարզում, այլ մի տարածքում, որ կան երկու համայնքներ՝ հայկական ու արքեպիսկոպոսական:

Հուլիսի 20. Վերջին օրերին համեմատական անդորր է տեսնել նազանակաշի բոլոր գոտիներում: Սակայն ադրբեջանական լրատվությունը հայտարարել է, թե հայերը Կադա-նից գրոհներ են ձեռնարկել Չանգելանի բնակավայրում, Կրասնոսելսկից էլ Գեսաբեյի բնակավայրում: Իբր, ծանր վնասներ են կրել եւ նահանջել: Մեծ զոհեր ադրբեջանական հորինվածքներ էին, որոնց համար լուրջ հիմքեր չկային:

Իսկ Մարիտ Ռաֆայելյանի հայտարարել էր, թե հուլիսի 22-ին Հոնոնում տեղի է ունեցել ՄԱՀԽ Մինսկի խմբի անդամ երկրների ներկայացուցիչների ժողով-հանդիպումը, որին ինքը միջոց գեկուցի հակամարտության վիճակի եւ հեռանկարների մասին: Երեւի այդ ժողովին լավ դաստիարակում համար Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Վլադիմիր Կազիմիրովը հուլիսի 20-ին Բաքվում հանդիպեց Հ. Ալիեւի հետ, ունկնդրեց նրա անկեղծ խոսքերը հակամարտությունը ֆաղափարած ճանապարհով լուծելու խնդիրների վերաբերյալ, իր սեփական դիրքի առանձնահատկությունները բացատրեց: Կազիմիրովը բարձր գնահատեց 3 ժամ տևած զրույցը՝ իբրեւ կարեւոր հանգույց գրաֆիկի գործադրման նախօրյակին («Ազգ», հուլիսի 21):

Հուլիսի 21-ին Ադրբեջանի ռազմական ուժերը գրոհներ ձեռնարկեցին միանգամից ռազմաճակատի երեք ուղղություններում՝ արեւելքում Մարտունու վրա, Ասկերանի բնակավայրում Նախիջեւանի, Փրջամալ ու Խանաթաս գյուղերի ուղղությամբ, եւ մեկ էլ Մարտունու բնակավայրի հյուսիս-արեւելյան ճակատներում: Գրոհներին նախորդել էր ուղեկցել են Ստեփանակերտի ու Մարտակերտի ծանր հրետակոծությունները, որոնք դասճանդ էին ավերածություններ:

Գեղի Ստեփանակերտ գրոհի էին եկել նաեւ ՏՈՒ-25 ռազմական ինքնաթիռներ, որոնք, սակայն, շուտով ետ դարձան, որովհետեւ հանդիպեցին հայ զենիթայինների կրակին:

Այդ օրը հայ ինքնապաշտպանական ուժերն Ասկերանի բնակավայրում ոչ միայն կասեցրին թուրքի առաջխաղացումը, ստիպեցին նահանջել, հետամղեցին եւ, շարունակելով առաջխաղացումը, ճակատամարտը տեղափոխեցին Ադրբեջանի մասույցները, հայտնի Գիւնու գործարանի մերձակայքը («Ազգ», հուլիսի 22):

Նույն օրը Հ. Ալիեւը նորից դիմեց Բաքվում տեղակայված օսար երկրների դեպարտամենտին՝ ԼՂՀ ուժերի առաջխաղացումը զննահատելով որդես ազդեցիկ եւ խնդրելով, որ նրանք իրենց մեծություններին ստիպեն դասադարձել այն, Ադրբեջանը փրկել բռնագրավումներից (նույն տեղում):

Նույն օրը, ԼՂՀ ուժերն արդեն Ադրբեջանի ֆաղափարում էին: Գրավել էին արվարձանները (Չուխուրմախլա եւ Ահմեդավար), կոպում էին Կենտրոնի համար: Իսկ Ադրբեջանի բնակավայրում արդեն ընկել էին Շրխաբալի, Փուլադի, Մախսուդլու, Գիյասլի, Թարնազյուս (հին հայկական Տիգրանակերտ) բնակավայրերը: Թարնազյուս-Շահբուլաղում գրավվել էր տեղի հռչակավոր բանջար:

Ադրբեջանի արեւելք, Մարզիլի գյուղի մոտ վայր են գցել թուրքի մեկ ռազմական ինքնաթիռ եւ մեկ ուղղաթիռ («Ազգ», հուլիսի 23), երբ նրանք կես տոնանոց ռումբեր էին նետել Ասկերանի եւ հարեւան բնակավայրերի վրա եւ վերադառնում էին ելման կետերը:

Այդ օրերին ադրբեջանական լրատվական մարմինները ֆափ ու ֆրշինք մտած ջանքում էին աղաքացուցել, որ ԼՂ-ի զորքերը նախաձեռնել են հարեւան բնակավայրերի գրավումը եւ այն են իրականացնում խախտելով ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի եւ ՄԱՀԽ Մինսկի խմբի որոշումներն ու հանձնարարականները: ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դասճանդ կատարողը հուլիսի 23-ին հրատարակեց հայտարարություն՝ հերքելով այդ կեղծիքը, իրադեպ աղաքացուցելով, որ ԼՂՀ զորքերի գործողությունները միայն դասադարձ են հակառակորդի հարձակողական, ավերիչ գործողությունները: Տեսե՛ք, մեր ռազմականներին հենց միայն հուլիսի 21-ին վայր են գցվել մեկ ռազմական ինքնաթիռ ու երկու ուղղաթիռ, հուլիսի 22-ին Ադրբեջան-Ասկերան ճանապարհին սկանից դայթել են

ադրբեջանական Ս-32 եւ ԲՄՊ-2 հրասայլերը: Ի՞նչ է, նրանք արցախահայությանն իրենց ողջույնի խոսքն էին ասում:

Հուլիսի 24-ին «Ազգը» հաղորդեց, որ ԼՂՀ-ում ստեղծվել է արտոնարտադրություն, եւ նախարար է նշանակվել Արկադի Ղուկասյանը, որը մինչ այդ ՊՊԿ-ի նախագահի արտաքին ֆաղափարական հարցերի գծով խորհրդականն էր:

- Մեծ արդեն մեծություն ունեն, որը հարաբերություններ ունի արտաքին աշխարհի, մեծ ու փոքր մեծությունների հետ: Անհրաժեշտ է, որ նրանք գլխավորվեն մեծական համադասասխան մարմնի կողմից, - ասել է ԳԽ-ի նախագահի դասճանդ կատարողը Կարեն Բաբուրյանը:

Հուլիսի 21-24-ին լուծվեց Ադրբեջանի խնդիրը: Այնտեղ թուրքի վիթխարի զին. ուժեր կային զենքի ու զինամթերքի վիթխարի դասարաններով: Պես է մտածել, որ այդքանի դեմ ելնելու եւ հաջողության հասնելու համար անհրաժեշտ էին համադասասխան ուժեր, որոնք, իհարկե, գործել են եւ այն էլ խոհեմաբար, ռազմական բարձր վարմունքով: Սակայն ադրբեջանական դասճանդությունը շատ էր ուղեցնում ԼՂՀ ուժերի չափն ու ֆունկցիան: Օրինակ, «Ադրբեջանական ռազմական գերատեսչության սվյալներով, Ադրբեջանի գործողությանը հայկական կողմից մասնակցել է Հայաստանի զինված ուժերի երկրորդ բանակային կորպուսը: Ընդհանուր առմամբ, հարձակմանն իբր մասնակցել է 4 հետակային գունդ՝ մոտ 6000 մարդ, երկու սանկային գումարսակ՝ մոտ 60 միավոր գրահատիսնիկա եւ 5 հրետանային գումարսակ» («Ազգ», հուլիսի 24):

Իսկ ամերիկյան մի թղթակից էլ հուլիսի 25-ին «Լու-Անջելես-թայմս»-ում հաղորդում էր, թե ինքը խոսել է ադրբեջանցի մայր Մադրիս Մամեդովի հետ, որն ասել է. «Եթե հայերն ուզենան, կարող են գրավել ամբողջ Ադրբեջանը», եւ բացել է նաեւ նրանց հաղթանակի գաղտնիքը՝ ադրբեջանցի զինվորները չեն կոպում, միայն փախչում են: Փախչում են ու չգիտեն էլ իրենց կորուստների ճշգրիտ թիվը: Պասախակա՞ն է, որ, նույն ամերիկացու հավաստմամբ, Ադրբեջանը կորցնելիս իրենց սկած զորքերի թիվը մեծ աստիճաններ է սալիս՝ 11-ից մինչեւ 400 ասկար («Ազգ», հուլիսի 28): Նրանք ճիշտ ինչ-որն է կիմանան, երբ ոչ կոպել են, ոչ տեսել:

Սակայն շատ էր ձեռնադր մարտերի սասկության, հասկալիս հայկական ուժերի ուժած թիվը:

Մեզ հայտնի է, որ ադրբեջանցի զինվորությունը, Ադրբեջանի ֆաղափար դասճանդները փոխարեն, դարգադես ճողորդել է (բնակչությունն էլ ավելի վաղ էր հեռացել): Պարտված հրամանատարությունն իր ղեկավարներին դես է դրությունն այնպես ներկայացնել, թե իրենց դեմ կոպի եկած է եղել մի վիթխարի բանակ՝ իր անհաղթահարելի տեսնիկայով: Դա համար էլ հյուսվել է չորս գնդերով 6000 զինվորների հեթիաթը:

Ադրբեջանի անկումը ճակատագրական դեր ունեցավ հակամարտության գոտում. նրանից հետո ադրբեջանական կողմը հիմնականում դասում էր մայր Մադրիս Մամեդովի դես («Եթե հայերն ուզենան, կարող են գրավել ամբողջ Ադրբեջանը»):

Ադրբեջանի գրավման կադակցությանը ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի նախագահին եւ գլխավոր ֆարտուղարին Հեյդար Ալիեւի հղած ուղերձում մասնավորապես ասվում է. «Այսօր հայ ազդեցությունները զավթել են Ադրբեջանի սարածի 17 տկոսը: Նրանք գրավել են ամբողջ Լեռնային Ղարաբաղը, Լաչինի եւ Քալաբաղի բնակավայրերը, ինչպես նաեւ Նախիջեւանի ինքնավար հանրապետության, Ղազախի, Ֆիզուլու, Չանգելանի եւ Ադրբեջանի բնակավայրերի 503 բնակավայրեր: Փախսականների եւ հարկադիր վերաբնակների թիվը հասել է 567 հազարի» («Ազգ», հուլիսի 29):

Թերեւս այս նամակի ազդեցությամբ՝ Ադրբեջանի առումը դժկամությամբ ընդունվեց ՄԱՀԽ Մինսկի խմբի, մանավանդ, նրա նախագահի կողմից, որը չուսացավ հայտնելու հայերին դասադարձող իր կարծիքը:

Արտաքին մթնոլորտը հիմնականում այդպիսին էր: Նույնիսկ հայկական ուժերի մասին համակրանքով խոսող ամերիկյան դեպարտամենտի մասնույի ֆարտուղարը (Մալթի Մակհարի) զսնում էր. «որ հայերի կողմից Ադրբեջանի գրավումը չի կարող արդարացվել

որդես ինքնադատականության նդասակով արված քայլ» («Երկիր», հուլիսի 28):

Իսկ ի՞նչ դեպք է արվել, երբ ոչինչ չէր օգնում, ոչ միջազգային հեղինակավոր մարմինների կարծիքը կամ հրահանգը, ոչ դասաստիսան հրեականությունը, ոչ բանակցությունների ժամանակ դայանավորվածությունը:

Այ, Ադդամի գրավումից հետո Ադրբեջանի ղեկավարությունը ԼՂՀ իշխանություններին ճանաչեց որդես հակամարտող կողմ, երկկողմ հանդիմություններում խոստացավ ձեռնարկ մնալու բախումից: Մակայն մեկ էլ նույն թուրքերը Իջեւանի Վազաբեն անդառնալով գյուղի վրա հարձակվեցին, կրակ սլին հասած արեւն ու ամռան ամառից խաւովոյ այգիները («Երկիր», հուլիսի 28):

Հուլիսի 27-ին Բաբվում գումարվեց միլի մեջլիսի նիստ, որն Ադդամի անկման համար մեղադրեց Հ. Ալիեւին ու Ս. Հուսեյնովին: Պատգամավորներից բաւերը գտնում էին, որ քաղաքի հանձնումը դավաճանություն է, որը նախադասարկված է եղել. չէ՞ որ այն ակամազերծվել էր գրավման նախօրյակին եւ քաղաք բարձունքներն էլ հայերին էր տրվել առանց դիմադրության: Դժգոհություն է արտահայտվել նաեւ Թուրքիայի դատավորության դեմ («Երկիր», հուլիսի 28):

Հուլիսի 28-ին Թարթառի ու Մարտակերտի քաղաքների սահմանագլխին հանդիմում եղավ Ադրբեջանի ու ԼՂՀ բարձր դասերից կազմված դասվիրակությունների կողմից (ԼՂՀ-ից ներկա են եղել արտոնմանախարար Արկադի Ղուկասյանը, դասերից նախարար Սերժ Սարգսյանը եւ, Ադրբեջանից դասերից նախարարի դասերից նախարար Ալիեւը, դեպիկան նախարար Ալիեւը, արտոնմանախարարության ներկայացուցիչ Չուլֆուդարովը եւ): Հանգամանակից գրույցից ու քննարկումներից հետո դայանավորվեցին երկարաձգել նախընթացին (հուլիսի 25-27) ձեռք բերված հրադարձը, կարգավորել գերիների ու դասանդների փոխանակության խնդիրը: Եվ ամենակարեւորը՝ դայանավորվեցին առաջիկայում երկու հանրադատությունների ղեկավարների հանդիմում կազմակերպելու վերաբերյալ:

Ռուսաստանի ռազմական փորձագետներից մեկը, որ լավ գիտեր դարաբաղյան հակամարտության երկու կողմերի վիճակը, ուսումնասիրել էր ու գիտեր արանց մարտավարության առանձնահատկությունները, մեծ տարբերություն էր տեսնում երկուսի միջեւ: Նա ասել է. «Ադրբեջանական բանակը, որն զգալիորեն լքված է, բայց ունի զինամթերքի մեծ դասերներ, գերադասում է ռմբակոծումներն ու հրեականությունները: Ղարաբաղյան ուժերը, որոնք զինամթերքի խիստ կարիք ունեն, գրկված են այդ հնարավորությունից եւ ընտրել են արեւմտյան գրոհների սակիկան, որի նդասակներից մեկն էլ զինամթերքի հայթայթումն է» («Ազգ», հուլիսի 29):

Գնահատություն, իհարկե, կար այս խոսքի մեջ: Հիշում են իմ գրույցը լեզենդար Ավոյի հետ: Հարցել էի ինչդե՞ս է լուծում գերի ու զինամթերքի խնդիրը, լուրջ-լուրջ ասաց. «Ասված չա՛ն դասի էլ չիքեյին: Այդ հարցը նա է լուծում, ինքը բերում, լցնում է իրենց գորակետերը, մե՞նք էլ հարձակվում, սիրում ենք դրանց կամ ճակասում ենք խլում...»

Նրա տեղակալ Արոն (Ալբերտ Հայրապետյան) վկայում է, որ Ավոն կասարում էր արբեջանական քանկ ավերող հայ զինվորին: «Այն դեպք է սարիին վիճակում նվաճել, տղա ջան», խորհուրդ էր տալիս գորավարը:

Հուլիսի 29-ին Բաբվից զանգեցին Ստեփանակերտ՝ ԱԳՆ Արկադի Ղուկասյանին, հայտնեցին, որ նախորդ օրը Թարթառի ու Մարտակերտի քաղաքների սահմանագլխին տեղի ունեցած բանակցությունները համարվում են չեղյալ, ընդունված փաստաթղթերը անօրինական, քանի որ արբեջանական դասվիրակությունը նման հանդիմումներ ու միջոցառումներ կատարելու համար լիազորված չի եղել հանրադատության ղեկավարների կողմից («Երկիր», հուլիսի 30):

Երեւի Բաբվում նոր էին հասկացել, թե իրենք «Ղարաբաղի լեռնային մասում» տեղիված օտար իշխանությունը չլիսի ճանաչեն, որդեսուհի նրա հետ բանակցեն եւ ընդունեն որոշումներ: Ըէ՞ որ նախօրյակին, հուլիսի 28-ին, արդեն հայտնի էր, որ Թուրքիայի որդեգրեց Ս. Դեմիրելը դիմել է Ֆրանսիայի ու Ռուսաստանի ղեկավարներին, իր սրտնցն արտահայտել Հայաստանի (եւ ոչ թե ԼՂՀ) նոր բնագրավումների համար եւ արել հետեւյալ առաջարկությունը. «Նոր իրադարձությունների լույսի ներքո Թուրքիան կարծում է, որ հասել է Հայաստանի նկատմամբ լուրջ միջոցներ ձեռնարկելու ժամանակը: Այդ նդասակով Թուրքիան դասարտ է համագործակցել Ֆրանսիայի եւ Ռուսաստանի հետ այնդիսի միջազգային կազմակերպություններում, ինչդիսիք են ՄԱԿ-ը եւ ԵԱՀԽ-ը», ասված էր Դեմիրելի ուղերձում («Երկիր», նույն օրվա համարում):

Ուրեմն, դարձյա՛լ Հայաստանը: Իսկ Բաբվի դասվիրակությունը հանդիմել էր ինչ-որ ԼՂՀ ներկայացնող մարդկանց հետ, որոնց կողմին նույնիսկ չկային դարաբաղյան արբեջանական համայնքի ներկայացուցիչները՝ հայերի հետ հավասար իրավունքով:

Նույն օրը ՄԱԿ-ի Անվանագոյության խորհուրդը, ԼՂՀ նոր նվաճումների կատակցությամբ, վերսին անդրադարձավ դարաբաղյան հակամարտությանը եւ ընդունեց N 853 բանաձեւը, որի մեջ ներառական սովոր հայտարարություններից հետո, ասված է. [Անվանագոյության խորհուրդը] «դասադարտում է Ադդամի քաղաքի գրավումը եւ վերջին ժամանակներու Ադրբեջանի հանրադատության տարածքների մյուս բնագավթումները.

2. Դասադարտում է նաեւ բոլոր թեւանական գործողություններն այս գոտում, մասնավորադես քաղաքացիական անձանց վրա հարձակումները եւ բնակավայրերի ռմբակոծումներն ու հրեականությունները.

3. Պահանջում է անհատադ դադարեցնել ռազմական բոլոր գործողությունները եւ հակամարտությանը մասնակցող զավթիչ ուժերը անհատադ, լրիվ եւ անվերադադարեն դուրս բերել Ադդամի քաղաքից եւ Ադրբեջանի հանրադատության վերջերս բնագավթված մյուս բոլոր քաղաքներից.

4. Ծահագրգիռ բոլոր կողմերին կոչ է անում հասնել կրակի դադարեցման կայուն համաձայնության եւ կատարել այն.

5. Վերսին հաստատում է գոտում տեսական, տրանսպորտային եւ էներգետիկական կադերը վերականգնելու իր նախորդ կոչերը.

6. Հավանություն է տալիս հակամարտության խաղաղ կարգավորմանն ուղղված ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի բարունակվող ջանքերին եւ լուրջ մտադոություն է հայտնում այդ ջանքերի համար կորձանարար հետեւանքներով հղի ռազմական գործողությունների սասկացման առնչությամբ.

7. Ողջունում է ԵԱՀԽ-ի դիտորդների առաքելության նախադասարտման միջոցառումները, ներադադ դրա իրականացման ժամանակացույցը, ինչդես նաեւ ԵԱՀԽ-ի քաղաքակներում գոտում ԵԱՀԽ-ի ներկայության ադադադման վերաբերյալ առաջարկության քննարկումը.

8. Ծահագրգիռ կողմերին համառորեն կոչ է անում ձեռնդադ մնալ հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը խոչընդոտող բոլոր գործողություններից եւ բարունկել բանակցությունները ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի քաղաքակներում, ինչդես նաեւ կողմերի ուղղակի բիումների միջոցով վերջնական կարգավորման հասնելու համար.

9. Հայաստանի Հանրադատության կառավարությանը համառորեն կոչ է անում գործարել իր ադդեցությունը, որդեսուհի Ադրբեջանի հանրադատության Լեռնային Ղարաբաղի գոտու հայերը կատարեն 822-րդ բանաձեւի եւ սույն բանաձեւի դրույթները եւ ընդունեն ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի առաջարկությունները.

10. Պետություններին համառորեն կոչ է անում ձեռնդադ մնալ ամեն տեսակ գերի ու զինամթերքի մասակարարումներից, որոնք կարող են հանգեցնել հակամարտության սասկացմանը կամ նոր տարածքների զավթմանը» («Երկիր», հուլիսի 31):

Իսկ եւ իսկ թուրքի ձեռնով գրված փաստաթուղթ:
Նկատի առնենք, որ բանաձեւի սկզբում իսկ ՄԱԿ-ի խորհուրդը գլխավոր մեղադրյալ

«Մեզադուլիս էֆարես» քերթի օգոստոսի 4-ի համարից սեղեկանում ենք, որ Պերմուս հայտնվել են հավաքագրողներ, որոնք Ադրբեջանի ազգային բանակում աշխատելու են հրավիրում երիտասարդ, ղեկավարող սղանների՝ անկախ ազգությունից, խոստանալով խոշոր վարձատրություն քեռուրով և քեռուրով և քեռուրով: Ի սարբերություն նրանց, Թաթարսանի ազգային գվարդիայի հավաքագրողները ցուցակագրում են միայն ղեկավարող սղաններին («Ազգ», օգոստոս, 4):

Օգոստոսի 5-ին էր դարձյալ, որ ԼՂՀ-ի Ադրբեջանի ներկայացուցիչների միջոցով սեղեկանում են հեռախոսագրությունների շնորհիվ դայմանավորվածություն ձեռք բերվեց ռազմաճակատում կրակի դադարեցման ժամկետը երեք օրով երկարաձգելու մասին: Այս ժամանակաընթացքում դեռևս էլ շարունակվեց բանակցությունները ԼՂՀ-ի Ադրբեջանի ղեկավարների բարձր մակարդակով հանդիպում կազմակերպելու վերաբերյալ, հաղորդել է ՀՀ-ում ԼՂՀ ներկայացուցիչ Մ. Մարգարյանը («Երկիր», օգոստոս, 6):

Հայաստան հասավ օգոստոսի 4-5-ին Հոռոմում սեղեկանում Միսկի խմբի հերթական նիստի լուրը: Այնտեղ վճռական է եղել Թուրքիայի ներկայացուցչի խոսքը, որովհետև ֆնանսավորումները կատարվում էին Երևանում կողմերի (Հայաստան, Ադրբեջան, ԼՂՀ) բացակայությամբ, և Ադրբեջանի Երևանում դաշնակցական էին Թուրքիայի կողմից, երբ ԼՂՀ Երևանում անդադրվեցին: Սա էլ հասկանալի էր դարձնում Ադրբեջանի գործադիր վերջին օրերի աշխույժությունը Ադրբեջանի կողմերում ու Ֆիզուլիում: Նրանք ասի 6-ին բազմակողմանի գործընթացի ձեռնարկեցին Ֆիզուլիի մոտ գտնվող հայկական դաշնակցականների վրա, 4-ին սիրացան, սակայն երեկոյան դեռևս ստիպված եղան նահանջել, ես փախչել՝ թողնելով զոհեր ու սեխնիկայի միավորների կորուստներ» («Ազգ», օգոստոս, 7):

Ասում են՝ Միսկի խումբը Հայաստանի, ԼՂՀ-ի Ադրբեջանի ներկայացուցիչներին հրավիրել է Հոռոմում օգոստոսի 9-ին գումարվելիք նիստին մասնակցելու (նույն սեղ):

Օգոստոսի 6-ին Մոսկվայում սեղեկանում էր «Ղարաբաղ» («Մի») կազմակերպության նիստը, որտեղ հենց նոր Արցախից վերադարձած Վ. Օսկոցկին, Ի. Բուրկովան, Ա. Նույկինը զեկուցեցին իրենց տրամադրությունները ԼՂՀ-ում իշխանությունների կազմակերպական ձեռնարկումների, ժողովրդի համառոտ դիմադրողականության և վճռական կամքի նոր դրսևորումների մասին: Նրանք էլ մյուս ելույթ ունեցողները համոզմունք հայտնեցին, որ Արցախում ըստ էության ավարտված է մեծ կոնֆլիկտը և հեռու չէ խաղաղության օրը, քանի որ բեռնամեքենաները համոզվել է իր դիրքի խախտվածության մեջ, արցախցիներն էլ աղաքացուցել են իրենց անկախության իրավունքը, որին արդեն ողջ աշխարհն է սեղեկանում... Պատահական է, որ Ադրբեջանի ղեկավարությունը բանակցություններ է սկսել հենց ԼՂՀ ղեկավարության հետ («Երկիր», օգոստոս, 7):

«Օգոստոսի 7-ին և 8-ին հանրապետության սահմանների սարքեր հասվածներում ընթացող մարտերում բեռնամեքենաները օգտագործել է ռազմական սեխնիկայի գրեթե բոլոր սեսակները: Նորից գործողության մեջ են դրվել միջին հեռահարության հրթիռները, որոնք մեծ ավերածություններ են գործել ԼՂՀ խաղաղ բնակավայրերում:

Շարունակվում են ծանր մարտերը ռազմաճակատի հարավային հասվածում: Կուսակցական բազմակողմանի կենտրոնի ուժ էլ ռազմական սեխնիկայի բեռնամեքենաները Երևանից նորանոր հարձակումներ է ձեռնարկում Մարտունու և Հաղարտի քաղաքների հայկական դաշնակցական դիրքերի վրա: Հրթիռահրետակոծության են ենթարկվել Հաղարտի քաղաքի Էդիլու, Հին Թաղեր, Խժաբերդ, Մարտունու քաղաքի Կարմիր-ուկա և Թա-

ղավարդ գյուղերը: Օգոստոսի լույս 9-ի գիշերը ծանր մարտեր էին գնում Մարտունու քաղաքի Ուրյան բարձունքի քաղաքային: Մոտ 4 ժամ տևած անզիջում դայվարում երկու կողմերն էլ սկսել են զոհեր և վիրավորներ: Մեր մարտիկներին հաջողվել է ես սղել բեռնամեքենաները:

Երեկ, մինչև կեսօր ռազմաճակատի հարավային սահմանագծում մարտերը շարունակվում էին («Երկիր», օգոստոս, 10):

Օգոստոսի 5-ի լրատվության մեջ հետաքրքիր էր հետևյալը, ամենուրեք խոսք էր գնում հրադադարի և հարակից մի բարձր հարցերի մասին Բավլի ու Ստեփանակերտի դաշնակցությունների ունեցած բանակցությունից, ինչպես և այն առթիվ, որ նույն դաշնակցություններն են խոսել երկու դաշնակցությունների բարձր ղեկավարների հանդիպման կազմակերպմանը:

Բանակցություններին, ինչպես ԼՂՀ ներկայացուցիչն էր ասում, նման գրույցներ խկաղաք էր եղել էին: Սակայն հետագայում, ըստ երեւոյթին, դա լուր անվասացուցիչ էր թվացել Ադրբեջանի ղեկավարությանը, ուստի և Ադրբեջանի նախագահի խորհրդակցական Վաֆա Գուլուզադեն իր կառավարության անունից հայտնել է, քեռուրով Ադրբեջանի դաշնակցությունն ու «ԼՂ-ի հայ համայնքի ներկայացուցիչները լիազորված են եղել դայմանավորվելու միայն հրադադարի, դրա դադարեցման դայմանների, ռազմագերիների ու դաշնակցությունների փոխանակման հարցերի մասին»: Միաժամանակ նա գտնում էր, քեռուրով հնարավոր է, որ հայկական համայնքի ներկայացուցիչները նման բարձր կարգի հանդիպման առաջարկ արած լինեն, սակայն դա չի նշանակում, քեռուրով համաձայնություն է ձեռք բերվել դրա առթիվ («Մարտ», 10):

Օգոստոսի 5-ին էր դարձյալ, որ հրադադարի մասին օրը ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաշնակցական Վ. Բաբուրյանի ստորագրությամբ Միսկի խմբի ղեկավար Մարտունու Ռաֆայելին ուղղված նամակը, որով հասցեատերը փաստորեն մեղադրվում էր կեղծարարությունների մեջ, Բաբուրյանը հաստատում էր, որ Ռաֆայելին դաշնակցական վարչություններ է հաղորդել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին սկսած իր գեկույցում դրությունն այնպես ներկայացնելով, քեռուրով դաշնակցական օրոժը չի ընթացնում և հեռահար բնդանոթներն էլ չեն հրետակոծել հայկական բնակավայրերը (ուրեմն՝ նրանց դեմ էլ չեն հայկական ուժերը հիմք չեն ունեցել նման ֆայլի համար):

Ռաֆայելի գեկույցում մեջ ծխվել է ԼՂՀ կողմի այն դրոժը, քեռուրով Ստեփանակերտ ճանադարին ակնհայտաբար է և վստահավոր: Ուրեմն, սուս են եղել այս խոսքերը: Բայց չէ՛ որ հուլիսի 22-ին հայկական դաշնակցությունը ճեղքելու համար արեւմտի ելած բուրքի Ս-72 ինքնաթիռի երկու սանկերը հենց այդ ճանադարին են դայթել ականի վրա, և հենց նույն օրն էլ նույն օրում խփվել բուրքի ռազմական երկու ինֆուսթրուկտուրաները (ՍՈՒ-25)... Ինչպե՞ս կարելի է այսպես բացահայտորեն աղավաղ սեղեկություններ ներկայացնել, բողոքում էր Վ. Բաբուրյանը և դաշնակցություն «դաշնակցական վերաբերմունք ցույց տալ ԼՂՀ դիրքորոշմանը և անել այն ամենը, ինչը կնդասի այս սարածում խաղաղություն հաստատելուն» («Երկիր», օգոստոս, 5):

Նույն օրը Վ. Բաբուրյանը մի նամակ էլ հղել է ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուդար Բուրտու Ղալիին: Այնտեղ ի մասնավոր գրված է եղել. «Ցանկանում են մեկ անգամ ես հավաստիացնել Ձեզ՝ ռազմական գործողությունները վերջնականապես դադարեցնելու և Ադրբեջանի ու Լեռնային Ղարաբաղի միջոցով առկա ռազմական հակամարտությունը խաղաղ ճանադարով կարգավորելու գործին Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը ստիպված է փոխանակել արձանագրել, որ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի N 853 բանաձեռն ընդունվել է ոչ սույուց և կողմնադատ սեղեկությունների հիման վրա: Մենք ցանկանում ենք զոհեր հուսալ, որ N 853 բանաձեռն, որի մեջ սեղ են գտել Թուրքիայի հանրապետության ներկայացուցիչների կողմից առաջարկված մի բարձր ձեռնարկումներ, չի ձախողի վերջին ժամանակներս սկսված Ադրբեջանի և ԼՂՀ ղեկավարությունների ներկայացուցիչների միջոցով ողորակի երկու կողմերի կաղերի հաստատումը:

Այս կաղակցությամբ ես անհրաժեշտ են համարում դիմել Ձեզ, դարձնել գլխավոր

փարսուղար, խնդրելով՝ ՄԱԿ-ի մեծական ներկայացուցիչ ուղարկել Լեոնային Ղարաբաղ, որդեսուզի նա սեղում ծանոթանա իրադրությանը եւ կարողանա այս արածի իրադարձությունների մասին անկողմնակալ տեղեկություններ սալ Անվանգության խորհրդին՝ հիմք ընդունելով սեփական դիտարկումների վրա արված հավաստի տեղեկությունները: Լեոնային Ղարաբաղի ղեկավարությունը վստահություն է հայտնում, որ միջազգային հանրության կողմից Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատության անկախության ճանաչումը կարագացներ մեր արածաբանում ռազմական հակամարտության ֆաղափական կարգավորումը: Այն, միաժամանակ, ես մեկ անգամ կընդգծեք համա-խարհային հանրության եւ կոնսուրուկցիվ, եւ չեզոք դիրք գրադեցրած երկրների ակտիվ մասնակցությամբ Ադրբեջանի ու Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատությունների միջեւ բոլոր խնդիրների խաղաղ կարգավորման գործին ունեցած իր հավասարությունը» («Երկիր», օգոստոսի 6):

ԼՂՀ արտգործնախարար Արկադի Ղուկասյանը գնաց Հոնոլուլուի մասնակցելու Մինսկի խմբի խորհրդածողովին, որ բնակելու էր Ղարաբաղյան հակամարտության խնդիրը: Այդ մասնակցության առթիվ խոսել են ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանը եւ ԳԽ-ի նախագահի ղաւեցնակասար Կ. Բաբուրյանը՝ արտահայտելով իրենց դժգոհությունը ինչպէս ՄԻՆՍԿի խմբի վերջին ձեռնարկումի, այնպէս էլ N 853 բանաձեւի դեմ: Նրանք ասել են՝ իրենք դասրաս են ամեն մի ֆայլի՝ արցախահայության իրավունքների եւ անվանգոության ղաւեցնակասար, ԼՂՀ ղեկական միավորը ճանաչելու համար:

Օգոստոսի 10-ին ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահությունը 14 ազատամարտիկների հետմահու ղարգեւատեց «Մարտական խաչի» առաջին ասիճանի շխանակով:

Օգոստոսի 10-11-ին թուրքերն ակտիվացրել էին իրենց գործողությունները Մարտունու եւ Հադրութի բաւանների դեմ, որոնք համարյա անդադար գտնվում էին հրետակոծության ու օդային հարվածների տակ: Բնականաբար ԼՂՀ մարտական ուժերն այս կողմերում անրադարձում էին իրենց դիրքերը, դասրասվում արժանի հակահարվածի: Երեւի ֆաջա-տեղյակ լինելով այդ ամենին՝ Իրանում շաս էին անհանգստանում, ֆանի որ մտածում էին, թե այդ հայ ֆաջավարժ ուժերն այլեւս չեն հանդուրժի հակառակորդի խարդախ ֆայլերը, կանցնեն վճռական գրոհի եւ կգրավեն ոչ միայն Ֆիզուլին, այլեւ նրա թիկունքի՝ Իրանի սահմանակից բաւանները: Այն ժամանակ հասկանալի է, կսկսվի փախստականների ահռելի հոսքը դեղի Իրան («Ազգ», օգոստոսի 11):

Ֆիզուլու խնդիրը բարդացել է ԼՂՀ գործի համար, որը ֆաղափից ընդամենը 7 կմ էր հեռու, զիտեր, որ հանրադատության հարավը փրկելու եւ անդորր աղաւակելու համար անհրաճեւ է իտղառ վնասագրեծել, գրավել այդ ֆաղափը... Մակայն սրամարտություն չկար նորից արժանանալու միջազգային մարմինների դժգոհությանը, նորից արժանանալու ագրեսորի անվան:

Խնդիրը բարդանում էր նրանով, որ այդ օրերին ադրբեջանական լրատվությունը մի ֆանի անգամ հայտարարել էր, թե հայերը գրավել են Ֆիզուլին կամ դասրասվում են այն գրավել: Եվ սրա հետ միասին, այնտեղից ուրակոծում էին հայկական դիրքերը, գրգռում ազատամարտիկներին, հարկադրում դասժարակալի ելնել...

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի ղաւեցնակասար Կ. Բաբուրյանն այս ամենի մասին օգոստոսի 11-ին նամակ էր հղել ՄԱԿ-ի գլխավոր փարսուղար Բուրոս Ղալիին, ինչպէս նաեւ հրադարակել հայտարարություն, որով զգուշացնում էր սղասաղո նոր բարդություններից ու աղետներից:

Իսկ Ֆիզուլում թուրքի նոր ուժեր էին կուտակվում, Ֆիզուլուց վերսին նոր կրակ էր թափվում Մարտունու բաւանի արեւելյան դիրքերի, Հադրութի բաւանի սահմանային գյուղերի, բաւաններին վրա:

Օգոստոսի 13-ին էլ թուրքերը մեծ հարձակման անցան Մարտակերտի ու Խանլարի բաւաններին:

բանների սահմանային գտնում, գրոհեցին Օմարի լեոնանցի վրա: Իհարկե, ջարդ կեռան, 20 ասկյար, 1 տանկ, հետեւակի 2 գրահամեքեւ կորցնելով՝ վերադարձան ելման կետերը: Բայց չէ՞ որ կորուսներ են ունեցել նաեւ այդդիտի խարդականքի սղասող եւ մարտի դասրաս ԼՂՀ ուժերը («Ազգ», օգոստոսի 14):

Օգոստոսի 14-15-ին կասկած չկար, որ թուրքի ռազմական գործողությունները ճակատային բոլոր գոտիներում լուրջ վստահ էին ստեղծել ԼՂՀ համարյա բոլոր բաւանների համար եւ անհնար էր, որ չարժանանային դասրասի ֆայլերի: Վերջիններից կարեւորագոյնն այն էր, ինչ տեղի ուներ Ֆիզուլի եւ Չաբայի բաւաններին գտնում: Այստեղ բնակչությունն արդեն համոզված էր, որ հակառակորդն այլեւս անդասաղաւան չի թողնի իրենց ուժերի ավազակային հարձակումները, եւ սկսեցին գանգվածային տեղաշարժն ու փախուստը դեղի հարավ, դեղի Իրանի սահման...

Փախույն էին նաեւ թուրք գորաջոկասները:

Եվ այս ժամանակ էր, որ Ադրբեջանի ղեկավարները նախաձեռնող դարձան Ադրբեջան-ԼՂՀ անմիջնորդ բանակցությունների, Ադրբեջանի ղաւեցնակասար նախարարի ղաւեցնակասար Մաֆար Աբիելը հեռախոսով փնտրեց-գտավ ԼՂՀ ղաւեցնակասար նախարար Մերժ Մարգարյանին, իսկ որեզիդեւնի ղաւեցնակասար Հեյրա Ալիեւի հանձնարարությամբ նրա տեղակալ Ռատուլ Գուլիելը կաղվեց ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի հետ: Սկսվեցին բանակցությունները, որոնց նղասակն էր ուղիներ գտնել հրադարարի եւ Ադրբեջանական հարավ-արեւմտյան բաւաններին սղասաղո մեծ աղետը կանխելու համար:

Այս օրերին Ադրբեջանի լրատվության մարմինները ֆանի՝ անգամ հաղորդեցին, թե գրաված են իրենց Ֆիզուլին ու Չաբայիլը:

Հոնոլուի բանակցություններն ավարտել էին դեռեւս օգոստոսի 13-14-ի հավաքներով: Նրանց մասնակցել էր նաեւ ԼՂՀ ներկայացուցիչը, որը դժգոհ էր արդունքներից եւ ամսի 18-ին սղած հարցադրոյցում ասաց՝ ընդունված եզրակացություն-բանաձեւում նկատի չեն առնվել դարաբաղյան դասվիրակության առաջարկությունները, աղա եւ հանձնարարականներն այնպէս ճաղաղ ու երկիմաստ են, որ հակամարտող յուրաբանչյուր կողմ կարող է ընդունել իր համար ձեռնու ձեւով («Ազգ», օգոստոսի 19):

Միայն ՀՀ ղաւեցնակասարի ղեկավար Ժ. Լիդարիսյանն էր գոհ, որովհետեւ, իբր, Հայաստանը կարողացավ [փաստաթղթերի մեջ] մտցնել աղաբաւականան հարցը» (նուն տեղ): Երեւի թե մեծ հաղթանակ է:

Օգոստոսի 16-ին Բաւակից Լեոնային Ղարաբաղի հանրադատության ԳԽ-ի նախագահի ղաւեցնակասար Կարեն Բաբուրյանի հասցեով նամակներ էին ստացվել՝ Հեյրա Ալիեւի, ղաւեցնակասար նախարար Աբիելի, փոխվարչաղետ Գուլիելի ստորագրությամբ. փոխվարչաղետ Գուլիելը լիազորվում էր 5 օրվա ընթացում բանակցություններ վարել Ադրբեջանի եւ ԼՂՀ բարձրագոյն ղեկավարների հանդիղում կազմակերպելու համար եւ այդ ընթացում խնդրվում էր հնգօրյա զինաղաղար» («Ազգ», օգոստոսի 19):

ԼՂՀ արտգործնախարարն ասել է՝ ուււացել եք: Իսկ ղաւեցնակասար նախարար Մ. Մարգարյանն այս առաջարկություն-խնդրանքի մասին արտահայտել է իր հետեւյալ կարծիքը. «Ես կասկածամտորեն եմ վերաբերվում Ադրբեջանի նոր առաջարկներին, ֆանի որ զինաղաղարի մասին նախկին դայանակաղոթությունների փորձը վկայում է, որ հետեւան հանրադատության ղեկավարությունը շահագրգռված չէ հակամարտության խաղաղ կարգավորմամբ եւ ժամանակավոր զինաղաղարներն օգտագործում է ռազմական կարողությունն ուռճացնելու եւ Լեոնային Ղարաբաղի դեմ նոր հարձակողական գործողություններին»:

ծողություններ կազմակերպելու համար: Այս արվա հուլիսի 2-ին եւ 28-ին զինադադարի ժամկետի լրացումից հետո ադրբեջանական բանակն անցավ լայնածավալ հարձակման Ասկերանի, Մարտունու եւ Հադրուբի ուղղություններով: Ադրբեջանի վերջին առաջարկներն արդյոք չե՞ն հանդիսանում ժամանակի հերթական ձգձգումներ, իր բարոյաբանական վերախմբավորելու եւ մեր հանրադատության դեմ նոր հարձակողական ծրագրեր մշակելու համար» (նույն տեղում):

Օգոստոսի 16-ին ռուս մի լրագրող հրադարձեց եւ իր՝ ակամաստեի հետեյալ կարծիքը. «... Վերջին ժամանակներու Հայաստանի նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ակներեսաբար ձգտում է փոխընթացման հասնել Բաքվի նոր վարչակազմի հետ եւ ԵԱՀԽ-ի Երջանակներում բանակցությունների միջոցով դուրս գալ դարաբաղյան դաստիարակից: Մակայն Հայաստանի եւ մանավանդ Ղարաբաղի կառավարող Երջանակներում Միսկի խմբի խաղող կարգավորման ծրագիրն ունի չափազանց ցածր սկզբունքային հակառակորդներ, որոնք չէին ուզեցան, որ «դիվանագետների գրիչները փչացնեին այն, ինչին այդդիսի դժվարությամբ հասել է ժողովուրդը»: Չէ՞ որ հայ զինվորականներն ըստ էության արդեն ցածր են դաստիարակում եւ այժմ, թվում է, մնում է միայն ժողովել հարթանակի տեսողները ու հակառակորդին սփռել հաշտություն կնքել:

... Հայկական ուժերը լիովին ի գործ են գրավել Ֆիզուլին, որտեղից մինչեւ Իրանի սահմանը մոտ 20 կիլոմետր բլրավեց տեղանք է, որը դարաբաղյան հրասայլերը եւ հետեւակի մարտական մեքենաները կարող են անցնել մի քանի ժամում: Միակ բանը, որ այսօր կարող է փրկել ադրբեջանական բանակի մնացորդներին, դա երրորդ տերության դիվանագիտական կամ ռազմական միջամտությունն է» («Երկիր», օգոստոս. 19):

Օգոստոսի 18-ին Ադրբեջանի զորքերը, արհամարհելով իրենց ողորմելի վիճակը Ֆիզուլի-Չաքրայիլ գծի վրա, օդային հարձակում ձեռնարկեցին ՀՀ հարավ-արեւելյան սահմանների վրա, կես տոննանոց ռումբեր նետեցին Կադան քաղաքի վրա, դասճանաչելով ավերածություններ: Կային բազմաթիվ սղանվածներ ու վիրավորներ:

ՀՀ կառավարությունն այս առթիվ հրադարձեց հայտարարություն, որով հաղորդվում էր, թե Ադրբեջանն ուղղակի դաստիարակում մեզ է ներառում Հայաստանին եւ ձախողում Միսկի խմբի հետագա գործունեությունը» (նույն տեղում):

Այդ օրն էր, որ Ադրբեջանի ղեկավար Հեյդար Ալիևը Բաքվում օտար երկրների դեսպաններին կրկին հավաքեց, հայտնեց, թե հայերն իր երկրի հարավ-արեւմուտքում հասել են Հորադիզ բնակավայրը, ինչի դասճանաչող Ադրբեջանից կկտրվեն Չանգելանի ու Կուրաթլիի Երջանները:

Նա դիմում էր նաեւ, թե հայերի կողմում կոչվում են ռուսաստանցի վարձականեր («Ազգ», օգոստոս. 20):

Օգոստոսի 18-ի ժամը 18.00-ից հակամարտության գոտում հրադարձեց եւ սահմանվում 5 օր ժամանակով: Ըստ լրագրական աղբյուրների՝ այդ առթիվ Հեյդար Ալիևն արդեն տեղեկացրել էր, թե ԼՂՀ հետ բանակցություններում Ադրբեջանը կներկայացնի փոխվարչապետ Ռասուլ Գուլիեյը, իսկ Կարեն Բաբուրյանը լիազորել էր ԼՂՀ արտգործնախարար Արկադի Ղուկասյանին: Այժմ, հայտարարված 5-օրյա հրադարձի ընթացքում դեռ է համաձայնություն ձեռք բերվել երկկողմ բարձրաստիճան ղեկավարների հանդիման մասին: Եթե այդ հանդիման մասին որեւէ տայմանավորվածություն ձեռք բերվի, ապա հրադարձը մեխանիկորեն կարունակվի մինչեւ օգոստոսի 24-ը՝ բանակցությունների անցկացման տայմանավորված օրը: Հիշեցնենք նաեւ, որ հրադարձի մասին համաձայնագիրը ստորագրել են Ռ. Գուլիեյն ու Ա. Ղուկասյանը: Ընդ որում, BBC ռադիոկայանը օգոստոսի 19-ին արդեն հաղորդել է, թե 5 արվա մեջ առաջին անգամ Ադրբեջանի ու Ղարաբաղի միջեւ կնքված համաձայնագիրը փաստորեն խոսում է Լեւոնային Ղարաբաղի անկախության ճանաչման մասին» («Ազգ», օգոստոս. 20):

Եվ, այնուամենայնիվ, լուրեր էին դրսևում այն մասին, որ ԼՂ-ի զորքերը Եւրոմիտայն են առաջարկում, նվաճումներ են անում Չաքրայիլի ու Կուրաթլիի Երջաններում եւ համարյա հասել են Իրանի սահմանին, որից հեռու են միայն 10 կիլոմետրով: Այս լուրերի

սարածողն էր «Ամերիկայի ձայնը», որը միաժամանակ Հայաստանին կոչ էր անում գրավել դերաբաղցիներին եւ նրանց դուրս անել բռնագրաված սարածիներից (նույն տեղում):

Ինչ վերաբերում է, այսպես կոչված, 9 երկրների ներկայացրած նոր գրաֆիկին, որին Հայաստանն իր հավանությունն էր սվել՝ կասարելով միայն մանր դիտարկումներ, ապա այն արքեր տեսակ էր ընդունվում հասարակայնության մեջ: Նույնիսկ կարծիք կար եւ այն արտահայտեց ՀՀ նախագահի ներկայացուցիչ Դավիթ Շահնազարյանը, որի համար նորը հայկական կողմի համար անընդունելի էր, քանի որ այն ոչ N 822-ն էր, ոչ էլ N 853 գրաֆիկը, այլ դրանցից ցածր անհրաժեշտ սկզբունքներ դուրս բողած մի բան էր (օրինակ, այնտեղ այլևս հանձնարարական չկար Երջանակների վերացման մասին, Լեւոնային Ղարաբաղը բացարձակապես չէր ճանաչվում ոչ միայն որդես հանրադատություն, այլեւ վարչական միավոր), հետեւապես եւ սա արդեն Դին երկրների/ սարած մի նոր թուղք է՝ երեւի իր գոյությամբ դարձական Թուրքիայի միջնորդությամբ: Ուստի եւ Շահնազարյանը հայտարարեց, թե ինքը, որդես ՀՀ ԳԽ-ի դասճանաչող, 9-ի նոր նախաձեռնությունը համարում է անընդունելի (նույն տեղում):

Օգոստոսի 19-ին հեռախոսագրույց են ունեցել Հ. Ալիևն ու Լ. Տեր-Պետրոսյանը, խոսել Ադրբեջան-ԼՂ երկխոսության, հրադարձի ել հարցերի մասին:

Այդ օրը ՀՀ-ում եւ ԼՂՀ-ում սարածված էր Հ. Ալիևի ստորագրությամբ ստացված հեռագիրը՝ Ադրբեջան-ԼՂ բարձր ղեկավարների հանդիմում կազմակերպելու առաջարկությամբ: Եվ մեկ էլ ադրբեջանական լրագրությունը հերքեց այդ փաստը՝ հայտարարելով, թե իրենք ոչ մի հեռագիր էլ չեն ուղարկել Լեւոնային Ղարաբաղ:

«Հայրուրի» թղթակիցն այդ առթիվ դիմեց ԼՂՀ ԳԽ-ի մամուլի ֆարսուղար Գեղամ Բաղդասարյանին, եւ նա, ցույց տալով ստացված հեռագիրը, զարմացավ:

- Կան Ալիևը չի կարողանում դասճանաչեց միտակական կարգ ստեղծել իր երկրում, կան էլ մի անմաքուր խաղ է խաղում՝ հակամարտությունն առավել խճճելու համար, ասել է նա («Երկիր», օգոստոս. 20):

Իսկ **օգոստոսի 21-ին** «Երկիրը» տղեց Ալիևի ստորագրությամբ ստացված գրությունը՝ իսկականից. «Руководство Азербайджана уполномочивает вице-преьера Р. Гулиева в течение 5 (пять) дней вести переговоры об организации встреч высших руководителей Азербайджана и Нагорного Карабаха», վարն էլ՝ Ալիևի դասճանաչող, ստորագրությունը:

Հետաքրքիր է Ալիևն այս գրության մեջ ի՞նչ է նկատի ունեցել Լեւոնային Ղարաբաղի բարձր ղեկավար» ասելով: Չէ՞ որ իրականում դա Լեւոնային Ղարաբաղի հանրադատության ԳԽ-ի նախագահն է կամ Լեւոնային Ղարաբաղի Հանրադատության ՊՊԿ-ի նախագահը: Եվ դաստիարակն չէ, որ այն օրերին լրագրության ու դիվանագիտական միջավայրում խոսք էր գնում, թե այդ գրությամբ Ալիևը ճանաչել է ԼՂՀ-ը:

Օգոստոսի 20-ին եւ հետագա օրերին հետաքրքիր տեղեկություններ էին սփռվում, մեկ այն մասին, որ ադրբեջանցիները խախտելով հրադարձի տայմանները, նմրակոծում ու հրեակոծում են ԼՂՀ եւ ՀՀ սահմանային բնակավայրերը, մեկ էլ այն, որ Ֆիզուլու եւ Չաքրայիլի Երջանների բնակիչները զանգվածաբար տեղահանված անցնում են Իրան, այնտեղ են փնտրում իրենց աղաքանկությունը: Ուստի եւ Ադրբեջանի անվստահության մարմինները ժանդարմերիայի ուժեր են տեղադրում սահմանի երկարությամբ՝ փախսականների հոսքը դադարեցնելու համար («Ազգ», օգոստոս. 21):

Բայց ավելի հեծ ու ժամն այն չէ՞ր լինի, որ իրենք՝ ադրբեջանական ուժերը, դադարեցնեին հայկական դիրքերի ու բնակավայրերի հրակոծումները, որդեսգի սրանք էլ սփռված չլինեին կրակին կրակով դաստիարակել, ավերել հակառակորդի կրակակետերը եւ փախսական դարձնել անդաստիարակ բնակիչներին:

Վերջին Եւրոպայի ընթացքում մի քանի անգամ հաղորդել էին, թե ԼՂ-ի զորքերը գրավել են Ֆիզուլին, երբ նման բան չէր եղել եւ չէր էլ նախատեսվում իրենց՝ ԼՂՀ զորքերի կողմից: **Օգոստոսի 22-ին**, սակայն, թուրքերը դասարկել էին քաղաքը, այսինքն՝ ինքնակամ հանձնել էին այն... Բայց լավ է այս առթիվ խոսք տանք Հեյդար Ալիևին, որը յուրայիններին էր մեղադրում եւ հրադարձը խախտելու, եւ Ֆիզուլին ու Երջանները

րը հակառակորդին հանձնելու մեջ: **Օգոստոսի 23-ին**, ելույթ ունենալով Բաբվի հեռու-սաստարածք, դիմելով իր ժողովրդին, Ադրբեջանի նախագահի դաշնակցական հեռու-սաստարածքում Ալիեյն ադրբեջանական զորքերի վերջին անհաջողությունները բացատրեց միասնական հրամանատարության բացակայությամբ և ցածր կարգադասությամբ: Անդրադա-նալով Ֆիզուլի Երզնեսունը հայերի կողմից գրավելու մասին տեղեկությունը, Ալիեյը նեցեց, որ այստեղ տեղաբաշխված զորքերը Ֆիզուլի ֆաղափ վարչակարգի ուղղակի հր-մանով իրենք են թողել ֆաղափը: Նա նեցեց նաև, որ Երզնեսունի որոշ ղեկավարների գոր-ծողությունները, որոնք ֆաղափական Երզնեսունի նախապատերազմի են հետադարձում, դա-ռակում են ադրբեջանական զինված ուժերը: Որդես օրինակ՝ Ալիեյը վկայակոչեց Ադ-ջաբեդիի Երզնեսուն գնդապետ Գուսնբեկովին ենթակա գումարակալի սադրիչ գործողու-թյունները, որը (Գուսնբեկով- Բ. Ու.) գրգռելով հայկական կողմին, խախտեց զինադա-դարը և անցավ հակահարձակման հակառակորդի դիրքերի վրա: Նրա խոսքերով, հար-ձակման հետևանքով թուրքերի 50-ից ավել զինյալներ զերվել են: Կան սղանվածներ և վիրավորներ: Ալիեյն ընդգծեց, որ հենց ադրբեջանական զորքերն են խախտել հնգօրյա զինադադարի մասին դայանալորվածությունը («Ազգ», օգոս. 24):

Օգոստոսի 24-ին Հայաստանի թերթերը հրադարակեցին տեղեկություն այն մասին, որ **ԼՂՀ** դաշնակցության նախարար Սերժ Սարգսյանը տեղափոխվել է Երևան, նշանակ-վել ՀՀ դաշնակցության նախարար:

Վերջին օրերին Հոռնից ֆանի ժամանակացույց (գրաֆիկ) էր ստացվել՝ հրադարար դաշնակցություն, գրավված սարածոներից հայկական ուժերը դուրս բերելու և Երկրորդա-կան հարցերի ընդգրկումով: **ԼՂՀ** ներկայացուցիչները՝ Գ.Խ-ի նախագահի դաշնակ-ցական Կ. Բաբուրյանը, Մինսկի խմբի ղեկավար Մարիո Ռաֆայելիին գրած նամակ-ներում, արձանագրության դաշնակցական Կ. Բաբուրյանը դաշնակցական հանդի-դուներում և մասնակի ասուլիսներում հայտարարում էին, որ զնալով այդ ժամանակա-ցույցի սարքերակները դառնում են ավելի անընդունելի, որովհետև ասես մշակվում են ադրբեջանական կողմի թելադրանքով և հայկական կողմի, այսինքն՝ **ԼՂՀ** Երևանի ան-տեսումով, այնքան, որ վերջին սարքերակում Լեռնային Ղարաբաղի անունն անգամ չկա: Բայց այս դեպքում ո՞ւմ հետ են բանակցում, դայանալորում, ումի՞ց են սղա-սում զորքի դուրսբերում և այլ միջոցառումներ... Եվ, ամենակարևորը, աստիճանաբար ադաբեջանական հարցը ևս դուրս է բերվել փաստաթղթից, հիմնական տեղ չի բռնում նաև Ղարաբաղի հայության անվանագրության խնդիրը... Այս և նման ուրիշ իր դիտ-դրությունները Երևանում հետ Կ. Բաբուրյանը գրել էր. «Մենք կոչ ենք անում ԵԱՀԽ Մինսկի խմբին՝ չանտեսել իրողությունները և ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղը որդես հակամարտության լիարժեք կողմ, ինչը ԵԱՀԽ խոչընդոտներ կվերացնի խաղաղության ճա-նադարին» («Երկիր», օգոս. 24):

Օգոստոսի 23-ին թուրքերն ինքնական հեռացան նաև Չաբաբալից: Նախորդ օրերին Երևանից լին հրեականություններն ու օդուժի ուժակոծությունները դաշնակցության թուրք գոտիներում: Թուրքերը դաժանորեն կրակի սակ էին դառնում ոչ միայն Մարտունու և Հադ-րուքի սահմանային բնակավայրերը, այլև Մարտակերտի Երզնեսուն, ՀՀ սահմանային Երզնե-սուն, օրինակ, Գորիսը, Կապանը ևն, իսկ Գորիս-Լաչին-Ստեփանակերտ ճանադարը, հասկալիս միջանցքի գոտին անվերջ գնվում էր բնակական հարձակման կենտրոնում:

ԼՂՀ զինված ուժերը չէին կարող անդադարապես թողնել այս ամենը: Հետևանք ողբերգական էր դառնում թուրքի զորքի ու ֆաղափացիական բնակչության համար, որոնք, նկատի առնելով իրենց ղեկավարության անճարակությունը, լիում էին ճակատն ու իրենց բնակավայրերը: «Օգոստոսի 23-ին Չաբաբալի Երզնեսունի Երզնեսուն քաղաքում վե-րահսկող մեր մարտիկներն արձանագրել էին, որ ադրբեջանական ռազմական միավոր-ումները լիում են նաև այս ֆաղափը: Հիշեցնենք, որ նախընթացին նրանք ինքնական

թողել էին Ֆիզուլին: Այս անգամ ևս դարաբաղյան մարտիկներին հրամայված էր չմե-նել Չաբաբալի և հսկողության սակ դաշնակցության մոտակա ողջ սարածոք: **ԼՂՀ** դաշնակցու-թյան նախարարության վկայությամբ՝ խաղաղ բնակչությունն այստեղից, ինչպես նաև գոտի մյուս բնակավայրերից, վաղորճ դուրս է բերվել («Երկիր», օգոս. 25):

Հետաքրքիր է, որ այս ամենին անմիջապես արձագանքել է Ռուսաստանի արտգործ-նախարարությունը՝ օգոստոսի 24-ին հրադարակելով իր հայտարարությունը, որով երբ դաշնակցություն էր Ադրբեջանի նոր սարածոների գրավումը, ադա միաժամանակ հաս-տատում էր **ԼՂՀ** ճանաչումը որդես ոչ միայն հակամարտող կողմ, այլև դեռևս: Ա-հա այդ հայտարարության հիմնական մասը. «Վերջին օրերին ռուսադրություն են գրա-վում Ղարաբաղի հայերի ակտիվ ռազմական գործողությունները Լեռնային Ղարաբա-ղի սահմաններից դուրս՝ Ֆիզուլի- Չաբաբալի վտանգավոր գոտի: Մարտական խմբերի առաջացումը դեռևս Իրանի սահմանը սղանում է մեկուսացնել Ադրբեջանի խիս բնա-կեցված մի Երևան Երզնեսուն և սասնյակ հազարավոր խաղաղ բնակիչների փախուս-կան դարձնել: Դա չի կարող արդարացվել որևէ ռազմական անհրաժեշտությամբ, հա-կամարտող կողմի զինվորական միավորումները չեն կարող այստեղ այլևս սղանալ հայկական ուժերին:

ԼՂՀ ղեկավարները դեռ է հասկանան այս ոսնձգությունների անդադարապես ան-բնույթը, որոնք խուճաղ են առաջացնում Ադրբեջանի խաղաղ բնակչության Երզնեսուն: Նկատելիորեն աճում է հակամարտության միջազգայնացման վտանգը:

Ռուսաստանը չի կարող անհարբեր մնալ հարյուր հազարավոր մարդկանց ճակատազ-րի հանդեպ, որ ազգությանն էլ նրանք դաշնակցան, և դաշնակցում է դադարեցնել ռազ-մական գործողություններն ու հարձակվող ուժերը ևս ֆաղել **ԼՂՀ** սահմանները: Հակա-մարտող կողմերի ներկայացուցիչների անհաղաղ հանդիման կազմակերպմանը նդա-սելու համար սարածաբեջան է ուղարկվել Ռ-Դ նախագահի ներկայացուցիչը» («Երկիր», օգոս. 25, ընդգծումներն ինքն են.-Բ. Ու.):

Վերջին օրերի տեղեկատվության մեջ մեծ տեղ է բռնում այն լուրը, որ վերաբերում է Բաբու-Ստեփանակերտ քաղաքի դաշնակցության հանդիման նախադադարապես: Հե-ռախոսային գրույցները, սակայն, Երևանից արդյունքներ չէին տալիս: Եվ Երզնեսունի ներ-կայացուցիչ Վ. Կազիմիրովն իր ձեռքը վերցրեց այդ գործը: Նա եղավ Բաբու, խո-սեց Ալիեյի հետ, որը նրան ասաց. «Ադրբեջանի բանակը փախչում է, ևս դա ձեզ ուղ-ղակի առում են, դա փաստ է»: Եվ ռուս դեսպանը հասկացավ, որ դա հանձնվել է նշանակում: Չէ՞ որ փախչող բանակը ոչխարի հոտի դես բան է, այլևս կանգ չի առ-նի, և Ադրբեջանը կարող է ամեն ինչ կորցնել: Ուրեմն, անհրաժեշտ է քաղաք հանդի-դուները կազմակերպել... Եվ Կազիմիրովն ամսի 27-ին ուղեւորվեց Ստեփանակերտ («Ազգ», օգոս. 27):

Վ. Կազիմիրովի այս այցն ի՞նչ արդյունք ունեցավ, չգիտենք, լրատվական մարմին-ները ոչինչ չեն հաղորդել: **ԼՂՀ** ղեկավարները թերևս չեն ստացել իրենց գոհացող ա-ռաջարկներ, ֆանի որ այդ ժամանակ խաղի գլխավոր ղեկավար Ալիեյն ինքն էլ չգի-տեր, թե ի՞նչ է ուզում: Օրինակ, դաշնակցության խոսում փաստ էր. Մինսկի խումբը սեղան-բերի 1-ին դեռ է ոչ դաշնակցական խորհրդաժողով աներ Մոսկվայում: Պարզ է, որ ռու-սադրության կենտրոնում էր լինելու դարաբաղյան հակամարտությունը: Սակայն մեկ էլ Ադրբեջանը խնդրեց, որ այն հետաձգվի 5 օրով («Ազգ», օգոս. 31):

Ինչի՞ համար, մի՞թե Ադրբեջանը չէր Երևանում... Թե՞ սղասում էր, որ իր փախչող բանակը մի երկու Երզնեսուն ևս լիեր, հանձնել հակառակորդին, որդեսզի առավել հիմնա-վոր դառնար հայկական կողմին վերագրվող մեղքը՝ ինքնիշխան Ադրբեջանի սարածոնե-րի զավթման գործում:

Իսկապես, ամսավերջին արդեն Ադրբեջանում դաշնակցության հաղորդում էին, որ ի-

րենց նոր քաղաքներն են կոչվում: «Ադրբեջանի դաւաճանութեան նախարարութիւնը հաղորդում էր, թէ Ղուրաթիի քաղաքում իրադրութիւնը ծայրաստիճան արված է, եւ հայկական կազմավորումները, չնայած ադրբեջանական բանակի եւ տեղի բնակչության դիմադրութեանը, երեք ուղղութիւններով խորացել են քաղաքի սարածք, մտնելով են քաղաքի սահմանները: Ըստ սույն աղբյուրների՝ հայկական ուժերը ջանում են փակել Ղուրաթի-Չանգելիան ճանապարհը եւ դրանով իսկ Ղուրաթիի քաղաքը ամբողջապէս կտրել Ադրբեջանից: Ինչ վերաբերում է Չանգելիանի քաղաքին, ապա ադրբեջանական աղբյուրների համաձայն, օգոստոսի 29-ի երեկոյան հայկական ուժերը, իբր, գրոհ են ձեռնարկել Սորու լեռան ուղղութեամբ, որտեղից կարելի է հրետակոծել քաղաքի սահմանները» («Ազգ», օգոստ. 31):

Չուրաթիան նաեւ այս վիճակին հետեւելիք դեղերը, չնայած մեր լրատվութեան հաղորդումներում այս օրերին թուրքի ուժերը մեծ վնասներ էին հասցնում ինչպէս ԼՂՀ, այնպէս էլ ՀՀ սահմանային բնակավայրերին, իբրեւ ամսավերջի համազումարային տեղեկատվութեամբ՝ Ադրբեջանից հաղորդում էին, թէ «օգոստոսի 30-ի երեկոյան հայկական ուժերը գրավել են Չաքրայի քաղաքները եւ 18 սանկերի աջակցութեամբ գրոհում են Ղուրաթիի ուղղութեամբ: Միաժամանակ Ղուրաթիի ուղղութեամբ գրոհ է ձեռնարկվում նաեւ հյուսիսից՝ մի քանի օր առաջ գրավված Գյուլբերդի կողմից: Ըստ նույն աղբյուրների՝ երեկ առավոտյան հայկական ուժերը՝ արդեն գրավել էին Հազարի գետի ձախափնյա բոլոր գյուղերը եւ ցարժվում էին Չանգելիանի ուղղութեամբ: Ադրբեջանի դաւաճանութեան նախարարութիւնը հաղորդում էր, թէ հայերը Չաքրայի քաղաքում գրավել են 38, իսկ Ղուրաթիի քաղաքում՝ 18 գյուղ» («Ազգ», սեպտ. 1):

Հեաբրիւրն այն եղավ, որ ՀՀ-ում օտար երկրների բոլոր դեսպաններն իրենց դեսպաններին բողոքը, նույնիսկ սղառնալիքները հայտնեցին հայկական կողմի հասցեին: Նրանք կտրուկ հայտարարեցին, թէ նոր բռնագրավումները կարող են դասճառ դառնալ, որ իրենց երկրները դադարեցնեն Հայաստանին սրվող երկարաժամկէտ վարկերն ու այլազան օգնութիւնները:

Մղաւսում էր, որ ՄԱԿ-ի Անվտանգութեան խորհուրդը նոր փաստաթուղթ կընդունի դարաբաղյան խնդրի առթիւ (նույն տեղում):

Եվ, այսուամենայնիվ, ամիսը փակվեց կարտուր մի նախաձեռնութեամբ. Ռուսաստանի ԱԳՆ միջնորդութեամբ՝ օգոստոսի 31-ի ետմիջօրեին ԼՂՀ եւ Ադրբեջանի դաւաճանութեան միջեւ ստորագրվեց հրադադարի համաձայնագիր, որը դիմաք է գործել մինչեւ սեպտեմբերի 10-ը ներառյալ, եւ այդ ընթացքում դիմաք է կազմակերպվել երկու հանրադատութիւնների ղեկավարների հանդիպումը:

Համաձայնագիրն ստորագրել են. ԼՂՀ կողմից՝ ԱԳՆ Արկադի Ղուկասյանն ու ԼՂՀ դաւաճանական բանակի ընդհանուր հրամանատար Սամվել Բաբայանը, Ադրբեջանի կողմից՝ Միլի մեջլիսի նախագահի տեղակալ Ս. Չալիլովը եւ դաւաճանութեան նախարարի դաւաճանական Ս. Աբիելը:

Սեպտեմբերի 1-ին ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը հանդես եկավ մի հայտարարութեամբ, որը ցուց բարձր էր գնահատում Ադրբեջանի ու ԼՂՀ միջեւ կնքված համաձայնագիրը եւ նախատեսվող բարձր հանդիպման հետանկարները: Այն միաժամանակ կոչ էր անում, որդեսգի ԼՂՀ ղեկավարութիւնը, իբրեւ բարի կամքի դրսեւորում, իր զորքերն անհաղաղ ետ քաշել ավելի վաղ ձեռնարկված անջատման գիծ:

Այս կոչին դրականորեն արձագանքելով՝ ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռ. Քոչարյանը դաստիարակութեամբ հայտնեց զինված ուժերը խոչիկ-խանիկ-Չերեկի գծից անհա-

ղաղ ետ քաշելու եւ նախկինում զբաղեցրած դիրքերում կանգնելու համար: Այդպիսով ԼՂՀ զորքերն ազատ էին թողնում Ղուրաթիին եւ 30 գյուղեր («Ազգ», դեկտ. 2):

Նույն օրվա ադրբեջանական լրատվական սվյալներով՝ առավոտյան արդեն դարձվել էր նաեւ Ղուրաթի քաղաքները, որ 6-րդն էր վերջին ժամանակներում հայերի կողմից գրավված քաղաքներների ցարքում (Լաչին, Քալբաջար, Աղդամ, Ֆիզուլի, Չաքրայի):

Հաղորդվում էր նաեւ, որ ռազմական խառը վիճակի թելադրութեամբ, Իրանի մեկ զորամաս Արախս անցել է, իր հսկողութեան տակ առել Արախսի վրա կառուցված այն ցամաքը, որ առաջներն օգտագործում էին Իրանն ու ԽՍՀՄ-ը (նույն տեղում, նաեւ «Երկիր», սեպտ. 2):

Սեպտեմբերի 2-ին նույն ԼՂՀ երկրորդ արեւելիցը: Այդ առթիւ հրադարարկվել են նորեկուկ հանրադատութեան ղեկավարների կոչերն ու ողջույնի խոսքերը՝ ուղղված հայրենի ժողովրդին: Ստացվել էր ՀՀ ԳԽ-ի ողջույնի հեռագիրը, որում ասված էր. «Ընդունե՛ք մեր անկեղծ շնորհակալութեան լեռնային Ղարաբաղի հանրադատութեան հռչակման տարեկան առթիւ: Գոյատեւման դայաբարի էլած Ղարաբաղի հերոսական ժողովուրդը, դրսեւորելով կամք ու տկուտութիւն, կարողացավ իր լինելիութեանը սղառնացող իրական վտանգը դիմագրավելուն զուգընթաց ստեղծել կառավարման եւ ինքնադաւաճանութեան հուսալի համակարգը...»:

Այս հեռագրի հեղինակն այն Գերագույն խորհուրդն էր, որ չէր ընդունում ԼՂ-ի հանրադատութիւնը, զսնում էր, թէ դրանով դաստիարակ կհայտարարի Ադրբեջանին..., նաեւ Թուրքիային: Իսկ հիմա ընդունում, տարփողում էր՝ մոռացած իր որոշումը, իր չհանդուրժող դիրքը:

Այդ օրը ԼՂՀ արագորձնախարարութիւնն ստացավ Ադրբեջանի նախագահի դաւաճանական չեղար Ալիեւի ստորագրութեամբ մի փաստաթուղթ (Ֆախս), որով բառացիորեն առաջարկվում էր «Ադրբեջանի եւ ԼՂՀ լիազոր ներկայացուցիչների հանդիպում» Մոսկվայում: Սա առաջին անգամն էր, որ Ալիեւն ընդունում (ուրեմն եւ ճանաչում) էր ԼՂՀ-ը՝ Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատութիւնը («Ազգ», սեպտ. 4):

Սեպտեմբերի 3-ին «Երկիր» արտատպեց Թուրքիայում Ադրբեջանի դեսպան Մուհամեդ Նովրուզ օղլի Ալիեւի մի հարցազրույցը, որում դեսպանը հարազատ միջավայրում իրեն ազատ էր զգում՝ անկեղծորեն ներայացնելու իր երկրի կարծիքը Հայաստանի ու հայրենիքի, Արցախի ու նրա աղաքայի մասին: Ահա նրա խոսքի այդ մասը. «Ողջ աշխարհի հայ ահաբեկիչներն ու վարձկանները Լեռնային Ղարաբաղում են: Նրանք մեր հողում սղանում են մեր կանանց ու երեխաներին: Մյուս կողմից՝ աշխարհում մոտ քառասուն միլիոն ադրբեջանցի կա: Մինչեւ օրս մենք չենք կանչել նրանց: Որովհետեւ մենք խաղաղասեր ազգ ենք: Ադրբեջանցիներն աղորում են Թուրքիայում, Իրանում, նույնիսկ Ռուսաստանում: Եթէ մենք ռազմատեւջ ազգ լինեինք, կդիմեինք նրանց օգնութեամբ: Գուցէ այդ էր մեր սխալը: Եթէ հայերը կարող են աշխարհի բոլոր վարձկաններին ու ԱՍՄԼԱ-ի ահաբեկիչներին Լեռնային Ղարաբաղ քերել՝ մեզ կոտորելու, մենք էլ իրավունք ունենք բոլոր ադրբեջանցիներին՝ կանչել՝ մեր տարածքները դաւաճանելու: Խոսքը կամավորների մասին է. մենք երբեք թուրքական բանակին Ադրբեջան չենք հրավիրել: Խնդրում են հիշել այդ հանգամանքը: Թուրքական մամուլը վկայում է հակառակը, դա ճիշտ չէ՝ (ուրեմն, թուրքական մամուլը տեղեկացնում էր, թէ Ադրբեջանն օգտվում է իր երկրի զինական ուժից, դա ճիշտ չէ: Թուրքական մամուլը չգիտէ, թէ ինչն է զբաղված իր երկիրը.-Բ. Ու.):

... Հայերին օգտագործում են որդես Կովկասի ժանդարն: Նրանք դեռ շատ կողջան: Արքեպանը հզոր է եւ մի օր կազատագրի իր հողը: Ես համոզված եմ, որ մի օր մեր ժողովուրդը կհամախմբվի Հեյդար Ալիեւի շուրջ: Ալիեւը շատ փորձված ու զիտակաբար քաղաքացի է, եւ նա իրեն միշտ արդարացրել է: Մենք հայերին թալու հող չունենք: Նրանք իրենք կրնան են այն փոսը, որ փորել են մեզ համար»:

Թուրքիայի արտոնմանախարար Հիմետ Զեթինն էլ, անկասկած, արտահայտելով իր կառավարության ծրագիրը, հետեւյալ հայտնությունն է արել. «Ես տեսկցել եմ ԱՄՆ-ի դատաստանատուների հետ եւ զգուցացրել նրանց, որ եթե Արքեպանի խնդիրը բանակցությունների ճանապարհով իր օրինական լուծումը չգտնի, թուրքական կառավարությունը, ինչպես 1974-ին Կիպրոսի թուրքերին դատարանելու համար ռազմական միջամտության դիմեց, նույնպես կգործի եւ Արքեպանին դատարանելու համար» («Երկիր», սեպտ. 4):

Սեպտեմբերի 4-ին Բաքվում լույս տեսնող «Ազերբայջան» թերթը հրատարակել է մի ոմն Սաֆարլիի հոդվածը, որ մերկացնում է Կուրաթլիի, Ֆիզուլու եւ Երզնաներում արքեպանի դատարանների կազմակերպած կողոպուտներն ու դիակառուցությունները: Մինչեւ վերջ կողոպուտել են հայի երես չեսած գյուղերը, աղա հրդեհի մասնել, երբ դրանից առաջ էլ բնակչության վերջին միջոցներն էին խլել՝ դատարանաբանելով, թե դա արվում է դատարանությունը կազմակերպելու նպատակով»:

Սեպտեմբերի 5-ին Մոսկվա եր ժամանել Արքեպանի որեզիդենտի դատարանակատար Հեյդար Ալիեւը, որն այդօր հանդիպումներ էր անում Ելցինի, Չերնոմիրիցիի ու Գրաչովի հետ, քննարկել բազմաթիվ հարցեր, որոնց մեջ էլ իր համարդեսությունը ԱՊՀ արդեն անկախություն, աղա եւ Ղարաբաղում կոչվող դադարեցնելու վերաբերյալ: Ասում են՝ հույս ունի, թե կհասնի որոշակի հաջողությունների: Չէ՞ որ նախորդակին «հարգել է» Ելցինի խնդիրը Ռուսաստանի հինգ քաղաքացի-զինվորներին, որոնք գնդակահարության էին դատարանված, ազատելու եւ Ռուսաստանին հանձնելու մասին եւ եհիմա էլ Արքեպանը դարձնում է ԱՊՀ անդամ:

Հաղորդեցին նաեւ, որ Մոսկվա է ժամանել (թե՞ կժամանի) նաեւ Թուրքիայի վարչապետ Թանու Չիլերը, որը նախորդ օրերին հոխարսում էր իր երկրի գործերը քել Հայաստանի վրա, որ համարձակություն ունի Նախիջեւանին ծուռ աչքով նայելու: Մոսկվայում նրա խնդիրն է լինելու Ռուսաստանի կառավարողներին հասկացնելու, որ ազրեւոր Հայաստանը գրավել է Արքեպանի բազմաթիվ Երզնաներ, հիմա էլ ոսնձգություններ է անում Նախիջեւանի նկատմամբ, եւ այդ ամենը կատեցնելու համար իր Թուրքիան դատարան է դիմելու ամենակրթական միջոցների, «առանց բացառելու նաեւ դատարանը»:

Նշված լրատվական աղմուկի մեջ մեծ տեղ էր բռնում Թուրքիայի դատարանատուությունը Նախիջեւանի բախտի հանդեմ: Թմրկահարվում էր, որ 1921-ին այդ մարզը Թուրքիայի նախաձեռնությամբ սրվել է Արքեպանին, եւ Կարսի հայրենի դայմանագրով էլ՝ Թուրքիան մեկն է այն հինգ տարիներին, որոնք դատարանող էր լինելու իրականացնելու Նախիջեւանի հովանավորի ու Հայաստանի դեմ դատարանողի դերը:

Մի խոսքով՝ 93-ը դարձել է 21-ի կրկնությունը. Թուրքիան ու Արքեպանը Ռուսաստանի հետ կրթոս սիրախաղերի մեջ էին եւ դեռ է հեռուստան Հայաստանն ու Արցախը: Մակայն 21-ին Հայաստանը խեղճ էր, անդատարան, աշխարհի մեծերից մեծված: Բավական է նեւ, որ այն ժամանակ նա ոչ մի ուժ չունեւ իր դատարանող իսկ վրկելու, իսկ այսօրվա Հայաստանն այնքան հզոր է, որ ամբաստանվում է ազրեւիայի մեջ, փորձում են գտել նրա նվաճումների բախտը: Հիմա նա բավական ուժ ու դիվանագիտական հնարամտություն կունենա՞ դատարանող դուրս գալու այս նոր քննությունից:

Մակայն դատարանող այսօրվա հայ դիվանագիտության քաղաքացի, շատ էլ չի կարելի լավատես լինել: Բավական է հիշել երեկ մեր հեռուստատեսության այն ամբաստանագիրը, որ ՄԱԿ-ում Արքեպանի ներկայացուցիչ Հասան Հասանովն էր գրել ՀՀ ԱԳ նախարարության ՄԱԿ-ին հղած դիմումի դեմ:

Սեպտեմբերի 6-ին Հայաստանի նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հեռախոսազրույց ունեցավ Թուրքիայի նախագահ Սուլեյման Դեմիրելի հետ, քննարկելով հայ-թուրքական սահմաններում նկատվող թուրքական բանակի կուսակույտների խնդիրը: Հայաստանի նախագահը մտադրություն հայտնեց, թե դա կարող է բարդացնել իրավիճակը եւ խանգարել բանակցությունների ընթացքը, քանզի սպասվում է ինչպես Արքեպանի եւ ԼՂՀ իշխանությունների հանդիպում (ամսի 8-ին), այնպես էլ Միակնի խմբի խորհրդակցություն (ամսի 9-ին): Երկու երկրների նախագահները համաձայնեցին ամեն կերպ աջակցել ռազմական գործողությունների դադարեցմանը եւ խաղաղություն հաստատելու ընթացքին («Ազգ», սեպտ. 7):

«Թուրքիայի կառավարությունը դատարան է ռազմական օգնություն սրամարդել Արքեպանին՝ Հայաստանի կողմից մարտական գործողությունների հետագա ծավալման դեմքում»,- Թուրքիայի խորհրդարանում հայտարարել է «Անա վաթան» կուսակցության խմբակցության նախագահ Էյուբ Աւիլը: Միաժամանակ նա տեղեկացրել է, թե Արքեպանի ղեկավարությունը տեղյակ է, որ Թուրքիան, բացի քաղաքականից ու սնտեսականից, դատարան է նաեւ ռազմական օգնություն սրամարդել: Պատասխանելով լրագրողների այն հարցին, թե դա չի՞ հանգեցնի հակամարտության միջազգայնացմանը, Էյուբ Աւիլը նեւ է, որ Թուրքիան իր գործողությունները կատարելու է ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի սկզբունքներին համադատարան, որոնք թույլատրում են ցանկացած օգնություն սրամարդել այն երկրին, որը ենթարկվել է ազրեւիայի («Երկիր», սեպտ. 7):

Ուրեմն, գուր չէր, որ արքեպանաթուրքական դատարանական լրատվությունը այնպես մեծ աղմուկ էր բարձրացրել Արքեպանի Երզնաների դեմ հայերի գործարած «զավթողական քաղաքականության» շուրջ: Այդ աղմուկը նախադատարանություն էր՝ արդարացնելու ռազմական օգնությունը:

Սեպտեմբերի 8-ի լրատվությունից հայրենի դարձավ, որ Ուկրաինան ռազմական օգնություն է ցույց տալիս Արքեպանին: Վերջերս, օրինակ, նրան է սրամարդել 40 քանկ, որից 9-ն արդեն տեղ է հասել: Առաջ էլ ՄԻԳ-21 գրոհային ինքնաթիռներ էր սրամարդում: Այժմ ԼՂՀ-ում գտնվող օդաչու ռազմագրի Անատոլի Չիսյակովն է վկայել դա՝ ավելացնելով, որ վերջերս այդ ինքնաթիռներից երկուսը խփվեցին ԼՂ-ի զինուժի կողմից: Խփվածներից մեկի օդաչուն ինքն է եղել («Ազգ», սեպտ. 8): Այս տեղեկատվությանը հետագայում խառնվել է «Ազատություն» ռադիոյի կիււայան թղթակիցը եւ նեւ այն՝ ղնդելով, թե Ուկրաինան Բաքու է ուղարկել ոչ թե 40, այլ 57 քանկ («Ազգ», սեպտ. 14):

Երեկ Հ. Ալիեւը հանդիպումներ է ունեցել Ռուսաստանի ղեկավարների հետ, սվել համաձայնություն, որ ռուսական զորք տեղադրվի Արքեպանում, Արքեպանը մեկն ԱՊՀ կազմի մեջ, վերականգնվեն Ռուսաստան-Արքեպան միասնությունն ու բարի ավանդները:

Ինեսա Բուրկովան՝ ռուս գրողն ու մեր լավ բարեկամը, Արցախից է Երեւան եկել, ասում է՝ բառեր չեմ գտնում արցախյան զինվորության անվեհեր քաղաքացիները, հայրենանվեր կերպարը ներկայացնելու: Ինչպիսի՞ հաջողությունների է հասել, ի՞նչ անդատարանողի դժվարություններ հաղթահարելով: Չի կարելի վստահ չլինել, որ այդ զինվորությունն է, նախ եւ առաջ, բարձր ու անխախտ դատարանող արցախցու ավանդական փառ-

ընդ վեհությունը, նաև մարդկային վստեությունը: Պատկերացնում եմ, նրա գերի վերջ-
րած թուրքն ու ֆուրքն ավելի լավ են սնվում, քան հայ մանուկները: «Ես դա իմ աչքով
եմ տեսել եւ կտեսնեմ աշխարհով մեկ»,- ջերմորեն ասում էր Բուրկովան:

Նախորդ օրերին սարածված սեղեկությունը, թե Ռուսաստանի արտոնման շախմատ-
ային միջնորդությանը Ադրբեջանի ու ԼՂՀ արտոնման շախմատային կոմիտեի ներկայացու-
ցիչները դիմելով սեղեկների 8-ին Մոսկվայում սկսեին բանակցել, չիտականացավ, Ադր-
բեջանի ներկայացուցիչը չներկայացավ՝ երեւի այն դասառով, որ նրա երկրի ղեկա-
վարն արդեն Ելցինին հետ էր բանակցում, եւ դա դիմելու լուծելու բոլոր հարցերը: Մանա-
վանդ, որ Մոսկվայում էր գտնվում Թուրքիայի վարչապետ Թանու Չիլլերը, նա եւս
Ռուսաստանի մեծերի հետ էր խոսում, հասկանալի է, նաև Ղարաբաղի մասին... Այս
ֆոնի վրա ԼՂՀ ներկայացուցիչ Արկաղի Ղուկասյանի հետ բանակցելու տեղ ու ժամա-
նակ կանա՞ր...

Սեղեկների 9-ին Մոսկվայից հաղորդեցին, թե Ռուսաստանի դաշնային կառավարության
նախարարությունը հայտարարություն է հրատարակել Հայաստանի հարավային սահմա-
նի երկարությամբ Իրանի ու Թուրքիայի վերջերս կատարած զորավարժերի կադրակազմ-
ային: Սա զգուցանում էր, որդեգրի հասկանալի, որ Հայաստանի սահմանը Ռուսաս-
տանի սահմանն է նաև եւ երբեք չնոստանան իրենց չափը, նույնիսկ այն ժամանակ,
երբ Թանու Չիլլերի հետ Մոսկվայում նստած են բանակցությունների սեղանի շուրջ եւ
անուշ խոսքերով շոյում են նրան...

Սեղեկների 10-ին Մոսկվայում տեղի ունեցավ Միսակի խմբի խորհրդածրոյով, որին
հրավիրված էին Ադրբեջանի, Հայաստանի ու ԼՂՀ ներկայացուցիչները:

Սեղեկների 12-ին Մոսկվայում սկսվեցին Ադրբեջան-ԼՂՀ այն բանակցություննե-
րը, որ նախատեսված էին 8-ի համար: «Բանակցությունները շուտով կսկսվեն եւս երկու կողմ-
ներից հարց. Ադրբեջանի եւ Լեռնային Ղարաբաղի բարձրաստիճան ղեկավարների հան-
դիման կազմակերպությունը եւ հրադադարի դաշնամատակարարության երկարաձգումը: Եր-
կու դաշնակցությունների ղեկավարներն էլ մեծել են, որ նույնպես ոչ թե կրակի ժա-
մանակավոր, այլ վերջնական դադարեցումն է» («Երկիր», սեպտ. 14):

Այստեղ դարձյալ միջնորդ է Ռուսաստանը՝ հանձնելով դեպի Վ. Կազիմիրովի:

Այդ ժամանակ էլ Մոսկվայում գտնվող Հ. Ալիեւի հետ գրույց ունեցավ «Հայրենի»
մոսկովյան թղթակից Լուսիկ Ղուկասյանը: Բոլոր հարցերում խուսափելով եր խորա-
մանկ Ալիեւը, բայց վճռաբար հայտարարեց, թե «Հարկավոր է անհաղաղ դուրս բերել
զորքերը Ֆիզուլիից, Ջաբրայիլից, Աղդամից: Հետո հարկավոր է դուրս բերել Քա-
բաջարից: Իսկ ինչ վերաբերում է Լաչինին... Այստեղ իհարկե, հարցեր կան: Բայց հար-
կավոր է քերտու դուրս բերել նաև Լաչինի միջանցքից եւ այլն: Ես գտնում եմ, որ ձգձ-
գել չի կարելի»:

Եվ վերջում էլ Ալիեւը «մեծապարար» ասել է. «Ես ցանկանում եմ հայ ժողով-
րին խելամուտքայն կոչել» («Երկիր», սեպտ. 14):

Նույն օրերին մի այլ հարցազրույցի ժամանակ էլ Ալիեւը ղրդել է, թե այժմ անե-
նակարեւոր խնդիրն Ադրբեջանի ամողջականության վերականգնումն ու դաշնակցությունն
է (նույն տեղում):

Սեղեկների 12-13-ին Մոսկվայում տեղի ունեցած ադրբեջանա-ղարաբաղյան բա-
նակցությունները, որ իրականացնում էին ադրբեջանական կողմից Ա. Ջալիլովը, ԼՂՀ
կողմից Ա. Ղուկասյանը, որոնցից հրադադարը նորից երկարացնել մինչեւ հոկտեմբե-
րի 5-ը: Այդ «Հանգամանորեն ֆնանկվեցին Ադրբեջանի ու Լեռնային Ղարաբաղի

բարձր ղեկավարների հանդիման նախադասարանական հարցերը: Պայմանավորվա-
ծություն ձեռք բերվեց հանդիմանն անցկացնելու, ինչպես նաև սարքեր մակարդակնե-
րով Երևանում տեղափոխելու վերաբերյալ:

Կայացավ մտերի փոխանակություն գերիների եւ դասանդների փոխանակման,
ինչպես նաև երկուստեք հետաքրքիրություն ներկայացնող այլ հարցերի վերաբերյալ:

Գործարար, կառուցողական մթնոլորտում կայացած բանակցությունների մասնա-
կիցները երախտագիտություն հայտնեցին Ռուսաստանի Դաշնության ԱԳ նախարարու-
թյանը՝ դրանց անցկացմանն աջակցելու համար» («Երկիր», հոկտ. 15):

Խորհրդանշանական է, որ հենց ամսի 13-ին էլ Վաչեհգոսնում եզրափակվեցին Իս-
րայելի ու Պաղեստինի ներկայացուցիչների բանակցությունները՝ եզրափակվելով մի դաշ-
նամատակարար ստորագրությամբ, որն ինքնավարություն էր սալիս դադարեցնելու հիմն
դնելով հրեա-արաբական աշխարհի խաղաղության: Յասիր Արաֆատն ու Իսիակ Ռա-
բիբը, որոնք սասնյակ սարիներ արյան թեմաներ էին համարվում եւ իրար ջարդելու,
նչնչացնելու համար ոչ միայն կոչեր էին անում, այլև իրականացնում դրանք, բարե-
կամական ձեռքբերումով հաստատեցին խաղաղ ապրելու, իրար կողմի մեկնելու հան-
դուրժելու կամքը:

Նույնը տեղի՞ կունենա թուրքի ու արցախցու միջև: Մրան է՞լ կհետեւն բանակա-
նության ձայնին, ավելի ճիշտ՝ Ադրբեջանը կճանաչի՞ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնա-
վարությունը, նրա անկախ ու ինքնիշխան գոյությունն իր հարեւանությամբ: Դժվա՞ր թե,
քան դժվար: Գիշերն «Ազատություն» ռադիոն հաղորդեց, թե բանակցությունների ժա-
մանակ Ադրբեջանի դաշնակցության ղեկավար, փոխվարչապետ Ջալիլովը խոսում
էր միայն հրադադարի եւ հայկական զորքերն ադրբեջանական հողից դուրս բերելու մա-
սին, իսկ ԼՂՀ արտոնման շախմատ Արկաղի Ղուկասյանը, այդքանը քավարար չհամա-
րելով, դաշնակցում էր, որ Ադրբեջանը ճանաչի Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետու-
թյան ինքնավարությունը: Ճանաչի, որդեգրի այն ընդունվի միջազգային հանրության
կողմից եւ ամենայն հնարավորություն ստանա նրան դիմելու օժանդակության համար,
եթե Ադրբեջանը հարձակվելու նոր փորձ կատարի: Ջալիլովը չի համաձայնել այս դաշ-
նակցին եւ, բանակցություններից հետո ելույթ ունենալով մոսկովյան հրադարակներից
մեկում իր հայրենակիցների կազմակերպած ցույցին, հայտարարել է, թե իր կառավա-
րության միակ հոգսն է հասնել հաստատուն հրադադարի եւ Ադրբեջանի սահմաններից
օտար զինված միավորումները դուրս բերել սալուն:

Նրա կարճ խելով՝ օտար զինված միավորումներ են Լեռնային Ղարաբաղի բանա-
կի զորքերը, եւ սրան էլ դեռ է դուրս բերվել իրենց հայրենի հանրապետությունից, քա-
նի որ ջալիլովներն այդ հանրապետությունը չեն ընդունում եւ նրա սարածքը ճանաչում
են իբրեւ ադրբեջանական հող, Ադրբեջանի սահմաններից ներս գտնվող սարածք:

Իբր, արդեն դաշնամատակարարություն կա բարձր մակարդակի՝ Ադրբեջանի ղեկավար
Հեյդար Ալիեւի ու ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաշնակցության Կարեն Բաբուրյանի հան-
դիման վերաբերյալ: Այն կլինի հաջորդ քայլը:

Իսկ այսօր Երևան է ժամանակ ԼՂՀ Պաշտպանության դեսպանական կոմիտեի նա-
խագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, ամենայն հավանականությամբ ՀՀ ղեկավարության հետ
դաշնամատակարարության բարձր մակարդակի հանդիմանը մեռնց բռնելիք դիրքի առթիվ: Ե-
րեւի թե կանխավ նախատեսված է եղել, որդեգրի հանդիմանը զնա Քոչարյանը, իսկ
սա ձեռնառն չէ թուրքին, որը Բաբուրյանի թեկնածությունն է դաշնակցելու: Ինչո՞ւ այդ-
պես: Այս էլ, հավանաբար, նրա համար, որ Քոչարյանը կովող կողմ է ներկայացնում,
ոչ վարչա-ընտրական միավոր... Նման բաները միայն գուցակության արդյունք են: Իսկ
իրականությունը... Կարծեմ, կեսունեն:

Այս բանակցություններին նվիրված մի խմբագրական հոդվածում օրեր անց «Ազգ»

իրավացիորեն նկատել էր. թե դրանք չի կարելի հայկական դիվանագիտության հաղթանակը համարել. քանի որ Մոսկվայում այն եղել է միայն զիջող կողմ: Գուցե այդ էլ արժանի ճնշումների դասճառով (հիշենք. որ Ալիեին հրաժարվելուց հետո Ռ. Քոչարյանը բացեիքաց ասում էր. թե ԱՄՆ-ը Հայաստանի կառավարության վրա մեծադեմ ճնշում է գործադրում՝ ԼՂ-ին հարկադրելու. որդեսգի այն կասարի ՄԱԿ-ի Անվանագրության խորհրդի կարգադրությունները: Սակայն այս դայանաններում անգամ Հայաստանի ներկայացուցիչները ղեկավարվել է Ադրբեյջանի հետ ունեցած ամեն ինչը քանակ կառավարություններում հակադրականները հրադարակ հանելին «Շահումյանի Երջանից եւ Մարտկերտի Երջանի գրավյալ մասից Ադրբեյջանի գործերի դուրս բերման վերաբերյալ» («Ազգ», սեպտ. 18):

Միանգամայն իրավացի դիտարկություն. որի անստույգ հեճակալում կարող է մեծ գողությունների առաջ կանգնեցնել Արցախին:

Սեպտեմբերի 15-ին Իրանի ղեկավար Ռաֆաանջանին հեռախոսազրույց է ունեցել Բ. Ելցինի հետ՝ հասուկ ժողով դարաբաղյան հակամարտությունը կարգավորելու խնդրին: Պայմանավորվել են. որդեսգի ամեն միջոց գործադրեն այն հարթելու եւ Երջանում խաղաղություն ստեղծելու համար

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն էլ Մոսկվայում հանդիպել է Ելցինի հետ: 45 րոպե ժամազրույցը հիմնականում վերաբերել է Ղարաբաղին: Դարձյալ ֆննվել են նրա խնդրի կարգավորման ուղիներ («Երկիր», սեպտ. 18):

Սեպտեմբերի 17-ին Բաբվում Հ. Ալիեին ընդունել է Թուրքիայի արտգործնախարար Չեթինին. ֆննվել է դարաբաղյան խնդիրը. ծրագրել են երկու երկրների համատեղ իրակա-նացնելիք միջոցառումներն այդ բնագավառում:

Այս օրերին ԱՄՆ-ի որեզդիդեն Բիլ Բլինթոնը նամակ էր հղել Հ. Ալիեին. արա-հայտում էր իր անհանգստությունն Ադրբեյջանի սարածֆները ԼՂՀ գործերի կողմից գրա-ված լինելու առթիվ. հայտնում. որ ինքը Հայաստանից դախանջել է ազդել ԼՂՀ վրա. որդեսգի այն գործերը եւ ֆաշի. հայտնում էր իր գոհունակությունը Ադրբեյջան-ԼՂՀ ան-միջական բանակցությունների համար. առաջարկում դրանք Երանգ Երանգակել եւ հասնել կա-յուն խաղաղության (սեպտ. «Երկիր», սեպտ. 16):

Արդեն մի ֆանի օր է. ռազմանակաշի բոլոր կեսերում դրությունն անփոփոխ է. հան-գիս. եւ դա ինձ լրջորեն անհանգստացնում է: Ուրից դարազաներում կարելի է ռա-խանալ. մսածել. թե սարիների աղեսալից ու դաժան դասերազմից հետո ժամանակա-վոր խաղաղություն է. ղեկավարվել է այն դարձնել ինչպեք. աղա դայֆարել հաստատուն վի-ճակի համար. եւ այն ժամանակ ու հետ կլինի երանություն: Սակայն հիմա. երբ թուր-քին է ձեռնառնում այդ ժամանակավոր. միայն ժամանակավոր խաղաղությունը. եւ նա է. որ օգսվելու է դրանից. դա այդ ինձ ոչ թե անհանգստացնում. դարազաղես լուրջ սազ-նաղ է դասճառում:

Իսկ թո՛ւրքը: Հեյդար Ալիեյը հասավ իր նդասակին՝ դարձավ իր հանրաղեսության միախեժան խալիֆը. Ազգային մեջլիսի նախագահն է. որեզդիդենի դաճոնակասարը. որ կնեանակի որեզդիդենը (մի ֆանի օր հետո նաեւ հանրաղեղեղ կընսրվի. անդայան կընսրվի) եւ ազաւ է այդ հանրաղեսությունը ֆեղելու իր ուզած ուղղությամբ: Իսկ այսօր նրա ուզածը Ղարաբաղի վերանվաճումն է. որի համար. նախորդների ղեկ. դասրաս է սալ ամեն ինչ՝ եւ արյուն. եւ գոհեր. եւ իր երկրի ամբողջ հարսությունը: Տալ ամեն-ա-

մեն ինչ. նույնիսկ Ադրբեյջանի անկախությունը. որ դարձյալ նախորդների ղեկ. մինչեւ այսօր դասերացնում էր հյուսիսի հարեանի լծից ազաւ լինելու մեջ. իսկ վերջին օ-րերին գնաց. նրան ենթակա լինելու դասրասակամություն հայտնեց. լորճաուեր ճա-րեւ արասանեց իր հավասարության վերաբերյալ. վերադարձավ. իր. դժվարությամբ էլ դա դարձրեց միլի մեջլիսի որոշում: Դժվարության տղավորությունն անհրաժեւ էր հյուսիսի ազգի աչիին թուջ փչելու համար. որդեսգի այն միամիտը մսածի. թե զարդաւ Ալիեին ի՞նչ բարդություններ լուծեց. ինչդիսի՞ ժանր գնով. որոնց դիմաց մենք էլ ղեկ էր դասրաս լինեմ գիջումների:

Եվ. այսֆանի հետ միասին. անկասկած. նա կարգուկանոնի սակ դրեց իր Ադրբեյջա-նի խախտված հավասարակեռությունը. գորությունն է միավորում եւ փոխադրում դարա-բաղյան ճակաս: Նույնիսկ Ադրբեյջանում. հասկաղես հակամարտության գոտում. ռու-սական գորք տեղադրելու խոսում էլ է ղոկել: Իսկ մենք լավ ենք ճանաչում Ադրբեյջա-նում տեղադրված ռուսական գորքին. ամենակարճ ժամանակում կաւառնով «թուրֆա-ցած». ոնց որ քլիասված լինի:

Այս՝ մերօրյա խաղաղության ետնաբեղը դարաբաղյան ճակասում: Իսկ մերոնք ի՞նչ են անում այդ ժամանակավոր խաղաղությունից առավելագույն օգուեր ֆաղելու հա-մար: Տեսանելի ու Երանգի ոչինչ: Մենք էլ ֆաջ գիտեմք. որ մեր ֆաղաֆական առաջ-նորդները տեսանելից այն կողմ ոչինչ ոչ անում են. ոչ էլ կարող են անել:

Ալիեի մոսկովյան Երանգից հաջողություններից հետո Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն Երա-ղեց Մոսկվա՝ երեի թե հակամարտության ասղարեզում իր ու թուրքի հավասարակեու-թյուն ստեղծելու... Եվ Ռուսաստանի ղեկավարներին համոզեց. թե այդ հակամարտություն կոչված գոտում Հայաստանը ոչ որեւէ մասնակցություն ունի. ոչ Երան կամ հետաֆրու-թյուն. դա մեն ու միայն Ղարաբաղ-ադրբեյջանական երեույթ է. եւ եթե հիմա Բաբում ու Ստեֆանակերտն արդեն փորձում են իրար հետ լեզու գտնել. հենց դա էլ բարդույթի լուծման միակ ելքն է. միակ ճանաղարհը:

Ալիեին աւխարհին աղացուցել է. թե Ադրբեյջանի հետ գործ ունեցողը դասրաղի կերողը գործ ունի Իրանի ու Թուրքիայի. նույնիսկ նրանցից հարավ գտնվող մուսուլ-մանական աւխարհի հետ. գործ ունի նաեւ Միջին Ասիայի. Ղազախստանի. առհասա-րակ. այսղես կոչված. ԱՊՀ աստաններում գտնվող բոլոր մուսուլմանական երկրների հետ: Թե չէ. այդ հին աղվեսի մոսկովյան բանակցությունների առաջին իսկ օրը Մոսկ-վայում ի՞նչ գործ ունեւ արդի մուսուլմանության՝ ռուսի համար ամենաաղեղեղիկ ա-ռաջնորդներից մեկը՝ Նուրսուլթան Նազարբաեյը: Արաբում ոչ մի. եւ նրա ու Ելցինի հանդիղմանը վերաբերող հաղորդումների մեջ ժանձաղ բաներ ասվեցին միայն: Իսկ խորում Ելցին-Ալիե հանդիղման նախաղասրասությունն էր. Նազարբաեի՝ այդ հանդիղմանն ուղղություն սղող. հանձնարարության ղեկ հնչած տեսակեղ:

Այսղես. ուրեմն. Ալիեյը Ռուսաստանին՝ մեր գոտու բոլոր հարցերը լուծող միակ ու-ժին. ցույց է սալիս. աղացուցում. համոզում. որ իր քիկուներում կանգնած են այսֆան-այսֆան ուժեր: իսկ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն աւխարհին հասկաղեց. թե Ադրբեյջանի դեմ. իրեւ հակաուակորդ կողմ կամ մարտնչող ուժ մի խեղճ ու կրակ Լեոնային Ղա-րաբաղ է. վերջերս էլ աւխարհի համար աղեղաու դարձած բախախնդիրների մի խումբ. որը միայն ջուր ու արյուն է ղոցոռում այս Անդրկովկաս կոչված սարածֆում:

Սեպտեմբերի կեսին Կիողոսի հայկական փոտրաթիվ գաղութի ներկայացուցիչներն Ար-ցախ հասցրին բարեգործական իրենց օգնությունը. եւ այստեղ խնդրի ղեկավար տեր Բար-թողը հայտարարեց. «Մեզի համար Արցախի ժողովուրդը միեւ ղիսի մնա օրինակը ֆաջ հայուն. որ այսօր կկոչի. որդեսգի Սփյուռքի եւ Հայրենիքի հայությունը կարողանա գո-յություն ունենալ. աղբիլ ազաւ ու հղարս.- աղա նա ալեւաղեց.- Արցախցիներն իրենց դայֆարով մեկընդմիեւ փարաեցին այն սարածված կարծիքը. թե հայը սղար է ու թու-լանորք: ... Մենք հղարս զգաղիմք. որ կղասկանիմք այս ժողովրդին: Շա՛ս հղարս: Անանկ

հոյսարություն մը, որ ժառանգեցինք Արցախի ժողովրդին... Արդամի մեջ տեսա արդյունքը մեծ կոիվներու, սակայն ի դասիկ հայության, քաղաքին մզկիթը բացարձակ վնաս չէր կրած: Ծառի մը սակ մասած էին երկու հայ գյուղացի կիներ: Երբ որ զիրենք նկատեցին, ըսին՝ եկուր, հաց ուտենք: Ուզեցին ինձի հետ կիսել իրենց համեստ դասառը, չնայած որ ունեցածնին իրենց իսկ չէր բավեր: Այդպիսի անձեր կամբողջացնեն Արցախի նկարը: Քաջ ժողովուրդ, որ ամբողջ աշխարհի հայությունը հայացուց: Եվ մենք այսօր առավել հոյս ենք, որ կդասկանինք այս հին ու ազնվական ցեղին» («Ազգ», սեպտ. 17):

Սեպտեմբերի 18-ին Բաբու եր ժամանել ԱՊՀ խորհրդարանականների դասվիրակությունը Ղարղզստանի ԳԽ-ի նախագահ մեդեթկան Շերիմկուլովի գլխավորությամբ: Երեի նույնական էր իր աջակցությունը բերել դարաբաղյան բարդույթի կարգավորմանը: 19-ին էլ դասվիրակությունը եղավ Երեւանում: 20-ին այն ժամանեց ԼՂՀ, այնտեղից անցավ Արդամի Երջան՝ երեի նույնական ունենալով ծանոթանալ ԼՂՀ գործերի հսկողության սակ զսնվող ադրբեջանական սարածի փճակին:

Սեպտեմբերի 21-ին Շերիմկուլովի դասվիրակությունը վերսին Բաբու եր, խոսում էր ԼՂՀ՝ որդես խաղաղության ձգտող երկրի մասին, որը, սակայն, դեռ չի վճռել՝ երբ որդեսի ազատ գրաված սարածները: Իսկ Ադրբեջանի միլի մեջլիսում որոշեցին ընդունվել ԱՊՀ Երբերը, համոզված, որ այնտեղ կկարողանան հաջողությամբ լուծել իրենց հարցերը:

Հանկարծիվ Ղարաբաղի մը:

Այսօր, երեի ՀՀ անկախության սարելիցի առթիվ, հեռուստատեսությամբ, «Երբերի» փոխարեն ցուցադրեցին տեսաֆիլմ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի մասին: Ֆիլմ, որը կոչել էին «Անկախությունը տոն չէ...»: Իսկարդես, տոն չէ, այլ տառադան, ժողովրդի ինքնության ու հոյսարության բոլոր փորձանքներից դաժանագույնը, որը, սակայն, փառաբանվում է որդես մեր բոլոր իղձերի իրականացում: Եվ վերջում էլ հեղինակը հարցրեց՝ «Ի՞նչ կլինե՞ր, եթե նա (երեի Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը) չլիներ», ապա ինքն իր անմիջ հարցին դասախանեց՝ «Չէ՛ր կարող չլինել»:

Սեպտեմբերի 23-ին տեղի ունեցավ ԼՂՀ եւ Ադրբեջանի փոխվարչադատներ Ժիրայր Պողոսյանի ու Արաս Արասովի հանդիպումը երկու հանրադատությունների սահմանագլխին: Բանակցություններն անցան գործարար մթնոլորտում: Արժարժվեցին երկու կողմերի համար մեծ կարեւորություն ունեցող հարցեր: Դրանք հիմնականում վերաբերում էին Հայաստանի եւ ԼՂՀ էներգետիկ ու սրանադորային Երջանակություններին: Ադրբեջանական կողմը համաձայնեց առաջիկայում բացել Եվլախ-Արդամ-Ստեփանակերտ-Գորիս-Նախիջեւան գազամուղը, աշխատանքներ սանել Եվլախ-Արդամ-Ստեփանակերտ երկաթգծի վերականգնման ուղղությամբ: Փոխարենը դարաբաղյան կողմը խոստացավ ադախովել հարեւան հանրադատության ջրի մասակարարումը: Մոտ երկու ժամ տեսած բանակցությունների ժամանակ առաջարկվեց կազմել աշխատանքային խմբեր, որոնք որդես է արագացնեն առաջարկված խնդիրների իրականացումը:

Փոխվարչադատները տեղում համաձայնության եկան նորից հանդիպել այս աշխատանքների իրականացումից հետո» («Երկիր», սեպտ. 24):

Սեպտեմբերի 24-ին Մոսկվայում ԱՊՀ երկրների գազաբաժնողակ էր, որը միաձայն Ադրբեջանն ընդունեց իր Երբերը:

Սեպտեմբերի 25-ին Հ. Ալիեւն ու Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, Ռուսաստանի արգործմիսրության միջնորդությամբ, հանդիպում ունեցան, քննեցին Լեւոնային Ղարաբաղի ու Ադրբեջանի հակամարտության լուծման խնդիրը: Հավանաբար գրույցը գնացել

է խոսանավումներով, եւ արդյունում դարգվել է մի բան, որ հրադարարը որդես է երկարածով եւս մեկ ամսով, որի ընթացում Ադրբեջան-ԼՂՀ հանդիպումներն ուղիներ կհարթեն վերջնական լուծումների համար («Ազգ», սեպտ. 28):

Սեպտեմբերի 24-28-ը տեղի են ունեցել ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի ոչ դաստնական խորհրդակցություններ, որոնց մասնակցում էին ՀՀ կողմից Ժիրայր Լիդարիսյանը, ԼՂՀ-ից Արկաղի Ղուկասյանը: Ընդունվել էր նոր մի գրաֆիկ, որ սկզբունքորեն սարբերվում էր նախորդներից (822, 853 եւն), եւ որդես էլ մամուլում եղան կարծիքներ ի նույն սրա («Ազգ», սեպտ.30), չի կարելի չնկատել, որ այս անգամ բացահայտորեն արհամարհվում էին ԼՂՀ իրավունքները, հակառակորդ կողմին ոչ մի զիջում չէր դարադրվում ԼՂՀ օգտին, այլ միայն ու միայն նա էր դարազավորվում իր զիջումներն անել դաստնական հանցագործի դիրքում հայսնվածի չունեցած իրավունքով: Ահա այդ գրաֆիկի հիմնական մասը.

«Հոկտեմբերի 10-20-ը կայանալու է Մինսկի խորհրդաժողովի բացման նուսաԵրջանի նախադաստնական հանդիպումը:

Հոկտեմբերի 23-ին Լեւոնային Ղարաբաղի դեկավարությունը զեկուցելու է վերջերս գրավված ադրբեջանական սարածներից դուրս գալու դաստնականության, իսկ մյուս կողմերը՝ հաղորդակցման բոլոր միջոցների եւ ճանադարհների վերականգնմանը խոչընդոտող գործոնների վերացման ու վերանորոգման աշխատանքներն սկսելու մասին:

Հոկտեմբերի 24-ին սկսվելու է գործի դուրսբերումը Կուրաթիլի Երջանից եւ տեղանքի ականագերծումը: Գործընթացն ավարտվելու է հոկտեմբերի 25-ին: Հոկտեմբերի 26-ին բացվելու է Ադրբեջանից Հայաստան եւ նախիջեւան մոտ գործող գազատարը: Նույն օրը սկսվելու է զինուծի դուրսբերումը Արդամի Երջանից եւ տեղանքի ականագերծումը: Գործընթացն ավարտվելու է հոկտեմբերի 28-ին:

Հոկտեմբերի 28-ին տեղի է ունենալու զերիների եւ դասանդների փաստացի փոխանակումը:

Հոկտեմբերի 29-ին երկու կողմից բացվելու է Ղազախ-Իջեւան ճանադարհը:

Նույն օրը սկսվելու է գործի դուրսբերումը Ֆիզուլու Երջանից եւ տեղանքի ականագերծումը: Այն ավարտվելու է հոկտեմբերի 31-ին:

Նոյեմբերի 1-ին բացվելու է Ղազախ-Իջեւան երկաթուղին:

Նոյեմբերի 2-ին տեղի է ունենալու Մինսկի խորհրդաժողովի բացման նուսաԵրջանը՝ հակամարտող կողմերի բարձրագույն մակարդակով: Ընդունվելու է խորհրդաժողովի օրակարգը:

Նոյեմբերի 4-ին ավարտվելու է Մինսկի խորհրդաժողովի բացման նուսաԵրջանը: Նույն օրը սկսվելու է գործերի դուրսբերումը Ջաբրայիլի Երջանից եւ տեղանքի ականագերծումը: Գործընթացն ավարտվելու է նոյեմբերի 6-ին:

Նոյեմբերի 6-ին Ադրբեջանի կառավարությունը հայտարարելու է, որ «Քալբազարի Երջան վերադարձած անվանագույրյան մարմինների թվաքանակը սահմանափակ է լինելու», այն կազմելու է Երջանում վերահաստատված քնակչության մոտ մեկ տոկոսը եւ ամեն դարագայում չի գերազանցելու 500-ը: Նրանց սրամարդության սակ զսնվող զենքը սահմանափակվելու է աստնականերով եւ ինքնաձիգներով:

Նոյեմբերի 7-ին ԵԱՀԽ-ի հաստատած հանձնարարական դայանանների եւ սույն ժամանակացույցի հիման վրա սկսելու են գործել ԵԱՀԽ-ի մոտ 50 դիտորդից բաղկացած վերահսկիչ առաքելության առաջին սարերը:

Նույն օրը սկսվելու է զինուծի դուրսբերումը Քալբազարի Երջանից եւ տեղանքի ականագերծումը, որն ավարտվելու է նոյեմբերի 12-ին: Նոյեմբերի 9-ին վերահսկիչ հանձնաժողովը հաստատելու է Ջաբրայիլի Երջանից զինուծի դուրսբերման ավարտը:

Նոյեմբերի 10-ին ավարտվելու է սարածաԵրջանի մնացած բոլոր ճանադարհների ու հաղորդակցության միջոցների վերականգնումը:

Նոյեմբերի 13-ին սկսվելու է գործի դուրսբերումը Մարտակերտի Երջանից եւ տեղանքի ականագերծումը, որն ավարտվելու է նոյեմբերի 16-ին:

Հակամարտության գոտու սահմանումը

Սույն հավելվածի դայանմաները չեն ենթարդում որևէ դիվանագիտական կամ ֆա-
ռաֆական կարգավիճակի ճանաչում ըստ սեղական կամ միջազգային օրենքի:
Հակամարտության գոտին ընդգրկում է հետևյալ սարածքները.

Ա) Հայաստանից դեղի արեւելք, Վրաստանի սահմանից, Քուր գետի եւ Մինգե-
չաուրի ջրամբարի հարավային ափից հարավ, Արաֆու գետի հյուսիսային ափից հյու-
սիս ընկած ողջ սարածքը՝ առանց 48-րդ հորիզոնականից արեւելք գտնվող հողերի:

Բ) Հայաստանի եւ Նախիջեւանի սահմանագծի երկայնքով երկու կողմից 5 կմ
լայնությամբ շերտը:

Գ) Հայաստանի եւ Ադրբեջանի մնացած սահմանների երկայնքով երկու կողմից
20 կմ լայնությամբ շերտը:

Եթե սահմանման մեջ որոշ սարածքներ հասվում են, հակամարտության գոտին
դրանից չի սեծանում:

Անհրաժեշտության դեպքում Մինսկի խորհրդածողովը կամ նրա աշխատակիցները
կարող են վերանայել սույն ուղեցույցը» («Երկիր», սեպտ. 30):

Գրաֆիկը հրադարակած թերթը չակետների մեջ չի առել այն, չի էլ սեղեկացրել,
թե ի՞նչ միջանկյուն է արել... Իսկ տպագրված սարքերակով այն շատ անկասար, սեխ-
նիկադեմ էլ թափափված է. այնտեղ Լեռնային Ղարաբաղի բախտի մասին ոչ մի բառ
չկա, ԼՂՀ ասելու փոխարեն գրվում է «Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարություն», գոր-
ծերի դուրսերումը չի դարձրելու Շահումյանի ժողովից եւ նման ուրիշ բաներ:

Ի՞նչ կհասնի այս նոր փաստաթուղթը, նախորդների դեմ կընդունեն-կհրթնան-կդնեն
մի կո՞ղմ, թե՞ կենթարկվեն նրա անդեմ-հակահայկական ոգուն եւ գործի՞ կանցնեն:
Ադրբեջան, այս մեկի վերջն էլ տեսնենք:

Հոկտեմբերի 7-ին երեք կողմերը (Հայաստան, Ադրբեջան, ԼՂՀ) դեմ է ներկայաց-
նելին իրենց վերջնական դիրքորոշումները Փարիզում ընդունված նոր գրաֆիկի առթիվ:
ԼՂՀ-ը, չնայած գոհ չէր նրանից, ուներ վերադառնալու նույն սկզբունքային դիտար-
կումներ, համաձայնեց ներկայացնել: Հայաստանը՝ եւս: Իսկ Ադրբեջանը ոչ մի նշա-
նով ցույց չէր տալիս, թե այն իրեն էլ է վերաբերում, հակառակը, շարունակում էր
մարտական գործողությունները ճակատային գծերում (նմրակոծում էր ՀՀ սահմանային
գյուղերը, նոր դասանդներ էր սարել Գորիսի կողմերում): Ասում էին՝ ԵԱՀԽ անդամ
երկրներն էլ դեռեւս դասրաս չեն Լեռնային Ղարաբաղ ուղարկել 500 այն դիտար-
կումներին, որոնք դեմ է վերահսկելին գրաֆիկի իրականացմանը («Ազգ», հոկտեմբերի 6):

Հոկտեմբերի սկզբներին (հոկտ. 3-ին) Ադրբեջանում տրեզիդեմ էր ընդգրկել Հ. Ալիե-
րը, որին հեռագրով շնորհակալեց Լ. Տեր-Պետրոսյանը («Երկիր», հոկտ. 7):

Հրադարարը ԼՂՀ-ում խաղաղ-վերականգնողական աշխատանքների հնարավորու-
թյուններ էր ընձեռնել աշխատակազմի մասին, որի մի զգալի մասը զինվորությունն է: Գյու-
ղերում վերականգնվում էին ավերված բնակարաններն ու սննտական շինությունները:

Կարմիր-Շուրաբի գիծու գործարանը ոսփ էր կանգնում եւ, որդես հետաքրքիր նորույթ,
հոկտեմբերի 15-ից այստեղ կգործի Կաբարայի արտադրության բաժանմունք, որի հիմ-
քի վրա հետագային նախատեսվում է արտադրել չոր Կաբար, որի համար Արցախն ան-
սահման հնարավորություններ ունի, նկատի է առնվում Կաբարի ճակնդեղի մեծ քանակ,
որ ստացվում է այստեղ («Ազգ», հոկտ. 7):

Ադրբեջանի ԱԳ նախարար Հասան Հասանովն «Ազատություն» ռադիոյի թղթակցին
հայտարարել է, թե նոր գրաֆիկը, որ Մարիո Ռաֆայելիի ստեղծածն է, Ադրբեջանի հա-

մար անընդունելի է, որովհետեւ հայկական զորքերի դուրսբերումն Ադրբեջանի սարած-
քից դայանմանով կամ է Ադրբեջանի կողմից ժողովրդավարական վերացման հետ, ադա
Ադրբեջանին դարձադրվում է վերականգնել Ղազախ-Իջեւան երկաթգծի վնասված տե-
ղանասերը, իսկ ոչ մի խոսք չի ասվում Նախիջեւանի ադաբեջանական վերաբերյալ
«Երկիր», հոկտ. 9):

Հոկտեմբերի 8-ին Մոսկվայում սեղի ունեցավ Բ. Ելցինի հանդիպումը Այսկովկա-
սի հանրադարձությունների ղեկավարների հետ: Զննության առնվեցին այս սարածքում
ժողովրդական հակամարտությունները վերացնելու, կայուն խաղաղություն ստեղծելու հարցերը:
Ելցինը դասրասականություն հայտնեց՝ իր երկրի հնարավորությունները գործադրելու,
որդեսով լուծվեն դրանք:

Հոկտեմբերի 8-ին ժամը 16.00-ին դեմ է կայանար Տեր-Պետրոսյան-Ալիե հանդի-
պումը Մոսկվայում, սակայն Ադրբեջանի նախագահն անադատելիորեն վերադարձավ
Բախո՝ դասրասականելով, որ այնտեղ իրավիճակը լարված է: «Հայրուրի» թղթակցը
կադվել էր Բախոյի ադրբեջանների հետ, ադրբեջանի մայրաքաղաքում հանգիստ է: Մոսկո-
վյան դիտարկների կարծիքով՝ Հեյդար Ալիեւն ուղղակիորեն խոսակալել է Հայաստանի նա-
խագահի հետ առանձին հանդիպումից, ինչը հիմք էր տալիս կասկածի առնել Լե-
ուն Տեր-Պետրոսյանի այն հայտարարությունը, թե դարաքաղաքի հակամարտության եր-
կու կողմերը հասկացել են, որ ռազմական ճանադարհով հարցի լուծումն անհնարին
է» («Երկիր», հոկտ. 9):

Հոկտեմբերի 10-ին Չաքրայիլի ժողովից ադրբեջանական դիրքերից լայնածավալ հար-
ձակումներ են սկսվել հայկական դիրքերի վրա: Երկուստեք կորուսներ կան: Մերոնք
կորցրել են 5 զինվոր:

Մեկօրյա ընդմիջումից հետո դասրասականը նորոգվել է 12-ին: Թուրքերն այս անգամ
էլ հրթրակոծության են ենթարկել Հադրուրի ժողովից հարավային մասը: Բորքո-
ված մարտերով ԼՂՀ զորքերը կասեցրել են թուրքերի առաջխաղացումը՝ ադր 9 զոն:
Մակայն մերոնք ոչնչացրել են հակառակորդի երկու հենակետ, մեկը՝ Չաքրայիլի ժող-
ովի Շեյքեյ գյուղում, մյուսը՝ Ֆիզուլու ժողովի Նյուզգերում:

Շահումյանի ժողովից հայ ֆիդայիները ոչնչացրել են զինվորներ սեղակոխող մեկ
ավտոբուս:

Թուրքերը գրոհների էին դիմում ռազմաճակատի բոլոր հասկածներում: Իրականանում
են հայկական կողմի զգուցանման սրտի խոսքերը, երբ ասում էին՝ թուրքը հրադարար
է դահանջում նոր գրոհների դասրասակելու համար:

Հակամարտության գոտի է այցելել ԵԱՀԽ-ի դասվիրակությունը՝ Շվեդիայի ԱԳՆ-
ի ներկայացուցիչ Մարիաս Մոսքերգի գլխավորությամբ: Ասում են՝ այն ստացել է Ադր-
բեջանի դիտարկությունները նոր գրաֆիկի վերաքաղաք:

Թուրքական «Հուրիթ» թերթի հադրոդման համաձայն՝ Ադրբեջան են ժամանել ռուս
200 սղաներ, որոնք դեմ է սեղակոծելն Կաբարայի ռադարային հայտնի կայանում, ո-
րով հիմք կդրվի ռուս-ադրբեջանական ռազմական համագործակցության («Ազգ», հոկտ.
13):

Հոկտեմբերի 7-ին ՄԱԿ-ի Անվանգության խորհուրդը հրադարակել էր նոր որոշում
(N 874), որը կոչ էր անում իրականացնել նախորդ գրաֆիկը: Ադրբեջանական կողմը
հիմա էլ ընդդիմանում էր՝ դասրասական համարելով այն, որ գրաֆիկում նախնական ֆայ-
լերից մեկը չի ճանաչվում ԼՂՀ-ից փախած 50 հազար ադրբեջանցիների վերադարձն
իրենց նախկին բնակավայրերը («Երկիր», հոկտ. 19):

Սակայն հենց միայն մի հանգամանք՝ որ այս փաստաթղթով ԼՂ-ը համարվում էր Ադրբեջանի մաս, դեռ է. որ նրանից հետո դառնա հայկական կողմերին: Մինչդեռ Ժ. Լիդարիսյանի հայտարարությունում այդ փաստաթուղթը համարվում էր մի առաջափայլ նախորդների համեմատությամբ (սեւ. օրինակ, «Ազգ», հոկտ. 20-ին նրա մամուլի ասուլիսին վերաբերող հաղորդումը):

«Ըստ ՀՀ բռնազաղթածների վարչության սվյալների՝ իրենց նախկին բնակավայրերն են վերադարձել Հայաստանում գրանցված 44.500 բռնազաղթածներից 30 հազարը: Նրանք հիմնականում վերադառնում են Մասրակերտի, Ասկերանի քաղաքների իրենց գյուղերը, որոնք մեծ մասամբ այրվել ու ավերվել են թեմանու կողմից: Ըստ նույն աղբյուրի՝ միայն Ղարաբաղի սարածօրում ավերվել է 13 հազար տուն: Այժմ ՀՀ կառավարության հանձնարարությամբ բռնազաղթածների վարչությունը իրականացնում է Մասրակերտի քաղաքի 7 եւ Ասկերանի քաղաքի 4 գյուղերի վերականգնումը: Առայժմ կվերանորոգվի յուրաքանչյուր վնասված սան միայն մեկ սենյակը՝ հնարավորություն ընձեռելով վերադարձող ընտանիքներին ձմեռել հարազատ գյուղերում: Նշված ծավալով վերանորոգման աշխատանքները նախատեսվում է ավարտել մինչեւ նոյեմբերի 15-ը» («Երկիր», հոկտ. 19):

Հոկտեմբերի 14-ին Ֆրանսիայի Միջազգային դիվանագիտական ակադեմիայի հրավերով Փարիզ ժամանած ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռոբերտ Զոչարյանը հայտարարել է, թե հակամարտության հարցը բնակչության ԼՂՀ անկախ դեմոկրատիայի տրամադրմանը հաշտության հասնելու դեպքում շատ ավելի բարդ խնդիրներ են ստեղծվելու:

Հոկտեմբերի 15-ին ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահը ելույթ է ունեցել դիվանագիտական ակադեմիայի դահլիճում, իսկ հաջորդ օրը նրա դասընթացը սրվել է մեծ հյուսիսային Փարիզի շուրջ հյուսիսայիններից մեկում: Պաշտոնական հաղորդագրություններում ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահը ներկայացրել էր որդես Լեռնային Ղարաբաղի նախագահ: Կիրակի օրը Զոչարյանը մեկնել է Բիլֆիյա, ուր նախատեսվում էր նրա հանդիպումները ՆԱՏՕ-յի, Եվրախորհրդարանի եւ արագործնախարարության բարձրաստիճանի մասնակցների հետ» («Ազգ», հոկտ. 20):

Հոկտեմբերի 18-ին էլ Ռ. Զոչարյանը եղել է Բելգիայի մայրաքաղաք Բրյուսելում, ուր մասնակցել էր հանդիպումներ է ունեցել ՆԱՏՕ-յի գրասենյակում, Եվրախորհրդում, բնակարանում ԼՂՀ վիճակի կարգավորման հարցը:

Հոկտեմբերի 21-ին «Ազգը» տղաբեր է ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 874-րդ փաստաթղթի շուրջ ԱԳՆ-ի առաջին տեղակալ Ժիրայր Լիդարիսյանի հարցազրույցը: Այստեղ բանախոսը փորձում էր ցույց տալ, թե 874-ը լավ էր նախորդներից եւ ընդունելի (բայց ինքն ընդունելի էր համարել նաեւ նախորդները): Գիտե՛ք, որ իր կառավարությունն ընդունել է որոշում, որով անընդունելի դեռ էր ճանաչվել բոլոր այն փաստաթղթերը, որոնցում ԼՂ-ը կհամարվի Ադրբեջանի մաս: Հիմա այստեղ դա արված է կողմնորոշում, եւ ինքն ընդունում է:

Իբր, հոկտեմբերի 19-ին Հռոմում դեռ է սկսվել Մինսկի խմբի 9-յակի ոչ մասնակցական խորհրդակցություն, որում հնարավոր դեռ է լինի որոշ հարցերում առաջադրված անել, քանի որ 874-րդի մասին Բոսնո Ղալիին ու Մարիո Ռաֆայելիին իրենց կրակային դիտարկումներն ու դաժնացնում են ուղարկել ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի մասնակցության Կարեն Բաբուրյանը եւ ԼՂՀ արագործնախարար Արկաղի Ղուկասյանը (սեւ «Ազգ», հոկտեմ. 21):

Հոկտեմբերի 21-22-ին ծանր մարտեր են եղել Չաքրայի քաղաքում: ԼՂՀ զորքերը,

թուրքերի համար եւ սեւական ճնշման սակ զիջել են քաղաքի չորս հենակետեր (Կույջակ, Չափարաւ, Շեյքեյ, Նյուզգեր):

Պաշտպանական օջախներ կային նաեւ այլ վայրերում՝ ինչպես ԼՂՀ հարավում, այնպես էլ հյուսիսում:

Ըստ երեւոյթին հայկական լրատվության աղբյուրները ստույգ չէին ճակատին վերաբերող իրենց տեղեկություններում, դարձ ասած՝ թափանցում էին իրական դրությունը... Քանի որ Ռուսաստանի արագործնախարարությունը հոկտեմբերի 25-ին հրադարարկեց հայտարարություն, որով նշում էր Ղարաբաղյան ուժերի նոր ակտիվ գործողությունների ու գրավումների մասին՝ առաջարկելով եւ կանգնել նման ֆայլերից: Ահա այդ հայտարարության էական մասը եւ արվող վճռական առաջարկը. «Սկսվել է Ղարաբաղի հայերի հարձակումը Ադրբեջանի հարավարեւմտյան քաղաքներում, Լեռնային Ղարաբաղի սարածօրի սահմաններից դուրս: Դա նշանակում է հակամարտության հետագա սարածում, որը ձեռնարկ է ստանում առանձնապես աղետալի հետեւանքներ ունի սասնյակ հազարավոր ադրբեջանցի նոր փախսականների համար: Կենսաապահովման աղբյուրներից կտրվել են Ադրբեջանի խիստ բնակեցված քաղաքներ, բռնազաղթվել են խաղաղ գյուղեր, որոնք նույնպես կարող են կողոպուտի ու ավերումի օբյեկտներ դառնալ:

Ռուսաստանի դաշնության ԱԳ նախարարությունը Ղարաբաղի զինված կազմավորումներին կոչ է անում դադարեցնել հարձակումը, իրենց ուժերը եւ ֆաեւել ելման դիրքերը» («Երկիր», հոկտ. 27):

Լրատվության մեր աղբյուրները ռազմաճակատի բոլոր գոտիներում անդորր են արձանագրում: Իսկ ադրբեջանցիների ղեկավարներով՝ մեր զորքերը նոր գոտիներ են ձեռնարկել: Թվում է՝ սա մոտ է ճշմարտության, քանի որ հոկտեմբերի 27-ի ժամը 18-ից հարավարեւմտյան ուղղությամբ գործող Ղարաբաղյան զորամիավորումները բանակի հրամանատարության հրամանով դադարեցրել են մարտական գործողությունները՝ հնարավորություն տալով Չանգելյանի քաղաքի խաղաղ բնակչությանը դուրս գալու ռազմական գործողությունների սարածօրից: Հետախուզության սվյալներով՝ ֆաղափառական բնակչության հետ միասին Չանգելյանի քաղաքից հեռանում էին նաեւ ադրբեջանական զինված կազմավորումները:

Հետախուզության մի այլ տեղեկության համաձայն՝ շարունակվում են հակառակորդի կենդանի ուժի եւ տեխնիկայի ակտիվ տեղափոխումներ Ասկերանի եւ Մասրակերտի մասնակցական գոտիների հայկական դիրքերի ուղղությամբ:

Հոկտեմբերի լույս 28-ի զիջելով թեմանու իրենականության է ենթարկել Մասրակերտի քաղաքի Մասաղիս գյուղի մոտ տեղակայված հայկական մասնակցական դիրքերը» («Երկիր», հոկտ. 29):

Ադրբեջանական ուժերը, ռազմաճակատի հիմնական հանգույցներում անհաջողության մասնակցելով, անհանգիստ էին, հայկական դիրքերը կրակի սակ էին առնում առանձին կետերում: Այդպես եղավ նաեւ Ադրբեջանի հյուսիս ընկած Շահբուլաղում (հին Տիգրանակետ), ուր դիրքավորված արցախցիների վրա հոկտեմբերի 29-ին կրակ տեղացին, սակայն եւ սարսափահար ճողոպրեցին, երբ ճաշակեցին դասախոսան միջոցառման դառնությունը:

Նույն 29-ին Ֆիզուլու քաղաքի արեւելյան մասում, նախորդ օրերին նախադասարանական զորաւարներից հետո, Բոյուֆ-Բահմանլի գյուղի ուղղությամբ թուրքերը մեծ գրոհ ձեռնարկեցին՝ գործի դնելով ռազմական 4 ուղղաթիռներ, որոնցից մեկը վայր զգվեց հենց գրոհի սկզբին:

Իսկ հարավում, Չանգելյանի քաղաքի սարածօրից, թուրքերի Իրան փախչելն այլեւս դարձել էր անհաղթահարելի («Ազգ», հոկտ. 30):

Նոյեմբերի առաջին օրերին չէին լուսն այն լուրերը, որ հոկտեմբերի վերջին էին արածվել Ադրբեջանի դաշնակազմի լրացման կողմից. Չանգելանը նվաճված է հայկական ուժերի կողմից, եւ այնտեղ հարցը լուծել են նորագույն սանկտով (T-80): Բայց ծանր է դրությունը նաեւ Բայրականի (նախկին Ժդանովի) երջանում, որ հայերը բավական խրատեցել են երեւի նրա սակ ունենալով հասնել Մուղանի խորքը («Ազգ», նոյեմբ. 2):

Հայկական աղբյուրները հերքում էին Բայրականին վերաբերող լուրը (անդ), մանավանդ, որ հաղորդում էին նաեւ, թէ թուրքերն իրենք են «Գրադով» հրթիռակոծել Մարսունու դաշնակազմի դիրքերը, իսկ մերոնք՝ հրադադարի համաձայնագրով կաշկանդված, դասասխան միջոցների չեն դիմել («Երկիր», նոյեմբ. 2):

Նոյեմբերի 2-ին «Երկիրը», «Հայրուրից» առնելով, հրադարարկել է Ադրբեջանի կառավարության ղեկավար Բարսուղար Լալա-Շովբյաթ Հաջիեայի մի երկու անկեղծ խոստովանությունները: Լալա-Շովբյաթ խանուրը հայրենակից փախսականների հետ էր գրուցում, Ադրբեջանից, Ֆիզուլուց, Չանգելանից ու հարեւան երջաններից փախսածների հետ էւ, որդես երկրի սիրուհուն կվայելէր, նրանց բարի գալուստ չէր ասում, գլխի վրա տեղ չէր խոստանում, այլ կեսամբում էր, որ իրենց տունները թողել-փախել են: Ասում էր. «Մենք 100 օր զենքի արքեր տեսակներից ունենալով ենք երեսակոծեցի՞նք Մսեփանակերքը, բայց ստեփանակերցիները, անգամ կանայք ու երեխաները, աղբյուրից նկուղներում, չլեցին իրենց հայրենի հողը: Իսկ մեր ժողովուրդը առաջին իսկ կրակոցից փախչում է»:

Լալա-Շովբյաթ խանուրը ղեկավարար էր, հանրադատության ազդեցիկ մարդկանցից մեկը, տեղյակ նոր խալիֆ Հեյդար Ալիեւի ունեցած անձնական գրույցներին: Եւ ահա նա այստիպի մի մանրամասն էլ հաղորդեց այդ գրույցներից. «Լեռնային Ղարաբաղի հանրադատության ՊՊԿ-ի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը զանգ է սվել Հեյդար Բիբիին ու ասել «Շնորհակալություն, Հեյդար Ալիեւիչ, մեզ բախտից թողած հոգր անկերի, տեսակ-տեսակ թնդանոթների եւ այնքան զինամթերքի համար, որոնցով մերոնք կարող են մի արքի կռվել ձեր դեմ»: հետո էլ «Չայրացած խանուրն իր խոստովանումները հերքեց ադրբեջանական մամուլի այն սուտ լուրը, որ իբր Ղարաբաղյան բանակի շարժում կան նեգրեր, արաբներ, ամերիկացի ու անգլիացի զինվորներ: Նա նեցեց, որ դա սուտ է, եւ այնտեղ միայն հայերն են կռվում»:

Տեսնո՞ւմ եմ, Ադրբեջանում վերջապես այսօր իրատես մի մարդ էլ է հայտնվել, այն էլ ղեկավարող, որը խոստովանում է, թէ Ղարաբաղում միայն հայերն են կռվում, այն էլ հերոսաբար ու աննկուն, որ Մսեփանակերսն Մսեփանակերս է եւ ոչ թէ Խանկենդի եւ որ հայերը կռվում ու հաղթում են իրենց՝ ադրբեջանցիների թողած-լքած զենք ու զինամթերքով:

Իսկ թուրքիայում վերջին օրերին հակահայկական ցույցեր էին տեղի ունենում: Բիբի-Սիբի հաղորդման համաձայն՝ Էրզրումում նախորդ կիրակի մոտ 20 հազար մարդ է հավաքվել բողոքի միջինգի՝ դաշնակազմի Ադրբեջանի ռազմական դաշնակազմի համար վրեժխնդիր լինել հայերից: Կասաղած ցուցարարներն այրել են Հայաստանի դրոշմը: Էրզրումի Բաղադադուլիսը հանդես է եկել համախմբվածության եւ վճռական գործողությունների կոչով, որից հետո հավաքվածներին բաժանվել է մոտ 1000 «Կալաշնիկով» ավտոմատ:

Թեւ թուրքական աղբյուրները ղմրում են, որ այստիպի ցույցերը չեն համադասախանում երկրի դաշնակազմի Բաղադադուլիսը, արսասահմանյան դիտորդների կարծիքով՝ նման խոսք միջոցառումները չէին կարող կազմակերպվել առանց իշխանությունների գիտության («Երկիր», նոյեմբ. 3):

Նոյեմբերի 2-ին Ադրբեջանի արտգործնախարար Հասանովը Թուրքիա է ժամանել՝ իր հետ առած Հեյդար Ալիեւի ուղերձը որեզրորեն Մուլեյման Դեմիրելին: Թուրքը թուրքին հաղորդում էր, թէ միջազգային կազմակերպությունների (ՄԱԿ, ԵԱՀԽ) որոշումները ոչ մի օգուտ չսվին, մնում է, որ «ագրեսորի նկատմամբ ստիպողական միջոցներ գործադրվեն»: Այդ առաջարկությանը համաձայն էր նաեւ թուրքիայի արտգործնախարար Չեթինը (նույն տեղում):

ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաշնակազմի Կ. Բարսուղարը հայտարարել է, թէ հնարավոր է համարվում գրավված ադրբեջանական երջանների մի մասը վերադարձնել դայմանով, որ Ադրբեջանը ճանաչի ԼՂՀ անկախությունը: Ընդ որում այդ երկուսը գրավված արածներին հանձնումն ու ԼՂՀ անկախության ճանաչումը հաստատող որոշումները դեռ է ընդունվել միաժամանակ, քանի որ Ադրբեջանը չգիտե հարգել իր դաշնակազմությունները եւ հնարավոր է, որ գրավված արածները եւ սահմանային հետ հրաժարվի ԼՂՀ անկախության համար բանակցելուց («Ազգ», նոյեմ. 3):

Բայրականի երջանից թուրքերը կրակակոծում են Ֆիզուլիի երջանի հայկական դիրքերը, եւ կործանվում են ադրբեջանական բնակավայրերը (նույն տեղում):

Գնդակոծվում ու հրետակոծվում են նաեւ հայկական դիրքերը Մարսունու, Մարսակերտի, Քալբաջարի երջաններում, այսինքն՝ Ադրբեջանը խախտում էր հրադադարի դայմանները: Եւ, այսուհանդերձ, Ադրբեջանն էր, որ վերջին իրադարձություններից հետո դիմեց ՄԱԿ՝ դաշնակազմի անհատապես հրավիրել Անվանագրության խորհրդի նիստ: Հայաստանն էլ իր կողմից էր զանգասվում ՄԱԿ-ին՝ Ադրբեջանի կողմից հրադադարը դաշնակազմի խախտելու համար: Անվանագրության խորհրդի նախագահը դասասխանել է, թէ հարցը կհանարվի ԵԱՀԽ Մինսկի հանդիպումից հետո («Ազգ», նոյեմբ. 4):

Նոյեմբերի 5-ին լրացված մարմինները հաղորդում էին, որ Մսեփանակերսում սկսվում է Ադրբեջանի կողմից վարձված օդաչուներ Անասուի Չիսյակովի ու Յուրի Բելիչենկոյի դասավարտությունը: Նրանք վայր են գցվել անցյալ հունվարին, մեղադրվում են Մսեփանակերսն ու արցախյան մյուս բնակավայրերը ունենալու մեջ (ամսական ստացել են 3300 ֆունտ ստեռլինգ):

Նրանց դասավարտությունն էր սկսվում, իսկ Ադրբեջանը նոր ավազակների էր հավաքում սեփական ժողովրդից, հասկադես փախսականներից, 450 զուտարակ է ձեռավորվել միայն Լաչինի, Ադրբեջանի ու Ֆիզուլու նախկին բնակիչներից: Մի հարցնող էլ չկա, թէ դրանք ինչո՞ւ էին փախսական դարձել, եթե կռվող են («Ազգ», նոյեմբ. 6):

Նույն օրն ավարտվում էր հրադադարի երջանը: Իսկ Ադրբեջանը նոր սկսեց ամրադրել իր զորամասերը, ռազմական կարգուկանոն հաստատել երկրում (արգելվում էին հասարակական հավաքները, մամուլի ազատությունն էր սահմանափակվում): Արդյոք սա չէ՞ր նշանակում, թէ այնտեղ դաշնակազմում էին նոր, վճռական դաշնակազմի (նույն տեղում):

Այդ օրը Բաբկում տեղի ունեցած մի մեծ խորհրդակցությունում (Ալիեւն էր հանդիպել դաշնակազմի վեներանների հետ) «Վեներանները որոշեցին, որ իրենց զինվորական փորձն այժմ անհրաժեշտ է ինչպես երբեք, եւ այդ դաշնակազմի իրենք դեռ է լինեն հայրենիքի դաշնակազմի առաջին շարժումը: Եվ երկրում էին, որ ամեն ինչ կանեն, որդեսգի կանգնեցվի Հայաստանի ագրեսիան ու թե՛նամուն արժանի հակահարված սրվի» («Երկիր», նոյեմբ. 6):

Վերջին օրերին Հ. Ալիեւը ելույթներ էր ունենում կազմավորված զորամասերի առաջ, ռազմական ուսումնարաններում, հաղորդումներ անում նկատելի ռազմական վերելքի

մասին: Բաբվի բարձրագույն ռազմական ուսումնարանի ղեկավար գեներալ Իվան Կո-
վալյովը, նրա մի ոգեւունջ էլույթից հետո, հավաստիացրել է, որ 14 օրվա ընթացքում
զինվորները լուրջապես կլինեն մարտական գործողություններ վարելու ամենուրեք («Եր-
կիր», նոյեմբ. 9): Եվ որեզրից հայտարարել է նոր գործառնական ու լուրջապես ռազ-
մական բազմակողմանի լուրջապեսություն («Երկիր», նոյեմբ. 12):

Նոյեմբերի 10-ին լուրջապես մարտիկները հաղորդեցին, որ ավարտվել է Միսկի խմբի
Վիեննայում ժողովուրդի ունեցած խորհրդակցությունը, որ լայն ֆունդամենտ է եղբայրվել
դարաբաղյան հակամարտության խնդիրը եւ կրակային ուժերում է ընդունվել, որդեգր
հակամարտող կողմերը վերադառնան մինչեւ հոկտեմբերի 21-ն զբաղեցրած դիրքերը («Եր-
կիր», նոյեմբ. 10):

Վստահորեն կարելի է ասել, որ այս ուժերում հեղինակները չեն հավաստեցել, թե դա-
նով որեւէ ֆայլ առաջ են մղում հարցի լուծումը:

Հաղորդումներ էին լսվում, թե ադրբեջանցի կամավորներն արդեն հասել են ռազմա-
նական, եւ նրանք են, որ հրետակոծում են ԼՂՀ լուրջապեսական դիրքերը, ՀՀ Արար-
սի բազանի Երասխավանն ու Մեակավանը:

Նույն օրն ադրբեջանի վարչապետ Սուրաթ Հուսեյնովը հանդես էր եկել հայտարար-
ությամբ, որով խոստանում էր ամենակարճ ժամանակում ոչ միայն ազատագրել գրա-
ված բազանը, այլեւ «Ղարաբաղի հյուսիսային մասը՝ Շուշի ֆաղաֆով հանդերձ»
 («Ազգ», նոյեմբ. 12):

Խեղճն այնքան էլ չզիստ, որ Շուշին ԼՂՀ հյուսիսային մասում չի գտնվում:

Ադրբեջանի լուրջապեսական լուրջապեսությունը վերջին օրերին մի բերան այն մասին էր
խոսում, թե հայերը լայնահուն հարձակում են լուրջապեսություն ինչպես հարավային ռազ-
մանականում, որ ավելի քան 120 կմ երկարությամբ սահմանակից են Իրանին, այն-
պես էլ հյուսիսում՝ Թարթառի ու Շահումյանի կողմերում («Ազգ», նոյեմբ. 13):

Սա անկասկած միջոց էր նախալուրջապեսական սեփական հարձակումն արդարացնե-
լու համար:

Վերջապես խոսք հրապարակվեց Միսկի խմբի Վիեննայում (նոյեմբերի 2-8-ին)
խորհրդակցության ընդունած 884-րդ բանաձեռնի մասին: Ուրեմն, այն կրկին ԼՂ-ն առ-
նում է Ադրբեջանի կազմի մեջ, Հայաստանին հանձնարարում իրականացնել ՄԱԿ-ի
822-րդ, 853-րդ եւ 884-րդ բանաձեռները:

Նոյեմբերի 15-ին ժողովուրդի ունեցած մամուլի ասուլիսում ԼՂՀ արտոնառնաբար Ար-
կաղի Լուկասյանը հաղորդեց, որ Վիեննայից առաջ Փարիզում ժողով էր ունեցել մի
խորհրդակցություն, որի ընդունած «Անհատազ ժողովուրդների ժամանակացույցն» այն-
քան էլ ընդունելի չեղավ Ադրբեջանի համար: Դրան հետեւեց այս 884-ը (Վիեննայի-
նը՝ ոճն որ ադրբեջանցիների թելադրանքով գրված): Սա էլ ընդունելի չէ Ղարաբաղի
համար: Սակայն ԵԱՀԽ-ի Միսկի խումբը լուրջապես էր դրել, որ այս վերջինի լուրջա-
խանը սրվի մինչեւ նոյեմբերի 22-ը, եւ ԼՂ-ը լուրջապեսական իր գործերը դուրս բերել Ֆի-
զուլի, Ադրամի, Կուրաթի, Ջաբրայիլի ու Ջալալաբադի բազաններից:

Լուկասյանը լուրջապես, թե խորհրդակցություն ինչ ակնհայտ դեռ էին կատարում ինչպե-
կի «անկողնական» անդամ Թուրքիայի լուրջապեսությունը եւ նրա ներկայացուցիչ
Ջեմալյան Նազիմ («Երկիր», նոյեմբ. 16):

Դեռ նոյեմբերի 11-ին էր, որ Ռուսաստանի արտոնառնաբար Անդրեյ Կոզրեյ
հայտնել էր, թե իր կողմը համաձայն է 884-րդ բանաձեռնին, այսինքն՝ ԼՂ-ի գործերը լուրջ
է եւ ֆազվեն եւ զբաղեցնեն հոկտեմբերի 21-ից առաջ ունեցած դիրքերը: Նա ճիշտ էր
համարում բանաձեռնի այն մոտիվը, թե Ղարաբաղն Ադրբեջանի մասն է կազմում
 («Ազգ», նոյեմբ. 17):

Իսկ հետագայում Ամերիկայում չեն բաժանում այդ կարծիքը: «Վերջին բարաբալա ըն-
թացքում ամերիկյան երկու խոսքերում թերթեր՝ «Քրիսչըն սայնս մոնիթորը» եւ «Չի-
կագո սրիբյունը», խախտելով նախկին կադադրաները, առաջին անգամ Լեռնային
Ղարաբաղը հայկական սարածք են անվանել: «Չիկագո սրիբյունի» հրապարակած
հոդվածում ցեղական է, որ բազմակամ ու ցրտահար Հայաստանը բարձրակամ է ա-
ջակցել Լեռնային Ղարաբաղին, որը հաղթում է Ադրբեջանի վիթխարի, բայց անճա-
ռակ բանակին: Նկարագրելով Հայաստանի չսափացվող դրոշմները, ծննդատեղն ու
բնակարանները, թերթը մեջբերում է Երեւանում անցողիների խոսքերը, որոնք լուրջա-
պես են վերադարձել եւս մեկ ձեռք առանց ջերմության ու լույսի՝ հանուն Ղարաբաղի ազա-
տագրման» («Երկիր», նոյեմբ. 19):

Վաշինգտոնում Հայ դաշին գրասենյակից էլ հաղորդել են, ԱՄՆ-ի կոնգրեսական
Ջոն Քենեդին նոյեմբերի 12-ին նամակ է ուղղել ԱՄՆ-ի լուրջապեսություն Ռուրեն Քրիս-
թոֆերին, որը ներկայացրել է կոնգրեսականներին՝ ստորագրություններ հավաքելու հա-
մար: Նամակում լուրջապեսական է, որ Միացյալ Նահանգները «հնարավորին» չպիտ
մտադրություն հայտնի Ադրբեջանի եւ Աֆղանստանի կառավարություններին՝ Լեռնային
Ղարաբաղի դեմ Ադրբեջանի զինված արժակում ավելի քան 1000 աֆղան մոջահեդ-
ներ ներգրավելու» առնչությամբ: «ԱՄՆ-ը լուրջ է լուրջապեսական աֆղան զինվորականնե-
րին անհատազ եւ անբողջական դուրս բերումը, քանի որ նրանք սղանում են բազանի
խաղաղությանը, անվանազությանը եւ կայունությանը»,- ասված է Ջ. Քենեդիի նամա-
կում («Երկիր», նոյեմբ. 18):

Նոյեմբերի 20-ին Իջեւանի մոտ գնդակոծեցին Ռուսաստանի որեզրիցնի հասուկ
դեպտան Կազիմիրովի ու նրան ուղեկցող մարդկանց մեքենաները, ինչի լուրջապեսական էլ
դեպտանը հրաժարվեց այցելել Երեւան ու Ստեփանակերտ: Ադրբեջանն այս դեպտանը բա-
ցարեց նրանով, թե հայերն Իջեւանի բազանում մեծ ֆանակության ռազմական սեխնի-
կա են կուսակել, ձեռնառն չէ, որ դեպտանն այն սեխնի («Ազգ», նոյեմբ. 23): Իսկ հա-
յերը գտնում էին, որ դեպտան իրենք՝ ադրբեջանցիներն են կազմակերպել՝ Կազիմիրովին
լարելու հայերի դեմ, ուղեբեռն են փոխել եւ սահման հասցրել ոչ նախօրեք լուրջա-
վորված ուղեբեռն («Երկիր», նոյեմբ. 23):

Դեպտանն անձամբ, հեռանալով դեպտանի վայրից եւ գնալով Մոսկվա՝ խոստացավ ռու-
սով այցելել Երեւան եւ Ստեփանակերտ, աղա լուրջապեսական, թե ինքն չէր ցանկանա, որ
shան դեպտան վաս ազդեցություն ունենա բանակցությունների վրա («Երկիր, նոյեմբ. 23):

Ռուսաստանի Նախարարների խորհուրդը, սակայն, այդ առթիվ Հայաստան հղեց մե-
ղադրական մի հայտարարություն, որի մեջ ասվում էր. «Ռ-Դ կառավարությունը վճա-
կանորեն դասադարսում է միջազգային իրավունքի նորմերը ունահարող այն աննախա-
դեպ գործողությունը եւ Հայաստանի բարձրագույն ղեկավարությունից լուրջապեսական է
անհատազ հրապարակավ ներողություն հայտնել կատարվածի համար ու երաշխավորե-
լով հետագայում ռուսական ներկայացուցիչների լուրջապեսական առաքելությունների
անվանազության անձեղ աղախովումը: Ռ-Դ կառավարությունը հաստատեց համարում
է, որ այդ լուրջապեսական մեղավորները լուրջ է դաշին սրվեն, եւ իրավունք է վերադա-
հում նման միջադեպերի կրկնությունը բացառելու համար աննախադեպական միջոցա-

ուսմներ ձեռնարկել» («Երկիր», նոյեմբ. 24):

Նոյեմբերի 22-ին Ադրբեջանը, Հայաստանը եւ ԼՂ-ը դեֆ է ներկայացնելին իրենց դասասխանները ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի վերջին ժամանակացույցի առթիվ: Հայաստանը ժամանակին ներկայացրեց իր համաձայնությունը: Ադրբեջանը դասասխանի փոխարեն ներկայացրեց մի ընդհանուր մեղադրական հայերի դեմ: Այնտեղ նշվում էր, թե «Հայաստանի զինված ուժերի կողմից գրավվել է հանրադատության սահմանի 20 տկար, հայկական ազդեցության ընթացքում զոհվել են ավելի քան 16 հազար, վիրավորվել 22 հազար, հաշմանդամ դարձել անվի քան 22 հազար ադրբեջանցիներ»: Ադրբեջանի սահմանում դաստիարակի ընթացքում ավերվել են ավելի քան 700 բնակավայր, 6 հազար արյունաբերական եւ գյուղատնտեսական օբյեկտներ, 107 հազար բնակելի տուն, սոցիալ-մշակութային 3 հազար օբյեկտ, 541 միջնակարգ դպրոց, 200 բուժհիմնարկներ եւն: Նշվում է նաեւ, որ «Ադրբեջանը բարձր է գնահատում եւ դաստիարակությանը ընդունում է ՄԱԿ-ի դեքլարացիաների, միջազգային մյուս կազմակերպությունների, բարեկամ երկրների, նախեստառջ Թուրքիայի ու Իրանի ցույց սկսած մարդասիրական օգնությունը» («Երկիր», նոյեմբ. 24):

ԼՂՀ արտոնադրությունը ձգձգում էր դասասխանը, քանի որ ժամանակացույցի ֆնանսավորումը կատարվում էր ԳԽ-ի նստաքառնում, որ սուր վեճեր էին գնում, եւ անհնար էր միանգամակ եզրակացության հանգել: Դրա թելադրանքով էլ վերսին Գորխում տեղի ունեցավ (նոյեմբերի 24-ին) ՀՀ ու ԼՂՀ ղեկավարների խորհրդակցություն եւ, հավանաբար, այն գլխավորող Լ. Տեր-Պետրոսյանն արցախցիներին հարկադրեց ստորագրել:

Նոյեմբերի 25-ին ԼՂՀ-ն իսկապես սկսեց իր համաձայնությունը, ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաստիարակար Կ. Բաբուրյանը Մարիո Ռաֆայելիին ուղարկեց ժամանակացույցի սարքերակը՝ նրա հետ ուղարկելով իր դիտարկումներն ու առաջարկությունները («Երկիր», նոյեմբ. 26):

Ռուս մի խումբ նշանավոր մտավորականներ (Կ. Ալեքսեևսկի, Ի. Բուրկովա, Վ. Միկուլեւիչ եւ այլք) հրադարակեցին հայտարարություն, որով անհրավացի էին համարվում Վ. Կազմիրովի դեմ սարկված դիտարկումի համար հայկական կողմին մեղադրելը՝ դա հանջելով «միջադեղի մանրակրկիտ ֆնանսությունը» (նույն տեղում):

Ստեփանակերտում տեղի ունեցավ ԼՂ-ի հանրադատության բարձրագույն դարգելի առաջին ասիճանի «Մարտական խաչի» շնորհակցների հանձնման անդրանիկ արարությունը. նրանցով նշվել էին ռազմաճակատներում զոհված 14 հրամանատար-մարտիկների անօրինակ սխրանքները: Շնորհակցները հանդիսավոր դայամաններում հանձնեցին զոհվածների հարազատներին:

Ադրբեջանում Ռուսաստանի դեսպան Վալտեր Շոնիան (անկասկած վրացի) «Թուրան» լրատվական գործակալությանը ելույթ է ունեցել՝ իբր, Կազմիրովի հետ դաստիարակի առթիվ («Ռուսաստանի համբերությունը հաւեց...»), սակայն հիմնականում դառնալով Արցախի խնդրին, ցույց տալով, որ այստեղ ինքն ավելի անհանդուրժող է, քան թուրքերը: Ասում էր. «Չի կարելի ինքնուրույն 25 անգամ, հայ ժողովուրդն արդեն ունի իր դաստիարակը՝ ի դեմս Հայաստանի հանրադատության»: Ժողովուրդների ինքնուրույն իրավունքի սկզբունքը հայկական կողմի մեկնաբանության մեջ ծաղրումանակի է հասցվել. ասել է նա: Ադրբեջանը, թե «հայերի, այստեղ կոչված, ինքնուրույն իրավունքի արդյունքը Լեռնային Ղարաբաղից զատ Ադրբեջանի 6 քաղաքների բռնագրավումն է, մեկ միլիոնից ավելի ադրբեջանցի փախսականները»: Ինչ վերաբերում է անդրկովկասյան սահմանաքառնում Ռ-Ղ ռազմավարական

դասակարգներին, ադրա, ըստ Վ. Շոնիայի, «ռուսաստանի ամենակարեւոր ռազմավարական դասակարգը սահմանաքառնի բոլոր ոլորտներում հենց Ադրբեջանն է»:

Ուրեմն, Վրաստանը՝ այս Շոնիայի հայրենիքն էլ հեյ: Ճիշտ են ասել, թե ծախված հոգին իր մորն էլ կուրանա ու կծախի:

Անկարայում տեղի էր ունենալու «Հելսինկյան ֆաղափարական ասամբլեայի» նիստը, որին դեֆ է մասնակցելին նաեւ ԼՂՀ ներկայացուցիչները: Մոսկվայում Թուրքիայի դեսպանատունը մերժեց նրանց մուտքի վիզա տալ՝ դա դաստիարակներով, թե գոյություն չունի ԼՂ-ի հանրադատություն, որդեսպի նրա ներկայացուցիչներն էլ մասնակցեն ինչ-ինչ ժողովների:

Հելսինկյան կազմակերպությունում ԼՂՀ-ը ներկայացնող Կարեն Օհանջանյանն ասել է. «Եվ այդ տեսակ մտածող երկիրն էլ հանդես է գալիս իբրեւ դարաբաղյան հակամարտությունը կարգավորող ԵԱՀԽ միջնորդ խմբի անդամ: Պարզապես զավեհական է» («Ազգ», նոյեմբ. 30):

Ամսվա վերջին հայտնի դարձավ, որ Ադրբեջանը մերժել է Մինսկի խմբի ժամանակացույցը («Ազգ», նոյեմբ. 30): Հետաքրքիր է ի՞նչ դաստիարակներով, երբ այնտեղ էր բնակ, թե այդ փաստաթուղթը գրվել է նրա համար կամ նրա ձեռքով: Գուցե անընդունելի էր Լեռնային Ղարաբաղը հակամարտող ու Երեւանից կողմ ճանաչելու՞ փաստը: Բայց չէ՞ որ նախընթացին հենց ինքն էր բանակցություններ վարում այդ հանրադատության ներկայացուցիչների հետ՝ հենց իր դրեզդենն Հ. Ալեւի ստորագրած գրության համաձայն: «Մեկնաբանելով Ադրբեջանի մերժումը՝ Հայաստանի արտոնադրարի առաջին տեղակալ Ժիրայր Լիդարիսյանը երեկ (նոյեմբերի 30-ին.-Բ. ՌԻ.) կայացած մամուլի ասուլիսի ժամանակ հայտարարեց, թե Ադրբեջանն ամենայն հավանականությամբ հույս ունի առաջիկայում ռազմական հաջողությունների հասնել եւ դրանով իսկ դարձադրել իր դիրքառումը, եւ հաւանակել է (ըստ որն, Լիդարիսյանի՝ ոչ սխալ), որ քառփակման միջոցով Հայաստանը եւ Ղարաբաղը թուլացնելուց հետո կարող է իւրյալը դնել ռազմական հաղթանակների վրա: Արտոնադրարի տեղակալը չբացատրեց նաեւ երկրորդ բացատրությունը, ըստ որի Ադրբեջանում առայժմ դարձադրես լիովին չեն կողմնորոշվել եւ հույս ունեն, թե մերժումից հետո հաջորդ ժամանակացույցն ավելի նոյաստիվոր կլինի իրենց համար: Ընդ որում որն, Լիդարիսյանը շեշտեց, որ Հայաստանի իշխանություններն ու անձամբ նախագահը մեծ ջանքերի գնով ադրախույնեցին Ղարաբաղի ղեկավարության համաձայնությունը, թեւս դա ռիսկ էր դարձնակում, ժամանակացույցն այնքան էլ ընդունելի չէր Ղարաբաղի համար» («Ազգ», դեկտ. 1):

Դեկտեմբերի 2-ին Բայրականից թուրքերը լայնածավալ, կասաղի գրոհ են ձեռնարկել ԼՂՀ դիրքերի վրա՝ օգտագործելով ծանր տեխնիկա, «Գրադ» կայանները: Ինքնադատաշնորհները դիմակայում են թեմամբ: Երկու կողմերն ունեցան կորուստներ («Երկիր», դեկտ. 3): Նույն օրը կասաղի մարտեր եղան նաեւ Ֆիզուլու կողմերում, Մարտակերտի քաղաքի հյուսիսային եզրերին: Վերջինում անընդհատ կուսակվում էին նոր զենքեր ու տեխնիկա:

Համարյա բոլոր ճակատներում էլ թուրքերի կողմից կոչվում են աֆղան մոջահեդներ. հաստատում են հայ հետախույզները («Ազգ», դեկտ. 3):

Դեկտեմբերի 1-ին Հռոմում ավարտված ԵԱՀԽ արտոնադրարների խորհրդածողովում համաձայնություն չի կայացել դարաբաղյան հակամարտության առթիվ, քանի որ Ադրբեջանը դաստիարակն է սահմանների անձեռնմխելիության սկզբունքը, Հայաստանը՝ ինքնավարության:

Սակայն այդ ժողովում լուրջ խոսակցություն է եղել նախկին ԽՍՀՄ սարածում, որն էն է Այրկովկասում, Ռուսաստանին խաղաղարար ուժի դեր հասկացնելու եւ դրա համար նույնիսկ միջազգային ֆինանսական հնարավորություններ սալու մասին: Դա իրական ուժ է ստանում, երբ նկատ է առնվում ԱՄՆ-ի դրական կարծիքը («Պետհարստության ներկայացուցիչ Շեյխին... հայտարարել է, թէ Ռուսաստանի կողմից իրագործվող խաղաղադատական գործողությունները չդիմադրվելու հակասեմ նախկին ԽՍՀՄ երկրների անկախությանը»): Ռուսաստանի այս դերի ֆննարկումն ու որոշման հարցը հետազոտվել է մինչեւ հաջորդ սարվա մարտը («Ազգ», դեկ. 3):

Դեկտեմբերի 3-ին ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռոբերտ Բոչարյանը հրապարակել է հայտարարություն, որի մեջ նշվում է, թէ հակամարտության կարգավորմանն ուղղված բազմակողմանի ջանքերն արհամարհելով Ադրբեջանի իշխանությունները գերադասեցին այլ ուղի՝ մեծեցին ոչ միայն ԵՍՀՄ-ի եւ ՄԱԿ-ի կողմից հավանություն ստացած ժամանակացույցը, այլեւ Միևակի խորհրդածողովի գաղափարն ընդհանրապես, որի նդասակը դարբաղյան հակամարտության ֆաղափական կարգավորումն է: Պրն. Բոչարյանը հայտարարել է նաեւ, որ թեւ ՄԱԿ-ը կոչ է արել հակամարտության կողմերին զենք եւ զինամթերք չմատակարարել, այնուամենայնիվ Ադրբեջանը ցուցադրաբար զենք է սանկեր եւ ռազմական ինֆրաքիռներ, ներգրավում վարձկաններ: Ռազմաճակատի զծի ողջ երկայնքով նկատվում են ադրբեջանական բանակի ռազմական ուժի մեծ կուտակումներ, այնտեղ են տեղափոխվում զինված կազմավորումներ եւ զինամթերք տեղափոխող սասնյակ շարասյուներ: Ըստ հայտարարության՝ նախադասուսվելով լայնածավալ գրոհի, Ադրբեջանը միաժամանակ փորձում է միջնորդներից զիջումներ կորզել:

Ցավով, աշխարհը չի Եսաղում արձագանքել նման վսանգավոր նախանձաններին, որոնք սղառնում են ռազմական գործողությունների հերթական ակտիվացմամբ: Մենք մեր դարսք ենք համարում մեկ անգամ ես համաշխարհային հանրության ուժաղբությունը հրավիրել այն փաստի վրա, որ Ադրբեջանի ղեկավարներն արդեն ավելի քան մեկ տարի մտացածին դասրվակներով սաղալում են բոլոր միջնորդական առաքելությունները, մերժում ԼՂՀ իշխանությունների հետ հետագա երկկողմ Եփումների հնարավորությունը եւ առաջվա դեւ հույսը դնում են դասերազմի վրա:

Ստեղծված իրավիճակում ԼՂՀ կառավարությունը կձեռնարկի անհրաժեշտ բոլոր միջոցները Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անվսանգությունն աղաղակելու նդասակով»,- վերջում սավում էր հայտարարության մեջ («Ազգ», դեկտ. 4):

Դեկտեմբերի 5-7-ը բուրերը հարձակողական գործողություններ են ձեռնարկել Մարտկերտի եւ Աղդամի Երջաններում՝ հրետակոծելով ու զնդրակոծելով ԼՂՀ դիրերը Մասաղիսում, Շաիրովաղում: Խաղաղ չի եղել նաեւ Բայլականը: Հայ ինֆրադասցղանները սղաղված էին լոնեցնել կրակակետերը:

Շաս էին խոսում այն մասին, որ Ադրբեջանում օսար վարձկաններին գումարվել են ամերիկյան սղաներն ու խորհրդականները («Ազգ», դեկտեմբ. 9): Պարբերական հրակոծություններ ու սահմանագծի խախտումներ են տեղի ունեցել նաեւ հաջորդ օրերին: Հասկաղես դաժան են եղել մարտերը Բայլականի կողմերում, չնայած ոչ դակաս բախումներ էին աղկա նաեւ ՀՀ Նոյեմբերյանի ու Իջեանի Երջանների սահմաններում: Բոլոր դեղմերում հայկական ուժերը հաջողությամբ ես են մղել թԵնամուն:

Ադրբեջանական լրասվական մարմիններն այս օրերին դարբերաբար հայտարարում էին, թէ այս բախումները հայերն են սկսում, հայերն են, որ Եարունակում են անկախ ու ինֆրիշխան Ադրբեջանի սարածքների ծվասումը:

Դեկտեմբերի 17-ի ՕՕ ժամից հասսասվեց զինաղաղար մինչեւ դեկտեմբերի 26-ը: Ասում են՝ այն հասսասվել է Ադրբեջանի խնդրանքով ու Ռուսաստանի միջնորդությամբ: Իսկական հրաղաղար:

Իսկ ադրբեջանական լրասվությունը Եարունակում էր վայնասումը, թէ հայկական ուժերը հաղ գրոհում են, եւ իրենց ֆաջագուն գորբերն էլ կոսում են նրանց («Երկիր», դեկ. 18): Նույն օրը ՀՀ, Ադրբեջանի ու ԼՂՀ դասվիրակությունները մեկնեցին Ֆինլանդիա՝

մասնակցելու Ալանդյան կղզիներում կազմակերղվելիք բանակցություններին:

Իսկ ինչո՞ւ Ալանդյան կղզիներում: Ռողվիեսեւ, իբր մի արսակարգ նմանություն կա Ալանդյան կղզիների ու Արցաղի ճակասագրերում: Աղ կղզիները, որոնք մի քանի հաղար են Բաղթիական ծովում, ունեն մեկ ու կես հաղար ֆառ. կմ սարածություն եւ Եուրջ երկուս ու կես հաղար բնակիչ: Մինչեւ 1809 թ. զսնվել են Շվեդիայի սղրաղեսություն ներտ, աղա մինչեւ 1917-ը՝ Ռուսաստանի: 1921 թ. հունիսի 24-ին Ազգերի Լիղայի խորհուրդը ճանաչել է Ֆինլանդիայի իշխանությունն այղ կղզիների վրա: Դա էլ վիճելի լուծում է համարվել, նույն 1921-ի հոկտեմբերի 20-ին Շղնետում Ալանդյան կղզիներն աղառազմականացվել եւ հայտարարվել են չեղոք: Երկուրղ համաշխարհային դասերազմից հետո, 1947 թ., Փարիզի խաղաղության դղայնանագրով այս որոշումը նորից է հասսասվել:

Եւ մեր դիվանագեսներն այս կղզիների ու Արցաղի ճակասագրերն են համարում ինուր նման, կամ, թերես Արցաղի համա՞ր են դասրասում այսղիսի լուծում՝ աղառազմականացում ու չեղոք գոսու կարգավիճակ:

Կանոնակոր մարղկային սրամաբանությամբ՝ ցնղաբանություն, իսկ դիվանագեսների համար՝ ա՛յն, ինչ ողես է երազի արցաղիցին:

Դեկտեմբերի 23-ին հանրահայտ «Իզվեստիա» թերթը վորձեց դասասղանել այս հարցին՝ վձռաբար հայտարարելով Մարտ Չուրկոյի հողվածը՝ «Լեռնային Ղարաբաղի ճակասագիրը որոշում են Ալանդյան կղզիներում»: Հողվածում հաղորղված է հետեւյաղը (նոնանաղով Լեռնային Ղարաբաղի դասվիրակների ներկայությունը). Ֆինլանդիային դասկանող Ալանդյան կղզիներում հանղիղում են անցկացնում Ադրբեջանի ու Հայաստանի ներկայացուցիչները, որոնք այղ կղզիների Եուրջ Ֆինլանդիայի ու Շվեդիայի միջեւ լուծման դասմական վորձի հիման վրա ֆննարկում են Լեռնային Ղարաբաղում հակամարտության խաղաղ կարգավորման հնարավորությունները:

Ալանդները ժամանակին դասկանել են Շվեդիային, սակայն 1808-1809 թթ. ոուս-Եվեղական դասերազմից հետո Ֆինլանդիայի հետ միասին մսան Ռուսաստանյան կայսրության կազմի մեջ:

Այն բանից հետո, երբ 1917 թ. դեկտեմբերի 6-ին Ֆինլանդիան անկախություն հոչակեց, Ալանդներում ուժեղացաղ Շվեդիային միանաղու Եարժումը: Կղզիների բնակիչները կազմեցին Գուսաղ 5-րղին ողղղված մի դիմում, որի ներտ հավաղեցին հաղարավոր սոնրազրություններ եւ սարան Սոկիղղը:

Սակայն Գուսաղ 5-րղը դրտուրեց իմասսություն եւ զղղվածություն: Նա զենքի չղիմեց, ողղեսղի դասցղանի աղանղղիների Եաղերը, այղ հայտարարեց, որ նրանք Շվեդիային կարղ են միանաղ միայն Ֆինլանդիայի համաձայնության դեղմում: Բայց վեճը Եարունակվում էր: Նրա մասնակիցները կազմեցին եռանղյունի (ներկայիս դարաբաղյան հակամարտության օղինակով) Շվեդիան, Ֆինլանդիան, Ալանդները, որտեղ այղ ժամանակ դեռես տեղակայղված էր նաեւ ոուսական կայազորը:

Վերջաղես գումարվեց Ազգերի լիղան: Շվեդները դասհանջում էին, որ հակամարտությունը լուծղի հանրաղվելի հիման վրա, իսկ Ֆինները կրականասղես հանղես էին գաղիս իրենց ներից գորձերին միջամտելու դեմ:

Վերջղվերջո Ազգերի լիղան ստեղծեց իրավաբանների միջազգային հանձնաժողղով, ողղ վձռեց կղզիները թողնել Ֆինլանդիայի կազմում, բայց Ֆիննական կառավարությունը ողես է աղառազմականացներ դրանք, բնակչությանը երաշխավորեր ինֆրակառավարում եւ մայրենի լեզղով ոուսուղում:

Ահա այսղես էլ լուծվեց այղ հին հակամարտությունը:

Ալանդները, որոնց բնակչության մեժամասսությունն առաջվա դեւ Եվեղներ են, այսօր էլ մսնում են Ֆինլանդիայի կազմի մեջ: Նրանք օզսղում են լայն ինֆրավարությունից, ունեն իշխանության իրենց մարմինները՝ խորհրղարան եւ կառավարություն» («Երկիր», դեկտ. 24):

Ինչդեռ ասում են՝ արցախցու ա՛ջը լույս:

Եւ դասահական չէ, որ բանակցություններին մասնակցած Կ. Բաբուրյանը հետագայում վճռաբար հայտարարել է, թե «Ազգային խնդիրների լուծում այս (Ալանդյան) սարքերակով մեզ համար անընդունելի է» («Երկիր», դեկտ. 28):

Դեկտեմբերի 24-ին արբեջանական բանակը բազմազան ժխտիկայի ուղեկցությամբ լայնածավալ հարձակման էր անցել Մարդակերտի բնակավայրում Թալիս-Մարտակերտ գծով, եւ Մարտունու, ինչդեռ նաեւ Հաղարտի ուղղություններով: ԼՂՀ զորքերը հաջողությամբ դաշտում էին իրենց դիրքերը, սակայն, ինչդեռ արտոնաբար Ա. Ղուկասյանն է հայտարարել, եթե դաշտը դադարեցնելու համար չձեռնարկվեն կրակային միջոցներ, այս նոր բորբոսը նոր որակ կստանա՝ վերածվելով մեծ ողբերգության («Երկիր», դեկտ. 25):

Այս գործողություններին զուգահեռ արբեջանական դաշտային լրատվությունն էլ առատելիական սվյալներ էր հաղորդում Արցախում իրենց՝ արբեջանցիների դեմ կռվող արսասահմանյան բազմաազգային վարձկանների մասին: Այդ սվյալների ամսությունը դասկերացնելու համար բավական է հիշել, որ նրանց ասելով՝ «Ռազմական գործողություններին մեկ օր մասնակցելու վարձված զինվորներին վճարում են 400 դոլար...» («Երկիր», դեկտ. 25):

Այս փչոցի հեղինակը գլխի չէր էլ ընկնում, որ իրեն հավասացած թուրք ասկյարը կգար եւ կկռվեր յուրայինների դեմ:

Դեկտեմբերի 23-ից Ազգաբաղում ԱՊՀ երկրների ու կառավարությունների զազաթաժողովն էր ընթանում: Նրանում կենտրոնական ժողովից մեկն էր գրավում դարաբաղյան խնդիրը, որին Հ. Ալիևը, հավանաբար, հույս ուներ հաղթական ֆայլեր անել: Նրա խոսքն այսուհետ էր ներկայացրել «Երկիր»-ի թղթակիցը. «Այն դահից, երբ ստանձնել է Արբեջանի ղեկավարի դաշտը, դարաբաղյան հարցը միշտ դառնել է ուսարության կենտրոնում, միշտ եղել է հարցի խաղաղ լուծման կողմնակից, ընդհուպ նույնիսկ գնացել է ԼՂ-ի ղեկավար բազմակների հետ Արբեջանի նախկին ղեկավարների կողմից նախադեղը չունեցած բնույթների, դայանավորվածություններ է ձեռք բերել Տեր-Պետրոսյանի հետ, բայց իր բոլոր ջանքերը եւ նրանց արդյունքում ծնված դայանավորվածությունները հայկական կողմից խախտվել են, եւ օկուպացվել է Արբեջանի զգալի մասը»: Ավելացնելով, նա նեց, այնուհանդերձ, որ ինքը չի կորցնում լավատությունը: Այստեղ Ս. Նիյազովը միջամտեց, թե Լ. Տեր-Պետրոսյանը նույնդեռ ուժային միջոցների հակառակորդ է: Բացի այդ, ըստ Նիյազովի, Միջազգային վարչության Ֆոնդի ներկայացուցիչների հետ մի ֆանի օր առաջ ժողով ունեցած իր հանդիման ընթացքում իրեն հայտնի է դարձել, որ այդ կազմակերպությունը Հայաստանին ու Արբեջանին միջոցներ կհամարի միայն դաշտային ավարտից հետո: Դրանից զատ, նրան ժողովացրել են, որ Արբեջանը անհասույց օգնության կարգով դաշտային ավարտից հետո այդ հիմնադրամիջ միջոցներ կստանան ներկայումս գրավյալ տարածքները վերականգնելու համար: Այստեղ արդեն Ալիևի նյարդերը ժողովի սվեցին, եւ նա ընդմիջելով բարոնակեց, «Բայց որդեգրի մեծ կարողանանք վերականգնել այդ բազմությունը, դրա համար նախադեռ անհրաժեշտ է, որ Լեւոն Հակոբիչը հանի՝ այդտեղից իր զորքերը»:

Այդ Տեր-Պետրոսյանն էր ջնջում նրա մեղադրանքները: Հրապարակվել է ՀՀ նախագահի հայտարարությունը, որ ասված է՝ Ալիևը հրաժարվել է իր հետ նախօրոք ծրագրված հանդիպումից, մերժել է ԵԱՀԽ գրաֆիկը, Ռուսաստանի միջնորդությունը եւն, եւն, որից հետո բանակցությունները սարկում են այլ մթնոլորտում: Հարցը միանգամայն այլ բնույթ է ստացել, երբ Ռուսաստանի արտոնաբար Կոզրեւը ներկայացրել է իր կառավարության միջնորդությունը՝ հակամարտությունը լուծելու համար:

Բանակցությունների ժամանակ, ըստ երեւոյթին, այդ միջնորդությունը լրիվ դաստաս չի եղել: Սակայն Կոզրեւը խոստանում էր մի ֆանի օրից ներկայացնել ԵԱՀԽ կողմնակից:

Դեկտեմբերի 31-ին «Ազգ» հրապարակեց հարցազրույց ԼՂՀ ԳԽ-ի Արսախին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Լեւոն Մելիք-Շահնազարյանի հետ: Այստեղ երիտասարդ դիվանագետը հաղորդում էր հետեւյալ ժողովությունները Հայաստանի ու Արբեջանի սղառագինությունների մասին. «Ըստ ԵՍՍ (Եվրոպայի սովորական սղառագինության) դայանագրի, Արբեջանին, ի դեմք նաեւ Հայաստանին, թույլատրվում էր ունենալ միայն 220 սանկ, 220 գրահամեմեք եւ 285 հրետանային կայանք: Սակայն Արբեջանի արտոնաբարարության 1993 թ. նոյեմբերի 3-ի նամակում (N 174) ասվում է, որ 93 թ. սեպտեմբերի 27-ին հանրադատությունը, օրինակ, Ուկրաինայից ստացել է 50 սանկ: Մույն թվականի մայիսին Արբեջանը Ռուսաստանից լրացուցիչ ստացել է նաեւ 105 գրահամեմեք եւ 42 միավոր հրետանային կայանք: Չմոռանանք Արբեջանի ԱԳՆ նոյեմբերի 6-ի (N 175) նամակը, որտեղ ասվում է, որ 1992 թ. հուլիս-օգոստոս միսերին Արբեջանի իրավասության սակ են անցել ռուսական 286 սանկ, 842 գրահամեմեք, 345 հրետանային կայանք, 53 ռազմական ինժեներներ եւ 48 ռազմական ուղղաթիռ: Ինչդեռ ժողովն էր, սղառագինության փոքր խիստ գերազանցված է: Դա նույնդեռ ռուս-արբեջանական հարաբերությունների եւ Մոսկվայի հետ արբեջանական ղեկավարների սղառագին հետեւան է: Թեղեք այս թվերը չդեմք է վախեցնեն մեր ընթերցողներին՝ չնայած դրանց դասկառնելիությանը: Հիշենք 1991-92 թթ. ձմեռը, երբ դարաբաղյան կազմավորումների տրամադրության սակ կար ընդամենը 6 սանկ, իսկ արբեջանական զորքերի՝ 339» («Ազգ», դեկտ. 31):

Հունվարյան առաջին օրերի սեղեկություններում մեծ տեղ էին բռնում դաժան մարտերը Մարտակերտի հյուսիսում, Օսմարի լեռնանցքի վրա, Մարսուճուց արևելք՝ Աղբուռուում: Ամենուրեք էլ ինքնադաժարները թեմանում դիմակայում էին հաջողությամբ: Բայցականի ուղղությամբ հունվարի 1-3-ին թուրքերը կորցրել էին 59 ասկյար, երկու սանկ, մեկ բեռնասար: Հունվարի 3-ին Թալիս ու Մասադիս գյուղերի համար մղված մարտերում թուրքերն արդեն կորցրին 90 ասկյար, մեկ սանկ, հեծակալի մեկ մարտական մեքենա եւ ստիպված եղան նահանջել:

Կուրդապահակների ուղղությամբ հունվարի 4-ին թուրքերը սվին 20 ասկյարի կորուստ, հանձնեցին, այո՛, հանձնեցին չորս սանկ եւ մեծ քանակությամբ զինամթերք:

Այս օրերին հաճախակի էին դարձել թեմանու ասկյարների գերի հանձնվելու դեպքերը, որովհետեւ նրանց թիկունքում կանգնած էին դասձիջ ջոկատներ, որոնք կրակում էին նահանջող յուրայինների վրա:

ԼՂՀ բանակի հրամանատարի սեղակալ Մուրադ Պետրոսյանը սեղեկացրել է, որ դեկտեմբերի 18-ից մինչև հունվարի 3-ը թուրքերը կորցրել են 700 ասկյար, 6 սանկ, հեծակալի մարտական չորս մեքենա: Մեռնիք առգրավել են 5 սանկ, վերանորոգել, գործի դրել («Ազգ», հունվ. 6):

Հաջորդ օրերին եւս մարտերը նույն ծրագրով էին ընթանում: Թուրքերի անփորձ (իբր քարն) գործողականները հախտուն հարձակումներ էին ձեռնարկում ռազմաճակատի սարքեր հասկանալու Օսմարի կողմերից մինչև Ֆիզուլու երջան եւ ամենուր ունենում ծանր կորուստներ: Մասադիս-Լուլասազ գծի վրա հունվարի 9-ին սղանվել են 50 ասկյարներ, հունվարի 10-ին Մասադիսի մոտ երջակատան ենթարկվելով՝ 350 ասկյար: Համարյա նույն օրերին Աղբուռուի Փափրավանդ գյուղի համար կոսորդել են 120-ից ավելի թուրքեր... Հարավային ճակատում մեռնիք առաջ էին գնում, եւ 12 կմ էր մնացել մինչև Հորադիզ կայարանը:

Գերի հանձնված օսմանյան թուրք (Սիվաս ֆաղափ բնակիչ) Աբիլ Յունախը դասում է, որ այժմ Ադրբեջանի գործակալները զսնվում են Տրադիզոնում, Իզմիրում, Սիվասում, իհարկե, նաեւ Անկարայում եւ ջոկատներ են հավաքագրում՝ հիմնականում գործազուրկներից («Ազգ», հունվ. 11):

Հունվարի 7-8-ին մեռնիք նվաճեցին Հորադիզ ֆաղափ-կայարանը: Այս մարտերում սղանված ասկյարների դիակների զանգվածային թաղումները ԼՂՀ զորքերն էին անում, ֆանի որ հակառակորդն իր զոհերի դիակները չէր սանում՝ ժողովրդի «սրամաղությունը չզցելու» համար: Օրինակ, Մարսուճու եւ Աղբուռուի սահմանագծում փորվել է մի «եղբայրական» գերեզմանափոս, որի մեջ լցվել են 200-ից ավելի սղանված, բոլորն էլ Մինգեչաուրից: Մասադիսի մոտ թաղված 750-800 ասկյարների մեծ մասը եղել են բախվեցիներ ու սոււմգայիթցիներ: Ինչ վերաբերում է նրանց զոհերի ընդհանուր թվին, աղա դեկտեմբերի 18-ից ի վեր արդեն այն «ամենահամեստ հաճիվներով հասնում էր 3900-ի»,- սեղեկացնում է «Ազգ»-ի թղթակիցը ԼՂՀ-ից («Ազգ», հունվ. 12):

Հունվարի առաջին օրերին հայկական երջանակներում լուրջ հետաժամում կար նուսասանի որեզիդենտի խորհրդական Անդրանիկ Միհրանյանի ներկայացրած այն նախագծի մասին, որ վերաբերում էր Արցախի ճակատագրին: Այն, իհարկե, չէր կարող ուրիշ բան լինել, քան քաղաքացիական ինքնավարություններ իր մեջ դաժող նուսասանի իշխանությունների Եսին էր դաժանում, լայն ու քաղաքացիական ինքնավարություն՝ Ադրբեջանի կազմում, միաժամանակ երկու միջանցքով՝ Լաչինով ու Քալբաջարով կաղ Հայաստանի հետ: Եվ, ընդհանրադեպ, խելոք ու երջանայաց հայ գիտնական-ֆաղափագետ, որ, երեւի, չի ճանաչում Ադրբեջանն ու նրա դեկավարությունը, մտածում է, թե այսօրվա քաղաքական է Արցախի աղաքան փրկելու համար: Ադրբեջան չի ճանաչում, ուրեմն եւ չի հասկանում, թե ինչդեպ այսօրվա կվերածվի գրոյի՝ նման որոշում հրադարակելուց հետո, հենց հաջորդ իսկ օրը: Այդ դասճանող էլ միանգամայն իրավացի էր ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հարցերի հանձնաժողովի նախագահ Մելքոն Բաղդասարյանը, որն ասում էր. «Հարցի լուծման նման սարքերակը թխում է իր (Միհրանյանի ներկայացրած նուսասանի.- Բ. Ու.) վարած դեպքական ֆաղափականությունից, այն է՝ սահմանների անփոփոխելիությունն ու լայն ինքնավարություն: Իմ անձնական կարծիքն է՝ ոչ մի ֆաղափական գործիչ, միջազգային կազմակերպություն, ֆաղափական փորձագետ, նույնիսկ ազգությամբ հայ, չի կարող որոշել արցախահայության ճակատագիրը, դրա իրավունքը վերադաժակված է միմիայն Արցախի ժողովրդին» («Երկիր», հունվարի 12):

Հունվարի 10-ին Մոսկվայի հեռուստեստությամբ հաղորդվեց Անդրեյ Կարաուլովի հարցազուրյցը ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի հետ:

Կարաուլովն առհասարակ հայցնի է իբրեւ փետ լրագրող, իսկ հայկական հարցերում՝ նույնիսկ չարակամ: Այս անգամ եւս նրա հարցերի մեջ ընդգծված երեւում էին նրա երկու հասկանիւթները: Այդ դասճանող էլ Քոչարյանի դասախոսները կրկնակի քարճանում էին ունկնդրի աչքում՝ առաջին անգամ ցույց սաղով, որ մարտնչող, ֆաղափ ու ամեն գոհաբերության դասրաս Արցախն ունի արժանաղար դեկավար, որի դասախոսներից յուրաֆանչուրը հնչում է սղառիչ, արժանաղաքիվ, մանաղանդ այնդեպ դիղուկ, որ ֆիչ է լինում նման գրույցներում:

Այստեղ ներկայացնում են հարցազուրյցը՝ անձեւան հաղաղումներով:

- Այսօր Ադրբեջանի սարաժֆի մի մասը զսնվում է ձեր կառավարման սակ:
- Դրանք հիմա էլ Ադրբեջանի սարաժֆներն են, քայց ներկա դաժին մեր ռազմական հսկողության սակ են:
- Այսինքն՝ Լեոնային Ղարաբաղից զաս, ձեր ռազմական հսկողության սակ է Ադրբեջանի սարաժֆի 17 սղոսը:
- Թիվն ուոճացված է: Ադրբեջանական կողմը խոսում էր 20, 25 սղոսի մասին, ի վերջո կանգ առավ 17-ի վրա: Իրականում այն 9-10 սղոսը չի գերազանցում: Դա Ես հետ է հաճվել ֆարեզի վրա:
- Դե ինչ, այդ դեպքում կսան առաջին հարցը: Որքան գիտեմ, Ադրբեջանի նախկին նախագահ Էլչիբեյը մի անգամ ասել էր, որ չկա Իրան դեպություն, կա Հարավային Ադրբեջանն ու կա Ադրբեջան՝ Բաֆու մայրաֆաղափով: Որքան հասկանում են, Լեոնային Ղարաբաղի հայերին այս կամ այն կերպ աջակցում է հսկայական հայկական սղուոքը: Բնականաղար, թուրքերը դասդաժանում են Ադրբեջանին: Թուրքիան ՆԱՏՕ-ի անդամ է: Այսինքն, ինչքան ես են հասկանում, երոդ համաղաղաղային դասերազմի հնարաղոր ժազումը Լեոնային Ղարաբաղի դասճանող քաղաղակաղդեպ ռեղա է: Դիցե չե՛մ:
- Որոշ հետազոտական կենտրոններ նման գուճակություններ իսկաղդեպ անում են: Կարճում են՝ սղաղ փուղում դա այնքան էլ չի համաղաղասղաղանում իրականությանը չնայած Եսերի իսղաղձեւումը այնքան ուժեղ է, որ եթե իսկաղդեպ քաղաղումը Եսրունակի ինտերնաղդոնաղաղվել, դրա սարաժման հավանականությունը կմեժանա: Ինչի կրե-

րի դա՛ Ասսված գիտե:

- Կար. աղբում էր Ռոբերտ Քոչարյանը. կոմունիստական կուսակցության անդամ. ինժեներ-էլեկտրիկ: Եվ հանկարծ, 1988 թ. հասկապես Ռոբերտ Քոչարյանը գլխավորում է մի կազմակերպություն. Լեոնային Ղարաբաղի դաշտապետության կոմիտեի նախագիտը: Ասացե՛ք, խնդրե՛մ, այդ ինչդե՞ս Դոմ հանկարծ էլեկտրիկից դարձավ Լեոնային Ղարաբաղի առաջնորդը:

- Կոմերիսական էլ եմ եղել, կուսակցական աշխատանքի էլ: Իմ կենսագրությունը փչ է սարքերովում հասակակիցներին կենսագրությունից: Ինչ վերաբերում է ճակատագրի բաժանմանը, ծայրահեղ վիճակը երևան հանեց մարդկանց, որոնք դաշտապետ էին դառնում:

- Այնուամենայնիվ, չեմ հասկանում: Հայերն ու ադրբեջանցիները աղբում էին հանրապետ, Բաբուն հիմնականում հայերն են կառուցել: Ինչո՞ւ հանկարծ 1988 թ. աշխարհը սկսեց խոսել լեոնային Ղարաբաղի խնդրի մասին:

- Գիտե՞ք, «Լեոնային Ղարաբաղի շուրջ» սա առաջին քախումը չէ: Եղել է 1918-21 թթ. դաշտապետը: 1965-67 թվականներին էլ քախում եղել: Այսինքն՝ իրավիճակը միշտ հոյ է եղել քախումով: Եվ հենց որ խորհրդային կայսրությունը թուլացավ, իրավիճակը սրվեց:

- Բայց չէ՞ որ Ղարաբաղը ադրբեջանական սարածք է, այդդեռ չէ՞:

- Որեւէ սարածքում աղբու ժողովուրդը այնտեղ հե՛ստեր է թողնում, սաճարներ, կոթողներ: Կարծում եմ քախար է Ղարաբաղի սարածքով բախելը՝ սեսնելու համար, թե ովքեր են այնտեղ աղբու էլ ովքեր են հե՛ստեր թողել:

- Ադրբեջանական հեղինակավոր գիտնականները ղնդում են, սակայն, որ դա իրենց սարածքն է: Հայ գիտնականները ղնդում են ճիշտ հակառակը: Զարեգի վրա Դոմ ցուցադրում եմ Ադրբեջանից գրաված յոթ բախանները: Որդես Լեոնային Ղարաբաղի դեկավար հասկանո՞ւմ եմ, որ դարձել եմ ուրիշի սարածքի գավթողներ:

- Այդ դեղումն ստիպված դե՛ս է լինեն նորից դիմել ֆարեգի օգնությանը: Հյուսիսում Մոսկով լեոնապետն է, հարավում ռազմաճակատի գիծը հասնում է իրանական սահման: Խնդրին դե՛ս է մայել ռազմական ենթաստեփսում: Դա դայմանավորված է նրանով, որ 150 հազարանոց Ղարաբաղը դաշտապետում է յոթ միլիոնանոց Ադրբեջանի դեմ, եւ մեր բոլոր ֆայերն ուղղված են ռազմական դիրքերի քարելավմանը՝ հապի առնելով սեղանի առանձնահատկությունները:

- Իմ ձեռքին է «Մեմորիալ» կազմակերպության գեկուցումը այն մասին, որ 1992 թ. փետրվարի 25-ի լույս 26-ի գիտերը Խոջալու գյուղում սեղի են ունեցել մարդու իրավունքների ռսահարման գանգվածային դեղմեր: Խաղաղ բնակիչների գանգվածային ստանությունները չեն կարող աղբարացում ունենալ, նրանց սղանել եմ դոմ: Դոմ համաճիս չե՞ք, որ Խոջալուի ողբերգությունը աղբարացում չունի:

- Ես այդ ողբերգության կողմին կնե՛սի այլ ողբերգությունների մի ամբողջ արբ, որոնք երեւի գերազանցում են Խոջալուի ողբերգությունը իրենց չափերով: Սուճայիթը, Բաբիլի քարերը, Մարաղան, Գեհապենի հայաթափումը: Բայց ռս երեւոյթին Խոջալուի մասին առանձին բացատրություն է անհրաճե՛ս: Այդ գյուղը հայսնվել էր մարական գործողությունների կենտրոնում: Գյուղում սեղակայված էր չորս հրանոթ եւ «Գրող» կայան, որոնցից անընդմեջ ռսրակոծում էին Մսեփանակերը: Բնականաթար, կայանները իրենց վրա կրակ են հրավիրում: Իրոք, այդ մարտերի ընթացումն սուճել է նաեւ խաղաղ բնակչությունը:

- Բայց եթե այնտեղ գոհվել է ոչ թե 200, ոչ թե 500 մարդ, այլ ընդամենը մի հոյի կին, որին, որովայնը բացելուց հետո, գլխասել են... Դոմ հասկանո՞ւմ եմ, որ այդդեռ չի կարելի:

- Ես հասկանում եմ նաեւ այն, որ մարական գործողությունների սարածքից կանանց ու երեխաներին դե՛ս է սեղափոխել:

- Խոջալուում դոմ միջանց էիք թողել, որը իրականում թակարդ էր, մարդկանց գն-

դակահարում, խուսանգում, մորթում էին...

- Այն, ինչ դասնում եմ, սեղի է ունեցել ոչ Լեոնային Ղարաբաղի սարածքում: Այդ մասին քավական թե՛ վե՛ճեր էին ծավալվել Ադրբեջանի խորհրդարանում: Չնայած դաշտապետում ամեն ինչ հնարավոր է: Մեզ մոտ աշխատում է Կարմիր խաչի առաքելությունը, որը ցանկացած դահի կարող է սուճել ցանկացած սարածք, այցելել ցանկացած ռազմագերու:

- Ինչ միջազգային կազմակերպություն կարող է օգնել Ռոբերտ Քոչարյանին, եթե նա Մսեփանակերի հիվանդանոց է բերել մի ձեռքն ու մի աչքը, ամեն ոսփից 3-ական կիլոգրամ միս կորցրած եղբորը...

- Պաստրազը բոլորինն է, այդ թվում՝ իմ եղբորը նույնդես, եւ նրա ծանրությունը հավասար չափով դիտի կիստեմ բոլորս:

- Այնուամենայնիվ, ես ուզում եմ հասկանալ, արդյո՞ք այդքան վաս էին աղբում հայերը, երբ Ղարաբաղը դաշտապետ մսնում էր Ադրբեջանի կազմի մեջ:

- Նայած որ կողմից կոնսենաս: Չեմ կարծում, թե Չեխոսլովակիան կիսվեց, որովհետեւ չեխերը կամ սլովակները վաս էին աղբում: Երեւի բաներ կան, որ ժողովուրդներին մղում են անկախության: Ղարաբաղում կար ճնուճ, կար սնեսական սահմանափակում, հալածանքներ:

- Ինչո՞վ էր դա արսահայսվում: Հիուճում եմ, 1988-ին Հեյդար Ալիեւը ինճ դասնում էր, որ սարեկան առնվազն 3-4 անգամ այցելում է Ղարաբաղ, խստագույնս հեսետում, որ հայերի իրավունքները դահողանվեն: Նա ճիշտ չէ՞ր ասում:

- Մեղմ է ասված: Աղացուցելը երկար ժամանակ կողահանջի: Բավական է ասել, որ Ղարաբաղի՝ Ադրբեջանին կցվելու դահին (1921 թ.) հայերը այնտեղ 95.6 % էին, 1988 թ. սլավներով՝ 75 %: Ծնունդների նորմալ սեմդի դեղումն հայկական բնակչության թիվը այդ սարիներին չաճեց: Երեւի լավ կյանքից չէին խուսափում: Կարծում եմ սա արդեն քավարար է վիճակը դասկերացնելու համար:

Եվ, այնուամենայնիվ, ես հարցը չի նեղացնի մինչեւ լավ կամ վաս կյանքի խնդիրը: Կա ինչ-որ բան, որ ժողովրդին մղում է անխակության: Չեմ բացառում, որ Ղարաբաղի հարցը կսրվե, եթե նույնիսկ լավ աղբերիմ: Մեմ չէինք ձգսում զինված բախման: Այդ Ադրբեջանն էր, որ փորճեց գեմի ուճով իր սարածքի ամբողջականությունը դահողանել: Հեսեսանը եղավ դաշտապետը:

- Այդուամենայնիվ, ես չեմ հավասում, որ ինճեներ-էլեկտրիկը ցանկացավ, վեր կացավ ու դարձավ առաջնորդ: Ովքե՞ր են կանգնած ձեռքիկում, ո՞վ է փող սալիս, ո՞վ է ուղղորդում:

- Տարբեր կարծիքներ կան: Իսկապես, դճվար է հավասալ, թե 150 հազարանոց Ղարաբաղը իր ուճերով կարողանում է դիմագրավել Ադրբեջանի ճնուճանը: Հեսաբեր է, որ բոլորն իրար վրա են նայում: Ամերիկան կարծում է, թե Ռուսաստանն է մեզ օգնում, Ռուսաստանին թվում է, մեզ օգնում է Սփյուռքը, Երեսանում կարծում են՝ մեմ ենք ինչ-որ ինֆնուրոյն խաղ վարում Ռուսաստանի հես...

- Եթե Լեոնային Ղարաբաղը մնար Ադրբեջանի կազմում, դոմ հիմա ավելի լա՞վ կաղբերիք, թե՞ վաս:

- Չեմ կարող այդդիտի իրավիճակ դասկերացնել:

- Բոլորս կարողանում էինք, հիմա չեմք կարող: Ի՞նչ է փոխվել:

- Երեւի սարվա դաշտապետը:

- Բայց եթե դոմ չսկսեիք, չսեղծեիք «Ղարաբաղ» կոմիտեն Հայաստանում եւ դաշտապետության կոմիտեն Ղարաբաղում, ձեռ ժողովուրդը կսահե՞ր, թե՞ կսուճեր:

- Իմ կարծիքով՝ դասնությունը չի հանդուրճում «եթե»ներ, եւ Ասսված գիտե, կլինեի՞նք մեմք, եթե չբարճացնեիք մեր հարցը: Այստեղ այլ չափանիւներ են, այլ արճեփներ:

- Այսօր ինչո՞վ եմ գինված:

- Ժամանակակից գեմով: Տարածաբանում դաշտապետում են խորհրդային բանա-

կի թողած զենքով: Մեր բախսը բերեց այնքանով, որ Ղարաբաղի սարածումը տեղաբաշխված էր երեք գործնառն:

- Ռուս զենեակներից ո՞ւմ զուլիսն է .դիտել ռուսական զենեկը հանձնելու համար:

- Խորհրդային զենեկը: Այն բաշխվեց նրանց, ում սարածումը զսնվում էր եւ ստացվեց այնպես, որ Ադրբեջանը Հայաստանից երկու-երեք անգամ ավելին ստացավ:

- Ասացե՛ք անկեղծ, զենեկը գնե՞լ են, թե՛ ստացել:

- Մենք բռնագրավել ենք:

- Ո՞րքան կամավոր չե՞ն հանձնել:

- Այո, նրանք դիտել է զենեկը հանձնելին Ադրբեջանին: Մենք դա թույլ չսկսեցինք:

- Այսինքն, դուք ավագակալին հարձակում եք ձեռնարկել, ինչ-որ մեկը զոհվել է մեռնոցից, ինչ-որ մեկը վիրավորվել...

- Չոհեր եւ վիրավորներ չեն եղել, բայց զենեկը վերցրել ենք: Դրա հետեւից զենեակներ էին եկել, բայց մենք դիտեցինք: Ավելին, մենք համարում ենք դա մեր օրինական բաժինը:

- Ո՞ր իրավունքով:

- Նույնով, որով ստառազանություն բաժին հասավ Ադրբեջանին:

- Ի՞նչ է ստացվում: Ռուսաստանը իր զենեկը սալիս է թե՛ այս, թե՛ այն կողմերին, որդեպի իրար կոտորեն: Դուք ինչպե՞ս եք գնահատում մեր դեռությունն նման դիրքորոշումը:

- Դուք հրաժարի հնարավորություններ եք ունենում այդ հարցը սալու ռուս ֆաղափական գործիչներին, որոնց հրավիրում եք Ձեր հաղորդումներին: Ես ձեռնարկեցի կմնամ այդ հարցին դասասխանելուց:

- Փոքրիկ գաղտնիք բացե՛ք: Իսրայիլի եւ Արժիսթայի հետ հանդիպելուց հետո ես հանդիպեցի նաեւ մարշալ Շառոնիկովին եւ նկարագրեցի ռուս զենեակների դաշխվածքը, որը, կներեք, դրոնկական էր. սալիս են եւ նրան, եւ սրան: Վերջերս միայն իմացա, որ հասկալիս այդ խնդիրն է հանգեցրել մարշալի հրաժարականին:

- Կարծում եմ՝ բանը նաեւ այն է, որ Ռուսաստանը մինչեւ վերջերս չուներ ձեռնկերպած մոտեցում այն սարածին եւ այնտեղ ունենալիք իր դերին: Կարծում եմ՝ դրա ձեռնկերպումը շատ բան կհասկանանք եւ կսահմանափակի առանձին գերատեսչությունների գործունեության ազատությունը:

- Դուք զենեկը վերցրիք ուժով եւ ոչ մի զոհ չեղավ: Իսկ եթե մեր զինվորները կրճով դաշտաններին այն, դուք նրանց վրա կկրակեիք, այդպես չէ՞:

- Եկե՛ք խնդրին նայե՛ք այն ժամանակի ենթատեքստում: Ստեփանակերտում 366-րդ մոտոհրաձգային զույգն էր՝ 320 հոգի անձնակազմով, բայց ուներ լրիվ անձնակազմի՝ 12050 հոգու ստառազանություն: Մոլաների 70 %-ը հայեր էին: Այդ ամիսներին Ստեփանակերտը ընթացում էր Շուշիից ու այլ կրակակետերից, եւ արկերը դաշտում էին նաեւ գործնասի սարածում: Ի դեպ, այդ ժամանակ մի քանի զինվոր զոհվեց: Այդ զին-ծառայողները դիտել է իմանալին, որ զենեկը հանձնվելու է Ադրբեջանին: Կրճով կդաշտանեի՞նք նրանք այդ զենեկը:

- Դուք փորձում եք լեզու գտնել ձեր արդեն ոխերիմ թեմաիների՝ ադրբեջանցիների հետ:

- Ես ադրբեջանցիներին ոխերիմ թեմաի չեմ համարի: Մենք մասնակցում ենք բոլոր խաղաղարար բանակցություններին, նախաձեռնել ենք երկկողմանի հանդիպումներ: Հարցն ուրիշ է, չի հաջողվում հաշտեցնել կողմերի մոտեցումները:

- Եկե՛ք բացենք խաղաղութիւնը: Երկու սարի առաջ Ղարաբաղը դիմեց Ելցինին՝ խնդրելով իրեն ընդունել Ռուսաստանի կազմի մեջ: Այդպե՞ս է, թե՞ ոչ:

- Նամակը կար, բայց մնաց անդաստիսան:

- Դուք երբեք հանդիպե՞լ եք Հեյդար Ալիևի հետ:

- Լինում են հանդիպումներ, որոնք կողմերից մեկի խնդրանքով մնում են գաղտնի:

- Շա՛տ լավ: Համարե՛մք, թե չեմ լսել Ձեր դասասխանը եւ առաջարկում եմ 2 քաղաք հետ մասնակցել այս հաղորդմանը Ալիևի հետ: Դուք կնստե՞ք դեմ դիմաց:

- Կնստե՛մք: Ավելին, ես խոսելիք ունեմ:

- Այդ դեպքում ես դաշտնադրեցի դիմում եմ Հեյդար Ալիևին, ժամանակն է այդ-դիսի հանդիպումներն անցկացնել բացահայտ: Կրկնե՛ք, խնդրե՛մ, Դուք դասա՞ստ եք մնան երկխոսության:

- Բնականաբար: Կարծում եմ, եթե այդ հանդիպումը փրկի թեկուզ մի կյանք, դա արդեն լավ արդյունք կարելի է համարել:

- Իսկ դուք կարո՞ղ եք կրակից խոսք սալ, որ վաղվանից ձեր բանակը չի կռվի Ադրբեջանի սարածում, որ դուք կանգնեցնում եք դաշտագրը:

- Որդես Ղարաբաղի ղեկավար, ես կարող եմ խոսք սալ միայն իմ ժողովրդին:

- Հարցն այլ կերպ դնե՛մ: Դուք դասա՞ստ եք Ձեր ողջ հեղինակությունն օգտագործել, որդեպի անե՛ք այն, ինչի մասին քիչ առաջ ասացի:

- Մեր արտաքին ֆաղափական գործունեությունն ամբողջովին ուղղված է դաշտագրման ավարտելուն:

- Ինչի՞ հաշվին է գոյատևում Լեռնային Ղարաբաղի մոտեցումները:

- Աշխատում է ողջ մոտեցումները: Բնականաբար, հզորությունը նախկինը չէ, համարյա բոլոր զորամասերի քանակությունն են: Գյուղմթերքները չենք ներմուծում, բախումից առաջ էլ Ղարաբաղից հիմնականում արտահանվում էր ավելի, քան ներմուծվում էր:

- Ադրբեջանի կազմում մնալ-չմնալու հարցի Ձեր դասասխանը ըստ երեւոյթին միանշանակ է: Իսկ հետո՞:

- Կարծում եմ՝ սկզբի համար անհրաժեշտ է ստեղծել ռազմական գործողությունները: Հնարավոր է, որ այսօր չարժե շուքափել սարածային ամբողջության կամ անկախության թեման, այլ մարդկանց շուքափելու հնարավորություն սալ: Ինչպե՞ս կորոշի հետագայում ամբողջ այդ ժողովուրդը՝ իր իրավունքն է:

- Ձեր գնդերի մասին լեզունդներ են դասնում, ըստ որոնց դրանցում երկաթե կարգադասություն է, չկան թմրամուկներ: Որդեպի այդ ամենը իրականացվի, դիտել է ոչ միայն ռազմական աղանդը, այլեւ դաշտագրում իրական բանակի մասին: Որտեղի՞ց ձեզ այդ ամենը :

- Մենք ձգտում ենք դրան, բայց առայժմ չենք հասել: Այո, իսկապես եւ կարգադասություն, եւ գործունեություն, եւ ուսումնական կենտրոններ կան, եւ դաշտագր կա թմրամուկության դեմ: Որտեղի՞ց: Երեւի հիմնն է հարմար, ժողովուրդն է օրինադաս, հոգարս եւ կազմակերպված: Դրանով զբաղվում են ոչ միայն ես:

- Իսկ եթե Ադրբեջանը ընդհանուր գորահավաք անի եւ զենքի կոչի իր յոթ միլիոնը, ի՞նչ եք անելու: Ադրբեջանն ունի նալք, ուրեմն նաեւ դուլարներ:

- Ադրբեջանն արդեն հայտարարել է գորահավաք: Պոստնցիպլների սարքերությունը Ադրբեջանին հույս է ներշնչում, որ այնուամենայնիվ հնարավոր է հարցը ուժով լուծել: Ես գիտեմ միայն, որ մենք կանգնելու ենք այնքան, ինչքան հնարավոր է:

- Իսկ Հայաստանի կանոնավոր բանակը մասնակցո՞ւմ է մարտերին:

- Հայաստանի բանակը կազմված է 18 արեկաններից, եւ նրանց այս խառնարանը լցնելը բացառվում է: Հայաստանից կամավորներ կան:

- Մի՞թե ձեր բանակում վարձկաններ չկան: Ես զարմանով իմացա, որ մեր աֆղանցիներին օգտագործում են ամերիկյան բանակում: Միանգամայն օրինական կարգով: Ձեր մտքով երբեք չի՞ անցել վարձկաններ հրավիրել:

- Ինչի՞ համար:

- Չէ՞ որ դուք շատ քիչ եք:

- Բայց սա մեր դաշտագրն է՞:

Ա. Կարաուլովի կազմակերպած այս հարցազրույցը մինչեւ կցուցադրվեր, ռազմաճակատում դրությունը փոխվեց. խախտելով հրադադարը՝ ադրբեջանական զորքերն անցան նոր ու վճռական գրոհների: Այդ առթիվ Ռ. Քոչարյանը հեռագրեց հեռուստակենտրոն:

Եվ, ի դասիվ հեռուստալրագրողի, ղեկ է նետել, որ նա գրույցի հետ հաղորդել սվեց նաև հեռագիրը (stis usirել).

«Ադրբեջանը, մերժելով կրակը դադարեցնելու ռուսական նախաձեռնությունը, դեկտեմբերի սկզբին սկսել է լայնածավալ հարձակում ռազմաճակատի ողջ գծով: Արդեն ամսից ավելի շարունակվում են կասադի մարտերը: Վիճակը շատ բարդ է: Հարավային թեում ադրբեջանական բանակը, չնայած մեծաթիվ կորուստներին, զգալիորեն առաջ է շարժվել: Հարձակման համար օգտագործում է հարեան երկրի սարածքը: Ադրբեջանի հարձակումը նախադասառեսել են բավական հիմնավոր: Հայտնվել են մեծ թվով նոր զորքեր և զրահամեքենաներ, զորքը զինված է 1993 թ. արևադարձային հրազենով, ամերիկյան հակասանկային միջոցներով, ամերիկյան նոնակներով ու ռադիոկայաններով, թուրքական ակամաններով: Անընդմեջ աշխատում է հրետանին: Այս ամենը խոսում է զենքի ու զինամթերքի խոշոր ներդրումների մասին, այն դեպքում, երբ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ը արգելել է սղառագինություն մասակարարել այս սարածքը: Ադրբեջանի բանակում կոչվում են աֆղան մոջահեդներ, մասնագետներ Թուրքիայից, բազմաթիվ վարձկաններ Ռուսաստանից և Ուկրաինայից: Մնում է ենթադրել, թե ո՞վ է այս ամենի համար վճարում: Մեզ համար շատ դժվար է դիմագրավել հարձակումը, մենք շատ քիչ ենք բոլորի դեմ կոչվելու համար: Կանգուն ենք ժողովրդի արիության ու կամքի շնորհիվ»:

Հունվարի 10-11-ին թուրքի զորամասերը մարտի են նետել ամբողջ ճակատի երկարությամբ՝ Օմարի լեռնանցքից մինչև Իրանի սահմանը: Նրանց հաճախ ուղեկցում էին ռազմական օդանավեր (երեւի ռուս վարձկան օդայուններով), սակայն նրանք երկյուղած թռչում էին բարձրից, ուստի և ոչնչով չէին օգնում հակառակորդի ձախողակ բանակին («Ազգ», հունվ. 13):

Դեռևս անցյալ տարվա հոկտեմբերին լրացվական տարբեր մարմիններ վստահորեն հայտարարում էին, թե ադրբեջանական բանակում ԼՂՀ դեմ կոչվում են աֆղան մոջահեդներ: Հունվարի սկզբին ԼՂՀ Ազգային անվտանգության կոմիտեի ղեկավար Կամո Աբրահամյանը վստահեցնում էր, թե այդ լուրերը հաստատվում են նոր բազմաթիվ փաստերով ու փաստաթղթերով: Նրանցից մեկը, 160-րդ զորամասի հրամանատար փոխգնդապետ Գ. Լյաթիֆովը 1993 թ. հոկտեմբերի 2-ին գրած զեկույցում գանգաթվել է վերադասին, թե մոջահեդները շատ ծանր դաժանեցնում են ներկայացնում իրենց, բացի նրանից, որ ստանում են մեծ դրամագույն: Օրինակ, սանմաս են դիմել 1350 հոգի, որոնցից 41-ը հստակալացվել են: «Այն տղավորությունն է ստացվում, գրել է Լյաթիֆովը, թե նրանք մեզ մոտ են եկել բուժվելու և ոչ թե կոչվելու» («Ազգ», հունվ. 13):

Իսկ որոշ ժամանակ անց մեր զորքին գերի ընկած ադրբեջանցի Ալիովաթ Ռաջաբովը վկայել է, թե մոջահեդները, որ շատ-շատ են իրենց բանակում, զբաղվում են նաև թմրաբիզնեսով, օրինակ, Ադրբեջանի Երզրանի Միմախուրի բնակավայրում սեղավորված 120 մոջահեդներ այդ բնակավայրը դարձրել են թմրանյութի փոխառանցման կենտրոն, ուրկից նյութը տարածում են ոչ միայն զինվորականների, այլև Երզրանի բնակավայրերի բնակչության շրջաններում («Ազգ», հուն. 15):

Հունվարի 12-ին ԼՂՀ երկնում հայտնվել էին թեմանու հինգ ռազմական ինֆանտերներ, որոնցից մեկը ցած գցվելուց հետո մնացածները շատ հեռացան հանրապետության օդային տարածքից:

Հաջորդ օրերին թուրքերի զորանների թափն ընկած էր: Ըստ երևույթին Հ. Ալիեի ձեռնարկած մեծ արժանի խափանումը գիտակցվում էր իր և յուրայինների կողմից, և ղեկ է ոտնու ընկնելին հրադադար հաստատելու համար:

Հունվարի 13-ին թուրքերը գրոհներ էին ձեռնարկել ճակատի տարբեր կետերում՝ անմուրեք էլ տարվ մեծ կորուստներ, նահանջել: Մասադիս-Լյուլասազ գծի վրա սղանվել են 76 ասկյար, գերի են հանձնվել 11-ը, Ադրբեջանի Երզրանի Մալախի-Քենգերի գծի վրա կորցրել են 2 սանկ, 34 ասկյար («Ազգ», հուն. 15):

ԼՂՀ ղազախություն կենտրոնի սլավներով թուրքի կորսված ասկյարների թիվը հասել է 4200-ի, մեծ մասը՝ 16-18 տարեկան ղազախներ, որոնց ղաշտերով դաշտ էին բերում առանց ռազմական լուրջ դաստիարակության («Ազգ», հունվ. 19):

Նոր հաղորդումների համաձայն՝ թուրքերը լուրջ ձախողանքներ ունեն ռազմաճակատի բոլոր հասվածներում, խմբերով գերի են հանձնվում լեզգիներն ու թալիբները: Իսկ ռազմաճակատի հարավ-արևելյան հասվածում հունվարի 19-ի առավոտյան թուրքի երկու գումարակներ մարտի են բռնվել միմյանց դեմ, կան գոհեր և վիրավորներ («Ազգ», հունվ. 20):

Հունվարի 18-ին ԼՂՀ արտգործնախարար Ար. Ղուկասյանը վերադարձավ Հարավսլավիայից, ուր հանդիպումներ էր ունեցել սերբական ղեկավարների հետ:

Հունվարի 19-ի մարտերում սղանվել են թեմանու 117 զինվոր, խփվել է 4 սանկ, մեռնցից՝ 6 սղանված, 13 վիրավոր («Ազգ», հուն. 21):

Դեռևս անցած տարի, Ազգաբաղի զազաթաժողովից հետո խոսք կար, թե ՀՀ և Ադրբեջանի նախագահները ղիտի հանդիպում, դայմանավորվեն կայուն խաղաղություն հաստատելու համար: Դա չստացվեց: Հիմա արդեն Ռուսաստանն է եռանդուն գործում դարաբաղյան բարդույթն իր միջնորդությամբ լուծելու նպատակով: Այդ հարցի շուրջ դայմանավորվելու համար հանդիպել են ՀՀ և Ռուսաստանի արտգործնախարարները, որոնք, իբր, հաջող բանակցություններ են վարել: Ռուսաստանի արտգործնախարարը գրույցներ է ունեցել Ադրբեջանի ու ԼՂՀ ղազախների հետ: Եվ հիմա, ասում են, հունվարի 25-ին Հ. Ալիեին ու Լ. Տեր-Պետրոսյանը ղեկ է հանդիպում Մոսկվայում:

Ադրբեջանի նոր ու աննախադեռ հարձակման թելադրանքով հայության բոլոր հասվածները տղորված էին մեծ մտահոգությամբ. Արցախին ղեկ է, օգնություն հասցնել ոչ միայն փող ու նյութական միջոցներ, այլև ռազմական ուժեր, ավելի ստույգ՝ հայ զինվորներ:

«Արցախ» հայրենակցական միությունը հրադարակել է հայտարարություն, որով Հայաստանում ու դրսերում բնակվող արցախցիներին կոչ էր անում մեկնել Արցախ, մասնակցել հայրենի սրբազան հողի ղազախությանը: Եվ կոչն իր դերն ունեցավ. նոր տարվա առաջին օրերից սկսած՝ «Արցախ» կոմիտե էին գալիս երիտասարդ ու տարեց տղամարդիկ, ղազախներ իրենց անմիջապես ուղարկել ռազմաճակատ:

Գրանցված այս կամավորների թիվն օրական հասնում էր 50-60 հոգու: Հայրենի հողի ղազախությանն էին զինվորագրվում նաև տասնյակ ու տասնյակ երիտասարդներ Երևանից ու ՀՀ տարբեր Երզաններից («Երկիր», հուն. 21):

Ոսֆի էին կանգնել նաև ղեկական, հասարակական կազմակերպությունները՝ կամավորական ուժերն Արցախ հասցնելու, թեմանու առաջխաղացումը կատեցնելու համար:

ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հարցերի հանձնաժողովի նախագահ Մեյրան Բաղդասարյանը հրադարակային հավանքներում էր ելույթ ունենում, թերթում ու հեռուստատեսությամբ և, ղազախներով բուն Արցախի վիճակը (բացի նրանից, որ զորահավաքով ճակատ են ուղարկվել 18 տարեկանից բարձր տղամարդիկ, այնտեղ ղաշտերով դաշտում են զսնվում զենք

բոնելու ընդունակ բոլոր մարդիկ՝ հասուն ու դեռահաս, հաճախ նաեւ կանայք), յա-
հանջում էր, որ կամավորական խմբեր գնան Արցախ, այդ են յառաջում կռիւները՝
«Ով տղամարդ է, թող գա» (նույն տեղում):

ՀՀԴ բյուրոյի անդամ Վահան Հովհաննիսյանը նոր էր վերադարձել Արցախից, գե-
նում էր, որ այնտեղ յիսի լինի ողջ հայ ժողովրդի ուժը, մենք այնտեղ վերջին ճակա-
սագրական կռիւն նետված թեւումուն յիսի դիմակայեմք ազգովին՝ «գիտակցելով, որ
այդ յայտարի ելից կախված է ոչ թե ինչ-որ հողակտորի հայկական կամ ոչ հայկա-
կան լինելու հարցը, այլ դրանից է կախված ողջ իայ ժողովրդի ճակատագիրը: Ո՞ր
հայ ժողովրդի, ընդ որում՝ նաեւ Սփյուռքում, նաեւ այն տեղերում, որոնք բաց հեռու են
գտնվում արցախյան ճակատից» («Երկիր», հուն. 22):

Հովհաննիսյանը գտնում էր, որ ղեկ է «կամավորական բարձունը» վեր չածել «կա-
մայական բարձուն», գիտակցելով յայտի գերլրջությունը զինվորագրվել Արցախին այս
վիճակի ամենալուրջ գիտակցությամբ, լինել նրա զինվորն ու յառաջումը ողջ էութանը:

Հունվարի 20-ն Ադրբեջանի համար սոց օր էր համարվում 90-ի հունվարյան դեմ-
բերի յառաջումով, եւ Հ. Ալիեւն ամբողջ ժողովրդին էր ուսի հանել՝ ի նշանավորումն այդ
օրվա, բոլոր ուժերը լարելու, ճակատում մեծ հաղթանակ ձեռք բերելու համար: Մեծ հան-
րահավաքում նա իր խոսքն այսպէս է արտասել. «Երկրում են բոլոր սրբություններով՝
վերջ կորվի մեր հողը ձկանող դժբախտություններին ու ողբերգություններին, նրա վրա
այսօր կախված սեւ ամպերին:

Ուսի՛ ել, սրբազան ժողովուրդ» («Երկիր», հունվ. 22):

Հունվարի 24-ին քարոզչի Կոֆը՝ Արցախյան աշխարհի իսկական մեծ քարեկամն
ու անդուլ յառաջումը, լրագրողների հետ ունեցած հանդիպումնը կարգաց մի հրապա-
րակում՝ իր երկրի կողմից Ադրբեջանին զինուժ ու զենք մատակարարելու մասին եւ ար-
տահայտեց իր վրդովմունքը: Ասաց՝ դեռես 92-ին, ականատես լինելով Լեռնային Ղա-
րաբաղի վրա թափվող ադրբեջանական կրակի եւ վայրագության, «դիմել էի բրիտանա-
կան կառավարությանը՝ յառաջելով զսոց մարդու իրավունքները կոտորեն ոտնահա-
րող ադրբեջանցիներին: Այն ժամանակ Արաբիան գրասենյակի քարտուղին յառաջում-
ներից մեկը յառաջումնեց, «Ոչ մի երկրի մեկ այլ երկիր չի հետաքրքրում: Հետաքրքրում
են միայն բաները, իսկ մենք Ադրբեջանում նավթային բաներ ունենք»: Կյանքումս ա-
ռաջին անգամ ես խորապէս ամաչեցի բրիտանացի լինելուս համար»:

Եվ հիմա էլ այս նոր յայտարարությունը: Մեծ Բրիտանիան զինուժով ու զինամ-
բերով օգնում է ցեղասպան Ադրբեջանին: Մեր կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի խոսքով՝ հա-
յի համար իջած սուրբ հրեւոսակ Զերոյան Կոֆն ընդվզում է. «Եթե այդպէս բարոնակ-
վի, ես կամաչեմ, երբ թողնեն ու ժողովրդն իմանան, որ Բրիտանիան առեւտրական բա-
ները մարդու իրավունքներից վեր է դասել եւ նոյապէս հայերի ոչնչացմանն իրենց յառ-
նական հայրենիքում՝ Լեռնային Ղարաբաղում» («Երկիր», փետ. 8):

Իսկանը հարեցողությունը մեծ մեղք է համարում: Իսկ թուրքերը ճակատում անաս-
ված խնում էին, մանավանդ Բայրականի զինու մեծ գործարանից դուրս բերված զի-
ններ: Մոջահեդներն իրենց հավասակիցներին խորհուրդ էին տալիս չանել այդ: Երբ
տեսան՝ խորհուրդը չի օգնում, սղառնալիքներ կարդացին: Տեսան՝ արան էլ չեն օգնում,
դայիցեղին զինու վիթխարի գործարանը, եւ եղան բաց զոհեր ու վիրավորներ, յառաջում
է ռազմագերի Բայրախար Մաֆարովը՝ Ֆիզուլու բնակիչ («Ազգ», հուն. 22):

Կասկածելի է Հ. Ալիեւի ու Լ. Տեր-Պետրոսյանի հունվարի 25-ին Մոսկվայում տե-
ղի ունենալիս հանդիպման հնարավորությունը, քանի որ այդպիսի դեմքերին նախորդող
յառաջումնայան ու արագորձնախարարների հանդիպումները ձախողվել էին, հայերը
յառաջումն էին հրապարակապ հաստատել, աղա նստել բանակցությունների, իսկ թուրքերը
յառաջումն էին նախ եւ առաջ հայկական զորքերը դուրս բերել Ադրբեջանից...

Դիվանագիտական բշանները յառաջումն էին, որ ընդունվի Ռուսաստանի նախագա-
հի խորհրդական Անդրանիկ Միհրանյանի ներկայացրած ծրագիրը, որով Բաբուն յառա-
դության դիմաց յարտավորվում է ԼՂ-ին սալ յայն ինքնավարություն եւ քաղաքական հա-
մադաստաստան կարգավիճակ, ինչպէս նաեւ աղառնվել Լաչին-Քալբաջար միջանցքի ան-
յառաջումն գործունեությունը: Մրանից քացի, ԼՂՀ սահմանների ամբողջ երկարությամբ ղեկ
է ստեղծվի բուժերային աղառնականացված գոտի եւն... («Ազգ», հուն. 25):

Ադրբեջանական գործադիրությունները բարունակում էին անկանոն գրոհներն ու ձա-
խողանքները ռազմաճակատի համարյա բոլոր գոտիներում:

Հունվարի 23-ին գրոհային 2 ինքնաթիռ փորձեցին ռմբակոծել Ստեփանակերտը,
նրանցից մեկը վայր գցվեց քաղաքից 9-10 կմ հեռավորության վրա:

Ըստ երեւոյթին նախորդ օրերին ԼՂՀ ուժերը հանձնել էին Օմարի լեռնանցքը եւ այս
օրերին վերագրավելու միջոցներ են գործարում:

Մարտակերտ բշաններին ուղղությամբ գրոհի եկած թեւումն ջարդ է կերել, կորցրել
6 սանկ (4-ը յսիվել են, երկուսը՝ յայթել ականի վրա), եւ փախել:

Թուրքի ռազմական ինքնաթիռները յարբերաբար յայտնում են ԼՂՀ սահմանները,
փորձում ռմբակոծել բնակավայրերն ու ռազմական կետերը, սակայն զգաս էր մեր հա-
կառային յառաջումնությունը, ինչի շնորհիվ էլ հակառակորդին ոչինչ չէր հաջողվում:
Վերջին օրերին ադրբեջանական լրատվությունը թմբկահարում էր իրենց հաջողու-
յունները, իր ազատագրել են Քալբաջարի 12 բնակավայրեր («Ազգ», հուն. 26):

ԼՂՀ յառաջումնական հաղորդումների համաձայն՝ Քալբաջարի բշանում տեղի են ու-
նեցել միայն դիւրային մարտեր: Իսկ կորուստները Մարտակերտի ու Մարտունու բշաննե-
րում հետեյալ յառաջումն են ունեցել. 25-ին թուրքերը կորցրել են 80 զինվոր եւ 7 սանկ,
հայերը՝ 4 զոհ, 11 վիրավոր, 26-ին թուրքերի կողմից՝ 200 սղանված, հայկական կող-
մից՝ 5 սղանված, 11 վիրավոր («Ազգ» հուն. 27):

Հունվարի 27-ին հաղորդեցին, թե անցյալ դեկտեմբերի վերջին Մամբուլի «Այդին-
իլ» թերթը յուր է տղել այն մասին, որ Ադրբեջանում Ղարաբաղի դեմ կռվում են 5000
թուրք-իսլամական սղաներ ու զինվորներ, եւ ահա որոշ ժամանակ անց թերթի յմբագ-
րին ձերբակալեցին յեխանությունները» («Ազգ», հուն. 28):

Հունվարի 26-27-ին ԼՂՀ ուժերը, հաջողությամբ դիմագրավելով թեւումն գրոհնե-
րը ռազմաճակատի բոլոր հասվածներում եւ յառաջումնելով մեծ վնասներ, Քալբաջարում
առաջ էին բարձրում եւ ընդիմող մոտեցել էին Օմարի լեռնանցքին:

Այս օրերին Ադրբեջանի նախագահի մերձավոր աշխատակիցներից մեկը՝ Վաֆա
Գուլուզադին, հեռուստատեսությամբ հայտարարել է, թե իրենք յառաջումն են յառադու-
յան համար նստել բանակցությունների սեղանի բարջ եւ ԼՂ-ին սալ ինքնավարություն

(ոչ թե անկախություն, այլ ինքնավարություն, այն էլ երեւի մտակութային), սակայն՝ լոկ իրենց սարածքները հայերից ազատագրելուց հետո, եւ իրենց սարածքների մեջ էլ առաջին հերթին տեսնում էր Շուշին ու Լաչինը («Ազգ» հուն. 28):

Հունվարի 28-ի մարտը դաժան են եղել հասկառու Զալբաջարի կողմերում: Անկասկած, թե՛նամին գիտե, որ այստեղ դիրքերը կորցնելով՝ հարցականի սակ լինի դեմ հարեւան երջանների ճակատագիրը, այստեղ է կենտրոնացնում բոլոր ուժերը, այստեղ է փորձում ստեղծել ճակատագրական բեկումն: Մտնոմ այստեղ կորցրել են երկու դիրք:

Այդոր Ռուսաստանի դեսպան Կազիմիրովը ժամանեց Երևան եւ, օդանավակայանում կարճատե գրույց ունենալով ՀՀ Անվտանգության դեպարտմենտի տնօրէն Գալիք Ըահնազարյանի հետ, թուով Ստեփանակերտ:

Հետագայում հայցնի դարձավ, որ Կազիմիրովը Ստեփանակերտում ԼՂՀ ղեկավարներին է ներկայացրել Ռուսաստանի նոր միջնորդության փաստաթղթի մանրամասները, եւ նրանք արել են իրենց դիտարկումները, արտահայտել իրենց սկզբունքային անհամաձայնությունը մի շարք կետերի հետ («Երկիր», փետ. 1):

Հունվարի 28-ի կարեւորագույն երեւոյթն էր Երևան Բոնների նամակը՝ ուղղված Բորիս Ելցինին:

Ազնիվ ու խիզախ, արդար ու մինչեւ վերջ մարդասիրական խոսքն էր հնչում այնտեղ: Ասում է Բորիս Ելցինը, երեկ դուք այցելեցիք Ս. Պետրոսով՝ ձեր հարցազննում ու սերը մասնակցելու գերմանաֆաշիստական երջակական գոհերի հիշատակին: Իսկ այսօրվա երջակականները եւ նրանց գոհերը... Մի՞թե նրանք ձեզ չեն մտախոհում: Չէ՞ որ դա է ձեր դարձնում առաջին: Այստեղ ցավալի ու տառապազին ներկայացնում է ադրբեջանական արդեն բազմամյա երջակականից բրբրով Երևանի, Լեռնային Ղարաբաղի դատարանները: Մտնոմ չէին անհամաձայնում Ռուսաստանի նախորդ ղեկավարին: Դուք մի՞ ընդօրինակեք նրան, բարձր բարոյական գործողությունը (գոհերի հիշատակի տուրք) մի՞ դարձնեք դատարանի ձեռնարկություն, որով այնքան հարուստ էր մեր երկրի կյանքը: Բայց այսօր... Մի՞թե դուք չդիտեք է դաս առնեք, մարդանոց («Երկիր», փետ. 1):

Նույն օրը Թուրքիայի հեղինակավոր թերթերից մեկը՝ «Թուրքիյե», տղագրել է իր թղթակցի հաղորդումը հայ-ադրբեջանական ճակատի մասին, ուր, հայ գործի եւ նրա ռազմական գործի ու վիճակի առթիվ հորինած փչոցի հետ միասին, ներկայացնում էր նաեւ իսկական ճամբարները՝ ճակատում Թուրքիայի իրական ներկայության մասին: Ահա այն. «Ադրբեջանցի զինվորները, որոնց մարզում են թուրք սղաները, սկսել են ետ գրավել հայերի կողմից զավթված սարածքները եւ ներկայումս երեւ ուղղություններով տարածան մեջ են առել հայկական ուժերին: Հայերը նահանջում են բոլոր ուղղություններով: Ադրբեջանցիներն ստեղծել են 120 կմ երկարությամբ ճակատ եւ հասել Ֆիզուլին ու Աղդամը վերցնելու կետին:

72 սանկերի ու ինքնաթիռների տնօրէնությանը ադրբեջանցի զինվորները Թուրքիայից ուղարկված զինամթերքով ու ծննդային հագուստով հարձակվում են ու «Ալլահ» գոչելով, ջանում են ետ գրավել մեծ բանաստեղծի անունը կրող Ֆիզուլի ֆաղաբը: Չինվորները շատ երջանիկ են եւ շարունակ ասում են՝ թուրք եղբայրներն ու թուրք սղաները մեր մեջ են: Թուրք զինվորները համակարգում են ադրբեջանցի զինվորների հարձակումները, իսկ հայերը, գրկված լինելով զինվորական օժանդակությունից, խուճապաւոր թողնում են իրենց դիրքերը» («Թուրքիյե», հուն. 28):

Հունվարի 30-ին Ստեփանակերտից վերադառնալուց եւ Երևանում ղեկավարների հետ գրույց ունենալուց հետո, Կազիմիրովը թուով է Մոսկվա, այնտեղից էլ Բաբու: Հետագա-

յում տղարկել է, որ այս ամենի կենտրոնում դարաբաղյան հակամարտությունը լուծելու ռուսական միջնորդության նոր տարբերակն է եղել: Նրա համաձայն՝ փետրվարի 1-ից դիտել է դադարեցվեն մարտերը բոլոր գոհներում, Ղարաբաղի ճակատի ամբողջ երկարությամբ դիտել է ստեղծվի բուֆերային գոհ, որի սկզբնականում ու խաղաղարար դերը դիտել է կատարեն ռուսական գործերը (Ա. Միխրանյանի ծրագիրն էր կարծես), աղա բանակցություններ լինի սկսվեն՝ լուծելու մյուս բոլոր հարցերը («Ազգ», փետ. 2):

Բաբույն Հ. Ալիեւն այս միջնորդական ծրագրի վրա ջուր է ցանել՝ ամեն ինչի նախադրյալն հայտարարելով հայկական գործերի դուրսբերումը Ադրբեջանի սարածքներից (նույն տեղում):

Կազիմիրովը, սակայն, վստահ էր իրենց միջնորդության հաջողության վրա, Ստեփանակերտում ունեցած իր հանդիպումների առթիվ Լոնդոնի «Թայմզ» թերթին սկսած հարցազրույցում նա ասել է, թե հնարավոր է, որ դարաբաղյան բարդույթը, որ, իբր, զալիս է դեռեւս առաջին հազարամյակից, կավարսվի մինչեւ երկրորդ հազարամյակի վերջը կամ երրորդ հազարամյակի սկիզբը:

Չգիտեմ՝ Կազիմիրովը որքան սեր ունի կատարաբանության նկատմամբ, իսկ որ դատարանի հարցերում խախտվում է խավարի մեջ, դա տղարկ երեւում է, առաջին հազարամյակում, ավելի ճիշտ՝ 18-րդ դարից առաջ Արցախ-Ղարաբաղում ադրբեջանցի կամ օղուզ թուրք տնօրէնում չի եղել:

Հունվարի 31-ին երեկոյան հեռուստատեսության Էկրանին երեւաց Աւոս Մանուչարյանը: Առաջին խոսքերից կարելի էր ենթադրել, թե Արցախի ու ՀՀ փրկության ուղին լինի նի: Մակայն հետո ամբողջ ելույթն ուղղեց հանրապետության ղեկավարության ու հակառակ Վանո Միխրանյանի դեմ եւ արեց հայտարարություններ, որոնցից յուրաքանչյուրը մարտնչու համար, ինչպէս ասում են, փթերով մեղր լինի խառնել...

Փետրվարի 1-ին Մոսկվայում խոսք է եղել այն մասին, որ Ադրբեջանի կառավարությունն սկսել է Հորադիզ կայարանի վերանորոգումը: Այդ նշանակում էր՝ կայարանը նրանք ազատագրել էին արդեն: Իսկ մեր լրատվությունը նման բան չգիտեք:

Փետրվարի 2-ին Ադրբեջանում հրադարարկվել է Հեյդար Ալիեւի հայտարարությունը, որով հայկական լրատվությունը եւ տնօրէնությունը մեղադրվում են կեղծարարության եւ խաղաղակամալից լուրեր տարածելու մեջ, իբր, սրանք տղատարած են սանձազերծել ինքնիշխան Ադրբեջանի դեմ, բռնագրավել նրա սարածքները, 93-ի ղեկեմներին էլ լայնահուն հարձակման են անցել Թարթառի ու Բայլականի ուղղությամբ՝ նոյնատե ունենալով խախտել Ադրբեջանը: Եվ, այսուամենայնիվ, մեծահոգի ղեկավարը խոստանում էր ներումն ու կենսապահովություն բոլոր նրանց, ովքեր զենքը ցած կդնեն եւ հոյատակություն կհայցեն: Չէ՞ որ նրանք բոլորն էլ Ադրբեջանի ֆաղաբացիներն են, իսկ «Ղարաբաղն էլ Ադրբեջանի անկառայելի մասն է» («Երկիր», փետ. 4):

Այս առթիվ բանասեր Ս. Չոլյանը հիշեցնում էր, թե Ալիեւն ինքն էր սկսել հայերի կողմից «սանձազերծված» տղատարածը, ինքն է, որ խոստացավ հաղթական երթով հունվարի 8-ին մտնել Ստեփանակերտ եւ հունվարի 17-ին էլ տարածաերջանային (մեծ հաղթանակի առթիվ) խորհրդակցություն անցկացնել Ֆիզուլի-Կարյազինոյում: Հիմա հայ ժողովուրդն է մեղադրու, որ ինքը չի կատարել իր խոստումները, կանգնած է խայտառակ դատարանների հանրագումարի առաջ... Ինչ վերաբերում է արցախցիներին խոստացվող ներդրումներին, մանավանդ, որ «Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի անկառայելի մասն է», աղա մի՞թե որեւէ իրատես մարդ էլ կհամարձակվի՝ նման հիմարություն հրադարարկել («Երկիր», փետ. 4):

Փետրվարի 3-ին հեռուստատեսությամբ հարցազրույցի էր հրավիրված ներգործնախարար Վ. Միխրանյանը, որն սկզբից իսկ իր այս ելույթը համարեց «հայտարարություն մի հայտարարության առթիվ, այն հայտարարության, որ Աւոս Մանուչարյանն էր արել հունվարի 31-ին:

- Նա հրադարարկ է եկել այն ժամանակ, երբ ՀՀ ու ԼՂՀ համագործակցության սկիզբ է դրվել, եւ փորձում էր խանգարել դրան, խախտնել, կտրուկ ասաց Միխրանյանը:

նը եւ հետո նրան մեղադրեց հետեյալ հանցանքների մեջ (օգսվում են իր ելույթի ժամանակ իմ գրի առածից)։

- Մանուչարյանը նույնպէս ուներ Ղարաբաղում ստեղծել դաճակակալական կառավարություն, երբ մենք գտնում ենք, որ այնտեղ լիարժեք Հայաստանի իշխանության արքայազնը, ՀՀ-ական կամ մի ուրիշ սեւակ։

- Նա ի՞նչ է արել մեր հանրապետությունում, կարմիր լաթը ձեռքին թափ տալով՝ մեզնից փախչել է մեր հարեւաններին, նույնիսկ Իրանին։ Հիմա ի՞նչ կարող է անել, միավորել՝ ազգային ուժերը, ո՞չ, միայն նոր դառնալուներ կստեղծի։ Նա մեզանում ֆայֆայեց կոմունիստական կարգը, աղա սկսվեց երկրի ֆայֆայումը։ Պառակսում ստեղծվեց «Ղարաբաղ» կոմիտեում։ Առհասարակ նրա հոգուն դեմ է միասնությունը, համախմբվածությունը։ Կոմունիստից էր եկել «Ղարաբաղ» կոմիտեի կետը, իսկ այդպիսիք ոչ մի սրբություն չունեն։ Նրանց գործն էին աղամանդի ու գունավոր մեծադերի դուրսբերումը հանրապետությունից, գողությունները, վայրուսային գործարկները, հարազատներին հովանավորելը։ Վերջին մեկ տարում մենք դա վերացրինք, եւ զայրացած այն մարդիկ, որոնք օգսվում էին՝ այս Մանուչարյանը, Վահան Շիրխանյանը եւ մեծերները։ Երկու միլիոն դոլլարից ավել փողսանցվել է արտասահմանյան երկրներ, եւ հիմա դժվար է դարձել, թե որտեղ է դրոշմը...

Համբոյի (Համբարձում Գալստյան՝ Երեւանի ֆալխոհրդի գործկոմի նախկին նախագահը) նախաձեռնությամբ ֆարածիսի անդեւս փոշուն 13 միլիոն սվեց՝ նրա մեծերներին շնորհելու համար։ Ես կանգնեցի այդ գործարկները Ռուսաստանի ու Պարսկաստանի հետ... Ժողովում (ՀՀ վարչապետի նախկին առաջին տեղակալ Գեորգի Վարդանյան) ու Համբոն հիմա կասողած են, որ իրենց ու գործակիցների ֆոնդերին սվել են։ Դավիթ Վարդանյանը եւս խառնված է այս ամենին, այդ դասճառով էլ խոսում է իմ դեմ... Իսկ այդ բոլորի գաղափարական դեկավարն ու կազմակերպիչը Մանուչարյանն է... Եվ ես, որ այս ամենի մասին հաճախ լռել եմ՝ գոնե եղած դակասավոր համերաժխությունը դաճողանելու համար, սխալվել եմ չարաչար»։

Այսօր ասում էր հանրապետության ներգործնախարարը, որի խոսքը չէր կարող լուր հայտարարություն լինել, ինչպէս այն ինքն էր կոչել սկզբից։ Դա դաճակակալական մասին մեղադրական էր, հասարակությանը եւս հայտնի հանցագործությունները բացելու, երկիրը ֆանդոլների անուններն ու հասցեները մասնող մի գործողություն, որին դեմ է հետեւեւ համաժողովրդական դասասանը։ Իսկ արվելն էր այդ։

Այս օրերին Սամբուլում տեղի ունեւ միասնականացման կրոնական խորհրդածոլով, որին ներկա հայ դասվիրակությունը հեռացավ խորհրդածոլովից, երբ հայտնի դարձավ, որ թուրքական իշխանություններն այցելագիր չեն սվել Հայոց եկեղեցու Արցախի թեմի առաջնորդ Պարգեւ եղիսկոյոյ Մարտիրոսյանին, որը դեմ է ընթերցեւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի ուղերձը («Ազգ», փետ. 16)։

Փետրվարի 8-ին ԼՂՀ բանակի հրամանատարի տեղակալ Սեյրան Օհանյանը հայտարարել էր, թե իրենց բանակը հաջողությամբ իրականացրել է սեփական խնդիրը՝ «Կատեցնել հակառակորդի առաջխաղացումը ճակատի բոլոր հասկածներում եւ ուժաստան անել նրան»։

Աղա կասարելով վերջին ամիս ու կեսի մարտերի հաճվելիքը՝ հիւստեց, որ «Ադրբեջանական բանակն այդ ընթացքում կորցրել է մոտ 5000 զինվոր ու սղա, 62 միավոր զրահատեխնիկա (այդ թվում՝ 36 սանկ), մեկ ռազմական ինֆանտրի, 12 հրետանային կայանք, որից 3-ը՝ «Գրադ»։ Այդ ընթացքում դարաբաղյան կողմը կորցրել է մոտ 300 զինվոր, 29 միավոր զրահատեխնիկա... Մարտական տեխնիկայի կորուստները վերականգնվել են ռազմավարի շնորհիվ («Ազգ», փետ. 8)։

Վերջին ժամանակները, երեւի նկատի առնելով ռուսական միջնորդությունը եւ նրա մեծումն իր հանրապետության կողմից, Ադրբեջանի արտգործնախարար Հասան Հասանովն «Ազատություն» ռադիոյով հայտարարեց. «Եթե մի դեպքում իր հողի ազատագրումը, անկախությունը, սնեւության զարգացումը կաղում է որեւէ ուրիշ երկրի հետ, աղա այն արհեստական դեպքում է։ Ադրբեջանն իր արտաքին ֆաղափականության մեջ հույսեր է կաղում միայն իր հետ» («Ազգ», փետ. 8)։

Անկասկած այս զիտակցությամբ էր, որ այդ Ադրբեջանը փետրվարի սկզբներին նորից բորբոքել էր մարտերն Արցախի դեմ, լարել իր ունեցած-չունեցած օղուժը, զանգվածային ոչնչացման մեթոնները...

Այդօր Ս. Պետերբուրգում տեղի ունեցած ԱՊՀ միջխորհրդարանական համաժողովը որոշեց դարաբաղյան հակամարտության լուծման խնդիրը լրջորեն ֆնել հետց այդ խնդրին նվիրվելիք հասուկ հանդիպմամբ, որ տեղի կունեւա զարմանը Ղըրղզստանի մայրաքաղաք Բիշքեկում («Ազգ», փետ. 10)։

Փետրվարի 8-ին, մեծաթիվ կառավարական դասվիրակության զուլխն անցած, ՀՀ նախագահ Լեոն Տեր-Պետրոսյանը մեկնել էր Լոնդոն։ Երկու օր հետո, փետրվարի 10-ին, Կարլսոն հյուրանոցում, հանդիպելով լրատվության ներկայացուցիչների հետ, նա մեկնաքանեց իր (կառավարության) դիրքն ու ծրագրերը դարաբաղյան հակամարտության խնդրում, քավական բացահայտ ու աներկրի մերկայացրեց դրանք, անկասկած, զոնություն տալով բոլոր նրանց, որոնք սղասում էին այդ խնդրի արղար լուծմանը։

Ահա նրա դիրքորոշման հիմնական դրույթները՝ ներկայացված «Ազգի» հասուկ թղթակից Համլետ Գասպարյանի կողմից (փետ.11)։

Նախագահը դասնում է հակամարտության զոնու բարղացումները, մարտնչող երկու կողմերի անհանդուրժողականությունը, մանավանդ՝ Ադրբեջանի՝ Հայաստանը բարղոյթի ողորք ֆաշելու ջանքերը եւ եզրակացում, որ այս ամենը կարող է հասցնել խոշոր դասերագմի Հայաստանի ու Ադրբեջանի միջեւ։ Ուտի հարկ է, որ մեծ տարություններ, նրանց հետ էլ Մեծ Բրիտանիան, Ադրբեջանին համոզեն ընդունել ԵԱՀԽ ծրագիրը, նրանից համարյա չարքերվող ռուսական միջնորդությունը։

Ո՞րը կլինի Լեոնային Ղարաբաղի խնդրում Հայաստանի դիրքը՝ ծայրահեղ բարղացման դեղում։ Նախագահն այստեղ չէր թաղցնում ոչինչ։ «Հայաստանը Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտությանը ռազմական ձեւով կմիջամտի միայն այն դեղում, եթե Ղարաբաղի բնակչությանն սղաոնա ցեղասղանության կամ բոնի տեղահանման վտանգը։ Այդ դեղում, ընդգծեց Տեր-Պետրոսյանը, Հայաստանը կմասնակցի հակամարտությանը՝ անկախ այն բանից, թե այդ ժամանակ ո՞վ կլինի իշխանության զուլխ։ Դա կախված կլինի ժողովրդի կամից։ Մեր ժողովուրդը թույլ չի տա նոր ցեղասղանություն»։

Միայն փոխգիջումների միջոցով, երկկողմ զիջումներով հնարավոր է հասնել հարցի լուծմանը։ Աղա. «Հայկական կողմն ունի երկու նվազագույն սկզբունք (այսինքն՝ անզիջելի. Բ. Ու.)։ Նախ՝ ԼՂ-ի կարգավիճակը դեմ է որոշվի միջազգային կազմակերպությունների կողմից, որը եւ բացաղի ադրբեջանական կողմի որեւէ կամայականություն. եւ երկրորդ՝ միջազգային հանրությունը դեմ է երաշխավորի Լեոնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգությունը»։ Նախագահը զինված ինֆանտացղանությունը համարեց աղայժմ միակ երաշխիքը, որով կարող է աղաեղվել Լեոնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգությունը, ֆանի որ այսօր ո՞չ Ռուսաստանը, ո՞չ ԵԱՀԽ-ը եւ ո՞չ էլ միջազգային որեւէ կազմակերպություն իրական երաշխիքներ չի տալիս։ Լեոն Տեր-Պետրոսյանը սխալ համարեց Ղարաբաղի հարցի համանասությունը վրաց-արխաղա-

կան հակամարտության հետ, քանի որ Վրաստանն ունակ է արխագներին երաշխիքներ տալ, Ադրբեջանը Ղարաբաղին՝ ոչ:

Վերջապես մի՞թե կարելի է մոռանալ, Ադրբեջանում հայերին միայն կոտորում են, իսկ Վրաստանում արխագների զանգվածային ջարդ չի արձանագրված, չսասաց նա, սակայն ասվածից էլ հասկանալի էր այս էականը:

Մյուս կարեւորագույն հարցը՝ շոտլանդացի, ավելի ճիշտ՝ դասաստիան ստացած նախագահ Լեոն Տեր-Պետրոսյանի կողմից, Այսրկովկասում Ռուսաստանի խաղաղացած եւ խաղալիք դերն էր: Նա սասաց. «Շրջանի (Այսրկովկասի.-Բ. Ու.) հարցերի կարգավորման մեջ չափազանց կարեւոր է Ռուսաստանի դերը, որն իր հեռանալուց հետո խանդոս հետեւում է այնտեղ ծավալվող իրադարձություններին: Ռուսաստանը չի կարող հանդուրժել, եթե Տեր-Պետրոսյանը, որ ստեղծված վակուումը լցնեն Թուրքիան, Իրանը կամ ՆԱՏՕ-ն: Նա գործնական համարեց Ռուսաստանի նոր նախաձեռնությունը, որը իրականում շատ չի արթնրվում ԵԱՀԽ ծրագրից, բացի մեկ չափազանց կարեւոր հարցից. Լեոնային Ղարաբաղի սահմաններում տեղադրել ռուսական խաղաղարար ուժեր, որոնց, ենթադրվում է, կարող են մաս կազմել նաեւ միջազգային չեզոք ուժեր, մասնավորապես ԵԱՀԽ 400 դիտորդները»:

Ուրեմն, այստեղ միշտ էլ սիրական է լինելու Ռուսաստանի ձայնը: Սա այն ճշմարտությունն է, որը չի կարող չհասկանալ իրեն ու դաստիարակ ընթացքը հասկացող քրեական մեկը: Բայց մի՞թե այս մեծ ու անթեկանելի ճշմարտությունն անհնար էր հասկանալ առաջները, ասենք՝ 90-91 թվականներին, երբ ՀՀ-ական Տեր-Պետրոսյանը համարներն բացառում էր այդ նույն Ռուսաստանի դերն Այսրկովկասում, կանխատեսում նրա անվերադարձ հեռացածությունն այստեղից: Չէ՞ որ այդ օրջանում եւ հետո, մասնավորապես 91-92 թվականների մեր ողբերգական կորուստներն արդյունք էին այս մայրամուջյան եւ նույն մայրամուջյան հետեւողական կիրառումների:

Ինչեւէ, գոնե այսուհետ հասկանանք մեր շահն ու անելիքը:

Նաեւ մի ոչ երկրորդական խնդիր, որի վերաբերյալ դեռեւս դասաւանդներով արվելու իր սխալն էր կրկնում մեր նախագահը: Թղթակիցն այդ առթիվ հաղորդել է. «Անդրադարձնալով Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտության մեջ նավթի գործունի, նախագահ Տեր-Պետրոսյանը համաձայնեց, որ այդ խաղաղարար չափազանց կարեւոր է, եւ Ալիեւն այն օգտագործում է ոչ միայն Ռուսաստանի, այլեւ Արեւմտսփի ու Թուրքիայի հետ իր հարաբերություններում, սակայն Հայաստանը հույսը դնում է միակ հակափաստարկի վրա՝ թե այդ հարցում Ադրբեջանի ու գործակիցների միջեւ կծագեն հակասություններ, որ արդեն իսկ նկատվում են նրա ու Արեւմտսփի միջեւ»:

Փետրվարի 9-ին Անկարայում զգնվող Հ. Ալիեւը հայտարարել է, թե ինքը կողմ է, որդեգրի դարաբաղյան բարդույթը լուծվի եռակողմ՝ ԱՄՆ, Թուրքիա, Ռուսաստան նախաձեռնությամբ՝ երեւի մտածելով, թե այնտեղ Թուրքիան, նրա թելադրանքով էլ ԱՄՆ-ը, կունենան արդրեջանամեծի դիրք, կմնա մի Ռուսաստան, որին էլ ինքը կգրավի իր հին ու վարժ եղանակով՝ կաշառնով («Երկիր», փետ. 11):

Փետրվարի 11. ՀՀ-ում փախստականների կոմիտեի նախագահ Վլադիմիր Մովսիսյանը շուրջ մեկ շաբաթ ԼՂՀ-ում էր եղել, վիճակն էր ուսումնասիրել, գործնական հունի վրա էր դրել վերականգնողական աշխատանքները: Ասում է՝ հայրենի բնակավայրեր վերադարձող փախստականների համար սրվում է ամեն հնարավորը, քանի որ ՀՀ կառավարությունն այդ նպատակի համար հասկացրած է եղել հինգ միլիարդ ռուբլի, որով կվերականգնվի եւս 1000 առանձնատուն: Սակայն ավերածություններն ու ցավերն այնքան շատ են, որ կարիք է զգացվում նոր միջոցների: Ուրեմն բարեգործներն ու կարող ազգակիցները, որ էլ որ նրանք կան, դեմ է գործի լծվեն, օգնեն, որ կարճ ժամանակում Արցախն ունենա նորմալ կյանք ու բարեկեցություն:

Փետրվարի 14-ին Երեւանի նախկին քաղաքապետ Համբարձում Գալստյանի լուրջը թե հարցազրույցը ցուցադրեցին հեռուստատեսությամբ: Մեղադրանքներ էին, որ հորդում

էին Վանո Սիրադեղյանի ու մերձավորների հասցեին: Ծի՞ս էին նրանք, խոստանում էր աղագուցել, հաստատել... Սակայն այս չէր կարելու, այլ այն, որ այդ «Ղարաբաղ» կոմիտե կոչվածի բոլոր անդամները վերջերս իրար դեմ այնքան մեղադրանքներ հանեցին, այնքան մոտ ու աղետոսություն թափեցին իրար վրա, որ լսողը չի կարող չմտածել, թե այդ կոմիտեն եղել է կեղտոտ, աղագուցային, դարգաղեւ փողոցից հավաքված շառվախանների մի խմբակցություն:

Գալստյանն իրավացի է, երբ զարմացած ու զայրացած է հանրապետության որեւի դեմի անարբեր լուրջամբ: Բայց չէ՞ որ այդ կեղտոտներն ու կեղտոտները ի՞ր զինակիցներն են, երեկվա ու այսօրվա ի՞ր դաշնակիցները, որոնց յուրաքանչյուր քայլի համար դասաստիանասու է նաեւ ինքը:

Գալստյանն այդ մեղադրանքները մի քանի քանակ խոնարհեց-հոլովեց, որոնցից մեկն էլ այս էր. «Նորմալ որեւէ երկրում նախագահի մերձավորի մասին հրադարակ հանված հանցանքը դեմ է դիմվել մեղադրանք նաեւ նախագահի հանդեպ: Եթե Սիրադեղյանի հրադարակած մեղադրանքները ճիշտ են, այսինքն՝ նախագահի երկու մերձավորագույն ընկերներից մեկը՝ քաղաքապետը, գող է, մյուսը՝ ազգային անվտանգության գծով գլխավոր խորհրդակցանք՝ լրեսու, նախագահը դեմ է հրաժարական տալու: Հակառակ դեպքում մեղադրանքներ մերկայացնողը դեմ է ամենախիստ դասաստիանաստիանական ենթակրկի: Մեր նախագահն առայժմ լուրն է» (իմ գրառումից):

Բայց նախագահն իսկապե՞ս լուրն է:

Դարձյալ փետրվարի 14. Վերջին օրերին Ադրբեջանի հեռուստատեսությամբ ցույց էին տալիս հայ գերիների, բարբառում նրանցից, չգիտես ի՞նչ ահավոր եղանակներով, կորզված խոստովանություններ ու ինքնամեղադրանքներ: Սակայն երեկ Մոսկվայից հաղորդեցին, թե Բաքվում միջազգային դասաստիանաստիան մարմինների մերկայացուցիչներին թույլ չէին տալիս հանդիպելու հայ գերիների հետ:

Այսօր էլ մերոնք ցույց տվին գերի վերցված թուրքերին, որոնք խոստովանում էին արած այն էին ասում, թե իրենք գողով ֆուլեթերվել են այս ճակատը, որ իրենց կովելը հանցանք է, ուստի եւ իրենք չեն կրկնում, այլ փախչում են կամ հանձնվում: Մոսկվայում նույնն ասաց նաեւ օսմանլու թուրքը:

Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ տեղեկացրին Թուրքիայի արտգործնախարար Հիֆմեթ Չեքիւնի խոսքը. «Շատ հաճախ խաղաղության հասնում ենք դաստիարակով: Բունիայում դա հիմա է դեմ»՝ մուսուլմանների իրավունքների դաշնակցության համար: Եթե սերբերը չհնազանդվեն, մենք դարձավոր կլինենք բոլոր միջոցները գործադրել ՄԱԿ-ի որոշումն իրականացնելու համար...»:

Եվ մենք զարմանում ենք, երբ մեզ են սղառնում:

Լ. Տեր-Պետրոսյանի դասավորությունը Թիֆլիսում է, բանակցություններ է վարում Շեարդնաձեի հետ: Ասում են՝ նախագահների փակ առանձնագրույցում խոսք է գնացել դարաբաղյան բարդույթի լուծման մասին, աղա որոշել են կազմակերպել Այսրկովկասի երեք դեմությունների դեկլարանտի խորհրդածողով՝ Բ. Ելցինի գլխավորությամբ:

Փետրվարի 17. Վերջին օրերին, քս մեր լրատվության, ռազմաճակատի արքեր մասերում, հասկալուս Բալբաջարում ծանր մարտեր են եղել, հայ զորքերը թեմամու բոլոր գրոհները ետ են մղել, հասցրել մեծ վնասներ: Օրինակ Օմարի մոտ 4 օրվա ընթացքում թուրքը կորցրել է 400 ասկյար:

Սակայն Բաքվի ձայնն անընդհատ քնքախարում է իրենց աննախադեպ «հաջողությունները», հայրենակիցներին ոգետրում ամենաուրախալի լուրով, իբր, ադրբեջանցի փախստականները վերադարձնում են Ֆիզուլու եւ Աղդամի օրջանների ազատագրված գյուղերը («Ազգ», փետ. 17):

Այդօր Օմարի լեռնանցքի դիմաց ԼՂՀ զորամասը գրավել է թե՛նամու մեկ քանակ, վայր զգել ռազմական մեկ ինֆոսթիո, որի երկու սավառնորդներն էլ գերի են վերցվել, հաղորդեց մեր «Լրաբերը»:

Հաջորդ օրվա թերթում ճգրտված էր այս լուրը. Օմարի լեռնանցքի մոտ զգված ինֆոսթիոի օդաչվի ճակատագիրը հայտնի չէ: Իսկ, ահա, նույն օրը Վարդենիսի քաղաքի սարածֆում զգված մի ինֆոսթիոի երկու օդաչուները բռնված են («Երկիր», փետ. 18):

Երեսուցի է Արրեջանը, ցամաքում անվերջ ձախողվելով, որոշել է իր հարցերը լուծել օդից...

«Միջազգային զգոնություն» կոչված հասարակական կազմակերպությունն Արրեջանի ու Հայաստանի փորձագետներկայացուցիչներին հրավիրել էր Նորվեգիայի մայրաքաղաք Օսլո՝ դարաբաղյան հակամարտության լուծման ուղիներ փնտրելու: Հայաստանը հրաժարվել էր իր փորձագետներին ուղարկելուց: Սա հիմք դարձավ, որ Արրեջանի արտոնախարարությունը հասուկ հայտարարությամբ դասադարձի Հայաստանին՝ «Արրեջանի հետ ուժի դիրքերից խոսելու եւ ադրբեջանական սարածֆների բռնագրավումները բարունակելու մեջ»: Տեսե՛ք-տեսե՛ք, հիմա էլ միջազգային կազմակերպության հրավիրած հավաքին չի ներկայանում...

Այս մեղադրանքին դասասխանելով՝ ՀՀ արտոնախարարությունն իր ներկայացուցիչներին չուղարկելը դասճառաբանեց նրանով, որ հավաքին հրավիրված չեն եղել «ԼՂՀ օրինական իշխանության ներկայացուցիչները» («Ազգ», փետ. 19):

Ուրեմն, ՀՀ իշխանություններն սկսեցին ճանաչել՝ այդ ԼՂ հանրադատությունը: Փետրվարի 19-ին առավել ճգրտվեց տեղեկությունը. Վարդենիսում գերվել է զգված ինֆոսթիոի մեկ օդաչու՝ քաքար Մարտս Իչկենովը, որ վարձվել է Ղըրղզստանում, անսական 1000 դոլար է ստանում, 300 դոլլար էլ լրացուցիչ՝ յուրաքանչյուր թռիչքի համար: Գերված մյուս օդաչուն հինգ քաքարի օրը ԼՂՀ-ում զգված ինֆոսթիոին է եղել («Ազգ», փետ. 19):

Փետրվարի 18-ին ԼՂՀ ուժերը լրիվ գրավեցին Օմարի լեռնանցքը եւ առհասարակ Քալբաջարի հյուսիսային ողջ սարածֆը՝ սեր դառնալով մեծաքանակ ռազմավարի եւ թե՛նամուն դասճառելով զինուժի լգալի կորուստ («Երկիր», փետ. 19):

Նախօրոք արված լրացումներով՝ այսօր 18-րդ անգամը ղեկ է Ստեփանակերտ հասնել բարձրագույն Բերոյան Կոֆսի խումբը, որ բաղկացած է դիվանագետներից ու լրացումներից:

Այստեղ ուղեւորվելուց առաջ, փետրվարի 8-ին, բարձրագույն Կոֆսը եղել է ԱՄՆ-ում, մասնակցել է Հարվարդի համալսարանում կազմակերպված հայանդաս մի քան կարեւոր միջոցառման (ստույլիս «Հայաստանը, Միացյալ Նահանգների արտաքին քաղաքականությունը, արժեքները եւ մարդասիրական միտումները» թեմայով): Ելույթ է ունեցել, դասադատել իրեն այնպես հարգազանցած Արցախի դաջը եւ, ցույց տալով աշխարհի աչքի առաջ, ուրեմն եւ իր երկրի աչքի առաջ կասարվող անարդարությունները, որ գործվում են ազատ կյանքի համար արյան ու եռանդի վերջին դասադատները ծախսող այդ փոքրիկ երկրի դեմ, մանավանդ քրիստոնեական անարդարությունն ու ակնհայտ մեղքայությունները, ասել է՝ «Դրանց առկայությամբ ես ամոք եմ զգում քրիստոնեական ինքնուրույն համար»:

Փետրվարի 19-ին Երեսուցի, Ստեփանակերտ ուղեւորվելուց առաջ, բարձրագույն Կոֆ-

սը հայտարարեց. «Ես մեծ մարդասեր Անդրեյ Սախարովի աշակերտի եմ եւ ունեցողապարհի զինվորը. ես միշտ կլինեմ զոհի կողմին, կողաջարտեմ մի՛նչեւ վերջ, մի՛նչեւ Արցախի վերջնական հաղթանակը»:

Բարձրագույն Կոֆսն այս անգամ Արցախին նվեր էր բերել 42 տոննա թե՛ն դեղորայք, բուժաստիճան, քաղաք օգնության երկու մեքենա եւ հեծազա օգնության արտաքին խոստումներ:

Ըստ երեսուցի Արրեջանը, Հայաստանն ու ԼՂՀ-ը նախադեպ դիմած են եղել Ռուսաստանին դաստիարակող դասադատներում համար: Այսօր (փետ. 19-ին) Մոսկվայում Ռուսաստանի դասադատության նախարար Պավել Գրաչովը, նախարարներ Սերժ Սարգսյանին, Մամեդովի Մամեդովին ու ԼՂՀ ռազմական ուժերի ներկայացուցիչ Սահակյանին մեկտեղ հավաքելով, վճարաբար հայտարարել է. «Եթե այս հանդիպումն էլ ադարդյուն անցնի, ես այլեւս հանդես չեմ գա որդես միջոցով»:

Ասում են՝ ղեկ է վճռվել հրադարձի, գրավյալ սարածֆներից զորքերի դուրբերման եւ հարակից հարցերը, որդեսազի հետ էլ սկսվեին բանակցությունները՝ հակամարտությանը վերջ տալու նպատակով:

Այս հանդիպման ընդունած փաստաթղթի մասին մասնուրում խոսել է ասել ՀՀ ԳԽ-ի Արցախի հարցերի մեծական հանձնաժողովի քարտուղար Սուրեն Չոլյանը՝ փաստաթուղթը հայտարարելով անընդունելի՝ թե՛ քաղաքական եւ թե՛ ռազմական առումներով: Փաստաթուղթը կոչվում է «Հայ-ադրբեջանական հակամարտության մասին»: Բայց չէ՞ որ հակամարտությունն Արրեջանի ու ԼՂՀ միջոց է: Ոչ մի խոսք չկա գրավյալ սարածֆները վերադարձնելուց հետո անմիջապես իրականացվելիք միջոցառումների մասին, ուրեմն, հայ զորքերի դուրս բերումից, այսինքն՝ ԼՂՀ-ն ուժազրկելուց հետո, Արրեջանը կարող է անել այն, ինչ իրեն է ձեռնու:

Մի խոսքով՝ դարձյալ ընդունվել է մի փաստաթուղթ, որի մեջ արհամարհվում է ԼՂՀ իրավունքները: Այն ո՞վ ղեկ է ընդունի:

Նույնիսկ այս դարազայում, Ռուսաստանի դասադատության նախարարության այսօրինակ դիրքորոշման դեմքում, Թուրքիայի արտոնախարար Հիմետ Զեքինը հայտարարեց, թե չի կարելի ընդառաջել «Մոսկվայի միակողմանի միջոցառումներին», ԵԱՀԽ-ը չի կարող հավաքվել, հարցը բնության դեմ, քանի որ «հայերն անվերապա հորեն են չեն քաշվել» եւ «Անկարելի է զիջում անել այն հարցում, որ Ղարաբաղն ադրբեջանական սարածֆ է»: Իսկ եթե է՞ն գլխից վճռված է, որ Ղարաբաղն ադրբեջանական սարածֆ է, եւ այդտեղ ուրիշ ոչ մի խոսք ու կարծիք չի կարող լինել, ոչ մի զիջում ու փոխադարձաբար ընդունելի սարքերակ, այդ ժամանակ էլ ինչի՞ համար ղեկ է հավաքվեմ, ինչի՞ քուրջ դայանապարկեմ...

Փետրվարի 20-ին քաղաքից քերթեր բերին, եւ «Երկիր»-ի ս. թ. փետրվարի 3-ի համարում կարդացի Նաիրի Բաղալյանի «Բանակին ռեզերվ ու ադառնվածություն է հարկավոր» ակնարկը՝ բերված Մարտակերտից (սակը «Մարտակերտ» է գրված: Մտածեցի, որ լավ է մեր լրագրողները ճակատի գիծ էլ են գնում):

Երեսուցի է, որ տղան եղել է ռազմաճակատի գծում, ծանոթացել է կոլոնների կյանքին, իմացել հոգսերը, ցավով խոսում է կոլոն զինվորի անմխթարական, դարադատեա ողբերգական վիճակի հանգամանակներից: Կարելի՞ է դասկերացնել, այսօր արդեն աշխարհին իր հաղթանակներով, նույնիսկ նվաճումներով հարուստ կենսագրությամբ հայտնի արցախցի զինվորն իրականում կարիքավոր մարդ է եւ օրվա մեծ մասն անց է կացնում կիսաքաղաք վիճակում: Ահա թե նրան ինչպես է տեսել մեր լրագրողը. «Պատկերացնելու համար, թե ի՞նչ դայանապարկում է հայոց ներկա դասադատության սարքերության հեռուսական էջերը գրում արցախցի զինվորը, տեղեկացնեմ, որ նրանց մեծ մասը, ում հետ ինձ հաջողվեց գրուցել, այս սարիների ընթացում կամ համազգեստ չի ստացել, կամ էլ

usացել է մեկ կամ երկու անգամ: Իսկ ձմեռային դայանաներում կոպելու համար անհրաժեշտ սաֆ արտահագուստի մասին խոսելն ավելորդ է: Ի ցավ արցախցու եւ համոթ հայության, այն, ինչով այսօր արցախցի զինվորը ծածկույն է իր մերկությունը, գլխավորաբար հանված է սղանված աղբեղանցիների վրայից: Ամեն-ամեն ինչ՝ սկսած կոճիկից, վերջացրած գլխարկով: Ավելի լավ չէ նաեւ նրանց ընձանիների սոցիալական ադախովածությունը: Նրանցից բաւերը իրենց, այսպէս կոչված, աշխատավարձի 10 հազար ռուբլին (150 դրամը) վերջին անգամ usացել են անցյալ տարվա մայիսին: Համեմատության համար նշեն, որ Ստեփանակերտում 1 տուփ հայկական ծխախոտը արժէ 5-6 հազար ռուբլի...

Արցախյան գումարակալ գլխավոր գործող անձինք կոչույն են կիսաբաղ: Ինքն են ականատես եղել, թե ինչպէս էր արցախյան բանակի երեւի թե ամենամարտունակ (թեք կարելի է համեմատություն անել) կազմավորումներից մեկի՝ Ստեփանակերտի գնդի այն վաճառ, որը ժամանակին գլխավորել էր լեգենդար Բեկոր Աւետը, ճակատամարտի գնալուց առաջ ձեռքից ձեռք փոխանցում օրադասիկ usացած մի քանի հացը: Հացի մի մի փոքրիկ կտոր կտրելով՝ յուրաքանչյուրը բարձրույն էր մարտական առաջադրանքով նախատեսված ուղղությամբ, եւ այդ մի կտոր հացը ղեկ է լինել այն սնունդը, որը նրանց ուժ ղեկ էր հաղորդել գուցէ թե ամբողջ օրը ձգվելիք ճակատամարտում: Այդ մի կտոր հացը ղեկ էր վերականգնել նրանց այն ուժերը, որ կորցրել էին 20 օր առաջ Ֆիզուլու եւ նախորդ օրը՝ Աղղամի ճակատներում ունեցած ծանր մարտերի ժամանակ, եւ որոնցից հետո հանգստանալու, ուժերը վերականգնելու հնարավորություն գտնող չունէր, քանի որ այս անգամ արդեն Մարտակերտի բազանի հյուսիս-արեւելյան ուղղությամբ թեքանում ձեռնարկած նոր վստահավոր հարձակումը կասեցնելու համար մարտունակ օժանդակ օգնական ուժերի անհրաժեշտություն էր ծագել: ԵՎ ի դրանք նրանց, ուզում են նշել, որ այդ օրվա նրանց մարտական առաջադրանքը՝ վերցնել դիմացի երկու կարտուր բարձունքները, կատարվեց փայլուն կերպով: Մարտի սկզբից 5 ժամ անց արդեն թեքանին, մարտադաճում թողնելով իր սղանվածներին, խուճադախար փախչում էր Մաղափուզ ու Հակոբ Կամարի գյուղերի միջեւ ընկած բարձունքից եւ միայն օրվա վերջում մթության բողբոջի կանգնելով հանգիստ գտավ Մասադիս գյուղի մերձակայքում»:

Մրանից ավելի լավ, նույնիսկ քանակի չէ նաեւ զինավառության խնդիրը, որի մասին եւս լրագրողը չափս է ճշգրիտ տեղեկություն (նրան հավաստում են, քանի որ այդտեղություններիս ընթացքում ինքն էլ նույն ցավին են դնում առել): Ասում է. «Չինամքերը եւ զենքը գլխավորապէս ռազմավար են՝ հայթայթված հակառակորդից: Բայց դա, իհարկե, չի կարող եւ չի բավարարում օրավոր ահագնացող լուսաբանող լուսանկարները: Քիչ չեն դեղերը, երբ փախչող թեքանուն ԼՂՀ բանակային կազմավորումը չի հետադարձում միայն այն լուսանկարով, որ վերջացած է լինում զինամթերքը»:

Լրագրողը հաղորդում է մի տեղեկություն էլ, որն ամենաճակատագրականն է, որ հղաբարության հիմք լինելով հանդերձ, կարող է դառնալ մեծ ողբերգության դասառ: «Արցախում այսօր զենք բռնելու տարիքի չգորակոչված տղամարդ չկա, - ասում է, - բոլորը ճակատներում են: Սակավաթիվ են Արցախի դաժնակների միավորումները: Եվ սակավանում են օրեցօր: Արցախն այլեւս ռեզերվ չունի: Մինչ այսօր արցախցին դաժնակներ է հայտնաբերում դասը, այսօր արդեն հայտնաբերում ինքն է դաժնակներ զինվորագրվել Արցախի դասին»:

Բարձր խոսք է, սակայն եւ տեղին, ամոթ չէ ասելը: Ամոթ է լսել եւ ականջի տեսն գցելը:

Եղվարդում նախկին արցախցի (Առաջաձորից) ծանոթ մի ընձանի գիտն, քան մեծը Մայիս Շեկյանն է, մոտավորապէս 60-ամյա մի մարդ, որի երեք տղաներն էլ՝ Անդրանիկը, Նվերն ու Էռնեստը, կոպում էին իրենց հայրենի Մարտակերտի ճակատներում: Երբ դեռ կոպի չկար, եւ աղետի գոտու շինարարական աշխատանքներն էին եռում, երեքով այնտեղ էին, զիցեր-ցերեկ տուն ու տեղից կտրված, կառուցում էին, ծառայում երկիրը վերականգնելու գործին: Արցախում դրությունը բարդանալուն դեռ քանակ էր այնտեղ,

թե՛ վերականգնելը հետո էլ կլինի, հիմա ղեկ է փրկենք մեր հողը: Կոպում էին երեքով: Մարտակերտի կողմերում լավ զիցերն նրանց անաղմուկ նվիրվածության ու մարտական անցուցադիր խիզախությունների մասին: Նրանք Շուշին ազատագրողների առաջին բարձրում էին երեքով: Վերջերս Էռնեստին ծանր վիրավոր բերել էին Երեւան: Արկի բեկորներ են հանել նստեղից, մարմնի տարբեր մասերից: Ասում են՝ էլի՛ կան դրանցից, էլի՛ դիտք հանեն:

Ասում են՝ նվերը ռազմաճակատից զանգել է հողը, թե՛ այդ Էռնեստն ինչքան՞ դիտք մնա հիվանդանոցում, զենքին տեղ կանգնող չկա... Վիրավոր եղբորը հաղորդել են: Վեր է կացել ֆայելու փորձ արել, արնահոսություն է սկսվել: Բուժողները հարկադրաբար դառնկեցրել են ու կարգադրել, որ տեղից վեր չկենա, մինչեւ կարգին չբուժվի: Իսկ նա գլուխն առած բժիշկներին էր փնտրում. «Դուք ի՞նչ բժիշկներ եք, - ասում է, - չեք էլ կարողանում այս հասարակ վերերն արագ բուժել»:

Փետրվարի 20-ի լույս 21-ի գիշերը լուսանկարչական հեռուստամարաթն է կազմակերպել մարտնչող Արցախին նյութական օգնություն հավաքելու համար եւ 12 ժամում բուրջ ինն հազար մարդ է մասնակցել միջոցառմանը, հանգանակվել է ավելի քան մեկ ու կես միլիոն դոլլար («Երկիր», մարտի 1):

Այս միջոցառման կենտրոնում է եղել Հայ հեղափոխական դաժնակցության ամերիկյան կենտրոնի ղեկավարներից մեկը՝ «Արցախ» հիմնադրամի ղեկավար Հովիկ Սալիբան, որը հետո էլ ղեկ է օգնությունն առած Արցախ գար, բաժանել կոպողներին ու նրանց ընձանիներին, ճակատներում օրեր ու քաղաքներ բաժանելով հայրենադաժնական ռազմիկների դառը ճակատագրի:

Փետրվարի վերջերին ԵԱՀԽ-ի Մինսկի խմբի նախագահ Յան Էլիասոնը դիտք այցելել հակամարտության գոտի՝ այցն սկսելով, իհարկե, Բաքվից: Եվ Բաքուն մեծադասիվ հյուրին արժանավայել դիմավորելու համար եղանակ էր գտել, հարձակումներ էր ձեռնարկել ռազմաճակատի բոլոր մասերում՝ Հաղարթի, Մարտակերտի, Օմարի կողմերում, նույնիսկ ՀՀ սահմանային բաժանումներում, ստիպում էր, որ հայկական ուժերը դասախան գործողություններ կատարեն, եւ մղեն իրենց գործառնալը, դասառնեն մեծամեծ վնասներ... որդեգիր հետո էլ իրենք իրավունք ունենան հայերին մեղադրելու հրադադարը խախտելու եւ Աղբեղանի դեմ ռազմական նոր գրոհներ ձեռնարկելու մեջ:

Աղբեղանական լրագրական բոլոր միջոցներով նոր լուր էր տարածվել «ԼՂՀ ինքնադաժնական գործառնալում լրագրողից 5 արգելիչ ջոկատ ստեղծված լինելու» մասին: Այդ առթիվ ԼՂՀ Պաշտպանության քաղաքի ղեկավար Սեյրան Օհանյանը հրադարակեց հայտարարություն, որով ասում էր՝ «այդ լուրի մեջ ճիշտ էր միայն ԼՂՀ բառը, եւ խրատուստի է, որ հակառակորդն արդեն սովորել է այն, օգտագործում է... Իսկ մնացածը սուս է, անիրական, որովհետեւ ԼՂՀ բանակում արգելելու կարիք չի զգացվում: Աղբեղանական գործառնալներն են, որ եւ են փախչում, դիմում դասալրության, եւ այնտեղ դասժիչ ջոկատները միշտ էլ մեծ գործ ունեն, տեղում գնդակահարում են, զանազան ուրիշ դասժիչ ջոկատների դիմում... ԵՎ հիմա էլ այս միջոցներից փրկվելու համար աղբեղանցի զինվորները գերի են հանձնվում, օրինակ, միայն վերջին երկու ամսում գերի են հանձնվել 60 ասկյար ու սղա, այդ թվում՝ նաեւ արտասահմանյան վարձկաններ («Ազգ», մարտի 1):

Փետրվարի 21-ին ԼՂՀ բանակի գլխ. հրամանատարի տեղակալ զենքալ Քրիստաֆոր Իվանյանը տեղեկացրել է, որ Օմարի լեռնանցի համար մղված վերջին մարտում բուրբերն ունեցել են լուրջ կորուստներ՝ 500 զինվոր ու սղա, ծանր գրախտիսնիկայի 12 միա-

վոր, այդ թվում՝ T-72 ժողի 5 սանկ, մեկ «Գրադ» կայան, մի ֆանի թնդանոթ եւ մեծ ֆանակութեամբ զինամթերք:

Ծերունագարդ գեներալը ԼԳՀ փոքրամասնակ զինուժի դեմ հանված թեմանական գերագանց ուժերի դարձնելը քաջարեց ոչ միայն արցախցիների հմտությամբ ու խիզախությամբ, այլեւ հակառակորդի անխտենությունը: Լեռնային դաշտում ի՞նչ դէպք է աներ մեծամասնակ ու անկանոն խառնիճադանջը, որը նույնիսկ իր համար նոյասավոր դաշտաններում նահանջում է ու կոտորվում:

Երեւի թե գոնե այս դարձումն ինչի կգա եւ կհասկանա, որ Արցախի հեռու դաշտում կրակի լեզվով խոսելն անիմաստ է («Ազգ», փետ. 22):

Փետրվարի 22-ին ՀՀ դեսնախարար Վազգեն Սարգսյանը, Փարիզի հայկական դեսպանատանը հավաքված հայրնակիցների առաջ ելույթ ունենալով, հանրագումարի թերեց արցախյան ռազմաճակատի վերջին ավելի քան երկու ամսվա վիճակը, ցույց տվեց, որ Հեյդար Ալիևի ադրբեջանական իշխանությունը եւս չկարողացավ ծնկի թերել Արցախի հայությանը, հակառակը, կրեց կորուստներ, որոնց իսկական անունն է դարձնում: Պակտեցեք, դեկտեմբերի 18-ից, այսինքն՝ Ալիևի կազմակերպած վճռական ճակատամարտից այս կողմ թուրքերը կորցրել են շուրջ 8000 ասկյար, մեկ 700: 700՝ 8000-ի դիմաց, չնայած մեկ մեր 700-ն էլ մեծ կորուստ են համարում, ֆանի որ փոքրաթիվ արցախահայության համար անգնահատելի է յուրաքանչյուր անհատի կյանքը... Թուրքը զրկվել է իր մի շարք քաղաքներից եւ հիմա ագրեսոր է կոչում հայերին, որոնք, իբր, նվաճել են իրենց հանրապետության 20 տոկոսը... Հիմա զինադադար է, եւ անհրաժեշտ է հակամարտությանը վերջ տալ ֆառակական ճանապարհով: Իսկ եթե հակառակորդը թիփ դարձնում է նոր ու ավելի մեծ կոպի: Մենք իրավունք ունենք սղասելու դրան, երբ այդպիսի շարունակությունը կարող է մահ լինել ոչ միայն Արցախի համար, այլեւ Հայաստանի... Ուրեմն, դրա համար «անհրաժեշտ է, որդեսգի ողջ հայ ժողովուրդը, արդեն ամբողջ աշխարհով մեկ, ամբողջ հայությունը, եւ սա ասում են ամբողջ դաշտախանութիանը, դաշտախանութի դաշտախանութիանը» («Ազգ», մարտի 1):

Չափազանցում էր դեսնախարարը: Բնավ: Շատ իրատեսական էր նրա խոսքը, եւ անհրաժեշտ էր այդ նոր փորձությանը դաշտախանութի արժանապատիվը ազգովին, անմախառն միասնությամբ, ուժերի եւ ամեն ինչի հնարավորությունների գերազույն լարումով:

Փետրվարի 23-ին հեռուստատեսությամբ խոսեցին Գրաչովին, եւ նա ասաց՝ 18-ին իրենք դաշտախանութի արժանապատիվը են դադարեցնել կրակը, շուրջ կլինի նաեւ երեք՝ Ռուսաստանի, Ադրբեջանի ու Հայաստանի լուրջ զինուժի հանդիպումը, որը եւ կարեւորագույն ֆալկոնոն հակամարտությունը կարգավորելու ճանապարհին:

Փետրվարի 24. Մոսկվայից հաղորդեցին, որ Ելցինը Վլ. Կազիմիրովին նշանակել է իր հասուկ դեսպանը՝ ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գծով:

Նույն օրը Ադրբեջանի ազգային խորհուրդը որոշեց ամեն սարի փետրվարի 24-ը նշել որդես Խոջալուի ցեղասպանության սգո օր: Նույն օրը Մոսկվայի «Մայակ» ռադիոկայանը հաղորդեց, թե Ադրբեջանի գլխավոր դաշտախանութի Խոջալուի ողբերգության առթիվ հանրապետության նախկին նախագահ Այազ Մուրադիբովին ձեռնապահելու օրդեր է ստորագրել («Երկիր», մարտի 1):

Հաջորդ օրերին ճակատներում եղան հրետանու զորքերն ու մանր թախտներ: Իսկ Մոսկվայի կարծիքով՝ արդեն լիակատար հրադադար էր, որովհետեւ հարկ էր ընդգծել ռուսական այս միջնորդության (փետրվարի 18-ի փաստաթղթի) նշանակությունը:

Ալիևը վերադարձել է Մեծ Բրիտանիա կասարած այցից, հիացած է իր քանակությունների արդյունքներով, համոզված է, որ Մեյջորի իշխանությունը կկասարի իր խոստումը՝ միջազգային հավաքներում ագրեսոր Հայաստանին կսիտի հեռանալ Ադրբեջանի սարածից, հրաժարվել Ղարաբաղի նկատմամբ ունեցած անօրինական հավակնություններից: Իսկ աշխարհի նավթային խոշոր կենտրոն դարձած Ադրբեջանը, դարձ է կսկսի իր արդար կամքը թելադրել մեծ տնտեսություններին («Ազգ», փետ. 25):

Լրասվության մարմինների ղեկավարը՝ Հ. Ալիևը կակղել է, համաձայն է ԼԳՀ եւ Հայաստանի համար միջանց սեղծելուն, եթե նման միջանց սեղծվի նաեւ Ադրբեջանի ու Նախիջեւանի միջեւ («Երկիր», փետ. 26): Ուրեմն, Լաչինն ուզում է փոխանակել Մեղրիով: Բայց չէ՞ որ Լաչինն այլեւ իրենը չէ:

Մարտի 1-ի երեկոյան Անոս Բլեյանին նորից ՀՀ հեռուստատեսության էկրան փառեցին, եւ նա դարձյալ զլեց իր հիմնականում աղազգային, հակահայկական (ուրեմն եւ հակամարդկային) գառանցանքները, որոնք այստեղ ներկայացնում են անմիջադէպ գրի առած դաշտախանութի:

- Ես այն տղան եմ, որն իր գործն է համարում օգնել հասարակական առաջադիմությանը:

- Մենք դժգոհ ենք մեր դաշտախանութից, նաեւ այսօրվանից... Ինձ անհանգստացնում են մեր հասարակական մտածողության դաշտախանութայինացումը, դաշտախանութայինացումը, անգիտակցի վերաբերմունքն իրականությանը:

- Երեկ լսեցի Մուսաբախի զարեւոյցն ընդհանրապես եւ սարսափով մտածեցի՝ մարդիկ մեզ ո՞ր են սանում, ի՞նձ, իմ երեխային, իմ ընտանիքը...

- Ենթարկվելով իր տերերի հրահանգին, լրասվությունը մեր ազգը մղում է խելացնություն, միջնադար, մի կասարյալ սասանայական ջաղաց...

- «Հայաստանի Հանրապետությունը» ղեկավար թերթ է, «Երկիր»՝ կուսակցական, բայց երկուսն էլ նույն ավերածություններով են զբաղված:

- Մեր հասարակական կյանքն առաջ է գնում անգիտակցաբար, արյան կանչի ու ցեղի անկախության գառանցանքներով:

- 70 սարվա ընթացքում ռուսների նախաձեռնությամբ սեղծվել էր ղեկավար կարգ, բարեկեցություն... 90-91 թվականներին անկախացանք, փոխանակ արժեքավորելու եղածը, շուրջ եկանք դեղի գլխադաշտությունը, աղմկոտ ազգային նկարագիրը, սկսեցինք հողատնայն մեր ազգային արտադրությունը...

- 88-ին փողոց ելանք այնպես աղմկոտ ու անհավասարակշիռ, սաես փորձ ու անցյալ չենք ունեցել, ոչ մի դաս չենք առել: Չէ՞ որ նույնիսկ աշխարհի հզորներին տրված չէ հակադրվելու իրավունքը...

- Ես մեկ-մեկ ինձ հյուր եմ գգում այս երկրում, ֆանի որ տիրապետող է դառնում դաշտախանութ:

- Հարցը հնչակին, ռամկավարին, դաշտախանութային չի վերաբերում... Ես նույնիսկ կարող էի հանդուրժել ֆեյսբուքում, առաստեղացումը... Լեռնի հեռու վիճելու, նրան հաղթահարելու հնարավորություն ունեմ: Բայց ինչո՞ւ չեն տղան «Թուրքական գաղափարաբանությունը», որդեսգի մենք ճանաչենք նրա ամենաճանաչելի խոսքը

(Լեռնի «Թուրքահայ հեղափոխության գաղափարաբանությունը (հասար Ա) լույս է տեսել Փարիզում 1934-ին, ֆննում է հայկական ազատագրական շարժման 19-րդ դարի երկրորդ կեսի իրողություններն ու նրանց գաղափարական արժանատիները եւ շատ էլ չի սարքերվում մեծ դաշտախանութի ու մտածողի մնացած գրեթե, հրադարակած ու անսիտ անհամար երկերից, որոնց առանցքը հայոց դաշտախանութն է, հայոց ճակատագիրը, հայ

հայրենասիրությունը: Այնտեղ ի՞նչ է գտել նորօրյա ուրացողը, որ փորձում է նրանով խաչ փաշել Լեոյի մնացյալ ժառանգության վրա):

- Ի՞նչ փաստությունը չի զբաղված իր հիմնական գործով, որը երկրի առաջադիմության ստեղծումն է: Այդ դասճանաչող էլ բոլոր մարդիկ, մեզանից յուրաքանչյուրը, զբաղված է իր սեփական գլուխը ղախելով:

- Մեր դեպքերը կառույցները դարձա՞յր քաներ են, ոչնչով զբաղված չեն, ոչ մի հեռանկար չունեն: Այդ դասճանաչող էլ մեր շուրջը դարձա՞յր մարդկանց հասարակությունն է:

- Թմամանյանն իր գլխադառնությամբ փակուղի մտավ (կույսուրական անկախությունն էլն, էլն...): Երեւի դա էլ նրան գերեզման տարավ, որովհետեւ տեսավ իր գաղափարաբանության խարխուլումը...

- Չարենցը եւս: 21-ին կար «Գիրք ճանապարհին», որը նույն գլխադառնությունն է: Այդպես էլ 88-ին:

- Իսկ ձեր ԳԽ-ն ինչո՞վ է զբաղված, մի՞թե օրենքներ չեն ստեղծում, որ գոնե վաղը գործ դառնան: հարցնում է նրան Էկրան փառողը:

- Դրա մասին չէ իմ խոսքը, ես գտնում եմ, որ մեր հասարակությունը չի ստեղծել այն գաղափարները, որոնք գոնե վաղը գործ են դառնալու... Չգիտեմ՝ երբ էր, որ մենք սրվեցինք թմբիկին, զառանցանքին, անլրջությանը, ինքնագոհ ղոռոսախոսությանը, որոնց 1500 տարի գերի ենք եղել եւ չենք ազատվում... Իսկ հիմա հասկալի՞ք, քանի որ այսօր այս բոլորն առավել ցայտուն են... Եթե մենք մեր բախտը հանձնել ենք հրադարակի վրա գնվողներին, աղա մենք կորած ենք:

- Հիմա իրական է սոցիալական մահը, եւ սա է, որ դեմք է արձանագրեմք:

- Իսկ սանիքի՞ մասին, Անդրկովկասի երեք ժողովուրդների մասին է խոսքը, ընդհանուր տան սանիքի մասին ղիսի՞ մտածեմք...

Այս եւ նման ուրիշ բանաբանություններ, որոնց տեղը է՛ ուր ուզես, բայց ոչ չափասանի հեռուստեստությունը:

Իսկ ինչո՞ւ են փաշել այնտեղ: Մանավանդ նրա գրուցակից Ռոբերտ Մավիսակալյանը, որ կարգին հայ մարդ է, հայավարի մտածող, ինչո՞ւ բերել, հրատարակ է հանել այս ամբողջ ամբողջ:

Մեկն էլ կարող է կեսամբել, թե Արցախյան գոյաղայաբար լուրջ տարեգրության մեջ ինչո՞ւ տեղ եւ տալիս նույն այդ ամբողջին, ի՞նչ կաղ ունի, երբ մի ժամվա բարբառանքի մեջ մեկ անգամ էլ չսվեց այդ «Արցախ» կամ իր հարազատ թուրքի ասած «Ղարաբաղ» անունը:

Այո՛, չսվեց, բայց խոսքը ներծծված էր նրա դեմ հորդագրող մաղձով ու ասելությանը: Այդ Արցախի խնդրի համար է այնպես դիվանակված... Հիշեցեմ նրա ուրիշ-ուրիշ խոսքերը, Բաբու-Մեկա գնալ-գալու դասնությունը, առհասարակ նրա ամբողջությունը:

Մարտի 3-ին իմացանք, որ Ժիրայր Լիդարիսյանը դուրս է եկել արագործնախարարությունից, նշանակվել նախագահի գլխավոր խորհրդական եւ հասնուկ հանձնարարությունների դեպարտման: Այս երկրորդ երեւի միայն Արցախի խնդրին է վերաբերում:

Այդօր Ստեփանակերտում Յան Էլիասոնը վստահություն է հայտնել, թե բարդույթը կլուծվի փաղափարական ճանապարհով, եւ ժողովուրդն ազատ է լինելու: Նա այսպես է ասել, իսկ ԼՂՀ ղեկավարները մտածել են, թե Ռուսաստանը նոր միջնորդություն է սկսել, ուզում է գործ կատարել, դրանից էլ ԵԱՀԽ-ի խանդը բռնել է, ներկայացուցիչը վազել-եկել է, բայց ի՞նչ է անելու: Գուցե խանգարի՞ ռուսներին:

Մարտի 5-ին ԼՂՀ արագործնախարար Արկ. Ղուկասյանը հայտարարել է, թե շուտով ԵԱՀԽ-ի ու Ռուսաստանի ծրագրերը կմիավորվեն, եւ հարցի լուծումը կդրուսանա:

Իսկ Ադրբեջանից ղեկավարողական Գաբիլ Հուսեյնիլին ու դաշտամարտության նախարար Մ. Մամեդովը տարբեր առիթներով հաղորդել են, որ Ալիեւը Կազմիխովին ու գեներալ Կոնդրատեին դարձ է ասել, թե ինքը դեմ է Ռուսաստանի զորքերի հակամարտության գոտի, ուրեմն՝ Ադրբեջան, մտնելուն, հետեւադես եւ ռուսական միջնորդությունն Ադրբեջանի կողմից չի ընդունվում («Երկիր», մարտի 8):

Մարտի 7-ին Կազմիխովը Բաբու տարավ ռուսական միջնորդության նոր, մտակված եւ Ստեփանակերտի ու Երեւանի հավանությանն արժանացած տարբերակը, որի մեջ, ասում էին, ռուսական զորքերը մտնում էին ոչ թե Ադրբեջան, այլ հակամարտության գոտի՝ իրեն խաղաղարարներ («Ազգ», մարտի 9):

Իսկ Մաֆսիմ Միրզոյանը (ԼՂՀ նախագահի խորհրդական), երեւի, իրավացի էր, երբ ղնդում էր, թե Ռուսաստանն Այսրկովկաս է վերադառնում՝ իրեն այստեղ իր խոսքն ու գործն ունեցող գործուն ուժ, մանավանդ, երբ այդ Միսիսի խոսքը ոչ մի հարց չլուծեց եւ չի էլ կարող լուծել իր ներկա հնարավորություններով (նույն տեղում):

Կազմիխովի ասածներից չէր կարելի եզրակացնել, թե «Չորերի դուրսբերումը գրավված տարածքներից» նշանակում է նաեւ Լաչինից: Իսկ Ժ. Լիդարիսյանն ասում էր՝ թուրք զորքն էլ դուրս ղիսի քերվի Մարտակերտի քաղաքից, եւ Շահումյանի հարցն էլ դեմք է քննվի հետագայում: Ի՞նչ, այդպիսի տարբերակ է ստեղծվել նոյեմբերի 2-8-ին Վիեննայում՝ ԵԱՀԽ-ի կողմից («Երկիր», մարտի 9):

Մարտի սկզբից Այսրկովկասում էր Ռուսաստանի դաշտամարտության փոխնախարար, գեներալ-գնդապետ Գեորգի Կոնդրատեւը՝ ռազմական մի դասակարգի ղեկավարությամբ, որ խնդիր ուներ գործել ըստ Գրայնի ղեկավարությամբ ձեռք բերված դայմանագրի, ղեկավարել այն փայլերը, որոնց շնորհիվ դեմք է ավարտվեմ նախադաշտական աշխատանքները, եւ հիմք դեմք է ստեղծվի հակամարտության քաղաքը խաղաղարար, մանավանդ ռուսական ուժեր մտնելու համար:

Ադրբեջանական կողմն անտեսում էր ձեռք բերված դայմանագիրը հրադարարի վերաբերյալ եւ ռազմաճակատի տարբեր հասկանումներում հրահրում բախումներ, ղնուծի նոր կուսակումներ անում: համարյա ամեն օր հաղորդում էին հայկական լրատվական մարմինները:

Գեներալ Կոնդրատեւը, Երեւանում համաձայնության եւ բարյացակամության հանդիմելով, ասել է՝ եթե Ադրբեջանում եւս նման վերաբերումն չլինի, Ռուսաստանը ստիպված կլինի դադարեցնել իր միջնորդությունը: Եվ, ահա՛, Բաբու ինքն ու Կազմիխովը հանդիմեցին Հ. Ալիեւի հետ, որն էլ բացեիքաց արտահայտեց Ռուսաստանի միջնորդության դեմ՝ գտնելով, որ այն շատ կետերով համաձայն չէ ԵԱՀԽ-ի ծրագրին:

Նույն Ալիեւը դրանից առաջ հանդիմում էր ունեցել Միսիսի խմբի նոր նախագահ Յան Էլիասոնի հետ եւ հայտնել իր համերաշխությունն այդ կազմակերպության նախաձեռնություններին՝ հորդորելով դրանք ավելի եռանդուն դարձնել («Ազգ», մարտի 3):

Մարտի 12-ին Իջեւան-Ղազախ սահմանագլխին հանդիմեցին Ադրբեջանի ու չափասանի ԳԽ-ի նախագահները: Արարցյանը գոհ է 1.5 ժամ տեսած գրույցից, քանի որ դայմանավորվել են, թե հրադարարը հաստատուն կդարձնեն, աղա կնստեն բանակցությունների, որոնց կմասնակցի նաեւ ԼՂՀ-ը («Երկիր», մարտի 16):

Արարցյանն իր համար նույնիսկ իրավիճակի ու իրենց վճռի բնութագիրն է ձեւակերպել՝ «գրավյալ տարածքների փոխարեն խաղաղություն եւ աղաքազափակում» («Երկիր», մարտի 15): Եվ սա էլ ավարտն է: Իսկ Արցախի ինքնորոշումը, նրա ազատագրությունն ու անկախ աղաքայի աղախովությունը:

Սակայն լրացական մարմինները հետագայում լրիվ բաց արին Արարցյան-Գուլիե հանդիպման ծախքերը, եւ դարգվեց, որ Գուլիեը վճարեաւ ասել է. «Ես ամենայն դաստիարակութեամբ հայտարարում եմ, որ, այսպէս կոչված, Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության կարգավիճակի հաստատման վերաբերյալ ոչ մի խոսք չի կարող լինել: Մենք ցանկանում ենք խաղաղ ճանապարհով լուծել բոլոր խնդիրները, բայց եթե դա չհաջողվի, ստիպւած կլինենք դիմել... Ադրբեջանն ամեն դեպքում այս դաստիարակութեամբ իր օգտին: Եթե Հայաստանն այժմ չհամաձայնի մեր դիմումներին, մենք զինադադար չենք կնքի»:

Գուլիեն է եղել թելադրողը եւ հետո էլ ահա թե ինչ կարգադրություն է արել: «20 օրվա ընթացքում հայկական զորքերը դեռ է ազատեց Ֆիզուլու քաղաքի մի մասը, Կուբաթլուի, Չաբայիի, Չանգելիի քաղաքներն ամբողջությամբ եւ Լաչինի քաղաքի մի մասը, որտեղ նրանց կփոխարինեն ադրբեջանական զինված ուժերը՝ փախսականների անվտանգ վերադարձն ապահովելու համար: Ըուրի ֆաղաֆը եւ նույնանուն քաղաքը Ադրբեջանին վերադարձնելու հարցը դեռ է որոշվի 2 ամսվա ընթացքում: Երջանի ճակատագրի մասին մենք է սկսվի սվյալ համաձայնագրի ընդունումից մեկ ամիս հետո»:

Եթե ասած, կարելի էր այս խոսքերին լուրջ նշանակություն չտալ՝ մտածելով, թե տեղի է ունեցել թուրքի հոգեբանական ցնոլի այդօրվա դրսեւորումը, որին ըստ արժանիքի մասնախմբի սկսած կլինեւ նրա հայ գրուցակիցը: Սակայն, ցավոք, նրա խոսքից աս էլ չի սարքերվել Արարցյանի արձագանք-դաստիարակը, որ ամենակարեւորի՝ Ղարաբաղի խնդրի առթիվ այս է եղել. «Հայաստանը ներկայումս սարածային ոչ մի հավակնություն չունի Ադրբեջանի նկատմամբ: Լեռնային Ղարաբաղը որդես հանրապետություն մենք չենք ընդունում եւ առաջադրում էլ չենք ընդունի: Եթե Լեռնային Ղարաբաղի ռազմական կազմավորումների հրամանատարությունը չհամաձայնվի այս համաձայնագրի դիմումներին, առաջ Հայաստանն իր կողմից կստի ընդունել այդ դիմումները» («Երկիր, մարտի 17):

Ուրեմն, Հայաստանի խորհրդարանի նախագահը Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի սեփականությունն է համարում եւ նրա նկատմամբ Հայաստանի հավակնությունը բացառում է: Ինչ մնում է այդ ԼՂ-ի հանրապետությանը, առաջ այն չի ընդունում եւ չի էլ ընդունելու: Առաջ էլ ի՞նչ է անելու, որ գաղտնի է...

Մարտի 17-ին, գիշերվա ժամը 22-ի մոտ, իրանական ռազմափոխադրական ինքնաթիռը, Մոսկվա-Թեհրան թռիչք կատարելիս, մոտ 100 կմ շեղվելով իր երթուղուց, հայտնվել է Ստեփանակերտի կողմերում, ավիափարի ենթարկվել, կործանվել, գոհվել են ուղեւորները (31 մարտ) եւ ամբողջ անձնակազմը: Չուրի մեջ են եղել նաեւ Մոսկվայում Իրանի դեսպանի ընտանիքի անդամները:

Մարտի 18-ի երեկոյան մոսկովյան հեռուստատեսությամբ հաղորդեցին, որ ինքնաթիռը խփվել է: Այդօր երեկոյան Թեհրանից ուղղաթիռով 8 մասնագետներ եկան դեպի վայր՝ դարգելու հանգամանքները:

Կործանված ինքնաթիռի մնացորդները զսնվել են Ստեփանակերտից 5 կմ հյուսիս, Ասկերանի քաղաքում:

Լրացված մարմինները հաղորդում էին, որ ինքնաթիռն անսարք վիճակում է եղել Մոսկվայից թռչելուց առաջ, զգուցացել են, սակայն օդաչուներն ուշադրություն չեն դարձրել: Նաեւ ասում էին՝ Թիֆլիսի օդանավակայանի եւ վրաց ուրիշ համադաստիարակն աշխատողներ ռացիայով զգուցացել են, թե ինքնաթիռն ուղեծրից դուրս է եկել, այս եւս արհամարվել է: Կային համաման ուրիշ լուրեր եւս:

Այս ամենը մի կողմ թողած՝ մթնոլորտը վեճով ու սրան խառնվող իրանական սղառնալիներով էին լցրել, դժգոհում էին, թե օդանավը դարաբաղցիներն են վայր գցել եւ դրա համար դաստիարակ դիմի ասն: Այդ կարծիքին էր հակադրելու ամսիս 22-ին Երեւանում զսնված իրանական հանձնախմբի ղեկավար Ամինիանին, որ «Չվարթնոցի»

իրենց զոհերին դասվով ու սգո արարողությամբ ճանադարհած հայկական դասվիրակությանը փորձում էր համոզել, որ ինքնաթիռը սարքին-կարգին է եղել եւ Ստեփանակերտի երկնում է դայթել: Եվ մեկն էլ չկար, որ հարց ար, թե այդ կարգին-սարքին ռազմական ինքնաթիռն ի՞նչ գործ ուներ Ստեփանակերտի երկնում: ՀՀ փոխնախագահ Գազիկ Հարությունյանը մասնագիտական մանուկարան արդյունքներն էր հաղորդում. «Մինչ Վրաստան մտնելը ինքնաթիռի թռիչքի բարձրությունը եղել է 7500 մ, իսկ ԼՂՀ սարածում՝ 3500 մ: Լեռնային Ղարաբաղում...»

Ռուսաստանի «Վրեմյա» հեռուստատեսական ծրագրով մարտի 21-ին հաղորդեցին, թե ռուս փորձագետների կարծիքով՝ Իրանի ինքնաթիռը թեւեւ ինչ-որ հետախուզական առաջադրանք է կատարել ԼՂՀ ռազմական գործողությունների քաղաքում («Ազգ», մարտի 25):

Ադրբեջանի ամենասարքեր մակարդակների դաստիարակներն ամեն օր մասնակից են հակամարտության կարգավորմանը նվիրված բանակցություններին, երդում-հավաս են անում, թե իրենք խնդրի լուծման ֆաղափական ուղու կողմն են... Իսկ ռազմաճակատի սարքեր հասվածներում ամեն օր հարձակումներ են ձեռնարկում, նմալոծում ու հրթրակոծում ԼՂՀ դաստիարակական դիրքերը: Ամսի 22-25-ին դա բորբոք էր հասկադես Ադրբեջանի ու Ֆիզուլու քաղաքներում:

Մարտի 23-ին կատարի մարտեր տեղի ունեցան Ադրբեջանի արեւել, Նովուզու, Յուսիփջանի եւ Մարգիլի բնակավայրերի քաղաքում, ուր հակառակորդն ունեցավ տեսիլ-կայի ու մարդկային ուժի ծանր կորուստներ:

Մարտի 24-ին Ֆիզուլու քաղաքի Ալիխանլու գյուղի մոտ թեւեւ գրեթե կատարվելով՝ մերձ 40 ասկյարներ են ոչնչացրել, գրավել մեկ սանկ եւ մեկ հրետանային կայանք:

Շաս են այն լուրերը, ըստ որոնց՝ ադրբեջանական օդուժը նմալոծում է նախկին ադրբեջանական բնակավայրերը, ավերում դեռեւս կանգուն շինությունները՝ երեւի մտածելով, թե նրանցում են տեղավորված հայ ազատամարտիկները... («Ազգ», մարտի 29): Այսպիսի ֆանի՝ նմալոծության են ենթարկվել Ադրբեջան, Ֆիզուլին:

Ապրիլի 1-ին Բաքվից Երեւան է եկել ԱՊՀ խորհրդարանական դասվիրակությունը՝ Ղրղըզստանի խորհրդարանի նախագահ Մեդեթկան Շերիմկուլովի գլխավորությամբ: Այն գրույցներ է ունեցել Լ. Տեր-Պետրոսյանի, առաջ եւ Բ. Արարցյանի հետ: Պատվիրակության անդամ, Ռուսաստանի դրեզիդենտի հասուկ ներկայացուցիչ Վլադիմիր Կազիմիրովը տեղեկացրել է, թե իրենք երեւ եղել են Բաքվում, այսօր Երեւանում են, վաղն էլ կժամանեն Ստեփանակերտ, իրենց գործունեության առանցքն է դարաբաղյան բարդույթի լուծման խնդիրը. իրենք կողմերին (Ադրբեջան, Հայաստան, Լեռնային Ղարաբաղ) ներկայացնում են «բարդույթի կարգավորման վերախմբագրված սարքերակ, ըստ որի՝ կողմերը դեռ է առաջին փուլում հայտարարեն զինադադարի, իսկ հետո նաեւ զորքերի հետֆաւսման մասին, այնուհետեւ դեռ է մեկվեւն ռազմական գործողությունների վերակառուցումը բացառող եղանակներ: Հաջորդ փուլը ենթադրում է գրավված սարածներից ռազմական տեսիլկայի ու զորքի դուրսբերում, սրանադորսային ու էներգետիկ հաղորդակցության ուղիների վերակառուցում, փախսականների վերադարձ: Այնուհետեւ նախատեսվում է հակամարտության գոտում դիտորդների տեղաբաշխում» («Ազգ», ապրիլի 2):

Այդ ժամանակ արդեն ծրագրված էր մայիսի սկզբներին Ղրղըզստանի մայրաքաղաք Բիֆեկում, այդ երկրի ղեկավար Մեդեթկան Շերիմկուլովի գլխավորությամբ, միջոցառումներ սկսել դարաբաղյան բարդույթի մեղաբանում ու լուծման ուղղությամբ: Միջոցառման ղեկավար էր ճանաչվում Շերիմկուլովը, սակայն դարգից էլ դարգ էր, որ միջոցառումը ձեռնարկում էր Ռուսաստանը, եւ Ռուսաստանն էլ գլխավորելու է նրա ընթացքը: Չուր չէր, որ առաջին իսկ հանդիպումներին Կազիմիրովը ներկայացնում էր բարդույթի կարգավորման իր կառավարության նախագիծը:

ԱՄՆ-ում արցախյան բարդույթի լուծման բարձունք է սկսվել, սենատոր Ռոբերտ Քե-նեդին նամակ է դաստաստել եւ հղել որեզրիցն է՛լ Բիլ Զլինթոնին՝ դահանգելով լրջորեն զբաղվել Արցախի հարցով, որդեսգի արդար լուծում ստանա ինքնուրուցն համար ծա-վալված 6-ամյա դաշխարը: Նամակն ստորագրել են Ռոբերտ Դոուլը, Պոլ Մայնոնը, Կարլ Լեյնը, Չոն Բենեդիկն եւ ուրիշներ:

Ի՞նչ արդյունք կունենա այս նախաձեռնությունը: Կարծում են՝ եթե ուղղակի ոչ մի, ադա անուղղակիորեն կսիտի, որ Ռուսաստանի կողմից սկսված ԱՊՀ նախաձեռնու-թյունը չձգձգվի:

Ադրբեջանն իրարով էր անցել այս նախաձեռնությունից եւ, իբրեւ անեղ նախագո-ւացում, հենց այս օրերին բողոքագիր հղեց Ռուսաստանի արտգործնախարարությանը՝ ի լրումն երկու շաբաթ առաջ (մարտի 19-ին) արած նոսայի, հիշեցնելով, որ Ռուսաստանի դաճնության դեսական դումայի անդամ, ՌԴ ազգային հանրադեսական կուսակցու-թյան ղեկավար Ն. Լիսենկոն Ստեփանակերս կասարած իր այցի ժամանակ հանդես է եկել միացյալ Հայաստան ստեղծելու, այսինքն՝ Լեռնային Ղարաբաղն ու Լաչինը Հա-յաստանին տալու, դրանով իսկ Ադրբեջանի ամբողջականությունը խախտելու կոչով: Ա-դա նա առաջարկել է, որ Հայաստանը դառնա «ուժեղ Ռուսաստանի դաճնակիցը»... Մրանք, իհարկե, բացասական ազդեցություն չի ունենում ռուս-ադրբեջանական հա-րաբերությունների զարգացման վրա («Երկիր», ամրիլի 2):

ԱՊՀ խորհրդարանական դասվիրակության այցերը Բաբու, Երեւան, Ստեփանակերս օգտակար է համարել Կազիմիրովը, որի կարծիքով՝ բարելավվել է մթնոլորտը՝ ֆննարկում-ները բարունակելու համար: Մնում է լուծել հակամարտության գոտում խաղաղարար ու-ժեր սեղադրելու հարցը: Միայն սա կարող է կայունացնել հրադադարը: Սակայն այդ-դիսի ուժեր սրամարբելուն առայժմ դաստաստ է միայն Ռուսաստանը («Երկիր», ամրի-լի 5):

Պասվիրակությունը գտնում էր, որ հեսագա ֆննարկումներին եւ առհասարակ խնդ-րի կարգավորման ողջ ընթացքին ԼՂ-ը դեսք է մասնակցի որդես հակամարտող կողմ: Նախատեսվում է, որ Բիբեկուն Բելառուսը դառնա միջնորդության ղեկավար՝ Գրի-բի (երեւի Բելառուսի խորհրդարանի նախագահն էր) գլխավորությամբ:

Ամրիլի 4-ին արսասահմանյան ռադիոները հաղորդում էին, որ Ադրբեջանն ու Թուր-քիան միաժամանակ դիմել են ՄԱԿ, որդեսգի այնտեղ ֆննարկվի ու դասադարսվի Հա-յաստանի ազդեսիան Ադրբեջանի սարածում:

Հայցնի դարձավ, որ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաճոնականսար Կարեն Բաբուրյանը հրավեր է ստացել՝ մասնակցելու Բիբեկի առաջիկա խորհրդաժողովին: Իսկ Ադրբեջա-նի ղեկավարությունը դես է դրան:

Ամրիլի 5-ին ԼՂՀ է ժամանել Մինսկի խմբում Ֆրանսիայի ներկայացուցիչ Էլեն Դյուբան եւ հանդիմել Կ. Բաբուրյանի ու Ա. Ղուկասյանի հես:

Ռուսաստանի ակսիվացումը կսիտի ակսիվանալ նաեւ ՄԱԿ-ին ու ԵԱՀԽ-ին:

Ամրիլի 7-ին ԼՂՀ Պաճոդանության բանակի հրամանատարը՝ Մամվել Բաբայանը, կանանց տնի առթիվ շնորհավորել է արցախյան բանակում ծառայող կանանց, «Ղա-

րաբադի բանակը դեսք է նմանվի Իսրայելի զինված ուժերին, որտեղ ծառայում են նաեւ կանայք: Արցախի դուստերն ադաացուցել են, որ տամարդկանցից դակաս չեն մարսն-յում թճանու դես: Բոլորս հիւում ենք Ստեփանակերսի բնակիչ Մարգարիտ Մարգայա-նին, որը ոչնչացրել է հակառակորդի 37 զինվոր, իսկ վերջում, երբ Երադադար էր նրան, Բաճառաս գյուղի մոտ, դայթեցրել է ինքն իրեն՝ թճանու 7 զինվորի հես միասին»:

Իսկ Արցախյան ճակասում ադրբեջանական խժոժությունները բարունակվում էին: Համարյա ամեն օր հրթրակոծվում էին Ֆիզուլիի, Ադրամի Երջանների եւ Մարսակեր-սի Երջանի հյուսիս-արեւելյան բնակավայրերի հայկական դիմերը: Մասնագեսներն ա-դաացուցում էին, որ հրթրակոծությունն ու հրեսակոծությունը կասարվում էին թրական նորագույն գեսներով: Ուրեմն, Թուրքիան նորագույն գեսեր ու զինամթերք էր հայթայ-թում ու մասակարարում Ադրբեջանին («Երկիր», ամրիլի 7, «Ազգ», ամրիլի 7):

Ամրիլի 7-ին Երեւանի հեռուստեստությամբ ցույց տվին տեսագրություն ԼՂՀ-ից: Ռուս լրագրողուհին ռազմական տեխնիկայի վերանորոգման գործարանում է, գրուցում է գործարանի ղեկավարի, գումարսակի հրամանատարի ելոց հես: Մրանք բացարում են, թե ինչդես գործարանում վերակենդանանում են ռազմի բարդագույն մեքենաներն ու զինտեխնիկայի տեսակները:

Հեսո էլ լրագրողուհին խոսում է Ռուսաստանից այտեղ հյուր եկած Լիսենկոյի հես, որն ասում է՝ ֆանի օր է, ես ծանոթացել եմ ԼՂՀ բանակին, որն ամենամարսունակ, ամենակազմակերպված բանակն է ԱՊՀ-ում, նախկին ԽՍՀՄ ամբողջ սարածում...

Համեմատում է իր տեսածների՝ Վրաստանի, Աբխազիայի, Հարավային Օսիայի եւ վայրերում կովողների հես, ադա ասում.

- Համեմատելու եզր իսկ չկա... Այս բանակն ընդունակ է իրականացնելու իր ամեն տեսակ ծրագրերը: Եվ լավ կլինի, որ հակառակորդն այդ հանգամանքը հասկանա ու դրանից էլ անի համադասասխան եզրակացություն:

Ցույց են տալիս զինվոր Կարեն Ադամյանին: Երեւանի բժշկական ինստիտուտի 4-րդ կուրսի ուսանող է, հեռացրել են, որովհեսեւ ռազմաճակասում է եղել, թուրքի հունվա-րյան հարձակումները դիմագրավողների հես եւ ձմեռային սեսիաներին մասնակցելու հնարավորություն չի ունեցել: Երբ իմացել է, որ հեռացրել են, տեղեկանքներ վերցրած գնացել է, հանդիմել ռեկտորի հես... Ասում են՝ մեկ է, չենք վերականգնի, եւ ֆննություն-ներ հանձնել չես կարող, ու է... Ու է: Իսկ երբեւէ ժամանակին իրենց արարի հա-մար դասասխան չի տա Կարեն Ադամյանին դաստողները...

Ամրիլի 8-ին Մոսկվայից հաղորդեցին, որ ԱՊՀ դասվիրակության ֆարսուդար Իվան Կորոսյենյան հայտնել է, թե ամրիլի 15-ին Մոսկվայում կլինի խորհրդակցություն՝ նվիր-ված դարաբադյան հակամարտության կարգավորմանը: Իբր, արդեն Եաս հարցերի առ-թիվ ձեռք են բերվել համաձայնություններ: Ասում են՝ նույն օրն էլ Ելցիմի ղեկավարու-թյամբ տեղի կունենան նաեւ Ալիեւի ու Տեր-Պետրոսյանի բանակցությունները:

Ամրիլի 10-ին ադրբեջանական ինքնաթիռները նրբակոծեցին ԼՂՀ մի բարք բնակա-վայրեր եւ Ստեփանակերսը: Կան մեծ թվով զոհեր (կանայք ու երեխաներ) եւ վիրավոր-ներ: ՀՀ ԳԽ-ի նսաւԵրջանն այդ առթիվ հայտարարություն արեց՝ դասադարսելով կա-սարվածը:

Մարսակերսի կողմերում թճանու գրոհները ես մղելուց հեսո մերնք ազասագրել են Թալիւն ու Գյուլիսանը («Ազգ», ամրիլի 12):

ՀՀ ԳԽ-ի նսաւԵրջանում Արա Սահակյանը հայտարարեց, թե ԼՂՀ զորերը գրավել են Թալիւն ու Գյուլիսանը, եւ դրա դասձառով էլ թուրքերը գործի են դրել իրենց օդ-ուժը:

Ամրիլի 12-ից Պրահայում տեղի ունեին Մինսկի խմբի հանդիմումները, եւ Ադրբե-ջանը հենց այդ ժամանակ էլ իր ռազմական ինքնաթիռներով նրբակոծում էր ԼՂՀ խո-

չդիտվում է մոռանալ իսլամական գործուն. աշխարհում կան մեկ միլիարդ մահմեդականներ. իսկ քրիստոնյաները լոկ ութ հարյուր հազար են:

Թուրքը միշտ այդպես է. եթե բժնանքը չի օգնում, տղառնալիքին ու չարությանն է դիմում («Երկիր», ամրիլի 16):

Ամրիլի 16-17-ին ԼՂՀ զորքերը, Մարտիկների Երջանում, կատեցնելով բռնամու նոր հարձակումները, ազատագրել են Մարաղա, Վերին Չայլու գյուղերը եւ Երջանի մի քանի բարձունքներ («Ազգ», ամրիլի 19):

Այս օրերին լրացվող մարմինները վերսին խոսում էին ԼՂՀ-ում իր անլուր չարություններով հայտնի եւ անմոռանալի գեներալ Մաֆոնովի մասին. հասկալիքն անհրաժեշտ էր ձեռնարկել մահափորձի մանրամասներին: ԵՎ. ահա՛, «Երկիրը» տղազրել է հողված. որի հիմնական մասը մեջ են բերում այստեղ.

«1991 թ. ամրիլի 8-ին Ռոսուվ ֆաղաբում գեներալ Մաֆոնովի նկատմամբ իրականացվեց հասուցման գործողություն: Պատահումների բերումով Մաֆոնովը փրկվեց: Արդարահասույցների գնդակներից զոհվեց գնդապետ Բլախոսինը, որը Մաֆոնովի տեղակալն է եղել Ղարաբաղում եւ նույնպես աչի էր ընկնում հայաստանի զորքերում ու դաժանությունները:

Ամրիլի 9-ին ահաբեկչության մեղադրանքով ձերբակալվեցին չորս հայեր՝ Հակոբ եւ Մամվել Բաղմանյանները, Արմեն Անտոնյանը, Կամո Եղյանը: Ահաբեկիչներին աղասան սրամադրելու եւ նրանց օժանդակելու մեղադրանքով ձերբակալվեցին նաեւ Կառլեն Հակոբյանին: Հետագայում Կամո Եղյանը եւ Արմեն Անտոնյանն ընդունեցին իրենց մեղքը, Կամո Եղյանը ազատ արձակվեց անմիջապես դատարանի դահլիճում: Արմեն Անտոնյանը, որդես ահաբեկչության անմիջական իրագործող, դատապարտվեց 15 տարի կալանքի: Հակոբն ու Մամվելը չընդունեցին իրենց նկատմամբ հարուցված մեղադրանքը: Բայց նույնպես դատապարտվեցին: Հակոբը՝ ահաբեկչությունը կազմակերպելու եւ ղեկավարելու համար՝ 15 տարի, Մամվելը՝ 12 տարի: 4 տարի ազատագրված են քարկվեց Կառլեն Հակոբյանը:

Հակոբն ու Մամվելը եղբայրներ են, Ստեփանակերտից: ՀՀԴ անդամ: Հակոբը Ղարաբաղի առաջին ազատամարտիկներից է, առաջին կազմակերպիչներից: Լեզենդար Բեկոր Առոսը նրա ֆավորն էր, Հակոբը Բեկորի հետ գեներալ եղբայրներ են եղել եւ միմյանց զավակների հոգեւոր հայր: Գաղափարի ընկերներ եւ հայրենիքի նվիրյալ զինվոր:

Բանտում Հակոբն ու Մամվելը անլուր չարչարանների են ենթարկվել: Խոսուվանություն կորզելու նպատակով նրանց ուղարկել են Բաբվի բանտ: Սա էլ է անցել աղարդում: Կրկին հետ են վերադարձել Ռոսուվ, դատապարտել: Այժմ Չերկասովի բանտում են: Լուրեր կան, որ նրանց կրկին խուսանգում են: Հուսով ենք Հայաստանի Կարմիր խաչը, մարդու իրավունքների կոմիտեն եւ համադատաստիան կազմակերպությունները ֆայլեր կձեռնարկեն նրանց վիճակը մեղմելու համար: Պարտավոր են: Հակոբն ու Մամվելը ահաբեկիչներ են այլոց համար: Մեզ համար եւ իրականում նրանք ահաբեկիչներ չեն: Արդար վերժանումներ են, ինչպես Սողոմոն Թեղեղյանն ու նրա զինակիցները» («Երկիր», ամրիլի 19):

Ամրիլի 19-ին ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արարցյանը ժամանեց Ստեփանակերտ՝ մայիսի սկզբներին Բիբեկում տեղի ունենալիք խորհրդարանական ժողովին ՀՀ ու ԼՂՀ դատափրկությունների նախադատարանում համար եւ գրույցներ ունեցավ Կ. Բաբուրյանի ու ԼՂՀ ԳԽ-ի Նախագահության եւ հանձնաժողովների հետ:

Այս օրերին դիրքային համառ մարտեր են եղել Մարտիկների Երջանի հյուսիս-արեւելյան մասում. ուր թուրքերն ունեցել են կենդանի ուժի, մի քանի սանկի եւ զրահաստի-

նիկայի ուրիշ միավորների կորուստներ: Մղանվել է Արքեպիսկոպոսի ազգային հերոս (Շուշա հրամանատար) Ֆարհադ Ասկերովը: Դիրքերն ինքնակամ թողել-հեռացել են Մինգեչաուրի, Խաչմասի, Գեղեղաշի ու Բարդաշի զորամասերը, որոնց զսնելու եւ ճակատ վերադարձնելու հրաման է սվել Ալիեյը («Ազգ», ամրիլի 20):

Ամրիլի 20-ին Երեւանում զորահավաք էր, տնտեսության մասնաճյուղի ղեկավարող ռազմական միջոցառում, որը նպատակ ուներ հզորացնել վստահված հայրենիքի դատարանությունը: Հեռուստատեսությամբ ցույց են տալիս նաեւ զորահավաքից «ուժացած» ու այլ երկրների սակ իրենց դժխեմ կյանքն անցկացնող հայրերին: Եվ մեկ էլ էկրանին ցույց սվին էստոնացի երիտասարդ զեղանկարիչ Ֆելիքս Բուրմանին, որը, մասնակցելով հայոց զորահավաքին, ռազմական զգեստով ու զենքով գնում է ճակատ: Նա մի անթերի հայրենով զեղեցիկ խոսք ասաց՝ այն ավարտելով սուրբ խոսուվանությամբ. «Ես էստոնացի եմ՝ հայի հոգով ու բնավորությամբ: Հայոց եւ իմ հայրենիքի դատարանն են այս դահլիճը»:

Այսօր Երեւանում ԱՄՆ-ի դեսպանը հարցազրույց է ունեցել լրագրողների հետ, որոնց հայտարարել է, թե արդեն դարձ հայտնի է, որ Երեւանի ղեկավարող ղախտերում ոչ մի կողմին հարթանակ չի բերի: Անհրաժեշտ է, որ ԼՂՀ-ն ու Արքեպիսկոպոսի կրոնիկ հրաժարվեն արյունահեղությունից եւ փոխզիջումների գնով, անդայնաման փոխզիջումների՝ հասնեն խաղաղության ու դաշինքի:

Նույն օրվա առավոտյան թուրքերը մեծ արշավանքի էին եկել Ֆիզուլու հայկական դիրքերի վրա (12 սանկ, ռազմ 700 ասկյար), ջարդ կերած եւ դարձան: Այս դատարանական վրեժը լուծեցին Ստեփանակերտից, որի վրա եկած ռազմական ինքնաթիռները ուժակոծեցին արվարձանները՝ դատարանելով ավերածություններ: Այս վայրագությանը վրա էին իրենց բարեգործական առաքելությամբ ԼՂՀ-ում զսնվող բարոնուհի Կոստն ու իր ուղեկիցները («Ազգ», ամրիլի 21):

Ամրիլի 21-ին դաժան մարտեր են եղել ԼՂՀ ճակատի բոլոր մասերում: Բոլորում էլ թուրքը կորուստներ ունեցավ, սակայն Երեւանում եւ նոր ուժեր բերել, նոր զոհեր տալ («Ազգ», ամրիլի 23):

Ամերիկացի փորձագետները զսնում են, որ Արքեպիսկոպոսի անգոր է դիմակայել ԼՂՀ զորքերին, որոնք նոր Երջաններ չեն գրավում լոկ «ֆաղափարական դատարաններով», սակայն, եթե Արքեպիսկոպոս Երջան չարություն անի, նրանք կգրավեն Եվրոպա, եւ կփակվի Բաբուրյանի նախաձեռնողը (անդ):

21-ի երեկոյան հեռուստատեսությամբ հարցազրույց էր Պարույր Հայրիկյանի հետ: Խոսեցնում էին իբրեւ նախկին ֆաղաբանարկայի, եւ նա հանգամանորեն դատարան իր կյանքը՝ սկսած 1960-ական թվականներից, այն ժամանակից, երբ ինքը, հասկանալով սոցիալիստական հասարակարգում տիրող աղաքագային, ավելի ճիշտ՝ հակաաղաքային վայրագ ֆաղափարությունը, ընդվզել էր, միացել համախոհ երիտասարդների հետ (առանձին երախտագիտությամբ հիպեր հայտնի նահապետ Զախիկյանին), մասնակցել հայ ազգի անկախության համար մղվող թայրաբան, գլխավորել նրա մի ճյուղը, որը հետագայում դիտվեց վերածե, դառնար իր այսօրվա կուսակցությունը: Ես հաճույքով էի լսում այն մանրամասները, որոնցում ցայտուն երեւում է իր այլասիրությունը, թայրաբան անհանդերձական դատարան անգամ իր ցուցաբերած ուժադրությունը, հաճախ դարձադեմ ինքնազոհաբերությունը գործակիցներին փրկելու, դատարան ու վստահներից հեռու դատարան համար: Հետաքրքիր էին նաեւ թայրաբանի տարբեր փուլերում, ճակատագրական դատարան երիտասարդ մեքի այն ժողովուրդները, որոնք հուժուժ էին հավասարակշիռ ֆայ-

լեր, ուղղակի ըմբռնումն այն իրողության, թե ինչն է հնարավոր, ինչն անհնար, ինչո՞ւն է մոտավորապես աղետներից ու ավերող, անիմաստ զոհաբերություններից...

Այսօրվանց հետո երբ մտածում էի Հայրիկյան մարդու ամբողջության, նրա կենսագրության վերջին օրջանն էի փորձում վրա բերել, միացնել այդ նախընթացին, ստացվում էր մի անհասկանալի-անբացատրելի անախորհիզ: Ըստ լավ, մտածում էի ես, այս հավասարակետի ֆայլերը կասարել է առավել երիտասարդ, դարձադեպ եռացող դասանի հասակում, իսկ բավական հասուն սարիճն ինչո՞ւ չստիպեց, որ նա նույնօրինակ, առնվազն նույնօրինակ հավասարակետի լինի, հանգամանքների աջն ու աջակը մի ֆիչ զգաստ գնահատի եւ 91-ի զարմանանոթին ժողովրդական զանգվածներին եւ դասի այսպիսի կենսական անկախության այն սեղանից, որի բացահայտ դասաստանը եղավ Գեաշեանի ողբերգությունը: Կամ գոնե խուսափե՞ր Գորիսի զավառադեպ թե լիազոր-ներկայացուցիչ կարգվելուց հետո կասարած այն արկածախնդրական ֆայլից, որոշիսին երիտասարդական մի սսվար խումբ Լաչինի Ղոչազում բնակության օրնակն էր, որն ավարտվեց դարձյալ ողբերգությամբ...

Թե՞ սրանք բոլորն էլ նույն ցարֆի առանձին դրվագներն են, հեղափոխականի այն խելահեղ բնավորությունը, որ գիտե միայն գլխադասառ նեպել փոքրիկների մեջ... Երբ իսկական ժողովրդական հերոսը, եթե անձնական կյանքը մի քիչ էլ դասառս է զոհաբերել, առաջ ժողովրդի, հանրության կյանքի հետ անհավասարակետի ֆայլեր անելու իրավունք չունի:

Ամրիկի 23-ին «Ազգը» հրատարակել է արցախյան գոյադրության օրը իր աշխատակցի հարցազրույցը աշխարհահռչակ Կախաճիսի, ի դեպ հարցազրույցի Շահեն Գառաբաբյանի թոռ, Գարի Կասաբաբյանի հետ: Այն չնչին հարցազրույցներով սեղավորեցին այստեղ:

«Պրն. Կասաբաբյան, ծնվել եմ Բաբվում, ձեր արմատները Ղարաբաղից են: 1990 թ. Բաբվի արյունալի դեպքերից ստիպված լեցիք այդ ֆաղաբը: Ինչո՞ւն է նայում դարաբաղյան այս հակամարտությանը:

- Սկզբնական օրջանում այս դաստիարակ միտքն ինձ համար անընդունելի էր: Գիտեի, որ շատ արյուն լի էր Կախաճի: Այն ժամանակ ես ճանաչեցի հայրենակիցներին, որովհետեւ անմիջապես մտածեցի հազարավոր հայերի մասին, որոնք ի վերջո դեմահանդիման հայնկեցի ծանր ու վստահավոր կացության մեջ: Սակայն 1990 թ. հունվարյան արյունալի դեպքերից հետո հարցն ակադեմիական բնույթ ստացավ, Ղարաբաղի հայերը զսնվում էին ֆիզիկական բնաջնջման եզրին, եւ մենք գիտեցինք, թե ճակատագիրը եւ վերաբերմունքը, որ վերադասված էր նրանց համար, ոչ ավելի լավ էր, քան այն, ինչ տեղի ունեցավ Սումգայիթում, Կիրովաբադում, Բաբվում: Դրանից հետո ես սկսեցի եռանդազին աշխատել մարդու իր երկրում ապրելու իրավունքը դաստիարակելու ուղղությամբ:

- Ի՞նչ եմ կարծում Ղարաբաղը Հայաստանին միավորելու մասին:

- Մենք այդ հարցը դիվանագիտական միջոցներով չենք կարող լուծել: Անկասկած Ղարաբաղը չի կարող մնալ Ադրբեջանի կազմում: Թե՛րեւս այն դեպքում է առնվազն Ռուսաստանի դաստիարակության օրնակ: Սակայն մի բան հստակ է, որ այս դաստիարակը կարող է առաջնորդել Ղարաբաղի ժողովրդին, որը սարիճներ ի վեր վարում է այն: Ղարաբաղցիները ցուցաբերեցին դատարանական հողի վրա ապրելու իրենց վճարակալությունը եւ այն դաստիարակելու ունակությունն ու կարողությունը: Պատերազմը, որ վարում է հայ ժողովուրդը, 1915 թ. ենթարկված ու վերադարձ գեղաստղության ուղղակի հետեւանքն է: Արեւմուտքը ստացել է դրա մասին:

- Դուք մի քիչ օգնել եմ ձեր հայրենակիցներին, մասնավորապես եւ հասկանալի կանխավորություններով:

- Պատերազմի ժամանակ դեպք է ժողովրդի հետ լինել: Բավականին օգնել եմ եւ կօգնեմ: Չեմ սիրում դա ցուցաբերել եւ գովազդել: Մասնավորապես Մոսկվայում շատ քանակ, որոնք կանխավորությունը փոխի իր միակողմանի վերաբերմունքն այս հար-

ցում: Անողայման դեպք է լինել ժողովրդի կողմին, որից ճանաչարհ չեմ տեսնում... Երկարատեւ հակամարտությունից հետո կարող եմ խաղաղություն նվաճել: Սակայն մինչեւ հակառակորդը չհանձնվի, որ դաստիարակը բանի չի հասնի, մենք կովելուց զատ այլ ընտրանք չունենք:

- 1989-ին հայաստանից, թե քանի դեռ հայ կա Ադրբեջանում, Դուք Բաբվում չեք լինի: Բարոյական կամ դաստիարակական դասաստիարակություն զգո՞ւմ եմ հայերի հանդեպ:

- Մասնավորապես ոչ: Սակայն Բաբվի հայերը ուղղակիորեն նդասակակեց էին: Նրանց մեծամասնությունը ծնվել էր Բաբվում, ապրում եւ աշխատում էր այնտեղ: Բաբվի իսկական բնակիչներն էին, ո՞ր կարող էին գնալ: Երբ նրանք այնտեղ էին, ես ինձ իմ տեղում էի զգում, երբայն մեջ էի եւ չէի կարող լինի: Բարոյական դաստիարակ է, այո: Հիմա Բաբվում ոչ ոք չի մնացել, միայն մեր գերեզմանաբարձրը...

- Ո՞րն է Սփյուռքի դերը հայրենիքի օգնության մեջ:

- Չանազան համայնքներ գիտեմ Սփյուռքում: Հայաստանի համար լավագույնը Արգենտինայի համայնքն է, որովհետեւ նրանք միաբան են: Դժբախտաբար հայկական Սփյուռքն այդքան լայն չէ, ինչո՞ւն էրեւելանք եւ առավել եւս երկփեղկված է: Հնարավոր չէ՞ արդյոք մեկ դիրք բռնել Հայաստանի հանդեպ: Երբ Իսրայելը վստահ մեջ է, ամբողջ աշխարհի հրեաները միանում են: Իսկ երբ Հայաստանն է վստահ մեջ, մենք անտեղի շատ ժամանակ ենք վստահում, մինչեւ զսնում ենք ո՞վ, ո՞ր, ինչո՞ւն: Ժամանակավորապես միանում ենք իրար, ապա նորից բարոնակում ենք մեր կոնկրետը:

- Ի՞նչ եմ կարծում, Հայաստանի անկախությունը փոխե՞ց վերաբերմունքը Սփյուռքում:

- Պատերազմը սկսել է փոխել մտածելակերպը: Եզակի դասական առիթ է ներկայացել այժմ: Լիբրավ անկախության ճանաչարհը շատ երկար է: Ժամանակ է դեպք հարցերի մեծամասնությունը լուծելու համար: Ես դասաստիարակություն եմ զգում այս փոքր անկախ երկրի համար, որը Հայաստանը կարողացավ օրհանել ու դասել...»:

Այդօր Ստեփանակերտի վրա գրոհի եկած ռազմական 6 ինքնաթիռներից մեկը վայր են գցել մերոնք, իսկ մյուսները, խուճաղի ենթարկված, եւ են փախել:

Ամրիկի 24, կիրակի. Առավոտից սանը մարդիկ շատ կային, որոնք էի կեսօրից հետո ֆաղաբ գնալ, Եղեռնի հուշարձան այցելել թոռներին հետ: Սակայն ժամը 2-ի կողմ անձրեւ եկավ ու ամեն ինչ խառնեց: Նախ մարդու էր մեղմ, թվում էր՝ կողադարի եւ չի խանգարի ֆաղաբ գնալու: Սակայն ֆիչ անց մի փոքր էլ կարկուտ տեղաց, այն մանրահատիկ խայտառակությունը, որ բանջարբուս է կոչվում, սովորաբար վաղ զարմանն է լինում եւ ոչնչացնում է ծառերի ծաղիկներն ու բողբոջները, մասաղ, անօգնական շիվերը:

Առաջին անգամ այս կարկուտը եկավ ֆիչ ու անվստահ՝ որդեւ զգուցացում, որից հետո առաջներն անմիջապես հակակարկաչային հրեանիներն էին գործում, եւ մեծ վստահ կանխվում էր: Սակայն այս անգամ զգուցացմանը ոչ մի կրակոց էլ չի տեսել, եւ ֆիչ ժամանակ անց կարկուտը նորոզվեց, մի կուտ ծեծեց խեղճացած ծառերին: Ծեծեց 5-7 մոդե, ապա միայն անձրեւով լվաց տուժածների վերերը, տեղասարափ անձրեւով ֆեցսարավ բոլոր հետերը: Երբոր կարկուտն սկսվեց երկրորդի դադարից մի կես ժամ հետո: Սկսվեց տեղասարափ, կասաղի, մի այնպիսի համարակալությամբ, ասես երկու փորձերով հանձնվել էր, որ ոչ մի հակակարկաչային միջոցառում էլ չկա, եւ ինքն անդաժիտ կարող է ջարդել, ավերել, ոչնչացնել այն ամենը, որ խեղճ գյուղացին անցրել, փայփայել է որդեւ իր ընտանիքի ապրուստի միջոց, հույս, այս դառն ու դժվար ժամանակների միակ փրկություն:

Տեղասարափը երկարեց կես ժամից ավել եւ երբ դադարեց, ծառերի տեղ մնացել էին նրանց խեղճ ու անհրաղույր կմախքները, իսկ սակները՝ ծաղիկների եւ մասաղ տերեւները:

րի շերտերն էին, առհասարակ այն ամենը, որ այս ծառերի կենդանության վկայությու-
նը դիտելի լինեին:

Իսկ ճակատում մեր զորքերը թեմանում բավական ես են մղել Սեյսուլան ու Յարն-
ջա գյուղերի մոտ. խփել են կու սանկ, մեկն առգրավել: Նույնը տեղի է ունեցել նաև
Մարտունուց արեւելք, դեղի Մուխանգ ձգված դաշտում, Կուրդասկինո-Գետրգավան
ուղղությամբ:

Ստեփանակերտի վրա գրոհի եկած մեկ ինքնաթիռ են խոյահարել ԼՂՀ ուժերը, այն
ընկել է Ֆիզուլու քաղաքում:

«Ղարաբաղում ես ականատես դարձա, թե ինչդեռ են ադրբեջանական ինքնաթիռ-
ները ուժեղացնում Ղարաբաղի խաղաղ ֆաղափներն ու գյուղերը, - ասել է Մեծ Բրիտանիայի
լորդերի ժալաշի փոխխոսնակ լեդի Քերոլայն Կոֆը: - Իմ կարծիքով, դասա-
հական չէ, որ խաղաղ բնակավայրերի ուժեղացումները համընկնում են Մեծ Եղեռնի
հիշատակի օրվա հետ: Ղարաբաղի հայերի դեմ ռազմական ահաբեկությունը դեռ է
դիտել որդեա աշխարհի որոշ տեսությունների կողմից 1915 թ. ցեղասպանությունը չըն-
դունելու սրամաքանական հետեւանգ» («Ազգ», ապրիլի 26):

Ապրիլի 25-ին Ֆիզուլու քաղաքում վարած մարտական գործողությունների ընթացքում
հայ զինվորները գերել են մի աֆղան մոջահեդի եւ անմիջապես փոխադրել Ստեփա-
նակերտ՝ իբրեւ թանկագին ունեցվածք, որովհետեւ միմյանց այդ մոջահեդներին տեսել են
միայն սղանված վիճակում:

«Բոսնոն Գլոբ» ամերիկյան թերթի տեղեկության համաձայն՝ Ալիեն անցյալ աշնա-
նը մեծ գրոհի նախադասարարներն էին, վարձել էր 1500 աֆղան մոջահեդների, որոնց մի-
ջոցով հույս ուներ հասնել ճակատագրական հաղթանակի («Երկիր», ապրիլի 27):

Ապրիլի 26-ին Մոսկվայի հեռուստատեսությամբ հաղորդեցին իրենց լրագրողի հար-
ցագրույցը ԼՂՀ ՊՊԿ-ի նախագահ Քոչարյանի հետ: Հարցերից մեկը՝ «ԼՂՀ-ում դաս-
նական ու դաշտային կառույցների ի՞նչ ավանդների եք հետեւում եւ ո՞րն է կառավարական-
դեմոկրատիկ բաղաձայնը»:

Բավականաչափ լուրջ հարց չէր, սակայն ինքը լուրջ դասասխանեց.

«Մեր Արցախի անցյալ ամբողջ դասնությունը ձգված է իբրեւ ինքնադաշտային կառույց
դասնություն մի շարք: Վերջին տարիներին էլ նրան ավելացավ այս նոր օղակը, որը... հղա-
տությամբ դիտել արձանագրեմ... արձանի է շարժվում: Ինչ վերաբերում է դեմոկրատիկության
խնդրին, այստեղ մեր նախնիները, նրանց հետեւելով էլ՝ մենք, միշտ երազել ենք ազգային
միասնությամբ հիմնավորված դեմոկրատիկ կառուցվածք... Իսկ թե որ դա անհնար է եղել...
դասնականում եք... ստեղծել ենք մեր նահանգային-ազգային իշխանությունը, թեկուզ եւ
մեկիսությունը... Լսած կա՞ք: Այ, ասե՛ք, այդպիսին ենք մենք»:

Ապրիլի 27-ի առավոտյան «Ազատությունը» հաղորդեց, որ նախորդ օրվա երեկոյան
Ռուսաստանի դաշնային ուժերի նախարար Գրաչովը հայտարարել է, թե Ադրբեջանը հա-
մաձայնել է միակողմանի հրադադար անել, այն դեպքում, եթե սկսվի հինգ օրվա լույս ու-
րաթ գիշերը: Իբր, սրա համար հիմքեր նախադասարարված են եղել, փետրվարին Ադր-
բեջանի ու ՀՀ դաշնային ուժերի նախարարներն էին համաձայնել համադասարարյան
դաշնային ավարտության, մարտին՝ արտոմարտայինները, հենց նոր էլ՝ Ադրբեջանի ու
ՀՀ խորհրդարանների նախագահները: Վերջին դաշնային ավարտ Ադրբեջանը վերջապես
համաձայնություն է սկսել Ռուսաստանի՝ ամիսներ շարունակ քաղաքականության մեջ դր-
վող միջոցառումները, որի էությունը սա է, հրադադար, բախվող կողմերը ծանր զինա-
տեսակները ես են ֆառում ճակատի գծից, ԼՂ-ի զորքերը թողնում են նվաճած տարած-
քների մի մասը, ամենակարեւորը՝ Ռուսաստանի դիտողները կանգնում են ԼՂՀ ու Ադր-
բեջանի (հակառակորդ ուժերի) արանում: Դիտողներ ասելով դեպք է հասկանալ զին-
վորական միավորումներ...

Այսօր «Լրաբեր» հաղորդեց, որ Լ. Տեր-Պետրոսյանը հեռախոսազրույց է ունեցել
Ռուսաստանի խորհրդարանի նախագահ Շումեյկոյի հետ, խոսել են դարաբաղյան բար-
դույթի լուծմանն ուղղված խնդիրների համար առաջիկայում Բիբեկուն գումարվելիք
խորհրդածրոյի մասին, դարձել մի քանի հարցեր:

Ադրբեջանի խորհրդարանական դասվորակությունը՝ Ղազիեի դեկլարությամբ բա-
նակցություններ է վարել Շումեյկոյի հետ, դաշնային ավարտի Ռուսաստանի ու Ադրբեջա-
նի փոխհարաբերությունները զարգացնելու մասին՝ հարցելով մեկ-մյուսի անկախությու-
նը: Շումեյկոն գտնում է, որ հարցերի հաջողության համար անհրաժեշտ է կոնվեր դադա-
րեցնել Ղարաբաղում:

Ապրիլի 27-ի իր համարում «Երկիր» հարցազրույց է տրամադրել ԱՄՆ-ի Արեւմտյան
(Կալիֆորնիայի) քաղաքի ՀՀԿ կոմիտեի անդամ եւ «Արցախ» հիմնադրամի ներկայա-
ցուցիչ Հովիկ Մալիդյանի հետ, որի նախաձեռնությամբ կազմակերպվել էր հեռուստամա-
րաթն, հավաքվել էր մեկուկես միլիոն դուլար օգնություն, որը սրամադրվելու է Արցախ-
յան գոյապայքարին:

Հ. Մալիդյան ասել է. «Մարաթոնի կազմակերպման աշխատանքն սկսվեց սեպտեմ-
բերից: Հիմնական նպատակը հնարավորին չափ շատ գումար հավաքելն ու ավելի շատ
մարդիկ ներգրավելն էր: Այդ՝ դասարարականը, Մարաթոնի միջոցով ամերիկահա-
յությունը ծանոթացավ Արցախի դասնությանը, ճնշման կացությանը: Մենք կազ-
մեցինք սասնակուժամյա ծրագիր, որի ընթացքում ներկայացվեց Արցախ աշխարհն իր
հրաշք բնությամբ, հերոսական ժողովրդով: Մարաթոնին իրենց մասնակցությունը բերե-
ցին Արցախի իշխանությունների ներկայացուցիչները, ազատամարտիկներ, Կիլիկիոն եւ
Էջմիածնի առաջնորդարանների դեկլարանտները, ԱՄՆ-ի կոնգրեսի եւ ֆաղափական տար-
քեր կազմակերպությունների անդամներ: Իմ կարծիքով՝ շատ կարեւոր է նաև Հայաստա-
նից արագադադար հայերի մասնակցությունը: Մի խոսքով՝ Մարաթոնի նպատակը, կա-
րելի է ասել, իրականացվեց, որովհետեւ ողջ ժողովուրդը համոզվեց, որ Արցախի դաշ-
տի շուրջ կարող ենք համախմբվել ամենքս: Հանգանակվեց մեկուկես միլիոն դուլար:
Գանձումները շարունակվում են: Հավաքված գումարը մեզ հետ բերեցինք: Արդեն այցե-
լել ենք Արցախ»:

Հովիկ Մալիդյան ու իր հայր Հարությունը՝ Լիբանանի հայրենասիրական քաղաքներին
հայտնի մի մարդ, եղան Արցախի ռազմաճակատի շուրջ կենտրոն, մասնակցեցին օգնու-
թյան բաշխմանը, հայրենասիրական ելույթներ ունեցան ռազմական ջոկատների առաջ՝
խոստանալով դաշտային սեր կադր մարտնչող Արցախի, նրա հերոս ժողովրդի հետ:

Գերված աֆղան մոջահեդ Բախսիար Վերբալիսը (20 տարեկան, Մազաթի Շերիֆ
ֆաղափից) հաղորդեց, որ «մոջահեդները խիստ հիասթափված են ադրբեջանական բա-
նակի ծառայությունից, քանի որ բանակի հրամանատարությունը չի սալիս ամսական
5000 դուլար խոստացված վարձը, եւ երկրորդ՝ ծառայության դաշնայինները բավականին
վատ են: Ռազմագերիներն այսօր էլ նաև, թե մոտ կես տարի առաջ ադրբեջանական դաշ-
տայինները գալիս էին Աֆղանստան, դաշնայինները կնքում տարբեր ցեղախմբերի առաջ-
նորդների հետ եւ մոջահեդներին հրավիրում Ադրբեջան: Աֆղանստանի կառավարությու-
նը տեղյակ էր դրան եւ ամենեւին չէր խոչընդոտում» («Ազգ», ապրիլի 27):

Վերջին օրերի մարտերը լուծել էին կարեւոր մի հարց՝ ազատագրել էին Մարտակերտի երջանը համարյա ամբողջությամբ (թուրքերը դուրս էին քշվել Թալիշից, Վերին ու Ներին Չայլուներից, Լեւոնարխից, Յարըմջայից) եւ մինչեւ Թարթառ կենտրոն 7 կմ էր մնացել: Իսկ մնացած ճակատներում հակառակորդը նահանջելով կորցնում էր ոչ միայն նոր սարածքներ, այլեւ ասկյարների մեծ քանակություն, զենքի, զինամթերքի, տեխնիկայի բազմաթիվ փնջեր: Եվ, այսուհանդերձ, Ալիեյը բարունակում էր գառնացիներին խոսել ու գործել հոգուս դասերազմի, երբ միակ խոհուն ֆայլը կլինեւր բանակցությունների շուրջ նստել ԼՂՀ ղեկավարության հետ, հիմնավորապէս դայմանավորվել խաղաղության, հետագայում հարցերը փոխզիջումներով լուծելու համար:

Ապրիլի 26-ին Ռուսաստանի դաշնության մինիստր Պ. Գրաչովը, Ադրբեջանի ԳԽ-ի նախագահ Ռասուլ Գուլիեի հետ ունեցած գրույցից հետո հայտնել է, թէ Ադրբեջանը դատարար է հաջորդ օրվանից դադարեցնել կրակը հակամարտության գոտում, եթէ հայերը եւս ընդունեն նման որոշում:

Ինքը՝ Գրաչովը, դատարար է ճակատի Եփման գոտիներում տեղաբաշխել ռուսական խաղաղարար զորքեր: Գուլիեյը դրան էլ դատաստանել է՝ միայն թէ դրանք չլինեն Հայաստանում տեղակայված զորամասից («Երկիր», ապրիլի 28):

ԼՂՀ բանակի հրամանատարի տեղակալ Մուրադ Պետրոսյանը բողոքել է այդ դայմանի դեմ՝ գտնելով, որ դա Ադրբեջանի սովորական խաղն է, հրադադար խնդրել մեղմ ընկնելուն դեմ եւ ուժերը հավաքել, կարգավորել՝ նոր հարձակման անցնելու համար: Իսկ եթէ իսկապէս կողմ է հրադադարի, ինչո՞ւ չի դայմանավորվում ԼՂՀ հետ:

Ասում են, իբր, սրա դատաճառն էլ այն է, որ չի ուզում ճանաչել այդ «ԼՂՀ»-ի գոյությունը («Ազգ», ապրիլի 28):

Նրանից ջարդ է ուսում, այդ առթիվ համաժխարհային հարայ-հրոց գցում, բայց էլ չի ուզում ճանաչել:

Ապրիլի 27-ին «Ազգը» տղազրել է հարցազրույց ԼՂՀ բանակի հրամանատարի տեղակալ, ֆալթագծմի դէտ Մուրադ Պետրոսյանի հետ, որը՝ բազմապէս եւ ճակատն ու քիկունքը, դատարարում ու նրա հեռանկարները հրաժարի հասկացող մարդ, կատարում է վիճակի հանգամանակից վերլուծություն, ցույց տալիս, որ Ադրբեջանն իզուր է ձգձգում դատարարը, երբ ամեն ինչից ետեւում է, որ այստեղ ձգձգելով՝ նա վերջապէս բանակցության կնասի իր համար առավել վատ դայմաններում:

Պատերազմի անցած տարիներին մենք գործել ենք ու հաջողությունների հասել գերագույն խոհեմության, յուրաքանչյուր մանրամասն հաշիւ առնելու եղանակով: Բավական է հիշել, որ նյութական ռեսուրսների մեր չնչին հնարավորությունների դայմաններում, ասում էր նա, համարյա երբեք ոչնչի կարիք չենք ունեցել: Դա, նախ, արդյունքն էր հավասարակշիռ, ունեցածին խելոք տեր լինելու: Աղա՛ Պետրոսյանը Եսկում է նաեւ բազմառոտության մեջ գտնվող այն թյուրիմացությունը, թէ ԼՂՀ-ը միայն 150000 մարդ է: Ասում է. «Ճիշտ չէ, երբ զանգվածային լրատվության միջոցներով խոսում են 150 հազար դարաբաղցիների մասին: Իրականում մենք այդքան էլ քիչ չենք: Միայն Հայաստանում աղբում են մոտ 500 հազար մեր հայրենակիցները, այդ թվում ծագումով դարաբաղցի բախվեցիներ եւ սումգայիթցիներ: ԱՊՀ երկրներում դարաբաղցիների թիվը հասնում է մեկ միլիոնի: Համազործակցության ոլորտներում բնակվող Եւրոպայի դարաբաղցիներ կամավոր կերպով ցանկանում են կռվել մեր բանակում: Իսկ նրանք, ովքեր ի վիճակի չեն անձամբ մասնակցել, ֆինանսանյութական օգնություն են ցուցաբերում ինքնադաշնակության բանակին:

Դրան զուգահեռ մեր բանակը սրընթաց եւ հաջող հարձակումներից հետո օգտագործում է նաեւ հակառակորդի ռեսուրսները, մեզ են անցնում զինամթերքի դաշտեր, մեծ քանակությամբ սղառագիւնություն, վառելիքաբաժնիքներ եւ այլն: Մեր զինտեխնիկայի 75-80 տոկոսը ռազմավարային է: Այդ հարկադրական դրազմասիզմի արդյունքն ակնհայտ է: Մեր զորքերի եռանդուն գործողությունների Եւրոպայի թեմանու գերազանցում:

թյունը նվազագույնի է հասցված, թեղէն ԼՂՀ հետ համեմատած Ադրբեջանը բարունակում է մնալ սնտաստէտ հաստատուն դէտորտում: Մուրադ Պետրոսյանը, խոսելով դիվանագիտական ու ֆաղաֆական բազմակնտում իշխող սրամարդությունների, ֆնտության, իբր, կիրառության մեջ դրվելիք բանաձեւերի ու ժամանակաշախիւրի մասին, հանդէտ է գալիս որդէտ Արցախի ճակատագրի տերն ու դաշտայնը, գգուցանում թեթեամիտ մտտեցումներից: Այ, օրինակ, գրաված սարածքների մասին ասում է. «Տարբեր միջազգային կազմակերպությունների հետ հանդիպումների, ինչդէտ նաեւ արբեջանական կողմի հետ Եփումների ժամանակ մենք բազմիցս նեւել ենք, որ այդ հարցը կլուծվի բացարձակապէտ փոխզիջումային հիմունքների վրա: Ղարաբաղը միակողմանի զիջումներ անելու մտադրություն չունի: Հանրահայտ է, որ տարիներ բարունակ ԼՂՀ բոլոր սահմաններն բնակավայրերը զանգվածային հրթրա-հրետակոծությունների են ենթարկվում Ադրբեջանի հարեւան բազմներից: Ինչ էր մեզ մնում անել: Անտարբերությամբ դիտել, թէ ինչդէտ են մեզ ասիճանաբար ոչնչացնո՞ւմ: Բնական է, որ այդ դայմաններում մենք, զոտ ռազմական նկատառումներից էլնելով, սիդոված էինք լոնեցնել հիշյալ բազմների կրակակետերը, մեր ժողովրդի անվանագոյունն աղախովելու, ֆաղաֆների եւ գյուղերի ավերը կանխելու համար:

Ղարաբաղյան բանակի հրամանատարությունը դատարար է դուրս բերել զորքերը վերահսկվող սարածքներից, բայց հանրադէտության բնակչության անվանագոյուն միջազգային կայուն երաշխիքների դիմաց: Սակայն ոչ ՄԱԿ-ը, ոչ ԵԱՀԽ-ն, ոչ առանձին Եւրոպայի զիջումներ ղեկառնողներ այդդիտի երաշխիքներ առայծմ չեն տալիս: Դեռ ավելին, մեր զորքերի դուրսբերումն Ադրբեջանը խաղաղ բանակցությունների վերականգնման նախադայման է դնում: Մտեղծվում է անհեթեթ իրավիճակ, դատարարն իր կամքն է թելադրում հանրադէտին: Պատերազմն ունի իր օրենքները: Եվ ետ չեն հիշում, որ 1992 թվականին արբեջանցիներից դախանցելին դուրս բերել զորքերը, երբ բոնագաղթվել էին Շահումյանի ու Մարտակերտի բազմները: Խոսք անգամ լինել չի կարող նաեւ Ղարաբաղը Հայաստանին միացնող բազմներից մեր զորքերը դուրս բերելու մասին:

Ահա միայն այսդէտ, խելոք, ֆաջ, անսխալ մարտավարությունից հետո համարձեւ դիվանագիտական ու ֆաղաֆական ֆայլեր, որդէտսգի արյամբ եւ անհուն գրկանքների գնով ձեռք բերվածը տանով չսրվի խաղաղ գրույցով, բանակցության սեղանի վրա կատարած անհեռանկար խաղերով:

Ապրիլի 29, Դեռեւտ Մոսկվայի ռադիոն հայտարարում էր, թէ, չնայած ԼՂՀ կառավարական մարմիններն իրենց համաձայնությունն են սվել հրադադար անելու այսօրվա 00 ժամից, արբեջանական զորամասերը գրոհներ են ձեռնարկել Մարտակերտի հյուսիսային եւ Մարտունու բազմի արեւելյան ճակատներում: Ինքնադաշնակները երկու ճակատում էլ գրոհը ետ են մղել:

Նույնը հաստատեց Երեւանի հեռուստատեսությունը՝ ավելացնելով, որ թուրքերը հրետակոծություններ են իրականացրել ինչդէտ Նախիջեւանից, այնդէտ էլ հյուսիս-արեւելյան սահմանակից բազմներից: Մերոնք չեն դատաստանել:

Ապրիլի 30-ին ամերիկյան «Բոսոն գոլթ» թերթը տղազրել է իր թղթակից Ջոն Աուերբախի հողվածը («Ղարաբաղի հայերը վարժվել են դատարարին»), որի էութունն այս է. «Ներկայումս մասնագետներից ոչ ոք չի կատակածում, որ, եթէ հարկ լինի, Ղարաբաղի բանակը կարող է մարտնչել ետ մի ֆանի տարի»: Հեղինակը հայերի հաջողությունների հիմք է համարում 1915-1920 թթ. ցեղատղանության համար թուրքերի հանդէտ առկա ասելությունը (իսկ մեր տնարույս ողորմելիները գտնում են, որ ցեղատղանությունը հիշելիտ մենք դառնում ենք խեղճ ու ինքնադաշնակաբարձ), աղա վճռաբար հայտնում էր, որ «Այծմ Ղարաբաղում չեւ գտնի մեկին, որ համաձայնեւր վերսին աղբել արբեջանցիների հետ»:

Այս տարվա մայիսն Արցախյան գոյաղայարի մեջ փառավոր այնդիտի էջ դիտի կազմեր, ինչդէտ 88-ի փետրվարը: Այս ամսին էր, որ սկսվեց հրադադարը, վերջ սրվեց

աղբբեջանա-դարաբաղյան լուսաբերական, եւ սկիզբ դրվեց հակամարտության, այսպէս կոչված, ֆաղաբաղական կարգավորմանը, որի ավարտը թեղեց եւ անկանխատեսելի էր այն ժամանակ, սակայն եւ չէր կարելի չեղեցակայել, քանի որ արցախյան կողմը կեցացել էր կովելուց, իսկ Աղբբեջանը համոզվել էր, այո՛, լինելու համոզվել էր, որ լուսաբերական ինքն միայն նոր օրջաններ կարող է կորցնել:

Հակամարտության կարգավորմանը վճռաբար լծվել էր Ռուսաստանի դաճնությունը: Դա լուսաբերական էր նախորդ ամիսներին եւ մայիսի սկզբից էլ լուսաբերական, որ հենու չէր նաեւ վճռական փուլը: Այն, որ կարելի է կոչել Ռուսաստանի խաղաղարար միջնորդության նոր, վճռական արբերակ:

Այն ժամանակ այլեւս ոչ ոքի համար հարց կամ գաղտնիք չէր, որ լուսաբերական հակամարտության կարգավորման բոլոր լծակները գտնվում են Ռուսաստանի ձեռքում: Նախընթացին եւս այդպէս էր: Ամեն անգամ, երբ խոսք է եղել որեւէ միջնորդության մասին, երբ գլուխ են բարձրացրել եվրոպական կամ միջազգային մարմինները եւ հրադարակել իրենց սկզբիցեւեթ ոչ մի հարց էլ չունե՞լ հայաստանի մարմինները, արտաբնական իրավացի, իսկ ըստ էության չներգործող սկզբունքները, Ռուսաստանը միայնակ, հաճախ էլ լծակից ուրիշների հետ հանդես էր գալիս, ներկայացնում իր միջնորդությունը, փորձում խնդիրը տեղից փոխել, չնայած Ժելեզնապոլսկայան գործարհից հետո արդեն մեկընդմիջ լուսաբերական, որ վերջնական լուծման համար անհրաճեց են վճռական, կրուկ միջոցներ:

Հարցի իսկական կամ վերջնական լուծումը ձախողելու համար էին այսօրինակ փորճները: Չի կարելի կարծել: Չնայած ֆիչ չէին եւ գգուցումները, թե Ռուսաստանի համար Արցախը ամենահարմար մի դաճանակ է, որով նա լուսաբերական է մեկ Հայաստանին, մեկ Աղբբեջանին՝ ըստ իր օտարների թելադրության: Ուսի եւ նրան ձեռնուս է միջոցառումներ դաճանակը:

Այս անգամ, սակայն, Աղբբեջանը «ցաս էր համը հանել»: Մի՞թե ֆիչ էր նրա դուրս դրճները Անկախ լուսաբերական համակեցություն կոչված դաճնությունից, որի վերջնական նախաճար նախկին Միության կամ նրա նման որեւէ հանրության ստեղծումն էր, որի մեջ, ինչպէս էլ որ լինի, գերագահ դիրքը լուսաբերական է Ռուսաստանին:

Ալիեւի ասադարեգ գալը եւս դուրսընդ չփոխեց, նախ՝ որովհետեւ Ռուսաստանի հանդեմ Աղբբեջանը ոչնչով չաղաղացեց որեւէ դրական տեղաճար, բացի ալիեւյան լուսաբերական հանդիմանություններից, որոնց այլեւս ոչ ոք չէր հավաստում: Իսկ որ առավել գրգռիչ էր, առավել բացահայտ ու տանողուն Աղբբեջանի ու միջինասիական թրալեզու տեղություններն իր մականի սակ առնելու ջանքերը, որ Թուրքիան էր գործարարում՝ իհարկե, Ռուսաստանի գերիշխանության դեմ, առանց թափանցելու կամ գոնե ստորելու նախաճարը:

Այսօրինակ հետո Ռուսաստանն ինչն էլ լծվեց արցախյան խնդրի կարգավորմանը՝ ԱՄՆ-ի ու Թուրքիայի հետ, իբր, միավորված: Սկզբից իսկ համոզված էր նման ձեռնարկի ձախողման մեջ թեկուզ հենց այն լուսաբերական լուսաբերական, որ Թուրքիայի ու նրա թիկունքում կանգնած ԱՄՆ-ի միջնորդությունը առնվաճն թրալեզուստից միջին ընդունեն Հայաստանը եւ անմիջաղես հակամարտ կողմ Լեռնային Ղարաբաղը: Ամենայն հավանականությամբ, հենց այսպէս, եւ Ռուսաստան-ԱՄՆ-Թուրքիա միջնորդական եռյակը սաղաղվեց՝ առանց որեւէ լուսաբերական ձեռնարկելու:

Ըստ երեւոյթին Ռուսաստանի համար բոլորովին հարմար չէր հետաճարում խնդրի կարգավորմանն առնչվել միայնակ: Դրա համար էլ հրադարակ իջավ Ղըրղըզստանի հետ միասին, նույնիսկ նրա նախաճնունության լուսաբերական: Ռուսաբերական, որ այս նախաճնունությունը ձեւ ու կերտարանք միջին ստանա Ղըրղըզստանի մայրաքաղաք Բիշքեկում, այդ հանրաղեսության խորհրդարանի նախագահ Շերիմկուլովի գլխավորությամբ:

Հետաքրքիր էր այս օրջանի Աղբբեջանի ֆաղաբաղական վիճակը: Պրեզիդենտ Հեյդար Ալիեւի առաջարկած ձախողման ու ժողովրդին սված խոստումները խաթարվել էին, եւ մնացել էր միջազգային ուճերի աղակցության հույսը, որի հետանկարն էլ ցաս էր մուսուս: Անցյալ աճնանամոսին Ալիեւը գոնե մսաճում էր, թե մուսաղած եռամսյա հրադարակ-

ով այնքան հղորացել է իր քանակը, որ ձախողման մի հարճակումով Ղարաբաղին ձեւեկի կրերի: Այդ հարճակումն ու ձեռք բերելիք հաղթանակը նա այնքան իրական էր լուսաբերական, որ նույնիսկ Ֆիզուլիում գումարելիք հաղթանակովի օր էլ նախաղես՝ երկու օրաբար հետո: Սակայն հարճակումը ձախողվեց, իր գործարարը նոր ձախողման կորուստներ ունեղան, հակառակորդին զիջեղին նորանոր սարաճներ՝ ունաղանելով փախուսական-ասանդական բնակչության թիվը: Մրանից հետո էլ հույս ունեղ դիվանաղեսությանը գորճն աղողացնել, գնաց խոսուր զիջումի՝ մսավ Անկախ լուսաբերականների համակեցության մեջ եւ Ռուսաստանի հետ ամեն տեսակ համաղորճակցության լուսաբերական կնեղ, Թուրքիայի եւ Իրանի համար կասկաճելի բարեկամի համբավ ձեռք բերեղ՝ հուսաղով, թե Ռուսաստանի միջոցով հնարաղոր միջին լինի հայկական գորճնի հարցը լուճել, վերականգնել իր հանրաղեսության ամբողղականությունը: Այստեղ եւս ձախողվեղ, Ռուսաստանի նոր տերերը նրա ձանաղած ուսուների նման չէին, չկաճաղեղին: Հակառակը, հայ-աղբբեջանական բարողութի եւ մանաղանղ լուսաբերական հակամարտության կարգավորման ասաղարեղում ցուղաբերեղին մի այնղիսի դիրք, որից ինքը սարսաղեղ: Նրանք լուսաբերական էին ամենից աղաղ հրադարակ, կայուն խաղաղության հասսասում, որից հետո՝ միայն բանակցություններ, որոնց այղ Լեռնային Ղարաբաղի լուսաբերականությունը լուսաբերական է մսանակցի որղես հակամարտղ կողմ, այսինքն՝ իր ձայնն ու կարճիքն ունեղող, իրաղաղոր անճ: Եղ այսօրինակի կողղին՝ Ռուսաստանի ակնահայտ ցանկուղթուղը՝ իր ֆաղաբաղական ու ձաղանկան ներկայությունը հասսաս դարճնելու Այսղակղասում:

Ալիեւի նման մարղիկ ոչ միայն ընբընում են ասված խոսուերը, այլեւ չասվաճներն են գուճակում: Իսկ այղ նոր ուսուները հիմա իրենց հարաբերություններում այնքան քաղանղիկ են, որ նույնիսկ չասելիքներն են մսանում: Օրինակ, ասում են՝ Ղարաբաղի ու Աղբբեջանի ձաղանաղակաղի խաղաղեղված գոսում լուսաբերական տեղաղորղեղ ԱղՀ խաղաղարար ուճերը, երբ այղղիսի ուճեր գոյություն չունեն եւ եղե ստեղծվեն էլ, աղա բաղկաղած են լինելու միայն ուսական գորղերից: Իսկ Աղբբեջանի համար եղե կա մի ուճ, որից, ինչղես ձանաղաղից, նա ուղում է հեռու մնաղ, դա ուսական գորղն է: Նախ՝ որ ինքը սարսում է նրա ուճից, խոսում նրա ձաղաղերից, աղա եւ մերճաղոր դաճնակից ու հավերճական բարեկամ Թուրքիային ու Իրանին է խոսուացել, որղեսղի իր սահմանների մոս չղողնի Ռուսաստանին եւ ամեն ինչ անի՝ Կովկասում նրա ներկայությունը քաղաղելու համար...

Օրեր աղաղ հայտնի էր արղեն, որ Աղբբեջանի դեկաղարությունը վրողված է Ռուսաստանի միջնորդություն կոչված փասաղաղից, որի մսաղին ցաս էին խոսում լուսաբերական մարմինները: Ռուսական մամուլն, օրինակ, աղղիղի վերջին հաղորղել էր, թե Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման ուսական մի ձաղաղ եւ ներկայացրել Աղբբեջանի խորհրդարանի ֆնարկմանը, եւ ինչղես այղ աղթիվ գեղուղող արսղորճաղաղար Հասան Հասանղղը, այնղես էլ լուսաղանաղաղները վրողվել են նրա էության դեմ: Իբր, այղ փասաղաղի աղնվաղն 18 դուղթներ անղղունեղի են իրենց համար: Այնտեղ լուսաբերական Բաղղին կոչ էր արղում ձանաղել Լեռնային Ղարաբաղի սեղական ձաղանակն ուճը, նախաստեղում է դարաբաղյան ուճերի հղողության սակ թողնել Լաղինի օրջանը, Շուճի ֆաղաղը: Հասանղղը մեջղիսի նիսին գեղուղեղ, որ ուսական ձաղաղը ոչ թե լուծում է խնղիրը, այլ աղաղել բորբոնում հակամարտությունը... Եղ դրանից հետո մեջղիսը եկավ այն եղրակաղության, որ նման ձաղաղը նույնիսկ արճանի էլ չէ ֆնարկման:

Այս աղթիվ հաղորղում հրաղարակած «Կոնստոնղակայա լուսաղղան» հայտնում էր նաեւ, թե «Աղբբեջանի ֆաղաբաղական սարթեր կուսակցություններ հայտարարել են իրենց լուսաբերականությունը՝ գեղնղով կղելու դարաբաղյան գողի մսղվելիք ուսական խաղաղարար ուճերի դեմ» («Աղղ», մայիսի 3-ի համար):

Աղբբեջանի խորհրդարանի նախագահ Ռասուղ Գուղիեղը «Ռոսիղակայա գաղեսային» սղած հարղաղրուղում ասել է՝ ուսական հաճարար ձաղաղը նախակ ունի նվասաղանել՝ Աղբբեջանին, աղա նրա հետ խոսել ուճի դիրղից (սե՛ս հիճաղ թերթի աղղ-

րիլի 27-ի համար):

Այսօրվան հետ ուրախ եր. որ Ադրբեջանի ղեկավարությունը Բիցեկում մայիսի սկզբներին տեղի ունենալիք միջխորհրդարանային բանակցություններից ես իր համար դրական լուծման որեւէ տարբերակ չէր տրամադրում չնայած խորհրդատուների տեղին, որ մահմեդական կենտրոն էր. եւ նախաձեռնության հեղինակին, որ Ղրղզստանի ԳԽ-ի նախագահ Շերիմկուլովն էր. համարյա ցեղակից ու հավասակից մի մարդ, որիսիսի հետ առաջները, ուրիշ ոչայնաներում Ադրբեջանը հետո ու հանգիստ իր օգտին կլուծեր սեփական ամեն մի հարց:

Շերիմկուլովը նախադեպ եղել էր հակամարտության գոտու կենտրոններում (Բաքու, Սեփանակետ, Երեւան), հանգամանակից զրույցներ էր ունեցել կողմերի հետ, տարբեր դիրքորոշումները, հավանաբար ինչ-որ չափով բացահայտել նաեւ ԱՊՀ միջխորհրդարանային խմբի սրամարտությունը, որը բնականաբար շատ էլ չէր կարող տարբեր լինել Ռուսաստանի դաշնության դիրքից: Դրանից հետո, այդ միջխորհրդարանական համաձայնությանի նախադրարարությունը ձեռնարկում էր մասնակցելու հետ միասին եւ, առաջին հերթին, Ադրբեջանի ղեկավարությունն ամեն ինչ անում էր իր հարցը լուծելու այլ տեղերում, գոնե ուսական տարբերակի կամ այդ միջխորհրդարանային կոչված հանձնաժողովի վրա իր ցանկացած ազդեցությանը հասնել ուրիշ հեղինակավոր ու ազդեցիկ մարմինների միջոցով:

Այդուրիսի հեղինակավոր ու ազդեցիկ մեկն ո՞վ էր միջին լինել, եթե ոչ ԱՄՆ-ի որեւէ դեմք Բիլ Բլիթթը: Եվ ահա Հեյդար Ալիևը Բլիթթին դիմում հղեց՝ բացատրելով իր երկրին այնպես անզոր խնդիրը, որ դարաբաղյան հակամարտությունն է, խնդրեց գործարել Բլիթթին հեղինակությունն ու ԱՄՆ-ի ֆաղափական հզոր դիրքը, որդեսպի խնդիրը լուծվի միջազգային գործող օրենքների համաձայն, Կովկասում ու հարակից երկրներում ղեկավար կարգադրության եւ արդարություն ստեղծելու նպատակով:

Չի կարելի չմտածել, որ Ալիևը հուսով է ստասել իր խնդիրի դրական արդյունքին: Չէ՞ որ ինքը ներկայացնում է ժամանակակից աշխարհն առաջ անող ուժի՝ նախկին հզոր աղբյուրներից մեկի երկիրը, եւ, ապա, իր քիլոմետր կանգնած է Թուրքիան՝ այս աշխարհագրական ու ֆաղափական գոտում Ամերիկայի վստահելի դաշնակիցը: Հնարավոր է, որ նամակին նախորդած կամ ուղեկցած լինի Թուրքիայի առաջնորդների միջնորդ քարեխոսությունը: Չէ՞ որ հենց այն օրերին ԱՄՆ-ում էր զգնվում վարչապետ Թանտու Չիլլերը, որ Բլիթթին առաջ լեզու էր թափում Կիտրոսի՝ միջերկրական գոտում այդ դարաբաղյան հարցի շուրջ:

Սակայն որեւէ դեմք Բլիթթը, մի՞թե հնարավոր էր գուցակել, կարծես հենց այդ դիմումին էլ ստասում էր, որդեսպի հեղինակին ցույց տալ, թե ինչպես չի կարելի ծուռ նստել եւ ուղիղ խոսել: Ադրբեջանի 29-ին գրած իր դասասխան նամակում ԱՄՆ-ի որեւէ դեմքը Հեյդար Ալիևին հաղորդեց հետեւյալը. «Ես հետեւում եմ դարաբաղյան դաստերգ մի ընթացքին եւ խորապես զգում եմ անմեղ զոհերի, իրենց տները լքած մարդկանց տառապանքը: Ինձ համար հասկանալի է ձեր դժգոհությունը «Ազատության օժանդակություն» փաստաթղթում առկա այն կետից, որն ԱՄՆ-ին արգելում է օգնություն սրամարտել Ադրբեջանին: Սկզբումբուն ես դեմ եմ նման սահմանափակումներին, քանզի դրանք թույլ չեն տալիս լայնորեն օժանդակել բարեփոխումներին, իսկ ձեր երկրի դեմքում նաեւ դարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը: - Եվ հարցին միջամտելուց այսպես բարեկիրք ձեռով հրաժարվելուն հետեւում էր իր թղթակցի հանցանքը մասնացույց անելը: Միաժամանակ ես զգնում եմ, որ կողմերը չդեմք է դիմեն զբաղակցումների կամ էմբարգոների՝ խաղաղ բնակչությանը զրկելով առաջին անհրաժեշտության առարաններից: Դիտորդների մասնակցությամբ դեմք է ստեղծել մարդասիրական միջանցքներ, որոնք հնարավորություն կան բեռներ տեղափոխել Հայաստան ու Նախիջեւան, մեծ օգուտ կբերեն դաստերգման կրկանների մասնավոր մարդկանց: Մեծապես հուսով եմ, որ Դուք կհամաձայնեք այս առաջարկին՝ թեթևացնելու մարդկանց վիճակն այդ տարածքում...»: Այդ նամակի վերջում ցույց էր տալիս Ալիևին հուզող հարցի լուծ-

ման ելքը՝ «խաղաղ փոխհամաձայնության գալը ԵԱՀԽ-ի Միսկի խմբի զբաղակցումն ընթացող բանակցություններում («Ազգ», ադրբեջ 30):

Ալիևը Բլիթթին խնդրել էր օգնություն եւ զբաղակցություն դարաբաղյան բարդույթն իր օգտին լուծելու, այն «բռնագրավիչ հայերին» մի լավ դաս տալու համար, իսկ նա խորհուրդ էր տալիս դադարեցնել Հայաստանի ու Ղարաբաղի զբաղակցումները եւ խաղաղ փոխհամաձայնության գնալ Միսկի խմբի միջոցառումների ժամանակ:

Ալիևը չհուսահասվեց նույնիսկ այսպիսի դասասխանից: Հետո էլ ՆԱՏՕ-ի դուները ձեռնեց: Սա արդեն Բիցեկի միջխորհրդարանային ժողովի օրերին էր. միլի մեջլիսի նախագահի տեղակալ Ջալիլովին ուղարկելով Բիցեկ, ինքն ուղեւորվեց Բրյուսել, որտեղ ՆԱՏՕ-ի կենտրոնակայանն է: Նա Ջալիլովին հրահանգել էր չստորագրել ոչ մի դաշնագիր, քանի դեռ ինքը չի փորձարկել բոլոր այն օղակները, որոնցից օգնություն աղերսելով հնարավոր է հասնել որեւէ հաջողության: Եվ ինքը գնաց, մայիսի 4-ին Բրյուսելում ստորագրեց «Գործակցություն հանուն խաղաղության» ծրագիրը, որով հույս ուներ զսնել փնտրածը՝ Ադրբեջանի օգտին լուծել հակամարտությունը հայերի հետ, ռազմական հզոր դաշինքի միջոցով վերականգնել եւ հաստատուն դարձնել իր հանրապետության անբողջականությունը... Այստեղ էլ ՆԱՏՕ-ի գլխավոր ֆարսուղարի տեղակալ Մերջո Բալանցինն նրան բացատրեց, թե «Հյուսիս-ատլանտյան դաշինքը նմանօրինակ հարցերում չի կարող հանդես բերել ինքնազուլիս նախաձեռնություն, եւ Ադրբեջանը հակամարտության վերաբերյալ միայն խորհրդակցելու համար կարող է դիմել ՆԱՏՕ-ին («Երկիր», մայիսի 5):

«Միայն խորհրդակցելու՝ համար»: Ալիևը նախադեպ կարո՞ղ էր դասկերացնել, թե ՆԱՏՕ-ն Եվրոպայի ռազմական այն հզորագույն մարմինը, իրեն միայն խորհուրդներ տալու բարյացակամություն միջին ցուցադրի: Ինչպես որեւէ դեմք Բլիթթը: Եվ այսպես, համարյա թեւաբախ, նա բռնեց վերադարձի ճամփան՝ որոշած լինելով այցելել Թուրքիա, ստուգել իր առաջին ու վերջին հույսի հնարավորությունները:

Չանգվածային լրացման սկզբներից ելնելով՝ Ալիևն Անկարայում եւս լսել է միայն ցավակցական խոսքեր եւ ԵԱՀԽ-ի Միսկի խմբի զբաղակցումն հարցը լուծելուն օգնելու խոստումներ: Եվ որքան էլ լրագրողների հետ ունեցած զրույցում նա երկվում էր. («Այժմ, ինչպես երբեք, հայերի կողմից շարունակվող ագրեսիան խափանելու համար մենք զգում ենք Թուրքիայի դաշնակցության կարիքը»), հայցն է, որ այդ առաջին ու վերջին հույսը եւս ի դերեւ է եղել, եւ Ալիևը տուն է հասել լրիվ թեւաբախ ու հուսահատ...:

Հեյդար Ալիևի այս, ըստ էության, աղաբաղյան ճանաչողության օրերին էր, որ Բիցեկում տեղի ունեցավ ԱՊՀ միջխորհրդարանական վեհաժողովը, որի ֆնանկմանն էր դրված դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման խնդիրը:

Բիցեկ, Ղրղզստանի մայրաքաղաք: Այնտեղ էր տեղի ունենում ԱՊՀ միջխորհրդարանական վեհաժողովը: Սակայն ոչ ոքի համար գաղտնիք չէր, որ այնտեղ տեղական է լինելու Մոսկվայի ձայնը: Ղրղզստանի խորհրդարանի նախագահ Շերիմկուլովն էր հրավիրել այդ վեհաժողովը, որի ամեն տեսակ հոգսերն էլ ինքը միջին ֆաեւր ամենայն հոգատարությամբ: Բայց մի՞թե հնարավոր է կասկածել, թե հարցի լուծումը թելադրելու էր մեկ ուրիշ Շ., Ռուսաստանի խորհրդարանի ղեկավար Շուրեյկոն:

Նախադեպ այս համոզումն ուներ Ադրբեջանը, որի դասձառով էլ նրա համար ռուսական մտնեցումները ոչ թե անընդունելի էին, այլ դարաբաղյան կործանարար:

Ղրղզստանի մայրաքաղաք Բիցեկում մայիսի 4-ին սկսված ԱՊՀ միջխորհրդարանային համաժողովին հավաքվել էին մասնակից դասվորակությունները՝ Ռուսաստանի դաշնության խորհրդարանի նախագահ եւ ԱՊՀ միջխորհրդարանային վեհաժողովի նախագահ Վլադիմիր Շուրեյկոյի, ԱՊՀ-ում Լեոնային Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման հանձնաժողովի ղեկավար, Ղրղզստանի խորհրդարանի նախագահ Շերիմկուլովի, Ադրբեջանի մեջլիսի նախագահի տեղակալ Աֆիադդին Ջալիլովի, ՀՀ խորհրդարանի նախագահ Բաբկեն Արարցյանի եւ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաշնակցական Կարեն

Բաբուրյանի գլխավորությամբ: Մասնակցություն ունենն նաեւ դիվանագետներ այլեայլ երկրներից, ԵԱՀԽ-ի ներկայացուցիչներ, նույնիսկ ֆիններ:

Հեռուստեստությամբ հաղորդված Տեսագրության մեջ գործնական միտում առաջինը ելույթ ունեցավ Ջալիլովը, եւ նրա խոսքը, սկզբից մինչեւ վերջ, այնպիսին էր, ասես նա խորհրդածողովին էր ներկայացել հայ հակառակորդներին հողմացրիվ անելու, ռազմադաշնակ կրած կորուստները վերականգնելու, մի խոսքով՝ բոլոր հարցերը բուրավարի լուծելու համար: Հայերը բռնագրավիչներ են, զավթել են անկախ ու ինքնիշխան Ադրբեջանական հանրապետության սարածփի 20 տկոպը, բնակչությանը բնավե՛ր դարձրել, դե՛ս է աշխարհի առաջ տասասխա՛ն սան գործած բռնությունների համար, հասուցե՛ն հասցրած անասանան վնասների դիմաց... Նրա մեղադրականի մեծ մասն ուղղված էր Լեռնային Ղարաբաղի հայության, նրա դասվիրակության դեմ: Այդ դասվիրակությունն ինչո՞ւն է կարող է այստեղ ներկայանալ իբրեւ ամբողջ Ղարաբաղի սերը: Եթե Ղարաբաղի հայերն ունեն այստեղ ներկայանալու իրավունք, ապա նման իրավունք մե՛ս էր սալ նաեւ Շուշիի գործադիր իշխանության ղեկավար Նիզամի Բահրամովին, այս էր Ջալիլովի դաժնացներից մեկը:

Այսպէս ձգվում էր նրա մեղադրականը, եւ գործընկերներն ստիպված եղան հասկացնել, որ իրեն հավաքվել են ոչ թե դաստիարակ շարունակելու, այլ հրադադար անելու, արյունահեղությունը վերջ տալու նպատակով... Եվ, այսուհանդերձ, Ջալիլովը հասավ նրան, որ հաջորդփակ միտքին Լեռնային Ղարաբաղի դասվիրակությունը չդե՛ս է ներկա լինել իբրեւ բանակցության լիիրավ կողմ: Այն ժամանակ ԼՂՀ դասվիրակության ղեկավար Բաբուրյանը հեզմանով ասել էր. «Դե՛, լավ, որ այդպէս է, դուք, առանց դարաբաղյան դասվիրակության, այստեղ որոշումներ կընդունե՛ք, Տեսնե՛նք այնտեղ, Ղարաբաղում ո՞վ էր միտքի հրադադար անի, գրավված սարածփեր վերադարձնի: Գուցե թե ֆինները» («Երկիր», մայիսի 6):

Ասում են ՀՀ դասվիրակության ղեկավար Բ. Արարցյանը համարձակ բնադաշտել է Ջալիլովի գոռիկի դիրքը, դաժնացել փոխզիջումների դաստիարակություն, որովհետեւ միայն այդ ճանադարով էր միտքի հնարավոր լինի հասնել խաղաղության, որի համար ինքը դաստիարակ է վերադարձնել գրավված սարածփերը: «Գրավված սարածփերը՝ խաղաղության ու բազմակողմանի վերացման դիմաց»,- այս էր, ուրեմն, Հայաստանի դասվիրակության սկզբունքային առաջարկությունը ողջ խորհրդածողովի ընթացքում: Ո՛չ Արցախ-Ղարաբաղի կարգավիճակի որոշման դաժնաց, ո՛չ Շահումյանի բազմի ու Մարտակերտի հյուսիս-արեւելյան մասի ազատագրման խնդիր: Միայն թե զինադադար լինի, եւ Ադրբեջանն էլ խոստանա, թե վերացնելու է Հայաստանի բազմակողմանի:

Միանգամայն հասկանալի դաստիարակ խորհրդածողովում որոշակի ձայնը Ռուսաստանի դասվիրակության ղեկավար Շումեյկոյին էր, եւ նա էլ, առանց դիվանագիտական մարզանքներ անելու, դարձ ու աներկմիտ արտահայտվեց հրադադար անելու եւ այնուհետեւ բանակցությունների սեղանի բուրջ մյուս բոլոր հարցերը բնակելու օգտին: Իսկ այս հարցերի բնությունն ու կրգավորումը հանգիստ անցկացնելու համար էլ դաժնացեց խաղաղարար ուժերի սեղանում հակամարտության գոտու ամբողջ երկարությամբ, խնդիր, որից, ինչպէս Տեսնե՛ք, սարսափում էին Ադրբեջանի ղեկավարները, ուրեմն՝ նաեւ նրանց դասվիրակությունը: Շումեյկոյի առաջարկությունների մեջ կարեւոր տեղ էր բռնում ԱՊՀ խաղաղարար ուժեր սեղանում վերաբերող առաջարկը: Մա, անկասկած, ռազմադադարական նոր փայլ միտքի լինել Համագործակցության մեջ մտած երկրների կյանքում, քանի որ, նախ եւ առաջ, վերջ էր դնելու միջազգային մարմինների (ԵԱՀԽ, ՄԱԿ եւն) ուժային ազդեցությանը, որն առանց այդ էլ ցարդ ոչ մի դեր չէր խաղացել բարդույթից դաստիարակ այս երկրների համար:

Ռուսաստանի դասվիրակության դիրքորոշման դասկերն առավել ամբողջացավ եզրափակիչ հանդիման ժամանակ Շումեյկոյի ունեցած ելույթում: Ըստ կարեւոր են այս ելույթի հիմնական սկզբունքները, այ՛, թեկուզ արանք.

Ա) «... Ամենասկզբունքային խնդիրը՝ Ադրբեջանի ղեկավարությունը վերջապէս դե՛ս

է ճանաչի բարդույթի երկրորդ կողմին՝ Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարությունը: Բանն այն է, որ առանց Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարությունը բարդույթի կողմ ճանաչելու, այլեւս անհնար է վերացնել հակամարտությունը»:

Այստեղ Շումեյկոն հիշում էր Մերձդնեստրի, Աբխազիայի եւ մյուս սա՛կ կետերի փորձը, երբ, երկար ու աղաղակալ ջուր ծեծելուց, նոր ու ավելորդ կորուստներ տալուց հետո, վերջապէս իրար ճանաչել են բարդույթների իրական կողմերը, նստել են բանակցությունների սեղանի բուրջ եւ նոր միայն հասել մեծ ու փոքր հաջողությունների:

Ուրեմն, ճանաչե՛ք Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարությունը (դարձա՞ր է, որ ասե՛ք՝ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունը), ապա թե ոչ, ոչնչի չե՛ք կարող հասնել, որովհետեւ, այս էլ նրա ելույթից է՝ «առողջ մտածող բոլոր մարդիկ կհասկանան, որ առանց երրորդ կողմը ճանաչելու, անհնար է որեւէ բանի մասին խոսել»:

Բ) «Ես զուտ եմ հարգում միջազգային կազմակերպությունները՝ ՄԱԿ-ը, ԵԱՀԽ-ը եւ աներ, ինչ կցանկանա՞ք, սակայն գտել եմ ու գտնում եմ, որ նրանում ինձ դժվար է տեսնել, որ Համագործակցության (ԱՊՀ, Բ. Ու.) ներսի հակամարտությունները դե՛ս է կարգավորվեն Համագործակցության ուժերով: Եվ բարդույթի կարգավորման համար օտար ուժերի օգտագործման սրամաքանությունն առայժմ չե՛ն Տեսնում»:

Կարող էր նաեւ ասել՝ «Երբեք էլ չե՛ն Տեսնելու», որովհետեւ Ռուսաստանն արդեն վերջնականապէս հասկացել էր ոչ միայն Համագործակցության ներսի բարդույթների լուծման, հակամարտությունների կարգավորման անհրաժեշտությունն առհասարակ, այլեւ իր ցանկերն այդ ամենի մեջ: Սեփական ցանկերը:

Դժվար է ավելի դարձ ու որոշակի ներկայացնել Ռուսաստանի դիրքորոշումը, որին դեռեւս աղբիւրին փառածանոթ էին, այդ դաստիարակ էլ այնպէս հերոսավել էին Ադրբեջանի ղեկավարները, որ իրենց մեջլիսի մասագրանում ոսփի հանեցին դեղուսաստաններին, դարձ է՝ նաեւ հանրապետությունը:

Շումեյկոյին այս էլ էր հայտնի եւ ասաց, «Ես հասկանում եմ, որ Ադրբեջանի հասարակայնությունն այսօր գուցե դաստիարակ չէ ընդունելու այս Տեսակետը...»:

Բայց մի՞թե նրանից փոխվում է իրականությունը: Պատասխան չէ, կդաստիարակ, չի ընդունում, կընդունի, որովհետեւ անդայնան կհամոզվի, որ ուրիշ ելք չկա, «առանց երրորդ կողմին ճանաչելու, անհնար է որեւէ բանի մասին խոսել»:

«Բիւրոյի արձանագրություն» կոչված փաստաթուղթը մայիսի 5-ին ստորագրել են, ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի դաստիարակ Կ. Բաբուրյանը,

ՀՀ ԳԽ-ի նախագահ Բ. Արարցյանը,

ԱՊՀ Միջխորհրդարանական ասամբլեայի նախագահ, Ռուսաստանի դաստիարակ միտքային նախագահ Վ. Շումեյկոն,

ԱՊՀ Միջխորհրդարանական ասամբլեայի Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության գծով խաղաղարար խմբի ղեկավար, Ղրղըզստանի ԳԽ-ի նախագահ Մ. Շերիւկովը,

Ռուսաստանի դաստիարակ դրեզիդենտի լիազոր ներկայացուցիչ, Ռուսաստանի միջնորդական միտքային ղեկավար Վ. Կազիմիրովը,

ԱՊՀ Միջխորհրդարանային ասամբլեայի խորհրդի փարսուդարության ղեկավար Մ. Կրոսովը:

«Արձանագրության» սակ ստորագրողների ցանկում առաջին տեղը թողնված էր եղել Ադր. միլի մեջլիսի նախագահի սեղակալ Ա. Ջալիլովին, սակայն նրա ստորագրությունը չկար:

Երկու օր հետո հայտարարեցին, թե Ադրբեջանը եւս ստորագրել է Բիւրոյի արձանագրությունը: Դժվար չէր հասկանալ, որ Հեյդար Ալիեւը, նախընթացին այնպէս աղաղակալ դաստիարակ զարկվելուց հետո, ուրիշ ելք չէր գտել, քան ռուսների առաջարկն ընդունելը: Ստորագրել էր, սակայն շարունակում էր հրեակոծել Լեռնային Ղարաբաղի ինքնադաստիարակության դիրքերը:

Իսկ Բիւրոյից սասն օր հետո, մայիսի 16-ին, Ռուսաստանի դաստիարակ դաստիարակ

նության նախարար Գրաչովը Մոսկվա հրավիրեց Ադրբեջանի, Հայաստանի դաւաճող-նության նախարարներին ու ԼՂ-ի գլխավոր հրամանատարին, եւ այնտեղ էլ առաջարկեց մի դայանմագիր, որով հրադադար միտք լինէր հաջորդ օրվա (17-ի) 00 ժամից, երկու կողմերի զորքերը ռազմաճակատի ամբողջ երկայնքով եւ միտք ֆաւելին 5-10 կմ, որոյեւ-զի հակամարտողների միջի երկարութեամբ էլ տեղադրվեն, այսպէս կոչված, խաղաղա-րար ուժերը, որոնք ոչ այլ ինչ էին լինելու, քան ռուսական զորքերը: Եվ այսօրից հե-տ եւ, որ մեծ է ստեղծվելին բոլոր դայանմաները խաղաղ բանակցութիւններով, քաղա-հական ճանադարհով հակամարտութեան հարցերը լուծելու համար:

Երբ Ադրբեջանի նախարարը հարցել է.

- Իսկ բռնագրավված տարածքները...

Գրաչովը կրճատեալապէս պատասխանել է.

- Մեր գործն է խաղաղութիւն հաստատել եւ դադարեցնել արյունահեղութիւնը: Գրավված տարածքներով կզբաղվեն քաղաքացիները:

Այս անգամ էլ երեւի Ադրբեջանի նախարարը կառավել էր իր ղեկավարութեան հետ, զեկուցել իրարութեան մանրամասները եւ առավոտյան հայտարարեց, թէ ինքը լիազոր-ված չէ ստորագրել դայանմագիրը, հրահանգ է ստացել վերադառնալ Բաքու:

Հաջորդ օրերին հայտնի դարձավ, որ Ադրբեջանի մայրաքաղաքում ընդդիմութիւն-ը՝ ժողովրդական ճակատը եւ 13 ուրիշ կուսակցութիւններ ժողովրդին ուսի են հա-նել կառավարութեան անձնատանական քաղաքականութեան դէմ, դարաբաղյան բար-դույթի լուծման ռուսական առաջարկութիւնները համարում են անկախ եւ ինքնիշ-խան Ադրբեջանին ծնկի բերելու վճիռ եւ դաւաճում են «ռուսամեծ» Ալիեւի հրա-ժարականը:

Այսուամենայնիվ ռազմաճակատում հրադադար էր մայիսի 17-ից (նոյնիսկ նախորդ օրերից), միակ իրական արդյունքը, որ սիրական միտք մնար այս մեծադողող միջոցա-ռումներից հետո: Թե՛ որքան ժամանակ, այդ էլ ինքը՝ ժամանակը ցույց կտայ:

Մայիսի 21-ին, «Ազատութիւն» ռադիոյի Ադրբեջանական խմբագրութեան հաղոր-դումների համաձայն՝ Բաքուում հակակառավարական բազմաազգային հանրահա-վաք էին կազմակերպել վերոհիշյալ 14 կուսակցութիւնները: Ասում էին՝ ցուցարարների առաջին դաւաճումն է եղել՝ արգելել ռուսական զորամասերի մուտքն Ադրբեջան, ինչ ան-վան սակ էլ նրանք գալու լինեն, խաղաղարարների՝ թէ դիտորդների՝, քանի որ դա լինե-լու է անկախ Ադրբեջանի սրկացման սկիզբը:

Հանրահավաքի վրա հարձակվել էին քաղաքի ոստիկանական զորամասեր եւ ինչ-որ «սեւագլխարկների» սղառագեն ջոկատներ, որոնք, իբր, խոսում են մի հասուկ բարբա-ռով: Նրանք, բազմաստեակ բռնութիւններ գործադրելով եւ կալանքի սակ առնելով մեջ-լիսի մի քանի դեմոստրաստների, կուսակցական ղեկավարների ու քաղաքացիների, արգելեցին հանրահավաքը, աղա հետադիմեցին նրա հավանական կազմակերպիչներին:

«Մուսավաթ» կուսակցութեան ղեկավար Իսա Գամբարի ասելով՝ կալանավորված էին ընդդիմութեան ավելի քան 90 ղեկավարներ: Նա տեղի ունեցածից արել էր երկու ցավալի եզրակացութիւն. մեկ՝ որ կառավարական բռնութիւններից կորոքովի, վճռա-կան քայլերի կզգնան նաեւ ընդդիմութիւնը, հանարադեմութիւնը կդառնա եռացող մի կաթսա, եւ «նրանից կարող էին օգտվել արտաքին թեմաքիները»: Երկրորդ՝ «Կառավա-րող ժողովուրդներն իրենց բռնութիւններով աղաքցուցում էին, որ դաստիարակ են ստորագրելու Ռուսաստանի ներկայացրած դայանմագիրը... Կառավարութեան գործադրած այդ բռնու-թիւնները ցույց էին տալիս, որ հանրադեմութեան ղեկավարութիւնն անձնատանական դիրք է զբաղեցնում»:

Բիւրեւի քանակցութիւններում եւ Մոսկովյան (Գրաչովի հրավիրած) խորհրդատու-րում որոշակի խոսք էր եղել հրադադարից հետո հակառակորդ զորքերի եւ խաղաղարար ուժերի գրավելի դիրքերի վերաբերյալ եւ այն գծով էր քաղաքացի վրա: Այն երեք երկա-

րութիւնները, որոնց վրա դասավորելու էին հայ ու ադրբեջանցի զորքերը եւ սրանց քա-րանջասող ռուսները, եւ տեսել են ԼՂՀ Պաշտպանութեան շտաբում եւ այստեղ ընդհա-նուր գծերով ներկայացնում են:

1) Ադրբեջանի զորքերը միտք զբաղեցնեն մի գիծ, որն Արաքսի ափից (Հորադիզից արեւելք) ձգվելով դեմի հյուսիս, աղա հյուսիս-արեւմուտք, անցնում է հետեւյալ աւազա-հագրական կետերով. Արաքսի-Ալիսանլի-Աղբուռուից արեւելք-Մինախուրդի արեւմտյան փեղը-Քյուրդլար-Հասանխանլի-Բայաթ-Կարախանլի-Բոյուքբեյլի քանակավարեղով-Էմիր-լի-Քյուլաղլի-Միր Բաւրի արեւմտյան եզրով-Սեիդիմլի, Դեմիրչիլար գյուղերով, Նավթա-լանից հարավ-արեւմուտք-Ձեյվա-Կարաչինար-Շահումյան-Վերին Աղաքենդ-Փերիդի-լար քանակավարեղով:

2) Խաղաղարար զորքերի դասավարութեան գիծն է. Չոզուկ Ահմեդլի-Հորադիզ գյու-ղից արեւելք-Աւաղի Ահմեդլի-Աւաղի Սեյիդահմեդլի-Կարախանլի-Աւաղի Վեյա-լից արեւելք-Կուրդաղլի-Քյուրդլից արեւելք-Մարգիլից արեւելք-Յուսիֆջանլի-Շըլիլար, Նա-միրլի գյուղերով-Սեյուլանից արեւելք-Կարմիրավանի կողով-Ջրաբերդի սակով-Չայլու-Թափակոյունլու-Գյուլիսան քանակավարեղով-Մոսկովից քաղաքական հյուսիս-Օմարի լեռ-նանցից հյուսիս:

3) ԼՂՀ զորքերը միտք դասավորվեն մի գծով, որն անցնելու է Ներքին Մարայանի միջով-Կույջուկ-Բայաղլու-Կարախանլու գյուղերով-Ֆիզուլից արեւելք-Յուսիսի Յաղլե-անդ-Ուրյան բլրից արեւելք-Յուսիսի Վեյալից արեւելք-Ամիրանլարով-Կարաքենդից արեւելք-Մուղանլի-Կասիմլի-Ղարաղաղլի-Մուրադբեյլի գյուղերով-Աղբուռու-Շահբուլա-ղով-Մաքսուդլու-Մալահիլ-Քենգերլի գյուղերով-Մարաքերից արեւելք-Մինգրեյսկ-Հակոբ Կամարից արեւելք-Մասադիսից հյուսիս-Աղբաքանից-Բաղիլից-Գանլըբենդից-Սեյիդ-լարից հյուսիս:

Հասկանալի է, որ այս գծերով արցախյան զորքերի հսկողութեան սակ միտք մնային ոչ միայն նախկին ԼՂԻՄ-ի տարածքը՝ տարբեր տեղերում նրա մեջ միտքված «ադրբեջա-նական» քանակավարեղը, այլեւ սահմանային քաղաքական լայն շերտեր Ֆիզուլի կողմե-րից սկսած մինչեւ Մարաքերի ժողովի հյուսիսային մասը: Սակայն դուրս դուրս մնար Շահումյանի մեծ մասը, եթէ չստեղծվէ այն ամբողջութեամբ:

Աղբուռու հայկական ու արցախյան դասավարութիւնները հաւանաբար՝ են Շահումյանի ժողովի կորստի հետ՝ այդ զոհաբերութիւնը հավասարակշռելով ինչպէս արեւելքում ու հյուսիսում, այնպէս էլ Լաչինում ու Քելբաջարում ստացած տարածքների հետ: Թե՛ այս ամենի մասին լռելն այն ժամանակ համարել են զոհն արեւմտաբեր: Դժվար է քա-ցարել:

Եթէ հենց միայն այս դաստիարակ հայկական կողմը կարող էր եւ մեծ է դժգոհ լի-ներ ընդունված արդյունքից, աղա Ադրբեջանը սեփական քաղաքական տարածքներ էր թող-նում իր հսկողութեանց դուրս, եւ հասկանալի էին նրա ղեկավարութեան դժգոհութիւնն ու անհավասարակշիռ քայլերը վերջին ժողովում: Հասկանալի, սակայն ոչ արդարաց-նելի, որովհետեւ, երբ նստում են քանակցութիւնների սեղանի շուրջ, վճիռներ թելադր-ող դաստիարակ կողմը չմեծ է լինի: Մանավանդ, երբ եւ դաստիարակ սանձազերծողը, եւ վեցամյա հակամարտութեան ընթացքի, նրա բոլոր չարիքների համար մեղավորը նույն այդ կողմն էր եղել:

Ադրբեջանի ղեկավարները զիտեին, որ նշված քաղաքներ իր երեք գծերով հավիտենա-կան չէ: Այն իր ուժը կկորցնի նոր քանակցութիւնների ընթացքում, երբ լուծված կլինեն բոլոր հարցերը, եւ զորքերը դուրս կբերվեն գրավյալ տարածքներից: Հասկանալի է՝ ԼՂՀ զորքերը: Սակայն քանակցութիւնների եւ ընդունված թղթերի մանրամասների առթիվ խոսողները հաստատում էին, թէ բոլոր այդ խոսակցութիւնների ընթացքում «գրավյալ տարածքների մեջ չէին մտել Լաչինի ժողովն ու Շուշին: Եվ հետո Ադրբեջանն այս եր-կու հավանական կորուստների դէմ էլ միտք աստիարակ: Դա քանիցս արահայտութիւն գտավ Ադրբեջանի արտգործնախարար Հասան Հասանովի բողոքներում: Պրեզիդենտ Ա-լիեւն էր Մոսկովյան սրճաշարի միտք արեւելքում, որ հայկական զորքերը դուրս բերվեն

գրավյալ բոլոր սարածքներից (բացառվում էր, իհարկե, Լեռնային Ղարաբաղը) եւ թույլ տրվի, որդեազի արդրեջանցի 50 հազար փախսականները վերադառնան դարաբաղյան իրենց բնակավայրերը:

Երեսուներեք տարեկանից դեռեւս որոշակի ու կոնկրետ ձեռնարկներով չէին սկսել իրենց տանիքներին, որդեազի դրանք ներկայացնելու իրենց իրենց չղմբի անհարմար վիճակում: Մանավանդ, որ առանց այդ էլ նրանց վիճակն իսկապէս անլուրջ էր: Ոչ հեռավոր հնում, ասեմք՝ մի երկու-երեք ամիս առաջ աշխարհով մեկ էին արել, թե Ղարաբաղն իրենց անկախ ու ինքնիշխան միջավայրի մասն էր, որի լուծմանն իրավունք չունի խառնվելու արտաքին եւ ոչ մի ուժ, նույնիսկ միջազգային ուժերէ մարմին: Իսկ այժմ դառնալով եւ այդ նույն Ղարաբաղի գործերը դուրս բերել «գրավյալ սարածքներից», թող որ նաեւ Շուշիից: Չէ՞ որ այս արդեն նշանակում է՝ Ադրբեջանի տերերը ձեռն են փռել Լեռնային Ղարաբաղից, բացառյալ Շուշիի:

Ինչ մնում է 50 հազար փախսականների վերադարձին, աղա, նախ, այդքան չեն եղել ԼՂԻՄ-ում բնակվող ադրբեջանցիները: Իսկ եթե լինեին էլ: Չէ՞ որ դրա սատար չափ էլ հայեր են բնակվել Բաքվում եւ Ադրբեջանի մյուս քաղաքներում ու քաղաքներում: Հիմա նրանցից մեկն իսկ չկա այն վայրերում: Մեկն իսկ ցանկություն չի հայտնում վերադառնալ... որովհետեւ տեսել է իր դեմ կազմակերպված կողոպուտ ու չարություն, ջարդ ու գեղեցիկ մահեր: Մի՞թե 50 հազար մամուկներն ու ալիները մտածում էին, թե նրանց՝ հայ 500 հազար փախսականների արյունակիցները բնավ ընդունակ չեն վրիժառության: Թե այդպէս հեշտությամբ մոռացել են իրենց երեկ-մեկել օրը գործած վայրագությունները, Շուշիից ու Խոջալվից, Մալիբեյլիից ու Ղարադաղլիից այդ երկրի տերերի վրա ուղարկված «գրադները», ուրիշ-ուրիշ մահաբեր նվերների հուճն են անհետ կորցրել:

Մենք այն ժամանակ չէինք մտածում, թե բանակցությունների սեղանի շուրջ նստածները հենց այս հանգամանքներով էլ դիմադրանքներով են: Զավ լիցի: Բայց չէ՞ որ դարաշրջան է չնոռանալն այս ամենի, երբ վճիռներ դիմադրանքի հանդէս, որովհետեւ մարդկանց համար են այդ վճիռները, այն մարդկանց, որոնց ճակատագրի վրա են ծանրացած վեց սարիների սառադանները:

Երբ Ռուսաստանի նոր միջնորդությունը որոշակի ձեռք էր կերտարանք էր ստացել, եւ ստացվում էր, որ այն գործ էլ դառնա, միանգամից սթափվեց, ետանդով աշխատանքի լծվեց նաեւ ԵԱՀԽ-ը: Նրա՝ Միևնուկի խմբի ղեկավարն ու սեղակալը (Յան Էլիասոն, Մոսքերգ) իրար հերք չսալով այցելեցին Բաքու եւ Երևան, բարեհաճեցին գնալ նույնիսկ Մեծփանակեթ, նոր բանակցություններ վարեցին, արտահայտեցին իրենց գոհունակությունը Ռուսաստանի ձեռնարկումների նկատմամբ: Նորից խորհրդածրոյներ էին ու ետանդուն ֆինանսումների հավաքվեցին Վիեննայում ու Մոսկուայում... Արդյունքն էին: Երեսուներեք տարեկանից, որ չունեին եւս ջանքեր են գործադրում ԵԱՀԽ-ի ու Ռուսաստանի դիրքերն իրար մերձեցնելու, համաձայնեցնելու համար: Սակայն իրականում գործն էին ձգձգում՝ Ադրբեջանին ու նրա թիկունքում գործող Թուրքիային հնարավորություն սալով խափանելու խաղաղություն հաստատելու նաեւ այս փուլը:

Ադրբեջանի որդեգրեցնելու Ալիերը նորից կառավարական բարձր մակարդակի հանդիպումների արժանի էլով՝ քննարկելու Իրանից մինչեւ Սաուդյան Արաբիա, եւ ամենուրեք ֆինանսումների կենտրոնում էր դարաբաղյան բարդույթը: Թուրքիայի ղեկավարները չգոհացան ԵԱՀԽ-ի ու ՄԱԿ-ի ժողովներում ձեռնարկված խաղաղականներով, հիմա էլ գործողականներ առանձնացրին՝ Ղարաբաղ ուղարկելու համար: Հայտնի է հայկական կողմի, մանավանդ ԼՂՀ ղեկավարության կտրուկ մերժողական վերաբերմունքը Թուրքիայի ամեն տեսակ միջնորդության հանդէպ: Դա էլ արդեն վերջնականապէս բացառում էր Թուրքիայի մասնակցությունը հակամարտության կարգավորման գործին: Սակայն վար-

չաղեց Թանու Չիլլերի դառնալով՝ արձակուրդում գտնվող իրենց խորհրդարանը դիմադրելու համար նրանց ընդունելով՝ Ղարաբաղ գործ ուղարկելու մասին (իբր, թուրք գործի այսօրինակ սեղանաբարձերի համար դարաշրջան է խորհրդարանի որոշումը: Ուրեմն, Թուրքիան էլ ձեռնարկում է, թե օրինադատ գործ ունի): Այս լուրն առնելով՝ Ռուսաստանի որդեգրեցնելու հասնուկ հանձնարարությունների (սվյալ դեպքում՝ դարաբաղյան հակամարտության) գծով դեպքում Վլադիմիր Կազիմիրովը հունիսի վերջին թուրք Անկարա, իհարկե, խանգարելու Թուրքիայի այս նոր գոնիկ միջամտությունը:

Թե հետք ինչ բանակցություններ վարեցին նույն ու թուրք դիվանագետները, դա իրենց գաղտնիքն է: Բայց ահա սրանից հետք էր, որ Թուրքիայի զինված ուժերի գլխավոր շտաբի ղեկ, քրիզադի գեներալ Դահան Գյունեթը ժամանեց Բաքու, փակ դռների ետեւ գրույց ունեցավ Հեյդար Ալիեւի հետ (հուլիսի 7-ին), աղա, Բաքվի ու Մոսկովյան հեռուստաընկերության վկայությամբ, հայտարարեց, թե Թուրքիան իր բարեկամ երկիր Ադրբեջան այնքան զինուժ կուղարկի, որքան դեպք լինի նրան:

Հետաքրքիր է, որ սրանից անմիջապէս հետք, հուլիսի 8-ին էլ, Ռուսաստանի դաշնային նախարար գեներալ Գրաչովը «բացվեց» վճարաբար հայտնելով, թե Ադրբեջանում իր կարեւորագույն քաղաքն ունի նաեւ Ռուսաստանը, որն այնտեղ կմտնի եւ իր սեփական գործերը, եւ միասնական դաշնային համագործակցությամբ իրար հետ դաշն կնքված ԱՊՀ երկրների խաղաղադաշն ուժերը:

Ադրբեջանի լրացվական մարմինները հուլիսի 12-13-ին, ու նաեւ ընկած, հայտարարում էին, թե Թուրքիայի գեներալը չի արել այն հայտարարությունը, որի մասին իրենք մի քանի օր առաջ սանձարձակ հղարարությամբ թմբկահարում էին:

Այս խաղին սովոր ենք, ահա, ավելի քան վեց տարի, օսմանյան թուրքն ու ադրբեջանցի թուրքը միեւն երազում են եւ երազելով փորձում են ստեղծել այն ճեղքը, ուրկից կարող են ինչ-որ բան փրցնել Ռուսաստանի աչից հեռու, կամ նրա կառավարած ներկայացուցիչների թմբի մթնոլորտում: Ի՞նչ կլինի այս անգամ: Չնայած քիչ չէ նաեւ երազը, ահա որքան ժամանակ իրական հրադադար է, մարդիկ (արցախահայ կանայք, որովհետեւ զոհարարի ճակատում են) գյուղատնտեսական աշխատանքներով զբաղվեցին, բերք ու բարիքի սիրացան: Իսկ բերքը մի մեծ գործություն ունի, նրա հետ առնչվողին թվում է, թե հետք էլ դիմադրելու հանգիստ-խոնարհ կյանքը, ճեղքակալ խաղաղությունը...

Բայց մի՞թե ֆաղափական ու դիվանագիտական մեքենայի անիվը նորից կոտրվի եւ՝ իր հետ տանելով նաեւ ժողովրդի հերոսական ջանքերի արդյունքը, տերությունների ֆաղափական մթնոլորտում բացված այն երանելի սարածքը, որից արդարության լույսն է ցուլանում:

Աղբերակ, տեսնենք՝ հուսալով, թե գոնե այս անգամ կարժամանակն արդարության հաղթանակը տեսնելու բախտին:

Վերջաբանի փոխարեն

Այս օրերը գրում եմ 1996-ի աճանը, ավելի ճիշտ՝ ձմեռնամուսին, Արցախյան հակամարտության գոտում հրադադար հաստատելուց ավելի քան երկուս ու կես տարի հետո: Երկուս ու կես տարի, որ հազեցած էր խնդիրն վերաբերող բազմաթիվ ու բազմադիպի իրողություններով, որոնք, ցավով, համարյա ոչնչով չօգնեցին խնդրի լուծմանը: ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը, ԵԱՀԽ-ի (հետագայում ԵԱՀԿ կոչվածի) հետ գործակցում էին հեռու եւ մոտիկ բանակների հեղինակավոր գործիչներ, օրինակ, ԱՄՆ-ի դրեզդ-դենը 1995-ի ամռանը դարաբաղյան հակամարտության գոտում իր հասուկ ներկայացուցիչ-դեսպան էր նշանակել փորձառու դիվանագետ Ջոզեֆ Ա. Պրեստլին, որն էլ անմիջապես հայտարարեց, թե իր նշանակումը «հակամարտության կարգավորմանը ԱՄՆ-ի ներգրավման նախանշանն է», եւ «լավ հնարավորություններ կան առաջիկա մի քանի ամսում այս հակամարտությունը կարգավորելու համար», որ կարգավորման մեջ Ամերիկյան կառավարությունն ունի հասուկ օտեր եւ դրանց մեջ էլ՝ «Ադրբեջանից նավթամուղ հանելու խնդիրը» («Ազգ», 1995, օգոստիսի 4):

Այսպես, ուրեմն, մենք ԱՄՆ-ի խաղադարար միջնորդության վրա հույս ենք դնում, իսկ նրա դիվանագետը հայտարարում է, թե իրենք Արցախի խնդրի շուրջ իրենց օտեր ունեն, եւ դա էլ՝ «Ադրբեջանից նավթամուղ հանելու խնդիրը»: Մրանից առաջ ու հետո բարդույթի գոտում իրենց հասուկ ներկայացուցիչները նշանակեցին նաեւ ուրիշ մեծ ու փոքր սերությունները, որոնք հասկալիս ԵԱՀԽ-ի Երջանակներում գործում էին, դարբերաբար լինում հակամարտության բոլոր կետերում, ուսումնասիրություններ կատարում, բանակցություններ անում, հանդես գալիս խոստումնալից հայտարարություններով: Եվ-րոդայում համարյա չմնաց որեւէ նշանավոր քաղաք, որեւէ կազմակերպված շինի դարաբաղյան բարդույթի ֆննարկում: Մակայն նկատելի տեղափոխում, խնդրի որեւէ առաջխաղացում այդպես էլ չեղավ. տեղում դրսում էին՝ ձեռագնելով, թե դա եւս տեղափոխում է, առաջխաղացման ինֆնահասուկ մի ձեւ:

Եվ, ահա, երեկ էլ ավարտվեց Լիսաբոնում գումարված հիսունից ավել երկրների բարձրագույն ղեկավարների հավաքը: Այն զազաթաժողով էր կոչվում, սակայն մեր հարցի համար հերթական մի հավաք էր, որին Հեյդար Ալիևը վերսին զլեց վերջին երկու-երեք տարիների վարժ սովորած հանկերը. Հայաստանը բռնագրավել է հարավի ադրբեջանական Երջանները եւ Լեռնային Ղարաբաղը, բնակչությանը, մեկ միլիոն խաղաղ մարդկանց, փախստական դարձրել: Ադրբեջանը փրկեցե՛ք այդ չեղած-չտեսնված աղետից: Փրկեցե՛ք եւ մենք Լեռնային Ղարաբաղին կտանք ամենալայն, մմանակը չունեցող ինֆնավարություն: Հայաստանի ղեկավար Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը եւս ասաց իր իտսքը: Հասկացրեց, որ Հայաստանը չի գրավել Ադրբեջանի Երջանները: Ադրբեջանի հետ հաշիվ ունի Լեռնային Ղարաբաղը, որին եթե դարձնենք Ալիևը դարձնենք է Ենդրեկ ամենալայն ինֆնավարություն, ադա ինֆնավարության ամենալայնը դա անկախ ինֆնավարությունն է: Թե չէ, մենք տեսել ենք ալիևների ունեցած ինֆնավարության տեսակը, հայությունն այն վայելել է Սումգայիթում ու Բաքվում, Գանձակ-Կիրովաբադում ու հայաբնակ մնացած Երջաններում...

Եվ այստեղ էլ հարցը փակվել է: Ծահագրգիռ սերությունները խոսացել են նրան անդրադառնալ երկու տարի հետո, այն զազաթաժողովում, որ դիսի գումարվի Սամբուլում... Աչնետր լո՛ւյս՝ Սամբուլում:

Վերջին երկուս ու կես տարվա այսօրինակ արժարժումները եւս զրի էի առել, սակայն չմտցրի զրի մեջ, որովհետեւ այն միադրադաղ է, ըստ էության անհետափր: Այո, անհետափր, բայց ո՛չ իմ մեղքով:

Գիրքը բան ծավալվեց, դրա համար էլ այն չի դարձնակում նաեւ Արցախյան զինական ուժի կենսագրությունը: Չինական ուժի, որ իր դժվար ծնունդով դարձանակ է Արցախի մինչեւ այսօր էլ ադրբեջանի համարվող, նույնիսկ մայր Հայաստանի իշխանու-

թյունների կողմից հիմնավոր կերպով չճանաչված դեսականության, իսկ հաղթանակները՝ նախ եւ առաջ իրեն ու իրեն, ադա եւ Հայաստանին, Սփյուռքին, համայն հայությունը եւ մեր դասի դաւաճան, մեր մաֆառումին սասարած, նյութական ու բարոյական օժանդակություն հասցրած բարեկամներին:

Այս ամենը դառնել էմ հաջորդ զրիին, որ, հուսով եմ, կամբողջացնեն, կավարեն, կհանձնեն ընթերցողի դասին, որովհետեւ աշխարհի քաղաքական մթնոլորտը, մեծ ու փոքր սերությունների դիվանագիտական խաղերը մեր առաջ բաց են արել մի մեծ ճանարսություն, մեր հողի ու նրա իրոջ անվտանգությունը միայն ու միայն այդ զինվորությունն է դաւաճանելու, մեր լեռնասանում ծնված, նրա դասիվն ու անկախությունն իր կյանից բարձր դասող զինվորությունը:

Ի՛նչ մեղքս բաճնեն, եւ սասվածադաւաճ չեմ այս քառի դարգ ու սովորական իմաստով: Մակայն միշտ ու ամենուր, նոր գործի ձեռնարկելիս դիմում եմ ինձ դառնող ու դաւաճանող Աստուծոյ, «Դ-ո՛ւ օգնիր, որ այս դարձս էլ կատարեն»:

1996 թվական, 3-րդ դեկտեմբերի,

Ի Եղվարդ:

Անձնանունների ցանկ

Աբասով Աբաս	742:
Աբասովա Խուռաման	72,77:
Աբդուլաթիփով	577:
Աբդուլլատեա Արզու	585:
Աբիե Սաֆար	729, 734:
Աբովյան Էդուարդ	197:
Աբրահամյան Արամ, լրագրող	669, 675, 681:
Աբրահամյան Լեոն	90:
Աբրահամյան Կամո	764:
Ադամյան Կարեն	785:
Ադկինսոն Դեյվիդ	499:
Ազատյան Վիլեն, ակադեմիկոս	578:
Ազիզբեկովա	32:
Ազիզով Վազիֆ	517:
Աթաբեկով Ի. Գ.	38:
Աթալյանց Արսյոն, բիզնեսմեն	617:
Աթայան Իվան, ժող. ուսուցիչ	40:
Աթայան Ռոբերտ, երաժշտագետ	669:
Ալավերդյան Լարիսա	583:
Ալեխանյան Հ.	246, 247:
Ալեխանյան Կիրիլ	243, 252, 254-256, 285, 289, 359, 374, 502, 656, 700, 716, 752:
Ալեխանյան Ա. Ռուսիո դասընթաց	316, 666:
Ալիե Արիֆ	670:
Ալիե Ջալուրբեյ	578:
Ալիե Իգրար	76:
Ալիե Հեյրար	7, 26, 32, 72, 191, 236, 276, 277, 331, 367, 390, 395, 408, 417, 423-430, 433, 435, 436, 438-440, 443, 458, 473, 520, 650, 657, 686, 689, 691, 693, 695, 706, 708, 709, 718, 720, 722, 730-733, 735-741, 744, 748, 749, 753, 756, 761-767, 769, 778, 779, 781, 785-787, 792, 794, 796, 798, 799, 802, 805:
Ալիե Մուհամեդ Նովրուզ օղլի	735:
Ալիե Նամազ	274:
Ալիզադե Ջարդուց	622:
Ալիյարով Սուլեյման	7, 34:
Ախունդով	331:
Ախունդով Դ.	38:
Աղաբեկյան	182:
Աղան Մ., լրագրող	146:
Աղայան Էդուարդ, ակադեմիկոս	129:
Աղանբեգյան Աբել, ակադեմիկոս	8, 45:
Աղաջանյան Ռուբեն	172, 173, 437:
Աղաջանյան Վահրամ, լրագրող	601:

Աղաջանյան Վլադիմիր	110, 111, 138, 169, 635:
Աղասյան Ալ.	675:
Այդինյան Վալերի, լրագրող	598:
Այվազյան Սմբատ	521:
Անանյան Ջենմա	632:
Անար, Արթ. ԳՄ նախագահ	68, 76:
Անդրեև Վ.	209:
Անդրոնով Իոն, լրագրող	392:
Անոնյան Արմեն	788:
Անցիֆերով Ալ., լրագրող	334, 335:
Աոս (Ուլուքբաջյան)	89:
Աչիկզոյան Սիմոն	215:
Ադրեսյան Մուրադ	601:
Աեիլ Էյուր	737:
Ածյան Մեսրոպ արհեստագործ	
առաջնորդ ամերիկահայոց Արտեւյան	
երջանի եւ Կանադայի հայկական թեմի	618:
Առաքելյան Գուրգեն	725:
Առաքելյան Յուրի	53, 74:
Առաքելյան Զնարիկ	40:
Առուսանյան Ա.	203:
Առուսանյան Բորիս	504, 512, 528, 529, 620, 629, 630, 638:
Առուսանյան Սլավիկ	168:
Ասադով Ռ. Ի.	150, 189, 195, 227, 274, 331:
Ասատրյան Բագրատ	409, 447, 479:
Ասատրյան Գառնիկ	412:
Ասրեոն Ջիդ	321:
Ասլամովա Դարյա, լրագրող	323, 324:
Ասկերով Ֆահրադ	789:
Ասկերովա Ս., լրագրող	397, 398:
Ասրյան Միքայել-175:	
Ավազյան Բաղդասար	110:
Ավազյան Գրիգոր	468:
Ավազյան Հրանտ	7:
Ավանեսյան Ալյուսա	331:
Ավանեսյան, ուսուցչուհի	22:
Ավեսիսյան, հեռուստավար	394, 396, 540:
Ավեսիսյան Հրանտ, ակադեմիկոս	567:
Ավեսիսյան Հակոբ, «Ազգի» խմբագիր	574, 696:
Արամայիս	33:
Արարցյան Բաբկեն	89, 96, 220, 263, 380, 442, 443, 446, 454-456, 463, 465, 468, 469, 471-473, 479, 482, 483, 485, 579, 592-597, 607, 645, 686, 691, 702, 705, 706, 781-783, 788, 799, 801:
Արաֆաթ Յասեր	739:
Արխասկեսյան Հարություն	478:
Արթուր, ֆիդայի	216:
Արծունի Վ.	86:

Արձիւնքա. Արխագիայի ղեկավարը	762:
Արդութեան Ա. լրագրող	664:
Արեակ Բ. թագավոր Մեծ Հայքի	633:
Աուրերբախ Ջոն. լրագրող	795:
Աֆանասեւ Յու.	106, 285:
Բաբայան Արմեն	178:
Բաբայան Գրիգոր. լրագրող	615:
Բաբայան Ռոզա	137:
Բաբայան Սամվել. ԼՂՀ	
դաւաճանութեան նախարար. գեներալ	623, 734, 784:
Բաբայան Սեմյոն	95, 99, 101, 171, 518:
Բաբանով Իգոր. լրագրող	21, 34, 202, 265:
Բաբլունյան Ս.	24:
Բաբուրյան Ալեքսանդր	39:
Բաբուրյան Կարեն. ԼՂՀ ԳԽ-ի	
նախագահի դաւաճանակատար	509, 692, 694, 695, 701, 705, 707, 708, 715, 717, 720, 727-730, 732, 740, 749, 752, 756, 784, 788, 799, 800:
Բագրատյան Հրանտ	237, 445, 452, 645, 682, 685, 704:
Բաղալյան Նաիրի. լրագրող	175:
Բաղալյան Ռաֆիկ	655:
Բաալախանովա Լեյլա	378, 390, 398, 430, 433, 481, 491:
Բալայան Ջորի	26-28, 30, 32, 43, 45, 46, 48, 49, 57, 59, 62, 89, 104, 144, 156, 157, 161, 171, 185, 190, 194, 213, 221, 243, 257, 265, 275, 291, 316, 322, 323, 329, 337, 357, 362, 392, 404, 415, 418, 425, 431, 439, 470, 559, 566, 703, 704, 710, 713:
Բալայան Կիմ	250, 454, 473:
Բալայան Վալերի	693:
Բալաւով Լեւ	262:
Բալասանյան Նելսոն	186:
Բախչիյան Մանֆրեդ	168:
Բախչիյան Հենրիկ. բանասեր	669:
Բակասին Վ. Վ. ԽՍՀՄ մինիստր	13, 104, 149, 155, 187, 209, 210:
Բահրամով Ուլվի	21:
Բաղդասարյան Գեղամ. լրագրող	167, 395, 531, 551, 700:
Բաղդասարյան Ալբերտ	454:
Բաղդասարյան Կամո	178:
Բաղդասարյան Նադյա	39:
Բաղդասարյան Սեյրան. ՀՀ ԳԽ-ի	
Արցախի հանձնաժողովի նախագահ	237, 374, 376, 412, 605, 690, 712, 759, 765:
Բաղդասարյան Վիլեն. զինվորական	493:
Բաղդասարյան Մուսեղ. լրագրող	501:
Բաղիյան Գրիգոր	168:
Բաղիւրով Միր Չաֆար	6, 7, 33:
Բաղիւրով Բյանման	11, 14, 16-23, 34, 44-46, 49, 53, 60, 75, 297:

Բաղմանյան Հակոբ	788:
Բաղմանյան Նաիրա	178
Բաղմանյան Սամվել	787
Բաղյան Արմեն	655:
Բաղրամյան Հ. Բ. մարշալ	115:
Բաղումյան Արսավազ	653:
Բայանդուր Անահիտ	211, 310, 583, 585:
Բայբուրդյան. ՀՀ դեսպան Իրանում	651:
Բայրամովա. Սումգայիթի կուս.	
բաղկումի Բ ֆարսուղար	35:
Բայրամով Նիկանի	800:
Բաւելեիչ Բ.	294:
Բասով. ակադեմիկոս	82:
Բասկին Լեոնիդ	88, 265:
Բարաննիկով	690:
Բարանովսկի Վլադիմիր	202:
Բարթոլ, հոգեւորական	742:
Բարխուդարյան Ֆելիքս	186:
Բարսեղյան Վ.	241:
Բարսեղով Յուրի. որոճետուր	233, 412, 578:
Բեգլարյան Հրայր	11, 99, 164:
Բեգլարյան Միք	331:
Բեգիւրյան Խաչատուր	625:
Բելիխ Վադիմ. լրագրող	658:
Բելիչենկո Յուրի	537, 567, 749:
Բելոզերցեւ Ս.	266:
Բելկարյան Արիս	178:
Բեկոր Աոս	788:
Բեյքեր Ջենս	328, 342, 343, 345, 353:
Բեդդոյան. գեներալ	330, 373, 382, 385:
Բեսսմերսնիխ. դիվանագետ	124:
Բեսսավաւովի Անահիտ	175, 202, 237:
Բերիա Լ. Պ.	6, 7:
Բըկին. լրագրող	325:
Բիլբերտ Ջեյմս. ԱՄՆ-ի սենատոր	645:
Բիրանդ Մահմեդ Ալի. լրագրող	608:
Բլախոսին. գնդապետ	788:
Բլեյան Աոս	150, 268, 454, 562, 563, 565, 566, 569, 576, 582, 585, 593, 602, 620, 621, 624, 626-631, 779:
Բոզվանով Ալեքսանդր. զինվորական	143:
Բոզոդուխով. զինվորական	164:
Բոզոնով Օլեգ	87, 202:
Բոններ Ելենա	98, 175, 231, 305, 306, 312, 362, 389, 590, 653, 700, 768:
Բորովիկ Հենրիխ Ավերյանովիչ	56, 59-68, 124, 174:
Բովին	264:
Բրեժնեւ Լ. Ի.	26:
Բրլլ	56:

Բունիաթով Ձիա	38, 76, 599:
Բուռ Ջորջ, ԱՄՆ-ի որեգիդեն	226, 273, 315, 327-329, 342, 353, 381, 382, 388, 416, 589, 592, 600:
Բուռլացկի Ֆ.	124, 171, 226:
Բուրբուլիս Գենադի	431, 517:
Բուրկովա Ինեսա, գրող	226, 227, 237, 285, 352, 359, 363, 656, 726, 737, 752:
Գաբա Սերգեյ, ռուս սոպա	116
Գաբրիելյան Գագիկ	178:
Գաբրիելյան Գուրգեն, բանաստեղծ	11, 22, 24, 52, 99, 164:
Գաբրիելյան Մեխակ	293:
Գաբրիելյան Վալերի	182:
Գալոյան Գ. Ա., ակադեմիկոս	57, 63:
Գալսյան Արամիլ	50:
Գալսյան Ժաննա, վասակավոր դերասանուհի	39:
Գալսյան Համբարձում	96, 770, 772:
Գալսյան Ռաֆայել	634:
Գամբարով Իսա	425, 436, 439, 440, 444, 492, 627, 646, 673, 802:
Գայդար	436, 515, 549, 550
Գայդար Թիմուր	189, 190, 193, 202, 656:
Գայիբով	274, 279:
Գանիլ Սոյյան	538:
Գասոյարյան Աոն, ԽՄ հերոս	50:
Գասոյարյան Համլետ	771:
Գասոյարյան Յուրի	185:
Գասոյարյան Շահեն, Գարի	
Կասոյարովի դատը	790:
Գարաբյան Արամայիս	634:
Գելման Ալեքսանդր	70, 171:
Գելվանդով Կոնստանտին	40:
Գենոյալիս Բ., Լիսվալի գիտնական	111:
Գենցեր	362, 382:
Գեորգյան Վահան	578:
Գեորգյան Սամվել	96:
Գգոյան Ֆելիքս	508:
Գիլելի	56:
Գիրենկո, ԽՄԿԿ Կենտրոնի ֆարսուղար	138:
Գյոզալով	110:
Գյուրե, գեներալ	676:
Գյուրջյան Գ.	140:
Գոլուբե Ա. Ի.	150:
Գոնչարով Ա.	171:
Գոբլ Պոլ	587:
Գոզման Լեոնիդ	202:
Գովորովսին Սամիլայալ	682:
Գորբաչով Մ. Ս.	18, 25-28, 30-34, 38, 41, 43, 45, 46, 48, 49, 53, 54, 63, 66, 70-73, 77-79, 81-83, 95,

Գորբաչով Մ. Ս.	97, 99, 101, 105, 106, 108, 109, 115-117, 123-125, 134, 137, 138, 140, 141, 145-147, 149-151, 155-157, 160, 161, 163, 165, 167, 170, 171, 173, 174, 180, 187, 189, 195, 199-201, 208, 211, 213, 220, 221, 223, 224, 226, 227, 230, 233, 234, 236, 248, 249, 252, 254, 259, 260, 262, 263, 265-269, 273, 280, 281, 285, 306, 367, 408, 459, 481, 526, 536, 594, 620, 623, 713, 719:
Գորգիսյան Մ	88:
Գորոդեցկի Սերգեյ	84:
Գորսկի Ալեքսանդր	438, 439:
Գրանին Դ.	171:
Գրաչով Պավել, գեներալ	427, 539, 540, 544-547, 647, 668-671, 674-675, 736, 775, 778, 792, 794, 802, 805:
Գրիբ	784:
Գրիգոր Լուսավորիչ	121:
Գրիգորիս եղիսկոպոս, Գրիգոր Լուսավորչի թոռ, Արցախի թեմի առաջին առաջնորդ	454:
Գրիգորյան Ավետ	63:
Գրիգորյան Արամ, ակադեմիկոս	655:
Գրիգորյան Արամ	215, 217:
Գրիգորյան Գրիգոր	655:
Գրիգորյան Եղիշե ԼՂ-ի կոս.	
մարզկոմի նախկին առաջին ֆարսուղար	42:
Գրիգորյան Ժ.	197:
Գրիգորյան Համլետ	168, 172, 173, 464, 693:
Գրիգորյան Հ.	712:
Գրիգորյան Մարտին	197:
Գրիգորյան Ն. Ա.	228:
Գրիգորյան Սամվել, ակադեմիկոս	700:
Գրիգորյան Սոս	198:
Գրիգորյան Վալերի	260, 407:
Գրիգորյան Վահան	104:
Գրիգորյան Վաչագան	51, 104, 113, 128, 130, 171:
Գրիգորյան Վարուժան.	
Եվրասիոնիսի աշխատակից	411:
Գրոմիկո Ա. Ա.	46, 73:
Գրոմով, գեներալ	202, 358, 382:
Գուլիե Ջալալ	76, 782:
Գուլիե Ռասուլ	794, 797, 729-731:
Գուլյան Աոն	634:
Գուլուգադի Վաֆա	643, 767:
Գուրադյան Վահագն	310:
Գուդալա Թենգիզ	388, 480, 481:
Դադամյան Բորիս Վարդանի	50, 97, 104, 107, 108, 122, 135, 136,

Դադայան Սիմոն	154, 173-175, 271:
Դադաշիճե Իլյա, լրագրող	312:
Դալի Ղազար	684:
Դալլաբյան Անժելա	376:
Դանիելյան Գ.	206:
Դանիելյան Ռազմիկ	241,
Դանիլով Վ.	437,
Դաշկեիչ Յա.	243:
Դաւեսամիրով, Ադր. ԿԿ. ԿԿ-ի ֆարսուղար	90, 91, 656:
Դավթյան Սերգեյ	196:
Դեմիչեւ Պ. Ն.	50:
Դեմիսով Ա.	22-24, 34, 36, 47:
Դեմիրբուլա Յաւար, օսմանյան հրամանատար	107:
Դեմիրել Սուլէյման	583:
	328, 342, 351-377, 378, 417, 418, 421,
	425, 429, 435, 436, 439, 440, 453, 458,
	474, 518, 543, 584, 604, 606, 607, 632,
	633, 670, 692, 706, 729, 737, 748:
Դեմիրճյան Դերենիկ	379:
Դեմիրճյան Կարեն Սերոբի	16, 17, 28, 44-50, 71, 74, 75:
Դեմիս դե Կոնստին	328:
Դերիկյան Վարդան, լրագրող	588, 601, 615, 616:
Դերյուքին Յուրի, դիվանագետ	327:
Դինսսփիր Իրժի	391, 394, 396-398:
Դյուբուա Էլեն, Ֆրանսիայի ներկայացուցիչ	784:
Դյումա Ռոլան, Ֆրանսիայի ԱԳՆ	312
Դյումին Դմիտրի	254:
Դուզիխ	25, 26, 36, 44, 46-48, 75:
Դուքինյակ Վ., գեներալ	148:
Դուդաեւ Ջուհար, Չեչնիայի ղեկավար	293, 610, 648:
Դուլյան Արմեն	405, 658:
Դուման Նիկոլ	494:
Եգորյան Էդուարդ	239, 250, 259, 268-293, 454, 465, 466,
	468, 471, 472, 595:
Ելցին Բորիս	194, 224, 225, 227, 235, 253, 260, 269,
	270, 272, 275, 280, 282, 283, 285, 286,
	298, 300, 305, 306, 313, 319, 327, 328,
	333, 342, 343, 353, 357, 359, 364, 375,
	381, 419, 512-514, 549, 552, 556, 589, 592,
	598-600, 623, 633, 647, 649, 657, 671,
	688, 704, 713, 716, 736, 740, 741, 745-762,
	768, 773, 778:
Եղյան Կամո	788:
Եմելյանով Պ.	108, 111
Ենիկոլոդով Ն. Ա., ակադեմիկոս	38:
Եղիսակոդոսով Հրանս. որոՖեսոր	40, 578:

Եսայան Է.	195:
Եսայան Օլեգ	154, 181, 300, 308, 348, 360, 388, 482,
	488, 505:
Երմակով Ա., լեյտենանտ	523:
Զազե Դիրկ	312:
Զախարով Մ.	171:
Զաշկյան	789:
Զարգարով Ա.	41, 42:
Զուլյան Սուրեն	211, 212, 231, 239, 412, 495, 507, 526,
	565, 583, 678, 711, 775, 787:
Զոսով, լրագրող	356:
Զորի. սե՛ս Բալայան Զորի:	
Զուբկո Մարտ	755:
Զուբով Անդրեյ	98:
Զուլֆուղարով	722
Էզզեթ Կոնստանտին, լրագրող	652:
Էլիասոն Յան	777, 780, 781, 804:
Էլկին Ա., զինվորական	523:
Էլչիբեյ Աբուլֆազ	416, 417, 429, 432, 442, 445, 447, 482,
	483, 508, 511, 513, 516, 517, 519, 524, 525,
	533, 535, 538, 540, 543, 548, 549,
	556, 557, 569, 570, 571, 575, 579, 580, 581,
	599, 600, 609, 620, 624, 628, 629, 634,
	646, 647, 649, 652, 677, 684, 689, 691,
	695, 700, 702, 703, 706, 709, 787:
Էմեֆուլյան Վահրամ, քարտգործ	426:
Էմին Գեորգ	19, 192:
Էմին Հովսեփ	999, 500:
Էլչոներ Ջոն	307:
Թադետայան, զինկոմ	459:
Թաթուայլեր Մարգրետ, ԱՄՆ-ի լրագրող	147:
Թալբոս Ստոգ	671:
Թալիչինսկի Ռ.	24:
Թելլ Կլեյբորն	110:
Թետոյան Իվան	110:
Թեսչեր Մարգրետ	530, 560, 591, 682:
Թյուրֆե Ալիարսլան, համաքուրանականության գաղափարախոս	583, 634:
Թոմսոն	439, 682:
Թովմասյան Վ. Ա.	101, 113, 271:
Թորան Ժան Լուի	498:
Թումանյան (Հովհաննես)	7-80:
Ժիգալին Ա.	171:
Ժինկին, գեներալ	274, 279:
Ժոկո, սե՛ս Վարդանյան Գեորգի:	

Ժուկով Վ. Մ., գնդադես	203, 241, 252, 296:
Իգիթյան Հենրիկ	265, 275:
Իլյուխին Վիկտոր	236, 237:
Ինենյու Խերդալ	381:
Իոսելիանի	762:
Իչկինով Մարտ. վարձկան օրաչու	774:
Իսազուլյան Գառնիկ	697:
Իսահակյան Ավեսիֆ (Իսահակյան) Ավիկ	9, 199, 512: 199:
Իսկանդարյան Արամիլ	261:
Իսմայիլով	274:
Իսրայելյան Վրեժ	412:
Իվանյան Զրիստֆոր. գեներալ	777:
Իվանով	274:
Լազարե Բ. -41:	
Լակեին Վլադիմիր	202:
Լավիևսկի Լ.	171:
Լեքեյ Ալեքսանդր. գեներալ	485:
Լեհման Ռիչարդ. ԱՄՆ-ի սենատոր	645:
Լենին Վ. Ի.	20, 50, 66:
Լենկ Թեմուր	38:
Լեո	779, 780:
Լեոնտե Կոնստանտին	517:
Լենի Կար. ԱՄՆ-ի սենատոր	754:
Լեկովիչ, զինվորական	523:
Լիզաչով Ե. Կ.	34, 40, 47, 48, 75, 77, 78, 117:
Լիխանով Ալբերտ	226:
Լիխանովա. լրագրողուհի	189:
Լիխաչով Դմիտրի. ակադեմիկոս	80, 226:
Լիդարիսյան Ժիրայր	412, 442, 548, 549, 561, 606, 607, 625, 640, 666, 679-681, 687, 729, 743, 746, 747, 753, 780, 781:
Լիսենկո Ն., ՌԴ ղեկավարների հանձնաժողովի նախագահ	784, 785:
Լիսովկին Վ., թղթակից	142:
Լյաթիֆով Դ., զինվորական	764:
Լոբկանով Վ., զինվորական	133:
Լոբով Օլեգ	121, 685:
Լուկաչով	275:
Լուկաչ Վլադիմիր	36:
Լուկյանով Ա. Ի.	26, 34, 44, 46, 47, 49, 120, 125, 136, 154, 160, 161, 173, 196, 228, 230, 719:
Լուսինա Ելենա	262:
Լուչինսկի Պ.	88:
Լուչուկ Վիսալի	553:
Խազրի Նաբի	76:
Խալիլ Ռ-գա	171, 172:

Խալիլով Գուգար. լրագրող	386, 388, 389, 391:
Խալիլի. գիտնական	111:
Խանգաղյան Մերո Նիկոլայի	61, 93, 129:
Խանյան Սուրաս. բանաստեղծ	164:
Խանջյան Գրիգոր. ժողովրդական նկարիչ	130, 154, 156:
Խաչատրյան Արսեն	639:
Խաչատրյան Արսակ	655:
Խաչատրյան Հրանտ (ԼՂՀ)	504, 620:
Խաչատրյան Մարտին. սենատոր	167:
Խաչատրյան Յ.	669:
Խաչատրյան Միխայել	12, 191:
Խաչատրով Տ. Ս., ակադեմիկոս	38:
Խաչիյան Մամիկոն	103:
Խապրուլասով Ռուսլան	436, 636:
Խարչենկո Գ. Պ.	50, 51, 87:
Խաչատրյան Հրանտ	464, 473, 581:
Խաչատրյան Վարդան	581:
Խաչատրյան Վիգեն	581:
Խոնր Ստեփ	328:
Խոնեյնի Այաթուլլա	245, 246, 365:
Խվոստիկով Յու., գնդադես	523:
Խուդավերդյան Կոստանտին. դոկտոր	567:
Ծառուկյան Անդրանիկ	438:
Կադրմբեկով Վ. Ջ.	53:
Կադիրովա Սոնա	64, 65:
Կազիմիրով Վլադիմիր. ԼՂՀ գծով ՌԴ դրեզդենցի դեսպանը	492, 493, 495, 499, 577, 671, 720, 733, 738, 751, 752, 768, 778, 781, 783, 801:
Կազրնավ Ռ.	314:
Կալաբանիկով, գնդադես	382:
Կալինկին. լրագրող	291:
Կանե Յուլյա Միխայլովնա	56, 57:
Կադանց Ն., ԽՍՀՄ Կենտկոմի աշխատակից	207, 208:
Կադանով Ռ.	90:
Կադուսիկյան Միլվա	25, 26, 28, 30-34, 43, 49, 54, 61, 144, 166, 357:
Կասիմով Թոֆիկ	489:
Կասյան Ա.	241:
Կաստարով Պավել. հեռուստավար	326:
Կաստարով Գարի. ռադիոհաղորդիչ աշխատակից	790:
Կասիմով Գանի	525:
Կասար Էմիլիո	579:
Կարաե Թամերլան	42, 432:

Կարամանոյի Ա.	362:
Կարաղեսյան Բակուր, լրագրող	634:
Կարաղեսյան Վաչիկ	182:
Կարաղեսյան Վլադիմիր	460:
Կարաուլով Անդրեյ, հեռուստալրագրող	759, 763:
Կասուսե	20, 22:
Կարկառաձևիկ, գնդապետ	519:
Կարողով Անասովի	226, 266, 568:
Կաֆարովա Է. Ադրբ. ԳԽ-ի նախագահ	145, 160, 228, 375:
Կեռուկով Բորիս	11, 14, 21, 45, 72, 297:
Կեսովանի	544:
Կըչման Միկոյա, իրավադաստան	420:
Կիրակոսյան Ալեքսան	163:
Կիրիլյուկ	163:
Կյուրեղյան Տիգրան	239:
Կոզլրեւ Ա., Ռ-Դ արտգործնախարար	332, 354, 366, 398-400, 404, 685, 690, 700:
Կոմանդոս, սեւ Տեր-Թադեոսյան Արկադի:	
Կոմարովա Տասյանա, հեռուստավար	344, 435, 505:
Կոնարեւ	168:
Կոնդրասեւ	78:
Կոնսրիմայսե Մարիսե, լրագրողուհի	532:
Կոստադով Յուրի, գեներալ	145, 151:
Կոստանոյան Արամ	110:
Կոստանոյան Կարեն	288:
Կոստիկով	695:
Կովալենկո Ալեքսեյ	577:
Կովալյով Յուրի, զինվորական	64, 274, 279:
Կովալյով Սերգեյ, իրավադաստան	235:
Կոֆա Քերոլայն	236, 306, 307, 311, 314, 316, 337, 344, 357, 362, 380, 385, 402, 404, 405, 439, 440, 442, 495, 498, 499, 530, 560, 561, 573, 590, 591, 605, 622, 625, 641, 642, 672, 674, 676, 682, 701, 704, 707, 766, 774, 789, 792:
Կրավչենկո	168:
Կրավչուկ	385:
Կրավցով Բ.	88, 217:
Կրիկորյան Վարուժան	668:
Կրյուչկով	157, 210, 254, 265:
Կրոսով Մ.	801:
Կրուդնիկ Ի.	90, 92:
Կրփեյան Թաթուլ, ֆիդայի	216:
Կուզուլսինով Դ.	171:
Կուրյավցեւ Վ.	171:
Կուլիեւ Վիլայաթ	117:
Կուլիկովա Գ.	243:
Կուլից 0.	36:

Կուլչիցկայա Սվետլանա, հեռուստալրագրողուհի	392:
Կումբրի Անսոնի	172:
Կուշեւ Սամիլավ	521:
Կուրբեն Ս. Ա.	101:
Հազկերտ, Պարսից արքայից արքա	365:
Հակոբյան Ալեքսան	90, 96, 473:
Հակոբյան Արմեն, ֆանդակագործ	39, 137, 185:
Հակոբյան Լեոնիդ	443, 446, 454:
Հակոբյան Ռուբեն	307, 695:
Հակոբյան Սոփաբակ	121:
Հակոբյան Վարդան	11, 12, 14, 16, 22, 50, 71, 99, 258, 414:
Համազաստյան Վ(արդգես)	93:
Համբարձումյան Եղիշե	12, 50:
Համբարձումյան Սերգեյ Ալեքսանդրի, ակադեմիկոս	78, 79, 81-84, 124, 157-161, 275:
Համբարձումյան Վիկտոր Համազաստի, ՀԱԱ-ի որեգիդենտ	37, 55, 78, 83, 171, 275:
Համզաթով Ռասուլ, բասսետիժ	78:
Համիդով, Ադրբեջանի ՆԳՄ	461, 483, 547, 609:
Հայրապետյան Գրիգոր	500, 616, 638
Հայրապետյան Ռոբերտ	410:
Հայրապետյան Վալերի	185:
Հայրապետյան Վիգեն	14:
Հայրիկյան Պարույր	132, 466, 489, 495, 497, 499, 503, 511, 581, 610, 669, 789, 790:
Հայրյան Ռ.	161:
Հաջիեւա Լալա-Շովքաթ, Ադրբ. դեռ. նախարար	748:
Հաջիեւ	50, 191, 299:
Հաջիեւ Ալի	21:
Հաջիեւ Արիֆ	37, 372:
Հաջիգադե Հիմենդ, լրագրող	388, 389, 405, 542
Հաջոյան Գագիկ	505:
Հասանով	86:
Հասանով Հասան, Ադրբեջանի վարչապետ	336, 538, 737, 745, 771, 797:
Հասան-Չալալյան իշխանական տնիս	72, 944:
Հավել Վազրավ, Չեխոսլովակիայի որեգիդենտ	391:
Հարցներ Կիմ, բարեգործ	664:
Հիսուս Քրիստոս	664, 406:
Հովակիմյան Բ., թատերագետ	669:
Հովակիմյան Հենրիկ	331:
Հովհաննիսյան Գագիկ	455, 464, 479:
Հովհաննիսյան Էդուարդ	355, 356, 398, 399, 539:
Հովհաննիսյան Կոնստանտին, լրագրող	404:
Հովհաննիսյան Հնայակ	576-578:

Հովհաննիսյան Հովհաննես	420:
Հովհաննիսյան Հրայր, գրող	63, 99:
Հովհաննիսյան Մախիմ, լրագրող	341, 343, 565, 572:
Հովհաննիսյան Յուրի	526, 527, 631:
Հովհաննիսյան Նախում, Սոսի կոլեկտիվի անդամ	181:
Հովհաննիսյան Նիկոլայ, դրոֆեսոր	567:
Հովհաննիսյան Ռիչարդ-Տիգրան, ակադեմիկոս	567:
Հովհաննիսյան Վահան Էդուարդի	611, 697, 666:
Հովհաննիսյան Վարդան, լրագրող	660:
Հովհաննիսյան Վարդուհի, Ռիչարդի փրկիչը	567:
Հովհաննիսյան Վլադիմիր, իրավաբան	631:
Հովհաննիսյան Բաֆֆի Ռիչարդի, ՀՀ արտգործնախարար	283, 321, 329, 340, 344, 354, 360, 368, 372, 378, 384, 390, 398, 402, 427, 445, 450, 499, 507, 533-535, 539, 540, 548, 557-559, 563, 567, 613, 639, 662, 663, 671, 680:
Հոբլ Պոլ	537:
Հոգ Դուգլաս, Մեծ Բրիտանիայի ԱԳՆ	572:
Հովսեփյան Յա.	203:
Հոֆֆ Մազդարեն, Եվրախորհրդարանի անդամ	636:
Հրաչ, ֆիդայի	216:
Հոուֆ Դուգլաս	380:
Հուսեյնով Ռահիմ	424:
Հուսեյնով Ռաֆիկ	276, 287, 416:
Հուսեյնով Սուրաբ	686, 693, 695, 702, 703, 705, 706, 709, 710, 716, 722:
Հուսեյնով Փանահ	584:
Հուսիկ Բահանա	413:
Ղազարյան Ա.	93:
Ղազարյան Հայկ	594:
Ղազարյան Ռաֆայել, ակադեմիկոս	96, 130, 470:
Ղազարյան Սամսոն	96:
Ղազարյան Վալերի	693:
Ղազարյան Ֆերդինանդ	467:
Ղազարյան Ռասիմ, Ադրբ.	
դասադարանի անդամ	385, 544, 545, 609, 619:
Ղալի Բուսու	303, 304, 313, 328, 355, 358, 387, 390, 391, 457, 514, 531, 533, 539, 544, 554, 640, 653, 666, 671, 627, 728, 747:
Ղահրամանյան Կարինե	312:
Ղանբարով Իսա	412:
Ղասումով Թոֆիկ, Ադրբ. ԱԳՆ	627, 630, 655:
Ղասումով Ռ., լրագրող	619:

Ղարիբջանյան Գ. Բ., ակադեմիկոս	58:
Ղափանյան Հրայր, ՀՀ ժող. դերասան	73:
Ղուկասյան Արկադի	151, 571, 620, 670, 681, 683, 712, 721, 722, 730, 732, 734, 738, 739, 743, 747, 756, 765, 780, 784:
Ղուկասյան Էդիկ	168:
Ղուկասյան Լուսիկ	738:
Մագոմաե Մուսլիմ, երգիչ	390:
Մագովա Դ., չեխ լրագրող	403:
Մալենկովիչ Վլ., լրագրող	353, 356:
Մախմուդյան Գայանե	567:
Մամիկոնյան Ֆելիքս	223, 667:
Մամյան Իգնատ, գրող	71, 72:
Մամունց Սամվել	50, 95:
Մայիլյան Վլադիմիր	12:
Մայորեց Ա.	88:
Մայսինյան Մայս	187:
Մանասյան Ալեքսանդր, դրոֆեսոր	237:
Մանգասարյան Սառա	178, 179:
Մանիլով, գեներալ	503:
Մանուկյան Արայիկ, լրագրող	703:
Մանուկյան Վազգեն	96, 207, 220, 232, 490, 527, 533, 537, 542, 594, 613, 635, 648, 717, 718:
Մանուկյան Ասոս	88, 92, 93, 96, 128-130, 203, 453, 769, 770:
Մանուկյան Արկադի	11, 14, 52, 96, 132, 243, 360, 468, 638:
Մանուկյան Վազգեն	207:
Մազով, գեներալ	216, 217, 219, 230:
Մալխասյան Ռոբերտ	374, 780:
Մավյան Վահրամ	438:
Մարտիկ Ջոն, դիվանագետ	671:
Մարտիկ Գ., ԽՍՀՄ ԳԱ-ի որոշողներ	171:
Մարտիկյան Հրայր	478, 481, 611, 698:
Մարտիկյան Ռոստիկ	695:
Մարտիրոսյան Վիլեն, զինվորական	381:
Մարտիրոսյան Ֆիլիպ	447:
Մեդվեդև Ռոյ, դասադարան	73:
Մեթոդ Զ., ԱՄՆ-ի դեսպան	124:
Մեյջոր Ջոն, Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ	363:
Մելիկով Դ.	36:
Մելիք-Շահնազարյան Արսեն	231:
Մելիք Շահնազարյան Լեւոն	308, 339, 405, 426, 467, 500, 516, 533, 538, 559, 630, 638, 648, 693, 756:
Մելյան, հեռուստավար	540:
Մելիքյան Հրանտ	184:
Մելիքյան Մարգարիտ	198:
Մելիքյան Մոնթե, գրադատ	693, 702, 722:
Մեդրյան Հայկ	655:

Մեդրյան Շահեն	291, 292, 361, 445, 446, 461, 484, 493, 560, 654, 655:
Մեհմանդարով	331:
Մեհթիե Ա., լրագրող	285:
Մենթեազադի Թ., ԽՍՀՄ ԳԽ-ի ֆարսուղար	101:
Մերիմե, ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի ղեկավար	556, 561:
Միխայլով Ալ.	171:
Միկոյա, ուկրաինացի կամավորական	332:
Միկոյան Ս. Ա.	40:
Միկուելիչ	752:
Միհրանյան Անդրանիկ	390, 667, 759, 767, 769:
Մինասբեկյան Մ.	86:
Մինասյան Գրիգոր	174:
Մինասյան Մարիեսա	178:
Միչինա Վ. Մ.	101, 219, 230:
Միսերան, Ֆրանսիայի լորեզիոնեն	226, 263, 421, 452, 459, 592, 632, 633, 699:
Միրզախանյան Ռուբեն	696, 697:
Միրզոյան Գրեսա	310:
Միրզոյան Էդուարդ, կոմպոզիտոր	61:
Միրզոյան Մախսիմ	40, 110, 154, 573, 781:
Միրզոյան Ռուբիկ	185:
Մխիթար Գոռ, միջնադարյան հայ դասմիջ-իրավաբան	261:
Միխայելյան Իոսիֆ	655:
Մխիթարյան Գագիկ	460:
Մկրչյան Ան.	17:
Մկրչյան Արթուր-Լ.Ղ.Գ ԳԽ-ի առաջին նախագահ	308, 312, 318, 322, 360, 367-383, 386, 404-410, 465, 596, 653:
Մկրչյան Ա., դիվանագետ	17, 125:
Մկրչյան Լեւոն	310:
Մկրչյան Շահեն	669:
Մոսբերգ, Շվեդիայի փոխարտգործնախարար	411, 804:
Մոսուվեչիկով Ս., լրագրող	142:
Մովսիսյան Ջավեն	50, 71:
Մովսիսյան Վլադիմիր	7, 132, 170, 772:
Մուղակ Վիկտոր	230
Մուրախիբով Այազ	42, 146, 162-164, 166-168, 173, 189, 196, 197, 208, 213-215, 220, 236, 237, 246, 249, 252, 260, 265, 273, 275, 280, 282, 283, 288, 289, 292, 298, 303, 304, 306, 313, 318, 319, 322, 325, 326, 329, 331-333, 335, 345-347, 349, 350, 352-354, 357, 367, 369, 392, 403, 423-425, 429, 432, 433, 511, 566, 571, 778:
Մուխին Վլադիմիր	523, 524:

Մուշեղյան Ալբերտ	305:
Մուսաբեկով Ռասիմ	412:
Մուսլիմզադե, Սումգայիթի կուլտուրականի Ա ֆարսուղար	35, 53:
Մուսլիմ, գյուղացի	716:
Մուսաֆաե, Ադրբ. Կոմկուսի նախկին Ա ֆարսուղար,	275, 685, 689:
Մուսաֆաե Չինգիզ	456:
Մուրադյան Սարգիս, ժողովրդական նկարիչ	93, 130:
Մուրադյան Իգոր	45, 48, 96, 234, 240, 616:
Մուրադյան Ջանիդուլադ	655:
Մուցասակիս Կոստանդինոս	427:
Յազով, ԽՍՀՄ նախարար	14, 149, 155, 157, 187, 210, 224, 227, 249, 254, 257:
Յակովլև Ալեքսանդր	25-27, 47, 48, 75, 209, 210:
Յակովլև Ե. Վ.	318:
Յաչին Վ. Մ.	12, 34:
Յանան	263, 266:
Յանեկ, չեխ լրագրող	252:
Յըլմազ Ֆաթիհ, թղթակից	211:
Յուդենիչ	348:
Յունախ Արիլ, օսման. թուրք վարձկան	358:
Յունուսովա Լեյլա	119, 310, 418, 430, 462, 485, 516, 522, 619, 621, 648:
Յուրա, ճարտարի, ջոկաշի հրամանատար	503:
Նազարբաե Նուրսուլթան	269, 270, 272, 282, 283, 300, 306, 319, 327, 342, 343, 375, 376, 517, 520, 522, 524, 525, 538, 541, 623, 649, 741:
Նազարյան Անգին, ֆիդայու մայր	216:
Նազարյան, լրագրող	325, 326, 380, 648:
Նազարյան Վալերի, ֆիդայի	216:
Նազարով Յու.	86:
Նամազով Էլդար	648:
Նաջաֆով Ն.	412:
Նավասարդյան Աոն	239, 454, 465, 581:
Նավասարդյան Արման	554, 561:
Նավասարդյան Գրիգելդա	127:
Նարիմանբեկով Օլեգ	337:
Նարիմանով Նարիման	5, 30, 331, 557:
Նեչաե, գեներալ	153:
Նեվզորով Ալեքսանդր, հեռուստալրագրող	636-637:
Նեվերով Վլադիմիր	402:
Ներսիսյան Մկրտիչ	567:
Ներսիսյան Յուրի	11:
Ներսիսյան Վեներա	312:
Նիկոլաե, փոխգնդապետ	21:

Նիկոլյան Լիո. լրագրող	602:
Նիյազով Ս.	756:
Նիշանով Ռ.	115, 138, 156, 159, 246:
Նույկին Անդրեյ	189-191, 202, 208, 211, 236, 237, 287, 299, 335, 431, 656, 716, 726:
Նույկինա Գալինա	189-191, 202, 656:
Շաբադ Անասովի	187, 227, 228, 252, 253, 255, 262, 311, 319:
Շախրայ	704:
Շահբազյան Գագիկ	554:
Շահբազով	275:
Շահմուրադյան Մամվել	454, 535:
Շահնազարյան Դավիթ	524, 526, 533, 580, 606, 634, 640, 666, 674, 677, 681, 685, 687, 691, 704, 731, 768:
Շահնազարյան մեխիական տոհմ	31:
Շահնազարով	31, 40, 41:
Շահումյան Ստեփան	58:
Շադոսնիկով Ե., ավիացիայի մարտավ	301, 347, 348, 350, 352-355, 357, 358, 362, 364, 368-370, 372, 373, 377, 381, 386, 485, 546, 675:
Շասային. գեներալ	115, 166, 184-187, 223, 224, 716:
Շասելվորս	33, 439, 682:
Շարաֆուսդինով Սուրաբ	171:
Շելով-Կովեդյան Գյոդոր	90, 91, 225, 227, 235, 370, 371, 431:
Շեկյան Անդրանիկ	776:
Շեկյան Արմեն	232:
Շեկյան Էռնեստ	776, 777:
Շեկյան Մայիս	776:
Շեկյան Նվեր	776:
Շեյլի. ԱՄՆ-ի ղեկավարության աշխատակից	754:
Շեյնիս Վիկտոր	237, 564:
Շեռադնաձե Էդուարդ	251, 265, 281, 381, 417, 489, 513, 552, 610, 649, 705, 773:
Շեվելյով. գնդապետ	188:
Շերմկովով Մեդեթկան	742, 783, 796, 798, 799, 801:
Շիխինսկի	331:
Շիրինյան Վիգեն	168, 314:
Շիրխանյան Վահան	314, 348, 470, 490, 502, 770:
Շիրվանզադե Ալեքսանդր	142:
Շկիրյով Ալեքսեյ	424:
Շկյարեսկի Ի.	171:
Շմելյով Նիկոլայ	202:
Շոնիա Վալսեր. դեսպան	752:
Շվարցենբերգեր. Չեխիայի վարչապետ	391:
Շվեդով Անդրեյ. լրագրող	255, 256:
Շվեց Ի. Ա.	50:

Շուկետիչ. Բելոռուսի ԳԽ-ի նախագահ	286, 375:
Շուգարյան Ռուբեն	504, 535:
Շումեյկո Վլադիմիր. ՌԴ ղեկավարության նախագահ	793, 799-801:
Շուստր Սավիկ. «Ազատություն» ռադիոյի աշխատակից	181:
Շուխուրով Ռոստոմ	171:
Ոսկանյան Հրանտ	16, 46, 48, 128, 129, 133:
Չալիկովա Վիկտորյա	175:
Չայան Թելման	24:
Չայախյան Լեոն, ակադեմիկոս	578:
Չարենց Եղիշ	29, 780:
Չերքիկով Վ.	114:
Չեքին Հիմետ	368, 369, 375, 378, 388, 426, 429, 435, 546, 573, 576, 625, 627-629, 635, 681, 683, 736, 740, 748, 745:
Չերենկո Ա.	88:
Չերնիկով Ե. Լ.	577:
Չերնոմիրով Վիկտոր. ՌԴ վարչապետ	578, 716, 736:
Չերնիշենկո Յուրի	189, 190, 193, 202, 216:
Չերնյավին. ադմիրալ	358:
Չեռնիշեն Ալեքս. դիվանագետ	675:
Չիլեր Թանտո	736, 738, 787, 798, 805:
Չիլինգարյան Մեծլուս	217:
Չիսյակով Անասովի	737, 749:
Չիֆթալարյան Ռ.	534:
Պաղայան Ռ., ՀՀ ԳԽ-ի. հանձնաժողովի նախագահ	622:
Պասկալեա Յվեսանա. հեռուստալրագրող	660, 667, 676:
Պավլով. գեներալ	347:
Պավլով. ԽՍՀՄ նախարար	154, 210:
Պարզե եղիսկոյուս Մարտիրոսյան. Արցախի թեմի առաջնորդ	288, 316, 770:
Պարչին. զինվոր	314:
Պետրոսյան Գայանե	178:
Պետրոսյան Գեորգի	168, 464, 491, 498, 524, 526, 531, 556, 565, 569, 572, 583, 589, 590, 636, 638, 661, 679, 689, 690, 692, 693, 696, 698:
Պետրոսյան Գեորգ	261, 263:
Պետրոսյան Գեորգ. գնդապետ	533:
Պետրոսյան Լեոնարդ	268, 269, 271, 272, 286, 288, 292, 294, 296, 303, 304, 306, 308, 446, 579, 637, 711:
Պետրոսյան Հրաչիկ	398:
Պետրոսյան Մարտի	257, 624, 625:
Պետրոսյան Մուրադ. ԼՂՀ բանակի հրամանատար սեղակալ	794, 795:

Պետրոսյան Ծնավոն	11, 14, 97, 112:
Պետրոսյան Ռազմիկ,	
ինճնադաստղանության հրամանատար	11, 168, 551:
Պետրոսյան Ռազմիկ Հայկի	438:
Պետրոսյան Սվետլանա	39:
Պետրոսյան Վարդգես	55, 60, 61, 78, 79, 310, 468:
Պետրոսյան Վիտալի	68:
Պետրուսենկո Մ. Ս.	154:
Պերես դե Կոնեյար	229:
Պինոչես	264:
Պիլցել, Երեանի զորահրամանատար	251:
Պլավսկի	274:
Պոգորիլի Ալեքսեյ	262:
Պոդոլորիգորա Վ. Ն.	577:
Պոլյակով Ալ.	175:
Պոլյանիչկո Վ. Պ.	104, 112, 134, 138, 146, 150, 160, 163-166, 168, 174, 187, 188, 191, 193, 196, 210, 236, 241-243, 260, 261, 265, 266, 279, 433, 716, 725:
Պոդոսյան Ժիրայր	742:
Պոդոսյան Հենրիկ	14, 21, 29, 71, 72, 85, 88, 90, 92, 95, 102-104, 107, 188, 237, 238, 245, 248:
Պոդոսյան Ստեփան	207, 213, 223, 224:
Պոդոլով Գավրիլի	153:
Պրավինկով Անդրեյ	36, 151, 492:
Պրիմակով Եվգենի	40, 78, 154, 156, 209, 210, 432:
Պուգո, ԽՍՀՄ նախարար	210, 224, 227, 228, 236, 265, 526:
Ջալիլով Աֆիադդին	739, 799, 800, 801:
Ջալիլով Ս.	570, 734:
Ջահուկյանց	454:
Ջանդարով Հյուսամեթդին	512:
Ջանյան Բոգդան, բանաստեղծ	71:
Ջարմեն Պիսեր	
Ջարմեն Ռոսիսա, անգլիացի կվակերներ	585:
Ջաֆարով Ջաֆար	716:
Ջաֆարով Վ. Դ.	101, 104, 107, 110, 150, 168, 274:
Ջիլավյան Սերգեյ, անհաս ձեռներեց	707:
Ջիմբազյան Տիգրան	695:
Ջիանգիրյան Յուրի	11:
Ռաբին Իսհակ	739:
Ռադան Մ. Ռ.	150:
Ռազումովսկի Գ. Պ. -22, 23, 34:	
Ռայիսա Մախմուդովա	30, 167, 181:
Ռաջաբով Ալիովսաթ	764:
Ռասադուսին Վ.	171:

Ռաֆայելի Մարիո	414, 415, 443, 454, 479, 480, 484, 489, 495-498, 507, 516, 517, 519, 531, 534, 593, 604, 624, 625, 685-687, 691, 694, 698, 708, 714, 716-718, 727, 732, 745, 747, 752: 415, 582, 740:
Ռաֆսանջանի, Իրանի որեզիդենս	402, 619:
Ռեոու, գեներալ	619:
Ռզան Դադա, գեներալ	286:
Ռզան Ը.	31, 47, 104, 106, 156, 719:
Ռիժով Նիկոլայ Իվանովիչ	255:
Ռըբար Յան, չեխ լրագրող	505:
Ռոզանով Ալեքսանդր	682:
Ռոզով Վիկտոր, գրող	355, 398, 399:
Ռոյսման Լեյ	338, 344, 353, 354, 393, 427:
Ռոսով Յուրի, լրագրող	257:
Ռոսովսկայա Մ. Ն.	
Ռուբեն, ռե՛ս Տեր- Մինասյան Ռուբեն:	678:
Ռումյանցել Օլեգ	380-382, 387, 392, 401, 402, 438, 449, 463, 577, 578:
Ռուցկոյ	315:
Ռուդերս Ջեմս	310:
Ռուսսամխանի Սաբիր	172:
Սաբի Անրի	637:
Սադդիսով, գեներալ	354, 375, 432:
Սադդիսով Հուսեյն աղա	495:
Սաբիրով Ռաֆիկ	130, 472:
Սադոյան Արեակ	525:
Սալամով	
Սալիբա Հարություն, Ամերիկահայ բարերար	793:
Սալիբա Հովիկ, ամերիկահայ բարերար, Հարությունի որդին	777, 793:
Սալմանով	573:
Սալման Ռուսի	365:
Սախարով Անդրեյ, ակադեմիկոս, իրավադաստղան	36, 53, 70, 73, 98, 108, 109, 235, 306, 312, 435, 587, 590, 775:
Սահակյան Անդրանիկ	183:
Սահակյան Արա	470, 484, 487, 510, 547, 578, 620:
Սահակյան Արամայիս	500:
Սահակյան Մելս	479:
Սահակյան Ռուբեն, դրո՛ֆեսոր	567:
Սամվել, ազասամարտիկ	323:
Սայմոն Պոլ, ԱՄՆ-ի սենատոր	784:
Սանասարյան Հակոբ	473:
Սավին, գեներալ	299:
Սարգսյան Արամ	237, 239, 380, 470, 581:
Սարգսյան Արմեն, դեսպան	572:
Սարգսյան Արսեն, ակադեմիկոս	38:
Սարգսյան Գ. Խ., ակադեմիկոս	55, 61:

Սարգսյան Եղիսե	208, 243:
Սարգսյան Մանվել, ԼՂՀ ներկայացուցիչը ՀՀ-ում	275, 627, 666, 674, 679, 686, 726:
Սարգսյան Մարգարիտ	785:
Սարգսյան Յուրի	460:
Սարգսյան Մերժ	262, 546, 609, 635, 644, 722, 729, 732, 775:
Սարգսյան Սոս, ժող. դերասան	55, 58, 158, 208, 275:
Սարգսյան Վազգեն	262, 300, 377, 389, 415, 450-453, 468, 492, 496, 498, 501, 504, 511, 540, 544, 548, 649, 778:
Սարգսյան Տիգրան	465:
Սարգսյան Ֆ. Տ., ակադեմիկոս	48:
Սարկիսով Մ. Ա., դրոֆեսոր	38:
Սարուխանյան Սարգիս	183:
Սարուխանյան Վրեժ	395:
Սավին, գեներալ	284:
Սարդարյան Կսրիճ	169, 170, 239, 268, 284, 304, 477, 482, 585, 586, 611, 621, 624, 625, 631:
Սաֆարի	736:
Սաֆարյան Խաչիկ	234, 467:
Սաֆոնով, գեներալ, ԼՂԻՄ-ի ռազմական զորահրամանատար	121, 148, 150, 158, 160, 162-164, 166-169, 181, 188-194, 789:
Սեդրակյան Սեդրակ, Գյուլիստանի ֆիդայի	655:
Սեդրակյան Սեդրակ	154:
Սելիմխանով, լեզգիների ազգային ազատագրական շարժման ղեկավար	627:
Սեմյոնով Վլադիմիր, Ելենա Բոննեի որդին	380:
Սեիդով	45:
Սելյուցին Վասիլի	202:
Սեյմսոն, ԱՄՆ-ի սենատոր	150:
Սեակ Պարույր	85:
Սերիկով	274
Սիլան	265:
Սթյուվերտեր Հանս	510:
Սիդորով Վ. Ա.	101, 106, 120:
Սիմոնյան Կարեն	129, 131:
Սիմոնյան Հրաչիկ, ակադեմիկոս	17, 469:
Սիմոնյան Պողոս	655:
Սիմոն, ԱՄՆ-ի սենատոր	315:
Սիրոբա Խրիստ	678:
Սիրադեղյան Վանո	88, 96, 126, 127, 130, 477, 769, 773:
Սլավոտորոսկի	151:
Սլյունկով	97-114, 141:
Սմիռնով Վ.	266, 285, 286, 373:

Սմոլենցե	195:
Սնեգոր	485:
Սոբոլևա Տասյանա	12, 40:
Սոքչակ Անասովի	107, 134:
Սոլովյով Վլադիմիր, գրող	171:
Սոկոլով Վ., գեներալ	289:
Սողիդոնով Վիկտոր, զինվորական	139:
Սոնենց-Փափազյան Վիգեն	572:
Սսալին	5, 6, 7, 15, 20, 79:
Սսամբուլյան Խաչիկ	96, 128, 599:
Սսարովոյսովա Գալինա	90, 98, 168, 169, 175, 275, 276, 314, 315, 354, 362, 387, 563, 587:
Ստեփանյան Եսայի	594:
Ստեփանյան Նելսոն	110:
Ստեփանյան Վ.	133:
Ստուդիոսի Վլադիմիր Պետրովիչ	462, 506, 563, 575, 590, 674, 677, 689, 718:
Սրադիոնյանց Ռ. Ա., դրոֆեսոր	38, 40:
Սուլթանով	331, 334:
Սուվորով Ալեքսանդր, գնդապետ	435:
Սուրենյան Կարոյիս	232:
Սուրխաթյան Սիլվա	441:
Վազգեն Ա, Ամենայն Հայոց վեհապետ կաթողիկոս	24, 171, 222, 242, 355, 431, 561, 579, 766, 770:
Վարիանիս Նիկոլաս	344:
Վահաբզադե Բախսիյար	7, 34, 76, 77:
Վայեզի Մահմուդ	387, 388, 393, 400, 402, 418, 421:
Վանյան Թամարա	217:
Վասիլևսկի Ալեքսանդր	21:
Վարդանյան Գեորգ	489:
Վարդանյան Գեորգի	770:
Վարդանյան Դավիթ	96, 211, 251, 413, 455, 465, 472, 482, 537, 591, 594, 770:
Վարդանյան Ստեփան	60:
Վարդանյան Վլադիմիր	50:
Վարդգես (Ուլուբաբյան)	529:
Վարդույան Ալվարո	502, 503:
Վեզիրով Ա.	75, 83, 86, 90, 104, 105, 117, 119, 121, 138, 140, 423, 435:
Վելայեթի Ալի Աբբաս	361, 364, 366, 368, 372, 383, 543:
Վելիմամեդով Ս. Մ.	150:
Վիլինսկի Մ.	209:
Վոլսկի Արկադի Իվանովիչ	70, 71, 84-86, 90, 92-94, 98, 100, 101, 104, 116, 120, 130, 256, 265, 284, 492, 578, 719:
Վոեվոդսկի Կոնստանտին	21, 34, 36, 216, 285, 605:
Վոյկո	168:
Վենդել Ֆրանսիսկո	432, 433:

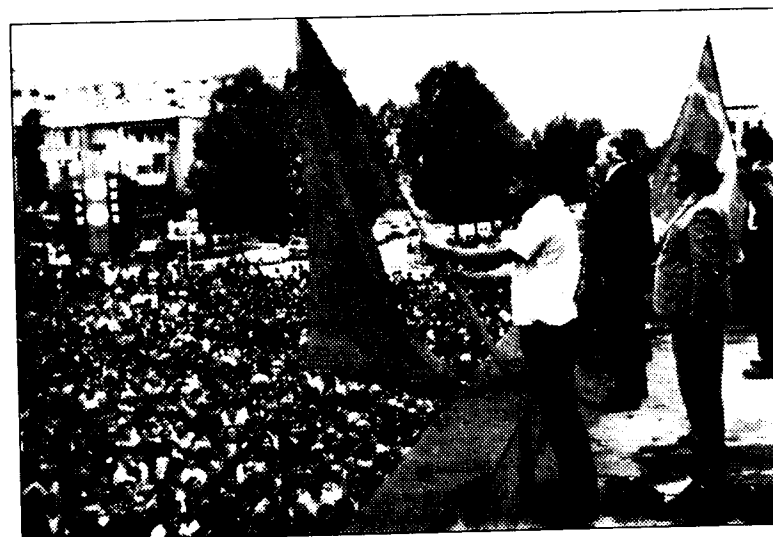
Վենս Սայրուս	383-385, 388, 390:
Վերբալիսի Բախսիար, աֆղան մոջահեդ	793:
Վերմիսեա Սեդա	656:
Վոլին Վլադիմիր	492:
Վոսս Ա. Է.	88-90, 93, 103:
Վորոնցով-Դաւկով	348:
Վորոնցով, դիվանագետ	428:
Վորոնցով Սամել	29:
Տարագելիչ Գ. Ս.	122:
Տեր-Գրիգորյան Նորայր, գեներալ	504, 506:
Տեր-Թադևոսյան Արկադի, գեներալ	414, 502:
Տեր-Մինասյան Ռուբեն	7:
Տեր-Պետրոսյան Լեւոն	88, 89, 96, 126, 128-131, 196, 198, 206, 209-212, 214, 215, 220, 224, 225, 227, 229, 230, 233, 234, 238-240, 243, 254, 259, 260, 268, 269, 271, 273, 275, 282, 284, 293, 295, 298, 311, 312, 329, 332, 340, 342, 347, 349, 350, 352, 353, 357, 360, 367, 372, 379, 383-384, 387, 388, 400, 405, 414, 416, 418, 421, 427, 429, 433, 445, 449, 450, 452, 456, 457, 759, 460, 462-465, 468, 471, 472, 476-479, 481, 483, 493, 498, 501, 506, 509-511, 513, 516, 517, 520, 522, 524, 528, 531, 538, 540, 543-545, 548, 555, 557, 558, 564, 571, 575, 576, 579, 584-586, 592, 594-596, 598, 604, 606, 622, 629, 732, 634, 638, 640, 641, 647, 649, 657, 670, 677, 678, 686, 688, 691-694, 696, 698-701, 709, 712, 717, 730, 731, 734, 737, 740-745, 756, 771-773, 783, 785, 787, 793:
Տեր-Ստեփանյան Զրիսիան	371, 482, 528:
Տիգրան Մեծ	25:
Տիսանյան Ռուբեն	478:
Տիսով Վյաչեսլավ, Մոսխորհրդի դեղուսաս	253, 255:
Տյուզանով Անդրեյ, ռուս սպա	116:
Տրավկին	578:
Յիսրիմյակ Գրի(որի)	108:
Յուդերու Վերմինիա, Հունաստան ԱԳՆ-ի սեղակալ	684:
Ուլուրաբյան Բագրատ	5, 33:
Փանահ-Ալի (խան)	283:
Փաւազադե շեյխ-ուլ-խալամ	501, 579, 666, 667:
Փաւայան, սենասոր	167:

Փափազյան Արալույս	310:
Փել, ԱՄՆ-ի սենասոր	315:
Փիրումյան Դանիելբեկ	251:
Փիրումյան Պողոսբեկ	251:
Քալանթարյան Սերգեյ	412:
Քաջազնունի Հովհաննես	477, 611:
Քաղախյան Պետրոս	486, 491:
Քեմալ Աթաթուրք	362:
Քենեդի Ջոզեֆ, ԱՄՆ-ի սենասոր	607-612:
Քենեդի Ջոն, ԱՄՆ-ի սենասոր	751, 784:
Քենեդի Ռոբերտ	784:
Քերիմով Շ. Բ.	150:
Քլինթոն Բիլ, ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ	634, 699, 740, 784, 798, 799:
Քոչարյան Շավարս	638:
Քոչարյան Ռիմա	39:
Քոչարյան Ռոբերտ Սեդրակի	40, 50, 110, 117, 168, 271, 308, 463, 469, 509, 514, 515, 527, 534, 580, 614, 636, 638, 642, 644, 653, 659, 678-690, 693, 696, 712-728, 729, 735, 739, 740, 746-748, 754, 759-761, 763, 763, 765, 792:
Քոչարյան Սեդրակ	614:
Քրիստֆեր Ու., ԱՄՆ-ի դես. ֆաւրսուլար	621, 691:
Քուրմեր Բեռնար	314, 332, 355, 360, 361, 370, 389, 408:
Օզալ Թուրդուք, Թուրքիայի պրեզիդենտ	199, 200, 351, 369, 377, 378, 423, 425, 428, 445, 458, 633, 645, 649, 651, 652, 654, 657:
Օզթաթուրան Նեջափ Մուսաֆա, լրագրող	664, 665:
Օլեանդրով Վսեվոլոդ	507:
Օլեյնիկ Բորիս	111-113
Օհանյան Լենսեր	189:
Օհանյան Սեյրան	770, 777:
Օհանյան Պաղ	167:
Օհանջանյան Կարեն	753:
Օմար Խալիմ, ՄԱԿ-ի աշխատակից	511:
Օմելիչեւ Բ., գեներալ	146:
Օվյան Վարդգես, լրագրող	588:
Օսիպով Վ.	11, 13, 14, 16:
Օսկոցկի Վալենտին	189-191, 202, 216, 217, 237, 257, 299, 381, 431, 656, 716, 726:
Օսմանով Նադիր	458:
Օվչարենկո Գ.	53, 88:
Օվչիննիկով, զինվորական	170:
Օրբելյան Մայիլա	40:
Օրուջեւ Չ.	112:
Օրուջեւ Թ. Խ.	42, 50, 86, 90, 92, 274:

Ֆաթալին Ն. Ս.	115:
Ֆարաբյան Էմիլյա	217:
Ֆել Կլեյբորն	327, 328:
Ֆերնանդես Ֆրանսիսկո, Իսպանիայի արտոնաբան	321:
Ֆիլանով Սերգեյ, ՌԴ որդիդեմոսի աշխատակազմի ղեկավար	684:
Ֆիցուստեր Մարին, լրագրող	147:
Ֆյոդորով Ալեքսեյ	450, 451:
Ֆյոդորով Ա. Վ., Ռուսկոյի խորհրդականը	577:
Ֆյոդորով Անդրեյ, ֆոտոթղթակից	492:
Ֆյոդորով Սվյատոսլավ, ակնաբույժ	192, 226:
Ֆոսեն Կ. Կ.	137, 164, 196, 237, 241, 242:
Ֆրանս դը Արսինգ, Ֆրանսիայի դեսպան ՀՀ-ում	668:
Ֆուրման Դմիտրի	481:

**Այսօր է ոսթի ելել
Արցախը եւ բարձրել
դեմի իր ազատ անկա-
խությունը:**

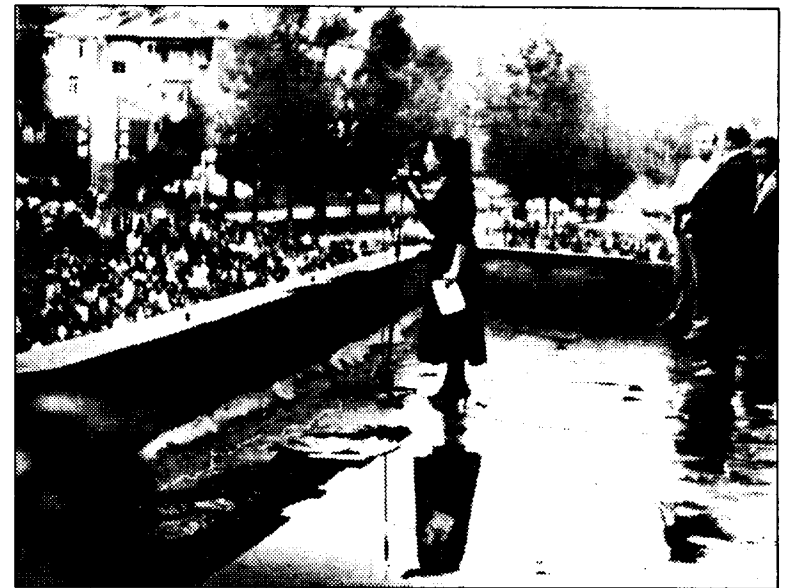
**Առաջին հանրա-
հավաններից մեկը:
Յուզարանների
խոսք է ասում Ար-
կաղի Սանուչարո-
վը: Ելույթի է
դաստաստում բա-
նասեղծ Հրայր
Բեգլարյանը:**

**Արցախի զոյդայնարի դաստանություն համար ոսթի կանգնեցին Երեւանը, Հայաստանը, ողջ
հայ ժողովուրդը:**

Կառավարական բուր ամբասանությունը չի կարող ձեռնել համաժողովրդական կամը:

88-ի Արցախյան հանրահավաքների ոգին էր ժանճա Փալսյանը մարզի ազգային դրամատիկական բարձր դահլիճի դերասանուհին:

Ինճադատաբանության օրերին ժանճա Փալսյանը ստանձնել է իր կյանքի ամենաթանկը և ամենափառավոր դերը. զորամասերում էր. նրա մարտական հանձնարարություններն էին կատարում ազատամարտիկները, այդ ղեկուցում, արժանանում խախուսանքի, ստանում նոր, առավել դասասխանաճուրհի հրահանգներ:

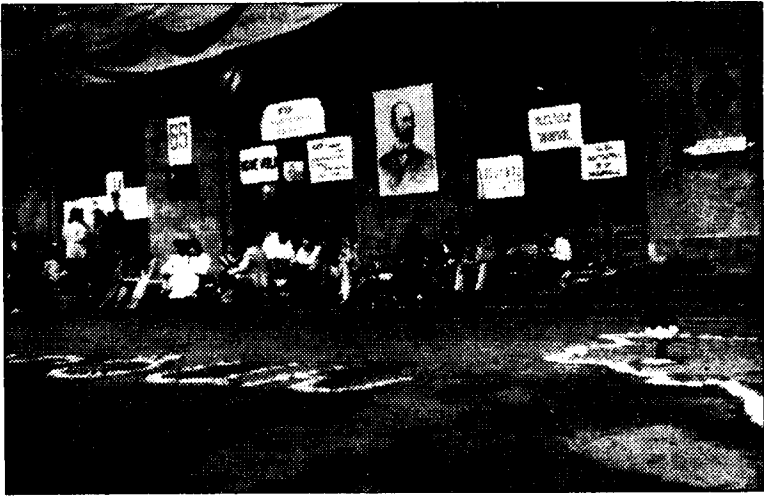
Վաչե Սարգսյանի բարձր ժամ Ե. Այն օրերին Թատերական հրատարակում էր նրա բեմը, հարյուր հազարավոր հանդիսատեսների առջև

Բանասեր Սիվա Կադուսիկյանը 60-ական թվականներից սկսած գրում, դա հանգրում էր Արցախը վերամիավորել մայր Հայաստանին: Հիմա էլ հրատարակում էր բարձրագույն իր ձայնը, էլ նրան լսում էր հազար հայությունը:

9. Հիվանդ եր բանասեղծ Վահագն Դավթյանը, եւ ամեն ելույթը կարող եր վերջինը դառնալ: Նրա այդ գրավոր ու բանավոր ելույթներից յուրաքանչյուրը, իբրեւ վերջինը, կտակի նման եր հնչում:

Գործադուլ են անում գործավորները, դասադուլ են անում ԲՈՒՀ-երի ուսանողները:

- Այսպես լա՛վ է հրադարակը դատարկ չի լինի. եւ օժոնը այնտեղ սիրություն չի անի.- ասում եր ստեփանակերտցի:

Հացադուլի է դառնել Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Գառնիկ Մանասյանը եւ Հայաստանի ՉԽ-ից դաշնանցում է որոշում ընդունել Արցախի դատարարական նախնի մասին:

«Եզդիները ձեզ հե՛տ են, հա՛յ եղբայրներ»:

14. ժողովուրդը զինված ինքնապաշտպանություն է անցնում... Ինքնապաշտպանական առաջին ջոկատներից մեկը:

Իր-յա-րե են-ինչ դե-իւ հա-լին. ազ-լին:

Ծանր ու հոգնասանց զինվարժանից հեռուրան բաղձալի է սուրբ տղոն դասկան դեսից-դենից խոսել:

80-ամյա Վիկտոր Համբարձումյանը Հայաստանի ակադեմիայի որեզդենն ու աշխարհաօջակ գիտնականը, հացադուլի է դասկել Մոսկվայում, որ զուցե թե Գորբաչովին անուշի թերի Արցախի հանդեմ:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա վեհափառը Մոսկվա է հասել, որ տուն թերի հացադուլ անող Չորի Բալայանին, Սոս Սարգսյանին ու նրանց ջնկերներին:

**ԽՍՀՄ ժողովրդական դեմուսաս ակադեմիկոս Սերգեյ Համբարձումյանը խոս է ասում Գորբաչովին.
- Միխայիլ Սերգեևիչ, մի՞թե այնդես անհնար է, որ դուք մի փչ մարդանա:**

19. ԽՍՀՄ ժողովրդական դեմուսաս Լյուդմիլա Հարությունյանը եւ նրա զործոցներ

20. Հենրիկ Բզիբյանը, որոնք համայն մարդկութանը ջույց սվին, թե ինչդես տիտի կենդանացնել մինչ այդ մեռյալ դեմուսասի դերը եւ ծառայել սեփական ժողովրդին. Արցախի ազասագրության զործին:

**Լեռնային
Ղարաբաղի
հանրադե-
սության Գե-
րազույն
խորհրդի ա-
ռաջին նա-
խագահը:**

**ԼՂՀ-ն արդեն ունի իր սեփական բանակը,
որը ոչ միայն հաղթում է բռնամուճային
տնախմբություններին իր հզորությունն ու
սեփական է ցուցադրում մայրաքաղաք
Ստեփանակերտի մեն հրադարակում:**

**«Կոմանդոս»-
գեներալ Արկա-
դի Տեր-Թադե-
ւոսյանը Շու-
շին ազատագ-
րելուց առաջ:**

**Խիզախ
ֆիզայի
Պավլիկ
Մանուկյա-
նը («Աղա-
րանցի
Պավլոն»:**

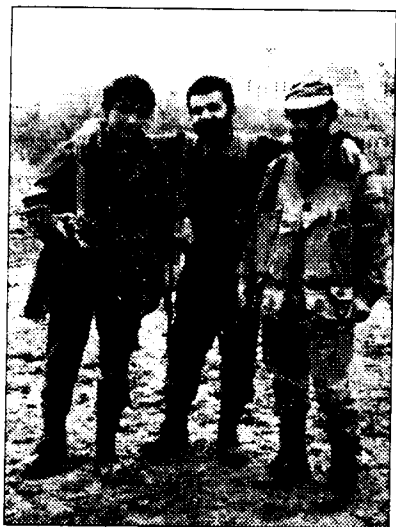
**Լեզեոնար Ավո-Սոնրե
Մելիոնյանը վերջին
անգամ է սեսնում ԼՂՀ
դաշտաճանության դե-
կավար Ռոբերտ Զոչա-
րյանին և իր ջախել
զինակիցներին:**

**23. Ավոյի
հետ հանդի-
րույթը երջան-
կություն էր
զինվորների
համար:**

**26. Մարտունեցի խիզախ հրամանա-
սար Վալոդ Խաչատրյանը և երկու
որդիները Ռուբենն ու Նրայրը, զոհ-
վել են հայրենի եզերքի համար մղ-
ված դաժան մարտում: «-Կենդանի
մնացած միակն եմ, արժանավորա-
պես փոխարինեմ երեխն»,- այս է
որդի Սիերի ձևումը:**

Առաջաձորի զավակ, իսկ այժմ Եղվարդում բնակվող Մայիս Շեկյանի երեք զավակները Էռնեստը, Նվերն ու Անդրանիկը Արցախի ազատագրական կռիվներում են շարժման առաջին օրերից: Այստեղ նրանք անմահացրել են Զուլիկի ազատագրությանը հաջողած երջանիկ դառնի: Իսկ այժմ երեխով մասնակցում են հայրենի եզերի վերականգնմանը:

Մեն Բրիտանիայի լորդերի դալասի փոխտոսնակ բարոնուհի Զերոլայն Կոխը հերթական այցով բարեգործական մեն բեռ է սեղ հասցրել և Արցախի ղեկավար Ռոբերտ Զոչարյանից ու ամենահաս շորի Բալայանից ուզում է իմանալ, թե ինչի կարիքն է սուղ...

Բարոնուհի Զերոլայն Կոխը ցնծության մեջ է, օրհնել է նոր արցախցու ենուհոր:

Մեր Վարդգեսն էլ ուրախ ու հոգալ է, որ ուղեւորվում է Հորադիզի ձակասամարտին:

Արցախ է եկել Հայկական Բարեգործականի սնորհունի Լուիզ Սիմոն Մանուկյանը, և շորի Բալայանը կողմնորոշում է նրան օգնությունը ձիւս հասցեագրելու:

Արցախյան գոյադայալի երիտասարդ զորադէսը՝ 30-ամյա գեներալ Սամվել Բաբայանը:

34. Ամերիկայի արեւելյան երջանի և Կանադայի հայության Կիլիկյան թեմի առաջնորդ գերաւնորի Մետրոպոլիտիս Աւստին ԹԹ-ին Արցախահայությանն է հայտարարել Տարվա մարդը և դրանից հետո միւս նրա հետ է իր եղբայրական օգնությամբ և հայրական քաջալերիչ օրհնությամբ:

35. Թիւրքիում որուզել են հակամարտող ուժերի դասավորության դիրքերը, և դրանցից զոհ են ռազմական քաջալի վրա դիրքերը վերականգնողները ԼՂՀ վարչադէս Լեոնարդ Պետրոսյանը, Բագրատ Ուլուքբաբայանը, ռազմական շարքի ախաւսակիցներ Սասրյանն ու Առուսանյանը:

Մի էջ էլ մեր հակառակորդի կյանքից

Լեւոնային Ղարաբաղի Հանրապետության առաջին տրեզորյեն Բորիս Սեդրակի Զոչարյանը

1. Ադրբեջանի առաջնորդ Նեյար Ալիևն այսօր է ադաիվում իր հանրապետության անկախությունը կախվելով մեծավորի շնորհից:

36. Ո՞վ է տարել այս հրապակե կորոզի դերը ԼՂՀ հաղթանակի գործում (Հայաստանի ժողովրդական Բանակի ղեկավար Վահագն Բաճազյանի ղապակ Սարգիս Բաղդասարյան):

Այս ցկարը կոչվել է «Տոնական խնջույլ»։ Իբր, Արցախն արդեն ենկի են բերել եւ իրենց այդ հաղթանակն են տնում Շուշիում։ Չախից առաջինը Վ. Ջաֆարովն է, Շուշի կուս. արջկոմի առաջին Բարսուղարը։ Աչից առաջինը դժնահիւստակ Պոլյանիչկոն է։ Ո՞ւր են նրան... Աչից երկրորդը չարահուստ Սաֆնովն է, երրորդը նրա սեղակալ Ռադանը Ղարաբաղի տարեսուրյուն։ Մրան էլ այսօր մենան են, քաղված չեն...

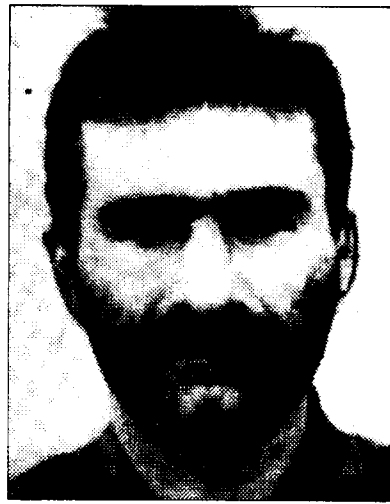

3. Ասկերանի բերդի տաշի սակ ընկած է բեճամու ուղղաթիռի լեռը իբր անեղ զգուցացում բոլոր նրանց, որոնք տիտի փորձեն ձեղնել Լեւոնային Ղարաբաղի հանրապետության սահմանը:

Գոյադայֆարի մի խումբ հերոս անմահներ

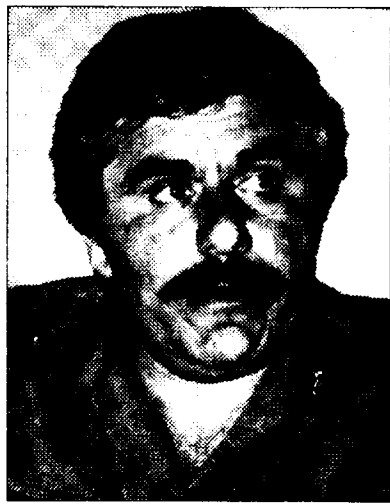
**ԼԴՏ
ԳՄ-ի ա-
ռաջին
նախա-
գահ՝
Արթուր
Մկրտչա-
նը.**

**Ասոս
Ղուլյան
(«Բե-
կոր»).**

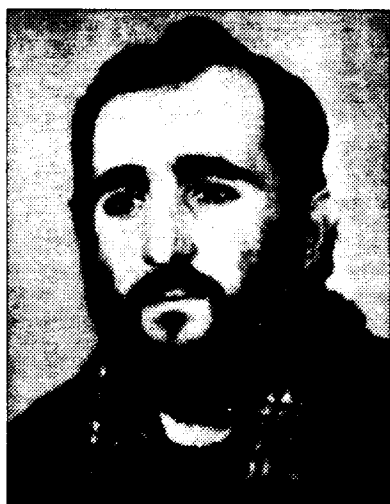
**Վարդան
Սեփա-
նյան
(«Ղուլ-
ման»).**

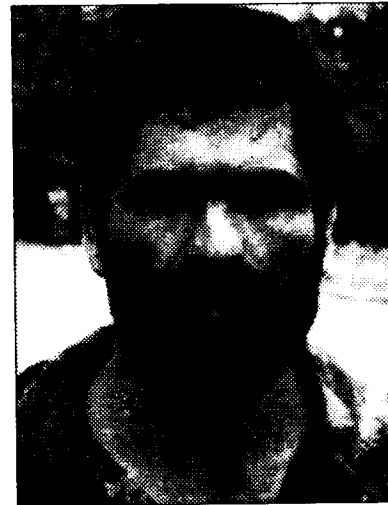
**Ֆիդային-
ների ա-
ռաջնորդ
Շահեն
Մեղրյան.**

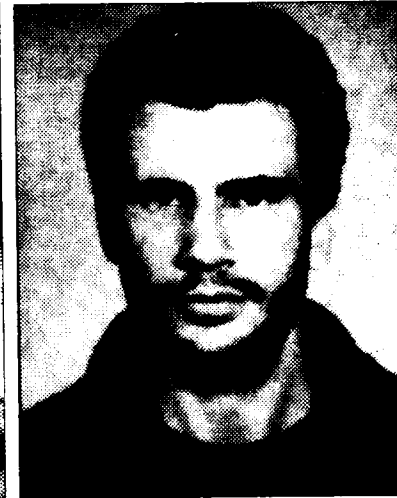
**Վիզեն
Գրիգո-
րյան
(«Վրեժ»)**

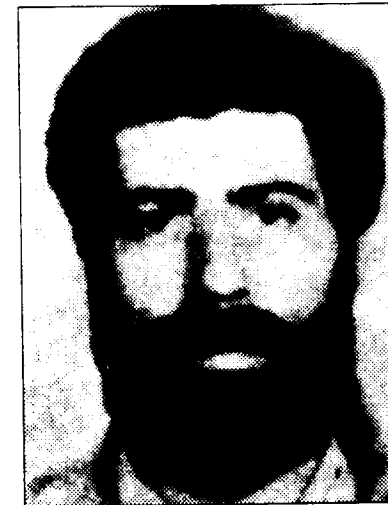
**Արմեն
Գասադ-
րյան
(«Արմեն-
չո»).**

**Պետրոս
Ղեղոնդ-
յան
(«Պե-
տո»)**

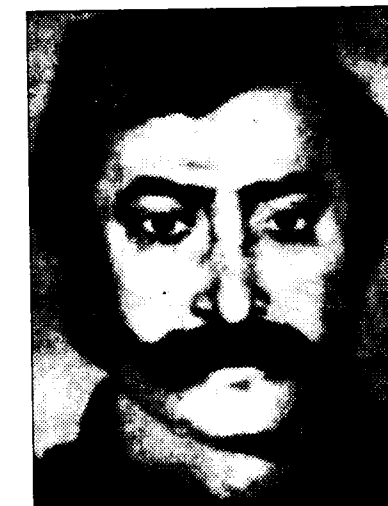
**Արթուր
Ղարիբ-
յան.**

**Անդրա-
նիկ Հա-
րությու-
նյան.**

**Բենիա-
մին Մկր-
չյան.**

**Գեղամ
Զաֆա-
րյան.**

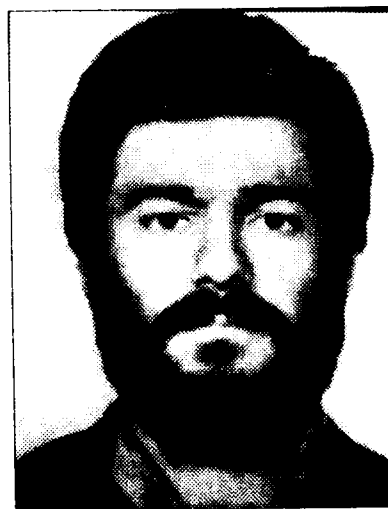
**Աղվան
Մինաս-
յան
(«բանաս-
տեղծ»)**

Սամվել
Շահնու-
րայան.

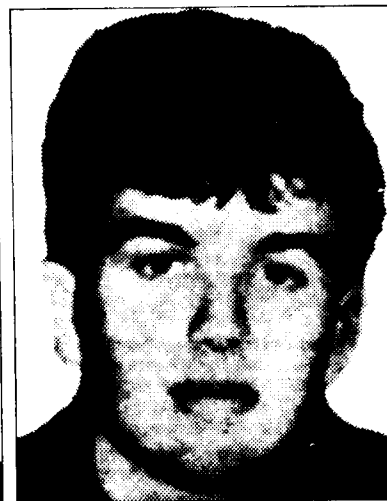

Տուրման
Շահնու-
յանց.

Վարդան
Բախ-
չյան.

Իգոր
Նաուրա-
յան.

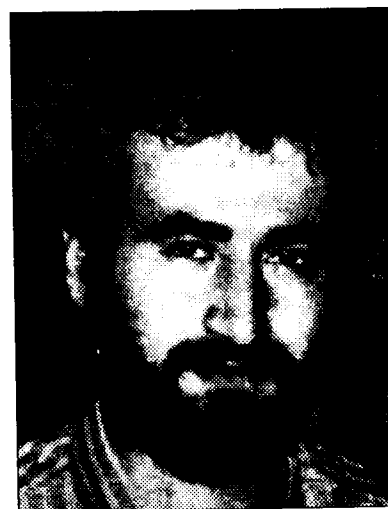

Թարուկ
Կրդեյան.

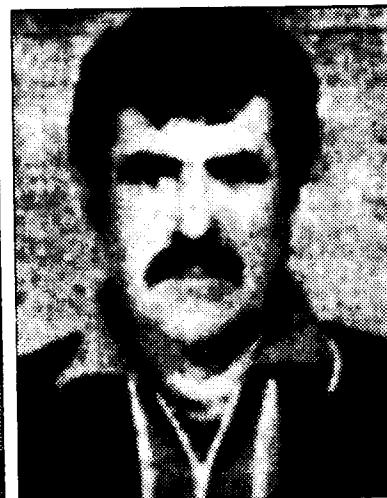

Սերուբան
Սոսիյան

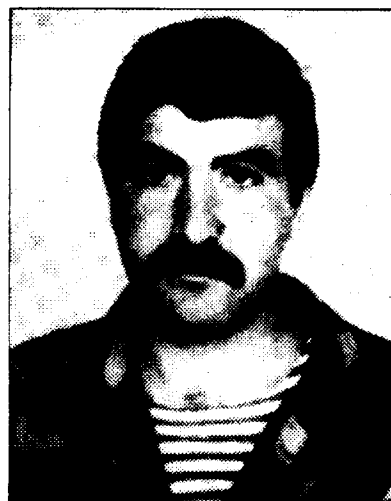
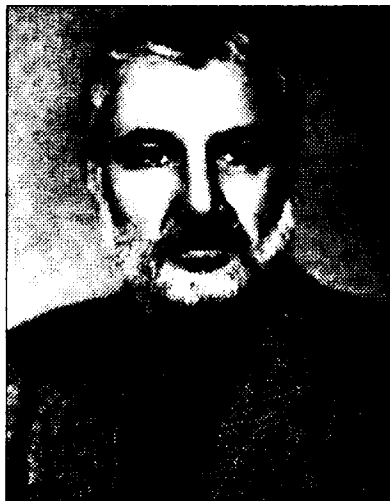
Սիեր
Ջուլիան-
յան
(«Քեյրու-
թի գա-
վակ»).

Վազգեն
Սարգս-
յան.

Սիմոն
Աչիկոյ-
զյան
(«Ղեղ»).

Նորայր
Դանիե-
լյան.

Վասակ
Բարսեղ-
յան.

Արմեն
Պետրոս-
յան

Արծիկ
Պետրոս-
յան
(«Մա-
յեստ»)»

Էդուարդ
Կամսարի
(Ղառա-
բազի).

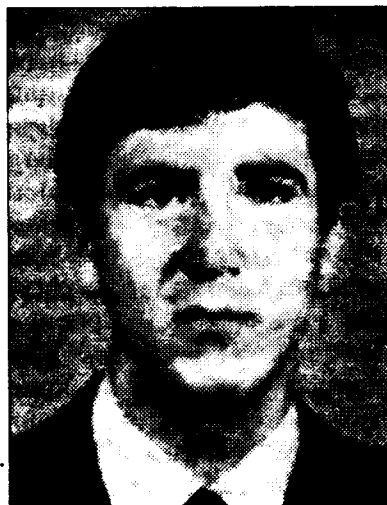
Համլես
Հակոբ-
յան

Ռոբերտ
Փելոզ-
յան

Նորայր
Քերգա-
նորի

Սերգեյ
Ջավադ-
յան.

Արթուր
Ուդուն-
յան.

Վահե
Բաղդա-
սարյան.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաբանի փոխարեն	5
1988.....	10
1989.....	99
1990.....	137
1991.....	189
1992.....	303
1993.....	589
1994.....	758
Վերջաբանի փոխարեն	806
Անվանացանկ.....	808
Լուսանկարներ	822

Հանձնվել է շարվածքի 1996թ. մայիսի 20-ին:

Տպագրական մամուլ: Տպաքանակը՝

Գինը՝ պայմանագրային: